

RIG-VEDA-SAMHITÂ

THE

SACRED HYMNS OF THE BRÂHMANS

TOGETHER WITH THE

COMMENTARY OF SÂYANÂKÂRYA

EDITED BY

F. MAX MÜLLER

SECOND EDITION

M. N. VOLUME II

MANDALAS II-VI

M. N. Series

PUBLISHED UNDER THE PATRONAGE OF

HIS HIGHNESS THE MAHÂRÂJAH OF VIJAYANAGARA

M. N.

LONDON

HENRY FROWDE

OXFORD UNIVERSITY PRESS WAREHOUSE, ATEN CORNER

1890

[All rights reserved.]

Oxford

PRINTED AT THE CLARENDON PRESS

BY HORACE HART, PRINTER TO THE UNIVERSITY

Gl. ac. 080552

TO
HER MOST EXCELLENT MAJESTY

Victoria

Queen of Great Britain and Ireland

Empress of India

THIS EARLIEST RECORD
OF THE RELIGIOUS INSTITUTIONS OF THE NATIVES OF INDIA
IS BY GRACIOUS PERMISSION

Dedicated

BY
HER MAJESTY'S
FAITHFUL SUBJECTS AND DEVOTED SERVANTS

Śaṣupati Ananda Śaṣapati Rāṣ and Frederick Max Müller

Sl. No. 082552

THE ASIATIC SOCIETY
CALCUTTA 700016

Acc. No. B6894.....

Date. 12. 8. 23.....

VARIETAS LECTIONIS.

ABBREVIATIONS.

- A, MSS. of the A class.
A 2, Colebrooke's complete MS. now India Office Library, Nos. 2133-2136.
Aa, Fragment, beginning with the 27th Varga of the 3rd Adhyāya of Aṣṭaka III and ending at the end of the 3rd Aṣṭaka.
B, MSS. of the B class. * Unless the contrary is stated, B means B 1, the original from which all the B MSS. were copied.
B 1, India Office Library MS., formerly belonging to the Rev. J. Stevenson.
B 2, Eugène Burnouf's copy from B 1.
B 3, Another copy taken in Bombay from B 1.
B 4, Dr. Taylor's MS., India Office Library, 1861-1864, copy from B 1, beginning with the 3rd Aṣṭaka.
Bp, Mudgala's abridged commentary.
C, MSS. of the C class. * From III, 15, 5 to the end of the 3rd Aṣṭaka (V, 8) C is to be regarded as the mark of Ca, except where the contrary is stated.
C 2, Mill's MS., now in the Bodleian Library, Mill 24-26.
Ca, My own MS., the original of all the C MSS.
M 1, Editio princeps.
P, MS. of the A class in the Paris Library, the sixth Maṇḍala.
P 1, Pada MS., Bodleian Library, Mill.
P 2, Dr. Taylor's Pada MS., India Office Library, No. 2032.
P 3, Colebrooke's Pada MS., India Office Library.
S 1, Saṁhitā MS., Bodleian Library, Mill.
S 2, Another Saṁhitā MS., Bodleian Library, Mill.
S 3, Colebrooke's Saṁhitā MS., India Office Library, Nos. 129-132.
Ant. Ār., Antareya Āraṇyaka, edited by Rajendralāla Mitra. *Bibliotheca Indica*. Calcutta, 1876.
Ant. Br., Antareya Brāhmana, herausgegeben von Theodor Aufrecht. Bonn, 1879.
Anukr., Katyāyana's *Sarvānukramanī*.
Anukr. M., A. A. Macdonell's edition of the *Sarvānukramanī*. *Ancient Orientalia*. Oxford, 1886.
Āsv., Āśvalāyana's *Śrautasūtra*.
Dhatup., Dhātupāṭha in N. L. Westergaard's *Recherches Linguistiques Sanscrites*. Bonn, 1841.
Ganap., Ganapāṭha in Pāṇini's *Grammatik*, herausgegeben, übersetzt, erläutert und mit verschiedenen Indices versehen von Otto Böhtlingk. Leipzig, 1887.
Naigh., Naighaṇṭuka.
Nir., Yaska's *Nirukta*.
Nir. Roth., Roth's edition of the *Nirukta*. Göttingen, 1852.
Nir. SS., The *Nirukta*. With Commentaries Edited by Pandit Satyavrata Sāmasramā. *Bibliotheca Indica*. Calcutta, 1882 sqq.
Pān., Pāṇini.
Rv., R̥g-veda.
Rv. Bh., Śāyana's *R̥g-veda-Bhashya*.
Sat. Br., Satapatha Brāhmana.
Taitt. Ār., Taittirīya Āraṇyaka.
Taitt. Br., Taittirīya Brāhmana.
Taitt. S., Taittirīya Saṁhitā.
Un., Ugyvaladata's Commentary on the *Unādiśūtras*. Edited by Theodor Aufrecht. Bonn, 1859.

MANDALA II.

At the beginning of the second Mandala S 2 adds,

विश्वेश्वरं विश्वपात्रं विश्वरूपं सदाशिव । शरणं भव भूतिश कष्टणां कर शंभव ॥

Page 1. line 20. (Śukta 1, verse 1.) यदा आमु ग्रीधं मुच दीप्तः सन् यतः स सेव्यत इति ॥ यदा आमु ग्रीधं मुचा दीप्ता सन् यतः संसेव्यत इति A. C. यदा आमु ग्रीधं मुच दीप्तः सन् यतः सु सेव्यत इति B. Perhaps आमु ग्रीधं मुचा दीप्त्या सन्वते सेव्यत इति.—P. 2. l. 1. (1, 2.) A is wanting from here to II. 5, 7; II. 1, 2–9, however, is found at the beginning of the seventh Adhyāya.—P. 5. l. 6. (1, 12.) Ca has पातात् for पायात्.—l. 25. (1, 14.) वसुः सर्वेषां निवासभूतः सन् B. C. सर्वेषां निवासभूतः मुचिः सन् Bm. Sāyana reads वसुः instead of मुचिः.

P. 8. l. 8. (2, 5.) यौर्युजोक्ते रित् Bm. C. यौर्युजोक्ते रित् B. यौर्युजोक्तेः अंतरित् Bm.—l. 27. (2, 7.) After नशब्दश्चार्थे, B, but not Bm, adds प्रादयीर्यव्यवसायेन व्यवहरति.—P. 9. l. 32. (2, 11.) पित्रा दीप्यते ॥ पिता दीप्यति M 1. B. Ca.

P. 10. l. 16. (3, 5.) समिद्धोऽपिरपिना नरा° Ca. C. समिद्धोऽपिः नरा° Bm.—P. 12. l. 9. (3, 6.) निर्वर्तयितुं ॥ निर्वर्तयितुं M 1. B. Ca.—l. 25. (3, 8.) निर्वर्तयंती ॥ निर्वर्तयंती M 1. Bm. Ca, left out in B.—P. 13. l. 25. (3, 11.) Bm adds उ पूरणः at the end.

P. 14. l. 27. (4, 4.) Instead of यदास्यापिः संबंधिनी पुष्टिर्यथा यजमानविषया रण्वा तद्वत्, Ca. C. have यदास्यापिः संबंधिनी तद्वत् यदास्यापिः संबंधिनी पुष्टिर्यजमानविषया रण्वास्तस्यापिः पुष्टिर्यथा रण्वा तद्वत्.—P. 15. l. 20. (4, 6.) यदा नमोभिः ॥ स यथा नमोभिः B. Ca. C. स यथा अंतरित् प्रदेशविशेषैः प्रकाशयति तद्वत् Bm.—l. 21. प्रकाशत ॥ प्रकाशयत M 1. B. Ca.

P. 16. l. 22. (5, 1.) प्रयचन्. The Pada has प्रयचन्, the Samhitā प्रयचं जेत्वं; a final न् before palatals is written as Anusvāra in most Vaidik MSS. Sāyana reads प्रयचं, though Bm has प्रयचन् प्रकर्षेण पुण्यं.—l. 27. यमं यमयितव्यं ॥ यमं यमेतव्यं B. Ca. C. यमेतव्यं Bm.—l. 28. बाजिनोऽज्ञस्य B. Ca. C.

P. 19. l. 4. (6, 2.) संस्वरमाणा ह्युपसदाचरन्ति ॥ संस्वरमाणा ह्युपसदाचरन्ति A 2. Ca. संस्वरमाणा ह्युपसदाचरन्ती B.—l. 7. सुत्युपबृंहितेन ॥ सुत्युपबृंहितेन A. B. C.

P. 20. l. 7. (7, 1.) अथवाकर्मणि ॥ अथवाणी° A 2. B. Ca. —l. 10. (7, 1.) तेऽध्वर्यादिभिः ॥ तेऽध्वर्यादिभिः A. B. C.—l. 17. (7, 2.) उभयविधाया द्विषः Bm. उभयविधायाः विद्विषः A. B. C.—पूरय A. C. पूरयः B. पारय Bm. Although पर्षि is explained in some passages by पूरय (cf. Rv. I. 174, 9), it was probably meant for पात्रय in our verse. See also Rv. I. 129, 5.—l. 20 sq. (7, 3.) धारा अससुतीरिव तानात्मनैवात्मनिरपेक्ष ॥ धारा अससुतीरिव ताना आत्मनैव अन्वनिरपेक्ष A. C. धारा अससुतीरिव ताना आत्मनैव अन्वनिरपेक्ष B. धाराः इव ताना etc. Bm. Sāyana seems to have read ताना instead of त्वया. अससुतीः is merely conjectural, and not quite satisfactory because सुतिः is itself a Vaidik word. The whole may be a quotation, though this would hardly be in accordance with Sāyana's usual style of interpretation.—l. 21. चतिस्रस्य Bm. चतिस्रस्य A. B. C.—l. 28. (7, 5.) सेतुभिः ॥ सेवभिः A. C, deest in B.

P. 23. l. 26. (9, 4.) यदा मानयिता ॥ यदा मनोता A. B. Ca has मनोता, but the C MSS. have मानाता, which, as it does not occur in Ca, is evidently a mistake of

MANDALA II.

the first copyist; o, according to the old spelling, being frequently mistaken for d + d.

P. 25. l. 13. (10, 4.) There is an omission in all the MSS. towards the end of the Commentary. After घृतेन च we expect the verb जिह्मि, which I have inserted to complete the sentence, but instead of which the MSS. give extracts from a Brāhmaṇa. In the usual style of Sāyana such extracts would be preceded by तथा च ब्राह्मणं, while here all the MSS. begin at once and quite abruptly with the words प्रति ह्येष. Another irregularity is this, that the quotation from the Brāhmaṇa refers not only to this, but also to the following verse. A reads घृतेन च प्रति ह्येष सर्वाणि भूतानि चेति पृथिव्या एष वयसा धुमेन बृहत् अचिष्टमग्निं रमसं दृशानमित्यनवकाशनवनमग्निं रसादीं दीप्यमानमित्यतदा विद्यत इत्या सर्वतः प्रत्यंचं जुहोतीत्येतदरचसेत्यहेनमग्निमग्निं मनसेदं जुषेतेत्येतन्नयत्रीरिति मर्यत्रीरित्येष सुहयदणो अपिर्नाभिमुशे इति न ह्येष मुशेत दीप्यमानो भवतीति ॥ Ca has घृतेन च प्रति ह्येष सर्वाणि भूतानि चेति पृथिव्या एष वयसा धुमेन बृहत् (sec. manu तं) अचिष्टमग्निं रमसं दृशानमित्यनवकाशनवनमग्निं (sec. manu द्वे) रसादं (sec. manu द्वे) दीप्यमानमित्यतदा विद्यत इत्या सर्वतः प्रत्यंचं (दीप्यमानं struck out, but not in C.) जुहोती (मी C) सितदरचसेत्यहेनमग्निमग्निं मनसेदं जुषेतेत्येतन्नयत्रीरिति मर्यत्रीरित्येष सुहयदणो अपिर्नाभिमुशे इति न (sec. manu न) ह्येष मुशेत दीप्यमानो भवतीति ॥ The readings of the C MSS. are the same as Ca prima manu, with the exception of दीप्यमानं, which is left out in C, and न (sec. manu न), which is omitted. B has घृतेन च प्रति ह्येष सर्वाणि भूतानि चेति पृथिव्या एष वयसा धुमेन बृहत् अचिष्टमग्निं रमसं दृशानमित्यनवकाशनवत्तमाखरसादं दीप्यमानमित्यतदा विद्यत इत्या सर्वतः प्रत्यंचं (sec. manu तं) जुहोतीत्येतदरचासत्तहेनमग्निमग्निं मनसेदं जुषेतेत्येतन्नयत्रीरिति मर्यत्रीरित्येष सुहयदणो अपिर्नाभिमुशे इति न ह्येष मुशेत दीप्यमानो भवतीति ॥ Bin has only घृतेन च जिह्मि जिह्मि ॥ As it would have been difficult to restore the text from the MSS. of Sāyana's Commentary, it was necessary to collate the Brāhmaṇas, in which these verses are explained. Now the hymn in question is recited by the Hotri as part of the Prātaranuvāka. We might therefore expect to find Brāhmaṇa explanations in the corresponding part of the Aitareya-brāhmaṇa, II. 24-28. Here, however, no exegetical remarks are made on this particular hymn. As the Udgātṛi is not concerned with our hymn, we cannot expect to find an explanation of it in the Sāma-veda-brāhmaṇa. The Adhvaryu priest has to use the first two verses of our hymn in the first part of the Agni-kayana sacrifice. These hymns, the Ūkṣasambharana-mantras, are collected in the Taittirīya-saṃhitā, IV. 1, 2, 4, and here accordingly we find our verse though slightly modified: जिह्मि ॥ ४ ॥ अपिं मनसा घृतेन प्रतिच्छन्तं भुवनानि विद्या । पृथुं तिरच्चा वयसा बृहत् अचिष्टमग्निं रमसं विदान । आ स्वा जिह्मि वयसा घृतेनारचसा मनसा तज्जुषस्व । मर्यत्रीः सुहयदणो अपिर्नाभिमुशे तनुवा वर्धयावः ॥ The Brāhmaṇa to this is contained in the following, the fifth book of the Taittirīyaka (V. 1, 3, 2): जिह्मिं अपिं मनसा घृतेनित्वाह । मनसा हि पृथ्वी यजममिगच्छति ॥ प्रतिच्छन्तं भुवनानि विक्षित्वाह । सर्वं ह्येष प्रत्यङ् चेति ॥ पृथुं तिरच्चा वयसा बृहत्तमित्वाहास्यो ह्येष जातो महान् ॥ २ ॥ भवति ॥ अचिष्टमग्निं रमसं विदानमित्वाहास्यमेवास्मीं स्वदयति सर्वमस्मीं स्वदति य एवं वेदा स्वा जिह्मि वयसा घृतेनित्वाह । तस्मात्पृथ्वी मनसामिगच्छति तस्मात्तद्वत्वरज्जित्वाह रचसामपहति ॥ मर्यत्रीः सुहयदणो

अपिस्त्रियाहापचितिमेवास्मिन्धात्यपचितिमान्भवति य एवं ॥ ३ ॥ वेद मनसा स्वितामाप्तुमर्हति-यास्तुर्धुन-
नपावाङ्गतिं जुहोति मनस्वतोभ्यां जुहोत्याङ्गतोराष्ट्री दाभ्यां प्रतिष्ठति etc. The last Veda which
we can look to for a Brāhmaṇa explanation is the White Yagur-veda. Here we
find the two verses in question as 23 and 24 in the eleventh book of the
Vāgasaneyi-saṁhitā, again with slight modifications. The corresponding Brāh-
maṇa ought to be in the Ukhāsambharana of the Satapatha-brāhmaṇa, and here,
indeed we meet with explanations very similar to those given by Sāyana. Chap. 3.
Brāhm. 1, Kandikā 19 we read, आ त्वा जिघर्षि मनसा घृतंनेति । आ त्वा जुहोमि मनसा
च घृतेन चेत्यतः ॥ प्रतिष्ठितं भुवनानि विधेति । प्रत्यहं ह्येष सर्वाणि भुवनानि चियति ॥ पृथुं तिरश्चा
वयसा बृहन्मिति पृथुर्वा एष तिर्यहं वयसो बृहन् धूमेन व्यचिष्टमग्निं रभसं बृहान्मिथवकाशयन्तमग्निं तन्नादं
दीप्यमानमिह्यतः ॥ १९ ॥ आ विधतः प्रत्यहं जिघर्षीत्यां सर्वतः प्रत्यहं जुहोमीत्येतद्वयसा मनसा तृप्नुवेति-
त्यदीहमग्निं मनसा तज्जोषयेत्येतद्वयस्त्रीः सृष्टयद्वर्णोऽपिरिति मय्यस्त्रीह्येष सृष्टयद्वर्णोऽपिर्नामिमृशे
तन्वा जर्भुराण इति न ह्येषोऽभिमृशे तन्वा दीप्यमानो भवति ॥ Although this is the Brāhmaṇa
which Sāyana must have had in his mind when he wrote his Commentary, it is
difficult to account for the differences between the original text and his quo-
tation, unless we suppose him to have quoted from another Sākhā of the
Satapatha-brāhmaṇa. There is no MS. of the Ukhāsambharana according to
the Kāṇva-sākhā in Europe. As it was impossible, therefore, to restore the
original reading, I have left the quotation as it stands in Sāyana, merely cor-
recting those mistakes which could be corrected on the authority of the MSS.

P. 26. l. 19. From 11, 2. to 15, 1. A is wanting.—l. 22. (11, 2.) लङि सिपि रूपं ॥
लङि सिचि रूपं B. लङि सि रूपं Ca. C.—P. 27. l. 4. (11, 4.) इतीत्यं रूपेण B. इतीत्यं रूपेण
Ca. C.—l. 5. सुष्ठु प्रेरकेण ॥ सुष्ठु प्रेरकेण Bm. सुष्ठु प्रकरेण Ca. C. B.—P. 29. l. 4. (11, 12.)
लङि रूपं ॥ लङि रूपं Ca. C. B.—l. 18. (11, 13.) ये ते तवावस्त्वोद्य ये अवस्त्वो Bm. तेन
अवस्त्वो B. ते तव अवस्त्वो C. ते तव अवस्त्वो Ca.—P. 30. l. 3 sq. (11, 15.) इत् एवार्थे ॥
इत् एव Bm. इत् इवार्थे B. Ca. C.—l. 6. पशुपुत्रादिभिरस्मान् अस्मात्पालनेन च ॥ पशुपुत्रादिभिर-
स्मादिभिरस्मान् पालनेन च Ca. पशुपुत्रादिभिरस्मात्प्राप्तात्पालनेन च B, and sec. manu प्राप्तादि-
भिरस्मात्पालनेन च. Bm has आ चार्थे यां च सु सुष्ठु पुत्सु संयामेषु पशुपुत्रादिभिः अस्मान् पालनेन
अवर्धयः.—l. 12. (11, 16.) आपन्नः ॥ आपन्नः M 1. B. Bm. Ca.—l. 29. (11, 18.) कुम्भनाभिः
Ca for ऊर्णनाभिः.—P. 31. l. 3. (11, 19.) Instead of सनेम one MS. reads स्नेम. See
the Commentary. तरतः, however, is ādyudātta in all the MSS.—l. 22. (11, 20.)
चतुर्दशः सष्टमुक्तः ॥ चतुर्दशयः सष्टमुक्त B. Ca. C. See Rv. l. 51, 6.

P. 32. l. 13. (12.) हरी इति MSS. हरी Ḍsv.—l. 32. (12, 1.) अस्मिन्नेव भवतीत्यथेन ॥
अस्मिन्नेव प्रत्यये आत्ययेन Ca. अस्मिन्नेव प्रवेत्त आत्ययेन B.—l. 35. जायमान Nir. जात M 1. B.
Ca. Cf. Nir. SS. vol. iv, p. 86.—P. 33. l. 15. (12, 3.) स्वये ॥ स्वये M 1. Ca. उत्तरस्वये.
B pr. m. प्रस्वये B sec. m. See Dhātup. 26, 29.—l. 28. (12, 4.) जिघृक्षं ॥ जिघृक्षं.
M 1. B. जिघृक्षं Ca, deest in Bm.—P. 34. ll. 3-5. (12, 5.) The whole passage from
नेत्त उ त्वा त्विचक्षुसमच is left out in Ca. The original reading in Ca seems to have
been तद्या च संवेनेदो असीति, but this is corrected into तद्या च संवेनेदो असीति, which
became the reading of the C MSS. In B, where this passage is preserved, mis-

MANDALA II.

takes occur towards the end; the MS. has **ह्रस्वः**। (अ in the margin) **त् तस्मात् चक्षा**
रं द्राय स रं द्रो.—l. 30. (12, 8.) For **देवी** read **देवी** with B. Bm.—l. 32. **उभयविधा उभयमा-**
ह्वयति M. B. Ca. **उभयविधाः अमिषाः शशवः यं आह्वयति** Bm.—P. 35. l. 30. (12, 12.)
ये चैमेऽग्निमिविद्विषः ॥ ये च मेऽग्नि इति द्विषः Ca. C. **ये चैमेऽग्निवतिद्विषः** B. Cf. Taitt. Ār. I. 9.
अग्निमिविद्विषः is explained by Sāyana **अग्निः कर्म कथादिकं। तस्य विधातकाः अग्निमिविद्विषः।**
हृदिपरीता अग्निमिविद्विषः। कथायनकुलप्रवृत्तयो वाचय इत्यर्थः।

P. 39. l. 13. (13, 8.) **कर्ता हे** B. Ca. **कर्तः हे** Bm.—P. 41. l. 2. (13, 13.) **चंतर्णोतस्यार्थत्वात्**.
C. B. **चंतर्भावितस्यार्थत्वात्** B sec. manu in marg.—l. 3. **स त्वयः (?) ॥ स त्वयः** Ca. C. **स त्वयः** B.

P. 42. l. 9. (14, 4.) **लोपोः ॥ जने लोपः** Ca. **जवे लोपः** B.—P. 43. l. 4. (14, 7.) **पौष्-**
रवस्य ॥ पौष्करवस्य MSS.—P. 44. l. 2. (14, 10.) **अत्र लोपोऽभ्यासस्येवभ्यासलोपः। सः स्यार्थ-**
धातुक इति ॥ अत्र लोपोऽभ्यासस्यार्थधातुक इति Ca. B. Cf. Pān. VII. 4, 58, and 49.—
l. 9. (14, 11.) **उदीरं न। ऊर्ध्वं दीर्णमूर्दं कुसुलं** Ca. In the margin Ca adds **मूर्धं न दीर्णं**,
which the C MSS. adopt, reading **ऊर्ध्वं दीर्णमूर्धं न दीर्णमूर्दं**. B has **उदीरं न। उदीर्णमूर्दं**
कुसुलं, उदीर्णं left out by Bm. The addition in Ca is taken from the Nirukta, III.
20: **उदीरं उदीरमित्यावपुनस्योदीरमुदीर्णं भवत्यूर्ध्वं दीर्णं वा। तमूर्दं न पृणद्धा प्रवेष्टित्यपि निगमो भवति।**
तमूर्दस्मिन् पुरयत यवेन. Roth has **पुरयति**, but the Nirukta and its Commentary have
पुरयत, MSS. 1738 and 357. The same MS. 1738 reads also **उदीर्णं** like Sāyana, but
the Commentator says, **ऊर्ध्वं हि तदीर्णं भवति.** But see now Nir. SS. vol. ii, p. 354.
उदीरम् उदीर्णम् ऊर्ध्वं हि तद् दीर्णं भवति.

P. 46. l. 19. (15, 7.) **विमपजानुः** A. Ca. **विमपे जातः** B. **विपजानुः** Bm.

P. 47. l. 28. (16, 2.) **एकपथं ॥ एकपथं** MSS.—P. 48. l. 17. (16, 4.) Read **विद्वत्तरस्यं**.—
P. 49. l. 1. From 16, 6. to 23, 11. A is wanting.

P. 50. l. 26. (17, 3.) **प्रथमं मुखं ॥ प्रथममुखं** Ca. C. B. Bm.—P. 52. l. 4. (17, 7.)
पूजयसि ॥ आ पूजयसि MSS.

P. 52. l. 32. (18, 1.) **देशवक्तुः** MSS.; Goldstücker rightly conjectured **देशवक्तः**.

P. 55. l. 24. (19, 2.) **इति खराणि खसराणि ॥ इति ख इति खसराणि** Ca and B; but
ख इति is cancelled in B.—P. 57. l. 8. (19, 7.) **मितां ह्रस्व इति ह्रस्वः**. Instead of this
Ca reads **हिंसकस्यामुरस्य खमिति खरः**. B has only **हिंसखरः**. The words **हिंसकस्यामुरस्य**
are evidently repeated from the preceding line, being an explanation of **पीयोः**.
Therefore we have **खमिति खरः** together with **हिंसखरः**, which leads naturally to a
conjecture like **मितां ह्रस्व इति ह्रस्वः**, though it cannot be denied that something else
also may have stood here in Sāyana's original. Rv. I, 174, 8, where the same
words occur, **नमो वधरदेवस्य पीयोः**, no explanation is given.

P. 57. l. 33. (20, 1.) Read **मनस इवया** Ca. **मनस इवया** B. **मनस इवया** Bm.—P. 58.
l. 17. (20, 3.) **यजस्य यजयिता** B. Ca. C. **यजयिता?**—l. 21. **एवमयं यजमानमूती ॥ एवं ययं**
यजमानं जती Ca. **एवमयं** (corrected from **एवं ययं**?) **यजमानं जती** B.

P. 62. l. 4. (22.) Read **अतिशक्त्यः**.—P. 63. l. 23. (22, 4.) B. Bm insert **अस्य वनेन**
after **प्राणं**.

P. 64. l. 17. (23, 2.) C adds **वसन्ति परं तेज इति उक्ताः**, a gloss which occurs neither
in Ca nor in B, and must therefore be ascribed to the later copyists of the C

*MSS.—l. 25. (23, 3.) सर्वस्व जन्मकं; the MSS. have सर्वस्व जन्मकं. See, however, Rv. Bh. I. 96, 4.—P. 65. l. 11. (23, 5.) ध्वरसः Bm. ध्वरसो वा M 1. B. Ca. Some word may have been omitted; but see Rv. Bh. IV. 23, 7.—P. 66. l. 3. (23, 8.) वृहस्यते Bm. ब्रह्मणस्यते M 1. B. Ca.—l. 12. (23, 9.) गृहीमहे ॥ गृहीमहि MSS.—P. 67. l. 3. (23, 11.) शु मिश्रणामिश्रणयोः ॥ मिश्रयोः B. Ca. M 1. The same applies to p. 87. l. 7. (29, 2.) and p. 97. l. 4. (33, 1.) Cf. Dhātup. 24, 23.—P. 68. l. 9. (23, 15.) कृतुमत् जानीयेत etc. A. C. Bm. कर्मसाधनं च विभाति B.—l. 24. (23, 16.) After विद्वान् B has वृत्त, but it is cancelled. The Taitt. Br. has व्यावृत्त.—l. 33. (23, 17.) After हे ब्रह्मणस्यते all the MSS. (A. B. C), with the exception of Bm, have ब्रह्मणस्यति महो महत अतस्मा यज्ञस्य धर्तरी धारके यजमाने, and they omit त्वां to explain त्वा, which I have added after उत्कृष्टं. Bm has त्वा त्वां.—P. 69. l. 1. सरिण B. साधारणं A. Ca.—l. 3. भवेति B. Bm. भवति A. Ca.

P. 70. l. 31. (24, 3.) आवारकं ॥ आवरकं MSS. So also 26, 2. But see above 23, 18.—P. 71. l. 31. (24, 6.) आगच्छन् ॥ अगच्छन् MSS.—P. 73. l. 22. (24, 12.) एकपद्यं ॥ एकपद्यं MSS.—यथैव शब्दस्य पूर्वपदे च MSS. Cf. Rv. Bh. I. 166, 12.—P. 74. l. 1 89. (24, 13.) अतस्ती तमस्यदीपं यद्यं ॥ अतस्ती तमस्यदीपं यद्यः A. B. C.—l. 5. यथाया गोः ॥ यथायानि A. B. C. यथायाः यानि Bm.—l. 25. From 24, 15. to 31, 1. A is wanting.

P. 75. l. 23. (25, 2.) रचिं before धनं Bm only.

P. 77. l. 17. (26, 3.) संभरति वा Ca. संभरति B.—जन्मना inserted by conjecture.*

* P. 79. l. 18. (27, 4.) एवंगुणविशिष्टानुग्रहा वा ॥ एवंगुणविशिष्टा यहा वा B. एवंगुणविशिष्टा यहा वा C. Ca. The वा, which stands in all the MSS., shows that something is omitted, unless Bm has preserved the correct reading, namely: एवंगुणविशिष्टाः महागुणाः अक्षदं etc.—P. 80. l. 28. (27, 9.) अजीकाय स्तोत्राणां Ca. B. Bm; might it be अजीकाय स्तोत्रे वा or अजीकराय स्तोत्राणां?—P. 81. l. 20. (27, 11.) तित्स्वरितं Pān. VI. 1, 185. तित्स्वरितः M 1. B. Ca.—P. 82. l. 6. (27, 13.) तसि कादिभ्योप इति ॥ तसिकादिभ्योप इति MSS. But see Pān. VI. 4, 149, 8.—P. 83. l. 2. (27, 16.) संयंचनयोः Dhātup. 28, 35. संयंचनयोः B. Ca. M 1.

P. 84. l. 10. (28, 3.) पूर्वमंशितानवज्ञावेन ॥ पूर्वमंशितानवज्ञावेन B. पूर्वमंशितानवज्ञावेन Ca.—P. 86. l. 19. (28, 11.) अचयुत्त खितो is neither in B nor in Ca; it was supplied from II. 27, 17. Bm repeats literally the whole Commentary of that verse.

P. 89. l. 21. (30, 4.) कम्पत्यः B. Ca. Un. III. 41 calls the suffix कम्प.

P. 93. l. 2. (31, 4.) Read इगुपधलक्षणः.—P. 94. l. 2. (31, 7.) कामिताभि ॥ कामिताभि MSS.

P. 96. l. 20. (32, 8.) Instead of एवमुत्तरापि योष्यं (A. Ca.) B and Bm have यो सिनीवासी या राका या सरस्वती ता एता अङ्गैः. The last sentence इन्द्रवज्रैस्तादि belongs only to A and C.

P. 96. l. 23. (33, 3.) B, slightly differing from Bm, leaves out considerable portions of the Commentary. After प्रथमं युक्तं B reads युत्समद् अभिः चिदुप अङ्गैः अङ्गो देवता । आ ते यंचोना यैद्रसित्युक्तमयिष्या । तच्च प्रथमा । हे मरुतां पितः अङ्ग ते स्वदीपमक्षयं दातव्यं मुक्त्वमेतु । आगच्छतु । तथा त्वं नोऽङ्गान् सूर्यस्य संदृशः संदर्शनाया युयोषाः । मा पुनश्चावीः. Then in marg. “यु मिश्रणामिश्रयोः । अङ्गि अङ्गसः श्रपः सुः । अङ्गकुम्पत्यैताद्विधातुकलेन कित्तामाणाङ्गः । अर्पति

MANDALA II.

शकुन्तीतुर्वी वा चर्वति मृतेः । जोऽस्माकं वीरो " वीर्यवान्पुत्रादिरभिषमेत । अभिमुवतु । हे इह etc.—
 l. 25. Instead of गृं सू read चां गृं.—P. 97. l. 5. (33, 1.) शची ॥ शत्रुः A. B. Bm;
 *Ca has शचीः, altered into शकु.—Instead of पुत्रादिः Ca and A have पुत्रो हि.—l. 12.
 (33, 2.) B leaves out again several portions of the Commentary, principally the
 grammatical explanations, and only slightly differs from Bm.—P. 99. l. 28. (33, 11.)
 Read चां गृं.

*P. 101. l. 13. (34, 1.) After चावधितारः the C MSS., but not Ca, have यद्वा सर्वस्य
 जगतो धारयितारः.—l. 15. णिडः ॥ णडः A 2. Ca. M 1.—l. 18. भूम्याख्यो ॥ भूमिणाख्या A. C,
 deest in B.—P. 102. l. 7. (34, 3.) कर्णेः कर्तिसंध्यप्रदेशीः ॥ कर्णेः कर्तिसंध्यप्रदेशीः A. Ca. कर्णेः कर्तः
 मेध्यप्रदेशीः B. कर्णेः मध्यप्रदेशीः Bm. कर्णेः कर्तिसंध्यप्रदेशीः C.—l. 8. समानमनस्याः ॥ समानवपस्याः
 A. B. C.—l. 19. (34, 4.) अनवधराधसः etc. B, which still contains an abbreviated
 text, reads अनवधं भ्रंशगरहितं राधो धनं धेयां ते वज्रवीही नञ्मुभयमिदुत्तरपदांतोदात्तत्वं. The
 words from नञ् to the end are marked with two dots over the line, which indicates
 that they were to be omitted. But as they are evidently taken from the text
 which we find in A and C, we may conclude that the shorter text of B for the
 last two leaves is the result of an intentional abbreviation.—l. 20. Instead of
 पां ६. read मां ३. The Mahābhāṣya has उपकरणेऽप्येवमिति इति. The Kāśikā has
 the same in the text, but gives अन्यथापि as var. lect.—P. 105. l. 5. (34, 13.) शब्दकारि-
 भिर्योनाख्योर्वाविशेषैः A. B. C. वायविशेषैः Bm. शब्दकारिभिः योनाख्योर्वाविशेषैः ?—l. 8,
 चित्तयंतः A. B. C. चित्तयंतः Bm. चित्तयंतः or चित्तयंतः ?

P. 106. l. 20. (35, 2.) विज्ञानि ॥ विज्ञा A 2. B. Ca. विज्ञानि Bm.—P. 107. l. 18. (35, 5.)
 चंदादेशः ॥ चंदादेशः A 2. B. Ca.—l. 21. B, which is complete again, adds हि पूरणः at
 the end of verse 5. Bm has the same addition. At the end of verse 8, B again
 adds चः पूरणः, and Bm च पूरणः.—P. 109. l. 18. (35, 12.) समानख्यानय ॥ समानाख्यानय
 A 2. B. Bm. Ca. But see II. 28, 10. Nirukta VII. 30, Roth reads समाना, but
 the Calcutta edition has समान without any various reading.

P. 110. l. 20. (36, 1.) उपरिष्ठादेव ताः ॥ उपरिष्ठादेवताः A. B. C.—l. 21. उपरिष्ठात्पुत्रः Aśva-
 lāyana. उपरिष्ठात्पुत्रः A 2. B. Ca.—P. 111. l. 24. (36, 4.) निषद् Bm. निषीद् A 2. B.
 Ca. M 1. Sāyana may have read षीद् for षद् in the text.

P. 114. l. 22. (38, 1.) चेमे अभवत् A 2. B. Ca. चेमे अभवत् Bm.—P. 115. l. 13. (38, 4.)
 The MSS. of the text have चर्द्धः or प्रर्द्धः; Sāyana चर्द्धः.—P. 116. l. 10. (38, 7.)
 After चरखेसु the MSS. have यचा.—l. 11. देवस्य सवितुः B. Bm. ईशः A. Ca. C.

P. 118. l. 12. (39, 3.) Sāyana must have read प्रथमा । आ । गंतं । in the Pada,
 though Bm has अभिमुखं गंतं आगच्छतं.—l. 30. (39, 5.) हस्ता एव हस्ताविष A 2. Ca. Bm.
 हस्ताविष corrected to हस्ता एव B. The reading हस्तेषु for हस्ताविष seems a mistake,
 occasioned by पादेव, and by हस्तेषु in verse 7.—P. 119. l. 5. (39, 6.) मधु मधुररसवत् Bm.

P. 120. l. 17. (40, 3.) हादय Ait. Br. हादय वै MSS.

P. 125. l. 25. (42, 2.) प्रवचः मा सुपर्शः पथिविशेषो मा वधीत् मा हिंसीत् तथेवमात् etc,
 A 2. Ca. (मा सुपर्शः Ca in marg.). The text is taken from B; both B and Bm have
 उत्तं अपि च. Sāyana seems to have read उत्तं for उत्तं.

P. 126. l. 5. (43.) Sāyana does not quote the last words of the Anukr. एतां भ्यामुर्विरध्वनि वाश्रमानं शकुंतं तुष्टाव. See Anukr. M. pp. 14 and 104.—l. 12. श्रीतं च श्रोतस्य A 2. Bm. Ca. श्रीतस्य B. But śrauta is the name of a Sāman.

The Khilas will be given separately in the last volume.

MANDALA III.

Sāyana passes over what Kātyāyana says about the race of Visvāmitra: कुशिकं कस्वियोरधिर्द्विद्वत्पुत्रं पुनर्मिच्छन्मन्त्राचर्य चचार । तस्मिन् एव गाधी.पुत्रो जज्ञे गाधिनो विश्वामित्रः स तृतीयं मंत्रं लभयन्नतः. According to Shākṛgurusūrya this preamble was meant to vindicate the Rishitva of the family of Visvāmitra: सत्यपवादे स्वयमुचित्समनुभवतो विश्वामित्रगोत्रस्य विवचयेतिहासमाह. Cf. Anukr. M. p. 104. This was probably the reason why Sāyana left it out.

P. 127. l. 13. (1, 1.) शशमानो वरतीति MSS. Cf. Naigh. III. 14.—P. 131. l. 13. (1, 16.) वटिवयुक्तन्यायेन (?) A. C. नविवयुक्तन्यायेन B.—l. 15. वा योज्यं MSS.—l. 20. (1, 17.) प्रश्नापकं दसूनाः रक्षांसां दसुमनाः स्वं etc. Bm.—P. 132. l. 12. (1, 20.) Instead of स्तोत्राणि वा Bm has सहति.

P. 133. l. 19. (2, 1.) तस्मिन् अग्रये B. Bm.—l. 29. (2, 2.) प्रभाधनः C. Bm. प्रधानः A. Ca. प्रभाधानः B, but altered into प्रधानः.—P. 135. l. 2. (2, 7.) अग्निं अधारय (meant for अध्वराय) यागाय अधारयन् Bm.—l. 20. (2, 9.) अनुयाजा ॥ अनुयाजा B. अनुयाज A 2. Ca. M1. Cf. Ait. Br. I. 14; Taitt. S. VI. 1, 5, 4.—P. 136. l. 12. (2, 12.) खरोहिनिः ॥ खदेशोभिः A. C. खरितोऽपिः B, deest in Bm.—l. 28. (2, 14.) बृहत् ॥ महत् A 2. B. Ca. M1. बृहत् महत् Bm. Perhaps Sāyana read महत् for बृहत्.

P. 137. l. 22. (3, 2.) Read रोदसी रोदस्योः.—l. 24. Instead of धियावसुः प्रमया व्याप्तः, which is in B and Bm, A and C read विभावसुः प्रमया व्याप्तः. A in the text of the hymn has धियावसुः.—P. 138. l. 6. (3, 4.) च after विमानं by conjecture.—l. 13. (3, 5.) यस्येति तं ॥ यस्येति वा तं A 2. B. Ca. M1. यस्य तं Bm.—l. 21. (3, 6.) From देवेः to पुत्रपेशसं left out in A 2 and Ca.—P. 139. l. 9. (3, 8.) After स्तुतिमिष B. Bm insert सदा.

P. 140. l. 5. (4.) स्वर्ध्याज्या तप्त इत्येषा ॥ स्वर्ध्याज्ये वमित्येषा A. C. स्वर्ध्याज्ये वमित्येषा B, वु struck out man. sec.—l. 21. (4, 2.) शरीराणां न पातयितः ॥ शरीराणां न पातः B. शरीराणां पातः A. C. अग्ने Bm.—P. 141. l. 13. (4, 5.) प्रविचरंत । प्रविचरंतु C. विचरंत प्रविचरंतु A. Ca. अभिविचरंत । प्रविचरंतु B. अभिप्रविचरंत प्रविचरंत प्रविचरंतः Bm.—l. 18. (4, 6.) गन्तो-वसी B sec. man. गन्तोवासी A 2. B. Ca. उवासी Bm.—l. 29. (4, 7.) एवाङ्गः Bm. एवमाङ्गः A 2. B. Ca. M1.—P. 142. l. 3. (4, 8.) मनुष्यस्य संगता स्वं इत्या A. Ca. मनुष्यस्य संगत्य C. मनुष्यस्य संगता इत्या B. Bm.—l. 5. Read अर्वागामिमुख्यमेतद्वर्हिः सदंतु आसीदंतु ॥ अर्वागामिमुख्य एतद्वर्हिः सदंतु ॥ आसीदंतु A. आयागतिमुख्यं एतद्वर्हिः सदंतु आसीदंतु Ca, but with a marginal correction in black ink, अर्वागामि. आयागतिमुख्यं एतद्वर्हिः सदंतु आसीदंतु C. आयाति अर्वाग्-आभिमुख्यं देवीरिदं एतद्वर्हिः सदंतु आसीदंतु B. अर्वाग् आभिमुख्यं देवी रदं एतद्वर्हिः सदंतु आसीदंतु Bm.—l. 10. (4, 9.) वरराणो A 2. B. Ca. M1.—l. 23. (4, 11.) P 2. P 3 read आसां.—l. 24. Sāyana seems to have read अर्वाक् for अर्वाह्.

P. 142. l. 29. (5.) ऋतेयस्य ॥ ऋतेयस्य A. C. B.—P. 143. l. 10. (5, 2.) कोभिः कोभिः

Bm.—P. 144. l. 10. (5, 6.) तत् पदं ज्ञानं अप्रयुक्तं Bm.—इत् पुरः B. Bm. at the end.—P. 145. l. 11. (5, 10.) परि समीधि Bm.—समेध by conjecture; समेधत A. Ca. Bm, as from a verb एधति; B has समेसिध, से being expunged, and त inserted in marg. after ध.

P. 146. ll. 4-6. (6, 2.) B. Bm insert अघ before किंच, उत after उक्तः (Bm omits उक्तः), and add नु पूरणः at the end.—P. 147. l. 21. (6, 8.) At the end B adds वा पूरणः. Bm वाः पूरणाः.—l. 28. (6, 9.) वक्तार्यं अन्तार्यं वा A. Ca manu sec., deest in C. B. Bm read सोममुद्दिश instead.

ASHTAKA III.—From the beginning of the third Ashṭaka to the end of the eighth a new MS. comes in, E. I. H. 1861-1864. It was bequeathed in 1822 by Dr. Taylor to the Honourable Court of Directors; and as it was procured at Bombay, we might expect that it belonged to the B class. It is indeed but a repetition of the same MS. which we have in B1. 2. 3, and therefore of no importance for the restitution of the text. The mutual relation of the different MSS. may be seen from the beginning of the third Ashṭaka.

* B 1 has श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

B 3 has श्रीगणेशाय नमः श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

B 4 has श्रीगणेशाय नमः श्रीगुरुभ्यो नमः वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

A 2 has श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ वागीशायाः इत्यादि ॥

Ca has श्रीगणेशाय नमः ॥ उं वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

C 2 has श्रीगणेशाय नमः ॥ उं वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

C 4 has श्रीगणेशाय नमः उं वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

C 5 has श्रीगणेशाय नमः वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

P. 150. ll. 7 and 8. (7, 2.) Instead of रोषि and रोषार्थो (see Dhātup. 17, 11) A 2, Ca have रोधि and रोधार्यो. From दिवं to वर्तते left out in B.—l. 31. (7, 3.) Instead of चित्तिस्त्वानि read कित्ति स्त्वानि. So has B. Cf. Rv. Bh. I. 25, 11. A 2 has चित्ति; Ca has चित्ति, चि being corrected to कि in marg., but कि expunged again.—l. 34. The Unādi-sūtra is given differently by the different MSS. A has अत्त्वविचमितमिः रमिपनिपतिभ्यः; C अत्त्वविचमितमिरमिपनिपतिभ्यः; B अत्त्वविचमितमिरमिपतिभ्यः.—P. 151. l. 5. (7, 4.) अवलं वलिनं कुर्वतः B. अवलं वलिं कुर्वतः A. अपिं वलिनं कुर्वतः C. अपिं वळिनं कुर्वतः Bm.—l. 9. सभू संभनं तमिक्तं A. सभू संभनं तमिक्तं C. सभू संभनं तमिक्तं B.—l. 152. l. 6. (7, 6.) धुविर् Dhātup. 17, 1. धुवि MSS.—l. 10. व्याग्यर्तिभ्यः कुरिति क्तुः Ca; A has अत्त्वयेनानर्तिभ्यः कुरिति क्तुः, the words between having been omitted. व्याग्यर्तिभ्यः कुरिति क्तुः B. No rule is found in the Unādi-sūtras by which क्तुः is explained. क्तुः is explained there by itself, without क्तुः; Un. I. 72. In the next passage where क्तुः is discussed by Sāyana, he considers it as a bāhulaka formation; III. 17, 1. अज्यत एमिरिति बाहुलकात् क्तुः करिषी । कित्त्वाहुपधानोपः । प्रत्ययस्यः.—l. 20. (7, 7.) संबंधीनि from C.—l. 21. अयिः प्रसादादिना यज्ञान् कथ्यन्त A. C. अयिः प्रसादादिविर्नच-बाहुलको देवा यज्ञान् कथ्यन्त B.—l. 23. प्रकृतिस्वरत्वं A. B. पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं C.—l. 34. (7, 8.)

मुञ्जी भङ्गने Dhātup. ४. 18. मुञ्जि वञ्जने B. Ca, deest in A 2.—P. 153. l. 18. (7, 9.) निदि-
त्यनुवृत्ती अत्रेति रश्च ॥ निदित्यनुवृत्ती अत्रि रश्चेति A 2. Ca. Instead of रश्च B and Ca
sec. m. have रश्च. The corruption of the text is caused by mixing up the two
sūtras Un. IV. 46 and II. 75.—P. 154. l. 1. (7, 10.) उष दाहे B. उष मुष दाहे A. C.—
l. 10. (7, 11.) गवादिपशूनां संपादयित्री A. B. गवादिपशूनां प्रदायी C. गवादिपशूनां संपाद-
यित्री Bm.

P. 154. l. 19. (8.) Ca has a marginal note on leaf 8b. The words are एतन्नाम
इति यन् । उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं । अनुवृत् । ईषद्ःमुषु ख इति विधीयमान. They are pre-
ceded by a २, and in the second line there is a mark between सूक्तस्य and यूयो. It
is clear that these words did not come from the kalām of Sāyana; and as neither
A nor B has them, they were most probably an incidental remark made by a
Brahman as he was reading or explaining the Veda. All the later C MSS. have
inserted this line between सूक्तस्य and यूयो.—l. 20. यीपी वा C. यूपी वा A. B.—l. 23.
यूपपरिव्ययणे C. यूपपरिव्ययमाणे A. B. Some words seem to have been omitted; we
expect यूपपरिव्ययणे युवा सुवासा इतिवा । यूये परिव्ययमाणे युवा सुवासाः परिवीत आगादिति परि-
दध्यादिति सूचितत्वात्.—l. 25. यूयेकादशम्याम् C. ययेकादशम्याम् B. सविकादशम्याम् A.—
l. 32. (8, 1.) देवसंबन्धिना मधुना deest in A. B.—मधु देवं Ait. Br. देवं मधु MSS.—P. 155.
l. 4. प्रत्ययस्वरेण मध्योदात्तः B. प्रत्ययस्वरेणामुदात्तः A. C.—l. 16. आम्बस्योरात् इत्याकारलोपः ।
दपस्योश्चेति भवभावः A. B. In Ca all except the last word भावः was omitted, but
supplied by a marginal note. The other C MSS. have inserted the words in
their proper place.—l. 17. चियंति निवसंत्यस्मिन्नित्यधिकरणे चः ॥ चियंति निवसंति अधिकरणे
क्तः A and B, except that B has something like च्यः instead of क्तः. Ca had the
same reading as A, but it was corrected by marginal notes into the reading which
has been adopted in the text.—The words from निवास to एकारः are omitted in A;
those from उपस्ते to पूर्वपदातोदात्तत्वं are omitted in A and Ca, but Ca has added
them in the margin.—P. 157. l. 23. (8, 6.) अचटेषु Bm. Ca in marg. अचन्देषु B. आचन्देषु
B 2 sec. m.; left out in A.—l. 29. स्वधितिः खङ्गः ॥ स्वधितिः ह्रस्वः A. C. स्वधितिः ह्रस्वः B.
Perhaps the original MS. had स्वधितिः खङ्गः, which might have given rise to the
reading of ह्रस्वः.—P. 158. l. 6. (8, 7.) इति चिचं यत्तः ॥ इति चिचं MSS.—l. 10. The MSS.
agree in deriving चंतु from इज् गती; but the एकारलोपः, which they likewise agree
in (except that A has नु एकारलोपः), shows that it was derived from ची, which in
the Dhātupāṭha is 24, 39, while इज् is 24, 36. From ची we should get चियंतु, and
by एकारलोपः, चंतु. Sāyana may possibly have given two derivations; one from
इज् गती, which would give चयंतु, and with एकारोपजन, चंतु; and a second from
ची गतिः, making चियंतु, and by एकारलोपः, चंतु.—l. 34. (8, 9.) दीप्ताणि वासांसि A. C.
दीप्ताणि रयनाख्यानि वासांसि B.—P. 159. l. 5. बहुव्यार्थात् Pāṇ. V. 4. 42. बहुव्यात् MSS.—
l. 12. (8, 10.) प्रतिसुक्तकटाः B. असुक्तकटाः A. प्रसुक्तकटाः Ca pr. m. प्रतिसुक्तकटाः Ca
sec. m. Bm. The latter is the correct reading.—l. 24. (8, 11.) सहस्रवक्त्राः सहस्रशब्दाः
संतो A. B. C, but Ca adds in marg. पुषपीवादिस्तानपरपरया सहस्रशब्दाः.—l. 29. पादादित्वा-
दनिष्ठातः A. B. C, but Ca sec. m. यदुक्तयोगादनिष्ठातः.

P. 160. l. 4. (9, 4) सुदीदिति । सुदीधिति A. B. C, but B 2 sec. m. सुदीदिति.—
 l. 16. (9, 2.) वना काननानि. Ca in marg. and Bm add रचितं.—मातुरपो Ca marg.
 Bm, deest in A. B.—l. 30. (9, 3.) तदुचितफलप्रदानेन B. ते दुचित । फलप्रदानेन A. C.
 दुचितं फलप्रदानेन Ca sec. m.—l. 31. सखी मेवे A. C. सखी मिचले B.—P. 161. l. 24. (9, 5.)
 Read द्वितीयादौः स्तेन.—P. 162. l. 3. (9, 6.) विद्यान् । विश प्रवेशश्च etc. The text has
 been restored according to the Unādi-sūtras I. 151. B has अग्निपृथिविदिरणिः कणि-
 खणिवग्निभः. In A the whole explanation is missing; C has a number of corrections
 sec. manu, most of which are unintelligible. See also Rv. Bh. III. 7, 2.—l. 5.
 वसादयः ॥ वसादयः A. B. C. Cf. Rv. Bh. I. 39, 1.—l. 6. वखादित्वात् ॥ वाखादित्वात् A. C.
 but Ca sec. m. बाष्पादित्वात्. B reads शाखादित्वात्, evidently a later correction.—
 l. 13. (9, 7.) कंदयति कंदयति C. B 1. कंदयति कंदयति A. B 2. Naigh. III. 14 has कंदति
 कंदयति, with the various reading कंदयति.—l. 15. ययकात् ॥ यकात् A. B. C. After
 कात् एव B adds यत् यं.—दीप्यमानं त्वां पश्यो A. C. Bm. दीप्यमानं अभिमतफलपश्यो B.—
 l. 16. पञ्चादिलक्षणं फलं B. A. C. Bm omit फलं.—l. 17. इत्यस्मादतोदपरि रक् A. C. श्वातो
 रक् B.—l. 18. श्लीत्यादिना ॥ श्लेयादिना A 2. B. Ca.—l. 19. अपावरणे A. Ca. अपावरणे
 Ca sec. m. अपवारणे B. This is the correct reading; see Dhātup. 34, 27.—P. 163.
 l. 1. (9, 8.) अस्मादयत् inserted from the margin of Ca.—l. 8. (9, 9.) चीणि शता चीणि
 शतानि Ca, चीणि शता being inserted in the margin. B. A have only चीणि शतानि.
 In the next following words ची सहस्राणि is omitted by B, but given by A. C.—
 l. 13. चयस्त्रिंशदिति A. चयस्त्रिंशदिति Ca, and sec. m. शदिति. चयस्त्रिंशदिति B.—l. 15.
 चयाणां दशतां, as before दशानां दशतां. चयाणां दशतानां A. C. चयाणां दशानां B.—l. 17.
 गुदशोर्गुदश्च ॥ गुदशोर्गुदश्चेति A. C. श्वातोर्गुदश्चेति B. Cf. Un. I. 156, Uggvaludutta.—
 l. 20. वाक्यव्युत्पत्तौ चादित्वादिघाताभावः ॥ वाक्यव्युत्पत्तौ इत्येदित्वादिघाताभावः A. वाक्यव्युत्पत्तौ
 इत्येदित्वादिघाताभावः C. B, omitting this explanation, substitutes भिन्नवाक्यत्वादिघा-
 ताभावः, which the margin of Ca has likewise, with the var. lect. अभिन्नः.

P. 164. l. 29. (10, 5.) इति प्रत्ययः B. इति प्रत्ययः A. C.—l. 31. The words from
 विधत्ते to the end are omitted in A. Instead of भृष् भरणे read दुभृष् धारणपोषणयोः
 with B. The passage is given in Ca in marg., and it reads विधत्ते । भृष् भरणे । जुहो-
 त्यादि भृषामित्यन्वासस इति etc.—P. 165. l. 3. (10, 6.) सुतिरूपास्त वाचः A. C. Bm. सुतिरूपा
 वाचः B.—l. 5. अस्मात्पातुगुदिवचिरिचीत्यादिना ॥ अस्मात्पातुगुदिवचिरिचीत्यादिना A. Ca pr. m.
 अस्मात्पातुगुदिवचिदिविचीत्यादिना Ca sec. m. अस्मात्पातुगुदिवचिरिचीत्यादिना B. Cf. Un.
 II. 7.—l. 11. (10, 7.) यष्ट्याग्न्वादीन् A. B. C. यष्ट्याग्निवाग्न्वादीन् Ca sec. m. यष्ट्याग्
 न्वादीन् Bm.—l. 21. (10, 8.) शोमनसामर्थीपेतं दानमोगाई धनमयी अस्मभ्यं दीदिहि । यद्वा
 कुमतीवोयुक्तं सुवीर्यं. This passage has been supplied from the margin of Ca; it was
 probably left out owing to the repetition of the word सुवीर्यं.—l. 24. समीपवर्ती भव
 Ca sec. m. Bm. समीपवर्तसि A. C. समीपे वर्तसि B.—l. 28. श्वादनृणः A. B. C. श्वाद्
 नृणाभावः Ca sec. m.—P. 166. l. 1. (10, 9.) मचनरूपेण A. B. महंभनरूपेण Ca sec. m.—
 सोमावाञ्जतिभिः A. B. C. सोमावाञ्जतिभिः Ca sec. m. Bm.—l. 7. उपधावृद्धिः supplied
 from the margin of Ca.

P. 167. l. 1. (11, 3.) तेवोऽस्माकश्च वृक्षमानसं तमनुसरणि हि । तारवं खनु । B. तेवः चस

आकाशवृक्षमानस्य तमसः । तरणि हि ररेकं खलु A. तेजः (तरणि हि भाकारी तरणस्वभावं सर्वत्र प्रसृत-
स्वभावमित्यर्थः । यदा गमनस्वभावं तेजः marg.) खलु आकाशे वृक्षमानस्य तमसकारणि ररेकं खलु (अस्य
कारो वृक्षमानसः तरणि तावह खलु sec. m.) Ca.—l. 2. *गतिभ्यः Un. II. 4. *गतिभ्यः MSS.—
l. 14. (11, 5.) तत्तत्कर्मणि A. B. C. तत्तत्कर्मणि Ca sec. m.—l. 16. दंभु दंभे दंभेति A 2. Ca
pr. m. दंभु दंभे दंभेति B. दंभु दंभे दंभेति Ca sec. m. But see Dhātup. 27, 22 ;
Pāṇ. III. 1, 124, 3 ; Rv. Bh. I. 31, 10 ; X. 118, 6.—न दाभ्योऽदाभ्यः ॥ न दाभ्यः A. B. C.
नदाभ्यः Ca.—l. 25. (11, 6.) अत एव from Ca marg.—l. 30. The words कित्वाभ्यामांशः
to किप्रत्ययः inserted from the margin of Ca. B 2 has तुः सीचो धातुः किप्रत्ययः as a
marginal note.—l. 31. श्रूयतेऽकमिति Ca sec. m. श्रूयते कमिति A. Ca pr. m. श्रूयतेः कर्मणीति
B. श्रूयतेऽकमिति ?—P. 168. l. 1. (11, 7.) प्रीङ् तर्पणे Dhātup. 34, 30. प्रीङ् तर्पणे Ca
sec. m. प्रीङ् प्रीणते A 2. Ca pr. m. प्रीङ् प्रीणते B.—Instead of मचमिति (so has B)
read भोक्तृमिति with Ca ; भिचमिति A 2. Ca pr. m. Cf. Rv. Bh. I. 2, 4.—l. 17* (11, 9.)
वाजेषु युजेषु A. B. C. वाजेषु यजेषु Ca sec. m.

P. 168. l. 27 sqq. (12.) The words between सूचि* and *यलुचः are omitted in A.
The Viniyoga of verse 4, तोषा वृचहृणा, is omitted in A, B, and C, but supplied by
Ca in the margin. Āsv. V. 10, 28, however, has not हृणायास्तिसः, but इति तिस्रः.—
P. 169. l. 1. (12, 1.) यदा to पिबतं missing in B.—l. 15. (12, 2.) अनादेशप्राप्ती A. B. C.
अनादेश प्राप्ति Ca sec. m.—l. 20. (12, 3.) उचितफलप्रदानेनेपक्षद्वयी Ca sec. m. *प्रदानेन
पापक्षद्वयी B. *प्रदाने पापक्षद्वयी A. C.—l. 25. इति टरेत् ॥ इती टै एत् B. इतीर एत् A. Ca.
इतीर एत् पररूपत्वं Ca sec. m.—l. 30. (12, 4.) The words from परस्त्रपिचया to दातारी
are supplied from the margin of Ca. B has the same, but omits परस्त्रपिचया
वयशीली. The same explanation occurs in Sāyana's Commentary on the Sāmu-
veda.—l. 34. श्रीङ्कुशिशिखिशिखधुभ्यः Unādi-sūtra. उद्दिशिशिखिशिखिभ्यः A. C. श्रीङ्-
कुशिशिखिशिखिभ्यः Ca sec. m. दृशिशिखिशिखिभ्यः B 1. दृशिशिखिशिखिभ्यः B 2.—
P. 170. l. 7. (12, 5.) Sāyana seems to have read इवे for इषः of the Pada.—l. 10.
उक्तं येषां ते ॥ उक्तमेषां A. B. C. ते added in the margin of Ca.—l. 16. (12, 6.) दासयंतु-
पक्षयंतीति दासा उपपद्यितारः Ca sec. m. दासयंति उ दासा उपपद्यितारः A. दासयंति इति ।
उ दासा उपपद्यितारः C. दासयंति इति दासा उपपद्यितारः B.—l. 29. (12, 7.) क्लिप्तौ च संज्ञा-
यामिति from the margin of Ca.—l. 32. (12, 8.) परस्परमवियुज्य ॥ परस्परं वियुज्य A. B. C.—
l. 33. सहेव वर्तमानत्वं B. स्वहि च वर्तमानं A. C.—P. 171. l. 5. (12, 9.) शत्रून्परिभूषयः Ca
marg. शत्रून्परिभूषयः A. B. C.

P. 171. l. 8. (13.) वैश्वामित्रश्चषमस्त्वार्यमपिदेवताकम् added from B.—l. 9. The words
from विश्वामित्रपुत्र to the beginning of the first verse are omitted in B.—l. 17.
(13, 1.) वो युष्मत्संबंधिने A. B 1. Bm. C. नो अस्मत्सं Ca marg. नो युष्मत्सं B 2.—l. 18.
वृद्धतमं प्रभूतमिदं सुतिरूपं क्षोत्रशस्त्रादि वीक्ष्यजातं A. C. वृद्धतमं इदं प्रभूतं क्षोत्रं B.—प्रार्च
उच्चारयत B, and Ca sec. m. प्रार्च उच्चारय A. C.—l. 28. (13, 2.) अग्नेः प्रकाशकत्वेन A. C.
प्रकाशकत्वेन B 1. अग्नेः प्रयोजकत्वेन B 2.—l. 30. From *हविषां प्रदातुत्वेन to इतिर्वह* only in
B, and in the margin of Ca.—P. 172. l. 5. (13, 3.) कानापरोधेन A. C. कानोपरोधेन B ;
left out in Bm.—l. 7. यः is omitted in all the MSS.; Bm only reads अत एव सः
अग्निः सर्वस्य नियंता खलु किंच यः अग्निः etc.—l. 8. वो युष्मत्संबंधिनं B. वः संबन्धिनं A. C.—l. 9.

आकृतिप्रदानेन Bm. *प्रधानेन B. *सदानेन A. C. *पदानेन Ca sec. m.—P. 173. l. 20. (13, 7.) बलारोग्यप्रदं गवादिकं । बलारो-पदं गत्वादिकं A. C. बलीरोपादकं गत्वादिकं B. बलारोग्यपदं गत्वादिकं Ca sec. m.

P. 174. l. 8. (14, 1.) तस्य पित्रादनुदान्तस्य धातुस्वरः । तस्य पित्रादनुदान्तस्य धातुस्वरः B, and Ca sec. m. तस्य पित्रादनुदान्तस्य प्रत्ययस्वरः A. C.—l. 10. After इति A gives part of the explanation of the fourth and fifth verses, from शेषिषा दीप्त्या to मनसा भित्तः. Ca had the same, but the superfluous passages were remarked in time, and partly cancelled by the copyist.—l. 26. (14, 2.) सदिरप्रतिरिति A 2. Ca. सदिरप्रतिरिति B.—P. 175. l. 8. (14, 4.) इति B, and Ca sec. m. इति A. C.—P. 176. l. 13. (14, 7.) चकमे etc. The whole grammatical explanation omitted in B.

P. 176. l. 19. (15.) काव्य उत्कीर्णं Ca sec. m. काव्योत्कीर्णं A 2. Ca pr. m. M 1: deest in B. Cf. Anukr. M. p. 15.—*गोचोत्पन्नं च । *गोचोत्पन्नो MSS.—P. 177. l. 26. (15, 3.) उरित्वगुप्तो । उदित्वगुप्तो A. B. C.—P. 178. ll. 4 and 11. (15, 4.) The MSS. of the Comm., excepting Bin, read दीदिहि (l. 11, Ca has दिदीहि), but Sāyana explains दिदीहि.—l. 9. इति इः inserted from C.—l. 13. सुभगाश्च । सुभगं मंच A 2. Ca. मंच B. Cf. Ganap. 28, 14; Rv. Bh. I. 36, 17. 48, 9. 92, 15. 112, 25; X. 116, 2.—l. 24. (15, 5.) सन्निः संनिः A. B. सन्निः संभक्ता सं[त]जनीयो वा यदा सन्निः संभक्तः त्वं संनिः C.—l. 26. धन्यादिकं B. धन्यादिकं A. धन्यादिकं C; Ca marg. adds गन्ध्यादिकः after रथो.—l. 29. सन्निः यसं स्वप्ने B. यसं स्वपि A. सन्निः यसं गतिः स्वातिर्वा किन् जिह्वावात् दिवश्च यसं स्वपि Ca.—In the third Ashtaka Ca must generally be taken as the sole representative of the C class, because the text of the other C MSS. was mixed by the copyists, and sometimes taken from C, sometimes from A. The other C MSS. are therefore of little value for determining the original text of Sāyana; and, except where the contrary is stated, C is henceforth to be regarded as the mark of Ca.—P. 179. l. 3. (15, 6.) तथा मर्त्यं शत्रोर्दुर्मतिः A. B. तथा मर्त्यं मनुष्यं च दुर्मतिः C. च being a correction (sec. m.) instead of शत्रो as it seems.—l. 4. पा पान इति A. B. पाने प्रायतेर्दुर्लभं नोति शपो लुगभावश्चादसः पा पान इति C.—l. 6. आसंचितस्याविद्यमानत्वेन । आसंचितस्याविद्यमान A. आसंचितस्याविद्यमानत्वेन [विद्यमानत्वेन added in marg.] C. आसंचितस्याविद्यमानत्वेन B.—उत्तरत्वाभावात् A. C. *भावेन B.

P. 179. l. 24. (16, 1.) तत्त्वामित्वात् omitted in B.—P. 180. l. 3. (16, 2.) पृतनासु सेनासु तदुपलक्षितेषु संयामेषु । पृतनासु सेनासु तद्वर्षितेषु [तत् कुरक्षितेषु Bm] संयामेषु B. पृतनासु सेनासु तत् कुरक्षितेषु चितेषु संयामेषु A. पृतनासु सेनासु चितेषु marg.] सेनोपलक्षितेषु संयामेषु C.—l. 4. The words between आत्मनो and आत्मनो wanting in A. B.—l. 9. उत्तरपदादेष्टुं चेति A. B. C. उत्तरपदादेष्टुं इत्यमिति Mahābhāṣya VI. 3, 109, 5.—l. 32. (16, 4.) पुरोडाशादिहविर्भारसहजशीलः A. B. *हविर्भारसहजशीलः C.—l. 34. यदा विशाति to पूर्ववत् taken from Ca, where it stands immediately after आनयति, but is struck out by a later hand.—P. 181. l. 4. विशिष्यादिषु to the end only in Ca prima manu.—l. 9. (16, 5.) Ca inserts अदानाय after दारिद्र्याय.—l. 10. From तथावीरतायै to विंशत्यभिदे omitted in A. From अवीरशब्देन to मा कुप तथाक्ता omitted in B.—l. 13. द्वेषां । द्वेष्य B. द्वेषां च A. द्वेषां C.

P. 182. l. 11. (27, 1.) After घृतनिर्लिङ्ग C pr. m. has निर्लिङ्गिति रूपनाम. दीप्तः. Cf. Rv. Bh. II. 35. 4.—l. 14. बाहुलकत्वात् क्तुः ॥ बाहुलवा क्तुः A. C. बाहुलवात् क्तुः C sec. m.; B has चञ्चते धेमिरिति वा ॥ all the rest wanting.—l. 30. (17, 2.) चन्मलयेनांतोदात्तः A. C. चन्मलयेनांतोदात्तः may have been the original text. B omits the grammatical explanation of this verse.—P. 183. l. 5. (17, 3.) प्रजामेका etc. The passage is partly corrected after the text of the Âtharvama VIII. 9, 13, where, instead of the first रचति, we read विन्यति. प्रजामेका रचत्यूर्जमेका रचन्न तमेका रचतीति A. C pr. m. प्रजामेका रचत्यूर्जमेका च तामकारचतीति C sec. m. From यद्वा to तामिच्छो left out in B.—l. 22. (17, 4.) वार्त्ताहारी C. वार्त्ताकारी A. अन्नकारी B 2. वान्नकारि B 1.—l. 23. दीङ् Dhātup. 26, 25. दी A. B. C.—l. 26. पादादित्वात् निघातः ॥ पादादित्वात्निघातः A. B. C.

P. 185. l. 7. (18, 2.) संप्रसारणवलीयस्त्वानिवृत्तिः A. C. संप्रसारणवलीयस्त्वानिघातः B; cf. Mahābhāṣya VI. 1, 17, 2.—l. 17. (18, 3.) वंदमानस्त्वां सुवन्नहं C. वंदमानस्त्वं वंदनमहं A. वंदमानस्त्वा वंदमानेहं B 1. वंदमानोऽहं B 2 sec. m. वंदमानस्त्वां वंदनं क्रियमाणोहं Bm.—l. 18. तावदेहि A. C. Bm. तावदेहि B.—l. 19. इध्मः B. इध्मं C. इध्म A.—l. 32. (18, 4.) विश्वा-मिचगोचोत्पत्तिषु (विश्वामिचि misprint) from C.—l. 33. एक एकस्मिन्चक्रवचनं A. एकः एकस्मिन्चक्रवचनं B. एकस्मिन्चक्रवचनं C.—l. 35. शं रोगाणां शमनमस्मासु C. शं रोगाणां यं शमनं चास्मासु A. शं रोगाणामुपशमनं चास्मासु B.—योर्भयानां यावनं मिश्रणं C. योर्भयानां अमिश्रणं A. योः भयानां अमिश्रणं B.—P. 186. l. 5. Read मृजूष ॥ मृजूषु A. B. C.—l. 7. अदिशदिः C inserts before it - - इन्द्रजोगोविधि.—l. 8. उक्तं करणे A. B. कृत्करणं C.—l. 14. (18, 5.) उक्तं धनं A. C. Bm. उक्तं B.—l. 16. खलु भवसि. भवसि added from the margin of C.

P. 187. l. 10. (19, 2.) प्राप्तिर्धनेः सह सन् C sec. m. प्राप्तिर्धनेः सह A. C. प्राप्तिर्धनेः B.—l. 18. संयामयतेरेव C. सम्मामयतेरेव A. सम्मामयतेरेव B.—l. 28. (19, 3.) त्वोतो यस्त्वया रक्षमाणः C. त्वोतः स त्वया रक्षमाणः A. त्वोतः त्वया रक्षमाणः B. त्वोतः यः त्वया रक्षमाणः Bm.—l. 30. अभिमतफलप्रदाने शक्तिमुच्छिः A. C. Bm. अभिमतत्वात् फलप्रदानशक्तिमुच्छिः B.—l. 31. प्रभावे महिम्नि A. B. C adds ऐश्वर्ये.—l. 33. इत्युठवलोपः C. इत्युठ लोपः A. इत्युठ लोपः B 2. इत्युठवलोपः B 1.—P. 188. l. 13. (19, 4.) देवानिह ॥ देवमिह A. B. C.—l. 25. (19, 5.) भवामीति A. C. Bm. भवानीति B.—l. 26. अक्षणेणु ॥ अक्षणेणु A. B. C.

P. 189. l. 6. (20, 1.) सजोषसः परस्परं संगता भूत्वा A. B. सजोषसः सह प्रीयमाणाः संमिलिता भूत्वा C.—l. 21. (20, 2.) After जिह्वाः B reads स्वाहिकादिभेदेन चिप्रकारा जिह्वाः; C has पूर्वीः [देवानां जिह्वाः सात्विकादिभेदेन चिप्रकाराः यद्वा अयो वा अपयो इतो वे देवानां कथवाहनः पितृणां सहस्रया अथमुराणामिति अतिरपिषिविध्यात् जिह्वापेविध्यं] यद्वा देवानामुदरपुरयिज्यः etc., the words between brackets being marked as a later addition, though they stand in the text.—l. 33. (20, 3.) After धर्मरहितस्य तव सं C inserts अथ तेजिरीयेऽमृतस्य धर्मेति पाठात्सु-चक्रता अपि भूरीत्यापेया धाम - - - इदे निर्दिष्टत्वात्तदनुसरिणं पूर्वं भाष्यकृतो व्याख्यातवतः. The whole passage, however, is marked as a later addition (sec. m.), though it stands in the text.—l. 35. अपेक्षितफलप्रदविषयाणां A. B. अपेक्षितफलप्रद (किं फलं अपेक्षितं इति पृष्टां बंधवो येन तादृशं अनुग्रहं) विषयाणां C. It seems that many marginal notes existed in the original codex.—P. 190. l. 1. संप्रयुयुजिरे A. B. संयुयुजिरे C.—l. 3. यम ॥ यम A. B. C. See Dhātup. 23, 12.—l. 17. (20, 4.) वृषस्य हंता A. B. वृषस्य पापस्य हंता C.—P. 191. l. 5. (20, 5.) एवमेकस्मिन्पादे आकारादिति परतः वकारस्य बलधत्वपूर्ववर्त्यनुनासिकादेशा उन्नेयाः C. एव-

मेदस्यो मेदोपेताः अकारादिति फलः । अकारस्त्वधत्पूर्वसर्वानुनासिका उन्नीयाः A. अन्नेकस्त्वधत्पूर्वसर्वानुनासिका उन्नीयाः (उन्नीयाः B 1) B.

P. 191. l. 22. (21, 1.) प्रथमः प्रथमः खानि प्रथमेकान्तितीयाद्य A. प्रथमेकान्तितीयाद्य C. प्रथमः प्रथमेकान्तितीयाद्य B.—l. 29. (21, 2.) स्वायत्तधर्मेके added from B, and C pr. m.—सन्नि C. सन्ने A. B.—l. 30. मेदसो मेदोपेताः C sec. m. Bm. मेदसो मेदोपेताः C pr. m. मेदसो मेदोपेताः मेदसो मेदोपेताः A. B.—P. 192. l. 10. (21, 3.) संती भवो भवे कंदसीति ॥ संती भवः तच्च साधुरिति चाभावकंदसीति A. संती भवः तच्च साधुरिति वा भावे (भवे C pr. m.) कंदसीति C. B. Cf. Rv. Bh. I. 15, 12.—l. 33. (21, 5.) यद्वा to चोतति added from C.—P. 193. l. 3. अटि कित्वादात्मनेपदं A. B. C pr. m. अटि कित्वादात्मनेपदं C sec. m. Cf. Pāṇ. I. 3, 12.—l. 7. At the end of the 21st Sūkta A and B, but not Bm, have खिलं. C omits the word खिलं, and has instead ब्राह्मणानुसंहितमिदं सूक्तं तच्च ब्राह्मणं पदव्याख्यानात्मकं न भवतीति नात्र लिखितं.

P. 193. l. 11. (22.) सप्रणवं A. C. सप्रणवं B, and Āsv.—l. 17. (22, 1.) सोमं कामयमानः इन्द्रः यस्मिन्नपी सुतं B. सोमं कामयमानः यस्मिन्नपी जतं सुतं A. सोमं कामयमानः इन्द्रः यस्मिन्नपी जतं सुतं C.—l. 19. तमस्य वेगवशदेतनशीलं C. यंतस्य वेगवशदेतनशीलं A. तं अत्यं वेगव शदेतनशीलं B. तं अत्यं अत्यंतवेगवशात् अतनशीलं Bm.—After अत्यमिव C inserts यद्वा सहस्रिणमिति वाजविशेषणं सहस्रसंख्याकं, the strokes always manu sec.—l. 30. (22, 2.) After आहवनीयादिरूपतया C inserts द्वाहपाकादिकर्तृत्वात्.—l. 33. कृतवानसि त्विषो added from Ca.—P. 194. l. 6. Sāyana gives, as usual, असुन् for असिः Un. IV. 232.—l. 12. (22, 3.) इति धिष्ण्याः प्राणाभिमानिनो देवाः A. B. इति धिष्ण्याः प्राणाः । यद्वा धिषणा क्षुतिः तद्वाः प्राणाः । ये धिष्ण्याः प्राणाभिमानिनो देवाः C.—l. 17. The text is given from the Sat. Br. The MSS. of the Commentary read, ते हि सर्वा धियं इच्छन्ति या रोचन्ते परसातानिष सचन्ति या रोचन् इति रोचन्तो ह (यिचन्तो हे B) A. B. ते सर्वधियं (ते हि सर्वे धियं pr. m.) चूर्णन्ति । तानिष सचन्ति या रोचन् इति रोचन्तो ह C.—l. 24. *धर्णसि* Ca. *धरर्णसि* B. *धर्णसि* A 2. *वर्णसि* Un. IV. 107.—l. 25. *व्रस्वादयः* ॥ *व्रस्वादयः* A. B. C.—l. 32. (22, 4.) With the exception of the words पुरीषमर्हतीति पुरीषे भवा वा, which are added after पुरीषासः, the whole passage as far as सजोषसः has been given from C. A omits the whole as far as सजोषसः. पुरीषासः सिकतासंमिश्राः चित्वाः अपयः प्रवणेभिः मृत्पूजनसाधनभूतिरभ्यादिभिः सहिताः सजोषसः B.—l. 34. प्रयच्छतां A. C. प्रयच्छतां B. प्रयच्छत् A 2. प्रयच्छं (sec. m.) त्विति शेषः Ca.

P. 195. l. 27. (23, 1.) कूरी घूरी हिंसावयोहान्योः । अत्ययेन शत्रुप्रत्ययः ॥ कूरीमुरी हिंसावयोहान्योः etc. C pr. m. अत्ययेन शत्रुप्रत्ययः A. B, and C sec. m.; but there would not be a अत्ययः, if शत्रु were added to कूरी; nor could the # be explained without the addition of अत्ययं कंदसीत्युक्तं. Cf. Rv. Bh. I. 117, 7.—P. 196. l. 2. (23, 2.) अजुहतां C. Bm. अजुहतां A. विजुहतां B.—l. 8. The words from रेवत् to अचके taken from C. B omits all from रेवत् to यतिगंधनयोः.—l. 12. युयुवां चिति भोजनसूचिणं प्रत्ययः C. युयुवां चिति भोजनसूचिणं प्रत्ययः B. युयुवां चिति भोजनसूचिणं प्रत्ययः A. The sūtra could not be found.—l. 13. स्वं स्वमभिमर्तं C. स्वं स्वं एतं A. B.—देशं left out in A 2.—l. 19. (23, 3.) मयनसाधनत्वेन ॥ मयनसाधनत्वेन A. मयनं B. मयनं C.—l. 21. हे देवमयः. C adds आत्मन आसंभवं—

1. 23. गुदशोर्गुणचेति Ca. गुणाश्चेति A 2. B. Cf. Rv. Bh. III. 9. 9.—l. 35. (23, 4.) मनुष्य-
संचारं C. मनुष्यमंचारणे B. मनुष्यसंचरणं Bm. In A the passage is omitted.

P. 197. l. 11. (24.) गायित्री A. B. C. गयी पुत्री Bm.—l. 23. (24, 1.) अस्मन्नुत्पत्तिरणा-
स्वादीलेखे न भवतः C. अस्मन्नुत्पत्तिरणास्वाले न भवतः A. अस्मानुत्पत्तिरणास्वाले न भवतः B.—
l. 24. अस्मात्कृच्छार्थे ॥ अस्मादकृच्छार्थे MSS.—l. 29. (24, 2.) यज्ञेषु प्रीतिमान् ॥ यज्ञेषु inserted
from C. Bm.—l. 30. इत्थायामीद्यायां ॥ इत्थायां inserted from C.—P. 198. l. 2. (24, 3.)
अपि मम मतसंबन्धिन्यस्मिन्ने ॥ अपि त्वं मम संबन्धिन्यस्मिन्ने C. Bm. अपि मम संबन्धिन्यपि A. B.—
l. 3. ऋगुक्तुवागुभ्यः ॥ वागुभ्यः A. B. स्वत्रागुभ्यः C.—l. 10. (24, 4.) उत्तविषयं A 2. B. उत्तवि-
षयं Bm. Ca. तद्विषयं Ca sec. m.—l. 20. (24, 5.) शिञ् Dhātup. 27, 3. शिञ् A. B. C.

P. 198. l. 30. (25, 1.) तनयोऽसि. C pr. m. has after it बावापृथिवीभ्यां वा एवं जातं
देवाः पर्यगृह्णन्ति श्रुतेः जातस्यापिः परियहाज्जननीवन्तयोर्मातृत्वं इत्यर्थः.

P. 200. l. 14. (26.) उधनसस्तीमेन Āsv. उशनसस्तीमेन A. B. C.—l. 22. (26, 1.) विश्वानरो
ऽपिः ॥ विश्वानरः कश्चि C. विश्वानरः कश्चि B. विश्वानरः कश्चित् Ca. A.—P. 201. l. 6. (26, 2.)
यद्वा स्वदःशब्देनाभा लक्ष्यते B. यद्वा स्वशब्देन द्वा लक्ष्यते A. यद्वा स्वदशब्देन तद्वोक्त्यपि C.—l. 19.
(26, 3.) A omits all between प्रतिदिनं समिध्यते and अयुञ्जन् in verse 4.—l. 20. जातोऽश्वः
B. आत्मजातोऽश्वः C. जात्यश्वः Bm.—P. 202. l. 2. (26, 4.) चाक्षयंति C. Bm. चाक्षयंति A.
B.—l. 3. Read तवेर्निश्चि A. B. तवेर्निश्चि C. Un. l. 49 is तवेर्निश्चि; Sāyana has changed
it to explain the accent. Cf. Rv. Bh. l. 35. 4.—l. 4. पुषु सेचने ॥ पुषु सेचने C. पुषु संधाने
A. B.—l. 29. (26, 6.) माहृतं तेजो याचामहे. C pr. m. has after it यद्वा व्रातं व्रातं वारकं गणं गणं
महतां सप्त गणान् श्रीजो वनं याचामहे.—l. 36. बह्व्रीही ॥ उत्तरबह्व्रीही A 2. B. Ca. उत्तरपद्-
बह्व्रीही Ca sec. m. Cf. Rv. Bh. II. 34. 4.—इदिविदिभ्यां कित् A 2. B. इदिविदिभ्यां कित्
Ca. Cf. Rv. Bh. III. 27, 7, and Un. III. 116.—P. 203. l. 8. (26, 7.) व्यभजत आदित्यं
तृतीयं (द्वितीयं sec. m.) C. व्यभजत आदित्यं तृतीयं A. B. अपितृतीयं added in B 2 marg.
See Sat. Br. X. 6, 5, 3.—l. 9. अवणमननादिसाधननिरपेक्षेण स्वभावसाक्षात् A. अवणमनना-
दिसाधननिरपेक्षेण स्वभावत एव साक्षात् C. अवणमननादिसाधननिरपेक्षेण स्वभावसाक्षात् B.—l. 11.
भोगाद्यकं A. C. भोगार्थकं B.—l. 12. अभिधाय वाख्यात्मनांतरिषाधिष्ठातृतां inserted from
C.—l. 36. (26, 8.) अर्चनीयं. C adds after it निरतिशयानंदलक्षणं.—P. 204. l. 2. सर्वजगत्
पर्यपश्यत्. परितः सर्वतः स्वात्मतयादर्शत् C. जगत् पर्यपश्यत् सर्वतः प्राप्ततयादर्शत् B. Bm. In A
the passage is omitted.—l. 15. (26, 9.) न कदापि A. C. न क्वापि B; Bm has अक्षीय-
माणमविच्छिन्नं.—उत्सं लुप्तोपममेतत् उत्तमिव C pr. m.—l. 20. अस्मादुदियमिमुदिभ्यः A.
अस्मादुदियमिमुदिभ्यः C. अस्मादुदियमिमुदिभ्यः C sec. m. अस्मादुदियमिमुदिभ्यः B. अमि
is added here as the radical of अंस.

P. 204. l. 37. (27.) तिष्ठः सामिधेयः inserted from C, where however the words were
struck out sec. m.—P. 205. l. 4. (27, 1.) After चंचति C adds जारयति.—l. 10. In-
stead of ई. 4. read ते सं ३ ५. ७. ८. The quotation does not occur in the Taitt. Br.
III. 5, 2, where this verse is explained.—मुञ्चयुरिति. Ca pr. m. has after it आपि-
पञ्च । हेऽने वत्सदर्थमभिषयोऽभिगतदीप्तयो हविष्मन्त आसादितैश्चपुरोडाशादिभिः सहसा वाजा अन्नानि
समिञ्चयणात् घृताच्चा जुह्वा सह प्रकन्यते । प्र यो वाजा इत्यन्वाहानं वै वाज इति देवान् [i] देवत्वं ।
समानमेवत्.—l. 20. (27, 2.) Ca adds at the end यद्वा उभयत्र कंदसीवनिपातिवति वणिप्.—
l. 31. (27, 4.) शोचिच्छिः ज्वालाच्छिः C. शोचिच्छिः दीप्तज्वाजः B. Bm. In A no explana-

tion is given.—l. 34. याज्याः. याज्याः A. B. याज्याः C.—P. 206. l. 3. (27, 5.) शोधनं
येनेति A. C. Bm. धृतशोधक इति B.—l. 20. (27, 7.) अस्मादुदिविदिभ्यां कित् Ca. अस्मादुदिवि-
दिभ्यां कित् A 2. अस्मादुदिविदिभ्यां कित् B. See above, III. 26, 6.—P. 207. l. 12. (27, 10.)
वशः कित् A 2. Ca. वशेः कित् B. The latter is Sâyana's own reading. Cf. Rv. Bh.
III. 11, 2. 15, 3.—l. 27. (27, 12.) बुन्प्रत्ययः Ca pr. m. बुन्प्रत्ययः Ca sec. m. बुन्प्रत्ययः
A 2. बुन्प्र B.—l. 28. निस्वरः Ca. निस्वरः A 2. B. Cf. Un. V. 29.—l. 36. (27, 13.) वृषु
सेचने Dhâtup. 17, 56. वृषी सेचने A. B. वृष सेचने C.—P. 208. l. 4. (27, 14.) तदत् C.
तदतो A. B.—l. 10. (27, 15.) वृषाणो वृषाणो A. वृषाणो omitted by B. C.

P. 208. l. 20. (28.) स्विष्टकृता Ca pr. m. Âsv.* स्विष्टकृतं A 2. B. Ca sec. m.—P. 209.
l. 13. (28, 3.) तिरोहिते सति. Ca pr. m. adds पूर्वेषुसृतीयसवनेऽभिषुतं परेषुः प्रातःकाले ह्यमा-
नमीदृशं सोमं.—l. 23. (28, 4.) माध्यंदिने मध्यंदिनसंबंधिनि ॥ माध्यंदिनसंबंधिनि A. B. C. मध्यं
Ca sec. m.—P. 210. l. 5. (28, 5.) अक्षिति तच्च नामुवर्तनात् ॥ अक्षिति तच्चामुवर्तनात् A. In C
अक्षिति is left out, but supplied in the margin. In B all is wanting. The quota-
tion seems to refer to Pân. V. 3, 48.

P. 210. l. 28. (29, 1.) प्रजननमपिजननसाधनं C. Bm. प्रजननमपिदेवजननसाधनं B 1.
प्रजननमपिज्वलनसाधनं B 2. प्रजननसाधनं A.—P. 211. l. 18. (29, 3.) अपोमुखां MSS.
मुखां?—l. 21. उत्तरवेद्या उत्पन्नो added from B.—P. 212. l. 11. (29, 5.) मनसा वाचा चैक-
विधमिव कर्म कुर्वीणं inserted from C.—l. 14. अपिपूर्वकत्वात्सर्वेषामुत्तरक्रतूनां A. C. अपिपूर्वक-
त्वात्सर्वमुत्तरक्रतूनां B. उत्तरक्रतूनां Bm.—l. 30. (29, 6.) यामन् यामनि वेगगमने A. C. Bm.
यामन् यामनिवेगगमन B 1. यामन् यामनि विशेववेगगमने B 2.—l. 32. तुषानि च A. C. तुषा-
नीच B. तुषानिच Bm.—l. 32. दग्धस्थानानि C. दक्षस्थानानि A. तदक्ष (तदंतश्च B 2. दक्ष Bm.
तदक्ष Bm sec. m.) स्थानानि B.—P. 213. l. 16. (29, 8.) उत्तरवेद्या नामो B. उत्तरवेद्यां नामो
A. C. Bm.—l. 17. मुकृतजान्योपभोगस्य A. C. मुकृतजान्योपभोगस्य C sec. m. कृतजान्योपभोगस्य B.
कृतजान्यो Bm.—l. 27. (29, 9.) The words धुनोति कंपयतीति धुमोऽपिः । एवंविधं are added
from C. In A these and the following words are omitted.—P. 214. l. 10. (29, 10.)
यद्वा to वर्धय wanting in B. After यद्वा C pr. m. has गृ शब्दे । गृणतीति गिरः कोतारः ।
पाठः.—l. 29. (29, 11.) पा रचणे यद् गती पातिः क्तिन् A. पा रचणे यद् गती वा खंतः क्तिन् C
pr. m.; वा is struck out sec. m. पा रचणे यद् गती पातिः क्तिन् B.—l. 36. हभुधुमुभ्य इति
हमनिन् A. B. C. Un. has हभुधुमुभ्य हमनिच. Cf. Rv. Bh. I. 55, 2, where वरीमन् is
said to be formed by the क्षीणादिक हमनिप्रत्ययः. From the root मृ. सवीमन् is
formed.—P. 215. l. 18. (29, 13.) अयुवः etc.* The etymological explanation is given
only by C. In A all from द्यु to संरभति is wanting. B has अयुवः चंगुजयः समीचीः
etc.—l. 19. हर्षाद्वसद्यसंपुटेन शब्दं कुर्वति A. Ca. हर्विशब्दं कुर्वति B. हर्विशब्दं कुर्वति Bm.—
l. 20. हर्षादुद्योषति C. हर्षति घोषति A. B. हर्षति Bm.—P. 216. l. 32. (29, 16.) ध्रुवं यथा
भवति etc. Ca has ध्रुवं यथा भवति तथा (अयाचीः । उतापि च ध्रुवमशमिष्टाः यच्च शांतं परिसमाप्तं
कृतवानसि) अस्माभिर्देव्यानि हवींषि प्रापय अशमिष्टाः, the parentheses are from a later hand.—
l. 33. त्वमकारिष्टाः Ca. त्वमकारिष्टाः A 2. B. त्वं ध्रुवं अकारिष्टाः Bm.

P. 217. l. 23. (30, 1.) प्रयासीतराक्षपि. C adds after it धानाकरंभादीनि.—l. 28. सोम-
पदक्षेतरवाक्सी A. B. सोमपदक्षेतरवाक्सी C.—P. 218. l. 4. (30, 2.) तस्मात् ॥ यस्मात् A 2. B.
Ca. M. I.—l. 7. In Bm three leaves are wanting, from the end of 30, 2 to the end

of 30, 9.—l. 16. (30, 3.) वृषभ कामानां वर्षक हे इन्द्र यस्त्वं omitted in C.—l. 19. After तुविक्कर्मि: there is a lacuna in A. B, which is supplied by Ca in the following way: संयामि नानाविधकर्मणां कर्ता अघामान् शुशुविषयहिंसावान् भवतीति शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे वृषभ कामानां वर्षक अत एव उयः etc. The passage, however, has been given according to C 2.—l. 32. (30, 4.) अच्युतानि च्युतिरहितानि C. अच्युतानि च्यवनरहितानि B. अच्युतानि, रहितानि A.—l. 35. अनुकूलाः from Ca.—P. 219. l. 2. हंतोति A. C. जिघ्रतीति B.—l. 14. (30, 5.) करोषीति यावत् ॥ करोषीति यत् A. B. करोषीति यत् C.—l. 15. लोके प्रसिद्ध एव C. लोके प्रसिद्धः प्रभावः A. B.—l. 25. (30, 6.) शृणुनभिलक्ष्य A. C. अक्षानभिलक्ष्य B.—l. 26. हिंसन् added from C.—l. 27. पलायनपरायण A. B. पलायनपरायणां C.—l. 30. प्राप्ति आभाक्षास्त्रस्य B 2. अक्षास्त्रस्यस्य B 1. प्राप्नोति अभ्याक्षायस्य A. प्राप्ति आभाक्षास्त्रीयाम्य C.—P. 220. l. 3. (30, 7.) निरंतरमैश्वर्यं A. B. निरतिशयमैश्वर्यं C.—l. 17. (30, 8.) यद्वा by conjecture.—l. 18. केवि-दसुरं. C adds त्वाङ्गं वृत्तं.—l. 25. कृणु शब्देन A. B. कृणु संशब्देन C. कृणु शब्दीपकरणयोः Dhātup. 28, 45.—l. 31. (30, 9.) अपारं. C has after it दूडं अपारं, i.e. दूरपारं.—भूमिं सामनां समानां C 2. भूमिं सामानां Ca. भूमिं सामनां B. भूमि समेनां A.—l. 32. यद्वा सम एव साम A. C. B 2 sec. m. सम एव सामनुः B 1. 'यद्वा सम एव सामनुः B 2 pr. m.—l. 33. Read यद्देव, so has A 2, and the Sat. Br. यद्देव Ca. यद्देव B.—एतिः A 2. B. Ca. एभिः Sat. Br. तस्माद्देव साम इति C. तस्माद्देवसमे A. B. तस्माद्देव वव साम C 2. समोऽनेन सर्वेण तस्माद्देव समेति Sat. Br.—l. 34. सामनः ॥ सामना B. Ca. समाना A 2.—साम्यवती B 2. C. साम्यवती Ca. साम्यवती A. B 1.—l. 35. तथांतरितं to आगच्छन्तु only in C; but also Bm after the lacuna, mentioned above, has तस्मिन् आधारयत् किंच यां यावापृथिव्योरवस्थिति etc.—P. 221. l. 2. सम एव सामः C. सम एव सामं A. B.—l. 3. इय गती ॥ इयु गती A. B. इयि गती C.—l. 5. संभु संभन A. B. संभु रोधन C.—l. 7. क्षिप धातोर्ह्रस्वस्य B 2. क्षिपमधातोर्ह्रस्वस्य B 1. क्षिपमधातोर्ह्रस्वस्य A. क्षिप ह्रस्वेति क्षिप धातोर्ह्रस्वस्य C. (Cf. Un. II. 58.—l. 14. (30, 10.) पुरा हंतोस्तव वज्रप्रहारात्प्राक् A. B. एतादृशो मेघः पुरा हंतोः हननात् तव वज्रप्रहारात्प्राक् C.—l. 15. विसिष्टो C. विसिष्टो A. विसिष्टो B.—l. 20. धर्मतिर्गतिकर्मा. C has after it सुरः कृन्तः प्राक् विविधमर्गकृतं तं हत्वा गतिर्गमयितुमार्गमिति.—l. 21. After वक्षते C adds यद्वा गोर्जालिकवचनं गवां व्रजो गोष्ठभूतो वलो नामाकरोद्दिद्रुः तं पुष्यतं शब्दायमानास्मा गावोऽभ्यगच्छे आह्वयते etc.—P. 222. l. 1. (30, 11.) After भावः Ca adds यद्वा संगतानि वाजानम्रानि अंतरिक्षादाहत्याक्षानमि प्रापयेति शेषः.—l. 13. (30, 12.) सुमुधागृध्रिभ्यः कर्न् Un. II. 24. सुमुधागृध्रिभ्यः कर्न् A 2. सुमुधागृध्रिभ्यः कर्न् Ca. सुमुधागृध्रि घृतबीरादिकं सामे सर्वमेत् विश्वं स्त्रिया यागं विभोजनायिद् अदधात् उभ्यः कर्न् B.—l. 21. (30, 13.) Between वि and वस्तुवाः Ca adds पाठ । अतोः रात्रिः यामन् यामनि निर्गमने सति विवस्तुवास्तमांसि विवासनवत्या उषसः. It is one of the many marginal notes which have been inserted in the text of Ca, but which do not occur in the other C MSS.—l. 22. उषःकालः Ca. Bm. अकाल A. अकालि B. C.—l. 23. आगतं अपेति तदा A. B. C. आगतः तदा Ca.—l. 24. After इन्द्रस्य तवे Ca pr. m. adds यद्वा महिना महिन्ना युक्तः आगादिति संबंधः तानींद्रस्य कर्म कर्माणि सुकृता सुष्ठु कृतानि पुष्कणि बहूनि विचिंते पाठः.—l. 34. (30, 14.) ययस्मादुदकात्स्वाद्य स्वादुतरं संभृतं स्त्रिय संपादितं Bm. ययस्मादुदकात्स्वादुतरं संभृतं संपादितं A. ययस्मादुदकात्स्वाद्य स्वादुलकरं संभृतं स्त्रिय संपादितं Ca. यया स्वादुदकः स्वा तस्मादुलकरं संभृतं स्त्रिय संपादितं C. ययस्मादुदकात्स्वा स्वादुतरं संभृतं स्त्रिय संपादितं B.—P. 223. l. 13. (30, 15.) बुष्टमा-युधानि B. Bm. बुष्ट माधानि A. C. बुष्टशब्दायमानाः माधानि Ca.—l. 15. बृह बृहि बृह बृहि

पुष्पो C. इहि वृह वृह वृक्षी A. इह इहि वृहि वृक्षी B.—l. 19. After रिपवः A. B have, रपवच-
वसिवत्ते; Ca रपवसिवत्ते; C पच वचसिचोपधाया; B 2 sec. m. रप हिंसायां. Might it be
रप वचसि वत्ते?—l. 29. (30, 16.) After नय Ca adds श्रुत्वा वयं नय, and after मृष्वे it
adds मृ अचणे इत्यस्य कर्मणि ऋटि न्यत्येन मृषः मृ चेति मृः प्रत्ययः धातोः मृ इत्यादेशः.—P. 224.
l. 5. (30, 17.) कियतोऽभिज्ञायमान° C. कियतोभिज्ञायमान° B. कियतो । भिज्ञायमाण° A.—
l. 21. (30, 18.) Read यद्यदा, so has B. यदा A. C.—l. 22. After भवेम Ca adds
यद्वा हे ऽप्रणेतः स्वस्येऽस्माकं च । जितस्त्वं यदा महांति बह्वनि इवीरूपाण्यस्त्राणि समासीदसि तदा
वयं बृहतो महतो रायो धनस्य संभक्तारो भवेम.—l. 35. (30, 19.) गादाभ्यामिष्णुजितीष्णु° C. B and
Un. III. 16. गादाभ्यामिष्णुजितीष्णु° Ca. A.—P. 225. l. 1. सीयुट आर्द्धधा° A. सीयुट आर्द्धधा°
B. C. सीयुटः सजोपः आर्द्धधा° B 2 sec. m.—l. 13. (30, 20.) प्रख्याने । क्रिप् Ca. प्रख्याने ।
क्रिप् A. प्रख्याने B.—l. 19. (30, 21.) विदारय before आद्विष्यस्व Ca.—l. 31. (30, 22.)
अस्मिभरं ॥ तस्मिभरं MSS.

P. 226. ll. 15-20. (31, 1.) श्वासद्वहिरित्युच्यते B. All between is left out. In C,
but not in Ca, the Commentary on verse 1 and part of verse 2 is omitted.—l. 21.
पुषो भवेदिति B. Ca. पुषो पुषो भवेदिति A°. Cf. Manu IX. 127.—l. 22. नष्टं नष्टमं पिंड-
दानादिकं कर्तव्यतया गात् गच्छति B. Bm. नष्टं नष्टारं पीचं गात् गच्छति । दुहितुः पुत्रत्वेन स्वीका-
राद्दीहिचं नष्टमं पिंडदानादिकं कर्तव्यतया गात् गच्छति A. Ca. After गच्छति A and Ca add
कर्तुं पिंडदानादिकं गच्छतीत्यर्थः पाठः.—l. 24. तत्पति ॥ यत् पति A. Ca. विट्पति B. Bm.—l. 25.
All from यस्मिन्निषये to यस्या दुहितुः is left out in B.—l. 28. तथा स्वशरीरं A. C. तस्यां
स्ववीर्यं B. Bm.—P. 227. l. 7. (31, 2.) तु तुरीयकं Ca. तुरीयकं A. तु तृतीयकं B.—l. 8.
वह्नि । अवह्निः स्त्री वह्निः पुमान् स्वभार्याया वोढृत्वात् अवह्निस्र वह्निः A. Ca. वह्निः स्त्री वह्निः पुमान्
स्वभार्याया वोढृत्वात् अवह्निस्र B. Cf. Durga's Commentary on Nir. 3, 6 : वह्निं च वध्ना
वोढारं पुत्रं अवह्नं चावोढीं स्त्रियं । तयोर्हयोरपि वोढृवोढृयोः पुत्रयोरन्यतरः etc.—l. 20. जनेर्निषिच ॥
जनेर्निषिच B. जनेर्निषिच C. जने लीट A.—l. 26. (31, 3.) कंजपमानो B. कं भ्राजपमानो Ca. कं
भ्राजपमानो A.—P. 229. l. 46. (31, 7.) मुद निरासे A. C. मुद चरणे B.—l. 18. सर्वधातो°
B. C. सर्वधातो° Ca. सर्वधातो° A.—l. 25. (31, 8.) सर्वमिति प्रतिमानं प्रतिनिधिः ॥ प्रतिनिधिः
सर्वमिति प्रतिमानं A. Ca. सर्वमिति प्रतिमानं B. C.—l. 30. मन्त्रत्यः A 2. मन्त्रत्यः Ca. मन्त्र-
त्यः B. Cf. Un. III. 6 sqq.—P. 230. l. 24. (31, 10.) ते व्याप्यातपिष्ट ॥ ते व्याप्या वर्तिताः A.
ते व्याप्या वर्तिताः B. ते व्याप्यावतिष्ट C.—l. 29. घुष (घुषु Ca) संशब्दे A. C. B 1. घुषिरविशब्दे
B 2. Cf. Dhātup. 17, 1.—P. 231. l. 3. (31, 11.) क्रमेणासु वसतीति A. B. क्रमेण हविरासु
भवतीति Ca. क्रमेण हविष्वासु वतीति C.—l. 6. मधु after स्वादुतरं Bm.—l. 7. स्वार्थं घप्रत्ययः
Ca. स्वार्थं वृषोदरादत्वात् घप्रत्ययः A. स्वार्थं वृषोदरादित्वात्स्वार्थं घप्रत्ययः C. स्वार्थं वृषोदरादित्वात्
घप्रत्ययः B.—l. 19. (31, 12.) अंतरिक्षेण विष्कभंतो A. B. अंतरिक्षेण यज्ञेन वा विष्कभंतो Ca.—
l. 20. After अस्त्रापयन् Ca adds यस्मिन् लोकास्मिन्तिरिद्रस्य च वृद्धिरिति कीर्तित.—ll. 22-24.
Between रोधने and इति निपातनात् all is omitted in A. B.—l. 32. (31, 13.) धात् । अकरोत्
B. Bm. धात् A. C. धात् धारयेत् Ca.—P. 232. l. 10. (31, 14.) प्रापयामः हे Ca. प्रापया-
महे C. प्रापयामहे A. प्रापयामहे B. प्रापयामहे हे Bm.—l. 28. (31, 15.) गापायाहिभ्य MSS.
Cf. verse 9.—P. 233. l. 3. (31, 16.) उपशमे B. उपशमे A 2. Ca.—दमेहृगसिरित्युनसि° A 2.
दमेहृगसिरित्युनसि° Ca. दमे उपदमेहृगसिरित्युनसि° B.—l. 13. (31, 17.) After हृष्ये Ca adds
हृष्या वाकृष्या च हृष्ये, and after अजुगतयः, यदा अजयसुः अजुर्कर्मण इत्यर्थः.—P. 234. l. 9.

(31, 19.) सन्त्यसे to हलर्थः added from C.—l. 29. (31, 21.) दिशतु A. B. C. अदिशत् Ca.—l. 32. Before ब्रजे गाः etc. Ca adds द्वाराशुद्धाव्य गा निरगमयदित्यर्थः.

P. 235. l. 19. (32, 1.) अर्जेय अजि च A 2. अर्जेय अजि च B. अर्जेय च Ca.—l. 28. (32, 2.) ब्रह्मकृत् Ca. ब्रह्मकृता A 2. B.—l. 30. श्रीणातेः A 2. Ca. मृणातेः B.—l. 33. वृष सेचने ॥ वृष सेचने A 2. B. Ca., Cf. Rv. Bh. III. 27, 13.—P. 236. l. 26. (32, 5.) After हर्षस्य B adds हरितवर्णाश्चोपेत.—l. 31. न्युजागूजकुचः ॥ न्युजागूजकुचः A 2. न्युजागूजकुच Ca. न्युजागूजकुच B.—P. 237. l. 6. (32, 6.) वधेन युजेन A. B. C. वधेनायुधेन ?—l. 16. वृन् वरण ॥ वृषयः A 2. B. वृषारण Ca.—l. 24. (32, 7.) अपरिमिते रोदसी added from B.—l. 26. Un. I. 153 has रिख instead of अख.—P. 238. l. 5. (32, 8.) तदेव पयति किमिति Ca. तदे उच्यते A 2. तदेव उच्यते B.—l. 14. (32, 9.) तव ॥ ते तव A 2. B. Ca.—l. 21. अच निवारणे Ca. अचातिवरिणे A 2. B.—l. 31. (32, 10.) सोमन् Un. IV. 150. सामन् A 2. B. Ca.—P. 240. l. 4. (32, 13.) Read नवशब्दस्य नक्षत्रनाश प्रत्यया वक्तव्या, and cf. Mahābhāṣya to 'Pāṇ. V. 4, 30, 6. नवशब्दस्य नक्षत्रनाश प्रत्यया वक्तव्या Ca. नवशब्दात् व्युत्पन्नस्य (A 2 only नक्ष) प्रत्ययो वक्तव्यो A 2. B.—l. 5. Read तत्रप्रत्ययो.—l. 14. (32, 14.) Before आह्वयंति Ca adds धारणां. The passage is left out in A.—l. 28. (32, 15.) तं सोमं added from C.—P. 241. l. 6. (32, 16.) After सखिभ्यः Ca omits सखिभिः, and inserts सखिभूपर्वतीर्ब्रह्मकृतमपि मयं गोसंबन्धिनमूर्ध्वगणमाह्वयः आभयवाप्तिसि यदा वनेन ब्रह्मा गाः जेतुमंगिरसां कृते प्रवृद्धोऽसि तदा सर्वेऽपि त्वां न वारयंतीत्यर्थः.—l. 8. ईरचप्रत्ययः ॥ ईरचप्रत्ययः Ca. ईरदप्रत्ययः A 2. ईरदशप्रत्ययः B; the Unādi-sūtra, cf. IV. 30 sqq., has ईरन्.

P. 241. l. 24. (33.) संभेदमाययावगुणयुरितरे। अद्योत्तितीर्षुः A. C. संभेदमागल्योत्तितीर्षुः B.—P. 242. l. 2. (33, 1.) कूलविपाटनात् विपाशनाद्वा विमोचनाद्वा. The MSS. insert after विपाशनाद्वा the following words: एतपुत्रोऽभूत् तमोवृत्तेर्मुमूर्षोर्वसिष्ठस्य पाशा अस्त्रं व्याश्रित. Cf. Durga's Commentary on Nir. IX. 26: विपाशनाद्वा। किमस्त्रं व्याश्रित। पाशा अस्त्रं व्याश्रित वसिष्ठस्य मुमूर्षतः। वसिष्ठः किञ्च निममज्जास्यां मुमूर्षुः पुत्रमरणशोकार्तः पाशैरात्मानं बद्धा। तस्य किञ्च ते पाशा अस्त्रं व्याश्रित व्यमुच्यतोदकेन.—P. 244. l. 24. (33, 7.) Ca adds at the beginning of the verse इदमुषेर्वाक्यं.—P. 245. l. 4. (33, 8.) After यत्संवादात्मकं Ca has इन्द्रमाहात्म्यप्रकाशनक्यं वा.—l. 5. नोऽभीत्या ॥ नोधीय इत्या A. नाधीय इत्या C. मनोया इत्यादि B.—l. 8. मृजुष ॥ मृजुष A 2. Ca. मृजुष B.—P. 246. l. 20. (33, 11.) उत्तीर्णा भवेयुः. Ca adds तथा कुर्वति शेषः.—l. 26. यसतेरा वेति ॥ यसतेरावेति A 2. B. यसतेशरावेति Ca. Cf. Un. p. 152.—l. 35. (33, 12.) Ca has at the beginning इदमुत्तीर्णस्य विश्वामित्रस्य वाक्यं.—P. 247. l. 12. (33, 13.) पूर्वमुत्तितीर्षुर्वि० A. B. पूर्वमुत्तीर्णो वि० C.—युगकीलाः deest in A. B.—l. 13. युगकंट० C. युगकंट० A. युगकण्ट० B. युगमकंट० Bm.

P. 247. l. 31. (34.) मध्यंदिनः Āsv. माध्यंदिनः MSS.—P. 248. l. 4. (34, 1.) वावृधानो वर्धमानो A. Ca. वावृधानो वर्धयमानो C. वावृधानो वर्धनशीलो B 2 marg. ववृधानो वर्धमानः Bm; B 1 has a lacuna.—भूरिदाचः। दायति etc. A. C. Bm. भूरिदाचो बह्वक्षेदमसाधनयुतः B 2 marg.—l. 6. आपृणत्। सर्वतोऽतर्पयत् C. Bm. आपृणत्। स्वप्रकाशेन पुरितवान् B 2 marg.; omitted in A. B 1.—l. 20. (34, 2.) नहेर्होपय ॥ नहेर्होपय A. B. C.—नहेस does not exist in our Unādi-sūtras.—P. 249. l. 5. (34, 3.) ई च MSS. इव Un.—l. 6. धेना विगातीत्यत्र प्रत्ययस्वरिणांतोदात्तः. In the passage quoted by Sāyana धेना is ādyudātta, as it ought to be, if निख is anuvṛtta.—l. 16. (34, 4.) अह्नां Ca. तच्चाह्नां A 2. B. तच्चा बाह्नां

Bm.—तृथा च A 2. Ca. यथा च B. Bm.—l. 19. कृपुभां कित्. This sūtra does not exist in the Unādi-sūtras; cf. III. 148.—l. 36. (34, 5.) युक् बज्जं. Cf. Un. II. 78.—P. 250. l. 17. (34, 6.) धाम्भः Ca; omitted in A 2. B; Un. II. 81 has धामः.—P. 251. l. 3. (34, 8.) Read धिया सुखा रमयंतः स्रोतारः with A. B. धिया सुखा कर्षणा वा रणं धेयां ते स्रोतारः Ca.—l. 6. तत्तल्लोकवासिभ्यो ददौ C. Bm. तत्तल्लोकास्वापिभ्यो ददौ A. ल्लोकवासिभ्यो ददौ B. असुरेभ्यः समाहृत्य देवेभ्यो ददौ सततल्लोकवासिभ्यो ददौ Ca.

P. 252. ll. 9 and 10. (35.) मध्यंदिनः Āsv. मार्यंदिनः MSS. See above, III. 34.—l. 25. (35, 1.) अदेर्मुमधश्च B. अदेर्मुम Ca; deest in A 2. Cf. Un. IV. 205; Rv. Bh. I. 9, 1.—P. 253. l. 11. (35, 3.) विघसं A. C. व्यघासं Ca. यवसं B.—l. 27. (35, 4.) समानप्रसिद्धी. Ca inserts before it वेगवलयोः.—l. 28. सुषुदारं A. B. C. सुखकरं Ca.—P. 255. l. 22. (35, 10.) विद्विक्कल्पार्थः from Ca.—l. 23. जिह्वया वाजतं जिह्वयाजतं B. Ca. जिह्वया त्वाजतं A 2.

P. 256. l. 12. (36, 1.) After सुते सुते Ca has परोऽर्धर्षः परोऽर्धकृतः.—l. 21. (36, 2.) Read आपूर्णो for आपूर्णो.—P. 257. l. 6. (36, 3.) यावभिरं A 2. B. व्याकाभिरं Ca.—P. 258. l. 1. (36, 5.) पूर्वस्व Ca. पूर्वपदस्व A 2. पूर्वठपदस्व B.—l. 9. (36, 6.) रघेय रघिन इव. Ca adds गंतव्यं देशं.—l. 10. जताखंडरूपोऽल्पः A. जताखंडोपेतः Ca. जताखंडपात्यः C. जताखंडजः B. Bm.—l. 22. (36, 7.) सहिता A 2. B. सिंहता Ca. संहता ?

P. 260. l. 31. (37, 4.) आकषति ॥ आकषति A. B. C.—P. 261. l. 15. (37, 7.) हे इन्द्र in Ca only.—अभिमानिनो ये सपत्नाः Bm. अभिमानितया ये सपत्नाः A 2. अभिमानिनोत्ये सपत्नाः B. अभिमानितयो ये पत्नाः Ca. It may be an interpolation from the following line.—l. 18. पृतनागामाज्यं पृतनाज्यं ॥ पृतनाज्यं deest in A. B. C.—l. 29. (37, 8.) Ca inserts नादृष्टेति गुहागमः before तमपः.—P. 262. l. 2. (37, 9.) निपादपंचमेषु चतुर्थे अनेषु A. B. वचुरादिषु स्थानेषु Ca.

P. 262. l. 34. (38, 1.) काष्ठं संस्करोति A. B. रथं संस्करोति Ca. The same has after तदत् the words अस्मा इवु सोमं संहिनोमि रथं न तष्टेवेति निगमः.—P. 264. l. 9. (38, 4.) ओष्ठादयन् added from Ca. B has धार्यमाणाः, Bm. धार्यमाणः.—l. 12. महदाश्रयोपेतं A. B. महदाश्रयोपेतं C. Bm.—l. 21. (38, 5.) वृषमः Bm. Ca. तयोः पूर्वः वृषमः A. B. C.—न्यायान् प्रशस्ततमः Ca.—P. 265. l. 3. (38, 6.) Read तै० सं०.—l. 6. गन् धृषो वः, not in the edition of the Unādi-sūtras.—l. 25. (38, 8.) अमतिं दीप्ति C. अमतिं कांति A. B.—P. 266. l. 6. (38, 9.) Read स्वस्तिर्यदिदं.

P. 267. l. 5. (39, 2.) पूर्वकाणि Ca. पूर्वे A 2. B.—l. 19. (39, 3.) शस्त्रादीनि कर्माणि. Ca adds यद्वा वपुषि रूपाणि.—l. 30. (39, 4.) तन्निमित्तं from Ca.—P. 268. l. 17. (39, 5.) इत्युक्तं A 2. B. इत्युक्तत्वेन Ca.—l. 18. जानुनोर्जुं ॥ जानुनो ज्ञं A 2. जानुनोर्जुं B. जानुनोर्जुं Ca. See Pāṇ. V. 4, 129.—l. 26. (39, 6.) उत्स्राविष्ठां भोगवत्तां गवि ॥ उत्स्राविष्ठां गवि B. उत्स्रावि गवि A. C.

P. 270. l. 9. (40, 1.) स्रवति A 2. B. द्रवति Ca.—l. 15. Read तस्मादिदं B. Ca. Ait. Ār. तस्मादिदं A 2. See Rv. Bh. I. 3, 4.

P. 272. l. 18. (41, 1.) Read विष्वग्देवयोश्च ऋतश्चतावप्रत्ययः.—l. 25. (41, 2.) स्त्रीर्षमभूत् ॥ स्त्रीर्षं मभूत् A. स्त्रीर्षमत Ca. स्त्रीर्षं मभूत् C. स्त्रीर्षं B.—P. 274. l. 2. (41, 7.) अंशयु-

रसदीयहविः० ॥ अक्षयुः हविः० A 2. B. अक्षदीयहविः० Ca.—l. 16. (41, 8.) अविद्यमानत्वेन MSS. instead of ०मानवत्वेन.

P. 275. l. 4. (42, 2.) नुनमन A. नुतमन B. नुनमन C. See Ganap. 68, 25.—l. 21. (42, 5.) अन्नधन Ca. सेनाधन B 2 sec. m. निधने B (Bm gives only the second explanation). निधने A. C.

P. 276. l. 22. (43.) ऽप्यावपनीयं added from Ca.—l. 28. (43, 1.) आ अभिलक्ष ॥ अनु अभिलक्ष A. B. C; Bm has अनु अभिलक्ष उप आ याहि.—P. 277. l. 6. (43, 2.) करणे. C. करणं Bm; omitted in A 2. B.—l. 17. (43, 3.) सोमं ॥ सोम्य A 2. सोमा B. Ca.—l. 26. (43, 4.) अथ परोक्षसुतिः धानावत् Ca.—P. 278. l. 1. (43, 5.) After कुवित् Ca adds अथ कुविच्छब्दः कदा इत्यर्थे वर्तते वज्रवाची वा.—l. 15. (43, 6.) द्विधं Ca. Bm. द्विधं A 2. द्विधा B.—l. 16. युजिः; Un. has युधिः.—l. 26. (43, 7.) सर्वानिति A 2. B. Bm. Ca. सर्वाणीति B sec. m.—l. 27. वर्षास्तुतुषु ॥ वर्षास्तुतुषु A 2. वर्षासु B. वर्षाव्यतिरिक्तेषुस्वप्नुषु Ca.

P. 279. l. 4. (44.) A 2 has मुक्ते ---, the strokes showing that some words, probably अयं ते अस्तु हर्यत इति मुक्ते इति, are missing.—l. 28. (44, 3.) ०द्वर्णयोर्धयोर्धावा० Ca. Bm. ०वर्णयोर्धावा० A 2. B.—l. 29. ययोश्च Ca. Bm. तयोश्च A 2. तयोश्च B.—l. 32. वृक्षशीर्ष्यां रूपस्वांगयोस्त्वमुन्मत्तयः युगागमश्च A 2. वृक्षशीर्ष्यां पुक्त्विति असुन्मत्तयः युगागमः Ca; B has युगागमश्चा संभज्यते etc. after पिवन्मत्तयः. Cf. Un. IV. 200; Rv. Bh. I. 39, 1. 64, 2. 117, 9.—P. 280. l. 11. (44, 4.) प्राणहारं C. प्राणपहारं B. प्राणपहारं Bm. प्रहारं A.—l. 19. (44, 5.) अभिषुतं सोममपावृणोत् ॥ अभिषुतमपावृणोत् A. B. C.

P. 280. l. 25. (45.) ०श्रुत्या A. B. श्रुतो C.—स्मार्ते C. शास्त्रं A. B.—l. 34. (45, 1.) अतिगच्छति ॥ अभिगच्छति A. B. C.—P. 281. l. 12. (45, 2.) शत्रुसंबन्धिनां पुराणां Ca. शत्रुसंबन्धिनीनां A 2. B. शत्रुपुराणां Bm.—l. 25. (45, 3.) हरत्प्रलयः A 2. B. Ca. Cf. Rv. Bh. III. 32, 16.—सर्वे निपात्यते B. सर्वे निपात्यते A 2. सर्वे निपात्यते Ca.

P. 284. l. 27. (47, 1.) क्रांतायर्थे Pān. H. 2, 18, 5. क्रायर्थे A 2. क्रांतायर्थे Ca. क्रायर्थे B.—l. 35. (47, 2.) मन्त्रिरेव from Ca.

P. 288. l. 17. (49, 2.) युद्धमासाय B. युमासाय A. युद्धस्य मध्ये C. Bm.—l. 18. न को ऽप्यभ्यसीत्यर्थः ॥ न को ऽप्यसीत्यर्थः A. B. C.—l. 20. अमिनात् Ca. Bm. मिनाति A 2. B.—l. 28. (49, 3.) सहवा बलवान् A. C. सहवा सहायवान् बलवान् B.—l. 35. युद्धागमः Ca. युमागमः A 2. B. See Pān. VII. 4, 72.—P. 289. l. 8. (49, 4.) पृष्टः. Ca adds व्याप्तः.—l. 15. चित्वाद्दंतोदासः from Ca.

P. 291. l. 10. (51.) षष्ठेऽहनि षष्ठ्येति A 2. B. Ca. But the *khandā* in *Āsv.* begins with षष्ठ्य.—P. 292. l. 3. (51, 2.) ०कथंय्य० Un. IV. 139. ०कथंय्य० A 2. B. Ca.—l. 15. (51, 3.) सचासाहं शत्रुणामेव हंतारं A. B. सचासाहं सत्यमेव शत्रुणामभिभवितारं C. Bm.—l. 18. Read नञ्याह्न for नञि ह्न ॥ नञ्या ह्न A 2. नञ्यां ह्न Ca; B has नयतिरेत्यसिप्रत्यय etc. See Un. IV. 223.—P. 293. l. 7. (51, 5.) क्षिप् from Ca.—P. 294. l. 20. (51, 10.) इदमनु अनेनानुक्रमेण उद्देशानुक्रमेणेत्यर्थः C. Bm. इदमनु अनेनानुक्रमेणेत्यर्थः Ca. इदमनु क्रमेण उद्देशानुक्रमेणेत्यर्थः A. B.—l. 29. (51, 12.) उभौ पार्श्वौ from Ca.

P. 296. l. 7. (52, 5.) ०गार्तिभ्यः MSS., as Rv. Bh. III. 11, 3.—l. 17. (52, 6.) संभावय from Ca.

P. 297. l. 23. (53, 2.) हारिष्योजनस्य added from C.—P. 298. l. 19. (53, 4.) Ca adds

after तच्च गृहे एव the words यच्च ते जाया तिष्ठति.—l. 32. (53, 5.) अथ स्थिती रासभस्य हेयारवं कुर्वतो वाजिनोऽस्य रथाद्विमोचनं प्रयोजनं C. वाजिनः अथाः तेषां विमोचनं अथ स्थिती रासभस्य शब्दयुक्तस्य रथस्य B; omitted in A.—P. 299. l. 10. (53, 6.) यदा सुरणं सुरमणीयं यथा भवति तथा गृहे जरया तिष्ठति added from C. See the grammatical explanation.—l. 14. Instead of प्रत्ययस्य (C), A has गव्ययसी, B गव्ययसि. Before प्रत्ययस्य a grammatical explanation seems to have been omitted, which might be supplied in the following manner: यदा रणो रमणीयः। वशिरण्योरूपसंख्यानमित्यप.—l. 22. (53, 7.) सहस्रमावो Ca. सावो A 2. B.—l. 30. (53, 8.) भृशं प्राप्नोति from Ca.—P. 301. l. 8. (53, 12.) स्ताव-यामि C. स्तोमि A. B. स्तवामि Bm.—l. 22. (53, 14.) C reads यदा कृताभिर्यागदानहोमजव-णामिः क्रियाभिः.—l. 30. शुद्रापत्यस्य C. शुद्रवित्तस्य A. B.—l. 31. पातकहेतुत्वेन स्मरणात्। पतितस्य संबंधि धनं निचाशाखं A. B. पातकहेतुत्वेन स निचाशाखः। तत्संबन्धिधनं निचाशाखं C.—l. 34. किं क्रियाभिरिति ॥ किं कृताभिरिति A 2. B. Ca. प्रेप्सवो वा A. C. प्रेप्सा वा B, which is supported by the authority of the Nirukta and Nirukta-bhāṣya. See Nir. SS. vol. iii. p. 274.—घरणं A. C. हरणं B. हर्यं Nir.—P. 302. l. 2. तत्स्यं A. B. तत्त्वं C. The MSS. of the Nirukta (E. I. II. 1378 and MS. Paris) have तत्स्यं; Nir. Roth and SS. give तत्संभे, but see var. lect. in the latter.—ll. 7-9. (53, 15.) The Slokas are taken from C. They are to be found in Shadgurusishya's Commentary on the Anukr. M. p. 107.—l. 14. अग्निभिः सूयीदाहत्यासम्भं Ca.—l. 24. (53, 16.) पंचजनाः from Ca.—l. 29. पल्लवयो जमदग्नयः from Ca.—P. 303. l. 15. (53, 18.) अनसि वहे क्लिबन्सो डय not to be found in the edition of the Uvādi-sātras.—P. 304. l. 7. (53, 21.) The Commentary on verses 21-24 was omitted by the writer of A 2, perhaps by Sāyana himself. For, when we compare the Commentary on vv. 21-24 with the Commentary immediately preceding and following, we notice that there are no grammatical explanations, and that the whole style differs. The copyist of the Pada MS. P 1 omitted the whole 23rd Varga, probably for the same reason for which Durga abstained from explaining the second Pāda of verse 23. This occurs Nir. IV. 14, but Durga declines to explain it because the passage is supposed to contain a curse on Vasishtha, Vasishtha being the ancestor of the family to which Durga himself belonged. Durga says, यस्मिन्निगम एष शब्दः (लोभः) सा वसिष्ठदेपिणी अक् चहं च कापिष्ठलो वासिष्ठः अतस्तां न निर्ब्रवीमि ॥ In the Anukramanī also it is said, अंथा अभिशापार्थाः। ता वसिष्ठदेपिण्यः। न वसिष्ठाः शृण्वन्ति। and Shadgurusishya adds the following quotation from Sannaka's Brīhaddevatā to the same effect:

शतधा भिद्यते मूर्धा कीर्तनेन¹ अस्ति च। तेषां बालाः प्रमीयते² तस्मात्तासु न कीर्तयेत् ॥

—l. 7. पुरा खलु only in C.—l. 8. केनचित्कारणेन only in C.—अग्निभिः only in C. Bm.—अभिशापकृपासा only in C.—l. 14. शीर्यवन् only in C.—l. 15. यातयति to लुक् only in C. Sāyana takes यात् and अग्निभिः as single words against the Pada text.—l. 17. प्रशस्त्र-तराभिः only in C.—देव्यो only in C.—l. 18. पंचवृत्तिः only in C.—l. 24. (53, 22.) चिच्छब्द

¹ कीर्त्तनी च MS. E. I. II. 1823. कीर्त्तनेह 2396. Cf. Anukr. M. p. 108.

² प्रमीयते E. I. II. 1823. प्रमायते 2396.

उपमार्थः only in C.—यथा परमुं जुडारं C. यथा जुडारं Bm. जुडारं B.—l. 25. शास्त्री C. शास्त्री B. Bm.—l. 26. प्रयसा अपहता B. प्रयसा अपहता Bm. हे प्रयसापहता C.—l. 27. केन सुखात् B. Bm. पतुमुखात् C.—l. 32. (53, 23.) पुरा खलु only in C.—प्रापत् Bm. C. प्रयात् B.—मीननं only in C.—l. 33. मंचगणसामर्थ्यं C. मंचसामर्थ्यं B. Bm.—P. 305. l. 1. पशु मन्वमाणाः । पशु इति निपातः पशुशब्दसमानार्थः । पशुभिः वाच्य (perhaps पशुमिव यद्ये) मन्वमाणाः C. B. Bm have only पशुवत् मन्वमाणाः.—l. 3. एवं to नाहंतीति only in C. वसिष्ठं धिक्करोति B. Bm.—नावाजिनमिति C. अवाजिनं मूर्खं B. Bm.—l. 4. अवाजिनं वाचां इमो वाजिनः सर्वज्ञः । तर्हि नक्षत्रं मूर्खजनं C, deest in B. Bm.—l. 5. तेन सह न स्पर्धत इत्यर्थः । तदा only in C.—l. 11. (53, 24.) प्रपित्वं प्रगमनं न जानति त्रिष्टिः सह C. Bm. प्रपित्वं प्रगमनं तिष्टिष्टिः सह B.—l. 13. वलं MSS. व्यावर्त्त?—l. 14. चरन्ति B. व्यावर्त्तति: Ca. व्यापयन्ति: C. वारयन्ति Bm.

P. 306. l. 23. (54, 4.) तं तं ॥ ततं A 2. तं B. Ca.—l. 24. अन्वतना: C. अन्वतरा: B; wanting in A.—l. 25. सतः A 2. B. सतः Bm. संतः Ca.—l. 33. (54, 5.) को वा; वा from Ca.—C has after प्राप्नोतीति the words केन मर्निण देवांसर्पयितव्या इति.—P. 307. l. 3. यानि दिवि ॥ यादिने B. यानि A 2. Bm. Ca.—After इत्यभिप्रायः C adds दिव एषा पुषक् सुतिः.—l. 14. (54, 6.) सहासां ती वीतां ॥ सहासां ती वीतां Ca. सहासां ती वीतां C. सह सां ती वीतां A. सह सां ती वीतां B.—l. 25. (54, 7.) आदन्तरं A 2. B. आदन्तरं उ पूर्णः Ca. आदु अन्तरं Bm.—l. 26. परस्परं ब्रूतः. C has after it कर्मणि कर्तृप्रत्ययः.—l. 29. जागृकः ॥ जागृकः MSS.—P. 308. l. 13. (54, 9.) अस्माकं पदे Ca.—l. 17. ब्राह्मणपुराणकल्पो Ca.—P. 309. l. 17. (54, 12.) अस्मभ्यं दातुं Ca after स्वान्.—l. 26. (54, 13.) After बोतमानाः C adds बोतमानस्य ब्रूतुं पुत्रा वा; and after मारयितारः the words मनुष्येभ्यो हिता वा.—P. 310. l. 27. (54, 16.) After चाह नाम Ca has नासत्याविति नामरूपं च.—P. 311. l. 18. (54, 18.) अमृगश्रीं MSS. अमृगश्रीपुष्पीं Un. l. 158.—P. 312. l. 6. (54, 20.) After देवाः Ca adds ध्रु प्रसिद्धाः पर्वता वा.—l. 34. (54, 22.) वलि ज्योपः from Ca.

P. 313. l. 13. (55, 1.) After महद्देव्यं Ca has बृहद्देवतायामिव मुक्तं । असौद्विक्तात्मनां सर्वान्व्यमानः परं पदं । देवानामसुरत्वं तदेकं महद्दितीरयन्निति.—P. 314. l. 9. (55, 4.) नृष्यः दिक्षुण A 2. B. वृष्टिद्वारा इविक्षुप्रे Ca.—l. 13. न निघातः Ca. निघातः A 2. B.—l. 28. (55, 6.) बावापुषिन्वी चरणी वा Ca.—l. 31. भृमुश्रीतुचरीं A 2. B. Ca.—P. 315. l. 12. (55, 8.) आऽयत् MSS. आयत् Sâyana.—l. 14. Ca has at the beginning of the verse अच दावापिवादेः.—l. 19. क्लिप् Ca. क्लिप् न A 2. B. See Pān. III. 2, 59.—P. 316. l. 33. (55, 13.) Ca after निहितमकरोत् adds the words यदा कया भुवा कक्षां भुवि प्रदेशे लघः स्थानीयं मेघं निद्धे । धारयति । न ज्ञायति । वर्षाकाल एव केवलं वृश्नति मेघः.—P. 317. l. 20. (55, 15.) असाधारणसंगेनेति C. असाधारणसंगेनेपि B. असाधारणसंगेनोत A.—l. 21. मध्ये from Ca.—P. 318. l. 1. (55, 16.) धूम्रमीशो A 2. B. Ca. धूम्रमीशो Vārttika.—l. 8. (55, 17.) कोषि हि A. C. यथा B.—l. 19. (55, 18.) After शूरसेन्द्रस्य Ca has सूर्यस्य वा.—P. 319. l. 10. (55, 20.) धातुकस्त्रे धातुस्त्रः Ca. धातुकस्त्रः A 2. B.—l. 17. (55, 21.) पुरतो निश्चयेन A. B. पुरतो इच्छस्य पुरतो C.

P. 320. l. 15. (56, 1.) यच्च पर्वतादीनामुन्नततयावस्थापनं added from C.—l. 16. कन्वचमिदं A. B. C.—l. 27. (56, 2.) A 2. B. Bm insert भूमी after हे.—P. 321. l. 32. (56, 5.) After, श्रुतिः Ca adds मंचोपि.—P. 323. l. 2. (56, 8.) नशिः कच्छार्थे ॥ नशिः कच्छः A 2. नशिरक्तं B. नशिचक्रं Ca.

P. 323. l. 10. (57, 1.) विवेकवान् A. B. सखानुतविवेकवान् C.—P. 324. l. 5. (57, 3.) धनवो A. B. नवप्रसूता गावः C.—J. 17. (57, 4.) मनवे मनुष्यं C. मनवे अनुष्ठानं A. B.—l. 19. युजिबुधिदृशः॥ युजिबुधिदृशेः A 2. Ca pr. m. युजिबुधिदृशेः B. युजिबुधिदृशेः Ca sec. m. See Un. II. 90; Rv. Bh. III. 43, 6; IV. 2, 3.—l. 26. (57, 5.) After प्रेर्यते C adds यद्वा मधुमती माधुर्यवती सुमेधाः शोभनप्रज्ञानोपेता चक्षुषी। महत वंद्वादीनंचति पूजयतीत्युक्षुषी। जिह्वा वाक् देवेस्त्राह्मणार्थं प्रेर्यते.—P. 325. l. 1. (57, 6.) प्रकृष्टा B. प्रकृतिष्ठा A 2. प्रकृष्टार्थं Ca.—l. 5. पा A 2. B. पीन् Ca. Perhaps पीन् is the right reading. Cf. Dhātup. 26, 32; Rv. Bh. I. 63, 8. 77, 5.

P. 326. l. 6. (58, 3.) न कथयन्ति MSS., but cf. Rv. Bh. I. 118, 3.—l. 16. (58, 4.) Before इदुः Ca inserts मन्थेयां। मन चापि दिवादिः। नोदि रूपं। इमा। सुपो रादेशः। गोच-
कीका। प्रकृतांतःपादमित्येकः प्रकृतिभावः.—l. 28. (58, 5.) चंगूष इति not in the edition of the Unādi-sūtras, but cf. Un. IV. 76.—P. 327. l. 4. (58, 6.) धीर्न हविः Ca.—l. 5. एकीभूताः संतो from Ca.—l. 15. (58, 7.) After अद्भि तिरोहिति Ca inserts अद्भि भवं चद्रुचं। पूर्वेषुसृतीय-
सवनेऽभिषुतं परेषुः प्रातःकाले.—l. 21. (58, 8.) पुर्वंचति॥ पुष्टमंचति गच्छति A 2. B. पुष्टतममंचति Ca.—P. 328. l. 3. (58, 9.) रूपं वा from Ca.

P. 329. l. 9. (59, 3.) वरिमन् उच्यते विसीर्णे देवयजनप्रदेशे Ca.—P. 330. l. 27. (59, 9.) घसेत्वादिना॥ घत्वा Ca. वुवेत्वा A 2; deest in B. See Pān. II. 4, 80.

P. 331. l. 1. (60, 1.) तेषां समूहो C. तेषां भावो A. B.—l. 6. प्राप्ताः Ca. ज्ञाप्ताः A 2. B. Bm.—l. 13. सहायेभ्यस्तान्, thus Sāyana and Kāśikā. But from the Mahā-
bhāṣya, which has गजसहायाभ्यां चेति वक्तव्यं, it follows that Pāṇini had omitted सहाय.—चित्स्वरः A 2. B. चित्तीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं.—l. 19. (60, 2.) चर्मणः चर्मणा Bm. चर्मणो A 2. B. चर्मणो Ca.—Ca omits हे अमवो in the beginning of the verse, and omits the words from हरी to हरी इति; but it has after प्रज्ञानेन the following: कर्मणा। अमव उच्यते प्रभूतं भांतीति अनेन सखेन भांतीति वा तादृशा हे अमवः।—P. 332. l. 22. (60, 5.) वस्यति॥ वमसति A. B. C.—l. 26. भसेर्गदिति॥ भासराद्वेति A. B. भसेर्गति C. गस Ca. The rule does not occur in the Unādi-sūtras. Cf. Uggvaladatta on Un. IV. 179.—l. 34. (60, 6.) After अहानि Ca adds सौत्वानि.

P. 333. l. 11. (61, 1.) उवस्यं Ca. Anukr. जीवस्यं A 2. B.—l. 21. (61, 1.) युवतिरित्युपमा A. C. युवतिरावधीत्युपमा B.—P. 334. l. 9. (61, 3.) From मार्गः to चाविति दीर्घः the text is taken from Ca.—l. 22. (61, 4.) विविमुक्तिः MSS. Cf. Un. I. 143.—l. 23. सोर्मुक् C. सा (or सो) मुक् A. सोर्मुक् B 2. त्वार्मुक् B 1.—l. 24. शप Ca. तिप A 2. B.—l. 32. (61, 5.) मधु सोमः॥ मधुः सोमः C. मधुः सोमः A 2. Bm. मधु सोमः B.—P. 335. l. 8. (61, 6.) युक्तीकात् A. B. C. युक्तीकादुत्तरंती Ca.—l. 21. (61, 7.) प्रमाख्या A 2. B. Bm. प्रज्ञा Ca.—l. 22. Before सर्वं Ca has स्वतिजोभिः.

P. 335. l. 34. (62, 1.) After चमिमन्मानाः Ca has बाध्यमानाः.—P. 336. l. 5. न तुष्याः॥ मात्वं तुष्याः A. C. मात्वं तुष्याः B. तुष्याः Ca.—l. 26. (62, 3.) From यद्वा ह्ययते to हविरिति inserted from C.—l. 29. After पाजयतु Ca adds यद्वा होवा होतुरथः पत्नी भारती सूर्यपत्नी च सरस्वती च तिस्रो देव्यः पाजयन्ति.—P. 337. l. 27. (62, 9.) अच सकर्मकत्वात् C. अकर्मकत्वात् A. B.; cf. Pān. I. 3, 29, 3, and Kāśikā.—l. 30. (62, 10.) The whole passage from होवो आनात् to हे आविर्देवं omitted in A and B.—P. 338. ll. 1-3. प्रेरयत् Ca. प्रेरयत्

वाचिवा Nir.—तपिष्ठसप्ततमेऽपिष्ठतमेरिति वा A, and Nir. MS. Par., where तृप्ततमे (तप्ततमे?) is given as a marginal note. Nir. Roth and SS. have तपिष्ठसप्ततमेऽपिष्ठतमेः प्रपिष्ठतमेरिति वा. So has B, only तपिष्ठेः and तपिष्ठतमेः instead of तपिष्ठेः and प्रपिष्ठतमेः. C has तपिष्ठसप्ततमेऽपिष्ठतमेरिति वा.—P. 360. l. 22. (4, 4.) अरातिमदानं वा कुर्वते deest in B.—l. 32. (4, 5.) जामि जामिं बंधुं अबंधुश्वरुन् A. जामिजामिं बंधुश्वरुन् C. जामिं बंधुमजामिमबंधुं गृताङ्गुश्वरुन् B.—P. 361. l. 1. चाप्रत्ययस्येति Ca. चाप्रत्ययस्य वेति A 2. B. Cf. Pān. VIII. 3, 41; Rv. Bh. I. 49, 3. 86, 9. 94, 5; X. 121, 3.—P. 362. l. 3. (4, 8.) After मर्चयेम there is a lacuna in A 2 and B, both omitting just the same passage. The same occurs IV. 4, 15, where both A 2 and B omit all from गुभाय to मिचमहो (p. 364. ll. 16–18). See also IV. 23, 1.—l. 12. (4, 9.) परिचरति A. B. परिचरति च खोता C.—P. 363. l. 5. (4, 11.) औहोत्यादिकः Ca. औहोत्यादिकः A 2. B.—l. 26. (4, 13.) अचणात्पात् B. अचणात्पात् Ca. अचणात् A 2.—l. 27. शोभनं Ca. शोभनं A 2. B.—P. 364. l. 5. (4, 14.) प्रतिपादितं A. B. प्रार्थितं C.—l. 13. (4, 15.) दीप्या A 2. B. दीप्या Ca.—After परिचरेम Ca has भूते वा लिङ् । पर्यचराम ।

P. 365. l. 3. (5, 1.) सामर्थ्याद्विरिति C. सामर्थ्याद्विरिति A. B.—l. 9. किमिव to कूलमिव in A. B. C; it seems to be a marginal note.—l. 16. (5, 2.) प्रकारं C. प्रकारतरां A. B.—l. 17. नीयमानः C. स्थापितः B; omitted in A.—l. 33. (5, 4.) ये द्वेष्टारः conjecture. A. C have द्वेष्टारः after स्थिराणि. B omits it, but gives द्वेष्टुन् after जानतः.—P. 366. l. 28. (5, 7.) समानं सर्वेषामेकारूपं ॥ सर्वेषामेकारूपं समानं A. B. C.—l. 33. गुप्तोपमेतत् Bm. गुप्तोपमेतत् A. B. C.—P. 367. l. 1. ज्योतिरादिभि C. ज्योतिरादित्य A. B.—l. 2. आरपितं देवेर्नमस्त्वा A. आरपितं आरोपितं देवेर्नमस्त्वा B. आरपितं आरोपितं देवेरस्त्वा C.—P. 368. l. 11. (5, 12.) स्नाधनभूतं A 2. B. सारभूतं Ca. Bm.—द्वतर्क्यं C. तद्वातर्क्यं A. B.—l. 20. (5, 13.) प्रीत्यादि° A 2. B. प्राच्यादि° Ca.—l. 23. After पातयिष्यः Ca has पत्नीस्थानीया वा.—l. 24. स्वर्वात्मनो A 2. B. सूर्या° Ca.—l. 29. (5, 14.) उक्थेन A. B. C. उक्थेन Ca.—आरोक्षेण A 2. B. अपारोक्षेण Ca.

P. 369. l. 17. (6, 1.) इत्यत्र प्रकृत्यंशोनुवादः कः Ca. इत्यत्र कृत्यंशोनुवादः A; B. C.—l. 18. भवितव्यः ॥ भवितव्यः° Ca. भवतीत्यर्थः A 2. B.—P. 370. l. 17. (6, 4.) यद्वे etc. Cf. Sat. Br. I. 9, 1, 10.—l. 25. (6, 5.) मादनीयो मोदयिता वा A 2. B. मदनीयो मोदयिता वा Ca. मादनीयो Bm. Cf. Rv. Bh. VIII. 60, 3. 103, 6; IX. 67, 1; X. 61, 20; but see above, IV. 6, 2.—P. 371. l. 19. (6, 8.) कीदृशं चंगुलयः । अथयौ न स्त्रिय इव । कीदृशमपि । उष° Ca. कीदृशं अथयौ न स्त्रिय इवोष° A 2. B.

P. 373. l. 12. (7, 3.) प्रभासकं वृद्धेः कर्तारं C. प्रारंभकं B. A gives no explanation.—P. 374. l. 15. (7, 7.) स्नाने after धामनि inserted from C.—P. 375. l. 5. (7, 9.) यत्वां B. C. यद्यदा A.—अननहेतुं ॥ अननहेतुं A. C. हेतुवहेतुं B.

P. 377. l. 30. (9, 5.) वा before सदस्यो added from C.—P. 378. l. 9. (9, 7.) यवनसाधनं Bm. यवनमाहु° B. Ca. यन° A 2. Cf. Rv. Bh. VI. 13, 4.

P. 379. l. 22. (10, 5.) विद्ध not in the edition of the Unādi-sūtras, but cf. Un. I. 71 and Rv. Bh. III. 17, 1.

P. 380. l. 18. (11, 1.) भद्रं मजनीयं C; omitted in A. भद्रं संगतं B; cf. 10, 1.—l. 26. (11, 2.) मजनेन B. मजनाय A 2. मजनीय Ca.—अज्जमजन् A 2. B. अज्जमजन् Ca.—

l. 29. From दिवादिभ्यः to तिङ्कुतिङ् left out in A 2. B.—P. 381. l. 1. (11, 3.) सिष्टकृतं Ca. सिष्टकृतो A 2. B.

P. 382. l. 10. (12.) इदं supplied. चैष्टमं C. चैष्टुमो A. B.—l. 17. (12, 1.) तोषकेषु B. C. माषकेन Ca. कोषकेषु A.—l. 27. (12, 2.) यो after परिचरन् by conjecture. C has स, and omits the स after पुष्टः सन्.—P. 383. l. 27. (12, 6.) निवासयितारो । निवासितारो A 2. B. निवासितारो Bm. निवसितारो Ca.

P. 384. l. 14. (13, 2.) मिषोऽहरमिमानी added from C. B has only मिषो.—l. 22. (13, 3.) अविमुंचतः B. C. अविचंचतः A; probably meant for अविचंसयंतः.—l. 28. (13, 4.) जगन्निर्वाहकात्मकस्य रसस्यादानार्थं । जगन्निर्वाहकात्मकस्यादानार्थं A. C. Bm. जगन्निर्वाहकात्मकस्य दानार्थं B. जगन्निर्वाहकात्मकसंरसस्यादानार्थं Ca.—l. 29. संवृण्वन् C. अणुण्वन् A. B.—P. 385. l. 10. (13, 5.) नक्षेण समवेतः A. C. अक्षेण समवेतः B.

P. 386. l. 18. (15.) ह्यभां Ca. इति ह्यभां A 2. ह्यिभां B. See Anukr. M. p. 17.—l. 34. (15, 2.) पर्येति A. B. C. परियाति Ait. Br.—P. 387. l. 9. (15, 4.) सखिहव्यो । सखिहव्यो C. सखहव्यो Ca. सखहव्यो B. सखहव्यो A.—l. 15. (15, 5.) एतेन यजमानस्य A. B. अनेन यजमानः C.

P. 388. l. 29. (16, 2.) समीपे नाञ्चामनुष्या यथा मुंचति । समीपे पञ्चात्र मनुष्या यथा मुंचति A. समीपे अञ्चात्र मनुष्या यथा अञ्चामुंचति C. समीपेन मनुष्या यथा अञ्चामुंचति B; Bm has अञ्चानो न गंतव्यस्य मार्गञ्चाति समीपे मनुष्या यथाञ्चान् विमुंचति Bm.—P. 389. l. 4. (16, 3.) विपिपानो ऽत्यर्थं पिबन् अर्चात् A 2. B. पिपानोऽत्यर्थं पिबन् अर्चात् Ca. Sāyana probably read वि । पिपानः instead of विऽपिपानः. This is shown by the words विशिष्यार्चति, an explanation of अर्चात्, वि being generally explained by विशिषेण.—P. 390. l. 1. (16, 6.) पर्वतमपि मेघं वा । अरमेति मेघनामैतत् । पर्वतमिति निघं वा । मेघनामैतत् A. C. पर्वतं मेघं पर्वतमिति मेघनामैतत् B. पर्वतमपि मेघं वा Ca.—l. 11. (16, 7.) ऽभूः C. Bm. बभूव A. B.—l. 24. (16, 9.) इति शुमन्तः A. C. Bm. इति शुमन्तः B. It ought to be शुमन्ताः.—P. 391. l. 20. (16, 11.) प्रभवते A 2. B. प्रभवेत् Ca.—P. 393. l. 7. (16, 17.) अर्चोधि A. B. C.—P. 394. l. 9. (16, 21.) क्रियते A 2. B. अक्रियत Ca.

P. 394. l. 13. (17.) विनियुक्तं A 2. B. निविहानीयं Ca.—l. 14. त्वं मह्यो इति added by conjecture. The second Viniyoga is only given by C.—l. 29. (17, 2.) रेजत् अरेजत् अकंपत् Ca. रेजत् अरेजत् । अकंपयत् A 2. रेजत् अरेजत् अकंपयत् B. रेजत् अरेजत् अकंपत् Bm.—P. 395. l. 14. (17, 4.) विनाशरहितं Ca. विचाररहितं A. C. विष्णुतिरहितं B.—P. 397. l. 18. (17, 12.) क्रियत् अजत् B.—P. 398. l. 12. (17, 15.) एकपदीयमुक् A 2. B. Ca, but see Rigveda Prātisākhya 992.—l. 18. (17, 16.) जयाक्षि° Ca sec. m. जायां क्षि° A 2. जायामि° Bm. जाया क्षि° B.—l. 20. From एवंभूतं to इत्थर्थः only in C. B has कोशमाधारभूतमिन्द्र-मयते रक्षणार्थं नाञ्चावयामः न त्वजामः भजेम इत्थर्थः.—P. 399. l. 14. (17, 19.) अग्रतिगमन्त्रि A 2. B. अग्रतिगतानि Ca. Cf. Rv. Bh. VI. 31, 4; VII. 85, 3; VIII. 90, 5.—l. 25. (17, 20.) Ca inserts एङ्गोक्तं before यद्यशो.—l. 26. From विरज्यीकृ° to विरज्यीकृदि left out in A 2. B.—परिदृधातीयं Ait. Br. परिदृधाद्वितीयं Ca.

P. 400. l. 4. (18.) जायेय Bm. जायेयं Ca. जायया A 2. जायेयां B.—l. 25. (18, 2.) दुर्गहा दुर्गहोयं दुःक्षेन याह्यं A 2. दुर्गहा दुर्गहोयं दुःक्षेन याह्यं B. दुर्गहा दुर्गहोयं दुःक्षेन याह्यं Bm. दुर्गहा दुर्गहं (दुर्गहं pr. m.) दुःक्षेन याह्यं Ca. We should expect दुर्गहा दुर्गहं दुःक्षेन

माह. Cf. Rv. Bh. V. 4, 9.—l. 33. (18, 3.) चन्वव्रवीत् ॥ चनुव्रवीत् B. चनुव्रवीत् A. C. Bm.
—P. 401. l. 22. (18, 5.) तिष्ठति Ca marg. after अतिष्ठत्.—l. 28. (18, 6.) *प्रतिपादकोद्भूतेन
A. B. C.—l. 30. हममर्थे A 2. B. इति मदर्थे Ca.—P. 402. l. 6. (18, 7.) *स्तुतिप्रतिपादकानि
कानिचित्पदानि Ca. *स्तुतिपादकानिचित्पदानि A 2. *स्तुतिप्रतिपादकानि निचित्पदानि Bm; B has
*प्राप्तवानिति निचित्पदानि, leaving out all between.—l. 7. ता Ca. *ततो A 2. B.—पापं after
*मृगहृत्वाङ्गं supplied by conjecture.—l. 24. (18, 9.) प्रविध्यन् A 2. प्रविध्यन् B. प्रविद्यान्
Bm. जां विध्यन् Ca.—P. 403. l. 1. (18, 10.) अदितिसंवरथाय ॥ अदितिसंवरथाय A 2. Ca.
अदितिः वत्सं वरथाय B.—l. 25. (18, 13.) पुरीतंति Ca pr. m. पुरीतत Ca sec. m. पुरीतति
A 2. पुरीततानि B. Bm.

P. 404. l. 13. (19, 1.) अक्षिण्यन् B. अक्षिन् लोके Ca. अक्षिन् A 2.—l. 23. (19, 2.)
नदीः C. आपः तासां B; omitted in A.—P. 405. l. 1. (19, 3.) पौर्णमास आमा° B. पौर्ण-
मास आमा° A 2. Ca. पूर्णमास आ आमा° Taitt. S.—l. 23. (19, 6.) एवदेवता चकता ॥ एवत
एवत अचकत A 2. एवत् एवत अचकत् B. एवत् अचकत् Bm. एवत् एवत अचकत Ca.—l. 30.
(19, 7.) हिंसिका ॥ हिंसिका A 2. B. Ca.—P. 406. ll. 17 and 20. (19, 9.) उपजिह्विकाभिः
A 2. B. उपदीह्विकाभिः and उपदीकाभिः Ca.—P. 407. l. 5. (19, 14.) क्रियते B. क्रियत A 2.
अक्रियत् Ca.

P. 407. l. 15. (20, 1.) अभीष्टानां Ca. Bm. अभिष्टानां A 2. अभिष्टीनीं B. Cf. Rv. Bh.
IX. 48, 5.—l. 23. (20, 2.) अभि लक्षोक्तं C. Bm. अभिलक्ष्य B. अभिलुखीकृत्य A.—P. 408.
l. 15. (20, 5.) इव after वीरपुत्र्य added from B. यो by conjecture.—l. 24. (20, 6.)
*न्युष्टं निर्गतं A. B. C. न्युष्टं निर्गतं Ca. The usual explanation would be निर्तरा प्राप्तं or
आप्तं.—l. 30. (20, 7.) वारयिता A. B. निवारयिता C.—P. 409. l. 7. (20, 8.) A 2. Ca
put ईषे after भ्रजस्व, and omit ईषसे.—l. 26. (20, 10.) अदाम A 2. B. अदामः Ca.

P. 411. l. 28. (21, 7.) सेवत इति यत् तत् B. C. सेवत इति यावत् A.—P. 412. l. 27.
(21, 10.) भवेय Ca. भवेयं A 2. B.

P. 413. l. 8. (22, 1.) यस्य हविरादिकं च C. Bm. यस्य हविरादिकं च A. B.—P. 415.
l. 20. (22, 10.) देहि C. उपसंस्वि A. B.

P. 416. l. 5. (23, 1.) B inserts उपसर्गमुतेरचितक्रियाध्याहारः after स्तुतिरिति शेषः, and
both B and Bm leave out all from यागं to किंच ऊध, while A 2 omits all from तस्य
महिषो to उपसर्गम्.—l. 6. कस्य after होमनिष्पादकस्य added from Bm.—l. 26. (23, 3.)
कानि चित् Ca. कानि A 2. B.—P. 418. l. 5. (23, 8.) संबन्धिनी Bm. संबन्धी Ca; left out
in A 2. B.—l. 6. प्रतिबद्धी from Ca.

P. 419. l. 5. (24, 1.) परमैश्वर्ययुक्तं ॥ परमैश्वर्यं A. B. C.—P. 420. l. 2. (24, 4.) तदानीमेष
नेमे नेचन भाग्यवंतो C. Bm. तदानीमेषातमे वातमे कत भाग्यवंतो A. तदानीमेष नेमे भाग्यवंतो B 2.
तदानीमेषेन भाग्यवंतो B 1.—l. 15. (24, 6.) Ca has after इत्या, सत्यमेव.—l. 16. The Pada
MSS. have in the text अविनेन. The Samhitā MSS. S 2. 3 have अविनेन तमिन्;
S 1 अविनेनकामिन्. Sāyana read अविनेन. Cf. Rv. IV. 25, 3.—l. 25. (24, 7.) अथ मृष्टय-
ववाची C. अन्नवाची A.—मुञ्जति A 2. Bm. मुञ्जति Ca. All from पचनं मुञ्जति to इन्द्रो मनाद्योः
is left out in B.—P. 421. l. 3. (24, 8.) सोमं सुवज्रिः Ca. सोमं वज्रिः A 2. सोमवज्रिः B.—
l. 9. (24, 9.) मूखं पक्षेण B. मूखं पक्षेण Ca. मूखपक्षेण A 2.—l. 10. न विधीतस्त्वयं मया C.
न विधीतवान्पुरा A. B. न विधीतः स्वयं मया Ca.—स विधीता A 2. Ca. विधीता न B.—l. 11.

वक्ष B. वक्षु A. वेक्षु C.—यदा Ca. या A 2. यया B.—तद्योर्न A 2. Ca. तया B.—l. 12. वेत्तुतो B. वेत्तुतो C. वेत्तुतो A. Ca. वेत्तुतो B. Aa.—अथ मूळार्थमेतस्यामविचार्यैव निर्णयः A. अथ मूळार्थमेतस्यामविचार्यैव निश्चयः B. अथ मूळार्थमेतस्यामविचार्यैव तु निर्णयः Ca. अथ मूळार्थमेतस्यामविचार्यैव निश्चयः C.—इतिव C. अन्येव A. अन्येव B.—l. 13. समयोचेति चिंतयन् Ca. समये B. नमि चिंतयेत् B. समयोचेति चिंतयत् A 2.—l. 14. क left out in A 2.—इष B. इष A 2. B. Bm. Ca.—एवायो A 2. B. एवायो Ca.—इत्ययं A. C. ईरितं B; Bm, which gives only this last Sloka. has वक्षमिति अयमर्थः प्रतिपाद्यते.—l. 15. भूखा Ca. भूखा B. भूखा A 2.—l. 22. (24, 10.) सुतिमि: deest in A. B.

P. 422. l. 3. (25, 1.) को यजमीन Ca; A 2 omits को, B puts it before नयो.—l. 5. तर्पणाय ईडे । ईडे स्तीति C. अर्पणाय ईडे । स ईडे: A. अर्पणाय ईडे । याचते स ईडे: B.—l. 26. (25, 4.) धारयन् C. पारयत् A. B.: cf. Sat. Br. I. 4, 2, 2-5, 1, 8.—P. 423. l. 3. (25, 5.) हिंसन् A 2. B. हिंसन् Bm pr. m. Ca.—l. 5. मनायुरिद्रविषयसुतिकामस्य C. मनायुः मनोयुक्तो यजमानः B; omitted in A.—l. 6. सुमाचीः सुष्टु प्राविता B. सुमाचीः इविं सुष्टु प्राविता Aa. सुमाचीः सुष्टु प्रविता A. सुमाचीः इविमिं: सुष्टु प्रतर्पयिता C. सुमाचीः सुष्टु प्राविता B. सुमाचीः सुष्टु प्राविता Bm.

P. 424. l. 3. (26.) सुपर्णात्मना Ca. सुपर्णात्मा A 2. B.—l. 9. (26, 1.) उत्पन्नतत्त्वज्ञानः सर्वात्म्यं B. उत्पन्नतत्त्वज्ञानं सर्वात्म्यं Bm. उत्पन्नतत्त्वः सन् सर्वात्म्यं A 2. उत्पन्नतत्त्वः सन् सर्वात्म्यं Ca.—l. 10. ईद्रो वा from B.—l. 11. आर्जुनेयं to अक्षिरहमेवाक्षि given from C; omitted in A. B places किंच आर्जुनेयमर्जुन्याः पुत्रं कुत्समहं नृजे प्रसाधयेऽहं कविः सर्वज्ञ उग्रना मुक्त इति मा मां पश्यत after इत्युक्तं भवति.—l. 28. (26, 3.) शिरं अध्वंसयं B. शिरं प्रेरयं C. शिरं यं A.—P. 425. l. 13. (26, 5.) सोमपात्रकान् Ca. सोमकान् A 2. B. Cf. Rv. Bh. IV. 27, 3; IX. 77, 2.—l. 23. (26, 6.) आहरित् after अहरत् Ca.

P. 426. l. 12. (27, 1.) मामरक्षन्तित्यर्थः । अधाधुना श्लेः श्लेनवन्तित्यतोऽहं जवसा वेगेन निरर्दीयं । शरीरान्निरगमं । अनावरणमात्मानं जानन्निरगतोऽस्तीत्यर्थः । C. मामरक्षन्तित्यर्थः । अधानंतरं श्लेः सन् जवसा वेगेन गर्भात् निरर्दीयं निर्गतवान्निश्चि । B. The whole explanation after मामरक्षन्तित्यर्थः omitted in A.—l. 13. In the Ait. Âr. the khanda begins अपक्रामंतु गर्भिण्यः पुष्टवे इ वा etc.—l. 28. (27, 3.) विक्षिप्तवतः Ca. विक्षितवतः A 2. वीक्षितवतः B. वीक्षितवतः Bm.—l. 31. अक्षिदत् B. Ait. Br. अक्षिदत् A 2. Ca.—यदा यदा Ca.—P. 427. l. 16. (27, 5.) सोमरसस्य Bm. सोमराजस्य A. C. सोमरस्य B.

P. 427. l. 18. (28.) ईद्रासोमदेवताकं Ca. ईद्रा A 2. B.—युजेद्रासोमं Ca. युजेद्रासोमं A 2. B. युजेद्रासोमं Anukramanī MSS., corrected by Macdonell into सोमं. But cf. II. 30; VII. 104; and सोमापीण्य II. 40; सोमारीद्र VI. 74.—P. 428. l. 11. (28, 3.) सर्वा सर्वाणि A. C. शर्वा (पवा Bm) सर्वाणि B. Instead of शर्वा, Sāyana read सर्वा. :

P. 431. l. 9. (30, 7.) अखंतं B. निमित्तखंतं A. C.—P. 433. l. 30. (30, 24.) आद्वरयितः Ca. दारयितः A 2. B. Cf. Nir. VI. 31.—P. 434. l. 1. ननु Ca. अनु A 2. अथ B.

P. 434. ll. 6 and 7. (31.) A 2. Ca have पादनिवृत् for निवृत्.—l. 20. (31, 2.) भक्तुं Bm. भोक्तुं A 2. B. भक्तुं Ca.—P. 435. l. 7. (31, 7.) स्वा स्वां MSS.—l. 17. (31, 9.) शतपरिमितमपि A 2. शतपरिमितपरि B. शतमपरिमितमपि Bm. शतमपि मितमपि Ca.—l. 26. (31, 11.) वृणीष्व A 2. आ वृणीष्व B. Bm. Ca.—P. 436. l. 5. (31, 13.) उहाटय Ca. उत्पादय A 2. B.—l. 10. (31, 15.) Before अक्षाकमुत्तमं, A. B have तस्या त्वं, Ca क्षाप्तं.

P. 438. l. 24. (32, 16.) घंसः चघसः चघि Ca.—P. 439. l. 4. (32, 18.) चघसा चघसा
स्वदीयं राधो धनं एतु Ca. चघसा चघसादीयं राधो धनं एतु A 2. चघसा चघसादीयं राधो धनं ते स्वत
एतु B.—l. 7. (32, 19.) The Commentary to this verse is only given in B and Ca.
A has दश ते चघसानामित्युक्त्वा—l. 28. (32, 23.) कमनेनानीयत Nirukta. कमनेनानीय
A 2. कमनेनानीयत Ca. कम । नेनेनीय B.—P. 440. l. 1. (32, 24.) घामेषु गमनेषु Ca. घामेषु
ममेषु B. घामेषु A.

P. 440. l. 18. (33, 1.) देवेभ्यः A 2. Ca. देवेभ्यः B. देवेषु Ait. Br.—l. 20. स्वकार्यं प्रति
प्रेषयति ॥ स्वकार्यं प्रति प्रेरयति Ca. स्वर्थं प्रति प्रेषयति A 2. Bm. स्वर्थं प्रति प्रेषय इति B.—l. 30.
(33, 2.) From वेषेण to कर्मभिः taken from Ca. परिविष्टी वेषणा (वेषणेन B1) परिवर्त्य वेषणेन
दंसनाभिः स्वकर्मसामर्थ्येभ्यारं etc. B. परिविष्टी परिवेषणेन परिवर्त्य वेषणा वेषणेन व्याप्रा यद्दानंतराय-
वदेवानामिन्द्रादीनां etc. A. परिविष्टी वेषणा ववणेन परिवर्त्य वेषणेन दंसनाभिः स्वकर्मसामर्थ्येभ्यारं etc.
Bm.—l. 31. युवशां कर्त्वेति देवप्रतिष्ठाकांतत्वेन देवेरेकत्वादिति भावः । A. °त्वादिति भावः B. युवस्या
कर्त्वेति देवप्रतिष्ठाकांतत्वेन देवेरेकत्वादिति भावः । Ca.—P. 441. l. 2. मनाये मतिरिति Ca. मनाये
अतेन A. मनाये B.—l. 10. (33, 3.) अमवः Ca. अमवः A. B.—l. 18. (33, 4.) After अजु-
र्वमिति यत् Ca adds किं मृतया गोस्वर्गांगु क्वाय तस्या मांसं समयोजयन्निर्त्यर्थः—l. 25. (33, 5.)
देवत्वप्राप्त्युक्तेन देवत्वेन तदा तेषु (तेषां B1) मध्ये एको ज्येष्ठः A. B. देवत्वप्राप्त्युक्तो ज्येष्ठः Ca.—
l. 27. तद्वरः कनिष्ठो वाजः B. तत्कनिष्ठस्ततोऽपि कनीयान् Ca ; omitted in A.—l. 28. वो
वचः युष्मद्वचनं from B and the margin of Bm.

P. 445. l. 15. (34, 7.) अमुभिः Ca. अमुभिः A 2. B.—P. 446. l. 5. (34, 10.) वाजवंत-
मज्जवंतं C. वाजवंतं वज्रवंतं B. वाजवंतं A.—l. 6. दातुं Ca. दत्त B. ददातु A. ददातु C.—
l. 7. रयिं after दत्त C. अयिं A ; omitted in B.—l. 13. (34, 11.) अपरक्ता A. B. अपगता
C.—l. 14. मरुद्भिः सं मरुद् ॥ मरुद्भिः द्य Bm. मरुद्भिः B ; left out in A 2. Ca ; but there
seems to be the sign + in A 2, to mark the omission.

P. 446. l. 26. (35, 1.) अन्वागच्छन्तु A 2. B. अनु गच्छन्तु Ca.—P. 447. l. 9. (35, 3.)
From अथ सोऽपिः to कुग्रहहस्ता ध्रुवं from C. B gives the following Commentary on
this verse : हे वाजाः सुहस्ताः शोभनहस्तोपिताः अमवो ध्रुवं चमसं चतुर्धा व्यक्रीयत कृत्वा च हे
सखे सखिभूतापि विश्वेति (इति not in Bm) अनुयहेण सोमपागमित्यब्रवीत अथ दत्त अथ ध्रुवं अमृतस्या-
मरणधर्मकस्य etc.—P. 448. l. 19. (35, 9.) °सोमदानवंतं तुतीयं A. B. °सोमदानवंतं यन्तुतीयं
Ca.—l. 20. परिवेषनवत् ॥ परिवेषनवंतं A. B. परिवेषनवत्तं Ca.

P. 449. l. 8. (36, 2.) नु चिप्रं only in B. Bm.—P. 450. l. 8. (36, 6.) सुत्वा युक्तो C.
सुत्वा A. सुत्वा B.—l. 11. एवमेव A 2. Ca. एवमेव B.—अमुर्वच्यहारं A 2. B. अमुर्वच्यहारं Ca.
P. 451. l. 24. (37, 2.) दद्यायोक्ताहाय C. दद्याय वजाय B. दद्यायोक्ताहाय A.—P. 452.
l. 18. (37, 6.) भवत्विति Ca. भवतीति A 2. B.—l. 25. (37, 7.) तरीतुं सां Ca. तरितुं सां
Bm. तरीतुसां A 2. B.

P. 454. l. 9. (38, 4.) After यजमानस्य Ca has आप इति देवताविशेषणं । अग्नः संभूत
इत्यर्थः ।—l. 22. (38, 6 and 7.) The Commentary of the two verses wanting in A 2.—
l. 24. (38, 6.) Instead of सुम्वा, Sâyana explains सुम्वा. But Bm has only सुम्वा
शोभमानः—P. 455. l. 12. (38, 9.) अग्निमविषीं जूतिं पराभिभूतिं चेतुभयं वा ॥ अग्निमविषीं जूतिं
चेतुभयं यं वा A 2. अग्निमविषीं जूतिं पराभिभूतिं चेतुभयं यं B. अग्निमविषीं जूतिं पराभिभूतिं चेतुभयं
Bm. अग्निमविषीं जूतिं पराभिभूतिं चेतुभयं वा Ca.

P. 456. l. 2. (39, 1.) वासं C. वासं A. Ca. वासं Aa. B.—विभासयन्ती; A. B. Ca.—l. 3. After तासां A. Ca. have ये (or ये). B omits several words.—l. 10. (39, 2) तारकं च A. Ca. तारयितारं B. तारयितारं Bm.—l. 24. (39, 4.) यत्तदमकहि । तिहमका A. Ca. यदमकहि B.—P. 457. l. 3. (39, 6.) मचयन्ति A 2. B. Ca. प्राज्ञ Åsv.

P. 457. l. 27. (40, 2.) तुरकसत् । तुरया सीदति added from B. इति तुरकसत् supplied by conjecture.—P. 458. l. 4. (40, 3.) वानुकत् । वानुकग A. वानुकत् C. वानु B.—वांलये A 2. Ca. वासिति B; Bm has गमनं अनु यथा वाति एति तद्वत् सर्वो वेगवान् etc.—l. 11. After स्नेनस्नेव Ca. has तस्य देवस्य.—l. 11. (40, 4.) कचप्रदेशे Ca. कचप्रदेशे C. कचिप्रदेशे A B1. Bm. कुचिप्रदेशे B 2: cf. Rv. I. 117, 22.—l. 13. तुरयति गंतुं । तुरयति गंतुः C. तुरयितुं गंतु A. गत्वतुं यन्ति B. तुरयन्ति Bm.—l. 25. (40, 5.) चित्तकूपस्थितः C. चित्तकूपस्थितः A. चित्तकूपस्थितः B. प्राणिनां हृदि स्थितः B sec. m. हृदि स्थितः Ca.—l. 26. इह हिंसामत् B in marg. after हंतिर्गच्छति.—गंता घोहं सोसावितादि° Ca. गंता इ घोहं सोसावितादि° A: गंताहंघोहंघूर्योहंघोसावितादि° B pr. m. गंताहंसः सोहं [in margine अहं सः सोहं] घूर्योहंघोसावितादि° B sec. m.—l. 27. एकीकृतोपास्यः परमात्ममंचप्रतिपाद्यः C. एकीकृतोपास्यः परमात्ममंचप्रतिपाद्यः Aa. एकीकृतोपास्यः परमात्ममंचप्रतिपाद्यः A. एकीकृतं परस्परपरमात्ममंचप्रतिपाद्यः B. एकीकृतोपास्यः परमात्मा मंचप्रतिपाद्यः B sec. m.—l. 34. यज्ञो । यज्ञं A. B. C.

P. 459. l. 14. (41, 1.) हविष्मान् हविर्युक्तः etc. B has हविष्मान् हविर्युक्तोऽमृतोऽमरणकषां (चक्षेण B 2) अमृतः मरणरहितो होता न स्वर्गसाधनभूतोऽपिरिव.—l. 15. तथा यक्षोमो Ca. तव अयं क्षोमो A 2. B. यः अयं क्षोमो Bm, which omits स यथा तथा.—उक्त उदितः C. उक्तं हिं A. उक्तः अभिहितः B. उक्तः अभिहितः Bm.—l. 30. (41, 3.) माथितां from Ca.—P. 460. l. 6. (41, 4.) After हिंसकः A. C. have शत्रुणां. B omits the whole passage.—l. 13. (41, 5.) गमनशीला Ca. after गत्वा.—l. 18. (41, 6.) तनये तन्युचे A. C. तनये पौत्रे B.—l. 20. परितकने । परितकने A. B. C. परितकने गमने Ca.—P. 461. l. 5. (41, 8.) सुदानू शोभनप कदातारी added from B.—l. 6. पदातय अवसे रचणाय Bm. अदमयः अवसे रचणाय E पदये A. पत्तये C; left out in Ca.—l. 7. मनस ईश्वरा A. C. मनसा इवाः (i. e. मन इवाः) B. मनस इवाः Bm.—l. 13. (41, 9.) धनिकं स्वामिनं C. अधिकं स्वामिनां A. B.—शीघ्रगामिन्य इव from Ca.—l. 19. (41, 10.) रचकूपस्य A. B. रचसमूहकूपस्य C.—l. 20. ताना ताना स्वयमेवाप्रयत्नेन from C.—चक्राणां A 2. B. Ca.—भवतं C. अवतं A. B.—l. 27. (41, 11.) Before वाजसाती B has ततोऽसदीये.

P. 462. l. 5. (42, 1.) चित्तिस्वर्गभेदेन । चित्तिः स्वर्गभेदेन A. B. C.—l. 22. (42, 3.) From ते अयमेव to वावापुचिथी supplied from Ca; left out in A. B. Bm have रजसी राजसां रोदसी वावापुचिथी धारयं च धृतवानस्मि । किंच विद्वान् स्वहेतु प्रजापतिरिव विद्या सर्वायि भुवनानि समैरयं । प्रेरयामि ।—l. 30. (42, 4.) अतावा वक्ष्यान् Ca.—अदर्थमेव C. समर्थमेव A. B.—P. 463. l. 7. (42, 5.) परेवामभिभाविष्योऽहं A. C. अथेवामभिभावुकोऽहं B. अथेवामभिभाविष्योऽहं Bm.—l. 22. (42, 7.) वृत्तानाच्छ्रान् A. C. वृत्तानावृत्तान् B.—l. 23. अयं चान् C. अयुत्तान् A. मेवान् अयुत्तान् B.—l. 28. (42, 8.) पत्तावरजकं इहा राज्ञं पुचस्तस्मिन्वा Ca. अपितारजकं इहा राज्ञं पुचस्तस्मिन्वा A 2. अराजकं इहा राज्ञं पुचस्तस्मिन्वा B. Bm.—l. 29. पुनः प्रोचुः A. C. प्रतिप्रोचुः B.—P. 464. l. 8. (42, 9.) प्रीययत् C. प्रीययति A. B.—l. 15. (42, 10.) युवां संमत्तारो वयं C. युवां सो वयं A. हविषां संमत्तारो वयं B.—मोदंतु B मोदति A 2. मोदति Ca. मदंतु?

P. 464. l. 19. (43.) प्रातरनुवाचाक्षिणशस्त्रयोराक्षिणे C. प्रातरनुवाचाक्षिणे A. B.—l. 27. (43, 1.) शेषयेम आययेम वा । शेषयेम शयेम वा A. शेषयेम वा C. शेषयेमाशयेम वा B. The last reading explains शेषाम by आशयेम from अम्. But Sāyana seems to give two different etymologies of शेषाम, either from शिष् or from श्वि.—P. 465. l. 1. (43, 2.) सुखयेदक्षान् B. सुखयेदक्षान् A. C. Sāyana explains frequently सुख् by सुखयति.—P. 466. l. 4. (43, 6.) वेतारो गंतारो Ca.—l. 14. (43, 7.) गरितारं only in A.
P. 466. l. 23. (44, 1.) गवां from Ca.—l. 30. (44, 2.) After विभक्तिव्यत्ययः A. C have समिधि, Ca समधि.—l. 32. वहति वाहयति Ca.—P. 467. l. 20. (44, 5.) इच्छन्तो यवमानाः C. इच्छमानाः A. B.

P. 468. l. 14. (45, 1.) Sāyana has omitted युज्यते, which Bm inserts after गताः ; *दित्वस्व सानु युज्यते वि सान्वी समु* B. *दित्वस्व सानवि समु* Bm. *दित्वस्व सानुनि सान्वी समु* A 2. Ca.—l. 15. विविधाः पृषुसोऽन्नानि । A. C leave out पृषुसोऽन्नानि. B gives the whole passage in this way : विविधाः मिषुना (*न B1) विधा विहितं याच इदमन्नमशनं पृषासः अन्नानि सानं खादयति हि श्रुतं । It seems that पृषासः अन्नानि, as युज्यते before, was inserted* in B from the margin. विधाः विधा विहितं वा इदमन्नमशनं पानं खादयति हि श्रुतं Ca. विधा विहितं याच इदमन्नमशनं पानं खादयति हि श्रुतं A. ययः विविधाः अशनं पानं खादः पृषासः अन्नानि तुरीयः etc. Bm.—l. 17. रसद्रव्याधारः Ca. स द्रव्याधारः A 2. B.—P. 469. l. 10. (45, 4.) मध्विच ॥ मधुमिव A 2. B. Ca.—l. 24. (45, 6.) ते वाहमिः A. B. C. ते धाहमिः B1. ते च अहोमिः Bm.—अंसयंतो inserted from Ca, which has after ररमयः । तो वाहमि प्रकाशः । प्रविहीरवाहोमितावा द्विधत्तः कंपयंतो अंसयाता वा तमांसि etc.—P. 470. l. 1. (45, 7.) प्राचोचं ॥ प्र चोचं A 2. B. Ca.

P. 472. l. 26. (48, 3.) विश्वरूपे A 2. B. वज्ररूपे Ca

P. 473. l. 14. (49, 2.) वामाक्षे चाहः शोभनः ॥ वामाक्षे सोमः A. वामाक्षे सोमः B 1. हे इंद्रावृहस्पती चाहः शोभनः B 4 sec. manu. वां आक्षे अयं सोमः चाह परि विध्यते Bm. Ca omits the whole passage.—l. 21. (49, 3.) *संबंधि ॥ *संबन्धिन् A. B. C. See Amarakosha II. 2, 5.

P. 474. l. 15. (50, 1.) मंद्रजिह्वं मादनजिह्वं मोदनजिह्वं तं Ca. मंद्रजिह्वं तं A. C. मंद्रजिह्वं मंद्रा जिह्वा यस्मासी मंद्रजिह्वः तं B. कीदृशं मंद्रा जिह्वा यस्मासी मंद्रजिह्वः तं मंद्रजिह्वं Bm.—l. 21. (50, 2.) उपचिप्यति A. Bm. C 2. उपाचिप्यति B. उपचप्यति Ca.—l. 33. (50, 3.) शब्देन A 2. B. शब्देनां Ca.—P. 476. l. 4. (50, 7.) महतां मंत्राणां Ca.—l. 11. (50, 8.) सन् जुष स्वे स्वकीयजातिय Ca.—एवीकसि ॥ एवीकसि A 2. B. Ca. एव वीकसि Bm.

P. 478. l. 13. (51, 3.) After विमध्वे Ca has चंधकारस्तांतर्मध्वे. Bm inserts चंतः after इच्छन्तः.—l. 21. (51, 4.) ती द्वी तच येऽपि B. त्वे द्वे तच येऽपि A. यद्वी तच योऽपि Ca.—P. 479. l. 3. (51, 6.) कतमा च Ca.—l. 5. अशीर्षा A. B. अशीर्षा Ca.—यतः ॥ यथा A. B. C.—l. 6. उवासावृक्षं A 2. B. उवसां सावृक्षं Ca.—l. 11. (51, 7.) ताः खरूपकारिणः Ca. ताः स्वरूपकारिणः A. Bm. *चारिणः B.—l. 19. (51, 8.) देशदेकरूपादंतरिषात् Ca.—l. 20. अतिगव-विंरादिकं Ca. अतिगवशदिकं A. अतिगवादिकं B.—l. 22. प्रसंगादुपकारत्वाच्च A. B. प्रसरायकारत्वाच्च Ca.—l. 28. (51, 9.) अहिंसितवर्णा taken from Ca.—P. 480. l. 5. (51, 10.) आ पूरवः Bm at the end.—l. 11. (51, 11.) विभातीर्द्विविधमानाः Ca.

P. 481. l. 1. (52, 4.) वियुज्यमाना B. C. युज्यमाना A.—l. 11. (52, 6.) अमु पश्चात् taken

from Ca; omitted in A. B. C 2. B 2 has चन्वच चनुरच sec. manu. B 1 has चनु रच, Bm चनुच रच.—l. 12. (52, 7.) The Viniyoga is given in Ca only.

P. 482. l. 30. (53, 5.) चंतरा चां न A. B. चंतरा चीतं Ca. But Nir. II. 10 has चंतरा चांतं भवति.—P. 483. l. 4. तिस्रो दिव इन्द्रप्रजापतिसत्वाख्यान् Ca. Bm. तिस्रोऽपेदिषः इन्द्रप्रजापति-सत्वाख्यान् A. तिस्रो दिवो अपीन्द्रप्रजापतिरित्वाख्यान् B 2. तिस्रो दिव अपीन्द्रप्रजापतिस्तत्वाख्यां B 1.—l. 23. (53, 7.) धनादिनि Ca. धनानि A 2. B. M 1.

P. 484. l. 17. (54, 3.) अनानसः अपापान् B.—l. 26. (54, 4.) न प्रमीयेत् । न ग्रहिंक्षेत् A. B. न प्रमीयेत् । न ग्रहिंक्षेत् Ca.—l. 27. दैवक्षेत्रधिकरणे ॥ दैवक्षेति अधिकरणे A. B. C 2. दैवधिकरणे Ca.—l. 29. यत् यः ॥ यः B 2. यं । Ca. यी A. यी B 1; left out in Bm.—युचति प्रेरयति B.—P. 485. l. 5. (54, 5.) गच्छंतस्त्वां A. C. गच्छंतः प्राणिनस्त्वया B.

P. 485. l. 23. (55, 1.) The whole passage from कश्च वक्षता सं to चारयिता is taken from Ca.—l. 28. समानाधिकरण इति सामानाधिकरण्यात् A. C 2. समिधिकरण इति समानाधि-करणं यत् B. नामंषि समानाधिकरणे (Pān. VIII. 1, 73) इत्त्ववियमानवत्त्वप्रतिषेधात् Ca.—l. 30. युष्माकं मध्ये अधरे Ca.—l. 31. From को वरियो to को वरियो wanting in B; Bm has अधरे यानि को वरियो धनं धाति ददाति तं रचत.—P. 486. l. 4. (55, 2.) दुःखानामभि-मयितारः Ca. दुःखानामाश्रयितारः A. B. दुःखानां नाश्रयितारः Bm.—l. 12. (55, 3.) यथा wanting in A. B. C. अस्मान्यथा Bm.—l. 13. तथा Bm. इ तथा A. B. C 2. यथा B 2 sec. manu. Ca omits the whole passage.—l. 26. (55, 5.) इन्द्रसखस्य Ca. अद्रेसखस्य A. अद्रेः सखस्य B.—P. 487. l. 25. (55, 10.) आगच्छति Bm. Ca. आगच्छति A 2. B.

P. 487. l. 27. (56.) वामदेवस्त्राचं वावापुथिव्यावित्वनुक्रमणिका (अथा इत्थं B) A 2. B, the words between wanting. मही सप्त वावापुथिव्यावित्वनुक्रमणिका Ca. *पुथिवीचं Anukr. Cf. Pān. IV. 2, 32; Rv. Bh. I. 159. 185; VI. 70; VII. 53.—l. 29. Āsv. adds इह स्थिष्ठे after मही वावापुथिवी.—P. 488. l. 5. (56, 1.) इह यक्षि deest in A. C.—l. 24. (56, 3.) We should expect रजसी before चंतरिषे. Bm inserts रजसी भुवने before चयंशे.—P. 489. l. 11. (56, 6.) राजयः । ईयानि भवयः । Ca.—शरीरेकदेशेन Ca. शरीरेकदेशेन A. शरीरे-रेकदेशेन B.—यी स्त्रीनोषरेण भुवं सा च स्वकीयेन कार्येण Ca. यो स्त्रीयोनासरेण भुवं सा च स्वकीयेन कार्येण A 2. Aa. स्त्रीनोषरेण Aa sec. manu. बीः स्त्रीनोषरेण भुवं सा च स्वकीयेन कार्येण B 2. बीरया स्त्रीयोनासरेण भुवं सा च स्वकीयेन कार्येण B 1. त्वी स्त्रीयोनासारय भुव स च स्वकीयेन कार्येण C 2. बीः स्त्रीनोषरेण भुवं सा च स्वकीयेन कार्येण Sāyana's Commentary to the Sāma-veda. कार्येण or कार्येण?—l. 16. (56, 7.) साधयः साधययः Ca.—l. 17. आश्रयतः A 2. Bm. Ca. आश्रययः B.

P. 489. l. 21. (57.) ते चानुभवावावा च चतुर्थी च Ca. ते चानुभवावावा चतुर्थी च B. ते चानुभवावा च चतुर्थी च A 2. See Anukr. M. p. 18.—P. 490. l. 6. (57, 2.) मधुस्रावि सुपूतं ॥ मधुस्रावितं सुपूतं Ca. मधुस्रावित A. मधुस्रावि तत् B. मधुस्रावि तं Bm; B. Bm put सुपूतं शोधितं after जमिं प्रवृत्तं.—l. 29. (57, 5.) हे मुनासीरा stands before अतः मुन इन्द्रः in A. B. In the quotation from Yāska, मुनो वायुः is left out in A. B. C. Sāyana takes मुनासीरी either as Indra and Vāyu, or, according to the Nairuktas, as Vāyu and Āditya. This is shown in verse 8. Ca reads मुदेवः मुनदेवतेति शीनकः । अतः मुन इन्द्रः सीरी वायुः इन्द्रवायू । हे मुनासीरा इन्द्रवायू । इत्यादित्वाविति नैवज्ञाः । मुनो वायुः मु इत्तंतरिषि etc. Shadgurusishya, in his Commentary on the Nirukta, writes, मुन इति वाचोरभिधानं ।

कञ्जमुद्रिचताविदः । ययुः मुनः सीरः सूर्य मुनासीरी वायुसूचीं वदति । मुनासीरमिदं पास्तु मे
 सूर्येद्री तु मन्वते ब्राह्मणिरिति पराशुरः—मु एति Aa pr. manu. Ca pr. manu. मुन एति Aa sec.
 manu. Ca sec. manu. मुन इति A 2. मु एति B. C. मु एति Nir.—P. 491. l. 11. (57, 7.)
 बुद्ध्यात् A 2. B. बुद्धति Ca.—l. 17. (57, 8.) नो भूमिं फासा भूमिविदारककाठाः । ताः फासा
 भूमिविदारककाठाः (विदारकाठाः Bm.) B. ता भूमिफासाः विदारककाठाः A. नो भूमिं फासाः
 विविदारककाठाः Ca.
 P. 491. l. 28. (58, 1.) इति वा समुद्रोऽपिः पार्ष्विः Ca. इति वा पार्ष्विः A. इति पार्ष्विः
 B.—l. 29. जस्युत्पादकः Ca. जस्युत्पातकः A. जस्युत्पातुको B.—l. 30. समुद्रवणः B. Ca. समु-
 द्रवणः A. C 2.—P. 492. l. 10. (58, 2.) सुमः A. C. Bm. सुबामो B.—l. 11. सुबावि
 दिगुपावि वेदचतुष्टयकपाणि वा Ca.—l. 20. (58, 3.) स चयाणां वर्णानां चिभिर्वेदैः Ca. In Āpa-
 stamba's Pambhāshā-sūtras we have यच्च व्याख्यानामः ॥ १ ॥ स चयाणां वर्णानां ब्राह्मणराज-
 न्योर्वेदकः च ॥ २ ॥ स चिभिर्वेदैर्विधीयते ॥ ३ ॥ See Zeitschrift der Deutschen Morgen-
 ländischen Gesellschaft, vol. ix. page xliii, 'Über die Todtenbestattung bei den
 Brahmanen von Max Müller.'—अपेचयिषः । चयेव A 2. B. Ca.—l. 22. ब्रह्मोदणं । ब्रह्मोदणं
 A 2. B. Ca.—l. 23. वृक्षा. वसुधानस B. हसामु A 2. हसोनु Ca.—l. 24. विप्रकारं Ca.
 विःप्रकारं A 2. Bm; deest in B 1.—l. 25. महो देवः एव यन्मात्मा महानुभावो देवः Ca.—l. 28.
 एत अयथार्थत्वात् A. एव अयथार्थत्वात् C and Aa pr. manu. एव अयथार्थत्वात् Aa sec. manu.
 एवः अयथार्थत्वात् Ca. एवाअयथार्थत्वात् B.—l. 32. अग्न्यावात्मकत्वेन संबन्धः Ca. अग्न्यावात्मकत्वेन
 संबन्धः A. B.—P. 493. l. 15. (58, 5.) अप्यंभवो Ca. अपः संभवो A. B.—l. 22. (58, 6.) उपरि
 deest in A. B.—P. 494. l. 5. (58, 7.) यथा काठा मिदं Ca.—l. 21. (58, 9.) The MSS.
 have संजयंतः instead of संजयंतीः, a mistake of frequent occurrence in Sāyana.—
 l. 33. (58, 11.) तदंति इति वृत्ता C. तदंति इति अथा A. नदंति वृत्ताची B.—P. 495. l. 5. विचं
 मुचनमधि अितं B. विचं मुचनं कृतं मृतजातमधि अितं । अमितं । तदपि च धाम कुच कुचसू एति ।
 उच्यते । Ca; deest in A. C 2.—अंतः समुद्रे वडवापिलेन B. अंतः समुद्रे अंतरिचस मध्ये सूर्यम-
 न्नलेन Ca; deest in A. C 2.

MANDALA V.

P. 496. l. 7. (1.) प्रातरनुवासे from Ca.—l. 29. (1, 3.) तदा मुचिः दीप्तो B. यदेव मुचो
 दीप्तो C. यदेव मुहीप्तो A.—P. 497. l. 8. (1, 4.) गानाक्ये from Ca. Bm.—l. 9. उदयवासे
 A 2. B. प्रातःवासे Ca. Bm.—l. 18. (1, 6.) सूचितं च MSS. Cf. Th. Aufrecht, Das Aitareya-
 brāhmaṇa, page iv sq.—l. 27. मध्य एवः कमिदः । समिदः A 2. B. मध्य एवः दीप्तः Bm.
 Ca.—P. 498. l. 1. (1, 7.) प्र before ईकृते only in Bm.—l. 18. (1, 9.) प्र सवः Bm.—यदी
 यथाय B.—l. 20. मानुषीयां यजमानकपाणां Ca.—l. 27. (1, 10.) महि of the text is left
 unexplained in A. C. वृक्षवत् मैहि मद्रं महत्सुखं च B.

P. 499. l. 12. (2.) जननासः । जननासः A 2. B. Ca. M 1.—l. 14. जानः Ca. जारः
 A 2. B. The Anukramanī has जानः; in the Bṛihaddevatā sloka 643 we find
 वृषो जानः पुरोहितः, Devarāga on Nir. IV. 18 has जनमुचः, see Nir. SS. vol. ii, p. 441.
 The Tāndya-brāhmaṇa 13, 3, 12 has वृषो वै जानः, taken by Sāyana for वैवाजः,
 विवाजस्य पुत्रः.—l. 20. (2, 1.) ऐस्ताकः C. ऐस्ताकः A. B.—जानः Ca. जारः A 2; wanting
 in B.—l. 25. दिवाः A 2. दिवः B. Ca.—l. 26. रागात् C. वेनात् A. B.—l. 28. संचितं A 2.

संविद्य B. निविद्य Ca.—l. 29. एवं गायन् स ऋषिर्ब्रह्महत्वां भार्यां जातां C. एवं गायन् ऋषिर्ब्रह्महत्वां भार्यां जातां A. एवं गायन् स ऋषिर्ब्रह्महत्वां भार्यां जातां B.—l. 30. सम्यक् तद्वरकोवयित्वा C. सवस्वरकोवयित्वा A. संस्वर तोवयित्वा B.—l. 32. धारयन् A. Bm. C. धारयन् B.—P. 500. l. 1. निहितं स्मितं पुरः B. स्मितं पुरः पुरोदेशे Ca; deest in A.—l. 2. जानो ॥ जारो A 2. B. Ca.—l. 11. (2, 2.) कश्चिपुनाह्नं B. Ca pr. manu. कश्चिपुना स्निग्धं A. Ca sec. manu.—l. 14. कुमारजननं A. कुमारं जननं B 2 pr. manu. B 1. कुमारं जननं B 2. sec. manu. कुमारमानु C.—l. 29. (2, 4.) अरखां C. आरखां A. B.—l. 32. कीर्त्य from Ca.—P. 501. l. 5. (2, 5.) व्योजयन् ॥ विद्योजयन् MSS.—l. 14. (2, 6.) मत्स्येषु तदीयेषु कोकेषु Ca.—l. 16. अचैर्ब्रह्माणि ॥ अचौ ब्रह्माणि A. C. अच ब्रह्माणि B.—l. 17. प्राणमयं ॥ शायं मेगं A. Aa. B. C.—l. 24. (2, 7.) अनेकरूपायूपात् Ca. अनेकयूपात् A. B.—l. 26. स्तुतिकर्मैतत् ॥ स्तुतिकर्मैतत् Ca pr. manu. स्तुतिकर्मैतत् A. B. C.—अस्मावीत् A 2. B. स्तुतिभिः असुचत् Ca.—P. 502. l. 20. (2, 10.) मंगं B. यावां A. यारां C.

P. 503. l. 7. (3.) Colebrooke's MS. of the Anukramanikā adds आद्या विराट् तृतीया मासतरोद्भवविष्णवी.—P. 504. l. 1. (3, 3.) अपो ॥ आपो B; deest in A. C.—l. 2. ब्रह्मवर्धिताये B. उद्भावयितरये C. ब्रह्मवर्धितराय A.—l. 3. अगम्यं A. Bm. अचर्गुम्यं C. गम्यं B.—l. 18. (3, 5.) अतिथिवत्पूज्यो भवसि from Ca. भवसि B; omitted in A. C.—l. 26. (3, 6.) वचं A 2. B. फला Ca.—P. 505. l. 3. (3, 7.) चिकित्वाः चेतनावन् Bm in marg. before अये.—l. 16. (3, 9.) पुषस्त्राणीयः पुषसाता वा Ca.—P. 506. l. 10. (3, 12.) वसवे वासकाय C. वसवे वासका A. वसवे धनार्थं वासकाः B.—l. 11. अवाचि before उक्तवान् omitted by A. C; B puts it after आगोऽपराधं.

P. 506. l. 20. (4, 1.) वृत्तवृत्तिभ्यां A. वृत्तवृत्तिभ्यां B. C: cf. Pāṇ. II. 1, 3 Comm.—P. 507. l. 17. (4, 5.) मरुताः कीर्तिभ्यः B.—l. 23. दुरोणे गृहे from Bm.—P. 508. l. 2. (4, 6.) तर्पयसि Bm. तर्पयसि पाहि A. B. C. तर्पयसि तर्हि?—l. 14. (4, 8.) चित्वादिषु C. Bm. दिव्यादिषु A. B. दिषु A 2.—l. 22. (4, 9.) दुर्गहा दुःखेन गाह्यानि ॥ दुर्गहा दुःखेन याह्यानि A 2: Ca. ०ह्यानि Bm. दुर्गहा दुःखेन याह्यानि B. Cf. Rv. Bh. IV. 18, 2.—ll. 23 and 24. अस्माकं Bm. नोऽस्माकं A 2. B. Ca.—P. 509. l. 2. (4, 10.) कीरिकाशब्देन A. B. C.—l. 3. स्वामन्त्रप्रदं मन्त्रमानो Ca.—l. 4. प्रजायसे B. Taitt. Br. प्रजायते A 2. Ca.

P. 509. l. 17. (5.) अयेति वा A 2.—l. 20. (5, 1.) हे अस्त्रिज Bm. Ca.—l. 29. (5, 4.) The Samhitās write, both here and X. 18, 10, ऊर्ण्यमदाः.—P. 510. l. 23. (5, 9.) पोषे पोषकरणे Bm. पोषकरणे Ca. पोषकारणे B. पोषे करणे A 2 sec. manu.

P. 511. l. 9. (6.) Āsv. has between the two verses a third: आ ते दत्तो मनो यमत.—P. 512. l. 13. (6, 5.) आ पूरणः Bm at the end.—P. 513. l. 4. (6, 8.) प्रयच्छ A 2. B. आहर Ca.—l. 12. (6, 9.) पयसि वा C. वसि वा A. सेवसि वा B.—l. 18. (6, 10.) अर्जुनं संवत्तं Ca.—l. 19. यश्च सुखा सुवन्ति after स्थापयन्ति Ca.—निर्दिशन्ति etc. to यस्व भवन्ति from Ca. निर्दिशन्ति । अर्जुनं वा अस्मा यस्व भवन्ति A. निर्दिशन्ति किंच अस्मि अस्मानु सुवीर्यं शोभनपुत्रादिभ्यं उतापि च त्वत् आश्रयं आश्रयो अस्मा यस्व भवन्ति B.—l. 21. धारयति A 2. B. धारयन् Bm. Ca.

P. 514. l. 11. (7, 3.) योतमानस्त्रास्त्र A. B. योतमानस्त्रा Ca. योतमानस्त्राभिः C.—l. 13. स्त्रीकरोति A. B. स्त्रीकरोमि C.—l. 29. (7, 6.) सुहृदीयं Bm. सुहृदीयमस्मि A. B. C.—आश्रयं A. C. आपारार्थं B.—P. 515. l. 6. (7, 7.) उरु भवन् ॥ उरुवन A 2. उरुवन् Ca; deest in B.—l. 24. (7, 10.) B. Bm add हे अये in the beginning of the verse, but

Sāyana seems to have read चदि: for चदि.—चभिज: after चतिरिति: repeated in A. B. C. चभिज: चधुवो वा जनयिता B1. चभिज: चधुवजनयिता Bm.
 . . P. 516. l. 12. (8, 2.) स्यतारं A 2. स्यतारं दातारं Ca. संस्यतारं B. संपर्कितारं Bm.—
 वृषाणां A. C. रचसां B.—P. 517. l. 23. (8, 7.) अभिजन्म B. अभिजन्म A 2. अभिजन्मज्य
 Ca pr. m. अभिजन्म Ca sec. m.

∴ ASHTAKA IV.—From here B gives only an extract of the Commentary, leaving out all that does not belong materially to the explanation of the text, especially all grammatical rules and quotations from Yāska. It becomes nearly identical with Bm.

P. 519. l. 6. (9.) शिष्टाः पञ्चतस्रश्च वृत्तस्येति परिभाषया अनुष्ठुभः Ca.—l. 14. (9, 1.) B has only the last explanation: जातं वेदो धनं यस्यासौ जातवेदाः.—l. 15. मगिरुष to चर्षत्वात् left out in B. The whole grammatical explanation from हविष्यन्तः to the end of the verse is omitted in B.—P. 520. l. 4. (9, 2.) यजमानस्य प्रभृतां Ca. यजमानप्रभृतां A. यजमानप्रभृतीनां Aa. यजमानस्य B.—l. 6. नूनाणि A 2. सक्ताणि Ca. वृत्तानि to तस्य left out in B.—l. 7 sq. मतुपः आहुपधात्वात् A 2. मतुपः । अहुपदधात्वात् Ca.—l. 21. (9, 3.) After इत्याकारलोपः Ca adds नि धान्ये नित् (Un. l. 10) अस्मात्सूत्राभिहित्यनुवर्तते.—P. 521. l. 9. (9, 5.) उपवर्धयति B sec. m. उपवर्धयति A 2. उपवर्धते Ca. B pr. m.—l. 23. (9, 6.) ऊतियूतिं etc. °यूतिं (Pān. III. 3, 97) omitted by MSS.

P. 522. l. 9. (10.) चंथा चतुर्थीत्यनुक्रांतं A 2. B. See Anukr. M., where °चतुर्थी is a misprint for °चतुर्थी.—l. 15. (10, 1.) अस्मान् B sec. m. A 2 sec. m. अस्माकं Ca. A 2 pr. m. B pr. m.—l. 17. वले after उञ्जे: (Un. IV. 191) omitted by MSS.—l. 21. नस् व्यापनं यस् तत्तथोक्तं ॥ नसं व्यापनं यस् तथोक्तं A. C.—l. 22. परेणसति A 2 sec. m. परेणः संति A 2 pr. m. Ca.—P. 523. l. 10. (10, 3.) यत्प्रत्ययांतो MSS. It would be according to Un. IV. 111: यक्प्रः.—P. 524. l. 14. (10, 6.) युष्माकास्माकी ॥ युष्माकी A 2. Ca.—l. 17. ब्रह्मवचनाम्लोपाभावः ॥ ब्रह्मवचनाम्लोपाभावः C 2. ब्रह्मवचनले लोपाभावः A. Ca. Cf. Rv. Bh. I. 7, 9, the grammatical explanation of एव.—l. 22. (10, 7.) चंगिरसां A 2 sec. m. चंगिरसः A 2 pr. m. Ca.

P. 525. l. 25. (11, 2.) मध्योदात्तः ॥ अंतोदात्तः A. Ca.—l. 35. (11, 3.) कमेरिन् ॥ कमेरिन् A 2. Ca.—P. 526. l. 24. (11, 6.) प्रकृतिभूत A 2 sec. m. प्रकृतिभूतं A 2 pr. m. B. Ca.

P. 527. l. 22. (12, 3.) नवेदाः ज्ञाता भुवः भुवे: C 2. नवेदाः भुवः Ca. नवेदाः भुवः भवे: A. नवेदाः भुवः न वेत्तासि B.—अनूनामृतुपा वसंतादीनां पातकः B.—l. 25. दिनपूर्वस्थां etc. Cf. the Commentary on Nighantū III. 15 (9) in Nir. SS. vol. i. p. 340 sq.—P. 528. l. 25. (12, 6.) आगच्छतु भवत्विति B sec. m. आगच्छति भवतीति A 2. Ca. B pr. m.

P. 528. l. 30. (13.) मयोभुवः । सद्यंतो A 2. Ca.—P. 529. l. 3. (13, 2.) सूर्यरूपेण B. सूर्य A 2. Ca.—व्याप्तवंतो B. Ca. व्याप्तवंतो A 2 pr. m. व्याप्तवतो A 2 sec. m.

P. 530. l. 20. (15.) A 2. B. Ca have इति पंचमे मंडले सप्तमोऽनुवाकः and अष्टमे अनुवाके, only in A 2 sec. m. (in marg.) corrected to प्रथमो and द्वितीयः.—P. 531. l. 6. (15, 2.) ते यजमानाः ॥ ये यजमानाः A. B. Ca.—l. 28. (15, 5.) तायुरिति खेजनाम । पदमिव आत्मीयं मार्गमिव गुहा गुहायां दधानः आत्मनः शत्रूणां प्रकाशं निदधानः A in margine, and C 2,

which leaves out, आत्मनः; Ca and Aa omit the whole passage. तादुर्न, तस्मैरो यथा गुहायां पदं द्रव्यं दधानः धारयन् रक्षति तद्वत् B.—l. 30. सु॥, सु॥ A 2. Ca. But cf. Dhâtup. 27, 13.

P. 533. l. 18. (17, 2.) साधनेन MS. चनेन A 2. Ca. B has a lacuna.

P. 535. l. 10. (18, 4.) तस्मिन्धिरे॥ तस्मिन्धिरे A 2. Ca. स्वर्गरे यन्ने दधिरे B.—B adds वा पूरणः at the end.

P. 537. l. 5. (20, 2.) नीताः MS. नीषाः A 2. Ca. B has श्वसो बलेन उप ह्ररः जघनीयाः ---- किंच चक्षत्रतस्य चवेदिकस्य etc.—l. 6. ह्ररोऽतिहिंसां A 2 sec. m. करोति हिंसां A 2 pr. m. Ca. कुर्वति हिंसां B.—l. 10. (20, 3.) साधनं साधकं B. साधकं साधयितारं A 2. Ca.

P. 537. l. 27. (21, 1.) चंगारात्क॥ चंगिरा° A 2. B. Ca.—P. 538. l. 2. (21, 2.) घृतयु-क्तामिति A 2 sec. m. घृतयुक्तामिति A 2 pr. m. Ca. घृतयुक्तो भवेति B.

P. 538. l. 17. (22.) प्र विज्ञसामन्विज्ञसामिति A 2 sec. m. प्र विज्ञसामिति A 2 pr. m. Ca. Cf. Anukr. M. p. 19.

P. 541. l. 16. (25, 3.) दीदिहि A 2. B. Ca instead of दिदीहि.—P. 542. l. 20. (25, 8.) उत्तोपि च B. उत्त अपि च A 2. Ca.—l. 24. (25, 9.) चकाकं बलमाचरंतुं A. शत्रुनाशकं B; left out in Ca.—एवमुक्तप्रकरणे A 2; left out in B. Ca. एवमुक्तप्रकरणे?

P. 542. l. 27. (26.) अपि गायत्रिमिति MSS. See Anukr. M. p. 19, note 5.—P. 543. l. 11. (26, 3.) Ca has after कांतयज्ञं, यद्वा प्रिय. Cf. Rv. Bh. III. 24, 2; VIII. 31, 9.—P. 544. l. 6. (26, 9.) आ सीदंतु B. सीदंतु। आसीदंतु A 2. Ca.

P. 544. l. 7. (27.) वैवृण्णा°॥ वैवृणि° Ca. Cf. Anukr. M. p. 19.

P. 547. l. 16. (29, 1.) From संति to तेजांसि from B. संति रोचनं रोचना रोचमानानि वाय्वपिभूयात्कानि दिव्या दिव्यानि गंतरीचे भवानि तानि तेजांसि Ca; left out in A.—l. 17. धारयंत॥ चधारयंत A 2. Ca. धारयंति B.—l. 18. मुद्रवन्ना A. Ca. भद्रवन्ना B.—l. 25. (29, 2.) ततो A. तथा B. तयोः Ca.—P. 548. l. 9. (29, 4.) व्यतेर्वा॥ वेतेर्वा A. व्येतेर्वा Ca.—l. 17. (29, 5.) वहुवाद्यः A. Ca. अग्न्याद्यः B.—l. 21. स्वस्वपुत्रेण॥ स्वभावे A. स्वभावेन Ca.—P. 550. l. 9. (29, 11.) स्वा स्वां A 2. B. Ca.—P. 551. l. 13. (29, 15.) मूरतम वेद्र हि निगमः A. Ca; left out in B. It is probable that before हि निगमः a quotation from the Veda was left out.

P. 551. l. 28. (30, 1.) शोभनश्चकारो Ca. शोभनाश्चकारो A. शोभनश्चो यक्ष etc. B.—P. 552. l. 4. (30, 2.) स्वं स्नापयितुः B. Ca. स्वस्ना° A 2.—l. 14. (30, 3.) विद्वान् before मृगवक्ष added by conjecture. नः चक्षदीयानि यानि कर्माणि जुजोषः अनुष्ठितानि तानि विद्वान् वनः वेदत् जानातु चविद्वान् वनः मृगवक्ष मृगुयात् B.—l. 22. (30, 4.) वेचि गच्छसि B.—P. 553. l. 5. (30, 6.) चदंति A. C. चरंति B. Ca.—P. 554. l. 27. (30, 12.) नृणां B. नरां A 2. Ca. M 1.

P. 556. l. 17. (31, 3.) चवः B. विवः A 2. B.—l. 30. (31, 5.) चमिषवपावासाः Ca. B. चमिषवपावासाः A.—P. 557. l. 19. (31, 7.) प्रक्षाः॥ पवनाः A. यवनाः Ca (युवती?); left out in B.—समीपं वा॥ समीप A. Ca; left out in B.—l. 25. (31, 8.) पारि A. पार Ca. पारः B; left out in C 2. Sāyana mistook पार in the Samhitā for a locative.

P. 559. l. 12. (32, 1.) मेघकोदकानां MS. °कानि A 2. B. Ca.—l. 13. बाधमानान्॥ बाध-मानान् B. Ca; left out in A 2.—l. 16. The Nir. has उत्तरणाद्वा before उत्सद् etc., but see the var. lect. in Nir. SS.—l. 17. स्नात् not in Nir.—P. 561. l. 10. (32, 8.) चवुचोत् MS.

आहुतोत् A 2. Ca.—l. 12. अमचं A 2. Ca. अच B. Sāyana, as the explanation shows, read अमचं instead of अच in the text.—l. 13. अचहितां Taitt. S. A 2 sec. m. अचिहतां A 2 pr. m. Ca.—P. 562. l. 7. (32, 11.) इवमानासः ॥ बहमानासः A 2. B. Ca.

P. 562. l. 23. (33.) प्रजापतिपुत्रस्य संवरणस्त्राचं A 2. प्रजापतिपुत्रः संवरणाच्च अचिः Ca.—P. 563. l. 12. (33, 2.) अनु after प्रीति is left out in A. Ca; B puts it after प्र.—l. 18. (33, 3.) यत् । सुपो कोपः । ये Ca.—l. 25. (33, 4.) हे इन्द्र वृषा कामानां वर्षकस्त्वं सूर्याय चित्सूर्यं च स्र्वाभीकसि स्वस्त्रानि चकर्वं कृतवानसि । किंच ते तव यद्यदा स्वभूतानि पुत्र पुत्र्यणि बह्वन्वुक्थोक्तवानि शस्त्राणि संति तदोर्वरासु सख्योपेतासु भूमिषु गवे वृष्युदकाय पुध्वन् जलप्रतिबंधकात् ततश्च संपादयसि समस्तु B. From संहरन् to वर्धिता सन् left out in Ca.—P. 564. l. 1. (33, 5.) Instead of कीदृशा वयं, B has ते सत्त्वा प्राणिनो वयं.—l. 18. (33, 7.) अच पाहि पात्रय B. Ca. अच पात्रय A 2. Whether we read पाहि or not, Sāyana's explanation does not agree with our text. *If we read अच पाहि, Sāyana would seem to have read अच, taking it as the preposition; and if we accept the reading of A 2, Sāyana would have overlooked पाहि altogether.—P. 565. l. 4. (33, 9.) अथा दाने विनियुक्ता A. अथाः । विद्वच्छ वेदसाधनस्य यज्ञस्य रातौ दाने विनियुक्ता B. Ca.

P. 565. l. 31. (34, 2.) स्वकीयोदरं MS. स्वकीयं A 2. B. Ca.—मधुररसस्य A 2. मधुरसस्य B. Ca.—अंधसः सोमस्य A 2. अंधसः अन्नस्य B. अंधसस्य सोमस्य Ca.—l. 32. Sāyana reads सहस्रमुष्टिः for सहस्रमुष्टि.—P. 566. l. 5. (34, 3.) See for this verse Nir. VI. 19.—l. 7. विनिघहा A 2. विघहा B. Ca.—l. 9. अयज्जानं B. यज्जानं A 2. Ca.—l. 19. (34, 4.) पिषादिवधं ॥ पिषादिधनं A. पिषादिवत् Ca. B.—l. 20. अचमुक्ता A 2. अचमुक्ता Ca. See Taitt. S. VI. 2, 7, 5; Kaush. Up. 3, 1; Ait. Br. VII. 28.—l. 28. (34, 5.) पुष्यता चन बंधादीनपोषयता—MSS.—P. 567. l. 10. (34, 7.) वणिज इव ॥ वणिजमिव A. वणिजम Ca; left out in B.—l. 12. पुत्र पुत्र्यणि ॥ पुत्र पुत्र्यणि A. पुत्र पुत्र्यणि महति Ca; left out in B.—l. 28. (34, 9.) अपिविशिसुतं A. Ca. आपिविशिसुतं B.

* P. 568. l. 15. (35, 2.) चतुर्षु ॥ चतस्रसु A 2. B. Ca.—l. 23. (35, 3.) यस्यावचं ॥ अच यचं A. अचयचं Ca.

P. 570. l. 17. (36, 3.) खोषति ॥ खोषयति A. B. Ca.—P. 571. l. 1. (36, 5.) दीक्षते ॥ दीक्षति A. B. Ca.

P. 571. l. 30. (37, 2.) पन्नेजनीः A. Ca. अचनेजनीः B.

P. 573. l. 8. (38, 3.) मरुत्समूहः A. मरुत्सहः Ca. मरुत्संगः B.

P. 573. l. 31. (39, 1.) चित्रं चायनीय A 2. Ca. Both Nir. Roth and Nir. SS. (but see var. lect.) read चित्रं चायनीयं.—P. 574. l. 4. (39, 2.) सुचमन्नं A. सुचमन्नं वा Ca. सुचं धनं B.—l. 10. (39, 3.) दित्सु दानिषु A 2. दित्सुः दानिषुः Ca. दित्सु दानि B.—l. 16. (39, 4.) मुरातमीभिः निवाभिः Ca.—मीभिर्निरः वाग्भिः खोतारः B.

P. 574. l. 25. (40.) अचिरेव देव इति A 2 pr. m. Ca. अचिरेव देव इति A 2 sec. m. See Anukr. M. p. 20.—P. 575. l. 20. (40, 4.) सोमस्य रसस्य ॥ सोमस्य रसस्य A 2. Ca. सोमस्य B.—योऽसि C 2. असि A. B. Ca.—l. 23. अवीर्यं B. अवीर्यं A 2. Ca.—P. 576. l. 13. (40, 7.) तव स्वभूतं B. स्वभूतं A. Ca.—l. 21. (40, 8.) मामिहावतमित्युपगच्छन् only in B.—l. 22. नमसा । उक्तिः ॥ नमस्तिः A. Ca. मस्तिः C. नमसा नमोक्तिः B.—l. 23. आपकं B. Ca. आपकं A 2.—l. 24. साम्रथमया A. Ca. The whole explanation left out in B.—l. 26. अपनोय ॥ अपनोय

A. Ca.—P. 577. l. 1. (40, 9.) Instead of निगतव्याख्ये वा B has चं सूर्यमार्यमासुरः स्वर्मायुः समसाविध्यत् आवृणोत् वे खलु. What follows is taken from B. अन्वविन्दन् रंद्धार्यं सोमयाः नदेवतासुतिनमस्कारिः (सोमयागे देवः B) । अनुक्रमेण ईषदीषत् (ईषत् only once in B) तमो विद्वन्मन्त्रवन्त इत्यर्थः ॥ A. Ca.

P. 577. l. 13. (41, 1.) दे वा हविर्दाचि च from B, which has देव हविर्दाचि च.—l. 14. प्रयः च्यः ॥ प्रयच्छन् A. C. प्रयच्छन् B.—l. 30. (41, 3.) धर्मिग्रहणं C. धर्मिणं A. Ca.—P. 578. l. 5. (41, 4.) सोढा A. B. Ca. सोढा वा C 2.—l. 7. समानगतिः from C.—l. 15. (41, 5.) खोताचि Ca.—l. 16. होता एविः A. होता होताचिः एविः B. Ca.—l. 24. (41, 6.) प्र देवं A. B. C.—l. 26. सुत ॥ सुतिं A. B. Ca.—P. 579. l. 1. (41, 7.) वन्दनर्हिः चितयन्निः चतयन्निः अर्कैः अर्चनीयैः मुखैः सुखकीरैः रतैः देवैः सह चन्तरिषात् अविशेषेण सर्वप्रदेशात् वः सुष्मन् उप प्रेषे हविः उपप्रापयामि हे उक्तदेवते etc. B. This explanation of B is referred to in A and C. उपप्रापयामि अर्कै हविः A. Ca omits all between उपप्रापयामि and हे उक्तदेवते.—l. 18. (41, 9.) पुराणवन्तो B. Ca. पुराणवन्तो A. C.—l. 21. अमिष्टो अमित एषणे Ca. अमिष्टो अमो अमितः एषणे B. अमिष्टो अमिगत एषणे A 2.—l. 27. (41, 10.) पर्जन्यस्य A. पर्जन्यस्य वा C 2; left out in B. Ca.—l. 28. तदुचितं Ca. तदुच्यते A 2.—l. 29. तायमानः A 2. यमः B. Ca.—l. 30. अप्रितरि B. Ca. अपिः किंच भूमोऽप्रितरि A.—P. 580. l. 12. (41, 12.) श्रुतिश्च Ca sec. m. सुतिश्च Ca pr. m. A 2. श्रुतिश्च ?—l. 24. (41, 13.) परिहरन्नावयन्ति A. B. परिहरन्नावयन्ति Ca.—l. 29. (41, 14.) अपसा deest in B.—l. 30. मन्त्रज्ञाय अवोचं A 2. Ca. मन्त्रज्ञा वोचं B. Perhaps आ वोचं ?—P. 581. l. 17. (41, 16.) From प्रकृष्टात्ता to यद्वा omitted by B. Ca.—P. 582. l. 13. (41, 19.) अथवा सर्वशी भाध्यमिवी वाक् only in B. Ca.—l. 16. वा after उदकस्य by conjecture.—Yaska has not तेजसो, but ज्योतिषो.

P. 582. l. 30. (42, 1.) शेषपात्रकलेन B. Ca. शेषपात्रकेन A 2.—P. 583. l. 7. (42, 2.) मन्त्रजातं B. Ca. मन्त्रं (अत्र in marg.) अमन्त्रजातं A 2.—तदहं मित्रेण वक्ष्ये च Ca.—l. 19. (42, 3.) हिरण्मणि A. Ca. सुवर्णानि B.—l. 24. (42, 4.) अक्षान् गाः प्राक्यसि B. Ca. अक्षभ्यं गाः द्रापयसि A.—l. 25. स्वस्ति inserted from B.—P. 585. l. 10. (42, 10.) आसुरं B. Ca. आसुकरा A.—l. 11. पुनःपुनः प्रकृतिषु Ca.—l. 21. (42, 11.) वा रिष्टस्य Ca. चारिष्टस्य A.—l. 22. अतिरिक्तस्य Ca. वातिरिक्तस्य A. The whole passage left out in B. C 2.—l. 30. (42, 12.) दानमनसो दांतमनसो वा ॥ दानमनसो वा A. दांतमनसो वा Ca. दांतमनसः B. C 2 has a lacuna to verse 16.—l. 31. इन्द्रस्य A. इन्द्रस्य B. Ca.—P. 586. l. 13. (42, 14.) सुपुतिः शोभना सुतिः A 2. हे सुपुतिः शोभनसुतिः B. हे शोभनसुतिः Ca. B also omits तदीया सुतिः.—l. 22. (42, 15.) चद्रेण left out in Ca.

P. 587. l. 19. (43, 1.) तदर्थं only in A.—l. 29. (43, 2.) सुहृता अभिमतदानेन शोभनहृताः Ca. सुहृता शोभनहृता B; deest in A.—P. 588. l. 5. (43, 3.) चक्रवांसः कुर्वाणः A. चक्रवांसः संपादकाः B. चक्रवांसः Ca.—l. 15. (43, 4.) शोभनहृत्नी A 2. Ca. शोभनहृत्नी B.—मधुरस्य A 2. मधुरस्य B. मधुरस्य Ca.—l. 17. स च चंयुः अर्धयुः B.—P. 589. l. 3. (43, 6.) मधोर्मधुरस्य A 2. B. मधो मधुरस्य Ca.—l. 12. (43, 7.) यद्वा A 2. Ca. यद्वा Taitt. Ar.—l. 13. अपिमयी असादि B. Ca. अपिमासादि A 2.—l. 21. (43, 8.) यातं A. C. वंतु B. वंतं B sec. m.—l. 23. तस्मात्तुवमा यातमानकृतं B at the end.—l. 28. (43, 9.) उक्तमुक्तवाय A. Ca. उक्तमुक्तवाय B.—P. 590. l. 8. (43, 10.) अवयविन्या Ca. अवयवा A, and Ca repeating the passage.—l. 19. (43, 11.) पृथिवीरिति A 2. पृथिवी इति Ca.—l. 27.

(43, 12.) तथा संतं ॥ स यथा संतं A. स यथा स तं Ca; तं B.—L. 29. हिरण्यवर्णं हितरमणीयवर्णं Ca.—P. 591. l. 4. (43, 13.) एष मन्वीर्ज्वालास्त्राभिर्युक्ता श्रीवर्धीर्वासानो निवासभूतः B.—l. 12. (43, 14.) राप्सी A. B. C.—l. 13. भजति B. Ca. संजते A; B reads चरमन् । चरमन् । भजति । रातहवा इतहविष्का आयवो मनुष्या यजमाना नमसा नमस्करिणागमन् । वृष्टांतः । सुशेखं सुकाय हितं etc. Ca omits all between the first वासाय and वासाय मृजति.—l. 20. (43, 15.) पत्नीभिः B. Ca. दंपतीभिः A.—l. 22. B gives instead of अवशिष्टं गतं the explanation, देवो देवः सर्वोऽपि देवो मद्यं मर्द्यं सुहवो भूतु । स्वाहागो भवतु । नोऽस्मान्मुर्मती या पृथिवी मा धात । मा आपयतु ॥.—l. 29. (43, 16 and 17.) B gives the same Commentary as V. 42, 17 and 18.

P. 592. l. 8. (44, 1.) ऐंद्री च मुक्तमंथिनी A. मुक्तमंथिनी Ca.—l. 10. भवति Ca. भवतः A.—सवस्त्र मुक्तवतो मधुसूतः MS. सवनस्त्र मुक्तवंतं मंथिवत A 2. सवनस्त्र मुक्तवतो मधुसूत Ca.—l. 11. इति च याज्या वैंद्री A. इति याज्या वैंद्री Ca.—l. 15. संमथितारं A. प्रथं भावयितारं Ca; omitted in B.—l. 17. इत्यंतरातमन्; प्रेषः only in B. Ca.—P. 593. l. 2. (44, 3.) सत्कलसाधनत्वात् A. सत्कलत्वात् B. Ca.—l. 5. अरिष्टगमनत्वं A. इष्टगमनत्वं B. Ca.—l. 12. (44, 4.) यज्ञगमने A. नमने B; left out in Ca.—l. 15. नामकाबुदकानि A. उदकानि B; left out in Ca.—l. 17. वः पूरणं B at the end of the verse.—l. 22. (44, 5.) कुत्सितावयवाशास्त्रावंतं B.—l. 24. गुभ्यान् मुक्तं A. गुभ्यान् B. गुभ्यान् Ca.—l. 33. (44, 6.) रयिं from A.—P. 594. l. 16. (44, 8.) भवति यजति A.—l. 17. गर्मशीलस्त्रं only in A.—विशिष्टं Ca. विष्टं A.—l. 18. यावृष्टी कामे A 2. Ca. यावृष्टं कामं B.—l. 20. करोति B. करोति प्रेषः A 2. Ca.—l. 27. (44, 9.) अवगच्छति B. Ca. अभिगच्छति A.—l. 30. मतिः क्षुतिः B. Ca. मत्तिः A 2.—P. 595. l. 5. (44, 10.) चित्तिभिः मनोरथैः स्युः B.—l. 13. (44, 11.) शीघ्रं पातुसंकाशं गता Ca. शीघ्रं पातुसंकाशं गता B. शीघ्रं पातुसंकाशगतामस A.—कक्षपूरकश्च A. Ca. कूरकश्च B. कक्ष्यापू, or कुक्षिपू?—l. 21. (44, 12.) अविः द्विषः शत्रून् वधीत् Ca. अविर्वि द्विषः शत्रून् वधीत् A 2. अविः द्विषः शत्रून् वि वधीत् B.—l. 22. युष्माभिर्देवैः सहित B.—l. 24. भातीति B. Ca. भवतीति A.—l. 30. (44, 13.) स च तो धेनुः left out in Ca. यो विश्वासां सर्वासां धियां क्षुतीनामूधः स्थानं देवसंघमुद्बन्धः श्वेमानः स यजमानस्त्रावत्सारस्त्र मम सुतंभरो यागनिर्वाहक एतका अविः सत्पुतिः सतां विद्यमानानां पक्षानां पाक्षयिता दाता भवतीत्यर्थः । धेनुः etc. B.—l. 31. चास्त्र सामर्थात् A. वा सामर्थात् Ca. सामर्थात् B.—l. 32. संकीर्तयन् A. कीर्तयन् B. Ca.—l. 33. सुतंभरस्त्रादृश इति A. सुतंभरस्त्रादृश इति B.

P. 596. l. 21. (45, 1.) अवेदयत् A. अवेदयः B. Ca.—ना इति संबंधः निगूढाः A. Ca. ना इति संबंधः B.—l. 22. रथकाशामुपरि भेदनाय जीयत्वाः etc. B.—l. 24. स्वरणशीलः Ca. स्वरणशीलः A. रथशीलः B.—P. 597. l. 1. (45, 2.) बुच्छन् ॥ बुच्छं दनं A. बुच्छेन B. Ca.—l. 3. क्षाप्रिता रूपिता Ca.—l. 4. सूर्यस्याश्वेति A. सूर्यस्य आपयतीति B. Ca.—l. 17. (45, 4.) यजवि-कनेष पदं मध्ये अवधानं द्वादसः A. अथ कनेष पदं मध्ये अवधानं द्वादसं Ca.—l. 26. (45, 5.) एतो एत यच्छत B. एत यच्छत A 2. Ca.—l. 27. संमथन् A. संमथने B. संमथने (meant for संमथने?) Ca. Cf. Rv. Bh. IV. 38, 4, and Dhātup. 13, 21.—l. 29. विविधः A. विशिष्टः Ca.—प्रांघः only in B.—P. 598. l. 5. (45, 6.) अक्षुत अपावृणोत् MS. अक्षुत चना अवृणोत् A 2. अक्षुत अपवृणोत् Ca. अक्षोत अपवृणोत् B.—l. 7. वज्रपक्षाकांक्षी कक्षीवान् A. वज्रपक्षाकांक्षीवान् Ca. वज्रपक्षाकांक्षीवान् B.—l. 16. (45, 7.) अपरे Ca. अचरे A.—l. 18. वा from Ca.—l. 24. (45, 8.) बुधि MS. बुधिना B. Ca. बुधितु A 2.—नवामावरकैः धकरिऽपयुतेति only in A.—l. 26. अक्षमैतं ॥

चक्षुः MSS.—P. 599. l. 3. (45, 9.) सन् ज्ञेयः A. स ज्ञेयः B. Ca. M 1.—l. 18. (45, 11.) चक्षुःमितां । अपमिमितां Ca. अपो मिमितां B; left out in A.—l. 19. समनुतिष्ठतः B. Ca. सर्वचमनुतिष्ठतः A.

P. 599. l. 29. (46, 1.) सर्वज्ञः प्रतिचक्षः A 2. बुद्धः B. Ca.—l. 30. रचयिषीं A. रचय-
मिच्छन्ती B; left out in Ca.—l. 32. मम को मारोच्यते देवोच्यते Ca. मम को मारो च्येति
तदेवेच्यते A.—P. 600. l. 16. (46, 3.) स्वरणात् । स्वरणात् Ca. स्वरणात् A 2. B has स्वः
आदित्यः नु चिप्रं प्रशस्त्वं सवितुर्विशेषणं ।—P. 602. l. 1. (46, 8.) खादंतु A 2. खदेयंतु Ca. खदेयं
B.—तदभिमानो देवोऽपि मृक्षोऽनु वेतु च । तदभिमाना देवोऽपि मृक्षोऽनु वेतु च A 2. तदभिमानो देवोऽपि
मृक्षोऽनु वेतु च B. तदभिमानां देवोऽपि मृक्षो वेतु च Ca.

P. 602. l. 19. (47, 1.) इत्युच्यते MS. बोधो A. Ca.—बुद्धिगुणं Ca. बुद्धिगुणं A.—l. 20.
बुद्धिः A. उपदिशति Ca.—l. 29. (47, 2.) इरण् A 2. इरण् Ca. किरण् Un. I. 54.—
P. 603. l. 8. (47, 3.) पूर्वज्ञः । अचक्षयवक्षयिणं । पूर्वज्ञावक्षयिणं । Ca. पूर्व वक्षयवक्षयिणं । A.—
l. 16. (47, 4.) हविर्भिः क्षुतिभिश्च only in B. Ca.—l. 17. गमयति A. स्वरसमिधति B. Ca.—
l. 27. (47, 5.) निर्मातुः only in A.—P. 604. l. 12. (47, 7.) नाथं क्षिति B. Ca. नाथं क्षुति A.
Cf. Rv. Bh. I. 61, 11.

P. 604. l. 25. (48, 1.) स्वं only in A.—P. 605. l. 1. (48, 2.) चित्तन्वति A. चित्तन्वति
B. Ca.—l. 3. विश्वमा A 2. विश्वं B. Ca.—जगद्गतं A. जगद्गता B. जगद्गता Ca.—प्रति-
भिप्रातुः A 2. वृत्तमुखी B. Ca.—l. 12. (48, 3.) आगच्छीषा सामः A. आगच्छा सोमः । Ca.
आगच्छ सोमी B.—l. 23. (48, 4.) कषयाम्यहं B. Ca. कषययं कोचं A.

P. 606. l. 17. (49, 2.) सवितुः only in A.—l. 18. आयोर्मनुष्याय A. आयोर्मनुष्यस्य B. Ca.—
वमयंतं । गतं A. Ca. मतवतं B. ददंतं M 1.—l. 19. वृषीत । वृषीत A 2. B. Ca.—क्षीतु Ca.
क्षीतु B. क्षीतुं A.—l. 29. (49, 3.) शोभनीयानि B. Ca. शोभनानि A.

P. 607. l. 17. (50.) वैश्वदेवस्य वैश्वदेवेति Ca. वैश्वदेवस्यैवायसृचो वैश्वदेवे A.—l. 18.
Ca has a lacuna of some lines after द्वितीयचतुर्थं.—l. 23. (50, 2.) The beginning in B
is quite different : देवस्य क्षीतमानस्य जेतुः प्रापकस्य सवितुः सख्यं वृषीत मतः वृषीत मतः विश्वः
मरणधर्मात्मकः इति जनाः राये धनस्य etc.—l. 24. ईशीत A. ईशे B. Ca.—वृषीत B. वृषीत
सचित्तारं A 2. Ca. M 1.—l. 29. (50, 2.) तेऽपि मदीयाः A. तेऽपि मे मदीयाः सतु Ca. तेऽपि
मदीयाः संतु B.—l. 31. समथे not in A.—P. 608. l. 4. (50, 3.) Ca begins अतः अस्मिन्
पत्नीर्देवानां पत्नीरपि दशस्यत हविः, but then follows सार्वविभक्तिकक्षसिः etc., quite agreeing
with A; B again has अतः to हविः like Ca, then परिचरत नः अस्माकं अस्मिन्नां to सर्वतः
परिचरत, then आरे दूरे विश्वं सर्वं etc.—l. 6. प्रयच्छत from Ca.

P. 608. l. 23. (51.) सप्तमं । षष्ठं A. B. Ca.—P. 609. l. 9. (51, 4.) अन्तोः left out in
B.—अधिपवशा B. Ca. अभिपवशा A.—l. 18. (51, 6.) ऐन्द्रवायवे तुषे Ca. ऐन्द्रवायवसृचः A.—
l. 25. अन्नरूपान् Ca. अन्नरूपान्वा A.—P. 611. l. 19. (51, 14.) हे पथि । पंथा चंतरिचमार्गः ।
तच । हे पथि पंथाः पथ्या स्वसि देवि चंतरिचमार्गः तच A. हे पथि पथ्या स्वसि देवि पंथा चंतरिच-
मार्गः । तच Ca. हे पथि देवं पंथा चंतरिचमार्गः तच B. Cf. Nir. XI. 45 : पथ्या स्वसिः पंथा
चंतरिचं तन्निवासात्.—l. 20. यथा अग्निमुखी देवी तादृशी etc. B after अग्निनी देवी ।—l. 29.
(51, 15.) प्रयासकोपेन । प्रयासकोपेन A. Ca.

P. 611. l. 31. (52.) वज्रंवा A 2 pr. m. Ca. वज्रंवा A 2 sec. m. and Anukr. But
see var. lect. and Comm. Anukr. M. pp. 20 and 117.—P. 612. l. 6. (52, 1.) अनुष्यं

प्रत्यङ् हविर्लं B. प्रति हविर्लं Ca. प्रति हविर्लं A.—स्वधाम् A. Ca.; left out in B.—l. 24. (52, 4.) किं A. किं B and Ca by the same mistake.—P. 613. l. 15. (52, 7.) संवत्सराः A. 2. संवत्सराः B. Ca.—l. 16. वृषणे वा वषि घोने A. वृषणे वषि Ca.; left out in B. Perhaps वषि ये च.—l. 22. (52, 8.) उदयार्थं A. उदयार्थं B. Ca.—l. 27. (52, 9.) दीप्तिः A. 2. दीप्तिः B. Ca.—P. 614. l. 9. (52, 11.) परावत् ॥ परावत् A. परावत् Ca. परावत् B.—l. 16. (52, 12.) ब्रह्मोभित्तोत्तरः A. ब्रह्मोभित्तोत्तरः B. Ca.—स्तोतारः A. स्तुती विधिज्ञाः B; not explained in Ca.—l. 17. यावत्तः A. Ca. ये मत्तः B.—l. 26. (52, 13.) दर्शनीयां महतींहातो वा Ca, meant for दर्शनीया महतीं वा.—सर्वस्व विधातारः Ca. सर्वस्व वि० A. सर्वस्वि B.—l. 27. अथ नमस्त रमय तित् उत्तरत्वादिनिघातः । उभयैव साहित्यिको दीर्घः ॥ Ca after सुवि. As रमया has been explained as an adjective, this addition was probably a marginal gloss.—P. 615. l. 2. (52, 14.) तथा वाह्य अभिगच्छति शेषः । अथेव ॥ तथा ह वाह्य अभिगच्छति अथेवः उ० Ca. तथा वाह्य अभिगच्छति शेषः । उ० A. अभिगच्छति अथेवः उ० B.—l. 9. (52, 15.) यदा नेति संप्रत्यक्षे । बहति देवानिति वृष्यमाणा स्तुतिः । तथा एषा एतादृशवाक्यतोऽप्य मन्वानः सुवन् अभिगच्छति Ca after मनुते.—मेधाविभिः प्रेरयितुभिः A.—l. 16. (52, 16.) आख्यातयोः Ca. निघातयोः A.—ll. 28 and 29. (52, 17.) गोसंबन्धिनं and तत्संबन्धिनं A. 2. Ca.

P. 616. l. 5. (53, 1.) सुखेषु A. मखेषु B. Ca.—l. 6. पृषतीः B. पृषतः Ca. पृषतः A.—l. 12. (53, 2.) आकोशध्वनिं Ca.—l. 13. कथा कथं यपूर्वच्छति B. 1. कथा कथं यः पूर्वमिच्छति B. 2.—l. 15. वृष्यमादीनि added in A after अवतरेयुः.—l. 19. (53, 3.) अगच्छात् A. Ca.; B omits the whole passage.—इत्वं वपते मद्यमाजः A. इत्वं मे मद्यं वपतमाजः B. इत्वं मद्यं वपतमाजः Ca.—l. 21. अक्षेयाः A. Ca. अपायाः B.—l. 22. तथा क्षिप्तान् B. Ca. यथाक्षिप्तान् A.—l. 29. (53, 4.) धन्वसु निषदकप्रदेशेषु B.—P. 617. l. 4. (53, 5.) युष्माकं रथान् A. युष्माकं युष्मान् B. युष्मान् Ca.—मोदाय A. मदाय B. Ca.—l. 5. वृष्णा ॥ वृष्टयः A. B. C.—दीप्तिः ॥ दीप्तिः A. B. Ca.—l. 21. (53, 7.) निर्भिदंतो मेघात् B. Ca. चितरंतो A.—l. 22. नक्षत्रसुतिका A.—l. 23. नयो विमोक्षाद्य वर्तते विविधं etc. A.—l. 24. प्रतिनिवृत्त्य Ca. प्रतिवृत्त्य A.—l. 29. (53, 8.) अथि वा Ca. वा A. 2.—परावतो कूरदेशे तथ तथ युजोकादी A. परावतो कूर तथ तथ कूरदेशादौ Ca.—P. 618. l. 5. (53, 9.) मा before निघट्टं from B.—l. 10. (53, 10.) तं to दीप्तिं left out in Ca.—B has only the second explanation : हे मत्तः रथानां रथयश्री-कानां नक्षसीनां अजीर्षीनां वः युष्माकं शर्धं येषामभिभावुकं स्विं दीप्तिं तं मावतं यथां कीमि । वृष्टयो etc.—l. 17. (53, 11.) विवक्षितं Ca. विवक्षितं A. अविवक्षितमयो व्रातः inserted by Ca in the Commentary of the preceding verse, instead of अथ परोक्षतः.—P. 619. l. 6. (53, 14.) तत्सर्वं A. सर्वेण B. Ca.—l. 14. (53, 15.) एवं भवति A. एवं भवति B. य एवं भवति Ca.

P. 619. l. 31. (54, 1.) वृष्णं B. वृष्णं A. 2. Ca.—l. 32. Ca omits वा altogether, A 2 has. द्विं वा, B वा अर्धत.—P. 620. l. 1. (54, 2.) तविवा उदयवः A. sv.—l. 10. पथे संघवादौ A. 2. पथे संघवादौ Ca.—l. 20. (54, 3.) मेघानां वा A. 2. मेघानां B. Ca.—l. 22. उद्यतं B. Ca. उद्यतं A.—l. 29. (54, 4.) रक्षांसि लोकां B.—From हे धृतयः to हे मत्तः left out in Ca. The same lacuna seems to have existed in the MS. from which B was copied, because B gives quite a different explanation : अस्माकानां नक्षत्र हे धृतयः कंपयितारो मत्तः वृष्णं हं अस्मान् नाह रिषव न हिंसव वृष्टांतः नष्टः यथा आभितानां रक्षति तद्वत् ॥.—l. 30. नक्षत्र ॥ विवक्षितं A.—P. 621. l. 9. (54, 5.) निहतवतः A. निहितवतः B. Ca.—l. 14. (54, 6.)

In Ca a lacuna from वृष्टेः to वृष्टो. Again B has peculiar readings: हे विधुः विविधं विधातारः मरुतः यत् अर्णसं मेघं मोषय ताडयच तत् शर्थः शुभाजि अशोभत् etc.—नगं A. C 2, बलं?—l. 16. कंपनाः क्रिमयो A 2. कंपनाः क्रिमयो Ca.—l. 17. आरमणं A 2. आरमणं Ca. अरणं B.—P. 622. l. 1. (54, 8.) तद्वतो मरुतः संचालकस्य पदार्थस्य (स्व marg.) विक्षेपधितारः नरो नराकारा नेतारो वा A. तद्वतो मरुतः नरो संचालकस्य पदार्थस्य ग्रामजितः विक्षेपधितारः नरो नकारा नेतारो वा Ca. तद्वतः मरुतः नरः संचालकस्य पदार्थस्य नेतारः ग्रामजितः विक्षेपधितारः मरुतः B.—l. 2. अयं शब्दो A. नियुच्छ्यो Ca.—l. 3. नर इव (for नरो यथा) A. Ca; wanting in B.—दीप्ता A. दीप्तार B. Ca.—l. 5. यदा अस्वरन् Ca. यदा अस्वरन् A; wanting in B.—l. 6. यदा। यदा MS. यदा A 2. यदा Ca; wanting in B.—l. 12. (54, 9.) मत्परा B. Ca. मत्साराय A.—l. 14. कुतयः ॥ कुतयः Ca. कुतयः A. मतयः B.—l. 29. (54, 11.) हाराः ॥ आहाराः A. B. C.—मधुरामुषा A. मधुरा B. Ca.—P. 623. l. 16. (54, 13.) रमयत ॥ रमयत A. B. Ca.—l. 21. (54, 14.) धत्य दत्य ॥ धत्य दत्त B. धत्त दत्त A 2. Ca.—l. 23 and 24. धत्य --- धत्य B. धत्त --- धत्त A 2. Ca.—l. 30. (54, 15.) ततनाम विस्तारयाम B.

P. 624. l. 2. (55.) आपिमावत् इदं A 2. आपिमावत् Ca.—l. 10. (55, 1.) यद्वोदकं A. तद्वोदकं Ca. तद्वदेकं B.—P. 625. l. 7. (55, 5.) समुद्रवर्णसाधनात् Ca. समुद्रवर्णसाधनात् A.—l. 15. (55, 6.) सारंगीषा A. Ca; wanting in B.—l. 24. (55, 7.) वृक्षार्थं A 2. वृक्षार्थं B. Ca.—l. 29. (55, 8.) उच्चार्थं Ca after उच्यते.—P. 626. l. 12. (55, 10.) Ca has a lacuna from वस्त्रो to गृणानाः, which in B is filled up arbitrarily, as in other similar instances.

P. 627. l. 15. (56, 4.) अथा इव after गावो न A. B. Ca.—l. 23. (56, 5.) पूर्वी B. Ca. पूर्वाहो A.—P. 628. l. 20. (56, 9.) पुष्पदीपं प्रसिद्धं बलं Ca.—l. 23. आवाहयति A. आह्वयति Ca.

P. 629. l. 4. (57, 1.) उदकोच्छ्वे A. उदकोत्सवे B. Ca.—l. 13. (57, 2.) *परश्चादि* ॥ *पारश्चादि* A 2. *पारश्चादि* Ca.—l. 19. (57, 3.) यदा after हे मरुतो A.—धनानि च धूनुष प्रापयच B. धनानि चाच Ca. धनार्थं A.—l. 20. अवनता भृशं संसृतीत्यर्थः A. अवनता भृशं संसृतीत्यर्थः Ca. अवनता भृशं संसृतीत्यर्थः C 2.—l. 30. (57, 4.) सङ्ख्याः A. सङ्ख्याः B. Ca.—P. 630. l. 6. (57, 5.) शोभनजननाः A. शोभनजाताः B. शोभनजानाः Ca.—l. 12. (57, 6.) विपरिणतः ॥ विपरिणतः A. Ca.—l. 15. तथा वः तनुषु अवयवेषु विश्वा श्री सर्वा कांतिः पिपिषे आश्रिता B. In Ca this passage and the beginning of the next verse are given only in the margin. B has supplied the omission independently, as in V. 55, 9.—l. 21. (57, 7.) हे मरुतः नोमत् नोयुक्तं अश्वत् अयुक्तं रथवत् रथोपेतं सुवीरं मुष्ट पुत्रोपेतं B.—l. 22. एकवचनं ॥ बहुवचनं A. आश्रयि-
कवचनं। अथवा left out in Ca.—P. 631. l. 1. (57, 8.) एतानि सर्वाणि संबोधनप्रथमांस्तानि पूर्वम् पूर्वस्माद्विषयमानत्वेनोदात्तानि Ca after प्रभूतश्रुतयः.

P. 631. l. 9. (58, 1.) एवां मावत्तं गणं ॥ मावत्तं गणं A 2. एवां मावत्तां गणं B. एवां मरुतं गणं Ca.—गणावयवभूता A. गणावयवा Ca; wanting in B.—l. 10. वहति गच्छति B. वहति गच्छति Ca. वहतो गच्छतः A 2. It is quite possible that Sâyana took वहत in the Samhitâ text for वहंतः.—l. 11. स्थायनदीप्तयः A 2. *दीप्ताः B. Ca.—P. 632. l. 12. (58, 5.) सहीनोत्पन्ना left out in Ca and Bm.—l. 25. (58, 6.) सह मरुतो taken from Ca.

P. 633. l. 16. (59, 1.) पुचिषि only in B. Sâyana may have taken पुचिषा for पुचिषाः instead of पुचिषि.—l. 18. रज आ चंतरिषं B. रज आ तदर्थं चंतरिषं A. Ca.—l. 26. (59, 2.) आयति ते ॥ आयति न A. Ca. आयति तेन B.—l. 27. The explanation of अनात् is

left out in A. Ca. अमात्यस्त्वानात् B after इविर्मन्त्राय.—यन्ति A 2. यन्ति B. Ca.—P. 634. l. 2. (59, 3.) वृष्टेर्वि A. वृष्टेर्वि Ca. वृष्टे वि B.—l. 10. (59, 4.) सोचाणि च उद्भवत् A. B. Ca.—l. 18. (59, 5.) From संबंधवः to क्षेहयुक्ता left out in B and Ca.—P. 635. l. 5. (59, 7.) भनविः ॥ नमतेः A. Ca. See Naigh. III. 14 and Dhātup. 13, 4.—l. 14. (59, 8.) अदितिर्भूतिश्च मिमातु from Ca.

P. 636. l. 1. (60, 2.) प्रसिद्धासु वा from Ca.—l. 13. (60, 3.) सांनु समुच्छितः प्रदेशो रेवत । कंपति B 2. सांनु समुच्छितं प्रदेशः रेवते कंपते B 1. सांनु समुच्छितः प्रदेशः रेवसे कंपसे कंपते Ca. सांनु समुच्छितप्रदेशं रेवच कंपयच A.—l. 22. (60, 4.) B has महांसि तेजांसि चक्रिरे कृतवन्तः इत् पूरयः, the last sentence सर्वाभरणी etc. being omitted.—P. 637. l. 3. (60, 6.) हे अपि हे मन्त्रः B.—यूयं उत उत्कृष्टे उत्तमे चरमे दिवि A. यूयं उत उत्कृष्टे उत्तमे चरमे दिवि Ca. यूयं उत्तमे उत्कृष्टे दिवि B.—l. 6. विन्तात् विधि A 2. विन्तादि Ca; the rest, which ought to follow on the next page, being left out. विन्तात् वेत्य B. विन्तात् विधि आनीहीति शेषः Aa.—l. 12. (60, 7.) निवसच ॥ निवसत A 2. B. Ca.—l. 22. (60, 8.) आयुभिरायुष्मन्निः from B.

P. 637. l. 25. (61.) दार्भ्यं Arukr., Colebrooke's MS.; Macdonell reads दारुभ्यं; both here and below A 2, Ca have दारुभ्य, B दार्भ्य, while in verse 17 all the MSS. have दार्भ्य, which is also supported by the Brihaddevatā.—l. 32. सुतां A. नृपं B. Ca.—प्रदास्यसि A. प्रदाम्यहं B. Ca.—P. 638. l. 5. इष्टान् A 2. शिष्टान् B. Ca.—l. 6. सुदितात्मविद्वाः B. Ca by the same mistake.—पश्चात्युनर्गुहं गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां शतं । ततो A. पुनर्मील्यगुहं पश्चात् गत्वा पश्चात्युनर्गुहं । गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां शतं दारुभ्यो Ca. पुनर्मील्यगुहं पश्चात् गत्वा पश्चात्युनर्गुहं गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां शतं दार्भ्यो B.—l. 7. चात्राचोदितः A. चात्राचोदितः Ca. चात्रचोदितः B. रात्र्या by conjecture.—l. 22. (61, 3.) ताडयन्वर्तत इत्यर्थः by conjecture. ताडयन्वर्तत इत्यर्थः Ca. ताडयन्वत इत्यर्थः A.—l. 23. वि विविच्य ॥ विवेच्य Ca. विविच्य A. विचयुः नियच्छति B.—l. 27. (61, 4.) एतन् Pada MSS. P 1. 2. एतन् Samhitā MSS. S 1. 2. 3.—l. 29. ब्रह्मपुत्रा B. Ca. ब्रह्मपतिका A.—l. 30. ताम्रादयो यथा दीप्ताः from A.—The explanation of परा एतन् (एतन् the Pada MSS.) is left out in A. Ca. अपितपःशिवा तप्ताः यथा अस्य तदत् परेतन् प्रदीप्ता भवचः B.—P. 639. l. 7. (61, 6.) हे आत्मन् B after अपि च.—एतन्महिष्या A 2. तरंतमहिष्या Ca; B has only शशीयसी तरंतमहिषी.—यद्वा उत्तलयमेवकारार्थं । स्त्रीषु शिव A. यद्वा उत्तो विलेयमेवकारार्थं स्त्रीषु एकेव Ca; not in B.—l. 8. स्वसमसिमने (corrected from नो) मेत्वनुचानिति A 2. स्वपिमसिमनोमेत्वनुचानिति Ca. स्वत्वसमसिमनेत्वनुचानि Phit-sūtra IV. 10.—l. 9. देव येन चायते सुत्वादिना स देवः A sec. manu. देववाक्येन चायते etc. A pr. manu and Ca. A sentence is left out, which should be तद्विपरीतो or तद्व्योऽदेवचः. B reads देवाः न चायते सुत्वादीनायं (for सुत्वादिना येन) स अदेवचः.—l. 13. (61, 7.) तथा नृध्वंतं वि जानाति is left out in Ca, therefore B has a peculiar explanation : नृध्वंतं पिपासितं वि जानाति.—l. 28. (61, 9.) विप्राय from B.—l. 29. वि. धे. मनुः । विशेवेय यमयनुः etc. A.—l. 30. इति पूर्वच Ca. इदिति सर्वच A 2.—P. 640. l. 3. (61, 10.) तं कुवे B. कुवत A. Ca.—l. 6. (61, 11.) जनप्रसिद्धिः ॥ जनीप्रसिद्धिः A. प्रसिद्धिः Ca.—l. 20. (61, 14.) नूनमिदानीं from B.—l. 25. (61, 15.) कृतिकर्मका वा A 2. कृतिक वा कर्मका Ca.—P. 641. l. 3. (61, 17.) The introductory verses are wanting in B.—After रचवी, at the beginning of the third Śloka, three leaves are wanting in Ca, which are supplied by others, written by a modern hand. The omission goes as

far as चक्षा क्षायं in V. 62, 7. These leaves are copied from an A MS., which can be proved partly by the absence in this part of all various readings in A and Ca, partly by the same mistakes occurring in both; e.g. 62, 6. भवयेति A. Ca. भवय इति B. अनवेकावष्टमकं, हिरण्यकं etc.—l. 8. भगवन् C. भगवान् A. Ca.—कुम्भः A2 sec. m. कुम्भी: A2. Ca. Cf. Brihaddevatā and Anukr. M. p. 121.

P. 641. l. 31. (62, 1.) क्षितिसत् ॥ क्षितिसं A2. क्षितिसां Ca. क्षितिः B.—P. 642: l. 2. मत्तर्षः ॥ चत्तर्षः A. Ca: cf. Rv. Bh. I. 118, 5.—श्रेष्ठं एकं मुखं प्रशस्तं B.—l. 9. (62, 2.) युवयोस्तात् B. युवयोर्द्यत् A2. Ca.—l. 10. दुदुहे दुग्धि Ca. दुदुहे दुग्धि A2. दुदुहे दुग्धि B. Sāyana seems to have read दुदुहे, for he never explains दुदुहे by a singular, unless he implies a vaknavyatyaya.—l. 13. आवर्तनायोगात् ॥ आवर्तमानायोगात् A. Ca.—l. 14. परिभ्रमति B. भ्रमते A2. Ca.—l. 19. (62, 3.) B has ईश्वरा याभ्यां भवन्ति तौ मिश्रराजानी हे मिश्रावयया मिश्रावययी महोभिः etc.—P. 643. l. 7. (62, 5.) आत्तवक्षी A. Ca. आत्तवक्षी B.—l. 17. (62, 6.) अनेकावष्टमकसंभोपेत सौ A. Ca. अनेकसंभोपेतं सौ B.—l. 24. (62, 7.) अयोविकारा A. Ca. हिरण्यविकारा B.—l. 25. विद्युत् सा च द्विवि भाजते A. विद्युत् सा च द्विवि भाजते Ca. विद्युत् तद्वत् B.—l. 26. तिल्लिखे वा । वाशङ्क इत्यर्थः Ca.—l. 27. निर्मिता कृषि धूपयष्टिरवस्थितः । Ca. निर्मिता कृषे धूपयष्टिरवस्थितः । A. निर्मितापयष्टिः अवस्थितः B. कृषि might be a dual.—l. 28. Instead of अधिगर्तव्य Sāyana explains अधि गर्तव्य ; B only has गर्तव्य गर्तः—P. 644. l. 5. (62, 8.) प्रजादिका B. प्राजादिकां Ca. प्राजादिकां A.

P. 645. l. 1. (63, 1.) अतस्त्रोदकस्य गोपी A. अतस्त्र यस्त्रोदकस्य गोपी Ca. अतस्त्र गोपी यस्त्र रक्षितारौ B.—l. 25. (63, 4.) From उच्यते to -मन्तो द्रष्टा left out in A and Aa. The MS. C2 has no omission, which shows that in this part it was not copied directly from A2. That it is, however, a copy from an A MS. is indicated by the fact that it has, like A, शत्रुमारकत्वात्, while B. Ca read शत्रूणां मारकत्वात्.—l. 27. तत्सुष्टौ आगच्छन्ति B.—P. 646. l. 1. (63, 5.) उदकार्यं A. शुभकार्यार्थं B. Ca.—शोभनाप्रद्वारे A. शोभनाचं B. Ca.—l. 3. तन्वयस्यतास्ते A2. तन्वयः वर्धयितारः ततस्ते मरुतो B. तन्वयस्यतस्ते मरुतो Ca.—l. 17. (63, 7.) A has हे मिश्रावयया युवां धर्मणा वगद्वारकेण विपक्षिता सुखित्वर्थः । व्रता व्रतेन कर्मणा । अथवा विपक्षिता । कोतुणामैतत् । यजमानेन बुध्या वगद्वारकेण यजमानोऽपि कारयं । तत्कृतप्राज्ञत्वा बुध्युत्पत्तेः । व्रता व्रतेन युवयोः कर्मणा असुरस्य. B. Ca agree in हे मिश्रावयया (मिश्रावययी added in B) विपक्षिता प्राज्ञौ युवां धर्मणा वगद्वारकेण बुध्यादिकवक्षेण कर्मणा व्रता (व्रतेन Ca) यथादिकर्मणि रक्षेते पाकययः । असुरस्य etc.—l. 19. विदीपयय इत्यर्थः । रक्षेते इत्यर्थः A. विदीपय इत्यर्थः Ca. दीपययः B.

P. 646. l. 28. (64, 1.) अथायुवलोच्यते Ca. अथायुवलोच्यते A ; not in B. We might expect अथ संयुज्योच्यते.—P. 647. l. 1. (64, 2.) शोभनहस्तेन A2. शोभनेन हस्तेन Ca. The whole passage runs in B: ता तौ युवां बाहुवा बाहुना सुचेतुना शोभनेन हस्तेन चक्षी etc.—l. 17. (64, 4.) B and Ca have सार्धमानाय instead of सार्धनाय A.—l. 22. (64, 5.) सुदीप्तिभिः सुदीप्तिपुक्तौ ॥ सुदीप्तिभिः सुदीप्तिपुक्तौ Ca. सुदीप्तिभिः सुदीप्तिपुक्तेः B; deest in A2.—नोऽस्माकं A2. नोऽस्माकं Ca. नोऽस्माकं चचं वचं ब्रूहत् B, taken from the next verse.—l. 25. (64, 6.) Both Padas read वदया; the Samhitās वदय; Sāyana वदया. The same occurs V. 66, 6, where मिष in the Samhitā, मिषा in the Pada. See Rv. Prātisakhya 311, 312.—P. 648. l. 4. (64, 7.) वक्षे B. Ca. गृहे A. The explanation

of च by च is very common.—1. 6. अर्चनानसं विधती अर्चनानसं अर्चि भारयती पुनं added in B at the end.

P. 648. l. 12. (65, 1.) यक्षोता विधेयं वानाति सुति A. यक्षनोति सुति Ca. यक्षनोति सुति B.—स एष left out in B. Ca.—देवता देवेषु कोटुमधि यदा देवेषु मधि A. देवता देवेषु मधि Ca. B.—l. 13. प्रवीतु A 2. प्रप्रवीतु B. Ca.—l. 14. यय A. B. Ca.; B inserts यय after मधि.—l. 15. संमज्जति A. स जमते B. Ca.—l. 28. (65, 3.) Sāyana read सुदेवतुना instead of सु. देवतुना.—l. 29. असादेशः ॥ असादेशः Ca. M 1; deest in A 2. B.—P. 649. l. 3. (65, 4.) अहस्वतोऽपि A. Ca. अहस्वः पापिनोऽपि B.—l. 4. हि is explained twice in A. B. Ca., only मिषय हि is left out in Ca.

P. 649. l. 22. (66.) Āsvalāyana has आ नो विद्यामिच्छतिभिः after सुकतु.—l. 27. (66, 1.) रातह्ये त्वमिति तक्षीवं A. रातह्यक्षीव Ca. रातह्य B.—l. 28. आ आकारय A. आङ्गयाकारय Ca. आङ्गय B.—l. 29. वषणायु from B.—P. 650. l. 4. (66, 2.) असुरविधाति ॥ असुरविधाति मत्तं हनुमिदर्थः ॥ A. असुरविधाति महन् हि Ca.; deest in B.—l. 12. (66, 3.) संबन्धिभिः B. संबन्धिभिः A. Ca.—l. 23. (66, 5.) अथैतरेपि मवति from Ca.—l. 26. (66, 6.) As to मिष see note to V. 64, 6.

P. 651. l. 1. (67.) ययतो नाम B. ययमानो नाम A 2. Ca.—l. 8. (67, 1.) निष्कृतं from B.—l. 9. यदा ययतं मामुषिं चयमाशयि । अंतर्णीतकथं । आशयतं । आपयतमित्यर्थः । Ca after ययवर्चनीकर्तव्यं.—l. 25. (67, 4.) उदकं सुशुक्लं कर्तारः A. उदकं कर्तारः B. Ca.—l. 29. (67, 5.) The MSS. of the Pada have मिष, not मिषा.—P. 652. l. 1. सर्वैरसूयमानः ॥ सर्वैः सूयमानः A. सर्वैः सुतः B. Ca.—l. 3. कारस्त्राणां नामात् ॥ कारस्त्राणां नामात् A. Ca.—l. 5. सुषु B. Ca.; deest in A 2.

P. 652. l. 20. (68, 2.) सुखा गायत B. Ca.—l. 28. (68, 4.) हविर्वा B. Ca. हविर्वा A.—P. 653. l. 1. (68, 5.) वृक्षर्था A. वर्षा B. Ca.—l. 3. दानुमत्वा दानवत्वा दानुवृषिताया ॥ दानुमत्वाः दानवत्वाः दानुवृषिताया A. दानुमत्वाः । दानुवृषिताया B. दानुमत्वाः दानवत्वाः ॥ दानुवृषिताया Ca.

P. 653. l. 14. (69, 1.) अचिरतं A. अचिरंतनं असंततं Ca.—l. 19. (69, 2.) इरावतीः इरां चौरवत्तयां तद्वत्त्वा A. Ca. इरावती चौरवत्तयः B.—From तथा सिंधवः to तथा चयः left out in Ca. तथा वां सिंधवः नयः मधुमत् रसं कुडुहि कुहंति B.—l. 22. पृथिव्यंतरिचमुषोकाणां from B. Ca.—P. 654. l. 3. (69, 4.) पार्थिवस्य रवसो या यी A. Ca. पार्थिवस्य मूषोकास्य B.—l. 4. धर्तारी Ca. धर्ता धर्तारी B. धर्तारी ती A 2.

P. 654. l. 13. (70, 1.) पुरोरपि वज्र उव वज्रतरं A. Ca.; wanting in B. We should expect पुष्योऽपि वज्रनोऽप्युव वज्रतरं.—l. 20. (70, 2.) भोजनाय from A 2.—वदद्भिः ॥ वदद्भिः A. वदद्भिः Ca.—l. 24. (70, 3.) शोभनेन चाशनेन A. शोभनेन Ca. शोभनपाकवी B.—l. 25. पाकयितं ॥ पाकयितां A 2. पाकयनं Ca.; deest in B.—इष्टमाप्तिरिति A 2. इष्टमाप्तिरिति Ca.—l. 30. (70, 4.) तनूभिर्मदीयैः A 2. Ca. तनूभिर्मदीयैः B.—l. 31. समृद्धा वयं चम्बया [वयं कक्ष marg.] चित् धनेन शरीरयोषं न कुर्म हत्वर्थः । तथा शेष [सा अपत्तिन सहिता कक्षचिह्नं मा मुक्षिम तथा तनसा पीषादिना मा मुक्षिम चम्बयाचितधनेन मा शरीरयोषं न कुर्म तथा तनसा चम्बयाचितधनेन चने शरीरयोषं मा न कुर्म ॥ B. समृद्धा वयं चम्बया चित् धनेन शरीरयोषं न कुर्म हत्वर्थः तथा शेषसा अपत्तिन सहिता मा मुक्षिम etc. A.]

P. 655. l. 6. (71, 1.) चरणीयं A. रमणीयं B. Ca.—l. 7. निवर्हणी इतरी श्रुणां Ca. बह्वर्हणी इतरी श्रुणां B; deest in A.—l. 11. (71, 2.) फलैः from B. Ca.

P. 655. l. 22. (72, 1.) गतयोः after मिषावस्ययोः Ca marg. A 2.—P. 656. l. 1. (72, 3.) अमीष्टाय A 2. अभिष्टये B. Ca.—सेवेतां from B.—नि वदतां A 2. नि वीदतां निवीदतां Ca. नि सदतं निवीदतं B.

P. 656. l. 23. (73, 3.) तेजोवत् A. तेजस्वत् B. Ca: cf. Pân. I. 4, 18, 3.—चक्रं after तेजोवत् repeated in A. B. Ca.—l. 24. प्रातरादिसवनात् A, and Ca sec. m. *सवनाच्च B. and Ca pr. m.—l. 30. (73, 4.) पीरेण मा सु etc. A.—l. 32. गमयथः ॥ गमयथुः A. Ca. एयमथुः B.—P. 657. l. 12. (73, 6.) अचिरकल्पिता अचिः repeated in B. Ca before सति.—उच्यते Aa. उच्यते A. उच्यत B. Ca.—l. 13. दहतमपिमसु B. Ca. दहत असु A.—l. 27. (73, 8.) द्रवणीयो द्रवणी वा वां मध्ये A 2. द्रवणीयो द्रवणीयो द्रवणीयो द्रवणी वां युवां मध्ये Ca; B has हे द्रवा द्रवणा वा मध्यः.—P. 658. l. 5. (73, 9.) आकुरचार्ये Ca. आ चार्ये B; deest in A 2.—l. 10. (73, 10.) रथानिव शिल्पी तद्वत्तन्मे तानि संतु A. रथानिव शिल्पी. तद्वत् तथाम Ca by corrections. रथान् इव शिल्पी तानि शतमा सुखतमानि संतुष्टा B.

P. 658. l. 17. (74, 1.) को भूमौ left out in A. ब्रूमी को भूमौ C 2.—l. 18. शृगुषः from B. Ca. C 2.—l. 19. अथवा deest in A. C 2.—l. 26. (74, 2.) तिष्ठतः ॥ तिष्ठथः A. B. Ca.—P. 659. l. 3. (74, 3.) उच्यंथ यावः Ca. C 2. उच्यंथयः A; deest in B.—l. 5. तस्मात् B. वस्मात् A 2. Ca.—l. 12. (74, 4.) प्रेरयथः B. C. Ca; not in A.—After युवां A. Ca have हेमिति पूरणः, B हि पूरणः.—गृहीततातये गृहीतताये Ca (for *तातये).—l. 13. प्रबलं सिंहं B. C. Ca; omitted in A.—l. 20. (74, 5.) तदा B. Ca. तथा A.—काममा कमनीयं कपमृखि A.—l. 25. (74, 6.) वां इह संदर्शने B.—l. 31. (74, 7.) From सर्वतो to को यजमानो from A; कः अत्रे वत्रे कः यजमानः यक्षीः युवां वत्रे विप्रवाहसा विप्रस्य यजमानस्य अभिमतप्रापयितारी युवां कः विप्रः वत्रे B.—P. 660. l. 1. वहनीयो by conjecture. वहनी A.—को यजमानो यक्षीर्वत्रे । यो यजमानो यक्षीर्वत्रे अत्यंतं etc. Ca.—l. 8. (74, 8.) योक्तुं A 2. युक्तं Ca.—l. 15. (74, 9.) मधुमंती सोमकामी वा Ca.—l. 16. अक्षदभिमुखं चनी A 2. अक्षदभिमुखं चनी B. Ca. अक्षदभिमुखं चंती ?—l. 17. अक्षदीयतं ॥ अभिचक्षिदीयतं A; deest in B. Ca.—l. 22. (74, 10.) तथ A. मुचक्षित्वापि B. Ca.

P. 661. l. 9. (75, 2.) यथा before अहं from B. Ca.—l. 11. सुपुष्पा B. Ca. सुपुष्पा A 2. Ca sec. m.—l. 19. (75, 3.) बाजिनधनो A. Ca. अन्नधनो B.—l. 25. (75, 4.) हे वृषयसू to वसुणां from Ca. हे वृषयसू वर्षधनी B; left out in A.—l. 26. मृगो मृगयिता ॥ मृगो मृगयिता यधिर्गता B. Ca. यधिर्गता A. Cf. Rv. V. 73, 7.—P. 662. l. 5. (75, 5.) मापारहितं from B. Ca.—l. 6. पक्षि B. Ca. मयि A.—l. 26. (75, 8.) अक्षिण्यक्षि from B.—l. 27. उपप्राप्तं A. प्राप्तं B. Ca. Ca has at the end भू प्राप्ती इति भागुः । यदा अवस्थोः समीपे भवतं ॥.—P. 663. l. 5. (75, 9.) अपिराहवणीयः अलिपः अती काक्षि भवः from B. Ca.—l. 6. अनेकेष्वर्थेषु A 2. एष्वर्थे Ca.

P. 663. l. 20. (76, 1.) इहा यातं A 2. B. Ca. Sâyana seems to combine आ both with भाति and with यातं.—From स्तानिः to वसतीवरीमिः taken from Ca. चं प्रति । पीपि-बांसं आपाधितं चर्म चरद्वपं etc. A. चं प्रति । पीपिबांसं स्तानिः परिवृढं चर्म प्रदीप्तयच्च ॥ B.—l. 27. (76, 2.) हिंसां ॥ हिंसं A. Ca. B.—l. 28. अनुतमी युवां अक्षि A.—अत्रेण च after रक्षेण B. Ca.—l. 29. आनुतमी [नाशयताविति शेषः । marg.] अक्षतिं प्रति A. आनुतमी नाशयताविति

शिवः चक्षमा चक्षति प्रति Ca. चाक्षतुतमी नाशयताविति शिवः । प्रति इदित्वा चाक्षतु चक्षति चक्षीवनं
हारिणं नाशयित्वा हानुवे etc. B.—l. 30. मक्षतां deest in A. B.—P. 664. l. 3. (76, 3.)
क्षमाणा । तमाणा A. तिमणा Ca; deest in B.—l. 5. मक्षयति मक्षयित्वा Ca.—l. 7. क्षितिर्हि
B. Ca. तिमार्थीहावा । A.—l. 8. इतरदेवानां पानं A. इतरदेवानां सोमस्य चर्मस्य वा पानं Ca.
इतरदेवानां सोमस्य पानं B.—l. 9. ना ततान न तनोति A. ततान तनोति Ca. आ ततान तनोति
चक्षिणा चक्षिणी न विहायेति शिवः । तस्माद्वाच्यत B.—l. 16. (76, 4.) चपां । चपः A. B. Ca.—
l. 24. (76, 5.) विद्या विद्यानि सोमया A 2. Ca. विद्याचनि सोमनामि B. Sāyana can hardly
have read विद्या and सोमना because of the metre.

P. 665. l. 11. (77, 2.) देवनामि B. Ca. देवनामि'नो A.—l. 13. देवानां संमक्षणीयं सुमाक्षो
A. देवानामोक्तिरिति B. Ca.—l. 23. (77, 3.) चतिषाचः B. वातिषाचः A 2. Ca.—l. 30. (77, 4.)
चर्म विवेच A. चर्मविशेष B. Ca.—l. 31. पाक्षयत् । पाक्षयत् A. B. Ca.—l. 32. अपिरहितानयद्वृत्
A 2. अपिरहितयद्वृत् B. Ca.

P. 666. l. 7. (78.) The Anukr. has besides, चत्वाः पंच गर्भसाविश्वपुनित्.—l. 9. The
second Viniyoga is left out in Ca.—l. 15. (78, 1.) ती यथा after इव by conjecture.—
l. 20. (78, 2.) यवसं चासं. Ca. B. यवसे चासाय A.—P. 667. l. 4. (78, 4.) Ca adds यवता
before इतमेन.—रघेन तं रचितुं B. Ca; not in A.—l. 5. (78, 5.) यव भ्रुवति B. Ca. यवाभु-
वति A.—प्रचिष B. Ca. प्रचिष A.—l. 6. निर्ममिषति A. निर्ममिषति Ca. समुद्रानिर्ममिषति
B 1. समुद्रानिर्ममिषति B 2. निर्ममिषति MS. of the Nītimañgarī.—l. 7. ज्ञयः B. Ca.
धितुः A.—l. 9. रमित्वाच B. Ca. रमित्वा A.—l. 15. प्रसवीयुक्ताः A. प्रसोचमाख्याः
B. Ca.—l. 16. पूर प्राक्षिप्रसवे षडि इतरि रूपं संज्ञापूर्वकं विधिरनिजत्वात् गुणभाषः Ca after
योगिरिच.—l. 22 sq. (78, 6.) The Commentary is given according to B. Ca has after
सं पाचयः the words प्रविष्टे मयि निर्मते चाप्रविष्टशंकापनोदायं चक्षयच विनमयतं मम निर्ममार्थं etc.
The same addition is found in the margin of A by a later hand. C 2 does not con-
tain it.—यवचक्ष B. Ca. वि पाचयः A 2.—P. 668. l. 3. (78, 8.) वातो यथा कंपमानो वनं यथा
एवति कंपयति यथा स्वयं समुद्रः तरंगैः कंपति एव एवं त्वं हे दशमाक्ष दशमाखान् जरायुषा गर्भोत्प्रेष
सह वेष्टितः अवेहि निर्मच्छ । B.—l. 4. जरायुषः । जरायुषः A sec. m. जरायुषः Ca. A pr. m.—
l. 9. (78, 9.) मातरि अधोमानुजुषी कुमारः दश मासान् शशयान् उविला निरितु निर्मच्छतु जीवंत्वाः
जनन्वाः जीवः कुमारः यवतः संपूर्याययवः सन् अधि जीवः जीवंतु उभावपि जीवतामित्यर्थः । B.

P. 668. l. 17. (79, 1.) उष उषोदेवि A 2. उषो देवि Ca. उषसः देवि B.—l. 19. यषोधयः
प्रजापयः B. Ca.—l. 20. यषार्वा A 2. यषात्मा B. Ca.—P. 669. l. 19. (79, 5.) यषं Ca.
यषं A.—l. 25. (79, 6.) एषु from B. सोतुषु left out in Ca. सूरिषु प्रजापतु B.—P. 670.
l. 14. (79, 9.) विमातं A. विषातं Ca. तमोविषातं B.—l. 21. (79, 10.) किमेतावत् हे यदित्
एतावदेव A.

P. 671. l. 1. (80, 1.) यतवतीं left out in Ca. यतावतीं सक्षयतीं B.—l. 22. (80, 4.)
क्षेणी मक्षति । विशेषेण क्षेता मक्षति A. क्षेणी मक्षति Ca, with क्षेता मक्षति in marg. क्षेणी प्रकाश-
यती मक्षति B.—After प्रक्षममक्षमयोः we should expect क्षानयोः, as Rv. Bh. I. 71, 6;
114, 10.—l. 23. पंचाशं मेरोः प्रातर्देयं चनुक्षमेच B. Ca omits all from इति to निजाति.—
l. 25. यवचक्षती च Ca. A.—P. 672. l. 8. (80, 6.) प्रेरयति विपुषोति Ca.

P. 672. l. 25. (81, 2.) यवचक्षतां A 2. यवचक्षतां Ca.—P. 673. l. 8. (81, 3.) यव्या-
दधी यवः । यव्यादधी A 2. यवोदधि Ca. यवोदधि यवः B.—l. 11. मुधः क्षीमनामः सन् A. B. Ca.

P. 674. l. 13. (82, 2.) असुरादयो ॥ सुरादयो A. B. Ca.—l. 23. (82, 4.) प्रजापमुमुषादिकं stood probably in the margin of the original Codex. A inserts it after दूरे प्रेरय, while B. Ca have it in the right place in the following verse.—P. 675. l. 9. (82, 7.) तं हि ॥ स हि A. Ca.—सर्वात्मत्वात् A. सर्वात्मत्वात् Ca.—l. 24. (82, 9.) सुवाति B. सुवाति च A 2. Ca.

P. 675. l. 28. (83.) सूक्तिं वा A 2. वा दिश उ सूक्तिं वा Ca. सूक्तिं सूक्तिं वा Åsv.—P. 676. l. 2. (83, 1.) जनयिता ॥ जरयिता A. Ca.—l. 10. (83, 2.) पर्यन्त्यपिरावन्तविपरीतस्य विहंति A. Ca; B has अनागाः निष्पापः पर्यन्तः वृषान् हंति रक्षसः रक्षांसि सर्वाणि हंति उतापि च विश्वं सर्वं सुषणं महावधात् अपराधात् विभाय विभ्यति उतापि च वृषक्षयतः वर्षकर्मवतः ईवति इच्छति कुक्षतः पापकृतः यत् यः पर्यन्तः क्षणयन्ति ॥.—l. 18. (83, 3.) अभिप्रेरयन् A 2. प्रेरयन् Ca.—l. 23. (83, 4.) प्रमुति Åsv. प्रमुतीन् A 2. Ca.—P. 677. l. 4. (83, 5.) Ca adds पुंस्वति after अर्मुतीति.—l. 10. (83, 6.) अस्मदर्थं A 2. अस्मभ्यं B. Ca.—l. 11. प्रचरत A 2. रचन्तु B. Ca.—l. 12. अर्वाद् B. अर्वाण् A. Ca. Cf. Rv. Bh. III. 4, 11.—l. 27. (83, 8.) उत्कृष्टं A 2. Ca after मेघं.—l. 30. सुषु प्रक्षेपेण पातयन् A 2. सुप्रपातयन् B. Ca.—P. 678. l. 13. (83, 10.) जलप्रदेशान् in A before धन्वाणि.—जलवतः क्षतवानसि B. Ca; not ip' A.

P. 678. l. 18. (84.) ओमे वेवा ॥ ओमे वेवा A. Ca.—P. 679. l. 1. (84, 2.) उवृत्तं A. उवृत्तं Ca; left out in B.—l. 11. (84, 3.) यद्यक्षाः ॥ यत् अक्षाः A. यत् यक्षात् B. Ca.—l. 12. दिवो नीचैरन्तरि A.

P. 679. l. 20. (85, 1.) हे चचे B. Ca. हे चचत् A. हे चचत्?—l. 22. विपांसनकर्ता A 2. विपांसनकर्ता B. Ca.—l. 23. द्वितीयस्मा तृतीयस्मा Ca.—l. 31. (85, 2.) A very similar but not identical passage is to be found in the Sat. Br. III. 3, 4, 7 (p. 253).—P. 680. l. 11. (85, 3.) प्रसारयति A. Ca. B.—l. 20. (85, 4.) समाच्छादयति A. Ca. B.—l. 28. (85, 5.) मृतस्य विमृतस्य A 2. मृतस्य प्रजातस्य B. मृतस्य Ca.—P. 681. l. 3. (85, 6.) सुखस्य वा only in A 2.—l. 5. बद्धो नयः only in A.—l. 7. एवोदितं न वदणस्तेन न वाच्यं तस्य वदणादिक्रिये-यावत्तानात् Ca. एवोदितं न वदणवाच्यं तस्य वदणादिक्रियावत्तानात् A.—l. 13. (85, 7.) ईरिषा-अननाच्च शास्त्री A. ईरजात्मनना प्रशास्त्री Ca.—l. 16. अशब्दं ॥ अशब्दं A. अशब्दं Ca. B.—l. 23. (85, 8.) ब्रूते यथा यद्विरिपुः B. A. ब्रूते यथा अद्विरिपुः Ca pr. m. ब्रूते यद्विरिपुः Ca sec. m.—तथाक्वासु Ca sec. m. A. तक्वासु Ca pr. m.; deest in B.—l. 25. शिथिलसंबन्धानि पक्षानीव A 2. शिथिलसंबन्धानि ॥ पक्षानीव Ca. विष्यक्षानीव निष्पक्षानीव B.

P. 682. l. 7. (86, 2.) वा by conjecture.—l. 14. (86, 3.) तिग्मा B. तिग्मं A 2. Ca.—l. 15. प्रतीयते । प्रतिगच्छतः ॥ प्रतिगच्छतः B. प्रतिपते प्रतिगच्छति Ca. मयति ईयते अभिगच्छति A.—B adds आ पूरणः.—l. 26. (86, 5.) मर्तय मनुष्याविष ती etc. A. मर्तय मनुष्याविष ती Ca; B omits all. It seems that Sāyana took मर्तय for मर्तय, misled perhaps by the following अग्निव.—P. 683. l. 5. (86, 6.) रथिं धनं च Ca. B; deest in A. It ought to be रथिं धनं गुणस्तु सुवस्तु ॥

P. 683. l. 14. (87, 1.) वाचि नि ॥ वाचिनि A. Ca. वाक् नि B.—विष्णवे आर्षार्थेन्द्राय विष्णवे वा A. विष्णवे या Ca. विष्णवे महे महते B.—l. 26. (87, 2.) विष्णुर्मेन्द्राय वा A 2. विष्-मेन्द्राय Ca. विष्णोर्मेन्द्राय B.—From तान्मुचते to तावत्त left out in B. Ca.—l. 27. कीर्ति from B. Ca. After कीर्ति Ca has वाक्सादित्वादभिधातः.—l. 31. दूयं प्रवक्षाः ॥ वो दूयं प्रवक्षाः A. श्वो दूयं प्रवक्षाः Ca. ये च दूयं B.—P. 684. l. 6. (87, 3.) तान् मुक्षिरे repeated

in A. Ca. after सुतवाह. Perhaps intended for तं मुखिरे. Ca has besides सुतवाहवतो instead of तावहवतो.—l. 7. सुमुक्कानो A 2. B. Ca. सुमुक्कानो M r. Cf. verse 6.—The explanation of हरी is omitted in A. It has निवासि नेष्टे आ । नेष्टे च वाक्. Ca has निवासि तिष्ठतां हरी रिरिता प्रेरिता नेष्टे आ नेष्टे भवति च वाक्. B निवासि तिष्ठतां हरीता प्रेरिता नेष्टे अनी-
हरी कचच भवति वाक्. हरी does not occur again in the Rig-veda.

MANDALA VI.

Besides the MSS. hitherto used, I possess for the sixth Mandala a copy which I took from the MS. in the Paris Library. This MS. belongs to the A class, and where it has peculiar readings they are marked by P.

P. 687. l. 24. (1, 2.) सुखा A. सुखान् Ca.—P. 688. l. 7. (1, 4.) आहवनीय A 2. आहवनीयादि B. Ca.—l. 15. (1, 5.) उभयास ॥ त्वां उभयास A. Ca. त्वा उभयास B.—l. 26. (1, 6.) यजमाना इमे गुहे B. यजमानमिह गुहे Ca. यजमाना A 2.—P. 689. l. 3. (1, 7.) दिवः स्वर्गमनयः A. दिवः । स्वर्गः । अनयः Ca. दिवः स्वर्गः तं अनयः B.—l. 4. अगमय इति वा ॥ गमय इति वा Ca. गमय इति A.—P. 690. l. 19. (1, 13.) स्वामी वसुतात इत्येकपदं ॥ स्वामीवेकपदं A. स्वामी वसुतातितपदं Ca.—l. 21. वसु वसूनि सि त्वां B. वसूनि सि त्वां Ca. वसूनि A 2.

P. 692. l. 2. (2, 4.) दीप्तस्य A 2. क्षाप्तस्य Ca. B. Bm.—l. 8. (2, 5.) तनुकृतां मंचसंस्कृतां A 2. तनुकृतां संस्कृतां B. Bm. तनुकृता संस्कृतां Ca.—P. 693. l. 3. (2, 8.) अज्यसे A 2. यज्यसे Ca. Bm; left out in B.—l. 14. (2, 9.) असीति ॥ अशीति Ca. असीति A. अपीति B.—P. 694. l. 2. (2, 11.) च after कृतानि omitted in B. Bm. Ca.

P. 694. l. 21. (3, 2.) शान्तस्य ॥ शान्तः B. शान्तस्य A. शान्त Ca.—l. 23. प्रहर्षस्य A 2. हर्षस्य B. Bm. Ca.—At the end B adds च पूरकः, Bm चन पूरकः.—l. 29. (3, 3.) यज्ययुक्ताः A 2. यज्ययुक्ताः B. Bm. Ca.—P. 695. l. 5. (3, 4.) यज्यापिः B. Bm. Ca instead of अज्या.—लपुं ॥ प्रपुं Ca. लपुं A; deest in B.—l. 7. नियच्छन् तथा A 2. नियच्छन् यथा Ca. नियच्छन् भवति B. Bm.—l. 9. वनं A. धनं Ca.—मूर्त्तभूतं सर्वं Ca.—l. 15. (3, 5.) प्रधिप्यन् MS. प्रधिप्यान् A 2. प्रधिप्यन् B. Bm. Ca.—l. 23. (3, 6.) ज्वालाः B. Bm; deest in A. Ca.—यथा B. Bm. Ca for तथा.—l. 25. अहनीव A 2. Ca. अहनि B. Bm.—l. 28. B. Bm omit, as usually, the second explanation, beginning with यद्वा, but they have यो दिवा नृनिति पुनश्चित्राद्वाराया, which can only belong to this second explanation.—P. 696. l. 3. (3, 7.) दीप्तेन to गमनशीलेन left out in A 2.—l. 9. (3, 8.) अक्षिः A 2 sec. m. अक्षिः Ca. अक्षिः B. Bm.—l. 11. सर्वं तीक्ष्णीकरोति Ca; deest in A. B.

P. 696. l. 30. (4, 2.) प्रबुद्धो ॥ प्रबुद्धो A. B. Ca.—P. 697. l. 3. (4, 3.) उपमार्चस्य A. Ca. उपमार्चस्य Nir.—l. 13. (4, 4.) स्वभाषस्य एव A. स्वभाषेव Ca. B.—l. 16. निवस A. निवससि B. निवासिः Ca.—l. 22. (4, 5.) यदुमिः ॥ यदुमिः A. यज्जमिः B. Ca.—l. 25. तं हिंक्षाम A 2. तरेम B. Bm; left out in Ca.—l. 26. अरातीररातिरहीता ॥ अरातीः अरातिवहतो (वहातो pr. manu) A. अरातीः अरातिवहतीं Ca. अरातीः अरातीमं व हिंक्षाम etc. B. अरातीः अरातिवति तं हिंक्षाम etc. Bm.—आचवावाणां ॥ आचवावाणां A. Ca.—P. 698. l. 5. (4, 6.) दिग्भागात् ॥ दिग्भागात् A. Ca.—l. 13. (4, 7.) युक्तं A 2. वज्युक्तं Ca.—देवतां Bm. देव B; omitted in A 2. Ca.—त्वां A 2. Bm. Ca. त्वा त्वां B.—l. 19. (4, 8.) Ca has निचिप्तं instead

of नु चित्, B. Bm have नु चत् after चेत्. —l. 20. चेत् नमय प्रापय A. चेत् नमनाय प्रापय B. Ca.—l. 22. वीर्याज्जा Ca. वीर्याज्जा A.

P. 698. l. 24. (5.) ऊवे च: A 2. Ca. ऊवे Anukr.—P. 699. l. 17. (5, 3.) विशांतराज्जा B. Ca. विशाज्जा A.—l. 28. (5, 4.) वनुषात् हिंसात् A 2. वनुषात् विशात् Ca. वनुषात् कथित B. Bm.—l. 29. गुप्ततम A. तपस्वितम Ca. तपस्वि B: cf. Nir. VI. 12.—P. 700. l. 13. (5, 6.) आतः संक्षिप्तत्वं A 2. आतोसि B. Ca.—l. 21. (5, 7.) तव B. ते तव A 2. Ca.—l. 22. शोभनपुचादि A 2. पुचादि B. Ca.

P. 700. l. 31. (6, 1.) उपमंतत्वं । उपमंतत्वं A. B. Ca.—नवीयसा after नवसा Ca.—P. 701. l. 1. पुर्वं हिंसं दग्धं A 2. पुर्वं हिंसं दग्धं Ca. निर्दग्धं B.—l. 11. (6, 2.) मयन् मययन् A 2. मयन् दग्ध B. मयन् दग्ध Bm. मयन् Ca.—P. 702. l. 3. (6, 5.) After प्र पापतीति । प्रकर्षेण Ca leaves out all to the beginning of the next hymn. B supplies this lacuna quite arbitrarily to verse 7, where it copies from A: आवा ब्रजाना दाहोत्पन्नमाना प्र पापतीति प्रकर्षेण पतति वृष्टांतः गोपुपुषः उदकनिमिषात् आतकोऽग्निर्ह्यग्निरिव सः यथा पतति तद्वत् अपि च पुर्वर्तुः बुद्धाहवज्जाभिर्वर्तमानस्य अपिः भीमः मयंकरः चातिः हर्षः वनानि दधति दहति वृष्टांतः मूरक्षेण प्रसितिः यथा मूरक्षं बाधकं शीघ्रं प्राणिनां आतकं भवति तद्वत् ॥ ६॥ आ भृगुनेति ॥ हे अपि स त्वं महः महानु (महान् Bm) पार्थिवानि पुत्रिणां वर्तमानानि अयांसि व्यवहारार्थं इतस्ततः गच्छमानानि भूतानि ततश्च विहारय बाधकं वारधेत्यर्थः (निवार Bm) । अपि च तोदस्व तोदं प्राणिनामुपद्रवं ध्रुवता मानुषा अर्थेण तेजसा आ समंतात् बाधस्व अपि चाप मया वर्ज्यते (अथरहति Bm) सहोमिर्वक्षिः हे वनुषः कदापि वनुषात् क्रोधं कुर्वन् सृष्टः अस्मात् शत्रून् नि सूर्यं नितरां जय (जय Bm) आतधेत्यर्थः ॥.—l. 5. यथास्मि-दुःसहं । यथास्मि दुःसह A.

P. 703. l. 16. (7, 2.) जमि जमितः । जमितः A 2. जमि B. Ca.—l. 17. यज्जानां संबंधिनं B. Ca.—That the MS. P belongs to the A class can be clearly proved, for the first time, by VI. 7, 2. Here P reads (या)हयितारं नमयितारं; A has हयितारं (in the margin या) नमयितारं; Ca. B have यहीतारं, and leave out नमयितारं.—P. 704. l. 21. (7, 6.) शाखा एव A 2. -- वा एव Ca. पश्चिज एव B. Bm.

P. 705. l. 2. (8.) The passage is complete only in C 2 and P; A 2 omits all from इति (l. 3) to नू चित् (l. 4), Ca all from इदं सूक्तं (l. 2) to इदमेव सूक्तं (l. 3).—l. 12. (8, r.) आतानां A 2. आतानि B. Ca.—l. 14. मगनीया A 2. मगः Ca; left out in B.—l. 21. (8, 2.) व्रतानि कर्माणि B. व्रतानि व्रतानि कर्माणि C 2. A. P. व्रतानि व्रतकर्माणि Ca. Bm.—l. 32. (8, 3.) शेषवार्धं B. Bm. शेषवार्धं Ca. A. C 2. P.—P. 706. l. 7. (8, 4.) नक्षी from B. Ca.—l. 30. (8, 7.) हे इष्टे यद्वत् B. Ca. इष्टे इष्टव A.—सहावस्थाधिन् A 2. सहावस्थाधिन् B. Ca.

P. 707. l. 10. (9, 1.) रचयंती । रचयंती A. C. रचयंती B.—l. 11. स्वप्रवृत्तिनिः from B. Ca.—l. 23. (9, 2.) न वि जानामि यं पठं ब्रह्मसचयं from Ca. Bm.—l. 30. खूयाकोनु etc. A. खूयानि कीनुखानामि न च तत्काय पटखानीयान्यपि विद्यदादीनि न विजानामि न च तत्कार्यं पटखानीयं प्रपंचसमरे Ca.—l. 34. अनुश्रुष्टः A 2. अनुश्रुष्टः Ca.—P. 708. l. 5. (9, 3.) वदति । वेदति A 2. विदति Ca.—l. 34. (9, 5.) निर्विकल्पं A. निर्विकारं Ca.—P. 709. l. 1. मगवो V&g. S. मगो A. Ca.—l. 13. (9, 6.) अनुखात् तत्त्वं A 2. तत् वृक्षितत्वं B. अत् वृक्षितत्वं Bm. अनुवाचतत्वं Ca.

P. 710. l. 19. (10, 3.) सार्धं to रचामि: left out in Ca; B supplies arbitrarily

विशामिः वाचनीयामिः ज्ञपथि द्वायं चवपुरोडाशादिभ्यं द्वाति तं चवमानं विशारोपिः वाचनीयज्वा-
नोपेतोऽपिः अतिमिः रचामिः.

P. 712. l. 1. (11, 2.) वर्तमानो B. Bm. Ca. वर्तमाचि A 2. M 1.—l. 9. (11, 3.) After
चनहिनुमता Ca has चनं चममाना वा चननसं सन्धिति यत्.—l. 19. (11, 4.) चं यंच ॥ यंच A 2
800. m. B. Ca. चं च A 2 pr. m.—l. 20. *संचयं ॥ *संचयान्नं A 2. Ca. *संचयान्नं चं B.—
l. 26. (11, 5.) आहियत ॥ आहियत A. आहियता Ca. आसायति B.—l. 27. All is left out
from सुतु to असायि in Ca. Consequently B contains an independent explanation
of this passage : सुतुतिः शोमना सुतिः सन्धयि सुयति पृथिव्याः सद्मे कश्चिञ्चित्वा (*चित्वाणि Bm)
सस ससनि यजमानगृहे यद्यः असायि यजमाने आश्रितो भवति.*

P. 713. l. 23. (12, 2.) इति A. इति Ca.—P. 714. l. 11. (12, 4.) कृता च आश्रयिण
कर्मवा च B. कृता न कृता आश्रयिण कर्मवा च Ca. कृता न कृता कर्मवा च A.—l. 19.
(12, 5.) तच्च deest in A 2. B. Ca.—l. 28. (12, 6.) चर्वन् चतरा A. C 2. P. चर्वन् चतरा
B. Bm. Ca. चर्वन्चतरा A by correction.—पाहि ॥ पाहि A 2. Ca. असाहि B. आसाहि Bm.
नः पाहि ?

P. 715. l. 7. (13, 1.) यथा पुषाच्छाया A 2. B. Ca. यथाः पयिः यथा पुषात् Bm.—l. 8.
तथा रयिः A 2. यथा रयिः B. Ca.—l. 27. (13, 3.) प्रकृष्टज्ञान A 2. प्रकृष्टमन B. Ca.—
P. 716. l. 4. (13, 4.) यजमानसाधनेः A 2. B. Ca. यजमानसाधनेः Bm. Cf. Rv. Bh. IV. 9, 7.—
l. 13. (13, 5.) अरथि शचये Bm. शचये B. Ca; left out in A 2.

P. 717. l. 11. (14, 3.) व्रतविरोधिन् यामविरोधिन् B. Ca.—l. 17. (14, 4.) सतां B. Ca.
सति A.—l. 24. (14, 5.) असंभक्तं तस्मिन्साधारणं B. Ca.

P. 718. l. 9. (15.) A 2. Ca add आश्रय after अहनि, and Ca omits आश्रयस्त्रं.—P. 719.
l. 23. (15, 5.) सहायार्थं A 2. संयामार्थं B. Ca.—P. 722. l. 27. (15, 15.) अन्नस्य to अतिज्ञानि
left out in Ca and given arbitrarily in B, which also adds a Commentary instead
of चन्वत्.—P. 723. ll. 4 and 5. (15, 16.) गुरुगुल्वादि A 2 pr. m. Ca. गुरुगुल्वादि A 2 sec. m.
गुरुगुल्वादि B. गुरुगुल्वादि Bm.—गुरुगुल्वादि A 2 pr. m. Ca. Ait. Br. गुरुगुल्वादि A 2 sec. m.

P. 724. l. 2. (16.) चट्सप्तका A 2. Ca. चट्सप्तका Anukr. Paribh. 4, 7 (so also Cole-
brooke's MS.).—l. 11. (16, 1.) यदा यजमानां Ca. यदा देवयजमानां A.—l. 12. मनुष्ये omitted
in B. Ca.—l. 16. (16, 2.) सुत्वाभिर्वा चिद्वाभिः A 2. सुत्तिभिर्वाचिभिर्वा Ca. चिद्वाभिः B.—
l. 24. (16, 3.) आर्चयेन B. Ca. द्वियेन A 2. स्वयेन M 1. Cf. Rv. Bh. VI. 54, 1; X. 32,
7.—Ca omits all from हि to the beginning of the next verse. B inserts खनु after
वेत्, Bm has वेत् हि जानासि खनु.—P. 725. l. 8. (16, 6.) मरयधर्मः A. मरयधर्मः B. Ca.—
l. 14. (16, 8.) *द्रष्टारं A. Ca; B. Bm have सम्यग्दर्शनीयं सर्वस्य माससं तेजः.—प्रयथे ॥ प्रयथे
A 2. Ca. M 1; deest in B. Cf. Rv. Bh. III. 53, 2.—P. 726. l. 14. (16, 13.) उपधितं
Taitt. S. उपधितं A 2. Ca.—l. 17. (16, 14.) च उक्तगुण A. च उक्तः Ca; deest in B.—
l. 21. (16, 15.) कश्चिद्दुविः गुणं तनु तमेव त्वां चचर्वयः सोऽपि हे अपि तनु तमेव त्वां समीधि A pr.
manu. कश्चिद्दुविः सोति हे अपि तनु etc. A by corrections. कश्चिद्दुविः सोति हे अपि तनु तमेव त्वां
समीधि Ca. B.—समीधि A. साधु B. Ca.—l. 31. (16, 16.) असुरेः A. Ca. अपरेः B.—Ca adds
after शेषः the words यदा इत्या असुष दूरत एव इतरा असुर्या विरः संगु ता चनुत्सन्निवर्तः.—
P. 727. l. 9. (16, 18.) *सामर्थ्यं करोतु हे A 2. *सामर्थ्यं हि B. Ca.—l. 10. अघातः B. अघातः
A 2. अघः अतः Ca.—l. 19. (16, 20.) B. Ca give only the second explanation, omit-

ting all from मन्त्राणि to विद्यमानं.—l. 21. महिलना ॥ महिला A 2.—शृणुन् B. Ca. शृण्व Bm.—P. 728. l. 14. (16, 25.) इच्छति ददातीत्यर्थः A. इच्छति ददामीत्यर्थः Ca. इच्छति ददासीत्यर्थः B.—l. 25. (16, 27.) चरीमि B. Ca. चरातिमि A 2.—P. 729. l. 9. (16, 30.) कायायिमाहति Ca. कायायिमाहति A 2.—l. 10. चरन् Ca. जनं A 2.—P. 730. l. 5. (16, 35.) सुलोकाय A. B. सुलोकायपि Ca.—l. 18. (16, 38.) आश्रयणं सुखं वा Ca.—धर्मात्ताः संग्रहान्ताः यामुपागच्छति B. Ca. धर्मात्तास्तमुपागच्छति A.—P. 731. l. 9. (16, 41.) हे चधर्यो A 2 pr. m. हे चधर्यो A 2 sec. m. Ca. हे चधर्यादयो B.—l. 11. A 2 adds after समृद्धं the words of the Ait. Br., आ ले धोनी to चधिरये, which are quoted below.—P. 732. l. 1. (16, 45.) प्रकाशस्व Bm. Ca. प्रकाशयस्व A 2. B.

P. 733. l. 26. (17, 2.) तद्वा न तत्सारमपि सोममपरित्यज्यन्त्यस्त्वं B. Ca.—P. 734. l. 3. (17, 3.) सोमान्वा to मद्यतु from A 2; B has सोमान्वाहि पिव स पीतः सोमः त्वा त्वां एव मंदतु मंदयुक्तं करोतु, and thus has also Ca, only omitting त्वा and एव.—l. 14. (17, 4.) प्रबुधं A 2. बुधं B. Ca.—विमवन्तं A 2. विमवन्तं B. Ca.—l. 22. (17, 5.) अविवाहितं from B. Ca.—l. 28. (17, 6.) प्रचया A. प्रकृता B. Ca.—l. 29. गोभ्यः । तादृक्षं चतुर्थी । Ca.—P. 735. l. 15. (17, 8.) प्रबुधं A 2. B sec. m. बुधं B pr. m. Bm. Ca.—l. 23. (17, 9.) धुनीक्षिप्वाणि (ते added in B) लदीयादद्यात्स्वस्वालोयाभ्योः क्रोधाश्च भियसा भयेन द्विता द्विधा द्विः प्रकरिष्य कामेन मनसा च अपानमत् Ca and B pr. m. Bm. Instead of कामेन, which Ca seems to read, though the मे is not quite distinct, B. Bm have काक्षिण. The reading of A, which has been adopted in the text, has been inserted by a later hand on the margin of B.—P. 736. l. 10. (17, 11.) पुंप्रभून् A 2. प्रभून् B. Ca.—l. 11. आध्वनीयाख्यानि B. आध्वनीयाख्यानि A. Ca. Cf. Rv. Bh. VIII. 94, 5.—अगच्छन् ॥ गच्छन् A 2. B. Ca.—l. 20. (17, 12.) पंचा B. पंचा Ca. पंचान् A 2.—प्रवचान् A 2. प्रवचान् B. Ca. प्रवचान् Bm.—P. 737. l. 12. (17, 15.) शतहिमाः शतं संवत्सरान् left out in A 2.

P. 737. l. 23. (18, 1.) वतिर्वीर्यं ॥ वतिर्वीर्यं A. Ca.—l. 30. (18, 2.) From एको मुखः to कीदृशः omitted in Ca. B. Bm; but at the end of the verse after तद्वा B pr. m. and Bm add अवनः शृणुणां आवयिता मानुषीणां मनोः संबंधिनीनां कृष्टीनां प्रजानां एकः मुखः सहावा सहायवान् अभवत्, after प्रजानां the margin of B has यजमानानां अवनः अभिगता वामवत् आसीत्, and the last words are corrected into सहावा वसवान्, apparently from an A MS.—P. 738. l. 2. पुनस्तृती to पुनः omitted in B. Ca.—l. 12. (18, 3.) ॐ (अक्षि marg.) स्विन्नस्वि किं स्विन्नवति स्विन्निति विचिक्विस्तायां यद्वा नास्ति तद् A 2. ॐ अक्षि स्विन्नस्वि etc. यद्वा नास्ति स्विन्न तद् Ca. ॐ अक्षि स्विन् किंस्विन्नवति नास्ति स्विन्न तद् B.—l. 19. (18, 4.) तुरतः अक्षान् हिंसतः B. Ca. तुरतः शृणुणां हिंसन् A.—शृणुणां हिंसितुर्वसवतो वा A 2. B sec. m. हिंसितुः B pr. m. Bm. Ca.—l. 27. (18, 5.) सुखसोतुं Ca. सोतुं A.—P. 739. l. 21. (18, 8.) Some Pada MSS. read औत्थाय; the Samhitās and Commentary औत्थाय. P3 has औत्थाय.—l. 24. शयथाय A 2 with corrections. शरथाय B. Bm. यथा च Ca.—P. 740. l. 3. (18, 9.) अहि Ca. B; deest in A.—ॐ धर्मा Ca. ॐ धर्मा A; deest in B.—l. 8. (18, 10.) यथापि from B. तथापि Ca.—l. 11. अध्वनयत् युजे नर्वनसचयं शब्दं A. अध्वनयतामुद्देनसचयं नर्वनं Ca. अध्वनयत् उद्देनसचयं नर्वनं B.—l. 18. (18, 11.) वज्रमिः वज्रवहीः A. In Ca all is left out after तुषिवाक्षिभिः to आहतेन्द्र. B has तुषिवाक्षिभिः वज्रमिः यजमानैः हे पुष्यत वज्रमिः आहतेन्द्र.—l. 20. अदेवः अक्षि B. अदेवक्षि A. Ca.—P. 741. l. 18. (18, 14.)

बाधिताय A. 2. बाधिता Ca. बाधिताय बाधिना B.—l. 19. तनवाय च A. 2. तवायचविचि
Ca. जीवनाय B.

P. 742. l. 7. (19, 1.) चहिसनीयः A. चहिसितो यः B. Ca.—l. 15. (19, 2.) प्रबुधं A. 2.
मुचं प्रबुधं Ca. मुचं B.—l. 16. वर्धते B. चवर्धयत A. वर्धयते Ca.—l. 31. (19, 4.) चनवषाः
धापरहिताः A. चनवषाः चनवरहिताः Ca. Bm. चनवरहिताः B.—P. 743. l. 7. (19, 5.)
पञ्चाः कोतुषां हि राधो A. पञ्चा तोवहाहितानि राधो Ca. पञ्चा तोवहाहितानि राधो B.—
P. 744. l. 14. (19, 10.) ओतवैर्यशोमिः A. 2. मुतिमहिः B; deest in Ca.

P. 745. l. 28. (20, 2.) दिवे सूर्यायेव A. 2. दिवे। सूर्यायेव Ca. दिवो न सूर्यायेव B.—
l. 29. सूर्यमाना देवता वनवतीत्वर्थः A. 2. सूर्यमानानां देवानां वनवती भवतीत्वर्थः Ca. सूर्यमा-
नाना देवानां वनवतीत्वर्थः B. सूर्यमानानां वनं भवतीत्वर्थः Bm.—l. 31. तद्वचं अधधीति A. 2.
तद्वचवद्वाधादिति Ca. तद्वचवद्वाधधीति B.—P. 746. l. 5. (20, 3.) पुरीषां A. असुरपुरीषां
Ca. असुराणां पुरीषां B.—l. 13. (20, 4.) चवतिक्षर्पणार्थाच्छन्दो विहिंसः Ca after दशोद्ये.—
l. 15. अपद्रवन् ॥ अपद्रवन् A. 2; deest in B. Ca; Ca has अपद्रव्यसायंत पयतिहं रूपं.—l. 16.
कुत्सस्व शशोः B. Ca. शशोः A. 2.—l. 17. अपि न A. 2. अपि B; Ca.—l. 24. (20, 5.)
सारविभूतयि A. सारविभूताय Ca. सुताय B. सुताय Bm.—P. 747. l. 1. (20, 6.) आहरत्
B. आहरं A. 2. Ca.—l. 2. सायं सपक्ष A. 2. सायं सपक्ष B. सायं सप Bm. सायं सपक्ष
Ca. Colebrooke's text MSS. have सायं, so far as it is possible to distinguish च
from च in MSS. Cf. Rv. X. 48, 9; Tāndya Br. 25, 10, 17, where सायो is explained
by सपक्षपुत्रः.—l. 17. (20, 8.) वचनं ॥ वचनं A. B. Ca.—P. 748. l. 12. (20, 11.) शुभ्रिः B.
शुभ्रां A. Ca.—l. 18. (20, 12.) धुनिर्नामासुरो घासु नि० A. 2. धुनिर्नामासुराय पयुनि० Ca. Bm.
धुनिर्नामासुराय पयुनि० B.—l. 20. तिष्ठती A. 2. तिष्ठता Ca. तिष्ठं B.—l. 21. स्वसि चिमेन B.
स्वसि चिमेन Ca; deest in A. 2.—l. 23. (20, 13.) सुन्वद्भी S 1. S 3. P 2. सुन्वद्भी S 2.
सुन्वत् P 1.—l. 26. त्वत् A. 2. त्वत् B. Ca; B inserts त्वत् after अस्वापयः.—l. 29. पक्षवान् ॥
पक्षवान् A. B. Ca.—l. 30. तक्षी अचंच A. 2. च ततंच B. Ca.

P. 749. l. 17. (21, 2.) वज्रवचनस्य ॥ वज्रवचनस्य A. 2. Ca; deest in B.—l. 24. (21, 3.)
प्रकाशवत् from B. Ca.—P. 750. l. 1. (21, 4.) विभूतिमहत्वात् A. 2. विभूतिमहत्वात् Ca. विभू-
तिमहत्वात् B.—l. 2. मनसे चेतसे A. 2. मनसा चेतसि Ca. मनसे चेतसि B.—l. 25. (21, 7.)
क्षिरो A. B. Ca.—P. 751. l. 2. (21, 8.) अभिकामने A. अभिकामचरे Ca.—l. 11. (21, 9.)
पुरंधियं ॥ पुरंधियं A; deest in B. Ca; cf. Rv. Bh. I. 116, 13.—l. 26. (21, 11.) मदीया
वाचः कुतिरूपाणि वचांसि A. 2. Ca. मदीयां वाचं कुतिरूपां B. Sāyana may have read
वाचः, but it is also possible that he explained वाचं by the plural वचांसि with
vaḥanavyatyaya.—l. 27. From अपिनिद्राः to मनु left out in Ca; B has अपिनिद्राः
अपिनिद्राः अतसायः सायभाजः आसुः वमूनुः ये देवाः, Bm has the same, but it inserts अपि-
to वमूनुः after कुतिरूपां.

P. 752, l. 23. (22, 2.) The Commentary to this verse is left out in P, C 2, and
added at a later time in A 2, apparently from Ca. The same happens in VI.
22, 9.—P. 753. l. 1. (22, 3.) वज्रयशो Ca. वज्रयशोः A. 2. M 1. Cf. Rv. Bh. VI. 68, 6;
VII. 5, 9; II. 40, 4; IV. 29, 5; VI. 50, 11.—l. 2. वराहानिरहितः ॥ वराहानिरहितः
A. वरारहितः B. Ca.—l. 26. (22, 6.) चनेन B. Ca. अया चनेन A, which omits अयाजया,
before साधया.—l. 27. वि द्यः Bm. चद्यः A. 2. Ca; deest in B.—l. 29. वि द्यः Bm.

वरयः A 2. Ca. वरयः B.—P. 754. l. 11. (22, 8.) A reads चतरिषा. B. Ca and all the MSS. of the text, also the Samhitā text given in A 2, have चतरिषा.—l. 26. (22, 10.) संयती । संयति A. संयती Ca.—P. 755. l. 3. (22, 11.) प्रकटेन A 2. प्रकटैव B. Ca.—l. 4. देवस न वरते A 2. देवस वरते Ca. देवो न देवस त्वं वरसे B.—l. 5. अग्रानमस । अग्रानमस A. अग्रानमसि गिति गिति Ca.

P. 755. l. 14. (23, 1.) महति added from B. Ca, which leave out बृहति.—l. 26. (23, 2.) अपारयः । अपरयः A pr. m. अपरयः A sec. m. अपरयः Ca.—P. 756. l. 25. (23, 6.) From ब्रह्माणि to तावत् omitted in B. Ca.—वर्धनाणि A 2. वर्धनाणि Ca. वर्धनाणि ब्रह्माणि वर्धनाणि B, which also adds चक्षे before कल्पितवान्, and सुति सोमे after अपि च.—l. 28. रांद्या रांद्याणि A 2. रांद्या रांद्याणि Ca. रांद्या रांद्याणि B. रांद्या रांद्याणि Bm. The sign द्या in these MSS. can be read drya as well as dya; the द्या in रांद्याणि and the rest, shows, that in all the MSS. the sign was meant for द्या. It is only possible to read रांद्या in S 3. P 3. A 2 text. Of the Bodleian MSS., Wilson 434 has रांद्या, in Wilson 436 and Wilson 440 it can be read रांद्या as well as रांद्या. Aufrecht (2nd ed.) has rāndyā. Cf. the Petersburg Dictionary, s. v. रांद्या.—P. 757. l. 5. (23, 7.) चमिषि A. उपविष B. Ca.—उव विक्षीर्ष B. Ca. उव विक्षीर्ष Bm; left out in A 2.—l. 12. (23, 8.) प्राप्नुवन्तु । left out in A. B. Ca.—l. 13. हे पुत्रस्त वज्रमिराहतेन्द्र A 2. Ca. पुत्रस्त वज्रमिराहतेन्द्र B. Bm. It is hard to say whether B has the original or a corrected reading.—कोषाणि प्राप्नुवन्तु B. Ca. कोषाणि वा चय्याः प्राप्नुवन्तु A.—l. 27. (23, 10.) यः चयदीचरो B. य इषतः । ईचर Ca. चय ईचरो A. All the MSS. of the text have चयत्.

P. 758. l. 22. (24, 3.) चतिरिष्यति B. Ca. प्ररिष्यति A.—l. 30. (24, 4.) वज्रकर्मन् A. वज्रकर्मन् B. Ca.—l. 31. यथा by conjecture.—P. 759. l. 1. यच नियतिः । यच नियतिः Ca. B. यच नियति A.—l. 2. From वत्सानां to प्रपुषां left out in Ca. सुदामन् सुपु प्रपुषां वंधव B, proprio motu.—l. 15. (24, 5.) मिषादयोऽप्यस्य सः A. मिषादयोऽप्यस्य Ca.—l. 16. कृते इति । कृताविति A 2. Ca. Cf. Brihaddevatā V. 838: प्रोतयेनम इति वैचदेवापुषी तु ते.—P. 760. l. 7. (24, 8.) वज्रमुषाः A. वज्रमुषाः Ca.—l. 8. सुममनाः A sec. m. असुममनाः A pr. m. असुरावमनाः B. Ca.

P. 761. l. 17. (25, 3.) उमुक्ता A 2. तमुक्ता B. Ca.—l. 18. हीनाणि A. हीनाणि B. Ca.—l. 26. (25, 4.) मुषि B. मुषि A 2. मुषा Ca.—P. 762. l. 14. (25, 6.) चयसंता (Bm only) चयसंती उद्योगसंती B.—l. 15. तंतस A 2. तंतस Ca. तंतस Ganap. 37, 20.—l. 25. (25, 8.) वृषभो MS. वृषभे A 2. Ca.—P. 763. l. 9. (25, 9.) ते गृधतः B. त्वं त्वः । गृधतः Ca. ते त्वतः गृधतः A.

P. 763. l. 18. (26, 1.) मूरसाता मूरसाती A 2.—l. 27. (26, 2.) प्रतिपाकयते । प्रविभाकयते Ca. प्रतिपाकयत A; deest in B.—P. 764. l. 11. (26, 4.) चहन् Pada, B. चहन् A 2. Ca. Bm.—l. 19. (26, 5.) चः Pada, A 2. चवः B. Bm. Ca.—l. 20. चत् is not explained in A. Ca; B has सत्कर्म instead of तत्कर्म.—l. 23. Before जती B. Ca insert हे रंद् त्वं जानिः.—l. 29. (26, 6.) हे रंद् A 2. हे मूर त्वं Ca. हे मूर रंद् त्वं B.—P. 765. l. 14. (26, 8.) प्रातर्द्वीपो Ca. प्रातर्द्वीपो A. B.

P. 766. l. 18. (27, 4.) तस्य शिवः B. Ca. शिवः A 2.—l. 19. चत् before चकात् deest

in A. Ca. इत् युष्मात् द्यस्मात् वस्मात् B. यत् युष्मात् द्यस्मात् वस्मात् Bm.—l. 29. (27, 5.) प्राग्भावे
A. पूर्वभावे B. Ca.

P. 767. l. 26. (28.) चांत्वच्च Ca. चांत्वच्च A 2. See Anukr. M. p. 22.—P. 768. l. 3.

(28, 1.) प्रजावतीः प्रजावत्यः संततिसहिताः पूर्वीः वृद्धः इन्द्राय इन्द्रार्थं उषसः उषःकालान् प्रति दुहाणाः
होर्गन्धः सुभवेयुः B. प्रजावतीः प्रजावत्यः संततिसहिताः सुभवेयुः Ca. प्रजावतीः प्रजारदोहमाना भवेयुः

A. pr. m. प्रजावतीः प्रजावत्यः सहिताः दोः A in marg.—l. 10. (28, 2.) अपि तु A. अपि च

B. Ca.—l. 29. (28, 4.) रेणोः B. Ca. रेणुक्ख रेणोः A.—l. 31. प्रदेशं B. प्रवेशं A. Ca.—

P. 769. l. 5. (28, 5.) कदेरिदं रूपं Ca after यच्छतु.—l. 6. संशयणत्वात् A. संश्लिष्टमाणात्वात्

B. Ca.—l. 14. (28, 6.) स्नेहयथ after मेदयथ B. Ca.—आप्यायनं कुरुत B. Ca. आप्यायं कुरुथ

A.—अग्नीरं विद्वंसंगलांगमपि B. Ca; deest in A 2.—l. 16. यागपरिषत्सु A. गपरिषत्सु Ca.

परिषत्सु B.—सर्वेदीयत A. Bm. सर्वे दीयते Ca. सर्वे दीर्यत B.—l. 21. (28, 7.) वत्सामियुक्ता

A 2. वत्सामियुक्ता B. Ca.—भवतीति B. भवतीति A. Ca.—l. 22. तटाकादौ A 2. तटागादौ B.

Ca.—l. 28. भवत ॥ भवत् A 2. भवेत् Ca. भवेयुः B.—l. 24. मा परिवृज्याः and न परिहरतु A.

P. 770. l. 12. (29, 1.) यंतः गच्छतः अगुः Ca.—l. 21. (29, 2.) व्यत्ययेन Ca and A 2

marg. after हस्ते.—इतीर्षं ॥ इतीर्यं A 2. Ca.—l. 22. वर्तमाना रायः ॥ वर्तमानान् रातयः Ca.

वर्तमानान् हिता रायः A.—l. 24. अभिवर्षति ॥ अभिवर्षति A. अभिवर्षयति Ca.—l. 25. सिध्यति

आद्यस्यति A. सिध्यति आग्नीयते Ca. मिमिक्षुः B.—P. 771. l. 9. (29, 4.) मिश्रतमो A 2. मिश्रि-

ततमो Ca. मिश्रिततमो B. मिश्रितमो Bm.—l. 31. (29, 6.) हिनक्षु A. हंतु B. Ca.

P. 773. l. 16. (31.) पृष्यस्व ॥ पृष्य A. Ca.—l. 18. रयिपति रयीणां A 2. Ca; deest in

Āsv.—P. 774. l. 1. (31, 2.) आ अजमन् B. अजमन् A 2. Ca.—l. 7. (31, 3.) युध्यमानं B. Cu

after कुत्सन्.—l. 8. सहाय्यार्थं ॥ सहायार्थं A 2. B. सहायं Ca.—l. 9. द्वा ॥ द्वा A 2. Ca.—

l. 12. तत्सहाय्यार्थं ॥ तत्सहायार्थं A 2. तत्सहायं Ca.

P. 775. l. 14. (32, 2.) प्राकाशयत् ॥ प्राकाशयत् A 2. B. Ca.—बलेन स्थापितं पर्वतं A. बलिना

स्थापितं Ca. बले स्थापितं B.—l. 16. गृणानः स्तूयमानः is inserted in B after अंगिरोमिः.—

वक्षस्व मृत्तिः A. वक्षवद्भिः Ca; left out in B.—P. 776. l. 2. (32, 4.) वक्ष्वाभिः ॥ प्रजाभिः

B. वक्ष्वाभिः A. वक्ष्वाभिः Ca.

P. 776. l. 28. (33, 2.) अस्वापयः after अशाययः Ca.—P. 777. l. 3. (33, 3.) तान्वच्च-

माक्षानुमयान् B. Ca.—द्विप्रकारान् after उभयविधान् Ca.—l. 23. (33, 5.) गोपतमः is not

explained in A. गवां सत्कृततमाः B. गवां संहृतसाः Ca. गवां संभक्ततमाः ?

P. 778. l. 19. (34, 3.) मृशं पिबते A. शक्नोति Ca; deest in B.—l. 20. वर्धयन्तो from

B.—l. 33. (34, 4.) Sāyana takes सं यत् as a participle from सं इ.

P. 779. l. 24. (35, 2.) Ca omits all from संक्षिप्येः to संयामान्. B gives a different

explanation, नीयसि संहरेः त्वं आजीन्, which is in Bm नीयसि संहरेः याजयेः आजीन्.—

P. 780. l. 3. (35, 3.) आत्मनि योजयेः B. Ca. आत्मना नियोजयेः A.—l. 9. (35, 4.) आह्रा-

दयंती A. आह्रादिताः B. Ca.—l. 11. From शोभनदीप्तिपयो to शोभनदीप्तिपुक्ता left out in

Ca; B has सुवचः शोभनदीप्तिपुक्ताः वचः स्यादुकराच्च संतु.

P. 781. ll. 5, 7, and 11. (36, 2.) वृजति S 1. S 3 sec. m. P 2. P 3 sec. m. A 2 text

and Comm. Ca. वृजति P 1. P 3 pr. m. S 2. S 3 pr. m. B.—l. 9. वीरवर्माकर्तुं A 2. वीर-

वर्मेणे कर्तुं B. Ca.

P. 782. l. 7. (37.) चर्वायच A 2. Ca. चर्वाक् Anukr.—l. 14. (37, 1.) स्वः सुतु वरणीयं

A. B. Ca. सुहृत्पण्यं is the usual explanation.—गुणवातं B. Ca. व्यतं A.—l. 24. (37, 2.) दीप्तिः A 2. दीप्ति Ca. दीप्ति B.—P. 783. l. 2. (37, 3.) पुरिष ॥ पुरिष A. The passage is left out in Ca, which has only सोमसचयं बहिर्पुरित्वर्थः; B has the same, but adds कीदृशा चचाः वायोः वि दक्षेत् वायोर्गमनमतिव्रमेत् यथा तथा गच्छतः ॥.—l. 11. (37, 4.) विनाश-यसि from B. Ca.—l. 18. (37, 5.) यातयिता A 2 sec. m. B. Ca. सातयिता A 2 pr. m. A more usual explanation would be सादयिता.

P. 785. l. 7. (39, 1.) सेव्यस्य from B. Ca.—l. 16. (39, 2.) युक्तश्च ॥ च युक्तश्च A 2. च युक्तश्च B. Ca.—l. 17. अभि योधत् B. प्रति योधत् A 2. Ca.—P. 786. l. 4. (39, 4.) सुहृत्वरणीयस्य A 2. सुहृत्वरणीयस्य B. Ca.

P. 786. l. 25. (40, 2.) Āsvalāyana gives the whole Pāda (अस्य to इन्द्र).—P. 787. l. 1. अपयं Ca. अयं A.—l. 8. (40, 3.) सम्यग्निधने: Ca before दीप्ति.—l. 23. (40, 5.) पारये A. Ca. पारये B. पारये (पारये?) Bm.—यद्यदि यस्य B. Ca.

P. 788. l. 30. (41, 4.) उपागच्छ तेन B. Bm. उपागतिश्च Ca. उपगतिश्च A 2.—P. 789. l. 9. (41, 5.) प्रजासु from B.

P. 789. l. 25. (42, 2.) B gives again the 'complete Commentary in this and the next verse. The following verses are in part complete, in part abridged.' From VI. 44, 6, however, it gives the complete Commentary, omitting only the Viniyogas, which, however, by and by are given again.' As formerly, it agrees more with A than Ca; while Bm henceforth closely agrees with Ca.—l. 29. अजेर्गत्वर्थात् भावसाधन B. अजेर्गत्वर्थः। तभावसाधना। Ca. अजेर्गत्वर्थाभावसाधन A.—l. 30. अन्य आह A. B. अन्यवाह Ca.—P. 790. l. 1. (42, 3.) Bm has इन्दुभिः अमृतेन जगत्क्रेदयितुभिः सोमेभिः etc.

P. 790. l. 24. (43, 2.) सुतमभिषुतो A 2. सुतमभिषुतो Ca. अभिषुतं B.—l. 30. (43, 3.) Ca gives as the beginning of this verse, अथ तृतीया। यस्य गा अंतरिति; but this is followed by the Commentary to the 4th verse: exactly the same occurs in B and Bm, but the latter adds after अतस्तं पिब, हे इन्द्र यस्य सोमस्य etc., giving its own Commentary on verse 3.—P. 791. l. 4. (43, 4.) पानेन A 2. अनेन B. Ca.

P. 792. l. 5. (44, 4.) अनुयाहकं A. अनुयाहकं Ca. Bm; deest in B.—l. 17. (44, 6.) विसार्यत A. B. विसार्य Ca. विसारणीयं Bm.—l. 19. यस्मिंश्चिद्रे ॥ यस्मिन् क्षेत्रे A. यस्मिंश्चिद्रे B. Ca.—P. 793. l. 5. (44, 8.) आत्मीयं B. आत्मीयं च A. आत्मीयं च Ca.—l. 15. (44, 9.) गमय यदा etc. A 2. B. अथ यदा etc. Ca. रथ ॥ Bm.—P. 794. l. 27. (44, 14.) B has only the second explanation, Bm as usually only the first.—P. 795. l. 24. (44, 17.) अनेन सोमेन B. अनेन सोमेन A 2. मनेन सोमेन Ca. Bm.—l. 25. अभिवेषान् A 2. अभिवेषान् B. Ca. Bm.—P. 796. l. 17. (44, 20.) सिंचतः चरतः Ca.—l. 18. आतस्तुः आतिष्ठत A 2. आतस्तुः आतिष्ठत B. अस्तुः आस्त्रितवतः Ca. अत अस्तुः आस्त्रितवतः Bm.—l. 26. (44, 21.) वृषा वृषासि हविर्भिः A 2. वृषा हविर्भिः B. वृषा वृषासि हविर्भिः सिंचसि Ca. वृषा असि हविर्भिः सिंचसि Bm.—P. 797. l. 5. (44, 22.) धनस्य B. साधनस्य A 2. साधन Ca.—l. 17. (44, 23.) सूर्योत्तम्यो ॥ सूर्योत्तम्यो B. सूर्योत्तम्यो A 2 pr. m. सूर्योत्तम्यो A 2 sec. m. Ca.—l. 26. (44, 24.) हेतुवर्भवि B. हेतुवर्भवि A. गर्भहेतुर्वि Ca. गर्भहेतुर्वि Bm. Cf. Rv. Bh. VIII. 2, 5 and 7.—l. 28. तं मन्वे Bm. तमन्वे Ca. त्वं मन्वे A 2. B.

P. 797. l. 34. (45.) अतिनिष्ठुत् B. अतिनिष्ठुत् A. Ca. Bm.—l. 35. पादनिष्ठुत् A.

B. Ca. . . Bm. — अतिनिवृत्त A. . . B. Ca. Bm. The *Anukramanī* has . . . —P. 799.
 [I. 2. (45, 6.) चक्षुः ॥ चक्षुः A. B. Ca. —P. 800. l. 4. (45, 13.) तंतस ॥ तंतसाय A. तंतसाय
 B. तस Ca. Cf. Rv. Bh. VI. 18, 6; Ganap. 37, 20. —l. 26. (45, 18.) चमि from
 Bm. —P. 801. l. 20. (45, 23.) सीमयं ॥ सीं च A. सीं A 2 sec. m. B 2. श्री रमा B 1;
 left out in Ca; Bm adds सं (meant for सीं) पूरणः at the end. —P. 802. l. 1. (45, 25.)
 . . . वेद्र ॥ . . . वेद्र A 2 pr. m. . . वेद्र A 2 sec. m. Ca. . . वेद्र B. —l. 7. (45, 26.)
 . . . नायितुं B. Bm. मापयितुं A. Ca. —l. 20. (45, 29.) त्वां from B. —l. 29. (45, 31.) Ca has
 in the margin, written by a later hand, वृषुर्नाम रावर्षिः काष्ठित. A 2 also has in
 the margin रावर्षिः; marked to be inserted after नाम. —l. 30. विजने Ca. Bm. Manu.
 निर्वने A 2. B. —The Calcutta edition of Manu reads चक्षोः, the Bombay editions वृषोः
 instead of वृषोः, but Jolly reads वृषोः. See M. M., History of Ancient Sanskrit
 Literature, p. 494. —महायज्ञाः A 2. B. Ca. महातपाः Manu. —P. 803. l. 1. कुले Ca. A.
 Bm. कुले B. —जातितो A. B. ज्ञातो Ca. Bm. —l. 11. (45, 33.) तत्तं ॥ तत् B. A. नूनं Ca.
 तं Bm. —l. 13. धनस्य वा A; deest in Ca. धनस्य वादो B.
 P. 803. l. 25. (46, 1.) यथाचः ॥ यथाचः A. B. चयः Ca. —P. 805. ll. 6–7. (46, 6.)
 पिश्वानि A 2. B. Bm. पिश्वानि Ca. —पिश्वानि A 2. Bm. पिश्वानि B. Ca. —l. 21.
 (46, 8.) राजनि A. B. जने Ca. Bm. —P. 806. l. 2. (46, 9.) श्रुपेरितं ॥ सर्वपेरितं च A.
 सर्वपेरितं B. प्रेरितकृतं Ca; omitted in Bm. —l. 9. (46, 10.) चतमो चतमो Ca. —l. 16.
 (46, 11.) यथादा before पणिनः A. B. Ca. Bm, but Bm leaves it out after वाणा. —
 P. 807. l. 1. (46, 13.) महतो धनस्य from Ca. —l. 2. प्रेरयसि Ca. Bm. प्रेरये A; wanting
 in B. Again, in the next verse B has प्रेरये: corrected in B 2 to प्रेरयसि, and the
 second time प्रेरयसि. A has प्रेरये: and प्रेरयसि; Ca प्रेरयसे and प्रेरयसि; in Bm it is
 wanting. —l. 12. (46, 14.) गृहीतये A. गृहीते Ca. Bm. गृहीता गृहीति B.
 P. 808. l. 13. (47, 3.) यमोर्षी etc. Cf. Sat. Br. I. 5, 1, 22. —P. 809. l. 7. (47, 6.)
 . . . चासिंचल A 2. B. चासिंचलं Bm. Ca. —सर्वेद्रं हि A. सर्वेद्रं B 1. सं च हि Ca. Road पूरयस्व ऐंद्रं
 हि? —P. 810. l. 30. (47, 12.) मयरहितं A. B. Ca. Bm; probably to be corrected into
 . . . रहितत्वं. —P. 811. l. 5. (47, 13.) तद्विषयं Bm. Ca. विषयं A 2. B. —l. 15. (47, 14.)
 चक्षुः चक्षुः B. Ca. Bm. In A 2 the whole passage is wanting. चक्षुः! —l. 17. अप-
 यार्थान् ॥ अययार्थान् A. B. Ca. Bm, and again अययार्थान् A. B. Ca. —P. 812. l. 4. (47,
 16.) पूर्वमपरं ॥ पूर्वत इत्येवं A. पूर्वं ॥ त इत्येवं B. पूर्वत इत्येवं Ca; Bm has अन्यमर्थं पूर्वमपरं
 प्ररक्षरं. —अतिहारेण B. Ca. Bm. . . हारेण A 2. —l. 5. वर्धमानानां from B. —l. 22. (47,
 18.) प्रतिनियतदर्शनाय A. नियतं Ca. Bm. प्रतिदर्शनाय B. —P. 813. l. 7. (47, 19.) From
 पच; to श्रुषो: left out in Ca. Bm. —l. 16. (47, 20.) निर्वनं B. Ca. Bm; deest in A 2. —
 l. 17. नोक्तान् (नाक्तात् P. C 2) अतः सापि रचतु A. चक्षुः अतः ॥ कारयात् हे वृहं etc. Ca.
 Bm; left out in B. —l. 18. प्रवेद्यः Ca. प्रवेद्य A. प्रवेद्य B. Bm. —P. 814. l. 3. (47,
 22.) प्रायच्छत B. . . प्रायच्छत A 2. . . प्रायच्छति Ca. Bm. —l. 15. (47, 24.) तद्वर्धति A 2. Ca.
 तद्वर्धति B. Bm. —P. 815. l. 9. (47, 27.) इन्द्रो वृषाय etc. Cf. Taitt. S. VI. 5, 1, 1, and
 V. 2, 6, 2. —l. 16. (47, 28.) शीघ्रगामी ॥ शीघ्रगामिनं A. B. Ca. Bm. —l. 28. (47, 29.)
 वृषत् from Bm. —l. 31. वधवर्मणः A. Ca. शब्दवर्मणः B and Nir. Roth. Nir. SS. has
 वधः in the text, but वधः as var. lect.

P. 816. l. 27. (48.) मासलोऽन्ता A 2. Ca. M1 after अनुदुप्. Cf. Anukr. M. p. 23.—
तृतीयो द्वादशक इति Anukr. Paribh. 7, 1. तृतीयो द्वादशकेति Ca. तृतीयो द्वादशको चष्टकेति B.
तृतीया द्वादशका त्र्यष्टकेति A.—P. 819. l. 17. (48, 8.) कर्तरि ॥ कर्तारं A. B. Ca. कतरि Bm.—
l. 23. (48, 9.) सर्वत्र लोके A 2. अस्त्र सर्वस्त्र लोकस्त्र Bm. सर्वस्त्र लोकस्त्र Ca. लोके B.—P. 820.
l. 10. (48, 11.) यागाय B. Bm. यामाय A. Ca.—l. 20. (48, 12.) यांती and आगच्छंती A 2.
याति and आगच्छति B. यांती and आगच्छति Ca. आयाती Bm.—P. 821. l. 9. (48, 15.) पूषणं
पोषकं from B. Bm.—l. 21. (48, 16.) दोद्रावति ॥ दोद्रावयति A 2. Ca. दोद्रावति: B.—
l. 28. (48, 17.) सखाभूति: A 2. B. सखिभूति: Ca.—l. 30. उतापि च Bm. उतापि B. मोत मा
च A 2. Ca.—P. 822. l. 14. (48, 19.) न्हि पूरण: B. Bm at the end.—l. 29. (48, 21.) बलं
वृषहं ॥ बलं वृषहन् A 2. B. Ca. Bm.—P. 823. l. 6. (48, 22.) From सलदेवो to सलदेवो only
in A 2, and partly in B.—l. 8. तत्तत: Bm. तत: A 2. B. Ca.

P. 823. l. 21. (49, 1.) उपलक्षणं A 2. B. °णार्थं Ca.—सर्पुं B. Ca. सर्वस्त्र A 2.—l. 28.
(49, 2.) शिमुं क्षणं धयवदिति सहसो etc. Ca.—P. 825. l. 29. (49, 7.) P. C 2 have a lacuna
after धर्षितुमश् to वृष्या तर्पयथ at the end of the 11th verse.—l. 29. (49, 8.) वचस्त्रा
वचसा Ca. Bm.—P. 826. l. 26. (49, 11.) जमस्तलं Ca. Bm. जमस्तलं A. B.—l. 27. देश-
क्षिप्रं A. देशक्षिप्र: B. Ca. Bm.—P. 827. l. 1. (49, 12.) ईरकाय B. मारकाय A 2. पीरकाय
Ca.—l. 2. बलिने A 2. बलाय B. Bm. बलि Ca.—चिप्रगमनाय A. चिप्रगमिने B. Ca. Bm.—
l. 11. (49, 13.) पृथिव्यां संबद्धानि A 2. पृथिव्यां संबन्धात् B. पृथिव्या: संबद्धान् Ca. Bm.

P. 829. l. 1. (50, 3.) महो महत् Bm. बृहन्महत् A. Ca. महत् B.—l. 8. (50, 4.) हतास:
Bm. आहतास: A 2. B. Ca.—l. 9. अहिंसिता: A 2. B. अहता: Ca. Bm.—l. 16. (50, 5.)
पोषको ॥ पूषको A 2. प्रेषको Ca; deest in B. Bm. Cf. VI. 48, 15. The MSS. have
very often पूषको for पोषको.—l. 28. (50, 6.) प्रदेयात् Ca. प्रदयात् B. Bm; left out in
A.—P. 830. l. 27. (50, 10.) परिचरयन्ते: A. परिचरके: Ca. परिचरके: B. Bm.—P. 831.
l. 6. (50, 11.) चद्राश्च A 2. खेद्राश्च B. Bm. Ca.—l. 30. (50, 14.) लक्षरहित: A 2. B. अनन-
रहित: Ca. Bm.

P. 832. l. 17. (51, 1.) °यो: प्रियं Bm. °यो प्रियं B. °योरिति प्रियं Ca. °योरतिप्रियं A 2.
M1.—P. 833. l. 21. (51, 5.) वासयितारो A 2. निवास° B. Ca. Bm.—P. 834. l. 6. (51,
7.) तच्च पापं मा कर्मा B. तच्च पापं कर्म Ca. तच्च पापं कर्म A 2.—l. 18. (51, 8.) अतस्तेन B. Bm.
यत° A 2. Ca.—P. 835. l. 10. (51, 11.) चाम निवासभूमिं Ca. Bm. चां ता निवास तादृशा:
भूमिं B. चां भूमिं A.—l. 22. (51, 12.) जनं संघं A 2. जनसंघं B. Ca. Bm.—P. 836. l. 4.
(51, 14.) अदातारं A. B. आदातारं Ca. Bm.—अदनशीलं B. Bm. अदान° A 2. दर्शन°
Ca.—l. 5. आदानपर: A. Ca. Bm. अदान° B.

P. 836. l. 29. (52, 1.) दियचुरास ॥ दयचुरास B. Bm. दयचुराह Ca. दयचाह A.—
P. 837. l. 9. (52, 2.) स्वस्त्राधि° ॥ स्वस्त्राधि° A. स्वाधि° B. Ca.—l. 19. (52, 3.) दूयमाणां
Ca. Bm. दूयमाणां A. दूयमाणां B.—P. 838. l. 19. (52, 7.) निषसा भवत A. उपनिषा
भवन्तु B 2. उपनिषया भवन्तु B 1. उपविशत Bm. निषीदत उपविशत Ca.—l. 30. (52, 10.)
तक्षिंस्त्राक्षिन् A 2. तक्षिन् B. Ca. Bm.—P. 839. l. 10. (52, 12.) यथानुपूर्वी A. B. Ca. Bm.—
l. 20. (52, 13.) अपिचिद्वा MS. चिद्वा A 2. B. Ca.—l. 26. (52, 14.) चित्तेऽव° ॥ चित्तेव°
A. B. चित्तेव° Ca. चित्तेन M1.—P. 840. l. 5. (52, 15.) माया from B 2.—l. 6. क्मायां
front Ca. Bm.

- P. 841. l. 8. (53, 3.) दातुमिच्छतं A 2. दातुमिच्छतं B. अदातुमिच्छतं Ca. Bm.—P. 842. l. 12. (53, 10.) अदा from Ca.
- P. 843. l. 27. (54, 9.) तव Bm. ते A 2. B. Ca. M 1.
- P. 844. l. 10. (55, 1.) Ca has after संगच्छावहे the remark यदा आवामित्वावाचरजोये वामिति भवति। आवां सचावहे इति संबंधः ॥.—P. 845. l. 1. (55, 6.) निगृभाः etc.: cf. Nir. VI. 3.
- P. 845. l. 22. (56, 4.) सुतेद्र A. B.—यदुद्दिश Ca. यमुद्दिश त्वां A. यत् यमुद्दिश त्वा B. यत् त्वा त्वामुद्दिश Bm. It was probably यद्वनमुद्दिश.—l. 23. सु only in B. Bm.—P. 846. l. 3. (56, 6.) सर्वदा deest in B. Bm.
- P. 846. l. 21. (57, 4.) इंद्रः after यद्यदा A. B. Ca. Bm; but Bm omits it before रितो.—रितो A 2. परितो Ca. रितः परितो Bm. रितोपरितो B.—l. 25. (57, 5.) इंद्रश्च after देवश्च by conjecture. B. Bm insert it at the beginning of the verse.—l. 30. (57, 6.) यथां before आकर्षति by conjecture.
- P. 847. l. 1. (58.) वैश्वदेवश्च A. पीष्णश्च C.—l. 11. (58, 1.) प्रकाशिन ॥ प्रकाशिन Ca. प्रकाशे A. B.—l. 12. एकं after अन्वत् by conjecture. All from मुक्कृष्यत्तया to अहनी अहश्च is left out in B, from मुक्कृ to यजतं also in Ca.—l. 15. प्रकाशयिता A 2. प्रकाशयि B. प्रकाशयति Ca. Bm.—पुष्प from Ca. Bm.—l. 17. यच्चियं ते अन्वद्यच्चियं ते अन्वदिति वा A. Ca. यजतं ते अन्वद्यच्चियं ते अन्वत् B and Nir.—अहनी A. B. Ca. ते च Nir.—कर्मणा Ca. कर्मणी A. B. कर्म Nir.—च after सर्वाणि deest in B and Nir.—P. 848. l. 5. (58, 3.) ओत्सुका ॥ ओत्सुका Bm. Ca. ओत्सुका A 2. ओत्सुका B.—महिषीत् ॥ माहीषीत् A. B. Ca. Bm, a common mistake of the MSS.—l. 6. Sāyana mistook the voc. हतु for the nom. हतः.—l. 14. (58, 4.) अक्षिनीर्वरणाया A 2. B. अक्षिनी वरणादयो Ca.—l. 16. वा deest in Bm. Ca.
- P. 849. l. 4. (59, 2.) श्रूयते Ca. श्रूयते A. B.—l. 9. (59, 3.) संगती from B. Ca.—l. 18. (59, 4.) जोषं after प्रीतिकरं repeated in A. B. Ca. Bm.—l. 19. वाक् only in A; and struck out by a later hand in A 2.—l. 20. मन्त्रयः Ca. मन्त्रयः B. Bm. मन्त्रयः A.—The passage from Yaska is left out in B; Ca concludes with सुतेष्वित्यादि.—l. 21. तेष्वास्व वर्धयितारो न A; not in Nir.—l. 22. योऽयं ॥ अथ योऽयं Nir. जोषं A.—l. 30. (59, 5.) Some substantive is required after आपकान्; it was probably दिवसान्.—P. 850. l. 5. (59, 6.) पदानि अवयवभूतान् A 2. पदानि वचनभूतान् Ca. मदां चिंश-त्पदानि वचनभूतान् Bm; wanting in B.
- P. 851. l. 14. (60, 1.) वसुसमूहश्च Ca. Bm. वासयितव्यश्च B; deest in A.—P. 852. l. 12. (60, 5.) मृकृतिरपद्याकर्मा, Nir. X. 16 has मृकृतिरपद्य, cf. ib. 15.—P. 853. l. 9. (60, 10.) तमीलिविति संबंधः Ca. Bm after करोति.
- P. 854. l. 14. (61.) The Rig-vidhāna reads आवांतं, विजः। नित्यं जपेत्, and वाच्यी.—P. 855. l. 2. (61, 2.) पारावाची A. पाराची Ca; not in B, where all is left out from इयं नदीरूपा to the end.—l. 15. (61, 4.) क्रियायां from B.—P. 856. l. 6. (61, 9.) Ca. Bm have अतावरी उदकवती at the beginning of the verse, but omit from तथा to अति नयतु. A and B read अतावरी, against the text. उदकवत्यः both in Ca and Bm shows that they also had originally अतावरी.—l. 7. अति नयतु B. अति नयतु A.—l. 8. इंद्रसीति Ca. इंद्रसः A. B.—l. 31. (61, 13) यशोमिः A. पशुमिः Bm. Ca; deest in B.—l. 32. वा from Ca.

ASHTAKA V.—B, as before, gives only an extract of the Commentary from the beginning of the fifth Ashtaka. B₁, however, is more complete; and as the two MSS. begin to differ, the various readings of each have been noted, where they seemed to be of importance.

P. 859. l. 13. (62, 1.) प्रसंती प्रसवंती ॥ प्रसजवंती प्रसुवंती A. प्रसजवंती B. Ca., प्रसवंती B₁.—अक्षरन्विती ॥ अक्षिणी (twice) अक्षरन्विती P. C 2. अक्षरन्विनी A; not in B₁. B₄. Ca.—l. 14. अर्चनीयमंभसाधिः A. मंभसाधिः B. अग्रनीतमंभसाधिः Ca. B₁.—l. 17. तमोनिवारणात् परि युयु० ॥ तमोनिवारणात् पर्युयु० Ca. B₁. ०यान्पर्युयु० A.—P. 860. l. 5. (62, 3.) परिग्रयनाय C 2. ०नायि A 2. ०नार्थं B₁. Ca.—क्षिपतां A 2. क्षिपति B₁. Ca.—l. 18. (62, 5.) शस्त्रिः B. Ca. शस्त्रिण B₁; left out in A 2.—l. 20. वलनग्रीवी ॥ वलन० A; deest in B₄. वलन० or वलान० B₁. वलान० Ca. Cf. Un. I. 20.—l. 21. दर्शनीयो A 2. C 2. इत्थो B₁. Ca.—P. 861. l. 3. (62, 7.) रथाक्षौ A 2. रक्षिणी Ca. रक्षिणी B₁.—l. 23. (62, 9.) मध्यम० Ca. sec. m. उत्तम० A. Ca. B₁.—l. 24. ननु before मनुष्याणां A and Ca, the latter giving ०यामिद्रोहात्म० to मनुष्याणां in the margin. न तु B₁. Ca. sec. m.; not in P. C 2.—०द्रोहादिमल० Ca. B₁. ०द्रोहादिचमां A.

P. 862. l. 26. (63, 2.) The words from गृहं रिषो to अस्त्रदीपं, with the exception of गृहं before रिषो, which is given by conjecture, are taken from Ca. B₁ omits all from न हिंसात् अंतरः to न हिंसात्तथा रषां.—P. 863. l. 3. (63, 3.) तुष पुष नच Ca. P. C 2. तुष नच A. नच पुष नच नच B₁.—०द्यात्तीकृतवतः Ca. sec. m. ०द्यात्तीकृतवतः Ca. pr. m. ०द्यात्तीकृत० B₁. ०द्यात्तो कुर्वतः A 2. ०द्यात्तीकुर्वतः C 2. C 4.—l. 16. (63, 5.) रषवी वा B₁. Ca. भषवी A 2. रषवी C 2. C 4.—l. 17. अयितुं A. अयर्थं Ca. अयोर्थं B. अर्थं B₁.—l. 18. प्रज्ञानामसु A 2. C 2. प्रज्ञानना० B₁. Ca. See Naigh. III. 9.—l. 29. (63, 6.) अन्वपतन् B₁. अनुपतन् A. B. Ca.—P. 864. l. 4. (63, 7.) संपर्चनीया Ca. संपर्चनीत्यर्थनीया B₁. संपर्चनीयो A 2. C 2.—l. 5. अनु प्रासर्जि B₁. अनुपा० Ca. अनु उपा० A 2. अनुपार्जि C 2.—l. 10. (63, 8.) वा वां B₁. वा वां Ca. वां युवां A 2. C 2.—l. 22. (63, 9.) रषानन्वा A. पुषवान्नवानन्वा Ca. B₁. P; left out in B₄.—l. 23. अनुगुणा B₄. अनुगुणाः A. Ca. B₁.—l. 31. (63, 10.) अपि C 2. अधि A 2. B₁. Ca.

P. 865. l. 29. (64, 3.) श्रुण्वथा बाधति तथा C 2. श्रुण्वि A 2. B₁. Ca.—P. 866. l. 13. (64, 5.) प्रीतिं C 2. प्रति A 2. B₁. Ca.—l. 15. भवसि MS. बहसि A 2. Ca; deest in B₁ and C 2.—या दर्शिता MS. या दर्शिना A 2. B₁. Ca; deest in C 2.

P. 867. l. 1. (65, 1.) जीगर्तिः A 2. C 2. B₁. Ca. Nir. has जिगर्तिः, but जी० var. lect. in Nir. SS.—l. 16. (65, 3.) हविषां दावे C 2. हवींषि प्रदावे A 2. B₁. हवींषि प्रवे Ca.—l. 25. (65, 4.) नि बह्व ॥ निर्वह्व A 2. B₁. Ca. बह्व C 2. Perhaps Sāyana read निः क for निष्म.—P. 868. l. 12. (65, 6.) नातब्बं A 2. B₁. Ca. C 2. नंतब्बं M₁.

P. 868. l. 16. (66.) तुरायेति B₁. Âsv.; deest in A 2. C 2. Ca. M₁.—l. 23. (66, 1.) रूपं and विदुषे from P. C 2. गच्छद्वसुवतं चिकितुषे लोचि B₁.—P. 869. l. 8. (66, 3.) सर्वज्ञाता ॥ सर्वज्ञाति A. Ca. B₁. B₄.—l. 9. भवनाय B₁. सवनाय A. Ca. B₄.—l. 16. (66, 4.) वर्तमानत्वात् A 2. B₁. Ca. वर्तमानाणां C 2. M₁.—l. 17. तेषाम० C 2. ताम० A 2. नाम० B₁. Ca.—l. 25. (66, 5.) उच्चारयंतः A. B. Ca. धारयंतः P. C 2.—l. 27. ०हविर्दानो A 2. B₁. Ca. ०हविर्धानो M₁. ०हविर्दानो C 2.—P. 870. l. 5. (66, 6.) एषु येयु MS. येयु A 2.

B.1. Ca. तेषु C 2.—l. 22. (66, 8.) दीप्तकायि P. C 2. दीप्तकाया A pr. m. दीप्तका A sec. m. द्योत दीप्तका B.1. दीप्तकाया Ca. दीप्तकाय B.4.—P. 871. l. 1. (66, 9.) य ॥ इय. A. Ca. इयात् P. C 2. इम B.1.—l. 2. राजपुत्र ॥ राजः पुत्र A. P. C 2. Ca. B.1; deest in B.4.—l. 14. (66, 11.) भावमानच्छधि A 2. भावमानं चधि B.1. Ca. भावमानच्छधि भावमानामुधं B.4.

P. 871. l. 29. (67, 1.) संयच्छतः C 2. संयच्छतः A 2. Ca. संगच्छः B.1.—P. 872. l. 11. (67, 3.) वा after कूयमानी A. Ca. B.1.—l. 12. यी ॥ वा यो A 2. B.1. Ca. C 2.—l. 19. (67, 4.) प्रभूती B. प्रभूतांती A. Ca.—P. 873. l. 3. (67, 6.) सानु C 2. सानु A 2. B.1. Ca.—l. 6. भासिरिति C 2. भासीति A 2. B.1. Ca.—l. 30. (67, 9.) यथैययन्तो जनाः P. C 2. यथै यजः A. यथ यजः Ca. यथै B.4. यथै यज B.1.—l. 31. न यजयुक्ताः B.4. यजयुक्ता न A. Ca. B.1.—P. 874. l. 1. कुर्वत इ° MS. कुर्वती° A 2. कुर्वती° B.1. Ca; deest in C 2.—पुनंतीति पुत्राः । न पुत्रा चपुत्रा इत्यर्थः । P.

P. 874. l. 30. (68, 1.) °नामामु B.1. Nir. °नाममु A 2. नाम मु Ca. C 2 has °नाम-मुडीति.—P. 875. l. 5. (68, 2.) Four leaves are wanting in A 2. The lacuna extends from this verse to VII. 1, 2. Consequently for this part A is represented only by P and C 2.—l. 7. सखिण C 2. सखिण B.1. Ca.—l. 23. (68, 4.) सुतिमिर्वर्धयति B. Ca. सुत्वा वर्धति वर्धयति P; left out in C 2.—P. 876. l. 2. (68, 5.) प्रायित् P. C 2. प्रायित Ca. B.4. °प्रायति B.1.—l. 22. (68, 8.) महतोयु° MS. महतो यु° C 2. B.1. Ca.—l. 29. (68, 9.) सखाये आसया राक्षां शासकाय B. Ca. सखायोश्चाक्षां शासकाय P. C 2.—P. 877. l. 2. शोषिषा° तेजसा युक्तः P. C 2. B. Ca, omitting this, have शोषिषा दीप्या after बावापृथिवी.—l. 16. (68, 11.) पाषिषु B. Ca. पाषि P. C 2.

P. 877. l. 21. (69.) गायगारिदेवत° Åsv. Comm. गायगारि देवत° Ca. गायगारिदेवत° P. C 2. गायगारिदेवत° Åsv. text. गायगारिदेवता° B.1.—l. 30. (69, 1.) कर्मणो left out in B. Ca.—l. 31. सेवेयां ॥ सेवेयां P. C 2; left out in B. Ca.—P. 879. l. 1. (69, 5.) विषकमाये not in B. Ca.—l. 11. (69, 6.) सोमनिधानः ॥ सोमनिधानः P. C 2. सोमनिधानाः B.1; deest in B.4. Ca.—l. 16. (69, 7.) मध्वोऽस्य मद्करं सोमं सोमस्य सोमं° P. C 2. अस्य सोमस्य इमं सोमं मध्वः मधुरं Ca in marg. मध्वः मधुरस्य मधुरं अस्य सोमस्य इमं सोमं B.4. The whole passage omitted in B.1.

P. 880. l. 2. (70.) The sūtra घृतवती भुवमानामभिधियेन्द्रं चसुभिर्वाजवज्रिः etc. is omitted in P. C 2. B.1. Ca.—l. 14. (70, 1.) भारणेन B. Ca. भारणेन P. C 2.—वज्रकार्ये वा भवतः B.1. Ca. वज्रकार्येति भावः P. C 2.—l. 23. (70, 2.) बुद्धसंख्याविति; the Nir. SS. reads चबुद्धसंती with Devarāga. Cf. Nir. Roth, Erläuterungen, p. 52.—P. 881. l. 14. (70, 4.) यागाः प्रवर्तते B. Ca. यानः प्रवर्तते P. C 2.—l. 20. (70, 5.) उदकार्यकर्माणी Ca. B.4. °उदकार्ये. कर्माणी P. C 2. उदकार्यं कर्मणी B.1.—l. 30. (70, 6.) विश्वशंसुवा सर्वस्य भावयित्री from B.4.

P. 882. l. 5. (71.) इत्यनूतिष्ठत् is wanting in Åsv.—l. 13. (71, 1.) सवनाय सुवनाय etc. ॥ सवनाय सवनाय सवनाय दानाय वा P. सवनाय सवनाय दानाय वा C 2. सवनाय दानाय वा B.1. Ca. सवनाय दानाय B.4. It might have been सवनाय सुवनाय प्रेरणाय दानाय वा.—l. 27. (71, 3.) सुखकारिभिः P. सुखकरैः B. Ca; left out in C 2.—l. 31. ग्रयुः taken from B. Ca.—नोऽश्वाक् is repeated before माविः in P. C 2. Ca. B.1.—P. 883. l. 7.

(71, 4.) अवसाने B1. अवसानेऽवसाने Ca. अवसाने सानी C2.—l. 21. (71, 6.) किंच बह्वक्ष्या Ca. C2. B1. किं बह्वक्ष्या B4.

P. 883. l. 24. (72.) ऐन्द्रासोमं C2. B1. Ca. सोमं Anukr. M., but Colebrooke's Anukr. MS. has सोमं. Cf. Rv. Bh. IV. 28, and सोमारौद्रं in VI. 74, given by our MSS. as well as by the Anukr. MSS., corrected in Anukr. M.—l. 31. (72, 1.) प्रतमानि C2. प्रतमानि B1. Ca.—P. 884. l. 1. असंभयतं च जानात् ॥ असंभयतं वा जानात् C2.

असंभयतं वा जानात् Ca. असंभयतं B4. असंभयतं वा जानात् B1.—l. 8. (72, 2.) व्युच्छंती ॥ व्युच्छंती व्युच्छं Ca. व्युच्छंती व्युच्छं B.—l. 9. संभनहेतुना MS. संभनेन हेतुना B1. Ca. संभनहेतुना C2.—P. 885. l. 1. (72, 5.) अचणीयं MS. अचणीयं B1. Ca. C2.—l. 2. श्रुतिस्त्वाभिभाषकं from B4.

P. 885. l. 7. (73.) Some words are left out after वसुनीति (वसुनि B1. Ca.), which are to be supplied in this manner: स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । सूचितं च । बृहस्पतिः समवेद्यवसुनि. Cf. Rv. Bh. VII. 11, 2.—P. 886. l. 2. (73, 3.) संभक्तकामः ॥ संभक्तकामः P. C2. संभक्तमिच्छन् Ca. B4. संभक्तमिच्छन् B1.—अपः is omitted in the Comm. in B1. C2. Ca.

P. 886. l. 28. (74, 3.) अपयतं MS. अपयतं C2; deest in B1. Ca.—शिशिलबन्धं ॥ शिशिलं बन्धं P. C2. शिशिलबन्धं B1. Ca.

P. 887. l. 9. (75.) जगत्यां C2. Ca. Anukr. जगत्यायां B1. जगत्यादि M1.—l. 15. इवसुतिरूपत्वात् etc. Ca. इवसुतिरूपनिमित्तदेवताके P. C2. इवसुतिरूपत्वात् B1.—l. 21. संपतंतीति Âsv. संपतंती B1 sec. m. Ca. संपतंति B1 pr. m. C2.—P. 888. l. 20. (75, 4.) समनस्तेव from B. Ca. इव stands for यथा, otherwise we might write त्वजंती.—l. 22. दुर्यगिभ्यां निः Ca. अर्यगिभ्यां निः P. C2; omitted in B1. The sūtra is not to be found in the Un., where दुर्यि and अर्यि are formed by a different rule.—l. 24. आचरंती B1. Nir. आचरंती C2. Ca. M1.—P. 890. l. 17. (75, 10.) भेशिष्ट ॥ मा रिष्टा P. C2. माष्ट B4. मा इशिष्ट Ca. B1.—l. 31. (75, 11.) शर्म शरणं प्रयच्छंतु A. शर्म यच्छंतु Ca. Nir. शर्म यच्छंति B1.—P. 891. l. 4. (75, 12.) बृहा from B. Ca.—l. 19. (75, 14.) B1. Ca. have वर्तमानः for वर्तिनि.—l. 24. B1. Ca. have जानन्मुमान् पुषमना भवति पुंसर्तविति यास्तः । बह्वमनस्तः पुमार्थं धन्विनं विद्यतः सर्वतः परि पातु रचतु ॥ The text printed from C2.—P. 892. l. 20. (75, 18.) उदतरं ॥ उद तुभं P. C2. Ca. उद B.

On page 30, line 31 of Varietas Lectionis, *dele* from MSS. to सोमं.

ऋग्वेदसंहिता

सायणाचार्यविरचितमाधवीयवेदार्थप्रकाशसंहिता

शार्मण्यदेशोत्पन्नेनैंगलण्डदेशनिवासिना मोक्षमूलरभट्टेन संशोधिता

गोतीर्षाभिधाननगरे

विद्यामंदिरसंस्थानमुद्रायंचालये मुद्रिता

संवत् १९४७ वर्षे

॥ द्वितीयमंडलाद्विषमंडलपर्यंत ॥

॥ अथ द्वितीयं मंडलं ॥

शतर्चिनां प्रथमं मंडलं व्याख्यातं । अथ गार्त्तमदं द्वितीयं मंडलं व्याख्यायते । त्वमपि बुभिरित्वादिभ्यं द्वितीयं मंडलं । चत्वारोऽनुवाकाः । तेषु प्रथमेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र त्वमपि बुभिरिति षोडशर्चं प्रथमं सूक्तं । मंडलद्रष्टा गृत्समदश्चविः । स च पूर्वमांगिरसकुले मुनहोचक्ष पुत्रः सन् यज्ञकाशेऽसुरिर्गृहीत इद्रेण मोक्षितः । पश्चात्तद्वचनेनैव भृगुकुले मुनकपुत्रो गृत्समदनामाभूत् । तथा चानुक्रमणिका । य आंगिरसः ग्रीनहोचो भूत्वा मार्गवः ग्रीनकोऽभवत्स गृत्समदो द्वितीयं मंडलमपन्नदिति । तथा तक्षिव ग्रीनकस्य वचन-मृष्यमुक्रमणे । त्वमपि इति गृत्समदः ग्रीनको भृगुतां गतः । ग्रीनहोचः प्रकृत्वा तु य आंगिरस उच्यत इति । तस्मात्तद्वचनद्रष्टा ग्रीनको गृत्समदश्चविः । अगती ह्यदः । मंडलादिपरिभाषयापेक्षं । अथौगुक्रमणिका । त्वमपि आगतं त्विति ॥ प्रातरनुवाकाध्विर्गोशस्त्रयोर्जागते ह्यदसीदमादिसूक्तद्वयं विनियोगः । त्वमपि बुभिरिति सूक्ते । आ० ४. १३ । इति सूचितत्वात् ॥ उपाकरणयोत्सर्जनयोरप्याथा विनियुक्ता ॥

त्वमपि बुभित्वमांशुपुष्टिणस्त्वमद्भस्त्वमश्मनस्परि ।

त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥ १ ॥

त्वं । अग्ने । द्युऽभिः । त्वं । आऽपुपुष्टिणिः । त्वं । अत्ऽभ्यः । त्वं । अश्मनः । परि ।

त्वं । वनेभ्यः । त्वं । ओषधीभ्यः । त्वं । नृणां । नृऽपते । जायसे । शुचिः ॥ १ ॥

हे अपि अग्न्यादीनादिगुणविशिष्ट हे नृणां नृपते । नृणां मनुष्याणां मध्ये ये नरा यष्टारः सन्ति तेषां विशेषणं पीकयितः । यद्योभाभ्यां पदाभ्यां बहुलं नित्यस्वामित्वं च प्रतिपादयति । सर्वेषामपि नराणां नित्यपालकत्वार्थः ॥ गुणमित्यस्य निघाताभावश्चादसः ॥ तादृश हे देव त्वं बुभिर्यागदिवसेर्निमित्तभूतेर्जायसे ॥ यागार्थं मधने-नोत्पन्नस्य इत्यर्थः । यद्वा तादृशीर्दिवसेः सहितो जायसे । तत्तथागदिवसेषु प्रसिद्धो भवसीत्यर्थः । तथा त्वमा-नुपुष्टिर्जायसे । आ सर्वतो दीप्यमानो भवसि ॥ आऽपुपदे मुच दीप्तावस्थितस्य सगंतस्य ह्यदसमिदं रूपं । यद्वा आमु ग्रीधं मुच दीप्तः सन् यतः स सेव्यत इति । आमु मुचं शोकं सनोति ददाति शत्रुभ्यो द्वाहादिभि-त्वामुपुष्टिः ॥ तादृशो भवसि । एवं सर्वत्र प्रतिविशेषणं जायस इति धोष्यं । हे अपि त्वमग्ने वृष्यद्वेभ्यो जायसे वैश्वरूपेण वाडवरूपेण वा समुद्रोदकेभ्यः । अरुद्धो मेघात्पाषाणाद्वा परि जायसे । यो अश्मनोर्-तरिधिं जवान् ॥ २. १२. ३. ॥ इति हि मंत्रांतरं । त्वं वनेभ्यो वृषादिसमूहेभ्यो द्वावरूपेण । त्वमोषधीभ्यो वैश्व-नररूपेण । एवं महाभूतभावस्त्वं मधनेनोत्पन्नः सन् सर्वात्मको भवसीत्यर्थः । शुचिरेव जायसे । यद्वा शुचिरा-दित्यस्यो जायस इत्यर्थः । अथ त्वमपि बुभिरहोभिरित्वादि निवृत्तमनुसंधेयं । नि० ६. १. ॥

तवाग्ने होचं तव पोषमृत्वियं तव नेष्टं त्वमग्निर्दृतायतः ।

तव प्रशास्त्रं त्वमध्वरीयसि ब्रह्मा चासि गृहपतिश्च नो दमे ॥ २ ॥

तव । अग्ने । होचं । तव । पोषं । मृत्वियं । तव । नेष्टं । त्वं । अग्निः । अत्ऽयतः ।

तव । प्रऽशास्त्रं । त्वं । अध्वरिऽयसि । ब्रह्मा । च । असि । गृहऽपतिः । च । नः । दमे ॥ २ ॥

हे अग्नि होच होतुः कर्म शस्त्रयाज्यादिकचक्रं यदस्ति तदपि तथैव । त्वदर्शमित्यर्थः । तथा पोचं योतुः कर्म यदस्ति तदपि तथैव । तथा अस्त्रियं प्राप्तकालमालिङ्ग्यं तथैव । नेत्रं नेष्टुः कर्म प्रक्षितयाज्यादिकपं तथैव । हे अग्नि त्वमपि अपीध्रश्च त्वमेवासि । तथा अतायतो यज्ञमिच्छतस्तथैव प्रशास्त्रं यत्प्रशास्त्रं त्वमेवासि कर्म तत् । हे अग्नि त्वमध्वरीयसि । अध्वरं यज्ञं कामयसि । अध्वर्युर्मवसीत्यर्थः । तथा अध्वर्युश्चक्षुः । अध्वर्युर्ध्वरयुरध्वरं कामयत इति वेति हि निश्चितं । १. ८. ॥ तथा ब्रह्मा ब्राह्मणाच्छस्यसि । तथा नो दम्भः कस्यचनृषि गृहपतिश्चासीति ॥

त्वमग्ने इन्द्रो वृषभः सतामसि त्वं विष्णुरुत्सायो नमस्यः ।

त्वं ब्रह्मा रयिविब्रह्मणस्पते त्वं विधर्तः सचसे पुरंध्या ॥३॥

त्वं । अग्ने । इन्द्रः । वृषभः । सतां । असि । त्वं । विष्णुः । उरुत्सायः । नमस्यः ।

त्वं । ब्रह्मा । रयिऽवित् । ब्रह्मणः । पते । त्वं । विधर्तरिति विधर्तः । सचसे । पुरंऽध्या ॥३॥

हे अग्नि त्वं यतः सतां वृषभो वर्धितासि अत इन्द्रोऽसि । यदा सतां साधूनामिन्द्रोऽसि । कामानां वर्धितासि । त्वं विष्णुरसि । यत उरुत्सायो ब्रह्मनिर्णीयमानो नमस्यो नमस्त्यर्थश्च भवसि । हे ब्रह्मणस्पते परिवृष्टं कर्मणो मन्त्रं वा पात्रयिज्ञस्त्वं यतो रयिवित् गवादिधनस्य वेत्ता अतो ब्रह्मासि । हे विधर्तर्त्विविधकारक वेदान्तरूपाग्ने पुरंध्या ब्रह्मप्रकारया बुद्ध्या सचसे । सह वर्तसे । सर्वदा बुद्ध्या लूयस इत्यर्थः ॥

त्वमग्ने राजा वरुणो धृतघ्नतस्त्वं मिचो भवसि दस्म ईड्यः ।

त्वमर्यमा सत्पतिर्यस्य संभुजं त्वमंशो विदधे देव भाजयुः ॥४॥

त्वं । अग्ने । राजा । वरुणः । धृतऽघ्नतः । त्वं । मिचः । भवसि । दस्मः । ईड्यः ।

त्वं । अर्यमा । सत्ऽपतिः । यस्य । संऽभुजं । त्वं । अंशः । विदधे । देव । भाजयुः ॥४॥

हे अग्नि त्वं यतो धृतघ्नतो धारितकर्मसि अतो वरुणो राजासि । यतो दक्षः शत्रूणामुपचययिता ईड्यः सुखश्च अतो मिच एतन्नामको देवोऽसि । यतः सत्पतिः सतामभिमतप्रदानेन पात्रयिता अतोऽर्यमा भवसि । दातृत्वं चार्थग्न्यो विंगं । अर्यमिति तमाङ्गर्षो ददातीति । यस्त्यर्थग्न्यो दानं संभुजं संततभुजं आपन्नं भवति । यदा यज्ञं धनं संभुजं सम्यक् भोगाय साधु यहीतृणां । तथा त्वमंशः सूर्यमूर्त्ततरभूत एतन्नामको देवोऽसि । तादृश हे देव विदधेऽसादीये यज्ञे भाजयुः फलानां भाजयिता प्रापयितासि ॥

त्वमग्ने त्वष्टा विधते सुवीर्यं तव मावो मिचमहः सजात्यं ।

त्वमानुहेमा ररिषे स्वर्ध्वं त्वं नरां शर्धो असि पुरुवसुः ॥५॥

त्वं । अग्ने । त्वष्टा । विधते । सुवीर्यं । तव । मावः । मिचऽमहः । सऽजात्यं ।

त्वं । आनुऽहेमा । ररिषे । सुऽस्वर्ध्वं । त्वं । नरां । शर्धो । असि । पुरुऽवसुः ॥५॥

हे अग्नि त्वष्टा फलस्य साधु संपादयिता त्वं विधते परिचरति जनाय सुवीर्यं शोभनवीर्यं । वीर्यं धनं । तद्विभक्तं । मावो याः सुतिवाचः संति तास्य स्वमृताः । हे मिचमहः हितकारित्वः सजात्यमन्त्रात् वांधव्यं भवस इत्यर्थः । हे अग्नि आनुहेमा आनु प्रेरयिता त्वं स्वर्ध्वं शोभनाय समुहोपेतं फलं ररिषे । इहासि । हे अग्नि पुरुवसुः प्रभूतधनस्त्वं नरां नराणां शर्धो वसुकाणीयोऽसि ॥ १७० ॥

त्वमग्ने रुद्री असुरो महो दिवस्त्वं शर्धो मारुतं पूष ईशिवे ।

त्वं वातैरुष्णीर्योसि शंगयस्त्वं पूषा विधत्तः पांसि नु त्वना ॥६॥

त्वं । अग्ने । रुद्रः । असुरः । महः । दिवः । त्वं । शर्धः । मारुतं । पृथ्वः । ईशिषे ।
त्वं । वातैः । अरुणैः । यासि । शंसगयः । त्वं । पूषा । विधत्तः । पासि । नु । त्वना ॥ ६ ॥

हे अग्ने त्वं महो दिवो महतो युजोक्तात् । उपलक्षणमेतत् । जोकचयात् । असुरः शत्रूणां गिरसिता इहो
ऽसि । रुद्रः खं दुःखहेतुर्वा पापादिः । तस्य द्रावयिता एतन्नामको देवोऽसि । इहो वा एष यदसिः । तै० ५. ४. ३. ।
इत्यादिष्वपि इहोशब्देन व्यवहारात् । यद्वा त्वं रुद्रः । रीति मामगिहो नरा दुःखे पतिष्यतीति इहोः । तादृ-
शोऽसि । इहो रीतीति सत इति हि निवृत्तं । तथा महो महतो युजोक्तात् संबंधसुरोऽसि । असुर्वचं । तस्य
दातादित्यस्य त्वमसि । अग्नेर्युजोक्तसंबन्धसुरत्वमुत वा दिवो असुराय मन्त्र । ५. ४१. ३. । इत्यादिषु । तथा
त्वं मारुतं शर्धं मरुत्समूहं बलमसि । वायुरूपस्य त्वमसीत्सर्वः । एवमग्न्यादित्यवायुरूपस्त्वं । पूषोऽन्नस्य
हविर्बलस्य त्वमोशिषि । ईशरो भवसि । यस्मादेवं तस्मात्त्वं वातिर्वायुसहृष्टैरहृष्टैरवर्णैरसिः शंसयः सुखस्य
गृह्यस्य आवासभूतः सन् यासि । प्राप्नोषि यागगृहं । यद्वा अरुणैर्मनशीर्षैर्वतिर्वायुभिस्त्यजः सन् यासि
वने । तथा त्वं पूषा सर्वस्य पोषकः सन् नु क्षिप्रं त्वना आत्मनानुग्रह्यस्य स्वनुद्धीव विधत्तः परिचरतो
यजमानान् पासि ॥

त्वमग्ने द्रविणोदा अरं कृते त्वं देवः सविता रत्नधा असि ।

त्वं भगो नृपते वस्व ईशिषे त्वं पायुर्दमे यस्तेऽविधत् ॥ ७ ॥

त्वं । अग्ने । द्रविणः । ऽदाः । अरं । ऽकृते । त्वं । देवः । सविता । रत्नधाः । असि ।

त्वं । भगः । नृपते । वस्वः । ईशिषे । त्वं । पायुः । दमे । यः । ते । अविधत् ॥ ७ ॥

हे अग्ने त्वमरं कृते त्वामनंजते यजमानाय द्रविणोदाः । हिरण्यस्य दातासि । देवो योतमानः सविता
सर्वस्य सत्कर्मसु प्रेरकस्त्वं रत्नधा रमणीयानां धनानां मणिमुक्तादीनां धारयितासि । तथा हे नृपते नृणां
पालकायि त्वं भगो भवनीयः सन् वस्वो वसुनो धनक्षेपिषि । समर्षी भवसि दातुं । यो यजमानो दमे
यज्ञगृहे ते त्वामविधत् परिचरति तस्य पायुः पालकस्त्वमसि ॥

त्वामग्ने दम आ विशपतिं विशस्त्वां राजानं सुविदधंजते ।

त्वं विश्वानि स्वनीक पत्यसे त्वं सहस्राणि शता दश प्रति ॥ ८ ॥

त्वां । अग्ने । दमे । आ । विशपतिं । विशः । त्वां । राजानं । सुविदधं । अंजते ।

त्वं । विश्वानि । सुऽअनीक । पत्यसे । त्वं । सहस्राणि । शता । दश । प्रति ॥ ८ ॥

हे अग्ने विशपतिं यजमानानां पालकं त्वां विशो यजमाना दमे स्वकीये यज्ञगृहे आ । आसादयति ॥
उपसर्गवशाद्योग्यक्रियाध्याहारः ॥ तथा कृत्वा राजानं दीप्यमानं सुविदधं शोभनस्नानमन्त्रदण्डकृतस्त्वं
सुधर्मं नृणां त्वामंजते । प्रसाधयति ॥ अंजतिः प्रसाधनकर्मणि यास्तः ॥ यत एवं ततो हे स्वनीक शोभ-
नस्नाकारूपेण त्वं विश्वानि सर्वाणि । इक्षीवीति शेषः ॥ अथर्वे द्वितीया ॥ विश्वां हविषामाज्यसोमपुरो-
डाशदीपान् पत्यसे । ईशरो भवसि । ईशरनामेतत् । ईरज्यति पत्यत इति तन्नामसु पाठात् ॥ यद्वा पतिभाव-
माचरसि । तं नु सहस्राणि शता शतानि दश एतत्संख्याकानि प्रति । एतत्संख्याकानामभिमतसाधनानां प्रति-
निधिरित्वर्थः ॥ प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोरिति कर्मप्रवचनीयत्वं ॥ तैर्यत्कर्म भवति तत्त्वया जग्यत इत्यर्थः ॥

त्वामग्ने पितरमिष्टिभिर्नरस्त्वां आचाम्य शम्यां तनूरुचं ।

त्वं पुनो भवसि यस्तेऽविधत्त्वं सखा सुशेवः प्रास्याधुषः ॥ ९ ॥

त्वां। अ॒ग्ने॒। पि॒तरं॑। इ॒ष्टिऽभिः॑। नरः॑। त्वां। आ॒चाय॑। श॒म्या॑। त॒नूऽरुचं॑।
त्वं। पु॒षः। भ॒व॒सि॒। यः। ते॒। अ॒वि॒धत्॑। त्वं। स॒खा। सु॒ऽशेवः॑। पा॒सि॒। आ॒धृषः॑ ॥९॥

हे अग्ने पितरं पात्रकं त्वां नरो जेतारो यजमाना इष्टिभिर्यज्ञसाधनैर्यज्यन्त इति शेषः । पितृव्या-
जनाय यजन्त इत्यर्थः । तथा तनुषं शरीराणां दीपकं शरीरेषु दीप्यमानं वैश्वानरात्मना त्वां आचाय
भातुत्याय सौआचाय शम्या ॥ कर्मणामितत् ॥ कर्मणा यजन्त इति शेषः । यदोभयत्र वक्ष्यमाणेनाविधित्वेन
संबन्धः । हे अग्ने यो नरस्य स्वाविविधत् परिचरति तस्य त्वं पुत्रो भवसि । पुत्रवत्याजयिता भवसि । तथा
त्वं सखा समानव्याजः सखिवहितकाहूरी सुशेवः ॥ शेवमिति सुखनाम ॥ सुष्टु सुखकारी सन् आधृष
आधर्षकात्मा पासि । रचसि । पितृत्वकामाय पितृत्वेन भातृत्वकामाय भातृत्वेन पुत्रत्वकामाय पुत्रत्वानीयो
भवसि । चित्रकारिण रचसीत्यर्थः ॥

त्वम॒ग्नं ऋ॒भुरा॒के न॒म॒स्य॒॑स्त्वं वा॒जस्य॑ क्षु॒मतो॑ रा॒य॒। ई॒श्विषे॑ ।
त्वं वि॒ भा॒स्यनु॑ दक्षि॒ दा॒वने॑ त्वं वि॒शि॒क्षु॒रसि॑ य॒ज्ञमा॒तनिः॑ ॥१०॥
त्वं। अ॒ग्ने॒। ऋ॒भुः। आ॒के। न॒म॒स्यः॑। त्वं। वा॒जस्य॑। क्षु॒ऽम॒तः॒। रा॒यः॒। ई॒श्विषे॑ ।
त्वं। वि॒। भा॒सि॒। अ॒नु॒। ध॒क्षि॒। दा॒वने॑। त्वं। वि॒ऽशि॒क्षुः॑। अ॒सि॒। य॒ज्ञं। आ॒ऽत॒निः॑ ॥१०॥

हे अग्ने त्वमुग्ः । उद्यमानागो मेधावी वा । त्वमकिंतिं संनिधावेव नमस्यो नमस्तार्थः । सुख
इत्यर्थः । इतरदेवतावत्प्रतिपाद्याकारेण सुखो न भवसि किंतु प्रत्यक्ष इत्यर्थः । तथा त्वं क्षुमतः शब्दवतः
सर्वत्र श्रूयमाणस्य वाजस्याज्ञस्य रायो धनस्य विश्विषे । स्वामी भवसि । अतस्तद्दीर्घत्वार्थः । हे अग्ने त्वं
विभासि । विश्वेण दीप्यसे । तदर्थमनुक्रमेणैव धक्षि । दक्षसि काष्ठादीन् ॥ दक्षेर्नटि सिपि रूपं । संहितायां
भृषभावाभावच्छांदसः ॥ किमर्थमेवं । दावने क्षेदनायाधकारस्य । यद्वा हविषो दावयते यजमानाय वा ।
किंच त्वं यज्ञं विशिषुर्विश्वेण शिक्षयिता साधयितासि ॥ न लोकाव्ययेति यज्या निषेधः ॥ तथातनिः । फलस्य
सर्वतो वित्तारयिता ॥ ॥१०॥

त्वम॒ग्ने अ॒दि॒तिर्दे॒व दा॒गुषे॑ त्वं हो॒त्रा भार॑ती वर्ध॒से गि॒रा ।
त्वमि॒च्छा श॒तहि॑मा॒सि दक्ष॑से त्वं वृ॒त्रहा॑ वसु॒पते॑ सर॒स्वती ॥११॥
त्वं। अ॒ग्ने॒। अ॒दि॒तिः॑। दे॒व॒। दा॒गुषे॑। त्वं। हो॒त्रा॒। भार॑ती। वर्ध॒से॒। गि॒रा॒।
त्वं। इ॒च्छा॒। श॒तऽहि॑मा॒। अ॒सि॒। दक्ष॑से। त्वं। वृ॒त्रऽहा॑। वसु॒ऽप॒ते॒। सर॒स्वती॑ ॥११॥

हे अग्ने देव त्वं दागुषे हविर्दत्तवते यजमानायादितिरखंडयिता परिपालयितासि । यद्वा अदीना
भूमिरसि । किंच त्वं होत्रा होमनिष्पादका भारती भरतस्यादित्यस्यादित्यसंबन्धिनी रश्मिरूपा सती गिरा
सुखा वर्धसे । प्रबुद्धो भवसि । किंच त्वं शतहिमा । हिमशब्दः कासीपल्लवः । अपरिमितकाला नित्येका
भूमिरसि । तादृशी सती दक्षसे दानाय समर्था भवसि ॥ तिष्ठ उत्तरत्वाद्निघातः ॥ तथा हे वसुपते
धनपालक वृत्रहा पापादेहिता त्वं सरस्वती । सरस्वत्यायुः । तत्संबन्धितमियामका माधमिकासि । आदि-
त्वादिवायूनां संबंधिभ्यो भारतीकासरस्वत्याख्या याचिष्यो देव्यः संति ता अपि त्वमेवित्यर्थः ॥

त्वम॒ग्ने सु॒भृत॑ उ॒त्तमं॑ वय॒स्तव॑ स्या॒र्हे वर्ण॑ आ स॒ंदृ॒शि श्रियः॑ ।
त्वं वा॒जः प्र॒तर॑णो वृ॒हन्न॑सि त्वं र॒यिर्व॑हु॒लो वि॒श्वत॑स्पृ॒षुः ॥१२॥

त्वं। अग्ने। सुऽभृतः। उतऽतमं। वयः। तव। स्पार्हे। वर्ये। आ। सेऽदृशि। श्रियः।
त्वं। वार्जः। प्रऽतरणः। बृहन्। असि। त्वं। रयिः। बहुलः। विश्वतः। पृथुः॥ १२॥

हे अग्ने त्वं सुभृतः सुषु पोषितः सन् उत्तमं गिरतिशयं वयोऽन्नमायुष्यं वा त्वमसि । तत्संपादको
ऽसीत्त्वर्थः । तथा तव स्पार्हे सृष्टीधि वर्ये मोहितमुक्तादिलक्षणे संदृशि सम्यग्दर्शनीये श्रिय ऐश्वर्यायि
कर्मतयो वाञ्छितवर्तते ॥ उपसर्गभूतयोस्त्वक्रियाध्याहारः ॥ किंच त्वं वार्जोऽन्नं । तत्साधकत्वात्तावच्छब्दः ।
अन्नसाधक इत्यर्थः । प्रतरणः प्रतारयिता पापात् । अत एव बृहन् महानसि । तथा त्वं रयिर्धनरूपोऽसि
वज्रजः सर्वविषयवाञ्छकोपेतो विश्वतः पृथुर्विस्तीर्णः प्रख्यात इत्यर्थः ॥

त्वामग्न आदित्यास आस्यं१त्वां जिह्वां शुचयश्चक्रिरे कवे ।

त्वां रातिषाचो अध्वरेषु सश्चिरे त्वे देवा हविरदंत्याहुतं ॥ १३ ॥

त्वां। अग्ने। आदित्यासः। आस्यं। त्वां। जिह्वां। शुचयः। चक्रिरे। कवे ।

त्वां। रातिऽसाचः। अध्वरेषु। सश्चिरे। त्वे इति। देवाः। हविः। अदंति। आऽहुतं॥ १३॥

हे अग्ने त्वामादित्यासोऽदितेः पुत्रा इन्द्रादय आस्यं स्वकीयं मुखं भक्षणपानादिसाधनं चक्रिरे इति
वक्ष्यमाशौच संबंधः । तथा हे कवे क्रांतप्रज्ञ त्वामेव शुचयः शुद्धा दीप्ता वा देवा जिह्वं स्वकीयजिह्वास्थानी-
यमाक्ष्णादनसाधनं चक्रिरे । त्वमुखेनेव भक्षयंति त्वज्जिह्वैवास्वादयंतीत्यर्थः । तथा त्वामेव रातिषाचः ।
रातिर्दानं दत्तं हविरादि धनं वा । तेन समवेता देवा अध्वरेषु यज्ञेषु सश्चिरे । सर्वेते त्वामेव प्रतीचति विना
त्वया स्विषां हविर्भक्षणायोगात् । एवं कृत्वा त्वे त्वयि देवाः सर्व आहुतं सर्वतो दत्तं हविरदंति । भक्षयंति ।
एवं सर्वदेवोपकारिणं महानुभावं स्वीमीत्यर्थः ॥

त्वे अग्ने विश्वे अमृतासो अदुह आसा देवा हविरदंत्याहुतं ।

त्वया मर्तासः स्वदंत आसुतिं त्वं गर्भो वीरुधां जज्ञिषे शुचिः ॥ १४ ॥

त्वे इति। अग्ने। विश्वे। अमृतासः। अदुहः। आसा। देवाः। हविः। अदंति। आऽहुतं।

त्वया। मर्तासः। स्वदंते। आऽसुतिं। त्वं। गर्भः। वीरुधां। जज्ञिषे। शुचिः॥ १४॥

हे अग्ने त्वे त्वयि विश्वे सर्वेऽमृतासोऽमरणधर्माणोऽदुहोऽद्रोग्धारो देवा आसा त्वदीयिनास्तेनाहुतं
हविरदंति । भक्षयंति ॥ आसाशब्दस्य तृतीयैकवचने पदभ्रमोभासित्वादिनासन्नादेशः । ऊर्ध्वदंपदादीति
विभक्तिपदान्तत्वं । तथा मर्तासो मनुष्या अपि त्वया साधनभूतेनासुतिं रसरूपमन्नादिकं स्वदंति । आसा-
दयंति । त्वमेव वीरुधां कृतादीनां गर्भो गर्भस्थानीयः । तेषां मध्यावस्थानात् । वसुः सर्वेषां निवासभूतः सग-
र्भश्चिषे । उत्पादयसि सखायस्य ॥

त्वं तानसं च प्रति चासि मज्मनाग्ने सुजात प्र च देव रिच्यसे ।

पृथो यदच महिना वि ते भुवदनु द्यावापृथिवी रोदसी उभे ॥ १५ ॥

त्वं। तानं। सं। च। प्रति। च। असि। मज्मना। अग्ने। सुऽजात। प्र। च। देव। रिच्यसे।

पृथः। यत्। अच। महिना। वि। ते। भुवत्। अन्नु। द्यावापृथिवी इति। रोदसी इति।

उभे इति ॥ १५ ॥

हे ऋषि त्वं मज्जन्ता वनेन तान् प्रसिद्धान्नेवान् सं वाधि । संवच्छसि । तैः सहितोऽपि भवसि । तत्रा सामर्थ्येन प्रति वाधि । प्रत्तिकं तैर्विभिन्नः प्रतिनिधिर्वा भवसि । प्रतिस्तीकारसमर्थ तैः सहितो भवसि विमुक्तश्च भवसौत्वर्थः । हे मुजात शोभनजन । शोभनमंचसहितमणिनोत्पलत्वादयैः सुवच्छत् । तादृशपि हे देव प्ररिच्छसे च । तैर्विभिन्न वाधिको भवसि । आधिक्ये कारणमाह । यत् यस्मादवाधिमच्छि पुनः सर्वमप्यहं । स्वात्थेन वज्रवचनं ॥ ते तवैव विभुवत् । समर्थं भवति महिना माहात्म्येन । यतो महत्त्वमस्ति अत्र इत्यर्थः । कुपेति तदुच्यते । रोदसी सर्वगिरोदनस्वभावे उभे व्यावापुधिव्यावन् । ते प्रति । तयोर्मध्ये व्याप्तमित्यर्थः । स्वयि ऊतमहं स्वभावत्वेन लोकावधे व्याप्तमित्यर्थः ।

ये स्तोतृभ्यो गोऽश्वयामश्वपेशसूमये रातिमुपसृजंति सूरयः ।

अस्मान्वा तांश्च प्र हि नेधि वस्य आ बृहद्वदेम विदधे सुवीराः ॥ १६ ॥

ये । स्तोतृभ्यः । गोऽश्वयाम । अश्वऽपेशसं । अमै । रातिं । उपऽसृजंति । सूरयः ।

अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेधि । वस्यः । आ । बृहत् । वदेम । विदधे ।

सुवीराः ॥ १६ ॥

अनया होता कुतिनिगमैवाजनाभिमतमाशसि । हे ऋषे सूरयो मिधाविनः प्रेरयितारो वा यजमानाः सोतुभ्यः कुतिकर्तुभ्यो गोऽश्वयामोऽयगामिन्यो यस्मात्तादृशीं गोप्रमुखाभ्यपेशसं । पेश इति क्यनाम । अश्वेन निरूपणीया । एतद्वयमाधान्याभिप्रायां । गीक्षाश्चक्षुःशक्ति दक्षिणापरिगणनेषु गवाश्वयोः प्राच-
न्यात् । तादृशीं रातिमुपसृजंति । ददते । तान्यजमानान्सांस्त्वित्वा वस्यो वसीयः अष्ट स्वर्गादिस्त्राणं आ सर्वतः प्र हि नेधि । प्रकर्षेण नयसि खलु । नयेत्यर्थः । हि प्रसिद्धी । वयं च सुवीराः शोभनपुत्रादिसहिता विदधे यज्ञे बृहत्प्राश्न्यं च जातं वदेम । उच्चारयामः । सुम इत्यर्थः ॥ ॥ १६ ॥

यज्ञेन वर्धतेति चयोदशर्ष द्वितीयं सूक्तं मंडलद्रष्टुं त्वमहं स्तुति । मंडलादिष्वपि यमिति परिभाषापेयं । तुशब्दानुपूर्वादिदमपि आगतं । यज्ञेन शस्त्रोन्नेत्यनुकृतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्रयोर्वागति चंदस्वस्व विभि-
योगः । सुषं तु पूर्वसूक्त एवोक्तं ॥ तथा चातुर्विधिके तृतीयसवनने जातवेदस्त्वनिविज्ञानीयमिदं । यज्ञेन वर्धते-
त्वापिमाह । आ० ७. ४. इति सूचितत्वात् । पुष्पाभिन्नवचनहयोद्वितीयेऽहं न्यपि जातवेदस्त्वनिविज्ञानीमिदं ।
चातुर्विधिकं तृतीयसवनमिति चतुर्विंशदितिदिष्टत्वात् ॥

यज्ञेन वर्धत जातवेदसमग्निं यजध्वं हविषा तना गिरा ।

समिधानं सुप्रयसं स्वर्णरं द्युक्षं होतारं वृजनेषु धूर्षदं ॥ १७ ॥

यज्ञेन । वर्धत । जातवेदसं । अग्निं । यजध्वं । हविषा । तना । गिरा ।

संऽद्धानं । सुऽप्रयसं । स्वऽनरं । द्युक्षं । होतारं । वृजनेषु । धूऽसदं ॥ १७ ॥

हे यजमाना अस्त्वित्वा वा धूयं जातवेदसं आतामां वेदितारं जातधनं जातप्रभं वापि यज्ञेन यज्ञेन वर्धत । प्रवर्धत । सामान्येनोक्ता विशेषेणाह । हविषा चक्षुःपुरोडाशादिना तना विस्तृतया गिरा सुतां च यजध्वं । पूजयध्वं । कीदृशं तं । समिधानं । समिधमानं । सुप्रयसं । शोभनाहं । स्वर्णरं । स्वर्गे जित्वा यजमानं ना यक्ष तादृशं । यदा स्वरिति सर्वपर्यायः । सुतीनां जितारः सोतारः । वज्रसोतारमित्यर्थः । सुषं । दीप्तं सुनिवासिनं वा । होतारं । होमसंपादकं । वृजनेषु वनेषु धूर्षदं । वज्रस्य कर्तारमित्यर्थः । अग्निपांठये सति शरीरवत् भवतीति प्रसिद्धं ॥

अभि त्वा नक्तीरुषसो ववाशिरेऽमै वत्सं न स्वसरेषु धेनवः ।

दिव इवेदंरतिर्मानुषा युगा क्षपो भासि पुरुवार संयतः ॥ २० ॥

अभि॥ त्वा॥ नक्षीः॥ उषसः॥ ववाशिरे॥ अग्ने॥ वत्सं॥ न॥ स्वसरेषु॥ धेनवः॥
दिवः॥ इव॥ इत्॥ अरतिः॥ मानुषा॥ युगा॥ आ॥ क्षपः॥ भासि॥ पुरुऽवार॥ संऽयतः॥ ॥ २ ॥

हे अपि त्वां त्वामभि प्रति नक्षी राक्षीयसोऽहानि । सर्वासु रात्रिषु सर्वेष्वप्यहःसु । यद्वा नक्षत्रशब्दः सा-
ग्रंभारं कथयति सायं प्रातरभिहोचस्य सन्नावात् । सर्वेषु कालेषु सायंप्रातःकालेषु वा ववाशिरे । आकाशे
यजमाना यहुं । यद्वा अहानि रात्रयस्य त्वामिव कामयते होतुं । काले कर्मकक्षोदनात् काकानां कामनमुप-
चयति । तत्र वृष्टांतः । स्वसरेषु स्वयं सरणशीलप्यहःसु स्वसरणाधिकरणेषु गोष्ठेषु वा धेनवो वत्सं न । वत्समिव ।
क्षिप हे पुरुवार वज्रभिर्बरणीयाभि संयतो नियतस्त्वं दिव इव युजोक्क्षिवारतिः । व्याप्तो विसृतः । तत्रत्वा-
नां देवानां इविःप्रदानाद्यैव सर्वत्र व्याप्त इत्यर्थः । मानुषा मनुष्याणां यजमानानां संबन्धीनि युगा युगानि ।
युगशब्दः कालोपलक्षकः । प्रातरादिसवनानि । सर्वेषु सवनेषु ॥ अखंतसंयोगे द्वितीया ॥ अपो राक्षीः । सर्वासु
रात्रिष्वप्याभासि । समंताद्दीप्यसे ॥

तं देवा बुध्ने रजसः सुदंसं दिवस्पृथिव्योररतिं न्येरिरे ।
रथमिव वेद्यं शुक्रशोचिषमपि मिचं न क्षितिषु प्रशंस्यं ॥ ३ ॥
तं देवाः । बुध्ने । रजसः । सुऽदंसं । दिवःपृथिव्योः । अरतिं । नि । एरिरे ।
रथं इव । वेद्यं । शुक्रऽशोचिषं । अपि । मिचं । न । क्षितिषु । प्रऽशंस्यं ॥ ३ ॥

तं प्रसिद्धसुक्तगुणविशिष्टमपि देवाः प्रसिद्धा व्यवहर्तार अस्त्रिजो वा रजसो रजनात्मकस्य लोकास्य बुध्ने
मूले । पृथिव्यां वेद्यामित्यर्थः । तत्र न्येरिरे । नितरामीरयंति । व्यापारयंति स्वस्वद्विर्भाभाय । अस्त्रिजपदे
क्षीपादिना नितरां गच्छति । भवति । कीदृशमित्याह । सुदंसं शोभनदर्शनं दिवस्पृथिव्योर्वावापृथिव्योररतिं ।
ईश्वरं अंतारं व्याप्तं वा । वेद्यं । वेदो धर्मः । तस्मै हितं रथमिव । रथं यथा स्वाभिमतजाभायाश्रयते तद्वत् ।
यद्वा रथमिव प्राप्तिसाधनत्वेन वर्तमानं वेद्यं वेदितव्यं । शुक्रशोचिषं दीप्तवर्णमपि मिचं न सखित्वायसाधकं ।
यद्वा आदितमिव । क्षितिषु यागभूमिषु मनुष्येषु वा प्रशंस्यं । प्रकर्षेण सुखं । एवं महानुभावमपि न्येरिर रति ॥

तमुक्षमाणां रजसि स्वं आ दमे चंद्रमिव सुरुचं ह्यार आ दधुः ।
पृथ्याः पतरं चितयंतमक्षभिः पाथो न पायुं जनसी उभे अन्नु ॥ ४ ॥
तं । उक्षमाणां । रजसि । स्वे । आ । दमे । चंद्रं इव । सुऽरुचं । ह्यारि । आ । दधुः ।
पृथ्याः । पतरं । चितयंतं । अक्षऽभिः । पाथः । न । पायुं । जनसी इति । उभे
इति । अन्नु ॥ ४ ॥

तं सुखतरं रजस्तन्निष्ठं आ उक्षमाणां सर्वतः सिंचतं वृष्टिजनं रजसि पृथिव्यां वेद्यां घृतादिनासिञ्चमानं
वा । स्वे स्वकीये ह्यारि विजने दमे यागगृह आदधुः । आदधते । कीदृशं तं । चंद्रमिव सुखं । चंद्रमिति हिर-
ण्यमात्रं । हिरण्यमिव शोभनदीप्तिं । पद्मात्मवृक्षावस्त्रायां पृथ्याः पतरं । सुलोकास्तन्निष्ठस्य अंतारं । अक्षभिः
स्वकीयैर्वाक्वाक्पिरवधैश्चितयंतं चेतयमानं । पाथो न पायुं । उदकमिव रचनं । उभे जनसी सर्वस्य जनयित्री
वावापृथिव्यावनु व्याप्तं । मूल्या होमाधारत्वेन स्त्रित्वा इविआपकाय सुलोकागामिनमिति भावः । एवं रूप-
मपिमादधते ॥

स होता विषं परि भूत्वध्वरं तमु हृष्यैर्मनुष्यं संजते गिरा ।
हिरिणिप्रो वृधसानामु जर्भुरद्यौर्न कृभिश्चितयद्रोदसी अन्नु ॥ ५ ॥

सः। होता। विश्वे। परि। भूतु। अध्वरं। तं। ऊं इति। हव्यैः। मनुषः। चञ्जते। गिरा।
हिरिऽशिप्रः। वृधसानासु। जर्भुरत्। द्यौः। न। सृऽभिः। चितयत्। रोदसी
इति। अन्तु ॥५॥

सोऽपिहीता होमनिष्पादकः सन् विश्वं सर्वमध्वरं यागं परिभूतु। परितो भवतु। तसु तमेवाभिं हव्यैर्विभिर्गिरा जुत्वा च मनुषो मनुष्या चञ्जते। प्रसाधयति ॥ चञ्जतिः प्रसाधनकर्मा ॥ हिरिशिप्रो हरणशीलहनुर्दोषोष्णीवो वा। शिप्राः शीर्षसु वितता हिरण्ययीः। ५. ५४. ११. इत्यादिमन्त्रांतरात्। वृधसानासु प्रवर्धमानास्त्रोषधीषु ज्वालासु वा जर्भुरत्। पूर्यमानो यज्ञं गता ॥ शब्दं पदं। यद्वा द्वितीयार्थे सप्तमी ॥ वर्धमाना षोषधीर्जर्भुरत्। पुनःपुनर्दहन्नित्यर्थः। यौर्युक्तोकांतरित्वां सृभिर्न चैरिव रोदसी अगु यावापृथिव्यावगु चितयत्। चितयति। ज्वालाभिर्विस्फुल्लिगैश्च भुवमंतरित्वां च ज्वालोतीत्यर्थः ॥ २० ॥

स नो रेवत्समिधानः स्वस्तये संददस्वान् यिमस्मासु दीदिहि।
आ नः कृणुष्व सुविताय रोदसी अग्ने हव्या मनुषो देव वीतये ॥६॥
सः। नः। रेवत्। संऽइधानः। स्वस्तये। संऽददस्वान्। रयिं। अस्मासु। दीदिहि।
आ। नः। कृणुष्व। सुविताय। रोदसी इति। अग्ने। हव्या। मनुषः। देव। वीतये ॥६॥

हे अग्ने स तादृशस्त्वं नोऽस्माकं स्वस्तये। स्वस्तीत्यविनाशनाम। चेमाय रेवद्रयिमद्रयिं धनं उपयुं परिबुद्धिमहानयोग्यं वा धनमस्मासु संददस्वान् मय्यक् प्रयच्छन् समिधानोऽस्माभिः सम्यगिध्यमानः सन् दीदिहि। दीप्यस्व। यद्वा रेवदिति क्रियाविशेषणं। रा धनं समृद्धिमयथा तथा दीप्यसिति। तथाभूतः सन् नोऽस्माकं सुविताय सुविताय शोभनफलदाय रोदसी यावापृथिव्यावाकृणुष्व। सर्वतः कृणुष्व। उभौ लोको भोगप्रदौ कृर्वित्यर्थः। किमर्थमिति तदुच्यते। हे देवाग्ने मनुषो मनुष्यस्य यजमानस्य मम संबंधीनि हव्या हवींषि वीतये देवेभ्यो भक्षणाय। पुनःपुनर्योगावगुष्ठानादित्यर्थः ॥

दा नो अग्ने बृहतो दाः सहस्रिणो दुरो न वाजं श्रुत्या अपा वृधि।
प्राची द्यावापृथिवी ब्रह्मणा कृधि स्वर्णं शुक्रमुषसो वि दिद्युतः ॥७॥
दाः। नः। अग्ने। बृहतः। दाः। सहस्रिणः। दुरः। न। वाजं। श्रुत्यै। अप। वृधि।
प्राची इति। द्यावापृथिवी इति। ब्रह्मणा। कृधि। स्वः। न। शुक्रं। उषसः। वि।
दिद्युतः ॥७॥

हे अग्ने नोऽस्माकं बृहतो महतः प्रभूतान् गवांसादिधनविशेषान् दाः। देहि। तथा सहस्रिणः सहस्रसंख्योपेतान्पशुभृत्वादीन्दाः। देहि ॥ ददातिःकांदसे जुडि रूपं। वाक्कमेदादनिघातः ॥ शुचि कीर्तिं वाक्कमं दुरो न तस्य दाराक्षपि ॥ नशब्दार्थः ॥ अपावृधि। अपवृत्तु। प्रेरयेत्यर्थः। यद्वा दाराक्षीव। तत्प्राप्त्युपायाविशदयति। तदर्थं यावापृथिवी ब्रह्मणा परिवृढेन कर्मणा प्राची प्रकृष्टां चने अक्षदनुकूले कृधि। कृध। स्वर्णं। आदिह्य इव। स यथा जगत्प्रकाशयति तद्वत्। शुक्रं दीप्तं त्वामुषस उपःकासा विदिद्युतः। विद्योतयति। उषःकासे ह्यपयः प्रज्वालयति ॥

स इधान उषसो राम्या अन्तु स्वर्णं दीदेदरूषेण भानुना।
होवाभिरभिर्मनुषः स्वध्वरो राज्ञं विशामतिचिच्छारुरायवे ॥८॥

सः । इधानः । उषसं । राम्याः । अनु । स्वः । न । दीदेत् । अरुषेण । भानुना ।
 होषाभिः । अग्निः । मनुषः । सुऽअध्वरः । राजा । विशां । अतिथिः । चारुः । आयवे ॥ ८ ॥

सोऽपी राम्या रमणहेतुभूता उषसोऽगु अगुलक्षेधान रथमानो दीपितः सन् अरुषेण रोषमानेन
 भानुना तेजसा स्वर्णं आदित्य इव दीदेत् । दीपते । सोऽपिर्मनुषो मनुष्यस्य हेतुर्होषाभिः । होषेति बाङ्मास ।
 होषसाधनभूताभिः कृतिभिः सूयमानः स्वध्वरः शोभनयागो विशां प्रजानां राजा राजमानः स्वाभ्यायवे
 मनुष्याय यजमानाय तदर्धं चारुचरणशीलोऽतिथिरतिथिवत्पूज्यो भवति ॥

एवा नो अग्ने अमृतेषु पूर्णं धीष्णीपाय बृहद्विवेषु मानुषा ।

दुहाना धेनुर्वृजनेषु कारवे त्मना शतिनं पुरुषरूपमिषणि ॥ ९ ॥

एव । नः । अग्ने । अमृतेषु । पूर्णं । धीः । पीपाय । बृहत् । दिवेषु । मानुषा ।

दुहाना । धेनुः । वृजनेषु । कारवे । त्मना । शतिनं । पुरुषरूपं । इषणि ॥ ९ ॥

बृहद्विवेषु प्रभूतश्रुतिष्वसृतिषु देवेषु मध्ये हे पूर्णं पूर्वभाविमये त्वां मानुषा मनुष्याणां मध्ये नोऽस्मदीया
 धीर्बुद्धिः कृतिः कर्म वा एष एव पीपाय । प्याययति । यद्वा मानुषा मनुष्यान् धीस्त्वदीया बुद्धिः कर्म वा
 प्याययतु । तथा त्वदीया धीर्वृजनेषु यज्ञेषु कारवे सोमे दुहाना धेनुः । दोग्धी धेनुरिव । कुप्तोपममेतत् ।
 त्वनामनेविवक्षेयणायां सत्त्वां शतिनमपरिमितसंख्याकं पुरुषरूपं गवाश्चादिरूपेण नानारूपं धनसमूहं दुहाना
 भवति ॥

वयमग्ने अर्वता वा सुवीर्यं ब्रह्मणा वा चितयेमा जनां अति ।

अस्माकं द्युम्नमधि पंच कृष्टिषूक्षा स्वर्णं शुशुचीत दुस्तरं ॥ १० ॥

वयं । अग्ने । अर्वता । वा । सुवीर्यं । ब्रह्मणा । वा । चितयेम । जनां । अति ।

अस्माकं । द्युम्नं । अधि । पंच । कृष्टिषु । उक्षा । स्वः । न । शुशुचीत । दुस्तरं ॥ १० ॥

हे अग्ने वयं यजमानाः सुवीर्यं शोभनसामर्थ्योपेतं यथा तथार्चता वारणकुशकेनाश्विनः वाशब्दकार्ये ॥
 ब्रह्मणा वाग्निन च त्वदीयेन जनान्नात्समानानिति चितयेम । अतिक्रम्य ज्ञायेमहि ॥ कर्मणि-कर्तृप्रत्ययः ॥ यद्वा
 त्वदीयेनाश्विनाग्निन च सुवीर्यं चितयेम । प्रकाशयेम । तदर्धमस्माकं पंच पंचसु कृष्टिषु जनेषु निषादपंचमेषु
 चतुर्षु वर्णेषुक्षा उक्षिरतिप्रभूतं दुस्तरमन्वेनाप्राप्तं द्युम्नं धनं स्वर्णं सूर्यं हवाधिकं शुशुचीत । दीप्यतां । अधीत्य-
 यमनर्थको वा ॥

स नो बोधि सहस्य प्रशंस्यो यस्मिन्सुजाता इषयंत सूरयः ।

यमग्ने यज्ञमुपयंति वाजिनो नित्ये तोके दीद्दिवांसं स्वे दमे ॥ ११ ॥

सः । नः । बोधि । सहस्य । प्रशंस्यः । यस्मिन् । सुजाताः । इषयंत । सूरयः ।

यं । अग्ने । यज्ञं । उपयंति । वाजिनः । नित्ये । तोके । दीद्दिवांसं । स्वे । दमे ॥ ११ ॥

हे अग्ने सहस्रं शृणुषामभिभवितर्बजप्रभव वा प्रशंसः क्षुत्तः स त्वं नोऽस्मदीयं सोषादिकं बोधि ।
 बुध्त्वस्व । स इत्युक्तं क इत्याह । यक्षिप्तपी सुजाताः शोभनजननाः सूरयः सोतार अस्त्वित् इषयंत । गमयंति
 सोषादि । किंच हे अग्ने यज्ञं यजनीयं यं वाजिनो इषिर्ब्रह्मणाप्तवतो यजमाना नित्ये तोके श्रीरसे पुंषे
 निमित्तभूति सति । यद्वा तस्मिन्वा दीप्यते । पुषगृहे यथा पिपा दीप्यते तद्वत् स्वे दमे स्वकीये चागृहे
 सवनीयादिकाग्ने दीद्दिवांसं दीप्यमानमुपयंति इषिः सोषादिना । स सोषीत्यन्वयः ॥

उभयांसो जातवेदः स्याम ते स्तोतारो अग्ने सूर्यश्च शर्मणि ।

वस्वो रायः पुरुश्चंद्रस्य भूयसः प्रजावतः स्वपत्यस्य शग्धि नः ॥ १२ ॥

उभयांसः । जातवेदः । स्याम । ते । स्तोतारः । अग्ने । सूर्यः । च । शर्मणि ।

वस्वः । रायः । पुरुश्चंद्रस्य । भूयसः । प्रजावतः । सुऽअपत्यस्य । शग्धि । नः ॥ १२ ॥

हे जातवेदो जातानां वेदितरमे स्तोतारस्त्वं सुवत ऋत्विजः सूरयो मेधाविनो यजमानाश्चेत्युभयांसः । उभयं वयं शर्मणि सुखं निमित्तभुते सन्ति ते त्वत्सर्वधनः स्याम । भवम । यद्वा ते शर्मणि स्याम । त्वं च नोऽस्माकं वस्वो निवासहेतोर्वसिष्ठस्य रायो गवादिधनस्य पुरुश्चंद्रस्यातिशयनाज्जादकस्य बृहद्विहिरण्योपेतस्य वा भूयसः प्रभुतस्य प्रजावतो भृत्यादुपेतस्य पुत्रादिभोगपर्याप्तस्य वा स्वपत्यस्य शोभनपुत्रस्य । ईदृगूपं धनं नोऽस्मभ्य शग्धि । देहि । दातुं शक्नो भवसि ॥

ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्वपेशसमग्ने रातिमुपसृजति सूरयः ।

अस्मान् तांश्च प्र हि नेपि वस्य आ बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥ १३ ॥

ये । स्तोतृभ्यः । गोऽअग्रामां । अश्वऽपेशसं । अग्ने । रातिं । उपऽसृजति । सूरयः ।

अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेपि । वस्यः । आ । बृहत् । वदेम । विदथे ।

सुऽवीराः ॥ १३ ॥

ये स्तोतृभ्य इति त्रयोदशी व्याख्याता ॥ २१ ॥

समिद्धो अप्रिरित्येकादशर्चं तृतीयं मुक्तं गार्त्समदं वैष्टभं । सप्तमी जगती । समिद्धोऽप्रिरिपिना नराशंसं तनुनपादादय एकादश प्रयाजदेवताः । समिद्ध एकादशाप्र सप्तमी जगतीत्यनुक्रमणिका ॥ पशोऽग्निकानामिदमाग्रीमुक्तं । गृत्समदस्यापि शुनकत्वात् । समिद्धो अप्रिरिति शुनकानामिति हि सूचितं । आ० ३. २. ॥

समिद्धो अप्रिर्निहितः पृथिव्यां प्रत्यङ् विश्वानि भुवनान्यस्यात् ।

होता पावकः प्रदिवः सुमेधा देवो देवान्यजत्वप्तिरर्हन् ॥ १ ॥

संऽइद्धः । अग्निः । निऽहितः । पृथिव्यां । प्रत्यङ् । विश्वानि । भुवनानि । अस्यात् ।

होता । पावकः । प्रऽदिवः । सुऽमेधाः । देवः । देवान् । यजतु । अग्निः । अर्हन् ॥ १ ॥

पृथिव्यां वेदिलक्षणायां समिद्धः सम्यक् दीप्त एतन्नामकोऽप्रिर्निहितः स्थापितः सन् विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भुतजातानि प्रत्यङ् अभिमुखः सन् अस्यात् । तिष्ठति । यथा सर्वे जनाः पश्चति तथा प्रवृद्धोऽभवदित्यर्थः । किंच सोऽप्रिर्होता होमनिष्पादको देवानामाज्जाता वा पावकः शोधकः प्रदिवः पुराणः सुमेधाः शोभनप्रज्ञो देवो द्योतमानः । एवं महानुभावोऽप्रिर्हन् यागयोग्यः सन् देवान्यजतु । अत्र यष्ट्यानिन्द्रादीन्पुजयतु ॥

नराशंसः प्रति धामान्यजन् तिस्रो दिवः प्रति मूहा स्वर्चिः ।

पृतपुषा मनसा हव्यमुदन्मूर्धन्यज्ञस्य समनक्तु देवान् ॥ २ ॥

नराशंसः । प्रति । धामानि । अजन् । तिस्रः । दिवः । प्रति । मूहा । सुऽअर्चिः ।

पृतऽपुषा । मनसा । हव्यं । उदन् । मूर्धन् । यज्ञस्य । सं । अनक्तु । देवान् ॥ २ ॥

नराशंसो नरेनंतुभिर्द्ध्विर्गमः शंसनीय एतन्नामकोऽपिः स्वर्चिः शोभनज्वालः सन् धामानि स्थानान्या
इत्यधिकरणानि तत्रासि प्रति प्रत्येकं महा स्वमहिम्नांजन व्यक्तीकुर्वन् तिस्रो दिवो योतमानांस्त्रीन् भुम्यादिलो
कांश्च प्रति प्रत्येकसंजन । स्थित्या भूमिं प्रकाशितांतरिच हविष्प्रापणं दिवमित्यभिप्रायः । यद्वा लोकानां प्रत्येक
त्रित्वोपेतत्वात् तिस्रो दिव इत्यविरुद्धं । तिस्रो दिवः पृथिवीस्त्रिः । ४. ५३. ५. । इत्यादिमंत्रवर्णात् त्रयो वा
इमे त्रिवृत्ते लोका इति ब्राह्मणाश्च । तथा घृतपुषा घृतं सिंचता मनसा हव्यमुदन् क्रिदयन् स्निग्धीकुर्वन् यज्ञस्य
मूर्धन मूर्धनि मुखे होमसमये देवान्यष्टव्यान् समनक्तु । सम्यक् व्यक्तीकरोतु । तर्पयत्वित्यर्थः ॥

ईळितो अग्ने मनसा नो अहंन्देवान्यक्षि मानुषान्पूर्वो अद्य ।

स आ वह मरुतां गर्धो अच्युतमिन्द्रं नरो बर्हिषदं यजध्वं ॥ ३ ॥

ईळितः । अग्ने । मनसा । नः । अहंन । देवान् । यक्षि । मानुषात् । पूर्वः । अद्य ।

सः । आः । वह । मरुतां । गर्धः । अच्युतं । इन्द्रं । नरः । बर्हिऽसदं । यजध्वं ॥ ३ ॥

हे अग्ने ईळितोऽस्माभिः स्तुतः सन् मनसास्मदनुरक्तं देवानां यागवद्धा बर्हन् यागयोग्यः सन् मानुषा
न्तोतुः पूर्वः पूर्वभावी नोऽस्मदर्थमयास्मिन्दिनं देवान् यष्टव्यान् यक्षि । त्वमेव यजामि । स तादृशो यष्टा
त्वमावह । आकारय । कान् । मरुतां गर्धो गर्ण । अच्युतमचीर्णमिन्द्रं तदविनाभुतमिन्द्रमपि । यद्वा मरुतलो
पेतमिन्द्रं । अनंतरं हे नरो नतारं कृत्वित्तो बर्हिषदं बर्हिषि सीदतं तमिन्द्रं यजध्वं । पुजयध्वं ॥

देवं बर्हिर्वधमानं सुवीरं स्त्रीर्णं राये सुभरं वेद्यस्यां ।

घृतेनाक्तं वसवः सीदतेदं विश्वे देवा आदित्या यज्ञियासः ॥ ४ ॥

देवं । बर्हिः । वर्धमानं । सुऽवीरं । स्त्रीर्णं । राये । सुऽभरं । वेदी इति । अस्यां ।

घृतेनं । अक्तं । वसवः । सीदत । इदं । विश्वे । देवाः । आदित्याः । यज्ञियासः ॥ ४ ॥

हे बर्हिर्देव एतदभिमानित्वं वर्धमानं सुवीरं शोभनवीरसंपादकं सुभरं सुपूर्णं स्त्रीर्णमस्मदीयेर्द्ध्विर्गम
रामृते भव । किमर्थं । राये धृताय । अस्यां वेदी यद्वा ॥ सप्रम्यर्थं प्रगृह्यसंज्ञा । संहितायां यणादेशात्कादसः ॥
घृतेनाग्निनाक्तमिदं स्विध्वं बर्हिः सीदत । किं हे वसव एतन्नामकाः । हे विश्व सर्वे देवाः । हे आदित्याः । यज्ञि
यामो यज्ञाहीन् यूयमिदं बर्हिर्निपीदत । अस्मिन्बर्हिषि निपीदतत्यर्थः ॥

वि श्रयंतामुर्विया हूयमाना द्वारो देवीः सुप्रायणा नमोभिः ।

व्यचस्वतीर्वि प्रयंतामजुया वर्णे पुनाना यज्ञसं सुवीरं ॥ ५ ॥

वि । श्रयंतां । उर्विया । हूयमानाः । द्वारः । देवीः । सुप्रऽअयनाः । नमःऽभिः ।

व्यचस्वतीः । वि । प्रयंतां । अजुयाः । वर्णे । पुनानाः । यज्ञसं । सुऽवीरं ॥ ५ ॥

द्वारो देवीर्यद्द्वाराभिमानिन्यो देव्यो विश्रयंतां । विश्विच्य श्रयंतां । विवृतापिधाना भवतु । कीदृशस्याः ।
उर्विया । उर्व्या महत्यः । नमोभिर्नमस्कारोपेतः स्तोत्रिर्हूयमानाः । सुप्रायणाः । सुपु प्रकर्षणं गतयाः । ईदृशो
देव्यो विश्रयंतां । किंच व्यचस्वतीर्याप्रिमत्योऽजुया अहिष्या अजनना वा सुवीर शोभनपुत्रादुपेतं यज्ञम
यज्ञोयुक्तं वर्णं वर्णनीयं रूपावर्णं पुनाना यजमानाय गोर्धायज्यः संपादयित्यो देव्यो विप्रयता । विप्रयण
प्रख्याता भवतु ॥ ॥ २२ ॥

साध्वपांसि मनतां न उक्षिते उपासानक्ता व्य्येव रक्षिते ।

तंतु ततं संवयंती समीची यज्ञस्य पेशः सुतुषे पर्यस्वती ॥ ६ ॥

साधु । अपांसि । मनता । नः । उद्यते इति । उपसान्ता । वय्याऽइव । रक्षिते इति ।
तंतु । तंत । संवयंती इति संऽवयंती । समीची इति संऽईची । यज्ञस्य । पेशः ।
सुदुधे इति सुऽदुधे । पयस्वती इति ॥ ६ ॥

साधु साधुनि नोऽस्मदीयान्यपांसि कर्माण्याहस्य मनता मनातनेनाविच्छिन्नप्रवृत्तिकेन स्तोत्रादिनोक्तिं
पुजिते । यद्वा पुराणवाची विभक्तयंतः सनत्कच्छोऽस्मि । तस्य प्रथमाद्विवचनस्याकारः । मनातने नित्ये इत्यर्थः ।
अस्मिन्पक्षे उच्यते फलस्य भवयित्री ॥ कर्तरि निष्ठा ॥ उपासान्ताहोरात्रदेवते वय्या इव वानकुशले इव
रक्षिते शब्दिते स्तुते परम्पर गच्छत्या वा ततं विस्मृतं तंतुं तंतुस्थानीयं यज्ञावयवं संवयंती सम्यक् चित्रं सह
वा वयंत्यावृत्पादयित्री समीची सम्यक्प्रवृत्तिके परम्परानुकूले । किमर्थं संवयंती । यज्ञस्यानुष्ठीयमानस्य पेशो
रूप निमातृमिति शेषः । यज्ञं निर्वर्तयितुं तदवयवानुकर्मणानुष्ठानार्थयित्रीवित्यर्थः । अहोरात्राभ्यां हि यज्ञा-
स्तन्यते । सुदुधे मुपु फलस्य दोगध्या पयस्वती उदकवत्या । अहोरात्राभ्यां खलु वृष्टिर्जायते । एवं महानुभावे
अहोरात्रदेवते अस्मयज्ञं निर्वहतामित्यर्थः ॥

देव्या होतारा प्रथमा विदुष्टर ऋजु यज्ञतः समृचा वपुष्टरा ।
देवान्यजंतावृतुथा समंजतो नाभा पृथिव्या अधि सानुषु चिषु ॥ ७ ॥
देव्या । होतारा । प्रथमा । विदुऽतरा । ऋजु । यज्ञतः । सं । ऋचा । वपुऽतरा ।
देवान् । यजंता । ऋतुऽथा । सं । अंजतः । नाभा । पृथिव्याः । अधि । सानुषु । चिषु ॥ ७ ॥

देव्या । दिवि भवो दिव्योऽपि । तस्माद्विद्यादधेजंता होताराहोतारा देवानां होमनिष्पादका वागी
पार्थिवांतरित्या प्रथमा प्रथमं यष्टव्यं विदुष्टरा विदुत्तर्मा वपुष्टरा प्रकृष्टवपुषी देवावृचा मंत्रेण ऋजु
अविकलं यथा तथा सम्यक् यज्ञतः । पुजयतः । ऋतुथा तत्तदृती तत्र तत्र काले देवान्यष्टवान् यजंता देवा
पृथिव्या नाभा नाभावृत्तरविद्यामधि उपरि चिषु सानुषु समुच्छितेषु प्रदेशेषु गार्हपत्यादिषु समजतः । समांता ॥
अक्षिर्लव्य डागमः ॥

सरस्वती साधयंती धियं न उक्ता देवी भारती विश्वतूतिः ।
तिस्रो देवीः स्वधया बर्हिरेदमच्छिद्रं पांतु शरणं निषद्य ॥ ८ ॥
सरस्वती । साधयंती । धियं । नः । उक्ता । देवी । भारती । विश्वऽतूतिः ।
तिस्रः । देवीः । स्वधया । बर्हिः । आ । इदं । अच्छिद्रं । पांतु । शरणं । निऽसद्य ॥ ८ ॥

नोऽस्मदीयां धियं वृद्धिं यागं वा साधयंती निर्वर्तयंती सरस्वती इति तन्नामिका देवी भारती च विश्व
तूतिर्विश्वानि तूर्णानि यस्याः सा तादृशी सर्वविषयगता वाक् । एतदुभयविशेषणं । तिस्रो देवीरितासिस्रो
देव्यः स्वधयास्मदन्तहविषा निमित्तं नद बर्हिर्यज्ञमच्छिद्रं यथा तथा पांतु । पालयंतु । किं कृत्वा । शरणं
यागगृहमनिषद्य आश्रित्य । यद्वा स्वधयदं बर्हिरमं यज्ञमागत्यास्मदीयं शरणं गृहं निषद्याच्छिद्रं यथा
तथा पांतु ॥

अथ पिशंगरूप इति नवमी त्वाष्ट्रे पर्षा पुरोडाशस्य याज्या पिशंगरूपः सुभरो वयोधाः प्रथमभात्रं यशसं
वयोधा । आ० ३. ८. इति सूचितत्वात् । पाठस्तु ॥

पिशंगरूपः सुभरो वयोधाः श्रुष्टी वीरो जायते देवकामः ।
मृजां त्वष्टा वि षंतु नाभिस्मिन्ने अर्था देवानामर्पेतु पार्थः ॥ ९ ॥

पिशंगेऽरूपः । सुऽभरः । वयःऽधाः । श्रुष्टी । वीरः । जायते । देवेऽकामः ।

प्रऽजां । त्वष्टा । वि । स्यतु । नाभिः । अस्मे इति । अथ । देवानां । अपि । गतु । पार्थः ॥ ९ ॥

पिशंगेरूपः सुवर्णवर्णो नानारूपो वा सुभरः शोभनयज्ञः शोभनभरणो वा वयोधा वयसोऽन्नस्य धारयिता दाता वा श्रुष्टी क्षिप्रगुणो वीरो विविधमीरयिता देवकामो देवाः काम्यते येन तादृशः पुत्रो जायते । अयितामृत्ययतां त्वष्टुरनुग्रहात् । स च त्वष्टतन्नामको देवोऽस्मि अस्मभ्यं नाभिः कुलस्य वधिकां प्रजां पुत्रादि रूपां विष्यतु । विमुंचतु । वितरत्वित्यर्थः । अथ अपि च देवानां संबन्ध पाथोऽन्नमण्यस्मान्तु । गच्छतु । अपिः क्रियया वा संबध्यते । गच्छत्वित्यर्थः ॥

वनस्पतिरवसृजन्नुपं स्यादग्निहविः सूदयाति प्र धीभिः ।

विधा समंक्तं नयतु प्रजानन्देवेभ्यो दैव्यः शमितीपं हव्यं ॥ १० ॥

वनस्पतिः । अवऽसृजन । उपं । स्यात् । अग्निः । हविः । सूदयाति । प्र । धीभिः ।

विधा । संऽअंक्तं । नयतु । प्रऽजानन् । देवेभ्यः । दैव्यः । शमिता । उपं । हव्यं ॥ १० ॥

वनस्पतिर्यूपाभिमायेतन्नामकोऽपिरवसृजन अस्मदीयं कर्मानुजानन उपास्मत्समीपं स्यात् । तिष्ठतु । अपिः पक्काधारोऽपि हविः पशुरूपं धीभिः कर्मभिर्विशिष्टैः पाकसाधनैः पक्वपणं सुदयाति । चारयति । अपाकपुष्पिकाकादिराहित्येन हविः पशुत्वार्थः । किं च दैव्यो देवसंबन्धादहव्यधिकरणमुतोऽपिः शमिता हविषः संस्कर्ता । यद्वा दैव्यः शमिततन्नामकोऽपिः । अपिर्वै देवानां शमितति श्रूयते । विधा विप्रकारमु । पस्तरणावदानाभिधारणैः समंक्तं सम्यक् सिक्तं हव्यं हविः प्रजानन विद्वान नयनप्रकाराभिज्ञः मन देवेभ्य उपनयतु । समीपं प्रापयतु ॥

घृतं मिमिशो घृतमस्य योनिर्घृतं श्रितो घृतमस्य धाम ।

अनुष्वधमा वह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वशि हव्यं ॥ ११ ॥

घृतं । मिमिशो । घृतं । अस्य । योनिः । घृते । श्रितः । घृतं । ऊं इति । अस्य । धाम ।

अनुऽस्वधं । आ । वह । मादयस्व । स्वाहाऽकृतं । वृषभ । वशि । हव्यं ॥ ११ ॥

अस्यापेधृतमाज्यं मिमिचे । मिमिचामि । यतोऽस्य घृतं योनिः कारणं । उत्पन्नोऽपि घृतं श्रितः । आश्रितः । अस्यापेधृतमव धाम तत्रः । घृतं हव्यं दीप्यते । इदानीं मवोध्योच्यते । हे अग्ने वृषभ फलस्य वर्धितमवमनुष्यध प्रतिहविः सर्वेष्वपि हविषु दीयमानेष्ववह देवान् । आहव्य तान्मादयस्व । प्रीणय । ततस्तव स्वाहाकृतं स्वाहाकारेण दत्तं हव्यं वशि । वज्र ॥ ॥ २३ ॥

हवे व इति नवर्चं चतुर्थं मृक्तं । भार्गवः सोमाहतिनामक अपिः । अपिर्देवता । विष्टुष कंदः । हवे नव सोमाहतिभार्गवो हव्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकादिनशास्त्रयोस्त्रिष्टुभं कंदमीद । मुचितं च । हवे वः मुयोत्मान नि होता होतृषदन इति मृक्तं । आ० ४. १३. । इति ॥

हुवे वः सुद्योत्मानं सुवृक्तिं विणामग्निमतिथिं सुप्रयसं ।

मिच इव यो दिधिषाय्यो भूहेव आदेव जने जातवेदाः ॥ १ ॥

हुवे । वः । सुऽद्योत्मानं । सुऽवृक्तिं । विणं । अग्निं । अतिथिं । सुऽप्रयसं ।

मिचऽइव । यः । दिधिषाय्यः । भूत । देवः । आऽदेव । जने । जातऽवेदाः ॥ १ ॥

हे यजमाना वो युष्मदर्थमपि हवे । आहुयामि । कीदृशं तं । सुयोत्थानं सुष्टु योतमानं । सुवृत्तिं सुवर्जितं पापेः शोभनमृतिं वा । विशां यजमानानामतिथिमतिथिवत्सदा पुत्र्यं । मुप्रयसं शोभनहविर्लक्षणात् । किंवा ज्ञातवदा ज्ञातानां वेदिता यो देवोऽपिर्मिच इव सखेव आदित्य इव वा दिधिषाण्यो धारयिता भूत । भवति । कृत्रिति उच्यते । आदेवे देवपर्यंते जने । मनुष्यप्रभृतिदेवपर्यंतेषु । तेषां धारकोऽभवदित्यर्थः ॥

इमं विधंतो अपां सधस्ये द्वितादधुर्भृगवो विस्वाऽयोः ।

एष विश्वान्यभ्यस्तु भूमा देवानामग्निररतिजीराश्वः ॥ २ ॥

इमं विधंतः । अपां । सधऽस्ये । द्विता । अदधुः । भृगवः । विस्तु । आयोः ।

एषः । विश्वानि । अभि । अस्तु । भूमः । देवानां । अग्निः । अरतिः । जीरऽश्वः ॥ २ ॥

इममग्निं विधंतः परिचरंतो भृगवोऽस्मत्पूर्वं महर्षयोऽपा सधस्ये सहस्थानेऽतरिच आयोर्मनुष्यस्य यजमानस्य स्वभूतामु विक्षु प्रजाम्बृत्विक्षु तेषां मध्ये च द्विता द्वयोः स्थानाददधुः । आधारयन् ॥ दधातिर्लङि रूप ॥ एषोऽग्निर्भूम भुम्नात्यर्थं विश्वानि भुतजातान्यस्माद्विरोधीन्यभ्यस्तु । अभिभवतु । स कीदृशः । देवानामग्निरीश्वरः । तेषां मध्ये शीघ्रमरणशीलो वास्मद्यागं प्रति । तथा जीराश्वः क्षिप्रागः ॥

अग्निं देवासो मानुषीषु विष्टु प्रियं धुः क्षेप्यंतो न मित्रं ।

स दीदयदुगतीऊर्स्या आ दृष्टाय्यो यो दास्वन्ते दम आ ॥ ३ ॥

अग्निं । देवासः । मानुषीषु । विष्टु । प्रियं । धुः । क्षेप्यंतः । न । मित्रं ।

सः । दीदयत् । उगतीः । ऊर्स्याः । आ । दृष्टाय्यः । यः । दास्वन्ते । दमे । आ ॥ ३ ॥

देवासो देवाः क्षेप्यंतः स्वर्गं प्रति गच्छंतः संतः पूर्वं मानुषीषु मनुष्यसंबन्धिनीषु विक्षु प्रजामु प्रियं देवानां प्रीणयितारमपि धुः । अधुः स्थापितवन्तः । तत्र दृष्टांतः । क्षेप्यंतो मित्रं न । रायं प्रति गच्छंतो नरा मित्रं प्रियं सखायं स्वगृहकार्यं स्थापयन्ति । तद्वत् । स एवं देवैः स्थापितो योऽग्निर्दास्वन्ते हविर्दत्तवन्ते यजमानाय तदर्थं दमे तदीयं यागगृह आ आहितः स्थापितो दक्षाग्र्यः समर्धयिता दाता वा सोऽग्निरुगतीः कामयमाना ऊर्स्या रात्रीः सवामु रात्रिष्वदीदयत् । दीयन्ते सर्वतः । सर्वरात्रीरादीपयति वा ॥

अस्य रखा स्वस्यैव पुष्टिः संदृष्टिस्तस्य हियानस्य दक्षीः ।

वि यो भरिभ्रदोषधीषु जिह्मामन्यो न रथ्यो दोधवीति वारान् ॥ ४ ॥

अस्य । रखा । स्वस्यऽद्व । पुष्टिः । संदृष्टिः । अस्य । हियानस्य । दक्षीः ।

वि । यः । भरिभ्रत् । ओषधीषु । जिह्मां । अत्यः । न । रथ्यः । दोधवीति । वारान् ॥ ४ ॥

अस्यापिः पुष्टिः शरीरवृद्धी रखा रमणीया शब्दयुक्ता वा । तत्र दृष्टांतः । स्वस्य पुष्टिरिव । यथा लोके स्वकीया पुष्टिः स्वस्मिन् रमणीया भवति तद्वत् । यद्वास्यापिः संबन्धिनी पुष्टिर्यथा यजमानविषया रखा तद्वत् । किंच हियानस्य समृद्धिं गच्छतो व्याप्नुवतो दक्षीः काष्ठान् दिधकोर्दग्धुमिक्षोरस्यापिः संदृष्टिः संदर्शना-विर्भावोऽपि रखा । योऽग्निरोषधीषु काष्ठेषु जिह्मां ज्वालां । जात्येकवचनं । ज्वाला विभरिभ्रत् । अत्यर्थं विहरति । कंपयतीत्यर्थः ॥ हरतिर्दग्धुनृगन्तत्वेन दाधत्यादिषु । पा० ७. ४. ६५ । निपातितस्त्रिव्यङ्गागमः । यद्योगादर्निघातः ॥ तत्र दृष्टांतः । रथ्यो रथाहोऽत्यो न वाजी यथा वारान् दंशवारणसाधनान्वाजान् दोधवीति । कंपयति तद्वत् । योऽग्निर्ज्वालाः कंपयति अस्यापिः पुष्टी रखति ॥

आ यन्मे अर्ध्वं वनदः पनंतोऽग्निभ्यो नामिमीत वर्णे ।

स चित्रेण चिकिते रंसु भासा जुजुर्वी यो मुहुरा युवा भूत् ॥५॥

आ । यत् । मे । अर्ध्वं । वनदः । पनंत । उ॒ग्निक्ऽभ्यः । न । अ॒मिमी॒त् । वर्णे ।

सः । चि॒त्रेण । चि॒किते । रं॒ऽसु । भा॒सा । जु॒जुर्वी॒न् । यः । मुहुः । आ । युवा । भूत् ॥५॥

येत् यस्यार्ध्वं महत्त्वं मे मम संबन्धिनो वनदो वनंतः संभक्तारः । यद्वा वनदोऽवनदो भृशं शब्दयतः स्रोतारः ॥ अवशब्दो भृशार्थवाची । तत्पूर्वोद्देशः कृष्ण । अवाप्योरित्यकारलोपः ॥ आपनंत । समंतात् स्रुवति । सोऽपि रश्मिभ्योऽस्मदीयं रूपं कामयमानस्य अस्त्रिभ्यो वर्णं स्वसदृशं रूपं नामिमीत ॥ नशब्दार्थः ॥ निर्मिमीते च । स च रंसु रमणीयेष्वाज्यादिहविःषु निमित्तेषु चित्रेण भासा हिरण्यकनकादिनानावर्णया दीप्या चिकिते । विज्ञायते । किंच योऽपि जुजुर्वी ज्ञातः स न ज्वालोपग्रमि स एव मुहुः पुनः पुनरा युवा सर्वतो मिश्रयिता तद्वर्णो वाभूत् । आभवात्, पुनराज्यादिसंयोगात् ॥ ॥२४॥

आ यो वनां तातृपाणो न भाति वारं पथा रथ्येव स्वानीत् ।

कृष्णाध्वा तपू रथश्चिकेत द्यौरिव स्मयमानो नभोभिः ॥६॥

आ । यः । वना । ता॒तृपा॒णः । न । भा॒ति । वाः । न । प॒था । रथ्यः॑ऽडव । स्वा॒नीत् ।

कृष्ण॑ऽध्वा । तपुः । र॒थः । चि॒केत् । द्यौः॑ऽडव । स्म॒यमा॒नः । न॒भः॑ऽभिः ॥६॥

योऽपिर्वना वनानि वृक्षममूहान तातृपाणो न तुपित इव । त्वरमाण इत्यर्थः । आभाति । आभासयति । दहतीत्यर्थः । यद्वा वना वने आभाति । किंच वारं उदकमिव पथा प्रवर्णन मार्गेण गच्छति । तद्वत् इतस्ततो गच्छति । रथ्येव रथस्य वोढाश्च इव स्वानीत् । शब्दयति । यद्वा रथशब्दात् सोऽर्द्धादृशः । यथा रथो युद्धमार्गेण गच्छन् स्वनति तद्वत् । किंच कृष्णाध्वा कृष्णवर्त्मा तपुस्तापको रणवी रमणीय एवभूतः सन चिकेत । ज्ञायते । प्रकाशत इत्यर्थः । क इव । नभोभिर्मन्त्रैः स्मयमानः प्रकाशमानो द्यौरिव कुल्लोक इव । यद्वा नभोभिर्नरिच प्रदंशविशेषैः स्मयमानः प्रोभमानो द्यौरादित्य इव । नीलवर्णातरिचचार्यादित्यो यथा ज्ञायते तद्वत् स्वसंचारिण कृष्णीभूते मार्गे ज्ञायते । प्रकाशत इत्यर्थः ॥

स यो व्यस्थादभि दशदुर्वी पशुनन्ति स्वयुरगोपाः ।

अग्निः शोचिष्मा अतसान्युष्णान्कृष्णव्यथिरस्वदयन्न भुमं ॥७॥

सः । यः । वि । अ॒स्थात् । अ॒भि । द॒श॒दुर्वी॑ । प॒शुः । न । ए॒ति । स्व॒ऽयुः । अ॒गो॒पाः ।

अ॒ग्निः । शो॒चिष्मा॑न् । अ॒त॒सानि॑ । उ॒ष्णान् । कृष्ण॑ऽव्यथिः । अ॒स्वद॒यत् । न । भु॒मं ॥७॥

योऽपिर्व्यस्थात् । विविधं तिष्ठति । व्याप्नोति विश्वं । तथा योऽपिदुर्वी विस्मृतां पृथिवी सर्वा । यस्याभि दक्षत । अभिमुख्येन प्रवर्धमानो भवति ॥ उभे अपि यक्षद्वयोर्गान् निहन्त्येते ॥ सोऽपिः पशुर्न पशुरिव । यथा जतिः पशुः स्वच्छेदेन चरति तथा स्वयुः स्वयमेव गच्छन् अगोपा गोपरहितः । नियामकवर्जित इत्यर्थः । एति । गच्छति । किं कुर्वन् । शोचिष्मान् प्रकृष्टदीप्तिः कृष्णव्यथिः कृष्णवर्णं प्राप्ता दग्धा व्यथकराः कटकादयो येन तादृशः सन भुमात्यधिकमस्वदयन्न । आस्वादयतीव वृक्षगतान् रसान् । अतसानि मततानि नीरसानि वा तद्वृक्ष्यादीन्युष्णान् दहन्ति ॥

नू ते पूर्वस्यावसो अधीतौ तृतीये विदथे मन्मं शंसि ।

अस्मे अग्ने संयद्दीरं बृहन्तं क्षुमन्तं वाजं स्वपत्यं रयिं दाः ॥८॥

नु । ते । पूर्वस्य । अवसः । अधिऽइती । तृतीये । विदथे । मन्म । गंसि ।

अस्मे इति । अग्ने । संयत् । वीरं । बृहंतं । द्युऽमंतं । वाजं । सुऽअपत्यं । रयिं । दाः ॥ ६ ॥

हे अग्ने ते तव सर्वधनः पूर्वस्य पूर्व यागसमये कृतस्यावसोऽभिमततर्पणस्याधीतो स्मरणे सति तत्स्मृत्या न अद्यापि तृतीये विदथे याग तृतीयसर्वन । यद्वा प्रातरनुवाकसर्वधनामाग्नेयोपस्थाश्विनानां मध्येऽन्यतमे तृतीये कृता मन्म मननीय स्तोत्र गंसि । अगंसि । गस्यतेऽस्माभिः । हे अग्ने त्वं चास्मि अस्मभ्यं संयद्वीरं संयतो वीरा यस्मिन् तादृशं बृहंतं महांतं बुभुते शब्दवंतं कीर्तिमंतं वाजमुक्तलक्षणमज्ञं स्वपत्यं रयिं च दाः । देहि ॥

त्वया यथा गृत्समदासो अग्ने गुहा वन्वत उपरौ अभि षुः ।

सुवीरासो अभिमातिपाहः स्मत्सूरिभ्यो गृणते तद्वयो धाः ॥ ९ ॥

त्वया । यथा । गृत्समदासः । अग्ने । गुहा । वन्वतः । उपरान् । अभि । स्युरिति स्युः ।

सुऽवीरासः । अभिमातिऽसहः । स्मत् । सूरिऽभ्यः । गृणते । तत् । वयः । धाः ॥ ९ ॥

हे अभि त्वया रत्नकेण वन्वतश्चादसं भजंतो गृत्समदा ऋषयः । आत्मानि परोक्षेण वचनं । यथा गुहा गृहाया वर्तमानानुपरान् उपरमणसाधनान् उपरि उत्कृष्टं वर्तमानान्वा । धनयिगोपानभिष्युः । अभिभवेयुः । स्वाधीनान् कुर्युः । यद्वा गृहानुपरान् उपरिऽधिकत्वेन वर्तमानान्पापानभिष्युः । अभिभवेयुः । तथा कुर्वित्यर्थः । कीदृशाः । सुवीरामः । शोभनपुत्राद्युपताः । अभिमातिमहः । वैरिणां पापादीनां मोढारः । किंच सूरिभ्यो मध्याग्नेभ्यो यजमानेभ्यो गृणते ॥ व्यत्ययनकवचनं ॥ शब्दयज्ञः स्तोत्रं । यद्वा सूरिभ्यो यजमानेभ्यो गृणते स्तोत्रं च स्मत् सुभुतं तत् तादृशं प्रसिद्धं वयोऽज्ञं धाः । धिहि ॥ ॥ २५ ॥

होताजनिष्टत्यष्टचं पंचमं मुक्तं सोमाहतरार्यमाग्नेयमानुष्टुभं । होताष्टावानुष्टुभमित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरार्यं कृतावस्य विनियोगः । सूत्रितं च । अप्रायो होताजनिष्ट । आ० ४. १३ । इति ॥ चतुर्विंशेऽहस्यपीदमेवाज्यं । चतुर्विंशे होताजनिष्टत्याज्यं । आ० १. २. इति ॥ आभिप्रविकं द्वितीयेऽहनीदमेवाज्यं । द्वितीयस्य चतुर्विंशेनाज्यं । आ० १. ६ । इत्यतिदिष्टत्वात् ॥

होताजनिष्ट चेतनः पिता पितृभ्यं ऊतये ।

प्रयशञ्जन्यं वसुं शक्रेम वाजिनो यमं ॥ १ ॥

होता । अजनिष्ट । चेतनः । पिता । पितृभ्यः । ऊतये ।

प्रऽयशन् । जेन्यं । वसुं । शक्रेम । वाजिनः । यमं ॥ १ ॥

होता होमनिष्पादकश्चतनश्चेतयितास्मदनुष्ठितस्य पिता पालकोऽस्मद्यज्ञस्य ईदृशोऽपिरजनिष्ट । उत्पन्नः । किमर्थं । पितृभ्यः पालकेभ्यो यजमानेभ्यः ॥ पृथर्थं चतुर्थी ॥ तेषामूतये रक्षणाय च । वयं च वाजिनो हविर्लक्षणात्तवतः सतः प्रयत्नं प्रकर्षणं पुज्यं जेन्यं जेतव्यं यमं यमयितव्यं वसु धनं शक्रेम । शक्ता भूयास्म लब्धुमिति शेषः । यद्वा वाजिनोऽज्ञस्य यमं यमनं कर्तुं शक्रेम । प्रयत्नं जेन्यं वसु धनमित्युपमानं । उक्तलक्षणं धनमिव । तद्यथावरोदुं शक्नुमस्तद्वत् ॥

आ यस्मिन्त्सप्र रश्मयस्तता यज्ञस्य नेतरि ।

मनुष्वहैव्यमष्टमं पीता विश्वं तदिन्वति ॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । सप्र । रश्मयः । तताः । यज्ञस्य । नेतरि ।

मनुष्वत् । दैव्यं । अष्टमं । पीता । विश्वं । तत् । इन्वति ॥ २ ॥

यज्ञस्य नेतरि यागस्य निर्वाहके यस्मिन्नपी सप्त रश्मयः सप्तसंख्याका रश्मिवद्वाप्ता होत्रका आतता । स्वस्वकर्मभिः सर्वतो व्याप्ता भवति । स पोता पावकी देवानां पोत्रास्य ऋत्विगूपो वापिर्मनुष्यत मनुष्यपोतुवत देव । देवो यज्ञः । तत्संबंधमष्टममष्टत्येकसंबंध तद्विषय कर्तव्यज्ञात सप्तहोत्रकैः सह स्वयमष्टमः सन् इति । व्याप्नोति । यज्ञात्तदित्यस्य लिंगव्यत्ययः । स पोतति संबधः । सप्तहोत्रकैः सहाष्टमो भूत्वा तद्व्यक्तं निर्वहतीत्यर्थः ॥

दधन्वे वा यदीमनु वोचद्ब्रह्माणि वेरु तत् ।

परि विश्वानि काष्या नेमिश्चक्रमिवाभवत् ॥३॥

दधन्वे । वा । यत् । इ । अनु । वोचत् । ब्रह्माणि । वेः । ऊं इति । तत् ।

परि । विश्वानि । काष्या । नेमिः । चक्रंऽइव । अभवत् ॥३॥

पूर्वं मंत्रे होत्रादिवत् स्वयमपि यज्ञं निर्वहतीत्युक्त । अत्र तु सर्वं तत्तदात्मना स्थित्वा स्वयमेव निर्वहती त्याह । वा अथवा ईमेन यज्ञमनु लकीकृत्य यद्विवादिक् दधन्वे धारयत्यध्वर्यादिरूपः । यानि ब्रह्माणि शास्त्रा दीन्यनुवोचत । अनुवक्ति होत्रादिरूपः । अत्र वान्वित्येतद्योज्यं । तत्सर्वं वेरु । वरं । कामयते जानाति वा वयमनुष्ठानं । अयमपिर्विश्यानि सर्वाणि काव्यानि । कवयो मेधाविन ऋत्विजः । तत्संबन्धीनि कर्माणि पर्यभ षत । परिभूवति । स्वायत्तानि करोति । व्याप्नोतीत्यर्थः । व्याप्ता दृष्टान्तः । नेमिः वहिर्वष्टमवल्लयश्चक रथाग यथा कात्स्न्येन व्याप्नोति तद्वत् ॥

साकं हि शुचिना शुचिः प्रणास्ता क्रतुनाजनि ।

विद्वाँ अस्य व्रता ध्रुवा वया इवानु रोहते ॥४॥

साकं । हि । शुचिना । शुचिः । प्रऽणास्ता । क्रतुना । अजनि ।

विद्वान् । अस्य । व्रता । ध्रुवा । वयाःऽइव । अनु । रोहते ॥४॥

शुचिः स्वयं शोधकः प्रणास्ता देवाना एतन्नामक ऋत्विक् प्रणामिता वा यज्ञविधाना शुचिना क्रतुना शोधकनापिहोत्रादिकर्मणा साकं हि सहवाजनि । उत्पन्नः । जातमात्र एव शुद्धः सर्वस्य प्रणास्ता च सन्नामि होत्रादिनिर्वादाभवदित्यर्थः । अस्याभिर्ध्रुवा ध्रुवाणि फलपर्यवसायीनि व्रतानि कर्माणि विद्वान् जानन यज्ञ मानो वया इव विसृताः शास्त्रा इवानुरोहते । क्रमेणानुतिष्ठति ॥

ता अस्य वर्णमायुवो नेष्टुः सचंत धेनवः ।

कुविन्निमृभ्य आ वरं स्वसारो या इदं ययुः ॥५॥

ताः । अस्य । वर्णं । आयुवः । नेष्टुः । सचंत । धेनवः ।

कुवित । तिम्ऽभ्यः । आ । वरं । स्वसारः । याः । इदं । ययुः ॥५॥

या वक्ष्यमाणलक्षणा या अंगुल्य इदमनुशीयमानं कर्म ययुः । प्राप्तवति । अनुतिष्ठति । ता आयुवो गंत्र्यो व्याप्ता धेनवः प्रीणयिष्यः स्वसारः स्वयं सारिण्योऽंगुलयो नेष्टुर्विषयार्चितुर्भक्षयितुः शोषयितुः पोषयितुर्न तुर्वास्याधिः । यद्वैतन्नामकऽऽत्विगूपस्य । तिम्भ्य आ गार्हपत्यादिमूर्तीनामपि वरं वर्णं कुवित बह्वल्लयः सचत । सेवते । परिचरति ॥

यदी मातुरूप स्वसा घृतं भरंत्यस्थित ।

तासामध्वर्युरागतौ यवो वृष्टीव मोदते ॥६॥

यदि । मातुः । उप । स्वसा । घृतं । भरंती । अस्थित ।
तासां । अध्वर्युः । आऽगती । यवः । वृष्टीऽद्व । मोदते ॥ ६ ॥

यदि यदा मातुः सर्वस्य निमीतुर्भूम्या वेदिलक्षणायाः स्वसा स्वस्यस्थानीया जुहुर्घृतं भरंती सत्युपास्थित ।
उपतिष्ठदपि । एकवचनमविवक्षितं । जुहुपभुदुवा घृतं भरंत्यस्मिष्ठंतीत्यर्थः । तदा तासां जुहादीनामागतौ
यागाय प्राप्ता सत्यामध्वर्युरेतन्नामक ऋत्विग्यूपोऽध्वरं कामयमानो वायमपिर्मोदते । हृष्यति । यवो वृष्टीव
वृष्ट्या यथा मोदते तद्वत् ॥

स्वः स्वाय धायसे कृणुतामृत्विगृत्विजं ।
स्तोमं यज्ञं चादरं वनेमा ररिमा वयं ॥ ७ ॥
स्वः । स्वाय । धायसे । कृणुतां । ऋत्विक् । ऋत्विजं ।
स्तोमं । यज्ञं । च । आत् । अरं । वनेम । ररिम । वयं ॥ ७ ॥

अयमपिः स्वः स्वयमेव स्वाय स्वकीयाय धायसे कर्मणो हविषां धारणाय वा ऋत्विक् होताजनिष्ट्या-
दिनोक्तलक्षणो होतृपोतृप्रशाम्नायुत्विग्यूपः सन् ऋत्विजमात्विज्य ॥ भावप्रधानोऽयं निर्देशः ॥ देवार्त्विग्यूपः सन्
ऋत्विजं मानुषमात्विज्यं कृणुतां । करोतु । वयं च तदनुग्रहात् आदनंतरमेव स्तोमं स्तोत्रं यज्ञं च तदाश्रयं
यागमण्यरमलमत्यर्थं वनेम । संभजेमहि । ररिम ददेमहि च हविः । यद्वा स्तोमं वनेम यज्ञं यथायोग्य
हवी ररिम ॥

यथा विद्वाँ अरं कर्द्विश्वेभ्यो यजतेभ्यः ।
अयमग्ने त्वे अपि यं यज्ञं चकृमा वयं ॥ ८ ॥
यथा । विद्वान् । अरं । कात् । विश्वेभ्यः । यजतेभ्यः ।
अयं । अग्ने । त्वे इति । अपि । यं । यज्ञं । चकृम । वयं ॥ ८ ॥

हे अपि विद्वाण त्वन्माहात्म्याभिज्ञः प्रयोगज्ञो वा यजमानो यथा विश्वेभ्यो यजतेभ्यः सर्वेभ्यो यजनीयेभ्यो
देवेभ्योऽरं पर्याप्तं करत कुर्यात् तथा त्वमनुगृहाणेत्यर्थः । वयमपि यं यज्ञं यागविशेषं चकृम कर्महे स यागस्त्व
अपि ॥ अपरिवार्यं ॥ त्वैव त्वत्पीत्यर्थः । त्वमेव तस्मात्तं सर्वदेवार्थयागं तत्तदृत्विग्यूपः सन् निर्वहेत्यर्थः ॥ २६ ॥

इमां मे इत्यष्ट्वं पष्ठं मुक्तं सोमाहृत्यार्थमाधियं गायत्रं । इमां मे गायत्रं होत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिज-
गस्त्रयोगायत्रं कंदस्यस्य विनियोगः । मुचितं च । इमां मे अग्ने समिधमिमामिति त्रयाणामुत्तमामुदरेत्
। आ० ४. १३. । इति ॥ अपराह्णिक्यामुपसदीमां मे अग्ने समिधमिति तिस्र ऋचस्त्रिरग्न्यस्ता नव सामिधेयः कृत्वा
विनियोज्यः । अथोपसदिति खंडे मुचितं । इमां मे अग्ने समिधमिमामिति तु सामिधेयः । आ० ४. ८. । इति ॥

इमां मे अग्ने समिधमिमामुपसदं वनेः । इमा उ पु श्रुधी गिरः ॥ १ ॥
इमां । मे । अग्ने । संऽउधं । इमां । उपऽसदं । वनेरिति वनेः । इमाः । ऊं इति । सु ।
श्रुधि । गिरः ॥ १ ॥

हे अग्ने मे मदीयामिमामाधीयमानां समिधं इमामुपसदमुपसदनमाधनामाहृतिमुपसद्यागे क्रियमाणां
वा वनेः । संभजेयाः । तथेमा उ इमा अपि गिरः स्तुतिः सु सुष्ठु श्रुधि । शृणु ॥

अया ते अग्ने विधेमोर्जो नपादश्वमिष्टे । एना सूक्तेन सुजात ॥२॥

अया । ते । अग्ने । विधेम । ऊर्जो । नपात् । अश्वं । इष्टे । एना । सु । सूक्तेन । सु । जात ॥२॥

हे अग्ने ते त्वामयानयाहत्या विधेम । परिचरम । हे ऊर्जो नपात् बलस्य नप्तः तस्य नपात्पितृर्वा हे अश्वमिष्टे व्यापकयज्ञ । यद्वा आशु क्रियमाणं कर्माश्वं । तद्विज्जतीत्यश्वमिष्टिः । मत्वरमाणा ह्युपमदमाचरति । तं कर्मभिः समत्वरं ते तिस्रः सामधेनीरनुच्य तिस्रो देवता अयजति त्रिाक्ष्येण । ए० ब्रा० ३ ४५ । तादृशाभि ते त्वामयानयाहत्या विधेम । परिचरम । तथा हे सुजात शोभनजनन एना एतन् सूक्तेन स्तोत्रेण प्रीणयामिति शेषः । यद्वा क्षुत्पवृद्धितेन विधेम ॥

तं त्वा गीर्भिर्गिर्वणसं द्रविणस्युं द्रविणोदः । सपर्येम सपर्येवः ॥३॥

तं । त्वा । गीः । ऽभिः । गिर्वणसं । द्रविणस्युं । द्रविणः । ऽदुः । सपर्येम । सपर्येवः ॥३॥

हे द्रविणोदो धनस्य दातरणे तं तादृशं गिर्वणसं गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीयं द्रविणस्युं हविर्नक्षत्राधनेकुं त्वा त्वां सपर्येवः परिचरणकर्तारो वयं गीर्भिः स्तुतिभिः सपर्येम । परिचरम ॥

स वोधि सूरिमघवा वसुपते वसुदावन् । युयोध्यस्मद्द्वेषांसि ॥४॥

सः । वोधि । सूरिः । मघऽवा । वसुऽपते । वसुऽदावन् । युयोधि । अस्मत् । द्वेषांसि ॥४॥

मघवात्तवान सूरिर्विद्वान् प्रेरको वा स उक्तलक्षणकस्त्वं वोधि । बुध्यन्मास्मदोयं स्तोत्रं । किंच हे अस्मद्द्वेषांसि द्वेषान्स्मदस्मत्तो युयोधि । पृथक्कुरु ॥

स नो वृष्टिं दिवस्परि स नो वाजमनवाणं । स नः सहस्रिणीरिषः ॥५॥

सः । नः । वृष्टिं । दिवः । परि । सः । नः । वाजं । अमनवाणं । सः । नः । सहस्रिणीः । रिषः ॥५॥

सः स एवापिनां ऽस्मदर्थं ऽदिवस्परि दुनोकादतरिजात ॥ परीति पंचमर्थानुवादी ॥ वृष्टिं करोतीति च शेषः । स एव नो ऽस्मदर्थमनवाणमविचलमनन्य वाज बलं ददातु । तथा सहस्रिणीरपरिमितप्रकाराणी योऽज्ञानि स एवापिर्देदातु ॥

ईळानायावस्येवे यविष्ठ दूत नो गिरा । यजिष्ठ होतरा गहि ॥६॥

ईळानाय । अवस्येवे । यविष्ठ । दूत । नः । गिरा । यजिष्ठ । होतः । आ । गहि ॥६॥

हे यविष्ठ युवन्तम दूत देवानां यज्ञादिभुचक यजिष्ठार्तिशयेन यष्टव्य होतर्देवानामाह्वातरणे नो गिरा अदीयया नृत्येळानाय पुत्रयिवेवस्येव स्वरक्षणाभिकर्त मदर्शमागहि । आगच्छ ॥

अंतर्त्यग्र ईयसे विद्वान् जन्मोभया कवे । दूतो जन्येव मित्र्यः ॥७॥

अंतः । हि । अग्ने । ईयसे । विद्वान् । जन्म । उभया । कवे । दूतः । जन्याऽडव । मित्र्यः ॥७॥

हे कवे मेधावस्ये अतर्जनानां हृदय ईयसे हि । गच्छसि जानासि वा । हिः स होता मेव द्रव्य चिकित्सां अंतरीयते । ४. ८. ४ । इत्यादिमंत्रांतरप्रतिद्वयोत्तमार्थः । कीदृशस्त्वं । उभया उभयविधानि जन्म जन्मानि यष्टृणां यजमानानां यष्टव्यानां देवानां च संबंधीनि विद्वान् जानन सन् । ईयसे इति संबंधः । तव दृष्टांतः । जन्यो जनेभ्यो हितो मित्र्यो विशेषेण मित्रेभ्यो हितो दूत इव । स यथा प्रजानां चित्तवृत्तिज्ञानाय राज्ञा प्रेरितस्त्वासां मनो जानाति तद्वत् त्वमप्यस्माकमंतरीयस इत्यर्थः ॥

स विद्वाँ आ च पिप्रयो यष्टि चिकित्व आनुषक् । आ चास्मिन्संस्ति बर्हिषि ॥ ८ ॥
 सः । विद्वान् । आ । च । पिप्रयः । यष्टि । चिकित्वः । आनुषक् । आ । च । अस्मिन् ।
 संस्ति । बर्हिषि ॥ ८ ॥

हे अग्ने स त्वं विद्वान् विशेपाभिष्टः सन् आ च पिप्रयः । सर्वतोऽस्मान्पुरय च कामैः । हे चिकित्वसेत-
 नावन आनुषक् अनुक्रमेण यच्च । यज्ञं देवान् । आसंस्ति । आसीद् चास्मिन् स्तोत्रं बर्हिषि ॥ ॥ २७ ॥

अष्टं यविष्ठति पटुचं सप्तमं मूक्तं सोमाङ्गत्वार्यमाधेयं गायत्रं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनश्चयोर्यायत्रे कंदस्यस्य
 विनियोगः पूर्वमूक्त एवोक्तः ॥ अथगाकर्मण्याका विनियुक्ता ॥

अष्टं यविष्ठ भारताग्ने द्युमंतमा भर । वसो पुरुस्पृहं रयिं ॥ ९ ॥

अष्टं । यविष्ठ । भारत । अग्ने । द्युऽमंतं । आ । भर । वसो । इति । पुरुऽस्पृहं । रयिं ॥ ९ ॥

हे अग्ने यविष्ठ युवत्तम हे भारत । भरता ऋत्विजः । तेषां संबन्धी भारतः । तेष्वर्ध्वादिभिर्मथनहविः-
 स्तोत्रादिना व्याप्रियमाणत्वात् । तादृशं हे वसो वामक व्याघ्र वा एवंरूपाग्ने अष्टमतिप्रशस्यं द्युमंतं दीप्तिमंतं
 पुरुस्पृहं बह्वभिर्गर्थभिः स्पृहणीयं रयिमाभर । आहर ॥

मा नो अरातिरीशत देवस्य मर्त्यस्य च । पर्षि तस्या उत द्विपः ॥ १० ॥

मा । नः । अरातिः । ईशत । देवस्य । मर्त्यस्य । च । पर्षि । तस्याः । उत । द्विपः ॥ १० ॥

हे अग्ने त्वदन्यग्रहातोऽस्मानरातिरदानं शत्रुत्वं । यद्वा कंदस्यरातिशब्दः शत्रुवाची स्त्रीलिंगो भवति ।
 अदाता शत्रुमेतत् । पराभित्तुं शक्नो मा भूत । मा विषयीकृत्यात् । अरातिर्विशिष्यते । देवस्य च मर्त्यस्य च
 संबंधिनी तैः कारिता । उत अपि च तस्या उभयविधाया द्विपोऽस्मदरातिः पर्षि । पुरय ॥

विश्वो उत त्वया वयं धारा उदन्या इव । अति गाहेमहि द्विपः ॥ ११ ॥

विश्वोः । उत । त्वया । वयं । धाराः । उदन्याः । इव । अति । गाहेमहि । द्विपः ॥ ११ ॥

उत अपि च हे अग्ने वयं त्वदन्यग्रहाद्विषा द्विपः सर्वानपि द्वेष्टुन उदन्या धारा इव उदकसंबन्धिनीधारा
 अल्पसूतीरिव त्मनात्मनैवान्यनिरपेक्षेणातिगाहेमहि । अतिक्रम्य गच्छेम ॥

शुचिः पावक वंद्योऽग्ने बृहद्भि रोचसे । त्वं घृतेभिराहुतः ॥ १२ ॥

शुचिः । पावक । वंद्यः । अग्ने । बृहत् । वि । रोचसे । त्वं । घृतेभिः । आऽहुतः ॥ १२ ॥

हे पावक शोधकाग्ने शुचिः शुद्धो वंद्यो नमस्कार्यः सन् बृहत् महत् अत्यधिकं विरोचसे । विविधं दीप्यसे ।
 यतस्त्वं घृतं भिर्घृतं राहुतः । समतात्सिक्तः । अतो विरोचसे ॥

त्वं नो असि भारताग्ने वृणाभिरुक्षभिः । अष्टार्पदीभिराहुतः ॥ १३ ॥

त्वं । नः । असि । भारत । अग्ने । वृणाभिः । उक्षभिः । अष्टाऽर्पदीभिः । आऽहुतः ॥ १३ ॥

हे भारत ऋत्विजां पुत्रस्थानीयाग्ने नोऽस्मदीयस्त्वं वृणाभिर्वंध्याभिर्गोभिः उक्षभिः सक्नुभिर्वन्धीवर्दैः अष्टा-
 र्पदीभिर्गोभिर्गोभिश्चाहुत आराधितोऽसि ॥

द्वृक्षः सर्पिरासुतिः प्रल्नो होता वरेण्यः । सहसस्पुत्रो अहुतः ॥ १४ ॥

द्वुऽक्षः । सर्पिः । आसुतिः । प्रल्नः । होता । वरेण्यः । सहसः । पुत्रः । अहुतः ॥ १४ ॥

दूतः समिद्रूपातः सर्पिरामुतिः सर्पिरामुयत आसिच्यते यस्मिन् तादृशः प्रत्नः पुरातनो होता होमान्
ष्वादको वरेण्यो वरणीयः महसम्पुवः महसो बलस्य पुत्रस्थानीयः । बलनोत्पन्नत्वात् । अद्भुत आश्चर्यभूतः ।
रमणीय इत्यर्थः । एवमहानुभावोऽपि मामनुजानास्त्वित्यर्थः ॥ ॥८८॥

वाजयन्तिवति पटुचमष्टसं मुक्तं । सोमाङ्गतेर्हृशब्दानुवृत्तस्याभावात्तद्वलद्रष्टा गुत्समद अपि । अपिर्दे
वता । हिशब्दान्नायत्री कदः । अत्रानुष्टुप । वाजयन्तिवात्यानुष्टुबित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्रयोऽनुती
यमूर्त्तत्वेनास्त्योत्तमावर्जितस्य विनियोग उक्तः ॥

वाजयन्तिव नू रथान्योगौ अग्नेरुप स्तुहि । यगस्तमस्य मीळहुपः ॥ १ ॥

वाजयनऽडंवा नु । रथान् । योगान् । अग्नेः । उप । स्तुहि । यगः । स्तमस्य । मीळहुपः ॥ १ ॥

हे अंतरात्मन नु विप्रमर्षयोगानश्चानुपस्तुहि । कीदृशस्यापि । यगस्तमस्य प्रवृत्तयगमः ॥ मत्वर्थो लुप्यते ॥
मीळहुपः सेक्तुः, फलस्य । ईदृशस्य योगान् स्तुहि । होतरिति वा संबोध्यं । स्तुती दृष्टातः । वाजयन्तिव । अत्र
मिच्छन् पुरुष इव । स यथायान गमनाय स्ताति तद्वत् । यद्वोक्तलक्षणस्यापिर्मनमाधनात्रथान् स्तुहि ॥

यः सुनीथो ददाणुपेऽजुर्यो जरयन्तरि । चारुप्रतीक आहुतः ॥ २ ॥

यः । सुऽनीथः । ददाणुपे । अजुर्यः । जरयन् । अरि । चारुऽप्रतीकः । आहुतः ॥ २ ॥

सुनीथः शोभननयनोऽजुर्योऽजरणीयोऽनभिभाव्यः चारुप्रतीकः शोभनोपक्रमो योऽस्ति सोऽपिर्ददाणुपे
हविर्दत्तवर्ते यजमानाय तदर्थमरि तस्य शत्रुं जरयन् नाशयन् आहुतः । समतादाराधितो भवति ॥

य उ श्रिया दमेष्वा दोषोषमिं प्रणस्यते । यस्य व्रतं न मीयते ॥ ३ ॥

यः । कुं इति । श्रिया । दमेषु । आ । दोषा । उपसिं । प्रऽणस्यते । यस्य । व्रतं । न ।

मीयते ॥ ३ ॥

योऽपिर्ह श्रिया ज्वालया युक्तः मन दमेषु आ आगत्य दोषा रात्रिषु उपस्यहःसु च प्रणस्यते । म्रियते ।
यस्यापिर्व्रतं कर्म न मीयते । न हिंस्यते न मीयते वा ॥

आ यः स्वर्णं भानुना चित्रो विभात्यर्चिषा । अंजानो अर्जरभिः ॥ ४ ॥

आ । यः । स्वः । न । भानुना । चित्रः । विऽभाति । अर्चिषा । अंजानः । अर्जरः । अभि ॥ ४ ॥

योऽपिर्ह चित्राद्यनीयो नानावर्णो वार्चिषा ज्वालया रश्मिसमूहेनाविभाति । सर्वतो भासते । तत्र
दृष्टातः । स्वर्णानुना । किरणान् मृष्य इव । स यथा विभाति तद्वत् । किं कुर्वन् । अर्जरनिखिर्ज्वालासमूहरभि
सर्वतोऽजानो अंजयन् प्रकाशयन् ॥

अचिमनु स्वराज्यमग्निमुक्थानि वावृधुः । विश्वा अधि श्रियो दधे ॥ ५ ॥

अचिं । अचिं । स्वऽराज्यं । अग्निं । उक्थानि । वावृधुः । विश्वाः । अधि । श्रियोः । दधे ॥ ५ ॥

अचिं श्रूणामज्ञानां वा भक्तं स्वराज्यं स्वयमेव राजमानं स्वराज्यमनु अभिलक्ष्य वाग्निमुक्थानि शस्त्राणि
वावृधुः । वर्धयति । स चाग्निर्विश्वाः सर्वाः श्रियोऽधि दधे । धारयति ॥

अग्नेरिंद्रस्य सोमस्य देवानामृतिभिर्वयं ।

अरिष्यंतः सचेमह्यभि प्याम पृतन्यतः ॥ ६ ॥

अग्नेः । इन्द्रस्य । सोमस्य । देवानां । ऊतिऽभिः । वयं ।

अरिष्यंतः । सचेमहि । अभि । स्याम । पृतन्यतः ॥ ६ ॥

अरिष्यंतः केनाप्यहिंस्यमाना वयमपेरिन्द्रस्य सोमस्य देवानामन्येषामप्युतिभी रक्षणाभिः सचेमहि । युक्ता भवेम । तथा रक्षायुक्ता वयं पृतन्यतः पृतनामात्मन इच्छतः शत्रून्भिष्याम । अभिभवेम ॥ पृतनाशब्दात्क्यचि क्यध्वरपृतनस्यर्चि लोप इत्यवर्गलोपः ॥ ॥ २९ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशनं तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थोऽथतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभुपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्रमिंतं वेदा यो वेदेभ्योऽविलं जगत ।

निर्ममं तमहं वदं विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

नि होति इति पठ्यं नवमं सूक्तं गुत्समदस्यार्थं नि होतित्यनुक्रांतत्वात् । अनुक्रात्वात् विष्टुप् । मंडलादिपरि-
भाषयाभिर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशास्त्रयोराम्रये कर्ता विष्टुभं छंदस्यस्य विनियोगः । अथैतस्या इति खंडे
सूचितं । नि होता होतृपदन इति सूक्तं । आ० ४ १३ । इति ॥ अग्निप्रणयन आग्ने चर्चा विनियुक्ता । पंचन्या
पाणिमास्यामिति खंडे सूचितं । नि होता होतृपदन इति द्वे । आ० २. १७. ॥

नि होता होतृपदने विदानस्त्वेपो दीदिवौ असदत्सुदशः ।

अदभ्यव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रंभरः शुचिजिह्वो अग्निः ॥ १ ॥

नि होता । होतृऽसदने । विदानः । त्वेपः । दीदिऽवान् । असदत् । सुऽदशः ।

अदभ्यव्रतऽप्रमतिः । वसिष्ठः । सहस्रंऽभरः । शुचिऽजिह्वः । अग्निः ॥ १ ॥

गुत्समदः स्मृतिः । होता देवानामाज्ञाता विदानो विद्वान् त्वेपः प्रवृद्धो दीदिवान् दीप्यमानः सुदशः
शोभनबलोऽदभ्यव्रतप्रमतिः । अदभ्यान्यहिंसितानि व्रतानि कर्माणि यस्याः सादभ्यव्रता प्रमतिः प्रकृष्टा
बुद्धिर्यस्य स तथोक्तः । वसिष्ठः सर्वस्य वासयितुतम् ॥ वासयतेऽनुजंतस्त्रिष्टुप् नि रूपं ॥ सहस्रंभरः सहस्रस्यानेक-
विधस्य भर्ता । विहरणेन ज्ञानाविधिरूपस्य धारक इत्यर्थः । यद्वा सहस्रस्य सर्वस्य भर्ता । तथा च वाजसनेयं ।
सर्वं धि सहस्रं सर्वंभर इत्येव तदाहति । शुचिजिह्वः । शुचिर्दीप्तः जिह्वा ज्वाला यस्य स तथोक्तः । एवंभूतो
ऽपिहोतृपदने । होता च सीदतीति होतृपदनमुत्तरा वेदी ॥ अधिकरणे स्युट् ॥ तत्र न्यसदत् । नितरां सीदतु ॥
उक्तार्थं ब्राह्मण । नि होता होतृपदने विदान इत्यभिर्वे देवानां होता तस्थितोतृपदनं यदुत्तरवेदीनाभिरखेपो
दीदिवौ असदत्सुदश इत्यासन्नो हि स तर्हि भवत्यदभ्यव्रतप्रमतिर्वसिष्ठ इत्यभिर्वे देवानां वसिष्ठः सहस्रंभरः
शुचिजिह्वो अपिरित्येषा ह वा अस्य सहस्रंभरता यदेनमेकं संतं ब्रह्मधा विहरति । ऐ० ब्रा० १. २८. । इति ॥

त्वं दृतस्त्वमु नः परस्मास्त्वं वस्य आ वृषभ प्रणेता ।

अग्ने तोकस्य नस्तने तनूनामप्रशुच्छन्दीद्यद्बोधि गोपाः ॥ २ ॥

त्वं । दूतः । त्वं । ऊं इति । नः । परः ऽपाः । त्वं । वस्यः । आ । वृषभ । प्रऽनेता ।

अग्ने । तोकस्य । नः । तने । तनूना । अप्रऽयुच्छन् । दीद्यत् । बोधि । गोपाः ॥ २ ॥

हे वृषभ अभिमतफलवर्षक हे अग्ने त्वं दूतोऽस्मदीये यच्च देवाङ्गानार्थं दूतो भव । त्वम् त्वमेव नोऽस्माक परस्मात् आपन्नः पारयिता पाता च भव । किंच त्वं वस्यो वसुनो धनस्य आ प्रणेतास्मदाभिमुख्येन प्रापयिता भव । अप्रयुक्तं अप्रमाद्यन् । दीद्यत् ॥ दीदयति दीपिकर्मा ॥ शोभमानः । त्वं नोऽस्माक तोकस्य पुत्रस्य तन । तनोति विस्तारयति कुलमिति तनः पांच । तस्मिन् अस्मदीयानां तनूना गोपा गोपायिता । तथा च ब्राह्मणं । अपिर्ब्र देवानां गोपा अपिमेव तत्सर्वतो गोप्तारं परिदत्त आत्मन च यजमानाय च । ए० ब्रा० १ २८ । इति । तादृशस्त्वं च गोपायिता भवामोति बोधि । बुध्यस्व ॥

विधेम ते परमे जन्मन्त्रे विधेम स्तोमैरवरे मधस्ये ।

यस्माद्योनेरुदारिथा यजे तं प्र त्वे हवींषि जुहुरे समिद्धे ॥ ३ ॥

विधेम । ति । परमे । जन्मन् । अग्ने । विधेम । स्तोमैः । अवरे । मधऽस्ये ।

यस्मात् योनेः । उत्तऽआरिथ । यजे । तं । प्र । त्वे इति । हवींषि । जुहुरे । संऽइद्धे ॥ ३ ॥

हे अग्ने परम उत्कृष्ट जन्मन् । जायते प्रादुर्भवत्यस्मिन्निति जन्मस्थानं याः । तस्मिन् ब्रूयानोक्तं वसिष्ठाय ते तुभ्यं विधेम । मृतिभिः परिचरम । अवरे ब्रूयानोक्तं दधस्तेन मधस्येऽतरि स्मिन्नाय तुभ्यं स्तोमैः स्तोत्रविधेम । परिचरम । यस्माद्योनेः पृथिवीरूपाऽस्यानात् त्वमुदारिथ उत्ततोऽस्मि प्रादुर्भूतोऽस्मि तं पृथिवीप्रदेशं यजे । पुत्रयामि । तव हि समिद्धे समिद्धिः समिध्यमानं त्वं त्वयि हवींषि पुरोडाशादीनि प्रजुहुरे । अध्वर्यादयः प्रजुह्वति ॥ जुहोतिर्लङ्घि रूपं ॥

अग्ने यजस्व हविषा यजीयाञ्छुष्टी देणामभि गृणीहि राधः ।

त्वं ह्यसि रयिपती रयीणां त्वं शुक्रस्य वचसो मनोता ॥ ४ ॥

अग्ने । यजस्व । हविषा । यजीयान् । शुष्टी । देणं । अभि । गृणीहि । राधः ।

त्वं । हि । असि । रयिऽपतिः । रयीणां । त्वं । शुक्रस्य । वचसः । मनोता ॥ ४ ॥

हे अग्ने यजीयान् यष्टुतमस्त्वं हविषास्महेनेन यजस्व । देवान् संयोजय । देणं देय राधोऽन्न शुष्टी ॥ शुष्टीति चिप्रनाम ॥ चिप्रमभिगृणीहि । देवानां पुरत इदं स्वादतरमिदं स्वादतरमिति ब्रूहि । यदा शुष्टी चिप्रकारी त्वं देणं देयं राधो धनमभिगृणीहि । अस्मदाभिमुख्येन ब्रूहि । प्रयच्छत्यर्थः । दानमामर्थ्यं दर्शयति । त्वं रयीणां धनानां मध्ये रयिपतिरुत्तमस्य धनस्य पतिरसि हि । यदा रयीणा रयिपतिरित्येको रयिशब्दो नूवादः । त्वं शुक्रस्य दीप्तस्य वचसोऽस्मदीयस्य स्तोत्रस्य मनोता प्रज्ञाता भवसि । यदा मानयिता ॥

उभयं ते न क्षीयते वसव्यं दिवेदिवे जायमानस्य दम्भ ।

कृधि शुभ्रमंतं जरितारमग्ने कृधि पतिं स्वपत्यस्य रायः ॥ ५ ॥

उभयं । ते । न । क्षीयते । वसव्यं । दिवेऽदिवे । जायमानस्य । दम्भ ।

कृधि । शुऽभ्रमंतं । जरितारं । अग्ने । कृधि । पतिं । सुऽअपत्यस्य । रायः ॥ ५ ॥

दम्भ दर्शनीय हे अग्ने दिवेदिवे प्रतिदिनमग्निहोत्रकालं जायमानस्य ते नवोभय वसव्यं दिव्यं भोगं च वसु ॥ वस्वादित्वात्स्वार्थको यत्प्रत्ययः । पा० ५ ४ ३०.४ ॥ तादृशमुभयं वसु न जीयते । न क्षीयते । अस्योभयविधधनसङ्गावे मंत्रवर्णः त्वं ह्यग्ने दिव्यस्य राजसि त्वं पार्थिवस्य त्वजोक्तः । अतस्त्वं जरितारं तव स्तोत्रं कृत्वा

णमिमं यज्ञमानं बुभुक्षन्तमन्नं कीर्तयन्तं वा ऊधि । कृष्ट । किंच स्वपत्यस्य शोभनापत्ययुक्तस्य रायो धनस्य पतिं स्वामिमं कृष्ट ॥

साकमेधे पर्वणि पुर्वदुरनुमवनं तिस्र इष्टयः कर्तव्याः । प्रथमायामधेरनीकवतः सैनानीकेनेति याज्ञा । तथा ततः साकमेधा इति खड्गं सूचितं । सैनानीकेन सुविदत्रो अस्मि । आ० २. १८. । इति ॥

सैनानीकेन सुविदत्रो अस्मे यष्टा देवाँ आयजिष्ठः स्वस्ति ।

अदभ्यो गोपा उत नः परस्पा अग्ने द्युमदुत रेवहिदीहि ॥ ६ ॥

सः । एना । अनीकेन । सुविदत्रः । अस्मे इति । यष्टा । देवान् । आऽयजिष्ठः । स्वस्ति ।

अदभ्यः । गोपाः । उत । नः । परः । ऽपाः । अग्ने । द्युऽमत् । उत । रेवत् । दिदीहि ॥ ६ ॥

हे अग्ने स तादृशस्त्वमनानानीकेन युक्तस्त्व सुविदत्रः सुप्रतिज्ञः सुधनो वास्मि अस्माकं भव । देवान्यष्टाऽवाना हविष्प्रदानेन पुत्रक आयजिष्ठो यष्टुतमोऽदभ्यः कनार्षतिरस्मृतो गोपा देवानां गोपायिता । उत अपि च नोऽस्माकं परस्पा दुरितेभ्यः पारयिता पाता च त्वं द्युमत क्रातियुक्तं उत अपि च रेवत् धनयुक्तं यथा रवति तथा स्वस्ति दिदीहि । क्षेमण सर्वतो दिदीहि । क्षेमण सर्वतो दीप्यस्व ॥ ॥ १ ॥

जोहव इति षड्वच दशमं मूक्तं गार्त्तमदं त्रैष्टुभमाप्यं जोहव इत्यनुकांतत्वात् । मूक्तविनियोगः पुर्वेण सहोक्तः ॥

जोहवो अग्निः प्रथमः पितेवेळस्पदे मनुषा यत्समिद्धः ।

अथियं वसानो अमृतो विचेता मर्मजेन्यः अरवस्यः स वाजी ॥ १ ॥

जोहवः । अग्निः । प्रथमः । पिताऽइव । इळः । पदे । मनुषा । यत् । संऽइद्धः ।

अथियं । वसानः । अमृतः । विऽचेताः । मर्मजेन्यः । अरवस्यः । सः । वाजी ॥ १ ॥

जोहवः सर्वयज्ञार्थं ज्ञातव्यो होतव्यो वा ॥ इत्यतेर्जुहोतिर्वा रूपं ॥ तादृशः प्रथमः । अर्पितं देवानामवम त्वास्मानात् । मुख्यो योऽग्निः । यत् यदेळ इळायाः पदं उत्तरविद्यार्थकं स्थानं मनुषा मनुष्येण यज्ञमानेन समिद्धः सोऽग्निः पितव देवानां हविष्प्रापणेन पालको भवति । अथियं दीप्तिं वसान आच्छादयन् अमृतो मरणधर्मरहितो विचेता विविधप्रज्ञः अरवस्यः । अरव इत्यत्रनाम । तस्मिं हितः । वाजी वज्रवान् । सोऽग्निर्मर्मजेन्यः सर्वः परिचरणीयो भवति ॥ यद्वलुगतात्कन्यप्रत्ययः ॥

अया अग्निश्चिचभानुहवं मे विश्वाभिर्गीर्भिरमृतो विचेताः ।

श्यावा रथं वहतो रोहिता वोतारूपाहं चक्रे विभृचः ॥ २ ॥

अयाः । अग्निः । चिचऽभानुः । हवं । मे । विश्वाभिः । गीऽभिः । अमृतः । विऽचेताः ।

श्यावा । रथं । वहतः । रोहिता । वा । उत । अरूपा । अहं । चक्रे । विऽभृचः ॥ २ ॥

अमृतो मरणधर्मरहितो विचेता विविधप्रज्ञश्चिचभानुर्विचिचदीप्तिश्चायनीयदीप्तिर्वा सोऽग्निर्विश्वाभिर्गीर्भिः स्तुतिसाधनभूतः सर्ववैदिकः क्रियमाणं स मम हवं स्तोत्रं श्रूयाः । शृणोतु । तस्यापि रथं श्यावा श्यावर्णावस्थां वहतः । वा अपि वा रोहिता रोहिद्वर्णावस्थां रथं वहतः । रोहिद्वर्णयोरश्वयोः श्यावादिवर्णपरिग्रहः वेक्षया भवति । विभृचो नानास्थानेषु विहृतश्चक्र । अस्त्विभिरकारि खलु ॥ करोतिः कर्मणि लिट् ॥

उत्तानायांमजनयन्सुषूतं भुवदग्निः पुरुषेणासु गर्भः ।

शिरिणायां चिदक्नुना महीभिरपरीवृतो वसति प्रचेताः ॥ ३ ॥

उत्तानायां । अज्जनयन् । सुऽमृतं । भुवन् । अग्निः । पुरुऽपेशासु । गर्भः ।
शिरिणायां । चित् । अक्नुना । महःऽभिः । अपरिऽवृतः । वसति । प्रऽचेताः ॥ ३ ॥

उत्तानायामुत्तानशयायामरण्यां सुषूतमपिहोवार्थं सुषु प्ररितमपिमजनयन् । अधर्वाद्य उदपादयन् ।
सोऽपिः पुरुपेशासु । पेश इति रूपनाम । वङ्गरूपास्वोपधीप् गर्भो भुवन् । अतर्वर्तमानतया गर्भ इव भवेत् ॥
भवन्नेर्लिङ्गि रूपं ॥ शिरिणायां । शीर्यन्तेऽस्यां भुतानीति शिरिणा रात्रिः । तस्यामप्यक्नुना । अज्जनादकुलस्यः ।
तेन तमसापरीवृतोऽसंस्पृष्टः अत एव महोभिस्त्रिजोभिर्युक्तः प्रचेताः प्रकृष्टप्रज्ञः सन् वसति । दीप्यमानो वर्तते ॥

जिघर्ष्यग्निं हविषा घृतेन प्रतिक्षियन्तं भुवनानि विश्वा ।
पृथुं तिरश्चा वयसा बृहन्तं व्यचिष्टमन्नै रभसं दृगानं ॥ ४ ॥
जिघर्षि । अग्निं । हविषा । घृतेन । प्रतिऽक्षियन्तं । भुवनानि । विश्वा ।
पृथुं । तिरश्चा । वयसा । बृहन्तं । व्यचिष्टं । अन्नैः । रभसं । दृगानं ॥ ४ ॥

विश्वा सर्वाणि भुवनानि प्रतिक्षियन्तं विश्वानरूपनाधितष्ठन्तं पृथुं महान्तं तिरश्चा सर्वतः प्रवर्तमानेन
वयसा पेशासु बृहन्तं प्रवृत्तमन्नेर्विलक्षणैर्व्यचिष्टं व्याप्तं रभसं वज्रवत् दृगानमेवंगुणवत्तया दृश्यमानमग्निं पुरो-
डाशादिमन्त्रेण हविषा घृतेन च जिघर्षि ॥ प्रति क्षिप सर्वाणि भुतानि चेति पृथुं तिरश्चा वयसा धुमेन बृहन्तं
व्यचिष्टमन्ने रभसं दृगानमित्यवकाशनवन्तमन्नैरन्नाद् दीप्यमानमित्यतदा विश्वत इत्या सर्वतः प्रत्यंच जुहोमीत्य
तदरचस्यहेऽमन्त्रेण मनसद् जुपेतित्यन्त्येथीरिति मर्यथीरित्यपि स्पृहयद्वर्णा अपिर्नाभिमृश इति न क्षिप
मृशेत दीप्यमानो भवतीति ॥

आ विश्वतः प्रत्यंच जिघर्ष्यरक्षसा मनसा तज्जुपेत ।
मर्यथीः स्पृहयद्वर्णा अग्निर्नाभिमृशे तन्वा ३ जर्भुराणः ॥ ५ ॥
आ । विश्वतः । प्रत्यंच । जिघर्षि । अरक्षसा । मनसा । तत् । जुपेत ।
मर्यथीः । स्पृहयत्ऽवर्णाः । अग्निः । न । अभिऽमृशे । तन्वा । जर्भुराणः ॥ ५ ॥

विश्वतः सर्वत्र व्याप्य वर्तमानं प्रत्यंच यज्ञं प्रत्यागच्छन्तमग्निं यन् घृतेनाजिघर्षि । आसिंचामि । अरक्षसा
बाधकरहितेन मनसा भीचेण सह तदाज्यं जुपेत । भवान् भवेत् । मर्यथीः । मर्यमर्थः । अयणीयो भजनीयः ।
स्पृहयद्वर्णाः । यादृशं वर्णा यजमानः स्पृहयति तादृशवर्णोपेतः । तन्वा तेजसा जर्भुराणः पुर्यमाणोऽपिर्नाभिमृशे ।
अतितेजस्वितयाभिमर्शनीयो न भवति ॥ अभिपूर्वाभ्युशः ऋत्वार्यं कन्प्रत्ययः ॥

ज्ञेया भागं सहसानो वरेण त्वादृतासो मनुवद्वदेम ।
अनूनमग्निं जुह्वा वचस्या मधुपृचं धनसा जोहवीमि ॥ ६ ॥
ज्ञेयः । भागं । सहसानः । वरेण । त्वाऽदृतासः । मनुऽवत् । वदेम ।
अनूनं । अग्निं । जुह्वा । वचस्या । मधुऽपृचं । धनऽसाः । जोहवीमि ॥ ६ ॥

वरेण । वारयत्यनेन शत्रून्नाति वरं तेजः । तेन सहसानः शत्रून्निभिवन् त्वं भागं भजनीयं श्रोत्रं ज्ञेयाः ।
जानीहि ॥ आग्नीर्लिङ्गि वात्यस्य संयोगादिः । पा० ६. ४. ६८. । इत्येव ॥ त्वादृतासः । त्व दृतो येषामसि ते
त्वादृतासः । यद्वा त्वया प्ररिता वयं मनुवन्त मनुर्वि वदेम । श्रोत्रं ब्रूयामः । जुह्वा । ज्ञयन्तेऽस्मास्मिन्ति
जुह्वीना पावविशिषो वा । तयानूनं संपूर्णं मधुपृचं मधुन कर्मफलं यजमानं संयोजयन्तमग्निं धनसा
धनस्य संभक्ताहं वचस्या स्तुतिकामनया जोहवीमि । आह्वयामि ॥ ॥ ७ ॥

शुधी हवमिन्द्रविशत्युचमकादशं मुक्तं गार्त्समदं । अत्रानुक्रमणिका । शुधि मैकिंद्रं विराटस्थानमृते
ऽत्यामिति । विराटस्थाना विष्टुप । तन्नवगमनुक्रमण्यामुक्तं । नवकां विराजस्विष्टुभस्य ही वा विराजां नवकस्वे-
ष्टुभस्य विराटस्थानिति । अत्रा विष्टुप विशेषस्यानुक्तत्वात् । इन्द्रो देवता ॥ पृथ्व्यस्य चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीयंशस्ति
व मुक्तं निविद्वान् । तत्रदं तृतीयं मुक्तं । चतुर्थेऽहनीति खंडे सूचितं । शुधी हवमिन्द्र मरुत्वो इन्द्रति मरुत्व-
तीय । आ० ७ ११. इति ॥

शुधी हवमिन्द्र मा रिपण्यः स्याम ते दावने वसूनां ।

इमा हि त्वामूजो वर्धयति वसूयवः सिंधवो न क्षरंतः ॥ १ ॥

शुधि । हव । इन्द्र । मा । रिपण्यः । स्याम । ते । दावने । वसूनां ।

इमाः । हि । त्वां । ऊजः । वर्धयति । वसुऽयवः । सिंधवः । न । क्षरंतः ॥ १ ॥

गृत्समदः स्तीति । हे इन्द्र मे हव मदीयमिदं स्तोत्रं शुधि । शुणु । मा रिपण्यः । मा हिंसीः । इदमन्यं न
माधीय इति मा निराकापीः ॥ दूरस्युर्द्विगणस्युर्बुध्पण्यति रिपण्यतीति निपातितः ॥ वयं ते तव वसूनां दावने
दानाय स्याम । पात्रभुता भवम । इमा अस्माभिर्देतत्तज्जिन वसूयवो दातुर्यजमानस्य धनमिच्छति ॥ कंदसि
परंकायां कथं ॥ तादृशानि क्षरंतः क्षरंतः सिंधव इव घृतक्षरणोपतान्यूजो हविर्नक्षणाभ्यन्तानि त्वां
वर्धयति हि ॥

मृजो महीरिद्र या अपिन्वः परिष्ठिता अहिना शूर पूर्वीः ।

अमर्त्यं चिद्दामं मन्यमानमवाभिनतुक्थवीवृधानः ॥ २ ॥

मृजः । महीः । इन्द्र । याः । अपिन्वः । परिऽस्थिताः । अहिना । शूर । पूर्वीः ।

अमर्त्यं । चित् । दामं । मन्यमानं । अव । अभिनत् । उक्थैः । वृवृधानः ॥ २ ॥

शूर शत्रूणां हिमक हे इन्द्र या अपोऽपिन्वः । अवर्धयः । पूर्वीः प्रभुतास्ता अहिना भेद्यं वृषेण वा
परिष्ठिताः । अपिष्ठिता आकाताः । ततस्त्व तस्मादहिः सकाशात् महीमेहतीरपः मृजः । व्यमृजः । उक्थैः
शस्त्रैर्वावृधानो वर्धमानस्त्वं दामं सर्वस्योपक्षपयितारममर्त्यं चित् मरणधर्मरहितमेवात्मानं मन्यमानं तममु-
रमवाभिनत । अवाद्गुणं यथा भवति तथा ॥ भिदिर विदारणे । लडि सिपि रूपं ॥

उक्थेष्ठिवन्तु शूर येपु चाक्स्तोमेष्ठिवन्तु रुद्रियेषु च ।

तुभ्येदेता यामु मंदमानः प्र वायवे सिंसते न शुभाः ॥ ३ ॥

उक्थेषु । इत् । नु । शूर । येपु । चाक्न् । स्तोमेषु । इन्द्र । रुद्रियेषु । च ।

तुभ्यं । इत् । एताः । यामु । मंदमानः । प्र । वायवे । सिंसते । न । शुभाः ॥ ३ ॥

हे शूरद्र धेयूक्थेषु होचादिभिः क्रियमाणेषु शस्त्रेषु रुद्रियेषु । रुद्रियं मुखं । तस्माधनभुतेषु । यद्वा रुद्रा
स्तोतारः । तत्कृतेषु उज्ञातृणा स्तोमेषु च नु क्षिप्रं चाकन । स्तुतीः कामयसे ॥ कर्मतः कर्मतेवा यद्भुक्ति रूपं ॥
यामु स्तोत्रशस्त्ररूपासु स्तुतिषु मंदमानो हृष्यन् भवसि ता एताः शुभा दीप्यमानाः स्तुतयो वायवऽक्षदीयं
यज्ञ प्रत्यागच्छते तुभ्येत् तुभ्यमेव प्रसिंसते । त्वदर्थमेव प्रसरति । न संप्रत्यर्थं । ता अधुना सवस्व ॥

शुभं नु ते शुष्मं वर्धयंतः शुभं वज्रं बाहोर्दधानाः ।

शुभस्त्वमिन्द्र वावृधानो अस्मे दीसीर्विशः सूर्येण सखाः ॥ ४ ॥

शुभ्रं । नु । ते । शुष्मं । वर्धयंतः । शुभ्रं । वज्रं । बाहोः । दधानाः ।

शुभ्रः । त्वं । इंद्र । ववृधानः । अस्मे इति । दासीः । विशः । सूर्येण । सत्याः ॥ ४ ॥

हे इंद्र ते तव शुभ्र शोभनं शुष्मं वनं स्तोत्रैर्वर्धयंतः शुभ्रं दीप्तं वज्रमायुधं नृ क्षिप्रं तव बाहोर्दधाना निदधानाः । स्तूयमानो हीन्द्रोऽसुरवधाय वज्रमादत्त इतीत्यंरूपेणायुधं निदधाना भवामः । ववृधानः स्तोत्रैर्वर्धमानः शुभ्रस्तत्रसा युक्तस्त्वमस्मै अस्माकं दासीरुपपत्तयित्रीर्विश आसुरीः प्रजाः सूर्येण सुष्ठु प्रेरकेण । आयुधं हि प्रेरयति त्वं युध्यस्विति । एवंरूपेण बाहोर्निहितं वज्रेण सत्याः अभिभव ॥ महत्तव्यत्ययेन लिङि परस्मैपदं ॥

गुहा हितं गुह्यं गृह्णहमप्स्वपीवृतं मायिनं श्रियंतं ।

उतो अपो द्यां तस्तम्भांसमहन्त्रहिं शूर वीर्येण ॥ ५ ॥

गुहा । हितं । गुह्यं । गृह्णं । अपऽसु । अपिऽवृतं । मायिनं । श्रियंतं ।

उतो इति । अपः । द्यां । तस्तम्भांसं । अहन् । अहिं । शूर । वीर्येण ॥ ५ ॥

हे शूरेन्द्र गुहा गुहायां हितं निहितं अत एव गृह्यमप्रकाश्यं गृह्ण गृहमपीवृतं तिरोहितं । अत्रैकस्मिन् रोधानरूपेऽर्थे पुनरुक्तयस्तिरोधानभुयस्त्वप्रतिपादनपराः । अभ्यासं हि भुयानर्था भवति । यथाहो दर्शनीयाहो दर्शनीयिणि । तादृशं मायिनं माय्यविनमसुरं विद्यतं निषमंतं उतो अपि चापो या दिवं च तस्तम्भांस स्वसामर्थ्येन स्तभयंतं इत्यंभुतमहिमसुरं मेघं वा वीर्येण सामर्थ्यभूतेन वज्रेणाहन् । हतवानस्मि ॥ हन् हिंसा गत्योरित्यस्य लिङि रूपं ॥ ३ ॥

स्तवा नु त इंद्र पूर्या महान्युत स्त्वाम नूतना कृतानि ।

स्तवा वज्रं बाहोरुगंतं स्तवा हरी सूर्यस्य केतू ॥ ६ ॥

स्तवं । नु । ते । इंद्र । पूर्या । महानि । उत । स्त्वाम् । नूतना । कृतानि ।

स्तवं । वज्रं । बाहोः । उगंतं । स्तवं । हरी इति । सूर्यस्य । केतू इति ॥ ६ ॥

हे इंद्र पूर्या पूरावनानि महानि महानि ते तव कर्माणि नृ क्षिप्रं स्तव । स्त्वाम् । उत अपि च नूतनाधुनातनानि कृतानि कर्माणि स्त्वाम् । बाहोरुगंतं दीप्यमानं वज्रं स्तव । स्त्वाम् । किंच सूर्यस्य सुष्ठु प्रेरकस्य सुवीर्यस्य वा सूर्यात्मनो वंद्यस्य केतू प्रज्ञापको हरी एतन्नामकावस्थां स्तव । स्त्वाम् ॥ पूज् नूतना । तिडा तिडो भवन्तीत्युत्तमवङ्गवचनस्य मध्यमकवचनादेशः । वङ्गनं कर्दमीति शपो लुगभावः ॥

हरी नु त इंद्र वाजयंता घृतश्रुतं स्वारमंस्वाष्टं ।

वि समना भूमिरप्रथिष्टारंस्त पर्वतश्चित्सरिष्यन् ॥ ७ ॥

हरी इति । नु । ते । इंद्र । वाजयंता । घृतऽश्रुतं । स्वारं । अस्वाष्टं ।

वि । समना । भूमिः । अप्रथिष्ट । अरंस्त । पर्वतः । चित् । सरिष्यन् ॥ ७ ॥

हे इंद्र वाजयंता वेगं कुर्वता ॥ तत्करोतीति णिच् ॥ ते तव हरी एतन्नामकावस्थां घृतश्रुतं घृतस्योदकस्य ध्यावयितारं स्वारं मेघध्वनिं नृ क्षिप्रमस्वाष्टं ॥ स्वरतिः शब्दकर्म । पाकं पचतीतिवदेकधातीरनुवादः । लिङि रूपं ॥ समना समस्थला यद्वा समना सर्वतो व्यप्रथिष्ट । गर्जनं श्रुत्वा समोपरि वृष्टिर्भवतीति प्रथिताभुत । तथा पर्वतश्चित् मेघोऽपि सरिष्यन् वर्षणार्थमितस्ततो गमिष्यन् अरंस्त । अरमत ॥ रमतेर्लिङि रूपं ॥

नि पर्वतः साद्यप्रयुच्छन्सं मातृभिर्वावशानो अक्रान् ।

दूरे पारे वाणीं वर्धयंत इंद्रेपितां धमनिं पप्रथन्नि ॥ ८ ॥

नि । पर्वतः । सादि । अप्रयुच्छन् । सं । मातृऽभिः । वावशानः । अक्रान् ।

दूरे । पारे । वाणीं । वर्धयंतः । इंद्रेऽपितां । धमनिं । पप्रथन् । नि ॥ ८ ॥

अप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् वर्षणे सावधानः पर्वतो मेघो निपादि । नभसि निषण्ण आसीत् । मातृभिरङ्घ्रिमा-
ध्यमिकाभिर्वाग्भिर्वा संवावशानः सह शब्दं कृवाणोऽक्रान् । अक्रमीत् । इतस्ततः संचारमकरोत् ॥ क्रमतेर्लङि
वङ्गत्वं कंदमीति विकरणस्य लुक् ॥ दूरं पारंऽतिदूरंऽंतरिक्षे स्थितां वाणीं माध्यमिकां वाचं वर्धयंतः स्तोत्रैः
समुद्रां कुर्वतः स्तोतारो मरुतो वंद्रेपितामिद्रेण प्रेरितां धमनिं शब्दं कृवाणां तां वाचं नितरां पप्रथन् ।
अप्रथयन् ॥

इंद्रो महं सिंधुमाशयानं मायाविनं वृचमस्फुरन्निः ।

अरंजेतां रोदसी भियाने कनिःक्रदतो वृष्णो अस्य वज्रात् ॥ ९ ॥

इंद्रः । महं । सिंधुं । आऽशयानं । मायाऽविनं । वृचं । अस्फुरत् । निः ।

अरंजेतां । रोदसी इति । भियाने इति । कनिःक्रदतः । वृष्णः । अस्य । वज्रात् ॥ ९ ॥

बलवानिंद्रो महं सिंधुं । स्थंदत इतस्ततः संचरतीति सिंधुर्मेघः । तमाशयानं तमधिष्ठाय शयानं माया-
विनं वृचमसुरं । यद्वा सिंधुवृद्धकं । तदधिष्ठाय शयानं वृचं । वृष्णोऽपि वज्रात् । तं निरस्फुरत् ।
निरहन् । वृष्णो वर्षकस्यास्यिन्द्रस्य कनिःक्रदतः शब्दं कृवाणावृचान्नियाने भयं प्राप्तं रोदसी व्यावायुश्चिव्याव-
रंजेतां । अकंपतां ॥ दाधतिदधेर्तोत्यादिना कनिःक्रदतशब्दो निपातितः ॥

अरोरवीडृष्णो अस्य वज्रोऽमानुषं यन्मानुषो निजूर्वात् ।

नि मायिनो दानवस्य माया अपादयत्पिबान्सुतस्य ॥ १० ॥

अरोरवीत् । वृष्णः । अस्य । वज्रः । अमानुषं । यत् । मानुषः । निऽजूर्वात् ।

नि । मायिनः । दानवस्य । मायाः । अपादयत् । पिबान् । सुतस्य ॥ १० ॥

वृष्णः कामानां वर्षकस्यास्यिन्द्रस्य वज्रोऽरोरवीत् । भृशं शब्दमकरोत् । कदेत्यपेक्षायामाह । यद्यदा अमानुषं
मनुष्याणां रहितं । यद्वा मानुषोऽहं न भवामीत्येवं मन्यमानं तमसुरं मानुषो मनुष्याणां हितकारी यद्वा
मतिमानिंद्रो निजूर्वात् । नितरां हिंस्यात् । जिघांसतीत्यर्थः ॥ जूर्वतिर्हिमाकर्मणो लटि रूपं ॥ सुतस्याभिपुतं
सोमं पिबवान् पीतवान् मायिनो मायाविनो दानवस्य । दानुर्नाम वृचमाता दानुः शय इत्यादिषु दृष्टत्वात् ।
तस्याः पुत्रस्य वृचस्य माया वचनानि न्यपादयत् । न्यपातयत् । बबाधति यावत् ॥ ॥ ४ ॥

पिबापिबेदिंद्र शूर सोमं मंदंतु त्वा मंदिनः सुतासः ।

पृणंतस्ते कुक्षी वर्धयन्त्वित्था सुतः पौर इंद्रमाव ॥ ११ ॥

पिबंऽपिब । इत् । इंद्र । शूर । सोमं । मंदंतु । त्वा । मंदिनः । सुतासः ।

पृणंतः । ते । कुक्षी इति । वर्धयन्तु । इत्था । सुतः । पौरः । इंद्रं । आव ॥ ११ ॥

गूर बलवन हे इन्द्र पिब पिबेत् । अभिपुतमिमं सोमं पिबेव । आदरार्थिषा वीप्सा । मदिनी मदकराः सुतास्तेऽभिपुताः सोमास्त्वा मदंतु । त्वां मादयतु ॥ मदि सुत्यादिपु । व्यत्येन परस्मैपदं ॥ ते सोमास्ते तव कुक्षी उदरस्थोभी पार्श्वीं पृणंतः पुरयंतः संतस्त्वां वर्धयंतु । इत्यानेन प्रकरिण पीर उदरपुरकः सुतोऽभिपुतः सोम इद्रं त्वामीव । तर्पयतु ॥ अवतस्तर्पणार्थस्य लिटि रूपं ॥

त्वे इन्द्रायभूम विप्रा धियं वनेम ऋतया सपंतः ।

अवस्यवो धीमहि प्रशस्तिं सद्यस्ते रायो दावने स्याम ॥ १२ ॥

त्वे इति । इन्द्र । अपि । अभूम । विप्राः । धियं । वनेम । ऋतया । सपंतः ।

अवस्यवः । धीमहि । प्रशस्तिं । सद्यः । ते । रायः । दावने । स्याम ॥ १२ ॥

हे इन्द्र विप्रा मेधाविनो वयं ते त्वयि त्वद्दयेऽभूम । अपि सानुनयप्रश्ने वर्तते । ते तव हृदये किं वर्तामहे इति । ऋतया । ऋतं कर्मफलं । तत्कामनया सपंतस्त्वा परिचरणाख्येन कर्मणा स्पृशतो वयं धियं त्वद्बुद्धिगण क्रियमाणं कर्म वनेम । संभजिमहि ॥ वने पण संभक्ता । आशीर्लिङ् लिट्प्राश्न्यद्बुद्ध्यङ्प्रत्ययः ॥ किंच अवस्यवस्त्वत्तो रक्षणमिच्छंतः प्रशस्तिं । शस्तिः शंसनं । प्रकृष्टशंसनं सोऽव धीमहि । त्वयि निदधीमहि । ततस्ते त्वदीयस्य रायो धनस्य दावने दाबाय पात्रभुताः सद्यः स्याम । इदानी भवंम ॥

स्याम ते ते इन्द्र ये ते ऊती अवस्यव ऊर्जे वर्धयंतः ।

शुष्मिंतम् यं चाकनाम देवास्मि रयिं रासि वीरवतं ॥ १३ ॥

स्याम । ते । ते । इन्द्र । ये । ते । ऊती । अवस्यवः । ऊर्जे । वर्धयंतः ।

शुष्मिन्ऽतमं । यं । चाकनाम । देव । अस्मे इति । रयिं । रासि । वीरऽवतं ॥ १३ ॥

हे इन्द्र ते तवोती ऊत्या प्रणयनेन ॥ अवतः प्राप्तर्यस्य क्लिप्तं रूपं ॥ ये ते तवावस्यवो रक्षाकामा ऊर्जे हविर्षवणमज्ञं वर्धयंतो भवति ते तव वयं ते स्याम । त्वदधीना भवंम । देव लोतमान हे इन्द्र शुष्मिंतम् दानभागायार्हतया बलवत्तमं यदा शत्रुणा शोषयितुं तमं यं रयिं चाकनाम । कामयामहे ॥ कनतः कात्यर्थश्च यहलुगंतस्य लोटि रूपं ॥ वीरवत पुत्रपतिः सहितं तादृश रयिमस्मै अस्मभ्य रासि । देहि ॥

रासि क्षयं रासि मिचमस्मे रासि शर्ध इन्द्र मारुतं नः ।

सज्जोषसो ये च मंदसानाः प्र वायवः पांत्यग्रणीति ॥ १४ ॥

रासि । क्षयं । रासि । मिचं । अस्मे इति । रासि । शर्धः । इन्द्र । मारुतं । नः ।

सज्जोषसः । ये । च । मंदसानाः । प्र । वायवः । पांति । अयं नीति ॥ १४ ॥

हे इन्द्र क्षयं । वियति निवसत्येति चक्षो गृहं । तदस्मभ्यं रासि । देहि । तथा मिचं सप्रायमस्मै अस्मभ्य रासि ॥ वाक्यभेदादनिघातः ॥ मारुतं मरुता देवाविशा संबधि शर्धा बल नोऽस्मभ्य रासि । एतेन मरुताम आगमनं प्रार्थयति । ये मरुतः सज्जोषसः सह प्रीयमाणा मदतो मोदमाना वायवो यज्ञं प्रति गतारः संतोऽग्रणीतिमये ज्ञीयमानं सोमं प्रपांति । प्रक्षेपेण पिबति तेषां शर्ध इति समन्वयः । यदा ये च वायवोऽये ज्ञीयमानं सोमं पिबति तेषां वायूनां बलं रासि ॥ वायव इति पुत्राया वज्रवचनं । वायुर्हि सोमस्याग्रपतिरिति ॥

य्वन्विचु येषु मंदसानस्तृप्तोमं पाहि दृह्यदिदं ।

अस्मान्त्सु पृत्वा तरुचावर्धयो द्यां बृहद्विरक्तेः ॥ १५ ॥

व्यंतु । इत् । नु । येषु । मंदसानः । नृपत् । सोमं । पाहि । दृष्यत् । इंद्र ।

अस्मान् । सु । पृत्सु । आ । तरुच । अवर्धयः । द्यां । बृहत्सभिः । अर्कैः ॥ १५ ॥

हे इंद्र येषु तव सहायभूतेषु मरुतु मंदसानो मायम्भवसि ते मरुतो नु बिप्रं व्यंतु । सोमं भक्षयंतु । इत् एवार्थः । दृष्यत् ॥ दृष्टंतिरिदं रूपं ॥ आत्मानं दृढीकुर्वन् त्वं नृपत् तर्पयंतमिमं सोमं पाहि । पिब । तरेच शत्रूणां हिमकं हे इंद्र बृहद्विर्वनवद्विर्कर्कर्चनीयैर्मरुद्विः सहितस्त्वं । आ इति चार्थः । तेनास्मान् द्यां च सु सुष्ठु पृत्सु पशुपुत्रादिभिरस्मान् अस्मत्पानेन च दिवमवर्धयः । यद्वा येषु सोमेषु मंदसानो मोदमानो भवसि ते सोमा व्यंतु । त्वा गच्छंतु । शपं पुर्ववत् ॥ ॥ ५ ॥

बृहंतं इन्नु ये ते तरुचोऽकथेभिर्वा सुममाविवासान् ।

सृणानासो बर्हिः पस्त्यावक्ष्योता इदिंद्र वाजमग्मन् ॥ १६ ॥

बृहंतः । इत् । नु । ये । ते । तरुच । उक्थेभिः । वा । सुमं । आऽविवासान् ।

सृणानासः । बर्हिः । पस्त्यऽवत् । त्वाऽऊताः । इत् । इंद्र । वाजं । अग्मन् ॥ १६ ॥

तरेच आपद्गन्तारकं हे इंद्र ये पुसांसः सुमं सुवकरं त्वामुक्थेः शस्तिराविवासान् । परिचरयुः ॥ विवाः संतेन्यडागमः ॥ त एव पुसांसो नु लिप्रमविर्वनं बृहंतो महान्तो भवन्तीति पुरणः । किंच बर्हिः सृणानासो वेशा बर्हिराक्षादयन्तो ये त्वा परिचरति ते त्वोता इत् त्वंया रजिताः संत एव पस्त्यावत् गृहसहितं वाजं मत्तमग्मन् । गच्छति ॥

उग्रेध्विन्नु शूर मंदसानस्त्रिकंदुकेषु पाहि सोममिंद्र ।

प्रदोधुवच्छश्रुषु प्रीणानो याहि हरिभ्यां सुतस्य पीतिं ॥ १७ ॥

उग्रेषु । इत् । नु । शूर । मंदसानः । त्रिऽकंदुकेषु । पाहि । सोमं । इंद्र ।

प्रऽदोधुवत् । श्रुषु । प्रीणानः । याहि । हरिऽभ्यां । सुतस्य । पीतिं ॥ १७ ॥

हे शूर वनवर्तिद्र उग्रेषु वृणेषु बह्वन्तोऽशस्त्रवत्सु त्रिकंदुकेषु ज्योतिर्गौरायुरित्येतन्नामकंप्वाभिप्रविकेवहः सु मंदसानो हृष्यन् सोम पाहि । पिब । ततः प्रीणानः सोमपानेन प्रीतो भवन् श्रुषु लिप्तं सोमं प्रदोधुवत् ॥ ध्रुवः कपेन । यद्गुणंतस्य शतरि रूपं ॥ पुनः पुनर्धुवन् सुतस्याभिपुतस्य पीतिं पानमुद्दिश्य हरिभ्यामश्वाभ्यां युक्तः सन् याहि । गच्छ ॥

धिष्वा श्वः शूर येन वृचमवाभिन्तानुमौर्णवाभं ।

अपावृणो ज्योतिरायीय नि सव्यतः सादि दस्युरिंद्र ॥ १८ ॥

धिष्वा । श्वः । शूर । येन । वृचं । अवऽअभिन्त । दानुं । और्णऽवाभं ।

अपं । अवृणोः । ज्योतिः । आयीय । नि । सव्यतः । सादि । दस्युः । इंद्र ॥ १८ ॥

शूर हे इंद्र श्वस्तादृशं वनं धिष्वा । धारय ॥ दधातेर्लोडि बह्वन्तं कंदसीति शपो लुक् । कंदसुभयथेति वा स आर्धधातुकत्वादडागमः ॥ येन वनेन दानुं दानोः पुचं वृचमौर्णवाभं । ऊर्णनाभिः कीटविशेष और्णवाभ इत्युच्यते । तमिवावाभिन्त । बिभेदथ । यद्वा और्णं ऊर्णनाभिः । तदाम तत्सदृशमित्यर्थः । ततस्त- मोरूपस्य हननादायीय कर्मणामनुष्ठाने जनाः कुत्साय राजर्षये वा ज्योतिः प्रकाशकमादित्यमपावृणोः ।

उद्घाटितवानसि । दस्युः कर्मणामुपपत्तयिता स वृत्रः सव्यतस्तव सव्यपार्श्वे निपादि । त्वया नितरा मन्त्रो बाधितो वर्तते ॥

सनेम ये ते ऊतिभिस्तरंती विश्वाः स्पृध आर्येण दस्यून ।

अस्मभ्यं तत्त्वाष्टं विश्वरूपमरंधयः साख्यस्य चिताय ॥ १९ ॥

सनेम । ये । ते । ऊतिऽभिः । तरंतः । विश्वाः । स्पृधः । आर्येण । दस्यून ।

अस्मभ्यं । तत् । त्वाष्टं । विश्वऽरूपं । अरंधयः । साख्यस्य । चिताय ॥ १९ ॥

सनेम तान्पुरुषान् संभज्जम ये ते तवोतिभिः पालनेर्विशाः स्पृधः स्पृधमानाः सर्वा विश्वस्तरतो हिंसतः तथार्येणार्यभविन दस्युपपत्तयितृन् हिंसतो भवति । तदस्यभ्य वशमानय । किं तत् । तदाह । त्वाष्टं त्वष्टुः मृत विश्वरूपमेतन्नामकममुरमरंधयः ॥ रथ्यतिर्वशमने ॥ वशमानयः । यद्वा तममुरमवधीः ॥ रथ हिमामराह्योः । रधिजभोरचीति नुम ॥ इन्द्रस्वाष्ट्रमवधीदित्ययमर्थसौत्तरीयक विश्वरूपो वै त्वाष्ट्रः । तै० १० ५ १ । इत्यत्र महता प्रबंधेन प्रपंचितः । किंच साख्यस्य सविभावस्यानुपालनाय चिताय महर्पथे वशमानयः । यद्वा सनेम ते वय प्रवृद्धा भवम ये वयं तव रक्षाभिः स्पृधमानाः प्रजा दस्युश्च तरंतीऽतिक्रामतो भवम ॥ सनेमति वृत्तार्थं आबुदात्तः । यथा सनेममिवावकृणा सनेतः । १० ५ १ । इति । सैकर्मकश्चेत् मध्योदात्तः । सनेम वाज्र तव । ८ १ ४ । इति । तरंतः । तं भवनतरणयोः । शतरि रूप । संज्ञावचनश्चेदतोदात्तः । यथा तरत इव महता । ५ ६ १ १० । इति ॥

अस्य सुवानस्य मंदिनस्वितस्य न्यवुदं वावृधानो अस्तः ।

अवर्तयत्सूर्यो न चक्रं भिनन्नलमिंद्रा अंगिरस्वान् ॥ २० ॥

अस्य । सुवानस्य । मंदिनः । स्वितस्य । नि । अवुदं । ववृधानः । अस्तरित्यस्तः ।

अवर्तयत् । सूर्यः । न । चक्रं । भिनत् । न्नलं । इंद्रः । अंगिरस्वान् ॥ २० ॥

मंदिनोऽस्य मदकरमिमं सुवानस्य मृतवतस्वितस्य तीर्णनमस्कस्य महर्पेपर्यं वावृधानः सोमेन वर्धमान इन्द्रोऽवुदं । अवृत्ति ददातीत्यवुदो मेघः । अनुस्वारस्य रेफाकादमः । यदा नास्ति । अवुदाख्यममुरं न्यस्तः ॥ अतु हिंसायामित्यस्य लङि तिपि बहन् कंदमीति विकरणस्य लुक् । गुण कृते हल आदिना तिलोपः ॥ नितराम वर्धित । महान्तं चिदवुदं नि क्रमीः पदा । १० ५ १ । इत्यादिप्लवुदवधः स्पष्टमुक्तं । किंच अंगिरस्वान् अंगिराभिः सहित इन्द्रोऽवर्तयत् । अमुरहननार्थं वज्रमभ्रामयत् । सूर्यां न । यथा सूर्यश्चक्रं भ्रामयति तत्रैत । यद्वा यस्मादमु राद्विया सूर्यः स्वकीयं रथचक्रं नावर्तयत् । निपधार्थीयोऽत्र नकारः । वर्तयितुं नाशकत त वलं पणीना प्रभुममुरं भिनत् । वज्रणाभिनत् । यद्वा द्विचक्रो हि पुर्वं सूर्यस्य रथः । तस्यैक चक्रमिद्रेणापहतं । सूर्य इति मुपा मुलुगिति पठ्येकवचनस्य सु । सूर्यस्य संबध्यपहतं तदेकं चक्रमवर्तयत् । रजोहननार्थमभ्रामयत् । तेन चक्रेण वलमभिनत् । नद्यर्थे ॥

अहर्गणेषु साध्यदिनमवर्णय तायमानरूपवक्त्रावाकस्याहरहः शस्यमज्जकमभितष्ठति मुक्त । नूनं मा त इत्येता तस्याते शंसनीया । मुचितं च । नूनं मा त इत्यतमुत्तमं । आ० १० ४ । इति ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिदं दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ २१ ॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इंद्र । दक्षिणा । मघोनी ।

शिष्टाः स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ २१ ॥

हे इन्द्र या दक्षिणा दक्षमुत्साहनं करोतीति दक्षिणा स्तोतृभ्यो देया ते त्वत्संबधिनी मघोनी धनवती

अरिचि स्तोत्रे वरं श्रेष्ठमभिमतमर्थं नूनं प्रतिदुह्यत । इदानीं प्रतिदीग्धि । संपादयतीत्यर्थः । तादृशीं दक्षिणां स्तोत्रभ्योऽस्मभ्यं शिब । प्रयत्नः । किंच भगो भजनीयस्त्वं माति धक् ॥ दहेदानीत्यर्थस्य लुङि मंचे घसेत्यादिना स्तुतुम् ॥ नोऽस्मानतिक्रम्यान्त्यभ्यो दक्षिणां मा दाः । प्रथममस्मभ्यं दत्त्वा पश्चादन्त्यभ्यो दीयतामित्यर्थः । यद्वा नोऽस्माकं कामान मा धक् । मा धावीः । अपेक्षितफलदानेन पुरयेत्यर्थः । सुवीराः शोभनपुत्रपात्राः संतो वयं विदधेऽस्मिन्यङ्गे बृहतं प्रभुतं स्तोत्रं वंदेम । त्वामुद्दिश्य ब्रवाम ॥ अत्र सा ते प्रतिदुग्धामिति प्रकृत्य वीरो वीरयत्नमिवान वतवो स्याद्वतिकर्मणो वीरयतेत्यंतं निष्कृतमनुसंधयं । नि० १. ७. ॥ ६ ॥ ॥ ११ ॥

द्वितीयऽनुवाक एकादश मृक्तानि । तत्र यो जात इति पंचदशर्चं प्रथमं मृक्तं गार्तमदं वैष्टुभमैन्द्रं ॥ संखं निष्कवन्त्य निविद्वानीयस्य पुरस्ताथो जात एवेति शंस्यत । यदि पर्यायानिति खंडे सूचितं । यो जात एवेति निष्कवन्त्य । आ० ६. ६. इति ॥ आभिप्रविके तृतीयेऽहनि निष्कवन्त्य यो जात एवेति निविद्वानीयं । सूचितं च । तृतीयस्य चर्यमा यो जात एवेति मध्यंदिनः । आ० ७. ७. इति ॥ विश्वजितो माध्यादिनमवने मैचावक्षणः स्वशस्त्रे प्राकृतात्सूक्तात्पूर्वं यो जात इति साममृक्तं शंसेत । विश्वजितोऽपि नर इति खंडे सूचितं । सवा मदासो यो जात एवाभुंरक इति साममृक्तानि । आ० ८. ७. इति ॥ अपिष्टुनिष्कवन्त्य निविद्वानमिदं । श्वेनाजिराभ्यामिति खंडे सूचितं । तिष्ठा हरी इति यो जात एवेति मध्यंदिनः । आ० ९. ७. इति ॥ महाव्रते निष्कवन्त्य यो जात एवेति मृक्तं । ऊरु इति खंडे सूचितं । वने न वा यो न्यधाति चाकन यो जात एव प्रथमो मनस्वान् । ऐ० आ० ५. ३. १. इति ॥ अचेतिहासो बृहदेवतायामुक्तः । संयुज्य तपसात्मानंमैन्द्रं बिभ्रन्महत्पुः । अदृश्यत मुहूर्तं दिवि च योमि चेह च ॥ तमिन्द्र इति मत्वा तु देव्या भीमपराक्रमां । धुनिश्च चुमुरिद्योभी मायुधावभिपेतनुः ॥ विदित्वा स तयोर्भावमुपि पापं चिकीर्षतोः । यो जात इति मृक्तेन कर्मणिद्राण्यकीर्तयत ॥ अन्ये त्वन्यथा वर्णयंत । पुरा किंन्द्रादयो वैन्ययज्ञं मर्माजग्मुः । गुत्समदोऽपि तवागल्य सदस्यःसीत् । देव्याश्चंद्रजिघांसया तत्र समागमन । तान दृष्ट्वा निर्जगामिन्द्रो यज्ञावृत्तमदाकृतिः । स च गुत्समदो वैन्येन पुत्रितो यज्ञवाटान्निरगच्छत् । निर्गच्छते तमुपि दृष्ट्वा अयमेवैन्द्र इति मन्यमानासममुराः परिवव्रुः । नाहमिन्द्रमुक्त्वाः क्लिवंगुणोपेतः स इत्यनेन मृक्तेन तान्प्रत्युवाच ॥ अपरं स्वं कथयति । गुत्समदस्य यज्ञे प्रविष्टमैकाकिनमिन्द्रं ज्ञात्वामुराः परिवव्रुः । स इन्द्रो गुत्समदरूपेण यज्ञवाटान्निरगल्य स्वर्गं जगाम । ततोऽमुरा इन्द्रो विनवित इत्यंतःप्रविश्य गुत्समदं दृष्ट्वा पुर्वमेव गुत्समदो गतः अयं त्विन्द्रोऽस्मन्नयावृत्तमदरूपेणास इति त जगुः । स तान नाहमिन्द्रोऽयमित्यनेन मृक्तेन प्रत्युवाच । अयमेवार्थो महाभारते प्रपञ्चितः ॥

यो जात एव प्रथमो मनस्वान्देवो देवान्क्रतुना पर्यभूषत ।

यस्य शुष्माद्रोदसी अभ्यसेतां नृण्यस्य महा स जनास इंद्रः ॥ १॥

यः । जातः । एव । प्रथमः । मनस्वान् । देवः । देवान् । क्रतुना । परिऽअभूषत ।

यस्य । शुष्मात् । रोदसी इति । अभ्यसेतां । नृण्यस्य । महा । सः । जनासः । इंद्रः ॥ १॥

गुत्समदो ब्रूते । जनसो जना हे अमुराः यो जग एव जायमान एव मन प्रथमो देवानां प्रधानभूतो मनस्वान् मनस्विनामयगणो देवो द्योतमानः मन क्रतुना वृत्रवधादिलक्षणेन स्वकीयेन कर्मणा देवान् सर्वाभ्याग्देवान्पर्यभूषत । रत्नकलेन पर्ययहीत ॥ भूष अलंकारं भूषादिः । लङि रूपं ॥ यद्वा सर्वानन्यान्देवान्पर्यभूषत पर्यभवत । अत्यक्रामत ॥ अस्मिन्पक्षे भवतेत्यर्थेन ततः । श्र्युकः कितीतीटप्रतिपधः ॥ यस्विन्द्रस्य शुष्मात् शरीरात् बलात् रोदसी यावापुथिष्यावभ्यसेतां । अविभीतां ॥ भ्यस भये । अनुदासित । भ्यस भयवैजयोरिति निष्कृताः । नि० ३. २१. ॥ अभ्यसेतामवपेतां वा । तथा च मंचांतरं । इमे चित्तव मन्यवे वेपते भियमा मही । १. ८०. ११. इति । नृण्यस्य सेनानक्षत्रस्य बलस्य महा महत्त्वेन युक्तः स इन्द्रो नाहमिति ॥ अत्र निष्कृत् । यो जायमान एव प्रथमो मनस्वी देवो देवान्क्रतुना कर्मणा पर्यभवत्यर्थं गृह्णात्यर्थं रत्नदत्तकामदिति वा यस्य बलाद्वापुथिष्यावभ्यसेतां नृण्यस्य महा बलस्य महत्त्वेन स जनास इन्द्र इत्युपेर्दृष्टार्थस्य प्रीतिर्भवत्याख्यानसंयुक्ता । नि० १०. १० । इति ॥

यः पृथिवीं व्यथमानामदृह्यः पर्वतान्प्रकुपितोऽरम्णात् ।

यो अंतरिक्षं विममे वरीयो यो द्यामस्तभ्रात्स जनासु इंद्रः ॥ २ ॥

यः । पृथिवीं । व्यथमानां । अदृह्यः । यः । पर्वतान् । प्रकुपितान् । अरम्णात् ।

मः । अंतरिक्षं । विममे । वरीयः । यः । द्यां । अस्तभ्रात् । सः । जनासु । इंद्रः ॥ २ ॥

हे जनाः य इन्द्रो व्यथमानां चलन्तीं पृथिवीमदृहत । शर्करादिभिर्दृढामकरोत् ॥ दृह दृहि वृत्ता ॥ यश्च प्रकुपितान् इतस्ततश्चलितान्पञ्चयुक्ताम्पर्वतानरम्णात् । नियमितवान् । स्व स्व स्थाने स्थापितवान् ॥ अरम्णात् रमु क्रीडायां । अंतर्भावितव्यर्थस्य व्यत्ययेन प्राप्रत्ययः ॥ यश्च वरीय उन्नतममंतरिक्षं विममे । निममे । विस्तीर्णं चकरित्यर्थः । यश्च द्यां दिवमस्तभ्रात् । स्तभ्रान्दृढामकरोत् ॥ स्तभु रोधन इति मीनो धातुः ॥ स एव इन्द्रो नाहमिति ॥

यो हत्वाहिमरिणात्सप्त सिंधून्यो गा उदाजदपथा वलस्य ।

यो अशर्मनोरंतरिक्षं जजान संवृक्समत्सु स जनासु इंद्रः ॥ ३ ॥

यः । हत्वा । अहिं । अरिणात् । सप्त । सिंधून् । यः । गाः । उतऽआजत् । अपऽपथा । वलस्य ।

यः । अशर्मनोः । अंतरिक्षं । अक्षिं । जजान् । संवृक् । समत्सु । सः । जनासु । इंद्रः ॥ ३ ॥

योऽहिं मेघ हत्वा मेघहननं कृत्वा सप्त सर्पणशीलाः सिंधून् स्यदनशीला अपोऽरिणात् । प्रेरयत् । यद्वा सप्त गंगायमुनाद्या मुख्या नदीररिणात् ॥ रीड स्वर्णं क्वादिः ॥ यश्च वलस्य वलनामकस्यामुरस्यापथा तत्त्वर्तुकातिरोधात्तिरुद्धा गा उदाजत् । निरगमयत् ॥ अपथा । अपपूर्वाहधातिरात्र्योपसर्गः । पा० ३ ३ १०६ । इति भावेऽङ्प्रत्ययः । मुपां मुनुगिति पंचस्या आकारः ॥ यश्चाशर्मनोः । अश्रुते याप्तीत्यंतरिक्षमित्यशमा मेघः । अत्यंतमृदुरूपयोर्मैघयोरंतरिक्षं व्यत्ययमिति जजान् । उत्पादयामास । यश्च समत्सु । संभवयति योद्धवामाशुपीति समदः संघामाः । तेषु संवृक् भवति ॥ वृणक्तहिंसायेत्येकं क्रिपि रूपं ॥ स इन्द्रो नाहमिति ॥

येनेमा विश्वा च्यवना कृतानि यो दामं वर्णमधरं गुहाकः ।

श्वघ्नीव यो जिगीवां लक्ष्मादेदर्यः पुष्टानि स जनासु इंद्रः ॥ ४ ॥

येन । इमा । विश्वा । च्यवना । कृतानि । यः । दामं । वर्णं । अधरं । गुहां । अक्षरित्येकः ।

श्वघ्नीऽइव । यः । जिगीवान् । लक्ष्मां । आदेत् । अर्यः । पुष्टानि । सः । जनासु । इंद्रः ॥ ४ ॥

येनेद्रेणमैमानि विश्वा च्यवना नश्वराणि भुवनानि कृतानि । स्थिरीकृतानि । यश्च दामं वर्णं शुद्धादिकं । यद्वा दाममुपवर्णयितारमधरं निरुष्टममुरं गुहा गुहायां, गृहस्थान् नरकं वाकः । अकापीति ॥ करोतेर्नुङि मञ्च घमेत्यादिना त्रुर्लुकि रूपं ॥ लक्षं लक्ष्य जिगीवान् ॥ जि जये । क्रमो मननिर्दोर्जितित्यभ्यासादक्षरस्य कृत्व । दीर्घस्कांदसः ॥ जितवान् योऽर्योऽरिः ॥ पश्यकवचनं कांदसो यणादेशः ॥ शत्रोः सबधीनि पुष्टानि समृद्धा न्यादत् आदत्ते । तत्र दृष्टांतः । श्वघ्नीव । श्वभिर्मृगान् हतीति श्वघ्नी व्याधः । यथा व्याधो जिघृक्षस्त मृगं परि गृह्णाति तद्वत् ॥

यं स्मा पृच्छन्ति कुहं सेति घोरमुतेमाहुर्नपो अस्तीत्यनं ।

सो अर्यः पुष्टीर्विजं इवा मिनाति अदस्मि धत्त स जनासु इंद्रः ॥ ५ ॥

यं स्म । पृच्छन्ति । कुहं । सः । इति । घोरं । उत । इ । आहुः । न । एषः । अस्ति । इति । एनं ।

सः । अर्यः । पुष्टीः । विजः । इव । आ । मिनाति । अतं । अस्मि । धत्त । सः । जनासु । इंद्रः ॥ ५ ॥

अपश्यतो जना धोरं शत्रूणां घातकं यं पृच्छति स कृह मेति । स इन्द्रः कृत्र वर्तत इति ॥ मेति । सोऽपि लोपे चित्पादपुरणमिति सोर्लोपे गुणः ॥ न क्वचिदसौ तिष्ठतीति मन्यमाना जना एनमिन्द्रमाहः एष इन्द्रो नाम्नीति । तथा च सर्वेन्द्रो अस्तीति नेम उ त्व आह । ८. १०० ३. इति । ईमिति पुरणः । स इन्द्रो विज इव । इवशब्द एवार्थः । उद्वज्जक एव मन अयोऽरेः संबंधीनि पुष्टीः पोषकाणि गवाश्वादीनि धनान्यामिनाति । सर्वतो हिनास्मि ॥ मीड हिमाया । मीनातिनिगम इति ह्रस्वः ॥ तस्मात् यदस्मा इन्द्राय धत्त । स इन्द्रोऽस्तीति विश्वासमत्र कृत । यद्यप्यसौ विण्णपतोऽस्माभिर्न दृश्यते तथापि अस्तीति विश्वासं कृत । एवं निर्धारणमहि-
मोपतः स इन्द्रो नाहमिति ॥ ७ ॥

यो रधस्य चोदिता यः कृणस्य यो ब्रह्मणो नाधमानस्य कीरेः ।

युक्तयाव्णो योऽविता सुगिप्रः सुतसोमस्य स जनास इंद्रः ॥ ६ ॥

यः । रधस्य । चोदिता । यः । कृणस्य । यः । ब्रह्मणः । नाधमानस्य । कीरेः ।

युक्तयाव्णः । यः । अविता । सुगिप्रः । सुतसोमस्यः । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ६ ॥

यो रधस्य ॥ रध हिंसामंराद्धोः ॥ समुद्रस्य चोदिता धनानां प्ररयिता भवति । यश्च कृणस्य च दरिद्रस्य च यश्च नाधमानस्य ॥ नाधुणाधु याव्योपतपिअर्थोऽङीःपु ॥ याचमानस्य कीरेः ॥ करोतिः कीर्तयतेवा ॥ स्तोत्रब्रह्मणो ब्राह्मणस्य च धनानां प्ररयिता । यश्च सुगिप्रः शोभनहनुः सुशीर्षको वा मन युक्तयाव्णोऽभिष-
षार्थमुयतयाव्णः सुतसोमस्याभिपुतसोमस्य यजमानस्याविता रजिता भवति स एवन्द्रो नाहमिति । ब्रह्म-
शब्दस्य त्वत्परत्वे ह्याद्युदात्तता स्यात् यथा ब्रह्म वन्वानो अजरं मुवीरं । ३. ८ २. इति । अयं त्वतोदात्तः
पठ्यत इति मात्रपरः ॥

यस्याश्वासः प्रदिशि यस्य गावो यस्य यामा यस्य विश्वे रथासः ।

यः सूर्यं य उपसं जज्ञान यो अपां नेता स जनास इंद्रः ॥ ७ ॥

यस्य । अश्वासः । प्रदिशि । यस्य । गावः । यस्य । यामाः । यस्य । विश्वे । रथासः ।

यः । सूर्यं । यः । उपसं । जज्ञान । यः । अपां । नेता । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ७ ॥

यस्य सर्वातर्यामितया वर्तमानस्य प्रदिशि प्रदेशेननुशासनेऽयामोऽश्वा वर्तते । यस्यानुशासने गावः । यस्यानुशासने यामाः । यस्मैऽचेति यामा जनपदाः । यस्याज्ञाया विश्वे सर्वे रथामो रथा वर्तते । यश्च सूर्यं हत्वा सूर्यं जज्ञान । जनयामास । यद्योपसं । तथा मंचः जज्ञान सूर्यमुपसं मुदमाः । ३. ३२. ८. इति । यश्च मेघमे-
दनद्वारापा नेता प्ररकः स इन्द्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

यं क्रंदसी संयती विह्वयेते परेऽवर उभया अमित्राः ।

समानं चिदर्थमातस्थिवासा नाना हवेते स जनास इंद्रः ॥ ८ ॥

यं । क्रंदसी इति । संयती इति संऽयती । विह्वयेते इति विऽह्वयेते । परे । अवरे ।

उभयाः । अमित्राः ।

समानं चित् । रथं । आतस्थिऽवासा । नाना । हवेते इति । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ८ ॥

यं क्रंदसी रोदसी शब्दं कुर्वाने मानुषी देवी च द्वे मेने वा संयती परस्परं संगच्छन्ती यमिन्द्रं विह्वयेते । स्वरक्षार्थं विविधमाह्वयतः । पर उल्लेष्टा अवरेऽधमाद्योभया उभयविधा उभयमाह्वयति । समानमिन्द्ररथ सद्गुणं रथमातस्थिवासा आस्थिता इति रथिनी तमेवन्द्रं नाना पृथक् पृथक् हवति । आह्वयेते । यद्वा समानमे-
का रथमाह्वयिन्वापी हवति । यक्षार्थं यजमानैः पृथगाह्वयेते । तयोरन्यतरः स इन्द्रो नाहमिति ॥

यस्मान्न ऋते विजयंते जनांसो यं युध्यमाना अवसे हवन्ते ।
यो विश्वस्य प्रतिमानं बभूव यो अच्युतच्युत्स जनास इंद्रः ॥ ९ ॥
यस्मात् नं । ऋते । विऽजयंते । जनांसः । यं । युध्यमानाः । अवसे । हवन्ते ।
भूः । विश्वस्य । प्रतिऽमानं । बभूव । यः । अच्युतऽच्युत् । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ९ ॥

यस्मादृते जनांसो जना न विजयन्ते । विजयं न प्राप्नुवन्ति । अतो युध्यमाना युद्धं कुर्यान्ना जना अवसे
स्वरक्षणाय यमिंद्रं हवन्ते । आहूयन्ति । यश्च विश्वस्य सर्वस्य जगतः प्रतिमानं प्रतिनिधिर्बभूव । यश्चाच्युतच्युत
अच्युतानां चयरहितानां पर्वतादीनां च्यावयिता स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

यः शश्वतो मत्स्येनो दधानानमन्यमानाञ्छवी जघान ।
यः शर्धते नानुददाति शृध्यां यो दस्योर्हता स जनास इंद्रः ॥ १० ॥
यः । शश्वतः । मर्हि । एतः । दधानान् । अमन्यमानान् । शर्वा । जघान् ।
यः । शर्धते । न । अनुऽददाति । शृध्यां । यः । दस्योः । हता । सः । जनासः । इंद्रः ॥ १० ॥

यो मर्हि महदेनः पापं दधानान् शश्वतो बह्वनमन्यमानान् आत्मानमजानत इन्द्रपुत्रयतो वा जनान्
शर्वा । शृण्वानि शत्रुनर्नन्ति शरुर्वचः । तिहायुधेन जघान ॥ हतर्निष्टि रूपं ॥ यश्च शर्धते उत्साहं कुर्वतेऽनात्म
ज्ञाय जनाय शृध्यामत्माहनीयं कर्म नानुददाति । न प्रयच्छति ॥ अनुपूर्वात् इदानीं दानं जीहोत्यादिकः ।
अभ्यस्तानामादिरिति तिङि चोदात्तवतीति गतिर्निघातः ॥ यश्च दस्योरुपचर्षयितुः शत्रोर्हता घातकः स
इंद्र इत्यादि पूर्ववत् ॥ ॥ ८ ॥

यः शंबरं पर्वतेषु श्लियंतं चत्वारिंश्यां शरद्विंदत ।
ओजायमानं यो अहिं जघान दानुं शयानं स जनास इंद्रः ॥ ११ ॥
यः । शंबरं । पर्वतेषु । श्लियंतं । चत्वारिंश्यां । शरदि । अनुऽअविंदत ।
ओजायमानं । यः । अहिं । जघान् । दानुं । शयानं । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ११ ॥

यः पर्वतेषु श्लियंतमिन्द्रमिया बह्वन संवत्सरान्प्रवृत्तो भूत्वा पर्वतगुह्यामु निवसंत शंबरमेतन्नामकं माया
विनममुर चत्वारिंश्या शरदि चत्वारिंशे संवत्सरेऽन्विंदत । अन्विथालमत । लब्ध्वा च य ओजायमानं ॥
कर्तुः क्यङ् सलोपश्च ओजसोऽप्सरसो नित्यं । पा० ३ १ ११. ० । इति सकारलोपः ॥ बलमाचरंतमहिमाहृतार
दानुं दानवं शयानं शबरममुर जघान हतवान् स इन्द्रो जाह्नमिति ॥

यः सप्तरश्मिवृषभस्तुविष्मानवामृज्जत्सवे सप्त्र सिंधून ।
यो रौहिणमस्फुरद्वज्रबाहुर्द्यामारोहतं स जनास इंद्रः ॥ १२ ॥
यः । सप्तरश्मिः । वृषभः । तुविष्मान् । अवऽअमृजत् । सत्तवे । सप्त्र । सिंधून ।
यः । रौहिणं । अस्फुरत् । वज्रऽबाहुः । द्यां । आऽरोहतं । सः । जनासः । इंद्रः ॥ १२ ॥

यः सप्तरश्मिः सप्त्रसंख्याकाः पर्जन्या रश्मयो यस्य । ते च रश्मयो वराहव स्वतपसो विद्युन्महसो ध्रुपयः
आपयो गुहमेधाश्चेतीति ये चमेऽशिमिवद्विषः पर्जन्याः सप्त्र पृथिवीमभिवर्षति वृष्टिभिः । ति० आ० १. ९ ४ ५ ।
इति तैत्तिरीयारण्यकं ह्यास्त्राताः । वृषभो वर्षकस्तुविष्मान् वृष्टिमावृण्वान्वा सप्त्र सर्पणम्भवावाप्तिसंध्रुपः

सर्तवे सरणायावास्त्रजत । अवस्त्रजवान । यदा गंगायाः सप्त मुख्या नदीरस्त्रजत । यस्य वज्रवाजः सन् दां
दिवमारोहंतं रोहिणममुरमग्नुरत । जघान ॥ स्फुर स्फुरणे तुदादिः ॥

द्यावां चिदस्मै पृथिवी नमेते शुष्माच्चिदस्य पर्वता भयंते ।

यः सोमपा निचितो वज्रवाहुर्यो वज्रहस्तः स जनास इंद्रः ॥ १३ ॥

द्यावा। चित्। अस्मै। पृथिवी इति। नमेते इति। शुष्मात्। चित्। अस्य। पर्वताः। भयंते।

यः। सोमऽपाः। निऽचितः। वज्रऽवाहुः। यः। वज्रऽहस्तः। सः। जनासः। इंद्रः ॥ १३ ॥

अस्मा इद्राय द्यावा पृथिवी ॥ इतरेतरपितृया द्विवचनं प्र मित्रयोर्वरुणयोः । ५. ६६. १ । इतिवत् ॥ नमेति ।
स्वयमेव प्रह्नीभवतः ॥ णम् प्रहृत्वे । कर्मकर्तरि न दुहस्नुनमां यक्चिणाविति यक्ः प्रतिपधः ॥ चिदपि च
अस्थंद्रस्य शुष्माद्वनात्पर्वता भयंते । विभ्यति । यः सोमपाः सोमस्य पाता निचितः सर्वः । यदा अन्येभ्योऽपि
देवभ्यो दृढागः । वज्रवाज्वरुणमदृशवाजः । यस्य वज्रहस्तो वज्रयुक्तः स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

यः सुन्वतमवर्तति यः पचंतं यः शंसंतं यः शशमानमृती ।

यस्य ब्रह्म वर्धनं यस्य सोमो यस्येदं राधः स जनास इंद्रः ॥ १४ ॥

यः। सुन्वतं। अवर्तति। यः। पचंतं। यः। शंसंतं। यः। शशमानं। अृती।

यस्यं। ब्रह्मं। वर्धनं। यस्यं। सोमः। यस्यं। इदं। राधः। सः। जनासः। इंद्रः ॥ १४ ॥

यः सुन्वतं सोमाभिषव कुर्वतं यजमानमवर्तति । रचति । यस्य पुरोडाशादीनि हवींषि पचंतं । यज्ञोतो
ऊतये ॥ भृगं भृगुगति चतुर्थ्याः पूर्वमवर्णदीर्घः ॥ स्वरकार्ये शस्त्राणि शंसंतं यस्य शशमानमवर्तति । स्तोत्रं
कुर्वानं रचति । ब्रह्म परिवृढं स्तोत्रं यस्य वर्धनं वृद्धिकरं भवति । तथा यस्य सोमो वृद्धिहेतुर्भवति । यस्य
चंदमस्मदीयं राधः पुरोडाशादिदक्षिणमन्नं वृद्धिकरं भवति । स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

यः सुन्वते पचते दुध आ चिद्वाजं दर्दपि स किलासि सत्यः ।

वयं ते इद्र विश्वहं प्रियासः सुवीरासो विदथमा वदेम ॥ १५ ॥

यः। सुन्वते। पचते। दुधः। आ। चित्। वाजं। दर्दपि। सः। किलं। असि। सत्यः।

वयं। ते। इद्रं। विश्वहं। प्रियासः। सुऽवीरासः। विदथं। आ। वदेम ॥ १५ ॥

इदानीमुपिः साक्षात्कृतमिंद्रं प्रति प्रवृत्ते । हे इंद्रः यो दुधो दुर्धरः सन् सुन्वते सोमाभिषव कुर्वते पुरो-
डाशादिहवींषि पचते यजमानाय वाजमन्नं वनं वाददर्दपि । भृगं प्रापयसि स तादृशस्त्वं सत्यो यथार्थभृतो
ऽसि । न पुनर्नास्तीति वृद्धियोग्योऽसि । किलिति प्रसिद्धा । ते तव प्रियासः सुवीरासः कव्याणपुत्रपौत्राः संतो
वयं विश्वह सर्वंजहःसु विदथं स्तोत्रमावदेम । ब्रूयाम ॥ ॥ ९ ॥

ऋतुर्जनिचीति त्रयोदशर्चं द्वितीयं मृक्तं गार्त्समदं । ऋतुः सप्तोनांत्या त्रिष्टुबिष्वगुक्रमणिका । अस्मभ्य
तद्वसो इति त्रयोदशी त्रिष्टुप् । शिष्टांस्त्रिष्टुबंतपरिभाषया जगत्यः । इंद्रो देवता ॥ उक्थ्ये तृतीयमवनेऽच्छा-
वाकशस्त्रेऽस्य मृक्तस्य विनियोगः । सूचितं च । ऋतुर्जनिची नू सतो भवा मित्रः । आ० ६. १. इति ॥ दशरात्रे
पष्ठेऽहर्न्यापि तृतीयमवनेऽच्छावाकशस्त्र एतत्सूक्तं । ऋतुर्जनिचीति नित्यान्यैकाहिकानि । आ० ८. ४. इति
सूचितं ॥

चतुर्जनिनी तस्या अपस्परि मधू जात आविगद्यासु वर्धते ।

तदाहना अभवत्पिषुषी पयोऽङ्गोः पीयूषं प्रथमं तदुक्त्यं ॥ १ ॥

ऋतुः। जनित्री। तस्याः। अपः। परि। मधु। जातः। आ। अविशत्। यासु। वर्धते।

तत् । आहनाः । अभवत् । पिप्पुषी । पयः । अंशोः । पीयूषं । प्रथमं । तत् । उक्थ्य ॥ १ ॥

अतुर्वर्षीष्यः कालो जनिचो सोमस्य जनयिचो जननी भवति । तस्याः परितः तस्या जनन्याः सकाशाज्जातः सोमोऽपि उदकानि सन् शिघ्रमार्वावगतः । याम्नाप्सु सोमो वर्धते ता अविशदित्यन्वयः । तस्मादप्सु प्रविष्टत्वात् सोम आहना आहृतयोऽभिषोतयो भवति । आहना इति सकाशात्तमिदं पदं । तथा च मन्त्रवर्णः । धेते मदा आहनसो विहायसः । १०. ७५. ५. इति । या चांगुरुषा सोमलता पयः सारभुतं पिण्णुपी वर्धयन्त्यभवत् ॥ प्याय तर्लिटि क्कसो लिडाडोश्चेति पीभावः । वसोः संप्रसारणं । उरिगतश्चेति डीप ॥ अंगोस्तस्याः सोमलतायाः पीयूष रसभुतं पय उक्थ्यं प्रशस्य हविर्विद्रुस्य भवति ॥

सद्गीमा यँति परि विभ्रन्तीः पयो विश्वप्स्याय प्र भरंत भोजनं ।

समानोऽध्वा प्रवतामनुष्यते यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥ २ ॥

सधी । ई । आ । यंति । परि । विभ्रंतीः । पयः । विश्वऽप्युपाय । प्र । भरंत । भोजनं ।

समानः । अध्वा । प्रऽवता । अनुऽस्यदे । यः । ता । अकृणोः । प्रथमं । सः । असि ।

उक्थ्यः ॥ २ ॥

सन्धी । अचतेर्नुक्तं क्वांदमः । सहस्य सधिररित सध्यादेशोऽतोदात्तत्वेन निपातितः । सन्धीचीनाः पय उदकं पर परितो विभ्रतीर्विभ्राणा ईमिता नय आर्यति । सर्वतो गच्छति । ता नयो विश्वप्स्याय विश्वासा- मपामाश्रयभुताय समुद्राय भोजनं ॥ भुज्यत इति भोजनं पयः ॥ प्रभरत । प्रकृपेण संपादयति । कृत एतत् तदाह । प्रवतां प्रवणवतां निम्नगानां पयमामनुष्यदे ॥ कृत्यार्थं तर्क्कंकन्यत्यन इति कम्प्रत्ययः ॥ अनुष्यदनी- योऽध्वा मार्गः समान एको द्वि । यस्मा तानि सोमोत्पादननदीप्रवर्तनादीनि कर्माणि प्रथमं पुर्वमकृणोः । अकरोः । स तादृशमोपितस्त्वमुकथ्योऽसि । सर्वः प्रणस्यो भवसि ॥

अन्वेको वदति यहदाति तदृपा मिनन्तदृपा एक ईयते ।

विश्वा एकस्य विन्दुस्तिष्ठति द्याते यस्ता कृणोः प्रथमं मास्युक्थः ॥ ३ ॥

अनु०। एकः०। वदति०। यत्०। ददाति०। तत्०। रूपा०। मिनन्०। तत्०ऽअपाः०। एकः०। डेयते०।

विष्ठाः । एकस्य । विऽनुदः । तितित्यते । यः । ता । अकुणोः । प्रथमं । सः । असि ।

उक्त्यर्थः ॥ ३ ॥

यजमानो यद्विदेवेषां ददाति तदेको होतानुवदति । याज्ञापुरोनुवाक्याभ्यां देवताः स्मारयति । एकोऽध्वर्यु रूपा पश्यादीनां रूपाणि मिननं हिंसनं तदपान्तविशमनाख्यमपः कर्म यस्य तादृशः सन ईयते । देवयजने सर्वत्र गच्छति । एकस्याध्वर्यांविश्या विनुदः सर्वाणि तत्कर्तृकाणि विलेपणरूपाणि कर्मवैगुण्यानि तितिवर्ते । तद्योग्यप्रार्थाश्चत्तकरणेन ब्रह्मा सहेतुं ॥ गुप्तिविक्रशः सन चमायामयति ॥ तानि हवीषप्रदानादीनि कर्माणि यस्त्वमहृणोः । अकारयः सः त्वमकथोऽसि ॥

प्रजाभ्यः पुष्टिं विभजंत आसते रयिमिव पृष्ठं प्रभवंतमायते ।

असिन्वन्दैः पितुरन्ति भोजनं यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥४॥

प्रऽजाभ्यः । पुष्टिं । विऽभजंतः । आसते । रयिंऽइव । पृष्ठं । प्रऽभवंतं । आऽयते ।
असिन्वन् । दंष्ट्रैः । पितुः । अत्ति । भोजनं । यः । ता । अकृणोः । प्रथमं । सः । असि ।
उक्त्यर्थः ॥ ४ ॥

हे इंद्र पुष्टिं त्वया दत्तं पोषकं धनं स्वकीयाभ्यः प्रजाभ्यो विभजंतोऽस्यैतावदस्यैतावदिति विभागं कुर्वन्तो
गृहमेधिन आसते । स्वस्वगृहेषु निवसन्ति । तत्र दृष्टान्तः । आयते गृहं प्रत्यागच्छतेऽतिथये पृष्ठं धारकं प्रभवतं
वज्रभरणसमर्थं रयिं धनं यथा विभज्य प्रयच्छति तद्वत् । असिन्वन् सेतुबंधादिकं कर्म कुर्वन् लोकः पितुः
पालयिष्यादिवः सकाशादागतं भोजनमुदकं तत्कार्या आपधीर्दंष्ट्रैर्दंष्टैरत्ति । भक्षयति । यद्वा असिन्वन् अन्वा-
प्रियमाणोऽपि पितुः पालकस्य यजमानस्य संबंधि भोजनं हविर्लक्षणमन्नं दंष्ट्रैर्दंतैरुपैर्जालीरत्ति । यस्माकृणो-
रित्यादि सिद्धं ॥

अधाकृणोः पृथिवीं संदृजे दिवे यो धातीनामहिहन्नारिणक्पथः ।
तं त्वा स्तोमेभिरुदभिर्न वाजिनं देवं देवा अजनन्त्सास्युकथ्यः ॥ ५ ॥
अध । अकृणोः । पृथिवीं । संदृजे । दिवे । यः । धातीनां । अहिहन् । अरिणक् । पथः ।
तं । त्वा । स्तोमेभिः । उदभिः । न । वाजिनं । देवं । देवाः । अजनन् । सः । असि ।
उक्त्यर्थः ॥ ५ ॥

हे इंद्र अध अपि च त्वं दिवं योतमानाय सूर्याय पृथिवीं चलितं सतीं दृढीकृत्य संदृजे संदर्शनीया-
मकृणोः । अकरोः ॥ दृगे विष्यं चेति केन्द्राद्यन्तत्वेन निपातितः ॥ यद्य त्वं धातीनां चलन्तीनां नदीनां
पथो मार्गानरिणक् । अरचयः । गंतुं योग्यान्करोरित्यर्थः ॥ रिचिर् विरचि । लङि सिप । तस्य हस्त्यादिना
लोपः ॥ अहिहन् अहर्वृत्तस्य मेघस्य वा, हंतं इंद्र देवाः स्तोतारस्तं तादृशं देवं त्वां स्तोमेभिः स्तोत्रैरजन् ।
तत्र दृष्टान्तः । उदभिर्न वाजिन । यथा वाजिनमयमुदभिर्दकैर्वर्धयति तद्वत् ॥ पदतोमासित्यादिनोदकस्थो-
दम्भावः ॥ शेषं सिद्धं ॥ ॥ १० ॥

यो भोजनं च दयसे च वर्धनमाद्रादा शुष्कं मधुमहुदोहिष ।
सः जेवधिं नि दधिषे विवस्वति विश्वस्येकं ईशिषे सास्युकथ्यः ॥ ६ ॥
यः । भोजनं । च । दयसे । च । वर्धनं । आद्रात् । आ । शुष्कं । मधुऽमत । दुदोहिष ।
सः । जेवऽधिं । नि । दधिषे । विवस्वति । विश्वस्य । एकः । ईशिषे । सः । असि ।
उक्त्यर्थः ॥ ६ ॥

हे इंद्र यस्त्वं भोजनं । भुज्यत इति भोजनमन्नादि । च दयसे । यजमानेभ्यः प्रयक्सि ॥ दय दानगतिर-
क्षणहिंसायहणेपु आत्मनोपदी ॥ किंच वर्धनं वृद्धिकरं धनं वलं वा दयसे । तथार्द्रात्कांडात् शुष्कमनाद्रं
व्रीह्यादिकं मधुमत मधुररसोपेतं दुदोहिष । दुग्धवानसि ॥ कुहेर्लटि कादिनियमादिडागमः ॥ स तादृशस्त्वं
विवस्वति ते परिचरणं कुर्वणे यजमाने जेवधिं धनसदनं निदधिषे । निदधासि । किं वज्रना । विश्वस्य
सर्वस्य जगत एकोऽद्वितीय एव सन ईशिषे । स्वामी भवसि ॥ ईश ऐश्वर्यं । ईशः स इतीडागमः ॥ स
इत्यादि सिद्धं ॥

यः पुष्पिणींश्च प्रस्वश्च धर्मणाधि दाने व्यवनीरधारयः ।
यश्चासमा अजनो दिद्युतो दिव उरुर्वी अभितः सास्युकथ्यः ॥ ७ ॥

यः । पुष्पिणीः । च । प्रऽस्वः । च । धर्मणा । अधि । दाने । वि । अर्वनीः । अधारयः ।
यः । च । असमाः । अजनः । दिद्युतः । दिवः । उरुः । ऊर्वान । अभितः । सः ।
असि । उक्थ्यः ॥ ७ ॥

हे इंद्र यस्त्वं पुष्पिणीः पुष्पवतीस्य प्रस्वः प्रसुताः प्रसूयमाना वावनीरवित्रीरोषधीर्दानेऽधि ॥ उपसूयते
तस्यान्वेति दानं च । अधिकरणे स्युट् ॥ तस्मिन् क्वचि धर्मणा सकललक्षणं कर्मणा व्यधारयः । न्यदधाः ।
प्रश्नं त्वं दिवो द्योतमानस्य सूर्यस्यासमा विषमा नानाप्रकारा दिद्युतो दीप्रीरजनः । अजनयः । यद्वा दिवो
तक्षचाणि ॥ जनर्लङि व्यत्ययेन शप् ॥ यद्योरुर्महास्त्वमभितः सर्वत ऊर्वान महतः प्राणिनिकायान पर्वतान्वा
हनयः । शिष्टं स्यष्ट ॥

यो नामरं सहवसुं निहतवे पृष्टाय च दासवेणाय चावहः ।

ऊर्जयत्या अपरिविष्टमास्यमुतवाद्य पुरुकृत्सास्युक्थ्यः ॥ ८ ॥

यः । नामरं । सहऽवसुं । निऽहतवे । पृष्टाय । च । दासऽवेणाय । च । अवहः ।

ऊर्जयत्याः अपरिऽविष्टं । आस्यं । उत । एव । अद्य । पुरुऽकृत । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ८ ॥

पुरुकृत पुरुणां कर्मणां कर्ता हे इंद्र यस्त्वं नामरं । नूनं मनुष्यान्मारयतीति नुमरः कश्चिदमुरः । तस्यापत्य
नामरः । तं सहवसुं । वसुना सह वर्तते इति सहवसुः । अमुरनामितत । एतन्नामकममुर निहतवे ॥ हतमुमधं
तवेन्द्रात्ययः । तादी च नितीति गतः प्रकृतिस्वरत्वं ॥ निहतं ऊर्जयत्या वलवत्या वज्रधाराया अपरिविष्टं
मन्नादिभिरव्याप्तमास्यमशैवावहः । तममुरं प्रापयः । यद्वा ऊर्जयत्याः पिशाचिकाया आस्यं प्रापयः । किमर्थं ।
पृष्टाय । तव हविलक्षणात्तन्नाभाय । दासवेणाय । दासना दस्यूना वेणाय विनाशाय च । यद्वा अस्माकमस्र
नाभाय दस्युविनाशाय च ॥

शतं वा यस्य दणं साकमाद्य एकस्य श्रुष्टौ यद् चोदमाविष ।

अरज्जौ दस्यून्तमुनदभीतये सुप्राभ्यो अभवः सास्युक्थ्यः ॥ ९ ॥

शतं । वा । यस्य । दणं । साकं । आ । अद्यः । एकस्य । श्रुष्टौ । यत् । ह । चोदं । आविष ।

अरज्जौ । दस्यून् । सं । उन् । प । दभीतये । सुप्रऽअभ्यः । अभवः । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ९ ॥

हे इंद्र एकस्विकाकिनः श्रेष्ठस्य वा यस्य ते श्रुष्टौ सुखनिमित्ते तदर्थं शतं दणं दणं शतानि हरयो ब्राह्मणार्थं
भवन्ति । तथा च मंत्रवर्णः । इंद्रो सायाभिः पुरुकृप ईयते श्रुक्ता ह्यस्य हरयः शता दण । ६ ४७ १८ । इति । अपि
च यश्च आ अद्यः सर्वेषां सर्वत उपजीव्यः । न तस्येगं यं नाद्यायद्वेन नावुरिति हि श्रुतिः । यद् यश्च त्वं चोदं स्तो
त्राणां प्ररक्तं यजमानमाविष । रचितवानसि । किंच यस्त्वमरज्जौ रज्जुवर्जितं वधनाशाय दस्यूनपवपयितून
दभीतये । दभीतिर्नाम कश्चिद्वृषिः । तदर्थं समुनप । द्विभितवानसि ॥ उभतेहिमाकर्मणो लङि व्यत्ययेन श्रमः ।
हृत्स्वादिना सिपो लोपः । अडभावश्चादसः ॥ किंच सुप्राभ्यः सुखेन सर्वरूपमर्पणीयोऽभवः । शिष्टं सिद्ध ॥

विश्वेदनुं रोधना अस्य पौंस्यं ददुरस्मि दधिरे कृन्वे धनं ।

षठ्स्रभा विष्टिरः पंच संदृणः परि परो अभवः सास्युक्थ्यः ॥ १० ॥

विश्वा । इत् । अनुं । रोधनाः । अस्य । पौंस्यं । ददुः । अस्मै । दधिरे । कृन्वे । धनं ।

षट् । अस्त्रभाः । विऽस्तिरः । पंच । संऽदृणः । परि । परः । अभवः । सः । असि ।

उक्थ्यः ॥ १० ॥

त्रिंशेति ॥ मुपां मुलुगिति त्रस आकारः ॥ सर्वा एव रोधना रोधस्वतो गयोऽस्त्रिंशस्य पौंसं । पुंसो भादः पौंसं । वीर्यमिति यावत् । अन् तदीर्यमनु वर्तते । अस्मा इन्द्राय ददुः । हविर्लक्षणमग्नं यजमानाः प्रयच्छन्ति । किंच कृत्वा कर्मणां कर्त्तुं इन्द्राय धनं दधिरे । सर्वे जना धारयति । तथा च मंत्रः । इन्द्राय वाव औपधीरताषो रयि रक्षति जीर्यो वनानि । ३ ५१.५. इति । विष्टरो विस्तीर्णाः पट् पट् संख्याका उर्वीः । ताश्च वीश्च पृथिवी चाहश्च रात्रिश्चापश्चापधय इत्येव रूपाः । ता अस्माभ्याः । नियमितवानसि । संदृशः । सम्यक् पश्यंतीति संदृशो जनाः । पंच संदृशः पंच जनान् परि सर्वतः परः पारयिता पालयिता वाभवः । भवसि । गतमन्यत् ॥ ११॥

मुप्रवाचनं तव वीर वीर्यं यदेकेन क्रतुना विंदसे वसु ।

जातृष्टिरस्य प्र वयः सहस्वतो या चकर्थे संद्र विश्वाऽस्युक्थ्यः ॥ ११॥

मुऽप्रवाचनं । तव । वीर । वीर्यं । यत् । एकेन । क्रतुना । विंदसे । वसु ।

जातृऽस्थिरस्य । प्र । वयः । सहस्वतः । या । चकर्थे । सः । इंद्र । विश्वा । अस्मि । उक्थ्यः ॥ ११॥

वीर बलवान् हे इंद्र तव वीर्यं मामर्थं मुप्रवाचनं । मुपु प्रवचनीयं । सर्वैः याघनीयमित्यर्थः । किं तत् । एकेन क्रतुना कर्मणा वसु विंदसे । शत्रूणां धनं लभसे ॥ विद्रु लभि । तुदादिः स्वरितेति । यदा तदीयं धनं स्तोत्रप्रापयसीति यत् तत्प्राप्तमित्यर्थः । सहस्वतो बलवतो जातृष्टिरस्य । एतत्तमकः कथित । तस्य वयोऽग्नं प्रादाः । यदा जातृष्टिरस्य । जातु कदाचित् सर्वदा स्थिरस्य सहस्वतो बलवतो यज्ञादः कर्मणाः संबंधि वयो हविर्लक्षणमग्नं प्र विंदसे इति समन्वयः । या यानीमान्यन्यानि विश्वा मर्वाणि कर्माणि चकर्थे कृतवानसि । स तादृशस्त्वमुक्थ्यः । सर्वैः प्रांसनीयो भवसि ॥

अरमयः सरपमस्तराय कं तुर्वीतये च व्य्याय च सुतिं ।

नीचा संतमुदनयः परावृजं प्राधं श्रोणं श्रवयन्तास्युक्थ्यः ॥ १२॥

अरमयः । सरऽअपसः । तराय । कं । तुर्वीतये । च । व्य्याय । च । सुतिं ।

नीचा । संतं । उत् । अन्नयः । पराऽवृजं । प्र । अंधं । श्रोणं । श्रवयन् । सः । अस्मि ।

उक्थ्यः ॥ १२॥

हे इंद्र सरपसः । सरणमपः कर्म यासां ताः सरपसः ॥ शकंधादित्वात्पररूपत्वं ॥ ता अपः कं मुखेन तराय तरणायारमयः । अक्रीडयः । किंच तुर्वीतये । तुर्वीतिनाम कथिद्राजर्षिः । तस्मि व्य्याय च । वयो नाम कथित तस्मि । ताभ्यां सुतिं सरणं प्रत्यरमयः । ती हि जलपूर्णा महानदी दृष्ट्वा तरीतुमसमर्थावासां । ती च त्वया तारिता । परावृजं । परितः पापानि वृणाति दहतीति परावृक कथिद्रर्षिः । तमप्सु मपं तथा नीचा नीचं संतमुदनयः । आपद्वा ऊर्ध्वं नीतवानसि । किंच अंधं संतं श्रोणं पंगुं संतं चक्षुर्दानादपंगुकरणाद्धोदनयः । किं कुर्वन् । प्रकंपेण श्रवयन् । आत्मानं कीर्तिमतं कुर्वन् । उदनय इति समन्वयः । स इत्यादि सिद्धं ॥

अस्मभ्यं तद्वसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसुभ्यं ।

इंद्र यच्चिचं श्रवस्या अनु द्यूवृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १३॥

अस्मभ्यं । तत् । वसो इति । दानाय । राधः । सं । अर्थयस्व । बहु । ते । वसुभ्यं ।

इंद्र । यत् । चिचं । श्रवस्याः । अनु । द्यून् । वृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १३॥

वसो सर्वस्य वासक वसुमन्वा हे इंद्र सोतुभ्योऽस्मभ्यं तद्वाधो धनं दानाय । उपलक्षणमेतत् । भोगाय च समर्थयस्व । देहि । अस्मान् संगमयेत्यर्थः ॥ अर्थं याचने चुरादिरदत्त आत्मनिपदी ॥ ते तव तद्ब्रह्म प्रभुतं वसुभ्यं ॥

कस्मिन् वसत्यं । वस्वादित्वात् स्वार्थिको यत् ॥ तादृशं प्रभुतं धनमस्ति खलु । चित्रं चायनीयं यद्वनमनु ब्रून्
अम्बहं ॥ कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ अथस्याः । भोग्यमिच्छः ॥ अतर्णीतार्थत्वादकर्मकत्वं । यथा रोदतीति ।
संत्वंत्यः । द्वे ह्यत्र कर्मणी उद्देश्यकर्म च विधायकमातर्भूतं । उद्देश्यकर्मणा सकर्मको भविष्यति । यथा माणवक
पुत्रीयतीति भार्य उदाहृतं । पा० ३. १. ८. २. । अथःशब्दात्कदमि परेक्षायां क्वच । तदंतस्य निव्यडागमे रूपं ॥
मुंवीराः कस्याणपुत्रपीचाः संतो वयं विदधेऽस्मिन्यज्ञे बृहत् प्रभुतं शम्वादिकं वाक्यं वदेम ॥ ॥ १० ॥

अध्वर्यवो भरतेति द्वादशर्चं तृतीयं मुक्तं गात्रमदं वैष्टुममेद्र । अध्वर्यवो द्वादशत्यमुक्तांतं ॥ मुक्तविनियोगो
लैंगिकः । अतिरात्रे प्रथमं पर्याये होतुः शम्भयाज्याध्वर्यव इत्येषा । अध्वर्यवो भरतद्राय सोममिति याज्या
। आ० ६. ४. । इति सूत्रितं ॥

अध्वर्यवो भरतेन्द्राय सोममामत्रेभिः सिंचता मद्यमंधः ।

कामी हि वीरः सदमस्य पीतिं जुहोत वृष्णे तदिदेष वष्टि ॥ १ ॥

अध्वर्यवः । भरत । इन्द्राय । सोमं । आ । अमत्रेभिः । सिंचत । मद्यं । अंधः ।

कामी । हि । वीरः । सदं । अस्य । पीतिं । जुहोत । वृष्णे । तत् । इत् । एषः । वष्टि ॥ १ ॥

गुत्समदो ब्रूते । अध्वर्यवः अध्वर्यस्य नेतारः । अध्वर यजमानायुक्तः ॥ कथध्वरपुत्रनस्यर्चि लोप इत्य-
कारलोपः । अत्र यास्कः । अध्वर्युरध्वर्युरध्वरं युनक्त्यध्वरस्य नेताध्वरं कामयत इति । नि० १. ८. । द्वे
अध्वर्यवः इन्द्राय देवाय सोमं हविर्धानादुत्तरवेदिं प्रति भरत । हरत ॥ आमत्रितस्याविद्यमानत्वादिनघातः ॥
हत्वामत्रेभिः । अमा महादत्यत्र होत्रादय इत्यमत्राणि चमसाः । तिमंशं मदकरमधः सोमलक्षणमत्रमामत्रेभिः ।
अर्प्यं प्रतिपत । अत्र यास्कः । आ सिंचतामत्रमदनीयमंधोऽमत्रं पात्रममा अस्मिन्नदति । नि० ५. १. । इति ।
वीरः स इन्द्रोऽस्य सोमस्य पीतिं पानं प्रति सदं मदेव कामी हि । कामयमानो हि । तस्माद्वृष्णे वष्टि
इन्द्राय सोमं जुहोत । जुहोत ॥ इन्द्राणादनयोः । लोटि तपन्नपन्नयनाद्यति तवादेशः ॥ एष इन्द्रस्मदित तदेव
सोमद्रव्यं वष्टि । कामयते ॥

अध्वर्यवो यो अपो वृत्रिवांसं वृचं जघानाग्न्येव वृष्टां ।

तस्मा एतं भरत तवृणाय एष इन्द्रो अहंति पीतिमस्य ॥ २ ॥

अध्वर्यवः । यः । अपः । वृत्रिवांसं । वृचं । जघान । अग्न्याऽऽव । वृष्टां ।

तस्मै । एतं । भरत । तत् । वृणाय । एषः । इन्द्रः । अहंति । पीतिं । अस्य ॥ २ ॥

हे अध्वर्यवः य इन्द्रोऽप उदकानि वृत्रिवांसमावृत् स्थितं वृचं । वृणोत्याकाशमिति वृचो मघः । त मघ
वृजेण जघान । हतवान् । अग्न्येव । यथाग्न्या विशुताभिन्ना वृक्ष दहति तद्वत् । तस्मै तवृणाय सोमकामाय
तस्मा इन्द्रायितं सोमं भरत । उत्तरवेदिं प्रति हरत । एष इन्द्रोऽस्य सोमस्य पीतिं पानमहंति ॥

अध्वर्यवो यो दृभीकं जघान यो गा उदाजदप हि वलं वः ।

तस्मा एतमंतरिक्षे न वातमिदं सोमरीणुत जूनं वस्त्रैः ॥ ३ ॥

अध्वर्यवः । यः । दृभीकं । जघान । यः । गाः । उत । आजत । अपः । हि । वलं । वरिति वः ।

तस्मै । एतं । अंतरिक्षे । न । वातं । इदं । सोमैः । आ । ऊणुत । जूनः । न । वस्त्रैः ॥ ३ ॥

हे अध्वर्यवः य इन्द्रो दृभीक । सर्वान्विदारयति भियं करोतीति दृभीको नामामुरः । तममुरं जघान ।
यश्च वलामुरेण निबद्धा गा उदाजत । निरगमयत । ततश्च तमैव वलममुरं अपवः । अपावृणोत । हिंसितवः ।

नित्यार्थः ॥ वृणोतिर्लुङि मन्त्रे घमेत्यादिना वृणुक् । हन्त्यादिना तिपो लोपः ॥ तस्मा इन्द्रायितं सोममन्तरिक्षे वात न वातमिव धाराभिर्व्याप्तं कुरुत । तदेवाह सोममिन्द्रमा ऊर्णुत । सर्वत आच्छादयत ॥ ऊर्णुश् आच्छादने । आदादिकः । लोटि रूपं ॥ तत्र दृष्टान्तः । जूर्नं जीर्णं यथा वस्त्ररंगमाच्छादयति तद्वत् ॥

अध्वर्यवो य उररणं जघान नव चखुसं नवतिं च बाहून् ।

यो अर्बुदमव नीचा ववाधे तमिन्द्रं सोमस्य भृथे हिनीत ॥४॥

अध्वर्यवः । यः । उररणं । जघान । नव । चखुसं । नवतिं । च । बाहून् ।

यः । अर्बुदं । अव । नीचा । ववाधे । तं । इन्द्रं । सोमस्य । भृथे । हिनीत ॥४॥

हे अध्वर्यवः य इन्द्रो नव नवतिं च एकोनशतं बाहून् चखुसं ॥ चष्टेरिदं रूपं । यद्वा खनतिः क्लृप्ता रूपं । निलोपः । क्लृप्तं रूपं ॥ सर्वस्य दर्शयन्तं । यद्वा आत्मनो देहं निखातवन्तमुरणमेतन्नामकममुरं जघान । यश्चार्बुदमेतन्नामकममुरं च नीचाधोमुखं कृत्वाववाधे । तमेनमिन्द्रं सोमस्य भृथे सोमं विभ्रति पात्रे हिनीत । वधयत । यद्वा सोमस्य भृथे भरणे संपादने सति हिनीत । स्तोत्रेः प्रीणयत ॥ हि गतिवृद्धोः । स्वादिः ॥

अध्वर्यवो यः स्वध्रं जघान यः शुण्णमशुपं यो व्यंसं ।

यः पिप्रुं नमुचिं यो रुधिक्रां तस्मा इन्द्रायार्धसो जुहोत ॥५॥

अध्वर्यवः । यः । सु । स्वध्रं । जघान । यः । शुण्णं । अशुपं । यः । विऽव्यंसं ।

यः । पिप्रुं । नमुचिं । यः । रुधिऽक्रां । तस्मै । इन्द्राय । अर्धसः । जुहोत ॥५॥

हे अध्वर्यवः य इन्द्रोऽश्वं । अश्वानि भक्षयति प्राणिजातमिति । यद्वा अश्वते स्वतजसा सर्वं व्याप्नोतीत्यश्वः कश्चिदमुरः । तममुरं सु सुपु जघान । अशुपं केनाप्यशोपणीयं शुण्णममुरं यश्च तममुरं व्यंसमसहीनं कृत्वा जघान । यश्च पिप्रुं तजसा जगद्वाप्य वर्तमानमेतन्नामकममुरं नमुचिममुरं जघान यश्च । तत्तिरीयके नमुचिममुरं नालभतति प्रकृत्य फेनेन शिर उद्वर्तयदित्येतेन वाक्यसंदर्भेण नमुचिवधः प्रपञ्चितः । तथा मन्त्रश्च । अपा फेनेन नमुचिः शिर इन्द्रोद्वर्तयः । ८. १४. १३. इति । रुधिक्रामेतन्नामकममुरं यश्च जघान । तस्मा इन्द्रायार्धसो हविर्नक्ष्णान्यत्तानि जुहोत । जुहोत ॥

अध्वर्यवो यः शतं शंवरस्य पुरो विभेदारमनेव पूर्वीः ।

यो वर्चिनः शतमिन्द्रं सहस्रमपावपद्भरता सोममस्मै ॥६॥

अध्वर्यवः । यः । शतं । शंवरस्य । पुरः । विभेद । अशमनाऽइव । पूर्वीः ।

यः । वर्चिनः । शतं । इन्द्रं । सहस्रं । अपऽअवपत् । भरत । सोमै । अस्मै ॥६॥

हे अध्वर्यवः य इन्द्रः शंवरस्य सायाविनोऽमुरस्य पूर्वीः पुरातनीः शतं पुरः पुरीरशमनेव अशमसदृशेन वज्रेण विभेद । यश्चन्द्रो वर्चिनः ॥ वर्चं दीप्तां । शमेरिनिः । ३०४ ६. इति विधीयमान इनिर्वज्रलयचनादस्माज्जवति ॥ यद्वा नामितत । तस्यामुरस्य शतं सहस्रमेतत्संख्याकामपरिमितान्वीरान् पुत्रानपावपत् । युगपदेव भूम्यामपातयत् । तथा च मन्त्रवर्णः । शत वर्चिनः सहस्रं च साकं हथो अप्रत्यमुरस्य वीरान् । १०. ९०. ५. इति । तस्मा इन्द्राय सोमं भरत ॥ ॥ १३ ॥

अध्वर्यवो यः शतमा सहस्रं भूम्या उपस्थेऽवपज्जघन्वान् ।

कुसंस्यायोरन्तिषिग्वस्य वीरान्मवृणुभरता सोममस्मै ॥७॥

अध्वर्यवः । यः । शतं । आ । सहस्रं । भूम्याः । उपऽस्थे । अवपत् । जघन्वान ।
कुत्सस्य । आयोः । अतिथिऽग्वस्य । वीरान । नि । अवृणक् । भरत । सोमं । अस्मि ॥ ९ ॥

हे अध्वर्यवो जघन्वान पुर्वे शत्रून् हतवान् य इन्द्रः शतं सहस्रममुरान् भूम्या उपस्थ उत्तरेऽवपत् ।
एकेकेन प्रकरिणापातयत् । किंच यः कुत्सस्येतन्नामकस्य राजर्षेः । आयोः पीरुवसस्य राजर्षेः । अतिथिग्वस्य
दिवौदासस्य । एतेषां त्रयाणां वीरानभिगन्तुमिति द्वदिनः शुष्णादीनमुरान् न्यवृणक् । वृणक्तिर्हिमाकर्म ।
अवधीत् । तथा च मंत्रवर्गः । त्वं कुत्सं शुष्णहृत्पिप्वाविथारंधयोऽतिथिग्वाय शंबर । १ ५१ ६ । इति । तादृ-
शयिंद्राय सोमं भरत ॥

अध्वर्यवो यन्त्रः कामयाध्वे श्रुष्टी वहंतो नगथा तदिदं ।
गर्भस्तिपूतं भरत श्रुतायेद्राय सोमं यज्यवो जुहोत ॥ ८ ॥
अध्वर्यवः । यत् । नरः । कामयाध्वे । श्रुष्टी । वहंतः । नगथा । तत् । इदं ।
गर्भस्तिऽपूतं । भरत । श्रुताय । इन्द्राय । सोमं । यज्यवः । जुहोत ॥ ८ ॥

नरः कर्मणां नेतारो हे अध्वर्यवः यदभिलषितमर्थं कामयाध्वे ॥ कामयतेत्यङ्गागमः ॥ श्रुष्टी निष्पिष्टं
सोमं वहंतः प्रापयंतो युयं तदभिलषितं फलं नगथा । प्राप्तुम् । श्रुताय लोके प्रमितायेंद्राय गर्भस्तिपूतं हस्ताभ्या
मञ्जनदोहनादिभिः शोधितं सोमं भरत । उत्तरवेदिं प्रति हरत । ततो यज्यवो याग कर्वाणा हे अध्वर्यव
आहृतं सोममिन्द्राय जुहोत । जुहोत । अयं प्रक्षिपत ॥

अध्वर्यवः कर्तन्ता श्रुष्टिमस्मि वने निपूतं वन उन्नयध्वं ।
जुषाणो हस्त्यमभि वावणे व इन्द्राय सोमं मदिरं जुहोत ॥ ९ ॥
अध्वर्यवः । कर्तन्ता । श्रुष्टिं । अस्मि । वने । निऽपूतं । वनं । उत् । नयध्वं ।
जुषाणः । हस्त्यं । अभि । वावणे । वः । इन्द्राय । सोमं । मदिरं । जुहोत ॥ ९ ॥

हे अध्वर्यवः अस्मा इन्द्राय सोमं श्रुष्टिं मुखकरं कर्तन्ता । कृतम् ॥ करोतेर्लोष्टि वहलं कृदसीति विकरणस्य
लुक् । तप्तनप्तनथनाश्रुति तनवादेशः । आमंत्रितस्याविद्यमानत्वात् निघातः ॥ किंच वने संभजनीयं वन
उदकं निपुतमाषायनेन शोधितं सोममुन्नयध्वं । ऊर्ध्वं नयत । यद्वा वने तद्विकारं चर्मनिपुतं दग्धापवित्रेण
शोधितं सोमं वने चर्मस्य उन्नयध्वं । जुषाणः प्रीयमाणः स इन्द्रो वो युष्माकं हस्त्य हस्ताभ्यामभिपूतं सोम
मभिवावणे । कामयते ॥ वशं कार्ता । यदनुगतस्य लोटि च्यत्येनात्मनिपदं । लोपस्त आत्मनिपदोऽस्ति तन्लोपः ॥
मदिरं मदकरमिमं सोममिन्द्राय जुहोत । इन्द्रोऽश्नायार्थः प्रक्षिपत ॥

अध्वर्यवः पयसोध्वर्यथा गोः सोमेभिरी पृणता भोजमिदं ।
वेदाहमस्य निभृतं म एतद्विस्संतं भूयो यजतश्चिकेत ॥ १० ॥
अध्वर्यवः । पयसा । ऊर्ध्वः । यथा । गोः । सोमेभिः । इ । पृणत । भोजं । इदं ।
वेदं । अहं । अस्य । निऽभृतं । मे । एतत् । दिस्संतं । भूयः । यजतः । चिकेत ॥ १० ॥

हे अध्वर्यवः यथा गोरूधः पयसा पुणं तद्वदीमेनं भोजं फलस्य दातारं रणितारं चिद्रे सोमेभिः सोमेः
पृणत । पुरयत । मे मदीयस्य सोमस्य निभृतं गृहं मुखसाधनस्वभावमहमेव वेदं । जानामि । इति पुर्वं न
परस्मै कथितं । तथापि युष्मभ्यं ब्रवीमीत्येवं । दिस्संतं सोमं दानुमिच्छंतं यजमानं यजतो यष्टव्य इन्द्रो भूयो

ऽतिशयेन चिकेत ॥ दित्तं । बुदाञ् दानि । इच्छायां सन् । सनि मीमाषित्वाकारस्य इसादेशः । अत्र लोपोऽभ्यासस्यत्यभ्यासलोपः । सः स्वारधधातुक इति सकारस्य तत्त्वं ॥

अध्वर्यवो यो दिव्यस्य वस्वो यः पार्थिवस्य क्षम्यस्य राजा ।

तमूर्दरं न पृणता यवेनेदं सोमैभिस्तदपो वो अस्तु ॥११॥

अध्वर्यवः । यः । दिव्यस्य । वस्वः । यः । पार्थिवस्य । क्षम्यस्य । राजा ।

तं । ऊर्दरं । न । पृणत । यवेत्त । इदं । सोमैभिः । तत् । अपः । वः । अस्तु ॥११॥

हे अध्वर्यवः य इन्द्रो दिव्यस्य बुल्लोकाईस्य वस्वो वसुनो राजा भवति । यस्य पार्थिवस्य । पृथिवीशब्देन विस्तीर्णमंतरिक्षमुच्यते । तत्रत्यं धनं पार्थिवं । तस्य राजा । यस्य क्षम्यस्य । क्षमा भूमिः । तत्रत्यं धनं क्षम्यं । तस्य च राजा भवति । तमेवंविधमिन्द्रं सोमैभिः सोमैः पृणत । पुरयत । तत्र दृष्टांतः । ऊर्दरं न । ऊर्ध्वं दीर्णमूर्दरं कुमुलं । यथा यवेन तत्पूर्णे तद्वदिन्द्रं पुरयतेति । तादृशं सोमादिनंद्रोदरपुरणलक्षणमपः कर्म वो युष्माकमस्मै ॥

अस्मभ्यं तदसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसव्यं ।

इदं यच्चित्रं अवस्या अनु द्यून्बृहद्वदेम विदधे सुवीराः ॥१२॥

अस्मभ्यं । तत् । वसो इति । दानाय । राधः । सं । अर्थयस्व । बहु । ते । वसव्यं ।

इदं । यत् । चित्रं । अवस्याः । अनु । द्यून् । बृहत् । वदेम । विदधे । सुवीराः ॥१२॥

एषा ऋग्व्याख्याता ॥ ॥१४॥

प्र घा न्वस्यति दशर्चं चतुर्थं मुक्तं गार्तमदं वैष्टुभमिन्द्रं । अचानुकमणिका प्र घ दशति ॥ दशरात्रे पष्ठेऽहनि निष्कवन्धं त्रीणि मुक्तानि । तत्रेदं द्वितीयं । पष्ठस्यति खडि मृत्रितं । एन्द्रं याह्यप नः प्र घा न्वस्याभुरिक् इति निष्कवन्धं । आ० ८. १. इति ॥ त्रिकमामर्कं निष्कवन्धं प्र घा न्वस्यत्येषा मुक्तमुखीया । उशनःसोमे मृत्रितं । अर्थमा मनुषो देवताता प्र घा न्वस्य महतो महानि । आ० ९. ५. इति ॥

प्र घा न्वस्य महतो महानि सत्या सत्यस्य करणानि वोचं ।

चिकटुकेष्वपिवत्सुतस्यास्य मदे अहिमिन्द्रो जघान ॥१॥

प्र । घ । नु । अस्य । महतः । महानि । सत्या । सत्यस्य । करणानि । वोचं ।

चिकटुकेषु । अपिवत् । सुतस्य । अस्य । मदे । अहि । इन्द्रः । जघान ॥१॥

गुत्समदो वृते । महतो बलवतः सत्यस्य सत्यसंज्ञास्यास्मिन्द्रस्य सत्यानि यथार्थानि महानि महांति करणान्यस्मिन् मुक्ते वक्ष्यमाणानि कर्माणि नु अथ प्रवोचं । प्रकर्षणं ब्रवीमि ॥ वच परिभाषणे । कंदसि लुङ्ङिङिट इति वर्तमानि लुङि अस्मतिवर्तिख्यातिभ्योऽङ् । वच उम ॥ घेति प्रसिद्धी । कानि तानि उच्यन्ते । चिकटुकेषु ज्योतिर्गारायुर्ग्लेवंरूपेष्वभिप्रविकेष्वहःसु सुतस्याभिपुतं सोममिन्द्रोऽपिबत् । ततः पीतस्यास्य सोमस्य मदे हर्षे संजति सतीन्द्रोऽहिं वृचममुरं जघान । हतवान् ॥

अवंगे घामस्तभायद्बृहन्तमा रोदसी अपृणदंतरिक्षं ।

स धारयत्पृथिवीं प्रप्रथच्च सोमस्य ता मद् इदंश्चकार ॥२॥

अ॒व॒ंशे । द्यां । अ॒स्त॒भा॒यत् । बृ॒ह॒तं । आ । रो॒द॒सी॒ इति॑ । अ॒पृ॒णत् । अ॒न्तरि॑ष्टं ।
सः । धा॒र॒यत् । पृ॒थि॒वीं । प॒प्रथ॑त् । च । सोम॑स्य । ता । म॒दे । इ॒न्द्रः । च॒कार ॥ २ ॥

अ॒व॒ंश आका॑शे द्यां शीत॑मानं सूर्यं यु॒नोक्तं॑ वा॒स्त॒भा॒यत् । इ॒न्द्रोऽस्त॑भ्रात । अ॒न॒व॒ल॒ब॒न॒स्य॑ तस्यावस्थाप॑नम॒ करो॑दित्यर्थः ॥ स्त॒भु इति॑ साँचो धातुः क्र्यादिः । लङि व्यत्ययो ब॒ह॒न्ल॒मित्य॑हावपि ग्रा॒य॒जादे॑शः ॥ बृ॒ह॒तं म॒ह॒द॒न्तरि॑ष्टं रो॒द॒सी या॒वापृ॑थि॒व्या चा॑पुणत् । स्व॒तेज॑सा पु॒रित॑वान् । किंच स इ॒न्द्रः पृ॑थि॒वीं वि॒स्ती॒र्णा भूमि॑ धा॒र॒यत् । अ॒धा॒र॒यत् । तथा प॒प्रथ॑त् । ए॒ना भूमि॑म॒प्रथ॑यत् ॥ प्रथ॑ प्रख्याति । ण्य॒तस्य॑ लृङि चङि रूपं । च॒कार॑ न्यतर॑स्यामिति म॒थोदा॑त्तत्वं ॥ सोम॑स्य म॒दे ह॒र्षे सं॒जाति॑ सति तानी॑मानि कर्मा॑णीद्र॒ष्ट॒कार ॥

स॒द्ये॒व प्रा॒चो वि॒ मि॒मा॒य॒ मानि॑र्वज्रेण॒ खान्य॑तृ॒णन् न॒दीनां॑ ।
वृ॒षा॒मृ॒ज॒त्प॒थिभि॑र्दी॒र्घ्याथैः॑ सोम॑स्य॒ ता म॒द इ॒न्द्रश्च॑कार ॥ ३ ॥
स॒द्ये॒ऽइ॒व । प्रा॒चः । वि॒ । मि॒मा॒य॒ । मानि॑ः । वज्रेण॑ । खानि॑ । अ॒तृ॒णत् । न॒दीनां॑ ।
वृ॒षा । अ॒मृ॒ज॒त् । प॒थि॑ऽभिः । दी॒र्घ्या॒थैः । सोम॑स्य॒ ता । म॒दे । इ॒न्द्रः । च॒कार ॥ ३ ॥

स॒द्ये॒व यथा॑ य॒ज्ञगृ॒हा॒न्मानि॑ः प॒ट्टि॒ग॒त्प॒क॒म॒प्रा॒चीत्ये॒वंरूपैः॑ परि॒मानीः॑ प्रा॒क्प्रव॑णान् कुर्व॑ति तद्वत् मि॒थुन॑ लो॒का॒न्वा॒नु॒जृ॒न्वा मानि॑ः परि॒मानीः॑ प्रा॒चः प्रा॒ङ्ग॒त्वा॒न्वि॒मि॒मा॒य॒ । इ॒न्द्रो वि॒शेषेण॑ नि॒र्मित॑वान् । तथा नदी॑ना॒ खानि॑ निर्गम॑नद्वारा॒ण्य वज्रेण॑ चा॒तृ॒णत् । अ॒ख॒नत् ॥ तृ॒दि हि॒साना॑द॒रयोः॑ । रु॒धादि॑ । लङ् ॥ तथा च म॒न्त्रः । इ॒न्द्रो अ॒स्माँ अ॒र॒द॒दृ॒क्ष॒बा॒हूः । ३. ३३. ६ । इति॑ । तथा दी॒र्घ्याथैर्ब॒ह॒कानं॑ गत॒थिः प॒थिभि॑र्म॒र्गैर्वृ॒ष्टा॒मृ॒ज॒त् । अ॒नाया॑स॒न् ता नदीः॑ स्फु॒ट॒वान् । सोम॑स्यति॒ मि॒त्रार्थे॑ इति ॥

स॒ प्र॒वो॒ऽहृ॒न्परि॑ग॒त्या द॒भीते॑र्वि॒श्व॒म॒धा॒गा॒युध॑मि॒द्वे अ॒ग्नी ।
सं गो॒भि॒र॒श्चै॒र॒मृ॒ज॒द्रथे॑भिः सोम॑स्य॒ ता म॒द इ॒न्द्रश्च॑कार ॥ ४ ॥
सः । प्र॒वो॒ऽहृ॒न् । परि॑ग॒त्य॒ । द॒भीतेः॑ । वि॒श्वं । अ॒धा॒क् । आ॒युधं॑ । इ॒द्वे । अ॒ग्नी ।
सं । गो॒भिः । अ॒श्चैः । अ॒मृ॒ज॒त् । रथे॑भिः । सोम॑स्य॒ ता । म॒दे । इ॒न्द्रः । च॒कार ॥ ४ ॥

प्रा॒क्कि॒न् च॒मु॒रि॒धुनि॑प्रभृ॒तयोऽमु॒रा द॒भीतेः॑ पु॒रं सं॒रु॒ध्य परि॑गृह्य तस्मा॑त्पु॒रा॒न्नि॒रगृ॑रति॒ कथा॑ । स इ॒न्द्रो द॒भीतेः॑ । द॒भीते॑र्नाम क॒श्चिद्वा॒ज्रार्थः॑ । तस्य प्र॒वो॒ऽहृ॒न् प्र॒वो॒ऽहृ॒न् ॥ स॒हिव॑हो॒रोद॑वर्गस्य॒त्योत्वं ॥ प्र॒कर्ष॑णं तं द॒भीतिं॑ व॒ह॒त॒स्तान्मु॒रान् म॒थ्य मार्गं॑ परि॒ग॒त्य तेषां॑ वि॒श्वं म॒र्गमा॑युधमि॒द्वेऽर्षी॑ दी॒प्यमानं॑ व॒ह्नाव॑धाक् । अ॒धा॒की॒त ॥ द॒हेर्नु॒दि म॒न्त्रे घ॑से॒त्यादि॒ना त्रि॒लुक् ॥ प॒श्चात्तं द॒भीतिं॑ गो॒भि॒र॒श्चै॒र॒थे॒भि रथे॑श्च॒ सम॑मृ॒ज॒त् । संयो॑जित॒वान् । सोम॑स्यादि॒ मि॒त्रमिति॑ ॥

अति॑मु॒र्तिना॒म्येका॑ह॒ म॒रु॒त॒ती॒ये मु॒क्त॒मृ॒वी॒या । अति॑मु॒र्तिर्न॑ति ख॒ण्डे॑ मु॒चित् । स इ॒ मही॑ धुनि॒मेतो॑र॒र॒म्णात् ॥ आ० ९. ८. । इति ॥

स इ॒ म॒हीं धु॒नि॒मेतो॑र॒र॒म्णात्सो॑ अ॒स्ना॒तृ॒न॒पा॒र॒य॒न्स्व॒स्ति ।
त उ॒त्स्रा॑य॒ रयि॑म॒भि प्र॑ त॒स्युः सोम॑स्य॒ ता म॒द इ॒न्द्रश्च॑कार ॥ ५ ॥
सः । इ॒ । म॒हीं । धु॒निं । ए॒तोः । अ॒र॒म्णात् । सः । अ॒स्ना॒तृ॒न॒ । अ॒पा॒र॒य॒त् । स्व॒स्ति ।
जे । उ॒त्ऽस्रा॑य॒ । र॒यिं । अ॒भि । प्र॒ । त॒स्युः । सोम॑स्य॒ ता । म॒दे । इ॒न्द्रः । च॒कार ॥ ५ ॥

स इन्द्र ईमेनां महतीं धुनिं । धुनोति स्तोतॄणां पापानीति धुनिः परुष्णी नदी । तामेतोः ॥ ईश्वरप-
दासनिधानं ऽपि तोमुन्मथयः । पा० ३ ४. १३. ॥ ऋषीणां गमनार्थमरुणात् । उपाशमयत् । महाजलां नदीम-
न्योदकामकरोदित्यर्थः । ततः स इन्द्रोऽस्नातुन् स्नातुमशक्तान् तरणासमर्थानृषीन् स्वस्ति चेमेणापारयत् । ते
महर्षय उरुस्नाय तां नदीमुत्तीर्य यं रयिमपेक्ष्य गच्छन्ति तं रयिमभिलक्ष्य प्रतस्युः । प्रतस्थिर । शिष्टं सिद्धं ॥ १५॥

सोदंचं सिंधुमरिणान्महित्वा वज्रेणानं उपसः सं पिपेष ।

अजवसो जविनीभिर्विवृश्चन्सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ६ ॥

सः । उदंचं । सिंधुं । अरिणात् । महित्वा । वज्रेण । अनः । उपसः । सं । पिपेष ।

अजवसः । जविनीभिः । विऽवृश्चन । सोमस्य । ता । मदं । इंद्रः । चकार ॥ ६ ॥

स इन्द्रः सिंधुं प्रांचं संतं महित्वा स्वकीयेन महिम्नोदंचमरिणात् । उदङ्मुखमकरोत् ॥ सिंधुशब्दश्चंद्रसि
पुल्लिंगः ॥ उपस उपोदेत्या अनः शकटं वज्रेण संपिपेष । चूर्णीचकार । एतच्च दिव्यशुद्धा दृष्टितरं । ४ ३० ९ ।
इत्यत्र स्पष्टं वक्ष्यते । किं कुर्वन् । अजवसो जवहीना दुर्बलाः सना जविनीभिर्जवयुक्ताभिः सनाभिर्विवृश्चन् ।
विशेषण भिदन । पिपंपति ममन्वयः ॥ आत्रशू कृदन् । शतरि यहिज्यादिना संप्रसारणं । शिष्टं स्पष्टं ॥

स विद्वाँ अपगोहं कनीनामाविर्भवन्नुदतिष्ठत्परावृक् ।

प्रति श्रोणः स्थाद्यानगंचष्ट सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ७ ॥

सः । विद्वान् । अपऽगोहं । कनीनां । आविः । भवनं । उत् । अतिष्ठत् । पराऽवृक् ।

प्रति । श्रोणः । स्थात् । वि । अनक् । अचष्ट । सोमस्य । ता । मदं । इंद्रः । चकार ॥ ७ ॥

परा किल कन्यकाश्चकुर्वन् पादहीनं परावृजं जिघृक्षुमपि दृष्ट्वाभिदृष्टुः । ततः स ऋषिरिंद्रं मुखा चक्षुः
पादं च लभे । तदंतदाह । कनीनां कन्यकानामपगोहमपगोहनं तिरोभावं विद्वान् परावृग्परविर्भवनं सर्वेषां
प्रत्यक्षो भवन उदतिष्ठत् । श्रोणः पुर्वं पंगुरिदानीमिंद्रस्य प्रमादाद्विभजजानुष्ठाः कन्याः प्रति स्थात् । पुर्वमंधो
ऽधुना चक्षुर्लोभाद्वाचष्ट । ताः कन्यका विशेषण पश्यति स्म । तानीमानि कर्माणि स इन्द्रश्चकार ॥

भिनह्वलमंगिरोभिर्गृणानो वि पर्वतस्य दृष्टितान्यैरत् ।

रिणग्रोधांसि कृचिमाणेषां सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ८ ॥

भिनत् । वलं । अंगिरःऽभिः । गृणानः । वि । पर्वतस्य । दृष्टितानि । ऐरत् ।

रिणक् । रोधांसि । कृचिमाणि । एषां । सोमस्य । ता । मदं । इंद्रः । चकार ॥ ८ ॥

अंगिरोभिर्गृणानः स्तूयमानः स इन्द्रो वलं वानामकमसुरं भिनत् । अभिनत् । तथा गवां निरोधकस्य
पर्वतस्य दृष्टितानि शिलाभिर्दृढीकृतानि द्वाराणि ध्वस्त । उद्धाटितवान् । तदेवाह । एषां पर्वतानां कृचिमाणि
क्रियया निर्वृत्तानि रोधांसि निरुद्धानि द्वाराणि रिणक् । उदघाटयत् । गतमन्यत् ॥

अतिमूर्तिनास्येकाहि निष्कवल्ग्वं मृक्तमुखीया स्वप्नेनत्येषा । मूर्चितं । स्वप्नेनाभ्युष्या चुमुरि धुनिं चति
मृक्तमुखीया । आ० ९. ८ । इति ॥

स्वप्नेनाभ्युष्या चुमुरि धुनिं च जघंथ दस्युं प्र दभीतिमावः ।

रंभी चिदचं विविदे हिरण्यं सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ९ ॥

स्वप्नेन । अभिऽउषं । चुमुरि । धुनिं । च । जघंथ । दस्युं । प्र । दभीतिं । आवः ।

रंभी । चित् । अचं । विविदे । हिरण्यं । सोमस्य । ता । मदं । इंद्रः । चकार ॥ ९ ॥

स त्वं दस्यु सर्वस्योपलपयितारं चुमुरि धुनि च एतन्नामानावसुरी मग्नेन दीर्घनिद्रयाभ्युष्य स्योऽज्य
जग्यंथ । हतवानसि । ततस्ताभ्यां युध्यमानं दभीतं राजर्षिं प्रावः । रक्षितवानसि । तथा च मन्त्रवर्णः । त्वं नि
दस्यु चुमुरि धुनि चाम्बापयो दभीतये मुहंतु । ७ १० ४ । इति ॥ आवः । अवति रक्षणार्थस्य लङि सिपि रूप ॥
रभी चित वेचधारी चास्य दीवारिकोऽचास्मिन्ने तयोरसुरयोर्हिरण्यं धनं विविदे । लभे ॥ विदू लभं
स्वरितं । नानोमानि कर्माणि सोमस्य मदे सति चकारिति ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिदं दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१०॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इदं । दक्षिणा । मघोनी ।

शिष्टा । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥१०॥

एषा अरथ्याख्याता ॥ ॥ १६ ॥ •

प्र वः सतामिति नवर्चं पंचमं मुक्तं गार्त्तमर्दमद्र । अवानुकर्मणिका । प्र वो नवात्या विपृबिति । नवमी
त्रिपुष शिष्टास्तिष्ठुवंतपरिभाषया जगत्यः ॥ तृतीयं पर्यायः । क्तावाकशब्दे प्र वः सतामिति मुक्तं । अतिरात्र
इति खड्डे मुच्यते । प्र वः सतां प्रो द्रोणे हरयः कर्मोमन्निति याज्या । आ० ६. ४ । इति ॥

प्र वः सतां ज्येष्ठतमाय सुष्टुतिमग्राविंश समिधाने हविर्भरे ।

इंद्रमंजुयं जरयंतमुक्षितं सनाद्युवानमवसे हवामहे ॥१॥

प्र । वः । सतां । ज्येष्ठतमाय । सुऽस्तुतिं । अग्रोऽदेव । संऽइधाने । हविः । भरे ।

इंद्रं । अजुयं । जरयंतं । उक्षितं । सनात । युवानं । अवसे । हवामहे ॥१॥

गृत्तमदो वृत्ते । हे यज्ञमाना वो युष्मदर्थं सतां महता देवानां ज्येष्ठतमायातिगद्येन श्रेष्ठाय द्वाय तदर्थं ।
अपाविच समिधाने । इवशब्द एवार्थः । दीप्यमान एवायो हविः प्रभर । संपादयामि । ततः परं सुष्टुति
शोभनां स्तुतिं करोमि ॥ भरे इति भुज भरणे जित्वाद्भयपदी । लटि रूपं ॥ अजुयं जरणीयं जरयंतं सर्व-
मन्यज्जरयंतमुक्षितं सोमं सितं सनात्सनातनं युवानं नित्यतरुणं तादृशमिद्रमवसेऽश्वाक रक्षणाय तस्य
तर्पणाय वा हवामहे । आहुयामः ॥

यस्मादिंद्राद्बृहतः किं चनेमृते विश्वान्यस्मिन्संभृताधि वीर्या ।

जठरे सोमं तन्वीऽमहो महो हस्ते वज्रं भरति शीर्षणि क्रतुं ॥२॥

यस्मात् । इंद्रात् । बृहतः । किं । च । ने । मृते । विश्वानि । अस्मिन् । संऽभृता । अधि । वीर्या ।

जठरे । सोमं । तन्वि । सहः । महः । हस्ते । वज्रं । भरति । शीर्षणि । क्रतुं ॥२॥

• बृहतो महतो यस्मादिंद्रादृतं किमपीमिदं जगच्चन । नास्तीत्यर्थः ॥ चेति चेति निपातद्वयममुदायश्चेति ।
चेति चिदित्यर्थं चेति निषेधार्थं । एकपद्यं तु साप्रदायिक ॥ उक्तार्थं मन्त्रः । इंद्रादृतं पवने धाम किं चनेति ।
यद्वा इंद्रादृतं ईमिदं जगतं किं । न चंद्रमखन्यामित्यर्थः । कुत एतत् तदवोच्यते । अस्मिन्निद्रे विश्वानि सर्वाणि
वीर्याणि सामर्थ्यान्वधि संभृता । अधिकं संभृतान्यासत । यथद्रो जठरे मोदरे सोममभिपुत सोमरसं भरति ।
विभर्ति । किंच तन्वि तन्वां भवकीये सर्वस्मिन् शरीरे महो बलं महस्तेजश्च विभर्ति । हस्तं वज्रमायुधं विभर्ति ।
शीर्षणि शिरसि क्रतुं विज्ञानं भरति । विभर्ति ॥ यद्वृत्तयोगादनिघातः । वाक्यभेदाद्वा निघाताभावः । शीर्षणि
शीर्षेण कंदमीति ॥

न शोणीभ्यां परिभ्वे त इन्द्रियं न समुद्रैः पर्वतैरिन्द्र ते रथः ।

न ते वज्रमन्वशोति कश्चन यदागुभिः पतसि योजना पुरु ॥३॥ .

न शोणीभ्यां । परिऽभ्वे । ते । इन्द्रियं । न । समुद्रैः । पर्वतैः । इन्द्र । ते । रथः ।

न । ते । वज्रं । अगुं । अशोति । कः । चन । यत् । आगुऽभिः । पतसि । योजना । पुरु ॥३॥

हे इन्द्र ते त्वेन्द्रियं बलं शोणीभ्यां व्यावापुषिषीभ्यां न परिभ्वे । न परिभवनीयं ॥ कृत्यार्थं त्वेकेनैवैवत्वं इति कल्पव्ययः । उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं ॥ किंच ते रथः समुद्रैः पर्वतैश्च न परिभवनीयः । ते वज्रमायुधं कश्चन पुमान् नान्वशोति । न व्याप्नोति परिभवितुं ॥ अगुं व्याप्नोति । व्यर्थेन परस्मैपदं ॥ यद्यदामुरवधार्थं दिग्विजयकाले पुरु पूर्णां बहूनि योजना योजनानि पतसि । गच्छसि । तदा तव बलादि न परिभवनीयमिति समन्वयः ॥

विश्वे तस्मै यज्ञताय धृष्णवे क्रतुं भरंति वृषभाय सश्वंते ।

वृषा यज्ञस्व हविषा विदुष्टरः पिबेदु सोमं वृषभेण भानुना ॥४॥

विश्वे । हि । अस्मै । यज्ञताय । धृष्णवे । क्रतुं । भरंति । वृषभाय । सश्वंते ।

वृषा । यज्ञस्व । हविषा । विदुऽतरः । पिबे । इन्द्र । सोमं । वृषभेण । भानुना ॥४॥

हे यज्ञमान विश्वे सर्वे जना यज्ञताय सर्वयज्ञनीयाय धृष्णवे शत्रूणां धर्षणशीलाय वृषभाय कामानां वर्षिच सश्वंते सज्जमानाय स्रुत्यादिकर्मवत्सु स्तोतुषु एतादृशांयद्राय क्रतुं यज्ञादिलक्षणं कर्म भरंति हि । भरंति खलु । प्रणयंतीत्यर्थः ॥ भरंति । द्वियोगादनिघातः ॥ यस्मादेवं तस्माद्वृषा सोमरसमेचनममर्थो विदुष्टरः ॥ विदुच्छब्दात्तरपि क्तादसं संप्रसारणं । शासिषमिधमीनां चरति संहितायां पत्वं ॥ विदुत्तरस्तं हविषा तमिन्द्रं यजन्व । इदानीमिन्द्रं संबोधाह । हे इन्द्र वृषभेण कामानां वर्षेकण भानुना दीप्यमानेनाग्निना सह सोमं पिब ॥

वृष्णः कोशः पवते मध्व ऊर्मिवृषभान्नाय वृषभाय पातवे ।

वृषणाध्वर्यु वृषभासो अद्रयो वृषणं सोमं वृषभाय सुष्वति ॥५॥

वृष्णः । कोशः । पवते । मध्वः । ऊर्मिः । वृषभऽअन्नाय । वृषभाय । पातवे ।

वृषणा । अध्वर्यु इति । वृषभासः । अद्रयः । वृषणं । सोमं । वृषभाय । सुष्वति ॥५॥

हे इन्द्र वृष्णः फलस्य वर्षितुर्मध्वो मदकरस्य सोमस्य कोशो रस ऊर्मिरनुष्ठातृणां पातृणां च प्रेरकः सन् पवते । गच्छति ॥ पव गतौ । अनुदात्तं ॥ किमर्थं । वृषभान्नाय । बलवर्षकाण्यन्नाय यस्य स तथोक्तः । तावृषाय वृषभाय कामानां वर्षिच इद्राय पातवे । पानार्थं पवत इति समन्वयः । किंच वृषणा सोमरसमेचनममर्थो वर्षावध्वर्यु अध्वर्युप्रतिप्रस्थातारो वृषभासो वर्षका अद्रयोऽभिषवद्यावाणस्य वृष्णं स्वर्गादिफलस्य सेक्तारं सोमं वृषभाय देवानां श्रेष्ठाय तुभ्यं सुष्वति । सुष्वति ॥ मुनोतेर्नर्ति बह्वलं कंदसीति विकरणस्य झुः । अदभ्यन्नादिति झोऽदादेशः ॥ ॥१७॥

वृषा ते वज्र उत ते वृषा रथो वृषणा हरी वृषभाययुधा ।

वृष्णो मदस्य वृषभ त्वमीशिष इन्द्र सोमस्य वृषभस्य तृष्णुहि ॥६॥

वृषा । ते । वज्रः । उत । ते । वृषा । रथः । वृषणा । हरी इति । वृषभाय । आयुधा ।

वृष्णः । मदस्य । वृषभ । त्वं । ईशिषे । इन्द्र । सोमस्य । वृषभस्य । तृष्णुहि ॥६॥

वृषभ कामानां वर्षक हे इन्द्र ते तव वज्रो वृषा कामवर्षकः । तथा ते रथोऽपि वृषा । ते हरी एतन्नाम-
कान्नाम्ना वृषणा वर्षको । तवायुधा वज्रयतिरिक्तान्यायुधान्यापि वृषभाणि । वृषणो वर्षकस्य मदस्य मदकरस्य
सोमस्य त्वमेवाग्निः । स्वामी भवसि । हे इन्द्र वृषभस्य वर्षकेण सोमस्य सोमन तुष्णहि । तृप्नो भव ॥ वृष
प्रीणने स्वादिः ॥ जुभादिषु । पा० ८. ३९ । नुमनतृप्नोतीति पठित । तथापि सर्वविधीनां कृदसि विकल्प्य
तत्त्वाच्च ण्यप्रतिषेधो न भवति ॥

प्रं ते नावं न समने वचस्युवं ब्रह्मणा यामि सर्वनेषु दाधृषिः ।

कुविन्नो अस्य वचसो निबोधिषदिमुत्सं न वसुनः सिचामहे ॥ १॥

प्रं ते । नावं । न । समने । वचस्युवं । ब्रह्मणा । यामि । सर्वनेषु । दाधृषिः ।

कुवित् । नः । अस्य । वचसः । निऽबोधिषत् । इन्द्रं । उत्सं । न । वसुनः । सिचामहे ॥ १॥

दाधृषिस्वत्प्रसादाच्चूणां धर्षकोऽहं समने संग्रामे वचस्युव ॥ अस्मि तन्वादिवाद्वादेऽहः ॥ स्तोत्रमिच्छत
नावं न नावमिवापन्नारकं ते त्वा सर्वनेषु त्रिषु ब्रह्मणा स्तोत्रेण प्रयासि । प्राप्नोमि । किंच अस्य वचसः ।
स्तुतिर्लक्षणमेतद्वाक्यं । कुविद्वद्भ निबोधिषत् । इन्द्रो नितरां बुध्यता ॥ बुध अवगमने । अटि सिद्धलमिति
सिप । कुविद्योगिदनिघातः । तिदि ज्योदान्तवतीति गतेनिघातः ॥ वयं चोत्सं न जलस्य निधानभूतं कूपमिव
वसुनो निधानभूतमिन्द्रं सिचामहे । सोमन सिचामः ॥ सिचिर चरणे स्वरिते । आगमानुशासनस्यानित्य
त्वात्तुमभावः ॥

पुरा संवाधादभ्या ववृत्स्व नो धेनुर्न वत्सं यवसस्य पिप्पुषी ।

सकृत्सु ते सुमतिभिः शतक्रतो सं पत्नीभिर्न वृषणो नसीमहि ॥ ८॥

पुरा । सं । वाधात् । अभि । आ । ववृत्स्व । नः । धेनुः । न । वत्सं । यवसस्य । पिप्पुषी ।

सकृत् । सु । ते । सुमतिभिः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । सं । पत्नीभिः । न ।

वृषणः । नसीमहि ॥ ८॥

हे इन्द्र संवाधात् शत्रुजन्मात्सवाधात् पुरा नोऽस्मान्भाववृत्त्व । आवर्तय । यथा संवाधोऽस्मान् न
सृष्टाति तथा कुर्वित्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । धेनुर्न वत्सं । यथा यवसस्य घासेन पिप्पुष्याप्यायितां धेनुर्वत्सं शुद्धा
धात्परावर्तयति तद्वत् । हे शतक्रतो वयं सुमतिभस्त्वद्विषयः शोभनः स्तोत्रैः सकृत् सकृदपि नु नसीमहि ।
मुष्टु व्याधिमहि । तत्र दृष्टान्तः । वृषणो न । भक्तारो युवानो यथा पत्नीभिर्व्याप्यते तद्वत् ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिद्र दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्देम विदधे सुवीराः ॥ ९॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।

शिष्टा । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदधे । सुवीराः ॥ ९॥

नूनं सा त इति व्याख्याता ॥ ॥ १८ ॥

तदस्मा इति नवर्चं पठं मुक्तं गार्त्समदमिन्द्रं । अचानुक्रमणिका । तदस्मी द्विऽपृष्ठतमिति । अन्त्ये द्वे चिष्टुर्भा
शिष्टाः सप्त जगत्स्य ॥ अतिरात्रे द्वितीयं पर्यायिऽक्कावाकशस्ये तदस्मा इति मुक्तं । अतिरात्रे पर्यायाणामिति
खंडे सूचितं । तदस्मी नव्यमस्य पिव यस्य जज्ञान इन्द्रेति याज्या । आ० ६. ४. इति ॥

तदस्मै नव्यमंगिरस्वदर्वत शुष्मा यदस्य प्रत्नयोदीरते ।

विश्वा यज्ञोवा सहसा परीवृता मदे सोमस्य दृहितान्यैरयत् ॥ १

तत् । अस्मै । नव्यं । अंगिरस्वत् । अर्चत । शुष्माः । यत् । अस्य । प्रत्नऽर्थाः । उत् । ईरते ।

विश्वा । यत् । गोवा । सहसा । परिऽवृता । मदे । सोमस्य । दृहितानि । ऐरयत् ॥ १ ॥

गुत्समदो ब्रूते । हे सोतारः नव्यं नयतरमन्येष्वदृष्टपूर्वं तत्तादृशं सोत्रमंगिरस्वदंगिरस इवास्मा इन्द्रा-
याचत । ब्रूत । यद्यस्माज्जातमात्रस्यास्यैन्द्रस्य शुष्माः शत्रूणां शोषकाणि तज्जामि प्रत्यथा ॥ प्रत्नपूर्वविद्येमात्यान्
कदसीतीवार्थं थान्प्रत्ययः ॥ प्रत्नानि पुरातनानीवोदीरते । उन्नक्तंति ॥ ईर गतीं अनुदात्तते । तिङि चोदा-
त्तवतीति गतनिघातः ॥ यद्यस्माच्च विश्वा सर्वान् गोवा मेघान् । गा उदकानि वायते रक्षतीति गोवा
मेघाः । परीवृता वृत्रेणाक्रांतान् ॥ सर्वत्र सुपो डादेशः ॥ तान् दृहितानि तेन दृढीकृतान् मेघान् सोमस्य मदे
हृषं संजातिं सति सहसा बलैर्नैरयत् । उदघाटयत् । मेघमदननापः प्रेरयामासित्यर्थः । यद्वा विश्वा सर्वाणि
परीवृता वल्गुमुरणकातातानि दृहितानि पर्वतबले निरुद्धानि गोवा ॥ इतिवक्तव्यचक्षुति समुद्धार्यं प्रत्ययः ॥
गवां वृन्दानि सहसैरयत् । तस्माद्विनातिरगमयत् । तस्मादर्वतति समन्वयः ॥ ऐरयत् । ईर गतीं । स्थितस्य
तिङि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥

स भूतु यो ह प्रथमाय धायस् ओजो मिमानो महिमान्मातिरत् ।

शूरो यो युत्सु तन्वं परिव्यत् गीर्षणि द्यां महिना प्रत्यमुंचत ॥ २ ॥

सः । भूतु । यः । ह । प्रथमाय । धायसे । ओजः । मिमानः । महिमानं । आ । अतिरत् ।

शूरः । यः । युत्सु । तन्वं । परिऽव्यत् । गीर्षणि । द्यां । महिना । प्रति । अमुंचत् ॥ २ ॥

स इन्द्रो भूतु । भवतु । वर्धतामित्यर्थः । य इन्द्र ओजस्तेजो बलं मिमानः कर्षाणः सन् प्रथमाय प्रार्थामि-
काय धायसे ॥ धट् पठ् ॥ सोमपानाय महिमानमातिरत् । अवर्धयत् ॥ तिरितव्यत्येन शः । ययोगादनि-
घातः ॥ शूरः शत्रूणां शातयिता य इन्द्रो युत्सु युद्धेषु तन्वं स्वकीयं शरीरं परिव्यत् । कर्मणा परिवीतमकरोत् ।
स इन्द्रो महिना स्वकीयेन महिम्ना गीर्षणि स्वशिरसि द्यां प्रत्यमुंचत । आधारयत् ॥

अधाकृणोः प्रथमं वीर्यं महद्यदस्याग्ने ब्रह्मणा शुष्मैरयः ।

रथेष्टेन हर्यश्वेन विच्युताः प्र जीरयः सिस्रते सध्र्यक् पृथक् ॥ ३ ॥

अधः । अकृणोः । प्रथमं । वीर्यं । महत् । यत् । अस्य । अग्ने । ब्रह्मणा । शुष्मै । ऐरयः ।

रथेऽस्थेन । हरिऽश्वेन । विऽच्युताः । प्र । जीरयः । सिस्रते । सध्र्यक् । पृथक् ॥ ३ ॥

अध अपि च हे इन्द्र त्वं प्रथमं मुख्यं तद्वीर्यं सामर्थ्यमकृणोः । अकरोः । किं तत् । ब्रह्मणा सोत्रेण सुति-
साधनभूतिन वेदवाक्येनास्य वीर्यस्य सोतुर्जनस्यायं पुरतो यच्छुष्मं शत्रूणां शोषकं बलसैरयः । उदगमयः ।
जीरयो जरयितारो बाधका अमुरा रथेष्टेन रथस्थितेन हर्यश्वेन त्वया विच्युताः स्वस्थानाध्याविताः संतः
सध्र्यक् सधीचीनाः परस्परं संगताः पृथक् भीत्या विच्युक्ताः संतः प्रसिखते । प्रकर्षणं धावति ॥ सु गतीं । जुहो-
त्यादिः । ब्रह्म कंदसीत्यभ्यासमर्थत्वं ॥ सध्र्यगिति महस्य सधिरिति सध्रादेशः । अद्रिमध्रीरतोदात्तत्वेन नि-
पातनादुदात्तस्वरितयोरिति यणः स्वरितत्वं ॥

अधा यो विश्वा भुवंनाभि मज्मनेशनकृत्प्रवया अभ्यवर्धत ।

आद्रोदमी ज्योतिषा वहिरातनोप्सीव्यन्तमांसि दुधिता समव्ययत् ॥ ४ ॥

अधः। यः। विश्वा। भुवना। अभि। मज्जना। इ॒शान॒ऽकृत्। प्र॒ऽवयाः। अभि। अव॑र्धत।
आत्। रोद॑सी॒ इति॑। ज्योति॑षा। वह्निः॑। आ। अ॒त॒नोत्। सी॒व्यन्। तमांसि॑। दु॒धिता॑।
सं। अव्य॑यत् ॥ ४ ॥

अध अपि च प्रवयाः प्रवृद्धात्तः पुरातनो वा य इन्द्रो विश्वा भुवना सर्वान लोकान मज्जना बलिनाभि
भुयेशानकृत् आत्मानं सर्वस्याधिपतिं कुर्वन्। यद्वा अग्न्यादीन्देवान तत्तज्जोकाधिपतीं कुर्वन् अभ्यवर्धत। सर्वतः
प्रवृद्धोऽभवत्। आदन्तरं वह्निर्जगतां वोढा स इन्द्रो ज्योतिषा मीर्यन् तेजसा रोदसी यावापृथिव्यावातमेत।
व्याप्नोत्। किंच तमांसि तमोरूपाणि रक्षांसि दुधिता दुःस्थितानि दुर्गन्तानि मीर्यन् विस्तारयन् समव्ययत्।
आवृणोत्। जगद्वाप्य वर्तते इत्यर्थः ॥

स प्रा॒चीना॒न्पर्व॑ता॒न्दृह॑दो॒जसा॒धरा॒चीन॑म॒कृ॒णो॒द॒पाम॑पः ।

अ॒धारय॑त्पृ॒थि॒वीं विश्व॑धा॒यम॑स्त॒भान्मा॒यया॒ द्याम॑व॒स्रसः॑ ॥ ५ ॥

सः। प्रा॒चीना॒न्। पर्व॑तान्। दृ॒ह॒त्। ओ॒जसा॑। अ॒धरा॒चीन॑म्। अ॒कृ॒णो॒त्। अ॒पां। अ॒पः।

अ॒धारय॑त्। पृ॒थि॒वीं। विश्व॑ऽधा॒यसं॑। अस्त॒भ्रात्। मा॒यया॑। द्यां। अ॒व॒ऽस्रसः॑ ॥ ५ ॥

स इन्द्रः प्राचीनान् इतस्ततः प्रकर्षेणाचतो गच्छतः सपत्नान् पर्वतान् ओजसा बलिन दृहत्। पयर्जद कृत्वा
भुमो दृढीचकार। अचलानकरोदित्यर्थः॥ अपां मेघस्थितानामुदकानामपः स्यदनलवाण कर्माधराचीन।
अधःप्रदेशमचति गच्छतीत्यधराचीनं। तादृशमकृणोत्। मेघभेदनं कृत्वापो भुमावपातयदित्यर्थः। किंच वि
श्वधायसं विश्वस्य धात्रीं पृथिवीं बलिनाधारयत्। मायया प्रज्ञयोपायम् वा बुद्धीकमवस्रसः॥ स्रमु गतो।
संपदादिलक्षणो भावः क्रिप ॥ अवपतनादस्तभ्रात् ॥ ॥ ५ ॥

सास्मा॒ अरं॑ वा॒हुभ्यां॑ यं पि॒ताकृ॑णो॒द्विश्व॑स्मा॒दा ज॒नुषो॑ वेद॑सस्परि॑ ।

येना॑ पृथि॒व्यां नि॑ क्रि॒विं शय॑थ्ये॒ वज्रे॑ण ह॒त्व्यवृ॑ण॒क्तुवि॒ष्वग्निः॑ ॥ ६ ॥

सः। अस्मे॑। अरं॑ वा॒हुऽभ्यां॑। यं पि॒ता। अ॒कृ॒णो॒त्। विश्व॑स्मा॒त्। आ। ज॒नुषः॑। वेद॑सः। परि॑।

येन॑। पृथि॒व्यां। नि॑। क्रि॒विं। शय॑थ्ये॒। वज्रे॑ण। ह॒त्वी। अ॒वृ॒ण॒क्तुवि॒ऽस्वनिः॑ ॥ ६ ॥

स तादृश इन्द्रोऽस्मी जगतिऽरमन् पर्याप्तोऽबभूव। रक्षकत्वेन स्वामी यभुवत्यर्थः। पिता सर्वस्य पालकः
प्रजापतिर्विश्वस्मात्सर्वस्माज्जनुषो जनात् परि ततोऽप्युक्ताद्विदसो ज्ञानात् तद्विगृह्य वाङ्मया मकीयभ्या
वाङ्मया यमाकृणोत्। तुविष्वग्निर्वज्रकीर्तिर्महात्मनो वा स इन्द्रो येन ज्ञानेन क्रिविमतत्तामानममुर वज्रेण
हत्वी ॥ स्नात्वाद्यथेति त्वी ॥ हत्वा ताडयित्वा पृथिव्यां भुमां शयथ्ये शयनाय दीर्घनिद्रायै न्यवृणक्त ॥
वृणक्तिर्हिसाकमे ॥ न्यवधीत् ॥

अ॒माजू॒रिव॑ पि॒त्रोः स॒चा स॒ती स॒मा॒नादा॑ स॒द॒स॒स्त्वामि॑ये॒ भगं॑ ।

कू॒धि प्र॑कृतमु॒प मा॒स्या भ॑र॒ दृ॒डि॒ भा॒गं त॒न्यो॒ऽयेन॑ मा॒महः॑ ॥ ७ ॥

अ॒माजू॒ऽऽव॑। पि॒त्रोः। स॒चा। स॒ती। स॒मा॒नात्। आ। स॒द॒सः॑। त्वां। इ॒ये॒। भ॒गं।

कू॒धि। प्र॒ऽके॒तं। उ॒प॒। मा॒सि॒। आ। भ॒र॒। दृ॒डि॒। भा॒गं। त॒न्यः॑। येन॑। स॒म॒हः॑ ॥ ७ ॥

हे इन्द्र अमाजूर्यावज्जीवं गृह एव जीर्यती पित्रोः सचा आतापितृभ्या सह भवन्ती तयोः शुश्रूषणपर
पतिमक्षममाना सती दुहिता समानादात्मनः पित्रोश्च साधारणतदसो गृहात् ॥ अधिकरणी चोपसंख्यान्-

मिति पंचमी ॥ गृह उपस्थायेव यथा भागं याचति तथा सोताहं भगं भजनीयं धनं स्वामिधे ॥ ई गत्यादिषु ।
लित्युत्तम इति व्याधेनात्मनपदं । इयडादेशः ॥ त्वां याचे । तत्र देयं धनं प्रकृतं प्रकर्षेण ज्ञातव्यं विश्वजगीयं
कृधि । कृष । तत्रोपमासि । एतावदिदं धनमिति कृष । आभर । तत्र धनं संपादय । भागं भजनीयं धनं
तत्त्वः शरीराय मत्तमिति यावत् दाद्वि । देहि । येन धनेन समहः । स्तोतृनिमान्पुजयसि ॥

भोजं त्वामिन्द्र वयं हुवेम ददिष्टुमिन्द्रापांसि वाजान् ।

अविद्विन्द्र चिचया न ऊती कृधि वृषन्निद्र वस्यसो नः ॥८॥

भोजं । त्वां । इन्द्र । वयं । हुवेम । ददिः । त्वं । इन्द्र । अपांसि । वाजान् ।

अविद्वि । इन्द्र । चिचया । नः । ऊती । कृधि । वृषन् । इन्द्र । वस्यसः । नः ॥८॥

हे इन्द्र भोजं पालयितारं भोजयितारं वा त्वां वयं हुवेम ॥ इयतेर्लिङि वृहन्नं कृदसीति संप्रसारणं ॥
हे इन्द्र त्वमपांसि कर्माणि वाजान्नानि ददिः ॥ दाण् दाजि । आदृगमेहनजन इति किप्रत्ययः । लिङ्ङावा-
दभ्यासादिकार्यं । न लोकाव्ययनिष्ठति पठोप्रतिषेधः ॥ दाता खनु । हे इन्द्र चिचया नानाप्रकारयोती कृत्वा
पालनेन नोऽस्मानविद्वि । रच । वृषन् कामानां वर्षकं हे इन्द्र नोऽस्मान्वस्यसोऽतिशयेन वसुमतः कृधि । कृष ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वेदम विदथे सुवीराः ॥९॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।

शिष्टा । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वेदम् । विदथे । सुवीराः ॥९॥

नूनं सा त इति व्याख्याता ॥ ॥२०॥

प्राता रथ इति नवर्चं सप्तमं मुक्तं गार्त्समदं विष्टुभेन्द्रं । प्रातरित्यनुक्रांतं । लिंगिको विनियोगः ॥

प्राता रथो नवो योजि सस्त्रिश्चतुर्युगस्त्रिकणः सप्तरश्मिः ।

दशारिचो मनुष्यः स्वर्षाः स इष्टिभिर्मतिभी रंत्सो भूत् ॥१॥

प्रातरिति । रथः । नवः । योजि । सस्त्रिः । चतुःऽयुगः । त्रिऽकणः । सप्तरश्मिः ।

दशऽअरिचः । मनुष्यः । स्वऽसाः । सः । इष्टिऽभिः । मतिऽभिः । रंत्सः । भूत् ॥१॥

रथो रंहणाद्रथो यज्ञः । स च नवः । नृयते स्तूयतेऽचेति नवः स्तुतिमान् । सस्त्रिः ॥ स्त्रा शांति । आदृग-
महनेति किप्रत्ययः ॥ शुद्धः । एवम्वधो यज्ञः प्रातः प्रातःकाले योजि । अथोज्यस्त्राभिः । चतुर्युगः । युज्यंत इति
युगानि यावाणः । चत्वारि युगानि यस्य स तथोक्तः । अध्वर्यावृत्तिगभिप्रायं वा । त्रिकणः । तिस्रः कणा
वाचो मन्द्रमध्यमोत्कृष्टरूपा यस्य स तथोक्तः । सवनत्रयाभिप्रायं वा । सप्तरश्मिः । अष्टवर्ते व्यापुवति कर्मा-
णीति रश्मयस्कृदांसि । सप्तसंख्याकानि गायत्र्यादीनि कृदांसि यस्य स तथोक्तः । दशारिचः । अरिभ्यः
पथिभस्त्रायंत इत्यरिचा यज्ञाः । दशसंख्याका यज्ञा यस्य स तावृणः । चमसाध्वर्याभिप्रायं वा । मनुष्यो मनु-
ष्याणां हितः । स्वर्षाः स्वर्गस्य दाता । स एवम्वधो यज्ञ इष्टिभिः प्रायणीयातिथ्यादिभिर्मतिभिर्मननीथिः स्तोत्रे
रंह्यः शब्दनीयो भूत् । अभूत् । यद्वा नवोऽभिनवः सस्त्रिः ॥ मनोतेर्द्विवचनादि ॥ कामानां दाता रथो ॥ रसं-
तेऽस्मिन्निति रथः स्यंदनः प्रातःसवने च सोमपानार्थं योजि । अक्षिरयोजि । कीदृशः । चतुर्युगः । त्रिकणः ।
तिस्रः कणा यस्य स तथोक्तः । सप्तरश्मिः सप्तरज्जुः । दशारिचो दशचक्रः । मनुष्यो मनुष्यहितः स्वर्षाः स्वर्गस्य
संगमयितंद्ररथ इष्टिभिर्धर्मिर्मतिभिः स्तोत्रैश्च व्याप्तव्यो भवति ॥

सास्मा अरं प्रथमं स द्वितीयमुतो तृतीयं मनुषः स होता ।

अन्यस्या गर्भमन्य ऊं जनंत सो अन्यभिः सचते जैन्यो वृषा ॥२॥

सः । अस्मै । अरं । प्रथमं । सः । द्वितीयं । उतो इति । तृतीयं । मनुषः । सः । होता ।

अन्यस्याः । गर्भं । अन्ये । ऊं इति । जनंत । सः । अन्यभिः । सचते । जैन्यः । वृषा ॥२॥

स यज्ञः सोमो वास्मा इद्राय प्रथमं प्रातःसवनेऽर । पर्याप्तोऽभूत् । स च द्वितीयं मार्धादिने सवने पर्याप्तोऽभूत् । उतो अपि च स तृतीयं तृतीये सवने पर्याप्तोऽभूत् ॥ सर्वत्र कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ स यज्ञः सोमो वा मनुषो मनुषस्य होता गुमानां वोढा भवति । किंच अन्ये अत्रिजोऽन्यस्याः पुथिया वेदा त्रिकाया वाचो वा गर्भं संतं सोमं यज्ञं वा जनंत । अजनयंत ॥ उ प्रसिद्धार्थः ॥ वृषाभिसतफलवर्षको जैन्यो जयसमर्थः स यज्ञः सोमो वान्धेभिरन्यैरिद्रादिभिर्देवैः सचते । मंगच्छति ॥ सच मसवायं । अनुदान्तं ॥

हरी नु के रथ इंद्रस्य योजमायै मूक्तेन वचसा नवेन ।

सो षु त्वामच बहवो हि विप्रा नि रीरमन्यजमानासो अन्ये ॥३॥

हरी इति । नु । के । रथे । इंद्रस्य । योजं । आऽये । सुऽउक्तेन । वचसा । नवेन ।

सो इति । सु । त्वां । अच । बहवः । हि । विप्राः । नि । रीरमन । यजमानासः । अन्ये ॥३॥

इंद्रस्य संबंधिनि रथे हरी एतत्त्वामकावशां नु विप्रं क मुखिनार्यं गमनाय नवेनान्यैरुक्तपुर्वग वचसा वेदात्मकेन मूक्तेन साधनेन योजं । युनज्म ॥ युजिर योऽयं । मुडि हरितो वेति पुरडादेशः ॥ अत्रास्मिन्यध्वं बहवो विप्रा मेधाविनः सोतारो सर्वति हि । तथाप्यन्ये मज्जातिरिक्ता यजमानासो यजमानास्वा सु मुधु सो निरीरमन् । नितरां मा रसयंतु । अतोऽस्मदीयं यज्ञमागच्छ सोम पिबेति भावः ॥ रीरमन । रमतेत्येतस्य मुडि चडि सन्वज्ञावाद्भ्यासस्येत्वदीर्घा । वाक्यभेदाच्च द्वियोगमाविज्ञ निपातः ॥

आ द्वाभ्यां हरिभ्यामिंद्र यात्या चतुर्भिरा पद्भिर्हयमानः ।

आष्टाभिर्देशभिः सोमपेयं मयं सुतः सुमख मा मृधस्कः ॥४॥

आ । द्वाभ्यां । हरिऽभ्यां । इंद्र । याहि । आ । चतुऽभिः । आ । षट्ऽभिः । हयमानः ।

आ । अष्टाभिः । दशऽभिः । सोमऽपेयं । अयं । सुतः । सुऽमख । मा । मृधः । करिति कः ॥४॥

हे इंद्र होतृभिराह्वयमानस्त्व द्वाभ्यां हरिभ्यामष्टाभ्यामिम यज्ञं प्रति सोमपानार्थमायाहि । चतुर्भिर्हरिभिरायाहि । तथा षट्भिरागच्छ सोमपेयं ॥ पा पानं । कर्मण्यचो यत । इत्यतीत्य ॥ पातय सोम प्रत्यष्टाभि रक्षिरायाहि ॥ अष्टभ्यो दीर्घात । पा० ६. १. १७० । इति विभक्त्युदात्तत्वं ॥ दशभिर्हरिभिरागच्छ । सुमखं सुयज्ञं सुधेन वा हे इंद्र अयं सोमस्त्वदर्थमभिपूतः । अतो यज्ञस्य मृधो हिमा मा कः । मा कार्पोः ॥ करित्वेति मंत्रे घमेत्यादिना च्लुर्लुक् । गुणं कृते हल्ङादिना मिपो लोपः ॥ यद्यपीदृशस्य ढाविव हरी तथापि तयोर्विभु तिभेदज्ञानात्वं । अतोऽश्वकृत्वमविबुद्धं ॥

आ विंशत्या चिंशता यात्यावाङ्गा चत्वारिंशता हरिभिर्युजानः ।

आ पंचाशता सूरथेभिरिंद्रा पृष्ट्या सप्तत्या सोमपेयं ॥५॥

आ । विंशत्या । चिंशता । याहि । अवाङ् । आ । चत्वारिंशता । हरिऽभिः । युजानः ।

आ । पंचाशता । सुऽरथेभिः । इंद्र । आ । पृष्ट्या । सप्तत्या । सोमऽपेयं ॥५॥

हे इन्द्र सोमपयं पातव्यं सोमं प्रत्यर्वाङ् अस्मदभिमुखः सन् विंशत्या विंशतिसंख्याकैरश्विरायाहि । विंशता विंशतसंख्याकैर्हरिभिरागच्छ । चत्वारिंशता चत्वारिंशतसंख्याकैर्हरिभिर्युजानो युज्यमानस्त्वं सोमपानं प्रत्यायाहि मूर्धभिः मूर्धभिः सुगमनैः पंचाशता हरिभिरायाहि । तथा षष्ठा षष्टिसंख्याकैर्हरिभिः सप्तत्या एतत्संख्याकैर्हरिभिः सोमपानं प्रत्यागच्छ ॥ २१ ॥

अशीत्या नवत्या याह्यर्वाङ् गतेन हरिभिरुह्यमानः ।

अयं हि ते पुनर्होत्रेषु सोम इन्द्र त्वाया परिषिक्तो मदाय ॥ ६ ॥

आ । अशीत्या । नवत्या । याहि । अर्वाङ् । आ । गतेन । हरिभिः । उह्यमानः ।

अयं । हि । ते । पुनर्होत्रेषु । सोमः । इन्द्र । त्वाया । परिषिक्तः । मदाय ॥ ६ ॥

अशीत्याशीतिसंख्याकैरश्वैः सोमपानार्थमर्वाङ् अस्मदभिमुखः सन् आयाहि । नवत्या एतत्संख्याकैरश्वैरागच्छ । गतेन शतसंख्याकैर्हरिभिरुह्यमानो धार्यमाणस्त्वमायाहि । हे इन्द्र हि यस्मान्ने मदाय हर्षाय पुनर्होत्रेषु । मुर्वेन ऋयते सोमो धरति पुनर्होत्राः पात्रविशेषाः । तेष्वयं सोमस्त्वाया त्वत्कामनया परिषिक्तः ।

मम ब्रह्मैव याह्यच्छा विश्वा हरी धुरि धिष्वा रथस्य ।

पुरुवा हि विह्व्यो बभूयास्मिञ्छूर सवने मादयस्व ॥ ७ ॥

मम । ब्रह्म । इन्द्र । याहि । अच्छा । विश्वा । हरी इति । धुरि । धिष्वा । रथस्य ।

पुरुवा । हि । विह्व्यः । बभूयः । अस्मिन् । शूर । सवने । मादयस्व ॥ ७ ॥

हे इन्द्र मम ब्रह्मास्मदीयार्थमिव क्षुतिमच्छाभिनन्द्य याहि । विश्वा व्याप्ता हरी रथस्य धुरि युगप्रांते धिष्वा संयोजय । पुरुवा पुरुभिर्ब्रह्मभिर्यजमानस्त्वं विह्व्यो विविधं ज्ञातव्यो बभूय । बभूविष । बभूयाततं जगृभ्म बभूवति निपातनादिभावः ॥ इ शूर अस्मिन्सवने यज्ञं मादयस्व । सोमपानेन हृष्टो भव ॥

न म् इन्द्रेण सख्यं वि योषदस्मभ्यमस्य दक्षिणा दुहीत ।

उप ज्येष्ठे नरूथे गर्भस्ती प्रायेप्राये जिगीवांसः स्याम ॥ ८ ॥

न । मे । इन्द्रेण । सख्यं । वि । योषत् । अस्मभ्यं । अस्य । दक्षिणा । दुहीत ।

उप । ज्येष्ठे । नरूथे । गर्भस्ती । प्रायेऽप्राये । जिगीवांसः । स्याम ॥ ८ ॥

इन्द्रेण सह मे मम सख्यं यष्टव्यं यष्टयलक्षणं सख्यं न वि योषत् । कदाचिदपि न वियुज्यतां ॥ यीतिर्लेटि सिद्धफलमिति सिप । अडागमः ॥ अस्थिद्रस्य दक्षिणं कर्तृकं दानमस्मभ्यं दुहीत । अभिमतपक्षं दुग्धां ॥ दुहेर्निडि रूपं ॥ ज्येष्ठेतिशयेन प्रशस्यै वरूथ आपदां वारं वरणीये वा गर्भस्ती बाह्यावुप समीपे वर्तनः स्याम । इन्द्रस्य हस्तस्पर्शयोग्या भवमेत्यर्थः । किंच प्राये प्राये सोमपानार्थमिन्द्रस्य यज्ञशालायां प्रवेशे प्रवेशे जिगीवांसः शत्रूणां जितारो भवम । यद्वा प्राये प्राये । प्रकीर्णयते गम्यते योद्धुमिति प्रायं युद्धं । तस्मिन्नुदे जिगीवांसः शत्रून् जितवन्तो भवम ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इंद्र । दक्षिणा । मघोनी ।
शिष्टा । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदधे । सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं सा त इति व्याख्याता ॥ २० ॥

अपाय्यस्येति नवचर्मष्टमं मृक्तं गार्त्समदं नैष्टुर्मिदं । अपायीत्यमुक्तात् । लिंगिकः मृक्तविनियोगः । द्वितीये पर्यये होतृशस्त्रयाऽप्यापायीत्येषा । आ० ६. ४. ॥

अपाय्यस्यांधसो मदाय मनीषिणः सुवानस्य प्रयसः ।

यस्मिन्निद्रः प्रदिवि वावृधान ओको दधे ब्रह्मण्यंतश्च नरः ॥ १ ॥

अपायि । अस्य । अंधसः । मदाय । मनीषिणः । सुवानस्य । प्रयसः ।

यस्मिन् । इंद्रः । प्रदिवि । वावृधानः । ओकः । दधे । ब्रह्मण्यंतः । च । नरः ॥ १ ॥

सुवानस्य सोमामिषवं कृवीणस्य मनीषिणः प्राज्ञस्य यज्ञमानस्य संवाधनः प्रयसः ॥ प्रोड पर्यणे । अमुन ॥ प्रीतिकरस्यास्य सोमलक्षणस्यांधसो मदायापायि । एतदन्नमिदं प्रीतिमित्यर्थः ॥ अद्वा अपायीति पातयत्ययो बह्वलमिति चिण कर्तरि भवति । केदमि लुड्डिड इति लोडर्थे लुड् ॥ प्रीतिकरस्याधसो मदायापायि ॥ शेषविवक्षयो कर्मणि षष्ठी ॥ इंद्रः सोमं पिबतु । प्रदिवि पुराणे यस्मिन्सोमलक्षणेऽधमि वावृधानो वर्धमान इंद्र ओको दधे । सेव्यतया निषामं चकार । किंच ब्रह्मण्यंत इद्राय स्तोत्रमिच्छतो नरः कर्मणा जितार अस्त्रिभो यस्मिन्निषामं दधिर । तदेतदपायीति पूर्वणान्वयः ॥

अस्य मंदानो मध्वो वज्रहस्तोऽहिमिद्रो अणोवृतं वि वृश्चत् ।

प्र यद्वयो न स्वसराण्यच्छा प्रयांसि च नदीनां चक्रमंत ॥ २ ॥

अस्य । मंदानः । मध्वः । वज्रहस्तः । अहि । इंद्रः । अणोऽवृतं । वि । वृश्चत् ।

प्र । यत् । वयोः । न । स्वसराणि । अच्छा । प्रयांसि । च । नदीनां । चक्रमंत ॥ २ ॥

अस्य मध्वः ॥ तृतीयार्थे षष्ठी ॥ अनेन मदकरणेन सोमेन मंदानो हृथ्यन वज्रहस्तो वज्रयुक्तो हस्तो यस्य स इंद्रोऽणोवृतमुदकस्यावरकमुदकलावृतं वाहिं वृच मेघ वा विवृश्चत् । विष्पिणाञ्जित ॥ ओतश्च केदने । तोदादिकः । लङ् यद्वयादिना संप्रसारण ॥ यद्वदाहिभेदेन ज्ञाते नदीनां प्रयांसि प्रीणयितृणि जलान्यक्त समुद्रमभिलक्ष्य प्रचक्रमंत । गंतुमुपाक्रमन् । तत्र दृष्टांतः । वयो न । यथा पक्षिणः स्वसराणि । मुष्टयंतं प्राप्यत इति स्वराणि स्वसराणि कुलायाः । तानभिलक्ष्य गच्छति तद्वत् ॥

स माहिन् इंद्रो अणो अपां प्रेरयदहिहांछा समुद्रं ।

अजंनयत्सूर्यं विदधा अकुनाह्वा वयुनानि साधत् ॥ ३ ॥

सः । माहिन् । इंद्रः । अणोः । अपां । प्र । ऐरयत् । अहिहा । अच्छा । समुद्रं ।

अजंनयत् । सूर्यं । विदत् । गाः । अकुना । अह्वा । वयुनानि । साधत् ॥ ३ ॥

माहिनी महनीयः पुत्रनीयो यद्वा महिमोपेतः । अहिहाहिं मेघ इतवानिद्रः ॥ ब्रह्मभृणवृत्रेषु क्रिय । बह्वलं केदसीति भुतकाले क्रिय ॥ स इंद्रोऽपामर्णः ॥ अ गती ॥ स्तोत्रोत्पत्तौ प्रवाहं समुद्रमच्छाभिलक्ष्य प्रेरयत् । किंच स इंद्रोऽगिरसां बिज्जान्तवर्तिनामावृत्तानां गवां आभाय सूर्यमज्जनयत् । ततो गाः पणिभिर-

पहता गा विदत । अलग्नत ॥ विदिर नामे । जुङ्गीरितो वेति जुङ्गादेशः । वाक्यभेदादनिघातः ॥ तथाकुणा
तेजसाह्वां दिवसानां वयुनानि प्रज्ञानानि प्रकाशान् साधत । असाधयत् ॥

सो अप्रतीनि मनवे पुरुणीद्रो दाशहाशुषे हन्ति वृचं ।

सद्यो यो नृभ्यो अतसाय्यो भृत्पस्पृधानेभ्यः सूर्यस्य सातौ ॥४॥

सः । अप्रतीनि । मनवे । पुरुणि । इंद्रः । दाशत् । दाशुषे । हन्ति । वृचं ।

सद्यः । यः । नृभ्यः । अतसाय्यः । भृत् । पस्पृधानेभ्यः । सूर्यस्य । सातौ ॥४॥

स इंद्रो दाशुषे हविर्दत्तवते मनवे मनुष्याय यज्ञमानाय पुरुणि बह्व्यप्रतीन्युकृष्टानि धनानि दाशत ।
दर्शति । किंच वृचमसुरं हन्ति । कीदृशः । य इंद्रः सूर्यस्य सातौ । सातिः संभजनं । सूर्यसंभजनविषये भुते
पस्पृधानेभ्यः अहमेव प्रथमं सूर्यं प्राप्नुयामहमेव प्रथमं सूर्यं प्राप्नुयामिति स्वर्धमानेभ्यः श्रोतुभ्यः सद्यसादानी-
मेवातसाय्यस्तत्प्राप्तिर्हतुभुतः सन समाश्रयणीयो भुत । अभुत । यद्वा सूर्यस्य सातौ ॥ योऽतकर्मणि । अधिकरणे
क्तिन ॥ सूर्यस्य संबंधानि युद्धे पस्पृधानेभ्यः सूर्येण सह स्वर्धमानेभ्योऽतसाय्योऽभुत ॥

स सुन्वत इंद्रः सूर्यमा देवो रिणद्भ्यर्त्वाय स्तवान् ।

आ यदयिं गुहदवद्यमस्मि भरदंशं नैतंशो दशस्यन् ॥५॥

सः । सुन्वते । इंद्रः । सूर्यः । आ । देवः । रिणक् । मर्त्वाय । स्तवान् ।

आ । यत् । रयिं । गुहत् । अद्यं । अस्मि । भरत् । अंशं । न । एतंशः । दशस्यन् ॥५॥

स्तवान् एतंशेन सूर्यमानो देवो योतमानः स इंद्रः सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते मर्त्वाय मनुष्यायैतशाय
सूर्यमारिणक् । एतंशेन स्वर्धमानं सूर्यं बलिनरिचयत् । तथा च निगमः । पितृशं सूर्यं पस्पृधानं सोवन्द्ये सुष्वि-
मावदिन्द्र इति । यथस्मादेतशः सोवन्द्यो राजा दशस्यन् यज्ञमानोऽस्मा इंद्राय गुहदवद्यं प्रक्तस्तावद्यं रयिं
सोमरूपमभरत् । संपादयामास । तत्र दृष्टांतः । अंशं न । यथा पितृशं भागं पुत्राय भरति तद्वत् ॥ २३ ॥

स रंधयत्सदिवः सारथये शुष्णमशुषं कुर्यवं कुत्साय ।

दिवोदासाय नवतिं च नवेन्द्रः पुरो व्येरच्छंवरस्य ॥६॥

सः । रंधयत् । सऽदिवः । सारथये । शुष्णं । अशुषं । कुर्यवं । कुत्साय ।

दिवः । दासाय । नवतिं । च । नव । इंद्रः । पुरः । वि । ऐरत् । शंवरस्य ॥६॥

सदिवो दीपियुक्तः स इंद्रः सारथय आत्मनः सारथ्यं कुर्वते कुत्साय राजर्षये शुष्णं । शोषयति सर्वमिति
शुष्णः कश्चिदसुरः । तमशुषं न केनापि शोषणीयं । कुर्यवं तन्नामानमसुरं रंधयत् ॥ रथ्यतिर्वशगमने ॥ वशम
नयत् ॥ यद्वा रथं हिंसामंराज्योरित्यस्य ष्वंतस्य रंधिजभोरचोति नुम ॥ अवधीत् । किंच स इंद्रो दिवोदासा-
यैतन्नामकाय राज्ञे शवरस्यासुरस्य नव नवतिं पुरो व्येरत् । विदारितवान् ॥

एवा तं इंद्रोचर्यमहेम अवस्या न त्मना वाजयंतः ।

अश्याम तत्साप्रमाशुषाणा ननमो वधरदेवस्य पीयोः ॥७॥

एव । ते । इंद्र । उचयं । अहेम । अवस्या । न । त्मना । वाजयंतः ।

अश्याम । तत् । साप्रं । आशुषाणाः । ननमः । वधः । अदेवस्य । पीयोः ॥७॥

हे इन्द्र श्रवस्या ॥ मुपां मुलुगिति तृतीयायाः पूर्वमवर्णदीर्घः ॥ अत्रिक्कया वाजयंतस्त्वां बलिन कुर्वत । यद्वा श्रवस्या यशःकामनया वाजयंतोऽन्नमिक्तः ॥ इक्ष्वायामपि णिच दृश्यते ॥ अश्वायतो गच्छतो वाजयत इति वयजंतस्त्वे चित्प्रातिपदिकस्यातोदानत्वं स्यात् वाजयतः शतक्रतुमिति यथा ॥ तादृशा वयं ते तुभ्यमवोचथ स्तोत्रं त्वना आत्मना स्वयमव नाहिम । इदानीं प्रापयम ॥ अहिं गतो । न सप्रत्यर्थ ॥ आशुपाणाः ॥ अशोतिः कानचि व्यत्ययो बहुलमिति लिख्यपि विकरणद्वय उपत्ययः स च ॥ त्वामशुवाना वयं यदाभिलषितं तस्याः सप्तपुरुषसंबन्धि साप्तपदीन सख्यमश्वाम । व्याशुयाम । अदेवस्य देवानिद्रादीनजानतः पीयोः ॥ पीयतिर्हिमा कर्मो ॥ हिमकस्यामुरस्य वधः ॥ वध्यते शत्रवोऽननति वधरायुध ॥ ननमः । तदधो नमय ॥ ननमः । णमु प्रकृत्वे । ग्यतस्य मुडि चडि रूपं । मितं ह्रस्व इति ह्रस्वः ॥

एवा ते गृत्समदाः शूर मन्मावस्यवो न वयुनीनि तशुः ।

ब्रह्मण्यंत इन्द्र ते नवीय उपमूर्जं मुशितिं मुस्रमण्युः ॥ ८ ॥

एव ते । गृत्समदाः । शूर । मन्म । अवस्यवः । न । वयुनीनि । तशुः ।

ब्रह्मण्यंतः । इन्द्र । ते । नवीयः । उपमूर्जं । मुशितिं । मुस्रं । अण्युः ॥ ८ ॥

शूर बलवान् हे इन्द्र ते तुभ्य गृत्समदाः । अत्र यास्कः । गृत्समदो गृत्समदो गृत्स इति भेदाविनाम गुणातिः स्मृतिर्कर्मणः । नि० ९ प । इति । तथाविधा मन्म मननीयं स्तोत्रं ते तुभ्यमव तशुः । ततलुः । चक्रः । तत्र दृष्टातः । अवस्यवो न ॥ अवः । गत्यर्थादवतरमुनि रूपमव इति ॥ अवो गमनमिक्ततः पुमानो वयुनीनि मा गान यथा कुर्वति तद्वत् । किंच नवीयः ॥ मुपां मुलुगिति पद्या लुक् ॥ नवीयमो नवतरस्य ते तव ब्रह्मण्यतः स्तोत्रं कर्तुमिच्छतो गृत्समदाः मुशितिमपं शोभनानिवासोपेतमस्रमूर्जं वन मुखं मुखं प्राशुः । प्राशुयुः । एकस्मिन् गृत्समदे बहुवचनं परीक्षनिर्देशश्च ॥

नूनं सा ते प्रति यरं जरिचे दहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टां स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्धेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं । सा । ते । प्रति । यरं । जरिचे । दहीयत । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।

शिष्टां स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ९ ॥

नून सा त इति सिद्धार्थिति ॥ ॥ २४ ॥

वयं ते वयं इति नवचं नवमं मुक्तं गात्रमदं विष्टुर्ममद्र । वयं त इत्यनुक्रातः । मुक्तविनियोगो निराद वधार्यता ॥

वयं ते वयं इन्द्र विद्धि पुणः प्र भरामहे वाजयुर्न रथं ।

विपन्यवो दीध्यतो मनीषा मुस्रमियंशान्मवाचतो नृन ॥ १० ॥

वयं । ते । वयः । इन्द्र । विद्धि । सु । नः । प्र । भरामहे । वाजः । युः । न । रथं ।

विपन्यवः । दीध्यतः । मनीषा । मुस्रं । उयंशतः । त्वाऽवतः । नृन ॥ १० ॥

हे इन्द्र ते तुभ्यं वयं वयः सोमनक्षत्रमस्रं प्रभरामहे । प्रकर्षणं संपादयाम । तत्र दृष्टातः । वाजयुर्न । यथाज्ञमात्मन इच्छन् पुमान् रथं शकटं संपादयति तद्वत् । एव हविःसंपादकान् नोऽस्मान् मु मुष्टु विद्धि । जानीहि ॥ विदंज्ञानार्थस्य लोटि रूपं । वाक्यादित्वादनघाट् ॥ किं कुर्वतो वयं । विपन्यवः । तव स्तोत्रं कुर्वीणाः । मनीषा मनस इपया स्मृत्या दीध्यतो दीध्यमानाः ॥ दीधीड दीप्तिदेवनयोः । व्यत्ययः शत्रुः ॥

त्वावतः ॥ युष्मदस्मज्जां कृदसि मादृश उपसंख्यानमिति वतुष ॥ त्वत्सदृशान् नून नतून अग्न्यादीन् मुस्त्रं
मुस्त्रमियच्छतः । याचमाना । यदा मुस्त्रं मुस्त्रेन नून नतून अग्न्यादीन्द्वाभियच्छतः ॥ इयच्छतिर्गतिकर्मा ॥ हतिपा
तान् प्राप्नुवन्तो वयं भरामह इति ममन्वयः ॥

त्वं न इदं त्वाभिरुती त्वायतो अभिष्टिपामि जनान् ।

त्वमिनो दाणुषो वरुतेत्याधीरभि यो नशति त्वा ॥ २ ॥

त्वं । नः । इदं । त्वाभिः । ऊती । त्वाऽयतः । अभिष्टिऽपा । अस्मि । जनान् ।

त्वं । नूनः । दाणुषः । वरुता । इत्याऽधीः । अभि । यः । नशति । त्वा ॥ २ ॥

हे इदं त्वं त्वाभिस्त्वदीयाभिरुती ऊतिभिः पालनादिभिर्नोऽस्मान् पाहि । किंच त्वायतः ॥ मुप आत्मनः
क्वच । शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥ त्वत्कामान् जमान् अभिष्टिपा ॥ मुपां मुनुर्गति मोराकारः ॥ अभि
ष्टयोऽभियतारः शत्रवः । तभ्यः पाता रत्नकोऽसि । भवसि । दाणुषो हविर्दत्तवतो यज्ञमानस्य त्वमिनः ।
ईश्वरः खलु । वरुता ॥ यभितस्कभितस्तभितति निपातनादीकारस्य ऊकारः ॥ बाधकानां निवारकोऽसि ।
किंच त्वं तस्य स्तोतुरित्याधीरर्वावधोपद्रवोपशमरूपकर्माणि । यस्त्वा त्वामभिनर्जति हविषा परिचरति ॥

स नो युवेदो जोहवः सखा गिवो नरामस्तु पाता ।

यः शंसंतं यः शशमानमृती पचंतं च स्तुवंतं च प्रणेपंतं ॥ ३ ॥

सः । नः । युवा । इदं । जोहवः । सखा । गिवः । नरा । अस्तु । पाता ।

यः । शंसंतं । यः । शशमानं । ऊती । पचंतं । च । स्तुवंतं । च । प्रऽनेपंतं ॥ ३ ॥

युवा तरुणो यष्टृणां फलस्य शमयिता वा जोहवः स्तोतुभिराह्वातव्यो होतव्यो वा सखा सखिभूतः शिवः
मुखकरः स इदो नरा ॥ नृशब्दस्यासि क्वादसो गुणः नरशब्दस्य वास्यागमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुडभावः ॥
कर्मनतृणामस्माकं पाता पालको भवति । यः शस्वाणि शंसंतं यद्य शशमानं ॥ शश झुतगती ॥ क्रियाः कुर्वाणं
पुरोडाशादिकं हवींषि पचंतं स्तुवंतं सामभिः स्तोत्रं कुर्वाणं । स्तुतशस्त्रयोः प्रगीताप्रगीतमंत्रमाध्यत्वेन भेदस्य
प्रतिपादितत्वात् अत्र पृथङ्निर्देशः । एवमय यज्ञमानमृती ऊत्या रत्नगण प्रनेपत ॥ नयतेर्नेति सिद्धञ्जलमिति
मिप । अडागमः । तिङि चोदात्तवतीति गतिर्निघातः ॥ कर्मणां पारं प्राप्येत ॥

तमुं स्तुप इदं तं गृणीषे यस्मिन्पुरा वावृधुः शाशदुश्च ।

स वस्वः कामं पीपरदियानो ब्रह्मण्यतो नूतनस्यायोः ॥ ४ ॥

तं । ऊं इति । स्तुपे । इदं । तं । गृणीषे । यस्मिन् । पुरा । वावृधुः । शाशदुः । च ।

सः । वस्वः । कामं । पीपरत् । इयानः । ब्रह्मण्यतः । नूतनस्य । आयोः ॥ ४ ॥

तमुं तमवद्रे स्तुपे । स्तौमि । तथा तमिदं गृणीषे । शंसामि ॥ उभयत्र पुरुषव्यत्ययः ॥ यस्मिन्निद्रे पुरा पूर्वं
स्तोतारो वावृधुः । प्रवृद्धा अभवन् । शाशदुश्च । शत्रुन् हिंसितवन्तश्च ॥ शद्रु शातन । लिटि तुजादीनामित्य
भ्यामस्य दीर्घः ॥ इयानः स्तोतुभिर्याच्यमानः स इदो ब्रह्मण्यतः स्तोत्रमिच्छतो नूतनस्यायोर्मनुष्यस्य यज्ञमानस्य
वस्वो वमुनः काममभिलाषं पीपरत । अभिलषितफलदानेन पुरयतु ॥

सो अंगिरसामुचथा जुजुष्वान्ब्रह्मा नूतोदिदो गातुमिषण्ण ।

मुष्णन्नुषसः सूर्येण स्तवानशस्य चिच्छिन्नयत्पूव्याणि ॥ ५ ॥

सः । अंगिरसां । उचथा । जुजुष्वान् । ब्रह्म । तृतीत् । इंद्रः । गातुं । उष्णान् ।
मुष्णान् । उपसः । सूर्येण । स्तवान् । अश्वस्य । चित् । शिश्रथत् । पृथ्याणि ॥ ५ ॥

अंगिरसां संबंधीन्पृथोक्थानि जुजुष्वान् ॥ जुषी प्रीतिमवनयोरित्यस्य लिटि कृमां रूप ॥ भवमानः स इंद्रो गातुं पणिभिरुपद्रुतानामंगिरसां मार्गमिष्णन् प्रेरयन् ब्रह्म तेषां स्तोत्रं कामप्रदानेन तृतीत् ॥ तु वृद्धा वित्तस्य लङि बह्वलं कृदमीति विकरणस्य झुः ॥ अवर्धयत् । किंच स्तवान् स्तोत्रभिः स्तुयमानः सूर्येण स्वात्मानं भूतेनोपसो मुष्णन् अपहरन् । उदिते हि सूर्ये उपसो व्यावर्तते । तादृशः स इंद्रोऽश्वस्य । अश्वते स्तत्रमा सर्वं जगदित्यश्वः काश्चिदमुरः । तस्य पृथ्याणि पुरातनानि पुराणि बलघ्नानि वा शिश्रथत् । अश्वथयत् । शिश्रि लोचकार ॥ ॥ २५ ॥

स ह श्रुत इंद्रो नाम देव ऊर्ध्वो भुवन्मनुषे दस्मत्तमः ।

अव प्रियमर्णमानस्य साह्वाञ्छिरो भरहामस्य स्वधावान् ॥ ६ ॥

सः । ह । श्रुतः । इंद्रः । नाम । देवः । ऊर्ध्वः । भुवत् । मनुषे । दस्मत्तमः ।

अव । प्रियं । अर्णमानस्य । सहान् । शिरः । भरत । दासस्य । स्वधावान् ॥ ६ ॥

देवो श्रुतमानः श्रुतः कीर्तिमान् अत एव दस्मत्तमः सर्वरतिशयेन दर्शनीयः स इंद्रो मनुषे ममोरर्थमर्ण्यो भुवत् । कामप्रदाने प्रवृत्त उन्मूखो भवतु ॥ नाम प्रमिद्धा । हेति पुराणः ॥ तद्वर्धते । साहान् शत्रुनिमिषेन स्वधावान् बलवानिन्द्रोऽर्णमानस्य लोक बाधमानस्य दासस्य तन्नामकस्यामुरस्य प्रिय शिरोऽवभरन् । अध पातयतु ॥ हरतेर्नेत्यडागमः । हयहोमः ॥

स वृचहृदः कृष्णयोनीः पुरंदरो दासीरयच्चि ।

अर्जनयन्मनवे श्वासपश्च मचा शंसं यजमानस्य तृतीत् ॥ ७ ॥

सः । वृचऽहा । इंद्रः । कृष्णऽयोनीः । पुरंदरः । दासीः । रयत् । चि ।

अर्जनयत् । मनवे । श्वा । अपः । च । मचा । शंसं । यजमानस्य । तृतीत् ॥ ७ ॥

वृचहा वृचस्य हंता पुरंदरः शबरपुरा दारयिता स इंद्रः कृष्णयोनीर्निष्कृष्टजातीर्दामोरूपवर्णयत्रीरा मुरीः मना रयत् । व्यनुदत् । किंच मनवे मनवेरर्थं वा पुथिवीमप उदकाभि चाज्जनयत् । यजमानस्य मचा महति शममभिनाप तृतीत् । कामप्रदानेन प्रयत्नु ॥ तु वृद्धाविति मीचो धातुः । अपः झुः । तुजादित्याद्रीर्घः ॥ यद्वा मचा महत शम शमनीय शस्य कामप्रदानेन वर्धयतु । यद्वा कृष्णयोनीः कृष्णारंभनामुरेण निष्कर्तृ तस्मा दासीर्भाया रयत् । व्यनुदत् । तथा मचः । यः कृष्णारंभो निरहृत्तृत्रिथना । १. १०१. १ । इति ॥

तस्मै तवस्य मनु दायि सचंद्राय देवेभिरर्णमाता ।

प्रति यदस्य वज्रं वाह्नेर्धुहत्वी दस्युर्नपुर आयसीर्नि तारीत् ॥ ८ ॥

तस्मै । तवस्य । अन् । दायि । मचा । इंद्राय । देवेभिः । अर्णऽमाता ।

प्रति । यत् । अस्य । वज्रं । वाह्नेः । धुः । हत्वी । दस्युर्न । पुरः । आयसीः । नि । तारीत् ॥ ८ ॥

देवेभिर्देवनशीलः स्तोत्रभिरर्णमाता तदकलाभि निमित्तं तस्मा इंद्राय तवस्य तवमे बलाय हितं बलवर्धनं हविः मचा संततं सर्वेष्वहः सु अन् अनुक्रमेण भवनत्रये दायि । अदायि । यद्वा तवस्य । यदलं प्रवृद्धाय दीयते तत्तत्प्रस्यं । देवेभिर्देवैरुदकमर्जनः अनुक्रमेण तदलं तस्मा इंद्रायाद्दायि । तथा मचः । अन् ते दायि मह इंद्र यायति । यद्वा दस्युर्दस्य वाह्नेर्वज्रं प्रति धुः । स्तोतारोऽमुरवधमुत्तकन स्तोत्रेण प्रतिनिदधुः । स्तुयमानो

हीद्रो दस्युवधार्थं वज्रमादत्ते ॥ दधुः । दधातेर्नुडि गातिस्थितिं सिचो लुक् । आत इति झेजुस ॥ ततस्तेन वज्रेण दस्यूनमुरान हत्वी हत्वा तदीया आयमीरयोमयीः पुरो नितारीत । नितरामनाशयत ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिदं दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वेदेम विदथे सुवीराः ॥९॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयत् । इदं दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यः । सा । अति धक् भगः । नः । बृहत् । वेदेम । विदथे । सुवीराः ॥९॥

नूनं सा त इति व्याख्याता ॥ ॥ २६ ॥

विश्वजित इति पठ्यते दशमं मुक्ते गार्त्तमर्दमर्दं । अंथा त्रिष्टुप् । शिष्टाः पंच जगत्यः ॥ तृतीये पर्याये होतुः गत्य एतत्मुक्तं । मुचितं च । विश्वजिते तिष्ठा हरी रथ आयुज्यमानेति याज्या । आ० ६ ४ । इति ॥

विश्वजिते धनजिते स्वजिते सचाजिते नृजिते उर्वराजिते ।

अश्वजिते गोजिते अजिते भरद्वाय सोमं यजताय हर्यतं ॥१॥

विश्वऽजिते । धनऽजिते । स्वऽजिते । सचाऽजिते । नृऽजिते । उर्वराऽजिते ।

अश्वऽजिते । गोऽजिते । अपऽजिते । भर । इन्द्राय । सोमं । यजताय । हर्यतं ॥१॥

हे अश्वयो इन्द्राय सोमं भर । संपादय । कीदृशाय । विश्वजिते । सर्वस्य जिते । तदेव प्रपंचयति । धनजिते शत्रुविजयेन तदीयधनानां जिते । स्वजिते स्वर्गस्य जितेऽधिपतये । सचाजिते सचा संततं जयशीलाय महतो जिते वा । नृजिते नृणां नायकानां जिते । उर्वराजिते । उर्वरा सर्वमस्याह्ना भुः । तस्या जिते । अश्वजिते गोजिते बलनापहतानां गवा जिते । अजिते विविणाक्रांतानामपां जिते । यजताय यजनीयाय । तस्मा इन्द्राय हर्यतं ॥ हर्यं गतिकार्योः । भुमृदृशीत्यादिना कर्मण्यतश्च ॥ कर्मनीयं स्पृहणीयं वा सोमं भरतीति समन्वयः ॥

अभिभुवेऽभिभगाय वन्वतेऽपह्नाय सहमानाय वेधसे ।

तुविग्रये वह्नये दुष्टरीतवे सचासाहे नम इन्द्राय वोचत ॥२॥

अभिऽभुवे । अभिऽभगाय । वन्वते । अपह्नाय । सहमानाय । वेधसे ।

तुविऽग्रये । वह्नये । दुष्टरीतवे । सचाऽसहे । नमः । इन्द्राय । वोचत ॥२॥

अभिभुवे सर्वस्याभिभवितेऽभिभगायामुराणां भंजकाय वन्वते ॥ वन पण संभक्तौ । व्यत्ययेन उपप्रत्ययः ॥ शत्रूणां धनानां भंजकाय । अपह्नाय ॥ सहः कर्मणि निष्ठा । उत्वाभावन्कादमः ॥ शत्रुभिरनभिभुताय । सहमानाय सर्वसहाय वेधसे सर्वस्य विधात्रे । तुविग्रये पूर्णशीवाय ॥ यद्वा गृ शब्दः । श्रीणादिकः कर्मणि कप्रत्ययः ॥ तुविर्बर्बर्हभिः स्तोतव्याय । वह्नये सर्वस्य वोद्वे दुष्टरीतवेऽन्येर्दुस्तराय दुर्हिमाय । सचासहे सर्व दाभिभविते महतोऽभिभविते वा एवंविधार्थेन्द्राय नमो नमः शब्दपूर्वकं स्तोत्रं वोचत । हे स्तोतारो यूयं ब्रूत ॥ ब्रूजो जुडि ब्रुवो वचिः । अस्यतिवर्तिव्यातिभ्योऽङि ल्यङादिशः । वच उमित्युस । गुणः ॥

सचासाहो जनभक्षो जनंसहश्चर्वनो युध्मो अन्तु जोषमुष्टितः ।

वृतचयः सहुरिर्विस्वारित इन्द्रस्य वोचं प्र कृतानि वीर्या ॥३॥

सचाऽसहः । जन्ऽभृष्टः । जन्ऽसहः । चर्वनः । युध्मः । अन्तु । जोषं । उष्टितः ।

वृतऽचयः । सहुरिः । विष्टु । आरितः । इन्द्रस्य । वोचं । प्र । कृतानि । वीर्या ॥३॥

सवासहो बहूनामभिभविता जनभक्षो जनानां यजमानानां कामप्रदानिज संभक्ता तेः समजनीय इति वा १ जनसहो बलिनां जनानामभिभविता च्यवनः शत्रूणां आर्वायता स्वस्थानात् । युष्मो योडा जोषमनु प्रीतिमनु उचितः मिक्तः सोमिन । वृतंचयो वृतस्याभीष्टस्याचिता संवेता दातव्यः । यद्वा वर्तते पुनः पुनरभिमु खमागच्छतीति वृतं शत्रुः । तं चयते हिनस्मीति वृतंचयः । चयतिर्हिमाकर्म । तथा च ब्राह्मण । यो वै भागिन भागानुदते चयते वै न स यदि वै न चयते ऽथ पुत्रमथ पात्रं चयते त्वेव । ए० ब्रा० २. १. इति । महारिः ॥ जसिमहो हरिर्नित्युरिन्प्रलयः ॥ अभिभविता शत्रूणां विज्ज प्रजाम्भारितः पालकत्वेन प्रापितो भवति । तादृशं स्विद्रस्य कृतानि वृचहननादिरूपाणि वीर्या सामर्थ्यानि प्रबोच । प्रकंपणं वदामि ॥

अनानुदो वृषभो दोधतो वधो गंभीर ऋष्वो असमष्टकायः ।

रधचोदः अथनो वीक्रितस्पृष्टुरिदं मुयज्ञ उपसः स्वर्जनत ॥४॥

अननुऽदः । वृषभः । दोधतः । वधः । गंभीरः । ऋष्वः । असमष्टऽकायः ।

रधऽचोदः । अथनः । वीक्रितः । पृष्ठुः । इदं । मुऽयज्ञः । उपसः । स्वः । जनत ॥४॥

अनानुदः । अनु पश्चाद्दातीत्यनुदः । आतथोपमर्ग इति कर्तरि कः । स नास्ति यस्य स तथोक्तः । प्रभुत धनदानेन समानो नास्तीत्यर्थः । अत एव वृषभः कामाना वर्धता । दोधतः ॥ दधिर्हिमाकर्म ॥ हिमकस्या मुरस्य वधो हता गंभीरो महत्त्वेन गाभीर्योपितः । ऋष्वो महान यद्वा दर्शनीय सर्वं । असमष्टकायः ॥ अणु व्याप्ती । कर्मणि निष्ठा । ऊदित्वादिद्विकल्पः । नञ्प्रसङ्गः ॥ अन्यैरन्याप्तकर्म । रधचोदः ॥ रध हिमाभरादौ ॥ रधाणां समुद्धानां प्रेरकः । यद्वा हिंसकानां शत्रूणां चोदकः । अथनः शत्रूणां बलापहरणं शान्तयिता । वी क्रितो दृढांगः पृष्ठुः स्वतेजसा जगद्वाप्य वर्तमानः मुयज्ञः मुकर्म । एतादृश इदं उपसः स्वः सूर्यं शोति । स्वः सूर्य इति हि ब्राह्मण । सूर्यं च जनत । प्रादुशकार ॥

यज्ञेन गातुमप्रुगो विविद्रि धियो हिन्याना उगिज्ञो मनीषिणः ।

अभिस्वरा निपदा गा अवस्यव इदं हिन्याना द्रविणान्यागत ॥५॥

यज्ञेन । गातुं । अपऽतुरं । विविद्रि । धियः । हिन्यानाः । उगिज्ञः । मनीषिणः ।

अभिऽस्वरा । निऽसदा । गाः । अवस्यवः । इदं । हिन्यानाः । द्रविणानि । आगत ॥५॥

धियो हिन्यानाः मृतीरिदं प्रेरयत उगिज्ञ इदं कामयमाना मनीषिणो भधाविनो ऽगिरमो ऽसुरो ऽपा प्रेरकादिद्रात्रातुं गवा मार्गं यज्ञेन तपसा विविद्रि । निर्भर । ततोऽवस्यवो रजणमिच्छत इदं गोः । मृती हिन्यानाः ॥ हि गतिवृद्धोः स्यादितः ॥ प्रेरयतस्ते ऽगिरमोऽभिस्वरा अभितः स्वर । परण शब्देन यस्य तेन सो ऽवेण निपदोपमर्देन च द्रविणानि गोधनान्यागत । प्राप्तुवन् ॥ अत्रांतर्लुडि बलं कृदमीति विकरणस्य लुक् ॥

इदं श्रेष्ठानि द्रविणानि धेहि चित्तिं दशस्य सुभगत्वमस्मे ।

पोषं रयीणामरिष्टिं तनूनां स्वाद्यानं वाचः मुदिनत्वमहौं ॥६॥

इदं । श्रेष्ठानि । द्रविणानि । धेहि । चित्तिं । दशस्य । सुभगत्वं । अस्मे इति ।

पोषं । रयीणां । अरिष्टिं । तनूनां । स्वाद्यानं । वाचः । मुदिनत्वं । अहौं ॥६॥

हे इदं श्रेष्ठान्युत्तमानि द्रविणानि धनान्यस्मभ्यं धेहि । निधेहि । दशस्य ॥ दशर्भांश्च घञ ॥ कर्मकरणमा मर्थस्य चित्तिं व्याति धेहि । अस्मे अस्मभ्य सुभगत्वं शोभनभक्तवत्त्वं सामाग्यं वा निधेहि । रयीणां त्वया दत्तानां धनानां पोषं समृद्धिं धेहि । तनूनामंगानां । यद्वा तायेत एभिः कृत्स्नमिति तत्त्वं पुत्राः । तनोतः करण

उप्रत्ययः ॥ तेषामरिष्टमहिमां धिहि । तथामदीयाया वाचः स्वादानं स्वादुतां । अङ्गां मुदिनत्वं शोभनदिनत्वं च धिहि । येषु हीद्रादयो देवा इज्यन्ते तानि मुदिनानि । तेषां भावः मुदिनत्वं ॥ २७ ॥

त्रिकटुकैष्विति चतुर्लृचमेकादशं मुक्तं गार्त्तमर्द्धमर्द्धं । अत्रियमनुक्रमणिका । त्रिकटुकेषु चतुष्कमध्यावृत्ति-
शास्त्रसंख्याष्टिर्वति । आद्यायामष्टिकेदशतुःपथ्यचरा । अर्वाष्टिः पथ्यचरा अतिशक्त्यः । अत्याष्टिर्वा ॥ यो-
डशिगमे त्रिकटुकैष्विति तृचः । मुचित्रं । त्रिकटुकेषु महिषो यवागिरं प्रो प्वस्म पुरोरथमिति तृचावातिक्क-
दमो । आ० ६. ७ । इति ॥ अविवाक्येऽहनि मरुत्वतीय प्रतिपत्तचस्य त्रिकटुकैष्विति प्रथमा । दशमेऽहनीति
खंडे मुचित्रं । आ त्वा रथं यथोतय इत्येतस्याः स्थाने त्रिकटुकेषु महिषो यवागिरमिति । आ० ८. १० । इति ॥
आश्रमेधिके मध्यमेऽहनि मरुत्वतीय आद्या । तस्य विंशोपान्वय्याम इति खंडे मुचित्रं । त्रिकटुकेषु महिषो
यवागिरमिति मरुत्वतीयस्य प्रतिपत् । आ० १०. १० । इति ॥ महाव्रतेऽपि माध्यंदिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिनः
सोत्रियसृचः । त्रिकटुकेषु महिषो यवागिरमिति सोत्रियः । ए० आ० ५. १ । इति मुचित्रं ॥

त्रिकटुकेषु महिषो यवागिरं तुविष्णुष्मस्तृपत्सोममपिवृद्धिष्णुना सुतं यथावशत् ।
स इ ममाद महि कर्म कर्तवे महामुरुं सैनं सश्वदेवो देवं सत्यमिदं सत्य इदं ॥ १ ॥
त्रिऽकटुकेषु । महिषः । यवऽआगिरं । तुविऽणुष्मः । तृपत् । सोमं । अपिवत् ।
विष्णुना । सुतं । यथा । अवशत् ।

सः । इ । ममाद । महि । कर्म । कर्तवे । महामुरुं । सः । एनं । सश्वत् । देवः । देवं ।
सत्यं । इदं । सत्यः । इदं ॥ १ ॥

गृत्तमदो वृते । महिषो महान पुत्र्यस्तृविष्णुष्मो बङ्गवल्लपत ॥ तृप प्रीणने तुदादिः । आगमानुशा-
सनस्थानित्यत्वान्नमभावः ॥ तृष्य इदं त्रिकटुकेषु अतीतिर्गारायुरित्येतन्नामकेष्वभिप्रविकष्वहः सु सुतमभिपुतं
यवागिरं यवमथः सक्तुभिर्मिश्रितं ॥ आइपुर्वस्य श्रीणातेः क्रिपि अपस्पृधयामित्यादिना गिर इत्यादेशः ॥ तं
सोम विष्णुना महापिवत् । यथावशत् । पुर्व यथा तं सोममकामयत् तथापिवत् ॥ वश कांती । बङ्गलं
कदमीति शपो नृगभावः ॥ पीतः स सोमो महामं महान्तमुरु तेजसा विस्तीर्णमीभनमिद्र समाद । अमादयत् ।
किमर्थं । महि महद्वचननादिलक्षणं कर्म कर्तवे कर्तुं । सत्य इदंः सवन देवो दीप्यमानः स सोमः सत्यं
यथार्थभुतं देवं सोम कामयमानमिदं सत्यत् ॥ सत्यतिथ्याप्रिकर्मा ॥ व्याप्नोतु ॥

अध त्विषीमाँ अभ्योजसा क्रिविं युधाभवदा रोदसी अपृणदस्य मज्जना प्र वावृधे ।
अधत्तान्यं जठरे प्रेमरिच्यत् सैनं सश्वदेवो देवं सत्यमिदं सत्य इदं ॥ २ ॥

अध । त्विषिऽमान । अभि । ओजसा । क्रिविं । युधा । अभवत् । आ । रोदसी इति ।
अपृणत् । अस्य । मज्जना । प्र । ववृधे ।

अधत्त । अन्यं । जठरे । प्र । इ । अरिच्यत् । सः । एनं । सश्वत् । देवः । देवं । सत्यं ।
इदं । सत्यः । इदं ॥ २ ॥

अध अथ सोमपानानंतरं त्विषीमान दीप्तिमानिद्र ओजसा वनेन क्रिविं नामामुरुं युधा युदेनाभभवत् ।
अभिभुतवान् । क्रिच स इन्द्रो रोदसी यावापुष्य्यावापुणत् । स्वतेजसा समंतात्पूरयामास । तथास्य पीनस्य
सोमस्य मज्जना वनेन प्रवावृधे । प्रकीर्णेन वर्धते । यद्वा अस्य क्रिवेरमुरुस्य मज्जना सारिण रोदसी अपुरयत् ।

म० २. अ० ३. सू० २३.]

॥ द्वितीयोऽष्टकः ॥

६३

स. इन्द्रः सोमं द्वेधा विभज्यान् भागं स्वकीये जठरेऽधत्त । इमेनमपरं भागं देवेभ्यः प्रारिच्छत । प्रारिच्यत । एतेनार्धमिन्द्राय अर्धमन्येभ्यो देवेभ्य इत्युक्तं भवति । तथा तिसिरीयकं । यत्सर्वेषामर्धमिन्द्रः प्रति तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तसः । तं सं ५. ४. ८. ३ । इति ॥

साकं जातः क्रतुना साकमोजसा ववशिथ साकं वृद्धो वीर्यो सामहिर्मृधो विचर्षणिः ।
दाता राधः स्तुवते काम्यं वसु सैनं सश्वदेवो देवं सत्यमिन्द्रं सत्य इन्द्रः ॥ ३ ॥
साकं । जातः । क्रतुना । साकं । ओजसा । ववशिथ । साकं । वृद्धः । वीर्यः । सामहिः ।
मृधः । विऽचर्षणिः ।

दाता । राधः । स्तुवते । काम्यं । वसु । सः । एनं । सश्वतः । देवः । देवं । सत्यं । इन्द्रं ।
सत्यः । इन्द्रः ॥ ३ ॥

क्रतुना कर्मणा प्रज्ञया वा साकं सह जातः साकमोजसा वलेन सह ववशिथ । विश्वं वोढुमिच्छामि ॥ वंष्ट्रं सनेतस्य लिटि सचत्वादाय भवति ॥ किंच त्वं वीर्यं शत्रुहन्नादिलक्षणः पराक्रमः साकं सह वृद्धः प्रवृद्धो मृधो हिंसकानं संयामान्वा सामहिः ॥ न लोकाययति पृथीप्रतिपदः ॥ तेषामभिमविता । विचर्षणिः पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्च विचर्षणं द्रष्टुं स्तुवते स्तोत्रं कुर्वाणाय यजमानाय राधः साधक काम्यं प्रार्थनीय वसु धनं दाता सन् ववशिथति समन्वयः । सैनसिति परोचनिर्देशः मिडार्थश्च ॥

तव त्यन्नयं नृतोऽप इन्द्र प्रथमं पृथ्यं दिवि प्रवाच्यं कृतं ।

यदेवस्य शर्वसा प्रारिणा अमुं रिणन्नपः ।

भुवश्चिश्चमभ्यादेवमोजसा विदादृजं गतक्रतुर्विदादिप्रे ॥ ४ ॥

तव । त्यत् । नयं । नृतो इति । अपः । इन्द्र । प्रथमं । पृथ्यं । दिवि । प्रऽवाच्यं । कृतं ।

मत् । देवस्य । शर्वसा । प्र । अरिणाः । अमुं । रिणन् । अपः ।

भुवत् । विश्वं । अभि । अदेवं । ओजसा । विदात् । ऊजं । गतऽक्रतुः । विदात् । इप्रे ॥ ४ ॥

नृतो सर्वेषां नर्तयितः हे इन्द्र नयं नराणां हितकरं प्रथमं प्रततं ॥ प्रथमं प्रततमिति यास्कः ॥ पृथं पूर्वकालभवं त्वया कृतं । तव त्यत् तदपः कर्म दिवि मार्गलोकं प्रवाच्य । प्रकर्षणं वक्तव्यं । याधनीयमित्यर्थः । किं तत् । देवस्य विजिगीषोरसुरस्यामुं प्राणं रिणन् हिंसनं त्वमपमेन निरुद्धान्युदकानि प्रारिणाः । प्रिरय । इति यदेतत्कर्म तत्प्रवाच्यमिति समन्वयः । परोचनिर्देशोऽविशिष्टः । स इन्द्रो विश्वं व्याप्तमदेव तमोक्षपमसुरमोजसा वलेनाभिभुवत् । अभिभवत् । किंच गतक्रतुरिन्द्र ऊजं बलं विदात् । इयं हविर्लक्षणमन्नं च विदात् ॥ विदित् लाभं शक्तिरणी । जेत्यडागसः ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ८ ॥

तृतीयेऽनुवाके दश सूक्तानि । तत्र दमेकोनविंशत्युचं गार्ग्यमदं प्रथमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । गणा नर्मकोना ब्राह्मणस्यत्यं ह वाहंस्पत्याम् द्रष्टुर्निगाः पचदशत्यं त्रिष्टुभाविता । पचदशकोनविंशी च त्रिष्टुभा । शिष्टा जगत् । यामु वृष्टस्पतिशब्दः श्रूयते ता वाहंस्पत्याः । शिष्टा ब्राह्मणस्यत्यः ॥ प्रवश्यं शिष्टेषु एतत्सूक्तं । स्पृष्टोदकमिति खंडे सूचितं । गणानां त्वा प्रथमं यस्य । आ० ४. ६ । इति ॥

गणानां त्वा गणपतिं हवामहे क्विं कवीनामुपमश्रवस्ममं ।

ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आ नः शृण्वन्नृत्तिभिः सीद सादनं ॥ १ ॥

गुणानां । त्वा । गुणऽपतिं । हवामहे । कविं । कवीनां । उपमश्रवऽतमं ।

ज्येष्ठराजं । ब्रह्मणां । ब्रह्मणः । पते । आ । नः । शृण्वन् । ऊतिऽभिः । सीद । सदनं ॥ १ ॥

हे ब्रह्मणस्पति ब्रह्मणोऽस्य परितृप्त्यर्जसो वा पते पालयितः गणानां देवादिगणानां संबंधिनं गणपतिं स्वीयादां पति । कवीनां क्रांतदर्शिनं कवि । उपमश्रवस्तमं । उपमीयतेऽन्यत्पुमा । सर्वेषामज्ञानमुपमानं श्रवोऽस्य स तथोक्तः । अतिशयनीपमश्रवा उपमश्रवस्तमः ॥ उपमः माद् मणि । आतश्चोपमर्गे करणऽडप्रत्ययः । द्यापोः संज्ञाकदमोरिति ह्रस्वत्वं ॥ ज्येष्ठराजं । ज्येष्ठाः प्रशस्यतमाः । तेषां मध्ये राज्ञं ब्रह्मणा मंत्राणां स्वामिनं त्वा त्वां हवामहे । अस्मिन्कर्मण्याहुयामः । किंच नोऽस्माकं मृतीः शृण्वन् त्वमूर्तिभिः पालनेर्हंतुभुतः सादनं । सीदत्यस्मिन्निति सदनं । यज्ञशृङ्गमासीद । उपविश ॥

देवाश्चिन्ते अमुर्यं प्रचेतसो बृहस्पते यज्ञियं भागमानशुः ।

उस्मा इव सूर्यो ज्योतिषा महो विश्वेषामिज्जनिता ब्रह्मणामसि ॥ २ ॥

देवाः । चित् । ते । अमुर्यं । प्रऽचेतसः । बृहस्पते । यज्ञियं । भागं । आनशुः ।

उस्माऽऽइव । सूर्यः । ज्योतिषा । महः । विश्वेषां । इत् । जनिता । ब्रह्मणां । असि ॥ २ ॥

अमुर्यं अमुराणां हंतः हे बृहस्पति प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानास्ते त्वदीया देवाश्चित् देवा अपि यज्ञियं यज्ञाहं भागमानशुः । प्राप्तुवन् । यद्वा प्रचेतस इति बृहस्पतिर्विशेषणं । प्रकृष्टज्ञानवतस्ते तव संबंधिनो देवा इति योजनीयं । यद्वा प्रचेतसः । विभक्तिपरिणामः । प्रचेतसि त्वयि सति देवा यज्ञियं भागमानशिर । कर्मविप्रकारिणाममुराणां रजोघ्नमत्रैरपाकरणात् । न वै ब्रह्मणवाद्भिष्यति । ऐ० ब्रा० १. १३. । इति श्रवणात् । ज्योतिषा तेजसा महो महनीयः सूर्य उस्मा इव । उस्माः किरणाः ॥ स्फायितंचोत्पादिना रक्तप्रत्ययः ॥ यथा किरणाणं जनयति तथा विश्वेषां सर्वेषां ब्रह्मणा मंत्राणां जनिता जनयितवामि ॥ जनिता मंत्र इति निपातनाश्लेषः ॥

आ विवाध्यां परिरापस्तमांसि च ज्योतिष्मंतं रथमृतस्य तिष्ठसि ।

बृहस्पते भीमममिचदंभनं रक्षोहणं गोचभिदं स्वविदं ॥ ३ ॥

आ । विऽबाध्यं । परिऽरपः । तमांसि । च । ज्योतिष्मंतं । रथं । मृतस्य । तिष्ठसि ।

बृहस्पते । भीमं । अमिचऽदंभनं । रक्षाऽहणं । गोचऽभिदं । स्वऽविदं ॥ ३ ॥

हे बृहस्पति परिरपः । परितो रपः पापरूपं रक्षः ॥ यद्वा रप लप व्यक्तायां वाचि । क्रिप ॥ परिवदतो निदकान् तमांसि च विवाध्य तेजसा निराकृत्य ज्योतिष्मंतं ज्योतिषा तद्वतमृतस्य यज्ञस्य प्रापकं भीमं शत्रूणां भयकरममिचदंभनं शत्रूणां हिंसकं । तदेवाह रक्षोहणं रक्षमां हंतारं गोचभिदं भेषानां भक्षारं स्वविदं स्वर्गस्य लभकं रथमातिष्ठसि । अधितिष्ठसि ॥

सुनीतिभिर्नयसि चायसे जनं यस्तुभ्यं दाशान्न तमंहो अश्रवत् ।

ब्रह्मद्विपस्तपनी मन्युमीरसि बृहस्पते महि तन्न महित्वनं ॥ ४ ॥

सुनीतिऽभिः । नयसि । चायसे । जनं । यः । तुभ्यं । दाशात् । न । तं । अंहः । अश्रवत् ।

ब्रह्मऽद्विपः । तपनः । मन्युऽमीः । असि । बृहस्पते । महि । तत् । ते । महिऽत्वनं ॥ ४ ॥

हे बृहस्पति सुनीतिभिः । शोभनं नीतयो येषु ते सुनीतयः सन्मार्गाः । तेजसं नयसि । अर्पितफलं प्रापयसि । चायसे । जनमापन्नो रक्षसि च । यो यजमानस्तुभ्यं हविर्लक्षणमन्नं दाशात् प्रयच्छेत् ॥ दाशु दाने ।

नेत्यङ्गागमः ॥ तमंहः पापं पापरूपं दारिद्र्यं वा नाशयत । न प्राप्नुयात् ॥ अश्रोतर्लेटि व्यत्ययेन परस्मिपद ।
अङ्गागमः ॥ ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणानां संवाणां वा द्वेष्टुस्तपनस्तापकोऽसि । किंच मन्युमीर्मन्योः क्रोधस्य पंरपा
ज्ञानस्य वा हिंसकोऽसि ॥ मीड् हिंसायां । द्विप ॥ ते तव तत्तादृशं महि महत प्रभुतं महित्वं न माहात्म्यमस्ति ॥

न तमंहो न दुरितं कुतश्चन नारातयस्तितिरुर्न द्वयाविनः ।

विश्वा इदस्माद्धरसो वि बाधसे यं सुगोपा रक्षसि ब्रह्मणस्पते ॥ ५ ॥

न । तं । अंहः । न । दुः । इतं । कुतः । चन । न । अरातयः । तितिरुः । न । द्वयाविनः ।

विश्वाः । इत । अस्मात् । धरसः । वि । बाधसे । यं । सुगोपाः । रक्षसि । ब्रह्मणः । स्पते ॥ ५ ॥

हे ब्रह्मणस्पते सुगोपाः सुष्ठु पालयिता त्वं यं जनं रक्षसि पालयसि तं जनमह आहंत्यं दुःखं न बाधते ।
दुरितं तत्कारणं पापं च न बाधते । अरातयो हिंसकास्तं जनं कुतश्चन सर्वामु दिक्षु न तितिरुः ॥ तिरतिर्ह
साकर्म । लिट् ॥ न हिंसति । तथा द्वयाविनः । मनस्यन्यत्क्रियाया चान्यदिक्षितद्वयं येषामस्ति ते द्वयाविनो
वंचकाः । तेषां तं जनं न बाधते । किञ्च धरसो हिंसका विश्वाः सर्वाः भूनास्तदर्थं विबाधेम । विशोषण
बाधस एव ॥ ॥ २९ ॥

त्वं नो गोपाः पथिकृच्चक्षणस्तव व्रताय मतिभिर्जरामहे ।

बृहस्पते यो नो अभि ऋरो दधे स्वां तं मर्मतु दुच्छुना हरस्वती ॥ ६ ॥

त्वं । नः । गोपाः । पथिऽकृत् । विऽचक्षणः । तव । व्रताय । मतिऽभिः । जरामहे ।

बृहस्पते । यः । नः । अभि । ऋरः । दधे । स्वा । तं । मर्मतु । दुच्छुना । हरस्वती ॥ ६ ॥

हे बृहस्पते त्वं नोऽस्माकं गोपाः पालयिता पथिकृत सन्मार्गं भवसि । विचक्षणो विशोषणं द्रष्टा
सर्वज्ञस्त्वं । तव व्रताय त्वत्सर्वाधनं यज्ञाय मतिभिः स्तोत्रैर्जरामहे । मृमः ॥ जरतिः स्तुतिकर्मा ॥ यः पुमान्
नोऽस्मानभि अभिलक्ष्य ऋरः ॥ हू कोटिन्य । भावऽमुन ॥ कोटिन्यं दधे विदधाति तं मा मीया दुच्छुना
दुर्वैदिर्हरस्वती वेगवती मती मर्मतु । मोचयतु ॥ मृड प्राणत्यागं । अतर्भावितण्यर्थस्य यदनुक्तिं लोटि रूपं ॥

उत वा यो नो मर्चयादनागसोऽरातीवा मर्तः सानुको वृकः ।

बृहस्पते अप तं वर्तया पथः सुर्ग नो अस्य देववीतये कृधि ॥ ७ ॥

उत । वा । यः । नः । मर्चयात् । अनागसः । अरातिऽवा । मर्तः । सानुकः । वृकः ।

बृहस्पते । अप । तं । वर्तय । पथः । सुर्गं । नः । अस्य । देवऽवीतये । कृधि ॥ ७ ॥

उत वा अपि च हे बृहस्पते अरातीवामिमुखमागमनवान् सानुकः समुक्रितः ॥ सानु समुक्रितमिति
यास्कः । नि० २. २४ ॥ वृकः ॥ वृक आदानं । धनादीनामादाता यो मर्तं मन्थोऽनागसोऽपराधहीनात्तो
ऽस्मान् मर्चयात् । मर्चयतिर्हिंसाकर्म ॥ हिंस्यात् । तं मर्तं पथो विदिकान्मार्गादपवर्तय । निवर्तय । नोऽस्मा
कमस्य देववीतये । देवानां वीतिं सोमभक्षणमर्चयतीति देववीतयंज्ञः । अस्य देववीतयेऽस्य यज्ञाय
नोऽस्माकं मुगं सुष्ठु गतव्यं मार्गं कृधि । कृष । यज्ञानुष्ठानाय सुमतिं देहीत्यर्थः ॥

चातारं त्वा तनूनां हवामहेऽवस्पतरधिवक्तामस्मयुं ।

बृहस्पते देवनिदो नि बर्हय मा दुरवा उत्तरं सुममुन्नगन ॥ ८ ॥

चा॒तारं॑ । त्वा । त॒नूनां॑ । ह॒वाम॑हे । अ॒वऽस्य॑तः । अ॒धिऽव॑क्ता॒रं । अ॒स्मऽयुं॑ ।
बृ॒हस्प॑ते । दे॒वऽनि॑दः । नि । व॒र्हय॑ । मा । दुः॒ऽएवाः॑ । उ॒त्तऽत॑रं । सु॒म्भं । उ॒त् । न॒शन् ॥ ८ ॥

अवस्यतेः उपद्रवेभ्यः पारयितः । यद्वा अवसा रक्षणनापन्नः पारयितः हे बृहस्पते तन्मूनामंगानां पुत्रादीनां वा चातार पालयितारमधिवक्तामस्मासु पक्षपातिनाधिकं वक्तामस्मासु हविष्प्रदानक्षान् कामयमानं त्वां हवामहे । अस्मिन्कर्मण्याहुयामः । किंच देवनिदो देवनिदकानमुरान् निवर्हय । विनाशय । कुन्निवा दृष्टगमना दुर्वृत्तयः शत्रव उत्तरमुत्कृष्टतरं सुम्भं सुवं मा उत्तशान् । मा व्याप्तवन्तु ॥

त्वया॑ व॒यं सु॒वृधां॑ ब्र॒ह्मण॑स्पते॒ स्या॒र्हो वसु॑ म॒नुष्या॑ द॒दीम॑हि ।
या नो॑ दू॒रे त॒ऋतो॑ या अ॒रात॑योऽभि॒ संति॑ ज॒भया॑ ता अ॒न॒प्रसः॑ ॥ ९ ॥
त्वया॑ । व॒यं । सु॒ऽवृधां॑ । ब्र॒ह्मणः॑ । प॒ते । स्या॒र्हो । वसु॑ । म॒नुष्या॑ । आ । द॒दीम॑हि ।
याः । नः॑ । दू॒रे । त॒ऋतः॑ । याः । अ॒रात॑यः । अ॒भि । संति॑ । ज॒भय॑ । ताः । अ॒न॒प्रसः॑ ॥ ९ ॥

हे ब्रह्मणस्पते सुवृधा सुष्ठु वर्धयिष्या त्वया हेतुना वयं स्यार्हो स्पृहणीयानि वसु धनानि मनुष्या ॥ सुपां मुनुगिति चतुर्थीवङ्गवचनस्याकारः ॥ मनुष्येभ्यो दातुभ्य आददीमहि । शुक्लीमहे ॥ आडो दोऽनःखविहरण इत्यात्मनेपदं ॥ दूरे दूरदेशे या अरातयः याश्च तऋतोऽतिकेऽरातयो नोऽस्मानभि संति । अभि भवति अनप्रसः कर्महीनान् ता अरातीस्तान् शत्रून् जंभय । नाशय ॥ अभि नाशने चुरादिः ॥ अत्र निष्कं । त्वया वयं सुवर्धयिष्या ब्रह्मणस्पते स्पृहणीयानि वसुनि मनुष्येभ्य आददीमहि याश्च नो दूरे तऋतो याश्चातिकेऽरातयोऽदानकर्माणो वादानप्रज्ञा वा जंभय ता अनप्रसोऽप्र इति रूपनाम । नि० ३. ११. इति ॥

त्वया॑ व॒यमु॑त्त॒मं धी॑महे वयो बृ॒हस्प॑ते प॒प्रिणा॑ स॒स्त्रि॒ना यु॑जा ।
मा नो॑ दुः॒शंसो॑ अ॒भिदि॑प्सु॒री॒णत् प्र॑ सु॒शंसा॑ म॒तिभि॑स्तारि॒षीम॑हि ॥ १० ॥
त्वया॑ । व॒यं । उ॒त्त॒मं । धी॑महे । व॒यः । बृ॒हस्प॑ते । प॒प्रिणा॑ । स॒स्त्रि॒ना । यु॑जा ।
मा । नः॑ । दुः॒शंसः॑ । अ॒भिऽदि॑प्सुः । ई॒णत् । प्र॑ । सु॒शंसाः॑ । म॒तिऽभिः॑ । ता॒रि॒षीम॑हि ॥ १० ॥

हे बृहस्पते प्रप्रिणा ॥ पू पालनपुरणयोः । आदृगमहर्नेति किन्प्रत्ययः । क्वांसो यणादेशः ॥ कामानां पुरकेण सन्निना शुद्धेन युजा सहायेन त्वया हेतुनोत्तमं वयो हविर्लक्षणमन्नं वयं धीमहे । धारयामः ॥ धी धारणे । देवादिकः ॥ दुःशंसो दुःशंसनीयोऽभिदिप्सरभिर्दमितुमभिवितुमिक्तः पुरुषो नोऽस्माकं मा ईशत । मा ईशत । ईशरो मा भवतु ॥ ईश ईश्वर्यं । जित्यडागमः ॥ वयं मतिभिः सौधैः सुशंसाः शोभनशंसनोपेताः संतः प्रतारिषीमहि । प्रकर्षणे वर्धमहि ॥ ॥ ३० ॥

अ॒ना॒नुदो॑ वृ॒षभो॑ ज॒ग्मिरा॑ह॒वं नि॑ष्ट॒प्ता श॑त्रुं पृ॒त॒नासु॑ सा॒सहिः॑ ।
अ॒सि स॒त्य ऋ॑ण॒या ब्र॒ह्मण॑स्पत॒ उ॒ग्रस्य॑ चि॒दमि॑ता वी॒ऋह॑र्षि॒णः ॥ ११ ॥
अ॒न॒नु॒ऽदः । वृ॒षभः॑ । ज॒ग्मिः॑ । आ॒ऽह॒वं । निः॑ऽत॒प्ता । श॑त्रुं । पृ॒त॒नासु॑ । स॒सहिः॑ ।
अ॒सि । स॒त्यः । ऋ॑ण॒ऽयाः । ब्र॒ह्मणः॑ । प॒ते । उ॒ग्रस्य॑ । चि॒त् । द॒मि॒ता । वी॒ऋह॑र्षि॒णः ॥ ११ ॥

हे ब्रह्मणस्पते अनानुदः । अनु पश्चाद्दातीत्यनुदः । स यस्य नास्तीत्यनुदः । दातृतरगुह्य इत्यर्थः । अत एव वृषभः कामानां वर्धयता । आहवं ॥ आह्वयतेऽवेत्याहवो युवं । आहुि युहे । पा० ३. ३. ७३. इत्यप्रत्ययः संप्रसारणं च ॥ तयुजं जग्मिर्गता ॥ आदृगमहर्नेति किन्प्रत्ययः । लिङ्गुवावादाहवमित्यत्र षष्ठीप्रतिषेधः । शत्रुं

शांतयितारं निष्टप्ता । नितरां तस्य तापकः ॥ तुल्यत्वात्पृथीप्रतिपदः । निसस्तपतावनामिवने । पा० ८ ३ १०० ।
इति षत्वं । तादी च नितीति गतेः स्वरः ॥ पृतनासु संयामेषु सामहिः शत्रूणामभिभविता । एतादृशस्य सत्य-
सत्यपराक्रमः सत्यप्रज्ञो वासि । अणया अणस्य यावयितासि ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोः । व्यंतस्य क्तिपि गिर्नोपि
लोपो व्योर्वनीति वलोपः ॥ किंच उयस्य चित् औजस्विनोऽपि दमितोपशमयिता वीजुर्हर्षिणो बृहहर्षस्य
कामुकस्य नास्तिकस्य चिद्दमितसि ॥

अदेवेन मनसा यो रिपयति शासामुग्रो मन्यमानो जिघांसति ।

बृहस्पते मा प्रणक्तस्य नो वधो नि कर्म मन्युं दुरेवस्य गर्धतः ॥ १० ॥

अदेवेन । मनसा । यः । रिपयति । शासां । उयः । मन्यमानः । जिघांसति ।

बृहस्पते । मा । प्रणक्तस्य । नः । वधः । नि । कर्म । मन्युं । दुः । एवस्य । गर्धतः ॥ १० ॥

यः पुमान् अदेवेन देवानमन्यमानेन यद्वा आसुरवृत्तिविशिष्टेन मनसास्मान रिपयति । हिनस्ति ॥ दुर-
सुर्द्रविणस्युर्वपयति रिपयतीति निपातितः ॥ यथोयः पापचित्तो मन्यमान आत्मानं बह्म मन्यमानः पुमान्
शासामुग्रस्य शांसितारं । यद्वा अस्माकमाशसां । शर्मितृणामुग्र इति वा योजनीय । अस्मान जिघांसति
हंतुमिच्छति ॥ हन्तेः सत्यज्ज्ञानगमां सेनीति दीर्घः ॥ हे बृहस्पते तस्य वधः ॥ वध्यतेऽनेनेति वध आयुध ॥ नो
ऽस्मात्मा प्रणक्त ॥ पृची संपर्कं शमविकरणी । व्यत्ययनामागमः । चादिलोप इति न निघातः । व्यत्ययनायु-
दात्तः ॥ किंच दुरेवस्य दुष्टगमनस्य गर्धतो बलवतः । यद्वा दुष्टाभिमर्धवर्गं कुर्वतस्तस्य मन्यु क्रोधं ज्ञानं व-
नि कर्म । स्वप्नमादातिराकुर्मथ ॥

भरेषु हव्यो नमसोपसद्यो गन्ता वाजेषु सनिता धनंधनं ।

विश्वा इदुर्यो अभिदिप्स्वोऽमृधो बृहस्पतिर्वि ववहा रथो उव ॥ १३ ॥

भरेषु । हव्यः । नमसा । उपऽसद्यः । गन्ता । वाजेषु । सनिता । धनं । धनं ।

विश्वाः । इतः । अर्यः । अभिऽदिप्स्वः । मृधः । बृहस्पतिः । वि । ववहा । रथानऽउव ॥ १३ ॥

स बृहस्पतिभरेषु संयामेषु हव्यो योजुभिः स्वरचणार्थमाज्ञातव्यो नमसोपसद्यः सर्वनमसोपसदनीयः
किंच वाजेषु गन्ता । संयामेषु रत्नार्थं गमनशीलः । तथा धनं धनं सनिता संभक्ता दाता ॥ तुल्यत्वात्पृथीप्रतिपदः ।
तथार्यः स्वामी बृहस्पतिरभिदिप्स्वोऽभिभवन्तावतीर्विश्वा इत सर्वा एव मृधो हिमिकाः भेदा रथानि
युद्धे वेगेन परकीयान्नद्यानिव विववहा । विशेषण शिथिलीचकार । यद्वा रथशब्दार्थः । रथान् विववहं
लडर्थे लिट् ॥

तेजिष्ठया तपनी रक्षसंस्तप ये त्वा निदे दधिरे दृष्टवीर्ये ।

आविस्तक्तृष्व यदसंत उक्थ्यं बृहस्पते वि परिरापो अदेय ॥ १४ ॥

तेजिष्ठया । तपनी । रक्षसः । तप । ये । त्वा । निदे । दधिरे । दृष्टवीर्ये ।

आविः । तत् । कृष्व । यत् । असंत । ते । उक्थ्यं । बृहस्पते । वि । परिरापः । अदेय ॥ १४ ॥

हे बृहस्पते तेजिष्ठयातिशयेन तिमसा तपनी तापकारिण्या हेत्या रक्षसो राक्षसास्तप । तापय ।
राक्षसा दृष्टवीर्यं युद्धेषु वृष्टपराक्रमं त्वां निदे निंदाया विषय दधिरे । छतवतः । तां तापयति समन्वयः
ते त्वोक्थं सर्वैः प्रशंसनीयं यद्वीर्यमसंत पूर्वमासीत् तदधुनाविष्कृष्व । प्रकटीकृष्व । तेन च वीर्येण परिराप-
परिवदतो निंदकान्मुरान् अदेय । विशेषण बाधस्व ॥

बार्हस्पत्ये पशावेषां हविषोऽनुवाक्या । प्रदानानामिति खंडे सूचितं । बृहस्पते अति यदर्यो अर्हान्तमृत्विद्या उप वाचः सचते । आ० ३. ७. । इति ॥ एषेवाश्विनशस्त्रे परिधानीया । सूचितं । बृहस्पते अति यदर्यो अर्हादिति परिधानीया । आ० ६. ५. । इति ॥

बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु ।

यद्दीदयच्छर्वस ऋतप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चिचं ॥ १५ ॥

बृहस्पते । अति । यत् । अर्यः । अर्हात् । द्युऽमत् । विऽभाति । क्रतुऽमत् । जनेषु ।

यत् । दीदयत् । शर्वसा । ऋतऽप्रजात । तत् । अस्मासु । द्रविणं । धेहि । चिचं ॥ १५ ॥

ऋतप्रजात सत्येनोत्पन्न हे बृहस्पते अर्यः श्रेष्ठी ब्राह्मणः सर्वान् कामानतीत्य यद्रथवर्चसं तेजोऽर्हात् । पुत्रयेत् ॥ अर्हं पुत्रायां । नित्यडागमः ॥ जनेषु ब्राह्मणेषु युमत दीप्तियुक्तं क्रतुमत ज्ञानोपेतं यद्रथवर्चसं विभाति । विग्रेषेण दीप्यते । यच्च शर्वसा बलेन स्वाश्रयं जनं दीदयत् ॥ दीदयतिर्दीप्तिर्कर्म ॥ दीपयति । चिचं चायनीयं तद्रथवर्चसरूपं द्रविणमस्मासु धेहि । निधेहि ॥ यद्वा अर्यं उदारोऽपि त्वया दत्तं धनमतीवार्हात् । अर्हधीत । यच्च त्वदत्तं धनं जनेषु तव स्तोत्रं कुर्वीतेषु दीप्तियुक्तं कर्मसाधनं च विभाति यच्च धनं शर्वसात्ता दिसमृद्ध्या दीदयत् स्वाश्रयं दीपयति तादृशं धनमस्मासु धेहि ॥ तथा, च ब्राह्मणं । बृहस्पते अति यदर्यो अर्हादित्यतया परिदध्यान्तेजस्कामो ब्रह्मवर्चस्कामोऽतीव वाग्यान्ब्रह्मवर्चसमर्हति युमादिति युमादिव वै ब्रह्मवर्चसं विभातीति वीव वै ब्रह्मवर्चसं भाति यद्दीदयच्छर्वस ऋतप्रजातिति दीदायव वै ब्रह्मवर्चसं तदस्मासु द्रविणं धेहि चिचमिति चिचमिव वै ब्रह्मवर्चसं ब्रह्मवर्चसी ब्रह्मयगमी भवति । ऐ० ब्रा० ४. ११. । इति ॥ ॥ ३१ ॥

मा नः स्तेनेभ्यो ये अभि दुहस्पदे निरामिणो रिपवोऽन्नेषु जगृधुः ।

आ देवानामोहते वि व्रयो हृदि बृहस्पते न परः साम्नो विदुः ॥ १६ ॥

मा । नः । स्तेनेभ्यः । ये । अभि । दुहः । पदे । निरामिणः । रिपवः । अन्नेषु । जगृधुः ।

आ । देवानां । ओहते । वि । व्रयः । हृदि । बृहस्पते । न । परः । साम्नः । विदुः ॥ १६ ॥

हे बृहस्पते नोऽस्मान् स्तेनेभ्यः । श्वानमस्ति येष्विति स्तेनाश्चीराः । तेभ्यो मा दाः । तान् दर्शयति । ये चीरा द्रुहः प्राणद्रोहस्य पदे स्थाने निरामिणो नितरां रमणशीला रिपवो हिंसकाः संतोऽन्नेषु परकीयेष्वभिजागृधुः । अभिकांक्षति ॥ गृधु अभिकांक्षायां । लिटि रूपं ॥ ये च देवानां वि व्रयो विग्रेषेण वर्जनं ॥ व्री व्री इति धातू वर्जने वर्तते । य एवं विद्वान् दक्षिणां प्रतिगृह्णाति नैनं दक्षिणा व्रीणाति । तै० ब्रा० २. ५. १ । इत्येकस्य वर्जनार्थं दृष्टस्यापि वर्जनार्थत्वं ॥ तत् हृदि स्वकीये हृदय आ ओहते । आवर्हति । देवानां यागान् सुतीक्ष्णं न करवामिति मन्यते इति यावत् । तेभ्योऽस्मान् मा दा इति समन्वयः । ये पुमांसः साम्नः साममयात्त्वत्तः परः परस्तादन्यदत्कृष्टं साम यद्रथोघ्नं । साम वै रथोहति । न विदुः । न जानन्ति । किंतु सर्वं साधकं साम त्वामिव विदुषोऽस्मान् स्तेनेभ्यो मा दाः ॥

विश्वेभ्यो हि त्वा भुवनेभ्यस्परि त्वष्टाजन्तसाम्नःसाम्नः कविः ।

स ऋणचिदृणया ब्रह्मणस्पतिर्दुहो हंता मह ऋतस्य धर्तरि ॥ १७ ॥

विश्वेभ्यः । हि । त्वा । भुवनेभ्यः । परि । त्वष्टा । अजन्त । साम्नःऽसाम्नः । कविः ।

सः । ऋणऽचित् । ऋणऽयाः । ब्रह्मणः । पतिः । दुहः । हंता । महः । ऋतस्य । धर्तरि ॥ १७ ॥

हे ब्रह्मणस्पते त्वष्टा प्रजापतिर्विश्वेभ्यो भुवनेभ्यस्परि सर्वेभ्यो भुतजातेभ्य उत्कृष्टं त्वामजन्तं । अजीजनत् खनु । तत्स्त्वं साम्नः साम्नः सर्वस्यापि साम्नः कविः ॥ कु शब्दे । अथ हरिति इप्रत्ययः ॥ उच्चारयिता कर्तासि ।

यदा कविः क्रांतदर्शी त्वष्टा साम्नः साम्नः सर्वस्यापि साम्नः सरिण त्वामजीजनत । किंच स ब्रह्मणस्पतिर्महो
महान् अतस्य यज्ञस्य धर्तरि धारके यजमाने अणचित् सोतुकाममुणामिव चिनोतीति अणचित् । किंच
अणयाः पापरूपस्य अणस्य यावयिता पृथक्कृती च द्रुहः कर्मणो द्रोमधुरमुरस्य हता भवति ॥

तव श्रिये अजिहीत पर्वतो गवां गोचमुदमृजो यदंगिरः ।

इद्रेण युजा तमसा परीवृतं बृहस्पते निरपामौन्नो अरण्वं ॥ १८ ॥

तव श्रिये । वि । अजिहीत । पर्वतः । गवां । गोचं । उत्सृजः । यत् । अंगिरः ।

इद्रेण । युजा । तमसा । परिऽवृतं । बृहस्पते । निः । अपां । औन्नः । अरण्वं ॥ १८ ॥

अंगिर आंगिरस हे बृहस्पते गवामावारको वनेनाधिष्ठितः पर्वतस्तव श्रिय आश्रयणार्थं अजिहीत ।
विवृतद्वारतामगच्छत् । ततस्त्वं यद्यदा गोच ॥ इति च कथ्यचक्षति समूहार्थं च प्रत्ययः ॥ गवा समूहमुदमृजः ।
निरगमयः । तद्रेण युजा महायन युक्तस्य तमसा वृत्रासुरेण परीवृतं परितः आक्रांतमपामर्णवं स्थानभुत
मेघं शिरोज्जः । नितरामधोमुखमकार्षीः ॥

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता मूक्तस्य बोधि तनयं च जित्व ।

विश्वं तद्भद्रं यदवैति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १९ ॥

ब्रह्मणः । पते । त्वं । अस्य । यन्ता । सूऽउक्तस्य । बोधि । तनयं । च । जित्व ।

विश्वं । तत् । भद्रं । यत् । अवैति । देवाः । बृहत । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ १९ ॥

हे ब्रह्मणस्पते ब्रह्मणां स्तोत्राणामधिपते अस्य जगतो यता नियामकस्य मूक्तस्यास्मदीयमिदं ब्रह्मणस्पत्य
मूक्तं बोधि । बुध्यस्व । त्वं तनयं पुत्रपौत्रादिजलवण संतानं जित्व ॥ जिविः प्रीणनार्थः । लोटि रूप ॥ प्रीणय ।
भवादृशा देवा यदवैति रक्षति तत्तादृशं विश्वं सर्वं भद्रं कन्याः भवति । अतो वयं विदथेऽस्मिन्त्यञ्जं सुवीरा
शोभनपुत्रपौत्राः संतो बृहत्प्रभुतमिदं स्तोत्रं वदेम । वृयाम ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ६ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाद्यतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहंश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षभुपालसाम्राज्यधुरधरण सायणाचार्येण
विरचितं माधवीयं वेदार्थप्रकाशं ऋक्संहितामाष्ये द्वितीयाष्टकं पष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसित वेदा यो वेदभ्योऽश्विनं जगत ।

निर्ममे तमहं वदे विद्यातीर्थमहंश्वर ॥

अथ अश्विर्देवताविनियोगपुरःसरं सप्तमो व्याख्यायत ॥ गार्ग्यमदस्य द्वितीयमदस्य तृतीयऽनुवाकं
दश मुक्तानि । तत्रैकं मुक्तं व्याकृतं । सेमामिति पौडगर्चं द्वितीयं मुक्तं । अत्रानुक्रथ्यते । सेमा पौडगात्या त्रिष्टुप
द्वादशी च मैत्री चेति । मंडलद्रष्टा गुत्समद अयिः । द्वादशीपौडशी त्रिष्टुभी । त्रिष्टुभ्यनुदंश जगत् । ब्राह्म
णस्यत्वं हेतुमुक्तत्वात् तुह्यादिपरिभाषयदमादीनि त्रीणि मुक्तानि ब्राह्मणस्पत्यानि । अस्य मुक्तस्य द्वादशैद्री
इन्द्रदेवता । चण्डाद्ब्राह्मणस्पत्या च ॥ सामान्यविनियोगः पूर्वमेवोक्तः । विनियतं विनादवगतव्यः ॥

सेमामंविद्धि प्रभृतिं य ईशिषेऽया विधेम नव्या महा गिरा ।

यथा नो मीद्वान्स्तवते सखा तव बृहस्पते सीषधः सोत नो मतिं ॥ १ ॥

सः । इमां । अविद्धि । प्रऽभृतिं । यः । ईशिषे । अया । विधेम । नवया । महा । गिरा ।
यथा । नः । मीढान । स्तवते । सखा । तव । बृहस्पते । सीसंधः । सः । उत । नः । मतिं ॥ १ ॥

हे ब्रह्मणस्पते यस्त्वमीशिषे सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि स त्वमिमामस्रदीयां प्रभृतिं प्रकर्षेण भृतां क्षुति-
मविद्धि । प्राप्नुहि ॥ अवतः प्राप्तर्यस्य लोखेतद्वपं ॥ वयं च त्वामया अनया ॥ छांदसो वर्णक्षोपः ॥ नवया
भूतनया प्रत्ययया महा महत्या गिरा वेदरूपया क्षुतिलक्षणया वाचा विधेम । परिचरेम ॥ विधतिः परि-
चरणकर्मा ॥ उत अपि च नोऽस्माकं मध्ये मीढान सेक्ता क्षुतवर्षता । कर्तति यावत । तव सखा मित्रभूतः
मन यथा येन प्रकारेण यत्कामनया स्तवत । त्वां स्तौति । हे बृहस्पते बृहतो ब्रह्मणो मंत्रस्य स्वामिन् स त्वं
नोऽस्माकं मतिं तदभिमतं फलं सीपधः । सीपध ॥ छांदसं लुङि चक्षुतद्वपं ॥

यो नत्वान्यनमच्यो जसो तादर्दमन्युना शंबराणि वि ।

प्राच्यावयदच्युता ब्रह्मणस्पतिरा चाविशङ्गमुमतं वि पर्वतं ॥ २ ॥

यः । नत्वानि । अनमत । नि । ओजसा । उत । अदर्दः । मन्युना । शंबराणि । वि ।

प्र । अच्यवयत् । अच्युता । ब्रह्मणः । पतिः । आ । च । अविशत् । वमुऽमतं । वि । पर्वतं ॥ २ ॥

यो ब्रह्मणस्पतिर्नत्वानि नमनीयानि राक्षसादीन्योजसा बलेन न्यनमत । नितरामनमयत् । प्रह्वीभुतान्य-
करोत् । उत अपि च स ब्रह्मणस्पतिर्मन्युना मनुना क्रोधेन वा ॥ मन्युर्मन्यतर्दोऽप्रकर्मणः क्रोधकर्मणो वधक-
र्मणो वा । नि० १०. २९. । इति यास्कः ॥ शंबराणि ॥ मेघनामैतत् ॥ मेघान् व्यदर्दः । वर्षणार्थं विदारितवान् ॥
दृ विदारण इत्यस्मायङ्भुगंताङ्क्षुतद्वपं ॥ तदनंतरमच्युता अच्युतानि नैश्वल्येन मेघेऽवस्थितान्युदकानि प्रा-
च्यावयत् । प्रकर्षेणागमयत् । मेघान्निरगमयदित्यर्थः । तथा वमुमतं गोरूपधनवतं पर्वतं बलनाम्नासुरेण बल-
द्वारे पिधानार्थं निहतं शिलोच्चयं आ च अभिमुख्येन चेत ॥ चण्डश्चेदर्थः । समुच्चयार्थे तु चवायोगे
प्रथमेति पूर्वस्याच्चावयदित्यस्याद्युदात्तत्वं स्यात् अस्य च सर्वानुदात्तत्वं । चेदर्थं तु निपतियेयादिहंतेति निघा-
तप्रतिपधः सिध्यति ॥ व्याविशत् । विशेपेण प्रविशति । तदानीं तन्नोरूपं धनं प्राप्नोदित्यर्थः ॥

तद्देवानां देवतमाय कर्वमश्रुतृह्राप्रदंत वीळिता ।

उद्गा आजदभिन्नद्वल्लणा वलमगूहत्तमो व्यचक्षयत्स्वः ॥ ३ ॥

तत् । देवानां । देवऽतमाय । कर्व । अश्रुतृह्र । अग्रदंत । वीळिता ।

उत् । गाः । आजत् । अभिनत् । ब्रह्मणा । वलं । अगूहत् । तमः । वि । व्यचक्षयत् ।

स्वपरिति स्वः ॥ ३ ॥

देवानामिन्द्रादीनां मध्ये देवतमायातिशयेन दानादिगुणयुक्ताय ॥ पञ्चमे चतुर्थी ॥ ईदृशस्य ब्रह्मणस्पते-
स्तत्कृत्यं कर्तव्यं कर्म । किं पुनस्तदिति चेदुच्यते । दृह्रा दृढानि पर्वतादीन्यश्रुतृह्र ॥ अथ विमोचनप्रतिहर्षणयोः ॥
अस्य बलेन अथितानि विमोचयान्यभवन । तथा वीळिता संस्तभितानि दृढीकृतानि वृक्षादीनि ॥ वीळयतिश्च
वीळयतिश्च संस्तभकर्मणाविति यास्कः । नि० ५. १६. ॥ अग्रदंत । मृदून्यभवन ॥ अदतिर्मृदुभावकर्मा ॥ अपि च
स ब्रह्मणस्पतिर्वलेनापहता गा उदाजत ॥ अज गतिवपणयोः ॥ देवान्प्रत्युदगमयत् । तथा ब्रह्मणात्मीयेन मंत्रेण
वचं सर्वस्यावारकमसुरमभिनत । मंत्रस्य सामर्थ्यनाभित्सीत् । तदनंतरं बलेनोत्पादितं तमो ध्वंस्तमगूहत् ॥ गूह
संवरण ॥ गूढमदृश्यमकरोत् । तदनंतरं स्वरादित्यं व्यचक्षयत् । तमसो निराकरणेन तत्स्थमदर्शयत् ॥ वष्टिः
पञ्चातिकर्मा ॥

अशमास्यमवतं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभि यमोजसातृणत् ।

तमेव विश्वे पपिरे स्वर्दृशो बहु साकं सिसिचुत्समुद्रिणं ॥ ४ ॥

अश्रमऽआस्यं । अ॒वतं । ब्र॒ह्मणः । प॒तिः । मधु॑ऽध॒रं । अ॒भि । यं । अ॒जसा । अ॒नृ॒णत ।
तं । ए॒व । वि॒श्वे । प॒पिरे । स्वः॑ऽदृ॒शः । व॒हु । सा॒कं । सि॒सिचुः । उ॒त्सं । उ॒द्दि॒शं ॥ ४ ॥

ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणो मंत्रस्य पतिः पालयिता देवोऽऽमास्यमश्रमवहुदतरास्यं । यास्कस्त्वाह । अश्रमवत-
मास्यंदनवतं । नि० १०. १३. । इति व्यापनवतमासचनवतमिति तस्यार्थः । मधुधरं मधुमादयित्री उदकधारा
यस्य तादृशमवतमवन्तात्ततं विसृतं यं मेघमोजसा बलिनाभ्यतुणत ॥ उत्तुदिर हिमानादरयोः ॥ अहिमीत ।
वर्षणार्थमवधीदित्यर्थः । तमेव मेघं विश्वे सर्वे स्पर्द्धाः । स्वरादित्यः । तस्य सर्वधनो द्रष्टारो रश्मयः पपिरे ।
धर्मकालि पिबन्ति । मेघेन वृष्टस्योदकस्य पानात्तमेव पिबन्तीत्युच्यते । ते च रश्मयो वर्षामृतमृतं चनवतमुद्दि-
णमुदकवतं मेघं साकं सह युगपदेव बह्व सिंसिचुः । धर्मकालि यत्पीतं ततोऽपि बह्वतर महस्रगुणित
सिंचन्तीत्यर्थः ॥

स॒ना । ता । का । चि॒द्भु॒वना॒ भवी॑त्वा मा॒द्भिः । श॒रद्भि॒दुरो॑ व॒रंत॒ वः ।

अ॒यंतं॒ता च॒रतो॑ अ॒न्यद॑न्यदिद्या च॒कार॑ व॒युना॒ ब्र॒ह्मण॑स्पतिः ॥ ५ ॥

स॒ना । ता । का । चि॒त् । भु॒वना॒ । भवी॑त्वा । मा॒तऽभिः । श॒रत्ऽभिः । द॒रः । व॒रंत॒ । वः ।

अ॒यंतं॒ता । च॒रतः॑ । अ॒न्यत्ऽअ॒न्यत् । इ॒त् । या । च॒कार॑ । व॒युना॒ । ब्र॒ह्मणः॑ । प॒तिः ॥ ५ ॥

हे ऋत्विग्यजमाना वो युष्मदर्थं सना सनातनानि ता तानि का चित कानि चित ब्रह्मणस्पतिः प्रज्ञा
नानि भुवना भुवनानां ॥ मुपां मुनुगिति पञ्चा लुक् ॥ भुवनानामुदकाना भवीत्वा मात्याना दुरो द्वाराणि
माद्भिर्भाभिः ॥ पद्भिर्भ्यादिना मासगन्धस्य मास्भावः । म्वतवस्मासोपमां च त इत्यति । पा० ७ ४ ४८. ३ । इति
तत्त्वं ॥ शरद्भिः संवत्सरस्य वरंत । विवृण्वति । तत्काले वर्षणार्थं मेघद्वाराण्युत्पादयतीत्यर्थः । कानि पुनस्तानि ।
ब्रह्मणस्पतिर्या यानि वयुना ॥ ज्ञाननामैतत् ॥ ज्ञानानि संवविपयाणि चकार । कृतवान् । तदनंतरमयतता
अयतमानावप्रयत्नावुर्भा लोकां दास्य पुथिवी च अन्यदन्यदिता अन्यदन्यदेव पुथिवी वृष्टिजन दिव्यमुदक
दास्यदककार्यं हविर्लक्षणं पार्थिवमन्नं एव परस्परव्यतिहरिण चरतः । भुवन्ति ॥ चर गतिमचक्षणयोः ॥ ११ ॥

अ॒भिन॑स्यंतो अ॒भि ये त॒मान॑ऽनु॒निधिं॑ प॒णीनां॑ प॒रमं॑ गुहा॒ हितं॑ ।

ते वि॒द्वांसः॑ प्र॒तिच॑क्ष्यान्त॒ता पु॒न्यतं॑ उ॒ आ॒यन्त॑दु॒दीयुरा॑विर्गं ॥ ६ ॥

अ॒भिऽन॑स्यंतः । अ॒भि । ये । तं । आ॒नृ॒णुः । नि॒ऽधिं । प॒णीनां॑ । प॒रमं॑ । गुहा॒ । हि॒तं ।

ते । वि॒द्वांसः॑ । प्र॒तिऽच॑क्ष्यं । अ॒नृ॒ता । पु॒नः । य॒तः । उ॒ । इ॒ति । आ॒य॒न । त॒त । उ॒त ।

इ॒युः । आ॒ऽवि॒र्गं ॥ ६ ॥

गोसमूहे पणिभिरमुरैरपहंत सति पणीना स्थानं सरमाख्यया देवशून्या ज्ञात्या ब्रह्मणस्पतिना यथा
अगिरसस्तस्थानं प्राप्य गोसमूहं पणिभिर्निर्मिता सायास्य दृष्ट्वा अमुरनिवासस्थानं महन्तो द्रवितनायिका दग्धा
प्रायागच्छन् । तदेतद्द्रवितोच्यते । अभिनस्यंतोऽभितो गच्छतो यः अगिरसस्त निधि गोसमूहकूप निधान धन
परममुत्कृष्ट पणीना ॥ तृतीयार्थं पठि ॥ पणिभिर्गुहाया निर्हित स्थापितमभ्यानृणुः । अभिलव्यानागिरं । प्राप्त
वतः । विद्वांसोऽभिज्ञास्तऽगिरसोऽनुता अनृतान्यमुरैः कृता सायाः प्रतिचक्ष्य दृष्ट्वा आविशसाविष्टं प्रवेष्टुं यत
च यत एव स्थानादायन् आगच्छन् तत्स्थानं पुनरुदीयुः । उदगच्छन् । उत्कर्षणं प्राप्ताः ॥

अ॒नृ॒तावा॑नः प्र॒तिच॑क्ष्यान्त॒ता पु॒नरा॑त आ॒ तस्युः॑ क॒वयो॑ म॒हस्प॑थः ।

ते बा॒हुभ्यां॑ ध॒मि॒तम॑ग्निम॒शम॑न्ति॒ नकिः॑ वो अ॒न्यर॑णो ज॒हुर्हि॑ तं ॥ ७ ॥

ऋतऽवानः। प्रतिऽचक्ष्य। अनृता। पुनः। आ। अतः। आ। तस्युः। कवयः। महः। पयः।
ते। बाहुभ्यां। धर्मितं। अग्निं। अश्मनि। नकिः। सः। अस्ति। अरणः। जहुः। हितं॥ ७॥

ऋतावानः । ऋतमिति सत्यनामधेयं । तदंतः कवयः क्रांतदर्शिनः सर्वज्ञा अगिरसोऽनुता अनुतानि
प्रतिचक्ष्य पूर्वोक्तप्रकरणे दृष्ट्वा अतोऽस्मात्स्थानात् पुनराजिगमिषवो महस्यथो महतो मार्गान् प्रति आतस्युः ।
अवतस्यंर । अवतिष्ठमानाश्च ते बाहुभ्यां हस्ताभ्यां धर्मितं मंथनोत्पादितं प्रज्वालितमग्निमश्मनि पत्नीनां
निवासभूतिं शिलोच्चये जहृर्हि । दग्धं त्यक्तवंतः खनु । अरणोऽश्मयिता दाहनं दुःखकारी सोऽपि पुंर्वं तत्र
नकिरस्ति । न विद्यते । अविद्यमानमग्निं स्वसामर्थ्यादुत्पाद्य तत्र प्रचक्षिपुर्हित्यर्थः ॥

ऋतज्येन शिप्रेण ब्रह्मणस्पतिर्यत्र वष्टि प्र तदश्नोति धन्वना ।

तस्य साध्वीरिषवो याभिरस्यति नृचक्षसो दृश्ये कर्णयो नयः ॥ ८ ॥

ऋतऽज्येन। शिप्रेण। ब्रह्मणः। पतिः। यत्र। वष्टि। प्र। तत्। अश्नोति। धन्वना।

तस्य। साध्वीः। इषवः। याभिः। अस्यति। नृचक्षसः। दृश्ये। कर्णयो नयः ॥ ८ ॥

ऋतं सत्यमेव ज्ञा यस्य तेन क्षिप्रं पूणां विषेकण धन्वना धरणभूतेन धनुषा ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणो मैत्रस्य
पालयिता देवो यत्र यस्मिन्विषये वष्टि कामयते तत्प्राश्नोति । प्रकर्षेण व्याप्नोति । अश्नोतिर्व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥
तस्य धनुषः साध्वीः साधिकास्मा इषवो भवन्ति याभिरपुमिर्ब्रह्मणस्पतिरस्यति । राक्षसादीन् क्षिपति । कीदृ-
श्यस्ताः । नृचक्षसो नूनं पश्यतः । उपलक्षणमेतत् । सर्वज्ञस्य ब्रह्मणस्पतिर्दृश्ये दर्शनाय ज्ञानाय जाताः कर्णयो-
नयः श्रोत्रेन्द्रियेण यास्या संवभृता आकर्णकृष्टा वा बाणाः । ब्रह्मणस्पतिर्मन्त्रैरेव सर्वं साधयतीति भावः ॥

स संनयः स विनयः पुरोहितः स सुष्टुतः स युधि ब्रह्मणस्पतिः ।

चाक्षसो यद्वाजं भरते मती धनादित्सूर्यस्तपति तप्यतुर्वृथा ॥ ९ ॥

सः। संनयः। सः। विनयः। पुरःऽहितः। सः। सुऽस्तुतः। सः। युधि। ब्रह्मणः। पतिः।

चाक्षसः। यत्। वाजं। भरते। मती। धना। आत्। इत्। सूर्यः। तपति। तप्यतुः। वृथा ॥ ९ ॥

पुरोहितो देवेः पुरतोऽत्र स्थापितः स ब्रह्मणस्पतिः संनयः विद्विष्टानां मन्त्रैः संगमयिता भवति । विनयः
संगतानां विविधं नेता पृथक्कर्तापि स एव । तथा सुष्टुतः शोभनं स्तोत्रभिः स्तुतश्च भवति । तथा युधि संयामे
स स्तोत्राणामनुग्रहाय प्रादुर्भवतीति शेषः । यद्यदा चाक्षः ॥ चष्टेः क्षमतेर्वा ॥ सर्वस्य द्रष्टा सर्वसहो वा ब्रह्म-
णस्पतिर्वाजमज्ञं मती मननीयं प्रशस्तं धना धनं च स्तोत्राणामर्थाय भरते । विभर्ति । वृष्टिद्वारा पोषयति ।
आदित अनंतरमेव तप्यतुस्मापकः सूर्या वृथा । अनायासवचनमेतत् । अनायासेन तपति । दीप्यते । ब्रह्मणस्प-
तिना दत्तैरभिर्धनेद्य यज्ञस्य सिद्धत्वात् स्वयं केवलं हवीपि भुजान एव वर्तत इत्यर्थः ॥

विभु प्रभु प्रथमं मेहनावतो बृहस्पतेः सुविदचाणि राध्या ।

इमा सातानि वेन्यस्य वाजिनो येन जना उभये भुञ्जते विशः ॥ १० ॥

विऽभु। प्रऽभु। प्रथमं। मेहनाऽवतः। बृहस्पतेः। सुऽविदचाणि। राध्या।

इमा। सातानि। वेन्यस्य। वाजिनः। येन। जनाः। उभये। भुञ्जते। विशः ॥ १० ॥

विभु विभुभि व्याप्तानि प्रभु प्रभुणि प्रौढानि प्रथमं प्रथमानि मुख्यानि । एवंभूतानि मेहनावतो वर्षणवतो
वृष्टिप्रदस्य बृहस्पतेर्बृहतो संचक्ष्य पालयितुः संबन्धीनि सुविदचाणि ॥ विद्वा जामे । सुविदेः कचन । उ० ३. १०८. ॥

मुषु लब्धवानि ॥ सुविद्वं धनं भवतीति यास्कः ॥ राध्या राध्यानि सम्यक् साधनीयानि । प्राप्ताव्यानीति यावत् । इमा सातानीमानि धनानि वन्यस्य कमनीयस्य वाजिनोऽन्नवतो ब्रह्मणस्पतिः ॥ तृतीयार्थं पृष्टी ॥ ब्रह्मणस्पतिना दत्तानि । येन धनेनोभय उभयविधा जनाः स्तोतारो यजमानाश्च देवा मनुष्याश्च वा विशो निविष्टाः संतो भुजते । भोगान् लभते । तत्सर्वं ब्रह्मणस्पतिना दत्तमित्यर्थः ॥ १० ॥

योऽर्वो वृजने विश्वथा विभुर्महामु रणवः शर्वसा ववष्टिष्य ।

स देवो देवान्प्रति पप्रथे पृषु विश्वेद ता परिभृव्रह्मणस्पतिः ॥ ११ ॥

यः । अर्वो । वृजने । विश्वथा । विऽभुः । महाम् । कुं उति । रणवः । शर्वसा । ववष्टिष्य ।

सः । देवः । देवान् । प्रति । पप्रथे । पृषु । विश्व । इत् । कुं उति । ता । परिऽभुः ।

व्रह्मणः । पतिः ॥ ११ ॥

विश्वथा सर्वप्रकारेण विभुर्वाप्नो रणवो रमयिता स्तोत्रयो वा यो ब्रह्मणस्पतिरर्वो निरुष्ट वृजने वृजने हेतुभुते बलि वर्तमानं । दुर्वलमिति यावत् । महाम् महात्त च ॥ कादमो वर्णलोपः ॥ उभयविध स्तोतार शवसात्कीयेन बलिन ववष्टिष्य । वोदुमिच्छति । सर्वदा वहतीति यावत् ॥ वहते मनस्य लिख्यतद्रूप । पुरुष व्यत्ययः ॥ स देवो दानादिगुणयुक्तो देवान् प्रति सर्वेषां देवानां प्रतिनिधिः मन पृथ पप्रथे । अत्यत प्रथते । यशसा विस्तीर्णो भवतीति यावत् । यस्मादेवं तस्माद्विश्वेद् सर्वाण्येव ता तानि सर्वाणि भूतजातानि परिभु परिभवन् अभिभवन् वर्तते इति शेषः ॥

विश्वं सत्यं सघवाना युवोरिदापश्चन प्र मिनन्ति वतं वा ।

अच्छेद्व्रात्रह्मणस्पती हविर्नोऽन्नं युजैव वाजिनां जिगातं ॥ १२ ॥

विश्वं । सत्यं । सघवाना । युवोः । इत् । आपः । चन्न । प्र । मिनन्ति । वतं । वा ।

अच्छे । इन्द्राव्रह्मणस्पती इति । हविः । नः । अन्नं । युजाऽडव । वाजिनां । जिगातं ॥ १२ ॥

हे सघवाना । सघमिति धनेनाम । तद्वताव्रह्मणस्पती युवोरित युवयोरेव विश्व सर्व स्तोत्र सत्य यथार्थं । सुत्या यद्यद्गुणजातं प्रतिपाद्यते तत्सर्वं युवयोर्विद्यमानमेव न त्वारोपितमित्यर्थः । तथा चर्नित्यतपद द्वयसमुदायः । एकपदं त्वथापकमाप्रदायिक यनेव शब्दस्य पूर्वपदे न । आपश्च आपोऽपि । उपलक्षणमेतत् । एतदुपलक्षितानि सर्वाण्यपि भूतानि वा युवयोर्देत कर्म न प्रमिनन्ति । न हिमति ॥ मीड हिमाया क्रियादिकः । मीनातिर्निगम इति ह्रस्वत्व ॥ हे इन्द्राव्रह्मणस्पती नोऽस्माकं हविरच्छाभिमुख्येन जिगात । गच्छत । आगच्छ तमिति यावत् ॥ जिगातिर्गतिकर्मा । ज्ञाहोत्यादिकः ॥ तत्र दृष्टातः । युजैव वाजिना । युजा रथे नियुक्ता वाजिनां वेजनवतावश्वावत्त घामं प्रति यथा स्वयमेव शीघ्र गच्छतस्तद्वत् शीघ्रमागच्छतमित्यर्थः ॥ युजैवत्यत्र मुपां मुमुगिति प्रथमाद्विवचनस्याकारः । तृतीयाया हि संवकाच इति विभक्तकृदात्तत्वं ॥

उताग्निष्ठा अन्नु शृण्वन्ति वह्नयः सभेयो विप्रो भरते मती धना ।

वीरुड्वेषा अन्नु वणं ऋणमाददिः स ह वाजी संमिथे व्रह्मणस्पतिः ॥ १३ ॥

उत् । आग्निष्ठाः । अन्नु । शृण्वन्ति । वह्नयः । सभेयः । विप्रः । भरते । मती । धना ।

वीरुऽड्वेषाः । अन्नु । वणः । ऋणः । आऽददिः । सः । ह । वाजी । संऽड्वे । व्रह्मणः ।

पतिः ॥ १३ ॥

उत् अपि च आग्निष्ठा आशुतराः शीघ्रगामिनो वह्नयः ॥ अश्वनामेतत् ॥ वोढारो ब्रह्मणस्पतिरस्या अन्नु

शृण्वन्ति । अस्माभिः कृतं स्तोत्रमनुक्रमेण शृण्वन्ति । यद्वा ब्रह्मणस्पतिना कृतमनुशासनं शृण्वन्ति । अतस्ते तमस्मादीयं यज्ञं प्रापयन्ति श्रेयः । सभयः सभायां साधुः ॥ ढ० कंदमीति ढः ॥ विप्रो मेधावी अध्वर्युर्होता वा मती मत्या मननीयं स्तोत्रेण ॥ मुपां मुनुगिति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ धना हविर्लक्षणां धनानि तस्मै ब्रह्मणस्पतये भरति । विभर्ति । संपादयतीति यावत् । यद्वा स्तोत्रेण धनानि भरति । विभर्ति पोषयति । अतो वीरुद्वेषाः । वीरुन दृढान् प्रवल्गान् राजसादीन् द्वेषीति तादृशी ब्रह्मणस्पतिर्वशा वशाया योः ॥ मुपां मुनुगिति षष्ठा लुक् । अत्यक् इति प्रकृतिभावः ॥ ऋणमस्माभिर्यज्वभिः प्रदेयमवदानात्मकमनुक्रमेणादिरादाता भवत्विति श्रेयः । अवदानस्य ऋणत्वं च तत्तिरीयं विभर्च्येण वा जायते ब्रह्मचर्येण अध्वर्युः । ६. ३. १०. ५. । इत्यादिना स्पष्टमास्त्रातं । यद्वा अनुरागुण्ये । वशा वशस्य कामस्याभिलाषस्यानुगुणमादाता भवत्विति योज्यं । हगन्तः प्रमिद्वी । स खलु ब्रह्मणस्पतिः समिधे । संयति संगच्छति स्त्रिंशद्वाज्रतिभिर्देवा इति समिधो यज्ञः । तस्मिन्वाजी अन्नवान् । तस्माद्विष आदाता भवत्वित्यर्थः ॥

ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशं सत्यो मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः ।

यो गा उदाजत्स दिवे वि चाभजन्महीव रीतिः शर्वसासरत्पृथक् ॥ १४ ॥

ब्रह्मणः । पते । अभवत् । यथाऽवशं । सत्यः । मन्युः । महि । कर्मा । करिष्यतः ।

यः । गाः । उतऽआजत् । सः । दिवे । वि । च । अभजत् । महीऽइव । रीतिः ।

शर्वसा । असरत् । पृथक् ॥ १४ ॥

महि महत्कर्म करिष्यतो ब्रह्मणस्पतेर्मन्युर्मननसाधनो मंत्रः क्रोधो वा यथावशं यथाकामं सत्योऽवितथोऽभवत् । स यथा कामयते तथा करोतीत्यर्थः । यो ब्रह्मणस्पतिः पणिभिरपहता गा उदाजत् । उदगमयत् गृहाया निरगमयदित्यर्थः । स ब्रह्मणस्पतिर्देव युलोकाय तत्रत्यभ्यो देवभ्य इत्यर्थः । अभजत् । ता गा विभक्ताश्चाकरोत् । स च गोसमुहो महीव रीतिः । महती सुतिरिव ॥ रीड् स्रवणे ॥ यथा गंगादीनां स्रोतो विभक्तं सत् निम्नदेशाभिमुखं प्रसरति तथा शर्वसात्मोद्यन वनेन तत्तद्द्वगुहं पृथक् विभक्तोऽसरत् । अगच्छत् ॥

ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहा रायः स्याम रथ्योऽवयस्वतः ।

वीरेषु वीराँ उपं पृङ्गि नस्त्वं यदीशानो ब्रह्मणा वेपि मे हवँ ॥ १५ ॥

ब्रह्मणः । पते । सुऽयमस्य । विश्वहा । रायः । स्याम । रथ्यः । वयस्वतः ।

वीरेषु । वीरान् । उपं । पृङ्गि । नः । त्वं । यत् । ईशानः । ब्रह्मणा । वेपि । मे । हवँ ॥ १५ ॥

हे ब्रह्मणस्पते मंत्राधिपते सुयमस्य मुष्टु नियंतव्यस्य वयस्वतोऽन्नयुक्तस्य रायो धनस्य विश्वहा विश्वेषु सर्वेष्वहः सु रथ्योऽधिपतयः स्याम । भुयास्म । रथा एषां संतीति रथ्यः ॥ कंदसीवनिपाविति मत्वर्थीय ईकारः ॥ अपि च गोऽस्माकं वीरेषु वीर्याज्जातिष्वस्मदीयेषु पुत्रेषु वीरान् पुत्रान् त्वमुप पृङ्गि । संपृक्तान् कुर्व । उत्पादय ॥ पृची संपर्कं । रीधादिकं ॥ वयं पीत्रानपि लभेमहीति यावत् । ईशानः सर्वस्येश्वरस्त्वं ब्रह्मणा ॥ अन्नमामृतं ॥ हविर्लक्षणास्त्रेण सह मे हवँ मदीयं सुतिलक्षणाभाङ्गानं वेपि । कामयसे ॥ वी गतिप्रजननकांक्ष्यसन्वादानेषु ॥ अतो मयोक्तं कुर्वित्यर्थः ॥

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता सूक्तस्य बोधि तनयं च जिन्व ।

विश्वं तद्भद्रं यद्वन्ति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १६ ॥

ब्रह्मणः । पते । त्वं । अस्य । यन्ता । सुऽउक्तस्य । बोधि । तनयं । च । जिन्व ।

विश्वं । तत् । भद्रं । यत् । अर्वन्ति । देवाः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १६ ॥

हे ब्रह्मणस्पते यन्ता सर्वस्य जगतो नियन्ता त्वमस्य मुक्तसिद्धं मुक्तं ॥ क्रियायहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदा
नत्वास्तुर्लभ्यं पृथी ॥ बोधि । बुध्यस्व । बुद्ध्या तनयं पुत्रं चास्मभ्यं जित्वा । प्रेरय ॥ जिविः प्रीणनार्थः । अत्र
प्रेरणी वर्तते धातुनामनकार्यत्वात् ॥ यद्ब्रह्म कन्यायां देवाः सर्वं देवति रक्षति विषयं सर्वं तद्ब्रह्म च जित्विति शेषः ।
वयं च सुवीराः शोभनेर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरूपताः संतो बृहत् प्रौढ स्तोत्रं विदधे । विदति यष्टव्यतयास्मिन्दे
वान् जानन्तीति विदधो यज्ञः । तस्मिन् वदेम । वृयाम ॥ ॥ ३ ॥

इंधान इति पंचवर्चं तृतीयं मुक्तं गार्त्तमद् जागतं ब्राह्मणस्पत्यं । तथा चानुकात । इंधानः पंच जागत
त्विति । निगिको विनियोगः ॥

इंधानो अग्निं वनवद्धनुष्यतः कृतव्रत्सा शृणुवद्रातंहव्य इत ।

जातेन जातमति स प्र संमृते ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ १ ॥

इंधानः । अग्निं । वनवत् । वनुष्यतः । कृतव्रत्सा । शृणुवत् । रातंहव्यः । इत ।

जातेन । जातं । अति । सः । प्र । संमृते । ययं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ १ ॥

अपिमिंधानो ब्रह्मणस्पत्यैरागार्थमग्निं प्रज्वलयन्व्रजमानो वनुष्यतो हिमिष्यतो हिमां कर्तव्यो वा शत्रुन
नवत । वनुष्यत हिम्यात् ॥ वनुष्यतिर्हृतिर्कर्मति यास्कः । इदिति चार्थः ॥ कृतव्रत्सा । ब्रह्म स्तोत्रं कृतं येन स
तथोक्तः । रातंहव्यः । रातं दत्तं हव्यं हविर्वयं । एवभूतः सन शृणुवत् । वर्धते ॥ दृष्टोऽपि गतितुल्यः । अस्माक्य
ताक्षुडिः रूप ॥ तथा यजमानो जातेन पुत्रेण जपतं जनितामृतादित स्वस्य पौत्रमति प्रसभुते । अतीत्य भुग
प्रसरति । पौत्रमपि पश्यन् चिरकालं जीविदित्यर्थः ॥ संतयंङ्गुगतादित्येनात्मनेपद ॥ ययं यजमान ब्रह्मण
स्पतिः स्तोत्रहविषोः स्वीकरणेन युजं सखायं कृणुते । कुरुते । स समान एव भवतीत्यर्थः ॥

वीरिभिर्वीरान्वनवद्धनुष्यतो गोभी रयिं पप्रथद्वोधति त्मना ।

तोकं च तस्य तनयं च वर्धते ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ २ ॥

वीरिभिः । वीरान् । वनुवत् । वनुष्यतः । गोभिः । रयिं । पप्रथत् । बोधति । त्मना ।

तोकं । च । तस्य । तनयं । च । वर्धते । ययं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ २ ॥

स यजमानो वीरिभिर्वीरराक्षीयः पूर्ववदनुष्यतो हिमतो वीरान् शत्रुपुत्रान् वनवत् । वनुष्यत हिम्यात् ।
अपि च गोभिः सहितं धनं पप्रथत् । प्रथयति विस्तारयति ॥ प्रथयतं नृदि च कृतद्रुप ॥ तथा त्वना आत्मनैव
बोधति । सर्वं जानाति । अनन्याधीनज्ञानो भवतीत्यर्थः । किंच तस्य यजमानस्य तोकं पुत्रमनय ॥ विभक्ति
व्यत्ययः ॥ तनयस्तपुत्रश्च वर्धते । प्रवृद्धो भवति । यद्वा तोकं तनयं पुत्रं पौत्रं च ब्रह्मणस्पतिर्वर्धयति ॥ बुधिर
तर्भावितवर्णयोः द्रष्टव्यः । अन्यत्रत ॥

सिंधुर्न शोदः शिमीवाँ ऋषायतो वृषेव वधीरभि वध्योऽज्ञमा ।

अग्नेरिव प्रसितिनाह वर्तवे ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ३ ॥

सिंधुः । न । शोदः । शिमीवान् । ऋषायतः । वृषाऽडव । वधीन् । अभि । वधि । ओजसा ।

अग्नेऽडव । प्रसितिः । न । अहं । वर्तवे । ययं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ३ ॥

सिंधुः स्वदनगीना नदी चोदो न क्षयमानं कलं यथा भिनत्ति तथा शिमीवान् । शिमीति कर्मनाम ।
ब्रह्मणस्पतिः परिचरणात्मना कर्मणा युक्तो यजमान ऋषायतो हिमतः शत्रुन ओजसा वनेनाभिवधि ।
हनुर्मभितः कामयते ॥ वशं कातां ॥ इदमपरं निदर्शनं । वृषेव वधीन् । वधयो निष्पष्टमुक्ता निर्वोया

बलीवर्दाः । तान् यथा वृषा मेचनसमर्थः सवीर्यां वृषभोऽभिभवति तद्वत्कृणुभिभवतीत्यर्थः । अपि चासा वधिरिव प्रसितिः । प्रसीयते बध्यते नयेति प्रसितिर्ज्वाला ॥ पित्र वंधने । करणे क्लिप्त ॥ यथायेज्ज्वालाप्रतिह-
तप्रसरा एवमपि न वर्तते । वारयितुं निवर्तयितुं वा नैव शक्यते ॥ अहग्रब्दोऽवधारणे । वृणोतिरन्तर्भावित-
ग्यथात् वर्ततेवा तुमर्थं त्वेनप्रत्ययः । अन्यद्गत ॥

तस्मा अर्पेति दिव्या असृशतः स सत्वभिः प्रथमो गोपु गच्छति ।

अनिभृष्टतविपिहंत्योजसा ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ४ ॥

तस्मिं । अर्पेति । दिव्याः । असृशतः । सः । सत्वभिः । प्रथमः । गोपु । गच्छति ।

अनिभृष्टतविपिः । हन्ति । ओजसा । यं यं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ४ ॥

तस्मि यजमानाय दिव्या दिवि भवा वृष्टिलक्षणा आपोऽसृशतोऽसृशमाना अनिरुद्धाः सत्वोऽर्पेति ।
गच्छति प्राप्तवति ॥ अर्पेति रूपं ॥ तथा स यजमानः सत्वभिः । सत्वानः साधकाः परिचारकाः । तैः सहितः
प्रथमोऽन्विभ्यो यजमानभ्यः पूर्वभावी सन् गोपु गच्छति । गवादिधनं प्राप्नोतीत्यर्थः । किंच अनिभृष्टतविपिः ।
तविपीति बलनाम । अनिभृष्टा परिरवाधिता तविपी बलं यस्य तादृशः सन् आजमा बलिन हति शत्रून् ॥

तस्मा उद्विश्वे धुनयन्त सिंधवोऽच्छिद्रा शर्म दधिरे पुरुणि ।

देवानां सुम्ने सुभगः स एधते ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ५ ॥

तस्मिं । इत् । विश्वे । धुनयन्त । सिंधवः । अच्छिद्रा । शर्म । दधिरे । पुरुणि ।

देवानां । सुम्ने । सुभगः । सः । एधते । यं यं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ५ ॥

तस्मा इत् तस्मा एव यजमानाय विश्वे सिंधवः सर्वाः स्यंदनग्रीवा नद्यो धुनयन्त । चलयन्ति । एतदभीष्ट-
फलसिद्ध्यर्थं प्रवहन्तीत्यर्थः । तथा अच्छिद्रा अक्षिद्राणि क्षिद्रग्रहितानि संततानि पुरुणि वहन्ति शर्म शर्माणि
सुवार्जि दधिरे । तस्मा एव धारयन्त । यद्वा शर्मन्ति गृहनास । क्षिद्रग्रहितानि वहन्ति सदनानि धारयन्त । सुभगः
शोभनधनो देवानां सुम्ने देवः प्रप्ते सुखे वर्तमानः सन् एधते । वर्धते । शिष्टं स्पष्ट ॥ ४ ॥

अजुगति चतुश्च चतुर्थं मृक्तं गुत्समदस्यार्थं जागतं ब्राह्मणस्यत्य । तथा चानुक्रांतं । अजुगनुत्कर्मति ।
गतो विनियोगः ॥

अजुगच्छिंसो वनवद्धनुष्यतो देवयन्निदेवयन्तमभ्यसत् ।

मुप्रावीरिद्धनवत्पुत्सु दुष्टं यज्वेदयज्योर्वि भजति भोजनं ॥ १ ॥

अजुः । इत् । शंसः । वनवत् । वनुष्यतः । देवऽयन् । इत् । अदेवऽयन्तं । अभि । असत् ।

मुप्रावीरः । इत् । वनवत् । पृत्सु । दुस्तरं । यज्वा । इत् । अयज्योः । वि । भजति ।

भोजनं ॥ १ ॥

अजुगति आर्जवयुक्त एव । यद्वा अजतिः प्रसाधनकर्मा । स्तोत्राणां प्रसाधक एव शंसो ब्रह्मणस्पतिः स्तोत्रा
वनुष्यतो हिमतः शत्रून् वनवत् । वनुयात् हिम्यात् ॥ वनोतिर्हंतिकर्मण एतद्वत् ॥ तथा देवयन्निदेवं दाना
दिगुणयुक्तं ब्रह्मणस्पतिमात्मन इच्छन्नेव अदेवयन्तं तद्विपरीतं पुरुषमभ्यसत् । अभिभवत् ॥ असर्ज्येतद्वत् ॥ तथा
मुप्रावीरित ॥ अवन्तस्मृत्प्रादीणादिक ईकारप्रत्ययः ॥ मुपु प्रकर्षेण ब्रह्मणस्पतिस्तर्पयतिव पुत्सु पृतनासु संया-
मेपु दुस्तरं तरोतुमशक्यं वनवत् । हिम्यात् । तथा यज्वेत् ब्रह्मणस्पतिं हविषेष्टवानेव अयज्योरयज्वनो भोजनं
भोगसाधनं विभजति । विभक्तिं भजतेत्यर्थः ॥

यजस्व वीर प्र विहि मनायतो भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूये ।

हविष्कृणुष्व सुभगो यथासंस्मि ब्रह्मणस्पतेरव आ वृणीमहे ॥ २ ॥

यजस्व । वीर । प्र । विहि । मनायतः । भद्रं । मनः । कृणुष्व । वृत्रतूये ।

हविः । कृणुष्व । सुभगः । यथा । अस्मि । ब्रह्मणः । पतेः । अवः । आ । वृणीमहे ॥ २ ॥

अपिपराक्षीयं पुरुषं शास्ति । हे वीर विप्रपणं स्तुतीनां प्रेरकं सर्वं यजस्व । ब्रह्मणस्पतिं स्तुत्या पुत्रयः । मनायतो मन इव ग्रीष्मं प्रवर्तमानानं हिमकानं यद्वा अभिमन्यमानानं शत्रुन्मतिं प्रविहि । प्रकपेण युद्धार्थं गच्छ ॥ वी गत्यादिपु । कांदसो ह्रस्वः ॥ वृत्रतूये वृत्राणामावारकाणां शत्रूणां हिमं हतुंभुते संशंसि भद्रं कन्याणं धार्ष्ट्योपितं मनः कृणुष्व । कृणुष्व । ब्रह्मणस्पतेरनुग्रहान्तर्वैव जयौ भविष्यति । तथा ब्रह्मणस्पतये हविष्कृणुष्व । डाशादिकं कृणुष्व । कृणु । यथा त्वं सुभगः शोभनधनोऽस्मि । भवः ॥ अस्मेत्यडागमः ॥ ब्रह्मणस्पतयेऽगमं त्वं शोभनधनो भविष्यसीति यावत् । अपि च वयं ब्रह्मणस्पतेरवो रक्षणमाभिमुख्येन वृणीमहे । प्रार्थयामहे ॥

स इज्जनेन स विशा स जन्मना स पुत्रवाजं भरते धना नृभिः ।

देवानां यः पितरं स विवासति अहामना हविषा ब्रह्मणस्पतिं ॥ ३ ॥

सः । इत् । जनेन । सः । विशा । सः । जन्मना । सः । पुत्रः । वाजं । भरते । धना । नृभिः ।

देवानां । यः । पितरं । आऽविवासति । अहामनाः । हविषा । ब्रह्मणः । पतिं ॥ ३ ॥

यो यजमानः अहामनाः अहं मनसि यस्य तादृशः सन् देवानां पितरं पालयितारं ब्रह्मणस्पतिं हविषा चतुपुरोडाशादिनाविवासति । परिचरति ॥ विवासतिः परिचरणकर्म ॥ स इति स एव यजमानो जनेन जातिन सर्वेण लोकैर्वाजमन्नं भरते । विभक्तिं सभरति वा । स एव विशा प्रजया जन्मनाक्षीयेन वपुर्जनेन वाजं भरते । स एव पुत्रवाजोऽपि वाजं भरते । तथा नृभिर्नृभिर्नृभिः परित्यक्तधनं धनानि भरते । विभक्तिं संपादयति वा । ब्रह्मणस्पतिमिष्टवतो यजमानस्य सर्वतो जना अन्नधनयोः साधका भवतीति यावत् ॥

यो अस्मे हव्यघृतवद्भिर्विधत्तं तं प्राचा नयति ब्रह्मणस्पतिः ।

उरुष्यतीमहंसो रथाती रिपोऽहोश्चिदस्मा उरुचक्रिर्द्धुतः ॥ ४ ॥

यः । अस्मे । हव्यः । घृतवत्ऽभिः । अविधत् । प्रा । तं । प्राचा । नयति । ब्रह्मणः । पतिः ।

उरुष्यति । इ । अहंसः । रथाति । रिपः । अहो । चित । अस्मे । उरुऽचक्रिः । अद्धुतः ॥ ४ ॥

यो यजमानोऽस्मि ब्रह्मणस्पतये ॥ क्रियाग्रहणं कर्तुं शक्ति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी ॥ इमं ब्रह्मणस्पतिं घृतवद्भिर्गुह्यपन्तराभिधारणात्कन्याज्येनोपेतं हव्यं विभक्तिं विधत्तं । परिचरति ॥ विधं विधत्तं तादृशं । अयं परिचरणकर्मसु पठितः ॥ तं यजमानं ब्रह्मणस्पतिः प्राचा प्राचीनं वज्रं मांसं प्रणयति । प्रकृष्टफलं प्रापयति । अपि च ईमेन सहस्रं पापादुष्यति । रक्षति ॥ उरुष्यतो रक्षाकर्मति यास्कः ॥ तथा रिपो हिमं कादेनं रक्षति । अहोश्चित । अवृत्तं दारिद्र्यात् । यद्वा आगत्य हनुरपि रक्षति । अयं चास्मि यजमानायाद्धुतः । महत्तामेतत् । आश्चर्यभूतो महानं ब्रह्मणस्पतिरुचक्रिर्विस्तीर्णस्योपकारस्य कृता भवति ॥ ५ ॥

इमा गिर इति सप्तदशर्चं पचमं मूक्तं गुत्समदपुत्रस्य कर्मस्यार्चं गुत्समदस्य वा विष्टममर्चदत्तदेवताकं । तथा चानुक्रांतं । इमा गिरश्च्युता कुमो गात्समदो हि वादित्यमिति ॥ मूक्तविनयोगो निगिकः । आदित्यदेवताके पशी पुरोडाशस्थिमा गिर इत्येवानुवाक्या । अघोपोमात्रं खंडं सूचितं । इमा गिर आदित्यभ्यो घृतसूक्तं आदित्यास उरवो गभीराः । आ० ३. ८ । इति ॥

इ॒मा गिर॑ आ॒दित्ये॒भ्यो घृत॑सूः स॒नाद्राज॑भ्यो जु॒हो जु॒होमि॑ ।

शृ॒णोतु॑ मि॒त्रो अ॒र्य॒मा भ॒गो न॑स्तुविजा॒तो वरु॑णो द॒क्षो अंशः॑ ॥१॥

इ॒माः । गिरः॑ । आ॒दित्ये॒भ्यः । घृत॑सूः । स॒नात् । राज॑स॒भ्यः । जु॒हो । जु॒होमि॑ ।

शृ॒णोतु॑ । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । भ॒गः । नः॑ । तुवि॑स॒जातः॑ । वरु॑णः । द॒क्षः । अंशः॑ ॥१॥

आदित्येभ्योऽदितेः पुत्रेभ्यो राजभ्यो राजमानेभ्य ईश्वरेभ्यो वा मित्रादिभ्यो घृतसूधृतप्रसाविणीघृतं
ज्वरंतीरमा गिरः स्तितिलक्षणा वाचः स्नात्सर्वदा जुहो । वाङ्माभितत । वागिन्द्रियेण जुहोमि । प्रयच्छामि ।
करोमीति यावत् । यद्वा जुह्वयानीयेन घृतं वरंति वायूपाणि हवींषि जुहोमि । आदित्यानुद्दिश्य त्यजामि ।
मित्राणां पयोघृतादिक्षरणहेतुत्वं च य अचोऽधीति परमः कृत्वा अस्थित्यादिना तत्तिरीयं स्पष्टमाश्नातं । ते०
आ० २. १०. ९. । नोऽस्मदीयास्ता गिरौ मित्रादयः प्रत्येकं शृणोतु । ते च तत्तिरीयंऽष्टौ पुत्रासो अदितेरित्युपक्रम्य
स्पष्टमनुक्रांताः । मित्रश्च वरुणश्च धाता चार्यमा च अंशश्च भगश्च इन्द्रश्च विवस्वोऽथैत्येत इति । मित्रः प्रमीति-
स्त्रायकः । यद्वा सर्वेषां स्त्रिगुणः । अरीन यन्तति नियच्छतीत्यर्यमा । भगो भजनीयो देवः । तुवीति ब्रह्मनाम ।
ब्रह्मपु देशेष्वन्यद्व्यहार्थं प्रादुर्भूतः । वरुणविशेषणमेतत् । पापस्य निवारणाद्वरुणः । दक्षः समर्थः । एतच्चांशश्च
विशेषणं । एतं प्रत्येकं शृण्वंतु ॥

पूर्वाक्त एव पञ्चाविमं स्तोममिति पा वपाया याज्या । भुवितं च । इमं स्तोमं सक्रतवो मे अथ तिस्रो
भुमीधारयन् वीरुत यून । आ० ३. ८. । इति ॥

इ॒मं स्तोमं॑ सक्र॒तवो॑ मे अ॒द्य मि॒त्रो अ॒र्य॒मा वरु॑णो जु॒पंत॑ ।

आ॒दित्यासः॑ शुच॒यो धार॑पू॒ता अवृ॑जि॒ना अन॑व॒द्या अरि॑ष्टाः ॥ २ ॥

इ॒मं । स्तोमं॑ । सऽक्र॒तवः॑ । मे । अ॒द्य । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । वरु॑णः । जु॒पंत॑ ।

आ॒दित्यासः॑ । शुच॒यः । धार॑स॒पूताः॑ । अवृ॑जि॒नाः । अन॑व॒द्याः । अरि॑ष्टाः ॥ २ ॥

इमं मेऽस्मदीयं स्तोमं स्तोत्रं सक्रतवः समानकर्माणः समानप्रज्ञा वा मित्रादयोऽदेदानीं जुपंत । जुपंतं
संवतां । कीदृशास्ते । आदित्यासोऽदितेः पुत्राः शुचयो दीप्यमानाः । धारपुता उदकधाराभिरिव पुताः ।
निर्मला इत्यर्थः । अवृजिनाः । वृज्जी वर्ज्जने । अवर्जितारः । सर्वानुयाहका इत्यर्थः । अनवद्याः । अवदीन गह्वरीणि
पापिन रहिताः । अरिष्टाः किनाप्यहिंसिताः ॥

तस्मिन्नेव पर्णा त आदित्यास इति हविषोऽनुवाक्या । सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

त आ॒दित्यासं॑ उ॒रवो॑ ग॒भीरा॑ अ॒द॒व्यासो॑ दि॒प्संतो॑ भूर्य॒क्षाः ।

अंतः॑ पश्य॑न्ति वृ॒जि॒नोत॑ सा॒धु सर्व॑ राज॒भ्यः पर॑मा चि॒दंति॑ ॥ ३ ॥

ते । आ॒दित्यासः॑ । उ॒रवः॑ । ग॒भीराः॑ । अ॒द॒व्यासः॑ । दि॒प्संतः॑ । भूरि॑स॒ञ्ज्ञाः ।

अंत॑रिति॒ पश्य॑न्ति॒ वृजि॑ना । उ॒त । सा॒धु । सर्व॑ । राज॑स॒भ्यः । पर॑मा । चि॒त् । अंति॑ ॥ ३ ॥

त आदित्यासोऽदितेः पुत्रा उरवो महांतो गभीरा गांभीर्योपेता अदव्यासः शत्रुभिरहिंसिताः संतो
दिप्संतः शत्रून् दंभितुं हिंसितुमिच्छंतः ॥ दंभु दंभे । अस्मादिच्छासनि सगीवतंधेतीदभावपक्षे दंभ इक्षीतीकारः ।
दंभेर्हंनयनस्य जातिवाचकत्वात्सिद्धमिति सनः कित्त्वेऽनुनामिकलोपः ॥ तथा भूर्यक्षाः । भुरीणि ब्रह्मन्धीणि
चक्षुषि धेपां ते तथोक्ताः । ब्रह्मतेजसो वा ॥ ब्रह्मवीही सकथ्यन्तो रिति यच्च समासांतः ॥ एवंभूता आदित्या
अंतर्मध्ये प्राणिनां हृदि प्रेरकतया वर्तमानाः संतो वृजिना वृजिनानि पापानि उत अपि च साधु साधूनि

पुष्पानि च प्राणिभिः कृतानि पश्यन्ति । जानन्ति । परमा चित् परमाणं दूरदेशावस्थितान्यापि सर्वं सर्वान् वृक्षमानानि राजभ्यो राज्ञामीश्वराणामादित्यानामत्यंतिकं समीपं वर्तते इति शेषः ॥ कादिलोपो बह्वर्त्तकं त्वंतिकंशब्दस्य कादिलोपः ॥

साप्रिचित्ति कर्ता दीक्षणीयायामादित्यागस्य धारयंत इत्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये । अत एव भुवद्वज्-
वनपतिविशेषणविशिष्टादित्यागऽपि । तथा च दीक्षणीयायामिति खंडे मुच्यते । धारयंत आदित्यासो
अगरस्था इति द्वे एते एव भुवद्वजो भुवनपतिभ्यो वा । आ० ४. २. इति ॥

धारयंत आदित्यासो जगत्स्था देवा विश्वस्य भुवनस्य गोपाः ।

दीर्घाधियो रक्षमाणा असुर्यमृतावानश्चयमाना ऋणानि ॥ ४ ॥

धारयंतः । आदित्यासः । जगत् । स्थाः । देवाः । विश्वस्य । भुवनस्य । गोपाः ।

दीर्घऽधियः । रक्षमाणाः । असुर्यः । ऋतऽवानः । चयमानाः । ऋणानि ॥ ४ ॥

जगज्जगमं स्थाः स्थावरं च ॥ तिष्ठतेः कर्तर्यमुन ॥ एतद्भयविधं भुतत्रात धारयंतोऽवस्थापयतो देवा
दानादिगुणयुक्ता विश्वस्य भुवनस्य सर्वस्य लोकस्य गोपा गोपयितारो रक्षका दीर्घाधियो दीर्घानि धियः
कर्माणि क्षणानि वा येषां तादृगाः ॥ अन्येषामपि दृश्यते इति पूर्वपदस्य दीर्घः ॥ असुर्यः । असवः प्राणाः ।
तेन च तद्वत्तुमृता आपो लक्ष्यन्ते । अपां तद्वत्तुल्यं च कादोग्यं स्पष्टमास्ते । आपोमय प्राणः । का० उप० ६. ५. ४ ।
इति । असुमदकं ददातीत्यसुरो भेषः । तत्र भव भेषातर्वर्तमानमुदकं रक्षमाणाः । तत्तत्कालं वृष्यत्पादनाय
रक्षन्तः ॥ असुरशब्दाद्भव कंदमीति यत् ॥ ऋतावानः सत्यवतो यज्ञवतो वा ॥ कंदमीर्वाविनपाविता सत्यधीयो
वनिप । पूर्ववद्दीर्घः ॥ ऋणानि स्तोत्रभिरन्यथः प्रदेयानि चयमाना अपगमयतः ॥ यय गतो । मीवादिर्को
ऽनुदात्तेत ॥ एवगुणविशिष्टानुग्रहा वा अस्मदधीना भवत्विति शेषः ॥

विद्यामादित्या अवसो वो अस्य यदर्यमन्मय आ चिन्मयोभु ।

युष्माकं मित्रावरुणा प्रणीतो परि श्वभ्रेव दुरितानि वृज्यां ॥ ५ ॥

विद्यां । आदित्याः । अवसः । वः । अस्य । यत् । अर्यमन् । मये । आ । चित् । मयः । ऽभुः ।

युष्माकं । मित्रावरुणा । प्रऽणीतो । परि । श्वभ्राऽऽव । दुःऽदुरितानि । वृज्यां ॥ ५ ॥

हे आदित्याः अदितेः पुत्रा वो युष्माकमस्त्वावमः ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ इदं रक्षणं विद्या । लभेय । मयं
राक्षसादिभ्य आगते मति युष्मादीय रक्षण । चिच्छब्दार्थः । मयोभु मयमः मुखस्य भावयितुं च तदिदं
लभेयित्वन्वयः । हे अर्यमन् हे मित्रावरुणा युष्माकं प्रणीतावस्माद्विषये प्रकृष्टं नयनं मति श्वभ्रेव श्वभाणीव
स्थानुमयोग्यानि गतेर्वति स्थलानीव दुरितानि पापानि, परि वृज्या । परित्यजेय ॥ वृज्नी वृज्ने । वृज्ने कंद-
सीवि विकरणस्य लुक् ॥ ६ ॥

सुगो हि वो अर्यमन्मित्र पंथा अनृशरो वरुण साधुरस्ति ।

तेनादित्या अधि वोचता नो यच्छता नो दुष्परिहंतु गर्म ॥ ६ ॥

सुऽगः । हि । वः । अर्यमन् । मित्र । पंथाः । अनृशरो । वरुण । साधुः । अस्ति ।

तेन । आदित्याः । अधि । वोचत । नः । यच्छत । नः । दुःऽपरिहंतु । गर्म ॥ ६ ॥

हे अर्यमन् मित्र वरुण वो युष्माकं मुगः सुविन गतयोऽनुष्टुप् । अक्षरः कटक अक्षतरिति । तद्रहितः
साधुः साधकः शोभनो वा । एवंगुणविशिष्टः पथा मार्गोऽस्ति । विद्यते खलु । अतस्तेन पथास्मात् शोभन्

नयतेति शेषः । हे आदित्या नोऽस्माकमधिबोचत । अधिवचनं पक्षपातेन वचनं कुरुत । अपि च नोऽस्मभ्यं
द्रुप्परिहंतुं परिहंतुं विनाशयितुमशक्यं शर्मं मुखं यच्छत । दत्त ॥ दाण् दाणि । अपि पाघेत्यादिना यच्छादेशः ॥

पिपर्तुं नो अदिती राजपुत्राति द्वेषांस्यर्यमा सुगेभिः ।

बृहन्मित्रस्य वरुणस्य शर्मोप स्याम पुरुवीरा अरिष्टाः ॥ १ ॥

पिपर्तुं । नः । अदितिः । राजऽपुत्रा । अति । द्वेषांसि । अर्यमा । सुऽगेभिः ।

बृहत् । मित्रस्य । वरुणस्य । शर्म । उप । स्याम । पुरुऽवीराः । अरिष्टाः ॥ १ ॥

राजपुत्रा राजानो राजमाना मित्रादयः पुत्रा यस्यास्तादृश्यादितिरदीना अखंडनीया वा देवी नो
ऽस्मान् द्वेषांसि द्वेषाणि रक्षांस्यति पिपर्तुं । अति पारपत्यु । अतिक्रम्य तद्गृहितं देशं प्रापयस्वित्यर्थः । अर्यमा
च सुगेभिः मुहु गतशर्मोर्गंरक्षाम्पारयतु । अपि च वयं पुरुवीरा बह्वभिर्वीरैः पुत्रादिभिरुपेता अरिष्टाः
कनाप्यहिंसिताय संतो मित्रस्य वरुणस्य च बृहत्परिवृढं शर्मं मुखमुपस्याम । उपगता भवंम ॥

पूर्वांक्तिं पश्यां तिस्रो भूमोरिति पुरोडाशस्य याज्या । सुत्रं पूर्वमेवोदाहृतं ॥

तिस्रो भूमीधारयन् चीरुत द्यून्तीणि व्रता विदथे अंतरेषां ।

ऋतेनादित्या महि वो महित्वं तदर्यमन्वरुण मित्र चारु ॥ ८ ॥

तिस्रः । भूमीः । धारयन् । चीन । उत । द्यून् । चीणि । व्रता । विदथे । अंतः । एषां ।

ऋतेन । आदित्याः । महि । वः । महिऽत्वं । तत । अर्यमन् । वरुण । मित्र । चारु ॥ ८ ॥

तिस्रो भूमीः । अत्र भूमिशब्दो लोकत्रये वर्तते । यो द्वितीयस्यां तृतीयस्यां पृथिव्यामित्यत्र यथा पृथिवी-
शब्दः । भुव्यंतरिक्षस्वर्गोऽस्तीन लोकान् आदित्या धारयन् । वृष्टिप्रदानादिना धारयति । उत अपि च द्यून्
दीपान् तत उपरितनान् महारादिकानपि चीन लोकान् धारयति । यद्वा दीपान् अपि वायुं सूर्यं च धार-
यति । अपि चैषामादित्यानां विदथे यज्ञेऽतमं ध्ये चीणि व्रता मवनत्रयनिष्पाद्यानि चीणि कर्माणि संति ।
यद्वा एषां लोकानामतमं ध्ये विदथे यज्ञे निमित्तभुते संति एषामादित्यानां चीणि कर्माणि रसादानधारण-
विमर्जनलक्षणानि संति । उत्तरोऽर्धचः प्रत्यक्षकृतः । हे आदित्याः ऋतेन मत्त्वेन यज्ञेन वा महि महत् प्रभुतं
वो युष्माकं महित्वं महत्त्वं यन्महाभाग्यं हे अर्यमन् वरुण मित्र तन्महाभाग्यं चारु । शोभनं सर्वोत्कृष्टमित्यर्थः ॥

ची रोचना दिव्या धारयन्त हिरण्ययाः शुचयो धारपूताः ।

अस्वप्नजो अनिमिषा अदव्या उरुशंसा ऋजवे मर्त्याय ॥ ९ ॥

ची । रोचना । दिव्या । धारयन्त । हिरण्ययाः । शुचयः । धारऽपूताः ।

अस्वप्नऽजः । अनिमिषाः । अदव्याः । उरुऽशंसाः । ऋजवे । मर्त्याय ॥ ९ ॥

ची रोचना चीणि रोचनानि रोचमानान्यादीनि तत्रास्मि दिव्या दिव्यानि दिविभवानि धारयन्त ।
आदित्या अवास्थापयन् । किमर्थं । ऋजवे ऋजोकाय स्तोत्राणा मर्त्याय मनुष्याय भोगमिद्वार्यमिति यावत् ।
कीदृशा आदित्याः । हिरण्ययाः । हिरण्यया हिरण्यालंकृतसर्वांगाः । यद्वा हितरमणीयवेषाः । शुचयो दीप-
मानाः । धारपूता उदकधारया जालिता इव निर्मलाः । अस्वप्नजोऽसंज्ञातम्यप्राः ॥ मुपां मुनुगिति जसः
मु ॥ अपर आह । अस्वप्नजोऽस्वपन्तो विगतनिद्राः ॥ स्वपितुपोर्नजिङ्गति नजिहप्रत्यय इति तदेतत्पदकारं
स्थानभिमतं ॥ अनिमिषा निमेषरहिताः । अदव्या असुरादिभिरहिंसिताः । उरुशंसा उरुभिर्बहुभिः शंसनी-
याः स्तोत्रयाः । एवगुणविशिष्टा आधारयतेत्यन्वयः ॥

त्वं विश्वेषां वरुणामि राजा ये च देवा असुर ये च मर्ताः ।

शूतं नो रास्व गरदो विचक्षेऽश्यामायूषि सुधितानि पूर्वा ॥ १० ॥

त्वं विश्वेषां वरुण । असि । राजा । ये । च । देवाः । असुर । ये । च । मर्ताः ।

शूतं । नः । रास्व । गरदः । विचक्षे । अश्याम । आयूषि । सुधितानि । पूर्वा ॥ १० ॥

हे असुर शूतं वरुण त्वं विश्वेषां सर्वेषां राजासि । केषां । ये च देवा देवजनानां ये च मर्ता मरु-
तधर्माणो मनुष्याः । तेषामित्यर्थः । अतस्त्वं नोऽस्मभ्यं शत गरदः शतसंख्याकान् संवत्सरान् विचक्षे विश्वेषां
दर्शनाय रास्व । प्रयच्छ ॥ रा दानि । व्यत्ययनात्मनोपदं ॥ वयं च पूर्वा पूर्वदेवैः सुधितानि मुषु हितानि शत
संवत्सरलक्षणाभ्यामुपयस्याम । व्याप्नुयाम ॥ सुधितवसुधितनमधितधिष्णधिपीय जित निपात्यते । गतिरनंतर
इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । पूर्वा । मुषा मुनुगति तृतीयाया डादिशः ॥ ॥ ७ ॥

आदित्यदेवतकिं पर्णा न दक्षिणेत्येषा हविषो याज्या । तिस्रो भुमीधारयन्वीकृत द्युन न दक्षिणा वि-
चिकिते न सव्या । आ० ३. ८ । इति ॥

न दक्षिणा वि चिकिते न सव्या न प्राचीनमादित्या नोत पश्चा ।

पाक्या चिद्धसवो धीर्या चिद्युष्मानीतो अभयं ज्योतिरश्या ॥ ११ ॥

न । दक्षिणा । वि । चिकिते । न । सव्यः । न । प्राचीनं । आदित्याः । न । उत । पश्चा ।

पाक्या । चित् । वसवः । धीर्या । चित् । युष्माऽनीतः । अभयं । ज्योतिः । अश्या ॥ ११ ॥

हे आदित्याः दक्षिणा दक्षिणो भागो न विचिकिते । सव्या न विज्ञायते । सव्या सव्यो वामभागोऽपि न
ज्ञायते ॥ उभयत्र मुषा मुनुगति सोराजादिशः । तथा प्राचीनं पुरस्तादपि न ज्ञायते ॥ विभाषाचरदिकस्मि-
यामिति स्वार्थं खः ॥ उत अपि च पश्चा पश्चात् पुष्टभागोऽपि न ज्ञायते । नैशेन तममात्रतयात् आतरादज्ञा-
नाद्वा ॥ पश्च पश्चा च कृदसि । पा० ५ ३. ३३ । इति निपात्यते ॥ किं वदन्ना । पाक्या चित् । पाक्यः पाक्यो
ऽपरिपक्वज्ञानोऽपि ॥ दुपचप पृक्त । कृद्वहोर्ण्यत् । तिस्रस्वरित ॥ धीर्या चित् धीरं जेतयत्येन भवो धीर्य-
कतिरः ॥ भवे कृदसीति यत् । कातरोऽपि ॥ उभयत्र मुषां मुनुगत्याकारः ॥ हे वसवो वामयितार आदित्या
युष्मानीतो युष्माभिर्नीतः शोभनेन मरिगेण प्रापितः सन् अभयं भयरहितं ज्योतिः सोरं तत्र आतर वा
ज्ञानात्मकमश्या । प्राप्नुयां ॥

यो राजभ्य ऋतनिभ्यो ददाश यं वर्धयति पुष्टयश्च नित्याः ।

स रेवान्याति प्रथमो रथेन वसुदावा विदथेषु प्रशस्तः ॥ १२ ॥

यः । राजऽभ्यः । ऋतनिऽभ्यः । ददाश । यं । वर्धयति । पुष्टयः । च । नित्याः ।

सः । रेवान । याति । प्रथमः । रथेन । वसुदावा । विदथेषु । प्रऽशस्तः ॥ १२ ॥

यो यजमानो राजभ्यो राजमानेभ्य ऋतनिभ्य ऋतस्य सत्यस्य वा नेतृभ्य आदित्येभ्यो ददाश । चरुपुरो
होशादिकं ददाति । यं यजमानं पुष्टयः पोषका नित्याः शाश्वता आदित्याश्च वर्धयति । स यजमानो रेवा
न्यनवान् प्रथमः पथितः प्रख्यातः वसुदावा वसुना धनानां दाता सन् प्रशस्तः सर्वं प्रशस्यमानो विदथेषु
वेदेषु लब्धव्येषु गुह्येषु रथेन वाहनं याति । गच्छति ॥

शुचिरपः सृयवसा अदथ उप शेति वृद्धवयाः सुवीरः ।

नकिष्टं प्रत्यतिं न दूराद्य आदित्यानां भवन्ति प्रणीतो ॥ १३ ॥

शुचिः । अ॒पः । सु॒ऽय॒वसाः । अ॒द॒व्यः । उ॒प । स्ते॒ति । वृ॒ह॒ऽव॒याः । सु॒ऽवी॒रः ।
न॒किः । तं । म॒न्ति । अ॒न्ति॒तः । न । दू॒रात् । यः । आ॒दि॒त्यानां । भ॒व॒ति । प्र॒ऽनी॒तौ ॥ १३ ॥

स यजमानः शुचिर्दीप्यमानः शुद्धो वा अदव्यः सपत्निरबाधितो वृहवयाः प्रभुतातः सुवीरः शोभनपुत्रश्च सन् सुयवसाः शोभनसस्यान्यपो वृष्टिर्नक्षत्राण्युदकान्युपक्षेति । उपनिवसति । सर्वदा सुसस्यानामपां समीपे निवसतीत्यर्थः । तथा नकिर्न च तं प्रति हिंसयंतितो न अंतिकात्मसीपदेशाच्च दूराद्विप्रकृष्टाच्च देशादागता बाधकाः ॥ अंतिकस्य तमि कादिक्षीप इति क्षीपः ॥ यो यजमान आदित्यानामदितेः पुत्राणां मित्रादीनां प्रणीतौ प्रकृष्टे नयने प्रापणे भवति वर्तते स इति पूर्वच. संबंधः ॥

अ॒दिते॒ मि॒त्रं व॒रु॒णो॒त मृ॒ळ॒ य॒ज्ञो व॒यं च॒क्र॒मा क॒क्षि॒दागः ।
उ॒र्व॒श्या॒मभ॒यं ज्योति॑रि॒दु॒ मा नो दी॒र्घा अ॒भि न॒श॒न्तमि॒म्राः ॥ १४ ॥
अ॒दिते॒ । मि॒त्रं । व॒रु॒ण । उ॒त । मृ॒ळ॒ । य॒त् । वः । व॒यं । च॒क्र॒म । क॒त् । चि॒त् । आ॒गः ।
उ॒रु॒ । अ॒श्यां । अ॒भयं॒ । ज्योति॑ः । इ॒दु॒ । मा । नः । दी॒र्घाः । अ॒भि । न॒श॒न् । तमि॒म्राः ॥ १४ ॥

उत अपि च हे अदिते मित्रं वरुण ॥ आमंत्रिते पूर्वमवितमानवदिति पूर्वपूर्वस्यामंत्रितस्यावितमानवज्ञावात् सर्वेषां पाशकमामंत्रितस्यैवायुदात्तत्वं ॥ ययं प्रत्येकं मृळ । अस्माकमुपरि दयां कुरु । रक्षेत्यर्थः । यत् यद्यपि वयं वो युष्माक कक्षित किंचिदागोऽपराधं चक्रम । अकर्म । तथापि मुक्तित्यर्थः । हे इन्द्र परमेष्ठ्योपेतादित्य उरु विस्तीर्णमभयं भयराहितं ज्योतिस्त्वदीयं प्रकाशं ज्ञानात्मकं वाश्यां । अहं प्राप्नुयां । दीर्घा विसृतास्त्रिमस्त्रास्तमसा युक्ता निशाः ॥ ज्योत्स्नातमिस्त्राशृगिणा । पा० ५. २. ११४. इति निपात्यते ॥ ता नोऽस्मान् माभिनशन । माभिमुख्येन व्याप्नुवन्तु ॥

उ॒भे अ॒स्मै पी॒पय॑तः समी॒ची दि॒वो वृ॒ष्टिं सु॒भगो॒ नाम पु॒ष्यन् ।
उ॒भा क्ष्या॑वा॒जय॑न्त्याति॒ पृ॒त्सू॒भाव॑र्धो भवतः सा॒धू अ॒स्मै ॥ १५ ॥
उ॒भे इति॑ । अ॒स्मै । पी॒पय॑तः । समी॒ची इति॑ सं॒ऽई॒ची । दि॒वः । वृ॒ष्टिं । सु॒भगः । नाम॑ । पु॒ष्यन् ।
उ॒भा । क्ष्या॑ । आ॒ऽज॒यन् । या॒ति । पृ॒त्सु॒ । उ॒भौ । अ॒र्धौ । भ॒वतः॒ । सा॒धू इति॑ । अ॒स्मै ॥ १५ ॥

य आदित्यानां भवति प्रणीतावति व्यवहितोऽप्यवेदशब्देन परामृश्यते । अस्मै यजमानाय समीची संगच्छमाने उभे यावापृथिव्या पीपयतः । प्याययतः । कामान्वर्धयतः ॥ प्यायी वृद्धौ । अस्माग्यंताच्छादसो जुहूः । व्यत्ययेन तसस्मादादेशाभावो धातोः पीभावश्च ॥ स च सुभगः शोभनधनो दिवो बुल्लोकादागतो वृष्टिं पुष्यन् वर्धयन् भवति । नामिति प्रसिद्धित्वात् । किंच पृत्सु पृतनासु संयामेष्वाजयन् शत्रूनामिमुख्यनाभिभवन् उभा क्ष्यावुभौ निवासी ॥ क्षयति निवसत्यस्मिन्निति क्षयो निवासस्थानं । पुंसि संज्ञायां घः प्रायेणैत्यधिकरणे घः । क्षयो निवास इत्यायुदात्तत्वं ॥ तौ परिरनाकांतं स्वकीयं निवासस्थानं आत्मनापहतं परकीयं निवासस्थानं च याति । गच्छति । तथास्मै यजमानायोभावर्धो जगतो भार्गो चराचरात्मको मर्त्यामर्त्यात्मको वा साधू साधको भवतः ॥

या वो मा॒या अ॒भि॒दुहे॑ यज॒त्राः पा॒शा आ॒दि॒त्या रि॒पवे॑ वि॒चृ॒ताः ।
अ॒शीव॑ ताँ अ॒ति॒ येषं॑ र॒थेना॑रि॒ष्टा उ॒रावा॑ श॒र्मन्स्या॑म ॥ १६ ॥
याः । वः । मा॒याः । अ॒भि॒ऽदुहे॑ । यज॒त्राः । पा॒शाः । आ॒दि॒त्याः । रि॒पवे॑ । वि॒ऽचृ॒ताः ।
अ॒शी॒ऽइ॒व । ता॒न् । अ॒ति॒ । ये॒षं । र॒थेन॑ । अ॒रि॒ष्टाः । उ॒रौ । आ॒ । श॒र्मन् । स्या॑म ॥ १६ ॥

हे यज्ञवा यष्ट्या आदित्या वो युष्माकं या माया अभिद्रुहेऽभिद्रोहं कुर्वते राक्षसादये निर्मिताः ये च पाशा रिपवे शत्रवे विचृत्ताः ॥ सृती हिंसामंघनयोः । प्रसारिता इत्यर्थः । ताम्पाशान् मायाय रथेनातिथय । अतीत्य प्रयतयं । अतिरयमित्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । अश्वीव । यथा गोभनायः कश्चित्पुरुषो दूस्तराभ्यांगान् शीघ्रमतिक्रामति तद्वत् ॥ येषु प्रयत्ने भौवादिकोऽनुदात्तः । कांदसो लङ् । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ तथा वयम-
रिष्टाः शत्रुभिरहिंसिताः संत उरौ विस्तीर्णाः शमनं ॥ शमेति गृह्णाम ॥ त्वया इत्ते सुखे गृहे वा आ समतात
स्याम । वर्तमाना भवेम ॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदावू आ विदं नृन्मापेः ।

मा रायो राजन्सुयमादवं स्यां बृहद्वदेम विदये सुवीराः ॥ १७ ॥

मा । अहं । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदावू । आ । विदं । नृन् । आपेः ।

मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अवं । स्यां । बृहत् । वदेम । विदये । सुऽवीराः ॥ १७ ॥

हे वरुण मघोनो धनवतः प्रियस्थानुकूलस्य भूरिदावो भूरबृहलस्य दातुराहस्याह मा आविद । माविद-
यानि । आविदं विज्ञापनं मा करवाणि । किं तदनुवय । आपेक्षितः शुन शुन्य दारिद्र्य ॥ वर्तनोपकादमः ॥
यद्वा शुनं गतं प्राप्तं दारिद्र्यं ॥ दुःस्त्राश्च गतिवृत्त्योः । शीदितो निप्रायामितोऽप्रतिपदः । यत्रादित्यात्मप्र-
सारणं । अर्पितयेति नकारः । वृषादित्यादायुदात्तत्वं ॥ एतद्वत् भवति अमदीयाः पुत्रादयः बुधिता इति
प्रभुप्रभुसमीपेऽभिधाय याचमानो मा भुवमिति । हे राजन् सुयमात् । मुष्टु नियम्यतेऽनन पुरुषो गृह इति
सुयमः ॥ ईषदुःमुज्ज्वितं खल ॥ तादृशाद्रायो धनाभावस्था । अवयुष्य स्थितो मा भुव । वय सुवीराः गोभन-
पुत्रा विदये यज्ञे गृहे वर्तमानाः मतो बृहत् प्राढ स्तोत्रं वदेम । उच्चारयाम ॥ ॥ ८ ॥

इदमथिकादशर्चं पष्ठं मुक्ते । अचानुकस्यते । इदमकादश वारुणमिति । पुर्वमुक्ते कुर्मो गार्त्समदो हि
वैद्युक्त्यादस्योत्तरस्य च कुर्मो गृत्समदो वा क्षपिः । विष्टुप कदः । वरुणो देवता । विनियोगो निगिक । अत्र
कचिदाहः । इदमकादशर्चं तु वारुणं भयपापनुत् । अणदारिद्र्यदुःस्वप्ननाशनं निति शुशुम् । अश्विधा० १
२५. १. इति ॥

इदं कवेरादित्यस्य स्वराजो विश्वानि सांत्यभ्यस्तु महा ।

अति यो मंद्रो यज्ञथाय देवः सुकीर्तिं भिक्षो वरुणस्य भूरः ॥ १८ ॥

इदं । कवेः । आदित्यस्य । स्वऽराजः । विश्वानि । संति । अभि । अस्तु । महा ।

अति । यः । मंद्रः । यज्ञथाय । देवः । सुऽकीर्तिं । भिक्षो । वरुणस्य । भूरः ॥ १८ ॥

कवेः क्रांतदर्शिन आदित्यस्यादितेः पुत्रस्य स्वराजः स्वयमेव राजमानस्त्वश्वरस्य वा वरुणस्येदं हविः
स्तोत्रं वा यज्ञमानः करोतीति शेषः । म च विश्वानि भिक्षाणि माति द्वितीयभावविकारभाजं भुतजातानि
महा महिम्ना वरुणप्रसादाद्व्यनाभ्यस्तु । अभिभवतु । यो देवो योतमानो वरुणो यज्ञथाय यष्टि पुरुषाय
अति अतिशयं न मंद्रः स्तुत्यो हर्षयिता वा भवति तस्य भूरभंतुर्वरुणस्य सुकीर्तिं गोभना स्तुति भिक्ष । प्रार्थय ।
यद्वा वरुणस्यति तृतीयां पठे । तेन वरुणेन दातव्या गोभना कीर्तिमह याच ॥

तव घते सुभगासः स्याम स्वाध्यां वरुण तुष्टुवांसः ।

उपायन उपसां गोमतीनामग्रयो न जरमाणा अनु दृन ॥ २० ॥

तव । घते । सुऽभगासः । स्याम । सुऽआध्यः । वरुण । तुस्तुऽवांसः ।

उपऽअयने । उपसां । गोऽमतीनां । अग्रयः । न । जरमाणाः । अनु । दृन ॥ २० ॥

हे वरुण स्वाधः शोभनाधानामुपुवांसः सुतवतो वयं तव व्रते त्वदीये परिचरणाख्ये कर्मणि वर्तमानाः सुभगासः स्याम । शोभनधना भवेम । अपि च गोमतीनां रश्मिभिर्युक्तानामुपसामुपायन उपागमने सत्यप्रयो न यथाप्रयोऽपि होत्रादिकर्मार्थं समिधति एवमनु वृत्तं अनुदिनं जरमाणाम्त्वां सुवतो वयं दीप्यमाना भवेम ॥

तव स्याम पुरुवीरस्य गर्मन्तुरुगंसस्य वरुण प्रणेतः ।

यूयं नः पुत्रा अदितेरद्व्या अभि क्षमध्वं युज्याय देवाः ॥३॥

तव । स्याम । पुरुऽवीरस्य । गर्मन् । उरुऽगंसस्य । वरुण । प्रनेतरिति प्रऽनेतः ।

यूयं । नः । पुत्राः । अदितेः । अद्व्याः । अभि । क्षमध्वं । युज्याय । देवाः ॥३॥

हे प्रणेतः सर्वस्य जगतः प्रकर्षण नेतर्वरुण पुरुवीरस्य पुरुभिर्बहुभिर्वीररूपतस्य यद्वा पुरुणां बहूनां शत्रूणां विशेषिण प्रेरकस्योऽगसस्योऽभिर्बहुभिः स्तूयमानस्य तव गर्मन् गर्मणि सुखे गुह्ये वा स्याम । अदितेः पुत्रा मित्रादयः ॥ परमपि कंदसीति परस्य पष्ठयतस्य पूर्वामंत्रितांगवद्वा विनानुप्रवेशात् पदद्वयसमभूदायस्याष्टमिक सर्वानुदात्तत्वं ॥ अद्व्याः शत्रुभिरहिमिताः । एवंभूता हे देवा यूयं नोऽस्मान् कृतापराधान युज्याय सखा याभिश्चमध्व । अस्माभिः कृतमपराधं सहध्वं ॥

प्र सीमादित्यो अमृजद्विधर्तो ऋतं सिंधवो वरुणस्य यंति ।

न आस्यंति न वि मुच्यंते वयो न पप्सू रघुया परिज्मन ॥४॥

प्र । सी । आदित्यः । अमृजत् । विऽधर्तो । ऋतं । सिंधवः । वरुणस्य । यंति ।

न । आस्यंति । न । वि । मुच्यंति । एते । वयः । न । पप्सूः । रघुऽया । परिऽज्मन ॥४॥

विधर्तो सेतुरिव जलस्य विधारयितादित्योऽदितेः पुत्रो वरुण ऋतं विधारणहेतुभूतं मत्वं यद्वा नदी नामुपादानभुतमुदकं सीं सर्वतः प्राच्छजत । प्रकर्षणं खट्वान ॥ अणोऽप्रगृह्यस्यानुनासिक इत्याकारः सामुनासिकः ॥ तेन वरुणस्यैतेन सिंधवः स्वदनशीला जलो यंति । गच्छंति प्रवहति । एते सिंधवो न आस्यंति । आतिं न प्राप्तुवंति । न विमुच्यंति । उपरता न भवंति । अनलसाः सर्वदेककृष्येण प्रवहंतीत्यर्थः । एतदेवोच्यते । वयो न । वयः पक्षिण इव रघुया रघवः शीघ्रगामिनः परिज्मन परिज्मान् मुस्यां पप्सूः । पतंति गच्छंति ॥ पतुं गती । निज्जुमि तनिपत्योऽकंदसीत्युपधानोपः । स्थानिवद्वावाह्विवचनादि । रघुया इत्यत्र मुपां मुनुगिति जसो याजादेशः ।

वि मच्छुथाय रणनामिवागं ऋध्याम ते वरुण खामृतस्य ।

मा तंतुं छेदि वयतो धियं मे मा मात्रा गार्यपसः पुर ऋतोः ॥५॥

वि । मत् । अथय । रणनांऽद्वय । आगः । ऋध्याम । ते । वरुण । खां । ऋतस्य ।

मा । तंतुं । छेदि । वयतः । धियं । मे । मा । मात्रा । गारि । अपसः । पुरा । ऋतोः ॥५॥

हे वरुण मत् सत्सकाशात् रणनामिव रज्जुमिवागो विहिताननुष्ठानजनितं पापं विग्रथय । शिथिलीकृत । विमोचयेत्यर्थः । ते त्वत्संबंधिन ऋतस्योदकस्य पुण्यां खां नदीं ॥ खा इति नदीनाम । तामृध्याम । लभेमहि । अपि च धियं कर्म वयतः संतत्त्वतो मे मम तंतुः कर्मसंततिर्मा छेदि । किन्तो मा भूत । निरंतरेणेत्यर्थः । तथा ऋतोः समाप्तिकान्तात्पुरा पूर्वमपसः कर्मणो मात्रा शरीरं प्राच्योदीच्यांगलक्षणं मा शारि । शीर्षं विकलं मा भूत ॥ १॥ हिमायां । कर्मणि लुह् ॥ पुर ऋतोऽरित्यत्र ऋत्यक इति प्रकृतिभावः ॥ ॥९॥

अपो सु म्यंक्ष वरुण भियसं मत्समाकृतावीऽनु मा गृभाय ।

दामेव वत्साहि मुमुग्ध्यंही नहि त्वदारे निमिधश्चनेशे ॥६॥

अपो इति । सु । म्यथा । वरुण । भियसं । मत् । संऽराट् । ऋतं ऽवः । अन्तु । मा । गृभाय ।
दांमं ऽडव । वत्सात् । वि । मुमुग्धि । अंहः । नहि । त्वत् । आरे । निऽमिषः । चन । ईजे ॥ ६ ॥

हे वरुण भियसं भयं मत् मत्तः सु मुपु अपो म्यत्त । अपगमय । हे मयाट् सम्ययाजमान हे ऋताव
मत्यन्त यज्ञवन्ता वरुण मा मामनुगृभाय । अनुगृहाण ॥ कदमि गायत्र्यपीति अः गायत्र्यादेशः । हयहीमे
इति भत्वं ॥ अपि च दामिव वत्सात् यथा दोग्धा वत्समकाशाद्धधनी रज्जु विमुचति तथाहः पाप मत्सका
शाद्धिमुमुग्धि । विमुच ॥ कांदसः शपः युः ॥ पृथक्कृत् । त्वदारं त्वत्तो दूरदेशं वर्तमानः । त्वदन्य इत्यर्थः ।
त्वत्तोऽन्यः कश्चित् निमिषश्चन निमिषस्यापि अक्षिपत्स्वचलनस्यापि क्लीश । ईजे । त्वमेवश्वर इत्यर्थः ॥ लोपस्त
आत्मभिपदार्पित तलोपः ॥

मा नो वधैर्वरुण ये ते दृष्टावेनः कृण्वंतमसुर भ्रीणति ।

मा ज्योतिषः प्रवसथानि गन्म वि पृ मृधः शिथ्रयो जीवसे नः ॥ ७ ॥

मा । नः । वधैः । वरुण । ये । ते । दृष्टो । एनः । कृण्वंतं । असुर । भ्रीणति ।

मा । ज्योतिषः । प्रऽवसथानि । गन्म । वि । सु । मृधः । शिथ्रयः । जीवसे । नः ॥ ७ ॥

हे वरुण नोऽस्मान् वधिर्हैननमाधनेरायुधर्मा हिमोरिति शेषः । हे असुर परपृकृता निरमित । ते त्वदीय
इष्टो यज्ञ एनो विहिताननुष्ठानेन जनित पापं कृण्वंतं कृवंत पुरुष ये वधा भ्रीणति हिमति तिरति पुत्रं
संबंधः ॥ शीघ्र हिंसाया क्रियादिकः ॥ अपि च ज्योतिषो गृहे वर्तमानादधः मारप्रकाशाद्वा प्रवसथानि प्रवा
माग्रा गन्म । मा गच्छाम । सर्वदा गृहे वर्तमानः मृधं पश्यतिशकालं जीवयमित्यर्थः ॥ गमेर्नृदि मवे घमेति
प्लुलुक् ॥ तथा नोऽस्माक जीवसे जीवनाय मृधो हिमकान मुपु विशिथ्रयः । विशिथ्रय । बाधयत्यर्थः ॥

नमः पुरा ते वरुणो न नूनमुतापरं तुविजात ब्रवाम ।

त्वे हि कं पर्वते न श्रितान्यप्रच्युतानि दृढम व्रतानि ॥ ८ ॥

नमः । पुरा । ते । वरुण । उत । नूनं । उत । अपरं । तुविऽजात । ब्रवाम ।

त्वे इति । हि । कं । पर्वते । न । श्रितानि । अप्रऽच्युतानि । दृऽढम । व्रतानि ॥ ८ ॥

हे वरुण पुरा पूर्वास्मिन्काले ते तुभ्यं नमो भस्मस्कारप्रतिपादक नम इति शब्दमवादिष्य । उत अपि न
नूनमथापि ब्रवाम । उत अपि च हे तुविजात वरुण प्रदंशपु प्रादुर्भूत वरुणापरमागामिन्यपि काले नम शब्द
ब्रवाम । उच्चारयाम । कस्मादिति चेदुच्यते । दृढम दृढं दंभितुं हिमिषुमशक्य ॥ दूरो दाशनाशयादस्य
। पा० ६ ३. १०९. ५ । इति रेफस्योत्वमुत्तरपदादिः प्लुत्वं च । कस्मिन्त्यतत्पादपुरण ॥ हि यस्मात् त्वे त्वयि पर्वते न
शिखोच्चय इवाप्रच्युतान्यन्यः प्रच्यावयितुमशक्यानि व्रतानि कस्मात् विधरणां श्रितानि । श्रितानि ।
तस्मादित्यर्थः ॥

परं ऋणा सावीर्य मत्कृतानि माहं राजन्नन्यकृतेन भोजं ।

अव्युष्टा इन्नु भूयसीरूपाम आ नो जीवान्वरुण तामुं शधि ॥ ९ ॥

परा । ऋणा । सावीः । अधः । मत्ऽकृतानि । मा । अहं । राजन्न । अन्यऽकृतेन । भोजं ।

अविऽउष्टाः । इत् । नु । भूयसीः । उपसः । आ । नः । जीवान् । वरुण । तामुं । शधि ॥ ९ ॥

हे वरुण ऋणा ऋणानि पित्रादिभिः कृतान्यस्माभिर्दधानि परा सावीः । परा सुव । पराचीनं प्रेरय ॥

यू प्रेरणे । कांदसो नृह ॥ अध अधुना मत्कृतानि मया निष्पादितानि ऋणानि परा सुव । अपि च हे राजन् स्वामिन् वरुण अहमन्यकृतानां रजितं धनेन मा भोजं । भोगं मा लभेयं । किं कारणमिति चेदुच्यते । भूयसीर्भूयस्यो बहतरा उपमोऽव्युष्टा इन्नु । सत्यमव्युष्टा एव । अपररात्रे प्रत्याय ऋणानि चिंतयतो जायतो मम व्युष्टा अप्यव्युष्टकन्या आसन् । हे वरुण तामृषः मु नोऽस्मान् जीवान् जीवनवत आशाधि । आ समंता-दनुशिष्टान् कुरु । ऋणान्यपकृत्य भोगपर्याप्तं धनं प्रयच्छित्वर्थः ॥

यो मे राजन्युज्यो वा सखा वा स्वप्ने भयं भीरवे मत्प्रमाह ।

स्तेनो वा यो दिप्सति नो वृको वा त्वं तस्मात्वरुण पाह्यस्मान् ॥ १० ॥

यः । मे । राजन् । युज्यः । वा । सखा । वा । स्वप्ने । भयं । भीरवे । मत्प्र । आह ।

स्तेनः । वा । यः । दिप्सति । नः । वृकः । वा । त्वं । तस्मात् । वरुण । पाहि । अस्मान् ॥ १० ॥

हे राजन् वरुण मे मदीयो युज्यो योजनसमर्थः पित्रादीनां मत्वा समानख्यानोऽस्यो बांधवो वा स्वप्ने दृष्टं त्वद्विषयं भयं भीरवे भयश्रीलाय मह्यं य आह ब्रूते । तथा स्तेनयोरो वा वृकोऽरण्यश्वा वा यो नोऽस्मान् दिप्सति । जिघांसति ॥ सनीवर्तधति विकल्पनादिदृढभावः । दंभ इच्छेतीत्यं ॥ हे वरुण त्वं तस्मात्सर्वस्माद्-आन्पाहि । रक्ष ॥

माहं मघोनी वरुण प्रियस्य भूरिदावृ आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्सुयमादव स्यां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ११ ॥

मा । अहं । मघोनीः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदावृः । आ । विदं । शूनं । आपेः ।

मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अवं । स्यां । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ११ ॥

हे वरुण प्रियस्य भूरिदाव्रो भुरेर्धनस्य दातुर्धनवत आद्यस्य पुरतः पुत्रादेर्दारिद्र्यमहं मा आविदं । आविदयानि ज्ञापयानि । हे राजन् सुषु नियामकादनादवयुस्य स्थितो मः भुवं । शोभनपुत्रा यस्ते गृहे वा वर्तमानाः प्रोढं स्तोत्रमुच्चारयाम ॥ १० ॥

धृतव्रता इति सप्तर्चं सप्तमं मुक्तं गार्त्समदस्य क्रूमस्य गृत्समदस्य वार्षं वैष्टुभं वैश्यदेवं । तथा चानुक्रांतं । धृतव्रताः सप्त वैश्यदेवमिति । गतो विनियोगः ॥

धृतव्रता आदित्या इषिरा अरि मत्कर्तं रहसूरिवागः ।

श्रुत्वातो वो वरुण मित्र देवा भद्रस्य विद्वाँ अवसे हुवे वः ॥ १ ॥

धृतऽव्रताः । आदित्याः । इषिराः । अरि । मत् । कर्त । रहसूऽडव । आगः ।

श्रुत्वातः । वः । वरुण । मित्र । देवाः । भद्रस्य । विद्वान् । अवसे । हुवे । वः ॥ १ ॥

हे धृतव्रता धृतकर्माण आदित्या अदितेः पुत्रा इषिरा गमनश्रीलाः सर्वैरभ्ययणीयाः प्रार्थनीया वा हे विश्व देवा मदरि मत्तो दूरदेश आगो विहिताननुष्ठानादिजनितं पापं कर्तं । कुष्ठं ॥ करोति कांदसो विकरणस्य लुक् । तप्तनप्तनयनाथेति तत्रादेशः ॥ तत्र दृष्टांतः । रहसूरिव । रहस्यस्थिरश्चाति प्रदेशे भुयत इति रहसूर्वाभिचारिणी । सा यथा गर्भं पातयित्वा दूरदेशे परित्यजति तद्वत् । हे वरुण मित्र देवास्य वो युष्मदीयस्य भद्रस्य युष्माभिः करणीयं श्रेयो विद्वान् जानन्नहं गृण्वतो मत्कृतानि स्तोत्राणि श्रोत्रेण जानतो त्रो युष्मान् अवसे रक्षणार्थं हुवे । आह्वयामि ॥

यूयं देवाः प्रमतिर्युयमोजो यूयं द्वेषांसि सनुतयुयोत ।

अभिवक्षारो अभि च क्षमध्वमद्या च नो मृळयतापरं च ॥२॥

यूयं । देवाः । प्रमतिः । यूयं । ओजः । यूयं । द्वेषांसि । सनुतः । युयोत ।

अभिवक्षारोः । अभि । च । क्षमध्वं । अद्या । च । नः । मृळयत । अपरं । च ॥२॥

हे देवाः प्रमतिः प्रकृष्टा मतिर्यस्य प्रचादिस्मादृशा अपि युयमेव । तथोजो बलमपि युयमेव । अपि च यूयं द्वेषांसि द्वेषाणि रक्षःपिशाचादीनि । सनुतरित्यवयं । अतर्हितनाभित । अतर्हिते प्रदेशे युयोत । पृथक्कृत ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोः । क्वांसः शपः युः । पूर्ववत्तस्य तवादेशः ॥ अभिवक्षारोऽभितः शत्रूणां हिमितारो यूयमभि च क्षमध्वं । अभिवक्षत च शत्रून् । अद्यास्मिन्ने नोऽस्मान् मृळयत । मुखयत । अपरं च अपरमपि कालं । आगामिन्यपि कालेऽस्मान् मृळयत ॥

किमु नु वः कृणवामापरैण किं मनेन वसव आप्येन ।

यूयं नो मिचावरुणादिते च स्वस्तिमिंद्रामरुतो दधात ॥३॥

किं । ऊं इति । नु । वः । कृणवाम । अपरैण । किं । मनेन । वसवः । आप्येन ।

यूयं । नः । मिचावरुणा । अदिते । च । स्वस्तिं । इंद्रामरुतः । दधात ॥३॥

हे देवा वो युष्माकं नु अशेदानीं किमु कृणवाम । किं खलु कर्तुं शक्त्वाम । न किमपीत्यर्थः । तथापरैणा परकालभाविना कर्मणा किं कर्तुं शक्ताः । तथा हे वसवो वामयितारो देवाः मनेन मनातनेनाप्येनाप्रयेन कर्मणा युष्माकं किं कर्तुं शक्ताः । सर्वदापि युष्मदनुगुणं परिचरणं कर्तुं न शक्ता इत्यर्थः । हे मिचावरुणो हे अदिते हे इंद्रामरुते ॥ देवताद्वंद्वे चेति पूर्वपदस्थानङ् ॥ ते च सर्वे यूयं स्वस्तिमविनाशो नोऽस्मभ्य दधात । धत्त । प्रयच्छत ॥ लोटि तस्य तवादेशः इति स्यामाविनाशो लोपाभावः ॥

हये देवा यूयमिदापयः स्य ते मृळत नाधमानाय मर्यं ।

मा वो रथो मध्यमवाकृते भृन्मा युष्मावंत्वापिपु अमिष्य ॥४॥

हये । देवाः । यूयं । इत् । आपयः । स्य । ते । मृळत । नाधमानाय । मर्यं ।

मा । वः । रथः । मध्यमऽवाट् । ऋते । भृत् । मा । युष्मावंत्सु । आपिपु । अमिष्य ॥४॥

हये देवाः ॥ क्वादसो वर्णापजनः ॥ हे देवाः यूयमित यूयमेवापयो धनस्य प्रापयितारो वधवः स्य । भवथ । ते यूयं नाधमानायामिमत् फलं याचमानाय मर्यं स्तोत्रं मृळत । मुखयत । तथा वो युष्माकं रथ ऋतेऽस्मदीय यज्ञे निमित्तभुते मध्यमवाट् मा भुत । मध्यमेन मदगमनेन वाहको मा भुत । शीघ्रं युष्मान् हस्तिवधः । वयं युष्मावत्सु युष्मत्सदृशेष्वपि वधुषु सत्सु मा अमिष्य । आता मा भुम ॥ वतुप्रकरणे युष्मदस्मशां कंदमि मादृश्य उपसंख्यानमिति वतुषु । आ सर्वनाम्न इत्यात्य ॥

प्र व एको मिमय भूर्यागो यन्मा पितेव कितवं शण्णस ।

आरे पाशा आरे अघानि देवा मा माधि पुत्रे विमिव यभीष्ट ॥५॥

प्र । वः । एकः । मिमय । भूरि । आगः । यत् । मा । पिताऽइव । कितवं । शण्णस ।

आरे । पाशाः । आरे । अघानि । देवाः । मा । मा । अधि । पुत्रे । विऽइव । यभीष्ट ॥५॥

हे देवा वो युष्माकं मध्येऽहमेकः स न भूरि बह्वलमागः पापं प्रमिमय । अहं प्रकर्षेणाहिंसिपं । कथमस्मिन्क मध्ये त्वमेव इति चेदुच्यते । यद्यस्मान्मां पितव कितव यथापथप्रवृत्तं पुत्रं पितानुशास्ति तथा शशास । ऋगु-
गिष्टे चर्तुहं ॥ शामु अनुगिष्टावित्यस्मान्निष्टि मध्यमस्य रूपं ॥ अपि च हे देवा युष्मदीयाः पाशा आरऽश्मन्तो
द्ररदेशे संतु । अघानि पापानि चारि संतु । मा माधि पुत्रे ॥ अधिः सप्तम्यर्थानुवादी ॥ पुत्रे पञ्चति मति पितर
मते विमिव पविणमिव व्याधो मा यमीष्ट । मा गृह्णीध्वं ॥ माडि नुडि ह्यहोमे इति भत्वं ॥

अवीचो अद्या भवता यजत्रा आ वो हार्दि भयमानो व्ययेयं ।

चाध्वं नो देवा निजुरो वृकस्य चाध्वं कर्तादेवपदो यजत्राः ॥ ६ ॥

अवीचः । अद्या । भवत । यजत्राः । आ । वः । हार्दि । भयमानः । व्ययेयं ।

चाध्वं । नः । देवाः । निऽजुरः । वृकस्य । चाध्वं । कर्तात् । अवऽपदः । यजत्राः ॥ ६ ॥

हे यजत्रा यष्ट्या देवा अथेदानीमवीचोऽस्मदभिमुत्वा भवत । वो युष्माकं हार्दि ह्यवस्थितं रक्षण
भयमानो विभ्यदहमाव्ययेयं । अभिमुख्येन प्राप्रयां ॥ व्यय गतो भावादिकः ॥ हे देवा वृकस्य तस्करस्था-
रण्युनो वा संबाधनो निजुरो निहननात् ॥ जूरी हिमार्थः । अस्मात्संपदादिक्षणो भावे क्रिप् । क्वांद्भी
ह्रस्वः ॥ नोऽस्मान् चाध्वं । वायध्वं ॥ तथा हे यजत्रा अवपद आपदः कर्तात्कर्तुं सकाशात् चाध्वं । वायध्वं ॥

माहं मघोनों वरुण प्रियस्य भूरिदाव्र आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्तुयमादवं स्यां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ७ ॥

मा । अहं । मघोनेः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाव्रः । आ । विदं । शूनं । आपेः ।

मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अवः । स्यां । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ७ ॥

व्याख्यातियं ॥ ॥ ११ ॥

ऋतं देवायैकादशर्चमष्टसं मृक्तं गार्त्समदं । अत्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । प्र हि कनुमित्येपद्रासोमदेव-
ताका । सरस्वति त्वमस्मानित्यर्धर्चः सारस्वतः । यो नः सनुत्य इत्येपा बार्हस्पत्या । अत्या मारुती । शिष्टा ऐंशः ।
तथा चानुक्रांत । ऋतमेकादश जगत्यंत पण्येद्रासोमी सरस्वति त्वमिति सारस्वतोऽर्धर्चा यो नो बार्हस्पत्या
त वो मारुतीति ॥ गतो निनियोगः ॥

ऋतं देवायै कृण्वते सविच इंद्रायाहिमे न रमंत आपः ।

अहरहर्यात्यकुरपां कियात्या प्रथमः सर्ग आसां ॥ १ ॥

ऋतं । देवायै । कृण्वते । सविचे । इंद्राय । अहिऽमे । न । रमंते । आपः ।

अहःऽअहः । याति । अक्नुः । अपां । कियति । आ । प्रथमः । सर्गः । आसां ॥ १ ॥

ऋतमुदकं वृष्टिलक्षणां कृण्वते कुर्वते देवाय द्योतमानाय सविचे सर्वस्य प्रेरकायाहिमेऽहिं पुत्रं हतवत
इंद्राय यागार्थमापो न रमते । तस्माद्देतोर्भीत्या नोपरता भवति ॥ तस्माद्वात्ययेन चतुर्थी ॥ अपि तु तासाम-
पासक्तुः सेचकं स्रोतोऽहरहः प्रत्यहं याति । गच्छति । आसां प्रथमः सर्गः प्राथमिकं जन्म कियात्या । कियति
काले निष्पन्नं । आकारः प्रथमः । किंशब्द आनपि । यावति काले ता अजायंत स कालः कियात् । किं परिमाण
तस्य कालस्य । न किमपि । नित्या एव हि ता इत्यर्थः ॥

यो वृत्राय सिनमत्राभरिष्यत् तं जनिची विदुषं उवाच ।

पथो रदंतीरनु जोषमस्मि दिवेदिवे धुनयो यंत्यथे ॥ २ ॥

यः । वृचाय । सिनं । अचं । अर्भरिष्यत् । प्र । तं । जनिचो । विदुषे । उवाच ।

पंथः । रदंतीः । अनु । जोषं । अस्मि । दिवेऽदिवे । धुनयः । यन्ति । अर्थे ॥ २ ॥

यः पुरुषो वृचायामुराय मिनमन्नमत्र पाकस्थान आहृतुमभरिष्यत् संपादितवान् त पुरुष जनिचो जन यिचोद्रस्य मातादिति विदुषेऽभिज्ञादिद्वयाय प्रोवाच । प्रोक्तवती । प्रवचनस्य हननार्थत्वात् तं वृच हतवानिति शेषः । अपि चास्मा अस्याद्रस्यानुजोपमनुकामसिक्तमनुगृह्य पथो मार्गान् रदतीर्विनिगृह्य धुनयो नद्यो दिवदिवे प्रतिदिवससर्थमर्तव्यं गंतव्यं समुद्रं प्रति यन्ति । गच्छति ॥

ऊर्ध्वो ह्यस्यादध्यंतरिक्षेऽधा वृचाय प्र वधं जभार ।

मिहं वसानं उप हीमदुद्रोत्तिग्मायुधो अजयच्छुमिदं ॥ ३ ॥

ऊर्ध्वः । हि । अंस्यात् । अधि । अंतरिक्षे । अध । वृचाय । प्र । वधं । जभार ।

मिहं । वसानः । उप । हि । उ । अदुद्रोत् । तिग्मऽआयुधः । अजयत् । श्वं । उद्रं ॥ ३ ॥

हिंरंती । यस्मादयं वृत्रोऽंतरिक्ष ऊर्ध्वः सन् सर्वमावृत्त्याध्यस्यात् । अधिष्ठितोऽभूत् । अध अत कारणात् वृचाय वृचं प्रति वधं हननमाधनं वज्रमिदं प्रजभार । प्रचिन्नेप ॥ इयहोमं ॥ स हि स यन् वृत्रो मिह वृष्टः सेक्तां मेघं वसान आच्छादयन् ईमेनमिदं मृपादुद्रोत् । उपायमत ॥ द दृ गती । लडि. कादम. गप य ॥ तिग्मायुधस्त्रीक्ष्णायुध इन्द्रः शत्रुं शातयितार तं वृत्रमजयत् । जितवान् ॥

वृहस्पते तपुषाश्वेव विध्य वृकड्वरसो अमुरस्य वीरान् ।

यथा जघथ धृपता पुरा चित्वा जहि शत्रुमस्माकमिदं ॥ ४ ॥

वृहस्पते । तपुषा । अश्वोऽऽव । विध्य । वृकड्वरसः । अमुरस्य । वीरान् ।

यथा । जघथं । धृपता । पुरा । चित् । एव । जहि । शत्रुं । अस्माकं । उद्रं ॥ ४ ॥

हे वृहस्पते वृहतां परिवृहतां पालयितरिद्र तपुषा तार्पकं दीपनं वज्रणाश्वेव अश्वेव वृकड्वरसः संवृत द्वारस्यामुरस्य वीरान् पृचान् । यदा संवृतद्वारानामुरस्य वीरान् विध्य । ताडय ॥ वृणाति । वृत्रमुपिमुपिभ्यः किदिति कर्मणि कन्प्रत्ययः । दृ गती । अस्मादीणादिर्कोऽसन्प्रत्ययः । वृकाणि संवृतानि द्वाराः । द्वाराणि येषां । बह्वीर्ही पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व ॥ हे इन्द्र पुरा चित् पुरापि धृपता धर्षकम् वल्लभं यथा जघथ त्वं हतवान् एवमेवास्माकं शत्रुं जहि । नाशय ॥ हतं जं इति हो जादेशः ॥

अव क्षिप दिवो अशमानमुच्चा येन शत्रुं मंदमानो निजृवीः ।

तोकस्य सातो तनयस्य भूरस्मां अर्धं कृणुतादिदं गोनां ॥ ५ ॥

अव । क्षिप । दिवः । अशमानं । उच्चा । येन । शत्रुं । मंदमानः । निजृवीः ।

तोकस्य । सातो । तनयस्य । भूरः । अस्मान् । अर्धं । कृणुतात् । उद्रं । गोनां ॥ ५ ॥

हे इन्द्र दिवो नभसः सकाशादशमानमश्वत्काठिनं वज्रमुच्चा उत्तर्वर्तमानमवक्षिप । अश्वदीयान् शत्रुं निहृष्यावस्तारक्षिप । येन वज्रेण मंदमानः स्तोतुभिः स्तूयमानः सन् शत्रुं निजृवीः । न्यहिसीः ॥ जृवी हिंसार्थः । जित्यडागमः ॥ तथा तोकस्य भूरमर्तव्यस्य तनयस्य पोत्रस्य सातो समजने ॥ निसिन्ने सप्रस्येषा ॥ संभजनार्थं । तथा हे इन्द्र गोनां गवां संभजनार्थं चास्मान् अस्माकं ॥ विभक्तियत्ययः ॥ अर्धं समृद्धिं कृणुतात् । कृणु ॥ गोः पादांत इति गोशब्दस्यासौ नुडागमः ॥ ॥ ३० ॥

प्र हि क्रतुं वृहथो यं वनुथो रधस्य स्थो यजमानस्य चोदौ ।

इंद्रासोमा युवमस्माँ अविष्टमस्मिभयस्ये कृणुतमु लोकं ॥६॥

प्र । हि । क्रतुं । वृहथः । यं । वनुथः । रधस्य । स्थः । यजमानस्य । चोदौ ।

इंद्रासोमा । युवं । अस्मान् । अविष्टं । अस्मिन् । भयस्ये । कृणुतं । उं । इति । लोकं ॥६॥

हे इंद्रासोमा यं वैरिणं वनुथो हिंसयः ॥ वनुथतिर्हंतिकमेति यास्कः ॥ त क्रतुं द्वेषस्य कर्तारं प्र हि वृहथः । प्रकर्षणोक्त्यर्थः खनु । उन्मूलयर्थे इत्यर्थः ॥ वृह उद्यमने तीदादिकः ॥ तथा रधस्य राधकस्य यजमानस्य चोदौ शत्रूणां प्ररको स्थः । भवयः । तथा हे इंद्रासोमा युवं युवामस्मानविष्टं । अवतं । अस्मिभयस्ये भयस्थानि युष्टं ॥ घञर्थे कविधानमित्याधिकरणे कप्रत्ययः । मरुतुधादित्वात्पूर्वपदांतोदात्तत्वं ॥ तस्मिन्नुक्ते लोको भयरहितं स्थानं कृणुतं । कुरुतं । उ इति पादपुराणः ॥

न मा तमन्न अमन्नोत तंद्रन्न वोचाम मा सुनोतेति सोमं ।

यो मे पृणाद्यो ददद्यो निवोधाद्यो मा सुवन्तमुप गोभिरायत् ॥७॥

न । मा । तमत् । न । अमत् । न । उत । तंद्रत् । न । वोचाम । मा । सुनोत । इति । सोमं ।

यः । मे । पृणात् । यः । ददत् । यः । निवोधात् । यः । मा । सुवन्तं । उप । गोभिः ।

आ । अयत् ॥७॥

स इंद्रो मां न तमत् । न तमयत् । न ग्लपयत् । तथा न अमत् । आतं मा करोतु ॥ तम् ग्लानां अमु तर्पाम खंदे च । अनयोर्हेतुमण्यंतयोर्लेखडागमः । कदस्युभयथेति शप आर्धधातुकत्वाणरनिटीति णिन्लोपः ॥ उत अपि च मा न तंद्रत् । न तंद्रयेत् । तंद्रालस्येन युक्तं मा करोतु ॥ तंद्रीशब्दात्तत्करोतीति णिच । गाविष्ठवत्पातिपदिकस्येति टिन्लोपः । अन्यत पूर्ववत् । इंद्रयागाय सोमं मा सुनोत माभिपुणुतेत्यन्याज्यजमानान् प्रति न वोचाम । न व्रवाम ॥ वक्तृकादमो लुङ् । सुनोतेत्यत्र तप्नतप्नयनाथेति तस्य तवादेशः । तस्य पितृत्वेन हित्वाभावाद्गुणः ॥ य इंद्रो मे मम पृणात् कामान् पुरयेत् यश्च ददत् अभीष्टं फलं दद्यात् यश्च निवोधात् अस्मदीयं स्तोत्रं याग वावगच्छेत् य इंद्रः सुवन्तं सोममभिपुण्वन्तं मामस्मभ्यं दातृशर्गाभिः सहोपायत् उपागच्छेत् । स इंद्र इति पूर्ववान्वयः ॥ पृणादित्यादिषु लेखडागमः ॥

सरस्वति त्वमस्माँ अविष्टि मरुत्वती धृषती जेषि शबून् ।

त्यं चिच्छर्धंतं तविषीयमाणमिंद्रो हंति वृषभं शंडिकानां ॥८॥

सरस्वति । त्वं । अस्मान् । अविष्टि । मरुत्वती । धृषती । जेषि । शबून् ।

त्यं । चित् । शर्धंतं । तविषीऽयमाणं । इंद्रः । हंति । वृषभं । शंडिकानां ॥८॥

हे सरस्वति सरणवति देवि त्वमस्मान् स्तोतुन् अविष्टि । रच ॥ रचार्यस्यावर्तेर्लेखितद्रूपं ॥ तथा मरुत्वती मरुद्भिर्गुह्यता । मध्यमस्थाना हि वाक् सरस्वती मरुतश्च मध्यमस्थानस्थाः । अतस्तद्वती सती धृषती धर्षयंती शबून् शातयितुन् वैरिणो जेषि । जय ॥ जयतेऽकादमः शपः युः ॥ किंचायामिंद्रस्त्व्यं चित् तमप्यसुरं हंति । हतवान् ॥ व्यत्ययेन भुताथे लट् ॥ कीदृशं । शर्धंतं । प्रमहन्शीलं ॥ शुधु प्रमहने ॥ तविषीयमाणं । तविषी बलमिवाचरत् सर्वस्य भञ्जने शक्त । शंडिकानां । शंडामकावमुरपुरोहिता । ति० सं० ६. ४. १०. १. । शंडवंशानां मध्ये वृषभ प्रधानः ॥

यो नः सनुत्य उत वा जिघत्सुरभिख्याय तं तिगितेन विध्य ।

बृहस्पत आयुर्धैर्जपि शबून्नुहे रीपंतं परि धेहि राजन् ॥९॥

यः । नः । सनुत्यः । उत । वा । जिघत्सुः । अभिऽख्याय । तं । तिगितेन । विध्य ।

बृहस्पते । आयुर्धैः । जपि । शबून् । दुहे । रीपंतं । परि । धेहि । राजन् ॥९॥

हे बृहस्पते यो नोऽस्माकं मनुत्यः । मनुतरित्यतर्हितनाम । अंतर्हिते देशे भवद्योरः ॥ सगर्भस्यूषमनुता यत् ॥ उत वा अपि वा यो जिघत्सुर्जिघांसुर्भवति । तमभिख्याय संबीक्ष्य तिगितेन तोक्षणायुधेन विध्य । ताडय । तथास्मदीयान् शबून् आयुर्धरायोधनमाधनरिणादिभिर्जपि । जप्य । तथा हे राजन् राजमान् बृहस्पते द्रुहे द्रोम्णे शबून् रीपंतं द्रुसंतं वज्र परिधेहि । परितो धारय । प्रक्षिपत्यर्थः ॥

अस्माकेभिः सत्त्वभिः शूर शूरवीर्या कृधि यानि ते कर्त्तव्यानि ।

ज्योगभूवन्ननुधूपितासो हवी तेषामा भरा नो वसन्ति ॥१०॥

अस्माकेभिः । सत्त्वभिः । शूर । शूरः । वीर्या । कृधि । यानि । ते । कर्त्तव्यानि ।

ज्योक् । अभूवन् । अनुऽधूपितासः । हवी । तेषां । आ । भरा । नः । वसन्ति ॥१०॥

हे शूर शौर्यवर्द्धि अस्माकिभिरास्माकीभिः सत्त्वभिः परेषां सार्द्धकः शूरः शौर्योपेतमर्त्तस्त्वानि वीर्या वीर कर्माणि कृधि कुरु यानि ते त्वया कर्त्तव्यानि करणीयानि ॥ कर्त्तव्यं त्वेकनिति करतिस्त्वन्मलयः ॥ ज्योक् चिरकालमनुधूपितासो धूपायमानहृदया मदीयाः शबून्नुभूवन् । आसन । हवी जान हवी ॥ स्नात्यादय स्थीतीकारः ॥ तेषां शबूणा वसन्ति धनानि नोऽस्मभ्यमाभर । आहर ॥

तं वः शर्धं मारुतं सुम्नयुर्गिरोपं ब्रुवे नमसा दिव्यं जनं ।

यथा रयिं सर्ववीरं नगामहे अपत्यसाचं श्रुत्यं दिवेदिवे ॥११॥

तं । वः । शर्धं । मारुतं । सुम्नऽयुः । गिरा । उप । ब्रुवे । नमसा । दिव्यं । जनं ।

यथा । रयिं । सर्वऽवीरं । नगामहे । अपत्यऽसाचं । श्रुत्यं । दिवेऽदिवे ॥११॥

हे मरुतो वो युष्माकं शर्धं वलं मारुतं मत्समुद्ररूपं दिव्यं देवनेद्रेण संवत् जन प्रादुर्भूतं एवगुणविशिष्टं वलं नमसा नमस्कारेण हविषा वा गिरा स्तोत्रोपब्रुवे । स्तोमि । यथा यत्न प्रकारेण वयं सर्ववीर सर्ववीरैर्विशिष्टेण शबूणां प्रकर्षमर्त्तं रूपतमपत्यसाचमपत्यरपतनं हनुमतेः पुत्रादिभिरुपेतं श्रुत्य श्रवणोप प्रशस्यभुतं रयिं दिवेदिवे प्रतिदिवसं नगामहे । व्याप्तवाम ॥ नगतिर्व्याप्तकर्म । नित्यडागमः । वतोऽन्यवर्त्यकारः ॥ ॥१३॥

अस्माकमिति सप्तर्चं नवमं मुक्तं गुत्समदस्यार्प वैश्वदेवं । अत्या विष्टुप । शिष्टा जगत्यः । तथा चानुक्रान्त । अस्माकं सप्त वैश्वदेवं विष्टुवन्तमिति ॥ विनियोगो लिंगिकः ॥

अस्माकं मित्रावरुणावतं रथमादित्यं रुद्रैर्वसुभिः सचाभुवा ।

प्र यद्वयो न पप्रन्वस्मन्स्परि श्रवस्यवो हृषीवंतो वनर्षदः ॥१२॥

अस्माकं । मित्रावरुणा । अवतं । रथं । आदित्यः । रुद्रः । वसुभिः । सचाऽभुवा ।

प्र । यत् । वयः । न । पप्रन् । वस्मन् । परि । श्रवस्यवः । हृषीऽवंतः । वनऽसदः ॥१२॥

*मित्रावरुणा हे मित्रावरुणा आदित्यधैवर्धमादिभिर्वादेभिः रुद्रैरकादशसंख्याकैः वसुभिर्धरो ध्रुव

इत्यादिभिरष्टसंख्याकैः एवं विभिर्देवगणैः सचामुवा सह भवन्ती सह वर्तमाना युवामस्माकं रथमन्नलाभाय प्रवृत्तमवन्तं । यद्यदास्मदीया रथा वस्मन्स्यारि ॥ वसन्त्यस्मिन्निति वस्म निवामस्यानं । आणादिको मन्त्रिन् ॥ तस्मात्स्थानात्यारि उपरि देशांतरं ॥ पंचस्याः परावध्यर्थ इति सत्वं । अध्यर्थ उपर्यर्थ इति वृत्तिः ॥ वयो न पक्षिण इव प्रपन्नः । प्रपतति । प्रक्षेपेण गच्छति ॥ पतन्कांदसं लुङि लृटित्वात् छुरडादिशः । पतः पुंसिति पुमागमः ॥ कीदृशा वयः । अवस्यवोऽन्नकासाः । हृषीवतः प्राप्तहृषीः । वनपेदो वनं वृक्षादी निपन्नाः ॥ सांहितिकशब्दादसो रफीपजनः ॥

अधं स्मा न उदवता सजोपसो रथं देवासो अभि विष्णु वाजयुं ।

यदाश्वः पद्याभिस्तिवतो रजः पृथिव्याः सानो जघनंत पाणिभिः ॥ २ ॥

अधं स्म नः । उत । अवत । सऽजोपसः । रथं । देवासः । अभि । विष्णु । वाजऽयुं ।

यत् । आश्वः । पद्याभिः । तिवतः । रजः । पृथिव्याः । सानो । जघनंत । पाणिभिः ॥ २ ॥

हे सजोपसः समानं प्रीयमाणा देवासो देवा अध अधुना नोऽस्माकं वाजयुं वाजमन्नं कामयमानं गति विज्ञापयुक्तं वा रथं विष्णु प्रजाम् जनपदेष्वभिमुखमुदवृत् । उदगमयत ॥ अर्वातिरत्र गत्यर्थः ॥ यद्यदास्मिन्नर्थ युक्ता आश्वो व्यापनशीला अथाः पद्याभिः पादसाध्याभिर्गतिभी रजो रजकं मार्गं तिचतस्तरंतः ॥ तरन्तः शतरं वह्नं कंदसीति शपः श्वः । वह्नं कंदसीत्यभ्यासस्यत्वं । अभ्यस्तानासादिरित्यानुदात्तत्वं ॥ पृथिव्याः प्रथिताया भूमिः सानो समुक्ते प्रदेशे पाणिभिः पाण्युपलब्धैः पादैर्जघनत । अत्यर्थं गच्छति ॥ हतयङ्गुलताच्छादसो लङ् । व्यत्ययनात्तनपदं । वह्नं कंदसीति शपो नृगभावः ॥

उत स्य न इंद्रो विश्वचर्पणिदिवः शर्धेन मारुतेन मुक्रतुः ।

अनु नु स्यात्यवृकाभिरूतिभी रथं महे सनये वाजसातये ॥ ३ ॥

उत । स्यः । नः । इंद्रः । विश्वऽचर्पणिः । दिवः । शर्धेन । मारुतेन । सुऽक्रतुः ।

अनु । नु । स्याति । अवृकाभिः । ऊतिऽभिः । रथं । महे । सनये । वाजऽसातये ॥ ३ ॥

उत अपि च विश्वचर्पणविश्वस्य सर्वस्य द्रष्टा यदा विश्वे चर्पणयो मनुष्या यस्य परिचारकाः । अथवा विश्वे सर्वे लोकाश्चर्पणयो द्रष्टव्या येन ॥ वह्निक्रीडा विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदातोदात्तत्वं ॥ मारुतेन मरुत्सं मृहक्षेपेण शर्धेन वनेन सह मुक्रतुः शोभनकर्म शोभनप्रज्ञो वा स्य स इंद्रोऽवृकाभिरुतिमकरहिताभिरूतिभी रक्षाभिः सहितः सन दिवो शूलोकादागत्य नु अयं नोऽस्माकं रथमनुस्याति । आनुगुण्यनाधितिष्ठतु ॥ क्हांदसः शपो नृक ॥ किमर्थं । सह सनये सहते धनाय । तथा वाजसातये वाजस्यान्नस्य सातये संभजनार्थं ॥

उत स्य देवो भुवनस्य सशणिम्वष्टा ग्राभिः सजोपा जृजुवदथं ।

इळा भगो बृहद्दिवात रोदसी पृषा पुरंधिरश्विनावधा पती ॥ ४ ॥

उत । स्यः । देवः । भुवनस्य । सशणिः । त्वष्टा । ग्राभिः । सऽजोपाः । जृजुवत् । रथं ।

इळा । भगः । बृहत् । दिवा । उत । रोदसी इति । पृषा । पुरं । धिः । अश्विनौ । अधः ।

पती इति ॥ ४ ॥

उत अपि च स्य स देवो दानादिगुणयुक्तो भुवनस्त्वं भुतजातस्य सशणिः सचनीयः सन्धो ग्रामिर्देवपत्नीभिः । कदासि वै या इति तैत्तिरीयकं । गायत्रीदीनि कदांसि च देवपत्न्य इत्युक्तं । सजोपाः समानप्रीतिः । एवगुणविशिष्टत्वष्टास्मदीयं रथं जृजुवत् । जृजयतु ॥ जु इति सांचो धातुर्गत्यर्थः । अस्माक्यंताज्जुङि रूपं ॥

तथेका तिसृणां देवीनामाद्येडास्या देवी च रथं प्ररयतु । बृहद्देवा बृहन्महद्देव्यति द्यौतत इति बृहद्देवः ॥
इगुप्रधालक्षणः कः । सुपां मुनूगिति विभक्तराकारः ॥ तादृशो मगश्च प्ररयतु । उत अपि च रोदसी यांवापु
थिव्यां पुरंधिर्ब्रह्मधीः पुषा पोषको देवश्च ॥ अधगद्दशार्थः ॥ पती सूर्याया मंतरावाशिनो च एतं सर्वंऽस्मदीय
रथं प्ररयत्वित्यर्थः ॥

उत त्वे देवी सुभगे मिथुदृशोपासानक्ता जगतामपीजुवा ।

सुपे यद्वां पृथिवि नव्यसा वचः स्यातुश्च वयस्त्वियं उपस्तिरे ॥ ५ ॥

उत । त्वे इति । देवी इति । सुभगे इति सुभगे । मिथुऽदृशः । उपसानक्ता । जगतां ।

अपिऽजुवा ।

सुपे । यत् । वां । पृथिवि । नव्यसा । वचः । स्यातुः । च । वयः । चिऽवयः । उपऽस्तिरे ॥ ५ ॥

उत अपि च त्वे ते प्रसिद्धे देवी देव्या देवनशीनि सुभगे गोमनधने मिथुदृशा मिथ परस्पर पश्यन्त्या
एवंभुते उपासानक्ता उपाश्च राविश्च जगतां जगमानामपीजुवा प्ररयित्वा भवतः । तस्मादस्मदीयमपि रथ
प्ररयतां । उत्तरोऽर्धर्चो वावापुथियः प्रत्यवकृतः । हे पृथिवि वा युवा त्वा दिव च नयसा नवीयसा नवतरण
प्रगस्येन वक्तो वचसा ॥ सुपा मुनूगिति तृतीयाया लृक् ॥ ययदा सुपे सुवि ॥ उत्तमस्य यययेन मध्यमः ॥
तदानीं स्यातुः स्यावरस्य व्रीह्यादिः संवाध वयोऽस्त चरुपुरोडाशादिलक्षणं त्रिवया । वस इत्येतन्नाम । अपि
धिपशुमेमात्सकानि हविल्लक्षणात्यन्तानि यस्य तादृशोऽहमर्पस्तिरे । उपसृणामि । प्राज्ञेनोपस्तरणामिधारण
पूर्वकं प्रयच्छामीत्यर्थः ॥ सुद आकादने । लयुत्तमे कादमी विकरणस्य लृक् । च । त्वयश्चगद्दशार्थेति निपा
तांतरं पादपुरण । अत इदातीरितीत्य । निपातर्ययदिहतेति निघातप्रतिषेधः ॥

उत वः शंसमुगिजामिव शमस्यहिवुध्मोऽज एकपादत ।

चित्त ऋभुशाः सविता चनो दधेऽपां नपादानुहेमा धिया शमि ॥ ६ ॥

उत । वः । शंस । उगिजाऽऽव । शमसि । अहिः । वुध्मः । अजः । एकऽपात । उत ।

चित्तः । ऋभुशाः । सविता । चनः । दधे । अपां । नपात । आनुहेमा । धिया । शमि ॥ ६ ॥

उत अपि च हे देवा उगिजामिव । इवति संप्रत्यर्थीयः । अस्मत्तः स्मृति कामयमानानां वो यस्माक शम
स्मृति संप्रति शमसि । उशमसि कामयामहे ॥ वग कातो । इदतो शमिः । यहिआदिना सप्रमारण । कादमी
वर्णलोपः ॥ उत अपि च अहिवुध्मः । वुध्ममतरिच । तत्र भवोऽहिनामा देव । अज एकपात । न जायत
इत्यजः । एक एव पश्यति गच्छतीत्येकपात । अज एकपातसंज्ञकः सूर्यः । चित्तस्मीर्णतम ऋभुजा उरुगय उरुनि
वाम ऋभुणा निवामयिता वदश्च सविता सर्वस्य प्रमथिता चनोऽस्त दधे । विदधातुः अस्मभ्य करोतु । तथा
गृह्णमा शीघ्रगामी ॥ हि गतावित्यस्मादन्त्यभ्योऽपि दृश्यत इति मनन ॥ तादृशोऽपा नपात अपा पीवीयस्या
नीयोऽपि ॥ अज आपधिवनस्पतयो जायन्ते । आपधिवनस्पतिभ्यायमपि जायत इत्यपरपा पीवीय । स च
धिया लुता शमि । शमीति कर्मनाम । यज्ञकर्मणि प्रीतो भवत्विति शेषः ॥

एता वो वग्म्युद्यता यजत्रा अतश्चान्नायवो नव्यसे सं ।

श्वस्यवो वाजं चक्रानाः सप्रिर्न रथ्यो अहं धीतिमग्ण्याः ॥ ७ ॥

एता । वः । वग्मि । उतऽयता । यजत्राः । अतश्चान । आयवः । नव्यसे । सं ।

श्वस्यवः । वाजं । चक्रानाः । सप्रिः । न । रथ्यः । अहं । धीति । अग्ण्याः ॥ ७ ॥

हे यज्ञचा यज्ञनीया विश्वे देवा वो युष्मदीयान्येतैतान्युद्यतोद्यतानि वचांसि वरिम । कामये । नयसे भवतराय सुख्यतमाय युष्मन्नगायायवो मत्प्रभृतयो मनुष्याः कामितानि स्तोत्राणि समतस्तन । समस्तुर्यन् । किमिच्छंतः । अथस्यवः अथगीयं यशोऽङ्गं वात्मन इच्छंतः । वाजं वलं चकानाः कामयमानाः ॥ कन दीप्ति-
कांतितगतिपु । निटः कानच ॥ रथो रथसंबंधी मत्तिर्न सपेणशीलोऽथ इव युष्मन्नगो धीतिमस्तदीयं कर्मा-
श्याः । प्राप्नोतु ॥ अशु व्याप्ता । व्यत्ययन परस्मैपदमध्यमा । वङ्गलं कंदसीति विकरणास्य लुक् ॥ ॥ १४ ॥

अस्य मे इत्यष्टचं दशमं मुक्ते गृत्तमदभ्यार्प पश्याद्यास्तिस्त्रोऽनुष्टुभः । शिष्टाः पंच जगत्यः । प्रथमा द्यावा-
पृथिवीया ततो द्वे षंश्या त्वाष्ट्या वा । ततो द्वे राकादेवत्ये द्वे सिनीवालीदेवत्ये अत्या गुंवादिपइंदवताका ।
तथा चानुक्रांतं । अस्य मे ऽष्टो जागतं त्र्यनुष्टुवंतं । द्यावापृथिवीया द्वे षंश्या त्वाष्ट्या वा द्वे द्वे राकामिनीवा-
ल्पोरत्या त्रिंशोक्तदेवतेति ॥ आभिर्प्रविके चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त आयमृचो द्यावापृथिवीयनिर्विद्वानः ।
तथा च मुचितं । अस्य मे द्यावापृथिवी इति तिस्रस्तं मे अप इति वैश्वदेवं । आ० ७. ७. इति ॥

अस्य मे द्यावापृथिवी ऋतायतो भूतमविची वचंसः सिपासतः ।

ययोरायुः प्रतरं ते इदं पुर उपस्सुते वसुयुवीं महो दधे ॥ १ ॥

अस्य मे । द्यावापृथिवी इति । ऋतऽयतः । भूतं । अविची इति । वचंसः । सिपासतः ।

ययोः । आयुः । प्रऽतरं । ते इति । इदं । पुरः । उपस्सुते इत्युपस्सुते । वसुऽयुः । वां ।

महः । दधे ॥ १ ॥

द्यावापृथिवी हे द्यावापृथिव्या ऋतायत ऋतं यज्ञमात्मन इच्छतः सिपासतो युवां संभक्तमिच्छतोऽस्य
वचंसः ॥ वक्तीति वचाः स्तोता । अमुन ॥ स्तोतुरस्य मे ममाविची अविच्या पालयिच्या भूतं । भवतं । यथो-
द्यावापृथिव्योरायुर्ग्नं प्रतरं प्रकृष्टतरमुत्पद्यत इति शेषः । इदमिदानीं ते द्यावापृथिव्यावुपस्सुते तत्र तत्र
स्थितिः स्तोत्रभिः स्तुते वां युवां वसुयुधनकामोऽहं महो महतः ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ महता स्तोत्रेण पुरो दधे ।
पुरस्कारोमि ॥

मा नो गुह्या रिपं आयोरहन्दभन्मा न आभ्यो रीरधो दुच्छुनाभ्यः ।

मा नो वि यौः सख्या विद्धि तस्य नः मुन्नायता मनसा तत्त्वेमहे ॥ २ ॥

मा नः । गुह्याः । रिपः । आयोः । अहन् । दभन् । मा नः । आभ्यः । रीरधः । दुच्छुनाभ्यः ।

मा नः । वि योः । सख्या विद्धि । तस्य नः । मुन्नायता । मनसा । तत् । त्वा । इमहे ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वष्टर्वा आयोर्मनुष्यस्य शत्रुभूतस्य गुह्या गोप्या ज्ञातुमशक्या रिपो हिंसाकृपा माया भोऽस्मान्
अहन् । उपलक्षणमेतत् । अहनि रात्रौ च मा दभन् । मा हिंसिषुः । तथा नोऽस्मानाभ्यो दुच्छुनाभ्यः ।
शुनमिति सुवनाम । दुःशुना दुच्छुनाः । दुःखकारिणीभ्यः शत्रुमेनाभ्यो मा रीरधः । वग्मां मा भयोः ॥
रथार्तिर्वशगमन इति यास्कः । रध हिंसासंराद्धोः । अस्माग्यंताङ्गिडि चडि रूपं ॥ अपि च नोऽस्माकं सख्या
सख्यानि सखित्वानि मा वि योः । त्वया वियुक्तानि मा कापीः । अपि तु नोऽस्माकं तस्य तत् सखित्व
मुन्नायता सुवमस्माकमिच्छता मनसा विद्धि । जानीहि ॥ क्रियायहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे
पठे ॥ तत् त्वा तादृशं त्वामीमहे । अभिमतफलं याचामहे ॥ सुपां मुनिर्गतिं तच्छ्रद्धादुत्तरस्या विभक्तिर्लुक् ॥

अहंक्रता मनसा श्रुष्टिमा वह दुहानां धेनुं पिप्पुषीमसश्चतै ।

पद्याभिराणुं वचसा च वाजिनं त्वां हिनोमि पुरुहूत विश्वहा ॥ ३ ॥

अहेऋतां । मनसा । श्रुष्टिं । आ । वह । दुहानां । धेनुं । पिप्पुषीं । अमश्रुतं ।

पद्याभिः । आशुं । वचसा । च । वाजिनं । त्वां । हिनोमि । पुरुऽहूत । विश्वहा ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वष्टा अहंता अकृष्यता मनसा श्रुष्टिं मुषकरीं दुहानां दोग्धीं पिप्पुषीं प्रवृद्धां पीनां ॥ प्यायी वृद्धी । लिट् । क्रमुः । लिङ्गोद्यति पीभावः । उगितश्चेति डीप । संप्रसारणमिति संप्रसारण । शामिर्वमिषः सीनां चति पत्य ॥ अमश्रुतममक्तावयवा एवभुतां धेनुं गामावह । आभिमुख्येन प्रापय । अपि च हे पुरुहूत बह्मभिराहृतद्र त्वष्टा पद्याभिः पादगतिभिराशुं व्यापनशीलं वचसा वाचा च वाजिनं वेगवत् त्वा विश्वहा सर्वेज्जःसु हिनोमि । स्तुतिभिः प्रेरयामि ॥ हि गन्ता वृद्धी च ॥

पत्नीसंयाजेषु गृहपतेः प्राक् राकासिनीवाल्या यष्ट्ये । तत्र राकायागस्य राकामहमित्यादिकं याज्या नुवाक्ये । सूचितं च । राकामहं सिनीवालिं कृदमहमिति द्वे द्वे याज्यानुवाक्ये । आ० १ १० । इति ॥ तथापि मारुतं ध्वेते धाव्ये । सूचितं च । राकामहमिति द्वे । आ० ५ २० । इति ॥

राकामहं सुहवां सुष्टुती हुवे णृणोतु नः सुभगा बोधंतु त्मनां ।

सीव्यत्पः सृच्याच्छिद्यमानया ददातु वीरं शतदायमुक्थ्यं ॥ ४ ॥

राकां । अंहं । सुऽहवां । सुऽस्तुती । हुवे । णृणोतु । नः । सुऽभगा । बोधंतु । त्मनां ।

सीव्यंतु । अपः । सृच्या । अच्छिद्यमानया । ददातु । वीरं । शतऽदायं । उक्थ्यं ॥ ४ ॥

संपूर्णचंद्रा पीर्णमासी राका । तां देवी सुहवां स्वाह्वानामाह्वानप्रयोजनकारिणी सुष्टुतीं शोभनया सुत्याहं हुवे । आह्वयामि ॥ सुष्टुतिशब्दात्तृतीयकवचनस्य मुषा मुलुगिति पूर्वमवर्णं ईकारः ॥ सा च सुभगा शोभनधना नोऽस्माकमाह्वानं णृणोतु । श्रुत्वा च त्मना आत्मना स्वयमेव बोधंतु । अमदभिप्रायं बुध्यता । बुद्ध्या चापः कर्म पूर्वोत्पादनलक्षणं सृच्या सृचीम्यानीययाऽच्छिद्यमानयाऽभिनिक्षयानुयहवृत्त्या सीव्यंतु । मत्तनोतु । यथा वन्त्रादिकं सृच्या स्मृतं चिरं तिष्ठति एवमिदं करोतु । कृत्वा च वीरं विक्रान्तं शतदायं बहुधनं बहुप्रदं बोकेष्य प्रशस्य पुत्रं ददातु ॥

यास्ते राके सुमतयः सुपेणमो याभिर्ददासि दाणुपे वसूनि ।

ताभिर्नो अद्य सुमना उपागंहि सहस्रपोषं सुभगे रराणा ॥ ५ ॥

याः । ते । राके । सुऽमतयः । सुऽपेणमः । याभिः । ददासि । दाणुपे । वसूनि ।

ताभिः । नः । अद्य । सुऽमनाः । उपऽआगंहि । सहस्रऽपोषं । सुऽभगे । रराणा ॥ ५ ॥

हे राके देवि सुपेणमः शोभनरूपास्ते तव याः सुमतयः शोभनवृत्तयः याभिर्मतिभिर्दाणुपे हविर्दत्तवत् यजमानाय वसूनि धनानि ददासि । प्रयत्नमि । अविदानीं ताभिर्मतिभिः सहिता त्वं सुमनाः शोभनमना भुक्त्वोपागंहि । उपागच्छ ॥ गम्येत्कादमः शपो लुक् । अनुदात्तोपदेशादित्यादिनागुनाभिकलोपः । अस्मिन्वदवा भादिह्यस्यासिद्धत्वादेर्लुगभावः ॥ किं कुर्वती । हे सुभगे शोभनधने सहस्रपोषं सहस्रसंख्याकस्य धनस्य पृष्टि रराणा ददती ॥ रा दानं । व्यर्थयेन शानच । कादमः शपः सृः । अश्वस्नानामादिरित्यादात्तत्वं ॥

सिनीवाल्या यागे सिनीवालीत्यादिकं द्वे याज्यानुवाक्ये । सूत्रं पूर्वमुदाहृतं ॥

सिनीवालि पृथुष्टुके या देवानामसि स्वसा ।

जुषस्व हव्यमाहुतं प्रजां देवि दिदिद्वि नः ॥ ६ ॥

सिनीवालि । पृथुऽस्तुके । या । देवानां । असि । स्वसा ।

जुषस्व । हव्यं । आऽहुतं । प्रऽजां । देवि । दिदिद्दि । नः ॥ ६ ॥

दृष्टचंद्रामावास्या सिनीवाली । हे सिनीवालि पृथुपुंके पृथुजघने पृथुमंहते वा या त्वं देवानां स्वसामि
म्वयंमंचारिणी भगिनी वा भवसि सा त्वमाहृतमाभिमख्येनाग्नीं प्रतिपुं हव्यमस्मदीयं हविर्युषस्व । सेवराव ।
किंच हे देवि सिनीवालि नोऽस्माकं प्रजां पुत्रादिकां दिदिद्दि । उपचिनु अतिसर्जय वा । देहीत्यर्थः ॥ दिद्दि
उपचय । लोटि क्वांसः शपः युः । दिश अतिसर्जन इत्यस्माद्वा ॥

या सुवाहुः स्वंगुरिः सुपूमा बहुसूवरी ।

तस्य विपत्यं हविः सिनीवाल्ये जुहोतन ॥ ७ ॥

या । सुऽवाहुः । सुऽअंगुरिः । सुऽसूमा । बहुऽसूवरी ।

तस्य । विपत्यं । हविः । सिनीवाल्ये । जुहोतन ॥ ७ ॥

या सिनीवाली सुवाहुः शोभनवाहुः स्वंगुरिः शोभनांगुलिः सुपूमा सुपु प्रसवित्री ॥ पूड प्राणिप्रसवे ।
अन्त्येभ्योऽपि दृश्यं इति मनिन । रुद्धत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ बहुसूवरी बहुनीनां प्रजानां सवित्री ॥ तैत्तिरीय सूत्रेण
क्रान्तिप । वनो र चतुर् डीत्रिका । रुद्धत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ तस्य सिनीवाल्ये विपत्यं विगां धालयिष्यी ॥
विभाषा मपूर्वस्थिति पत्युर्नकारांतादेशः । अयस्मयादित्वेन भत्वादिशो जन्मत्वाभावः । परादिशब्दसि बहुल-
मित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥ हे अत्यय्यजमाना हविर्युहोतन । जुहोत ॥ तत्प्रनयनाश्चेति तनवादेशः ॥

या गुंगूया सिनीवाली या राका या सरस्वती ।

इंद्राणीमह ऊतये वरुणानीं स्वस्तये ॥ ८ ॥

या । गुंगूः । या । सिनीवाली । या । राका । या । सरस्वती ।

इंद्राणी । अहे । ऊतये । वरुणानीं । स्वस्तये ॥ ८ ॥

अत्र गुंगूशब्देन राकासिनीवाल्याः साहचर्यात्कुरुच्यते । या गुंगूः कुरुक्षामह । आहुयामि । एवमुत्तर-
वापि योज्य । इंद्राणीमिन्द्रस्य पत्नीमृतये वरुणार्थमह । आहुयामि । तथा वरुणानीं वरुणस्य पत्नी स्वस्तये
ऽविनाशायाहुयामि ॥ इंद्रवरुणेत्यादिना डीप् आनुगागमथ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ ३ ॥

चतुर्थेऽनुवाक एकादश मुक्तानि । तत्र ते पितरिति पचदशर्चं प्रथमं मुक्तं गृत्समदस्यार्पं चतुर्थं रीद्रं ।
अनुक्तांत च । आ ते पंचोमा रीद्रमिति ॥ शुलगवादिहृदयक्षिप्त्वेन मुक्तेन प्रतीची दिगुपस्थेया । मुचितं च ।
कद्रुद्रायमा रुद्राया ते पितरिमा रुद्राय स्थिरधन्वन इति सर्वरुद्रयज्ञेषु दिशामुपस्थानं । गृ० सू० ४. प. २३ ।
इति ॥ रुद्रदेवत्ये पर्णा आ ते पितरिति हविषोऽनुवाक्या । मुचितं च । आ ते पितर्मरुतां मुस्रमेतु प्र बभूव
वृषभाय स्थितीच इति तिस्रः । आ० ३. प. १ । इति ॥ अत्र शोभनकः । चतुर्दशीमुषोधिकं कृष्णस्य जुहयासक ।
आतमुक्तेन रीद्रेण प्रत्युचं वाग्यतः शुचिः । पूर्वमाज्याहतीहृत्वाथोपस्थाय च शंकर । हविःशेषेणा वर्ततेकांतर-
मताद्वितः । पुर्णमासि जयेन्मृत्युं रोगेय परिमुच्यते । ऋग्वि० १. ३० । इति ॥

आ ते पितर्मरुतां मुस्रमेतु मा नः सूर्यस्य संदृशो युयोथाः ।

अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत प्र जायेमहि रुद्र प्रजाभिः ॥ १ ॥

आ । ते । पितः । मरुतां । मुस्रं । एतु । मा । नः । सूर्यस्य । संऽदृशः । युयोथाः ।

अभि । नः । वीरः । अर्वति । क्षमेत । प्र । जायेमहि । रुद्र । प्रजाभिः ॥ १ ॥

हे मरुतां पितः मरुत्संज्ञानां देवानामुत्पादकं रुद्र ॥ परमपि वृन्दसीति पञ्चतस्य पूर्वामचितागवज्ञावा
त्पदामुदात्तत्वं ॥ तं त्वदीयमस्मभ्यं दातव्यं मुञ्च मुञ्चभितु ॥ आगच्छतु ॥ रुद्रस्य च मरुता पितृत्वमिदं पि
मरुतामाख्यायिकामुक्त्वादिवादिष्य ॥ अश्वि ११ ११४ ६ ॥ तथा त्वं नोऽस्मान् मरुत्यस्य संदृशः संदर्शनात्मा युयोथा ।
मा पुण्यकार्षीः ॥ यै मिश्रणामिश्रणयोः । लङि क्वादसः शपः स्युः । कदस्यमर्थश्रवार्थधातुकत्वेन ङित्वाभावाद्गुण ॥
अर्षति शर्वरे । भानुयो वा अर्षति श्रुतेः । नोऽस्माकं वीर्यो वीर्यवान् पुत्रादिरभित्तमत । अभिमवतु । यदा
वीर्यस्य नोऽस्मानभित्तमथा । अस्मान् कृतापराधानभित्तमस्य । हे रुद्र प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिः प्रजायमहि ।
प्रभुताः स्याम ॥

त्वादत्तेभी रुद्र गंतमेभिः गतं हिमा अशीय भेषजेभिः ।

व्य॑स्मद्दु॒षो॑ वि॒तरं॑ व्य॒हो॑ व्य॒मीवा॑श्चा॒तय॑स्वा वि॒पृ॒चीः ॥२॥

त्वाऽदत्तेभिः । रुद्र । शंऽतमेभिः । शतं । हिमाः । अणीय । मेपज्ञेभिः ।

वि। अस्मत्। उपः। वि। इतरं। वि। अहः। वि। अमीवाः। चातयस्व। विप्रचीः ॥२॥

हे रुद्र त्वादन्तिभिम्लया दन्तः शतमभिरतिशयं नृभुवर्करभेपत्रमिभेपत्ररापधः शत हिमाः शत हिममान
शतं गेवत्सुरानगीय । व्याघ्रदी ॥ अश्रोतिर्लिङ्ग कादसो विकरणस्य लुक् ॥ अपि च अस्मदस्मत्तो द्वेपो द्वेष्ट
विचातयम् । विनाशय । तथाहः पापं वितरमत्यत विचातयम् । समीवा रोगान्निपुसीर्विपु नानावर्ती
कृतन्नगरीरव्यापकान रोगान्विचातयम् । अस्मत्तः पृथक्कृत्य विनाशय ॥

श्रेष्ठो जातस्य रुद्र प्रियासि तवस्तमस्तवसां वज्रबाहो ।

परिणः पारमहंसः स्वस्ति विश्वा अभीती रपसो युयोधि ॥३॥

श्रेष्ठः। जातस्य। रुद्र। श्रिया। अमि। तवः। तमः। तवमं। वज्रवाहो इति वज्रवाहो।

पपि । नः । पारं । अंहसः । स्वस्ति । विश्वाः । अभिऽदंतीः । रपंसः । युयोधि ॥३॥

• हे रुद्र ज्ञातस्योत्पत्तस्य सर्वस्य जगतो मध्ये स्थितस्येण श्रेष्ठः प्रशस्ततमोऽस्मि। भवस्मि। तथा हे वज्रवाहो आयुधहस्त रुद्र तवमा प्रवृत्तानां मध्ये तवस्तमोऽतिशयैव प्रवृत्तोऽस्मि। मत्वं नोऽद्यान्तरं पापस्य पारतीरं स्वस्ति निर्माणं पर्यि। पारय। तथा रपस्य, पापस्य विनाशः सर्वा अतीतीरभिगमनानि कुर्याधि। पृथक्क॥ यंतिष्कादसः शपः यः। वा रुद्रभीत्यपित्तस्य विकल्पनात् दिव्याभावेऽदित्येति हेतुः॥

मा त्वा रुद्र चक्रधामा नमोभिर्मा दधुती वृषभ मा सहती ।

• उन्नो वीराँ अर्पय भयजेभिभिपक्तमं त्वा.भिपजाँ शुणोमि ॥४॥

मा । त्वा । रुद्र । चक्रधाम । नमःऽभिः । मा । दुःऽस्मृती । वृषभ । मा । मऽहृती ।

उत्त। नः । वीरान । अर्पय । भेषजैभिः । भिषक ५ तं स । त्वा । भिषजौ । शृणोमि ॥ ४ ॥

• हे रुद्र त्वा त्वां नमोभिरयथाक्रियमाणंनमस्कृर्होविभवा मा चुक्ष्याम । मा कोपयाम । कुद मा कार्पम् ॥ क्रुध कोपि । अस्मागतत्वाद्वाडि चडि रूप ॥ हे वृषभ कामाना वर्णितदुष्टो दुःस्वशाशोभनया सुख्या मा चुक्ष्यामित्येव । तथा सहती महत्या विमदुर्गार्यदेवः महाहानिन मा कोपयाम । श्रेष्ठो हि स्वस्मात्सुनन सहाहानि कुदो भवति । स त्व नोऽस्माकं वीरान पुत्राभिरुज्जमिद्वत्तीर्थभेजरीपथिरुदपय । उत्कृष्टं संयोजय । हे रुद्र त्वा त्वा भिरुज्जा चिकित्साभिज्ञाना मध्य भिरुक्तमसतिशयेन भिरुज्यस्य कतार शृणोमि । प्रथमो देवो भिरुकु । वा० सं० १६. ५ । इति च संवातरण्युक्तं ॥

हवीमभिर्हवते यो हविर्भिरव स्तोमेभी रुद्रं दिषीय ।

ऋद्रदरः सुहवो मा नो अस्य बभुः सुगिप्रो रीरधन्मनायै ॥ ५ ॥

हवीमऽभिः । हवते । यः । हविऽभिः । अव । स्तोमेभिः । रुद्रं । दिषीय ।

ऋद्रदरः । सुहवः । मा । नः । अस्य । बभुः । सुगिप्रः । रीरधत् । मनायै ॥ ५ ॥

यो रुद्रो हविर्भिरवपुरोडाशादिभिः सहितैर्हवीमभिराहुनिः स्तुतिलक्षणेहवते । आहयते स्तुयते ॥ व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः । बहन् कदसीतीति हयतेः संप्रसारणं ॥ त रुद्र स्तोमेभिः स्तोत्रैर्वदिषीय । अवखंड्यामि । पुथक्करोमि । अपगतकोपं करोमीति यावत् ॥ दो अवखंडनं । व्यत्ययेनात्मनेपदं । बहन् कदसीतीत्यं ॥ ऋद्रदरः । ऋद्रदरो मृद्रदर इति यास्कः । नि० ६ ४ । मुहवः गोमनाह्वानो बभुर्भर्ता सर्वस्य बभ्रवर्णो वा । सुगिप्रः । गिप्रं हन्ता नामिकं वा । गोमनागिप्रः । एवंगुणविशिष्टः स रुद्रोऽस्य मनार्थः । हवीति मन्यमाना वृद्धिर्भर्ता । तस्य नोऽस्मात्मा रीरधत् । मा वगं नैषीत् ॥ रध हिमासंराह्योः । अस्माक्यंताह्विडि चाडि रूपं । रध्यतिर्वगगमन इति यास्कः ॥ ॥ १६ ॥

उन्मा ममंद वृषभो मरुत्वान्त्वष्टीयसा वयसा नाधमानं :

घृणीव छायामरपा अंगीया विवासेयं रुद्रस्य सुम्भं ॥ ६ ॥

उत् । मा । ममंद । वृषभः । मरुत्वान् । त्वष्टीयसा । वयसा । नाधमानं ।

घृणिऽडव । छायां । अरपाः । अंगीय । आ । विवासेयं । रुद्रस्य । सुम्भं ॥ ६ ॥

वृषभः कामानां वर्पिता मरुत्वान् मरुद्भिः पूर्वयुक्तो रुद्रो नाधमानं याचमानं सा मां त्वष्टीयसा दीप्तिन वयसात्तनोन्ममंद । उत्कर्षणं तर्पयत् । अपि चाहं घृणीव छायां यथा सूर्यकिरणसंतप्रकायां प्रविशति एव रुद्रस्य सुम्भं मुखमरपा अपापः सन् अंगीय । व्याप्नुया । तदर्थं तं रुद्रमाविवासेयं । परिचरयं । विवासेतिः परिचरणकर्मा ॥

कस्य ते रुद्र मृळयाकुर्हस्ते यो अस्ति भेषजो जलापः ।

अपभर्ता रपसो देव्यस्याभी नु मा वृषभ चक्षमीथाः ॥ ७ ॥

क । स्यः । ते । रुद्र । मृळयाकुः । हस्तः । यः । अस्ति । भेषजः । जलापः ।

अपऽभर्ता । रपसः । देव्यस्य । अभि । नु । मा । वृषभ । चक्षमीथाः ॥ ७ ॥

हे रुद्र ते तव मृळयाकुः मुखयिता स्यः स हस्तः क्व क्व वर्तते । यो हस्तो भेषजो भेषज्यक्त जलापः सर्वेषां मुखकरोऽस्ति । भवति । स हस्तो विद्यत एव । तेन हस्तेन मां रक्षति भावः । अपि च हे वृषभ कामाना वर्पितः देव्यस्य देवकृतस्य रपसः पापस्यापभर्तापहता विनाशयिता भुत्वा कृतापराधं मां नु क्षिप्रमभिचक्षमीथाः । अभिचक्षम् ॥ क्षमुष सहने । लडि कादसः शपः युः । बहन् कदसीतीडागमः ॥

रुद्रदेवस्य पशो वपापुरोडाशहविषां क्रमेण प्र बभ्रव इत्याद्यास्तिस्रो याज्याः । प्र बभ्रव वृषभाय द्वितीया इति तिस्र आ पयानानामस्या पुरस्तात् । आ० ३ ८ । इति ॥

प्र बभ्रवे वृषभाय श्वितीचे मही महीं सुष्टुतिमीरयामि ।

नमस्या कल्मलीकिनं नमोभिर्गृणीमसि त्वेषं रुद्रस्य नाम ॥ ८ ॥

प्र । वभ्रवे । वृषभाय । श्वितीच । महः । मही । सुऽस्तुति । उरयामि ।

नमस्य । कल्मलीकिन । नमःऽभिः । गृणीमसि । त्वेपं । रुद्रस्य । नाम ॥ ८ ॥

वभ्रवे विश्वस्य भवे वभ्रवर्णाय वा वृषभाय कामाना वषिन् तद्वत्पसत्यकारिणे वा श्वितीच श्वित्यमचते ॥ श्विता वर्णः । श्रीणादिक इत्यन्त्यः । श्वितिमंचतीत्यचतर्थात्विगित्यादिना कृत् । चतुर्थ्येकवचनेऽच इत्यकारलोप चाविति दीर्घन्व । उदात्तनिवृत्तिर्वरण विभक्त्युदात्तत्वं ॥ एवगुणविशिष्टाय रुद्राय महो मही महतीऽपि महती सुष्टि शोभनश्रुतिं प्रेरयामि । प्रकर्षणोच्चारयामि । हे स्तोत । कल्मलीकिन । ज्वलतो नामधेयमतत । भेष० १. १७. । ज्वलंत । कलयत्यपगमयति मलमिति कल्मलीक तजः । तद्वत् रुद्रं नमोभिर्नमस्करिर्हविर्भवे नमस्य । पुजय । यय च रुद्रस्य महादेवस्य त्वेपं दीप्त नाम गृणीमसि । गृणीम । सकीर्तयामः ॥ गृ शब्द । क्रियादिकः । इदंतो मसिः । प्वादीना ह्रस्वः ॥

स्थिरेभिर्गैः पुरुषं उग्रो वभ्रुः शुक्रभिः पिपिणे हिरण्यः ।

ईशानादस्य भुवनस्य भूरन् वा उ योपद्रुतादसुर्यं ॥ ९ ॥

स्थिरेभिः । अंगैः । पुरुऽरूपः । उग्रः । वभ्रुः । शुक्रभिः । पिपिणे । हिरण्यः ।

ईशानान्ते । अस्य । भुवनस्य । भूरः । न । वै । ऊं इति । योपत । रुद्रात् । असुर्यं ॥ ९ ॥

स्थिरेभिः स्थिरदृढरश्मिरवयवयुक्तः पुरुषोऽष्टमुख्यात्कर्वहभी रूपरूपत उग्र उग्रगंस्त्रयी वभ्रुगंता वभ्रवर्णो वा रुद्रः शुक्रभिर्दीप्तिहिरण्यहिरण्यमश्विहिरण्यमणीयवाल्कारः पिपिणे । दीप्यते ॥ पिपि अत्ययः । कर्मणि लिट् ॥ ईशानादीश्वरादस्य भुवनस्य भुतजातस्य भूरन्मूर्त रुद्रादसुर्यं ॥ असु अपत्ये । असुरन । प्रमृ पन्ना । तत्र साधुः ॥ असुर्यं बल न वा उ योपत । नैव पुष्ट्यभवति ॥ योर्तन्मथडागमः । मित्रादल नेटीति मितः ॥

अहन्विमर्षि सायकानि धन्वाहन्निष्कं यज्ञतं विश्वरूपं ।

अहन्निदं दयसे विश्वमभ्वं न वा औजीयो रुद्र त्वदस्ति ॥ १० ॥

अहन् । विमर्षि । सायकानि । धन्वं । अहन् । निष्कं । यज्ञतं । विश्वरूपं ।

अहन् । इदं । दयसे । विश्वं । अभ्वं । न । वै । औजीयः । रुद्र । त्वत् । अस्ति ॥ १० ॥

हे रुद्र त्वमहन् अर्हो योग्य एव सन् सायकानि शरान धन्वं धनुश्च विमर्षि । धारयामि । तथाहन्त्य यज्ञत यज्ञनीयं पुजनीयं विश्वरूपं बह्वविधरूपयुक्त निष्कं हारं विमर्षि । तथाहन्त्येदं विश्व सर्वमभ्व । महतामृतत । अतिविस्मृतं जगद्दयसे । रत्नमि । देड रत्नं । हे रुद्र त्वत् त्वत्तोऽन्यत किंचिदौजीय औजमितर बलवन्तर न वा अस्ति । न खलु विद्यते । अतस्त्वमेवोक्त्यापांरपु योग्य इत्यर्थः ॥ औज शब्दान्त्वर्थोयो विनि । तत् आतिशायनिक इष्टन । विन्मतोर्लुक् । टेरिति टिलोपः ॥ ॥ १० ॥

प्रयागे मुगस्यामनोजवचः श्रुत्वा मुहि श्रुतमित्येतां जपत । मुवित च । मुहि श्रुत गतमद युवानमिति मुगस्य । गृ० ३ १० १० । इति ॥

स्तुहि श्रुतं गतंसदं युवानं मृगं न भीममुपहन्तुमुग्रं ।

मृळा जरिचे रुद्र स्तवानोऽन्यं ते अस्मन्नि वपंतु सेनाः ॥ ११ ॥

स्तुहि । श्रुतं । गतंसदं । युवानं । मृगं । न । भीमं । उपहन्तुं । उपं ।

मृळ । जरिचे । रुद्र । स्तवानः । अन्यं । ते । अस्मत् । नि । वपंतु । सेनाः ॥ ११ ॥

हे सोतः श्रुतं विश्रुतं प्रख्यातं रुद्रं मुहि । कोदृशं । गर्तमदं । गर्तो रथः । तत्र सोदंतं युवानं नित्यतरुणं
मयं न भीसं मृगं सिंहमिव भयंकरं । उपहतमुपहतारं शत्रूणामुग्रमुग्रं । हे रुद्र त्वं सत्वानोऽस्माभिः गूय-
मानः मन जरित्रं सोत्रे मह्यं मृळु । मुखय । तं त्वदीयाः मना अस्मदन्यमस्मद्वातिरिक्तं पुरुषं निवपंतु । निघंतु ॥

कुमारश्चिन्पितरं वंदमानं प्रति नानाम रुद्रोपयंतं ।

भूरदातारं सत्यं गृणीषे स्तुतस्त्वं भेषजा रास्यस्मे ॥ १२ ॥

कुमारः । चित् । पितरं । वंदमानं । प्रति । ननाम । रुद्र । उपऽयंतं ।

भूरः । दातारं । सतऽपतिं । गृणीषे । स्तुतः । त्वं । भेषजा । रासि । अस्मे इति ॥ १२ ॥

वंदमानं आयुष्मान् भव मीम्यति स्रुवंतं पितरं कुमारश्चित् यथा कुमारः ॥ चिदित्येतदुपमार्थं ॥ हे रुद्र
उपयंतमस्मात्समीपं गच्छंतं त्वां प्रतिननाम । प्रतिनतोऽस्मि । अपि च भूरर्बह्वनो धनस्य दातारं सत्यं सतां
पालयितारं ॥ पत्याविश्वर्य इति पुर्यपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ हे रुद्र एवंभुतं त्वां गृणीषे । स्तामि ॥ सिपस्तिडां तिडो
भवतीति सि आदेशः ॥ स्तुतश्च स्वसस्मि अस्माभ्य भेषजा भेषजानि रासि । देहि ॥

या वो भेषजा मरुतः शुचीनि या शंतमा वृषणो या मयोभु ।

यानि मनुरवृणीता पिता नस्ता शं च योश्च रुद्रस्य वशिम ॥ १३ ॥

या । वः । भेषजा । मरुतः । शुचीनि । या । शंतमा । वृषणः । या । मयःऽभु ।

यानि । मनुः । अवृणीत । पिता । नः । ता । शं । च । योः । च । रुद्रस्य । वशिम ॥ १३ ॥

हे मरुतो रुद्रपुत्रा वो युष्माकं या यानि भेषजा भेषजान्यस्मदारोग्यहेतुभुतान्यापधानि शुचीनि शुडानि
निर्मलानि संति । हे वृषणः कामानां वषितारो मरुतो या यानि च युष्मदीयानि भेषजानि शंतमा अति-
शयनं सुवकराणि । या यानि च भेषजानि मयोभु मयोभुनि मयभः सुवस्य भावयितृणि नोऽस्मात्पिता
मनुर्यानि भेषजानि युष्मदीयान्यवृणीत व्रतवान् ता तानि भेषजानि रुद्रस्य महादेवस्य संबंधि शं च योश्च
यक्ष्मनीयानां रोगाणामुपशमनं यावनीयानां भयानां यथावनमस्ततः पृथक्करणं तदुभयं च वशिम ।
कामय ॥ वशं कांती । आदादिकः ॥

परि णो हेतो रुद्रस्य वृज्याः परि त्वेषस्य दुर्मतिर्मही गात् ।

अव स्थिरा मघवद्वस्तनुध्व मीढुस्तोकाय तनयाय मृळ ॥ १४ ॥

परि । नः । हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः । परि । त्वेषस्य । दुःऽमतिः । मही । गात् ।

अव । स्थिरा । मघवतऽभ्यः । तनुध्व । मीढुः । तोकाय । तनयाय । मृळ ॥ १४ ॥

रुद्रस्य महादेवस्य हेतिरायुधं नोऽस्मान्परिवृज्याः । परिवर्जयतु । तथा त्वेषस्य दीप्तस्य रुद्रस्य मही
महती दुर्मतिर्दुःखकारिणी वहिश्च परिगात् । अस्मान्परिवृज्यान्वृज्यत्वाच्च गच्छतु ॥ अपपरी वर्जनं । पा० १४. ८८ ॥
हे मीढुः सेचनममर्थं रुद्र स्थिरा स्थिराणि त्वदीयानि धनूषि मघवद्वो हविर्भक्षणधनयुक्तभ्यो यजमानभ्यो
ऽवतनुध्व । अवततज्यानि कुरु । तथा तोकायास्त्युत्राय तनयाय तत्सुत्राय च मृळ । सुव कुरु ॥

एवा बभ्रो वृषभ चेकितान् यथा देव न हृणीषे न हंसि ।

हवन्श्रुन्नो रुद्रेह बोधि बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १५ ॥

एव । बभ्रो इति । वृषभ । चेकितान् । यथा । देव । न । हृणीषे । न । हंसि ।

हवन्ऽश्रुत् । नः । रुद्र । इह । बोधि । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १५ ॥

हे बभ्रो जगतो भर्तृर्बभुवर्णं वा वृषभं कामानां वर्पितः चिकितान सर्वं ज्ञानं हे देवं द्योतमान रुद्र यथा येन प्रकारेण न हृणीषे न कुप्यमि न च हसि ॥ हृणीद् न ज्ञायां अयं कुप्यतिकर्मा च ॥ एव हवनयुत अयमदीयमाङ्गानं गृण्वन् नोऽस्मान् हे रुद्र इहास्मिन्देवं बोधि। बुध्यन्। विदधे यज्ञं गृहे वा सुवीराः शोभनपुत्रा संतो बृहत् प्रौढं त्वदीयं स्तोत्रं वंदेम। उच्चारयाम ॥ ॥ १८ ॥

धारावरा इति पञ्चदशर्चं द्वितीयं मुक्तं गार्त्समदं मारुतं। अत्रा विष्टप शिष्टा जगत्सु। तथा चानुक्रात। धारावरा मारुतं त्रिष्टुबंतमिति ॥ पुण्याभिप्रवषडहयोऽस्मृतीयोऽहस्यापिमाहृतगम्यस्येदं मारुतनिविदात्। मृत्विचं च। विद्यानराय धिषणां धारावरा मरुतमत्यस्य प्रथमो अगिरा इत्यापिमाहृत। आ० ५. ७। इति ॥

धारावरा मरुतो धृष्वोऽजसो मृगा न भीमास्तर्विषीभिरर्चिनः।

अप्रयो न शुशुचाना ऋजीपिणो भूमिं धर्मतो अप गा अयृष्वत ॥ १ ॥

धारावराः। मरुतः। धृष्णुऽजसः। मृगाः। न। भीमाः। तर्विषीभिः। अर्चिनः।

अप्रयः। न। शुशुचानाः। ऋजीपिणः। भूमिं। धर्मतः। अप। गाः। अयृष्वत ॥ १ ॥

धारावरा उदकधारयभिरचमावृण्वतः। यद्वा धाराणां धृतानां स्मिराणां वृत्तादीनां निवारयितार शालयितारः। धृष्णोऽजसः परेषां धर्मकेण बलेन युक्ताः। अत एव मृगा न भीमाः। मिहा इव भयकराः। तर्विषीभिरात्मीयैर्बलैर्वृष्टिप्रदानादिनार्चिनः सर्वं जगत्पुत्रयतः। अप्रयो न शुशुचाना दीप्ता वज्रय इव दीप्यमानाः ॥ शुच दीप्ता। लिटः कानच ॥ ऋजीपिणः। ऋजीपमृदकं तद्वतः। यद्वा ऋजीपोऽपगतमारः सोमः। तेन युक्ताः। तृतीयसर्पेण ह्यापिमाहृतं मरुतः स्तूयते। तत्र च मवनद्वयेऽभिपूत गतमार सोममभिपूतः। अतस्तथा तयुक्तत्वं। एवमुक्ता मरुतो भूमिं भ्रास्यते मघं धर्मतो वर्धणार्थमित्यतः प्रयत्यो गामादतंगता वयं अपोऽपावृण्वत। अपावृताः कुर्वन्ति। यथा सर्वदृश्यते तथा पवर्पतीत्यर्थः। यद्वा भूम्यास्थो षोणाविशेषः। त धर्मतो वादयंतो गा वलनास्त्रामुंणापिहता अपावृण्वत। अपगतावरणा अकुर्वन् ॥

द्यावो न स्तुभिश्चितयंत खादिनो व्यभि्रिया न द्युतयंत वृष्टयः।

रुद्रो यद्वो मरुतो रुक्मवृष्टसो वृषाजंति पृन्त्याः शुक्र ऊर्धनि ॥ २ ॥

द्यावः। न। स्तुऽभिः। चितयंत। खादिनः। वि। व्यभि्रियाः। न। द्युतयंत। वृष्टयः।

रुद्रः। यत्। वः। मरुतः। रुक्मऽवृष्टसः। वृषा। अजंति। पृन्त्याः। शुक्र। ऊर्धनि ॥ २ ॥

स्तुभिः। नचवममितत। यदाह याम्कः। अद्याः स्तुभिर्गति नचवाणां। नि० २. २०। इति। नचर्वोवा। न यथा दुष्कोकाश्चितयंत चितयंत स्वात्मानं ज्ञापयति ॥ चितो संज्ञानं ॥ प्रकाशत इत्यर्थः। तथा खादिनः शक्नुवां खादका मरुतः स्वकीयैरभरणैर्जायते। यद्वा खादः कटक। तयुक्ताः मरुतः प्रकाशते। तथा वृष्टया वर्षका मरुतोऽभि्रिया न। अभ्रेषु भवा विद्युम इव वि द्युतयंत। सर्वं जगत्प्रदोतयति। प्रकाशयति ॥ ॥ अश्वं ब्दाह्वयार्थं समुद्राभाड इति घप्रत्ययः ॥ शेषः प्रत्ययकृतः। रुक्मवृष्टसः। रुक्म रीचमाणाभरणं वक्षस्वरमि धियां तादृशा हे मरुतो यद्यदा वो युष्मान वृषा मेचनममर्थो रुद्रो महादेवः पृन्त्याः। पृश्निमाध्यमिका वाक्। तस्याः संबन्धिनः शुक्रं निर्मल ऊर्ध्वयुतं प्रदेशऽजनि। अजनयत। तदानीमिति पुत्रं भवधः। यद्वा पृश्निर्नाभावर्णयं भूमिः पुरा गोरूपधरासीत तस्या महेशो वृषो भुत्वा मरुत उत्पादयामांस्त्यावर्तत। तद्वो अर्धते। हे मरुतो यद्यस्माद्वो युष्मान वृषा वृषरूपो रुद्रः पृन्त्या गोः शुक्रं निर्मल ऊर्ध्वधमि पयस उत्पत्ति स्थानेऽजनि। अजीजनत। तस्माद्युयमेवंमहानुभावा जाता इत्यर्थः। तथा च तैत्तिरीयक। पृश्निदे वै पयसा मरुतो जाताः। ति० सं० २. २. ११. ४. इति ॥

उ॒श॒न्ते॒ अ॒श्व॒ः अ॒श्व॒ः इ॒वा॒जि॒षु न॒दस्य॑ क॒र्णे॒स्तुर॑य॒न्त आ॒शुभिः॑ ।

हि॒र॒ण्य॒शि॒प्रा म॒रुतो॑ द॒वि॒ध्वतः॑ पृ॒ष्टा या॒थ पृ॒ष॒तीभिः॑ स॒मन्य॑वः ॥३॥

उ॒श॒न्ते॒ । अ॒श्व॒ान । अ॒न्या॒न ऽड॒व । आ॒जि॒षु । न॒दस्य॑ । क॒र्णेः । तुर॑य॒न्ते । आ॒शु॒ऽभिः ।

हि॒र॒ण्य॒ऽशि॒प्राः । म॒रुतः॑ । द॒वि॒ध्वतः॑ । पृ॒ष्टा । या॒थ । पृ॒ष॒तीभिः॑ । स॒ऽम॒न्य॒वः ॥३॥

मरुतोऽन्यान् व्याप्राण लोकानुवर्ते । मिंचति ॥ अशु व्याप्रा । आणादिकः क्रान्त्ययः ॥ आजिषु संयामेष्व
त्यानिव सततगामिनस्तरगान यथा स्विद्रापनोदायोदकः मिंचति तत्रत । अपि च ते मरुत आशुभिः शीघ्रग
मनिरश्चिर्नदस्य शब्दवतो मेघस्य कर्णः कर्तमध्यप्रदेशस्तरयन्ते । वर्षणार्थं वृष्ट्युत्पादनाय त्वरितं गच्छन्ति ॥ तुर
त्वरणं ॥ शिपः प्रत्यक्षकृतः । हि हिरण्यशिप्राः । शिपं शिरस्वाणं । सुवर्णमयशिरस्वाणाः समन्यवः समानमनस्काः
समानक्रोधा वा हे मरुतो दविध्वतो महीरुहादिकं कंपयतो यूयं ॥ धृञ् कंपन इत्यस्माद्वाधत्वादेवितद्रूपं
निपात्यते ॥ पृषतीभिर्युष्मद्रथे योजिताभिः श्रुतविद्वक्किताभिर्मृगीभिर्वडवाभिर्वा पृजं । अत्रनामेतत । हविर्ल
ज्जातवतं यजमान ॥ अर्गआदित्वादच ॥ याथ । गच्छथ ॥

पृ॒ष्टो ता॑ वि॒श्वा भु॒व॒ना वव॑शिरे मि॒त्राय॑ वा॒ स॒द॒मा जी॒र॒दान॑वः ।

पृ॒ष॒द॒श्वा॒सो अ॒न॒व॒भ्रा॒ध॒स ऋ॒जि॒ष्या॒सो न॒ व॒यु॒नेषु॑ धृ॒ष॒दः॑ ॥४॥

पृ॒ष्टो । ता॑ । वि॒श्वा । भु॒व॒ना । व॒व॒शिरे॒ । मि॒त्राय॑ । वा॒ । स॒द॒ । आ॒ । जी॒र॒ऽदान॑वः ।

पृ॒ष॒द॒ऽश्वा॒सः । अ॒न॒व॒भ्रा॒ध॒सः । ऋ॒जि॒ष्या॒सः । न॒ । व॒यु॒नेषु॑ । धृ॒ऽस॒दः॑ ॥४॥

पृष्ठे पुजयते हविर्लज्जातयुक्ताय यजमानाय ता तामि विश्वा सर्वाणि भुवनान्युदकानि मित्राय । वाशब्द
उपमार्थः । मित्रायैव सदैव सदा आ ववशिरे । मरुत आवहन्ति । यद्वा वाशब्दोऽवधारणः । मित्रभुताय यजमा
नायैव पृष्ठेऽस्ति निमित्तभूति सति वृष्ट्युदकान्यावहति । कीदृशा मरुतः । जीरदानवः । क्षिप्रदानाः । पृषदश्वासः
पृषद्विः श्रुतविद्वद्भिर्युक्ता अश्वा येषां ते तथोक्ताः । अनवभ्राधसः ॥ भृशु भृशु अधःपतन । अवभृशानमवभः ।
डोऽन्यत्रापि दृश्यते । पा० ६. २. ४८. ४. इति उपलब्धयः । नास्त्यवभो यस्येति बह्व्रीही नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदा
तोदात्तत्वं । अनवभ्र भग्ननरहितं राधो धन येषां ते । बह्व्रीही पूर्वपदप्रकर्तित्वात्त्वं ॥ ऋजिष्यासो न । तृजु
अर्कटिर्लं प्राप्नुवन्तो गच्छन्तोऽश्वा इव वयुनेषु गतुषु मध्ये धृषदो धुरि मेघस्य वहने सीदन्तो निपणा इत्यर्थः ॥

ध॒न्व॒भिर्धे॒नुभी॑ र॒ष्ण॒दृ॒ध॒भि॒रध्व॑स्स॒भिः प॒थि॒भिर्भ्रा॑ज॒दृष्ट॑यः ।

आ॒ ह॒ंसा॒सो न॒ स्व॒स॒राणि॑ ग॒न्त॒न् म॒धो॒र्म॒दाय॑ म॒रुतः॑ स॒मन्य॑वः ॥५॥

ध॒न्व॒ऽभिः । धे॒नु॒ऽभिः । र॒ष्ण॒दृ॒ध॒ऽभिः । अ॒ध्व॒स्स॒भिः । प॒थि॒भिः । भ्रा॑ज॒त॒ऽऽदृष्ट॑यः ।

आ॒ । ह॒ंसा॒सः । न॒ । स्व॒स॒राणि॑ । ग॒न्त॒न् । म॒धो॒ः । म॒दाय॑ । म॒रुतः॑ । स॒ऽम॒न्य॒वः ॥५॥

समन्यवः समानमनस्काः समानक्रोधाः समानतजसो वा हे मरुतो भ्राजदृष्टयो दीप्यमानायुधा यूयमि
धन्वभिः समिधनवद्विः ॥ इधनशब्दाक्कंदसीवनिपादिति मत्वर्थीयो वनिप । क्कंदमो वर्णलोपः ॥ धेनुभिः
प्रीणयितृभिश्च रष्णदृधभिः । विरष्णीति महत्ताम । महोधक्कः । ऊर्धासि जलस्वातोमागः । यद्वा रप लुप
व्यक्तायां वाचि । शब्दायमानोऽक्रितप्रदेशरध्वस्मिध्वंसनरहितः पथिभिः । पतन्ति गच्छन्तीति पथानो मेघाः ।
एवंभूतमेघः सह मार्गिरेव वागतन । आगच्छत । किमर्थं । मधोर्मदाय । सोमस्य मदार्थं । तत्र दृष्टांतः । हंसासो
न । यथा हंसाः स्वसराणि स्वकीयानि निवासस्थानानि प्राप्नुवन्ति तद्वत् ॥ ॥१९॥

आ॒ नो॒ ब्र॒ह्मा॒णि म॒रुतः॑ स॒मन्य॑वो न॒रां न॒ शंसः॑ स॒र्व॒ना॒नि ग॒न्त॒न ।

अ॒श्व॒मि॒व पि॒प्यत॑ धे॒नुमृ॒ध॒न्नि॒ क॒र्ता धि॒यं ज॒रि॒चे वा॒ज॒पे॒श॒सं ॥६॥

आ । नः । ब्रह्माणि । मरुतः । सऽमन्यवः । नरा । न । शंसः । सर्वनानि । गंतुं ।
अश्वोऽइव । पिप्यत । धेनुं । ऊर्धनि । कर्त । धियं । जरिचे । वाजंऽपेगमं ॥ ६ ॥

समन्यवः समानमनसः समानक्रोधा वा हे मरुतो नोऽस्माकं ब्रह्माणि ॥ अन्ननामित ॥ अन्नानि सवनान्य
भिषुतसोमज्वणानि हवीष्यागतन । आगच्छत ॥ गमलोऽटि कांदमः शपो लुक । तप्तनप्तनथनाश्चित तस्य
तनवादेशः । अत एव इत्थानाभावादननामिकलोपाभावः ॥ तत्र दृष्टातः । नरा न शंसः । नरामस्माकं शंसः
शंसनीयं स्तोत्रं यथागच्छत तद्वत् ॥ मरुशब्दात् पृथिव्यवचनस्यानित्यमागमशासनमिति नृदभावः । शंसः
कर्मणि घञत आद्युदात्तः । मुपा मुनुगित्यस्य मुआदेशः ॥ आगत्य च धेनुमुदकदानेन प्रीणयितारमश्वामिवो
धनि पिप्यत । यथाश्वः पीनावयवा भवति तद्वन्मेष वर्षणममर्षमाप्नोति कुरुतेत्यर्थः । अपि च जरिचे स्तोत्रं
वाजपेगमं वाजरेतिराश्रितं ॥ पिश अवयवं ॥ धिय कर्म कर्त । कुरुत ॥ करोतेऽकादसः शपो लुक । पूर्ववत्
शब्दस्य तवादेशः ॥

तं नो दात मरुतो वाजिनं रथं आपानं ब्रह्म चितयद्विदिवे ।

उधं स्तोतृभ्यो वृजनेषु कारवे सनि मेधामरिष्टं दुष्टरं सहः ॥ ७ ॥

तं । नः । दात । मरुतः । वाजिनं । रथं । आपानं । ब्रह्म । चितयत । दिवेऽदिवे ।

उधं । स्तोतृभ्यः । वृजनेषु । कारवे । सनि । मेधां । अरिष्टं । दुस्तरं । सहः ॥ ७ ॥

हे मरुतः तं पुत्रं नोऽस्माभ्यं दात । दत्तं प्रयच्छत ॥ कांदमः शपो लुक ॥ कीदृशः । वाजिनमज्वत बलवत्
वा । रथं रथेण युष्मदीय आगमने निमित्तभुतं मति दिवेदिव प्रतिदिवसं चितयत प्रज्ञापयत युष्मद्गुणप्रख्या
पकं । ब्रह्म स्तोत्रमापानमाप्नुवतं । अपि च इषमन्नं स्तोतृभ्योऽस्माभ्यं दात । प्रयच्छत । तथा वृजनेषु मंत्रांसेषु
कारवे स्तोत्रं । वचनव्यत्ययः ॥ मेधा युद्धप्रज्ञानं सनि धनदातुत्वं चारिष्टं शत्रुभिरहितं दुस्तरं शत्रुभिरुत्तरी
तुमशक्यं सहो बलं च प्रयच्छत ॥

यद्युज्जते मरुतो रुक्मवंशसोऽश्वान्नथेषु भग आ सुदानवः ।

धेनुर्न शिष्वे स्वसरेषु पिन्वते जनाय रातहविषे महीमिषं ॥ ८ ॥

यत् । युज्जते । मरुतः । रुक्मऽवंशसः । अश्वान् । रथेषु । भग । आ । सुऽदानवः ।

धेनुः । न । शिष्वे । स्वसरेषु । पिन्वति । जनाय । रातऽहविषे । महीं । उधं ॥ ८ ॥

रुक्मवंशसो रोचमानाभरणोरस्काः सुदानवः शोभनदाना मरुतो यद्यदा रथेषु भगं भजनीयं म्याने ।
धुरीत्यर्थः । अश्वानाद्युज्जते । आभिमुख्येन युक्तां कुर्वति । तदानीमेव रातहविषं दत्तहविषाय यजमानाय
महीं महतीमिषमन्नं तत्कारणभुतमुदकं वा स्वसरेषु स्वकीयेषु गृहेषु पिन्वते । भिन्वति किरात ॥ पिबि मेवने ॥
तत्र दृष्टांतः । धेनुर्न शिष्वे । यथा धेनुः प्रसूतलनी मती स्वकीयाय वत्साय कीरं प्रयच्छति तद्वत् ॥

यो नो मरुतो वृकताति मर्यां रिपुर्दधे वसवो रक्षाता रिषः ।

वर्तयत तपुषा चक्रियाभि तमव रुद्रा अगसो हंतना वर्धः ॥ ९ ॥

यः । नः । मरुतः । वृकऽताति । मर्याः । रिपुः । दधे । वसवः । रक्षात । रिषः ।

वर्तयत । तपुषा । चक्रिया । अभि । तं । अवं । रुद्राः । अगसः । हंतन् । वर्धरिति ॥ ९ ॥

हे मरुतः यो मर्यां मनुष्यो वृकताति आदाता वृकः ॥ वृक आदाने । वृकज्येष्ठाभ्यां तिन्तातिर्लो च क्कंदमि
। पा० ५. ४. ४९. । इति स्वार्यधिकस्तातिन्प्रत्ययः ॥ तादृशः सन नोऽस्माकं रिपुर्दधे । रिपुतयात्मानं धारयति ।

हे वसवो वामयितारो मरुतो रिषो हिमकादस्मान्नत । पालयत । अस्माकं शत्रुभुतं मर्त्यं तपुषा तापयिष्या
चक्रिया ऋष्याम्यया शत्र्याभिवर्तयत । अभितो निवर्तयत । हे रुद्रा रुद्रपुत्राः । यद्वा रोक्ष्यमाणा द्रवतः
अगमो भवकस्य ॥ अग भोजन इत्यस्मादीणादिकोऽसिप्रत्ययः ॥ तादृशस्य राजसादवधर्हन्नसाधनमायुधम-
वर्तन । अवयुत्याम्नः पुथकृत्य नाशयत ॥ हंतलोऽति तप्तनप्तनयनासृति तनप ॥

चिचं तर्हो मरुतो यामं चेकिते पृण्या यदृधरप्यापयो दुहुः ।

यद्वा निदे नवंमानस्य रुद्रियास्वितं जराय जुतामदाभ्याः ॥ १० ॥

चिचं । तत् । वः । मरुतः । यामं । चेकिते । पृण्याः । यत् । ऊधः । अपि । आपयः । दुहुः ।

यत् । वा । निदे । नवंमानस्य । रुद्रियाः । चितं । जराय । जुतां । अदाभ्याः ॥ १० ॥

हे मरुतो वो युष्माकं चिचं चायनीयं याम प्रापणं चेकिते । सर्वज्ञायते । इदानीं परीक्षवदाह । अपि
शब्दः प्रसिद्धः । यद्वा खलु पृण्या माध्यमिकाया वाचः संवर्धनमुधरुद्धतं मेघमापयः प्रापयितारो मरुतो
दुहुः । दुहति ॥ दुहणकांदमो लिट् । कंदसि चिति वक्तव्यमिति द्विवचनाभावः ॥ यद्वा यदा च नवमानस्य
नवतम्यतस्य निदे निंदकाय शत्रवे हिमां छतवंत इति शेषः ॥ निदि कृत्वायां । क्रिप चिति क्रिप ॥ तदानीं हे
अदाभ्या अहिंस्या रुद्रिया रुद्रस्य पुत्रा मरुतस्वितमुषिं जुतां हिंसतं शत्रूणां जराय जरणाय विनाशाय
अभुर्तति शेषः ॥ ॥ १० ॥

तान्वां महो मरुतं एवयाव्रो विष्णोरिपस्य प्रभृथे हवामहे ।

हिरण्यवर्णां ककुहान्यतसुचो ब्रह्मण्यंतः शंस्यं राधं ईमहे ॥ ११ ॥

तान् । वः । महः । मरुतः । एवयाव्रः । विष्णोः । इपस्य । प्रभृथे । हवामहे ।

हिरण्यवर्णान् । ककुहान् । यतः सुचः । ब्रह्मण्यंतः । शंस्यं । राधं । ईमहे ॥ ११ ॥

हे मरुत एवयाव्र एवं गंतव्यं स्तोत्रं वा गतुं महो महतो महानुभावान्तावो युष्मात्विष्णोर्वापकस्य
यहचमसादिषु सर्वत्र व्याप्य वर्तमानस्थिपथिणीयस्य प्रार्थनीयस्य सोमस्य प्रभृथ प्रभरणेऽभिषवादिभिः प्रकर्षण
संपादने सति हवामहे । आह्वयामहे । आह्वय च हिरण्यवर्णान् हितरमणीयवर्णान्वा ककुहान् श्रेष्ठान् सुत्वांन्वा
एवमुतास्तान् यतसुचो यागायीयतसुचो ब्रह्मण्यंतः । ब्रह्म स्तोत्रं । तदिच्छंती वयं शंस्यं प्रशमनीयं राधो
धनमीमहे । याचामहे ॥

ते दशग्वाः प्रथमा यज्ञमूहिरे ते नो हिवंतूपसो व्युष्टिषु ।

उषा न रामीरूणैरपोर्णुते महो ज्योतिषा शुचता गोअर्णसा ॥ १२ ॥

ते । दशग्वाः । प्रथमाः । यज्ञः । ऊहिरे । ते । नः । हिवंतु । उपसः । विऽउष्टिषु ।

उषाः । न । रामीः । ऊणैः । अपोः । ऊर्णुते । महः । ज्योतिषा । शुचता । गोऽअर्णसा ॥ १२ ॥

ते मरुतो दशग्वाः । ये दशभिर्मामेः सिद्धिं गता अगिरसस्तद्रूपा भूत्वा प्रथमा आदित्यभ्यः प्रथमभाविनः
मतो यज्ञमूहिरे । अवहन । आदित्यानामगिरसा च स्वर्गमनं प्रति स्पर्धमानानां मध्ये पूर्वमवागिरसो यागा
ननुषाय स्वर्गं प्राप्ताः । तथा च श्रूयते । आदित्याश्चैवहासर्वागिरसश्च तेऽपिऽपिनापिमयजतेति । तादृशान्
उपसो व्युष्टिषु विवामिषु प्रभातेषु सत्सु नोऽस्मान् हिवंतु । प्रेरयंतु ॥ हि गतो वृद्धो च ॥ रामीः । ऋणवर्णा
रात्रीरूपा न यथोपा अरुणिरारोचमानैः स्वतेजोभिरपोर्णुते । अपवृणोत्यपसारयति । तथा महो महता शुचता
दीपमानिन गोअर्णसा गच्छद्दक्षेन ज्योतिषा मूर्ध्याख्येन तमो निवारयति । मूर्धमंडलमावृण्वतो वृषादीन
हत्वा सर्वं जगत्प्रकाशयतीत्यर्थः ॥

ते क्षोणीभिररुणेभिर्नाजिभी रुद्रा ऋतस्य सदनेषु वावृधुः ।

निमेघमाना अत्येन पाजसा मुचंद्रं वर्णे दधिरे सुपेशंसं ॥ १३ ॥

ते। क्षोणीभिः। अरुणेभिः। न। अंजिऽभिः। रुद्राः। ऋतस्य। सदनेषु। वावृधुः।

निऽमेघमानाः। अत्येन। पाजसा। सुऽचंद्रं। वर्णे। दधिरे। सुऽपेशंसं ॥ १३ ॥

रुद्रा रुद्रपुत्रास्त मरुतः क्षोणीभिः शब्दकारिभिर्योणाख्यैर्वोणाविर्गैपररुणैर्भिर्नाजिभिः ॥ नशब्दः समु-
हये ॥ आरोचमानैररुणवर्णैर्वा रूपाभिव्यक्तैरत्नैर्कारिभ्य ममन्विताः मृतं ऋतस्योदकस्य सदनेषु निवासभूतेषु
मेघेषु वावृधुः। वर्धते। अपि च अत्येन सततगामिना शीघ्र व्योमुवता पाजसात्कीयन बलिन निमेघमाना
नितरां मेघाद्ददकं चितयंतस्तं मुचंद्रं शोभनाद्भादनं सुपेशंसं ॥ पेश इति रूपनाम ॥ शोभनरूपं वर्णं दधिरे।
कौतं धारयति ॥

तां इयानो महि वरूथमृतय उप घेदेना नमसा गृणीमसि ।

चित्ती न यान्पंच होतृनभिष्टय आववतंदवराश्वक्रियावंसे ॥ १४ ॥

तान। इयानः। महि। वरूथं। ऊतये। उप। घ। डत। एना। नमसा। गृणीमसि।

चित्ती। नं। यान। पंच। होतृन। अभिष्टये। आववतंत। अवराश्वक्रिया। अवंसे ॥ १४ ॥

तान मरुतो महि महद्वरूथ वरणीय प्रशस्तं धन तत्परुत ऊतये रत्नार्थमियान इयाना याचमाना
वयं ॥ मुपा मुनुगिति जसः सुः ॥ एनानेन नमसा नमस्कारेण स्तोत्रेण वीक्षेत उपेत्य गृणीमसि। नमः ॥ घति
पादपुरणः। एतत्पुत्र मुपा मुनुगिति तृतीयाया आत्रादेशः। नशब्दः समुहये ॥ चित् चपिश्च यानितान मरुत
पंच होतृन अध्यात्मप्राणापानादिपंचवृत्त्यात्मना वर्तमानान अत एव होमनिष्पादकान अवराश्वक्रिया मुख्याभिष्टये
ऽभिर्नाजिभिर्मन्त्रैर्वा चक्रिया नाभिचक्रणावर्धेऽवितु मगनुमाववतंत। स्वस्माद्विजिगीर्गमिपून्प्राणान स्वात्मभिमुख
मावर्तयत। यद्वा चक्रिया अष्टास्येनायुधेन युक्तान अवसं सुत्यादिभिस्तर्पयितुमावर्तयत। तान नम इति
संबंधः ॥ ववर्तदिति वृत्तेर्ण्यताम्बुद्धिः चडि रूप ॥

येयां रधं पारयथात्यहो यया निदो मुंचथ वंदितारं ।

अवाची सा मरुतो या व ऊतिरो पु वाश्वेव सुमतिर्जिगातु ॥ १५ ॥

येयां। रधं। पारयथ। अति। अहं। यया। निदः। मुंचथं। वंदितारं।

अवाचीं। सा। मरुतः। या। वः। ऊतिः। ओ डति। सु। वाश्वेव। सुऽमतिः।

जिगातु ॥ १५ ॥

हे मरुतो ययोत्या रधमाराधकं यजमानमंहः पापमति पारयथ। अतिक्रमयथ। ययोत्या वंदितार
स्तोतार निदो निदितुः शत्रोः मकाशावृंचथ। मोचयथ। हे मरुतो वो युष्मदीया योतिः सार्वान्यस्मदभि
मुखा भवतु। तथा सुमतिर्युष्मदीया शोभना मतिरनुयहात्मिका बुद्धिश्च वाश्वेव हभारव कुर्वती धनुर्वि
वत्सं सुष्ठु ओ जिगातु। एवं गच्छतु। अस्मान प्रति सर्वथागच्छत्वित्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥

उपमति पंचदशर्चं तृतीयं मुक्तं गार्तमदं त्रैष्टुभमपांनपट्टिवताकं। तथा चानुक्रातं। उपमपोनप्रीयमति ॥
मुक्तविनियोगो निगिकः ॥

उपेमसुक्षि वाजयुर्वचस्यां चनो दधीत नाद्योगिरो मे ।

अपां नपादाशुहेमा कुवित्स सुपेशंसस्करति जीर्षिपुद्धि ॥ १६ ॥

उप० । ई० । अ०मृष्टि० । वा०ज०ऽयुः । व०च०स्यां । च०नः । द०धीत० । ना०द्यः । गि०रः । मे० ।
अ०पां । न०पात० । आ०णु०ऽहेमा० । कु०वित् । सः । सु०ऽपे०शंसः । क०रति० । जी०षि०षत् । हि० ॥१॥

वाजयुवाजमममात्मन इच्छन्नहमीमिनां वचस्यां वचसः सोचस्येक्कामुपास्यति । उपास्यमि । उत्पाद-
यामि । अपा नपातं सोतुं प्रवृत्तोऽस्मीत्यर्थः ॥ सृज्यन्कादसो जुड । लिङ्मिचावात्मनपदं विधिति मिचः कित्वा
द्रुणाभावः ॥ स च नाद्यो नदीनां शब्दकारिणीनां मेघम्यानामपां संवंधी आणुहेमा आणु शीघ्रं गता ॥ हि
गतावित्यस्मादन्यभ्योऽपि दृश्यंत इति मनिन ॥ एवंभूतोऽपां नपात अपां पात्रस्थानीयः । अज्ञ आपधिवनस्य-
तयो जायंत आपधिवनस्यतिभ्य एषोऽभिजायत इति तत्पात्रत्व । एतत्सज्ञको देवो गिरः । गुणातीति गीः
स्रोता । तस्य मे मम कुवित । बह्वनामैतत् । बह्वन् चनोऽन्नं दधीत । दधातु । विदधातु । प्रयच्छित्वित्यर्थः ।
अपि चास्मान् मुपेशसः शोभनरूपान् शोभनान्कारान्वा करति । करोतु ॥ करोतिव्यत्ययः शप । कः करत्कर
तिह्रिध्रुतेष्वनदितः । पा० ८ ३ ५० । इति विसर्जनीयस्य सत्वं ॥ हि यस्मादयं देवो जीपिषत् । सोचाणि सेवते
तस्मादस्मानिवमनुगृह्णात्यित्यर्थः ॥ जुपी प्रीतिमवनयोः । लिट्यडागमः । विकरणः सप । इडागमश्च । हि चेति
निघातप्रतिषेधः ॥

इ०मं स्व०स्मि हृद० आ० सु०त०ष्टं मं०त्रं वो०चेम० कु०विद०स्य वेद०त् ।
अ०पां न०पाद०मु०र्यस्य म०हा वि०श्वान्य०र्यो भु०वना ज०ज्ञान ॥ २ ॥
इ०मं । सु० । अ०स्मि । हृदः । आ० । सु०ऽत०ष्टं । मं०त्रं । वो०चेम० । कु०वित् । अ०स्य । वेद०त् ।
अ०पां । न०पात० । अ०मु०र्यस्य । म०हा । वि०श्वानि । अ०र्यः । भु०वना । ज०ज्ञान ॥ २ ॥

अस्मा अपानपात्संज्ञकाय देवाय हृदो हृदयात् सुतष्ट मुपु निर्मितमिमं मंत्रं मुपु अभिमुख्येन वोचेम ।
ब्रवाम । अस्यास्माभिरुक्तमिमं मंत्रं कुविद्वदत् । बह्वन् जानातु ॥ वत्सेनेत्यडागमः । निपातिर्यथादिहर्तति निघा
तप्रतिषेधः ॥ किं सोचमिति चेदुच्यते । अर्थः स्वाभ्युपानपात्संज्ञको वियुतोऽपिरमुर्यस्य । अमुरः शत्रून् जेप्ता ।
तस्य स्वभुतस्य वनस्य महा माहस्त्रा महत्त्वेन विश्वानि सर्वाणि भुवना भुवनानि वृष्युदकानि वृष्युत्पादनेन
भुतजातानि वा जज्ञान । जनयामास ॥

अपोनप्रीयि वसतीवरीसमीप एकधनाम् प्राप्ताम् समन्या यंतीत्युपानुवक्तव्या । मुवितं च । समन्या यत्पु
यत्तव्या इति तीर्थदेशः । आ० ५ ५ । इति ॥ सारस्वते च शस्त्रं यत्पु शस्या निपतेत तदानीमपोनप्रीयश्चः
कार्यः । तत्रैषेव याज्या । मुवितं च । समन्या यंत्युपयत्यन्या इत्यातः समानं सर्वेषां । आ० १०. ६. । इति ॥

स०म०न्या यंत्युप० यंत्यन्याः स०मा०न०मूर्त्वं न०द्यः पू०णंति ।
त०मू० शु०चिं शु०चयो दी०दि०वांस०म०पां न०पातं परि० त०स्यु०रापः ॥ ३ ॥
सं० । अ०न्याः । यं०ति । उप० । यं०ति । अ०न्याः । स०मा०नं । ऊ०र्वं । न०द्यः । पू०णंति ।
तं० । ऊ० इति० । शु०चिं । शु०चयः । दी०दि०ऽवांसं० । अ०पां । न०पातं । परि० । त०स्युः । आ०पः ॥ ३ ॥

अन्या वर्था आपो सं यंति । भूम्या संगच्छंति । अन्याश्च पुर्वं तत्रावस्थिता उपयंति । उपगच्छंति । ताः सर्वा
आपः समानं सह नद्यो नदीभूता ऊर्वं समुद्रमध्ये वर्तमानं बडवानलं पूणंति ॥ पूणं प्रीणने तांदादिकः ॥ तम्
तमेवापां नपातं शुचिं निर्मलं दीदिवांसं दीप्यमानं ॥ दीदितिः कादसो दीपिकर्मा । लिटः क्तुः । वस्वेका-
जाहमामिति नियमादिङभावः । कंदमि वेति वक्तव्यमिति वचनाद्विवचनाभावः ॥ एवंभूतं शुचयः शुद्धा
आपः परितस्युः । परितृत्य तिष्ठंति । एष हि विद्युतादिरूपेण मेघे वर्तमानोऽस्मानजीजनदिति बुद्ध्या बडवा
नलरूपेण वर्तमानं तं पर्युपासत इत्यर्थः । यद्वा अन्या एकधनाख्या आपः संयंति । चात्वालोत्करयोर्मध्ये
वसतीवरीभिः संगच्छंते । अन्या वसतीवरीख्या आपद्योपयंति । उपगच्छंति । एकमत्वं प्राप्ता भवति । एताश्च

मिलित्वा यज्ञं साधयत्यस्तसाधवृष्टिद्वारा नद्यो भुत्वोर्वं पूणतीत्यादि समानं । एवं हि आपो वा अस्मर्धत वयं भुर्वं यज्ञं वक्ष्यामः । ऐ० ब्रा० २. २० । इत्यादिकं ब्राह्मणविनियोगयानुगृह्यते ॥

तमस्मेरा युवतयो युवानं मर्मृज्यमानाः परि यंत्यापः ।

सं शुक्रेभिः शिक्नेभि रेवदस्मे दीदायानिध्मो घृतनिर्णिगप्सु ॥ ४ ॥

तं । अस्मेराः । युवतयः । युवानं । मर्मृज्यमानाः । परि । यंति । आपः ।

सः । शुक्रेभिः । शिक्नेभिः । रेवत् । अस्मे इति । दीदायं । अनिध्मः । घृतनिर्निग ।

अप्सु ॥ ४ ॥

तमपां नपातमपिमस्मेरा अस्मयमाना दर्पराहिता युवतयो युवान युवराजमिव मर्मृज्यमाना अत्यर्थं मर्मर्कुवाणा आपः ॥ सूत्रं शांत्तलंकारयोः ॥ परि यति । परितो गच्छति प्राप्नुवति । घृतनिर्निग चरणशी लोदकनिर्निजनः । यद्वा निर्निगति रूपनाम । दीप्तरूपः सोऽपा नपादपिरप्सु मेघातर्गतासु समुद्रगतसु वा मध्यऽनिध्म इधनराहित एव मन अस्मे अस्माकं रेवदनयुक्तमज्ञ यथा भवति तथा शुक्रभिः शुभिर्निर्मलैः शिक्नाभिस्तजोभिर्दीदाय । दीप्यते ॥

अस्मे तिस्रो अव्यय्याय नारी देवाय देवी दिधिपंत्यन्नं ।

कृता इवोप हि प्रसर्से अप्सु स पीयूषं धयति पूर्वमूनां ॥ ५ ॥

अस्मे । तिस्रः । अव्यय्याय । नारीः । देवाय । देवीः । दिधिपंति । अन्नं ।

कृताः ऽदव । उप । हि । प्रऽसर्से । अपऽसु । सः । पीयूषं । धयति । पूर्वऽमूनां ॥ ५ ॥

नारीर्नैऽस्मिन् देवीर्देव्य इकासरस्वतीभारत्याख्या अव्यय्यायाव्ययनायास्मि देवायापां नपातऽत मोमाख्यं दिधिपति । धारयति ॥ धिप शब्दे ज्ञोत्यादिकः । व्यत्ययनात्यादेशः । धातुनामनकार्यत्वादव धारणार्थः ॥ अप्सूदकेषु कृता इवोपप्रसर्से । प्रसरति ॥ गृ गतो । लिटीरयो र इति रे आदेशः । कान्तमो हलादिशेषाभावः ॥ यस्मादेव तस्मात्पूर्वमुना पूर्वं ब्रह्मणः सकाशादुत्पन्नानामपां पीयूषं मारभुत् मोमाख्यममृत सोऽपानपादपिधयति । पिबति ॥ ॥ २२ ॥

अश्वस्याच जनिमास्य च स्तर्दुहो रिपः संपृचः पाहि मृरीन ।

आमासु पृषु परो अग्रमृथं नारातयो वि नगन्नानृतानि ॥ ६ ॥

अश्वस्य । अच । जनिम । अस्य । च । स्तर्दुहः । रिपः । संऽपृचः । पाहि । मृरीन ।

आमासु । पृषु । परः । अग्रऽमृथं । न । नारातयः । वि । नग्न । न । अनृतानि ॥ ६ ॥

अचास्मिन्नपानपात्सक्तं देवऽश्वस्य जनिम जन्म भवति । अपानप्राधिष्ठितात्समुद्रादुद्भिः जन्मो जातत्वात् । किं ब्रह्मा । अस्य च स्वः सुपुत्रणीयस्य सर्वस्य जगतो जन्मास्मिन्नैव भवति । अयं हि मेघमध्ये वर्तमानो वृष्टिद्वारिण सर्वं जगज्जनयति । तादृशोऽपानपात्वं द्रुहो द्रोग्धुरपहर्तु रिपो हिमकस्य च संपृचः संपर्कात्सुरीग लोतूनस्मान्वाहि । रश्च । आमास्वपरिपक्रामु पृषु पुरयितव्यास्वप्सु परः परस्तादुर्तमानमप्रमृथमप्रधृष्यमाणं देवमरातयोऽदातारः पुरुषा न विनशन । न प्राप्नुवति ॥ नशतिर्जोत्प्रकर्म । लेख्यङ्गागमः ॥ अनुतानि माया विनो रक्षांसि च न प्राप्नुवति ॥

स्व आ दमे सुदुघा यस्य धेनुः स्वधां पीपाय सुभ्वन्नमत्ति ।

सो अपां नपादृजयन्नस्वधैतर्वमुदेयाय विधते वि भाति ॥ ७ ॥

स्वे । आ । दमे । सुदुघा । यस्य । धेनुः । स्वधां । पीपाय । सुऽमु । अन्नं । अत्ति ।

सः । अपां । नपात् । ऊर्जयन् । अपऽसु । अंतः । वमुदेयाय । विधते । वि । भाति ॥ ७ ॥

योऽपानपात स्वे दमे स्वकीये गृहेऽंतरिक्षलक्षण आसीदति । यस्य च धनुर्मार्धामिका वाक् मुदुघा मुखेन दोग्धव्या भवति । स देवः स्वधां वृष्ट्युदकं पीपाय । वर्धयति ॥ प्यायी वृद्धी । लिङाङोद्यति पीभावः ॥ मुमु मुष्ट भुतं वृष्टेः सकाशादुत्पन्नं हविर्लक्षणमन्नं चात्ति । भक्षयति । सोऽपानपातस्वकी देव ऊर्जयन् बलं कुर्वन् अपस्वतर्मेघस्थास्वप्सु मध्ये विधत्ते परिचरते यज्ञमानाय वमुदेयाय धनदानार्थं विभाति । विशेषण दीयते ॥

यो अपस्वा शुचिना दैव्येन ऋतावाजस उर्विया विभाति ।

वया उदन्या भुवनान्यस्य प्र जायंते वीरुधश्च प्रजाभिः ॥ ८ ॥

यः । अपऽसु । आ । शुचिना । दैव्येन । ऋतऽवा । अजस्रः । उर्विया । विऽभाति ।

वयाः । उत् । अन्या । भुवनानि । अस्य । प्र । जायंते । वीरुधः । च । प्रऽजाभिः ॥ ८ ॥

योऽपानपादृतावा । ऋतमित्युदकनाम । तद्वान् सत्यवान्वा अजस्रो नित्य एकरूपेण सदा वर्तमान उर्विया उर्विस्तीर्णाऽप्सु मेघस्थाम् मध्ये शुचिना शोचकेन दैव्येन देवसंवाधना तेजसा आ समताद्विभाति । विशेषण प्रकाशते । अस्यापानपातोऽन्या अन्यानि भुवनानि सर्वाणि भुतजातानि वया इत गावा एव । वीरुध आपधयः प्रजाभिः स्वकीयाभिः पुष्पफलादिभिः महास्मादेव प्रजायंते ॥

पूर्वोक्तं सारस्वतमन्त्रस्यापोनप्रीये चरावपां नपादा ह्रीत्येपानुवाक्या । सूचितं च । अपां नप्रे चरुमपा नपादा ह्यस्यादुपस्थं । आ० १० ६ । इति ॥

अपां नपादा ह्यस्यादुपस्थं जिह्मनामूर्ध्वो विद्युतं वसानः ।

तस्य ज्येष्ठं महिमानं वहंती हिरण्यवर्णाः परि यंति यज्ञीः ॥ ९ ॥

अपां । नपात् । आ । हि । अस्यात् । उपऽस्थं । जिह्मनां । ऊर्ध्वः । विऽद्युतं । वसानः ।

तस्य । ज्येष्ठं । महिमानं । वहंतीः । हिरण्यऽवर्णाः । परि । यंति । यज्ञीः ॥ ९ ॥

अपानपातस्वकीऽपिरुपस्थमपामुपस्थानमंतरिक्षमा ह्यस्यात् । आस्थितवान् आरूढवान् खलु । किं कुर्वन् । जिह्मनां कुटिलगतीनामपां मध्य ऊर्ध्वः स्वयमुर्ध्वं ज्वलन् विद्युतं विद्योतमानं मेघं वसान आक्तादयन् । अंतरिक्षमास्थाय वर्षणं कृतवान् । तस्य वर्षितुरपानपातो ज्येष्ठं प्रशस्ततमं महिमानं साहाय्यं वहंतीर्वहंत्यः सर्वत्र प्रापयंत्यो यज्ञीर्यज्ञो महत्यो हिरण्यवर्णाः । नदीनामेतत् । हिरण्यवर्त्तमलरूपा नद्यः परियंति । परितो गच्छंति । अपानप्रा महती वृष्टिरस्माकं प्रवाहनायोत्पादितेति कृतकृतया तदीयं साहाय्यं सर्वत्र प्रकटयंत्य इव नद्यः प्रवहतीत्यर्थः ॥

हिरण्यरूपः स हिरण्यसंदृग्पां नपात्सेदु हिरण्यवर्णः ।

हिरण्ययात्परि योनेर्निपद्या हिरण्यदा ददत्यन्नमस्मै ॥ १० ॥

हिरण्यरूपः । सः । हिरण्यऽसंदृक् । अपां । नपात् । सः । इत् । ऊं इति । हिरण्यऽवर्णः ।

हिरण्ययात् । परि । योनेः । निऽसद्य । हिरण्यऽदाः । ददति । अन्नं । अस्मै ॥ १० ॥

सोऽपांनपात हिरण्यरूपः । रूप्यत इति रूपं शरीरं । सुवर्णमयशरीरो हितरमणोयशरीरो वा । तथा हिरण्यसंदृक् । सम्यक् पश्यतीति संवृश इन्द्रियाणि । सुवर्णमयद्वयो हितरमणोयद्वयो वा । सद् स एवा पांनपात हिरण्यवर्णो हिरण्यसदृशकातियुक्तः । एवंभूतः मन हिरण्ययात्सुवर्णमयायोनेः स्थानात् पर्यपर निपद्योपविश्य राजत इति शेषः । अस्मा ईदृग्विधायापां नपाति हिरण्यदा दक्षिणारूपस्य सुवर्णस्य दातारो यजमाना अन्नं हविर्लक्षणं ददति । प्रयच्छति ॥ २३ ॥

तदस्यानीकमुत चारु नामापीच्यं वर्धते नष्टुरपां ।

यमिंधते युवतयः समित्था हिरण्यवर्णे घृतमन्नमस्य ॥ ११ ॥

तत् । अस्य । अनीकं । उत । चारु । नाम । अपीच्यं । वर्धते । नष्टुः । अपां ।

यं । इंधते । युवतयः । सं । इत्था । हिरण्यऽवर्णे । घृतं । अन्नं । अस्य ॥ ११ ॥

अस्यापांनपूदवस्यानीकं रश्मिममृहरूपं शरीरं चारु गोभनं । उत अपि च अस्य नाम मन्त्रा च चारु गोभनं न पातयति न विनाशयतीति नपादिति तद्वत्पुनः । तदभयमपीच्य । अतर्हितनामैतत् । मन्त्रातर्हितं सद्धति । युवतयः संगमनस्वभावा आपो हिरण्यवर्णं हिरण्यसमानतज्जस यमपांनपातमित्यामुवातरिजे समिधते । सम्यक् दीपयति । अस्य च देवस्य घृतं चरणशोलेमृदकमन्नं भक्ष्यं । अविधनो ह्यमां विद्युतोऽपिः ॥

अस्मि बहूनामवमाय सख्यं यज्ञविधेम नमसा हविभिः ।

सं सानु माज्मि दिधिषामि विन्मिदधाम्यन्नेः परि वंद ऋग्भिः ॥ १२ ॥

अस्मि । बहूनां । अवमाय । सख्यं । यज्ञः । विधेम । नमसा । हविः । ऽभिः ।

सं । सानुं । माज्मि । दिधिषामि । विन्मि । दधामि । अन्नेः । परि । वंद । ऋक् । ऽभिः ॥ १२ ॥

अस्मि पुरोवर्तिने बहूनां देवानामवमायायाय सख्यं ऽस्माभिः समानव्यानायाया नपाति यज्ञयोगमाध नेर्हविर्भिक्षरुपुरोडाशादिभिर्नमसा नमस्कारेण च विधेम । परिचरम । अस्यापांनपातः सानुं समुच्छ्रितप्रदेशं संभाज्मि । सम्यक् गोधयामि अन्नं करोमि वा ॥ मृत्रं गोचालंकारयोः । चादिनोप विभापत्यस्य निघात प्रतिषेधः ॥ दिधिषामि धारयामि च विन्मिर्भासनं कर्षुरेन ॥ धिष शब्दे । अय धारणायाऽपि । जुहोत्या दित्वात शपः यः । मिषो व्यत्यधनाडागमः । अभ्यस्नानामादित्वाद्युदात्तत्वं ॥ दधामि धारयामि च न गार्हपत्यादिरूपेणान्नेर्हविर्लक्षणः । तथा ऋग्भिर्मन्त्रैः परिवंदे । परितः स्तौमि ॥

स ई वृषाजनयज्ञासु गर्भे स ई जिणुधयति तं रिहंति ।

सो अपां नपादन्नभिस्मातवर्णेऽन्यस्यैवह तन्वा विवेप ॥ १३ ॥

सः । ई । वृषा । अजन्तयत् । तामुं । गर्भे । सः । ई । जिणुः । धयति । तं । रिहंति ।

सः । अपां । नपात् । अन्नभिस्मातऽवर्णेः । अन्यस्यैव । इह । तन्वा । विवेप ॥ १३ ॥

स ई सोऽयमपांनपातसंज्ञको देवो वृषा भक्ता भुत्वा तामु मेघम्याम्यसु गर्भमन्नयत् । म्याम्यान्नमव गर्भरूपेण वर्णार्थं कृतवानित्यर्थः । गर्भो भुत्वा च स ई सोऽय माश्रमिको विद्युतोऽपिमासा जिणुः पुत्रः नम धयति । मेघम्याम्याः पिबति । अविधनो ह्यमां । तं पुत्रस्यानोयमतिरापद्य रिहति । निहंति ॥ जिह्न श्राव्वादने । कपिलकाटित्वात्त्वविकल्पः ॥ सोऽयमपांनपात वृषा सह गुमां निपातितोऽन्नभिस्मातवर्णः । अमिहो स्नातो स्नानः क्षीणो वर्णो यस्य तद्विपरीतोऽत्यर्थं दीपमानः सन इहाग्निन लोकऽन्यस्यैव । इवगच्छोऽवधारणे । अन्यस्य पार्थिवस्यैवायस्तन्वा शरीरेण कर्षधनलक्षणेन विवेप । व्याप्तो बभूव ॥ विष्णु व्याप्तः ॥

अस्मिन्पदे परमे तस्मिन्वांसमध्वस्मभिर्विश्वहा दीद्विवांसं ।

आपो नम्रे घृतमन्नं वहतीः स्वयमत्कैः परि दीयन्ति यद्हीः ॥१४॥

अस्मिन् । पदे । परमे । तस्मिन्वांसं । अध्वस्मभिः । विश्वहा । दीद्विवांसं ।

आपः । नम्रे । घृतं । अन्नं । वहतीः । स्वयं । अत्कैः । परि । दीयन्ति । यद्हीः ॥१४॥

परम उत्कृष्टं अस्मिन्पदे अतिचलच्चरणे स्थाने तस्मिन्वांसं स्थितवन्तमध्वस्मभिर्ध्वसनरहितैस्त्रैजोभिर्विश्वहा सर्वा-
ण्यहानि दीद्विवांसं दीप्यमानमपां नपात् यद्दीयन्त्यो महत्य आपः स्वयमात्मनेवात्कैरतनशीलैः सततगंतुभिः
स्वकीये रूपैः परिदीयन्ति । परिगच्छन्ति ॥ दीयन्तिर्गतिकर्मा । दीङ् ण्ये । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ किं कुर्वन्त्यः ।
नम्रेऽपां नपाति घृतं चरणशीलोदकात्मकमन्नं वहतीर्वहन्त्यः ॥

अयांसमग्रे सुश्रितं जनायायांसमु मघवन्नः सुवृत्तिं ।

विश्वं तद्भद्रं यदवैति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१५॥

अयांसं । अग्रे । सुऽश्रितं । जनाय । अयांसं । ऊं इति । मघवन्तऽभ्यः । सुऽवृत्तिं ।

विश्वं । तत् । भद्रं । यत् । अवैति । देवाः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥१५॥

हे अग्रे सुश्रितं शोभननिवासं त्वामयांसं । उपागच्छ । क्रिमर्थं । जनाय । अस्मदीयपुत्रादिजननार्थं । तथा
मघवन्नो हविर्लक्षणधनयुक्तभ्यो यजमानभ्यश्च सुवृत्तिं शोभनावर्जकं त्वद्विषयं स्तोत्रमयांसं । उपागच्छ ॥ यम
उपरमे ॥ अतः कारणाद्यद्भद्रं सर्वं देवा अवैति रक्षन्ति विश्वं सर्वं तद्भद्रमस्माकं भवतु । सुवीराः सुपुत्रा वयं
विदथे यज्ञं गृहं वा बृहत् प्रोढं स्तोत्रं वदेम । उच्चारयाम ॥ ॥२४॥

तुभ्यमिति पङ्क्त्युच्यते चतुर्थं सूक्तं गार्त्तमदं जागतं । प्रथमाया इन्द्रो मधुश्च देवता । द्वितीयाया मरुतो माध-
वश्च । तृतीयायास्त्वष्टा शुक्रश्च । चतुर्थ्या अग्निः शुचिश्च । पंचम्या इन्द्रो नभश्च । षष्ठ्या मित्रावरुणौ नभस्त्वश्च ॥
तथा चानुक्रांतं । तुभ्यं पङ्क्त्युच्यते तु जागतं त्विति ॥ दशरात्रे षष्ठऽहनि ऋतुयाजेषु ऋक्शिरस्तेः प्रथेः प्रेषितव्यं
यष्टव्यं च । तत्राद्यानां षष्ठां प्रेषणांमुपरिष्ठादेव ताः पङ्क्त्योऽहोरात्रादिभिः क्रमेणावपनीयाः । तथा च
सूचितं । उपरिष्ठात्तुच्यते ऋतुयाजानामित्युपक्रम्य तुभ्यं हिनवानो वसिष्ठ गा अप इति द्वादशैत्यंतं । आ० ८. १. ॥

तुभ्यं हिनवानो वसिष्ठ गा अपोऽधुशन्त्सीमविभिर्दिभिर्नरः ।

पिवेदं स्वाहा प्रहृतं वषट्कृतं होवादा सोमं प्रथमो य ईशिषे ॥१॥

तुभ्यं । हिनवानः । वसिष्ठ । गाः । अपः । अधुशन् । सीं । अविऽभिः । अदिऽभिः । नरः ।

पिवे । इन्द्र । स्वाहा । प्रहृतं । वषट्कृतं । होवात् । आ । सोमं । प्रथमः । यः । ईशिषे ॥१॥

हे इन्द्र तुभ्यं त्वदर्थं हिनवानः प्रियमाणः सोमो गा गोविकाराणि दधिपयःप्रभृतीनि अपणद्रव्याणि
वसतीवर्याण्या अपश्य वसिष्ठ । वसि । आच्छादयति । तैः संयुज्यत इत्यर्थः । नरो यज्ञस्य नेतारोऽध्वर्यवश्च
सोमं सोममविभिर्देवान्ममर्षेदशापवित्रैरद्विभिर्यावमिष्टाधुशन् । अक्षारयन् । यावमिष्टमिष्टं दशापवित्रैः
पुनन्तीत्यर्थः । हे इन्द्र यस्त्वमीशिषे । सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि त्वं प्रथमोऽन्यभ्यो देवेभ्यः पूर्वभावी मन स्वाहा
स्वाहाकारिण प्रहृतं प्रकर्षणार्थं चित्र वषट्कृतं वषट्कारेण च त्यक्तं तं सोमं होवाद्दोतुर्यागादा समन्तात्पिब ॥

यज्ञः संमिष्टाः गृषतीभिर्ऋष्टिभिर्यामञ्जुभ्रासो अंजिषु प्रिया उत ।

आसद्या बहिर्भरतस्य सूनवः पोवादा सोमं पिबता दिवो नरः ॥२॥

यज्ञैः। संऽमिष्ट्याः। पृषतीभिः। ऋष्टिभिः। यामन। शुभ्रासः। अंजिषुं। प्रियाः। उत।
आऽसद्य। बर्हिः। भरतस्य। सुनवः। पोचात। आ। सीमं। पिबत। दिवः। नरः॥२॥

हे मरुतो यज्ञीर्यागः संमिष्ट्याः संयुक्ताः पृषतीभिः स्ववाहनभुताभिः पृषतीभिर्वहवाभिर्युक्त यामन यामनि
गमनसाधने रथेऽवस्थिता ऋष्टिभिः स्वकीर्यरायुधिः शुभ्रासः शुभ्राः शोभमानाः। उतशब्दस्यार्थः। अंजिषु-
भरणीषु प्रियासु हे भरतस्य सुनवः सर्वस्य जगतो भर्तुं रुद्रस्य पुत्रा दिवो नरो दिवोऽतरिणस्य नतारः एव-
भुता हे मरुतः ते यूय बर्हिरास्तीर्णं बर्हिष्यामस्योपविश्य पोचात पोतुर्यागात् सीममापिबत ॥

तृतीयसवनमेव न इत्येषा नष्टः प्रस्थितयाज्या च। तथा च सुमित। अमेव नः सुहवा आ हि गतं नद्रा-
विष्णु पिबतं मध्वो अस्य। आ० ५ ५। इति ॥

अमेव नः सुहवा आ हि गतं न नि बर्हिषि सदतना रणिष्टन।

अथा मंदस्व जुजुषाणो अंधमस्वष्टदेविभिर्जनिभिः सुमङ्गणः॥३॥

अमाऽडव। नः। सुहवाः। आ। हि। गतं न। नि। बर्हिषि। सदतन। रणिष्टन।

अथ। मंदस्व। जुजुषाणः। अंधमः। त्वष्टः। देवेभिः। जनिभिः। सुमतऽगणः॥३॥

इवशब्दोऽवधारणः। हे सुहवाः शोभनाद्गानास्त्वष्टृप्रभृतयो नोऽस्मान् अमेव सहवागतन। आगच्छत ॥
गमिष्कादसः शपो लुक्। तप्तनप्तनयनाश्चेति तन्वादेशः। हिशब्दः पुरणः॥ आगत्य च बर्हिषि वयामास्तीर्णं
निषदतन। निषणा भवत ॥ मंदस्कादसः मीढादिशाभावः॥ उपविश्य च रणिष्टन। रमभ्य ॥ रण शब्दार्थः।
अच क्रीडायां वर्तते धातूनामनकार्यत्वात्। अमाद्यादसो लुङ्। पूर्ववत्तन्वादेशः॥ अथानतरं हे त्वष्टः
देविभिरन्यदेविर्जनिभिर्देवपत्नीभिश्च सुमङ्गणः शोभनगणस्त्वमधमः सीमन्गणस्याज्ञस्य ॥ द्वितीयार्थं पृष्टो ॥
सीमन्गणमत्र जुजुषाणः सवमानो मंदस्व। तुष्टो भव ॥

आ वंष्टि देवाँ इह विप्र यष्टि चोण्होतनि षंदा योनिषु त्रिषु।

प्रति वीहि प्रस्थितं मेस्यं मधु पिवायीध्रातव भागस्य तृष्णुहि॥४॥

आ। वंष्टि। देवान। इह। विप्र। यष्टि। च। उणन। होतः। नि। सद। योनिषु। त्रिषु।

प्रति। वीहि। प्रऽस्थितं। मेस्यं। मधुं। पिबे। आयीध्रात। तव। भागस्य। तृष्णुहि॥४॥

हे विप्र मेधावन्त देवान यष्ट्यानिद्रादीनावाँ। आवह। यच्चि च। तान्यत्र च। हे होतृदेवानामा-
ज्ञातस्त्वं चोण्होतस्मदीयं कामयमानः सन त्रिषु योनिषु म्यानिषु गार्हपत्यादिनवगणेषु निषद। उपविश।
उपविश्य च प्रस्थितं होमार्थमुत्तरवदि प्रत्यानीत सीम्य सीममय मधु प्रतिवीहि। प्रतिकामयन्। कामयित्वा
चायीध्रादयीध्रयागात्सीमं पिब। पीत्वा च तव भागस्य त्वदीयेन भागेन तृष्णुहि। तुष्टो भव ॥

एष स्य ते तन्वा नृम्णवर्धनः सह ओजः प्रदिवि वाङ्मोहितः।

तुभ्यं सुतो मघवन्तुभ्यमाभृतस्त्वमस्य ब्राह्मणादा तृपत्पिब॥५॥

एषः। स्यः। ते। तन्वः। नृम्णऽवर्धनः। सहः। ओजः। प्रऽदिवि। वाङ्मोः। हितः।

तुभ्यं। सुतः। मघऽवन। तुभ्यं। आऽभृतः। त्वं। अस्य। ब्राह्मणात्। आ। तृपत्। पिब॥५॥

हे इन्द्र स्यः स एष सीमस्ते तव तन्वः शरीरस्य नृम्णवर्धनः, वलस्य वर्धक। तुभ्यं सुत इत्युत्तरव संबंधः।
येन सीमेन प्रदिवि पुराणे त्वयि वाङ्मोर्हस्तयोः सहः परंपारमभिवननचण सामर्थ्यमोजसत्कारणभूत बलं च
हितः। निहितं भवति ॥ लिङ्गव्यत्ययः ॥ हे मघवन धनवतिन्द्र तुभ्य त्वदर्थं तादृशः सीमः सुतोऽध्वर्युभिरभि-

पुतः । तृभ्यं होतुमाभुतः । उत्तरवेद्यां प्रत्याहृतश्च । अस्थिमं सोमं ब्राह्मिणात् ब्राह्मणाक्क्षिनो यागानुपत् तृभ्यं-
स्त्वमापिव । अभिमुख्येन पिव ॥ क्रियायहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वादस्यति चतुर्थर्थे पठि ॥

जुपेथां यज्ञं बोधतं हवस्य मे सत्तो होता निविदः पूर्या अनु ।

अच्छा राजाना नम एत्यावृतं प्रशास्वादा पिवतं सोम्यं मधु ॥ ६ ॥

जुपेथां । यज्ञं । बोधतं । हवस्य । मे । सत्तः । होता । निऽविदः । पूर्याः । अनु ।

अच्छ । राजाना । नमः । एति । आऽवृतं । प्रऽशास्वात् । आ । पिवतं । सोम्यं । मधु ॥ ६ ॥

हे मित्रावरुणा मदीयमिमं यज्ञं जुपेथां । सेवेथां । मे मम हवस्य हवमाह्वानं ॥ पुर्यवत्कर्मणि पठि ॥
बोधतं । अवगच्छतं । तथा सत्तो निपणोऽस्मदीयो होता पूर्याधिरंतनीर्निविदः ॥ वाङ्मामैतत् ॥ शस्त्रलक्षणा
वाचोऽनु शंसतीति शेषः । उन्नातुभिः कृतस्य स्तोत्रस्यानुगुण्येनाद्यादीनि शस्त्राणि शंसतीत्यर्थः । अपि च नमः
सोमलक्षणमत्तमावृतमृत्विग्भिर्विष्टितं राजाना राजमानां युवामक्षाभिमुख्येनेति । गच्छति प्राप्नोति । तावृशं
सोम्यं सोममयं मधु मादकं हविः प्रशास्वात् प्रशान्त्युयागादापिवतं । अभिमुख्येन पिवतं ॥ ॥ २५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थीश्वतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकभार्गवप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षमुपालसाम्राज्यधुरंधरेण माधणाचार्येण
विरचिते माधवीय वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽस्मिन् जगत् ।

निर्ममे तमहं वदं विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ द्वितीयाष्टकस्याष्टमोऽध्याय आरभ्यते । द्वितीयमंडलस्य चतुर्थीनुवाके मंदस्वेति पठुचं पंचमं भुक्तं
गार्त्तमद । मदस्वेत्यनुक्रातं । पूर्वच ऋतयं तु जागतं त्विति तुशब्दप्रयोगादिदमपि जागतमुतयं । तत्राद्याश्वतस
अचो द्रविणोदोदेवताकाः पचस्याश्विनी यष्ट्याप्रेयी ॥ दशरात्रे पष्टेऽहनि अतुयात्रेषु प्रैषानुक्ताशिरस्कान् कृत्वा
तिः प्रैषेः प्रैषितव्यं यष्टयं च । तत्र सप्तमादीनां प्रैषाणामुपरिष्ठात् मंदस्वेत्याद्याः पठुचः क्रमेण प्रैषणीयाः ।
मुचं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

मंदस्व होचादनु जोषमंधसोऽध्वर्यवः स पूर्या वष्ट्यासिचं ।

तस्मा एतं भरत तद्वशो ददिहोचात्सोमं द्रविणोदः पिवं ऋतुभिः ॥ १ ॥

मंदस्व । होचात् । अनु । जोषं । अंधसः । अध्वर्यवः । सः । पूर्या । वष्टि । आऽसिचं ।

तस्मि । एतं । भरत । तत् । वशः । ददिः । होचात् । सोमं । द्रविणः । ऽदुः । पिवं । ऋतुऽभिः ॥ १ ॥

हे द्रविणोदो द्रविणमो धनस्य दातरतत्तामक देव अधसो देवानामन्नरूपस्य सोमस्य सोमेन होचात्
होतृकर्तृकाद्यागादनु जोषं प्रीतिमनु मंदस्व । हे अध्वर्यवः स द्रविणोदाः पूर्या संपूर्यामासिचं मिच्छमानामा-
हति वष्टि । कामयते । अतस्तस्मि द्रविणोदसेऽप्य एतं सोमं भरत । प्रापयत । तद्वशस्तत्तामो द्रविणोदा
ददिदाता युष्माकमभीष्टफलस्य दाता भवतीति शेषः । किंच हे द्रविणोदो होचात् होतुर्यागात् ऋतुभिरिष-
भासाभिमानभिर्ऋतुदेवैः सह सोमं पिव ॥ °

यमु पूर्वमहुवे तमिदं हुवे सेदु हव्यो ददिर्यो नाम पत्यते ।

अध्वर्युभिः प्रस्थितं सोम्यं मधु पोचात्सोमं द्रविणोदः पिवं चतुभिः ॥२॥

यां ऊं इति । पूर्वं । अहुवे । तां । इदं । हुवे । सः । इत् । ऊं इति । हव्यः । ददिः । यः । नाम । पत्यते ।

अध्वर्युभिः । प्रस्थितं । सोम्यं । मधु । पोचात् । सोमं । द्रविणः । इदः । पिवं । चतुभिः ॥२॥

हे द्रविणोदी यमु यं त्वामेव पुर्वं होतुकर्तृके सोमयागेऽहवे । आहतवानस्मि इदं सप्रति तं तमेव पोतु-
कर्तृके सोमयागेऽहवे । आहयामि । सतं स एव द्रविणोदा हव्यो जातयः ॥ उ इति पुराणे ॥ ददिरमीष्टफलस्य
दगता यो नाम यः खलु पत्यते देवतात्वेनष्ट तस्मै द्रविणोदसो सोम्यं सोमात्मकं सध्वर्युभिः प्रस्थितं प्रणीत-
मासीत् । हे द्रविणोदः पोचात् पोतुर्यागादनुभिर्जसंस्तकः सह सोम पिव ॥

मेद्यंतु ते वह्नयो येभिरीयसेऽरिषण्यन्वीळ्यस्वा वनस्पते ।

आयूया धृष्णो अभिगूर्या त्वं नेष्टात्सोमं द्रविणोदः पिवं चतुभिः ॥३॥

मेद्यंतु । ते । वह्नयः । येभिः । ईयसे । अरिषण्यन् । वीळ्यस्व । वनस्पते ।

आयूयां धृष्णो इति । अभिगूर्या । त्वं । नेष्टात् । सोमं । द्रविणः । इदः । पिवं । चतुभिः ॥३॥

हे द्रविणोदी येभिर्वह्निरीयसे प्राप्नोषि ॥ इतव वह्नयो वीढार इति यास्कनोक्तत्वात् । नि० ८ उ ॥ तं
मेद्यंतु । तृष्यंतु । हे वनस्पते वसाना पते अरिषण्यन् अहिंसन् वीर्ययन् । वीहीभव । हे धृष्णो धर्मकं त्वमायुयागस्य
अभिगूर्यायस्य नेष्टात् नेष्टुर्यागादनुभिः सह सञ्जकः सह सोम पिव ॥

अपाहोचादुत पोचादमन्नोत नेष्टादनुपत प्रयो हितं ।

तुरीयं पाचममृक्तमसत्यं द्रविणोदाः पिवतु द्राविणोदसः ॥४॥

अपात् । होचात् । उत । पोचात् । अमन्न । उत । नेष्टात् । अनुपत । प्रयः । हितं ।

तुरीयं । पाचं । अमृक्तं । असत्यं । द्रविणः । इदः । पिवतु । द्राविणः । इदसः ॥४॥

अक्तावाकस्ययं । यो द्रविणोदा होचादोतुर्यागात् सोमसपात् पीतवान् उत किंच पोचात्पातुर्यागादसत्त
सोमं पीत्वासाद्यत । उत अपि च नेष्टात् नेष्टुर्यागादित दत्तं प्रयो देवानासन्नरूपं सोमसनुपत । अमेवित् । स
द्राविणोदसो हवीरूपद्रविणस्य प्रदातुस्य अविग्भ्या हितः ॥ अवित्रोऽत्र द्रविणोदस उच्यते इतिपो
दातारस्ते चैनं जनयति । नि० ८ उ ॥ इति यास्कनोक्तत्वात् ॥ तादृशी द्रविणोदा अमृक्त दशापवित्रणामुष्टम
मर्त्यभक्षणसाधनं तुरीयं पाच चतुर्थपाचस्य सोम पिवतु ॥

अवाचमद्य यय्यं नृवाहनं रथं युंजाथामिह वा विमोचनं ।

पृक्तं हवीषि मधुना हि कं गतमथा सोमं पिवतं वाजिनीवम् ॥५॥

अवाचं । अद्य । यय्यं । नृवाहनं । रथं । युंजाथां । इह । वां । विमोचनं ।

पृक्तं । हवीषि । मधुना । आ । हि । कं । गतं । अथ । सोमं । पिवतं । वाजिनीवम्

इति वाजिनीवम् ॥५॥

हे अश्विनी अथामन्नहनि यय्यं ययि गंतार नृवाहनं नवोयुवयोर्वीढारसिह यज्ञे वा युवयोर्विमोचन
विमोचयितारं रथमवाच यथावाग्भवति तथा युंजाथा । किंच मधुना स्वादुरमेन हवीषि पृक्तं । संयोजयत ।

अथ वा गतं । आगच्छत ॥ हि कर्मणि पुरणे ॥ अथानंतरं हे वाजिनीवसु । वाज एव वाजिनी । अत्रेन वासयितारी बलवधेना वा सोम पिवतं ॥

जोष्ये समिधं जोष्याहुतिं जोषि ब्रह्म जन्यं जोषि सुष्टुतिं ।
विश्वेभिर्विष्टां ऋतुना वसो मह उगन्तेवाँ उगतः पायया हविः ॥६॥
जोषि । अग्ने । संऽइधं । जोषि । आऽहुतिं । जोषि । ब्रह्म । जन्यं । जोषि । सुऽस्तुतिं ।
विश्वेभिः । विश्वान् । ऋतुना । वसो इति । महः । उगन् । देवान् । उगतः ।
पायय । हविः ॥६॥

हे अग्ने समिधं जोषि । जुषस्व । आहुतिं जोषि । जुषस्व । ब्रह्म शास्त्रं जन्यं जनेभ्यो हितं जोषि । जुषस्व । सुष्टुतिं शोभनस्तोत्रं जोषि । जुषस्व । किंच वसो सर्वपात्रावामभुत हे अग्ने उगतः कामयमानान महो महतो विश्वान सर्वाँदेवान उगान कामयमानस्वमृतुना तपस्समञ्जकन सह तथा विश्वेभिः सर्वदेवैः सह हविर्हवीरूपं सोम पायय ॥ १॥

उद् य इत्येकादशच पष्ठ मुक्त गात्रमदं त्रैष्टुभं सवितृदेवताकं । अत्रानुक्रमणिका । उद् य एकादश सावित्रमिति ॥ व्यूढं दशरात्रं पष्ठऽहनि विश्वदेवशस्त्र एतत्मुक्तं सावित्रनिविदानीयं । व्यूढश्चेदिति खंडे सूत्रित । पष्ठस्योद् य देव इति गात्रमदं । आ० ८, ८, इति ॥

उद् य देवः सविता सवायं शश्वत्तमं तदपा वहिरस्यात् ।
नूनं देवेभ्यो वि हि धाति रत्नमथाभजद्गीतिहोत्रं स्वस्तौ ॥१॥
उत् । ऊं इति । स्यः । देवः । सविता । सवायं । शश्वत्तमं । तत्ऽअपाः । वहिः । अस्यात् ।
नूनं । देवेभ्यः । वि । हि । धाति । रत्नं । अथ । आ । अभजत् । वीतिहोत्रं । स्वस्तौ ॥१॥

स्यः स देवो शीतमानः सविता सवायं लोकानां प्रसवायानुज्ञाधि शश्वत्तमं प्रतिदिनमुदस्थात् । उत्तिष्ठति । कीदृशः सविता । तदपाः तत्प्रसवकर्म ॥ अपः अग्र इति कर्मनामसु पाठात् ॥ वहिर्वांटा जगतां । किंच नूनं संप्रति देवेभ्यः स्तोतृभ्यो रत्नं धनं वि हि धाति । प्रयत्नति ॥ हीति पुरणे ॥ अथ अपि च वीतिहोत्रं कांतयज्ञ यज्ञमानं स्वस्त्वाविनाशे जेमभजत । भागिन करोतु । यद्यपि स्वस्तिशब्दो विभक्त्यतनिर्दिष्टशब्दपरस्तथाप्य पर्यवसानादर्थपरो भवति ॥

विश्वस्य हि श्रुष्टये देव ऊर्ध्वः प्र बाहवा पृथुपाणिः सिसर्ति ।
आपश्चिदस्य व्रत आ निर्मृया अयं चिद्वातो रमते परिज्मन ॥२॥
विश्वस्य । हि । श्रुष्टये । देवः । ऊर्ध्वः । प्र । बाहवा । पृथुऽपाणिः । सिसर्ति ।
आपः । चित् । अस्य । व्रते । आ । निर्मृयाः । अयं । चित् । वातः । रमते । परिऽज्मन ॥२॥

देवो शीतमानः सविता पृथुपाणिर्महत्करो विश्वस्य श्रुष्टये जगतः मुखयोर्ध्व उन्नतः मन बाहवा बाहू प्रसिसर्ति । प्रसारयति । आपश्चित् आपोऽप्यस्य व्रते प्रसवाख्ये कर्मणि सति ॥ व्रतं कर्त्तव्यमिति तन्नामसु पाठात् ॥ आ स्यंदत इति शेषः । ताश्च निर्मृया नितरां शोधयिष्यो गंगादिरूपेण जगत्पावयंतीत्यर्थः । अयं चिद्वातोऽयमपि वायुः परिज्मन परितो गते व्याप्तिऽतरिच रमते ॥

आशुभिश्चिद्यान्वि मुचाति नूनमरीरमदतमानं चिदेतोः ।

अस्यपूर्णां चिन्वयाँ अविष्यामनु व्रतं सवितुर्मोक्ष्यागात् ॥३॥

आशुऽभिः । चित् । यान् । वि । मुचाति । नूनं । अरीरमत् । अतमानं । चित् । एतोः ।

अस्यपूर्णां । चित् । नि । अयान् । अविष्यां । अनु । व्रतं । सवितुः । मोक्षी । आ । अगात् ॥३॥

यान् गच्छन् सविताशुभिश्चिदीघगामिभिरपि रश्मिभिर्विमुचाति । विमुच्यते । नूनमिति पुरणः । अतमानं चित्तमतत गच्छतमपि जलमेतोरगमनादरीरमत् । उपरमयति । किञ्च अह्यपूर्णा । अहिमाहतार शत्रुमयं त्यभिगच्छतीत्यह्यपूर्वः । तेषामप्याविष्यां गमनेच्छा न्ययान् । नियच्छति । सवितुः प्रेरकस्य सूर्यस्य व्रतं कर्मान् पश्चात्मोक्षी रात्रिः । मोक्षी मोक्षीति रात्रिनामसु पाठात् ॥ आगात् । आगच्छति । सवितुश्चोपरतो रात्रि रागच्छतीति यावत् ॥

पुनः समव्यद्विततं वयंती मध्या कर्तोऽन्यिधाच्छक्न धीरः ।

उत्संहायास्याऽऽतूतूरदधररमतिः सविता देव आगात् ॥४॥

पुनरिति । सं । अव्यत् । वि । ततं । वयंती । मध्या । कर्तोः । नि । अधात् । शक्न । धीरः ।

उत् । सं । हाय । अस्यात् । वि । अतूतून् । अदधः । अरमतिः । सविता । देवः । आ ।

अगात् ॥४॥

वयंती वयं वयंती नारीव रात्रिर्विततमालोकं पुनः समव्यत । संवेष्टयते । पुनः शब्दः पुनरेवैवमकार्षीदिति द्योतयति । धीरः प्रज्ञोऽपि सर्वो लोकः कर्तोः क्रियमाणं कर्म ॥ कर्तोः कर्तृत्वा इति तन्नामसु पाठात् ॥ शक्न कर्तुं शक्यमपि मध्या मध्य उपक्रात कर्मापरिममाप्यत्यर्थः । न्यधात् । निहितवान् । सवितुर्युपरत इति शेषः । सर्वो लोकः संहाय शय्या विहायोदम्यात् । अर्वागृष्ट कर्म कर्तुं पुनरुत्तिष्ठति ॥ सपुर्वो जहातिः शय्या परित्यागि वर्तते । तथा च श्रूयते । कलिः शय्यानी भवति मज्जिहानम् डापर । १०० ब्रा० ७ १५ । इति । सविता सर्वस्य प्रसविता सूर्याऽरमतिरनूपरतिर्देवो द्योतमान आगात् । आगच्छति । उदेतीति यावत् । अतुल काल विज्ञेयाश्च यददर्शः । विदारयति ॥

नानाकांसि दुर्या विश्वमायुर्वि तिष्ठते प्रभवः शोको अग्नेः ।

ज्येष्ठं माता सूनवे भागमाधादन्वस्य केतमिपितं सवित्रा ॥५॥

नाना । ओकांसि । दुर्यः । विश्वं । आयुः । वि । तिष्ठते । प्रभवः । शोकः । अग्नेः ।

ज्येष्ठं । माता । सूनवे । भागं । आ । अधात् । अनु । अस्य । केतं । इपितं । सवित्रा ॥५॥

प्रभवः प्रभुतोऽयः शोकास्तत्रो दुर्यो गृह्यो गृहं भवो नानाकांसि यजमानाया पृथग्भुताभ्युहान्वितिष्ठते । अधितिष्ठति । विश्वमायुः सर्वमत्र चार्धितिष्ठति ॥ आयुः सृजतयज्ञनामसु पाठात् ॥ मातोपाः सवित्रान्विपितं प्रपितमस्य केतं प्रज्ञापकमयज्यं प्रथममपिहोवाख्य भागं सूनवेऽयय अधात् । आदधाति ॥ ॥२॥

समाववर्ति विष्टितो जिगीपुर्विश्वेषां कामश्चरताममाभृत ।

शश्वौ अपो विकृतं हिन्यागादनु व्रतं सवितुर्देव्यस्य ॥६॥

सं । आववर्ति । वि । स्थितः । जिगीपुः । विश्वेषां । कामः । चरतां । अमा । अभृत ।

शश्वान् । अपः । वि । कृतं । हिन्यी । आ । अगात् । अनु । व्रतं । सवितुः । देव्यस्य ॥६॥

जिगोष्विजयेच्छुयोदा विप्रितो युदार्थं प्रस्थितः समावर्तते*। समावर्तयति । विश्वेषां सर्वेषां चरतां जगमानाममा । अमा दम इति गृहनाममु पाठात् । गृहं प्रति कामोऽभुत । भवति । शश्वान् नित्यं कर्मरतोऽपः कर्म विकृतमर्धकृत ह्रिवी ह्रित्वागात् । गृहमागच्छति । एतत्सर्वं देवस्य दिवि भवस्य सवितुः प्रेरकस्य मृर्यस्य व्रतमस्तमयास्य कर्मानु जायत इत्यर्थः ॥

त्वया हितमर्थमप्सु भागं धन्वान्वा मृगयसो वि तस्युः ।

वनानि विभ्यो नकिरस्य तानि व्रता देवस्य सवितुर्मिनन्ति ॥ ७ ॥

त्वया हितं । अर्थं । अपऽसु । भागं । धन्वं । अन्तु । आ । मृगयसः । वि । तस्युः ।

वनानि । विऽभ्यः । नकिः । अस्य । तानि । व्रता । देवस्य । सवितुः । मिनन्ति ॥ ७ ॥

हे सवितस्त्वयाप्यवन्ति ॥ आपः पृथिवीत्यन्तरिक्षनामसु पाठात् ॥ जनार्धार वा हितं निहितमर्थमपं संबोधनं भागं धन्वान् निज्जन्मप्रदेशपवरणेषु मृगयसो मृगयमाणा मृगा आ ममन्ताद्वितस्युः । अधतिष्ठति । किंच वनानि वृक्षा विभ्यः पक्षिभ्य आवासादिरूपेण त्वया भागो दत्तः । अस्य देवस्य सवितुस्तानि तादृशानि व्रता व्रतानि कर्माणि नकिर्मिनन्ति । कऽपि न हिंसति ॥

याद्राध्यं वरुणो योनिमप्यमनिशितं निमिपि जर्भुराणः ।

विश्वो माताडो व्रजमा पशुर्गात्स्यशो जन्मानि सविता व्याकः ॥ ८ ॥

यात्ऽराध्यं । वरुणः । योनिं । अर्थं । अनिऽशितं । निऽमिपि । जर्भुराणः ।

विश्वः । माताडः । व्रजं । आ । पशुः । गात् । स्यऽशः । जन्मानि । सविता । वि ।

आ । अकरित्यकः ॥ ८ ॥

वरुणो याद्राध्यं यातां गच्छतां राध्यं राधनीयमप्यमात्रं योग्यमनिशितमतीक्षणं । मुखकरमिति यावत् । योनिं स्थानं निमिपि निमपे सवितुरस्तमथे सति विश्वमार्थं प्राणिभ्यः प्रयच्छति । वरुणस्य राविर्निर्वाहकत्वात् । जर्भुराणो भृशं गच्छन् विश्वः सर्वो माताडो मृताद्विन्नादंडादुत्पद्यमानः पक्ष्यागात् । आगच्छति । विश्वः पशुरपि व्रजं गोष्ठमागात् । सविता प्रेरकः स्यशः स्थानं स्थानं जन्मानि जातानि भूतानि व्याकः । पृथगकार्षीत ॥

न यस्यंदो वरुणो न मित्रो व्रतमर्थमा न मिनन्ति रुद्रः ।

नारातयस्तमिदं स्वस्ति हुवे देवं सवितारं नमोभिः ॥ ९ ॥

न । यस्यं । इंदः । वरुणः । न । मित्रः । व्रतं । अर्थमा । न । मिनन्ति । रुद्रः ।

न । अरातयः । तं । इदं । स्वस्ति । हुवे । देवं । सवितारं । नमःऽभिः ॥ ९ ॥

यस्य सवितुर्देवस्य व्रतं प्रमवाख्यं कर्मद्रो न मिनाति । न हिनस्ति । वरुणश्च न मिनाति मित्रश्चार्थमा च न मिनाति रुद्रश्च न मिनाति । अरातयोऽमुराश्च न मिमति ॥ मिनातीति श्रुतमाख्यातं यथायोगं विपरिणामेन प्रत्येकमभिसंबध्यते ॥ तं सवितारं सर्वस्य प्रेरकं देवं योतमानमिदमिदानीं नमोभिरन्नरूपैर्हविर्भिः सह ॥ नम आबुधित्यन्नामसु पाठात् ॥ स्वस्ति चेमाय ऋवे । सीमि ॥

भागं धियं वाजयंतः पुरंधिं नराणंसो मास्पतिर्नो अब्याः ।

आये वामस्य संगुथे रयीणां प्रिया देवस्य सवितुः स्याम ॥ १० ॥

भर्गो धियै । वाजयंतः । पुरंऽधि । नराणंसः । प्राःपतिः । नः । अय्याः ।

आंऽअये । वामस्य । संऽगये । रयीणां । प्रियाः । देवस्य । सवितुः । स्याम ॥ १० ॥

भर्गं भजनीयं धियं ध्यातव्यं पुरं पुरस्य धारयितारं बह्व्रजं वा सवितारं ॥ पुरं पुरं धिं धिरिति यास्कः ॥ वाजयंतो वाजिनं बलिनं कुर्वतः ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ नः स्तुवतोऽस्मान् नराणामो नरः शसनीयो घाम्यतिर्देव पत्नीनां पतिश्चंद्रमा पतिर्वा ॥ तथा च श्रूयते कंदामि वै पा इति उत प्रा यतु देवपत्नीः । अ० ५ पृ ४६ ८ । इति च ॥ सविताय्याः । अयात । किंच वामस्य धनस्य रयीणां पशुना च ॥ तथा च श्रूयते पशवो वै रयि रिति ॥ आय आगमने संगथे संगमने च निमित्ते देवस्य योतमानस्य सवितुः प्रेरकस्य वयं प्रियाः स्याम । संवम ॥

अस्मभ्यं तद्विवो अद्भ्यः पृथिव्यास्त्वया दत्तं काम्यं राध आ गात ।

शं यत्स्तोतृभ्यं आपये भवत्युरुगंसाय सवितर्जरिचे ॥ ११ ॥

अस्मभ्यं । तत् । दिवः । अतऽभ्यः । पृथिव्याः । त्वया । दत्तं । काम्यं । राधः । आ । गात ।

शं । यत् । स्तोतृभ्यः । आपये । भवति । उरुऽगंसाय । सवितः । जरिचे ॥ ११ ॥

हे सवितः अस्मभ्यं त्वया दत्तं तत् प्रमिदं काम्यं कमनीयं राधो धनं दिवो वृत्नोकात् अशोऽतरिच लोकात् पृथिव्या भूमिस्था गात । आगच्छतु । किंच स्तोतृभ्यः स्तोतृणामापये वर्धये तद्विश्राय यदनं शं मुखकरं भवति भवेत् उरुगंसाय बह्व्रजं तथै जरिचे स्तोत्रे सत्यं ॥ जरिता कारुरिति स्तोतृणाममु पाठान् ॥ हे सवितः तत्पथच्छ ॥ ३ ॥

यावाण्वित्यष्टचं सप्तमं मुक्तं गार्त्तमदं विष्टुभमाश्रितं यावाण्विष्टावाश्रितमित्यनुक्रान्तत्वात् ॥ प्रवर्गेऽभिष्टवं पुर्वे पटलेऽस्य विनियोगः । सवितं च । यावाण्वित्यष्टं यावापृथिवी । आ० ४ पृ ६ । इति ॥ प्रातरनुवाकाशिनो गार्त्तमयोरपीदं मुक्तं । सवितं च । यावाण्वयं नामत्याभ्यामिति वीणि । आ० ४ पृ ५ । इति ॥

ग्रावाणिव तदिदं जरथे गृध्रव वृशं निधिमंतमच्छ ।

ब्रह्माणिव विदथे उक्थगंसा दृतेव हव्या जन्या पुरुचा ॥ १२ ॥

ग्रावाणाऽडव । तत् । इत् । अर्थे । जरथे इति । गृध्राऽडव । वृशं । निधिऽमंतं । अच्छ ।

ब्रह्माणाऽडव । विदथे । उक्थऽगंसा । दृताऽडव । हव्या । जन्या । पुरुऽचा ॥ १२ ॥

हे अश्विनी यावाण्वे अराति प्रति प्रपिता पापाणाविव तदर्थं ॥ अंतर्धातोरर्थगदः । अर्थोऽतिरिति यास्कः । नि० १ पृ १८ ॥ तमरातिमित्यर्थः । इदिति पुरणः । जरथे । जरथे । अराति वाधया । यदा यथा गृहं यावाणां क्षिप्ता तदानीमेव शीघ्रं गच्छतस्तथा तत् तमर्थं गतारं जरथे । शीघ्रं गत्वा स्तुतिमित्यर्थः ॥ जरतिः स्तुतिकर्मा ॥ किंच गृध्रव गृध्राविव पक्षिणाविव वृक्षं फलितं वृक्षं निधिमंतं धनवत् यत्तमानमच्छ । आगच्छतमिति शेषः । विदथे यज्ञं ॥ विदथेः सवनमिति यज्ञनाममु पाठान् ॥ उक्थगंसा उक्थगमितारो ब्रह्माणिव ब्राह्मणाविव । जन्या जनपदेषु दृतेव राज्ञा प्रपिता दृताविव पुरुषा ब्रह्मि । पुरुषेष्टा ज्ञातव्या युवा । अक्षोपमयद्वित्वानुसारणोपमानद्वित्वं ॥

प्रातरीवाणा रथ्येव वीराजेव यमा वरमा संचये ।

मेने इव तन्वाऽनुभमाने दंपतीव क्रतुविदा जनेषु ॥ २ ॥

प्रातःऽयावाना। रथ्याऽइव। वीरा। अजाऽइव। यमा। वरं। आ। सचेथे इति।
मेने इवेति मेनेऽइव। तन्वा। शुभमाने इति। दंपती इवेति दंपतीऽइव।
क्रतुऽविदा। जनेषु ॥२॥

हे अश्विनी प्रातर्यावाणा प्रातरव यज्ञार्थं गंतारीं रथ्येव रथिनाविव वीरी स्वकर्मणि गुरी। अजेवा-
जाविव कागाविव यमा यमनी। मेने इव नार्याविव तन्वा शरीरेण शुभमाने शोभमाना। दंपतीव
जायापती इव संगती जनेषु विषयेषु क्रतुविदा कर्मविदा युवां वरं संभक्तारमासचेथे। आगच्छथ ॥

शृगेव नः प्रथमा गंतमर्वाक् छपाविव जभुराणा तरोभिः।
चक्रवाकेव प्रति वस्तोरुसावाचा यातं रथ्येव शक्रा ॥३॥
शृगाऽइव। नः। प्रथमा। गंतं। अर्वाक्। शफौऽइव। जभुराणा। तरःऽभिः।
चक्रवाकाऽइव। प्रति। वस्तोः। उसा। अर्वाचा। यातं। रथ्याऽइव। शक्रा ॥३॥

हे अश्विनी शृगेव पशोः शृगे इव प्रथमा देवानां प्रथमा शफाविवाद्यादेः स्वराविव तरोभिर्वैश्वजभुराणा
भृशं गच्छती युवा नोऽस्मान्प्रत्यर्वागभिमुखमागतं। आगच्छतं। किंच हे अश्विनी वस्तोः प्रति अहः प्रति
चक्रवाकेव चक्रवाकाविव हे उसा शत्रूणामुत्सारकां गमनशीलां वा रथ्येव रथिनाविव हे शक्रा स्वकर्मणि
शक्तावर्वाचास्मदभिमुखी यातं। गच्छत ॥

नायेव नः पारयतं युगेव नभ्येव न उपधीव प्रधीव।
शानेव नो अरिपण्या तनूनां खृगलेव विस्रसः पातमस्मान् ॥४॥
नावाऽइव। नः। पारयतं। युगाऽइव। नभ्याऽइव। नः। उपधी इवेत्युपधीऽइव।
प्रधी इवेति प्रधीऽइव।

शानाऽइव। नः। अरिपण्या। तनूनां। खृगलाऽइव। विस्रसः। पातं। अस्मान् ॥४॥

हे अश्विनी नाविव नावाविव सिंधुन नोऽस्मान् दुर्गाणि पारयतं। युगेव यथा रथस्य युगे नभ्येव यथा
च रथचक्रनाभिफलके। उपधी इव यथा तत्पार्श्वस्थे फलके प्रधी इव यथा वा चक्रबाह्यवलयी रथं पारयतः
तथा नोऽस्मान्दुर्गाणि पारयतं। किंच शानेव शानाविव यथा शानां बाधकेभ्यो रज्जुंती तनोर्हिसामपनयतः
तथा नोऽस्माकं तनूनामगानामरिपण्यावहिसकी भवतं। खृगलेव यथा तनुवाणि तनुहिमाया रजतः तथा
विस्रसो जराया अस्मान्युवां पातं ॥

वातेवानुया नद्येव रीतिरक्षी इव चक्षुषा यातमर्वाक्।
हस्ताविव तन्वेऽशंभविषा पादेव नो नयतं वस्यो अच्छ ॥५॥
वाताऽइव। अनुया। नद्याऽइव। रीतिः। अक्षी इवेत्यक्षी इव। चक्षुषा। आ। यातं। अर्वाक्।
हस्ताऽइव। तन्वं। शंभविषा। पादाऽइव। नः। नयतं। वस्यः। अच्छ ॥५॥

हे अश्विनी वातेव वाताववाजुयां जरितुमशक्ती नद्येव नद्याविव रीतिः ॥ बाल्येनैकवचनं ॥ शीघ्रं
गंतारी युवां। अक्षी इव अक्षिणी इव चक्षुषा दृशन्नावागस्मदभिमुखमायातं। आगच्छतं। किंच हस्तेव
हस्ताविव पादेव पादाविव तन्वे शरीराय शंभविषा मुखस्य भावयितृतमी युवां नोऽस्मान् वस्यो वसीयः
श्रेष्ठ धनमच्छं प्रति नयतं। प्रापयतं ॥ ॥४॥

ओष्ठाविव मध्वास्त्रे वदंता स्तनाविव पिप्यतं जीवसे नः ।

नांसैव नस्तन्वी रक्षितारा कर्णाविव सुश्रुता भृतमस्मे ॥ ६ ॥

ओष्ठाऽडव । मधु । आस्त्रे । वदंता । स्तनाऽडव । पिप्यतं । जीवसे । नः ।

नांसाऽडव । नः । तन्वीः । रक्षितारा । कर्णाऽडव । सुऽश्रुता । भृतं । अस्मे इति ॥ ६ ॥

हे अश्विना ओष्ठाविवाम् आस्याय मधुररमवदचन वदंता स्तनाविव नोऽस्मान् जीवसे जीवनाय । पप्यत । व्याययत । किंच नांसैव नामिक इव नोऽस्माकं तन्वस्त्वनी रक्षितारा रक्षितारा भृत । भवत । अपि च कर्णाविवाम् अस्माकं सुश्रुता सुश्रवणं युवां भृत । भवत ॥

हस्तेव शक्तिमभि संददी नः धामैव नः समंजतं रज्जसि ।

इमा गिरा अश्विना युष्मयंतीः ह्णोत्रेणैव स्वधितिं सं जिगीतं ॥ ७ ॥

हस्ताऽडव । शक्तिं । अभि । संददी इति संऽददी । नः । धामंऽडव । नः । सं । अजतं । रज्जसि ।

इमाः । गिराः । अश्विनः । युष्मयंतीः । ह्णोत्रेणऽडव । स्वऽधितिं । सं । जिगीतं ॥ ७ ॥

हे अश्विना हस्तेव हस्ताविव शक्तिं सामर्थ्यं नोऽस्माकमभि संददी अभिमुख्यं न मस्य क प्रयच्छती भवत । किंच जामेव रोदमी इव रज्जसि स्थानान्युदकानि वा ॥ उदकं रज्ज उच्यत इति यास्कः ॥ नोऽस्माकं समंजतं । प्ररयत । अपि च अश्विना हे अश्विना इमा गिराऽश्विभिः कृताः सुतीर्युष्मयतीर्युष्मयिष्यतीः स्वधितिमभि ह्णोत्रेणैव तत्र न ग्राणयत संजिगीतं । मस्य क तीक्ष्णीकृत ॥

एतानि वामश्विना वर्धनानि ब्रह्म स्तोमं गृत्समदामो अक्रन ।

तानि नरा जुजुषाणोप यातं बृहददेम विदथे सुवीराः ॥ ८ ॥

एतानि । वां । अश्विना । वर्धनानि । ब्रह्म । स्तोमं । गृत्समदामः । अक्रन ।

तानि । नरा । जुजुषाणा । उप । यातं । बृहत । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ८ ॥

अश्विना हे अश्विना वां युवयोरितानि वर्धनानि वृद्धिमाधनानि ब्रह्म ब्रह्माणि भवान् स्तोमं स्तोत्रं च गृत्समदामो गृत्समदा अक्रन । अकुर्वन् । तानि ब्रह्माणि नरा नतारा जुजुषाणा भग प्रीयमाणो युतामुपयात । उपगच्छत । किंच सुवीराः शोभनपुत्रा वयं विदथे यज्ञं युवा बृहददेम । प्रभुतं भुम् । ॥ ५ ॥

सोमापुषणति यदुचमष्टमं मुक्तं गात्रमदं विष्टमं सोमापुषदेवताक । तथा चानुक्रात । सोमापुषणा यद सोमापोषणमन्त्रोऽर्धचोऽर्धदितिरिति । अतः देवदितिरित्यस्यात्वाधर्चस्यार्धदितिर्देवता ॥ सोमापोषणं पशो वपापुरोडाशहविषामाद्यानिष्ठः क्रमेणानुवाक्या उत्तरास्त्रियो याज्याः । अधीपोमाविति खंडं मुच्यते । सोमापुषणा जनना रयीणा । आ० ३ प. । इति ॥

सोमापूषणा जनना रयीणां जनना दिवो जनना पृथिव्याः ।

जातौ विश्वस्य भुवनस्य गोपी देवा अकृण्वन्मृतस्य नाभिं ॥ ९ ॥

सोमापूषणा । जनना । रयीणां । जनना । दिवः । जनना । पृथिव्याः ।

जातौ । विश्वस्य । भुवनस्य । गोपी । देवाः । अकृण्वन् । अमृतस्य । नाभिं ॥ ९ ॥

सोमापुषणा हे सोमापुषणी युवा रयीणां धनानां जननं जनयितारां दिवो युजोक्तस्यापि जनना ।

जनयितारी पृथिव्याः प्रथितायाश्च जनयितारी भवथः । किंच जाती जातमात्रावेव युवां विश्वस्य भुवनस्य
कृत्वस्य जगतो गोपा गोपारो देवा अमृतस्यामरणस्य नाभिं हेतुमकृण्वन् । अक्रावुः ॥

इमौ देवौ जायमानौ जुषतेमौ तमौसि गृहतामजुष्टा ।

आभ्यामिदं पक्वमासास्वतः सोमापूपभ्यां जनदुस्त्रियासु ॥२॥

इमौ । देवौ । जायमानौ । जुषत । इमौ । तमौसि । गृहतां । अजुष्टा ।

आभ्यां । इदं । पक्वं । आमासु । अंतरिति । सोमापूपऽभ्यां । जनत् । उस्त्रियासु ॥२॥

इमौ सोमापुपणा देवौ योतमानौ जायमानावुत्पन्नमात्रावेव जुषत । सर्वे देवा अजुषत । सवितवंत इति
यावत् । किंच इमौ सोमापुपणावजुष्टासिध्यानि तमामि सर्वस्य गृहतां । नाशयतः । किंच आभ्यामेताभ्यां
सोमापुपभ्या मंहद्र आमासु तरुणीपूस्त्रियासु गोपतर्मध्य ऊधःप्रदेशे पक्व परिपक्वं पयो जनत । जनयति ॥

सोमापूपणा रजसो विमानं सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वं ।

विपृवृतं मनसा युज्यमानं तं जित्वथो वृषणा पंचरश्मिं ॥३॥

सोमापूपणा । रजसः । विऽमानं । सप्तऽचक्रं । रथं । अविश्वऽमिन्वं ।

विषुऽवृतं । मनसा । युज्यमानं । तं । जित्वथः । वृषणा । पंचऽरश्मिं ॥३॥

वृषणा वृषणा कामानां वर्षितारी सोमापुपणा हे सोमापुपणा रजसो लोकस्य । लोका रजांस्युच्यत
इति यास्कः । विमानं परिक्लृप्तं । सर्वमानमित्यर्थः । सप्तचक्रं सप्तर्तुचक्रं । त्रयोदशो मामः सप्तम ऋतुः ।
अस्मि त्रयोदशो माम इति श्रुतः । अविश्वमिन्वं विश्वस्यापरिक्लृप्तं विपृवृतं विष्वक् सर्वत्र परिवर्तमानं पंचर-
श्मिं पंचर्तुरश्मि । हेमताग्निशिरयोः समामिनर्तवः पंच । तथा च श्रूयते । द्वादश मामाः पंचर्तवो हेमताग्निशिर-
रयोः समामिन । ऐ० ब्रा० १. १. इति । मनसा युज्यमान मनोमात्रेण युज्यमानं । तं प्रसिद्धं रथं जित्वथः ।
अस्मान्प्रति प्रेरयथः ॥

दिव्येन्यः सदेनं चक्र उच्चा पृथिव्यामन्यो अर्ध्यंतरिक्षे ।

तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुशुं रायस्योपं वि यतां नाभिमस्मे ॥४॥

दिवि । अन्यः । सदेनं । चक्र । उच्चा । पृथिव्यां । अन्यः । अर्धि । अंतरिक्षे ।

तां । अस्मभ्यं । पुरुऽवारं । पुरुऽशुं । रायः । पोपं । वि । स्यतां । नाभिं । अस्मे इति ॥४॥

अन्यस्तयोरिकः पृषोत्ता उच्चैरुच्छ्रिते दिवि बुनोके सदेनं स्थानं चक्र । चकार । अन्योऽपरः सोमः पृथि-
व्यामोपधिर्द्वेण अर्ध्यंतरिक्षेऽतरिक्षे च चंद्ररूपेण सदेनं चक्र । तौ सोमापुपणा युवां पुरुवारं वज्रमिव
णीयं पुरुवं वज्रकीर्तिं रायस्योप धनस्य पुष्टि । पश्चात्तकं धनमित्यर्थः । तथा च ब्राह्मणं पशवो वै रायस्योप
इति । अस्मि अस्माक नाभिं विश्वस्य भोगस्य हेतुभुतमस्मभ्यं विष्यता । विभुचता । प्रयच्छतामित्यर्थः ॥

विश्वान्यन्यो भुवना जज्ञान विश्वमन्यो अभिचक्षाण एति ।

सोमापूपणाववतं धियं मे युवाभ्यां विश्वाः पृतना जयेम ॥५॥

विश्वानि । अन्यः । भुवना । जज्ञानं । विश्वं । अन्यः । अभिऽचक्षाणः । एति ।

सोमापूपणौ । अवतं । धियं । मे । युवाभ्यां । विश्वाः । पृतनाः । जयेम ॥५॥

हे सोमापुपणी अन्यो युवयोरिकः सोमो विश्वानि भुवना भुवनानि भुतानि जज्ञान । अज्जनयत् । तथा च गन्त्रः । सोमः पवते जनता मतीना । अ० १० १६ ५ । इति । अन्योऽपरः पुषादित्यो विश्वमभिचक्षाणोऽभिपश्यन्निति । गच्छति । तौ युवा सोमापुपणी मे धिय कर्म ॥ धीः शचीति कर्मनाममु पाठात् ॥ अथतः । रचते । किंच वयं युवाभ्यां हेतुभ्यां विश्वाः पृतनाः सर्वाः शत्रुसेना जयम् । अभिमभिम ॥

धियं पृषा जिन्वतु विश्वमिन्वो रयिं सोमो रयिपतिर्दधातु ।

अवतु देव्यदितिरन्वा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ६ ॥

धियं । पृषा । जिन्वतु । विश्वंऽद्वन्वः । रयिं । सोमः । न रयिऽपतिः । दधातु ।

अवतु । देवी । अदितिः । अन्वा । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ६ ॥

पुषादित्यो विश्वमिन्वो विश्वस्य प्रीणयिता धियमस्माक कर्म जिन्वतु । तर्पयतु । रयिपतिर्धनपतिः सोमो रयिं धनं दधातु । अस्माभ्य ददातु । किंच देवी यातमानानवाप्रत्युता केनापि प्रातिकूल्यमप्रापितादितिरवतु । अस्मान रचतु । अन्यत मितं ॥ ॥ ६ ॥

वायो ये त इत्येकविंशत्युच नवम मृक्त गार्त्तमद् गायत्र । अविर्तम इति पप्रस्य तृचस्यादितौ द्वे अनुष्टुभा तुतीया बृहती । वायो ये त इत्यादिके द्वे अर्चो वायव्यौ । शुक्रस्याग्निर्येऽपद्रवायवी । अथ वा मित्रावरुणोऽपि पंचाना मित्रावरुणाविश्रुताविद्वो विश्वे देवाः सरस्वतीति कर्मण देवताः । प्रेता यज्ञस्यत्यन्तुचो ब्राह्मण मुचयोर्हविर्धानप्रवर्तनं यावापृथिव्यनिविडानत्वेन च विनियुक्तत्वात् यावापृथिव्यो हविर्धानदेवत्यो वा । अथि च हव्यवीह्नमिति पादोऽपि देवत्यो वा । तथा चानुक्रातः । वायो मेका गायत्रमुक्ता देवताः प्रउगणाश्च तु तृचः खिद्रवायवी यावापृथिव्योऽत्यन्तुचो हविर्धानो वा तुतीयः पादो वायव्योऽपि तमं अनुष्टुभो बृहती चेति ॥ पृथ्याभिप्रवपद्रव्योर्द्वितीयेऽहनि प्रउगंऽत्यन्तुचवर्जमेतत्सूक्त । वायव्यतृचस्य वायो ये ते महर्षिण इत्यादि द्वे अर्चो एद्रवायवतृचस्य शुक्रस्याग्निर्येऽपद्रवायवी । तथा च सूचित । वायो ये ते महर्षिण इति द्वे तीप्राः सोमाम आ गहीत्येकोमा देवा दिविस्मृतिर्द्वे शुक्रस्याग्निर्येऽपद्रवायवी इत्येकाय वा मित्रावरुणोऽपि पंच तुचाः । आ० १६ । इति ॥ चानुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसर्वे मित्रावरुणशस्त्रेऽयं वा मित्रावरुणोऽपि पप्रह्मोऽवियमज्ञाक । चतुर्विंशो होताजनिष्टेति खंडे सूचित । अयं वा मित्रावरुणा पुरुषा चित्वा । आ० १७ । इति ॥ अभिप्रविके प्वह्मः प्रातःसर्वे मित्रावरुणशस्त्रेऽयमेव तृचः पचदशादिस्त्रीमनिमित्तमावापनीयः । अथ वा मित्रावरुणा नो मित्रावरुणोऽपि तुचाः । आ० १५ । इति सूचितत्वात् ॥ आद्या मित्रावरुणयहस्यानुवाक्या । सूचित च । मित्रावरुणस्य अयं वा मित्रावरुणा । आ० १५ । इति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्रयोर्गायत्रे कदमि गोमद् इति तुचो विनियुक्तः । गोमद् पु नामत्येति तुचाः । आ० ४ १५ । इति सूचितत्वात् ॥ अतिरात्रे प्रथमे पर्याये ब्राह्मणाक्षमिश्रस्य इद्वो अंग महर्षयमिति तुचः । अतिरात्रे पर्यायाणामिति खंडे सूचित । इद्वो अंग महर्षयमिति न्यं पु वाय । आ० ६ ४ । इति ॥ आययणं विश्वदेवस्य हविषो विश्वे देवास इत्यनुवाक्या । आययणमिति खंडे सूचित । विश्वे देवास आ गत ये के च ज्मा महिनी अहिमायाः । आ० १० । इति ॥ दशरात्रे प्रथमेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽविर्तमे नदीतम इति सारस्वतः सप्रमसूचः । चतुर्थेऽहनीति खंडे सूचित । अविर्तमे नदीतम इत्यानुष्टुभ प्रउग । आ० १११ । इति ॥ अष्ट दशरात्रे प्रथमे कदमे विश्वदेवशस्त्रे प्रेता यज्ञस्य शमुवति यावापृथिव्यनिविदा नीयन्तुचः । अथ कंदोमा इति खंडे सूचित । प्रेता यज्ञस्य शमुवाय देवाय जयान इति तुचाः । आ० ८ १० । इति ॥ हविर्धानप्रवर्तनेऽप्ययं तुचो विनियुक्तः । सूचित च । प्रेता यज्ञस्य शमुता यम इव यतमानं यदेत । आ० ४ ९ । आ० प्रा० १ २० । इति ॥

वायो ये ते सहस्रिणो रथामस्तेभिरा गंहि । नियुत्वान्त्सोमपीतये ॥ १ ॥

वायो इति । ये । ते । सहस्रिणः । रथामः । तेभिः । आ । गंहि । नियुत्वान् । सोमः । पीतये ॥ १ ॥

हे वायो ते त्वदीया ये सहस्रिणः सहस्रसंख्याका रथामो रथाः तेभिर्नियुत्वान् नियुज्यंक्तस्त्व सोम पीतये सोमपानार्थमागंहि । आगच्छ । नानारूपत्वाद्वायोः सर्वाभिर्विभुतिभिः सहायसुन प्राप्येत इति भावः ॥

नियुत्वान्वायवा गन्धयं शुक्रो अयामि ते । गन्तासि सुन्वतो गृहं ॥२॥

नियुत्वान् । वायो इति । आ । गृहि । अयं । शुक्रः । अयामि । ते । गन्ता । अस्मि ।
सुन्वतः । गृहं ॥२॥

हे वायो नियुत्वान् । नियुतो वाहनानि वायोः । तिर्यक्तस्त्वमागृहि । आगच्छ । अयं शुक्रो दीप्यमानः
सोमस्ते तुभ्यमयामि । नियतो गृहीत आसीत् ॥ यमः कर्मणि लुङ् ॥ सुन्वतः सोमाभिपव कुर्वतो यजमानस्य
गृहं गतासि । याता भवामि ॥

शुक्रस्याद्य गवागिर इन्द्रवायू नियुत्वन्तः । आ यातं पिबन्तं नरा ॥३॥

शुक्रस्य । अद्य । गोऽऽगिरः । इन्द्रवायू इति । नियुत्वन्तः । आ । यातं । पिबन्तं । नरा ॥३॥

हे नरा नेतारी हे इन्द्रवायू अयास्मिन्नहनि नियुत्वन्तः ॥ विभक्त्यत्ययः ॥ नियुत्वन्ती युवां गवागिरः ।
गन्धं पय आशीराश्रपणमाधन यस्य तस्य शुक्रस्य दीप्तस्य सोमस्य पानार्थमायातं । आगच्छतं । आगत्य सोमं
पिबन्तं ॥

अयं वां मित्रावरुणा सुतः सोमं ऋतावृधा । ममेदिह श्रुतं हवँ ॥४॥

अयं । वां । मित्रावरुणा । सुतः । सोमः । ऋतऽवृधा । मम । इत् । इह । श्रुतं । हवँ ॥४॥

मित्रावरुणा हे मित्रावरुणा वां युवाभ्यामयं सोमः सुतः । अभिपुतः । ऋतावृधा हे मत्स्य यज्ञस्य
वा वर्धकां समेत ममेव हवमाद्भानं श्रुतं । शृणुतं ॥

राजानावनभिद्रुहा ध्रुवे सदस्युत्तमे । सहस्रं स्थूणे आसाते ॥५॥

राजानौ । अनभिद्रुहा । ध्रुवे । सदसि । उत्तमे । सहस्रं स्थूणे । आसाते इति ॥५॥

राजानावीश्वरी दीप्यमानौ वा अनभिद्रुहानभिद्रोग्धारी यां मित्रावरुणां ध्रुवं स्थिर उत्तम उत्कृष्ट
सहस्रस्थूणे सदसि स्थान आसति उपविशतः तावागच्छतमिति शेषः ॥ ॥ ५॥

ता सम्राजा घृतासुती आदित्या दानुनस्पती । सचेते अनवह्वरं ॥६॥

ता । संऽराजा । घृतासुती इति घृतऽआसुती । आदित्या । दानुनः । पती इति ।

सचेते इति । अनवऽह्वरं ॥६॥

सम्राजावाज्येव सर्वेषां शास्तारी घृतासुती घृताग्नी । तदां महित्वं घृताज्ञावस्त्विति मन्त्रांतरात् । ऋग्वे०
६. ६७. ८. । आदित्यादितेः पूर्वा दानुनस्पती दानुनो दानस्य देवस्य वा धनस्य पती स्वामिनी । तां तां
मित्रावरुणावनवह्वरमकुटिलं यजमानं सचेते । सचेते ॥

गोमदं पु नासत्याश्वावद्यातमश्विना । वर्ति रूद्रा नृपाय्यं ॥७॥

गोऽमत् । ऊं इति । सु । नासत्या । अश्वऽवत् । यातं । अश्विना । वर्तिः । रूद्रा । नृऽपाय्यं ॥७॥

अश्विना हे अश्विनी हे नासत्यानुतभापणरहिती हे रूद्रा रोक्यमाणी द्रवन्ती युवां वर्तिमार्गः । तेन
मार्गेण रथेन वा नृपाय्यं नृभिर्ननुभिर्देवैः पातयं सोमं गोमत गोमथथा भवति तथा अश्ववत् अश्ववत् यथा
भवति तथा यातं । गच्छतं । ऊं ध्विति पुराणी ॥

न॒ यत्परो॒ ना॒न्तर॒ आ॒द॒ध॒र्षे॒वृष॒ण्व॒सू । दुःशंसो॒ म॒र्त्यो रि॒पुः ॥ ८ ॥

न॒ यत् । परः॑ । न॒ । अ॒न्तरः॑ । आ॒ऽद॒ध॒र्षेत् । वृष॒ण्व॒सू इति॑ वृषणऽवसू । दुःशंसः ।
म॒र्त्यः । रि॒पुः ॥ ८ ॥

वृषण्वसू हे धनस्य वर्धितारो यत्नः परो दूरस्थो दुःशंसः शमनायोग्यो मर्त्यो रिपुर्यन्नादधर्षत तथोक्तः
लक्षणेतरोऽन्तरः समीपवर्ती मर्त्यो रिपुरपि यन्नादधर्षत तत्तन्मावोद्धमिति शेषः ॥

ता न॒ आ वो॒द्धम॒श्विना॒ रयिं॑ पि॒शंगं॑संदृ॒णं । धि॒ष्ण्या वरि॒वोविदं॑ ॥ ९ ॥

ता । नः॑ । आ । वो॒द्धं । अ॒श्विना॒ । रयिं॑ । पि॒शंगं॑ऽसंदृ॒णं । धि॒ष्ण्या । वरि॒वःऽविदं॑ ॥ ९ ॥

हे धिष्ण्या धिष्ण्याहोवश्विना हे अश्विना ता ता युवा पिशंगसदृश नानारूप वरिवोविद धनस्य लभक
रयिं पशुं नोऽस्मभ्यमावोद्धं । आवहते ॥

इ॒न्द्रो अंग॑ म॒हद्भ्य॑म॒भी पद॑पं चुच्यवत् । स हि स्थि॒रो विच॑र्षणिः ॥ १० ॥

इ॒न्द्रः । अंग॑ । म॒हत॑ । भ॒यं । अ॒भि । सत् । अप॑ । चुच्यवत् । सः । हि । स्थि॒रः । विऽच॑र्षणिः ॥ १० ॥

इन्द्रो महदधिकमभीपदभिभवन्नय भयकारणमपचुच्यवत् । अपचावयेत् । हि यस्मात्कारणात् स स्थिरः
केनापि चालयितुमशक्यो विचर्षणिर्विशस्य द्रष्टा ॥ ॥ ८ ॥

इ॒न्द्रश्च मृ॒ळ्याति॑ नो न नः प॒श्चाद॑धं न॒णत् । भ॒द्रं भ॑वाति नः पुरः ॥ ११ ॥

इ॒न्द्रः । च । मृ॒ळ्याति॑ । नः॑ । नः॑ । प॒श्चात् । अ॒धं । न॒णत् । भ॒द्रं । भ॑वाति । नः॑ । पुरः ॥ ११ ॥

इन्द्रश्च परमेश्वर्यवानिन्द्रश्च नोऽस्मान् मृळ्याति मुखयत । पश्चात् पृष्ठतो नोऽस्मानघ दूरित न नणत् । न
प्राप्नोति । नोऽस्माकं पुरः पुरस्ताद्भद्रं कन्याण च भवाति । भवाति ॥

इ॒न्द्र आ॒शाभ्य॑स्परि॒ सर्वा॑भ्यो अ॒भयं॑ क॒रत् । जेता॑ श॒त्रून्विच॑र्षणिः ॥ १२ ॥

इ॒न्द्रः । आ॒शाभ्यः॑ । परि॑ । सर्वा॑भ्यः । अ॒भयं॑ । क॒रत् । जेता॑ । श॒त्रून् । विऽच॑र्षणिः ॥ १२ ॥

विचर्षणिर्विविधं द्रष्टा जेता शत्रून्मुरान् जेता ॥ तुलतत्यात पक्षभावः ॥ इन्द्रः परमेश्वर्यवान् सर्वाभ्य
आशाभ्यो दिग्भ्योऽस्माकमभयं करत । करोतु ॥ परीति पञ्चमीद्योतकः ॥

वि॒श्वे दे॒वास॒ आ ग॑त॒ शृणु॑ता मे॒ इ॒मं ह॒वै । ए॒दं ब॒र्हिनि॑ पी॒दत॑ ॥ १३ ॥

वि॒श्वे । दे॒वासः॑ । आ । ग॑त॒ । शृणु॑त॒ । मे॒ । इ॒मं । ह॒वै । आ । इ॒दं । ब॒र्हिः । नि॑ । पी॒दत॑ ॥ १३ ॥

हे विश्वे देवा आ गत । इहागच्छत । मे मदीयमिमं हवमाह्वान शृणुत । इदं बर्हिस्मिन्बर्हिष्यानिपीदत ।
उपविशत ॥

ती॒व्रो वो॒ मधु॑माँ अ॒यं शु॒नहो॑त्रेषु म॒त्सरः॑ । ए॒तं पि॑बत॒ काम्यं॑ ॥ १४ ॥

ती॒व्रः । वः॑ । मधु॑ऽमान । अ॒यं । शु॒नऽहो॑त्रेषु । म॒त्सरः॑ । ए॒तं । पि॑बत॒ । काम्यं॑ ॥ १४ ॥

हे विश्वे देवाः तीव्रस्तीव्रमदो मधुमान रसवान मत्सरो मदकरः सोमोऽयं वो युष्मदर्थं शुनहोत्रेषु गृत्स
मदेष्वस्मासु स्थितः । काम्यं कमनीयमेत सोमं पिबत ॥

इंद्रज्येष्ठा मरुतगणा देवासः पूषरातयः । विश्वे मम श्रुता हवै ॥१५॥

इंद्रज्येष्ठाः । मरुतऽगणाः । देवासः । पूषरातयः । विश्वे । मम । श्रुत । हवै ॥१५॥

हे इंद्रज्येष्ठा इंद्रपुरोगमा मरुतगणा मरुत्समूहरूपाः पूषरातयः पूषाख्यो देवो रातिर्दाता येषां ते पूषरा-
तयो देवास हे द्योतमाना देवा विश्वे मम श्रुतं मम मदीयं हवमाह्वानं श्रुत । शृणुत ॥ इंद्रज्येष्ठादयः संबोध-
नांताः । अ० १०३ प. ॥ ॥९॥

अंबितमे नदीतमे देवितमे सरस्वति ।

अप्रगस्ता इव स्मसि प्रणस्तिमंब नस्कृधि ॥१६॥

अंबितमे । नदीतमे । देवितमे । सरस्वति ।

अप्रगस्ताऽइव । स्मसि । प्रणस्तिं । अंब । नः । कृधि ॥१६॥

अंबितमे मातृणां श्रिं नदीतमे नदीनां श्रिं देवितमे देवीनां श्रिं हे सरस्वति अप्रगस्ता इव धनाभा-
वादममृता इव वयं स्मसि । भवामः । अंब हे मातः सरस्वति नोऽस्मभ्य प्रणस्तिं धनममृति कृधि । कुरु ।
प्रयच्छत्यर्थः ॥

त्वे विश्वा सरस्वति श्रितायूषि देव्यां ।

शुनहोत्रेषु मत्स्व प्रजां देवि दिदिद्वि नः ॥१७॥

त्वे इति । विश्वा । सरस्वति । श्रिता । आयूषि । देव्यां ।

शुनऽहोत्रेषु । मत्स्व । प्रजां । देवि । दिदिद्वि । नः ॥१७॥

हे सरस्वति देव्या द्योतमानायां त्वे त्वयि विश्वा विश्वानि सर्वाण्यायूष्यज्ञानि । आयुः सुवृत्तव्यवनामसु
पाठात । श्रिता । आश्रितानि । मा त्वे शुनहोत्रेषु गुत्समदंष्ट्रस्त्रामु विषयेषु मत्स्व । सोमपानिन तृण । किंच हे
देवि सरस्वति नोऽस्मभ्यं प्रजा दिदिद्वि । पुत्रान्दहि ॥

इमा ब्रह्म सरस्वति जुपस्व वाजिनीवति ।

या ते मन्म गृत्समदा ऋतावरि प्रिया देवेषु जुहति ॥१८॥

इमा । ब्रह्म । सरस्वति । जुपस्व । वाजिनीवति ।

या । ते । मन्म । गृत्समदाः । ऋतऽवरि । प्रिया । देवेषु । जुहति ॥१८॥

वाजिनीवत्यवति ऋतावर्यदकवति हे सरस्वति इमेभ्यो ब्रह्म ब्रह्मणि हवीषि जुपस्व । स्वीकुरु ।
या यानि मन्म मननीयानि देवेषु प्रिया देवानां मध्ये तुभ्यं प्रियाणि देवेषु प्रियाणि वा ते त्वदर्थं
गृत्समदा जुहति ॥

प्रेतां यज्ञस्यं शुभुवा युवामिदा वृणीमहे । अग्निं च हव्यवाहनं ॥१९॥

प्रा इतां । यज्ञस्यं । शुभुवा । युवां । इत् । आ । वृणीमहे । अग्निं । च । हव्यऽवाहनं ॥१९॥

यज्ञस्य यागस्य शुभुवा सुखसंपादके हविर्धाने अनमी तद्रूपे दावापृथिव्या वा प्रेतां । उत्तरवेदेः पश्चिम-
भागं प्रति पगल्गताः । अथ प्रयच्छतः । युवामिदं युवामिवावृणीमहे । प्रार्थयामहे । हव्यवाहनमग्निं वावृणीमहे ।
अपिरत्र निपातभागिति ॥

द्यावा नः पृथिवी इमं सिध्रमंश्च दिविस्पृशं । यज्ञं देवेषु यच्छतां ॥२०॥

द्यावा नः । पृथिवी इति । इमं । सिध्रं । अश्च । दिविऽस्पृशं । यज्ञं । देवेषु । यच्छतां ॥२०॥

यावा याः पृथिवी चोभे सिध्रं स्वर्गादेः साधकं दिविस्पृशं देवान् गच्छतं नोऽस्माकमिमं यज्ञं देवेषु यच्छतां । नियच्छतां ॥

आ वा मुपस्थमद्रुहा देवाः सीदंतु यज्ञियाः । इहाद्य सीमपीतये ॥२१॥

आ । वा । उपऽस्थं । अद्रुहा । देवाः । सीदंतु । यज्ञियाः । इहा । अद्य । सीमऽपीतये ॥२१॥

अद्रुहा द्रोहवर्जितं ह हविर्धाने तद्रूपं यावापृथिव्या वा वा युवयोरुपस्थं समीपं यज्ञिया यज्ञार्हा देवा इह यज्ञेऽद्यास्मितहर्तृन् सीमपीतये सीमपानायासीदन्तु ॥ १० ॥

कनिकददति तुचं दशमं मृक्तं । अत्रैवमनुकर्मणिका । कनिकदन्तुर्चमिति । मडलद्रुहा गुह्यमदोऽस्य च्यपिः । विष्टुपं कदः । कपिजलरूपीन्द्रो देवता ॥ वयसाममनोज्ञा वाचं श्रुत्वितमृक्तं जपेत । मुचितं च । त्रयसाममनोज्ञा वाचः श्रुत्वा कनिकदं जनुपं प्रवृवाण इति मृक्तं जपेत । आ० गृ० ३ १० ए । इति ॥

कनिकदजनुपं प्रवृवाण इत्यति वाचंमरितेव नावं ।

सुमंगलंश्च शकुने भवासि मा त्वा का चिदभिमा विश्वा विदत ॥१॥

कनिकदत् । जनुपं । प्रऽवृवाणः । इत्यति । वाचं । अरिताऽडेव । नावं ।

सुऽमंगलं । च । शकुने । भवासि । मा । त्वा । का । चित् । अभिऽभा । विश्वा । विदत ॥१॥

कनिकदत् पुनःपुनः शब्दायमानो जनुपं जनिष्यमाणमर्थं प्रवृवाणः सूचयन् कपिजलोऽरितेव कर्णधार इव नावं वाचमियति । प्रययति । अथ प्रत्ययकृतः । हे शकुने कपिजलं त्वं सुमंगलः प्रकृष्टकन्याणश्च भवासि । भव । किंच काचिदभिमा काऽभिभवत्वा त्वा विश्वा विशतः सर्वाम् दिव्यु मा विदत । मा प्रापत । शकुनिः शक्तीकृतमात्मानं । न्यकदीज्जस्य प्रवृवाणो यथास्य शब्दस्तथा नाभिरयति वाचमीरयितेव नाव । सुमंगलश्च शकुने भव कन्याणमग्नौ मगलं गिरतेगुणात्यर्थं गिरत्यनर्थानिति वेति यास्कः । नि० ९ ४ ॥

मा त्वा श्येन उह्वधीन्मा सुपर्णा मा त्वा विददिपुमान्वीरो अस्ता ।

पिच्यामनुं प्रदिशं कनिकदत्सुमंगलो भद्रवादी वंदह ॥२॥

मा । त्वा । श्येनः । उत । वधीत् । मा । सुऽपर्णा । मा । त्वा । विदत । इपुऽमान । वीरः । अस्ता ।

पिच्यां । अनुं । प्रऽदिशं । कनिकदत् । सुऽमंगलः । भद्रऽवादी । वद । इह ॥२॥

हे शकुने त्वा त्वां श्येनः प्रवलः पर्वविशयो मा वधीत । मा हिमीत । उत अपि च सुपर्णा गरुडः पक्षी मा वधीत । तथेपमानं वाणवान्वीरोऽस्मा शराणां जेप्ता धन्वी त्वा त्वा मा विदत । मा प्रापत । किंच पिच्यां प्रदिशं दक्षिणा दिशमनु । दक्षिणस्यां दिगीत्यर्थः । कनिकदत् पुनःपुनः शब्दं कुर्वन् सुमंगलः कन्याणमग्नौ भद्रवादी शोभनवादी मन इहास्माद्विषये वद । मगलं सूचय ॥

अवं क्रंद दक्षिणतो गृहाणां सुमंगलो भद्रवादी शकुने ।

मा नः स्तेन ईणत माघर्णसो बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥३॥

अवं । क्रंद । दक्षिणतः । गृहाणां । सुऽमंगलः । भद्रऽवादी । शकुने ।

मा । नः । स्तेनः । ईणत । मा । अघर्णसः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥३॥

शकुने हे कपिञ्जल त्वं सुमंगलो भद्रवादी च मन गृहाणां दर्चिणतो दर्चिणस्यां दिश्यवकंद । शब्दं कुरु । दर्चिणतः शब्दायमानः शकुतो मंगलमुचको हि । नोऽस्माकं स्तनस्तस्करो भगवत । भगिष्ट । अघशसोऽनर्थकानां शसकोऽपि भगिष्ट । उत्तमः पादो व्याख्यातचरः ॥ ॥ ११ ॥

प्रदर्चिणिर्दति त्वमेकादशं मुक्तं गार्त्समद जागते । तथा चानुक्रांतं । प्रदर्चिणिज्जागते मध्येऽतिशक्त्य-
ष्टिवति । द्वितीयातिशक्तरी अष्टिवा । इतरं जगत्या । कपिञ्जलरूपीन्द्रो देवता । वयसाममनोक्षां वाचं श्रुत्वा
प्रदर्चिणिर्दति मुक्तं जपते । मुत्र प्राग्वोदाहृतं ॥

प्रदक्षिणिर्दति गृणन्ति कारवो वयो वदंत ऋतुथा शकुंतयः ।

उमे वाचां वदति सामगा इव गायत्रं च त्रिष्टुभं चानु राजति ॥ १ ॥

प्रऽदक्षिणिर्दति । अभि । गृणन्ति । कारवः । वयः । वदंतः । ऋतुऽथा । शकुंतयः ।

उमे इति । वाचां । वदति । सामगाऽइव । गायत्रं । च । त्रिष्टुभं । च । अनु । राजति ॥ १ ॥

शकुंतयः कपिञ्जला ऋतुथा काले काले वयोऽज्ञ वदंतः मुचयंतः कारवः स्तोतार इव प्रदर्चिणत
प्रदर्चिणमभिगृणति । अभिवदतु ॥ वङ्गवचनं पुत्रार्थं ॥ किंच उमे वाचां गानं च श्रुतं च सामगा गायत्र
त्रिष्टुभं च सामनी इव शकुतिर्वदति । अनुराजति च । शृण्वतोऽनुरक्ताः करोतीत्यर्थः ॥

उद्गातेव शकुने सामं गायसि ब्रह्मपुत्र इव सर्वनेषु शंससि ।

वृषेव वाजी शिणुमतीरपीत्यां सर्वतां नः शकुने भद्रमा वद विश्वतो नः शकुने
पुण्यमा वद ॥ २ ॥

उद्गाताऽइव । शकुने । सामं । गायसि । ब्रह्मपुत्रऽइव । सर्वनेषु । शंससि ।

वृषाऽइव । वाजी । शिणुऽमतीः । अपिऽइत्यं । सर्वतः । नः । शकुने । भद्रं । आ ।

वद । विश्वतः । नः । शकुने । पुण्यं । आ । वद ॥ २ ॥

शकुने हे कपिञ्जल उद्गातेव साम यथोद्गाता साम गायति तथा त्वं गायसि । गानस्वनं करोषि । ब्रह्मपुत्र
इव यथा ब्राह्मणाक्तमी सर्वनेषु शम्वाणि शंसति तथा त्वं कानिषु शंससि । श्रुतस्वरं करोषि । वृषेव वाजी
संचनसमर्थोऽश्वः शिणुमतीर्वडवा अपीत्याभिगत्य यथा शब्दं करोति तथा त्वमपि वद । शिष्टं स्पष्टं ॥

आवदंस्व शकुने भद्रमा वद तूष्णीमासीनः सुमतिं चिकिद्भि नः ।

यदुत्पतन्वदसि कर्करियथा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ३ ॥

आऽवदन् । त्वं । शकुने । भद्रं । आ । वद । तूष्णीं । आसीनः । सुऽमतिं । चिकिद्भि । नः ।

यत् । उतऽपतन् । वदसि । कर्करिः । यथा । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ३ ॥

शकुने हे कपिञ्जल आवदनं शब्दं कुर्वस्व भद्रमावद । मंगलं वद । तूष्णीमासीनस्तूष्णीं तिष्ठन्निषी नो
ऽस्माकं सुमतिं चिकिद्भि । बुध्यस्व । यद्यदोत्पतन् वदसि तदा कर्करियथा कर्करिरिव वदसि । कर्करिर्वाय-
विगोषः । अन्यद्वाख्यातचरः ॥ ॥ १२ ॥

इति मायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे द्वितीयाष्टके द्वितीये मंडले चतुर्थोऽनुवाकः

समाप्तं च द्वितीयं मंडलं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथ तृतीयं मंडलं ॥

विश्वामित्रे तृतीयं पंचानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके द्वादश मुक्तानि । तत्र सोमस्य मेति चयोविश्वस्य च प्रथमं मुक्तं । तथा चानुवाकं । सोमस्य व्यधिकेति । अस्य मंडलद्रष्टा विश्वामित्र ऋषिः । अनुक्तत्वात् चिपुषः कंदः । मंडलादिष्वाभियमिति परिभाषयाभिर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्रयोस्वपुभ कंदमि विनियोगः । तथा च मुचं । सोमस्य मा तवसं प्रत्यगिरिति वीणि । आ० ४ १३ । इति ॥

सोमस्य मा तवसं वक्ष्यमे वहिं चकथं विदथे यजथ्ये ।

देवाँ अच्छा दीद्यद्युजे अदिं गमाये अमे तन्वं जुपस्व ॥ १ ॥

सोमस्य । मा । तवसं । वक्षि । अमे । वहिं । चकथं । विदथे । यजथ्ये ।

देवान । अच्छ । दीद्यत् । युजे । अदिं । गंऽआये । अमे । तन्वं । जुपस्व ॥ १ ॥

हे अपि त्वं विदथे यजं यजथ्ये यष्टु सोमस्य वहिं वोढार य मा चकथं कृतवानमि । त मा तवम तव स्विनं बलिनें वक्षि । कामयस्व । किच हे अपि देवानक्तामि दीद्यत् दीप्यमानोऽहमदिं यावाण युज । अभिप वणाय युनामि । गमाये । गाम्यामि च । तथा च मंत्रातर । अतन देवः सविता गमायते । ऋग्वे० ८ ८६ ५ । इति । यद्वा गमाये । स्तोमि । गममानो जरतीति स्मृतिकर्ममु पाठ्यात । तथा च मंत्रातर । सो अपि ईजं गममि च मतेः । ऋग्वे० ६ १ ९ । इति । किच हे अपि तन्व शरीर जुपस्व । रत्नार्थं मेवम् । यद्वा कर्माणि तन्वंतं मा मेवमत्यर्थः ॥

प्रांचं यजं चकृम वर्धतां गीः समिद्धिरग्निं नमसा द्रवस्यन् ।

दिवः शशासुर्विदथा कवीनां गृत्साय चित्रवसे गातुमीपुः ॥ २ ॥

प्रांचं । यजं । चकृम । वर्धतां । गीः । समितऽभिः । अग्निं । नमसा । द्रवस्यन् ।

दिवः । शशासुः । विदथा । कवीनां । गृत्साय । चित्र । तवसे । गातुं । डेपुः ॥ २ ॥

हे अमे वयं यजं प्रांचं प्रकर्षण गच्छतं चक्रत । अकार्षं । गीर्मदीया स्मृतिवर्धता । एधता । अपि ममि स्मिर्नमसा हविषा च द्रवस्यन् । अस्मदीयाः परिवर्चयुः । किच दिवो दुर्लोकदागव्य देवाः कवीनां स्तोत्रणा विदथा ज्ञानानि स्तोत्राणि वा शशासुः । अन्वशिष्यन् । अपि च गृत्साय । गृणातिरिद रूप । स्तोत्रयायायये तवसे वृद्धाय गातुं स्तोत्रमीपुषित । स्तोत्रार इच्छति च । चिदिति चार्थः ॥

मयो दधे मेधिरः पृतदक्षो दिवः सुवंधुर्जनुषा पृथिव्याः ।

अविंदन् दर्शतमप्स्वतर्देवासाँ अग्निसपसि स्वमृणां ॥ ३ ॥

मयः । दधे । मेधिरः । पृतऽदक्षः । दिवः । सुऽबंधुः । जनुषा । पृथिव्याः ।

अविंदन् । ऊं इति । दर्शतं । अपऽसु । अंतः । देवासः । अग्निं । अपसि । स्वमृणां ॥ ३ ॥

मेधरौ मेधावान प्राजः पृतदक्षः शुद्धवन्तौ जनुषा जन्ममात्रेण सुबधुः शोभनबधुः । एत एव बधुरिति यावत् । योऽपिर्दिवो दुर्लोकस्य पृथिव्या भुमेश मयः सुव दधे विदधाति । देवानां मनुष्याणां च सुव करोतीति यावत् । तं दर्शतं दर्शनीयमपि देवासो देवाः स्वमृणां मरणशीलानां नदीनामप्यतर्गुह स्थितम पसि यज्ञवहनरूपे कर्मणि निमित्तं ॥ ३ इति पुरणः ॥ अविंदन् । नअवतः ॥

अवर्धयन्त्सुभगं सप्त यद्ग्रीः श्वेतं जज्ञानमरुषं महित्वा ।

शिष्टं न जातमभ्यासुरथा देवासो अग्निं जनिमन्वपुष्यन् ॥४॥

अवर्धयन् । सुभगं । सप्त । यद्ग्रीः । श्वेतं । जज्ञानं । अरुषं । महित्वा ।

शिष्टं । न । जातं । अभि । आरुः । अथाः । देवासः । अग्निं । जनिमन् । वपुष्यन् ॥४॥

सप्त सपणशीला यद्गीयं ह्यो महत्यो नवः सुभगं गोभनधनं श्वेतं शुभं जज्ञानं जातं महित्वा महत्वेनारु-
पमारोचमानमपु म्यतमप्रिमवर्धयन् । स्वकार्यभुताभिरुपधीभिर्वृद्धिं प्रापितवत्यः । यद्वा दिव्यमप्रिमापो
वर्धयत्यविधनत्वान्नस्य । किंच शिष्टं न जातं यथा जातं शिशुमथा वडवा अभ्यारुः । अभिगच्छति । तथा
नव उत्पन्नमप्रिमभ्यारुः । अभिजग्मुः । अपि च देवासो देवा अपि जनिमन् जन्मस्युदके वा वपुष्यन् । वपु
दो प्रिमकुर्वन् ॥

शुक्रेभिरंगे रजं आततन्वान क्रतुं पुनानः कविभिः पवित्रैः ।

गोचिर्वसानः पर्यायुरपां श्रियो मिमीते बृहतीरनूनाः ॥५॥

शुक्रभिः । अंगैः । रजः । आततन्वान । क्रतुं । पुनानः । कविभिः । पवित्रैः ।

गोचिः । वसानः । परि । आयुः । अपां । श्रियः । मिमीते । बृहतीः । अनूनाः ॥५॥

अपिः शुक्रभिः शुक्रैरंगैस्तेजोभी रजोऽन्तरिक्षमाततन्वान आतन्वन व्याप्नुवन् क्रतुं कर्मणां कर्तारं यजमानं
कविभिः क्रातपद्भिः स्तोत्रैर्वा पवित्रैः गोधकेस्तेजोभिः पुनानः गोधयन् गोचिर्दोषं वस्वस्थानीयं परि परितो
वमान आन्तादयन् अपामपस्यतां कर्मवतामायुरर्जं बृहतीः प्रभुता अनुनाः संपूर्णाः श्रियः संपदश्च मिमीते ।
करोति ॥ ॥ १३ ॥

वव्राजं सीमनं दतीरद्व्या दिवो यद्ग्रीरवसाना अनंग्राः ।

सना अत्र युवतयः सयोनीरिक् गर्भं दधिरे सप्त वाणीः ॥६॥

वव्राजं । सीं । अनंदतीः । अद्व्याः । दिवः । यद्ग्रीः । अवसानाः । अनंग्राः ।

सनाः । अत्र । युवतयः । सयोनीः । एकं । गर्भं । दधिरे । सप्त । वाणीः ॥६॥

अनंदतीरभजयतीरद्व्या अहिमता मातृभुता अपोऽपिः सी सर्वतो वव्राज । व्रजति । अघिरपा गोपकः
त चापः शमयति तदभयमिह नास्तीत्युक्तं भवति । कीदृश्वस्ताः । दिवो यद्ग्रीः । अंतरिक्षस्यापत्यभुताः ।
अवसानाः । वस्वमनाच्छादयत्यः । वस्वस्थानीयस्य जलस्य विद्यमानत्वात् । अत एवानंगाः । किंच ता अपि
सनाः सनातन्यो युवतया नित्यतरुण्यः । नित्यवृद्धा इत्यर्थः । सयोनीः समानमंतरिक्षं स्थानं यासां ताः सप्त
वाणीर्नव एकमपि गर्भं गर्भस्य दधिरे । दधते ॥

स्तीर्णा अस्य संहतो विश्वरूपा घृतस्य योनीं सवथे मधूनां ।

अस्थुरत्र धेनवः पिबन्माना मही दस्सस्य मातरा समीची ॥७॥

स्तीर्णाः । अस्य । संहतः । विश्वरूपाः । घृतस्य । योनीं । सवथे । मधूनां ।

अस्थुः । अत्र । धेनवः । पिबन्मानाः । मही इति । दस्सस्य । मातरा । समीची इति

संहतं ॥७॥

सं० ३. अ० १. सू० १.] : ॥ द्वितीयोऽष्टकः ॥

१२९

घृतस्योदकस्य योनीं गर्भस्थानेऽतरिक्षे संहतः पुञ्जीभूताः ॥ हतेः कृप ॥ विश्वरूपा मानारूपाः स्त्रीणां सर्वत्र प्रकृता अस्यापि रश्मयो मधुनामुदकानां स्वर्षे स्वर्णे मत्स्यः । तिष्ठति । पितृमानाः पुत्र्यमाणा अत्रायावापो धनवः सर्वेषां प्रीणयिष्योऽभवन् । समीची समंचर्यां शोभमाने मही महत्या यावापुष्टिया दस्यस्य दर्शनीयस्यापिमातरा मातरा भवतः ॥

बृभ्राणः सूनो सहसो व्यद्यौहधानः शुक्रा रभसा वपूँपि ।

श्रोतंति धारा मधुनो घृतस्य वृषा यत्र वावृधे काव्येन ॥८॥

बृभ्राणः । सूनो इति । सहसः । वि । अद्यौह । दधानः । शुक्रा । रभसा । वपूँपि ।

श्रोतंति । धाराः । मधुनः । घृतस्य । वृषा । यत्र । वावृधे । काव्येन ॥८॥

हे महसः सूनो सहसस्पृत्र बभ्राणः सर्वधायमाणस्त्वं शुक्रा शुक्राणि भाम्बरारिण रभसा वेगवति वपूँप्यर्चोपि दधानः धारयस्त्वं व्यद्यात । विद्योतमे । वृषापियत्र यस्मिन् यजमाने काव्येन श्रोत्रेण वतुधे त्वं प्राप्नोति तदानीं मधुनोऽत्यंतं मधुरस्य घृतस्योदकस्य धाराः श्रोतंति । स्वते । यदा यजमानस्तोत्रणापि मृष्टो भवति तदानीं वृष्टिर्भवतीत्यर्थः ॥

पितुश्चिरुधर्जनुषा विवेद व्यस्य धारा अमृजद्वि धेनाः ।

गुहा चरंतं सखिभिः शिवेभिर्दिवो यद्भीभिर्न गुहा बभूव ॥९॥

पितुः । चित् । ऊधः । जनुषा । विवेद । वि । अस्य । धाराः । अमृजत् । वि । धेनाः ।

गुहा । चरंतं । सखिभिः । शिवेभिः । दिवः । यद्भीभिः । न । गुहा । बभूव ॥९॥

पितुर्नतरिचस्योधरुधःस्थानीयं जलप्रदेशमयमिजनुषा सत्यमेव विवेद । जानाति । किंचायमग्निरस्यो-धसः संवधित्यो धाराः पयोधारा व्यष्टजत । धेना माधमिका वाचश्च विष्टजति । शिवेभिः शिवकरीः सखिभिरात्मनः सखिभिरुधैर्वायुभिर्दिवो यद्भीभिरनतरिचस्यापत्यभुताभिरद्विष्ट सह गुहा गुहाया चरत वर्तमान-मनूमपि गुहा चित गुहायां स्थितः कोऽपि न बभूव । प्रातु समर्थो नाभवत् ॥

पितुश्च गर्भं जनिनुश्च बभ्रे पृवीरेको अधयत्पीषानाः ।

वृष्णे सपत्नी शुचये सर्वधु उभे अस्मि मनुष्येऽनि पाहि ॥१०॥

पितुः । च । गर्भं । जनिनुः । च । बभ्रे । पृवीः । एकः । अधयत् । पीषानाः ।

वृष्णे । सपत्नी इति सपत्नी । शुचये । सर्वधु इति सर्वधु । उभे इति । अस्मि ।

मनुष्येऽइति । नि । पाहि ॥१०॥

अयमपि पितृशान्तरिचस्य गर्भं वृष्टिद्वारा गर्भभूत जनिनुः सर्वस्य लोकस्य जनयितुश्च ब्रह्मणश्च लोकमो-पध्यादिकं बभ्रे । विभर्ति । एक एवापि पृवीर्बह्वी । पीषानाः प्यायमाना वृद्धि प्राप्ता शोषधोरधयत् । धयति । भक्षयति । सपत्नी समान एकः सूर्यः पतिययोस्ते मनुष्ये मनुष्येभ्यो हिते उभे याजापुष्टिया वृष्णे वधिर्वः की शुचयेऽप्ये सर्वधु भवतः । अनयोरप्येव वधुरित्यर्थः । हे अपि त्व ते यावापुष्टिवी नि पाहि । जितरा रण ॥ ॥१४॥

उरौ महाँ अनिबाधे ववर्धापो अग्निं यशसः सं हि पृवीः ।

अंतस्य योनावशयहसूना जामीनामग्निरपस्ति स्वसृणां ॥११॥

अ॒रौ । म॒हान् । अ॒निऽवा॒धे । व॒व॒र्ध॒ । आ॒पः । अ॒ग्नि॑ । य॒गसः॑ । सं । हि । पू॒र्वीः ।
 ऋ॒तस्य॑ । यो॒नी । अ॒ग॒यत् । द॒मू॒नाः । जा॒मी॒नां । अ॒ग्निः । अ॒प॒सि । स्व॒मृ॒णां ॥ ११ ॥

महानयमग्निरनिवाधऽसंवाध उरौ विलीनेऽतिरिचि ववर्ध । वर्धते । अस्य वर्धने कारणमाह । हि यस्मात्कारणात्पूर्वबहो यगसो । यगोऽन्नं । तद्वत् आपोऽपि संवर्धयति । एवमग्निर्वृद्धं प्राप्नोति च तस्योदकस्य योनीं स्थानेऽतिरिचि स्थितः स्वमृणां स्वतः सरतीनां जामीनां भगिनीस्थानीयानां हेतुभूतऽपसि पयसि दमुना दातमनाः सन् अगयत् । श्रुतिः ॥

अ॒क्रो न॒ व॒भिः । सं॒मि॒थे म॒हीनां॑ दि॒दृ॒शे॒यः । सून॒वे॒ भाऽऽ॒ज्ञ॒जीकः॑ ।
 उ॒दु॒स्रि॒या ज॒नि॒ता यो ज॒ज्ञा॒नापां॑ गर्भो॒ नृ॒त॒मो य॒ज्ञो अ॒ग्निः ॥ १२ ॥
 अ॒क्रः । न । व॒भिः । सं॒ऽद॒थे । म॒हीनां॑ । दि॒दृ॒शे॒यः । सून॒वे॒ । भाऽऽ॒ज्ञ॒जीकः॑ ।
 उ॒त् । उ॒स्रि॒याः । ज॒नि॒ता । यः । ज॒ज्ञा॒न॒ । अ॒पां । गर्भः॑ । नृ॒त॒मः । य॒ज्ञः । अ॒ग्निः ॥ १२ ॥

जनिता सर्वस्य लोकस्य जनयिता अपामुदकानां गर्भो गर्भरूपो नृतमो नेतृतमोऽतिशयेन मनुष्याणां रक्षिता यज्ञो महान योऽग्निरक्रः परंपामाकमिता परंपराक्रमणीयो वा ॥ नेति पादपुरणः ॥ समिथे संयामे महीनां महतीनां स्वमेनानां वभिर्भर्ता दिदृशेयः सर्वदर्शनीयो भाऽऽज्ञजीकः स्वदीप्त्या प्रकाशमानः सोऽग्निः सूनवे हविषां प्रदात्र यज्ञमानाय तदर्थमुस्रिया अप उज्जज्ञान । उदजनयत ॥ सूनवे । पू प्रेरण इत्यस्मादातीरतीणादिको नुप्रत्ययः ॥

अ॒पां गर्भं॑ दर्श॒तमो॒प॒धीनां॑ व॒ना ज॒ज्ञान॑ सु॒भगा॑ वि॒रूपं॑ ।
 दे॒वासं॑श्चि॒न्मन॑सा॒ सं हि ज॒ग्मुः॑ प॒नि॒ष्ठं जा॒तं त॒वसं॑ दु॒वस्य॑न् ॥ १३ ॥
 अ॒पां । गर्भं॑ । दर्श॒तं । ओ॒प॒धीनां॑ । व॒ना । ज॒ज्ञान॑ । सु॒भगा॑ । वि॒रूपं॑ ।
 दे॒वासः॑ । चि॒त् । म॒न॒सा । सं । हि । ज॒ग्मुः॑ । प॒नि॒ष्ठं । जा॒तं । त॒वसं॑ । दु॒वस्य॑न् ॥ १३ ॥

सुभगा सुभाग्या वना सर्ववर्धननीयारणिर्दर्शत दर्शनीयं विरूपं नानाविधरूपमपामोपधीनां च गर्भमपि जज्ञान । अजनयत । देवासंश्चित्तं सर्वं देवा अपि पनिष्ठ मृत्यं तवसं वृद्धं जातं जातमात्रं तमपि मनसा स्मृत्या संजग्मुः । उपागच्छन् । हीति पुरणः । त एव दुवस्यन् । पर्यचरन् ॥

बृ॒ह॒न्त॒ इ॒ज्ञान॑वो॒ भाऽऽ॒ज्ञ॒जीक॑म॒ग्निं स॒च॒न्त॒ वि॒द्युतो॑ न॒ शु॒क्राः ।
 गु॒ह॒व॒ वृ॒द्धं स॒द॒सि॒ स्वे अ॒न्त॒र॒पा॒र ऊ॒र्वे अ॒मृतं॑ दु॒हा॒नाः ॥ १४ ॥
 बृ॒ह॒न्तः॑ । इ॒त् । भा॒न॒वः॑ । भाऽऽ॒ज्ञ॒जीकं॑ । अ॒ग्निं । स॒च॒न्त॒ । वि॒द्युतः॑ । न । शु॒क्राः ।
 गु॒हाऽ॒द्व । वृ॒द्धं । स॒द॒सि॒ । स्वे । अ॒न्तः॑ । अ॒पा॒रे । ऊ॒र्वे । अ॒मृतं॑ । दु॒हा॒नाः ॥ १४ ॥

अपारऽगाध ऊर्वे समुद्रऽतर्मध्येऽमृतमुदकं दुहानाः चरन्तो बृहन्त इज्ञानवो महान्तः सूर्या एव शुक्रा दीप्यमाना विद्युतो न विद्युत इव स्व मकीय सदसि सदनऽतिरिचि गुहव गुहायामिव वृद्धं प्रवृद्धं भाऽऽज्ञजीकं प्रभया दीप्यमानमपि सचत । आश्रयति ॥

ई॒ळे च॒ त्वा य॒ज्ञमा॒नो ह॒विर्भि॒री॒ळे स॒खित्वं॑ सु॒म॒तिं नि॒कामः॑ ।
 दे॒व॒र॒वो मि॒मीहि॒ सं ज॒रि॒चे र॒क्षा च॒ नो द॒म्येभि॒रनी॒कैः ॥ १५ ॥

इ००। च। त्वा। यजमानः। हविःऽभिः। इ००। सखिऽत्वं। सुऽमतिं। निऽकामः।
देवैः। अ००। मिमीहि। सं। जरि००। रक्ष। च। नः। दस्यभिः। अनीकिः॥ १५॥

यजमानोऽहं हविभिः साधयेत्या त्वामी० च । पश्चादिलक्षणं धनं च याचि । मुमतिं शोभनां मति
धर्मविषयां वृद्धिं निकामो नितरां कामयमानस्त्वया सह सखित्वमी० । याचि । त्व देवैः सह जरि० स्तोत्रे
स्तोत्रे कुर्वते मष्टमस्मदर्थमवः पश्चादविषया रक्षा मिमीहि । कुरु । दस्यभिर्दमनीर्यानि यतश्चैः । प्रयत्नानियंतव्य-
तयोक्तृत्वलतोक्ता । अनीकिस्त्रोभिर्नोऽस्मान् रक्ष च ॥ ॥ १५॥

उप०द्योतारस्तव सुप्रणीतेऽग्ने विश्वानि धन्या दधानाः ।

सुरेतसा श्रवसा तुंजमाना अभि प्याम पृतनायूरदेवान ॥ १६॥

उप०द्योतारः । तव । सुऽप्रणीते । अग्ने । विश्वानि । धन्या । दधानाः ।

सुऽरेतसा । श्रवसा । तुंजमानाः । अभि । स्याम । पृतनाऽयून । अदेवान ॥ १६॥

हे सुप्रणीते शोभनप्रणयन हे अग्ने तवोप०द्योतार उप०द्योतारः ॥ अत्र चित्तिगोचरं वर्तते ॥ विश्वानि सर्वाणि
धन्या भव्यानि पश्चादधिपन्नाऽऽहन्तुभूतानि कर्माणि दधाना विदधानाः कुर्वन्तमुंजमाना हवींषि प्रयक्तो
वयं सुरेतसा शोभनवीर्येण श्रवसा त्वत्कृतनान्निनादेवान देवभ्योऽन्यान् । वरिषयुक्तन्यायन राक्षसा एव
गृह्यते । सुज्ञविघ्नकारिणस्तान्पृतनायूश्च शरीराद्युपद्रवकारिणः शत्रुशामिष्याम । अभिभवम । यद्वा देवान
पुत्रयतः शत्रुनिर्नि योऽय ॥

आ देवानामभवः कतुरग्ने मंदो विश्वानि काव्यानि विद्वान् ।

प्रति मर्ता अवासयो दमृना अनु देवान् रथिरो यासि साधन ॥ १७॥

आ । देवानां । अभवः । कतुः । अग्ने । मंदः । विश्वानि । काव्यानि । विद्वान् ।

प्रति । मर्तान् । अवासयः । दमृनाः । अनु । देवान् । रथिरः । यासि । साधन ॥ १७॥

हे अग्ने मंदः मृत्युः कतुर्यज्ञेषु देवानां प्रज्ञापकत्वमाभवः । आ समताद्वयमि । सर्वथापको भवसीत्यर्थः ।
किंच विश्वानि सर्वाणि काव्यानि यजमानादिभिः कृतानि स्तोत्राणि विद्वान् ज्ञानन त्व रतान् मर्त्यान्
स्तोतुन् स्वाभिलषितवस्तुसंपादनं प्रीतान् विधाय गृहेषु प्रत्यवासयः । प्रतिवासयामि । रथिरो रथी साधन
देवानां हितानि कर्माणि साधयन् देवान् अनु यासि च । अनुगच्छामि च ॥

नि दुरोणे अमृतो मर्त्यानां राजा समाद विद्वानि साधन ।

घृतप्रतीक उर्विया व्यद्यौदग्निविश्वानि काव्यानि विद्वान् ॥ १८॥

नि । दुरोणे । अमृतः । मर्त्यानां । राजा । समाद । विद्वानि । साधन ।

घृतऽप्रतीकः । उर्विया । वि । व्यद्यौत् । अग्निः । विश्वानि । काव्यानि । विद्वान् ॥ १८॥

अमृतो नित्यो राजा राजमानो योऽपि विद्वानि यज्ञान् साधन साधयन् मर्त्यानामपि स्तोत्राणां दुरोणे
गृहे निपमाद । निपीदति । विश्वानि काव्यानि विद्वान् ज्ञानन घृतप्रतीको पुनः संधुक्षितावयव उर्विया
विस्तीर्णः सोऽपि प्रथ्यात् । विशोतते ॥

आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान्महीभिरुत्तिभिः सरणयन् ।

अस्मे रयिं बहुलं संतरुचं सुवाचं भागं यशसै कृधी नः ॥ १९॥

आ । नः । गृहि । सख्येभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः । सरण्यन् ।
अस्मे इति । रयिं । बहुलं । संऽतरुचं । सुऽवाचं । भागं । यशसं । कृधि । नः ॥ १९ ॥

सरण्यन् सर्वत्र सरणं गमनमिच्छन् महान्त्वं शिवेभिः शिवंकरैः सख्येभिः सख्यैः सखिकर्मभिर्महोभिर्महती-
भिरुतिभि रक्षाभिश्च नोऽस्मान्प्रति आ गृहि । आगच्छ । अस्मै अस्मभ्यं बहुलं विस्तीर्णं संतरुचं सर्वेषामुपद्र-
वाणां संतारकं मुवाचं शोभनवाचं भागं सर्वभोजनीयं यशसं यशसा कीर्त्या संयुक्तं रयिं धनं नोऽस्मभ्यं कृधि ।
देहि । अस्मभ्यमिति पुनर्वचनमादरातिशयार्थं ॥

एता ते अग्ने जनिमा सनानि प्र पूर्याय नूतनानि वोचं ।
महांति वृष्णे सर्वना कृतेमा जन्मजन्मन् निहितो जातवेदाः ॥ २० ॥
एता । ते । अग्ने । जनिम । सनानि । प्र । पूर्याय । नूतनानि । वोचं ।
महांति । वृष्णे । सर्वना । कृता । इमा । जन्मन्ऽजन्मन् । निऽहितः । जातऽवेदाः ॥ २० ॥

हे अग्ने पूर्याय पुरातनाय ते तुभ्यं सनानि सनातनानि महद्भिः संभजनीयानि वा नूतनान्येष्वविद्यमा-
नान्यद्यतनानि वर्ततानि जनिम जन्मानि कर्माणि स्तोत्राणि वा प्रवोचं । जातवेदा जातप्रज्ञो जातधनी वा
जन्मन् जन्मन् । जायते इति जन्मानः । तेषु सर्वेषु मनुष्येषु निहितो यागार्थं । तस्मै वृष्णे संपदां वर्पयेऽप्यय
हमेमानि सर्वना सर्वनानि कृता । कृतानि ॥

जन्मजन्मन् निहितो जातवेदा विश्वामित्रेभिरिध्यते अजस्रः ।
तस्य वयं सुमतो यज्ञियस्यापि भद्रं सोमनसे स्याम ॥ २१ ॥
जन्मन्ऽजन्मन् । निऽहितः । जातऽवेदाः । विश्वामित्रेभिः । इध्यते । अजस्रः ।
तस्य । वयं । सुऽमतो । यज्ञियस्य । अपि । भद्रं । सोमनसे । स्याम ॥ २१ ॥

जन्मन् जन्मन् सर्वेषु मनुष्येषु निहितो जातवेदा विश्वामित्रेभिरिध्यते । पुत्रायां बहुवचनं । महर्षिणा
विश्वामित्रेण यो जातवेदा अजस्रोऽजस्रमनवरतमिध्यते । दीप्यते । सुमतो वर्तमाना वयं तस्य यज्ञियस्य
यज्ञार्हस्यापि भद्रं भजनीयं सोमनसे सुमनोभावेऽनुग्रहबुद्धावपि स्याम । अपि भवम । प्रार्थनायां लिङ् ॥

इमं यज्ञं सहसावन् त्वं नो देवचा धेहि सुक्रतो रराणः ।
प्र यंसि होतवृहतीरिषो नोऽग्ने महि द्रविणमा यजस्व ॥ २२ ॥
इमं । यज्ञं । सहसाऽवन् । त्वं । नः । देवऽचा । धेहि । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । रराणः ।
प्र । यंसि । होतः । वृहतीः । इषः । नः । अग्ने । महि । द्रविणं । आ । यजस्व ॥ २२ ॥

हे महासावन् महस्वन् बलवान् सुक्रतो शोभनकर्मन् हे अग्ने रराणः सर्वदा रममाणः शब्दं कुर्वाणो वा-त्वं
नोऽस्मदीयमिमं यज्ञं देवचा देवेषु धिहि । निधिहि । हे होतर्देवानामाहुतः वृहतीरिषोऽन्तानि नोऽस्मभ्यं
प्रयमि । प्रयच्छ । हे अग्ने महि महद्द्रविणं पश्यादिलक्षणं धनमायजस्व । प्रयच्छ । अत्र यज्ञिर्दानकर्म ॥

इच्छामि पुरुदंसं मुनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
स्यान्नः सृनुस्तनयो विज्ञावाग्ने स्ता ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ २३ ॥

इच्छां । अग्ने । पुरुऽदंसं । सन्नि । गोः । शश्वत्ऽतमं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ २३ ॥

इयं सर्वेषां पशूनां पशुपुरोडाशस्य स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्यः । सूच्यते हि । इत्थामपि पुरुदंसं सन्नि गोर्होता यच्चदपि पुरोडाशस्य स्वदस्व हव्या समिपो दिदीहीति पुरोडाशस्विष्टकृत इति । आ० ३ ५ ॥

हे अग्ने पुरुदंसं बह्वकर्मणं गोर्गवां सन्नि प्रदात्रीमिच्छा भूमिं हवमानाय सुवते सद्यः शश्वत्तमं चिरकालं यथा भवति तथा साध । साधय । नोऽस्माकं मुनः पुत्रस्तनयः संतानस्य विस्तारयिता विजावा पुत्रपीवादि-
रूपेण स्वयं विजायत इति विजावा स्यात् । हे अग्ने सा प्रसिद्धा ते सुमतिस्तदीयानुयहवुदिरस्मि अस्मानु भुतु । भवतु ॥ ॥ १६ ॥

विश्वानरायति पंचदशर्चं द्वितीयं मुक्तं । तथा चानुक्रमणिका । विश्वानराय पचोना विश्वानरीय नु जागत त्विति । विश्वामित्रं अग्निः । जगती कंदः । विश्वानरोऽपिर्देवता ॥ पुण्याभिप्रविकयोऽमृतीयऽहस्यापिमाहते विश्वानराय धिपणामिति विश्वानरनिर्विद्वानीयं मुक्तं । तृतीयस्यति खंडे मुच्यते । विश्वानराय धिपणा धारा करा मरुतः । आ० ७. ७. इति ॥

विश्वानराय धिपणांमृतावृधे घृतं न पूतमग्रये जनामसि ।

द्विता होतारं मनुष्यश्च वाघतो धिया रथं न कुलिशः समृण्वति ॥ १ ॥

विश्वानराय धिपणां । अतऽवृधे । घृतं । न । पूतं । अग्रये । जनामसि ।

द्विता होतारं । मनुषः । च । वाघतः । धिया । रथं । न । कुलिशः । सं । अण्वति ॥ १ ॥

अतऽवृधे अतस्योदकस्य यज्ञस्य वा वर्धयित्रे विश्वानराय । विश्वानरागन्धो याम्केन व्याख्यातः । विश्वानरः कस्माद्विश्वानराज्ञयति विश्व एन नरा नयंतीति वा । अपि वा विश्वानर एव स्यात् प्रत्यतः सर्वाणि भुतानि तस्य विश्वानरस्येया भवति । नि० ७ २१. इति । तस्मिं पुते घृतं न पूतमिव धिपणा मृति जनामसि । जन यामः । यथा घृतं प्रीतिं जनयति तथा प्रीतिं करोमीत्यर्थः । द्विता द्विधा गार्हपत्याहवनीयरूपाभ्या युक्त होतारं देवानामाह्वातारमपि मनुषो मनुष्या वाघतश्च अतल्वजस्य धिया कर्मणा कुलिशो वास्यादी रथ न रथमिव समृण्वति । संस्कुर्वति ॥

स रोचयज्जनुपा रोदसी उभे स मात्रोरभवत्पुत्र ईक्षः ।

हव्यवाऽग्निरज्रश्चनोहितो दृक्भो विणामतिथिर्विभावसुः ॥ २ ॥

सः । रोचयत् । जनुपा । रोदसी इति । उभे इति । सः । मात्रोः । अभवत् । पुत्रः । ईक्षः ।

हव्यऽवाट । अग्निः । अज्रः । चनः । इति । दुः । दमः । विणां । अतिथिः । विभाऽवसुः ॥ २ ॥

सोऽपिर्जनुपा जन्मोभे रोदसी यावापृथिवी रोचयत् । अरोचयत् । प्रकाशयति । स मात्रोर्यावापृथि-
व्योरोडाः स्रुतः पुत्रोऽभवत् । हव्यवाद् हव्याना वोढापरंगनादिगुणयुक्तोऽजरो ज्रार इति । चनोऽज्ञ इति
यजमाने निहितं चनासी चनोहितः । दृक्भो हिमिदुमश्वः सोऽय विभावसुः प्रमाधनो विगा मनुष्याणा-
मतिथिरिव पुण्यो भवति ॥

क्त्वा दशस्य तरुषो विधर्मणि देवासो अग्निं जनयंत चित्रिभिः ।

तरुचानं भानुना ज्योतिषा महामत्यं न वाजं सन्निष्यन्तुपं ब्रुवे ॥ ३ ॥

क्रत्वा । दक्षस्य । तरुणः । विऽधर्मणि । देवासः । अग्निं । जनयन्त । चित्रिऽभिः ।
रुरुचानं । भानुना । ज्योतिषा । महां । अत्यं । न । वाजं । सनिष्यन् । उप । ब्रुवे ॥ ३ ॥

चित्रिभिर्जनैरुपलक्षिता देवासो देवान्तरूपो व्यसनेभ्यस्तारकस्य दक्षस्य बलस्य क्रत्वा कर्मणा विधर्मणि
विधारके यज्ञेऽपि जनयन्त । अजनयन् । भानुना भामानिन ज्योतिषा रुरुचानं रोचमानं महां महान्तमग्नि-
मत्यं न भारमहमशमिव वाजमद्यं सनिष्यन् लिप्समानोऽहमुप ब्रुव । स्तौमि ॥

आ मंदस्य सनिष्यन्तो वरेण्यं वृणीमहे अह्यं वाजमृग्मियं ।
रातिं भृगूणामुगिजं कविक्रतुमग्निं राजंतं दिव्येन शोचिषा ॥ ४ ॥
आ । मंदस्य । सनिष्यन्तः । वरेण्यं । वृणीमहे । अह्यं । वाजं । ऋग्मियं ।
रातिं । भृगूणां । उगिजं । कविऽक्रतुं । अग्निं । राजंतं । दिव्येन । शोचिषा ॥ ४ ॥

मंदस्य मृत्यस्य वैश्वानरस्य संबन्धिनं वरेण्यं वरणीयमह्यमलज्जावहं ऋग्मियं प्रशस्यं वाजमद्यं सनिष्यन्तो
लिप्समाना वयं भृगूणामुपीणां रातिमभिलषितार्थप्रदातारमुगिजमभिलष्यन्तु कविक्रतुं क्रांतप्रज्ञं दिव्येन
दिविर्भवन् शोचिषा रोचिषा राजन्तं आजमानमपिमावृणीमहे । संभजामहे ॥

अग्निं सुम्नाय दधिरे पुरो जना वाजश्रवसमिह वृक्तवर्हिषः ।
यतमुचः सुरुचं विश्वदेव्यं रुद्रं यज्ञानां सार्धदिष्टिमपसां ॥ ५ ॥
अग्निं । सुम्नाय । दधिरे । पुरः । जनाः । वाजऽश्रवसं । इह । वृक्तऽवर्हिषः ।
यतऽमुचः । सुऽरुचं । विश्वऽदेव्यं । रुद्रं । यज्ञानां । सार्धतऽदिष्टिं । अपसां ॥ ५ ॥

वृक्तवर्हिषः स्तीर्णवर्हिषो यतमुचः प्राप्तमुच ऋत्विजः सुम्नाय सुमार्थं वाजश्रवसं मनुष्येभ्यः प्रेरितान्नं
सुरुचं प्रशस्तदीप्तिमन्तं विश्वदेव्यं विश्वेभ्यो देवेभ्यो हितं रुद्रं दुःखानां द्रावकमपसां कर्मवतां यज्ञानां ।
यजतीति यज्ञा यजमानाः । तेषां सार्धदिष्टिं सार्धतयज्ञमपिमह यज्ञे पुरो दधिरे । स्तुवति ॥ ॥ १७५ ॥

पावकशोचे तव हि शयं परि होतयज्ञेषु वृक्तवर्हिषो नरः ।
अग्ने दुवं दुच्छमानास आप्यमुपासते द्रविणं धेहि तेभ्यः ॥ ६ ॥
पावकऽशोचे । तव । हि । शयं । परि । होतः । यज्ञेषु । वृक्तऽवर्हिषः । नरः ।
अग्ने । दुवं । दुच्छमानासः । आप्यं । उप । आसते । द्रविणं । धेहि । तेभ्यः ॥ ६ ॥

हे पावकशोचे शोधकदीप्ति हे होतर्देवानामाज्ञातः यज्ञेषु परि परितो वृक्तवर्हिषः स्तीर्णवर्हिषो दुवः
परिचरणमिच्छमानास इच्छतो नरो नितारो यजमाना आप्यमाप्तुं योग्यं तव त्वत्संबन्धिनं चयं निवासं
यागगृहमुपासते । संवन्ते । तेभ्यो द्रविणं धनं धेहि । विधेहि ॥

आ रोदसी अपृणदा स्वर्महज्जातं यदेनमपसो अधारयन् ।
सो अध्वराय परि णीयते कविरत्यो न वाजसातये चनोहितः ॥ ७ ॥
आ । रोदसी । इति । अपृणत् । आ । स्वः । महत् । जातं । यत् । एनं । अपसः । अधारयन् ।
सः । अध्वराय । परि । नीयते । कविः । अत्यः । न । वाजऽसातये । चनऽहितः ॥ ७ ॥

रोदसी द्यावापृथिव्यावापुणत् । आपुरयत् । तथा महत्प्रभुतं स्वरंतरितमापुणत् । अप्सः कर्मवतो यज्ञ मानुजातं यद्यमेनममिमधारयन् अत्यो न अय इव कविः क्रांतः सर्वत्र व्याप्रयनोहितो निहतात्तः सोऽय मधिर्वाजसातये वाजस्याज्ञस्य कीर्तिर्वा सातये लाभाय परिणीयते । यज्ञार्थं नीयते ॥

नृमस्यत हव्यदातिं स्वध्वरं दुवस्यत दस्यं जातवेदसं ।

रथीऋतस्य बृहतो विचर्षणिर्अग्निर्देवानां भवत्पुरोहितः ॥ ८ ॥

नृमस्यत । हव्यऽदातिं । सुऽअध्वरं । दुवस्यत । दस्यं । जातऽवेदसं ।

रथीः । ऋतस्य । बृहतः । विऽचर्षणिः । अग्निः । देवानां । भवत् । पुरऽहितः ॥ ८ ॥

रथीर्निता बृहतो महत ऋतस्य यज्ञस्य विचर्षणिर्द्रष्टा योऽग्निर्देवानां पुरोहितः पुरस्ताद्व्यव्यतया स्या पितोऽभवत् हव्यदातिं देवभ्यो हविषा दातारं स्वध्वरं गोभनयज्ञं दस्यं दमेभ्यो गृहेभ्यो हितं जातवेदसं जातप्रज्ञं तमपि नमस्यत । पुत्रयत । दुवस्यत । परिचरत ॥

तिस्रो यज्ञस्य समिधः परिज्मनोऽग्नेरपुनच्छुणिजो अमृत्यवः ।

तासामेकामदधुमर्त्यं भुजं लोकेऽधु उ इति उपमिमीयतुः ॥ ९ ॥

तिस्रः । यज्ञस्य । संऽअधुः । परिऽज्मनः । अग्नेः । अपुनन् । उणिजः । अमृत्यवः ।

तासां । एका । अदधुः । मर्त्यं । भुजं । ऊं इति । लोकं । ऊं इति । द्वे इति । उपं ।

जामिं । ईयतुः ॥ ९ ॥

उणिजः कामयमाना अमृत्यवो मृत्युरहिता देवा यज्ञस्य महतः परिज्मनः परितो गतुः समिधः समिधिकाः प्रकाशिकास्मिन् पार्थिववैद्युतमूर्यरूपास्मिन्स्मृत्पुनन् । अगोध्यन् । तं देवा भुजं सर्वेषां पालयित्री तासां तनुनां मध्य एका पार्थिवी तनु मर्त्यं मर्त्यलोकेऽदधुः । अदधुः । उ इति पादपुरणः । इतरं द्वे तनु जामिं लोकमामन्त्रमंतरिचर्मपयतुः । गच्छतः । अथवा तिस्रः समिध आधारसमिधा द्वे अनुयाजसमिधैर्कति । तासां समिधामेकामनुयाजसमिधं मर्त्यं इह लोके भोगहेतुमनुयाजपर्यंतमदधुः । धारयति । एजा वा अनुयाजा इति प्रजात्वितानुयाजानां संस्तवात् तदाश्रयत्वाच्चानुयाजसमिधः । इतरं द्वे समिधावतरिजे दिव्यभोगहेतुं उपेयतुः । उपगच्छतः । त्रीन्परिधीस्मिन्स्रः समिध इति हि निगमः ॥

विशां कविं विशपतिं मानुषीरिषः सं भीमकृण्वन्स्वधितिं न तेजसे ।

स उद्धतो निवतो याति वेविषत्स गर्भेषु भुवनेषु दीधरत् ॥ १० ॥

विशां । कविं । विशपतिं । मानुषीः । इषः । सं । सीं । अकृण्वन् । स्वऽधितिं । न । तेजसे ।

सः । उतऽवतः । निऽवतः । याति । वेविषत् । सः । गर्भं । एषु । भुवनेषु । दीधरत् ॥ १० ॥

इषः पश्चादिलक्षणं धनमिच्छन्त्यो मानुषीर्मनुष्यप्रजा विशां प्रजानां विशपतिं प्रभुं कविं मेधाविनं भीमं स्वधितिं न अमिमिव तेजसे तिल्लणार्थं समकृण्वन् । समस्कृवन् । सोऽपि रुद्रत उक्ताययतो नियतो नीचिभाव वतश्च प्रदेशात्स्वविषत् व्याभुवन याति । गच्छति । स एषु भुवनेषु गर्भमरण्या दीधरत् । आधारयत् ॥ १० ॥

स जिन्वते जठरेषु प्रजज्ञिवानृपां चित्रेषु नानृदन्न मिहः ।

वैश्वानरः पृथुपाजा अमर्त्यो वसु रत्ना दयम्यनो वि दाणुपे ॥ ११ ॥

सः । जिन्वते । जठरेषु । प्रज्जिऽवान् । वृषा । चित्रेषु । नानदत् । न । सिंहः ।

विश्वानरः । पृथुऽपाजाः । अमर्त्यः । वसु । रत्ना । दयमानः । वि । दागुषे ॥ ११ ॥

प्रज्जिवान् जातो वृषा वर्षकः स विश्वानरश्चित्रेषु नानाप्रकारिषु जठरेषु । प्राणिनां भेदाज्जठराणां भेदः । तेषु जिन्वते । वर्धते । चित्रेषु नानाविधेष्वरण्येषु नानदत् अत्यर्थं शब्दं कुर्वन् सिंहो न । सिंह इव । किंविधो विश्वानरः । पृथुपाजाः पृथुतेजाः । अथवा पृथुवेगः । अमर्त्यो मरणधर्मरहितो दागुषे हविषां प्रदाने यजमानाय रत्ना रमणीयानि वसु वसुनि धनानि वि विशेषेण दयमानः प्रयच्छन् ॥

विश्वानरः प्रत्नथा नाकमारुहदिवस्पृष्टं भंदमानः सुमन्मभिः ।

स पूर्ववज्जनयञ्जंतवे धनं समानमज्मं पर्येति जागृविः ॥ १२ ॥

विश्वानरः । प्रत्नऽथा । नाकं । आ । अरुहत् । दिवः । पृष्टं । भंदमानः । सुमन्मऽभिः ।

सः । पूर्वऽवत् । जनयन् । जंतवे । धनं । समानं । अज्मं । परि । एति । जागृविः ॥ १२ ॥

सुमन्मभिः स्तोतृभिर्भंदमानः सुयमानो विश्वानरो जातमात्र एव प्रत्नथा प्रत्न इव चिरतन इव नाकं । कं मुखं । अकं दुःख । न विद्यतेऽकं यस्मिन् तन्नाकं । दिवोऽंतरिक्षस्य पृष्ठमुपरितमप्रदेशं स्वरोहिद्विरारुहत् । आरोहति । स विश्वानरः पूर्ववत् पूर्वम् अयिभ्य इव जंतवे स्तोत्रे यजमानाय धनं पश्चाद्विलक्षणं जनयन् संपादयन् जागृविः सदा प्रवृद्धः समानं सर्वेषां देवानां साधारणमज्ममाकाशमार्गं पर्येति । सूर्यरूपेण गच्छति ॥

ऋतावानं यज्ञियं विप्रमुक्थ्यमा यं दधे मातरिश्वा दिवि क्षयं ।

तं चित्रयामं हरिकेशमीमहे सुदीतिमग्निं सुविताय नव्यसे ॥ १३ ॥

ऋतऽवानं । यज्ञियं । विप्रं । उक्थ्यं । आ । यं । दधे । मातरिश्वा । दिवि । क्षयं ।

तं । चित्रऽयामं । हरिऽकेशं । ईमहे । सुऽदीतिं । अग्निं । सुविताय । नव्यसे ॥ १३ ॥

ऋतावानं वनवतं यज्ञियं यज्ञार्हं विप्रं मेधाविनमुक्थ्यं सुत्यं दिवि दुर्लोकं क्षयं निवसंतं यामिं मातरिश्वा वायुर्दुर्लोकादाहृत्य पुथिव्यामादधे । आहितवान् । चित्रयामं नानाविधगमनं हरिकेशं पिंगला-र्विषं सुदीतिं शोभनदीप्तिं तमग्निं नव्यसे नवतराय सुविताय मुमु प्राप्तव्याय धनाय तदर्थमीमहे । याचामहे ॥

शुचिं न यामन्निषिरं स्वर्दृशं केतुं दिवो रोचनस्थामुपबुधं ।

अग्निं मूर्धानं दिवो अप्रतिष्कृतं तमीमहे नमसा वाजिनं बृहत् ॥ १४ ॥

शुचिं । न । यामन् । इषिरं । स्वऽदृशं । केतुं । दिवः । रोचनऽस्था । उपऽबुधं ।

अग्निं । मूर्धानं । दिवः । अप्रतिऽस्कृतं । तं । ईमहे । नमसा । वाजिनं । बृहत् ॥ १४ ॥

नेति संप्रत्यर्थं । शुचिं दीप्तिं यामन् यामनि यज्ञ इषिरमेपणीयं स्वर्दृशं सर्वदृशं सर्वपदार्थविज्ञानयुक्तं दिवो दुर्लोकस्य केतुं प्रज्ञापकं रोचनस्था रोचनस्थं । रोचनः सूर्यः । तस्मिन् तिष्ठतं । उपबुधमपिहोविकल्पेणोपसं प्रबुध्यमान दिवः स्वर्गस्य मूर्धानं प्रधानमप्रतिष्कृतमप्रतिहतशब्दं वाजिनमज्ञवतं बृहत् महान्तं तमग्निं नमसा स्तोत्रेणेमहे । याचामहे ॥

मंदं होतारं शुचिपद्मयावितं दमूनसमुक्थ्यं विश्वचर्षणिं ।

रणं न चित्रं वपुषाय दर्शतं मनुहितं सद्मिद्राय ईमहे ॥ १५ ॥

मंदं । होतारं । शुचिं । अद्वयाविनं । दमूनसं । उक्थ्यं । विश्वऽर्चषणिं ।

रथं । न । चित्रं । वपुषाय । दर्शतं । मनुऽहितं । सदै । उत् । रायः । ईमहे ॥ १५ ॥

मंदं मूलं होतारं देवानामाज्ञातारं शुचिं सर्वदा शुद्धमद्वयाविनमकुटिलं दमूनसं दानमनममुक्थ्यं श्रेष्ठं विश्वचर्षणिं विश्वस्य द्रष्टारं चित्रं मानाविधवर्णं रथं न रथमिव वपुषाय रूपार्थं दर्शतं दर्शनीयं सदैव सदैवं मनुर्हितं सर्वेभ्यो मनुष्येभ्यो हितं तमपि रायो धनानीमहे । याचामहे । अत्र याज्ञार्थत्वादस्य द्विकर्म-
कत्वं ॥ ॥ १५ ॥

विश्वानरायैत्विकादशर्चं तृतीयं मुक्तं विश्वासिचं । अत्रयमनुक्रमणिका । विश्वानरायैकादशर्चः । पूर्वमुक्तं विश्वानरीयं तु ज्ञातं त्वित्युक्तत्वादस्यापि मुक्तस्य जगती कण्ठो विश्वानराऽपि देवता ॥ अस्य मुक्तस्यापि प्रथमं आयि मारुते शस्त्रे विनियोगः । मुख्यतः हि । विश्वानराय पृथुपात्रमे श नः करत्यर्चते । आ० ५ २० । इति ॥

विश्वानरायं पृथुपात्रमे विषो रत्ना विधंत धरुणेपु गातवे ।

अग्निर्हि देवाँ अमृतो दवस्यत्यथा धर्माणि मनता न दृदपत ॥ १ ॥

विश्वानरायं पृथुऽपात्रमे । विषः । रत्ना । विधंत । धरुणेपु । गातवे ।

अग्निः । हि । देवान । अमृतः । दवस्यति । अर्थः । धर्माणि । मनता । न । दृदपत ॥ १ ॥

विषो मधाविनः स्तोतारः पृथुपात्रमे बहवलाय बहवलाय वा । पात्रः शब्दस्य वलाज्ज्ञास्यो पाठात् । विश्वानरायप्रथं धरुणेपु धर्मेपु यज्ञेपु रत्ना रमणीयानि स्तोत्राणि गातव सन्मार्गलाभाय विधत । परिचरति । कुर्वति । अमृतो मरणरहितोऽपि देवान दवस्यति । हविषा प्रदानेन परिचरति । हिः प्रमिता । अथ अतः कारणात्कोऽपि मनता मनातनानि धर्माणि यज्ञान न दृदपत । न दृषयति ॥

अंतर्दृतो रोदसी दस्म ड्यते होता निषत्तो मनुषः पुरोहितः ।

द्ययै बृहंतं परि भृषति द्युभिर्देवेभिरग्निरिषितो धियावमुः ॥ २ ॥

अंतः । दृतः । रोदसी । डति । दस्मः । ड्यते । होता । निऽसंज्ञः । मनुषः । पुरऽहितः ।

द्ययै । बृहंतं । परि । भृषति । द्युऽभिः । देवेभिः । अग्निः । इषितः । धियाऽवमुः ॥ २ ॥

दस्मो दर्शनीयो होतापिर्दृतो देवानां इतः मन रोदस्योदीवापुषियोरुतमध्य ड्यते । गच्छति । मनुषो मनोज्ञातस्य मनुष्यस्य पुरोहित आहवनीयादिरूपेण पुरतः स्थापितो निषत्तो निषणः मन अग्निर्दुर्मिर्दग्निर्भिवृंहंत महान्तं जयं यज्ञगृहं परिभृषति । अनकुरुते । देवेभिर्देवैरिषितः प्रिषितो धियावमुः प्रज्ञया याज्ञ । एति द्वे अग्निविशेषेण ॥

केतुं यज्ञानां विदथस्य साधनं विप्रसो अग्निं महयंत चित्रिभिः ।

अपांसि यस्मिन्नधि संदधुगिरस्तस्मिन्सुम्नानि यज्ञमान आ चक ॥ ३ ॥

केतुं । यज्ञानां । विदथस्य । साधनं । विप्रसः । अग्निं । महयंत । चित्रिभिः ।

अपांसि । यस्मिन् । अधि । संऽदधुः । गिरः । तस्मिन् । सुम्नानि । यज्ञमानः । आ । चक ॥ ३ ॥

यज्ञानां केतुं प्रज्ञापकं विदथस्य यज्ञस्य गृहस्य वा साधनं प्राप्तिमाधनसमाधारणकारणं संतमपि विप्रसो विप्रार्थिभिः स्वकर्मभिर्महयत । पूजयति । किंच गिरः स्तोतारो यस्मिन्नपावपामि म्यानुष्ठयानि कर्माण्याधि संदधुः संदधते यज्ञमानस्तस्मिन्नपां सुम्नानि सुम्नानि प्राप्ताचक । कामयते ॥

पिता यज्ञानामसुरो विपश्चितां विमानमग्निर्वयुनं च वाघतां ।
 आ विवेण रोदसी भूरिवर्षसा पुरुप्रियो भंदते धामभिः कविः ॥४॥
 पिता यज्ञानां असुरः । विपः ऽचित्तां । विऽमानं । अग्निः । वयुनं । च । वाघतां ।
 आ । विवेण । रोदसी इति । भूरिऽवर्षसा । पुरुऽप्रियोः । भंदते । धामऽभिः । कविः ॥४॥

यज्ञानां पिता पालयिता विपश्चितां विदुषां स्तोतृणामसुरो बलप्रदः । वाघतामृत्विजां वयुनं ज्ञानसाधनं । विमानं च । विमीयते फज्जमिति विमानं यज्ञादिकर्मसाधनं । सोऽग्निभूरिवर्षसा पार्थिववैद्युतादिवज्रविधरूपेण रोदसी यावापृथिव्यावाविवेश । प्रविशति । पुरुप्रियो मनुष्येष्वधिकं प्रियः । अथवा पुरुषां श्रेष्ठानां प्रियः पुरुप्रियः । धामभिस्तेजोभिर्युक्तः कविरपिभंदते । यज्ञमानेन स्तूयते ॥

चंद्रमग्निं चंद्ररथं हरिघ्नतं विश्वानरमप्सुपदं स्वविदं ।
 विगाहं तूष्णिं तविषीभिरावृतं भूष्णिं देवासं इह सुश्रियं दधुः ॥५॥
 चंद्रं । अग्निं । चंद्रऽरथं । हरिऽघ्नतं । विश्वानरं । अप्सुऽसदं । स्वऽविदं ।
 विऽगाहं । तूष्णिं । तविषीभिः । आऽवृतं । भूष्णिं । देवासं । इह । सुऽश्रियं । दधुः ॥५॥

देवामी देवाश्चंद्रमाज्ञादकरं चंद्ररथं । चंद्र आज्ञादको रथो यस्येति तं हरिघ्नतं पिंगलवर्णं हरित्वचं वा । हरित्वचमिति शाखांतरं । अप्सुपदमप्य सीदतं स्वविदं सर्वज्ञं विगाहं विगाहमानं सर्वत्र व्याप्तं तूष्णिं क्षिप्रगामिनं शत्रूणां हिंसितारं वा तविषीभिर्वैलेरावृतं भूष्णिं भर्तारं सुश्रियं शोभनदीप्तिं विश्वानरमिहहृल्लोकं दधुः । आदधुः ॥ ॥५०॥

अग्निदेवेभिर्मनुषश्च जंतुभिस्तन्वानो यज्ञं पुरुषेणसं धिया ।
 रथीरंतरीयते साधदिष्टिभिर्जीरो दमूना अभिगस्तिचातनः ॥६॥
 अग्निः । देवेभिः । मनुषः । च । जंतुऽभिः । तन्वानः । यज्ञं । पुरुऽपेणसं । धिया ।
 रथीः । अंतः । ईयते । साधदिष्टिऽभिः । जीरः । दमूनाः । अभिगस्तिऽचातनः ॥६॥

देवैः साधदिष्टिभिः साधितयज्ञजंतुभिर्ह्यस्त्वग्मिभ्य धिया कर्मणा मनुषो यज्ञमानस्य पुरुषेणसं बहुरूपं । पेण इति रूपनाम । पुरोडाशपणुसोमहविर्भेदेऽकाहाहीनसचात्मकभेदस्य नानाविधरूपं यज्ञं तन्वानः कुर्वन् रथीः सर्वस्य लोकस्य नेता जीरः क्षिप्रकारी दमूना दातमना दानसना वाभिगस्तिचातनोऽभिगस्तीनामरातीना यज्ञविप्रकारिणां रक्षसां चातयिता नाशयितापिरंतर्थावापृथिव्योर्मध्य ईयते । गच्छति ॥

अग्ने जरस्व स्वपत्य आयुन्यूजा पिन्वस्व समिधो दिदीहि नः ।
 वयांसि जिव्व बृहतश्च जागृव उशिग्देवानामसि सुकृतुर्विपां ॥७॥
 अग्ने । जरस्व । सुऽअपत्ये । आयुनि । ऊर्जा । पिन्वस्व । सं । इषः । दिदीहि । नः ।
 वयांसि । जिव्व । बृहतः । च । जागृवे । उशिक् । देवानां । असि । सुऽकृतुः । विपां ॥७॥

हे अग्ने स्वपत्ये मुपव आयुन्यायुषि ॥ निमित्तमप्रत्येषा ॥ आयुषि निमित्ते जरस्व । देवान् सुहि । होतारमधिष्ठायोर्जा रमेनाग्नेन वा पिन्वस्व । देवान्नीणय । नोऽस्माकमिषः सस्यार्थं वृष्टीः संदिदीहि । संदीपय । वयांस्यज्ञानि च ॥ वयः चक्षेत्तन्नामसु पाठात् ॥ जिव्व । दीहि । हे जागृवे सर्वदा जागरणशील । बृहते

मं० ३. अ० १. सू० ३.] : ॥ द्वितीयोऽष्टकः ॥

१३९

महतो यत्रमानस्य जित्वेति संबंधः । मुक्तुः शोभनकर्मा शोभनयज्ञो वा त्वं विषां मेधाविनां देवानामुपशक्तं कांतोऽसि ॥

विश्वपतिं यद्भूमतिं च नरः सदा यन्तारं धीनामुगिजं च वाघतां ।

अध्वराणां चेतनं जातवेदसं प्र गंसंति नमसा जृतिभिर्वृधे ॥ ८ ॥

विश्वपतिं । यद्भूमं । अतिथिं । नरः । सदा । यन्तारं । धीनां । उगिजं । च । वाघतां ।

अध्वराणां । चेतनं । जातवेदसं । प्र । गंसंति । नमसा । जृतिभिः । वृधे ॥ ८ ॥

नरो जेतारः स्रोतारो वा विश्वपतिं विशां मनुष्याणां पतिं विश्वस्य पतिमिति वा यद्भूममहातमतिथिं सर्वस्यातिथिभूतं धीनां बुद्धीनां कर्मणां वा यन्तारं नियतारं वाघतामतिव्रजां चांगिजं कातं मनोज्ञमध्वराणां यागाणां चेतनं प्रज्ञापकं जृतिभिर्वर्गयुक्तं जातवेदसमपि वृधे वृद्धये समुदये नमसा नमस्कारेण स्तुतिभिश्च प्रशंसंति । प्रशंसां कुर्वन्ति ॥

विभावां देवः सुरणः परि शितीरग्निर्वभूव गवसा मुमद्रेथः ।

तस्य व्रतानि भूरिपोषिणो वयमुप भूषम दम आ सुवृक्तिभिः ॥ ९ ॥

विभाऽवां । देवः । सुरणः । परि । शितीः । अग्निः । वभूव । गवसा । मुमतः । रथः ।

तस्य । व्रतानि । भूरिपोषिणः । वयं । उप । भूषम । दम । आ । सुवृक्तिभिः ॥ ९ ॥

विभावा दीप्तिमान् देवः स्तूयमानः सुरणः । अत्र वर्णलोपप्रकादसः । शोभनं रमयतीति सुरमणः । मुमद्रेथः शोभनरथोऽयिः गवसा बलेन शितीः सर्वाः प्रजाः परि वभूव । परितां गृह्णाति । अत्र भवत्वरूपसंगे वशात् परियहार्थत्वं । भूरिपोषिणो बहूनां पोषयितुः पालयितुं ये यज्ञगृहे । दम इति गृहनामसु पाठानि । निवमतस्तस्याप्येव्रतानि कर्माणि वयं सुवृक्तिभिः स्वीवरूपभूषणम् । उपभूषयामः । प्रकाशयामः ॥

विश्वानरं तव धामान्या चक्रे येभिः स्वविदम्बो विचक्षणः ।

जात आपृणो भुवनानि रोदसी अग्ने ता विश्वा परिभूरमि त्वना ॥ १० ॥

विश्वानरं । तव । धामानि । आ । चक्रे । येभिः । स्वऽवित । अम्बः । विऽचक्षणः ।

जातः । आ । अपृणः । भुवनानि । रोदसी इति । अग्ने । ता । विश्वा । परिऽभूः ।

असि । त्वना ॥ १० ॥

हे विश्वानरं तव धामानि त्वत्सवधीनि तेजसां चक्रे । अभिर्होमि । हे विचक्षणं प्राज्ञं । येभिर्दम्बोऽत्रोभिः स्वीकृतं सर्ववितं सर्वज्ञोऽम्बः । भवमि । जातमावृत्यं भुवनानि भुतजातानि रोदसी यावापृथियावापृणः । आपुरयः । हे अग्ने विश्वा विश्वानि सर्वाणि तेषां तानि भुतजातानि त्वाना आत्मना परिभूरमि । परियहोतामि ॥

विश्वानरस्य दंसनाभ्यो बृहदरिणादेकः स्वपस्यया कविः ।

उभा पितरा महयन्त्रजायताग्निद्यावापृथिवी भूरिरतसा ॥ ११ ॥

विश्वानरस्य । दंसनाभ्यः । बृहत् । अरिणात् । एकः । सुऽअपस्यया । कविः ।

उभा । पितरा । महयन् । अजायत । अग्निः । द्यावापृथिवी इति । भूरिऽरतसा ॥ ११ ॥

विश्वानरस्याग्निर्दंसनाभ्यस्तोपकारीभ्यः क्रियाभ्यो बृहन्नृद्वन् भवतीति यत तदवितथ । यतः कारणादेको

मुख्यः कविरग्निः स्वपत्न्या गोभनयज्ञादिकर्मैक्या यजमानादिभ्यो धनमरिणात् । ददाति । सोऽयमग्निर्भू-
रिरेतसा वह्नरतस्कावुभोर्मा पितरा पितरी मातापितरी द्यावापृथिव्या महयन्पुत्रयन् अजायत ॥ ११॥

समित्समित्यकादशर्चं चतुर्थं मुक्तं विश्वामित्रं वैष्णवं । अत्रानुक्रमणिका । समित्समिदाप्रिय इति । इध्मा
दिस्वाहाकृत्यताः पूर्वोक्ताः प्रत्युचं देवताः । पर्णा विश्वामित्राणामाग्रीमुक्तं । दर्शपूर्णमासयोः पत्नीसंयाजेषु
त्वष्ट्याद्या तप्त इत्येषा । सूत्रितं च । इह त्वष्टारमयि यं तन्नमुरीपमध पोषयितु । आ० १. १०. । इति ॥
त्वाष्ट्रं पर्णा पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूत्रितं च । तन्नमुरीपमध पोषयितु देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपः
। आ० ३ ८ । इति ॥

समित्समित्सुमना बोध्यस्मे शुचाशुचा सुमतिं रासि वस्वः ।

आ देव देवान्यजथाय वष्टि सखा सखीन्सुमना यस्वमे ॥ १॥

समित्समित्सुमनाः । बोधि । अस्मे इति । शुचाऽशुचा । सुऽसुमतिं । रासि । वस्वः ।

आ । देव । देवान् । यजथाय । वष्टि । सखा । सखीन् । सुऽसुमनाः । यष्टि । अस्मे ॥ १॥

समित्समित् अत्यर्थं समिदस्त्वं सुमना बोधि । बुध्यस्व । शुचा शुचात्यर्थं प्रसर्पकेण ज्योतिषा युक्तस्त्व
वस्वो वसुनो धनस्य तद्वपसां सुमतिं गोभना बुद्धिमस्मि अस्मभ्यं रासि । देहि । हे देव द्योतमान देवान्यज-
नीयान्यजथाय यज्ञाय तदर्थमावाच । आवहसि । हे अपि सखा देवानां सखा त्वं सुमनाः सखीन् देवा
न्यचि । यजस्व ॥

यं देवासस्त्रिरहन्नायजते दिवेदिवे वरुणो मित्रो अग्निः ।

सेमं यज्ञं मधुमंतं कृधी नस्तनूनपाद्घृतयोनिं विधंतं ॥ २॥

यं । देवासः । मित्रः । अहन् । आऽयजते । दिवेऽदिवे । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।

सः । इमं । यज्ञं । मधुऽमंतं । कृधि । नः । तनूऽनपात् । घृतऽयोनिं । विधंतं ॥ २॥

वरुणो मित्रोऽग्निः एतं त्रयो देवा यमपि दिवेदिवे प्रतिदिवसं अहन् अहनि मित्रः प्रातर्मध्याह्नमायन्त्येषु
मर्त्येषु त्रिवारमायजते हे तनूनपात् तनूनां शरीराणां न पातयतः स त्वं घृतयोनिं घृतस्थोदकस्य कारण
विधतं विधीयमान क्रियमाण नोऽस्मदीयमिम यज्ञं मधुमंतं । मध्वित्युदकनाम । वृथ्यादिफलमुक्तं कृधि । कृष ॥

प्र दीधितिर्विश्ववारा जिगाति होतारमिळः प्रथमं यजध्वे ।

अच्छा नमोभिर्वृषभं वंदध्वे स देवान्यष्टादिषितो यजीयान् ॥ ३॥

प्र । दीधितिः । विश्वऽवारा । जिगाति । होतारं । इळः । प्रथमं । यजध्वे ।

अच्छ । नमःऽभिः । वृषभं । वंदध्वे । सः । देवान् । यष्टात् । इषितः । यजीयान् ॥ ३॥

विश्ववारा विश्वर्जनैर्वरणीया दीधितिः स्मृतिर्दीधिवो होतारं देवानामाहुतारमपि प्रजिगाति । जि-
गात् । प्रकर्षणं गच्छतु । प्रथमं मुख्यमक्ताभिमुख्येन वृषभं संपदां वर्षितारं वंदध्वे वंदितुं योग्यमिति शेषः ।
अपि नमोभिर्नमस्कारः संहृत् इषो हवीरूपाण्यज्ञानि यजध्वे यष्टुं प्रीणयितुं प्रजिगात् । इषितोऽस्माभिः
प्रारतो यजीयान् यष्टुतमः सोऽपि देवान् यचत् । यजतु ॥

ऊर्ध्वो वा गातुरध्वे अकार्यूर्ध्वो शोचीषि प्रस्थिता रजांसि ।

दिवो वा नाभा न्यसादि होतास्तृणीमहि देवव्यं चा वि बर्हिः ॥ ४॥

ऊर्ध्वः । वा । गातुः । अ॒ध्वरे । अ॒कारि । ऊर्ध्वा । गो॒चीर्षि । प्र॒ऽस्थिता । रज्जो॑सि ।
दिवः । वा । नाभा । नि । अ॒सादि । होता । स्तृ॒णीमहि । दे॒वऽव्य॒चाः । वि । ब॒हिः ॥ ४ ॥

वा युवयोः । अमिष बहिर्धोर्भा वामितुर्ध्वत । समिदादिभिः सहितस्यैवार्धदेवतात्वात् । ऊर्ध्व उन्नतो
गातुर्यज्ञमार्गोऽध्वर यज्ञकारि । आश्रयः कियते । गोचीर्षार्चिष्मति रज्जोसि हवीष्यध्वोर्ध्व प्रस्थिता । होता
पिद्विषो दीप्यमानस्य यागगृहस्य नाभा नाभा मध्यप्रदेशे न्यसादि । निषीदति । देवव्यचा देवव्याप्तं बहिष्य ।
चार्यं वाशब्दः । विस्तृणीमहि । विस्तृपिण स्तृणीमः ॥

स॒प्र हो॒त्राणि॑ म॒नसा॑ वृ॒णा॒ना उ॒न्व॑तो वि॒श्वं प्र॑ति य॒न्वृ॒तेन॑ ।

नृ॒पे॒ण॒सो वि॒द॒र्येषु॑ प्र जा॒ता अ॒भी॒ऽमं य॒ज्ञं वि॑ च॒रन्त॑ पृ॒र्वीः ॥ ५ ॥

स॒प्र । हो॒त्राणि॑ । म॒नसा॑ । वृ॒णा॒नाः । उ॒न्व॑तः । वि॒श्वं । प्र॑ति । य॒न । ऋ॒तेन॑ ।

नृ॒ऽपे॒ण॒सः । वि॒द॒र्येषु॑ । प्र । जा॒ताः । अ॒भि । अ॒मं । य॒ज्ञं । वि॑ । च॒रन्त॑ । पृ॒र्वीः ॥ ५ ॥

मनसा वृणानाः प्राथ्यमाना ऋतेनोदकेन विश्वमित्यतः प्रीणयन्तो देवाः सप्र होत्राणि होतृणा वपदृतृणा
कर्माणि प्रतिष्ठन् । प्रतिगच्छन्ति । अतः पर द्वारा स्मृतिः । नृपेणसो नररूपा विदर्येषु यामेषु जाता उत्पन्नाः
पूर्वोर्विद्यो विद्यहवत्यो यज्ञद्वाराभिमानदेवता इममग्नदीय यज्ञं प्र विचरन्त । प्रविचरन्तु ॥ ॥ ५ ॥

आ भ॑द॒माने॑ उ॒पसा॑ उ॒पा॒कि उ॒त स्म॑येते त॒न्वा॒ऽवि॒रूपे॑ ।

यथा॑ नो मि॒त्रो वरू॑णो जु॒ज्ञोप॑दि॒दो म॒रुत्वो॑ उ॒त वा॑ म॒होभिः॑ ॥ ६ ॥

आ । भ॑द॒माने॑ इति । उ॒पसा॑ । उ॒पा॒कि इति । उ॒त । स्म॑येते इति । त॒न्वा॒ । वि॒रूपे॑ इति वि॒रूपे॑ ।

यथा॑ । नः । मि॒त्रः । वरू॑णः । जु॒ज्ञोप॑त । इ॒दं । म॒रुत्वान् । उ॒त । वा । म॒हः॑ । भिः ॥ ६ ॥

आ भदमाने स्तूयमाने उपाकि परस्परं संगति ॥ उपमानक्तपिचया दिवचन ॥ नक्तोपमा रात्र्यहनी
आशक्तता । उत अपि च विरूपे पृथग्रूपे तन्वा प्रकाशरूपेण शरीरेण स्मर्यते । प्रकाशते । मित्रो वरुण उत
वा अपि चेदो मरुत्वाश्च नोऽस्मान्यथा जुज्ञोपत यथा संवत तथा महोभिर्मित्रोभिर्युक्त इमे आवापृथिव्या
कुरुतां ॥

दे॒व्या हो॒तारा॑ प्रथ॒मा नृ॒जे स॒प्र पृ॒श्नासः॑ स्व॒धया॑ म॒दन्ति॑ ।

ऋ॒तं शंस॑न्त ऋ॒तमि॒त्त आ॒हुर॑न् व्र॒तं व्र॑त॒पा दी॒ध्यानाः॑ ॥ ७ ॥

दे॒व्या । हो॒तारा॑ । प्रथ॒मा । नि । ऋ॒जे । स॒प्र । पृ॒श्नासः॑ । स्व॒धया॑ । म॒दन्ति॑ ।

ऋ॒तं । शंस॑न्तः । ऋ॒तं । इत् । ते । आ॒हुः । अ॒नु । व्र॒तं । व्र॑त॒ऽपाः । दी॒ध्यानाः॑ ॥ ७ ॥

देव्या दिव्या प्रथमा प्रथमा मुख्यो होताराज्ञातारावप्री नृजे । प्रमाधयामि । ऋतमुदक शमत आशम
मोनाः सप्र पुत्रामः । पुत्रमत्तं । तद्वत् अत्यजस्तमपि मधया सोमेन हविषा मदति । मादयति । व्रतपा
व्रतानां कर्मणां रचितारो दीध्याना दीप्यमानाः अथवा स्वकर्मभिरपि दीपयन्त अत्यजोऽनु व्रत व्रतेषु
ऋतमित् अतिमेवाहः । अपिमेव ऋतभुतमाहृत्यर्थः । एवकारार्थं इत्यन्तः ॥

आ भार॑ती भार॒तीभिः॑ स॒ज्जीषा॑ इ॒क्रा दे॒वमे॒नृष्ये॑भि॒रग्निः॑ ।

सं॒र॒स्वती॑ सा॒रस्व॑तेभि॒र्वाक् ति॒स्रो दे॒वीर्ब॒हिरे॒दं सं॑दन्तु ॥ ८ ॥

आ । भारती । भारतीभिः । सऽजोषाः । इळा । देविः । मनुष्येभिः । अग्निः ।
सरस्वती । सारस्वतेभिः । अर्वाक् । तिस्रः । देवीः । बर्हिः । आ । इदं । सदंतु ॥ ८ ॥

भारतीभिर्भरतस्य सूर्यस्य संबंधिनीभिः सजोषाः संगता भारती वाक् आगच्छतु । देवेर्मनुष्येभिर्मनुष्येभ्यः संगत्येळा च भूमिश्चागच्छतु अग्नय । सारस्वतेभिः सरस्वतीसंबंधिभिर्मध्यमस्थानिः सह सरस्वती माध्यमिका वागागच्छतु । तिस्रो देव्यो वागिळाभारत्य आगच्छंतु । अर्वागाभिमुखमेतद्वर्हिः सदंतु । आसीदंतु ॥

तन्नस्तुरीपमधं पोषयिन्तु देव त्वष्टर्वि रराणः स्यस्व ।

यतो वीरः कर्मण्यः सुदृष्टो युक्त्यावा जायते देवकामः ॥ ९ ॥

तत् । नः । तुरीपं । अध । पोषयिन्तु । देव । त्वष्टः । वि । रराणः । स्यस्वेति स्यस्व ।

यतः । वीरः । कर्मण्यः । सुदृष्टः । युक्त्यावा । जायते । देवऽकामः ॥ ९ ॥

हे देव त्वष्टः ऋष्टिकर्तः रराणो रममाणस्त्वमध अनंतरं नोऽस्मान् तुरीपं तारकं पोषयितुं पोषकं त्वमिदं रतो विष्यस्व । मोचय । यतो विमोक्षनाद्दीरः सत्त्ववान् कर्मण्यः कर्मसु कुशलः सुदृष्टः सुबलौ युक्त्यावाभिपवार्थयावयुक्तः । सोमसुदित्यर्थः । देवकामो देवान् कामयमानः पुत्रो जायते । जायते ॥

वनस्पतेऽव मृजोष देवानग्निर्हविः शमिता मृदयाति ।

सेदु होता सत्यतरो यजाति यथा देवानां जनिमानि वेद ॥ १० ॥

वनस्पते । अव । मृज । उप । देवान् । अग्निः । हविः । शमिता । मृदयाति ।

सः । इत् । ऊं इति । होता । सत्यऽतरः । यजाति । यथा । देवानां । जनिमानि । वेद ॥ १० ॥

हे वनस्पते देवानुपावष्टज । समीपं कुरु । शमिता पशोः संस्कर्ताग्निर्वनस्पतिश्च हविः मृदयाति । देवान्प्रति प्रययत् । सत्यतरोऽत्यर्थं सत्यः सत्यस्वरूपः स इत स एव होता यजाति । यजतु । यथा यतः कारणात्स एवाग्निर्देवानां जनिमानि जन्मानि वेद वेत्ति अतः स एव यजत्वित्यर्थः ॥

आ यात्यग्ने समिधानी अर्वाङ्द्विरेण देवैः सरथं तुरेभिः ।

बर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा स्वाहा देवा अमृता मादयन्तां ॥ ११ ॥

आ । याहि । अग्ने । संऽदधानः । अर्वाङ् । द्विरेण । देवैः । सऽसरथं । तुरेभिः ।

बर्हिः । नः । आस्तां । अदितिः । सुपुत्रा । स्वाहा । देवाः । अमृताः । मादयन्तां ॥ ११ ॥

हे अग्ने अर्वाक् अस्मदभिमुखं समिधानः समिध्यमानो ज्वालारूपेण दीप्यमानस्त्वमायाहि । देवतारूपेणागच्छ । कथमिति उच्यते । नोऽस्माकं यजामिद्रेण देवैश्च तुरेभिस्त्वरमार्गिदैवैः सरथं समानरथं यथा तथायाहि । किंच सुपुत्रादितिरपि नो बर्हिरास्ता । अध्यास्ता । स्वाहाकारेण युक्ता अमृता नित्या देवा मादयता । तृप्यतु ॥ ॥ २३ ॥

प्रत्यग्निरूपस इत्येकादशार्चं पंचमं मुक्तं वैश्वामित्रं त्रैपुभमाश्रयं । अत्रानुक्रमणिका । प्रत्यग्निरिति ॥ प्रातरनुवाकाग्निनास्त्वयोरिदमादिमुक्तत्रयस्य विनियोगः । मुचितं च । प्रत्यग्निरूपस इति त्रीणि । आ० ४. १३ । इति ॥ इत्तामप इत्यस्योक्तो विनियोगः ॥

प्रत्यग्निरूपसश्चेत्किंतानीऽर्वाधि विप्रः पट्वीः कवीनां ।

पृथुपाजा देवयज्ञिः समिद्धोऽप० द्वारा तमसो बर्हिरावः ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उपसः । चेकितांनः । अबोधि । विप्रः । पदऽवीः । कवीनां ।

पृथुऽपाजाः । देवयत्ऽभिः । संऽइन्द्रः । अप । द्वा । तमसः । वह्निः । आवरित्यावः ॥ १ ॥

उपमशुक्तितानो जानन विप्रो मधावी कवीनां क्रांतदृशां पदवीमार्गान गच्छन् योऽपिः प्रत्यबोध
प्रतिबुध्यते पृथुपाजाः पृथुतजा देवयज्ञिर्देवकामेः समिदः सम्यक् दीप्तः स वह्निस्तमसोऽज्ञानस्य द्वारागमन-
द्वाराण्यपावः । अपावृणोति ॥

प्रेष्ठग्निर्वावृधे स्तोमेभिर्गीर्भिः स्तोतृणां नमस्य उक्थेः ।

पूर्वीऽतस्य संदृशश्चकानः सं दृतो अद्यौदुपसो विरोके ॥ २ ॥

प्र । इत् । ऊं इति । अग्निः । ववृधे । स्तोमेभिः । गीऽभिः । स्तोतृणां । नमस्यः । उक्थेः ।

पूर्वीः । तस्य । संऽदृशः । चकानः । सं । दृतः । अद्यौत् । उपसः । विऽरोके ॥ २ ॥

नमस्यः पुन्यो योऽपिः स्तोतृणा स्तोत्रगीर्भिर्वाग्भिरुक्थेः शस्त्रिण प्रववृधे वृद्धिं प्राप्नोति दृतो देवाना
दृतः सः पूर्वोर्बद्धीश्चतस्यादिह्यस्य संदृशो दीप्रीश्चकानः कामयमानः सन् उपसो विरोके विरोचने प्रातःकाले
समर्थोत । धृतिर्ते । इत् उ पुरणी ॥

अधाम्यग्निमानुषीषु विह्वपां गर्भो मित्रं चृतेन साधन ।

आ हर्यतो यज्ञतः सान्वंस्थादभृद् विप्रो हव्यो मतीनां ॥ ३ ॥

अधायि । अग्निः । मानुषीषु । विष्णु । अपां । गर्भः । मित्रः । चृतेन । साधन ।

आ । हर्यतः । यज्ञतः । सानुं । अस्थात् । अभृत् । ऊं इति । विप्रः । हव्यः । मतीनां ॥ ३ ॥

मित्रो यज्ञमानानां मित्रभूतं चृतेन मत्वेन साधन कामान साधयन् अपा गर्भोऽग्निमानुषीषु मनोः
संबन्धिनीषु विनु प्रजाम्बधायि । देविराहितः । किंच हर्यतः स्पृहणीयो यज्ञतो यष्ट्यः स मानुषिकत धिष्य
मुत्तरेवेत्याख्यमास्यात् । अर्धतिष्ठत् । विप्रः प्राज्ञोऽग्निमतीना सातृणा स्तोतृणा हव्यः मुन्योऽभूत् ॥

मित्रो अग्निर्भवति यत्समिद्धो मित्रो होता वरुणो जातवेदाः ।

मित्रो अध्वर्युरिषिरो दमृता मित्रः सिंधूनामुत पर्वतानां ॥ ४ ॥

मित्रः । अग्निः । भवति । यत् । संऽइन्द्रः । मित्रः । होता । वरुणः । जातऽवेदाः ।

मित्रः । अध्वर्युः । इषिः । दमृताः । मित्रः । सिंधूनां । उत । पर्वतानां ॥ ४ ॥

इयमुक् अग्निं सर्वात्मकत्वेन स्वीति । यद्यदा समिद्धोऽपिः तदा मित्रो भवति । सूर्यो भवति । मित्र एव
सम् होता भवति । वरुणो भवति जातवेदा जातप्रज्ञः । स मित्रोऽध्वर्युर्भवति दमृता दानमना दातमना
वा । स एवेषिरः प्ररको वायुर्भवति । उत अपि च सिंधूनां नदीनां पर्वतानां च मित्रः सहायो भवति ॥

पाति प्रियं रिपो अग्र्यं पदं वेः पाति यद्भृश्ररणं सूर्यस्य ।

पाति नाभां सप्तशीर्षाणामग्निः पाति देवानामुपमादमृष्यः ॥ ५ ॥

पाति । प्रियं । रिपः । अग्र्यं । पदं । वेः । पाति । यद्भृः । चरणं । सूर्यस्य ।

पाति । नाभां । सप्तऽशीर्षाणं । अग्निः । पाति । देवानां । उपऽमादं । चृष्यः ॥ ५ ॥

ऋषो दर्शनीयोऽग्निर्वर्गज्याः सर्वव्याप्राया रिपो भूम्याः प्रियमसं प्रथमं पदं स्थानं पाति । रक्षति । यज्ञो महान् मर्यस्य चरण । चरत्यत्रेति चरणमतरिचं । पाति । नाभा नाभावंतरिचस्य मध्ये सप्तभीषाणं मरुत्तण पाति । देवानामुपमादमुपमादकं यज्ञं पाति । रक्षति ॥ ॥२४॥

ऋभुश्चक्र ईद्व्यं चारु नाम विश्वानि देवो वयुनानि विद्वान् ।

समस्य चर्म घृतवत्पदं वेस्तदिदग्नी रक्षत्यप्रयुच्छन् ॥६॥

ऋभुः । चक्रे । ईद्व्यं । चारु । नाम । विश्वानि । देवः । वयुनानि । विद्वान् ।

समस्य । चर्म । घृतऽवत् । पदं । वेः । तत् । इत् । अग्निः । रक्षति । अप्रऽयुच्छन् ॥६॥

ऋभुर्महान् विश्वानि सर्वाणि वयुनानि ज्ञातव्यानि पदार्थानि विद्वान् ज्ञानन देवोऽग्निरिदं स्तुत्यं चारु मनोज्ञ नाम जलं चक्र । करोति । नामित्युदकनाममु पाठात् । वेद्याप्रस्य समस्य स्वपतः शांतज्वालस्याप्यपेक्ष्यम रूप घृतवद्गीतिमद्ववति । सोऽग्निमज्जलमप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् रक्षति । पालयति ॥

आ योनिमग्निघृतवतमस्यात्पृथुप्रगाणमुगंतमुगानः ।

दीद्यानः शुचिःऋष्वः पावकः पुनःपुनमातरा नव्यसी कः ॥७॥

आ । योनिं । अग्निः । घृतऽवतं । अस्यात् । पृथुऽप्रगानं । उगंतं । उगानः ।

दीद्यानः । शुचिः । ऋष्वः । पावकः । पुनःऽपुनः । मातरा । नव्यसी इति ।

करिति कः ॥७॥

उगानः कामयमानोऽग्निघृतवतं दीप्तिमंतं पृथुप्रगाणं पृथुगीतिमुगंतं कामयमानं योनिं स्थानमायतन आ अग्यात् । आतिष्ठति । दीद्यानो द्योतमानः शुचिर्दर्शनीयः शुद्धो वा ऋषो महान् पावकोऽन्येषां शोधयिताग्निमातरा मातरा यावापृथिव्या पुनःपुनर्नव्यसी नवर्तकः । करोति ॥

सद्यो जात ओषधीभिर्ववशे यदी वर्धति प्रस्वो घृतेन ।

आप इव प्रवता शुभमाना उरुष्यदग्निः पित्रोरुपस्थे ॥८॥

सद्यः । जातः । ओषधीभिः । ववशे । यदि । वर्धति । प्रऽस्वः । घृतेन ।

आपःऽइव । प्रऽवता । शुभमानाः । उरुष्यत् । अग्निः । पित्रोः । उपऽस्थे ॥८॥

सद्यो जातोऽग्निर्द्यदि यदापधीभिर्ववशे उह्यते तदा प्रवता प्रवणेन मार्गेण गच्छत्य आप इव शुभमानाः शुभमानास्ता ओषधः प्रतः फलानि प्रसुवाना घृतेनोदकन वर्धति । वर्धयति । पित्रोर्द्यावापृथिव्योरुपस्थे मध्यप्रदेशे वर्धमानोऽग्निरुष्यत् । अस्मान्नतनु ॥

उदु दृतः समिधा यज्ञो अद्यौवर्षेन्द्रिवो अधि नाभा पृथिव्याः ।

मित्रो अग्निरीद्व्यो मातरिश्वा दृतो वंशद्यजथाय देवान् ॥९॥

उत् । ऊं इति । स्तुतः । संऽइधा । यज्ञः । अद्यौत् । वर्षेन । दिवः । अधि । नाभा । पृथिव्याः ।

मित्रः । अग्निः । ईद्व्यः । मातरिश्वा । आ । दृतः । वंशत् । यजथाय । देवान् ॥९॥

उ इति पादपुराणः । स्तुतोऽस्त्राभिः स्तुतैः समिधा समिधेन यज्ञो महान् अग्निः पृथिव्या उत्तरवेद्या

नाभा नाभी मध्यप्रदेशे स्थितः सन् दिवोऽंतरिक्षस्य वर्षान् वर्षाणि रूपे उदयीत । द्योतते । मित्रः संवत्सा मित्रमूर्ति ईक्षः सुखो मातरिष्या । मातर्यंतरिक्षे अस्मिन् प्राणिते मुर्यरूपेण चिष्टत इति मातरिष्या । अथवा मातर्यरण्यां अस्मिन् निवसतीति मातरिष्या । तथाह यास्कः । मातर्यंतरिक्षे अस्मिन् मातर्यायनतीति वा । नि० ७. २६ । इतो देवानां दृतः सन् यज्ञाय यज्ञाय देवानावचत । आवहतु ॥

उदस्तभीत्समिधा नाकमृष्वोऽग्निर्भवन्नुत्तमो रोचनानां ।

यदी भृगुभ्यः परि मातरिष्या गुहा संतं हव्यवाहं समीधे ॥ १० ॥

उत् । अस्तभीत् । संऽइधा । नाकं । ऋष्वः । अग्निः । भवन् । उत्तमः । रोचनानां ।

यदि । भृगुभ्यः । परि । मातरिष्या । गुहा । संतं । हव्यवाहं । संऽइधे ॥ १० ॥

ऋष्वो महानग्निः समिधा तेजसा नाकं स्वर्गमुदस्तभीत । उदस्तभीत । रोचनानां गोभनानां तेजसा मध्य उत्तमो भवन उत्कृष्टतमो भवन मातरिष्या वायुभृगुभ्य आदित्यस्य रश्मिभ्यो गुहा गुहाया मत हव्यवाह हव्यानां वीढारमयं यदि यदा समीधे ममः तदा नाकमस्तभीदिति सबधः ॥

इत्ताम्रे पुरुदंसं मनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः मृनुस्तनयो विजायाम्रे सा ते मुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥

इत्तां । अम्रे । पुरुदंसं । मनिं । गोः । शश्वत्तमं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । मृनुः । तनयः । विजाऽवा । अम्रे । सा । ते । मुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ११ ॥

पूर्वं व्याख्याता ॥ ॥ २५ ॥

प्र कारव इत्येकादशर्चं पष्ठं मुक्त विश्वामित्रमाधेय प्र कारव इत्यनुक्रातत्वात् ॥ प्रातरनुवाकाग्निमश्वयोः मुक्तविजियोगः पूर्वमुक्त एव प्रक्षप्रिरूपसस्वीणीत्यनेनोक्तः ॥ आयाधेय पशो हविषो याज्या । भुवित च । प्र कारवो मनना वच्यमाना एकाचित्तरम्यती नदीना । आ० ३. ७ । इति ॥ एभिर्मय इति पात्नीवतग्रहस्य याज्या । भुवितं च । आपीधः पात्नीवतस्य यज्ञविभिरये मरथ यात्यर्वादिता । आ० ५. १९ । इति ॥

प्र कारवो मनना वच्यमाना देवद्रीचीं नयत देवयंतः ।

दक्षिणावाद्वाजिनीं प्रार्च्यति हविर्भरंत्यग्रयं घृताचीं ॥ १ ॥

प्र । कारवः । मनना । वच्यमानाः । देवद्रीचीं । नयत । देवऽयंतः ।

दक्षिणाऽवाट् । वाजिनीं । प्रार्च्यति । हविः । भरंती । अग्रयं । घृताचीं ॥ १ ॥

हे कारवः कर्तारो देवयंतो देवकामा ग्रय मनना मनंजन मन्त्रेण वच्यमानाः प्रयमाणाः मतो देवद्रीचीं देवानंचतीं सूच प्रणयत । प्रर्कयेण नयत । प्रापयत । दक्षिणावाट् आहवनीयस्य दक्षिणत उहमाना वाजिन्य मवती प्राची प्रागयाधेयऽग्रयं हविर्भरंती हविर्धारयंती घृताची घृतनाक्ता मक एति । गच्छति ॥

आ रोदमी अपृणा जायमान उत् प्र रिक्था झध नु प्रयज्या ।

दिवश्चिदमे महिना पृथिव्या वच्यंतां ते वह्नयः सप्रजिह्वाः ॥ २ ॥

आ । रोदसी॒ इति॑ । अपू॒णाः । जाय॑मानः । उ॒त । प्र । रि॒क्थाः । अ॒ध । नु । प्र॒य॒ज्यो
इति॑ प्र॒य॒ज्यो ।

दि॒वः । चि॒त् । अ॒ग्ने । म॒हि॒ना । पृ॒थि॒व्याः । व॒च्यंतां॑ । ते । व॒ह॒यः । स॒प्र॒जि॒ह्वाः ॥ २ ॥

हे अग्ने जायमानस्त्वं रोदसी वावापृथिव्या आ अपुणाः । आपुरयः । किंच हे प्रयज्यो यष्टव्यं दिवश्च
दिवश्चांतरिक्षात्पृथिव्याश्च महिना महिना प्ररिक्थाः । अतिरिक्तश्वासि । अनन वहु रतिशय उक्तः । एवंविधस्य
त तव बहुयोऽस्योऽग्रभूता वहुय आहवनीयादयो वच्यतां । किंविधास्ते । सप्रजिह्वाः । सप्रजिह्वात्मकाः ॥

द्याँश्च॑ त्वा पृथि॒वी य॒ज्ञिया॑सो नि हो॒तारं॑ सा॒दय॑न्ते द॒माय॑ ।

यदी॑ वि॒णो मा॒नुषी॑र्द॒वय॑न्तीः प्र॒य॒स्वती॑री॒कृते॑ शु॒क्रम॒र्चिः ॥ ३ ॥

द्याँः । च । त्वा । पृथि॒वी । य॒ज्ञिया॑सः । नि । हो॒तारं॑ । सा॒दय॑न्ते । द॒माय॑ ।

यदि॑ । वि॒णः । मा॒नुषी॑ः । दे॒व॒ऽय॑न्तीः । प्र॒य॒स्वती॑ः । ई॒कृते॑ । शु॒क्रं । अ॒र्चिः ॥ ३ ॥

द्याँश्चांतरिक्षं पृथिवी च यज्ञियासो यज्ञाही देवाश्च होतारं त्वा त्वां दमाय । दमो यतः । तस्मा अर्थ
निषादयन्ते । उपगमयन्ति । यदि यदा मानुषीर्मनोः संबन्धिन्यो देवयतीर्देवकामाः प्रयस्वतीर्हविष्मत्यो विणः
पजा होतारः शुक्र दीप्तमर्चिरीकृते । लुपन्ति ॥

म॒हान्त॑स॒धस्य॑ ध्रु॒व आ नि॒प॒त्तोऽत॑द्या॒वा मा॒हि॒ने ह॒र्य॑माणः ।

आ॒स्के स॒प॒त्नी अ॒जरे॑ अ॒मृ॒क्ते स॒व॒र्दु॒घे उ॒रु॒गा॒य॒स्य॑ धे॒नू ॥ ४ ॥

म॒हान॑ । स॒ध॒ऽस्य॑ । ध्रु॒वः । आ । नि॒ऽस॒त्तः । अ॒न्तः । द्या॒वा । मा॒हि॒ने इति॑ । ह॒र्य॑माणः ।

आ॒स्के इति॑ । स॒प॒त्नी इति॑ स॒ऽप॒त्नी । अ॒जरे॑ इति॑ । अ॒मृ॒क्ते इति॑ । स॒व॒र्दु॒घे इति॑

स॒वः॒ऽदु॒घे । उ॒रु॒ऽगा॒य॒स्य॑ । धे॒नू इति॑ ॥ ४ ॥

महान् अधिको हर्यमाणो यजमानादिभिः कास्यमानः । यद्वा यजमानाय धनं कामयमानोऽग्निर्द्यावां-
तर्युभुस्योर्मध्य माहिने महिना युक्ते सधस्य स्वकीये स्थाने ध्रुवोऽचलः मन आ निपत्तो निपणो भवति । आस्के
आक्रमणशीले सपत्नी समान एकः मृत्युः पतिर्ययोस्ते सपत्न्या अजरं जरारहितं अमृक्ते अन्यनाहिंसिते
सवर्द्धे । सवर्त्तव्यमृतमुदक । तस्य दोग्ध्रा वावापृथिव्यावुरुगायस्य पृथुगमनस्याधिकमुतिर्वापेधेनू प्रीण-
यिष्यो भवतः ॥

व॒ता ते॑ अ॒ग्ने म॒हतो॑ म॒हानि॑ तव॒ क्रत्वा॑ रोद॒सी आ त॑त॒न्थ ।

त्वं दृ॒तो अ॒भवो॑ जाय॑मानस्त्वं ने॒ता वृ॒षभ॑ च॒र्षणी॑नां ॥ ५ ॥

व॒ता । ते । अ॒ग्ने । म॒हतः॑ । म॒हानि॑ । तव॑ । क्रत्वा॑ । रोद॒सी इति॑ । आ । त॑त॒न्थ ।

त्वं । दृ॒तः । अ॒भवः॑ । जाय॑मानः । त्वं । ने॒ता । वृ॒षभ॑ । च॒र्षणी॑नां ॥ ५ ॥

हे अग्ने महतः भवोत्कृष्टस्य ते तव व्रता व्रतानि त्वत्संबन्धीनि कर्माणि महानि महानि भवन्ति । तव क्रत्वा
कृत्वा प्रकाशनं रोदसी वावापृथिव्यावाततन्थ । विष्टतवानसि । त्वं दृतोऽभवः । भव । हे वृषभ चर्षणशील
त्वं जायमानः मन चर्षणीनां यजमानानां नेतासि । फलप्रापकोऽसि ॥ २६ ॥

ऋतस्य वा केणिना योग्याभिर्घृतस्रुवा रोहिता धुरि धिष्व ।

अथा वह देवान्देव विश्वान्स्वधरा कृणुहि जातवेदः ॥ ६ ॥

ऋतस्य । वा । केणिना । योग्याभिः । घृतऽस्रुवा । रोहिता । धुरि । धिष्व ।

अथ । आ । वह । देवान् । देव । विश्वान् । सुऽअध्वरा । कृणुहि । जातऽवेदः ॥ ६ ॥

हे देव केणिना प्रशस्तेष्वर्वा योऽभिर्योऽन्नमाधनभुतामी रज्जभिर्युक्ता घृतस्रुवा घृत वरता रोहिता रोहितावस्था ऋतस्य यज्ञस्य ॥ वागद्वयार्थं ॥ धुरि च धिष्व । धिष्ठि । योजयत्यर्थः । अथानतर विश्वान् सर्वान्देवान् रथं समारोप्य आ वह । हे जातवेदः तान् स्वधरा स्वधरान् गोमनाधरान् कृणुहि । कुरु ॥

दिवश्चिदा ते रुचयंत रोका उपो विभातीरनु भासि पूर्वीः ।

अपो यदग्रे उगधग्वनेषु होतुर्मंदस्य पनयंत देवाः ॥ ७ ॥

दिवः । चित् । आ । ते । रुचयंत । रोकाः । उपः । विऽभातीः । अनु । भासि । पूर्वीः ।

अपः । यत् । अग्रे । उगधक् । वनेषु । होतुः । मंदस्य । पनयंत । देवाः ॥ ७ ॥

हे अग्ने यत् यदा वनेष्वरण्येषु उगधक् कामयमानो दहस्य वनेषु तदा ते रोकाश्च त्वदीया दीप्तयो दिवश्चित् । सूर्यादृष्टारुचयत । आरोचते । विभातीर्विशेषण भातीः प्रकाशमानाः पूर्वीः पुराणीरूप उपमोऽनु भासि । मंदस्य स्रुत्यस्य होतुस्त्व रोकाश्च देवाः स्तोतारः पनयत । स्तुवति ॥

उरौ वा ये अंतरिक्षे मदति दिवो वा ये रोचने संति देवाः ।

ऊमा वा ये मुहवामो यज्ञचा आयेमिरे रथ्यो अग्ने अश्वः ॥ ८ ॥

उरौ । वा । ये । अंतरिक्षे । मदति । दिवः । वा । ये । रोचने । संति । देवाः ।

ऊमाः । वा । ये । सुऽहवामः । यज्ञचाः । आऽयेमिरे । रथ्यः । अग्ने । अश्वः ॥ ८ ॥

उरौ विस्तीर्णोऽंतरिक्षे ये देवा मदति । हर्षयति । दिवः सूर्यस्य रोचने प्रकाशन आनोक्त ये देवाः संति । ऊमाः । ऊममंजकाः पितरः संति । यज्ञचा यष्ट्या ये देवाः मुहवामः गोमनाह्वाना आयेमिरे । आयजति । रथ्यो रथिनस्त्व येऽश्वः संति हे अग्ने ते सर्वैः सार्धमायाहीत्युत्तरयचा संबधः ॥

ऐमिरग्ने सरथं याह्यवाङ् नानारथं वा विभवो ह्यश्वः ।

पत्नीवतस्त्रिंशतं वीश्वं देवाननुष्वधमा वह मादयस्व ॥ ९ ॥

आ । एभिः । अग्ने । सऽरथं । याहि । अवाङ् । नानाऽरथं । वा । विऽभवः । हि । अश्वः ।

पत्नीऽवतः । त्रिंशतं । वीन । च । देवान् । अनुऽस्वधं । आ । वह । मादयस्व ॥ ९ ॥

हे अग्ने एभिः पूर्वोक्तैर्देवगणैः सार्धं सरथं समानरथ नानारथ वा त्यद्रथ समारोष्यायाह्यवाङ् अमाद भिमुखमायाहि । यतः कारणान्तिऽश्वो विभवः प्रभवः समर्थाः ॥ हिः प्रमिता ॥ पत्नीवतः पत्नीभिः सहितान् त्रिंशतं वीश्वं त्रयस्त्रिंशतं देवांश्चानुष्वध वनार्थमन्तार्थं वावह । मादयस्व सोमं भेति विशेषः ॥

स होता यस्य रोदसी चिदुर्वी यज्ञं यज्ञमभि वृक्षे गृणीतः ।

प्रोची अध्वरेव तस्थतुः सुमेके ऋतावरी ऋतजातस्य सत्ये ॥ १० ॥

सः। होता। यस्य। रोदसी इति। चित्। उर्वी इति। यज्ञं यज्ञं। अ॒भि। वृ॒धे। गृ॒णीतः।
प्रा॒ची इति। अ॒ध्व॒राऽइ॒व। त॒स्य॒तुः। सु॒मे॒के इति सु॒मे॒के। ऋ॒त॒व॒री इत्य॒तऽव॒री।
ऋ॒तऽजा॒तस्य॑। स॒त्ये इति ॥१०॥

स एव होता भवति उर्वी विस्तीर्णं रोदसी चित् बावापृथिव्यावपि यस्याग्निर्यज्ञं यज्ञं सर्वं यज्ञं वृधे समु-
तथ्यऽभिगृणीतः। प्रशंसतः। ऋतजातस्य जातसत्यस्य होतुः सुमेके मूर्खे ऋतावरी उदकवत्यां सत्यं सत्यस्वरूपं
प्राची अनुकूलं तस्यतुः। तिष्ठतः। कथमिव। अध्वरव। अध्वराविव। यज्ञाविव ॥

इ॒ळा॒म॒ग्ने पु॒रु॒दं॒सं स॒निं गोः॑ श॒श्वत्त॒मं ह॒व॒मा॒नाय॑ सा॒ध ।
स्या॒न्नः॑ स॒नु॒स्त॒न॒यो वि॒जा॒वा॒ग्ने सा ते॑ सु॒म॒ति॒भू॒त्व॒स्मे ॥११॥
इ॒ळा॒। अ॒ग्ने। पु॒रु॒दं॒सं। स॒निं। गोः॑। श॒श्वत्त॒मं। ह॒व॒मा॒नाय॑। सा॒ध ।
स्यात्। नः॑। स॒नुः। त॒न॒यः। वि॒जा॒वा॒। अ॒ग्ने। सा॒। ते॑। सु॒म॒तिः। भू॒तु। अ॒स्मे इति ॥११॥

इळामप इतीयं पुर्वं व्याख्याता ॥ ॥१०॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयम्। पुमर्थोऽश्वतुरो देयाद्विद्यातीर्थमङ्गेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभुपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचितं साधवीर्यं वेदार्थप्रकाशं ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

ॐ

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशाद्याः मुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे । यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजानन ॥
यस्य निःश्वसितं वदो यो वेदेभ्योऽखिलं जगतः । निर्गमे तमहं वदे विद्यातीर्थसंहार ॥

सोमस्यत्यनुवाके द्वादश मृक्ताणि । तत्र प्र य आरुरित्येकादशर्चं मत्तम मृक्त । मण्डलदृष्टा विश्वामि ।
अपिः । अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप कंदः । मण्डलादिपरिभाषयाभिर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशम्वयोः । मृक्तत्रयस्य
प्रत्यपिरूपसस्वीणीति विनियोग उक्तः । तत्रैव तृतीय मृक्त ॥

प्र य आरुः शितिपृष्ठस्य धासेरा मातरां विविणुः सप्त वाणीः ।

परिक्षितां पितरां सं चरेते प्र संसाते दीर्घमायुः प्रयशो ॥ १ ॥

प्र । ये । आरुः । शितिऽपृष्ठस्य । धासेः । आ । मातरां । विविणुः । सप्त । वाणीः ।

परिऽक्षितां । पितरां । सं । चरेते इति । प्र । संसाते इति । दीर्घ । आयुः । प्रऽयशो ॥ १ ॥

शितिपृष्ठस्य नीलपृष्ठस्य धामः सर्वस्य धारयितुरर्धं रश्मयः प्रारुः प्रकर्षणोद्भूतः । तत्र रश्मयो मातरा
मातरां यावापृथिव्यावाविविणुः । सर्वतः प्रविष्टाः । सप्त मर्षणस्वभावा वाणोर्वननीया नदीश्चाविविणु ।
परिक्षितां परितो वर्तमाने पितरां पितरां यावापृथिव्यां तेनाग्निना संचरेते । सम्यक् व्यवहरतः । तथा प्रयत्न
प्रकर्षणं यष्टुं दीर्घमायुरर्धश्चर जीवनं प्रभृतमज्ञं वा प्रसंसाते । प्रसारयतः । संपादयत इत्यर्थः । यद्वा यावा
पृथिव्यां प्रयत्ने प्रकर्षणं मतत यष्टुं यजमानस्य दीर्घमायुः संपादयतः ॥ प्र । निपातत्वेनानुदात्तः । तस्य कदमि
व्यवहितोऽस्ति आरुरित्यनेन संबधः । आरुः । अ गती । नित्यमि रूप । यद्वत्तयोगादनिघातः । प्रत्ययभार ।
शितिपृष्ठस्य । पृष्ठशब्दस्यैवप्रत्ययातोऽतोदात्तः । शितिर्नित्यावद्गच्छ वद्विहीहावममदित्युत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ।
धासेः । दुधाञ् धारणपोषणयोः । धट् पाने र्व । तस्मात्कर्तर्याणादिकः मिः । प्रत्ययभारः । मातराः । नमः
नेष्टृत्वपृष्ठक्षत्तुष्टोतुपोतुमातुपितुजामातुदहितु । ३० १६ । इति तृजतत्वेन निपातनादतोदात्तः । अतो दीति
गुणः । मुपो मुलुगिति मुपो डादेशः । विविणुः । विण प्रवर्णने । निटि अमयोगादिति किदिति किददावाद्
गुभाषः । निघातः । सप्त । सष्टु गती । सष्यशुभ्या तृट् च । ३० १ १५६ । इति संप्रविधीयमानः कानिन
तुडागमश्च बाहलकादेतस्यापि भवति । अकारस्याकारश्च । प्रत्ययनिर्देशऽपि व्यत्ययनातोदात्तत्वं । परिक्षिता ।
चि निवासगत्योः । क्रिप् चिति क्रिप् । पित्वात्तुगागमः । प्रादिममामः । कृदन्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । मुपो
मुलुगिति मुपो डादेशः । चरेते । चर गतिभक्षणयोः । संपूर्वाच्चरतः समस्ततीयायुक्तात् । पा० १ ३ ५४ ।
इत्यात्मनेपद । निघातः । संसाते । स गती । अयमतर्भावितण्यर्थः । रिफ्फकादमः । ईददिति प्रगृह्यमज्ञा ।
निघातः । आयुः । इण गती । उमिन्नित्यनुवृत्त्या एतेर्षिञ्चत्युभिन । णित्वाद्वा । निघातानुदात्तः । प्रयत्ने ।
यत्र देवपुत्रासंगतिकरणदानिषित्यस्मात्तुमर्थे भवत्ययः । प्रादिममामः । कृदन्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । कृदन्तर
इत्यव्ययसंज्ञायां अव्ययादाप्सु इति मुपो लुक् ॥

दिवस्सो धेनुवो वृष्णे अश्वो देवीरा तस्यो मयुमद्वहतीः ।

अतस्य त्वा सदसि द्योमयंतं पर्येकां चरति वर्तन्ति गोः ॥ २ ॥

दिवशीसः । धेनवः । वृष्णः । अश्वः । देवीः । आ । तस्थौ । मधुऽमत् । वहंतीः ।
वृत्तस्य । त्वा । सदसि । सोमऽयंतं । परि । एका । चरति । वर्तन्ति । गौः ॥ २ ॥

वृष्णः कामानां वर्पितुरधेरथा वाहनरूपा रोहिता दिवचमो दिवं व्याप्य वर्तमाना धेनवीऽग्नेः प्रीण-
यिष्यो भवति । सोऽयमग्निर्मधुमत माधुर्योपितमृदकं वहंतीदेवीर्जातनग्रीला नदीरातस्थी । आतिष्ठत ।
प्राप्तीतीत्यर्थः । गोशब्दो माध्यमिकवाक्चाची माध्यमिकां वाचमिति नैरुक्ता इत्यभिधानात् । एका गौः
काचिदुक्तविधा वाक् ऋतस्योदकस्य सदसि स्थानेऽतिरिक्तं जेमयंतं जेममावामिच्छतं वर्तन्ति ज्ञानाः प्रवर्त-
यत त्वा हे अपि त्वां परिचरति । भवतं ॥ दिवचमः । अन्नू व्याप्ती । दिवं व्याप्नुवतीति दिवचमः । वत्त रोपि ।
रोपार्थोऽप्ययं धातुरच व्याप्ती वर्तते । दिव ववति व्याप्नुवतीति । अमुन्नित्यमुन्नत्ययः । लोपो व्योर्वनीति
बलोपः । ऊदत्तरपदप्रकृतित्त्वरत्वं । धेनवः । नुरित्यनुवृत्तौ धेट इच्छति नृप्रत्ययः । इकारस्य गुणः । प्रत्ययम्बरः ।
वृष्णः । वृष भेचने । कनिन्युवृषितविराजीत्यादिना कनिन । कित्वादायुदात्तः । निच्वादायुदात्तः । अश्वः ।
अग्नू व्याप्ती । अग्निप्रपिण्डिकणीत्यादिना कन । निच्वादायुदात्तः । तस्थौ । षा गतिनिवृत्तौ । कुंदसि
नृङ्कुट्टि इति वर्तमाने निट । आत श्री गण इत्याकारः । निघातः । मधुमत । निदित्यनुवृत्तौ फलिपाटिन-
मिमानं जनामित्यादिना मनेरुप्रत्ययः । तत्परित्योगिन नकारस्य धकारः । निच्वादायुदात्तः । त्वा । युष्मच्छब्दस्य
द्वितीयकवचनांतस्य त्वामाविति त्वादेशः । अनुदात्तश्च । जेमयंतं । चि निवामगत्योः । अतिमृमुह्यधु
वीत्यादिना मन । जेममावाममात्मन इच्छत । मुप आत्मनः कर्जित क्यच । क्यचि चेतीत्वं अक्रःमावधातुक
योर्दोषे इति दीर्घत्वं च न कदस्यपुत्रस्यति प्रतिपिध्यते । क्यचिस्त्यादंतादात्तः । तदंतात्कतुप्रत्ययः । शप ।
शपः पित्वादनृदात्तत्वं शतुस्य सार्वधातुकम्बरण । तयोः क्यचा महेकादेशे कृते एकादेशे उदात्तानुदात्त
इत्याकादेशे उदात्तः । अस । मुत्तादनृदात्तः । उदात्तादनृदात्तस्यत्यमः स्वरितत्वं । एका । इण गती । इणभी-
कापेत्यादिना कन । तदंतादाप । निस्वरः । वर्तन्ति । वृत्तं वर्तने । अंतर्भावित्यर्थः । वृतेश्च । उ० २. १०७ ।
इत्यनिः । गुणः । व्यत्ययनातोदात्तत्वं । गौः । गम् गती । गमेडोः । उ० २. ६७ । इति डोप्रत्ययः । डित्वाट्टि-
लोपः । गोतो णिदिति मुपो णित्वाट्टिः । प्रत्ययम्बरः ॥

आ मीमरोहत्सुयमा भवन्तीः पतिश्चिकित्वान्रयिविदयीणां ।

प्र नीलपृष्ठो अतसस्य धासेस्ता अवासयत्पुरुधप्रतीकः ॥ ३ ॥

आ । मीं । अरोहत् । सुऽयमाः । भवन्तीः । पतिः । चिकित्वान । रयिऽवित् । रयीणां ।

प्र । नीलऽपृष्ठः । अतसस्य । धासेः । ताः । अवासयत् । पुरुधऽप्रतीकः ॥ ३ ॥

रयीणां रयिवित धनानां मध्ये विशिष्टधनस्य लभयिता चिकित्वान ज्ञानवान् पतिरशानां पतिरपिः
मीं सर्वतः मुयमाः मुखेन नियन्तुं शक्या भवतीर्या वडवा आरोहत् आरोहयति स्म नीलपृष्ठः पुरुधप्रतीको
बह्वधाविशिष्टांगः सोऽपिरतसस्य सततगमनस्य धासेः पोषणार्थं ता अश्वः प्रावासयत । प्रकर्षणं वासयति
स्म । निवासनं यमेऽपनीते सततगमनं पोषयितुं शक्यमित्यर्थः ॥ मीं । चादयोऽनुदात्ता इत्यनुदात्तः । अरोहत् ।
रुह प्रादुर्भावे । लङि रूपं । निघातः । मुयमाः । यम उपरमे । अस्मात्कथार्थे ईपद्ःमुष्विति खल । ऊदत्तर
पदप्रकृतित्त्वरत्वं । पतिः । पा रचणे । पतिर्दतिरिति डित्वाट्टिलोपः । प्रत्ययम्बरः । चिकित्वान । चिति संज्ञानि ।
क्रमी रूपं । रयिवित । विद् लामि । क्रिप । रयीणां । नामन्यतरस्यामिति विभक्तैरुदात्तत्वं । नीलपृष्ठः ।
नीलग्रन्थो वृषादित्वादायुदात्तः । बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतित्त्वरत्वं । अतसस्य । अत सातत्यगमन इत्यस्मादत्यवि-
चमितमिनमिरमिलमिभितपिपतिपनिपणिमहिभ्यः । उ० ३. ११७ । इत्यसच । चित्स्वरः । अवासयत । वस
निवासं । हेतुमतीति णिच लुङ्लङ्लृङ्त्वङ् इत्यङागमः । तिङ्कुटिङ् इति निघातः । पुरुधप्रतीकः । पुरुशब्द
रुह संख्यावाची । संख्याया विधार्थे धिति धाप्रत्ययः । बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतित्त्वरत्वं । ह्रस्वच्छादसः ॥

महिं त्वाष्टमूर्जयंतीरजुयं स्तभूयमानं वहतो वहन्ति ।

व्यंगेभिर्दिद्युतानः सधस्य एकांमिव रोदसी आ विवेण ॥४॥

महिं त्वाष्टं । ऊर्जयंतीः । अजुयं । स्तभुऽयमानं । वहतः । वहन्ति ।

वि । व्यंगेभिः । दिद्युतानः । सधऽस्य । एकांऽडव । रोदसी इति । आ । विवेण ॥४॥

ऊर्जयंतीरवलं बलिनं ऊर्ध्वतो वहतो वहनपरा नदी महि महान् त्वाष्ट त्वष्टः मृतमजुयं जरयितुमनहं स्तभूयमानं लोकानां स्तभनं धारणमिक्तमपि वहति । धारयति । सधस्य ऽपा समीपऽग्रेभिरवयवैर्दिद्युतानी दीप्यमानः सन् अपी रोदसी यावापृथिव्या व्याविवेण । विविधं प्रविष्टवान् । रोदस्योद्देशात् । एकांमिव । यथा पुमान्कां स्त्रियं प्रविशति । तद्वत् ॥ त्वाष्ट । त्वष्टुरपत्यमित्यर्थं तस्यापत्यमित्यण । प्रत्ययस्वरः । स्तभूयमान । स्तभु स्तभनं । तद्विक्तं । मुप आत्मनः क्वच । अकृत्सार्वधातुकयोरिति दीर्घः । तदताद्यत्ययनं शानच । अका रातत्वादानं मुक् । शानचो न्सार्वधातुकस्वरणानुदात्तत्वं कृते क्वजतादातुस्वरः शिष्यते । व्यंगेभिः । वहन् कंदमीति भिम एमादशाभावः । वहन्वचनं दान्येदित्यत्वं । दिद्युतानः । द्युत दीप्ता । कदमि निट । तस्य कान जादेशः । द्विवचनं । हलादिर्गोप कृते द्यु इत्यस्याभ्यासस्य युतिभाषाः संप्रसारण । पा० ७ ४ ६७ । इति संप्रसारणं । संप्रसारणाच्चति पूर्वकपत्वं । चित्त्वादतोदात्तत्वं । एकांमिव । इवेन विभक्त्यलोपः पूर्वपदप्रकृति स्वरत्वं । चित् कचनात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । विवेण । विष प्रवेगन इत्यस्मात्त्रिष्टि रूप । निघातः ॥

जानन्ति वृष्णा अरुपस्य जेवमुत ब्रध्नस्य शासने रणन्ति ।

दिवोरुचः मुरुचो रोचमाना इक्ता येषां गण्या माहिना गीः ॥५॥

जानन्ति । वृष्णाः । अरुपस्य । जेवं । उत । ब्रध्नस्य । शासने । रणन्ति ।

दिवःऽरुचः । मुऽरुचः । रोचमानाः । इक्ता । येषां । गण्या । माहिना । गीः ॥५॥

वृष्णः कामानां वर्पितुररुपस्य । रूपा हिमकाः । तद्वहितस्य । शत्रुराहित्येन रोचमानस्यत्यर्थः । तथार्थाप स्याभिः जेवमाश्रयविषयं मुख जना जानति । उत अपि च जानतस्ते ब्रध्नस्य महतोऽग्निः शासनं आज्ञायां सर्वं जनं रणन्ति । रमन्ति । तथा च मर्तः । मं० १. ६० ० । अस्य ग्रामुरुभयासः भवते हविष्यत उशिर्ग्री यं च मर्ता इति । अपि च । येषां मनुष्याणामधिपविषया माहिना महती आ गीः स्मृतिरूपा वाक् गण्या गणनीया पुण्या ते दिवोरुचो युलोकस्य रोचकाः मुरुचः शोभनदीप्यो रोचमाना देदीप्यमाना भवति ॥ जानति । जा अवबोधनं । प्रयादित्वात्तस्य जाजनोर्जति जादेशः । प्रत्ययस्वरः । अरुपस्य । रूप रिप हिमांशः । रोपेतीति रूपा हिमकाः । इगुपधञ्जति कः । न मति रूपा यस्यासावरूपः । नञ्मुष्माभिलुत्तरपदातोदात्तत्वं । जेव । शी ड स्वप्न । इणशीडभ्या वज्जिति वन । नितस्वरः । शासनं । ग्रामु अनुशिष्टा । अस्मादावि ल्युट । नितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । रणन्ति । निघातः । दिवोरुचः । रुच दीप्ता । अस्मात्किप । तत्पूर्व कृति वहन्मिति पठ्या अनुक् । कृदन्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । मुरुचः । वहन्नीहो नञ्मुष्माभिलुत्तरपदातोदात्तत्वं । इक्ता । ई. अ. स्मृती । ह्रस्वश्रद्धादसः । यथा वाक्श्रद्धावतस्तद्वत् । पिच्छादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । गण्या । गण मण्यनि । सार्धं ग्यता दचो यत । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । माहिना । महोरिनण चिति इजण । णिज्यादपधाभुदि । व्यत्ययनाद्युदात्तः । गीः । गृ गच्छे । अस्मात्किप । कृत इदातोर्गतीत्वं । वोरुपधाया इति दीर्घः । प्रातिपदिकस्वरः ॥ ॥५॥

उतो पितृभ्यां प्रविदानु घोषं महो महद्ग्रामनयंत शृपं ।

उक्षा ह यच्च परि धानंमक्तोरनु स्वं धामं जरितुर्ववशां ॥६॥

उतो इति । पितृभ्यां । प्रऽविदा । अनु । घोषं । महः । महत्ऽभ्यां । अनुयंत । शृपं ।

उक्षा । ह । यच्च । परि । धानं । अक्तोः । अनु । स्वं । धामं । जरितुः । ववशां ॥६॥

उतो अपि च महो महशां महतो महशां पितृभ्यां वावापृथिवीभ्यां प्रविदा प्रवेदनेनागु घोषमनु
घुष्यमाणं गुपं मुखं । गुपं शुनमिति मुखनामसु पाठात् । तत्मुखं यजमाना अपिमनयंत । अपिं प्रापितवतः ।
माऽपिर्यत्र यजमानपृक्ता घृष्यत्पादनमोदकस्य भक्ताक्तोः । अक्तुगच्छो रात्रिमाचष्ट । शर्वरी अक्तुगति
तन्नामसु पाठात् अयतं सिच्यते नीहारेण जगदस्यामिति व्युत्पत्तेश्च । तस्या रात्रिः परि धामं परितो धारकं
स्वमात्मीय धाम तत्रो जरितुः स्तोतुः स्तुतिश्रवणार्थमनु ववच ह । समीपे वहति खलु । सनिहितं करोतीत्यर्थः ॥
उतो । ऊर्द्विति प्रगुह्यमंज्ञा । एवमादित्वादंतोदात्तः । घोषं । घृषिण शब्दे । अस्मात्कर्मणि घञ् । लघूपधगुणः ।
मित्रम्बरः । सहः । अकारतकारयोर्लोपः कादसः । बृहन्महतीरुपसंख्यानमिति विभक्त्युदात्तत्वं । अनयंत ।
मीत्रं प्रापण इत्यस्य लङि रूपं । निघातः । उवा । उच संचनं । अतुक्त्रित्यादिना कनिष्ठत्ययांतत्वेनोत्तमशब्दो
निपातितः । व्यत्ययनांतोदात्तः । ह । चर्त्तत्वादनृदात्तः । यव । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । अक्तोः ।
अक्तु व्यक्तिगतिस्रचणंष्वित्यस्मात् व्याज्यतिभ्यः कृरिति क्तुः । कित्वादनित्तामिति नलोपः । प्रत्ययम्बरः ।
ववच । वह प्रापणे । कदमि लुङ्ङिट इति वर्तमाने लिट् । सकारः कादसः । तिपो णलादिभ्यः । लितीति
प्रथयात्पूर्वस्योदात्तत्वं ॥

अध्वर्युभिः पंचभिः सप्त विप्राः प्रियं रश्नंति निहितं पदं वेः ।

प्रांचो मदंत्युश्रणो अजुया देवा देवानामनु हि व्रता गुः ॥ १ ॥

अध्वर्युऽभिः । पंचऽभिः । सप्त । विप्राः । प्रियं । रश्नंति । निऽहितं । पदं । वेरिति वेः ।

प्रांचः । मदंति । उश्रणः । अजुयाः । देवाः । देवानां । अनु । हि । व्रता । गुरिति गुः ॥ १ ॥

उक्तातुवर्गव्यतिरक्ता द्वादशत्वंजो भवति । तत्र सप्त वषट्कर्तारः । पंचान्यध्वरं नयति । तैः पंचभि-
रध्वर्युभिः सह सप्त विप्रा मेधाविनो होत्रका वर्गमनम्भावस्यायैः प्रियं निहितमाहवनीयाम्यं पदं रश्नंति ।
पालयति । प्राचः सोमपानार्थं प्राङ्मुख गच्छन्तोऽजुया जरयितुमश्रव्या उच्यन्तः सोमरमस्य भक्तारो देवाः
स्तोतारो मदति । हृष्यति । किंच ते देवा देवानां संवधीनि व्रता व्रतानि यज्ञानमगुः । अन्वगच्छन् । हि
प्रमिद्वी । अपः प्रमादाद्देवा यज्ञान लभ्यन्त इत्यर्थः ॥ रश्नंति । रश्न पालनं । व्यत्ययनात्तनपदं । निघातः ।
निहितं । दुधात्र धारणपोषणयोरित्यस्य कर्मणि निघायां दधातेर्हिररिति हिरादिभ्यः । गतिरनंतर इति गतिः
प्रकृतिम्बरत्वं । वेः । वी कातिगत्यादिपु । अस्माद्विच । सार्वधातुकार्धधातुकयोः । पा० ७ ३. ८४ । इति गुणः ।
डमिडमोश्चति पुरुरूपत्वं । प्रांचः । अनिगंतोऽचतार्वति पुर्वपदप्रकृतिम्बरत्वं । मदति । मदी ह्रस्वं । निघातः ।
गुः । इण गतादित्यस्माङ्ङि रूपं । इणो गा लुङीति गादिभ्यः । आत इति अर्जुमादिभ्यः । वङ्गलं कंदसीत्यड
भावः । हिशब्दयोर्गात्र निहन्त्यं ॥

देव्या होतारा प्रथमा न्यूजे सप्त पृश्नासः स्वधया मदंति ।

ऋतं शंसंत ऋतमित्र आहुरनु व्रतं व्रतपा दीध्यानाः ॥ ८ ॥

देव्या । होतारा । प्रथमा । नि । न्यूजे । सप्त । पृश्नासः । स्वधया । मदंति ।

ऋतं । शंसंतः । ऋतं । उत । ते । आहुः । अनु । व्रतं । व्रतऽपाः । दीध्यानाः ॥ ८ ॥

देव्या देव्या देवतारूपं होतारा होतारा होमनिष्पादका प्रथमा प्रथमा मुख्याविमं चामु चापी न्यूजे ।
ऋजितिः प्रमाधनकर्मणि याक्त्वा । संवद्रष्टा विश्वामिचोऽहं प्रमाधयामि । सप्त पृश्नासः सप्त होत्रकाः स्वधया
सोमेन मदति । हृष्यति । ऋतं स्तोत्रं शंसन्तो व्रतपा व्रतस्य यज्ञकर्मणो रक्षितारो दीध्याना दीपमानान्ते
होत्रका अनु व्रत यज्ञ कर्मणि ऋतमित् सत्यमेवापिमाहः । वदंति ॥ न्यूजे । ऋजि भृजी भर्जने । निपूर्वोऽयं
धातुः प्रमाधनं वर्तते । निघातः । स्वधया । स्वं लोकं यजमानस्य दधाति विदधातीति स्वधा सोमः । आतो
ऽनुपमं क इति कः । छदुत्तरपदप्रकृतिम्बरत्वं । आहुः । वृज् व्यक्तायां वाचीत्यस्य लटि ब्रुवः पंचागामादित

आहो ब्रुव इति श्लेषादेशो ब्रुवश्च आहोदेशः । निघातः । दीधानाः । दीधीङ् दीप्तिदेवनयोरित्यस्मान्नानच ।
तस्य चित्त्वादंतोदात्तत्वं प्राप्त्यभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥

वृषायते महे अत्याय पूर्वीर्वृष्णे चित्राय रश्मयः मुयामाः ।

देवं होतमंदतरश्चिक्त्वान्महो देवान्नोदमी एह वंशि ॥९॥

वृषऽयते । महः । अत्याय । पूर्वीः । वृष्णे । चित्राय । रश्मयः । सुऽयामाः ।

देवं होतः । मंदऽतरः । चिक्त्वान् । महः । देवान् । रोदमी इति । आ । इह । वंशि ॥९॥

देव इदीष्यमान होतदेवानामाहातः हे अयं महं महंतऽत्याय सर्वानप्यतिक्रम्य वर्तमानाय चित्राय
नानाविधवर्णाय । यद्वा चित्राय देवशायनीयाय पुण्याय । वृष्णे कामाना वपिंश्च तृभ्य त्वदर्थं पूर्वीः प्रभुताः ।
मुयामा अतिशयं विस्तृता रश्मयः सर्वतो व्याप्ता ज्वाला वृषयते । वृषवाचरति । मेचका इव भवति ।
होतारो ज्वालाभिः समिद्धमपि दृष्ट्वा सोमाज्यपयःप्रभृतीनि हवीषि तत्र प्रधिपतीति ज्वालाना वृषय । यद्वा
पक्षार्थं चतुर्थो । तथा च महतोऽत्यस्य चित्रस्य वृष्णोऽप्यर्बहवो रश्मयो वृषवाचरति । वृषत्पादनद्वारा
पर्जन्यवदाचरतीत्यर्थः । अपि च । मंदतरौ यत्रमानस्य मादयितुमशक्तित्वाज्ञानोपेतः स त्वं महो महतः
पुण्यान् यष्ट्यान् देवान् रोदमी यावापृथिव्यां चह विदिकेऽस्मिन्कसंस्थावति । आवह ॥ वृषायते । उपमाना
दित्यनुवृत्तां कृतं क्यङ् सलोपयति क्यङ् । अकृत्स्नार्वातुकयोगिति दीर्घः । पादादित्वात् निघातः । धातु
स्वरः । महः । अकारतकारयोर्लोपश्चादसः । बृहन्नहंतोरिति विभक्त्युदात्तत्वं । पूर्वीः । पू पालनपरमर्थोरि
त्यस्मात् कुरित्यनुवृत्ता पूर्वमिदं धिगुधीत्यादिना कृप्रत्ययः । कित्वाद्गुणप्रतिपदोऽदीर्घपुंस्त्वित् । उरण
रपरः । तस्माद्दोतो गुणवचनादिति दीप । यणादेशो कृते हलि चेति दीर्घः । वा कदमीति सवर्णदीर्घः ।
रश्मयः । अणु व्याप्तौ । अणुवते सर्वं जगदिति मिरित्यनुवृत्तौ अणोति रश्मि । उ० ४ ४६ । इति मिप्रत्ययो
रणादेशश्च । प्रत्ययस्वरः । मुयामाः । यमन् यामः । भावे घञ् । बह्व्रीहो नन्मुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ।
देव । अपादादाविति पर्युदासात्पाठिकमाद्युदात्तत्वं । होतः । उयतस्मान्तोन्निकम्पन । बहल कदमीति मप्र
सारण । अपादाशामवितत्वाद्निघातः । मंदतरः । मदि नुत्यादिपु । र्फाथितचित्रचोल्यादिना रक् ।
इदित्वात्तुम् । तरपः पित्वादनृदात्तत्वं रक्प्रत्ययस्वरः । वंशि । वह प्रापण इत्यस्य बहल कदमीति शपो
नुक् । टलकत्वपत्वानि । निघातः ॥

पृथप्रयजो द्रविणः सुवाचः सुकृतव उपसो रेवतृपुः ।

उतो चिदग्ने महिना पृथिव्याः कृतं चिदेनः सं महं दणस्य ॥१०॥

पृथऽप्रयजः । द्रविणः । सुऽवाचः । सुऽकृतवः । उपसः । रेवत । ऊपुः ।

उतो इति । चित । अग्ने । महिना । पृथिव्याः । कृतं । चित । एनः । सं । महं । दणस्य ॥१०॥

द्रविणः । द्रवति मततं गच्छतीति द्रविणशब्देनापिरभिधीयते । द्रविणः मततगमनस्यमात्रं हे अयं
पृथप्रयजः पृथगाणि हविर्लक्षणाभ्यां प्रकषेण यष्टु प्रक्रम्यते यामुपःसु ताः पृथप्रयजः । सुवाचः प्रातरनुवा
कादिशोभना वाचो यामां ताः । सुकृतवो वयसा मनुष्याणां च शब्दः सुप्रज्ञानाः । एवविधा उपसो रेवत
अस्माकं धनयुक्तं यथा भवति तथोपुः । व्युत्तति । उतो चित अपि च हे अयं पृथिव्या विस्तीर्णाया ज्वालाया
महिना महत्त्वेन कृतं संपादितं चितं यत्किंचिदेनः प्राण्युपघातादित्यन्तर्गता यामं महं महंतं यत्रमानाय मह्य
मदर्थं मंदणस्य । संक्षेपय ॥ पृथप्रयजः । अन्येभ्योऽपि दृश्यत इति कर्मेणि विच दृगियज्जगादधिकृतो भवती
त्युक्तः । बह्व्रीहत्यात्पूर्वपदप्रकृतित्वरत्वं । द्रविणः । द्रु गतावित्यस्मात् दृद्वानिभ्यामितिनेनप्रत्ययः । गुणा
वादेशो । संवृद्धा सोलोपाभावश्चादसः । आभवितत्वाद्निघातः । नुवाचः । नन्मुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ।
रेवतं । रथिर्धनमस्त्रिविद्यत इति मनुष्य । ह्रस्वनुडभ्यामिति मनुकृतात्तः । कदमीर इति वत् । रथिसंती बहल

कंदमीति संप्रसारणं । परपूर्वत्वे गुणः । ऊपुः । उप दाहे । दाहार्थोऽप्ययं धातुरत्र प्रकाशने वर्तते । कंदमि
मुङ्क्तिरिति वर्तमाने लिट् । उमि रूपं । निघातः । पृथिव्याः । प्रथ प्रख्यान इत्यस्मात्प्रथः पिवन संप्रसारणं चेति
पिवन्प्रत्ययः । तत्सन्निधौ धातोः संप्रसारणं । पित्रारोदिभ्यश्चिङीप् । प्रत्ययस्वरणांतोदात्तः । उदात्तयणो
ह्रस्वपूर्वादिति विभक्त्युदात्तत्व । दशस्य । निघातः ॥

उक्तामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सृनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥

उक्तां । अग्ने । पुरुदंसं । सनिं । गोः । शश्वत्तमं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सृनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ११ ॥

हे अग्ने पुरुदंसं । अपोऽग्ने दंसो वेध इति कर्मनाममु पठितत्वाहंसःशब्दः कर्मवाची । पुरुणि बह्वनि
दंसांसि कर्माणि यस्याः सा । तां बह्वर्कमाणां गोः सनि गवादिपशुनां पादयित्रीभिर्कामितन्नामिकां गोरूपां
देवतां शश्वत्तमं निरंतरं हवमानाय यजमानाय मद्यं साध । साधय । किंच नोऽस्माकं मुनुः पुत्रस्तनयः पीचः
स्यान्नवर्त्तति ते तव या सुमतिः शोभना बुद्धिः सा विजावाबन्धा मत्यस्मै अस्माकं भुतु । भवतु ॥ शश्वत्तमं ।
उक्तादिषु पाठादंतोदात्तत्वं । साध । राध साध संमिर्द्धा । अंतर्भावितव्यर्थोऽयं । लोटि व्यत्ययेन शप । सेह्य-
पिप्सति हिरादेशः । तस्यातो हेरिति लुक् । निघातः । विजावा । जनी प्रादुर्भावे । अस्मादन्येभ्योऽपि दृष्टं
इति वनिप । विदुनोरनुनासिकस्यादित्यात्वं । ऊदत्तरपदप्रकृतिस्वरत्व । निगव्यत्ययः । भुतु । भु सत्तायां ।
बह्वलं कंदमीति शपो लुक् । भुमुवोस्तिङीति गुणप्रतिषेधः ॥ ॥ २ ॥

अंजंतीत्ययं वैश्यामिवमेकादशर्चं मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अंजति युपस्तुतिः पश्याद्याभिर्बहवोऽत्या
वयिष्यत्यग्नी वैश्वदेवी वा तृतीयासप्तम्यावनुष्टुभाविता । उक्कयन् वनस्पते ये वृकणास इत्येते तृतीयासप्तम्या-
वनुष्टुभां शिष्टास्तिष्टुभः । कृत्स्नस्य मुक्तस्य यूपो देवता । वनस्पते शतवल्ग इत्यस्यापि कृत्स्नयूपस्य मुलभुतः स्या-
गुदेवता । आदित्या रुद्रा वसव इत्यग्नी वैश्वदेवी योपी वा । अत्र पश्यादीनां बहवो यूपो देवता बह्वना
सूयमानत्वात् । शिष्टा एकयूपदेवताः ॥ यूपान्जनेऽंजति त्वामिति । प्रेषितो यूपोऽयमनायांजति त्वामध्वरे
देवयंतः । आ० ३. १. इति ॥ यूपोक्कयणं समिद्धस्थितिं द्वे स्रजौ । उक्कयन् वनस्पते समिद्धस्य श्रयमाणः
पुरस्तात् । आ० ३. १. इति मूर्चितत्वात् ॥ यूपपरिचयणं युवा सुवासः परिवीत आगादिति परिदग्धात्
। आ० ३. १. इति मूर्चितत्वात् ॥ यूपोक्कयणं जातो जायते मुदिनत्वे अहामित्यर्धं आरमेदिति मूर्चितं ।
यूपेकादशम्यामन्यथापि बह्वयूपयुक्तं कर्मणि यान्वो नर इत्यादिभिः पद्भिः पंचभिर्वा संसृयात् । संसृयादन-
भिर्हं कृत्य यान्वो नरो देवयंतो नि मिस्युरिति पद्भिः पंचभिर्वा । आ० ३. १. इति ॥

अंजंति त्वामध्वरे देवयंतो वनस्पते मधुना दैव्येन ।

यदूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह धत्ताद्यद्वा शयो मातुरस्या उपस्ये ॥ १ ॥

अंजंति । त्वां । अध्वरे । देवयंतः । वनस्पते । मधुना । दैव्येन ।

यत् । ऊर्ध्वः । तिष्ठाः । द्रविणा । इह । धत्तात् । यत् । वा । शयः । मातुः । अस्याः । उपस्ये ॥ १ ॥

वनस्पते खदिरपलाशादिलक्षणा हे युप अध्वरे यज्ञे देवयंतो देवान कामयमाना अध्वर्थादयो दैव्येन
मधुना देवसंबंधिना मधुना घृतं । एतद्दे मधु दैव्यं यदाज्यमित्याम्नानात् । ऐ० ब्रा० २. २ । तेन घृतं त्वामंजति ।
त्वयि घृतं सिंचंतीत्यर्थः । यत् यदि त्वमूर्ध्वस्तिष्ठाः । उत्ततस्तिष्ठसि । यद्वा यदि वा मातुरस्या मातृभूतायाः
पृथिव्या उपस्य उत्तं ते चयो निवासः । यदूर्ध्वस्तिष्ठसि यदि वा भुमी श्रयानो वर्तसे उभयथापि त्वमिहा-
स्मासु द्रविणा धनानि धत्तात् । धिष्ठि ॥ ब्राह्मणेनियमगव्याख्याता । अंजति त्वामध्वरे देवयंत इत्यन्वाहाध्वरे
ह्यं देवयंतोऽंजति वनस्पते मधुना दैव्येनैतद्दे मधु दैव्यं यदाज्यं यदूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह धत्ताद्यद्वा शयो
मातुरस्या उपस्य इति यदि च तिष्ठसि यदि च श्रयसि द्रविणेमेवास्मासु धत्तादित्येव तदाह । ऐ० ब्रा० २. २ ।

इति ॥ तथा च निरुक्तमपि । अञ्जति त्वामध्वरे देवास्कामयमाना वनस्पते मधुना देखेन च घृतेन च यदध्वं ।
 स्थास्यसि द्रविणानि च नो दास्यसि यद्वा ते कृतः क्षयो मातुरस्या उपस्थ उपस्थानि । नि० ८ १८ । इति ॥
 अञ्जति । अञ्ज व्यक्तिकान्तिगतिप्रवणेषु । इधादित्वात् प्रम । तस्य लटि झङित्वादिनिदितामित्युपधातोपः ।
 असोरलोप इत्यलोपः । प्रत्ययस्वरण मध्योदात्तः । त्वा । अमि युष्मज्जब्दस्य त्वमावकवचन इति त्वादेशः ।
 द्वितीयायां चेत्याकारः । एकादेश उदात्तनोदात्त इत्येकादेशस्योदात्तत्व । अध्वर । न विद्यते ध्वरो हिमा
 यस्थिति बहुव्रीहौ पुर्वपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ते नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्व । देवयंतः । देवानात्मन इत्कृतः ।
 मुप आत्मन इति क्यच । क्यचि चेतोत्वं अकृतसार्वधातुकयोरिति दीर्घत्व च न कृदस्यपुत्रस्येत्यनेन प्रतिपिध्यते ।
 तदंताच्छतुप्रत्ययः । शपः पितृत्वाज्जमावधातुकस्वरण चानुदात्तत्वे कृत तयोरैकादेश उदात्तनोदात्त इति क्यच
 एव स्वरः । वनस्पते । आमन्वितस्य चेत्याद्युदात्तत्व । मधुना । फलिपाटिनमिमनोत्वादिना उपप्रत्ययः । मिदि
 त्यनुवृत्तिरायुदात्तत्व । देखेन । देवायञ्जत्राविति यञ । त्रित्वावृत्तिः । यस्येति लोपः । त्रित्वादायुदात्तः ।
 तिष्ठाः । षा गतिनिवृत्ती । लिटि मिप । इतश्च लोप इतीकारलोपः । शपः श्रित्वात् पाप्मिण्यादिना तिष्ठादेशः ।
 नेटोऽडाटावित्यडागमः । यच्चब्दयोगाभिप्रायताभावः । तिष्ठादेशस्यायुदात्तत्वेन निपातितत्वादायुदात्तः ।
 द्रविणा । द्रुदविभ्यामिनित्रितीनप्रत्ययः । मुपा मुनुगिति मुपो डादेशः । त्रित्वादायुदात्तः । इह । इदमशब्दा
 त्सप्रत्यय इदमो ह इति हः । इदम इतितीशादेशः । श्रित्वात्सर्वादेशः । प्रत्ययस्वरः । धत्तात् । उधाञ्
 धारणपोषणयोरित्यस्य प्रार्थने लोट । मिप । तस्य भ्रष्टपिच्छति हिरादेशः । तुष्टोः । पा० ५ १ ३५ । इति
 तातडादेशः । श्राभ्यस्तयोरारौ इत्याकारलोपः । दधन्मथोश्च । पा० ८ २ ३८ । इति भयभावः । जप्तत्वचत्वं ।
 निघातः । वा । चादित्वादनुदात्तः । क्षयो । क्षयति निवमंत्यस्मिन्नित्याधिकरणे घः । क्षयो निवाम इत्यायु-
 दात्तत्व । मातुः । नष्टनष्ट इत्यादिना तुजतत्वेन निपातनादतोदात्तः । अत उदिति डमः पुर्वपरयोश्चकारः ।
 अस्याः । ऊडिमित्यादिना विभक्त्युदात्तत्व । उपस्थ । षा गतिनिवृत्ती । आतश्चोपसर्ग इति कः । तत्पुरुष
 तुल्यार्थेति मरुद्वधादित्वात्पुर्वपदातोदात्तत्वं ॥

समिद्धस्य श्रयमाणः पुगस्ताद्धस्य वन्वानो अजरं सुवीरं ।

अरिं अस्मदमंतिं बाधमानं उच्छ्रयस्व महते सोभगाय ॥ २ ॥

संऽडंढस्य । श्रयमाणः । पुरस्तात् । व्रक्ष । वन्वानः । अजरं । सुऽवीरं ।

अरिं । अस्मत् । अमंतिं । बाधमानः । उत् । श्रयस्व । महते । सोभगाय ॥ २ ॥

हे यूप समिद्धस्य दीप्यमानस्याहवनीयाव्यस्यपेः पुरस्तात् प्राच्यां दिशि श्रयमाणस्तत्र वर्तमानो ब्रह्माज्ञं ।
 ब्रह्म वचं इत्यन्ननाममु पाठात् । अजरं जरारहितं समृद्धं सुवीर शोभनापत्ययुक्त ब्रह्माज्ञं वन्वानः । प्रयत्नान्
 अस्मदमंतिमस्माकं शत्रुभुतामशनायां । अशनाया वै पाप्मासतिरिति श्रवणात् । तादृश शत्रुमारं दूरं बाध
 मानोऽपनुदंस्व महते सोभगाय धनादिमंपत्यर्थमुक्तयम् । उच्छ्रितो भव । उक्तार्थं ब्राह्मणं । समिद्धस्य
 श्रयमाणः पुरस्तादिति समिद्धस्य श्रेष्ठ एतत्पुरस्ताच्छ्रयते ब्रह्म वन्वानो अजरं सुवीरमित्याश्रयमेवाशान्त
 अरिं अस्मदमंतिं बाधमान इत्यशनाया वै पाप्मासतिस्तमिव तदारानुदंते यज्ञाच्च यजमानास्तोक्तयम्
 महते सोभगायित्याश्रयमेवाशान्ति । ए० ब्रा० २ २ । इति ॥ समिद्धस्य । निरंधी दीप्री । कर्मणि निष्ठाया
 स्त्रीदितो निष्ठायासितीट्प्रतिषेधः । सम्यगिति इति गतिरनंतर इति पुर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । श्रयमाणः ।
 अत्र भवायामित्यस्य लटः शानच । तस्य लसार्वधातुकस्वरणानुदात्तत्वे कृतं धातुस्वरः शिष्यते । पुरस्तात् ।
 पुर्वशब्दस्य दिक्शब्दभः सप्तमीपचमीत्यादिना । पा० ५ ३. २५ । अस्मात्प्रत्ययः । अस्मात्ति च । पा० ५ ३ ४० ।
 इति पुर्वस्य पुरादेशः । प्रत्ययस्वरः । व्रक्ष । नक्षिपयस्यानिमतस्येत्यायुदात्तः । वन्वानः । वन् धाचने । अत्राय
 धातुदानार्थं वर्तते । लटः शानचप्रत्ययः । चित्त्वादतोदात्तः । अजरं । नञो अजरमिवमृता इत्युत्तरपदा-
 युदात्तत्वं । सुवीर । वीरवीर्यां चत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । अरिं । एवमादित्वादतोदात्तः । अस्मत् । युष्मिभ्या
 मदिति मदिक्प्रत्ययः । मुपां मुनुगिति मुपो लृक् । मदिकप्रत्ययस्वरः । अमंतिं । तत्पुरुष इति पुर्वपदप्र-
 कृतिस्वरत्वं । उत् । निपातत्वेनायुदात्तः । श्रयस्व । अत्र भवायामित्यस्य लोपमध्यमेकवचने थास् । थासः स

इत्यादेशः । सवाभां वामावित्यकारस्य वकारः । निघातः । महर्ते । वर्तमाने पृथ्वृहन्महर्दिति निपातनादतो-
दात्तः । वृहन्महर्तो रूपसंख्यानमिति विभक्तैरुदात्तत्वं । सीमगाय । प्राणभृज्जातिवयोवचनेत्यञ् । वृहन्महर्ते
पुर्वपदस्य चति वृद्धिः । सर्वविधीनां कंदसि विकल्पितत्वादित्युत्तरपदस्य वृद्धिर्न भवति । जित्स्वरः ॥

उच्छ्रयस्व वनस्पते वर्ष्मन्पृथिव्या अधि ।

सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे ॥३॥

उत् । अयस्व । वनस्पते । वर्ष्मन् । पृथिव्याः । अधि ।

सुऽसुमिती । मीयमानः । वर्चः । धाः । यज्ञऽवाहसे ॥३॥

हे वनस्पते यूप पृथिव्या अधि पृथिव्यां वर्ष्मन् उत्कृष्टे देवयजनाख्ये देशे उच्छ्रयस्व । उत्कृष्टो भव ।
सुमिती शोभमानया वृद्धा अथवा शोभनेन परिमाणेन मीयमान इयत्तया परिक्लृप्तमानस्त्वं यज्ञवाहसे
यज्ञनिर्वाहकाय यजमानाय वर्चो धाः । अन्नं धेहि । अयमेवाधो ब्राह्मणेन दर्शितः । उच्छ्रयस्व वनस्पते
इत्युक्तीयमाणायाभिरूपा ययज्ञेऽभिरूपं तत्समुद्रं । वर्ष्मन्पृथिव्या अधीत्यतद्वै वर्ष्मं पृथिव्यं यत्र यूपमुन्मिन्वति
सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे इत्यादिपमाश्रान्ते । ऐ० ब्रा० २० २० ॥ वनस्पते । अपादादित्यादादृष्टि-
कमनुदात्तत्वं । पृथिव्याः । उदात्तयणो हन्पूर्वादिति विभक्तैरुदात्तत्वं । सुमिती । माङ् मान इत्यस्य क्तिनि
यतिस्म्यतिमाख्येतीकारादेशः । शोभनया मित्या । तादौ च निति कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । मुपां
मुलुगिति सवर्णदीर्घः । मीयमानः । माङ् मान इत्यस्य कर्मणि यक् । घुमाख्येतीत्वं । प्रत्ययस्वरः । धाः । धाञो
लोड्ये कंदसि लुङ्लङ्घिति लुङ् । इत्येति सिप इकारलोपः । गातिस्थिति मिचो लोपः । बह्वन् कंदसीत्यड-
भावः । निघातः । यज्ञवाहसे । यज्ञं वहति प्राप्नोति । वह प्रापण इत्यस्य वहिहाधाञ्भ्यस्कंदसीत्यमुन । णि-
दित्यनुवृत्तेरुपधावृद्धिः । गतिकारकयोरिति पुर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चति पुर्वपदप्रकृतिस्वरः । उ० ४. २०६ ॥

युवा सुवासाः परिवीत आगात्स उ श्रेयांभवति जायमानः ।

तं धीरांसः कवय उन्नयति स्वाध्वोऽमनसा देवयंतः ॥४॥

युवाः सुवासाः । परिऽवीतः । आ । आगात् । सः । ऊं इति । श्रेयां । भवति । जायमानः ।

तं । धीरांसः । कवयः । उत् । नयति । सुऽआध्वः । मनसा । देवऽयंतः ॥४॥

युवा दृढांगोऽष्टाश्यादिलक्षणलक्षित इत्यर्थः । सुवासाः शोभनेन वाससा रश्मनया युक्ताः । परिवीतमया
रश्मनया वष्टितः । एवंविधो यूप आगात् । आगच्छति । स उ स एव यूपः श्रेयान् जायमानः सर्वभ्यो वनस्पतिभ्य
उत्कृष्टतया संपद्यमानो भवति । तमेवंविधं यूपं धीरांसः प्राज्ञा मनसा देवयंतो देवान् कामयमानाः स्वाध्वः
मुष्टु सर्वतो ध्यानयुक्ताः कवयः क्रातदर्शिनोऽध्वर्वादय उन्नयति । उन्नतं कुर्वति । एतस्मिन्नर्थे ब्राह्मणं । युवा
सुवासाः परिवीत आगादित्युत्तमया परिदधाति प्राणो वै युवा सुवासाः सोऽयं शरीरः परिवृतः स उ
श्रेयांभवति जायमान इति श्रेयाञ्छ्रेयान्क्षेप एतद्वर्तति जायमानस्तं धीरांसः कवय उन्नयति स्वाध्वो मनसा
देवयत इति ये वा अनुचानास्ते कवयस्त एवैनं तदन्नयति । ऐ० ब्रा० २० २० । इति ॥ युवा । यंतोः कनिन्युवृषित-
वीत्यादिना कनिन्प्रत्ययः । कित्वाद्गुणाभावः । उवडादेशः । नित्वादाद्युदात्तत्वं । सुवासाः । वस आच्छादने ।
अमुन्नित्यनुवृत्तौ वसेर्णिदित्यमुन्नप्रत्ययः । णित्वाद्पधावृद्धिः । सोर्मनसी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । परिवीतः । क्वञ्
संवरणे । कर्मणि क्तः । यजादित्वात्संप्रसारण । गतिरन्तर इति पुर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । अगात् । इण् गता-
वित्यस्य लुङ् इत्यो गा लुङीति गादेशः । गातिस्थिति मिचो लोपः । अडागमः । श्रेयान् । प्रशस्यस्य द्विवच-
नविभज्योपपद इतीयमुन्नप्रत्ययः । तस्मिन्प्रशस्यस्य अ इति आदेशः । गुणः । नित्वादाद्युदात्तत्वं । एकादेश
आयुदात्तः । स्वाध्वः । धौ चिंतायां । स्वाडोरुपसर्गयोः प्राक्प्रयोगः । अन्वभ्योऽपि दृष्ट्येति द्विवचनं । दृशि-
यहणात्संप्रसारणं । संप्रसारणादिति पुर्वरूपत्वं । हल इति दीर्घः । असि एरनेकाच इति यणादेशः । छदुत्त-

रपदप्रकृतिस्वरत्वं । उदात्तस्वरितयोरेण इति त्रयः स्वरितत्वं । देवयंतः । सुप आत्मनः क्वजिति क्वच ।
चित्त्वर्द्धतोदात्तः ॥

जातो जायते मुदिनत्वे अहां समर्थ आ विदथे वर्धमानः ।

पुनन्ति धीरा अपमो मनीषा देवया विप्र उदियति वाचं ॥ ५ ॥

जातः । जायते । मुदिनऽत्वे । अहां । सऽमर्थ । आ । विदथे । वर्धमानः ।

पुनन्ति । धीराः । अपमः । मनीषा । देवऽयाः । विप्रः । उत । उयति । वाचं ॥ ५ ॥

जातः पुथित्यां प्रथममृत्युतो यूपः समर्थ । मर्थ इति मनुष्यनाम । तः मर्जिते विदथे वर्धमानः । विदथे इति यज्ञनाम विदथः सवनमिति यज्ञनामसु पाठात् । तस्मिन् यज्ञ आ वर्धमानो पुता जनरगनापरिचय्यया दिना सर्वतः शोभमानः सन अहां मुदिनत्वे जायते । पशुनियो जनादिद्वारेण यज्ञनिवाहकतयाहानि मुदिनानि करोतीत्यर्थः । अपमः कर्मवतो धीराः सुपज्ञा अध्वर्यादयो मनीषा वृत्ता त यूप पुनति । प्रशालनादिभिः शोधयति । देवया देवाना यथा देवाना हवीषि प्रापयिता वा विप्रो मधावी होता च वाच यूपविषया स्तुतिलक्षणा वाचमुदियति । प्रययति । उत्तारयतीत्यर्थः ॥ उक्तार्थे ब्राह्मण । जातो जायते मुदिनत्वे अहांमिति जातो श्रुप एतज्जायते समर्थ आ विदथे वर्धमान इति वर्धयत्येव तत्पुनति धीरा अपमो मनीषति पुनत्येव तद्देवया विप्र उदियति वाचमिति देवभ्य एवेन तज्जिवदयति । ण० ब्रा० ० ० ॥ मुदिनत्वे । मुदिनाना भात इति तस्य भावस्त्वतलाविति त्वः । प्रत्ययस्वरः । समर्थः । मृड प्राणत्याग इत्यस्माच्छ्रुदसि निष्कृतेति क्वप्रत्ययात् त्विभ निपातनाद्वृणः । समामस्यत्वतोदात्तत्वं । पुनति । पुन पर्वण । प्रवादित्वाङ्गा । प्रवादित्वाद्वृणः । प्रत्ययस्वरः । देवयाः । या प्रापण । आतो मर्जितिति विचप्रत्ययः । लृट्त्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । इयति । अ गतो । जुहोत्यादि । अभ्यामस्यार्तिपपत्त्योच्यते । अभ्यामस्यामवर्ण इतीयडादेशः । निघातः ॥ ॥ ३ ॥

यान्वो नरो देवयंतो निमिस्युर्वनस्पते स्वधितिर्वा ततश्च ।

ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः प्रजावदस्मे दिधिपंतु रत्नं ॥ ६ ॥

यान् । वः । नरः । देवऽयंतः । निऽमिस्युः । वनस्पते । स्वऽधितिः । वा । ततश्च ।

ते । देवासः । स्वरवः । तस्थिऽवांसः । प्रजावत । अस्मे इति । दिधिपंतु । रत्नं ॥ ६ ॥

हे यूपा देवयंतो देवान्कामयमाना नरः कर्मणा नतारोऽध्वर्यादयो यान्वो यान्युष्मात्रिमिस्युः । अवदेषु प्रचिन्तपुः । वा अपि च हे वनस्पते स्वधितिः परशुस्त्वदीयान्युपास्ततव चिन्तित देवासो दीप्यमानाः स्वरवः । स्वरशब्दः स्वशकलवाची । तद्वतः । नृपमत्वर्थीयः । तस्थिवांसमिष्टतमे तादृशा यूपा अस्मि अस्मि यजमानाय प्रजावत अपत्यमहितं रत्नमुत्तम धनं दिधिपंतु । धारयतु । प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥ निमिस्युः । इमिभ प्रजपण इत्यस्य निमिस्युसि असंयोगाद्भिट् किदिति किद्वद्वावाङ्गनाभावः । यद्वत्तयोगादनिघातः । मति शिष्टः स्वरो वलीया निति वचनात्प्रत्ययस्वरः । स्वधितिः । स्वशब्दोपपदादा धारण इत्यस्मात् क्तिन । स्वा स्वकीया निशितधारा धीयंतं प्रचिन्तयंतं निति स्वधितिः खड्गः । ततश्च । तत् त्वत् तत्तुकरण इत्यस्माद्भिट् णिनि रूपादनिघातः । नितीति प्रत्ययात्पुर्वस्योदात्तत्वं । स्वरवः । मृ शब्दोपतापयोरित्यस्माद्भिट् इत्यनुवृत्तौ शृणुवित्त्वपीत्यादिना उपप्रत्ययः । निच्चादायुदात्तः । तस्थिवांसः । शा गतिनिवृत्तावित्यस्माच्छ्रुदसि लिट् । तस्य कम् । तमेकात्राड सामितीडागमः । प्रत्ययस्वरः । प्रजावत । जनी प्रादुभाव इत्यस्मादुपमर्गं च संज्ञायामिति वः । ततश्चाप । तदस्यास्तीति मनुष्य । तस्य पिच्चादनुदात्तत्वं । एकादेशस्वरः । अस्मि । अस्मत्त्वन्दस्य सुपा मुनुर्गति शि आदेशः । दिधिपंतु । धिप धारण । जुहोत्यादिः । निघातः ॥

ये वृक्षणामो अधि क्षामि निर्मितासो मत्तमुचः ।

ते नो व्यंतु वार्यं देवचा शेषमार्धसः ॥ ११ ॥

इत्यादिशः । सवाभ्यां वामावित्यकारस्य वकारः । निघातः । महर्ते । वर्तमाने पुषद्वृहन्महर्दिति निपातनादन्तो-
दात्तः । वृहन्महतोरुपसंख्यानमिति विभक्त्युदात्तत्वं । सीमगाय । प्राणभृज्जातिवयोवचनेत्यञ् । वृहन्महर्ते
पूर्वपदस्य चति वृद्धिः । सर्वविधीनां कर्दासि विकल्पितत्वादित्युत्तरपदस्य वृद्धिर्न भवति । ऋत्स्वरः ॥

उच्छ्रयस्व वनस्पते वर्ष्मन्पृथिव्या अग्निं ।

सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे ॥३॥

उत् । अयस्व । वनस्पते । वर्ष्मन् । पृथिव्याः । अग्निं ।

सुऽमिती । मीयमानः । वर्चः । धाः । यज्ञऽवाहसे ॥३॥

हे वनस्पते यूप पृथिव्या अग्निं पृथिव्यां वर्ष्मन् उत्कृष्टं देवयजनाख्यं देशं उत्क्रयस्व । उत्क्रितो भव ।
सुमिती शोभमानया वृद्धा अथवा शोभनेन परिमाणेन मीयमान इत्यन्तया परिच्छिद्यमानस्य यज्ञवाहसे
यज्ञनिर्वाहकाय यज्ञमानाय वर्चो धाः । अतं धिहि । अयमेवार्थो ब्राह्मणेन दर्शितः । उत्क्रयस्व वनस्पते
इत्युक्तीयमाणायाभिरूपा ययज्ञऽभिरूपं तत्समुद्धं । वर्ष्मन्पृथिव्या अधीत्यतद्वै वर्ष्मं पृथिव्यै यव यूपमन्त्रित्वेति
सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे इत्यादिशपमाशान्ति । ऐ० ब्रा० २. २. ॥ वनस्पते । अपादादित्वादाष्टमि-
कमनुदात्तत्वं । पृथिव्याः । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्त्युदात्तत्वं । सुमिती । माङ् मान इत्यस्य क्तिनि
यतिस्थितिमास्थेतीकारादिशः । शोभनया सित्या । तादी च निति छत्यताविति गतः प्रकृतित्स्वरत्वं । मुपां
मुपुगिति सवर्णदीर्घः । मीयमानः । माङ् मान इत्यस्य कर्मणि यक् । सुमास्थेतीत्वं । प्रत्ययस्वरः । धाः । धाञो
लोडर्थे कर्दासि नुडल्ङिति नुड् । इतश्चेति सिप इकारलोपः । गातिस्थिति सिचो लोपः । बङ्गलं कंदसीत्यड-
भावः । निघातः । यज्ञवाहसे । यज्ञ वहति प्राप्नोति । वह प्रापण इत्यस्य वहिहाधाऽभ्यङ्कंदसीत्यमुन् । शि-
दित्यनुवृत्तिरुपधावृद्धिः । गतिकारकयोरिति पूर्वपदप्रकृतित्स्वरत्वं चति पूर्वपदप्रकृतित्स्वरः । उ० ४. २२६. ॥

युवा सुवासाः परिवीत आगात्स उ श्रेयान्भवति जायमानः ।

तं धीरांसः कवय उन्नयंति स्वाध्वोऽमनसा देवयंतः ॥४॥

युवाः सुऽवासाः । परिऽवीतः । आ । अगात् । सः । ऊं डति । श्रेयान् । भवति । जायमानः ।

तं । धीरांसः । कवयः । उत् । नयंति । सुऽआध्वः । मनसा । देवऽयंतः ॥४॥

युवा दृढांगोऽष्टाश्यादित्यल्लक्षित इत्यर्थः । सुवासाः शोभनेन वामसा रशनया युक्तः । परिवीतस्तथा
रशनया वेष्टितः । पूर्वविधौ यूप आगात् । आगच्छति । स उ स एव यूपः श्रेयान् जायमानः सर्वेभ्यो वनस्पतिभ्य
उत्कृष्टतया संप्रयमानो भवति । तमेवविधं यूपं धीरांसः प्राज्ञा मनसा देवयंतो देवान् कामयमानाः स्वाध्वः
मुपु सर्वतो ध्यानयुक्ताः कवयः क्रांतदर्शिनोऽध्वर्यादय उन्नयंति । उन्नतं कुर्वति । एतस्मिन्नर्थे ब्राह्मणं । युवा
सुवासाः परिवीत आगादित्युत्तमया परिदधाति प्राणो वै युवा सुवासाः सोऽयं शरीरः परिभृतः स उ
श्रेयान्भवति जायमान इति श्रेयाऽङ्क्रयान्द्विप एतन्नयति जायमानस्तं धीरांसः कवय उन्नयंति स्वाध्वो मनसा
देवयत इति ये वा अनुचानान्ति कवयस्त एवेनं तदुन्नयंति । ऐ० ब्रा० २. २. । इति । युवा । रयतिः कनिन्युवृषित-
नीत्यादिना कनिन्यत्ययः । कित्वाङ्गुणाभावः । उवडादिशः । नित्वादाद्युदात्तत्वं । सुवासाः । वस आकादने ।
अमुन्नित्यनुवृत्ती वसणिदित्यमुन्नत्ययः । शित्वाङ्गुपधावृद्धिः । सोर्मनमी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । परिवीतः । ऋञ्
संवरणे । कर्मणि क्तः । यजादित्वात्संप्रसारण । गतिरन्तर इति पूर्वपदप्रकृतित्स्वरत्वं । अगात् । इण गता-
वित्यस्य लृङ् इणो गा लृङीति गादिशः । गातिस्थिति सिचो लोपः । अडागमः । श्रेयान् । प्रशस्यस्य द्विवच-
नविभक्त्योपपद इतीयमुन्नत्ययः । तस्मिन्प्रशस्यस्य अ इति आदिशः । गुणः । नित्वादाद्युदात्तत्वं । एकादिश
आद्युदात्तः । स्वाध्वः । धी चिंताया । स्वाङ्ङोरुपसंख्योः प्राक्प्रयोगः । अन्येभ्योऽपि वृश्चति इति क्तिप । दृशि-
यहणात्संप्रसारणं । संप्रसारणाच्चति पूर्वपदत्वं । हल इति दीर्घः । असि एरनेकाच इति यणादिशः । छडुत्त-

रपदप्रकृतस्वरत्वं । उदात्तस्वरितयोर्यण इति जमः स्वरितत्वं । देवयंतः । सुप आत्मनः क्वात्रिति क्वाप ।
चित्त्वद्देतोदात्तः ॥

जातो जायते सुदिनत्वे अहं समर्थ आ विद्ये वर्धमानः ।

पुनन्ति धीरा अपमो मनीषा देवया विप्र उदियति वाचं ॥ ५ ॥

जातः । जायते । मुदिनऽत्वे । अह्ना । मऽमर्ये । आ । विदथे । वर्धमानः ।

पुनन्ति । धीराः । अप्सः । मनीषा । देवऽयाः । विप्रः । उत् । इयन्ति । वाचं ॥ ५ ॥

जातः पृथिव्यां प्रथममृत्युञ्जो यूपः समर्थः । मर्थ इति मनुष्यनाम । तेः मन्त्रितं विदधे वर्धमानः । विदध इति यज्ञनाम विदधः सवनमिति यज्ञनामसु पाठात् । तस्मिन् यज्ञ आ वर्धमानो भूता जनरगनापरिचयणा दिना सर्वतः शोभमानः सन् अज्ञा मुदिनत्वं ज्ञायते । पशुनियो जनादिहरिण यज्ञनिर्वाहकतयाहानि मुदिनानि करोतीत्यर्थः । अपमः कर्मवतो धीराः सुप्रज्ञा अर्धध्यादयो मनीषा वृक्षा त युप पुनति । प्रत्नाननादिभिः शोधयति । देवया देवाना यष्टा देवाना हवीषि प्रापयिता वा विप्रो मेधावी होता च वाच यूपविषया मुंतिनक्षणा वाचमुदियति । प्रेरयति । उच्चारयतीत्यर्थः ॥ उक्तांश्च ब्राह्मण । जातो ज्ञायते मुदिनत्वं अज्ञासि जातो ह्यप एतज्ज्ञायते समर्थः आ विदधे वर्धमान इति वर्धयत्येवं तत्पुनति धीरा अपमो मनीषति पुनत्येवं तद्देवया विप्र उदियति वाचमिति देवभ्य एवेन तन्निवेदयति । ए० ब्रा० ० ० ॥ मुदिनत्वं । मुदिनाना भाव इति तस्य भावस्त्वतलावति त्वः । प्रत्ययस्वरः । समर्थः । मुहुः प्राणत्याग इत्यास्मात्कादसि निधेयं क्वप्रत्ययात्तत्वेन निपातनाद्गुणः । ससास्यत्यतोदात्तत्वं । पुनति । पुन पवर्न । क्वादित्वाङ्गा । प्वादित्वाङ्गाः । प्रत्ययस्वरः । देवयाः । या प्रापणे । आतो मन्त्रिति विचप्रत्ययः । ऋदत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । इयति । अ गतो । जुहोत्यादि । अभ्यासम्यार्तिपपत्त्यंशुतीत्य । अभ्यासम्यासवर्ण इतीयहादेशः । निघातः ॥ ॥ ३ ॥

यान्वो नरो देवयन्तो निमिम्युर्वनस्पते स्वधितिवा ततश्च ।

ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः प्रजावदस्मे दिधिपंतु रत्नं ॥ ६ ॥

यान् । वः । नरः । देवऽयंतः । निऽमिम्युः । वनस्पते । स्वऽधिपतिः । वा । ततश्च ।

ते । देवासः । स्वरवः । तस्थिऽवासः । प्रजाऽवन्त । अस्मे इति । दिधिपन्तु । रत्नं ॥ ६ ॥

[illegible]

ये वृक्षणासो अधि क्षामि निमितासो यत्तसुचः ।

ते नो व्यंतु वार्यं देवचा श्रेयसाधसः ॥७॥

ये । वृक्णासः । अधि । क्षमि । निऽमितासः । यतऽसुचः ।

ते । नः । व्यंतु । वार्यं । देवऽत्रा । ऐत्रऽसाधसः ॥ ७ ॥

अधि क्षमि क्षमायां भुमी वृक्णासः परगुणा किंता ये यूपाः । यतसुच इति ऋत्विग्वाची यतसुचो मरुत इति ऋत्विङ्नामसु पठितत्वात् । यताः सुचो धिक्ते यतसुचः । तैर्ऋत्विग्भिर्निमित्तासोऽवटेषु नितरां प्रचिप्राः जेवसाधसः जेवस्य यज्ञस्य साधकाः । यथा जेवं सस्यादिद्वारा फलं प्रयच्छति तथा यज्ञोऽप्यपूर्वद्वारा स्वर्गादिफलं ददातीति जेवं यज्ञः । एवंविधास्ते यूपा नोऽस्मदीयं वार्यं वारणीयं संभजनीयं हविर्देवचा देवेषु व्यंतु । गमयंतु । अस्मदीयं हविर्देवाधीनं कुर्वन्त्वित्यर्थः ॥ वृक्णासः । औत्रयू क्रिदन इत्यस्य निष्ठायां यस्य विभाषितोऽप्रतिषधः । कित्वाद्वाहिव्यावयीत्यादिना संप्रसारणं । औदित्येति निष्ठानत्वं । क्षमि । आतो धातोर्नित्यत्र आत इति योगविभागादाकारलोपः । निमित्तासः । दुमिञ् प्रचेपणे । कर्माणि क्तः । गतिरनंतर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । यतसुचः । वज्रघ्नीर्ही पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । व्यंतु । इण् गतावित्यस्य लोटि रूपं । इकारलोपश्चादसः । अयमंतर्भावित्यर्थः । वार्यं । वृङ् संभक्तावित्यस्माद्ब्रह्मलोप्येदिति कर्मणि ण्यत् । ईद्वे-दवृगंसदृहत्यादिनायुदात्तत्वं । देवचा । चित्यनुवृत्ती देवमनुष्यपुरुषपुरुषत्वैभ्य इत्यादिनाधिकरणे चाप्रत्ययः । जेवसाधसः । राध साध संसदावित्यस्मादादीणादिकोऽमुन् । ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

आदित्या रुद्रा वसवः सुनीथा द्यावाक्षामां पृथिवी अंतरिक्षं ।

सज्जोषसो यज्ञमवंतु देवा ऊर्ध्वं कृण्वन्ध्वरस्य केतुं ॥ ८ ॥

आदित्याः । रुद्राः । वसवः । सुऽनीथाः । द्यावाक्षामां । पृथिवी । अंतरिक्षं ।

सऽज्जोषसः । यज्ञं । अवंतु । देवाः । ऊर्ध्वं । कृण्वन्तु । अध्वरस्य । केतुं ॥ ८ ॥

सुनीथा यज्ञस्य सुष्ठु नेतार आदित्या द्वादशादित्या रुद्रा एकादश रुद्रा वसवोऽष्टौ वसवः । यद्वा सुष्ठुनी-थाः सुष्ठुतयः । स्रुतशस्त्राणि नीथानि चोक्थामदानि च । ऐ० ब्रा० २. ३८. इति हि श्रूयते । द्यावाक्षामां द्यावापृथिव्यां । पृथिवी । मुख्यत्ययः । पृथु विस्तीर्णमंतरिक्षं च । सज्जोषस एते सर्वे देवा एकमत्येन परस्परं संगता भूत्वे ममस्मदीयं यज्ञमवंतु । रजंतु । किंच । अध्वरस्य यज्ञस्य केतुं ध्वजभूतं प्रज्ञापकं वेमं यूपमुखं कृण्वन्तु । उक्कितं कुर्वन्तु ॥ आदित्याः । अदितेरपत्यानि । दित्यदिदित्यादित्यपत्युत्तरपदादिति ल्यः । णित्वादादिबृद्धिः । प्रत्ययस्वरः । रुद्राः । रोदयति सर्वानंतकालं । रोदिर्णिमुक् चेति रक्प्रत्ययः । तत्सन्निधौ गिण्यलोपः । प्रत्ययस्वरः । जसः । सुष्ठादनुदात्तत्वे एकादिश उदात्तनोदात्त इत्येकादिशस्यायुदात्तत्वं । वसवः । वस निवासं । निदित्यनुवृत्ती शृन्मृत्स्विहचप्यमिवसीत्यादिनोप्रत्ययः । नित्वादायुदात्तः । सुनीथाः । णीञ् प्रापणे । हनिकृपिनीरमिकाश्रिभ्य इति कथनं । कित्वाद्गुणः । थाथघञ्केत्युत्तरपदातोदात्तत्वं । द्यावाक्षामां । द्यांश्च क्षामा च । दिवो द्याविति द्यावादिशः । देवताईदं चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं । पृथिवी । प्रथ प्रख्यानि । प्रथेः पिवन् संप्रसारणं चेति पिवन् संप्रसारणं च । पित्रारादिभ्यश्चेति डीप् । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । अवंतु । अव रचणे । निघातः । कृण्वन्तु । ऋवि हिंसाकरणयोरित्यस्माद्धोटि धिन्विक्कणयोरित्युप्रत्ययः । अकारश्चांतादेशः । निघातः ॥

हंसा ईव श्रेणिशो यतानाः शुक्रा वसानाः स्वरवो न आगुः ।

उन्नीयमानाः कविभिः पुरस्ताद्देवा देवानामपि यन्ति पार्थः ॥ ९ ॥

हंसाऽईव । श्रेणिऽशः । यतानाः । शुक्रा । वसानाः । स्वरवः । नः । आ । अगुः ।

उत्ऽनीयमानाः । कविऽभिः । पुरस्तात् । देवाः । देवानां । अपि । यन्ति । पार्थः ॥ ९ ॥

शुक्रा शुक्राणि दीप्तानि वासांसि वसाना आच्छादयंतः स्वरवः स्वरमंतः श्रेणिशः पंक्तिशो यतानाः । प्रवर्तमानाः । अत्र दृष्टांतः । हंसा इवेति । यथा नभसि पंक्तिशः पतंतो हंसाः शोभते तद्वत् शोभमानास्ते यूपा

नोऽस्मानागुः । प्रापुः । अपि च कविभिर्मैधाविभिरध्वर्वादिभिः पुरस्तादाहवनीयस्य पूर्वभाग उन्नीयमाना उन्नीयमाना देवा दीप्यमानास्तैः यूपो देवानां पाथो देवानां स्थानमतरिक्षं । पाथोऽतरिक्षं पथा व्याख्या तमिति यास्कः । पाथोनदीभ्या ऋण । पा० ४. ४. १११ । इति सूत्रे पाथोऽतरिक्षमिति वृत्तिकारोऽप्यवादीत । तादृशमंतरिक्षमप्ययंति । प्राप्नुवन्ति । अध्वर्वादिभिरुक्नीयमाना यूपो अतिदीर्घादतरिक्षं व्याप्य वर्तते इत्यर्थः ॥ हंसा इव । इतिन विभक्त्यलोप इति वचनात्पूर्वपदस्वरः । श्रिणिगः । बहुव्याधादिति शस । प्रत्ययस्वरः । शुक्रा । गुच दीप्तावित्यस्मादृष्टेन्द्रायेत्यादिना रन्प्रत्ययात्त्वेन निपातनादंतोदात्तः । अगुः । इण् गती । अस्माङ्गुडि रूपं । निघातः ॥

शृंगाणीवेच्छंगिणां सं ददृशे चपालवन्तः स्वरवः पृथिव्यां ।

वाघद्विर्वा विहवे श्रोपमाणा अस्माँ अवंतु पृतनार्ज्येषु ॥ १० ॥

शृंगाणिऽइव । इत् । शृंगिणाँ । सं । ददृशे । चपालऽवन्तः । स्वरवः । पृथिव्यां ।

वाघत्ऽभिः । वा । विऽहवे । श्रोपमाणाः । अस्मान् । अवंतु । पृतनार्ज्येषु ॥ १० ॥

स्वरवः स्वरमन्तश्चपालवन्तः प्रतिमुक्तकंठकाः । एवमिधा यूपः पृथिव्या शृंगिणा महिषादीना शृंगाणीवैत विषाणानीव संददृशे । सम्यक् दृश्यत एव । वा अपि च विहवे । विविधं हयते हवीष्यति विहवो यज्ञः । तस्मिन्नेव वाघद्विर्वाविभिः । वाघतो वृक्तवर्हण इत्युत्पिङ्गाममु पाठात् । श्रोपमाणाभिः क्रियमाणं स्मृति लक्षणं शब्दं शृण्वन्तः । तादृशा यूपः पृतनार्ज्येषु । पृतनार्ज्यशब्दः संयामवाची । आज्ञो पृतनार्ज्यमिति संयाम नाममु पठितत्वात् । पृतनार्ज्येषु संयामेषु । वधस्थलं ध्वित यावत् । अस्मान्यजमानानां । रत्तु ॥ शृंगाणि । शृ हिंसायामित्यस्माच्छृणातिर्हस्वश्च । उ० १. १०५ । इति गन नृडागमो धातोर्हस्वश्च । नित्यस्वरः । ददृशे । कंदसि शुद्धिदृष्ट इति लङ्घे लिट् । इरयो र इतोर्चो र इत्यादेशः । निघातः ॥

वनस्पते शतवल्गो वि रोह सहस्रवल्गो वि वयं रुहेम ।

यं त्वामयं स्वधितिस्तेजमानः प्रणिनाय महते सोभगाय ॥ ११ ॥

वनस्पते । शतऽवल्गः । वि । रोह । सहस्रऽवल्गः । वि । वयं । रुहेम ।

यं । त्वां । अयं । स्वऽधितिः । तेजमानः । प्रऽनिनाय । महते । सोभगाय ॥ ११ ॥

हे वनस्पते किन्नमूल स्थाणो शतवल्गः शतशर्खः मन विरोह । विशेषण प्रादुर्भूतो भव । वयमपि महस्र वल्गः पुत्रपीचादिसंतानपरंपरया सहस्रशाखाः संतो विरुहेम । विशेषण प्रादुर्भूता भवेम । तेजमानो निशितधारोऽयं स्वधितिः परशुः हे स्थाणो य त्वां महते सोभगाय महत्सोभाग्य वल्गशाखलक्षणं प्रणिनाय । प्रक्षेपेण प्रापयामास ॥ सहस्रवल्गः । सहस्रशब्दः कंदेमादित्वात्तथादात्तः । वदपीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । रुहेम । रुह प्रादुर्भाव इत्यस्मादाशीर्लिङि किदाशिपीति यामुडागमः । स्कोः संयोगाद्योरन्तं चिति सलोपः । लिङ्याशिर्थाङ्गुलप्रत्ययः । अतो घय इति इयादेशः । लोपो व्योर्वन्तीति यलोपः । गुणः । प्रणिनाय । शीञ् प्रापण इत्यस्मात् लिटि शान्ति रूपः । पादादित्वादनघातः । लितीति प्रत्ययात्पूर्वपदोदात्तश्च ॥ ॥ ४ ॥

सखायस्त्विति नवर्च नवमं मुक्तं वैश्यामित्रं । अत्रेयमनुक्रमिका । सखायो नव वाहंत विपृवर्तमिति । अन्त्या चिपुप । शिष्टा अष्टौ बृहत्सु ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्वयोर्वाहंत कंदस्यस्य मुक्तस्य विनियोगः । अर्थतस्या इति खडे सूचितं । सखायस्वायस्यपरस्य आ याहि । आ० ४. १३ । इति ॥

सखायस्त्वा ववृमहे देवं मर्तास ऊतये ।

अपां नपांत सुभगं सुदीदिति सुप्रतृतिमन्नेहसं ॥ १ ॥

सखायः । त्वा । ववृमहे । देवं । मर्तासः । ऊतये ।

अपां । नपातं । सुऽभगं । सुऽदीदिति । सुऽप्रतूति । अनेहसं ॥ १ ॥

विश्वामित्रः स्मोति । हे अग्ने सखायः सोमाज्यादिहविषप्रदानेनोपकारकत्वाभिवादिना मर्तासो मनुष्या ऋत्विजो वयमपां नपातमपां नपारं मुभगं शोभनधनयुक्तं सुदीदिति शोभनदीप्तिं सुप्रतूतिं शोभनप्रतरणं कर्मानुष्ठातृभिः मुखेन गतव्यमनेहसमुपद्रवरहितमेतादृशं देवं त्वामूतये रक्षणाय ववृमहे । वृणीमहे ॥ सखायः । त्वा प्रकर्त्तनं । समानं ख्यस्योदात्त इति समान उपपदे डिदित्यनुवृत्तौ ख्यातिरिति । तस्य डिच्चाट्टिलोपः । तत्प्राप्तियोगिन यन्लोपः । समानस्य कंदस्यमृधेति सभावः । उपपदस्योदात्तत्वं । णिदित्यनुवृत्तौ सख्युरसंबुद्धौ । पा० १. १. ९० । इति णिद्वद्भावः । वृत्त्यायोदेशा । आयुदात्तः । ववृमहे । वृड् संभक्तौ । कंदमि लुङ्ङिट् इति वर्तमानं लिट् । कादिच्चाट्टिडभावः । निघातः । ऊतये । अत्र रक्षण इत्यस्य उदात्त इत्यनुवृत्तावृत्तियूतीत्यादिना क्तिनंतत्वेन निपातनादतोदात्तः । अपा । ऊडिदमिति विभक्त्युदात्तत्वं । मुभगं । आयुदात्तं द्वाच कंदः सोत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । सुप्रतूति । कत्वादयश्चेत्युत्तरपदायुदात्तत्वं ॥

कायमानो वना त्वं यन्मातृरजगन्नपः ।

न तत्ते अग्ने प्रमृपे निवर्तनं यदरे सन्निहाभवः ॥ २ ॥

कायमानः । वना । त्वं । यत् । मातृः । अजगन् । अपः ।

न । तत् । ते । अग्ने । प्रऽमृपे । निऽवर्तनं । यत् । दूरः । सन । उह । अभवः ॥ २ ॥

हे अग्ने वना काननानि कायमानः कामयमानस्त्वं यद्यस्मात्कारणानि विहाय मातृरपो मातृमुता अपोऽजगन् । अगमः । गतवानसि । अप् प्रविष्टत्वाच्छांतो वर्तसे । तत्तस्मान्ते तव निवर्तनं । नितरां तत्रैव वर्तनं । तेन च विनाशो लक्ष्यते । स विनाशो न प्रमृपे । न प्रमुष्यते । न सद्यते । कुत इत्यत आह । यद्यस्मात्कारणादूरं सन अदृश्यतया वर्तमानस्त्वमिहास्मत्सर्वाधिष्वरणिर्कपपु काष्ठिष्वभवः । संथनात् जणमात्रेणास्माकं समीपे भवसि । तस्मात्तव दूरतो वर्तनमस्यभ्यं न रोचते । अस्मिन्नर्थे यास्कः । कायमानश्चायमानः कामयमान इति वा । वनानि त्वं यन्मातृरपोऽगम उपगास्यन् । न तत्ते अग्ने प्रमृपते निवर्तनं दूरं यत्प्रतिष्ठ भवसि जायमानः । नि० ४. १४ । इति ॥ कायमानः । कमृ कांता । कर्मणिङ् । लट् । शानच् । सकारलोपश्चादसः । अजगन् । गम् गतावित्यस्य लङ् वङ्लं कंदमीति शपः युः । हन्त्यादिना सिलोपः । सो नो धातोरिति नकारः । यन्कंदयोगादनिघातः । अडागमस्वरः । प्रमृपे । मृष तितिच्चाया । व्यत्ययन कर्मणि तप्रत्ययः । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । धातुस्वरः । अभवः । कंदमि लुङ्ङिट् इति लङर्थे लङ् । ययोगादनिघातः ॥

अति तृष्टं ववृष्टिथार्थेव मुमना असि ।

प्रप्राप्ये यंति पर्यन्य आसते येषां सख्ये असि श्रितः ॥ ३ ॥

अति । तृष्टं । ववृष्टिथ । अर्थ । एव । मुऽमनाः । असि ।

प्रऽप्र । अन्ये । यंति । परि । अन्ये । आसते । येषां । सख्ये । असि । श्रितः ॥ ३ ॥

हे अग्ने तृष्ट स्तोतृसुष्णाभिलाप तदचितफलप्रदानेन सफलं कर्तुमतिवर्वाजिथ । अतिशयेन वोढुमिच्छसि । अथैव अथापि त्वं मुमना असि । संतुष्टमनस्को वर्तसे । किञ्च । त्वं येषां पोडगानामुत्तिज्जां सख्ये भवे श्रितो ऽसि वर्तसे तेषां मध्येऽन्येष्वर्थप्रभृतयो द्वादशातिजः पर्यति । प्रकर्षणं होतुं गच्छति । अन्य उद्गातुप्रभृतयश्च त्वारः पर्यासते । परित आसीना वर्तन्ते ॥ ववृष्टिथ । वह प्रापण इत्यस्य सनि रूपं । अभ्यामस्य सन्यत इतीत्याभावश्चादसः । तदन्तावर्तमानं लिट् । एन आर्धधातुकस्येडुलार्दरितोऽट् । कामप्रत्ययादामित्याम न भवति सवत्वात् । निघातः । प्र । प्रसमुपोद इति द्विवचनं । यंति । इण् गतावित्यस्य लट् रूपं । एकान्याभ्यां

मं०३.अ०१.सू०९.]

॥ तृतीयोऽष्टकः ॥

१६१

समर्थाभ्यामित्यन्यत्रादयोगात्पूर्वस्य निघाताभावः । आसते । आस उपवेशने । उत्तरत्वान्निघातः । असि । अस भुवि । आसस्त्योर्लोप इति सकारलोपः । यदुत्तयोगात् निहन्यते ॥

इयिवांसमति सिधः शश्वतीरति मश्वतः ।

अन्वीमविदन्निचिरामो अदुहोऽप्सु सिंहमिव श्रितं ॥४॥

इयिऽवांसं । अति । सिधः । शश्वतीः । अति । मश्वतः ।

अनु । इ । अविदन् । निऽचिरामः । अदुहः । अपऽसु । सिंहंऽदेव । श्रितं ॥४॥

इ अयं अदुहोऽद्रोऽगधारो निचिरामो नितरा चिरामश्चिरतया विश्व देवाः सिधः शोषकाज्यं कुन्वले नातिक्रम्यियवामं गच्छतं शश्वतीर्वह्नीः मश्वतः संगतिकारिणीः सेनाशाल्यतिक्रम्य गच्छतमप्य श्रित तिरौ हितमत एव सिंहमिव गुहाप्रविष्ट सिंहमिव भीमभीमेन त्वामन्वविदन् । अनुगम्यालमत ॥ इयिवास । इग गतावित्यस्य कृतावुपयिवाननाशाननुचानश्च । पा० ३ ० १०९ । इति निपातितः । प्रत्ययम्बरः । सिधः । सिधः कथार्थस्य शोषणार्थस्य वा कृिप चेति कृिप । धातुम्बरः । मश्वतः । परत्र गतो । जकारस्य व्यत्ययेन चकारः । लटः शब्दादेशः । प्रत्ययम्बरः । अविदन् । विद् लाम् इत्यस्य लङि रूप । निचिरामः । नितरा चिराः । आञ्ज मरमुगल्यमुक् । मसामम्बरः । अदुहः । दूह जिघामाया । संपदादिवाङ्मवि कृिप । बह्वीर्हो नञ्मुभ्यामि त्युत्तरपदान्तेर्दिनात्त्व । श्रितः । श्रिञ् सेवायामित्यस्य श्र्यकः कृितीतीटप्रतिपधः । प्रत्ययम्बरः ॥

समृवांसमिव त्मनाग्रिमित्था तिरोहितं ।

एनं नयन्मातरिश्वा परावतो देवेभ्यो मथितं परि ॥५॥

समृवांसंऽदेव । त्मना । अग्रिम् । इत्था । तिरऽहितं ।

आ । एनं । नयत । मातरिश्वा । पराऽवतः । देवेभ्यः । मथितं । परि ॥५॥

मातरिश्वा वायुरित्यथ त्मना मन्त्रयाप्सु प्रवेशेन तिरोहितं निनीतं परि परितो मथितं मथनेन निष्पादितमेनमपि देवेभ्यः । तादर्थ्यं चतुर्थी । देवार्थं परावतो द रदेशादानयत । आनीतवान् । तत्र दृष्टातः । मथवाममिव । यथा स्वाक्षयेन मथवामं सरत गच्छत एव पिता बलादानयति तद्वत् ॥ मथवाममिव । अ गतावित्यस्माद्धि । तस्य कृमुः । इधेन विभक्त्यलोप इत्युक्तत्वात्प्रत्ययम्बरः । त्मना । आत्मनश्चक्ष्य मन्त्रयाप्सा देवात्मन इत्याकारलोपः । इत्था । था हेतो च ईदसीति व्यत्ययेन थाप्रत्ययः । प्रत्ययम्बरः । एनं । अश्वादेशे द्वितीयाटीः खेन इत्यनादेशः । अनुदानश्च । नयत । गी । प्रापण इत्यस्य लङि रूप । अडभावश्चादसः । मातरिश्वा । मातर्यंतरिते अस्मितीति शत्रुवन्नित्यादिना निपातितः ॥ ॥५॥

तं त्वा मती अगृभ्णत देवेभ्यो हव्यवाहन ।

विश्वान्यद्यज्ञां अभिपासि मानुष तव क्रत्वा यविष्ठ ॥६॥

तं । त्वा । मतीः । अगृभ्णत । देवेभ्यः । हव्यऽवाहन ।

विश्वान् । यत । यज्ञान् । अभिऽपासि । मानुष । तव । क्रत्वा । यविष्ठ ॥६॥

इ हव्यवाहन हव्यानां वोहहे अयं मती मनुष्या अभ्यर्च्यप्रभतयस्म तादृशमप्यु तिरोहितं त्वा त्वा देवेभ्यो यष्टव्यदेवतार्थमगृभ्णत । अगृह्णत । मानुष मनुष्याणां श्रितकारिण्यविष्णु युवतम इ अयं तव क्रत्वा तव कर्मणा माह्वत्येन विश्वान्सर्वानस्माभिः क्रियमाणान्यज्ञान्यव्यस्मात्कारणादभिपासि सर्वतः पालयामि तस्मात्त्वा मगृभ्णतेति पूर्ववाच्यः ॥ अगृभ्णत । यह उपादाने । त्रयादिवाङ्म । यहिव्यावयीति संप्रसारण । हयष्टोभंश्च

दसीति हकारस्य भकारः । तिङ्ङितिङ इति निघातः । हव्यवाहन । वह प्रापण इति धातोऽयुडित्यनुवृत्ती हव्येऽनंतःपादमिति ञ्युट् । उपधावुडिः । योरनादेशः । अपादादित्वादाष्टमिकमनुदात्तत्वं । विस्थान । विश प्रवेगन इत्यस्मादग्निर्मुपनिटिरग्निर्काणस्वटिर्विग्नभ्यः कृन्निति कृन् । कित्त्वाद्गुणाभावः । नित्त्वादाद्युदात्तत्वं । अभिप्रासि । पा रचण । अस्य धातो रचणार्थत्वात् पिवादेशः । यच्छब्दयोगात् निघातः । धातुस्वरः । कत्वा । टा । जमादयस्कंदसि विकल्प्यत इत्यत्र नादेशाभावः । यणादेशः । प्रत्ययस्वरः । यविष् । युवशब्दादतिशयार्थे तर्माविष्ठनावितीष्ठन । स्थूलदृश्यतेति यणादि परं लुप्यते पूर्वस्य च गुणः । वस्वादित्वात्स्वार्थिको यप्रत्ययः ॥

तद्भद्रं तव दंसना पाकाय चिच्छदयति ।

त्वां यदग्ने पणवः समासंते समिद्धमपिणवरे ॥ १ ॥

तत् । भद्रं । तव । दंसना । पाकाय । चित् । छदयति ।

त्वां । यत् । अग्ने । पणवः । संऽआसंते । संऽइद्धं । अपिऽणवरे ॥ १ ॥

हे अग्ने तव संबंधि तदिदं भद्रं शोभनं दंसनापिहोवादिकं कर्म पाकाय चित । चिच्छब्दोऽप्यर्थः । पाकार्थं कर्मणि चतुर्थी । पाकोऽर्भकः । तद्भद्रमपि यज्ञमानं कदयति । स्वफलप्रदानेन पुत्रयति । पशुपुत्रादिभिः परिवृतं करोतीत्यर्थः । कदयतिशब्दोऽर्चितकर्म कदयति कदयतीति तन्नाममु पाठात् । यद्वा । पाकशब्दः प्रणस्य वक्ति पाको वास इति प्रणस्यनाममु पठितत्वात् । तद्भद्रं प्रणस्यं यज्ञमानमभिमतफलप्रदानेन पुत्रयतीत्यर्थः । यद्यस्मात्कारणादपिणवरे शर्वरीमुखेऽपि विहरणकाल एव समिद्धं दीप्यमानं त्या पणवो विपदाद्यनुपपदाद्योभये पणवः समासंते । सम्यगासंते । पर्युपामत इत्यर्थः । तदिदं पश्चादिलक्षणं फलं यज्ञमानाय प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ भद्रं । भदि कल्याण इत्यस्माद्भातो रूपरि रक्प्रत्ययेन निपातनादंतोदात्तत्वं । पाकाय । पा रचण इत्यस्मादिगभीकापागलीत्यादिना कन । पायते रच्यते राजादिनेति पाकः । नित्त्वादाद्युदात्तः । कदयति । कद अपवरणे । स्वार्थे णिच् । अदंतत्वाद्गुणभावः । निघातः । समासंते । आम उपवेगन । अदादित्वाच्छपो लुक् । अनकारात्तत्वात् इत्यादादेशः । यद्योगादनिघातः । तिङि चोदात्तवतीति गतं निघातः । धातुस्वरः ॥

आ जुहोता स्वध्वरं गीरं पावकशोचिपं ।

आशुं दृतमजिरं प्रत्नमीड्यं श्रुषी देवं सपर्यत ॥ ८ ॥

आ । जुहोत । सुऽअध्वरं । गीरं । पावकऽशोचिपं ।

आशुं । दृतं । अजिरं । प्रत्नं । ईड्यं । श्रुषी । देवं । सपर्यत ॥ ८ ॥

अध्विजो यज्ञमानः परयति । हे अध्विजः पावकशोचिपं शोधकदीप्तिं गीरं काष्ठिणोपधीषु चानुशायिन स्वध्वरं शोभनयज्ञोपेतमिममग्रिमा जुहोत । आहूतिभिरा समंतात्तर्पयत । अपि च । आशुं कर्मणि व्याप्त दृतमाह्वानकारत्वेन देवानां दृतमजिरं क्षिप्रं गंतारं प्रत्नं पुरातनमीड्यं स्तोतव्यं देवं द्योतमानमिममग्रिं श्रुषी सपर्यत । श्रुषीति क्षिप्रमिति यास्कः । क्षिप्रं पुत्रयत ॥ जुहोत । इ दानादनयोः । अस्माद्भातोर्लोड् । जुहोत्यादिभ्यः युगिति शपः युः । यावति द्विवचनं । लोटो लङ्ङादि लङ्ङावि तस्यस्थमिपामिति यस्य तादेशः । कंदसीत्यनुवृत्ती तस्य तन्ननन्नमथनाच्चेति तवादेशः । पित्वाद्गुणः । निघातः । स्वध्वरं । बह्व्रीही नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । गीरं । ग्रीह् स्वप्ने । अस्माद्भातोः स्फायितचिचंवीत्यादिना रक्प्रत्ययः । कित्त्वाद्गुणाभावः । प्रत्ययस्वरः । पावकशोचिपमित्यत्र पवनं पावः शुद्धिः । तं कायतीति पावकः । आतोऽनुपसर्गकः । प्रत्ययस्वरः । बह्व्रीही प्रकृत्या पूर्वपदमिति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । आशुं । अशु व्याप्ती । अस्माद्भातोः कृषापाजिमीत्यादिना उण् । उपधावुडिः । प्रत्ययस्वरः । अजिरं । अज गतिक्षेपणयोर्इत्यस्माद्भातोर्जिगृशि गिगृशित्येति किरचप्रत्ययांतत्वेन निपातनादंतोदात्तत्वं । प्रत्नं । प्रणस्य कंदसि गलोपय । पा० ४. ३. २३. २ ।

၇၆၃

12

हे अग्नेऽध्वर्यादयो यज्ञेष्वपिष्टोमादिषु त्वां होतारमुत्विजं होतुनामकमुत्विजमीकृते । सुर्वति । तावृश-
स्त्वमृतस्य मलयस्य यज्ञस्य गोपा गोपायिता मन मि दमे स्वकीये गृहे यज्ञशालायां दीदिहि । दग्ध्यस्व ॥
दीदिहि । दिवु क्रीडादा । यडनुक । नोट । तुजादित्वादभ्यासदीर्घत्वं । संज्ञापूर्वको विधिर्गनित्य इत्यभ्यासस्य
गुणाभावो नोपो व्योवलीति वनोपः ॥

स घा यस्ते ददांशति समिधा जातवेदसे । सो अग्ने धत्ते सुवीर्यं स पुष्यति ॥३॥
सः । घ । यः । ते । ददांशति । संऽडधा । जातऽवेदसे । सः । अग्ने । धत्ते । सुऽवीर्यं ।
सः । पुष्यति ॥३॥

हे अग्ने यो यज्ञमानो जातवेदसं जातप्रज्ञाय ते त्वभ्यं समिधा समिधनकारीण्यान्तुपरोडाशादिहवीषि
ददांशति ददाति स घ म खलु सुवीर्यं शोभनसामर्थ्येपित पुत्र धत्ते । धारयति । अपि च सः स एव पुष्यति ।
पशुपुत्रादिभिः समृद्धो भवति ॥ घ । चादयोऽनुदात्ता इत्यनुदात्तः । ददांशति । दाशु दान इत्यस्माद्दातोः
कर्तरि जप् । तिप् । द्विवचनं क्रादसं । यदुत्तयोगादनिघातः । अभ्यस्तानामादिर्गित्युदात्तः । समिधा । त्रिवंधी
दीप्ती । अस्मात् कृष् चति कृष् । उपधाऽनोपः । मुपा मुनृगति शसो डादिशः । ऊदत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ।
जातवेदसं । वहन्वीहो प्रकृत्या पूर्वपदमिति प्रकृतिस्वरत्वं । सुवीर्यं । वीरवीर्या इत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । पुष्यति ।
पुष पुष्टी । अस्मात् श्यन । डित्याङ्गुणाभावः । निघातः ॥

स केतुरध्वराणांमग्निदेवेभिरा गमत् । अंजानः सप्र होतृभिर्हविष्मते ॥४॥
सः । केतुः । अध्वराणां । अग्निः । देवेभिः । आ । गमत् । अंजानः । सप्र । होतृऽभिः ।
हविष्मते ॥४॥

अध्वराणां यज्ञानां केतुः प्रज्ञापकः सोऽपि सप्र सप्रमिहंतुंभिवपदूर्तुंभिरजानः सोमाज्याहतिभिर-
जमानः सन हविष्मते यज्ञमानार्थं देवमियंष्ट्यदेवः महागमत् । आगच्छतु ॥ गमत् । नोऽर्थे कदासि लुङ्ङिट-
इति लुङ् । लुदित्वादड । वहन्नं कंदस्यमाश्लोय इत्यडभावः । निघातः । अजानः । अज्र व्यक्तिसंलग्नगतिषु ।
व्यत्ययन कर्मणि गानच । चित्वादेतोदात्तत्वं । हविष्मते । जुहोतिर्चिगुचीत्यादिना इमिप्रत्ययातो हविःशब्दो
ऽतोदात्तः । स्वरविधां अंजनमवित्यमानवदिति परिभाषानाश्रयणाश्रुतुप उदात्तत्वाभावः । इमिप्रत्ययस्वरः ॥

प्र होत्रं पृथ्यं वचोऽग्रये भरता बृहत् । विपां ज्योतींषि विभ्रते न वेधसे ॥५॥
प्र । होत्रं । पृथ्यं । वचः । अग्रये । भरत । बृहत् । विपां । ज्योतींषि । विभ्रते । न । वेधसे ॥५॥

यज्ञमानो होवादीन्प्राति वृते । हे होवादयो विपा विप्राणां मेधाविनामध्वर्यादीनां ज्योतींषि सत्कर्मो-
नुष्ठानमपायानि तेजामि विभ्रते निमित्ततया कर्वाणाय वेधसं जगती विधात्र होत्रे देवानामाज्ञात्रेऽग्रये
बृहन्नहत्पृथ्यं पूर्वः कृत पुरातन वचः श्लोत्रशस्त्रादिक वाक्य प्रभरत । मंपादयत । नित्यय पादपुरणोऽन्वया-
भावात् । यद्वा वेधसं न । यथा वेधा जगद्विधाता परमेश्वर आदित्यादीनि ज्योतींषि करोति तद्वदिति ॥
प्रशब्दस्य कंदमि व्यर्वाहताश्रुति भरतत्यनेन संबधः । पृथ्यं पूर्वः कृतमित्यर्थः । पूर्वः कृतमिनिर्था चति यप्रत्ययः ।
ममज्ञकत्वादवर्णनोपः । प्रत्ययस्वरः । भरत । भुज भरणे भावादिकः । निघातः । बृहत् । वर्तमानं पुष्वृहदिति
निपातनादतोदात्तः । विभ्रते । भुज भरणे । जुहोत्यादिभ्यः झुः । भुजामिदित्वा । अभ्यस्तानामादिर्गित्या
युदात्तत्वं ॥ ॥५॥

अग्निं वर्धतु नो गिरो यतो जायत उक्थ्यः । महे वाजाय द्रविणाय दर्शतः ॥६॥
अग्निं । वर्धतु । नः । गिरः । यतः । जायते । उक्थ्यः । महे । वाजाय । द्रविणाय । दर्शतः ॥६॥

योऽयमपि यतो याभिः स्मृतिरूपाभिर्गोभिर्बुधैः जायते । उक्थ्यशब्दः प्रशस्यवाची । अनभिगम्य उक्थ्य इति तन्नाममु पाठात् । अतिशयिन स्तुत्यो भवतीत्यर्थः । यथायमपि महं महते वात्रायान्नाय द्राविणाय धनाय च दर्शतो दर्शनीयो भवति तमिममपि नो गिरोऽस्माक स्मृतिरूपान्ना वाचो वर्धतु । वर्धयतु । पुत्रयत्नित्यर्थः ॥ वर्धतु । वृधु वर्धने । अस्माणिच । लघूपधगुणः । कदस्युभयर्थेत्वार्षधातुकत्वानिलोपः । इतरतादेशः । एह । पा० ३. ४. ८६ । इत्युकारः । निघातः । उक्थ्यः । वच परिभाषण । अस्मात्पातुतुदिवचिस्त्रयोत्यादिना थक । कित्वाद्वाचिस्त्रयोत्यादिना संप्रसारणं । उक्थं शस्त्र । तेन स्तुत्यत्वेन तत्र भव उक्थ्यः । भवे कदमीति यत । यस्येति लोपः । तित्स्वरितमिति स्वरितः । दर्शतः । मुमुक्षुश्रियज्जीत्यतचप्रत्ययः । चित्तादतोदात्तः ॥

अग्ने यजिष्ठो अश्वर देवान्देवयते यज्ञ । होता मंदो वि राजस्यति सिधः ॥ १॥

अग्ने । यजिष्ठः । अश्वर । देवान् । देवऽयते । यज्ञ । होता । मंदः । वि । राजसि ।

अति । सिधः ॥ १॥

हे अग्ने यजिष्ठो यष्टतमस्त्वमश्वर यज्ञे देवयते देवानामान इच्छते यज्ञमानाय देवान्यज्ञ । तदर्थं यष्टया ग्यादीन्देवान्युज्य । किंच । होता देवानामाहता मंदो यज्ञमानस्य मादयिता स त्व सिधः जपयितुश्च-
बुनात् अतिक्रम्य वि राजसि । विशिषण गोभसं ॥ यजिष्ठः । तुष्टकदमीतीष्ठन । तुष्टिभय मिति तुचो लोपः । नित्वादायुदात्तः । देवयते । क्यर्चाश्च त्वादतोदात्तत्वं । यज्ञः पित्वादनुदात्तत्वं । शतृथ लसावधातुकारण तयोः क्यर्चा सहकादेश एकादेश उदात्ततोदात्त इत्यतोदात्तो देवयत्तः । ततः शतृन्म इति विभक्तत्वादात्तत्वं । यज्ञ । यज्ञ देवपुत्रासंनतिकरणदानेषु । अस्मानोऽ । सिप । सिपो हिरादेश । अतो हेरिति हेतुर्लुक् । निघातः । राजसि । राज्ञ दीप्ता । निघातः ॥

स नः पावक दीदिहि शुमदस्मे सुवीर्यं । भवां स्तोतृभ्यो अंतमः स्वस्त्यं ॥ ८॥

सः । नः । पावक । दीदिहि । शुऽमत । अस्मे इति । सुऽवीर्यं । भवां । स्तोतृऽभ्यः ।

अंतमः । स्वस्त्यं ॥ ८॥

नः पावकास्त्ववधिनः पापस्य गोधृज हे अग्ने स पूर्वमत्र प्रतिपादितम्ब शुमन्तातियुक्त सुवीर्यं गोभन सामर्थ्यापितं दानभोगार्हं धनसम्ब अस्मभ्यं दीदिहि । यद्वा शुमन्तत्रायुक्त सुवीर्यं गोभनवीर्यापितं च यथा भवति तथास्म अस्मदर्थं त्व दीदिहि । दीप्यम् । किंच स्तोतृभ्यः । पठ्यर्थं चतुर्थी । त्वदिपयस्तुतिकारिणा होवादीना स्वस्त्यं देवानागनाय जमायातमोऽतिकतमस्मपामतिशयिन समीपवती भव ॥ पावक । पूज पवनं । अस्मादातोर्लुक् । णित्वाद्वादिः । शारकादेशः । आरात्रतत्वादाष्टमिकमनुदात्तत्वं । दीदिहि । दिवु क्रीडादो । अस्माद्यङ् । तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घत्वं । मन्त्रापूर्वको विधिरभित्य इत्यभ्यासस्य गुणाभावः । बह्वल कदमीति यङो लुक् । लोटि सिप । चर्करीतं परस्मैपदमदादिवृत्ति वचनात्तपो लुक् । सिपो हिरादेशः । लोपो व्योर्वन्तीति वलोपः । हिरापित्वादगुणः । निघातः । शुमत । दिव उदित्युकारः । इत्यनुडभ्यामिति मनुप उदात्तत्वं । सुवीर्यं । वीरवीर्यां चित्युत्तरपदायुदात्तत्वं । अतसः । अतोऽस्यास्तीत्यतिकः । अत दनिट्नाविति टन । अतिशयनातिक इत्यतिशयने तमविति तमप । तमे तादृशति तादिलोपः । नित्वादायुदात्तः । स्वस्त्यं । प्रातिपदिकस्वरः ॥

तं त्वा विप्रा विपन्यवो जागृवांसः समिधते । हव्यवाहमसंत्य सहोवृधं ॥ ९॥

तं । त्वा । विप्राः । विपन्यवः । जागृऽवांसः । सं । इधते । हव्यऽवाहं । अमंत्यं ।

सहऽवृधं ॥ ९॥

हे अग्ने विप्राः स्मृतीनां प्रेरका जागृवांसोऽपि होवादिकसंन्यप्रमत्ततया प्रवृद्धा विपन्यवः । विपन्यशब्दो मेधाविनमाचष्टे । विपन्यद्विपन्युरिति तन्नाममु पाठात् । विपन्यश्च मेधाविनः स्तोतारो हव्यवाहं हव्यानां वो

हारममर्त्य मरणधर्मरहितं सहोवृधं सहसा मथनरूपेण बलिन वर्धमानं तादृशं त्वा त्वां समिधते। सोमाया-
हृतिभिः सम्यग्दीपयति ॥ विप्राः। टुवप बीजसंतानं। अस्माद्वातोर्ध्वं चंद्रायवच्चविप्रति रन्मत्येत्ययोर्नपात
नादाद्युदात्तत्वं। विपन्यवः। विविधं पनं पननं मृतिं यातीति विपन्युः। मृगध्यादयश्चेति कृः। अकारलोप-
श्छांदसः। प्रत्ययस्वरः। जागृवासः। जागृ निद्रालयं। अस्माज्जिट्। तस्य क्लमुः। उगिदच्चास्मिति नुम। द्विर्व-
चनाभावश्छांदसः। वस्त्रेकात्रातुस्मास्मिति नियमादिद्विभावः। जायोऽविचिणल्लडित्मु। पा० ७. ३. ८५। इति
गुणो न भवति तत्र विरित्यत्र क्रमोरपि गृहीतत्वात्। प्रत्ययस्वरः। इंधते। त्रिंधी दीप्ती। अंतर्भावितव्य-
र्थोऽयं। निघातः। ह्यवाहं। वह प्रापणे। वहश्चेति ण्विः। उपधावृद्धिः। छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। सहोवृधं।
वृधु वर्धनं। क्लिप चति क्लिप ॥ ८॥

अग्निर्होति नवर्चमकादशं मुक्तं शिथीमिव गायत्रमाधियं। अग्निर्होता गायत्रमित्यनुकांतत्वात् ॥ प्रातर-
मुवाकाशिनशम्ययोगीयत्र कदसीद मुक्त। मुचितं हि। अग्निर्होताप्र इच्छति चतस्रः। आ० ४. ५३। इति ॥
आधाने प्रथमायां पवमानिष्टां स्विष्टकृतो याज्याग्निर्होतृत्वात् स ह्यवाऊमर्त्य इति पुरोनुवाक्या। द्वितीय-
पवमानिष्टां स्विष्टकृतोऽनुवाक्या साहजानिति। मुचितं च। साहजान्वित्या अभियुजोऽपि सीऊ पुरोहितमिति
मयाज्यं। आ० ७. १। इति ॥ आभिर्गविकेपुक्क्यपु तृतीयसर्वेन मैत्रावरुणशस्त्रेऽभि प्रयासीति वैकान्यकोऽनुष्टु-
पमृचः। अत्र मुचं। प्र वो वाजा अभियवोऽभि प्रयासि वाहसा। आ० ७. ८। इति ॥

अग्निर्होता पुरोहितोऽध्वरस्य विचर्षणिः। स वेद यज्ञमनुषक् ॥ १॥

अग्निः। होता। पुरःऽहितः। अध्वरस्यं। विऽचर्षणिः। सः। वेद। यज्ञं। आनुषक् ॥ १॥

विथीमिवः स्तीति। होता देवानामाह्वाता पुरोहितः पुरत एवाभिमतफलसंपादकत्वेन हितकारी। यद्वा
पुरः पूर्वभाग आहवनीयरूपेण हितो निहित इति पुरोहितः। अध्वरस्य यज्ञस्य विचर्षणिर्विशेषिण द्रष्टा वि-
चर्षणिर्विश्वचर्षणिर्गति तन्नाममु पाठात्। स तथाविधोऽग्निरानुपगानुपुष्येण सक्तं यज्ञमपिष्टोमादिकं वेद।
जानाति ॥ वेद। विद ज्ञानं। विदो लटो चति तिपो णनादेशः। लघूपधगुणः। निघातः। आनुषक्। आ सम-
तादनुपजतीयानुषक्। पञ्च संगे। धातुपकारस्य सकारः। क्लिप चति क्लिप। अनिदितामित्युपधास्त्रोपः।
उपसंगात्सुनोतीति पत्यं ॥

स ह्यवाऊमर्त्य उगिदृतश्चनोहितः। अग्निर्धिया समृण्वति ॥ २॥

सः। ह्यवाऽवाट्। अमर्त्यः। उगिक्। दृतः। चनःऽहितः। अग्निः। धिया। सं।
सृण्वति ॥ २॥

स ह्यवाऽवाट् हविषो वोढामर्त्यां मरणधर्मरहित उगिक् हविः कामयमानो दृतो देवानां दृतश्चनो
हविर्लक्षणायाज्ञाय हितो निहितः। यद्वा चनोहितः। चनोऽन्नं हविर्लक्षणं हितमस्यति चनोहितः। स तथा-
विधोऽग्निर्धिया प्रज्ञया समृण्वति। संगक्तं। कर्मविषयप्रज्ञान्वितोऽग्निरस्मानपि तादृक्प्रज्ञान्विताम्करोत्व-
त्वाशान्ति ॥ ह्यवाट्। वह प्रापणे। वहश्चेति ण्विः। हत्वज्जत्त्वचर्त्वादिनि। छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं। उगिक्।
वशं कर्ता। इतिरित्यनुवृत्तां वशः किक्षेतीतिप्रत्ययः। तस्य कित्वात् यहिज्जति संप्रसारणं। प्रत्ययस्वरः।
चनोहितः। चनःशब्दश्चायतरेक्षे ह्यवश्यमुनतः। चकाराज्झागमः। तस्मिन्नलोपः। नित्यादाद्युदात्तः।
पुनश्चनमोश्छदसि गतिमज्ञा वक्तव्या। पा० १. ४. ६०. २। इति गतिमज्ञायां गतिरनंतर इति प्रकृतिस्वरत्वं।
वहवीहो तु पुर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं। धिया। सावेकाच इति विभक्त्युदात्तत्वं। सृण्वति। अणु गती। जेटि
तनादित्वाद्प्रत्ययः। लटोऽडाटावित्यङागमः ॥

अग्निर्धिया स चेतति केतुर्यज्ञस्य पूर्यः। अर्थं ह्यस्य तरणि ॥ ३॥

अग्निः। धिया। सः। चेतति। केतुः। यज्ञस्यं। पूर्यः। अर्थं। हि। अस्य। तरणि ॥ ३॥

यज्ञस्यापिष्टोमादः केतुः प्रज्ञापकः पूर्यः पूर्वं भवश्चरंतनः स तथाविधोऽग्निर्धिया प्रज्ञया चेतति। सर्वं

जानीते । अस्तीतादृशस्यापि रथं गमनस्वभावं तेजोऽस्याकाशे दृश्यमानस्य तमसस्तरणि हि । तारकं खलु । निवर्तकमिति यावत् ॥ चेतति । चित्ती संज्ञाने । निघातः । अर्थः । अहं गतो । उपैक्यपि गतिभ्यस्त्यजति येन । गुणः । निच्चादायुदात्तः । तरणि । तृ प्रवनतरणयोः । अतिष्ठभुधमीत्यादिनातिप्रत्ययः । गुणः । प्रत्ययस्वरः ॥

अग्निं सृनुं सनश्च्युतं सहसो जातवेदसं । वह्निं देवा अकृण्वत ॥ ४ ॥

अग्निं । सृनुं । सनश्च्युतं । सहसः । जातवेदसं । वह्निं । देवाः । अकृण्वत ॥ ४ ॥

सहसः सृनुं बलस्य पुत्रं मथनरूपेण बलेन निष्पाद्यमानत्वात् सनश्च्युत सनातनत्वेन प्रसिद्धं जातवेदसं जातप्रज्ञं तमिममपि देवा हविर्भुजो देवा वह्नि हविषा वोढारमकृण्वत । अकृण्वत ॥ सनश्च्युत । श्रु श्रवणं । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । वह्निं । वह प्रापणं । निरित्यनुवृत्ता वहित्रीत्यादिना निप्रत्ययः । अकृण्वत । कृवि हिमाकरणयोः । इदित्वात्तुम् । धिन्विहण्योरञ्जत्युप्रत्ययः । अकारश्चातादृशः । वह्नि व्यत्ययेनात्मनिपद । निघातः ॥

अदाभ्यः पुरेता विगामग्निर्मानुषीणां । तूष्णीं रथः सदा नवः ॥ ५ ॥

अदाभ्यः । पुरः । एता । विगां । अग्निः । सानुषीणां । तूष्णीं । रथः । सदा । नवः ॥ ५ ॥

मानुषीणां मनोजातानां विगां प्रजानां पुरेता सवार्गप्रदर्शननायतो गतात एव तूष्णीं सदा प्रजा वैदि कर्मप्रवर्तकत्वेनानुग्रहीतुं त्वरायुक्त आलस्यरहितो रथो हविषा वहनाद्व्यसदृशः सदा सर्वदा तत्कर्मणि नवो नूतन पुनर्मथनादभिनव एवविधोऽपि रदाभ्यः । अहिंस्यः । न किनापि तिरस्कायं इत्यर्थः ॥ अदाभ्यः । दंभु दंभे । दंभेति वक्तव्यमिति कर्मणि क्तः । उपधावृद्धिः । न दाभ्योऽदाभ्यः । नञ्समासं तत्पुरुषं तुभ्या र्थेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । पुरेता । इण गती । ग्वन्तुवाविति तुच । गुणः । चित्त्वादातोदात्तः । मानुषीणां । मनोजातावज्यतां पुत्रं चेत्यत्र । टिड्ढाणञिति दीप । चित्त्वादायुदात्तः । तूष्णीं । त्रित्वरा मन्त्रम इति धातोर्निरित्यनुवृत्ती वहिश्च्युद्वरणाहात्वरिभ्यो निदिति निप्रत्ययः । अरत्वंरत्यादिना ऊठ । तस्य चित्त्वादायुदात्तः । महिताया वृत्तोपि पूर्वस्यति दीर्घः । रथः । हनिकृपिनीरमिकागिभ्य इति कथ्यप्रत्ययः । चित्त्वादायुदात्तोपदेशाद्यादिनानुनासिकलोपः । चित्त्वादायुदात्तः । सदा । स्वरादिष्वायुदात्तत्वेन पठितत्वादायुदात्तः ॥ ॥ ५ ॥

साह्वान्विष्वा अभियुजः क्रतुर्देवानां समृक्तः । अग्निस्तुविश्रवस्तमः ॥ ६ ॥

साह्वान् । विष्वाः । अभिऽयुजः । क्रतुः । देवानां । समृक्तः । अग्निः । तुविश्रवः । तमः ॥ ६ ॥

अभियुजोऽभियोक्तीर्विष्वाः सर्वाः सेनाः साह्वान्महमानः स्वबलेन तिरस्कृवाणोऽत एवामुक्तः शत्रुभिरहिंसितो देवानां क्रतुः कर्ता हविष्प्रदानेन पोषक एवभूतोऽग्निस्तुविश्रवस्तमः । तुविश्रवो बहवाची । तुवि पुरु इति तन्नामसु पाठात् । श्रवः शब्दोऽज्ञवाची । श्रव इत्यज्ञनाम श्रूयते । नि० १० ३ । इति निरुक्तऽभिधानात् । अतिशयेन बह्विधाज्ञोपेतो वर्तते । यस्मादेव तस्मादस्मानपि बह्विधाज्ञोपेताः करोत्यति भावः ॥ साह्वान् । यह मर्षण इत्यस्य क्रमां दास्यान्साह्वान्नीडाश्चेति निपातनाद्विर्वचनमिडागमश्च न भवति परस्मैपदं च भवति । क्रमुस्वरः । क्रतुः । क्तः क्रतुः । चित्त्वाद्गुणभावः । प्रत्ययस्वरः । तुविश्रवस्तमः । तु वृत्तिहिमापुतिपु । अस्मा दीणादिकः किप्रत्ययः । चित्त्वाद्गुणभावः । उवडादेशः । अतोदात्तः । श्रवः । श्रु श्रवणं । श्रूयतेऽग्निमिति कर्मस्यमुप्रत्ययः । अतिशयेन तुविश्रवा इत्यतिशायने तमवति तमप । बहवोही पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

अभि प्रयांसि वाहसा दाश्वान् अश्रोति मर्त्यः । श्रूयं पावकगोचिपः ॥ ७ ॥

अभि । प्रयांसि । वाहसा । दाश्वान् । अश्रोति । मर्त्यः । श्रूयं । पावकऽगोचिपः ॥ ७ ॥

दाश्वान् हविषां दाता मर्त्यो मनुष्यो यत्रमानो वाहसा हविषां वाहकेनाग्निना प्रयांस्यन्नान्यभ्यश्रोति । अभितः सर्वतः प्राप्नोति । किंच पावकगोचिपः शोधकदीप्तरथः सैकाशात् वयं गृहं चाभ्यश्रोति ॥ प्रयांसि ।

प्रीतुं तर्पणं । अस्मादातो रतर्मावितण्णथादमुन्मत्तयः । प्रीणयति भक्षमिति प्रयास्यन्नानि । निच्चादाद्युदात्तः ।
वाहमा । गिदित्यनुवृत्ता वहिहाधाभ्यः कंदमीत्यमुन । गित्त्वादुपधावृद्धिः । निस्वरः । दाश्चान् । दाशु दान
इत्यस्य ऋसां दाशान्माहानिति निपातनादिडागमो द्विवचनं च न भवति । क्तमुन्मत्तयस्वरः । अग्नौति । अग्नौ
व्याप्ती । व्यत्ययेन परस्मैपदं । निघातः ॥

परि विश्वानि मुधिताग्नेरश्याम मन्मभिः । विप्रसो जातवेदसः ॥८॥

परि । विश्वानि । मुधिता । अग्नेः । अश्याम । मन्मभिः । विप्रसः । जातवेदसः ॥८॥

जातवेदसो जातप्रज्ञा विप्रसो मेधाविनो होत्रादयो वयमपेस्तव संवधिभिर्मन्त्राभिर्मननीयैः सोमैर्वि-
श्वानि सर्वाणि मुधिता मुहितानि मुपु हितान्यभिलषितानि वसुनि पर्यश्याम । सर्वतः प्राप्नुयाम । जातवेदस
इत्यपि वा विशेषण । जातानि सर्वाणि वेत्तीति जातवेदाः सर्वज्ञ इत्यर्थः । एतादृशं जातवेदस्त्वमपे रवोचित-
मिति तद्विशेषणत्वं युक्तं ॥ मुधिता । दुधात् धारणपोषणयोरित्यस्मादातोर्निष्ठायां कंदमीत्यनुवृत्ता मुधितव-
मुधितेत्यादिना निपातितः । अशुक्लमिति शल्लुकं । गतिरनंतर इति गतः प्रकृतित्त्वरत्वं । अश्याम ।
अग्नौ व्याप्ती । वहनं कंदमीति अग्रप्रत्ययस्य लुक् । व्यत्ययेन परस्मैपदं । यामुट परस्मैपदेऽप्युदात्त इति यामुट ।
निघः सलोप इति सलोपः । अदत्त्वाभावादित्यादेशो न भवति । मसः सकारस्य नित्यं ङित इति लोपः ।
निघातः । मन्मभिः । मनु अवबोधनं । अन्येभ्योऽपि दृश्यत इति मन्मिनं । निस्वरः ॥

अग्ने विश्वानि वार्या वाजेषु सनिषामहे । त्वे देवाम् एरिरे ॥९॥

अग्ने । विश्वानि । वार्या । वाजेषु । सनिषामहे । त्वे इति । देवासः । आ । ईरिरे ॥९॥

हे अग्ने वार्या वरणीयानि संभजनीयानि विश्वानि सर्वाणि धनानि वाजेषु युजेषु सनिषामहे । वयं
संभजामहे । यतः कारणाद्देवासः पूर्वसंस्मार्भिरिष्टा देवा अस्मदभिमतफलप्रदानाय त्वं त्वत्त्वरिरे । आ
समतादगमन । त्वयि प्रविष्टा इत्यर्थः । सर्वथापि त्वत्सकाशात् फलं लभेमहीति भावः ॥ वार्या । वृद्ध संभक्ता ।
वृद्धलोर्णादिति ण्यत् । अशुक्लमिति शल्लुकं । ईडवदेत्यादिनाद्युदात्तः । वाजेषु । वृषादित्यादाद्यु-
दात्तः । सनिषामहे । वन पण संभक्ता । धात्वादेः पः सः । लिटि सिञ्चल्लमिति सिप । सिप आर्धधातुकत्वा-
दिडागमः । लिटोऽडाटावित्यडागमः । व्यत्ययेनात्मनेपदं । निघातः । त्वे । युष्मच्छब्दस्य सप्तम्यां स्वादेशः ।
मुपां मुलुगिति अत्रादेशः । अ । पा० १ १ १३ । इति प्रगुह्यमञ्जा । ईरिरे । ईर गतावित्यस्मात्परस्य लिटो अस्म-
द्गतादेशः । इडादेश गुरुमत इत्याम्न भवति सवत्वात् । निघातः ॥ ॥१०॥

इन्द्रापी इति नवर्चं दादश मुक्त विश्वामिर्वमद्रापं । तथा चानुक्रम्यति । इन्द्रापी इन्द्रापमिति । गायत्र-
त्विति तुगादादिदमपि मुक्त गायत्र । इन्द्रापी देवता ॥ आभिप्रविक्वेष्वहः मु प्रातःसवनेऽक्षावाकशस्य आवा-
पार्थमिदं मुक्त । अभिप्रवपण्याहानीति खडि मुचितं । इन्द्रापी आ गतं ता इव ययोरिदं । आ० १. ५. । इति ॥
अपिष्टोमऽक्षावाकशस्य इन्द्रापी आ गतमिति सोविद्यस्त्वचः । तस्यैवाक्षावाकस्याद्या शस्वयाज्या । इन्द्रापी
आ गतं मुतमिति याज्या । आ० ५ १० । इति मुचितत्वात् ॥ चतुर्विंशऽहनि प्रातःसवनेऽक्षावाकशस्य इन्द्रापी
आ गतं मुतमिति यजुहस्तोविद्यः । इन्द्रापी आ गतमिदं अपा नमो बृहत । आ० १. २. । इति मुचितं ॥ अपिष्टो-
माक्षावाकशस्य तोषा वृवहणा इव इत्याद्यास्तिस्रः । मुचितं च । तोषा वृवहणा इव इत्याद्यास्तिस्रः
। आ० ५. १० । इति ॥ अपिष्टोमऽक्षावाकशस्य इन्द्रापी अपसम्परीत्यनुरूपः । मुचितं च । इन्द्रापी आ गतं
मुतमिन्द्रापी अपसम्परि । आ० ५ १० । इति ॥

इन्द्रापी आ गतं मुतं गीभिर्नभो वरेण्यं । अस्य पातं धियेपिता ॥१॥

इन्द्रापी इति । आ । गतं । मुतं । गीः । नभः । वरेण्यं । अस्य । पातं । धिया । इषिता ॥१॥

इन्द्रापीमिन्द्रापी हे इन्द्रापी देवा मुतमभिषवादि संस्कारिः संस्कृतमत एव वरेण्यं वरणीयं संभजनीयमिमं
मोम प्रति गीभिर्मन्त्रदीयाभिः स्मृतिरूपाभिर्वाग्भिराहुता संता नभो नभसः स्वर्गस्थानादागतं । आगच्छतं ।

मं० ३. अ० १. सू० १२.] ॥ तृतीयोऽष्टकः ॥

१६९

आगत्य च धियास्माभिः क्रियमाणे कर्मणीपिता प्ररितो युवामस्य पात । इमं सोमं पिबत । यद्वा धियास्मा-
दीयया बुद्धिपितो प्राप्तावस्मद्गत्या प्ररितो युवामिमं सोमं पिबत ॥ इन्द्रापी । इन्द्रापी च त्वं पि
। पा० २. ३०. । इत्यप्रिशब्दस्य पूर्वनिपाते प्राप्ति अजायदतः । पा० २. ३३ । इतीन्द्राशब्दस्य पूर्वनिपातः ।
पादादित्वादिघातप्रतिषेधः । पाठिकस्वरः । गतः । गम् गप् गतो । वज्रं कदमीति शपो लुकि सत्यनुदा-
त्तोपदेशत्वादिना मकारलोपः । निघातः । वरुणः । वृडः संभक्तो । वृडः एण्यः । वृषादित्वादाद्युदात्तः । पातः ।
पा पानि । सर्वे विधयश्च कंदमि विकल्प्यन्ते इति न पिवादेशः । इपिता । इप गतावित्यस्माज्जातोनिष्ठाया
तीपसंहतीडागमः । आगमा अनुदात्ता इतीटोऽनुदात्तत्वात् ऋवरः शिष्यते ॥

इन्द्रापी जरितुः सचा यज्ञो जिगाति चेतनः । अया पातमिमं सुतं ॥ २ ॥

इन्द्रापी इति । जरितुः । सचा । यज्ञः । जिगाति । चेतनः । अया । पातः । इमं । सुतं ॥ २ ॥

हे इन्द्रापी जरितुः स्तोतुः सचा स्वर्गादिनक्षत्रफलप्राप्ता महायमुतो यज्ञो ज्योतिष्ठोमादियज्ञमाध-
नभुतश्चैतन इन्द्रियाणां चेतयिताप्यायनकारी सन् अया सोमो जिगाति । युवामभिगच्छति । अयास्मादीयया
स्तुतिनक्षत्रयानया वाचाहता मतो सुतमभिपवादिमस्कारोपेतमिमं सोमं पात । पिबत ॥ जिगाति । या
स्तुतावित्ययं धातुरव गमने वर्तते । कदमि जुहोत्यादिः । वज्रं कदमीत्यस्यामस्यत्व । निघातः । चेतनः ।
चित्ती संज्ञानि । कर्तेरि वज्रं वज्रनाभ्युट । नितीत्याद्युदात्तत्व । अया । इन्द्राशब्दस्य तृतीयायाः मुपा मुनुगिति
याज्रादेशः । इन्द्रादेशप्राप्ती हलि लोपः । पातः । पा पानि । निघातः ॥

इदमपिं कविच्छदा यज्ञस्य जृत्या वृणे । ता सोमस्येह तृपतां ॥ ३ ॥

इदं । अयिं । कविऽछदा । यज्ञस्य । जृत्या । वृणे । ता । सोमस्य । इह । तृपतां ॥ ३ ॥

अस्य यज्ञस्य साधनभुतस्य सोमस्य जृत्या । जृति प्ररण । सोमस्वावलजमान प्ररयति । साधनमुपलभ्य
तत्साध्यकृता यज्ञमानः प्रवर्तते इति हि तस्य प्ररकत्व । तथा प्ररणरूपया जृत्या प्ररितोऽह कविच्छदा कवो
ना स्तोत्राणामुचितफलप्रदानोपपन्नदकाविद्रमपि च युवा वृण । सोमपानार्थमिह कर्मण्यागनात्ममिति समंजः ।
ता आगतां च ताविद्रापी इह कर्मणि सोमस्य सोमपानेन तृपता । तृपता ॥ इद्र । इदि परमेश्वर इत्यस्मादा
तोर्ह्येन्द्रायेति रन्त्ययान्तेन निपातनादाद्युदात्तत्व । कविच्छदा । कदि अपवारण । अस्मादिनाप । मुपा
मुनुगिति मुपो डादेशः । रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्व । जृत्या । जृ इति मीचो धातुः । अस्मादुदात्त इत्यनुवृत्तात्
तियुतिजृतीत्यादिना निपातनादुदात्तत्व । उदात्तयणो हन्पूर्वादिति विभक्तुरुदात्तत्व । वृण । वृडः संभक्तो ।
प्राप्तयः । टित आत्मनेपदानामिति टेरत्व । निघातः । ता । मुपा मुनुगिति डादेशः । सोमस्य । पुन अभिपद्ये ।
अस्मादतिस्फुमुहृष्टधृषीत्यादिना मन्त्ययः । निस्वरः । तृपता । तृप प्रीणने । लोटि मुचादित्वादागमः ।
निघातः ॥

तोशा वृचहणा हुवे सजित्वानांपराजिता । इन्द्रापी वाजसातमा ॥ ४ ॥

तोशा । वृचऽहना । हुवे । सजित्वाना । अपराऽजिता । इन्द्रापी इति । वाजऽसातमा ॥ ४ ॥

तोशा शत्रूणां बाधको वृचहणा वृचस्य पीपस्य हतारो सजित्वाना समानजितारो परस्यापलया जयशी
लावपराजिता केनाप्यतिरस्कृता वाजसातमान्नस्यातिशयेन दाताराविद्रापी युवा हवे । इह कर्मणि सोमपा
नार्थमहमाह्वयामि ॥ वृचहणा । हन हिमागत्योः । वृचश्च वृचपु किञ्चित् क्रिय । एका रुत्तरपदं ण । पा० ८
४. १० । इति णत्व । रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्व । हवे । इत्येवं हन कदमीति लुकि सति इः संप्रसारणमित्यनु
वृत्तो वज्रं कदमीति संप्रसारण । उवडादेशः । व्यत्ययेनात्मनेपद । निघातः । सजित्वाना । जि जये । शीङ्
कृशिरुहिजिजिष्ठधृभ्यः । उ० ४. ११३ । इति कृतिनप । कित्वाद्गुणाभावः । पित्वात्तृगागमः । समानस्य कदस्यमुपेति
समानस्य सभावः । रुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्व । अपराजिता । नञ्समासं तैत्पर्यं तुन्यार्थेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व ।
इन्द्रापी । देवतावृद्धे चतुभयपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ति नोत्तरपदेऽनुदात्तादावेति प्रतिषेधात्मसासस्वरः । वाज

सातमा । पणु दानि । अस्माञ्जनमनश्चनकमगम इति विट् । विडुनोरनुनासिकस्यादित्याकारः । अतिशायने तर्जयति तमप । ऋद्धत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

प्र वामर्चैत्युक्थिनो नीथाविदो जरितारः । इंद्राग्नी इप् आ वृणे ॥५॥

प्र।वां।अर्चंति।उक्थिनः।नीथऽविदः।जरितारः।इंद्राग्नी इति।इपः।आ।वृणे॥५॥

हे इंद्राग्नी उक्थिनः । उक्थं ग्रन्थं । तद्धतः ग्रन्थिणो होवाद्यो वां युवां प्रार्चंति । इह कर्मणि स्तुतिरुपाभिर्वाग्भिः पुत्रयति । तथा नीथाविदः स्तोत्राभिज्ञाः सामगानकृशला जरितारः स्तोतार उन्नाच्चादयो ऽभिनपितफलावाप्तये युवामर्चंति । अहमपीपऽस्तस्य लाभार्थमिन्द्राग्नी युवामा वृणे । सर्वतः संभजे । पुत्रया-मीत्यर्थः ॥ वां । युष्मच्छब्दस्य द्वितीयायां पदात्परत्वाद्युष्मदस्मदोः पष्ठोचतुर्थोद्वितीया इत्यादिना वामित्यादे-शोऽनुदात्तश्च । अर्चंति । अर्चं पुत्राया । निघातः । उक्थिन । वच परिभाषणं । पातुनुदिवर्चिर्चितीति कर्मणि थक् । वर्चस्वपीत्यादिना मंत्रसारणं । उक्थं ग्रन्थं । उक्थं येषां ते । अत इनिठ्नावितीनिः । यस्मैति लोपः । प्रत्ययम्बरः । नीथाविदः । गीच् प्रापणे । हनिकृपनीरमीत्यादिना कथन । कित्वाद्गुणाभावः । विद ज्ञानं । क्रिप चति क्रिप । ऋद्धत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । इंद्राग्नी । आमंत्रितत्वादायुदात्तत्वं । वृणे । वृङ् संभक्ता । नि-घातः ॥ ॥ ११ ॥

इंद्राग्नी नवतिं पुरो दामपत्नीरधुनुतं । साकमेकेन कर्मणा ॥६॥

इंद्राग्नी इति । नवतिं । पुरः । दासऽपत्नीः । अधुनुतं । साकं । एकेन । कर्मणा ॥६॥

हे इंद्राग्नी दामपत्नीः । दासयंत्युपपद्यंतीति दासा उपपद्यितारः शत्रवः । ते पतयः पालका यासां ता दामपत्नीः । नवतिं नवतिसंख्याकाः पुर एवविधाः शत्रूणां पुरीरकेन कर्मणैकैवोद्योगेन युवां साकं सह युगपत् अधुनुतं । अकंपयतं । ताविन्द्राग्नी आह्वयामीति शेषः ॥ नवतिं । नवानां दशतां नवभावः तिस्र प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरंगांतोदात्तः । दामपत्नीः । दामु उपपद्ये । दासयतीति दासः । पचायजतः । चित्त्वादंतोदात्तः । ते पतयो यासां नित्य सपत्न्यादिषु दासास्त । पा० ४. १. ३५. १. इत्युक्त्वाद्भिभाषा सपुर्वस्येति ङीप् । इकारस्य मकारः । वहन्नीही पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । अधुनुतं । धृञ् कंपने । लङि स्वादिभ्यः श्रुः । निघातः । एकेन । इण गती । इणभीकापाशान्यतिमर्चिभ्यः कर्तव्येति कन । चित्त्वादायुदात्तः ॥

इंद्राग्नी अपसम्पर्युप् प्र यंति धीतयः । ऋतस्य पथ्याऽअनु ॥७॥

इंद्राग्नी इति । अपसः । परि । उप । प्र । यंति । धीतयः । ऋतस्य । पथ्याः । अनु ॥७॥

हे इंद्राग्नी धीतयः सोमस्य धातारः पातारो होवाद्य अतस्य कर्मफलस्य पथ्याः पथो मार्गाननु लक्ष्मी-कृत्यापसोऽस्माभिः क्रियमाणस्य कर्मणः परि सर्वत उप प्र यंति । समीपे प्रकंपणं वर्तते । अतः सोमपानार्थं युवामागच्छतमिति भावः । यद्वा । धीतयः स्तुतय ऋतस्य यज्ञस्य मार्गान लक्ष्मीकृत्य कर्मणः परितः प्रवर्तते । अतः स्तोतव्यतया युवामागतमिति ॥ यंति । इण गती । यणादेशः । निघातः । धीतयः । धेट् पान इत्य आत्कर्तरि क्तिचक्तां च संज्ञायामिति क्तिच् । घुमास्थेतीत्वं । चित्त्वादंतोदात्तः ॥

इंद्राग्नी तविषाणि वां सधस्थानि प्रयांसि च । युवोरभूयं हितं ॥८॥

इंद्राग्नी इति । तविषाणि । वां । सधऽस्थानि । प्रयांसि । च । युवोः । अपऽतूयं । हितं ॥८॥

हे इंद्राग्नी वां युवयोरुक्थिपाणि वलानि प्रयांस्यन्नानि च सधस्थानि परस्परमवियुक्त्य वर्तते । तथाभूयं पुष्टिद्वारा प्रेरकत्वं युवोर्युवयोरिव हितं निहितं वर्तते । तस्मात्सोमपानप्रभृतिषु सर्वकर्मस्विन्द्राग्नयोः सहव वर्तमानत्वमिति भावः ॥ वां । पष्ठोद्विवचने वामित्यादेशः । सधस्थानि । षा गतिनिवृत्ती । आतोऽनुपसर्गे क्तः । सध मादस्ययोऽकदमीति सहस्य सधादेशः ॥

इंद्राग्नी रोचना दिवः परि वाजेषु भूषणः । तद्धां चेति प्र वीर्ये ॥९॥

इंद्राग्नी इति । रोचना । दिवः । परि । वाजेषु । भूषणः । तत् । वां । चेति । प्र । वीर्ये ॥९॥

हे इंद्राग्नी दिवो रोचना स्वर्गस्य रोचको प्रकाशको युवां वाजेषु संयामेषु परि भूषणः । परितः सर्वतोऽन्तर्हती भवथः । शत्रून्पराजित्य सर्वतो विजयमाना वतंथे । वां युवयोर्वीर्यं सामर्थ्यमव तत्तादृशं संयामविजयं प्र चिति । प्रकीर्णं ज्ञापयति । यद्वा युवां वाजेषु संयामेषु परिभूषणः । शत्रून्परिभवथः । शेष पूर्ववत् ॥ रोचना । इति दीप्तावित्यस्य अनुदात्ततश्च हलादेरिति युच । चित्त्वादेतोदात्तः । भूषणः । भूष भूषणे । निघातः । चिति । चित्ती संज्ञानि । अयमंतर्भावितण्यर्थः । वहलं कंदसोति शपो लुक । तकारलोपः कादसः ॥ ॥१२॥ ॥१॥

द्वितीयऽनुवाके सप्तदश मुक्ताणि । तच्च प्र वो देवायति सप्तर्चमाद्यं मुक्तं वेशामिव ऋषभस्यार्पमपि देवता कमानुष्टुभं । अत्रानुक्रमणिका । प्र वः सप्त ऋषभस्त्वानुष्टुभमिति । विश्वामित्रपुत्र ऋषभ ऋषिः । मङ्गलादिपरिभाषयापि देवता ॥ अपिष्टोम इदं मुक्तमाज्यशस्त्रं । पराङ्मुख्यावावृत्त इति खंडे सूचितं । प्र वो देवाः धृत्याज्यमुपमंतनुयात । आ० ५ ९ । इति ॥ इदमेव मुक्तं प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रं च विनियुक्तं । सूत्र च । प्र वो देवायपि कदा त इति पंच । आ० ४ १३ । इति ॥ अभ्युदयेष्टोमं यतत्पथः पदातुर्याज्या । सूचितं च । स यथा विप्र एषां दीर्घंस्व अस्वंकुशः । आ० ३ १३ । इति ॥

प्र वो देवायाम्रये वहिष्ठमर्चस्मि । गर्महेवेभिरा स नो यजिष्ठो वहिरा सदत् ॥१॥

प्र । वः । देवाय । अम्रये । वहिष्ठं । अर्चं । अस्मि । गर्मत् । देवेभिः । आ । सः । नः ।

यजिष्ठः । वहिः । आ । सदत् ॥१॥

यजमानो होवादीन्प्रति वृते । हे होवादीयो वो यष्मत्संवधिने देवाय योतमानायाम्नि अस्मिन्कर्मणि स्तुत्यायापय वहिष्ठं वृत्तमः प्रभुतमिदं स्मृतिरूपं स्तोत्रशस्त्रादि बोध्यज्ञातं प्राचं । उच्चारयत । एव स्तुतः सोऽपि देवभिर्यष्टयदेवैः सहितः स नोऽस्मान्प्रति आगमत् । आगच्छतु । आगत्य च यजिष्ठो यष्टुतमः सोऽपि बहिरस्माभिर्वेद्यां स्तोत्रं वहिष्ठमदत् । आसीदतु । उपविशतु ॥ वहिष्ठं । वहिष्ठशब्दात्तुष्कदसीत्यति शायन इष्टन । अर्चं । अर्चं पुत्राया । भोवादिकः । वहवचनस्यैकवचनं । निघातः । गर्मत् । गर्म गतो । अस्व कदसि नुङ्ङिष्ठ इति लोड्यं नुङ् । नृदित्वात् स्त्रिण्ड । नित्यं इति इतीकारलोपः । पादादित्यात्र निघातः । यजिष्ठः । यष्टुशब्दात्तुष्कदसीतीष्टन । तुरिष्टमेयः स्मिति तुचो लोपः । नित्यस्वरः । सदत् । पूर्ववक्तोऽर्थं नुङ् । पट् विशरणगत्यवसादनेधित्यस्य नृदित्वाद्ङ् । निघातः ॥

ऋतावा यस्य रोदसी दशमर्चत ऊतयः । हविष्मत्स्तमीऋते तं सन्निध्यंतोऽवसे ॥२॥

ऋतऽवा । यस्य । रोदसी इति । दशं । सचंते । ऊतयः । हविष्मत्तः । तं । ईऋते ।

तं । सन्निध्यंतः । अवसे ॥२॥

यस्य पूर्वमर्चं प्रतिपादितस्यापि रोदसी इमे वावापुथियो वीग भवतः । अर्थः प्रकाशकत्वेन तदधीनप्र काशकं भवत इत्यर्थः । किंच ऊतयो यजमानस्य फलप्रदानिन रक्षितारो देवा दश यस्याधिर्वंश सचते भवते । सचंते सेवते । नि० १० २३ । इति यास्कः । अर्थेयजमानदत्तहविषा पदातुत्वेन तदधीना इत्यर्थः । एवंभुतः सोऽपि ऋतावा सत्यकर्मा । सत्यसंकल्प इत्यर्थः । किंच हविष्मतः संभुतहविष्का यजमाना हविर्वह्नयार्थं तमेवाग्निमीकृते । स्मृतिरूपाभिर्वाग्निः पुजयति । किंच सन्निध्यंतो धनादिलाभमिच्छतस्तमेवमे रक्षणाय तमेवाग्निमाश्रयन्ते ॥ ऋतावा । ऋतशब्दान्तदस्यास्मीति कदसीवनिषो वक्तव्याविति वनिष । अन्त्येषामपि दृश्यत इति दीर्घः । वनिषः पित्वादनृदात्तत्वे प्रातिपदिकस्वरः । सचते । सच समवायं । व्यत्ययनात्मनिपदं । यद्वृत्तयोः गादनिघातः । सन्निध्यतः । सन्निर्लभः । तमिच्छतः । सुष आत्मनः क्यच । सर्वप्रातिपदिकेभ्यो लाजमायां सुस्वक्य इति क्यचि परतः सुगागमः । क्यचः स्वरः ॥

स यन्ता विप्र एपां स यज्ञानामथा हि यः ।

अग्निं तं वो दवस्यत दाता यो वन्तिता मघं ॥३॥

सः । यन्ता । विप्रः । एपां । सः । यज्ञानां । अथ । हि । सः ।

अग्निं । तं । वः । दवस्यत । दाता । यः । वन्तिता । मघं ॥३॥

विप्रो मेधावी कर्माभिज्ञः सोऽग्निं रपां कालापराधिनं हविर्निर्वापं कृतवतां यज्ञमानानां यथोक्तकर्मप्रदर्शनेन तत्र प्रवर्तकः । अथ किंच यज्ञानां ज्योतिष्टोमादीनां सोऽग्निर्नियंता फलप्रदानेन नियामकः । हि प्रमिदा । अत एव सर्वस्य नियता खलु । किंच सोऽग्निर्दाता ज्योतिष्टोमादिकर्मफलदाता मघं महनीयं धनं । मघं रक्षण इति तन्नाममु पाठात् । तद्वन्न वन्तिता प्रयच्छेय भवति । वो युष्मत्संवर्धिनं तादृशमग्निं हि ऋत्विजो यूयं दवस्यत । आहूतिप्रदानेन परिचरत । दवस्यतिः परिचरणकर्मा नमस्यति दवस्यतीति तन्नाममु पाठात् ॥ यता । यम उपरम इत्यस्य तृचि रूपं । अदृशनमित्यादिना अनडादेशः । चित्स्वरः । अथा । निपातस्थिति दीर्घः । दवस्यत । दवः परिचरण । तद्विक्तः । मुपः कवव । तदंतस्य धातोर्लोपि रूपं । दाता । दुदाने दाने । ताक्कीलिकम्पुन । निच्चादाद्युदात्तः ॥

स नः गर्मीणि वीतयेऽग्निर्यच्छतु जंतमा ।

यतो नः प्रुणवद्भुं दिवि क्षितिभ्यो अप्स्वा ॥४॥

सः । नः । गर्मीणि । वीतये । अग्निः । यच्छतु । जंतमा ।

यतः । नः । प्रुणवत् । वभुं । दिवि । क्षितिभ्यः । अपः सु । आ ॥४॥

सोऽग्निर्नो हविप्रदातृभ्योऽस्मभ्यं शतमा पशुपुत्रादिसमुत्थातिशयेन सुखकराणि । गर्मशब्दो गृहवाची क्राया गर्म वर्मेति तन्नाममु पाठात् । तथाविधानि गृहाणि वीतये संभजनायाप्रिहोवादि कर्मप्राप्त्यर्थं यच्छतु । ददातु । यतो यस्मादग्नेः सकाशात् प्रुणवत्समुद्दिमहानभोगादिना व्ययं सत्यप्रातिशयेन वर्धमानं दिवि युनोक्तं क्षितिभ्यो भुनोक्तादप्स्वतरि च समुत्पन्न वभुं तत्तत्क्षीकि अमाधारण्येन वर्तमानं धनमा समतादुपनमति । यतोऽग्नेः प्रमादात् त्रिषु लोकेषु वियमानं धनमस्मानागच्छति सोऽग्निरिति पुर्वणान्वयः ॥ वीतये । वी गति कात्यादिषु । मत्र वृषपपंचत्यादिना ऋचि । उदात्तत्वेन निपातनाद्दात्तः । यच्छतु । यम उपरम । वपुगमियमा क इति मकारस्य कः । प्रुणवत् । प्रुष स्नेहनमचनपुरणेषु । अस्मादाङ्गादिको नक्षत्रत्ययः । तदस्यास्तीति मनुष । तस्योदात्तताभावश्चादमः ॥

दीदिवांसमपृथ्व्यं वस्वीभिरस्य धीतिभिः ।

ऋक्काणो अग्निर्मिधते हीतारं विशपतिं विष्णं ॥ ५ ॥

दीदिऽवासं । अपृथ्व्यं । वस्वीभिः । अस्य । धीतिऽभिः ।

ऋक्काणः । अग्निं । मिधते । हीतारं । विशपतिं । विष्णं ॥ ५ ॥

ऋक्काणः स्मृति कृषाणाः । अग्निर्लो होवादयो दीदिवांसं दीप्यमानमपृथ्व्यं तत्रस्मितया प्रतिक्षणमभिनव हीतारं देवानामाहुतारं विष्णो विशपतिं प्रजानामतिशयेन पालयितारं तमपि वस्वीभिः प्रशस्ताभिरस्य धीतिभिरपि विषयमुत्तिलक्षणाभिर्वाग्भिः । यद्वा वस्वीभिर्वसुमित्रस्य धीतिभिरतद्देशेन क्रियमाणाः कर्मभिरिधते । दीपयति । लोचकराणहविप्रदानादित्यापारण समृद्धिं कर्षति ॥ दीदिवांसं । दिवु ऋडादावित्यस्य कर्मा रूपं । तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घः । लोपो व्योरिति लोपः । वस्वीभिः । वसुशब्दाद्व्यत्ययेन ङीन । नित्स्वरः । धीतिभिः । धेत् पति । क्वचक्नी च संज्ञायामिति क्वच । कित्त्वाद् घुमास्थेतीत्वं । चित्स्वरः । ऋक्काणः ।

सूचशब्दास्तुवर्षे वनिप । अयस्मयादित्वाद्भसंज्ञात्वात्कुत्व । पदसंज्ञाभावाज्जत्वाभावः । इधते । निरुपी दी
प्ती । विरपति । परादिशब्दसि वङ्गलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । विष्ठा । माविकाच इति विभक्त्युदात्तत्वं ॥

उत नो वल्लन्नविष उक्थेषु देवहृतमः । जं नः गोचा मरुद्वृधोऽग्ने सहस्रसातमः ॥६॥

उत । नः । वल्लन्न । अविषः । उक्थेषु । देवऽहृतमः । जं । नः । गोच । मरुत्ऽवृधः ।

अग्ने । सहस्ऽसातमः ॥६॥

उत अपि च हे अग्ने नो यज्ञकारिणोऽस्मान् वल्लन्न वल्लण्यस्माभिः क्रियमाणे स्तोत्रेऽविषः । स्तोत्रविषयन्यत्र
तिरिक्तदोषो यथा न भवति तथा पालय । किंच देवहृतमो देवानामो हातृतमत्यमुक्थ्यस्माभिः क्रियमाणेष्वा
त्यप्रउगादिशब्देऽविषः । गोपाय । किंच मरुद्वृधो मरुद्विर्वर्धमानः सहस्रसातमः सहस्रसंख्याकस्य धनस्याति
शयन दाता त्वं नोऽस्माकं गृहेति कमाभिमिक च मुख गोच । दीपय । वर्धयेत्यर्थः ॥ अविषः । अवि रवणा
दिवित्यस्माद्धिदि सिल्लङ्गलमिति मिय । अस्याधेधातुकत्वादित् । इतश्च लोप इति मिय इकारलोपः । निटोऽडा
टावित्यडागमः । निघातः । उक्थेषु । वच परिभाषणे । अस्मात्कर्मणि पातृनुदिवचिचिरीत्यादिना थक् । कि
च्चात्प्रसारणं । प्रत्ययस्वरः । देवहृतमः । हृतयतः क्तिप् । वल्लन्न कृदमीति सप्रसारणपररूपत्वं । ल्ल इति
दीर्घः । कृदन्तरपदप्रकृतिस्वरत्व । गोच । शुच दीप्ता । अयमतर्भावित्यर्थः । निघातः । मरुद्वृधः । शुभु वर्धने ।
इगुपधलक्षणः । कः । मरुद्वृधादित्वात्सुवंपदातोदात्तत्वं । सहस्रसातमः । षण् ढानि । अस्य जनमनस्वनक्रमगमो
विडति विट् । विट्पुनरनुनामिकस्यत्याकारः । कृदन्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

नू नो रास्व सहस्रवत्तो कर्षत्पुष्टिमहसु । द्युमदग्ने सुवीर्यं वर्षिष्ठमनुपशितं ॥७॥

नु । नः । रास्व । सहस्ऽवत् । तोक्ऽवत् । पुष्टिऽमत । वसु । द्युऽमत । अग्ने ।

सुऽवीर्यं । वर्षिष्ठं । अनुपऽशितं ॥७॥

अस्मिन्नुक्तं न्ययमान हे अग्ने महस्रवत्सहस्रसंख्योपेत तोक्कर्षत्पुष्टिमादित्वात् पुष्टिमत्योपकृत । अनन
गरीरस्य चीरादिद्वारा वलारोग्यप्रद गवादिक्कमुपलभ्यते । द्युमत दीप्तिमत । अनन रत्नकनकादिक परिगु
ह्यते । सुवीर्यं शोभनमामर्शोपेत तत्तत्कार्येषु व्यवहारयोग्य वर्षिष्ठमतिशयन वृद्ध प्रसृतमत एवानुपशित अथे
क्रियमाणेऽथनुपशील । एवमुत वसु रत्नकनकपथादिनवण धन नोऽस्मभ्य नू तिप्रसविनयेन रास्य । दत्तम् ॥
नु नः । अचि तुनुधमस्त्विति दीर्घः । रास्व । रा ढानि । अस्य लोटि रूप । यत्ययेनात्मनपद । सदादित्वा
क्कपो लुक् । निघातः । सहस्रवत् । सादपधाय इति मनुषो वत् । कर्दमादित्वात्सुवंपदात्तः । सहस्रशब्दः ।
पुष्टिमत् । पुष पुष्टी । अस्मात् क्तिच । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । इत्यनुडस्यामिति मनुष उदात्तत्वं । वर्षिष्ठ ।
प्रियस्मिरत्यादिना वृद्धस्य वर्षि इत्यादेशः । नित्यस्वरः । अनुपशित । नि जय इत्यस्य दीर्घाभावाद्भिधानत्वं न
भवति । तत्पुरुषत्वादथ्यपुवंपदप्रकृतिस्वरः ॥ ॥१३॥

आ होति मद्रं द्वितीयं मुक्त । आ होतित्यनुक्रमणिका । अयमभिवर्तिता तुशब्दप्रयोगादस्यापि मुक्तस्य
अपभ्रं अपिः । अनुकृत्वात् विष्टुप । अर्धदेवता ॥ एतदादीनि दश मुक्तानि तृतीयाष्टमवर्जितानि प्रातरनुवाक
आश्विनशस्त्रे त्रिष्टुभं कंदसि विनियुक्तानि । अथेतस्या इति खंडे सूचित । आ होति दशाना तृतीयाष्टम उड
रदिति त्रिष्टुभ । आ० ४ १३ । इति ॥

आ होता मद्रो विदथान्यस्यात्मन्यो यज्ञा कवितमः स वेधाः ।

विद्युदंथः सहस्रस्युत्रो अग्निः शोचिष्केजः पृथिव्यां पाजो अथेत ॥१॥

आ । होता । मद्रः । विदथानि । अस्यात् । सत्यः । यज्ञा । कविऽतमः । सः । वेधाः ।

विद्युत्ऽरथः । सहस्रः । पुत्रः । अग्निः । शोचिऽष्केजः । पृथिव्यां । पाजः । अथेत ॥१॥

ऋषभोऽपि स्नाति । होता देवानामाह्वाता मन्द्रः स्तोतुमीदयिता सत्यः सत्यकर्मा कवितमोऽतिशयिन
मेधावी यज्ञा देवाना यष्टा वेधाः सर्वस्य जगतो विधाता । एवंविधमहिमोपेतः सोऽपिर्विदधान्यस्माभिः
क्रियमाणान्यज्ञानाभ्यात । आतिष्ठति । प्राप्नोति । किंच विद्युद्रथो विद्योतमानयानोपेतः शोचिष्केशः । शो-
चीपि ज्ञानाः किंश यस्य सः । ज्ञानामयकगोपितः महसस्वत्रो बलस्य मुनुरवभुतः सोऽपिः पृथिव्यां विस्तीर्णः त-
रिञ्चे पात्रस्तेजः स्वकीया प्रभामश्रत । श्रयते । प्रापयति । यद्वा पृथिव्यां भुमी वर्तमानः पात्रो बलं सेवते ॥
मन्द्रः । मदि भूतिमोदमदस्वप्रकारितगतिपु । अस्मात्स्फाटितचीत्यादिना रक् । इदि त्वाप्तुम । अस्थात । ष्टा गति-
निवृत्ता । कदमि लुङ्ङिङ्ङि इति वर्तमाने लुङ् । गातिस्थिति मिचो लोपः । निघातः । यज्ञा । यज्ञ देवपुजा
संगतिकरणदानिपु । सुयजोर्ङ्निर्विति ङ्निप । तस्य पित्वादनृदान्तत्वं धातुस्वरः । कवितमः । कु शब्दे । कौति
कृत्ये वा । अच इरिति कर्तरि भाञ्च वा इप्रत्ययः । तमपः पित्वादनृदान्तत्वं प्रत्ययस्वरः । शोचिष्केशः । शुच दी-
प्तो । अर्चिशुचिह्रस्वपिच्छदिच्छादिभ्य इमिरतीसिः । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ।
अश्रत । अश्र मवायामित्यस्य कदमि वर्तमाने लङ् । बह्वलं कंदमीति शपो लुक् । सार्वधातुकगुणः । निघातः ॥

अयामि ते नमउक्तिं जुपस्व ऋतावस्तुभ्यं चेतते सहस्वः ।

विद्वाँ आ वंष्टि विदुपो नि पत्सि मध्य आ वहिर्ऋतये यज्ञच ॥ २ ॥

अयामि । ते । नमःऽउक्तिं । जुपस्व । ऋतऽवः । तुभ्यं । चेतते । सहस्वः ।

विद्वान् । आ । वंष्टि । विदुपः । नि । पत्सि । मध्ये । आ । वहिः । ऊतये । यज्ञच ॥ २ ॥

ऋतावः । ऋतं सत्यभुतो यज्ञः । तद्वन हे अपि ते त्वद्विषयां नमउक्तिं नमस्कारवाक्यमहमयामि । प्रेरया-
मि । उच्चारयामि । हे सहस्वः । महो बलं । तद्वन्नपि चेतते चतयित्र कर्मणः प्रज्ञापकाय तुभ्यं नमउक्तिः क्रियते ।
तां जुपस्व । अस्माभिः क्रियमाणां नमस्कारोक्तिं संवस्व । किंच विद्वानानुपुष्येण देवाह्वाताभिन्नो विदुपः
कर्माभिज्ञानावधि । आवह । किंच यज्ञच यष्टय हे अप उतयेऽस्माकं रक्षणे मध्ये वहिः स्तोत्रस्य वहिपो
मध्य आ निपत्सि । आ समतात्रिपीद ॥ अयामि । इण गतो । भोवादिकः । पादादित्वादनघातः । जुपस्व ।
जुपी प्रीतिभवनयोः । तृदादिः । लोटि रूपं । निघातः । चेतते । चिती संज्ञाने । शतुर्लसार्वधातुकस्वरणानु-
दात्तत्वं ततोऽतोदात्ताभावाच्चतुरनुम इति विभक्त्युदात्ताभावाः । धातुस्वरः । महस्वः । महोऽत्यस्त्विति
मनुष । मकारस्य तर्मा सत्यर्थ इति भसंज्ञकत्वाद्भनं भवति । मादपधाया इति मनुपो वल्यं । उगिदचामिति
नुम । हन्त्यादिनोपि नकारस्य मनुवमो हरिति ह्वं । आमंचितनिघातः । विदुपः । विद ज्ञान इत्येतस्मादु-
तरस्य शतुर्विदः शतुर्वमुरिति वस्वादेशः । भसंज्ञाया वमोः संप्रसारण । प्रत्ययस्वरः । पत्सि । पट् विशरणा-
दिषु । लटि बह्वल कंदमीति शपो लुक् । शित्प्रत्ययपरत्वाभावात्सीदादेशाभावः । मंदिरप्रतीरिति पत्वं ।
यज्ञच । यज्ञ देवपुजादिषु । अमिनविषयज्ञोत्यादिनाचन्प्रत्ययः । आमंचितनिघातः ॥

द्रवतां त उपसा वाजयंती अग्ने वातस्य पथ्याभिरच्छ ।

यत्सीमंजंति पृथ्वी हविर्भिरा वंधुरेव तस्थतुदुरोणे ॥ ३ ॥

द्रवतां । ते । उपसा । वाजयंती उति । अग्ने । वातस्य । पथ्याभिः । अच्छ ।

यत् । सी । अंजंति । पृथ्वी । हविःऽभिः । आ । वंधुराऽउव । तस्थतुः । दुरोणे ॥ ३ ॥

हे अग्ने वाजयंती वाजमन्न कुर्वणे उपसा उपामानं अहोरात्रं ते त्वां द्रवतां । अभिगच्छतां । त्वमपि
वातस्य वायोः पथ्याभिर्गर्गरच्छ तावहोरात्रं शीघ्रमभिगच्छ । यद्यस्मात्कारणादहोरात्रावभ्योः परस्परमभि-
गमननाभ्योन्यसंबधस्तस्मादहोरात्रयोः सायप्रातःकालयोः पृथ्वी पुरातनं त्वामुत्विजो हविर्भिराग्यादिभिः सी
मवतोऽजति । मंचति । किंच वंधुरेव । यथा कुवरस्थानं परस्परसंस्पर्शाद्वयोपेतं तद्वत्संस्पर्शं तावहोरात्रो
दुरोणेऽस्माकं गृहेऽपिहोवादिर्कर्मसिद्धार्थमः आवृत्य पुनःपुनरावर्तमाना संती तस्थतुः । तिष्ठतां ॥ द्रवतां । द्रु-

गतावित्यस्य लोटि रूपं । पथ्याभिः । पथिषु साधव इत्यर्थे तच्च साधुः । पा० ४. ४ ९८. । इति यत् । नस्तद्वित
इति टिलोपः । तित्स्वरित इति स्वरितः । तत्स्थतुः । तिष्ठतेर्ल्युप्ति रूपं । निघातः ॥

मित्रश्च तुभ्यं वरुणः सहस्वोऽग्ने विश्वे मरुतः सुम्नमर्चन ।

वच्छोचिषा सहसस्पुत्र तिष्ठा अभि शितीः प्रथयन्सूर्यो नून ॥४॥

मित्रः । च । तुभ्यं । वरुणः । सहस्वः । अग्ने । विश्वे । मरुतः । सुम्नं । अर्चन ।

यत् । शोचिषा । सहसः । पुत्रः । तिष्ठाः । अभि । शितीः । प्रथयन् । सूर्यः । नून ॥४॥

सहस्वो बलवान् हे अग्ने मित्रश्च वरुणश्च मित्रावरुणा विश्वे मरुतः सर्वे देवाश्च तुभ्य त्वदर्थं सुम्नं स्तोत्रं
मर्चनं । वहन्ति । यद्वा सर्वे देवान्भ्यं त्वां सुम्नं सर्वनामर्चनं । पुत्रयति । यद्यस्मात्कारणात्सहसस्पुत्रं हे अप्यं सूर्यः
सुप्तु अर्थः स्वामी यद्वा सर्वातर्यामितया सुप्तु प्रेरको यद्वा सूर्यः शोभनवीर्योऽभि शितीः । क्षितिशब्दो मनुष्य-
वाची विश्वः क्षितय इति तन्नामसु पाठान् । मनुष्यानामिष्य नूनं मार्गप्रदर्शकत्वेन नूनं आत्मनो रश्मीनां
प्रथयन्सर्वतो विस्तारयन्त्यं शोचिषा दीप्या समानः मन तिष्ठाः । तिष्ठामि । तस्मादेते देवाः पुत्रयतीति ॥
अर्चनं । अर्चं पुत्रायामित्यस्य लङि रूपं । अउभाव्यकादमः । तिष्ठाः । ष्टा गतिभिरुच्चावित्यस्य लिटि रूपं ।
यद्योगादनिघातः । पाथ्याभिना तिष्ठादेशस्यानुदात्तत्वेन निपातनादाबुदात्तः । सूर्यः । राजसूर्यसूर्येति
कथं तत्वेन निपातनात्सर्वार्थाः सिद्धा भवन्ति ॥

वयं ते अद्य ररिमा हि काममुत्तानहस्ता नमसोपसद्य ।

यजिष्ठेन मनसा यष्टि देवानसंधता मन्मना विप्रो अग्ने ॥५॥

वयं । ते । अद्य । ररिम । हि । कामं । उत्तानहस्ताः । नमसा । उपसद्य ।

यजिष्ठेन । मनसा । यष्टि । देवान् । असंधता । मन्मना । विप्रः । अग्ने ॥५॥

हे अग्ने उत्तानहस्ता हविःस्वीकरणादुत्तानपाणयो वयं कामं कमनीयं पुरोडाशादिहविर्भस्ते तुभ्यमर्च्यदा
नीमस्मिन्कर्मणि ररिम । दद्यः । नमसा नमस्कारणोपसद्य प्रसन्नो भूत्वा यजिष्ठेन यष्टुर्भस्ते यगिज्जावता
मनसातःकरणेन देवान्यन्ति । यजनीयान्देवान्यज । पुत्रय । किंच विप्रो मेधावी कर्माभिज्ञस्त्वमसंधताभीज्ञेन
प्रभृतेन मन्मना मतव्येन स्तोत्रेण देवान्पुत्रय ॥ अद्य । मयः परस्परार्थपद इत्यादिना निपातितः । अनोदान्त्य ।
ररिम । रा दान इत्यस्य वर्तमाने लिटि परस्परपदानां गलतुः । पा० ३. ४ ८० । इत्यादिना समो मृद्विः ।
क्रादिनियमादिडागमः । आतो लोप इति चेत्याकारलोपः । हियोगादनिघातः । आगमा अनुदात्ता इतीटो
ऽनुदात्तत्वात्पत्ययस्वरः । उपसद्य । पदं विशरणगत्यवसादनपु । अस्य क्ता । समाम्नेनऽपूर्वं क्तो न्यविति न्यप ।
लित्स्वरः । यच्च । यज देवपुत्रासंगतिकरणदानपु । लोटि बह्वन् कदमीति शपो नृक् । पत्यकत्वे । सिपो
ह्यदिशाभाव्यकादमः । असंधता । सिधिः चयार्थः । तत्पुरुष इति नऽस्वरः ॥

त्वद्धि पुत्र सहसो वि पृथीर्देवस्य यन्तृतयो वि वाजाः ।

त्वं देहि सहस्रिणं रयिं नोऽद्रोघेण वचसा सत्यमग्ने ॥६॥

त्वत् । हि । पुत्र । सहसः । वि । पृथीः । देवस्य । यन्ति । ऊतयः । वि । वाजाः ।

त्वं । देहि । सहस्रिणं । रयिं । नः । अद्रोघेण । वचसा । सत्यं । अग्ने ॥६॥

सहसः पुत्र बलस्य पुत्र हे अग्ने देवस्य देवग्रीलस्य कर्मकरणप्रवृत्तस्य यजमानस्य त्वत् त्वजः सकाशा
तृपूवीः प्रभृता ऊतयो विघ्नपरिहारेण कर्मपरिपालनादिरूपा रजा वि यति हि । विविधं गच्छति खलु ।
तमिमं यजमानं प्राप्नुवति । तथा वाजा अन्नानि विर्यति । एनं यजमानं प्राप्नुवति । किंच हे अग्ने त्वं सहस्रिणं

सहस्रसंख्याकं रयिं धनं नोऽस्मभ्यं देहि । तथाद्रोघेण द्रोहरहितेन पापशून्येन वचसा वाक्येन युक्तं सत्यं
मत्तंशीलं सन्नामिं प्रवर्तमानं पुत्रं च देहि । प्रयच्छ ॥ त्वत् । युष्मच्छब्दस्य पंचम्यकवचने त्वादेशः । इत्सरकव-
चनस्य च । पा० ११ ३० । इत्यदादेशः । एकादेशस्वरः । पुत्र महमः । परमपि कंदसीति परागवद्वावाङ्मयोः
मवानुदात्तत्वं । देहि । इडाज दान इत्यस्य लोटि घूर्मरिडाविति धातोरित्वसंभ्रामलोपश्च । निघातः ।
अद्रोघेण । द्रुह त्रिषामाया । घञ् । द्रोघः । घकारश्चादसः । नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥

० तुभ्यं दष्टा कविक्रतो यानीमा देव मर्तासो अश्वरे अकर्म ।

त्वं विश्वस्य सुरथस्य वोधि सर्वं तदग्रे अमृत स्वदेह ॥ १ ॥

तुभ्यं । दष्टा । कविक्रतो इति कविऽक्रतो । यानि । इमा । देव । मर्तासः । अश्वरे । अकर्म ।

त्वं । विश्वस्य । सुरथस्य । वोधि । सर्वं । तत् । अग्रे । अमृत । स्वदेह । इह ॥ १ ॥

दत्तं समुत्तया सामर्थ्योपेतं कविक्रतोऽतीन्द्रियविषयप्रज्ञोपेतं सर्वज्ञं देव दीप्यमानं हि अग्ने मर्तासो
यजमाना वयं तुभ्यं त्वदर्थं यानीमा यानीमस्मानि हवीषध्वरं यज्ञऽकर्म । हविस्त्यागसकार्प्यं । त्वं च सुरथस्य
शोभनयानोपेतस्य विश्वस्य सर्वस्य यजमानस्य वोधि । गोपायिता भवामीति बुध्धम् । हे अमृत मरणधम-
रहितं यद्वा इहामिहकर्मण्यस्माभिर्देत्तं तत्सर्वं हविः स्वदेह । आम्नादय ॥ अकर्म । इदं करण इत्यस्य लिङ्
कंदस्युभयार्थं । मम आर्धधातुकत्वेन इत्त्याभावाङ्गणः । यदुत्तयोगादनिघातः । वोधि । वृज् अश्वगमने ।
कंदसि लुङिति लोट्त्वं लुङ् । तिडां तिदो भवतीति सिपस्मादेशः । दीपजभवृद्ध्यादिना कर्तरि चिण ।
चिणो लुङिति तत्प्रत्ययस्य लोपः । अइभावश्चादसः । स्वदेह । स्वदेह आम्नादने । अतर्मावितण्यः । लोटि
रूपं । निघातः ॥ ॥ १४ ॥

वि पाजसा पृथुना मघर्चं तृतीयं मुक्तं कतगोवोत्पन्नोत्कीलस्यार्पं वैश्वभमायेय । अत्रेयमनुकर्मणि का ।
वि पाजसा कात्य उत्कीलित्विति । कतगोवोत्पन्न उत्कीलो नाम ऋषिः ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनग्रश्चयोरा होते-
त्यादिमुक्तदशकं विनियुक्तं तत्र च द्वितीयं मुक्तं ॥

वि पाजसा पृथुना शोशुचानो वाधंस्व द्विपो रक्षसो अमीवाः ।

सुशर्मणो बृहतः शर्मणि स्यामग्रेहं सुहवस्य प्रणीतो ॥ १ ॥

वि । पाजसा । पृथुना । शोशुचानः । वाधंस्व । द्विपः । रक्षसः । अमीवाः ।

सुऽशर्मणः । बृहतः । शर्मणि । स्यां । अग्रे । अहं । सुहवस्य । प्रऽनीतो ॥ १ ॥

उत्कीलः स्तोति । हे अग्ने पृथुना विस्तीर्णं पाजसा तेजसा शोशुचानोऽत्यर्थं दीप्यमानस्त्वं द्विपः कर्मा-
शुभानविप्रकारिणः शत्रुन वि वाधस्व । विप्रं पण नाग्रय । तथामीवा रोगराहित्येन सामर्थ्योपेतानि रक्षसः ।
उभयत्र मुख्यत्ययः । तानि रक्षसि वाधस्व । कर्मविप्रकारीणि ताव्यपनुदस्य । यद्वामीवा आभिमुख्येनः
गमनपरागमनपराः पिशाचिकाश्च वाधस्व । सुशर्मणः स्वर्गादिलक्षणशोभनमुखं हतोर्बुहतो महतः शत्रुविरुद्धेन
प्राप्तमहिम्नः सुहवस्य सुशुद्धानोपेतस्याग्नेः शर्मण्यस्माकं सुग्रहं प्रणीतावृत्तरेव्यादिस्थानेषु प्रणयने । प्रकंपेण
नयने तत्र तत्रानीय प्रक्षेपः । एवमेतं तत्र प्रणयनेऽहं स्या । अग्निप्रणयनपुष्टं कृत्वनुष्ठानं भवेय ॥ पाजसा । पा
रक्षसं । अमृतिव्यनुवृत्तां पतिर्बलेन जृट् चेत्यमृत । जृडागमः । नित्यादायुदात्तः । पृथुना । प्रथ प्रस्थानि ।
उदित्यनुवृत्तां प्रथिगदिभ्रज्जां संप्रसारणमित्युप्रत्ययः । तत्संनियोगेन संप्रसारण । प्रत्ययस्वरः । शोशुचानः ।
गुच दीप्तावित्यस्य यदनुकि गुणो यदनुकीरित्यभ्यासस्य गुणः । अत्यधेन शानच । चर्करीतस्यादादिवद्वा-
वाक्लोपो लुक् । चित्यादंतोदात्तत्वं प्राप्ताऽभ्यस्तानामादिरित्यायुदात्तत्वं । वाधस्व । वाधु लोट् इत्यस्य लोटि
रूपं । पादादित्यादिघाताभावः । सुशर्मणः । शू हिमायां । दःखं शृणातोत्याणादिको मनिन । सोर्मनमी
इत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । स्या । अमृ भवीत्यस्य लिङ् यामुट् परस्मैपदेष्वित्यादिना यामुट् । लिङ् । सलोप इति
सलोपः । यामुटो इत्त्यात शमोरलोपः । निघातः ॥

त्वं नो अस्या उपसो व्युष्टौ त्वं सूर उदिते बोधि गोपाः ।

जन्मेव नित्यं तनयं जुषस्व स्तोमं मे अग्रे तन्वा मुजात ॥२॥

त्वं । नः । अस्याः । उपसः । विऽउष्टौ । त्वं । सूर । उत्ऽउदिते । बोधि । गोपाः ।

जन्मऽइव । नित्यं । तनयं । जुषस्व । स्तोमं । मे । अग्रे । तन्वा । मुऽजात ॥२॥

हे अग्रे त्वमस्या अद्य वर्तमानाया उपसो व्युष्टौ व्युत्थने प्रकाशने सूर मयं उदितं च मति नोऽपि होत्रादिकर्मणि प्रवृत्तानामस्माक गोपा गोपायिता भवामीति बोधि । बध्यम् । केचित्मृषां दयात्पागपि होत्र जुहुति केचिदुदितं तस्मिन् जुहुति । तेषामभ्येषां पालयिता भवेत्यर्थः । तन्वा मुजात ज्वालापरिवृत्तं न शरीरेण मुष्टु जातं देदीप्यमान । अथवा तन्वा मुजात आत्मनैव मुजातः स्वयमुरित्यर्थः । तादृशत्वं मे मदीय स्तोमं च वृत्त्यं च दशादिलक्षणं स्तोत्रं नित्यं जुषस्व । तत्र दृष्टातः । जन्मेवेति । यथा जन्म जनकः पितारमं तनय पुत्र परिध्वंगादिभिः सेवते तददस्माभिः कियमाणमिमं सेवस्व ॥ व्युष्टौ । उज्जी पिवामि । तमो विवास्यतेऽनर्थेति कारणेन क्लिप्त । वशादिना पत्वं । तादां च निति कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । गोपाः । गुपु रक्षणं । गुपुधूपविष्कृपणपनिभ्य इत्यायप्रत्ययः । तदंतादातोः क्रिप । अतो लोप इत्यकारलोपः । लोपो व्योरिति यलोपः । धातुस्वरः । जुषस्व । जुषी प्रीतिसंवनयोरित्यस्य लोटि रूप । निघातः ॥

त्वं नृचक्षां वृषभानुं पूर्वीः कृणास्वमे अरूपो वि भाहि ।

वसो नेपिं च पर्पि चात्यंहः कृधी नो राय उगिजो यविष्ठ ॥३॥

त्वं । नृऽचक्षाः । वृषभ । अनुं । पूर्वीः । कृणासु । अग्रे । अरूपः । वि । भाहि ।

वसो उति । नेपिं । च । पर्पि । च । अति । अंहः । कृधि । नः । राये । उगिजः । यविष्ठ ॥३॥

वृषभ कामानां वर्धितहे अग्रे नृचक्षा नृणां मनुष्याणां शुभानुभक्तमणोर्दृष्टा कृणासु रात्रिपञ्चरूप आरोचमानस्त्वमनु अनुक्रमेण पूर्वोर्वह्नीज्वाला वि भाहि । धिगधिण प्रकाशय । वसो मयस्य प्रकाशप्रदानेन स्वस्व स्थानेषु वामयितरये त्वं नोऽस्माक्षेपि । कमानुरूपफलानि च प्रापय । अहोऽस्माक दारिद्र्यलक्षण पापमतिपर्पि च । अतिपारय । निवारयेति यावत् । किंच यविष्ठ युवतम हे अग्रे नोऽस्मात्राये धनयोऽगिजः कामयमानान्कृधि । कृन् । अभिलषितफलप्रदानेन प्राप्तकामान्कृष्वित्यर्थः ॥ नृचक्षाः । चक्षिड व्यक्ताया वाणि । अयमत्र दर्शनं वर्तते । अमुन्नित्यनुवृत्तां चक्ष्वह्नं शिञ्जत्यमुन् । शिञ्जद्वावात स्यात्त्रादेगाभावः । कृद्त्तरपदप्रकृतिस्वरः । वृषभ । वृषु मेचने । अभिजित्यनुवृत्तां चक्ष्विपिभ्यां किदित्यभच । कित्वाङ्गणाभावः । अपादादित्वात्निघातः । पूर्वीः । पुरुशब्दस्य वीतो गुणवचनादिति ङीप । आयस्योकारस्य दीर्घात्कादमः । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । भाहि । भा दीप्ता । अंतर्भावितव्यर्थः । लोटि रूप । वसो । वस निवामि । उरित्यनुवृत्तां शृम्भृश्चित्रिष्यमिवसीत्यादिना उपप्रत्ययः । पादादित्वात्त निघातः । पाठिकमाद्युदात्तत्वं । नेपि । णीञ प्रापणे । कर्दामि लोटि लट् । बह्वन् कंदमीति णपो लुक् । आभित्वं पूर्वमावयमानवदित्याभित्वस्यऽवयमानवत्वेन पादादित्वात्त निघातः । पर्पि । पृ पालनपुरणयोः । चादिषु चिति न निघातः । कृधि । कृञ् करण इत्यस्य लोटि भेदापिष्ठेति हिरादेशः । तस्य शृग्गुपृङ्गुभ्यश्च कंदमीति धिरादेशः । बह्वन् कंदमीत्युप्रत्ययस्य लुक् । पादादित्वात्त निघातः । राये । रा ङानि । रातेर्ङोरिति ङिप्रत्ययः । ऊडिदमित्यादिना विभक्त्युदात्तत्वं । उगिजः । वशं कातो । वशः किञ्चितीजिप्रत्ययः । कित्वात्संप्रसारणं । प्रत्ययस्वरः । यविष्ठ । युवशब्दादतिशायन इष्टप्रत्ययः । स्थूलदूरयुवेत्यादिना यणादेः परस्य लोपः पूर्वस्य च गुणः । आभित्वतत्वात्निघातः ॥

अषाब्धो अग्रे वृषभो दिदीहि पुरो विश्वाः सौभगा संजिगीवान् ।

यज्ञस्य नेता प्रथमस्य पायोर्जातवेदो बृहत्तः सुप्रणीति ॥४॥

अपाहः । अग्ने । वृषभः । दिदीहि । पुरः । विश्वाः । सौभगा । संऽजिगीवान् ।
यज्ञस्य । नेता । प्रथमस्य । पायोः । जातऽवेदः । बृहतः । सुऽप्रनीति ॥४॥

हे अग्ने अपाहः शत्रुभिरसोहोऽपराजितः । स्वयं शत्रुञ्जयतीत्यर्थः । वृषभः कामाना वर्षयिता एवंभुतस्त्व
विश्वाः सर्वाः पुरः शत्रुणा पुरीः सौभगा तत्रत्यानि शोभनान्युत्तमानि धनानि च संजिगीवान् सम्यग्जयन् दी-
दिहि । सर्वतो ज्ञानाभिर्दीप्यस्व । सुप्रणीति शोभनप्रणयन जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने बृहत उपदिष्टातिदष्टदि
विधितकर्तृयताकल्पेन महतः पायोस्तत्फलप्रदानेन रत्नकस्य प्रथमस्य मुख्यतया प्रथमं क्रियमाणस्य । एष वाच
प्रथमो यज्ञो यज्ञाना यज्ञयोतिष्टोम इति श्रुतः । तादृशस्य ज्योतिष्टोमाख्यस्य यज्ञस्य नेता हविर्वहनदेवता
ज्ञानादिक्रियाया निर्वाहको भ । ॥ अपाहः । पृह सप्रेम इत्यस्य निष्ठाया हो ढ इति ढकारः । आपस्तथोर्धोऽध
इति ऋस्य धकारः । पृत्विन ढः । ढलोपि कृते ढलोपि पूर्वस्य दीर्घ इति दीर्घः । आत्वाभावः क्रादसः । महः साडः
स इति सकारस्य मृधन्यादशः । अययपूर्वपदप्रकृतिस्त्वर नऽम्बरः । वृषभः । वृष भेचन । ऋषिवृषिभ्या कर्दित्य-
भच । चित्स्वरः । दीदिहि । दिवु कीडादावित्यस्य यङ्लुकि लोटो मध्यमकवचनं संज्ञापूर्वको विधिरनित्य
इत्यभ्यासस्य गुणाभावः । सर्वं विधयः कृदसि विकल्प्यते इति पूर्ववाभिर्दमित्यस्याप्रवृत्तौ परत्वात्तल्ले चिति
दीर्घत्व । पश्चादलोपः । सौभगा । सुभगान्वाच इत्युद्गातादिषु पाठाद्वावार्थऽत्र । हृद्गमिध्वत इति पूर्वपदस्य वृद्धिः ।
उत्तरपदस्य वृद्धिर्न भवति सर्वविधीनां कृदसि विकल्पितत्वात् । मृषा मुलुगिति मृषो डादेशः । तेन च सौभा-
ग्येन धनान्युपलभ्यते । त्रित्वादायुदात्तः । संजिगीवान् । जि ज्ञेय । कृदसि लोटः । तस्य क्रमुः । मृतिटोर्जोरिति
कवगादेशः । प्रत्ययस्वरः । दीर्घः क्रादसः । पायोः । पा रत्नण । ऋवापाजिमीत्यादिना उपप्रत्ययः । आतो
युक् चिण्ठतोर्गिति युगागमः । प्रत्ययस्वरः ॥

अच्छिद्रा शर्मं जरितः पुरुणि देवाँ अच्छा दीद्यानः सुमेधाः ।

रथो न सस्त्रिभि वंष्टि वाज्जमग्ने त्वं रोदसी नः सुमेके ॥५॥

अच्छिद्रा । शर्मं । जरितरिति । पुरुणि । देवान् । अच्छ । दीद्यानः । सुऽमेधाः ।

रथः । न । सस्त्रिः । अस्त्रिभिः । वाज्जं । अग्ने । त्वं । रोदसी इति । नः । सुमेके इति सुऽमेके ॥५॥

जरितः सर्वस्य जगतोऽतकालं जरयितुं हे अग्ने सुमेधाः शोभनप्रज्ञोपेतो दीद्यानः स्वतज्जमा प्रकाशमानस्य
देवान् यष्ट्यान्देवान् अस्त्राभिलक्ष्य तद्द्वेष्टेन क्रियमाणानि पुरुणि शर्मं स्वर्गादिमुखसाधनभुताव्यप्रहोत्रा
दीनि कर्माण्यच्छिद्रा अस्त्रिभ्याणि कुरु । कर्तृकर्मसाधनवैकल्यराहित्येन संपूर्णानि कुरु । किंच हे अग्ने त्वं सस्त्रिः
संनिरुद्धः स्वकीयं सततशमनं संनिरुध्य हविष्यजपपर्यंतमत्र वर्तमानस्य वाज्जं नोऽस्माभिर्दीयमानं हविर्लक्षण
मत्तमभि देवानभिलक्ष्य वंष्टि । वह । प्रापय । तत्र दृष्टातः । रथो न रथ इव । यथा रथो धान्यादिकमुद्धा-
तगवामिनं प्रापयति तद्वत् । किंच त्वमग्ने रोदसी यावापृथिव्यां सुमेके शोभनरूपोपेत स्वकीयप्रभाभिः प्रका-
शयुक्तं कुरु ॥ दीद्यानः । दीदतिः दीप्तिकर्मा । तस्माच्छानच । अभ्यस्तानामादिरित्यायुदात्तत्वं । सुमेधाः । नि-
त्यमसिच प्रज्ञामधयोरित्यसिचप्रत्ययः । वहव्रीहो नऽमुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । सस्त्रिः । पस स्वप्ने ।
अस्त्रादांणादिको निन । नित्यादायुदात्तत्वं । वंष्टि । वह प्रापणे । अस्य लोटः सिपि वहन्ते कृदसीति शपो
लुक् । ढत्वकत्वं । हिरादेशः क्रादसत्वाच्च भवति । निघातः ॥

प्र पीपय वृषभ जिन्व वाज्जानग्ने त्वं रोदसी नः सुदोषे ।

देवेभिर्देव सूरुचा रूचानो मा नो मर्तस्य दुर्मतिः परिं छात् ॥६॥

प्र । पीपय । वृषभ । जिन्व । वाज्जान् । अग्ने । त्वं । रोदसी इति । नः । सुदोषे इति सुऽदोषे ।

देवेभिः । देव । सुऽरुचा । रूचानः । मा । नः । मर्तस्य । दुऽमतिः । परि । स्थात् ॥६॥

वृषभ कामानां वर्पितं अपि त्वं नोऽस्माकं प्रपीपय । अभिलषितफलानि वर्धय । वाजानक्षानि च जित्व । प्रयच्छ । किंच देव दीप्यमानं ह्यपि मुरुचा गोभनदीप्या रुचानः गोभमानस्य देवभिर्यज्ञनीयदेवैः सहितोऽस्माकं रोदसी इमे व्यावापृथिव्या मुदोधि वृष्टिद्वाराभिमतफलप्रदानिन मुपु दोग्ध्रां कुरु । तथा मर्तस्य प्राचोर्दुर्मतिर्दुष्टवु द्विप्रयुक्तोऽभिभवो नोऽस्मान् मा परि धात । परितो मा गच्छन् ॥ पीपय । पा पान इत्येतस्य स्यतस्य लुङि चङि द्विवचनाभ्यामदीर्घा । मिपो लोपः कादमः । जित्व । इवि जिवि धिवि प्रीणनार्थाः । एतस्य लोटि इदि स्वात्तुम । गप । अतो हरति हेतुक् । आमात्रितस्याविव्यमानवत्त्वेन अतिङ् उत्तरत्वाभावात् निघातः । मुदोधि । दोहन दोधः । भाव घञ । कृत्व कादमः । आयुदात्तं ह्यच कदसीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । दुर्मतिः । मनु अवबोधने । मन्यत इति मतिर्बुद्धिः । कर्तरि क्तिच । दृष्टा बुद्धिः । अययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं प्राप्ति ऋद्धत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

इक्रामये पुरुदंसं सन्ति गोः शशत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सृनुस्तनयो विजावाये सा ते सुमतिर्भृत्वस्मे ॥ १ ॥

इक्रां । अये । पुरुदंसं । सन्ति । गोः । शशत्तमं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सृनुः । तनयः । विजाऽवा । अये । सा । ते । सुऽमतिः । भृतु । अस्मे इति ॥ १ ॥

उतो पितृभ्यामित्याग्नित्वेन व्याख्यातयमुक् ॥ १५ ॥

अयमभिर्गति चतुर्थं पट्टचं मुक्तमाधेयं । अत्रानुक्रमणिका । अयमभिः पट्ट पागार्थमिति । उत्कीलभित्ति तृणश्च प्रयोगादस्यापि मुक्तस्य स एव कृषिः । अत्र विषमसंख्यानामुच्यते ब्रह्मती कृदसृतीयपादस्य ङादशाचरत्वात् । समसंख्यानां तु सतोब्रह्मती प्रथमसृतीयपादयोर्ङादशाचरत्वात् । उक्तं च । अथुजा जायते सतोब्रह्मतीति ॥

अयमभिः सुवीर्यस्येण महः सौभगस्य ।

राय ईणे स्वपत्यस्य गोमंत ईणे वृत्रहथानां ॥ १ ॥

अयं । अभिः । सुऽवीर्यस्य । ईणे । महः । सौभगस्य ।

रायः । ईणे । सुऽअपत्यस्य । गोऽमंतः । ईणे । वृत्रऽहथानां ॥ १ ॥

उत्कीलः स्नाति । अयं यज्ञनीयत्वेनाग्न्या निर्दिष्टमानोऽभिः सुवीर्यस्य गोभनसामर्थ्यापेतस्य महो महतः सौभगस्य सौभाग्यस्येण । ईष्टे । ईश्वरो भवति । सर्वस्य वन्नारोग्यहेतुतया सौभाग्यकारित्वात् । तथा गोमतो गवादिपशुयुक्तस्य स्वपत्यस्य गोभनापत्यस्य रायो धनस्येण । ईष्टे । पुत्रपत्याद्युद्देशेन क्रियमाणकर्मफलमपादकत्वेन तत्त्वामित्वात् । तथैवभुतोऽभिर्बृत्रहथानां । हनन इथः । शत्रुभूतपार्ष्विनाशनानामपीणं । ईष्टे । स्वायि समर्पितकर्मणामग्राकं त्यज्यमादात्यापचयो भवतीति तस्यापि स्वामी ॥ ईणे । ईण ऐश्वर्यं । अदादि त्वाङ्गपो लुक् । लोपस्त आत्मनेपदैष्विति तनोपः । पादादित्वादनिघातः । सौभगस्य । सुभगस्य भावः सौभग । उद्गादादित्वादज । सर्वविधीना कृदमि यिकिन्यातत्वादज हवंगत्यादिना प्राप्ताया उत्तरपदभूदरभातः । रायः । ऊहदमित्यादिना विभक्तकृदात्तत्वं । ईणे । निघातः । स्वपत्यस्य । नऽमुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । वृत्रहथानां । वृत्तु वतने । अस्मात् स्फायितचिवंचीत्वादिना रक्प्रत्ययः । कित्तादगुणः । हन हिमागल्योरित्यस्मात् हनिकृपनीरमिकाग्रश्च इति कथन । कित्वादनुनासिकलोपः । ऋद्धत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

इमं नरो मरुतः सश्रुता वृधं यस्मिन्नायः जेवृधासः ।

अभि ये संति पृतनासु दृढ्यो विश्वाहा शत्रुमादभुः ॥ २ ॥

इमं । नरः । मरुतः । सश्रुतः । वृधं । यस्मिन् । रायः । जेऽवृधासः ।

अभि । ये । संति । पृतनासु । दुऽढ्यः । विश्वाहा । शत्रुं । आऽदभुः ॥ २ ॥

नरः कर्मणा नेतारो हे मरुतो देवा यूयं वृधं पशुपुत्रादिवर्धकमिममस्माभिः स्तूयमानमिममपि मस्यत । हविरात्रयनार्थं सेवध्वं । कीदृशोऽपरित्याकांजायामाह । यस्मिन्देवे रायो धनानि शिवधामो दानभोगा-
द्युपयोगिन मुषस्य वर्धकानि सन्ति । ये च देवाः पृतनासु सेनासु तदुपलक्षितेषु संग्रामेषु दृढो दृष्टधानीपिता-
नात्मनो हिंसकाञ्छत्रुनभिमन्ति । अभिमवन्ति । ये च विश्वाहा विश्वान्यहानि यस्मिन्नखंडे कालं तस्मिन्सर्वदा
शत्रुमात्मनो द्विष्टारमादभुः । आदभुवन्ति । हिंसन्ति । एवंभूतास्ते सर्वं मरुतो यूयं तमिममपि सेवध्वमिति
पूर्वणान्वयः ॥ मस्यत । पञ्च संग इत्यस्माज्जोष्टि रूपं । जकारस्य व्यत्ययेन चकारः । निघातः । शिवधामः ।
वर्गव्यत्ययः । शं मुवं वर्धयतीति । अमुन्नित्यमुन । गुणाभावश्चक्रांदसः । गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं
चेत्याणादिकमुवात् । पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । सन्ति । अस भुवि । दृढः । धी चिंतायां । अन्यभ्योऽपि दृश्यत इति
क्रिप । दृशियहणात्संप्रसारणः । दुरो दाशनाशदमध्यपूर्वं वक्तव्यमुत्तरपदादेश्य पृथ्वामिति ऊत्यटत्वे । कंदस्यु-
भयर्थेति शमीयडादेशं बाधित्वा यणादेशः । ऊदत्तरपदप्रकृतिस्वरणातोदात्तः । शसः सुप्तादनुदात्तत्वे कृते
उदात्तस्वरितयोर्थेण इति शसः स्वरितत्वं । आदभुः । दभु दभे । अस्माद्विद्युमि रूपं । अर्थिगर्थिदंभिवंजी-
नामुपसंख्यानमिति किद्वद्वावादनुनासिकलोपः । द्विवचनप्रकरणे कंदमिति वक्तव्यमिति द्विवचनाभावः ।
यद्वृत्तयोगादनघातः । सति शिष्टस्वरौ वलीयानिति प्रत्ययस्वरः ॥

स त्वं नो रायः शिगीहि मीढ्वी अग्ने सुवीर्यस्य ।

तुविद्युम्न वर्षिष्ठस्य प्रजावतोऽनमीवस्य शुष्मिणः ॥३॥

सः । त्वं । नः । रायः । शिगीहि । मीढ्वी । अग्ने । सुवीर्यस्य ।

तुविद्युम्न । वर्षिष्ठस्य । प्रजावतः । अनमीवस्य । शुष्मिणः ॥३॥

हे अग्ने स तथाविधत्वं नोऽस्मान्नायः । तुतीयार्थं पठे । धनेन शिगीहि । तीक्ष्णाङ्कुर । अस्मान्धनसमु-
दाङ्कुर । किंच तुविद्युम्न बहुधनोपेत अत एव मीढ्वी मीढ्वन कामानां भक्तः हे अग्ने त्वं वर्षिष्ठस्य वृद्धतमस्य
प्रभुतस्य प्रजावतोऽपत्ययुक्तस्यानमीवस्यारोग्यहतीरत एव शुष्मिणो बलहन्तोः सुवीर्यस्य शोभनसामर्थ्ययुक्त-
स्यान्नस्य संबंधिनोऽस्माङ्कुर । यद्वा । एतत्सर्वं विशिष्यतया योजनीयं । एताः पञ्चमृतीयार्थं । एतदुक्तं भवति ।
धनेनापत्यारोग्यशरीरवलोपेतेनान्नास्मान्समृत्ताङ्कुरिति ॥ शिगीहि । शिञ्ज निशान इत्यस्य लोटि बहुलं
कंदमीति विकरणस्य सुः । वा कंदमीति विकल्पेन हित्वादादितश्चिह्नं हिधिरादेशो न भवति । दीर्घश्चक्रांदसः ।
निघातः । मीढ्वी । मिह भेचन इत्यस्य क्रमां दास्यान माह्वान सोढ्वीति निघातनात ढ्वत् उपधादीर्घश्च ।
संबुद्धी नमि कृते हन्त्यादिनोपि संयोगातलोपि च कृते मनुवमो ऋः संबुद्धी कंदमीति ऋः । पादादित्वादा-
बुदात्तः ॥

चक्रियो विश्वा भुवनाभि सामहिश्चक्रिंदेवेष्व आ दुवः ।

आ देवेषु यतंत आ सुवीर्य आ शंस उत नृणां ॥४॥

चक्रिः । यः । विश्वा । भुवना । अभि । सामहिः । चक्रिः । देवेषु । आ । दुवः ।

आ । देवेषु । यतंत । आ । सुवीर्य । आ । शंस । उत । नृणां ॥४॥

योऽयमपिशुक्रिः सर्वस्य जगतः कर्ता स च विश्वा भुवना विश्वानि भुवनान्यभि अभिविशति । तत्पृष्टा
तदेवानुप्राविशति श्रुतेः । चक्रिः कर्ता सोऽग्निः सामहिः पुरोडाशादिहविर्भारसहनशीलः सन दुवोऽस्मा-
भिर्देत्तं हविर्देवेषु यजनीयदेवेष्व । आनयति । स चार्धदेवेषु देवनशीलेषु स्तोतृष्व । यतंत । अभिममुख्येन
गच्छति । यद्वा विश्वानि भुवनानि चक्रिर्भिसासहिरभिवनशीलः । आकारार्थार्थं । देवेषु च दुवः परिचरणं
चक्रिः कर्ता । य एवंभूतः स आयतत इत्यादि पूर्ववत् । उत अपि च नृणां यज्ञस्य नेतृणां शस्त्रिणां शंस । शंसनं
शसः शस्त्रं । तस्मिन् सोऽग्निरागच्छति । तथा नृणां मनुष्याणां सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतयुद्धे तद्रक्षणार्थसाग-
च्छति । अनेनाग्नेः सर्वव्यापकता प्रतिपादिता भवति ॥ चक्रिः । दुर्गज करणे । आदृगमहनजनः किकिनी जिट्

चेति किमप्रत्ययः । निङ्ङुङ्गावाह्विर्वचनं । कित्वाङ्गुणाभावः । नितम्बरः । सासहिः । पृष्ठं मयेण इत्यस्माद्यङन्ता । त्सहिर्वाहचलिपतिभ्यो यङन्तेभ्यः किकिर्ना । पा० ३. २. १७१. ४. इति किः । प्रत्ययस्वरः । यतते । यती प्रयति । यदुत्तयोगादनिघातः । शंसि । भावे घञ् । त्रितम्बरः । तुणां । नृ चिति विकल्पेन दीर्घाभावः । नामन्यतरस्या मिति विभक्त्युदात्तत्वं । विश्वेत्यादिषु न लोकायत्येति पठोप्रतिपदः ॥

मा नो अग्नेऽमृतये मावीरताय रीरधः ।

मागोतयि सहसस्पुत्र मा निदेऽप द्वेपांस्या कृधि ॥५॥

मा । नः । अग्ने । अमृतये । मा । अवीरताय । रीरधः ।

मा । अगोतयि । सहसः । पुत्र । मा । निदे । अप । द्वेपांसि । आ । कृधि ॥५॥

सहसस्पुत्र बलस्य पुत्र हे अपे त्वं नोऽस्मान् अमृतये शत्रुभूताय दारिद्र्याय मा रीरधः । समिधान्नपय भूतात्मा कुरु । तथावीरताया अपुत्रतार्थ । अवीरशब्देन तद्वान् लक्ष्यते । वीरस्य भावो वीरता । न वीरता अवीरता । तस्यि । अस्मान्पुत्रताया विषयभूतात्मा कुरु । तथा त्वमस्मान्गोतार्थं गवादिपशुसपत्न्यभावस्य विषयभूतात्मा कुरु । किंवास्मान्निदे निदाया विषयभूतात्मा कुरु । मा विधिर्हि । तथा त्वं द्वेपांसि कर्मापराधनिमित्तान् द्वेपांश्चापारुधि । अपभृङ्गु । निवारय ॥ अवीरतार्थ । वीरा अस्य मंतीति वीरः । अग्ने आदिवादाच्च । तस्य भावो वीरता । तस्य भावस्यतन्नाविति तल । न वीरता अवोरता । नञः स्वर्ग प्राप्त परादिशक्तदमि बहुलमिति नञ्चरस्यादिरुदात्तता । रीरधः । राध साध समिदी । अस्माग्यतात्मादमे लुङि निश्चिद्रसृभ्य इति ज्ञेयडादेशः । गेरनिटीति णिलोपः । गो चक्षुषधाया इत्युपधाङ्गस्यः । चडीति द्विवचन । मन्वसृपूनि चङपर इति मन्वङ्गावः । मन्वत इत्यभ्यामस्यत्व । तस्य दीर्घो लघोरिति दीर्घः । न मादोऽय इत्यङ्मावः । निघातः । अगोतार्थ । गोशब्देन गोमान् लक्ष्यते । न गौरगोः । अगोभावोऽगोता । तस्य भाव इति तल । नितम्बरः । सहसस्पुत्र । सुवासिचिन्ति पराशवत्स्वर इति पराशवङ्गावात्सहसस्पुत्र इत्येतयोः सर्वानुदात्तत्वं । निदे । णिदि कृत्सायां । अस्मात्सपदादित्वाङ्गाव क्रिप । अनित्यमागमशामलमिति नृमभावः । माविक्काच इति विभक्त्युदात्तता ॥

शग्धि वाजस्य सुभग प्रजावतोऽग्ने बृहतो अध्वरे ।

सं राया भूयसा मृज मयोभुना तुविद्युम् यणस्वता ॥६॥

शग्धि । वाजस्य । सुऽभग । प्रजाऽवतः । अग्ने । बृहतः । अध्वरे ।

सं । राया । भूयसा । मृज । मयःऽभुना । तुविऽद्युम् । यणस्वता ॥६॥

सुभग शोभनधनोपेत हे अपे त्वमध्वरऽस्माभिः क्रियमाणेऽस्मिन्नपिष्टोमादिकर्मणि बृहतो महतः प्रभूतस्य प्रजावतोऽपत्योपेतस्य वाजस्यान्नस्य शग्धि । शग्धि । तादृशमन्नमस्मिन्नध्वरऽस्माभ्य देहि । किञ्च तुविद्युम् बहुधनयुक्त हे अपे मयोभुना । मय इति मुखनाम शत्रुध मय इति तन्नाममु पाठात् । तद्वानाद्युपयोगहेतुतया मुखस्य भावकेनात एव यणस्वता कीर्तिमन्ता भूयसातिप्रभुतेन राधिविधेन धनेनास्मान्मसृज । मयोत्रय ॥ शग्धि । शक्नु शक्तावित्यस्य लोटि बहुलं कंदमीति विकरणस्य लृक् । इङ्गन्भ्यो हेर्धिरिति षिगादेशः । हेरपि त्वाङ्मुदात्तता । राया । ऊडिदमिति विभक्त्युदात्तत्वं । भूयसा । बहुशब्दात् द्विवचनविभक्त्यापपठ इतीयमुन । बहुर्लोपो भु च बहुरितीयमुनः सर्वस्य लोपे प्राप्त आदेः परस्य । पा० १. १. ५४ । इति प्रत्ययस्यादेर्लोपो बहुर्भूरादेशश्च । नितम्बरः । सृज । सृज विमर्गं । नृदादिः । लोटि रूपं । निघातः । मयोभुना । भु सन्ताया मित्यस्मादार्थाणादिको दुप्रत्ययः । तुविद्युम् । पादादित्वादर्निघातः ॥ ॥ १८॥

समिध्यमान इति पंचर्चं पचमं मृक्तमायेयं चिष्टं वैश्वामित्रस्य कतम्यार्पं । तद्वक्त । समिध्यमानः पंच कतो वैश्वामित्रस्त्विति ॥ आ होतित्यादिमुक्तदशकस्य विनियोग उक्तः प्रातरनुवाकाराश्चिनशस्ययोरिति । तच्चैव चतुर्थी

वाज्रपथं वाहस्यत्ये चरावपि मुदीतिमिति म्विष्टरुतो याज्या । वाज्रपथं नत्यादिखंडे सूचितं । अग्निं मुदीतिं मुद्गं गृणत इति संयाज्ये । आ० ९ ९ । इति ॥

समिध्यमानः प्रथमानु धर्मा समक्तुभिरज्यते विश्ववारः ।

गोचिष्केणो घृतनिर्णिकपावकः सुयज्ञो अग्निर्यज्ञथाय देवान ॥ १ ॥

संऽदध्यमानः । प्रथमा । अनु । धर्म । सं । अक्तुऽभिः । अज्यते । विश्वऽवारः ।

गोचिऽकेणः । घृतऽनिर्णिकः । पावकः । सुऽयज्ञः । अग्निः । यज्ञथाय । देवान ॥ १ ॥

कतः स्नाति । धर्म । धारणाद्धर्म । अग्नेयं ज्ञानिवाहकतया तद्वारकत्वाद्धर्माभिः । तथा च मंत्रः । धर्मान-
मग्निं विदधस्य साधनं । ऋग्वे० १० ९०.० । इति । तादृशोऽग्निः प्रथमा प्रथमं यज्ञोपक्रमं अनु अग्न्यायतने
पञ्चक्रमेण समिध्यमानः सम्यक् प्रज्वाल्यमानः । यत्रा । अनु धर्म धर्मसाधनभूतेषु यज्ञेषु प्रथमं समिध्यमानो
विश्ववारो त्रिंशः सर्वयज्ञमार्गं यद्यतया वरणीयः गोचिष्केणः । गोचीपि ज्वालाः कणा यस्य स तथोक्तः ।
घृतनिर्णिकः । घृतस्य तापनद्वारा विनापनेन गोधकः । पावकोऽस्मदीयपापगोधकः । सुयज्ञः गोभनयज्ञोपतः ।
एवमुक्तोऽग्निर्देवानस्माभिर्यज्ञनीयान् देवान्यजथाय यदुमक्तुभिरजनसाधनघृतादिभिः समज्यते । सम्यक् सिध्यते ॥
प्रथमा । मुपा मुनुगिति मुपो डादिगः । धर्म । धुज धारण इत्यस्मादन्त्यस्योऽपि दृश्यत इति मनिन । इत्येव
कादमं । निरम्बरः । अक्तुभिः । अंज व्यक्तगतिप्रदणेषु । अज्यत एभिर्गति बाह्यनकत्वात् क्तुः कर्त्तुः । किञ्चा-
दुपधानोपः । प्रत्ययम्बरः । अज्यते । स एव धातुः । कर्माणि यक् । अनिदितामित्युपधानोपः । विश्ववारः ।
त्रिंशयज्ञमार्गं होतृद्वारा वारो वारण यस्येत्यत्र वृत्र वरण इत्यस्य ण्यतस्य रूप वारः । बहुव्रीहौ विश्वं
संज्ञायामिति पूर्वपदातोदात्तत्वं । घृतनिर्णिकः । निर्णजिर् गोचपोषणयोः । क्षिप । घृतं नैनं क्रीति द्वितीयात्
त्युपपत्त्यात्पूर्वपदम्बरः । यजथाय । यज देवपुत्रासंगतिकरणदानेषु । अस्मादाणादिकोऽयप्रत्ययः । तादर्थ्यं
चतुर्थी । प्रत्ययम्बरः ॥

यथायज्ञो होत्रमग्ने पृथिव्या यथा दिवो जातवेदश्चिकित्वान ।

एवानेन हविषा यक्षि देवान्मनुष्यह्यज्ञं प्र तिरेममद्य ॥ २ ॥

यथा । अयज्ञः । होत्रं । अग्ने । पृथिव्याः । यथा । दिवः । जातऽवेदः । चिकित्वान ।

एव । अनेन । हविषा । यक्षि । देवान् । मनुष्यत् । यज्ञं । प्र । तिर । इमं । अद्य ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वं यथा पृथिव्या यजमानभुतायाः पृथिवीदेवतायाः पूर्वं होता मन होत्रं होमसाधनं हविरयज्ञो
ऽयात्री । जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने चिकित्वान कर्मविषयज्ञानवान त्वं यथा च दिवो यजमानभुताया
शुदेवताया होता भूत्वा हविरयज्ञः । एव एव त्वमस्मिन्कर्मणि होता सन् अनेनास्माभिर्दीयमानेन हविषा
देवान् यक्षि । यज । किञ्च त्वमथेदानीमस्माभिः क्रियमाणमिमं यज्ञं प्र तिर । अनुष्ठानसंपुर्त्ता पारं गमय । तच्च
दृष्टातो मनुष्यदिति । यथा मनोर्यज्ञमनुष्ठानसंपुर्त्ता पारमर्षीन्तद्वदिस यज्ञं पारं नयत्यर्थः ॥ यथा । प्रकार-
वचने शालिति शान् । नितोति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । अयज्ञः । यज्ञर्लेटि रूपं । यच्चन्द्रयोगादनिघातः ।
होत्र । इ दानादनयोः । इयामाशुभमिभ्यस्वन्निति चन्त्यययनातोदात्तः । दिवः । ऊडिदमिति विभक्त्य
दात्तत्वं । चिकित्वान् । कित ज्ञान इत्यस्य कर्मा रूप । प्रत्ययम्बरः । अनेन । इदं गच्छस्य तृतीयैकवचन
अनायकः । पा० ७ ० ११० । इत्यन्तादिगः । यक्षि । यज्ञर्लेटि रूपं । मनुष्यत् । तच्च तस्यैवति वतिः । नमोऽग्नि-
रोमनुषां वत्युपसंख्यामिति भसंज्ञात्वाद्गुत्वाभावः । प्रत्ययम्बरः । तिर । तरन्तेर्लोटि व्यत्ययेन शः । कृत
इडातोर्नितीत्यं । निघातः ॥

शीण्यायूपि तव जातवेदस्तिस्त्र आज्ञानीरूपसंस्ते अग्ने ।

ताभिर्देवानामवो यक्षि विज्ञानथा भव यजमानाय शं योः ॥ ३ ॥

चीणि । आयूषि । तव । जातऽवेदः । तिस्रः । आऽजानीः । उपसः । ते । अग्ने ।
ताभिः । देवानां । अवः । यष्टि । विद्वान् । अथ । भव । यजमानाय । जं । योः ॥ ३ ॥

हे जातवेदो जातपन्न तव चीण्यायुषि त्रिविधान्याज्यापधिमोमात्सकान्यन्नाहारतया कल्पितानि हे
अग्ने तिस्र उपस एकाहाहीनसत्रगता उपस उपोऽभिमानिन्यस्मिन् देवतास्त तवाजानीर्जनयित्री मातरः ।
यद्वा । उपोऽभिमानिन्यो देवतास्तवाजानीस्त्वामनुजातास्मिन् त्वसारः । तथा च स्मृः प्रकृत्य भवः । प्रजा
मेका रक्षत्युजमेका राष्ट्रमेका रक्षतीति । तामिरूपोऽभिमानिनीभिर्देवताभिः सहितस्त्वमनोऽस्माभिर्दीयमान
हविलक्षणमज्ञ देवाना यजि । यष्ट्यदेवाना प्रयत्नः । अथ अनंतर विद्वान् ज्ञानस्य यजमानाय ज्ञा भव ।
मुखहेतुर्भव । योश्च मुखस्य मिश्रयिता च भव ॥ तव । युष्मदस्मदीर्द्धमीत्यायुदात्तः । तिस्रः । त्रिण दस्य रक्ष्यं
विचतुरोः स्विद्यामिति तिस्र इत्यादेशः । अचि र ऋत इति रिफादेशः । तिस्र्यो जस इति विभक्तकदात्तत्वं ।
आजानीः । जन जनन । जनिघमिभ्यामिण इति कर्तरि ण । णित्वादुपधावुदिः । वा ऋदमीति वर्णदीर्घः ।
ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्यः । अवः । अव रक्षण । अमुन्नित्यमुन । नित्यस्यः । यजि । यजमानार्थस्य लटि रूपः ।
यजमानाय । पुत्राजोः शानन । पा० ३ ७ १०८ । इति यजः शानन । नित्यस्यः । योः । यु मिश्रण इत्यस्मा
दयभ्योऽपि दृश्यत इति विच । आर्धधातुकलक्षणो गुणः । ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्यः ॥

अग्निं सुदीतिं सुदृशं गृणन्तो नमस्यामस्वेद्धं जातवेदः ।

त्वां दृतमरतिं हव्यवाहं देवा अकृण्वन्मृतस्य नाभिं ॥ ४ ॥

अग्निं । सुऽदीतिं । सुऽदृशं । गृणन्तः । नमस्यामः । त्वा । ईद्धं । जातऽवेदः ।

त्वां । दृतं । अरतिं । हव्यवाहं । देवाः । अकृण्वन् । अमृतस्य । नाभि ॥ ४ ॥

जातवेदो जातस्य सर्वस्य वेदितर्ह्य अग्ने गुणतस्त्वद्विषयां स्मृति कर्वाणा वयमग्निमगनादिगुणोपेत सुदीति
शोभनदीप्ति अत एव सुदृशं सर्वः सुदृशनमीदृ मृत्य एवाविध त्वा त्वा नमस्यामः । हविभिः पुजयामः । किंच
देवा अस्माभिर्यजनीया इन्द्रादयो देवा अरति । न विद्यते विषयेषु रतिः प्रीतियस्याभावः । विषयेषामस्त
अत एवामृतस्य देवात्रभुतायाः सुधाया नाभि नाभिस्थान त्वा तादृश हव्यवाह दृतमकृण्वन् । हविषा वोढार
दृतमकुर्वन् । दृतो हि त्रिविधो वात्साहारी कार्यकारी चति । तच्च त्वा कार्यकारिण दृतमकार्षीरिति भावः ॥
सुदीति । दीड यथ । दीयते विनाशत आभिस्म इति करणं क्तिन । दीतयो दीप्रयः । वह्न्रीहा नञ्मुभ्या
मित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । सुदृशः । दृशिर प्रक्षणं । तस्माच्च स्वार्थं खल । सत्तापूर्वको विधिरित्य इति गुणा
भावः । नितोति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । गुणतः । गुणातिरर्चितकर्म । नमस्यामः । नमस पुजयाया । नमो
वरिविशिष्टः क्वजिति यच्च । तदतादृष्टि रूपं । पादादित्वात् निघातः । दृत । दृद् उपताप । दृतनिभ्या
दीर्घश्च । उ० ३ ९० । इति क्तः । तत्मानियोगिन धातोर्दीर्घः । दृत इतस्ततः संचारीत्यर्थः । प्रत्ययस्यः । अरति ।
रम् क्रीडाया । भावे क्तिन । अकृण्वन् । ऋवि हिमाकरणयोरित्यस्य लङि धिन्विक्लृण योरच्चेयुप्रत्ययोऽकार
यातादेशः । निघातः ॥

यस्त्वद्धोता पूर्वी अग्ने यजीयान्द्विता च सत्ता स्वधया च जंभुः ।

तस्यानु धर्म प्र यज्ञा चिकित्वोऽथा नो धा अध्वरं देववीती ॥ ५ ॥

यः । त्वत् । होता । पूर्वः । अग्ने । यजीयान् । द्विता । च । सत्ता । स्वधया । च । जंभुः ।

तस्य । अनु । धर्म । प्र । यज्ञ । चिकित्वः । अथ । नः । धाः । अध्वरं । देवऽवीती ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वत् त्वन्नोऽपि पूर्वः प्रथमभावी यजीयान् अतिशयिन यज्ञ यो यः कथ्यताता होमनिष्पादको
द्विता द्विध मध्यमे चोत्तमे च स्थाने स्वधया सोमाख्येनास्त्रेन सह सत्ता निषण्णः सन शमुर्यदृणां मुखभुरभुतः ।

द्वितीयपादमेवं यास्को व्याचख्यौ । द्विता च सत्ता स्वधया च शंभुः । द्विधं सत्ता मध्यमे च स्थान उत्तमे च शंभुः सुखभुः । नि० ५ ३ । इति । चिकित्वो धर्मविषयचेतनावन हे अपे तस्य यस्त्वत्तोऽपि पूर्वभावी होता निरूपितस्तस्य होतुरनु धर्म धर्माननु तेनानुष्ठितधर्मानुपलब्ध प्र यज । प्रकीर्ण देवान्पूजय । अथ अनंतरं हे अपे त्वं नोऽस्माकं संवधनमध्वरमिमं यज्ञं देववीतीं देवानां प्रीत्यर्थं धाः । विधिहि ॥ यजीयान् । यष्टृशब्दस्य तुष्कदसीतीयमुन । तस्मिन् तुरिधिमयःस्त्विति तुचो लोपः । नित्वादायुदात्तः । द्विता । द्विशब्दात्संख्याया विधार्थं धति धाप्रत्ययः । धकारस्य तकारः क्रांदसः । प्रत्ययस्वरः । सत्ता । पठू विगणगत्यवसादनेपु । अस्य ताक्षीलिकम्बुन । नित्स्वरः । स्वधया । स्वर्ग लोकं दधाति यजमानस्येति स्वधा । आतोऽनुपसर्गं क इति कप्रत्ययः । छदत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । शंभुः । श मुखमस्माद्भवतीति भु सत्तायां विप्रसंभ्यो द्वसंज्ञायामित्यत्र मितद्वादेरुपसंख्यानात् डुप्रत्ययः । डित्वाट्टिलोपः । यज । यजिर्लोटि रूपं । चिकित्वः । कित ज्ञान इत्यस्य क्रमां रूपं । सतुवमो रुः संवुद्धो कंदसीति नकारस्य रुः । अथा नः । निपातस्येति दीर्घः । धाः । डुधात्र धारणपोषणयोरित्यस्य क्रांदस लुङि रूप । अडभावः क्रांदसः । देववीतीं । देवानां वीतिरग्नं यत्र प्रीतीं सा प्रीतिर्देववीतिः । वी कात्यादिष्वित्यस्माद्वावे क्तिन । वङ्गवीही पुर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ १७ ॥

भवा नो अय इति पचर्च पष्ठ मुक्तं । भवा न इत्यनुक्रमणिका । कतो वैश्यामित्रस्त्विति तुगशब्दप्रयोगादस्यापि वैश्यामित्रः कत ऋषिः । अपिर्दंवता ॥ प्रातरनुवाकाग्निशस्त्रयोरुक्तः मुक्तविनियोगः । प्रवर्ग्यऽभिप्रेये भवा नो अप इति वृचो विनियुक्तः । सूत्रितं च । भवा नो अपे सुमना उपेताविति वृचाः । आ० ४ ६ । इति ॥

भवा नो अग्ने सुमना उपेतौ सखेव सख्ये पितरव साधुः ।

पुरुदुहो हि श्रितयो जनानां प्रति प्रतीचीर्दहतादरातीः ॥ १ ॥

भवं नः । अग्ने । सुऽमनाः । उपेऽदतौ । सखाऽदव । सख्ये । पितराऽदव । साधुः ।

पुरुऽदुहः । हि । श्रितयः । जनानां । प्रति । प्रतीचीः । दहतात् । अरातीः ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वमुपेतावस्माभिः क्रियमाणस्य प्रवर्ग्याख्यकर्मण आभिमुख्येनागमने सुमनास्तत्कर्ममिद्वर्धमनुकूलमनस्को भूत्वा नः साधुर्भव । अस्मात्संवधिकर्ममाधको भव । तत्र दृष्टान्तद्वयं । सखेव सख्ये पितरविति । यथा सखा मुह्यत सख्ये मित्राय हितोपदेशेन साधुर्भवति यथा च पितरा मातापितरौ पुत्राय सन्मार्गोपदेशेन साधका भवतः । तद्वत् । किंच । जनानां मनुष्याणां श्रितयो मनुष्याः पुरुदुहो हि नानाविधद्रोहयुक्ताः । द्विशब्दः कारणपरः । यस्मात्लोकं परस्परमात्सर्यादिनान्योन्यमसहमाना जना वर्तन्ते तस्मात्त्वं प्रतीचीः प्रतीचः प्रतिकूलतयास्मादाभिमुख्येनागच्छतोऽरातीररातीन् शत्रुमिति दहतात् । त्वं प्रतिकूलः सन् भस्ममात्कुरु ॥ भवा नः । वृचोऽतस्मिङ् इति संहितायां दीर्घः । उपेतौ । इण् गतो । अयनमिति भावे क्तिन् । प्रादिसमासः । तादौ च निति छल्यताविति गतः प्रकृतिस्वरत्वं । सख्ये । समाने ख्यश्रोदात्त इति इण् । डित्वाट्टिलोपः । तत्संनियोगेन घञलोपः । समानस्य कंदसीत्यादिना समासः । उदात्त इत्युक्तत्वाकुपपदस्योदात्तता । साधुः । राध साध संसिद्धा । छवापाजीत्यादिना उणप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । प्रतीचीः । अंचु गतिपुत्रनयोः । ऋत्विग्दधुगित्यादिना क्तिन् । स्त्रियामुगितश्चति डीपि प्राप्ति पुनर्धातोर्गुगितः प्रतिपध इति प्रतिपिद्धं चतेशोपसंख्यानमिति प्रतिप्रसवात् डीप् । तस्मात्संज्ञायामच इत्यकारलोपः । चाविति दीर्घः । दहतात् । दह भस्मीकरण इत्यस्य लोपमध्यमैकवचने हेभ्योस्मात्कुशिपीति तातडादेशः । निपातः । अरातीः प्रतीचीः । उभयत्र किंगव्यत्ययः ॥

तपो प्वग्ने अंतराँ अमिचाँ तपा शंसमररुषः परस्य ।

तपो वसो चिकितानो अचिन्नान्वि ते तिष्ठतामजरं अयासः ॥ २ ॥

तपो इति । सु । अग्ने । अंतरान् । अमिचान् । तपे । शंसं । अररुषः । परस्य ।

तपो इति । वसो इति । चिकितान् । अचिन्नान् । वि । ते । तिष्ठतां । अजरं । अयासः ॥ २ ॥

हे अग्ने अंतरान् अभिभावकानामिवाञ्छन्तु न मु मुपु यथा भवति तथा तपो । तपेव । बाधस्य । किंच ।
अरुह्यन्त्यं हविर्प्रयत्नतोऽत एव परस्य शत्रुभृतस्य स्वं शंसमभिलाषं तप । यथय । वसो सर्वस्य वामयितरं
अग्ने चिकितानः कर्माभिज्ञस्वमचिन्तान् मत्कर्मण्यनामक्तमनस्कान्पुरुषान् तपो । मंतप । यस्मादेवं तस्मान्ने तव
रश्मयोऽजरा जरोरहिताः प्रतिवधरहिता अत एव अयासः सर्वत्रगमनमभावाः संतो वि तिष्ठता । विशेषण
तिष्ठन्तु ॥ तपो । तप उ । गुणः । उत्रसवलंय उत्र इति प्रगुह्यमंज्ञा । पादादित्वादनघातः । तपो । तप सताप
इत्यस्य लोटि रूपं । ह्यचोऽतस्मिद् इति संहिताया दीर्घः । अरुह्यः । रा दान इत्यस्य कर्मा वसिकाजिति
प्राप्तस्यटः संप्रसारणं संप्रसारणाश्रयं च वलीय इति संप्रसारणवलीयस्यात्रितुक्तिः । वसोः संप्रसारणमिति
संप्रसारणं । समासि नञ्स्वरः । चिकितानः । कित ज्ञान इत्यस्य कंदमि लिट् । तस्य लिटः कानज्यति
कानजादेशः । द्विवचनं । कित्वाद्गणाभावः । चित्वादतोदात्तः । तिष्ठता । षा गतिनिवृत्ता । विपूर्वाचिप्रत्ये
समवप्रविभ्यः स्य इत्यात्मनपद । निघातः । अयासः । अय गती । पचायच । चित्स्वरः ॥

इध्मेनाग्ने इच्छमानो घृतेन जुहोमि हव्यं तस्मै वलाय ।

यावद्दीग्ने व्रक्षणा वंदमान इमां धियं गतमेयाय देवीं ॥३॥

इध्मेन । अग्ने । इच्छमानः । घृतेन । जुहोमि । हव्यं । तस्मै । वलाय ।

यावत् १ दीग्ने । व्रक्षणा । वंदमानः । इमां । धियं । गतमेयाय । देवीं ॥३॥

हे अग्ने इच्छमानो धनं कामयमानोऽहं यजमान इध्मेन समिधनकारिममित्यमृतेन घृतेनाग्नेन सह हव्यं
हवनयोग्यं हविः पुरोडाशादिकं जुहोमि । किमर्थं । तस्मै विनाय तव सततगमनमिच्छं वलाय सामर्थ्याय ।
पुरोडाशादिहविर्भारवहनमित्यर्थं त्वयि हविः प्रजिपासि । किंच व्रक्षणा भोत्रेण वंदमानत्वा मृत्पुत्रं
यावद्दीग्ने यावद्वदन वोढुं शक्नामि तावदेहि । त्वं चिमासस्माभिः कियमाणा धिय त्वद्विषया मृति शतमे
यायापरिमितधनपर्यवसानाय देवी दीप्तामतिप्रभुतां कुरु ॥ इध्मेन । अग्ने दीप्ता । इध्मेन दीप्ता । इध्मेन दीप्ता । इध्मेन दीप्ता । इध्मेन दीप्ता ।
काष्ठविशेषः । इध्मेन दीप्ता । इध्मेन दीप्ता । इध्मेन दीप्ता । इध्मेन दीप्ता । इध्मेन दीप्ता । इध्मेन दीप्ता । इध्मेन दीप्ता ।
इच्छमानः । इपु इच्छाया । त्वय्येन शानच । इपुगमियमा क इति ककारः । जुहोमि । इ दानादनयो
रित्यस्य लटि रूपं । पादादित्वादनघातः । हव्यं । हवमहेतीति कंदमि चिति यप्रत्ययः । समज्ञाया यत्यति
लोपः । प्रत्ययस्वरः । यावत् । यजन्तात यजन्तैर्भ्यः परिमाणं वतुविति वतुप । आ सर्वनाम् इत्याकारः ।
आयुदात्तः । दीग्ने । दीग्ने पश्यं इत्यस्य लङुक्तमेकवचन इट्छेत्वं । अदादित्वात्तपो लुक् । शतमेयाय । पा
अंतकर्मणि । आदेच उपदेशः श्रुतिव्यात्य । अचो यदिति भावे यत । ईयतीतीत्यं । आर्धधातुकलक्षणो गुणः ।
ऊदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

उच्छोचिषा सहमस्युच स्तुतो बृहद्वयः शशमानेषु धेहि ।

रेवदग्ने विश्वामित्रेषु जं योर्मर्मृज्मा ते तन्वं भूरि कृत्वः ॥४॥

उत् । ज्योचिषा । सहसः । पुत्र । स्तुतः । बृहत । वयः । शशमानेषु । धेहि ।

रेवत । अग्ने । विश्वामित्रेषु । जं । योः । मर्मृज्मा । ते । तन्वं । भूरि । कृत्वः ॥४॥

सहमस्युच हे अग्ने शोचिषा स्वकीयया दीप्या उत् । उद्दीप्यस्व । मृतः सोत्रशस्त्रमाधनभूतमंत्रैः मृतस्य
शशमानेषु । शशमानः शममानः । नि० ६. ८ । इति यास्कः । त्वद्विषयगमनं कुवाणेषु विश्वामित्रेषु विश्वामि
त्रिगोत्रोत्पत्तयेषु । विश्वं मित्रमस्यति विश्वामित्र एकः । एकस्मिन्वहवचनं पुत्रार्थं । तथाविधेष्वस्मान् रेवदनेयुक्त
बृहत्पभुतं वयः । वयःशब्दोऽतवाचो । अर्को वयः क्षयत्यवनामसु पठितत्वात् । तादृश प्रभुतमत्र धेहि ।
विधेहि । किंच शं रोगाणां शमनं चास्मान् धेहि । योर्मयाणा यावत्समस्यणं च धेहि । शमनं च रोगाणां
यावनं च भयानाममिति यास्कः । ऊर्वोऽस्माभिः कियमाणस्य कर्मणः प्रयोजकत्वेन कर्तव्यं अग्ने तं तव त-
Vol. II. 13

तनु भुरि बह्वारं मर्मृज्म । पुनःपुनः सोमाज्यपयःप्रभृतिभिर्वयं मिचामः ॥ शशमानेषु । शश प्रतगतावित्यर्थः
धातुरत्र स्तुत्यर्थः । तान्नील्यवयोवचनशक्तिर्ध्विति चानश । चित इत्यतोदात्तत्वं । धिहि । दुधाञ् धारणपोष-
णयोरित्यस्य लोटि रूपः । रवत । रयिरस्यास्तीति मनुष । इत्स्वनुद्भ्यां मनुविति मनुष उदात्तत्वं । कंदमीर
इति तस्य वत्व । रथर्मता बह्वलं कंदमीति संप्रसारण । परपूर्वत्व । गुणः । विश्वामित्रेषु । मित्रे चर्पा । पा० ६.
३ १३० । इति पूर्वपदस्य दीर्घत्व । बह्व्रीर्हो विश्वं मंज्यायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं । मर्मृज्म । मृजू मृदा
वित्यस्य वर्तमाने निवृत्तमवहवचने समो मादेशः । अनित्यमागमशामनमितीडभावः । रेफश्चादसः ।
पादादित्वादिनिघातः । प्रत्ययस्वरः । भुरि । भु मत्तायां । अदिशादिभुगुभिभ्यः क्तिन्निति क्तिन् । कित्वाद्गुणा
भावः । निरस्वरः । कृत्वः । दुक्कञ् करणे । संपदादित्वाद्भावे कृषि । तदस्यास्तीति मनुष । शय इति तस्य वत्व ।
तमा मन्त्रं इति भमंज्ञायां तकारस्य ज्ञप्त्याभावः । मनुवमो रुरिति तकारस्य रुत्व ॥

कृधि रत्नं सुमनितर्धनानां स घेद्रे भवमि यत्समिद्धः ।

स्तोतुरोणे सुभगस्य रेवत्सुप्रा कस्त्रा दधिपे वपूषि ॥५॥

कृधि । रत्नं । सुऽमनितः । धनानां । सः । घ । इत् । अद्रे । भवमि । यत् । संऽइद्धः ।

स्तोतुः । दुरोणे । सुऽभगस्य । रेवत् । सुप्रा । कस्त्रा । दधिपे । वपूषि ॥५॥

सुमनितरभिर्नपितधनानां सुपु दार्तर्हं अपि धनानां कलकपयादीनां मध्य रत्नमुत्तमं धनं कृधि । विधिहि ।
मह्यं दत्त्व । यद्यदा त्वं समिद्धः सोमाज्यादिभिः सस्यागदो दीप्तो वर्तसे तदा स घेत स तादृश एव त्वं धनस्य
दाता खनु भवामि । किंच सुभगस्य त्वद्विषयस्तुत्या गोभनधनयुक्तस्य स्तोत्रयज्ञमानस्य दुरोणे गृहे यथा प्रसर्प-
णशीला कर्मकरणार्थं प्रयुतो कस्त्रा कर्मणा प्रस्तातारो बाह । कस्त्रो बाह कर्मणा प्रस्तातारो । नि० ६. १७ ।
इति यास्कः । वपूषि रूपाणि । वपो वपुर्गति रूपनामसु पठितत्वात् । तादृशी बाह मास्वराणि ज्योतीषि
च रवत धनयुक् यथा भवति तथा दधिपे । धारयामि ॥ सुमनितः । पणु दान इत्यस्य तुचि रूपः । आसन्नित
निघातः । सुप्रा । सुपू गतो । अस्मात्स्फाथितेचिवचीत्यादिना रक् । कित्वाद्गुणः । प्रत्ययस्वरः । कस्त्रा ।
करोति फलमिति करः कर्म । पचायजंतः । कर्मणि स्वा गोधनं ययोर्मा । यद्वा कर्मणा गोधनं याभ्यामिति
बह्व्रीर्हो पूर्वपदस्वरः । दधिपे । दुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्य लटि कंदस्यभ्यर्थति थास आधधातुकत्वा
दिट । आतो लोपः । निघातः ॥ ॥ १८ ॥

अग्नि होतारमिति पंचर्च मन्त्रं सुक्तं त्रैलोक्यमापयं गाथिन आपं । तथा चानुक्रांतं । अग्निं होतारं गाथी
इति ॥ प्रातरनुवाकाद्यनशम्वयोरुक्तो विनियोगः ॥

अग्निं होतारं प्र वृणे मियेधे गृत्सं क्विं विश्वविदममूरं ।

स नो यशहेवताता यजीयान्नाये वाजाय वनते मघानि ॥१॥

अग्निं । होतारं । प्र । वृणे । मियेधे । गृत्सं । क्विं । विश्वविदं । अमूरं ।

सः । नः । यशत् । देवऽताता । यजीयान् । राये । वाजाय । वनते । मघानि ॥१॥

गाथी स्तीति । इ अयं गृत्सं गुणतं देवानां स्मृतिं कुर्वंत क्विं मेधाविनं विश्वविदं सर्वविषयज्ञानीपितम-
मूरममूहमपिसंगनादिगुणीयते त्वां मियेधेऽस्माभिः क्रियमाणेऽस्मिन्त्येक होतार होमनिष्पादकं देवानामाह्वा-
तारं बाहं प्र वृणे । प्रकर्षणं संभज् । स तथाविधोऽपियंजीयान यष्टुतमः स नोऽस्माकं देवताता यष्टयतया
संबन्धिनो देवान्यक्षत । यजतु । किंच सोऽग्नी राये धनाय वाजायान्नाय च मघानि संहनीयान्यस्माभिर्दोष-
मानानि हवीषि वनते । संभजता । वृणे । वृड् संभक्ता । निघातः । मियेधे । मकरिकारयोर्मध्य इयागम
श्चादसः । गृत्सं । गृधु अभिकांक्षाया । गृधिपण्योर्दकां च । उ० ३. ६९ । इति सप्रत्ययः । अत्यस्य दकारः । व्यत्य-
यनाद्युदात्तत्व । अमूर । मुह वैचित्य इत्यस्य निष्ठायां रूप । रेफश्चादसः । नञा समासि तस्य भस्वरः । यक्षत ।

यत्रैर्मिडि मिब्रह्मन् लेटीति मिप । लेटीऽडाटावित्यडागमः । इतश्च लोप इतीकारलोपः । देवताता । देवशब्दात्त्वार्थं सर्वदेवात्तातिनिति तातिल । मुपां मुलुगिति मुपो डादेशः । नितम्बरः । वनते । वन पण संभक्ता वित्तस्य लटि व्यत्ययनात्मनपद । निघातः ॥

प्र ते अग्ने हविष्मतीमियम्यच्छा सुद्युम्नां रातिनीं घृताचीं ।

प्रदक्षिणिहेवतातिमुराणः सं रातिभिर्वसुभिर्यज्ञमथ्रेत ॥२॥

प्र । ते । अग्ने । हविष्मतीं । इयमि । अच्छ । सुद्युम्नां । रातिनीं । घृताचीं ।

प्रऽदक्षिणित् । देवऽताति । उराणः । सं । रातिऽभिः । वसुऽभिः । यज्ञं । अथ्रेत ॥२॥

हे अग्ने सुद्युम्नां मुतेजसं हविष्मतीं पुरोडाशादिहविष्यक्ता रातिनी हविदाची घृताची घृतान्विता जुहूमुपभृत वा ते तवाक्त त्वदाभिमूख्येन प्रयमि । प्रेरयामि । देवताति देवान उराण उरु बह कुर्वाणः । उराण उरु कुर्वाणः । नि० ६ ५७ । इति यास्कः । तादृशो भवान रातिभिर्वसुभिरस्मभ्य देयतया प्राप्तिर्धनेः मह मन प्रदक्षिणित् प्रादक्षिण्येन समथ्रेत । तमिमं यज्ञ मय्यक्तुं भवता ॥ हविष्मती । हविषस्याग्नीति मनुष । तमी मत्वर्थ इति भसंज्ञायां सकारस्य कर्त्तुं भवति । उगितश्चिती डीप । स्वरविधा यजनमवित्यमानवदिति परिभाषानाश्रयणात्तुप उदात्तताभावः । इयमि । अग्ने गती । जुहोत्यादिः । अतिपिपत्वांशुत्वभ्यामस्यत्व । अश्यामस्यामवर्ण इतीयडादेशः । मिपः पिप्ताङ्गुणः । निघातः । अक्त । निघातस्येति महताया दीर्घः । रातिनी । रा दान इत्यस्य नपुंसके भावे क्तः । रातमस्यास्तीत्यत इनिठनावितीनिः । प्रत्ययभारः । घृताची । घृतपुर्वा दचतश्चेत्विग्दधुगित्यादिना ितिन । अचतश्चोपसंग्यानमिति डीप । भसंज्ञायामच इत्यकारलोपः । चाविति दीर्घः । उदात्तनिवृत्तिस्वरण डीप उदात्तत्वे प्राप्ति चाविति पुर्वपदातोदात्तः । प्रदक्षिणित् । प्रदक्षिण करोतीति तत्करोतीति णिजुत्ययमानो दक्षिणशब्दाद्वति । मयामयन्तं व सोपमशोणि नृत्पत्तिनान्यस्मादिति तदतात् क्रिप । ह्रस्वस्य पिति । पा० ६ ५ ७५ । इति तुक् । णिचो लोपाभावश्चादमः । णिचम्बरः । देवताति । देवशब्दात्सर्वदेवात्तातिनिति तातिल । नितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वः । उराणः । उरु करोतीति तत्करोतीति णिच । तदताक्तदमि लिट् । मत्रत्वादाश्च भवति । तस्य कानच । णिरनिट्तीति णिलोपः । वरादेशाभावश्चादमः । चित्त्वादतोदात्तः । अथ्रेत । अत्र सेवायामित्यस्य कादमे लटि ब्रह्मन् कदमीति शपो लुक् । निघातः ॥

स तेजीयसा मनसा त्वीतं उत शिष्टा स्वपत्यस्य शिष्टोः ।

अग्ने रायो नृतमस्य प्रभूर्ता भूयाम ते सुष्टुतयश्च वस्वः ॥३॥

सः । तेजीयसा । मनसा । त्वाऽक्तः । उत । शिष्टा । सुऽअपत्यस्य । शिष्टोः ।

अग्ने । रायः । नृऽतमस्य । प्रऽभूर्ता । भूयाम । ते । सुऽस्तुतयः । च । वस्वः ॥३॥

हे अग्ने त्वीतो यस्त्वया रत्यमाणः स तेजीयसातिशयेन तीक्ष्णमिदं विषयतीक्ष्णवृत्तिर्युक्तं मनसात्करणेन युक्तो भवति । उत अपि च तस्मै स्वपत्यस्य । द्वितीयार्थं यष्टी । शोभनापहोपत धन शिष्ट । प्रयक्त । शिक्तित्दानकमा दात्यादिपु दानकममु पठितत्वात् । हे अग्ने शिचोरभिसतफलप्रदानं शक्तिमुमिनी रायो नृतमस्य धनस्यातिशयेन नृत्तात्तुम् तव प्रभूर्ता प्रभावि महिषि वय स्याम । किंच सुष्टुतयस्वद्विषयशोभनमु तिमंतो वयं वप्सो वभुनो भाजनं भूयाम । भूयाम ॥ तेजीयसा । तेजित्गच्छादतिशयान इयमुन । तुरिष्ठ मेयःस्विति तुचो लोपः । नितम्बरः । त्वीतः । अत्र रजणादिपु । निष्ठाया ज्वरत्वरमिश्रविमवामुपधाया इत्युठ । अलोपः । त्वया ऊतः । तृतीयेति योगविभागात्समासः । टिलोपश्चादमः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृति स्वरः । शिच । शिच विशेषादान इत्ययमच दानार्थः । अस्माद्धोति अत्यथेन परस्मिपदं । शिचोः । शक्नु शक्तावित्यस्य सन्ध्याच उपदेश इति इट्प्रतिषेधः । सनि भीमापुरमलभगकपतपदामच इमिति धातोरच

हमादेशः । अत्र लोपोऽभ्यासस्थित्यभ्यासलोपः । सनाग्रमभिच उरित्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । प्रभृती । भु सत्ता-
यामित्यस्य भवति क्तिन । तादा च निति कृत्यताविति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं । भुयाम । भु सत्तायामित्यस्याशीर्लिङि
कदाशिपीति यामुट् । कंदस्युभयर्थति तस्य सार्वधानुकत्वात्सलोपः । आगमस्वरः । यद्वा तस्मात्प्रार्थनायां
क्षिडि यामुट् । वङ्गल कंदमीति शपो लुक् । अनदंतत्वादियादेशो न भवति । मुष्टतयः । नञ्मुभ्यामित्युत्तर-
पदातोदात्तत्वं । वस्यः । आगमानुगासनस्थानित्यत्वाद्गुणभावः । संज्ञापुर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः ।
यगादेशः ॥

भृरीणि हि त्वे दधिरे अनीकाग्रं देवस्य यज्यं चो जनांसः ।

स आ वह देवतांतिं यविष्ठु गर्धो यदद्य दिव्यं यजामि ॥४॥

भृरीणि । हि । त्वे इति । दधिरे । अनीका । अग्रं । देवस्य । यज्यं च । जनांसः ।

सः । आ । वह । देवऽतांतिं । यविष्ठु । गर्धः । यत् । अद्य । दिव्यं । यजामि ॥४॥

हे अग्रं देवस्य योतमानस्य तव संवंधिनो यज्यवो यष्टारोऽध्वर्युप्रभृतयो जनानो जना भृरीणि बह्व्य-
नीका अनीकानि सनारूपतया सर्वत्र प्रकृतानि ज्वालारूपाणि तत्रास्याहतिप्रलेपेण त्वे त्वयि दधिरे हि ।
विदधिरे खलु । चकुरिति यावत् । स तादृशत्वं देवतांतिं यष्ट्यदेवानिह कर्मण्यावह । आह्वय । हे यविष्ठ
युवतम यद्यस्मात्कारणादयस्मिन्कर्मणि दिव्यं दिवि भव देवसंवंधि गर्धस्तत्रस्त्वं यजामि यजसि तस्माद्देवा-
माह्वयति शपः ॥ दधिरे । दधतिर्लोङि रूप । हिर्यागादनघातः । चित्त्वादतोदात्तः । यज्यवः । यज देवपुत्रा
दिषु । यजिर्मनिगृधिमिर्जनभ्यो युजिति युच । व्यत्ययनायुदात्तत्वं । देवतांतिं । देवशब्दात्स्वार्थं सर्वदेवात्ता-
तिर्निति तातिव । नितिर्ति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । यजामि । यजलेखाडागमः । यथोगादनघातः ॥

यत्वा होतारमनजन्मियेधे निपादयंतो यजथाय देवाः ।

स त्वं नो अग्रेऽवितेह बोध्यधि श्रवांसि धेहि नस्तनृपु ॥५॥

यत् । त्वा । होतारं । अनजन् । मियेधे । निऽसादयंतः । यजथाय । देवाः ।

सः । त्वं । नः । अग्रे । अविता । इह । बोधि । अधि । श्रवांसि । धेहि । नः । तनृपु ॥५॥

हे अग्रं यजथाय यजनार्थं निपादयंतो निवसंतो देवा दीप्यमाना ऋत्विजो मियेधे मेधे यज्ञे होतार
देवानामाह्वारं त्वा त्वां यद्यस्मादनजनं घृताहतिभिरीक्षन । यद्वा निपादयंतो होतारं होमनिपादकं त्वा
यद्विष्णुपर्वणायत ऋत्विजो घृतेरभिचन तस्मात्स तथाविधत्वमिहास्मिन्कर्मणि नोऽस्माकमविता पालयिता
मवागीति बोधि । बुध्यस्व । किंच नस्तनृपस्माकं तनृज्यपत्येषु श्रवास्तन्नायधि धेहि । अधिर्कं निधिहि ॥ अम
जन । अत्र व्यक्तिगतिप्रत्ययेषु । अस्माक्षिडि रूधादित्यात् अम । क्वादमत्वादलोपाभावः । अनिदितामित्युपधा
लोपः । निपादयतः । पठ् विहरणगत्यवमादनपु । चुरादिः । सदेरप्रतरिति पत्य । यद्वा । हेतुमति शिच । शनु
र्नसार्वधानुकर्मणानुदात्तत्वं कृति शिचस्वरः । बोधि । बुध अवगमने । लोटि वङ्गलं कंदमीति शपो लुक् ।
सह्यपिष्टेति सिषो हिगादेशः । वा कंदमीति विकल्पेन पित्वाद्गुणः । इङ्गलभ्यो हेर्धिरिति हेर्धिरादेशः । धका
रलोपक्वादमः । निघातः । धेहि । दधतिर्लोङि रूप ॥ ॥५॥

अग्निमुपसमिति पंचचर्मष्टमं मुक्तं वैष्टमं । अत्रियमनुक्रमणिका । अग्निमुपसमायाति वैष्टदेव्याविति । गाथी
इति हगष्टप्रयोगादस्यापि मुक्तस्य गाथी ऋषिः । प्रथमापचस्यां वैष्टदेवताके शिष्टास्मिन् अग्रिष्यः ॥ अस्य
मुक्तस्योक्तो विनियोगः ॥ मरुत्वतीयशस्त्रेऽग्निर्मेतत्त्वया धाव्या । मूचित च । अग्निर्मेता त्वं सोम क्रतुभिः पितृव्यप
इति धाव्याः । आ० ५. १४ । इति ॥

अग्निमुपसमं श्विनां दधिक्रां व्युष्टिषु हवते वहिरुक्थेः ।

सुज्योतिषो नः शृण्वंतु देवाः सजोषंसो अध्वरं वावणानाः ॥१॥

अग्निं । उपसं । अश्विनो । दधिऽक्रां । विऽउष्टिषु । हवते । वह्निः । उक्थेः ।
सुऽज्योतिषः । नः । शृण्वंतु । देवाः । सऽजोपसः । अध्वरं । वावृणानाः ॥१॥

गाथी ब्रूते । बर्हिर्हविषां प्रापयितामिऽष्टिषुपसां व्युहनेष्वपि यज्ञनीयं देवमुपममुषोऽभिमानिनी देव
तामश्विना अश्विनी देवा दधिकां । दधिकावा नाम कथिदेवः त दधिकावाण । एतान्देवानुक्थेः शर्मः शम
नमाधनैरप्रगीतमन्वात्मकः मुक्तिर्हवते । आह्वयति । मुज्योतिषः मुपु लोतमाना नोऽध्वरमग्न्यामवाधनमिम यथा
वावृणानाः कामयमानाः सजोपसः परस्पर संगता भुत्वा सर्वं देवान्दाहान शृणान्तु ॥ दधिका । क्रमु पाद
विलेपे । दधीत्युपपदे जनमनपनक्रमगम इति चिट । विदुर्नोरनुनामिकस्यादित्याकारः । क्रदुत्तरपदप्रकृति
स्वरत्वं । व्युष्टिषु । उक्थी विवासे । भावे क्तिन । व्रथादिना पत्य । तादी च निनि क्रत्यतावति गतेः प्रकृति
स्वरत्वं । हवते । ह्वयतेर्वहने कंदमीति मप्रसारण । मुज्योतिषः । मुपु लोतमाना इति वियह भूत दीप्तावित्यस्य
बुतेरिमित्रादेश जः । उ० १११ । इतीमित्याद्यो दकारस्य जकारः । क्रदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । वह्नीहपते
तु नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तता स्यात् । यथा । मुज्योतिषो अक्तवर्सा अमि ष्यः । अ० १० १० ८९ १५ । इत्य
त्रांतोदात्तता । तस्मादत्र नायं समासः किंतु तत्पुरुष एव । शृणान्तु । शृ श्रवण इत्यस्याभुवः शृ तति पुस्तता
न्ययोगेन धातोः शृ इत्यादेशः । निघातः । वावृणानाः । वष कातावित्यस्य यदनुक्ति रूप । अभ्यासस्य दीर्घा
ऽकित इति दीर्घः । व्यत्ययेन शानय । चित्स्वरः ॥

अग्ने वी ते वाजिनां वी पधम्या तिस्रस्तं जिह्वा ऋतज्ञात पूर्वीः ।
तिस्र उ ते तन्वा देववातास्ताभिर्नः पाहि गिरो अप्रयुच्छन् ॥२॥
अग्ने । वी । ते । वाजिना । वी । पधम्या । तिस्रः । ते । जिह्वाः । ऋतऽज्ञात । पूर्वीः ।
तिस्रः । ऊं इति । ते । तन्वः । देवऽवाताः । ताभिः । न । पाहि । गिरः । अप्रयुच्छन् ॥२॥

हे अग्ने ते तव वी वाजिना आर्ज्यापधिमोमात्मकानि वीण्यज्ञानि वी पधम्या वीण्यापीधोयादीनि
धिष्ण्यानि स्थानानि । यद्वेकाहाहीनसत्रास्यानि वीणि स्थानानि । यद्वा तयो लोकाः । ऋतज्ञात ऋत
सत्यभूतेषु यज्ञेषु समुत्पन्न हे अग्ने ते तव पूर्वे देवानामुदरपुरयिष्यन्मिषो गार्हपत्याद्या जिह्वा । हे अग्ने ते तव
देववाता देवैरभिलषितास्मिन्मन्त्रः पवमानपावकशुच्यात्मकानि वीणि शरीराणि । एवमुत्पन्नमप्रयुक्तान
अप्रमाद्यन् मावधानो भुत्वा ताभिस्तनुभिर्नोऽस्माकं स्तोतृणा गिरः स्तोत्रास्यादीनि वाक्यानि पाहि । पालय ॥
तिस्रः । तिस्रभ्यो जम इति जम उदात्तत्वं । जिह्वाः । लिह आस्वादने । लिहत्यामी रमानिति शिवायज्ञजिह्वा
यीवाप्यामीवा इति निपातनाद्धन । लकारस्य जकारः । गुणाभावः । व्यत्ययनांतोदात्तत्वं । देववाताः । वा
गतिगंधनयोः । अस्मात्कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । पाहि । पा रक्षण इत्यस्य लोटि
रूपं । निघातः । अप्रयुच्छन् । युक्त प्रसादे । नञ्स्वरः ॥

अग्ने भूरीणि तव जातवेदो देव स्वधावोऽमृतस्य नाम ।
याश्च माया मायिनां विश्वमिन्व त्वे पूर्वीः संदधुः पृष्टवंधो ॥३॥
अग्ने । भूरीणि । तव । जातऽवेदः । देव । स्वधाऽवः । अमृतस्य । नाम ।
याः । च । मायाः । मायिनां । विश्वऽइन्द्र । त्वे इति । पूर्वीः । संदधुः । पृष्टवंधो
इति पृष्टऽवंधो ॥३॥

देव लोतमान जातवेदो जातप्रज्ञ स्वधावोऽन्नवन्हे अग्नेऽमृतस्य मरणधर्मरहितस्य तव सवधिनो देवा
भूरीणि वह्निना नाम नामानि तेजामि त्वे त्वयि संदधुः । संदर्धिर । किञ्च । विश्वमिन्व विश्वस्य संतर्पक पृष्टवंधो
अपेक्षितफलप्रशविषयाणा स्तोतृणां बंधो हे अग्ने मायिनाममरुगुणा पूर्वोभूयसीया माया देवास्त्वयि संदधुः

संप्रयुयुजिरे तास्यसि संति । तस्माद्यज्ञविप्रकारिणां मायिनां मायाः परिहृत्यास्मदीयं यज्ञं पालयति भावः ॥
 स्वधावः । स्वधास्यास्तीति मनुष । मनुवसो रुरिति नकारस्य रुः । अमृतस्य । नजो जरमरमित्रमृता इत्युत्तर-
 पदायुदात्तत्वं । नाम । णस प्रहृत्वं । नामन मीमन व्योमज्ञित्यादिना मनिप्रत्ययांतत्वेन निपातनाम्कारलोपो
 दीर्घश्च । नमयति सर्वानपि स्वाश्रयभूतान्पुरुषानिति नामानि तेजांसि । मुपां मुनुगिति मुपो लुक् । नित्वा
 दातृदात्तः । मायिनां । माया एषां संतीति व्रीह्यादित्वादिनिः । यस्यति लोपः । प्रत्ययम्बरः । विश्वमिन्व ।
 इति व्याप्तिप्रमाणनयोरित्यस्माद्विश्वशब्द उपपदे कर्मण्यणित्यप्रत्ययः । धातुपदेशावस्थायामिदितो नुमिति नुमि
 प्राप्ति लघूपधगुणो न भवति । विश्वमिन्वति प्रीणयतीति विश्वमिन्वः । तत्पुरुषे कृति वज्रलमिति द्वितीयाया
 अलुक् । आमचित्तत्वात्निघातः । संदधुः । दुधात् धारणपोषणयोरित्यस्य लिख्यमि रूपं । यदुत्तयोगादनिघातः ।
 प्रत्ययम्बरः । पृष्ठवधो । प्रक्क क्षीमायामित्यस्य कर्मणि निघायां यद्विज्ञावयोत्यादिना संप्रसारणं । वश्यादिना
 पत्व । वध वधन इत्यस्मात् शृम्त्वस्त्रिहीत्यादिना उप्रत्ययः । पथीसमासः । आमचित्तत्वात्निघातः ॥

अग्निर्नेता भग इव शितीनां देवीनां देव ऋतुपा ऋतावा ।

स वृत्रहा सनयो विश्ववेदाः पर्यद्विश्वतिं दुरिता गृणंतं ॥४॥

अग्निः । नेता । भगः ऽइव । शितीनां । देवीनां । देवः । ऋतुऽपाः । ऋतऽवा ।

सः । वृत्रऽहा । सनयः । विश्वऽवेदाः । पर्यत । विश्वा । अग्निः । दुः ऽइता । गृणंतं ॥४॥

योऽयमग्निः शितीनां मनुष्याणां देवीनां देवसंबन्धिनीनां विष्णो नेतातर्यामितया नियामकः । तत्र
 दृष्टातः । ऋतुपा भग इव । यथा वसंतात्तूनां पालकः सूर्यः सर्वस्य स्वप्रकाशप्रदानेन प्रवर्तकः । तद्वत् ।
 यथापिर्कृतावा मत्यकमा वृत्रहा वृत्रस्य हता सनयः सनातनः पुराणो विश्ववेदाः सर्वविषयज्ञानवान्सर्वज्ञो
 देवो द्योतमानः स तथाविधोऽग्निर्गृणत तद्विषयां स्मृतिं कुर्वत स्तोतारं विश्वा दुरिता सर्वाणि दुरितान्यति
 अतिक्रम्य पर्यत । पार नयतु ॥ नेता । णीञ प्रापण इत्यस्य तुचि रूपं । चित्म्बरः । शितीनां । वि निवासगत्योः ।
 क्रियकां च सञ्ज्ञायामिति क्रिय । नामन्यतरस्यामित्यतोदात्तत्वं । देवीनां । देवशब्दात्सवधार्थं देवाद्यञ-
 भावित्यञ । अग्निं टिट्ठान्नाति डीप । त्रित्वादायुदात्तः । ऋतुपाः । पा रक्षण इत्यस्मादन्यभ्योऽपि दृश्यत
 इति विच । ऋतुपातीत्युपपदमतिङ् । पा० २. २. १९ । इति समासः । ऋदुत्तरपदप्रकृतिम्बरः । वृत्रहा । हन
 हिमागत्योः । व्रक्षभृणवृत्रपु क्रिविति क्रिप । विश्ववेदाः । वज्रव्रीहो विश्व सञ्ज्ञायामिति पूर्वपदातोदात्तत्वं ।
 पर्यत । पृ पालनपुरणयोरित्यस्य लिटि मिश्रहलमिति मिप । अडागमः । इतश्च लोप इतीकारलोपः । पादादि-
 त्वादनिघातः । गृणत । गृ गृह् । लटः शतृ । त्रयादित्वात् त्रा । शत्रतत्वात् त्राभ्यस्तयोरान् इत्याकारलोपः ।
 शतृप्रत्ययम्बरः ॥

दधिक्रामग्निमुपसं च देवीं बृहस्पतिं सवितारं च देवं ।

अश्विना मित्रावरुणा भगं च वसूंनुद्रां आदित्यां इह हुवे ॥५॥

दधिऽक्रां । अग्निं । उपसं । च । देवीं । बृहस्पतिं । सवितारं । च । देवं ।

अश्विना । मित्रावरुणा । भगं । च । वसूंन । रुद्रान् । आदित्यान् । इह । हुवे ॥५॥

हे दधिकावादयः सर्वे देवा होताहं दधिकां दधिकावाणमग्निमुपसं च देवीमुपोऽभिमानिनी देवतां च
 बृहस्पतिं देवं द्योतमानं सवितारं सर्वस्य जगतः प्रेरकं देवं च अश्विना अश्विनीं देवीं मित्रावरुणां भगं सूर्यं
 च वसुनष्टीं वसुन रुद्रानिकादश रुद्रान् आदित्यान् द्वादशादित्यान् एतान्सर्वान् हविर्भुजो युष्मानिहास्मदीयं
 कर्मणि हवे । हविःस्वीकरणार्थमाहुयामि ॥ दधिका । दधातीति दधिः । आदृगमहनेत्यादिना किप्रत्ययः । दधी-
 त्युपपदे कर्मत्रंजनन्यादिना विट् । विट् नोरित्यात्वं । देवी । देवस्य पत्नी देवी । पुंयोगादाख्यायामिति डीप् ।
 यस्मति लोपः । प्रत्ययस्वरणांतोदात्तः । बृहस्पति । तद्वृहतोः करपत्योश्चोरदेवतयोः मुट् तलोपश्चति पतिशब्दे

परतो बृहच्छब्दस्य तलोपः मुडागमश्च । उभे वनस्यत्यादिषु युगपदित्युभयपदायुदात्तत्वं । सवितार । घू प्रेरण इत्यस्य तुचि आर्धधातुकस्येड्गुणादिरतीडागमः । चित्वादतोदात्तत्वं । रुद्राँ आदित्यौ इत्यत्र संहितायाः शमो नकारस्य दीर्घादटि समानपाद इति रुत्व । ततः पूर्वस्यावर्णस्य आतोऽटि नित्यमित्यनुनामिकत्वं । भो भगो अघो अपूर्वस्य योऽशीति रोर्यादेशः । लोपः शाकन्यस्यति तस्य लोपः । यलोपस्याभिदृत्वात्स्वरमधिर्न भवति । अतो रुद्राँ आदित्यौ इति भवति । एवमेकस्मिन्पाद आकारादटि परतो नकारस्य रुत्वयत्वपूर्वसव र्णानुनामिकादेशा उक्त्याः । इवे । इयतर्लटि बङ्गल कुंदमीति संप्रसारणं । इटिष्ट आत्मनपदानामित्येव । उवडादेशः । निघातः ॥ २० ॥

इमं न इति पचर्चं नवमं मुक्तं । अवेयमनुक्रमणिका । इमं न उपाधे अनुष्टुभा विराड्रूपा सतोबृहती चाख्यति । द्वितीयातृतीय अनुष्टुभा पचमी विराड्रूपा सतोबृहती च । अनुक्तत्वात्पञ्चमाचतुर्थ्यां विष्टुभा । अस्यापि गाथी ऋषिः ॥ पर्णा स्लोकानुवचन इदं मुक्तं । सुवितं च । जुपस्य सप्रथममभिमं भो यज्ञ । आ० ३ ४ । इति ॥

इमं नो यज्ञममृतेषु धेहीमा हव्या ज्ञातवेदो जुपस्व ।

स्तोकानामग्रे मेदसो घृतस्य होतः प्राज्ञान प्रथमो निपद्य ॥ १ ॥

इमं । नः । यज्ञं । अमृतेषु । धेहि । इमा । हव्या । ज्ञातऽवेदः । जुपस्व ।

स्तोकानां । अग्रे । मेदसः । घृतस्य । होतरिति । प्र । अज्ञान । प्रथमः । निऽसद्य ॥ १ ॥

गाथी प्रार्थयते । हे ज्ञातवेदो ज्ञातप्रज्ञाय नोऽस्माकं संवधिनमिमं यज्ञं पश्यागममृतेषु सरणधर्मरहितेषु यष्टव्यदेवेषु धेहि । तदधीनतया समर्पय । त्वं चिमा इमान्यस्माभिर्दोयमानानि हव्या हव्यानि हवीषि जुपस्य । संवध् । किंच होतर्देवानामाज्ञातः । अपिर्धे देवानां होतृत्याग्नानात् । तादृशं हे अग्ने निपद्य विद्यामुपविश्य प्रथमः संवधामृतिजामादिसः सन मेदसो वपाख्यस्य हविषो घृतस्याज्यस्य च स्लोकानां । द्वितीयार्थं पर्णो । मेदोघृतयोर्धं स्लोका विद्वो विद्यते तान्प्रार्थयणाज्ञानं । भवय । पित्रत्यर्थः ॥ धेहि । दधातिर्लोटि रूप । जुपस्य । जुपो प्रीतिर्भवनयोः रित्यस्य लोव्यात्मनपदिनो रूप । अज्ञान । अज्ञ भोजन इत्यस्य लोटि हलः प्रः शानच्ङो । पा० ३ १ ८३ । इति शानच्ङादेशः । पश्यादतो हेरिति हेलुक् । निघातः । प्रथमः । प्रथ प्रथ्यानि । प्रथमं प्रथंतेऽस्माद्वितीयादय इति । प्रथमश्च । उ० ५ ६८ । इत्यस्य च । चित्वादतोदात्तः । निपद्य । पटु विशरणग त्ववसादनेवित्यस्य ल्यपि रूपं । सदेरप्रतरिति पत्वं । लितीति प्रत्ययापूर्वस्योदात्तत्वं ॥

घृतवतः पावक ते स्लोकाः श्रोतंति मेदसः ।

स्वधर्मन्देववीतये अष्टं नो धेहि वार्यं ॥ २ ॥

घृतऽवतः । पावक । ते । स्लोकाः । श्रोतंति । मेदसः ।

स्वऽधर्मन । देवऽवीतये । अष्टं । नः । धेहि । वार्यं ॥ २ ॥

पावक पापशोधकं हे अग्ने स्वधर्मनं स्वायत्तधर्मके मागंऽस्मिन्यज्ञं ते तव भवणार्थं देववीतये यज्ञनीयं देवानां भवणार्थं च घृतवतो घृतोपता मेदसो मेदोरूपस्य हविषः स्लोका विद्वः श्रोतंति । तरति । अथवा देववीतये देवस्य तव वीतये इति योजनीयं । तस्माद्वार्यं वरणीयं संभजनीयं अष्टमुत्तमं धनं नोऽस्मभ्यं धेहि । प्रयच्छ ॥ श्रोतंति । श्रुतिरं चरण इत्यस्य लटि रूपं । स्वधर्मनं । मागंभुता धर्माणां यस्यति बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । मुपा मुनुगिति सप्तम्या लुक् । देववीतये । देवानां वीतिः प्रीतिर्यस्या भवणक्रियाया सा देववीतिः । बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । अष्टं । प्रशस्यग्राह्यदतिशायन इष्टनं । प्रशस्यस्य अ इति आदेशः । गुणः । एकादेशस्वरः । धेहि । दधातिर्लोटि । वार्यं । वृद्ध संभक्तो । अहर्लोप्यदिति ण्यत् । ईदवदेत्यादिनायु दात्तत्वं । एतिसुशासित्यादिना क्यप् वृणोतिरेव न वृद्धः ॥

तुभ्यं स्तोका घृतश्रुतोऽग्रे विप्राय संत्य ।

ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे यज्ञस्य प्राविता भव ॥३॥

तुभ्यं । स्तोकाः । घृतऽश्रुतः । अग्रे । विप्राय । संत्य ।

ऋषिः । श्रेष्ठः । सं । उध्यसे । यज्ञस्य । प्रऽअविता । भव ॥३॥

संत्य यष्टभिः संभजनीय यज्ञा यष्टभ्यः फलप्रद हे अग्ने विप्राय मेधाविने तुभ्यं त्वदर्थं घृतश्रुतः घृतश्रुतः
णयुक्ताः स्तोकाः संति । ऋषिरतीन्द्रियार्थदर्शी अत एव श्रेष्ठः सर्वातिशायी त्वं समिध्यसे । घृतयुक्तमदोषदभिः
सम्यक् प्रजान्त्वमे । स त्वं यज्ञस्याग्नाभिः क्रियमाणस्य पशुयागस्य प्राविता प्रकपेण पालको भव ॥ तुभ्यं ।
युष्मच्छब्दस्य इयि तुभ्यमर्हो इयि । पा० ७ २. ९५ । इति तुभ्यादेशः । उप्रथमयोरमिति डेरमादेशः । इयि
चेत्यायुदात्तत्वं । संत्य । पण समक्ता पणु दानि वा । क्तिचक्ता च गज्यायामिति क्तिच । न क्तिच दीर्घश्चेति
दीर्घनलोपाभावः । संतो भवो भवं कंदमीति तत्र साधुरिति वा यत्प्रत्ययः । यस्येति लोपः । आसंचित
त्वान्निघातः । इध्यसे । त्रिदधी दीप्ता । कर्मणि यक् । क्तिच्चादनुनासिकलोपः । निघातः । प्राविता । अथ
रजणादिषु । तुचि रूपं । समामस्वरः । भव । निघातः ॥

तुभ्यं श्रोतंत्यग्निगो गचीवः स्तोकासो अग्रे मेदसो घृतस्य ।

कविगस्ती बृहता भानुनागा हव्या जुषस्व मेधिर ॥४॥

तुभ्यं । श्रोतंति । अग्निगो इत्यग्निऽगो । गचीवः । स्तोकासः । अग्रे । मेदसः । घृतस्य ।

कविऽगस्तः । बृहता । भानुना । आ । अगाः । हव्या । जुषस्व । मेधिर ॥४॥

अग्निगो अप्रुतगमन मततगमनत्वभावः । अत एव गचीवः शक्तिमन् हे अग्ने तुभ्यं त्वदर्थं मेदसो मेदोरूपस्य
हविषो घृतस्य स्तोकासो विदवः श्रोतंति । स्रवति । तस्मात्कविगस्तः कविभिः कर्माभिर्ज्ञेहोवादिभिः स्तुतस्त्व
बृहता प्रभूतिर्न भानुना तेजसा सहितः सन् आगाः । अस्मदीयं पशुयागमभ्यागच्छ । आगत्य च मेधिर प्रज्ञावत्तमे
हव्या अस्माभिर्दीयमानानि वपादीनि हवीषि जुषस्व । भवस्व ॥ अग्निगो । गमनं गौरिति गम् । यष्टू
गतावित्यस्य भावं गमिडोरिति डोः । अप्रुता गच्छिनेत्यत्र गोस्त्रियोरुपसर्जनस्येति गोशब्दस्य ह्रस्वत्वं ।
प्रुतशब्दस्य पुषोदरादित्वात् ध्रिभावः । संवोधने संवुद्धौ च । पा० ७ ३. १०६ । इति गुणः । अपादादि
त्वान्निघातः । गचीवः । सतृपो सतृवसो हरिति रुत्व । कविगस्तः । शन्सु स्तुतावित्यस्य निष्ठायामनुनासिकलोपः ।
यस्य विभाषितीटप्रतिपेधः । थाथघञ्क्ताजविकारामित्यतीदात्तत्वं । भानुना । भा दीप्ता । दाभाभ्यां नुरिति
कर्तरि नुः । प्रत्ययस्वरः । अगाः । इण् गतावित्यस्य क्रादभं लुङ् इणो गति गादेशः । गतिस्थिति मिचो लोपः ।
निघातः । मेधिर । मेधाराथाभ्याभिरनिरर्चा वक्तव्यावित्तीरन । आसंचितत्वान्निघातः ॥

आजिष्ठं ते मध्यतो मेद उद्धृतं प्र ते वयं ददामहे ।

श्रोतंति ते वसो स्तोका अधि त्वचि प्रति तान्देवगो विहि ॥५॥

आजिष्ठं । ते । मध्यतः । मेदः । उत्ऽभृतं । प्र । ते । वयं । ददामहे ।

श्रोतंति । ते । वसोऽडति । स्तोकाः । अधि । त्वचि । प्रति । तान् । देवऽणः । विहि ॥५॥

हे अग्ने आजिष्ठं अतिशयं सारयुक्त मेदो वपाख्य हविर्मध्यतः पशोर्मध्यभागान् त्वदर्थमुद्धृतमुद्धृत
मध्वर्थादथो वयमभिन्यशा ते तुभ्यं प्रददामहे । उद्धृतं तद्वपाख्य हविः प्रयत्नामः । वसो सर्वस्य जगतो वास
यितेह अग्ने त्वयधि वपायामुपरि ये स्तोका घृतमिथा विदवस्ते ते त्वदर्थं श्रोतंति । स्रवति । यद्वा ते तव
त्वयधि ज्वालाश्वशरीरस्योपरि श्रोतंति । तान् स्तोकान्देवगो देवेषु प्रति विहि । प्रत्येक विभज्यम् ॥ मध्यतः ।

मध्येऽन्दात् पंचस्यास्तसिः । पा० ५ ४ ४४ १ । इति तमिः । प्रत्ययम्बरः । उज्जुतं । हज हरणे । कर्मणि क्तः । ह्यहोमीयकंदसीति हकारस्य भकारः । गतिरनंतर इति गतः प्रकृतिस्वरत्व । ददामहे । दद दान इत्यस्य लटि डित्वादात्मभेदः । अतो दीर्घो यतीति दीर्घः । निघातः । शीतति । श्रुतिर क्षरणे । पादादित्वा दनिघातः । अतन्मावर्धानुकस्वरणानुदात्तत्वे कृते धातुस्वरः । त्वचि । तनु विस्तरि । तनोतिरनय वः । उ० ६३ । इति कर्तरि कर्मणि वा चिक । अकारनकारयोर्वकारादिगः । तनोति तायते वा त्यक् । सावेकाच इति विभक्त्युदात्तत्वं । विहि । वी कातिगत्यादिष्वत्यस्य लीत्यदादित्वाच्चापो नुक । ह्रस्वकादसः । निघातः । खिलं ॥ ॥ २१ ॥

अयं स इति पचर्च दशम मुक्त । अचयमनुकर्मणिका । अय स उपाख्यानपुप पुरीष्यभ्योऽपिभ्य इति । अपिः कांशिको गाथी । पचर्चितिरूपा अप्रयो देवता । चतुर्थ्यनुपुप शिष्टास्त्रिष्टुमः ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनगम्ययोरुक्तः । सूक्तविनियोगः । अपिचयन इष्टकाप्रणयने पुरीष्याम इत्युपाख्यानचनीया । प्रपितः पुरीष्यचित्तथेऽन्वाहित्युपक्रम्य पुरीष्यामो अयय इति विरुपायु सप्रणवमिंत भुजित । आ० ४ ८ ॥

अयं सो अग्निर्यस्मिन्सोममिंद्रः सुतं दधे जठरं वाचशानः ।

सहस्रिणं वाजसत्यं न सप्रिं समवान्सन्त्यसे जातवेदः ॥ १ ॥

अयं । सुः । अग्निः । यस्मिन् । सोमं । इंद्रः । सुतं । दधे । जठरं । वाचशानः ।

सहस्रिणं । वाजं । अत्यं । न । सप्रिं । समऽवान । मन । सत्यसे । जातऽवेदः ॥ १ ॥

गाथी वृत । अयमुत्तरवेद्यामाहृत्यधिकरणमुताहवनीयरूपतया दृश्यमानोऽग्निः स तथाविधः खलु वाचशानः सोम कामयमान इद्री यस्मिन्नयो सुतसमिपवादिस्कारोपेत सोम जठरं योदरं दधे दधार । तस्यात्तादृशमहिमोपेतः सोऽग्निरिति पूर्वणान्वयः । किंच । हे जातवेदः सहस्रिण । सहस्र नानारूपता युद्धयो भजति स सहस्री । तस्य विगवशादतनगीन सप्रि न अग्नमिव वाज आर्ज्यापधिसोमायनकप्रकार हविलं क्षणमस्र समवान भजिवान मन त्व सत्यसे । सोममिस्माभिः सत्यमानो वर्तमे ॥ दधे । दधातेर्लिटि निटः सन्नयोरग्निरिति तत्प्रत्ययस्य एगित्यादिगः । यदुत्तयोगादनिघातः । प्रत्ययम्बरः । वाचशानः । वश काता वित्यस्य यङनुक्ति दीर्घोऽङ्कित इत्यभ्यासस्य दीर्घः । अत्ययन शानय । चित्स्वरः । समवान । पण समक्ता । क्रमाविडभावः । नलोपः । प्रत्ययम्बरः । सत्यसे । पुत्र सुता । कर्मणि यक् । अकृत्मावर्धानुकयोर्गति दीर्घः । निघातः ॥

अग्ने यज्ञे दिवि वचंः पृथिव्यां यदोपधीष्वस्वा यज्ञव ।

येनांतरिक्षमुर्वाततंथ त्वेपः स भानुरर्णवो नृचक्षाः ॥ २ ॥

अग्ने । यत । ते । दिवि । वचंः । पृथिव्यां । यत । ओपधीषु । अपऽसु । आ । यज्ञव ।

येन । अंतरिक्षं । उरु । आऽततंथ । त्वेपः । सः । भानुः । अर्णवः । नृऽचक्षाः ॥ २ ॥

यज्ञव यज्ञनीय हे अग्ने दिवि तुलंकि यद्वर्च आदित्याभ्य यन्मोतिस्तत्ते तवैव ज्योति । पृथिव्यामाहवनीयादिरूपतया वर्तमान यन्तजस्तत्त्वदीयमेव । प्रसिद्धं त्रिजोऽभिधाय गृहं ज्योतिरभिधत्ते । यदोपधीष्वप्स्यति । ओपधीष्वर्णप्रभृतिषु कष्टिषु यन्तजः । यवा । ओपधीषु वनस्पत्यादिषु भासाभ्य यन्तजोऽप्युज्जिषु यदोर्वाभ्यं तजस्तत्त्व आ सर्वे वर्तमान तजस्तावकमेव । किंच येन वायुरूपेण तजमातरिक्षमाकाशमुर्वाततंथ आतिनय विस्तीर्ण कृतवानमि । त्वयो दीप्तिमान अत एव भानुभासमानो भुचक्षा नृणा साक्षितया द्रष्टार्णवः समुद्रवम्हान । स तादृशस्त्वमतरिक्षमातिनयति पूर्वणान्वयः । नृक्षार्थं वाजसनेयकं । अग्ने यज्ञे दिवि वर्च इत्यादित्यो वा अस्य दिवि वचंः पृथिव्यामित्यमग्निः पृथिव्या यदोपधीष्वप्स्वा यज्ञवति य एर्वापधिषु चाप्सु चापिस्तमेतदाह येनांतरिक्षमुर्वाततंथ वायुः स त्वेपः स भानुरर्णवो भुचक्षा इति महात्म

भानुरणवो नृचजा इत्येतत् । शत० ब्रा० १. १. २३ । इति ॥ पृथिव्यां । उदात्तयणो ह्यपूर्वादिति विभक्तेश्चात्तत्वं । ओषधीषु । ओषधीषु विभक्तावप्रथमायांमिति दीर्घत्वं । अप्सु । साविकाच इति विभक्तेश्चात्तत्वं । आप्ततंथ । तनु विस्तार इत्यस्य लिटि थलि वभुयाततंथ जगृभ्म वषथेति निपातनादिदेवाभ्यामलोपा न भवति । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । यदुत्तयोगादिनिघातः । अर्णवः । अर्णास्यस्मिन्संतीति मनुवर्थं वप्रकरणेऽन्यथोऽपि दृश्यत इति वप्रत्ययः । अर्णमः सलोपश्चेति सलोपः । प्रत्ययम्बरः । नृचजाः । चक्षिद् व्यक्तायां वाचि । अभि-
व्यक्तवाच्याय धातुरनाभिव्यक्तिमात्रं वर्तते । चक्षिर्वहलं शिञ्जत्यमुन । छद्दत्तरपदप्रकृतस्वरः ॥

अग्ने दिवो अर्णमच्छा जिगास्यच्छा देवाँ ऊचिषे धिष्ण्या ये ।

या रोचने परस्तात्सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठेत् आपः ॥३॥

अग्ने दिवः । अर्णे । अच्छ । जिगासि । अच्छ । देवान । ऊचिषे । धिष्ण्याः । ये ।

याः । रोचने । परस्तात् । सूर्यस्य । याः । च । अवास्तात् । उपऽतिष्ठेत् । आपः ॥३॥

ह अग्ने त्व दिवोऽर्णं युनोके वर्तमानमर्णोऽभोऽन्नाभिलक्ष्य जिगासि । धूमद्वारा प्राप्नोषि । किंच । धि-
ष्ण्याः । धिष्य वृजुपहित देहमुष्णयुष्णीकुर्वतीति धिष्ण्याः प्राणाभिमानिनो देवाः । तान्प्राणाख्यान्देवान्क्वानृक-
मणोर्विष । समवेताः करोषि । समवेता भवत्युक्तवानसीत्यर्थः । सूर्यस्य सूर्यलोकरः परस्तादुपरि रोचने । रोचनो
नामाय लोको यत्राग्नेयं ज्योतिरुपति । तस्मिन्नाममानं रोचनास्य लोके या आपो विद्यन्ते अवस्तात्सूर्यलो-
कादधस्तादंतरिक्षलोके याश्चाप उपतिष्ठते वर्तन्ते ता उभयोरपस्य प्ररयसि । उक्तार्थां वाजसनेयिभिः स्पष्ट-
मभिहितः । आपो वा अस्य दिवोऽर्णस्ता एष धूमनाज्जल्यक्षा देवाँ ऊचिषे धिष्ण्या य इति प्राणा वै देवा
धिष्ण्यास्ते हि मर्षा धिष्य इण्यति या रोचने परस्तात्सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठेत् आप इति रोचनो ह नामिष
लोको यत्रैष एतत्तपति तयाश्चैतं परणापो याश्चावरेण ता एतदाह । शत० ब्रा० १. १. २४ । इति । ता उभयो-
रपस्य प्ररयसीति ॥ अर्ण । च गतावित्यस्माददके नृट् चत्यमुद्गुडागमथ । अयति प्रार्थते तत्पिपासुभिरित्यर्थः ।
मकारलोपप्रकादमः । निच्चादागुदात्तः । जिगासि । गा मृता च कदमीत्ययं धातुयकाराद्गमनं वर्तमानो
जुहोत्यादिः । वहल कदमीत्यभ्यासस्यत्वं । निघातः । ऊचिषे । वृत्र व्यक्तायां वाचीत्यतस्य लिटि आर्धधातु-
कत्वाद्गुवा वचिः । पा० २ ४ ५३ । इति वच्चादेगः । असंयोगाद्भिद किदिति किद्वद्वावाद्वाचिस्त्वषीत्यादिना संप्र-
सारण । अभ्यासस्य लिट्यभ्यासस्योभयपामिति संप्रसारणं । आर्धधातुक इट् । निघातः । धिष्ण्याः । उप झुप
दाहि । धिष्य उष्णतीति मानमिधर्णमिपणंसितं दुलांकुशचपानित्यलपत्त्यलधिष्ण्याशब्दा इति निपातनात् यदुद्वा-
गमधात्वादिनोपोपदह्रस्वादयः सर्वे मिहा भवति । निच्चादागुदात्तः । अवस्तात् । अवरशब्दात् दिक्कब्देभ्यः
सप्रसीपंचमीत्यादिना अस्तातिः । तस्मिन्निभापावरस्य । पा० ५ ३ ४९ । इत्यवादेगः । प्रत्ययम्बरः । उपतिष्ठेत् ।
४। गतिनिवृत्ता । उपपूर्वात्तिष्ठतेरकर्मकाच्च । पा० १. ३. २६ । इत्यात्मनेपदं । यदुत्तयोगादिनिघातः ॥

पुरीषांसो अग्रयः प्रावणेभिः सजोषंसः ।

जुपताँ यज्ञमद्गुहोऽनमीवा उपो महीः ॥४॥

पुरीषांसः । अग्रयः । प्रावणेभिः । सजोषंसः ।

जुपताँ । यज्ञं । अद्गुहः । अनमीवाः । उपः । महीः ॥४॥

पुरीषांसः सिकतासंमिश्रा अपर्याश्रिता अग्रयः प्रावणेभिर्मृत्युवननसाधनभुतिरभ्यादिभिः सहिताः सजोषंसः
परस्परसंगताः संतो यज्ञमस्माभिः क्रियमाणमप्रचयनपूर्वकमिमं सोमयागं जुपताँ । सर्वेताँ । किंच । अद्गुहो
ऽद्वीगधारी सुयमनमीवा रोगादिवर्जिता महीमंहत्य इष ऊर्जो रोगादिरहितान्यन्नान्यस्मभ्यं प्रयुक्तताँ ॥ पुरी-
षांसः । पृ पालनपूरणयोः । ईषन्नित्यनुवृत्तां शृपृभ्यां कित । उ० ४. २०. । इतीपन्नत्ययः कश्च । कित्वाद्गुणे प्रतिषिद्ध
उदोऽप्युपस्यत्युल । रपरः । पूणाति पुर्यते इति पुरीषं । पुरीषं पूणातिः पुरयतेषां । नि० २. २२. । इति यास्कः ।

तदहंतीति पुरीषाः । कंदमि चेति यप्रत्ययः । यचि भमिति भमंज्ञायां यस्वेति लोपः । प्रत्ययम्बरः । प्रावणे भिः । वन पण संभक्तावित्यस्मात्पुंसि संज्ञाया घः प्रायेणति करणि घप्रत्ययः । प्रकर्षण वन्यते सभज्यते सधियते मृदेभिरिति प्रावणानि खनित्राणि । प्रनिरतः । पा० ८. ४. ५. इत्यादिना णत्वं । वनं समासः । पा० ६. २. १७८ । इत्यंतोदात्तत्वं । छद्गुत्तरपदप्रकृतिम्बरः । यद्वा । मृद् गती । प्रवति गच्छति मृत्स्वनन प्रतीति चलनशब्दार्था दकर्मकाद्युच । पा० ३. २. १४८ । इति युच । चित्स्वरः । पूर्वस्मिन्पञ्चऽवयवाभावः कादस इति वक्तव्य । जृषता । जृषी प्रीतिमवनयोः रिहस्य लोटि रूप । पादादित्यादनिघातः । महीः । महच्छब्दादुगितश्चेति ङीप् । तका रलोपः कादसः । प्रत्ययम्बरेणांतोदात्तः ॥

उक्तामग्ने पुरुदंसं मनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सृनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भुत्वस्मे ॥ ५ ॥

उक्ता । अग्ने । पुरुऽदंसं । मनिं । गोः । शश्वत्तमं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सृनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भृनु । अस्मे इति ॥ ५ ॥

एषा ऋक् पूर्वमेव व्याख्याता ॥ ॥ २२ ॥

निर्मथितः मुधित इति वैचर्चमेकादश मुक्त । अवानुक्रमणिका । निर्मथितो देवश्रवा देववातस्य भारता तृतीया सतो बृहतीति । भरतस्य पुत्रो देवश्रवा देववातश्च्युभावस्य ऋषी । तृतीया सतो बृहती । गिष्टास्मिन्मः । अपिर्देवता । आ होतव्यादिमुक्तदशकस्योक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाश्चिनशस्ययोः । इत्यामप इत्यस्या वि नियोगोऽसहस्रुपदिष्टः ॥

निर्मथितः मुधित आ मधस्ये युवा कविर्ध्वरस्य प्रणेता ।

जूर्यत्स्वमिरजरो वनेष्वचा दधे अमृतं जातवेदाः ॥ १ ॥

निःऽमथितः । मुऽधितः । आ । मधऽस्ये । युवा । कविः । अध्वरस्य । प्रऽनेता ।

जूर्यत्सु । अग्निः । अजरः । वनेषु । अच । दधे । अमृतं । जातऽवेदाः ॥ १ ॥

भारतावृषी स्तोत्रं कर्वाते । योऽग्निर्निर्मथितोऽग्निष्टोत्रादिकर्मस्वरणोर्नंतरा मथितः मन मधस्ये यजमा नगृहे मुधितो गार्हपत्यादिषु विषु कृष्टेषु मुधु निहितः निधाय च काष्ठप्रक्षेपण प्रज्वालमानो युवा प्रवृद्धः अत एवाध्वरस्य ज्योतिष्टोमादः प्रणेता प्रकर्षणानेता निर्वाहको नितुत्वादेव कविः क्रातदर्शी । तथाविधो जातवेदाः सर्वविषयाभिज्ञानवान् सोऽग्निर्वनेषु महारण्येषु जूर्यत्सु दावाग्निमवधाजूर्यमागेषु जरा नाश प्राप्नुवन्नापि स्वयमजरौ जरारहितः प्रत्युत दीप्यमानः मन अत्र एव स्मृति कर्वाणेषु यजमानेष्वमृतं चयनरहितं प्रभुतमन्नं प्रादधे । निदधाति ॥ मुधितः । दधातिः कर्मणि निष्ठाया मुधितवमुधितनमधितत्यादिना निपातनादि इत्या देशः । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिम्बरत्व । जूर्यत्सु । जूरी घूरी हिमावयोहान्योः । यत्यथेन शतुप्रत्ययः । दिवादित्याक्त्यन । नित्वादायुदात्तः । अजरः । जू वयोहानावित्यस्माद्वाव ऋदोरवित्यप्रत्ययः । गुणः । नजो जरमरमिचमृता इत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । दधे । दधातिवर्तमाने निटि रूप । जातवेदाः । जनी प्रादुभाव इत्यस्य क्त जनसनवना सन्मन्नीरित्याकारः । बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतिम्बरत्व ॥

अमंथिष्टां भारता रेवदग्निं देवश्रवा देववातः सुदष्टौ ।

अग्ने वि पश्य बृहताभि रायेषां नो नेता भवतादनु द्युन ॥ २ ॥

अमंथिष्टां । भारता । रेवत् । अग्निं । देवऽश्रवाः । देवऽवातः । सुऽदष्टौ ।

अग्ने । वि । पश्य । बृहता । अग्नि । राया । इषां । नः । नेता । भवतात् । अनु । द्युन ॥ २ ॥

हे अग्ने भारता भारता भरतस्य पुत्रा देवश्रवा देववातश्चक्षुर्भा सुदर्शनोभनसामर्थ्योपेतं रवत रयिमंत-
मग्निमंगनादिगुणोपेतं त्वामस्मिथष्टा । अग्निष्टोमादिकर्मप्राप्त्यर्थमनूनुदता । मथेनन त्वामुत्पादितवतावित्यर्थः ।
तादृशस्य ब्रह्मता प्रभुतेन राधा धनेन सहितः सन अभि अभिमन्तो भुत्वा वि पश्य । अस्मान्निगपिणानुयहदृष्ट्या
वीक्ष्य । किंच । अनु बून । युगद्धोऽहर्वाची वस्त्रोर्ध्वरिति तन्नाममु पाठात । बूननु सर्वेषु दिवसेषु नोऽस्माक-
मिषामन्नाना भिता अनिता भवतात । भव ॥ अस्मिथष्टा । मन्थ विलोडन इत्यस्माद्धाडि मिच । वदप्रजहन्त-
स्याचः । पा० ७ ० ३ । इति बुधी प्राप्ताया नेटीति प्रतिषेधः । तस्यमग्निषामित्यादिना तस्मात्मादेशः ।
पादादित्वादिनिघातः । अटस्वरः । भारता । भरतस्यापत्यमित्यर्थ उत्पादित्वादत्र । तदितेष्वचामादेरित्यादि-
वृद्धिः । त्रित्स्वरः । रवत । रयिगदाशतुष । वत्तोदात्तत्वमप्रमारणपरपूर्वत्वगुणमुक्तीपाः । देवश्रवाः । शु-
यवणे । अमुन्नति कर्मण्यमून । देवैः श्रूयते प्रख्यायतेऽस्मादिति देवश्रवा ऋषिः । ऋद्धत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ति-
गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वे चित्याणादिकमुच्चात्पूर्वपदस्वरः । देववातः । वा गतिगधनयोः । अस्मा-
त्कर्मेण क्तः । देवैरिष्यमाणतया प्राप्तो देववात ऋषिः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । बून । बु-
अभिगमनं नृत दीप्ता वा । डिञ्छेत्वनुवृत्तां युयुभ्यां चति भोजभुज्जण दुप्रत्ययो डिञ् । द्युतर द्यादयश्च । उ० ५. ०९ ।
इति दुप्रत्ययः । अभिगच्छन्त्यस्मिन् स्वं स्वमभिमतं देशं प्राणिन इति द्योतते किरणसंबन्धादिति वा वृद्धि-
वमः । प्रथमयोरिति सर्वर्णदीर्घः । तस्मात्कर्मो नः पुमि । पा० ६. १. १०३ । इति सकारस्य नकारः । एकादेशस्वरः ॥

दण क्षिपः पृथ्वी सीमजीजनन्सुजातं मातृपुं प्रियं ।

अग्निं स्तुहि देववातं देवश्रवो यो जनानां ससंवृणी ॥३॥

दण । क्षिपः । पृथ्वी । सी । अजीजनन । सुऽजातं । मातृपुं । प्रियं ।

अग्निं । स्तुहि । देवऽवातं । देवऽश्रवः । यः । जनानां । असंत । वृणी ॥३॥

हे अग्ने देववातस्य क्षिपः । क्षिप्यते कर्मकरणार्थमिति क्षिपोऽग्नयः । ताश्च दण । वाङ्मयस्य मथनसा-
धनत्वेन तत्तत्त्वा अग्नयः दणमख्याकाः । तादृश्याऽग्नयः पृथ्वी पुरातन सीमिन त्वामजीजनन । उदपीपदन ।
हे देवश्रवो मातृपु मातृभुतारण्योः मुजातं मुद्रत्यन्न अत एव प्रियं कमनीय देववातं देववातेन मथितमनमग्नि-
मुहि । योऽग्निर्जनानां मातृणा यजमानानां वृणी वृणवती कर्मणा स्यात्तत्रेण प्रवर्तकोऽसौ भवति तं मुहीति
पूर्वगान्वयः ॥ दण । दण दण । कनिष्ठयनुवृत्तां नृदणोर्गुणश्चेति कनिन । नित्स्वरः । क्षिपः । क्षिप प्रेरणे ।
आणादिकः कर्मणि कृप । क्षिप्यते प्रयति कर्मस्विति क्षिपोऽग्नयः । धातुस्वरः । अजीजनन । जनी प्रादुर्भावे ।
हेतुमण्यतस्य नृदि चङ्द्विचनमन्त्रावाभ्यामित्यदीर्घाः । निघातः । मुहि । पूज स्तुतावित्यस्य लोटि रूपं ।
अदादित्वाच्चापो लुक् । निघातः । देववातः । देववातेन निवृत्तमित्यर्थे तेन निवृत्त । पा० ४. २. ६८ । इत्यण ।
प्रत्ययस्वरः । असंत । अम भवि । अस्य निष्ठाडागमः । यद्वृत्तयागादिनिघातः ॥

नि त्वा दधे वर आ पृथिव्या इच्छायास्पदे मुदिनत्वे अह्नां ।

दृषद्वत्यां मानुष आपयायां सरस्वत्यां रेवदग्ने दिदीहि ॥४॥

नि । त्वा । दधे । वर । आ । पृथिव्याः । इच्छायाः । पदे । मुदिनत्वे । अह्नां ।

दृषत्ऽवत्यां । मानुषे । आपयायां । सरस्वत्यां । रेवत् । अग्ने । दिदीहि ॥४॥

हे अग्ने इच्छाया गोक्षपधारिण्याः पृथिव्या भूमिवरं वरिष्ठं पदं उत्तरविद्या अह्नां मुदिनत्वे यजनीयदिवसानां
गोभनदिनत्वार्थः । धेपुं दिनैष्वद्रादयो वरीयामो देवा इच्छते तानि मुदिनानि । तदर्थं त्वा त्वामा निदधे ।
आ समतान्निदधामि । उत्तमानि स्थानानि दर्शयति । दृषद्वत्यां । दृषद्वती नाम काचिन्नदी तस्यां । मानुषे
मनुष्यसंवारविषये तीरे । आपयायां । आपया नाम काचिन्नदी तस्यां । सरस्वत्यां नद्यां । एतेषु स्थानेषु त्वं
रेवत् धनयुक्तं यथा भवति तथा दिदीहि । दीप्यस्व । सहर्षयः सरस्वतीतीरे खण्डु यक्षादिकर्माण्याकार्पुः । तथा
च ब्राह्मणं । अययो वि सरस्वत्यां सत्रमासत । ऐ० ब्रा० २. १९. । इति ॥ दधे । दधातिर्नियुक्तमैकवचने रूपं । वरे ।

वृत्तं वरणे । यहवृद्धिनिश्चयमश्चेत्यप । पित्वादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । दृषद्व्या । दृ विदारणे । दृणातिः पृष-
स्वस्य । उ० १. १३०. । इत्यादिना पुगागमो धातोर्ह्रस्वस्य । दृषद उपना यस्य संतीति मनुष । इय इति तस्य
वत्त्वं । स्वरविधौ व्यंजनमवित्यमानवदित्यस्याः परिभाषाया अवाश्रयणाभावात्तुप उदात्तताभावः । अदिप्र-
त्ययस्वरः । सरस्वत्या । सर. शब्दोऽमुनतत्वादावुदात्तः । तदस्यास्तीति मनुष । अदुपधत्वात्तस्य वत्त्वं । उगि
त्वात् ङीप । दिदीहि । दिवु कीडादावित्यस्य यङ्लुकि रूप ॥

उक्तामग्रे पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सृनुस्तनयो विज्ञावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५ ॥

उक्ता । अग्रे । पुरुदंसं । सनिं । गोः । शश्वत्तमं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सृनुः । तनयः । विज्ञाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ५ ॥

आख्यातियमित्युपनिषता ॥ ॥ ३३ ॥

अग्ने महस्यति पंचर्चं द्वादशं मुक्तं । अवानुकर्मणि का । अग्ने महस्य गायत्रमायानुष्टुति । ऋषिर्गायत्री नो
विश्यामिवः । अग्निदेवता । आद्यानुष्टुप शिष्टा गायत्र्यः ॥ मुक्तविनियोगो लैंगिकः ॥ प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रं
च प्रथमार्चयितव्यं मुक्तस्य विनियोगः । अथितस्या इति यङ्ङि मुञ्जित । अथ इति चतस्रः । आ० ४. १३ । इति ॥
अभ्युदयष्टावर्षदातुरनुवाक्याग्ने दा दागुप इत्येषा । अथाग्नेय इति यङ्ङि मुञ्जित । अग्ने दा दागुप रयि स यता
विप्र एषा । आ० ३. १३ । इति ॥

अग्ने सहस्व पृतना अभिमातीरपांस्य । दुष्टरस्तरन्तरातीर्वचो धा यज्ञवाहसे ॥ १ ॥

अग्ने । सहस्व । पृतनाः । अभिऽमातीः । अप । अस्य । दुस्तरः । तरन । अरातीः ।

वचः । धाः । यज्ञऽवाहसे ॥ १ ॥

विश्यामिवः स्नाति । हे अग्ने पृतना अभियोक्ताः मनाः सहस्य । अभिभव । अभिमातीरभिमानिनः
कर्मविघ्नकारिणः शत्रुन अपांस्य । अपनुद । किंच दुष्टरो न केनापि तरितुं शक्यः अत एव अरातीररातीन
शत्रुन तरन स्वतंत्रमा तिरस्कृत्वा यज्ञवाहसे यज्ञनिवाहकाय यज्ञमानाय वचो धाः । अन्न धिहि । कुरु ॥
महस्य । पठ मर्षण इत्यस्य लोटि रूपं । आभित्तस्याविश्रम्भानत्वेन पादादित्यादनिघातः । अभिमातीः । माङ्
मनि । मानं मातिः । भाव क्रिन् । अस्य लुगिकरणत्वादीत्येव न भवतः । अभितो मान यथा त इति बहुव्रीहौ
पुर्वपदप्रकृतिभ्रमरत्व । अस्य । अमु चिपण । दिवादिः । लोटि रूप । दुष्टरः । तृ प्रवचनतरणयोः । अस्मात्कृष्णार्थे
खल् । मुषामादित्यादिमर्जनीयस्य मकारस्य पत्व । निरस्तरः । तरन । तरतेः शतरि रूप । अदुपदेशादसाव
धातुकर्त्तरण शत्रुनुदात्तत्वं कृतं धातुस्वरः । धाः । दधातिऽकृदासि लुङि रूप । निघातः ॥

अग्ने उक्ता समिध्यसे वीतिहोचो अमर्त्यः । जुपस्व सू नो अध्वरं ॥ २ ॥

अग्ने । उक्ता । सं । उध्यसे । वीतिऽहोचः । अमर्त्यः । जुपस्व । सु । नः । अध्वरं ॥ २ ॥

हे अग्ने वीतिहोचः । वीतिः प्रीतिविषय होचमग्निहोचादिकं यस्यासौ वीतिहोचः । यज्ञेषु प्रीतिमानि
तथः । अमर्त्यो मरणधर्मरहितस्त्वमिच्छायासी इत्यामुत्तरव्यां समिध्यसे । आत्माहतिप्रतिषेधेण सम्यक् प्रज्या
न्यसे । तादृशस्य नोऽस्माकमध्वरमिम यज्ञं मु मुष्टु जुपस्व । आहतिस्वीकरणेन भवत्य ॥ वीतिहोचः । वी
कात्यादिषु । अस्मात्कर्मणि मन्त्रे वृषपपचेत्यादिना क्लृप्तदात्तः । बहुव्रीहौ पुर्वपदप्रकृतिभ्रमरः । जुपस्व । जुपते
लोटि रूपं । शस्वरः । मु । निपातस्य चिति संहितायां दीर्घः ॥

अग्ने द्युमेन जागृवे सहसः सूनवाहुत । एदं वहिः संतो मम ॥ ३ ॥

अग्ने । द्युमेन । जागृवे । सहसः । सूनो इति । आऽहुत । आऽइदं । वहिः । मद् । मम ॥ ३ ॥

अग्निः । मनोति । वीर्याणि । विद्वान् । मनोति । वाजं । अमृताय । भूषण ।
सः । नः । देवान् । आ । इह । वह । पुरुषो इति पुरुषो ॥ २ ॥

विद्वान् कर्माभिञ्जो योऽपिर्वीर्याणि पशुपुत्रादिमंपदपाणि सामर्थ्यानि मनोति यज्ञमानाय ददाति यथार्थभूषणं स्वतेजसा सर्वं जगद्भूषणं अलंकृतमृताय मरणधर्मरहिताय ददाति देवाय वाजं हविर्लक्षणमन्नं मनोति प्रयच्छति पुरुषो पुरोडाशादिवहविधात्रोपितं हे अग्ने स तादृशम्व नोऽस्माकं मवाधनीहाभिन्यन्नं देवान्यजनीयान्देवानावह । आह्वय ॥ मनोति । पशु दानि । तनादित्वाद्प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । पादादित्वा दानिघातः । भूषण । भूष अलंकारः । अतर्भावितव्यर्थः । शतुर्लमावंधातुकस्वरगानुदात्तत्वे धातुस्वरः शिथिलः । वह । वहर्लोपि रूपं । पुरुषो । पुरवः बुधेऽज्ञानि यस्याति पुरुषुः । अत्यलोपश्चादसः । मवादीति गुणः ॥

अग्निद्यावापृथिवी विश्वजन्ये आ भाति देवी अमृते अमरः । शयन्वाजैः पुरुषंदो
नमोभिः ॥ ३ ॥

अग्निः । द्यावापृथिवी इति । विश्वजन्ये इति विश्वजन्ये । आ । भाति । देवी इति ।
अमृते इति । अमरः । शयन् । वाजैः । पुरुषंदः । नमःऽभिः ॥ ३ ॥

अमरोऽमृतः सर्वज्ञः जयन् ईशानः सर्वस्य जगतः अत एव पुरुषंदः पुरुषंदो वहर्लोपिर्लोपितः । यद्वा वहर्दीप्तिस्वरूपः । वाजिर्बलिनमोभिरज्ञैश्च सहितः सोऽपि विश्वजन्ये विश्वस्य जनयित्वा । यद्वा विश्वं जन्यमुत्पाश याभ्यां त । देवी द्योतमानं अमृतं मरणधर्मरहितं द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावाभाति । आ समतात्पकाशयति ॥ द्यावापृथिवी । दिवःशब्दस्य दिवो यावति यावादेश आनुदात्तः । पृथिवीशब्दो दीपतलेनातोदात्तः । देव तादृशं चतुर्भयोः प्रकृतिस्वरत्वं । विश्वजन्यं । वहर्दीप्ती विश्वं मज्जायामिति पुर्वपदातोदात्तः । तत्पुरुषं तु स्वरयितनीयः । आ भाति । मा दीप्ती । अतर्भावितव्यर्थः । जयन् । जि ण्ययं । शतुर्लमावंधातुकस्वरगानु दात्तत्वे धातुस्वरः । पुरुषंदः । इत्याद्यदोत्तरपदं मव इति मुडागमः । युत्येन शकारः । उत्तरपदातोदात्त प्रकरणं विचकादीनां कदस्युपसंख्यानमित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । यद्वा समामस्यतोदात्तत्वं ॥

अग्नं इंद्रंश्च दाणुषो दुरोणे सुतावतो यज्ञमिहोप यातं ।

अमर्धता सोमपेयाय देवा ॥ ४ ॥

अग्ने । इंद्रः । च । दाणुषः । दुरोणे । सुतऽवतः । यज्ञं । इह । उप । यातं ।

अमर्धता । सोमऽपेयाय । देवा ॥ ४ ॥

हे अग्ने त्वमिन्द्रश्चोर्मा देवा देवा युवामर्धता अनागमनेन यज्ञहिमामकुर्वता मती सुतवतः सोमाभिपव कुर्वतो दाणुषो हविर्देत्तवतो यज्ञमानस्यह दुरोणे गृहे क्रियमाणमिह यज्ञमभिलष्य सोमपेयाय सोमपा कार्यमुप यातं । उप समीप आगच्छत ॥ यातं । या प्रापण इत्यस्य लोटि रूपं । निघातः । अमर्धता । मृध हिंसायामित्यस्य शतरि रूपं । नत्रा समासः । सुषो डादेशः । तत्पुरुषं नञ्स्वरः । सोमपेयाय । पा पानं । अचो यदिति यत् । ईयतीतीकारादेशः । आर्धधातुकलक्षणा गुणः । ऊदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

अग्ने अपां समिध्यसे दुरोणे नित्यं सूनो सहसो जातवेदः ।

सधस्थानि मह्यमान ऊती ॥ ५ ॥

अग्ने । अपां । सं । इध्यसे । दुरोणे । नित्यं । सूनो इति । सहसः । जातऽवेदः ।

सधऽस्थानि । मह्यमानः । ऊती ॥ ५ ॥

सहस्रः सुनो वनस्य पुत्र जातवेदो जातप्रज्ञ हे अपि नित्योऽविनाशो ऊती ऊत्या रक्षणेन सधस्थानि प्राणिनां निवासभुतांशोऽकान्तमहयमानः परिचरन्त्यमपां दुरोणेऽपां स्थानेऽतरिक्षे समिधंसे । सम्यग्दीप्यसे ॥ दुरोणे । अत्र रक्षण इत्यस्मादाणादिको नक्षत्रप्रत्ययः । ज्वरत्वरत्यादिना ऊट् । गुणः । दुरोण इति गृहनाम दृग्वा भवति । नि० ४ प । इति यास्कः । प्रत्ययस्वरः । महयमानः । मह पुजायां । व्यत्ययेन शानच । शानचो लमावधातुकर्परणानुदात्तत्वे णिचस्वरः । ऊती । अत्र रक्षणादिषु । ऊतियूतिजृतीत्यादिना निपातनादतो-दात्तः । मुपां मुलुगिति तृतीयायाः सवर्णदीर्घः ॥ ॥ २५ ॥

वैश्वानरं मनसंति नवचं चतुर्दशं मुक्त । तत्रानुक्रमणिका । वैश्वानरं नव तृचां वैश्वानरीयमारुती जागती वृच आत्मन्तुतिर्वा पुवात्मगीतायोपाध्यायन्तुतिरिति । वैश्वानरं मनसंत्याद्यां तृचां जागती । प्रथमस्य वैश्वानरीऽभिर्देवता द्वितीयस्य मरुतः । सप्तम्याद्यात्मिसमिधुभः । अपिरस्मीति वृचस्याग्निः पर ब्रह्म वा देवता । नवस्यासु विश्वामिचोपाध्यायस्य नृत्वात्मा एव देवता । सप्तमीवर्जितस्य मुक्तस्य विश्वामिच ऋषिः । सप्तम्या ब्रह्मवाक्यत्वायस्य वाक्यं स ऋषिरिति न्यायेन ब्रह्म ऋषिः ॥ वैश्वानरं मनसंत्याद्यसूच आभिर्प्राविके चतुर्थेऽहनि आपिमारुते वैश्वानरीयानिविद्वानि विनियुक्तः । तृतीयस्येति खंडे सूचितं । वैश्वानरं मनसंति तिस्रः । आ० १. १ । इति ॥ अयमेव तृचो बृहस्पतिर्भवऽपिमारुते वैश्वानरीयानिविद्वानीयः । प्र यत्तु वाजा इति द्वितीयतृचो बृहस्पतिर्भवः मारुतनिविद्वानीयः । उभयमप्युगमनःसोमंनेति खंडे सूचितं । वैश्वानरं मनसाग्निं निचाय्य प्र यत्तु वाजामाविषीभिरययः । आ० ९ प । इति ॥ अपिचयने संचिताग्न्यनुगमनेऽपिरस्मीत्येषा । अथाग्निं संचितमनु-गीतमनुगमेदित्युपक्रमस्य सूचितं । अपिरस्मि जन्मना जातवेदा इति चिमध्यमया वाचा । आ० ४ = । इति ॥

वैश्वानरं मनसाग्निं निचाय्या हविष्मंतो अनुपत्यं स्वर्विदं ।

मुदानुं देवं रथिरं वसुयवो गीर्भी रणं कुशिकासो हवामहे ॥ १ ॥

वैश्वानरं मनसा । अग्निं । निऽचाय्यं । हविष्मंतः । अनुऽपत्यं । स्वऽविदं ।

मुऽदानुं । देवं । रथिरं । वसुऽयवः । गीऽभिः । रणं । कुशिकासः । हवामहे ॥ १ ॥

विश्वामित्रः स्मिति । हे अपि हविष्मन्ते । संभूतविवेका वसुयवो धनमात्मन इच्छंतः कुशिकासः कुशिकगो-वोत्पन्ना वयं विश्वानर । विश्वानरा अपिप्रणयनादक्रियाया नेतारो यस्यात विश्वानरीऽग्निः । तस्य संबन्धी विश्वानरः । अपत्यामिति यावत् । यद्वा विश्वानर एव विश्वानरः । तद्विदोऽनन्यार्थो राजसवायमादिवत् । तमनुपत्यं सत्यनानुगतं कर्मानुरूपफलप्रदाने सत्यप्रतिज्ञं स्वर्विदं स्वर्गादिलक्षणफलस्य ज्ञातार अत एव मुदानुं मुप फलस्य दातार रथिर रथवत् अत एव रण यज्ञान्गच्छंतं देवं द्योतमानं तमिममग्निं मनसा निचाय्य अतःकरणेनैवविधगुणविशिष्टस्त्वमिति ज्ञात्वा गीर्भीः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिर्हवामहे । इह कर्मणि त्वामा ह्वयामः ॥ वैश्वानर । नरं संज्ञायामिति पूर्वपदस्य दीर्घत्व । विश्वानरस्येदमित्यर्थं तस्येदमित्यण । प्रत्ययस्वरः । निचाय्य । चायु पुजानिशामनयोरित्यस्य ल्यपि रूप । नितस्वरः । अनुपत्यं । अनुगतं सत्येन । अवाद्यः कृष्टार्थं तृतीययति समामः । मुपामादित्वात्पत्यं । निरुदकादित्वादतोदात्तत्वं । मुदानुं । इडाच् दाने । दाभाभ्या नृरिति कर्तरि नृप्रत्ययः । प्ररादिश्छेदमि ब्रह्मलमित्युत्तरपदायुदात्तत्वं । रथिरं । रथशब्दा न्यतुर्वर्थे मेधाख्याभ्यामिरनिरघो वक्तव्यावितीरच । चित्स्वरः । वसुयवः । वस्वात्मन इच्छंत इति मुप आत्मनः क्यच । अक्रत्मावधातुकयोरिति दीर्घः । वधात्तदसीत्युप्रत्ययः । अतो लोपः । प्रत्ययस्वरः । रणवं । रविर्गत्यर्थः । रणवति यज्ञान्गच्छतीति रणवः । पचाद्यजंतः । चित्स्वरः । कुशिकासः । कुशिकशब्दाप्रोचमित्यर्थे विदादित्वाच्च । तस्य वङ्गपु यत्रञोश्च । पा० २ ४ ६४ । इति लुक् । हवामहे । ह्वयतेवङ्गलं छेदसीति संप्रसारण । निपातः ॥

तं शुभ्रमग्निमवसे हवामहे वैश्वानरं मातरिश्वाभिमुक्थ्यं ।

बृहस्पतिं मनुषो देवतातये विप्रं श्रोतारमतिथिं रघुष्यदं ॥ २ ॥

तं । शुभ्रं । अग्निं । अवसे । हवामहे । विश्वानरं । मातरिश्वानं । उक्थ्यं ।
बृहस्पतिं । मनुषः । देवऽतातये । विप्रं । श्रोतारं । अतिथिं । रघुऽस्यदं ॥२॥

योऽग्निः पृथ्विं प्रतिपादितस्त्वं शुभ्रं श्रोतमान विश्वानर विश्वानरमवधिना मातरिश्वान । मातर्यंतरिजे
असिति विश्वदादिरूपतया चष्टत इति मातरिश्वानिः । तमुक्थ्यमुक्थः शस्त्रैः शमनीय बृहस्पति बृहती यज्ञस्य
पतिं पालकतया स्वामिनं विप्रं मेधाविनं श्रोतारं श्रोत्रशस्त्रादिमन्त्रवाक्यं शुभ्रं तमतिथिमातिथयपुत्रार्हतया
यदुक्थ्या प्राप्तं रघुस्यदं लघुस्यदं । रघुर्लघुः स्यदो वेगो यस्यति क्षिप्रगतार । यद्वा स्यदशब्देनाध्वा लक्ष्यते
रघुस्यदः क्षिप्रगतित्यर्थः । तमेवाविधगुणयुक्तमग्निमवसेऽस्माकं रक्षणाय हवामहे । कुशिकगोत्रजा वयमाह्वयामः ।
किंच । मनुषो मनुष्यस्य देवतातये यज्ञार्थं त्वामाह्वयामः ॥ शुभ्रं । शुभ्रं दीप्ती । अस्मात् स्फुरितधीत्यादिना
कर्तारं रक् । कित्वाङ्गणभावः । प्रत्ययस्वरः । मातरिश्वान । निमोणंहनुत्वात्मातातरिज । तव अमिति प्राणि
तीति मातरिश्वानिः । अन्नचक्षित्यादिना मातरिश्वान्नादस्य कल्पययातत्वेन निपातनात्पूर्वपदात्तोदात्तत्वं ।
उक्थ्यं । उक्थेन श्रोत्रिणं श्रुत्यः । तव भव इत्यर्थे भवे कदमीति यतः । तित्स्वरितमिति स्वरितः । देवतातये ।
देव एव देवतातिः । स्वार्थिकस्मात् । देवतातिशब्देन यज्ञो लक्ष्यते तत्प्रदानकत्वात्तस्य । निस्वरः ।
रघुस्यदः । स्यदः प्रसवण इत्यस्मात्ततः स्यदशब्दः । स्यदो जव इति निपातनादनुनासिकलोपः । ऊदत्त
रपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

अश्वो नं कंदमृतिभिः समिध्यते विश्वानरः कुशिकेभिर्युगेयुगे ।

स नो अग्निः सुवीर्यं स्वर्ध्वं दधातु रत्नममृतेषु जागृविः ॥३॥

अश्वः । न । कंदं । मृतिभिः । सं । मृध्यते । विश्वानरः । कुशिकेभिः । युगेऽयुगे ।

सः । नः । अग्निः । सुऽवीर्यं । सुऽस्वर्ध्वं । दधातु । रत्नं । अमृतेषु । जागृविः ॥३॥

यो विश्वानरोऽग्निः कुशिकेभिः श्रोत्रं कुवाणहोत्रादिभिर्युगे युगे प्रतिदिनं समिध्यत आत्माहतिप्रापेण
मस्यकं दीप्यति । तत्र दृष्टातः । अश्वो भेति । यथा ज्ञातोऽश्वः कंदं हंपारव कुर्वन् जनिभिर्जनयित्रीभि
र्वडवाभिः सत्यप्रदानेन प्रतिदिनं मस्यकं पोष्यति तद्वत् । अमृतेषु मरणधर्मरहितेषु देवेषु मध्ये जागृविज्ञानया
जायत दीप्यमानः सोऽग्निः सुवीर्यं शोभनापत्ययुक्तं स्वर्ध्वं शोभनाशादिपशुयुक्तं रत्नमुत्तमं धनं नोऽस्माकं
दधातु । विदधातु । प्रयच्छतु ॥ युगेयुगे । नित्यवीर्ययोरिति द्विवचनं । परस्परार्थितत्वादनृदात्तत्वं पूर्वपदप्र
कृतिस्वरः । स्वर्ध्वः । अश्वशब्दः कल्पययात आत्मादात्तः । चक्षुर्ग्रीवावायुदात्तं द्वाच कदमीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं ।
यकारोपजननकादसः । यद्वा । अश्वेषु साधवोऽश्व्याः । तव साधुरिति यतः । यतोऽनाव इत्यायुदात्तत्वं ।
बहुव्रीहो पुर्वोक्तस्वरः । दधातु । दधातलोऽष्टि रूपः । रत्नं । रत्नं कीडाया । रत्नं चत्वारिधकरणं नम्रत्ययस्यका
रक्षातादिशः । रत्नंऽस्मिन्निति रत्नं । निदित्यनुवृत्तावायुदात्तः । जागृविः । कल्पययातः । निन्पादायुदात्तः ॥

प्र यंतु वाजास्तविषीभिरग्रयः शुभे संमिश्राः पृषतीरयुशत ।

बृहदुशो मरुतो विश्ववेदसः प्र वेपयंति पर्वतां अदाभ्याः ॥४॥

प्र । यंतु । वाजाः । तविषीभिः । अग्रयः । शुभे । संऽमिश्राः । पृषतीः । अयुशत ।

बृहत्ऽउशः । मरुतः । विश्वऽवेदसः । प्र । वेपयंति । पर्वतान् । अदाभ्याः ॥४॥

वाजा वेगवतोऽग्रयः प्रयंतु । जलमभिलक्ष्य गच्छतु । गताश्च तेष्वग्रयस्तविषीभिर्वलयुक्तमंरुद्विः शुभे जले
संमिश्राः परस्परं संगताः संतः पृषतीर्विद्वन्युजत । अयुजन । जले विद्वन्कुर्वन् । यद्वा वाजा वेगवतोऽग्रयस्त
विषीभिर्वलयुक्तमंरुद्विजलमनुलक्ष्य प्रयंतु । गच्छतु । ते च मरुतः शुभे जले संमिश्रा अपिभिः संगताः संतः
पृषतीश्चववर्णा वाहनरूपा वडवा अयुजत । रथं मेघभेदनार्थं तद् अयंतुः । रथादुदास्तं विश्ववेदसः प्राणि

कृतकर्माभिज्ञानयुक्ता अदाभ्याः किनाप्यतिरस्कार्या मरुत एवविधा वायवो बृहद्ब्रह्मः प्रभुतमेतन्मन्त्रवर्तमानेघान
प्रविपर्यति । यथा प्रभुता वृष्टिर्भवति तथा मेघान चालयति ॥ तविपीभिः । तव गताविति सीचो धातुः । अस्मा-
त्तविर्णोद्वति टिपच निष्ठा । तवति संचरन्त्याकाश इति तविषा वायवः । टिट्टाणञिति डीप । निगव्यत्ययः ।
नित्वादायुदात्तः । पृपतीः । पृपु संचने पृ पालनपुरणयोरिति वा । अस्माद्वर्तमाने पृपद्वैष्ट्मर्हदिति निपात
नादतिप्रत्ययः शतुवद्भवति । उगितश्चति डीप । पर्यतीति पृपत्यः शीकराः । पूर्णति पालयतीति पृपत्यो वडवाः ।
अयुजत । युजिर योग इत्यस्य लुङि सिचि रूपं । निघातः । बृहद्ब्रह्मः । उच संचन इत्यस्मात्क्रिप । ऋदुत्तरप-
दप्रकृतिस्वरः । विपर्यति । टुवेपु कंप्ने । निघातः । पर्वतान । पर्व पुरण इत्यस्मात् भुमुदृशीत्यादिना अतच ।
पर्वति पुरयति भूमिमुदकेनति पर्वतो मेघः । व्यत्ययनायुदात्तः ॥

अग्निश्रियो मरुतो विश्वकृष्टय आ त्वेषमुयमव ईमहे वयं ।

ते स्वानिनो रुद्रिया वर्षनिर्णिजः सिंहा न हेपकृतवः सुदानवः ॥५॥

अग्निऽश्रियः । मरुतः । विश्वऽकृष्टयः । आ । त्वेषं । उयं । अवः । ईमहे । वयं ।

ते । स्वानिनः । रुद्रियाः । वर्षऽनिर्णिजः । सिंहाः । न । हेपऽकृतवः । सुऽदानवः ॥५॥

अग्निश्रियो वैद्युतमग्निं श्रयंतो विश्वकृष्टयः । विश्वस्य वृक्षादः कृष्टिराकर्षण नमनोत्तमनादिलक्षणं कर्म
येभ्यो भवति ते विश्वकृष्टयः । एवविधा ये मरुतो विद्यते तेषां च मरुतां त्वेषं दीप्तिमयमुद्गूर्यमवे रक्षणमेमहे ।
कृष्टिका वयमा ममंतायाचामहे । ते मरुतो रुद्रिया रुद्रपुत्रा वर्षनिर्णिजः । निर्णिजशब्दो रूपवाची निर्णि-
ज्वतिरिति तन्नाममु पाठात् । वर्षणं रूपं स्वभावो येषां ते वर्षनिर्णिजो वर्षकाः । हेपकृतवः । हेपारवस्य कृतुः
करणं येषां ते कृतहेपारवाः सिंहा न सिंहा इव स्वानिनः शब्दवन्तः । एवविधास्ते मरुतः सुदानवः मुपु जलस्य
दातारो भवति ॥ अग्निश्रियः । श्रिञ् सवायां । वचिप्रच्छीत्यादिना क्रिप संप्रसारणाभावो धातोर्दीर्घश्च ।
जसि इयडादेशः । कृतस्वरः । उयं । गम् गती । उत्पूर्वः । ऋद्धं द्रायति निपातनाद्रप्रत्ययो मकारलोप उपस-
र्गस्यातलोपश्च । उन्नच्छतीत्ययः । प्रत्ययस्वरः । ईमहे । ई कांतित्यादिषु । व्यत्ययनात्मनेपदं । अदादित्वाच्चापो
लृक् । निघातः । स्वानिनः । स्वानो घञतः । तद्वन्तः । अत इनिठनावितीनिः । प्रत्ययस्वरः । रुद्रियाः । रुद्रग-
व्दाच्चादसो घः । तस्येयादेशः । प्रत्ययस्वरः ॥ ॥२६॥

व्रातंव्रातं गुणंगणं मुणस्तिभिरग्रेभामं मरुतामोज ईमहे ।

पृषदश्वासो अनवभराधसो गंतारो यज्ञं विदथेषु धीराः ॥६॥

व्रातंऽव्रातं । गुणंऽगणं । मुणस्तिऽभिः । अग्रेः । भामं । मरुतां । ओजः । ईमहे ।

पृषत्ऽअश्वासः । अनवभऽराधसः । गंतारः । यज्ञं । विदथेषु । धीराः ॥६॥

कृष्टिका वयमग्नेभाम भामकं मरुतामोजस्तेजो व्रातं व्रात व्राते व्राते प्रतिसमृद्धं गण गण गणे गणे मरुति
ममृहे क्रियमाणभिः मुणस्तिभिः । गोभनाः शम्लयः स्तुतयो धर्मवः क्रियते ते मुणस्तिः । तिम्रिरीमहे । तादृशं
माहृतं तेजो याचामहे । पृषदश्वासः । पृषत्यश्चित्रवर्णा अथा येषां ते तादृशाः । अनवभराधसः । न विद्यते
ऽवभंशो यस्य तदनवभं । अनवभं राधो धनं येषां तेऽनवभश्चधनाः । संपूर्णधना इति यावत् । धीराः कर्मा-
भिज्ञास्ते मरुतो विदथेषु यज्ञेषु यज्ञं यजनीयं हविरभिलक्ष्य गंतारो गमनशीला भवति ॥ गणं गणं । गण
सख्यनि । पचायच । नित्यवीप्सयोरिति द्विवचनं । परस्याघडितत्वाद्नुदात्तत्वं पूर्वपदस्वरः । मुणस्तिभिः ।
वङ्गमीही नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । भामं । भा दीप्ता । अतिस्त्वित्यादिना मन । नित्स्वरः । ओजः ।
उज्ज आर्जवे । उज्जर्वणि वलोपश्च । उ० ४. १९१ । इत्यमुन । तत्सिनयोगिन बकारलोपः । आर्धधातुकलक्षणो
गुणः । नित्स्वरः । ईमहे । ई कांतित्यादिषु । निघातः । अनवभराधसः । अनवभं । नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदा-
त्तत्वं । वङ्गमीही पूर्वपदस्वरः । गंतारः । ताच्छीलिकम्पू । विदथेषु । विद ज्ञानि । रुद्रिविद्वद्भ्या कित्थ्य-
प्रत्ययः । कित्वाद्गुणः । विद्वत्स्थिरकर्मज्ञानमध्वर्यादय इति विदथो यज्ञः । प्रत्ययस्वरः ॥

अग्निरस्मि जन्मना जातवेदा घृतं मे चक्षुरमृतं म आसन् ।

अर्कस्त्रिधातू रजसो विमानोऽजसो घर्मो हविरस्मि नाम ॥१॥

अग्निः । अस्मि । जन्मना । जातऽवेदाः । घृतं । मे । चक्षुः । अमृतं । मे । आसन् ।

अर्कः । त्रिधातुः । रजसः । विमानः । अजसः । घर्मः । हविः । अस्मि । नाम ॥१॥

मात्माकृतपरतत्त्वरूपोऽग्निर्वचन स्वात्मनः सर्वात्मकत्वानुभवसाविष्करीति । हे कृशिकाः । भोक्तृभोग्यभावेन द्विविधं ह्रीद सर्वं जगतः । एतावदा इदमन्नं चैवात्रादयः सोम एवात्रमग्निरन्नाद इति श्रुतः । तत्र मकलभोक्तृवर्गकृष्णात्मादोऽग्निः । स चाग्निवाय्वादित्यभेदेन त्रिधा भूत्वा पृथिव्यतिरिक्तगुणोक्तानधिष्ठति । तदुक्तं वाजमन्येकः । स त्रिधात्मानं व्यभजत । आदित्य तृतीय वायु तृतीयमिति । तत्र सोऽग्निरहं जन्मभव जातवेदा अस्मि । श्रवणमननादिमाधननिर्पेक्षेण स्वभावत एव मात्माकृतपरतत्त्वम्वरूपोऽस्मि । घृतं मे चक्षुः । यदेतद्विश्वस्य विभामक मम स्वभावभूतप्रकाशात्मकं चक्षुस्तनुत । इदानीमत्यंत दीप्तः । यदेतदमृतं कमफलं दिव्या दिव्यविधाविषयीयभोगात्मकं त्वं ममामन । आस्यं वर्तते । मकलभोक्तृवर्गात्मना स्वयमेवावस्थानात् । एव स्वात्मनः पृथिव्यधिष्ठानरूपतामभिधाय वाय्वात्मनातिरिक्ताधिष्ठानतामाह । अर्को जगत्स्रष्टा प्राणः । सोऽन्नं च रत्नस्यार्चत आपोऽजायतार्चतं वै मे कमभुदिति तदेवार्कस्यार्कत्व । ग० ब्रा० १० ई ५ । इति श्रुतः । स प्राणोऽहं त्रिधातुः । त्रिधात्मानं विभज्य तत्रैवाय्वात्मना रजसोऽतिरिक्तस्य विमानो विमाताधिष्ठानतामि । तथादित्यकृष्णगुणोक्ताधिष्ठानतामाह । अजसो घर्म इति । अजसोऽनुपनीणो घर्मः प्रकाशात्मा गुणोक्ताधिष्ठानतादित्योऽहमस्मि । एवं भोक्तृरूपमात्मनोऽनुमंधाय भोग्यरूपतामप्यनुमधत्ते । यतविभोग्यं प्रसिद्धमस्ति तदणहमेवास्मि । यदा । अहमग्निरस्मि । देवानां हविष्प्रापणादगनादिगुणयुक्तोऽस्मि । किंच जन्मनोत्पत्त्या जातवेदा जातप्रज्ञोऽस्मि । उत्पत्तिक्षण एव सर्वज्ञोऽहमस्मि । अथवा जातं सर्वं स्वात्मरूपतया विप्तीति जातवेदाः । सर्वात्मक इत्यर्थः । तत्कर्तव्यमव्युच्यते । घृतं मे चक्षुः । यदेतदुत्तं प्रसिद्धमस्ति त्वं चक्षुःस्थानीय । यथा लोकं चक्षुर्भामक एव घृतमयि प्रविष्टं ज्वालामुत्पादयन्मम भामक । अमृतं प्रभारूपं यदमृतमविनाशि ज्योतिर्मे ममामन । आस्यं वर्तते । त्रिधातुः प्राणापानयानात्मना त्रिधा वर्तमानोऽर्कोऽर्चनीयो गो प्राणोऽस्ति भोऽणहमेवास्मि । तथा च रजसोऽतिरिक्तस्य विमानो विष्पेक्षेण माता परिच्छेत्ता वायुश्चाहमस्मि । किंच । अजसो घर्मो निरतयंणमंतापकारी सूर्यश्चाहमस्मि । किं ब्रह्मना आत्मपुरोडाशादिरूपं यदेतदग्निरस्मि तदुपलक्षितं सर्वमण्यहमस्मि । सर्वं खन्विदं ब्रह्मिति श्रुतः । नामशब्दः प्रसिद्धः । तदनेनाग्निः सर्वात्मकत्वप्रतिपादनेन परब्रह्मत्वमुक्तं भवति ॥ चक्षुः । चक्षिड व्यक्तायां वाचि । उमिन्नित्यनुवृत्तां चक्षुः शिञ्जित्युमिन । शिद्वद्वावात स्यान्नादेगाभावः । नितम्बरः । आसन् । आस्यशब्दस्य पदत्रयोमामित्यादिना आसनादेशः । मुपां मुनुगिति सप्तम्या लुक् । विमानः । माह्मानि । कृत्यन्त्युटो वज्रलमिति कर्तरि ल्युट् । नितम्बरः । अजसः । जमु मोक्षणे । नःपूर्वः । नमिकपिगम्य जसकमहिंसदीपो रः । पा० ३ ० १६७ । इति तात्कीलिको रप्रत्ययः । नःपूर्वो जमिर्नरतयं वर्तते । नःप्रत्ययः । जस उपचये वा ॥

त्रिभिः पवित्रैरपुषोद्यैर्कं हृदा मतिं ज्योतिरनु प्रजानन ।

वर्षिष्ठं रत्नमकृत स्वधाभिरादिद्यावापृथिवी पर्यपश्यत् ॥६॥

त्रिभिः । पवित्रैः । अपुषोत् । हि । अर्कः । हृदा । मतिं । ज्योतिः । अनु । प्र । जानन ।

वर्षिष्ठं । रत्नं । अकृत । स्वधाभिः । आत । इत । द्यावापृथिवी इति । परि । अपश्यत् ॥६॥

सर्वात्मकोऽग्निर्हृदाः करणवृत्त्या मतिं मननीयं ज्योतिः स्वप्रकाशरूपं परब्रह्मास्य त्रिजोऽनु प्रजाननं श्रवणमननादिकर्मणः प्रकर्षेण संग्रहविपर्ययाभावनावृद्धिनिरासेन स्वात्मरूपतया जानानः सन् पवित्रैः पावनैस्त्रिभिरपिवायुसूर्यरर्कमर्चनीयं स्वात्मानमपुषोद्वि । तस्योऽपि निर्मलतया पावनं परिचिच्छेदं खलु । यथा दशांपवित्रेण सोमं पावयति तद्वत् । एव जानानोऽपि वर्षिष्ठं स्वात्मानमुन्नमं स्वधाभिः । स्विन लोकाद्दधा

तीति स्वधा । तैरिप्रिवायुमुच्यं रत्नं रमणीयमकृत । अक्रापीति । आदित अनंतरमेवमात्मनि ज्ञाति मति यावा
पृथिवी तत्र परिकल्पिते यावापृथिव्या तदुपलक्षितं सर्वं जगत् पर्यपश्यत । परितः सर्वतः स्वात्मतयादर्शत ।
आत्मनि विज्ञाति सर्वमिदं विज्ञातं भवतीति श्रुतः ॥ पवित्रः । पुत्रं पवने । अस्मात्कर्तारं चर्षिदेवतयोः । पा०
३ ० १८६ । इति देवतायामभिधियाया कर्तारं इत्रप्रत्ययः । पुनतीति पवित्रा अप्रिवायुमुच्योः । प्रत्ययस्वरः ।
अपुपीति । पुत्रं पवन इत्यस्य यदनुगतस्य रूप । संज्ञापूर्वकस्य विधिरनित्यत्वादभ्यासस्य गुणाभावः । यद्विपुपर
कदमि । पा० ८. १. ५६. । इति न निघातः । अर्कः । अर्चं पुजाया । ऋदाधारार्चकलिभ्यः क इति कप्रत्ययः ।
हदा । हृदयगद्गदस्य पद्मत्रोमामित्यादिना हृदादेगः । मति । मन ज्ञानं । मन्त्रं वृषपपचेत्यादिना कर्मणि क्तिन
उदात्तः । अकृत । करोतिर्लुङि मिच । तस्य ह्रस्वादगादिति लोपः । यावापृथिवी । देवताद्वे चित्युभयपद-
प्रकृतिस्वरः ॥

ग॒त॒ध॒र॒मु॒त्स॒म॒ष्टी॒य॒मा॒णं॑ वि॒प॒श्चि॒तं॑ पि॒तरं॑ व॒क्ता॒नां॑ ।

मे॒क्रिं॑ म॒द॒तं॑ पि॒त्रो॒रु॒प॒स्ये॒ तं॑ रो॒द॒मी॒ पि॒पृ॒तं॑ स॒त्य॒वा॒चं॑ ॥ ९ ॥

ग॒त॒ध॒रं॑ । उ॒त्सं॑ । अ॒ष्टी॒य॒मा॒णं॑ । वि॒पः॑ऽचि॒तं॑ । पि॒तरं॑ । व॒क्ता॒नां॑ ।

मे॒क्रिं॑ । म॒द॒तं॑ । पि॒त्रोः॑ । उ॒प॑ऽस्ये॒ । तं॑ । रो॒द॒मी॒ उ॒ति॑ । पि॒पृ॒तं॑ । स॒त्य॑ऽवा॒चं॑ ॥ ९ ॥

यस्मादुपाध्यायाद्विश्वामित्रो विश्वानराख्यं परं ब्रह्माज्ञामीनमिममुपाध्यायमनयची स्नाति । हे रोदमी
यावापृथिव्या गतधारमपरिमितजलधारायुक्तमचीयमाणं न कदापि विच्छिन्नप्रवाहमूत्सं उत्समिव गतप्रवा-
होपतं स्रोत इवाविच्छिन्नवाक्तरणीममंतं विपश्चितं मेधाविनं सकलगाम्याभिज्ञं पितरं शिष्याणां विद्योपदेशेन
पालकं वक्तानां वक्तव्यानां धेदवाक्यानां मेऽऽमेलकं नानाशाखागतानां वाक्यानामिदं स्मिन्नर्थं संकल्य वक्तारं
पित्रोर्वावापृथिव्योरुपस्ये समीपे मदंतं ज्ञानातिशयेन हृष्यंतं अत एव सत्यवाचमज्ञातार्थाभावात्परप्रतारणे
च कारणाभावात्सत्यत्वादिन । तमिममुपाध्यायं पिपृतं । अपश्चितफलप्रदानेन संपूर्णं कुरुतं । यदा पालयत ॥
उत्सं । उन्दी कंदनं । अस्मादन्त्यामिगुधिकापिभ्यः कित । उ० ३ ६८ । इति सप्रत्ययः । कित्वात्तकारलोपः ।
उनत्तीत्युत्सः । सत्यधेनायुदात्तः । विपश्चित । विगणं पातीति विपा वाक् । विपो वाचश्चिन्वतीति क्रिप ।
ह्रस्वस्य पितीति तुक् । तत्पुरुषं कृति वहन्ममति वहन्वचनानां द्वितीयाया अप्यनुक् । कृदन्तरपदस्वरः ।
वक्तानां । वच परिभाषणं । अस्मात्कृत्यार्थं तर्ककेत्येवमिति त्यन्प्रत्ययः । चोः कुरिति कृत्व । निम्प्रत्ययः ।
मेऽऽमेलः । मपकांथं धातुः । अस्मादांणादिक इप्रत्ययः । रोदमी । आसन्नित्वात्निघातः । पिपृतं । पृ
पालनपूरणयोः । क्वादमी जुहोत्यादिः । अतिपिपत्योश्चैत्यभ्यामस्यत्व । निघातः ॥ ॥ ९७ ॥

प्र वो वाजा इति पंचदशर्चं पंचदशं मूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । प्र वः पचोना गायत्रं त्वृत्या वागति ।
विश्वामित्र ऋषिः । गायत्री कृदः । अर्षिर्देवता । आद्या ऋतुदेवत्या वा ॥ पातरनुवाकाश्चिनग्रन्थयोगायत्रं
कृदस्यस्य मूक्तस्य विनियोगः । प्र वो वाजा उपमदाय । आ० ४ १३ । इति ॥ आभिप्रविकपूक्यपु प्र वो वाजा
इति वैकल्पिकः स्तोत्रियमृचः । सूचितं च । प्र वो वाजा अभिवयोऽभि प्रयांसि वाहमा । आ० १ ८. । इति ॥
मूक्तस्याद्या सामिधेनी । सूचितं च । प्र वो वाजा अभिवयोऽभि आ याहि वीतये । आ० १ ० । इति ॥ सामि
धेनोपु सामिधमान इत्येका । सूचितं च । सामिधमानो अध्वरं ममिहो अय आहतेति द्वे । आ० १. ० । इति ॥
आधाने तृतीयायामिष्टां सामिधेनीष्विध्यमानेद्वययोर्मध्यं पृथुपाजा इति द्वे धाव्ये । सूचितं च । प्रागुपोत्तमायाः
पृथुपाजा अमर्त्य इति द्वे । आ० १ १ । इति ॥ एवमन्यत्रापि यत्र यत्र सप्तदशं सामिधेन्यस्तत्र तत्रैव धाव्ये इति
द्वष्टव्यं ॥ विपुवत्येकविंशतिः सामिधेन्यः । तत्र पृथुपाजा अमर्त्य इति षड्वचो धाव्याः । पृथुपाजा अमर्त्य इति
षट् धाव्याः सामिधेनीनां । आ० ८ ६ । इति सूचितं ॥ महाव्रतेऽपि पंचविंशतिसंख्याकाः सामिधेन्यः ।
तत्राद्येताः षड्वचो द्वष्टव्याः ॥ अयोपोमप्रणयनं होता देवो अमर्त्य इति तुचः । सूचितं च । होता देवो अमर्त्यः
परमादुप त्यागे दिवदिव । आ० ४ १०. । इति ॥ ईँन्यो नमस्यस्तिर इति तिस्रः सामिधेन्यः । सूचितं च ।
ईँन्यो नमस्यस्तिरोऽपि दृतं वृणीमहे । आ० १. ० । इति ॥

प्र वो वाजा अभिद्यवो हविष्मन्तो घृताच्या । देवाज्जिगाति सुमयुः ॥१॥

प्र। वः। वाजाः। अभिऽद्यवः। हविष्मन्तः। घृताच्या। देवान। जिगाति। सुमयुः ॥१॥

हे ऋतवो वाजाः। वज्रति गच्छतीति वाजा मामाः। अभिद्यवः। अभितो यवो देवमा येष्वित्यभिद्यवोऽर्धं मामाश्च। हविष्मन्तो हविर्भाजो देवाः। घृताच्या। घृतमचतीति घृताची गोः। तथा च तिसरीयक। देवा हविष्मन्तो गोघृताची। मं० २.५. ७। इति। यद्वा हविष्मन्तो हविषः क्षीरादेः प्रदातारः पशवो घृताच्या। घृतमचति प्राप्नोतीति घृताची मूक। तथा च वाजर्मन्यक। पशवो हविष्मन्तः सुरघृताचीति। तथा घृताच्या महिता हविष्मन्तो देवाः पशवश्च मामाश्चार्धमामाश्चैति सर्वे वो युष्माक यजनार्थं प्रभवति। तेषु वाजादिषु प्रभवत्सु सत्सु सुमयुः सुखमात्मन इत्थन्यजमानो देवाज्जिगाति। यज्ञद्वारा देवाप्नाप्नोति। उक्तार्थं तिसरीयब्राह्मण। प्र वो वाजा इत्यन्वाह मामा वै वाजा अर्धमामा अभिद्यवो देवा हविष्मन्तो गोघृताची यज्ञो देवाज्जिगाति यजमानः सुमयुः। ६.५। इति॥ अभिद्यवः। बह्व्रीहो पुर्वपदप्रकृतिस्वरः। घृताच्या। घृ। ऋणदीप्त्योः। अस्मादितिपुपिभ्यः क्तः। ३०३ ८९। इति कर्मणि क्तः। घृतमात्ममचतीत्युत्पिदधुगित्यादिना क्तः। अनिदितामित्युपधानोपः। अचतयोपमंन्यान्मिति ङीप्। चाविति पुर्वपदातोदात्तत्वं। जिगाति। गतिशेत्यर्थः। कादमो जुहोत्यादि। निघातः। सुमयुः। सुख सुखमात्मन इत्थनिति सुप् आत्मनः वचः। त्वान्कदमीत्युः। प्रत्ययस्वरः॥

ई० अग्निं विपश्चितं गिरा यज्ञस्य साधनं । अष्टीवानं धितावानं ॥२॥

ई० अग्निं। विपःऽचितं। गिरा। यज्ञस्य। साधनं। अष्टीऽवानं। धितऽवानं ॥२॥

विपश्चितं मेधाविन यज्ञस्य साधनं यज्ञस्य निर्वाहक अष्टीवानं मुखवत यद्वा वेगवत धितावानं। वान वननीयं धनं धितं निहित यस्य त निहितधनं। तमिममपि गिरा स्तुतिवचनया वार्धः। विश्वामित्रोऽहं स्तोमि॥ ई०। ई० स्तुतो। अष्टीवानं। वन पण मभक्तावित्यस्मादित्थं। अष्टी वनतीति अष्टीवा। रुदन्तर पदस्वरः। धितावानं। दधतिनिष्ठाया धिरादेशात्कादमः। वन मभक्ता। कर्मणि घञः। बह्व्रीहो निष्ठति धितशब्दस्य पुर्वनिपातः। पुर्वपदप्रकृतिस्वरः॥

अग्ने शक्रेम ते वयं यमं देवस्य वाजिनः । अति देपांसि तंरम ॥३॥

अग्ने। शक्रेम। ते। वयं। यमं। देवस्य। वाजिनः। अति। देपांसि। तंरम ॥३॥

हे अग्ने वाजिनः संभृतहविष्का वयं देवस्य द्योतमानस्य ते तव यम यमनमा यज्ञमभाप्तरवायम्यान् कर्तुं शक्रेम। शक्रेमाह। वाजिनो वेगवतो देवस्यति वा योजनीय। ततः कारणात् देवास्यस्मदीयानि पापान्यति तंरम। पापिभ्य उच्चीर्णा भवंम॥ शक्रेम। शक् शक्तावित्यस्याशीर्लिङि लि धाशिष्यत्विद्यदप्रत्ययः। किदाशि षीति यामुट्। मलोपयादेशयलोपगुणमलोपाः। आभितस्यैवित्यमानत्वेन पादादित्यादनिघातः। उदात्त निवृत्तिस्वरः। यम। यम उपरम इत्यस्मात्तावि घञः। यम उपरम इति निपातनाद्गुणभावः। भित्त्वरः। तंरम। तू प्रवनतरणयोः। पार्थने लिङि रूपः। निघातः॥

समिध्यमानो अर्ध्वरेऽग्निः पावक ईडाः । गोचिष्केणस्तमीमहे ॥४॥

संऽदुध्यमानः। अर्ध्वरे। अग्निः। पावकः। ईडाः। गोचिःऽष्केणः। तं। ईमहे ॥४॥

योऽग्निर्ध्वर यज्ञे समिध्यमानो घृताच्याहतिभिः सम्यक् प्रज्वाल्यमानोऽत एव गोचिष्केणो ज्वालकेणः पावकः शोधक ईडाः स्तोतुभिः प्रशस्यो भवति तमिममभितफलार्थमीमहे। वयं याचामहे॥ ई०। ई० स्तुतावित्यस्मादयत। अस्य तित्स्वरितमिति स्वरितत्वं प्राप्त ईडवदेत्यादिष्वुदात्तत्वं। ईमहे। ई। कात्यादिषु। अयं धातुरत्र याज्ञार्थः। निघातः॥

पृथुपाजा अमर्त्यो घृतनिर्णिकस्वाहुतः । अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाट् ॥ ५ ॥

पृथुऽपाजाः । अमर्त्यः । घृतऽनिर्णिकः । सुऽआहुतः । अग्निः । यज्ञस्य । हव्यऽवाट् ॥ ५ ॥

पृथुपाजाः प्रभुततजोऽस्योऽमर्त्यो मरणधर्मरहितो घृतनिर्णिकः । घृतस्य विलयनद्वारा शोधनं येनेति घृतनिर्णिकः । स्वाहुतः सुष्ठु होवादिभिः सम्यगिष्टः । एवंभूतोऽग्निर्यज्ञस्य श्रोत्रिणोमादेर्हव्यवाट् हव्यानां बाढा भवति ॥ पृथुपाजाः । छद्गन्तरपदस्वरः । स्वाहुतः । जुहोतिः कर्मणि क्तः । गतिरनन्तर इति गतः प्रकृतिस्वरत्वं । हव्यवाट् । वहश्चेति गित् । ॥ २८ ॥

तं सवाधो यतमुच दत्त्वा धिया यज्ञवतः । आ चक्रुर्गमिभूतये ॥ ६ ॥

तं सऽवाधः । यतऽमुचः । दत्त्वा । धिया । यज्ञऽवतः । आ । चक्रुः । अग्निं । ऊतये ॥ ६ ॥

सवाधः । रजोऽग्निसौम्योऽस्मिन् तद्विषयवाधा सह वर्तते इति सवाधः । यज्ञवतो यज्ञनीयहविर्युक्ता यतमुचः । यताः संयताः सुचो जुहोत्या यतं यतमुचः । ऋत्विजः । इत्येत्यमर्त्येन प्रकाशेण क्रियमाणया धिया भूत्वा तमेवंभूतमभिभूतये राजसवाधाद्वचनाय आ अभिमुखं चक्रुः । कूर्वति ॥ सवाधः । बाधु विलोडन इत्यस्मात् कृप । छद्गन्तरपदस्वरः । इत्या । इदं शब्दात्कफाकार्यं इदमस्यमुः । तस्य मुपा मुलुगिति डादेशः । उदात्तनिवृत्तिस्वरणातोदात्तः । चक्रुः । डुक्कञ् करण इत्यस्य लिट्युमि यणदेशे कृते तस्य द्विवचनेऽचीति स्थानिवद्भावाद्द्विवचनं । निधायितः ॥

होता देवो अमर्त्यः पुरस्तादिति मायया । विदथानि प्रचोदयन् ॥ ७ ॥

होता । देवः । अमर्त्यः । पुरस्तात् । एति । मायया । विदथानि । प्रऽचोदयन् ॥ ७ ॥

होता होमनिष्पादकोऽमर्त्यो मरणधर्मरहितो देवो श्रोतमानो विदथानि विदितथानि कर्मणि प्रचोदयन् प्रकल्पेण प्रेरयन् सोऽपिमायया कर्मविषयाभिज्ञानेन युक्तः सन् पुरस्तात्कर्मप्रारम्भकाल एवेति । अस्मान्ना गच्छति ॥ मायया । साह मानं शब्दं चेत्यस्मात्मात्तामसिमुखो य इति कर्तरि कर्मणि वा यप्रत्ययः । मिमीते जानीमि कर्म मीयतेऽन्येति वा साया कर्मविषयज्ञानं । प्रत्ययस्वरः । विदथानि । विद ज्ञान इत्यस्माद्द्रुदि-विदिभ्या किति कर्मण्यथप्रत्ययः । कित्वादगुणः । प्रत्ययस्वरः ॥

वाजी वाजेषु धीयतेऽध्वरेषु प्र णीयते । विप्रो यज्ञस्य साधनः ॥ ८ ॥

वाजी । वाजेषु । धीयते । अध्वरेषु । प्र । नीयते । विप्रः । यज्ञस्य । साधनः ॥ ८ ॥

वाजी बलवान्निर्वाणेषु युद्धेषु धीयते । देवः शत्रुहननार्थं निधीयते । किंच । अध्वरप्राप्तिर्होवादिषु प्र णीयते । अध्वर्यादिभिः प्रकल्पेणाहवनीयादिग्यानिषु प्रक्षिप्यते । अत एव विप्रो मेधावी सन्नग्निर्यज्ञस्यापि होवादेः साधनः साधको भवति ॥ धीयते । दधातेः कर्मणि यक् । घुमास्यागापत्यादिना ईत्वं । निधातः । नीयते । णीञ् प्रापण इत्यस्य कर्मणि यक् रूप । उपसर्गादसमासोऽपि णीपदेशस्येति णत्व । साधनः । साध समिद्धौ । नद्यादित्वात्कर्तरि ल्युः । लिटस्वरः ॥

धिया चक्रे वरेण्यो भूतानां गर्भमा दधे । दक्षस्य पितरं तना ॥ ९ ॥

धिया । चक्रे । वरेण्यः । भूतानां । गर्भं । आ । दधे । दक्षस्य । पितरं । तना ॥ ९ ॥

योऽपिधिंयाधानपवमानेष्टरूपेण कर्मणा चक्र आहवनीयरूपतया कृतोऽभूत अत एव वरेण्यः सर्वैर्यज्ञ-मानं । कर्मगतत्वेन वरेणीयः यश्चापिभूतानां स्थावरजगमात्सकानां भुतजातानामंतर्गमं स्वात्मानमेव गर्भरूप-तया आदध सर्वं दधार पितरं सर्वस्य जगतः पालक तसिममपि दक्षस्य दक्षप्रजापतेस्तना तनया वेदिरूपा भूमिदेशेषुणमासापिहोवादिर्कर्मसिद्धयर्थं धारयति । भूमिदेशदुहितृत्वे संववर्णः । अदितिर्ह्यञ्जनिष्ट दक्ष या

दुहिता तव । ऋग्वे० १०. ७२. ५. इति ॥ चक्र । करोति । कर्मणि लिटि रूप । गर्भ । गृ निगरण इत्यस्मादति
गृभ्यां भवति मन । गिरति गीर्यते वा गर्भः । निन्वादाबुदात्तः । दधे । दधातिलिटि रूपं । पितर । पा
रक्षणि । नष्टनेष्ट इत्यादिना तुज्जतेत्येन निपातनादित् । पाति पालयतीति पिता पालकः । चित्स्वरः । तना ।
यलोपस्कादसः ॥

नि त्वा दधे वरेण्यं दशस्येका सहस्रकृत । अग्ने सुदीतिमुगिजं ॥१०॥

नि । त्वा । दधे । वरेण्यं । दशस्य । इका । सहः । कृत । अग्ने । सु । दीति । मुगिजं ॥१०॥

उक्तायाऽनयचा विव्रियते । सहस्रकृत मथनाख्येन बलेन निष्पन्नं हे अग्ने सुदीति शोभनदीपियुक्तमुगिज
पुरोडाशादिहविः कामयमानं । यद्वा कर्मार्थिभिः कामयमानं । अत एव वरेण्यं त्वरेणीयं त्वा एवाविध त्वा
दशस्य दहितेका वित्यादिलक्षणा भूमिर्नि दधे । अपिहोवादि कर्ममस्यार्थं नितरा दधार ॥ इका । ईड स्तुती ।
पुमि संचायामित्यत्र प्रायिकवचनात् स्त्र्यर्थेऽपि घप्रत्ययः । इत्युपस्कादसः । सञ्जापूर्वकस्य विधिरनित्यत्वादगुणः ।
ईड्यते स्तुत्येऽस्या यजमर्नदेवा इतीका भूमिः । उदात्तनिवृत्तिस्वरणातोदात्तः । प्रत्ययस्वर । उगिज । वग
कांतावित्यस्मादगः किञ्चितीजप्रत्ययः । कित्वात्संप्रसारण । वटि हविः कामयते उच्यते काम्यते कर्मार्थिभिरिति
वा उगिज् अग्निः । प्रत्ययस्वरः ॥ ॥२९॥

अग्निं यंतुरमप्तरमृतस्य योगे वनुषः । विप्रा वाजिः समिधते ॥११॥

अग्निं । यतुर । अपः । तुर । मृतस्य । योगे । वनुषः । विप्राः । वाजिः । सं । इधते ॥११॥

वनुष कर्मसिद्धर्थं संभ्रजमाना विप्रा मधाविनोऽध्वर्यादयो यतुर सर्वस्य नियतार । यद्वा जिघं गतार ।
अप्तरमपा प्रेरक तमिमममिमृतस्य मत्वभुतस्य अतीतिष्टोमादेयोगे प्रयोगार्थं वाग्रहविर्लेपगिरिः समिधते ।
मम्यदीपयति ॥ यतुर । वर्णयत्ययः । यतारमित्यर्थः । अप्र । तुर स्वरणे । अपस्तुतीति स्वरयतीति क्रिप ।
कृदुत्तरपदप्रकृतस्वरः । योगे । युजिर योगे । भावि घञ । चजीः कृ धिगयतीरिति कुल । निरस्वरः । वनुषः । वन
पण संभक्ता । जनरुमिरत्यधिकार वल्लवचनादस्मादणुमिः । प्रत्ययस्वरः । इधते । इधधी दीप्ति । निपातः ॥

ऊर्जो नपातमध्वरे दीदिवांसमुप दधि । अग्निमीळे कविक्रतुं ॥१२॥

ऊर्जः । नपातं । अध्वरे । दीदिवांसं । उप । दधि । अग्निं । ईळे । कविः । कृतुं ॥१२॥

ऊर्जो नपातं हविर्लेपगिरिः समिधमानत्वेनाज्ञस्य पृव । यद्वाज्ञस्य चतुर्थं । यथाज्ञादाहतिराहंतेरादित्य
आदित्यादिरिति । उप यत्ततरिष्य समीपे दीदिवांसमतिशयेन दीप्यमानं कविक्रतु । कवयो मधाविनो
ऽध्वर्यादयो मथनेन कृतवः कर्तारो यस्यति । अध्वर्यादिभिर्निष्पाद्यमानं तमिमममिमध्वरेऽस्मिन्त्यज्ञ ईळे ।
मृतिमक्षणाभिर्गोभिर्ह स्नामि ॥ ऊर्जः । ऊर्ज बल इत्यस्माद्वाज्रमामत्यादिना तात्त्विकः क्रिप । ऊर्जयति
शरीरमित्युक्तं अज्ञं । भाविकाच इति विभक्तरुदानत्व । दधि । दध्वा दीप्तावित्यस्मादीणादिको दुप्रत्ययः ।
दीपते किरणसंबन्धादिति द्युतरिच । निरस्वरः । ईळे । लिटि रूप ॥

ईकेन्यो नमस्यस्तिरस्तमांसि दर्शतः । समग्रिर्धिते वृषां ॥१३॥

ईकेन्यः । नमस्यः । तिरः । तमांसि । दर्शतः । सं । अग्निः । इध्यते । वृषां ॥१३॥

ईकेन्यः स्तोत्रभरीशोऽत एव नमस्यः सर्वनमस्कार्यस्तमांसि तिरौ ध्यातानि स्वप्रभाभिस्तिरस्कुर्वन् दर्शतः
कमनीयतया सर्वदर्शनीयः । तादृशोऽपि वृषा यजमानस्य कामाना वर्धिता समिधते । आहतिप्रक्षेपण प्रज्ञा
क्यते । उक्तार्थे वाज्रमनेयकं । ईकेन्यो ह्येव नमस्यो ह्येव तिरस्तमांसि ददृशु समिध इति ॥ ईकेन्यः । ईड स्तुती ।
कृत्यार्थे तर्ककेन्यत्वन इति केन्यः । प्रत्ययस्वरः । नमस्यः । नमस्यतेरचो यदिति यत । अतोन्तोपयन्तोर्पो
तिरस्तिरतिमिति स्वरितः । दर्शतः । दृशिर प्रबण । अस्माद्भृमृदृशीत्यदिना कर्मण्यतचप्रत्ययः । चित्स्वरः
वृषा । वृष सेचन इत्यस्मात्कनित्यवृषीत्यादिना कनिन । कित्वादगुणः । निन्वादाबुदात्तः ॥

वृषो अग्निः समिध्यतेऽश्वो न देववाहनः । तं हविष्मैत ईरुते ॥ १४ ॥

वृषो इति । अग्निः । सं । इध्यते । अश्वः । न । देवऽवाहनः । तं । हविष्मैतः । ईरुते ॥ १४ ॥

वृषो वृषस्य कामानां वर्धिता देववाहनः । देवान्हवीषि वाहयति प्रापयतीति देववाहनः । तच्च दृष्टान्तः । अश्वो नति । यथाश्वो राजानं वाहयति स्वपुरं प्रापयतीति । वाहनमश्वः । तद्वत् वाहनभूतो योऽग्निः समिध्यति आहुतिप्रदानेन सम्यग्दीपयति तं तादृशमग्निं हविष्मैतः संभूतहविष्का यजमाना ईरुते । कर्मसिद्ध्यर्थं सृजति ॥ वृषा उ । गुणः । उग्रमवलं य प्रगृह्यमंज्ञा । देववाहनः । वह प्रापण इत्यस्मात्प्रत्ययान्तात्कर्तरि ल्युः । लिट्भवरः । समामि ऊदुत्तरपदभवरः ॥

वृषणं त्वा वयं वृषन्वृषणः समिधीमहि । अग्ने दीद्यंतं बृहत् ॥ १५ ॥

वृषणं । त्वा । वयं । वृषन् । वृषणः । सं । इधीमहि । अग्ने । दीद्यंतं । बृहत् ॥ १५ ॥

वृषणं कामानां वर्धितं अग्ने वृषणो वृषाणो घृताज्याहुतीनां भेक्तारो वयं वृषणमाहुतिद्वारोदकस्य भेक्ताः । तथा च स्मृतिः । अग्नीं प्राप्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपातिष्ठते । आदित्याज्यायते वृषिर्बृषरश्च ततः प्रजाः । मनु० ३. ५६ । इति । दीद्यत दीप्यमानं बृहदत एव अग्ने तमिममग्निं समिधीमहि । सम्यग्दीपयामः ॥ इधीमहि । अइधी दीप्तावित्यस्य प्रार्थने ई । ड नकारलोपः कादसः । दीद्यतं । दीदतिर्दीप्तिर्कर्म । तस्य शतरि रूपं । अभ्यस्तानासादिर्गन्तुदात्तत्वं ॥ ३० ॥

अग्ने चतुर्विधं नृच पोडागं मुक्तं विश्वामित्रमाधेयं । अत्रानुक्रमणिका । अग्ने जुषस्व पठ तृतीयातृष्णिक् त्वष्टृजगत् इति । पूर्वमुक्तं गायत्रं त्रिव्युक्तत्वादितर्दापि गायत्रं । तृतीया तृष्णिक् चतुर्थी त्रिष्टुप पंचमी जगती ॥ अग्ने जुषस्वितं सवनीयपुरोडाशं स्विष्टकृतः प्रातःसवनीयानुवाक्या । सूत्रितं च । अथ स्विष्टकृतोऽग्ने जुषस्व नो हविः । आ० ५. ४. इति ॥ अतिरात्र आश्विनशस्ये परिहृते सति चसमगर्णः महाश्विनोर्द्विकपालः पुरोडाशः सर्वहृतो होतयः । यदि पुरोडाशमवशेष्य स्विष्टकृतं कुर्युस्तस्य स्विष्टकृतः पुरोडाशः अथ इत्येवा याज्या । यद्येतस्य पुरोडाशस्य स्विष्टकृता चरयुः पुरोडाशं अग्ने पचतः । आ० ६. ५ । इति सूत्रितं ॥ माध्यादिने सवने सवनीयपुरोडाशं स्विष्टकृतोऽनुवाक्या माध्यादिने सवन इत्येवा । सूत्रितं च । अग्ने जुषस्व नो हविर्मा ध्यादिने सवने जातवेदः । आ० ५. ४. इति ॥ तृतीयसवने सवनीयपुरोडाशस्य स्विष्टकृतोऽनुवाक्यापि तृतीये सवने इत्येवा । सूत्रितं च । अग्ने तृतीये सवने हि कानिय इत्यनुसवनमनुवाक्याः । आ० ५. ४. इति ॥ आश्विनपुरोडाशस्य स्विष्टकृतो याज्यापि वृधान इत्येवा । सूत्रितं च । अग्ने वृधान आहुतिमिति संयोज्य । आ० ६. ५. इति ॥

अग्ने जुषस्व नो हविः पुरोडाशं जातवेदः । प्रातःसावे धियावसो ॥ १ ॥

अग्ने । जुषस्व । नः । हविः । पुरोडाशं । जातवेदः । प्रातःसावे । धियावसो
इति धियावसो ॥ १ ॥

विश्वामित्रः स्मृतिः । जातवेदः जातप्रज्ञ धियावसो । धिया स्तोत्रेण वसु धनं यस्माद्भवति सोऽयं धियावसुः । तस्य संवृतिः । कर्मानुरूपधनप्रदं हि अग्ने प्रातःसावेऽपिष्टोमि प्रातःसवने नोऽस्मात्संवधि पुरोडाशं पुरोडाशस्य हविर्जुषस्व । भवस्व ॥ जुषस्व । जुषी प्रीतिमेवेत्योरित्यस्मात्प्रोष्टि रूपं । आसंवित्रस्यावित्यमानवत्वेन पादादित्वादिनिघातः । प्रातःसावे । पूज अभिषेवं । सवने सावः । सावे घञ् । शाश्वच्छक्ताजवित्त्वकाणामित्यतोदात्तत्वं । धियावसो । विश्वामित्रोपः कादसः । आसंवित्रत्वात्निघातः ॥

पुरोडाशं अग्ने पचतस्तुभ्यं वा घा परिष्कृतः । तं जुषस्व यविष्य ॥ २ ॥

पुरोडाशः । अग्ने । पचतः । तुभ्यं । वा । घ । परिष्कृतः । तं । जुषस्व । यविष्य ॥ २ ॥

यविष्य युवतम हे अग्ने यः पुरोडाः । पुरोडाशंतिऽध्वर्यादय एनमिति पुरोडाः पुरोडाशः । पचत कपालयोः पक्नोऽस्मि । स च तुभ्यं त्वदर्थं परिष्कृतो वा घ पर्यपिकरणादिभिरनकृतः खलु । तस्मिन् पुरोडाशे जुषस्व । सेवस्व ॥ पुरोडाः । दाशु दान इत्यस्मात्पुरस्पूर्वात्तत्रै श्वेतवह्नोऽथगम्युरोडाशो ग्विन । पा० ३ २ ५१ । इति कर्मणि ग्विनि कृते श्वेतवहादीना उभयदस्य । पा० ३ २ ५१ १ । इति उभयप्रत्यये च कृते अवयाः श्वेतवाः पुरोडाशेति निपातनाहकारस्य 'डत्वं' । पुरोडाशंति एनमिति पुरोडाः पुरोडाशः । डकारस्य ऊकारो बहुच साप्रदायिकः । छत्तत्तपदस्वरः । पचतः । डुपचप पाक इत्यस्माद्भुमुदगीत्यादिना कर्मण्यतचप्रत्ययः । पच्यते ऽसाविति पचतः पक्नः । चित्स्वरः । घा । अचि तुनुघत्यादिना संहिताया दीर्घः । परिष्कृतः । संपर्युषेभ्यः करोती भुषण इति करोतः मुडागमः । गतिरनंतर इति गतः प्रकृतिस्वरत्व । यविष्य । यविष्ठ एव यविष्यः । पादाध्यासा च । पा० ५ ४ २५ । इत्यत्र चकारिण वल्गादीनां स्वार्थि यत्प्रत्ययस्योपादानाद्यविष्यत्वच स्वार्थिको यत्प्रत्ययः । आसं चित्वात्त्रिधातः ॥

अग्ने वीहि पुरोडाशमाहुतं तिरोअह्यं । सहसः सूनुरस्यध्वरे हितः ॥ ३ ॥

अग्ने वीहि । पुरोडाशं । आऽहुतं । तिरः । अह्यं । सहसः । सूनुरः । अग्नेः । अह्वरे । हितः ॥ ३ ॥

हे अग्ने तिरोअह्य अहि तिरोहिते सत्याहुतमा समताहुतं पुरोडाशं पुरोडाशास्य हविर्वीहि । भवत्य । अध्वरे ऽस्मिन् यज्ञे सहसः सूनुरस्य पुत्रस्य हितो ऽस्मि । आहवनीयादिस्थानेष्वस्माभिर्निहितो ऽस्मि । तस्माद्वीहीति शेषः ॥ वीहिः । वी कातिगत्यादिषु । लोटि रूप । हेरपित्वादतोदात्तत्व । आहुत । जुहोतिः कर्मणि क्त गतिरनंतर इति गतः प्रकृतिस्वरत्व । तिरोअह्य । अहि भवमह्य । भवे कदमीति यत् । तिरोभुतमह्य यस्मिन् कानि स तिरोअह्य । रात्रिकाल इत्यर्थः । कालाध्वनोरत्यतसंयोग इति द्वितीया । प्रकृत्यातः पादमित्यडः प्रकृतिभाव । वज्रवीही पूर्वपदस्वरः ॥

माध्यंदिने सर्वने जातवेदः पुरोडाशमिह कवे जुषस्व ।

अग्ने यज्ञस्य तव भागधेयं न प्र मिनंति विदथेषु धीराः ॥ ४ ॥

माध्यंदिने । सर्वने । जातऽवेदः । पुरोडाशं । इह । कवे । जुषस्व ।

अग्ने । यज्ञस्य । तव । भागधेयं । न । प्र । मिनंति । विदथेषु । धीराः ॥ ४ ॥

कवे मिधाविन हे जातवेद इहास्मिन्नाप्रियोमाख्य कर्मणि तत्र च माध्यंदिने मध्यदिनसर्वापि सर्वने पुरोडाशं माध्यंदिनमवनीयपुरोडाश जुषस्व । सेवस्व । हे अग्ने विदथेषु यज्ञेषु धीराः कर्मजगन्ता अध्वर्यादयो यज्ञस्य । यांति प्राप्नुवन्ति देवा हवीष्यन्नेति यज्ञो महान्नामिः । यज्ञस्य महत्सत्त्व भागधेय भागतया परिकल्पितस्मिन् पुरोडाशं न प्रमिनंति । न हिमंति । किन्तु तुभ्यं प्रयच्छन्ति । त जुषन्ति शेषः ॥ माध्यंदिने । मध्यदिनस्य दमित्यर्थ उन्मादित्वादत्र । त्रित्वादादिवृद्धिः । त्रित्वादेवावृदात्तत्वं । यज्ञस्य । या प्रापण इत्यस्मात् शेषाद्यज्ञिर्जहति निपातनात्करण वन्प्रत्ययः । जगामसधातुह्रस्वा । यात्यन्नेति यज्ञो ऽस्मि । यात्यन्नेनातोदात्त । भागधेयं । भागशब्दात्स्वार्थं भागरूपनामभ्यो धेयप्रत्ययो वक्तव्यः । पा० ५ ४ ३६ २ । इति धेयः । प्रत्ययस्वर । मिनंति । मीत्र हिंसायामित्यस्य त्रयादित्वात्, या । तस्मिन् मीनातिर्निगम इति ह्रस्वत्व । हिन् मीना । पा० ८ ४ १५ । इति णत्वं न भवति सर्वविधीना कदमि विकल्पितत्वादिति ॥

अग्ने तृतीये सर्वने हि कानिपः पुरोडाशं सहसः सूनुराहुतं ।

अथा देवेष्वध्वरं विपन्यया धा रत्नचंतममृतेषु जागृविं ॥ ५ ॥

अग्ने । तृतीये । सर्वने । हि । कानिपः । पुरोडाशं । सहसः । सूनुरः । इति । आऽहुतं ।

अथ । देवेषु । अध्वरं । विपन्यया । धाः । रत्नऽचंतं । अमृतेषु । जागृविं ॥ ५ ॥

सहस्रः सूनो बलस्य पुत्र हे अग्ने त्वं तृतीये सवन आहुतं हयमानं पुरोडाशं कानिपः । कामयसे । अथ अनंतरमध्वरमविनाशिनं रत्नवतं । रत्नशब्देन स्वर्गादिलक्षणमुत्तमं फलमभिधीयते । तद्वत् फलप्रदं जागृविं जागरणकारिणं । प्रातः सोमो जागृविर्भवति स्वप्ननिवारक इति । तमिस्रं सोमं विपन्यया स्तितिलक्षणाया वाचा नृत्तस्वममृतं मरणधर्मरहितं देवेष्विन्द्रादिषु धाः । धिहि ॥ तृतीये । त्रिशब्दात्पुण्यांश्चैः संप्रसारणं । पा० ५. ० ५५. इति तीयप्रत्ययः । तत्संनियोगिनं संप्रसारणं । हन इति दीर्घा न भवति । अन्निति तत्र नानुवर्तनात् प्रत्ययस्वरः । कानिपः । कनी कात्यादिषु । लोटि मिञ्जलमिति मेष । तस्याधेधातुत्वादिडागमः । कातिरभिनापः । अकारस्य आकारो व्यत्ययन । हियोगादनिघातः । धातुस्वरः । विपन्यया । पन स्तुती । माविं क्षिप । विपनं यातीति कप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । धाः । दधातिधातोश्कादसं लुङि रूपं । पादादित्वादनघातः । जागृविं । क्तिप्रत्ययांनो जागृविशब्दः । नितम्बरः ॥

अग्ने वृधान आहुतिं पुरोऽष्टाशं जातवेदः । जुषस्व तिरोऽह्यं ॥ ६ ॥

अग्ने । वृधानः । आऽहुतिं । पुरोऽष्टाशं । जातवेदः । जुषस्व । तिरःऽह्यं ॥ ६ ॥

आतवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने वृधान आहुतिर्भिवर्धमानस्यं तिरोऽह्यं । अहि भवमह्यं दिवमकृत्य । तिरो-भुतमह्यं यस्मिन्काले स तिरोऽह्यो रात्रिकालः । तस्मिन्काले आहुतिं पुरोडाशाख्यं हविर्जुषस्व । सेवस्व ॥ आहुतिं । जुहोतिः कर्मणि क्तिन् । तादो च निति कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥ ३१ ॥

अस्तीदमिति पुरोडाशं सप्तदशं सुक्तं यन्नामिदं । अचानुकर्मणिका । अस्तीदं पुरोडाशायाचतुर्थीदशमीद्वादश्योऽनुष्टुभः पञ्चकादश्यापत्यं च जगत्यः पञ्चस्यूत्विग्भ्यो वेति । आयाचतुर्थीदशमीद्वादश्योऽनुष्टुभः पञ्चकादश्यापत्यं च जगत्यः पञ्चकादशी चतुर्दशी पचदशी च जगत्यः शिष्टा अष्टौ त्रिष्टुभः । पचमी मथता नर इत्येषा ऋत्विग्देवताकाप्रिदेवताका वा शिष्टा अप्रिदेवताकाः ॥ सुक्तविनियोगो लिंगिकः । वरुणप्रघासप्विप्रणयन ऋत्वायास्या पद इत्येषा । सूत्रितं च । ऋत्वायास्या पदे वयमग्ने विश्वभिः स्वनीक देवैरित्यर्धं च आरभेत । आ० ० १७. इति ॥ तत्रैवापिप्रणयन उत्तरवेद्यामयी म्यापति मति मीद होतरित्येषा । निहितेऽयं मीद होतः स्व उ लोके चिकित्वा । आ० ० १७. इति सूत्रितं ॥ अरण्यामपिसमारोपणं यं ते योनिरित्येषा । सूत्रितं च । अयं ते योनिर्ह्रस्व इत्यरणी गार्हपत्यं प्रतिपत्पाणी वा । आ० ३. १०. इति ॥

अस्तीदमधिमंथनमस्ति प्रजननं कृतं ।

एतां विश्वपत्नीमा भराग्निं मंथाम पूर्वथा ॥ १ ॥

अस्ति । इदं । अधिऽमंथनं । अस्ति । प्रऽजननं । कृतं ।

एतां । विश्वपत्नी । आ । भर । अग्निं । मंथाम । पूर्वऽथा ॥ १ ॥

यजमानोऽध्वर्यादीन्यति वृते । इदमग्न्यर्थं यूपशकलमन्यधिमंथनं । अरण्या उपरि निधियं मथनमाधनभुतं दंडरज्ज्यादिकमस्ति । प्रजननमपिजननमाधनभुतं दर्भापञ्जूलं कृतं संपादितमस्ति । यद्वा । प्रजननमथनदंडस्य विन्यासविशेषः । यस्मादेतानि यूपशकलादीन्यधिमंथनमाधनान्याहुतानि सति तस्माद्विश्वपत्नी विश्वा प्रजानामपिसाध्याप्रिहोचद्वारा स्वर्गादिफलसंपादनेन पालयित्रीमितामरणीमाभर । ३ अध्वर्यो आहर । तस्यामाहुतायां पूर्वथा यथा वयमाधानकालेऽपिममष्टीम यथा वा पुर्वं महर्षयोऽपिममथिपुस्तद्वयमेनमपिमस्मिन्कर्मणि मंथाम । मंथनं निष्पन्नं करवाम ॥ अस्तीति पदद्वयस्य पादादित्वादनघातः । विश्वपत्नी । पतिशब्दस्य विभाषा सपूर्वस्यति डीप नकारश्चांतादेशः । परादिश्चकंदमि वज्रलमित्युत्तरपदायुदात्तत्वं । भर । इत्तं हरण इत्यस्य लोटि ह्यहोभंश्चकंदमीति भकारः । मथाम । मंथ विनोडनं । लोटि रूपं । निघातः । पूर्वथा । पूर्वशब्दादिवाचं प्रत्युर्वविश्वमात्यान् कदमीति थान्प्रत्ययः । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं ॥

अरण्योर्निहितो जातवेदा गर्भे डव मुधितो गर्भिणीषु ।

दिवेदिव उक्त्वा जागृवद्भिर्हविष्मन्नुष्येभिरग्निः ॥ २ ॥

अरण्योः । निऽहितः । जातऽवेदाः । गर्भेऽडव । मुऽधितः । गर्भिणीषु ।

दिवेऽदिवे । उक्त्वाः । जागृवत्ऽभिः । हविष्मन्तऽभिः । मनुष्येभिः । अग्निः ॥ २ ॥

जातवेदाः सर्वविषयज्ञानवानयमप्रररण्योर्निहितः । देवयज्ञार्थं नितरा स्थापितोऽस्ति । अत्र दृष्टान्तः । गर्भे इवति । यथा गर्भो गर्भिणीषु स्त्रीषु मुधितः मुधु निहितो वर्तते तद्वत् । स तादृशोऽधिर्हविष्मद्भिः समत-
हविष्करत एव जागृवद्भिः कर्मणि जागरूकमनुष्यमिमं नुष्यग्माभिर्दिवे दिवे प्रत्यहमनुष्यार्थमीडाः । स्मृति
रूपाभिर्गोभिः स्तोतव्यः ॥ अरण्योः । नृ गतो । अतिगृध्रधमीत्यादिना अग्निः । प्रत्ययस्वरः । निहितः । दधातिः
कर्मणि निष्ठायां दधातिर्हिरिति हिरादेगः । गतिरनंतर इति गतः प्रकृतिसारत्वं । मुधितः । दधातिः कर्मणि
निष्ठा । तस्मिन् मुधित वमुधितेत्यादिना निपातनादिरादेगः । दिवे दिवे । दिवु क्रीडादी । इगुपधलचणः
कः । नित्यवीप्स्योरिति द्विवचनं । तस्यामृडितत्वादनृदानत्वे पूर्वपदस्वरः । जागृवद्भिः । जागृ निद्राचय
इत्यस्य कर्मा रूपं । द्विवचनप्रकरणे कृदसि वेति वक्तव्यमिति विकल्पितत्वाद्विवचनाभावः । वमुस्ममुधस्वन दुहा
दः । पा० ८. ० ७० । इति वसोः मकारस्य दत्व । प्रत्ययस्वरः ॥

उत्तानायां मयं भरा चिकित्वान्सद्यः प्रवीता वृषणं जज्ञान ।

अरूपस्तूपो रुग्णस्य पात्र उक्त्वायास्युचो वयुनेऽजनिष्ट ॥ ३ ॥

उत्तानायां । अयं । भर । चिकित्वान् । सद्यः । प्रऽवीता । वृषणं । जज्ञान ।

अरूपऽस्तूपः । रुग्णत । अस्य । पात्रः । उक्त्वायाः । पुत्रः । वयुने । अजनिष्ट ॥ ३ ॥

चिकित्वान् ज्ञानवानध्वर्युस्त्यमुत्तानायामधरारण्यमुत्तानगयायामुत्तरारणिमव भर । अधोमुखा धा
रय । अनंतर साधारारणिः सद्यः प्रवीता तदानीमेव निषिक्तं रक्ता मती वृषण कामाना वर्षकमपि जज्ञान ।
जनयतु । अथास्यायं रुग्णस्तमो विनागयत पात्रस्तेजोमात्रं तवामुत । अनंतरमरूपस्तूप आरोचमानंतजःसंधोपत
इक्त्वायास्युत्र उत्तरवेद्या उत्पन्नोऽधिवयुनेऽरण्या योनिस्थानेऽजनिष्ट । अजनि ॥ जज्ञान । जन जननं । लोडर्थं
लिटि बहुलमन्यवापि संज्ञाकृदमीरिति णिलोपः । प्रत्ययातत्वाभावादास्य भवति । निघातः । अरूपस्तूपः ।
न विद्यते रूपः क्रोधो यस्यैत्यरूपः । क्रोधराहित्येन रोचमान इत्यर्थः । ननुमुभ्यामित्युत्तरपदातोदाहृतत्वं ।
पुत्र स्मृता । स्तंतिर्दोषश्च । उ० ३ ०५ । इति पप्रत्ययः विस्ति धातोर्दोषश्च । स्तयत इति स्तूपस्तेजःसधः । अरूप
आरोचमानस्तजःसंधो यस्यति बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । रुग्णत । रुग्ण हिमाया । गतरि रूपं । वयुने । अज
गतिजपणयोः । अजितयमिणी इत्यर्थेन चित्तमज्ञकः । अजति वीर्यते वा वयुनमग । प्रत्ययस्य व्यत्ययेनायु
दात्तत्वं । अजनिष्ट । जनी प्रादूर्भाव । लुङि मिचि रूप । निघातः ॥

उक्त्वायास्त्वा पदे वयं नाभां पृथिव्या अधि ।

जातवेदो नि धीमत्यग्ने हव्याय वोऽहवे ॥ ४ ॥

उक्त्वायाः । त्वा । पदे । वयं । नाभां । पृथिव्याः । अधि ।

जातऽवेदः । नि । धीमहि । अग्ने । हव्याय । वोऽहवे ॥ ४ ॥

जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने अध्वर्यादयो वयं पृथिव्या अधि भूमिरुपर्युत्तरवेद्यां नाभा नाभा तस्या
नाभिस्थाने मध्यप्रदेशे । तदेव स्थानं विशिष्यते । उक्त्वायाः पदे मानया इडाया गोः पदे इडापदरूप उत्तर
वेद्यात्मके स्थाने त्वा त्वा हव्याय वोऽहवे पुरोडाशादिमन्त्रेण हविर्वाहु निधीमहि । निदधीमहि । उक्त्वायं

ब्राह्मणं । इत्थायास्वा पदे वयं नामा पृथिव्या अधीत्येता इत्थायास्पदं यदुत्तरवेदीनाभिर्जातवेदो नि धीम-
होति निधास्यतो ह्येनं भवत्येव हव्याय वोळ्व इति हव्यं हि वच्यम्भवति । ए० ब्रा० १. २८. । इति ॥ नामा ।
गृहं बध्ने । इति त्वनुवृत्तां नहो मथ्यतीन् भकारांतादेशः । नित्यादुपधावृद्धिः । नह्यतीति नाभिर्मध्यस्थानं ।
मुपां मुनुगिति सप्तम्या डादेशः । नित्स्वरः । धीमहि । दधातेर्लिङि रूपं । लिङः सीयुट् । पा० ३. ४. १०२. ।
इति सीयुट् । द्विवचनाभावश्चादसः । निघातः । वोळ्वे । वह प्रापणे । तुमर्थे तवेन । सहिवहोरोदवर्णस्थिति
धात्वकारस्यात्वं । इत्यधत्वट्त्वहलोपाः । नित्यादाद्युदात्तः ॥

मथ्यता नरः कविमद्वयंतं प्रचेतसममृतं सुप्रतीकं ।

यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरस्तादग्निं नरो जनयता सुगेवं ॥ ५ ॥

मथ्यत । नरः । कविं । अद्वयंतं । प्रचेतसं । अमृतं । सुप्रतीकं ।

यज्ञस्य । केतुं । प्रथमं । पुरस्तात् । अग्निं । नरः । जनयत । सुगेवं ॥ ५ ॥

नरः कर्मणा नेतारो हे अध्वर्यादयः कविं क्रांतदग्निमद्वयंतं द्वयमनाचरंतमद्वतं कुर्वाणं मनसा वाचा
चेकविधमिव कर्म कुर्वाणमत एव प्रचेतसं प्रकृष्टज्ञानोपेतममृतं मरणधर्मरहितं सुप्रतीकं शोभनरगज्वालाभिः
समेतं तमिममग्निं मथत । मथनेन निष्पादयत । किंच । हे नरः कर्मणां नेतारो अध्वर्यादयो युयं यज्ञस्य
ज्योतिष्टोमादेः केतुं प्रज्ञापकं प्रथमं मुख्यागभुतं । अग्निपूर्वकत्वात्सर्वेषामुत्तरकृतृणां । सुगेवं शोभनमुखोपेतं
तादृशमग्निं पुरस्तात्कर्मणः प्रारभे जनयत । तमिममग्निमिवविधगुणयुक्तं कुरुत इति भावः ॥ मथत । मन्थं विलो
डने । लोटि रूपं । पादादित्वादनघातः । नरः । गीच् प्रापणे । नयतेर्डिच् । ३०. १०१. । इति ऋप्रत्ययः ।
डित्वाट्टिलोपः । नयति कर्माणि नीयते कर्माणिभिरिति वा नरः । आसवितत्वानिघातः । अद्वयंतं । द्वयमि-
वाचरतीत्यर्थं सर्वप्रातिपदिकेभ्यः कृप् वक्तव्य इत्याचारार्थं कृप् । द्वयति । तस्य शतरि रूपं द्वयति । न
द्वयतद्वयन । त । तत्पुरुषं नःस्वरः । सुप्रतीकं । वहव्रीहो कत्वादयश्च्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । जनयत । जनी
प्रादुर्भावे । णिच् । अत उपधाया इति वृद्धौ प्राप्ताया जनीजृप्कमुरज्ञोऽमंताश्चिन्ति मिद्वद्वावाक्किता ह्रस्व इति
ह्रस्वः । निघातः । सुगेवं । शिवशब्दो वन्प्रत्ययात् आद्युदात्तः । वहव्रीहावाद्युदात्तं ह्यचदमोच्युत्तरपदाद्यु
दात्तत्वं ॥ ॥ ३० ॥

यदी मथ्यति बाहुभिर्वि रोचतेऽश्वो न वाज्यरूपो वनेष्वा ।

चिचो न यामन् अश्विनो रनिवृतः परि वृणक्त्यग्मनस्तृणा दहेन ॥ ६ ॥

यदि । मथ्यति । बाहुऽभिः । वि । रोचते । अश्वः । न । वाजी । अरूपः । वनेषु । आ ।

चिचः । न । यामन् । अश्विनोः । अनिऽवृतः । परि । वृणक्ति । अग्मनः । तृणा । दहेन ॥ ६ ॥

यथाध्वर्यादयो बाहुभिः स्वकीयैर्हस्तरपि मथ्यति मथ्यति ततः स ज्ञातोऽग्निर्वनेषु काष्ठेषु वाजी शीघ्रग-
नवान् अरूप आरोचमानः सर्वेषां प्रीतिकरः सन् आ वि रोचते । आ समताद्विग्रहेण दीप्यते । तच्च दृष्टांतः ।
अश्वो नेति । यथाश्वो वनेषु वननीयेषु बाह्यालीस्थानेषु वेगवानारोचमानो वर्तते तद्वत् । तत्रैव दृष्टातांतरं ।
चिचो नेति । यथा यामन् यामान् वेगगमनऽश्विनोर्देवभिषजोश्चिचो नानाविधवर्णो रथ आरोचमानो वर्तते
तद्वत् । अनिवृतः कनाथप्रतिवदगमनः सोऽयमग्निरग्मन उपलान् तृणा तृणानि च दहेन भस्मसात्कुर्वन् परि
वृणक्ति । दग्धस्थानानि परितो वर्जयति । तादृशोऽग्निरारोचत इति पुर्वेणान्वयः ॥ मथति । मन्थं विलोडने ।
लटि रूपं । यदियोगादनघातः । रोचते । रुच दीप्री भावादिकः । लटि रूपः । निघातः । यामन् । या
प्रापणे । आतो मनिर्कनिन्ननिपशति मनिन । मुपा मुनुगित्यादिना सप्तम्या लुक् । नित्स्वरः । अनिवृतः । वृञ्
वरणे । निघायां यस्य विभाषितीटप्रतिषेधः । निपूर्वां वृणोतिर्निवारणे वर्तते । न निवृत्तोऽनिवृतः । नःस्वरः ।
वृणक्ति । वृञी वर्जने रुधादिः । चोः कुरिति कृत्वं । निघातः । तृणा । तुह हिंसायां । तुहेः क्तो हलोपश्च । ३०. ५. ८. ।
इति क्तः । कित्वाद्गुणः । हलोपश्च । तुह्यते तद्वत्वादिभिरिति तृणं । नित्स्वरः ॥

जातो अग्नी रोचते चेकितानो वाजी विप्रः कविशस्तः सुदानुः ।

यं देवास ईद्व्यं विश्वविदं हव्यवाहमदधुरध्वरेषु ॥ १ ॥

जातः । अग्निः । रोचते । चेकितानः । वाजी । विप्रः । कविऽशस्तः । सुऽदानुः ।

यं । देवासः । ईद्व्यं । विश्वऽविदं । हव्यऽवाहं । अदधुः । अध्वरेषु ॥ १ ॥

जातो मथनानंतरमत्यक्तः स च चेकितानो सर्व ज्ञानानः सन वाजी मततगमनमाभावो विप्रो कर्माभि
ज्ञोऽत एव कविशस्तः कविभिर्मंधाविभिर्होतुभिः स्तुतः सुदानुः सुष्ठु कर्मफलस्य दाता एवविधोऽग्नी रोचते ।
दीप्यते । देवासो देवा इन्द्रादय ईद्व्यं होचादिभिः स्तुत्य विश्वविदं सर्वस्य जगतो विदितार यमपि सध्वरेषु
ज्योतिष्टोमादियज्ञेषु हव्यवाह हव्यानां बौद्धारमदधुर्यदधुः सोऽपि दीप्यत इति पूर्वगान्वयः ॥ चेकितानः । कित
ज्ञान इत्यस्य यदनुकि गुणो यदनुकीरित्यभ्यासस्य गुणः । अभ्यस्तानामादिरित्यानुदात्तत्वं । कविशस्तः । याथ
घञ्काजविवकाणामित्यतोदात्तत्वं । अदधुः । दधातेर्लोडि द्वेः मित्रभ्यस्तविदिभ्यश्चेति जुम । यद्वृत्तयोगादिनि
घातः । अडागमस्वरः ॥

सीदं होतः स्व उं लोके चिकित्वान्सादया यज्ञं सुकृतस्य योना ।

देवावीर्देवान्हविषा यज्ञास्यग्ने बृहद्यज्ञमाने वयो धाः ॥ ८ ॥

सीदं होतरिति । स्वे । ऊं इति । लोके चिकित्वान् । सादया । यज्ञं । सुऽकृतस्य । योना ।

देवऽअवीः । देवान् । हविषा । यज्ञासि । अग्ने । बृहत । यज्ञमाने । वयः । धाः ॥ ८ ॥

यज्ञमानो वृते । होतर्होमनिष्पादक हे अग्ने मे स्वकीयं लोक उत्तरवत्या नामां सीदो । त्व होमनिमित्त
मुपवर्गाव । तथा चिकित्वान् ज्ञानवाप्त्यै मुकृतस्य मुकृतजन्योपभोगस्य योना स्थान उत्तमलोकि यज्ञ यज्ञस्य
कर्तार यज्ञमानं सादय । स्थापय । किंच देवावीः । देवान् हविष्प्रदानिनः वतीति देवावी । तादृशत्वं हविषा
पुरोडाशादिलक्षणं हव्येन देवान् यज्ञासि । यज्ञ । अथ त्व यज्ञमानं याग कर्षाणं मयि बृहत्प्रभुतं पशुपुत्रा
दिममेतं वयोऽज्ञ धाः । विधिः ॥ सीदं । मदेर्लोडि रूप । सादय । मदेर्ण्यतस्य लोटि रूप । णित्स्वरः । देवा
वीः । अव रक्षणदिपु । आवितृन्तृत्वविभ्य ईरितीप्रत्ययः । ऊदुत्तरपदस्वरः । यज्ञासि । यज्ञेन्याडागमः । धाः ।
दधातेर्कादंस लुङि रूप ॥

कृणोत धूमं वृषणं सखायोऽसंधंत इतन् वाजमच्छ ।

अयमग्निः पृतनापाट सुवीरो येन देवासो अमहंत दस्यून ॥ ९ ॥

कृणोत । धूमं । वृषणं । सखायः । असंधंतः । इतन् । वाजं । अच्छ ।

अयं । अग्निः । पृतनापाट । सुऽवीरः । येन । देवासः । अमहंत । दस्यून ॥ ९ ॥

यज्ञमानोऽध्वर्यादीन्प्राति वृते । हे सखायः कर्मसहकारिणो यूय वृषण कामाना वधितार धूम । धुनोति
क्षपयतीति धूमोऽग्निः । एवविधमग्निं कृणोत । कुरुत । सथननोत्पादयत । यद्यपि न जायते तदानीमाह ।
असंधंतोऽक्षीणा अनुपरतमामर्थ्याः संतो यूय वाज मथननवण युद्धमकारन्याभिमुख्येनतन । प्राप्तुत । सुवीर ।
शोभनसामर्थ्योपेतोऽयमग्निः पृतनापाट पृतनोपलक्षित युद्ध महमानो भवति । येन युद्ध महमानेनापिना
देवासो देवा दस्यूनपक्षपयितूनमुरानमहत अभ्यभवन् । तस्मादक्षीणवला यूय मथनं कुरुनति भावः ॥ कृणोत ।
कृवि हिंसाकरणयोः । लोटि तप्रत्ययस्य तप्पनप्रनयनाश्चेति तबादेशः । पित्वाङ्गणः । पादादित्यादनिघातः ।
उप्रत्ययस्वरः । धूमं । धून् कपेन । इपियुधीधिदमीत्यादिना मक । कित्वाङ्गणमावः । धुनोति क्षपयति दाह्या
नोति धूमोऽग्निः । प्रत्ययस्वरः । इतन् । रणं गतावित्यस्य लोटि त्प्रत्ययस्य तनादेशः । निघातः । पृतनापाट ।

पह मर्षणे । कंदमि मह इति णिवः । णित्वादुपधावृद्धिः । सहः साहः स इति पत्वं । ऊदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । असहंत । पह मर्षण इत्यस्य लङि रूपं । यथोगादनिघातः । दस्यून् । दमु उपचये । यजिमनिगुधिदसिजनिभ्यो युजिति युच । दस्यतीति दस्यवः शचवः । व्यत्ययनावुदात्तत्वं ॥

अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।

तं जानन्नग्र आ सीदथा नो वर्धया गिरः ॥१०॥

अयं । ते । योनिः । ऋत्वियः । यतः । जातः । अरोचथाः ।

तं । जानन् । अग्र । आ । सीद । अयं । नः । वर्धय । गिरः ॥१०॥

हे अग्ने ऋत्वियो वसंतायती भवोऽयमग्न्या निर्दिश्यमानः पलाशाश्वत्यादिमयः काष्ठविशेषोऽरण्ये तव योनिरुत्पत्तिस्थानं यतोऽरण्यजातस्त्वमरोचथाः । अशोभथाः । जानंस्त्वं तमराणि रूपं काष्ठविशेषमामोद । तस्यामरण्यमामोपितः सन नरंतर्यण तिष्ठ । अथानंतरं नोऽस्माकं गिरः स्तुतिनक्षणा वाचो वर्धय । यद्वा गीःशब्देन तद्वतो लक्ष्यते । तथा स्रोतनस्मान् वर्धय । पशुपुत्रादिभिः समुद्धान् कुरु ॥ योनिः । यु मिश्रणं । वहिष्प्रीत्यादिना निप्रत्ययः । निदित्युक्तत्वादावुदात्तः । ऋत्वियः । कंदमि घसित्युत्पन्नत्वात्प्राप्तार्थं घस्प्रत्ययः । घस्य इयादेशः । मितीति पदसंज्ञायां आगुणः । पा० ६. ४. १४६ । इति संज्ञाप्रतीको गुणो न भवति । प्रत्ययस्वरः । अरोचथाः । रूच दीप्तावित्यस्य लङि रूपं । यद्वत्तथोगादनिघातः । सीद । सदेर्लोपि पाघित्यादिना सीदादेशः । निघातः । अथा । निपातस्य चिति साहितिको दीर्घः । वर्धय । वृधु वर्धनि । हेतुमति णिच् । निघातः ॥ ॥३३॥

तन्नृनपादुच्यते गर्भं आसुरो नरागंसो भवति यद्विजायते ।

मातरिश्वा यदमिमीत मातरि वातस्य सर्गं अभवत्सरीमणि ॥११॥

तन्नृऽनपात् । उच्यते । गर्भः । आसुरः । नरागंसः । भवति । यत् । विऽजायते ।

मातरिश्वा । यत् । अमिमीत । मातरि । वातस्य । सर्गः । अभवत् । सरीमणि ॥११॥

योऽग्निर्यदा गर्भोऽरणीषु गर्भरूपतया वर्तते तदा सोऽग्निरनुनपादुच्यते । यष्टृणां तनूः शरीराणि न पातयति न दहतीति व्युत्पत्तेः । यद्वा तनुशब्देनापोऽभिधीयते नपान्शब्देनकांतरिताः प्रजाः । तथा चापा नप्ता । कथमेतत् । आपस्तता अतरिजे । ताभ्य आपधिवनस्पतयो जायते । तभ्यो ह्येष इति । यद्यदा विजायते विशंपेण प्रत्यक्षतया जायते तदासुरः कर्मविप्रकारिणामसुराणां हंता एव नरागंसः नरैः कर्मणां नेतृभिः रध्वर्थादिभिः शसनीयो भवति । यद्यदा मातर्यतरिजे स्व तजोऽमिमीत निर्मिमीत तदा मातरिश्वा भवति । मातर्यतरिजे अमिति चिष्ट इति व्युत्पत्तेः । एवविधस्याग्नेः सरीमणि सरणि शीघ्रगमने वातस्य वायोः सर्गः सृष्टिरभवत् । भवति । यदाप्ररणीषु गर्भरूपतया वर्तते तदा तन्नृनपाज्ञामको भवति । यदा जायते तदा नरागसनामको भवति । यदातरिजे विद्योतते तदा मातरिश्वा नामको भवतीति ॥ तन्नृनपात् । तनु विस्तारः । रूपिचमितानधनिर्जस्वर्जिभ्य ऊरित्युप्रत्ययः । व्यत्ययनावुदात्तः । नपात् । पा रक्षणे पूतं गती वा ख्यतः । कृप । न पाति न पातयतीति वा नपात् । नभ्राणनपाज्ञवदा इत्यादिना निपातनाज्ञः प्रकृतिभावः । नञ्स्वरः । तन्नृन् पातीति तन्नृनपात् । ऊदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं प्राप्त उभे वनस्पत्यादिषु युगपदित्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं । आसुरः । असुरस्यायमासुरः । अहितकारित्वेन संबन्धी । तस्मादमित्यण । प्रत्ययस्वरः । नरागंसः । नृ नय । अर्दोरवित्यप । प्रत्ययस्य पित्याज्ञरशब्द आयुदात्तः । शन्म् स्तुतावित्यस्मात्तज्जत आयुदात्तः । नरशब्दस्यान्येषामपि दृश्यते इति दीर्घः । वनस्पत्यादित्वाद्भयोः प्रकृतिस्वरत्वं । विजायते । जनी प्रादुर्भावे । दिवादित्वात् श्वन । धातुस्वरः । अमिमीत । माद् मां शब्दे च । जुहोत्यादिः । भुजामिदित्यभ्यासखेत्वं । यथोगादनिघातः । सरीमणि । स्र गती । ह्नुस्त्रुस्त्रुभ्यः । उ० ४. १४७ । इतीमनिप्रत्ययः । निस्वरः ॥

मुनिर्मथा निर्मेयितः मुनिधा निहितः कविः ।

अग्ने स्वध्वरा कृणु देवान्देवयते यज्ञ ॥१२॥

मुनिःऽमथा । निःऽमथितः । मुऽनिधा । निऽहितः । कविः ।

अग्ने । मुऽअध्वरा । कृणु । देवान् । देवऽयते । यज्ञ ॥१२॥

हे अग्ने कविर्मथावी मुनिर्मथा शोभनेन मथनेन निर्मेयितः । नितरा मथितोऽसि । तथा मुनिधा शोभनेन निधानेन निहितोऽसि । उत्तरव्यादिस्थानेषु नितरा प्रविष्टोऽसि । किव स्वध्वराग्नाभिः क्रियमाणानि कर्माणि मुपु हिमाराहितानि कृणु । कुरु । तथा देवयते देवान्कामयमानाय यज्ञमानाय देवान्यजनीया निद्रादीन् यज्ञ । पुत्रय ॥ मुनिर्मथा । मथे विलोडने । अस्मात्पदार्थादलक्षणो भावः कृप । प्रादिसमाप्तः । ऊदत्तरपदम्बरः । निर्मेयितः । गतिरनतर इति गतः प्रकृतिस्वरत्य । मुनिधा । निपुर्वस्य दधातिभाव आतस्यो पसर्ग इत्यङ् । मुपा मुनिगति तृतीयाया लृक् । ऊदत्तरपदम्बरः । कृणु । कृति हिमाकरणयोरित्यस्य लोटि धात्विकरणयोरक्षेपप्रत्ययः । उत्तस्य प्रत्ययादिति हेतुः । निधातः ॥

अजीजनन्मृतं मर्त्यासोऽसेमाणं तरणिं वीकृजंभं ।

दश स्वसारो अयुवः समीचीः पुमांसं ज्ञातमभि सं रभन्ते ॥१३॥

अजीजनन् । अमृतं । मर्त्यासिः । असेमाणं । तरणिं । वीकृऽजंभं ।

दशं । स्वसारः । अयुवः । संऽदेचीः । पुमांसं । ज्ञातं । अभि । सं । रभन्ते ॥१३॥

मर्त्यासो मर्त्या कालिजोऽमृत मरणधर्मरहितं अत एवासमाणं अयुरहितं वीकृ जंभ हविर्मथणार्थं दृढदत तरणिं । तरति यजमानाः पापमर्नेनति तरणिर्गतिः । तमजीजनन् । मथनेनोदपीपदन । अथ ज्ञातं तमपि मभिलक्ष्य स्वसारः सारवो दश दशसंख्याका अयुवः । कर्मकरणार्थमयमगीत्ययुवोऽयुनयः । तादृशा अयुनयः समीचीः परस्पर संगताः सत्यः सारभन्ते । शब्द कुर्वते । ज्ञातमभि दृष्टाध्वजोदयो हर्षाऽस्तदयमपुटेन शब्द कुर्वतीत्यर्थः । तव दृष्टांतः । पुमामभिति । यथा ज्ञातं पुत्रमुपनम्य तवत्याः पित्रादयो हर्षादुत्पाति तद्वत् ॥ अजीजनन् । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य ण्यतस्य लुङि चङि कृप । असेमाण । स्वित्र गतिशोपणयोः । भाव मर्तिरिति मर्तिनप्रत्ययः । लघूपधगुणः । लोपो योर्वचीति धनोपः । वहत्रीडा नञ्मुष्मभित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । तरणि । तू प्रवनतरणयोः । अतिष्ठधुधस्यस्यवितृभ्योऽनिरत्यनिप्रत्ययः । गुणः । प्रत्ययम्बरः । स्वसारः । अमु शेषण इत्यस्मात्सुव्यभेच्छेति अत्यप्रत्ययः । मुपु अस्य कर्ममु पदार्थानिति स्वसारः । न पटमस्मादिभ्य इति डीपः प्रतिषेधः । निस्वादाद्युदात्तः । अयुवः । अगि गताः । जज्ञादयश्च । ३०४ १०० । इति रूपप्रत्ययः । निपातनात्तलोपः । जमि तन्नादित्वाद्बडादेशः । प्रत्ययम्बरः । समीचीः । इण गताविजस्यात्सामीणः । ३०४ ९२ । इति चट्प्रत्ययो धातोर्दोषश्च । टित्वाट्टिङ्गाणजित्वादिना डीपः मयतीति समीच्य । यद्वा संप्रसव्याचतेः कृप । समः समीति ममि इत्यादेशः । अचते शोपमस्यानमिति डीपः । अच इत्यकारलोपः । चान्विति दीर्घः । वा कंदसीति पूर्वमवर्णदीर्घः । एकादेशम्बरः । पुमांसं । पा रत्नण इत्यस्मात्पाते ईगुन् । ३०४ १५७ । इति दुष्मुप्रत्ययः । पुंसोऽमुङ् । पा० ७ १. ८९ । इत्यमुडादेशः । पाति कुलमिति पुमान् । निस्वरः । रभन्ते । रभ शब्द इत्यस्य लटि रूपः । निधातः ॥

प्र सप्रहोता सनकादरीचत मातुरुपस्थे यदगोचदृधनि ।

न नि सिपति सुरणो दिवेदिव यदमुरस्य जठरादजायत ॥१४॥

प्र । सप्रहोता । सनकात् । अरोचत । मातुः । उपऽस्थे । यत । अगोचत । ऊर्धनि ।

न । नि । सिपति । सुऽरणः । दिवेऽदिवे । यत् । अमुरस्य । जठरात् । अजायत ॥१४॥

सनकात्मनातनोऽपिः सप्रहोता । सप्र होतारो होवका यस्यासौ सप्रहोता सन प्रारोचत । गार्हपत्य-
स्थानेऽदीप्यत । यद्यदा मातुः पृथिव्या उपस्थ उत्सर्गे तत्राणूधन्युधःस्थान उत्तरवेद्यामशोचत अशोभत तदा
सोऽपिः मुरणः । मृष्ट रणयति शब्दयतीति मुरणः । सर्वः कमनीयतया दृश्यमानः सन दिवं दिवं प्रतिदिनं
न निमिषति । न निद्राति । किंतु सर्वदा यज्ञार्थं जागृत्येव । यद्यस्मादमुरस्यापिः प्रेरकस्यारणीरूपस्य काष्ठस्य
जठरादृटरादजायत कर्मार्थमुदपद्यत तस्मान्न निमिषतीति पूर्वणान्वयः ॥ अरोचत । रुच दीप्तावित्यस्य लङि
रूप । निघातः । अशोचत । शुच दीप्ता । ऊर्ध्वनि । सकारस्य नकारात्कांदसः । मिषति । मिषु संचन इत्यस्य
लटि रूपं । मुरणः । रण शब्दे । तत्करोतीति णिच् । तस्मादक्रकार्थं खल । नितम्बरः । अमुरस्य । अमु चेपण
इत्यस्मादभरत्तित्युत्पत्त्ययः । अस्यतीत्यमुरः । नितम्बरः । जठरात । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्मात् जनररष्ठ च
। उ० प ३८ । इत्यरप्रत्ययः ठकारश्चातादृशः । प्रत्ययम्बरः । अजायत । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लङि श्रानि
जात्रनोर्जाति धातोर्जादृशः । यद्योगादनिघातः ॥

अमित्रायुधो मरुतामिव प्रयाः प्रथमज्ञा ब्रह्मणो विश्वमिद्विदुः ।

द्युम्नवद्ब्रह्म कुशिकास एरिरि एकैको दमे अग्निं समीधरे ॥ १५ ॥

अमित्रऽयुधः । मरुतांऽद्वय । प्रऽयाः । प्रथमऽज्ञाः । ब्रह्मणः । विश्वं । इत् । विदुः ।

द्युम्नवत् । ब्रह्म । कुशिकासः । आ । ईरिरि । एकःऽएकः । दमे । अग्निं । सं । ईधरे ॥ १५ ॥

अमित्रायुधोऽमित्रः कर्मविघ्नकारिभिरमुरैः सह योद्धारः । यद्वा अमित्राणि पापानि । तैः सह योद्धार
तत्र दृष्टातः । मरुतामिव प्रया इति । यथा मरुतां देवानां प्रयाः प्रकर्षणं शत्रुनभियातीति प्रया बलात्
शत्रुणा हतृणि तद्वत्कर्मविघ्नकारिणां पापानां च हंतारो ब्रह्मणः सर्वस्य जगतः सृष्टुः प्रथमज्ञाः प्रथममुत्पन्नाः
कुशिकासः कुशिकगोचोत्पन्ना ऋषयो विश्वं स्थावरजंगमात्मकं सर्वं जगद्विदुरित । जानंत्येव । तेऽसौ कुशिका
युष्मवद्विवर्त्युक्त ब्रह्म स्तोत्रमरिरे । अपय आ समंतात्प्रययति । ते च दमे ह्ये ह्ये गृह एक एक एकैको भुत्वाग्निं
समीधरे । आद्यावाहतिभिः सम्यग्दीपयति ॥ अमित्रायुधः । युध संप्रहार । क्रिप । रुद्धन्तरपदम्बरः ।
संहिताया पुर्वपदस्य दीर्घात्कादसः । प्रयाः । या प्रापणे । अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति विच् । प्रथमज्ञाः । जनी
प्रादुर्भावे । जनमनेत्यादिना विट् । विदुः । विदंलटि विदो लटो वेति झरुसादेशः । ईरिरि ।
ईर गतावित्यस्य लटि रूप । मन्त्रादास्य भवति । दमे । दमु उपशमन । करणे घञ् । नोदात्तोपदेशस्थिति
वृद्धिप्रतिषेधः । नितम्बरः । ईधरे । त्रिदधी दीप्तावित्यस्य लटि इधिमवतिभ्यां चति किङ्क्ष्वावात्कारलोपः ।
निघटतः ॥

यद्य त्वां प्रयति यज्ञे अस्मिन्होतश्चिकित्वोऽवृणीमहीह ।

ध्रुवमया ध्रुवमुतागमिष्टाः प्रजानन्विद्धाँ उप याहि सोमं ॥ १६ ॥

यत् । अद्य । त्वा । प्रऽयति । यज्ञे । अस्मिन् । होतृरिति । चिकित्वः । अवृणीमहि । इह ।

ध्रुवं । अयाः । ध्रुवं । उत । अगमिष्टाः । प्रऽजानन् । विद्वान् । उप । याहि । सोमं ॥ १६ ॥

होतृर्होमनिष्पादक चिकित्वः कर्मविषयज्ञानवनं हे अधि अवेदानीं प्रयति प्रवर्तमानेऽस्मिन् ज्योतिष्टो-
मादी यज्ञे त्वा त्वां यद्यस्मात्कारणादवृणीमहि त्वद्विषयं वरणमकुर्म तस्मात्तादृशस्त्वमिह कर्मणि देवान
ध्रुवमयाः । ध्रुवं यथा भवति तथास्माभिर्देवानां हवीषि प्रापय । उत अपि चागमिष्टाः । हविःस्वीकर
णात्तृप्तिर्देवैः शातस्त्वमकारिष्टाः । अथ प्रजानन्निमं यज्ञं सम्यक् जानन्विद्वान्यत्किंचित्सर्वं जानानस्त्वं सोमम-
स्माभिः क्रियमाणमिममभिपुतं सोममभिलक्ष्योप याहि । समीप आगच्छ ॥ प्रयति । इण् गतावित्यस्य शतरि
रूप । शतरनुम इति विभक्त्युदात्तत्वं । अवृणीमहि । वृज् वरणे । त्रयादित्वात् आ । लङ्युत्तमबहुवचन ई
हन्वधोरिति । आमन्त्रितस्याविवक्षितान्वयेन पाद्वादित्वादिनिघातः । अयाः । या प्रापण इत्यस्य लङि सिपि

रूपं । निघातः । अगमिष्टाः । शम् उपशमन इत्यस्य न्यतस्य कर्मणि लुङि स्यसिचसीयुट् । पा० ६. ४. ६०. । इति विकल्पेनेडागमः । तस्यामिद्वत्यांगरनिटोति णिलोपः । निघातः । प्रजानन । ज्ञा अवबोधने । शतरि रूप । याहि । यातिर्लोटि रूपं ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ २ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकथीवीरबुक्मुपानिमायाज्यधुरधरण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीय वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहितामाथे तृतीयोऽष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशमित वेदा यो वेदंभ्योऽश्विनं जगत ।

निर्ममं तमह वदे विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

तृतीयः नुवाक् नव मुक्तानि । तत्रैकंति त्वति द्वाविंशत्युच प्रथमं मुक्ते । तत्रियमनुक्रमणिका । इच्छति द्वाधिकंद्रमिति । मंडलदृष्टा विश्वामित्र ऋषिः । इन्द्रो देवता । अनुकृत्वातिपुण्ड्रः ॥ अभिप्रविके प्रथमे ऽहनि दशरवि प्रथमेऽहनि च माध्यदिने सर्वेनऽक्षावाक्यस्यऽहोमनुक्रम्यानि द्वितीयमिदं संपातमुक्त । अभिप्रवपुष्पाहानीति खंडे मुचित । इमाम् प्विच्छति त्वा शमद्वहिरिति संपाताः । आ० १५ । इति ॥ इन्द्रस्य वृचघ्नः संवर्धनि पशो महदानुमिति वपाया याज्या । महदानुं पुरुषत नियंते मृत इन्द्रो मघवा यत् वृच । आ० ३. ८ । इति मुचितं ॥ स्वस्य वाजिभिश्चैव पशो हविषो याज्या । मुचितं च । स्वस्य वाजिभिश्च प्रणतः शुचो वो हया मरुतः शुचीना । आ० ३. ९ । इति ॥ शुनामीरीय विकल्पिकस्यन्द्रस्य शुनस्य शुन हवमेत्यनुवाक्या । मुचितं च । शुन हवम मघवानमिन्द्रमथायतो गयतो वाजयंतः । आ० २०. । इति ॥

इच्छति त्वा सोम्यासः सखायः सुन्वति सोमं दधति प्रयांसि ।

तितिशंते अभिगंस्ति जनानामिन्द्र त्वदा कश्चन हि प्रकृतः ॥ १ ॥

इच्छति । त्वा । सोम्यासः । सखायः । सुन्वति । सोमं । दधति । प्रयांसि ।

तितिशंते । अभिऽगंस्ति । जनानां । इन्द्रं । त्वत् । आ । कः । च । न । हि । प्रऽकृतः ॥ १ ॥

विश्वामित्रः स्मोति । हे इन्द्र सोम्यासः सोमार्हा ब्राह्मणास्त्वा त्वां गमिषुमिच्छति । अत एव सखायस्ते ब्राह्मणास्त्वदर्थं सोमं सुन्वति । अभिपुण्यति । प्रयासीतराण्यपि हवीषि दधति । त्वदर्थं धारयति । त्वया प्रेरिताः संतो जनानां सपत्नानामभिगंस्ति तत्कृतां हिमां तितिवते । महंत । एवमनुयाजकस्य त्वत्तोऽन्यः कश्चन हि को नाम पुरुषः खलु आ प्रकृतः । सर्वतो जगति । प्रकृत्यते ज्ञाप्यत इति प्रकृतः । प्रज्ञापितो विद्यते ॥ सोम्यासः । सोममर्हतीत्यर्थं सोममर्हति य इति यः । प्रत्ययस्वरः । सुन्वति । पुत्र अभिषेव । स्वादित्यात् शुः । सति शिष्टस्वरो बलीयानिति त्रिप्रत्ययस्वरः । दधति । दधातेर्लोटि रूप । समानवाक्यं युष्मदस्मदादिगानिघाताः । पा० ८. १९. ५ । इति सोमपदस्येतरवाक्येनान्वयान्न निघातः । अभ्यस्तानामादिरिचायुदात्तत्वं । तितिवते । तिज निशान इत्यस्य चमायां गुप्तिकिञ्चः सन्निति मन । अभ्यस्तस्वरः । अभिगंस्ति । शम् हिमायामित्यस्माद्वावे क्तिन । तादौ च निति कृत्यताविति गतिः प्रकृतिस्यत्वं । प्रकृतः । कित ज्ञाने । कर्मणि घनतः । थाथघञ्कृत्यतोदात्तत्वं ॥

न ते दूरे परमा चिद्द्रजांस्या तु प्र याहि हरिषो हरिभ्यां ।

स्थिराय वृष्णे सर्वना कृतेमा युक्ता यावाणः समिधाने अग्नी ॥ २ ॥

न। ते। दूरे। परमा। चित्। रजसि। आ। तु। प्र। याहि। हरिऽवः। हरिऽभ्यां।
स्थिराय। वृष्णे। सवना। कृता। इमा। युक्ताः। यावाणः। संऽदधाने। अग्नौ ॥ २॥

हरिवः। हरिवर्णावर्था यस्य सोऽयं हरिवानिन्द्रः। हे हरिवः परमा चित् परमाणि दूरे वर्तमानान्यपि रजसि स्थानानि ते तव दूरं न भवति। तस्मादरिभ्यामुपेतस्य तु त्विप्रमा प्रयाहि। अस्मदीयं यज्ञमभिलक्ष्या गच्छ। स्थिराय फलप्रदानं दृढचित्तायात एव वृष्णे कामाना वर्षिवे तुभ्यमिमा इमानि सवना सवनानि प्रातरादीनि कृता। कृतानि। किंच। अप्रावाहवनीयं समिधान आह्वयधिकरणतया सम्यग्दीप्यमानं सति यावाण उपला युक्ताः। सोमाभिपवार्थमुयुक्ताः। अतस्त्वं त्विप्रमागच्छति भावः ॥ याहि। या प्रापण इत्यस्य लोटि रूपं। हरिवः। हरी अस्य स्त इति सनुप। ऊदमीर इति तस्य बल्वं। आमात्रितत्वादिघातः। स्थिराय। एता गतिनिवृत्तावित्यस्मादजरशिगिरिख्यादिना किरच। प्रत्ययांतत्वेन निपातनादाकारलोपः। चित्स्वरः। सवना। पुत्र अभिपव इत्यस्मादधिकरणे ल्युट् चेति ल्युट्। मयते सोमो यजति सवनानि प्रातरादीनि। चित्स्वरः। समिधानि। त्रिदधी दीप्तावित्यस्य कानचि रूपं। कित्वात्तकारलोपः। चित्स्वरः ॥

इन्द्रः मुनिप्रो मघवा तरुचो महाव्रातस्तुविकूर्मिः ऋघावान् ।

यदुग्रो धा वाधितो मर्त्येण ॥ ३ ॥ वृषभ वीर्याणि ॥ ३ ॥

इन्द्रः। मघवा। तरुचः। महाव्रातः। तुविऽकूर्मिः। ऋघावान् ।

॥ ३ ॥ उग्रः। धाः। वाधितः। मर्त्येण। क। त्या। ते। वृषभ। वीर्याणि ॥ ३ ॥

वृषभ कामानां वर्षक इन्द्र यत्त्वमिन्द्रः परमैश्वर्यसंपन्नः मुनिप्रः। निप्रशब्देन शिरस्याणमभिधीयते। शोभनशिरस्याणोपेतः। यद्वा शोभनहनुमान। शिभि हनु नामिकं वा। नि० ६. १७। इति यास्कः। मघवा धनवान् तरुचः। तरत्यनेन शत्रून्द्वा इति तरुच इन्द्रः। महाव्रातः। मरुद्भिर्महान्वातः समुहो यस्येति स तथोक्तः। तुविकूर्मिः संयामे नानाविधकर्मणा कृता ऋघावान् शत्रुविषयहिमावान् अत एवोयः शत्रुणा भयंकरः स तादृशस्य वाधितोऽसुरः संयामे वाधितः मन मर्त्येण मारयितुं प्रभुरपु यत यानि वीर्याणि धा यथा इदानीं ते तव त्या तानि वीर्याणि क। क्रांते वद ॥ मुनिप्रः ॥ स्युः गता। आणादिको रन्प्रत्ययः। बाह्वलकात् इत्यस्य शि इत्यादेशः। वज्रीहावायुदानं द्वाकंदमीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं। तरुचः। तरतिरिश- चादिभ्य इत्तोवावित्युत्तरप्रत्ययः। अत्ययनायुदात्तत्वं। महाव्रातः। आच्यहत् इत्याकारादेशो महत्तमकारस्य। तुविकूर्मिः। करोतिर्राणादिको मिप्रत्ययः। गुणं कृतं कारस्योत्वं क्रादसं। हलि चेति दीर्घः। ऋघावान्। अरुनं हंतीत्युघाः। अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति विच। दृशियहणात्तलोपो हकारस्य घत्वं। तदस्याग्नौति सनुवर्थे कंदमीवर्नापावति वर्निप। अत्ययनायुदात्तः। क। किशब्दस्य सप्तम्यर्थे किमोऽदित्यप्रत्ययः। तस्मिन् क्रातीति क्रादेशः। तिरस्वरः ॥

त्वं हि प्सा व्यावयन्नच्युतान्येको वृचा चरसि जिघ्रमानः ।

तव द्यावापृथिवी पर्वतामोऽनुं व्रताय निमित्तेव तस्युः ॥ ४ ॥

त्वं। हि। स्म। व्यावयनं। अच्युतानि। एकः। वृचा। चरसि। जिघ्रमानः।

तवं। द्यावापृथिवी इति। पर्वतासः। अनुं। व्रताय। निमिताऽडव। तस्युः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वमेकोऽमहाय एवाच्युतानि च्युतिरहितानि दृढमूलान्यपि तव प्रतिपन्नभुतानि रजसि व्यावयन स्वल्पमनानात्पातयन तथा वृचा वृचाणि पापानि जिघ्रमानो हिमन चरसि हि स्म। वर्तमे खनु। किंच। एवं- विधमामर्शोपेतस्य तव व्रताय कर्मण आचार्य द्यावापृथिव्यां पर्वताश्च निमित्तेव निखाता निधना इवानुतस्युः। अनुकुलान्तिष्ठति ॥ स्म। चादिद्वाद्नुदात्तः। व्यावयनं। च्युद् गतावित्यस्य षंतस्य शतरि रूपं। शिच्स्वरः।

चरसि । चर गतिभक्षणयोः । द्वितीयोऽष्टकः । त्रिप्रमाणः । हन हिंसागत्योरित्यस्य घञर्थे कविधानमिति कः । तस्य कंदस्युभयर्थेति सार्वधानुकत्वात्तत्प । तस्य यः । वहनं कंदमीत्यभ्यासस्यत्वं । हंतीति त्रिप्रः । आचारार्थं त्रिप । अस्मात्तान्हीन्यार्थं चानय । शप । अत्ययनानुदात्तत्वं । यावापृथिवी । देवताद्वंद्वं चतुभ यपदप्रकृतिस्वरत्वं । निमित्तं । इमिञ् प्रक्षेपण इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । गतिरनंतर इति गतः प्रकृतिस्वरत्वं । सुपां मुलुगिति सुपो डादेशः । इवने विभक्त्यलोप इत्युक्तत्वात्पदमारः । तस्युः । षा गतिनिवृत्तावित्यस्य लिख्यस्यातो लोपि कृते तस्य द्विवचनोच्चीति स्थानिवद्भावाद्द्विवचन । निघातः ॥

उताभये पुरुहूत श्रवोभिरको दृहमवदो वृचहा सन् ।

इमे चिदिद रोदसी अपरि यत्संगृभ्णा मघवन्काशिरित्ते ॥५॥

उत । अभये । पुरुहूत । श्रवःऽभिः । एकः । दृहं । अवदः । वृचहा । सन् ।

इमे इति चित् । उं । रोदसी । इति । अपरि । यत् । सं । गृभ्णाः । मघ । वन् । काशिः । उताते ॥५॥

उतेत्यासंज्ञा । हे इन्द्र पुरुहूत पुरुषिर्वह्निमिर्यज्जमिराहत । यद्वा देवैर्मूर्ध्नी रक्षार्थं वहवारमाहत । श्रवोभिवीर्यरूपेण एकीऽसहायस्य पुत्रशो वृत्रशो हंता सन् अभयेऽभिरभ्यः सकाशात् विभीतेति देवान्प्रति यद्वाक्यभवदोऽलोचनदाक्यं दृढं । सत्यमेव । किञ्च । मघवन्निद्र त्वमपारं चित् दूरपरिऽपीम रोदसी यावापृथिवी ययस्मात्कारणात्संगृभ्णाः संगृह्णामि । परस्परमधरोत्तरभावेन सयोजिते करोषीति यावत् । एष ते तव महिमा काशिरित् प्रकाशो लोकि प्रसिद्ध एव । यद्वा यत् यन ते रोदसी संगृह्णामि ते तव काशिमृष्टिभंशन । काशिमृष्टिः । नि० ६ । १ । इति यास्कः ॥ अभये । त्रिमी भय इत्यस्माद्भाव परजित्यवप्रत्ययः । नञा समासं तस्य स्वरः । अवदः । वद यक्ताया वाचि । लङि रूप । निघातः । अपरि । वहन्तीहो नन्मुभ्यामित्युत्तरपदानो दात्तत्वं । संगृभ्णाः । यद् उपादानि । ययादित्वात् प्रा । यद्वायावयीत्यादिना मघमारण । हयहोमं कंदमीति हकारस्य भकारः । इत्येति मघ इकारलोपः । वहनं कंदमीत्युभावः । समासस्वरः । काशिः । काशु दीप्तौ । श्रीणादिक इत्ययः । प्रत्ययम्बरः ॥ ॥ ५ ॥

प्र सू ते इंद प्रवता हरिभ्यां प्र ते वज्रः प्रमृणन्तु शत्रून् ।

जहि प्रतीचो अन्तुचः पराचो विश्वं सत्यं कृणुहि विष्टमस्तु ॥६॥

प्र । सु । ते । इंद । प्रवता । हरिऽभ्यां । प्र । ते । वज्रः । प्रमृणन् । एतु । शत्रून् ।

जहि । प्रतीचः । अन्तुचः । पराचः । विश्वं । सत्यं । कृणुहि । विष्टं । अस्तु ॥६॥

हे इन्द्र ते तव हरिभ्यामश्वभ्यां युक्तो रथः शत्रून्मिलन् प्रवता प्रवणेन मार्गेण सु सुप्तं प्रतु । शीघ्रं गच्छतु । तथा ते वज्रोऽग्निः शत्रून्मुरान्प्रमृणन् हिमन्प्रतु । त्वं च प्रतीचस्यदाभिमुख्येनागच्छतः शत्रून् जहि । सारय । तथातुचोऽनुगच्छतः पार्श्वेयाहानमुरान्पराचः पलायनपराश्च जहि । एव शत्रून् याधितुं सत्यं विश्वं प्रगतात्वं कृणुहि । सत्यभुताग्रिहोत्रादिकमपरा कुरु । एवंविधं सामर्थ्यं त्वयि विष्टं निविष्टमस्तु ॥ प्रवता । प्रशब्दादपस-योक्तृदसि धात्वर्थ इति वतिः । प्रत्ययम्बरः । प्रमृणन् । मण हिमायां । जहि । हन हिंसागत्योरित्यस्य लोटि सिपो हिरादेशः । तस्मिन्हेतुर्ज इति जादेशः । अतो हरिति लुकि प्राप्त आभासात्प्रस्थाभित्वात्तिवृत्तिः । हेडित्त्वात्तोदात्तः । प्रतीचः । अन्तु गतिपुत्रनयोः । अचं कंदस्यसर्वनामस्थानमिति विभक्त्युदात्तत्वं । पराचः । अग्निगंतोऽचता वप्रत्यय इति गतः प्रकृतिस्वरत्वं । कृणुहि । कृवि हिंसाकरणयोः । अस्तु । अस् भुवि ॥

यस्मै धायुरदधा मत्यायामेकं चिद्व्रजे गेत्वंप्रसः ।

भद्रा ते इंद सुमतिर्धृताची सहस्रदाना पुरुहूत रातिः ॥७॥

यस्मै । धायुः । अदधाः । मर्त्याय । अर्भक्तं । चित् । भजते । गेह्यं । सः ।

भद्रा । ते । इंद्र । सुऽमतिः । घृताची । सहस्रं ऽदाना । पुरुऽहूत । रातिः ॥ ७ ॥

हे इंद्र धायुर्निरंतरमैश्वर्यं दधानस्त्वं यस्मै सत्याय मनुष्यायादधा यद्वीर्यं दधासि म सत्यां ऽभक्तं चित् पुर्वमप्राप्तमपि गेह्यं गृहेषु भवं कनकपथादिकं भजते । प्राप्नोति । किंच । हे पुरुहूत बह्वभिराहन्तिद्र घृताची । घृतशब्दो हविर्मात्रमुपलक्षयति । तथा च सोमाज्यपुरोडाशादिलक्षणं हविरंचति प्राप्नोतीति घृताची ते तव मुमतिः शोभना बुद्धिर्भद्रा । कल्याणकरी । तथा तव रातिर्धनशक्तिः सहस्रदाना । अपरिमितधनदानसमेता । इन्द्रस्य बह्वदातृत्वं सचवर्णः । भुरिदा भुरि देहि नो मा दभं भूर्या भर । ऋग्वे० ४. ३०. २० । इति ॥ धायुः । दधार्तराणादिक उग्रप्रत्ययः । अदधाः । दधातर्लङ्ङि रूप । यद्वृत्तयोगादनिघातः । मर्त्याय । मर्ते एव मर्त्यः । वस्वादेषु पाठात् मर्त्यार्थको यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । गेह्यं । गृहशब्दाच्च भव इत्यर्थे भवे कदसीति यत् । तित्स्वरितः । मुमतिः । सच वृषत्यादिना मतिशब्दोऽतोदात्तः । समांसं क्रदुत्तरपदस्वरः । रातिः । रा दानि । सच वृषत्यादिना क्तिमुदात्तः ॥

सहदानुं पुरुहूत श्रियंतं महस्त्वमिंद्र सं पिणक्कुणारं ।

अभि वृचं वर्धमानं पियारुमपादमिंद्र तवसा जघंथ ॥ ६ ॥

सहऽदानुं । पुरुऽहूत । श्रियंतं । अहस्त्वं । इंद्र । सं । पिणक् । कुणारं ।

अभि । वृचं । वर्धमानं । पियारं । अपादं । इंद्र । तवसा । जघंथ ॥ ६ ॥

हे पुरुहूतं त्वं सहदानुं । दानुर्दानवी वृचसाता तथा सह वर्तमानं । तथा च सचवर्णः । दानुः श्रिये सह वत्सा । ऋग्वे० १०. ३०. ९ । इति । यद्वा सहदानुं दानुभिर्दानवः सह वर्तते इति सहदानुः । तं चियंतं वाधमानं कुणारं कृण्वन्शीलं केचिदभुरमहस्तं हन्तहीनं कृत्वा सं पिणक् । मस्यक् चूर्णीकुरु । किंच । हे इंद्र वर्धमानं सर्वत इपुसाचं वर्धमानं । स इपुसाचसिपुसाच विष्वक्वृधत । ति० स० ४. १०. । इति श्रुतः । पियारु हिंस्र वृच वृचा मुरमपादं पादहीनं कृत्वा तवसा वल्गनाभिजघथ । हतवानसि । यद्वा सहदानुमुदकदानोपतं चियंतमाकाशे निवसंतं कुणारं गर्जत वृच । वृणोत्याच्छादयति नभ इति वृचो मेघः । तमिसं वर्धमानं मेघं हस्तपादशून्यं कृत्वा संपिणक् । संपिठि । तथा च यास्कः । अहस्त्वमिंद्र कृत्वा संपिठि परिकृण्वन् मेघं । नि० ६. १ । इति ॥ सहदानुं । दो अवखंदनं । दाभाभ्या नुरिति नृप्रत्ययः । यतीति दानुर्दानवः । यद्वा दानुर्दानं । चक्रव्रीहौ पुर्वपदप्रकृतित्वरः । चियंतं । नि निवासगत्योः । नुदादित्वाच्च् । प्रत्ययस्वरः । पिणक् । पिप् । संचूर्णने । रूधादित्वात् श्रं । हेल्नुक् गकारस्य ककारप्रकादसः । कुणारु । कुण शब्दने । बाह्वन्कादृपसिद्धिः । आयुदात्तः । जघथ । हन हिंसाग त्योरित्यस्य लिटि थलि रूपं । अभ्यासाच्चित् धातुहकारस्य घर्त्वं । निघातः । उपदेशोऽत्यत इतीदृप्रतिषेधः ॥

नि सामनामिपिरामिंद्र भूमिं महीमपारां सदने ससत्थ ।

अस्तभ्राद्यां वृषभो अंतरिक्षमर्षत्वापस्त्वयेह प्रसृताः ॥ ९ ॥

नि । सामनां । इपिरां । इंद्र । भूमिं । मही । अपारां । सदने । ससत्थ ।

अस्तभ्रात् । द्यां । वृषभः । अंतरिक्षं । अर्षेतु । आपः । त्वया । इह । प्रऽसृताः ॥ ९ ॥

हे इंद्र मही सहतीमते एवापारामिपिरां स्थानाभावनं चलेती एवविधां भूमिं सामनां समानां । तथा च सचवर्णः । गार्वां ते सामनावितः । ऋग्वे० १०. ८५. ११ । इति । यद्वा सम एव साम । तथा च शतपथे श्रूयते । यदेव समः सुपिणा समो मशकेन समो नागिन सम एतस्मिन्भिर्लोकेस्तस्मादेव साम । १४. ४. १ । इति । तदस्यास्तीति सामनः । तां साम्यवती कृत्वा सदने ये स्थानि निपसत्थ । निवशयामासिथ । तथा वृषभोऽभिमतफलानां वर्षक इद्रो द्यां बुलोकमस्तभ्रात् । यथा न पतति तथाधारयत । तथांतरिक्षं । एव द्यावापृथिव्योरवस्थिती

सत्यां त्वया प्रसूता मेघभेदनेन प्रेरिता आप इह भुमावर्षतु । आगच्छतु । तथा च मन्वर्णाः । यः पृथिवी
व्यथमानामदृहत । ऋत्वि० ३. १३. २ । इति ॥ सामना । सम एव साम । तदस्यास्तीति सत्वर्थं पामादित्वात्प्र
त्ययः । प्रत्ययम्बरः । इपिरां । इप गती । इपिसदीत्यादिना । ३० १ ५० । किरचप्रत्ययः । कित्वाद्गुणः । चि
त्स्वरः । समत्य । पट्टु विशरणगत्यवभादनिधित्यस्यातर्भावितण्यर्थस्य लिटि थल्युपदेशः । त्वत् इतीट्प्रतिषेधः ।
निघातः । अस्तभ्रात । स्तंभु स्तंभन इति मीचो धातुः । स्तभुस्तुभित्यादिना प्राप्प्रत्ययः । प्रातलोप इति धातु
मकारलोपः । अडागमस्वरः । अर्पतु । अर्पी गती । व्यत्ययेन प्राप्प्रत्ययः । गुणः । पादादित्वादिनिघातः । आपः ।
आप् व्याप्ति । कृप धातोर्ह्रस्वश्च । जस्यपृन्तुजित्यादिना दीर्घः । जमः सुप्तादनुदात्तत्वं धातुम्बरः । प्रसूताः ।
पू प्रेरण इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । गतिरनन्तर इति गतः प्रकृतिस्वरत्व ॥

अलातृणो वल इन्द्र वज्रो गोः पुरा हन्तोर्भयमानो व्यार ।

सुगान्पथो अकृणोन्निरजे गाः प्रावन्वाणीः पुरुहन्तं धमन्तीः ॥ १० ॥

अलातृणः । वलः । इन्द्रः । वज्रः । गोः । पुरा । हन्तोः । भयमानः । वि । व्यार ।

सुगान्पथः । अकृणोत् । निरजे । गाः । प्रावन् । वाणीः । पुरुहन्तं । धमन्तीः ॥ १० ॥

हे इन्द्र अलातृणः । वहद्भक्तयात्मत्यर्थमातृयत् हिंस्यत इत्यालातृणः । गोर्माध्यमिकाया वाचो वज्रो
गोष्ठभूतो वलः । वृणोत्याकाशमिति वलो मेघः । पुरा हतोस्तव वज्रप्रहारात् प्राक् भयमानो विम्यसार ।
विम्यष्टो बभूव । अनन्तर स इन्द्रो गा अपो निरजे निर्गमयितुं सुगान् सुगमान् पथो मार्गान्कृणोत् । अकरोत् ।
अतो वाणीर्ननीया धमन्तीः शब्दायमानास्ता आपः पुरुहन्त वज्रभिराहत पार्थिवमुदकं प्रति प्रावन् । प्रभ्या
गच्छन् । एतामुचं यास्क एवं व्याख्यत । अलातृणो वल इन्द्र वज्रो गोः । अलातृणोऽलमातर्दनी मेघो वलो
वृणोतिर्ब्रजो वज्रव्यतिरेके गोरितस्या माध्यमिकाया वाचः पुरा हननाद्वयमानो व्यार । सुगान्पथो अकृणोन्निरजे
गाः । सुगमनान्पथोऽकरोन्निरगमनाय गवाः प्रावन्वाणीः पुरुहन्तं धमन्तीः । आपो वा वहनाद्वाचो वा वह
नाद्वाज्रभिराहतमुदकं भवति । धमतिर्गतिकर्मा । नि० ६ २ ॥ अलातृणः । तुहि हिमाया । अलपूर्वात्तेहधेप्रशं
कविधानमिति कर्मणि कप्रत्ययः । अलमो मकारस्याकारः । समासम्बरः । वलः । वल संवरण । वल्यत
आकाशते नभोऽननेति वलो मेघः । पुमि संज्ञायामिति घः । प्रत्ययम्बरः । वज्रः । वज्र गती । गीत्तरमन्चर-
त्यादिना । पा० ३ ३. ११९. । घप्रत्ययात्त्वेन निघातनाक्त्वाभावः । वज्रव्यतिरेज इति । प्रत्ययम्बरः । भयमानः ।
त्रिभी मथे । व्यत्ययेन शप । आर । अ गतावित्यस्य लिटि णलि रूपं । निघातः । सुगान् । सुस गतावित्यस्या
दधिकरणे सुदूरीरधिकरण इति उप्रत्ययः । डिङ्त्वाङ्लोपः । कृत्स्वरः । निरजे । अ ज गतिरूपणयोर्वित्यस्या
त्सपदादिलक्षणो भावे कृप । कृत्स्नम्बरः । आवन् । अव रक्षणगत्यादिवित्यस्य लिटि रूपं । पुरुहन्तं । इत्यते
निष्ठाया यजादित्वात्सप्रसारण । हन् इति दीर्घः । यार्थादिम्बरः । धमन्तीः । ध्मा शब्दे । शपि पाठित्यादिना
धमादेशः । वा कदमीति जमः सवर्णदीर्घः । शतुर्लभार्वाधातुकत्वं कृते धातुम्बरः ॥ ॥ २ ॥

एको द्वे वसुमती समीची इन्द्र आ पर्मा पृथिवीमुत द्यां ।

उतांतरिक्षादभि नः समीक उपो रथीः सयुजः शूर वाजान् ॥ ११ ॥

एकः । द्वे इति । वसुमती इति वसुऽमती । समीची इति संऽईची । इन्द्रः । आ । पर्मा ।

पृथिवीं । उत । द्यां ।

उत । अंतरिक्षात् । अभि । नः । संऽईके । उपः । रथीः । सऽयुजः । शूरः । वाजान् ॥ ११ ॥

योऽयमिन्द्र एकोऽसहाय एव सन् पृथिवीमुत अपि च द्यां द्वे एते यावापृथिव्या समीची परस्परमगतं
वसुमती धनयुक्तं सत्यावा पर्मा समंतात्पूरयामास । उत अपि च द्वे शूर सस्त्रयोरपि तादृशम्ब रथी रथवान्
स नोऽस्माकं समीके समीप ह्यः स्थातुमिच्छन् सयुजः संगतुन्वाजान् । वज्रति गच्छतीति वाजा अश्वः ।

तान्शानन्तरिवादेतरिचमकाशात् अभि प्रेरय । रथारूढस्यमग्नत्समीपं शीघ्रमागच्छति भावः ॥ वसुमती । वा-कंदमीति पूर्वमवर्णदीर्घः । पप्रो । प्रा पुरण इत्यस्य लिटि णलि आत श्री णल इत्याकारः । निघातः । इपः । इपु इकाया । अस्मादिगुपधनवणः कः । कित्वाद्गुणः । प्रत्ययम्बरः । रथीः । रथोऽस्यास्तीति मनुबर्थे कंदमीविनिपादित इप्रत्ययः । प्रत्ययम्बरः ॥

दिग्ः सूर्यो न मिनाति प्रदिष्टा दिवेदिवे हर्यश्चप्रसूताः ।

सं यदानळध्वन आदिदश्वेविमोचनं कृणुते तत्त्वस्य ॥ १० ॥

दिग्ः । सूर्यः । न । मिनाति । प्रऽदिष्टाः । दिवेऽदिवे । हर्यश्चऽप्रसूताः ।

सं । यत । आनट । अध्वनः । आत । उत । अश्वेः । विऽमोचनं । कृणुते । तत् । तु । अस्य ॥ १२ ॥

हर्यश्चप्रसूताः । हरी अर्था यस्यामाविति हर्यश्च इन्द्रः । तेन प्रेरिता दिग्ः प्रागादयो दिवे दिवे प्रति-
दिवसं प्रदिष्टाः सूर्यस्य गमनार्थं दत्ता या दिग्ो विद्यते ता सूर्यो न मिनाति । न हिनामि । किंतु ताभिरेव
व्रजति । यद्यदा सूर्योऽध्वनो गंतव्यान्प्रदेगानर्थगमनमाधनभृतेः समानट् मस्यगन्तु । आदित अन्तरमेव
विमोचनं कृणुते । अशानां विमोचनं कुरुते । तदेतत्सर्वं कर्मास्य । तवैव खलु । तु प्रसिद्धा ॥ सूर्यः । पू प्रेरण
इत्यस्मात्समुधाऽगुधिमः क्राञ्जति कन्प्रत्ययः । सुवति प्रेरयतीति सूर आदित्यः । सूर एव सूर्यः । वस्वादित्या-
त्मार्थिका यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । मिनाति । मोत्र हिमाया । मोनतिनिगम इति ङ्ल्वः । हर्यश्च-
प्रसूताः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । आनट । अगु व्याप्तावित्यस्य बहुलं कंदमीति लङ्ः युः ।
अशोतंशति नृडागमः । व्रथादिना पत्य । यथोगादनिघातः ॥

दिदृष्टांत उपसो यामन्त्रक्तोविवस्वत्या महि चित्रमनीकं ।

विश्वे जानन्ति महिना यदागादिदृष्टस्य कर्म मुकृता पुरुणि ॥ १३ ॥

दिदृष्टांते । उपसः । यामन् । अक्तोः । विवस्वत्याः । महि । चित्रं । अनीकं ।

विश्वे । जानन्ति । महिना । यत् । आ । अगात् । इदं । कर्म । मुऽकृता । पुरुणि ॥ १३ ॥

विश्वे सर्वे जना विवस्वत्या विवामनवत्या निर्गमनपराया अक्तो रात्रिः संवाधन उपसो यामन् यामनि
निर्गमनं सति महि महत चित्रं पायनीयमनीकं सारं तजो दिदृक्षते । द्रष्टुमिच्छन्ति । यद्यदा आगात् उपःकालः
समंतादागतो व्यपति तदा तजो दिदृक्षमाणाः सर्वे जना महिना महनीयान्याग्रहोवादीनि कर्माणि जानति ।
कर्तव्यतयावबुध्यते । हे इन्द्र पुरुणि वःऽनि मुकृता मुपु कृतानि कर्म कर्माणीद्रस्य तवैव ॥ दिदृक्षते । दृशिर्
प्रेक्षण इत्यस्य मनि ज्ञाशुमुद्रणा मनः । पा० १ ३ ५७ । इत्यात्मनपद । अभ्यस्तम्बरः । विवस्वत्याः । विवासतेः
संपदादिनवणः कृप । व्यत्ययनोपधाङ्गत्वं । तस्मात्तदस्यास्तीति मनुष । मादुपधाया इति तस्य वत्त्वं । मनुषः
पित्वादनृदात्तत्वं धातुन्तरः । जानति । ज्ञा अवबोधने । ज्ञाजनीर्जति जादिगः । निघातः । अगात् । इण् गत ।
वित्यस्य लुङि कृपं । यथोगादनिघातः । मुकृता । गतिरनन्तर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥

महि ज्योतिर्निहितं वक्षणास्वामा पक्कं चरति विभ्रती गौः ।

विश्वे स्वाद्य संभृतमुस्त्रियायां यत्सीमिंदो अदधाद्भोजनाय ॥ १४ ॥

महि । ज्योतिः । निऽहितं । वक्षणासु । आमा । पक्कं । चरति । विभ्रती । गौः ।

विश्वे । स्वाद्यं । संऽभृतं । उस्त्रियायां । यत् । सी । उदं । अदधात् । भोजनाय ॥ १४ ॥

वक्षणासु । वक्ष्यते यामुदकानीति वक्षणा नद्यः । तामु महि महत ज्योतिर्ज्योतिष्मदुदकं निहितमिंद्रेणामा
नवमूर्तिका गौः पक्कं क्षीरादिकं विभ्रती दधाना सती चरति । सर्वत्र वर्तते । यद्यस्मादुदकात्स्वाद्यं स्वादुतरं

संभृतं स्वेन संपादितं दधिघृतक्षीरादिकं सीसेतद्विष्य सर्वमुत्तियाया गवि भोजनार्थिनीऽदधात । तस्मात्क्षी-
रादिकं विभ्रती ग्राश्वरतीति पूर्वगन्तव्यः ॥ वक्ष्यामि । वक्ष रोषि । अस्मात्करणाधिकरणयोश्चि कर्णे ल्यट् ।
लित्स्वरः । पठ् । पृचतेर्निघातकारस्य पचो व इति वत्व । प्रत्ययम्बरः । चरति । चरतिर्गर्थः । विभ्रती ।
डुभृञ् धारणपोषणयोः । जुहोत्यादिः । शत्रुहृगित्वाद्गितश्चि डीप् । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्व ।
उत्सियायां । वस निवामि । स्फायितक्षीरादिनाधिकरणे रक्प्रत्ययः । यत्रादित्वात्प्रसारण । शासिवमिघ
सीनां चिति पत्नाभावशङ्कादसः । स्वार्थिको घप्रत्ययः । प्रत्ययम्बरः ॥

इंद्र दृष्ट्यं यामकोशा अभूवन् यज्ञाय गिष्टा गृणते सखिभ्यः ।

दुर्मायवो दुरवा मर्त्यासो निपंगिणो रिपवो हंत्वांसः ॥ १५ ॥

इंद्र । दृष्ट्यं । यामऽकोशाः । अभूवन् । यज्ञाय । गिष्टा । गृणते । सखिभ्यः ।

दुःसमायवः । दुःसएवाः । मर्त्यांसः । निपंगिणः । रिपवः । हंत्वांसः ॥ १५ ॥

हे इंद्र दृष्ट्यं । दृष्टो भव । यतो यामकोः । याम्यस्मिन्निति यामो सार्धः । तस्य कोशाः कोशयदात्तादका
मार्गप्रतिवधका राजसा अभूवन् । त्व यज्ञाय यज्ञकर्म गृणते स्तोत्रं कुर्वते यज्ञमानाय सखिभ्यः पुत्रादिभ्यश्च
गिष्टा । अपांक्षितं फलं दत्तम् । दुर्मायवः । दुष्टमायुधानि भिन्नवति प्रलिपतीति दुर्मायवः । दुरवा दुष्ट गत्वा तौ
मर्त्यासो मारयितारो निपंगिणः । निपंगगर्दनेपुधिरभिधीयते । ततः । एवविधसामर्थ्यापिता रिपवः शत्रवो
राजसा हत्वांसः । त्वया हननीयाः ॥ दृष्ट्यं । दृष्ट दृष्टि बृह बृहि वृद्धौ । व्यत्ययेन ग्यन् । लोटि रूप । नित्यम्बरः ।
अभूवन् । भु सत्ताया । अस्य लुङि रूप । गतिरिति मित्रो लुक् । मुमुक्षोमिहोति गुणं पतिपतिं भुवो
बुर्लुङ्निटोरिति वृणागमः । निघातः । गिष्टा । गिष्ट विद्योपादाने । अयं धातुरत्र दाने वर्तते । व्यत्ययेन
परस्मैपदं । निघातः । दुर्मायवः । भिन्नोतः कृत्वापाजिमीत्यादिना उगप्रत्ययः । कृदन्तरपदम्बरः । दुरवा ।
इण गतो । इण्गीड्भ्या वक्षति कर्तेरि वक्षप्रत्ययः । रिपवः । रिपरिचोपधाया इत्युप्रत्ययः । उपधाया इत्य ।
प्रत्ययम्बरः । हंत्वांसः । हन हिमागत्योः । कृत्यार्थं तर्ककृत्यत्वन इति ल्वन् । निघाताद्युदात्तः ॥ ॥ ३ ॥

सं घोषः शृण्वेऽवमेरमिचैर्जही न्येष्वगनिं तपिष्ठां ।

वृश्चेमधस्ताद्धि रुज्ञ सहस्व जहि रष्टां मघवन्धयस्व ॥ १६ ॥

सं । घोषः । शृण्वे । अवमेः । अमिचैः । जहि । नि । एषु । अगनिं । तपिष्ठां ।

वृश्च । ई । अधस्तात् । वि । रुज्ञ । सहस्व । जहि । रष्टां । मघऽवन् । रंधयस्व ॥ १६ ॥

हे इंद्र अवमेः समीपं वर्तमानैरमिचैः शत्रुभिरसुरैरुत्पृष्टो योऽगनिर्घोषो घृण्यमाणः स शृणो मस्यगस्माभिः
श्रूयते तपिष्ठामतिगृह्येन तापिका तामगनिमेषु शत्रुघ्नेन निधाय जहि । मारय । तैः प्रयुक्तामगनिं तानेव
प्रापयति भावः । ईमेनान शत्रुन अधस्तात्कृतं वृश्च । कीध । किच वि रुज्ञ । तापिष्ठां विनाशाय । सहस्व ।
अभिमव च । हे मघवत्तिंद्र रत्नः कर्मविप्रकारीणि रत्नामि जहि । मारय । अनतरमिम यज्ञ रंधयस्व । पार
नय ॥ शृण्वे । निघातः । जहि । हन हिमागत्योः । अस्य लोटि रूप । अगनि । अशु व्याप्तौ । अश्ववितृभ्यो
ऽनिरित्यनिप्रत्ययः । प्रत्ययम्बरः । तपिष्ठां । तपूगदादिदृष्ट्यत्ययः । नित्यम्बरः । वृश्च । आत्रश्च क्तिदने । तुदादिः ।
पठिष्ठादिना संप्रसारण । सहस्व । वाक्यभेदादनघातः । रंधयस्व । रंध हिमागस्मात्कारित्यस्य ग्यतस्य लोटि
रधिजभोरचीति नुडागमः । वाक्यभेदादनघातः ॥

उद्धृ रष्टाः सहमूलमिन्द्र वृश्चा मध्यं प्रत्ययं शृणीहि ।

आ कीर्वतः सल्लूकं चकथ ब्रह्मद्विषे तपुषिं हेतिमस्य ॥ १७ ॥

उत् । वृह । रशः । सहऽमूलं । इन्द्र । वृश्च । मध्यं । प्रति । अयं । शृणीहि ।

आ । कीवतः । मूललूकं । चकथ । वृत्तऽद्विपे । तपुपिं । हेति । अस्य ॥१७॥

हे इन्द्र रजः कर्मविघ्नकारि रजो रजःकुलं सहमूलं मूलमहितं यथा भवति तथोवृह । उदर । किंच । मध्यं तस्य मध्यभाग वृश्च । क्रिधि । प्रत्ययमयं प्रत्यागतं तत् शृणीहि । जहि । तस्य रजःकुलस्य मध्यं सललूकं सरणशील रज आ कीवतः । आङ् मर्यादायां । कियतोऽनिर्ज्ञायमानपरिमाणादतिदूरं दिशाच्चकथं । कुह । कृत्वा च वृत्तद्विपे ब्राह्मणद्विपकारिणं तस्मिन् रजसि तपुपिं तापकं हेतिं घातकमायुधमस्य । निप । उक्तमर्थं यास्कोऽब्रवीत् । उदर रजः सहमूलमिन्द्र । मूलं मोचनाद्वा मोपणाद्वा मोहनाद्वा । वृश्च मध्यं प्रति शृणीह्ययं । अयमागतं भवति । आ कियतो देशात्सललूकं सल्लूकं भवति पापकर्मिन् निरुक्ताः सरलूकं वा स्यात्स्तिरभ्यस्नात् । तपुपिप्लपतं हेतिहेतिः । नि० ६. ३. इति ॥ वृह । वृह उद्यमन इत्यस्य लोटि रूपं । शृणीहि । शृ हिमायां । अस्य लोटि ही ई हन्यघोरित्वं । निघातः । कीवतः । किंशब्दात्किं परिमाणमस्येत्यर्थं किमिदंभ्यां वो घ इति किंशब्दादनुवस्तीति ज्ञापितत्वाद्दनुस्यादेशाभावश्चादसः । इदंकिमोरीयकी इति की इत्यादेशः । सललूक । लृ गतो । कादसी रूपमिति । चकथ । डुक् भू करण इत्यस्य लिटि थलि रूपं । कादित्वादिङभावः । निघातः । तपुपि । तप मंताप इत्यस्मादतिपूषापियजितनिधनतपिभ्यो निदिह्यामिप्रत्ययो णिङ् । अकारस्य इकारश्चादसः । नित्यवरः । हेति । हन हिंसागत्योः । ऊतियूतजृतिमातीत्यादिना निपातनादंतोदान्तः । अस्य । अमुं जेष्टं । लोटि रूपं ॥

स्वस्तये वाजिभिश्च प्रणेतः सं यन्महीरिषे आसत्सि पूर्वीः ।

रायो वंतारो वृहतः स्यामास्मि अस्तु भगं इन्द्र प्रजावान् ॥१८॥

स्वस्तये वाजिऽभिः । च । प्रनेतरिति प्रऽनेतः । सं । यत् । महीः । डर्पः । आऽसत्सि । पूर्वीः ।

रायः । वंतारः । वृहतः । स्याम । अस्मे उति । अस्तु । भगः । इन्द्र । प्रजाऽवान् ॥१८॥

प्रणेतः प्रकर्षणं जगतो निर्वाहक हे इन्द्र अस्मान्वाजिभिरेषैः सहितान् कुरु । स्वस्तये चाविनाशाय कुरु । यदा त्वं समासत्सि अस्माकं समीपं यज्जनिर्वाहार्थमासीदसि तदा वयं महीर्महांतीषोऽज्ञानि पूर्वीः प्रभुतानि रायो धनानि वंतारलेपा संभक्तारः संतो वृहतो महांतः स्याम । भवंम । किंच प्रजावान् अपत्योपेतं भगो धनमसि अस्मावस्तु । भवतु ॥ आसत्सि । पठ् विगर्गणादिपृ । वृहन् कंदमीति शपो लृक् । यद्योगादिनिघातः । इपो राय इति च द्वे पठ्यर्थे द्वितीये । वंतारः । वन पण संभक्तावित्यस्य तुचि आगमानुगामनस्थानित्यत्वादिङभावः । चित्त्वरः । स्याम । अस्म भुवीत्यस्य लिङि रूपं । अस्मि । अस्माच्छब्दस्य सप्तम्याः सुपा मुलुगिति श इत्यादेशः ॥

आ नो भर भगमिन्द्र द्युमंतं नि ते देणस्य धीमहि प्ररेके ।

ऊर्व इव पप्रथे कामो अस्मे तमा पूण वसुपते वसूनां ॥१९॥

आ । नः । भर । भगं । इन्द्र । द्युऽमंतं । नि । ते । देणस्यं । धीमहि । प्रऽरेके ।

ऊर्वऽइव । पप्रथे । कामः । अस्मे उति । तं । आ । पूण । वसुऽपते । वसूनां ॥१९॥

हे इन्द्र नोऽस्मदर्थं द्युमंतं दीप्रियुक्तं भग धनमाभर । आ समंतात्संभर । देणस्य दानशीलस्य ते तव संबंधिभ्यो धनस्य प्ररेके प्ररचने दानं निधीमहि । धनदानस्य वयं पाचमुताः स्म इत्यर्थः । कुत इत्यत आह । अस्मि अस्माकं कामोऽभिलाष ऊर्व इव अनवाप्तकामो वडवानल इव पप्रथे । प्रभुतो वर्तते । वसुनां वसुपते धनानां मध्य उत्तमधनानामधिपते हे इन्द्र तं महांतं काममापुण । वरुधनप्रदाननापुरय ॥ भर । भुञ् भरण इत्यस्य लोटि रूपं । देणस्य । दुदाज् दानि । गादाभ्यामिष्णुजितीष्णुचप्रत्ययः । अत्यर्थं ददातीति देणः ।

चित्स्वरः । धीमहि । दधातेर्निडि बहलं कंदसीति शपो लुक् । कंदस्युभयथेति महिडः सार्वधातुकत्वात्मीगुट
सलोपः । आर्धधातुकत्वादातो लोपः । निघातः । ऊर्व इव । पूर्वपदस्वरः । पप्रथ । प्रथ प्रस्थान इत्यस्य लोटि
रूपं । पृण । पृण प्रीणन इत्यस्य लोटि सेहः । तुदादिः । अतो हरति हल्लुक् । वमुना । निच्वादावुदात्तः ॥

इमं कामं मंदया गोभिरश्वैश्चंद्रवता राधमा पप्रथश्च ।

स्वर्यवो मतिभिस्तुभ्यं विप्रा इंद्राय वाहः कुशिकासो अक्रन ॥२०॥

इमं । कामं । मंदय । गोभिः । अश्वैः । चंद्रवता । राधमा । पप्रथः । च ।

स्वःऽयवः । मतिऽभिः । तुभ्यं । विप्राः । इंद्राय । वाहः । कुशिकासः । अक्रन ॥२०॥

हे इंद्र इमं धनादिविषयं कामसम्पदीयमभिलाप गोभिरश्विहोवादि कर्मसाधनभूतैर्गवादिभवाहनसाध
नभूतैरश्वैश्च चंद्रवता दीप्तिर्युक्तं राधमा धनेन च मंदय । एतानि दत्तममभिलाप पुरथ । किंच । एतस्मा
त्पप्रथः । पप्रथाश्च कुरु । पप्रथात्स्वर्यवः स्वर्गादिमुखमात्मन इक्षतो विप्राः कर्मकुशलाः कुशिकासः कुशिका
मतिभिर्मननीयमर्चिर्वाहः लोचमिद्राय तुभ्यमक्रन । अकार्षुः ॥ मंदय । मदि स्तृत्वादिप्लित्यस्य लोटि रूपं ।
गोभिः । सार्वकाच इति विभक्तकृदात्तत्वं प्राप्ति न गोश्रन्साववर्णत्यादिना प्रतिषेधः । प्रकृतिस्वरः । पप्रथः ।
प्रथ प्रस्थाने । कृप । कंदस्युभयथेति तस्य सार्वधातुकत्वात् शप । तस्य बहल कंदसीति सूः । धातुस्वरः ।
अक्रन । करोतेर्नुडि सवे घसहरेत्यादिना लुक् । निघातः ॥

आ नो गोत्रा ददृहि गोपते गाः समस्मभ्यं सनयो यंतु वाजाः ।

दिवशा असि वृषभ सत्यगुप्सोऽस्मभ्यं सु मघवन्वोधि गोदाः ॥२१॥

आ । नः । गोत्रा । ददृहि । गोऽपते । गाः । सं । अस्मभ्यं । सनयः । यंतु । वाजाः ।

दिवशाः । असि । वृषभ । सत्यगुप्सः । अस्मभ्यं । सु । मघवन् । वोधि । गोऽदाः ॥२१॥

गोपते गवां पते स्वर्गाधिपते हे इंद्र नोऽस्मदर्थं गोत्रा गोत्राण्यभ्राणि गा अपः प्रत्या ददृहि । आद्रियम् ।
अभ्राणि विद्वयं जलानि प्रापयेत्यर्थः । ततः सनयः संभजनीयानि वाजा अज्ञान्यस्मभ्यसम्पदर्थं सयतु । समा
गच्छतु । वृषभ कामाना वर्पितं हे इंद्र त्वं दिवशा असि । दिव व्याप्य वर्तमानत्वेन महानसि । अत एव सत्य
गुप्सः सत्यसामर्थ्या मघवन धनवन हे इंद्र अस्मभ्यं गोदा गवां प्रदाता भवामीति सु बोधि । मुष्टु बुध्वा ॥
ददृहि । दृङ् आदेशः । यङ्लुकि लोटि रूपं । कृतथ । पा०, ७ ४ ९० । इत्यभ्यासस्य ऋगागमः । निघातः । गा ।
श्रोतोऽग्नासोः । पा० ६ १. ९३ । इत्योकारस्याकारः । एकादेशस्वरः । अस्मभ्यं । भ्यसो भ्यमिति चतुर्थीवत्
वचनस्य भ्यमादेशः । यतु । इण गर्ता । लोटि रूपं । दिवशाः । अण् व्याप्ता । अमुन । दिव व्याप्तीतीति
दिवशाः । छवुत्तरपदस्वरः । गोदाः । दुदात्र दान इत्यस्माद्विच । छवुत्तरपदस्वरः ॥

गुनं हुवेम मघवानमिदंमस्मिन्भर नृतमं वाजसाती ।

गृखंतंमुयमृतये समत्सु भंतं वृचाणि संजितं धनानां ॥२२॥

गुनं । हुवेम । मघवानं । इदं । अस्मिन् । भरं । नृतमं । वाजसाती ।

गृखंतं । उयं । कृतये । समत्सु । भंतं । वृचाणि । संजितं । धनानां ॥२२॥

हे इंद्र वाजसाती । वाजस्याज्ञस्य सातिर्लाभो यस्मिन् सोऽयं वाजसातिः । अस्मिन्भर । विधति त्रयल
क्षीमनेन योहार इति भरः संयामः । तस्मिन्संयामं गुनं गुनमुत्साहेन ऋतुदं । यदा गुनमिति मुखनाम ।
गृखंतं मघवानं धनवतं अत एवेदं निरतिशयैश्वर्यसंपन्नं नृतमं सर्वस्य जगतीऽतिशयं नितारं त्वं हुवेम ।

कुशिका वयं यज्ञार्थमाहुयेम । तथा शृण्वंतमस्माभिः क्रियमाणां स्मृतिं शृण्वंतमयं शत्रूणां भयंकरं समत्सु संयामिषु वृत्राणि वृत्रोपलक्षितानि सर्वाणि रक्षांसि घ्नंतं हिंसंतं धनानां शत्रुसंबन्धनां संजितं सम्यग्जितारं त्वामृतं रक्षणाय वयमाहुयेम ॥ शुनं । दुश्नांश्च गतिवृद्धोरित्यस्य निष्ठायां यस्य विभापतीदृशप्रतिपदः । यज्ञादित्यात्मप्रसारणं । दीर्घाभावश्चादसः । प्रत्ययस्वरः । ह्रंम । ऊयतेर्वहनं कंदमीति संप्रसारणे कृते शपो लुकि कृते च लिङि रूपं । निघातः । भेर । भृञ् भरणे । घः । वृषादित्यादाद्युदात्तः । वाजसार्ता । पणु दाने । भावः क्तिन । जनमनेत्यादिनानुनासिकस्यात्वं । बह्व्रीही पूर्वपदस्वरः । समत्सु । अद् भरणे । संपूर्वात् क्रिप् । मभक्षयति योवृणामायूषीति समदः संयामाः । कृद् उत्तरपदस्वरः । घ्नंतं । हन हिंसागत्योरित्यस्य शतरि गमह-
नेत्यादिनोपधालोपः । हो हतोरिति घत्व । संजितं । जि जये । क्रिप् ॥ ॥ ४ ॥

शामद्वहिरिति द्वाविंशत्युचं द्वितीयं मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । शामत् कुशिको विश्वामित्र एव वा श्रुतेरिति । इषोरथस्य पुत्रः कुशिको विश्वामित्र एव वा ऋषिः । इन्द्रो देवता । विष्टुप कंदः ॥ चानुर्विशिकेऽहनि माध्यं-
दिने सवनेऽक्षावाकग्रन्थ आरंभणीयाया ऊर्ध्वमहीनमृत्तसंज्ञकमेतत्मुक्तं शमनीयं । सुवितं च । अस्मा इदु प्रतवसं शामद्वहिरिति तारावहीनमुक्ते । आ० ७. ४. इति ॥ पुष्पाभिप्रवपट्टयोः प्रथमेऽहनि माध्यंदिनसवने
ऽक्षावाकग्रन्थऽहीनमुक्तस्य स्थाने वीणि संपातमुक्तानि । तत्रेदं तृतीयं संपातमुक्तं । इमाम् प्लिच्छंति त्वा शाम-
द्वहिरिति संपाताः । आ० ७. ५. इति ॥

शामद्वहिर्दुहितुर्नृष्यं गाव्हिर्द्वौ ऋतस्य दीधितिं सपर्यन ।

पिता यत्र दुहितुः सेकंमृजन्त्सं शर्म्येन् मनसा दधन्वे ॥ १ ॥

शामत् । वहिः । दुहितुः । नृष्यं । गात् । विद्वान् । ऋतस्य । दीधितिं । सपर्यन् ।

पिता । यत्र । दुहितुः । सेकं । ऋजन् । सं । शर्म्येन् । मनसा । दधन्वे ॥ १ ॥

कुशिकः प्रसंगात् कंचित् शाम्वार्थं धृते । अपुत्रस्य पितुः पुत्री दाययादा पुत्रिका सती । यतः संतानकृत्तस्याः पुत्र इत्यनयोच्यत इति । अपुत्रो यः पिता कन्यामन्यकुलं प्रापयति स वहिरित्युच्यते । स पिता शामत् । अभ्रातृकां प्रदास्यामि नृष्यं कन्यामलंकृतं । अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति । वासि० १७ १७ । स्मृत्युक्तमनुशामनं कुर्वन् दुहितुः पुत्रिकाया नष्टं नष्टार पात्रं गात् । गच्छति । दुहितुः पुत्रत्वेन स्त्रीकाराद्वाहिचं नष्टभवं पिंडदाना-
दिकं कर्तव्यतया गात् । गच्छति । कि कुर्वन् । विद्वान् अस्यां दुहितरि जातः पुत्रो मम स्वधाकरो भविष्यतीति ज्ञानेन ऋतस्य सत्यस्य पुत्रोत्पादनममर्थस्य रेतसो दीधितिं धर्तारं जामातर तत्पतिं सपर्यन् वस्त्रालंकारा-
दिनः पुत्रयन् पिता नष्टभवं गच्छति । यत्र यस्मिन्विषये पितापुत्रो जनको दुहितुरप्रत्तायाः स्वकन्यायाः सेकं रेतसः सेकं तस्यां रेतःसेकमृजन् प्रसाधयन् शर्म्येन् मुखनिमित्तेन मनसा संदधन्वे । आत्मानं संधत्ते । अपुत्र-
त्वनिमित्तदुःखापगमात् । यस्या दुहितुः पिता पालकः पतिर्जामाता सेकं तस्यां रेतःसेकमृजन् प्रसाधयन् सं शर्म्येन् केवलं मुखनिमित्तेन मनसा तथा स्वशरीर संदधन्वे । संधत्ते । न तु पुत्रनिमित्तेन मनसा । एतमर्थं यास्कोऽप्याह । प्रशान्तिं वोढा संतानकर्मणे दुहितुः पुत्रभावं । दुहिता दुहिता दूरं हिता दोग्धवा । नष्टारमु-
पागमद्वाहिचं पात्रमिति विद्वान्प्रजननयज्ञस्य रेतसो वांगादगात्संभृतस्य हृदयादाध जातस्य मातरि प्रत्युतस्य विधानं पुत्रयन्निष्ठादिना । नि० ३. ४. ॥ शामत् । शामिः शतर्यभ्यस्तत्वात्तुमभावः । दुहितुः । दुह प्रपुरणे । नष्टुनेष्टु
इत्यादिना तुचि निपातनादिडागमः । चित्स्वरः । नष्ट्यं । नष्टारि भवं । भवं कंदमीति यत् । रीकृत इति रीडादिशः । यस्येति लोपः । रेफलोपश्चादसः । तित्स्वरितः । गात् । हण गतावित्यस्य क्दांसे नुडि रूपं । ऋजन् । ऋजतिः प्रसाधनकर्मा । शर्म्येन् । शं सुखं गच्छंतीति गमरोणादिकः कप्रत्ययः । कित्वात्प्रमहनेत्यादि-
नोपधालोपः । शर्मि साधुरिति तत्र साधुरिति यत्प्रत्ययः । वीरवीर्यां चित्त्व यतोऽनाव इत्यस्यानित्यत्वस्य क्षापितत्वाद्वा तित्स्वरः । दधन्वे । धवि सोत्रो धातुः । लिटि रूपं । प्रत्ययस्वरः । यद्योगादनिघातः ॥

न जामये तान्वो रिक्थमारिदचकार गर्भं सन्तितुर्निधानं ।

यदी मातरो जनयन्तं वहिर्मन्यः कृता सुकृतीरन्यं ऋधन् ॥ २ ॥

न । जामये । तान्वः । रिक्थं । अरिक् । चकार । गर्भे । सनितुः । निऽधानं ।

यदि । मातरः । जनयंत । वहिः । अन्यः । कर्ता । सुऽकृताः । अन्यः । ऋधन ॥ २ ॥

अभ्रातृकाया दुहितुः पुत्रिकाकरणात् सा रिक्थभागित्युक्ते । भ्रातृमत्यास्तस्या रिक्थभाक्ता नास्तीति व्रत । तान्वस्तनुज श्रीरसः पुत्रो जामये भगिन्ये रिक्थं पित्र्यं धनं नारिक् । न प्ररचयति । न प्रददाति । किं तर्हि । सनितुरेतां संभजमानस्य भर्तुर्गर्भे । पञ्चमे द्वितीया । गर्भस्य निधानं रेतःसर्कानधानीमेना चकार । पाणिप हणेन संस्कृतामेनां करोति । न तु तस्य रिक्थं ददातीत्यभिप्रायः । असंस्कृतास्तु संस्कार्या भ्रातृभिः पूर्वमंस्कृतेः । भगिन्यश्च निजादंगादृत्वांशं तु तुरीयकमिति याज्ञवल्क्यस्मरणेन । ३. १०४ । स्त्रीपुंसलक्षणस्यापत्यस्य कोत्या दत्त्वाविशेषात्पुमपत्यस्य को विंशप इत्याशंक्य विंशपं दर्शयति । यदि यद्यपि मातरो मातापितरौ वहिः । अर्वाहः स्त्री वहिः पुमान् स्वभार्याया योद्धत्वात् । अर्वाहश्च वहिः । तादृशं स्त्रीपुंसलक्षणमपत्यं जनयत । तथापि तयोर्मध्यऽन्यः पुंसलक्षणः मुक्तोः शोभनस्य पिंडदानादेः कर्मणः कर्ता भवति । अन्यः स्त्रीलक्षण ऋधन वस्त्रालंकारादिना ऋध्यमान एव भवति । पिंडदानादिकर्तृत्वात्पुत्रो दायार्हः दुहिता तथा नेति न दायार्हा सा तु केवलं परस्मै दीयते । तथा च निरुक्ते । न जामये भगिन्ये । जामिरन्यऽस्यां जनयति जामपत्यं जमतेर्वा स्यान्नतिकर्मणो निर्गमनप्राया भवति । तान्व आत्वजः पुत्रो रिक्थं प्रारिचत्पादाश्चकरिनां गर्भनिधानी सति नृहस्तयाहस्य यदिह मातरोऽजनयंत वहिः पुत्रमर्वाहं च स्त्रियमन्यतरः संतानकर्ता भवति पुमान्दायादोऽन्यतरोऽर्धयित्वा जामिः प्रदीयते परस्मै । नि० ३. ६. । इति ॥ तान्वः । तन्वाः प्राणाधिष्ठितत्वाच्चतुः प्राणवती । तद्वि कार इत्यर्थे प्राणिरजतादिभ्योऽत्रित्यत्र संज्ञापूर्वकस्य विधिरनित्यत्वाद्गुणाभावः । रिक्थं । रिचिर विरचने । पातृतुदिवचिरिचिभ्यस्यक् । प्रत्ययस्वरः । अरिक् । रिचिर विरचन इत्यस्य लुडि सचि वदव्रजत्वादिना वृद्धिः । बह्वलं कंदसीतोडभावः । हन्त्यादिमयोगांतलोपो । निघातः । सनितुः । पण संभक्तावित्यस्य तुचि रूप । निधानं । दधातिर्लुटि रूपं । तित्स्वरः । मातरः । पिता मावति पितुः शेषं पाप्न मातुः शेषश्चादयः । द्विवचनस्य बह्वचनं पुत्रार्थं । जनयंत । जनर्णचि रूपं । वहिः । पुमान् स्त्रिया । पा० १. ३. ६७ । इति वहिः शेषः । मुक्तोः । करोतेरीणादिकः क्तप्रत्ययः । ऋधन । ऋधु कृती । व्यत्ययन श्रम् ॥

अग्निर्जज्ञे जुह्वा रेजमानो महस्पुत्राँ अरूपस्य प्रयक्षे ।

महान्गर्भो मत्वा जातर्भेषां मही प्रवृड्यैश्वस्य यज्ञे ॥ ३ ॥

अग्निः । जज्ञे । जुह्वा । रेजमानः । महः । पुत्रान् । अरूपस्य । प्रऽयक्षे ।

महान् । गर्भः । महिः । आ । जातं । एषां । मही । प्रऽवृत् । हरिऽअश्वरथं । यज्ञे ॥ ३ ॥

हे इंद्र अरूपस्यारोचमानस्य तव प्रयक्षे यक्षार्थं जुह्वा ज्वालाभी रेजमानः कंपमानोऽग्निर्महः प्रभुतान् पुत्रान् रश्मीन् जज्ञे । उत्पादयामास । एषां रश्मीनां गर्भो जलात्मना कोडीकारो महान्गर्भो । किंच एषा रश्मीनां मेलनं आ जातं सर्वत ओपध्यात्मना जातं महि महद्भूत । किंच एषां रश्मीनां प्रवृत्त अनेन प्रकीर्ण प्रवृत्तिर्हर्यथैवस्यद्रस्य यज्ञैर्यक्षाहिः सोमाहतिभिर्मही महती भवति ॥ जज्ञे । जभी प्रादुर्भाव इत्यस्य लिटि रूपं । अंतर्भावितण्यर्थः । जुह्वा । जुहोतेर्दे दीर्घश्चति क्तिप द्विवचन दीर्घश्च धातोः । उदात्तस्वरितयो रिति स्वरितत्वं । हर्यथस्य । हरी अर्थो यस्येति बह्वीर्हो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

अग्निं जैचीरसचंत स्पृधानं महि ज्योतिस्त्वमसो निरजानन् ।

तं जानतीः प्रत्युदायन्नुपासः पतिर्गवांमभवदेक इंद्रः ॥ ४ ॥

अग्निः । जैचीः । अरसचंत । स्पृधानं । महिः । ज्योतिः । तमसः । निः । अजानन् ।

तं । जानतीः । प्रति । उत् । आयन् । उपसः । पतिः । गवाँ अभवत् । एकः । इंद्रः ॥ ४ ॥

त्रैवीर्जित्वयो विगो सवतः सृधानं वृत्रेण सह स्पर्धमानमिन्द्रमभ्यसचंत। सर्वतः समगच्छन्। ते च मरुत-
स्तस्मिन्वृत्रं हतं महि महत ज्योतिः सूर्याख्यं तेजस्तमसस्तमोरूपावृत्राग्निरजानन्। निर्गतमक्षासिपुः। तत इन्द्रं
वृत्रहंतारमुदितं सूर्यं जानतीर्जानाना उपसस्तं प्रत्युत अभिलक्ष्यैव आयनं प्राप्नुवन्। अथ तचोद्धूतानां गवां
रगमीनामकोऽद्वितीय एवन्द्रः पतिरभवत् ॥ त्रैवीः। जयतेन्मृनि रूपं। गूणस्य स्थाने व्यत्ययेन वृद्धिः। नितम्बरः।
अगच्छत। पत्न समवाय इत्यस्य लङि रूपं। सृधानं। स्पर्धं संघर्षं। कुंदसि कानजादेशः। कुंदसि द्विवचनस्य
विश्रान्तत्वाद्द्विवचनाभावः। चितम्बरः। अजानन्। ज्ञा अवबोधन इत्यस्य लङि रूपं। निघातः। आयन्।
अय पय गतावित्यस्य लङि रूपं ॥

वी॒र्या॑ स॒तीर॑भि॒ धीरा॑ अतृ॒दन्प्रा॑चाहि॒न्वन्म॑नसा स॒प्र वि॑प्राः।

वि॒श्वाम॑वि॒दन्प॑थ्या॒मुत॑स्य॒ प्रजा॑नन्नि॒त्रा न॑मसा वि॒वेण ॥ ५ ॥

वी॒र्या॑। स॒तीः। अ॒भि। धी॒राः। अतृ॒दन्। प्रा॒चा। अ॒हि॒न्वन्। म॒नसा॑। स॒प्र। वि॑प्राः।

वि॒श्वाम॑। अ॒वि॒दन्। प॒थ्याः। अ॒मुत॑स्य॒ प्र॒जान॑न। इत्। ता। न॑मसा। आ। वि॒वेण ॥ ५ ॥

पूरा किलागिरसां गावः पणिनामकेरुमुरिपहृत्य निगूढे कस्मिंश्चित्पर्वते स्थापिताः। ते चागिरसस्तत्पा-
द्वर्षमिन्द्रं तुष्टुः। स्तुतश्च म इन्द्रो गवान्वेषणाय देवगुनी प्राहिणीत। मा च गवां गवेषणपरा मती तत्स्था-
पयन्मत। तथा विज्ञापित इन्द्रस्ता गा आनीयागिरोभ्यः प्रादादित्यतिहासिकी कथा। तथा चास्या
अयोऽरमर्थः। धीरा धीमंतः सप्र विप्रा मेधाविनः सप्रसंख्याका अगिरसो वीर्या इन्द्रं पर्वते सतीर्निरुद्धाः
सतीर्गा अभि अभिलक्ष्यातृदन्। निधानमपावृण्वन्। उपजामकुर्वन्। ततस्तऽगिरमः पर्वतविले गावः संतीति
मनसा निश्चित्य प्राचा येन मार्गेण प्रविष्टास्तेनैव प्राचीनेन मार्गेण ता गा अहिन्वन्। निरगमयन्। यद्वा
प्राचा। प्रकर्षेणन्द्रमंचति प्राप्नोतीति प्राक्। तत्रन्द्रविषयेण मनसा। मन्यत इति मनः स्तोत्रं। तत्र स्तोत्रे-
णाहिन्वन्। अवर्धयन्। इन्द्रं तुष्टुमकुर्वन्। मृत्वा च अतस्य पथ्यां यज्ञस्य मार्गं साधुभूतां विश्वा सर्वांमपहृतां
गामविदन्। अलभत। ततः म इन्द्रस्ता तान्यगिरसां कर्माणि प्रजानन्नित्र प्रकर्षेण जानन्निन्द्रो नमसा नमस्करि-
णागिरमः संभावयन् तिरधिष्ठितं पर्वतमाविवेण ॥ अतृदन्। उत्तुदिहिमानादरयोरित्यस्य लङि रुधादित्वात्
अम। तस्य अमोरित्यल्लोपः। निघातः। प्राचा। अचं कुंदस्य सर्वनामस्थानमिति विभक्त्युदात्तत्वं। अहिन्वन्।
हि गतिवर्धनयोरित्यस्य लङि रूपं। अविदन्। विदू लाभ इत्यस्य लङि मुचादित्वात्तुम्। निघातः। पथ्यां।
पार्थ माधुरित्यर्थं तत्र माधुरिति यत्प्रत्ययः। यच्च भमिति भमंज्ञायां नन्नादित इति टिलोपः। यतोऽनाव
इत्यस्थानित्वात्तत्स्वरित इति स्वरितः। विवेण। विगं प्रवेगन इत्यस्य लटि रूपं ॥ ५ ॥

वि॒दद्य॑दी॒ सर॑मा रु॒णम॑दे॒र्महि॑ पार्थः पृ॒थ्व्यं स॒ध्र्यक्।

अ॒यं न॑यत्सुप॒द्यश्रा॑णा॒मच्छा॑ र॒वं प्र॑थ॒मा जा॑न॒ती गा॑त् ॥ ६ ॥

वि॒दत्। य॒दि। सर॑मा। रु॒णं। अ॒देः। म॒हि। पार्थः। पृ॒थ्व्यं। स॒ध्र्यक्। क॒रि॒ति कः।

अ॒यं। न॒यत्। सु॒पदी॑। अ॒श्रा॒णां। अ॒च्छं। र॒वं। प्र॑थ॒मा। जा॑न॒ती। गा॑त् ॥ ६ ॥

यदि यदा सरमेद्रेण गवान्वेषणार्थं प्रेषिता सरमा नाम देवगुन्यद्रे रुण मयं द्वारं विदत् अलभत
तदानीमिन्द्रो महि महत्पूर्यं पूर्वं प्रेषणकालेऽज्ञादिनीं ते प्रजां कर्षयामोति प्रतिज्ञातं सध्र्यक् इतिरेरपि
योऽयः सधीचीनं पाथो गत्यादिलक्षणमन्नं कः। अकार्षीत। तस्य दत्तवान्। ततः सुपदी शोभनपादयुक्ता मा
सरसाक्षराणां चयरहितानां गवामयं प्रांतं नयत्। प्राप्नोत। कृत इत्यत आह। यतो रवं तेषां हंभारवं
नयत् प्रथमं जानती मती अक्त शब्दाभिमुख्येन गात्। जगाम ॥ विदत्। विदू लाभ इत्यस्य लङि लृदिदित्वात्
भ्रूरादेशः। तस्य स्वरः। सरमा। स्र गती। श्रीणादिङोऽसप्रत्ययः। सरतीति। सरमा सरणादिति यास्कः।
प्रथयस्वरः। रुणं। रुजो भंग इत्यस्य निष्ठायांमोदितश्चति मत्वं। प्रत्ययस्वरः। पार्थः। पा रचणे। अत्रे च

। उ०४. २०४. । इत्यमुप्रत्ययः । शुङांगमः । पातीति पाथोऽज्ञं । नितम्बरः । सध्रक् । अच् गतिपुत्रनयोः ।
 अस्त्वितिगत्यादिना क्तिन् । महाचतीति । महस्य सध्रिरिति सध्रादेशः । क्तिन्प्रत्ययस्य कृत् । अद्रिसध्रोऽरतो-
 दात्तत्विनिपातनं कृत्स्वरनिवृत्त्यर्थमिति सधि इत्यादेशोऽतोदात्तः । यणादेश कृत उदात्तस्वरितयोर्यणः
 स्वरित इति यणः स्वरितत्वं । कः । करोतिर्नुडि सिपि लोमिव घमङ्गिरत्यादिना लृक् । गुण कृते हन्त्यादिना
 सिपो लोपः । विमर्जनीयः । निघातः । नयत । नयतर्लङि रूप । मुपदो । पादोऽन्यतरस्यां । पा० ४ १. ८ ।
 इति डीप् । गात् । इणो लुङि रूपं ॥

अगच्छद् विप्रतमः सखीयन्नसूदयत्सुकृते गर्भमद्रिः ।

समान् मर्यो युवभिर्मखस्यन्नयाभवद्गिराः सद्यो अर्चन ॥ ७ ॥

अगच्छत् । ऊं इति । विप्रऽतमः । सखिऽयन । असूदयत् । सुऽकृते । गर्भे । अद्रिः ।

समानं । मर्यः । युवऽभिः । मखस्यन् । अथ । अभवत् । अंगिराः । सद्यः । अर्चन ॥ ७ ॥

विप्रतमोऽतिशयेन मेधावी सखीयन् अंगिरोभिः साकसात्मनः सखित्वमिच्छन् इन्द्रोऽगच्छत् । गोभिर-
 धिष्ठितं पर्वतमगमदेव । सोऽद्रिः सखित्वमिच्छन् मुञ्चते मुपु युतकच इन्द्राय गर्भं गवात्मकं गर्भमसूदयत् ।
 निरगमयत् । युवभिर्नित्यतर्कमिच्छन्निः सह सखस्यन् गोधनमंगिरसामिच्छन् मर्योऽमुराणां मारयितुं द्रः
 समान । अमुरैरपहृतात्मा गा भजे । अथानंतरमंगिराः सप्तानामंगिरसा मध्यं वरिष्ठोऽंगिरा अर्पिरिन्द्रात्ता
 गा लब्ध्वा सख्यमदानीमिवार्चनं इन्द्रं पुत्रयत्तभवत् ॥ अगच्छत् । गर्भमर्लङि रूप । सखीयन् । मुप आत्मनः क्वच ।
 असूदयत् । पूद निराम इत्यस्य ण्यंतस्य लङि रूप । समान । पण संभक्त्यावित्यस्य लिटि णलि रूप । नितम्बरः ।
 मखस्यन् । कंदमि परंक्षायांमिति परंक्षायामपि क्वच । सर्वप्रातिपदिकस्यो लालमाया मुख्यत्वा इति मुगा
 गमः । एकादेशस्वरः । अंगिराः । यद् गती । अंगारशब्द उपपदे संतंधातोरमुप्रत्ययः । उपपदे गकारात्पर
 स्यत्वमंत्वलोपश्च धातोर्लोपश्च अंगिराः । उ० ४ २३५. । इति सूत्रेण निपात्यते । भुतकालेऽगारभ्यः खत इत्यंगिरा
 अर्पिः । अंगिरस्वांगिरा इति यास्कः । नितम्बरः ॥

सतःसतः प्रतिमानं पुरोभृविंश्वा वेद जनिमा हंति शुष्णं ।

प्र णो दिवः पदवीर्गव्युरर्चन्सखा सखीरमुंचन्निर्वद्यात् ॥ ८ ॥

सतऽसतः । प्रतिऽमानं । पुरऽभृः । विंश्वा । वेद । जनिम । हंति । शुष्णं ।

प्राणः । दिवः । पदऽवीः । गव्युः । अर्चन् । सखा । सखीन् । अमुंचत् । निः । अर्वद्यात् ॥ ८ ॥

योऽयमिन्द्रः सतः सत उत्तमस्य वम्बुनः प्रतिमानं । प्रतिमीयत उपमीयतेऽनेन सर्वमिति प्रतिमानं प्रति-
 निर्धिः । यद्वा सतः सतो जातस्य सर्वस्य प्रतिमानं स्वस्य महत्त्वेन प्रतिमातीयत्तया सर्वं परिक्लिप्तं चोत्थयः ।
 पुरोभृयुं पुरतः शत्रुनवाप्नोतीति पुरोभृश्च विंश्वा जनिम सर्वाणि जातानि वेद । जानाति । शुष्ण शुष्णना
 मानमसुर इति । पदवीः कवितमो गव्युर्गोधनमंगिरसामिच्छन् अस्माकं मध्वद्रः मधीतोऽस्मान् दिवो लुक्
 कादागल्य प्राचनं प्रकपेण पुत्रयन् अवयवाद्ब्रवाधरूपादोपात्रिरमुचत । नितरा मुचतु ॥ प्रतिमान । मातीति
 मानं । आणादिको नन्प्रत्ययः । यद्वा करणं ल्युट् । पुरोभृः । भृ प्राप्ती । कृप । वेद । वत्तेर्लङि रूपं । जनिम ।
 जनी प्रादुर्भवे । जनिहृत्थागमनिज्जितोमनिन्प्रत्ययः । भुतकाले जातानीति जनिम । मुपा मुलुगिति मुपो
 लृक् । नितम्बरः । इति । हंतर्लङि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः । शुष्ण । शोषयतीति शुष्ण । प्र णः । उपसर्गा-
 द्ब्रह्ममिति संहितायां णत्वं । पदवीः । वी कात्यादिपु । कृप । पदानि वृत्ति परस्परमगतानि करोतीति
 पदवीः कविः । गव्युः । गोशब्दात्परंक्षायां कंदमीति क्वच । वातो यि प्रत्यय इति वातादेशः । क्वाकंदमी-
 त्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । अर्चन । अर्चते शतरि रूपं । सखीन् । संहिताया नक्खरस्य दीर्घादटोति क् । पुर्वस्य
 वर्णस्य अवानुनासिक इत्यनुनासिकादेशः । अमुंचत । मुचु मोक्षण इत्यस्य लङि शि मुचादीनामिति नुमागमः ।

निघातः । अवयात् । वद् व्यक्तायां वाचोत्यस्य नञ्पूर्वस्य गर्हार्थेऽवद्यपण्यवर्या इति निपातनात् । पा० ३. १. १०१. । यत्प्रत्ययः ॥

नि गव्यता मनसा सेदुरकैः कृण्वानासौ अमृतत्वाय गातुं ।

इदं चिन्नु सदं भूर्येषां येन मासौ असिषामन्तेन ॥ ९ ॥

नि । गव्यता । मनसा । सेदुः । अकैः । कृण्वानासः । अमृतत्वाय । गातुं ।

इदं । चित् । नु । सदं । भूरि । एषां । येन । मासान् । असिषासन् । ऋतेन ॥ ९ ॥

गव्यता गा इच्छता मनसा युक्ता अर्कैरर्चनीयेः स्तोत्रैरमृतत्वाय देवत्वप्राप्त्यर्थं गातुं । गच्छत्यनेनेति गातु-
मार्गः । अमृतत्वप्राप्त्युपायभूतं मार्गं कृण्वानासः कुर्वानास्तिऽगिरसो निषेदुः । सचाख्यं कर्मण्यासीदन् । एषामं-
गिरसामिदं चित्तमदन इदमेव सचाख्यं कर्मण्यासदनं भूरि नु । प्रभुतं । अमृतत्वप्राप्त्यर्थं महानुपायः खलु । कुत
इत्यत आह । ऋतेन सत्यभुतेन येन सचकर्मणा तेऽगिरसो मासानभिप्रवपुष्यपडहेः कल्पितान् मासान् असि-
षासन् । संभक्तमिज्जन ॥ गव्यता । गोशब्दात् कश्चि रूपं । वातो घि प्रत्यय इति वातादेशः । एकादेशस्वरः ।
सेदुः । मदेर्लिटि अत एकहल्प्रत्ययऽनादेशादेर्लिटि ति त्वाभ्यामलोपी । निघातः । कृण्वानासः । कृवि हिंसाकरण
योरित्यस्य तात्कालिकशानन । धिन्विहल्योरन्त्यप्रत्ययः । चित्स्वरः । गातुं । गाङ् गती । कर्ममनिज्जनि-
गभाषायाह्रिभ्य इति करणे तुप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । असिषासन् । षण् संभक्तावित्यस्य सभि जनसनखनां
सम्बलोरित्यात्वं । अभ्यामस्य सन्त्यत इतीत्वं । मनोतरन इति मंहितायां पत्वं । तदंताद्धिः रूपं । यदुत्तयोगा-
दनिघातः ॥

संपश्यमाना अमदन्नभि स्वं पर्यः प्रत्नस्य रेतसो दुघानाः ।

वि रोदसी अतपद्गोषं एषां जाते निःशामदधुर्गोषु वीरान् ॥ १० ॥

संऽपश्यमानाः । अमदन् । अभि । स्वं । पर्यः । प्रत्नस्य । रेतसः । दुघानाः ।

वि । रोदसी इति । अतपत् । गोषः । एषां । जाते निः । ऽस्थां । अदधुः । गोषु । वीरान् ॥ १० ॥

स्वं स्वकीयं गोधनमभि अभिलक्ष्य संपश्यमाना मदीया एता गाव इत्याकीयतया जानानास्तेऽगिरसः
प्रत्नस्य पुरा जातस्य रेतसस्तदपलभितस्य पुत्रस्य धारणार्थं पर्यो दुघानास्ता गाः पर्यो दुहतः संतोऽमदन् ।
अहयन् । एषामंगिरसां गोषो हर्षादुत्पन्नो महाध्वनिः स्तुतिजातो वा रोदसी बावापुण्यी व्यतपत् । ते
व्याप्यातपिष्ट । ततस्तेऽगिरसो जात आकीयतया संपन्नं चराचरात्मके वन्तुनि निःशं पुत्रं यथा स्थितिमकार्षुः ।
तथा गोप्ताहतासु वीरान् रक्षाकर्मण्यतिशुरान्पुरुषानदधुः । स्थापयामासुः ॥ संपश्यमानाः । संपुर्वस्य दृशेर्दृ-
शेति वक्तव्यमित्यात्मनेपदं । शानचो लसार्वाधातुस्वरणानुदात्तत्वे कृते धातुस्वरः । अमदन् । मदी हर्ष
इत्यस्य लुङि णिच्चाङि रूपं । निघातः । दुघानाः । दुह प्रपुरण इत्यस्मात् शानच् । अदादित्वाच्चापो लुक् ।
घत्वं क्वादिमं । वृषादिवादाद्युदात्तः । अतपत् । विपुर्वस्य तपतेरच् सकर्मकत्वादात्मनेपदाभावः । लङि रूपं ।
गोषः । गोष संशब्देन । घञतः । जित्स्वरः । निःशं । श गतिनिवृत्ति । स्थः क च । पा० ३. २. ७७. । इति क्तिप् ।
लुक्त्तरस्वरः । अदधुः । दधातेर्लङि द्वेः सिज्भ्यस्तिति जुसादेशः । वाक्यभेदान्निघाताभावः । गोषु । सावेकाच
इति विभक्त्युदात्तत्वे प्राप्ते न गोशब्दमिति प्रतिषिद्धत्वात्प्रातिपदिकस्वरः ॥ ६ ॥

स जातेभिर्वृचहा सेदु हव्यैरुदुसिया अमृजदिदौ अर्कैः ।

उरूच्यस्मै घृतवद्भरती मधु स्वाद्यं दुदुहे जेन्या गौः ॥ ११ ॥

सः । जातेभिः । वृचऽहा । सः । इत् । ऊं इति । हव्यैः । उत् । उंसियाः । अमृजत् । इंद्रः । अर्कैः ।

उरूची । अस्मै । घृतऽवत् । भरती । मधु । स्वाद्यं । दुदुहे । जेन्या । गौः ॥ ११ ॥

स इन्द्रो जातेभिः सहायतया संपत्तिर्महद्भिः सहितः सन् वृत्रहा वृत्रस्यासुरस्य हता भवति । सेदु म
एवेन्द्रोऽर्कैरर्चनीयैः अत एव हव्यैर्होतृभिर्महद्भिः सहितः सन् उस्त्रियाः । ऊर्ध्वं वसत्यामु क्षीरादिरूपं हविरित्यु-
स्त्रिया गावः । यद्वा ऊर्ध्वं क्षीरदधिनवनीतादि कर्मणामु वसतीति । उस्त्रियति गोनामोत्स्वाविणोऽस्या
भोगाः । नि० ४. १९. । इति यास्कः । ता गा उदृष्टजत । यज्ञार्थं सम्यक् समर्ज । यस्मादिवं तस्मात् धृतवत्
धृतोपेतं क्षीरादिकं हविर्भरंती बिभ्राणा अत एवोक्ष्मी । उरु प्रभुतमप्रिहोवादि कर्माचति हविः प्रदानं
प्राप्नोतीत्युक्ष्मी । ज्ञेया जेतया प्रशस्ता गौरक्षी यजमानाय स्वाद्य स्वादतर क्षीरादि दृढे । दृढ्यते स्म ॥
उस्त्रियाः । वस निवास इत्यस्मात् स्फार्थितं चोत्पादिना रकप्रत्ययः । उस्त्रिणात् स्वार्थं घप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ।
यद्वा ख गती । उत्पूर्वस्य सरतिः कप्रत्ययः । पूर्वपदस्यालोपः कादसः । अत्रापि स्वार्थिको घप्रत्ययः । अखजत ।
खज विमर्ग इत्यस्य लङि रूपं । उक्ष्मी । उर्वचतीति क्तिन । अचतद्योपसंख्यानमिति डीप । उदात्तनिवृत्ति-
स्वरणांतोदात्तः । दृढे । दृढ प्रपूरण इत्यस्य लिटि रूपं । ज्ञेया । जयतः कृत्यार्थं केन्यप्रत्ययः । इकारलो-
पः कादसः । प्रत्ययस्वरः ॥

पिबे चिच्छक्रुः सदेनं समस्मे महि त्विपीमत्सुकृतो वि हि ख्यन ।

विष्कभ्रंतः स्कभनेना जनिची आसीना ऊर्ध्वं रभसं वि भिन्वन ॥ १० ॥

पिबे । चित् । चक्रुः । सदेनं । सं । अस्मे । महि । त्विपिऽमत । सुऽकृतः । वि । हि । ख्यन ।

विऽस्कभ्रंतः । स्कभनेन । जनिची इति । आसीनाः । ऊर्ध्वं । रभसं । वि । भिन्वन ॥ १२ ॥

सचमनुतिष्ठतोऽगिरसः पिबे चित्पालकायास्मा इन्द्राय महि महत त्विपीमहोभिमत सदनमुत्तमं स्थान
संचक्रुः । कथमिति चेदुच्यते । यतः मुकृतः समुपाजितकर्माणस्तेऽगिरसस्तादृशमिदं स्थोचितं स्थानं वि हि
ख्यन । विष्पिणादर्शयन् खलु । कृत इत्यत आह । आसीनाः सचमुपतिष्ठतस्तेऽगिरसो जनिची सर्वस्य जगतो
जनयित्री यावापृथिव्या स्कभनेन स्मभनसाधननांतरिक्षेण विष्कभ्रतो यथा ते रोदस्यावधो न पततस्तथा
विष्टब्धिकूर्वतः संतो रभसं विगवंतं तमिन्द्रमूर्ध्वं युनोके वि भिन्वन । हविःस्वीकरणार्थं विष्पिणाभ्यापयन् ॥
चक्रुः । करोतेर्नित्युमि रूपं । निघातः । ख्यन । ख्या प्रकथने । अस्य लुङि त्रिरस्यतिर्वाक्यव्यातिभ्योऽनुत्यङ्का
देशः । आतो लोप इटीत्याकारलोपः । ह्रियोगादनिघातः । विष्कभ्रंतः । स्कभ् रोधनं । सांचा धातुः ।
तस्माक्ततरि रूपं । वेः स्कभ्रान्तिर्नित्यं । पा० ८. ३. ७७. इति पत्व । शतुप्रत्ययस्वरः । जनिची । वृद्धिभ्यो डीप ।
जनिता संव इति निपातनाणिलोपः । वा कंदमीति सवर्णदीर्घः । आसीनाः । आस उपविशन् इत्यस्मात्कात्तच ।
इंद्रासः । पा० ७. २. ८३. इतीकारः । शानचो लसार्वधातुकस्वरं कृते धातुस्वरः । भिन्वन । दुभित्र प्रविपण
इत्यस्य लङि रूपं । निघातः ॥

मही यदि धिपणां गिश्नथे धात्सद्योवृधं विभ्वं रोदस्योः ।

गिरो यस्मिन्ननवद्याः समीचीर्विश्वा इंद्राय तविपीरनुत्ताः ॥ १३ ॥

मही । यदि । धिपणा । गिश्नथे । धात् । सद्यः । वृधं । विऽभ्वं । रोदस्योः ।

गिरः । यस्मिन्न । अनवद्याः । संऽईचीः । विश्वाः । इंद्राय । तविपीः । अनुत्ताः ॥ १३ ॥

मही महती धिपणास्माभिः क्रियमाणेन्द्रविषया स्मृती रोदस्योः गिश्नथे यावापृथिव्योरन्योन्यविधेयाय
सबोवृधं तदानीमेव वर्धमानं विभ्वं विभुं तयोर्धारणसमर्थं साधनं यदि धातु अकरोत् ततस्तत्र वर्तमाने
यस्मिन्निद्रेऽनवद्या दोषरहिता गिरः स्मृतिवत्तणा वाचः समीचीः संगता भवति । इन्द्रायति विभक्तिव्यत्ययः ।
तादृशस्थेन्द्रस्य विश्वास्तविपीः सर्वाणि वलान्यनुत्ता अपरंप्रपितानि स्वभावमिदानीं ॥ धिपणा । त्रिधृषा
प्रागल्भ्ये । धृषेर्धिष च संज्ञायार्मिति क्युप्रत्ययः । धातोर्धिषादेशः । धृष्णोत्यनुयति धिपणा स्मृतिः । प्रत्यय-
स्वरः । गिश्नथे । अथ हिमार्थः । अस्मात्किप् । कंदस्युभयथेति तस्य सार्वधातुकत्वात्कप । तस्य बज्जन् कंदमीति ।

द्युः । बहलं कंदमीत्यभ्यासस्येत् । धातुस्वरः । धात । दधातिष्कांदसे लुङि रूपं । यदियोगादनिघातः । विभ्व । भवतेः कृप । कंदस्युभयर्थेति यणादेशः । उदात्तस्वरितयोर्यण इति स्वरितत्वं । अनुत्ताः । गुद प्ररण इत्यस्य नञ्पूर्वस्य निष्ठाया । नमत्तनिपत्तानुत्तयादिना निपातनाप्तिघातकारस्य नत्वाभावः । नञः स्वरः ॥

मह्या ते सख्यं वग्मि गक्तीरा वृचमे नियुतो यंति पूर्वीः ।

महिं स्तोत्रमव आगन्म सूरस्माकं सु मघवन्बोधि गोपाः ॥ १४ ॥

महि । आ । ते । सख्यं । वग्मि । गक्तीः । आ । वृचऽमे । निऽयुतः । यंति । पूर्वीः ।

महि । स्तोत्रं । अवः । आ । अगन्म । सूरः । अस्माकं । सु । मघऽवन । बोधि । गोपाः ॥ १४ ॥

हे इंद्र ते तव महि महत्स्यमावग्मि । आकामये । गक्तीस्त्वत्संबंधीनि दानानि चाकामये । वृचमे वृचामुरस्य हवे तुभ्यं पूर्वोर्वह्यो नियुतो वडवा आर्यति । वहनार्थमागच्छति । सूरर्विदुषस्त्व महि महत् स्तोत्रमवो हविर्लक्षणमत्तं चागन्म । प्रापयामः । हे मघवन्नद्र तादृशस्त्वमस्माकं सु मुधु गोपाः पालयिता भवामीति बोधि । वृधम् ॥ सख्यं । सख्युय इति भावार्थे यप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । वग्मि । वग कांती । लटि रूपं । नियुतः । यु मिश्रण । कृप । नितरां युवति मिश्रयंत्यात्मानं रथेष्विति नियुतो वडवाः । अगन्म । गमे-र्लुत्तमवहवचनं बहलं कंदमीति शपो लुक् । बोधेति मकारस्य नकारः । निघातः । बोधि । वृधर्लोऽटि हर्षो रूपं । निघातः । गोपाः । गुपु रक्षण । गुपुधुपत्यादिना आयप्रत्ययः । तदंतात् कृप । अतो लोपयलोपी । प्रत्ययस्वरः ॥

महि शेवं पुरु चंद्रं विविद्वानादित्सखिभ्यश्चरथं समरत् ।

इंद्रो नृभिरजनद्दीद्यानः साकं सूर्यमुपसं गातुमग्निं ॥ १५ ॥

महि । शेवं । पुरु । चंद्रं । विविद्वान । आत् । इत् । सखिऽभ्यः । चरथं । सं । ऐरत् ।

इंद्रः । नृऽभिः । अजनत् । दीद्यानः । साकं । सूर्यं । उपसं । गातुं । अग्निं ॥ १५ ॥

योऽयमिंद्रो महि महत् शेवं केदारादि पुरु प्रभुतं चंद्रं हिरण्यं च विविद्वान अर्थिभ्यः सखिभ्योऽस्माभ्यं लभयन् । आदित अनंतरं चरथं चरात्मकं गवादिदं च समरत् सम्यक् प्ररयत् । दत्तवानित्यर्थः । दीद्यानो दीपमानः सोऽयमिंद्रो नृभिर्ननुभिः कर्मसहायभूतमरुद्भिः साकं सहितः सन सूर्यं कालस्य निर्वाहकमादित्यं उपसमुपकालं गातुं । गायति सुवत्यस्यामिंद्रादिदेवानिति गातुः पृथिवी । तां । अग्निमग्निहोवादि कर्मसाध-नभूतमाहवनीयादिलक्षणमग्निं चाजनत् । अजनयत् ॥ पुरु चंद्रं । संहितायां इमवाचंद्रोत्तरपदे मंत्र इति मुडागमः । तस्य युत्वेन शकारः । पदकाले नास्ति मुडागमः । पुरु । कृप्रत्ययस्वरः । चंद्रं । रक् । प्रत्ययस्वरः । चरथं । चर गत्यर्थः । अस्मादीणादिकोऽथप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । ऐरत् । ईर गतावित्यस्य लङि आडजादी-नामित्याडागमः । निघातः । अजनत् । जनर्थतस्य लङि रूपं । बहलमन्यत्रापि संज्ञाच्छंदसोरिति णिनुक् । गातुं । शे चंद्रं । गापायाहिभ्य इति तुप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥ ॥ १५ ॥

अपश्चिदेप विभ्वोऽदमूनाः प्र सध्रीचीरमृजद्विश्वश्चंद्राः ।

मध्वः पुनानाः कविभिः पवित्रेद्युभिर्हिन्वन्त्युभिर्धनुंचीः ॥ १६ ॥

अपः । चित् । एपः । विऽभ्वः । दमूनाः । प्र । सध्रीचीः । अमृजत् । विश्वऽचंद्राः ।

मध्वः । पुनानाः । कविऽभिः । पवित्रेः । द्युऽभिः । हिन्वन्ति । अक्तुऽभिः । धनुंचीः ॥ १६ ॥

दमूनाः । दांतं मनो यस्यासी दमूनाः । दांतमनाः । यद्वा दाम्यतीति दमूनाः । उपरत इत्यर्थः । स एष एवद्रो विभ्वो व्याप्राः सध्रीचीः परस्परसंगता विश्वश्चंद्रा विश्वस्याह्लादविचीः । विश्वस्याह्लादो याम्यस्ता इति

वा । एवंभूता अपश्चिदपोऽपि प्रासृजत् । सृष्टवान् । सृष्टाश्च ता आपो मध्ये माधुर्यपिताम्बोमाः कविभिः पवित्रैरपि वायुसूर्यः पुनानाः शोधयिष्यो धनुचीः सर्वस्य जगतः प्रीणयिष्यः सत्यो बुभिर्दिवसेरङ्गभी रात्रिभिर्हिवन्ति । रात्रिदिवं सर्वं जगत्स्वप्न्यापारप्रवणं कुर्वतीत्यर्थः ॥ दमूनाः । दम् उपशमं । दमेरुनमिरित्युनमि प्रत्ययः । दाम्यतीति दमूनाः । यद्वा दांतशब्दस्य दमावो मनमो मकारात्परस्याकारस्य ऊकारश्चादमः । असृजत् । सृज विमर्गं । हिवन्ति । हि गतां । निघातः । धनुचीः । धन धान्य इत्यस्मादग्निचादित्वादुवप्रत्ययः । शार्ङ्गैरवादिषु डीन् द्रष्टव्यः । नितम्बरः ॥

अनु कृष्णे वसुंधिती जिहाते उभे सूर्यस्य मंहना यज्ञे ।

परि यत्ने महिमानं वृजध्य सखाय इन्द्र काम्या ऋजिष्याः ॥१९॥

अनु । कृष्णे इति । वसुंधिती इति वसुंधिती । जिहाते इति । उभे इति । सूर्यस्य । मंहना । यज्ञे इति ।

परि । यत् । ते । महिमानं । वृजध्य । सखायः । इन्द्र । काम्याः । ऋजिष्याः ॥१९॥

हे इन्द्र सूर्यस्य सुप्तं जगतः प्रेरकस्य तव मंहना महत्त्वेन सामर्थ्येन वसुंधिती वस्तव्यपदार्थधारणोपेतं यज्ञे यज्ञमर्हं ते उभे कृष्णे अहोरात्रे अनु जिहाते । पुनः पुनरावृत्त्यं वर्तते । किंच । ऋजिष्या ऋजुगतयः । सखायस्ते मित्रभूताः काम्याः कमनीया मरुतो वृजध्य । कर्मविप्रकारिणाममुराणा वर्जनाय परिभवाय । यज्ञस्य ते तव महिमानं सामर्थ्यमनुसृत्य परि परितः प्रभवति ॥ जिहाते । ओहाड गतां । जुहोत्यादिः । भृजामिदित्यथा-सख्यत्वं । निघातः । मंहना । महि वृद्धौ । ल्युट् । नितम्बरः । वृजध्य । वृज्जी वर्जने । तुमर्थे कथ्यप्रत्ययः । किच्चा नृणाभावः । प्रत्ययम्बरः । काम्याः । कमेर्ण्यतस्याचो यदिति यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । ऋजिष्याः । ओष्यायी वृद्धौ । क्लिप । लोपो व्योर्वलोति यलोपः । पूर्वपदस्योकारस्यकारो व्यत्ययेन । बहुवचनस्यैवचन क्कादमं । छदुत्तरपदप्रकृतितम्बरः ॥

पतिर्भव वृत्रहन्सृनृतांनां गिरां विश्वायुर्वृषभो वयोधाः ।

आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान्महीभिरुतिभिः सरण्यन ॥१८॥

पतिः । भव । वृत्रहन् । सृनृतांनां । गिरां । विश्वऽआयुः । वृषभः । वयऽधाः ।

आ । नः । गहि । सख्येभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः । उतिभिः । सरण्यन ॥१८॥

हे वृत्रहन्तिन्द्र विश्वायुः । विश्वं संपूर्णमायुर्यस्यासी विश्वायुः । अविनाशी वृषभः कामानां वर्धिता वयोधा अस्य दाता तादृशस्त्वं सृनृतांनां गिरामस्माभिः क्रियमाणानां प्रियतमाना वाचा पतिः त्वामी भव । तथा सरण्यन सरणं यज्ञार्थं गमनमिच्छन् महान्महीभिर्महतीभिरुतिभी रक्षाभिः शिवेभिः कल्याणिः सख्येभिः फलप्रदानरूपोपकारलक्षणः सख्येभ्य सहितस्त्वं नोऽस्मान्प्रत्यागहि । यज्ञार्थमागत ॥ सृनृतांनां । ऊन परिहाणे । सुतरामूनयत्याप्रयमिति सूनिनि प्रियमुच्यते । तच्च तद्वत् सत्यं चेति सृनृतं । परादिक्कंदमि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । वयोधाः । वयस्युपपदे दधातेर्वच । गहि । गमेर्लोपि बहुलं कंदमीति शपो लुक् । सेहिरादिशः । अपिच । तस्य हित्वादनृदात्तोपदेशत्वादिना सलोपः । तस्यामिहत्वादनो हेरिति हेर्लुक् न भवति । निघातः । सरण्यन् । सरण्यशब्दात्त्वयच् । एकादिशम्बरः ॥

तमंगिरस्वन्नमसा सपर्यन्तय कृणीमि सत्यंसे पुराजां ।

दुहो वि याहि बहुला अदेवीः स्वश्च नो मघवन्सातयेधाः ॥१९॥

तं । अंगिरस्वत् । नमसा । सपर्यन् । नय्यं । कृणोमि । सन्यसे । पुराऽजां ।
दुहः । वि । याहि । बहुलाः । अदेवीः । स्व । रिति स्वः । च । नः । मघऽवन् । सातये । धाः ॥ १९ ॥

हे इंद्र अंगिरस्वत् अंगिरस इव नमसा स्तोत्रेण सपर्यन् पुत्रयन् विश्वामित्रोऽहं तं तादृशमहिमोपेतं पुराजां पुरातनं त्वा सन्यसे संभजनाय नय्यं कृणोमि । स्तोतव्यतयाभिगवं करोमि । अदेवीन्तमोरूपत्विनावो-
तमानान्वहन्ता वहन् द्रुहो द्रुगधून् गन्धुतान् राक्षसान् वि याहि । विश्वेण मृतिं प्रापय । हे मघवन्निद्र-
मोऽस्मभ्यं स्वः स्वं धनं च सातये संभजनार्थं धाः । धिहि ॥ अंगिरस्वत् । अंगिरस इव । तेन तुन्यमिति वतिप्र-
त्ययः । नमोऽंगिरोमनुषां वक्षुपसंख्यानमिति भसंज्ञायां सकारस्य रुत्वाभावः । सपर्यन् । सपरशब्दः कंडादिः ।
नय्यं । गुं स्नुतावित्यस्मादचो यदिति यत्प्रत्ययः । धातोः कृत्तिमिच्छति वातादिशः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ।
कृणोमि । कृवर्लटि रूपं । सन्यसे । सनतेभावे कृिप । यमु प्रयते । अस्मात् कृिप । सनः संभजनस्य यसं यत्ताय ।
संभजनार्थमित्यर्थः । पुराजां । जनैर्विख्यात्वि रूपं । याहि । यातिलोटि रूपं । स्वः । स्वरादिनिपातमव्ययमित्य-
व्ययसंज्ञायामव्ययादाप्पुप इति मुपो लुक् । सातये । षण् संभक्तौ । भावे कृिन् । जनसनत्यादिना आत्वं । कृति-
यृतीत्यादिना निपातनाद्दात्तः ॥

मिहः पावकाः प्रतता अभूवन्स्वस्ति नः पिपृहि पारमासां ।

इंद्र त्वं रथिरः पाहि नो रिपो मष्टूमष्टू कृणुहि गोजितं नः ॥ २० ॥

मिहः । पावकाः । प्रऽतताः । अभूवन् । स्वस्ति । नः । पिपृहि । पारं । आसां ।

इंद्र । त्वं । रथिरः । पाहि । नः । रिपः । मष्टुऽमष्टु । कृणुहि । गोऽजितं । नः ॥ २० ॥

हे इंद्र ते पावकाः पापानां शोधयिष्यो मिहः सेचनसाधनान्यापः प्रतता लोके प्रकपेण विस्तृता अभुवन ।
आसामपां स्वन्ति विनाशरहितं पारं तीरं नोऽस्मदर्थं पिपृहि । जनिः संपूर्णं कुरु । जलमवारपारीणं कुर्वि-
त्यर्थः । रथिरो रथवांस्त्वं रिपो हिंसकाच्छत्रोः सकाशात्तोऽस्मान्पाहि । पालय । अनंतरं नोऽस्मान् मनु मनु
अतिशोघं गोजितो गवादिपशूनां जितृन् कृणुहि । कुरु । वृष्टिप्रदानेन तटाकादिजलाशयान् संपूर्णान् कृत्वा
गवादिधनयुक्तान् कुर्वीत भावः ॥ अभूवन् । भु मत्तायामित्यस्य लुङि रूपं । निघातः । पिपृहि । पू पालनपु-
रणयोः । जुहोत्यादिः । अतिपिपत्योश्चिद्यभ्यामस्यत्वं । हेडित्त्वादगुणः । निघातः । रथिरः । मत्स्ये भधारथा-
भ्यामिरनिरचावितीरचप्रत्ययः । रिपः । रिप हिंसायां । कृिप । साविकाच इति विभक्त्युदात्तत्वं । मनु मनु ।
नित्यवीप्सयोरिति द्विवचनं । संहितायामुचि तुमुचमनुतङ्कृति दीर्घः ॥

अदेदिष्ट वृत्रहा गोपतिर्गा अंतः कृष्णौ अरूपेधामभिर्गात् ।

प्र सूनृतां दिशमानं ऋतेन दुरंश्च विश्वा अवृणोदप स्वाः ॥ २१ ॥

अदेदिष्ट । वृत्रऽहा । गोऽपतिः । गाः । अंतरिति । कृष्णान् । अरूपेः । धामेऽभिः । गात् ।

प्र । सूनृताः । दिशमानः । ऋतेन । दुरः । च । विश्वाः । अवृणोत् । अप । स्वाः ॥ २१ ॥

वृत्रहा वृत्रस्य हंता गोपतिर्गवां स्वामी सन्निद्रो गा अदेदिष्ट । अस्मभ्यं दिशतु । तथा कृष्णान् कर्मविघ्नका-
रिणोऽमुरानरूपैरारोचमानैर्धामभिक्षेजोभिरंतरतर्धानं विनाशं गात् । गमयतु । तथा सूनृताः प्रियतमा गा
ऋतेन प्रतारणवर्जितेन सत्येन वाक्येन प्रदिशमानोऽंगिरोभ्यः प्रदिशन्निद्रो विश्वाः सर्वाणि दुरो गवां स्वेच्छया
निर्गमनद्वाराणि स्वाः स्वकीया गाद्यापावृणोत् । व्रज गाः स्थापयित्वा तानि द्वाराणाच्छादितवानित्यर्थः ॥
अदेदिष्ट । दिश अतिसर्जन इत्यस्माच्छ्रुत्वा लङि व्यत्ययेनात्मनेपदं । अडागमस्वरः । गोपतिः । पत्यावेश्यर्थं
इति पुर्वपदप्रकृतिस्वरः । गात् । इण् गर्तो । अंतर्भावितण्यर्थः । दिशमानः । दिश्व्यत्ययेन शानच् । तस्य ससा-
वंधातुकर्मवर्णानुदात्तत्वे शस्वरः । अवृणोत् । वृज् वरण इत्यस्य लङि रूपं ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिद्रंमस्मिभरे नृतमं वाजसातो ।

शृण्वंतमुयमूतये समत्सु घ्नंतं वृचाणि संजितं धनानां ॥२२॥

शुनं हुवेम । मघवान् । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजसातो ।

शृण्वंतं । उयं । ऊतये । समत्सु । घ्नंतं । वृचाणि । संजितं । धनानां ॥२२॥

व्याख्यातेयमुक् ॥ ८॥

इंद्र सोमं सोमपते इति मघदशर्चं तृतीयं सूक्तं विश्वामित्रं विष्टमंन्द्रं । अनुक्रांतं च । इंद्र सोमं ज्ञेयति ॥ पृष्ठ्याभिप्रवपडहयोद्वितीयऽहनि मरुत्वतीय इंद्र सोममितीदं सूक्तं निविदानीयं । द्वितीयमिति खंडं मुचितं । इंद्र सोमं या त ऊतिरवमेति मध्यदिनः । आ० ५. ६ । इति ॥ गोमवविवधयोर्पि मरुत्वतीयग्रन्थ एतत्सूक्तं । मुचितं च । इंद्र सोममेतायामिति मध्यदिनः । आ० ९. ८. इति ॥ उज्ज्वलभिदोर्पि मरुत्वतीय एतत्सूक्तं । मुचितं च । इंद्र सोममिन्द्रः पुमिदिति मध्यदिनः । आ० ९. ८. इति ॥

इंद्र सोमं सोमपते पिबेमं माध्यंदिनं सर्वनं चारु यत्ते ।

प्रमुष्या गिमे मघवन्मृजीपिन्विमुच्या हरी इह मादयस्व ॥९॥

इंद्र । सोमं । सोमपते । पिबे । इमं । माध्यंदिनं । सर्वनं । चारु । यत् । ते ।

प्रमुष्या । गिमे । इति । मघवन् । मृजीपिन् । विमुच्या । हरी । इति । इह । मादयस्व ॥९॥

विश्वामित्रो ब्रूते । सोमपते सोमस्याधिपते हे इंद्र इममस्माभिर्मध्यंदिने सर्वने क्रियमाणं सोमं सोमरमं पिबे । यद्यस्मात् त्वदर्थं क्रियमाणं माध्यंदिनं मध्यंदिनसंवाधिं सवनं निष्कषन्त्यास्यं ग्राम्यं चारुं रमणीयं वर्तते । मघवन धनवन मृजीपिन् । मृजीपिण्डेन गतसारं सोमद्रव्यमुच्यते । तद्वत् हे इंद्र हरी रथे योजि तावथी रथादिमुच्यं गिमे हेतु प्रमुष्यात्रत्येन यामिनं पुरयित्वह देवयजनदेशं मादयस्व । तावथी वृषेय ॥ प्रमुष्य । प्रोषु पर्याप्तावित्यस्य ल्यपि रूप । इत्यन्कादसः । लिट्स्वरः । मृजीपिन् । अजं पजं अजं इत्यस्मादर्जंश्च अजि च । उ० ४. २८ । इतीपत्रत्यश्च अजि इत्यादेशश्च धातोः । अर्ज्यत इत्युजोप । तदस्याप्तीतीतिप्रत्ययः । आसंचितत्वात्तिघातः । मादयस्व । मदि लुत्यादिषु । हेतुमणिच । निघातः ॥

गवाशिरं मंथिनंमिद्रं शुक्रं पिवा सोमं ररिमा ते मदाय ।

ब्रह्मकृता मारुतेना गणेन सज्जीषा रुद्रैस्तृपदा वृषस्व ॥२॥

गोऽश्वाशिरं । मंथिनं । इंद्रं । शुक्रं । पिबे । सोमं । ररिम । ते । मदाय ।

ब्रह्मऽकृता । मारुतेन । गणेन । सऽज्जीषाः । रुद्रैः । तृपत् । आ । वृषस्व ॥२॥

हे इंद्र गवाशिरं गवस्य पथमं आशीर्मिश्रणं यस्मिन् तं सोमं । अपि च मथिनं मथमंयुक्तं शुक्रमभिन्नं यद्वा शुक्रमथियहे वर्तमानं । एवं त्रिषु सर्वेषु वर्तमानमिमं सोमं पिबे । ते तव मदाय हर्षाय ररिम । तं सोमं वयं प्रयच्छामः । मारुतेन । मरुतां गणो मारुतः । स च ब्रह्मकृत । ब्रह्म स्तोत्रं करोतीति ब्रह्मकृत । इंद्रस्तोत्रं कृवाणेन मारुतेन गणेन रुद्रैरकादशसंख्याकि रुद्रैश्च सज्जीषाः संगतस्यं तृपत् सोमपात्रेन तृप्यन् आ वृषस्व । तमिमं सर्वतो जठरे मंच । धारय ॥ गवाशिरं । श्रीणांतराह्णपूर्वात्क्रिययस्सुधेयामानुचरित्यादिना निपातनादाशिरादेशः । ब्रह्मग्रीही पूर्वपदप्रकृतिसवरः । पिवा । अचोऽतस्तिष्ठ इति महितायां क्थेयः । ररिम । रातिष्कादसे वर्तमाने लिटि रूपं । असमानवाक्यत्वात्तिघाताभावः । आगमा अनुदात्ता इतीदोऽनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वरः । तृपत् । तृप प्रीणने । तृदादिः । आगमानुशासनस्यानित्यत्वानुनभानः । वृषस्व । वृषु सेचने । व्यत्ययेन शः ॥

ये ते शुष्मं ये तविषीमवर्धन्नचैत इंद्र मरुतस्त ओजः ।

माथ्यंदिने सर्वने वज्रहस्त पिब रुद्रेभिः सर्गणः सुगिप्र ॥३॥

ये ते शुष्मं । ये । तविषीं । अवर्धन । अचैतः । इंद्र । मरुतः । ते । ओजः ।

माथ्यंदिने । सर्वने । वज्रहस्त । पिब । रुद्रेभिः । सर्गणः । सुगिप्र ॥३॥

हे इन्द्र ये मरुतस्त तेषु शुष्मं शत्रूणां शोषकं तेजो ये च मरुतस्तविषीं बलं चावर्धन युद्धमहकारितया वर्धयन् ते मरुतोऽर्चतस्त्वां स्तुवतः संतस्ते तवांजो युद्धसामर्थ्यमवर्धयन् । वज्रहस्त वज्रयुक्तो हस्ता यस्येति तादृश सुगिप्र शोभनह्रनो । शिप्र हनु नामिके वति यास्कः । हे इन्द्र रुद्रेभिः । रोदयति शत्रुर्निति रुद्रा मरुतः । तेः सगणस्त्व माथ्यंदिने सर्वने सोमं पिब ॥ अवर्धन । वृधु वर्धन । अंतर्भावितण्यर्थः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । माथ्यंदिने । उत्सादित्वाद्च् । जित्वादाद्युदात्तः ॥

त इन्वस्य मधुमद्विविप्र इंद्रस्य शर्धो मरुतो य आसन ।

येभिर्वृचस्येपितो विवेदांमर्मणो मन्यमानस्य मर्म ॥४॥

ते । इत् । नु । अस्य । मधुमत् । विविप्रे । इंद्रस्य । शर्धः । मरुतः । ये । आसन ।

येभिः । वृचस्य । उपितः । विवेद । अमर्मणः । मन्यमानस्य । मर्म ॥४॥

ये मरुत इंद्रस्य शर्धो बलभृता आसन त इत त एव मरुतोऽस्य । द्वितीयार्थे पृष्ठी । इममिंद्रं मधुमत । तव सहाया वयमास्महे त्वं युद्धमभिगच्छति माधुर्योपेत वाक्यं यथा भवति तथा विविप्रे नु । विप्रे प्रेरयन् । धर्मियं युद्धसहायिर्मरुद्विरपितः प्रेरित इन्द्रोऽमर्मणः परैर्विदितमर्मम्यानस्यात एव मन्यमानस्य न कोऽपि मम हंतव्यमिमन्यमानस्य वृचस्यामुरस्य मर्मं यस्मिन् म्यानि प्रहृती सत्यां स मरिष्यति तादृशं स्थानं विवेद । अज्ञासीत ॥ विविप्रे । विप्रे क्षपण इत्यस्य लिटि व्यत्ययेनात्मनेपदं । हरिच हरयो र इति रे इत्यादेशः । निघातः । आसन । अस भूवीत्यस्य लङि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघाताभावः । विवेद । विद ज्ञान इत्यस्य लिटि रूपं । लिट्यवरः । मर्म । मृद् प्राणत्याग इत्यस्मादांणादिको मनिन । नित्यवरः ॥

मनुष्यदिंद्र सर्वनं जुपाणः पिब सोमं शश्वते वीर्याय ।

स आ ववृत्स्व हर्यश्च यज्ञः सरण्युभिर्पो अणी सिसर्धि ॥५॥

मनुष्यत् । इंद्र । सर्वनं । जुपाणः । पिब । सोमं । शश्वते । वीर्याय ।

सः । आ । ववृत्स्व । हरिऽश्च । यज्ञः । सरण्युऽभिः । अपः । अणी । सिसर्धि ॥५॥

हे इन्द्र मनुष्यत मनोर्यज्ञमिव ममेदं सर्वनं यज्ञं जुपाणः सेवमानस्त्वं शश्वते शाश्वताय वीर्याय परपरि- भवलक्षणाया सामर्थ्यायमं सोमं पिब । हे हर्यश्च स तादृशस्त्वं यज्ञैर्यज्ञनीर्यमरुद्विः साकमाववृत्स्व । आगच्छ । किंच सरण्युभिरैकश्रुतिमन्त्रवानात्मन इच्छति यद्वा सरण्युभिः सरणशीलेर्मरुद्विः सहितस्त्वमपोऽंतरिक्षस्थितान्युदकानि अणी पार्थिवान्युदकानि सिसर्धि । प्रापय । यद्वा अपः । पंचस्यंतमेतत्पदं । अपो व्याप्रादंतरिक्षात्मकाशादणींस प्रापय ॥ ववृत्स्व । वृत् वृत्ति । व्यत्ययेन शपः युः । लोटि रूपं । सरण्युभिः । रण शब्दार्थः । क्रिप । समानो रणो धनिर्येषां ते सरणा मन्त्राः । तानिच्छंतः । मुपः कच । क्वादित्युप्रत्ययः । यद्वा छ गती । ऋग्वैचिभ्योऽन्युजागूजकचः । उ० ३. ८१. इत्यन्युचप्रत्ययः । रषाभ्यां । पा० ८. १. इति णत्वं । चित्वाद्- तोदात्तः । अपः । आप व्याप्री । आप्नोतिः क्रिप इत्येति क्रिप धातोर्ह्रस्वश्च । सविकाच इति विभक्तिश्चोदात्तत्वं । सिसर्धि । छ गती । क्वादसो जुहोत्यादिः । बह्वन् कंदसीत्यभ्यासस्थत्वं ॥ ९ ॥

त्वमपो यद्ध वृचं जघन्वाँ अत्याँ इव प्रामृजः सर्तवाजो ।

शयानमिदं चरता वधेन वप्रिवांसं परि देवीरदेवं ॥६॥

त्वं । अपः । यत् । ह । वृचं । जघन्वान् । अत्यान् । इव । प्र । प्रामृजः । सर्तवे । आजो ।

शयानं । इदं । चरता । वधेन । वप्रिवांसं । परि । देवीः । अदेवं ॥६॥

हे इन्द्र त्वं देवीर्देवनशीला अपः परि वप्रिवांसं परित आवृत्य वर्तमान अत एवादेव बहदकतयाम्बक्त
त्वेनाप्रतिभासमानं शयानमेकत्र निश्चलतया वर्तमानं वृचं मेघ यद्यदा चरता तमुद्दिश्य वर्तमानेन वधेन
युद्धेन जघन्वान् हतवानस्मि तदा त्वमाजो युद्धं मर्तवे अतिवैगगमेनायात्यानिव यथाशान प्रेरयामि तथा
त्वमप उदकान्यंतरिवादाकाशात् प्रासृजो ह । प्रकर्षेण मेघभेदन कृत्वासृजः खलु । त यजाम इत्युत्तर
गान्वयः ॥ जघन्वान् । हन हिंसागत्योरित्यस्य क्लृप्ता विभाषा गमहनविदविशामितीदो विकल्पितत्वादेवे
हभावः । अभ्यामासृति हकारस्य घत्व । प्रत्ययम्बरः । असृजः । सृज विभर्गे । शविकरणी । यथोगादिनिघातः ।
मर्तवे । सृ गती । तुमर्थं त्वंप्रत्ययः । अतश्च त्वं युगपदिदं धातोः प्रत्ययस्य चोदात्तत्वं । आजो । अज
गतिक्षेपणयोः । अच्यतिभ्यां च । उ० ४ १३० । इति इणप्रत्ययः । णित्वाद्धपधावुद्धिः । अजति गन्त्यस्मि
त्याजिर्युद्धं । प्रत्ययम्बरः । सर्तवाजावित्यत्र संहितायामायादेशे कृते तस्य लोपः शाकन्त्यस्यैति यकारलोपः ।
सर्वविधीनां क्लृप्तस्य विकल्पितत्वात्सवर्णदीर्घत्वं कर्तव्यं यन्लोपो नास्मिद्धो भवति । सवर्णदीर्घः । शयानं ।
शीङ् स्वप्ने । शानच । अदादित्वात्क्षपो लुक् । इत्त्वाद्धसार्वधातुकम्बरण शानचोऽनुदात्तत्वं धातुम्बरः ।
वधेन । हन्तेर्भावे हनश्च वध इत्यप्रत्ययो वधादेशश्च धातोर्तोदात्तश्च । वप्रिवांसं । वृत्र वरण इत्यस्य क्लृप्ता
विडागमण्कादसः । प्रत्ययम्बरः ॥

यजाम उन्नमसा वृद्धमिदं बृहंतमृष्यमजरं युवानं ।

यस्य प्रिये ममतुर्यज्ञियस्य न रोदसी महिमानं समाति ॥ ७ ॥

यजामः । उत् । नमसा । वृद्धं । इदं । बृहंतं । मृष्यं । अजरं । युवानं ।

यस्य । प्रिये इति । ममतुः । यज्ञियस्य । न । रोदसी इति । महिमानं । समाति इति ॥ ७ ॥

नमसा हविर्लक्षणनाम्नेन वृद्धं प्रवृद्धं अत एव बृहंतं महांतमृष्यं । अच्यते गम्यति स्तुतिजन्यमिदं विरति अष्ट
स्तोत्रं । अजरं जरारहितं अत एव युवानं नित्यतरुणं एवंविधमिदं यजाम इत । कुशिका नय यज्ञमिदं
स्तुतिवाक्यैः पुजयामः । प्रिये प्रियतम अपरिमित रोदसी क्षावापृथिव्या यज्ञियस्य यज्ञाहंस्य यम्यद्रस्य तव
महिमानं विभवं न ममतुः । न परिकृत्तं शकृतः । न समाति इति द्वितीय क्रियापदमादरार्थ ॥ यजामः ।
यजर्लटि रूपं । अष्ट्यं । अष्टी गती । सर्वनिष्ठेष्वष्ट्यत्वादिना वप्रत्ययातो निपातितः । प्रत्ययम्बरः । प्रिये ।
इहदिदिदि प्रगृह्यमंजा । ममतुः । मा मान इत्यस्य लिख्यतुमि रूप । यद्वृत्तयोगादिनिघातः । प्रत्ययम्बरः ।
महिमानं । महिशादात्तस्य भाव इत्यर्थे पृथ्वादित्वादिभनच । चित्म्बरः । समाति । माइ मानि शब्दे इत्यस्य
लिख्यतामि रूपं ॥

इन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरुणि व्रतानि देवा न सिनन्ति विश्वे ।

दाधार यः पृथिवीं द्यामुतेमां जज्ञान सूर्यमुपसं सुदंसाः ॥ ८ ॥

इन्द्रस्य । कर्म । सुकृता । पुरुणि । व्रतानि । देवाः । न । सिनन्ति । विश्वे ।

दाधार । यः । पृथिवीं । द्यां । उत् । इमां । जज्ञान । सूर्यं । उपसं । सुदंसाः ॥ ८ ॥

विश्वे सर्वे देवा इन्द्रस्य तव कर्म कर्माणि सुकृता सुकृतानि सुष्ठु निर्मितानि पृथिव्यादीनि पुरुणि बहूनि

व्रतानि यज्ञादीनि च न भिन्ति । एतानि सर्वाणि तव कर्माणि न हिंसन्ति । किंवाद्रियन्ते । किंच योऽयमिन्द्रः पृथिवीं भुलोकं वा व्युलोकं उत अपि चेमासिममन्तरिक्षलोकं च एतांस्वीन लोकान् दाधार । सुदंसाः मुकमो शोभनकर्मा मतिद्रः सूर्य लोकप्रकाशकमादित्यमुपसमप्रहोवादि कर्मनिर्वाहकमुपःकानं जजान । उत्पाद्या-
माम ॥ इन्द्रस्य कर्म मुकता पुरुणीत्यतपदकदंवकर्मको द्वे वसुमती इत्यस्मिन्त्वे । च० ३. २. ३. । प्रठितं ।
अत्रापि तदेव पठति किमिति पदकानि नोत्सृज्यत इति चेन्न । वाक्यभेदात् । तत्रेन्द्रस्य कर्म मुकता पुरुणीत्येकं
वाक्यं अत्र तु कर्म मुकतित्येकं वाक्यं पुरुणि व्रतानीत्यपरं । किंच तत्रत्यं पदकदंवकं प्रथमांतं अत्रत्यं द्वितीयांतं ।
अतो वाक्यभेदाद्विर्भाक्तभेदाच्च पदकानि नोत्सृज्यन्ते ॥ भिन्ति । मीच् हिंसायामित्यस्य लटि रूपं । निघातः ।
दाधार । धृच् धारण इत्यस्य लिटि रूपं । तुजादित्वाद्भासस्य दीर्घः । लिट्स्वरः । जजान । जन जनन
इत्यस्यांतर्भावितण्यर्थस्य लिटि रूपं । लिट्स्वरः । सुदंसाः । सोमं नसी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

अद्रोघ सत्यं तव तन्महित्वं मद्यो यज्जातो अपिबो ह सोमं ।

न द्यावं इंद्र तवसंस्त ओजो नाहा न मासाः शरदो वरंत ॥९॥

अद्रोघ । सत्यं । तव । तत् । महित्वं । मद्यः । यत् । जातः । अपिबः । ह । सोमं ।

न । द्यावं । इंद्र । तवसंस्तः । ते । ओजः । न । अहा । न । मासाः । शरदः । वरंत ॥९॥

अद्रोघ द्रोहवर्जित इन्द्र तव तन्महित्वं तादृशं साहाय्यं सत्यं यथार्थं । यद्यस्माज्जात उत्पन्नः सत्य-
स्तदानीमिव सोमसम्प्राप्तिर्दीयमानं सोमरसमपिबः । इ प्रसिद्धी । किंच तवसो वलवतस्ते तर्वाजः सामर्थ्यं
द्यावा दिवोपलविताः सर्वे लोका न वरंत । न वारयन्ति । किंच । अहा प्रतिपदादीन्ब्रह्मनि न वारयन्ति ।
तथा मासाश्चैवाद्याः शरदः संवत्सराश्च तव सामर्थ्यं न वारयन्ति । किंतु तव सामर्थ्यमनुसृत्य सर्वे वर्तन्ते इति
भावः ॥ अद्रोघ । आसन्नितस्य चेति पाठिकमाद्युदात्तत्वं । अपिबः । यद्योगादनिघातः । मासाः । मसी
परिमाणे । मस्यते परिमीयते विंशता दिनेरिति मासः । कर्मणि घञ् । जित्वादाद्युदात्तः । शरदः । शू
हिंसायामित्यस्मात् शूद्रभसोऽदिरित्यधिकरणेऽदिप्रत्ययः । शीर्यतेऽस्यां तुणगुन्ववनम्यतीनां तज्जासीति शरत् ।
प्रत्ययस्वरः । वरंत । वृञ् वरणं । अंतर्भावितण्यर्थोऽत्र निवारणे वर्तते । भौवादिकः । क्वादसे लङि रूपं ।
निघातः ॥

सद्यम्किनाम्येकाहे निष्केवल्यगम्ये त्वं मद्यो अपिब इति मुक्तमुखीया । सूचितं च । त्वं मद्यो अपिबो
जात इद्रानु त्वाहिध्रे अध देव देवाः । आ० ९. ५ । इति ॥

त्वं मद्यो अपिबो जात इंद्र मदाय सोमं परमे व्योमन ।

यद् द्यावापृथिवी आविवेशीरथाभवः पूर्यः कारुधायाः ॥१०॥

त्वं । मद्यः । अपिबः । जातः । इंद्र । मदाय । सोमं । परमे । विऽव्योमन ।

यत् । ह । द्यावापृथिवी इति । आ । आविवेशीः । अथ । अभवः । पूर्यः । कारुऽधायाः ॥१०॥

हे इंद्र सद्यस्तदानीमिव जातः परमे व्योमन् उत्तमे स्थाने स्थितस्त्वं मदाय हर्षाय सोममपिबः । यद्यदा
त्वं द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावाविवेशीर्ह । आ समंताद्भूतं प्रविष्टोऽसि खलु । अथानंतरं पूर्यः पुरातनः सन्
कारुधायाः कर्मणां विधाताभवः खलु ॥ व्योमन् । अत्र रक्षणगत्यादिषु । विपूर्वस्यावर्तनामन सीमन्नित्यादिना
मनिन । ज्वरत्वरत्यादिना ऊट । विगेषणांम व्याप्तिर्यस्य तत् । सुपां सुनुगित्यादिना सुपो लुक् । बह्वीही
पूर्वपदप्रकृतस्वरः । आविवेशीः । विश प्रवेशन इत्यस्य यङ्लुकि लङि सिपि यङो धेतीडागमः । इतश्चेति
सिप इकारलोपः । यद्योगादनिघातः । कारुधायाः । कारुः । करोतेः कृवापाजिमस्विदसाध्यशुभ्य उपप्रत्ययः ।
णित्वाद्बुद्धिः । दधातेर्विहृष्टाधाभ्यश्चकदसीत्यमुन । णिट्यमुवुत्तेरातो युक् चिण् क्तोरिति युगागमः ।
समासं गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतस्वरत्वं चेति सूत्रात्पूर्वपदप्रकृतस्वरः ॥ १० ॥

अहन्निहं परिशयान्मरणं औजायमानं तुविजात तव्यान् ।

न ते महित्वमनु भूदध द्यौर्यदन्यया स्फिग्याऽश्यामवस्थाः ॥ ११ ॥

अहन् । अहिं । परिऽशयानं । अरण्यः । औजायमानं । तुविऽजात । तव्यान् ।

न ते । महिऽत्वं । अनु । भूत । अध । द्यौः । यत् । अन्यया । स्फिग्या । श्यां । अवस्थाः ॥ ११ ॥

तुविजात । बह्वि जातानि पृथिव्यादीनि यस्मात्तोऽयं तुविजातः । हे तुविजात इन्द्र तयानतिशयेन प्रवृद्धस्त्वमर्णः परिशयान्मृदकं परितः शयान्मृदकमंतः कृत्वा परितो वर्तमानं अत एवाजायमानं बलमाचरंतमहिं । आ समंताद्व्यपहरत्युदकमित्यहिंसंघः । तमिम मेघमहन । उदकंप्रणय हतवानसि । अध अथ ते महित्वं महिमानं ब्रामानुभूत । नानुभवति । न जानाति । ययस्मात्त्वमन्ययैकतरया स्फिग्या कथा सा भूमि-मवस्थाः । अवच्छाद्य तिष्ठसि ॥ अहन । हतेर्लोडि सित्त्वोपे रूपं । अहिं । हन हिंसागत्योः । आडि श्रिहनिभ्या ह्रस्वश्चेति इणप्रत्ययः डिच् पूर्वपदस्य ह्रस्वश्च । वृषादित्वादावुदात्तत्वं । औजायमानं । औजःशब्दादाचारार्थं कर्तुः क्यङ् सलोपश्चेति क्यङ्प्रत्ययः सलोपश्च । दित्त्वादात्मनपद । प्रत्ययस्वरः । तयान । तु इति मीञो धातुः । अस्मात्तृजतान्मृदकं दमीतीयमुन । तुरिष्ठमयः सिति तृचो लोपः । मसंज्ञायामोर्गुणः । इकारलोपश्चादसः । नित्स्वरः । भूत । भवतेर्लोडि रूपं । स्फिग्या । यच्च भूमिति मसंज्ञां बाधित्वा स्वादिप्त्वमवनामम्यान इति पदमंज्ञायाम् जुष्वत् । तृतीयायाः पूर्वसवर्णः । श्वा । नि निवासगत्योः । अन्यभ्योऽपि दृश्यत इति निरूपपदादपि डप्रत्ययः । ततष्टाप । जियति निवसंत्यस्यां प्राणिन इति सा भूमिः । उदात्तनिवृत्तिस्वरणातोदात्तः । अवस्थाः । वम आकाशेन इत्यस्य लङ्नुदात्तत्वादात्मनपदं । थास्यदादित्वाच्चापो लुक् । ययोगादनिघातः । अडागमस्वरः ॥

यज्ञो हि ते इन्द्र वर्धनो भूदत प्रियः सुतसोमो मियेधः ।

यज्ञेन यज्ञमव यज्ञियः सन्यज्ञस्ते वज्रमहिहत्यं आवत ॥ १२ ॥

यज्ञः । हि । ते । इन्द्र । वर्धनः । भूत । उत । प्रियः । सुतऽसोमः । मियेधः ।

यज्ञेन । यज्ञं । अव । यज्ञियः । सन् । यज्ञः । ते । वज्रं । अहिऽहत्यं । आवत् ॥ १२ ॥

हे इन्द्र अस्मदीयो यज्ञस्ते तव वर्धनो हविप्रदानेन वर्धयिता भुवि । भवति खलु । उत अपि च सुतसोमोऽभिपुतसोमवर्धयिषो यज्ञस्तव प्रियः । स त्वं यज्ञियो यज्ञार्हः सन् यज्ञ यज्ञस्य कर्तार यज्ञसान यज्ञज्ञा नुष्ठीयमाननानेनाव । फलप्रदानेन रक्ष । किंचायं यज्ञस्ते तव वज्रमहिहत्यं वृत्रहननं कर्मण्यावत । रक्तनु ॥ वर्धनः । वृधु वर्धन इत्यस्य ण्यंतस्य नञादित्वात् ल्युप्रत्ययः । नित्स्वरः । भूत । हियोगादनिघातः । अव । अवतेर्लोडि रूपं । निघातः । सन् । अमेः शतरि रूपं । प्रत्ययस्वरः । अहिहत्यं । हन हिंसागत्योरित्यस्य भावे ह्रस्वश्चेति क्यप् तकारश्चांतादिशः । कृदुत्तरपदस्वरः । आवत । अवतेश्चादसं लङि रूपं । निघातः ॥

यज्ञेनद्रुमवसा चक्रे अर्वागेन सुम्नाय नव्यसे ववृत्यां ।

यः स्तोमैर्भिर्वावृधे पूर्व्येभिर्यो मध्यमेभिरुत नृत्तनेभिः ॥ १३ ॥

यज्ञेन । इन्द्र । अवसा । आ । चक्रे । अर्वाक् । आ । एनं । सुम्नाय । नव्यसे । ववृत्यां ।

यः । स्तोमैर्भिः । ववृधे । पूर्व्येभिः । यः । मध्यमेभिः । उत । नृत्तनेभिः ॥ १३ ॥

हे इन्द्र सर्वो यज्ञमानीऽवसा स्वरश्चेक्रे यज्ञेनद्रुमवसा वागचक्र । हविप्रदानेनाभिमुखं करोति । तथाह नव्यसे नवतराय सुम्नाय धनाधिनं त्वाम् ववृत्यां । यज्ञनावृत्तं मदीममुखं कुर्या । कीदृशस्य । यः पूर्व्येभिः पुरातनैः स्तोमैर्भिः स्तोविर्ववृधे । तथा य इन्द्रो मध्यमेभिर्मध्ये भवेः स्तोविष्यतापि च नृत्तनेभिरस्त्राभिः क्रियमा-

गिरधुनातनैः स्तोत्रैर्वर्धते ॥ चक्रे । करोतेर्लिटि रूपं । नयमे । नवशब्दादीयमुनि भसंज्ञायामकारलोप ईकारलोपश्चादमः । नित्वादायुदात्तः । ववृत्त्यां । वृत्तु वर्तने । लिङि बङ्गलं कंदसीति शपः सुः । व्यत्ययेन परस्मैपदं । निघातः । ववृध । वृधु वर्धन इत्यस्य लिटि रूपं । प्रत्ययस्वरः । मध्यमेभिः । मध्यशब्दात् शिपिकार्थं मध्यान्मः । पा० ४. ३. ८ । इति सप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । नूतर्नभिः । नवशब्दस्य तत्पन्नन्वाद्य प्रत्यया वक्तव्या नू इत्यादेशश्चेति तनप्रत्ययो नू इत्यादेशश्च ॥

विवेप यन्मा धिपणा जज्ञान स्तवे पुरा पार्यादिदुमहः ।

अंहसो यत्र पीपरयथा नो नावेव यातमुभये हवते ॥१४॥

विवेप । यत् । मा । धिपणा । जज्ञान । स्तवे । पुरा । पार्यात् । इदं । अहः ।

अंहसः । यत्र । पीपरत् । यथा । नः । नावाऽइव । यातं । उभये । हवन्ते ॥१४॥

यद्यदा धिपणं ज्ञे स्तवानीति मदीया बुद्धिर्मा विवेप व्याप्नोत तदाहं स्तोत्रं जज्ञान । करोमि । वृद्धेः स्वरूपं दर्शयति । अहं पार्यात्परि भवादतिद्वरवर्तिनो विघ्नकारिणोऽहः पुरा पूर्वं स्तवे । स्तवानि । यत्र यस्यां धिपणायामिव जाताया सत्यां स इदं नोऽस्मानंहसः पापरूपाहारिश्चाद्यथा पीपरत यथा पारं नयत् तथास्मद्भयपार्श्ववर्तिधनार्थिनो जना हवते । आह्वयति । तत्र दृष्टांतः । नावेव यातं । यथा नद्यादिषु नीकया यातं गच्छत पुरुषमुभय उभयकुलवर्तिनो जना हवते । आह्वयति । तद्वत् ॥ विवेप । विषू व्याप्तावित्यस्य लिटि णनि रूपं । लिट्स्वरः । जज्ञान । जन जनन इत्यस्य लिट्युत्तमं णलि रूपं । वाक्यभेदादनघातः । अंहसः । अम गत्यादिषु । अमर्हकृ च । उ० ४. २१० । इत्यमुप्रत्ययो ङगागमश्च । लिट्स्वरः । पीपरत् । पू पालनपुरणयोरित्यस्य लिङि चङि हस्वाभ्यामिवदीर्घगुणाः । यथायोगादनघातः । लिट्स्वरः । नावेव । नृद प्ररण इत्यस्मान्नानुदिभ्या डीः । उ० २. ६४ । इति डीप्रत्ययः । नयत इति नीः प्रवः । सार्वकाच इति तृतीयाया उदात्तत्वं । इवेन नित्यसमासो विभक्त्यलोप इत्यादि । उभये । उभशब्दात्परस्य तयप उभादुदात्तो नित्यं । पा० ५. २. ४४ । इत्ययजोदेशः । वचनसामर्थ्यादादेवदात्तत्वं । हवते । ह्वयतेर्लिटि रूपं ॥

माध्यादिने सवन आप्रीधीयस्य आपूर्णो अस्थिति प्रस्थितयाज्या । सूचितं च । आपूर्णो अस्य कलशः स्वाहति साध्यदित्यः । आ० ५. ५. । इति ॥

आपूर्णा अस्य कलशः स्वाहा सेक्तेव कोशं सिसिचे पिवथ्ये ।

समु प्रिया आर्ववृचन्मदाय प्रदक्षिणित्भि सोमास इदं ॥१५॥

आऽपूर्णाः । अस्य । कलशः । स्वाहा । सेक्ताऽइव । कोशं । सिसिचे । पिवथ्ये ।

सं । ऊडति । प्रियाः । आ । अर्ववृचन । मदाय । प्रदक्षिणित् । अभि । सोमासः । इदं ॥१५॥

४ इदं अस्य तव पानार्थं कलशो द्रोणकलशः सोमनापूर्णः । स्वाहा स्वाहाकृतो दत्तश्च सोमसहितः कलशः पिवथ्ये तव पानार्थं । सिसिचे । तं सोमं चोदिताधरि सिंचामि । तत्र दृष्टांतः । कोशं सेक्तेव । यथा सेक्तोत्सवको जलपूर्णात्कोशात् दूतिः सकाशाज्जलं पाचांतरे सिंचति तद्वत् । प्रियाः स्वादुतमाः सोमासो दत्तास्ते सोमा इदं त्वामभि अभिलक्ष्यैव मदाय तव हृषार्थं प्रदक्षिणित् प्रादक्षिण्येन समाववृचन । सम्यगावृत्य वर्तता ॥ आपूर्णः । पू पालनपुरणयोरित्यस्य कर्मणि निष्ठा । रदाभ्यामिति तस्य नत्वं । गतिरन्तर इति गतिस्वरः । स्वाहा । निघातत्वादायुदात्तः । सेक्तेव कोशं । न लोकाव्ययति पृष्टीप्रतिपेधः । सिसिचे । पिच चरण इत्यस्य लिटि रूपं । पिवथ्ये । पा पान इत्यस्य तुमर्थं शर्थ्यन्प्रत्ययः । शित्वादिपदादेशः । नित्वादायुदात्तः । अववृचन । वृत्तु वर्तने इत्यस्य लिङि शपः । बङ्गलं कंदसीति तस्य शपः सुः । व्यत्ययेन परस्मैपदं । बङ्गलं कंदसीति ङे ङडागमः ॥

न त्वा गभीरः पुरुहूत सिंधुनादयः परि पंतो वरंत ।

इत्था सखिभ्य इपितो यदिदा दृहं चिदरुजो गव्यमुर्वे ॥१६॥

न । त्वा । गभीरः । पुरुहूत । सिंधुः । न । अदयः । परि । पंतः । वरंत ।

इत्था । सखिभ्यः । इपितः । यत् । इदं । आ । दृहं । चित । अरुजः । गव्यं । ऊर्वे ॥१६॥

हे पुरुहूतं गभीरो गभीरः सिंधुः समुद्रस्त्वा त्वां न वारयति । ततः परि परितो वर्तमानाः मतोऽदयः शिलास्त्वां न वरंत । न वारयति । किंतु त्वामनुसृत्य वर्तते । यद्यस्मादिदं चिदर्थमनन प्रकारेण सखिभ्यः सखिभिर्देविरपितः प्रार्थितस्त्व दृहं चिदतिप्रचलमपि गव्यं गवि भवमवष्टे वर्तमानमुर्वमुर्वानलमारुजः । सम्यगभाक्षीः ॥ गभीरः । गाधु प्रतिशानिषयोर्थे च । अस्मादीरचप्रत्ययः । धकारस्य भकार आकारस्य द्वन्त्य गभीरगभीरी । उ० ४ ३५ । इत्यनेन निपात्यते । चित्स्वरः । सिंधुः । स्यन्द् प्रसवणे । स्यंदः संपसारण धृत्युप्रत्ययः संपसारणं दकारस्य धकारः । निदित्यनुवृत्त्यानुदात्तः । परि पतः । मतः । अमेः शतरि रूप । उपसर्गपादभ्यामस्मिन्चपर इति पत्य । केचित्परः क्रियान्वयमिच्छति । तदा पत्यमनुपपन्न । परि । निपातस्वरः । मतः । प्रत्ययस्वरः । वरंत । वृज वरणे । भावादिकः । लङ् रूप । निधातः । अरुजः । रुजो भग इत्यस्य लङ् रूप । गव्यं । गोर्विकार इत्यर्थे गोपयमोर्थेदिति यत् । यतोऽनाव इत्यानुदात्तत्व ॥

पुनं हुर्वेम मघवान्मिदंमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

पृण्वंतमुगमृतये समत्सु घंतं वृचाणि संजितं धनानां ॥१७॥

पुनं । हुर्वेम । मघऽवानं । इदं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजसातो ।

पृण्वंतं । उग्रं । ऊतये । समत्सु । घंतं । वृचाणि । संजितं । धनानां ॥१७॥

एषा ऋक् पूर्वमेव व्याख्याता ॥ ॥१७॥

प्र पर्वतानामिति त्रयोदशचं चतुर्थं मुक्तं । अत्रियमनुक्रमिका । प्र पर्वताना मघोना मवादी नदीभिर्विश्वामित्रस्यात्तितोपोलव नदीवाक्य चतुर्थीपञ्चमिदं दशम्यः पञ्चमस्यां भिन्वद्रमुत्तरत्यानुष्टुप्ति । अत्र चतुर्थीपञ्चमिदं दशमिना नदीवाक्यत्वान्न एव ऋषयः शिष्टाना विश्वामित्रवाक्यत्वात् एव ऋषिः । अत्यानुष्टुप शिष्टास्त्रिभुवः । इन्द्रो देवता । यद्यपि पञ्चा मघस्यां च विश्वामित्रो नयश्च स्तूयते तथापीदृ एव देवता ॥ मुक्तविनियोगो निगिकः ॥ पुरा किल विश्वामित्रः पञ्चवनस्य मृदामो राज्ञः पुरोहितो बभूव । स च पुरोहित्येन लब्धधनः सर्व धनमादाय विपाटकुतुब्धोः संभेदमाययावनययुरितर । अर्थोत्तितोपूर्वविश्वामित्रोऽगा धजने ते नद्या दृष्टोत्तरणार्थमायाभिनिष्ठभिन्वद्राव ॥

प्र पर्वतानामुगती उपस्थादश्वे इव विपिते हासमाने ।

गावैव शुभ्रे मातरां रिहाणे विपाटकुतुब्धी पयसा जवेते ॥१॥

प्र । पर्वतानां । उगती इति । उपऽस्थात् । अश्वे इवेत्यश्वेऽइव । विपिते इति विऽसिते ।

हासमाने इति ।

गावाऽइव । शुभ्रे इति । मातरां । रिहाणे इति । विऽपाट् । शुतुब्धी । पयसा । जवेते इति ॥१॥

पर्वतानां शिरीणां शिलानामुपस्थादत्संशान्निर्योगती समुद्रगमनं कामयमाने । गमने दृष्टांतः । अश्वे इव । यथा विपिते मंदरातो विमुक्ते हासमाने अन्योन्यत्रवेन स्पर्धमाने । यदा हृष्यत्वावशे इव वडवे इव स्वरया गच्छन्त्या परस्परं हृष्यन्त्या । तथा गावैव शुभ्रे । यथा द्वा गावां शोभमानां वर्तते तद्वकुभे शोभमाने ।

किंच मातराः । यथा मातरा धेनु रिहाणे । अतर्णीतसन्धौ लिहिः । वत्स जिह्वया लिहामिच्छन्ती शीघ्रं गच्छ-
तस्तद्वत्समुद्रं गतुं जवाद्गच्छन्ती पयसा संयुक्ता विपाट् । कूलविपाटनात् विपाशनाद्वा विमोचनाद्वा विपाट् ।
शुतुद्री । शु तिप्रं तु तुन्ना तुन्नैव द्रवति गच्छतीति शुतुद्री । एतन्नामकं नद्यां प्र जवेते । समुद्रं प्रति शीघ्रं
गच्छतः । अत्र निरुक्तः । पर्वतानामुपस्थादुपस्थानादुश्यां कामयमाने अश्वे इव विमुक्त इति वा विषणे इति
वा हासमाने हासतिः स्वर्धायां हर्षमाणे वा गावाविव शुभ्रे शोभने मातरां संरिहाणे विपाटुकुतुह्यां पयसा
प्रज्वते । नि० ९ ३९ । इति ॥ उग्रती । वशं कांती । अस्य शतुर्दित्वाद्गृह्णित्वावयीत्यादिना संप्रसारणं । विषते ।
पित्र वधन इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । संहितायां परिनिविश्यः सर्वासितमयमिवसंहेत्यादिना । पा० ८. ३. १० । पत्वं ।
गतिरन्तर इति गतिः प्रकृतिस्वरः । हासमाने । हासतिः स्वर्धाकर्मा हंस हसने वा । शानच । तस्य लसार्वाधा-
तुक्स्वरं कृते धातुस्वरः । रिहाणे । लिह आस्वादान् । स्वरितत्वाद्धमयपदी । शानच । अदादिदत्वाच्चापो लुक् ।
लकारस्य रेफश्छादसः । रेफमवलम्ब्य णत्वं । चित्त्वाद्दत्तोदात्तः । विपाट् । पट् गती पशु बाधनस्यार्जनयोरिति
वा ण्यतावती विपूर्वा । शकारस्य ब्रह्मादिना पत्वं । शुतुद्री । कांदसी रूपसिद्धिः । जवेते । जुह् गती । भौवा
दिकः । डित्त्वादात्मनेपदः । आतो डित इतीयादंगः । निघातः ॥

इंद्रपिते प्रसवं भिक्षामाणे अच्छा समुद्रं रथ्येव याथः ।

समाराणे ऊर्मिभिः पितृमाने अन्या वामन्यामर्षेति शुभ्रे ॥ २ ॥

इंद्रपिते इतींद्रइपिते । प्रसवं । भिक्षामाणे इति । अच्छा । समुद्रं । रथ्याऽइव । याथः ।

समाराणे इति संऽआराणे । ऊर्मिऽभिः । पितृमाने इति । अन्या । वां । अन्या ।

अपि । एति । शुभ्रे इति ॥ २ ॥

हे नद्या इंद्रपिते इंद्राण प्रपिते प्रसवं तस्यैन्द्रस्यानुज्ञां भिक्षामाणि प्रार्थयमाने युवां समुद्रमच्छाभिमुख्येन
याथः । गच्छथः । तत्र दृष्टान्तः । रथ्येवति । यथा रथिनां लक्ष्य देशमभिगच्छतस्तद्वत् । किं कुर्वन्ती । समाराणे
परस्पर संगच्छन्त्यावूर्मिभिस्तर्गः पितृमाने परिसरप्रदेशं संतपयन्ती शुभ्रे शोभमाने । युवां समुद्रं गच्छथ इति
पूर्वेणान्वयः । तथा वा युवयोर्मध्यऽस्थिकान्यामपरा नदीमर्थेति । अपिगच्छति । परस्परमेक्यमापद्यत इत्यर्थः ॥
इंद्रपिते । इप गतावित्यस्य कर्मणि निष्ठायास्तीपसंहेत्यादिना इडागमः । तुतीया कर्मणीति पूर्वपदस्वरः ।
प्रसवं । पू प्ररण इत्यस्याप । याथादिस्वरः । भिक्षामाणि । भिक्ष याज्ञायां । आत्मनेपदी । शानचो लसार्वाधातु-
क्स्वरणानुदात्तत्वे धातुस्वरः । रथ्येव । रथस्यर्मा । तस्यैदमित्यर्थे रथाद्यदिति यत्प्रत्ययः । तित्त्वरितः । इवेन
विभक्त्यल्लोपः । याथः । यतिर्लटि रूपं । समाराणे । अ गतावित्यस्य लिट् । संपूर्वस्यतिः समी गमीत्यादि-
भात्मनेपदत्वात्तस्य कानत्रादेशः । अच्छत्युतामिति गुणः । पितृमाने । पिबि मेचने । भुवार्दः । लसार्वाधातु-
क्स्वरण शानचोऽनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

अच्छा सिंधुं मातृतमामयासं विपाशमुर्वी सुभगांमगन्म ।

वत्समिव मातरां संरिहाणे समानं योनिमनु संचरंती ॥ ३ ॥

अच्छ । सिंधुं । मातृतमां । अयासं । विपाशं । उर्वीं । सुभगां । अगन्म ।

वत्संऽइव । मातरां । संरिहाणे इति संऽरिहाणे । समानं । योनिं । अनुं । संचरंती

इति संऽचरंती ॥ ३ ॥

हे नद्यी मातृतमामतिशयेन मातरं सिंधुं स्रवंतीं शुतुद्रीं त्वामच्छाभिमुख्येनायासं । विष्यामिचोऽहं
प्राप्नोऽभुव । उर्वीं महतीं सुभगां सौभाग्यवतीं विपाशं त्वामगन्म । वयं प्राप्ताः स्मः । किं कुर्वन्ती । मातरा
मातरां द्वे धेनु वत्समिव संरिहाणे । अतर्णीतसन्धौ लिहिः । जिह्वया लिहामिच्छन्ती यथा वत्समनुगच्छतस्तद्वत्

समानमेकं योनिं स्थानं समुद्रमनु अभिलक्ष्य मंचरंती सम्यक् चरंती । युवामयासिर्षमिति पुर्वेणान्वयः ॥
अयासं । या प्रापण इत्यस्य रूपं । इडभावः कादसः । अगन्तु । गमर्लडि बह्वन् कंदमीति शपो लुक् । स्वीयति
मकारस्य नकारः । निघातः । मंचरंती । चरतिर्गत्यर्थः । तृतीयायुक्तत्वाभावादात्मनपदाभावः । शतुर्लमावधा
तुक्स्वरणानुदात्तत्वं कृते धातुस्वरः ॥

एना वयं पर्यसा पितृमाना अनु योनिं देवकृतं चरंतीः ।

न वर्तवे प्रसवः सर्गतक्तः किमुविप्रो नद्यो जोहवीति ॥४॥

एना । वयं । पर्यसा । पितृमानाः । अनु । योनिं । देवऽकृतं । चरंतीः ।

न । वर्तवे । प्रऽसवः । सर्गऽतक्तः । किंऽयुः । विप्रः । नद्यः । जोहवीति ॥४॥

एवं स्मृते नद्यो विश्वामित्र प्रत्युचतुः । एनेनेन पर्यसा पितृमानाः मंतर्पयंत्यो देवकृतं देवंद्रेण कृतं सदिए
योनिं स्थानं समुद्रमनु लवीकृत्य चरतीर्गच्छंत्यो वयमास्महे । त्रयोर्वहवचन पुत्रार्थं । तामामस्याक सर्गतक्तः
सर्गे गमने प्रवृत्तः प्रसव उद्योगो न वर्तवे । निवर्तनाय न भवति । कियुः किमिच्छन्तो विप्रो ब्राह्मणो नद्यो
नदीरस्मान जोहवीति । भृशमाहुयति ॥ एना । इदंशब्दस्य तृतीयाया एनादेशः । सुपा मुलुगिति तृतीयाया
आजादेशः । ऊडिदमिति विभक्तकृदात्तत्वं । पितृमानाः । पितृ मंचनं । देवकृतं । तृतीया कर्मणीति पुर्वपद-
प्रकृतिस्वरः । वर्तवे । वृत्तु वर्तने । तुमर्थं त्वेन्प्रत्ययः । निस्वरः । सर्गतक्तः । क्त चेति पुर्वपदप्रकृतिस्वरः । कियुः ।
किमिच्छन् । क्यचि माताव्ययप्रतिषेधः । पा० ३ १ ८ १ । इति कादसत्वाद्च प्रतिषेधो न भवतीति वच ।
क्याकंदमीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । नद्यः । कादसो यणादेशः । जोहवीति । हुथो यडलुक्प्रत्ययस्य चेति
संप्रसारणे कृते गुणो यडलुकोरित्यभ्यासस्य गुणः । यडो वेतीडागमः । गुणः । निघातः ॥

रमध्वं मे वचसे सोम्याय ऋतावरीरूपं मुहूर्तमेवैः ।

प्र सिंधुमच्छा बृहती मनीपावस्युरङ्गे कुशिकस्य सनुः ॥५॥

रमध्वं । मे । वचसे । सोम्याय । ऋतऽवरीः । उप । मुहूर्त । एवैः ।

प्र । सिंधुं । अच्छ । बृहती । मनीपा । अवस्युः । अङ्गे । कुशिकस्य । सनुः ॥५॥

विश्वामित्रो नदीः प्रति वृते । ऋतावरीः । ऋतमुदक् । तद्वत्यो हे नद्यो युयं मे विश्वामित्रस्य मम
सोम्याय । उच्चीर्याह सोमं संपादयामीत्येवं सोमसंपादिनं । वचसे तदर्थमेवैः । पंचम्यर्थं तृतीया । ग्रीष्मगमनेभ्यो
मुहूर्तं मुहूर्तमात्रमुप रमध्व । उपपुर्वो रमिरुपमंहारि वर्तते । क्षणमात्र ग्रीष्मगमनादपरता भवति । सामान्येन
नदीपूज्यमानासु समीहित प्रयोजनमकुर्वतीषु पुरोवर्तिनी शुतुद्री प्रति वृते । कुशिकस्य राज्ञः सनुर्विश्वामि-
त्रोऽहं बृहती महत्या मनीपा मनीपया स्रुत्यावस्युरात्मनो रक्षणमिच्छन् सन सिंधु शुतुद्रौ त्यामज्जाभिमुख्येन
प्राङ्गे । प्रकर्षणाहुयामि । अत्र निरुक्तं । उपरमध्वं मे वचसे सोम्याय सोमसंपादिनं ऋतावरीऽकृतवत्य ऋत
मित्युदकनाम प्रत्युतं भवति मुहूर्तमेवैरयनैरवर्तन्वा । प्राभिहूयामि सिंधुं बृहत्या महत्या मनीपया मनस ईपया
स्रुत्या प्रक्षया वाचनाय कुशिकस्य सनुः । कुशिको राजा बभूव । नि० ० ८५ । इति ॥ रमध्वः । रमु उपरमे ।
उपपुर्वोऽर्तमेवैर्भाषाकर्मकात् । पा० १. ३. ८५ । इत्यात्मनपदं । ऋतावरीः । ऋतशब्दात्प्रत्यर्थं कंदमीवनिपा-
विति वनिप । वनो र चेति डीपरफञ्जांतादेशः । वा कंदमीति सवर्णदीर्घः । आश्वितस्य पादादित्वात्प-
थिकमाद्युदात्तत्वं । एवैः । इण गतो । इणग्रीडभ्यां वन । आर्धधातुकलक्षणो गुणः । निस्वरः । बृहती मनीपा ।
उभयत्र तृतीयायाः पुर्वसवर्णदीर्घः । अवस्युः । अवो रक्षणमित्यन् । सुप आत्मनः वच । नः य इति नका-
रांतस्य पदसंज्ञाया नियमितत्वाद्च सकारस्य रुमं भवति । क्याकंदमीत्युप्रत्ययः । अङ्गे । ऊयतेर्लुङि सिच
आत्मनेपदेष्वन्यतरस्यां । पा० ३. १. ५४ । इत्यङादेशः । गुणः । निघातः ॥ ॥ १२ ॥

उंद्रो अस्माँ अरद्वज्रवाहुरपाहन्वृचं परिधिं नदीनां ।

देवोऽनयत्सविता सुपाणिस्तस्य वयं प्रसवे याम उर्वीः ॥ ६ ॥

उंद्रः । अस्मान् । अरदत् । वज्रं ऽवाहुः । अपः । अहन् । वृचं । परि ऽधिं । नदीनां ।

देवः । अनयत् । सविता । सु ऽपाणिः । तस्य । वयं । प्र ऽसवे । यामः । उर्वीः ॥ ६ ॥

नयः प्रत्ययः । हे विश्वामित्र वज्रवाहः । वज्रयुक्तो वाहयस्यामी वज्रवाहः । तादृशो बलवानिन्द्रो नदीरस्मानरदत् । रदतिः खनतिकर्मा । अखनत । कथमखनत । उच्यते । नदीनां शब्दकारिणीनामपां परिधिं परितो निहितमुदकसंतः कृत्वा परितो वर्तमानमित्यर्थः । तादृशं वृच । वृणोलाकाशमिति वृचो मेघः । तं मेघमपाहन । जघान । तस्मिन्हत आपः पतितः । ताभिर्गच्छतीमिवैव खाताः । एव मेघहननद्वरिणाखनत । न केवलमखनत किं तर्हि सविता सर्वस्य जगतः प्रेरकः सुपाणिः शोभनहस्त उत्पत्तिस्थितिकर्तृत्वात्तादृशो देवो द्योतमान इन्द्रोऽस्माननयत् । मेघभेदनं कृत्वोदकप्ररणनं समुद्रमपुरयत् । तस्य तादृशमामर्थ्योपेतस्वद्रूपं प्रसवेऽभ्यनुज्ञायां वर्तमाना उर्वीरुदकः प्रभृता वयं यामः । गच्छामः । न तव वचनादुपरमामहे । उक्तार्थं यास्को ब्रवीति । इन्द्रो अस्मानरदद्वज्रवाह रदतिः खनतिकर्मापाहन्वृचं परिधिं नदीनामिति व्याख्यातं । देवोऽनयत्सविता सुपाणिः कल्याणपाणिः । पाणिः पणायतः पुत्राकर्मणः प्रज्य पाणी देवान्पुत्रयति । तस्य वयं प्रसवं याम उर्वीरुदकः । नि० ७ ७६ । इति ॥ अरदत् । रदतेर्लङि रूपं । वज्रवाहः । वहव्रीहो पूर्वपदस्वरः । अहन । हतेर्लङि रूपं । निघातः । परिधिं । इधाम् धारणपोषणयोरित्यस्मात्कर्मण्युपसर्गं घोः किरिति किप्रत्ययः । आतो लोपः । रुद्रत्तरपदस्वरः । अनयत् । नयतेर्लङि रूपं । सुपाणिः । पण व्यवहारं स्मृती च । अशिपणाख्यो रुद्रायनुक्तो च । उ० ४. १३० । इतीग । आयनुक् । वहव्रीहो नःसुभ्यामिति स्वरः । प्रसवं । षू प्ररणे । अरदोरविति भावेऽप्रत्ययः । थाथघञ्क्त्युत्तरपदातोदात्तत्व । यामः । या प्रापण इत्यस्य लङि रूपं । निघातः । उर्वीः । उरुशब्दाद्वीतो गुणवचनादिति डीप् । वा रुदमीति मवर्णदीर्घः । प्रत्ययस्वरः ॥

प्रवाच्यं शश्वधा वीर्यं तदिंद्रस्य कर्म यदहिं विवृश्वत् ।

वि वज्रेण परिपदो जघानायन्नापोऽयं नमिच्छमानाः ॥ ७ ॥

प्र ऽवाच्यं । शश्वधा । वीर्यं । तत् । इंद्रस्य । कर्म । यत् । अहिं । वि ऽवृश्वत् ।

वि । वज्रेण । परि ऽसदः । जघान् । आयन् । आपः । अयं न । इच्छमानाः ॥ ७ ॥

योऽयमिन्द्रोऽहिं मेघं विवृश्वत् उदकप्ररणार्थं जघानति यत्कर्म केदनरूपं तदिंद्रं तस्यैन्द्रस्य वीर्यं सामर्थ्यं शश्वधा सर्वदा प्रवाच्यं । प्रकर्षणं वचनीयं । तथा स इंद्रः परिपदः परितः सीदत आमीजान प्रतिबंधकारिणोऽमुरान वज्रेण वि जघान । अथायन स्थानमिच्छमाना इच्छत्य आप आयन । याति ॥ प्रवाच्यं । वच परिभाषण इत्यस्माद्रुद्रलोर्ण्यदिति ग्यत । णित्वाद्धधावुद्धिः । वचोऽशब्दसंज्ञायां । पा० ७ ३ ६७ । इति कृत्वाभावः । व्यत्ययेनावुदात्तत्व । यद्वा वाचयतेरचो यत् । यतोऽनाव इति स्वरः । शश्वधा । शश्वत्कृत्वा त्वार्थं धाप्रत्ययस्तकारलोपश्च द्रष्टव्यः । विवृश्वत् । आव्रश्व केदने । तृदादिः । लङि यद्विज्यावधीत्यादिना सप्रसारण । सह सुपत्यत्र संहति योगविभागात्समामः । समामस्वरः । परिपदः । कृप । संहितायां सदेरप्रतेरिति पत्व । जघान । हतेर्लङि लालि रूपं । निघातः । आयन । अयं गतावित्यस्य लङि रूपं । पादादित्वाद निघातः । इच्छमानाः । इप् इच्छायामित्यस्माद्व्यत्ययन गानच । तस्य लमावधातुक्स्वरं कृतं प्रत्ययस्वरः ॥

एतच्चो जरितमीपि मृष्टा आ यत्ते घोषानुत्तरा युगानि ।

उक्थेपुं कारो प्रति नो जुपस्व मा नो नि कः पुरुषा नमस्ते ॥ ८ ॥

एतत्। वचः। जरितः। मा। अपि। मृष्टाः। आ। यत्। ते। घोषान्। उत्तरा। युगानि।
उक्थेषु। कारो इति। प्रति। नः। जुपस्व। मा। नः। नि। करिति कः। पुरुषऽवा।
नमः। ते ॥ ८ ॥

नयः प्रसंगादिद्विस्त्रोत्र कृत्वा विश्वामित्रं प्रत्युचुः। जरितः स्रोतर्हं विश्वामित्रं ते त्वदीयं यत्सवादात्मकं
वचस्त्वं नोऽभीत्या घोषानुत्तरीपयन्वर्तमे तदचो मापि मृष्टाः। मा तस्मात्पैः। किं कारणं। उत्तरा युगात्युत्तरपु
याच्चिकेपु युगेष्वहःसुक्थेषु कारो शम्वाणा कर्तृत्वं नोऽस्मान्प्रति जुपस्व। संवादात्मकेन तेन वा तेन प्रतिभवम्।
इदानीं नोऽस्मान् पुरुषवा पुरुषेषु मा नि कः। उक्तिप्रत्युक्तिरूपमकादवाक्याध्यापनेन नितरा पुनः प्रागल्भ्य
मा कार्पीः। ते तुभ्य नमः ॥ मृष्टाः। मृष्टप शृङ्गावित्यस्य लङि व्यत्ययनात्मनेपद। अदादिवाचो लुक्।
ब्रथादिना पत्वं। निघातः। घोषान्। घुषिर मंगद्वेन इत्यस्य शतरि सर्वविधीना क्तेऽसि विकल्पितत्वादतो
गुण इति पररूपत्वाभावः। मवर्णदीर्घः। शतुर्लमावधातुक्रमेण कृते धातुस्वरः। युगानि। युजिर योगि।
उक्थादिषु घञ्तत्वेन निपातनादगुणत्व। विगिष्टविषय च निपातनमिष्यते। कालविशिष्टं रथायुपकरणं चेति
तत्र पाठादेवातोदात्तत्व। कालाध्वनोरत्यतमयोग इति द्वितीया। कारो। करोतः कृवापात्रभीत्यादिना
उपप्रत्ययः। आभवितत्वान्निघातः। कः। करोतिर्लङि शिमेव घञ्स्यादिना लुक्। हन् आदिना सिचो लोपः।
न माऽयोग इत्यडभावः। पुरुषत्वा। देवमनुष्यपुरुषपुरुषत्वस्यो द्वितीयामप्यस्योर्वन्त्विति मप्यस्यैवापत्ययः।
प्रत्ययस्वरः ॥

ओ पु स्वसारः कारवे शृणोत ययो दूरादनसा रथेन।

नि पू नमध्वं भवता सुपारा अधोऽश्रयाः सिंधवः सौत्याभिः ॥ ९ ॥

ओ इति। सु। स्वसारः। कारवे। शृणोत। ययो। वः। दूरात्। अनसा। रथेन।

नि। सु। नमध्वं। भवत। सुऽपाराः। अधःऽश्रयाः। सिंधवः। सौत्याभिः ॥ ९ ॥

विश्वामित्रो नदीः प्रत्युवाच। स्वसारो भगिन्यः सिंधवो हे नयः कारवे स्त्रोत्रं कृतागम्य समं वचनं मु
मुषु ओ शृणोत। शृणुतेव। अनसा शकटेन रथेन च सह दूरात्प्रकृष्टादिशब्दो युष्माक्यथा। प्राप्नोऽसिम्।
ययं मु मुषु नि नमध्वं। आत्मना स्वयं प्रह्ला भवत। तथा सुपाराः। रथादीनां तोरात्सुगताः। तोराणां ह्रस्व
यथा स्याता तथा शोभनरोधमश्च भवत। किंच ययं सौत्याभिः स्ववर्णशीलाभिरतिरथाश्रया रथाशस्यान
स्थाधस्ताद्ववत। यदापोऽजस्याधस्ताद्ववति तदा रथादीनि नेतुं शक्वन्त। तस्मात्तत्परिमाणं देका भवतत्येथा
भिप्रायः ॥ ओ इति प्रगल्भसंज्ञा। शृणोत। शृ श्रवण इत्यस्य लोटि तप्रत्ययस्य तपानपानयनाश्रिति तवादेशः।
पित्वाद्गुणः। निघातः। ययो। या प्रापण इत्यस्य भूतमात्रे लिङ्युत्तमे णस्यात् ओ णत्वं इत्याकारः। एकादेश
स्वरः। वः। युष्मज्जन्दस्य द्वितीयाया वङ्गवचनस्य वगमाविति वसादेशः। पू। निपातस्येति सहिताया दीर्घः।
नमध्वं। णमु प्रह्लत्वं शब्द इत्यस्य कर्मकर्तरि न दृष्टम्वनमां यश्चिचणाविति प्रतिपधानगमाः। अधोऽश्रयाः।
अधरशब्दस्य पुषाधरावरणामभि पुरधवर्षेषामित्यभिप्रत्ययोऽधादेशश्च। अजशब्दोऽण् व्याप्रावित्यस्याद
शब्देनैव। उ० ३ ६५। इति सप्रत्ययातः। कृदन्तरपदप्रकृतिस्वरः। सिंधवः। आभवितत्वान्निघातः। सौत्याभिः।
स्रोतःशब्दात्स्रोतसो विभाषा डड्झा। पा० ४ ४ १५३। इति डप्रत्ययः। डित्वाट्टिलोपः। प्रत्ययस्वरः ॥

आ ते कारो शृण्वामा वचांसि ययार्थं दूरादनसा रथेन।

नि ते नंस पीष्यानेव योषा मर्यायेव कन्या शश्वचे ते ॥ १० ॥

आ। ते। कारो इति। शृण्वाम। वचांसि। ययार्थं। दूरात्। अनसा। रथेन।

नि। ते। नंस। पीष्यानाऽदेव। योषा। मर्यायेऽदेव। कन्या। शश्वचे। त इति ते ॥ १० ॥

नद्यः पूर्वं विश्वामित्रवाक्यं प्रत्याख्यायानयन्ती तस्य वाक्यमाशुश्रूवुः । कारो स्तोत्रं कृत्वाण हे विश्वामित्र ते तव वचामीमानि वाक्यान्वा शृणुवामः । शृणुमः । तव समीहितं प्रयोजनं कुर्म इत्यर्थः । अनसा शकटेन रथेन च सह यथाथ । यतो दूरादागतोऽसि । वयं च ते त्वदर्थं नि नमः । नीचैर्नमामः । प्रत्येकविवक्षयावैकवचनं । रथेन गतुं गाधोदका भवामित्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । पीष्यानिव योषा । पीष्याना पुत्रं स्ननं पाययन्ती योषा माता यथा प्रह्नीभवति । दृष्टान्तातरः । यथा कन्या युवतिर्मर्यादयैव मनुष्याय पितृ भ्रात्रे वा शश्वच्चैः परिष्वजनाय नम्रा भवति तद्वन् त्वदर्थं प्रह्नीभवामः । ते इति पुनरुक्तिरादरार्थः । एतामृचं यास्क एव व्याचष्टे । आशृणुवाम ते कारो वचनानि याहि दूरादनसा च रथेन च निनमाम ते पाययमानि च योषा पुत्रं मर्यादयैव कन्या परिष्वजनाय निनसा इति वा । नि० २. २७ । इति ॥ कारो । मंवुद्धौ शाकन्यस्यती । पा० १. १. १६ । इति प्रगृह्यसंज्ञा । शृणुवाम । श्रु श्रवण इत्यस्य लोट्यादुत्तमभ्य पिष्टित्याडागमः । पित्वाङ्गणः । निघातः । यथाथ । या प्रापण इत्यस्य भुतमात्रे लिटि थन्वकाच उपदेशेऽनुदात्तादितीट्प्रतिषेधः । नितम्बरः । अनसा । सहार्थे तृतीया । नमः । णम् प्रहृत्य इत्यस्य लिट्युत्तमं लिटि मिश्रहल्मिति मिप । वितोऽन्यत्रैत्यकारादेशः । निघातः । पीष्यानिव । पीङ् पान इत्यस्यान्तर्भावितण्यर्थस्य लिटि कानच् रूपं । चितम्बरः । योषा । यु मिश्रणे । वृत्तवद्दिहनीत्यादिना । उ० ३. ६२ । मप्रत्ययः । यातीति योषा । वृषादित्वादाद्युदात्तः । शश्वच्चैः । ध्वञ्ज परिष्वग इत्यस्मात्संपदादि-लक्षणे भावि कृषि । पृषादित्वादिट्प्रतिषेधोदात्तश्च ॥ १३ ॥

यदंग त्वा भरताः संतरेयुर्गव्यन्याम इपित इदं जूतः ।

अपादहं प्रसवः सर्गस्तक्त आ वो वृणे सुमतिं यज्ञियानां ॥ ११ ॥

यत् । अंग । त्वा । भरताः । सं । संतरेयुः । गव्यन् । ग्रामः । इपितः । इदं जूतः ।

अपात । अहं । प्र । प्रसवः । सर्गस्तक्तः । आ । वो । वृणे । सु । सुमतिं । यज्ञियानां ॥ ११ ॥

विश्वामित्रो नदीः प्रत्युवाच । अग्रेत्यामंत्रणं । हे नद्यो ययस्माद्युष्माभिरुत्तितीपोर्ममोत्तरणमभ्यनुज्ञातं तस्माद्भरता भरतकुलजा मदीयाः सर्वे त्वा परस्परमेकतामापन्नां नदीं त्वां संतरेयुः । मस्यगुत्तीर्णा भवेयुः । तदेव विशिनष्टि । गव्यन् गा उदकानि तरीतुमिच्छन्तिपितृस्त्वयाभ्यनुज्ञात इदं जूतो युष्माकं प्रवर्तकेन्द्रेण च प्रेरितो ग्रामो भरताना संघोऽपात । संतरेत । यतः सर्गस्तक्तो गमनाय प्रवृत्तः प्रभवन्तेषामुद्योगोऽहं पुर्वं युष्माभिरनुज्ञातः । अहं तु यज्ञियानां यज्ञाहंणां वो युष्माकं सुमतिं शोभनां स्तुतिमा वृणे । सर्वतः संभजे ॥ भरताः । भरतशब्दादित्वादिवादात् । तस्य यत्रजोश्चेति लुक् । अतचप्रत्ययम्बरः । संतरेयुः । तरेर्तेर्लिङि जुसि रूपं । ज्ञानंमार्वाधातुर्कर्वर धातुम्बरः । तिङि चोदात्तवतीति गतिर्निघातः । गव्यन् । गा आत्मन इच्छन् । सुपः क्यच् । एकादेशम्बरः । ग्रामः । यमंतरा च । उ० १. १४२ । इति मन्प्रत्यय आकारादेशश्च । नितम्बरः । इदं जूतः । जू इति माचो धातुर्गव्यर्थः । श्र्युकः कृतीति निष्ठायाभिट्प्रतिषेधः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतित्त्वरः । अपात । अहं गतावित्यस्य लिटि तिपि मिश्रहल्मिति मिप । लिटोऽडागमः । एकाच इतीट्प्रतिषेधः । गृणः । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुम्बरः । वृणे । वृङ् संभक्तावित्यस्य लिटि रूपं । यज्ञियानां । यज्ञत्विग्यां घञ्जातिर्वाति घप्रत्ययः । प्रत्ययम्बरः ॥

अतारिपुर्भरता गव्यवः समभक्त विप्रः सुमतिं नदीनां ।

प्र पिन्वध्वमिषयंतीः सुराधा आ वृक्षणाः पृणध्वं यात शीर्भ ॥ १२ ॥

अतारिपुः । भरताः । गव्यवः । सं । अभक्त । विप्रः । सु । सुमतिं । नदीनां ।

प्र । पिन्वध्वं । इषयंतीः । सु । सुराधाः । आ । वृक्षणाः । पृणध्वं । यात । शीर्भ ॥ १२ ॥

गव्यो गा आत्मन इच्छन्तो भरता भरतकुलजाः सर्वेऽतारिपुः । तां नदीं समतरन् । विप्रो मेधावी विश्वामित्रो नदीनां सुमतिं शोभनां स्तुतिं समभक्त । समभजत । युयं तु यथा पूर्वमिषयंतीः कुन्धादिद्वारान्नं कृत्वा अत एव सुराधाः शोभनधनोपेता यूयं वृक्षणाः कृत्रिमसरितः कुन्धाः प्र पिन्वध्वं । प्रकर्षेण तर्पयत ।

आ पृणध्वं । ताः सर्वतः पुरयत च । शीमं शीघ्रं यात । गच्छत च ॥ अतारिपुः । तं प्रवनतरणयोरित्यस्य लुङि सिचि वृद्धिः परस्मैपदेष्विति वृद्धिः । अडागमस्वरः । गयवः । मुपः क्यच । क्वाक्कदसीत्युप्रत्ययः । तस्य स्वरः । अभक्त । भज सेवायामित्यस्य लुङि सिचो झलो झलीति लोपः । पादादित्वादनघातः । पित्वध्व । पिवि सेचन इत्यस्य लोटि रूपं । निघातः । इपयंतीः । इपं कुर्वत्यः । तत्करोतीति णिच । णाविष्ठवत्पातिर्पादक-
स्थितीष्ठवत्तावाङ्गुरिति टिलोपः । वा कदसीति सवर्णदीर्घः । प्रत्ययस्वरः । पुणध्व । पुण प्रीणने । लोटि रूपं । व्यत्ययेनात्मनेपदं । वाक्यभेदादनघातः । यात । या प्रापण इत्यस्य लोटि रूपं । अत्रापि न निघातः । शीम । शीभृ कत्यने । व्याध्यतेऽनेन तद्वानिति करणे घञ् । शितस्वरः ॥

उद्ध ऊर्मिः शम्या हन्तापो योक्ताणि मुंचत ।

मादुष्कृतौ व्येनसाध्या शूनमारतां ॥१३॥

उत् । वः । ऊर्मिः । शम्याः । हन्तु । आपोः । योक्ताणि । मुंचत ।

मा । अदुःकृतौ । विऽएनसा । अध्या । शूनं । आ । अरतां ॥१३॥

पूर्वमुत्तितीर्ष्विष्यामिचो नदीरुक्ताधुनोत्तितीर्षुः पुनराह । इ नद्यो वो युष्माकम् । तिरगः शम्या युग कीला युग्यकटपाश्यादिसंलया रज्जव उद्ध्वं यथा सर्वाति तथा हन्तु । गच्छतु । स तरगो रज्जनामधो गच्छ त्वित्यभिप्रायः । तथा इ आपो सूयं योक्ताणि ता रज्जमुंचत । यथा न स्पृशति तथा यात्वित्यभिप्रायः । व्येनसा विगतपापे अत एवादुष्कृतौ कन्याणकर्मकारिण्या अध्यावध्य न केनापि तिरस्करणीये विपाटकुतुयो शुनं समुद्रि मारतां । आगच्छतां । एव विष्यामिचो नदीः मूला तामिरनुज्ञातोऽतरदति ॥ ऊर्मिः । ऊ गती । अर्तैरुह्यति मिप्रत्ययः । ऊरित्ययमादेशो धातोः । कच्छतीत्यर्मिः । प्रत्ययस्वरः । शम्याः । शन् उपशमि । पोरदुपधादति यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । हन्तु । हन हिमागत्योरित्यस्य लोटि रूपं । निघातः । योक्ताणि । युजिर योगे । करणे दास्त्रीशमययुज्यादिना घृन्प्रत्ययः । शितस्वरः । मुंचत । मूच मोचणे । निघातः । अदुष्कृतौ । इमुसोः सामर्थ्य इति विमर्जनीयस्य पत्व । व्येनसा । वज्रवीहो पूर्वपदस्वरः । मुपो डादेशः । अध्या । हन हिमागत्योरित्यस्य नञ्पूर्वस्याध्यादयश्चेति निपातनायक । कित्वाद्धपदान्लोपः । नो हन्तरिति घत्व । सर्वविधीनां केदमि विकल्पितत्वादत्रोडः शीमावाभावः । एकादेशस्वरः । शुन । शयतेनंपुमके भावे क्त इति क्तः । यत्रादित्वात्संप्रसारणं । हल इति दीर्घत्व । आदित्येति निघातत्व । निघा न द्वात्रिणादि त्याद्युदात्तः । अरतां । अ गतावित्यस्य लुङि लृः सतिशास्वतिभ्यश्च्युडादेशः । अदृशोऽङि गुणः । न माद्योग इत्यडभावः । निघातः ॥ ॥१४॥

इंद्रः पुर्मिदित्यिकादणर्च पंचमं मुक्तं वैश्यामिचं विपुर्मसं । अत्रानुकर्मणिका । इंद्रः पुर्मिदिकादणर्च ॥ अविष्टोमे माध्यादिनसर्वेन ब्राह्मणाक्तमिश्रस्य इंद्रः पुर्मिदिति मुक्त । होत्रकाणामिति राड मुंचत । इंद्रः पुर्मिदुद् ब्रह्माणि । आ० ५ १६ । इति ॥ पृष्याभिप्रवपडहयोः प्रथमं इहनि माध्यादिनसर्वेन ब्राह्मणाक्तमिश्रस्ये चातुर्विंशकातिदिष्टस्याहीनमुक्तस्य स्थाने त्रीणि संपातमुक्तानि । तत्रेद प्रथम । इंद्रः पुर्मिद्य एक इत्यस्मिन्मशुगः । आ० ७ ५ । इति ॥ उद्भिद्वलमिदोर्निष्कवन्य एतस्मूक्त निविज्ञानीय । मुंचितं च । इंद्र मोममिद्रः पुर्मिदिति मध्यादिनः । आ० ९ ८ । इति ॥

इंद्रः पुर्मिदातिरहासमर्कविद्वहमुदयमानो वि शचूत ।

ब्रह्मजुतस्तन्वा वावृधानो भूरिदात्र आपृणदोदसी उमे ॥१॥

इंद्रः । पूःऽभि । आ । अतिरत । दासं । अर्केः । विदत्ऽवमुः । दयमानः । वि । शचूत ।

ब्रह्मजुतः । तन्वा । ववृधानः । भूरिऽदात्रः । आ । अपृणत । रोदसी इति । उमे इति ॥१॥

विश्यामिचः स्तीति । पुर्मिदमुरपुरां भेत्ता अत एव विद्वहमुर्वदयार्द्रः स्वमहिमप्रख्यापकेवमुभिर्युक्तः

शत्रुनमुरान्वि दयमानो विष्णोर्गण हिंसन । तथा च यास्कः । विदद्वसुर्दयमानो वि शत्रुनि वि हिंसाकर्मो । नि० ४ १७ । इति । तादृश इन्द्रो दामं । दस्यतेऽनेन तम इति दामो वामरः । तर्मकरचनीयैः स्वतेजोभि-
रातिरत । समतादवर्धयत इन्द्रस्य सूर्यात्मकत्वात् । तथा च स्मृतिः । चैवमामे तंपदिद्र इति । किंच । ब्रह्मजुतो
ब्रह्मणा स्तोत्रिणाऋष्टः । यद्वा ब्रह्मणा जगत्स्रष्टा प्ररितस्तत्वा स्वशरीरं वावृधानो वर्धमानो भुरिदावः ।
दायते लयतेऽनेन शत्रुगिर इति दावसायुध । बह्विधायुधोपतः । तादृश इन्द्र उभे रोदसी यावापृथिव्या-
वापृणत । सर्वतोऽतर्पयत ॥ पुर्मित । मिदिर विदारणे । क्षिप । अतिरत । तर्तयेत्ययं शः । ऋत इदानी-
रितेत् । निघातः । दामं । करणं घञ । त्रित्स्वरः । विदद्वसुः । विदरतर्भावितवर्णस्य शतयदादित्वाच्छपो
मुक्ति मति प्रत्ययस्वरण शत्रुकदात्तत्वं । बह्वीही पूर्वपदस्वरः । दयमानः । दय दानगतिरजगद्भिसायहणेपु ।
आत्मनेपदी । लटः शानच् । न लोकाव्यधिति पृष्टीप्रतिपधः । वृधु धनं । कानचि रूपं । संहिता-
यामभ्यामस्य तुजादित्वादीर्घः । भुरिदावः । दाप लवने । करणं दास्रीत्यादिना ध्रुवप्रत्ययः । बह्वीही
पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । अपृणत् । पुण प्रीणन इत्यस्य लङि तुदादित्वाच् । निघातः । रोदसी । रुदरमुनि
रूपं । त्रित्स्वरः ॥

ममस्य ते तविषस्य प्र जृतिमियमि वाचममृताय भूपन ।

इंद्रं शितीनाममि मानुषीणां विणां देवीनामुत पूर्वयावा ॥ २ ॥

ममस्य । ते । तविषस्य । प्र । जृति । इयमि । वाचं । अमृताय । भूपन ।

इंद्रं । शितीनां । अमि । मानुषीणां । विणां । देवीनां । उत । पूर्वयावा ॥ २ ॥

इन्द्रं भूपन त्वामलकुर्वन्नहं ममस्य महनीयस्य मृत्यस्य तविषस्य वलवतस्ते तव जृति मनसा प्रेरिता
वाच स्मृतिनानाममतायान्नार्थं प्रयमि । प्रकर्षणोच्चारयामि । मानुषीणां क्षितीनां मनोज्ञानां मनुष्याणां
उत अपि च देवीनां देवसंवाधनीनां विणां प्रजाणां पूर्वयावायतो गता त्वममि ॥ ममस्य । मह पुत्रायां ।
महर्हलोपश्च । उ० ५ २३ । इति हलोप इत्यनुवृत्तां महश्चेति खप्रत्ययो हलोपश्च । ममते पुज्यते सर्वरिति मत्वः ।
खातस्याप्रसादः । फि० १ ६ । इत्यतोदात्तत्वं । यद्यपि मकारादिभवेति तथापि वचनसामर्थ्याद्भवति । तविषस्य ।
तवंतिष्ठपचप्रत्ययः । चित्स्वरः । जृति । ऊतियुतीत्यादिना क्तिन उदात्तत्वं । इयमि । अतिर्जुहोत्यादिः । अतिपि
पठ्यंश्च्यभ्यामस्येत् । अभ्यामस्येतीयडादिगं । पादादित्वाद् निघातः । अभ्यस्तस्वरः । भूपन । भूप अलंकार
इत्यस्य शतरि रूप । शत्रुत्वमावधायकस्वर धातुस्वरः । अमि । अस्मिर्लटि रूपं । निघातः । मानुषीणां । मनो-
ज्ञानावित्यत्र । पुगागमः । टिड्ढाणां प्रति डीप । त्रित्स्वरः । देवीनां । देवाय अत्रावित्यत्र । अत्रापि पूर्ववत्
डीप । त्रित्स्वरः । पूर्वयावा । या प्रापण इत्यस्मादातो मनिन्कृतिनिघातिपश्चेति वनिप । ऋदुत्तरपदस्वरः ॥

इंद्रो वृचमवृणोच्छर्धनीतिः प्र मायिनाममिनाद्वर्पणीतिः ।

अहन्यंसमुशध्वनेप्याविर्धना अकुणोदाम्याणां ॥ ३ ॥

इंद्रः । वृचं । अवृणोत् । शर्धनीतिः । प्र । मायिनां । अमिनात् । वर्पनीतिः ।

अहनं । विऽअंसं । उशधक् । चनेपु । आविः । धेनाः । अकुणोत् । राम्याणां ॥ ३ ॥

शर्धनीतिः । नयन नीतिः कर्म । शर्धं प्रवृद्ध नीतिः कर्म यस्य स तथोक्तः । स इन्द्रो वृचममुरमवृणोत् ।
वलनारुंधत । तथा वर्पणीतिर्युद्धं परप्रहारणा निवारककर्मद्रो मायिना । द्वितीयार्थे पृष्टी । मायिनो
ऽमुरान प्राप्तिनात् । प्रकर्षणावधीत । उशधक् शत्रुवधे कामयमान इन्द्रो वनेषु गूढचारिणममुरं खंसं विग-
तामं यथा भवति तथाहन । जघान । अथ तस्मिन् रात्रिचरे गवासपहर्तरे हते मति राम्याणां । रमणं
स्त्रीभिः मह क्रीडा रामः । तमहंतीति राम्या रात्रयः । तामां रात्रीणामतःस्थिता धेना ग आविरुक्षणीत ।
प्रकटा अकरोत् । रात्रीणाममुराकातत्वं तत्तिरीयकं । अहर्देवानामासीद्वाचिरमुराणां तिसुरा यद्देवानां

चित्तं वेद्यमासीत्तेन सह रात्रिं प्राविशन्निति ये दिवा स्रोतारो राम्यास्तेषां वाचो धेना इति ॥ अत्रुणोत् ।
 वृत् वरण इत्यस्य लङि रूपं । निघातः । शर्धनीतिः । शर्धतिइत्याहार्यः । अस्मात्कर्मणि घञ् । बह्व्रीहो
 पूर्वपदस्वरः । अमिनात । मीत्रं हिमायामित्यस्य लङि मीनातिर्निगम इति ऋस्वः । निघातः । अहन । हतर्लङि
 रूपं । उग्रधक् । वशं कांती । पृषोदरादित्वाद्घमिङि । आविः । स्वरादिष्वतोदात्तत्वेन पठितत्वादतोदात्तः ।
 धेनाः । धेट् पानि । धेट् ई च । उ० ३. ११. इति नपत्यय ईकारश्चातोदात्तः । गुणः । धयति तामिति धेना
 वाक् । धेना जिगाति । ऋस्व० १. २ ३. इत्यत्र प्रत्ययस्वरंगातोदात्तः । अत्र व्यत्ययेनायुदात्तत्वं । अकृणोत् ।
 कृवि हिमाकरणायोः । निघातः । राम्याणां । रमु कीडायां । राममर्हतीत्यर्थे कदमि चेति यप्रत्ययः । तस्य
 स्वरः । यद्वा रमरतर्णीतर्ण्यादध्यादयश्चेति यकप्रत्ययः । प्ररमयति भुतानि नक्तचारीण्युपरमयतीतराणीति
 घास्वः । नि० २. १८. । वर्णयत्ययः ॥

इंद्रः स्वर्षा जनयन्नहानि जिगायोगिभिः पृतना अभिष्टिः ।

प्रारोचयन्मनवे केतुमहामविदन्ज्योतिर्वृहते रणाय ॥४॥

इंद्रः । स्वःऽसाः । जनयन् । अहानि । जिगाय । उगिकऽभिः । पृतनाः । अभिष्टिः ।

प्र । अरोचयत् । मनवे । केतुं । अहां । अविदत् । ज्योतिः । वृहते । रणाय ॥४॥

स्वर्षाः स्वर्गप्रद इन्द्रोऽहानि स्वतंत्रोभिर्जनयन्नहानिर्गरोभिः सह पृतनाः परकीयाः
 सेना अभिष्टिरभिभावुकः मन जिगाय । शत्रुनजिपीत । शत्रुवधानतरं मनवे मनुष्याय कर्मकर्त्रे यजमानाय
 अहां केतुं प्रज्ञापकं सूर्यं प्रारोचयत तथा च तमोरुपासुरवधात्प्रकर्षणादीपयत । ततो वृहते रणाय युद्धप्र
 काशनाय ज्योतिः प्रकाशमविदत् । अलमत ॥ स्वर्षाः । पणु दानि । क्रिप । जनमनस्वनां सन्ध्यालो रित्यात्वं । मनो
 तेरन इति पत्यं । अहरादीना पत्यादिपुपसंख्यानमिति विसर्जनीयस्य इत्वं । जिगाय । जि जय इत्यस्य निटि
 सन्निटोर्जित्यभ्यासादुत्तरस्य कवर्गादेशः । नितम्बरः । पृतनाः । पृङ् व्यायामे । कृपुभ्यां किदिति तनन्प्रत्ययः ।
 व्याप्रयतेऽत्र योदार इति पृतनाः सेनाः । नित्यादायुदात्तः । अभिष्टिः । अभिगता । इप गतो । मवे वृषत्या
 दिना क्रिमुदात्तः । स हि भावपरोऽपि भवितार नवयति । तितुवतथेत्यादिनेटप्रतिपधः । शर्कधादित्यात्
 ररूपत्व । रुदन्तरस्वरः । अरोचयत् । रुच दीप्तावित्यस्य लङि रूप । मनवे । मन ज्ञाने । शृमृग्विहीत्यादिना
 चप्रत्ययः । निदनुवृत्तराद्युदात्तः । अविदत् । विद् लाम इत्यस्य शि मुचादीनामिति नुम । पाटादित्यादिन
 घातः । रणाय । क्रियाग्रहणं कर्तव्यं । म० १. ४. ३०. इति संप्रदानसंज्ञा । रणतिः शब्दार्थः । वशिरोऽप्यो
 पसंख्यानमित्यप्रत्ययः । रणति शब्दं कुर्वति परस्पर योदारोऽचेति रणः संयासः । प्रत्ययस्य पत्त्यादनुद । तत्वं
 धातुस्वरः ॥

इंद्रस्त्रुजो वर्हणा आ विवेश नृवहधानो नर्या पुरुणि ।

अचेतयद्विय उमा जरिचे प्रेम वर्णमतिरच्छुक्रमासां ॥५॥

इंद्रः । त्रुजः । वर्हणाः । आ । विवेश । नृऽवत् । दधानः । नर्या । पुरुणि ।

अचेतयत् । धियः । उमाः । जरिचे । प्र । उमं । वर्णं । अतिरत् । शुक्रं । आसां ॥५॥

स तादृश इन्द्रस्त्रुजो बाधिका वर्हणा युद्धोत्साहेन वर्धमानाः परकीयाः सेना नृवन्मनुजवदा विवेश ।
 प्रकाशं लब्ध्वा प्राविशत । किं कुर्वन् । पुरुणि वर्हन् नर्या युद्धनयनकारिणा योग्यानि धनानि दधानः
 प्रयच्छन्नाविवेश । स इन्द्रो जरिचे स्त्रोव इमा दृश्यमाना धिय उपमः । ध्यायत्यामु मनुष्या इति । ता धियो
 ज्ञेयत । अज्ञापयत । अथासामुषसामिमं शुक्र वर्णं प्रकाशेन युक्तं प्रातिरत । स्वतंत्रसा प्रकर्षणं वर्धयति ।
 धीशब्दस्थोपःपरत्वे सचवर्णः । शुक्रवर्णामृद् नो यंसते धियं । ऋस्व० १. १४३. ५. इति ॥ त्रुजः । त्रुज हिमाया ।
 क्रिप । धातुस्वरः । वर्हणाः । वृहि वृद्धी । अद्यायुच बह्वर्णमिति कर्तरि युच । व्यत्ययेनायुदात्तत्वं । विवेश ।

विप्रतिर्लिटि रूपं । निघातः । भुवन् । भुगब्दात्तेन तुभ्यमिति वतिप्रत्ययः । तस्य स्वरः । दधानः । दधातिः शान-
नचि रूपं । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं । नर्या । नरेषु साधुनीत्यर्थे तच्च साधुरिति यत् । यतोऽनाव
इत्याद्युदात्तत्वं । अचतयत् । चिती संज्ञान इत्यस्य खंतस्य लिटि रूपं । अडागमस्वरः । धियः । धी चिंतायां ।
अन्वभ्योऽपि दृश्यत इति क्रिप् । दृशियहणात्संप्रसारणं । धातुस्वरः । इमाः । दस्य । पा० १. २. १०९. इति
दकारस्य सकारः । एकादेशस्वरः । अतिरत् । तरंत्यर्थेत्यन शः । निघातः । आसां । इदमोऽन्वादेशोऽशित्य-
गादेशोऽमुदात्तश्च । प्रत्ययः मुष्ठादनुदात्तः । अतः सर्वानुदात्तः ॥ १५ ॥

महो महानि पनयंत्यस्येदस्य कर्म मुकृता पुरुणि ।

वृज्जनेन वृज्जिनान्सं पिपेप मायाभिर्दस्यैरभिभूत्योजाः ॥ ६ ॥

महः । महानि । पनयन्ति । अस्य । इदस्य । कर्म । मुऽकृता । पुरुणि ।

वृज्जनेन । वृज्जिनान् । सं । पिपेप । मायाभिः । दस्युन् । अभिभूतिऽओजाः ॥ ६ ॥

महो महतोऽस्य तादृशसामर्थ्यस्यैदस्य महानि महनीयानि पुरुणि बह्वानि मुकृता मुष्ठा कृतानि कर्म वृज-
हननादीनि कर्माणि पनयन्ति । भुवन्ति । इदस्य कर्म मुकृता पुरुणीत्यतत्पदकदंबकमत्रार्थभेदात्पदकाले
नोत्सृज्यते । तादृश इन्द्रो वृज्जनेन । वर्ज्यते शववोऽनेनेति वृज्जने वल् । तेन वल्लेन वृज्जिनान्यापरूपानमुरान्
सं पिपेप । सम्यक् चूर्णाचकार । तथाभिभूत्योजाः । अभिभूतिः शत्रुविषयोऽभिभवः । तर्वाजो उलमस्येत्यभि-
भूत्योजाः शत्रुणां पराभवे समर्थः । तादृश इन्द्रो दस्युन्पक्षयितृन्मुराकायाभिः कपटैः सं पिपेप ॥ पनयन्ति ।
पनन्ति । सुत्यर्थस्य शुपुधुपर्विर्जपिर्जपनिभ्य इत्याद्यप्रत्ययः । इत्थंकादसः । निघातः । वृज्जनेन । वृज्जी वर्जने ।
कृपृवृज्जिमादिनिघातभ्यः क्युरिति क्युप्रत्ययः । कित्वादगुणः । प्रत्ययस्वरः । वृज्जिनान् । वृज्जी वर्जने । वृज्जिः क्लृप्त
॥ ३० २. ४७ । इतीनचप्रत्ययः । वृज्जिनं पापं । तद्वन्तः । अग्निआदित्वादच । एकादेशस्वरः । पिपेप । पिप्पु संचूर्णन
इत्यस्य लिटि णलि रूपं । निघातः । अभिभूत्योजाः । भूतिभवनं । भावे क्तिन् । तादो च नितीत्यभिः प्रकृतिभ्य-
रत्वं । अभिभूतावोजो यस्येति सप्तस्युपमानपूर्वपदस्य बह्वव्रीहिरिति समासः । बह्वव्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

युधेन्द्रो महा वरिषश्चकार देवेभ्यः सत्पतिश्चर्पणिप्राः ।

विवस्वतः सदेने अस्य तानि विप्रा उक्थेभिः कवयो गृणन्ति ॥ ७ ॥

युधा । इन्द्रः । महा । वरिषः । चकार । देवेभ्यः । सत्ऽपतिः । चर्पणिऽप्राः ।

विवस्वतः । सदेने । अस्य । तानि । विप्राः । उक्थेभिः । कवयः । गृणन्ति ॥ ७ ॥

सत्पतिः सता देवानां पतिश्चर्पणिप्राश्चर्पणीनां मनुष्याणामपक्षितफलप्रदानेन कामपुरकः स इन्द्रो महा
महता युधा युद्धेन वरिषः । भुगं त्रियतेऽर्थिभिरिति वरिषो धनं । तादृशं धनं युद्धेन लब्ध्वा देवेभ्यो देवन-
शोभेभ्यः स्तोतृभ्यश्चकार । दत्तवान् । विप्रा मेधाविनः कवयः स्तोतारो विवस्वतो विषेपिणाधिहोत्रादिकर्मस्थे
वसतो यजमानस्य सदेने गृहेऽस्यैदस्य तानि वृज्जनेनवृज्जप्रदानानि कर्माण्युक्थेभिः स्तोत्रैर्गृणन्ति । भुवन्ति ॥
युधा । युध संप्रहार । भावे संपदादिलक्षणः क्रिप् । सावकाच इति विभक्तिरुदात्तता । वरिषः । वृज्ज् वरण
इत्यस्य यङ्लुकि ऋतश्चैत्यभ्यासस्य रिगागमः । तदंतादमुन् । बाङ्लकाट्टिलोपः । निम्स्वरः । चकार । करो-
तिर्लिटि रूपं । निघातः । सत्पतिः । अस्तेः शतरि रूपं सदिति । पत्यार्थश्च इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ।
चर्पणिप्राः । प्रा पुराणे । विच । विवस्वतः । विपुर्वाहस निवाम इत्यस्मात्संपदादिलक्षणे भावे क्रिप् ।
तदस्यास्त्यस्मिन्निति मनुष । मादपधाया इति तस्य वत् । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । गृणन्ति । गृ
गृब्ध इत्यस्य लिटि रूपं । निघातः ॥

सचासाहं वरेण्यं सहोदां समवांसं स्वरपश्च देवीः ।

समान यः पृथिवीं द्यामुतेमामिदं मदंत्यनु धीरेणासः ॥ ८ ॥

सत्राऽसहं । वरेण्यं । सहःऽदां । समऽवांसं । स्वः । अपः । च । देवीः ।

ससानं । यः । पृथिवीं । द्यां । उत । इमां । इंद्रं । मदति । अनु । धीऽरणासः ॥ ८ ॥

धीरणामो धिया जुत्या रणयंतः स्रोतारः सत्रासाहं महतो वृत्रादेरभिभवितारमत एव वरेण्य सर्वव
रणीयं सहोदां दुर्वलस्यार्थिनो बलप्रदं देवीर्देवनशीला अपः स्वयं स्वर्लोके च समवांसं भजमानमिन्द्रमनु
मदति । हृष्यति । हर्षमनु स्वयं हृष्यतीत्यर्थः । य इंद्रः पृथिवीमृत अपि च द्यां द्युलोकांममामिमंतारिचलोका
चैतांस्त्रीलोकान् समानं तत्तल्लोकवासिभ्यो ददाति । तमनुमदतीत्यन्वयः ॥ सत्रासाह । परं मर्पणं । कंदमि सह
इति ण्वः । णित्वादुपधावृद्धिः । समवांसं । पण संभक्तावित्यस्य कृमाविडभावं नकारलोपि रूपं । प्रत्ययस्वरः ।
ससानं । पणु दान इत्यस्य लिटि रूपं । लिटस्वरः । मदति । मदि जुत्यार्दिष्वित्यस्य यत्येन परस्मैपदं ।
निपातः । धीरणासः । रणतीति रणा वाक् । धिया जुत्या रणा येषां ते धीरणाः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्र
कृतस्वरः ॥

ससानान्यां उत सूर्यं ससानेन्द्रः ससान पुरुभोजंसं गां ।

हिरण्ययमुत भोगं ससान हवी दस्यून्प्रायं वर्णमावत् ॥ ९ ॥

ससानं । अत्यान् । उत । सूर्यं । ससानं । इंद्रं । ससानं । पुरुऽभोजंसं । गां ।

हिरण्ययं । उत । भोगं । ससानं । हवी । दस्यून् । प्र । आर्यं । वर्णं । आवत् ॥ ९ ॥

पूर्वमन्त्रे प्रतिपादितः स इंद्रोऽत्यानयान् समानं । युद्धार्थं मरुतो ददाति । उत अपि च सूर्यं जगत्प्रकाश
कमादित्यं समानं । प्राणिनां व्यवहारनिर्वाहाय तैभ्यो ददाति । तथा पुरुभोजंसं । पुरुभिः सर्वजैः शीरादि
द्वारिणोपभुज्यत इति पुरुभोजाः । शीरादिरूपवद्बहुविधातोपितां गामपिहोवादिमित्यर्थं समानं । तैभ्यो ददाति ।
उत अपि च हिरण्ययं सुवर्णमयं भोगं धनं । भुज्यतेऽस्मिन्निति भोगो गृहं वा । ससानं । अर्थिभ्यो ददाति । ततो
दस्यून् बाधकान्मुरान् हवीं हवीर्यमुत्तमं वर्णं विवर्णिकं प्रावत् । यथा कर्मविप्रो न भवेत्तथापालयत् ॥
ससानं । पणु दान इत्यस्य लिटि णल्लि रूपं । लिटस्वरः । हिरण्ययं । हिरण्यशब्दादिकारार्थं मयङितयोः
। पा० ४. ३. १४३. इति विहितस्य कंदमि विषयं च्छत्यवास्तव्यवास्तवमाध्वीहिरण्ययानि कंदमीति निपातना
अयटो मकारलोपः । प्रत्ययस्वरः । हवी । हंतः क्त्वात्वाद्यद्येति निपातितः । प्रत्ययस्वरः । आवत् ।
अवतर्लङ्गि रूपं ॥

इंद्रं औपधीरसनोदहानि वनस्पतीरसनोदंतरिष्टां ।

विभेदं वलं नुनुदे विवाचोऽथाभवदमिताभिकृतूनां ॥ १० ॥

इंद्रं । औपधीः । असनोत् । अहानि । वनस्पतीन् । असनोत् । अंतरिष्टां ।

विभेदं । वलं । नुनुदे । विवाचः । अथ । अभवत् । दमिता । अभिऽकृतूनां ॥ १० ॥

तादृश इंद्रं औपधीः पुरुफलसंयुक्तामृणगुल्मादिका असनोत् । प्राणिनामपभोगार्थं प्रादात् । तथाहानि
दिवसांशायुष्परिकृत्यर्थं प्रायच्छत् । किंच वनस्पतीन्यज्ञार्थं खदिरपलाशादिलज्जगान् वृक्षानसनोत् । तथा-
तरिचं संचारार्थं प्रादात् । तथा वलं । मंत्रियतेऽनेनाकाशमिति वलो मेघः । तं मेघं विभेदं । उदकपेरणार्थं
मभिमदत् । विवाचो विरुद्धवाचः प्रतिकूलान्मुरान् नुनुदे । प्राणिनां रक्षार्थं तान् ब्रवाधि । अथानंतरमभिकृतूनां ।
कृतुः कर्म । अभि अभिमुख्येन युद्धार्थं कर्म येषां तेऽभिकृतवो वलीयांसः शत्रवः । तेषामपि दमितोपशमयि
ताभवत् । एवं हितकरणाहितपरिहाराभ्यां सर्वाः प्रजाः पालयति स्मेति भावः ॥ असनोत् । पणु दान इत्यस्य
जङ्घि रूपं । वनस्पतीन् । पारस्करप्रभृतित्वात् मुडागमः । वनशब्दो नद्विषयस्येत्याद्युदात्तः । पतिशब्दः प्रत्यय
स्वरेणाद्युदात्तः । उभे वनस्पत्यादिषु युगपदित्युभयपदप्रकृतित्वात् । विभेदं । भिदिर विदारण इत्यस्य लिटि

रूपं । नितम्बरः । ननुदे । नृद प्रेरण इत्यस्य लिटि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । दमिता । दमु उपशम इत्यस्य वृचि रूपं । चित्स्वरः । अभिकृतूनां । बह्व्रीहो पूर्वपदस्वरः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिद्रंमस्मिन्भरे नृतमं वाज्रसातो ।

शृण्वंतमुग्रमूतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥११॥

शुनं । हुवेम । मघवान् । मिद्रं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाज्रसातो ।

शृण्वंतं । उग्रं । मूतये । समत्सु । घ्नंतं । वृत्राणि । संजितं । धनानां ॥११॥

एषा ऋक् पूर्वमेव व्याख्याता ॥ ॥१६॥

तिष्ठा हरी इत्येकादशर्वं पष्ठ मूक्तं विश्वामित्रं त्रिष्टुभमिन्द्रं । तिष्ठा हरी इत्यनुक्रमणिका ॥ अग्निष्टुति मरुत्व-
तीयशस्त्रे निविधानं मूक्तं । मूचितं च । तिष्ठा हरी यो जात एवेति मध्यदिनः । आ० ९. ७. इति ॥ इंद्राग्नयोः
कुलायनाम्येकाहोऽप्यतन्मरुत्वतीयनिविधानं । मूचितं च । तिष्ठा हरी तमु पृहीति मध्यदिनः । आ० ९. ७. ।
इति ॥ समृद्धे दशरात्रे तृतीयं कंदोमं मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं । मूचितं च । तिष्ठा हरी प्र मदिने इमा उ
त्थिति मरुत्वतीयं । आ० ८. ७. इति ॥ अतिरात्रे तृतीयं पर्याये होतुः शस्त्रं परिहितं सत्याद्या तिष्ठा हरी इत्येषा
शस्त्रयाज्या । मूचितं च । विश्वजिते तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमानिति याज्या । आ० ६. ४. इति ॥

तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमाना याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छ ।

पिवास्थंधा अभिसृष्टो अस्मे इंद्र स्वाहा ररिमा ते मदाय ॥१॥

तिष्ठ । हरी इति । रथं । आ । युज्यमाना । याहि । वायुः । न । निऽयुतः । नः । अच्छ ।

पिवांसि । अंधः । अभिऽसृष्टः । अस्मे इति । इंद्र । स्वाहा । ररिम । ते । मदाय ॥१॥

विश्वामित्रः स्तीति । हे इंद्र रथे स्थंदने युज्यमाना संयुज्यमाना हरी अथावभिलक्ष्य कंचित्कालमा तिष्ठ ।
तत्र वृष्टांतः । वायुर्भूति । यथा वायू रथे नियुज्यमाना नियुतो वडवा अभिलक्ष्य कंचित्कालं तिष्ठति तद्वत् ।
अथ रथारूढत्वं नोऽस्मान्काभिलक्ष्या याहि । शीघ्रमागच्छ । आगत्य चास्मै अस्माभिरभिसृष्टोऽनुज्ञातस्त्वमंधः
सोमनक्षगमस्य पिवांसि । पिब । स्वाहा । दत्तशाय सोमः । वयं ते तव मदाय हर्षाय स्वाहाकृतमिमं सोमं
ररिम । ददाम ॥ अत्र याहि वायुर्न नियुतो नो अक्षेत्यत्र रथेना याहीत्यर्थः । आपांसित्विष्यः स्तर्यां न गावः
। अ० ७. ७. ४. इत्यत्र तत्र तर्धति पदकालं नोत्सृज्यते ॥ तिष्ठ । तिष्ठतेर्लोपि रूपं । तिष्ठादेशस्याबुदात्तः ।
याहि । यातेर्लोपि रूपं । हर्षित्त्वादतोदात्तः । वायुः । वा गतिशधनयोरित्यस्मात्कृवापत्यादिना उण् । आतो
युक् । प्रत्ययस्वरः । पिवांसि । पातेर्लोप्याडागमः । आगमस्यानुदात्तत्वादातुस्वरः । अंधः । अद भक्षणं । अदेर्नुम
धक्षेत्यमुनुमागमो धकारस्यांतादेशः । अयते प्राणिभिरुद्धा स्वयमन्तीति । तथा च श्रुतिः । अयतेऽन्ति च
भुतानि तस्मादन्नं तद्वच्यते । ति० उ० २. २. इति । नितम्बरः । अस्मै । मुपां मुनुगिति तृतीयायाः श इत्यादेशः ।
ररिम । रातेर्लोपि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः । प्रत्ययस्वरः ॥

उपाजिरा पुरुहूताय सप्ती हरी रथस्य धूर्वा युनज्मि ।

द्रवद्यथा संभृतं विश्वतश्चिदुपेमं यज्ञमा वहान् इंद्र ॥२॥

उप । अजिरा । पुरुऽहूताय । सप्ती इति । हरी इति । रथस्य । धूऽसु । आ । युनज्मि ।

द्रवत् । यथा । संभृतं । विश्वतः । चित् । उप । इमं । यज्ञं । आ । वहान् । इंद्र ॥२॥

हे इंद्र पुरुहूताय पुरुभिर्बह्वभिर्यज्ञमार्नयंज्ञार्थमाहूताय तुभ्यमजिरा शीघ्रगमनशीलो सप्ती सर्पणशीलो
हरी हरिणामकावथी रथस्य धूर्वं युगप्रातेपूषा युनज्मि । अहं तथा योजयामि । द्रवत् स रथो यथा

गच्छेत्तथेति शेषः । विश्वतश्चित्तं सर्वतः संभूतं अप्रियर्जुभिः सविता सोमैरित्यादियज्ञसंभारिः संपूर्णमिमं यज्ञं प्रतीद्रे त्वामुपा वह्नातः । तावथी सम्यगावहता ॥ ध्रुवं । ध्रुवीं हिमार्थः । क्रिप । राज्ञोप इति वकारलोपः । वीरुपधाया इति दीर्घः । साविकाच इति विभक्त्युदात्तता । युनज्मि । युजिन्न योगे । रुधादिः । लटि रूपः । निघातः । द्रष्टृ । द्रु गतावित्यस्य क्दांसं लङि रूपः । व्यत्ययनातोदात्तत्वं । वह्नातः । वहंलित्याडागमं रूपः ॥

उपो नयस्व वृषणा तपुष्योत्तेमव त्वं वृषभ स्वधावः ।

यसेतामश्वा वि मुचेह गोणा दिवेदिवे सदृशीरद्धि धानाः ॥३॥

उपो इति । नयस्व । वृषणा । तपुःऽपा । उत । ई । अत्र । त्वं । वृषभ । स्वधाऽवः ।

यसेतां । अश्वा । वि । मुच । इह । गोणा । दिवेऽदिवे । सऽदृशीः । अद्धि । धानाः ॥३॥

वृषभ कामानां वर्षकं स्वधावोऽन्नघ्नं हे इन्द्र वृषणा मेचनसमर्था तपुष्या तापकेभ्यः शत्रुभ्यो रक्षकावश्वा वृषो नयस्व । अस्मत्समीपं प्रापय । उत अपि च त्वमीमेन यज्ञमानमव । पालय । गोणा गोणवर्णां तावश्वा विहासिन्द्रेवयज्जनं वि मुच । विमुक्ता तावथी यसेता । विघ्नं भक्षयता । त्वं तु सदृशीरक्षरूपान धाना मृष्टयवान दिवे दिवे प्रतिदिवसमदि । भक्षय ॥ नयन् । नयतेर्लोङि रूपः । तपुष्या । पा रज्जं । आतोऽनुप संगे कः । मुपां मुलुगिति डादेशः । इमुसोः सामर्थ्यं इति मंहिताया विमर्जनीयस्य पत्व । ऋदृत्तरपदप्रकृति स्वरः । अत्र + अवतेर्लोङि रूपः । स्वधावः । सनुवमोरिति नकारस्य कत्वं । निघातः । यसेता । यमु अदन इत्यस्य लोत्वातामि रूपः । पादादिवादननिघातः । आतामो लमावधानुकम्पर धातुस्वरः । मुव । मुचतेर्लोङि रूपः । आगमानुगामनस्यानित्यत्वान्नुमभावः । सदृशीः । समानशब्द उपपदं दृशिर प्रेक्षण इत्यस्मात्समानान्य योश्चेति कञ्प्रत्ययः । समानस्य दृग्दृश्यतुष्विति मभावः । टिड्ढाणञ इत्यादिना डीप । तस्य पित्वादानुदात्तत्वं धातुस्वरः । अद्धि । अद भक्षण इत्यस्य लोत्वादादित्वात्तपो लुक् । इङ्गान्भ्यो हेर्धिरिति ध्यादेशः । निघातः । धानाः । दुधाञ् धारणपोषणयोः । धापवस्यभ्यतिभ्यो न इति नप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

चातुर्विंशतिकेऽहनि साध्यदिने मर्वने ब्राह्मणाक्षमिश्रस्य ब्रह्मणा त इत्यारभणीया । सुचितं च । ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनज्म्यु नो लोकमनु नेपि विद्वान् । आ० ७४ । इति ॥

ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनज्मि हरी सखाया सधमादे आणू ।

स्थिरं रथं सुखमिन्द्राधितिष्ठं प्रज्ञानन्विद्धाँ उप याहि सोमं ॥४॥

ब्रह्मणा । ते । ब्रह्मऽयुजा । युनज्मि । हरी इति । सखाया । सधऽमादे । आणू इति ।

स्थिरं । रथं । सुऽखं । इन्द्र । अधिऽतिष्ठन् । प्रऽज्ञानन् । विद्वान् । उप । याहि । सोमं ॥४॥

हे इन्द्र ब्रह्मयुजा ब्रह्मणा मर्वेण योक्तव्यं सधमादे । माशति योदारीऽन्ति मादो युद्ध । सहमाद सधमादः । तस्मिन्नुद्दं सखाया समानप्रमिद्धी अत एवायु चिप्रगमनापती ते तव हरी अर्था ब्रह्मणा सोर्वेण युनज्मि । रथं संयोजयामि । स्थिरं सुदृढं मुखं सुष्ठुदारं तादृशं रथमधितिष्ठन् आरुढत्वं सोमपानार्थमा याहि । प्रज्ञानन्वित्याश्रयमतः ॥ ब्रह्मयुजा । युजिरीणादिकः कर्मणि क्रिप । युनज्मि । युजतेर्लोङि रूपः । निघातः । सधमादे । मदी हर्षं । अधिकरणे घञ् । सध मादस्ययोऽकंदमीति सहस्य सधादेशः । ऋदृत्तरपदप्रकृतिस्वरः । रथ । अधिशीङ्ख्यामा कर्मति कर्मसंज्ञा । मुख । खनु विदारणे । अन्वभ्योऽपि दृश्यत इति डः । ऋदृत्तरस्वरः ॥

मा ते हरी वृषणा वीतपृष्ठा नि रीरमन्यजमानासो अन्ये ।

अत्यायाहि शश्वतो वयं तेऽरं सुतेभिः कृण्वाम सोमैः ॥५॥

मा । ते । हरी इति । वृषणा । वीतऽपृष्ठा । नि । रीरमन् । यजमानासः । अन्ये ।

अतिऽआयाहि । शश्वतः । वयं । ते । अरं । सुतेभिः । कृण्वाम । सोमैः ॥५॥

हे इन्द्र वृषणा कामानां मेचकी वीतपृष्ठा कमनीयपृष्ठभार्गा ते तव हरी अन्ये अस्मदन्ते यजमानासो यजमाना मा नि रीरमन । मा हर्षयन् । वयं तु मुतभिरभिपुतः सोमस्ते तवारं पर्याप्तं कृण्वाम । यथा तव तुष्टिर्भवति तथा कर्म इत्यर्थः । त्वं तु अत्यायाहि शश्वतः । बह्वन्यानतिक्रम्य सोमपानार्थं शीघ्रमागच्छ ॥ वीतपृष्ठा । वी कात्यादिपु । अस्मात्कृतप्रत्ययः । बह्वीही पूर्वपदप्रकृतित्त्वरः । रीरमन । रम् क्रीडायामित्यस्य ल्यंतस्य लुङि चङि रूपं । न माक्षोग इत्यङभावः । निघातः । अत्यायाहि । यातेर्लोङि रूप । गतिर्गताविति पूर्वस्य निघातः । कृण्वाम । कृणोतिर्लोङि रूपं । निघातः ॥ १७ ॥

तवायं सोम इति माध्वादिने सवने नेष्टुः प्रस्थितयाज्ञा । मुचितं च । तवायं सोमस्त्वमेह्यर्वाङ्द्राय सोमाः प्रदिवः । आ० ५ । इति ॥

तवायं सोमस्त्वमेह्यर्वाङ् शश्वत्तमं सुमना अस्य पाहि ।

अस्मिन्यज्ञे वर्हिषा निपद्या दधिष्वेमं जठर इंदुमिंद्र ॥ ६ ॥

तव । अयं । सोमः । त्वं । आ । इहि । अर्वाङ् । शश्वत्तमं । सुसमनाः । अस्य । पाहि ।

अस्मिन् । यज्ञे । वर्हिषि । आ । निऽसद्य । दधिष्व । इमं । जठरे । इंदुं । इंदुं ॥ ६ ॥

हे इन्द्र अयं सोमस्तव त्वदर्शमभिपुतः । त्वमर्वाङ् सोमाभिमुख्येन हि । आयाहि । आगत्य च सुमनाः गोमनमगच्छो भुत्वा शश्वत्तमं भुयांसमस्येमं सोमं पाहि । पिव । वर्हिषि प्रवृद्धास्मिन्यज्ञे निपद्योपविशेद् क्रेदनाशीलमिमं सोमं जठर आ दधिष्व । धारय । यथा नाभिरधस्तात्त गच्छति तथा धारय ॥ अंगिरोभिरा गहि यज्ञियभिः । ऋग्वे० १० १४. ५. । इत्यत्र न यज्ञविशेषणं वर्हिर्भिन्नरूपं वा तदित्यतो नोत्पद्यते ॥ इहि । इण गतो । अस्य लोङि रूपं । निघातः । शश्वत्तमं । उकादित्वादतोदात्तत्वं । पाहि । पा पान इत्यस्य लोङि रूप । बह्वनं कंदमीति शपो लुक् । निघातः । निपद्य । सदेर्न्यपि सदेरप्रतेरिति पत्व । नित्त्वरः । दधिष्व । दधातिर्लोङि कंदस्युभयर्थेति याम आर्धधातुकत्वादिङागमः । प्रत्ययस्वरः । इंदु । उन्दी क्रेदने । उंदेरिच्चादे रित्युप्रत्ययः । धातोरादेरिकारादेशः । निदित्यनुवृत्तेरायुदात्तः ॥

स्तीर्णे ते वर्हिः सुत इंद्र सोमः कृता धाना अक्षवे ते हरिभ्यां ।

तदोक्से पुरुषाकाय वृष्णे मरुत्वते तुभ्यं राता हवीषि ॥ ७ ॥

स्तीर्णे । ते । वर्हिः । सुतः । इंद्र । सोमः । कृताः । धानाः । अक्षवे । ते । हरिभ्यां ।

ततऽओक्से । पुरुऽणाकाय । वृष्णे । मरुत्वते । तुभ्यं । राता । हवीषि ॥ ७ ॥

हे इन्द्र ते तवोपवेशनार्थं वर्हिः स्तीर्णे । विसृतं । तथा सोमश्च त्वदर्शं सुतः । अभिपुतः । ते तव हरिभ्या मत्तवे भक्षणार्थं धाना भृष्टयवाः कृताः । संपादिताः । तदोक्से । तद्वर्हिरोको निलयो यस्य तस्मि । पुरुषाकाय वर्हिभिः स्तुत्याय यदा बह्वसहायाय वृष्णे कामानां वर्धिष्व मरुत्वते । मरुतो देवविशः । तद्वते । एवभुताय तुभ्य हवीषि सोमायादीनि राता । अस्माभिर्दत्तानि । तानि सिवस्वति भावः ॥ स्तीर्णे । स्तुज् आच्छादन इत्यस्य कृत इतातोरितिव । रदाभ्यामिति निष्ठानत्वं । प्रत्ययस्वरः । अक्षवे । अद् भक्षण इत्यस्मानुमर्थं तवेन्द्रत्ययः । नित्त्वरः । तदोक्से । बह्वीही पूर्वपदस्वरः । पुरुषाकाय । शच व्यक्तायां वाचीत्यस्मात्कर्मणि घञ् । चजोः क धिण्यतो रिति कृत्यं । रुद्धत्तरपदस्वरः । मरुत्वते । तस्मा मत्वर्थ इति भसंज्ञायां तकारस्य जश्त्वाभावः । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वं प्रातिपदिकस्वरः । राता । रा दान इत्यस्मात्कर्मणि क्तः । प्रत्ययस्वरः ॥

इमं नरः पर्वतास्तुभ्यमापः समिंद्र गोभिर्मधुमंतमक्रन् ।

तस्यागत्या सुमना ऋष्व पाहि प्रजानन्विद्वान्पथ्याऽऽनु स्वाः ॥ ८ ॥

इमं । नरः । पर्वताः । तुभ्यं । आपः । सं । इंद्र । गोभिः । मधुऽमंतं । अक्रन ।

तस्य । आऽगत्य । सुऽमनाः । ऋष्व । पाहि । प्रऽज्ञानन । विद्वान् । पथ्याः । अनु । स्वाः ॥८॥

हे इंद्र नरः कर्मणा नेतारोऽध्वर्यादयः पर्वता यावाण आपर्शते सर्वे संभुय तुभ्यं त्वदर्शमिसं सोमं गोभिः पथोभिर्मधुमंतं माधुर्योपेतं मसकन । मस्यगकार्पुः । ऋष्व दर्शनीय हे इंद्र मुसनाः शोभनमनस्को विद्वान्कर्मभिः स्वाः स्वकीयाः पथ्या वैदिके पथि कर्मणि साधुभूताः सुतीरनु प्रज्ञानन त्वं तस्य पाहि । इममभिपूतं सोम पिव ॥ अक्रन । करोतिर्लुङि रूपं । निघातः । आगत्य । गमेर्ल्यपि रूपं । निःस्वरः । पाहि । पातिर्लोङि रूपं ॥

याँ अभञ्जो मरुतं इंद्र सोमे ये त्वामवर्धन्मभवन्गुणस्ते ।

तेभिरेतं सज्जोषा वावणानोऽग्नेः पिव जिह्वया सोममिन्द्र ॥९॥

यान । आ । अभञ्जः । मरुतः । इंद्र । सोमे । ये । त्वां । अवर्धन । अभवन । गुणः । ते ।

तेभिः । एतं । सऽजोषाः । वावणानः । अग्नेः । पिव । जिह्वया । सोमं । इंद्र ॥९॥

हे इंद्र यावन्नरुतः सोमे सोमपानविषय अभञ्जः समभावयः ये च मरुतस्त्वामवर्धन युद्धं प्रोत्साहोत्पादनेनावर्धयन् ये च मरुतस्ते तवृ गणोऽभवन महाया अभुवन्नित्यर्थः । हे इंद्र एवविधिस्तमिस्मिन्मरुद्भिः सज्जोषाः सगतः सन एतमभिपूतं सोमं वावणानः कामयमानस्त्वमधराहृत्यधिकरणभुतस्याहवनीयस्य ज्वालारूपया जिह्वयेम पिव ॥ अभञ्जः । भञ्ज सेवायामित्यस्य लङि रूपं । यदुत्तयोगादनिघातः । अवर्धन । वृधु वर्धन इत्यस्य क्यतस्य लङि रूपं । कंदस्युभयर्थति शरार्धधातुकत्वाग्निरनिटीति णिन्लोपः । अत्रापि यदोगादनिघातः । अभवन । वाक्यभेदादनिघातः । वावणानः । वण कातावित्यस्य यङ्लुकि चानाग्न रूप । चित्स्वरः । पिव । पा पाने । निघातः ॥

इंद्र पिव स्वधया चित्सुतस्याग्नेर्वा पाहि जिह्वया यजत्र ।

अध्वर्योर्वा प्रयतं शक्र हस्ता होतुर्वा यज्ञं हविषो जुपस्व ॥१०॥

इंद्र । पिव । स्वधया । चित् । सुतस्य । अग्नेः । वा । पाहि । जिह्वया । यजत्र ।

अध्वर्योः । वा । प्रऽयतं । शक्र । हस्ताति । होतुः । वा । यज्ञं । हविषः । जुपस्व ॥१०॥

हे इंद्र स्वधया । स्वमात्मान दधानि पोषयतीति स्वधा बलं । तेन । चिद्विकल्पार्थः । वनादपहृत्य सुतस्य सुतमभिपूतं इतं वा पिव । यजत्र यष्ट्येन्द्राग्निर्ज्वालारूपया जिह्वया वाहृतं सोम पाहि । पिव । शक्र समर्थेन्द्र अध्वर्योर्हस्ताद्वा प्रयतं दानुमुपक्रातं सोम पिव । अथवा होतुर्यज्ञं यजनीय वपट्कारोपेतं हविषो भाग जुपस्व । भवान् । सर्वथापि त्वमत्रागत्यास्माभिर्दीयमानं सोम पिबेति भावः ॥ पिव । आसवितस्यावित्यसानत्वेन पादादिद्व्यादनिघातः । अध्वर्योः । अध्वर कामयतीति क्यच् । क्यध्वर्यत्यकारलोपः । प्रत्ययस्वरः । तत एकादेशस्वरः । प्रयत । यम उपरम इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । शक्र । शक्नु शक्ती । स्फुरितं चीत्यादिना रक् । हस्ताति । अस्मिन् सोत्यादिना तन । निःस्वरः । होतुः । जुहोतिस्तात्कीलिकसृज । निःस्वरः । जुपस्व । जुपी प्रीतिसंबन्धोऽरित्यस्य लोटि रूप । निघातः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिदंमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

शृण्वंतमुयमूतये समत्सु घंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥११॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृतऽतमं । वाजऽसातो ।

शृण्वंतं । उयं । ऊतये । समत्सु । घंतं । वृत्राणि । संऽच्चिन् । धनानां ॥११॥

पूर्वं आख्याता ॥ ॥१८॥

इमामू प्विल्लिकादशर्चं सप्तमं मृक्तं वैष्टुभमिन्द्रं । अत्रानुकमणिका । इमामू पूर्वायां घोरोऽपश्यत् सा निर्द-
हेक्ष्यमानिति श्रूयत इति । दशम्या आगिरसो घोर ऋषिः शिष्टानां विश्वामित्रः ॥ अपिष्टोमे मार्यादिनस-
वनेऽक्षावाकशस्ते दशमीवर्जितमिमामू प्विति मुक्तं । मुचितं च । इमामू प्विल्लपोत्तमामुर्वरत्सर्वत्र । आ० ५ १६ ।
इति ॥ पृथ्वाभिप्रवपडहयोमार्धादिनसवनेऽक्षावाकशस्ते चानुर्विशिकातिदिष्टस्याहीनमृक्तस्य स्थाने त्रीण संपा-
तमुक्तानि । तत्रोपोत्तमावर्जमेतत्प्रथमं मुक्तं । मुचितं च । इमामू प्विल्लंति त्वा । आ० ५ ५ । इति ॥

इमामू पु प्रभृतिं सातये धाः । गण्वच्छश्वदृतिभिर्यादमानः ।

सुतेसुते वावृधे वर्धनेभिर्यः कर्मभिर्महद्भिः सुश्रुतो भूत् ॥ १ ॥

इमां । ऊं इति । सु । प्रभृतिं । सातये । धाः । गण्वत् । गण्वत् । ऊतिऽभिः । यादमानः ।

सुतेऽसुते । वावृधे । वर्धनेभिः । यः । कर्मऽभिः । महत्ऽभिः । सुऽश्रुतः । भूत् ॥ १ ॥

विश्वामित्र इन्द्रं स्मृति । हे इन्द्र ऊतिभिः । अर्वाति रर्वाति सर्वमित्युतयो मरुतः । तैः गण्वच्छश्वत्सर्वदा
यादमानः संगति याचमानस्त्वं प्रभृति । प्रकर्षण भ्रियते धार्यते यज्ञार्थमिति प्रभृतिः सोमः स्मृतिर्वा । इमा-
मिमं सोममिमां स्मृति वा सातयेऽस्माकं धनलाभार्थं सु धाः । सुष्टु संपादय । तथा स इन्द्रः सुते सुते सोमे
ऽभिपुते सति वर्धनेभिर्वर्धनकारिभिः सोमाज्यादिभिर्हविर्विवावृधे । वर्धते । य इन्द्रो महद्भिः कर्मभिरमुरवध-
मेघभेदनादिनक्षत्राणां परिः सुश्रुतो लोके प्रसिद्धो भूत् । स इन्द्र इति पुर्वेणान्वयः ॥ प्रभृति । तादी च निति
श्रूयतावति गतेः प्रकृतित्स्वरत्वं । धाः । दधातिऽकां दमे लुङि रूपं । निघातः । गण्वच्छश्वत् । नित्यवीक्ष्यो-
रिति द्विवचनं । यादमानः । दृयाच याज्ञाया । गानाच रूपं । चकारस्य दकारऽकां दमे । वावृधे । वृधु
वर्धन इत्यस्माज्जिडि रूपं । तुजादित्यादभ्यामस्य दीर्घः सादृतायां । निघातः । वर्धनेभिः । वर्धनेत्यन्तस्य नद्या-
दित्याज्युट । नित्यस्वरः । सुश्रुतः । श्रु श्रवण इत्यस्मात्कर्मणि क्तः । गतिरनन्तर इति गतिस्वरः । भूत् ।
भवतेर्लुङि रूपं ॥

मार्धादिने सवनेऽक्षावाकस्य प्रस्थितयाज्येन्द्राय सोमाः प्रदिव इत्येषा । मुचितं च । इन्द्राय सोमाः प्रदिवो
विदाना आपुणो अस्य । आ० ५ ५ । इति ॥

इन्द्राय सोमाः प्रदिवो विदाना ऋभुर्येभिवृषपर्वा विहायाः ।

प्रयस्यमानान्प्रति पू गृभायेन्द्र पिव वृषधूतस्य वृष्णः ॥ २ ॥

इन्द्राय । सोमाः । प्रऽदिवः । विदानाः । ऋभुः । येभिः । वृषऽपर्वा । विऽहायाः ।

प्रऽयस्यमानान् । प्रति । सु । गृभाय । इन्द्र । पिव । वृषधूतस्य । वृष्णः ॥ २ ॥

हे इन्द्र इन्द्राय तुभ्यं सोमाः प्रदिवः प्रगतेषु पुर्वेष्वहःसु विदानाः । अस्माभिरुभिताः । वृषपर्वा । वृषाणः
फलस्य वर्षकाः पर्वाणि कालावयवा वर्षाया यस्य स तथोक्तः । कालात्मक इत्यर्थः । अत एव विहायाः ।
विजहात्युत्सृजत्यर्थानर्थभ्य इति विहाया महान् । तादृश इन्द्रो धर्मिर्धर्दन्तः सोमैर्बुधैर्दोषो वर्तते हे इन्द्र त्वं
प्रयस्यमानान् प्रकर्षण सर्वरूपयस्यमानानिमान् सोमान् सु सुष्टु प्रति गृभाय । प्रतिगृहाण । गृहीत्वा च वृषधूतस्य
वृषभिर्यावभिरभिपुते वृष्णः स्वर्गादिफलवर्षकमिमं सोमं पिव ॥ प्रदिवः । दिवु क्रीडादी । क्रिप । कालाध्वनो-
रत्यन्तसंयोग इति द्वितीया । दिव्वाद्दो दिवमवाची । रुद्धत्तरपदस्वरः । विदानाः । विदु लाभ इत्यस्य व्यत्ययेन
गानच । बहल कंदमोति विकरणस्य लुक् । विहायाः । आहाक त्याग । वहिहाधाऽभ्यश्कंदमोत्यमुन् । णि-
दित्यनुवृत्तरातो युक् चिण्कृतोरिति युगाशमः । गतिकारकयोरिति पुर्वपदप्रकृतित्स्वरत्वं । गृभाय । यद्वा
उपादान इत्यस्य लोटि ह्यो आप्रत्ययस्य कंदमि शायजपीति शायजादेशः । ह्यहोर्भ इति भत्वं । अतो हेरिति
हेर्लुक् । निघातः ॥

मार्धादिने सवनेऽक्षावाकशस्ते याज्या पिव वर्धस्वत्येषा । मुचितं च । पिव वर्धस्व तव घा मुतास इति
याज्या । आ० ५ १६ । इति ॥

पिब। वर्धस्व। तव घा सुतासु इन्द्र सोमासः प्रथमा उतेमे ।

यथापिबः पूर्याँ इन्द्र सोमाँ एवा पाहि पन्यो अद्या नवीयान् ॥३॥

पिबं। वर्धस्व। तव। घ। सुतासः। इन्द्र। सोमासः। प्रथमाः। उत। उमे।

यथा। अपिबः। पूर्यान्। इन्द्र। सोमान्। एव। पाहि। पन्यः। अद्या। नवीयान् ॥३॥

हे इन्द्र इमं सोमं पिब । ततो वर्धस्व । शरीरेण पृष्टो भव । त्वदर्थं प्रथमाः पुरातना उत अपि चिमेऽभि नवा उभयविधाः सोमाः सुतासो घ । यावभिरभिपुताः खलु । हे इन्द्र पूर्यान्पुरातनान्सोमान्यथा त्वमपिब एवैवमयाधुना पन्यः सृज्योऽत एव नवीयानतिशयनाभिनवस्त्वमिमानभिनवान्सोमान्याहि । पिब ॥ पिब । पातेर्लोऽटि रूपं । वर्धस्व । तिङ उत्तरत्वान्निघाताभावः । अपिबः । यथायोगादनिघातः । पाहि । पातेर्लोऽटि बङ्गलं कंदमीति शपो लुक् । निघातः । पन्यः । पनतः सृज्यर्थस्याध्यादित्वाद्यत । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्व । नवीयान् । नवशब्दादीयमुनि रूपं । नितस्वरः ॥

महाँ अमंचो वृजने विरप्पयुयं शवंः पत्यते धृष्णोऽजः ।

नाहं विव्याच पृथिवी चनेनं यत्सोमामो हर्यश्चममंदन ॥४॥

महान् । अमंचः । वृजने । विरप्पणी । उयं । शवंः । पत्यते । धृष्णु । ओजः ।

न। अहं। विव्याच। पृथिवी। चनं। एनं। यत्। सोमासः। हरिऽअश्वं। अमंदन ॥४॥

योऽयमिन्द्रो महानतिशयितसामर्थ्यवान वृजने वल्गोपलक्षिते युद्धेऽमचः शत्रूणामभिभवितात एव विरप्पणी विरपणशीलो भुजाफलनन युद्धार्थं शत्रूणामाहानकारी । यद्वा विविधं रपणं स्तुतिलक्षणं यस्येति । स सर्वः सुख इत्यर्थः । तादृशस्यिन्द्रस्योयमुद्धरणं शवं वल् धृष्ण धपणशीलमोजः पराक्रमलक्षणं तत्रः पत्यते । सर्वत्र प्रसरति । एनमेतादृशमहिमोपतमिन्द्र पृथिवी विष्णीर्णा भूमिर्न विव्याच । न व्याप्नोति । अहशब्द एवार्थः । चनेत्यर्थः । योरपि न व्याप्नोतीत्यर्थः । यद्यदा सोमासः स्वाहाकृताः सोमा हर्यश्चमिन्द्रममंदन । अमादयन । तदा तमेनं यावापृथिव्या व्याप्तं न शक्नुत इत्यर्थः ॥ अमचः । अम गत्यादिपु । अमिनलियज्रीत्यादिनाचत्प्रत्ययः । नितस्वरः । विरप्पणी । रप लप व्यक्तायां वाचि । श्रीणादिकः शप्रत्ययः । विविधं रपतीति विरप्पणाः स्तोतारः । तिऽस्य मंतीत्यत इति । यद्वा विविधं रपणं विरप्पणं । तदस्यास्तीति । प्रत्ययस्वरः । पत्यते । यत्पत्यनं कर्तारि यक् । निघातः । धृष्णु । त्रिधुपा प्रागल्भ्ये । त्रिमृधुधुपिनिषः कृप्रत्ययः । रपाभ्यामिति गत्व । प्रत्ययस्वरः । विव्याच । व्यचर्लिटि णलि लिखभ्यामस्योभयपार्मित्यभ्यामस्य तत्प्रसारणं । निघातः । चनेति निपातममुदाय-
सार्थं वर्तते । एवमादित्वादतोदात्तः । अमंदन । मदि सुत्यादिष्वित्यस्य लङि रूप । यथोगादनिघातः ॥

महाँ उग्रो वावृधे वीर्याय समाचक्रे वृषभः कार्व्येन ।

इन्द्रो भगो वाज्रदा अस्य गावः प्र जायते दक्षिणा अस्य पूर्वीः ॥५॥

महान् । उग्रः । ववृधे । वीर्याय । संऽआचक्रे । वृषभः । कार्व्येन ।

इन्द्रः। भगः। वाज्रदाः। अस्य। गावः। प्र। जायते। दक्षिणाः। अस्य। पूर्वीः ॥५॥

महान्युदकर्मण वनवानुयः शत्रूणां भयंकर इन्द्रो वीर्याय वीर्यकरणाय वावृधे । वर्धते । वृषभः फलस्या भिवर्षको भगः सर्वभञ्जनीयः स इन्द्रः कार्व्येन । कवयः स्तोतारः । तत्कर्म स्तोत्रं । तेन स्तोत्रेण समाचक्र । संगच्छते । तादृशस्यास्यिन्द्रस्य गावो वाज्रदाः क्षीरादिलक्षणाप्रदाः प्रजायते । तथास्य पूर्वोत्तरास्ता गावो दक्षिणाः प्रजायते ॥ वावृधे । वर्धतेर्लिटि रूपं । निघातः । वीर्याय । वीरि भञ्जं वीर्यं । भवं कंदमीति यत् । वीरवीर्या चेत्यत्र यतोऽनाव इत्यस्यानित्यत्वस्य ज्ञापितत्वात्तत्स्वरितः । समाचक्र । करोतिर्लिटि रूपं । गति

गताविति पूर्वस्य गतेर्निघातः । काथेन । कवेः कर्म काथं । ब्राह्मणादित्वात् थञ् । अित्वादुपधावुद्धिः । अित्स्वरः । वाजदाः । ददातिरातोऽनुपसर्गे कः । जायते । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लटि रूपं । दक्षिणाः । दक्ष वृद्धावित्यस्मात् दृढदक्षिणामिनत्तितीनप्रत्ययः । निच्वादायुदात्तः ॥ ॥ १९ ॥

प्र यत्सिंधवः प्रसवं यथायन्त्रापः समुद्रं रथ्येव जग्मुः ।

अतश्चिदिदं सदर्सो वरीयान्यदीं सोमः पूणति दुग्धो अंशुः ॥ ६ ॥

प्र । यत् । सिंधवः । प्रऽसवं । यथा । आयन् । आपः । समुद्रं । रथ्याऽइव । जग्मुः ।

अतः । चित् । इदं । सदर्सः । वरीयान् । यत् । उ । सोमः । पूणति । दुग्धः । अंशुः ॥ ६ ॥

सिंधवो नद्यो यथा प्रसव । प्रकर्षणं मुयत इति प्रसवः कामः । तमनुसृत्य यद्यदा प्रायनं प्रकृष्टमतिदूरं समुद्रं गच्छति तदापो महान्तं समुद्रं रथ्येव रथिन इव जग्मुः । प्रीणनार्थं गच्छति । तद्वत् अतश्चित्सदर्सोऽस्मादथतरितादसाविद्रो वरीयान् । उरुतरः खलु । यदीं यमेनमिदं दुग्धोऽभिपुतोऽगुर्लताखंडरूपोऽल्पः सोमः पूणति प्रीणयति । यथाल्पा नद्योऽल्पीयांसि च जनानि महान्तं समुद्रं प्रीणयति तद्वदल्पतरोऽगुभूतः सोमो वरीयांसमिदं प्रीणयति ॥ प्रसवं । सवतः कर्मण्यप । यथायन्त्रः । आयन । अयतेर्लङ् रूप । ययोगादनिघातः । रथ्येव । रथस्यैव रथ्याः । रथाद्यदिति यत् । मुपा मुनुरिति मुपो डादेशः । तित्स्वरितः । इवैव विभक्त्यलोपः पूर्वपदप्रकृतित्स्वरः । जग्मुः । गभर्लङ् रूपं । गमहन्त्यादिनोपधालोपः । निघातः । वरीयान् । उरुशब्दादीयमुनि प्रियस्थिरत्यादिना वरादेशः । निच्वादायुदात्तः । पूणति । पूण प्रीणने । गुदादिः । ययोगादनिघातः । दुग्धः । दुहः क्तः । एकाच् इतीट्प्रतिषेधः । दादेधातोर्ध इति हकारस्य घत्वं । अयत्तथोर्धोऽधः । प्रत्ययस्वरः ॥

समुद्रेण सिंधवो यादमाना इंद्राय सोमं मुपुतं भरतः ।

अंशुं दुहन्ति हस्तिनो भरिचैर्मध्वः पुनन्ति धारया पविचैः ॥ ७ ॥

समुद्रेण । सिंधवः । यादमानाः । इंद्राय । सोमं । सुऽमुतं । भरतः ।

अंशुं । दुहन्ति । हस्तिनः । भरिचैः । मध्वः । पुनन्ति । धारया । पविचैः ॥ ७ ॥

समुद्रेण । सहिता नद्यादिरूपणापोऽभिद्रवत्येनमिति समुद्रः । तेन यादमानास्तेन सह संगतिं याचमानाः सिंधवो नद्यो यथा तं पुरयति तद्वदस्तिनो हस्तवंतोऽध्वर्यादय इंद्राय तुभ्यं मुपुतं मुष्मिपुतं सोमं भरतः सपादयंतोऽगु दुहति । लताखंडमभिपुण्वति । तथा तेऽध्वर्यादयः स्रवतो रमस्य धारया पविचैः पावने भरिचैः । कर्मकरणार्थं पदार्थान्विभ्रतीति भरिचा वाहवः । तैर्मध्वो माधुर्येपितान्सोमान्पुनन्ति । शोधयन्ति ॥ समुद्रेण । समुत्पूर्वाद्भवतेरन्त्येभ्योऽपि दृश्यत इति डः । डित्वाट्टिलोपः । यद्वा । उन्दी कृदने । संपूर्वस्य स्फाटि-तचीत्यादिना रक् । कित्वादुपधालोपः । उभयत्र प्रत्ययस्वरः । मुपा सहकादेशे कृत एकादेश उदात्त एव । यादमानाः । दयाच् याज्ञाया । शानच् । व्यत्ययेन चकारस्य दकारः । शानचो लसार्वधानुक्त्वर धातुस्वरः । दुहति । दुह प्रपूरण इत्यस्य लटि रूप । भरिचैः । उभुञ् धारणपोषणयोरित्यस्माद्गृह्णादिभ्य इचोवावितो-चप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । पुनन्ति । पुन पवन इत्यस्य लटि रूपं ॥

हृदा इव कुक्षयः सोमधानाः समीं विव्याच सर्वना पुरूणि ।

अन्ना यदिदं प्रथमा व्याशं वृचं जघन्वाँ अवृणीत सोमं ॥ ८ ॥

हृदाऽइव । कुक्षयः । सोमऽधानाः । सं । इमिति । विव्याच । सर्वना । पुरूणि ।

अन्ना । यत् । इदं । प्रथमा । वि । आशं । वृचं । जघन्वान् । अवृणीत । सोमं ॥ ८ ॥

इन्द्रस्य कुक्षय उदराणि सोमधानाः । सोमो निधीयते येष्विति सोमधानाः । तत्र दृष्टांतः । इडा हव । यथा इडा जलाधारा भवति तद्वत् । ई सोऽयमिन्द्रः पुरुणि मवना वीणि मवनानि सं विव्याच । सम्यक् व्याप्नोति । इन्द्रः प्रथमा प्रथमान्यज्ञा भक्षणीयानि सोमादीन्यज्ञानि यद्यस्माद्यागं विशर्षणं जघाम ततो वृत्र जघनान्वृत्रस्य हंतद्रः सोमं साध्यादिने मवने देवभ्योऽवृणीत । समभजत ॥ कुक्षयः । कृप निष्कर्षं । मुपि कृपि गुपिभ्यः क्तः । उ० ३ १५५ । कृष्यत इति कुक्षिः । प्रत्ययम्बरः । सोमधानाः । दधातिरधिकरणं ल्युट् । लिट्स्वरः । विव्याच । व्यञ्जिर्लटि रूपं । अज्ञा । अद भवणं । अयत इत्यज्ञ । आग । अग भोजन इत्यस्य लिटि णलि रूप । अत आदेरित्यभ्यासस्य दीर्घः । ययोगादनिघातः । लिट्स्वरः । वृत्र । न लोकाव्ययेति पठिप्रतिषेधः । जघनान् । हन्तेः क्तसाधितभावे रूप । प्रत्ययम्बरः । अवृणीत । वृङ् संभक्त्यावित्यस्य लङि रूप ॥

आ तृ भर माकिरेतत्परि षाड्विच्चा हि त्वा वसुपतिं वसूनां ।

उंद्र यत्ते माहिन्नं दत्रमस्त्यस्मभ्यं तद्वयंश्च प्र यंधि ॥९॥

आ । तु । भर । माकिः । एतत् । परि । स्थात् । विच्चा । हि । त्वा । वसुऽपतिं । वसूनां ।

उंद्र । यत् । ते । माहिन्नं । दत्रं । अस्ति । अस्मभ्यं । तत् । हरिऽअश्च । प्र । यंधि ॥९॥

हे इन्द्र तु क्षिप्रं धनमा भर । एतत्त्वया दीयमानं धनं माकिः को वा परि धात । प्रतिबध्य तिष्ठत । त्वा त्वा वसूनां धनान् वसुपतिमृत्तमस्य धनस्य स्वामिन विद्म हि । जानीमः खलु । ते तव माहिन्नं महनीयं यद्वत् धनमस्ति हे इत्यंश्च तदनमस्मभ्यं प्र यंधि । प्रयच्छ ॥ तु । अचि तनुधत्वादिना संहिताया दीर्घः । भर । भरति लोटि रूपं । माकिः । निपातः । स्थात् । तिष्ठतश्चादसं लुङि रूप । उपसर्गात्सुनोतीत्यादिना संहिताया पत्यं । निघातः । विच्चा । वेत्तर्लटि विदो लटो वेति समो मादेशः । प्रत्ययम्बरः । संहिताया द्वाचोऽतस्मिड इति दीर्घः । वसुपति । पत्याविशय इति पुर्वपदप्रकृतिम्बरः । माहिन्न । महर्निनण चितीनणप्रत्यय । गित्ताद् पधावुडिः । यामादित्वादायुदात्तः । यंधि । यमु उपरमे । लोटि बहल कदमीति शपो लुक । माहिः । तस्य वा कंदमीति पितृस्य विकार्यतत्वाद्वाङित्यादितश्चेति ह्रयोदेशः । निघातः ॥

जातकर्मण्यभिमर्गानिऽस्मि प्रयधीक्षणा । आ० ग० १ १५ । यद्यपि मा निर्दंहेदिति वचनेन शमने निषिद्धा तथाप्यभिमर्गानस्य शमने चोदितत्वात्त्रोक्तदोषः ॥

अस्मे प्र यंधि मघवन्नृजीपिन्निद्रं रायो विश्ववारस्य भूरः ।

अस्मे शतं शरदो जीवसे धा अस्मे वीराञ्छश्वत उंद्र शिप्रिन ॥१०॥

अस्मे इति । प्र । यंधि । मघऽवन । ऋजीपिन् । उंद्र । रायः । विश्वऽवारस्य । भूरः ।

अस्मे इति । शतं । शरदः । जीवसे । धा । अस्मे इति । वीरान् । शश्वतः । उंद्र । शिप्रिन ॥१०॥

मघवन्धनवत्तृजीपिन गतमारसोमवन हे इन्द्र विश्ववारस्य । विश्वः सर्वः संभजनीयतया वरण यस्य तत् । भूरर्भूरि बह रायो धनं । द्वितीयार्थे पठि । अस्मि अस्मभ्यं प्र यंधि । प्रयच्छ । किंच अस्मि अस्माक जीवसे जीवनाय शतं शरदः संवत्सराभ्याः । देहि । शिप्रिन शोभनहृनो हे इन्द्र अस्मि अस्माक शश्वतः । शश्वदिति बह्वनाम । बह्वन्वीरान्नुवान्देहि ॥ जीवसे । जीव प्राणधारण इत्यस्य तुमर्थऽसंप्रत्ययः । प्रत्ययम्बरः । शश्वतः । दुश्चाश्च गतिवृद्धोः । अस्मात्सुद्वेददित्यादिना अतिप्रत्ययात्स्वेन निपातनादिष्टरूपमिडिः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिद्रंमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

शृण्वंतंमुग्रमूतये समत्सु घतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥११॥

शुनं । हुवेम । मघऽवान् । उंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजऽसातो ।

शृण्वंतं । उग्रं । ऊतये । समत्सु । घतं । वृत्राणि । संजितं । धनानां ॥११॥ ॥२०॥

वार्चहत्यायेत्येकादशमष्टमं मृक्तं । एकादशनुष्टुप शिष्टा बायज्यः । तथा चानुक्रांतं । वार्चहत्याय गाय-
त्रसंख्यानपुर्विति ॥ अतिरात्रे प्रथमं पर्याये ब्राह्मणाक्तसिगम्वे वार्चहत्यायेत्युत्तमावर्जं मृक्तं शंसनीयं । तथा च
मुत्रितं । वार्चहत्यायेत्युत्तमामुदरेत । आ० ६. ४. इति ॥ महाव्रते गायत्रीतुचाशीतावुत्तमावर्जमिदं मृक्तं पंच-
मारण्यकं मुत्रितं । वार्चहत्याय शवसे इत्युत्तमामुदरेत । ऐ० आ० ५. २. ५. इति ॥

वार्चहत्याय शवसे पृतनापाह्याय च । इंद्र त्वा वर्तयामसि ॥ १ ॥

वार्चहत्याय । शवसे । पृतनाऽसत्याय । च । इंद्र । त्वा । आ । वर्तयामसि ॥ १ ॥

विश्वामित्रः स्तौति । हे इंद्र वार्चहत्याय वृत्रहनननिमित्ताय शवसे बलायापि च पृतनामाह्याय परकी-
यमेनाभिभवाय त्वामा सर्वतो वर्तयामसि । प्रवर्तयामः ॥ वार्चहत्याय । वृत्रघ्नः कर्मवर्धे ब्राह्मणादित्वात् प्यञ् ।
हनन्तोऽचिणलोः । पा० १. ३. ३२. इति तकारः । त्रित्यादायुदात्तः । पृतनापाह्याय । पृह मर्षण इत्यस्माद्वावे
शक्तिमहोश्चेति यत् । मंहितायां महः पृतनर्ताभ्यां च । पा० ८. ३. १०९. इति पत्वम् । दीर्घश्चादमः । वर्तयामसि ।
वृत् वर्तन इत्यस्य श्वंतस्य मम इदं तो ममिरिति ममि इत्यादिग । निघातः ॥

अर्वाचीनं सु ते मन उत चक्षुः शतक्रतो । इंद्र कृण्वंतु वाघतः ॥ २ ॥

अर्वाचीनं । सु । ते । मनः । उत । चक्षुः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इंद्र । कृण्वंतु । वाघतः ।

वाघतः ॥ २ ॥

हे शतक्रतो । शतं क्रतवो यस्यासौ शतक्रतुः । हे इंद्र वाघतः । वहति यज्ञियां धुरमिति वाघतः स्तो-
तारः । ते तव सु अस्मदभिमतफलसंपादनेन शोगनं मनोऽर्वाचीनमस्मदभिमुखं कृण्वंतु । कुर्वंतु । उत अपि च
चक्षुस्त्वदीयं दर्शनमस्मान्नयहृष्टि कुर्वंतु ॥ अर्वाचीनं । विभाषाचरदिकस्त्रियामिति स्वप्रत्ययः । स्वस्थिनादेशः ।
चक्षुः । चक्षुः शिञ्जित्युमिप्रत्ययः । शिद्वद्वावात् ख्यात्रादेशाभावः । निदिद्यनुवृत्तेरायुदात्तः । कृण्वंतु । कृवि हिं-
साकरणयोरित्यस्य लोटि रूपं । आभित्तस्यावित्यमानवत्त्वेन पादादित्वादनघातः । प्रत्ययस्वरः । वाघतः ।
वह प्रापणे । मंशुद्वहदित्यादिना अतिप्रत्ययांतत्वेन निपातनादुपधावृद्धिः । हकारस्य घत्वं । प्रत्ययस्वरः ॥

नामानि ते शतक्रतो विश्वाभिर्गीभिरीमहे । इंद्राभिमातिपात्ये ॥ ३ ॥

नामानि । ते । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । विश्वाभिः । गीऽभिः । ईमहे । इंद्र ।

अभिमातिऽसत्ये ॥ ३ ॥

शतक्रतो हे इंद्र अभिमातिपात्ये । मातिमानो गर्वः । अभितो मानो येषां तेऽभिमातयः शत्रवः । तेषां
महनमव मह्यं । तस्मिन्नुद्देश्याकमुपस्थिते मति ते तव नामानि शक्रवन्नहस्तादीनि नामधेयानि । यद्वा । तदुप-
लक्षितानि बलानि विश्वाभिर्गीभिः सर्वाभिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाभिरीमहे । वयं याचामहे ॥ ईमहे । ई कात्या-
दिपु । व्यत्ययेनात्मनेपदं । अदादित्वात्तपो लुक् । निघातः ॥

पुरुष्टुतस्य धामभिः शतेन महयामसि । इंद्रस्य चर्षणीधृतः ॥ ४ ॥

पुरुऽस्तुतस्य । धामऽभिः । शतेन । महयामसि । इंद्रस्य । चर्षणिऽधृतः ॥ ४ ॥

हे इंद्र पुरुष्टुतस्य पुरुभिर्वहभिः स्तोतुभिः स्तुतस्य शतेनापरिमितसंख्याकधामभिसंज्ञोभिर्युक्तस्य चर्षणीधु-
तचर्षणीनां मनुष्याणां कर्मानुष्ठातृणामभिमतफलसंपादनेन धारकस्येन्द्रस्य । यद्वा । आकृष्यति सर्वमर्जयति
चर्षणि बलं । तद्वारकस्य तव महयामसि । स्तोत्रं कुर्मः ॥ पुरुष्टुतस्य । पुञ् स्तुति । कर्मणि क्तः । थाधादिस्वरः ।
मंहितायां स्तुतस्तोमयोऽहंसीति पत्वम् । महयामसि । मह पुत्रायामित्यस्य लटीदंतो मसिः । निघातः ।
चर्षणीधृतः । कृष आकर्षणे । ऊपरादेश चः । उ० २. १०५. इत्यनिप्रत्ययः । ककारस्य चकारादेशः । यद्वा । ऋष
विलिखनं । कर्षतीति चर्षणयो मनुष्याः । धृ धारणे । कृष् । कृदुत्तरपदस्वरः ॥

इंद्रं वृत्राय हंतवे पुरुहूतमुप ब्रुवे । भरेषु वाजसातये ॥५॥

इंद्रं । वृत्राय । हंतवे । पुरुहूतं । उप । ब्रुवे । भरेषु । वाजसातये ॥५॥

हे इंद्र वृत्राय हंतवे वृत्रनामकमसुरं हंतुं भरेषु युधिषु वाजसातयेऽस्योपलब्धतधननामाय च पुरुहूत पुरुभिराहतमिंद्रं बलवंतं त्वामुपब्रुवे । सोमपानार्थं विश्वामित्रोऽहमाहुयामि ॥ वृत्राय । क्रियायहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानं । हंतवे । हंतमुमर्थं त्वेन्नप्रत्ययः । निस्वरः । ब्रुवे । वृत्र व्यक्ताया वाचीत्यस्य ल्युत्तम इटि रूपं । निघातः । वाजसातये । सननं सातिः । वाजस्य सातिर्वाजसातिः । दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ ०१ ॥

वाजेषु सासहिर्भव त्वामीमहे गतक्रतो । इंद्रं वृत्राय हंतवे ॥६॥

वाजेषु । सासहिः । भव । त्वां । ईमहे । गतक्रतो इति गतऽक्रतो । इंद्रं । वृत्राय । हंतवे ॥६॥

गतक्रतो हे इंद्र वाजेषु संयामेषु सासहिः शत्रुणामभिभविता भव । वृत्राय हंतवे वृत्र हतुं त्वामीमहे । अर्थयामहे ॥ सासहिः । सहिर्वहिर्चलिपतिभ्यो यङित्भ्यः किकिर्ना वक्तव्याविति किप्रत्ययः । तस्य स्वरः । वृत्राय । कर्मणः संप्रदानं । हंतवे । तुमर्थं त्वेन्नप्रत्ययः ॥

द्युमेषु पृतनाज्यं पृत्सुतृपुं अवंऽसु च । इंद्रं सास्त्राभिमातिषु ॥७॥

द्युमेषु । पृतनाज्यं । पृत्सुतृपुं । अवंऽसु । च । इंद्रं । सास्त्रं । अभिमातिषु ॥७॥

हे इंद्र द्युमेषु द्योतमानेषु धनेषु प्राप्तयेष्वभिमानिनो धे सपत्नाः पृतनाज्यं । पृतनानामजन गमनं यस्मिन्निति पृतनाज्यं संयामः । तस्मिन्संयामे च पृत्सुतृपुं पृतनासु तरणशीलेषु शूरेषु अवंऽसु वनेषु च पृत्सुतृपुं अभिमानिनः सपत्नाः संति तान् सास्त्रं । अभिभव । तथाभिमातिषु सर्वतो गव्यंयुक्तं पृतनं पुरुषं ये सपत्नाः तायाभिभव ॥ पृतनाज्यं । अत्र गतिजिपणयोऽनित्यस्य स्थितस्य अचो यतः । पृतनानामाज्यं पृतनाज्यं । एकादिशस्वरः । पृत्सुतृपुं । पृतनाशब्दस्य सी परतः मास्युत्पन्नानामुपसख्यानमिति पुदादिशः । त्रिल्लरा सन्धमे । तात्परीलिकः कृषः । अस्त्वरेत्यादिना कट् । तत्पुरुषे कृति बहलमिति पूर्वपदस्य सप्रस्था अनुक । कृदन्तरपदस्वरः । सास्त्रं । सह संपण इत्यस्य लोटि बहलं कदमीति शपो लुक् । इत्यकत्वे । दीर्घश्चादमः ॥

चानुर्विशिकेऽहनि माध्यन्दिने सवने ब्राह्मणां कर्मिणां शुष्मिन्तम न ऊतय इति तुचो विकल्पिकोऽनुरूपः । मुचितं च । शुष्मिन्तमं न ऊतये आयेत इव सूर्य । आ० ७४ । इति ॥

शुष्मिन्तमं न ऊतये द्युमिन्नं पाहि जागृविं । इंद्रं सोमं गतक्रतो ॥८॥

शुष्मिन्तमं न । न । ऊतये । द्युमिन्नं । पाहि । जागृविं । इंद्रं । सोमं । गतक्रतो इति गतऽक्रतो ॥८॥

गतक्रतो हे इंद्र शुष्मिन्तमं बलवतां मध्येऽतिशयेन बलवंतं द्युमिन्नं दीप्तिमतं । यद्वा शुष्मिन्तमं शत्रुणा शोषकतमं द्युमिन्नं यशस्विन जागृविं जागरणशीलं । पीतः सोमो जागृविः स्वप्नितवारक इति । तादृश नोऽस्माकं संबंधिनं सोममृतयेऽस्माकं रक्षणाय पाहि । अत्रागत्य पिव ॥ शुष्मिन्तमं । तमपः पितृदादनुदात्तत्वं प्रत्ययस्वरः । पाहि । पातेर्लोटि बहलं कदमीति शपो लुक् । निघातः । जागृविः । कृत्प्रत्ययातः । निज्या दाबुदात्तः ॥

इंद्रियाणि गतक्रतो या ते जनेषु पंचसु । इंद्रं तानि त आ वृणे ॥९॥

इंद्रियाणि । गतक्रतो इति गतऽक्रतो । या । ते । जनेषु । पंचसु । इंद्रं । तानि ।

ते । आ । वृणे ॥९॥

शतक्रतो हे इन्द्र ते तव संबन्धिषु पंचसु जनेषु गंधर्वाः पितरो देवा अमुरा रक्षांसीत्येषु या यानीन्द्रियाणि
रूपग्रहणादिसामर्थ्यानि स्थितानि ते त्वदीयानि तानीन्द्रियाण्यहमा वृणे । संभजे । यद्वा । पंचजनेषु निषादः
पंचमेषु चतुर्थे जनेषु यानीन्द्रियाणि सामर्थ्यानि तानि त्वदीयान्यहमा वृणे ॥ इन्द्रियाणि । इन्द्रियमिन्द्रान्निगमि-
न्द्रदृष्टमिन्द्रस्पर्शमिन्द्रश्रुतिमिन्द्रदत्तमिति वेति घञप्रत्ययांतत्वेन निपातनादतोदात्तः । वृणे । वृङ् संभक्तावित्यस्य
कटि रूपं । निघातः ॥

अगन्निद्रं अवीं बृहद्युसं दधिष्व दुष्टरं । उते शुष्मं तिरामसि ॥ १० ॥

अगन् । इंद्र । अवीः । बृहत् । युसं । दधिष्व । दुस्तरं । उत । ते । शुष्मं । तिरामसि ॥ १० ॥

हे इन्द्र बृहत्कृतं अवीः सोमलक्षणमस्माभिर्दीयमानमन्नमगन् । त्वा गच्छतु । त्वं दुष्टरं दुस्तरं शत्रुभिन्नरी-
तुमशक्यं युसं धनं दधिष्व । अस्मभ्यं प्रयच्छ । वयं तु ते त्वदीयं शुष्मं बलमृक्पृष्ठं तिरामसि । सोमाज्यादि-
भिर्वर्धयामः ॥ अगन् । गमनेर्लङि बृहत् कंदसीति शपो लुक् । हन्त्यादिना तिनोपः । सो नो धातोः ।
अडागमस्वरः । दधिष्व । दधातेर्लोपि कंदस्युभयर्थेति याम आधधातुकत्वादिडागमः । निघातः । दुस्तरं ।
तरतिः छच्छाथं खल । सुपामादित्वात्महिताया पत्व । नित्स्वरः । तिरामसि । इदतो मसिः । निघातः ॥

अर्वावतो न आ गृह्यथो शक्र परावतः ।

उ लोको यस्ते अद्रिव इंद्रेह तत् आ गृहि ॥ ११ ॥

अर्वाऽवतः । नः । आ । गृहि । अथो इति । शक्र । पराऽवतः ।

ऊं इति । लोकः । यः । ते । अद्रिऽवः । इंद्रं । इह । ततः । आ । गृहि ॥ ११ ॥

शक्र बलवन्हे इन्द्र अर्वावतोऽर्वाचीनात्समीपादिशात अथो अपि च परावतोऽतिदूरदिशातोऽस्मानभि-
न्मद्या गृहि । आगच्छ । अद्रिवः । अद्रि भक्षयति शत्रुनित्यद्विवंशः । तद्वन् हे इन्द्र ते तव य उ लोक उत्तमो
लोकोऽस्ति ततस्तस्मादपि लोकादिहास्मिन्देवयज्ञे देशे सोमपानार्थमा गृहि । आगच्छ ॥ गृहि । गमनेर्लोपि
रूप । परावतः । उपमर्गाच्छंदसि धात्वर्थ इति वतिः । प्रत्ययस्वरः । अद्रिवः । मनुवमो रुरिति रुः । ततः ।
पंचम्यास्तमितिति तमित । नित्स्वरः ॥ ॥ ११ ॥

अभि तष्टेवति दशर्चं नवमं मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अभि तष्टेव दश प्रजापतिः स विश्वामित्रो वाच्यो वा
हो वा तो न वक्तोऽपीति । विश्वामित्रगोत्रः प्रजापतिर्वाचः पुत्रः प्रजापतिर्वा च्यपिः । तावुभावपि समुच्चि-
तावस्य मुक्तस्य च्यपी इति द्वितीयः पक्षः । अथवा नोभावपि किंतु विश्वामित्र एवेति तृतीयः पक्षः । त्रिष्टुप
कंदः । इन्द्रो देवता ॥

चानुर्विशिकेऽहनि माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकशम्वेऽभि तष्टेवत्यहरहःशस्यनामकं मुक्तं । सूचितं च । उद्
ब्रह्माण्यभि तष्टेवतीतरावहरहःशस्य । आ० १. ४. । इति ॥ एवं सर्वत्राहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु माध्यंदिने
सवनेऽच्छावाकशम्व एतत्मुक्तं ॥

अभि तष्टेव दीधया मनीषामत्यो न वाजी सुधुरो जिहानः ।

अभि प्रियाणि मर्मृशत्पराणि कवीरिच्छामि संदृशे सुमेधाः ॥ ११ ॥

अभि । तष्टाऽइव । दीधय । मनीषां । अत्यः । न । वाजी । सुऽधुरः । जिहानः ।

अभि । प्रियाणि । मर्मृशत् । पराणि । कवीन । इच्छामि । संऽदृशे । सुऽमेधाः ॥ ११ ॥

यजमानः स्तोतारं प्रति ब्रूते । हे स्तोतमनीषाभिर्द्रविषयां स्तुतिमभि दीधय । सर्वतो दीप्तां कुश । तत्र
इष्टांतः । तष्टेव । यथा तष्टा तपग्निं काष्ठं संस्करोति तद्वत् । सुधुरः शोभनया धुरान्वितो वाजी वेगवान्मन्यो
नाथ इव जिहानः कर्मणि प्रवर्तमानः पराण्युत्तमानि प्रियाणीद्रस्य प्रियतमानि । यद्वा । पराण्युत्तरेष्वहःसु

क्रियमाणानि कर्माण्यभिमर्शत अत्यर्थमभि मृगान मुमेधाः शोभनमेधावानहं कवीन । ये पूर्वमनुष्ठितयज्ञादिव
भुयमगमन ते कवयः । तान मंदृश मंदृष्टमिच्छामि । उक्तार्थं ब्राह्मणं । अभि तष्टेव दीधया मनीषामित्यक्ता
वाकोऽहरहः शंसत्यभिवक्तव्य रूपमभि प्रियाणि मर्शंशत्पराणीति यान्येव पराण्यहानि तानि प्रियाणि तान्येव
तदभिमर्शगतो यत्यभ्यारभमाणाः परो वा अस्माद्धोकात्स्वर्गा लोकस्त्वमेव तदभिवदति कवीरिच्छामि मंदृश
मुमेधा इति ये वै ते न ऋषयः पुर्वं प्रेतास्व वै कवयस्तानेव तदभ्यतिवदति । ए० ब्रा० ६ २० । इति ॥ तष्टेव । तच्च
त्वच्च तनुकरण इत्यस्य तुनि रूप । नितम्बरः । दीधय । दीधीङ् दीप्तिदेवनयोरित्यस्यातर्भावितण्यर्थस्य लोटि
शपो वह्नन् कंदमीति नुगभावः । व्यत्ययेन परस्मैपद । मुधुरः । आयुदात्त शृङ्गदमीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं ।
जिहानः । ओहाङ् गतावित्यस्य शानचि भुजामिदित्यभ्यासस्यत्व । चित्त्वादतीदात्तत्वं प्राप्तिभ्यस्तानामादिर
त्यायुदात्तत्वं । मर्शंशत । मृश आमर्शन इत्यस्य यङनुकि रुयिक्ता च नुकीत्यभ्यासस्य रुगागमः । तदतात्कतरि
रूपं । नाभ्यन्ताक्तनुरिति नुमभावः । अभ्यन्तम्बरः । मंदृश । दृशिर प्रेक्षण इत्यस्मात्तुमर्थे दृशे विध्य चेति
केनप्रत्ययात्त्वेन निपातनादायुदात्तः । समासि ऋदत्तरपदम्बरः । मुमेधाः । नित्यमसिच प्रजमिधयोरित्य
मिचप्रत्ययः । चित्म्बरः ॥

॥ इतोत पृच्छ जनिमा कवीनां मनोधृतः सुकृतस्तथा च ।

इमा उ ते प्रण्योऽवर्धमाना मनोवाता अध नु धर्मणि रमन् ॥२॥

इना । उत । पृच्छ । जनिम । कवीनां । मनःऽधृतः । सुऽकृतः । तथेत । द्यां ।

इमाः । ऊं इति । ते । प्रऽन्यः । वर्धमानाः । मनःऽवाताः । अध । नु । धर्मणि । रमन् ॥२॥

उतेत्यामंत्रणे । हे इन्द्र कवीनां मूलतकर्मणां देवभुयगताना जनिम जन्म । केन कर्मणा दिव गताः कुतो
वा तेषामुत्पत्तिरित्येतसर्थमिना ईश्वरान गृह्ण्युक्त । ते कवयो मनोधृतः संयतमनस्का अत एव मूलतः
शोभनकर्माणा मंतो या दिव तपत । अकुर्वन् । अध अथेदानी धर्मणस्मिन्त्यज्ञ ते त्वदर्थं प्रण्य प्रणीयमाना
मनोवाता मनोविगा वर्धमानास्त्वा वधयत्य इमा अस्माभिः क्रियमाणाः स्मृतयो नृ विप्र रमन् । त्वा गच्छतु ।
उ सर्वत्र प्रमित्यर्थः ॥ पृच्छ । प्रच्छ क्षीप्तायामित्यस्य लोटि तुदादित्याक्तः । तस्य इति तादृश्यादिना सप्र
सारणं । निघातः । प्रण्यः । णीञ प्रापण इत्यस्मादीणादिकः कर्मणि कृिप । सर्वविधीना कदमि विकल्पित-
त्वादित्यङादेशं वाधित्वा यणादेशः । उदात्तस्मरितयोरिति स्मरितत्वं । रमन् । रमन्निङ् वह्नन् कंदमीति
शपो लुक् । झेडित्वाहमहनेत्यादिनोपधानोपः । निघातः ॥

नि पीमिदत्र गुह्या दधाना उत श्वाय रोदमी समंजन ।

सं माचाभिर्ममिरे येमुर्वी अंतर्मही समृते धायसे धुः ॥३॥

नि । सीं । उत । अत्र । गुह्या । दधानाः । उत । श्वाय । रोदमी इति । सं । अंजन ।

सं । माचाभिः । ममिरे । येमुः । उर्वी इति । अंतः । मही इति । समृते इति संऽचृते ।

धायसे । धुरिति धुः ॥३॥

अत्र भुल्लोके गुह्या गूढानि कर्माणि सीमित सर्वत एव निदधानाः कुर्वाणा एते कवय उत अपि च श्वाय
बलाय धनाय वा रोदमी यावापृथिव्या समजन । आपधीभिः पृथिवी देवैश्च दिव संगतामकार्षुः । किंच ते
माचाभिः । सीयते मांतीति वा माचाः शिल्पोद्ययाः । ताभिर्माचाभिः सं ममिरे । ते रोदस्यावियत्तया परि
च्छिन्ने चकुश । समृते परस्पर संगते उर्वी विस्तीर्ण मही महत्या ते यावापृथिव्या येमुः । नियमितवतः । विष्ट-
भक्तीनांतरिक्षेणांतरद्वयक्त्वन । तथा धायसे तयोधारणार्थमतस्त्रिध धुः । व्यधुः ॥ इदवधारणार्थं । गुह्या ।
गूढायां भवानि । भवार्थं यत । यतोऽनाव इत्यायुदात्तः । दधानाः । दधातेः शानचि रूपं । अभ्यन्तम्बरः ।
अंजन । अन्जु अक्षिम्रचणगतिष्वित्यस्य लङि शमीरजोपः । निघातः । माचाभिः । मा माने माह माने वा ।

ऊयामेत्यादिना चन्द्रत्ययः । नितम्बरः । ममिरे । माङ् मान इत्यस्य लिटि रूपं । चादिलोपे विभाषेति न निघातः । धिम् । यम उपरम इत्यस्य लिट्युर्मि रूपं । तिङुत्तरत्वादिनिघातः । धायसे । वहिहाधाभ्यश्चङ्द-
मीत्यमुन । नितम्बरः । धुः । दधातेर्लुङि रूपं ॥

आतिष्ठंतं परि विश्वे अभूषञ्छ्रियो वसानश्चरति स्वरोचिः ।

महत्तृणो अमुरस्य नामा विश्वरूपो अमृतानि तस्यौ ॥ ४ ॥

आतिष्ठंतं । परि । विश्वे । अभूषन् । श्रियः । वसानः । चरति । स्वरोचिः ।

महत् । तत् । तृणः । अमुरस्य । नाम । आ । विश्वरूपः । अमृतानि । तस्यौ ॥ ४ ॥

विश्वे सर्वे कवयो रथमातिष्ठन्तमिन्द्रं पर्यभुपन् । परितोऽलंमकुर्वन् । स्वरोचिः । स्वमेव रोचयिष्यामी
स्वरोचिः । स्वप्रमथव दीप्यमान इत्यर्थः । अत एव श्रियो दीप्तीर्षमान आक्कादयन् सोऽयमिन्द्रश्चरति । सर्वत्र
वर्तते । तृणः कामानां वर्धितुरमुरस्य । अस्यति प्रेरयति यथानंतर्यामिन्तथ्यमुरः । तस्यिन्द्रस्य तत्तादृशमनुभु-
तपूर्वं नाम । नमयति सर्वाननन शत्रूनिनाम कर्म । यद्वा नस्यते सर्वेनमस्किञ्च इति नामिन्द्रस्य शरीरे कर्म
या । महदाश्रयोपितं वर्तते । तथा विश्वरूपो नानाविधरूपतां भजमानः स इन्द्रो वरुणात्मनामृतानि जला-
न्या तर्णा । अधितिष्ठति ॥ विश्वे । जसः शी । अभुपन् । भुप अलंकार इत्यस्य लङि रूपं । वसानः । वस
आक्कादन इत्यस्य शानचि रूपं । तस्य लमावधातुकारि धातुम्बरः । नाम । णम् प्रकृत्य इत्यस्मान्नामन्मीमन्नि-
त्यादिना मानिन्प्रत्ययांतत्वेन निपातनादाबुदात्तः । विश्वरूप इति तस्य संज्ञा । वज्रवीही विश्वं संज्ञायामिति
पूर्वपदांतोदात्तत्वं । अमृतानि । कालाध्वनोरत्यंतसंयोग इति द्वितीया । तस्यौ । तिष्ठन्तर्लिटि णल्लि रूपं ॥

अमृतं पूर्वीं वृषभो ज्यायानिमा अस्य गुरुधः संति पूर्वीः ।

दिवो नपाता विदथस्य धीभिः द्वात्रं राजाना प्रदिवो दधाथे ॥ ५ ॥

अमृतं । पूर्वीः । वृषभः । ज्यायान् । इमाः । अस्य । गुरुधः । संति । पूर्वीः ।

दिवः । नपाता । विदथस्य । धीभिः । द्वात्रं । राजाना । प्रदिवः । दधाथे इति ॥ ५ ॥

वृषभः कामानां वर्धकः पूर्वशिरंतनोऽत एव ज्यायानिन्द्रोऽमृत । अपः समर्ज । पूर्वीर्वज्र इमा अनेन सृष्टा
आपोऽस्य गुरुधः संति । गृचः पिपासाया रोधयिष्यो भवति । दिवो नपाता दिवो न पातयितारी हे
राजानाविद्रावरुणां प्रदिवः प्रकर्षेण व्योतमानस्य विदथस्य यज्ञकारिणः स्तोतुर्धीभिः स्तुतिभिः चत्रं धनं
दधाथे । अस्मभ्य दातु धारयेथे ॥ अमृत । पृङ् प्राणिगर्भविमोचन इत्यस्य लङि रूपं । अडागमस्वरः । ज्या-
यान् । प्रशस्यशदादीयमुनि ज्य चति ज्यादेशः । ज्यादादीयस इतीयस आदेराकारादेशः । निन्त्वादाबुदात्तः ।
गुरुधः । पुषोदरादिः । नपाता । नभाणनपादिति निपातनात्तत्रः प्रकृतिभावः । आमंचितत्वान्निघातः ।
धीभिः । माविकाच इति विभक्त्युदात्तत्वं । राजाना । आमंचितत्वान्निघातः । दधाथे । दधातेर्लिटि रूपं ।
निघातः ॥ ॥ २३ ॥

चीणिं राजाना विदथे पुरुणिं परि विश्वानि भूषथः सदांसि ।

अपश्यमच मनसा जगन्वान्प्रते गंधर्वौ अपि वायुकेशान् ॥ ६ ॥

चीणिं । राजाना । विदथे । पुरुणिं । परि । विश्वानि । भूषथः । सदांसि ।

अपश्यं । अचं । मनसा । जगन्वान् । प्रते । गंधर्वान् । अपि । वायुऽकेशान् ॥ ६ ॥

हे राजानाविद्रावरुणां विदथेऽस्मिन्त्येते विश्वानि व्याप्तानि पुरुणि यजनीथिः सोमार्द्धभिः पूर्णानि
चीणिं सदांसि सक्त्वानि परि भूषथः । सर्वतोऽलंकुरुथः । हे इन्द्र त्वं जगन्वान् । यज्ञं प्रति गतवानसि । अपि

। यतोऽहमत्र ब्रूते यज्ञे वायुकेगान वायुवहलनरगमीन गंधर्वान सोमरक्षकान स्वानभाज्रादीन
ते च स्वानभाज्रादयस्मिन्तिरीयके स्पष्टमभिहितः । स्वान भाज्राघोर बभार हस्त मुहस्त लृणाननेते
रणास्त्रान्नक्षत्रं मा वो दमन । म० १. २. ७ । इति ॥ भुषणः । भुष अलंकार इत्यस्य लिटि रूप । अपश्य ।
ण इत्यस्य लिङि रूप । पादादित्वादनिघातः । जगन्वान । गमः कर्म विभाषा गमहनविदविशामि
तीर्तो विकल्पितत्वादवडभावः । सो नो धातोस्वींश्चिन्ति मकारस्य नकारः । प्रत्ययस्वरः । गंधर्वान धृत्र धारण
इत्यस्य गोशब्द उपपदं गवि गन धृत्रो व इति वप्रत्ययः । तत्स्मिन्योगेन गोशब्दस्य गनादेशः । प्रत्ययस्वरः ॥

तदिह्यस्य वृषभस्य धेनोरा नामभिर्ममिरे सक्क्यं गोः ।

अन्यदन्त्यदमुर्ये वसाना नि मायिनो ममिरे रूपंमस्मिन ॥ ७ ॥

तत् । इत् । नु । अस्य । वृषभस्य । धेनोः । आ । नामऽभिः । ममिरे । सक्क्यं । गोः ।

अन्यत् । अन्यत् । अमुर्ये । वसानाः । नि । मायिनः । ममिरे । रूपं । अस्मिन ॥ ७ ॥

ये यजमाना वृषभस्याभिमतफलप्रदस्यास्त्रस्यार्थं धेनोर्गोनामभिर्विशायुर्विश्वयचा इत्यादिभिरुपलभिता
गां सक्क्यं सभजनाहं तत्तरीरादिकं हविर्नु जिप्रमाऽममिर आदहति । धातुनामनेकार्थत्वात् । तेन च हविषा
यज्ञमनुष्ठाय द्रवभुय प्राप्तास्ते कषयोऽन्यदन्यतनममुर्यममुराणा बलं वसाना आस्तादयत अत एव मायिनो
मायया स्वीकृतकामरूपाः । यद्वा मायिनः प्रज्ञावतः संतोऽस्मिन्निद्र रूपं स्व स्व रूपं नि ममिर । इत्युक्त्या
परिक्लिय निदधुः ॥ इत पुरण । ममिर । माङ् मानि । लिटि रूप । निघातः । सक्क्यं । युजिर्कचिति जा
कृष्यत्वच चकारस्यानुक्रममुच्यार्थत्वात्तत्तमेकप्रत्ययः कृत्व च । सचन सक्क्यः । तत्र भव इत्यर्थे भव तदमीति
यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तः । गोः । एकादेशस्वरः । अमुर्ये । अमुरस्य स्वमित्यर्थऽमुरस्य स्व । पा० ४ ४ १२३ ।
इति यत् । तिस्रस्वरितः । रूपः । रूपं रूपकियाया । ग्यतः । स्वप्प्राग्व्यग्रण्यवाप्प रूपपपेतन्त्याः । उ० ३ २८ । इति
प्रत्ययान्तत्वेन निपातनात्पकारलोपोऽगुणत्व च । रूपयति रूप्यते इति रूप । प्रत्ययस्वरः ॥

तदिह्यस्य सवितुर्नकिर्मे हिरण्ययीममतिं यामग्निश्चेत् ।

आ सुपृती रोदसी विश्वमिन्वे अपीव योपा जनिमानि वव्रे ॥ ८ ॥

तत् । इत् । नु । अस्य । सवितुः । नकिः । मे । हिरण्ययी । अमतिं । यां । अग्निश्चेत् ।

आ । सुऽस्तुती । रोदसी इति । विश्वमिन्वे इति विश्वऽइन्वे । आपऽइव । योपा ।

जनिमानि । वव्रे ॥ ८ ॥

तत्तस्मात्सवितुः सर्वस्य जगतोऽतर्थामितया प्रेरयितुरस्यंष्ट्रस्य मे मम हिरण्ययी सुवर्णमयीममतिं दीप्ति
नकिः का वा परिजनति सन् । या मदीया दीप्तिमग्निश्चेत् य आश्रयति स सुपृती गोमनया भुत्वा मृतः ।
मन विश्वमिन्वे सर्वस्य संतर्पयित्वा रोदसी वावापृथिव्यावा वव्रे । स्तकीयतया सर्वतो वृणुते । तत्र दृष्टान्तः ।
अपीव योपा जनिमानि । यथा योपा स्वी जनिमानि ज्ञातान्यपत्यानि वृणोति तद्वत् ॥ नकिः । निपातः ।
हिरण्ययी । हिरण्यस्य विकारार्थं मयैतयोतिरिति मयट् । अत्यवास्त्यवास्त्यमाधीहिरण्ययानि कृदमीति
निपातनात्स्यटो मकारलोपः । टित्वाट्टिट्वाणिति डीप । प्रत्ययस्वरः । अमति । अम गत्यादिपु । अमेरति
रित्यतिप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । अग्निश्चेत् । अयतर्लङि वहलं कृदमीति णपः झः । यद्वत्तुयागादनिघातः । सुपृती ।
मुपां मुलुगिति तृतीयायाः सुवर्णदीर्घः । विश्वमिन्वे । इति व्याप्तिप्रमाणयोरित्यस्मात्कमेग्यण । इदित्वात्तम ।
तत्पुरुषं कृति वहलमिति द्वितीयाया अलुक । कृदन्तरपदस्वरः । योपा । योतिमित्रीभावकमेणा वृत्तविद्वद्भि
कमिकपियमुचिभ्यः स इति मप्रत्ययः । यामादित्वादाद्युदात्तः । जनिमानि । जनी प्रादुर्भाव । हजनिभ्यामि
मनिन्तितीमनिन्प्रत्ययो भुतकाले । नित्यादाद्युदात्तः । वव्रे । वृञ् वरण इत्यस्य लिटि रूपं ॥

युवं प्रत्नस्य साधयो महो यद्देवी स्वस्तिः परि णः स्यात् ।

गोपाजिह्वस्य तस्युपो विरूपा विश्वे पश्यन्ति मायिनः कृतानि ॥९॥

युवं । प्रत्नस्य । साधयः । महः । यत् । देवी । स्वस्तिः । परि । नः । स्यात् ।

गोपाजिह्वस्य । तस्युपः । विरूपा । विश्वे । पश्यन्ति । मायिनः । कृतानि ॥९॥

हे इंद्रावरुणी युवं युवां प्रत्नस्य स्तोत्रमहस्तादृशं श्रेयः साधयः । साधययः । कीदृशं तदित्यत आह । यद्देवी स्मर्यतेऽहं देवमवधि श्रेयः स्वराज्यलक्षणं । किंच युवा नोऽस्मान्परि परितः स्यात् । रक्षकौ भवेत् । विश्वे सर्वे मायिनो देवा गोपाजिह्वस्य । गोप्त्री जिह्वा मा विभीतेत्येतादृशी वायस्य स तथोक्तः । तस्युपः स्थिरतरस्येन्द्रस्य विरूपा नानाविधानि वृत्रहननादीनि कृतानि कर्माणि पश्यति । एवमिन्द्रस्य विश्वरूपत्वमुक्तं ॥ युवं । युष्मच्छब्दस्य द्विवचने युवावां द्विवचन इति युवादेशः । उपश्रमयोरिति मुपोऽमादेशः । साधयः । साध संमिदावित्यस्य ण्यतस्य लटि रूपं । वह्नलमन्यत्रापीति णिर्लुक् । निघातः । देवी । देवाद्यत्रावित्यच्प्रत्ययः । अस्मरः । स्यात् । अर्न्तर्निडि रूपं । गोपाजिह्वस्य । गुपु रक्षण इत्यस्यायप्रत्ययातस्य कृष्यतोलीपयलोपयोः कृतयो रूपं गोपा इति । वह्नव्रीहा पूर्वपदस्वरः । तस्युपः । एता गतिनिवृत्तावित्यस्य कृमां वल्किजादुसामिति प्राप्तस्यैतः संप्रसारण । संप्रसारणाश्रयं च वलीय इति संप्रसारणस्य वलीयस्त्वान्निवृत्तिः । वसोः संप्रसारणं । प्रत्ययस्वरः । पश्यति । दृशिर प्रचणं । निघातः ॥

युनं हुवेम मघवान्मिदंमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

यृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु भ्रंतं वृचाणि संजितं धनानां ॥१०॥

युनं । हुवेम । मघवान् । उदं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजसातो ।

यृण्वन्तं । उग्रं । मृतये । समत्सु । भ्रंतं । वृचाणि । संजितं । धनानां ॥१०॥ ॥२४॥ ॥३॥

अथ चतुर्थेऽनुवाके पचदश मुक्तानि । तत्र द्वे मतिरिति नवर्चं प्रथमं मृक्तं विश्वामित्रं त्रैश्वभेदं । इदं मतिर्नैवेत्यनुकातः । मुक्ताविनियोगो निगादवगत्यः ॥

उदं मतिर्हृद आ वच्यमानाच्छा पतिं स्तोमं तेषा जिगाति ।

या जागृविर्विदथे गस्यमानेनृ यत्ने जायते विद्धि तस्य ॥१॥

उदं । मतिः । हृदः । आ । वच्यमाना । अच्छा । पतिं । स्तोमं । तेषा । जिगाति ।

या । जागृविः । विदथे । गस्यमाना । उदं । यत् । ते । जायते । विद्धि । तस्य ॥१॥

विश्वामित्रः स्मृतिः । हे इन्द्र हृदो हृदयावच्यमानोच्यमाना स्तोमतेषा स्तोमकारिभिः कृता मतिः स्मृतिः पति सर्वस्य जगतः स्वामिनं त्वामन्ताभिलक्षा जिगाति । समतावृत्तं । या मदीया स्मृतिर्जागृविः स्मृत्यस्य तत्र जागरणं कुर्वणा विदथे यत्ने गस्यमाना भवति । हे इन्द्र ते त्वदर्थं यत्स्तोत्रं मत्तो जायते तद्विद्धि । जानीहि । तस्यति द्वितीयार्थं पठे ॥ मतिः । मत्रे वृषत्यादिना क्रिमुदात्तः । हृदः । हृदयशब्दस्य पद्विभक्त्यासि त्यादिना हृदादेशः । अर्द्धमिति विभक्त्युदात्तत्वं । वच्यमाना । वच परिभाषण इत्यस्य कर्मणि यक् । संप्रसारणाभावः क्कादसः । प्रत्ययस्वरः । स्तोमतेषा । तत् त्वत् तन्नृकरण इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्यत्वं । जिगाति । गा स्मृता कदसीति जुहोत्यादिः । वह्नलं कदसीत्यभ्यासस्थित्वं । निघातः । जायते । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लटि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । विद्धि । विद ज्ञान इत्यस्य लटि हर्त्तृभ्यां हर्धिर्गिति आदेशः । वाक्यभेदादनिघातः ॥

दिवश्चिदा पृथ्या जायमाना वि जागृविर्विदथे गम्यमाना ।

भद्रा वस्त्राणि अर्जुना वसाना सेयमस्मे सन्तजा पित्र्या धीः ॥२॥

दिवः । चित् । आ । पृथ्या । जायमाना । वि । जागृविः । विदथे । गम्यमाना ।

भद्रा । वस्त्राणि । अर्जुना । वसाना । सा । इयं । अस्मे इति । सन्तजा । पित्र्या । धीः ॥२॥

हे इंद्र दिवश्चित् द्योतमानात्पृथ्यादपि पृथ्या पूर्वकाले भवोपकालमवधिष्या जायमाना या स्तुतिस्तुत्या वाग्विभवति सयं वाग्विदथे यज्ञे गम्यमाना जागृविः स्तुत्यस्य तव जागरणं कर्वाणा भद्रा कन्याण्यर्जुना शुक्रवर्णानि वस्त्राणि योग्यतया तेजासि वसानास्मि अस्माकं पित्र्या पितृकमागता अत एव सन्तजा पुरातनी मती धीमत्व स्तुतिर्भवति ॥ दिवः । दिवः । क्षिप । ऊडिदमिति विभक्त्युदात्तत्वं । अर्जुना । अर्जुनिभिरनुकंचत्युन्नत । नितम्बरः । सन्तजा । जनैरन्येभ्योऽपि दृश्यत इति उः । प्रत्ययस्वरः । पित्र्या । पितृशब्दात्तत आगत इत्यर्थे पितृयंस्तेति यत्प्रत्ययः । रीडृत इति रीडादेशः । यस्येति लोपः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ॥

यमा चिद्वचं यमसूरसूत जिह्वाया अयं पतदा ह्यस्यति ।

वर्षपि जाता मिथुना संचेते तमोहना तपुषो बुध एता ॥३॥

यमा । चित् । अचं । यमऽसूः । असूत । जिह्वायाः । अयं । पतत् । आ । हि । अस्यति ।

वर्षपि । जाता । मिथुना । संचेते इति । तमऽहना । तपुषः । बुधे । आऽइता ॥३॥

प्रसंगादुपकालं प्रशंसति । यमसूः । यमी यमली सूत इति यमसूरूपोऽभिमानिनी देवता । मा यमा यमनावशिनावत्रोपकालेऽसूत । अश्विनोस्तव गम्यमानत्वात्तावशिना स्तोत्रं मम जिह्वाया अयं पतत्तंचलमा स्थावि । तिष्ठति खलु । तमोहना तमसी हंतारा तपुषः । तपत्यस्मिन्नयं इति तपुर्द्विवचः । तस्य बुधे मूल एता एतावागती मिथुना परस्पर संगता तावशिना जातोत्यज्ञानि वर्षपि । उच्यते निधीयत इति वर्षप्युपकालं क्रियमाणानि शस्त्रादीनि कर्माणि । संचेते । सगच्छतः ॥ यमसूः । पृङ् प्राणिगर्भविमोचन इत्यस्य क्षिप । ऊडृत रपदस्वरः । असूत । तस्यैव धातोर्लुङादिवाचपो लुक् । निघातः । पतत् । पतु गतं । शतुलंभावधातुकर्पर धातुस्वरः । अस्यातः । एता गतिनिवृत्ता । लुङि रूपं । हिंयोगादनिघातः । वर्षपि । दुवप बीजमतानि । अतिप वर्षयजितनिर्धनतापिभ्यो निदित्युसिप्रत्ययः । निश्चत्युक्तत्वादाद्युदात्तः । संचेते । पच समवाय इत्यस्य लटि रूपं । तपुषः । तप संतापि । अतिपृषपीत्यादिना उसिः । बुधे । वस्य वधने । वधंभेधिवुधी च । उ० ३ ५ । इति नकप्रत्ययः । ब्रधिवुधी एतावादेशो धातोः । प्रत्ययस्वरः । एता । इण गतावित्यस्य कर्मेणि निघा । गतिरनंतर इति गतेः स्वरः ॥

नकिरेपां निदिता मर्त्येषु ये अस्माकं पितरो गोपु योधाः ।

इंद्र एपां दृहिता माहिनावानुज्ञोचाणि समृजे दंसनावान ॥४॥

नकिः । एपां । निदिता । मर्त्येषु । ये । अस्माकं । पितरः । गोपु । योधाः ।

इंद्रः । एपां । दृहिता । माहिनाऽवान । उत् । गोचाणि । समृजे । दंसनाऽवान ॥४॥

हे इंद्र संचे प्रवृत्तानामस्माकं ये पितरोऽगिरसो गोपु पाणिभिरपहतेषु तस्मिन् योधा योधारो वर्तते तेषामेषां मर्त्येषु निदिता दृषको नकिर्न कश्चिदस्ति । कुत इत्यत आह । माहिनावाक्माहिनीपितो दंसनावानुवह ननादिकर्मवानिंद्र एपाभिरसा दृहितानि समृजानि गोचाणि गवा वृदान्युत्सृज । तयोऽगिराभ्यो ददा ॥ निदिता । निदि कृत्वायामित्यस्य तुचि रूपं । मर्त्येषु । वस्त्रादिवात्स्वार्थको यत । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । योधाः । युध संप्रहार इत्यस्य पचादाचि रूपं । दृहिता । दृह दृहि वृद्धावित्यस्य निघाया रूपः । माहिनावान ।

संहारिणश्चतीनप्रत्ययः । तदस्यास्तीति मनुष । माहिनावानिति तस्य संज्ञा । मती बहुचोऽनजिरादीना-
मिति संहिताया दीर्घः । गोवाणि । गवां समूह इत्यर्थे खलगोरथादित्यनुवृत्ताविनचक्यचक्षति गोशब्दाच्च-
प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । सक्त्र । सक्त्र विसर्ग इत्यस्य लिटि रूपं ॥

दणपथे निक्वन्त्ये निविदानीयस्य पुरस्तात्सखा ह यत्रेत्येषा । सुवितं च । सखा ह यत्र सखिभिर्नवस्ये-
रिति निविदानीययोराद्ये । आ० ९. ३. इति ॥

सखा ह यत्र सखिभिर्नवस्येभिरभिद्वा सत्वभिर्गा अनुगमन ।

सत्यं तदिदो दणभिर्दण्वैः सूर्यं विवेद तमसि श्रियंतं ॥ ५ ॥

सखा ह । यत्र । सखिऽभिः । नवऽग्वैः । अभिऽङ्गु । आ । सत्वऽभिः । गाः । अनुऽगमन ।

सत्यं । तत् । उदं । दणऽभिः । दणऽग्वैः । सूर्यं । विवेद । तमसि । श्रियंतं ॥ ५ ॥

सखिभिः समानव्यानिः सत्वभिर्द्रुमभितः सीदद्विर्नवस्ये । संधर्ततिथिप्रभृतयोऽंगिरसः केचित्तव मामा-
न्त्रमनुषाय फलं लभिरं केचिद्ग सामाननुषयति । तत्र ये नव मामान सत्रमनुषाय लब्धफला उदतिप्रन ते
नवस्यः । तैः सत्वभिर्गंगिरोभिः सखा समानव्यानि इदो यत्र यस्मिन्विले पणिभिर्निरुद्धा गा अभिलव्याभिस्तु
अभिगतत्राजुक यथा भवति तथानुगमन अनुगच्छन्निद्रस्तत्तत्र विले दण्वैः । ये दण मामान्सत्रमनुषाय लब्धफ-
ला उदतिप्रन ते दणव्याः । दणभिर्दणसंख्याकिंगिरोभिः सहितः सन तमसि विलवर्तित्यधकारं श्रियंतं निवसंतं
सत्य यथार्थप्रकाश सूर्यं विवेद । लभे । ततो लब्धप्रकाशः स इद्रस्ता गा आनीयांगिरोभ्यः प्रादादिति भावः ॥
सखा । सखा प्रकर्षणे । समाने व्यथोदात्त इतीप्रत्ययः । डिच् । समानस्य कदमीति समानस्य सभावः ।
उदात्त इत्युक्तं सामर्थ्यादुपपदस्यति गम्यते । आयुदात्तः । नवस्यः । गंगेरीणादिको द्रुप्रत्ययः । बहुव्रीहौ
पूर्वपदस्वरः । अभिञ्ज । प्रसंभ्यां जानुनोर्ज्ञरिति विधीयमानो ज्ञारभेरुत्तरस्य व्यत्ययन भवति । सत्वभिः । पट्ट
विशरणगत्यवसादनोपलव्यस्मात्प ईरसयोऽमृष्ट चेति कृत्प्रत्ययः । तडागमः । नित्वादायुदात्तः । अनुगमन ।
गमः शतरि बहुल कदमीति शपो लुकि कृते गमहन्त्यादिनोपधालोपः । प्रादिसमासः । शतुस्वरः । विवेद ।
विवेद ज्ञान इत्यस्मान्निटि णलि रूपं । श्रियंतं । श्रि निवासगत्योरित्यस्य शतरि रूपं ॥ ०५ ॥

उदो मधु संभृतमुस्रियायां पद्विवेद शफवन्नमे गोः ।

गुहा हितं गुह्यं गृह्णमप्सु हस्ते दधे दक्षिणे दक्षिणावान ॥ ६ ॥

उदं । मधु । संऽभृतं । उऽस्रियायां । पत्ऽवत् । विवेद । शफऽवत् । नमे । गोः ।

गुहा । हितं । गुह्यं । गृह्णं । अपऽसु । हस्ते । दधे । दक्षिणे । दक्षिणऽवान ॥ ६ ॥

इद्र उस्रियायां क्षीरदध्यादिकमेणोत्स्राविण्यां भोगवत्यां गवि संभृतं संपादितं मधु क्षीरादि विवेद ।
अज्ञामीति । तत्तत्तदर्थं पद्व्यादयुक्त शफवत्स्वरूपं गोधनं विवेद । लभे । कथं लब्धवानिति तद्व्यति । नमे
गोः । गोरिति द्वितीयार्थे पठौ । पणिनामर्करमुररपहता गा नमे । आनीतामकरोत् । तथा दक्षिणावानी-
दायवान्समर्थः स इद्रो गुहा गुहायां हितं गुह्यं प्रवृत्तं अत एवाप्स्वतरिणं गृहं गृहचारिणं मायिनमसुरं
दक्षिणं हस्ते दधे । दधार । अग्रहीदित्यर्थः ॥ द्वितीयाष्टके । ०. ६. ३ । युधी हवमित्यास्मिन्वर्गं गुहा हितमित्य-
तत्सम्यगभ्याधाय । उस्रियाया प्रक्रिया सम्यक् पूर्वसंवावादि ॥ विवेद । विद ज्ञाने विदू लभि । एतथोर्निटि
रूप । शफवत् । शफोऽस्यास्तीति मनुष । ह्रस्वनुडभ्यां मनुवति मनुष उदात्तत्वं । नमे । णम् प्रकृत्य इत्यस्य
लिटि रूप । द्विवचनस्य कंदसि विकल्पितत्वादत्र द्विवचनाभावः । वाक्यभेदादनिघातः । गुह्यं । गृह संवरण
इत्यस्मान्निटिभ्यो वतितक्त्वमिति कथं । कित्वाद्गुणः । प्रत्ययस्य पित्वाद्नुदात्तत्वं धातुस्वरः । दधे ।
दधातेर्निटि रूप । दक्षिणावान । दक्ष वृद्धौ । दृदक्षिण्यामिनस्तीतिनप्रत्ययः । तदस्यास्तीति मनुष । संहिता-
यामन्येषामपि दृश्यत इति पूर्वपदस्य दीर्घः । नित्स्वरः ॥

ज्योतिर्वृणीत तमसो विज्ञानन्तरे स्याम दुरितादभीके ।

इमा गिरः सोमपाः सोमवृद्ध जुपस्वेदं पुरुतमस्य कारोः ॥ १ ॥

ज्योतिः । वृणीत । तमसः । विज्ञानन । अरे । स्याम । दुःऽइतात् । अभीके ।

इमाः । गिरः । सोमऽपाः । सोमऽवृद्ध । जुपस्व । इदं । पुरुऽतमस्य । कारोः ॥ १ ॥

तमसो रात्रेः सकाशाद्विज्ञानविशेषेण ज्ञानेन प्रादुर्भवन्मूर्धात्मक इन्द्रो ज्योतिर्वृणीत । जगत्प्रवहाराविवाहक प्रकाशं समभक्त । यद्वा तमसस्तमोरूपाद्बुद्ध्यादिविज्ञानेन प्रादुर्भवन । बुद्ध हत्वा प्रकाशमवृणीत । वयं दुरिता-
त्पापादरिं दूरं पापवर्जिताः संतोऽभीके भयरहिते स्थाने स्याम । भवेम । सोमपाः सोमस्य पातरत एव
सोमवृद्ध सोमपानेषु वृद्ध हे इन्द्र पुरुतमस्य । पुरु-वह-उगाधुन तामयति ग्लापयतीति पुरुतमः । तादृशस्य कारोः
सोत्रं कर्वाणस्य अतिविज इमाः स्मृतिनक्षणा गिरो वाचो जुपस्व । सेवस्व ॥ वृणीत । वृद्ध संभक्तावित्यस्य लङि-
रूप । विज्ञानन । ज्ञा अवबोधने । विशेषेण ज्ञान प्रकाशः । प्रत्ययस्वरः । अभीके । न वियते मीर्यस्मिन् । ततः शेषा-
द्विभाषा । पा० ५ ४ १५४ । इति कप्रत्ययः । नञ्मुभ्यामित्यतोदात्तत्वे प्राप्ति कपि पूर्व । पा० ६ २ १५३ । इति पूर्व-
स्यातोदात्तत्व । पुरुतमस्य । तम् ग्लान इत्यस्माग्यन्तात्पचायचि परादिश्चकदसि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्व ॥

ज्योतिर्यज्ञाय रोदसी अन्तु प्यादरे स्याम दुरितस्य भूरः ।

भूरि चिद्धि तुजतो मर्यस्य सुपारामो वसवो बर्हणावत ॥ ६ ॥

ज्योतिः । यज्ञाय । रोदसी इति । अन्तु । स्यात् । अरे । स्याम । दुःऽइतस्य । भूरः ।

भूरि । चित् । हि । तुजतः । मर्यस्य । सुऽपारामः । वसवः । बर्हणाऽवत ॥ ६ ॥

हे इन्द्र ज्योतिर्जगत्प्रकाशकः सूर्यो यज्ञायामिहोवादिर्मकरणाय रोदसी यावापुष्टिवावनु प्यात् ।
अनुभवतु । प्रकाशयतु । वयं भूरः प्रभुतस्य दुरितस्य पापस्यारिं दूरं स्याम । भवेम । हे वसव सर्वस्य वामयि-
तार इन्द्रादयः सुपारामः सुपाराः शोभनपाराः सुत्याभिमुखीकर्तुं शक्वा युय भूरि चिदतिप्रभुत बर्हणावत-
मदियुक्तं धनं तुजतो भूरिप्रदस्य मर्यस्य प्रयच्छथ । अत्र योग्यक्रियाध्याहारः ॥ स्यात् । अर्धलङि रूप ।
संहितायामनोरुत्तरस्यास्तेरूपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यचपर इति पत्यं । निघातः । तुजतः । तुजि पित्रि लजि
हिमादाननिकेतनेषु । शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्व । बर्हणावत । बृहि वृद्धावित्यस्य भाव आणादिको
युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिदंमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

शृण्वंतमुग्रमृतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ ९ ॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इदं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजऽसातो ।

शृण्वंतं । उग्रं । मृतये । समत्सु । घ्नंतं । वृत्राणि । संजितं । धनानां ॥ ९ ॥ २६ ॥

विदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाद्यतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहश्चरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण मायणाचार्येण
विरचितं माधवीये विदार्थप्रकाशे अक्षसंहिताभाष्ये तृतीयाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्रमिता वेदा यो वेदभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममं तमहं वेदं विद्यातीर्थमहश्चरं ॥

इन्द्र इति नवचं द्वितीयं मुक्तं विद्यामित्रं गायत्रमङ्गं । तथा चानुक्रांतं । इन्द्र त्वा गायत्रं हीति ॥ अपिष्टोमे प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छमिन् इन्द्रं मुञ्चत च । इन्द्र त्वा वृषभं मुञ्चदमीति तिस्रः । आ० प. १०. । इति ॥ आया प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छमिनः प्रस्थितयाज्या । मुञ्चतं च । इन्द्र त्वा वृषभं मरुतो यस्य । आ० प. ५. । इति ॥

इन्द्रं त्वा वृषभं वयं सुते सोमं हवामहे । स पाहि मध्वो अंधंसः ॥ १ ॥

इन्द्रं त्वा । वृषभं । वयं । सुते । सोमं । हवामहे । सः । पाहि । मध्वः । अंधंसः ॥ १ ॥

इन्द्रो सवति सोमरमं रमते कीडतीतीन्द्रः । यद्वा इन्द्रं सर्वं जगत्साक्षाद्दर्शयतीतीन्द्रः । तस्य संबुद्धिः । हे इन्द्र वृषभं कामाना वर्षक त्वा त्वां सुते यावभिरभिपूते सोमं वयं हवामहे । सोमपानार्थमाह्वयामः । स त्वं मध्वो मदकरमधमोऽन्नलक्षणं सोमं पाहि । पिव । इन्द्रं गन्धं यास्को ब्रह्मधा निर्विवेच । इन्द्र इरां दृणातीति वरां ददातीति वरा दधातीति वरां दारयतीति वरा धारयतीति वदवे द्रवतीति वेदो रमत इति वेदे मुतानीति वा । तद्यदेनं प्राणैः समधस्तद्विद्वत्स्वत्वमिति । यत्र यत्र योऽर्थोऽनुगुणस्तत्र सोऽर्थः स्वीकार्यः । इन्द्रं दर्शनादिख्यापयत्यवः । इन्द्रं ब्रह्म साक्षात्पश्यतीतीन्द्रः । तथा चारण्यकं श्रूयते । स एतमेव पुरुषं ब्रह्मतममपश्यद्विदमदगमितीति । तस्मादिन्द्रो नामिन्द्रो ह वै नाम तमिन्द्रं मंतमिन्द्रं इत्याचक्षते परोक्षेण परोक्षप्रिया इव हि देवाः । आ० प. ४. ३. । इति ॥ इन्द्र । इन्द्रि परमेश्वर्य इति धातुः । स्वमायया जगद्रूपत्वं परमेश्वर्यं । अनेनाभिप्रायेण श्रूयते । इन्द्रो मायाभिः पुरुषं ईयत इति । इन्द्रं गन्धं उपपदे रमतेरत्यभ्योऽपि दृश्यत इति उः । पूर्वपदस्योकारलोपः । इन्द्रि परमेश्वर्य इत्यस्माद्ब्रह्मं द्रष्टव्यत्वादिना रन्त्यत्वात् तत्त्वं निपातितः । एवमितानि निर्वचनानि द्रष्टव्यानि । आमाचितायुदात्तत्वं । हवामहे । ह्वयतेर्वहलं कंदमीति संप्रसारणे लटि रूपं । मध्वः । मधुगन्धः । फलिपाटीत्यादिनोन्मत्तयातः । आगमानुग्रामनस्यानित्यत्वानुमभावः । संज्ञापूर्वकस्य विधिरनित्यत्वाद्गुणाभावः । यणादेशः । अंधंसः । अन्धेनं धृष्ट्यमुनः । निरुत्तरः ॥

ब्राह्मणाच्छमिनः प्रातःसवनं इन्द्रं क्रतुविदमिति शम्भयाज्या । मुञ्चतं च । इन्द्रं क्रतुविदं सुतमिति याज्या । आ० प. १०. । इति ॥

इन्द्रं क्रतुविदं सुतं सोमं हर्यं पुरुषुत । पिव वृषस्व तातृपिं ॥ २ ॥

इन्द्रं । क्रतुविदं । सुतं । सोमं । हर्यं । पुरुषुत । पिव । आ । वृषस्व । तातृपिं ॥ २ ॥

हे इन्द्रं क्रतुविदं क्रतोः प्रज्ञाया लभके सुतमभिपूतमिमं सोमं हर्यं । पातुं कामयस्व । हे पुरुषुत पुरुषिर्ब्रह्मिः सुतं तातृपि तर्पकमायायनकारिणमिमं सोमं पिव । पीतमिमं सोममा वृषस्व । जठरं भिंच । यथा नाभिरधो न पतति तथा धारयति भावः ॥ हर्यं । हर्यं गतिकांथोरित्यस्य लोटि रूपं । निघातः । पुरुषुत । सुतसोमयोऽन्धमीति संहितायां पत्य । वृषस्व । वृष भेचन इत्यस्य लोटि रूपं । आङ् उत्तरत्वान्निघातः । तातृपि । तुष प्रीणन इत्यस्माच्छमिन् मदादिभ्यो दर्शनादिति किन् । तस्य निद्वद्वावाहिवचनादि । संहितायामन्येषामपीत्यस्मास्य दीर्घः । नित्वादायुदात्तः ॥

इन्द्रं प्र णो धितावानं यज्ञं विश्वेभिर्देवेभिः । तिरः स्तवान विशपते ॥ ३ ॥

इन्द्रं । प्र । नः । धितऽवानं । यज्ञं । विश्वेभिः । देवेभिः । तिरः । स्तवान् । विशपते ॥ ३ ॥

हे स्तवान् स्तोतुभिः स्तूयमानं विशपते विष्णो मरुता पते हे इन्द्र विश्वेभिर्देवेभिः सर्वैर्यज्ञनीयैर्देवैः संहितस्य धितावान् । वन्यते संभज्यते इति वान हविः । धित निहित हविर्यस्य तं । समुतहविष्कमित्यर्थः । अस्मदीयमिमं

यच्च प्र तिरः । प्रकर्षेण वर्धय । हविःस्वीकरणेन संपूर्णं कुर्वति भावः ॥ गः । उपसर्गाद्ब्रह्ममिति महताया
णत्वं । धितावानं । दुधात्र धारणपोषणयोरित्यस्मान्निष्ठा । ब्रह्मब्रीहो पूर्वपदस्वरः । तिरः । तरन्त्येत्येन गः ।
प्रत्ययस्वरः । स्तवान् । पुत्र सुती । सम्यानच म्बु इत्युपपदाभाविऽपि कर्मणानचप्रत्ययः । आमन्त्रित-
त्वान्निष्ठातः ॥

इंद्र सोमाः सुता इमे तव प्र यंति सत्पते । शयं चंद्रासु इंदवः ॥४॥

इंद्र । सोमाः । सुताः । इमे । तव । प्र । यंति । सत्पते । शयं । चंद्रासः । इंदवः ॥४॥

हे सत्पते इंद्र चंद्रास आह्लादयितार इंदवो दीप्ताः सुता अभिपूता इमेऽस्माभिर्दत्ताः सोमाः जय ।
जियंति निवसंत्यज्ञादीन्येति जयो जठर । प्र यति । प्रकर्षेण गच्छति । तान धारयति भावः ॥ जय । नि
निवासगत्योरित्यस्मादधिकरणेन घप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरणातोदात्तत्वं प्राप्तं जयो निवास इत्याद्युदात्तत्वं ।
चंद्रासः । चदि आह्लादने दीप्ता च । अस्मात्स्फायितवीत्यादिना रक्प्रत्ययः । आजमेरमुगित्यमुक् । प्रत्यय
स्वरः । इंदवः । उदेरिस्तादेरित्युपप्रत्ययः । निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तः ॥

दधिष्वा जठरे सुतं सोममिंद्र वरेण्यं । तव द्युश्नास इंदवः ॥५॥

दधिष्वा । जठरे । सुतं । सोमं । इंद्र । वरेण्यं । तव । द्युश्नासः । इंदवः ॥५॥

हे इंद्र वरेण्य सर्ववरेणीयं सुतमभिपूतं सोम जठरे दधिष्वा । धारय । इंदवो दीप्ता इमे सोमास्तव
बुधामः । दिवि चियति निवसंतीति बुधामः । अतस्त्व तान धारयति भावः ॥ दधिष्वा । दधातेर्लोपि रूपं ।
आगमा अनुदात्ता इतीदोऽनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वरः । वरेण्यं । वृड संभक्ता । वृड एण्य इत्यण्यप्रत्ययः । बुधादि
त्वादायुदात्तः । बुधामः । वियतेरन्येभ्योऽपि दृश्यत इति उप्रत्ययः । कृदन्तरपदस्वरः ॥ ॥५॥

गिर्वणः पाहि नः सुतं मधोर्धाराभिरज्यसे । इंद्र त्वादातमिच्छणः ॥६॥

गिर्वणः । पाहि । नः । सुतं । मधोः । धाराभिः । अज्यसे । इंद्र । त्वादातं । इत । यणः ॥६॥

गिर्वणो गीर्भर्वननीय । तथा च याम्कः । गिर्वणा देवो भवति गीर्भरेन वनयति । नि० ६ १४ । इति ।
तादृशेन्द्र नोऽस्मादीयं सुतमभिपूतमिमं सोम पाहि । पिव । यतो मधोर्मदकरस्य सोमस्य धाराभिरज्यसे
मिच्छंसे हे इंद्र त्वादातमित्यया शोधित विण्दीकृतमेष यणोऽन्नमस्मासु भवति ॥ गिर्वणः । वन समक्तावि-
त्यस्मादनुन । गिर उपधाया दीर्घाभावश्चादसः । आमन्त्रितम्यति पाशिकमाद्युदात्तत्वं । पाहि । पा पान
इत्यस्मात्लोपि रूपं । आमन्त्रितस्याव्ययमानत्वेन पादादित्वादिनिष्ठातः । प्रत्ययस्वरः । त्वादातं । देप शोधने ।
मत्पि पकारं नानुवधकृतमनेजंतत्वमित्यजंत एवाय । तत् आदेच इत्यात्वं । अस्मात्कर्मणि क्तः । दाधा
ध्वादिवत्त्वादाविति प्रतिषेधेन घुसंज्ञाया अभावाद्दो द्वाोरिति ददादेशो न भवति । त्यति युष्मत्कादस्य
तृतीया कर्तृकरणे कृता ब्रह्ममिति समामः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतस्वरः । यणः । अणु व्याप्ता ।
अण्युदृत्यमुन । तत्पानियोगिन धातोर्युडागमः । नित्यादायुदात्तः ॥

अभि द्युस्मानि वनिन इंद्र सचंते अश्रिता । पीत्वी सोमस्य वावृधे ॥७॥

अभि । द्युस्मानि । वनिनः । इंद्र । सचंते । अश्रिता । पीत्वी । सोमस्य । वावृधे ॥७॥

वनिनः । वनं देवताविषयं संभजनमस्यास्तीति वनी । तस्य देवान् संभजमानस्य यजमानस्य द्युस्मानि
बोतमानान्यचित्ता जयरहितानि संपूर्णानि सोमादीनि हवीपीद्वमभि अभितः सचंते । समवयति । तेषु मध्ये
सोमस्य पीत्वी सोमं पीत्वा वावृधे । म इद्वो वर्धते ॥ वनिनः । अत इनिट्नावितीनिप्रत्ययः । तस्य स्वरः ।
सचंते । पच समवाय इत्यस्य लटि रूपं । अश्रिता । नि जय इत्यस्य निष्ठा । अत्र ण्यट् इति दीर्घाभावः ।
तस्मादेव जियो दीर्घादिनि निष्ठानत्वाभावः । नञा समामि तस्य स्वरः । पीत्वी । पा पान इत्यस्मात् क्ताप्र-
त्ययस्य न्वात्कादयश्चेति निपातनात् वी इत्यादेशः । प्रत्ययस्वरः । घुमास्यागोपित्यादिना इत्वं ॥

अर्वावतो न आ गहि परावतश्च वृचहन । उमा जुषस्व नो गिरः ॥८॥

अर्वाऽवतः । नः । आ । गहि । पराऽवतः । च । वृचऽहन । उमाः । जुषस्व । नः । गिरः ॥८॥

हे वृचवृद्धिर् अर्वावतोऽर्वाचीनात्मसोपादिशात्परावतोऽतिदूरादिशाद्वा नोऽस्मानभिलक्ष्या गहि । आ-
गच्छ । आगत्य च नोऽस्मदीया उमाः स्तुतिवक्षणा गिरो वाचो जुषस्व । सेवस्व ॥ परावतः । उपमर्गाच्छं-
दसि धात्वर्थ इति वतिः । प्रत्ययस्वरः ॥

यदेतरा परावतमर्वावतं च हूयसे । उदेह तत् आ गहि ॥९॥

यत् । अन्तरा । पराऽवतं । अर्वाऽवतं । च । हूयसे । उदे । उह । ततः । आ । गहि ॥९॥

हे इन्द्र यद्यस्मिन्परावतमतिविप्रकृष्टस्य देशस्यार्वावतं संनिष्ठस्य देशस्य चांतरा तयोर्मध्यदेशे हूयसे
मस्यगिर्गम्ये ततस्मादिशादिहास्मिन् यज्ञ आ गहि । सोमपानार्थमागच्छ ॥ परावतं अर्वावतं । अतरांतरण युक्तं
। पा० ३ ४ । इति द्वितीया । ततः । पंचम्यास्मिन् । नित्यस्वरः ॥ ९॥

आ तू न इन्द्र इति नवर्चं तृतीयं मुक्तं वैश्यामिव गायत्रिमंद्रं । आ तू न इत्यनुक्रातं ॥ अतिरात्रं द्वितीयं पर्यायं
ब्राह्मणाऽस्मिन् एतदादिके द्वे मुक्तं । मुञ्चत च । आ तू न इन्द्र मस्यगिति मुक्तं । आ० ६ ४ । इति ॥

आ तू न इन्द्र मस्यगुवानः सोमपीतये । हरिभ्यां यात्यदिवः ॥१॥

आ । तू । नः । इन्द्र । मस्यक् । हुवानः । सोमऽपीतये । हरिऽभ्यां । याहि । अद्विऽवः ॥१॥

हे अद्विषो हे वाचिन हे इन्द्र हवानो होतृभिराहयमानत्वं मस्यकं मदभिमुखः मन नोऽस्मदीये यज्ञे
सोमपीतये सोमपानार्थं हरिभ्यामश्वाभ्यां सह तु क्षिप्रमा याहि ॥ तू । अचि तूनुधित्यादिना संहितायां दीर्घः ।
मस्यक् । सामचतीति अतिप्रदधुगित्यादिना क्तिन् । प्रत्ययान्तरपदयोश्चैत्यस्माच्छब्दस्यैवचने मपर्यंतस्य
मादेशः । विश्वरुद्वयोश्च णिराचतो वप्रत्यय इति णिरिद्वि इत्यादेशः । अद्विमध्योरतोदात्तत्वनिपातनं कृत्व-
रनिवृत्त्यर्थमिति वचनादद्यादेशोऽतोदात्तः । यणादेशे कृत उदात्तस्वरितयोर्यण इति यणः स्वरितत्व । क्ति-
न्प्रत्ययस्य कृरिति कृत्व । सोमपीतये । दामीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व । अद्विवः । मनुवसोरिति रूप ।
आमवित्वादिनिघातः ॥

मत्तो हीता न ऋत्वियंस्तिस्तिरे बर्हिरानुपक् । अयुजन्प्रातरद्रयः ॥२॥

मत्तः । हीता । नः । ऋत्वियः । तिस्तिरे । बर्हिः । आनुपक् । अयुजन् । प्रातः । अद्रयः ॥२॥

हे इन्द्र सोऽस्मदीये यज्ञे होता ऋत्विकं तवाह्वानार्थमृत्वियः प्रातःकालः मन मत्तो निषण्णो वर्तते । तथा
बर्हिरानुपक् अनुपक्तं परस्परसंबद्धं यथा भवति तथा तिस्तिरे । हविष्यामन्निषु स्तीर्णमभुत । तथा प्रातः
प्रातःसर्वेन सोमाभिषेकार्थमद्रयो यावाणोऽयुजन् । परस्परं संगता अभुवन । तस्मात्सोमपानार्थं त्वमागच्छति
भावः ॥ मत्तः । पठ् विहरणादिष्वित्यस्मान्नत्यर्थोऽकर्मकाक्षिपत्यादिना । पा० ३ ४ १० । कर्तरि क्तः । सर्वविधीना
कदमि विकल्पितत्वाच्च निष्ठातकारस्य नत्वाभावः । ऋत्वियः । ऋतुशब्दात्कदमि घमिति घस्प्रत्ययः । घस्य
यादेशः । मितोति पदमंज्ञायामोर्गुण इति भमंज्ञाधीनो गुणो न भवति । यणादेशः । प्रत्ययस्वरः । तिस्तिरे ।
मूत्र आन्तादन इत्यस्य कर्मणि निवृत्त इदात्तोरित्वं । द्विवचने शर्पूर्वाः खय इति तकारस्य शपः । निट-
स्तुत्योरिणोरिति तप्रत्ययस्यैशित्यादेशः । पादादित्वादिनिघातः । प्रत्ययस्वरः । आनुपक् । पञ्च संगे । कृप ।
अनिदितामिति नलोपः । आहन्वोरुपसर्गयोः प्राक्प्रयोगः । गतिसमासः । कृच्चत्तरपदस्वरः । अयुजन् ।
युजिर योग इत्यस्य लुङि क्षुरिरिति वेत्यङादेशः । बह्वलं कदमीति रुडागमः । पादादित्वादिनिघातः ।
अङागमस्वरः ॥

उ॒मा ब्र॒ह्म ब्र॒ह्मवा॒हः क्रि॒यंत॒ आ ब॒र्हिः सी॒द । वी॒हि शूर॒ पुरो॒क्तागँ ॥३॥

उ॒मा । ब्र॒ह्म । ब्र॒ह्मऽवा॒हः । क्रि॒यंत॒ । आ । ब॒र्हिः । सी॒द । वी॒हि । शूर॒ । पुरो॒क्तागँ ॥३॥

ब्रह्माणि स्तोत्राणि स्तुत्यतया वहतीति ब्रह्मवाहा ब्रह्मणा स्तोत्रेण प्राप्यत इति वा । हे ब्रह्मवाह इन्द्र तुभ्यमि-
मेमांनि ब्रह्म ब्रह्माणि स्तोत्राण्यस्माभिः क्रियंत । अतो बर्हिः सीद । स्तुत्यतया बर्हिषि यज्ञ उपविश । हे शूर
समर्थद्रास्माभिर्दीयमानमिमं पुरोडाशं पुरोडाशाख्यं हविर्वीहि । भक्षय ॥ ब्रह्मवाहः । वह प्रापण इत्यस्माद्वहि-
हाधाऽभ्यङ्कदसीत्यमुन । णिदित्यनुवृत्तेरुपधावृत्तिः । आमेवित्वात्तिघातः । क्रियंत । करोतः कर्मणि यक् । रिङ्
शयस्तीति रिङादेशः । प्रत्ययस्वरः । पादादित्वादिनिघातः । बर्हिः । कालाध्वनोरत्यतमयोगे द्वितीया ।
वीहि । वी कालादिपु । लोटि रूप । हेर्दित्वादुदात्तः । पुरोक्तागँ । दाशु दान इत्यस्मात्पुरोधात्मन्वे अतव
होक्त्यशम्पुरोडाशो ण्वन । पुरो दाशत एवमिति । निपातनाहकारस्य ऊकारः । ऊदत्तरपदस्वरः ॥

रा॒रंधि॒ सव॑नेपु॒ ण ए॒पु स्तो॑मेषु॒ वृ॒त्रह॑न । उ॒क्थे॒ष्विंद्र॑ गि॒र्वणः॑ ॥४॥

रा॒रंधि॒ । सव॑नेपु॒ । नः । ए॒पु । स्तो॑मेषु॒ । वृ॒त्रऽह॑न । उ॒क्थे॒षु । इं॒द्र । गि॒र्वणः॑ ॥४॥

हे गिर्वणो गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीयं वृत्रहन् वृत्रस्य हर्तृ इन्द्र नोऽस्माकं सवधिषु त्रिषु सवनेषु क्रियमाणेषु
स्तोमेषु स्तोत्रपक्थेषु शस्त्रेषु च त्वारंधि । रमस्व ॥ रारंधि । रमंतलोति वहन् कदमीति शपः श्च । कदस्युभ
यथेति हेराधधातुकत्विनाडित्वादित्येति हेर्धिः । सवनेषु । स्तुयते स्तोमो धिष्वित्यधिकरणं मुनोतिन्युट् ।
नितस्वरः । णः । नमा नकारस्य नश्च धातुस्थोरूपश्च इति सहितायां णत्व ॥

म॒तयः॑ सो॒न॒पा॒मु॒रुं रि॒हंति॑ श॒व॒स॒स्पति॑ । इं॒द्र व॒त्सं॑ न मा॒तरः॑ ॥५॥

म॒तयः॑ । सो॒मऽपा॑ । उ॒रुं । रि॒हंति॑ । श॒व॒सः । प॒ति । इं॒द्र । व॒त्सं॑ । न । मा॒तरः॑ ॥५॥

हे इन्द्र मतयोऽस्माभिः क्रियमाणाः स्तुतय उरु महांतं सोमपा सोमस्य पातारं शवसो वत्सस्य पतिमिन्द्र
त्वा रिहति । निहति । तत्र दृष्टातः । वत्स न । यथा वत्स मातरो धनयो निहति तत्रत ॥ मतयः । मन ज्ञान
इत्यस्मात्कर्मणि मन्त्रे वृषत्यादिना क्लृप्तादात्तः । उरु । ऊर्गुञ्ज आकादन इत्यस्मान्नहत्यर्थे गम्यमानं महति
हन्त्यश्च । उ० १. ३० । इति कृप्रत्ययो धातोर्हन्त्यश्च । प्रत्ययस्वरः । रिहति । निह आकादन इत्यस्य लटि रूप ।
रत्नयोरभेदः । प्रत्ययस्वरः । शवसस्पतिमिति सहितायां पञ्चमाः पतिपुत्रपुष्ट्यादिना विभक्तनीयस्य मत्स ।
वत्स । वद व्यक्तायां वाचि । अस्माद्वृत्तवृद्धिनीत्यादिना सप्रत्ययः । वदत्यभीष्टे मातरमिति वत्सो गोवान् ।
प्रत्ययस्वरः ॥ ॥३॥

स म॑द॒स्वा व्य॑ध॒मो रा॑ध॒से त॒न्या म॑हे । न स्तो॒तारं॑ नि॒दे करः॑ ॥६॥

सः । म॑द॒स्व । हि । व्य॑ध॒मः । रा॑ध॒से । त॒न्या । म॑हे । न । स्तो॒तारं॑ । नि॒दे । करः॑ ॥६॥

हे इन्द्र स तथाविधस्त्वं महे महते राधसे धनायाधमोऽस्माभिर्दीयमानस्य सोमस्य पानेन तन्या शरीरेण
महं मदस्व । हृष्टो भव । हिरत्र समुच्चयार्थः । किंच त्वं स्तोतारं मां निदे निदायि विषयभूतं न करः । मा कार्षीः ॥
मदस्व । मदि स्तुत्यादिष्वित्यस्य लोटि रूप । हि चेति निघातप्रतिषेधेन भवितव्यमिति चेत् । तत्राप्रतिज्ञास्य
इति वर्तते । अत्र हेः समुच्चयार्थत्वात्तिघातः । तन्या । उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्व । महं । तकारलोप-
कादम् । वृहत्सहतीरुपसंख्यानमिति विभक्तेरुदात्तत्व । निदे । णिदि कृत्मायामित्यस्मात्सपदादिष्वणो भावे
क्लिप । आगमानुशासनस्यानित्यत्वानुमभावः । मां विकाच इति विभक्तेरुदात्तत्व । करः । करोतीति ङि ।
कमुवृद्धिभ्यङ्कदसीत्यडादेशः । निघातः ॥

व॒यमि॑न्द्र त्वा॒यवो॑ ह॒विष्म॑तो ज॒राम॑हे । उ॒त त्व॑म॒स्म॒यु॒र्वसो॑ ॥७॥

व॒यं । इं॒द्र । त्वा॒यवः॑ । ह॒विष्म॑तः । ज॒राम॑हे । उ॒त । त्वं । अ॒स्म॒युः । व॒सो इति॑ ॥७॥

हे इंद्र त्वायवो यज्ञार्थं त्वामात्मन इच्छंतस्वत्कामाः संतो हविष्मंतः संभृतहविष्का वयं जरामहे । त्वां मुमः । हे वमो मर्वस्य वामक इंद्र उत त्वमथस्मयुरस्मदीयहविःस्वीकरणार्थमस्मानात्मन इच्छन् भव ॥ त्वायवः । त्वामिच्छन्तीत्यर्थं मुप आत्मनः क्वच । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चैति मपर्यंतस्य त्वादेशः । क्वाच्छंदसीत्युप्रत्ययः । त्वयव इति प्राप्ती युष्मदस्मदीरनादेश इत्यविभक्तावपि ह्रस्वादा व्यत्ययेनात्वं । प्रत्ययस्वरः । हविष्मंतः । तमी मत्वर्थ इति भमज्ञायां सकारस्य ह्रस्वाभावः । स्वरविधी व्यंजनमविवक्ष्यमानवदिति परिभाषानाश्रयणाकृत्य उदात्त-ताभावः । इमिप्रत्ययस्वरः । जरामहे । जरतिः स्तुतिकर्मेति यास्कः । अस्मयुः । अस्मानिच्छन्तीत्यर्थं मुपः क्वच । तस्मादुप्रत्ययः । पुर्वपदांतलोपश्चादसः । प्रत्ययस्वरः ॥

मारे अस्मद्भि मुमुचो हरिप्रियावाह्यहि । उंढं स्वधावो मत्स्येह ॥ ८ ॥

मा । आरे । अस्मत् । वि । मुमुचः । हरिऽप्रिय । अवाह् । याहि । उंढं । स्वधाऽवः । मत्स्ये । उह ॥ ८ ॥

हे हरिप्रिय हरी अर्था प्रिया यस्य तादृश हे इंद्र अस्मदस्मत्त आर दूरे रथे योजितमवर्था मा वि मुमुचः । मा विमोचय । ताभ्यामुपत एवावाह् अस्मदाभिमुख्येन याहि । आगच्छ । हे स्वधावः सोमलक्षणाज्ञ-वर्षिन्द्र इहास्मिन्देवयजने मत्स्य । सोमं पीत्वा हृष्टो भव ॥ अस्मत् । अस्मच्छब्दस्य पंचमीवङ्गवचनस्य पंचम्या अतः पा० ७. १ ३१ । इत्युदादेशः । मुमुचः । मुञ्च मोक्षणे इत्यस्य ण्यतस्य क्वांदसं मुञ्चि चिञ्चि रूपं । अभ्यासस्य दीर्घाभावश्चादसः । न माद्योग इत्यडभावः । निघातः । हरिप्रिय । आमंत्रितस्य पादादित्वात्पाठिकमाद्यु-दात्तत्वं । मत्स्य । मदि नृत्वादिष्वित्यस्य लोटि वङ्गलं क्दसीति विकरणस्य लुक् । आमंत्रितस्याविवक्ष्यमानत्वेन पादादित्वादनघातः ॥

अवाचं त्वा मुखे रथे वहतामिन्द्र केणिना । घृतसू वहिरामदे ॥ ९ ॥

अवाचं । त्वा । सुऽखे । रथे । वहतां । उंढं । केणिना । घृतसू उति घृतऽसू । वहिः । आऽमदे ॥ ९ ॥

हे इंद्र घृतसू अमजनितजलप्रसवणयुक्ता केणिना केणिना स्कंधप्रदेशे लवमानकेणयुक्ता हरी आसद् आसदनीयं वहिरभिलष्य मुखं मुखं रथेऽर्वाक्षमस्मदभिमुखं त्वा त्वां वहतां ॥ अवाच । अचतेः क्तिन्युगिद-चाभिति नुम । वहता । वहन्लोटि रूपः । तसो लसावधातुक्स्वरं कृते धातुस्वरः । आसदे । मदेः कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः । निटस्वरः । ऊद् उत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥ ८ ॥

उप नः सुतमिति नवचं चतुर्थं मृक्तं वेद्यामित्रं गायत्रमेन्द्र । उप न इत्यनुक्रमणिका । पुर्वमृक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥

उप नः सुतसा गहि सोममिन्द्र गवाशिरं । हरिभ्यां यस्ते अस्मयुः ॥ १ ॥

उप । नः । सुतं । आ । गहि । सोमं । उंढं । गोऽआशिरं । हरिऽभ्यां । यः । ते । अस्मऽयुः ॥ १ ॥

हे इंद्र नोऽस्मदीयं सुतमभिपुतं गवाशिरं पयसा मिश्रितं सोमं प्रति उपा गहि । मसोप आगच्छ । यतो हरिभ्यामद्याभ्या युक्तस्तव रथोऽस्मयुरस्मान्कामयमानो वर्तते ॥ गवाशिरं । आहुपूर्वस्य श्रीणातिः क्तिप्यपसृध-थामानुचुरित्यादिनाशिरित्यादेशः । वङ्गव्रीहो पुर्वपदस्वरः ॥

तमिन्द्र मदसा गहि वहिःष्ठां यावभिः सुतं । कुविन्वस्य नृष्णवः ॥ २ ॥

तं । उंढं । मदे । आ । गहि । वहिःऽस्यां । यावऽभिः । सुतं । कुवित् । नु । अस्या । नृष्णवः ॥ २ ॥

हे इंद्र यावभिः सुतमभिपुतं वहिःष्ठां वहिषि स्थितं मदं । मयतेऽनेनेति मदः सोमः । तमिमं सोमसा गहि ।

आगच्छ । कुवित्रभुतं यथा भवति तथास्य सोमस्य पाने नु क्षिप्रं तुष्णवः । तुप्नो भव ॥ मदं । मदी हर्षं । मदीऽनुपमर्ग इत्यप्रत्ययः । तस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । बर्हिःछां । छा गतिनिवृत्ता । क्षिप । मंहिताया पुर्वपदसकारस्यादेशप्रत्यययोरिति पत्वं । छुत्वं । छुत्तरपदस्वरः । तुष्णवः । तुप प्रीणन इत्यस्य ल्यङागमः । कुविद्योगादनिघातः । जुभ्रादिषु नृनमन तुप्नोतीति पठितं । तथापि सर्वविधीनां कंदमि विकल्पितत्वाच्च णत्वप्रतिषेधो न भवति । प्रत्ययस्वरः ॥

इंद्रमित्या गिरो ममाच्छागुरिपिता इतः । आवृते सोमपीतये ॥३॥

इंद्रं । इत्या । गिरः । मम । अच्छं । अगुः । इपिताः । इतः । आवृते । सोमऽपीतये ॥३॥

हे इंद्र इपिताम्बुदर्थं प्रेरिता इत्येत्यमनेन प्रकारिणोच्यमाना मम गिरः सुतिलक्षणा वाच इंद्रं त्वामितो ऽस्माद्देवयजनदेशादच्छागुः । आभिमुख्येन गच्छतु । किमर्थं । सोमपीतये सोमपानार्थमावृते त्वामावर्तयितुं ॥ इत्या । इंदेशादात्या ज्ञेतां च कंदमीति व्यत्ययन थाप्रत्ययः । इदम एतेतां रथोरितिदित्यादेशः । प्रत्ययस्वरः । अच्छं । अच्छं गत्यर्थवद्विधिति गतिसंज्ञा । अगुः । इण गतावित्यस्य लुङि रूप । निघातः ॥

इंद्रं सोमस्य पीतये स्तोमिरिह हवामहे । उक्थेभिः कुविदागमंत ॥४॥

इंद्रं । सोमस्य । पीतये । स्तोमिः । इह । हवामहे । उक्थेभिः । कुवित् । आऽगमंत ॥४॥

स्तोमिस्त्वित्युत्पंचदेशादिस्तोमसार्थः स्तोत्रैरुक्थेभिरुक्थः गर्भस्थं कर्मणि सोमस्य पीतये सोमपानार्थमिन्द्र हवामहे । वयमाहुयामः । कुविद्वज्जवारमाहुतः स इंद्र आगमंत । यज्ञं प्रत्यागच्छतु ॥ आगमंत । गर्भस्थं यडा गमः । आगमा अनुदात्ता इत्यटोऽनुदात्तत्वादानुस्वरः । तिङि चोदात्तवतीति गतेनिघातः । कुविद्यो गादनिघातः ॥

इंद्रं सोमाः सुता इमे तान्दधिष्व गतक्रतो । जठरे वाजिनीवसो ॥५॥

इंद्रं । सोमाः । सुताः । इमे । तान् । दधिष्व । गतक्रतो इति गतऽक्रतो । जठरे ।

वाजिनीवसो इति वाजिनीऽवसो ॥५॥

हे गतक्रतो इंद्र इमे सोमाः सुताः । यावभिम्बुदर्थमभिपुताः । हे वाजिनीवसो अन्नधन । यद्वा । वाजो ऽन्नमासु फलत्वेनास्तीति वाजिन्यः क्रियाः । तामां वामक हे इंद्र तान्कोमरमान जठरे दधिष्व । धारय ॥ वाजिनीवसो । वाजशब्दाभ्यत्यर्थेऽत इतिठनावितीनिप्रत्ययः । ऋद्धेभ्यो डीबिति डीप । तामां वसो । मयुऽत चिति गुणः । आभवितादाष्टमिकमनुदात्तत्वं ॥ ॥५॥

विद्या हि त्वा धनं जयं वाजेषु दधृषं कवे । अधा ते सुम्नमीमहे ॥६॥

विद्या । हि । त्वा । धनं । जयं । वाजेषु । दधृषं । कवे । अधा । ते । सुम्नं । इमहे ॥६॥

हे कवे क्रांतदर्शित्तिंद्र वाजेषु युतेषु दधृषं शत्रुणामभिभावितारं अत एव धनजयं । धनं जयतीति धनंजयः । तादृशं त्वा त्वां विद्या हि । जानीमः खलु । अधानंतर ते तव मुम्नं धनमीमहे । याचामहे ॥ विद्या । विदेलंति विदो लटो विति मसो मादेशः । पादादित्वादनघातः । धनजय । त्रि जय इत्यस्मादन उपपदे संज्ञायां भृतृवृजिधारिमहितपिदम इति खचप्रत्ययः । अर्द्धपदजतस्य मुमिति पुर्वपदस्य मुमागमः । चित्त्वा दतोदात्तः । दधृषं । त्रिधृषा प्रागल्भ्य इत्यस्य यङलुक्प्रश्नास्य रीगभावप्रकादसः । तदतात्पचायचि यङो ऽचि चेति यङो लुक् । लघूपधगुणं प्राप्तं न धातुलोप इति तस्य प्रतिषेधः । चित्त्वादतोदात्तः ॥

इममिंद्र गवाशिरं यवाशिरं च नः पिव । आगत्या वृषभिः सुतं ॥७॥

इमं । इंद्रं । गोऽआशिरं । यवऽआशिरं । च । नः । पिव । आऽगत्या । वृषऽभिः । सुतं ॥७॥

हे इंद्र गवागिरं यवमिथ्यणोपितं सोमं तथा यवागिरं यवमिथ्यणोपितं वृषभिर्यावभिः सुतमभिपूत गो
ऽस्मदीयमिमं सोमं देवयजनमागत्य पिब ॥ गवागिरं यवागिरमित्यत्र आङ्पूर्वस्य श्रीणतिः क्लियपंसृधिया
मानुचुरित्यादिनागिरित्यादेशः । वङ्गव्रीही पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

तुभ्येदिदं स्व ओक्सेऽसोमं चोदामि पीतये । एष ररंतु ते हृदि ॥ ८ ॥

तुभ्य । इत् । इन्द्र । स्वे । ओक्से । सोमं । चोदामि । पीतये । एषः । ररंतु । ते । हृदि ॥ ८ ॥

हे इंद्र तुभ्यन्तुभ्यमेव पीतये पानार्थं स्वे स्वकीय ओक्से स्थानं जठरेऽभिपूतमिमं सोमं चोदामि ।
प्रेरयामि । एष पीतः सोमस्तं तव हृदि हृदये ररंतु । अत्यर्थं रमतां ॥ तुभ्य । युष्मच्छब्दस्य चतुर्थ्येकवचने
तुभ्यमव्यावृति तुभ्यादेशः । मुषा मुलुगिति मुषो लृक् । डयि चेत्याद्युदात्तः । ओक्से । वस्वादित्वात्स्वार्थिको
यत्प्रत्ययः । तित्स्वरितः । चोदामि । चूद प्रेरणे । ण्यतस्य लटि रूप । वङ्गलमन्यवापीति णल्लृक् । निघातः ।
रागन् । रम् क्रीडायामित्यस्य यङ्लृकि लोटि मर्वविधीनां कंदमि विकल्पितत्वाद्वाभ्यामस्य नुमभावः ।
मंहितायामन्यपामपीत्यभ्यामस्य दीर्घः । निघातः । हृदि । हृदयशब्दस्य पदसोमाहृदित्यादिना हृदादेशः ।
ऊर्द्धदामिति विभक्त्युदात्तत्वं ॥

त्वां सुतस्य पीतये प्रत्नमिदं हवामहे । कुशिकासो अवस्यवः ॥ ९ ॥

त्वां । सुतस्य । पीतये । प्रत्नं । इन्द्र । हवामहे । कुशिकासः । अवस्यवः ॥ ९ ॥

हे इंद्र अवस्यवस्त्वत्तो रत्नमिच्छंतः कुशिकासः कुशिकगोत्रोत्पत्ता वयं सुतस्य यावभिर्गमपूतस्य सोमस्य
पीतये पानार्थं पत्नं पुरातनं त्वा हवामहे । स्मृतिलक्षणमिगोर्मिराहुयामः ॥ पीतये । स्थागापापचो भाव इति
क्लिन । हिष्ठवस्मरतिशयात्तानां । फि० १ ७ । इत्यतोदात्तत्वं । हवामहे । इत्यतर्लटि वङ्गलं कंदमीति संप्रसारणे
रूप । अवस्यवः । अव इच्छतीत्यर्थे मुषः क्वच । क्वाचकंदमीत्युपप्रत्ययः । कुशिकासो अवस्यव इत्यत्र मंहितायाम-
न्यादवद्यादित्यादिना । पा० ६ १ १५६ । एङः प्रकृतिभावः ॥ ॥ ६ ॥

आ याह्यर्वाङ्दित्यर्चं पंचमं मुक्तं विश्वामित्रं वैश्वभमिन्द्रं । आ याह्यर्वाङ्दित्यनुक्रमणिका ॥ दशरात्रं चतुर्थं
ऽहनि सोमवृद्धी माध्यदिने सर्वनऽक्षावाकगम्य सोमामिगमनार्थमिदं मुक्तं । सूत्रितं च । आ याह्यर्वाङ्दित्य-
ष्टाक्षरानुपपन्नं । आ० ७ १० । इति ॥ महाव्रतऽप्यावपनीयं ॥

आ याह्यर्वाङ्दुपं वंधुरेष्टास्तवेदनुं प्रदिवः सोमपेयं ।

प्रिया सखाया वि मुचोपं वहिस्त्वामिमे हव्यवाहो हवन्ते ॥ १ ॥

आ । याहि । अर्वाङ् । उपं । वंधुरेऽस्थाः । तव । इत् । अनुं । प्रऽदिवः । सोमऽपेयं ।

प्रिया । सखाया । वि । मुच् । उपं । वहिः । त्वां । इमे । हव्यऽवाहः । हवन्ते ॥ १ ॥

हे इंद्र वंधुरेष्टाः । वंधुरशब्देनपाद्वयसंबंधस्थानमभिधीयते । तेन तद्विग्रिष्टो रथो लब्धते । तस्मिन् रथे
तिष्ठन् त्वमर्वाङ्मदमिमुखः सन् आ अभिलक्ष्योप याहि । समीप आगच्छ । प्रदिवः प्रत्नं पूर्वक्रमगतं तवत्तैव
सर्वाधि सोमपेयं सोमपानं त्वमनु उद्दिश्य प्रिया तव प्रियतमा सखाया समानस्थानावस्थां वहिरूपं वहिषः
समीपं वि मुच् । विमुच् । हव्यवाहः । हव्यं वहतीति हव्यवाहः । इमे अतिव्रजस्यां हवन्ते । सोमपानार्थमाहुयन्ति ।
तस्मादागच्छति भावः ॥ वंधुरेष्टाः । तिष्ठन्तेर्विच । तत्पुरुषे कृति वङ्गलमिति सप्रस्या अप्लृक् । प्रदिवः । सका-
रातमन्त्यं । सोमपेयं । पा पान इत्यस्य भावेऽचो यदिति यत्प्रत्ययः । इत्यतीतीत्य । आर्धधातुकलक्षणो गुणः ।
यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । समासे कृदुत्तरपदस्वरः । मुच् । मुचतेर्लोखागमानुशासनस्यानित्यत्वाद्नुमभावः ॥

आ याहि पूर्वीरिति चर्षणीराँ अर्य आशिष उपं नो हरिभ्यां ।

इमा हि त्वां मृतयः स्तोमं तेषां इन्द्र हवन्ते सख्यं जुषाणाः ॥ २ ॥

आ । याहि । पूर्वीः । अति । चर्षणीः । आ । अर्यः । आऽशिपः । उप । नः । हरिऽभ्यां ।
इमाः । हि । त्वा । मतयः । स्तोमऽतथाः । इंद्र । हवते । सख्यं । जुपाणाः ॥ २ ॥

हे इंद्र पूर्वीः सर्वाश्चर्षणीः प्रजा अत्या याहि । अतिक्रम्यागच्छ । द्वितीय आङ् पुरणः । अर्योऽस्माकं स्वामी
त्वं न आशिपस्वमवागत्य सोमं पिबत्यवमादिका अस्माकं प्रार्थना हरिभ्यामथाभा युक्तः सन उपागच्छ । किञ्च
ते तव सख्यं जुपाणाः सेवमानाः स्तोमतथाः स्तोमकारिभिः स्तोतुभिः कृता इमा मतयः स्तुतयो हवते । सोम
पानार्थं त्वामाह्वयन्ति । हि प्रमिदो । करणं कर्तव्यापारः । काष्ठानि पचतीतिवत् ॥ आ । संहितायामाङोऽङ्गु
नामिकश्चंदमोत्यनुनामिकः । अर्यः । च गतो । अर्यः स्वामिर्विश्वयोरिति निपातनाद्यत्पत्ययः । यतोऽनाव
इत्याद्युदात्तत्वं प्राप्त्यर्थस्य स्वास्याख्या चेत् । फि० १ १८ । इत्युदात्तत्वं । आशिपः । शिपि शाम इदङ् ह्रस्वो
रित्युपधाया इत्वं । शामिबमिधमीनां चित् पत्व । स्तोमतथाः । तन् त्वन्न तनुकरण इत्यस्मात्कर्मणि क्तः । तृती
या कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

आ नो यज्ञं नमोवृधं सजोषा इंद्र देव हरिभिर्याहि तृयं ।
अहं हि त्वा मतिभिर्जोह्वीमि घृतप्रयाः सधमादे मधूनां ॥ ३ ॥
आ । नः । यज्ञं । नमः । वृधं । सऽजोषाः । इंद्र । देव । हरिऽभिः । याहि । तृयं ।
अहं । हि । त्वा । मतिऽभिः । जोह्वीमि । घृतऽप्रयाः । सधऽमादे । मधूनां ॥ ३ ॥

देव वीतमान हे इंद्र नोऽस्माकं नमोवृधं नमोऽन्नस्य वर्धकमिमं यज्ञं हरिभिरर्थः सजोषाः सधमो
तिभ्यं तृयं त्रिप्रमा याहि । घृतप्रयाः । घृतमहृतानि प्रयास्यन्नरूपाणि हवीषि यस्य स तथोक्तः । तादृशोऽहं
मधूनां सोमानां सधमादे । सध माद्यति यच्च सोम इति सधमादः । तस्मिन् स्थानि मतिभिः स्तुतिभिस्त्वा त्वा
जोह्वीमि हि । भुगमाह्वयामि खलु ॥ जोह्वीमि । यङ्नुवभ्यस्तस्य चेति सधमारण । गुणो यङ्नुकोरित्य
भ्यामस्य गुणः । यङो वतीडागमः । ह्रियोगादनिधातः । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तः । घृतप्रयाः । घृ धरण
दीप्त्योरित्यस्मादजिघृषिभ्यः क्त इति क्तप्रत्ययः । वज्रवीहो पूर्वपदस्वरः ॥

आ च त्वामेता वृषणा वहातो हरी सखाया मुधुरा स्वंगा ।
धानावृदिदः सर्वनं जुपाणः सखा सख्युः शृणवृन्दनानि ॥ ४ ॥
आ । च । त्वां । एता । वृषणा । वहातः । हरी इति । सखाया । मुऽधुरा । मुऽअंगा ।
धानाऽवत् । इंद्रः । सर्वनं । जुपाणः । सखा । सख्युः । शृणवत् । वंदनानि ॥ ४ ॥

हे इंद्र वृषणा मेचनममर्था मुधुरा गोमनया धुरान्विता स्वगा गोमनावयवोपिता मग्गया गोमनय्या
नावितेता हरी त्वामा वहातश्च । यज्ञं प्रत्यागमनाय रथं त्वामावहतः । अथ धानावत् भृष्टयवोपेतं सर्वनं जुपाण
मेवमानः सखा सखिभूतः स इंद्रः सख्युः स्तोतुर्मम वंदनानि स्तोत्राणि शृणवत् । शृणुयात् ॥ वहातः ।
वहेर्लेख्याडागमं रूप । चवायोगे प्रथमेति न निघातः । शृणवत् । शृ अरण इत्यस्य लेख्यडागमं रूप । निघातः ॥

कुविन्मा गोपां कर्से जनस्य कुविदाज्ञानं मघवन्नृजीपिन ।
कुविन्म ऋषिं पपिवांसं सुतस्य कुविन्मे वस्वो अमृतस्य जिह्वाः ॥ ५ ॥
कुवित् । मा । गोपां । कर्से । जनस्य । कुवित् । राजानं । मघऽवन् । ऋजीपिन ।
कुवित् । मा । ऋषिं । पपिऽवांसं । सुतस्य । कुवित् । मे । वस्वः । अमृतस्य । जिह्वाः ॥ ५ ॥

हे इंद्र कृविदपि च सा मां जमस्य गोपां गोपारं करसे । कुरु । तथा हे मघवन्धनवत्तृजीपिन्मोमवन् हे इंद्र मां राजानं सर्वस्य स्वामिनं कुरु । कृविच्च मां मामुपिमतीन्द्रियार्थस्य दूष्टारं कुरु । ऋषिदर्शनादिति यास्कः । तथा सुतस्याभिपुतस्य सोमस्य पपिवांसं पातारं कुरु । अपि च मे मध्यममृतस्य क्षयरहितं वस्वो वमु शिवाः । प्रयत्नः ॥ करसे । कृञ् करणे । नित्यडागमे रूपं । कृविद्योगादनिघातः । म ऋषिमित्यव संहितायामुत्पद्यते इति प्रकृतिभावो ह्रस्वस्य । पपिवांसं । पा पान इत्यस्य कृसीं वस्विकाजानुमामितीडागमः । प्रत्ययस्वरः । शिवाः । शिञ्जतिर्दानकर्मा । अस्माद्धित्याडागमे रूपं । कृविद्योगादनिघातः । आगमा अनुदात्ता इत्याटोऽनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

आ त्वा वृहंतो हरयो युजाना अर्वागिंद्र सधमादो वहंतु ।

प्र ये द्विता दिव ऋजंत्याताः सुसंमृष्टासो वृषभस्य मूराः ॥६॥

आ । त्वा । वृहंतः । हरयः । युजानाः । अर्वाक् । इंद्र । सधमादः । वहंतु ।

प्र । ये । द्विता । दिवः । ऋजंति । आताः । सुसंमृष्टासः । वृषभस्य । मूराः ॥६॥

हे इंद्र त्वा त्वां वृहंतो महान्तो युजाना रथे युज्यमाना हरयोऽथाः सधमादः सह मादयंतः मंतोऽर्वाक् अस्मादभिमुखमा वहतु । वृषभस्य कामानां वर्धितुर्द्रिश्य मूराः शत्रुणां सारकाः सुसंमृष्टास इन्द्रस्य हस्ताभ्यां पुष्टभागे मुपु संमृष्टा दिवो नभसः सकाशादागच्छंतो येऽथा आताः । आभिमुख्येन गम्यति प्राणिभिस्तत्कार्यं प्रतीत्याता दिशः । सर्वा दिशो द्विता द्विधं यथा सर्वाति तथा प्र ऋजंति । प्रकर्षणे साधयति ॥ युजानाः । युजिर योगे । युजिवृधदृशः क्तिञ् । ३०० ९० । इत्यानच । चित्त्वादतोदात्तः । सधमादः । मदी हर्ष इत्यस्मागयतात क्तिप् । ऊदृत्तरपदस्वरः । द्विता । द्विगन्धात्सख्याया विधायं धिति धाप्रत्ययः । धकारस्य तकारश्चादसः । प्रत्ययस्वरः । दिवः । ऊडिदमिति विभक्तेश्चात्तत्वं । आताः । अत सातत्यगमन इत्यस्मात्कर्म्मणि घञ् । व्यत्ययनानुदात्तः ॥

इंद्र पिव वृषधृतस्य वृष्ण आ यं ते श्येन उण्ते जभार ।

यस्य मदे च्यावयसि प्र कृष्टीर्यस्य मदे अप गोत्रा ववर्थ ॥७॥

इंद्र । पिव । वृषधृतस्य । वृष्णः । आ । यं । ते । श्येनः । उण्ते । जभार ।

यस्य । मदे । च्यावयसि । प्र । कृष्टीः । यस्य । मदे । अप । गोत्रा । ववर्थ ॥७॥

हे इंद्र वृषधृतस्य यावभिरभिपुतं वृष्णोऽभिमतफलमिचकं सोमं पिव । श्येनः शंसनीयगतिश्चक्रंदोरूपः सुपर्ण उण्ति सोम कामयमानाय ते तुभ्यं यं सोममा जभार । आजहार । यस्य सोमस्य मदे हर्षं संजाति सति कृष्टीः । आकर्षति उणीकुर्वति कर्मणा सर्वानिति कृष्टयो मनुष्याः । तान् सपत्नभृतान्मनुष्यान् प्र च्यावयसि । प्रकर्षणे पातयसि । यस्य सोमस्य मदे संजाति सति गोत्रा । गामुदकं रश्मिभिरावृतं वर्षास्वतृपु चायते पालयतीति गोत्रा मेघाः । तानप ववर्थ । अपवृणोषि ॥ वृषधृतस्य । धृञ् कंपन इत्यस्य निष्ठायां यस्य विभाषितीटप्रतिषधः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदस्वरः । श्येनः । श्येङ् गर्ता । श्यास्त्याह्वजविभ्य इजच । ३०० ४६ । इतीनचप्रत्ययः । श्यायत इति श्येनः । चित्त्वादतोदात्तः । जभार । हरतेर्लिटि णलि रूपं । ह्यहोर्मश्चक्रंदसीति भकारः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । लिटस्वरः । मदे । मदी हर्षं । मदीऽनुपमर्ग इत्यप्रत्ययः । तस्य पित्त्वादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । गोत्रा । वैङ् पालन इत्यस्यातोऽनुपमर्गं क इति कः । मुपो डादेशः । एकादेशस्वरः । ववर्थ । वृज वरण इत्यस्य लिटि ण्यतौ भारद्वाजस्यतीटप्रतिषधः । गुणः । लिटस्वरः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वार्जसातौ ।

शृण्वंतमुयमृतये समत्सु भंतं वृचाणि संजितं धनानां ॥८॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं । वाजऽसातौ ।

पृथ्वंतं । उग्रं । ऊतये । समत्ऽसु । घंतं । वृचाणि । संऽजितं । धनानां ॥ ८ ॥ ॥ १ ॥

अयं ते अस्मिन् पचर्चं पष्टं मुक्तं विश्वामित्रं बार्हतमिन्द्रं । अत्रानुक्रमणिका । अयं ते पंच बार्हतं त्विति ॥ महाव्रते बार्हत्यां तुचाशीताविदं मुक्तं । ऐ० आ० ५. २. ॥ षोडशशस्त्रेऽयं ते अम्नु हयंत इत्यायसृचो विनि-
युक्तः । मुचितं च । अयं ते अम्नु हयंत इत्याणिहृवाहती तुचा । आ० ६. २ । इति ॥

अयं ते अस्तु हयंतः सोम आ हरिभिः सुतः ।

जुपाण इंद्र हरिभिर्न आ गत्या तिष्ठ हरितं रथं ॥ १ ॥

अयं । ते । अस्तु । हयंतः । सोमः । आ । हरिऽभिः । सुतः ।

जुपाणः । इंद्र । हरिऽभिः । नः । आ । गहि । आ । तिष्ठ । हरितं । रथं ॥ १ ॥

इ इंद्र हरिभिः । हरति सोमरमानिभिरिति हरयो यावाणः । तैरा सुतः सर्वतोऽभिपुतो हयंतः कमनीयो जुपाणः प्रीतिविषयोऽयं सोमस्तं तुभ्यमम्नु । त्व हरिभिरर्थेयुक्तं हरितं हरिद्वर्णं रथसा तिष्ठ । अधितिष्ठ । ततो नोऽस्मानभिलक्ष्या गहि । आगच्छ ॥ हयंतः । हयं गतिकार्योरित्यस्मात्तुमुदृशीत्यादिनातचप्रत्ययः । चित्त्वा दंतोदात्तः । हरितः । इत् हरणं । हृश्याभ्यामितन । उ० ३. ९३ । इतीतप्रत्ययः । नित्यादायुदात्तः । रथ । रमु कीडायां । हनिकृपिनीत्यादिना कथनप्रत्ययः । कित्त्वादनुनासिकलोपः । नितम्बरः ॥

हयन्पुसमर्चयः सूर्यं हयन्तरोचयः ।

विद्वांश्चिक्त्वान्हयंश्च वर्धस इंद्र विश्वा अभि श्रियः ॥ २ ॥

हयन् । उपसं । अर्चयः । सूर्यं । हयन् । अरोचयः ।

विद्वान् । चिक्त्वान् । हरिऽअश्च । वर्धसे । इंद्र । विश्वाः । अभि । श्रियः ॥ २ ॥

इ इंद्र हयन् सोमं कामयमानस्यमुपसमुपःकालमर्चयः । पुत्रयामि । तथा हयन्तुदिते सूर्यं सोम कामय मानस्त्व सूर्यमरोचयः । दीपयामि । इ हयंश्च इंद्र विद्वानितसर्वं ज्ञानानिचिक्त्वानस्मदभिलपितफलविषयज्ञा-
नवांस्त्व विश्वाः सर्वाः श्रियो नः संपदोऽभि वर्धसे । अभिसतफलप्रदानेनाभितो वर्धयामि ॥ चिक्त्वान् । कित ज्ञान इत्यस्य कृमां रूप । प्रत्ययम्बरः । वर्धसे । वृधु वर्धन इत्यस्यातर्भावितण्यर्थस्य लटि रूप । निघातः ॥

धामिन्द्रो हरिधायसं पृथिवीं हरिवर्षसं ।

अधारयद्धरितोभूरि भोजनं ययोरंतर्हरिश्चरत् ॥ ३ ॥

द्यां । इंद्रः । हरिऽधायसं । पृथिवीं । हरिऽवर्षसं ।

अधारयत् । हरितोः । भूरि । भोजनं । ययोः । अंतः । हरिः । चरत् ॥ ३ ॥

सोऽयमिन्द्रो हरिधायसं । हरितो हरितवर्णा धायसो धारका रश्मयो यस्याः सा । ता यामधारयत् । तथा हरिवर्षसमोपधीमहंरितवर्णा पृथिवीमधारयत् । हरितोहरिद्वर्णयोर्ययोर्वापृथिव्योर्मध्ये पृथिव्यो-
रश्मयोभूरि प्रभुतं भोजनं । भुज्यत इति भोजनं यवसादि । लभ्यते । ययोश्च यावापृथिव्योरतर्मध्ये हरिरिन्द्रश्चरत् । चरति । ते यावापृथिव्याविन्द्रोऽधारयदित्यर्थः ॥ हरिधायसं । इधात्र धारणपोषणयोरित्यस्मात्तद्विहा-
धाऽभ्यर्चकंदमीत्यमुन । णिदित्यनुवृत्तिरातो युक् । बह्व्रीहो पुंसपदम्बरः । पृथिवी । प्रथः पिवन संपसारणं
चेति पिवन्प्रत्ययः । पिहारादिभ्यश्चिन्ति डीप । प्रत्ययम्बरणातोदात्तः । हरिवर्षसं । वृह संभक्ता । वृहृग्रीहभ्या

रूपम्यांगयोरित्यमुन्प्रत्ययः पुगागमय । संभज्यते तदिति वषो रूपं । वङ्ग्रीहो पुर्वपदस्वरः । हरितोः । हञ्
हरण इत्यस्मात् हञ्कृद्विभक्तिरिति । उ० १. ९९ । इतीतिप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । भोजनं । भुज पालनाभ्यव-
हारयोरित्यस्मात्कृत्यल्युटो वङ्गलमिति कर्मणि ल्युट् । लिट्स्वरः । अतः । स्वरादिष्वन्तोदात्तत्वेन पठितत्वा
दन्तोदात्तः । चरत् । चरतिर्गन्तव्यः । लिट् रूपं । यद्वृत्तयोगादनघातः ॥

जज्ञानो हरितो वृषा विश्वमा भाति रोचनं ।

हर्यश्चो हरितं धत्त आयुधमा वज्रं वाङ्मोर्हरिं ॥४॥

जज्ञानः । हरितः । वृषा । विश्वं । आ । भाति । रोचनं ।

हरिऽअश्वः । हरितं । धत्ते । आयुधं । आ । वज्रं । वाङ्मोः । हरिं ॥४॥

वृषा कामानां वर्षको हरितो हरिद्वर्णोपतो जज्ञानो जात इन्द्रो विश्व सर्व रोचनं दीप्यमानं लोकमा
भाति । सर्वतः प्रकाशयति । तथा हर्यश्च इन्द्रो हरितं हरिद्वर्णोपितमायुध धत्ते । वाङ्मोर्धत्ते । तथा हरि शत्रूणा
प्राणहारकं वज्रं वाङ्मोराधत्ते ॥ जज्ञानः । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लिट् कानच् । गमहनेत्यादिनोपधानोपः ।
चित्त्वादन्तोदात्तः । भाति । भा दीप्तावित्यस्यातर्भावितण्यर्थस्य लिट् रूपं । रोचन । रूच दीप्तावित्यस्मादनु-
दात्ततश्च ह्लादिरिति युच । चित्त्वादन्तोदात्तः । वाङ्मोः । उदात्तयणो ह्रस्वपूर्वादिति विभक्त्युदात्तत्वं ॥

इन्द्रो हर्येतमर्जुनं वज्रं शुक्रभीवृतं ।

अपावृणोदरिभिरदिभिः सुतमुक्ता हरिभिराजत ॥५॥

इन्द्रः । हर्येतं । अर्जुनं । वज्रं । शुक्रः । अभिऽवृतं ।

अपं । अवृणोत् । हरिऽभिः । अदिऽभिः । सुतं । उत । गाः । हरिऽभिः । आजत ॥५॥

सोऽयमिन्द्रो हर्येतं कमनीयमर्जुनं शुभ्रं । शुभ्रत्वमुपपादयति । शुक्रः शुभ्रः क्षीरादिभिरभिवृतं व्याप्तं वज्र
धगवत् हरिभिः । हरत्यभिः सोमरमानिति हरयः । तिरद्विभिर्यावभिः सुतमभिपुत सोममपावृणोत् । आवर
णरहितमकरोत् । तथा च मंत्रवर्णः । पुषा राजानमाघृणिरपगृह्ण गृह्णा हित अविदत् । ऋग्वे० १. २३. १४ ।
इति । तथा गाः पणिभिरपहता गा हरिभिरश्वरूपतः स इन्द्र उदाजत । विलासितरगमयत् ॥ अर्जुनं । अर्ज
पर्ज अर्जन इत्यस्मादज्जिग्लुक्चेत्युनन् । लिट्स्वरः । अभिवृतं । गतिरनन्तर इति गतः प्रकृतिस्वरत्वं । आजत ।
अज गतिनिषमयोः । लिट् व्यत्ययेनात्मनेपद । निघातः ॥ ॥ ८ ॥

आ मर्द्विरिति पंचर्चं सप्तमं मुक्तं वैश्यामित्रं बार्हतमर्द्वं । आ मर्द्विरित्यनुक्रमणिका । पुर्वमुक्तं बार्हतं त्वित्यु-
क्तत्वादग्यापि बार्हतत्वं ॥ विशेषविनियोगस्तु यत्र श्रुत्या न सूचितः । स्मार्तं तत्र विज्ञानीयादृग्विधानादि
शास्त्रतः ॥

आ मर्द्विरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूररोमभिः ।

मा त्वा के चिन्नि यमन्विं न पाणिनोऽति धन्वेव ताँ इहि ॥१॥

आ । मर्द्वैः । इन्द्र । हरिऽभिः । याहि । मयूररोमऽभिः ।

मा । त्वा । के । चित् । नि । यमन् । विं । न । पाणिनः । अति । धन्वेऽडव । तान् । इहि ॥१॥

इन्द्र मर्द्वीमादयितुमिर्मयूररोमभिर्मयूररोमसदृशरोमयुक्तेर्हरिभिरश्वरूपतस्त्वमा याहि । यच्च प्रत्या
मक्तं । केचिदपि जनास्त्वा त्वां मा नि यमन् । मा नियच्छन्तु । गमनप्रतिबन्धं मा कुर्वत्वित्यभिप्रायः । प्रतिबन्धि
दृष्टांतः । विं न । यथा पाणिनः पाशहस्ता व्याधा विं गच्छंतं पक्षिणं नियच्छति तद्वत्त्वा नियच्छन्तु । किंच
धन्वेव । यथा पांथा धन्व मरुदेशं शीघ्रमतिगच्छति । तद्वत्तमनप्रतिबन्धकानतीत्य शीघ्रमिहि । आगच्छ ॥

मद्रेः । मदि स्तुत्यादिष्वित्यस्य स्फायितं चीत्यादिना रक्प्रत्ययः । इदित्वात्तम । प्रत्ययम्बरः । मयूरोमणिः । मयूरोमवद्गोमाणि येषामिति मत्तस्युपमानपूर्वपदस्य वङ्गव्रीहिरुत्तरपदलोपश्च । पा० २. २. ३४. १० । इति समास उत्तरपदलोपश्च । मयूरशब्दो मीनातिरुत्तर । उ० १. ६८ । इत्युत्तरपदलोपश्च । मीनाति मयूराति मयूरो वही । निन्नादाद्युदात्तत्वं प्राप्ति मादीना । फि० ३. ४. । इति सुवर्ण मयूरादात्तः । वङ्गव्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । यमन । यम उपरम इत्यस्य लिट्यडागमं रूप । इति । इण गतावित्यस्य लोटि रूप ॥

वृचखादो वलंरुजः पुरां दमो अपामजः ।

स्थाता रथस्य हयोऽभिस्वर उदं दृष्ट्वा चिदारुजः ॥२॥

वृचखादः । वलंरुजः । पुरां । दमः । अपां । अजः ।

स्थाता । रथस्य । हयोः । अभिऽस्वर । उदं । दृष्ट्वा । चित । आऽरुजः ॥२॥

* सोऽयमिदो वृचखादः । वृच खादति दिनस्मीति वृचखादः । वलंरुजः । वृणोत्याकाशमिति वलो मेघः । तस्य भजकः । तथा च मन्त्रवर्णः । विभेद वल । अर्धे ३. ३४. ५० । इति । ततोऽपामजो मेघमदनद्वारापा प्रेरकः पुरा शत्रुमवधिना पुराणा दमो दारकः । तथा हयोऽभिस्वरमभिरुद्धमस्मिन्मुख्येन प्रेरण निमित्तमुत्तमिति रथस्य स्थाता रथमधिष्ठाता । तथा दृष्ट्वा चित दृष्टानामतिविवेकता शत्रुणामप्यारुजः समताऽजको भवति ॥ वृचखादः । खाद् भक्षण इत्यस्मात्कर्मण्यण । रुद्रुत्तरपदम्बरः । वलरुजः । रुजो मयः । कर्मण्युपपदे मूलविभुजादित्वात्कप्रत्ययः । तत्पुरुष कृति वङ्गलमिति द्वितीयाया अलुक् । थाथादिस्वरः । आरुजः । रुजो मय इत्यस्मादिगुपधलक्षणः कः । समास थाथादिस्वरः ॥

गंभीरां उदधीनिव क्रतुं पुण्यसि गा उव ।

प्र सुगोपा यवसं धेनवो यथा हृदं कुन्या उवागत ॥३॥

गंभीरान् । उदधीनिव । क्रतुं । पुण्यसि । गाऽउव ।

प्र । सुऽगोपाः । यवसं । धेनवः । यथा । हृदं । कुन्याऽउव । आगत ॥३॥

हे इदं त्व गंभीरात्महावकाशानुदधीन समुद्रानुदकैर्यथा पोपयसि तद्वत्क्रतु यज्ञस्य कर्तारमिव यत्रमा नमभिमतफलप्रदानेन पुण्यसि । पोपयसि । अत्र दृष्टातः । यथा सुगोपाः समीचीना गोपाला यवमेव गा पोपयति तद्वत् । यथा धेनवो यवसं तुणादिक प्राप्नुवति तद्वत् । सोमान प्राप्नोति । ते च सोमा कुन्या इव कृत्रिमसरितो हृद महाजलाशय यथा प्राप्नुवति तद्वत्त्वाभागत । प्राप्नुवति ॥ गंभीरान् । गोप प्रतिष्ठातिपु योयं चेत्यस्माद्गंभीरगंभीरावित्यनेन सुवर्ण इरचप्रत्ययः । नृमागमोपधाह्रस्वभकारा सर्वे निपात्यन्ते । चित्वा दतोदात्तः । उदधीनिव । उदकशब्द उपपदे दधातिरधिकरणेऽर्थे कर्मण्यधिकरणेति कप्रत्ययः । उदकशब्दस्य पपवामवाहनधिपु च । पा० ६. ३. ५८ । इत्युदभावः । कृत्स्वरः । इवेन विभक्त्यलोपः । पुण्यसि । पुप पुष्टावित्य स्यात्तर्णोत्तण्यर्थस्य लटि रूप । निघातः । सुगोपाः । गोपायतिः क्तिपि रूप । यथा । यथेति पादाति । फि० ४. १० । इति निघातः । आगत । अशु यागावित्यस्माज्जिड वङ्गल कदमीति विकरणस्य लुक् । निघातः ॥

आ नस्तुजं रयिं भरांशं न प्रतिजानते ।

वृष्टां पक्कं फलं मंकीव धनुहीद्रे संपारणं वसु ॥४॥

आ । नः । तुजं । रयिं । भर । अंशं । न । प्रतिऽजानते ।

वृष्टां । पक्कं । फलं । अंकीऽउव । धनुहि । उद्रे । संऽपारणं । वसु ॥४॥

हे इन्द्र नोऽस्माकं तृजं शत्रुणा बाधकं रयिं धननोपलब्धितं पृथमा भर । संपादय । तच्च दृष्टांतः । अशं न । यथा पिता प्रतिजानति व्यवहारज्ञाय पुत्राय स्वकीयस्य धनस्य भागं ददाति तद्वत् । किंच पक्वं फलं प्रति वृक्षमंकीवाकृगी यथा धनोति तथा त्वं संपारणमस्मादिच्छायाः सम्यक् पुरकं वमु धनं धनुहि । चालय । प्रयत्नार्थः ॥ प्रतिजानति । ज्ञा अवबोधन इत्यस्य शतरि रूपं । प्रादिसमामः । शत्रुर्नुम इति विभक्तन-
दान्तत्वं । धनुहि । धृत्र कपन इत्यस्य लोटि रूपं । संपारण । पू पालनपुरणयोरित्यस्य ण्यतस्य करणे ल्युट् ।
समामि कृतस्वरः ॥

स्वयुरिंद्र स्वराक्रमि स्महिष्टिः स्वयंशस्तरः ।

स वावृधान ओजसा पुरुषुतं भव नः सुश्रवंस्तमः ॥ ५ ॥

स्वऽयुः । इंद्र । स्वऽराट् । अमि । स्मत्स्दिष्टिः । स्वयंशऽतरः ।

सः । ववृधानः । ओजसा । पुरुऽस्तुत । भव । नः । सुश्रवंऽतमः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र स्वयुर्धनवानमि । तथा स्वराट् स्वयंश राजामि । स्महिष्टिमंद्रवाक्यः स्वयंशस्तरौऽतिशयिन प्रभुत्वं कीर्तिरमि । हे पुरुषुत वरभिराहृतद्र म त्वमोजसा वलेन वावृधानः वर्धमानः स नोऽस्मदर्थं मृश्वस्त्वमोऽतिशयिन गोमनाहोपितो भव ॥ स्वयुः । स्वशब्दान्मत्वर्थो यो युः । स्वराट् । राजा दीप्ति । क्रिप । ब्रह्मादिना पत्य । स्महिष्टिः । स्मत् सुमदित्यर्थः । उकारलोपश्चादमः । बह्व्रीहा पूर्वपदस्वरः । पुरुषुत । सहिताया स्मृत-
नीमयोऽकृदमीति पत्य । भव । भवतिलोटि रूपं । श्वचोऽतस्मिद्ध इति सहिताया दीर्घः । सुश्रवंस्तमः । श्रवणशब्दोऽमुनतः । बह्व्रीहावायुदान्तं श्वचदमीत्युत्तरपदायुदान्तत्वं । तदतादतिशयिनं तमप । तस्य पित्वा दनुदान्तत्वं बह्व्रीहस्वरः ॥ ॥ ९ ॥

युध्मस्य त इति पचर्चमष्टमं सूक्तं विश्वामिर्वमद्र । युध्मस्यत्यनुक्रमणिका ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहनि निष्केवल्ये युध्मस्य त इति सूक्तं निविदानं । सूचितं च । कृह श्रुत इन्द्रो युध्मस्य त इति निष्केवल्यं । आ० ७ ११ । इति ॥ अष्टमनारत्येकाहोऽपि निष्केवल्यं इदं सूक्तं निविदानं । सूचितं च । युध्मस्य त इति मध्यादिनः । आ० ९ ७ । इति ॥

युध्मस्य ते वृषभस्य स्वराजं उग्रस्य यूतः स्थविरस्य घृष्ट्वेः ।

अजृयतो वज्रिणा वीर्याउणीदं श्रुतस्य महतो महानि ॥ १ ॥

युध्मस्य । ते । वृषभस्य । स्वऽराजः । उग्रस्य । यूतः । स्थविरस्य । घृष्ट्वेः ।

अजृयतः । वज्रिणः । वीर्याणि । इंद्र । श्रुतस्य । महतः । महानि ॥ १ ॥

हे इन्द्र युध्मस्य योधनशीलस्य वृषभस्याभिमतफलमचकस्य स्वराजो धनाधिपतेरुग्रस्य समर्थस्य यूतो नित्यतरुणस्य स्थविरस्य चिरतनस्य घृष्टः शत्रुणा संपर्पकस्याजृयतो जराग्रहितस्य वज्रिणः श्रुतस्य त्रिषु लोकेषु प्रसिद्धस्य अत एव महतमे तव वीर्याणि महानि । महानि सन् ॥ युध्मस्य । युध्म संप्रहारः । दपियुधीधदमी त्यादिना मत्प्रत्ययः । यूतः । र्याति । कनिन्यवृषीत्यादिना कनिन । श्रुतमघोनामर्तदित इति संप्रसारणः । नित्यतरुः । स्थविरस्य । अजिराशिगिराशिथिल्यादिना किरन्प्रत्ययातो निपातितः । घृष्ट्वेः । घृषु संपर्प । कृवि घृष्ट्विन्व्रीत्यादिना किरन्प्रत्ययातो निपातितः । नित्यादायुदान्तः ॥

महौ अमि महिष वृष्ट्येभिर्धनस्पृष्ट्य सहमानो अन्यान् ।

एको विश्वस्य भुवनस्य राजा स योधया च शयया च जनान् ॥ २ ॥

महान् । अमि । महिष । वृष्ट्येभिः । धनस्पृष्ट्य । उग्र । सहमानः । अन्यान् ।

एकः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा । सः । योधय । च । शयय । च । जनान् ॥ २ ॥

हे महिष महनीय उय इन्द्र त्वं महानसि । धनस्युत धनानि दानभोगत्यागः पार नयन्त्य वृष्णमिवो
र्यरन्यान् शत्रुन्महमानोऽभिभवन्वर्तमे । तथा विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्यकोऽमहायो राजा म त्व योधय च ।
सपत्नान् प्रहर । जनान् जयय च । निवामय । बाधकांश्चत्वा माधुजनान् राक्षान् स्थापयत्यभिप्रायः ॥ महिष ।
मह पुत्रायां । अविमह्योऽप्येव । उ० १ ४६ । इति टिप्पचप्रत्ययः । आसन्नितत्वात्तिघातः । वृष्णमिः । वृष्ण
भवानि भवं कृदमीति यत् । यतोऽनाव इत्याशुदात्तः । योधय । युध सपत्नार इत्यस्य स्थितस्य लोटि रूप ।
चादिपु चेति न निघातः । णित्स्वरः । जयय । वि निवामगत्या रित्यस्य स्थितस्य लोटि रूप । अचापि पूर्वव
दनिघातः ॥

प्र साचाभी रिरिचे रोचमानः प्र देवेभिर्विश्वतो अप्रतीतः ।

प्र मज्मना दिव इंदः पृथिव्याः प्रोरोर्महो अंतरिक्षादृजीपी ॥३॥

प्र । साचाभिः । रिरिचे । रोचमानः । प्र । देवेभिः । विश्वतः । अप्रतिऽदतः ।

प्र । मज्मना । दिवः । इंदः । पृथिव्याः । प्र । उरोः । महः । अंतरिक्षात् । जृजीपी ॥३॥

रोचमानो दीपमानो विगतः सर्वरप्रतीत एतावदस्य सामर्थ्यमित्यपरिज्ञातमान जृजीपी सोमनादिद्रो
माचाभिः । मीयतं परिक्रियत इति साचाः शिलोद्ययाः । तेषांऽपि प्र रिरिचे । प्रकीर्णं महजयतिरिक्तो
ऽभुत । तथा देवमिंदेवयोऽपि मज्मना । मज्जयति शत्रुन्दपमागर इति मज्म बल । तेन बलेन प्ररिरिचे ।
तथा दिवः पृथिव्या वाचापृथिवीभ्यां च प्ररिरिचे । तथा रोविमोर्णाक्षहो महतोऽतरिक्षादपि प्ररिरिचे ॥
साचाभिः । साच मानि शब्दे चित्यस्मात् इयामाश्रमसिभ्यस्त्वन्निति जप्रत्ययः । निज्जादाशुदात्तः । द्रुलोप
पूर्वस्य दीर्घाऽण इति मज्जिताया दीर्घः । रोचमानः । रुच दीप्तावित्यस्मात् शानति रूप । तस्य लमाधेधातु
कर्त्तर धातुस्वरः । अप्रतीतः । इण गती । कर्मणि क्तः । प्रादिसमासः । नञा समास तस्य गग्नः । मज्मना ।
दुमज्जो शुभाः । श्रीणादिको मनिचप्रत्ययः । ज्ञाना जय ज्ञानीति जण्य । चित्वादतोदात्तः । पृथिव्याः ।
उदात्तयणो हन्पूर्वादिति विभक्तिकदात्तत्व ॥

उरुं गभीरं जनुपाभ्युप्यं विश्वव्यचममवतं मतीनां ।

इंदं सोमांसः प्रदिवि सुतासः समुद्रं न स्रवत आ विजंति ॥४॥

उरुं । गभीरं । जनुपा । अभि । उप्यं । विश्वऽव्यचमं । अवतं । मतीनां ।

इंदं । सोमांसः । प्रऽदिवि । सुतासः । समुद्रं । न । स्रवतः । आ । विजंति ॥४॥

उरुं महान्तं अत एव गभीरं महावकाशं जनुपा जन्मना विभावत एवोय शत्रुणा भयकरं । गभीरत्वमेवो
च्यते । विश्वव्यचमं विश्वव्याप्तं मतीनां मतीनां स्तोत्रणा वावत रचक तादृशमिदं प्रदिवि पूर्वेष्वहम् सुताभा
याजभिरभिपृताः सोमांसः सोमा अभि अभिमुख्येना विजति । तत्र दृष्टातः । समुद्रं न । यथा स्रवतः स्रवत्यो
नञः समुद्रमाविशति तद्वत् ॥ जनुपा । जनी प्रादुभाव इत्यस्माज्जनेरुमिरित्युभिप्रत्ययः । विश्वव्यचमं । व्यच
व्याजीकरण इत्यस्मादमृन् । व्यचः कृटादित्यमनसीति वक्तव्यमित्यवानभीति पर्युदासगत टित्वाभावः । विश
व्यचा इतीदृश्य नाम । वदप्रीहो विश्वं मज्जायामिति पूर्वपदस्यातोदात्तत्व । अवत । अव रचणादिपु ।
श्रीणादिकोऽतचप्रत्ययः । चित्वादतोदात्तः ॥

यं सोममिंदं पृथिवीद्यावा गर्भं न माता विभृतस्त्वाया ।

तं ते हिन्वन्ति तमु ते मृजंत्यध्वर्यवो वृषभ पातवा उ ॥५॥

यं । सोमं । इंदं । पृथिवीद्यावा । गर्भं । न । माता । विभृतः । त्वाऽया ।

तं । ते । हिन्वन्ति । तं । ऊं इति । ते । मृजन्ति । अध्वर्यवः । वृषभ । पातव । ऊं इति ॥५॥

हे इन्द्र पुथिवीयावा यावापुथिवी त्वाया त्वत्कामतया यं सोमं विभृतोऽतर्धारयतः । अत्र दृष्टांतः । गर्भं न । यथा माता गर्भं विभर्ति तद्वत् । हे वृषभ कामानां वर्षक हे इन्द्र अध्वर्यवोऽध्वरं यजमानायेच्छंतस्ते त्वदर्थं तं सोमं ह्रित्वति । प्ररयति । किंच ते तव पार्तव्यं पानाय तं सोमं मृजति । शोध्यति । उ प्रमिर्ही ॥ पुथिवीयावा । टिवो वावति यावादेशः । आयुदात्तः । नोत्तरपदेऽनुदात्तादावपुथिवीरुद्रपुष्पमंथिष्वित्यत्र पर्युदासाद्देवताद्धे चित्युभयपदप्रकृतिस्वरः । कृतममामस्य विपर्यासश्चादसः । विभृतः । दुभृज् धारणपोषणयोर्वित्यस्माद्धटि भुजामिदित्यभ्यासस्यत्व । यद्वृत्तयोगादनिष्ठातः । अजादिप्रत्ययपरत्वाभावादवाभ्यस्ताना मादिरिति स्वरौ न भवति । प्रत्ययस्वरः । त्वाया । त्वामिच्छतीत्यर्थे सुप आत्मनः क्वच । पूर्वपददकारस्या कारश्चादसः । अ प्रत्यादिदति भाविऽप्रत्ययः । सुपा सुलुगिति तृतीयायाः सवर्णदीर्घः । एकादेशस्वरः । अध्वर्यवः । अध्वरमिच्छतः । सुपः क्वच । कस्यध्वरपृतनस्यर्चि लोप इत्याकारलोपः । क्वाच्छदमीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । पार्तव । पा पानं । तुमर्थं त्वंप्रत्ययः । अतश्च त्वं युगपदिति धात्वंतस्य प्रत्ययस्य चोदात्तत्वं । उज इति प्रगल्भसंज्ञा ॥ ॥ १० ॥

मरुत्वानिति पचचं नवमं मुक्तं विश्वामिव विश्वमिन्द्रं । मरुत्वानित्यनुक्रमणिका ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीयग्रन्थ एतत्मुक्तं निविदानीय । सूचितं च । शुधी हवामिन्द्र मरुत्वा इन्द्रति मरुत्वतीयं । आ० ७ ११ । इति ॥ उपमनारस्येकार्हेऽपि मरुत्वतीयग्रन्थ एतन्निविदानं । सूचितं च । मरुत्वा इन्द्र युष्मस्य त इति मध्यदिनः । आ० ७ ११ । इति ॥

मरुत्वा इन्द्र वृषभो रणाय पिव सोममनुष्वधं मदाय ।

आ सिंचस्व जठरे मध्वं ऊर्मि त्वं राजासि प्रदिवः सुतानां ॥ १ ॥

मरुत्वान् । इन्द्र । वृषभः । रणाय । पिव । सोमं । अनुऽस्वधं । मदाय ।

आ । सिंचस्व । जठरे । मध्वः । ऊर्मि । त्वं । राजा । अस्मि । प्रऽदिवः । सुतानां ॥ १ ॥

हे इन्द्र यो वृषभोऽपा वर्षिता मरुत्वान् । मरुतो देवविग्रहज्ञान । स त्वमनुष्वधं स्वधया सवनीयपुरी डाग्रादिरूपेणाग्निसानुगत सोम रणाय रमणीयमयामार्थं मदाय तं सोमं पिव । किंच मध्वो मदकरस्य सोमस्योर्मिं सघातं बहिरमं जठरं । जग्धमत्तमस्मिन्नित्येति जठरमुदर । तस्मिन्मुदरे आ सिंचस्व । सर्वतः वारय । यतस्त्वं प्रदिवः पूर्वेष्वहःसु सुतानामभिपुतानां सोमानां राजासो गतामि । न केवलमधुनातनानां मिति भावः । उक्तमर्थं यास्मीं ब्रवीति । मरुत्वानिन्द्र मरुद्विस्त्वान् वृषभो वर्षितापां रणाय रमणीयाय मयामाप पिव सोममनुष्वधमन्त्रं मदाय मदनीयाय जीवायामिंच स्वजठरे मधुन ऊर्मि । मधु सोममित्वां पणिकं मायतिरिदमपीतरन्ध्रमित्वादेव । त्वं राजासि पूर्वेष्वहःसु सुतानां । नि० ४ ८ । इति ॥ अनुस्वधं । स्वधामनुगम्य वर्तमानं । अत्यादयः कातात्यर्थं द्वितीययेति समासः । संदिताया पूर्वपदात् । पा० ८. ३. १०६. इति पत्य । निरुद्धकादित्वादतोदात्तत्वं । ऊर्मि । अंतर्गच्छति मिप्रत्ययः । धातोरु इत्यादेशो रपरः । प्रत्ययस्वरः ॥

मजोपा इन्द्रति मरुत्वतीयग्रन्थ याज्या । सूचितं च । मजोपा इन्द्र मगणो मरुद्विरिति भजयित्वेत्याच । आ० ५ १४ । इति ॥

मजोपा इन्द्र मगणो मरुद्विः सोमं पिव वृचहा शूर विद्वान् ।

जहि शर्वरप मृधो नुदस्वाथामयं कृणुहि विश्वतो नः ॥ २ ॥

मऽजोपाः । इन्द्र । सऽगणः । मरुत्ऽभिः । सोमं । पिव । वृचऽहा । शूर । विद्वान् ।

जहि । शर्वन । अप । मृधः । नुदस्व । अथ । अभयं । कृणुहि । विश्वतः । नः ॥ २ ॥

हे शूर बलवान् हे इन्द्र मजोपाः मगतो देवमरुद्विः मगणो मरुद्विरिव वृचहा वृचस्य हता विद्वान्कर्मपिप-
यामिजस्य सोमं पिव । ततो नः शत्रुन जहि । मृधो हिंसकान् शत्रुनप नुदस्व । यद्वा मृधः । हिंसतेऽत्र प्राणिन

इति मृधः संधामाः । तत्र वर्तमानानं शत्रुनपनुदम् । अथानंतरं नोऽस्माकं विश्वतः सर्वतोऽभयं कृणुहि । कुरु । सर्वतो भयरहितानस्मान्कुर्वित्यर्थः ॥ वृत्रह । हतव्रह्मभृणवृत्रपु क्रिय । अभय । भिभी भय इत्यस्मादंतरं च । न भ्रा समासि तस्य स्वरः । विश्वतः । पचस्यास्मिन् । लिट्स्वरः ॥

उत ऋतुभिर्ऋतुपाः पाहि सोमसिद्धं देवेभिः सखिभिः सुतं नः ।

याँ आभजो मरुतो ये त्वान्वहन्वृत्रमदधुस्तुभ्यमोजः ॥३॥

उत । ऋतुऽभिः । ऋतुऽपाः । पाहि । सोम । उदं । देवेभिः । सखिऽभिः । सुतं । नः ।

यान । आ । अभजः । मरुतः । ये । त्वा । अनु । अहन । वृत्रं । अदधुः । तुभ्यं । ओजः ॥३॥

उत अपि च हे ऋतुपाः कालनिर्वाहकतया ऋतुना पातः । ऋतुपु सोम पिबतीति वा ऋतुपाः । यदा ऋतुभिर्मरुद्भिः सह सोम पिबतीति ऋतुपाः । तादृशं हे इदं सखिभिः समानप्यानि ऋतुभिर्मरुद्भिर्देवेभिर्देविः सहितस्य नः संबन्धिनं सुतमभिपुत सोम पाहि । पिब । किंच यावत्कृत आभजो युःसत्रायाथेमसंवथा ये च मरुतस्त्वा त्वां युदं स्वामिनमन्वभजत । ततम्व वृत्रमहन । हतवानसि । ते मरुतस्तुभ्य त्वदर्थमोजो युः शत्रुह ननादिरूपं पराक्रममदधुः । अकुर्वन् ॥ अभजः । भज सेवायामित्यस्य लटि रूप । यद्वत्तयोगादनिघातः । अहन । हन हिमागत्योरित्यस्य ज्ञडि सिपो हलश्चादिना लोपः । पादादिन्यादनिघातः । अदधुः । दधातर्लङि झः मित्रभ्यस्तेति जुस । वाक्यभेदादनिघातः ॥

मरुत्वतीयग्रन्थे याज्या ये त्वाहिहत्य इत्येषा । सूचितं च । ये त्वाहिहत्य मघवन्नवर्धन्ति याज्या । आ० प १४ । इति ॥

ये त्वाहिहत्यं मघवन्नवर्धन्ये गाँवरे हरिवो ये गविष्टो ।

ये त्वा नूनमनुमदंति विप्राः पिबेद सोमं सगंणो मरुद्भिः ॥४॥

ये । त्वा । अहिऽहत्ये । मघऽवन । अवर्धन् । ये । गाँवरे । हरिऽव्यः । ये । गोऽउष्टो ।

ये । त्वा । नूनं । अनुऽमदंति । विप्राः । पिबे । उदं । सोमं । सऽगंणः । मरुतऽभिः ॥४॥

हे मघवन्नद्वि ये मरुतोऽहिहत्यं वृत्रहननरूपं कर्मणि त्वा त्वामवर्धनं प्रहर भगवो जहि वीरयर्गेति बलदानेनावीवृधन । हे हरिवोऽश्ववन्नद्वि ये च गाँवरे शत्रुवधमवर्धनि युः त्वामवीवृधन । इदं शत्रुम वधीदित्यभिप्रेत्यै मघवर्णः । यः शत्रुं पर्वतेषु जियत चत्वारिण्या शरणमधिदत्त । सोऽग्यमान यो अग्निं जघान । ऋग्वे० २ १० ११ । इति । तथा ये मरुतो गविष्टो पशुभामर्कगर्गः सद गविष्टं युदं च त्वामवीवृधन । विप्रा मेधाविनो ये च मरुतो नूनमदानी त्वामनुमदति मादयति तादृशमिष्टं सगणं सन इमं सोमं पिब ॥ अहिहत्यं । हतमेधि हनस्ते चिति कप । कृदन्तरपदम्बर । अवर्धन । वृध् वृधवित्यस्य क्यतस्य लटि रूप । कदस्युभयर्थति शत्रुवधधातुकत्वाण्लोपः । यद्वत्तयोगादनिघातः । गाँवरे । शत्रुस्येदमित्यर्थे तस्येदमित्यणप्रत्ययः । गविष्टो । इषु इकाया । भावे क्त । वृत्रघ्नीर्षा पूर्वपदम्बर । अनुमदति । सदं मृत्वादिमित्यस्य लटि व्यत्ययेन परस्मैपद । आगमानुशासनस्यानित्यत्वात्तुमभावः । शनैर्मावर्धधातुकस्य कृते धातुम्बर । तादृ चोदात्तवतीति गतनिघातः ॥

मरुत्वंतं वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यं शासमिदं ।

विश्वासाहमवसे नूतनायेयं संहोतामिह तं हुवेम ॥५॥

मरुत्वंतं । वृषभं । वावृधानं । अकवारिं । दिव्यं । शासं । उदं ।

विश्वऽसहं । अवसे । नूतनाय । उयं । सहऽदां । उहं । तं । हुवेम ॥५॥

हे इन्द्र मरुत्वतं मरुद्विस्तद्वतं वृषभं मेघभेदनद्वाराणां वर्षकं ववृधानं वृचहननादिकर्ममुत्साहेन वर्धमान-
मकवारि प्रभुतशत्रुकं यद्वा अकुमितारिं । तथा च संवः । स्वरिरमवो ववन्ते रणाय । ऋग्वे० १. ६१. ९ । इति ।
द्वितीयं द्विविधं स्वर्गलोकं वर्तमानं शासं हितोपदेशाहितपरिहाराभ्यां शासितारं विश्वासाह विश्वस्य प्रतिपक्षस्य
संवस्थाभिभवितारगुणं शत्रुपूङ्गवं सद्योदा युद्धमहकारिणा मरुता बलप्रदं तं तादृशमामर्थोपेतमिन्द्र नूतनाय
नवतरायावमं रक्षणार्थं कर्मणि हवम । त्वामाहुयम ॥ नूतनाय । नवगण्डस्य नु इत्यादेशः । तत्प्रनखाय
प्रत्यया वक्तव्या इति तनप्रत्ययः ॥ ॥ ११ ॥

सद्यो हति पचचं दशमं मुक्तं विश्वामिवं चिपृगमन्द्र । सद्यो हत्यनुक्रमणिका ॥ अग्निष्टोमे माध्यंदिनसर्व-
भवावरुणशस्ये सद्यो ह जात इत्यतस्मृत् । सूत्रितं च । सद्यो ह जात एवा त्वामिन्द्र । आ० ५. १६. १ । इति ॥
तानुर्विशिष्टं ऽप्यहनि भवावरुणशस्ये ऽहरहः शस्यसंक्षमतस्मृत् । सूत्रितं च । सद्यो ह जात इत्यहरहः शस्य भवा
वरुणः । आ० ५. ४ । इति ॥ अहरहं द्वितीयादिप्यहः मु माध्यंदिनसर्वं ऽस्मिन् शस्य एतस्मृत् । अहरहः शस्यानीति
होचका द्वितीयादिप्येव । आ० ५. १. । इति सूत्रितं ॥ सायस्क एकहं सरुत्वतीये शस्ये सद्यो ह जात इत्याद्या
मुक्तमुत्तीया । सूत्रितं च । सद्यो ह जातो वृषभः कनीनस्त्व सद्यो अपिचो जात इन्द्र । आ० ९. ५ । इति ॥

सद्यो ह जातो वृषभः कनीनः प्रभर्तुमावदंधसः सुतस्य ।

साधोः पिव प्रतिकामं यथा ते रसागिरः प्रथमं सोम्यस्य ॥ १ ॥

सद्यः । ह । जातः । वृषभः । कनीनः । प्रभर्तुः । आवत् । अंधसः । सुतस्य ।

साधोः । पिव । प्रतिऽकामं । यथा । ते । रसंऽआगिरः । प्रथमं । सोम्यस्य ॥ १ ॥

वृषभो वृष्टिद्वाराणां वर्षिता मयस्यदानीमेव जात उत्पन्नः कनीनः कमनीय इन्द्रः सुतस्याभिपुतस्यांधसो
हविर्नक्षत्रस्याज्ञस्य सोमस्य प्रभर्तुं प्रकर्षणं भर्तारं संयहीतारं यजमानमावत । रचतु । ह प्रसिद्धी । किंच
तादृशस्य प्रतिकामं कामं कामं सोमपानिक्तायां सत्यां तं तव यथा कामस्य पुतिर्भवति तथा साधो रसात्मना
समिद्ध रसागिरो गोपयामिथर्णाधेत सोम्यस्य सोममय रसं प्रथमं संधिभ्यो देवभ्यः पुरस्तात्पिव ॥ प्रतिकामं ।
कामं कामं प्रति । वीषायामययोभावः । समासस्वरः । यथा । अपादातत्वादेव नितस्वरः । रसागिरः ।
आडपुर्वात् श्रीणातिः ऽतिष्यपमुधियामित्यादिनागिर इत्यादेशः । वज्रवीहो पुर्वपदप्रकृतिस्वरः । सोम्यस्य ।
सोमश दाम्ययदर्थं मयं चेति यप्रत्ययः ॥

यज्जायथास्तदहरस्य कामेऽङ्गोः पीयूषमपिचो गिरिष्ठां ।

तं ते माता परि योषा जनित्री महः पितुर्दम आसिंचदये ॥ २ ॥

यत् । जायथाः । तत् । अहः । अस्य । कामे । अङ्गोः । पीयूषं । अपिचः । गिरिऽस्यां ।

तं । ते । माता । परि । योषा । जनित्री । महः । पितुः । दमे । आ । असिंचत् । अये ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं यद्यस्मिन्नहनि जायथा अजायथाः तदहन्स्मिन्निवाहन्यस्य सोमस्य कामे पिपासायां सत्यां गिरिष्ठा
गिरिण्यां पर्वतस्योत्तराग्ने तर्तमानसङ्गोः सोमन्तास्वडाविशिएस्य ऋजीपस्य पीयूषमभिनव रसमपिचः ।
पीतवानसि । उत्पत्तिक्षण एव सोमपानं कारणं दर्शयति । तं तव जनित्री माता योषा युवतिरदितिमेहो
महतः पितृर्जनकस्य कश्यपस्य दमं सुतिकागृहेऽग्रे सत्यदानात् प्राक् तं तादृशं सोमं पर्यासिंचत । तवास्थे
परितोऽन्तरयत् ॥ जायथाः । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लङि बहलं कृदसीत्यडभावः । यद्वृत्तयोगादनिघातः ।
जनित्री । जनिता मव इति निपातनाणलौपः ॥

उपस्थाय मातरमन्नमैटु तिममपश्यदभि सोममृधः ।

प्रयावयन्नचरद्भुतो अन्यान्महानि चक्रे पुरुधप्रतीकः ॥ ३ ॥

उपऽस्थाय । मातरं । अन्नं । ऐट्ट । तिग्मं । अपश्यत् । अभि । सोमं । ऊधः ।

प्रऽयवयन् । अचरत् । गुत्सः । अन्यान । महानि । चक्रे । पुरुधऽप्रतीकः ॥ ३ ॥

स इंद्रो मातरमुपस्थाय प्रार्थयित्वा त्रिमृदु । तामन्नमयाचत । इंद्रिर्धियणाकमेति यास्कः । ततस्तस्या ऊध ऊधमि जीरकपण स्थितं तिग्म दीप्तं सोममभ्यपश्यत । सर्वतोऽदर्शत । गुत्सः । अभिकाच्यति सर्वदेवः । शत्रुहननार्थमिति गुत्स इंद्रः । अन्यानपदान्प्रयवयन् स्वस्थानात्प्रकर्षणोच्चालयन्नचरत । सर्वत्र चरति । किंच पुरुधप्रतीकस्तज्जोयोगाद्ब्रह्मधा विजिज्ञासो महानि महानि ब्रह्महन्नादीनि कर्माणि चक्र ॥ उपस्थाय । तिष्ठते न्यपि पुमास्यतीत्ये प्राप्ति न न्यपीति प्रतिषेधः । नितम्बरः । ऐट्ट । इंद्रिर्धियाज्ञार्थः । तस्माज्जिह्व रूप । आड ना दीनामित्याडागमः । पुत्वं । निघातः । तिग्म । तिज निगानि । अस्मायुजिर्गुचितिजा कुशति मप्रत्यय क्व गोदेगश्च । प्रयवयन् । यु मिश्रणामिश्रणयोरित्यस्य स्थितस्य शतरि रूप । नितम्बरः । गुत्सः । गधु अभिज्ञा ज्ञायां । गधिपण्योर्दको धिति मप्रत्ययो दकारश्चातादेशः । वृषादिवादाद्युदात्तः । पुरुधप्रतीकः । पुरुशऽ इह संख्यावाची । संख्याया विधार्थं धिति धाप्रत्ययः । इत्यश्रकादसः । ब्रह्मवीही पूर्वपदप्रकृतिम्बर ॥

उग्रसुरापाठभिभृत्योजा यथावशं तन्वं चक्र एषः ।

त्वष्टारमिदो जनुपाभिभूयामुषा सोममपिचक्षमृपुं ॥ ४ ॥

उग्रः । तुरापाठ । अभिभृतिऽओजाः । यथावशं । तन्वं । चक्र । एषः ।

त्वष्टारं । उदं । जनुपा । अभिऽभूयं । आऽमुषं । सोमं । अपिचत । चमृपुं ॥ ४ ॥

य एष इंद्र उग्रः शत्रूणां भयकरसुरापाठ त्वरया शत्रूणामभिभविता अत एवाभिभृत्योजा शत्रूणामभि भवनपराक्रमेपितः सन् तन्मास्त्रीय शरीरं यथावशं यथाकामं नानाविधरूपेणपित चक्र । तथा च भवतः । रूपंरूपं सधवा बोमवीति । कर्म० ३ ५३ प । इति । स इंद्रो जनुपा जन्मना सामर्थ्येन त्वष्टारं त्वष्टारामकमभूय अभिभूय चमृपु चममृपु स्थितमामुष्य पोरयित्वा सोममपिचत । त्वष्टा इतपूर्वो वीट्टमित्यादि प्रासह्य सामस पिचत । सं० २ ४ १० । इति तैत्तिरीयक ॥ तुरापाठ । तित्वरा मभ्यसे । रूप । अस्मत्स्वरत्वादिना ऊट । संदेशत दमि मह इति णिपः । कर्तृकरणे कृता बहुलमिति समासः । तत्पुरुष कृति बहुलमिति तृतीयाया अलुक् । महे साडः स इति पत्व । ऊदशरपदम्बर । यथावशं । वशं काममनतिक्रम्यत्यययीभावसमासः । समासगार । आमुष्य । मृप संये । ल्यप । चमृपु । चमृ अदने । कृपिवमितनिधनिमजिगजिभ्य ऊरित्यप्रत्ययः । प्रत्ययगार ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिदंमस्मिन्भरे नृतंमं वाजसतो ।

शृण्वंतंमुग्रमृतये समत्सु घंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ ५ ॥

शुनं । हुवेम । मघवान् । मिदं । अस्मिन् । भरे । नृतं । वाजसतो ।

शृण्वंतं । उग्रं । मृतये । समत्सु । घंतं । वृत्राणि । संजितं । धनानां ॥ ५ ॥

मिदं पा ॥ ॥ १२ ॥

शंसा महामिति पंचचर्मकादश सूक्त विद्यामित्र विष्णुर्मिदः । शंसा महामित्यनुक्रमणिका ॥ समुद्रं दशरत्नं ऽष्टमेऽहनि मरुत्वतीयशम्भ एतत्सूक्त । सूचितं च । शंसा महा महामित्यमिदः । आ० प ७ । इति ॥

शंसा महामिदं यस्मिन्विश्वे आ कृष्टयः सोमपाः काममव्यन ।

यं सुक्रतुं धिषणे विश्वतष्टं घनं वृत्राणां जनयंत देवाः ॥ १ ॥

शंसं । महां । इन्द्रं । यस्मिन् । विश्वाः । आ । कृष्टयः । सोमऽपाः । कामं । अयन् ।
यं । सुऽक्रतुं । धिपणे इति । विश्वऽतष्टं । घनं । वृत्राणां । जनयन् । देवाः ॥ १ ॥

हे होत' महा महातमिन्द्रं शंस । शस्त्रैः स्तुहि । यस्मिन्निन्द्रं रतितरि सति विश्वाः कृष्टयः सर्वे मनुष्याः सोमपा यज्ञमनुष्ठाय सोमपाः संतः काम । काम्यत इति कामः स्वर्गादिः । तमायन सर्वतः प्राप्तुर्वन्ति । धिपणे देवमनुष्यादीनां धारयित्री । यद्वा । प्रगल्भे समर्थे स्वाश्रितान् रत्तितुमिति धिपणे यावापृथिव्यौ । देवाश्च मुक्रतुं । क्रतुः कर्म जगत्पालनादि । शोभनः क्रतुर्यस्यामी मुक्रतुः । तादृश विश्वतष्टं विभुना ब्रह्मणा जगदाधिपत्यं स्थापितं मह्यत वृत्राणां पापरूपाणां घनं हतार यमिन्द्रं जनयन् । अजनयन् ॥ शंस । गन्तुं स्तुतावित्यस्य लोटि रूपं । पादादित्वादनघातः । द्यौचोऽतस्मिन् इति संहिताया दीर्घः । अयन् । वी कातिगत्यादिषु । लङि रूपं । यद्वृत्तयोगादनघातः । अष्टस्वरः । मुक्रतुं । क्त्वादयश्चतुत्तरपदानुदात्तः । धिपणे । त्रिधुपा प्रागल्भ्य इत्यस्मादुपधिप च संज्ञायामिति कृप्रत्ययः । धिप इत्यादेशः । प्रत्ययस्वरः । घन । हतः पुंसि संज्ञायामिति घः । हो हतैरिति कृत्य । प्रत्ययस्वरः । जनयन् । जनेर्ण्यतस्य लङि रूपं । यद्वृत्तयोगादनघातः ॥

यं नु नकिः पृतनामु स्वराजं द्विता तरति नृतमं हरिष्टां ।

इनतमः सत्वभिर्यो हृ प्रपः पृथुजया अमिनादायुर्दस्योः ॥ २ ॥

यं नु । नकिः । पृतनामु । स्वऽराजं । द्विता । तरति । नृऽतमं । हरिऽस्यां ।

इनऽतमः । सत्वऽभिः । यः । हृ । प्रपः । पृथुऽजयाः । अमिनात् । आयुः । दस्योः ॥ २ ॥

पृतनामु । व्याप्रियन्तेऽत्र योद्धार इति पृतनाः संयामाः । तेषु स्वराजं हरिष्ठा हरिष्यां हरियुक्ते रथे वर्तमानं नृतमं बलस्य युद्धे नृतमं द्विता युद्धमासाय सैन्यां द्विधा कृत्वा वर्तमानं यमिन्द्रं नकिं कश्चिदपि तरति उत्तीर्य गच्छति । न कोऽप्यभ्यस्तीत्यर्थः । नृ प्रसिद्धो । स इन्द्रं इनतमोऽतिशयेन सैन्यामामी सत्वभिः परितः सीदन्निर्मरुद्भिः सह यो यान गच्छन् प्रपः । शोषयति परवलानीति शुषाणि बलानि । तैः पृथुजया युद्धं प्रति तीव्रवगः मन दस्योः शत्रोराथुरत्नं प्राणं वामिनात् । हिनस्ति । ह प्रसिद्धो ॥ अत्र निरुक्तं । पृथुजयाः पृथुजयः । पृथुजया अमिनादायुर्दस्योः । प्राप्तापयदायुर्दस्योः । ५ ९ । इति ॥ तरति । तृ प्रवनतरणयोरित्यस्य लङि रूपं । यद्वृत्तयोगादनघातः । शपः पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । यः । या प्रापणे । औणादिकः कप्रत्ययः । आतो लोपः । प्रत्ययस्वरः ॥

सहावा पृत्सु तरणिर्नार्या व्यानृगी रोदसी मेहनावान ।

भगो न कार हव्यो मतीनां पितेव चारुः सुहवो वयोधाः ॥ ३ ॥

सहऽवा । पृत्सु । तरणिः । न । अर्वा । विऽआनृगिः । रोदसी इति । मेहनाऽवान ।

भगः । न । कारे । हव्यः । मतीनां । पिताऽडं । चारुः । सुहवः । वयःऽधाः ॥ ३ ॥

य इन्द्रः सहवा बलवान्पृत्सु संयामेषु तरणिः । शत्रुनुत्तीर्य वर्तत इति तरणिः । तत्र दृष्टांतः । अर्वा न । यथावी बलवानश्वः शत्रुबलं तरति तथा रोदसी यावापृथिव्यौ व्यानृगिभ्योऽनुवन्महनावान् । मिह्यति सिध्यति दीर्यतेऽर्थिभ्य इति मेहनं धनं । तद्वाच्यवति । तादृश इन्द्रः कार । कियत इति कारो यज्ञादिः । तस्मिन्त्येव भगो न एषा देव इव हव्यो हवनीयो मतीनां संतृणा मतीनां वा पितेव पालयिता चारुः कमनीयः सुहवः सुहाह्वानोपतो वयोधा अतस्य दाता भवति ॥ सहवा । सहोऽस्यास्तीति मनुवर्थं कंदसीवीनपारिवति वनिष । अन्येषामपि दृश्यत इति संहिताया दीर्घः । पृत्सु । पृतनाशब्दस्य सो परतः मासूतूनामुपसंख्यानमिति पृदा देशः । सविकाच इति विभक्तिरुदात्तत्वे । व्यानृगिः । अशु व्याप्तावित्यस्माच्छब्दसि सदादिस्वात्किप्रत्ययः । तस्य लिङ्गभावः । अत आदेरित्यभ्यासस्य दीर्घं कृतोऽश्रोतिश्चति नुडागमः । प्रादिसमासः । कार । करोतिः कर्मणि

घञ् । कर्पात्वतो घञोऽन्त उदान् इत्यन्तोदात्तत्वं । इत्यः । जुहोतिरचो यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ।
मुहवः । इत्यन्तोर्भाविऽनुपसर्गस्य । पा० ३. ३. ५५ । इत्यप्रत्ययः । संप्रसारणं । प्रत्ययस्य पित्त्वादनुदात्तत्वं धातु
स्वरः । आद्युदात्तं ब्रह्मन्दमीति बह्वीहावुत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

ध॒ता दि॒वो रज॑सस्पृष्ट ऊ॒र्ध्वो रथो॑ न वा॒युर्वसु॑भिर्नियु॒त्वान् ।

छा॒पां व॒स्ता ज॒निता॑ सूर्यस्य विभ॑क्ता भा॒गं धि॒षणे॑व वाजं ॥४॥

ध॒ता । दि॒वः । रज॑सः । पृष्टः । ऊ॒र्ध्वः । रथः । न । वा॒युः । वसु॑भिः । नि॒युत्वान् ।

छा॒पां । व॒स्ता । ज॒निता॑ । सूर्यस्य । वि॒भक्ता॑ । भा॒गं । धि॒षणा॑ऽडव । वाजं ॥४॥

स इन्द्रो दिवो वृलोकस्य रजसोऽन्तरिक्षस्य च धता धारकः पृष्टः सर्वत्र वर्तमानो रथो न तृतीयो रथ इवोर्ध्वो वायुर्ध्वं गता वसुभिः सहायतया निवर्माद्वर्मरुद्विनिर्गुत्वान्सहायवान् । यद्वा नित्यमुत्तरणापि संवध्यते । यथा वायुर्नियुत्वास्त्रियुत्तामकवडवाभिस्तद्वानिर्वसिन्द्रो वसुभिर्मरुद्विः सहायवान् । तथा जपा वस्ता रात्रिमाक्तादयन्मूर्यस्य जगत्प्रकाशकस्यादित्यस्य जनिता जनयिता भागं भजनीयं वाजं कर्मफलरूपमस्तं विभक्ता साधु विभागकर्ता भवति । तत्र दृष्टातः । धिषणेव । यथाद्याना वागस्येदमिति विभागं करोति तद्वत् ॥ रजसः । रज्ज् राग इत्यस्माद्भ्रंजिभ्या कित् । उ० ४. २१६ । इत्यमुन । कित्वात्तलोपः । रज्ज्वन्तं प्रकाशयति रजोऽन्तरिक्षं । नित्यं दाद्युदात्तः । वस्ता । वस आन्तादन इत्यस्य तुचि रूपं । जनिता । जनयतेस्तुचि जनिता मंत्र इति निपातनाणिलोपः । चित्त्वादन्तोदात्तः विभक्ता । भज सेवायामित्यस्य साधुकारिण्यर्थं तुन । एकाच उपदेश इतोऽप्रतिषेधः । तादो च निति कृत्यताविति गतिः प्रकृतिस्यत्वं ॥

शु॒नं हु॒वेम॑ स॒घवान्नि॒मिदं॑म॒स्मिन्भरे॑ नृ॒तमं॑ वाज॑मातो ।

शृ॒ण्वन्तं॑मुग्र॑मृ॒तये॑ स॒मत्सु॑ घ॒तं वृ॒चाणि॑ सं॒जितं॑ ध॒नानां॑ ॥५॥

शु॒नं । हु॒वेम॑ । स॒घऽवान् । उ॒दं । अ॒स्मिन् । भ॒रं । नृ॒त॑मं । वाज॑मातो ।

शृ॒ण्वन्तं॑ । उ॒ग्रं । उ॒तये॑ । स॒मत्सु॑ । घ॒तं । वृ॒चाणि॑ । सं॒जितं॑ । ध॒नानां॑ ॥५॥ ॥१३॥

इन्द्रः स्वाहिति पंचच द्वादशं मुक्तं विशामित्रं त्रिष्टुभमिन्द्रं ॥ दशरात्रं नवमेऽहनि मरुत्वतीयगम्य इदं मुक्तं ।
सृचिन्तं च । तृतीयस्विन्द्रः स्वाहा गायत्र्याम । आ० ८. ७ । इति ॥

इ॒न्द्रः स्वा॒हा पि॒वतु॑ यस्य सोमं आ॒गत्या॑ तु॒र्म्मा वृ॒षभो॑ म॒रुत्वान् ।

ओ॒रुच्य॑चाः पू॒णता॑मे॒भिरन्ने॑रास्यं ह॒विस्त॒न्वर्षः॑ का॒ममृ॑ध्याः ॥१॥

इ॒न्द्रः । स्वा॒हा । पि॒वतु॑ । यस्य॑ । सोमं॑ । आ॒ग॒त्यं । तु॒र्म्मा । वृ॒षभः॑ । म॒रुत्वान् ।

आ॒ । उ॒रु॒च्य॑चाः । पू॒णता॑ । ए॒भिः । अ॒न्ने॑ । आ॒ । अ॒स्य॑ । ह॒विः । त॒न्वः । का॒मं । मृ॒ध्याः ॥१॥

अयमिन्द्रः स्वाहा स्वाहाकृतमिमं सोमं पिबतु । यस्विन्द्रस्यायं सोमः स इन्द्रो यज्ञं प्रत्यागम्य तुग्रः कर्म विघ्नकारिणां हिंसको वृषभो यष्टृणामभिमतफलवर्षको मरुत्वात्कर्तृत्वेनान् उरुच्यचाः पशुतयाभिः सप्त एभिरस्माभिर्देवैरन्नेरास्यं हविरस्माभिर्देवैरा पृणतां । समतात्पूरयतु । ततोऽस्विन्द्रस्य संवधिनस्तन्वः शरीरस्य कामं पुष्यादिलक्षणविषयमभिलाषं हविरस्माभिर्देवैरा मृध्याः । सर्वतः पूरयतु ॥ तुग्रः । तुमिराह्वनार्थः । उरुच्यचाः । व्यचरन्तु । व्यचेः कृटादित्वमनमीति वक्तव्यमित्यवानमीति पयुंदासात् द्वित्याभादः । कृदन्तरस्वरः । मृध्याः । अग्रोतिराशीर्लिङ् रूपं ॥

आ ते सपर्यु जवसे युनज्मि ययोरनुं प्रदिवः शुष्टिमावः ।

इह त्वा धेयुहरयः सुगिप्र पिवा त्वस्य सुपुतस्य चारोः ॥२॥

आ । ते । सपर्यु इति । जवसे । युनज्मि । ययोः । अनुं । प्रदिवः । शुष्टिं । आवः ।

इह । त्वा । धेयुः । हरयः । सुगिप्र । पिवा । तु । अस्य । सुपुतस्य । चारोः ॥२॥

हे इन्द्र ते तव जवसे यज्ञं प्रत्यागमनाय सपर्यु परिचारको हरी आ युनज्मि । रथे योजयामि । प्रदिवः पुरातनस्त्वं ययोरश्वयोः शुष्टिं विगं । शुष्टीति क्षिप्रनामिति यास्कः । तमन्वाव । अनुगच्छामि । हे सुगिप्र गोभनहनो इन्द्र हरयो रथे योजितास्तेऽश्वा इह कर्मणि त्वा त्वा धेयुः । यज्ञं प्रति धारयन्तु । तत आगतस्त्वं सुपुतस्य सुपुत्रस्य चारोः कमनीयमस्यं सोमं तु क्षिप्रं पिब ॥ सपर्यु । सपरशब्दः कंदादिः । तदंतादीणां दिकः कृप्रत्ययः । आवः । अत्र रचनादिषु । कान्दसे लङ् रूपा । यद्वृत्तयोगादनिघातः । धेयुः । दधातेराशीर्लङ् किदाशिषीति यामुट् । एर्लङ् । पा० ६. ४. ६७ । इत्यकारादेशः । निघातः । पिब । पादादित्वादादिनिघातः । सुपुतस्य । पुत्र अभिपद्ये । कर्मणि क्तः । गतिरन्तर इति गतिस्वरः । उपसर्गात्पुनोतीत्यादिना सहितायां पत्य ॥

गोभिर्मिमिश्रं दधिरे सुपरमिदं ज्यैष्ठ्याय धायसे गृणानाः ।

मंदानः सोमं पपिवाँ ऋजीपिन्तमस्मभ्यं पुरुधा गा इपण्य ॥३॥

गोभिः । मिमिश्रं । दधिरे । सुपरं । इन्द्रं । ज्यैष्ठ्याय । धायसे । गृणानाः ।

मंदानः । सोमं । पपिवान् । ऋजीपिन् । सं । अस्मभ्यं । पुरुधा । गाः । इपण्य ॥३॥

गृणानाः स्तोत्रं कृवाणा ऋत्विजो मिमिक्षुं स्तोत्रणामभिमतफलं वर्धितुमिच्छन्तं सुपरं गोभनपारं मृतिभिरभिमृत्नीकर्तुं शक्त्वमित्यर्थः । तादृशमिदं ज्यैष्ठ्याय धनादिमंपत्या श्रेष्ठत्वाय धायसे चिरकालमायुधारणाय च गोभिर्गोमिश्रितः सोमं दधिरे । धारयति । शेषः प्रत्ययः । हे ऋजीपिन् सोमवन्निद्रं म त्व मंदानो मोदमानः सोमं पपिवान् सोमस्य पाता मन स्तोत्रभ्योऽस्मभ्यं पुरुधा वज्रधा गा अपिहोवादि कर्ममिच्छन्तं धेनुः समिपण्य । मस्यकं प्रयय ॥ गोभिः । सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं प्राप्तिं न गोश्रन्ताववर्णति प्रतिषेधः । मिमिक्षुः । मिह मेचन इत्यस्य मन्वेकाच इतीट्प्रतिषेधे हलन्तास्तेति कंदद्रावः । सनाशंसमिह उः । प्रत्ययस्वरः । ज्यैष्ठ्याय । ज्यैष्ठ्यस्य भाव इत्यर्थे ब्राह्मणादित्वात् प्यञ् । त्रित्वादायुदात्तः । गृणानाः । गृ शब्दे । त्रयादित्वात् आ । चित्वादतोदात्तः । मंदानः । मदि लृत्वादिष्वित्यस्य शानचि वज्रं कंदसीति शपो लुक् । पुरुधा । पुरुशब्द इह संख्यावाची । संख्याया विधार्थे धति धाप्रत्ययः । इपण्य । इप गती । इपणमिच्छतीति कंदसि परञ्चाया कच । तदंतादतर्भावितण्यर्थोर्लोप रूपा ॥

इमं कामं मंदया गोभिरश्वैश्चंद्रवंता राधसा पप्रथश्च ।

स्वर्यवो मृतिभिस्तुभ्यं विप्रा इन्द्राय वाहः कुशिकासो अक्रन ॥४॥

इमं । कामं । मंदय । गोभिः । अश्वैः । चंद्रवंता । राधसा । पप्रथः । च ।

स्वः । यवः । मृतिभिः । तुभ्यं । विप्राः । इन्द्राय । वाहः । कुशिकासः । अक्रन ॥४॥

शुनं हुवेम मघवान्मिदंमस्मिन्भरे नृतंमं वाजसातो ।

शृण्वंतमुयमूतये समत्सु मंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥५॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । उंटं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं । वाजऽसातौ ।

श्रूखंतं । उपं । ऊतये । समत्ऽसु । घंतं । वृत्राणि । संऽजितं । धनानां ॥५॥

एतै व्याख्याते ॥ ॥१४॥

चर्पणीधृतमिति द्वादशार्चं त्रयोदशं मुक्तं वंशामित्रमिदं । अत्रानुक्रमणिका । चर्पणीधृत द्वादशाद्याख्यां तृचो जागतगायत्राविति । आद्यमुचो जागतोऽत्यमुचो गायत्रः शिष्टा ऋचस्त्रिष्टुभः ॥ मुक्तविनियोगो भिगिकः । उक्थे कृतो मंत्रावरुणशस्त्रेऽनुरूपतुचानंतरमाद्यमुचः शमनीयः । सूचितं च । चर्पणीधृतमस्तत्रा-
ह्याममुर इति तृचो । आ० ६. १. । इति ॥ विपुवति निष्कवन्त्यं नृणाम् त्वेति तृचः । विपुवानिति खंडे सूचितं । नृणाम् त्वा नृतम गोभिर्नृकथरिति तिस्रः । आ० ८. ६. । इति ॥ बृहस्पतिमवेष्यय तृचो निष्कवन्त्यं निवि-
दानीयः । सूचितं च । नृणाम् त्वेति मध्यदिनः । आ० ९. ५. । इति ॥ महाव्रतंऽपि निष्कवन्त्यं य तृचः ॥
दशरात्रे चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीय इन्द्र मरुत्व इति तिस्रः । पष्ठेऽहनि पष्ठस्थिति खंडे सूचितं । इन्द्र मरुत्व इति
तिस्र इति मरुत्वतीयः । आ० ८. १. । इति ॥ बृहस्पतिमवेष्यय मरुत्वतीयशस्त्रेऽय तृचो निविदानीयः । सूचितं
च । इन्द्र मरुत्व इह नृणाम् त्वेति मध्यदिनः । आ० ९. ५. । इति ॥ आद्या मरुत्वतीययहस्यानुषाख्या ।
सूचितं च । मरुत्वतीयेन यंहणं चरतीन्द्र मरुत्व इह पाहि सोम । आ० ५. १४. । इति ॥ तृतीये पर्याये होतुः
शस्त्र इदं ह्यन्वोजमिति स्तोत्रियमुचः । सूचितं च । इदं ह्यन्वोजमा महां इन्द्रो य ओजसा । आ० ६. ४. । इति ॥

चर्पणीधृतं मधवानमुक्थ्यमिमिदं गिरौ बृहतीरभ्यनृपत ।

वावृधानं पुरुहंतं सुवृक्तिभिरमत्यं जरमाणं दिवेदिवे ॥१॥

चर्पणिऽधृतं । मघऽवानं । उक्थ्यं । उंटं । गिरः । बृहतीः । अभि । अनृपत ।

ववृधानं । पुरुऽहंतं । सुवृक्तिऽभिः । अमत्यं । जरमाणं । दिवेऽदिवे ॥१॥

बृहतीः प्रभुता गिरौऽस्मदीयाः स्मृतिनक्षत्रा वाचश्चर्पणीधृत चर्पणीया मनुष्याणामभिमतफलपदानेन
धारकं पोषकं । यद्वा । आरुपत्येनन सर्वमिति चर्पणि वन तदारकं । मघवान धनवतमुक्थ्यमुच्यते शस्त्रैः
शमनीयं वावृधानं बलधनादिसंपत्त्या प्रतिक्षणं वर्धमानं पुरुहंतं श्रोतुमिवैववारमाहृतममत्यं मरणधर्मं
रहितं सुवृक्तिभिः शोभनस्मृतिवाक्यैर्दिवे दिवे प्रत्यहं जरमाणं नृपमानं तमिममिदं मभ्यनृपत । अभिमत. सर्वतः
सुवंतु ॥ बृहतीः । वा कदमीति मवर्णदीर्घः । अनृपतः । ण स्वरने । अस्माद्धिऽमिप । धातो कृटादिवाचिसचो
डिच्चिन गृणाभावः । सुवृक्तिभिः । नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । यद्वा । सुवृक्तय इति स्मृतिकरणभुता ऋचो
वृक्तिशब्देनोच्यते । क्तिचक्ता चेति क्तिच । कृतस्वरणातोदात्तः । दिवे दिवे । नित्यवीप्सयोरिति दिवेचन ।
परस्याग्निदितत्वात्तत्वात्तत्वे पुर्वपदस्वरः ॥

शतक्रतुमर्णवं शक्तिनं नरं गिरौ म उंटमुप यंति विश्वतः ।

वाजसनिं पृभिदं तूणिमपुर् धाममाचमभिपाचं स्वर्विदं ॥२॥

शतऽक्रतुं । अर्णवं । शक्तिनं । नरं । गिरः । मे । उंटं । उपं । यंति । विश्वतः ।

वाजऽसनिं । पृऽभिदं । तूणिं । अपऽतुरं । धामऽमाचं । अभिऽमाचं । स्वऽर्विदं ॥२॥

मे मदीया गिरः स्मृतिनक्षत्रा वाचः शतक्रतुं । शत क्रतवो यज्ञा यस्य तं । अर्णं । पञ्चन्यायानोदकवतं
शक्तिनं । शक्तीत्यभिर्द्रिद्र इति शाकाः सहायभुता मरुतः । तद्वतः । नर सर्वस्य जगतो नितार वाजसनिं
वाजस्यान्नस्य दातार पुभिदं शत्रुपुरां भित्तार तूणिं युद्धं प्रति शीघ्रं गतारमपुर् मघभेदनद्वारापां प्रेरकं धाम
सचि तेजो भजमानं । यद्वा धनं धाम । तदर्थिभिः सह योजयितार । अभिपाचं शत्रुणामभिभावितारं स्वर्विदं ।

स्वर्गस्य लेभकं तमिममिदं विद्यतः सर्वत उप यति । उपगच्छन्तु ॥ अर्णवं । अर्णोऽस्यास्तीति मत्वर्थेऽर्णसः सजो-
पयति वप्रत्ययः सकारलोपश्च । प्रत्ययस्वरः । नर । नयतेर्इच्छत्युप्रत्ययः । अमः सुप्तादनुदात्तत्वे प्रत्ययस्वरः ।
यति । इण गतावित्यस्य लट्ठीणो यणिति यण । निघातः । वाज्रमणिं । पणु दानि । खनिकथ्यज्यसिवमीत्यादिना
प्रत्ययः । परादिभ्यश्चदसि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । तूर्णि । त्रित्यरा संभ्रमे । वहिषीत्यादिना निप्रत्ययः ।
स्वरत्वरत्यादिना ऊट । निदित्यतिदेशादाद्युदात्तः । अमुर । नुर त्वरणे । क्रिप । छदुत्तरपदस्वरः । अभिषोचं ।
प्रथममवाधे । ण्यतस्य क्रिप ॥

आकरे वसोर्जरिता पनस्यतेऽनेहमः स्तुभ उद्रो दुवस्यति ।

विवस्वतः सदेन आ हि पिप्रिये सचासार्हमभिमातिहनं स्तुहि ॥३॥

आऽकर । वसोः । जरिता । पनस्यते । अनेहमः । स्तुभः । उद्रोः । दुवस्यति ।

विवस्वतः । सदेन । आ । हि । पिप्रिये । सचाऽसहं । अभिमातिऽहनं । स्तुहि ॥३॥

जरिता शत्रुणा जरयितुं आकर । आकीर्यते युद्धार्थं धनमत्रित्याकरो युद्ध । तस्मिन्वसोर्धनस्य स्थानभूति
पुं प्रनस्यति । सर्वः स्तुयते । यद्वा वसोः । वसत्याभिमुख्येन तिष्ठतीति वसुः शत्रुस्य जरयितेति योजनीयं ।
न इन्द्रोऽनेहमोऽपापाः स्तुभः स्तुतोर्द्वयस्यति । परिचरति । तामा फलं प्रयच्छन् पुत्रयतीत्यर्थः । किंच स इन्द्रो
ववस्यतो । पिप्रियाप्रहोचार्थं वसतो हविष्यतो वा यजमानस्य सदेन गृह आ पिप्रिये हि । सोमपानादिना-
यत प्रीतो भवति पणु । सचामाह शत्रुणामेव हतार यद्वा मरुद्भिः सह शत्रुणामभिभवितार अत एवाभिमा-
तहनं शत्रुणा हतारमित्युं स्तुहि । हे विद्यामिषति ॥ आकर । कृ विधेयि । अधिकरण ऋदोरवित्यप । याथा-
दस्मरणातोदात्तः । जरिता । त्रप वयोहानावित्यस्यातर्भावितण्यर्थस्य तुचि रूप । चित्त्वादतोदात्तः । पनस्यते ।
नस्यतिः स्तुतिकर्मा । तस्य कर्मणि लटि रूपं । निघातः । अनेहमः । हतर्नञ्युपपदे नञि हन एह चेत्यामिप्रत्यय
एह इत्यय चादेशो धातोः । नञ्मुभ्यामिति स्मरणातोदात्तः । स्तुभः । स्तोमतिरर्चतिकर्मा । क्रिप । दवस्यति ।
द्वयः परिचरणमात्मन इच्छतीत्यर्थे क्यच् । निघातः । पिप्रिये । प्रीडु तर्पणं । लटि रूपं । हियोगादिनिघातः ॥

नृणामु त्वा नृतमं गीभिर्कथैरभि प्र वीरमर्चता सवार्धः ।

सं सहसे पुरुमायो जिहीति नमो अस्य प्रदिव एक ईगे ॥४॥

नृणां । ऊं इति । त्वा । नृतमं । गीऽभिः । उक्थैः । अभि । प्रा वीरं । अर्चत । सऽवार्धः ।

सं । सहसे । पुरुऽमायः । जिहीति । नमः । अस्य । प्रऽदिवः । एकः । ईगे ॥४॥

हे इन्द्र सवार्धः । रथीघ्नमंघोत्तारणेन तद्विषयवाधया सह वर्तत इति सवार्ध इत्यत्र । नृणां नृतम
नृणाणामतिशयन स्वकर्मणि नेतार वीर सामर्थ्योपेत त्वा गीभिः स्तुतिमाधनभूतैर्वाक्यैरुक्थैः शस्त्रैश्चाभ्या-
ममुख्येन प्रार्चत । प्रकथयितुं । पुरुमायो वृत्रहननादिवहकमा स इन्द्रः सहसे बलाय सं जिहीति । गमनोत्थमं
हरोति । किंच प्रदिवः पुरातन एकोऽमहायः स इन्द्रो नमो नमोऽस्य हविर्लक्षणस्यान्नस्येण । ईष्टे । यद्वा
प्रस्य सर्वस्य जगत ईष्टे । तस्मा इन्द्राय नमः ॥ नृणां । नामन्यतरस्यामिति विभक्त्युदात्तत्वं । अर्चत । अर्चते-
र्इटि द्वेस्तादेशः तिङ्गो भवतीति वचनात् । सवार्धः । स्वाधु विलोडने । क्रिप । वोपमर्जनस्यति सहस्य
इत्य । छदुत्तरपदस्वरः । पुरुमायः । अतोदात्तप्रकरणे त्रिचक्रादीनामुपसंख्यानमित्यतोदात्तत्वं । ईगे । ईग
अथ रथस्य लटि लोपस्त आत्मनिपदं ध्वति ललोपः । निघातः ॥

पूर्वीरस्य निष्पिधो मर्त्येषु पुरु वसूनि पृथिवी विभर्ति ।

उद्राय द्याव ओषधीरुतापो रयिं रक्षन्ति जीरयो वनानि ॥५॥

पूर्वीः । अस्य । निःसिधः । मर्त्येषु । पुरु । वसूनि । पृथिवी । विभक्ति ।

उंदाय । द्यावः । ओषधीः । उत । आपः । रयिं । रक्षति । जीरयः । वनानि ॥ ५ ॥

मर्त्येषु मनुष्येष्वस्यैन्द्रस्य निष्पिधोऽनुगामनानि पूर्वोर्हितोपदेशादिभिः प्रभृतानि नानाप्रकाराणि भवति ।
इन्द्रस्य गामित्वं संवः । उक्थमिन्द्राय गंस्यं वर्धनं पुरुनिष्पिधः । ऋग्वे० १. १०. ५. इति । तथा गामकाय तस्मा
इन्द्राय पृथिवी पुरु पुरुणि वरुनि वसूनि धनानि विभक्ति । अतर्धारयति । किंच द्यावो भुलोका ओषधी-
रोपधय उत अपि चापो जलानि जीरयः । जीरयति इति जीरयो मनुष्याः । वनानि वृक्षा एतं सर्वं इन्द्र
स्याज्ञया तदुपभोगयोग्यं रयिं धनं रक्षति ॥ निष्पिधः । पिधु गत्या । क्रिप । संहिताया निमः सकारिणो
व्यवधानं क्वादसत्वाद्नादृत्योपसर्गात्मुनोतीत्यादिना पत्य । निमः सकारस्य धृना दुरिति पत्य ॥ १५ ॥

तुभ्यं व्रक्षाणि गिरं उंद् तुभ्यं सत्त्वा दधिरे हरिवो जुपस्व ।

वोधाऽपिरवसो नूतनस्य सखे वसो जरितुभ्यो वयो धाः ॥ ६ ॥

तुभ्यं व्रक्षाणि । गिरः । उंद् । तुभ्यं । सत्त्वा । दधिरे । हरिऽवः । जुपस्व ।

वोधि । आपिः । अवसः । नूतनस्य । सखे । वसो इति । जरितुऽभ्यः । वयः । धाः ॥ ६ ॥

हे हरिवोऽश्वव्रक्षि तुभ्यं त्वदर्थं व्रक्षाणि स्त्रीवाणि तथा तुभ्य गिरः शस्त्राणि च सत्त्वा सखेव दधिरे ।
अवित्री धारयति । तानि जुपस्व । सवय । हे वसो सर्वस्य वामयितः सखे सखिभूत हे इन्द्र आपि योऽप्रत्य
नूतनस्य नवतरमवसोऽतलक्षणं हविर्वोधि । त्वदर्थं दीयमानं जानीहि । अतस्तु जरितुभ्यः स्त्रीतुभ्योऽस्म्य
वयोऽज्ञ धाः । देहि ॥ तुभ्य । उयि चत्वायुदात्तत्वं । जुपस्व । जुपी प्रीतिमवनयोरित्यस्य लोटि रूप । वाक्य
भेदादनिघातः । वोधि । वुध अवगमन इत्यस्य लोटि वा कदमीति हविकल्पेन डित्वादत्र पितृनाम्नः ।
हशन्भ्यो हर्धिरिति ध्यादेशः । डित्वादतोदात्तः ॥

उंद् मरुत्व उह पाहि सोमं यथा गार्याते अपिवः सुतस्य ।

तव प्रणीती तव शूर गर्मन्ना विवासंति क्वयः सुयज्ञाः ॥ ७ ॥

उंद् । मरुत्वः । उह । पाहि । सोमं । यथा । गार्याते । अपिवः । सुतस्य ।

तव । प्रऽनीती । तव । शूर । गर्मन् । आ । विवासंति । क्वयः । सुऽयज्ञाः ॥ ७ ॥

हे मरुत्वो मरुत्तस्तद्वन हे इन्द्र त्वमिहामदीये यज्ञ आगत्य सोमं पाहि । पिव । यथा त्वं पुर्वं गार्याते
गार्यातेः पुर्वं तस्मिन्नाज्ञानं यज्ञं कर्त्तव्यं सुतस्याभिपूतं सोममपिपुः तथावापि पिवित्वर्थः । इन्द्रः गार्यातस्य यज्ञं
सोमरमानपिबदित्येपोऽर्थः कर्त्तव्यं स्पष्टमुक्तः । तथा सववर्णस्य । आ स्मा रथ वृषपाणिपु तिष्ठसि गार्यातस्य
प्रभृता येषु मदमे । ऋग्वे० १. ५१. १० । इति । हे शूर इन्द्र तव संवर्धनि गर्मन् गर्मणि निवासंति स्मिताः
सुयज्ञाः सुदुर्गतयज्ञाः क्वयो संधाविनो यज्ञमानाः प्रणीती तव हविषा प्रणयन्तं प्रापणं आ समतादि
वासंति । त्वमिव परिचरति । विवासंतिः परिचरणकमा ॥ गार्याते । गार्यातरयमिच्छं तस्यैदमित्युपपत्त्ययः ।
अपिवः । यथायोगादनिघातः । अडागसम्परः । प्रणीती । नयतमं वि क्लिप्त । तादा च निति छतीति गतेः
प्रकृतिस्वरत्वं । मुषा मुजुगिति तृतीयायाः सवर्णदीर्घः । उपसर्गादसमासोऽपि णत्वं ॥

स वावशान उह पाहि सोमं मरुद्भिरिन्द्र सखिभिः सुतं नः ।

जातं यत्त्वा परि देवा अभृपन्महे भराय पुरुहूत विश्वे ॥ ८ ॥

सः । वावशानः । उह । पाहि । सोमं । मरुत्सभिः । उंद् । सखिऽभिः । सुतं । नः ।

जातं । यत् । त्वा । परि । देवाः । अभृपन् । महे । भराय । पुरुऽहूत । विश्वे ॥ ८ ॥

हे इन्द्र वावगानः सोम कामयमानः स तादृशस्यं मयिभिः समानख्यानैर्मरुद्भिः सह नोऽस्मत्संबन्धिनी-
हामिन्यज्ञं मुतमभिपूत सोमं पाहि । पिव । हे पुरुहूत पुरुभिराहंतं ज्ञातं पानिन प्रबलं संपन्नं यत यं त्वां
विश्वं सर्वं देवा महं महते भराय । ह्रियंते योधानामायुष्यवति भरः संयामः । तस्मै संयामाय पर्यभुपन् ।
सर्वतोऽलमकुर्वन् ॥ वावगानः । वग्यंङनुक्ति चानाशि रूपं । चित्वाटंतीदात्तः । अभुपन् । भुप अलंकारः ।
भुवादिः । लङि रूपः । ययोगादनिघातः । भराय । हञ् हरणे । अधिकरणे घः । ह्यहोर्मरुदसीति हकारस्य
भकारः । वृपादित्वादायुदात्तः ॥

अभृत्यं मरुत आपिरेपोऽमंदन्दिमनु दातिवाराः ।

तेभिः साकं पिबतु वृत्रखादः सुतं सोमं दाशुपः स्वे सधस्थे ॥९॥

अपऽभृत्यं । मरुतः । आपिः । एषः । अमंदन । उदं । अनु । दातिवाराः ।

तेभिः । साकं । पिबतु । वृत्रखादः । सुतं । सोमं । दाशुपः । स्वे । सधस्थे ॥९॥

हे मरुतो य एष इन्द्रोऽभृत्यं ऽपा प्ररण आपिष्यप्माक सखा मन वर्तते दातिवाराः । वारो वरणीयं वलं
धनं वा । दत्तवला दत्तधना वा ते मरुतमभिद्रमन्वमदन । अहयन् । वृत्रखादो वृत्रस्य हिंसकः स इन्द्रस्तेभि-
र्मरुद्भिः साकं दाशुपो हविर्दत्तवतो यजमानस्य स्वे स्वकीयं सधस्थे । मरुं तिष्ठत्वामिद्विति सधस्थं गृहं ।
तस्मिन् मुतमभिपूत सोमं पिवतु ॥ अभृत्यं । तुरी त्वराहिसयोः रित्यस्मादध्यादयश्चति यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव इत्या-
युदात्तः । ममामि ऊदुत्तरपदस्वरः । अमंदन । मदि मुत्यादिपु । परस्मैपदी । पादादित्वाटनिघातः । वृत्रखादः ।
खाद भक्षणं । कर्मण्यण । दाशुपः । दाशु दान इत्यस्य ऋमा दाशान्ताङ्गाश्नीहाश्चति द्विवचनाद्यभावः । वमोः
संप्रसारण । प्रत्ययस्वरः । सधस्थे । सध मादस्ययोर्मरुदसीति सहस्य सधादेशः ॥

उदं ह्यन्योजसा सुतं राधानां पते । पिवा त्वस्य गिर्वणः ॥१०॥

उदं । हि । अनु । ओजसा । सुतं । राधानां । पते । पिब । तु । अस्य । गिर्वणः ॥१०॥

हे राधाना पते धनानां स्वामिन गिर्वणो गीभिः स्मृतिमिवननीय हे इन्द्र इदमनु अननानुक्रमेण ।
उद्देशानुक्रमेणेत्यर्थः । ओजसा बलेन यावभिः मुतमभिपूत सोमं तु तिप्र पिव हि ॥

यस्ते अनु स्वधामसंस्तुते नि यच्छ तन्वं । स त्वां ममन्तु सोम्यं ॥११॥

यः । ते । अनु । स्वधां । अमन्तु । सुते । नि । यच्छ । तन्वं । सः । त्वा । ममन्तु । सोम्यं ॥११॥

हे इन्द्र त्वदर्थं यः सोमः स्वधामन्तमनु अनुष्ठत्य यावभिरभिपूतोऽसौ मुते तस्मिन् सोमे तन्वं स्वकीयं
शरीरं नि यच्छ । प्रयय । स सोमः सोम्य सोमार्ह त्वा त्वा ममन्तु । मादयतु ॥ असत । अस्तैर्नित्यडागमे रूपं ।
यदुत्तयोगादनिघातः । आगमस्यानुदात्तत्वं धातुस्वरः ॥

प्र ते अश्रोतु कुह्योः प्रेदं ब्रह्मणा गिरः । प्र बाहू शूर राधसे ॥१२॥

प्र । ते । अश्रोतु । कुह्योः । प्र । उदं । ब्रह्मणा । गिरः । प्र । बाहू । इति । शूर । राधसे ॥१२॥

हे इन्द्र स सोमस्ते तव कुह्योः कुक्ष्ययोः पार्श्वयोर्भूमा पार्श्वी प्राश्रोतु । प्रक्षेपेण आश्रोतु । तथा ब्रह्मणा
स्तोत्रेण महितः स सोमः गिरः शरीर । अवयवादिनावयवी लक्ष्यते । त्वत्शरीरं प्राश्रोतु । हे शूर इन्द्र राधसे
धनाय तव बाहू अपि प्राश्रोतु ॥ अश्रोतु । अशु आप्राविष्यत्य लोटि व्यत्ययेन परस्मैपदं । निघातः । कुह्योः ।
उदात्तयणो ह्यनुर्वादिति विभक्त्युदात्तत्व ॥ ॥१६॥

धानावतमित्यष्टर्चं चतुर्दशं सूक्तं वैश्वामित्रैर्मन्त्रैः । अत्रेयमनुक्रमणिका । धानावतमष्टौ पूर्वार्धं गायत्रं षष्ठी
जगतीति । आदितश्चतस्रो गायत्र्यस्मृतीयं धाना इति षष्ठी जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः ॥ सूक्तविनियोगो निगाद-

वर्गंत्यः । प्रातःसवनीयपुरोडाशस्यानुवाक्या धानावंतमित्याद्या । सूचितं च । धानावंतं करंभिर्णमिति प्रातःसवनेऽनुवाक्या । आ० ५. ४. इति ॥

धानावंतं करंभिर्णमपूपवैतमुक्थिनं । इंद्रं प्रातर्जुपस्व नः ॥ १ ॥

धानाऽवंतं । करंभिर्णं । अपूपऽवंतं । उक्थिनं । इंद्रं । प्रातः । जुपस्व । नः ॥ १ ॥

हे इंद्र धानावंतं । धाना भृष्टयवाः । तद्वतं करभिर्ण । करभो दधिमिश्राः सक्तवः । तद्वतमपूपवत सवनीयपुरोडाशोपेतमुक्थिनं शस्त्रिण नोऽस्मदीयमिमं सोम प्रातः प्रातःसर्वं जुपस्व । सेवस्व ॥ प्रातः । पुरादिष्वं तोदात्तत्वेन पठितत्वादंतोदात्तः ॥

पुरोऽष्टाणं पचत्यं जुपस्वेन्द्रा गुरस्व च । तुभ्यं हव्यानि मिस्रते ॥ २ ॥

पुरोऽष्टाणं । पचत्यं । जुपस्व । इंद्र । आ । गुरस्व । च । तुभ्यं । हव्यानि । मिस्रते ॥ २ ॥

हे इंद्र पचत्यं पचने साधु पुरोडाश । पुरो डाशत णमिति पुरोडाशो हविः । जुपस्व । किञ्च आ गुरस्व । पुरोडाशमन्तर्गणार्थमुद्यमं कुरु । हव्यानि हवनयोग्यानि पुरोडाशादीनि हवीषि तुभ्यं त्वदर्थं मिस्रते । आहवनीयं गच्छति । तानि भवन्ति भविः ॥ पचत्यं । पचतश्चात्तव साधुरिति यत्पच्यथातस्य पदस्य द्रवत्वाभावाद्वा यतोऽनाव इत्यस्य प्राप्तौ नास्ति । तित्स्वरितः । गुरस्व । गुरी उद्यमं । शविकरणी । निघातः । मिस्रते । म्र गती । ह्रस्वमि जुहोत्यादिः । यत्पच्यनात्तनपद ॥

पुरोऽष्टाणं च नो घसो जोषयांसि गिरंश्च नः । वधूयुरिव योषणां ॥ ३ ॥

पुरोऽष्टाणं । च । नः । घसः । जोषयांसि । गिरः । च । नः । वधूयुः । इव । योषणां ॥ ३ ॥

हे इंद्र नोऽस्मत्सर्वधनं पुरोडाश घसः । भक्तय च । नोऽस्मदीयाः स्मृतिवत्तणा गिरो जोषयांसि । भक्तय च । तव दृष्टांतः । वधूयुरिव योषणा । यथा वधूयुः स्वीकामो योषणा भजनीया युवति भवति तद्वत् ॥ घसः । घमू अदन इत्यस्य लिखडागमं रूप । चवायोरंग प्रथमं न निघातः । जोषयांसि । जुषी प्रीतिमत्तनयोरित्यस्य ण्यतस्य लिखाडागमं रूप । आगमस्यानुदात्तत्वे णिच्स्वरः । पादादित्वादनिघातः । वधूयुरिव । मुप आत्मनः क्वच । क्वाच्चादमीत्युपप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । योषणां । युष भजन इति मीचो धातुः । कृत्यन्त्युटो चङ्गमिति ल्युट् । नित्स्वरः ॥

पुरोऽष्टाणं सनश्रुत प्रातःसावे जुपस्व नः । इंद्रं क्रतुर्हि ते बृहन ॥ ४ ॥

पुरोऽष्टाणं । सनऽश्रुत । प्रातः । सावे । जुपस्व । नः । इंद्रं । क्रतुः । हि । ते । बृहन ॥ ४ ॥

हे सनश्रुत पुराणतया प्रसिद्ध हे इंद्र नोऽस्मत्सर्वधनमिमं पुरोडाश प्रातःसानि । सूर्यतः च सोम इति सावः । तस्मिन् प्रातःसर्वं जुपस्व । यतस्ते तव क्रतुः कर्म बृहन महति ॥ प्रातःसावे । पुन अभिषंव । कर्मणि घञ् । प्रादिसमासः । थाथादिस्वरणातोदात्तः ॥

माध्यदिनसर्वं सवनीयपुरोडाशस्य माध्यदिनस्य सवनस्य धाना इत्यनुवाक्या । सूचितं च । माध्यदिनस्य सवनस्य धाना इति माध्यदिनं । आ० ५. ४. इति ॥

माध्यदिनस्य सवनस्य धानाः पुरोऽष्टाणमिंद्रं कृष्वेह चारं ।

प्र यत्स्तोता जरिता तृण्यर्थो वृषायमाण उप गीर्भरीट् ॥ ५ ॥

माध्यदिनस्य । सवनस्य । धानाः । पुरोऽष्टाणं । इंद्रं । कृष्वे । इह । चारं ।

प्र । यत् । स्तोता । जरिता । तृणिऽअर्थः । वृषऽयमाणः । उप । गीऽभिः । ईट् ॥ ५ ॥

हे इन्द्र माध्यादिनस्य मध्यदिने भवस्य सवनस्य संबंधिनीधाना भृष्टयवान् चारुं कमनीयं पुरोडाशं चेह कर्मण्यागत्य कृण्व । भक्षणं संस्कृत । यद्यदा जरिता भवत्परिचरणं कृवाणस्तर्ण्यम्यां स्तोतुमितस्तत्स्वरित-
गमनः अत एव वृषायमाणो वृषवाचरन स्तोता गीभिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिरुप समीपे प्रेष्टु प्रकर्षणं स्तौति ।
तदा पुरोडाशादिहवीषि भक्षयति भावः ॥ माध्यादिनस्य । मध्यदिनशब्दात्तत्र भवार्थं उत्सादित्वादत्र ।
भित्त्वादायुदात्तः । चारु । चर गतिभक्षणयोः । दुर्मन्त्रिनिचरिचटिरहिभ्यो जुणिति जुण । णित्त्वादुपधा-
वृद्धिः । भित्त्वादायुदात्तः । तृण्यर्थः । तृणिः । भित्त्वा संभ्रम इत्यस्माद्धिश्चित्यादिना निप्रत्ययो निष्ठ । अर्थः ।
ऋ गतो । उपि कृपिगातिभ्यश्चिन्ति घन । बह्व्रीहो पुर्वपदस्वरः । वृषायमाणः । वृषवाचरतीत्यर्थं कर्तुः क्यङ्
मलोपश्चिन्ति क्यङ् । अक्रत्वार्धधातुकयोर्दीर्घः । डित्वादनुदात्तङित इत्यात्मनपदं । लट् । शानच । तस्य लसा
वधातुकस्वर धातुस्वरः । ईदृ । ईड स्तुतिवत्यस्य लटि रूप । यथोगादनिघातः ॥ ॥ १७ ॥

तृतीयमवने सवनीयपुरोडाशस्य तृतीये धाना इत्यनुवाक्या । सूचितं च । तृतीये धानाः सवने पुरुषुर्तेति
तृतीयमवने ॥ आ० ५. ४. इति ॥

तृतीये धानाः सवने पुरुषुत पुरोऽष्टाशमाहुतं मामहस्व नः ।

ऋभुमंतं वाज्रवंतं त्वा कवे प्रयस्वंतं उपं शिष्टोम धीतिभिः ॥ ६ ॥

तृतीये धानाः । सवने । पुरुऽस्तुत । पुरोऽष्टाशं । आऽहुतं । ममहस्व । नः ।

ऋभुऽमंतं । वाज्रऽवंतं । त्वा । कवे । प्रयस्वंतः । उपं । शिष्टोम । धीतिऽभिः ॥ ६ ॥

हे पुरुषुत पुरुभिर्वह्निभिः स्तोतुभिः स्तुत हे इन्द्र तृतीये सवने नोऽस्मदीयान्धाना ज्ञानं भृष्टयवानाहुतं
पुरोडाशं च मामहस्व । भक्षणं महय । संभावय । हे कवे इन्द्र प्रयस्वंतः संभुतहविष्का वयमभुमंतं । ऋभवी य
केचन देवास्तद्वंतं । वाज्रवंतं । वाज्रो नाम सुधन्वनः पुत्रस्तद्वंतं त्वां धीतिभिः स्तुतिभिरुप शिष्टोम । समीपे परि-
चरम ॥ आहुतं । जुहोतिः कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति गतः स्वरः । मामहस्व । मह पुत्रायामित्यस्य यङ्लु-
गतस्य लोटि अत्ययनात्मनपदं । शपो लुगभावश्चादमः । शिष्टोम । शिष्टंतराशीर्निड निश्चाशिष्यद्वित्यङ्प्र-
त्ययः । निघातः । धीतिभिः । हिष्टवत्स्वरतिशयानां नामित्यतोदात्तत्वं ॥

पृषण्वते ते चकृमा करंभं हरिवते हर्यश्वाय धानाः ।

अपृषमद्भिः सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहा शूर विद्वान् ॥ ७ ॥

पृषण्वते । ते । चकृम । करंभं । हरिऽवते । हरिऽअश्वाय । धानाः ।

अपृषं । अद्भिः । सऽगणः । मरुत्ऽभिः । सोमं । पिब । वृत्रऽहा । शूर । विद्वान् ॥ ७ ॥

हे इन्द्र पृषण्वते । पृषा नाम कश्चिदेवोऽदंतकः । तद्वते ते तुभ्यं करंभं दधिमिश्रं सक्तं चक्रम । भक्षणार्थं
कर्मः । तथा च श्रुतिः । पृषा प्रपिष्टभागोऽदंतको हि । ति० स० २. ६. ८. इति । हरिवते । हरिनामकावस्था । तद्वते
हर्यश्वाय हरितवर्णाश्वयुक्तयिंद्राय तुभ्य धाना भक्षणार्थं कर्मः । तथा च मंत्रवर्णः । यमेतामश्वा वि मूचेह
शीणा दिवदिवे सदृशीरदि धानाः । अथर्व० ३. ३५. ३. इति । मरुद्भिः सगणस्त्वमपुषं पुरोडाशमद्भिः भक्षय ।
हे शूर अमहाय हे इन्द्र वृत्रहा वृत्रस्य हंता विद्वान् सर्वं ज्ञानानख्यं सोमं पिब ॥ पृषण्वते । पृषण्वदस्य मनुष ।
अनो नृडिति नृडागमः । रपाभ्यामिति णत्वं । चक्रम । करोतिश्चादमे वर्तमाने लिटि क्रादित्वाद्विभावः ।
निघातः । हरिवते । कंदसौर इति मनुषो वत्वं ॥

प्रति धाना भरत तूर्यमस्मै पुरोऽष्टाशं वीरतमाय नृणां ।

दिवेदिवे सदृशीरिदं तुभ्यं वर्धतु त्वा सोमपेयाय धृष्णी ॥ ८ ॥

प्रति । धा॒नाः । भ॒रत॒ । तू॒र्यं । अ॒स्मि । पु॒रो॒ऽऽशं॑ । वी॒रऽत॑माय । नृ॒णां ।
दि॒वेऽदि॒वे । स॒ऽदृ॒शीः । इं॒द्र । तु॒भ्यं । व॒र्ध॒तु । त्वा । सो॒मऽपे॑याय । धृ॒ष्णो॒ इति॑ ॥ ८ ॥

यजमानोऽध्वर्यादीन्प्रति व्रते । हे अध्वर्यादयः अस्मा इन्द्राय धानान्य त्विप्र प्रति भरत । संपादयत । नृणां वीरतमायस्मा इन्द्राय पुरोडाशं च संपादयत । अथ प्रत्यक्षतः । हे धृष्णो गत्रणामभिवनशील हे इंद्र सदृशीरिक्विधाः स्तुतयस्तुभ्यं त्वदर्थं दिवं दिवं प्रतिदिवसमस्माभिः क्रियते । ताः स्तुतयः सोमपेयाय सोमपानार्थं त्वा वधंतु । उत्साहेन प्रवृद्धं कुर्वंतु ॥ सदृशीः । समानान्ययोऽति कञ्प्रत्ययः । टिट्ठाणञित्यादिना डीप् । इंद्रश्रवतुष्विति समानस्य सभावः ॥ ॥ १८ ॥

इन्द्रापर्वतति चतुर्विंशत्युचं पचदगं मुक्त । अत्रयमनुकर्मणिका । इन्द्रापर्वता चतुर्विंशतिरायिन्द्रापावती पंचदश्यादिदेव वाचं समर्पयं चतस्रो रथागस्तुतयोऽत्या अभिगापास्ता वसिष्ठद्विपण्यो न वसिष्ठाः शुण्वति । दशमीपोडश्यां जगत्यां त्रयोदशी गायत्री द्वादशीविंशीर्द्वाविंश्योऽनुष्टुभोऽष्टादशी बृहतीति । विश्वामित्र चरपिः । दशमी पोडशी च द्वे जगत्यां त्रयोदशी गायत्री द्वादशीविंशीर्द्वाविंशस्त्रिंशोऽनुष्टुभोऽष्टादशी बृहती शिष्टाः त्रिष्टुभः । आद्येन्द्रापर्वतदेवताका पचदशीपोडश्यां वारदेवत्यं तदुत्तराश्रयतस्रो रथांगदेवताकाः शिष्टा एंड्याः ॥

इ॒न्द्रा॒पर्व॑ता बृ॒हता॒ रथे॑न॒ वा॒मीरि॒प॒ आ॒ व॒ह॒तं॒ सु॒वी॒राः ।
वी॒तं॒ ह॒व्या॒न्य॒ध्वरे॒षु दे॒वां व॒र्ध॒थां॒ गी॒भि॒रि॒क्र॒या॒ म॒द॒ता ॥ १ ॥
इ॒न्द्रा॒पर्व॑ता । बृ॒हता॒ । रथे॑न । वा॒मीः । उ॒पः । आ॒ । व॒ह॒तं॒ । सु॒ऽवी॒राः ।
वी॒तं॒ । ह॒व्या॒नि॒ । अ॒ध्वरे॒षु । दे॒वा॒ । व॒र्ध॒थां॒ । गी॒ऽभिः॒ । इ॒क्र॒या॒ । म॒द॒ता ॥ १ ॥

इन्द्रापर्वता इंद्रस्य पर्वतस्य । हे इंद्रापर्वता बृहता रथेनागत्य वामीर्वननीयाः सुवीराः शोभनपूर्वपिता इषोऽज्ञान्या बृहते । अस्मदर्थं धारयतं । प्रयुक्तमित्यर्थः । किंच हे देवां द्योतमानाध्वर्यवस्मात्सर्वधिषु यज्ञेषु हव्यानि हवनयोग्यानि पुरोडाशादीनि हवीषि वीत । मलयतं । तथेऊयास्माभिर्दत्तं न हविषा मदता हव्यतो युवां गीभिः स्तुतिलक्षणाभिरस्मदीयाभिर्वाग्मवर्धंथा । समृद्धां भवत ॥ इंद्रापर्वता । आमन्त्रितस्य पादादि स्वात्पाष्ठकमायुदात्तत्वं । सुवीराः । बह्वीही वीरवीर्यां चेत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । वीतं । वी कात्यादिप्रत्ययस्य लोत्यदादित्वात्कपो लुक् । प्रत्ययस्वरः । वर्धंथां । वृधु वृद्धावित्यस्य लोत्वाथामो लमावंधातुकस्वरं धातुस्वरः ॥

अहर्गणेष्वत्यवर्जितेष्वहःसु हारियोजनस्य तिष्ठा सु कमित्यनुवाक्या । सूत्रितं च । तिष्ठा सु कं मघवस्मा परा गा अयं यज्ञो देवया अयं मिथेधः । आ० ६. ११. इति ॥

ति॒ष्ठा॒ सु॒ कं॑ म॒घव॑न्मा॒ परा॑ गाः सोम॑स्य॒ नु॒ त्वा॒ सु॒पु॒त॑स्य॒ य॒ज्ञि॒ ।
पि॒तु॒र्न पु॒त्रः॑ सि॒च॒मा र॑भे॒ त॒ इं॒द्र॒ स्वा॒दि॒ष्टया॑ गि॒रा श॑चीवः ॥ २ ॥
ति॒ष्ठे॒ । सु॒ । कं॒ । म॒घऽव॒न॒ । मा॒ । परा॑ । गाः॒ । सोम॑स्य॒ । नु॒ । त्वा॒ । सु॒ऽसु॑तस्य॒ । य॒ज्ञि॒ ।
पि॒तुः॒ । न॒ । पु॒त्रः॒ । सि॒चं॒ । आ॒ । र॑भे॒ । ते॒ । इं॒द्र॒ । स्वा॒दि॒ष्टया॑ । गि॒रा॒ । श॒ची॒ऽवः॒ ॥ २ ॥

हे मघवन्धनवसिष्ठ कं मुखनास्मिन्यज्ञे सु तिष्ठ । मुष्टु कचित्कालमत्र तिष्ठ । मा परा गाः । अस्मदीयायज्ञास्मा गच्छ । तत्र कारणमाह । सुपुतस्य मुष्टुभिर्पुतेन सोमस्य सोमेन न त्विप्र त्वां यजि । यज्ञे । हे शचीवः शक्तिमसिद्धि ते तव सिचं वस्त्रप्रांतं स्वादिष्टया स्वादुतरया स्तुतिलक्षणया गिरा आ रभे । आलभे । गृह्णामीत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । पितुर्न । यथा पुत्रो मधुरया वाचा पितुर्जनकस्य चलाचल गृह्णाति तद्वत् ॥ मु कर्मिति निपातद्वयं । प्रथमस्य निपाता आयुदात्ता इत्यायुदात्तत्वं । द्वितीयस्य चादयोऽनुदात्ता इत्यनुदात्तत्वं । सोमस्य यजि । यत्र देवपुत्रासंगतिकरणदानेषु । स्वरितञित इत्यात्मनपदं । तस्य लुहि सिच्यकाच इतीदप्र-

तिपेधः । प्रश्नादिना पत्य । पटोः कः सीति कत्वं । मिचः सकारस्य पत्य । निघातः । रभिः । दुलभप प्राप्ती ।
न्युत्तम इति रूपं । रन्योरभेदः । निघातः । स्वादिष्टया । स्वादुशब्दादिर्नि रूपं । निच्वादाद्युदात्तः ॥

शंसावाध्वर्यो प्रति मे गृणीहीद्रीय वाहः कृणवाव जुष्टं ।

एदं वहिर्यजमानस्य सीदथा च भृदुक्थमिद्रीय गस्तं ॥३॥

शंसाव । अध्वर्यो इति । प्रति । मे । गृणीहि । इद्रीय । वाहः । कृणवाव । जुष्टं ।

आ । इदं । वहिः । यजमानस्य । सीद । अथ । च । भृत् । उक्थं । इद्रीय । गस्तं ॥३॥

शमिष्यन होताध्वर्यु वृत् । हे अध्वर्यो आवां शंसाव । होतस्त्वमेव शंससि । कथमहं शंसानि । अत आह ।
प्रति मे गृणीहीति । त्व मे प्रतिगृणीहि । आथामोर्देवत्यादिको होतृकृत्माह जननः प्रतिगरः । आ० १. ११ ।
त दत्त्व । तथेद्रीय जुष्ट प्रीतियुक्त वाहः स्तोत्र कृणवाव । त्व यजमानस्येदं वहिरस्मिन्वहिर्यथा सीद । उपविश ।
अथ चानतरमिद्रीयेद्रीयमावाभां क्रियमाणमुक्थं शस्त्र गस्त प्रशस्त भूत । भवतु ॥ शंसाव । शंसु स्तुताति
त्यस्य लोच्युत्तमद्विवचने रूपं । आदुत्तमस्यत्याडागमः । उत्तमस्य पितृज्ञावादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । मे । अनु
प्रतिगृण्य । पा० १. ४. ४१ । इति संप्रदानसंज्ञा । जुष्टं । नित्य मत्र इत्याद्युदात्तत्वं ॥

जायेदस्तं मघवन्तेदु योनिस्तदित्वा युक्ता हरयो वहंतु ।

यदा कदा च सुनवाम सोममग्निष्टा दृतो धन्वात्यच्छ ॥४॥

जाया । इत । अस्तं । मघवन् । मा । इत । ऊं इति । योनिः । तत् । इत । त्वा । युक्ताः । हरयः । वहंतु ।

यदा । कदा । च । सुनवाम । सोमं । अग्निः । त्वा । दृतः । धन्वाति । अच्छ ॥४॥

हे मघवन्धनवत्तिद्र अस्त । अस्यंते चिष्यंते पदार्था अचेत्यस्तं गृहं । जायेज्जायव गृहं भवति । न गृहं गृह
मित्याह गृहिणी गृहमुच्यत इति स्मृतेः । तथा भेत मा जायव योनिः पुरुषस्य मिश्रणस्थानं । उ प्रमित्यर्थः ।
तस्मात्तदित तत्र गृह एव युक्ता रथे योजिता हरयोऽश्वास्थी त्वा वहंतु । वय तु यदा कदा च त्वदर्थ सोम
मुनवाम अभिपुत करवाम तदास्माभिः प्रहितो दृतोऽग्निस्त्वा त्वामत्ताभिमुख्येन धन्वाति । गच्छत ॥ अस्त ।
अमु क्षेपणं । अमिहमिमुग्निगवामीत्यादिना तत्प्रत्ययः । निच्वादाद्युदात्तः । सुनवाम । पुत्र अभिपव इत्यस्य
लोटि रूपं । यदुत्तयोगादनिघातः । त्वा । युष्मत्तत्तवुःप्यतःपादमिति संहितायां पत्य । धन्वाति । धाव
गत्यर्थः । लेत्याडागमे रूपं । निघातः ॥

अहरगणेऽत्यवर्जितेष्वहःसु हारियोजनस्य वैकल्पिकी परा याहीत्यनुवाक्या । परा याहि मघवन्ना च
याहीति वानुवाक्येति सूचित । आ० ६. ११ ॥

परा याहि मघवन्ना च याहीदं भ्रातरुभ्यचा ते अर्थे ।

यचा रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो रासभस्य ॥५॥

परा । याहि । मघवन् । आ । च । याहि । इदं । भ्रातः । उभयत्र । ते । अर्थे ।

यच । रथस्य । बृहतः । निऽधानं । विऽमोचनं । वाजिनः । रासभस्य ॥५॥

हे मघवन्धनवत्तिद्र त्वं परा याहि । अस्माद्वयजनात्पराङ्मुखो गृहं प्रति गच्छ । अथवा देवयजनं
प्रत्यायाहि । हे भ्रातः पोषकोभ्यचापि ते तवार्थं । अर्थं प्राप्यत इत्यर्थः प्रयोजनं । अस्ति तत्र जायात्र सोमः ।
प्रयोजनांतरमाह । यच गृहं प्रति गच्छन् बृहतो महतो रथस्योपरि निधानमवस्थानं प्रयोजनं । अत्र स्थितौ
रासभस्य हेपारवं कुर्वतो वाजिनोऽश्वस्य रथाद्विमोचनं प्रयोजनं ॥ अर्थं । अ गता । उपकुपिगतिभ्यस्तदिति

थन । नितम्बरः । निधानं । दधानिर्भावे न्युट् । नितीति प्रत्ययात्पर्वस्योदात्तत्वं । रामभस्य । राम शब्दे । रामि-
वलिभ्यां च । उ० ३. १०५ । इति कर्तर्यमचप्रत्ययः । यामादित्वादाबुदात्तः ॥ ॥ १९९ ॥

अंलिष्वहःसु हारियोजनस्यापाः सोममित्यनुवाक्या । मुञ्चत च । हारियोजनोऽपाः सोममस्मिन् प्र
याहि । आ० ६ १११ । इति ॥

अपाः सोममस्तमिन्दु प्र याहि कल्याणीजाया मुरणं गृहे ते ।

यच्चा रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो दक्षिणावत ॥ ६ ॥

अपाः । सोमं । अस्तं । इन्दु । प्र । याहि । कल्याणीः । जाया । मुरणं । गृहे । ते ।

यच्चा । रथस्य । बृहतः । निऽधानं । विऽमोचनं । वाजिनः । दक्षिणाऽवत ॥ ६ ॥

हे इन्द्र सोममपाः । अत्रैव स्थित्वा सोम पिव । पीत्वास्त गृह प्र याहि । प्रकर्षणं गच्छ । ते तव गृहे कल्या-
णीर्मगलकारिणी जाया शची विद्यते । मुरणं शोभनगीतादिध्वनिश्चास्ति । यद्वा । मुरणं मुरमणीयं यथा
भवति तथा गृहे जाया तिष्ठति । यत्रत्यादि गत । दक्षिणावत । अत्र स्थिता मत्यां रथं योजिताना वाजिना
विमोचनं स्वादनपानादिना दक्षिणावत पर्योजनवद्भवति । विमोक्तस्यो वाजिस्यो स्वादन पानं चोपहरति ॥
अपाः । पा णि । लुङि गतिरिति सचो लुक् । अडागमन्तरः । कल्याणीः । कल्याणमस्यास्तीति मत्वर्थं
कंदमीवनिपादिति ईप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । मुरणं । रण शब्दार्थः । अस्मादक्तकर्णं खल । नितम्बरः । प्रत्ययस्य
पित्वादनृदात्तत्वं धातुस्वरः । समासि छदुत्तरपदस्वरः ॥

इमे भोजा अंगिरसो विरूपा दिवस्पुत्रासो अमुरस्य वीराः ।

विश्वामित्राय ददन्तो मघानिं सहस्रमावे प्र तिरंत आयुः ॥ ७ ॥

इमे । भोजाः । अंगिरसः । विरूपाः । दिवः । पुत्रासः । अमुरस्य । वीराः ।

विश्वामित्राय । ददन्तः । मघानिं । सहस्रमावे । प्र । तिरन्ते । आयुः ॥ ७ ॥

हे इन्द्र इमे यागं कुर्वन्ना भोजाः सोदासाः अत्रियाः तेषां याजका विरूपा नानारूपा मेधातिथिप्रभु
तयोऽंगिरसस्य दिवोऽमुरस्य देवभ्योऽपि बलवतो रुद्रस्य पुत्रासः पुत्रा वीरा बलवतो मरुतः ते सर्वे
विश्वामित्राय मह्यं सहस्रमावे । सहस्रं मयति ऽत्रिति सहस्रमावोऽयमर्थः । तस्मिन्नयमर्थं मघानिं सहनीयानि
धनानि ददन्तः प्रयच्छन्तः संत आयुर्जीवनमज्ञं वा प्र तिरन्ते । प्रकर्षणं वर्धयति ॥ दिवस्पुत्रास इति महिताया
पत्न्याः पतिपुत्रिति विमर्जनीयस्य मत्वं । ददन्तः । इदञ्च दान इत्यस्य शतरि रूप । अभ्यस्तानामादिरित्याद्यु-
दात्तत्वं । तिरन्ते । तिरन्त्यर्थेन शः ॥

रूपंरूपं मघवा बोभवीति मायाः कृण्वानस्तन्वंपरि स्वां ।

चिर्यहिवः परि मुहूर्तमागात्स्वमंचैरनृतुपा ऋतावा ॥ ८ ॥

रूपंऽरूपं । मघऽवा । बोभवीति । मायाः । कृण्वानः । तन्व्यं । परि । स्वां ।

चिः । यत् । दिवः । परि । मुहूर्तं । आ । अगात् । स्वः । मंचैः । अनृतुऽपाः । ऋतऽवा ॥ ८ ॥

मघवा धनवानिन्द्रो रूपं रूपं यद्यद्रूपं कामयति तत्तद्रूपं बोभवीति । भृशं प्राप्नोति तत्तद्रूपात्मको भवति ।
तत्र कारणमुच्यते । माया अनैकरूपयद्गणसामर्थ्योपेताः कृण्वानः कुर्वन्नाः स्वां तन्व्यं स्वकीया तन्म परि । पचमर्थः ।
स्वस्मात्करीरान्नाविधानि शरीराणि निर्मिमीति । यद्वा । स्वा तनू नानाविधरूपोपेतां करोति । तथा च
मंचवर्णः । इन्द्रो मायाभिः पुरुरूपः । ऋग्वे० ६. ४७. १८ । इति । यद्यस्मात्स्वमंचैः स्वकीयैः स्तुतिलक्षणीर्वाक्यै-

राहतोऽनृतुपाः । न केवलमनृतुष्वेव पिवति कित्वनृतुष्वपि । बह्वशः सोमं पिवन्नित्यर्थः । ऋतावा मत्स्यवान्
तादृश इन्द्रो दिवः स्वर्गलोकात्परि मुहूर्तमकस्मिन्नैव मुहूर्ते नानादेशवर्तिषु यज्ञेषु तत्रापि त्रिः त्रिषु सवने-
ष्वागत । आगच्छति ॥ बोभवीति । भवतेयं इत्युक्तिरिति यङो वतीडागमः । निघातः । अगात । इणो लुङि
रूप । यदृत्तयोगादनिघातः ॥

महाँ ऋषिर्देवजा देवजृतोऽस्तभ्रात्सिंधुमण्वं नृचक्षाः ।

विश्वामिचो यदवहत्सुदासमप्रियायत कुणिकेभिरिन्द्रः ॥९॥

महान् । ऋषिः । देवऽजाः । देवऽजृतः । अस्तभ्रात् । सिंधुं । अर्णवं । नृऽचक्षाः ।

विश्वामिचः । यत् । अवहत् । सुऽदासं । अप्रियायत । कुणिकेभिः । इन्द्रः ॥९॥

महान् तपसातिशयितसामर्थ्यानुपिरतीन्द्रियार्थद्रष्टा देवजा द्योतमानानां तजसां जनयिता देवजृतस्ते
स्तेजोभिराकृष्टा नृचक्षा नृणां कर्मनृणामध्वर्यादीनामुपद्रष्टा स विश्वामिचोऽर्णवमुदकवंतं सिंधुं विपाटक-
नृशोः संभदस्तभ्रात् । निरुद्वेगमकरोत् । किंच स विश्वामिचः सुदासं पञ्चवनं राजानं यवदावहत अयात्रयत्
तदानीमिन्द्रः कुणिकेभिः कुणिकगोत्रोत्पन्नैर्ऋषिभिः सहप्रियायत । प्रिय इवाचरत् ॥ अवहत् । बह्व प्रापण
इत्यस्य लुङि रूपं । यद्योगादनिघातः । अप्रियायत । प्रिय इवाचरतीत्यर्थं कर्तुः क्वङ् सन्तोषयति क्वङ् ।
तदताङ्गि रूपं । पादादित्वादिनिघातः ॥

हंसा इव कृणुथ श्लोकमद्रिभिर्मदंतो गीर्भिरध्वरे सुते सचा ।

देवेभिर्विप्रा ऋषयो नृचक्षसो वि पिवध्वं कुणिकाः सोम्यं मधु ॥१०॥

हंसाऽऽइव । कृणुथ । श्लोकं । अद्रिऽभिः । मदंतः । गीऽभिः । अध्वरे । सुते । सचा ।

देवेभिः । विप्राः । ऋषयः । नृऽचक्षसः । वि । पिवध्वं । कुणिकाः । सोम्यं । मधु ॥१०॥

हे विप्रा मेधाविनो हे ऋषयोऽतीन्द्रियार्थस्य द्रष्टारो हे नृचक्षसो नृणां कर्मनृणाम् विप्रपेण द्रष्टारो हे
कुणिकाः कुणिकगोत्रोत्पन्ना हे पुत्रा अध्वरं यज्ञेऽद्रिभिर्यावभिः सोमं मुनेऽभिपूते सति गीर्भिमदतः स्मृतिभिर्दे-
वान्मादयतो यूयं श्लोक । श्लोक्वन्तं शस्यति नृनेति श्लोकः शस्त्वं । कृणुथ । सम्यगुच्चारयत । तत्र दृष्टांतः । हंसा
इव । यथा हंसाः सम्यक् शब्दं कुर्वन्ति तद्वत् । किंच देवेभिः सचा यष्ट्यर्धदेवैः सहिता यूयं सोम्यं सोममयं मधु
मधुकरं रसं वि पिवध्व । परस्परव्यतिहारं पिवत ॥ श्लोकं । श्लोकं शब्दं । करणं घञ् । त्रित्वादायुदात्तः ।
मदत । मदी हर्ष इत्यस्यान्तर्भावितण्यर्थस्य व्यत्ययन शप । पिवध्वं । पा पानं । कर्तरि कर्मव्यतिहार इत्यात्मनेपदं ।
सोम्यं । सोमशब्दात्म्यं चेति यप्रत्ययः ॥ ॥ १० ॥

उप प्रेतं कुणिकाश्चेतयध्वमश्वं राये प्र मुंचता सुदासः ।

राजा वृचं जघनत्प्रागपागुदगथा यजाते वर आ पृथिव्याः ॥११॥

उप । प्र । इत । कुणिकाः । चेतयध्वं । अश्वं । राये । प्र । मुंचत । सुऽदासः ।

राजा । वृचं । जघनत् । प्राक् । अपाक् । उदक् । अश्वं । यजाते । वरं । आ । पृथिव्याः ॥११॥

हे कुणिकाः कुणिकगोत्रोत्पन्ना हे पुत्रा उप प्रेतं । अश्वस्य समीपं प्रकर्षणं गच्छत । तत्र गत्वा चेतयध्वं ।
सावधाना भवत । यद्वा । अश्वरक्षणः सावधानान् कुरुत । सुदासः पञ्चवनस्य राज्ञोऽश्वं राये तस्य दिग्भि-
ज्येन धनलाभाय प्र मुंचत । राजा देवानां स्वासीन्द्रो वृचं कर्मविघ्नकारिणमसुरं प्रागपागुदक् पूर्वपश्चिमोत्तरेषु
देशेषु जघनत् । भृशं हतवान् । तस्मादश्वं विमुच्यतेति भावः । अथानंतरं पृथिव्या वरं उत्तमं देवयजनदेशं
यजाते । स राजा यजेत ॥ चेतयध्वं । चिती संज्ञान इत्यस्य ण्यंतस्य लोटि रूपं । आर्माचितस्याविवक्षितमानवत्त्वेन

तिङ उत्तरत्वात् निघातः । जघनत् । हन हिमागत्योरित्यस्य यङ्लुकि नुगतोऽनुनामिकांतस्यभ्यामस्य नुगागमः । तदन्ताक्षेपडागमः । प्राक् । अचतः क्तिन् रूपं । अनिगतोऽचतावप्रत्यय इति गतः स्वरः । यजात । यजतंल्यडागमः । निघातः । वर । वृत्र वरण इत्यस्मात् यङ्लुकिनिघगमस्यप्रत्ययः । तस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

य इमे रोदसी उभे अहमिदमनुष्टुपं । विश्वामित्रस्य रक्षति ब्रह्मदं भारतं जनं ॥ १२ ॥
यः । इमे इति । रोदसी इति । उभे इति । अहं । उदं । अनुस्तुवं । विश्वामित्रस्य । रक्षति ।
ब्रह्म । उदं । भारतं । जनं ॥ १२ ॥

हे कुशिकाः कुशिकपुत्रा योऽह विश्वामित्र उभे इमे रोदसी यावापुथित्याविद्वमनुष्टुपं सावयामि । यावा पुथिवीभ्यामिदं स्तोत्रं मया कारितमित्यर्थः । यद्वा । उभयो रोदस्योरतरास्थितमिदं स्तोमि । स्तोत्रं कुषाणस्य विश्वामित्रस्य ममेदमिदं विषयं ब्रह्म स्तोत्रं भारतं भरतकुलं जनं रक्षति । पालयति ॥ अनुष्टुपः । पृत्र स्तुती । अन्त्यस्य लुङि चङि रूपं । यदृत्तयोगादनिघातः । भारतं । भरतशब्द उत्पादः । त्रित्वादायुदात्तः ॥

विश्वामित्रा अरामत ब्रह्मदं वज्रिणे । करदिन्नः सुराधंसः ॥ १३ ॥
विश्वामित्राः । अरामतं । ब्रह्म । उदं । वज्रिणे । करत । इत् । नः । सुराधंसः ॥ १३ ॥

विश्वामित्रा वज्रिण वज्रहस्तायिंद्राय ब्रह्म स्तोत्रमरामत । अकुर्वन् । स्तुतः स इन्द्रो नोऽस्मान् सुराधंसः शोभनधनोपेतान् करदित । करोत्विव ॥ अरामत । राष्ट्र शब्द इत्यस्य लङि वङ्लं कंदमीति शपो लुक् । निघातः । करत । करोतिर्लुङि भुः कृमृदृरुहिभ्यश्चकंदमीत्यडादेशः । सुराधंसः । आयुदात्तं द्व्यकंदमीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं ॥

किं ते कृण्वन्ति कीकटेषु गावो नागिरं दुहे न तपन्ति घर्म ।
आ नो भर प्रमगंदस्य वेदो नैचाणाखं मघवन्नधया नः ॥ १४ ॥
किं । ते । कृण्वन्ति । कीकटेषु । गावः । न । आऽगिरं । दुहे । न । तपन्ति । घर्म ।
आ । नः । भर । प्रऽमगंदस्य । वेदः । नैचाऽणाखं । मघऽवन । रंधय । नः ॥ १४ ॥

हे इन्द्र कीकटेष्वनार्यनिवासेषु जनपदेषु । यद्वा । क्रियाभिर्योगदानहोमलक्षणभिः किं फलित्यतीत्यश्रद्धा धायाः प्रत्युत पिवत स्वादतायमेव लोको न पर इति वदतो नास्मिकाः कीकटाः । तेषु गावस्ते तव किं कृण्वन्ति । किं कुर्वन्ति । न कश्चित्तपोपयोगं कुर्वन्तीत्यर्थः । अनुपयोगं दर्शयति । आगिर मोममिश्रणयोग्यं पयो न दुहे । न दुहति । किंच घर्मं प्रवर्ग्याख्यकर्मोपयुक्तं महावीरपात्र स्वपयःप्रदानद्वारं न तपति । न दीपयति । एतेन मानाख्यायर्थमपि नोपयुज्यते इत्यपि सूचितं भवति । एव कश्चिदपि वैदिकं कर्मण्यनुपयुक्तास्मा गा नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । न केवलं ता एव किं तर्हि प्रमगंदस्य । द्विगुण्यादिलक्षणपरिमाणं गतोऽर्थो मांसं गमिष्यतीति बुद्ध्या परेषां ददातीति मगदो वार्धुषिकः । तस्यापत्यं पुत्रादिः प्रमगदः । प्रमृगवादिषट्पत्यार्थः प्रमृग्देन योज्यते । तस्यात्यंतकुसीदिकुलस्य वेदो धनमाहर । किंच हे मघवन्धनवज्रिन्द्र नैचाणाखं । नोचामु शूद्रयोनिपुत्र्यादिता गावा पुत्रपौत्रादिपरंपरा येन स नैचाणाखः । शूद्रापत्यं च केवलं शूद्रावदो पतत्यध इति च पातकहेतुत्वेन स्मरणात् । पतितस्य संबन्धं धनं नैचाणाखं । तद्धनं नोऽस्मभ्य रंधय । साधय । एतेषां तद्धनं तव नोपयुज्यते अस्मदायत्तं तु तद्धनं यागादिद्वारा तवोपयुज्यते । तस्मात्तदस्मभ्य प्रयच्छति भावः ॥ एतमर्थं यास्कोऽप्याह । किं ते कुर्वन्ति कीकटेषु गावः । कीकटो नाम देशोऽनार्यनिवासः । कीकटाः किंरुताः किं क्रियाभिरिति प्रेम्णा वा । नैव चागिरं दुहे न तपन्ति घर्मं घरण । आ हर नः प्रमगदस्य धनानि । मगदः कुसीदो मांगदो मामागमिष्यतीति च ददाति । तदपत्यं प्रमगदोऽत्यंतकुसीदिकुलीनः । प्रमदको वा

योऽयमेवास्मि लोको न पर इति प्रेषः । पंडको वा पंडकः पंडगः प्रादंको वा प्रादंयत्पांडो । आंडावाणी इव व्रीडयति । तस्य नैचाशाखं । नीचाशाखो नीचःशाखः । शाखाः शक्नोते । आणिररणात् । तन्नो मघ-
पन्नधयति रथ्यतिर्वगमने । नि० ६ ३२ । इति ॥ आशिरं । आडपुवाच्छीणातिः क्लियपमुध्यामित्यादिना-
शिरित्यादेशः । दुहे । दुहेर्लिटीरयो र इति रेआदेशः । द्विवचनस्य विकल्पितत्वात् द्विवचनाभावः । चादि-
लोप विभाषति न निघातः । नैचाशाखं । तस्यदमित्यण् । प्रत्ययस्वरः । रधय । रधय्यतस्य रधिजभोरचीति
मुमागमः ॥

समर्परीद्वेच प्राहुरितिहासं पुराविदः । मीदामनुपयजे वै वमिष्ठात्मजशक्तिना । विश्वामित्रस्याभिभूतं
नल वाक् च समततः । वामिष्ठनाभिभूतः स ह्यवामीदथ गाधिजः । तस्मै ब्राह्मी तु मारी वा नाम्ना वाचं
समर्परी । सूर्यवशमन आहत्य ददुर्व जमदप्रयः । कुशिकानां मतिः सा वागमति तामपानुदत्त ॥

समर्परीरमतिं बाधमाना बृहन्मिमाय जमदप्रिदत्ता ।

आ सूर्यस्य दुहिता ततान् अवी देवेष्वमृतमजुयं ॥ १५ ॥

समर्परीः । अमतिं । बाधमाना । बृहत् । मिमाय । जमदप्रिदत्ता ।

आ । सूर्यस्य । दुहिता । ततान् । अवीः । देवेषु । अमृतं । अजुयं ॥ १५ ॥

जमदप्रिदत्ता जमदप्रिभिः प्रज्वलिताप्रिभिर्ह्यप्रिभिरस्मभ्यं दत्तामतिमज्ञानं बाधमाना समर्परीः सर्वत्र
शब्दरूपतया सर्पणशीला वाक् बृहत्प्रभुतं यथा भवति तथा मिमाय । नममि शब्द करोति । मेषा सूर्यस्य
दुहिता वाग्देवता देवेष्विन्द्रादिष्वजुयं जयरहितममृतममृतलक्षण अवीऽन्नमा ततान् । समतात्स्वाहाकारवाचं
तनोति ॥ जमदप्रिदत्ता । दाण् दान इत्यस्य निपायां दो दजोरिति ददादेशः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपद
प्रकृतिस्वरः । अजुयं । जृ वयोहानौ । ऋहलोर्ण्यत् । वज्रलं कंदसीत्युत्वं । नञ्मुभ्यामित्यंतोदात्तत्वं ॥ ॥ २१ ॥

समर्परीरभरतृयमेभ्योऽधि अवं पांचजन्यासु कृष्टिषु ।

सा पत्न्याऽनव्यमायुर्दधाना यां मे पलस्तिजमदप्रयो ददुः ॥ १६ ॥

समर्परीः । अमरत् । तृयं । एभ्यः । अधि । अवं । पांचऽजन्यासु । कृष्टिषु ।

सा । पत्न्या । नव्यं । आयुः । दधाना । यां । मे । पलस्तिऽजमदप्रयः । ददुः ॥ १६ ॥

समर्परीः सर्वत्र गणपत्यात्मकत्वेन सर्पणशीला वाग्देवता पांचजन्यासु कृष्टिषु । निपादपंचमाश्रित्यारो वर्णाः
पंचजनाः । तत्सवधिनीषु प्रजाम् यच्छ्रवोऽन्नं विवर्ते तन्नोऽस्मभ्यमधि अधिकं यथा भवति तथा तृयं क्षिप्रमभरत् ।
भरत् । मेषादयत् । पलस्तिजमदप्रयः पलस्तयः पलिता दीर्घायुषो जमदप्रयो मुनयो यां वाचं सूर्यादाहत्य मे
मह्य ददुर्ददुः पत्न्या पत्नस्य पत्तादिनिर्वाहकस्य सूर्यस्य दुहिता सा वाक् नव्यं नवतरमायुरन्नं जीवनं वा
दधाना मम कुर्वाणा भवतु ॥ पांचजन्यासु । बहिर्देवपंचजनेभ्यश्चेति वक्तव्यमिति ज्यप्रत्ययः । जित्वादायुदात्तः ।
पत्न्या । पत्ने भवा । दिगादित्वाद्यत् । तित्स्वरितः । नव्यं । नवशब्दाद्वत्सादित्वात्स्वार्थको यत् । पलस्तिजम-
दप्रयः पलस्तयो जमदप्रयः । कर्मधारयसमासः । समासस्वरः ॥

स्थिरौ गावौ भवतां वीक्रुरक्षो मेषा वि वह्निं मा युगं वि शरि ।

इंद्रः पातत्ये इदतां शरीतोररिष्टनेमे अभि नः सचस्व ॥ १७ ॥

स्थिरौ । गावौ । भवतां । वीक्रुः । अक्षः । मा । ईषा । वि । वह्निं । मा । युगं । वि । शरि ।

इंद्रः । पातत्येऽइति । ददतां । शरीतोः । अरिष्टऽनेमे । अभि । नः । सचस्व ॥ १७ ॥

राज्ञः मुद्रामो यज्ञोऽवभृथं कृत्वा यज्ञशालातो निर्गन्तुमिच्छन् रथेऽथादिकं युजानो विश्वामित्रो रथा
गानि स्तीति । गावो । गच्छत इति गावावस्था । स्थिरा भवता । अक्षय वीरुर्दृढो भवतु । ईपा दडश्च मा
वि वहि । वृद्धो मा भवतु । युग च मा वि गारि । विशीर्ण मा भवतु । इन्द्रः पातन्त्य पतनशीलं कोलकं शरी
तोर्विश्रणात्पाक् ददतां । धारयतु । हे अरिष्टनेम अहिंसतप्रधिर्वाशिष्ट हे रथ नोऽस्मानां अभिमुख्येन
सचखं । संगतो भव ॥ वि वहि । वृद्धि वृद्धो । विपुर्वो वृद्धिर्विनाशे वर्तते । अस्मात्कमेकतैरि लुङि चिण भाव
कर्मणोरिति चिण । चिणो लुगिति तप्रत्ययस्य लुक् । निघातः । युगु । युगशब्द उक्तादिषु रथायुपकरणेऽर्थे
घञन्तत्वेन निपातनादगुणत्वं । तत्र पाठादतोदात्तत्वं । गारि । गृहिमायामित्यस्य लुङि रूप । अरिष्टनेम ।
पादादित्वात् पाठिकमायुदात्तत्वं ॥

वलं धेहि तनूपु नो वलमिन्द्रानकृत्सु नः ।

वलं तोकाय तनयाय जीवसे त्वं हि वलदा असि ॥ १८ ॥

वलं । धेहि । तनूपु । नः । वलं । इन्द्र । अनकृत्सु । नः ।

वलं । तोकाय । तनयाय । जीवसे । त्वं । हि । वलदाः । असि ॥ १८ ॥

हे इन्द्र नोऽस्माकं तनूपु शरीरेषु वलं धेहि । नोऽस्मात्सर्वाधिरथवाहप्वनकृत्सु वलं धेहि । तोकाय पुत्राय
तनयाय पीत्राय च जीवसे चिर जीवनाय वलमायुर्विधेहि । एतादृशं दातुं कृत इत्यत आह । त्वं वलदाः ।
वलं ददातीति वलदाः । असि हि । सर्वेषु लोकेषु प्रसिद्धोऽसि खलु ॥ अनकृत्सु । वह प्रापण । अनमि वहः
क्रिबनमो उच्यते क्रिप । अनसः सकारस्य डत्व । वहैर्यजादित्वात्सप्रसारण । वमुसमुध्वानदुहा द इति
हकारस्य दत्वं । कृदन्तरस्वरः । असि । हियोगादनघातः । मियः पित्वादनृदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

अभि व्ययस्व खदिरस्य सारमोजो धेहि स्पन्दने शिंशपायां ।

अशो वीक्रो वीक्रित वीक्रयस्व मा यामादस्मादव जीहिषो नः ॥ १९ ॥

अभि । व्ययस्व । खदिरस्य । सारं । ओजः । धेहि । स्पन्दने । शिंशपायां ।

अशो वीक्रो इति वीक्रित वीक्रयस्व । मा । यामात । अस्मात् । अव । जीहिषः । नः ॥ १९ ॥

हे इन्द्र खदिरस्य सारं । सारिणं हि आणः क्रियते । त खदिरस्य सारभुतमाणमभि व्ययस्व । अभित
स्तत्तत्स्थानेषु दाढ्यार्थं निर्दिष्ट । स्पन्दने रथस्य गमने सति शिंशपाया शिंशपाय्यद्वारुनिर्मितं रथस्य फलकं
ओजो धेहि । दाढ्यं कुरु । हे वीक्रो दृढ वीक्रितास्माभिर्दृढीकृत हे अश वीक्रयस्व । त्वं दृढो भव । यद्रास्मान्
दृढीकुरु । यामादस्मात्ततोऽस्माद्रथातोऽस्मान् माव जीहिषः । मा पीपतः ॥ खदिरस्य । अत्रिराशिरित्यादिना
किरचप्रत्ययान्तत्वेन निपातनादतोदात्तः । वीक्रित । वीक्रयतेर्ण्यतस्य निष्ठायासिडागमः । निष्ठाया भेटि
। पा० ६. ४. ५०. इति गणलुक् । वीक्रयस्व । आसचितस्याविवक्ष्यमानत्वेन पादादित्वादनघातः । यामात । या
प्रापण इत्यस्मादतिस्नुमुहस्य इत्यादिना मन्त्रत्ययः । निष्ठादायुदात्त । जीहिषः । ओहाक त्यागि । ण्यतस्य लुङि
चङि रूपं । अकारस्यकारः क्कादंसः ॥

अयमस्मान्वनस्पतिर्मा च हा मा च रीरिपत ।

स्वस्त्या गृहेभ्य आवमा आ विमोचनान् ॥ २० ॥

अयं । अस्मान् । वनस्पतिः । मा । च । हाः । मा । च । रीरिपत ।

स्वस्ति । आ । गृहेभ्यः । आ । अवऽसि । आ । विऽमोचनान् ॥ २० ॥

यजमान आत्मनः अयं आशास्ते । वनस्पतिर्वनस्पतिनिर्मितोऽयं रथो रथाद्द्वारस्मान् मा च हाः । मा

त्याचीत । किंच मा रीरिपत । अस्मान मा विनाशयतु । किंचा गृह्भ्यः । यावद्गृहान् प्राप्नुयाम तावदस्मभं
स्वस्ति भवतु । तथावसं । पंचम्यर्थं चतुर्थी । यावद्द्रव्यं गावसानं तावत् । आ विमोचनात् । यावद्द्रव्ययोजि
ताश्चविमोचनं तावत् स्वस्ति भवतु ॥ हाः । आहाक त्यागे । लुडि मंचे घसेत्यादिना मिचो लुक् । पुरुषव्यत्ययः ।
चवायोगे प्रथमेति न निघातः । रीरिपत । रिप हिंसायामित्यस्य ण्यंतस्य लुडि चडि रूपं । द्वितीयत्वान्नि-
घातः । गृह्भ्यः । यंह्येहं क इति कः । पंचम्यपाङ्परिभिरिति पंचमी । अवसं । पौतकर्मणि । क्तिप् । चतुर्थ्यं
कवचन आतो लोपाभावश्चादसः । वृद्धिः । एकादेशस्वरः ॥ २२ ॥

इंद्रोतिभिरित्याद्याश्चतस्रो वसिष्ठद्विपिण्यः । पुरा खलु विश्वामित्राणिः मुदा नाम राजर्षिरासीत् । स च
कनचिकारणन वसिष्ठद्वयोऽभूत् । विश्वामित्रस्य शिष्यस्य रत्नार्थमाभिर्च्यग्निर्भवसिष्ठमशपत् । इमा अभिशाप-
रूपाः । ता ऋचो वसिष्ठा न शृण्वति ॥

इंद्रोतिभिर्वहुलाभिर्नो अद्य याच्छ्रेष्ठाभिर्मघवञ्छूर जिव्व ।

यो नो द्वेष्ट्यधरः सस्पंदीष्ट यमुं द्विप्सस्तमुं प्राणो जहातु ॥ २१ ॥

इंद्र । ऊतिऽभिः । बहुलाभिः । नः । अद्य । यात्ऽश्रेष्ठाभिः । मघऽवन । शूर । जिव्व ।

यः । नः । द्वेष्टि । अधरः । सः । पदीष्ट । यं । ऊ इति । द्विप्सः । तं । ऊ इति । प्राणः । जहातु ॥ २१ ॥

परस्य शापं करिष्यन् आदावात्मनो रत्नां कुरुते प्रथमेनार्धर्चने । हे शूर शौर्यवन्पराभिभवशक्त हे मघ-
वन्धनवज्रिद्र अद्यास्मिन्कालं यात । यातयतिर्वधकर्मा । यातयतीति यात । मुपा मुलुगिति शपो लुक् । यातः
शत्रुन हिंसतो नोऽस्मान्तिभिम्वदीयाभी रक्षाभिर्जिव्व । प्रीणय । कीदृशीभिः । बहुलाभिर्बहुभिः श्रेष्ठाभिः
प्रशस्यतराभिः । अथ शपति । नोऽस्मान्यः शत्रुद्वयो द्वेष्ट्यस्मद्विषयामप्रीतिं करोति सोऽधरो निरुष्टः मन
पदीष्ट । पततु । वयं च यमुं द्विप्सस्तमुं तं द्वेष्ट्य प्राणो देहमध्ये वर्तमानः पचवृत्तिर्वायुर्जहातु । परित्यजतु ।
उगच्छा पुरकी ॥

परशुं चिद्धि तपति शिंवलं चिद्धि वृश्चति ।

उखा चिदिंद येपंती प्रयस्ता फेनमस्यति ॥ २२ ॥

परशुं । चित् । वि । तपति । शिंवलं । चित् । वि । वृश्चति ।

उखा । चित् । इंद्र । येपंती । प्रऽयस्ता । फेनं । अस्यति ॥ २२ ॥

परशुं चित् । चिच्छब्द उपमार्थः । यथा परशुं कृठारं प्राप्य वृक्षो वि तपति विगिष्टतापयुक्तो भवति । एव
मदीयो द्वेष्टा वितपतु । शिंवलं चित् शम्बलीकुमुं यथानायासेन वि वृश्चति विच्छिद्यते । एवं स द्वेष्टा विवृश्चति ।
विच्छिन्नावयवो भवतु । प्रयस्ता प्रहता येपंती खवंत्युखा चित् स्थालीव स द्वेष्टा मदीयमंत्रसामर्थ्येन प्रहतः
मन फेनमस्यति । फेन मुखाद्भिररतु ॥

न सायकस्य चिकिते जनासो लोधं नयंति पशु मन्यमानाः ।

नावाजिनं वाजिनां हासयंति न गर्दभं पुरो अश्वान्नयंति ॥ २३ ॥

न । सायकस्य । चिकिते । जनासः । लोधं । नयंति । पशु । मन्यमानाः ।

न । अवाजिनं । वाजिनां । हासयंति । न । गर्दभं । पुरः । अश्वात् । नयंति ॥ २३ ॥

पुरा खलु तपसः क्षयो मा प्रापदिति शापान्निवृत्तं मौनितं विश्वामित्रं वसिष्ठपुरुषा ब्रह्मानीतवतः ।
ताम्रति विश्वामित्रो ब्रूत । हे जनासो जनाः सायकस्यावसानकारिणी विश्वामित्रस्य मंचगणसामर्थ्यं न

चिकित्ते । भवद्भिर्न ज्ञायते । अत एव लोभं लुब्धं तपसः शयो मा भुदिति लोभेन तूष्णीं स्थितमपि पशुं मन्यमानाः । पशु इति निपातः पशुशब्दसमानार्थः । पशुवन्मन्यमाना एतं नयति । वज्रा स्वकीयं देशं प्रापयति । एवं स्वसामर्थ्यं प्रदर्श्य विमदृशो वसिष्ठो मया सह स्पर्धितुं नार्हतीति धिक्करोति । नावाजिनमिति । अवाजिनं । वाचामिनो वाजिनः सर्वज्ञः । तद्विलक्षणं सूक्ष्मं वाजिना वागोणा न हामयति हास्यास्पदं न कुर्वति । तेन सह न स्पर्धत इत्यर्थः । तथा गर्दभः रामभभञ्जात्पुनः पुरस्तात् नयति । एवमेव विमदृशो वसिष्ठो न मया स्पर्धितुमीष्ट इत्यर्थः ॥

इमं इंद्र भरतस्य पुत्रा अपपित्वं चिकितुर्न प्रपित्वं ।

हिन्यन्त्यश्चमरणं न नित्यं ज्यावाजं परिणयन्त्याजो ॥ २४ ॥

इमे । इंद्र । भरतस्य । पुत्राः । अपऽपित्वं । चिकितुः । न । प्रऽपित्वं ।

हिन्यन्ति । अश्चं । अरणं । न । नित्यं । ज्याऽवाजं । परि । नयन्ति । आजो ॥ २४ ॥

हे इंद्र भरतस्य पुत्रा भरतवशा इमे विश्वामित्रा अपपित्वमपगमनं वसिष्ठश्चिकितुः । जानति । प्रपित्वं प्रगमनं न जानति । शिष्टः सह तेषां संगतिर्नास्ति । ब्राह्मणा एव त इत्यर्थः । अपि चाजो संयांसि नित्यं महज्जमरणं नारिमिव वसिष्ठान्प्रत्यक्षं हिन्यति । प्ररयति । ततश्च ज्यावाजं वनं धनुः परिणयति । वसिष्ठान्द्रुशरसंधानेन चरति ॥ ॥ २३ ॥ ॥ ४ ॥

पंचमेऽनुवाकं नव मुक्तानि । तत्रैव मह इति द्वाविंशत्युचं प्रथमं मुक्तं विष्टुमं विशदेव विश्वामित्रपुत्रस्य वाक्पुत्रस्य वा प्रजापतेरार्षे । अत्रयमनुक्रमणिका । इमं महं द्वाधिकोक्तगोत्रः प्रजापतिर्ह विशदेव इति । अस्मिन् मुक्त आद्याभ्ये ततः परं सप्तचोऽद्यापुथियास्ततः परा वृदेवताका दशमी आद्यापुथिकादशी मावित्री ततः परं मुद्रादिति त्वाष्ट्याभवी च विद्युदर्थेति मारुती मारम्यती च ततः परं तिस्रो विष्णवद्राशि देवताकाः भुदस्त्व्याभ्येति । एव विशदेव मुक्तः ॥ मुक्ताविनयो लोभिकः । अपिपणयने राजन्यस्येव मह इति प्रतिपत् । पंचस्यां पार्णमास्थामित्यत्र मुच्यते । इमं महं विदध्याय शृप । आ० २. ५० । इति ॥

इमं महे विदध्याय शृपं शश्वत्कुलं ईन्द्राय प्रजभुः ।

शृणोतु नो दस्येभिरनीकेः शृणोत्वग्निर्दिव्यैरजसः ॥ १ ॥

इमं । महे । विदध्याय । शृपं । शश्वत् । कुलं । ईन्द्राय । प्र । जभुः ।

शृणोतु । नः । दस्येभिः । अनीकेः । शृणोतु । अग्निः । दिव्यैः । अजसः ॥ १ ॥

महं महते विदध्याय विदधं यज्ञं मर्थनेन निष्पाद्यमानाद्यद्याय सर्वः कृत्यायापये शृपं मुनकरिमम स्तोमं शश्वत्कुलो भुयो भुयः प्रजभुः । प्रभरति । प्रकपेण धारयति । उद्धारयतीत्यर्थः । सोऽग्निर्दस्येभिः परेषां दमनकृश्लिर्देमं गृहं विद्यमानवानोक्तं ज्ञोभिर्युक्तः मन नोऽस्मदीयमिमं स्तोमं शृणोतु । दिव्यैर्दिवि भयंस्तेजोभिरजसो निरतर युक्तोऽग्निरिमं स्तोमं शृणोतु । शश्वत्कुलं ईन्द्राय प्रजभुरिति मरानां भवेन तं कृष्य गमयति । ए० ब्रा० १. २८ । इति ब्राह्मणानुसारेण सहदादिगुणविशिष्टाय यज्ञमानाये समग्रि प्रजभुः पहरत्युत्तिज इति वा शब्धेयः । उत्तरार्धयः समान एव ॥ विदध्याय । तत्र भव इत्यर्थे भवं कृदमीति यतः । तिप्प्ररिति । ईन्द्राय । ईडवदेत्यादिना उदात्तत्वं । दस्येभिः । तत्र साधुरिति यतः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । दिव्यैः । दिव्यमहंतीत्यर्थे कृदमि चेति यप्रत्ययः । अजसः । जमु मोक्षणे । नमिकपीत्यादिना तात्कीलिको रप्रत्ययः । नञा समासे तस्य स्वरः ॥

महिं महे दिवे अर्चां पृथिव्यै कामो म इच्छश्चरति प्रजानन ।

यं योहं स्तोमे विदधेषु देवाः संपर्यवो मादयन्ते सचायोः ॥ २ ॥

महि॑ । महे॑ । दि॒वे । अ॒र्च॑ । पृथि॒व्यै । का॒मः । मे॒ । उ॒च्छन्॑ । च॒र॒ति॒ । प्र॒ऽजान॑न् ।
ययोः॑ । ह॒ । स्तो॒मे॒ । वि॒दथे॑षु । दे॒वाः । स॒प॒र्य॒वः । मा॒द॒य॑न्ते । स॒चा । आ॒योः ॥ २ ॥

हे स्तोतमहे महत्ये दिवे द्युलोकदेवताय महत्ये पृथिव्यै च महि महत त्वं प्रजानन स्तोत्रमर्च । कुरु । मे मम कामो मनोरथः सर्वान भोगानिच्छन् चरति । सर्वत्र वर्तते । आयोर्मनुष्यस्य विदथेषु यज्ञेषु ययोर्वावा पृथियोः स्तोमे स्तोत्रं सपर्यवः पुत्राकामा देवाः स्तोतारो वा सचा मादयन्ते ह मह मादयन्ति खलु ॥ पृथिव्यै । उदात्तयण इति विभक्त्युदात्तत्वं । सपर्यवः । सपर्यामिच्छतीत्यर्थं सुपः क्यच् ॥

यु॒वो॒र्ऋ॑तं रो॒दसी॑ स॒त्यम॑स्म॒ महे॑ पु॒ णः॑ सु॒वि॒ताय॑ प्र॒भूतं॑ ।
उ॒दं दि॒वे न॑मो॒ अग्ने॑ पृथि॒व्यै स॒प॒र्या॑मि॒ प्रय॑सा॒ यामि॑ रत्नं ॥ ३ ॥
यु॒वोः । ऋ॑तं । रो॒दसी॑ इति॒ । स॒त्यं । अ॒स्म॒ । महे॑ । सु॒ । नः॑ । सु॒वि॒ताय॑ । प्र॒ । भू॒तं ।
उ॒दं । दि॒वे । न॑मः । अ॒ग्ने॑ । पृथि॒व्यै । स॒प॒र्या॑मि॒ । प्रय॑सा॒ । यामि॑ । रत्नं ॥ ३ ॥

हे रोदसी यावापृथिव्या युवोर्युवयोर्ऋतमानुग्राम्य सत्यं यथार्थमस्म । युवा नोऽस्माकं महे महते सुविता याभ्युदयाय यज्ञममाप्स्यर्थं मु मुष्टु प्रभूतं । प्रभवते । हे अग्ने दिवे पृथिव्यै च दे नरोऽस्म । प्रयसा हविर्नल्लेनानात्रेन सपर्यामि । परिचरामि । रत्नमुत्तम धनं यामि । याच । यातियाज्ञाकर्म ईमह इत्यादिषु पठितत्वात् ॥ पु । महिताया मुत्र इति पत्यं । णः । महितायां नश्च धातुर्णोरुपभ्य इति णत्वं । सुविताय । इण् गतो । अधिकरणे ऋः । शोभन गम्यतेऽस्मिन्निति सुवित । उवडादेशात्कांदसः । भूतं । भवन्तीति वृद्धं कंदभीति शपो लुकि रूपं । यत्रा । कादमे लुङि मिचो गातिम्यति लुक् । निघातः । दिवे पृथिव्यै । नमःस्वस्तीत्यादिना । पा० ३. १६ । चतुर्थी । सपर्यामि कडादिः परिचरणे वर्तते । प्रत्ययस्वरः । यामि । यातिर्लटि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः ॥

उ॒तो हि॑ वां॒ पृथ्वा॑ आ॒वि॒वि॒द्र॑ ऋ॒ताव॑री रो॒दसी॑ स॒त्यवा॑चः ।
न॒रंश्चि॑द्वां॒ समि॑थे॒ शूर॑सा॒तो व॑व॒न्ति॑ पृथि॒वि वे॑वि॒दानाः॑ ॥ ४ ॥
उ॒तो इति॑ हि॒ वां॒ । पृथ्वाः॑ । आ॒वि॒वि॒द्रे॒ । ऋ॒ताव॑री॒ इत्यु॒त॑ऽव॒री । रो॒दसी॑ इति॒ । स॒त्य॑ऽवा॒चः ।
न॒रः । चि॒त् । वां॒ । मं॑ऽद॒थे॒ । शूर॑ऽसा॒तो । व॑व॒न्ति॑ । पृथि॒वि । वे॑वि॒दानाः॑ ॥ ४ ॥

उतो अपि च हे ऋतावरी । ऋतं सत्य । तद्वत्यां हे रोदसी यावापृथिव्या पृथ्याः पुर्वं भवाः पुरातनाः सत्यवाचो महर्षयो वा युवाभ्यामाविविद्रि हि । तं तमपलितमर्थं निर्भरं खलु । तथा हे पृथिवि शूरसातो शूराणां सातिर्लोभो यस्मिन् तस्मिन्समिथे संगमननिमित्ते युद्धे नरश्चिद्व्यतना मनुष्याश्च वां युवयोर्माहात्म्यं वेविदाना ज्ञानतोऽतो यावापृथिव्या ववन्ति । स्तुवति ॥ आविविद्रि । विद्रु लाभे इत्ययमुभयपदी । ल्लिटि हरयो र इति रश्चादेशः । सत्र सुपत्यच संहतिभ्योगविभागादाडा सह समासः । समिथे । इण् गतो । समीण इति थक्प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

को॒ अ॒डा वे॒द॒ क॒ इ॒ह प्र॑ वो॒च॒हे॒वाँ अ॒च्छा॑ पृथ्वा॒ऽका॑ स॒मेति॑ ।
त॒दृ॒थ ए॒षाम॑व॒मा स॒दाँसि॑ परेषु॒ या गु॒ह्येषु॑ व्र॒तेषु॑ ॥ ५ ॥
कः॑ । अ॒डा । वे॒द॒ । कः॑ । इ॒ह । प्र॑ । वो॒च॒त् । दे॒वान् । अ॒च्छ॑ । पृथ्वा॑ । का॑ । सं॑ । ए॒ति॑ ।
त॒दृ॒थे॒ । ए॒षां॑ । अ॒व॒मा॑ । स॒दाँसि॑ । परेषु॒ । या॑ । गु॒ह्येषु॑ । व्र॒तेषु॑ ॥ ५ ॥

को वाडा सत्यभुतं तादृशमर्थं वेद । वेत्ति । को वहास्मिन्प्रज्ञातमर्थं प्र वोचत् । प्र ब्रवीति । किं तत्तदुच्यते । देवान्काभिलष्य का पथ्या पथि साधुः समीचीनः को वा मार्गः समेति । सम्यक् प्राप्नोतीति । इममर्थं न कश्चि-

ज्जानाति । न कोऽपि ब्रवीति । किं ते देवा विद्यते । बाहमित्याह । एषां दिवि स्थितानां नक्षत्ररूपाणां देवानामवमाधोमुखानि सदासि स्थानानि ददृशे । दृश्यते । तथापि परंपृच्छमपु गृह्यपु दर्शनपु व्रतपु कर्मस्य नृष्टिपु या यानि दिवि देवस्थानानि लभ्यन्ते तत्रागतुं को मार्ग इति वेदमंतरणं न कश्चिज्जानातीत्यभिप्रायः ॥ अष्टा । स्वरादिष्वन्तोदात्तत्वेन पठितत्वादन्तोदात्तः । धोचत । ब्रूत्र व्यक्ताया वाचि । नृडि ब्रूवो वचिरिति वच्यादेशः । अस्यतिवक्तिव्यातिभ्य इति ब्रूत्रडादेशः । वच उमित्युभागमः । निघातः ॥ ॥ ५४ ॥

कविर्नृचक्षा अभि पीमचष्ट ऋतस्य योना विघृते मदंती ।

नाना चक्राते सदंनं यथा वेः समानेन क्रतुना संविदाने ॥ ६ ॥

कविः । नृचक्षाः । अभि । सी । अचष्ट । ऋतस्य । योना । विघृते इति विऽघृते । मदंती इति ।

नाना चक्राते इति । सदंनं यथा वेः । समानेन । क्रतुना । संविदाने इति संऽविदाने ॥ ६ ॥

कविः क्रांतदर्शी नृचक्षा नृणां द्रष्टा सूर्यः सोमंते यावापृथिव्यावभ्यचष्ट । सर्वतः पश्यति । ऋतस्य योना जलस्य स्थितिं तस्मिन् सदंती हृष्यत्या विघृते । घृतस्य आपधयो जलममुष्या इति । एवविधरसोपेतं समानेन । समानमेतद्दकमुक्ष्यत्यव चाहमिः । भूमि पञ्चन्या जिन्यति दिव जिन्यत्यम्य इति परस्परप्रीणनाभ्यर्चनं क्रतुना कर्मणा संविदाने परस्परमेकमतुं प्राप्तिं ते यावापृथिव्या नाना पृथग्भुतं मदनं स्थानं चक्राते । तथा च श्रुतिः । इमां वै लोको महान्तां तां व्यतामिति । तत्र द्रष्टातः । यथा वेः कुलाय नाना भवति तद्वत् ॥ अचष्ट । चक्षिड व्यक्तायां वाचीत्यस्य लङि स्कोः संयोगाद्योरिति ककारलोपः । निघातः । संविदाने । विद ज्ञान इत्यस्य समो गमीत्यादिनात्मनपदे शानच । चित्त्वादन्तोदात्तः ॥

समान्या वियुते दूरञ्जते ध्रुवे पदे तस्यतु जागरुके ।

उत स्वमारा युवती भवन्ती आदं ब्रुवाते मिथुनानि नाम ॥ ७ ॥

समान्या । वियुते इति विऽयुते । दूरञ्जते इति दूरऽञ्जते । ध्रुवे । पदे । तस्यतुः । जागरुके इति ।

उत । स्वमारा । युवती इति । भवन्ती इति । आत । ऊं इति । ब्रुवाते इति । मिथुनानि ।

नाम ॥ ७ ॥

समान्या समाने परस्परप्रीणनाभ्यर्चनं कर्मणकमत्य गते वियुते वियुज्य वर्तमाने दूरञ्जते । दूरऽतोऽवमान ययोस्ते दूरञ्जते । अविनाशिन्यां ते यावापृथिव्या जागरुके जागरणशीले सत्यां ध्रुवेऽविनाशिन पदेऽतस्मिन् तस्यतुः । तिष्ठतः । उतापि च युवती नित्यतरुणे स्वमारा भगिन्यावकस्मादात्मनो जाति इति भवती तस्यतुरित्यन्वयः । आदन्तरे मिथुनानि द्वेद्वानि नाम उर्वी पृथ्वी वह्निं दूरञ्जते रोदसी पुरोहित इत्यादीनि नामानि ब्रुवाते । ते परस्परं वृतः । उर्यादिभिर्द्वेद्वानामभिर्गोवापृथिव्यावृच्यन्ते इत्यर्थः ॥ समान्या । मृपा मुलुगिति विभक्तिर्डादेशः । दूरञ्जते । इण गतो । दूरीणां लोपश्च । उ० २० । इति रक्प्रत्ययो धातोर्लोपश्च । री रीति रक्लोपः । दूलोप इति दीर्घः । अंतगन्धोऽभेरभिहसीत्यादिना तत्प्रत्ययातः । मृपस्युपमानं वह्नीहिः । हलदन्तादिति मृपस्या अनुक् । पूर्वपदस्वरः । जागरुके । जागृ निद्रावय इत्यस्मात्तः स्त्रीत्वार्थं जागरुक् । पा० ३. २ १६५ । इत्युक्प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । स्वमारा । न पदस्यमादिभ्य इति डीपः प्रतिषेधः ॥

विश्वेदेते जनिमा सं विविक्तो महो देवान्विभ्रंती न व्यथेते ।

एजंभुवं पंत्यते विश्वमेकं चरत्पतचि विपुणं वि जातं ॥ ८ ॥

विश्वा । इत् । एते इति । जनिमा । सं । विविक्तः । महः । देवान् । विभ्रंती इति । न । व्यथेते इति ।

एजंत् । भुवं । पंत्यते । विश्वं । एकं । चरत् । पतचि । विपुणं । वि । जातं ॥ ८ ॥

एति द्यावापृथिव्या विश्वेज्जनिम सर्वाण्यपि भुतजातानि सं विविक्तः । अथकाशप्रदानेन संविभज्य कुरुतः । किंच महो महतो देवानिद्रमृयादीन मरित्ममुद्रपर्वतादींश्च विभ्रती विभ्राणे अपि न व्यथेते । न विव्येते । किंच एज्जगमात्मकं ध्रुव स्यावरात्मकं च विश्व जगदेक स्थानं पृथिवीमेव पत्यते । अभिगच्छति । तथा चरच्चक्षुषं पशुजातं पतत्रि पक्षिजातं च विपुणं विष्वक् नानारूपमनयोर्मध्ये वितिष्ठते । योग्यक्रियाध्याहारः ॥ विविक्तः । विचिर पृथग्भावे । जुहोत्यादिः । निघातः । विभ्रती । इभुञ्ज धारणपोषणयोरित्यस्य गतरि नाभ्यस्ताञ्जतुरिति नमभावः । अभ्यस्तस्वरः । एजते । एज् कर्पणे । गतरि रूप । पत्यते । पदं गती । दिवादिरात्मनेपदी । दकारस्य तकारो व्यत्ययेन । निघातः ॥

सना पुराणमध्येम्यारान्महः पितुर्जनितुर्जामि तन्नः ।

देवासो यच्च पनितार एवरो पृथि व्युते तस्युरंतः ॥ ९ ॥

सना । पुराणं । अग्निं । एमि । आरात् । महः । पितुः । जनितुः । जामि । तत् । नः ।

देवासः । यच्च । पनितारः । एवः । उरो । पृथि । विऽउते । तस्युः । अंतरिति ॥ ९ ॥

हे यामहो महत्या । पितुः सर्वस्य पालयिष्या जनितुर्जनयिष्यास्तव सना सनातनं पुराणं पूर्वकमागतं नो ऽस्माकं तज्जामि जामित्वं । सर्वमेकस्माज्जातमिति यामगिनी भवति । तादृशं भगिनीत्वं तदारदधुनाध्यमि । मरामि । दिवः पितृत्वं जनयितृत्वं च संववर्णः । यामं पिता जनिता नाभिरव । अमं १ १६४ ३३ । इति । यच्च यस्या दिव्यंतर्मध्य उरो विस्तीर्णं व्युते विविक्तं पृथि नमसि पनितारमस्या स्तुवतो देवासो देवा एवैर्मममाधनः ईः स्विवाहनेः सहिताः संतस्तस्युः । तच्च स्थिता देवा मदीयं स्तोत्रं शृण्वन्त्विति भावः ॥ पुराणं । पुराणशब्दात् श्रौपिकार्थं मायचिरमिति व्युत्पत्त्ययः । पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेष्विति निपातनात्तु उभावः । निपातनादेवां तोदात्तत्वं । एमि । इक स्मरणं । अदादिः । लटि रूपं । निघातः । व्युते । वेज तनुमंतानि । कर्मणि क्तः । यजा दिव्यात्मप्रमाण । गतिरनंतर इति गतः प्रकृतिस्वरः । तस्युः । तिष्ठतेर्लटि रूप । यच्चयोगादनिघातः ॥

इमं स्तोमं रोदसी प्र ब्रवीम्यदृदराः शृण्वन्नग्निजिह्वाः ।

मित्रः सम्राजो वरुणो युवान आदित्यासः कवयः पप्रथानाः ॥ १० ॥

इमं । स्तोमं । रोदसी इति । प्र । ब्रवीमि । ऋदृदराः । शृण्वन् । अग्निऽजिह्वाः ।

मित्रः । सम्राजः । वरुणः । युवानः । आदित्यासः । कवयः । पप्रथानाः ॥ १० ॥

हे रोदसी द्यावापृथिव्याधिभं युष्मदीय स्तोमं प्र ब्रवीमि । प्रकर्षणं वदामि । ऋदृदराः । ऋद् मृद् उदरं येषां ते ऋदृदराः । यद्वा । मृदुदरं सोमो येषां ते ऋदृदराः । अग्निजिह्वाः । अग्निजिह्वास्थानीयो येषां ते । तथोक्ताः । सम्राजः सम्यग्दीप्यमाना युवानो नित्यतरुणाः । यद्वा । यजमानानभिमतफलैर्मिथीकुर्वतः । कवयः क्रातदर्शिनः । पप्रथानाः स्वानि स्वानि कर्माणि प्रथयतो मित्रादयो देवाः शृण्वन् । तदिदं स्तोत्रं शृण्वन्तु ॥ शृण्वन् । शृ श्रवण इत्यस्य लङ्ङागमः । अग्निजिह्वाः । विचक्रादित्वाद्तोदात्तत्वं । पप्रथानाः । प्रथ प्रस्थान इत्यस्य कानिच रूपं । चित्त्वादतोदात्तः ॥ ॥ २५ ॥

हिरण्यपाणिः सविता मुजिह्वस्विरा दिवो विदथे पत्यमानः ।

देवेषु च सवितः श्लोकमश्वेरादस्मभ्यमा सुव सर्वतांति ॥ ११ ॥

हिरण्यऽपाणिः । सविता । मुऽजिह्वः । चिः । आ । दिवः । विदथे । पत्यमानः ।

देवेषु । च । सवितरिति । श्लोकं । अश्वेः । आत् । अस्मभ्यं । आ । सुव । सर्वऽतांति ॥ ११ ॥

हिरण्यपाणिः । दानार्थं हिरण्यं पाणी हस्ते यस्य स तथोक्तः । यद्वा । देवकर्तृकयागे सवितुर्वात्स्वभुतस्य हस्ते प्राशिचं भक्षणार्थमध्वर्यवो ददुः । तत्प्राशिचं तस्य हस्तो चिच्छेद । ततोऽध्वर्यवो हिरण्यमया हस्तो कृत्वा संदधुः । ततोऽयं हिरण्यपाणिः । तथा च कापीतकं । सवित्रं प्राशिचं प्रतिजहृन्मनस्य पाणी प्राचिच्छेद तस्मै हिरण्यमया प्रतिदधुन्मस्माद्विरण्यपाणिरिति । मुजिहः शोभनवाक् सविता विदधे यज्ञं त्रिभ्यषु सवनेषु दिवो नभसः सकाशादा पत्यमान आगच्छन् भवतीति शेषः । परोऽर्धर्चः प्रत्यक्षः । हे सवितस्व देवेषु स्तोत्रेषु विद्यमानं च श्लोकं । श्लोक्तं ननेति श्लोकः स्तोत्रं । तदर्थः । प्रामुहि च । आदनतर सर्वताति सर्वमपचित फलमस्मभ्यमा मुव । प्रेरय ॥ हिरण्यपाणिः । हिरण्यशब्दं यास्को बहधा निर्वक्ति । हिरण्यं कस्माद्भूयत आयस्यमानमिति वा ह्रियते जनाज्जनमित्यादिना । नि० २. १० । पाणिशब्दं च निर्विवेच । पाणिः पणायतं । पुत्राकर्मणः । नि० २. २६. इति ॥ ह्रयं कातिगत्योः । ह्रयतः कस्यन हिर चिति कस्यन हिर इत्ययमादिशो धातोः । निच्चा दाबुदात्तः । बह्व्रीहो पूर्वपदम्बरः । पत्यमानः । पद गतो । दिवादिगामनेपदी । दकारस्य तकारः कादसः । अर्थः । शिञ्ज मवायामित्यस्य लङि बहलं कदमीति शपो लुक् । चवायौग प्रथमंति न निघातः । मुव । पु प्रेरणं । नृदादिः । सर्वताति । सर्वदेवानांतिन म्पार्थिकः । नित्यस्वरः ॥

सृकृत्सुपाणिः स्ववाँ ऋतावाँ देवस्वष्टावसे तानि नो धात ।

पृषण्वंतं ऋभवो मादयध्वमूर्ध्वग्रावाणो अध्वरमतष्ट ॥ १० ॥

सुऋत् । सुऽपाणिः । स्वऽवान् । ऋतऽवाँ । देवः । त्वष्टा । अवंसे । तानि । नः । धात ।

पृषण्वंतः । ऋभवः । मादयध्वं । ऊर्ध्वऽग्रावानः । अध्वरं । अतष्ट ॥ १० ॥

सृकृत्सुपु जगतः कर्ता सुपाणिः कन्याणपाणिः स्ववान धनवानृतावा सत्यसंकल्पस्वष्टा देवस्त्वानि यान्यस्माकमपचितान्यवसे रज्जगाय नोऽस्मभ्य धात । ददातु । ऋभवः । उरु मातीत्युभवः । हे ऋभव पृषण्वतः पुष्पा सहिता युय मादयध्व । अस्मान धनप्रदानेन हृष्टान कुरुत । ऊर्ध्वग्रावाणः सोमाभिषवाथंभूयतयावाण संत ऋत्विज इममस्मदीयमध्वरमतष्ट । अकुर्वन् ॥ अतष्ट । तलु त्वल तभुकरणं । ऊटित्वाद्वडभावः । झलो झनीति मिलोपः । स्तोः संयोगाद्योरिति ककारलोपः । बहवचनस्यैकवचन कादस ॥

विद्युदंथा मरुतं ऋष्टिमंतो दिवो मर्या ऋतजाता अयासः ।

सरस्वती शृणवन्त्यज्ञियांसो धाता रयिं सहवीरं तुरासः ॥ १३ ॥

विद्युत्ऽरंथाः । मरुतः । ऋष्टिऽमंतः । दिघः । मर्याः । ऋतऽजाताः । अयासः ।

सरस्वती । शृणवन् । यज्ञियांसः । धातं । रयिं । सहऽवीरं । तुरासः ॥ १३ ॥

विद्युदंथा विद्योतमानरथोपता ऋष्टिमतो दीप्तिमंतः । ऋष्टिरायुधविशेषः । तद्वतो वा दि गो व्योतमाना मर्याः शत्रुणा मारयितार ऋतजाता उदकाद्यज्ञादा प्रादुर्भूताः । यद्वा । ऋतमृदक जात यभ्यभे ऋतजाता । अयासः सततशमनशीला यज्ञियांसो यज्ञाहो मरुतः सरस्वती । यद्यप्यक्षणेण प्रवरणमस्या अभीति सरस्वती । वाग्देवता च । एते सर्वे देवा मदीयमिम स्तोम शृणवन् । शृण्वतु । तुरासोऽस्माक फलप्रदानेन सरस्वती । वाग्देवता च । एते सर्वे देवा मदीयमिम स्तोम शृणवन् । शृण्वतु । तुरासोऽस्माक फलप्रदानेन त्वरणयुक्ता ष्ट मरुतः सहवीर पूर्वमहित रयि धनं धात । अस्मभ्य धनं ॥ धात । दधातलोऽटि बहल कदमीति शपो लुक् । तन्ननन्नयनाद्येति तवादिशः । पादादित्वादिनिघातः । तपः पिच्छादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । तुरासः । तुर त्वरणं । इगुपधलक्षणः कः । आसवितत्वादिनिघातः ॥

विष्णुं स्तोमांसः पुरुदस्समर्का भगस्येव कारिणो यामनि ग्मन् ।

उरुक्रमः ककुहो यस्य पृथ्वीर्न मर्धति युवतयो जनित्रीः ॥ १४ ॥

विष्णुं । स्तोमासः । पुरुऽदस्मं । अर्काः । भगस्यऽडव । कारिणः । यामनि । रमन् ।
उरुऽक्रमः । ककुहः । यस्य । पूर्वीः । न । मर्धति । युवतयः । जनित्रीः ॥ १४ ॥

स्तोमासः । स्तूयत एभिरिति स्तोमाः स्तोत्राणि । अर्का अर्चनीयानि शम्भ्याणि च भगस्यैव धनस्य कारिणः
कर्तृणीषु स्थितानि तानि यामनि संततं प्रतायमानं ऽस्मिन्त्यङ्गे पुरुदस्मं बहुकमाणं । यद्वा । बहूना दस्यत्पक्षप-
यतीति पुरुदस्मः । तं विष्णुं देवं रमन् । गन्तुम् । पूर्वोर्वह्यो जनित्रीः सर्वस्य जनयित्री युवतयः परस्परममं-
कीर्णाः ककुहः । कं स्कुभति विस्तारयतीति ककुभो दिशः । यद्वा । ककुबुक्क्यार्थः । उक्किता इव हि दिशो
वृत्तायेषु पलभमानान्तिष्ठति । एता दिशो विष्णोराज्ञां न मर्धति । न हिमति । न विष्णुरुक्कमः । उरुमंहान
क्रमः पादविनिर्गो यस्य मः । विविक्कमावतार एकैव पादेन सर्वं जगदाकस्यातिष्ठत ॥ रमन् । गमेर्लुङि मंत्रे
घमेत्यादिना लुङ् । ककुभः । पृषोदरादित्वाद्घपन्परमिदः ॥

इंद्रो विश्वेर्वीर्यैः पत्यमान उभे आ पम्रो रोदसी महित्वा ।

पुरंदरो वृचहा धृष्णुषेणः संगृभ्या न आ भरा भूरि पश्वः ॥ १५ ॥

इंद्रः । विश्वैः । वीर्यैः । पत्यमानः । उभे इति । आ । पम्रो । रोदसी इति । महिऽत्वा ।

पुरंदरः । वृचहा । धृष्णुऽसेनः । संऽगृभ्यं । नः । आ । भरा । भूरि । पश्वः ॥ १५ ॥

विश्वैः सर्ववीर्यैः सामर्थ्यैः पत्यमानः प्राप्यमाणः स इन्द्र उभे रोदसी द्यावापृथिव्या महित्वा स्वकीयेन
महिम्ना पम्रो । पुरयामास । शेषः प्रत्यक्षकृतः । पुरंदरः शत्रुपरां दारयिता वृचहा वृचस्व हंता धृष्णुषेणः
पराभिभवनशीलमनोपतः स त्व पश्वः पशुन संगृभ्य संगृह्य नोऽस्मभ्य भूरि प्रभुतं यथा भवति तथा भरा । देहि ।
यद्वा । पश्वः पशोर्भूरि बहुत्वं बहूना पशून् यच्छति ॥ पुरंदरः । द्रु विदारण इत्यस्य पुरशब्द उपपदे पुःसर्व-
योर्द्वारिमहोरिति स्वचप्रत्ययः । वाचयमपुरंदरी चेति निपातनात्पूर्वपदस्यामागमः । चित्यादतोदात्तः ।
धृष्णुषेणः । पूर्वपदादिति संहिताया पत्व । यदा पत्व तदा रपाभ्यामिति णत्वं । संगृभ्य । ग्रहेर्न्यपि स्थानि
वृत्तावात्मप्रमाणं । इयहोभं कंदसीति भवं । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । पश्वः । पशुशब्दात् शमः
जमादिषु कदासि वाचचलमिति सवर्णदीर्घाभावः ॥ ॥ २६ ॥

नामत्या मे पितरा बंधुपृच्छा सजात्यमश्विनोश्चारु नाम ।

युवं हि स्थो रयिदो नो रयीणां दावं रशेथे अर्कविरदव्या ॥ १६ ॥

नामत्या । मे । पितरा । बंधुऽपृच्छा । सऽजात्यं । अश्विनोः । चारु । नाम ।

युवं । हि । स्थः । रयिऽदो । नः । रयीणां । दावं । रशेथे इति । अर्कवः । अदव्या ॥ १६ ॥

हे नामत्यावश्विनो बंधुपृच्छा । हविष्प्रदातृत्वेन बंधुनस्मानपचितमर्थं पृच्छत इति बंधुनां प्रष्टारो । युवां
मे पितरा पालयितारो भवतं । युवयोरश्विनोः सजात्यं सजाति भवं संगतं चारु नाम कमनीयं खलु । हे
अश्विनो युव युवां नोऽस्मभ्य रयीणां धनानां सन्धे रयिदावुत्तमस्य धनस्य दातारो स्थो हि । भवथः खलु ।
किंच अदव्या केनाप्यतिरिक्ता युवां दावं हविषा दातार मामर्कविरकृत्सितः शोभनः कर्मभी रक्षेयः पालयतं ॥
नामत्या । नभ्राणनपादित्यादिना निपातनात्तत्रः प्रकृतिभावः । बंधुपृच्छा । पृच्छः कृप । सुपां मुलुगिति सुपो
डादेशः । सजात्यं । सजाति भवं । भवं कंदसीति यत । तित्स्वरितः । स्थः । अस्तेर्नटि रूपं । हिद्योगादभिघातः ॥

महत्तद्वः कवयश्चारु नाम यद्व देवा भवथ विश्व इंद्रे ।

सखं चामुभिः पुरुहूत प्रियेभिरिमां धियं सातये तद्यता नः ॥ १७ ॥

म॒हत् । तत् । वः । क॒वयः । चारु॑ । ना॒म । यत् । ह । दे॒वाः । भव॑थ । वि॒श्वे । इं॒द्र ।
सखा॑ । ऋ॒भुऽभिः । पु॒रुऽह॒त । प्रि॒येभिः । उ॒मा । धि॒र्ये । सा॒तये॑ । त॒द्यात॑ । नः ॥ ११७ ॥

हे कवयो मेधाविनो हे देवा वो यस्माकं तत्तादृशं महत्प्रभुतं नाम कर्म नमनं वा चारु मनोहर खलु । यश्चैनं कर्मणा विश्वं सर्वं सृयमिन्द्र इंद्रोपलब्धं लोकं देवा भवथ ह देवत्वं प्राप्तुं खलु । हे पुरुहत वह्निभि राहत हे इंद्र त्वं प्रियेभिः प्रियतमैर्ऋभुभिः । कृतं न भवत्युत न भातीति वा । ऋभुभिर्देवैः सखाभिः । इन्द्रमहिता ऋभवो सृयमिमामस्मदीयां धियं नृति नोऽस्माकं मातये धनादिलाभार्थं तद्यत । स्वीकृत ॥ यत । सुपां मनुगित्यादिना सुपो लुक् । भवथ । भवतेर्लटि रूप । यदुत्तयोगादिनिघातः । सख ऋभुभिरित्यस्य सहितायामुत्पन्न इति प्रकृतिभावो ह्रस्वत्व च ॥

अ॒र्य॒मा णो॑ अ॒दि॒तिर्य॒ज्ञिया॒सोऽद॑व्यानि वरु॑णस्य व्र॒तानि॑ ।
यु॒योत॑ नो अ॒नप॒त्यानि॑ ग॒तोः प्र॒जावा॑न्नः प॒शुमाँ॑ अ॒स्तु गा॒तुः ॥ ११८ ॥
अ॒र्य॒मा । नः । अ॒दि॒तिः । य॒ज्ञिया॑सः । अ॒द॒व्यानि॑ । वरु॑णस्य । व्र॒तानि॑ ।
यु॒योत॑ । नः । अ॒नप॒त्यानि॑ । ग॒तोः । प्र॒जावा॑न्नः । नः । प॒शुमाँ॑ । अ॒स्तु । गा॒तुः ॥ ११८ ॥

अर्यमा । ऋज्वति सर्वदा गच्छतीत्यर्यमा सूर्यः । अदिदिदेवमाता यज्ञियासो यज्ञाहा देवा यस्य वरुणस्य व्रतानि कर्माण्यदव्यान्निहितानि भवति स वरुणस्य चार्यमादयो देवा नोऽस्मान्नजन्वति श्रेयः । ते सृय नोऽस्माकमनपत्यान्यपत्याना पुत्राणामहितानि कर्माणि । यद्वा । पतनकारणं न भवतीत्यपत्यं । तदन्यान्वपत्यानि पतनकारणानि कर्माणि गतोः सम्मार्गाद्युयोत । पृथक्कृत । यथा तान्यहितानि कर्माणि न स्पृशति तथा कुरुतेत्यर्थः । अथ गातुः । गायति स्तुवतीन्द्रादीनवति गातुर्गृह । नोऽस्मदीयं गृहं पशुमाँपत्यादियुक्तं प्रजावानपत्योपतमस्तु ॥ अर्यमा । ऋ गतो । यज्ञजन्मोहर्कदन्तित्यादिना निपातनादृषमिति । अदिदि । दीङ् चय इत्यस्य कर्तरि क्तिच । नत्रा समामः । अदिदिर्दोनेति यास्क । क्तादस ह्रस्वत्व । नत्रः स्वर । युयोत । यतिरमित्रीभावकर्मणो लोटि वृद्धल कदमीति शपः युः । तपन्नवति तपत्ययस्य तवादेशः । गतोः । गतु गतो । मितनिगमिसमस्यविधाञ्कुशिश्व इति तुन्प्रत्ययः । नित्यादाद्युदात्तः । गातुः । गापाहि भवति तुप्रत्ययः ॥

दे॒वानाँ॑ द॒तः पु॒रु॒ध प्र॒सृ॒तोऽना॑गान्नो वोच॑तु सर्व॑ताता ।
पृ॒णोतु॑ नः पृ॒थिवी॑ द्यौ॒रु॒तापः॑ सूर्यो॑ न॒श्वचै॑रुर्व॒न्त॒रि॒ष्टां ॥ ११९ ॥
दे॒वानाँ॑ । द॒तः । पु॒रु॒ध । प्र॒सृ॒तः । अ॒ना॒गान॑ । नः । वो॒चतु॑ । सर्व॑ताता ।
पृ॒णोतु॑ । नः । पृ॒थिवी॑ । द्यौः । उ॒त । आ॒पः । सूर्यो॑ । न॒श्वचैः॑ । उ॒रु । अ॒न्त॒रि॒ष्टां ॥ ११९ ॥

पुरुध पुरुष वरुण देशेषु प्रसृतोऽपिहोत्रार्थं विहितः । यद्वा । पुरुभिर्यजमानि प्रसृता यष्ट्यदेवाज्ञानार्थं प्रेरितो देवाना दृतः । तथा च तत्तिरीयक । अपिदेवाना दृत आसीदिति । तादृशोऽपिः कर्मकर्तृमाधनव गृह्येन सापराधानप्यस्मान्ननागानभागमः सर्वताता सर्वत्र वोचतु । ब्रवीतु । किंच पृथिवी द्यौश्च उतापि चापः सूर्यश्च नश्वचैरुर्वन्तरिष्टं च । एतं सर्वं देवा नोऽस्मदीया नृति पृणोतु । पृणयतु । प्रत्येकविवक्ष्य कवचनं । प्रसृतः । पु प्रेरण । कर्मणि क्तः । गतिरन्तर इति गतेः प्रकृतिस्वरः । अनागान । शमि सकारलोप ण्कादसः । भवर्णदीपं कृतं तस्मात्कसो न इति नत्व । वोचतु । वच परिभाषणं । व्यत्ययो वचनमिति शपो ङादेशः । वच उम । गुणः । निघातः । नश्वचैः । नश्व गतो । अमिनित्यत्रिधपतिभ्योऽवृत्तित्ववन्प्रत्ययः । नित्यादाद्युदात्तः । यद्वा । न शरति न वीयत इति वा नञ्च । नञ्भाषणपादिति नञ्च प्रकृतिभावः । नञः स्वरः ॥

शृण्वंतु नो वृषणः पर्वतासो ध्रुवक्षेमास इळया मदंतः ।

आदित्येनो अदितिः शृणोतु यच्छंतु नो मरुतः शर्म भद्रं ॥२०॥

शृण्वंतु । नः । वृषणः । पर्वतासः । ध्रुवऽक्षेमासः । इळया । मदंतः ।

आदित्यैः । नः । अदितिः । शृणोतु । यच्छंतु । नः । मरुतः । शर्म । भद्रं ॥२०॥

वृषणोऽभिमतफलसेचका मरुतः पर्वतासः । पुणति पुरयत्यर्थनां कामानिति पर्वता यावाभिमानिनो देवाः ध्रुवक्षमासो निश्चलम्याना इळया हविल्लेकलनात्तन मदतो मावतः संतो नोऽस्मदीयां मृतिं शृण्वंतु । किंच आदित्यरपत्यभूतरादित्यरुपतादितिनोऽस्मदीयां मृतिं शृणोतु । मरुतश्च नोऽस्मभ्यं भद्रं कल्याणकरं शर्म मृषं यच्छंतु । ददतु ॥ आदित्यैः । अदितरपत्यानीत्यर्थं दित्यदितीति ण्यः । प्रत्ययस्वरंगांतोदात्तः । सुपा संहिकादेशे कृत एकादेश उदात्तः ॥

प्रवत्यन्यजमानः सदा सुग इत्युचं जपन गच्छंत । मृत्रितं च । सदा सुगः पितुमाँ अस्तु पथा इति पथान-
सवरुह्य । आ० २. ५ । इति ॥

सदा सुगः पितुमाँ अस्तु पंथा मध्वा देवा ओषधीः सं पिपृक्त ।

भगो मे अग्ने सख्ये न मृध्या उदायो अग्न्यां सदंनं पुरुक्षोः ॥२१॥

सदा । सुऽगः । पितुऽमान । अस्तु । पंथाः । मध्वा । देवाः । ओषधीः । सं । पिपृक्त ।

भगः । मे । अग्ने । सख्ये । न । मृध्याः । उत । रायः । अग्न्यां । सदंनं । पुरुऽक्षोः ॥२१॥

हे अग्ने अस्माकं पथा मार्गः सदा सर्वदा सुगः सुर्वेन गतुं शक्यः पितुमानववांश्याम् । हे देवा मध्वा माधुर्योपेतनोदकेनापधीः सं पिपृक्त । संपर्चयत । संचयतित्यर्थः । हे अग्ने त्वया सख्यं संजातिं सति मे मम भगो धनं न मृध्याः । न विनश्यतु । किंच रायो धनस्य पुरुक्षोर्वृद्धस्य च सदनं स्थानमुदग्या । प्राप्नुया ॥ सदा । स्वरादिप्रायुदात्तत्वेन पाठादायुदात्तः । पिपृक्त । पृची संपर्कः । लोटि वृद्धं कदमीति शपः युः । वृद्धं कदमीत्यभ्यासख्यत्वं । मृध्याः । मुर्धिर्यस्यार्थः । लिङि तिङां तिङो भवतीति तिपः सिप ॥

पथां पुरोडाशस्विष्टकृतः स्वदस्य इत्येति याज्या । मृत्रितं च । स्वदस्य इत्या समिपो दिदीहीति पुरोडा-
शस्विष्टकृतः । आ० ३. ५ । इति ॥

स्वदस्व इत्या समिपो दिदीह्यस्मश्च पृक् सं मिमीहि अवांसि ।

विश्वोँ अग्ने पृत्सु ताञ्जेषि शवूनहा विश्वा सुमना दीदिही नः ॥२२॥

स्वदस्व । इत्या । सं । उपः । दिदीहि । अस्मश्चक । सं । मिमीहि । अवांसि ।

विश्वान् । अग्ने । पृतऽसु । तान् । जेषि । शवून । अहा । विश्वा । सुऽमनाः । दीदिहि । नः ॥२२॥

हे अग्ने इत्या हवनयोग्यानि हवीषि स्वदस्व । स्वादय । अस्माकंसिपोऽत्रानि सं दिदीहि । सम्यक् प्रकाशय । दीपितानि तानि अवांस्यत्तान्यस्मश्चगम्भदभिमुखानि सं मिमीहि । संमानय । कुर्वित्यर्थः । ततः पृत्सु संयामिषु तान्वाधकान्विश्वान् शवून जेषि । जय । अथ सुमनाः शोभनमनस्कः सन् नोऽस्माकं विश्वाहा सर्वाण्यहानि दीदिहि । अपिहीचादिकर्मयोग्यानि प्रकाशय ॥ स्वदस्व । स्वद आम्वादेन । लोटि रूपं । यासो लसार्वाधातु-
कर्त्वर धातुस्वरः । दिदीहि । दिवु क्रीडादावित्यस्य लोटि वृद्धं कदमीति विकरणस्य युः । परत्वात् हलि चति दीर्घत्वे कृते पश्चाद्द्वलि लोपः । निघातः । अस्मश्चक । अस्मानंचतीत्यंचतेः कृप । विश्वदेवयोश्च ऐरिति यणः स्वरितत्वं । मिमीहि । माङ् मानि शब्दे च । जुहोत्यादिः । तस्य लोटि व्यत्ययेन परस्मैपदं । निघातः । सुमनाः । सोर्म नमोत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । दीदिहि । दिव्येयङ्मुकि लोटि तुजादित्वादभ्यासस्य दीर्घः । वलि लोपः ॥ ॥२२॥

उपसः पूर्वा इति द्वाविंशत्युचं तृतीयं मुक्तं विष्टुभं । उपस इत्यनुक्रमणिका । प्रजापतेरार्थं वैशदेव प्रजा पतिर्हि वैशदेवं हेति पूर्वमुक्तं हिहृशब्दप्रयोगात् । मुक्तविनियोगो लौकिकः । अत्राख्योपस्या ततः परं नवर्चा ऽग्न्यादिदेवतास्ततः पराहोरात्रदेवताका ततश्चतस्रो रोदस्योः पचदशी युनिशोर्वा षोडशी दिग्देवताका ततः पट्टची वर्षत इन्द्रस्य केचिदंस्त्वष्टृश्चेति मन्यते ॥

उपसः पूर्वा अध यद्वपुर्महद्भि जज्ञे अक्षरं पदे गोः ।

व्रता देवानामुप नु प्रभृपन्महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥ १ ॥

उपसः । पूर्वाः । अध । यत् । विऽऊपुः । महत् । वि । जज्ञे । अक्षरं । पदे । गोः ।

व्रता । देवानां । उप । नु । प्रऽभृपन् । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥ १ ॥

पूर्वा उदयकालात्पाचीना उपसो यद्यदा व्युत्थं कृति अध तदानीमक्षर । न क्षरतीत्यक्षर । अविनाश्यादित्याख्यं महत्प्रभुतं ज्योतिर्गौरुदकस्य पदे स्थानि समुद्रं नभसि वा वि जज्ञे । उत्पद्यते । अर्थोदितं सूर्यं प्रभुपन्नं पिहोचादिदकर्मसु प्रभवितुमिच्छत्यजमानो व्रता कर्माणि देवानां नु क्षिप्रमुप समीप तिष्ठति । योग्यक्रियाध्याहारः । तदिदं देवानामेकं मुख्यममुरत्वं । अस्यति क्षिपति सर्वानित्यमुरः प्रवलः । तस्य भावोऽमुरत्वं प्राचल्य महद्देश्यं ॥ ऊपुः । उप ऋष दाहे इत्यस्य विपुर्वस्य निखुमि रूप । संहरति योगविभागात्समासः । यद्वत्तयोगादनिघातः । प्रभृपन् । भवतिः सानि द्विवचनस्य कदमि विकल्पितत्वाद्ब्र द्विवचनाभावः । तदतान्ततरि रूप । प्रादिसमासः । शतुर्नमार्धधातुर्क्वर धातुस्वरः ॥

मो पू णो अत्र जुहुरंत देवा मा पूर्वं अग्ने पितरः पदज्ञाः ।

पुराण्योः सद्यनोः केतुरंतमहद्देवानाममुरत्वमेकं ॥ २ ॥

मो इति । सु । नः । अत्र । जुहुरंत । देवाः । मा । पूर्वं । अग्ने । पितरः । पदऽज्ञाः ।

पुराण्योः । सद्यनोः । केतुः । अंतः । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥ २ ॥

हे अग्ने अत्राभिन्तकानि देवा नोऽस्मान् सु मुष्टु मो जुहुरंत । मा हिंस्युः । तथा पदज्ञाः कर्माण्यनुष्ठाय देवपदमनुभवतः पूर्वं पुरातनाः पितरो मा हिंस्युः । यस्मात्किनुर्यज्ञानां प्रज्ञापकः सूर्यः पुराण्योः पुरातनयोः सद्यनोः । मोदत्यनयोर्देवमनुष्या इति सद्यनी रोदसी । तयोरतमंध्य उदेति । तस्माद्ब्र मा हिंसित्वित्यर्थः । महद्देवानामित्यादि पूर्ववत् ॥ जुहुरंत । इ प्रसह्यकरणे । लुङि जुहोत्यादित्वात् सुः । अत्यधनात्मनोऽद । बहल कंदमीत्युत्वं । संचापूर्वकस्य विधिरनित्यत्वाद्दादेशाभावोऽतादेशः ॥

वि मे पुरुषा पतयंति कामाः शम्यच्छा दीद्ये पृथ्याणि ।

समिद्धे अग्रावृतमिद्धेदम महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥ ३ ॥

वि । मे । पुरुऽचा । पतयंति । कामाः । शमि । अच्छ । दीद्ये । पृथ्याणि ।

संऽइद्धे । अग्रा । वृतं । इत् । वदेम । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥ ३ ॥

हे अग्ने मे मम पुरुषा बहवः कामा अभिलाषा वि पतयंति । विविधं गच्छंति । शम्यपिष्टामादिलक्षणं कर्माच्छाभिलच्छाहं पृथ्याणि पुरातनानि स्तोत्राणि तदर्थं दीद्ये । दीपयामि । पद्याद्यज्ञार्थमग्नौ समिद्धे दीप्यमाने सत्युतमित सत्यमेव वदेम । अनुतवचनं हि यज्ञे वैगुण्यं स्यादिति ॥ पुरुषा । देवमनुष्यपुरुषपत्न्यादिना चार्मत्ययः । पतयंति । प्लू गती । स्वार्थको णिच् ॥

स॒मा॒नो राजा वि॒भृ॒तः पु॒रु॒वा श॒ये श॒या॒सु प्र॒यु॒तो व॒नानु॑ ।

अ॒न्या व॒त्सं भ॑र॒ति शे॒ति मा॒ता म॒हद्दे॒वाना॑म॒सुर॒त्वमे॒कै ॥४॥

स॒मा॒नः । राजा॑ । वि॒भृ॒तः । पु॒रु॒ऽवा । श॒ये । श॒या॒सु । प्र॒यु॒तः । व॒ना । अ॒नु॑ ।

अ॒न्या । व॒त्सं । भ॑र॒ति । शे॒ति । मा॒ता । म॒हत् । दे॒वाना॑ । अ॒सुर॒ऽत्वं । ए॒कै ॥४॥

समानः साधारणः सर्वेषां । यद्वा । एक एव राजा दीप्यमानोऽपिः पुरुवा बह्वपु देशेषु विभृतोऽपि होत्रार्थं विहृतो भवति । यद्वा । राजाभिपूतः सोमः सर्वेषु देशेषु यज्ञार्थं विहृतो भवति । स चापिः सोमो वा शयासु । शरति हविरादयः पदार्था अत्रिति शया वेद्यः । तामु शये । गति । निवसति । वनानु अनुवनं वनेष्वरणिरूपेषु कष्टेषु प्रयुतो विभक्तोऽपि वर्तते । सोमश्चक्षुषे चसमेषु विभक्तो वर्तते । तस्य द्वे सातरौ यावापृथिव्यौ । तयोरन्या वारस्या भूमिर्जायमानतया वत्स वत्सभुतसपि सोमं वा भरति । वृथादिरूपेण भरति । पोषयति । माता वमुधा वेति । केवलं निवासयति ॥ विभृतः । हृत् हरणे । कर्मणि क्तः । गतिरन्तर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं । पुरुवा । अधिकरणे चाप्रत्ययः । शये । ग्रीड् स्वप्ने । लोपस्त इति तकारलोपः । ग्रीडः सार्वधातुके गुणः । शयासु । ग्रीड् स्वप्ने । एरजित्यधिकरणेऽच । भरति । भृञ् भरणे । भुवादिः । एकान्याभ्यां समर्थाभ्यामिति पूर्वस्य न निघातः । वेति । वि निवासगत्योरित्यस्य लटि वङ्गलं कृदमीति विकरणस्य लुक् ॥

आ॒शित्प॒र्वा॒स्वप॑रा अ॒नृ॒त्स्वो जा॒ता॒सु त॑रु॒णी॒ष्वन्तः॑ ।

अ॒न्तर्व॑तीः सु॒वते॑ अ॒प्र॒वी॒ता म॒हद्दे॒वाना॑म॒सुर॒त्वमे॒कै ॥५॥

आ॒ऽशित् । पू॒र्वा॒सु । अ॒प॒राः । अ॒नृ॒त् । म॒द्यः । जा॒ता॒सु । त॑रु॒णी॒षु । अ॒न्तरि॑ति ।

अ॒न्तः॑ऽव॒तीः । सु॒व॒ते॒ । अ॒प्र॒ऽवी॒ताः । म॒हत् । दे॒वाना॑ । अ॒सुर॒ऽत्वं । ए॒कै ॥५॥

पूर्वासु जीर्णाम्बोपधीष्वचिदावर्तमानस्तथापरा नया ओषधीरनृदनुर्धन उत्पत्त्यानुगुण्यनानुतिष्ठप्रपिः सूर्यो वा सद्यो जातासु तदानीमुत्पन्नासु तरुणीषु पक्षविताम्बोपधीष्वन्तर्वर्तते । ता ओषधयोऽप्रवीताः केनापि पुरुषेणानिषिक्तरतस्का अनभ्यक्ता वा अन्तर्वतीरपिना गभेवत्यो भुत्वा सुवते । फलं पुष्पं चोत्पादयति । तदिदं देवानामश्रयं ॥ आशित । वि निवासगत्योः । कृप । अनुक्त । अना रुध कामे । अस्मात् कृप । अन्येषामपि दृश्यत इति दीर्घः । छत्वरः । तरुणीषु । नञ्स्वत्रीककण्यस्तरुणतलुनानामुपसंख्यानं । म० ४. १. १५. ६. इति डीप । अन्तर्वतीः । श्रय इति मतुपो वत्वं । सुवते । पूङ् प्राणिगर्भविमोचन इत्यस्य लटि रूपं । निघातः ॥ ॥ ५८ ॥

श॒युः प॒रस्ता॑दध॒ नु द्वि॑मा॒ताव॑ध॒नश्च॑रति व॒त्स ए॒कः ।

मि॒त्रस्य॑ ता व॒रुण॑स्य व्र॒तानि॑ म॒हद्दे॒वाना॑म॒सुर॒त्वमे॒कै ॥६॥

श॒युः । प॒रस्ता॑त् । अ॒ध॒ । नु॑ । द्वि॒ऽमा॒ता । अ॒व॑ध॒नः । च॒रति॑ । व॒त्सः । ए॒कः ।

मि॒त्रस्य॑ । ता । व॒रुण॑स्य । व्र॒तानि॑ । म॒हत् । दे॒वाना॑ । अ॒सुर॒ऽत्वं । ए॒कै ॥६॥

द्विमाता । द्वे यावापृथिव्यौ सातरौ यस्य स द्विमाता । यद्वा । द्वयोर्भक्तयोर्निर्माता सूर्यः परस्तात्पृथिमायां दिश्यन्वेलायां शयुः शयानोऽव्याप्रियमाणो भवति । अध नु अथोदयवेलायामेको यावापृथिव्योः साधारणस्यो रसादानावत्सः पुत्रोऽवधनोऽप्रतिवदगतिरन्तर्बन्धन एकः सन् चरति । नभसि गच्छति । ता तानीमानि मित्रस्य वरुणस्य मित्रावरुणयोर्व्रतानि कर्माणि ॥ शयुः । ग्रीड् स्वप्ने । भृमृशीतृचरीत्यादिना उपप्रत्ययः । द्विमाता । जयुतश्चेति प्राप्तस्य कप अतस्कृदसीति प्रतिषेधः ॥

द्विमाता होता विदथेषु सम्राठन्वयं चरति क्षेति बुधः ।

प्र रण्यानि रण्यवाचो भरते महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ७ ॥

द्विऽमाता । होता । विदथेषु । संऽराट् । अनु । अग्रं । चरति । क्षेति । बुधः ।

प्र । रण्यानि । रण्यऽवाचः । भरते । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ ७ ॥

द्विमाता द्वयोर्लोकयोर्निर्माता विदथेषु यज्ञेषु होता देवानामाज्ञाता मघाट यज्ञेषु सम्ययाजमानोऽपिरन्वयमयं दिवि चरति । सूर्यभुतसत्त्व वर्तते । बुधः सर्वस्य कर्मणो मूलभुतः मन इति । भुम्भो वसति । यद्वा । अग्रं मुख्यं भागं चरति । भक्षयति । क्षेति । यज्ञना गृहेषु निवसति । यद्वा । बुधः प्रतिष्ठातिभागी म्निष्ट कृद्गुणेण । प्रतिष्ठा वि म्निष्टकृदिति श्रुतेः । किञ्च रण्यवाचो रमणीयवाचः स्तोतागो रण्यानि रमणीयानि स्तोत्राणि प्र भरते । प्रणयति । कुर्वति । तदिदं देवानामैश्वर्यं ॥ चरति । चादिलोप इति न निघातः ॥

शूरस्येव युध्यतो अंतमस्य प्रतीचीनं ददृशे विश्वमायत् ।

अंतर्मतिश्चरति निष्पिधं गोर्महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ८ ॥

शूरस्यऽइव । युध्यतः । अंतमस्य । प्रतीचीनं । ददृशे । विश्वं । आऽयत् ।

अंतः । मतिः । चरति । निऽसिधं । गोः । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ ८ ॥

अंतमस्य समीपे वर्तमानस्य दावापिरायदभिमुखमागच्छद्विश्वं भुतजातं प्रतीचीनं पराङ्मुखं ददृशे । दृश्यते । तच्च दृष्टांतः । शूरस्येव । यथा युध्यतो युद्धं कुर्वाणस्य शूरस्य समर्थस्य राज्ञोऽभिमुखमागच्छत्परबलं पराङ्मुखं दृश्यते तद्वत् । मतिः सर्वज्ञायमानः सोऽपिर्गोर्दृक्कस्य निष्पिधं द्विसिद्धं दीप्तिमंतश्चरति । अतर्धा-रयति ॥ युध्यतः । युद्धं संप्रहरि । दिवादिः । तस्य शतरि रूपं । अंतमस्य । अतश्चादत्त इति ठलावति ठन । अतिशयनातिक इत्यर्थं तमप । तमे तादृशं तादिलोपः । निष्पादायुदात्तः । प्रतीचीन । प्रतिपूर्वस्याचतः क्रिन । तस्माद्विभाषाचरदिकस्त्वियामिति खः । ईनादेशः । प्रत्ययस्वरः । आयत् । या प्रापण इत्यस्याइपूर्वस्य शतरि रूपं आइपूर्वस्य अय पय गतावित्यस्य शतरि रूपं वेति व्युत्पत्त्यनवधारणादनवयहः ॥

नि वेवेति पलितो दृत आस्वतर्महांश्चरति रोचनेन ।

वपृषि बिभ्रदभि नो वि चष्टे महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ९ ॥

नि । वेवेति । पलितः । दृतः । आसु । अंतः । महान् । चरति । रोचनेन ।

वपृषि । बिभ्रत् । अभि । नः । वि । चष्टे । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ ९ ॥

पलितः पालयिता पुणो वा देवानां दृतोऽपिरास्वोपधीषु नि वेवेति । नितरा व्याप्य वर्तते । महान् सोऽपी रोचनेन सूर्येण सहांता रोदस्योर्मध्ये चरति । वपृषि नानाविधानि रूपाणि बिभ्रत् सोऽपिर्नांऽस्मान् यष्टुर्नामि वि चष्टे । विंशेपिणानुग्रहदृष्ट्या पश्यति ॥ वेवेति । वी गत्यादिषु । यङ्लुकि ईडभावे रूपं । रोचनेन । सहांथं तृतीया । बिभ्रत् । दुभृञ् धारणपोषणयोरित्यस्य शतरि रूपं । अभ्यसम्बरः ॥

विष्णुर्गोपाः परमं पाति पार्थः प्रिया धामान्यमृता दधानः ।

अग्निष्टा विश्वा भुवनानि वेद महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ १० ॥

विष्णुः । गोपाः । परमं । पाति । पार्थः । प्रिया । धामानि । अमृता । दधानः ।

अग्निः । ता । विश्वा । भुवनानि । वेद । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ १० ॥

विष्णुर्वाप्तो गोपाः सर्वस्य गोपायिता प्रिया प्रियतमान्यमृता जयरहितानि धामानि तत्रांसि दधानः
सोऽपि परम पाथः स्थानं पाति । रक्षति । यद्वा । धामानि लोकधारकाण्यमृतोदकानि दधानः सन् परमं
पाथ उदकस्य स्थानमर्त्तज पाति । सोऽपिस्ता तानि विश्वा सर्वाणि भुवनानि भुतजातानि वेद । जानाति ॥
गोपाः । गोपायतः क्रियतोऽलोपयलोपा । अपिष्ट्यच संहितायां युष्मत्तत्तच्चुःष्वंतःपादमिति पत्वं ॥ १०९॥

नाना चक्राते यस्याऽवपूँपि तयो रन्यद्रीचंते कृष्णमन्यत् ।

श्यावी च यदरूपी च स्वसारौ महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ११॥

नाना । चक्राते इति । यस्या । वपूँपि । तयोः । अन्यत् । रोचंते । कृष्णं । अन्यत् ।

श्यावी । च । यत् । अरूपी । च । स्वसारौ । महत् । देवानां । असुरत्वं । एकं ॥ ११॥

यस्या यमरूपे मिथुनभुते अहश्च रात्रिश्चैत्ये नाना नानाविधानि वपूँपि शुक्लरुष्णादीनि रूपानि
चक्राति । कृतः । श्यावी रुष्णवर्णारूपी शुक्लतयारोचमाना यत ये परस्परं स्वसारौ भवतस्तयोर्मध्येऽन्यदन्त-
रन्महो रोचंते । किरणसंबंधादीयंत । अन्यद्वाचिलक्षणं कृष्णं तमःसंबंधात् रुष्णवर्णमाभाति ॥ यस्या । मुपो
डादेशः । रोचंत । एकान्याभ्यां समर्थाभ्यामिति न निघातः ॥

माता च यत्र दृहिता च धेनू संवदुधे धापयेते समीची ।

चतस्य ते सदसीऽऽ अंतर्महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ १२॥

माता । च । यत्र । दृहिता । च । धेनू इति । संवदुधे इति संबःऽदुधे । धापयेते इति ।

समीची इति संऽईची ।

चतस्य । ते इति । सदसि । ईऽऽ । अंतः । महत् । देवानां । असुरत्वं । एकं ॥ १२॥

माता सर्वेषां निर्मातृत्वात्माता पृथिवी च दृहिता दूरे निहिता यीश । दृहिता दृहिता दूरे हिता
दोर्ध्वैवेति यास्कः । एते संवदुधं सवरः स्वीयस्य क्षीररूपस्य रसस्य दोर्ध्वी अत एव धेनू जगतः प्रीणयित्री
द्यावापृथिवी यत्रांतरिक्षे समीची परस्परं संगतिं सत्यां धापयेते स्वकीयं रसमन्योन्यं पाययेते चतस्रोदकस्य
सदसि स्थानभुते तस्मिन्नंतरिक्षेऽतः स्थिते द्यावापृथिव्यावीऽऽ । अहं स्तौमि । यद्वा । वृष्टिलक्षणं रसं यीः
पृथिवी धापयत आर्द्रतिलक्षणं रसं द्या पृथिवीत्येवमन्योन्यं माता च दृहिता च भवतः । चतस्य सदसि स्थाने
यज्ञसदने स्थितोऽहं ते उभे स्तौमि ॥ संवदुधं । सवःशब्दः क्षीरवाचीति संप्रदायविद् आहः । तस्मिन्पपदे
दृष्ट पपुरण इत्यस्मादातोर्दुहः कश्चिदिति कप्रत्ययो घञांतादेशः । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः ।
धापयेते । धेट् पान इत्यस्य ण्यंतस्य लटि निगरणचलनार्थेभ्यश्चैति परस्मिपदे प्राप्ति पादिषु धेट् उपसंख्यानमि
त्यात्मनेपदं । यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥

अन्यस्या वत्सं रिहती मिमाय कया भुवा नि दधे धेनुरूधः ।

चतस्य सा पयसापिन्वतेऽऽ महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ १३॥

अन्यस्याः । वत्सं । रिहती । मिमाय । कया । भुवा । नि । दधे । धेनुः । ऊधः ।

चतस्य । सा । पयसा । अपिन्वते । ईऽऽ । महत् । देवानां । असुरत्वं । एकं ॥ १३॥

अन्यस्याः पृथिव्या वत्समपि रिहत्युदकधारारूपया त्रिङ्गया निहती यीर्मिमाय । मेघद्वारा ध्वनिं
करोति । धेनुः प्रीणयित्री सा यीः कया जलवर्जितया भुवा तत्तत्त्वं जलमादाय स्वकीयमूधो मेघरूपं
नि दधे । उदकेन निहितमकरोत् । सा जलवर्जितेऽऽ पृथिव्युतस्य सत्यभुतस्यादित्यस्य पयसोदकेनापिन्वते ।

वर्षकाले मिक्ता भवति । आदित्याज्जायते वृष्टिः । मनु० ३. ७६. । इति स्मृतेः ॥ रिहती । लिह आम्नादन इत्यस्य शतरि रूपं । शतुरनुम इति डीप उदात्तत्वं । अपित्वत् । पिवि भवति । मुचादिवाक्पदी । निघातः ॥

पद्या वस्ते पुरुषा वपूषूर्धा तस्थौ चविं रेरिहाणा ।

ऋतस्य सद्य वि चरामि विद्वान्महेवानामसुरत्वमेकं ॥१४॥

पद्या । वस्ते । पुरुऽरूपा । वपूषि । ऊर्धा । तस्थौ । चिऽअविं । रेरिहाणा ।

ऋतस्य । सद्य । वि । चरामि । विद्वान् । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥१४॥

पद्या । जगत्सृष्टः परमेश्वरस्य पद्मां ज्ञातत्वात्पद्मा भूमिः । तथा च सचवर्णः । पद्मा भूमिः । ऋत्वे० १०. १४. । इति । यद्वा । पादमंचरि साधुः पद्या भूमिः पुरुषा नानाविधमरूपाणि वपूषि स्थावरजगमात्मकानि रूपाणि वस्ते । आकादयति । मेषा भूमिरूर्ध्वोत्तरवेद्यात्मनोन्नता सती समारभुतेन हविषा अवि । सार्धमंवत्परवयस्को वत्सम्यविरित्युच्यते । तत्पमाणमादित्य । चीन लोकानवति स्मंत्रमा याशांतीति अविरिति वा । रेरिहाणा लिहती तस्थां । ऋतस्य सत्यभुतस्यादित्यस्य सद्य स्थान विद्वान् ज्ञानानोऽह वि चरामि । हविर्मन्त्रमादित्य परिचरामि ॥ पद्या । पादशब्दाद्भव कंदमीति यत् । पद्यत्यतदर्थं । पा० ६. ३. ५३ । इति पादस्य पद्मावः । यद्वा । तत्र साधुरिति यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । अवि । अव रक्षणदिपु । इतितीन्मत्ययः । छत्स्वरः । रेरिहाणा । लिह आम्नादन इत्यस्य यदनुकि शानचि रूपं । अभ्यस्तस्वरः ॥

पदे इव निहिते दस्मे अंतस्तयोरन्यद्गुह्यमाविरन्यत् ।

सध्रीचीना पथ्यासा विपृची महदेवानामसुरत्वमेकं ॥१५॥

पदे इवेति पदेऽइव । निहिते इति निऽहिते । दस्मे । अंतरिति । तयोः । अन्यत् ।

गुह्यं । आविः । अन्यत् ।

सध्रीचीना । पथ्या । सा । विपृची । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥१५॥

पदे इव । पथेति जायते तत्तदसाधारणनिर्गति पदे । अथ रात्रिस्थिते दस्मे सर्वदर्शनीये त उभे अत नर्मसि मध्ये निहिते स्थापिते इव वर्तते । तयोरहोरात्रयोरन्यद्गुह्यमवलक्षणं गुह्यमप्रकाशमानतया गुह्यमिवास्ते । अन्यदहोरात्रिः सूर्यप्रकाशनं प्रकटं भवति । सध्रीचीनाहोरात्रयोः परस्परमेलनरूपा पथ्या सार्धः । काल इत्यर्थः । सा विपृची । पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्च प्राप्नोतीति विपृची भवति । सर्वे जना अहोरात्रयोर्वर्तते । यद्वा । पदे इव देवसनुषादीनां स्थानभुते यावापुथियावंतरंतरित्वे निहिते वर्तते । तयोरन्यद्गुह्यमप्रकाशमानतया गुह्यं वर्तते । अन्यत्पुथियाविः सर्वदर्शमानत्वेन प्रकटा भवति । सध्रीचीनिति पूर्ववत् ॥ सध्रीचीना । सहपूर्वादेवतेः क्लिन् । सहस्य सधिरिति सध्यादेशः । विभाषाचरदिकम्वयामिति खः ॥ ३० ॥

आ धेनवो धुनयन्तामग्निंश्चीः सवर्दुधाः शशया अप्रदग्धाः ।

नव्या नव्या युवतयो भवन्तीर्महेवानामसुरत्वमेकं ॥१६॥

आ । धेनवः । धुनयन्तां । अग्निंश्चीः । सवऽदुधाः । शशयाः । अप्रदग्धाः ।

नव्याऽनव्याः । युवतयः । भवन्तीः । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥१६॥

धेनवो वृष्टिद्वारा सर्वस्य जगतः प्रीणयित्रीऽग्निंश्चीः शिशुरहिताः । यद्वा । शिशवो न भवतीत्यग्निंश्चीः । शशया नर्मसि शशयानां वर्तमानाः केनाप्यप्रदग्धा अचीणरमाः सवर्दुधा उदकलक्षणस्य क्षीरस्य दोग्धो युवतयः परस्परमिश्रणोपेता नव्या नव्या अतिशयेन नूतना भवन्तीर्दिशो मेघा इव आ धुनयन्तां । आदुहन्तु ।

मेघपदेऽग्निशीर्भवंतीरित्यत्र निगद्यत्ययः ॥ धुनयन्तां । धुन् कपने । णिचि धृञ्प्रीणोर्नुवक्तव्यः । पा० ७. ३. ३७. १. । इति नृक । इम्यन्कादसः । अग्निशीः । सखाग्निशीति भाषायामिति व्यत्ययन कंदसि भवति ॥

यदन्यामु वृषभो रोरवीति सो अन्यस्मिन्यूथे नि दधाति रेतः ।

स हि क्षपावान्त्स भगः स राजा महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥१७॥

यत् । अन्यामु । वृषभः । रोरवीति । सः । अन्यस्मिन् । यूथे । नि । दधाति । रेतः ।

सः । हि । क्षपाऽवान् । सः । भगः । सः । राजा । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥१७॥

वृषभोऽपां वर्षको यत् । पर्जन्याक्षिद्रोऽन्यामु दिक्षु रोरवीति मेघद्वारा भृशं शब्दं करोति स पर्जन्य इन्द्रोऽन्यास्मिन् यूथे दिशां वृद्धे रेत उदकं नि दधाति । तत्र वर्षति । लोके हि वृषभः कामुचिन्नोप रेतःसैकार्थं रवं करोत्यन्यास्मिन् गोयूथे रेतः सिंचति । तद्वत् । स इन्द्रः क्षपावान् । क्षिपति शत्रुनुदकं वेति क्षेपणवान् । यद्वा । क्षपा रात्रिः । तथा रात्रिपर्याययागानां स्तोत्राणां भागभूता या रात्रिः सोच्यते । तद्वान् । स भगः । सर्वभू-जनीयः । स राजा हि । तत्तत्कर्मानुरूपफलप्रदानिन सर्वपां राजा खलु ॥ रोरवीति । इ शब्द इत्यस्य यङ्लुग-तस्य लटि रूपः । एकान्याभ्यां समर्थाभ्यामिति प्रथमस्य न निघातः । यूथे । यु मिश्रणे । तिथपृष्ठग्रथयूथप्रोथा इति थक्प्रत्ययातत्वेन निघातनाद्दीर्घः । रेतः । रीड् चरण इत्यस्मात् सुरीक्षां तृट् चेत्यमुप्रत्ययसुडागमस्य । निच्चादः शुदात्तः ॥

वीरस्य नु स्वर्ध्वं जनासः प्र नु वोचाम विदुरस्य देवाः ।

पोऽह्ना युक्ताः पंचपंचा वहन्ति महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥१८॥

वीरस्य । नु । सुऽअर्ध्वं । जनासः । प्र । नु । वोचाम । विदुः । अस्य । देवाः ।

पोऽह्ना । युक्ताः । पंचऽपंच । आ । वहन्ति । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥१८॥

हे जनानो जना वीरस्य शूरस्विन्द्रस्य स्वर्ध्वं शोभनाद्योपेतत्वं नु क्षिप्रं प्र वोचाम । प्रकर्षणं वदाम । तथा देवा अथस्विन्द्रस्य स्वर्ध्वं विदुः । जानति । किं तत्स्वध्वत्वं । तद्व्यति । पोऽह्ना मासानां द्वंद्वयोगकाले पोऽह्ना दृश्यमाना ऋतवोऽथा निरूप्यते । ते च पक्ष्म्याका ऋतवो हेमंतशिशिरयोः समामिन पंच पंच युक्ताः संतः कालात्मकमिन्द्रमा वहन्ति । तदिदमिन्द्रस्य स्वध्वत्वं यदनुमिरुदत्वं ॥ पोऽह्ना । पक्ष्म्यादात्मख्याया विधायं धेति धामप्रत्ययः । ५५ उत्वं दतुदशधामुत्तरपदादेः पुलं च । पा० ६. ३. १०९. ३. । इत्युत्वं पुलं च । प्रत्ययस्वरः ॥

त्वाप्ति पशो हविषोऽनुवाक्या देवस्त्वष्टेत्येया । मुत्रितं च । देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपो देव त्वष्टर्येव चारु-स्वमानट् । आ० ३. ८. । इति ॥

देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपः पुपोषं प्रजाः पुरुधा जजान ।

इमा च विश्वा भुवनान्यस्य महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥१९॥

देवः । त्वष्टा । सविता । विश्वऽरूपः । पुपोषं । प्रजाः । पुरुधा । जजान ।

इमा । च । विश्वा । भुवनानि । अस्य । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥१९॥

सवितातर्यामितया सर्वस्य प्रको विश्वरूपो नानाविधरूपस्त्वष्टा त्वष्टृनामको देवः प्रजाः पुरुधा बह्वधा जजान । जनयति । ताश्च पुपोष । पोषयति । इमेसानि विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भुतजातानि चास्य त्वष्टुः संबंधीनि ॥ विश्वरूपः । बहुव्रीह्या विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं ॥

मही समैरक्ष्णा समीची उभे ते अस्य वसुना नृष्टे ।

नृष्टे वीरो विदमानो वसूनि महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥२०॥

मही इति । सं । ऐरत् । चर्खा । समीची इति संऽईची । उभे इति । ते इति । अस्य ।
वसुना । न्युष्टे इति निऽच्युष्टे ।

शृण्वे । वीरः । विंदमानः । वसूनि । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ २० ॥

महो महत्यां समीची परस्परं संगतिं चर्खा । चमत्तदंत्यनयोर्देवमनुष्या इति चर्खा । यद्वा । चर्खेति अर्धेति
भुतजातेरिति चर्खा यावापृथिव्यां । समरत । इंद्रः प्रजापत्यादिभिः सम्यग्योजयत । ते उभे यावापृथिव्याव
स्यंद्रस्य वसुना तजसा धनेन वा न्युष्टे नितरां व्याप्तिं भवतः । वीरः समर्थः स इंद्रो वसूनि शत्रुनाभिभूय
तदीयानि धनानि विंदमानो लभमानः मनःशृण्वे । सर्वः श्रूयते । तर्वाद्विंदमानमिति शक्तिं वसु । अ० १५ ३ ।
इत्यादिषु दृष्टत्वात् ॥ ऐरत् । ईर गतावित्यस्य लङि रूपं । न्युष्टे । च्युष्टे गता । कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति
गतिः स्वरः । शृण्वे । श्रु श्रवण इत्यस्य व्यत्ययेन कर्मणि श्रुः । लोपस्य आत्मनेपदेष्विति तलोपः । विंदमानः । विद्
लाभ इत्यस्य लटि शान्तिच रूपं । तस्य लसार्वधातुकस्वर धातुस्वरः ॥

इमां च नः पृथिवीं विश्वधाया उप शेति हितमिच्चो न राजा ।

पुरःसदः शर्मसदो न वीरा महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ २१ ॥

इमां । च । नः । पृथिवीं । विश्वधायाः । उप । शेति । हितऽमिच्चः । न । राजा ।

पुरःसदः । शर्मऽसदः । न । वीराः । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ २१ ॥

विश्वधाया विश्वस्य धाता सर्वाज्ञो वा नोऽस्माकं राजद्र इमा पृथिवीमतस्त्विजं चोप तयोः समीपे इति ।
निवसति । तत्र दृष्टान्तः । हितमिच्चो न । यथा कस्यचित् हितोपदेष्टा मुहत्समीपे निवसति तद्वत् । वीराः समर्था
युवमहाया मरुतः पुरःसदो युदार्य पुरतो निश्चयेन गतार इंद्रस्य शर्मसदः । न चार्थः । शर्मणि गृहं सीदतश्च
भवति । यच्च यत्रासी तत्र तत्र मनिधिं कुर्वाणा इत्यर्थः ॥ शेति । वि निवामगत्योरित्यस्य लटि बह्वल
कंदसीति विकरणस्य लृक् । निघातः ॥

निष्पिध्वरीस्त ओपंधीरुतापो रयिं तं इंद्र पृथिवी विभर्ति ।

सखायस्ते वामभाजः स्याम महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ २२ ॥

निऽसिध्वरीः । ते । ओपंधीः । उत । आपः । रयिं । ते । इंद्र । पृथिवी । विभर्ति ।

सखायः । ते । वामऽभाजः । स्याम । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ २२ ॥

इ पञ्चन्यासकंद ओपंधीरोपधयस्ते निष्पिध्वरीनिष्पिध्वर्यां नितरां त्वत्कर्तृकमिदमत्यः । उतापि न आप-
स्वतो निःसृताः । पृथिवी ते तव भोगयोग्यं रयिं धनं विभर्ति । पुरु वसूनि पृथिवी विभर्ति । अ० ३ ५५ ५ ।
इति हि निगमः । ततस्ते तव सखायो हविप्रदानिनोपकारकाः स्नोतारो वयं वामभाजः स्याम । सर्वे वननीय
धनभागिनो भवम । तदेतद्देवानां महद्देश्यं ॥ निष्पिध्वरीः । पिपु संगर्वा । संपदादिलक्षणो भावः क्रिय ।
तदस्यास्तीत्यर्थं कंदसीवनिपातिवति वनिप । वनो र चिति डीप रफश्च । निमा सह समासः । निमः सकार
कांदसत्वादनाद्रूपोपसर्गः । त्मनोतीत्यादिना पत्व । डीपः पित्यादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । विभर्ति । दृभृज धार
णपोषणयोरित्यस्य लटि भुजामित्यभ्यासत्वेत्वं । निघातः । वामभाजः । भज सेवाया । भजो णिः । पा० ३
२. ६२. इति णिः । छदुत्तरपदस्वरः ॥ ॥ ३१ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशनं तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विधातीर्थमहश्चरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षभूपालमास्त्राज्यधुरधरण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदंभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

न ता मिनतीत्यष्टर्चं तृतीयं मृक्तं विद्यामित्रस्य वाचः पुत्रस्य वा प्रजापतेरार्यं विष्टुभं विश्वदेवं । तथा चानु-
कर्मणिका । न ता एवाविति । मृक्तविनियोगो लिंगादवगत्यः । अस्मिन्मृक्तं प्राथिणादित्यः सह संवत्सरः स्तूयते ॥

न ता मिनन्ति मायिनो न धीरा व्रता देवानां प्रथमा ध्रुवाणि ।

न रोदसी अदुहा वेद्याभिर्न पर्वता निनमे तस्मिवांसः ॥ १ ॥

न । ता । मिनन्ति । मायिनः । न । धीराः । व्रता । देवानां । प्रथमा । ध्रुवाणि ।

न । रोदसी इति । अदुहा । वेद्याभिः । न । पर्वताः । निऽनमे । तस्मिऽवांसः ॥ १ ॥

सायिनः कपटवृत्तपता अमुरा देवानामिन्द्रादीनां प्रथमा प्रथमानि स्रष्टव्यन्तरभावीनि ध्रुवाणि स्थिराणि
केनापि चालयितुमशक्यानि ता तानि लोकं प्रसिद्धानि व्रता व्रतानि लोकशालनादिकर्माणि न मिनन्ति । न
हिमन्ति । तथा धीरा विद्वामोऽपि न हिमन्ति । तथा अदुहा देवमनुष्यादिषु प्रजामु द्रोहवर्जितं रोदसी यावा-
पृथिव्यां वेद्याभिः स्वाश्रयतया सर्ववेदनीयाभिः प्रजाभिः सहितानि कर्माणि न मिनन्ति । तदेतदुपादयति ।
तस्मिवासः पृथिव्यामूर्ध्वतया स्थिताः पर्वता न निनमे । निनमनीया न भवन्ति । एतदुक्तं भवति । यद्देवमनु-
ष्यादीनां यावापृथिव्याधारकतयावस्थापनं यत्तु पर्वतादीनामुन्नततयावस्थापनं तदिदं देवानां कर्म । तत्र को
ऽप्यन्यथयितुमर्हतीति ॥ भिनन्ति । मीडु हिमायामित्यस्य लटि मीनातिर्निगम इति ह्रस्वः । निघातः । वेद्याभिः ।
वेदनमर्हति । कदासि चेति यत्प्रत्ययः । निनमे । णमु प्रकृत्य इत्यस्य कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः । कृत्यवरः ॥

पद्माराँ एको अचरन्विभर्त्युतं वर्षिष्ठमुप गाव आगुः ।

तिस्रो महीरूपरास्तस्युरत्या गुहा द्वे निहिते दर्शयका ॥ २ ॥

पद् । भारान । एकः । अचरन् । विभर्ति । ऋतं । वर्षिष्ठं । उप । गावः । आ । अगुः ।

तिस्रः । महीः । उपराः । तस्युः । अत्याः । गुहा । द्वे इति । निहिते इति निऽहिते ।

दर्शि । एका ॥ २ ॥

अचरन् स्थायी एकः संवत्सरः पद् पदसंख्याकान् भारान । भ्रियते पुष्पविक्रमादि येष्विति भारा
ऋतवः । तान्त्वमेतादीन् विभर्ति । अवयवत्वेन धारयति । तथा ऋतं सत्यभुतं वर्षिष्ठं वृद्धतरमादित्यात्मकं
तमेव संवत्सरं गावो रश्मय उपगुः । प्राप्नुवति । किंच तस्मिन्नेव संवत्सरऽत्या अतनशीला आगमापायि-
धर्मापतास्त्रिस्रो महीस्ययो लोका उपरा उपर्युपरि वर्तमानास्तस्युः । तिष्ठति । लोकत्रयमेव दर्शयति । गुहा
गुहाया स्वात्मानि द्वे वांशान्तरिणं चेत्येते निहिते । न दृश्यन्ते । एका भूमिर्दर्शि । सर्वभुताधारतया दृश्यते ॥
भारान् । इभुञ्ज धारणपोषणयोरित्यस्मादधिकरणे घञ् । कर्पात्यतो घञ् इत्यतोदान्तत्वं । निहिते । दधातेः
कर्मणि निष्ठा । गतिरनन्तर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं । दर्शि । दृशिर् प्रेक्षणे । कर्मणि लुङि चिणि चिणि
लुगिति प्रत्ययस्य लुक् । वाक्यभेदादनिघातः ॥

त्रिपाजस्यो वृषभो विश्वरूप उत चुधा पुरुध प्रजावान् ।

अनीकः पत्यते माहिनावान्स् रेतोधा वृषभः शश्वतीनां ॥ ३ ॥

त्रिऽपात्रस्यः । वृषभः । विश्वऽरूपः । उत । त्रिऽउधा । पुरुध । प्रजाऽवान् ।

त्रिऽअनीकः । पत्यते । माहिन्ऽवान् । सः । रेतऽधाः । वृषभः । शश्वतीनां ॥३॥

त्रिपात्रस्यः यीष्मवर्षाहमन्ताख्यस्त्रिभिर्ऋतुभिः पात्रस्यमुरो यस्य स त्रिपात्रस्यः । अरस्क इत्यर्थः । उरो-
वचनश्च पात्रस्यशब्दः । इन्द्रस्य क्रोडोऽदित्य पात्रस्य । वाज० २५. ८ । इत्यश्वमेधमव उरः परतयाग्राणात्
पात्रमि बलि साधुर्गति व्युत्पत्तेश्च सर्वपासगानां मध्य उरसो बलवत्त्वात् । वृषभः स्वावयवभूते वर्षतावपा
वर्षको विश्वरूपस्तत्तद्वत्समाधारणकार्यः पुष्पविकामादिभिर्लिङ्गानारूप उतापि च अुधा । वमतशरदमता
ख्यस्त्रिभिर्ऋतुभिरुधो यस्य स अुधा । प्रजावान् । प्रकपेण जायत इति व्रीह्यादयः प्रजाः । पुरुध नानाप्र
कारेण विद्यमानव्रीहयवादिरूपप्रजावान् । किञ्च अनीकस्त्रिभिर्ऋणवर्षाशीताख्यरनीकगुणरूपतो माहिना-
वान्महत्त्ववान् संवत्सराभिमानो देवः पत्यते । आगच्छति । वृषभः भूचनसमर्थः स संवत्सरः शश्वतीना बह्वी
नामोपधीनां पुष्पफलादिमपत्तये रेतोधा रेतस उदकस्य धर्ता भवति ॥ अुधा । बह्व्रीहिरुधमोऽर्नात्तुल्यनड ।
सर्वविधीनां कृदसि विकल्पितत्वात्पत्यपि भवति । ऊकारस्य ह्रस्वशब्दादसः । उत्तरपदातोदात्तप्रकरणे त्रिच
क्रादीनां कंदस्युपसंख्यानमित्युत्तरपदातोदात्तत्व ॥

अभीक आसां पदवीरवोध्यादित्यानामहे चारु नाम ।

आपश्चिदस्मा अरमन्त देवीः पृथग्रजंतीः परि पीमवृज्जन ॥४॥

अभीके । आसां । पदऽवीः । अवोधि । आदित्यानां । अहे । चारु । नाम ।

आपः । चित् । अस्मि । अरमन्त । देवीः । पृथक् । व्रजंतीः । परि । सीं । अवृज्जन ॥४॥

संवत्सर आसामोपधीनामभीके समीपे पदवीः । पदानि तत्तद्वर्गविशिष्टपुष्पफलादीनि वति प्रज-यतीति
पदवीः सन अवोधि । वृध्यते । मावधानो वर्तते । तथादित्याना । आदित्या मासाः मस्यामास्यात् । यद्वा ।
आदित्यमंकमणनिमित्तत्वादादित्या मासाः । मेपादित्ये सवितरि यो यो मासः प्रपूर्यते चाद्रश्चक्रावः स ज्ञेय
इति स्मृतः । तेषां चैवादीनां मासानां चारु नाम मधुश्च माधवशब्दादि नामधेयमहे । आह्वयामि । उच्चार-
यामीत्यर्थः । किञ्च देवीर्योतनशीलाः पृथगितस्ततो व्रजंतीर्गन्तव्य आपश्चित् आपोऽप्यस्मि संवत्सराचारमतः ।
संवत्सरसंवधिमासचतुष्टये वृष्टिद्वारा रमन्ते । ता आपः सीमेन संवत्सर पर्यवृज्जन । अष्टमु मासेषु परिव्रजयति ॥
पदवीः । वी गत्यादिषु । क्लिप । अवोधि । वृध अवगमन इत्यस्य लुङि दीपज्जनवृधपुरितारिण्यादिभ्योऽत्यन्तर
स्यामिति कर्तरि चिणो लुक् । निघातः । आदित्याना । आदित्यसंवधिना इत्यर्थे दित्यादित्यादित्यपत्युत्तरपदाग्य
इति ग्यः । अतोलोपयलोपो । प्रत्ययस्वरः । अहे । ह्रयतेर्लुङि मिच आत्मनपदेष्वन्तरस्यामित्यङादेशः । गुणः ।
निघातः । अवृज्जन । वृजो व्रजन् इत्यस्य लुङि श्रिमि रूपं । निघातः ॥

त्री पधस्थी सिंधवस्त्रिः कवीनामुत त्रिमाता विदथेषु सम्राट् ।

चृतावरीर्योपणास्त्रिसो अयास्त्रिरा दिवो विदथे पत्यमानाः ॥५॥

त्री । सधऽस्था । सिंधवः । त्रिः । कवीनां । उत । त्रिऽमाता । विदथेषु । संऽराट् ।

चृत्ऽवरीः । योपणाः । त्रिसः । अयाः । त्रिः । आ । दिवः । विदथे । पत्यमानाः ॥५॥

प्रजापतिः स्वविज्ञानं सिंधुनां निवेदयति । हे सिंधव आपः सर्वमात्रिण्यो युय । त्री पधस्थी त्रयो लोकाः ।
ते च प्रत्येकं त्रिभवंति । तथा त्रयो वा इमं त्रिवृतो लोका इति श्रुतिः । न यावद् इन्द्रमोजमा नातरिजाणि
वर्जिणं न विव्यचत भुमयः । अश्वे० ८. ६. १५ । इति प्रत्येकं बहवचनश्रवणात् । बहवचनं च कपिजलन्यायेन
त्रिलि पर्यवसितं । ते च लोकाः कवीनां देवानां निवासस्थानानि भवंति । उतापि च त्रिमाता त्रयाणाममीषां
लोकानां त्रिमाता संवत्सरः सूर्या वा विदथेषु यज्ञेषु सम्राट् यज्ञनीयतया सश्रग्दीप्यमानो वर्तते । तथा

ऋतावरीत्तदकवत्योऽप्या नभस्या आप्रव्या वा तिमो योपणाम्निमंख्याका इलामरस्वतीभारतीत्येव रूपाः परस्परमिश्रणोपेता देवता विदथे यज्ञे दिवो दिवसस्य त्रिस्त्रिपु सर्वनेष्वा पत्यमाना आगच्छत्यो भवति ॥ मधम्या । पूर्वपदादिति संहिताया पत्वं । योपणाः । युप इति सीचो धातुः । ल्युटि रूपं । लिट्स्वरः । तिस्रः । तिस्रभ्यो जम इत्याद्युदात्तत्वं । अयाः । अप इत्यन्तरिक्षनाम । तत्र भवाः । भवे कंदसीति यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ॥

चिरा दिवः सवितर्वीर्याणि दिवेदिव आ सुव चिर्नो अहः ।

त्रिधातुं राय आ सुवा वसूनि भग चातर्धिपणे सातये धाः ॥ ६ ॥

चिः । आ । दिवः । सवितः । वीर्याणि । दिवेऽदिवे । आ । सुव । चिः । नः । अहः ।

चिऽधातुं । रायः । आ । सुव । वसूनि । भग । चातः । धिपणे । सातये । धाः ॥ ६ ॥

सवितः सर्वस्य प्रेरक इह आदित्य दिवो बुल्नोकादागत्य त्वं वीर्याणि सर्वः संभजनीयानि धनानि दिवे दिवे प्रतिदिनं चिरा सुव । चिवावसूनाभ्य प्रयत्नः । प्रयत्नार्थः । तद्विच्यते । भग सर्वभजनीय चातरस्माक रचक इह आदित्य त्रिधातुं त्रिधातुनि पशुकनकरत्नभेदेन त्रिप्रकाराणि वसूनि धनानि रायः । राति क्षीरा दीनीति रायो गोधनानि । तानि च नोऽस्मभ्यमहः संबंधिषु त्रिस्त्रिपु सर्वनेष्वा सुव । प्रयत्नः । धिपणे साधर्मिके हे वाक् सातये धनलाभाय धाः । अस्मान् कुरु ॥ चिः । द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच । पा० ५. ४. १८. । इति सुच । चित्स्वरः । सुव । पु० प्रेरणे । तृदादिः । लोटि रूपं । त्रिधातु । दुधात् धारणपोषणयोरेत्यस्मात्तित- निगमिमसीत्यादिना तुल्यत्ययः । धिपणे । आसवितत्वात्त्रिधातः ॥

चिरा दिवः सविता सोपवीति राजाना मित्रावरुणा सुपाणी ।

आपश्चिदस्य रोदमी चिदुर्वी रत्नं भिक्षांत सवितुः सवाय ॥ ७ ॥

चिः । आ । दिवः । सविता । सोमवीति । राजाना । मित्रावरुणा । सुपाणी इति सुऽपाणी ।

आपः । चित् । अस्य । रोदमी इति । चित् । उर्वी इति । रत्नं । भिक्षांत । सवितुः । सवाय ॥ ७ ॥

सविता देवो दिवो दिवसस्य त्रिस्त्रिपु कानिष्वा सोपवीति । अस्मभ्यं धनान्यामुवतु । प्रयत्नः । किंच राजाना राजाना सुपाणी कल्याणपाणी मित्रावरुणावापः । आप्नोति सर्वं जगदित्याप अंतरिक्ष । नित्यवद् वचनातल्याद्गृहवचन । चिदपि च उर्वी विस्तीर्णं रोदमी वावापुश्चिवाविता देवताः सवितुः प्रेरकस्यास्य देवस्य सवाय संवेन प्रेरणेन रत्नमर्पितमर्थं भिक्षत । याचते ॥ सोमवीति । पू प्रेरण इत्यस्य यङ्गुकि लटि रूपं । मित्रावरुणा । देवतावृद्धे चतुर्भ्यपदप्रकृतिस्वरत्वं । भिक्षंत । भिच यात्रायामित्यस्य लङि रूपं । सवाय । अवसवी च । पा० ३. ३. ५६. ४ । इत्यत्रतत्वेन निपातनादतोदात्तत्वं ॥

चिरुत्तमा दृग्णा रोचनानि त्रयो राजंत्यसुरस्य वीराः ।

ऋतावान् इपिरा दृक्भासस्त्रिरा दिवो विदथे संतु देवाः ॥ ८ ॥

चिः । उत्तमा । दृऽनर्णा । रोचनानि । त्रयः । राजन्ति । असुरस्य । वीराः ।

ऋतवान् । इपिराः । दृऽदभासः । चिः । आ । दिवः । विदथे । संतु । देवाः ॥ ८ ॥

दृग्णा दृग्णा केनापि विनाशयितुमशक्यानि रोचनानि दीप्यमानानि त्रिस्त्रीण्युत्तमानि स्थानानि मति । एतेषु त्रिषु स्थानेषु सुरस्य । अस्त्यति चिपति सर्वमित्यसुरः कालात्मा संवत्सरः । तस्य वीराः पुत्रास्त्रयोऽपिवायुमर्यरूपा राजन्ति । शोभन्ते । तानेव विगिनष्टि । ऋतावान् । ऋतं सत्यभुतमपिहोत्रादिकं कर्म तद्वतः । इपिरा यत्तार्थं शीघ्रगतिमंतो दृक्भासो दुर्दभासः केनापि स्वतेजसा तिरस्कृतुमशक्या एतं सर्वं देवा विदथे

ऽस्मदीये यज्ञे दिवोऽङ्गः संबन्धिषु चिस्त्रिषु सवनेष्वाम संतु । समंताद्यजनीयतया भवंतु ॥ उत्तमा । उत्तमश
शक्तमी सर्वत्रैतुंकादिषु पाठादंतोदात्तत्वं । दृग्गणा । नशः कृच्छार्थं खल् । दूरो दाशनाशदभैपूत्वं वक्तव्यमिति
रेफस्योत्वं । उत्तरपदादः पृत्वं । लिट्स्वरः । दृढभासः । पूर्ववदुत्पृत्वं ॥ ॥ १ ॥

प्र मे विविक्कानिति षडृचं चतुर्थं मूक्तं । विद्यामित्र ऋषिः । विष्णुप कंदः । विश्व देवा देवता । अचानुक्त
मणिगा । प्र मे पठित । मूक्तविनियोगो लिंगिकः ॥

प्र मे विविक्काँ अविदन्मनीषां धेनुं चरंतीं प्रयुतामगोपां ।

सद्यश्चिद्या दुदहे भूरि धासेरिदुस्तदग्निः पनितारो अस्याः ॥ १ ॥

प्र । मे । विविक्कान् । अविदत् । मनीषां । धेनुं । चरंतीं । प्रयुतां । अगोपां ।

सद्यः । चित् । या । दुदहे । भूरि । धासेः । इंद्रेः । तत् । अग्निः । पनितारः । अस्याः ॥ १ ॥

विविक्कान्विवेकवानिन्द्रोऽपिवा मे मम मनीषां देवताविषयां स्मृति प्राविदत् । प्रकर्षणं जानातु । तत्र
दृष्टांतः । चरती यवम इतमनो गच्छंती प्रयुता पुण्यभुतामैकाकिनीमगोपा गोभृतरहिता यथाकाम चरती
धेनुं नयमूतिकां गामिव देवतानां प्रीणयित्री स्मृतिमविददित्यन्वयः । या स्मृतिरूपा धेनुः सद्यश्चित्तदानीमिव
धासेः । धारयति प्राणान धीयते दीयतेऽर्थिभ्य इति वा धासिरन्न । कर्मणि षष्ठी । भूरि बहुलमपेक्षित फल
दुदहे दुग्धं इन्द्रोऽपिरस्य च देवा अस्याः स्मृतिरूपाया धेनोस्तत्तस्यान्नभुतस्य पयसः पनितारः स्मृतारो
भवति । यद्वा । इन्द्रापी स्मृतारो वयं चास्या धेनोस्तत्पयः प्राप्नुमः ॥ विविक्कान् । विचिर पुण्यभाव इत्यस्य
क्रमो रूपं । अविदत् । विद ज्ञान इत्यस्य लिङि वङ्गलं कदमीति शः । दुदहे । दुह प्रपुरण इत्यस्य लिटि रूपं ।
यद्वृत्तयोगादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । पनितारः । पन स्मृतावित्यस्य तुचि रूपं ॥

इंद्रेः सु पूषा वृषणा सुहस्ता दिवो न प्रीताः शशयं दुदहे ।

विश्वे यदस्यां रणयंत देवाः प्र वोऽव वसवः सुस्रमंश्यां ॥ २ ॥

इंद्रेः । सु । पूषा । वृषणा । सुहस्ता । दिवः । न । प्रीताः । शशयं । दुदहे ।

विश्वे । यत् । अस्यां । रणयंत । देवाः । प्र । वः । अव । वसवः । सुस्रं । अश्यां ॥ २ ॥

वसवः सर्वस्य वासयितारो हे देवा इंद्रेः पूषा च वृषणाभिमतफलस्य सक्तारो सुहस्ता कन्यागपाणो
मासस्थो मित्रावरुणो वा । राजाना मित्रावरुणा मुपाणी इत्यादिषु दृष्टत्वात् । एते सर्व देवाः । नेत संप्रत्यर्थं ।
इदानीं प्रीताः संतः शशयं नभसि शयानं मेघं दिवो नभसः सकाशात् दुदहे । वृष्टिद्वारापेक्षित फल मुपु
दुहति । यद्यस्माद्विश्वे सर्व देवा अस्या देवां रणयत रमयत वो युष्माकं संबन्धिन्यवलोकं मुग्ध मुपकरमपेक्षित
फलं प्राश्यां । प्राप्नुयां ॥ सुहस्ता । हमेरसिहमीत्यादिना तन्प्रत्ययः । निच्वादायुदात्तः । बहुप्रीहावायुदात्त
लृक्कदमीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । दुदहे । दुह प्रपुरण इत्यस्य लिटोरयो र् । रणयत । रम् क्रीडाया । श्यंतस्य
लिङि रूपं । वर्णयार्पितः । अश्यां । अशु व्याप्रावित्यस्य लिङि वङ्गलं कदमीति विकरणस्य लृक् । अत्ययम
परस्मिपदं ॥

या जामयो वृष्णा इच्छंति शक्तिं नमस्यंतीर्जानते गर्भमस्मिन् ।

अच्छा पुत्रं धेनवो वावणाना महश्चरंति विभ्रतं वपूषि ॥ ३ ॥

याः । जामयः । वृष्णा । इच्छंति । शक्तिं । नमस्यंतीः । जानते । गर्भं । अस्मिन् ।

अच्छ । पुत्रं । धेनवः । वावणानाः । महः । चरंति । विभ्रतं । वपूषि ॥ ३ ॥

या जामयः । जमति वर्षाकाले प्रादुर्भवतीति जामय आपधयः । वृष्णऽपां वर्षकायेंद्राय शक्तिं सेचनसामर्थ्यमिच्छति । नमस्यतीः प्रह्रीभुतास्ता आपधयोऽस्मिन्नद्रि गर्भं वृष्टिद्वारा पुष्पफलादिलक्षणगर्भाधानादि-सामर्थ्यं जानते । जानति । वावशानाः फलं कासयमाना धेनवः सर्वस्य प्रीणयिष्य आपधयो महो महाति ज्ञानाप्रकाराणि वपुषि रूपाणि विश्वते व्रीहयवनीवारादिफललक्षणं पुत्रं तनयमक्ताभिमुख्यं चरति । प्राप्तवति । नकिं हि हभारव कुर्वाणा धेनवो वत्समभिलक्ष्य गच्छति । तद्वत् । यद्वा । जामयः । जमति सर्वं च प्रसरतीति जामयः सूर्यदीपयः । वृष्णऽपां वर्षकाय । स्वरश्मिभिर्भासाज्जमानादाय पुनर्वर्पतीति वर्षकः सूर्यः । आदित्या ज्ञायते वृष्टिरिति स्मृतं । तस्मै वर्षणशक्तिमिच्छति । ता दीपयोऽस्मिन्नादित्ये गर्भमनूपगर्भाधान-सामर्थ्यं जानति ॥ जामयः । जमतेर्गतिकर्मणो जनिघमिभ्यामिगिति विधेयमानो वज्रलवचनादस्मादपि भवति । नमस्यतीः । नमःशब्दाज्जमोवरिवाश्चिदः क्यजिति क्यच । तदताकृतरि रूपं । प्रत्ययस्वरः । जानते । छा अवबोधन इत्यस्य लटि रूप । अक् । निपातस्य चिति संहितायां दीर्घः ॥

अच्छा विवक्षि रोदसी सुमेके याव्णो युजानो अश्वरे मनीषा ।

इमा उ ते मनवे भूरिवारा ऊर्ध्वा भवन्ति दर्शता यज्ञवाः ॥४॥

अच्छा विवक्षि रोदसी इति सुमेके इति सुमेके याव्णो युजानो अश्वरे मनीषा ।

इमाः । उ इति । ते । मनवे । भूरिऽवाराः । ऊर्ध्वाः । भवन्ति । दर्शताः । यज्ञवाः ॥४॥

अश्वरे यज्ञे याव्णः सोमाभिपवार्थमुपलान युजानः प्रयुजानोऽहं सुमेके मुरुपे रोदसी यावापृथिवी मनीषा मनम ईपया स्तुतिनक्षत्रया वाचाक् विवक्षि । आभिमुख्येन सोमि । हे अग्ने ते तव भूरिवारा यजमानैर्बह्वारं वरणीया दर्शताः कमनीयतया दर्शनीया यज्ञवाः पुण्या इमा दीपयो मनवे मनुष्यवहाराथंमूर्ध्वा ऊर्ध्वमुत्वा भवति ॥ विवक्षि । वच परिभाषणं । लटि वङ्गं कंदमीति शपः झुः । अतिपिपत्यंश्च यङ्गं कंदमीत्यभ्यासस्यत्वं । चकारस्य कृत्व व्यत्ययेन । युजानः । युजिवृधिशः किञ्चित्त्वानच । कित्वादगुणः । पित्वादतोदात्तः । मनीषा । मुपो डादेशः ॥

या ते जिह्वा मधुमती सुमेधा अग्ने देवेपृच्यते उरुची ।

तयेह विश्वाँ अवसे यज्ञवाना मादय पायया चा मधूनि ॥५॥

या । ते । जिह्वा । मधुऽमती । सुऽमेधाः । अग्ने । देवेषु । उच्यते । उरुची ।

तया । इह । विश्वान । अवसे । यज्ञवान । आ । मादय । पायय । च । मधूनि ॥५॥

हे अग्ने ते तव मधुमत्युदकवती सुमेधाः । शोभना मेधा प्रज्ञा यस्याः सा । सर्वस्य ज्ञापयित्री या जिह्वा ज्ञानोरुची वङ्गयापिः सती देवेषु मध्य आङ्गानार्थमुच्यते प्रयते तया जिह्वया यज्ञवान्यज्ञनीयान्विश्वान्दधानिह कमण्यस्माकमवसे रक्षणाया मादय । उपवश्य । किंच तान्विश्वान्देवाश्चधूनि मदकरान सोमान्यायय ॥ सुमेधाः । नित्यमसिचप्रजामेधयोरित्यभिच । उच्यते । वच परिभाषणं । कर्मणि यकि रूप । यदुत्तयोगाद निघातः । उरुची । अचतेः क्लिन् । अचतेशोपसंख्यानमिति डीप । अनुदात्तस्य च यज्ञोदात्तलोप इति डीप उदात्तत्वं । पायय । पा पान इत्यस्य णो परतः शाकामाङ्गाव्यविषा युगिति युक् । तिङ उत्तरत्वादनिघातः ॥

या ते अग्ने पर्वतस्यैव धारासंश्रंती पीपयहेव चिवा ।

तामस्मभ्यं प्रमंतिं जातवेदो वसो रास्व सुमंतिं विश्वजंन्यां ॥६॥

या । ते । अग्ने । पर्वतस्यऽइव । धारा । असंश्रंती । पीपयत् । देव । चिवा ।

तां । अस्मभ्यं । प्रऽमंतिं । जातऽवेदः । वसो इति । रास्व । सुऽमंतिं । विश्वऽजंन्यां ॥६॥

देव दीप्यमान हे अग्ने चित्रा नानारूपासंख्यस्मदन्यत्र संगतिमकुर्वाणा या ते तव प्रमतिः प्रकृष्टा वृत्तिः पीपयत अर्पितफलदानिनाम्मान्वर्धयति । तत्र दृष्टान्तः । पर्वतस्यैव धारा । यथा पर्वतस्य मेघस्योदकधारी पथिवनस्यत्वादपि संगतिं कुर्वाणा तान्वर्धयति तद्वत् । वसो सर्वस्य वासयितृर्जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने ता प्रमतिं परहितकरणसमर्था वृद्धिमस्मभ्यं रास्व । दत्स्व । तथा विश्वजन्यां सर्वजनहिता मुमति शोभना वृद्धि दत्स्व ॥ अमश्नुती । मश्नुतिर्गतिकर्मा । गतयुगितश्चेति द्वीप । नञा समामे नञ्भवरः । पीपयत । पा पाने । ण्यंतस्य लुङि चङि रूपं । चक्षुन्यतरस्यामिति चङि परतः पूर्वस्योदात्तत्वं । यदुत्तयोगादनिघातः । प्रमति । तादां च निति कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । रास्व । रा दाने । अत्ययेनात्मनपद । लोटि रूपं । आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वात्त्रिघाताभावः ॥ ॥ २ ॥

धेनुः प्रत्नस्यति नवचं पंचमं मुक्तं वैश्वामित्रं वैश्वमाश्विनं । तथा चानुक्रांतं । धेनुर्नवाश्विनमिति ॥ प्रातरमुवाक आश्विनकर्ता वैश्वमे कंदस्याश्विनगम्त्रं चास्य मुक्तस्य विनियोगः । सूचितं च । धेनुः प्रत्नस्य क उ अर्वादिति मुक्तं । आ० ४. १५ । इति ॥ सूर्यो दशरात्रे द्वितीयं कंदोमे प्रउगगम्त्रं ऽयमाश्विनश्चतुर्थं मनुचः । तृतीयं स्यामि व इति खंडे सूचितं । धेनुः प्रत्नस्य कास्य दुहाना ब्रह्मा ण इन्द्रोप याहि विद्वान् । आ० ८. १० । इति ॥

धेनुः प्रत्नस्य कास्यं दुहानांतः पुत्रश्चरति दक्षिणायाः ।

आ द्योतनिं वहति शुभ्रयामोपसः स्तोमो अश्विनावजीगः ॥ १ ॥

धेनुः । प्रत्नस्य । कास्यं । दुहाना । अंतर्गति । पुत्रः । चरति । दक्षिणायाः ।

आ । द्योतनिं । वहति । शुभ्रऽयामा । उपसः । स्तोमः । अश्विना । अजीगरिति ॥ १ ॥

धेनुः प्रीणयिष्युपाः प्रत्नस्य पुरातनस्याग्निः कास्य कमनीयं पयो दुहाना । दोग्धी भवति । दक्षिणाया उपसः पुत्रः सूर्यस्यस्या अतश्चरति । उपसोऽनंतर शुभ्रयामा । सूर्यकिरणमपकाशु भवतया गमनं यस्यामो शुभ्रयामा दिवसः । द्योतनिं सर्वस्य प्रकाशक सूर्यमा वहति । विभर्ति । अत उपसः पुराश्विना स्तोतु स्तोमः स्तोत्रकारी होवादिर्जीगः । जागर्ति । उत्तिष्ठति ॥ शुभ्रयामा । या प्रापणं । आतो मर्निन । वहद्रीहो पूर्वपदभवरः । अजीगः । जागृ निद्राक्षयं । लङि तिष्यदादित्वाच्पो लुक् । आकारस्यकारश्चादसः । गुणं कृते हल्ङ्यादिना तपो लोपः ॥

सुयुग्वहन्ति प्रति वामतेनोर्ध्वा भवन्ति पितरव मेधाः ।

जरेथामस्मद्भि पण्मेनीपां युवोरवश्चकृमा यातमवाक ॥ २ ॥

सुऽयुक् । वहन्ति । प्रति । वां । ऋतेन । ऊर्ध्वाः । भवन्ति । पितराऽदव । मेधाः ।

जरेथां । अस्मत् । वि । पण्मे । मनीपां । युवोः । अवः । चकृम । आ । यातं । अवाक ॥ २ ॥

हे अश्विनां मुयुक् मुपु रथे योजिता अथा ऋतेन सत्यभुतेन रथेन वा युवा प्रति वहति । यज्ञ प्रत्याग मनाय धारयति । मेधा यज्ञाद्योर्ध्वा युष्मदभिमुखमूर्ध्वा भवति । तत्र दृष्टान्तः । पितरव । यथा पुत्रा पितरा मातापितरावभिलक्ष्य गच्छति तद्वत् । अस्मदस्मत्तः सकाशात्पण्मेनीपासामुरी वृद्धि वि जरेथा । विगणपिण नाग्रयतं । वयं तु युवोयुवयोरवो हविर्नक्षत्रमस्य चक्रम । कुर्मः । युवामवागम्त्राभिमुर्येना यात ॥ मुयुक् । युजः कृिप । मुपां मुलुगिति मुपो लुक् । पितरव । पिता माविति पितुः शेषः । मुपो डादेशः । जरेथा । जप वयो हानी । ण्यंतस्य जनीजूप्कमुरजोऽमताश्चेति मित्वाद्बुद्धभावः । कंदस्युभयथत्वायाम आर्धधातुकत्वाणिलोपः । शपः पित्वादौदात्तत्वं धातुभरः ॥

सुयुग्भिरश्वैः सुवृता रथेन दत्ताविमं गृणुतं श्लोकमद्रेः ।

किमंग वां प्रत्यवर्ति गमिष्ठाहुर्विप्रासो अश्विना पुराजाः ॥ ३ ॥

सुयुक्तऽभिः । अश्वैः । सुऽवृता । रथेन । दस्रा । इमं । शृणुतं । श्लोकं । अद्रेः ।
किं । अंग । वां । प्रति । अवर्ति । गमिषा । आहुः । विप्रांसः । अश्विना । पुराऽजाः ॥ ३ ॥

हे अश्विनी सुयुग्मिः सुष्ठु योजितरथैः सुवृता । पुनः पुनरावर्तत इति वृच्चक्रं । शोभनचक्रोपेतं रथेनागत्य दस्रां शत्रूणामुपक्षयितारो युवामद्रेः । आद्रियते सर्वरित्यद्रिः स्तोता । तस्यैवं श्लोकं स्तोत्रं शृणुतं । अंग हे अश्विनी विप्रासो मेधाविनः पुराजाः पुरातना ऋषयो वा युवामवर्तन्तं मस्माकं वृत्तिहानिं प्रति गमिषा अतिशयेन गंताराविति किमाहुः किं कथयन्तीति । न कथयन्तीत्यर्थः । प्रथमाष्टकेऽष्टमेऽध्याये सुवृता रथेनेत्यादि गतं ॥ गमिषा । गंतुशब्दादिष्टानि रूप ॥

आ मन्येथां मा गतं कस्मिदेवैर्विश्वे जनांसो अश्विना हवन्ते ।
इमा हि वां गोऽञ्जजीका मधूनि प्र मित्रासो न ददुरुसो अये ॥ ४ ॥
आ । मन्येथां । आ । गतं । कत् । चित् । एवः । विश्वे । जनांसः । अश्विना । हवन्ते ।
इमा । हि । वां । गोऽञ्जजीका । मधूनि । प्र । मित्रासः । न । ददुः । उमः । अये ॥ ४ ॥

कस्मिदिति प्रश्नः । हे अश्विनी आ मन्येथां । इमां मदीयां स्मृतिं जानीत । किंच एवैर्गमनसाधनैरश्विरा गतं । यच्च प्रत्यागन्तं । विश्वं सर्वं जनामः स्तोतारोऽश्विनाश्विनी वां युवां हवन्ते । स्मृतिवत्तणाभिर्वाग्भिराह्वयन्ति । किंच गोऽञ्जजीका गवां पयसा मिश्रणोपेतानि मधूनि मदकराणि सोमरसरूपाणीममानि हवींषि युवाभ्यां प्र ददुः । अध्वर्यादयः प्रयच्छन्ति । तत्र दृष्टातः । मित्रासो न । यथा मित्राणि मित्रेभ्योऽपेक्षितं ददति तद्वत् । उमः । वसति नभमौलुप्तः सूर्यः । अय उपसोऽय उदति । तस्मादागच्छतमिति भावः ॥ ददुः । दाण् दान इत्यस्य निवृत्त्युक्तिं रूपं । हियोगादनघातः । उमः । वम निवास । स्फायितं चीत्यादिना रक् । कित्वात्सप्रसारणं । ग्रामिवाभिघसीनां चिति पत्याभावश्चादमः ॥

तिरः पुरु चिदश्विना रजांस्यांगूषो वां मघवाना जनेषु ।
एह यातं पथिभिर्देवयानिर्दस्राविमे वां निधयो मधूनां ॥ ५ ॥
तिरः । पुरु । चित् । अश्विना । रजांसि । आंगूषः । वां । मघवाना । जनेषु ।
आ । इह । यातं । पथिऽभिः । देवऽयानैः । दस्रा । इमे । वां । निऽधयः । मधूनां ॥ ५ ॥

हे अश्विनी पुरु चिद्वह्न्यपि रजांसि स्थानानि तिरः स्वतंत्रमा तिरस्कृवन्ती वां युवासिह कर्मणि देवयानिः पथिभिर्मागिरा यातं । मघवाना धनवन्तो हे अश्विनी जनेषु स्तोतृषु वां युवयोरांगूष आ समंतातो-
पणीयं स्तोत्रं वर्तते । दस्रां शत्रूणामुपक्षयितारो हे अश्विनी वां युवयोर्मधूनां मदकराणां सोमानामिमे निधयः । निधीयतेऽच सोम इति निधयः पात्रविशेषाः । सति । तस्मादागच्छतमिति भावः ॥ आंगूषः । आङ्पूर्वावृत्तेः कर्मणि घञ् । आघुष्यत इत्याघोषः । घो इत्यस्य पृषोदरादित्वाङ् इत्यादेशः । आङोऽनुनासिकश्चंदसौल्यनच्यनुनासिकश्चादमः । यद्वा । अगिगंत्यर्थः । अस्मादंगूष इति मुक्तेणोपचप्रत्ययांती निपातितः । अगति गच्छति देवानित्यंगूषः स्तोत्रं । अंगूष एवांगूषः । प्रज्ञादित्वात्स्वार्थिकोऽण् । प्रत्ययस्वरः । एह यातमित्यर्थो गतः ॥ ॥ ३ ॥

अप्रोथामेऽतिरक्तोक्थेऽच्छावाकगन्ते पुराणमोक इति चतस्रो विकल्पेन याज्याः । सूचितं च । यदि नाधीयात्पुराणमोकः सख्यं शिवं वामिति चतस्रो याज्याः । आ० ९. ११. इति ॥

पुराणमोकः सख्यं शिवं वां युवोनीरा द्रविणं जहाव्या ।
पुनः कृण्वानाः सख्या शिवानि मध्वा मदेम सह नू संमानाः ॥ ६ ॥

पुराणं । औकः । सख्यं । शिवं । वां । युवोः । नरा । द्रविणं । जहाव्यां ।
पुनरिति । कृष्वानाः । सख्या । शिवानि । मध्वा । मदेम । सह । नु । समानाः ॥ ६ ॥

हे अश्विनी वां युवयोः पुराणं पुरातनं सख्यमौकः सेव्यं शिवं कन्याणकरं भवति । किंच हे नरा नराव
स्मदीयस्य कर्मणो नितारी युवोर्युवयोर्द्रविणं धनं जहाव्यां जहृकुलजायां भवति । शिवानि सुखकराणि
युवयोः सख्यानि पुनः कृष्वानाः कुर्वतः समाना हविप्रदानेनोपकारकत्वान्निचभुता एकीभुताः संतो वयं
मध्वा मदकरेण सोमन युवां सह युगपत् नृक्षिप्रं मदेम । हर्षयम ॥ सख्यं । सख्यभावं इत्यर्थं सख्यर्थे इति
यप्रत्ययः । जहाव्यां । जहोः संबन्धिनीत्यर्थं तस्यदमित्यण् । आर्गुणः । ह्रस्वदीर्घयोश्चैत्ययः । मदेम । मदी हर्ष
इत्यस्याशीर्लिङि लिङ्याश्चिप्रप्रत्ययः । निघातः ॥

अश्विना वायुना युवं सुदद्या नियुद्भिश्च सज्जोषसा युवाना ।

नासत्या तिरोऽञ्छ्रं जुपाणा सोमं पिवतमस्रिधा मुदानू ॥ ७ ॥

अश्विना । वायुना । युवं । सुऽदद्या । नियुत्ऽभिः । च । सुऽज्जोषसा । युवाना ।

नासत्या । तिरः । अञ्छ्रं । जुपाणा । सोमं । पिवतं । अस्त्रिधा । मुदानू इति सुऽदानू ॥ ७ ॥

मुदवा शोभनसामर्थ्योपिता युवाना नित्यतरुणां नासत्या । न विद्यतेऽसत्यं ययोस्तौ । मुदानु शोभन-
फलस्य दातारौ हे अश्विनी वायुना नियुद्भिश्च सज्जोषसा सगतां जुपाणा सोमविषयप्रीतियुक्तास्त्रिधानुप-
चीर्णा युवं युवां तिरोऽञ्छ्रमहि तिरोऽहितं हयमानमिमं सोम पिवत ॥ नियुद्भिः । यातिः क्षिप । तिरोऽञ्छ्रं ।
अहि भवमह्य । भवे ऋदसीति यत् । तिरो भुतमह्य यस्मिन्काले स तिरोऽञ्छ्रः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

अश्विना परि वामिषः पुरुचीरीयुगीर्भिर्यतमाना अमृधाः ।

रथो ह वामृतजा अद्रिजृतः परि द्यावापृथिवी याति सद्यः ॥ ८ ॥

अश्विना । परि । वां । इषः । पुरुचीः । इयुः । गीः । अभिः । यतमानाः । अमृधाः ।

रथः । ह । वां । ऋतुऽजाः । अद्रिऽजृतः । परि । द्यावापृथिवी इति । याति । सद्यः ॥ ८ ॥

हे अश्विनी पुरुचीः पूर्ववति गच्छतीति पुरुचीर्वहनीषो हविल्लज्जान्यत्तानि वां युवां परीयुः । परितो
गच्छति । तथा मृधाः कनाप्यतिरस्कृता यतमानाः कर्मणि प्रवर्तमानाः स्तोतारो गीभिः मृत्तिलज्जामिषै-
रिमयुषां परिचरति । ऋतजा ऋतस्योदकस्य जनयिता । ऋते यज्ञे प्रादुर्भवतीति वा । अद्रिजृताः स्तोत्रभि-
राकृतो वां युवयो रथो द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्या मयस्तदानीमिव परि याति ह । सर्वतः प्राप्नोति खलु ।
अश्विनी रथस्य वेगवत्ये मंत्रवर्णाः । यो वामश्विना मनसा जवीयान्नयः स्वश्चो विप्र आजिगाति । ऋक् १
११७. २ । इति । अतः कारणादस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतीति भावः ॥ इयुः । इण गतावित्यण् लिङि दीर्घ
इणः कृतीत्यभ्यासस्य दीर्घः । पादादित्वादनघातः । यतमानाः । यती प्रयत्न इत्यस्य शानचि रूपं । शपः
पित्वादनुदात्तत्वे शानचो लसार्वधानुकस्वरणानुदात्तत्वे धातुस्वरः । ऋतजाः । जन्मविन्द । विद्वनोरित्यात्व ।
अद्रिजृतः । जू इति सांचो धातुः । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदस्वरः ॥

अश्विना मधुपुत्तमो युवाकुः सोमस्तं पातमा गतं दुरोणे ।

रथो ह वां भूरि वर्षः करिक्तमुतावतो निष्कृतमार्गमिष्टः ॥ ९ ॥

अश्विना । मधुमुत्तमः । युवाकुः । सोमः । तं । पातं । आ । गतं । दुरोणे ।

रथः । ह । वां । भूरि । वर्षः । करिक्त । सुतऽवतः । निःऽकृतं । आऽगमिष्टः ॥ ९ ॥

हे अश्विनां यः सोमो मधुपुत्तमो मधुरसमर्त्यं प्रेरयन्नुवाकुर्युवां कामयमानो वर्तते । यद्वा । युवाकुर्वन्-
तीवरीप्रभृतिभिर्मिश्रित इत्यर्थः । तस्मिन् सोमं पातं । पिबतं । दुरोणेऽस्माकं गृह आ गतं । आगच्छतं । भुरि
प्रभुत वर्षां वारक तेजः रूप वा सर्ववर्णीयं धनं वा करिक्तपुनःपुनः कुर्वन्वां युवयो रथः सुतवतः सोममभि-
पुतवतो यजमानस्य निष्कृतं । निरित्यपि समित्यतस्य स्थानि । नि० १०. ७. इति यास्कः । संस्कारि । यद्वा । संस्कृतं
गृहमागमिषोऽतिशयनागच्छन् भवति ॥ युवाकुः । यन्तिः कटिकृपिभ्यां काकुरिति बाहलकादस्मादपि भवति ।
प्रत्ययम्बरण मध्योदात्तः । करिक्त । करोतयेऽनुकि शतरि दाधति दधति दधर्षीत्यादिना चुत्वाभावे
यणादेशे कृतेऽगस्यानुकारांतत्वादभ्यासस्य रिगागमो न प्राप्नोतीति सोऽपि निपात्यते । अभ्यस्तस्वरः ।
निष्कृतं । करोतरादिकर्मणि क्तः । संस्कृतं प्रवृत्त इत्यर्थः । याथादिम्बरः ॥ ४ ॥

मित्रो जनानिति नवर्चं पष्टं मुक्तं वैश्यामित्रं विष्टुमं मित्रं । मित्रो मित्रं चतुर्गायत्र्यंतमित्यनुक्रमणिका ।
आदितः पंच विष्टुमः शिष्टाश्वतसो गायत्र्यः । मित्रो देवता ॥ अपिहोत्रार्थं पयसि वर्षविदुपतने मित्रो जना-
नित्यनया मसिधमादध्यात । मुवितं च । मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाण इति समिदाधानं । आ० ३. ११. इति ॥

मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाणो मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्यां ।

मित्रः कृष्टीरनिमिषाभि चष्टे मित्राय हव्यं घृतवञ्जुहोत ॥ १ ॥

मित्रः । जनान् । यातयति । ब्रुवाणः । मित्रः । दाधार । पृथिवीं । उत । द्यां ।

मित्रः । कृष्टीः । अग्निंऽमिषा । अभि । चष्टे । मित्राय । हव्यं । घृतंऽवत् । जुहोत ॥ १ ॥

ब्रुवाणः स्तुयमानः शब्दं कुर्वणो वा मित्रः । प्रकर्षेण सर्वमेयते ज्ञायते तथा सर्वानुष्टिप्रदानेन ज्ञायत इति
वा मित्रः सूर्यः । जनान् कर्षकादिजनान्यातयति । ऋष्यादिकर्मसु प्रयत्नं कारयति । तथा मित्र एव पृथिवीमुतापि
च त्वामितावुर्भो लोका वृष्टिद्वारात्त यागांश्च जनयन् दाधार । धारयति । तथा सति मित्रोऽग्निमिषानिमि-
षेणानुयहदृष्ट्वा कृष्टीः कर्मवतो मनुष्यानाभि चष्टे । सर्वतः पश्यति । एतत्सर्वं ज्ञात्वा हे ऋत्विजो घृतवदुपसार-
णाभिधारणयुक्तं हव्यं हवनयोग्यं पुरोडाशादिकं तस्मै मित्राय देवाय जुहोत । जुहोत । प्रयच्छतित्यर्थः । उक्तांश्च
यास्को ब्रवीति । मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाणः शब्दं कुर्वन् । मित्र एव धारयति पृथिवी च दिवं च । मित्रः
कृष्टीरनिमिषप्राप्तिपश्यतीति । कृष्टय इति मनुष्यनाम कर्मवतो भवति विकृष्टदेहा वा । मित्राय हव्यं घृत-
वञ्जुहोतितीत्याख्यातं । जुहोतिर्दानकर्म । नि० १०. २०. इति ॥ यातयति । यती प्रयत्न इत्यस्य ण्यंतस्य लटि
रूपः । दाधार । तृजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घः । जुहोत । जुहोतिर्लोष्टि प्रत्ययस्य तत्वादेशः । गुणः । निघातः ॥

देवगुत्रा इविःपु मित्रस्य सत्यस्य प्र स मित्रेति याज्या । एषेव प्रातर्होमस्य कालात्ययनिमित्तं मित्रे चरां
याज्या । मुवितं च । प्र स मित्रं मर्तो अस्तु प्रयस्वांस्त्वां नष्टवान्महिमाय पृच्छते । आ० ४. ११. इति ॥ तत
होमिमेवः सूर्योऽभि यो महिना दिव प्र स मित्रं मर्तो अस्तु प्रयस्वानिति संस्थितायां । आ० ३. १०. इति च ॥

प्र स मित्रं मर्तो अस्तु प्रयस्वान्यस्तं आदित्यं शिशति व्रतेन ।

न हन्यते न जीयते त्वोतो नैनमंहो अश्रोत्यंतितो न दूरात् ॥ २ ॥

प्र । सः । मित्रं । मर्तः । अस्तु । प्रयस्वान् । यः । ते । आदित्यं । शिशति । व्रतेन ।

न । हन्यते । न । जीयते । त्वाऽऽकृतः । न । एनं । अंहः । अश्रोति । अंतितः । न । दूरात् ॥ २ ॥

हे आदित्य व्रतेन यज्ञेन युक्तो यो मनुष्यस्ते तुभ्यं शिशति हविलक्षणमन्नं ददाति हे मित्र स मर्तो मनुष्यः
प्रयस्वानन्नवान् प्राप्नु । प्रभवतु । त्वोतस्त्वया रक्षितः स मनुष्यः केनापि न हन्यते । न बाध्यते । न जीयते ।
नाभिभुयते च । एनं तुभ्यं हविर्दत्तवतं पुरुषमंहः पापमर्तितः समीपान्नाश्रोति । न प्राप्नोति । दूरादपि न
प्राप्नोति ॥ शिशतिर्दानकर्म । अत्यथेन परस्परपदं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । जीयते । जयतेः कर्मणि यक्प्र-

त्सार्वधानुकयोरिति दीर्घः । खोतः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदस्वरः । अग्नौति । अग्नौ व्याप्तौ । आदि ।
व्यत्येन परस्मैपदं ॥

देवमुवां हविःपु मित्रस्य सत्यस्यानुवाक्या । अनमीवास इच्छया मदतः प्र स मित्र मर्तो अग्नौ प्रयत्नानिति
सुचितं । आ० ४ ११. ॥

अनमीवास इच्छया मदतो मितज्ञवो वरिमन्ना पृथिव्याः ।

आदित्यस्य व्रतमुपश्रियंतो वयं मित्रस्य सुमर्तो स्याम ॥३॥

अनमीवासः । इच्छया । मदतः । मितऽज्ञवः । वरिमन् । आ । पृथिव्याः ।

आदित्यस्य । व्रतं । उपऽश्रियंतः । वयं । मित्रस्य । सुऽमर्तो । स्याम ॥३॥

हे मित्र अनमीवासो रोगवर्जिता इच्छयाज्ञेन मदतो मागतः पृथिव्या वरिमन्निस्तीर्णं प्रदेशे मितज्ञवो
मितजानुका आ यथाकामं सर्वत्र गच्छंत आदित्यस्य सर्वाधि व्रत कर्मापन्नयतस्तस्य कर्मणः समीपे निवसतः ।
तदीयं कर्म कुर्वाणा इत्यर्थः । तादृशा वयं मित्रस्यादित्यस्य सुमर्तो गोभनायामनुग्रहवृत्ता स्याम । वर्तमानं ।
मदतः । मदी हर्ष इत्यस्य शतरि व्यत्येन शप । मितज्ञवः । जानुशब्दस्य ज्ञानादसः । वरिमन् । उरुशब्दा
तृष्णादिवादिमन्च । प्रियस्थिरत्वादिना वरादेशः । मुपां मुलुगिति सप्तम्या लुक् । व्यत्येनाद्युदात्तः ॥

अयं मित्रो नमस्यः सुशेवो राजा सुश्रवो अजनिष्ट वेधाः ।

तस्य वयं सुमर्तो यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ॥४॥

अयं । मित्रः । नमस्यः । सुऽशेवः । राजा । सुऽश्रवः । अजनिष्ट । वेधाः ।

तस्य । वयं । सुऽमर्तो । यज्ञियस्य । अपि । भद्रे । सौमनसे । स्याम ॥४॥

अयं पूर्वमंत्रे प्रतिपादितो मित्रः सूर्यो नमस्यः सर्वानमस्करणीयः सुशेवः गोभनमुत्तः । सुमन भव्य इत्यर्थः ।
राजा सर्वस्य जगतः प्रकाशप्रदानेन स्वामी सूचवः । जवशब्देन वलमुच्यते । गोभनवल्लोपतो वेधाः सर्वस्य
जगतो विधाता । एवंगुणोपतः सूर्योऽजनिष्ट । प्रादुरभूत । तस्यैवविधगुणोपतस्य यज्ञियस्य यज्ञादेश्य सूर्यस्य
सुमर्तो गोभनायां वृद्धां भद्रे कल्याणकारिणि सौमनसे सौमनस्येऽपि यज्ञसामा वयं स्याम । भवम ॥
नमस्यः । नमसि माधुः । तत्र माधुरिति यत । तित्त्वरितः । अजनिष्ट । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लुङि मित्रि
रूपं । सौमनसे । सुमनस इदमित्यर्थं तस्यैवमित्यण । प्रत्ययस्वरः ॥

महौ आदित्यो नमसोपमद्यो यातयज्जनी गृणते सुशेवः ।

तस्मा एतत्पन्यतमाय जुष्टमग्नी मित्राय हविरा जुहोत ॥५॥

महान् । आदित्यः । नमसा । उपऽमद्यः । यातयत्ऽजनः । गृणते । सुऽशेवः ।

तस्मै । एतत् । पन्यऽतमाय । जुष्टं । अग्नी । मित्राय । हविः । आ । जुहोत ॥५॥

योऽयमादित्यो महान् अत एव नमसा नमस्करणीयोपमद्यः सर्वरूपमदनीयो यातयज्जनः । प्रातः प्रातः
स्वस्वकर्मण प्रवर्तनीया जना धर्मेति स तथोक्तः । गृणते स्तोत्रं कुर्वते जनाय सुशेवश्च भवति तस्मै पन्यतमाय
सुत्यतमाय मित्रायादित्याय जुष्टं प्रीतिविषयमेतदहविरयावा जुहोत । जुहोत ॥ यातयज्जनः । यतो प्रयत्न
इत्यस्य प्यंतस्य शतरि रूपं । बह्व्रीही पूर्वपदप्रकृतिस्वरं प्राप्ते मरुद्वधादिवात्पूर्वपदातोदात्तत्वं । गृणते । गृ
शब्दे । शतुरनुम इति विभक्तिरुदात्तत्वं । पन्यतमाय । पनतरघ्यादिवाद्यत । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । जुष्टं ।
नित्यं मंत्र इत्याद्युदात्तत्वं ॥ ५॥

अभिप्रवपडहे दशरात्रे च सप्तदशीकविंशादिस्तोमे सति होत्रादिकगंस्तेष्वावापस्थानि पंचसप्तादिसंख्याका
अच आवपनीयाः । तत्र भिवावरुणशस्त्रे मित्रस्य चर्पणीधृत इत्याद्याश्चतस्र आवापार्थाः । सूचितं च । मित्रस्य
चर्पणीधृत इति चतस्रो भिन्नाः । आ० ७. ५. । इति ॥

मित्रस्य चर्पणीधृतोऽवो देवस्य सानसि । युम्नं चित्रश्रवस्तमं ॥ ६ ॥

मित्रस्य । चर्पणिऽधृतः । अवः । देवस्य । सानसि । युम्नं । चित्रश्रवःऽतमं ॥ ६ ॥

चर्पणीधृतो मनुष्याणां वृष्टिप्रदानेन धारकस्य मित्रस्य देवस्य संबन्धवोऽर्हं सानसि सर्वैः संभजनीयं युम्नं
तदीयं धनं च चित्रश्रवस्तमं । अतिशयेन चायनीयकीर्तियुक्तं ॥ सानसि । मनोतेः सानसिपण्यमीत्यादिना-
मित्रप्रत्ययात्तत्त्वेन निपातनादुपधावृद्धिः । चित्रादतोदात्तः । स्वमोरिति स्वमोर्लुक् ॥

प्रातर्होमस्य कालात्यर्थं भवेष्टः । तस्यामभि यो महिनित्यनुवाक्या । सूचितं च । अभि यो महिना दिवं प्र
म मित्रं मतो अमुं प्रयस्वान् । आ० ३. १० । इति ॥

अभि यो महिना दिवं मित्रो बभूव सप्रथाः । अभि श्रवोभिः पृथिवीं ॥ ७ ॥

अभि । यः । महिना । दिवं । मित्रः । बभूव । सऽप्रथाः । अभि । श्रवःऽभिः । पृथिवीं ॥ ७ ॥

यो मित्रो महिना म्वकीयेन महिम्ना दिवमंतरिक्षमभि बभूवाभिभवति-म मित्रः सप्रथाः । प्रथः प्रसिद्धः
कीर्तिः । तस्मिन्मित्रः श्रवोभिर्वृष्टिद्वारातोत्यादितरक्षैः पृथिवीमप्यभिभवति । बहुल्ययुक्तं करोतीत्यर्थः ॥ सप्रथाः ।
प्रथ प्रथ्यानि । अमुन् । वोपसर्जनस्येति सहस्य सभावः ॥

मित्राय पंच येमिरे जना अभिष्टिगवसे । स देवान्विश्वान्विभर्ति ॥ ८ ॥

मित्राय । पंच । येमिरे । जना । अभिष्टिऽगवसे । सः । देवान् । विश्वान् । विभर्ति ॥ ८ ॥

पंच जना निपादपचमाश्चत्वारो वर्णा अभिष्टिगवसे शत्रुणांसमिगतुवल्लयुक्ताय मित्राय येमिरे । हवीष्य-
यन्कर्ति । स तादृशो मित्रो विश्वान् सर्वान्देवान्विभर्ति । स्मरूपतया धारयति ॥ अभिष्टिगवसे । इपमं च
वृषत्यादिना क्तिन् । तादो च नितीत्यभरतोदात्तत्वं । शकध्वादित्यात्पररूपत्वं । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः ॥

मित्रो देवेष्वायुषु जनाय वृक्तवर्हिषे । उप इष्टव्रता अक्रः ॥ ९ ॥

मित्रः । देवेषु । आयुषु । जनाय । वृक्तऽवर्हिषे । उपः । इष्टऽव्रताः । अक्रिर्त्यक्रः ॥ ९ ॥

मित्रो भगवानादित्यो देवेषु योतमानादिगुणयुक्तप्रायुषु मनुष्येषु मध्ये यो जनो वृक्तवर्हिः । वृक्तं लूनं
वर्हिषेन मः । वर्हिषेननासादनपूर्वं हविषो दाता चत्विगित्यर्थः । तस्मै वृक्तवर्हिषे जनायेष्टव्रताः । इष्टानि
कल्याणानि व्रतानि कर्माणि याभिः मिथ्याति ता इपस्तादृशान्यज्ञान्यक्रः । करोति । तस्मै ददासीत्यर्थः ॥
वृक्तवर्हिषे । आयुषु कंदनं । कर्मणि निष्ठायां यस्य विभापितीटप्रतिपधः । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । अक्रः ।
करोतीर्लुङि लूमवे घमेत्यादिना लुक् । मियो हन्त्यादिना लोपः । निपातः ॥ ॥ ९ ॥

इहेह व इति सप्तचं सप्तमं मुक्तं विश्वासिच जागतममुदेवताकं । अत्यमुच इदं देवताकश्च । तथा चानुक्रात ।
इहेह वः सप्ताभं जागतं तृचोऽत्य एदृशेति ॥ मुक्तविनियोगो निगिकः । आद्याश्चतस्रः पृथ्याभिप्रवपडहयोः
प्रथमेऽहोनि वैश्वदेवशस्त्र आभंविनिविज्ञानीयाः । सूचितं च । इहेह व इति चतस्रः । आ० ७. ५ । इति ॥

इहेह वो मनसा बंधुतां नर उणिजो जग्मुरभि तानि वेदसा ।

याभिर्मायाभिः प्रतिजृतिवर्षसः सौधन्वना यज्ञियं भागमान् ॥ १ ॥

इहेऽइहे । वः । मनसा । बंधुतां । नरः । उणिजः । जग्मुः । अभि । तानि । वेदसा ।

याभिः । मायाभिः । प्रतिजृतिऽवर्षसः । सौधन्वनाः । यज्ञियं । भागं । आनृश ॥ १ ॥

हे ऋभवो वो युष्माकं बंधुता । बध्नति फलेन संयोजयतीति बंधवः कर्माणि । तेषां समूहो बंधुता । इहैव सर्वत्र मनसा सर्वज्ञायते । नरो हे मनुष्या ऋभव उगिजो यज्ञभागं कामयमाना भवतो वेदसा यज्ञभागप्रापककर्मविषयज्ञानेन तानि तादृशानि कर्माण्याभि जग्मुः । प्राप्नुवन्ति । कानि तानि । मायाभिः । मीयते ज्ञायत इति मायाः कर्माणि । याभिर्मायाभिर्यः कर्मभिः प्रतिवृत्तिवर्षसः प्रतिपक्षाभिभवनशीलतजोयुक्ताः सोधन्वनाः । सुधन्वनामांगिरसः पुत्रः कथिर्दृषिः । तस्य पुत्राः सोधन्वनाः । ते च त्रय ऋभुर्विष्वा वाज इति । एतन्नामका यूयं यज्ञियं यज्ञाहं भागं सोमपानादिलक्षणमानशः प्राप्ताः स्य । तथा च मन्त्रवर्णः । ऋभुर्विष्वा वाजो देवो अगच्छत स्वपसो यज्ञियं भागमेतन् । ऋग्वे० १. १६१. ६. इति । अयमर्थो ब्राह्मणः ऋभवो वै देवेषु तपसा सोमपीथमभ्यजयन्नित्येवोपाख्यानपूर्वकं स्पष्टमभिहितः । यद्वा । नरः कर्मणा नितारो हे ऋभव उगिजः कामय माना वेदसा हविर्लवणेन धनेन युक्ताः स्तोतारो वो युष्माकं तानि चमसतज्जणादीनि कर्माणि बधुता बधुतया सख्येन मनसा जग्मुः । अभिगच्छन्ति । कानीत्याशकायामाह । येषुसमसतज्जणादिभिः कर्मभिर्यज्ञाहं भागं यूयमाप्नुत ताव्यभिगच्छन्ति । युष्माकं बुद्धिर्नपुणानि चितयतीत्यर्थः ॥ इहैव । नित्यवीषयोरिति द्विवचन । परस्परमिदितत्वाद्नुदात्तत्वे पूर्वपदस्वरः । बंधुता । बन्धु बंधन । शृम्भृस्त्रिहीत्यादिना कर्तयुप्रत्ययः । समुह इत्यर्थे यामजत्रबंधुसहायभ्यस्तत् । पा० ४. ३. ४३ । इति तत्त्व । नित्यस्वरः ॥

याभिः शचीभिश्चमसाँ अपिँगत यया धिया गामरिणीत चर्मणः ।

येन हरी मनसा निरतंष्टात तेन देवत्वमृभवः समानश ॥ २ ॥

याभिः । शचीभिः । चमसान् । अपिँगत । यया । धिया । गां । अरिणीत । चर्मणः ।

येन । हरी इति । मनसा । निःऽअतंष्टात । तेन । देवत्वं । ऋभवः । सं । आनश ॥ २ ॥

हे ऋभवो याभिः शचीभिः शक्तिभिश्चमसान् चतुरोऽपिँगत विभक्तवतः स्य । यया धिया पञ्चया या मतामरिणीत चर्मणः चर्मणा योजनान्नापितवतः स्य । येन मनसा प्रधानेन हरी एतन्नामकाविद्वस्यार्थो निरतंष्टात नितरामकृत । तथाय मन्त्रवर्णः । य इन्द्राय वचोयुक्ता ततजुर्मनसा हरी । ऋग्वे० १. ३०. २ । इति । तेन सर्वेणानेन कर्मणा देवत्वं यज्ञभागार्हत्वलक्षण देवभाव समानश । सम्यक् प्राप्ताः स्य ॥ अपिँगत । पिण अवयव । तृदादिः । तस्य लिङि मध्यमे रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । अरिणीत । री गतिरपणयोः । ययादिः । तस्य लिङि रूपं । अत्रापि पूर्ववदानिघातः । निरतंष्टात । तलु लृङ् तनुकरणे । लिङि रूप । पूर्ववदानिघातं तिङि चोदात्तवतीति गतनिघातः । अडुदात्तः । आनश । अयोर्तिर्लिङि रूप । निघातः ॥

इंद्रस्य सख्यमृभवः समानशुर्मनोर्नपातो अपसाँ दधन्विर ।

सोधन्वनासो अमृतत्वमेरि विष्टी शमीभिः सुकृतः सुकृत्यया ॥ ३ ॥

इंद्रस्य । सख्यं । ऋभवः । सं । आनशुः । मनोः । नपातः । अपसः । दधन्विर ।

सोधन्वनासः । अमृतत्वं । आ । इरिरे । विष्टी । शमीभिः । सुऽकृतः । सुऽकृत्यया ॥ ३ ॥

मनोर्नपातो मनुष्यांगिरसः पुत्रा अपसो यागादिलक्षणकर्मवत ऋभव इन्द्रस्य सख्य समानस्यानत्य समानशुः । सम्यक् प्राप्नुवन् । तथैन्द्रस्य सख्य प्राप्तस्त ऋभवो दधन्विर । पुत्रं मनुष्यत्वेन सरणयोग्या अपोदा नीमिन्द्रस्य सख्येन प्राणान्धारयति । तथा सवः । आधारयत बहुयः । ऋग्वे० १. ३०. ८ । इति । सोधन्वनासः सुधन्वनामकस्यैव पुत्रा ऋभवः सुकृतः शोभनकर्मणः संतः प्रभृतिः शमीभिर्देवत्वप्राप्तिप्रतिवधनिवारणहेतुभिः कर्मभिः सुकृत्यया शोभनेन कर्मणा च विष्टी व्याप्यामृतत्वमेरि । देवत्व प्राप्तिः । तथा च मन्त्रानरमाग्रायति । मतीसः संतो अमृतत्वमानशुः । ऋग्वे० १. ११०. ४ । इति ॥ नपातः । नभ्राणनपादित्यादिना नजः प्रकृतिभावः । दधन्विर । धावर्गव्यर्थः । व्यत्ययनात्मनपदं । लिङि रूपं । ईरिरे । ईर गतो । मन्त्रत्वादास्य भवति । निघातः । सुकृत्यया । करीतिर्भावे छत्रः श चिति क्यप् । प्रत्ययस्य व्यत्ययनातोदात्तत्वं । समसं छदुत्तरस्वरः ॥

इद्रेण याय सरथं मुते सचाँ अथो वशानां भवथा सह श्रिया ।

न वः प्रतिमै संकृतानि वाघतः सौधन्वना ऋभवो वीर्याणि च ॥४॥

इद्रेण । याय । सरथं । मुते । सचाँ । अथो । इति । वशानां । भवथा । सह । श्रिया ।

न । वः । प्रतिमै । संकृतानि । वाघतः । सौधन्वनाः । ऋभवः । वीर्याणि । च ॥४॥

हे ऋभवो युयमिद्रेण सचा सह सरथं समानमेकं रथमारुह्य मुतेऽभिपूतमोमवति यज्ञे याय । गच्छथ । अथो अनंतरमिद्रेण सहकरथमारुढा युयं वशानां । उग्रते काम्यते यजमानेन स्वर्गादिलक्षणं फलमभिरिति वशा मनुष्याः । तेषां श्रिया स्मृतिहविरादिरूपथा सह भवथ । हे सौधन्वनाः सुधन्वनः पुत्रा वाघतोऽमृत-त्वादिलक्षणफलस्य वीढारो मधाविनो वेति यास्कः । तादृशा हे ऋभवो वो युष्माकं मुकृतानि देवत्वस्य प्रापकाणि शोभनानि कर्माणि न प्रतिमै । प्रतिमानुमयत्तया परिच्छिन्नं न केनापि शक्यानि । तथा वीर्याणि युष्माकं मामर्थ्यानि च नैव प्रतिमानुं शक्यानि ॥ वशानां । वश काता । वशिरण्योरूपसंख्यानमिति करणेऽप्रात्ययः । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । वशाशब्दो बध्नावचनश्चेदतोदात्तो भवति । वशा मेधा षवस्त्रष्टाम आहताः । अ० १०. ९९. १४. । इति । वः । युष्मत्कृद्स्य पठिबहवचने वमादेशः । निघातः । प्रतिमै । माङ् मानि । विच । प्रतिमाः प्रतिमानं । तस्य चतुर्थ्येकवचन आतो लोपश्चादसः । एकादेशश्चरः ॥

आभिप्रविकं पचमैऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इद्रे ऋभुभिरत्याभं वसुचः । मुञ्चितं च । धृतवरी भुवनाना मभिप्रियद्रे ऋभुभिर्वाजवद्विरिति तुचा । आ० ७. ७. । इति ॥ आद्यस्मृतीयमवने होतुः प्रस्थितयाज्ञा । मुञ्चितं च । इद्रे ऋभुभिर्वाजवद्विः समुज्जितमिद्रावरुणा सुतपाविमं मुतं । आ० ५. ५. । इति ॥

इद्रे ऋभुभिर्वाजवद्विः समुञ्जितं मुतं सोममा वृषस्वा गभस्त्योः ।

धियेषितो मघवन्दाणुषो गृहे सौधन्वनेभिः सह मत्स्वा नृभिः ॥५॥

इद्रे । ऋभुऽभिः । वाजवत्ऽभिः । संऽउञ्जितं । मुतं । सोमं । आ । वृषस्व । गभस्त्योः ।

धिया । इपितः । मघऽवन । दाणुषः । गृहे । सौधन्वनेभिः । सह । मत्स्व । नृऽभिः ॥५॥

हे इद्रे वाजवद्विः । वाजो नाम ऋभुणां भ्राता । यद्वा । वाजोऽन्नं । तत्सहितैर्ऋभुभिः सहितत्वं समुज्जितं सम्यगद्विः मिक्तं यावभिः मुतं सोमं गभस्त्योः । वषत्पदव्याभ्यामन्नमिति गृह्णाति पदार्थानाभ्यामिति वा गभस्ती बाह । तयोर्वाङ्मोरा वृषस्व । आजारय । यद्वा ऋभुभ्यां वाङ्मोरा गृहीत्वा सोमं पिबत्यर्थः । हे मघवन हे इद्रे धिया स्तोत्ररूपेण कर्मण्यपितः प्ररितत्वं दाणुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्य गृहे सौधन्वनेभिः सुधन्वनः पूर्वभूमिं नृ-र्षैर्ऋभुभिः सह साकं मत्स्व । सोमपानेन हृष्टो भव ॥ समुज्जितं । उल संचनं । कर्माणि क्तः । गतिरनंतर इति गतः स्वरः । गभस्त्योः । मम भर्त्सनदीप्त्योरित्यस्मात्सर्गद्वेति मुञ्जेण तिप्रत्ययो धातोर्गङागमश्च । यद्वा । गृह्णातः पृषादरादित्वादेव नेय । मत्स्व । सदि नृत्वादिपु । लोटि बह्वन् कंदसीति विकरणस्य लुक् । निघातः ॥

इद्रे ऋभुमान्वाजवान्मत्स्वेह नोऽस्मिन्सर्वने शच्या पुरुष्टुत ।

इमानि तुभ्यं स्वसराणि येमिरे व्रता देवानां मनुष्यश्च धर्मभिः ॥६॥

इद्रे । ऋभुऽमान । वाजवान् । मत्स्व । इह । नः । अस्मिन् । सर्वने । शच्या । पुरुऽस्तुत ।

इमानि । तुभ्यं । स्वसराणि । येमिरे । व्रता । देवानां । मनुष्यः । च । धर्मऽभिः ॥६॥

पुरुष्टुत वज्रभिः स्तुत हे इद्रे ऋभुमान् ऋभुणा तद्वा न वाजवान् वाजान् ऋभोर्भावा युक्तः शच्यांष्ट्राण्या कर्मणा वा सहितः मन नोऽस्माकमिह कर्मण्यस्मिन् तृतीयमवने मत्स्व । हृष्टो भव । हे इद्रे तुभ्यं त्वदर्थमिमानि स्वसराण्यहानि धर्मिरे । तव सोमपानार्थं चिपु सर्वनेपु नियतान्यासते । किंच देवानामग्न्यादीनां व्रता व्रतानि कर्माणि च मनुषो मनुष्यस्य धर्मभिः कर्मभिः साकं त्वदर्थं नियतान्यासते ॥

इंद्रं ऋभुभिर्वाजिभिर्वाजयन्विह स्तोमं जरितुरुप याहि यज्ञियं ।
 शतं केतेभिरिपिरेभिरायवे महस्रणीथो अध्वरस्य होमनि ॥ ७ ॥
 इंद्रं ऋभुऽभिः । वाजिऽभिः । वाजयन् । इह । स्तोमं । जरितुः । उप । याहि । यज्ञियं ।
 शतं । केतेभिः । इपिरेभिः । आयवे । महस्रऽनीथः । अध्वरस्य । होमनि ॥ ७ ॥

हे इंद्र वाजिभिर्वाजयन् ऋभुभिः सहितस्त्वं वाजयन् स्तोतुर्वाजमत्र कुर्वाण इह यज्ञे यज्ञिय यज्ञाहं जरितुः स्तोमं स्तोत्रमुप याहि । आगच्छ । पुनः कविऽष्टः । केतेभिः । केत्यते ज्ञायते सर्वमेभिरिति केताः प्राज्ञा मरुतः । तेः शतं शतसंख्याकरिपरिभिरिपरिगमनकुशलैरथैः सहित आयवे मनुष्याय यजमानाय महस्रणीथो बह्वप्र कारनयनोपेतोऽध्वरस्य । न वियते ध्वरो हिमा यस्य तादृशस्य सोमस्य होमनि होम आगच्छति शेषः ॥ वाजयन् । वाजं करोतीति णिच् । णाविष्ठवदितीष्ठवद्वावाचुरिष्ठमेयः स्मिति टिलोपः । केतेभिः । किते भाने । घञ् । जित्वादायुदात्तः ॥ ॥ ७ ॥

उपो वाजनेन मत्प्रचमष्टम मुक्तं विश्वामित्रमुषोदवताक । तथा चानुकात । उप उपस्थिति ॥ प्रातरनु वाक उपस्थ कृतावाग्निनशस्त्रि च विपुभ कदस्यतस्य मुक्तस्य विनियोगः । मुचित च । उपो वाजनेदमु त्यत । आ० ४. ५४ । इति ॥

उपो वाजनेन वाजिनि प्रचेताः स्तोमं जुपस्व गृणतो मघोनि ।
 पुराणी देवि युवतिः पुरंधिरनु व्रतं चरमि विश्ववार ॥ १ ॥
 उपः । वाजनेन । वाजिनि । प्रऽचेताः । स्तोमं । जुपस्व । गृणतः । मघोनि ।
 पुराणी । देवि । युवतिः । पुरंऽधिः । अनु । व्रतं । चरमि । विश्वऽवार ॥ १ ॥

वाजनेन वाजिन्यज्ञेनाज्ञवति । तथा च मघः । म वाजिर्वाजिनीवति । अ० १. ४८. ५६ । इति । मघोनि धनवति हे उपः प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानवती मती गृणतः तव स्तोत्रं कुर्वतः स्तोतुः स्तोमं स्तोत्रं जुपस्व । भवस्व । यद्वा । वाजनेन हविर्लक्षणनाज्ञेन सह स्तोमं जुपस्वति मंत्रधः । विश्ववार विश्वः सर्ववर्णीय हे उपो देवि पुराणी पुरातनी युवतिरित्युपमा तद्वक्तृभमाना । मुमंकाशा मातृमुष्टव योषा । अ० १. ५०३. ५१ । इतिवत् । पुरंधिः । पुरु बह्व धीः स्तोत्रलक्षणं कर्म यस्याः सा । वहस्त्वोचवती । पुरंधिवहधीरिति यास्कः । पुरंधिः शोभमाना वा । एवविधगुणोपेता त्वमनु व्रतं यज्ञकर्माभिलक्ष्य चरमि । यष्टयतया वर्तम ॥ मघोनि । मघशब्दान्मनुवर्धं कदमीवनिपातिवति वनिप । स्त्रियामुत्तम्यो डीप ॥ अयुवमघोनामतद्वित इति मप्रमारेण कृतं गृणः । मंत्रुतावंवार्धनयोर्ह्रस्वः । निघातः । पुराणी । पुराणशब्दः पुराणप्रोक्तिष्वित्यतोदात्तत्वेन निपातितः । टिड्ढाणजिति डीप । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोप इत्यतोदात्तत्वं । पुरंधिः । पुरोदरादित्यादकारस्यामादेश ईकारस्य ह्रस्वश्च । आयुदात्तप्रकरणं दिवोदासादीनां कदस्युपसंख्यानमित्यायुदात्तत्वं ॥

उपो देव्यमर्त्या वि भाहि चंद्ररथा मृनुता ईरयंती ।
 आ त्वा वहंतु सुयमांसो अश्वा हिरण्यवर्णा पृथुपाजसो ये ॥ २ ॥
 उपः । देवि । अमर्त्या । वि । भाहि । चंद्रऽरथा । मृनुताः । ईरयंती ।
 आ । त्वा । वहंतु । सुऽयमांसः । अश्वाः । हिरण्यऽवर्णा । पृथुऽपाजसः । ये ॥ २ ॥

हे उपो देव्यमर्त्या मरणधर्मरहिता चंद्ररथा मुवर्णमयर्थोपेता मृनुताः प्रियमत्यरूपा वाच ईरयंत्युत्तारयंती । तथा च मंत्रवर्णः । मुन्नावरी मृनुता ईरयती । अ० १. ५१३. ५२ । इति । तादृशी त्व वि भाहि ।

सूर्यकिरणसंबन्धादिप्रपिण दीप्यन् । पृथुपात्रसः प्रभुतबलयुक्ता अरुणवर्णा येऽश्वा विद्यन्ते सूर्यमासः सुष्ठु
नियन्तुं शक्या रथं योजितास्तेऽश्वा हिरण्यवर्णा त्वा त्वामा वहन्तु ॥ सूर्यमासः । यस्मिन् ऋक्कार्थं खलु । निरस्वरः ॥

उपः प्रतीची भुवनानि विश्वोर्ध्वा तिष्ठस्यमृतस्य केतुः ।

समानमर्थं चरणीयमाना चक्रमिव नव्यस्या ववृत्स्व ॥३॥

उपः । प्रतीची । भुवनानि । विश्वा । ऊर्ध्वा । तिष्ठसि । अमृतस्य । केतुः ।

समानं । अर्थं । चरणीयमाना । चक्रं ऽडव । नव्यमि । आ । ववृत्स्व ॥३॥

हे उपो देवि विश्वा सर्वाणि भुवनानि प्रतीची । प्रत्याभिमुख्यन्वांचति प्राप्नोतीति प्रतीची । अमृतस्य
मरणधर्मरहितस्य सूर्यस्य केतुः प्रज्ञापयित्री त्वमूर्ध्वा नभस्युन्नता तिष्ठसि । नव्यमि पुनः पुनर्जायमानतया
नवर्तते हे उपो देव्यर्थः । अर्थेते गम्यतेऽस्मिन्नित्यर्थः मार्गः । समानमेक मार्गमुदयात्पाचीनकाललक्षणं चरणी
यमाना चरितुमिच्छन्ती त्वमा ववृत्स्व । पुनस्तस्मिन्मार्गे आवृत्ता भव । तव दृष्टातः । चक्रमिव । यथा नभसि
चरितुः सूर्यस्य रथांगं पुनः पुनरावर्तते तद्वत् ॥ प्रतीची । प्रतिपूर्वादचतः क्रिन । अचतश्चोपसंख्यानमिति डीप ।
अथ इत्यकारलोपे चाविति दीर्घः । उदात्तनिवृत्तिस्वर्णातोदात्तः । केतुः । चायु पुत्रानि शामनयोरित्यस्मा
द्यायः की चति तुः । की इत्यादेशः । आर्धधातुकलक्षणे गुणः । अर्थः । अदंश्यन्मत्ययः । नव्यमि । नवशब्दा
दीयमुनि डीपि रूपं । ईकारलोपश्चादसः । ववृत्स्व । वृत्तु वर्तने । ववृत्स्व केदसीति विकरणस्य सुः ॥

अव स्यूमेव चिन्वती मघोन्युपा याति स्वसरस्य पत्नी ।

स्वर्जनेती सुभगा सुदंसा आंतादिवः पप्रथ आ पृथिव्याः ॥४॥

अव । स्यूमं ऽडव । चिन्वती । मघोनी । उपाः । याति । स्वसरस्य । पत्नी ।

स्वः । जनंती । सुऽभगा । सुऽदंसाः । आ । अंतात् । दिवः । पप्रथे । आ । पृथिव्याः ॥४॥

स्येयमुपाः स्यूमेव वस्त्रमिव विस्मृतं तमोऽवचिन्वत्यवचयमपत्यं प्रापयंती मघोनी धनवती स्वसरस्य ।
सुप्रस्यति तिपति तम इति स्वसरः सूर्यो वामरो वा । तस्य पत्नी सती याति गच्छति । स्वः स्वकीयं तेजो
जनंती जनयंती सुभगा सुधना मांभाययुक्ता वा सुदंसाः शोभनापिहोवकर्मा स्येयमुपा दिवो द्युलोकस्थाता
पृथिव्याश्चातादावमानात्यप्रथे । प्रथते । प्रकाशत इत्यर्थः ॥ स्यूमेव । पिवु तंतुसंतानि । अवपिपिविगुपिभ्यः किदिति
मन्त्रत्ययः । क्लोः शुडनुनासिके चित्पृट् । यणादेशः । मुपां मुलुगिति सोर्लुक् । नित्यादायुदात्तः । चिन्वती ।
शतुरनुम इति डीप उदात्तत्व । जनंती । जन जनन इत्यस्य ण्यंतस्य शतरि रूपं । केदस्युभयर्थेति शप
आर्धधातुकत्वेन णिलोपः ॥

अच्छा वो देवीमुपसं विभातीं प्र वो भरध्वं नमसा सुवृक्तिं ।

ऊर्ध्वं मधुधा दिवि पाजो अश्रेत्प रोचना रुरुचे रखसंदृक् ॥५॥

अच्छ । वः । देवीं । उपसं । विऽभातीं । प्र । वः । भरध्वं । नमसा । सुऽवृक्तिं ।

ऊर्ध्वं । मधुधा । दिवि । पाजः । अश्रेत् । प्र । रोचना । रुरुचे । रखऽसंदृक् ॥५॥

हे श्रोतारो वो युष्मानन्ताभिलक्ष्य विभातीं शोभमानामुपसं देवीं प्रति वो युष्माकं संबन्धना नमसा
नमस्कारेण सह मुवृक्ति शोभना स्मृतिं प्रभरध्वं । यूयं कुरुत । मधुधा । मधुराणि स्तुतिलक्षणां वाक्यानि
दधातीति । मधु सोमः । तं धारयतीति वा । यद्वा । मधुधादित्यधात्री । यद्वा । अवयवाभावादप्युपज्ञावयवम्
पठमिद पदमुपोनाम । स्येयमुपा दिवि नभसूर्ध्वं पाज ऊर्ध्वाभिमुखं पाजस्तेजोऽश्रेत् । अयति । तथा रोचना

रोचनशीला रण्वसंदृक् रमणीयदर्शनीयाः प्र रुरुचि । प्रकर्षेण दीप्यते । यद्वा । रोचना लोकान्प्र रुरुचि । प्रकर्षेण स्वतंत्रमा दीपयति । तथा च संवर्णः । व्युत्कृती हि रश्मिभिर्विश्रमाभासि रोचनं । अ० १०१-४९ ४ । इति ॥ रण्वसंदृक् । रंवर्यस्य स्याच्चप्रत्ययः । इदित्वात्तुमागमः । संपूर्वाद्दृशः क्तिन् । वङ्गव्रीही पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

ऋतावरी दिवो अर्केरवोध्या रेवती रोदसी चित्रमस्यात् ।

आयतीमग्न उपसं विभाती वाममेपि द्रविणं भिष्टामाणः ॥ ६ ॥

ऋतऽवरी । दिवः । अर्कः । अवोधि । आ । रेवती । रोदसी इति । चित्रं । अस्यात् ।

आऽयती । अग्ने । उपसं । विऽभाती । वामं । एपि । द्रविणं । भिष्टामाणः ॥ ६ ॥

ऋतावरी मत्स्यवती येयमुषा दिवो दुनोकादंस्तजोभिरवोधि सर्वज्ञायते । ततो रेवती धनवती येय रोदसी यावापुथिया चित्रं नानाविधरूपयुक्त यथा भवति तथास्यात् सर्वतो व्याप्य तिष्ठति हे अग्ने आयती त्वदभिमुखमागच्छती विभाती भासमानामुषसमुपोदवी भिष्टमाणो हवीषि याचमानस्त्व वाम वननीय द्रविणमग्निहोत्रादिलक्षण धनमेपि । प्राप्नोषि ॥ अवोधि । बुध अवगमनं । कर्मणि लुटि चिण भावकर्मणोरिति चिण् । चिणो लुक् । रेवती । रयिगन्ताच्चतुष । कदमीर इति वत्व । रयमेतो बहन्मिति सप्रसारणपरपूर्वत्वे । गुणः । उगितश्चेति डीप । रण्वद्वक्षोपसंख्यानमिति मनुष उदात्तत्व ॥

ऋतस्य बुध उपसामिषण्यनृषा मही रोदसी आ विवेण ।

मही मिचस्य वरुणस्य माया चंद्रव भानुं वि दधे पुरुचा ॥ ७ ॥

ऋतस्य । बुधे । उपसां । इषण्यन् । वृषा । मही इति । रोदसी इति । आ । विवेण ।

मही । मिचस्य । वरुणस्य । माया । चंद्राऽइव । भानुं । वि । दधे । पुरुऽचा ॥ ७ ॥

वृषा वृष्टिद्वारा प्ररक्त आदित्य ऋतस्याग्निहोत्रादिकर्मकरणे मत्स्यभुतस्याङ्गो बुध मूल उपसामिषण्यन् प्ररणं कुर्वन्मही महती रोदसी यावापुथियावा विवेण । स्वतंत्रोभिः सर्वतः प्रविष्टवान् । यद्वा । वृषा वधिं तेषण्यन् सर्वतो गच्छन्नुपसां संबधी रश्मिसमूहो रोदसी यावापुथिया वृष्टिवातिरिति योजनीय । तत उपा मही महती मिचस्य वरुणस्य मित्रावरुणयोर्माया प्रभाकरा सती चंद्रव मुवर्णानीव भानुं स्वप्रभा पुरुचा बह्नुप दंशपु वि दधे । विदधाति । सर्वत्र प्रसारयति ॥ मही । अक्षोपः कादसः । पुरुचा । देवमनुष्यादि माधिकरणे चाप्रत्ययः ॥ ॥ ८ ॥

इमा उ वामिष्येष्टादगर्च नवम मृक्त । अवेयमनुक्रमिका । इमा उ द्रुनद्रावरुणवाहंस्यत्यपोणमाविव सोम्यमित्रावरुणास्तृचा अत्यो जमदग्न्यापो वा चतुर्थ्याया गायत्र्य इति । कृत्वस्य विश्वामित्र ऋषिरत्यस्य तुचस्य जमदग्न्या । आद्यास्मिन्स्त्रिष्टुभः शिष्टाः पवदग्न गायत्र्यः । प्रथमस्य द्रावरुणा देवता द्वितीयस्य बृहस्पतिमृतीयस्य पुषा चतुर्थस्य मित्रा पचमस्य सोमः षष्ठस्य मित्रावरुणा ॥ आभिर्वाविकेपुक्थ्येण तृतीयमवने स्तोमवृद्धो मत्या म्वस्वगस्त्र होत्रका अत्यमुक्तमवगन्थ्य सोमाभिगमनार्थं तृचादिमंख्या ऋच आवर्षयुः । तत्र मित्रावरुणस्यावापार्थमाद्यस्तृचः । मृचित च । इमा उ वा भूमयो मन्यमाना इति तिस्रः । आ० ५० । इति ॥

इमा उ वां भूमयो मन्यमाना युवावन्ते न तुज्या अभूवन् ।

कृत्यत्तिद्रावरुणा यज्ञो वां येन स्मा सिनं भरथः सखिभ्यः ॥ ९ ॥

इमाः । ऊं इति । वां । भूमयः । मन्यमानाः । युवाऽवन्ते । न । तुज्याः । अभूवन् ।

कृ । त्यत् । इन्द्रावरुणा । यज्ञः । वां । येन । स्म । सिनं । भरथः । सखिभ्यः ॥ ९ ॥

हे इन्द्रावरुणा वां युवयोः संबन्धिन्यो मन्यमाना बलिभिः शत्रुभिरभिमन्यमानो अत एव भूमयो भ्रमण-

शीला इमाः प्रजाः । उः पुरणः । युवावते । तृतीयार्थं चतुर्थी । र्यावर्नवता वलिना शत्रुणा तुज्या हिंस्या नामुवन । न भवतु । अपि च वां युवयोस्त्यक्तादृशं यशः कृ कृत्वामि । येन यशसा सत्विभ्योऽस्मभ्यं सिनमन्नं भरथः स्म प्रदातुं संपादयथः । तत्क्राम इत्यन्वयः । यद्वा । हे इंद्रावरुणा वां युवयोः संबन्धिन्य इमा अस्माभिः क्रियमाणा भूमयो युवां प्राप्तुं भ्रमणशीला मन्यमानाः । मन्यतिरर्चति कर्मा । युवामचंत्यस्ताः स्तुतयो युवावते युवाभ्या सदृशायास्तस्मै देवाय न तुज्याः । तुजतिर्दानकर्माथः । प्रदेया मा भुवन । शिष्टं समानं ॥ भूमयः । भम् अनवम्यानि । भमेः संप्रसारणं चेतोन्प्रत्ययः संप्रसारणं च । व्यत्ययेनांतोदात्तत्वं । युवावते । युष्मदस्मद्वां कदमि सादृश्य उपसंख्यानमिति वतुप । अविभक्तावपि युवादेशश्चादमः । तुज्याः । तुज हिमादाननिकेतनेषु । अध्यादयत्येति यत । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । सिनं । पित्र् बंधने । इणिपञ्चदीङुष्यविभ्यो नगिति नक् । व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं ॥

अयमु वां पुरुतमो रयीयञ्छ्वत्तममवसे जोहवीति ।

मजोपाविंदावरुणा मरुद्विदिवा पृथिव्या णृणुतं हवं मे ॥२॥

अयं । ऊं इति । वां । पुरुऽतमः । रयिऽयन् । श्वत्तमं । अवसे । जोहवीति ।

मजोपा । इंद्रावरुणा । मरुतऽभिः । दिवा । पृथिव्या । णृणुतं । हवं । मे ॥२॥

हे इंद्रावरुणा रयीयन् रयिमात्मान इच्छयमु पुरुतमो वैदिककर्मप्रवृत्ततयातिशयेन पुरुमंशान्यजमा नोऽवसे रत्ननायाज्ञाय वा वां युवा श्वत्तमं सर्वदा जोहवीति । भृगुमाद्भ्यति । मरुद्विदेवविशेषिदिवा पृथिव्या च मजोपा संगन्तंती युवा मे मम हवं युष्मदीयमाह्वानं णृणुतं ॥ पुरुतमः । तमपो व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं । जोहवीति । ह्वत्तमं इत्युक्तमर्थस्य चेति संप्रसारणे रूपं । दिवा । ऊर्ध्वमिति विभक्त्युदात्तत्वं । पृथिव्या । उदात्तयणो ह्युर्वादिद्युदात्तत्वं । हव । ह्वत्तमो वैऽनुपसर्गस्थित्यप । प्रत्ययस्य पित्वाद्युदात्तत्वं ॥

अस्मे तदिंद्रावरुणा वमु प्यादस्मे रयिमस्तुः सर्ववीरः ।

अस्मान्वरुचीः शरणैरवंत्समान्होवा भारती दक्षिणाभिः ॥३॥

अस्मे इति । तत् । इंद्रावरुणा । वमु । स्यात् । अस्मे इति । रयिः । मरुतः । सर्ववीरः ।

अस्मान् । वरुचीः । शरणैः । अवंतु । अस्मान् । होवा । भारती । दक्षिणाभिः ॥३॥

हे इंद्रावरुणावस्मे अस्माम् तदभिर्नापते तादृशं वमु धनं स्यात् । भवतु । हे मरुतः सर्ववीरः सर्वेषु कर्मसु वीरः समर्थो रयिः पुत्रपौत्रयुक्तः पशुमंघः । पशवो वै रयिरिति तैत्तिरीयकं । सोऽस्मै अस्माकं भवतु । वरुचीः सर्वः संभ्रजनीया देवपत्न्यः शरणैः । णृणुति शीतादिक्लेशमिति शरणानि गृहाः । तैस्मानवंतु । होवा । ह्वत्तमं स्यात् हवीपीति । यद्वा । ह्वत्तं तत्र प्राण इति होवा वाक् । तथा च श्रुतिः । वाचि हि प्राणं जुहमः प्राणि वा वाच । का० उ० ५ । इति । यद्वा । होवति यज्ञनाम । ह्वत्तं तत्र हविरिति । पञ्चश्र वागुच्यते । वाचं यच्छति वाक् यज्ञः । ऐ० ब्रा० ५. ७४ । इति ब्राह्मणं । तादृशी भारती सरस्वती दक्षिणाभिर्गोक्षपाभिर्दक्षिणाभिः । यद्वा । उदारामिर्वाग्भिरस्मान् पालयतु ॥ वमु प्यादित्यत्र संहितायां पुर्वपदादिति पत्यं । वरुचीः । यमितस्कभितेत्यादिना जीवतत्वेन निपातनादिष्टमिदं । होवा । ऊ दानादनयोः । ह्वया-माश्रुमभिभ्यस्त्रित्यधिकरणे चन्प्रत्ययः ॥

वृहस्पते जुपस्व नो हव्यानि विश्वदेव्य । रास्व रत्नानि दाणुषे ॥४॥

वृहस्पते । जुपस्व । नः । हव्यानि । विश्वदेव्य । रास्व । रत्नानि । दाणुषे ॥४॥

विश्वदेव्य सर्वदेवहित हे वृहस्पते नोऽस्मात्संबन्धीनि हव्यानि हवनयोग्यानि पुरोडाशादीनि हवीषि जुपस्व । भवस्व । तत्तस्य दाणुषि हविर्दत्तवते यज्ञसामाद्य मह्यं रत्नान्युत्तमानि धनानि रास्व । देहि ॥ रास्व । रा दाने । व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥

शुचिर्मर्कवृहस्पतिमध्वरेषु नमस्यत । अनाम्योज आ चके ॥ ५ ॥

शुचिं । अर्कः । वृहस्पतिं । अध्वरेषु । नमस्यत । अनामि । ओजः । आ । चके ॥ ५ ॥

हे अश्विनो सूर्यमध्वरेषु शुचिं शुद्धं वृहस्पतिर्मर्करचनीयः स्तोत्रेनमस्यत । परिचरत । अनाम्यजनशील
परिरनभिवनीयमोजसस्य बलमा चके । सर्वतो याचि ॥ वृहस्पति । वनस्पत्यादित्वादुभयपदप्रकृतिस्वरः ।
चके । कर्मलियुत्तमे मकारलोपश्चादसः ॥ ॥ ५ ॥

वृषभं चर्षणीनां विश्वरूपमदाभ्यं । वृहस्पतिं वरेण्यं ॥ ६ ॥

वृषभं । चर्षणीनां । विश्वरूपं । अदाभ्यं । वृहस्पतिं । वरेण्यं ॥ ६ ॥

चर्षणीनां मनुष्याणां वृषभमभिमतफलवर्षक विश्वरूप व्याघ्ररूप । यदा । विश्वरूपानामकगोवाहनोपित ।
तथा च मन्त्रवर्णः । वृहस्पतिर्विश्वरूपामृपाजत । ऋग्वे० १ १६१ ६ । इति । अदाभ्य किनाशतिरस्करणीय
वरेण्य सर्वभञ्जनीयं वृहस्पति । अभिमतफल याच इति पूर्वणान्वयः ॥ विश्वरूप । ब्रह्मप्रीहो विश्व मंजायामिति
पूर्वपदांतोदात्तत्वं । यदा । विश्वरूपस्य मतीति अर्गादिवादचप्रत्ययः । मरुदुधादित्वात्पूर्वपदांतोदात्तत्वं ।
अदाभ्यं । दभश्चति वक्तव्यमिति ग्यप्रत्ययः ॥

इयं ते पूषन्नाघृणे सुष्टुतिर्देव नयसी । अस्माभिस्तुभ्यं शस्यते ॥ ७ ॥

इयं । ते । पूषन् । आघृणे । सुऽस्तुतिः । देव । नयसी । अस्माभिः । तुभ्यं । शस्यते ॥ ७ ॥

आघृणे आगतदीप्तिमन हे पूषन् देव नयसी नवर्तरेय सुष्टुतिः शोभनमृतिरूपा वाक् ते त्वत्सर्वधिनी
भवति । मेषा मृतिरग्नाभिः स्तोत्रमिस्तुभ्य त्वदर्थं शस्यते । ता जुषम्युत्तरणान्वयः ॥

तां जुषस्व गिरं मम वाजयंतीमवा धियं । वधूयुरिव योषणां ॥ ८ ॥

तां । जुषस्व । गिरं । मम । वाजयंती । अव । धियं । वधूयुः । देव । योषणां ॥ ८ ॥

हे पूषन् स्तोत्रं कर्वाणस्य मम ता तादृशी गिर मृतिनलगां वाच जुषस्व । भवस्व । मृत्या प्रीतस्त्व
वाजयंती वाजमर्गमिच्छती हर्षकारिणी धियमिमा मृति प्रत्यव । अभिगच्छ । तत्र दृष्टातः । वधूयुरिव ।
यथा वधूयुः स्त्रीकामो योषणां स्त्रिय प्रत्यागच्छति तद्वत् ॥ वाजयती । वाजशब्दादिवाचनीयर्थं क्वच । तद
ताच्छतरि ङीप् रूपं । ङीपोऽनुदात्तत्वं प्रत्ययम्बरः । अव । अथ रत्नणादिष्वित्यस्य लोटि रूप ॥

यो विश्वाभि विपश्यति भुवना सं च पश्यति । स नः पूषाविता भुवत ॥ ९ ॥

यः । विश्वा । अभि । विऽपश्यति । भुवना । सं । च । पश्यति । सः । नः । पूषा । अविता । भुवत ॥ ९ ॥

यः पूषा विश्वा भुवना सर्वाल्लोकानभि अभिमुख्येन विपश्यति विशंपेण पश्यति । किंच तानि स पश्यति तत्त
दनुयाथाव्य सम्यक् जानाति । स तादृगः पूषा देवो नोऽस्माकमविता रत्नको भुवत । स नः ॥ विपश्यति । यद्वत्त
योगादनिघातः । शपः पित्वादनृदात्तत्वं धातुस्वरः । तिङि चोदात्तवतीति गतनिघातः । पश्यति । अत्र सकर्म
कत्वात्परस्मैपदं । पूर्ववदनिघातः । भुवत । भवतिलेख्यङागमः । भुम्वोस्मिङीति गृणप्रतिपद्य उवङादृगः । निघातः ॥

दशरात्रस्य पष्ठेऽहनि विश्वदेवशस्त्रे तत्सवितुरिति द्वे अर्चा प्रतिपन्नृचस्य द्वितीयातृतीये । मृचित च ।
तत्सवितुर्वरेण्यमिति द्वे दीपो आगत । आ० ८ १ । इति ॥ अभिप्रवपुष्यपदहयोद्वितीयेऽहनि विश्वदेवशस्त्रे
प्रतिपन्नृचस्येते एव प्रथमाद्वितीये । मृचितं च । तत्सवितुर्वरेण्यमिति द्वे आविश्वदेव । आ० १ ६ । इति ॥

तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ १० ॥

तत् । सवितुः । वरेण्यं । भर्गः । देवस्य । धीमहि । धियः । यः । नः । प्रऽचोदयात् ॥ १० ॥

यः सविता देवो नोऽस्माकं धियः कर्माणि धर्मादिविषया वा बुद्धीः प्रचोदयात् प्रेरयत तत्तस्य देवस्य सवितुः सर्वातयामितया प्रेरकस्य जगत्सृष्टुः परमेश्वरस्य वरेण्यं सर्वरूपास्तया ज्ञेयतया च संभजनीयं भर्गोऽविद्यातत्कार्ययोर्भजनाद्वर्गः स्वयं ज्योतिः परब्रह्मात्मकं तेजो धीमहि । वयं ध्यायामः । यद्वा । तदिति भर्गोऽविशेषणं । सवितुर्देवस्य तत्तादृशं भर्गो धीमहि । किं तदित्यपेक्षायामाह । य इति लिंगव्यत्ययः । यद्वर्गो धियः प्रचोदयात् । तद्व्याप्येति समन्वयः । यद्वा । यः सविता सूर्यो धियः कर्माणि प्रचोदयात् प्रेरयति तस्य सवितुः सर्वस्य प्रमवितुर्देवस्य ज्योतमानस्य सूर्यस्य तत्सर्ववृद्धमानतया प्रसिद्धं वरेण्यं सर्वैः संभजनीयं भर्गः पापानां तापकं तेजोमदलं धीमहि । ध्येयतया मनसा धारयेम । यद्वा । भर्गः शब्देनाज्ञमभिधीयते । यः सविता देवो धियः प्रचोदयति तस्य प्रमादाद्वर्गोऽज्ञादिलक्षणं फलं धीमहि । धारयामः । तस्याधारभूता भवेमर्थयः । भर्गः शब्दस्याज्ञपरत्वे धीशब्दस्य कर्मपरत्वे चाथर्वणं । वेदांश्च कृदांमि सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य कवयोऽज्ञमाज्ञः कर्माणि धियस्तद् ते प्रब्रवीमि प्रचोदयं सविता याभिरतीति । गो० ब्रा० १. ३०. ॥ भर्गः । भस्त्र पक्षि । अमुन । भस्त्रो रोपधयो रमन्त्यतरस्यां । पा० ६. ४. ४७ । इति रोपधयोनोपो रमागमः । न्यक्तादिपाठान् कृत्वं । धीमहि । ध्यायतेर्निङि वङ्गलं कृदमीति संप्रसारणं । व्यत्ययेनात्मनेपदं । यद्वा । धीह आधारि । निङि वङ्गलं कृदमीति विकरणस्य लुक् । प्रचोदयात् । चोदयतेर्लङ्गाडागमः । यद्वृत्तयोगादन्विघातः । आगमस्यानुदात्तत्वे णिचः स्वरः ॥ १० ॥

देवस्य सवितुर्वयं वाजयंतः पुरंध्या । भगस्य रातिमीमहे ॥ ११ ॥

देवस्य । सवितुः । वयं । वाजयंतः । पुरंध्या । भगस्य । रातिं । ईमहे ॥ ११ ॥

वाजयंतो वाजमज्ञमात्मन इच्छंतो वयं देवस्य ज्योतमानस्य सवितुः पुरंध्या तद्विषयमुत्था प्रज्ञया वा भगस्य भजनीयस्य धनस्य रातिं दानमीमहे । याचासहे ॥ रातिं । संच वृषत्यादिना क्लिप्त उदात्तत्वं ॥

देवं नरः सवितारं विप्रां यज्ञः सुवृक्तिभिः । नमस्यंति धियेपिताः ॥ १२ ॥

देवं । नरः । सवितारं । विप्राः । यज्ञः । सुवृक्तिभिः । नमस्यंति । धिया । इपिताः ॥ १२ ॥

नरः कर्मणां नेतारो विप्रा मेधाविनोऽध्वर्यादयो धियेपिताः कर्मणा बुद्ध्या वा प्रियमाणाः संतः सवितार देव त्वा यज्ञैर्यजनीयैर्हविर्भिः सुवृक्तिभिः शोभनस्तोत्रैश्च नमस्यति । परिचरति ॥ नमस्यति । नमोवतिव शिञ्जडः कर्जति क्यच ॥

अपीषोमप्रणयने सोमो जिगातीत्याद्यास्तिस्र ऋचः । मृत्तितं च । सोमो जिगाति गानुविह्वानां तमस्य राज्ञा वरुणस्तमश्चिजत्यर्धर्च आरमेत । आ० ४. १०. । इति ॥

सोमो जिगाति गानुविह्वानामेति निष्कृतं । ऋतस्य योनिमामदं ॥ १३ ॥

सोमः । जिगाति । गानुऽवित् । देवानां । एति । निऽकृतं । ऋतस्य । योनिं । आऽमदं ॥ १३ ॥

गानुवित । गानुर्वेदिमार्गः । तं जानानः सोमो जिगाति । गच्छति । गंतव्यं स्थानं दर्शयति । देवानां सत्रधि निष्कृतं संस्मृतमामदं सर्वरामदनीयमुतस्य यज्ञस्य योनिं स्थानं हविर्धानाख्यमेति । प्राप्नोति ॥ जिगाति । गा स्नुती । जुहोत्यादिः ॥

सोमो अस्मभ्यं द्विपदे चतुष्पदे च पशवे । अन्नमीवा इपंस्करत् ॥ १४ ॥

सोमः । अस्मभ्यं । द्विऽपदे । चतुऽपदे । च । पशवे । अन्नमीवाः । इपः । करत् ॥ १४ ॥

सोमः स्तोत्रभ्योऽस्मभ्यं तथा द्विपदेऽस्मदीयाभ्यो द्विपाशः प्रजाभ्यश्चतुष्पदे पशवे चतुष्पाशो गवादिपशुभ्यान्नमीवा रोगवर्जितानीषोऽज्ञानि करत । करोतु ॥ चतुष्पदे । भमंज्ञायां पादस्य पद्मावः । इषुमोः सामर्थ्यं इति संहितायां सत्यं । आदेशप्रत्यययोरिति यत्वं । वङ्गब्रीहौ पूर्वपदस्वरः । करत् । करोतेर्लङ्गाडागमः । इषस्फरादित्यच संहितायां कः करत्करोतीत्यादिना सत्यं ॥

अस्माकमायुर्वर्धयन्नभिमातीः सहमानः । सोमः मधस्यमासदत् ॥ १५ ॥

अस्माकं आयुः । वर्धयन् । अभिऽमातीः । सहमानः । सोमः । मधऽस्य । आ । अमदत् ॥ १५ ॥

स सोमो देवोऽस्माकमायुरन्नं जीवनं वा वर्धयन्वृद्धिं प्रापयन्नभिमातीः कर्मविघ्नकारिणः शत्रून् सहमानोऽभिवर्त्तमानं सधस्यं हविर्धानास्यं स्थानमासदत् । आसीदतु ॥ असदत् । सदर्लेटि रूपं । निघातः ॥

अपिष्टोमे प्रातःसवने मित्रावरुणश्च आ नो मित्रावरुणति स्तोत्रियमृचः । मृचितं च । आ नो मित्रावरुणा नो गतं रिशादसा । आ० ५. १०. । इति ॥ चतुर्विंशऽहनि प्रातःसवने मित्रावरुणं शम्भु आ नो मित्रावरुणति षडहस्तोत्रियसंज्ञकमृचः । मृचितं च । आ नो मित्रावरुणा मित्रं वयं हवामहे । आ० ७. ७. । इति ॥ सोमबुद्धावयमेव तृच आवापार्थः । मृचितं च । आ नो मित्रावरुणति तृच । आ० ७. ५. । इति ॥ दाक्षायणे यज्ञे द्वे अमावास्ये कर्तव्ये । तत्रोत्तरस्याममावास्यायां द्वितीयेऽहनि मित्रावरुणं आ नो मित्रावरुणति तस्यानुवाक्या । मृचितं च । आ नो मित्रावरुणा यद्वह्निष नातिविधे मुदानु । आ० ७. १४. । इति ॥

आ नो मित्रावरुणा घृतैर्गव्यं मुष्टान्तं । मध्वा रज्जसि मुक्रतु ॥ १६ ॥

आ । नः । मित्रावरुणा । घृतैः । गव्यं । मुष्टान्तं । मध्वा । रज्जसि । मुक्रतु इति सुऽक्रतु ॥ १६ ॥

मुक्रतु शोभनकर्माणां हे मित्रावरुणा नोऽस्माकं गव्यं गवः मार्गं गोनिवासस्थानं धृतं चरणमाधनेः पयोभिरोक्षतं । समतात्स्यं चतं । अस्मभ्यं दोग्धीणां प्रयक्तमिति भावः । रज्जस्यस्मदावासस्थानानि मध्वा मधुररसेन मिक्षितं ॥ गव्यं । गोयूतां कंदमीति वातादेशः । मध्वा । सर्वविधीनां कंदमि विकल्पितत्वात् च नुमागमाभावः ॥

उरुशंसो नमोवृधा महा दशस्य राजथः । द्राघिष्ठाभिः शुचिव्रता ॥ १७ ॥

उरुऽशंसो । नमःऽवृधा । महा । दशस्य । राजथः । द्राघिष्ठाभिः । शुचिऽव्रता ॥ १७ ॥

शुचिव्रता परिशुद्धकर्माणां हे मित्रावरुणा उरुशंसो उरुभिर्बलभिः शंसनीया । यद्वा । उरु महत्त्वमः शम्भु ययोर्लो । नमोवृधा नमसा हविर्नैवेद्यनाम्न स्तोत्रेण वा वर्धमानो द्राघिष्ठाभिरत्यंत दीर्घमृत्तिजज्जणाभिर्वाग्भिर्युक्ता युवां दशस्य । दश धनं वलं वा । तस्य महा महत्त्वं राजथः । ईशाधि ॥ उरुशंसो । शम्भु सुतो । कर्मणि घञ् । कृत्स्वरः । द्राघिष्ठाभिः । दीर्घशब्दादिर्हनि प्रियस्मरत्वादिना द्राघीत्यादेशः । नित्यादायुदात्तः ॥

मित्रावरुणस्य यज्ञस्य याज्या गृणाना जमदग्निनेत्येपा । मृचितं च । होता यत्तन्मित्रावरुणा गृणाना जमदग्निना । आ० ५. ५. । इति ॥ अध्यायोपाकरणे संज्ञनायंतर्होमि गृणाना जमदग्निनेत्येपा । आ० गृ० ३. ५ ॥

गृणाना जमदग्निना योनावृतस्य सीदतं । पातं सोममृतावृधा ॥ १८ ॥

गृणाना । जमत्ऽअग्निना । योनौ । ऋतस्य । सीदतं । पातं । सोमं । ऋतऽवृधा ॥ १८ ॥

हे मित्रावरुणा जमदग्निनेत्येवमेकं महर्षिणा गृणाना स्तूयमानो यद्वा । जमदग्निना पञ्चनितापिना विश्वामित्रेण स्तूयमानो युवावृतस्य यज्ञस्य योनां देवयजनास्य देशं सीदत । उपविशतं । ऋतावृधा ऋतस्य कर्मफलस्य वर्धयितारो युवां सोमं पातं । पिवतं ॥ गृणाना । गृ शब्दे । व्यत्ययन कर्मणि शानच् । चित्यादतो हात्तः । सीदतं । सदर्लेटि पात्रेणादिना सीदादेशः । पातं । पा पानं । बह्वलं कंदमीति शपो लुक् ॥ ॥ ११० ॥

॥ इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे तृतीयाष्टके तृतीये मंडले पंचमोऽनुवाकः

समाप्तं च तृतीयं मंडलं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथ चतुर्थे मंडले ॥

वामदेवे चतुर्थे मंडले पंचानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके दश मुक्तानि । तेषु त्वां ह्यग्ने सदमिदिति विंशत्युच प्रथम मुक्तं । अच्यमनुक्रमणिका । त्वां ह्यग्ने विंशतिरथ्यतिजगतीधृतय आया उपायाश्रतसो वारुण्यश्च वेति । मंडलद्रष्टा वामदेव ऋषिः । प्रथमा चतुःपथजराष्ट्रद्वितीया द्विपंचाशदक्षरातिजगती तृतीया द्विमप्रत्यक्षरा धृतिश्चतुर्थ्याया अनादेशपरिभाषया सप्तदश त्रिष्टुभः । ऋक्स्य मुक्तस्य मंडलादिष्वपि यमिति परिभाषयापिदेवता द्वितीयायाश्रतसो वरुणदेवत्या वा ॥ मुक्तविनयोगो लिंगिकः ॥ आयाध्यायो पाकरणं मंडलादिहोम विनयुक्ता ॥

त्वां ह्यग्ने सदमिदमन्यवो देवासो देवमरतिं न्येरि इति क्त्वा न्येरि ।

अमर्त्यं यजत मर्त्येष्व देवमादेवं जनत प्रचेतसं विश्वमादेवं जनत प्रचेतसं ॥ १ ॥

त्वां । हि । अग्ने । सदं । इत् । सऽमन्यवः । देवासः । देवं । अरतिं । निऽएरिरे । इति ।

क्त्वा । निऽएरिरे ।

अमर्त्यं । यजत । मर्त्येषु । आ । देवं । आऽदेवं । जनत । प्रऽचेतसं । विश्वं । आऽदेवं ।

जनत । प्रऽचेतसं ॥ १ ॥

वामदेवः स्मृति । हे अग्ने समन्यवः । मन्युः स्पर्धा । तथा सह वर्तमानाः । स्वमसानिः स्पर्धमाना इत्यर्थः । देवासो देवनशीला इन्द्रादयो देवा देवं योतमानमरतिं शीघ्र गतार त्वां सदमिदमदेव न्येरिरे हि । स्पर्धा-निमित्तं युद्धं प्रेरयति खलु । इतिशब्दो हेत्यर्थः । यस्माद्देवास्त्वा युद्धार्थं नितरां प्रेरयति तस्माद्यजमानाः क्त्वा स्मृतिलक्षणं कर्मणा न्येरिरे । यज्ञकर्मणि देवान्देविः प्रापयितुं देवानाङ्गान् च त्वा नितरां प्रेरयति खलु । यजत यज्ञनीयं हे अग्ने अमर्त्यं मरणधर्मरहितमा सर्वतो देव योतमानं प्रचेतसं । प्रकृष्टं कर्मविषयं चेतो ज्ञान यस्य तादृशं त्वां मर्त्येषु याग कर्वाणेषु मनुष्येष्वदेवमागतारं जनत । देवा हविःअपणार्थमजनयन् । तथा प्रचेतसं कर्माभिज्ञमादेव तत्तयज्ञेष्वगतारं त्वां विश्वं जनत । युगपत्तानादेशवर्तिषु यज्ञेषु यागपक्षेन हविरानयनार्थं याग देवा अकुर्वन् ॥ न्येरिरे । ईर गती । लोटि मत्रत्वादास्र भवति । मर्हति योगविभागात्समाः । द्वियोगादनिघातः । क्त्वा । जसादिषु क्दसि वावचनमिति नादेशाभावः । यणादेशः ॥

स भ्रातरं वरुणमग्र आ ववृत्स्व देवाँ अच्छा सुमती यज्ञवनसं ज्येष्ठं यज्ञवनसं ।

ऋतावानमादित्यं चर्षणीधृतं राजानं चर्षणीधृतं ॥ २ ॥

सः । भ्रातरं । वरुणं । अग्ने । आ । ववृत्स्व । देवान् । अच्छ । सुऽमती । यज्ञऽवनसं ।

ज्येष्ठं । यज्ञऽवनसं ।

ऋतऽवानं । आदित्यं । चर्षणिऽधृतं । राजानं । चर्षणिऽधृतं ॥ २ ॥

हे अग्ने स तादृशस्य भ्रातरमेकम्यानवासेन भ्रातरं वरुण । वृणोत्युदकमिति वरुणः । तं देवं यज्ञवनसं यज्ञवननीधिर्हविभिः सभजनीयं यज्ञवनसं च यज्ञस्य संभक्तारं ज्येष्ठमतिशयेन प्रशस्यमृतावानमपां प्राप्तिं योदकवंतं मत्यवंतं वा आदित्यमदितेः पुत्रं चर्षणीधृतं मनुष्याणामुदकप्रदानिनं धारकं सुमतीं शोभनबुद्ध्या हनुना चर्षणीधृतं चर्षणिभिर्विद्विधधृतं राजानं राजत एतादृशं वरुणं देवं देवानं देवनशीलान् स्तोत्रन-चाभ्या ववृत्स्व । आवर्तय । अभिमुखीकुरु ॥ ववृत्स्व । वृत्तं वर्तने । लोटि बह्वलं क्दसीति विकरणस्य झुः ।

निघातः । सुमती । संचे वृषत्यादिना क्लृप्तदात्तः । मुपां मुनुगिति तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः । एकादेशस्वरः ।
 व्यष्टिः । प्रशस्यस्येष्टि चिंति ज्ञादेशः । निन्त्वादाद्युदात्तः । एकादेशस्वरः । यत्तवनसं । वन पण संभक्तौ ।
 कर्मकर्तारि चामुन्मत्ययः । गतिकारकयोर्गपि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व चिति पूर्वपदस्वरः ॥

प्रवर्येऽभिष्टव उन्तरस्मिन्पटले सखे सखायमखिपा । मुचितं च । सखे सखायमभ्या ववृत्स्वोर्ध्व ऊ पु ण
 ऊतये । आ० ४. ७ । इति ॥

सखे सखायमभ्या ववृत्स्वाणुं न चक्रं रथ्येव रंत्वास्मभ्यं दस्म रंत्वा ।

अग्ने मृळीकं वरुणे सचा विदो मरुत्सु विश्वभानुषु ।

तोकाय तुजे णुणुचान् शं कृध्यस्मभ्यं दस्म शं कृधि ॥३॥

सखे सखायं अभिआ ववृत्स्व आणुं नाचक्रं रथ्याऽडवारंत्वा । अस्मभ्यं दस्म रंत्वा ।

अग्ने । मृळीकं । वरुणे । सचा । विदः । मरुत्सु । विश्वभानुषु ।

तोकाय । तुजे । णुणुचान् । शं । कृधि । अस्मभ्यं । दस्म । शं । कृधि ॥३॥

सखे सखिभुत दस्म दर्शनीय हे अग्ने त्वं तव सखायं वरुणमणभ्यमस्मदर्थमा ववृत्स्व । अभिमृणीकुरु । तव
 दृष्टातः । रथ्या रथणं गमनं साधुभुतो रथ्येव रथं योजितावस्थां यथाणु शीघ्रगतु चक्रं लक्ष्यदेशं प्रत्यभिमुखी
 कुरुतस्तद्वत् । हे अग्ने सचा तव सहाय्यं वरुणे मृळीकं मुखकरं हविर्विदः । लभवानमि । तथा विश्वभानुषु
 सर्वतो व्याप्ततेजस्कृषु मरुत्सु मुखकरं लभवानमि । आविवाकृणापिमाकृतयोः कर्मणोरिवत्वनमीत्यर्थः ।
 णुणुचान् दीपमानं हे अग्ने तोकाय । तुज्यते पीड्यतेऽनेन माता गर्भवामनेति तोकं पुत्रः । तस्मि तुजे । गतत्वेन
 नानुष्य पितेति तुक् पीत्रः । तस्मि श मुख कृधि । कुरु । दस्म दर्शनीय हे अग्ने अस्मभ्यं श कृधि । मुख कुरु ॥
 रथ्येव । रथ्येमावित्यर्थं रथ्याद्यदिति यत् । मुपा मुनुगिति मुपो डादेशः । रथ्या । रथशब्दाच्च साधुगिति
 यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्व ॥

त्व नो अग्र इत्येतदारभ्येदं सूक्तमुत्तराणि सूक्तानि च प्रातरनुवाक आग्नेये कृता वेष्टुं कदस्याग्निशमं
 च विनियुक्तानि । मुचितं च । त्व नो अग्ने वरुणस्य विद्वानित्येतत्पुनरीति चत्वारि । आ० ४. १३ । इति ॥
 अवभृथ्यां भिष्टकृदर्थेऽपीवरुणा यष्ट्यो । तव त्वं नो अग्र इति हे याज्यानुवाक्ये । मुचितं च । अग्रोऽग्र्यां
 भिष्टकृदर्थं त्व नो अग्ने वरुणस्य विद्वानिति हे । आ० ४. १३ । इति ॥ अस्मातो यथाप्रहोच जज्ञयान्तदानीं
 वारुणीष्टिः । तस्यामेत एव याज्यानुवाक्ये । तदाहयं आहितुमिष्टिपुत्रकस्यास्मात् । तस्य याज्यानुवाक्ये न
 नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्त्व त्व नो अग्नेऽवमो भवोती । ऐ० ब्रा० ७. ९ । इति ॥

त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेळोऽव यासिसीष्टाः ।

यजिष्ठो वह्नितमः शोणुचानो विश्वा द्वेपांसि प्र मुमुग्ध्यस्मत् ॥४॥

त्वं नः । अग्ने । वरुणस्य । विद्वान् । देवस्य । हेळः । अव । यासिसीष्टाः ।

यजिष्ठः । वह्निऽतमः । शोणुचानः । विश्वा । द्वेपांसि । प्र । मुमुग्धि । अस्मत् ॥४॥

हे अग्ने विद्वान् सर्वपुरुषार्थसाधनोपायज्ञस्य देवस्य द्योतमानस्य वरुणस्य हेळः क्रीधान नोऽग्न्यस्यवधिना
 वरुणकर्तृकान्याशयहणानव यासिसीष्टाः । अपनय । किंच यजिष्ठो यष्टृतमो वह्नितमो हविषामतिशयेन बाह्य
 शोणुचानोऽतिशयेन दीपमानस्त्वं विश्वा सर्वाणि द्वेपांसि पापानि द्वेष्टिणि रत्रांसि वा अग्नेदम्यजः प्र
 मुमुग्धि । प्रकर्षणं मोचय ॥ हेळः । हेळु अनादरे । कृप । शमि रूप । शमः सुप्त्वादनृदात्तत्वं धातुस्वरः ।
 यासिसीष्टाः । यस्यैष्यतादाशीर्निङ् । यासि सीयुडागमः । कंदम्युभयथिति निङ् । सार्वधानुकत्वाणिनीपाभावः ।
 अवपुर्वो यासिर्विनाशे वर्तते । मुमुग्धि । मुंचतेर्लोष्टि रूप । बहन् कंदमोति शपः श्रुः ॥

स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उपसो व्युष्टौ ।
 अव यस्व नो वरुणं रराणो वीहि मृळीकं सुहवो न एधि ॥५॥
 सः । त्वं । नः । अग्ने । अवमः । भव । ऊती । नेदिष्ठः । अस्याः । उपसः । विऽउष्टौ ।
 अव । यस्व । नः । वरुणं । रराणः । वीहि । मृळीकं । सुहवः । नः । एधि ॥५॥

हे अग्नि स तादृशस्वमूती ऊत्या रक्षणेन नोऽस्माकमवमोऽर्वाचीनः प्रत्यामन्नः सन् अस्या उपसो व्युष्टौ
 युक्तेन प्रातःकालेऽग्निहोत्रादिकर्ममिच्छार्थं नेदिष्ठो भव । अतिशयिनास्मर्दतिकस्यो भव । यद्वा । ऊत्या गमनेना-
 स्माकमवमो रक्षको भव । किंच नोऽस्माकं वरुण वरुणकृतं जलोदरादिरोग आवारकं पापं वा अव यत्न ।
 अवयज । विनाशयत्यर्थः । रराणोऽस्मादन्ते हविषि रममाणः । यद्वा । यजमानेभ्योऽत्यंतमीप्सितफलप्रदस्त्वं
 मृळीकं मुखकरमिदं हविर्वीहि । भक्षय । किंच नोऽस्माकं सुहवः शोभनाङ्गानोपेत एधि । भव ॥ नेदिष्ठः ।
 अतिकशब्दादिष्टन्यातिकषाढयनिंदमाधावति नेद इत्यादिशः । निस्वऽायुदात्तः । रराणः । रमतेः कानश्चि
 मकारलोपश्चादसः । यद्वा । रतिर्यङ्गुकि व्यत्ययन कानच । अभ्यस्तानामादिः । एधि । अलेर्लोपि घसोरिडा-
 वभ्यामलोपश्चेति ए इत्यादिशः । तस्यासिद्धत्वाद्गङ्गाभ्यो हेधिः । निघातः ॥ ॥१२॥

अस्य श्रेष्ठा सुभगस्य संदृग्देवस्य चित्रतमा मर्त्येषु ।
 शुचिं घृतं न तप्रमघ्नायाः स्याहा देवस्य मंहनेव धेनोः ॥६॥
 अस्य । श्रेष्ठा । सुभगस्य । संऽदृक् । देवस्य । चित्रऽतमा । मर्त्येषु ।
 शुचिं । घृतं । न । तप्रं । अघ्नायाः । स्याहा । देवस्य । मंहनाऽइव । धेनोः ॥६॥

सुभगस्य सुधनस्य सुपु भजनीयस्यापदेवस्य श्रेष्ठातिशयेन प्रशस्या संदृक् संदृष्टिर्मर्त्येषु चित्रतमातिशयेन
 चायनीया पुजनीया भवति । स्याहा सर्वैः स्पृहणीया भवति । तत्र दृष्टांतः । यथा देवस्य क्षीरं कामयमानस्य
 पुरुषस्याघ्नाया अहंतव्याया गोः शुचि तेजोयुक्तं घृतं चरणयुक्तं तप्रं क्षीरं स्पृहणीयं भवति । तत्रैव दृष्टांतांतरं ।
 यथा गां भिक्षमाणस्य मर्त्यस्य धेनोर्दोग्ध्या गोमंहनेव । मंहतिर्दानकर्मा । दानं यथा प्रियकरं भवति तद्वत् ॥
 सुभगस्य । आयुदात्तं द्रव्यं दमीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । स्याहा । कर्पात्त्वतो धनोऽत उदात्तः । देवस्य । दीव्य-
 तीति देवः । दीव्यतिः कात्यर्थस्य पचाद्यचि रूपं ॥

त्रिरस्य ता परमा संति सत्या स्याहा देवस्य जनिमान्यग्नेः ।
 अनंते अंतः परिवीत आगाच्छुचिः शुक्रो अर्यो रोरुचानः ॥७॥
 त्रिः । अस्य । ता । परमा । संति । सत्या । स्याहा । देवस्य । जनिमानि । अग्नेः ।
 अनंते । अंतरिति । परिऽवीतः । आ । अगात् । शुचिः । शुक्रः । अर्यः । रोरुचानः ॥७॥

अपेरन्यभिमानिनोऽस्य देवस्य त्रिस्त्रीण्यपिवायुमुर्यात्मना चीणि ता तानि प्रमिहानि परमोत्तमानि
 सत्या यथार्थभुतानि जनिमानि जन्मानि स्याहा सर्वैः स्पृहणीयानि संति । यद्वा । अपेरिव चीणि जन्मानि
 द्विस्परि प्रथमं जज्ञे अर्पिः । ऋक् १०. ४५. १ । इति चीणि जाना परि भुपत्यस्य । ऋक् १. २५. ३ । इत्येव-
 सादिषु मंत्रेषु प्रमिहानि । अनंतेऽपर्यंते नभस्यंतर्मध्ये स्वतंत्रसा परिवीतः परिविष्टः शुचिः सर्वस्य शोधकः
 शुक्रो दीप्तियुक्तोऽत एव रोरुचानो मृगं दीप्यमानोऽर्यः स्वामी तादृशो देव आगात् । अस्यदीयं यज्ञं प्रत्या-
 गच्छतु ॥ सत्या । शृण्वेदमि बह्वर्त्तमिति शर्मन् । परिवीतः । व्येष् संवरण । कर्मणि क्तः । यज्ञादिस्वात्सं-
 मारण । गतिरनंतरं इति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं । अर्यः । अग्ने गती । अर्यः स्वामिवेद्ययोरिति यत्प्रत्ययान्तो
 निपातितः । स्वामिन्यतोदात्तत्वं यत्प्रत्ययमित्यतोदात्तत्वं ॥

स दूतो विश्वेदभि वष्टि सन्ना होता हिरण्यरथो रंसुजिह्वः ।

रोहिदंशो वपुष्यो विभावा सदा रणः पितुमतीव संसत् ॥ ८ ॥

सः । दूतः । विश्वा । इत् । अभि । वष्टि । सन्ना । होता । हिरण्यऽरथः । रंसुजिह्वः ।

रोहितऽअंशः । वपुष्यः । विभावा । सदा । रणः । पितुमतीऽइव । संऽसत् ॥ ८ ॥

देवानां दूतो होता देवानामाह्वाता हिरण्यरथः सुवर्णमयरथोपेतो रंसुजिह्वो रमणीयशोभनज्वालोपेतः स तादृशोऽप्रिविद्यत सर्वाण्येव सद्य देवयजनस्थानान्यभि वष्टि । कामयते । पुनश्च कीदृशः । रोहिदंशः । रोहितवर्णो अथा यस्य स तथोक्तः । वपुष्यो वपुषि रूपं साधुर्विभावा कांतियुक्तोऽत एव सदा रणवो रमणीयो भवति । तत्र दृष्टांतः । पितुमतीव संसत् । यथात्रादिवत्समुद्र गृहं रमणीयं तद्वत् ॥ रंसुजिह्वः । रमतेरत्येभ्योऽपि दृश्यत इति विच । बह्व्रीही पूर्वपदस्वरः । वपुष्यः । तत्र साधुरिति यत । तित्थरितः । विभावा । कुंदसीवर्णपावति वर्णप ॥

स चेतयन्मनुषो यज्ञवैधुः प्र तं मत्वा रणनया नयति ।

स शैत्यस्य दुर्यासु साधन्तेवो मर्तस्य सधनित्वमाप ॥ ९ ॥

सः । चेतयत् । मनुषः । यज्ञऽवैधुः । प्र । तं । मत्वा । रणनया । नयति ।

सः । शैति । अस्य । दुर्यासु । साधन् । देवः । मर्तस्य । सधन्तिऽत्वं । आप ॥ ९ ॥

यज्ञवैधुः । यज्ञेऽप्रिविद्योवादी बंधनं विनियोजनं यस्य स तथोक्तः । सोऽप्रिमनुषः कर्मणि प्रयुक्ताश्चनुष्यान् चेतयत । जानाति । मत्वा महत्या रणनया स्मृतिरूपया रज्या युक्तं तं तादृशमपि प्रणयति । उत्तरवैद्यादि-
ष्वध्वर्यादयः प्रतिपत्ति । मर्तस्य मनुष्यस्यास्य यज्ञमानस्य दुर्यासु गृहेषु साधनं अभीष्टानि साधयन् सोऽपिः
वेति । वमति । स देवो द्योतमानोऽपिः सधनित्वं यस्य गृहे निवसति तेन धनिना साहित्यमाप । प्राप्नोति ।
प्रभुतं धनं यज्ञमानाय दापयित्वा तेन सहितोऽभवदित्यर्थः ॥ साधनं । राध साध ससिद्धौ । श्वतस्य शतरि रूपं ॥

स तू नो अग्निर्नयतु प्रजानन्नच्छा रत्नं देवभक्तं यदस्य ।

धिया यद्विश्वे अमृता अकृण्वन्द्यौष्यिता जनिता सत्यमुशान् ॥ १० ॥

सः । तु । नः । अग्निः । नयतु । प्रऽजानन् । अच्छ । रत्नं । देवऽभक्तं । यत् । अस्य ।

धिया । यत् । विश्वे । अमृताः । अकृण्वन् । द्यौः । पिता । जनिता । सत्यं । उशान् ॥ १० ॥

प्रजानन् सर्वं जानानः सोऽपिदेवभक्तं देवदेवनशीलः स्तोत्रभिः संभजनीयमस्याभिः सवधि यदुत्तमं रत्नं
धनमस्ति तद्रत्नमच्छाभिमुख्येन तु चिप्रं नोऽस्मान्नयतु । प्रापयतु । अमृता मरणधर्मरहिता विश्वे सर्वे देवा
धिया हविर्वहनमन्त्रेण कर्मणा हेतुना ययमपिमकृण्वन् हविषां प्रापयितारमकुर्वन् । यस्य चाधिर्वाः पिता
पालयित्री जनिता जनयित्री च । अग्ने दिवः सुनुरसि प्रचताः । अश्वे ३ २५ १ । इति श्रवणात् । यदा ।
योर्देवनशील आदित्यः पिता जनयिता च । आदित्यादग्निरत्याम्नानात् । सत्यं यथार्थभुतं तमपिमुच्यते ।
धृतायाह्वातिभिरध्वर्यादयः सिंचति ॥ देवभक्त । भज भवायां । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रज्ञाति
स्वरः । उशनः । उश सिंचति । लङ् रिप् । बह्वन् कुंदसीवर्णभावः ॥ ॥ १३ ॥

स जायत प्रथमः पस्त्यासु महो बुधे रजसो अस्य योनी ।

अपादशीर्षा गुहमानो अंतायोयुवानो वृषभस्य नीळे ॥ ११ ॥

सः । जा॒यत॒ । प्रथ॒मः । प॒स्त्या॑सु । म॒हः । वृ॒ध्रे । रज॑सः । अ॒स्य । यो॒नौ ।

अ॒पात् । अ॒गी॒षा । गु॒हमा॑नः । अ॒न्ता । आ॒यो॒यु॒वानः । वृ॒षभ॑स्य । नी॒ळे ॥ ११ ॥

सोऽग्निः प्रथम आहवनीयादिरूपतया श्रेष्ठः सन पस्त्यासु यजमानानां गृहपु जायत । आहृत्यधिकरण-
तया मपयते । तथा महो महतोऽस्य रजसोऽंतरिक्षस्य वृध्रे मूले पृथिव्यां तत्रापि योनावृत्तरवेद्यादिस्थाने
मपयते । सोऽग्निरपात्यादवर्जितोऽगीषा शिरोवर्जितः । तदेवाह । अतावन्त पादाशिरमी गृहमानो गृहमानः ।
अविज्ञेयपादाशिरा इत्यर्थः । वृषभस्य वर्षणसमर्थस्य मेघस्य नीळे निलये नभस्यायोयुवानो धुमाकरिणाढ्या-
नमायोजयन्वर्तते । यद्वा । यः प्रथमो वयुतोऽग्निः पस्त्यासु नदीषु वृध्रेऽंतरिक्षे महो महतो रजस उदकस्य
तेजसो वा योनौ स्थाने च चरति । अपादगीषा पादाशिरवर्जितोऽतात्मनः पर्यंतप्रदेशान् स्वतेजसा गृहमाण
आन्तादयन् पुनश्चायोयुवानस्मान् तज्जामि स्वात्मनि मिथीकुर्वन्वृषभस्य मेघस्य नीळे स्थाने नभसि चरति
सोऽग्निरधुना कर्मयोग्यतया जायत ॥ अपात् । पादस्य लोपोऽनृत्त्यादिभ्य इत्यकारलोपः समासांतः । गृह-
मानः । गृह संवरणं । शविकरणी । शानचि रूपं । शानचो लसार्धातुक्स्वर कृते प्रत्ययस्वरः । आयोयुवानः ।
यु मिश्रणं । यङ्लुकि शानचि रूपं । अभ्यस्वरिणाद्युदात्तः ॥

प्र गर्धं आ॒र्तं प्रथ॑मं वि॒प॒न्यँ ऋ॒तस्य॑ यो॒नौ वृ॒षभ॑स्य नी॒ळे ।

स्या॒र्हो यु॒वा व॒पुष्यो॑ वि॒भावा॑ स॒प्र प्रि॒यासो॑ऽज॒नय॑न्त॒ वृ॒ष्णे ॥ १२ ॥

प्र । गर्धः । आ॒र्तं । प्रथ॑मं । वि॒प॒न्या । ऋ॒तस्य॑ । यो॒नौ । वृ॒षभ॑स्य । नी॒ळे ।

स्या॒र्हः । यु॒वा । व॒पुष्यः॑ । वि॒भा॒ऽवा । स॒प्र । प्रि॒यासः॑ । अ॒ज॒न॒य॑न्त॒ । वृ॒ष्णे ॥ १२ ॥

हे अग्ने विपन्या मृत्वा युक्तमृतस्योदकस्य योनीं स्थाने वृषभस्य वर्षणसमर्थस्य मेघस्य नीळे कुलायभुतं तं
रितं वयुतामिरूपेण वर्तमानं त्वां गर्धंस्तजः प्रथमं प्रातः । प्रकीर्षणं गच्छति । यद्वाग्निः स्यार्हः सर्वः स्पृहणीयो
युवा नित्यतरुणो वपुष्यः कमनीयो विभावा दीप्तिमान् तस्मै वृष्णेऽभिमतफलवर्षकायापये प्रियासः प्रियाः
सप्र होत्रका अजनयन्त । स्तोत्रमकुर्वन् ॥ आर्तं । ऋ गती । लङि व्यत्ययनात्मनपद । निघातः । विपन्या । पन
चल्यन्त्यत्ययः । रुदिकारादक्तिन इति डीप् । प्रत्ययस्वरणातोदात्ताः । उदात्तयणो हन्पूर्वादिति विभक्त्य-
दात्तत्वं । विपन्यँ ऋतस्यत्यत्र मंहितायामिकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च । पा० ६. १. १२७ । इत्यनिकोऽपि
ह्रस्वोऽनुनामिकश्च ॥

अ॒स्माक॑म॒त्रं पि॒तरौ॑ म॒नुष्या॑ अ॒भि प्र॑ से॒दुर्च॑त॒मा॒नुषा॑णाः ।

अ॒शम॑ग्र॒जाः सु॒द॒घा व॒व्रे अ॒न्तरु॑द्र॒स्त्रा आ॑ज॒नुप॑सो॒ हुवा॑नाः ॥ १३ ॥

अ॒स्माक॑ । अ॒त्रं । पि॒तरः॑ । म॒नुष्याः॑ । अ॒भि । प्र॑ । से॒दुः । ऋ॒तं । आ॒नुषा॑णाः ।

अ॒शम॑ऽग्र॒जाः । सु॒ऽद॒घाः । व॒व्रे । अ॒न्तः । उ॒त् । उ॒द्राः । आ॒ज॒न॒ । उ॒प॒सः । हु॒वा॒नाः ॥ १३ ॥

अत्र लोके पुंश्च मनुष्या अस्माकं पितरौऽगिरस ऋतं यज्ञमाशुषाणा अशुवानाः संतोऽभि प्र सेदुः ।
अग्रिमभिलक्ष्य प्रजग्मुः । तेऽगिरसोऽपिपरिचर्यावलादशमग्रजाः पर्वतैः परिवृता वव्रे । वृणोत्याकाशदयतीति
वव्रे पर्वतविनातवर्ति तमः । तस्मिन्नतमं स्थिताः सुदघाः सुपु दोग्धीरुद्राः पर्णभिरपहता गा उदाजन् ।
तस्याद्विलासिन्नगमयन् । किं कुर्यतः । तमसो विभ्रमिनीरूपसो देवीः प्रकाशार्थं ब्रुवाना आह्वयन्तः ॥ वव्रे ।
वृणोतेराणादिकः कः । रुद्रादीना द्वे भवत इति द्विवचनं ॥

ते म॑र्मृजत द॒द॒वांसो॑ अ॒द्रिं तदे॑पाम॒न्ये अ॒भितो॑ वि॒ वौच॑न् ।

प॒श्वयँ॑चा॒सो अ॒भि का॒रम॑र्चन्वि॒दन्त॑ ज्योति॒श्चकू॑पन्त॒ धीभिः॑ ॥ १४ ॥

ते । मर्मजत । दृष्ट्वांसः । अद्रिं । तत् । एषां । अन्ये । अभितः । वि । वोचन ।

पञ्चयंत्रासः । अभि । कारं । अर्चन । विदंत । ज्योतिः । चकृपंत । धीभिः ॥ १४ ॥

तेऽगिरमोऽद्रिं पणिभिरपहताना गवां निरोधक पर्वत दृष्ट्वांसो विदारयतः सती मर्मजत । अपि पर्यचरन् । एषांसगिरमा तत्तादृशं कर्मान्य सहर्षयोऽभितः सर्वत्र जगति वि वोचन । विपणिगाकथयन् । पञ्चयंत्रासः पशुनिर्गमनार्थानि यंत्राण्युपाया येषां तेऽगिरमः कारमभिमतस्य प्रयोजनस्य कर्तारमभिसमर्चन् । अस्मूचन । ततस्तमोपहर्मादित्याख्य ज्योतिर्विदंत । अलभत । ततो धीभिर्वृद्धिभिश्चकृपत । यज्ञानकल्पयन् कुर्वन् ॥ मर्मजत । मृजूप शुद्धी । यद्भुजि लडि व्यत्यन्तात्मनपद । निघातः । चकृपत । कृपु मामर्थं । ग्यतस्य लुडि चडि सन्वद्धावाभावकादसः ॥

ते गव्यता मनसा दृधमुब्धं गा यैमानं परि पंतमद्रिं ।

दृहं नरो वचसा द्येन व्रजं गोमंतमुगिजो वि वव्रुः ॥ १५ ॥

ते । गव्यता । मनसा । दृधं । उब्धं । गाः । यैमानं । परि । पंतं । अद्रिं ।

दृहं । नरः । वचसा । द्येन । व्रजं । गोऽमंतं । उगिजः । वि । वव्रुरिति वव्रुः ॥ १५ ॥

नरः कर्मणां नेतार उगिजोऽपि कामयमानास्तेऽगिरमो गव्यता गा इच्छता मनसा दृध गवा निर्गमन द्वारनिरोधकमुब्ध समुब्ध सहत । यद्वा । उभिः पुरणार्थः । गोभिः पुणं गा यैमान नियुक्त परि सर्वतः मत वर्तमानं दृहं दृढं गोमंतं गोभिर्युक्तं व्रजं गवा निवामस्थानमद्रि पर्वत द्येनापि विषयेण वचसा वेदात्मकेन स्तोत्रेण वि वव्रुः । गोनिर्गमनार्थमुत्ताडितवतः ॥ उब्ध । उभ्रातिर्हेतिना समानार्थः । यद्वा । उभ उभ पुरणं । कर्मणि क्तः । यैमानं । यमः कान्छत्वाभ्यामलोपा । चित्वादंतोदात्तः । परि पतमित्यत्र मरित्वायामुपमं प्रादुर्भामित्येचपर इति पत्व ॥ ॥ १४ ॥

ते मन्वत प्रथमं नाम धेनोस्त्रिः सप्त मातुः परमाणि विदन् ।

तज्ज्ञानतीरभ्यनृपत वा आविर्भुवदरुणीयणसा गोः ॥ १६ ॥

ते । मन्वत । प्रथमं । नाम । धेनोः । त्रिः । सप्त । मातुः । परमाणि । विदन् ।

तत् । ज्ञानतीः । अभि । अनृपत । वाः । आविः । भुवत । अरुणीः । यणसा । गोः ॥ १६ ॥

हे अपि ते स्तोत्रं कुर्वाणा अगिरमो मातृजन्या धेनोवाचः सवधि नाम स्मृतिमाधक गन्तमात्र प्रथम पूर्व मन्वत । अज्ञानत । पश्चात्तस्या वाचः संबधीनि त्रिः सप्तकविशतिसंख्याकानि स्मृतिमाधनानि कदापि । तानि च गायत्र्यादीनि जगत्पतानि सप्त । अतिजगत्पतानि धृत्यतानि सप्त । कृतिप्रभृतीन्युक्तिपर्यंतानि संप्रति । एव त्रिः सप्त कंदाभि परमाण्युत्तमानि विदन् । अलभत । एवावधकदोयुक्तमंत्रैरपि सप्तविधैः । तत्ततो ज्ञानतीः सर्व ज्ञानानां वाः । वा इत्युपोनाम । उपसोऽभ्यनृपत । अस्मूचन । ततो गोः सूर्यस्य यणसा तेजसा सहारुणीरुणवर्णांषा आविर्भुवत आविरभुत । यद्वा । तेऽगिरमः प्रथम पुरातन नाम एहि मुरभि गुग्गुलु गंधिनीति धेनोनामधेय मन्वत । उच्चारयामासुः । मातृभूम्याः स्मृतानि पणिभिरपहतानि त्रिः सप्त रत्नानि विदन् । तत उच्चारितं नाम ज्ञानत्यो गावोऽभ्यनृपत । हमारवलक्षण ग्रेन्दमकुर्वन् । तदानीमुपाः प्रादुरभुदिति ॥ ज्ञानतीः । एकस्मिन्पक्षे वा कंदसीति पूर्वमवर्णदीर्घः । उभयत्र शतुरनुमो नवत्रादीति ङीप् उदात्तत्वं । अनृपत । गु स्मृती । लुडि रूपं । कृटादित्वादगुणः । अरुणीः । मोरन्तोपकादसो गीरीमिमाय । अथै० १. १६४ ४१. इतिवत ॥

ने॒ग॒त्त॒मो दु॒धितं॑ रो॒चत॑ द्यौ॒रु॒द्दे॒व्या उ॒प॒सो भा॒नु॒रर्त॑ ।

आ सूर्यो॑ वृ॒हतस्ति॑ष्ठ॒द॒ज्जौ ऋ॒नु॒ म॒र्तेषु॑ वृ॒जि॒ना च॑ प॒श्यन् ॥११॥

ने॒ग॒त् । त॒मः । दु॒धितं॑ । रो॒चत॑ । द्यौः । उ॒त् । दे॒व्याः । उ॒प॒सः । भा॒नुः । अ॒र्तः ।

आ । सूर्यः । वृ॒हतः । ति॑ष्ठत् । अ॒ज्जान॑ । ऋ॒नु॒ । म॒र्तेषु॑ । वृ॒जि॒ना । च॑ । प॒श्यन् ॥११॥

तमो रात्रिष्ठतं ध्यातं दूधितं । दूधिः प्रेरणकर्म । प्रातरपिविहरणकाल उपसा प्रेरितं सत नेशत । अनश्यत । ततो द्यौरतरिचं रोचत । अदीप्यत । ततो देव्या देवनशीलाया उपसो भानुः प्रभोदत । उद्गच्छति । अथ सूर्यो बृहतो महतोऽन्नानजरात्पर्वतान गमनशीलाऽपमीन्वा तिष्ठत । अर्थातिष्ठत । किं कुर्वन् । मर्तेषु मनुष्येषु वियमानमृजु सत्कर्म वृजिनानृजून्यसत्कर्मणि च पश्यन् । अर्थातिष्ठदिति शेषः ॥ नेशत । गण अदृशने । लडि गणिमन्योरनित्यत्वं यत्कथमित्यर्थः । शपः पितृत्वादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । रोचत । रुच दीप्ती । लडि रूप । वाक्यभेदादनिघातः ॥

आदि॒प॒श्चा वु॒वुधा॑ना अ॒ख्य॒न्नादि॒द॒त्तं धा॒रय॑न् द्यु॒भ॒क्तं ।

वि॒श्वे वि॒श्वा॒सु दु॒र्या॒सु दे॒वा मि॒त्रं धि॒ये व॑रु॒ण स॒त्यम॑स्तु ॥१८॥

आ॒त् । इ॒त् । प॒श्चा । वु॒वुधा॑नाः । वि॒ । अ॒ख्य॒न् । आ॒त् । इ॒त् । र॒त्तं । धा॒रय॑न् । द्यु॒भ॒क्तं ।

वि॒श्वे । वि॒श्वा॒सु । दु॒र्या॒सु । दे॒वाः । मि॒त्रं । धि॒ये । व॑रु॒ण । स॒त्यं । अ॒स्तु ॥१८॥

आदि॒त्सूर्यो॑दयादनतर वु॒वुधा॑नाः पणिभिरपहता निरोधातिर्गता गा जानाना अंगिरसः पश्चा पृथ्वे शेष व्यख्यन् । अंगिण ता गा अपश्यन् । तथादि॒दनतरं द्युभ॒क्तं दी॒प्ति॒यु॒क्तं दे॒वैः संभ॑क्तं वा रत्न पणिभिरपहत धनं च धारयन् । अधारयन् । लङ्गो॒ध॒नाना॑मांगिरसां विश्वासु दुर्यासु सर्वेषु गुह्येषु विश्व यजनीयाः सर्वं देवा आजग्मः । हे मित्र मित्रभूत हे वरुणोपद्रवाणा वारक हे अग्नि धिये कर्मणां कर्त्रे स्तोत्रे वा यजमानाय सत्यमस्तु । यदेतत्तवोपद्रववारणमामर्थं तद्यथार्थभूतमस्तु ॥ पश्चा । पश्च पश्चा च कंदमीति निपातितः । वु॒वुधा॑नाः । वु॒ध॒र्ल॒टि॒ काना॑च रूप । चित्त्वा॒द॒तो॒दा॒त्तः । द्यु॒भ॒क्तः । भ॒ज॒ से॒वायां । क॒र्मणि॑ क्तः । तृतीया कर्म णीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

अ॒च्छा वो॒चे॒य शु॒णु॒चा॒नम॒ग्निं हो॒तारं॑ वि॒श्वभ॑र॒सं य॒जि॒ष्ठं ।

शु॒च्य॒धो अ॒तृ॒ण॒न् गवा॑म॒धो न॑ पू॒तं परि॑पि॒क्तम॑ं॒गोः ॥१९॥

अ॒च्छ॒ । वो॒चे॒य॒ । शु॒णु॒चा॒नं । अ॒ग्निं । हो॒तारं॑ । वि॒श्वभ॑र॒सं । य॒जि॒ष्ठं ।

शु॒चि॒ । ऊ॒धः । अ॒तृ॒ण॒त् । न॒ । गवा॑ । अ॒धः । न॒ । पू॒तं । परि॑पि॒क्तं । अ॒ं॒गोः ॥१९॥

हे अग्नि शुणुचानं भुगं दीप्यमानं होतार देवानामाह्वानारं विश्वभरसमाह्वतिद्वारा वृष्टिप्रदानेन विश्वस्य पोषक यजिष्ठ यष्टुतममग्निं त्वामच्छामिलच्य वोच्य । स्तवानि । गवामूधः शुचि शुद्धं पयो नातुणत् । तवा हत्यर्थं यजमानो न दोषि । अंगोः सोमलताखड्गस्य संवध्यधो रसाख्यमन्नं पूतं दशापवित्रेण गोधृतं सत न परिपिक्तं । गुह्येषु न प्रचिप्य । किंत्वेन यजमानेन केवलं स्मृतिरिव कुर्यात् ॥ वोच्य । वृत्र आशीर्वाडि वृत्रो वधिः । लिङ्गार्थाश्रयः । कंदस्युभयर्थेति सार्वधातुकत्वात्सीयुटः सञ्ज्ञोपः । अतृणत् । उतुदिर हिमानादरयोः । दोहनमेवोपोहिमनः । परिपिक्तः । मिंचतः कर्मणि क्तः । उपमर्गात्सुभोतीति संहितायां पत्वं । गतिरन्तर इति गतः स्वरः ॥

वि॒श्वे॒षाम॑दि॒तिर्य॑ज्ञि॒यानां॑ वि॒श्वे॒षाम॑ति॒थि॒र्मानु॑पा॒णां ।

अ॒ग्नि॒र्दे॒वाना॑म॒व आ॑वृ॒णानः॑ सु॒मृ॒च्छी॒को भ॑वतु जा॒तवे॑दाः ॥२०॥

विश्वेषां । अदितिः । यज्ञियानां । विश्वेषां । अतिथिः । मानुषाणां ।

अग्निः । देवानां । अर्चः । आऽवृणानः । सुऽमृच्छीकः । भवतु । जातऽवेदाः ॥ २० ॥

अयमपि विश्वेषां सर्वेषां यज्ञियानां यज्ञाहोणा देवानामदितिः । अदितिर्देवमाता । तद्वद्देवानां पोषक इत्यर्थः । यद्वा । विश्वेषां देवानामदितिर्भूम्यानीयः आधारभूत इति यावत् । अयं वा अपि विश्वान्तर इति श्रुतः । तथायमपि विश्वेषां मानुषाणामतिथिरतिथिवत्पूज्यो भवति । देवानां देवग्रीलाभा स्तोत्राणामवीऽत हविरावृणानः संभजन जातवेदाः । जातं सर्वं वचीति जातवेदाः । सोऽपि संपा स्तोत्राणां सुमृच्छीकः सुषकारो भवतु ॥ अतिथिः । अतः सातत्यगमने । अतस्त्यजीत्यादिनेथिप्रत्ययः । निज्वादाद्युदात्तः । मानुषाणां मनोर पत्नानीत्यर्थं मनोजातावययतां पुक्चैत्युप्रत्ययः । अज्वादाद्युदात्तः ॥ १५ ॥

यो मर्त्येष्विति विश्वेषां द्वितीयं मृक्तं वामदेवस्यार्थं वैष्णवमाश्रयः । यो मर्त्येष्वित्यनुक्रमणिका ॥ अस्य मृक्तस्य प्रातरमुषाकाद्यनशस्वयोः पूर्वमृक्त एव विनियोग उक्तः ॥

यो मर्त्येष्वमृतं ऋतावां देवो देवेष्वरतिर्निधायि ।

होता यज्ञिष्ठो मृता शुचर्थं हव्यैरग्निर्मनुष ईरयर्थं ॥ १ ॥

यः । मर्त्येषु । अमृतः । ऋतऽर्वा । देवः । देवेषु । अरतिः । निऽधायि ।

होता । यज्ञिष्ठः । मृता । शुचर्थं । हव्यैः । अग्निः । मनुषः । ईरयर्थं ॥ १ ॥

अमृतो मरणधर्मरहितो योऽपि मर्त्येषु मनुष्येष्वमृतावा सत्यवातिधायि निहितः । यद्वा । मर्त्येषु मनुष्यस्य अधिपु वागादीन्द्रियेषु निहितः । अपि वीरभूत्या मय प्राविशदिति श्रुतः । देवो देवग्रीलो योऽपि रन्द्रादिषु देवेष्वरतिरभिगता शत्रुणा । यद्वा । देवलोकं गता । निधायि निहितः । स च होता देवानामाहता यज्ञिष्ठो यष्टतमोऽपि मृता मृकीयेन महता तेजसा शुचर्थं दीपितमुत्तरवत्या निहितः । किंच हविर्वहनीधराज्यपुरोडा गादिभिर्हविर्भिर्हैतुभिर्मनुषो मनुष्यस्य यजमानस्यरथर्थं स्वर्गं प्रति प्रेरणाय निहितः ॥ अरतिः । अह गतो । वहिर्वस्यतिर्हविर्हव्यैरतिप्रत्ययः । चित्वादतोदात्तः । निधायि । दधातिः कर्मणि लृङि रूपं । परादिशब्दसो लुत्तरपदाद्युदात्तत्वं । शुचर्थं । शुच दीप्ता । तुमर्थे कर्धप्रत्ययः । कित्वाद्गुणः । प्रत्ययस्वरः । ईरयर्थं । ईरय तुमर्थे शर्थप्रत्ययः । शित्येन सार्वधातुकत्वाणि लोपाभावः ॥

इह त्वं सूनो सहसो नो अद्य जातो जातौ उभयौ अंतरये ।

दृत ईयसे युयुजान ऋष्व ऋजुमुष्कान्वृषणः शुक्रांश्च ॥ २ ॥

इह । त्वं । सूनो इति । सहसः । नः । अद्य । जातः । जातान् । उभयान् । अंतः । अये ।

दृतः । ईयसे । युयुजानः । ऋष्व । ऋजुऽमुष्कान् । वृषणः । शुक्रान् । च ॥ २ ॥

हे सहसः सूनो वनस्य पुत्राये अयास्मिन्दिवसे नोऽस्मदीय इह कर्मणि जात आधानपवमभिष्टभिः संस्कृतस्व जातानुत्पन्नानुभयान्दिवसन्ययानतस्तेषामुभयेषां मध्ये दृतो हवीपि देवान्प्रापयितुमीयमे । गतामि । किं कुर्वेन । हे अष्व दशनीयापि ऋजुमुष्कान् । मुष्कगन्धेन मांसलोऽभिधीयते । अत्रव. प्रमाधका । अत्रवथ ते मुष्काश्चेत्युजुमुष्काः । तान्वृषणः रतःसचनसमर्थान् शुक्रान्दीप्यमानानथाय युयुजानः स्वरथे योजयन्तीयमे । यद्वा । अष्व महत्तपे युयुजानो हविर्वहने नियुज्यमानस्य वृषणो हविःसचनसमर्थान्यजमानान् दीप्तान्देवा चयमे ॥ सूनो सहसः । परमपि कदसीति सहसः परागवद्भावात् द्वयोः सर्वानुदात्तत्वं । ईयसे । ईह गतो । दिवादिः । निघातः । युयुजानः । युजः वर्तमाने निटि कानचि रूपं । अष्व । महतायामुत्थक इति प्रकृति भावः । अजुमुष्कान् । समासस्वरः ॥

अत्या वृधसू रोहिता घृतसू ऋतस्य मन्ये मनसा जविष्ठा ।

अंतरीयसे अरूपा युजानो युष्मांश्च देवान्विण आ च मतीन् ॥३॥

अत्या वृधसू इति वृधऽसू। रोहिता घृतसू इति घृतऽसू। ऋतस्य मन्ये मनसा जविष्ठा।

अंतः। अंतरीयसे। अरूपा। युजानः। युष्मान्। च। देवान्। विणः। आ। च। मतीन् ॥३॥

हे अपे ऋतस्य सत्यभुतस्य तव संबंधिनी मनसा मनसोऽपि जविष्ठा वेगवत्तमा वृधसू। वर्धयतीति वृधमत्तं। तत्वरती। घृतसू। घृतमुदक तत्स्रवंती रोहिता रोहितवर्णावत्यार्थी मन्ये। स्तामि। अरूपारोचमाना तावथी युजानो रथे युजानस्त्वं युष्मान्। देवेष्वप्रेरंतभावाद्यजनीयरूपेण कीर्तनं। युष्मान्यष्ट्यान्देवान् विणः परिचारकात्मनोऽनुष्ठानंतः। पृथ्वी द्वितीया। तेषां मध्य आ मसंतादीयसे। हविः स्वीकर्तुं यजमानान् गच्छामि। तद्दिवः प्रदातुं देवान् गच्छामि ॥ मन्ये। मन्यतिरर्चतिकर्मा। मनसा। मुपां मुनुगिति पंचम्या आकारः। युजानः। युजिर् योगः। युजिर्वृधदृणः किञ्चित्पानचप्रत्ययः। चित्त्वादंतोदात्तः ॥

अर्यमणं वरुणं मित्रमेपा मिन्द्राविष्णुं मरुतो अश्विनोत् ।

स्वश्वो अग्ने सुरथः सुराधा एदु वह सुहविषे जनाय ॥४॥

अर्यमणं। वरुणं। मित्रं। एपां। इंद्राविष्णु इति। मरुतः। अश्विना। उत।

सुऽअश्वः। अग्ने। सुऽरथः। सुऽराधाः। आ। इत्। ऊं इति। वह। सुऽहविषे। जनाय ॥४॥

हे अपे स्वश्वः गोमनाश्वोपेतः सुरथः गोभनरथः सुराधाः गोभनधनोपेतस्त्वमेपां मत्स्यानां मध्ये सुहविषे गोभनहविष्काय जनाय यजमानायायमादीनुतापि चाश्विनी यष्ट्यान्देवानां वहिदु। आङ्घ्र्यव। उः पुरणः ॥ इंद्राविष्णु। अङ्घ्रिदेव्यादिना निपातनादिद्वगन्ध आबुदात्तः। देवताद्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं। सुहविषे। नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥

गोमाँ अग्नेऽविमाँ अश्वी यज्ञो नृवत्सखा सदमिदं प्रमृष्यः ।

इळावाँ एपो अंसुर प्रजावाँ दीर्घो रयिः पृथुबुधः सभावाँ ॥५॥

गोऽमान्। अग्ने। अविऽमान्। अश्वी। यज्ञः। नृवत्सखा। सदं। इत्। अप्रऽमृष्यः।

इळाऽवान्। एपः। अंसुर। प्रजाऽवान्। दीर्घः। रयिः। पृथुऽबुधः। सभाऽवान् ॥५॥

हे अंसुर बलवन्हे अग्ने एप मदीयोऽयं यज्ञो गोमान गोभिलदानविमान। अवयो मेपा अस्य मति तद्दान अश्वश्वोपेतश्चाम्। नृवत्सखा। नरः कर्मणां नेतारोऽध्वर्यादयस्तद्वतः सत्वायोऽनुष्ठानतारो यजमाना यस्य स तथोक्तः। सदमित्यदेवाप्रमृष्योऽप्रधुष्यश्चाम्। तथेळावान्। इळा हविर्भक्षणमत्तं। तद्दानं। प्रजावान्। नृवत्सखादियुक्तश्चाम्। दीर्घः। विष्णुस्तानुष्ठानोपेतो रयिर्धनवान्। नृप्रमत्त्वर्थेयः। पृथुबुधः। पृथूनि बहूनानि बुधानि धनादीनि कारणानि यस्य स तथोक्तः। सभावानुपद्रष्टृरूपसभायुक्तश्चाम् ॥ नृवत्सखा। नरो येषां संतीति नृवत्। मतुप। तस्य क्वांदमं वत्वं। इत्यनुडभ्यां मतुबिति मतुप उदात्तत्वं। बह्व्रीर्ही पूर्वपदस्तरः ॥ ॥५६॥

यस्तं इध्मं जभरत्सिष्विदानो मूर्धानं वा ततपते त्वाया ।

भुवस्तस्य स्वतवाँ पायुरग्ने विश्वस्मात्सीमघायत उरुष्य ॥६॥

यः । ते । इध्मं । जभरत् । मिस्विदानः । मूर्धानं । वा । ततपते । त्वाऽया ।

भुवः । तस्य । स्वऽतवान् । पायुः । अग्ने । विश्वस्मात् । सी । अघऽयतः । उरुष्य ॥ ६ ॥

हे अग्ने ते त्वदर्थं यः पुमान् मिस्विदानः मिस्विदानः स्विद्यद्वाचः सन् इध्मं त्वत्समिधनार्थं काष्ठभारं जभरत् । आहरति । यो वा त्वाया त्वत्कामनया मूर्धानं स्वमस्तकं ततपते काष्ठभारेण तापयति तस्य तादृशस्य पुंसः स्वतवान् । स्वतवान्धनवानिति तल्लकार उक्तः । धनवान् भुवः । भवामि । पायुः पालयितामि । सीमन् विश्वस्मादघायतोऽधं पार्षमिक्ततः पुरुषादुरुष्य । रस ॥ जभरत् । हरतेर्लुङि चङि रूपः । चङिभ्यतरस्यामिति चङिपूर्वस्योदात्तत्वं । मिस्विदानः । जिप्विदा गात्रचरणं । कानचि रूपः । संहितायामादेशप्रत्यययोरिति धातुसकारस्य पत्वः । त्वाया । त्वामात्मन इक्षतीत्यर्थं क्यच् । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चि मपर्यंतस्य त्वादेशः । दकारस्य क्वादसमात्वं । क्यज्जतादातोर्भावे अ प्रत्ययादित्यकारप्रत्ययः । मुपां मुनुगिति तृतीयाया आकारः । एकादशस्वरः । भुवः । भवतंलज्जडागमे रूपः । भुनुवोन्निङीति गुणप्रतिषेधः । आगमस्यानुदात्तत्वं धातुस्वरः । स्वतवोः पायुरित्यत्र संहितायां स्वतवान्यायां । पा० प ३ ११ । इति नकारस्य हत्वः । अत्रानुनामिकः । पूर्वस्य तु वेद्याकारोऽनुनामिकः । रिफस्य विसर्जनीयः । कृष्णोः कः । पां चितिः । प इत्यादेशः । अघायतः । अघमात्मन इक्षतीत्यर्थं मुपः क्यच् । अथाघस्यादित्यात्वः । तदताक्तुप्रत्ययः । शतुरनुम इति विभक्त्युदात्तत्वं । उरुष्य । उरुशब्दः कडादिः । लोटि रूपः । निघातः ॥

यस्ते भरादन्वियते चिदन्नं निशिपन्मंद्रमतिथिमुदीरत् ।

आ देवयुरिनधते दुरोणे तस्मिन्निध्रुवो अस्तु दास्वान् ॥ ७ ॥

यः । ते । भरात् । अन्वियते । चित् । अन्नं । निऽशिपत् । मंदं । अतिथिं । उतऽदीरत् ।

आ । देवऽयुः । इनधते । दुरोणे । तस्मिन् । रयिः । ध्रुवः । अस्तु । दास्वान् ॥ ७ ॥

हे अग्ने यः पुमानन्वियते तस्मिन्वियते ते तुभ्य हविर्लक्षणं पुरोडाशादिकमन्नं भरात् दातुं विभूयात् । चिदिति चार्थः । यश्च मंदं मदकर सोमं निशिपत् नितरां प्रयच्छति । यश्चातिथिमतिथिवत्पूज्यत्वामुदीरत् उत्तरं देवा प्रणयति । आ अपि च यश्च देवयुर्देवं त्वा कामयमानो दुरोणं स्वकीये गृहे इनधते त्वा समिद्धिः समिधते तस्मिन्नेतस्मिन्पुरुषं रयिः पुरो ध्रुव आस्तिक्वयुष्या वैदिकं मार्गं निश्चलोऽसु । तथा दास्वानां दार्यापतश्चाम् ॥ भरात् । द्रुमुत्र धारणपोषणयोरित्यस्य लज्जाडागमे रूपः । यदुत्तयोगादनिघातः । अन्वियते । अन्नमात्मन इक्षते । क्यच् । क्यचि चितोत्वं । ह्रस्वक्वादसः । निशिपत् । शाम् अनुशिष्टा । लुङि सतिशाम्नातिभ्यश्चि चिरडादेशः । शाम इदङ्लोरीतीत्य । उदीरत् । ईर गती । लटि व्यत्ययेन परस्मैपदः । अडागमः । आगमस्यानुदात्तत्वं धातुस्वरः । तिङि चोदात्तवतीति गतनिघातः । इनधते । निधधी दीप्ती । लटि व्यत्ययेन शपः । रुधादित्वात् श्रमः । श्रातलोप इति धातुनकारलोपः क्वात्परत्वाभावात् श्रमोऽर्वापाभावः । यदुत्तयोगाद निघातः । श्रमः स्वरः । दास्वान् । दास्य दाने । मपदादिनक्षणां भावे क्रिप । तदस्यास्तीति मनुष्यः । मादप धाया इति वत्वः । प्रत्ययस्य पिच्चादनुदात्तत्वं धातुस्वरः ॥

यस्त्वा दोषा य उपमि प्रशंसात्प्रियं वा त्वा कृण्वते हविष्मान् ।

अश्वो न स्वे दम् आ हेम्यावान्तमंहसः पीपरी दाश्वाम् ॥ ८ ॥

यः । त्वा । दोषा । यः । उपमि । प्रऽशंसात् । प्रियं । वा । त्वा । कृण्वते । हविष्मान् ।

अश्वः । न । स्वे । दमे । आ । हेम्याऽवान् । तं । अंहसः । पीपरः । दाश्वाम् ॥ ८ ॥

हे अग्ने यः पुमान् दोषा दोषायां रात्री त्वां प्रशमात् संजुयात् । यथोपरि प्रातःकाले त्वा प्रशंसते । हविष्मान् संभृतहविष्को यो वा यजमानस्त्वा त्वा प्रियं हविर्मि प्रीतं कृण्वते । कुर्यात् । आ अथ दाश्वाम्

हविर्दत्तवतं तं तादृशं यजमानं स्वे दमे स्वकीये गृहे हेम्यावान् मुवर्णनिर्मितकल्यावानश्वो न अश्व इव संच-
रत्यमंहसः पापरूपाहारिद्यात्पीपरः । पारं नय । तस्मै यजमानाय वज्र धनं प्रयच्छेत्त्यर्थः ॥ दोषा । मप्रम्या
आकारः । प्रगंसात । शन्मु मृती । लिट्याडागमे रूपं । कृणवते । कृवि हिंसाकरणयोरित्यस्य लिटि धिन्वि-
कृण्वोरित्युपत्ययः । लिटोऽडाटावित्यडागमः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । हेम्यावान् । हेमार्हति ।
कदमि चति यः । पीपरः । पू पालनपुरणयोरित्यस्य ण्यंतस्य लुङि चङि रूपं । निघातः ॥

यस्तुभ्यमग्ने अमृताय दाशहुवस्त्वे कृणवते यतसुक् ।

न स राया शशमानो वि योपन्नेनमंहः परि वरदघायोः ॥९॥

यः । तुभ्यं । अग्ने । अमृताय । दाशत् । दुर्वः । त्वे इति । कृणवते । यतऽसुक् ।

न । सः । राया । शशमानः । वि । योपत् । न । एनं । अंहः । परि । वरत् । अघऽयोः ॥९॥

हे अग्ने यो यजमानोऽमृताय मरणधर्मरहिताय तुभ्यं दाशत् हवीषि प्रयच्छेत् । यतसुक् संयतसुक् राश
यजमानस्त्व त्वयि दुर्वः परिचर्या कृणवते करोति शशमानः स्तोत्रं कुर्वाणः स यजमानो राया धनेन न वि
योपत् । न पृथग्भवेत् । सदा धनयुक्तो भवेदित्यर्थः । अघायोः पापमिच्छतो हिंसकस्य संबध्यह आहमन
पापमेव यजमान न परि वरत् । न परिवृणुयात् । न स्पृशेदित्यर्थः ॥ दाशत् । दाशु दाने । लिट्याडागमे रूपं ।
वि । मुपा मुलुगिति मप्रम्याः शो इत्यादेशः । कृणवते । यद्वृत्तयोगादनिघातः । योपत् । यु मिश्रणे । लिटि
सिञ्जङ्गलमिति सिप । अडागमः । निघातः । वरत् । वृज् वरणे । लिटि रूपं ॥

यस्य त्वमग्ने अध्वरं जुजोषो देवो मर्तस्य सुधितं रराणः ।

प्रीतेदमडोचा सा यविष्ठासाम यस्य विधतो वृधासः ॥१०॥

यस्य । त्वं । अग्ने । अध्वरं । जुजोषः । देवः । मर्तस्य । सुधितं । रराणः ।

प्रीता । इत् । असत् । होचा । सा । यविष्ठ । असाम । यस्य । विधतः । वृधासः ॥१०॥

हे अग्ने रराणो रममाणो देवो दीप्यमानस्त्वं यस्य मर्तस्य मनुष्यस्य संबधि सुधितं त्वदर्थं मुपु निहित
मध्वरमनुपहतं हविर्लक्षणमतं जुजोषः संवेधा हे यविष्ठ युवतम सा होचा स होता यजमानः प्रीतेदसत् । प्रीत
एव भवेत् । असाम तस्य यजमानस्य संबधिमो भवेस यस्य विधतोऽपिपरिचर्या कुर्वतो यजमानस्य होचादयो
वृधामो यज्ञस्य वर्धयितारो भवन्ति ॥ जुजोषः । जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य वज्रलं कदमीति झः । अडागमः ।
अभ्यस्तस्वरः । सुधितं । दधातेर्निष्ठायां सुधितवमुधितेति निपातनात् ध्यादेशः । गतिरमंतर इति गतः स्वरः ।
असाम । अस्तेर्लोच्याडुत्तसस्य पिञ्चत्याडागमः । उत्तसस्य पितृव्यावादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । विधतः । विध
विधानि । तुदादिः । शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥ ११० ॥

चित्तिमचित्तिं चिनवद्धि विद्वान्पृष्ठेव वीता वृजिना च मर्तान् ।

राये च नः स्वपत्याय देव दितिं च रास्वादिति मुरुष्य ॥११॥

चित्तिं । अचित्तिं । चिनवत् । वि । विद्वान् । पृष्ठाऽदेव । वीता । वृजिना । च । मर्तान् ।

राये । च । नः । सुऽअपत्याय । देव । दितिं । च । रास्व । अदितिं । उरुष्य ॥११॥

विद्वान् प्राणिनां पुण्यपापरूपाणि कर्माणि ज्ञानानः सोऽपिचित्तिं ज्ञातव्यं पुण्यमचित्तिमनुपादेयत्वेना
चेतनीयं पापं । यद्वा । चित्तिं ज्ञानमचित्तिमज्ञानं वि चिनवत् । विचिनोतु । पृथक्करोतु । तत्र दृष्टांतः ।
पृष्ठेव । यथाश्वपालोऽश्वाणा वीता कांतानि वृजिना दुर्वहाणि च पृष्ठा पृष्ठानि ज्ञेयोपादेयत्वेन पृथक्करोति

तद्वत् । किंच मर्तान्युत्पन्नतोऽपुण्यकृतं च मनुष्यान् पृथक्करोतु । हे देवाये स्वपत्न्याय शोभनपुत्रोपताय राये धनाय नोऽस्मान् कुरु । दितिं दातारं च रास्व । देहि । अदिति । पचस्यर्थं द्वितीया । अदातुः सकाशाद्दृश्य । रक्ष ॥ चिन्ति । चिती मञ्जानि । स्त्रियां क्तिन् । नित्वादायुदात्तः । चिनवत् । चिनोतलं च डागमः । दिति । दाण् दानि । कर्तरि क्तिन् । रास्व । रा दानि । लोटि व्यत्ययनात्मनपद । चवायोगे प्रथमंति न निघातः ॥

क्विं शशासुः कवयोऽदब्धा निधारयंतो दुर्यास्वायोः ।

अतस्त्वं दृश्याँ अग्र एतान्पद्भिः पश्येरद्भुताँ अर्य एवैः ॥ १० ॥

क्विं । शशासुः । कवयः । अदब्धाः । निऽधारयंतः । दुर्यासु । आयोः ।

अतः । त्वं । दृश्यान् । अग्रे । एतान् । पट्ऽभिः । पश्येः । अद्भुतान् । अर्यः । एवैः ॥ १० ॥

हे अग्रे आयोर्मनुष्यस्य दुर्यासु गृह्णद्बधाः केनाप्यतिरस्कृता निधारयतो निवसंतः कवयः क्रातृशो देवाः कवि मेधाविन त्वां शशासुः । होता भवति शशासुः । अतः कारणादयो यज्ञस्य स्वामी त्वं दृश्यान्दर्शनीयान्द्रुतानाश्चर्यरूपोपतानि द्वादीनि तान्देवान्निवर्गमनशीलः पद्भिः पादः स्वतंत्राभिः पश्येः । जानीया । दृश्यान् । दृशिर प्रक्षणे । अद्भुतपदाच्चाक्लृपचृतेः । पा० ३ १ ११० । इति कर्मणि क्लृप । कित्वाद्गुणः । पित्वा दनुदात्तत्वं धातुस्वरः ॥

त्वमग्रे वाघते सुप्रणीतिः सुतसोमाय विधते यविष्ठ ।

रत्नं भर शशमानाय घृष्ट्वे पृथु श्रुदमवसे चर्पणिप्राः ॥ १३ ॥

त्वं । अग्रे । वाघते । सुऽप्रणीतिः । सुतऽसोमाय । विधते । यविष्ठ ।

रत्नं । भर । शशमानाय । घृष्ट्वे । पृथु । चंद्रं । अवसे । चर्पणिऽप्राः ॥ १३ ॥

हे यविष्ठ युवतम घृष्ट्वे दीप्रियुक्त । यज्ञा । परंपरा चर्पणशील हे अग्रे चर्पणिप्रा अर्पितप्रदानेन मनुष्याणां कामपुरकः सुप्रणीतिः सुपूज्यश्च यज्ञा प्रणयनीयस्त्वं सुतसोमाय विधते तव परिचरणं कुर्वते शशमानाय त्वां भुवते वाघते यज्ञनिर्वाहकाय यज्ञमानाय पृथु प्रभुते चंद्रमाऽऽदकारं रत्नमुत्तमं धनमवसे रक्षणाय भर । आहर । प्रयक्त्यर्थः ॥ सुप्रणीतिः । शीघ्रं प्रापणे । कर्मणि क्तिन् । तादो च निति कृतीत्यन्तरप्रशब्दस्योदात्तत्वं । पृथु श्रुदमित्यत्र संहितायां ह्रस्वाच्चंद्रोत्तरपदे मच्च इति मुडागमः । युत्विन शकारः ॥

अधा ह यद्वयमग्रे त्वाया पद्भिर्हस्तेभिश्चकृमा तनृभिः ।

रथं न क्रंतो अपसा भुरिजोऽर्चुतं येमुः सुध्यं आणुपाणाः ॥ १४ ॥

अध । हु । यत । वयं । अग्रे । त्वाऽया । पट्ऽभिः । हस्तेभिः । चकृम । तनृभिः ।

रथं । न । क्रंतः । अपसा । भुरिजोः । अर्चुतं । येमुः । सुऽध्यः । आणुपाणाः ॥ १४ ॥

हे अग्रे अध ह अथ खनु वयं त्वाया त्वत्कामनया पद्भिः पादेर्हस्तेभिर्हस्तेभिरभिरन्यथावयवयुक्तम यत यस्मात्कारणात्कर्मसिद्धयं त्वामुपपादयामस्तस्मात्सुध्यः मुक्तमण आणुपाणाः कर्माणि व्याप्नुवन्ति । गिरम अत मय भुतं त्वां भुरिजोः । विभुतः कर्मकरणसामर्थ्यं पदार्थान्विति भुरिजो बाहू । तयोरेवमा मथनाख्येन कर्मणा येमुः । उद्यच्छति । तच्च दृष्टातः । रथं न । यथा क्रतुः कारवः शिन्धेनः कामतोऽध्वगा वा ह्रस्वयोऽथवा रथमुद्यच्छति तद्वत् । यद्वा । भुरिजोः । देवान्मनुष्यांश्च विभुत इति भुरिजो यावापृथिव्यां । तयोर्मध्येऽपसा परिचरणकर्मणा सत्यभुतं तमपि येमुः । उद्यच्छति ॥ अध । संहितायां निपातस्य चिति दीर्घः । क्रतुः । करोतेः शतरि बहुल कंदसीति विकरणस्य लुक् । प्रत्ययस्वरः । भुरिजोः । दुभुज धारणपोषणयोः । भृञ् छत् । उ० २ ५१ । इती जिप्रत्ययः । धातोर्हकारो रपरः । प्रत्ययस्वरः ॥

अथा मातुरुपमः सप्र विप्रा जायेमहि प्रथमा वेधसो नृन ।

दिवस्पुत्रा अंगिरसो भवेमादि रुजेम धनिनै शुचंतः ॥ १५ ॥

अथ । मातुः । उपसः । सप्र । विप्राः । जायेमहि । प्रथमाः । वेधसः । नृन ।

दिवः । पुत्राः । अंगिरसः । भवेम । अदि । रुजेम । धनिनै । शुचंतः ॥ १५ ॥

वामदेवोऽस्यः पद्भिरंगिरोभिः सह वृते । अधापि च मातुरुपमः सकाशात्सप्र सप्रसंख्याका विप्राः प्राज्ञा वयं स्मः । प्रथमाः अथा वयं वेधसोऽभिः परिचारकात्तून वेधसो विधातून रग्मीन वा जायेमहि । वयं जनयामः । दिवो व्योतमानस्यादित्यस्य पुत्रा वयमंगिरसो भवेम । भुतिमतः स्याम । शुचंतो दीप्यमाना वयं धनिनमुदकवतमद्भि मेघ रुजम । वर्षार्थं भित्ताम । यद्वा । धनिन पणिनामकामुरापहृतगोधनयुक्तमद्भि पर्वतं रुजम । अंगिरसामादित्यपुत्रत्वमेवमास्त्रायते । तस्य यद्वेतसः प्रथममुददीप्यत तदसावादित्योऽभवदित्युपक्रमस्य येऽंगारा आमंसेऽंगिरसोऽभवन् । ऐ० ब्रा० ३. ३४. इति ॥ जायेमहि । जनी प्रादुर्भावे । लिङि जाजनीर्जति जादेगः । वेधसः । दुधात्र धारणपोषणयोरित्यस्माद्विधात्रो वेध च । उ० ४. २०४ । इत्यसिप्रत्ययः । धातोर्वेध इत्यादेगः । दिवस्पुत्रा इत्यव संज्ञितायां पठ्याः पतिपुत्रेति विमर्जनीयस्य सत्व । रुजम । रुजो भग । अदादिः । लिङि रूप ॥ ॥ १८ ॥

अथा यथा नः पितरः परासः प्रत्नासो अग्र ऋतमाशुपाणाः ।

शुचीदयन्दीधितिमुक्थगामः श्यामा भिदंतो अरुणीरपं वन ॥ १६ ॥

अथ । यथा । नः । पितरः । परासः । प्रत्नासः । अग्रे । ऋतं । आशुपाणाः ।

शुचि । उत । अयन । दीधिति । उक्थऽगमः । श्याम । भिदंतः । अरुणीः । अपं । वन ॥ १६ ॥

हे अग्रे अधापि च परासः अथाः प्रत्नासः पुराणा ऋतं सत्यभुतं यज्ञं यथा यथावदाशुपाणा अशुवाणा मोऽस्माक पितरोऽंगिरसः शुचि दीपं स्थानमयन । अगच्छन् । तथा दीधिति तज्रयागच्छन् । किंच उक्थगाम उक्थाना ग्रामाणा शमितारः काम वयकारणं तमः पापं वा भिदंतो विनाशयंतोऽंगिरसोऽरुणीररुणवर्णाः पर्णिभिरपहृता गा उपसो वा अप वन । अपावृण्वन् । प्रकाशितवत इत्यर्थः ॥ अयन । इण् गतो । लङीणो यगिति यण । व्यत्ययनाडागमः । दीधिति । दीधीङ् दीप्तिदेवनयोरित्यस्मात् क्तिनि ह्रस्वः कादसः । निच्वा दाद्युदात्तः । उक्थगामः । उक्थशब्द उपपदे शम्भु सृतावित्यस्माच्च श्वेतवहोक्थगम्पुरोडागो ण्विन्निति ण्विन्न नकारलोपश्च निपातनादेव । पदकाले ह्रस्वः कादसः । अरुणीः । गौरादिङीयंतः । एकादेशस्वरः । वन । वृणोतिर्लुङि मंच घमेत्यादिना वृण्वक् । निघातः ॥

आययण आपद्रस्य हविषः मुकमीण इति याज्या । सूचितं च । मुकमीणः मुरुचो देवयतो विश्व देवाम आ गत । आ० २. ९ । इति ॥

मुकमीणः मुरुचो देवयंतोऽयो न देवा जनिमा धमंतः ।

शुचंतो अग्निं ववृधंत उद्रेमूर्ध्वं गव्यं परिषदंतो अग्मन् ॥ १७ ॥

मुऽकमीणः । मुऽरुचः । देवऽयंतः । अयः । न । देवाः । जनिम । धमंतः ।

शुचंतः । अग्निं । ववृधंतः । उद्रे । ऊर्ध्वं । गव्यं । परिऽसदंतः । अग्मन् ॥ १७ ॥

मुकमीणः मुष्टनुष्ठितयागादिकमीणः मुरुचः शोभनदीप्रयो देवयंतो देवान् कामयमाना देवा देवन-
शीलाः स्तोतारो जनिम स्वकीय मानुष जन्म धमंतो यागादिलक्षणेन कर्मणा निर्मलीकृतः । तत्र दृष्टांतः ।
अयो न । यथा कमीरा अयो भस्त्रेण धमंति तद्वत् । तादृशा अग्निं शुचंतो हविर्भिर्दीपयंत इदं ववृधंतः

सोमेन सुत्या वा वर्धयतोऽगिरमः परिपदंतः परितः सीदंतः संत ऊर्व महान्तं गव्यं गोमघमग्मन । प्राग्भवन ॥
मुकमाणः । सोमनसोत्तरपदावृदात्तत्वं । धमतः । ध्मा शब्दाग्रिमयोग्योः । शतरि पाघ्रादिना धमादेशः ।
ग्रपः पित्वादानुदात्तत्वं शतुर्लमावृधातुक्स्वरः । ववृधतः । वृधु वर्धने । व्यत्ययेन परस्मिपद । शतरि ग्रपः श्रुः ।
गव्यं । गवां समूह इत्यर्थे खलगोरथादिति यः । अग्मन । गमेर्लुङि प्रेरकं रूपं ॥

आ यूथेव शुमति पश्वो अख्यहेवानां यज्जनिमात्युग्र ।

मतीनां चिद्वर्णीरकृप्रन्वृधे चिद्वर्य उपरस्यायोः ॥ १८ ॥

आ । यूथाऽडव । शुऽमति । पश्वः । अख्यत । देवानां । यत । जनिम । अति । उग्र ।

मतीनां । चित् । उर्वणीः । अकृप्रन । वृधे । चित् । अर्यः । उपरस्य । आयोः ॥ १८ ॥

उग्र तज्जिह्वंहे अग्ने देवानामगिरसा संवाधि यज्जनिम य गोमघमति पर्वतस्य समीप आस्थित । आ
समंतादिद्रोऽपश्यत । तत्र दृष्टातः । यूथेव । यथा पशुः पशूना गवा यूथानि नुमत्यत्रवत्याद्यग्रे वतमानानि
पश्यति जनानवत । यद्वा । हे अग्ने तव परिचारकोऽगिरोगणो देवानामिन्द्रादीना यज्जनिम योऽय जने
इति मदंतिके पश्वः पणिभिरपहतान्यशुनास्यत । समतात्यर्थेति । तत्र दृष्टातः । यथा शुमति शब्द कृपाणि
गवां यूथा यूथे पशुन्यर्थेति तद्वत् । मतीनां त्वन्ननुष्याणामुर्वणीरकृभ्यामशुवानाः । उर्वन्वृधत ऊरुभ्यामशुत
इति यास्कः । नि० ५ १३ । प्रजा अकृप्रन । ताभिरानीताभिर्गोभिः कृपाः समर्था अभवन । सिदपि च अर्य
स्वामी लभ्यगोधन उपरस्योऽग्रस्य निपिक्तस्यापत्यस्य वृधे वर्धनाय समर्था भवति । तथायामनुष्यस्य सुत्यादेश
पोषणे समर्था भवति ॥ यूथेव । ग्रमः सप्तम्या वा डादेशः । शुमति । बुद्धित्वज्जनाम । यद्वा । दृशु शब्द । भावे
किप । क्रादसस्तकारलोपः । तदस्यास्तीति मतुप । ह्रस्वन्डभ्या मतुविति मतुप उदात्तत्वं । अस्थित । स्या
प्रकर्थने । लुङि प्रेरक्यतिवर्तित्वातिशयोऽदित्यडादेशः । आतो लोपः । जनिम । जनी प्रादभावे । हज्जनिभ्या
मिमनिज्जितीमनिप्रत्ययः । नित्वादाशुदात्तः । अकृप्रन । कृपु सामर्थ्यं । लुङि वहल कदमीति विकरणस्य लुक् ।
रुडागमः ॥

अकर्म ते स्वपंसो अभूम चतुसंवसन्नुपसो विभातीः ।

अनृनमग्निं पुरुधा मुश्रुदं देवस्य मर्मृजतश्चारु चशुः ॥ १९ ॥

अकर्म । ते । सुऽअपंसः । अभूम । चतु । अवसन । उपसः । विभातीः ।

अनृनं । अग्निं । पुरुधा । सुऽचंद्रं । देवस्य । मर्मृजतः । चारु । चशुः ॥ १९ ॥

हे अग्ने तव परिचरणमकर्म । कर्मः । तेन कर्मणा स्वपसः शोभनकर्माणोऽभूम । विभाती शृङ्गल्य उपस
चतु तजोऽवसन । आकादयति । धारयतीत्यर्थः । तथा ता उपसोऽनृन संपूर्ण पुरुधा बहुधा मुश्रुदं मुधा
ह्लादकारिण यद्वा मुहिरण्यमग्निं धारयति । किंच देवस्य द्योतमानस्य तव चारु मनोहर चतुसंजो मर्मृजत
परिचरतो वय स्वपसोऽभूमति पूर्वणान्वयः ॥ अकर्म । करोतिर्लुङि वहल कदमीति विकरणस्य लुक् ।
मर्मृजतः । मृजृप शब्द । यद्लुकि रुयिकां च लुकीत्यभ्यासस्य रुगागमः । शतरि नाभ्यस्माच्चतुरिति नुम
भावः । अभ्यस्तस्वरः ॥

एता ते अग्र उचर्यानि वेधोऽवौचाम कवये ता जुपस्व ।

उच्छौचस्व कृणुहि वस्यसो नो महो रायः पुरुवार प्र यंधि ॥ २० ॥

एता । ते । अग्ने । उचर्यानि । वेधः । अवौचाम । कवये । ता । जुपस्व ।

उत् । शौचस्व । कृणुहि । वस्यसः । नः । महः । रायः । पुरुवार । प्र । यंधि ॥ २० ॥

वेधो विधातर्हं अपि कवय मेधाविने ते तुभ्यमेतैतान्युचयान्युक्त्यानि शस्त्राण्यवीचाम । त्वं ता तानि जृप्स्व । मेवम् । किच त्वमुक्तीचम् । उद्दीप्यस्व । नोऽस्मान्वस्यसोऽतिशयेन धनयुक्तान ऋणहि । कुह । तदे-
वोच्यते । पुरुवार पुरुभिर्वह्निर्वरणीय महो रायो महदनं प्र यंधि । अस्मभ्यं प्रयच्छ ॥ अवीचाम । वच
परिभाषणं । लुङि चुरडादेशः । पादादित्वादनिघातः । ऋणहि । छवि हिंसाकरणयोरित्यस्य लोटि रूपं ।
तिङ् उत्तरत्वादनिघातः । वस्यसः । वसुमच्छब्दादीयमुनि विद्यतोर्लुगिति मनुषो लुकि टिलोपि च कृत ईका-
रलोपश्चादसः । यंधि । यमलोऽटि बह्वलं कंदसीति विकरणस्य लुक् । वा कंदसीति द्वैविकन्येन पित्वादङि-
तश्चेति धिरादेशः ॥ ॥ १९ ॥

आ वो राजानमिति षोडशचं तृतीयं मूक्तं वामदेवस्यार्थं त्रिष्टुभमाधेयं । आ वः षोऽङ्गित्यनुक्रांतं ॥ प्रातर
नृणां काश्चिन्नशस्त्रयोर्विनियोग उक्तः ॥

आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रं होतारं सत्ययज्ञं रोदस्योः ।

अग्निं पुरा तनयित्त्नोरचिन्ताद्विरण्यरूपमवसे कृणुध्वं ॥ १ ॥

आ । वः । राजानं । अध्वरस्य । रुद्रं । होतारं । सत्यऽयज्ञं । रोदस्योः ।

अग्निं । पुरा । तनयित्त्नोः । अचिन्तात् । हिरण्यऽरूपं । अवसे । कृणुध्वं ॥ १ ॥

हे अतिव्ययज्रमाणा अध्वरस्य यज्ञस्य राजानमधिपतिं होतारं देवानामाज्ञातारं रुद्रं रोदयमाणं द्रवत
शत्रुजोदयतं वा । यद्वा । एषा वा अपि सानुर्यद्द्रु इति रुद्रात्मकं रोदस्योर्वावापृथिव्योः सत्ययज्ञं सत्यस्याज्ञस्य
दातारं । यद्वा । सत्ययज्ञं सत्येन हविषा देवान्यजतं । यद्वा । रोदस्योर्वाप्य वतमानं हिरण्यरूपं सुवर्णप्रभं ।
एवविधमपि वो युष्माकमवसे रक्षणाय तनयित्वोः । तनयित्वुरगनिः स ह्याकस्मिकः । तत्सदृशादचिन्तात् ।
न विद्यते चित्तं यस्मिन् तदचिन्तात् । चित्तोपलक्षितसर्वेन्द्रियोपसंहारो मरणमिति यावत् । तस्मान्नरणात्पुरा
प्रागिवा ऋणुध्वं । युयं समताद्विभिर्गपि भजध्वं ॥ रुद्रं । रोदयते रोदणिर्लुक्च । उ० २. २२. इति रक्प्रत्ययः ।
तनयित्वोः । तनिः शब्दार्थः । चुरादिरदंतः । स्तनिगुधिपुषिगमिनिभ्यो णिरित्त्वच । उ० ३. २९. इतीत्त्वचप्रत्ययः ।
चित्स्वरणातोदात्तः । मुपा महकादेश एकादेशस्वरः । ऋणुध्वं । छवि हिंसाकरणयोः । लोटि रूपं ॥

अयं योनिश्चक्रमा यं वयं ते जायेव पत्य उगती सुवासाः ।

अर्वाचीनः परिवीतो नि पीदेमा उ ते स्वपाक प्रतीचीः ॥ २ ॥

अयं । योनिः । चक्रम । यं । वयं । ते । जायाऽडव । पत्ये । उगती । सुऽवासाः ।

अर्वाचीनः । परिऽवीतः । नि । सीद । उमाः । ऊं इति । ते । सुऽअपाक । प्रतीचीः ॥ २ ॥

हे अपि ते त्वदर्थं यमुत्तरवेदिलक्षणं प्रदेशं वयं चक्रम । कर्मः । अयं योनिस्तव स्थानं भवति । तत्र दृष्टान्तः ।
त्रायिव । यथा पत्य उगती पतिं कामयमाना सुवासाः शोभनवस्त्रोपता जाया स्वात्मसमीपे तस्य स्थानं
करोति तद्वत् । हे स्वपाकं स्वपक्कं मुकर्मस्ये त्वं परिवीतो यष्ट्यदेवैस्तेजोभिर्वा परिवीतोऽर्वाचीनोऽस्मदभि-
मुखः सन् नि पीद । उत्तरवेद्यामुषविश । तत्र स्थितस्य ते तवमा ज्वालाः स्मृतयो वा प्रतीचीस्त्वदभिमुखाः
प्रवर्तन्ते ॥ चक्रम । करोतेर्लिटि रूप । वाक्यभेदात्तिघाताभावः । अर्वाचीनः । विभाषाचरदिगिति खः । परि-
वीतः । अत्र संवरणं । कर्मणि निष्ठा । यजादित्वात्प्रसारणं । गतिरन्तरं इति गतिः स्वरः ॥

आणुण्वते अदृपिताय मन्त्रं नृचक्षसे सुमृच्छीकाय वेधः ।

देवाय गस्तिममृताय शंस यावेव सोता मधुषुद्यमीळे ॥ ३ ॥

अ॒ऽशृ॒ण्व॒ते । अ॒दृ॒पि॒ताय॑ । म॒न्म । नृ॒ऽचक्ष॑से । सु॒ऽमृ॒च्छी॒काय॑ । वे॒धः ।

दे॒वाय॑ । श॒स्ति॑ । अ॒मृ॒ताय॑ । श॒ंस । या॒वाऽइ॒व । सो॒ता । म॒धुऽसु॒त् । यं । ई॒क्रे ॥ ३ ॥

वेधः स्तोत्राणां कर्तॄहे स्तोत्राणृण्वन्ते स्तोत्राकर्णनपरायादृपितायादृष्टायाप्रमत्ताय नृचक्षसे नृणां द्रष्टुं मुमुच्छीकाय मुमुखायामृताय मरणधर्मरहिताय देवाय तस्मा अप्रये मन्म स्तोत्र शस्ति शस्त्र च शम । मधु-
पुन्यदकरस्य सोमस्य सोता । तत्र दृष्टान्तः । याविव । यथा यावा सोमस्य सोता तद्वत् । सोमाभिषव कृषाणो
यजमानो यमप्रिमोक्ति । स्तीति । तस्मै शंसति ममन्वयः । यद्वा । मधुपुत्सोममुच्यजमानोऽपिमोक्ति । स्तीति । तत्र
वृष्टान्तः । यथा यावा सोमस्य सोता शब्द करोति । प्रति वदतु प्र वय वदाम यावभ्यः । अ० १० ९४ १ ।
इत्यत्र यावणां कर्तृत्वं श्रुतमिति ॥ आशृण्वन्ते । शनुरनुम इति विभक्त्युदात्तत्व । ई० ३ । ई० ३ सुता । लिटि लोपस्त
आत्मनेपदेष्विति तलोपः । यद्वा । लिटि तशब्दस्यैवादेशे कृते रूप ॥

त्वं चि॒न्मः श॒म्या अ॒ग्ने अ॒स्या ऋ॒तस्य॑ बो॒ध्य॒तचित्स्वा॒धीः ।

क॒दा ते॒ उ॒क्था स॒ध॒माद्या॑नि क॒दा भ॑वंति स॒ख्या गृ॒हे ते ॥ ४ ॥

त्वं । चि॒त् । नः । श॒म्यै । अ॒ग्ने । अ॒स्याः । ऋ॒तस्य॑ । बो॒धि । ऋ॒तऽचि॒त् । सु॒ऽआ॒धीः ।

क॒दा । ते । उ॒क्था । स॒ध॒माद्या॑नि । क॒दा । भ॑वंति । स॒ख्या । गृ॒हे । ते ॥ ४ ॥

हे अग्ने त्वं चित्तमेव शम्यै । शमीशब्दः कर्मनाम । अस्याः शम्यै नोऽस्मत्तत्तदधिनाऽस्य कर्मणो देवता
भवति । हे ऋतचित मत्तञ्च हे अग्ने स्वाधीः मुकमा मुध्यानी वा त्वमुतस्य बोधि । अस्मदीय स्तोत्र बुध्यस्व ।
ते तव सधमाद्यानि सहमदनिमित्तान्युक्था शम्वाणि कदा कस्मिन्काले भवति । भविष्यति । तथास्मदीयं गृहे
ते त्वया सह सख्या सख्यानि कदा भविष्यति ॥ सधमाद्यानि । मादयतेर्णतस्याचो यदिति यत । सध मादस्य
योरिति सहस्य सधादेशः । भवति । विभाषा कदाकदाः । पा० ३ ३ ५ । इति भविष्यदर्शे लट् ॥

क॒था ह॒ तद्व॑रुणाय॒ त्वम॑ग्ने क॒था दि॒वे ग॑र्हसे क॒न् आ॒गः ।

क॒था मि॒त्राय॑ मी॒ऽह्रु॒पे पृ॒थिव्यै॑ ब्र॒वः क॑दर्य॒ग्ने क॑द्गगाय ॥ ५ ॥

क॒था । ह॒ । तत् । व॑रुणाय । त्वं । अ॒ग्ने । क॒था । दि॒वे । ग॑र्हसे । क॒त् । नः । आ॒गः ।

क॒था । मि॒त्राय॑ । मी॒ऽह्रु॒पे । पृ॒थिव्यै॑ । ब्र॒वः । क॒त् । अ॒र्य॒ग्ने । क॒त् । भ॒गाय॑ ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वं तदस्मदीयं पाप वरुणाय कथा गर्हसे । किं हेतुना गर्हापूर्वमाविदयः । इति पुरणः । दिवे
बुल्लोकाय द्योतमानाय सूर्याय वा कथा कथ तत्पापमाविदयः । नोऽस्माकमागस्तत्पाप कत्किमस्ति । त्वत्परि
चरणात्तास्मीत्यर्थः । तथा मी० ह्रु० प० भिमतफलसंज्ञे मित्राय पृथिव्यै च कथा ब्रवः । कथमागो वृथा । अर्य० गे
देवाय भगार्थतन्नामकाय च देवाय कत्कथ ब्रूयाः ॥ कथा । किंशब्दात्था हेती च कदमीति थाप्रत्ययः ।
प्रादिदेशो विभक्तिरिति विभक्तिसंज्ञायां किमः कः । पा० १ ० १०३ । इति कादेशः । मी० ह्रु० प० मिह भचने ।
क्रमो दाद्यान् साङ्गान् मी० ह्रु० श्रुति निपातितः । ब्रवः । वृज व्यक्ताया वाचि । लिटि लोटोऽडाटावित्यङागमः ।
पादादित्वादिनिघातः । आगमस्यानुदात्तत्वाद्वातुस्वरः ॥ २० ॥

क॒ङ्घ्रि॒ण्यासु॑ वृ॒धसा॑नो अ॒ग्ने क॑द्वा॒ताय॑ प्र॒त॒वसे॑ शु॒भं॒ये ।

परि॑ज्मने॒ नास॑त्याय॒ शे ब्र॒वः क॑द॒ग्ने रु॒द्राय॑ नृ॒मे ॥ ६ ॥

क॒त् । धि॒घ्रि॒ण्यासु॑ । वृ॒धसा॑नः । अ॒ग्ने । क॒त् । वा॒ताय॑ । प्र॒त॒वसे॑ । शु॒भं॒ऽये ।

परि॑ऽज्मने । नास॑त्याय । शे । ब्र॒वः । क॒त् । अ॒ग्ने । रु॒द्राय॑ । नृ॒ऽमे ॥ ६ ॥

हे अग्ने धिष्ण्यास्वायीधीयादिधिष्येषु वृधमानो घृताद्याहुतिभिर्वैधमानस्यं कल्कथं ब्रूयाः । प्रतवसे प्रकृष्टवन्नाय शुभये शुभस्य प्रापयिवे परित्मने परितो गवे नामत्याय सत्यस्य नवे । यद्वा । न विद्यतेऽसत्य यस्य तस्मै वाताय वायवे । यद्वा । नामत्यायित वचनव्यत्ययः । नामत्याभ्यामयभ्यां । जे । जेति पृथिवीमाह । नियति निवमत्यस्या प्राणिन इति । तस्य जे पृथिव्यै च कल्कथं ब्रूयाः । हे अग्ने नृधे नृणां पापकृता हवे रुद्राय देवाय कल्कथमागो ब्रवः । ब्रूयाः ॥ वृधमानः । वृधु वर्धने । अमानजित्यनुवृत्तावृजिवृधिमदिमहिभ्यः किदित्यमा नचप्रत्ययः । कित्वादगुणः । चित्त्वादन्तोदात्तः । शुभये । या प्रापणे । विच । तत्पुरुषं कृति वङ्गनामिति द्वितीयाया अण्यनुक । कृत्स्वरः । जे । नि निवासगत्योः । अन्यभ्योऽपि दृश्यत इत्यधिकरणे उः । ततश्चाप । चतुर्थ्यकवचन आतो धातोर्नित्यवात इति योगविभागादाकारलोपः । नृधे । हन हिमागत्योः । बहन्न ह्रस्वमिति क्रिप ॥

कथा महे पुष्टिभराय पृष्णे कद्रुद्राय सुमंखाय हविर्दे ।

कद्रिष्णाव उरुगायाय रतो ब्रवः कद्रमे शरवे बृहत्ये ॥ १ ॥

कथा । महे । पुष्टिभराय । पृष्णे । कद्रुद्राय । सुमंखाय । हविः । दे ।

कत । विष्णावे । उरुगायाय । रतः । ब्रवः । कत । अग्ने । शरवे । बृहत्ये ॥ १ ॥

हे अग्ने महं महते पुष्टिभराय पुष्टिधारकाय पुष्णे एतन्नामकाय देवाय कथा केन हेतुना पापं ब्रवीथाः । सुमंखाय सुपुजनीयाय सुयज्ञाय वा हविर्देऽपिरूपेण देवानां हविर्दात्रे । यद्वा । स्विष्टकृत्त्वाडविषो दात्रे । रुद्राय कल्कथं ब्रूयाः । तथोरुगायायोरुभिर्वहभिर्गायमानाय । यद्वा । प्रभुतकीर्तये विष्णावे रतः जयहेतु पाप कल्कथं वदेः । शरवे । शुणाति पक्षा आपधीरिति शरुः शरत्संस्वरः । यद्वा । हिमिका निर्वृतिः । बृहत्ये महत्ये शरदे निर्वृत्ये वा कल्कथं पापं ब्रवः । ब्रूयाः ॥ पुष्टिभराय । दुभुज धारणपोषणयोः । मंछायां भुवृ-जीत्यादिना सच । अरुद्रिपदजतस्य ममिति पूर्वपदस्य सुमागमः । चित्त्वादन्तोदात्तः । समामे कृत्स्वरः । हविर्दे । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोप इति सुप उदात्तत्वं । शरवे । शृ हिमायां । शृमुनिह्रिष्यसीत्यादिना उपत्ययः । निदित्यनुवृत्तेरावृदात्तः ॥

कथा गर्धाय मरुतामृताय कथा सृरे बृहते पृच्छचमानः ।

प्रति ब्रवोऽदितये तुराय साधो दिवो जातवेदश्चिकित्वान ॥ ८ ॥

कथा । गर्धाय । मरुतां । ऋताय । कथा । सृरे । बृहते । पृच्छचमानः ।

प्रति । ब्रवः । अदितये । तुराय । साधो । दिवः । जातवेदः । चिकित्वान ॥ ८ ॥

हे अग्ने ऋताय गवे सत्यभुताय वा मरुतां गर्धाष बलभुताय गणाय कथा केन हेतुना मदीयमागः प्रतिब्रूयाः । तेन पृच्छचमानः सन तस्मै बृहते महते सूरं सुयाय कथा कथं वदेः । तथादितये देवे तुराय त्वरितगमनाय वायवे । अदितयेऽदीनाय तुराय वा । प्रति ब्रवः । मदीयमागः कथं प्रतिब्रूयाः । यस्मादेव तस्मात् हे जातवेदोऽग्ने चिकित्वान तत्सर्वं जानानस्य दिवो दीप्तान्दवान साध । साधय । गच्छ । यद्वा । दिवो बृलोकस्य यज्ञवहनलक्षण कार्यं साध । कुरु ॥ सूर । सर्वविधीनां कद्रमि विकल्पितत्वात् हेयत्वाभावः । अतो गुण इति पररूपत्वं । पृच्छचमानः । प्रच्छ जीष्मायां । कर्मणि यक् । यहिष्यादिना मंत्रसारणं । शानचो लमार्वाधानुकानुदात्तत्वं यस्मिन्वरः । साध । राध साध संमिद्धा । अतर्भावितव्यर्थस्य लोटि व्यत्ययन शप ॥

ऋतेन ऋतं नियतमीळ आ गोरामा सचा मधुमत्पक्रममे ।

कृष्णा मती रुजता धासिनैषा जामर्येण पर्यसा पीषाय ॥ ९ ॥

चृतेन । चृतं । निऽयतं । ई० । आ । गोः । आमा । सचा । मधुऽमत् । प० । अग्ने ।
कृष्णा । सती । रुग्ता । धामिना । एषा । जामर्येण । पर्यसा । पीपाय ॥ ९ ॥

हे अग्ने चृतेन सत्यमुतेन यज्ञेन नियतमनुस्यूतमुतमुदकं गोर्धनोः पय एतत् । आयाचं । सान्नाथ्यादिहविरर्थं
गन्धं पयस्त्वां याच इत्यभिप्रायः । आमापक्ता सा गर्भधुमन्नाधुर्योपेत पक्व पयः सचा सह धारयति । कृष्णा
कृष्णवर्णा मत्स्या गौ रुग्ता शृतेन धामिना प्राणिनां धारकेण जामर्येण । जायत इति जाः प्रजाः । ता जा
अमर्येणामरणनिमित्तेन तेन पयसा पीपाय । प्रजाः प्याययति । तवेष महिमा यद्वासान्प्राणामख्यं करोषि ॥
पीपाय । प्यायतेर्निटि लिट्प्रत्ययस्यैव पीमावः ॥

चृतेन हि प्सा वृषभश्चिदक्तः पुमान् अग्निः पर्यसा पृष्ठेन ।

अस्मदमानो अचरद्वयोधा वृषां शुक्रं ददुहे पृश्निर्ऋधः ॥ १० ॥

चृतेन । हि । स्म । वृषभः । चित् । अक्तः । पुमान् । अग्निः । पर्यसा । पृष्ठेन ।

अस्मदमानः । अचरत् । वयःऽधाः । वृषां । शुक्रं । ददुहे । पृश्निः । ऊधः ॥ १० ॥

वृषभोऽभिमतफलवर्षकः पुमान् श्रेष्ठः सोऽपि चृतेन सत्यमुतेन पृष्ठेन धारकेण पर्यसाक्तः भिक्षां भवति ।
द्वि प्सा चित् वयः पुरणाः । वयोधा अक्षदः सोऽपि रस्यदमान एकवावस्थितः मन एवाचरत् । सनेत्रं तेजसा
चरति । तथा वृषाणां वर्षकः पृश्निः सूर्यः शुक्रं पय ऊधोऽतस्मिन् मेघ वा ददुहे । दोग्धि ॥ अक्तः । अन्तः
व्यक्तिसंज्ञागतिपु । कर्मणि निष्ठा । ददुहे । द्विकर्मकोऽयं धातुः । ऊधः । अकथितं चिति कर्मज्ञा ॥ ॥ १० ॥

चृतेनादि व्यसन्भिदंतः समंगिरसो नवंत गोभिः ।

शुनं नरः परि पदन्नुपासमाविः स्वरभवज्जाते अग्नौ ॥ ११ ॥

चृतेन । अदि । वि । अमन । भिदंतः । सं । अंगिरसः । नवंत । गोभिः ।

शुनं । नरः । परि । सदन । उपमं । आविः । स्वं । अभवत् । जाते । अग्नौ ॥ ११ ॥

अंगिरसो मेधातिथिप्रभृतय चृतेन यज्ञेन हेतुना गवा निरोधकमद्वि परेत भिदतो विदारयत । नता
व्यसन । व्यजिपन । ततस्मि गोभिः सं नवत । समशक्त । नरः कर्मणा नितारस्मि शुनं मुमनोपन परि सदन ।
परितः प्राप्तुवन । ततः स्वं सूर्योऽथाविरभवत् । सर्वमेतदग्नौ त्वयि जाते मथनेन निष्पादितं सत्यमदिति ॥
अमन । अस्यतेर्मुटि लृट्प्रत्ययस्यैव कर्मणि निष्ठा । अन्वित्यमागमशासनमिति शुभभावः ॥

चृतेन देवीरमृता अमृक्ता अणोभिरापो मधुमद्भिरग्ने ।

वाजी न संगेषु प्रस्तुभानः प्र सदमित्सवितवे दधन्युः ॥ १२ ॥

चृतेन । देवीः । अमृताः । अमृक्ताः । अणोऽभिः । आपः । मधुमतऽभिः । अग्ने ।

वाजी । न । संगेषु । प्रऽस्तुभानः । प्र । सदं । इत । सवितवे । दधन्युः ॥ १२ ॥

हे अग्ने अमृता अमरणहेतव अमृक्ता रजःप्रभृतिभिरवाधिता मधुमत्तमं मधुर्योपेतं रणोभिरुदकैर्युक्ता ।
देवीर्देव्यो नद्य चृतेन सत्येन यज्ञेन वा हेतुनाप आप्रयाः सत्यः सदमित्सवितवे सवितवे सवितवे प्र दधन्युः ।
प्रगच्छति । तत्र दृष्टातः । वाजी न । यथा संगेषु प्रेतुषु प्रस्तुभानः प्रोत्साह्यमानोऽश्वः प्रगच्छति तद्वत् ॥
आपः । आपू व्याप्रा । आप्रतिः क्रिप ह्रस्वश्चेति कर्मणि क्रिप । अप्रतिव्यादिना जमि दीर्घः । प्रस्तुभानः ।
स्त्रीभतिरर्चतिकर्मा ॥

मा कस्य यशं सदमिदुरो गा मा वेणस्य प्रमिनतो मापेः ।
 मा भ्रातृमे अनृजोऽर्चुणं वेमा सख्युर्दशं रिपोर्भुजेम ॥ १३ ॥
 मा । कस्य । यशं । सदं । इत् । हुरः । गाः । मा । वेणस्य । प्रऽमिनतः । मा । आपेः ।
 मा । भ्रातृः । अग्ने । अनृजोः । अर्चुणं । वेः । मा । सख्युः । दशं । रिपोः । भुजेम ॥ १३ ॥

हे अग्ने इरोऽस्माकं हिंसकस्य कस्य कस्यचिदपि जतीयन् यज्ञं सदमित्यदेव मा गाः । कदाचिदपि मा गच्छ । प्रमिनतो हिंसकस्य वेणस्य प्रातिवेणस्य यज्ञं मा गाः । तथापिर्महातिरिक्तस्य बंधीयं मा गच्छ ।
 तथानृजोः कुटिलचित्तस्य भ्रातृर्चणमृणवद्वयं हविर्मा वेः । मा कामयेथाः । तथा वयमपि सख्युर्मित्रस्य रिपोः शत्रोर्दत्तं भोगसमर्थं धनं मा भुजेम । मा भुञ्जीमहि । किंतु त्वया दत्तं धनं भुञ्जीमहि ॥ इरः । हे प्रमह्यकरणं । त्रिप । वङ्गलं कदमीत्युत्वं । माविकाच इति विभक्त्युदात्तत्वं । भुजेम । भुज पाननाभ्यवहारयोः ।
 आशीर्लिङिः व्यत्ययन परस्मैपद । लिङ्याशिष्यङ्ङित्यङ्प्रत्ययः ॥

रक्षा णो अग्ने तव रक्षणेभी रारक्ष्णः सुमख प्रीणानः ।
 प्रति स्फुर वि रुज वीद्वहो जहि रक्षो महि चिद्वावृधानं ॥ १४ ॥
 रक्ष । नः । अग्ने । तव । रक्षणेभिः । ररक्ष्णः । सुऽमख । प्रीणानः ।
 प्रति । स्फुर । वि । रुज । वीऽहु । अंहः । जहि । रक्षः । महि । चित् । ववृधानं ॥ १४ ॥

सुमख सुयज्ञ सुधर्मा वा ते अग्ने ररक्षाणो भुगमस्माकं रक्षिता प्रीणानो हविर्भिः प्रीतस्त्वं तव रक्षणे भित्त्यदीथिरवर्जोऽस्मान्नरः पालय । प्रति स्फुर । अस्मान्प्रतिदीप्यस्व । वीऽहु वृद्धमंहः पापं वि रुज । विरूपिण नाग्रय । किंच महि चित्तमहदपि वावृधानं वर्धमानं वृद्धं वा बाधकं रक्षो जहि ॥ णः । नष्ट धातुस्योरुपुंश्च इति संहितायां णत्वं । ररक्ष्णः । रक्षयङ्ङित्यङ् चानाशि रूपं । जहि । हन हिमागत्योः । लोटि हंतर्ज इति जादेशः । आमाकास्त्रीयस्यामिद्वत्वाद्दतो हरिति लुक् न भवति ॥

एभिर्भव सुमना अग्ने अर्केरिमानस्पृश मन्मभिः शूर वाजान् ।
 उत ब्रह्माग्निगिरौ जुपस्व सं ते गस्तिर्देववाता जरेत ॥ १५ ॥
 एभिः । भव । सुऽमनाः । अग्ने । अर्केः । इमान् । स्पृश । मन्मऽभिः । शूर । वाजान् ।
 उत । ब्रह्माग्नि । अंगिरः । जुपस्व । सं । ते । गस्तिः । देवऽवाता । जरेत ॥ १५ ॥

हे अग्ने एभिर्मदीथिरर्केरचनीयः शस्त्रैः सुमनाः शोभनमनस्को भव । हे शूर इमान्स्मदीयाः हविर्लक्षणा-
 न्वाजास्त्वभिः स्तोत्रैः सह स्पृश । प्रतिगृहाण । उतापि च अंगिरः । अंगति हवींषि प्राप्नोतीत्यंगिरा अग्निः ।
 यद्वा । यऽगिरा आसंस्तिऽगिरसोऽभवत् । ए० ब्रा० ३ ३४ । इति ब्राह्मणं । तेषामंगिरसां कारणत्वादपेरंगिरस्यं ।
 तत्कारणत्वे च संवः । ये अंगिरसः सुनवस्ति अग्नेः परि जर्जर । अश्वि० १०. ६०. ५. इति । तादृशं हे अग्ने
 ब्रह्माग्निं संवाजं जुपस्व । सिवस्व । देववाता । देवार्थं गता देवान् स्तोत्रं प्राप्त्यर्थः । तादृशी गस्तिः शंसनं ते
 त्वां सं जरेत । संवर्धयतु ॥ स्पृश । स्पृश संस्पर्शनं । तुदादिः । देववाता । वा गतिगंधनयोः । गत्यर्थाकर्मकेति
 कर्तरि क्तः । देवः । पचाद्यजंतः । क्ते चित् चतुर्थ्यतस्य पदस्य प्रकृतिस्वरः ॥

एता विश्वा विदुषे तुभ्यं वेधो नीथान्यग्ने निरया वचोसि ।
 निवचना क्वये काव्यान्यगंसिपं मतिभिर्विप्र उक्थैः ॥ १६ ॥

एता । विश्वा । विदुषे । तृभ्यं । वेधः । नीथानि । अग्ने । निर्याया । वचांसि ।
निऽवचना । कवये । काव्यानि । अणंसिपं । मतिऽभिः । विप्रः । उक्थेः ॥ १६ ॥

वेधो विधातर्हं अग्ने विदुषे कर्मविषयज्ञानवते कवये क्रांतदग्निं तृभ्य नीथानि फलप्रापकाणि निर्याया
नयार्थानि गूढानि निवचना नितरां वक्तव्यानि काव्यानि कविभिर्मन्धाविभिः कृतान्येता विश्वतानि सर्वाणि
वचांसि वाक्यानि मतिभिर्मननीयैः स्तोत्रैरुक्थेः शस्त्रैश्च सहितो विप्रः प्राज्ञोऽहमग्रसिप । अबोच । तानि
मेवस्वित्यर्थः ॥ ॥ २० ॥

ऋणुष्विति पंचदशर्चं चतुर्थं मुक्तं वामदेवस्यार्पं त्रिष्टुभं रक्षोहापिदेवताक । ऋणुष्व पचोना राजोघ्रमित्य
नुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाद्यनशस्त्रयोः मुक्तविनियोगः ॥ प्रथमोऽभिष्टवे ऋणुष्व पात्र इत्याद्याः पचर्चा
विनियुक्ताः । मुचितं च । ऋणुष्व पात्रः प्रसिति न पृथ्वीमिति पंच । आ० ४ ६ । इति ॥

कृणुष्व पात्रः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि राजेवामर्वा इमेन ।

तृष्वीमनु प्रसितिं दृणानोऽस्तासि विध्यं रक्षसस्तपिष्ठः ॥ १ ॥

कृणुष्व । पात्रः । प्रऽसितिं । न । पृथ्वीं । याहि । राजाऽदव । असंऽवान । इमेन ।

तृष्वीं । अनु । प्रऽसितिं । दृणानः । अस्ता । अमि । विध्यं । रक्षसः । तपिष्ठः ॥ १ ॥

हे अग्ने पात्रस्तेजःसंघं ऋणुष्व । कृष्व । विस्तरय । तत्र दृष्टातः । प्रसिति न । यथा मृगयः पृथ्वी
विस्तीर्णा प्रसिति । प्रकर्षणं सीयते बध्यत इति प्रसितिर्वागुरा । तादृशीं प्रसितिं पवित्रहणार्थं वनगहनपु
प्रसारयति तद्वत्त्वमपि रक्षामि हतुं महद्वलमयतस्तनुष्व । इमेन गतभयेन तेजःसंघेन युक्तस्य याहि । रक्षामि
हतुं गच्छ । तत्र दृष्टातः । राजेव । यथामवान राजा । मह वर्तते इत्यसोऽमात्यः । तदान । यदा । अमोऽमन
रोगः । शत्रूणां कर्तव्यं रोगैस्तदान । शत्रूणां रोगभुत इत्यर्थः । राजेभेन गजेन युक्तः मन परबल प्रतिगच्छति
तद्वत । किंच तृष्वी । तृष्वीति क्षिप्रनाम । क्षिप्रगामिनी प्रसिति प्रकृष्टा सनामनु दृणानोऽनुगच्छन । यदा ।
तृष्वीमिति तृतीयार्थं द्वितीया । तृप्या क्षिप्रया प्रसित्यानुवक्ष्या संततया गत्या दृणान् । परमेना हिमन
अस्ता शत्रूणा क्षिप्रामि । तपिष्ठस्तृप्तमस्तेजोमी रक्षसो राजमान्विध्य । ताडय ॥ अत्र निरुक्त । कृष्व पात्रः ।
पात्रः पालनात् । प्रसितिमिव पृथ्वी । प्रसितिः प्रसहनात्तनुवां जानं वा । याहि राजेवामात्यवानभमन
वान्त्ववान्तिरावता गणेन गतभयेन हस्तिर्नति वा । तृप्यानु प्रसित्या दृणानः । तृष्वीति क्षिप्रनाम तन्तुवा
त्वरन्तवा । अस्तासि विध्यं रक्षसस्तपिष्ठस्तृप्तमस्तपिष्ठमस्तिरति वा । नि० ६ १०० । इति ॥ ऋणुष्व । ऋवि हिमा
करणयोः । लोटि धिन्विऋण्योरश्चत्युप्रत्ययः । अत्ययेनात्मनेपद । विकरणस्वरम् सति शिष्टोऽपि लसार्वधा-
नुकस्वर न बाधत इति लसार्वधानुकस्वरः । म० ६ १ १५८. ११ ॥

तवं भ्रमासं आणुया पतंत्यनु स्पृश धृपता गोणुचानः ।

तपूष्यमे जुह्वा पतंगानसंदितो वि सृज विष्वगुल्काः ॥ २ ॥

तवं । भ्रमासः । आणुऽया । पतंति । अनु । स्पृश । धृपता । गोणुचानः ।

तपूषि । अग्ने । जुह्वा । पतंगान । असंऽदितः । वि । सृज । विष्वक् । उल्काः ॥ २ ॥

हे अग्ने तव सर्वधिनो भ्रमासो भ्राम्यत आणुया गोघ्रगतयो ररमयः पतति । सर्वतः प्रसरति । गोणु-
चानो भुग दीप्यमानस्यं धृपताभिवसमर्थेन तेजःसंघेन शत्रून्नु क्रमेण स्पृश । दह । दहनापाय दर्शयति ।
असंदितः परिरक्षितस्त्व तपूषि तापकानि तेजसि पतंगान पतनशीलान्विस्फुलिगानुल्काश्चैत्येत्तचितय जुह्वा ।
हयतेऽस्यामाहृतय इति जुह्वीना । तथा विष्वक् सर्वतो वि सृज । प्रसारय ॥ आणुया । आणुशब्दाज्जसः
मुपां मुनुरिति यात्रादेशः । चितस्वरः । धृपता । धृप प्रमहने । चुरादिराधृपीयः । अत्ययेन शः । शत्रून्नुम

इति विभक्तकृदात्तत्वं । जुह्वा । जुहोतिर्दीर्घश्चेति कृप द्विर्वचनं दीर्घत्वं । उदात्तयणो हल्पूर्वादिनि विभक्तकृदात्तत्वं नोऽधाल्वाङ्गिति प्रतिषेध उदात्तस्वरितयोर्यण इति स्वरितत्वं । असंदिशः । दी अवखंडने । कर्मणि निष्ठा । यतिस्वतीतीत्य । नत्रा समासि तस्य स्वरः ॥

प्रति स्पृशो वि मृज तृणितमो भव पायुर्विणो अस्या अदंभ्यः ।

यो नो दूर अघशंसो यो अंत्यमे माकिष्ट व्यथिरा दधपीत् ॥३॥

प्रति । स्पृशः । वि । मृज । तृणिऽतमः । भव । पायुः । विणः । अस्याः । अदंभ्यः ।

यः । नः । दूर । अघऽशंसः । यः । अंति । अमे । माकिः । ते । व्यथिः । आ । दधपीत् ॥३॥

हे अघे तृणितमस्वरिततमस्य स्पृशः परबाधकाच्चरमीन चारान्या सत्यानृतविवेकार्थं वि मृज । शत्रु-
न्प्रति विर्गपण प्ररथ । अदंभ्यः । केनाप्यहिमितस्त्वसस्यास्वदीयाया विणोऽस्मदादिकायाः प्रजायाः पायुः
पालको भव । कस्मात्तद्रचणमित्यपवायामाह । नोऽस्माक दूर योऽघशंसः । अघ पापात्मकं शसनमभिनायः
कीर्तनं वा यस्य सोऽघशंसः । यथाघशंसोऽत्यग्माकं समीपे तिष्ठति तस्मादभयविधाक्त्वोः पालको भव ।
किंच ते त्वत्सर्वधनोऽस्मान्माकिर्न कश्चिदपि व्यथिर्बाधको राजस आ दधपीत् । आधर्पयतु । अस्माक
कश्चिदपि परिभवं मा करोत्वित्यर्थः ॥ अति । अतिकस्य कादिनोप आयुदानत्वं च । अमे । पादादित्यात्पा
धिकसायुदात्तत्वं । माकिष्ट इति संहिताया युष्मत्तत्तनुः प्वतः पादमिति पत्व । दधपीत् । धूप प्रसहने ।
लोडि बहल कंदमीति शपः युः । बहल कंदमीति तिष ईडागमः । निघातः ॥

उदंभे तिष्ठ प्रत्या तनुष्व न्यमिवाँ ओपतात्तिग्महेते ।

यो नो अरातिं समिधान चक्रे नीचा तं धक्ष्यतसं न शुष्कं ॥४॥

उत् । अमे । तिष्ठ । प्रति । आ । तनुष्व । नि । अमिवाँ । ओपतात् । तिग्महेते ।

यः । नः । अरातिं । संऽधुन । चक्रे । नीचा । तं । धक्षि । अतसं । न । शुष्कं ॥४॥

तिग्महेते । तिग्मास्तीक्ष्णा हेतयो ज्वाला यस्य स तथोक्तः । तादृश हे अमे उत्तिष्ठ । रजोहननाथमृशतो
भव । शत्रुप्रत्या तनुष्व । ज्वालामंघ विस्मारय । तस्मिन्मधिरमिवान शत्रुव्योपतात । नितरां दह । हे समिधान
समिद्धिर्दीप्यमानापि यः पुमान् नोऽस्माकमराति । भावप्रधाननिर्दंशः । अरातित्वं शत्रुत्वं चक्रे । कुरुते । अराति
मदानं वा कुरुते । त पुमानं नीचा न्यभूत धनि । दह । तत्र दृष्टातः । अतसं न । यथा शुष्कमनार्द्रमतसं काष्ठ
दहसि तद्वत् ॥ ओपतात् । उप दाह । लोटि हेमृद्योर्गिति तातडादेशः । धनि । दंहेलोटि बहलं कंदमीति
शपो लुक् । हो ढ इति ढत्व । भप्भावः । पहीः कः सीति कत्व । निघातः ॥

ऊर्ध्वो भव प्रति विध्याध्यस्मदाविष्कृणुष्व देवान्यमे ।

अव स्थिरा तनुहि यातुजूनां जामिमजामिं प्र मृणीहि शबून् ॥५॥

ऊर्ध्वः । भव । प्रति । विध्य । अधि । अस्मत् । आविः । कृणुष्व । देवानि । अमे ।

अव । स्थिरा । तनुहि । यातुऽजूनां । जामिं । अजामिं । प्र । मृणीहि । शबून् ॥५॥

हे अमे ऊर्ध्वो भव । रजोहननाथमृशतो भव । अस्मदस्मत्तोऽधि अधिकान्त्राक्षसान प्रति विध्य । प्रत्येकं
ताडय । देवानि तेजामि चाविष्कृणुष्व । आविष्कुरु । एतत्तयं विधाय यातुजूनां यातयितुं प्राणिनः क्लेशयितुं
ये जव कुर्वति तेषां यातुधानानां स्थिरा दृढाणि धनूंष्व तनुहि । अवगतज्यानि कुरु । किंच जामिमजामिं
बंधुमबधु शत्रुन् मृणीहि । प्रजहि । यद्वा । जामि यः पूर्वं प्रहृतस्त । अजामि पूर्वंमप्रहृतं । एवभूतान् शत्रून् जहि ।

प्रहृतोऽयमित्येषां मा कथाः ॥ आविष्कृत्येत्यत्र संहितायाः भिद्वपधस्य चाप्रत्ययस्येति पत्य । तनुहि । तनोते
लोच्युतश्च प्रत्ययाच्छेदमि वावचनमिति हर्लुगभावः । यातुज्जना । जु गतो । क्विचचीत्यादिना क्विप । दीर्घः ।
आमि क्वांदमो नुम । मृणीहि । मुङ् प्राणत्यामि । अतर्भावितव्यर्थस्य लोटि वङ्गलं क्दमीति विकरणस्य आ ।
निघमतः ॥ ॥ २३ ॥

स ते जानाति मुमतिं यविष्ठ य ईवते ब्रह्मणे गातुमेरत् ।

विश्वान्यस्मै मुदिनानि रायो युस्मान्यर्यो वि दुरो अभि द्यौत् ॥ ६ ॥

सः । ते । जानाति । मुऽमतिं । यविष्ठ । यः । ईवते । ब्रह्मणे । गातुं । ऐरत् ।

विश्वानि । अस्मै । मुऽदिनानि । रायः । युस्मानि । अर्यः । वि । दुरः । अभि । द्यौत् ॥ ६ ॥

यविष्ठ युवतम् । यद्वा । देवानां हवीषि मिश्रयितुम हे अये यः पुमान्नीवते गमनवत् कन्याणहेतुभुताय
मनाय ब्रह्मण परिवृष्टाय तुभ्यं गातुं । गीयत उच्चार्यत इति गातुः स्तोत्र । तदेरत् । प्रेरयति । स पुमान् ते तव
मुमति कन्याणकरीमनुग्रहात्मिका बुद्धिं जानाति । लभत इत्यर्थः । अस्मै स्तोत्रं कृतवन्तं यजमानाय तदर्थं
विश्वानि मुदिनानि शोभनानि दिनानि रायो धनानि युस्मानि द्युतिमति रत्नकनकादीनि दुरो गृहानभि
अभिलक्ष्यायां यज्ञानां स्वामी त्वं वि द्यौत् । विंशपिण द्यौतम् । केचिदत्र वाक्यभेदमङ्गीकुर्वन्त । स्तोत्रं कृतवन्तं
यजमानाय विश्वानि मुदिनान्यभ्युदयकारीणि भवन्ति । रायः । राति कीरादीनीति रायो शोभनानि । युस्मानि
द्यौतमानानि कनकादीनि चास्मै भवन्ति । अर्यः कर्मणामनुष्ठाता स यजमानो दुरो गृहानभि वि द्यौत् ।
विंशपिण द्यौतम् ॥ ईवते । ई गतो । क्विप । तदस्यास्मीति मनुष्य । क्दमीर इति मनुषो बल । ऐरत् । ईर गतो ।
यद्वत्तयोगादनिघातः । अर्यः । अ गतो । अर्यः स्वामिवंशयोगेति यत्प्रत्ययातो निपातितः । स्वाभिन्यतो-
दात्तत्वं । द्यौत् । द्युत दीप्ता । क्वांदमं लुङि युशो लुङीति परस्मैपद । वङ्गलं क्दमीत्युद्भावः ॥

सेदग्ने अस्तु भुभगः मुदानुर्यस्त्वा नित्येन हविषा य उक्थेः ।

पिप्रीषति स्व आयुषि दुरोणे विश्वेदस्मै मुदिना सासंदिष्टिः ॥ ७ ॥

सः । इत् । अग्ने । अस्तु । मुऽभगः । मुऽदानुः । यः । त्वा । नित्येन । हविषा । यः । उक्थेः ।

पिप्रीषति । स्वे । आयुषि । दुरोणे । विश्वा । इत् । अस्मै । मुऽदिना । सा । अस्तु । इष्टिः ॥ ७ ॥

हे अग्ने यः पुमान् नित्येन यावज्जीवं संकल्पितनाशिहोवादिमाधनभूतेन हविषा त्वा त्वा पिप्रीषति ।
प्रीणयितुमिच्छति । यश्चोक्थेः शस्त्रैः प्रीणयितुमिच्छति सत् स एव पुमान् भुभगः शोभनधनः सोमाग्यवान्वा
मुदानुः शोभनदानोपेतश्चात् । किंच दुरोणे दूरवन् कृच्छलभ्यं स स्वकीय आयुषि शतवर्षाभ्यं जीवन्ति तदनु ।
अस्मै यजमानाय विश्वा सर्वाणि मुदिना शोभनानि दिनानि भवन्तु । अस्य भेष्टिः स यज्ञोऽभूत् । फलमाध-
नसमर्थो भवतु ॥ पिप्रीषति । प्रीति तर्पणे । धातोः कर्मण इति मन । अस्तु । अस्तंनेत्यडागमः । इष्टिः । सर्वे
वृषत्यादिना क्लिप्तुदात्तः ॥

उवासेभरणीयेष्टावपेः क्षपभृतोऽर्चामि त इति याव्या । मुञ्चितं च । अर्चामि ते मुमति घोषवागिती-
दं प्रभृतिकर्मणां । आ० ४. १. इति ॥

अर्चामि ते मुमतिं घोषवाक्सं ते वावाता जरतामियं गीः ।

स्वश्वास्त्वा सुरथा मर्जयेमास्मे श्वाचाणि धारयेरन्तु द्यून् ॥ ८ ॥

अर्चामि । ते । मुऽमतिं । घोषि । अर्वाक् । सं । ते । ववाता । जरतां । इयं । गीः ।

मुऽअश्वाः । त्वा । मुऽरथाः । मर्जयेम । अस्मे इति । श्वाचाणि । धारयेः । अन्तु । द्यून् ॥ ८ ॥

हे अग्ने ते तव मुमतिमनुयहकर। शोभनां बुद्धिमर्चाभिः। पुत्रयामि। ववाता पुनःपुनस्त्वामभिगच्छंतीय-
मुच्यमाना गीर्वाण्योपि घोषयुक्तं यथा भवति तथावाक् स्वर्गमिच्छंति त्वं सं जरतां। स्तौतु। वयमपि स्वस्थाः
शोभनाशोपिताः सुरथाश्च। उपलक्षणमेतत्। पुत्रपौत्रादिभिः सहिताः संतस्त्वां मर्जयेम। अलंकुर्याम। परि-
चरंमति यावत्। त्वं तु अग्रे द्युनन्वहसंस्म अस्मां वचाणि धनानि धारयेः। निर्धहि॥ घोषि। घुष शब्देन।
श्रीणादिक इन। नित्यादाद्युदात्तः। ववाता। वा गतिगधनयोरित्यस्य यङ्लुगंतस्य निष्ठायां रूपं। मर्जयेम।
स्तुतु शोचालंकारयोः। ण्यंतस्य लिङि रूपं। वृद्धभावात्कादमः॥

इह त्वा भूर्या चरेदुप त्मन्दोपावस्तदीदिवांसमनु द्यूत।

क्रीकृतस्त्वा मुमनंसः सपेमाभि द्युम्ना तस्थिवांसो जनानां ॥९॥

इह। त्वा। भूरि। आ। चरेत्। उप। त्मन। दोषाऽवस्तः। दीदिऽवांसं। अनु। द्यूत।

क्रीकृतः। त्वा। सुऽमनंसः। सपेम। अभि। द्युम्ना। तस्थिऽवांसः। जनानां ॥९॥

हे अग्ने इह रक्षोहननाख्ये कर्मणि यद्वास्मिन्नैके यः पुरुषो दोषावस्ता रात्रावहनि च दीदिवांसं दीप्य-
मानं त्वामनु द्युनन्वह त्वन आत्मना स्वयमेवोप समीपे भूरि भूयिष्ठ यथा भवति तथा चरत। परिचरति।
तस्माद्वयमपि जनानां शत्रूणां द्यूम्ना द्यूम्नानि धनान्यभि तस्थिवांसंस्त्वत्प्रसादादात्मसात्कुर्वतीऽत एव क्रीकृतः
स्व स्वं गृहं पुत्रपौत्रादिभिः सह संक्रीडमानास्तथा मुमनसः शोभनमनस्काः संतस्त्वा सपेम। परिचरंस। यद्वा।
दोषावस्तारिति संवृतिः। दोषाया रात्रिभूतस्य तमसो वस्तरात्रादयितर्निवारयितः॥ त्वन। आत्मनाऽदस्य
तृतीयायाः सुपा मुनिरिति लुक्। संवेष्वाद्यादेरात्मन इत्याकारलोपः। दोषावस्तः। द्वद्वपले कार्तिकात्रपाद-
यथेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। संवृतिपक्ष आभिव्रितस्य पादादित्वात् पाठिकमाद्युदात्तत्वं। सपेम। घप समवायं।
लिङि रूपं। निघातः॥

यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो अग्र उपयाति वसुमता रथेन।

तस्य चाता भवमि तस्य सखा यस्त आतिथ्यमानुषगुजोपत् ॥१०॥

यः। त्वा। सुऽअश्वः। सुऽहिरण्यः। अग्रे। उपऽयाति। वसुऽमता। रथेन।

तस्य। चाता। भवमि। तस्य। सखा। यः। त्। आतिथ्यं। आनुषक्। गुजोपत् ॥१०॥

हे अग्ने यः पुमान् मयः शोभनाशोपतः सुहिरण्यो यागयोग्यधर्नोपतो वसुमता ब्रीह्यादिधनयुक्तं रथेन
सहितः सन् त्वामुपयाति। परिचरणार्थं तव समीपं गच्छति। तस्य पुमस्त्राता सर्वद्वरितभ्यो रक्षको भवमि। यद्य
पुमान् ते तवातिथ्यमतिथियोग्या पुत्रासानुपगनक्रमेण गुजोपत् प्रापयति तस्य पुंसः सखा तद्वचितफलप्रदानि-
नोपकर्ता भवमि॥ उपयाति। सह मुपत्यत्र सहेति योगविभागात्समामः। तिपः पित्वादनृदात्तत्वे धातुस्वरः।
तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः। आतिथ्य। अतिथिशब्दात्तादर्थ्यं अतिथेऽर्थ इति ज्यप्रत्ययः। प्रत्ययस्वरः।
गुजोपत्। जोपयतर्लङि वज्रलं कदमीति शपः युः। अरागमः। कदस्युभयथेति तिप आर्धधातुकत्वाणिजोपः।
अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तः॥ ॥१०॥

महो रुजामि बंधुता वचोभिस्तन्मा पितुर्गोतमादन्वियाय।

त्वं नां अस्य वचंसश्चिकिडि होतयविष्ठ मुकृतो दमृनाः ॥११॥

महः। रुजामि। बंधुता। वचःऽभिः। तत्। मा। पितुः। गोतमात्। अनु। इयाय।

त्वं। नः। अस्य। वचंसः। चिकिडि। होतः। यविष्ठ। मुकृतो इति सुऽकृतो। दमृनाः ॥११॥

हे होतर्देवानामाज्ञातर्यविषयं युवेतम मुक्तो गोभनप्रज्ञ हे अये वचोभिस्त्वद्देशेन कृतेः सोत्रेः ममुप
ज्जाता येयं बहुता बंधुभावस्तया बहुतया महो महतो राजमाजुर्जामि । भर्तामि । तत्तादृशं स्तोत्रात्मकं वचः
पितृकृत्यादयितुर्गंतमादृषः सकाशात्ता वामदेवं मामन्विताय । दम्ना दातमना दानमना वा शत्रुणामुप
वर्षयिता वा तादृशस्त्वं नोऽस्मदीयस्यास्य वचसः स्तोत्रात्मकमेतदाक्यं चिकिद्दि । जानीहि ॥ चिकिद्दि । कित
ज्ञाने । जीहोत्यादिकः । लोटि रूपं । होतः । पादादित्वात् पाधिकमायुदात्तत्वं । इतरयोस्तु नामन्विते समा
नाधिकरण इति प्रथमस्याविवक्षितवद्भावनिपधादपादादित्वेन निघातः ॥

अस्वप्नजस्तरणयः सुशेवा अतंद्रासोऽवृका अश्रमिष्टाः ।

ते पायवः सध्वंचो निपद्यामे तव नः पात्वमूर ॥ १० ॥

अस्वप्नजः । तरणयः । सुऽशेवाः । अतंद्रासः । अवृकाः । अश्रमिष्टाः ।

ते । पायवः । सध्वंचः । निऽसद्यः । अमे । तव । नः । पांतु । अमूर ॥ १० ॥

अमूर अमृद सर्वज्ञ । यदा । अमूर अप्रतिहतगते हे अये अस्वप्नजोऽस्वपतः । जागरूका इति यावत् ।
तरणयः सततगमनस्वभावा आपञ्जस्तारका वा सुशेवाः सुमुखा अतंद्रासोऽतद्रा अनलमाः सर्वदोयुक्ता
अवृका अहिंसका अश्रमिष्टा अश्राततमाः सध्वचः परस्पर संगताः पायवो रत्नकानि तादृशान्त्व रश्मयो
निपद्यास्त्वज्ञ निपणा भुत्वा नोऽस्मान्पातु । रक्षंतु ॥ अस्वप्नजः । स्वपितृपोर्नजिदप्रत्ययः । सध्वं वयह्रणका
दमः । सध्वचः । सहपूर्वादन्तेः कृपः । महस्य सध्विरिति महस्य सध्व्रादेशः । सध्व्रादेशस्यातोऽात्तत्वेन निघात
नायणादेश उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं । अमूर । मृद विलिखे । निपद्या हकारस्य रेफात्कादमः । यद्वा ।
मृदु बधने । श्रीणादिको रक् ॥

ये पायवो मामतेयं ते अमे पश्यंतो अंधं दूरितादर्शन ।

ररश्ना तान्सुकृतो विश्ववेदा दिप्संत उदिपवो नाहं देभुः ॥ १३ ॥

ये । पायवः । मामतेयं । ते । अमे । पश्यंतः । अंधं । दुऽउतात । अरश्ना ।

ररश्ना । तान । सुऽकृतः । विश्वऽवेदाः । दिप्संतः । उत । रिपवः । न । अहं । देभुः ॥ १३ ॥

अत्रयर्मतिहासिकी कथा । उच्यस्य गर्भिणी समतानामधिया भार्या तदनुजो बृहस्पतिरचकमत । तस्या
रत आधित्सु त बृहस्पति गर्भस्य रतोऽब्रवीत् । रतोऽव मा मनीरहमव वमासीति । एवमुक्ता बृहस्पतिर्भरु
र्हरतस्वः सन् रतोरूप गर्भं शशाप । ज्ञात्वधत्वरूपं दीर्घं तमः प्राप्नुहीति । ततस्तस्या दीर्घतमा अजनिष्ट । स
चाध्यपरिहारायाग्रि स्तुत्वा चक्षुरलभतति । तदिदानीमाह । हे अये पायवो रत्नकाः पश्यंतो अधोऽयमिति
रूपादृश्या पश्यतस्ति तव ये रश्मयो मामतेयं समताया । पुत्रसंधं चक्षुर्हर्षेण दीर्घतमम दूरितादाध्यलवणाका
पादरत्नं चक्षुष्प्रदानिनापालयन् । विश्ववेदा विश्वप्रज्ञो भवान् मुक्तः गोभन चक्षुष्प्रदानादिकर्म कृतवत्स
न्यमीच्छरत् । आदर्शनं परिगृह्य पालयति । तेषां परिग्रहमिति रभिधीयते । दिप्संत इत दभितुं परिभवि
सिक्तं एव रिपवः शत्रव एव दीर्घतमम नाहं देभुः । नैव परिभवति खलु ॥ मामतेयं । समताया अपत्यमि
त्यर्थं स्त्रीभ्यो ढक् । दिप्सतः । दभ्यु दभे । मनीवतर्धत्वादिना इडभावः । दभ इडतीकारः । देभुः । अथियथि
दंभिष्वंजीनामुपसंख्यानमिति लिटः कित्वादपधालोपः ॥

त्वया वयं सध्वन्यं स्तोतास्तव प्रणीत्यश्याम वाजान ।

उभा शंसा मृदय सत्यतातेऽनुष्ठुया कृणुस्वहयाण ॥ १४ ॥

त्वया । वयं । सऽध्वन्यः । त्वाऽकृताः । तव । प्रऽनीती । अश्याम । वाजान ।

उभा । शंसा । मृदय । सत्यऽताते । अनुष्ठुया । कृणुहि । अहयाण ॥ १४ ॥

अहयाण अलज्जितगमन । अहयाणोऽहीतयान इति यास्कः । तादृशं हे अग्ने वयं स्तोतारस्त्वया सध-
न्यस्त्वत्प्रसादात्ममानधनाम्बोतास्त्वया रक्षिता वयं तव प्रणीती प्रणीत्या तव प्ररणेनानुज्ञया वाजानवा-
न्यशाम । प्राप्नुयाम । हे सत्यताति । सत्यं तनोतीति वा सत्यं तायते यस्मिन्निति वा सत्यतातिः । हे सत्यताति
शमा पापानां शसितारावुभावासन्नविप्रकृष्टी शत्रु मुदय । जहि । अनुषुयानुक्रमेण कृणुहि । अस्मिन्मूर्ति
प्रतिपादितमर्थं कुरु ॥ सधन्यः । धनमेवामस्मीति कंदसीवनिर्पावतीप्रत्ययः । एरनेकाच इति यण् । उदात्त-
स्वरितयोरिति स्वरितत्वं । अनुषुया । अपद्ःमुपु स्थ इति विधीयमानः कृप्रत्ययो बहुलवचनादनुपूर्वस्यापि
भवति । मुपां मुनुगिति तृतीयाया याजादेशः । अहयाण । ही लज्जायां । बहुलं कंदसीति शपः युभावा-
भावः । अनित्यमागमशामनमिति मृगभावः ॥

अ॒या ते॒ अग्ने॒ समिधा॑ वि॒धेम॒ प्रति॒ स्तोमं॑ श॒स्यमानं॑ गृ॒भाय॑ ।

द॒हा॒शसो॑ र॒क्षसः॑ पा॒त्य॒स्मान्द्रु॑हो नि॒दो मि॑त्रम॒हो अ॒व॒द्यात् ॥ १५ ॥

अ॒या । ते । अग्ने॒ । संऽइ॒धा । वि॒धेम॒ । प्रति॒ । स्तोमं॑ । श॒स्यमानं॑ । गृ॒भाय॑ ।

द॒ह । अ॒श॒सः । र॒क्ष॒सः । पा॒हि । अ॒स्मान् । द॒हः । नि॒दः । मि॒त्र॒ऽम॒हः । अ॒व॒द्यात् ॥ १५ ॥

हे अग्ने अयानया समिधा दीप्त्या नृत्या ते त्वां विधेम । परिचरेम । अस्माभिः शस्यमानमिमं स्तोमं
स्तोत्रं प्रति गृभाय । प्रतिगृहाण । अशसः । शंसति स्तुवंतीति शसः स्तोतारः । ते न भवतीत्यशसो नृशंसाः ।
ताज्जबभो दह । भस्मसात्कुरु । हे मित्रमहो मित्रैः पुत्रनीय हे अग्ने द्रुहो द्रोग्धुर्निदो निदकादवद्यात्परिवा-
दास्मात्मान पाहि । रक्ष ॥ गृभाय । यंहर्लोष्टि कंदमि शायत्रपीति शः शायच । इयहोर्मः । पाहि । वाक्वभदा-
दनिघातः । निदः । निदि कुत्साया । क्षिप । आगमशामनस्यानित्यत्वात्तुमभावः । सविकाच इति विभक्त-
दात्तत्वं । अवद्यात् । अवश्यपण्यति यत । ययतोद्यातदर्थं । पा० ६. २. १५६ । इत्यंतोदात्तत्वं । मित्रमहो अवद्या-
दित्यत्र संहितायामयादवद्यादित्यङः प्रकृतिभावः ॥ ॥ २५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशिन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाद्यतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कमुपालसाम्राज्यधुरधरण मायणाचार्येण
विरचितं साधवीर्य वेदार्थप्रकाशं ऋक्संहिताभाष्यं तृतीयाष्टकं चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममं तमहं वेदे विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

चतुर्थे मंडले प्रथमेऽनुवाके दश मूक्तानि । वैश्वानरायति पंचदशर्चं पचमं मूक्तं वामदेवस्थापं त्रैशुमं वैश्वा-
नराग्निदेवताक । अवानुक्रमणिका । वैश्वानराय वैश्वानरीयमिति ॥ विनियोगो लिंगिकः ॥

वै॒श्वान॒राय॑ मी॒रु॒पे स॒जोषाः॑ क॒था दा॑शेमा॒ग्रये॑ बृ॒हद्वाः॑ ।

अ॒नू॒नेन॑ बृ॒हता॑ व॒श॒थेनो॑प॒ स्त॒भाय॑दुप॒मि॒त्र रो॑धः ॥ १ ॥

वै॒श्वान॒राय॑ । मी॒रु॒पे । स॒जोषाः॑ । क॒था । दा॑शे॒म । अ॒ग्रये॑ । बृ॒हत् । भाः ।

अ॒नू॒नेन॑ । बृ॒हता॑ । व॒श॒थेन॑ । उप॑ । स्त॒भाय॑त् । उप॑ऽमि॒त् । न । रो॑धः ॥ १ ॥

सज्जोषाः सज्जोषसः समानप्रीतियुक्ता वयमृत्विग्यजमाना विश्वानराय विश्वानरसंबन्धिन एतन्नामकाय मीळ्पेऽभिमतवृद्ध्यादिमेकं बृहद्ब्रह्मं महत्तं मा भाममानायापय देवाय कथा कथ केन प्रकारेण दाशम । दद्याम । सामर्थ्याद्विवरिति गम्यते । अथवा बृहद्वा इत्युत्तरत्र योज्य । कथा दाशमित्युक्तं । किं तत्राधिक्यमिति तदुच्यते । योऽपिर्वृहन्नहन्मा भाममानश्च मन अनूननाविकल्पेन संपूर्णेन अत एव बृहता प्रभुतेन वक्ष्येन वोढ्येन स्वशरीरेणोप स्तमायत । उपस्तभ्राति । सामर्थ्याद्वाभिति शेषः । युक्तोक्त्याप्रोक्तोत्तर्यः । तत्र दृष्टांतः । उपमित्र रोधः । उप समीपे मीयते चिष्यत इत्युपमित स्मृणा । मा यथा तुणाक्तादमादिनिरोधकं वंशादिकमुपस्तभ्राति तद्वत् । यद्वा । वक्ष्येनोक्त्यनवगम्य फलादिवाहकेन स्तोत्रेण सह युक्तोक्तमुपस्तभायत ॥ स्तभायत । स्तम्भः सांघो धातुः । लङि कृदसि गायत्रपीति व्यत्ययनाहावपि गायत्रादेशः । बह्वन् बृहदमीत्य डोगमाभावः । किमिव । उपमित्र रोधः । उप समीपे मीयत इत्युपमितदुद्धकं । कूलमिव ॥

मा निंदत य इमां मय्यं रातिं देवो ददा मर्त्याय स्वधावान ।

पाकाय गृत्सो अमृतो विचेता विश्वानरो नृतमो यद्गो अग्निः ॥ २ ॥

मा । निंदत । यः । इमां । मय्यं । रातिं । देवः । ददा । मर्त्याय । स्वधावान ।

पाकाय । गृत्सः । अमृतः । विचेताः । विश्वानरः । नृतमः । यद्गो । अग्निः ॥ २ ॥

हे होवादयोऽमु विश्वानरमपि मा निंदत । निंदा मा कुरुत । स्तुत्यर्थः । यो देवो दीयमानोऽपि स्वधावानस्महेत्तेन हविल्लक्षणज्ञेन तद्वान मन मर्त्याय मरणधर्माय पाकाय परिपक्वप्रज्ञाय मय्य यत्रमा नायमासिदानी दीयमानप्रकारा राति धनं ददा । दत्तवान । स विगम्यते । गृत्सो मेधावी । मेधाविनामितत । अमृतोऽमरणस्वभावो विचेता विगिष्टप्रज्ञो विश्वानरो विश्वमरे राहवनीयादिरूपेण नीयमानो नृतमो नृतम फलादीना यद्गो महान । सहस्रमितत । अग्निरगनादिगुणविगिष्टः । तादृशमपि स्तुति भावः ॥

सामं द्विवर्हा महि तिग्मभृष्टिः सहस्ररेता वृषभस्तुविष्मान ।

पदं न गोरपंगृहं विविद्वानग्निर्मह्य प्रेदु वोचन्मनीषां ॥ ३ ॥

सामं । द्विऽवर्हाः । महि । तिग्मऽभृष्टिः । सहस्रऽरेताः । वृषभः । तुविष्मान ।

पदं । नागोः । अपंगृहं । विविद्वान । अग्निः । मह्यं । प्रादत् । कुं दति । वोचत् । मनीषां ॥ ३ ॥

द्विवर्हा द्वयोर्मध्यमोत्तमयोः स्थानयोः परिवृष्टस्तिग्मभृष्टिः क्षीयतेजाः सहस्ररेता वृषविधिरर्णरतम् । रतः शब्दः सारवाची । प्रभुतसारो वा । वृषभो वर्पिता कामाना तुविष्मान्वहधन ईदृशोऽयमग्निरत्यगोपित गोः पदं न नष्टाया गोः पदमिवापंगृहमत्यतरहस्यं । मनीषाशब्दो ज्ञानवाची मन्त्र ज्ञातये वर्तते । मनीषा ज्ञातव्यं महि महत्पूज्य सामास्मदभिमत स्तोत्र विविद्वान विगम्येण ज्ञानेन प्रेदु वोचत् । प्रेव व्रीहीनु ॥

प्र ताँ अग्निर्वभसतिग्मजंभस्तपिष्ठेन शोचिषा यः सुराधाः ।

प्र ये मिनन्ति वरुणस्य धामं प्रिया मित्रस्य चेततो ध्रुवाणि ॥ ४ ॥

प्र । तान् । अग्निः । वभसत् । तिग्मऽजंभः । तपिष्ठेन । शोचिषा । यः । सुराधाः ।

प्र । ये । मिनन्ति । वरुणस्य । धामं । प्रिया । मित्रस्य । चेततः । ध्रुवाणि ॥ ४ ॥

योऽग्निः सुराधाः शोभनधनः स तिग्मजभस्तीक्ष्णदंष्ट्रः मन तपिष्ठेन शोचिषातिशयं शत्रुणां तापकेन तेजसा तावच्च्यमाणान् द्विष्ट्यम् वभसत । प्रकर्षण भर्त्सयतु । दृष्टव्यार्थः ॥ मम भर्त्सनदीप्त्योः । निटीतश्च लोप इतीकारलोपः । निटीऽद्वाटावत्यडोगमः ॥ तानियुक्तं कानित्याह । ये द्विष्टारश्चततो ज्ञानतः । एतदुभयवि-

शेषम् । मित्रस्य वरुणस्य च प्रिया प्रियाणि ध्रुवाणि स्थिराणि धाम धीमानि तेजःस्थानानि कर्माणि वा प्र
मिरति । प्रकीर्णं हिंसति ॥ मीत्रं हिमायां । मीनतिर्निगम इति ह्रस्वस्व । विकरणस्वरः ॥

अभ्रातरौ न योषणो व्यंतः पतिरिपो न जनयो दुरेवाः ।

पापासः संतो अनृता असत्या इदं पदमजनता गभीरं ॥ ५ ॥

अभ्रातरः । न । योषणः । व्यंतः । पतिरिपः । न । जनयः । दुःएवाः ।

पापासः । संतः । अनृताः । असत्याः । इदं । पदं । अजनत । गभीरं ॥ ५ ॥

अभ्रातरो भ्रात्रादिवधुरहिता योषणो न गतभर्तृका योषित इव ॥ वा पपूर्वस्य निगम इति विकल्पना-
द्दीर्घाभावः ॥ ता यथा भर्तृगृहात्पितृगृहं प्रत्यायति तद्वद्गतो गच्छतः । यज्ञादीनपहायामार्गं वर्तमाना इत्यर्थः ।
तथा पतिरिपो न जनयः पतिर्विपण्यः स्त्रिय इव दूरवा दृष्टगतयो दुराचारा अत एव पापासः पापाः
संतोऽनृता सानसमत्यरहिता असत्या वाचिकमत्यरहिता मनसा वापापिसमभजमाना इदं पापिभिरनुभूयमा-
नतया प्रसिद्धं गभीरमगाध पदं नरकस्थानमजनत । अजनयंत । उत्पादयति ॥ लङि जनरंतर्भावितव्यर्थोद्वा-
त्यर्थनैकवचन ॥ ॥ ५ ॥

इदं मे अग्ने कियते पावकामिनते गुरुं भारं न मन्म ।

बृहद्भाथ धृपता गभीरं यज्ञं पृष्ठं प्रयसा सप्रधातु ॥ ६ ॥

इदं । मे । अग्ने । कियते । पावक । अमिनते । गुरुं । भारं । न । मन्म ।

बृहत् । दधाथ । धृपता । गभीरं । यज्ञं । पृष्ठं । प्रयसा । सप्रधातु ॥ ६ ॥

हे पावक शोधकापि कियतेऽत्यन्ताय गुरुं भारं न बोद्धमशक्यं भारमिव । तं यथा धर्तुमसहमानः पात
यति तद्वत्त्वदीयं कर्माभिनतेऽहिंसतेऽत्यजते मे सहामिदं ज्ञातव्यत्वेन प्रसिद्धं बृहत्प्रभुतं मन्म मननीयं धनं
दधाथ । देहि । तदेव विशिष्यते । धृपता शत्रुणा धर्षकणं प्रयसा । अन्ननामितत । अन्नं युक्तं गभीरमत्यरनव-
गाह्यं यज्ञं महत्पृष्ठं सप्रधातुं योष्य सप्रधातुं यास्थारण्यभेदेन सप्रप्रकारः । सप्र यास्याः पशवः सप्रारण्याः । ति० स०
५. ७. ७ । इति श्रुतिः । ईदृग्धनं देहीत्यर्थः । गुरुं भारं न अन्यदीयं भारं यथान्यस्मै ददाति तद्वदस्माकं दातव्यं
धनं देहीति वा योज्य ॥

तमिन्वेऽव समना समानमभि क्रत्वा पुनती धीतिरश्याः ।

समस्य चर्मन्धि चारु पृश्नेर्ये रूप आरूपितं जवारु ॥ ७ ॥

तं । उत । नु । एव । समना । समानं । अभि । क्रत्वा । पुनती । धीतिः । अश्याः ।

समस्य । चर्मन । अर्धि । चारुं । पृश्नेः । अग्ने । रूपः । आरूपितं । जवारु ॥ ७ ॥

अप्रिविद्युदादित्यास्त्रयोऽपि सतभेदेन विश्वानरणादभिधेया इति । नि० ७. ७३ । यास्कनोक्तत्वाद्वादि-
त्यात्मना विश्वानरः स्मृत्यते । तमित्तमेव विश्वानरं दुस्थानं समानं सर्वेषामेकरूपं समना सदृशी तद्योग्या
पुनत्यस्मान् गोधायित्री धीतिर्मतिरस्मदीया कृतिः क्रत्वा तद्वचितं कर्मणा त्वेव क्षिप्रमेवाश्याः । अभिप्राप्नु-
यात् । भर्जदित्यर्थः ॥ अग्नेर्तेर्लिङि वङ्गलं कंदसीति विकरणस्य लुक् । व्यत्ययेन परस्मैपदं मध्यमपुरुषत्वं च ॥
पूर्वत्र तच्छब्दश्रुतिर्यच्छब्दोऽध्याहार्यः । यस्य दुस्थानस्य विश्वानरस्य जवारु जवमानरोहि जरमाणरोहि वा
चारु दीप्तं मंडलं । जवारु जरमाणरोहीति वा जवमानरोहीति वेति यास्कः । नि० ६. ५७ । अथ पुरस्तात्पू-
र्वस्या दिशि रूपः । आरोपयति स्वात्मानं सस्यादीनि ऋषिर्भूमिरुच्यते । तस्याः सकाशात्समस्य । लुप्रोपम-
मेतत् । स्वपत इव निश्चलस्य पृश्नेः । युनमिमत स्वः पृश्निरिति बुभोकादित्ययोः साधारणनाममु पाठात् ।

भ्योतिरादिभिः सृष्टमानस्य द्यलोकस्याधि उपरि चर्मन चर्मणे चरणाय ॥ चरिरीणादिको मनिन । मुपा
मुनुगिति चतुर्थी लुक् ॥ आरुपितमारोपितं देवैः । तमश्वा इति पूर्ववाच्यः ॥

प्रवाच्यं वचंसः किं मे अस्य गुहा हितमुप निणिग्वदन्ति ।

यदुस्मियाणामप वारिव वनपाति प्रियं रूपो अग्रं पदं वेः ॥ ८ ॥

प्रवाच्यं । वचंसः । किं । मे । अस्य । गुहा । हितं । उप । निणिक् । वदन्ति ।

यत् । उस्मियाणां । अग्रं । वाः । उदेवा वन । पाति । प्रियं । रूपः । अग्रं । पदं । वेरिति वेः ॥ ८ ॥

मे मदीयस्यास्य वच्यमाणस्य वचसो वाक्यस्य किं प्रवाच्यमस्ति । तथ्यमेवोच्यत इत्यर्थः । किं तद्वच इत्यु-
च्यते । उस्मियाणा । गोनाभेतत । क्षीराद्युत्स्राविणीना गवा संवधि यत्क्षीर वारिवोदकमिव तद्यथा भक्तिना
विकुर्वति तथाप वन । अपवृण्वति । दोग्धारी निणिक् । नितरा नेनक्ति शोधयतीति निणिक् क्षीरमुच्यते ।
तादृक् क्षीरमनेन वैश्वानरं गुहा गुहायामप हितमुपनिहित वदति वित्तारः । किचाय विधाप्राया रूपो
मुस्याः प्रियं संवेषामाधारत्वेन प्रियभूतमयं श्रेष्ठ पद स्थान पाति । रचति ॥

इदमु त्यन्महि महामनीकं यदुस्मिया सचत पृथ्यं गोः ।

चतस्य पदे अधि दीद्यानं गुहा रघुष्यदृघुयद्विवेद ॥ ९ ॥

इदं । ऊं इति । त्यत । महि । महां । अनीकं । यत । उस्मिया । सचत । पृथ्यं । गोः ।

चतस्य । पदे । अधि । दीद्यानं । गुहा । रघुऽस्यत । रघुऽयत । विवेद ॥ ९ ॥

इदमु इदमेव त्यत्प्रमिः महि महत्पुच्य महा महता देवानामनीक समूहरूप मूर्धमडल विश्वानर एवति
शेषः । पृथ्यं पूर्वकालीन पुरक वा यत्प्रममस्मिया क्षीराद्युत्स्राविणी गौरप्रहोवायर्थ सचत । भवति । चतस्यो-
दकस्य पदे स्थानेति रिजऽप्यधिक । यद्वा । अधीति मत्प्रमथानुवादः । दीद्यान योतमान गुहाः गुहाया रघुष्यत
श्रीघ्नं स्वदमानं रघुयत श्रीघ्नं गन्तुमूर्धमडल विवेद । विश्वानरमेवति ज्ञातवानग्नि ॥

अथ द्युतानः पित्रोः सचामानुत गुह्यं चारु पृथेः ।

मातुष्पदे परमे अंति पद्मोवृष्णः गोचिपः प्रयतस्य जिह्वा ॥ १० ॥

अथ । द्युतानः । पित्रोः । सचा । आमा । अमनुत । गुह्यं । चारु । पृथेः ।

मातुः । पदे । परमे । अंति । सत् । गोः । वृष्णः । गोचिपः । प्रयतस्य । जिह्वा ॥ १० ॥

अथ अथ द्युतानो दीप्यमानः पित्रोश्चावापृथियोः सचा सह मध्य व्याप्तः मन पृथेगो सवधि चारु
रमणीय गुह्यमृधमि निगूढ पय आमा स्वकीयिनास्यनामनुत । पानायावृध्यत । उरुमेवार्थं विवृणोति ।
मातुः क्षीरादिनिर्मात्रा गोः परमे पदे उत्कृष्ट स्थान ऊर्ध्वाललगेति मत समीपे विद्यमान क्षीर वृष्ण-
फलाना वपितुः गोचिपो दीप्यस्य प्रयतस्याहवनीयादिरूपेण नियतस्य विश्वानरस्य जिह्वा पातुमिच्छतीति
शेषः ॥ ॥ १० ॥

चतं वोचे नमसा पृच्छचमानस्तवागमा ज्ञातवेदो यदीदं ।

त्वमस्य श्रयसि यद्द विश्वं दिवि यद्द द्विविणं यत्पृथिव्यां ॥ ११ ॥

चतं । वोचे । नमसा । पृच्छचमानः । तव । आऽगमा । ज्ञातवेदः । यदि । इदं ।

त्वं । अस्य । श्रयसि । यत् । ह । विश्वं । दिवि । यत् । ऊं इति । द्विविणं । यत् । पृथिव्यां ॥ ११ ॥

अहं यज्ञमानो नमसा नमस्कारिण मह प्रोक्तयमानोऽन्यैरनुयुज्यमानः सन ऋतं वोचि । सत्यं ब्रवीमि । किं तदित्युच्यते । हे जातवेदो जातानां वेदितजातप्रज्ञ वापि तवागसा त्वत्सुत्या साधनं यदीदं धनं लब्धमस्माभिः स्यात् अस्य धनस्य त्वं चयसि । त्वमेवश्वरो भवसि । तस्य धनस्य यज्ञादिद्वाराग्न्यर्थत्वादिति भावः । अत्यन्यमिदमुक्तं । यत् विश्वं यत्वनु कृत्स्नं धनमस्ति तस्यापीगिषि । विश्वमिति सामान्येन यदुक्तं तदेव विश्वदयति । दिवि द्युलोकं यद् द्रविणं यदेव धनं यच्च पृथिव्या धनं तस्य सर्वस्य त्वमीश्वरो भवसि । यज्ञार्थं द्रव्यमुत्पन्नमिति स्मरणात् । अपिच्यतिरुक्तेण यज्ञासंभवादिति भावः ॥

किं नो अस्य द्रविणं कद रत्नं वि नो वोचो जातवेदश्चिकित्वान् ।

गुहाध्वनः परमं यन्ना अस्य रेकु पदं न निदाना अगन्म ॥१०॥

किं नः । अस्य । द्रविणं । कत् । ह । रत्नं । वि । नः । वोचः । जातवेदः । चिकित्वान् ।

गुहा । अध्वनः । परमं । यत् । नः । अस्य । रेकु । पदं । न । निदानाः । अगन्म ॥१२॥

पूर्वमन्त्रेण यस्य धनस्याभिन्नामित्वमुक्तमस्य धनस्य किं द्रविणं किं साधनभूतं नोऽस्मभ्यं दातव्यं धनमस्ति । कद रत्नं किं च रमणीयं हितकरं धनमस्ति । तदनं हे जातवेदो जातधनापि चिकित्वाश्रतनावानभिज्ञत्वं नोऽस्मभ्यं वि वोचः । विवृष्टिः । यद्वा । किं दातव्यं द्रविणमस्ति । अस्य द्रविणराशिः कद रत्नमिति योज्यं । अस्याध्वनो धनप्राप्तिमार्गस्य यद्गुहा गुहाया निहितं गृहं परममुत्कृष्टं प्राप्तव्यमस्ति तदपि नोऽस्मभ्यं विवोचः । यथैरेकु रिक्तं पदं नैतस्य स्थानं गुहादिकं निदाना अन्यनिगमानाः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ नागस्य । न प्राप्तुमः ॥

का मर्यादा वयुना कद वाममच्छा गर्भे रघवो न वाजं ।

कदा नो देवीरमृतस्य पत्नीः सूर्यो वर्णेन ततननुपासः ॥१३॥

का । मर्यादा । वयुना । कत् । ह । वामं । अच्छा । गर्भे । रघवः । न । वाजं ।

कदा । नः । देवीः । अमृतस्य । पत्नीः । सूर्यः । वर्णेन । ततनन् । उपसः ॥१३॥

का मर्यादा का प्रीत्यादिव्यवस्था का च वयुना प्रज्ञानं पदार्थविषयं कद किं च वामं वननीयं पदार्थं जात । एतत्सर्वमच्छा गर्भे । अभिगच्छेम । तत्र दृष्टान्तः । रघवो न वाजं । शीघ्रगामिनोऽद्यादयः संयाममिव तद्वत् । कदा कस्मिन्काले नोऽस्माकं व्यवहाराय देवीर्देव्यो द्योतमाना अमृतस्यामरणधर्मस्यादित्यस्य पत्नीः पत्न्यः पालयिष्यः सूर्यः प्रमविष्य उपामो वर्णेन प्रकाशनं ततनन् । विस्तारयेयुः । एवं सूर्यसंबन्धिन उपसः सुत्या मर्वात्मनो विश्वानरस्य स्मृतिरवगतया ॥ तनोर्तनोर्द्वि वृत्तं कंदमीति विकरणस्य युः । द्विभावहलादिगोपी ॥

अनिरेण वचसा फल्ग्वेन प्रतीत्येन कृधुनातुपासः ।

अथा ते अग्ने किमिहा वदंत्यनायुधास आसता सचंतां ॥१४॥

अनिरेण । वचसा । फल्ग्वेन । प्रतीत्येन । कृधुना । अतुपासः ।

अथ । ते । अग्ने । किं । इह । वदन्ति । अनायुधासः । आसता । सचंतां ॥१४॥

अनिरेण । इरात्रं । तद्रहितेन फल्ग्वेनोक्तेन प्रतीत्येन प्रतिगंत्येन । आरोहणेत्यर्थः । कृधुना ह्रस्वेन । छधिति ह्रस्वनाम कृधुको वधक इति तन्नाममुक्तत्वात् । एवंविधेन वचसातुपासोऽतुपा जनाः । अध अधुने-हाम्निन लोके हे अग्ने ते त्वां किं वदन्ति । निर्हवर्केण वचसा न किंचिन्नभ्यत इत्यर्थः । किंत्वनायुधासः । आयुधशब्दः साधनं लक्षयति । हविरादिसाधनरहितासोऽसता दुःखेन सचंतां । संगच्छंतां ॥

अस्य श्रिये समिधानस्य वृष्णो वसोरनीकं दम आ रुरोच ।

रुग्दसानः सुदृशीकरूपः क्षितिर्न राया पुरुवारो अद्योत् ॥ १५ ॥

अस्य । श्रिये । संऽद्धानस्य । वृष्णः । वसोः । अनीकं । दमे । आ । रुरोच ।

रुग्दत् । वसानः । सुदृशीकऽरूपः । क्षितिः । न । राया । पुरुऽवारः । अद्योत् ॥ १५ ॥

समिधानस्य समिध्यमानस्य ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ वृष्णो वर्धितुः फलस्य वसोर्वासायितुरस्यापिरनीक
तेजःसंघो दमे यागगृह आ रुरोच । सर्वतो दीप्यते । किमर्थं । श्रियं श्रयसे यजमानानां । सोऽधी रुग्दत् ।
वर्णनामितत । दीप्तं तेजो वमान आद्यादयन अत एव सुदृशीकरूपः सुष्ठु दर्शनीयरूपः पुरुवारो बहुभिर्बु
त्विभिर्भयंजमानिर्वरणीयः सन्नर्थात् । द्योतते । किमिव । रायाद्यादिधनेन क्षितिर्न राजादिरिव । क्षितिरिति
समुप्यनाम ॥ ॥ ३ ॥

ऊर्ध्व ऊ पु ण इत्येकादशर्च षष्ठं सूक्त वामदेवस्यार्थं वैष्टुभमाश्रयं । ऊर्ध्व ऊ धिकादशत्यनुक्रात ॥ पातर
मुवाकाश्चिनगस्ययोरपेय कर्ता वैष्टुभे कंदसीद । मुञ्जित च । ऊर्ध्व ऊ पु णः समस्य यद्वियुतति पच । आ०
४. १३. इति ॥

ऊर्ध्व ऊ पु णो अध्वरस्य होतरग्रे तिष्ठ देवताता यजीयान ।

त्वं हि विश्वमभ्यसि मन्म प्र वेधसंश्चित्तिरसि मनीषां ॥ १ ॥

ऊर्ध्वः । ऊं इति । सु । नः । अध्वरस्य । होतः । अग्रे । तिष्ठ । देवऽताता । यजीयान ।

त्वं । हि । विश्वं । अभि । असि । मन्म । प्र । वेधसः । चित् । तिरसि । मनीषां ॥ १ ॥

हे अध्वरस्य होतर्यागसंबंधिनां देवानामाज्ञातः । यद्वा । होतरित्यत्र प्रकृत्यगोऽनुवादः । हे होमनिष्पा
दकापे यजीयान्यष्टतमस्यं नोऽस्माकमूर्ध्व ऊ पु तिष्ठ । उन्नत एव तिष्ठ । नित्यमुन्नतो भवत्यर्थः । कृत्वति
तदुच्यते । देवताता देवताती । देवास्मायते विस्तीर्यतेऽवेति देवतातिर्यक्तः । तस्मिन् । त्वं हि त्वं गान् विश्व
सर्वं मय मननीयं शत्रूणां धनमभ्यसि । अभिमवसि । किंच वेधसश्चित् । चित्पूजाया । स्तोत्रयंजमानादिभ्यनीषा
मतिं क्षुतिं प्र तिरसि । प्रवर्धयसि । प्रपूर्वास्तिरतिवर्धनार्थः ॥

अमूरो होता न्यसादि विद्वन्मिन्दो विदधेषु प्रचेताः ।

ऊर्ध्व भानुं सवितेवाश्रेन्मेतेव धूमं स्तभायदुप द्यां ॥ २ ॥

अमूरः । होता । नि । असादि । विद्वन् । मिन्दः । विदधेषु । प्रऽचेताः ।

ऊर्ध्व । भानुं । सविताऽइव । अश्रेत् । मेताऽइव । धूमं । स्तभायत् । उप । द्यां ॥ २ ॥

अमूरोऽमूरः । प्रगल्भ इत्यर्थः । होता होमनिष्पादको मन्त्रो मदनीयो मादयिता वा प्रचेता प्रकृष्ट
ज्ञानोऽग्निदेवो विद्वत्त्वियूपासु प्रजाम् मध्ये विदधेषु यागेषु निमित्तभूतेषु न्यसादि । नितरा स्थापितः । अथ
तथाभूतोऽग्निभानुं दीप्तिं सवितेवोदितः सूर्य इवोर्ध्वमश्रेत् । ऊर्ध्वमुखमाश्रयति । किंच मेतव स्थण्ड । सा यथा
स्वाधिष्ठितं वशादिकं सभ्राति तद्वदयमविधूमं स्तोत्रितं यामुप द्युलोकस्थोपरि सभायत । सभ्राति ॥

यता सुजृणी रातिनी घृताचीं प्रदक्षिणहेवतातिमुराणः ।

उदु स्वरुर्नवजा नाक्रः पश्वो अनक्ति सुधितः सुमेकः ॥ ३ ॥

यता । सुऽजृणिः । रातिनी । घृताची । प्रऽदक्षिणित् । देवऽताति । उराणः ।
उत । ऊँ इति । स्वरुः । नवऽजाः । न । अक्रः । पश्वः । अनक्ति । सुऽधितः । सुऽमेकः ॥ ३ ॥

यता मयता मुजृणिः शोभनजवा मुष्ट जीर्णा पुराणी वा । घृताची । घृतमंचतीति घृताची जुहः ।
रातिनी । रातिर्धन । हविर्नक्षत्रधनवती । आज्यपूर्णा भवतीत्यर्थः । देवताति यज्ञ तथोराण उरु कर्वाणो
ध्वर्युरग्नौ प्रदक्षिणित । प्रदक्षिणमेतीति प्रदक्षिणित । प्रदक्षिणगमनो भवति ॥ अकारलोपश्चादसः ॥
नवजा नवजातसदानीमिवोत्पादितः स्वरुर्न । यूपशकलवाची स्वरुश्च यूपं लक्षयति । चपालवन्तः स्वरवः
पृथिव्या । ऋग्वे० ३. ८. १० । इत्यादिषु स्वरुशब्देन यूपामिधानाच्च । नकारः समुच्चये । यूपोऽयुद् । उपसर्ग
श्रुत्योऽग्निक्रियाध्याहारः । उन्नतो भवति । किञ्च अक्र आकमिता मुमेकः मुदीप्तः मुधितः स्वधितरित्यर्थः ।
सोऽपि पश्वः पशुनक्ति । गच्छति । यद्वा । मुधितः स्वरुर्वोद उत्कृष्टः पश्वः पशुनक्ति । स्वरुणा पशुम
नक्तोति श्रुतः ॥

स्तीर्णं वह्निषि समिधाने अग्रा ऊर्ध्वो अध्वर्युर्जुपाणो अस्यात् ।
पर्यग्निः पशुपा न होता चिर्विष्टेति प्रदिव उराणः ॥ ४ ॥
स्तीर्णं । वह्निषि । संऽधाने । अग्रा । ऊर्ध्वः । अध्वर्युः । जुजुपाणः । अस्यात् ।
परि । अग्निः । पशुऽपाः । न । होता । चिर्विष्टि । एति । प्रऽदिवः । उराणः ॥ ४ ॥

वह्निषि ख्यां स्तीर्णं आमृते सत्यपावाहवनीयादिके समिधाने सम्यग्निधमाने च सत्यध्वर्युरध्वरस्य नेता
जुजुपाणो देवान्प्रीणयन्नूर्ध्वोऽस्यात् । तिष्ठति । होता होमनिष्पादकः प्रदिवः । पुराणनामृतत । पुरातन उराणः
सत्यमपि हविर्देवयोग्यत्वमपादननोरु कर्वाणः । उराण उरु कर्वाण इति निरुक्त । यद्वि देवजोष्यं हविस्तद्भि-
रिमाव वर्धते इति श्रुतरघोरुकरणमुचितं । ईदृशोऽग्निः पशुपा न पशुनां पालक इव पशुन चिर्विष्टि
विरावुत्य पर्येति । चिर्वि पर्यग्निः क्रियते ॥

परि त्मना मितदुरति होताग्निर्मंदो मधुवचा ऋतावा ।
द्वैत्यस्य वाजिनो न शोका भयंते विश्वा भुवना यदभ्राट् ॥ ५ ॥
परि । त्मना । मितऽदुः । एति । होता । अग्निः । मंदः । मधुऽवचाः । ऋतऽवा ।
द्वैति । अस्य । वाजिनः । न । शोकाः । भयंते । विश्वा । भुवना । यत् । अभ्राट् ॥ ५ ॥

उक्तमवार्थं स्पष्टयति । अयं होता होमनिष्पादकोऽग्निस्त्वनात्मना स्वरूपेणैव मितदुः परिमितगतिः मन
पर्येति । परितो गच्छति पशु । कीदृशोऽय । मंदो मादनीयो मोदयिता वा मधुवचा मधुरवचन ऋतावा
यज्ञवान् । वाजिनो हविष्मतोऽस्याग्निः शोका न दीप्योऽपि । मण्डोऽप्यर्थः । द्रवति । गच्छति परितः ।
यद्वा । नकार उपमाथोयः । वाजिनो न अथा इव द्रवन्तीति योज्यं । यथस्मादयमभ्राट् । भाजते । तस्मा
द्विष्या भुवना सर्वाणि भुतजातानि भयंते । भीतानि भवति ॥ ४ ॥

भद्रा ते अग्ने स्वनीक संदृघोरस्य सतो विषुणस्य चारुः ।
न यज्ञे शेचिस्तमसा वरंत न ध्वस्मानंस्तन्वीरेप आ धुः ॥ ६ ॥
भद्रा । ते । अग्ने । सुऽअनीक । संऽदृक् । घोरस्य । सतः । विषुणस्य । चारुः ।
न । यत् । ते । शेचिः । तमसा । वरंत । न । ध्वस्मानः । तन्विरेपः । आ । धुरिति धुः ॥ ६ ॥

हे स्वनीक शोभनज्वालामि घोरस्य भीतिजनकस्यापि सती विपुणस्य विष्वक् सर्वतो व्याप्तस्य ते तव चारु रमणीया भद्रा स्नुषा कन्याणी वा मूर्तिः संदृक् संदृष्टः । सम्यक् दृष्ट्या भवतीत्यर्थः । यद्यस्मान् शोचिर्दीपः । तमसाधकारणं न वरत । वारयति निशाः । यस्मात्तु ध्वस्मानो ध्वमका राक्षसादयस्ते तत्त्वि तव शरीरं रूप पापं ध्वंसनादिरूपं ना धुः । न दधति । न कुर्वति । अतः संदृशति संबधः ॥

न यस्य सातुर्जनितोरवारि न मातरा पितरा नू चिदिष्टौ ।

अधा मित्रो न सुधितः पावकोऽग्निर्दीदाय मानुषीषु विश्व ॥ ७ ॥

न । यस्य । सातुः । जनितोः । अवारि । न । मातरा । पितरा । नू । चित । इष्टौ ।

अध । मित्रः । न । सुधितः । पावकः । अग्निः । दीदाय । मानुषीषु । विश्व ॥ ७ ॥

जनितोर्जनयितुर्वृथत्वादकस्य यस्य विश्वानरस्य सातुः सनिः पश्चादिलक्षण दान दीपिषा नावारि । केनापि न वार्यते । किंच मातरा पितरा मातापितरा द्यावापृथिव्यो यस्यर्था प्रपणं नू चित लिपमेव न प्रभवतः । अधापि च मित्रो न संवध सुधितः मृतपुत्रः पावकः शोधकोऽपिमानुषीषु मनोः संबधिनीषु विश्व प्रजाम् दीदाय । दीप्यते ॥ दीपी दीप्री । पकारकोपशब्दादेः । अत्यधन परस्मिपद । निव्यभ्यामस्य हर्णे कर्ते तुजादित्वाद्दीर्घत्वं ॥

द्वियं पंच जीजनन्संवमानाः स्वसारी अग्निं मानुषीषु विश्व ।

उपवृधमथर्योऽन दंतं शुक्रं स्वासं परशुं न तिग्मं ॥ ८ ॥

द्विः । यं । पंच । जीजनन । संऽवमानाः । स्वसारः । अग्निं । मानुषीषु । विश्व ।

उपऽवृधं । अथर्यः । न । दंतं । शुक्रं । सुऽआसं । परशुं । न । तिग्मं ॥ ८ ॥

मानुषीषु मनोः संबधिनीषु विश्व प्रजाम् संवमानाः मगलमाना द्विः पंच दश स्वसारीऽग्नय्यो यमपि जीजनन । मथर्जनोदपादयन् ॥ जनी प्रादुर्भापि । लुडि कादसत्वादभावः ॥ कीदृश्य अग्नयः । अथर्यो न स्त्रिय इव । कीदृशमपि । उपवृधमपि वृध्यमान दंत हविषा सक्क शुक्र रश्मिभिर्दीप्यमान म्याम शोभनास्य तिग्मं तीक्ष्ण परशुं न परशुमिव रक्षसा हतारमिति शेषः ॥

तव त्वे अग्ने हरितो घृतस्त्रा रोहितास ऋज्वचः स्वचः ।

अरूपामो वृषण ऋजुमुष्का आ देवतातिमहंत दस्माः ॥ ९ ॥

तव । त्वे । अग्ने । हरितः । घृतऽस्त्राः । रोहितासः । ऋजुऽअचः । सुऽअचः ।

अरूपामः । वृषणः । ऋजुऽमुष्काः । आ । देवऽताति । अहंत । दस्माः ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वे ते प्रमितास्त्व हरितस्त्वत्सवधिनीऽश्वा देवतातिमहदीय याग प्रत्याहृत । अत्रिभिर्वा हयंते ॥ लुडि लिपिमिचिद्वृथत्वादेः ॥ कीदृशाः । घृतस्त्रा घृतम्बुवो वल्गातिशयात्तमापुटादभ्यानिभ्य उदकं चरतो रोहितासो रोहिता लोहितवर्णा ऋज्वचः । अत्रकुटिलमचति शक्तीत्यृज्वचः । मचः मुपु शक्तेः । अरूपाम आरोचमाना वृषणो युवानो वर्पितारो वा ॥ वा पपुर्वस्य निगम इति विकल्पेन दीप्ये विधानादव दीर्घभावः ॥ ऋजुमुष्काः साधनमुष्का दस्मा दर्शनीयाः ॥

ये ह त्वे ते सहमाना अयासस्तेपासो अग्ने अर्चयश्चरंति ।

श्येनासो न दुवमनासो अर्थं तुविष्वणसो मारुतं न गर्धः ॥ १० ॥

ये । ह । त्ये । ते । सहमानाः । अयासः । त्विषासः । अग्ने । अर्चयः । चरन्ति ।
श्येनासः । न । दुवसनासः । अर्थे । तुविऽस्वनसः । मारुतं । न । शर्धः ॥ १० ॥

हे अग्ने यं ह त्वनु त्ये ते प्रसिद्धाः सहमानाः शत्रुनभिभवन्तोऽयासो गमनशीलास्त्विषासो दीप्ता दुवसनासः
परिचरणीयानि त्वदीया अर्चयो रश्मयः श्येनासो न अश्वा इवार्थं गतव्यं चरन्ति । गच्छन्ति । कीदृशाः ।
मारुत शर्धो न मरुत्सवंधी गण इव तुविष्वणससुविष्वना अधिकध्वनयो भवन्ति ॥

अकारि ब्रह्म समिधान् तुभ्यं शंसात्युक्थं यजते व्यू धाः ।
होतारमग्निं मनुषो नि पेदुर्नमस्यन्तं उशिजः शंसमायोः ॥ ११ ॥
अकारि । ब्रह्म । संऽदधान् । तुभ्यं । शंसाति । उक्थं । यजते । वि । ऊं इति । धाः ।
होतारं । अग्निं । मनुषः । नि । मेदुः । नमस्यन्तः । उशिजः । शंसं । आयोः ॥ ११ ॥

हे समिधान समिध्यमानाये तुभ्यं त्वदर्शं ब्रह्म स्तोत्रमकारि । अस्माभिः कृतं । होतोक्थं शस्त्ररूपं स्तोत्रं
ग्रमाति । शंसति ॥ शंसु मूर्ता । लोटोऽडाटावित्याडागमः ॥ त्वां यजमानो यजते । अतः कारणादस्मभ्यं धनं
वि धाः । विधाहि ॥ दधातेऽकादमे लुङि बहल कंदसीत्यडभावः । उ इति णादपुरणः ॥ किंच आयोर्मनुष्यस्य
शंसं शसनीयं होतार देवानामाज्ञातारमग्निं त्वां नमस्यन्तः पुत्रयन्त उशिजः पश्चादिलक्षणं धनं कामयमाना
मनुषो मनुष्या अत्विजो नि पेदुः । उपाविशन् । सेवन्त इत्यर्थः ॥ ॥ ५ ॥

अयमिहत्येकादशर्चं सप्तमं मृक्तं वामदेवस्वार्थमापेयं । आया जगती द्वितीयाद्याः पंचानुष्टुभः शिष्टास्त्रि-
ष्टुभः । तथा चानुकात । अयमिहादा जगती पंचानुष्टुभ इति ॥ मृक्तविनियोगो निगिकः ॥ अग्निप्रणयनेऽयमि-
हति वैश्यस्य प्रतिपत् । तथा च सूचितं । अयमिह प्रथमो धायि धातुभिरिति तु राजन्यवैश्ययोराद्ये । आ०
० १७. इति ॥

अयमिह प्रथमो धायि धातुभिर्होता यजिष्ठो अध्वरेष्वीन्द्रः ।
यमप्रवानो भृगवो विरुचुर्वनेषु चित्रं विभ्वं विशेविशे ॥ १ ॥
अयं । इह । प्रथमः । धायि । धातुऽभिः । होता । यजिष्ठः । अध्वरेषु । ईन्द्रः ।
यं । अप्रवानः । भृगवः । विऽरुचुः । वनेषु । चित्रं । विऽभ्वं । विशेऽविशे ॥ १ ॥

धातुभिर्यज्ञार्थं कर्म कुर्वन्निरध्वर्युभिरिहास्मिन्यज्ञे होता देवानामाज्ञाता यजिष्ठोऽतिशयेन यष्टाध्वरेषु
यागेष्वीन्द्र अत्विग्भिः स्तूयमानः प्रथमः सर्वेषां देवानां मुख्योऽयमाहवनीयादिस्थानेषु प्रत्यक्षेणोपलभ्यमा-
नोऽपि धायि । अधायि । निहितः ॥ दधातेः कर्मणि लुङ् । बहलं कंदस्यमाद्योग इत्यडभावः । तिङ्कृतिङ्
इति निघातः ॥ अयमपिरित्युक्तं । कोऽसावपिरित्यत आह । अप्रवानो भृगुसंबंधी कश्चिदृषिः स चान्ये भृगवश्च
वनेष्वरण्येषु चित्रं दावाप्ररूपेण बहधा दर्शनीयं विशे विशे । वीप्सया सर्वजनव्याप्तिर्गृह्यते । सर्वस्या विशः
प्रजाया विभ्वं विभुमीश्वरं यं देवानां हविर्वाहकत्वेन प्रसिद्धमग्निं विरुचुः । दीप्तिर्युक्तं कुर्वन्ति स्म । यमिति
यत्कृत्स्नस्यायमितीदंशेन संबंधः ॥

अपे कदा त इति । प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरापेये क्रतावानुष्टुभे कंदस्यपे कदा त इत्याद्याः पंचर्चः ।
सूचितं च । अपे कदा त इति पंच । आ० ४. १३. इति ॥

अग्ने कदा त आनुषग्भुवहेवस्य चेतनं ।
अथा हि त्वा जगृभिरे मर्तासो विस्वीन्द्र ॥ २ ॥

अग्ने । कदा । ते । आनुषक् । भुवत् । देवस्य । चेतनं ।

अध । हि । त्वा । जगृभ्रिरे । मर्तासः । विशु । ईदृशं ॥ २ ॥

हे अग्ने अधातः कारणादिवस्य योतमानस्य ते तव संबन्धं चेतनं तेजः कदानुषक् अनुषक्तं भुवत् । भवेत् ॥
नेत्यडागमः । ब्रह्मं कंदसीति विकरणस्य लुक् । भुम्वोस्तिङीति गुणप्रतिषेधः ॥ अतः कारणादित्युक्तं ।
कस्माद्वेतोरित्युच्यते । हि यस्मात्कारणान्मर्तासो मनुष्या विशु विडभिः प्रजाभिरीडा स्युः त्वा त्वा जगृभ्रिरे ।
जगृभ्रिरे । गृह्णाति ॥ ग्रहधातोर्लिटि ह्यहोर्भ इति भत्व । ब्रह्मं कंदसीति रुडागमः ॥

चृतावानं विचेतसं पश्यंतो द्यामिव सृभिः ।

विश्वेषामध्वराणां हस्कर्तारं दमेदमे ॥ ३ ॥

चृतऽवानं । विऽचेतसं । पश्यंतः । द्याऽद्वय । सृऽभिः ।

विश्वेषां । अध्वराणां । हस्कर्तारं । दमेऽदमे ॥ ३ ॥

चृतावानममायिनं विचेतसं विशिष्टज्ञानं सृभिर्नक्षत्रैः परिवृतं द्यामिव विस्फुलिगेः समेत विश्वेषां सर्वेषां
पामध्वराणां यज्ञानां हस्कर्तारं प्रभासकं बुद्धः कर्तारं वापि पश्यत इत्येवाद्यादयो दमे दमे सर्वस्मिन् यज्ञां
जगृभ्रिरे इति पूर्वोक्तं संबन्धः ॥

आणुं दृतं विवस्वतो विश्वा यश्चर्षणीरभि ।

आ जभुः केतुमायवो भृगवाणं विगेविगे ॥ ४ ॥

आणुं । दृतं । विवस्वतः । विश्वाः । यः । चर्षणीः । अभि ।

आ । जभुः । केतुं । आयवः । भृगवाणं । विगेऽविगे ॥ ४ ॥

योऽप्रविश्याश्चर्षणीः सर्वाः प्रजा अभि भवति आयवो मनुष्याः । आयव इति मनुष्यनाम आयवो यदव
इति मनुष्यनामसु पाठात् । आणुं क्षिप्रगामिनं विवस्वतो मनुष्यस्य यज्ञमानस्य दृतं । विवस्वत इति मनुष्य-
नामिदं । केतुं प्रज्ञापकं भृगवाणं भृगुवदाचरंतं । दीप्यमानमित्यर्थः ॥ सर्वप्रातिपदिकेभ्यः कृताकृत्य इति कृप ।
तदताम्रटो व्यत्ययेन शानच् । अदुपदेशात्सर्वधानुकानुदात्तत्वे प्राप्तिं वृषादेराकृतिगणत्वादायुदात्तत्वं ॥
तमपि विगे विगे सर्वस्य प्रजाया आ जभुः । आ जभुः ॥ ह्यहोर्भ इति भत्व ॥

तमीं होतारमानुषक्चिकित्वांसं नि पेदिरे ।

रणं पावकशोचिषं यजिष्ठं सप्त धामभिः ॥ ५ ॥

तं । ई । होतारं । आनुषक् । चिकित्वांसं । नि । पेदिरे ।

रणं । पावकऽशोचिषं । यजिष्ठं । सप्त । धामऽभिः ॥ ५ ॥

इत्येवाद्यादयो मनुष्या आनुषक् आनुष्येण होतारं देवानामाहुतारं चिकित्वांसं जानतं ॥ कित ज्ञानं ।
लिटः क्लमुः । दिर्भावह्वनादिशेषचुत्वदीर्घाः । प्रत्ययस्वरः ॥ तमीं तमिममपि नि पेदिरे । निपादयति क् ।
कीदृशं । रणं रमणीयं पावकशोचिषं शोचकदीर्घं यजिष्ठं यष्टुतमं सप्त सप्तभिर्धाममित्येजोभिर्युक्तं ॥ ६ ॥

तं शश्वतीषु मातृषु वन आ वीतं अश्रितं ।

चिचं संतं गुहां हितं सृवेदं कूचिदर्थिनं ॥ ६ ॥

तं । शश्वतीषु । मातृषु । वने । आ । वीतं । अश्रितं ।
चिवं । संतं । गुहा । हितं । सुऽवेदं । कृचित्ऽअर्थिनं ॥ ६ ॥

शश्वतीषु बह्वीषु मातृष्वप् । ताः सस्यादिनिर्मातृकत्वात्मातर इत्युच्यते । वन आ वृक्षममृह च । आकारार्थं । सत विलयमानं वीतं कांतमश्रितं प्राणिभिर्दाहभयादसंवितं । दुरासदमित्यर्थः । चिवं चायनीयं गुहा गुहाया हितं निहितं मुवेद मुविज्ञानं मुधनं वा कृचिदर्थिनं क्वापि हविष्यार्थिनं समिदाज्यपुरोडाशादि हविः स्वीकृतं ॥ क्रत्यव वकारस्य क्वादसं संप्रसारणे परपुर्वत्वं च हल इति दीर्घत्वं ॥ एवमुक्तमपि निर्णयिदर इति पूर्वगम संबधः ॥

प्रातरनुवाकाद्यनशस्त्रयोर्मन्त्रेभ्यः कंदभिः समस्य यद्वियुतत्वाद्याः पंचचः । मृचितं च । समस्य यद्वियुतेति पच । आ० ४ १३ । इति ॥

समस्य यद्वियुता सस्मिन्नूधन्वृतस्य धामन्नृणयंत देवाः ।
महाँ अग्निर्नमसा रातहव्यो वेरध्वराय सदमिदृतावा ॥ १ ॥
समस्य । यत् । विऽयुता । सस्मिन् । ऊधन । ऋतस्य । धामन्न । रणयंत । देवाः ।
महान् । अग्निः । नमसा । रातऽहव्यः । वेः । अध्वराय । सदै । इत् । ऋतऽवा ॥ १ ॥

यद्यमपि देवाः स्तोतारः समस्य स्वप्नस्य वियुता वियुते वियोगे । उपमीत्यर्थः । ऋतस्योदकस्य धामन्न धामनि स्थाने मयिन्न सर्वस्मिन्नूधन्वृत्तं यज्ञं रणयंत । रमयति । स्तोत्ररिति शेषः । महान्प्रभुतो नमसा नमस्कारेण रातहव्यो दत्तहविष्क ऋतावा सत्यवान् सोऽपिः सदमित्सदेवाध्वरायाध्वर यजमानैः कृतं यज्ञं ॥ मुपा मुपो भवतीति वक्तव्यं । स० १ १ ३९ । इति वचनादत्र द्वितीयार्थं चतुर्थी ॥ वेः । वेत्ति । जानाति । यद्वा । देवा इन्द्रादयः समस्य ऋत्विग्भिः सत्यस्य यद्यस्यापिर्वियुता विशिष्टे मस्मिन् भजनीय ऋतस्य सत्यस्य धामन्न धामनि योनावृधन्वृत्तं यज्ञं रणयंत । रमयंत । महान्प्रभुतो नमसा हविषा रातहव्यो दत्तहविष्क ऋतावा सत्यवान् सोऽधिरध्वराय यज्ञार्थं सदमित्सदेव वेः । गंता भवति । अध्वराय यज्ञ वेः कामयते वा ॥

वेरध्वरस्य दृत्यानि विद्वानुभे अंता रोदसी संचिकित्वान् ।
दृत ड्यसे प्रदिव उराणो विदुष्टरो दिव आरोधनानि ॥ ८ ॥
वेः । अध्वरस्य । दृत्यानि । विद्वान् । उभे इति । अंतरिति । रोदसी इति । संऽचिकित्वान् ।
दृतः । ड्यसे । प्रऽदिवः । उराणः । विदुऽतरः । दिवः । आरोधनानि ॥ ८ ॥

हे अपि विद्वान् सर्वं ज्ञानान्त्यमध्वरस्य यज्ञस्य संबधीनि दृत्यानि दृतकर्माणि वेः । वेत्ति कामयसे वा । यद्वा । वेरिति यज्ञविशेषण । वेर्यजमानस्यामीष्टफलजनकस्याध्वरस्य यागस्य संबधीनि दृत्यानि दृतकर्माणि विद्वान् ज्ञानन् उभे रोदसी उभयो रोदस्योर्वावापृथग्योरतमध्ये स्थितसतरिचं संचिकित्वान् सम्यक् ज्ञानन् प्रदिवः पुराणः । पुराणनामेदं पत्रं प्रदिव इति पुराणनामसु पाठात् । उराणोऽन्यमपि हविर्वरुणं बह्वं कुर्वीणः । उराण उरु कुर्वीण इति यास्कनोक्तत्वात् । विदुष्टरो विदुत्तरो देवानां दृतस्त्व दिवः स्वर्गस्थारो धनाभ्यारोहणानि । आरोहणाहोर्णि स्थानानीत्यर्थः । देवानां हवीष्यर्पयितुमीयसे । शक्तसि ॥

कृष्णं त् एम् रुणतः पुरो भाश्चरिष्यत्तु चिर्वपुषामिदेकं ।
यदप्रवीता दधते ह गर्भे सद्यश्चिज्जातो भवसीदु दृतः ॥ ९ ॥

कृष्णं । ते । एम । रुणतः । पुरः । भाः । चरिष्णु । अर्चिः । वपुषां । इत् । एकै ।
यत् । अप्र०ऽबीता । दधते । ह । गर्भे । सद्यः । चित् । जातः । भवसि । इत् । कुं । इति । दृतः ॥ ९॥

हे अपि रुणतो रोचमानस्य ते तव संबध्यत्वम् । एम० अर्चनेन गमनमार्ग उच्यते । एम वत्सं कृष्ण कृष्णवर्णं भवति । भास्व संबधिनी दीप्तिः पुरः पुरस्ताद्भवति । चरिष्णु संचरणशीलमर्चिस्त्वदीय तजो वपुषा वपुष्मता रूपवता । तजस्विनामित्यर्थः । एकमित्युक्त्यमेव भवति । यद्य त्वामप्रबीता अनुपगता यजमाना गर्भं त्यज्जन नहुतुमरणि दधते ह । धारयति खलु । स त्व सद्यश्चित्तस्य एव जात उत्पन्नः सन् दृतो भवसीद् । यजमानस्य दृतो भवस्येव ॥

सद्यो जातस्य ददृशान्मोजो यदस्य वातो अनुवाति शोचिः ।
वृणक्ति तिग्मामंतसेपुं जिह्वां स्थिरा चिदन्ना दयते वि जैभे ॥ १० ॥
सद्यः । जातस्य । ददृशानं । ओजः । यत् । अस्य । वातः । अनु०ऽवाति । शोचिः ।
वृणक्ति । तिग्मां । अंतसेपुं । जिह्वां । स्थिरा । चित् । अन्ना । दयते । वि । जैभे ॥ १० ॥

सद्यो जातस्यारणिनिर्मथनादिनतरमवोत्पन्नस्यापिरोजसजो ददृशान । अन्निगादिभिर्दृश्यमान भवतीति शेषः । वातो वायुययदास्यापिः शोचिर्दीप्तिमन् लवीकृत्य वाति गच्छति तदा मोऽयमपिरतसेपु वृणमधेपु तिग्मा तीक्ष्णा जिह्वा ज्वालां वृणक्ति । सद्योजयति । स्थिरा चित् स्थिराण्यष्टाक्षरूपानि काष्ठादीनि जर्मन्त्रोभिर्वि दयते । विष्यदयति । भक्षयतीत्यर्थः ॥

तृपु यदन्ना तृपुणा ववश तृपुं दृतं कृणुते यद्भो अग्निः ।
वातस्य मेळिं सचते निजूर्वेन्नाणुं न वाजयते हिन्ये अर्वा ॥ ११ ॥
तृपु । यत् । अन्ना । तृपुणा । ववश । तृपुं । दृतं । कृणुते । यद्भो । अग्निः ।
वातस्य । मेळिं । सचते । नि०ऽजूर्वेन । आणुं । न । वाजयते । हिन्ये । अर्वा ॥ ११ ॥

यद्योऽपिस्तृपु क्षिप्रमेवाज्ञाज्ञानि काष्ठादीनि तृपुणा क्षिप्रं रात्रिमसमुहनेन ववश । वहति । दहत्येत्यर्थः । यद्भो महान मोऽपिस्तृपुमात्मानं दृतं कृणुते । यजमानदृतं करोति । निजूर्वेन काष्ठादिनि निशेषेण दहत्यपि वातस्य वायोर्मेलि वन सचते । भवते । आणुं न । अश्वमदी यथाश्च तथावा गमनशीलोऽग्निः स्वरश्चि वाजयते । वाजिनं वलवत करोति । हिन्ये । प्ररयति च ॥ ॥ ११ ॥

दृतं व इत्यष्टममष्टम मुक्तं वामदेवस्थार्पं गायत्रीकृदस्ममिदेवताक । तथा चानुक्रस्यते । दृतं वोऽष्टी गायत्र त्विति ॥ व्युद्धं दशरात्रे प्रथमं कंदीम इदं मुक्तं जातवदस्यनिविदानीय । तथा च मुचितं । दृतं व इत्यादिमास्तं । आ० ८ ९ । इति ॥ इदमादिकं द्वि मुक्तं प्रातरनुवाकस्यापि कर्ता गायत्रे कृदस्मि विनियुक्तं । मुचितं च । अपि पावकं दृतं व इति मुक्तं । आ० ४ १३ । इति ॥

दृतं वो विश्ववेदसं हव्यवाहममर्त्यं । यजिष्ठमृजसे गिरा ॥ १॥
दृतं । वः । विश्व०ऽवेदसं । हव्य०ऽवाहं । अमर्त्यं । यजिष्ठं । अृजसे । गिरा ॥ १॥

हे अपि विश्ववेदसं । विश्वं समस्तं वेदो धनं यस्यासी विश्ववेदाः । तं सर्ववेदं वा हव्यवाहं देवभ्यो हविषा वोढारममर्त्यमरणधर्माणं यजिष्ठमतिशयेन यष्टार दृतं देवाना वस्त्या गिरा स्मृतिरूपया वाचा अज्जमे । यजमानोऽहं प्रसाधयामि । वर्धयामीत्यर्थः । अज्जतिः प्रसाधनकमेति यास्कः ॥

स हि वेदा वसुधितिं महौ आरोधनं दिवः । स देवाँ एह वक्षति ॥ २ ॥

सः । हि । वेद । वसुधितिं । महान् । आरोधनं । दिवः । सः । देवान् । आ । इह । वक्षति ॥ २ ॥

स हि प्रसिद्ध एवाग्निरवसुधितिं यजमानाभीष्टफलरूपधनस्य दानं वेद । वेत्ति । महान् प्रभुतोऽग्निर्दिव आरोधनमारोहणं देवानां स्थानं वेत्ति । सोऽग्निरहास्मिन्यज्ञे देवानिन्द्रादीनां वक्षति । आवहतु ॥ वहेधा-
तोर्लिङ्गर्थे लिङिति लिट् । तस्य तिप् । मिद्धङ्गलं लिटीति सिप् । लिटोऽडाटावित्यडागमश्च । हो ढ इति ढस्व ।
ठत्वकत्वपत्वानि । तिङ्ङुतिङ इति निघातः ॥

स वेद देव ज्ञानमै देवाँ ऋतायते दमे । दाति प्रियाणि चिद्धसु ॥ ३ ॥

सः । वेद । देवः । ज्ञानमै । देवान् । ऋतयते । दमे । दाति । प्रियाणि । चिद्धसु ॥ ३ ॥

देवो द्योतमानः सोऽग्निरानमं यजमानादीनानमयितुं नमस्कारयितुं देवानिन्द्रादीन्वेद । क्रमेण वेत्ति ।
दमे यज्ञगृह ऋतायत ऋतं यज्ञमिच्छति यजमानाय प्रियाणि चिद्धभोष्टान्यपि वसु वसुनि पश्वादीनि धनानि
दाति । ददाति । प्रयच्छति ॥

स होता सेदु दृत्यं चिकित्वाँ अंतरीयते । विद्धाँ आरोधनं दिवः ॥ ४ ॥

सः । होता । सः । इत् । ऊं इति । दृत्यं । चिकित्वान् । अंतः । ईयते । विद्वान् । आरोधनं । दिवः ॥ ४ ॥

सोऽग्निर्होता देवानामाह्वाता भवति । सेदु स एवाग्निर्दृत्यं देवानां दृतकर्म चिकित्वान् जानन दिवः
स्वर्गस्यारोधनमारोहणमारोहणाहं देवानां स्थानं च विद्वान् जानन अंतर्वावापुथिद्योमंध्य ईयते । गच्छति ॥
ईङ् गतो । दिवादिभ्यः श्यन् । तिङ्ङुतिङ इति निघातः ॥

ते स्याम ये अग्रये ददाणुर्हव्यदातिभिः । य ई पुष्यंत उंधते ॥ ५ ॥

ते । स्याम । ये । अग्रये । ददाणुः । हव्यदातिभिः । ये । ई । पुष्यंतः । उंधते ॥ ५ ॥

ते तव यजमानाः स्याम । भुयाम । त इत्युक्तं । क इत्युच्यते । ये यजमाना अग्रये हव्यदातिभिर्हविर्दानं दं
दाणुः । मीति कुर्वति । ईमनमग्रि पुष्यंतो वर्धयंतो य यजमाना उंधते । समिद्धिर्दोषप्रयुक्तं कुर्वति ॥

ते राया ते सुवीर्यैः ससवांसो वि ऋग्विरे । ये अग्रा दधिरे दुवः ॥ ६ ॥

ते । राया । ते । सुवीर्यैः । ससवांसः । वि । ऋग्विरे । ये । अग्रा । दधिरे । दुवः ॥ ६ ॥

ये यजमाना अग्रायो ॥ मुपां मुनुगित्याकारः ॥ दुवः परिचर्या दधिरे । धारयति । कुर्वतीत्यर्थः । ते ससवां-
सोऽग्निं संभजमाना राया पश्वादिजलग्न धनेन वि ऋग्विरे । विप्रयते । प्रख्यायते । ते सुवीर्यैः शोभन-
वीर्योपेतैः पुत्रादिभिश्च विप्रयते ॥

अस्मे रायो दिवेदिवे सं चरंतु पुरुस्पृहः । अस्मे वाजास ईरतां ॥ ७ ॥

अस्मे इति । रायः । दिवेदिवे । सं । चरंतु । पुरुस्पृहः । अस्मे इति । वाजासः । ईरतां ॥ ७ ॥

पुरुस्पृह ऋत्विगादिभिरभिलष्यमाणा रायः पश्वादिधनान्यक्षे अस्मां यजमानेषु दिवे दिवे प्रतिदिनं स
चरंतु । प्रचरंत्यो भवतु ॥ दिवश्च द्वादत्तरस्याः सप्तम्याः मुपां मुनुगित्यादिना शिआदेश ऊडिदमित्यादिना च
तस्योदात्तत्वं । नित्यवीर्ययोरिति द्विर्भावे सत्युत्तरभागस्यानुदात्तं चेत्यनुदात्तत्वं ॥ वाजासोऽज्ञानि चाक्षे
अस्माभीरतां । यज्ञार्थं प्रेरयंतु ॥

स विप्रश्चर्पणीनां शर्वसां मानुषाणां । अतिं शिप्रेव विध्यति ॥८॥

सः । विप्रः । चर्पणीनां । शर्वसा । मानुषाणां । अतिं । शिप्राऽइव । विध्यति ॥८॥

विप्रो मेधावी । विप्र इति मेधाविनाम विप्रो धीर इति तन्नाममु पाठात् । सोऽपि शर्वसा बलेन । शर्व इति बलनाम पात्रः शर्व इति तन्नाममु पाठात् । मानुषाणां मनुसंवधिना चर्पणीनां प्रजानां चर्पणं क्षयाण्येव विनाशयितुमर्हाणि । दुरितानीति शेषः । अतिं विध्यति । अतिं विध्यतु । अतिशयिन नाशयतु ॥ ८ ॥

अपे मृत्त्युष्टर्चं नवमं मुक्तं वामदेवस्थार्थं गायत्रीच्छन्दस्कमपिदेवताक । अनुक्तात् च । अपे मृत्ति ॥ द्वितीये वदोम इदं मुक्तं जातवदस्यनिविदानीय । मुचितं च । कीदृ वः शर्पोऽपे मृत्त्युत्पायमारुत । आ० ८ १० । इति ॥

अपे मृत् महाँ असि य ईमा देवयुं जनं । उयेथं बर्हिःसदं ॥९॥

अपे । मृत् । महान् । असि । यः । ई । आ । देवऽयुं । जनं । उयेथं । बर्हिः । आऽसदं ॥९॥

हे अपे मृत् । अस्मान् मुखय । स लं महानसि । प्रभुतो भवसि । यत्त्वमीमि देवयुं देवानां कामयितार जनं यजमान बर्हिर्दमेमासद यज्ञ आसन्तुमा इयेथ । आगत्यसि ॥

स मानुषीषु दृढभो विश्व प्रावीरमर्त्यः । दृढो विश्वेषां भुवत् ॥१०॥

सः । मानुषीषु । दृऽढभः । विश्व । प्रऽअवीः । अमर्त्यः । दृढः । विश्वेषां । भुवत् ॥१०॥

दृढभो दृढभो राजमादिना दृढभो मानुषीषु मनुसंवधिनीषु विजु प्रजाम प्रावीः प्रकर्षेण गतामर्त्यां सरणधमो मोऽपि विश्वेषा सर्वेषा देवानां दृढो भुवत् । भवतु ॥

स सन्न परिणीयते होता मंदो दिविष्टिषु । उत पीता नि पीदति ॥३॥

सः । सन्न । परि । नीयते । होता । मंदः । दिविष्टिषु । उत । पीता । नि । पीदति ॥३॥

सोऽपि सन्न यज्ञगृहं परिणीयते । ऋत्विग्भिः परितो नीयते । नीयमानः सन्न दिविष्टिषु यागेषु मंदो मदनीयः सुत्यः सोऽपि हेता च भवति । उतापि च पीता मन्नि पीदति । यज्ञगृहं उपविशति ॥

उत मा अग्निरध्वर उतो गृहपतिर्दमे । उत ब्रह्मा नि पीदति ॥४॥

उत । माः । अग्निः । अध्वर । उतो इति । गृहऽपतिः । दमे । उत । ब्रह्मा । नि । पीदति ॥४॥

उतापि चाग्निरध्वर यागे मा देवपत्नीर्यजति । यष्टा भवतीत्यर्थः । यष्टा । मा गच्छ अध्वर्युर्भवति । उतो अपि च सोऽपि दमे यज्ञगृहं गृहपतिर्यजमानश्च भवति । उतापि च ब्रह्मा ब्राह्मणाक्षमी मन्नि पीदति । उपविशति ॥

वेपि त्वध्वरीयतामुपवक्ता जनानां । हव्या च मानुषाणां ॥५॥

वेपि । हि । अध्वरिऽयतां । उपऽवक्ता । जनानां । हव्या । च । मानुषाणां ॥५॥

अध्वरीयतां यज्ञमिच्छतां मानुषाणां मनुसंवधिनां जनानां हव्या च हव्यानि हवीपि हे अपे वेपि हि । कामयसे खलु । उपवक्ता अध्वर्युप्रभृतीनां सर्वेषां कर्मणामनुज्ञार्थं मां प्रणयत्यादिरूपस्य वाक्यस्य वक्ता सन्न ब्रह्मा चासि । ब्रह्मा त्वो वदति जातविद्या । ऋक्० १०. ११. ११ । इति श्रुतिः । उपवक्ता सर्वेषां कर्मणामवैकल्यार्थमुपद्रष्टा वा सदस्योऽसि । स हि सप्तदशः कर्मणामुपद्रष्टा भवतीत्यापस्तवेनोक्तत्वात् ॥

वेषीहस्य दृत्यंयस्य जुजोषो अध्वरं । हव्यं मर्तस्य वोह्वे ॥ ६ ॥

वेषिं । इत । ऊं इति । अस्य । दृत्यं । यस्य । जुजोषः । अध्वरं । हव्यं । मर्तस्य । वोह्वे ॥ ६ ॥

हे अये त्वं मर्तस्य मनुष्यस्य यस्य यजमानस्याध्वरं यागं हव्यं हविर्वोह्वे वोह्वे ॥ वहेधातोऽनुमर्थं मर्तेनम इति त्वन्प्रत्ययः । जुजोषादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वं ॥ जुजोषः मवेषाः ॥ जुषी प्रीतिमवनयोः । लट् । बह्वन्ल कदमीति शपः सुहिर्भावश्च । लोटोऽडाटावित्यडागमः ॥ अस्य यजमानस्य दृत्यं दृतकर्म वेषीदु । काम-यस एव ॥

अस्माकं जोषध्वरमस्माकं यज्ञमंगिरः । अस्माकं शृणुधी हवें ॥ ७ ॥

अस्माकं । जोषि । अध्वरं । अस्माकं । यज्ञं । अंगिरः । अस्माकं । शृणुधि । हवें ॥ ७ ॥

हे अंगिरोऽग्नि त्वमस्माकमध्वरमस्मदीयं यागं जोषि । जुषस्व । मवस्व । अस्माकमस्मदीयं यज्ञं यजनसाधनं हविश्च जुषस्व । अस्माकमस्मदीयं हवमाज्ञानरूपं स्तोत्रं च शृणुधि । शृणु ॥ शृणोतिर्लोङ्मध्यमैकवचने मिप । तस्य हिरादेशं श्रुवः शृ चेति धातोः श्रुप्रत्ययः शृभावश्च । श्रुशृणुपृकृवृभ्यश्च कदमीति हेधिर्नादेशः ॥

परि ते दृळ्भो रथोऽस्माँ अश्रोतु विश्वतः । येन रथमि दाशुषः ॥ ८ ॥

परि । ते । दुः । ऽदभः । रथः । अस्मान् । अश्रोतु । विश्वतः । येन । रथमि । दाशुषः ॥ ८ ॥

हे अये त्वं येन रथेन विश्वतो विश्वाम् सर्वाम् दिनु गच्छन् दाशुषो हविष्प्रदातृन्यजमानान् अजमि । विघ्नस्यः पालयमि । त्वदीयो दृळ्भो दुर्दभो दुर्हिमः स रथोऽस्मान्यजमानान् परि परितः सर्वतोऽश्रोतु । आश्रोतु ॥ अश्रोतिर्यत्पद्येन परस्मैपद ॥ ८ ॥

अग्निं तमश्चष्टृचं दशमं सूक्तं वामदेवस्यार्पमायेय । तथा चानुकर्मणिका । अग्निं तमस्य पदपाक्तं पंचमी महापदपक्तिरत्योष्णिक् चतुर्थी पञ्चपात्या वा मप्रस्याः पंचकां मुख्यां तृतीयः सप्रको नवकस्याष्टम्याः पचकः पादशतृकः सप्तकस्त्रिष्टुभश्चेति । इदं क्रत्वमपि सूक्तं पदपक्तिच्छदस्कं पंचकाश्चत्वारः पदशतृकश्चतुर्थश्चतुष्को वा पदपक्तिरित्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । पचमी तव ग्नादिष्टत्वेपा महापदपक्तिः पच पचकाः पदशतृक इति लक्षणमज्ञावात् । अत्राग्निवा नः सख्यत्योष्णिक्कदस्का । चतुर्थीपष्टीमप्रस्य आभिष्ट अय घृतं न पुनं कृतं चिदि ष्वेत्यातिस्त्रि उष्णिहः पदपत्यो वा । अत्र मप्रस्यष्टम्योः पदपत्युष्णिहोः परिभाषोक्तपादविच्छेदापवादाय प्रकारांतरणं विच्छेदः कृतः ॥ दशमोऽहनीदं सूक्तमाश्रयस्व । सूचितं च । अग्निं तमयाश्च न स्तोमिरित्याश्रयः । आ० ८ ५० । इति ॥ पिडपितृयज्ञेऽग्निं तमश्चत्यनयामि प्रत्यागच्छेत् । सूचितं च । अग्निं प्रत्यागच्छेत् तमयाश्च न स्तोमेरिति । आ० ८ ५१ । इति ॥ पानराधियक्वा स्निष्टकृत्यपेव याज्या । सूचितं च । अग्निं तमयाश्च न स्तोमिरिति संयाज्य । आ० ८ ८ । इति ॥

अग्ने तमयाश्च न स्तोमिः क्रतुं न भद्रं हृदिस्पृशं । ऋध्यामां तं ओहिः ॥ १ ॥

अग्ने । तं । अद्र । अश्रं । न । स्तोमिः । क्रतुं । न । भद्रं । हृदिऽस्पृशं । ऋध्यामां । तं । ओहिः ॥ १ ॥

हे अग्ने अद्यास्मिन्नहनि वयमुत्विगादय आहरिर्द्रादिप्रापकः स्तोमिः स्तोत्रममृहेत् प्रमिदं त्वामृध्याम । समर्ध्यामः । कीदृशं त्वा । अश्रं न वोहारमश्रमिव तथा हविषो वाहकं क्रतुं न कर्तारमिव । उपकर्तारमित्यर्थः । तथा भद्रं भजनीयं हृदिस्पृशं हृदयंगम । अतिशयेन प्रियमित्यर्थः ॥

पानराधियक्वाभिष्टो प्रधानस्याधा ह्यय इत्येवानुवाक्या । अभिर्नां अर्कैरिति तस्यां स्निष्टकृतोऽनुवाक्या । आभिष्ट अश्रति प्रधानस्य याज्या । सूचितं च । अधा ह्यग्ने क्रतोर्मद्रस्याभिष्ट अश्र गीर्भगृणत एभिर्नां अर्कः । आ० ९ ८ । इति ॥

अथा अग्ने क्रतोर्भद्रस्य दशस्य साधोः । रथीर्ऋतस्य बृहतो बभूथ ॥ २ ॥

अथ हि । अग्ने । क्रतोः । भद्रस्य । दशस्य । साधोः । रथीः । ऋतस्य । बृहतः । बभूथ ॥ २ ॥

अथा हि इदानीमिव हे अग्ने त्वं क्रतोर्ऋदीयस्य यागस्य रथीर्नता बभूथ । भवसि ॥ त्वं दसि सुदृष्टिः इति भवतवर्तमानस्य इष्टं लिटि सिपस्यन् । आधधातुकस्य इत्तादेरितीडागमे प्राप्तिं बभूथाततर्थात् निपातनादि-
उभावः ॥ कीदृशस्य यागस्य । भद्रस्य भजनीयस्य दशस्य प्रवृद्धस्य साधोरभीष्टफलानां साधकस्य ऋतस्य सत्यभुतस्य बृहतो महतः ॥

एभिर्नो अर्कमवा नो अर्वाङ् स्वर्णं ज्योतिः । अग्ने विश्वेभिः मुमना अनीकः ॥ ३ ॥

एभिः । नः । अर्कः । भव । नः । अर्वाङ् । स्वः । न । ज्योतिः । अग्ने । विश्वेभिः ।

मुमनाः । अनीकः ॥ ३ ॥

हे अग्ने ज्योतिर्ज्योतिष्मान् स्वर्णं सूर्यं इव तथा विश्वेभिर्विश्वैः समस्तैरनीकैर्ज्योभिः मुमना शोभनमन-
स्कस्य नोऽस्मदीयैरभिर्नोऽर्कं रचनीयः । नोऽर्वाङ् । स्माकमर्वाङ् अभिमुखो भव ॥

आभिष्टे अद्य गीर्भिर्गृणतोऽग्ने दाणेम । प्र ते दिवो न स्तनयन्ति शुष्माः ॥ ४ ॥

आभिः । ते । अद्य । गीः । भिः । गृणन्तः । अग्ने । दाणेम । प्राते । दिवः । न । स्तनयन्ति । शुष्माः ॥ ४ ॥

अद्यास्मान्दिवसे हे अग्ने आभिर्गोभिः स्मृतिरूपाभिर्वाग्भिर्गृणतस्त्वा सुवतो वयमत्यगादयस्मि तुभं दाणेम ।
हवीषि दद्याम । दिवो न सूर्यस्य रश्मय इव ते त्वदीयाः शुष्माः शोधका ज्वालाः । प्र स्तनयन्ति । प्रकथंण
शब्दायन्ति । यदा । दिवो न मघा इव त्वदीया ज्वालाः शब्दायन्ति ॥

तव स्वादिष्टाग्ने संदृष्टिर्दिदा चिदहं उदा चिदक्तोः । श्रिये रुक्मो न रोचत उपाके ॥ ५ ॥

तव । स्वादिष्टा । अग्ने । संदृष्टिः । उदा । चित । अहः । उदा । चित । अक्तोः । श्रिये ।

रुक्मः । न । रोचते । उपाके ॥ ५ ॥

हे अग्ने स्वादिष्टा स्वादतमा प्रियतमा तव त्वदीया सदृष्टिर्दीप्तिरहं उदा चित दिवसम्यदानीं चाक्तो
रिदा चित । अक्तरिति रात्रिनाम शर्वर्यक्त्वरुम्यन्ति रात्रिनाममु पाठात् । रात्रिरिदानीं च । अहोरात्र इत्यर्थः ॥
अत्र व्यक्तिप्रकरणकातिगतिप्लित्यस्मादातोः कित्त्वत्वाणादिकृमुच्यते तुप्रत्ययः तस्य किदृजावय । तितृतीटप्रात
पधः । अनिदितामित्युपधानकारलोपः । चोः कुरिति कृत् ॥ रुक्मो नालंकार इव श्रिये पदार्थमाश्रयितुमु
पाकेऽतिके । उपाक इत्यतिकनाम आक उपाक इति तन्नाममु पाठात् । रोचते । रात्रते ॥

घृतं न पृतं तनूररेपाः शुचिं हिरण्यं । तत्र रुक्मो न रोचत स्वधावः ॥ ६ ॥

घृतं । न । पृतं । तनूः । अरेपाः । शुचिं । हिरण्यं । तत्र । रुक्मः । न । रोचत । स्वधाऽवः ॥ ६ ॥

हे स्वधावः । स्वधाशब्दोऽन्नवाची । अन्नवस्त्रे पृत शोधित घृतं नाज्यमिव तनुस्त्वदीया मूर्तिररेपाः
पापरहिता भवति । शुचि शुद्ध हिरण्यं हितरमणीयं तं त्वदीयं तत्प्रसिद्धं तेजो रुक्मो न भूषणमिव रोचत ।
रोचते । भासते ॥

कृतं चिद्धि प्मा सनेमि द्वेपोऽग्रं इनोपि मतीत । इत्था यज्ञमानादृतावः ॥ ७ ॥

कृतं । चित् । हि । स्म । सनेमि । द्वेपः । अग्ने । इनोपि । मतीत । इत्था । यज्ञमानात् ।

ऋतऽवः ॥ ७ ॥

हे ऋतावः सत्यवत्तये कृतं वित यजमानेन कृतमपि सनेमि चिरंतनं । सनेसीति पुराणनाम सनेमि पुर्व
मिति पुराणनामसु पाठात् । द्वेषः पाप मर्त्यान्नुष्यायजमानादित्या सत्यं । इत्येति सत्यनामैतत् अद्वैत्येति
तन्नामसु पाठात् । इनीपि हि स्म । प्रत्यस्यैव खलु । नाशयसीत्यर्थः ॥

शिवा नः सख्या संतु भ्रात्र्ये देवेषु युष्मे । सा नो नाभिः सदेने सस्मिन्नुधनं ॥ ८ ॥
शिवा । नः । सख्या । संतु । भ्रात्र्ये । देवेषु । युष्मे इति । सा । नः । नाभिः ।
सदेने । सस्मिन् । ऊधनं ॥ ८ ॥

हे अग्ने नोऽस्मदीयानि सख्या सख्यानि सखित्वानि भ्रात्रा भ्रात्राणि भ्रातृसंबन्धीनि कर्माणि देवेषु द्योत-
मानेषु युष्मे युष्मामु ॥ मुपा मुनुगिति मगसीवद्भवचनस्य शिआदेशः ॥ शिवा शिवानि संतु । संगत्वानि
भवन्तु । सा सखित्वभ्रातृकर्मसंततिः सदेने देवानां म्यानि सस्मिन्नुधनं सर्वस्मिन्नुधने नोऽस्माकं नाभिर्वधनं
भवति ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥

द्वितीयेऽनुवाक एकादश मुक्तानि । तत्र भद्रं त इति पठ्यं प्रथमं मुक्तं वामदेवस्यार्पं त्रिष्टुप्कंदस्कस्यिदे-
वताक । भद्रं पंडित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशास्त्रयोराधय कृतो विष्टुम कंदमीदमादिके द्वे मुक्ते
विनियुक्ते । तथा च सुचित । भद्रं ते अग्न इति मुक्त । आ० ४ १३ । इति ॥

भद्रं ते अग्ने सहसिन्नीकमुपाक आ रोचते सूर्यस्य ।
रुग्दृगे दृदृगे नक्तया चिदरुक्षितं दृगे आ रूपे अन्नं ॥ १ ॥
भद्रं । ते । अग्ने । सहसिन् । अनीकं । उपाके । आ । रोचते । सूर्यस्य ।
रुग्दृगे । दृदृगे । नक्तया । चित् । अरुक्षितं । दृगे । आ । रूपे । अन्नं ॥ १ ॥

हे सहसिन् बलवत्तमे ते त्वदीयं भद्रं भजनीयमनीकं तेजः सूर्यस्योपाकं समीपभुते । दिवस इत्यर्थः । आ
रोचते । समताद्दीयते । रुग्दृगोचमान दृगे दर्शनीय तेजो नक्तया चिद्रात्रावपि दृदृगे । दृश्यते । आ इत्यय
गन्देशेत्यर्थं वर्तते । आ किंच अरुक्षितं स्विग्धं दृगे दर्शनीयमन्नं पुरोडाशादिरूप हवी रूपे रूपवति लव्युल्लि
गादिभिर्ज्ञतं भवति ॥

वि पात्यग्ने गृणते मनीषां खं वेपसा तुविजात स्तवानः ।
विश्वेभिर्यज्ञवनः शुक्र देवेस्तन्नो रास्व मुमहो भूरि मन्म ॥ २ ॥
वि । साहि । अग्ने । गृणते । मनीषां । खं । वेपसा । तुविऽजात । स्तवानः ।
विश्वेभिः । यत् । यवनः । शुक्र । देवः । तत् । नः । रास्व । मुऽमहः । भूरि । मन्म ॥ २ ॥

हे तुविजात मथनेनारणिद्वारा यज्ञादिकर्मसु बहजस्रमे सवान ऋत्विगादिभिः न्ययमानम्वं वेपसा
यज्ञादिकर्मणा । वेप इति कर्मनाम वेपो वेपो विधीति कर्मनामसु पाठात् । मनीषां स्मृतिं गृणते कुर्वते यजमा
नाय ख यजमानप्राप्यस्य पुण्यलोकस्य द्वारं वि पाहि । विष्य । विमुच्यर्थः ॥ पोऽंतकर्मणीत्यस्मादातोर्लोपम-
ध्यमपूरुषेकवचनं । सिप । दिवादिभ्यः श्यन् । तस्य बहलं कंदमीति लुक् । आदेच उपदेशः श्रुतीत्यात्व । भर्हि-
रादेशः । तिङ्प्रतिङ् इति निघातः ॥ हे शुक्र दीप्यमानापि त्व विश्वेभिर्यज्ञैः सर्वैः ॥ बहलं कंदमीति भिम
ऐसभावः ॥ देवैरिन्द्रादिभिः सह यत्पश्चादिधन वचनः । यजमानिभ्यः प्रयच्छे ॥ वनंतंभट् । तस्य सिप इत्य
लोप इतीकारलोपः । बहलं कंदमीति विकरणस्य श्रुः । श्राविति द्विवचनं । हलादिशेषः । निटोऽडाटावत्य-
डागमः । यदुत्तान्नित्यमिति निघाताभावः ॥ हे मुमहः शोभनतजस्कापि भूरि प्रभुतं मय मननीयं तदन्नं
नोऽस्मभ्यं रास्व । देहि ॥

महापितृयज्ञे स्विष्टकृदाभिः कथ्यवाहनो यष्टयः । तस्य द्वे अनुवाक्ये । तत्र त्वदमे काथ्यति द्वितीयानुवाक्या ।
तथा च सूत्रितं । त्वदमे काव्या त्वन्मनीषाः स प्रतथा सहसा जायमानः । आ० २ १९ । इति ॥

त्वदमे काव्या त्वन्मनीषाम्स्वदुक्था जायन्ते राध्यानि ।

त्वदेति द्रविणं वीरपेणा इत्याधिये दाणुपे मर्त्याय ॥३॥

त्वत् । अमे । काव्या । त्वत् । मनीषाः । त्वत् । उक्था । जायन्ते । राध्यानि ।

त्वत् । एति । द्रविणं । वीरऽपेणाः । इत्याऽधिये । दाणुपे । मर्त्याय ॥३॥

हे अमे काव्या काव्यानि हविर्वहनदेवतानयनादीन्यधिमवधीनि कर्माण्याध्वर्यवाणि कर्माणि वा त्वद्ववन्तो
जायन्ते । उत्पद्यन्ते । मनीषाः स्मृतिरूपा वाचम्यदेव जायन्ते । राध्यानि राद् योऽयान्युक्थाऽस्थानि शम्भ्याणि
त्वत्त्वन्तो जायन्ते । इत्याधिये । धीरिति कर्मनाम । इत्येति मत्यनामसु पाठात् सत्यकर्मणे दाणुपे हवीपि
दत्तेवन्ते मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय वीरपेणाः । पेण इति रूपनाम । इदं विक्रात रूप । अत्र निगद्यत्येन
वीरपेणा इति रूप । द्रविणं पथादिधनं त्वत्त्वन् एति । निर्गन्वाति । उत्पद्यन्ते इत्यर्थः ॥

त्वद्वाजी वाजंभरो विहाया अभिष्टिकृज्जायते सत्यणुष्मः ।

त्वदयिर्देवजृत्तो मयोभुस्त्वदाणुर्जृजुवाँ अमे अवाँ ॥४॥

त्वत् । वाजी । वाजंऽभरः । विऽहायाः । अभिष्टिऽकृत् । जायते । सत्यऽणुष्मः ।

त्वत् । रयिः । देवऽजृत्तः । मयऽभुः । त्वत् । आणुः । जृजुऽवान् । अमे । अवाँ ॥४॥

हे अमे वाजी बलवान्वाजभरो हविर्लज्जगात्रस्य वाहकः ॥ अमेवाजभर इत्येवा यदि को मत्ता । मत्ताया
भुतृजृति वाजशब्दे कर्मण्युपपदे खलप्रत्ययः । अरुद्रिपदं जतस्येति मुमागमः । पित इत्यतोदात्तत्वं ॥ विहाया
महानभिष्टिकृज्जकृत अमेपणकृद्धा । सत्यणुष्मः सत्यबलः पुत्रमत्यन्ततो जायते । उत्पद्यते । देवजृत्तो देवे
प्ररितो मयोभुः सुवप्रदः । मय इति सुवनामन्तत्वं । रयिर्धनं त्वज्जायते । आणुः शीघ्रगामी । अप्रतिहतगमन
इत्यर्थः । जृजुवाँत्येन गच्छन्तीवाश्रय्यन्तवतो जायते ॥

त्वाममे प्रथमं देवयन्तो देवं मर्ता अमृत मंद्रजिह्वं ।

द्वेषोयुतमा विवामंति धीभिर्दमूनसं गृहपतिममूरं ॥५॥

त्वां । अमे । प्रथमं । देवऽयन्तः । देवं । मर्ताः । अमृत । मंद्रऽजिह्वं ।

द्वेषऽयुतं । आ । विवामंति । धीभिः । दमूनसं । गृहऽपतिं । अमूरं ॥५॥

हे अमृत अमरणशीलान्प्र देवयन्तो देवानिच्छन्तो मर्ता मनुष्या यजमानाभ्या धीभिः स्मृतिभिः कर्मभिर्वा
आ विवामंति । समतात्परिचरति । कीदृशं त्वा । प्रथमं देवानामात्र देवं यातमानं मंद्रजिह्वं । देवाना
मादयित्री जिह्वा यस्य त । द्वेषोयुतं द्वेषसा पापाना पुण्यकर्तारं दमूनसं राजसा दमनकर्तारं मनमापितं । दमु
नःशब्दस्य कथमयमर्थ इति दमूना दमसभा वा दानसभा वा दातृसभा वापि वा दम इति गृहनाम तत्त्वनाः
भ्यादिति यास्कनोक्तत्वादिति ॥ दमु उपशमने । दमरुनमिरत्याणादिक ऊनभिप्रत्ययः ॥ गृहपतिं गृहाणा
पालयितारममूरममूढ । प्रगल्भमित्यर्थः ॥

स्वस्थयन्तामरि अस्मदिति स्वस्तिमतोऽपेयाया । सूत्रितं च । आरं अस्मदमतिमरि अहं । आ० २ १० ।
इति ॥

आरे अस्मदमतिमारे अंहं आरे विश्वां दुर्मतिं यन्निपासि ।

दोषा शिवः सहसः सूनो अग्ने यं देव आ चित्सचमे स्वस्ति ॥६॥

आरे । अस्मत् । अमतिं । आरे । अंहः । आरे । विश्वां । दुः । मतिं । यत् । निः । पासि ।

दोषा । शिवः । सहसः । सूनो । इति । अग्ने । यं । देवः । आ । चित् । सचमे । स्वस्ति ॥६॥

हे महसः सूनो बलस्य पुत्र । मथ्यमानोऽग्निमथनकारिणा हि बलेन जायत इत्यधैर्वलपुत्रत्वं । हे अग्ने दोषा रात्रौ शिवः शिवकरो देवो द्योतमानत्वं यं यानस्मान् स्वस्त्यविनाशाय आ सचमे । परितः सेवसे । चिदिति पुरणः । यद्यस्मात्कारणान्निपासि । यजमानान्नितरा पालयसि । तेभ्योऽस्मदस्मत्तोऽमति पापरूपामश-
नेवामार दूरं कुरु । अशनाया वै पाप्मा मतिः । ऐ० ब्रा० २ । इति ब्राह्मणं । आरे दूरंऽस्मत्तोऽहः पापं कुरु । आरे इति दूरनामैतत् । अस्मत् आरे दूरं दुर्मतिं दुर्मनस्तु कुरु ॥ ॥ ११ ॥

यस्यामप इति षड्वचं द्वितीयं मृक्तं । वामदेव ऋषिः । वै० भ० छंदः । अग्निदेवता । यस्यामित्यनुक्रांतं ॥
प्रातरनुवाकाद्यनशस्त्रयोः पूर्वमृक्तं न सहोक्तो विनियोगः ॥

यस्यामप इति षड्वचं द्वितीयं मृक्तं । वामदेव ऋषिः । वै० भ० छंदः । अग्निदेवता । यस्यामित्यनुक्रांतं ॥

स सु द्युम्नेभ्यस्तु प्रसशत्तव क्रत्वा जातवेदश्चिकित्वान् ॥ १ ॥

यः । त्वां । अग्ने । इति । यत् । सु । क । चिः । ते । अन्नं । कृण्वत् । मस्मिन् । अहं ।

सः । सु । द्युम्नेः । अभि । अस्तु । प्रऽसशत् । तव । क्रत्वा । जातऽवेदः । चिः । कित्वान् ॥ १ ॥

हे अग्ने यतस्य कृत्वा संवदो यो यजमानस्त्यामिनधते । दीप्तियुक्तं कुर्यात् । यः सम्पन्नहन् सर्वस्मिन्नहन् ते तुभ्यं त्रिस्ववारं सवनत्रयंऽन्नं हविर्नक्षत्रमन्नं कृण्वत् । कुर्यात् । हे जातवेदो जातानां वेदितरयं तव तौपकेण कर्त्तव्येनादिह तुना कर्मणा प्रसन्नं प्रमहमानं त्वदीयं तेजश्चिकित्वान् जाननं स यजमानो द्युम्नेभ्यं शोभिर्वा सु अत्यतमभ्यस्तु । शत्रुनभिभवतु ॥

द्युम्ने यस्ते जभरंश्चश्रमाणो महो अग्ने अनीकमा संपर्यन ।

स उधानः प्रति दोषामुषासं पुष्यन्नयिं सचते घ्नन्मित्रान् ॥ २ ॥

द्युम्ने । यः । ते । जभरं । श्रमाणः । महः । अग्ने । अनीकं । आ । संपर्यन ।

सः । उधानः । प्रति । दोषां । उषसं । पुष्यन् । रयिं । सचते । घ्नन् । मित्रान् ॥ २ ॥

हे अग्ने यो यजमानस्ते तुभ्यमिधं होमसाधनं समिज्जातं जभरत । आहंरत ॥ हज्रं हरणं । लिङ्गं लिट् । तस्य तिप् इतश्च लोप इतीकारलोपः । वहन्तं कदमीति शपः द्युः । द्विवचनादिकार्यं । लिटोऽडाटावित्यडा गमः । ह्यहोर्भ इति मत्व ॥ श्रमाणा इध्माद्याहरणे श्राम्यन्महो महतस्तवानीक । आकारश्चार्थः । तेजश्च संपर्यन्त्यरिचरन् यो यजमानो दोषा प्रति रात्रिं लचीकृत्योपमं प्रत्युपःकालं च लचीकृत्य । कालद्वयऽपीत्यर्थः । उधान उधानस्त्या दीप्तियुक्तं करोति पुष्यन् प्रजाभिः पशुभिश्च पुष्टः सन् स यजमानोऽमित्रान् शत्रून् घ्नन् मित्रं मर्त्यं धनं सचते । सेवते । सर्वदा पश्यादिधनसमुद्धो भवतीत्यर्थः ॥

उषामभरणीयं षष्ठावधेः चतुर्भुतोऽनुवाक्या । तथा च मुचितं । अग्निरीशं बृहत्तः पचिचयस्यार्चामि ते मुमति घोषर्वाक् । आ० ४ । १ । इति ॥

अग्निरीशे बृहत्तः पचिचयस्याग्निर्वाजस्य परमस्य रायः ।

दधाति रत्नं विधत्ते यविष्ठो व्यानुषद्भ्यर्त्वाय स्वधावान् ॥ ३ ॥

प्रत्ययिर्गितं पचर्चं तृतीयं सूक्तं वामदेवस्यार्थं त्रिष्टुभमाश्रयं तत्तत्त्वचर्वणं पुंमध्ययोप. प्रभृतिर्देवत वा । तथा चानुक्रांतं । प्रत्ययिः पंच विनयोक्तदेवतं त्विह इति ॥ विगिको विनियोगः ॥

प्रत्यग्निरूपसा मयमख्यद्विभातीनां सुमनां रत्नधेयं ।

यातमश्विना सुकृती दुरोणमुसूर्यो ज्योतिषा देव एति ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उपसा । अयं । अख्यत् । विऽभातीनां । सुऽमनाः । रत्नऽधेयं ।

यातं । अश्विना । सुऽकृतः । दुरोणं । उत । सूर्यः । ज्योतिषा । देवः । एति ॥ १ ॥

सुमनाः शोभनमनस्कोऽग्निर्निभातीनां युक्तीनामुपसासुपोदेवतानां रत्नधेयं रत्नधानं । धनप्रकाशकमित्यर्थः । अयं प्रति पूर्वकालं लवीकृत्याख्यत् । प्रवृद्धो भवति । हे अश्विनाश्विनां युवां सुकृती यजमानस्य दुरोण गृहं । दुरोण इति गृहनाम दुरोणं दूया इति गृहनाममु पाठात् । यात । गच्छतं । सूर्यं च्छात्विगादीनां प्रको देवो ज्योतिषा स्विन तज्जसोदेति । उपःकालं प्रादुर्भवतीत्यर्थः ॥

ऊर्ध्वं भानुं सविता देवो अश्रेहृप्सं दर्विध्वद्विषो न सत्वा ।

अनु व्रतं वरुणो यंति मित्रो यत्सूर्यं दिव्यारोहयंति ॥ २ ॥

ऊर्ध्वं । भानुं । सविता । देवः । अश्रेत् । दृप्सं । दर्विध्वत् । गोऽदपः । न । सत्वा ।

अनु । व्रतं । वरुणः । यंति । मित्रः । यत् । सूर्यं । दिवि । आऽरोहयंति ॥ २ ॥

सविता प्रको देव ऊर्ध्वमुत्तम भानुमश्रेत् । आश्रयति । यद्यदा रश्मयः सूर्यं दिवि युलोके आरोहयंति । आरोहणं कारयति । तदा वरुणो राज्यभिमानी देवो मित्रोऽहरभिसान्यन्ते देवाश्च व्रतं तत्संबन्धि कर्मानुयति । अनुगच्छति । अनुगमनं दृष्टात् उच्यते । दृप्सं पार्थिवं रजो दर्विध्वदुन्वन । विकिरित्त्यर्थः । गर्विषो गा इच्छन् सत्वा न वृषम इव तद्वत् ॥

यं सीमकृण्वन्तमसे विपृचे ध्रुवक्षेमा अनवस्यंतो अर्थे ।

तं सूर्यं हरितः सप्त यद्भीः स्पणं विश्वस्य जगतो वहंति ॥ ३ ॥

यं । सीं । अकृण्वन् । तमसं । विऽपृचे । ध्रुवऽक्षेमाः । अनवऽस्यंतः । अर्थे ।

तं । सूर्यं । हरितः । सप्त । यद्भीः । स्पणं । विश्वस्य । जगतः । वहंति ॥ ३ ॥

ध्रुवक्षेमाः स्थिरनिवासः षष्टिकर्तारो देवाः सीं सर्वतस्तमसं तमसो विपृचे पृथक्करणायार्थं जगत्क्षणाकाथमनवस्यंतोऽविमुचतः कुर्वन्त एव यं सूर्यमकृण्वन् । अष्टजगत्तित्यर्थः । यद्भीर्महत्त्वः सप्त सप्तसंख्याका हरितोऽपि विश्वस्य समस्तस्य जगतः प्राणिमसृष्टस्य स्पणं प्रकल्पेन ज्ञातारं तं सूर्यं वहति । धारयति ॥

वहिष्ठेभिर्विहरंन्यासि तंतुमवव्ययन्नसितं देव वस्म ।

दर्विध्वतो रश्मयः सूर्यस्य चर्मवावाधुस्तमो अप्स्यंते ॥ ४ ॥

वहिष्ठेभिः । विऽहरन् । यासि । तंतुं । अवऽव्ययन् । असितं । देव । वस्म ।

दर्विध्वतः । रश्मयः । सूर्यस्य । चर्मं । ददव । अवा । अधुः । तमः । अपऽसु । अंतरिति ॥ ४ ॥

हे देव योतमान सूर्यं त्वं जगत्तिर्वाहात्मकस्य रमस्यादानार्थं तंतुं रश्मिममृहं विहरन्विस्तारयन् असितं कृष्णवर्णं वस्म नक्तचराणां निवामभुता रात्रिसव्ययन् अवाचीनं यथा भवति तथा संवृण्वन् । तिरस्कृत्यर्थः । वहिष्ठेभिर्वाहुमत्यतं शक्तरश्मयामि । गमनमार्गं गच्छामि । अस्यामुचि पूर्वाधं सूर्यस्य प्रत्यक्षमर्थं प्रतिपाद्योत्तरार्धं परोक्षमर्थं प्रतिपादयितुमाह । दर्विध्वतो ध्रुवनाः सूर्यस्य संबन्धिनो रश्मयः किरणा

अप्स्वन्तरिजे । आप इत्यन्तरिजनाम आकाशमापः पृथिवीति तन्नामसु पाठात् । अतर्मध्ये चर्मव चर्मवस्थित
तमोऽधकारमवाधुः । अवाचीनमदधुः । तिरस्कुर्वतीत्यर्थः ॥

अनायतो अनिवद्धः कथायं न्यङ्कुत्तानोऽव पद्यते न ।

कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कंभः समृतः पाति नाकं ॥ ५ ॥

अनायतः । अनिवद्धः । कथा । अयं । न्यङ् । उत्तानः । अव । पद्यते । न ।

कया । याति । स्वधया । कः । ददर्श । दिवः । स्कंभः । संऽमृतः । पाति । नाकं ॥ ५ ॥

आयतशब्दो दूरवाची । तद्विपरीतोऽनायत आसीनः सन्नय प्रत्यक्षणोपलभमानो मण्डलाभिसानी सूर्यो
ऽनिवद्धः । केनापि बद्धो न क्रियते । अपि चाय सूर्यो न्यङ्कुत्तान्नामः सन केनचित्कथा कथ नाव पद्यते । न
हिंस्यते । किचायमुत्तान ऊर्ध्वमुखत्वेन तिष्ठन कथा स्वधया केन बलेन याति । गच्छति । स्वधाशब्दोऽन्नवाच्य
तत्कार्यं बलं लज्जयति । अपि च दिवो ब्रह्मलोकस्य स्कंभः स्वभः समृतो नाकेन समवेतः सूर्यो नाक मार्गं पाति ।
पानयति । को ददर्श । तत्त्वतः कः पश्यति । न कोऽपि जानातीत्यर्थः ॥ ॥ १३ ॥

प्रत्यग्निरूपस इति पंचचं चतुर्थं मुक्त वामदेवस्यार्पं वैष्णवमाधय माचवर्णिकदेवत वा । तथा चानुक्रात ।
प्रत्यग्निरिति । निगोक्तदेवत इति तु शब्दादस्यापि मुक्तस्य निगोक्तदेवतत्वं ॥ विनियोगो निगिकः ॥

प्रत्यग्निरूपसो जातवेदा अख्यदेवो रोचमाना महोभिः ।

आ नामत्योरुगाया रथेनमं यज्ञमुप नो यातमच्छ ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उपसः । जातवेदाः । अख्यत । देवः । रोचमानाः । महः । अभिः ।

आ । नामत्या । उरुऽगाया । रथेन । इमं । यज्ञं । उप । नः । यातं । अच्छ ॥ १ ॥

देवो जातमानो जातवेदा जातधनोऽग्निर्महोभिस्तजोभी रोचमाना दीपमाना उपसः प्रत्यग्नो लक्ष्मी
त्याख्यत । प्रवृद्धो भवति । उरुगाया प्रभुतगमनो हे नामत्याग्निर्नो रथेन नोऽस्मदीयमिस यज्ञमन्नामिमुपमुप
यात । उपशक्त ॥

ऊर्ध्वं केतुं सविता देवो अथेज्ज्योतिर्विश्वस्मै भुवनाय कृण्वन ।

आप्रा द्यावापृथिवी अंतरिक्षं वि सूर्यो रश्मिभिश्चेकितानः ॥ २ ॥

ऊर्ध्वं । केतुं । सविता । देवः । अथेत् । ज्योतिः । विश्वस्मै । भुवनाय । कृण्वन ।

आ । आप्राः । द्यावापृथिवी इति । अंतरिक्षं । वि । सूर्यः । रश्मिऽभिः । चेकितानः ॥ २ ॥

विश्वस्मै सर्वस्मै भुवनाय लोकाय ज्योतिस्तजः कृण्वन कुर्वन् सविता प्ररको देव ऊर्ध्वमुत्थय केतुं प्रकाशक
भानुमथेत् । आश्रयति । वि चेकितानः सर्व विगोषण पश्यन् सूर्यो रश्मिभिः स्वकीयैः किरणैश्चावापृथिवी
ब्रह्मलोकभुल्लोकां चातरिज चाप्राः । समतादपुरयत् ॥

आवहंत्यरुणीज्योतिपागान्मही चित्रा रश्मिभिश्चेकिताना ।

प्रबोधयंती सुविताय देव्युषा ड्यते सुयुजा रथेन ॥ ३ ॥

आऽवहंती । अरुणीः । ज्योतिषा । आ । अगात् । मही । चित्रा । रश्मिऽभिः । चेकिताना ।

प्रऽबोधयंती । सुविताय । देवी । उषाः । ड्यते । सुऽयुजा । रथेन ॥ ३ ॥

आवहन्ती धनानि धारयत्यरुणीररुणवर्णाः ॥ प्रथमैकवचने द्वितीयावहवचनं क्रांदसं ॥ ज्योतिषा तेजसा युक्ता मही मरुती रश्मिभिः किरणैश्चिवा दर्शनीया चकिताना जानत्युषा आगात । आगच्छत । किंच प्रबोधयन्ती मुपान प्रनुदानं कुर्वन्ती देवी ज्योतिमानोषाः मुयुजा शोभनयुक्तेन रथेन सुविताय सुखप्राप्तये ईयते । गच्छति ॥

आ वां वहिष्ठा इह ते वहंतु रथा अश्वाम उपसो व्युष्टौ ।

इमे हि वां मधुपेयाय सोमा अस्मिन्यज्ञे वृषणा मादयेथां ॥४॥

आ । वां । वहिष्ठाः । इह । ते । वहंतु । रथाः । अश्वामः । उपसः । विऽउष्टौ ।

इमे । हि । वां । मधुऽपेयाय । सोमाः । अस्मिन् । यज्ञे । वृषणा । मादयेथां ॥४॥

हे अश्विनाविह यज्ञे वहिष्ठा बोद्धृतमास्तं प्रसिद्धा रथा रजणा गतारोऽश्वामोऽश्वौ वां युवामुपस उपोदेवताया व्युष्टौ व्युक्तेनकान् आ वहंतु । समतान्नयन्तु । हि यस्मात्कारणात् हे वृषणा वृषणां कामानां वर्षितारो हे अश्विनाविह सोमा वा युवा मधुपेयाय मधोः सोमस्य पानायामिन्यज्ञे मादयेथां । हर्षयेथां ॥

अनायतो अनिवद्धः कथायं न्यदुत्तानोऽव पद्यते न ।

कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कंभः समृतः पाति नाकं ॥५॥

अनायतः । अनिऽवद्धः । कथा । अयं । न्यदु । उत्तानः । अव । पद्यते । न ।

कया । याति । स्वधया । कः । ददर्श । दिवः । स्कंभः । संऽउत्तः । पाति । नाकं ॥५॥

इयमुक्पूर्वं व्याख्याता ॥ ॥१४॥

अग्निर्होतृति दशचं पंचमं मुक्तं वामदेवस्यार्थं गायत्रं । अत्रियमनुक्रमणिका । अग्निर्होता दश गायत्रमुपि बोधदित्याभ्या सोमक माहदेव्यमभवदत्यराभ्यामस्याश्विनावायुरयाचर्तेति । बोधत्यदिति दूचनं सोमकराजा स्तूयत एव वामिति दूचनश्विनां शिष्टाभिः पंडुरभिः स्तूयते । अतस्मा एव क्रमेण देवताः ॥ मुक्तविनियोगो लेखिकः ॥ पशोः पर्यायिकरणेऽग्निर्होता न इत्यायमुचोऽनुवचनीयः । तथा च सूत्रितं । अग्निर्होता न इति तुचं पर्याय्येऽन्वाह । आ० ३ ० । इति ॥ प्रातरनुवाकेऽप्यामंत्र्यं कर्त्ता गायत्रं कृदस्याश्विनशम्रे चायं तुचो विनियुक्तः । तथा च सूत्रितं । अग्निर्होता नो अध्वर इति तिस्रः । आ० ४. १३ । इति ॥

अग्निर्होता नो अध्वरं वाजी सन्परिणीयते । देवो देवेषु यज्ञियः ॥१॥

अग्निः । होता । नः । अध्वरे । वाजी । सन् । परि । नीयते । देवः । देवेषु । यज्ञियः ॥१॥

होता देवानामाह्वाता होमनिष्पादको वाग्निर्होताऽस्मदीयऽध्वरं यागे । वाजीत्यतनुप्रोपमाक । वाजी शीघ्रगामी बोढाश्च इव तथा देवभ्यो हविर्वाहकः सन् परिणीयते । परितः समतात्प्राप्यते । तथा ब्राह्मणं च भवति । वाजी सन्परिणीयत इति वाजिनमिव ह्येनं संतं परिणयति । ऐ० ब्रा० ० ५ । इति । कीदृशोऽग्निः । देवेषु ज्योतिमान्निष्पद्वादिषु मध्ये देवो ज्योतिमानो यज्ञियो यज्ञार्हः ॥

परि त्रिविध्यध्वरं यात्यग्नी रथीरिव । आ देवेषु प्रयो दधत् ॥२॥

परि । त्रिऽविष्टि । अध्वरं । याति । अग्निः । रथीऽऽव । आ । देवेषु । प्रयः । दधत् ॥२॥

देवेषु ज्योतिमान्निष्पद्वादिषु । प्रय इत्यत्रनामदं । प्रयो यजमानैर्दत्तं हवीरूपमन्नमा दधत आ समंताद्वा रयन्नाभिरगनादिगुणविशिष्टोऽग्निस्त्रिविष्टं चिवार । सवनत्रयेऽपीत्यर्थः । परि परितः समंतादध्वरं यजमानैः कृतं यागं याति । गच्छति । परिगमने दृष्टातः । रथीरिव । रथवान्पुरुषो यथा शीघ्रं याति तद्वत् । तथा च ब्राह्मणं । परि त्रिविध्यध्वरं यात्यग्नी रथीरिवेत्येव हि रथीरिवाध्वरं पर्यति । ऐ० ब्रा० २. ५ । इति ॥

परि वाजपतिः कविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत् । दधद्रत्नानि दाणुषे ॥३॥

परि वाजपतिः । कविः । अग्निः । हव्यानि । अक्रमीत् । दधत् । रत्नानि । दाणुषे ॥३॥

वाजपतिर्वाजानामज्ञानां पतिः पालकः । परि वाजपतिः कविरित्येष हि वाजानां पतिः । ऐ० ब्रा० २. ५. । इति ब्राह्मणं । कविः क्रातुदर्शी मिधावी वा दाणुषे हविर्दत्तवते यज्ञमानाय रत्नानि रमणीयानि धनानि दधत प्रयच्छन्निर्हव्यानि हवीषि पर्यक्रमीत् । परितः क्रामति । व्याप्नोति ॥

अयं यः मृजये पुरो देववाते समिध्यते । द्युमाँ अमिचदंभनः ॥४॥

अयं । यः । मृजये । पुरः । देवऽवाते । संऽदध्यते । द्युऽमान । अमिचऽदंभनः ॥४॥

यः प्रसिद्धोऽय प्रत्यक्षोपलभ्यमानोऽपि देववाते देववातस्य पुत्रं यज्यते । यज्यो नाम कश्चित्प्रोमयाजी । तस्मिन्निमित्तभुतं मति । तद्व्यागार्थमित्यर्थः । यज्यस्य यष्टस्य तित्तिरीया आसन्नति । तामिधो ह सात्यहया देवभागं पप्रक्त यत्तृजयान्वहयाजिनोऽयीयजः । ति० म० ६. ६. ०. ०. । इति । पुरः पूर्वस्या दिशि स्थितायामुत्तरवशां समिध्यते । सम्यग्दीप्यते । अमिचदंभनः शत्रूणां हिंसकः सोऽपि कृमान दीप्तिमान् भवतीति शेषः ॥

अस्य घा वीर ईवतोऽग्नेरीगीतं मर्त्यः । तिग्मजैभस्य मीऽहृषः ॥५॥

अस्य । घा । वीरः । ईवतः । अग्नेः । ईगीतं । मर्त्यः । तिग्मऽजैभस्य । मीऽहृषः ॥५॥

वीरः मृतो विक्रातो मर्त्यो मरणधर्मा यजमानस्तिग्मजैभस्य तीक्ष्णतज्जसो मीऽहृषोऽभिलषितफलानां भक्तीवतो गमनवतोऽस्याग्नेरीगीतं । ईश्वरो भवत । धति पादपुरणः । एतेन यजमान आत्माभीष्टफलं कारयितुं समर्थो भवतीत्यर्थः ॥ ॥५॥

तमर्वतं न सान्सिमरूपं न दिवः शिणुं । मर्मृज्यते दिवेदिवे ॥६॥

तं । अर्वतं । न । सान्सिं । अरूपं । न । दिवः । शिणुं । मर्मृज्यते । दिवेऽदिवे ॥६॥

यजमानो अर्वतं न शीघ्रगामिनमश्वमिव सान्सिं संभजनीयं दिवः शिणुं न दुर्लोकस्य पुत्रभुतं सूर्यमिवारूपमारोचमानं तमपि दिवं दिवं प्रतिदिनं मर्मृज्यते । मुग्धं परिचरणं कुर्वति ॥

बोधयन्मा हरिभ्यां कुमारः साहदेव्यः । अच्छा न हृत उदरं ॥७॥

बोधत् । यत् । सा । हरिभ्यां । कुमारः । साहऽदेव्यः । अच्छा । न । हृतः । उत । अरं ॥७॥

साहदेव्यः सहदेवनाम्नो राज्ञः पुत्रः कुमारः मोक्षकामिधो राज्ञा हरिभ्यामश्वभ्यामर्थां दातुं सा मा यद्यदा बोधत । बोधयामासिमां तवाश्वविति । तदाहमन्तामिमृष्येन कुमारं हन । स नोदरः । तावथा वल्लभा न निर्गतवानस्मि ॥

उत त्या यजता हरी कुमारात्साहदेव्यात् । प्रयता सद्य आ ददे ॥८॥

उत । त्या । यजता । हरी । कुमारात् । साहऽदेव्यात् । प्रऽयतर । सद्यः । आ । ददे ॥८॥

उतापि च साहदेव्यात्सहदेवस्य पुत्रात्कुमारात्सोमकाद्राज्ञो यजता पुत्रनीयां प्रयता प्रयतीत्या त्यां तौ प्रसिद्धौ हरी अर्थां सद्यो यस्मिन्दिने तेनाहृतस्मिन्नैव दिने आ ददे । आदत्तवानस्मि । सचद्रष्टा अर्पिषो धदित्युद्वेगेन कुमारमश्वपश्याभ्युपगम्याश्ववितस्मात्प्रच्छा प्रीतोऽभवदित्यर्थः ॥

एष वाँ देवावश्विना कुमारः साहदेव्यः । दीर्घायुरस्तु सोमकः ॥९॥

एषः । वाँ । देवाँ । अश्विना । कुमारः । साहदेव्यः । दीर्घऽआयुः । अस्तु । सोमकः ॥९॥

देवाँ द्योतमानाँ हे अश्विनाँ वाँ युवाँ तर्पकः साहदेव्यः सहदेवस्य पुत्रः कुमारः सोमकः सोमकाभिधान एष राजा दीर्घायुरस्तु । शतायुष्को भवतु । एतम् हेव प्रीचतुः पर्वतनारदाँ सोमकायित्वादिना सर्वं हेव महाराजा आमुः । ऐ० ब्रा० ५. ३४. । इत्यनेन ब्राह्मणेन सोमकस्य राजत्वं स्पष्टीकृतं ॥

तं युवं देवावश्विना कुमारं साहदेव्यं । दीर्घायुपं कृणोतन ॥१०॥

तं । युवं । देवाँ । अश्विना । कुमारं । साहदेव्यं । दीर्घऽआयुपं । कृणोतन ॥१०॥

हे देवावश्विना द्योतमानावश्विनाँ युवं युवाँ साहदेव्य सहदेवस्य पुत्रं कुमारं सोमकाख्यं राजानं दीर्घायुपं शतायुष्कं कृणोतन । कुरुते । अनेन दूचेनास्य कुमारस्य दीर्घमायुरश्विनावृषिरयाचतेत्यर्थः ॥ ॥१०॥

आ सत्यो यात्वित्येकविंशत्युचं पष्ठं मृक्तं वैष्णवमद्रं । अथयमनुक्रमणिका । आ सत्यः रिकद्रमिति । तत्रद्रं मित्युक्तत्वादग्न्यधिकारो निवृत्त इत्यवगम्यते ॥ चतुर्विंशऽहनि माध्यादिनसर्वेन मेवावरुणशस्त्र इदं द्वितीयमहीनमृक्तं । तथा च सूचितं । आ सत्यो यात्वित्यहीनमृक्तं द्वितीय मेवावरुणः । आ० ५. ४. इति ॥ समुद्धं दशरात्रं नवमऽहनि निष्कवन्धशस्त्र इदं मृक्तं । तथा च सूचितं । आ सत्यो यात्वह भुवं तन इन्द्रियमिति निष्कवन्धं । आ० ८. ५. इति ॥

आ सत्यो यातु मघवाँ ऋजीषी द्रवत्वस्य हरय उप नः ।

तस्मा इदं धः सुपुमा सुदशमिहाभिपित्वं करते गृणानः ॥१॥

आ । सत्यः । यातु । मघऽवान । ऋजीषी । द्रवत्व । अस्य । हरयः । उप । नः ।

तस्मै । इत् । अंधः । सुपुम । सुदशम । इह । अभिऽपित्वं । करते । गृणानः ॥१॥

ऋजीषी । ऋजीषशब्देन निष्पष्टो विगतसारः सोमोऽभिधीयते । तद्वान सत्यः सत्यवाक्मघवान्धनवा निद्रो नोऽस्माकमुप समीप आ यातु । आगच्छतु । किंच अस्थिद्रस्य हरयोऽग्रा नोऽस्माकमुप समीपं द्रवतु । आगच्छतु । वयं यजमाना इहास्मिन्धेन तस्मा इद्राय मुदत गोमनवन् । सारोपतमित्यर्थः । इदिदं प्रत्येन गोपलभ्यमानमंधोऽन्नरूपं सोमं सुपुम । अभिपुतं कुर्याम । गृणानोऽस्माभिः स्तूयमान इद्रोऽभिपित्वमस्मदभिमतप्राप्तिं करतः करोतु ॥

अवं स्य शूरार्ध्वनो नांतेऽस्मिन्नो अद्य सर्वने मंदर्थे ।

शंसात्युक्थमुग्नेव वेधाश्चिकितुपे असुर्याय मन्म ॥२॥

अवं । स्य । शूर । अर्ध्वनः । न । अंते । अस्मिन् । नः । अद्य । सर्वने । मंदर्थे ।

शंसाति । उक्थं । उशनाऽइव । वेधाः । चिकितुपे । असुर्याय । मन्म ॥२॥

हे शूर शत्रूणांमभिभवसमर्थेद्र अश्विदानीमस्मिन् सर्वने माध्यादिनाख्ये मंदर्थे त्वां मादयितुं नोऽस्मानवस्य । विभुच । तव दृष्टातः । अर्ध्वनो गंत्यस्य मार्गस्याति समीपं नाशान्ननुष्या यथा मूर्च्छति तद्वत् । उशनेव काय इव वेधाः शंसिता यजमानो हे इद्र चिकितुपे सर्वं जानतेऽसुर्यायामुराणां हिंसकाय तुभ्यं मन्म मननीयमुक्थं शस्त्ररूपं स्तोत्रं शंसाति । शसनं करोति ॥

कविर्न निरण्यं विदथानि साधनृषा यत्सेकं विपिपानो अर्चात् ।

दिव इत्या जीजनत्सप्र कारूनहृ। चिच्चक्रुर्वयुना गृणंतः ॥३॥

कविः । न । निण्यं । विदथानि । साधन । वृषा । यत् । सेकं । विऽपिपानः । अचीत ।
दिवः । इत्या । जीजनत् । मप्र । काखन । अह्ना । चित । चक्रुः । वयुना । गृणतः ॥ ३ ॥

कविर्मेधावी निण्य न । निण्यमित्यतर्हितनामितत । अतर्हितं गूढमर्थमिव विदथानि वेदनीयानि कार्यज्ञा-
तानि साधन साधयन वृषा कासाना वर्पितद्वी यद्यदा सेक मेचनीय सोम विपिपानोऽत्यर्थं पिबन् अचीत
विप्रेपिणार्चति । सोमपानं श्रद्धा करोतीत्यर्थः । तदानी दिवोऽमुष्माज्जोकादित्या मत्वमेव मप्र मप्रमंख्याकान
काखन्नग्मीन जीजनत । अजीजनत । जनयति । गृणतः स्तूयमाना रश्मयो वयुना वयुनानि मनुष्याणा ज्ञा-
नान्यद्वा चित दिवमेनापि चक्रुः । छतवतः ॥

स्वर्ष्येद्वेदि मुदृणीकर्मकर्महि ज्योती रुरुचुर्बुध वस्तोः ।

अंधा तमांसि दधिता विचक्षे नृभ्यश्चकार नृतमो अभिष्टो ॥ ४ ॥

स्वः । यत् । वेदि । सुऽदृणीकं । अर्कः । महि । ज्योतिः । रुरुचुः । यत् । ह । वस्तोः ।

अंधा । तमांसि । दधिता । विऽचक्षे । नृऽभ्यः । चकार । नृऽतमः । अभिष्टो ॥ ४ ॥

यद्य यदा खलु महि महत्प्रभुतं ज्योतिर्नजोरूप यत्पर्यां ज्योतीर्कोऽर्कं रश्मिभिः मुदृणीकं मुदृ दृशनीय
वेदि । अवेदि । ज्ञायं । तदानी देवास्त्वस्मिन् सर्वे वस्तोनिवामार्थं रुरुचुः । दीपियुक्ता वसुः । नृतमो नृततम
सूर्याऽभिष्टावभ्यागमनं नृभ्यो नृणां विचक्षे विप्रेषणं दर्शनायाधाधकाररूपाणि निविडानि तमांसि दधिता
दधितानि नाशितानि चकार । छतवान ॥

ववक्ष इदं अमितमृजीषुर्भे आ पप्रो रोदमी महित्वा ।

अतश्चिदस्य महिमा वि रेव्यभि यो विश्वा भुवना वभूव ॥ ५ ॥

ववक्षे । इदं । अमितं । ऋजीषी । उभे इति । आ । पप्रो । रोदमी इति । महिऽत्वा ।

अतः । चित् । अस्य । महिमा । वि । रेचि । अभि । यः । विश्वा । भुवना । वभूव ॥ ५ ॥

अजीषी । अजीषण्डेन निष्पिष्टो विगतसारः सोमोऽभिधीयते । तद्वानिद्रः परमेश्वर्ययुक्तोऽमितमस्य
चारहित महिमानं ववक्षे । उवाह । किंच महित्वा महत्त्वेन स्वेन महिष्येभि रोदमी उभे यावापृथिशावा पप्रो ।
समतादपुरयत् । य इदं विश्वा भुवना सर्वाणि भुवनान्यभि वभूव । तिरश्चकार । अतश्चिदयोऽपि विश्वेभ्यो
भुवनभ्योऽस्यद्रस्य महिमा वि रेचि । अतिरिचि । अधिकं वभूवत्यर्थः ॥ ५५ ॥

विश्वानि शक्रो नर्याणि विद्वानपो रिरिच सखिभिर्निकामैः ।

अशमानं चिक्षे विभिद्वर्चोभिर्घ्नं गोमंतमुगिज्ञो वि वघुः ॥ ६ ॥

विश्वानि । शक्रः । नर्याणि । विद्वान् । अपः । रिरिच । सखिऽभिः । निऽकामैः ।

अशमानं । चित् । यः । विभिद्वः । वचःऽभिः । घ्नं । गोऽमंतं । उगिज्ञः । वि ।

वघुरिति वघुः ॥ ६ ॥

विश्वानि समस्तानि नर्याणि मनुष्याणां हितानि वृष्ट्यादीनि कार्याणि विद्वान् ज्ञानेन शक्रः समर्थ इदं
निकामिर्निकामयमानेभ्यः सखिभिर्मित्रभूतेभ्यो मरुद्भ्यः ॥ व्यत्यंथेन चतुर्थ्यर्थं तृतीया ॥ अपो वृष्टिजननान्युदकानि
रिरिच । रिक्तीचकार । इन्द्रः सस्यादिफलमिद्वार्थं मेघम्यानुदकानि मरुद्भ्यो दत्तवानित्यर्थः । यद्वा । निका-
मिर्निकामयमानैः सखिभिर्मरुद्भिः सहितः सन अपो नमसः सकाशात् । आप इत्यतिरिचनमितत ॥ अत्र विभक्ति

व्यत्ययः ॥ रिरिच । व्यतिरिक्तो बभूव । ये मरुतो वचोभिर्वायुर्धनिभिरश्मानं चित पर्वतमपि मेघं वा ।
अश्मति मेघनामतत । विभिदुः । अश्मत्सु । उशिजः कामयमानान् मरुतो गोमतं गोभिरुपेतं वज्रमशिरसां
मन्वाधि गोम्यानं वि ववुः । आन्हादयामामुः ॥

अपो वृचं वद्वित्रांसं पराहन्प्रावन्ते वज्रं पृथिवी सचेताः ।

प्राणींसि समुद्रियार्यतोः पतिर्भवञ्छवसा शूर धृष्णो ॥ १ ॥

अपः । वृचं । वद्विऽवांसं । परा । अहन । प्र । आवत् । ते । वज्रं । पृथिवी । सऽचेताः ।

प्र । अणींसि । समुद्रियाणि । ऐतोः । पतिः । भवन । शवसा । शूर । धृष्णो इति ॥ १ ॥

हे इन्द्र प्रावत राजमादिभ्यः प्रक्षेपेण लोकान पालयितु ते त्वदीयं वज्रमपो वृष्टिलक्षणाभ्युदकानि वद्विवां
समावरक वृच मेघं पराहन । प्रक्षेपेण प्रेरयति स्म । पृथिवी भूमिः सचेताश्चतनावती । त्वया संगता बभूव ।
धृष्णो धर्षणशील हे शूर विक्रान्तं त्वं शवसा वल्लेन पतिमेवन लोकाना पालकः मन समुद्रियाणि समुद्रमं
वधीन्यर्णांसि नमसि स्थितान्युदकानि प्राणीः । प्ररकोऽसुः ॥

अपो यदद्विं पुरुहूत ददराविर्भुवत्सरमां पृथ्वी ते ।

स नो नेता वाजमा दपि भूरि गोवा रुजनं गिरोभिर्गृणानः ॥ ८ ॥

अपः । यत । अद्विं । पुरुऽहूत । ददः । आविः । भुवत् । सरमां । पृथ्वी । ते ।

सः । नः । नेता । वाजं । आ । दपि । भूरि । गोवा । रुजन । अंगिरऽभिः । गृणानः ॥ ८ ॥

हे पुरुहूत वज्रभिराहतं यद्यदापः प्रति वृष्टिलक्षणाभ्युदकानि लक्षोक्त्याद्वि मेघ ददः । विदारितवा
नसि । सरमा देवशुनी पृथं पुरा ते तुभ्य पणिभिरपहत गोधनमाविर्भुवत् । प्रकाशयामास । अगिरोभिर्गृणि
भिर्गृणानः स्तूयमानः मन गोवा गोवाण्यन्त्राणि रुजन नोऽस्मान भूरि प्रभुत वाजमस्रं नेता प्रापयिता स
त्वमा दपि । आदरं कृतवानसि ॥

अच्छा क्विं नृमणो गा अभिष्टो स्वपाता मघवन्नाधमानं ।

कृतिभिस्त्रिपणो घुस्रहृतो नि मायावानब्रह्मा दस्युरत ॥ ९ ॥

अच्छ । क्विं । नृऽमनः । गाः । अभिष्टो । स्वऽसाता । मघऽवन । नाधमानं ।

कृतिऽभिः । तं । इपणः । घुस्रऽहृतो । नि । मायाऽवान । अब्रह्मा । दस्युः । अत ॥ ९ ॥

हे मघवन्वज्रिन्द्र नृमणः । नृभिर्मनुष्यैर्मन्यत इति नृमणः । त्वं कवि मेधाविनं कृत्स्नमच्छ गाः । अभ्यगाः ।
क्वच स्वपाता । स्वर्धन । तस्य साता दानं निमित्तं अभिष्टो कविरभिर्गमं सति नाधमानं युद्धार्थं त्वां याचमानं
कृत्स्नमृतिभिः शत्रुकृतोपद्रवपरिहाररूपे रत्नरिपणः । प्रेरितवानसि । मायावान कपटवानब्रह्मा । ऋत्विग्भिः
क्रियमाणं सर्वं कर्मज्ञातमनुष्ठारूपेण जानन्न ऋत्विग्विग्रहो ब्रह्मशब्देनोच्यते । स न विद्यते यस्य सोऽब्रह्मा ।
वदोक्तकर्मस्मान्निष्करोहित इत्यर्थः । दस्युः कृत्स्नस्य शत्रुर्गुस्रहृतो घुस्र धनं हतिराह्वानं यस्यां युधि तस्यां न्यतः ।
विनष्टो बभूव । इन्द्रः कृत्स्नमाहतः मन तस्य शत्रुं हतवानित्यर्थः ॥

आ दस्युग्रा मनसा यात्यस्तं भुवन्ते कुत्सः सख्ये निकामः ।

स्वे योनौ नि पदतं सरूपा वि वां चिकित्सदृतचिद्ध नारी ॥ १० ॥

आ । दस्युऽघ्ना । मनसा । याहि । अस्मि । भुवन् । ते । कुत्सः । सख्ये । निऽकामः ।
स्वे । योनी । नि । सदन्तं । सऽरूपा । वि । वा । चिकित्सत । ऋतुऽचित् । ह । नारी ॥ १० ॥

अत्र काचिदाख्यायिका श्रूयते । कथं । रुरुनामकः कश्चिद्राजर्षिः । तस्य पुत्रः कुत्साख्यो राजर्षिरासीत् । स च कदाचिच्छत्रुभिः सह युयुत्सुः संग्रामं स्वयमशक्तः सन् शत्रूणां हननार्थमिन्द्रस्याज्ञानं चकार । स चन्द्रः कुत्सस्य गृहमागत्य तस्य शत्रून् उघ्नान् । तदनन्तरमतिप्रीत्या तयोः सख्यमभवत् । सख्यानन्तरमिन्द्र एनमपि स्वकीयं गृहं प्रापयामास । तत्र शचीन्द्रं प्राप्नुमागता सती तौ समानरूपां दृष्ट्वायमिन्द्रोऽयं कुत्स इति विवेकाभावेन संग्रामं चकारिति । अनयाख्यायिकया प्रतीयमानोऽर्थोऽत्र प्रतिपाद्यते । हे इन्द्र दस्युघ्ना दस्युना शत्रूणां हन्ता मनसा युक्तस्त्यस्य कुत्सस्य गृहं अस्मिन्ति गृहनामतेत । आ याहि । आगाः ॥ लुद्धं लोट् ॥ कुत्सश्च ते तव संबंधिनि सख्यं निकामो नितरां कामयमानो भुवन् । अभवत् । ततस्ती युवा री योनीं स्वकीये स्थाने नि पदन्तं । न्यसीदत् । उपविष्टावभूत् । ऋतचित्मत्यदर्शनी नारीन्द्रस्य भार्या शचीं सरूपां समानरूपां वा युवा वि चिकित्सत । संग्रामं चकार ॥ ॥ १८ ॥

यामि कुत्सेन सरथमवस्युस्तोदो वातस्य हयैरीशानः ।
ऋज्वा वाजं न गध्यं युयुपन्क्विर्यदहन्पायीय भृषात् ॥ ११ ॥
यामि । कुत्सेन । सऽरथं । अवस्युः । तोदः । वातस्य । हयैः । ईशानः ।
ऋज्वा । वाजं । न । गध्यं । युयुपन् । क्विः । यत । अहन् । पायीय । भृषात् ॥ ११ ॥

हे इन्द्र अवस्युः कुत्सस्य रत्नमिच्छन् ॥ कदासि क्वचि परं ज्ञायामपि दृश्यते ॥ तोदस्तोदकं शृणा हिमको वातस्य वायुमद्गणयति गवतोर्हयैरिश्यैरीशान ईशरत्नं कुत्सेन कुत्साख्येन राजर्षिणा सरथं समानरथं यामि । गच्छामि । गध्यं याह्य । गध्यं गच्छति । ऋज्वा वाजं न गध्यं युयुपन्नित्यपि निगमो भवतीति निरुक्तः । प १५ । वाजं नास्मिन् ऋज्वा ऋजुर्गामिनावशां युयुपन् स्वकीये रथे योजयन् क्विः प्राज्ञः कुत्सो ययस्मिन्नहन्नहन् दिवसं पायीय पारणाय आपन्नस्मरणाय भृषात् । प्रभवत् । तस्मिन्नेव दिने कुत्सेन सरथं यामीति पूर्ववत् संबन्धः ॥

कुत्साय शुणामशुपं नि वहीः प्रपित्वे अहः कुर्यवं सहसा ।
सद्यो दस्युः प्र मृण कुत्सेन प्र सूरश्चक्रं बृहतादभीकं ॥ १२ ॥
कुत्साय । शुणां । अशुपं । नि । वहीः । प्रऽपित्वे । अहः । कुर्यवं । सहसा ।
सद्यः । दस्युः । प्र । मृण । कुत्सेन । प्र । सूरः । चक्रं । बृहतात् । अभीकं ॥ १२ ॥

शुणं पिप्पमित्यस्यामचि । अम्वे १ १०३ ८ । प्रतिपादितोऽर्थः कुत्सायत्यनेन अहंरथेन स्पष्टीक्रियते । हे इन्द्र त्वं कुत्साय कुत्सार्थमशुपं । शुपमिति सुखनामतेत । तद्वहित । अत्र दीर्घाभावः । शुणं शुणनामानममुरं नि वहीः । न्यवहीः । अवधीः । तथाहो दिवसस्य प्रपित्वे प्रक्रमे पूर्वोक्तं कुर्यवं कुर्यवनामानममुरं च हतवानमि । तथा स त्वं सहसा सहस्रेण वह्निभिः परिजनः सह सद्यो यस्मिन् काले कुर्यवमवधीनास्मिन् काले एव कुत्सेन । कुत्स इति वज्रनामतेत । कुत्स एव कुत्स्य वज्रं । तेन दस्युन् शत्रुन् मृण । जहि ॥ भूतार्थं लोट् ॥ हतवानमि । तथा सूरः प्रक्रमस्य सूर्यस्य चक्रमायुधमभीकं समीपं सयांस वा प्र बृहतात् । प्रकर्षणं क्रियवानमि ॥

त्वं पिपुं मृगयं शृणुवांसमृजिष्यन्ते वैदष्टिनायं रंधीः ।
पंचाशत्कृणा नि वपः सहस्रात्कं न पुरां जरिमा वि ददः ॥ १३ ॥

त्वं । पिप्रुं । मृगयं । शृणुऽवांसं । ऋजिष्वने । विदधिनायं । रंधीः ।

पंचाशतः । कृष्णा । नि । वपः । सहस्रा । अत्कं । न । पुरः । जरिमा । वि । ददर्शितं । ददेः ॥ १३ ॥

हे इन्द्र त्वं पिप्रुं पिप्रुनामानममुरं शृणुवामं प्रवृत्तं मृगय मृगयनामानममुरं च हतवानसि । किंच स त्वं विदधिनाय विदधिनः पुत्राय ऋजिष्वने ऋजिष्वनास्मै राज्ञे रंधीः । वृणमनयः । पंचाशत्पचाशत्सख्याकानि सहस्रा महस्राणि कृष्णा कृष्णवर्णानि रक्षांसि नि वपः । न्यवपः । अवधीः । तथा स त्वं जरिमा जरात्कं न वयोविशेष रूपमिव पुरः शिवरस्य नगराणि वि ददेः । विदारितवानसि ॥

मूरं उपाके तन्वदधानो वि यत्ने चेत्यमृतस्य वर्षः ।

मृगो न हस्ती तविषीमुपाणः सिंहो न भीम आयुधानि विभ्रत् ॥ १४ ॥

मूरः । उपाके । तन्व । दधानः । वि । यत् । ते । चेति । अमृतस्य । वर्षः ।

मृगः । न । हस्ती । तविषीं । उपाणः । सिंहः । न । भीमः । आयुधानि । विभ्रत् ॥ १४ ॥

हे इन्द्र मूरः प्ररक्तस्य सूर्यस्योपाके समीपे तन्व त्वदीयं शरीरं यद्यदा दधानो धारकोऽभवः तदा मृतस्य मरणरहितस्य ते त्वदीयं वर्षं रूपं वि चेति । यचेति । हे इन्द्र ज्ञातुं भविष्यं विज्ञायत । सूर्यस्य समीपे मेषाणि रूपाणि मन्त्रिणीभवति न तथेन्द्रस्य रूपं किन्तु सूर्यस्य समीपे इन्द्रस्य रूपं विशिष्टं भासमानं वभूवेत्यर्थः । अपि च हे इन्द्र हस्ती मृगो न गजविशेषो मृग इव तविषी परेषां बलमुपाणो दहन आयुधानि वज्रादीनि शस्त्राणि विश्वद्विभागस्त्व सिंहो न सिंह इव भीमो भयकरोऽभूः ॥

उदं कामा वसृतं अगमन्स्वमीहे न सवने चकानाः ।

अवस्यवः शशमानासं उक्थैरोको न रग्वा मुदृगीव पुष्टिः ॥ १५ ॥

उदं । कामाः । वसुऽयंतः । अगमन् । स्वःऽमीहे । न । सवने । चकानाः ।

अवस्यवः । शशमानासं । उक्थैः । ओकः । न । रग्वा । मुदृगीऽइव । पुष्टिः ॥ १५ ॥

कामा राजमादिभयानिवारणार्थमिदं कामयमाना वसृतः पश्चादिधनमिच्छतः स्तोतार इन्द्रं परमेश्वरं युक्तमगमन् । अगमन् । गच्छति ॥ वर्तमानार्थं कादमो लुङ् ॥ कीदृशाः स्तोतारः । स्वमीहे न युद्ध इव सवने यज्ञं चकाना याचमानाः अवस्यवोऽन्नकामा उक्थैः स्तोत्रैः शशमानाः शसमानाः स्तुतः । तदा सोऽयमिन्द्र ओको न स्तोतृणामावाम इव भवति । रग्वा रमणीया मुदृगीव पुष्टिः शोभनदर्शना लक्ष्मीरिव भवति ॥ १५ ॥

तमिदं उदं मुहयं हुवेम यस्ता चकार नर्या पुरुणि ।

यो मावते जरिचे गध्यं चिन्मशू वाजं भरति स्पर्हराधाः ॥ १६ ॥

तं । उत् । वः । उदं । मुऽहव । हुवेम । यः । ता । चकार । नर्या । पुरुणि ।

यः । माऽवते । जरिचे । गध्यं । चित् । मशू । वाजं । भरति । स्पर्हऽराधाः ॥ १६ ॥

य इन्द्रो नर्या नर्याणि मनुष्यवृत्तानि पुरुणि बहूनि ता तानि प्रसिद्धानि कर्माणि चकार । अकरोत् । किंच स्पर्हराधाः स्पृहणीयधनो य इन्द्रो मावते मत्सदृशाय जरिचे स्तोत्रे गध्यं चित् ग्राह्यं मयोत्रनीयमपि वाजमत्तं मनु शीघ्रं भरति । अहरति । वयं स्तोतारो हे यजमाना वो युष्मभ्यं तमित्तमेवदं मुहवं शोभनं माह्वानं यथा भवति तथा हवम । आहुयामः ॥

तिग्मा यदंतरग्निः पताति कस्मिंश्चिच्छूर मुहुके जनानां ।

घोरा यदर्यं समृतिर्भवात्यर्थं स्मा नस्तन्वो बोधि गोपाः ॥१९॥

तिग्मा । यत् । अंतः । अग्निः । पताति । कस्मिन् । चित् । शूर । मुहुके । जनानां ।

घोरा । यत् । अर्यं । संऽसृतिः । भवति । अर्थं । स्म । नः । तन्वः । बोधि । गोपाः ॥१९॥

हे शूर विकांतं यद्यदा कस्मिंश्चित्स्मिन्नपि जनानां मनुष्याणां मुहुके मोहके युद्धेऽंतरस्मात् मध्ये तिग्मा तीक्ष्णाग्निः पताति । पतति । हे अर्यं स्वामित्तु यद्यदास्मात् शत्रुभिः सह घोरा भीमरूपा समृतिर्युद्धं भवति । भवेत् । अर्थं तदानीं नोऽस्मदीयस्य तन्वः शरीरस्य गोपा रक्तको बोधि स्म । अबोधि । शत्रुभ्यः सकाशादस्मान्नक्तत्वेन वृद्धवान्मि खलु ॥

भुवोऽविता वामदेवस्य धीनां भुवः सखावृको वाज्रमाता ।

त्वामनु प्रमतिमा जगन्मीरुणंसो जरित्रे विश्वधं स्याः ॥१८॥

भुवः । अविता । वामदेवस्य । धीनां । भुवः । सखा । अवृकः । वाज्रमाता ।

त्वां । अनु । प्रऽमतिं । आ । जगन्म । उरुऽणंसः । जरित्रे । विश्वधं । स्याः ॥१८॥

हे इन्द्र त्वं वामदेवस्य वामदेवाख्यस्य मत्तद्रुमं संवाधनीनां धीनां कर्मणामविता रजिता भुवः । भव । अवृको हिमाराहितस्त्व वाज्रमाता युद्धं सखा मम मुहङ्गवः । भव । हे इन्द्र वयं प्रमतिं प्रकृष्टज्ञानं त्वामनु लवीकृत्या जगन्म । आगच्छाम । स त्वं विश्वधं सर्वदा जरित्रे स्तोत्र उरुणंसो महताः । मनेन युक्तः स्याः । भवेः ॥

एभिर्नृभिर्निद्रं त्वायुभिर्घ्ना मघवद्विर्मघवन्विश्वं आजी ।

द्यावो न द्युम्नरभि संतो अर्यः द्यपो मदेम शरदंश्च पृथ्वीः ॥१९॥

एभिः । नृभिः । इन्द्र । त्वायुभिः । त्वा । मघवतऽभिः । मघऽवन । विश्वे । आजी ।

द्यावः । न । द्युम्नः । अभि । संतः । अर्यः । द्यपः । मदेम । शरदः । च । पृथ्वीः ॥१९॥

हे मघवन्धनवतिन्द्र विश्वं विश्वस्मिन्नाजी संग्रामे त्वायुभिः शत्रुजयार्थं त्वां कामयमानमंघवद्विर्मघवद्विर्मघदर्थं दीयमानहविर्लक्षणधनरूपतरिभिः प्रत्यक्षगोपलभ्यमानैर्नृभिः पुत्रपौत्राद्यैः परिजनैः सहिता वयं यजमाना यन्मिधैर्नर्यावो न द्योतमानाः प्रकाशमाना धनिनो यथा तथार्योऽरीन् शत्रुनभि मतोऽभिभवतः क्षपः सर्वा रात्रीः पूर्वोर्वह्नीः शरदश्च संवत्सराश्च मदेम । स्तवाम । यजमानाः सर्वेषु कालेषु स्तोत्रैरिन्द्र हृषयतीत्यर्थः ॥

एवेदिद्राय वृषभाय वृष्णे ब्रह्माकर्म भृगवो न रथं ।

नू चिद्यथा नः सख्या वियोपदसन्न उयोऽविता तनृपाः ॥२०॥

एव । उत । इन्द्राय । वृषभाय । वृष्णे । ब्रह्म । अकर्म । भृगवः । न । रथं ।

नु । चित् । यथा । नः । सख्या । विऽयोपत् । असन्त । नः । उयः । अविता । तनृपाः ॥२०॥

यद्येन्द्रो नोऽस्मदीयानि सख्या सख्यानि कर्माणि नू चित् वियोपत् । न पृथक्कुर्यात् । उयस्तेजस्वी तनृपाः शरीराणां पालक इन्द्रो यथा नोऽस्मानविता रजितासन्तः स्यात् । तथा वयं यजमाना एवेदेवमवोक्तप्र करिणद्राय वृषभाय कामानां वरिषे वृष्णे नित्यतरुणाय ब्रह्म स्तोत्रमकर्म । अकर्म । तच्च वृष्टातः । भृगवो

दीप्तास्तन्नाणो रथं न रथमिव तद्धत । यजमानेभ्यो यथेन्द्रोऽभीप्सितफलप्रदो भवति तथेन्द्रं यजमानाः
सुवन्तीत्यर्थः ॥

नू द्रुत इन्द्र नू गृणान इपं जरिचे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २९ ॥

नु। स्तुतः। इन्द्र। नु। गृणानः। इपं। जरिचे। नद्यः। न। पीपेरिति पीपेः।

अकारि। ते। हरिऽवः। ब्रह्म। नव्यं। धिया। स्याम। रथ्यः। सदाऽसाः ॥ २९ ॥

हे इन्द्र नु त्विन्द्रं स्तुतः पूर्वर्द्धपिभिः संस्तुतो नु त्विन्द्रं गृणानोऽस्माभिः स्तुयमानश्च त्वमिषमन्नं जरिचे स्तोत्रं
मद्यं नद्यो न अन्नमदीरिव पीपे । प्यायय । प्रवृद्धं कुरु । हे इन्द्र हरिवो हरिवन हरिमंजकाद्योपेतं नू ते
तुभ्यं नव्यं नवतरं ब्रह्म स्तोत्रमकारि । अस्माभिः क्रियते । रथ्यो रथवन्तो वयं धिया प्रज्ञारूपया स्तुत्या
सदासास्त्वां सर्वदा भजमानास्त्वदर्थं हवीरूपस्यान्नस्य दातारो वा स्याम । भुयास्म ॥ ॥ २० ॥

त्वं मह्यो इन्द्र तुभ्यमित्येकविंशत्युचं सप्तमं सूक्तं । अत्रियमनुक्रमणिका । त्वं मह्यो अमित्रवामेकपदेति ।
अमित्रवां यजमानो न होतैत्येकपदा विराट् शिष्टा विंशतिस्त्रिष्टुभः । इन्द्रो देवता ॥ समुक्ते दशरात्रेऽष्टमे
ऽहनि निष्कवन्त्य इदं सूक्तं विनियुक्तं । तथा च सूचितं । त्वं मह्यो इन्द्र तुभ्यमिति निष्कवन्त्यं । आ० ८. ९. इति ॥
इन्द्रस्य वृत्रघ्नस्य मह्यो इति पशुपुरोडाशस्यानुवाक्या । सूचितं च । त्वं मह्यो इन्द्र तुभ्यं ह वाः सचाहणं
। आ० ३. ८. इति ॥

त्वं मह्यो इन्द्र तुभ्यं ह द्या अन्तुं श्चं मंहना मन्यत द्यौः ।

त्वं वृचं शर्वसा जघन्वान्सृजः सिन्धूरहिना जयमानान ॥ १ ॥

त्वं। महान्। इन्द्र। तुभ्यं। ह। द्याः। अन्तुं। श्चं। मंहना। मन्यत। द्यौः।

त्वं। वृचं। शर्वसा। जघन्वान्। सृजः। सिन्धून्। अहिना। जयमानान् ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वं महान्प्रभुतो भवसि । जाः पृथिवी । जा इति पृथिवीनामिति । महना महत्त्वेन युक्ता सती
तुभ्यं ह त्वदर्थमेव श्चं त्वदीयं बलमनु मन्यत । अन्यमन्यत । अनुमतीचकार । यद्यु त्वदर्थं बलमन्वमन्यत ।
हे इन्द्र त्वं शर्वसा त्वदीयेन बलेन वृचं लोकानामावरक वृचनासकममुरं जघन्वान् । हतवान् । किंच अहिना
वृत्रेण जयमानान् जयहाणान् यस्तान् ॥ यमतेर्लिटः कानजदिशः ॥ सिन्धून् अपः सृजः । असृजः । सृष्टवानसि ॥

तव त्विषो जनिमन्त्रेजत द्यौ रेजद्रूमिर्भियसा स्वस्य मन्योः ।

ऋघायंत सुभ्वः पर्वतासु आर्दन्धन्वानि सरयंत आपः ॥ २ ॥

तव। त्विषः। जनिमन्। रेजत। द्यौः। रेजत। भूमिः। भियसा। स्वस्य। मन्योः।

ऋघायंत। सुऽभ्वः। पर्वतासः। आर्दन। धन्वानि। सरयंत। आपः ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्विषो दीप्यमानस्य तव त्वदीये जनिमन् जन्मनि सति योरंतरिक्षं स्वस्य त्वदीयान्मन्योः कोपात ।
पचस्यर्थे पृषी । भियसा ज्ञातभयेन रेजत । अरेजत । अकंपत । भूमिश्च रेजत । कंपमाना बभूव । सुभ्वो महान्तः
पर्वतासः । पर्वता मेघाः । ऋघायंत । मर्यादीनां वृष्टिप्रदानार्थं नियामकेन त्वयाबाध्यत । तथा मेघा
आर्दन । प्राणिनां पिपासारूपां पीडामहिंसन् । तथा मेघा धन्वान्युदकरहितान्देगानापोऽपः सरयन्ते ।
गमयन्ति ॥

भिनद्गिरिं शर्वसा वज्रमिण्णन्नाविष्कृण्वानः सहसान् ओजः ।

वधीदृचं वज्रेण मंदसानः सरन्नापो जर्वसा हतवृष्णीः ॥३॥

भिनत् । गिरिं । शर्वसा । वज्रं । दुष्णन् । आविःऽकृण्वानः । सहसानः । ओजः ।

वधीत् । वृचं । वज्रेण । मंदसानः । सरन् । आपः । जर्वसा । हतऽवृष्णीः ॥३॥

सहसानः शत्रूणामभिभवतो जस्तिज आविष्कृण्वान आविष्कृष्वितिद्रो वज्रमिण्णन् वज्रं प्रयत्नं शर्वसा बलेन गिरिं पर्वतजातं भिनत् । अभिनत् । विभेद । किंच मंदसानः सोमं मोदमान इन्द्रो वज्रेण वृचं वृचनामान-
मसुरं वधीत् । अवधीत् । जघान । तत् आपो वृत्रेणावृतान्युदकारिण हतवृष्णीः । हतो वृषा वृत्रो यामा ता
हतवृष्णः । ता वृत्रवधानंतरं निवारणार्हताः सत्यो जर्वसा वर्गेन सरन् । असरन् । अगच्छन् ॥

सुवीरस्ते जनिता मन्यत द्यौरिदंस्त्य कर्ता स्वपस्तमो भूत् ।

य इ जजान स्वयं सुवज्रमनपच्युतं सदासो न भूमं ॥४॥

सुऽवीरः । ते । जनिता । मन्यत । द्याः । इदंस्त्य । कर्ता । स्वपःऽतमः । भूत् ।

यः । इ । जजान । स्वयं । सुऽवज्रं । अनपऽच्युतं । सदासः । न । भूमं ॥४॥

हे इन्द्र यः प्रजापतिः स्वयंमृत्विगादिभिः सृष्टं सुवज्रं शोभनवज्रोपितं सदासः स्वकीयात्प्रागाख्यात्याना
दनपच्युतं विनाशरहितं च । नेति समुह्यार्थः । भूमं भूम्या महत्त्वेन युक्तमीमेन त्वा जजान । अजीजनत् ॥ जन
जनन इति धातुः ॥ योर्द्योतमानस्ते तव जनिता जनयिता स प्रजापतिः सुवीरः शोभनपुत्रवानहमस्मीति
मन्यत । अमन्यत । किंच इन्द्रस्य कर्तृद्रस्य जनयिता प्रजापतिः स्वपस्तमोऽत्यत शोभनकर्माभूत् ॥

य एक दृह्यावयति प्र भूमा राजा कृष्टीनां पुरुहूत इदं ।

सत्यमेनमनु विश्वे मदति रातिं देवस्य गृणतो मघोनः ॥५॥

यः । एकः । इत् । च्यवयति । प्र । भूमं । राजा । कृष्टीनां । पुरुऽहूतः । इदं ।

सत्यं । एनं । अनुं । विश्वे । मदति । रातिं । देवस्य । गृणतः । मघोनः ॥५॥

कृष्टीनां सर्वासा प्रजानां राजा प्रभुः पुरुहूतो वज्रभिराहत एक इहेवाना मघे मुख्य एव य इन्द्रो भूम
भूतं निष्पन्नं शत्रुभ्यो मघं प्र च्यावयति । प्रकर्षणं नाशयति । विश्वे सर्वे यजमाना मघोनो मघवतः । हविर्ले
षणधनवत् इत्यर्थः । देवस्यैद्रसमाश्रयात् द्योतमानस्य गृणतः सुवतो रातिं बहुमेनमिन्द्रमनु लक्ष्मीकृत्य सत्यमेव
मदति । सुवति ॥ ॥२१॥

सचा सोमा अभवन्नस्य विश्वे सचा मदासो बृहतो मदिष्टाः ।

सचाभ्वो वसुपतिर्वसूनां दचे विश्वा अधिथा इदं कृष्टीः ॥६॥

सचा । सोमाः । अभवन् । अस्य । विश्वे । सचा । मदासः । बृहतः । मदिष्टाः ।

सचा । अभवः । वसुऽपतिः । वसूनां । दचे । विश्वाः । अधिथाः । इदं । कृष्टीः ॥६॥

विश्वे सर्वे सोमा अस्यैद्रस्य सचा । सचति सत्यनामेतत् । सत्यमेव प्रभुता अभवन । किं मदासो मदा
मदकराः सोमा बृहतो महतोऽस्यैद्रस्य मदिष्टा मादयितुमाः सचा सत्यमेवाभवन् । हे इन्द्र त्वं वसुपतिर्धन
पतिः । न केवलं धनपतिः किंतु वसूनां सर्वेषां पश्चादीनां धनानां पतिः सचा सत्यमेवाभवः । भवसि । हे इन्द्र
त्वं दचे धने निमित्तभूते सति विश्वाः सर्वाः कृष्टीः स्तोत्रीः प्रजा अधिथाः । धारयसि ॥

त्वमधं प्रथमं जायमानोऽमे विश्वा अधिषा इन्द्र कृष्टीः ।

त्वं प्रति प्रवतं आशयानुमहिं वज्रेण मघवन्वि वृश्चः ॥ ७ ॥

त्वं । अर्धं । प्रथमं । जायमानः । अमे । विश्वाः । अधिषाः । इन्द्र । कृष्टीः ।

त्वं । प्रति । प्रवतः । आशयानं । अहिं । वज्रेण । मघवन् । वि । वृश्चः ॥ ७ ॥

अध अपि च प्रथममेव जायमानस्त्वममे वृत्रनिमित्तं भयं सति विश्वाः सर्वाः कृष्टीः प्रजा अधिषाः । रजकत्वेन धारयामि । हे मघवन्धनवज्रिन्द्र त्वं प्रति प्रवतः प्रति प्रवणानुदकवती देशान् लक्ष्मीकृत्याशयानमपा निरोधकमहि वृत्रनामानममुर वज्रेण वि वृश्चः । व्यवृश्चः । क्लृप्तवानमि ॥

इन्द्रस्य वृत्रघ्नः पशो मन्त्राहणमिति हविषोऽनुवाक्या । मुञ्चितं च । मन्त्राहणं दाधृषिं तुष्टमिन्द्रं सहदानु पुरुहते नियतं । अ० ३ ८ । इति ॥

मन्त्राहणं दाधृषिं तुष्टमिन्द्रं महामपारं वृषभं सुवज्रं ।

हन्ता यो वृत्रं सन्तिता वाजं दाता मघानि मघवा सुराधाः ॥ ८ ॥

मन्त्राहणं । दाधृषिं । तुष्टं । इन्द्रं । महामपारं । वृषभं । सुवज्रं ।

हन्ता । यः । वृत्रं । सन्तिता । उत । वाजं । दाता । मघानि । मघवा । सुराधाः ॥ ८ ॥

मन्त्राहणं बहूनां शत्रुणा हन्तारं दाधृषिमत्यंतं धर्पकं तुष्टं । तुष्टिः प्रेरणकमा । शत्रुणा प्रेरकं महा मन्त्राहणं मपारमपरिमाणं । विनाशरहितमित्यर्थः । वृषभं कामाना वर्षितारं सुवज्रं शोभनेन वज्रेणापितमिन्द्रं । वयं स्तोतारः क्षुमति शेषः । य इन्द्रो वृत्रं वृत्रनामानममुरं हता हिमिता भवति । उतापि च य इन्द्रो वाजमज्ञं सजिता दाता भवति । सुराधाः शोभनधनयुक्तो यो मघवन्द्रो मघानि धनानि दाता भवति । तमिन्द्रं क्षुमति पूर्वणान्वयः ॥ अत्र सर्वत्र तुल्यत्वात् लोकाव्ययति पठोप्रतिपदं सति द्वितीयव्यं भवति ॥

अयं वृत्रश्चातयते समीचीयं आजिषु मघवा ऋषे एकः ।

अयं वाजं भरति यं सनीत्यस्य प्रियासः सख्ये स्याम ॥ ९ ॥

अयं । वृत्रः । चातयते । संसृष्टीचीः । यः । आजिषु । मघवा । ऋषे । एकः ।

अयं । वाजं । भरति । यं । सनीति । अस्य । प्रियासः । सख्ये । स्याम ॥ ९ ॥

मघवा धनवान्य इन्द्र आजिषु संयामिष्विको मुख एव ऋषे । श्रूयते । अयमिन्द्रः समीचीः संगता वृत्रः । वृत्रवत्याक्षादयति लोकानिति वृत्रः शत्रुमनाः । ताश्चातयते । नाशयति । अयमिन्द्रो यं वाजं यदज्ञं सनीति । यज्ञमानाय ददाति । तं वाजं भरति । यज्ञमानस्य तदज्ञं दानं विभर्ति । स्तोतारो वयमस्यैवभुतस्येन्द्रस्य सख्ये सखित्वे प्रियासः प्रियाः स्याम । भवम ॥

अयं ऋषे अध जयन्नुत घ्नन् यमुत प्र कृणुते युधा गाः ।

यदा सत्यं कृणुते मन्युमिन्द्रो विश्वं दृष्ट्वं भयत एजदस्मात् ॥ १० ॥

अयं । ऋषे । अध । जयन् । उत । घ्नन् । अयं । उत । प्र । कृणुते । युधा । गाः ।

यदा । सत्यं । कृणुते । मन्युं । इन्द्रः । विश्वं । दृष्ट्वं । भयते । एजत । अस्मात् ॥ १० ॥

अधापि च अयमिन्द्रो जयन् शत्रुन्विजयन् ऋषे । श्रूयते । सर्वत्र प्रख्यातो भवति । उतापि च घ्नन् शत्रु-

निहंसन् सर्वत्र श्रूयते । उतापि चायमिन्द्रो युधा युद्धेन गाः पशुन्म क्रणुति । शत्रुसकाशादाहरति । किंच इन्द्रो यदा मन्युं कोपं सत्यमेव क्रणुति । द्विपदर्थं करोति । तदानीं दृढं स्थिरं स्थावररूपमेजत्कंपमानं जंगमरूपं च विश्वं समस्तं जगदस्मादिन्द्राद्व्ययते । विभेति ॥ ॥२०॥

समिन्द्रो गा अजयत्सं हिरण्या समश्चिया मघवा यो हं पूर्वीः ।

एभिर्नृभिर्नृतमो अस्य गार्क रायो विभक्ता संभरश्च वस्वः ॥११॥

सं । इंद्रः । गाः । अजयत् । सं । हिरण्या । सं । अश्चिया । मघऽवा । यः । हं । पूर्वीः ।

एभिः । नृऽभिः । नृऽतमः । अस्य । गार्कः । रायः । विऽभक्ता । संऽभरः । च । वस्वः ॥११॥

यो ह यः खलु मघवा धनवानिन्द्रो गा अमुराणां समजयत् । सम्यक् जितवान् भवति । किंच हिरण्या हिरण्यानि हितरमणीयानि शत्रुसंबंधीनि धनानि समजयत् । तथा अश्चियाश्चियाणि शत्रुसंबंधीनां शत्रुसमूहान् सम्यक् जयति स्म । तथा पूर्वोर्बहीः शत्रुमनाः समजयत् । इन्द्रः सर्वान् शत्रून् जित्वा सकलमपि पश्यादिधनमपहतवानित्यर्थः । गार्कः सामर्थ्यनृतमो नृतमः पश्यादीनामतिशयेन निर्वाहकः स इन्द्र एभिर्नृभिर्नृतुभिः स्तोतुभिः स्तुतः सन् अस्य रायः पश्यादिरूपस्य धनस्य विभक्ता स्तोतुभ्यो विभागस्य कर्ता दाता भवतीत्यर्थः । किंच वस्वो वसुनो धनस्य संभरश्च संभर्ता धारकश्च भवति ॥

कियत्स्विदिन्द्रो अर्थेति मातुः कियत्पितुर्जनितुर्यो जजानं ।

यो अस्य शुष्मं मुहुर्करियति वातो न जृतः स्तनयद्विरभ्रः ॥१२॥

कियत् । स्वित् । इंद्रः । अर्थि । एति । मातुः । कियत् । पितुः । जनितुः । यः । जजानं ।

यः । अस्य । शुष्मं । मुहुः । उर्यति । वातः । न । जृतः । स्तनयतऽभिः । अभ्रः ॥१२॥

य इन्द्रो मातुर्जनन्याः सकाशात्कियत्स्विदावद्वलमर्थेति । अधिगच्छति । पितुः सकाशात्कियदावद्वलमधिगच्छति । य इन्द्रो जनितुर्जनयितुर्यस्मात्प्रजापतेः सकाशादिदं दृश्यमानं जगज्जजानं । अजनयत् । य इन्द्रस्तस्मात्प्रजापतेः सकाशादस्य जगतः शुष्मं यावद्वलं मुहुर्कमुहुर्करियति । प्ररयति । स्तनयद्विरभ्रं भ्रं धृतं प्ररितो वातो न वायुरिव तथा स इन्द्रः स्तोतुभिर्नृतः प्ररितो हविष्प्रदानार्थमाहृतो भवति ॥

श्रियंतं त्वमश्रियंतं कृणोतीर्यति रेणुं मघवा समोहं ।

विभंजनुरगनिमाँ उव द्यौरुत स्तोतारं मघवा वसाँ धात ॥१३॥

श्रियंतं । त्वं । अश्रियंतं । कृणोति । उर्यति । रेणुं । मघऽवा । संऽओहं ।

विऽभंजनुरः । अगनिमानऽउव । द्यौः । उत । स्तोतारं । मघऽवा । वसाँ । धात ॥१३॥

मघवा धनवानिन्द्रः वियंतं धनराहित्येन क्षीयमाणं त्वमेकं जनमश्रियत धननाक्षीयमाणं क्रणोति । करोति । अकिंचनः कथित्पुरुष इन्द्रः सुखा धनममृदोऽभवदित्यर्थः । अगनिमानशनिना युक्तो वर्गाग्वातरि वसिव विभंजनुरः शत्रुणा विशेषेण भजको मघवद्रः समोहं समूहं रेणुं पापमियति । स्तोतुः सकाशात्प्ररयति । उतापि च मघवा धनवानिन्द्रः स्तोतारं वसाँ धनं धात । अधात । निदधाति ॥

अयं चक्रमिपणत्सूर्यस्य न्येतं रीरमत्समृमाणं ।

आ कृष्ण ईं जुहुराणो जिघर्ति त्वचो बुभे रजसो अस्य योनी ॥१४॥

अयं । चक्रं । उपरणं । सूर्यस्य । नि । एतंशं । रीरमत । समुमाणं ।

आ । कृष्णः । इ । जुहुराणः । जिघर्ति । त्वचः । बुभे । रजसः । अस्य । योनौ ॥ १४ ॥

पितृणः सूर्यं पशुधानामत्यर्धं । ऋग्वे० १. ६१. १५ । पूर्वं काचिदाख्यायिका सूचिता । अत्राप्ययं चक्रमिति पूर्वार्धं सा सूचते । स्वश्चनामा काश्चिद्राजा । स च पुत्रार्थं सूर्यमुपास्ते । स च सूर्यः पुत्ररूपेण स्वयमेव तत्रोत्पन्नः मन एतशाख्येन महर्षिणा मार्धं युद्धं चकार । तदानीं स ऋषियुद्धे जयार्थमिन्द्रं तुष्टाव । स इन्द्रस्तेन स्तुयमानः मन स्वश्चपुत्रस्य सूर्यस्य संवाधनः संयामादेनमपालयदिति । अयमिन्द्रः सूर्यस्य चक्रमायुधमिपणत । प्रैरयत । मष्टमाणं युद्धार्थं सरतं गच्छंतमेतशनामानमपि नि रीरमत । न्यरीरमत । निवारितवान् । जुहुराणः कृष्टिं यथा भवति तथा मंचरन कृष्णः कृष्णवर्णा मेघमत्वचस्तेजसो बुध्रे मूलभूते रजसोऽस्योदकस्य योनां स्थाने । तद्वत् स्थितमोमेनमिन्द्रमा जिघर्ति । आसिंचति । शत्रुणां प्रेरितास्तुकादेस्त्वस्मं ररत्तत्त्वर्थः ॥

असिंक्ष्यां यजमानो न होता ॥ १५ ॥

असिंक्ष्यां । यजमानः । न । होता ॥ १५ ॥

एकपदेयमुक् पूर्वर्चा महे दृष्टान्तत्वेन संबध्यते । असिंक्ष्यां रात्रौ यजमानो न यजमान इव होता होता-रमाज्ञातारमपि । द्वितीयाथं प्रथमा । सोमेनासिंचति तद्वत्त्वच इन्द्रमासिंचतीत्यर्थः ॥ ॥ २३ ॥

गव्यंतं इदं सख्याय विप्रां अश्वायंतो वृषणं वाजयंतः ।

जनीयंतो जनिदामक्षितोतिमा च्यावयामोऽवते न कीर्णं ॥ १६ ॥

गव्यंतः । इदं । सख्याय । विप्राः । अश्वऽयंतः । वृषणं । वाजयंतः ।

जनिऽयंतः । जनिऽदां । अक्षितोऽऊति । आ । च्यावयामः । अवते । न । कीर्णं ॥ १६ ॥

गव्यतो गा इक्षंतोऽश्वायंतोऽश्वानिचंतो वाजयंतो वाजमन्त्रमिचंतो जनीयंतो जायाश्चक्षतो दि । आ मेधाविनः स्तोतारो वयं सख्यायिन्द्रमंवाधने सखित्याय वृषणं कामाना वर्धितार जनिदां जायाप्रदमक्षितो तिमलीणरज । सर्वदा रक्षाकरमित्यर्थः । एवंभूतमिन्द्रमा च्यावयामः । आगमयामः । तत्र दृष्टान्तः । अवते कूपे । अवत इति कूपनाम अवतोऽवटः क्तिर्विरति कूपनाममु पाठात् । कीर्णं न जलोदरणपात्रमिव । पुरुषा जलोदरणपात्रं जलेन पुरयितुं कूपं यथाच्यावयंति तथा वयमाच्यावयाम इत्यर्थः ॥

चाता नो वोधि ददृशान आपिरभिख्याता मर्दिता सोम्यानां ।

सखा पिता पितृतमः पितृणां कर्तृमु लोकमुण्ते वयोधाः ॥ १७ ॥

चाता । नः । वोधि । ददृशानः । आपिः । अभिऽख्याता । मर्दिता । सोम्यानां ।

सखा । पिता । पितृऽतमः । पितृणां । कर्ता । ई । ऊं इति । लोकं । उण्ते । वयोऽधाः ॥ १७ ॥

हे इन्द्र आपिराप्नो ददृशानः सर्व पालकत्वेन पश्यंस्त्वं नोऽस्माकं चाता रक्षको वोधि । भव । किंच । अभिख्याताभिद्रष्टा मर्दिता मुखयिता सोम्यानां सोमाहोणां यजमानादीनां सखा प्रजापतिना समानख्यातिः पिता पालकः । केवलं पालको न किंतु पितृणां पालकानां मध्ये पितृतमोऽतिशयेन पालकः कर्तृमु पितृणां सखा च त्वं लोक स्वर्गादलोकमुण्ते कामयमानाय स्तोत्रे वयोधाः । वय इत्यज्ञनामेतत् । अन्नप्रदो भव ॥

सखीयतामविता वोधि सखा गृणान इन्द्र स्तुवते वयो धाः ।

वयं ह्य ते चकृमा सवाधं आभिः शमीभिर्महयंत इन्द्र ॥ १८ ॥

सखिऽयतां । अविता । बोधि । सखा । गृणानः । इंद्र । स्तुवते । वयः । धाः ।
वयं । हि । आ । ते । चकूम । सऽबाधः । आभिः । शमीभिः । महयंतः । इंद्र ॥ १८ ॥

हे इंद्र त्वं सखीयतां सखित्वमिच्छतामस्माकमविता रक्षिता बोधि । भव । तथा गृणानः स्तूयमानस्य सखा भव । हे इंद्र स्तुवते स्मृतिं कुर्वते मह्यं वयोऽन्नं धाः । अधाः । धिहि । हे इंद्र मबाधो बाधामहिता वयं हि वयं खलु ते त्वामा चकूम । आह्वयामः । किं कुर्वतः । आभिः प्रत्यक्षणीपलभ्यमानैः शमीभिः स्मृतिरूपैः कर्मभिर्महयंतस्त्वां पुत्रयंतः ॥

इंद्रस्य वृचघ्नः पुरोडाशस्य स्मृत इंद्र इति याज्या । स्मृति च । स्मृत इंद्रो मघवा यद वृचवा वाय इंद्रः सत्यः सखाट् । आ० ३ ८ । इति ॥

स्तुत इंद्रो मघवा यद्ध वृचा भूरीण्येको अप्रतीनिं हन्ति ।
अस्य प्रियो जरिता यस्य गर्मन्त्रकिं देवा वारयन्ते न मर्ताः ॥ १९ ॥
स्तुतः । इंद्रः । मघऽवा । यत् । ह । वृचा । भूरीणि । एकः । अप्रतीनिं । हन्ति ।
अस्य । प्रियः । जरिता । यस्य । गर्मन् । नकिः । देवाः । वारयन्ते । न । मर्ताः ॥ १९ ॥

यद यदा खलु मघवा धनवानिन्द्रः स्मृतोऽस्माभिः स्मृतो भवति तदेन्द्र एकोऽमहाय एव भूरीणि वह्न्य प्रतीत्यप्रतिगमनानि । अभिगमनयुक्तानीत्यर्थः । वृचा वृचाणि गव्यहति । हिनास्ति । यस्यैन्द्रस्य गर्मन् गर्मण्याये वर्तमानं स्मृतार देवा नकिं वारयन्ते । निवारण न कुर्वन्ति । मर्ताश्च न निवारयन्ते अस्यैन्द्रस्य जरिता स्मृता प्रियो भवति ॥

आयिमाकृतशस्त्र एवा न इंद्र इति परिधानीया । स्मृतिं च । एवा न इंद्रो मघवा विरज्योति परिद ध्यात । आ० ५. २० । इति ॥

एवा न इंद्रो मघवा विरज्योति करत्सत्या चर्पणीधृतन्वा ।
त्वं राजा जनुपां धेह्यस्मे अधि श्रवो माहिनं यज्जरिचे ॥ २० ॥
एव । नः । इंद्रः । मघऽवा । विरज्योति । करत् । सत्या । चर्पणीधृत । अन्वा ।
त्वं । राजा । जनुपां । धेहि । अस्मे इति । अधि । श्रवः । माहिनं । यत् । जरिचे ॥ २० ॥

विरज्योति बहुविधशब्दान् चर्पणीधृतं सर्वामां प्रजाणां धारयितानर्वाप्रकृतः । किनापि प्रतिकूलन न प्राप्त इत्यर्थः । मघवा धनवानिन्द्र एवैवमस्माभिः स्मृतः मन नोऽस्माक सत्या सत्यरूपाण्यभिमनानि फलानि करत । करोतु । हे इंद्र जनुपां जन्मवता सर्वेषां राजा प्रभुस्य माहिनं महिम्नोपेत यद्य वो यद्यगो जरिचे स्तोत्रे दद्य तद्यगोऽस्मि अस्मास्वधि अधिकत्वेन धेहि ॥ एवा न इंद्रो मघवा विरज्योत्युत्तमया परिदधातीय वा इंद्रो मघवा विरज्योत्यादि ब्राह्मणं । ए० ब्रा० ३. ३८. ॥

नू एत इंद्र नू गृणान इषं जरिचे नद्योऽन पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नय्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २१ ॥
नु । स्तुतः । इंद्र । नू । गृणानः । इषं । जरिचे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नय्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ २१ ॥

नू एत इंद्र इति व्याख्याता ॥ ॥ २४ ॥

अथ पथा इति त्रयोदशर्चमष्टमं मुक्तं त्रैष्टुभं । अत्रानुक्रमणिका । अयं पंथाः सप्तोना संवाद इन्द्रादिति-
वामदेवानामिति । यस्य वाक्यं स ऋषिर्था तेनोच्यते सा देवतति परिभाषितत्वाद्दृष्टिदेवते तत्र तत्र ज्ञातव्ये ।
अस्मिन् मुक्ते इन्द्रादितिवामदेवसंवादरूपिणी काचिदाख्यायिका श्लोकरूपेण सूच्यते ॥ गर्भस्थो ज्ञानसंपन्नो
वामदेवो महामुनिः । मतिं चक्रं न ज्ञायिष्य योनिदेशान् मातुतः ॥ किंतु पार्श्वोदितश्चेति ज्ञात्वा नु जगनी
त्वित् । दध्यां ग्राह्यं शची देवीमदिति त्विन्द्रमातर ॥ अदितिस्त्विन्द्रसहिता गर्भिणीमभ्यगादने । अदितोद्वा-
मदेवा संवादमथ चक्रिं ॥ संवाद इति सूत्रेण कथा संपात्र सूच्यते । नोक्तो वक्तृविशेषोऽत्र ह्युपदेशेष्वनुक्तितः ॥
अर्थतत्त्ववगतयो वक्तृभेद इति स्थितिः । इन्द्रोऽदितिर्ऋषिश्चास्मिन्मिथः मुक्तं समुच्चिरं ॥ गर्भं शयानं मुच्चिरं
मातुर्गर्भादनिरगतं । वामदेवं प्रति ब्रूत आद्ययचां शतक्रतुः ॥ द्वितीयादिभिर्धर्मैश्चर्चपरिवाह पचभिः । नष्टो
त्यस्यति सप्त स्युर्धर्चा अदितिवचः ॥ समन्वन त्वा युवतिरित्युचः पंच वै मुनेः । द्वांगत्यगातिमत्राह वामदेव-
स्तथांशया ॥ एवमर्थाद्वक्तृभेद इति वक्तृचशामन । अर्थां विवेकस्पष्टत्वादुपदेशेषु नरितः । ऋषिदेवतसिद्ध्यर्थं
विवेकादर्थं ररित इति ॥

अयं पंथाः अनुवित्तः पुराणो यतो देवा उदजायंत विश्वे ।

अतश्चिदा जनिपीष्ट प्रवृद्धो मा मातरं ममुया पत्तवे कः ॥१॥

अयं । पंथाः । अनुऽवित्तः । पुराणः । यतः । देवाः । उत्ऽअजायंत । विश्वे ।

अतः । चित् । आ । जनिपीष्ट । प्रऽवृद्धः । मा । मातरं । अमुया । पत्तवे । करिति कः ॥१॥

पुराणोऽनादिरयं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानः पथा योनिनिर्गमनरूपो मार्गोऽनु आनुपुर्त्येण वित्तः । सर्वजाय-
मानर्लभ्यः । यतो यस्माद्योनिमार्गाद्विश्वे सर्वे देवा उदजायंत । उत्कर्षेणोत्पत्ता भवति । तस्माद्योनिमार्गाच्चानुथा
उत्पत्ता भवतीति किमु वक्तव्यं । अतश्चिदस्माद्योनिमार्गादेव प्रवृद्धो गर्भं प्रकर्षेण वृद्धिं गतो वामदेव आ
जनिपीष्ट । आ समताज्जायता । अमुयाम् मातरं पत्तवे पतनाय । मरणाद्येत्यर्थः । मा कः । मा करोतु ॥

नाहमतो निरया दुर्गहेतत्रिरश्चता पार्श्वान्निर्गमाणि ।

बहूनि मे अकृता कर्त्तानि युध्यं त्वेन सं त्वेन पृच्छे ॥२॥

न । अहं । अतः । निः । अयः । दुःगहा । एतत् । तिरश्चता । पार्श्वान् । निः । गमानि ।

बहूनि । मे । अकृता । कर्त्तानि । युध्यं । त्वेन । सं । त्वेन । पृच्छे ॥२॥

वामदेव एवमुक्तवन्तमिन्द्रं प्रत्याह । अहमतो योनिमार्गात् निरया । न निरयाणि । न निर्गक्त्वानि ।
एतयोनिनिर्गमरूपं वत्सं दुर्गहा । दुर्गहं । दुःखेन ग्राह्यं । न प्राप्य भवतीत्यर्थः । किंतु तिरश्चता तिरश्चीना-
त्पार्श्वान्निर्गमानि । निर्गक्त्वानि । योनिदेशादनिरगतोऽह पार्श्वं भित्त्वा निर्गक्त्वानीत्यर्थः । अत्येरुतमिदमेव न
केवलं मया क्रियते कित्वात्येरुतानि बहूनि कर्माणि मे कर्त्तानि कर्तव्यानि मति । त्वेनकेन मपत्तिन विवदमानेन
मह युध्यं । युद्धं करवाणि । त्वेनकेन बुभुत्सुना सं पृच्छे । सम्यक् पृक्त्वानि ॥

परायतीं मातरमन्वचष्ट न नानु गान्यनु नू गमानि ।

त्वष्टुर्गृहे अपिवत्सोममिंद्रः शतधन्यं चम्बोः सुतस्य ॥३॥

पराऽयतीं । मातरं । अनुं । अचष्ट । न । न । अनुं । गान्ति । अनुं । नू । गमानि ।

त्वष्टुः । गृहे । अपिवत् । सोमं । इंद्रः । शतऽधन्यं । चम्बोः । सुतस्य ॥३॥

मयि गर्भस्थिते सतीद्रो मदीयां मातरं परायतीं परेतां श्रियमाणामन्वचष्ट । अन्वब्रवीत् । एवमपीदानीं

गर्भे स्थितोऽहं पुराणं पथानं न नानुं गानि । नानुगच्छानीति न । किंतु नु क्षिप्रमनु गमानि । अनुगच्छान्येव ।
वामदेवः स्वकीयमकृत्यकारित्व परिहृत्यद्रस्याकृत्यकारित्वमूत्तरार्धचनेन प्रतिपादयति । इद्रश्चम्बोः सोमाभि
पवफलकयोः सुतस्य सोमं सुतवतोऽभिपूतवतस्त्वष्टुः संवधिनि गृहेऽनुपहतः सन् शतधन्य वज्रधनेन क्रीत
सोममपिपवत । बलात्कारेण सोमस्य पानं कृतवान् । अयमर्थस्तिन्नरीयस्त्वष्टा हतपुत्रो वीद्रं सोममाहरादित्य
नुवाकं । ति० सं० २. ४. १०. । महता प्रवधेन प्रपचितः ॥

किं स ऋधं कृणवद्यं सहस्रं मासो जभारं शरदंश्च पृवीः ।

नृही न्वस्य प्रतिमानमस्यंते ज्ञातेषुत ये जनिन्वाः ॥ ४ ॥

किं । सः । ऋधं क । कृणवत् । यं । सहस्रं । मासः । जभारं । शरदः । च । पृवीः ।

नृहि । नु । अस्य । प्रतिमानं । अस्ति । अंतः । ज्ञातेषु । उत । ये । जनिन्वाः ॥ ४ ॥

अदितिर्यमिंद्रं सहस्रं बह्व्यासो मासान्पूर्वीर्वह्नीः शरदश्च सवत्सराश्च जभार । जभार ॥ विभर्तेरिद्र रूप ॥
गर्भे स्थित इद्रो बह्वृष संवत्सरश्चादिति क्लेशितवानित्यर्थः । एवमुतः स इद्रः किं यत्किमपि । सर्वमधीत्यर्थः ।
ऋधकं विरुद्धं कर्म कृणवत् । अकरोत् । इद्रस्याक्षिपमसमानादितिरिद्रमातायेन प्रति वृत् । इ वामदेव
ज्ञातेषुतृषु देवादिष्वतमेध्येऽस्यिद्रस्य प्रतिमानं न ह्यस्ति । न विद्यते खलु । न इति पादपुरणार्थः । उतापि
च ये देवादयो जनिता जनयितव्या जनयिष्यमाणास्तेषु मध्येऽस्यिद्रस्य प्रतिमानं नास्ति ॥

अवद्यमिव मन्यमाना गुहाकरिद्रं माता वीर्येणा नृष्टं ।

अथोदस्यात्स्वयमत्कं वमान आ रोदमी अपृणाज्जायमानः ॥ ५ ॥

अवद्यंऽदव । मन्यमाना । गुहा । अकः । उदं । माता । वीर्येणा । निऽऽनृष्टं ।

अर्थ । उत । अस्यात् । स्वयं । अत्कं । वमानः । आ । रोदमी इति । अपृणात् ।

जायमानः ॥ ५ ॥

गुहा गुहायां गड्ढरूपे सुतिकागृहे ज्ञातमिद्रमवद्यमिव गर्हमिव मन्यमाना जानती मातद्रजनन्यादिति
वीर्येण सामर्थ्येन नृष्टं नितरा प्राप्तमकः । अकरोत् । अथानंतरं जायमान उत्पद्यमान इद्रः स्वयमेतात्क
तेजो वमान आत्मादकः सन् । दधान इत्यर्थः । उदस्यात् । उत्कर्षणातिष्ठत् । किंच रोदमी बावापृथिव्यावा
पृणात् । समतात्पूरयामास ॥ ॥ ५ ॥

एता अपत्यललाभवन्तीर्ज्ञातावरीरिव संक्रोशमानाः ।

एता वि पृच्छ किमिदं भनन्ति कमापो अद्रिं परिधिं रुजन्ति ॥ ६ ॥

एताः । अपति । अललाऽभवन्तीः । ज्ञातावरीऽऽदव । संऽक्रोशमानाः ।

एताः । वि । पृच्छ । किं । उदं । भनन्ति । कं । आपः । अद्रिं । परिऽधिं । रुजन्ति ॥ ६ ॥

अललाभवन्तीरलन्त्येवंरूप शब्दं कुर्वत्य ज्ञातावरीरिवोदकवत्य एवता नद्यः संक्रोशमाना इद्रमहत्त्वप्रति
पादकोन्नतेन हर्षेण वज्रविधं शब्दायमानाः सत्योऽपति । गच्छति । एवमुता नद्य इदं किं भनति श्रोत्रयाह
शब्दायमानं किं वदतीममर्थं ह अपत्यत्वमेता नदीर्वि पृच्छ । विप्रश्नेण पृष्टवान् भव । एव मपुच्छ । विचारिते
मत्येतच्छब्दायमानमिद्रमाहात्म्यस्यैव वचनं भवतीत्यर्थः । किंच आप उदकानि परिधिमावरक कमिद्रं क मेघ
रुजन्ति । भजन्ति । आपः कमपि मेघं न भजति किंतु इद्रो मम पुत्र एवोदकावरकं मेघं भक्तापः प्रवर्तयतीत्यर्थः ॥

किमु प्विदस्मि निविदो भनंतं दंस्यावद्यं दिधिपंत आपः ।

ममैतान्पुत्रो महता वधेन वृचं जघन्वाँ अमृजद्वि सिंधून ॥ ७ ॥

किं । ऊं इति । स्विन् । अस्मि । निऽविदः । भनन्त । उदं स्य । अवद्यं । दिधिपन्ते । आपः ।

मम । एतान् । पुत्रः । महता । वधेन । वृचं । जघन्वान् । अमृजत् । वि । सिंधून ॥ ७ ॥

यदं द्रो वृचामुर हतवान् तदा शायतीं ब्रह्महत्यां प्राप्नुवानिति वामदेवस्याभिप्रायमुन्नीयादितिराह । निविदः । मरुत्वतीयशस्त्रे प्रयुज्यमानानि मरुत्सौत्रो मरुद्गण इत्यादीनीन्द्रमृतिप्रतिपादकानि कानिचित्पादानि निविदोऽस्मा इमं वृचवर्धनमिन् ब्रह्महत्यारूप पापं प्राप्नुवन्तिमिन्द्रं किमु प्विन् भनन्त । भनन्ति । किं वदन्तीति चेत् । तर्हि । पापरहितमिन्द्रं मत्वा निविदः सुवति । कथमिन्द्रस्य पापरहितत्व उच्यते । आपः फलरूपेणास्थिन्द्रस्यावश्यं ब्रह्महत्यादिरूपं पापं दिधिपन्ति । धारयन्ति । मम पुत्रो मदीयः पुत्र इन्द्रो महता प्रभुतेन वधेन । वध इति वज्रनामेतत् । वज्रेण वृचं जघन्वान् । हतवान् । तत एतान् सिंधुनृपकानि व्यसृजत् । विग्रीपेण स्मरत्वेन मर्तुं सृष्टवान् । इन्द्रेणात्मष्टा आपन्नस्य पापं जगृहरित्यर्थः ॥

ममच्चन त्वा युवतिः पराम् ममच्चन त्वा कुपवा जगार ।

ममच्चिदापः शिशवे ममृक्षुर्ममच्चिदिन्द्रः सहसोदतिष्ठत ॥ ८ ॥

ममत् । चन । त्वा । युवतिः । पराऽआस । ममत् । चन । त्वा । कुपवा । जगार ।

ममत् । चित् । आपः । शिशवे । ममृक्षुः । ममत् । चित् । इन्द्रः । सहसा । उत । अतिष्ठत ॥ ८ ॥

मुक्तशेषेण ऋषिरिन्द्रं स्मृति । हे इन्द्र ममच्चन मायत्येव । प्रमत्तवैत्यर्थः । युवतिस्त्वदीया मातादितिस्त्वा त्वा पराम् । पराचिन्तप । किंच कुपवानास्मी काचिद्राक्षमी मा ममच्चन प्रमत्तव त्वा त्वा जगार । गिरति स्म । हे इन्द्र ममच्चिदप्रमायत्य एवापः शिशवे जाताय तृभ्य ममृक्षुः । मुखयाचक्रुः । ममसित मायत्तवन्द्रः सहसा स्विन् वीर्येणोदतिष्ठत । मृतिकागुहाद्राक्षमीं बाधमानः सन् उत्कर्षेण तस्यां ॥

ममच्चन ते मघवन्व्यंसो निविविध्वौ अप हनू जघान ।

अध निविद्ध उत्तरो बभूवाञ्छिरो दासस्य सं पिण्णवधेन ॥ ९ ॥

ममत् । चन । ते । मघऽवन । विऽअंसः । निऽविविध्वान् । अप । हनू इति । जघान् ।

अध । निऽविद्धः । उत्तरः । बभूवान् । शिरः । दासस्य । सं । पिण्णक् । वधेन ॥ ९ ॥

हे मघवत्यनवर्तिन्द्र ममच्चन प्रमायन्नैव व्यंसो नाम राजसो निविविध्वान् प्रविध्वन ते हनु त्वदीये हनु मुखपाशे अप जघान् । अपहतवान् । अध अथानतर हे इन्द्र निविदो राजमेन ताडितस्यमुत्तरो व्यमादधि कबलो बभूवान् भुतः सन् दासस्य क्षीणस्य व्यंसस्य शिरः वधेन वज्रेण सं पिण्णक् । पिष्टवान्मि ॥

गृष्टिः संसूव स्थविरं तवागामनाधृष्यं वृषभं तुममिन्द्र ।

अरीर्हं वत्सं चरथाय माता स्वयं गातुं तन्वे इच्छमानं ॥ १० ॥

गृष्टिः । संसूव । स्थविरं । तवागां । अनाधृष्यं । वृषभं । तुमं । इन्द्रं ।

अरीर्हं । वत्सं । चरथाय । माता । स्वयं । गातुं । तन्वे । इच्छमानं ॥ १० ॥

गृष्टिः काचिर्द्रावत्सं यथा समुव । समुव । तथा मतिद्रजनन्यदितिस्रथाय विक्तया संचरणाद्यद्रं समुव ।
समुव । कीदृशमिद्रं । स्यविरं वयमा प्रवृत्त तवागा प्रवृत्तवलमनाधुषं शत्रुभिरनभिभाव्य वृषभं संचनममर्थं तुय
प्ररकमरीळं शत्रुभिरनभिभूत स्वयं गानुमन्यनिरपेक्षगमनं तन्वे स्वशरीरायिक्तमानमिच्छत ॥

उत माता महिषमन्वेनदमी त्वा जहति पुत्र देवाः ।

अथाववीदृचमिद्रो हनिष्यन्तसे विष्णो वितरं वि क्रमस्व ॥११॥

उत । माता । महिषं । अनु । अवेनत् । अमी इति । त्वा । जहति । पुत्र । देवाः ।

अथ । अववीत् । वृचं । उद्रं । हनिष्यन् । मसे । विष्णो इति । वितरं । वि । क्रमस्व ॥११॥

उतापि च हे मदीय पुत्रं अमी वज्रादयो देवाभ्या त्वा जहति । त्यजति । इत्युक्तवतीद्रस्य मातादितिरिद्र
महिष महातं । महिष इति महत्तामिततः । अवेनत् । अयाचत । अथानतरं हे विष्णो व्यापनशील हे मसे
मित्रभूत हं त्वं वृचं हनिष्यन् हन्तुमिच्छन् वितरं वि क्रमस्व । अतिपराक्रमी भवतीद्रो विष्णुमववीत् । उवाच ॥

कस्ते मातरं विधवामचक्रच्छयुं कम्बामजिघांसचरंतं ।

कस्ते देवो अधि माडीके आसीद्यत्प्राप्तिणाः पितरं पादगृह्य ॥१२॥

कः । ते । मातर । विधवा । अचक्रत् । शयुं । कः । त्वां । अजिघांसत् । चरंतं ।

कः । ते । देवः । अधि । माडीके । आसीत् । यत् । प्रा । अजिघांसः । पितरं । पादः । गृह्य ॥१२॥

हे इद्र यद्यस्मात्कारणात्पितृः सकाशाज्जनिष्यमाणाद्गीतम् त्वदीय पितरं पादगृह्य पादपु गृहीत्य ।
प्राप्तिणाः । प्रकर्षणावधीः । तस्मात्कारणान्ते त्वत्तोऽस्यः को देवो मातरं स्वकीयजननीं विधवा पितृवधेन
पतिरहितामचक्रत् । अकरोत् । कम्बत्तोऽस्यः शयुं शयानं चरतं जायत वा त्वामजिघांसत् । हन्तुमिच्छत । ते
त्वत्तोऽस्यः को देवो माडीके प्रजानां मुखकरणेऽधि अधिक आसीत् । अयमर्थं क्वकामे वै देवेभ्य इत्यनुवक्ति
यज्ञो दक्षिणामभ्यध्यायदित्यादिब्राह्मणेन । तं स० ६ १ ३ ६ । तित्तिरीयकैर्वहधा प्रपचितः ॥

अवर्त्या शुनं आंचाणि पेचे न देवेषु विविदे मडितारं ।

अपश्यं जायाममहीयमानां मधा मे श्येनो मध्वा जभार ॥१३॥

अवर्त्या । शुनः । आंचाणि । पेचे । न । देवेषु । विविदे । मडितारं ।

अपश्यं । जायां । अमहीयमानां । अध । मे । श्येनः । मधु । आ । जभार ॥१३॥

अनया वामदेवः स्वकीय दारिद्र्यं मुचयतिद्रस्योत्कर्षमाह । वामदेवोऽहमवर्त्या जीवमोपायराहित्येन
शुनः शुनकमवधीत्याचाणि पुरीतति पेचे । अपच । देवेषु द्योतमानेषु वज्रादिषु मध्य इन्द्रादन्य मडितारं
मुख्यितारं न विविदे । न लेभे । किंच जायां स्वकीया भार्याममहीयमानामयाघनीयामपश्य । अद्राव । अध
अथानंतरं श्येनः श्येनवन्धीघ्रणामीद्रो मे मध्य मधु मधुरोपेतमुदकमा जभार । आजहार ॥ ॥ १६ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशनं तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विज्ञातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबृक्षमुपालमायाश्वधुरधरण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीय वेदार्थप्रकाशे अक्षमंहिताभाष्ये तृतीयाष्टके पचमोऽध्यायः संपूर्णः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशमितं वेदा यो वेदभ्योऽश्विनं जगत ।

निर्ममे तमह वदे विद्यातीर्थमहश्चरं ॥

चतुर्थं मङ्गलं द्वितीयानुवाकः ऽष्ट सूक्तानि व्याख्यातानि । एवा त्वामिन्द्रेत्याकादशर्चं नवमं सूक्तं । तस्य मङ्गलादिपरिभाषया वामदेव ऋषिः । अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप कंदः । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । एवकादशति ॥ अष्टिष्टोमं माध्यदिनमवने संचावरुणशस्त्र इदं सूक्तं । सूच्यते हि । एवा त्वामिन्द्रोऽग्नं पुं णः मुमना उपाक इति याज्या । आ० ५ १६ । इति ॥ पृथ्वाभिप्रवपडहयोः प्रथमऽहनि संचावरुणशस्त्रे ऽहीनसूक्तं तत्स्थानं वीणि संपातसूक्तानि । तत्रेदं प्रथमं सूक्तं । सूचितं च । एवा त्वामिन्द्र यज्ञ इन्द्रः । आ० ७ ५ । इति ॥

एवा त्वामिन्द्र वज्रिन्नत्र विश्वे देवासः सुहवास ऊमाः ।

महामुभे रोदसी वृद्धमृष्यं निरेकमिदृणते वृत्रहत्ये ॥१॥

एव । त्वां । इन्द्र । वज्रिन । अत्र । विश्वे । देवासः । सुहवासः । ऊमाः ।

महां । उभे इति । रोदसी इति । वृद्धं । मृष्यं । निः । एकं । इत । वृणते । वृत्रहत्ये ॥१॥

अत्रास्मिन्यज्ञे वज्रिन हि वज्रवर्तिन्द्रं सुहवासः सुहवाः शोभनाङ्गाना ऊमा रजका विश्वे देवासः सर्वे देवा उभे रोदसी यावापुषिथो च एवैवमुक्तप्रकरणं स्तूयमानं मह्यं सहांतं प्रभुतं वृद्धं गृणः प्रवृद्धमृष्यं दर्शनीयं त्वामेकमिदं कमेव वृत्रहत्यं वृत्रहननार्थं निर्वृणते । निःशेषं संभजते ॥

अवामृजंतं जिघ्रयो न देवा भुवः सम्राट्क्रिद सत्ययोनिः ।

अहन्निहिं परिणयान्मरणः प्र वर्तनीररदो विश्वधेनाः ॥२॥

अव । अमृजंत । जिघ्रयः । न । देवाः । भुवः । संऽराट् । इन्द्र । सत्यऽयोनिः ।

अहन । अहिं । परिऽणयानं । अर्णः । प्र । वर्तनीः । अरदः । विश्वऽधेनाः ॥२॥

हे इन्द्र देवाभ्यां जिघ्रयो न जीर्णाः प्रवृद्धाः पितरो यूनः पुत्रानिवावाहजंत । अमृवधार्थं प्रेरयन् । ततो हे इन्द्र सत्ययोनिः सत्यनिवामस्व सम्राट् सर्वेषां लोकानामधीश्वरो भुवः । अभवः । अर्ण उदक लक्ष्मीकृत्य परिणयान् परितः समताकृत्यनं कुर्वंतमहिं वृत्राभिरमहन । अवधीः । विश्वधेना विश्वस्य प्रीणयि-
वीवर्तनीः सर्वत्र प्रवर्तिका नदीः प्रारदः । प्रकर्षणं विलिखनं कृतवानसि । इन्द्रो वृत्रं हत्वा तनावृतान्युदकानि प्रवाहरूपेण प्रवर्तयतीत्यर्थः ॥

अतृणुवंतं वियतमबुध्यमबुध्यमानं सुपुपाणमिन्द्र ।

सप्त प्रति प्रवत आगयान्महिं वज्रेण वि रिणा अपर्वन् ॥३॥

अतृणुवंतं । विऽयंतं । अबुध्यं । अबुध्यमानं । सुपुपानं । इन्द्र ।

सप्त । प्रति । प्रऽवतः । आऽगयानं । अहिं । वज्रेण । वि । रिणाः । अपर्वन् ॥३॥

हे इन्द्र त्वमतृणुवतं नोगेष्वतृणुवतं वियतं शिशिलागमबुध्यं दुर्विज्ञानमबुध्यमानं किमप्यजानंतं सुपुपाणं सप्त सप्त सर्पणस्वभावाः प्रवतोऽपः प्रत्यागयानमाबुध्य तिष्ठतमहिं वृत्रमपर्वन् अपर्वणि पार्श्वमास्था वज्रेण वि

रिणाः । अरिणाः । विरिणि हतवानसि । पाणिमास्यां वृत्रवधम्वष्टा हतपुत्र इत्यनुवाके प्रति वा एन पाणिमास
आमावास्यायां प्याययतीति तत्तरीयऽष्टकः । तै० सं० २. ५. २. ५. ॥

अक्षौदयच्छवसा शामं बुध्नं वारुणं वातस्तविषीभिरिन्द्रः ।

दृष्ट्वा न्यौभ्रादुग्मान् ओजोऽवामिनत्कुम्भः पर्वतानां ॥ ४ ॥

अक्षौदयत् । शवसा । शामं । बुध्नं । वाः । न । वातः । तविषीभिः । इन्द्रः ।

दृष्ट्वानि । औभ्रात् । उग्मान् । ओजः । अव । अभिनत् । कुम्भः । पर्वतानां ॥ ४ ॥

इन्द्रः परमेश्वर्ययुक्तः शवसा बलेन बुध्नमतरिज काम जीणोदकमक्षौदयत् । मधिपप । तत्र दृष्टातः ।
वातो वायुस्तविषीभिर्वलैर्वान उदकमिव तद्रतः । किंच ओजो बलमुग्मानः कामयमान इन्द्रो दृष्ट्वानि दृष्ट्वानि
स्थिराण्यश्वधार्ण्याभ्रात् । अमाचीत् । तथा पर्वतानां गिरीणां कुम्भः पवानवामिनत् । अत्यतममसीत् ॥

अभि प्र ददुर्जनयो न गर्भं रथा उव प्र ययुः साकमद्रयः ।

अतर्पयो विमृतं उज्ज ऊर्मीन्त्वं वृताँ अरिणा इन्द्रं सिधुन ॥ ५ ॥

अभि । प्र । ददुः । जनयः । न । गर्भं । रथाः । उव । प्र । ययुः । साकं । अद्रयः ।

अतर्पयः । विमृतः । उज्जः । ऊर्मीन् । त्वं । वृतान् । अरिणाः । इन्द्र । सिधुन ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वामद्रयो मरुतो जनयो जनन्यो गर्भं न पुत्रमिवामि प्र ददुः । अभिजग्मुः । किंच रथा इव
रहणशीला रथा यथा तथा वृत्रवधार्थं त्वया साकं प्र ययुः । प्रकपेणायामिपुः । हे इन्द्र त्वं विमृतो विमर
णशीला नदीरतर्पयः । अद्विरपुरयः । तथोर्मीन्निधानुज्जः । अवधीः । तथा त्वं वृतान् अरिणा वृतान् सिधुनपा
रिणाः । प्ररयः ॥ ॥ ५ ॥

त्वं महीमवनिं विश्वधेनां तूर्वीतये वय्याय शरंती ।

अरमयो नममैजदणः सुतरणौ अकृणोरिन्द्रं सिधुन ॥ ६ ॥

त्वं । मही । अवनिं । विश्वधेनां । तूर्वीतये । वय्याय । शरंती ।

अरमयः । नमसा । एजत । अरणाः । सुतरणान् । अकृणोः । इन्द्र । सिधुन ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वं मही महती विश्वधेनां विश्वस्य प्रीणयित्री तूर्वीतये तूर्वीतनाम् राज्ञा वय्याय वय्याय च
चरंतीमभीष्टान कामान्द्रहतीमवनि भूमि नमसन्निजदजता चक्रताणां ऽणमोदकन चारमयः । रमयामि ।
इन्द्रः पृथिवीमत्रोदकसमुद्रा करोतीत्यर्थः । किंच हे इन्द्र त्वं सिधुन जनानि सुतरणान् मुद्रु त्रीणां अकृणोः ।
अकार्षीः ॥

प्रायुवो नमन्वोऽन वक्रा ध्वसा अपिन्वद्युवतीचतुजाः ।

धन्वान्यज्राँ अपृणक्तृपाणाँ अधोगिन्द्रः स्तर्याँ दंसुपत्नीः ॥ ७ ॥

प्र । अयुवः । नमन्वः । न । वक्राः । ध्वसाः । अपिन्वत् । युवतीः । चतुऽजाः ।

धन्वानि । अजान् । अपृणक्तृ । तृपाणान् । अधोऽकृ । इन्द्रः । स्तर्याः । दंसुपत्नीः ॥ ७ ॥

इन्द्रो नमन्वः शत्रूणां विमिका वक्रा न भिना इव ध्वसाः कृलानां ध्वमिका युवतीरतिमिश्रिता अतृजा
अतस्यान्नस्य जनयित्रीरयुवः । अयुव इति नदीनामन्तत । अयगामिनोर्नदीः प्रापिन्वत् । प्रकपेणापुश्यत ।

तथा धन्वानि निर्जनानुन्नतान्देशांश्च वृथापुणक् । अपुरयत । तथा द्वाभ्यामस्य गंतुं तृषाणान् पिपासया युक्तान् पुरुषानपुणक् । अपुरयत । किंच इंद्रो दमुपत्नीः । दमनपरा अमुराः मुष्टु पतयो यामां ताः स्तर्यः स्तरीर्नितुन्नप्रमवा गा अधोक् । अधुजत । इंद्रो राजसकृतनिरोधदुःस्वान्निरुद्धप्रमवा अपि गा विमुच्य सप्रमवाश्चकारित्यर्थः ॥

पूर्वीरूपसः शरदश्च गृता वृचं जघन्वाँ अमृजद्वि सिंधून ।

परिष्ठिता अतृणद्वधानाः सीरा इंद्रः सवितवे पृथिव्या ॥ ८ ॥

पूर्वीः । उपसः । शरदः । च । गृताः । वृचं । जघन्वान् । अमृजत् । वि । सिंधून ।

परिस्थिताः । अतृणत् । दधानाः । सीराः । इंद्रः । सवितवे । पृथिव्या ॥ ८ ॥

वृचं वृचाख्यममुर जघन्वान्हतवांसिंद्रो गृतास्तमिस्रया गीर्णाः पूर्वोर्बद्धीरूपसः शरदश्च संवत्सरांश्च व्यज्रत । विशंपण समर्ज । तथा सिंधुन वृत्रेणावृताभ्युदकानि व्यज्रत । किंच इंद्रः परिष्ठिता मेघेषु परितः स्थिता दधधाना वृत्रेण परितो बध्यमानाः सीरा नदीः । सीरा इति नदीनामितत । पृथिव्या पृथिवीरूपेण मर्गिण सवितवे सवितुं गमनार्थमतुणत । अविध्यम् ॥

वग्नीभिः पुचमयुवो अदानं निवेणनाहरिव आ जभर्थ ।

व्यं० धो अख्यदहिमाददानो निर्भूदखच्छित्समरंत पर्व ॥ ९ ॥

वग्नीभिः । पुचं । अयुवः । अदानं । निवेणनात् । हरिऽवः । आ । जभर्थ ।

वि । अंधः । अख्यत । अहिं । आऽदानः । निः । भूत । उखऽछित् । सं । अरंत । पर्व ॥ ९ ॥

हे हरिवो हरिसंज्ञकाशोपेतं त्वं वग्नीभिरुपजिहिकाभिरदानमयमानमयुवः । अयु नाम काचित् । तस्याः पुचं निवेणनाद्वन्मीकाख्यात्स्थानादा जभर्थ । आहतवानमि । आददान इंद्रेणाहित्यमाणोऽयुवः पुचो ऽधः पूर्वमधः मन अहि मर्प व्यख्यत । विशंपणापश्यत । ततो निर्भूत । वन्मीकाभिर्गतोऽभूत । उखच्छित् वन्मीकाख्याया उखायाश्चैदकानि पर्व पर्वान्यस्य सर्वाण्यगाना शिथिलानि पर्वानि समरत । समगच्छंत । उपजिहिकाभिः शिथिलीकृतान्ययुवः पुचस्य पर्वानीद्रेण समधीयंत्यर्थः ॥

प्र ते पूर्वाणि करणानि विप्राविद्वाँ आह विदुषे करांसि ।

यथायथा वृष्ण्यानि स्वगृतापांसि राजन्नर्याविवेपीः ॥ १० ॥

प्र । ते । पूर्वाणि । करणानि । विप्र । आऽविद्वान् । आह । विदुषे । करांसि ।

यथाऽयथा । वृष्ण्यानि । स्वऽगृता । अपांसि । राजन् । नर्या । अविवेपीः ॥ १० ॥

हे राजन् राजमनिंद्र वृष्ण्यानि वर्षणयोग्यानि स्वगृता स्वगृतानि स्वयमुद्गीर्णानि नर्या नर्याणि मनुष्यहि-
तान्यपांसि त्वत्सवंधीनि कर्माणि यथायथाविवेपीर्वाप्नोः । अकार्षीरिति यावत् । तथातथा हे विप्र प्राज्ञेन्द्र विदुषे विदुषः सर्वं ज्ञानतस्मै त्वत्सवंधीनि पूर्वाणि पुरातनानि करणानि कर्माण्याविद्वान् आ समंताज्ज्ञानं वामदेवः करांसि त्वदीयानि कर्माणि प्र प्रकर्षणाह । ब्रवीति ॥

नू पुत इंद्र नू गृणान् द्रुपै जरित्रे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नय्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । उपै । जरिचे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नय्य । धिया । स्याम । रथ्यः । मदाऽसाः ॥ ११ ॥

हे इन्द्र नु विप्र स्तुतः पूर्वर्क्षिभिः संस्तुतो नु विप्रं गृणानोऽस्माभिः स्तुयमानस्त्वमिषमन्न जरिचे स्तोत्रं
मह्यं नद्यो नाङ्गिर्नदीरिव पीपेः । प्यायय । प्रवृद्धं कुरु । हे हरिवो हरिमन्त्रकाशोपेतद्र ते तुभ्य नय्य नवतर
ब्रह्म स्तोत्रमकारि । अस्माभिः क्रियते । रथ्यो रथवतो वय धिया प्रज्ञारूपया स्तुत्या मदासास्त्वा सर्वदा
भजमानास्त्वदर्थं हवीरूपस्यान्नस्य दातारो वा स्याम । भुयास्म ॥ ॥ १० ॥

आ न इन्द्र इत्येकादशर्चं दशमं मुक्तं वामदेवस्यायं वैष्णवमिन्द्र । आ न इत्यनुकर्मणका ॥ पुण्याभिप्रचपह
हयोः प्रथमंऽहनि निष्कैवन्त्य एतन्निविदानीय । सुचितं च । आ न इन्द्र इति निष्कैवन्त्य । आ० ५५ । इति ॥
महाव्रतऽप्येतत्संपातमुक्तं । तथैव पचमारण्यकं सुचितं च । आ न इन्द्रो दूरादा न आसादिति संपात
। ए० आ० ५२.० । इति ॥

आ न इन्द्रो दूरादा न आसादेभिष्टिकृदवसे यामदुयः ।

ओजिष्ठेभिर्नृपतिर्वज्रवाहुः संगे समत्सु तुर्वणिः पृतन्यून ॥ १ ॥

आ । नः । इन्द्रः । दूरात । आ । नः । आसात् । अभिष्टिऽकृत । अवसे । यामत । उयः ।

ओजिष्ठेभिः । नृऽपतिः । वज्रऽवाहुः । संऽगे । समतऽसु । तुर्वणिः । पृतन्यून ॥ १ ॥

अभिष्टिकृत्यजमानसंबन्धनामभीष्टानां कर्तायस्त्रिजम्बीद्रो नोऽस्माकमवसे रचणाय दूरादा यामत ।
आयातु । आगच्छतु । अपि च आसादामन्नादितकाश्च नोऽस्माकमवसे रचणाय यामत । आयातु । कीदृशः ।
समत्सु संग्रामेषु संगे शत्रुभिः भयोंगे सति पृतन्यूनं शत्रुन तुर्वणिष्टिमन वज्रवा । वज्रहस्तां नृपतिर्नृष्टिद्वारां तुणा
मनुष्याणां पालक ओजिष्ठेभिरतिशयेन तेजस्विभिसंक्रुद्धयुक्त इति शेषः ॥

आ न इन्द्रो हरिभिर्यात्वच्छावाचीनोऽवसे राधसे च ।

तिष्ठाति वज्री मघवा विरप्णीमं यज्ञमनु नो वाज्रमार्तो ॥ २ ॥

आ । नः । इन्द्रः । हरिऽभिः । यातु । अच्छ । अवाचीनः । अवसे । राधसे । च ।

तिष्ठाति । वज्री । मघवा । विरप्णी । इमं । यज्ञं । अनु । नः । वाज्रऽमार्तो ॥ २ ॥

अवाचीनोऽस्मदभिमुख इन्द्रोऽवसेऽस्मदीयाय रचणाय राधसे च धनाय च नोऽच्छास्मानभि लक्षीकृत्य
हरिभिरर्थः भद्रा यातु । आगच्छतु । किंच वज्री वज्रवाक्मघवा धनवा विरप्णी महान् । विरप्णीति महत्तामसु
पाठात । अस्मदीयस्य कर्मणो हृष्टभिरमुरादिभिः सह नोऽस्माकं वाज्रमार्तो युद्धं प्राप्तिं सतीममस्मदीय यज्ञ
मनुद्दिश्य तिष्ठाति । तिष्ठतु ॥

इमं यज्ञं त्वमस्माकमिन्द्र पुरो दधत्सन्निष्यसि क्रतुं नः ।

श्वघ्नीवं वज्रिन्सन्तये धनानां त्वया वयमयं अजिं जयेम ॥ ३ ॥

इमं । यज्ञं । त्वं । अस्माकं । इन्द्र । पुरः । दधत् । सन्निष्यसि । क्रतुं । नः ।

श्वघ्नीऽइव । वज्रिन । सन्तये । धनानां । त्वया । वयं । अयं । अजिं । जयेम ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मान्पुरो दधत् पुरस्कृतान् कुर्वन् अस्माकं क्रतुं क्रियमाणमिमं यज्ञं सन्निष्यसि । समजि
ष्यसि । अपि च श्वघ्नीवं मृगयुर्मृगानिव हे वज्रिन वज्रवज्रिन्द्र त्वयार्योऽरयः स्तोतारो वय धनानां पश्चादिध
नानां सन्तये लाभायजिं शत्रुसंबन्धिनं संयामं जयेम । मञ्जीयास्म ॥

अग्निष्टोमे माध्यदिनमवने मित्रावरुणस्योऽग्नौ पु ण इति शस्त्रयाज्या । सूचितं च । उऽग्नौ पु णः सुमना
उपाक इति याज्या । आ० ५ ५६. । इति ॥

उऽग्नौ पु णः सुमना उपाके सोमस्य नु सुपुतस्य स्वधावः ।

पा इन्द्रं प्रतिभृतस्य मध्वः समंधंसा ममदः पृष्ठ्येन ॥४॥

उऽग्नौ । इन्द्रं । प्रतिभृतस्य । मध्वः । संधंसा । ममदः । पृष्ठ्येन ॥४॥

पाः । इन्द्रं । प्रतिभृतस्य । मध्वः । संधंसा । ममदः । पृष्ठ्येन ॥४॥

हे स्वधावोऽन्नवर्तिद्र सुमनाः शोभनमनस्कस्त्वमुपाके समीपि नोऽस्मान्गन्तुं मु अत्यत कामयमानः मन
सुपुतस्य मुष्मिपुतं प्रतिभृतस्य समुतं मध्वो मादकं सोमस्य सोमं नृ क्षिप्रमेव पाः । पिव । पृष्ठ्येन । पृष्ठ्यगर्ध्वेन
माध्यदिनमवन उद्गातुमिरुद्धीयमानं स्तोत्रमुच्यते । तत्सवधिनांधसा पीतेन सोमिन सं ममदः । प्रहृष्टो भव ॥

वि यो ररप्ण ऋषिभिर्नर्वेभिर्वृष्टो न पृक्ः सृण्यो न जेता ।

मर्या न योषामभि मन्यमानोऽच्छो विवक्त्रि पुरुहूतमिन्द्रं ॥५॥

वि । यः । ररप्णे । ऋषिऽभिः । नर्वेभिः । वृष्टाः । न । पृक्ः । सृण्यः । न । जेता ।

मर्याः । न । योषां । अभि । मन्यमानः । अच्छ । विवक्त्रि । पुरुहूतं । इन्द्रं ॥५॥

पृक्ः पुरुषलो वृक्षो न वृक्ष इव । अत्र ररप्णोऽङ्गुशवासी । तेनायुधमात्र लन्त्यते । ररप्ण आयुधकु-
शलो जेता न शत्रुविजयी वीरपुरुष इव यो नर्वमिर्नर्वेनूतनेऽपिभिर्वि ररप्णे । विविधं स्मृतं । स्तोताहं
पुरुहूतं ब्रह्मभिराहृतं तमिन्द्रमज्जामि लक्ष्मीकृत्य विवक्त्रि । विशेषेण वक्त्रि । स्तोमि । तत्र दृष्टातः । अभि
मन्यमानो मदीक्ष्य योऽपिदत्तमिजानक्षर्यां मर्यां योषा न स्त्रीमिव तद्वत् ॥ ॥३॥

गिरिनं यः स्वतवाँ ऋष्व इन्द्रं मनादेव सहमे जात उग्रः ।

आदता वज्रं स्थविरं न भीम उद्देव कोणं वमुना नृष्टं ॥६॥

गिरिः । न । यः । स्वतवान् । ऋष्वः । इन्द्रं । मनात् । एव । सहमे । जातः । उग्रः ।

आदता । वज्रं । स्थविरं । न । भीमः । उद्देव । कोणं । वमुना । निऽनृष्टं ॥६॥

गिरिनं पर्वत इव स्वतवान् मर्यां प्रवृत्त ऋष्वो महान् । ऋष्व इति महत्ताम महत् ब्रह्म ऋष्व इति
तत्तामसु पाठात् । उग्र आक्रमी य इन्द्रः सहमे शत्रोरभिमवाय मनादेव चिरादेव जात उत्पन्नो भीमः
शत्रूणा भयकरः स इन्द्र उद्देव कोणमुदकेन जलपात्रमिव वमुना तत्रमा नृष्ट निगतं स्थविरं बृहद्वज्रं न वज्रं च ।
नति चार्थं । आदता । आदृतवानासीत् ॥

न यस्य वर्ता जनुषा न्वस्ति न राधंस आमरीता मघस्य ।

उद्गावृषाणस्तविषीव उग्रास्मभ्यं दद्वि पुरुहूत रायः ॥७॥

न । यस्य । वर्ता । जनुषा । न । अस्ति । न । राधंसः । आऽमरीता । मघस्य ।

उत्तवृषाणः । तविषीऽवः । उग्र । अस्मभ्यं । दद्वि । पुरुहूत । रायः ॥७॥

हे इन्द्र यस्य तव कश्चिज्जनुषा जन्मना स्वत एव नु मर्या वर्ता वारण्यता नास्ति । राधसो यज्ञादिकर्मणां
साधकस्य मघस्य त्वया दीयमाणस्य धनस्यामरीता कश्चिदपि नार्णयिता नास्ति हे तविषीवो बलवत्पुत्र

तेजस्विन् हे पुरुषत वज्रभिराहतं द्रु उद्वृपाणोऽभीष्टान् कामान्वर्षकस्त्वं रायः पश्चादिधनान्यस्मभ्य सोतुभ्यो ददति । देहि ॥

इष्टो रायः क्षयस्य चर्षणीनामुत वज्रमपवर्तासि गोनां ।

शिष्टानरः समिथेषु प्रहावान्वस्वो राणिमभिनेतासि भूरि ॥ ८ ॥

इष्टो रायः । क्षयस्य । चर्षणीनां । उत । वज्रं । अपऽवर्ता । अस्मि । गोनां ।

शिष्टाऽनरः । संऽमिथेषु । प्रहाऽवान् । वस्वः । राणिं । अभिऽनेता । अस्मि । भूरि ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्वं चर्षणीनां प्रजानां रायो धनस्य क्षयस्य गृहस्य चिन्ते । ईक्ष्म । उतापि च गोना गवा वज्र समूहमपवर्तापवारकोऽसि । निरोधकभ्योऽमूरभ्यो गवां सोचयिता भवसीत्यर्थः । किञ्च हे इन्द्र शिष्टानरः शिष्या नेता प्रजानां शासकः समिथेषु युद्धेषु प्रहावान् प्रहरणवास्व भूरि प्रभुत वयो धनस्य राणिं समूहमभिनेतासि । प्रापयिता च भवसि ॥

कया तच्छृण्वे शच्या शचिष्ठे यया कृणोति मुहु का चितृष्यः ।

पुरु दाणुपे विचयिष्ठे अंहोऽथा दधाति द्रविणं जरित्रे ॥ ९ ॥

कया । तत् । शृण्वे । शच्या । शचिष्ठः । यया । कृणोति । मुहु । का । चित । ऋष्यः ।

पुरु । दाणुपे । विऽचयिष्ठः । अंहः । अथ । दधाति । द्रविणं । जरित्रे ॥ ९ ॥

शचिष्ठोऽतिशयं प्राज्ञः । तदिति निगद्यत्ययः । तत् स इन्द्रः कया शच्या कया प्रज्ञया । शचीति प्रज्ञा नामतत । शृण्वे । श्रूयते । ऋष्यो महानिद्रो मुहु मुहुर्यया प्रज्ञया का चित् कानिचित्कर्माणि कृणोति । करोति । स इन्द्रो दाणुपे हविर्दत्तवन्तं यज्ञमानाय पुरु भुविप्रमहः पाप विचयिष्ठोऽतिशयं नाशको भवति । अथापि च जरित्रे स्तोत्रं द्रविणं पश्चादिधनं दधाति । ददाति ॥

मा नो मधीरा भरा दद्वि तन्नः प्र दाणुपे दातवे भूरि यत्ने ।

नव्ये देष्णे शस्ते अस्मिन्त उक्थे प्र ब्रवाम वयमिन्द्र स्तुवतः ॥ १० ॥

मा । नः । मधीः । आ । भर । दद्वि । तत् । नः । प्र । दाणुपे । दातवे । भूरि । यत् । ते ।

नव्ये । देष्णे । शस्ते । अस्मिन् । ते । उक्थे । प्र । ब्रवाम । वयं । इन्द्र । स्तुवतः ॥ १० ॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मात्मा मधीः । मा हिमीः । किन्तु त्वमा भर । पोषको भव । हे इन्द्र ते त्वदीय भूरि वज्रपि यदनं दाणुपे हविर्दत्तवन्तं यज्ञमानाय दातवे दातुं । प्र भवतीति श्रियः । नोऽस्मभ्य तदनमाहव्य ददति । देहि । हे इन्द्र त्वां स्तुवतो वयमस्मिन्तुक्थेऽस्मिन्तिक्वन्त्याम्यशस्त्रं ते त्वदर्थं नव्यं नुवन्ते शस्ते प्रशस्ते देष्णे दातवे हविषि निमित्तभुते सति प्र ब्रवाम । प्रकंपेण त्वा वदाम ॥

नू एत इन्द्र नू गृणान इपै जरित्रे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नू । गृणानः । इपै । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

पूर्वं व्याख्याता ॥ ४ ॥

आ यात्विद्र इत्येकादशर्चमेकादशं मुक्तं वामदेवस्यापि त्रिभूमिद्वं । आ यात्वित्यनुक्रांतं ॥ पृष्ठाभिप्रवप-
द्वयोः प्रथमेऽह्न्यतन्निविदानीयं । सूचितं च । आ यात्विद्रोऽवस इति मरुत्वतीयं । आ० ७ प. । इति ॥

आ यात्विद्रोऽवस उप न इह स्तुतः सधमादस्तु शूरः ।

वावृधानस्तविपीर्यस्य पूर्वीद्यानं द्यवमभिमृति पुष्यात् ॥ १ ॥

आ । यातु । इंद्रः । अवसे । उप । नः । इह । स्तुतः । सधमात् । अस्तु । शूरः ।

ववृधानः । तविपीः । यस्य । पूर्वीः । द्याः । न । द्यवम् । अभिमृति । पुष्यात् ॥ १ ॥

स इन्द्रो नोऽस्माकमवसे रक्षणायोपा यातु । उपागच्छतु । य इन्द्र इहास्मिन्यज्ञे स्तुतः । शूरो विकांती
ववृधानः प्रवृद्धोऽयमिन्द्रः सधमादम् । अस्माभिः सह मायन भवतु । यस्येन्द्रस्य तविपीस्तविष्यो वनानि पूर्वीः
पूर्या वहनि । संतीति शेषः । योऽन्द्रो द्यानं द्योतमानः सूर्य इव अभिमृति परकीयं वनमभिभावुक जवं स्वकीयं
वनं तेजो वा पुष्यात् पुष्यतु । स इन्द्र उपायात्विति पूर्वग्न संवधः ॥

तस्येतिह स्तवथ वृष्ण्यानि तुविद्युम्नस्य तुविराधसो नृन ।

यस्य क्रतुर्विदध्योऽन सखाट साह्यौ तरुचो अभ्यस्ति कृष्टीः ॥ २ ॥

तस्य । इत । इह । स्तवथ । वृष्ण्यानि । तुविऽद्युम्नस्य । तुविऽराधसः । नृन ।

यस्य । क्रतुः । विदध्यः । न । संऽराट । सहान् । तरुचः । अभि । अस्ति । कृष्टीः ॥ २ ॥

तुविद्युम्नस्य वहकीर्तस्तुविराधसो वहधनस्य तस्येत्तस्येन्द्रस्यैव वृष्ण्यानि बलभूतान्न नैतन्मरुतो हे
मोतारो ययमिष्टास्मिन्यज्ञे स्तवथ । स्तुत । साह्यान् शत्रुनभिभावुकस्तुचोऽस्मानापशमारको यस्येन्द्रस्य
क्रतुः कर्म कृष्टीः शत्रुमवधिनीः प्रजा अभ्यस्ति अभिमवति । तत्र दृष्टातः । विदध्यो न सखाट । विदधार्हो न
यज्ञार्हः सखाट सकललोकानामधिपतिरिव तद्वत् । तस्य वृष्ण्यानोति पूर्वग्न संवधः ॥

आ यात्विद्रो दिव आ पृथिव्या मष्टु समुद्रादुत वा पुरीषात् ।

स्वर्णरादवसे नो मरुत्वान्परावतो वा सदेनादृतस्य ॥ ३ ॥

आ । यातु । इंद्रः । दिवः । आ । पृथिव्याः । मष्टु । समुद्रात् । उत । वा । पुरीषात् ।

स्वःऽनरात् । अवसे । नः । मरुत्वान् । पराऽवतः । वा । सदेनात् । ऋतस्य ॥ ३ ॥

मरुत्वान्मरुतिः महित इन्द्रो नोऽस्माकमवसे रक्षणाय दिवः स्वर्गलोकादा यातु । आगच्छतु । पृथिव्या
मुलोकाच्च मनु गीप्रमा यातु । उत वा अथवा समुद्रादंतरिक्षलोकाद्यायातु । समुद्र इत्यंतरिक्षनाम मगरः
समुद्रोऽध्वरमिति तन्नाममु पाठात् । अथवा पुरीषाद्दकादायातु । पुरीषमित्युदकनाम मधु पुरीषं पिप्पल
मिति तन्नाममु पाठात् । स्वर्णरात् स्वरादित्यो नरो नेता यस्य तस्माल्लोकाद्यायातु । परावतो वा दूराद्यायातु ।
ऋतस्योदकस्य सदेनात्स्थानान्मघलोकाद्यायातु ॥

स्थूरस्य रायो बृहतो य ईगे तमु एवाम विदथेऽप्विद्वं ।

यो वायुना जयति गोमतीषु प्र धृष्ण्या नयति वस्यो अच्छं ॥ ४ ॥

स्थूरस्य । रायः । बृहतः । यः । ईगे । तं । ऊं इति । स्तवाम् । विदथेऽपु । इंद्रं ।

यः । वायुना । जयति । गोऽमतीषु । प्र । धृष्ण्या । नयति । वस्यः । अच्छं ॥ ४ ॥

य इन्द्रः स्थूरस्य स्थूलस्य बृहतो महतो रायो धनस्येति ईष्टे विदथिषु यज्ञेषु । विदथ इति यज्ञनामितत । तमिन्द्रमु तमिन्द्रमेव वयं स्तोतारः स्तवाम । य इन्द्रो वायुना प्राणरूपेण बलेन गोमतीषु मेनामु जयति शत्रुन्विजयते । धृष्णुया धृष्णः प्रगल्भो य इन्द्रः स्तोतृन्वस्यो वसीयः श्रेष्ठं पश्चादिधनमन्तामि प्रणयति प्रापयति । तमेवेन्द्रं स्तवामिति पुर्वेण संबधः ॥

उप॒ यो नमो॑ नमसि॒ स्तभा॑यन्निर्यति॒ वाचं॑ जनयन् यज॑र्ये ।

ञ्ज॒ज॒सानः॑ पुरु॒वार उ॒क्थैरे॒द्रं कृ॒ण्वीत॑ स॒दने॑षु होता ॥ ५ ॥

उप॒ यः । नमः॑ । नमसि॒ । स्तभा॑यन् । उ॒र्यति॒ । वाचं॑ । जनयन् । यज॑र्ये ।

ञ्ज॒ज॒सानः॑ । पुरु॒ऽवारः॑ । उ॒क्थैः॑ । आ । इ॒न्द्रं । कृ॒ण्वीत॑ । स॒दने॑षु । होता ॥ ५ ॥

उप स्तभायन लोकानुपस्तभयन् यजर्थे यष्टु वाचं गर्जितलघणां वाच जनयन् प्रजनयन् यजमानं प्रसाध्यमानः । यजतिः प्रसाधनकर्मति यास्कः । उक्थैः शम्भलचर्णैः स्तोत्रैः पुरुवारो बह्वभिः सभजनीयो य इन्द्रो नमसि । नम इत्यन्तनामितत । यजमानेदं ज हविषि नमो यजमानभ्यो यज्ञादिमाधनमन्तामि र्यति प्रेरयति । इन्द्रो हविषा तुष्टः सन् वृष्टिद्वारात् प्रयच्छति तेन चाग्निं पुनर्यज्ञः प्रजायत इत्यर्थः । अस्मदीयो होता सदनेषु यज्ञगृहेषु तमिन्द्रमा कृण्वीत । अभिमन्त्रिकरोतु ॥ ॥ ५ ॥

धि॒षा यदि॑ धि॒प॒र्यन्तः॑ सर॒ण्यन्त॑स॒दंतो॑ अ॒दि॒मौ॒ग्निज॑स्य गोहे ।

आ॒ दुरो॑षाः पा॒म्यस्य॑ होता॒ यो नो॑ म॒हान्सं॑वर॒णेषु॑ वहिः ॥ ६ ॥

धि॒षा । यदि॑ । धि॒प॒र्यन्तः॑ । सर॒ण्यन्तः॑ । स॒दंतः॑ । अ॒दि॒मौ॒ग्निज॑स्य । गोहे ।

आ॒ । दुरो॑षाः । पा॒म्यस्य॑ । होता॒ । यः । नः॑ । म॒हानः॑ । सं॒ऽवर॑णेषु । वहिः ॥ ६ ॥

धिपण्यतो धिपणाभिन्द्रविषयां नृतिमिच्छत आग्निजस्य । उग्निजः कामयमाना अग्निजः । तेषां संव ध्याग्निजो यजमानः । तस्य गोहे गृहे सदंतो निपीदतो जना अद्रिं । आदृणाति शत्रुनिर्त्यद्रिन्द्रः । तमिन्द्र धिषा नृत्या यदि यदा सरण्यन्त उपागच्छयुः तदा स इन्द्र आ यातु । नोऽस्माकं संवरणेषु शत्रुमवधिषु निरोधेषु वहिर्विंश पांम्यस्य पम्य गृहे वसता यजमानेन होताज्ञाता दुरोषा दुस्तरक्रोधो य इन्द्रो महान्प्रभुतो भवति । स आयातिवति ॥

स॒त्वा यदी॑ भा॒र्वर॑स्य वृ॒ष्णः सि॒प॒क्ति॒ शु॒ष्मः स्तु॒वते॑ भ॒राय॑ ।

गुहा॑ यदी॒मौ॒ग्निज॑स्य गोहे प्र॒ यद्वि॒ये प्राय॑से म॒दाय॑ ॥ ७ ॥

स॒त्वा । यत् । ई॒ । भा॒र्वर॑स्य । वृ॒ष्णः । सि॒प॒क्ति॒ । शु॒ष्मः । स्तु॒वते॑ । भ॒राय॑ ।

गुहा॑ । यत् । ई॒ । आ॒ग्निज॑स्य । गोहे । प्र॒ । यत् । धि॒ये । प्र॒ । अ॒य॑से । म॒दाय॑ ॥ ७ ॥

भार्वरस्य । भर्वरो जगद्भूतो प्रजापतिः । तस्य पुत्रो भार्वरः । तस्य वृष्णः कामाना विपतिरिन्द्रस्य संवधी ईमेप शुष्मो बलं स्तुवते नृतिं कृवंतं यजमानं सिपक्तिं भवत इति यत्तत्सत्त्वा सत्यमेव । ईमेतद्वलमौग्निजस्य यजमानस्य भराय भर्तुं गुहा गुहाया गुहारूपे हृदये प्र भवतीति यत्तत्सत्त्वं । यजमानस्य गोहे गृहे धिये कर्मणि प्र भवतीति यत्तत्सत्त्वं । अयमे गमनाय कामाना प्राप्स्ये मदाय हर्षाय तत्र यद्वलं एवभवति तत्सत्त्वं । इन्द्रस्य बलं यजमानं सर्वदा पालयतीत्यर्थः ॥

वि॒ यद्ग॒रांसि॑ प॒र्वत॑स्य वृ॒ष्णे प॒योभि॑र्जि॒न्ये अ॒पां ज॒वांसि॑ ।

वि॒द॒ज्ञा॒रस्य॑ गव॒यस्य॑ गोहे॒ यदी॑ वा॒जाय॑ सु॒धो॒ऽव॑हति ॥ ८ ॥

वि । यत् । वरांसि । पर्वतस्य । वृखे । पर्यऽभिः । जिन्वे । अपां । जवांसि ।
विदत् । गौरस्य । गवयस्य । गोहे । यदि । वाजाय । सुऽध्यः । वहति ॥ ८ ॥

इन्द्रः पर्वतस्य मेघस्य वरांसि द्वाराणि वि वृखे विवृतानि कृतवानिति यत् । अपामुदकानां जवांसि
वगान्ययोभिर्जलेजिन्वे प्यायतीति यत् । यदि यदा मुध्यः शोभनकर्माणो यजमाना वाजायान्नाय वहति
इन्द्रः प्राप्नुवति तदा गोहे गृहे गौरस्य गौरमृगस्य गवयस्य गवयमृगस्य च विदत् ती द्वी प्रभू लभत इति
यत् । तत्सर्वं सञ्चति पुर्वेण संबधः ॥

अभ्युदयेष्टाविन्द्रस्य प्रदातुमद्रा ते हस्तेति याज्या । सूचितं च । दीर्घस्ते अस्त्वंकुशा भद्रा ते हस्ता मुक्तोत
पाणी । आ० ३. १३ । इति ॥

भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी प्रयंतारां स्तुवते राधे इन्द्र ।
का ते निषत्तिः किमु नो ममस्ति किं नोदुद हर्षमे दातवा उं ॥ ९ ॥
भद्रा ते । हस्ता । सुऽकृता । उत । पाणी इति । प्रऽयंतारां । स्तुवते । राधे । इन्द्र ।
का । ते । निऽसत्तिः । किं । उं इति । नो इति । ममस्ति । किं । न । उत्ऽउत् ।
उं इति । हर्षमे । दातवा । उं इति ॥ ९ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीया भद्रा भद्रा कन्याणां हस्ता हस्ता मुक्तता मुक्तता शोभनकर्माणां भवतः । उतापि च
पाणी त्वदीया हस्ता स्तुवते स्तोत्रं यजमानाय राधो धनं प्रयंतारा प्रयंतारां प्रदातारां भवतः । हे इन्द्र ते
त्वदीया निषत्तिर्निषदन स्थितिः का । त्वमस्मान् किम् किमर्थं नो ममस्ति । न मादयसि । किमुदुद किमर्थमेव
दातवा अस्माकं धनं दातुं न हर्षमे । हृष्टो न भवसि ॥

इन्द्रस्य वार्षघ्नस्य पशविवो वस्व इति हविषो याज्या । सूचितं च । एवा वस्व इन्द्रः सत्यः मयाद्यादाव-
दव्यविचिंतनानि । आ० ३. ८. । इति ॥

एवा वस्व इन्द्रः सत्यः सम्राडुतां वृचं वरिवः पृरवे कः ।
पुरुष्टुत क्रत्वा नः शग्धि रायो भक्षीय तेऽवसो देव्यस्य ॥ १० ॥
एव । वस्वः । इन्द्रः । सत्यः । संऽराट् । हंता । वृचं । वरिवः । पृरवे । कुरिति कः ।
पुरुऽस्तुत । क्रत्वा । नः । शग्धि । रायः । भक्षीय । ते । अवसः । देव्यस्य ॥ १० ॥

एवमृक्तप्रकारेण स्तूयमानः सत्यः सत्यवान्त्वसो धनस्य सम्राड्दीश्वरो वृचं वृचनामानममुरं हंता हिंसि-
तेन्द्रः पुरवं मनुष्याय यजमानाय वरिवो धनं कः । करोति । ददातीत्यर्थः । क्रत्वा कर्मणा स्तुतिहेतुना हे पुरुष्टुत
ब्रह्मभयजमानः स्तुतु त्वं नोऽस्मभ्य रायो धनानि शग्धि । देहि । ते त्वया दीयमानस्य देवस्य देवसंबन्धिनो
ऽवसोऽन्नस्य ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ अन्नं भक्षीय । अहं भक्षय ॥

नू एत इन्द्र नू गृणान इपै जरिचे नद्योऽन पीपे ।
अकारि ते हरिवो वस्व नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥
नु । स्तुतः । इन्द्र । नू । गृणानः । इपै । जरिचे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपे ।
अकारि । ते । हरिऽवः । वस्व । नव्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

पूर्वं व्याख्याता ॥ ॥ ६ ॥ ॥ २ ॥

तत्र तृतीयानुवाक एकादश मृक्तानि । तत्र यत्त इन्द्र इत्येकादशर्चं प्रथमं मृक्तं वामदेवस्यार्चं वैश्वदेवम् ।
यत्त इत्यनुक्रमिका ॥ पृथ्वाभिप्रवपडहयोः प्रथमेऽहनि माध्यादिनसवने भवावरुणशस्त्रे द्वितीयमिदं सपात
मृक्तं । मृत्तितं च । एवा त्वामिन्द्र यत्त इन्द्रः । आ० ५ प । इति ॥

यन् इन्द्रो जुजुपे यच्च वष्टि तन्नो महान्करति शुष्म्या चित् ।

ब्रह्म स्तोमं मघवा सोममुक्थ्या यो अशमानं शवंसा विभ्रदेति ॥ १ ॥

यत् । नः । इन्द्रः । जुजुपे । यत् । च । वष्टि । तत् । नः । महान् । करति । शुष्मी । आ । चित् ।

ब्रह्म । स्तोमं । मघवा । सोमं । उक्थ्या । यः । अशमानं । शवंसा । विभ्रत । एति ॥ १ ॥

इन्द्रो नोऽस्मदीयं यद्विर्लक्षणादिकं जुजुपे भवति यच्च हविरादिकं च वष्टि कामयते महान् प्रभुत्वं ।
शुष्मी बलवानिन्द्रः । चिदिति चार्थः । ब्रह्म चित् हविरलक्षणपुरोडाशादिकमत्र च स्तोमं स्तोत्रममृह च माम्
मभिपुतं सोमं चोक्थोक्थानि शम्भारिणं चित्येवंभुतं तद्वत्त्वादित्युच्यमा करति । आकरोतु । स्वीकरोतु । मघवा
धनवान् । अत्राशमशब्दो वज्रवाची । अशमानं वज्रं विभ्रत धारयन् शवंसा वनेन युक्तो य इन्द्र एति आग
च्छति । म इन्द्रः स्वीकरोत्विति पूर्वण संवधः ॥

वृषा वृषंधिं चतुरश्रिमस्यन्नुयो बाहुभ्यां नृतमः शचीवान् ।

श्रिये परुष्णीमुपमाण ऊर्णा यस्याः पर्वणि सख्याय विव्ये ॥ २ ॥

वृषा । वृषंधिं । चतुः । अश्रिं । अस्यन् । उयः । बाहुभ्यां । नृतमः । शचीवान् ।

श्रिये । परुष्णीं । उपमाणः । ऊर्णा । यस्याः । पर्वणि । सख्याय । विव्ये ॥ २ ॥

वृषा कामाना वषिता वृषधिं मघभेदनद्वारं वषं कुर्वन् चतुरश्रिं चतष्टभिरश्रिभिर्धारामभिरुपेत वज्र
बाहुभ्यां हस्ताभ्यामस्यन् शत्रुपुं प्रविपन् उय उद्गुणं वनो नृतमः नृतुतमः शचीवान् कर्मवानिन्द्र ऊर्णाभावा
दिकां परुष्णीं पर्ववतीं नदीं श्रिय आश्रयणार्थमुपमाणः सवमानो भवति । यस्याः नद्याः पर्वणि भित्तान्देवान्
सख्याय सखिकर्मणे विव्ये संवृतवान् ॥

यो देवो देवतमो जायमानो महो वाजिभिर्महद्भिश्च शुष्मैः ।

दधानो वज्रं बाह्णोरुणतं द्यामर्मेन रेजयत्प्रभुम् ॥ ३ ॥

यः । देवः । देवतमः । जायमानः । महः । वाजिभिः । महद्भिः । च । शुष्मैः ।

दधानः । वज्रं । बाह्णोः । उणतं । द्यां । अर्मेन । रेजयत् । प्र । भुम् ॥ ३ ॥

देवो दीपमानो देवतमो दातुतमो जायमान उत्पद्यमानो य इन्द्रो महो महद्भिर्वाजिभिर्महद्भिश्च
शुष्मैर्वलिश्च । युक्तोऽभवदिति शेषः । म इन्द्रो बाह्णोर्हस्तयोर्गुणतं कामयमानं वज्रं दधानो धारयन् अर्मेन
वनेन द्यां युक्तो च भुम् भुक्तो च प्र रेजयत् । प्रकपर्यायः स्म ॥

विश्वा रोधांसि प्रवतश्च पृथ्वीर्द्यौश्च पृथ्वाज्जनिमन्नेजत द्याः ।

आ मातरा भरति शुष्म्या गोनृवत्परिज्मन्नोनुवन्त वाताः ॥ ४ ॥

विश्वा । रोधांसि । प्रवतः । च । पृथ्वीः । द्याः । च । पृथ्वा । जनिमन् । रेजत । द्याः ।

आ । मातरा । भरति । शुष्मी । आ । गोः । नृवत् । परिज्मन् । नोनुवन्त । वाताः ॥ ४ ॥

विश्वा विश्वानि रोधांसि । रोधःशब्देनोन्नतप्रदेशा उच्यते । उन्नतप्रदेशाः पर्वताश्च पुरीः पुर्यो बह्वनि प्रवतः प्रवणानि । समुद्राश्चतुर्थः । द्यौर्लोकश्च चाः पृथिवी च जनिमन्निद्रस्य जन्मानि सत्पुत्रात्महतोऽस्मादिन्द्राद्रिजत । अरजत । अकंपंत । किंच शुष्मी बलवानिन्द्रो गीर्गतुः सूर्यस्य मातरा मातरा मातापितृभुक्ता वावापृथिव्या च । आ इति चार्थः । आ भरति । आ समंताद्विभर्ति । नृवन्मनुष्या इव वाता इन्द्रेण प्रेरिता वायवश्च परिज्ज्मन्तरेण नोनुवन्त । शब्दायते ॥

ता तू ते इदं महती महानि विश्वेष्वित्सर्वनेषु प्रवाच्या ।

यच्छूर धृष्णो धृपता दधृष्वानहिं वज्रेण शवसाविवेपीः ॥ ५ ॥

ता । तु । ते । इदं । महतः । महानि । विश्वेषु । इत् । सर्वनेषु । प्रवाच्या ।

यत् । शूर । धृष्णो इति । धृपता । दधृष्वान । अहिं । वज्रेण । शवसा । अविवेपीः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र महतः प्रभुतस्य ते त्वदीयानि ता तानि कर्माणि तु त्विप्र महानि महाति भवन्ति । विश्वेष्वित्सर्वेष्वेव सर्वनेषु प्रातःसवनादिकर्मसु त्वदीयानि कर्माणि प्रवाच्या प्रवाच्यानि स्तोतुमिः प्रकर्षेण वक्तुं योग्यानि स्तुत्यानीति यत । हे धृष्णो प्रगल्भ हे शूर विक्रान्तिद्रं दधृष्वान्पालकत्वेन लोकान्धारयन् शवसा चर्निन युक्तस्य धृपता धर्पकेण वज्रेणाहिं वृचममुरमविवेपीः अवधीरिति यत । एतदादीनि कर्माणि महातीति पुर्वेण संबधः । अवाविवेपीरिति वधकसा ॥ ५ ॥

ता तू ते सत्या तुविनृम्ण विश्वा प्र धेनवः सिंसते वृष्ण ऊधः ।

अधा ह त्वदृपमणो भियानाः प्र सिंधवो जवसा चक्रमंत ॥ ६ ॥

ता । तु । ते । सत्या । तुविनृम्ण । विश्वा । प्र । धेनवः । सिंसते । वृष्णः । ऊधः ।

अध । ह । त्वत् । वृषऽमनः । भियानाः । प्र । सिंधवः । जवसा । चक्रमंत ॥ ६ ॥

हे तुविनृम्णाधिकवल्निद्र ते त्वदीयानि विश्वा विश्वानि ता तानि कर्माणि तु त्विप्र सत्या सत्यानि भवन्ति । हे इन्द्र वृष्णः कामाना वर्षितुस्त्वन्तो भयाद्भिनवो गाव ऊधः स्वकीयादापीनात्प्र सिंसते । प्रकर्षेण क्षीर चरन्ति । अधाणि च हे वृषमनः कामाना वर्षणपरमनस्कद्र सिंधवो नद्यस्त्वत्त्वन्तो भियाना विश्वतः सत्यो जवसा वगेन प्र चक्रमन्त ह । प्रकर्षेण गच्छन्ति धनु ॥

अचाह ते हरिवस्ता उ देवीरवोभिरिद्र स्तवंत स्वसारः ।

यत्सीमनु प्र मुचो वद्धधाना दीर्घामनु प्रसितिं स्यंद्यथ्ये ॥ ७ ॥

अच । अह । ते । हरिऽवः । ताः । ऊं इति । देवीः । अवऽभिः । इदं । स्तवंत । स्वसारः ।

यत् । सी । अनु । प्र । मुचः । वद्धधानाः । दीर्घा । अनु । प्रसितिं । स्यंद्यथ्ये ॥ ७ ॥

हे इन्द्र त्व यद्यदा वद्धधाना वृषेण वध्यमानाः सीमनु एना नदीरुहिष्य दीर्घामत्यधिकां प्रसितिं वंधनमनु स्यंद्यथ्ये यथाकास स्यदितुं प्र मुचः । प्रकर्षेणामोचयः । हे हरिवो हरिवन्निद्र अचाहाविव मोचनवलाया ता उ ताः प्रभिज्ञा एव देवीर्देवो गीतमानाः स्वसारो नद्यः । अव स्वस्त्यशब्दो नदीवाचो । अवोभिस्त्वत्कृते रक्षणंस्त्वा स्तवंत । स्तावथति । नदीपुरणादिभिः कर्मभिर्जना इन्द्रं स्तुवतीत्यर्थः ॥

पिपीके अंशुर्मद्यो न सिंधुरा त्वा शमी शणमानस्य शक्तिः ।

अस्मद्यवशुचानस्य यम्या आशुर्न रश्मिं तुष्योजंसं गोः ॥ ८ ॥

पिपी॒क्रे । अ॒णुः । म॒द्यः । न । सि॒धुः । आ । त्वा । श॒मी । श॒ण॒मा॒न॒स्य॑ । श॒क्तिः ।
अ॒स्म॒द्य॒क् । शृ॒णु॒चा॒न॒स्य॑ । य॒स्याः । आ॒णुः । न । र॒श्मि॑ । तु॒विऽओ॒ज॑सं । गोः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र मद्यो मादयिताणुः सोमः पिपी॒क्रे । अपीड्यत । अ॒भ्य॒म॒य॒त॒त्यर्थः । जेति म॒प॒त्यर्थः । न इ॒दानी॑
सि॒धुः स्व॒द॒मा॒नः सोम॒स्त्वा त्वा॒मा य॒स्याः । आ॒य॒ज॒तु । शृ॒णु॒चा॒न॒स्य॑ दी॒प्य॒मा॒न॒स्य॑ श॒ण॒मा॒न॒स्य॑ शृ॒व॒तः स॒व॒ध्य
स॒म॒ग॒म॒द॒भि॒मु॒खं श॒मी श॒म॒नं श॒क्तिः स्मृ॒ति॒क॒मं चा॒य॒ज॒तु । तत्र दृ॒ष्टांतः । आ॒णुः ग्री॒ध॒ग॒मी य॒ता ग्री॒र्ग॒त॒र॒श्म॒स्य
तु॒व्यो॒ज॒मं व॒ह॒व॒नं । दृ॒ढा॒म॒त्यर्थः । र॒श्मि॑ न अ॒श्व॒व॒ध॒न॒र॒ज्ज॒मि॒त्र त॒द्वत् ॥

अ॒स्मे व॒र्षि॒ष्ठा कृ॒णु॒हि ज्ये॒ष्ठा नृ॒म्णा॒नि स॒चा स॒हुरे॑ स॒हांसि॑ ।
अ॒स्मभ्यं॑ वृ॒त्रा मु॒ह॒ना॒नि रं॒धि ज॒हि व॒ध॒र्व॒नु॒पो म॒त्य॑स्य ॥ ९ ॥
अ॒स्मे इति॑ । व॒र्षि॒ष्ठा । कृ॒णु॒हि । ज्ये॒ष्ठा । नृ॒म्णा॒नि । स॒चा । स॒हुरे॑ । स॒हांसि॑ ।
अ॒स्मभ्यं॑ । वृ॒त्रा । मु॒ह॒ना॒नि । रं॒धि । ज॒हि । व॒धः । व॒नु॒पः । म॒त्य॑स्य ॥ ९ ॥

हे स॒हुरे स॒ह॒न॒शी॒न्द्र त्व॒ स॒चा स॒र्व॒दा स॒हांसि॑ श॒त्रु॒न॒भि॒मा॒नु॒का॒नि व॒र्षि॒ष्ठा व॒र्षि॒ष्ठा॒नि प्र॒वृ॒दा॒नि ज्ये॒ष्ठा
ज्ये॒ष्ठा॒नि प्र॒श॒स्ना॒नि नृ॒म्णा॒नि व॒ना॒न्य॒स्म अ॒स्मभ्य॑ कृ॒णु॒हि । कुरु॒ । हे इन्द्र॒ त्व॒ स॒म॒भ्य॒ मु॒ह॒ना॒नि शो॒म॒न॒व॒धा॒नि वृ॒त्रा
वृ॒त्रा॒णि श॒त्रु॒न॒ रं॒धि । रं॒ध॒य । व॒ध॒ न॒य । कि॒ञ्च व॒नु॒पो हि॒म॒क॒स्य म॒त्य॑स्य स॒र॒ण॒ध॒म॒णः श॒वो॒ स॒व॒धि व॒धो
ह॒न॒न॒सा॒ध॒न॒सा॒य॒ध ज॒हि । ना॒श॒य ॥

अ॒स्मा॒क॒मि॒त्सु शृ॒णु॒हि त्व॒मि॒न्द्रा॒स्मभ्यं॑ चि॒त्राँ उप॑ मा॒हि वा॒ज॒ानि॑ ।
अ॒स्मभ्यं॑ वि॒श्वा इ॒प॒णः पु॒रं॒धी॒र॒स्माकं॑ सु॒ म॒घ॒व॒न्वो॒धि गो॒दाः ॥ १० ॥
अ॒स्माकं॑ । इ॒त॒ । सु॒ । शृ॒णु॒हि । त्वं । इ॒न्द्र । अ॒स्मभ्यं॑ । चि॒त्रा॒नि । उप॑ । मा॒हि । वा॒ज॒ानि॑ ।
अ॒स्मभ्यं॑ । वि॒श्वाः । इ॒प॒णः । पु॒रं॒धीः । अ॒स्माकं॑ । सु॒ । म॒घ॒व॒न॒ । वो॒धि॒ । गो॒दाः ॥ १० ॥

हे इन्द्र त्व॒म॒स्मा॒क॒मि॒त्सु अ॒स्मदी॒या ए॒व स्मृ॒तीः सु॒ सु॒ष्टु शृ॒णु॒हि । तथा हे इन्द्र त्व॒ वि॒त्रा॒न चा॒य॒नी॒या॒नि
वा॒ज॒ान॒ना॒न्य॒स्मभ्य॑मु॒प मा॒हि । दे॒हि । कि॒ञ्च अ॒स्मभ्य॑ वि॒श्वाः स॒र्वाः पु॒र॒धी॒रं॒धी॒रि॒प॒णः । प्र॒र॒य । अ॒पि च॒ हे
म॒घ॒व॒न॒व॒त्ति॒न्द्र अ॒स्मा॒क॒ गो॒दा॒ ग॒वा दा॒ता सु॒ सु॒ष्टु वो॒धि । म॒य ॥

नू॒ ए॒त इ॒न्द्र नू॒ गृ॒णा॒न॒ उप॑ ज॒रि॒चे न॒द्यो॒ऽन॒ धी॒पेः ।
अ॒का॒रि॒ ते ह॒रि॒वो॒ ब्र॒ह्म न॒व्यं धि॒या स्या॑म॒ र॒थ्यः स॒दा॒माः ॥ ११ ॥
नु॒ । स्तु॒तः । इ॒न्द्र । नू॒ । गृ॒णा॒नः । उप॑ । ज॒रि॒चे । न॒द्यः । न । धी॒पे॒रि॒ति॒ धी॒पेः ।
अ॒का॒रि॒ । ते॒ । ह॒रि॒वः । ब्र॒ह्म । न॒व्यं । धि॒या । स्या॑म॒ । र॒थ्यः । स॒दा॒माः ॥ ११ ॥

पूर्व व्याख्याता ॥ ८ ॥

कथा महा॒मि॒त्येका॒द॒श॒र्च द्वितीय॑ मृ॒क्त वा॒म॒दे॒व॒स्यार्थं॑ वि॒ष्टुर्भ॒म॒द्रं । अ॒त॒स्य॑ ही॒या॒द्या॒भि॒स अ॒त॒दे॒व॒ता॒का
वा । तथा चा॒नु॒क्रा॒तं । क॒थोपा॒न्या॒सि॒स अ॒त॒दे॒व्यो॒ व॒ति ॥ आ॒भि॒प्र॒वि॒के॒ऽह॒नि द॒श॒र॒त्रि प्र॒थ॒मे॒ऽह॒नि मा॒थ
दि॒न॒स॒व॒ने मि॒त्रा॒वरु॒ण॒श॒स्त्रे॒ऽही॒न॒मृ॒क्तस्य॑ स्था॒न इ॒द तृतीय॑ स॒पा॒त॒मृ॒क्त । मृ॒त्रि॒त च । कथा महा॒मि॒द्रंः पु॒मि॒त्य
ए॒क इ॒त । आ० ५. ५. इति ॥ महा॒व॒तं नि॒ष्के॒व॒न्य ए॒त॒त । तथै॒व पंच॒मा॒र॒ण्य॒के शी॒न॒के॒न मृ॒त्रि॒त च । कथा
महा॒म॒वृ॒ध॒त्क॒स्य हो॒त॒रि॒ति स॒पा॒तः । ऐ० आ० ५. ७. इति ॥

कथा महामवृधत्कस्य होतुर्यज्ञं जुषाणो अभि सोममूधः ।

पिवन्नुगानो जुषमाणो अंधो ववश्च ऋष्यः शुचते धनाय ॥ १ ॥

कथा । महं । अवृधत् । कस्य । होतुः । यज्ञं । जुषाणः । अभि । सोमं । ऊधः ।

पिवन् । उगानः । जुषमाणः । अंधः । ववश्चे । ऋष्यः । शुचते । धनाय ॥ १ ॥

महां महान्तं गुणः प्रवृद्धमिन्द्रं कथा कथ केन प्रकरिणावृधत् । वर्धयेत् । अस्मत्परितः स्मृतिरिति शेषः । तस्य महिम्नोऽतिमहत्त्वादिति भावः । स एवैन्द्रो होतृर्होमनिष्पादकस्य कस्य यजमानस्य यज्ञं यागं जुषाणः प्रोयमानः सन् अभि । गच्छदिति शेषः । उपसर्गश्रुतकृतिरुचितायाध्याहारः । किञ्च ऊध उदतमतिप्रवृद्धं सोममूधः सोमलक्षणमन्नं पिवन्नाम्नादयन् उगानन्तदेवाज्ञं कामयमानो जुषमाणः सेवमानश्च ऋष्यो महानिन्द्रः शुचते प्रदीप्ताय धनाय हिरण्यादिनक्षत्राण्य । उक्तलक्षणं धनं कस्मै यजमानाय दातुं ववन्ते । वहति । पीतमवाज्ञं जठरे धारयति । अन्नं वाक्यद्वयमिन्द्रस्याचिह्नचरितत्वं स्थापितं भवति ॥

को अस्य वीरः सधमादमाप समानं सुमतिभिः को अस्य ।

कदस्य चित्रं चिकिते कटृती वृधे भुवच्छगमानस्य यज्योः ॥ २ ॥

कः । अस्य । वीरः । सधमादं । आप । सं । आनं । सुमतिभिः । कः । अस्य ।

कत् । अस्य । चित्रं । चिकिते । कत् । ऊती । वृधे । भुवत् । शगमानस्य । यज्योः ॥ २ ॥

अस्यैन्द्रस्य संबन्धिनं सधमादं । सह मातंतीति सधमादः संग्रामः । तं सह सोमपानं वा वीरः स्तोत्राणां समिवाणा वा वीरयिता कः पुमानाप । प्राप्नोति । कथास्यैन्द्रस्य सुमतिभिः शोभनाभिरनुग्रहवृद्धिभिः समानशः संगतं । कत्कदा वास्यैन्द्रस्य चित्रं चायनीयं धनं चिकिते । प्रज्ञायते । तत्प्रदानममय न कोऽपि जानातीत्यर्थः । कत्कदा वा शगमानस्य भुवतो यज्योर्धृष्यं यजमानस्य वृधे वर्धनायोती ऊत्या रजया भुवत् । भवत् ॥

कथा शृणोति हूयमानमिन्द्रः कथा शृण्वन्नवसामस्य वेद ।

का अस्य पूर्वीरुपमातयो ह कथेनमाहुः पपुंरि जरिचे ॥ ३ ॥

कथा । शृणोति । हूयमानं । इन्द्रः । कथा । शृण्वन् । अवसां । अस्य । वेद ।

काः । अस्य । पूर्वीः । उपमातयः । ह । कथा । एनं । आहुः । पपुंरि । जरिचे ॥ ३ ॥

इन्द्रः परमश्रययुक्तो हूयमानमाहुयंतं स्तोतारं कथा कथं शृणोति । स्तोत्राणि शृण्वन्नस्य स्तोतुः संबन्धीत्यवसा रक्षणानि कथा कथ च वेद । विन्ति । पूर्वीः पुरातनात्यस्यैन्द्रस्य संबन्धीन्युपमातयो दानानि का ह । कानि चित मंतीति शेषः । तानि दानानि जरिचे स्तोतुः संबन्धिना कामाना पपुंरि पुरयितारमेनमिन्द्र कथा कथ चाहः । वदति ॥

कथा सबाधः शगमानो अस्य नशदभि द्रविणं दीध्यानः ।

देवो भुवन्नवेदा म ऋतानां नमो जगृभ्वाँ अभि यज्जुजोषत् ॥ ४ ॥

कथा । सबाधः । शगमानः । अस्य । नशत् । अभि । द्रविणं । दीध्यानः ।

देवः । भुवत् । नवेदाः । मे । ऋतानां । नमः । जगृभ्वान् । अभि । यत् । जुजोषत् ॥ ४ ॥

सबाधः सपत्नानां पीडामहितः शशमान इन्द्रविषयां स्मृतिं कुर्वन् दीधानः कर्मभिर्दोषमानो यजमानो
ऽस्यैन्द्रस्य संबधिं द्रविणं पश्चादिधनं कथा कथमभि नशत । अभिप्राप्नोति । नमो हविर्नक्षत्रमन्त्रं जगुश्चान
गृहीतवानिन्द्रो यद्यदाभि जुजोपत मामभिमर्षेत तदा देवो दीप्यमान इन्द्रो मे मदीयानामृतानां श्लोवाणां
नवेदर अतिशयेन ज्ञाता भुवत । भवत । अत्र निपातस्यो नकारोऽतिशयवाची ॥

कथा कदस्या उपसो य्युष्टौ देवो मर्तस्य सख्यं जुजोप ।

कथा कदस्य सख्यं सखिभ्यो ये अस्मिन्कामं मुयुजं ततसे ॥ ५ ॥

कथा । कत् । अस्याः । उपसः । विऽउष्टौ । देवः । मर्तस्य । सख्यं । जुजोप ।

कथा । कत् । अस्य । सख्यं । सखिभ्यः । ये । अस्मिन् । कामं । मुऽयुजं । ततसे ॥ ५ ॥

देवो योतमान इन्द्रोऽस्या उपसो य्युष्टौ प्रभाति मर्तस्य मर्त्यस्य मनुष्यस्य श्लोतुः संबधिं सख्यं सखिकर्म
कथा कथ केन प्रकारेण कत्कदा जुजोप । भवत । ये श्लोतारोऽस्मिन्निन्द्रं मुयुजं मुपु प्रयुज्यमानं कामं काम-
नीर्थं हविः श्लोत्रं च ततसे वितर्तिर अस्यैन्द्रस्य सख्यं सखिकर्म सखिभ्यः श्लोतुभ्यः कथा कथ कत्कदाचित् ।
भवदिति शेषः ॥ ॥ ५ ॥

किमादमचं सख्यं सखिभ्यः कदा नु ते भ्रात्रं प्र ब्रवाम ।

श्रिये मुदृशो वपुःस्य सर्गाः स्वर्णं चित्रतममिष आ गोः ॥ ६ ॥

किं । आत् । अमचं । सख्यं । सखिभ्यः । कदा । नु । ते । भ्रात्रं । प्र । ब्रवाम ।

श्रिये । मुऽदृशः । वपुः । अस्य । सर्गाः । स्वः । न । चित्रऽतमं । इष । आ । गोः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र वयं यजमानानां त्वदीयममचं शत्रुनभिभावकं मख्यं सखिकर्म सखिभ्यः श्लोतुभ्यः किमात् किं मित
प्र ब्रवाम । प्रकर्षेण वदेम । ते त्वदीय भ्रात्रं भ्रातृकर्म च कदा नु कदा गन्तुं प्र ब्रवाम । मुदृशः शोभनदर्शन
स्यास्यैन्द्रस्य मवाधिनः सर्गा उद्योगाः श्रिये संवेष्टा श्लोतुणा श्रयंस । भवतीति शेषः । स्वर्णं मुर्यां यथा दर्शनी
यतमस्तथा गोर्गन्तुरिन्द्रस्य चित्रतम दर्शनीयतम वपुः शरीरमेव । आ समतात्सर्वरिष्यते ॥

दुहं जिघांसं ध्वरसं मनिंदां तेतिक्ते तिग्मा तुजसे अनीका ।

ऋणा चिद्यच्च ऋणया न उयो दूरे अज्ञाता उपसो ब्रवाधे ॥ ७ ॥

दुहं । जिघांसन । ध्वरसं । अनिंदां । तेतिक्ते । तिग्मा । तुजसे । अनीका ।

ऋणा । चित् । यच्च । ऋणऽयाः । नः । उयः । दूरे । अज्ञाताः । उपसः । ब्रवाधे ॥ ७ ॥

अयमिन्द्रो दूहं दूहं कुर्वती ध्वरसं हिमिकामनिंदां हिमिद्रमजानती राजसी जिघांसन हनुमिच्छन् तिरमा
तिरमानि पूर्वमेव तीक्ष्णान्यनीकानीकान्यायुधानि तुजसे तद्वधाय तेतिक्ते । अत्यर्थं तीक्ष्णीकरोति । यच्च
यामुषः मु तदुपलक्षितध्वरः स्युणा चित् ऋणान्यपि नोऽस्मान्वाधत इति शेषः । ता उपसथीय उन्नम्येन
ऋणया ऋणस्य हतदूः । यातिवधकर्म । दूरऽज्ञाता अननुभूताः मतीर्ववाध । अपीडयत ॥

अनुपयनास्येकाहं मरुत्वतीयनिष्कैवन्त्यग्रस्योर्निविडानात्युरस्तादृतस्य हीयतदादिकं द्वे ऋचां क्रमेण
ग्रंमनीये । सूचितं च । ऋतस्य हि शुरुधः सति पूर्वोर्गति मृक्तमृगीये । आ० ९ । १ । इति ॥

ऋतस्य हि शुरुधः सन्ति पूर्वीर्ऋतस्य धीतिर्वृजिनानि हन्ति ।

ऋतस्य श्रौको वधिरा ततर्द कर्णा वुधानः शुचमान आयोः ॥ ८ ॥

ऋतस्य । हि । गुरुधः । संति । पूर्वीः । ऋतस्य । धीतिः । वृजिनानि । हंति ।
 ऋतस्य । श्लोकः । वधिरा । ततर्द । कर्णा । बुधानः । शुचमानः । आयोः ॥ ८ ॥

अत्र ऋतशब्देन द्रो वादित्यो वा सत्यं वा यज्ञो वोच्यते ॥ ऋतस्य ऋतदेवस्य संबन्धिन्यः पूर्वीर्बह्वः गुरुधः आपः सति हि । भवति खलु । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबन्धिनी धीतिः प्रज्ञा तद्विषया स्मृतिर्वा वृजिनानि वर्जनीयानि पापानि हंति । हिनास्ति । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबन्धिनी श्लोकः स्मृतिरूपा वागायोगेन तुर्मनुष्यस्य संबन्धिनी वधिरा वधिरा प्रतिवर्द्धा कर्णा कर्णा ततर्द । तृणानि । कीदृशः श्लोकः । बुधानो बुध्यमानः शुचमानो दीप्यमानः ॥

ऋतस्य दृष्ट्वा धरुणानि संति पुरुणि चंद्रा वपुषे वपुषि ।
 ऋतेन दीर्घमिषणंत पृश्ना ऋतेन गावः ऋतमा विवेशुः ॥ ९ ॥
 ऋतस्य । दृष्ट्वा । धरुणानि । संति । पुरुणि । चंद्रा । वपुषे । वपुषि ।
 ऋतेन । दीर्घ । इषणंत । पृश्नाः । ऋतेन । गावः । ऋतं । आ । विवेशुः ॥ ९ ॥

वपुषे वपुष्मतः । पृश्नार्थे चतुर्थी । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबन्धिनि दृष्ट्वा दृष्ट्वा धरुणानि धारकाणि पुरुणि बह्वनि चंद्रा चंद्राण्याद्वादकानि वपुषि रूपाणि संति । भवति । ऋतेन ऋतदेवेन दीर्घमत्यधिकं पुनोऽज्ञमिषणंत । स्तोतार इच्छति । ऋतेन ऋतदेवेन गावो धेनवः ऋतं यज्ञं दक्षिणात्वेना विवेशुः । प्रविशति । यद्वा । गावो रश्मयः ऋतमुदकमा विवेशुः ॥

ऋतं येमान ऋतमिद्वनोत्यृतस्य शुष्मस्तुरया उं गव्युः ।
 ऋताय पृथ्वी बहुले गभीरे ऋताय धेनू परमे दुहाते ॥ १० ॥
 ऋतं । येमानः । ऋतं । उत । वनोति । ऋतस्य । शुष्मः । तुरऽयाः । उं । उति । गव्युः ।
 ऋताय । पृथ्वी । इति । बहुले । इति । गभीरे । इति । ऋताय । धेनू । इति । परमे । इति ।
 दुहाते । इति ॥ १० ॥

ऋतमृतदेव येमानो नियन्त्रण स्मृतिभिर्वशीकुर्वन् स्तोता ऋतमित ऋतदेवमेव वनोति । संभजते । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबन्धि शुष्मो बल तुरयास्तुर्ग गव्युः । उ इति चार्थः । जलकामय भवति । बहुले विस्तीर्णं गभीरे दूरवगाहे पृथ्वी यावापृथिव्यावृताय ऋतदेवाय भवतः । धेनू प्रीणयिष्यां परमे उत्कृष्ट यावापृथिव्यावृताय ऋतदेवायैव दुहाते । दोहनं कुर्वति ॥

नृ एत इंद नृ गृणान इषं जरित्रे नद्योऽन पीपेः ।
 अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥
 नृ । स्तुतः । इंद । नृ । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
 अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥
 पुर्वं व्याख्याता ॥ ११० ॥

का मुष्टिरित्येकादशर्चं तृतीयं मूकं वामदेवस्यार्पमेद्रं । दशम्यनुष्टुप शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रमिका ।
 का मुष्टिरुपात्यानुष्टुबति । विनियोगो जैमिनिः ॥

का सुष्टुतिः शवसः सृनुमिद्रमवाचीनं राधस आ ववर्तत् ।

ददिहि वीरो गृणते वसृनि स गोपतिर्निष्पिधा नो जनासः ॥१॥

का । सुऽस्तुतिः । शवसः । सृनुं । इंद्रं । अवाचीनं । राधसे । आ । ववर्तत् ।

ददिः । हि । वीरः । गृणते । वसृनि । सः । गोऽपतिः । निऽसिधां । नः । जनासः ॥१॥

का कीदृशी सुष्टुतिः शवसः सृनु बलस्य पुत्रं । अतिबलिनमित्यर्थः । अवाचीनमस्मदभिमुखमिद्रं परमेश्वर्ययुक्तं राधसे धनायास्मभ्य धनं दातुमा ववर्तत । आषर्तयेत । हे जनासो जना यजमाना वीरो विक्रातो गोपतिः पश्यादिधनस्य पालकः स इंद्रो निष्पिधा निष्पिद्गुणां शत्रुणां संवधीनि वसृनि धनानि गृणते गृणद्वाः स्तोत्रभ्यो नोऽस्मभ्य ददिहि । दाता खलु भवति ॥

स वृत्रहत्ये हव्यः स इंद्रः स सुष्टुत इंद्रः सत्यराधाः ।

स यामन्ना मघवा मर्त्याय ब्रह्मण्यते सुष्वये वरिवो धात ॥२॥

सः । वृत्रऽहत्ये । हव्यः । सः । इंद्रः । सः । सुऽस्तुतः । इंद्रः । सत्यऽराधाः ।

सः । यामन । आ । मघेऽवा । मर्त्याय । ब्रह्मण्यते । सुष्वये । वरिवः । धात ॥२॥

स इंद्रो वृत्रहत्ये वृत्राणां शत्रुणां हत्ये हनने निमित्तभुति सति यामन्युर्हव्य आङ्गातयो भवति । स इंद्र ईडाः सुयो भवति । स इंद्रः सुष्टुतः सन् सत्यराधा यजमानभ्यो दातु सत्यधनो भवति । मघवा धनवान् स इंद्रो ब्रह्मण्यते स्तोत्रमिच्छते सुष्वये सोम मन्वते मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय वरिवो धन । वरिव इति धननामितत । आ धात । आ ममताद्दाति ॥

तमिन्नरो वि ह्वयंते समीके रिरिक्कांसस्तन्वः कृण्वत चां ।

मिथो यत्यागमुभयांसो अगमन्नरस्तोकस्य तनयस्य सातो ॥३॥

तं । इत् । नरः । वि । ह्वयंते । संऽइके । रिरिक्कांसः । तन्वः । कृण्वत । चां ।

मिथः । यत् । त्यागं । उभयांसः । अगमन । नरः । तोकस्य । तनयस्य । सातो ॥३॥

नरो नेतारो मनुष्याः समीके युद्धे तमिन्नमेवंद्रं वि ह्वयते । विविधमाङ्गानं कुर्वते । तन्व स्वकीयानि शरीराणि रिरिक्कासस्तपसा रचयतो यजमानास्तमेवंद्रं वा चितारं कृण्वत । कृण्वते । कुर्वते । यद्यदा मिथः परस्पर संगता उभयास उभये यजमानाः स्तोत्राश्च त्यागं त्यागकर्तार दातारमिद्रमगमन उपगच्छति तदा नर उभयविधा मनुष्यास्तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पात्रस्य च सातो लाभे निमित्तभुति सति तमेवंद्रं चातार कुर्वतीति संबंधः ॥

क्रतूयंति क्षितयो योगं उयागुपाणासो मिथो अणंसातो ।

सं यद्विणोऽववृचंत युध्मा आदिन्नेमं इंद्रयंते अभीके ॥४॥

क्रतुऽयंति । क्षितयः । योगं । उय । आगुपाणासः । मिथः । अणंसातो ।

सं । यत् । विणः । अववृचंत । युध्माः । आत् । इत् । नेमं । इंद्रयंते । अभीके ॥४॥

हे उयोद्गर्गवल्लभ आगुपाणासो व्याप्तवतः क्षितयो मनुष्याः । क्षितय इति मनुष्यनामितत । अणंसातो मखादिफलमिच्छार्थमुत्कलाभे निमित्ते सति मिथः परस्परं योगं संवधि सति क्रतूयंति । क्रतूनि कर्माणीच्छति ।

यद्यदा युष्मा योधायिभ्यो विगः प्रजा अभीक युद्धे । अभीक इति संयामनामेतत् । समववृजंत संवर्तते परस्परं संगच्छते आदित तदानीमेव नेमं केचन भाग्यवतो योधका इन्द्रयते । युद्ध इन्द्रमिच्छति ॥

आदिद्व नेमं इन्द्रियं यजंत आदित्यक्तिः पुरोक्तां रिरिच्यात् ।

आदित्सोमो वि पपृच्यादमुष्वीनादिजुजोष वृषभं यजथ्ये ॥ ५ ॥

आत् । इत् । ह । नेमे । इन्द्रियं । यजंते । आत् । इत् । पक्तिः । पुरोक्तां । रिरिच्यात् ।

आत् । इत् । सोमः । वि । पपृच्यात् । अमुस्वीन । आत् । इत् । जुजोष । वृषभं । यजथ्ये ॥ ५ ॥

आदिदत्तदानीमेव युद्धकाले नेमऽन्य योधा इन्द्रियं वलवतमिन्द्रं यजंते ह । पुत्रयति खलु । कश्चिदादिदन्तरमेव पुरोक्तां पिष्टरूप इति पक्तिः पचनं रिरिच्यात् । इन्द्राय दद्यात् । आदिदन्तरमेव सोमोऽभिपुतः सोमो यजमानोऽमुष्वीनभिपुतसोमायजमानान्वि पपृच्यात् । धनं वृथ कुर्यात् । आदिदन्तरमेव कश्चिद्वृषभं कामाना वर्षितारमिन्द्रं यजथ्ये यष्टं जुजोष । संवर्तते ॥ ॥ ११ ॥

कृणोत्यस्मै वरिवो य इन्द्राय सोममुगते मुनोति ।

सग्नीचीनेन मनसा विवेनं तमित्स्वायं कृणुते समत्सु ॥ ६ ॥

कृणोति । अस्मै । वरिवः । यः । इन्द्राय । इन्द्राय । सोमं । उगते । मुनोति ।

सग्नीचीनेन । मनसा । अविऽवेनं । तं । इत् । सखायं । कृणुते । समत्सु ॥ ६ ॥

यो यजमानः सोममुगते कामयमानाथयामुत्र मर्गलोके स्थितायन्द्राय मुनोति अभिपवं करोति इन्द्रोऽप्यस्मै यजमानाय वरिवो धनं कृणोति । करोति । सग्नीचीनेन संगतेन मनसा प्रवर्णेन चिन्तनाविवेनं । वनतिः कातिकर्मा । विवेनो विगतेनः । तद्व्योऽविवेनः । आत्मानं कामयमानं तमित्स्वमेव मुन्यते यजमानं मन्वाय मित्रं समत्सु संयामिष्विन्द्रः कृणुते । करोति ॥

य इन्द्राय मुनवत्सोममद्य पचात्पक्तीरुत भृज्जाति धानाः ।

प्रति मनायोरुचथानि हर्यन्तस्मिन्दधृपणं शुष्ममिन्द्रः ॥ ७ ॥

यः । इन्द्राय । मुनवत् । सोमं । अद्य । पचात् । पक्तीः । उत । भृज्जाति । धानाः ।

प्रति । मनायोः । उचथानि । हर्यन् । तस्मिन् । दधत् । वृषणं । शुष्मं । इन्द्रः ॥ ७ ॥

अवास्मिन्द्वमे यो यजमान इन्द्राय परमेश्वर्ययुक्ताय देवाय सोम सोमलक्षणमन्नं मुनवत् मुनयात् अभिपव कुर्यात् । तथा यः पक्तीः पक्क्यांश्च पुरोडाशादीन्पचात् पचत पचनं कुर्यात् । उतापि च यो धाना भर्जनयोग्यान्यवान् । अत्र भुष्टयवशाची धानाशब्दस्तद्विशेष्यं यवमात्रं लक्षयति । भृज्जाति भृज्जत भर्जनं कुर्यात् । इन्द्रो मनायोः मृतिमिच्छतो यजमानस्योचथानि स्तोत्राणि प्रति हर्यन् प्रतिकामयमानः सन्न तस्मिन् यजमानं वृषणं कामाना वर्षणममर्थं शुष्मं वनं दधत् । धारयति ॥

यदा समर्थं व्यचेदृधावा दीर्घं यदाजिमभ्यख्यदर्थः ।

अन्निर्कद्वृषणं पत्न्यच्छा दुरोण आ निशितं सोममुद्भिः ॥ ८ ॥

यदा । समर्थं । वि । अचेत् । ऋधावा । दीर्घं । यत् । आजिम् । अभि । अख्यत् । अर्थः ।

अचिर्कद्वृषणं । पत्नीं । अच्छ । दुरोणे । आ । निऽशितं । सोममुत्सृभिः ॥ ८ ॥

यदा चघावा शत्रुणां हिंसकं इन्द्रः समर्थं सह मर्तव्यं शत्रुं व्यचिंत्य व्यज्ञामीत विंशपिणं ज्ञानीयात् । यद्यदार्थः स्वामीन्द्रो दीर्घमत्यधिकमात्रं संयाममभ्यस्यत अभिपश्यत तदा तस्यैन्द्रस्य पत्नी दूरीणे यज्ञगृहे सोममुद्भिः सोमं मुत्त्वद्भिर्हस्तिभिर्निर्गन्तुं तीक्ष्णीकृतं । सोमपानिनोत्साहवर्तमित्यर्थः । वृषणं कामानां वर्यं तारमिन्द्रमक्काभि आचिक्रदत् । आक्रदति । आह्वयते ॥

भूयसा वस्त्रमंचरत्कनीयोऽविक्रीतो अकानिपं पुनर्यन ।

स भूयसा कनीयो नारिरिचीदीना दद्या वि दुहन्ति प्र वाणं ॥ ९ ॥

भूयसा । वस्त्रं । अंचरत् । कनीयः । अविक्रीतः । अकानिपं । पुनः । यन ।

सः । भूयसा । कनीयः । न । अरिरिचीत् । दीनाः । दद्याः । वि । दुहन्ति । प्र । वाणं ॥ ९ ॥

अत्र चरद्वये संप्रदायविद्विः पूर्वाचार्यः कंचित् श्लोकाः पठति । त एव लिख्यते ॥ अन्ये यः परिगृह्णाति मूल्यं पश्येन भूयसा । स क्रतार पुनर्गच्छेन्न विक्रीतम्वयं मया ॥ इति वृत्तकामयते पुनर्मूल्यस्य पुनः । स विक्रेता पुनर्गच्छेन्न भूयसा न प्रपूरयते ॥ हीनं न लभते वस्त्रं यदा विक्रीतवान्पुनः । यथासमर्थमभव स्यात्तयोर्न पुनरन्यथा ॥ अयं विक्रय एवेति समयशुक्लतो भवत । अथ मूल्यार्थमतयाद्विचार्यव तु निर्णयः ॥ इत्येव समयोऽकारि तदा मूल्यं प्रपूरयते । तस्मादादौ मया कार्यः समयोऽस्ति चितयन ॥ वासदेवो वशीकृत्य शक स्तोत्रेण भूयसा । विक्रीणन समर्थं चक्र इन्द्र क इममित्युचि ॥ अतश्च तृच एकार्थो भूयसा वस्त्रमित्ययमिति ॥ अयमर्थः प्रतिपाद्यते । कश्चिद्भूयसा भुम्बा पश्येन दृष्टिण कनीयोऽन्यतरं तस्यं वसु मूल्यं धनमचरत । प्राप्नोति । पुनर्यन क्रतार पुनर्गच्छेन्न स विक्रेतायमर्थो मयाविक्रीत इति वृत्तकानिप । मूल्यपुति कामयते ॥ यत्तयं नोत्तमपुरुषः ॥ स विक्रेता भूयसा धनेन कनीयोऽन्यतरं मूल्यं नारिरिचीत् । क्रतुः सकाशात् रिक्तीकराति । न लभत इत्यर्थः । दीना असमर्था दद्याः समर्थाश्च वाणं वचनं वि प्र दहति । यथोक्तं क्रयकानि तर्षय लभते ॥

क इमं दणभिर्ममेदं क्रीणाति धेनुभिः । यदा वृचाणि जघनं दैत्यं न मे पुनर्ददत् ॥ १० ॥

कः । इमं । दणऽभिः । मम । इदं । क्रीणाति । धेनुऽभिः । यदा । वृचाणि । जघनत् ।

अर्थः । एनं । मे । पुनः । ददत् ॥ १० ॥

मम मदीयमिदं स्वभुतमिन्द्र धेनुभिः प्रीणयित्रीमिदं शभिर्दणसंख्याकामिः स्तुतिभिः कः क्रीणाति । क्रय करोति । तदाही हे क्रतारो युष्माकं मध्य एवमपि समयः क्रियते । यदायमिन्द्रो वृचाणि त्वदीयान् शत्रून् जघनत् हन्यात् अथानतरमेवेनमिन्द्र मे मध्य पुनर्ददत् । पुनर्दद्यात् ॥

नू एत इन्द्र नू गृणान् उपं जरिचे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो वस्त्रं नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नू । स्तुतः । इन्द्र । नू । गृणानः । उपं । जरिचे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । वस्त्रं । नव्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

पूर्व व्याख्याता ॥ ॥ १० ॥

को अत्यष्टर्च चतुर्थं मुक्तं वामदेवस्यापं विपुर्ममद्र । तथा चानुकात । को अद्याष्टाविति ॥ दणरात्रिं चतुर्थं ऽहनि साध्वर्दिनं मवने सोमवृत्ती मंत्रावरुणशस्त्र आरभणोयाया उपरिष्टादिदं मुक्तमावपनीय च । सूचितं च । सोमं वर्धमानं को अयं नर्यः । आ० १० १० । इति ॥

को अद्य नर्यो देवकाम उगन्निद्रस्य मख्यं जुजोष ।

को वा महेऽवसे पायीय समिद्धे अग्ने सृतसोम इष्टे ॥ १२ ॥

कः । अद्य । नर्यः । देवऽकामः । उ॒ग॒न । इ॒न्द्र॒स्य । स॒ख्यं । जु॒जो॒प ।

कः । वा । म॒हे । अ॒व॒से । पा॒र्या॒य । संऽइ॒न्द्रे । अ॒ग्नी । सु॒तऽसो॒मः । इ॒ष्टे ॥ १ ॥

अथाग्निन्दिवमनर्यो मनुष्यहितो देवकामो देवानिच्छन् उग्नं कामयमानः को यजमान इन्द्रस्य सख्यं मयित्व जुजोप भवति । किञ्च सुतसोमोऽभिपुतसोमः को वा यजमानोऽग्नीं समिद्धं प्रज्वलितं सति महे महते प्रवृद्धाय पार्याय पारमर्हतऽवसे तर्पणायेदु । इन्द्रे स्तोति ॥

को नानाम॒ वच॑सा सो॒म्याय॑ म॒नायु॒र्वी भव॑ति॒ वस्ते॒ उ॒साः ।

क इ॒न्द्र॒स्य यु॒ज्यं कः स॑खित्वं को भ्रा॒त्रं व॑ष्टि॒ क॒वये॑ क॒ ऊती॑ ॥ २ ॥

कः । न॒नाम॒ । वच॑सा । सो॒म्याय॑ । म॒नायुः॑ । वा । भ॒वति॒ । वस्ते॒ । उ॒साः ।

कः । इ॒न्द्र॒स्य । यु॒ज्यं । कः । स॑खि॒ऽत्वं । कः । भ्रा॒त्रं । व॑ष्टि॒ । क॒वये॑ । कः । ऊ॒ती ॥ २ ॥

को यजमानो वचसा वायूपया मृत्वा सोम्याय सोमार्हायिन्द्राय ननाम । नमति । प्रह्वीभवति । को वद्वाय मनायुर्भवति । स्तुतिकामोऽस्ति । क उसा इन्द्रेण दत्ता गा वस्ते । आच्छादयति । धारयतीत्यर्थः । क इन्द्रस्य युज्यं साहाय्यं वष्टि । इच्छति । कः सखित्वं कः भ्रात्रं भ्रातृभावं वष्टि । इच्छति । कवये क्रांतदर्शिन इन्द्रायोती कृतये तर्पणाय । को भवतीति शेषः ॥

को दे॒वाना॒म॒सो॒र्वो अ॒द्या वृ॑णीति॒ क आ॒दित्याँ॑ अ॒दितिं॑ ज्योति॒री॒ष्टे ।

कस्या॒श्विना॒वि॒न्द्रो अ॒ग्निः सु॒तस्यां॑शोः पि॒बन्ति॑ म॒नसा॒वि॒वेनं॑ ॥ ३ ॥

कः । दे॒वानाँ॑ । अ॒वः । अ॒द्य । वृ॑णीति॒ । कः । आ॒दि॒त्यान् । अ॒दितिं॑ । ज्योतिः॑ । इ॒ष्टे ।

कस्य॑ । अ॒श्विनाँ॑ । इ॒न्द्रः । अ॒ग्निः । सु॒तस्य॑ । अं॒शोः । पि॒बन्ति॑ । म॒नसा॑ । अ॒वि॒ऽवेनं॑ ॥ ३ ॥

अथाग्निन्दिने को यजमानो देवानां द्योतमानानामिन्द्रादीनामसो रक्षणं वृणीति । प्रार्थयते । क आदित्यान्दिवानदिति देवमातरं च ज्योतिरुदकं चेटु । याचते । अश्विनाविश्वदेवाविन्द्रश्चापि मन्मसा मृत्वा प्रीताः संतोऽर्विन्मविगतकाम । यथाकाममित्यर्थः । कस्य यजमानस्य मन्वधिन् सुतस्याभिपुतस्यांशोः सोमस्य । सोममित्यर्थः । पिबन्ति । पानं कुर्वन्ति ॥

तस्मा॑ अ॒ग्निर्भा॑रतः॒ शर्म॑ यंस॒ज्योक्प॑श्यात्सूर्यमु॒च्चर॑न्तं ।

य इ॒न्द्राय॑ सु॒नवा॒मेत्याह॑ नरे॒ नर्या॑य नृ॒तमा॑य नृ॒णां ॥ ४ ॥

तस्मै॑ । अ॒ग्निः । भा॑रतः । शर्म॑ । यंस॒त् । ज्योक् । प॑श्यात् । सू॒र्यं । उ॒त्त॑ऽच॒रन्तं॑ ।

यः । इ॒न्द्राय॑ । सु॒नवा॑म । इति॑ । आ॒हं । नरे॑ । नर्या॑य । नृ॒तमा॑य । नृ॒णां ॥ ४ ॥

भारतो हविषो भर्ताग्निः । प्राणो भूत्वा प्रजा धारयन् भारत इति वाज्रमनेयकं । अग्निस्तस्मै यजमानाय शर्म सुखं यंसत । यच्छेत् । किञ्च अयमग्निर्ज्योक् चिरकालमुच्चरन्तमुद्यन्तं सूर्यं पश्यात् । पश्येत् । यो यजमान इन्द्राय सुनवामेत्याह इन्द्रार्थं सोमाभिषव कुर्यामिति ब्रवीति । कीदृशयिन्द्राय । नरे नरे नर्याय नरहिताय नृणां नराणां नृणां मध्ये नृतमाय ननुतमाय ॥

न तं जि॒नन्ति॑ ब॒हवो॑ न द॒भ्रा उ॒र्वेस्मा॑ अ॒दितिः॑ शर्म॑ यंसत् ।

प्रि॒यः सु॒कृत्प्रि॒य इ॒न्द्रे म॒नायुः॑ प्रि॒यः सु॒प्रा॒वीः प्रि॒यो अ॒स्य सो॒मी ॥ ५ ॥

न । तं । जि॒नन्ति॒ । ब॒हवः । न । द॒भ्राः । उ॒रु । अ॒स्मि । अ॒दि॒तिः । श॒र्म । य॒स॒त् ।
प्रि॒यः । मु॒ऽकृ॒त् । प्रि॒यः । इ॒दं । म॒ना॒युः । प्रि॒यः । मु॒प्र॒अ॒वीः । प्रि॒यः । अ॒स्य॒ । सो॒मी ॥ ५ ॥

द॒भ्रा अ॒न्पा ब॒हवो न ब॒हवोऽपि शत्रु॒जना॑न् य॒ज॒मा॒नं न जि॒नन्ति । न हि॒मन्तु । य इ॒द्राय॒ मु॒न॒वा॒मे॒त्याह
तमि॒ति पु॒र्वेण॒ सं॒व॒धः । अ॒दि॒तिरि॒द्र॒मा॒ता॒स्मि य॒ज॒मा॒नायो॒रु वि॒स्ती॒र्णं श॒र्मं सु॒खं य॒स॒त् । य॒क्त॒न् । कि॒च इ॒द्र
इ॒द्राय॒ मु॒कृत॒ शो॒भ॒न॒यागा॒दीनां॑ क॒र्ता य॒ज॒मा॒नः प्रि॒यो भ॒वति॒ । म॒ना॒यु॒रि॒द्रवि॒षय॒स्मृति॒काम॒थास्वि॒द्रस्य॒ प्रि॒यो
भ॒वति॒ । मु॒प्रा॒वीः मु॒पु प्रा॒विता॒ मु॒पु प्र॒ग॒ज्ज॒प॒ग॒क्त्वा य॒ज॒मा॒नोऽस्य॒द्रस्य॒ प्रि॒यो भ॒वति॒ । सो॒मी सो॒म॒वा॒न्य॒ज॒
मा॒नोऽस्य॒द्रस्य॒ प्रि॒यो भ॒वति॒ ॥ ॥ १३ ॥

मु॒प्रा॒व्यः प्रा॒णु॒पा॒ठे॒प वी॒रः सु॒ध्वेः प॒क्तिं कृ॒णुते॒ के॒व॒लं॒द्रः ।
ना॒मु॒ध्वे॒रा॒पि॒न॒ स॒खा न जा॒मि॒दु॒ष्प्रा॒व्योऽव॒ह॒ते॒दवा॑चः ॥ ६ ॥
मु॒प्र॒अ॒व्यः । प्रा॒णु॒पा॒ट् । ए॒षः । वी॒रः । सु॒ध्वेः । प॒क्तिं । कृ॒णुते॒ । के॒व॒ला । इ॒दं ।
ना॒अ॒मु॒स्वेः । आ॒पिः । ना॒म॒खा । ना॒जा॒मिः । दु॒ष्प्रा॒व्यः । अ॒व॒ह॒ता । इ॒त । अ॒वा॑चः ॥ ६ ॥

प्रा॒णु॒पा॒ट् शत्रु॒णां प्र॒कर्षे॒ण शी॒घ्रम॒भि॒व॒ता वी॒रो वि॒क्रा॒त ए॒ष इ॒द्रः मु॒प्रा॒व्यः मु॒पु॒प॒ग॒क्तो ह॒वि॒र्मः मु॒पु
प्र॒त॒र्प॒यि॒तु॒र्वा सु॒ध्वेः मु॒न्यतो॒ य॒ज॒मा॒नस्य॒ सं॒व॒धि॒नी के॒व॒ला के॒व॒ला॒म॒सा॒धा॒र॒णा प॒क्तिं कृ॒णुते॒ । आ॒त्मानः॑ कृ॒णुते॒ ।
कि॒ंच॒द्रोऽमु॒ध्वे॒रमु॒न्यतो॒ य॒ज॒मा॒नस्या॒पि॒यो॒प्नो न भ॒वति॒ । इ॒द्रोऽय॒ज॒मा॒नस्य॒ स॒खा न भ॒वति॒ । जा॒मि॒व॒भू॒य
न भ॒वति॒ । अ॒पि च दु॒ष्प्रा॒व्यो दु॒रु॒प॒ग॒म॒नस्या॒वा॒चः स्मृति॒र॒हितस्य॒ पुरु॒षस्या॒व॒ह॒ते॒त हि॒मि॒ते॒व भ॒वति॒ ॥

न रे॒वता॑ प॒णि॒ना स॒ख्य॒मि॒द्रोऽमु॒न्यता॑ सु॒त॒पाः सं गृ॒णी॒ते ।
आ॒स्य वे॒दः खि॒द॒ति॒ ह॒न्ति॒ न॒ग्रं वि॒ सु॒ध्वे॒य॒ प॒क्तये॒ के॒व॒लो भू॒त ॥ ७ ॥
न रे॒वता॑ । प॒णि॒ना । स॒ख्यं । इ॒दं । अ॒मु॒न्यता॑ । सु॒त॒पाः । सं । गृ॒णी॒ते ।
आ॒ । अ॒स्य॒ । वे॒दः । खि॒द॒ति॒ । ह॒न्ति॒ । न॒ग्रं । वि॒ । सु॒ध्वे॒य॒ । प॒क्तये॒ । के॒व॒लः । भू॒त ॥ ७ ॥

सु॒त॒पा अ॒भि॒पु॒तं सो॒म पि॒व॒ति॒द्रो रे॒वता॑ ध॒न॒वता॑ प॒णि॒ना व॒णि॒जा लु॒ब्धे॒ना॒मु॒न्यता॑ सो॒माभि॒प॒व॒म॒जु॒र्वता॑य
ज॒मा॒ने॒न मह॒ स॒ख्यं स॒मि॒त्वं न सं गृ॒णी॒ते । न म॒म॒न्ति॒ । ना॒नु॒म॒न्य॒त इ॒त्यर्थः । कि॒च अ॒स्याय॒ज॒मा॒नस्य॒ न॒य
नि॒र॒र्थकं॑ वे॒दो ध॒नं ज्ञा॒नं वा आ॒ खि॒द॒ति॒ । उ॒द॒र॒ति॒ । ह॒ति॒ । हि॒न॒मि॒ च । अ॒पि च सु॒ध्वे॒य॒ सो॒म मु॒न्यते॒ प॒क्तये॒
ह॒वी॒पि प॒व॒ते य॒ज॒मा॒नाय॒ के॒व॒लोऽसा॒धा॒र॒णः स॒न वि॒ भू॒त । वि॒भ॒व॒ति ॥

इ॒दं पे॒रे॒ऽव॒रे म॒ध्य॒मा॒स इ॒दं या॒न्तोऽव॑सि॒ता॒स इ॒दं ।
इ॒दं शि॒य॒न्ते॒ उ॒त यु॒ध्य॒मा॒ना इ॒दं न॒रो वा॒ज॒य॒न्तो॒ ह॒व॒न्ते ॥ ८ ॥
इ॒दं । पे॒रे॒ । अ॒व॒रे॒ । म॒ध्य॒मा॒सः । इ॒दं । या॒न्तः । अ॒व॑सि॒ता॒सः । इ॒दं ।
इ॒दं । शि॒य॒न्तः । उ॒त । यु॒ध्य॒मा॒नाः । इ॒दं । न॒रः । वा॒ज॒य॒न्तः । ह॒व॒न्ते ॥ ८ ॥

प॒र उ॒त्कृ॒ष्टा अ॒व॒रे नि॒कृ॒ष्टाश्च॒ ज॒ना इ॒द्र ह॒व॒न्ते । आ॒ह॒य॒ति॒ । म॒ध्य॒मा॒सो म॒ध्य॒मा॒श॒द्रमे॒व ह॒व॒न्ते । या॒त॒
का॒र्य॒मि॒च्छा॒र्थं ग॒च्छ॒तो ज॒ना इ॒द्रमे॒वा॒ह॒य॒ति॒ । अ॒व॒सि॒ता॒सो नि॒वि॒ष्टा॒श॒द्रमे॒वा॒ह॒य॒ति॒ । वि॒य॒न्तो गृ॒हं नि॒व॒स॒तो ज॒ना
इ॒द्रमे॒व ह॒व॒न्ते । उ॒तापि॒ च यु॒ध्य॒मा॒ना यु॒द्धं कु॒र्वा॒णा ज॒ना ज॒यार्थ॑मि॒द्रमे॒वा॒ह॒य॒ति॒ । वा॒ज॒य॒न्तो वा॒ज॒म॒नु॒मि॒ह॒न्तो
न॒रो ने॒ता॒रो म॒नु॒ष्या इ॒द्रमे॒व ह॒व॒न्ते ॥ ॥ १४ ॥

अ॒हं म॒नु॒रि॒ति स॒प्र॒र्चं प॒ंच॒मं मु॒क्तं वा॒म॒दे॒वस्या॒र्प॒ । अ॒त्रे॒यम॒नु॒क॒र्म॒णि॒का । अ॒हं म॒नु॒ः स॒प्रा॒या॒भि॒स्मि॒ष्टभि॒रि॒द्र
मि॒वा॒त्मान॑म॒नु॒पि॒स्मृ॒ष्टवि॒द्रो वा॒त्मा॒नं प॒रा न॒वा॒ष्टो वा श्रे॒णस्मृ॒तिरि॒ति । अ॒वा॒ह म॒नु॒रि॒त्या॒द्याभि॒स्मि॒ष्टभि॒रा॒त्मान॑

मिन्द्ररूपेण वामदेवः स्मृतवान् । यद्वा । इन्द्र एवात्मानं स्मृतवान् । अतो वामदेववाक्यपक्षे वामदेव ऋषिरिन्द्रो देवता । इन्द्रवाक्यपक्षे त्विन्द्र ऋषिः परमात्मा देवता । त्रिष्टुप् छंदः । अर्वाशिष्टानां वामदेव ऋषिः । अर्वाशिष्टाभिरुत्तरमुक्तेन च सुपर्णात्मना ब्रह्म स्तूयते । अतस्मात्मां परब्रह्म देवता ॥ श्वेनमारुत्यकाहिं माध्यादिनमवने मरुत्वतीयशम्व इदं मुक्तं । सूचितं च । श्वेनाजिराभ्यामभिचरन्त्यजताहं मनुर्गर्भे नु सन् । आ० ९. १. इति ॥

अहं मनुर्भवं सूर्यश्चाहं कष्टीवाँ ऋषिरस्मि विप्रः ।

अहं कुत्संमाजुनेयं न्यूजेऽहं कविरुगना पश्यता मा ॥ १ ॥

अहं । मनुः । अभवः । सूर्यः । च । अहं । कष्टीवान् । ऋषिः । अस्मि । विप्रः ।

अहं । कुत्सं । आजुनेयं । नि । न्यूजे । अहं । कविः । उगना । पश्यत । मा ॥ १ ॥

इदमादिमवर्धयणं गर्भं वसन्वामदेव उत्पन्नतत्त्वज्ञानः सन् सावात्म्यं स्वानुभवं मन्वादिरूपेण प्रदर्शयति । अहं वामदेव इन्द्रो वा मनुर्भवः । सर्वस्य मंता प्रजापतिरस्मि । अहमेव सूर्यश्च सर्वस्य प्रेरकः सविता चाग्निः । विप्रो मेधावी कवीवान् दीर्घतममः पुत्र एतत्सज्जकं ऋषिरण्यहमेवास्मि । आजुनेयमर्जुन्याः पुत्रं कुत्समतन्नामकमुपिमहमेव न्यूजे । नितरा प्रमाधयामि । कविः क्रातुदृश्यं जनितदास्य ऋषिरहमेवास्मि । उक्तमुपलक्षणं । परमार्थदृष्ट्या कृत्वमण्यहमेवास्मीत्यर्थः । हे जना मा मां सर्वोत्तमं पश्यत । यथमप्येवमेव स्वानुरूपमनुभवतनुक्तं भवति ॥

अहं भूमिमददामार्यायाहं वृष्टिं दाणुपे मर्त्याय ।

अहमपो अन्नयं वावगाना मम देवासो अन्नु केतमायन् ॥ २ ॥

अहं । भूमिं । अददां । आर्याय । अहं । वृष्टिं । दाणुपे । मर्त्याय ।

अहं । अपः । अन्नयं । वावगानाः । मम । देवासः । अन्नु । केतं । आयन् ॥ २ ॥

अहं वामदेव इन्द्रो वा आर्याय मन्त्रं भूमिं पृथ्वीमददां । दत्तवानस्मि । दाणुपे हविर्दत्तवति मर्त्याय मनुष्याय यज्ञमानाय वृष्टिं मस्याद्यभितुल्यार्थं वृष्टिर्लक्षणमदकमहमेवाददा । किंच अहं वावगानाः शब्दायमाना अप उदकात्मनय । सर्वमपि प्रदेशमगमयं । देवासो ब्रह्मादयो देवा मम केतं मदीयं संकल्पमन्वायन् । अनुयति ॥

अहं पुरो मंदमानो व्यैरं नयं साकं नवतीः शंवरस्य ।

शततमं वेश्यं सर्वताता दिवोदासमतिथिग्वं यदावै ॥ ३ ॥

अहं । पुरः । मंदमानः । वि । ऐरं । नयं । साकं । नवतीः । शंवरस्य ।

शतऽतमं । वेश्यं । सर्वऽताता । दिवःऽदासं । अतिथिऽग्वं । यत् । आवै ॥ ३ ॥

अहं वामदेव इन्द्रो वा मंदमानः सोमं मायन्नव नवसंख्याका नवतीर्नवतिमंख्याकाश्च शंवरस्यैतन्नामकस्यामुरस्य मंत्रधीनि पुरः पुराणि साकं युगपदेव व्यैर । अध्वमयं । शततमं शतसंख्यापुराणं पुर वेश्यं दिवोदासनाम्नं प्रवेशाहमेकरव । सर्वताता सर्वताता यज्ञऽतिथिखमतिथीनामभिगतारं दिवोदासं दिवोदासनामकं राजर्षिं यदाव-अपालय । तदा पुरो व्यैरमिति पूर्वेण संबधः ॥

प्र सु प विभ्यो मरुतो विरस्तु प्र श्येनः श्येनेभ्यं आणुपत्वा ।

अचक्रया यत्स्वधया सुपर्णो हव्यं भरन्मनवे देवजुष्टं ॥ ४ ॥

प्र। सु। सः। विऽभ्यः। मरुतः। विः। अस्तु। प्र। श्येनः। श्येनेभ्यः। आप्नुऽपत्वा।
अचक्रया। यत्। स्वधया। सुऽपर्णः। हव्यं। भरत। मनवे। देवऽनुष्टं ॥ ४ ॥

अथैतदादिभिः श्येनः स्मृत्यते। इ मरुतो वर्गेन मरुत्सदृशाः पक्षिणः स प्रसिद्धः श्येनाख्यो विः पक्षी
विभ्यः पक्षिभ्यो युष्मत्तः प्र मु अन्तु। बलेन प्रकृष्टो भवतु। किञ्च श्येनेभ्यः शसनीयगमनेभ्यः स्वसमानजातिभ्यः
पक्षिभ्यः सकाशादागुपत्यागुपतनः शीघ्रगामी श्येनः प्रकृष्टो भवतु। सुपर्णः शोभनपतनो यद्यदा श्येनोऽचक्रया
चक्रवर्जितया स्वधया रथेन देवजुष्टं देवः भवितं हव्यं सोमलक्षणं हविर्मन्त्रं प्रजापतये भरत अहरत
बुलोकसकाशादाहृतवान्। अत्र स्वधाग्रद्वो रथवाच्यचक्रया स्वधया वर्तमानमित्यादी। ऋग्वे० १०. २७. १९।
दर्शनात् ॥

भरद्वादि विरतो वेविज्ञानः पथोरुणा मनोजवा असर्जि।
तूयं ययौ मधुना सोम्येनोत श्रवा विविदे श्येनो अत्र ॥ ५ ॥
भरत। यदि। विः। अतः। वेविज्ञानः। पथा। उरुणा। मनःऽजवाः। असर्जि।
तूयं। ययौ। मधुना। सोम्येन। उत। श्रवः। विविदे। श्येनः। अत्र ॥ ५ ॥

यदि यदा विः पक्षी श्येनोऽतोऽमुष्माद्युलोकाद्विज्ञानः सोमपानकान् भीषयन् भरत। अहरत।
सोममाहृतवान्। तदोरुणा विस्तीर्णं पथातरिक्तमार्गेण मनोजवा मनोवर्द्धगयुक्तः मन असर्जि। मंष्ट्रं
आसीत्। सोम्येन सोममयेन मधुनाह्वेन सह तूयं विप्र ययौ। जगाम। उतापि च अवास्मिन् लोके श्येनः
सुपर्णः श्रवः सोमाहरणनिमित्तं यशो विविदे। लभे ॥

ऋजीपी श्येनो ददमानो अंशुं परावतः शकुनो मद्रं मदं।
सोमं भरद्वाह्याणो देवावान्दिवो अमुष्मादुत्तरादादाय ॥ ६ ॥
ऋजीपी। श्येनः। ददमानः। अंशुं। पराऽवतः। शकुनः। मद्रं। मदं।
सोमं। भरत। ददृहाणः। देवऽवान्। दिवः। अमुष्मात्। उत्तरात्। आऽदाय ॥ ६ ॥

ऋजीष्वृजुगामी परावतो दृरादंशु सोम ददमानो धारयन् श्येनः शसनीयगमनो देववान्देवैः सहितः
शकुनः पक्षी मद्रं सदनीयं मृत्यु मदं मदकरं सोममुत्तरादुत्तरादमुष्मादिवो बुलोकादादाय स्वीकृत्य
ददृहाणो दृढीभवन् भरत। अहरत ॥

आदाय श्येनो अभरत्सोमं सहस्रं सवाँ अयुतं च साकं।
अत्रा पुरंधिरजहादरातीमदे सोमस्य मूरा अमूरः ॥ ७ ॥
आऽदायं। श्येनः। अभरत्। सोमं। सहस्रं। सवान्। अयुतं। च। साकं।
अत्रं। पुरंऽधिः। अजहात्। अरातीः। मदे। सोमस्य। मूराः। अमूरः ॥ ७ ॥

श्येनः शसनीयगमनः पक्षी सवान् सवानां यज्ञानां सहस्रं सहस्रसंख्याकमयुतं त्वायुतसंख्याकं। अपरिमित
तसंख्याकमित्यर्थः। साकं सह सोमं सोमलक्षणसन्नसादायादानं कृत्वाभरत। अहरत। अजहार। अवास्मिन्
सोम आहृतं सति पुरंधिः पुरंधीर्वह्मकमामूरोऽमूढः प्राज्ञ इन्द्रः सोमस्य संवाधिनं मदे हर्षं सति मूरा मूढा
अरातीः शकुनजहात्। अत्यजत्। जघानेत्यर्थः ॥ अत्रारतिशब्दः स्त्रीलिङ्गः ॥ ७७ ॥

गर्भे न्विति पंचर्चं पष्ठं मुक्तं वामदेवस्थार्थं विष्टुम् । अन्त्या शक्ररी पटपंचाशद्वरा । श्वेनो देवता । पुर्वमू-
क्तेऽष्टौ विलुक्तत्वादित्याया इन्द्रो वा देवता । तथा चानुक्रांतं । गर्भे नु पंचात्या शक्ररीति ॥ श्वेन निर्विकवन्त्यग्रस्य
इदं मुक्तं । मुच नु पुर्वमुदाहृतं ॥

गर्भे नु सन्नन्वेपामवेदमहं देवानां जनिमानि विश्वा ।

शतं मा पुर आयसीररक्षन्धं श्वेनो जवसा निरदीयं ॥१॥

गर्भे । नु । सन । अन्नु । एपां । अवेदं । अहं । देवानां । जनिमानि । विश्वा ।

शतं । मा । पुरः । आयसीः । अरक्षान् । अंधं । श्वेनः । जवसा । निः । अदीयं ॥१॥

अत्रैव श्लोकः पठ्यते । श्वेनभावं समास्थाय गर्भाद्योगेन निःसृतः । ऋषिर्गर्भे शयानः सन ब्रूते गर्भे नु
सन्निवि । गर्भे नु गर्भे एव सन विद्यमानोऽहं वामदेव एपां इन्द्रादीनां देवानां विश्वा विश्वानि सर्वाणि
जनिमानि जन्मान्यन्ववेदं । आनुपूर्व्येणाज्ञापितं । परमात्मनः सकाशात्सर्वं देवा जाता इत्यवेदिपमित्यर्थः ।
इतः पुन्यं शतं वह्न्यायमीरयोमयान्वभयानि पुरः शरीराणि मा मामरक्षन् । अपालयन् । यथाह शरीराद्वा
तिरिक्तमात्मानं न जानीयां तथा मामरक्षन्त्यर्थः । अधाधुना श्वेनः श्वेनवात्स्यतोऽहं जवसा वंशेन निरदीयं ।
शरीरात्तिरगमं । अनावरणमात्मानं जानन्निरगंतोऽस्मीत्यर्थः । पुरुषे ह वा अयमादित इति खंडे गर्भ एवैतच्छ-
यानो वामदेव एवमुवाचित्वादिना । ऐ० आ० २. ५. १. । अयमर्थः सम्यक् प्रतिपादितः ॥

न घा स मामप जोषं जभाराभीमां त्वष्टासा वीर्येण ।

ईमां पुरंधिरजहादरातीरुत वातां अतरच्छृणुवानः ॥२॥

न । घा । सः । मां । अप । जोषं । जभार । अभि । ई । आस । त्वष्टासा । वीर्येण ।

ईमां । पुरंधिः । अजहात् । अरातीः । उत । वातान् । अतरत् । शृणुवानः ॥२॥

स गर्भो मां वामदेवं जोषं पर्याप्तं न घ निवाप जभार । अपजहार । गर्भेऽपि वसतो मे मोहो नाभु-
दित्यर्थः । अहं तु ईमिदं गर्भस्य दुःखं त्ववसा तीक्ष्णेन वीर्येण जानसामर्थ्येनाभ्यास । अभ्यभव । ईमां सर्वस्य
प्रेरकः पुरंधिः पुरां धारकः परमात्मा रातीर्गर्भसंश्रितान् शत्रुनजहात् । अत्यजत् । अघान् । उतापि च शृणु-
वानो वर्धमानः परिपुर्णः परमात्मा वातान् गर्भक्षिशकरान्वायूनतरत् । अतारीत् ॥

अव यच्छचेनी अस्वनीदध द्योर्वि यद्यदि वात ऊहुः पुरंधिं ।

सृजद्यदस्मा अव ह क्षिपज्यां कृशानुरस्ता मनसा भुरण्यन् ॥३॥

अव । यत् । श्वेनः । अस्वनीत् । अंधं । द्योः । वि । यत् । यदि । वा । अतः । ऊहुः । पुरंधिं ।

सृजत् । यत् । अस्मै । अव । ह । क्षिपत् । ज्यां । कृशानुः । अस्ता । मनसा । भुरण्यन् ॥३॥

अथ तदानीं सोमाहरणकाले यद्यदा श्वेनो द्योर्बुलोकादवास्वनीत् अवाङ्मुखं शब्दमकरोत् । यदि वा
यदा च । वेति चापि । यद्यं पुरंधिं सोममतोऽस्माच्छचेनाद्वाङ्मः । सोमपाला विक्षिप्तवतः । यद्यदास्ता शराणां
क्षेप्रा मनसा मनोवगेन भुरण्यन् गतुमिच्छन् कृशानुरतजामकः सोमपालो ज्यां धनुषः कोटौ मीर्वी क्षिपत् ।
क्षिपत् गन्तु । अस्मै श्वेनाय शरमवास्वजत् । त्यक्तवान् । तथा च ब्राह्मणं । तस्या अनुविष्टस्य कृशानुः सोम-
पालः सत्यस्य पदो नखमच्छिददित्यादि । ऐ० ब्रा० ३. २६. । यदा सोमपाला इत्यमित्यं चकुस्तदा श्वेनः सोम-
मात्रहारित्युचोत्तरया संबंधः ॥

चृजिष्य इमिन्द्रावतो न भुज्युं श्येनो जभार बृहतो अधि णोः ।

अतः पतत्पतच्यस्य पर्णमधु यामनि प्रसितस्य तद्वे ॥ ४ ॥

चृजिष्यः । इ० । इन्द्रोऽवतः । न । भुज्युं । श्येनः । जभार । बृहतः । अधि । णोः ।

अंतरिति पतत् । पतचि । अस्य । पर्ण । अध । यामनि । प्रसितस्य । तत् । वेरिति वेः ॥ ४ ॥

चृजिष्य ऋजुगामी श्येन इन्द्रवत इन्द्रो रक्षको यस्य तस्माद्बृहतो महतोऽधि उपरि षोः स्थिताह्मलोका दीमेन सोमं जभार । आजहार । तव वृष्टांतः । इन्द्रवतः । इन्द्रः समर्थः । तदतो देशाद्भुज्यं न भुज्युनामक राजानं यथाश्विनावाजहृतुस्तद्वत् । अध तदानीं यामनि युद्धं प्रसितस्य कृशानोरस्वैर्वदस्य वर्गानुरस्य श्येनस्यां तर्मध्ये स्थितं पतचि पतनग्रीनं तत्पर्णं पतत् । अपतत् ॥

अथ श्वेतं कलशं गोभिरक्तमापिष्यानं मघवां शुक्रमंधः ।

अध्वर्युभिः प्रयतं मध्वो अयमिन्द्रो मदाय प्रति धत्पिवर्धे ऋरो मदाय प्रति धत्पिवर्धे ॥ ५ ॥

अथ । श्वेतं । कलशं । गोभिः । अक्तं । आपिष्यानं । मघवां । शुक्रं । अंधः ।

अध्वर्युभिः । प्रसयतं । मध्वः । अयं । इन्द्रः । मदाय । प्रति । धत् । पिवर्धे । ऋरः । मदाय । प्रति । धत् । पिवर्धे ॥ ५ ॥

अधाधुना ऋरो विक्रातो मघवा धनवानिन्द्रः श्वेतं शुभ्र कलशं कलशे पात्रे स्थितं गोभिरग्नयेन पयसाक्त मिक्तमापिष्यानमाषाचयतं शुक्र सारोपतमध्वर्युभिः प्रयतं दत्तमधः सोमलक्षणमत्र माध्वो मधुरस्य सोमरस-
स्यायमघे मदाय मदार्थं पिवर्धे पातुं प्रति धत् । प्रतिदधातु । पुनर्कृत्तिरादरायां ॥ ॥ ५६ ॥

त्वा युजति पंचर्च सप्तमं मुक्तं वामदेवस्यार्धं त्रिष्टुभमिन्द्रासोमदेवताकं । अनुक्रात च । त्वा युजिन्द्रासोममिति । विनययोगो निगिकः ॥

त्वा युजा तव तत्सोम सख्य इन्द्रो अपो मनवे समुत्सुकः ।

अहन्नहिमरिणात्सप्र सिंधूनपावृणोदपिहितेव खानि ॥ ६ ॥

त्वा । युजा । तव । तत् । सोम । सख्ये । इन्द्रः । अपः । मनवे । समुत्सुकः । करिति कः ।

अहन् । अहिं । अरिणात् । सप्र । सिंधून । अप । अवृणोत् । अपिहिताऽदव । खानि ॥ ६ ॥

हे सोम तव त्वदीये तत्तस्मिन् सख्ये सखित्वे मति त्वा त्वया युजा सहाय्यं नद्रः समुत्सुकः सरणग्रीला अपो वृष्टिष्वणान्युदकानि मनवे मनुष्येभ्यः कः । अकरोत् । किंच अहिं वृत्रमसुरमहन । हतवान् । सप्र गपेणग्रीलाः सिंधूनपोऽरिणात् । प्रयत । अपिहितेवापिहितानीव वृत्रेण तिरोहितानि च । अविदग्धादशार्धं । खानि स्त्रोतसां द्वाराण्यपावृणोत् । उद्घाटितवान् ॥

त्वा युजा नि खिदत्सूर्यस्येन्द्रश्चक्रं सहसा मद्य इंदो ।

अधि णुना बृहता वर्तमानं महो दुहो अप विश्वायु धायि ॥ ७ ॥

त्वा । युजा । नि । खिदत् । सूर्यस्य । इन्द्रः । चक्रं । सहसा । मद्यः । इंदो इति ।

अधि । सुना । बृहता । वर्तमानं । महः । दुहः । अप । विश्वऽआयु । धायि ॥ ७ ॥

हे इदो सोम इन्द्रः सद्यः सपदि त्वा त्वया युजा सहायिन सूर्यस्य प्रेरकस्य सवितुः संबंधिनः पूर्वं द्विचक्रस्य रथस्यैक चक्रं महसाभिभावकेन बलेन नि विदत । आन्ध्रित । कीदृशं । अधि उपरि खुना स्थितेन जुहता महतांतरिक्षेण वर्तमानं । किंच महो महतः प्रभुतस्य द्रुहो द्रोणधुः सूर्यस्य संबंधि विश्वायु मर्वतो गतु चक्रमप धायि । इन्द्रणापाहारि ॥

अहन्निद्रो अदहदग्निरिदो पुरा दस्युन्मध्यंदिनादभीके ।

दुर्गे दुरोणे क्रत्वा न यातां पुरुः सहसा शर्वा नि बर्हीति ॥ ३ ॥

अहेन । इन्द्रः । अदहत । अग्निः । इदो इति । पुरा । दस्युन् । मध्यंदिनात् । अभीके ।

दुःङ्गे । दुरोणे । क्रत्वा । न । यातां । पुरुः । सहसा । शर्वा । नि । बर्हीति ॥ ३ ॥

हे इदो सोम अभीके भयामि दस्युन् शत्रुनिद्रोऽहेन । अवधीत । अग्निः कांश्चिच्छत्रुनदहत । ददाह । कीदृशाविद्राधी । मध्यंदिनामध्याह्नापुरा पुरस्तात्पूर्वाह्ने तव पानाब्जवलाविति शेषः । यातां गच्छताम-
मुराणां पुरु पुरुषाणि वहनि मर्वा मर्वाणि निरवगपाणि सहसा महसाण्यपरिभितानि नि बर्हीति । न्यवर्हति ।
इन्द्रोऽवधीत । तत्र दृष्टांतः । दुरोणे दुरवर्नं रजितुमशक्यं दुर्गे दुरवगाहं देशं क्रत्वा न कर्मणा स्वकीयं
कार्यमहिष्य गच्छतः पथिकान्यथा धनलोनुपशोरो हति तद्वत ॥

विश्वस्मात्सीमधमाँ इन्द्र दस्युन्विणो दासीरकुणोरप्रगस्ताः ।

अवाधियाममृणतं नि शत्रून्विदेथामपचितिं वधधैः ॥ ४ ॥

विश्वस्मात् । सीं । अधमान । इन्द्र । दस्युन् । विणः । दासीः । अकुणोः । अप्रऽगस्ताः ।

अवाधियां । अमृणतं । नि । शत्रून् । अविदेथां । अपऽचितिं । वधधैः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वं सीमेनान्दस्युन्विश्वस्मात्सर्वस्माद्गणादधमान हीनानक्रणोः । अकरोः । किंच दासीः कर्महीना
विणो मानुषीः प्रजा अप्रगस्ता गहिता अक्रणोः । हे इन्द्रासोमा युवा शत्रून्वाधियां । न्यमृणतं । नितरां
हिंसितवन्तो । अपि च वधधैस्तेषां शत्रूणां प्रहरिरपचितिं पुजा र्जनभ्योऽविदेथा । अलभथां ॥

एवा सत्यं मघवाना युवं तदिन्द्रश्च सोमोर्वमश्व्यं गोः ।

आददृतमपिहितान्यश्नां रिरिचयुः द्याश्चित्तृदाना ॥ ५ ॥

एव । सत्यं । मघवाना । युवं । तत् । इन्द्रः । च । सोम । ऊर्वं । अश्व्यं । गोः ।

आ । अददृतं । अपिऽहितानि । अश्नां । रिरिचयुः । द्याः । चित् । तृदाना ॥ ५ ॥

हे सोम त्वं चिद्रश्चेति युवामुभावूर्ध्वं महातमश्वमश्वसमुहं गोर्गवां समूहं चाददृतं । आदरयतं । अपिहि-
तानि पर्णाभिराक्तादितानि गवां वृद्धानि वाक्षित पणीनां मुमीश्याश्राशनपेरण बलेन रिरिचयुः । रिरिच-
वन्तो । हे मघवाना धनवंताविद्रासोमा तृदाना शत्रूणां हिंसका युवं युवामिवैवमुक्तप्रकारेण यत्कृतवन्तो
तत्सर्वं सत्यमेव ॥ ॥ १७ ॥

आ नः स्तुत इति पंचचर्मसमं मुक्तं वामदेवस्यार्थं विष्टुर्मिन्द्रं । आ नः स्तुत इत्यनुक्रमणिका । विनियोगो
लैंगिकः ॥

आ नः स्तुत उप वाजंभिरुती इन्द्रं याहि हरिभिर्मदसानः ।

तिरश्चिदयः सर्वना पुरुषाण्यगूषेभिर्गृणानः सत्यराधाः ॥ १ ॥

आ । नः । स्तुतः । उप । वाज्रेभिः । ऊती । इंद्र । याहि । हरिऽभिः । मंदसानः ।
तिरः । चित् । अर्यः । सर्वना । पुरूणि । आंगूषेभिः । गृणानः । सत्यऽराधाः ॥१॥

हे इंद्र स्तुतस्य वाज्रेभिर्वाज्रैरङ्गैः सह तिरश्चित प्राप्तानि । तिरः सत इति प्राप्तस्य । नि० ३ २० । इति यास्कः । पुरूणि पूर्णानि सवना सवनानि नोऽस्मदीयान्यङ्गानुप प्रत्युती ऊत्य नोऽस्माकं रक्षणार्थं हरिभिरक्षिरा याहि । आगच्छ । कीदृशः । मंदसानो मोदमानोऽर्यः स्वाम्यांगूषेभिः स्तोत्रगृणानः स्तूयमानः सत्यराधाः सत्यधनः ॥

आ हि ष्मा याति नर्यश्चिकित्वाहूयमानः सोतृभिरुप यज्ञं ।
स्वश्चो यो अभीरुर्मन्यमानः सुप्वाणेभिर्मदति सं ह वीरः ॥२॥
आ । हि । स्म । याति । नर्यः । चिकित्वा । हूयमानः । सोतृऽभिः । उप । यज्ञं ।
सुऽअश्वः । यः । अभीरुः । मन्यमानः । सुस्वानेभिः । मदति । सं । ह । वीरः ॥२॥

नर्यो नृभ्यो हितश्चिकित्वा सर्वं ज्ञानं सोतृभिः सोममभिपूज्यति कृत्यिग्महूयमान आहूयमान इदोऽस्मदीयं यज्ञमुप प्रति आ याति । आगच्छतु । हि स्मेति पुराणा । स्वशः शोभनाशोपतोऽभीरुर्मन्यमानः सुस्वानेभिः सुवृद्धिर्यजमानमन्यमानः स्तूयमानो य इदो वीरः शूरिर्महद्भिः सह स मदति ह सह सायत्येव । स इंद्र आगच्छत्विति पुर्वेण संबधः ॥

श्रावयेदस्य कर्णा वाज्रयध्य जुष्टामनु प्र दिशं मंदयध्य ।
उद्वावृषाणो राधसे तुविष्मान्करन् इंद्रः सुतीर्थामयं च ॥३॥
श्रवय । इत् । अस्य । कर्णा । वाज्रयध्य । जुष्टा । अनु । प्र । दिशं । मंदयध्य ।
उत्तुऽवृषाणः । राधसे । तुविष्मान् । करत । नः । इंद्रः । सुतीर्थः । अभयं । च ॥३॥

हे सोतमयमस्यंद्रस्य संबधनी कर्णा कर्णौ वाज्रयध्या इंद्रं बलिन कर्तुं जुष्टामनु दिशं भवितामु सर्वासु दिक्षु प्र मंदयध्यं प्रकर्षणं इंद्रं मादयतुं च श्रवय । सोवाणि श्रावय । इदिति पुराणः । उद्वावृषाणः सोमनोत्सिचमानमुविष्मान्वलवानिंद्रो नोऽस्माकं राधसे धनार्थं सुतीर्था शोभनानि तीर्थान्यभयं च भयराहित्यं न करत । करोतु ॥

अच्छा यो गंता नाधमानमृती उत्था विप्रं हवमानं गृणंतं ।
उप त्मनि दधानो धुर्याऽशून्सहस्राणि गतानि वज्रबाहुः ॥४॥
अच्छ । यः । गंता । नाधमानं । ऊती । उत्था । विप्रं । हवमानं । गृणंतं ।
उप । त्मनि । दधानः । धुरि । आशून् । सहस्राणि । गतानि । वज्रऽबाहुः ॥४॥

वज्रबाहुर्वज्रहस्ते य इंद्रस्त्वान्यात्मनि स्थितानात्मवश्यान् सहस्राणि सहस्रमंख्याकान् गतानि गतमस्या कानागुन शीघ्रगामिनोऽश्वान्पुरि रथवहनप्रदेश उप दधानः सस्थापयन्ती रक्षणार्थं नाधमान याचमान विप्रं मेधाविनं हवमानमाहुयतमित्येत्यमनेन प्रकरणेण गृणंतं स्तुवत यजमानमच्छाभिमुख्येन गता गमनशीलः । भवतीति शेषः । स इंद्रः सुतीर्थान्यभयं च करोत्यति पुर्वेण संबधः ॥

त्वोतासो मघवन्निंद विप्रो वयं ते स्याम सूरयो गृणंतः ।
भेजानासो बृहद्विष्य राय आकाय्यस्य दावने पुरुक्षोः ॥५॥

त्वाऽऽकृतासः । मघऽवन् । इन्द्र । विप्राः । वयं । ते । स्याम । सूरयः । गृणंतः ।

भेजानासः । बृहन्ऽदिवस्य । रायः । आऽकाय्यस्य । दावने । पुरुऽष्टोः ॥ ५ ॥

हे मघवन्धनवन्द्रि त्वोतासस्तथा रचिता विप्रा मेधाविनो गृणंतस्त्वां स्तुवंतः सूरयः स्तोतारो वयं बृहदिवस्य महद्दीप्तिराकायस्य आ समंतात्स्मृत्यस्य पुरुषोर्वहन्स्य बह्वकीर्तिषां ते त्वदीयस्य रायो धनस्य दावने दाने निमित्तं सति भेजानासस्त्यां भजमानाः स्याम । भवेम ॥ ॥ ५८ ॥

नकिरिद्वेति चतुर्विंशत्युचं नवमं मूक्तं वामदेवस्यार्प गायत्रं । अष्टमी चतुर्विंशी च द्वे अनुष्टुभी । इन्द्रो देवता । दिव्यश्चित्त्यथ तृच उपोदेवताक इन्द्रदेवताकश्च । तथा चानुक्रांतं । नकिश्चतुर्विंशतिर्दिव्यश्चित्त्य उपम्यश्च गायत्रं ह्यष्टम्यं चानुष्टुभाति ॥ अतिरात्रे तृतीयं पर्यायं भेजावरुणशम्य उत्तमावर्जमिदं मूक्तं । तथा च मूचितं । नकिरिन्द्र त्वदन्तर इत्युत्तमामुदरत् । आ० ६. ४. इति ॥

नकिरिन्द्र त्वदन्तरो न ज्यायँ अस्ति वृत्रहन् । नकिरिवा यथा त्वं ॥ १ ॥

नकिः । इन्द्र । त्वत् । उत्तरः । न । ज्यायान् । अस्ति । वृत्रहन् । नकिः । एव । यथा । त्वं ॥ १ ॥

हे वृत्रहन्त्रिन्द्र वृत्रस्य नाशकं । लोक एकोऽपीति शेषः । त्वत्त्वत् उत्तर उत्कृष्टतरो नकिरस्ति । न भवति । त्वत्तो ज्यायान् प्रशस्यतर एकोऽपि नास्ति । हे इन्द्र त्वं लोके यथा प्रसिद्धो भवसि तथाविध एकोऽपि नकिरवास्ति । नैव भवति । कश्चिदपि लोक इन्द्रसदृशो नास्तीत्यर्थः ॥

सचा ते अनु कृष्टयो विश्वा चक्रेव वावृतुः । सचा महाँ असि श्रुतः ॥ २ ॥

सचा । ते । अनु । कृष्टयः । विश्वा । चक्राऽइव । वावृतुः । सचा । महान् । असि । श्रुतः ॥ २ ॥

हे इन्द्र कृष्टयः प्रजासि त्वामनु लवीकृत्य सचा सत्यमेव वावृतुः । वर्तेते । तत्र दृष्टांतः । विश्वा विश्वानि व्याप्तानि चक्रेव चक्राणीव । यथा चक्राणि शकटमनुवर्तेते तद्वत् । हे इन्द्र महोम्न्यं सचा सत्यमेव श्रुतो विश्रुतोऽसि । गुणैः प्रख्यातो भवसि ॥

विश्वे चनेदना त्वा देवास इन्द्र युयुधुः । यदहा नक्तमातिरः ॥ ३ ॥

विश्वे । चन । इत् । अना । त्वा । देवासः । इन्द्र । युयुधुः । यत् । अहां । नक्तं । आ । अतिरः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र विश्वे चनेत्सर्व एव देवासोऽमुगान्विजिगीषवो देवा अना प्राणरूपेण बलेन त्वा त्वां सहायं लब्ध्वा युयुधुः । अमूरः सह युद्धं चक्रुः । यद्यस्मात्कारणादहा अहःमु नक्तं रात्रिषु चातिरः । आ समंतात् शत्रुनवधीः । अतः कारणायुयुधुरिति पूर्वण संबधः ॥

यचोत बाधितेभ्यश्चक्रं कुत्साय युध्यते । मुषाय इन्द्र सूर्ये ॥ ४ ॥

यच । उत । बाधितेभ्यः । चक्रं । कुत्साय । युध्यते । मुषायः । इन्द्र । सूर्ये ॥ ४ ॥

यत्र यस्मिन् युद्धं उतापि च हे इन्द्र त्वं बाधितेभ्यः कुत्ससहायेभ्यो युध्यते युद्धं कर्षते कुत्साय च सूर्यं सूर्य-सर्वाधि चक्रं मुषायः । अमुष्णाः । अपहृतवानसीत्यर्थः । तस्मिन् युद्धे प्रायः शत्रोर्भरतशमिति परेण संबधः ॥

यच देवाँ ऋघायतो विश्वाँ अयुध्य एक इत् । त्वमिन्द्र वनूरहन् ॥ ५ ॥

यच । देवान् । ऋघायतः । विश्वान् । अयुध्यः । एकः । इत् । त्वं । इन्द्र । वनून् । अहन् ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वमेक इदमहाय एव यत्र यस्मिन् संयामे देवानिन्द्रादीन् ऋघायतो बाधमानान्विश्वान् सर्वान्नाच-सादीनयुध्यः । युद्धमकरोः । तथा वनून् हिंसकानहन् । अवधीः ॥ ॥ १९ ॥

यच्चोत मर्त्याय कमरिणा इन्द्र सूर्ये । प्रावः शचीभिरितं ॥ ६ ॥

यच्च । उत । मर्त्याय । कं । अरिणाः । इन्द्र । सूर्ये । प्र । आवः । शचीभिः । एतं ॥ ६ ॥

यच्च यस्मिन् संयाम उतापि च हे इन्द्र त्वं मर्त्याय मनुष्याद्यतशाख्याय अपत्यं सूर्यमरिणाः । अहिंसीः । किमिति पुराणः । तदानीं शचीभिर्युद्धकर्मभिरतशमितत्सन्नकमुपि प्रावः । प्रकल्पणारवः ॥

किमादुतामि वृचहन्मघवन्मन्युमत्तमः । अचाह दानुमातिरः ॥ ७ ॥

किं । आत् । उत । अमि । वृचऽहन् । मघऽवन । मन्युमत्ऽतमः । अच । अह ।

दानुं । आ । अतिरः ॥ ७ ॥

हे वृचहन् वृचाणामावरकाणां तमसां हंतर्मघवन्धनवज्रिन्द्र त्वमादनंतरमेव उतापि च । किमिति प्रश्ने । मन्युमत्तमोऽसि । अत्यंतं क्रोधवान् भवसि । अचास्मिन्नतरिक्षेऽहिव दानुं दानोः पुत्र वृचमातिरः । आ सम-
तादहिंसीः ॥

एतद्वेदुत वीर्यं मिन्द्रं चकथ पौंस्यं । स्त्रियं यदुहणायुवं वधीदुहितरं दिवः ॥ ८ ॥

एतत् । घ । इत् । उत । वीर्यं । इन्द्र । चकथ । पौंस्यं । स्त्रियं । यत् । दुऽहनायुवं ।

वधीः । दुहितरं । दिवः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र उतापि च यद्यत्त्वमेतदपलक्षितं पौंस्यं वन वीर्यं सामर्थ्योपेतं चकथ । कृतवानसि । घदिति पुराणा । किंच दुहणायुवं दुष्टं हननमिच्छंतीं दिवो दुहितरं बुलोकसकाशादुत्पन्नां स्त्रियमुपम वधीः । अवधीः ॥

दिवश्चिद्वा दुहितरं महान्महीयमानां । उपासमिन्द्रं सं पिणक् ॥ ९ ॥

दिवः । चित् । घ । दुहितरं । महान् । महीयमानां । उपसं । इन्द्र । सं । पिणक् ॥ ९ ॥

हे इन्द्र महान्स्वं दिवो दुहितरं बुलोकस्य पुत्रीं महीयमानां पुण्यमानामुपसमुपोदेवीं सं पिणक् चित् । संपिष्टवानसि खलु ॥

अपोषा अनंसः सरत्संपिष्टादहं विभ्युषी । नि यत्सीं शिघ्रथवृषा ॥ १० ॥

अप । उपाः । अनंसः । सरत् । संऽपिष्टात् । अहं । विभ्युषी । नि । यत् । सीं ।

शिघ्रथत् । वृषा ॥ १० ॥

वृषा कामानां वर्धितेन्द्रो यद्यदा सीमेतदुपसंबन्धि शकटं नि शिघ्रथत् । न्यवधीत् । तदोषा उपोदेवता विभ्युषीद्रसकाशाज्जीता सती संपिष्टादिद्रेण संचूर्णितादनसः शकटादप सरत् । अपासरत् । अपजगाम । अहेति पुराणः ॥ ॥ २० ॥

एतदस्या अनंसः शये सुसंपिष्टं विपाश्या । मसारं सीं परावतः ॥ ११ ॥

एतत् । अस्याः । अनंसः । शये । सुऽसंपिष्टं । विऽपाशि । आ । मसारं । सीं । पराऽवतः ॥ ११ ॥

सुसंपिष्टमिद्रेण मुष्टु संचूर्णितमस्या उपसः संबन्धितदनः शकटं विपाशि । विपाडाख्या नदी । तस्या तत्तीरं आ शये । आ समताच्छेत्ते । अशत । सीमयमुपोदेवता शकटं भये सति परावतो दूरदेशात्समार । अपसमार ॥

उत सिंधुं विवा॒ल्यं वि॒त॒स्या॒नामधि॒ क्षमि॑ । परि॒ षा इ॒ंद्र मा॒यया॑ ॥ १२ ॥

उत। सि॒ंधुं। वि॒ऽवा॒ल्यं। वि॒ऽत॒स्या॒नां। अ॒धि। क्ष॒मि। परि॒। स्याः। इ॒ंद्र। मा॒यया॑ ॥ १२ ॥

हे इ॒ंद्र उतापि च वि॒वान्यं वि॒गत॒वान्या॒वस्यां संपु॒र्णज॒नां वि॒त॒स्या॒नां वि॒तिष्ठ॒मानां सिंधुं नदी॒मधि क्षमि॑
वसा॒या मा॒यया प्र॒क्षया परि॑ षाः । पर्य॒स्याः । सर्व॒तः स्थाप॑नं कृतवानसि ॥

उत शु॒ष्णस्य॑ धृ॒ष्णया॑ प्र मृ॒ष्टो अ॒भि वेद॑नं । पुरो॒ यद॑स्य संपि॒णक् ॥ १३ ॥

उत। शु॒ष्णस्य॑। धृ॒ष्णऽया॑। प्र। मृ॒ष्टः। अ॒भि। वेद॑नं । पुरः। यत्। अ॒स्य। संऽपि॒णक् ॥ १३ ॥

उतापि च हे इ॒ंद्र धृ॒ष्णया॑ धृ॒ष्णः धर्प॑कस्यं शु॒ष्णस्य शु॒ष्णनाम्नोऽमु॒रस्य संव॑धि वेद॑नं वि॒त्तम॑सि अ॒भितः
सर्व॑तः प्र मृ॒ष्टः । प्रक॑र्षणावाधयाः । यद्य॒दास्य शु॒ष्णस्य पुरः पुरा॑णि न॒गराणि संपि॑णक् । संपि॒ष्टवान॑सि । तदा
प्र मृ॒ष्ट इति संव॑धः ॥

उत दा॒सं कौ॒लित॑रं बृ॒हतः प॑र्व॒तादधि॑ । अ॒वाह॑न्दि॒श्वं शं॒वरं ॥ १४ ॥

उत। दा॒सं। कौ॒लिऽत॑रं । बृ॒हतः । प॑र्व॒तात् । अ॒धि। अ॒व। अ॒ह॒न् । इ॒ंद्र। शं॒वरं ॥ १४ ॥

उतापि च हे इ॒ंद्र त्वं दा॒समु॑प॒क्षप॑यितारं कौ॒लित॑रं कु॒लित॑रनाम्नोऽप॒त्यं श॒वरम॑मु॒रं बृ॒ह॒तो म॒हतः
प॑र्व॒ताद॑द्र॒ष्टुपरि॑ अव अ॒वाची॑नं कृ॒त्वाह॑न । कृतवानसि ॥

उत दा॒सस्य॑ व॒र्चिनः॑ स॒हस्रा॑णि ग॒ताव॑धीः । अ॒धि प॑ंच प्र॒धीरि॑व ॥ १५ ॥

उत। दा॒सस्य॑। व॒र्चिनः॑। स॒हस्रा॑णि। ग॒ता। अ॒व॒धीः। अ॒धि। प॑ंच। प्र॒धीन्ऽइ॒व ॥ १५ ॥

उतापि च हे इ॒ंद्र त्वं प्र॒धीनि॑व च॒क्रस्य॑ परि॒तः स्थि॑तान् शं॒कूनि॑व हि॒मका॑न्पंच ग॒ता प॑ंच॒गता॑नि प॑ंच॒शत॑-
स॒ख्याका॑न स॒हस्रा॑णि स॒हस्र॑सं॒ख्याका॑न्दा॒मस्य॑ लो॒काना॑मु॒पक्ष॑पयितुर्वर्चि॒नो व॑र्चि॒नाम॑कस्यामु॒रस्य संव॑धि॒नोऽनु॑च-
रा॒ण्यु॒रूपान॑र्ध्या॒धिकम॑वधीः । कृतवानसि ॥ १५ ॥

उत त्वं पु॒त्रम॑यु॒वः परा॑वृ॒क्तं ग॒तक्र॑तुः । उ॒क्थे॑ष्वि॒ंद्र आ॑भ॒जत् ॥ १६ ॥

उत। त्वं। पु॒त्रं। अ॒यु॒वः। परा॑ऽवृ॒क्तं। ग॒तऽक्र॑तुः । उ॒क्थे॑षु । इ॒ंद्रः । आ॒। अ॒भ॒जत् ॥ १६ ॥

उतापि च ग॒तक्र॑तुः ग॒तक॑र्मे॒द्रस्य॑ तं प्र॒सिद्ध॑मयु॒व एत॑न्ना॒म्याः पु॒त्रं परा॑वृ॒क्तमे॒तन्ना॑मकमु॒क्थेषु॑ स्तो॒त्रिष्व॑-
भ॒जत् । भा॒गिन॑ कृतवान । अ॒यम॑र्थो व॒स्त्रीभिः पु॒त्रम॑यु॒वः । अ॒यं ० ४. १९. ९. । इत्य॑स्यामु॒चि प्र॑तिपादित इति ॥

उत त्या तु॒र्वणा॑य॒द्र अ॒स्ना॒तारा॑ श॒चीप॑तिः । इ॒ंद्रो वि॒द्वाँ अ॒पार॑यत् ॥ १७ ॥

उत। त्या। तु॒र्वणा॑य॒द्र॒ इति॑। अ॒स्ना॒तारा॑। श॒ची॒ऽप॑तिः । इ॒ंद्रः । वि॒द्वान् । अ॒पार॑यत् ॥ १७ ॥

उतापि च अ॒स्ना॒तारा॑स्ना॒तारा॑ ययाति॒शापा॑दनभि॒पि॒क्ता त्या त्यां ती॑ प्र॒सिद्धा॑ तु॒र्वणा॑य॒द्र तु॒र्वणा॑मानं
य॒दना॑मक च रा॒जाना॑ श॒चीप॑तिः क॒र्मणा॑ पाल॒कः । य॒द्वा । श॒ची॒द्रस्य॑ भा॒या । तस्याः प॑तिर्भ॒ता वि॒द्वान्
सकल॑मपि ज्ञान॒विद्भोऽपार॑यत । अ॒भिय॑का॒हाव॑करोत् ॥

उत त्या स॒द्य आ॒र्या॑ स॒रयो॑रि॒ंद्र पा॑रतः । अ॒र्या॑चि॒चर॑थावधीः ॥ १८ ॥

उत। त्या। स॒द्यः । आ॒र्या॑। स॒रयो॑ः । इ॒ंद्र। पा॑रतः । अ॒र्या॑चि॒चर॑था । अ॒व॒धीः ॥ १८ ॥

उतापि च सद्यः सपदि हे इन्द्र त्वं त्वा त्वा तावार्थावाच्यत्वाभिमानिनी संतावपि । इन्द्रविषयभक्तिश्च
द्वारहितावित्यर्थः । मरयोः मरुत्वा नद्याः पारतः परित्तीरं वसंतावर्णाचित्ररक्षा अर्णनामकं चित्ररथनामकं
च राजानाववधीः । अहिमीः ॥

अनुं डा जहिता नयोऽंधं श्रोणं च वृचहन । न तत्ते सुम्नमष्टवे ॥१९॥

अनुं डा । जहिता । नयः । अंधं । श्रोणं । च । वृचऽहन । न । तत् । ते । सुम्नं । अष्टवे ॥१९॥

हे वृचहन वृचस्य हिंसकं त्वं जहिता जहिता सर्वबंधमिच्छाकाबंधं चतुर्होनमकं श्रोणं च पगुमपरं च द्वा
एतीं द्वावनु नयः । अधपंगुत्वपरिहरिणानुनीतवानसि । हे इन्द्र ते त्वया दत्तं तत्सुम्नं सुम्नमष्टवे आः । कोऽपि
न प्रभवतीति शेषः ॥

शतमंश्मन्मयीनां पुरामिंदो व्यास्यत् । दिवोदासाय दाशुपे ॥२०॥

शतं । अश्मन्ऽमयीनां । पुरां । इंद्रः । वि । आस्यत् । दिवः । दासाय । दाशुपे ॥२०॥

इन्द्रोऽश्मन्मयीनां पापार्णनिर्मितानां पुरां शबरस्य संबंधिना नगराणां शतं शतसंख्याकं दिवोदासाय
नामकाय दाशुपे हविर्दत्तवन्तं यज्ञमानाय व्यास्यत् । व्यभिषत् ॥ ॥२०॥

अस्वापयहभीतये महसां चिंणतं हथ्यः । दासानां मिंदो मायया ॥२१॥

अस्वापयत् । दभीतये । महसां । चिंणतं । हथ्यः । दासानां । इंद्रः । मायया ॥२१॥

इन्द्रो मायया मकीयया शक्त्या दासानां लोकानामपक्षयितृणां राजमादीनां चिणतं चिणसंख्याकानि
महसा महस्वाणि । भीतये दभीतिनामकस्यार्थाय हथर्हन्नमाधनेरायुधैरमापयत् । अवधीत ॥

स घेदुतामि वृचहन्तमान इंद्र गोपतिः । यस्ता विश्वानि चिच्युपे ॥२२॥

सः । घ । इत् । उत । अस्मि । वृचऽहन । समानः । इंद्र । गोऽपतिः । यः । ता ।

विश्वानि । चिच्युपे ॥२२॥

उतापि च हे इन्द्र यस्त्व ता तानि विश्वानि समस्तान् शत्रुन् चिच्युपि । प्राच्यावयः । हे वृचहन
वृत्राणां शत्रूणां हिंसकं गोपतिर्गवा पालकः स त्वं समानः सर्वेषां यज्ञमानानां समः मन प्रख्यातोऽसि ।
घेदिति पुराणा ॥

उत नूनं यदिद्रियं करिष्या इंद्र पोस्यं । अद्या नकिष्टदा मिनत् ॥२३॥

उत । नूनं । यत् । इंद्रियं । करिष्याः । इंद्र । पोस्यं । अद्या । नकिः । तत् । आ । मिनत् ॥२३॥

उतापि च हे इन्द्र यत्पीस्यं त्वदीयं बलमिन्द्रियं सामर्थ्योपेतं नूनं करिष्याः । कृतवानसि मनु । अद्या
यतनः कथितद्रव्यं नकिरा मिनत् । न हि स्यात् ॥

वामं वामं त आदुरे देवो ददात्वयमा । वामं पृषा वामं भगो वामं देवः कर्कृती ॥२४॥

वामंऽवामं । ते । आ । दुरे । देवः । ददातु । अयमा । वामं । पृषा । वामं । भगः । वामं ।

देवः । कर्कृती ॥२४॥

हे आदुरे शत्रुणामादारयितरिन्द्र ते तव वामं वामं यद्यहन्ननीयं संभ्रजनीयं धनमस्ति लोके तद्वामं
वस्त्वयमारोणां नियमयिततन्नामको देवो ददातु । प्रयच्छतु । तथा कर्कृती कर्कृतः पृषा पोषको देवो

वाम धनं ददातु । भगोऽपि धनं ददातु । ननु कष्टं तृतीयतत्सनिहितत्वाद्भग इत्यनेन संबंधनीयं । अथ वार्य-
मादीनां त्रयाणामपि विग्रहणत्वेन भाव्यं । कथं पुष्पो विग्रहणं स्यादिति साकांक्षत्वात् न । सानिध्याकांक्षयोः
संज्ञां वदामि योग्यतामंतरंगान्वयायोगात् । तस्मात्पूषा प्रपिष्टभागोऽदत्तको हि । तं स० ७. ६. ८. ५. । इत्यादि
श्रुतिषु पुष्प एवादत्तकत्वेन प्रसिद्धं बहिस्तस्यापि तस्यैव विग्रहणत्वं युक्तं । वामं वननीयं भवतीत्यादि
निरुक्तं । ६. ३५. । अत्र द्रष्टव्यं ॥ ॥ २३ ॥

कया न दत्ति एतदश्वं दशमं मुक्तं वामदेवस्यार्पमद्रं गायत्रं । अभी पु ण इत्येषा पादनिचृत्ताम गायत्री
त्रयं मन्त्रकाः पादनिचृदिति तद्वचनयुक्तत्वात् । तथा चानुकर्मणिका । कया पंचोनामी पु पादनिचृदिति ॥
मुक्तविनियोगो निर्गमः । अयिर्पुंसं चानुर्विशिकऽहनि च माध्यादिनं सर्वेन मैत्रावरुणस्य कया न इत्यादिसूचः
लोचियः । सुवित च । होत्रकाणां कया नश्चिच आ भुवत् । आ० १. ४. । इति ॥ वरुणप्रघांसु कायस्य
हविषोऽनुवाक्या कया न इत्येषा । तथा च सुवित । कया नश्चिच आ भुवद्विरण्यगर्भः समवर्तताये । आ०
२. १५. । इति ॥

कया नश्चिच आ भुवदृती सदावृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता ॥ १ ॥

कया नः चिचः । आ भुवत् । ऊती । सदाऽवृधः । सखा । कया शचिष्ठया वृता ॥ १ ॥

सदावृधः सदा वर्धमानश्चिचशायनीयः पूजनीयः सखा मित्रभुत इन्द्रः कयोती ऊत्या तर्पणन नोऽस्मान्ना
भुवत् । आभिमुख्येन भवत् । शचिष्ठया प्रज्ञावत्तमया प्रज्ञासहितमनुष्ठीयमानेन कया वृता केन वर्तनेन
कर्मणा चाभिमुखो भवत् ॥

कन्या सत्यो मदानां संहिष्ठो मत्सदधंसः । दृष्ट्वा चिदाऽरुजे वसु ॥ २ ॥

कः । त्वा । सत्यः । मदानां । संहिष्ठः । मत्सत् । अंधंसः । दृष्ट्वा । चित् । आऽरुजे । वसु ॥ २ ॥

संहिष्ठः पूजनीयः सत्यः सत्यभुतो मदानां सादयितृणां मध्यं को मदकरोऽधमः सोमस्य रमो दृष्ट्वा चित्
दृष्ट्वापि वसु वसुनि शत्रूणां धनान्यारुज आ समताद्वक्तुं हे इन्द्र त्वा त्वा मत्सत् । सादयत् ॥

अभी पु णः सखीनामविता जरितृणां । शतं भवांस्यृतिभिः ॥ ३ ॥

अभि । मु । नः । सखीनां । अविता । जरितृणां । शतं । भवामि । ऊतिऽभिः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं सखीनां समानव्यातीनां जरितृणां स्त्रीतृणामविता रविता त्वं शतं शतेन बहुभिस्त्वृतिभि
रन्ताभिः सह नोऽस्माकं मु मुष्टुभि भवामि । अभिमृषो भव ॥

अभी न आ ववृत्स्व चक्रं न वृत्तमवतः । न्युद्विश्चर्पणीनां ॥ ४ ॥

अभि । नः । आ । ववृत्स्व । चक्रं । न । वृत्तं । अवतः । न्युत्ऽभिः । चर्पणीनां ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वं वृत्तं चक्रं न वर्तमानं चक्रमवावत उपगतृष्टोऽस्मान् चर्पणीनामस्मदीयानां मनुष्याणां न्युद्विः
श्रुतिभिरभ्या ववृत्स्व । अभ्यावर्तस्व ॥

प्रवता हि क्रतूनामा हां पदेव गच्छसि । अभंष्टि सूर्यं सचा ॥ ५ ॥

प्रऽवता । हि । क्रतूनां । आ । हा । पदाऽदव । गच्छसि । अभंष्टि । सूर्यं । सचा ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं क्रतूनां कर्मणां यजमानानां संबंधिनः प्रवता प्रवतः प्रवणान्देवान्यदेव पदानि स्वकीयानि
स्थानानीवा गच्छसि हि । आगतो भवसि खलु । हेति पुरणः । हे इन्द्र त्वामहं सूर्यं सूर्येण सचा सहार्भाच्च ।
भजे ॥ ॥ २४ ॥

सं यत्त इन्द्र मन्यवः सं चक्राणि दधन्विरे । अध त्वे अध सूर्ये ॥ ६ ॥

सं । यत् । ते । इन्द्र । मन्यवः । सं । चक्राणि । दधन्विरे । अध । त्वे इति । अध । सूर्ये ॥ ६ ॥

हे इन्द्र ते त्वदर्थं मन्यवः स्तुतयो यशदा सं दधन्विरे । अस्माभिरनुमन्यते । चक्राणि चक्रमणानि कर्माणि च सं दधन्विरे अध तदानी ताः स्तुतयस्मानि कर्माणि च त्वे त्वयि भवति । अध तदनंतरं सूर्यं च भवति ॥

उत स्मा हि त्वामाहुरिन्मघवानं शचीपते । दातारमविदीधयुं ॥ ७ ॥

उत । स्म । हि । त्वां । आहुः । इत । मघवानं । शचीपते । दातारं । अविदीधयुं ॥ ७ ॥

हे शचीपते कर्मपालकद्र उतापि च मघवान धनवत दातार मोतमोऽभीष्टप्रद त्वा त्वामादीधयु । विदीधयुरदीधमानः । न विदीधयुरविदीधयुः । त दीधमानमाहः स्म । प्रवदति खलु । दीदिति द्वय पुरणार्थं ॥

उत स्मा मद्य उत्परि शशमानाय मुन्यते । पुरु चिन्मंहमे वसुं ॥ ८ ॥

उत । स्म । मद्यः । इत । परि । शशमानाय । मुन्यते । पुरु । चित । मंहमे । वसुं ॥ ८ ॥

उतापि च हे इन्द्र त्व मद्य इत्यस्य एव शशमानाय स्तुति कुर्यते । शशमानः शसमानः । नि० ६ । ८ । इति यास्कनोक्तत्वात् । मुन्यते मोमाभियव कुर्यते यजमानाय पुरु चित्पुरुषाणि ब्रह्मन्पि वसु वसुनि धनानि परि परितो मंहमे स्म । प्रयच्छामि खलु ॥

नहि स्मा ते शतं चन राधो वरंते आमुरः । न च्योत्नानि करिष्यतः ॥ ९ ॥

नहि । स्म । त । शतं । चन । राधः । वरंते । आऽमुरः । न । च्योत्नानि । करिष्यतः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र आमुरो बाधका राजमादयस्ते त्वदीय शतं चन शतपरिमितमपि राधो धनं नहि वरंते स्म । न वारयंति खलु । किंच शत्रूणा हिमन करिष्यतस्तत्र च्योत्नानि वनानि न वारयति ॥

अस्माँ अवंतु ते शतमस्मान्सहस्रमृतयः । अस्मान्विश्वा अभिष्टयः ॥ १० ॥

अस्मान् । अवंतु । ते । शतं । अस्मान् । सहस्रं । ऊतयः । अस्मान् । विश्वाः । अभिष्टयः ॥ १० ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयाः शतं शतसंख्याका ऊतयो रजा अस्मानवतु । रजतु । सहस्रं सहस्रसंख्याकाभ्यदीया रजा अस्मानवतु । विश्वाः सर्वाण्यभिष्टयस्त्वदीयान्यभिगमनान्यस्माज्जवतु ॥ ॥ १० ॥

अस्माँ इहा वृणीष्व सख्याय स्वस्तये । महो राये दिवित्मते ॥ ११ ॥

अस्मान् । इहा । वृणीष्व । सख्याय । स्वस्तये । महः । राये । दिवित्मते ॥ ११ ॥

हे इन्द्र त्वनिर्हास्यन्त्येऽस्मान्यजमानान सख्याय सगिभावाय स्वस्तयेऽविनाशाय च महो महत दिवित्मते दीप्तिमते राये धनाय च वृणीष्व । संभजष्व ॥

अस्माँ अविद्धि विश्वहेंद्र राया परीणसा । अस्मान्विश्वाभिरुतिभिः ॥ १२ ॥

अस्मान् । अविद्धि । विश्वहा । इन्द्र । राया । परीणसा । अस्मान् । विश्वाभिः ।

ऊतिभिः ॥ १२ ॥

हे इन्द्र त्व विश्वहा सर्वेष्वहःसु परीणसा महता राया धनेनास्मान्यजमानानविद्धि । रज । किंच विश्वाभिः सर्वाभिरुतिभि रजाभिरस्मानविद्धि ॥

अस्मभ्यं ताँ अपा वृधि व्रजाँ अस्तेव गोमंतः । नवाभिरिद्रोतिभिः ॥ १३ ॥
 अस्मभ्यं । तान् । अपं । वृधि । व्रजान् । अस्ताऽडव । गोऽमंतः । नवाभिः । इंद्र ।
 ऊतिऽभिः ॥ १३ ॥

हे इंद्र त्वं नवाभिर्नृतनाभिरुतिभि रक्षाभिरस्तेव क्षेप्ता गुर इव गोमतो गोभिर्युक्तान् तान् प्रसिद्धाम्ब्र-
 जान् गोनिवासानस्मभ्यमपा वृधि । उदाटय ॥

अस्माकं धृष्णया रथो द्युमाँ इंद्रानंपच्युतः । गव्युरश्वयुरीयते ॥ १४ ॥
 अस्माकं धृष्णया । रथः । द्युऽमान् । इंद्र । अनंपऽच्युतः । गव्युः । अश्वऽयुः । ईयते ॥ १४ ॥

हे इंद्र धृष्णया धृष्णः शत्रूणां धर्षको द्युमान्दीप्तिमाननपच्युतो विनाशरहितो गव्युर्गोमानश्चयुरश्ववान-
 स्माकमस्मत्सवधी रथ ईयते । सर्वत्र गच्छतु । तेन रथेनास्मान्जित्यर्थः ॥

अस्माकमुत्तमं कृधीत्यनयादित्य दृष्ट्वा रथादवरोहत । तथा च सुवितं । अस्माकमुत्तमं कृधीत्यादित्यमी
 क्षमाणी जपित्वावरोहत । आ० गृ० ७. ६. १०. । इति ॥

अस्माकमुत्तमं कृधि अथो देवेषु सूर्य । वर्षिष्ठं द्यामिदोपरि ॥ १५ ॥
 अस्माकं । उत्तमं । कृधि । अथः । देवेषु । सूर्य । वर्षिष्ठं । द्याऽडव । उपरि ॥ १५ ॥

हे सूर्य सर्वस्य प्रेरकं हे आदित्य वा त्वं देवेषु द्योतमानेषु वज्रादिषु मध्येऽस्माकमस्मत्सर्वं धि अथो यग
 उत्तममुत्कृष्ट कृधि । कुरु । तव दृष्टांतः । वर्षिष्ठमतिशयं प्रवृत्त मेचनसमर्थं वा द्यामिव बुद्धोक्तं यथा सर्वेषां
 लोकानामुपरि स्थितमुत्कृष्टमकरोस्तद्वत् ॥ ७६ ॥

आ तु न इंद्र इति चतुर्विंशत्यृचर्मकादशं मुक्तं वामदेवस्यार्थं गायत्रिमद्रं । अत्ये कनीनकंवेत्यादिकं हे इंद्र स्या
 त्शदेवताके । तथा चानुकांतं । आ तु नश्चतुर्विंशतिरत्याभ्यामिंद्रार्थां स्मृताविति । गतो विनियोगः ॥

आ तू न इंद्र वृचहन्स्माकमर्धमा गहि । महान्महीभिर्कृतिभिः ॥ १६ ॥
 आ । तु । नः । इंद्र । वृचऽहन् । अस्माकं । अर्धं । आ । गहि । महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः ॥ १६ ॥

हे वृचहन् वृचाणां शत्रूणां हिंसकं त्वं नोऽस्मान्प्रति तु विप्रमागच्छ । हे इंद्र महान्प्रभुत्वं महीभिर्म
 हतीभिरुतिभि रक्षाभिः महास्माकमर्धं समीपमा गहि । आगच्छ ॥

भूमिश्चिद्दामि तृतुजिरा चिच चिचिणीष्या । चिचं कृणीष्यते ॥ १७ ॥
 भूमिः । चि । त । घ । अ । मि । तृतुजिः । आ । चिच । चिचिणीषु । आ । चिचं । कृणीषि । ऊतये ॥ १७ ॥

हे चिच चायनीय पुत्रनीयं त्वं भूमिस्थित भ्रमणशीलोऽपि तृतुजिर्घासि । अस्मदभीष्टप्रदाता च भवसि ।
 आकारश्चायं । चिचिणीषु चिचकर्मयुक्तास्वस्मद्रूपासु प्रजाम् चिच चायनीयं धनमूतय रक्षणाय आ कृणीषि ।
 आ समंतात्करोषि । धिति पुरणः ॥

तुभेभिश्चिच्छणीयांसं हंसि वार्धंतमोजसा । सखिभिर्ये त्वे सचा ॥ १८ ॥
 तुभेभिः । चि । त । शणीयांसं । हंसि । वार्धंतं । ओजसा । सखिऽभिः । ये । त्वे इति । सचा ॥ १८ ॥

हे इंद्र त्वं दुर्भेभिश्चिद्वीरपि सखिभिर्यजमानः सह शणीयांसं ॥ शशं मृतगती ॥ उप्रवमानं वार्धंतं
 महान्तमपि शत्रुमोजसा बलेन हंसि । नाशयसि । ये यजमानास्त्वै त्वयि सचा संगताः । तैरिति पुर्वेण संबन्धः ॥

वयमिदं त्वे सचा वयं त्वाभि नोनुमः । अस्माँअस्माँ इदुदव ॥४॥

वयं।इंद्र।त्वे।इति।सचा।वयं।त्वा।अभि।नोनुमः।अस्मानऽअस्मानः।इत्।उत्।अव॥४॥

हे इंद्र वयं यज्ञमानान्त्वे त्वयि सचा संगताः स्मः । वयं त्वा त्वामभि नोनुमः । अतिप्रयत्नाभिष्टुमः ।
हे इंद्र त्वमप्यस्मान्स्मानित् सर्वान्स्मानिबोदव । उत्कर्षेण रत्न ॥

स नश्चित्राभिरदिवोऽनवद्याभिरुतिभिः । अनाधृष्टाभिरा गंहि ॥५॥

सः।नः।चित्राभिः।अदिवः।अनवद्याभिः।उतिभिः।अनाधृष्टाभिः।आ।गंहि॥५॥

हे अदिवो वज्रवर्तिंद्र म त्वं चित्राभिश्चायनीयाभिरनवद्याभिरनिदिताभिरनाधृष्टाभिः शत्रुभिरप्रधर्षित-
रुतिभि रचरीः सहितः मन्त्रोऽस्माना गंहि । आगच्छ ॥ ॥२७॥

भूयामो पु त्वावतः सखाय इंद्र गोमंतः । युजो वाजाय घृष्वये ॥६॥

भूयामो।इति।सु।त्वाऽवतः।सखायः।इंद्र।गोऽमंतः।युजः।वाजाय।घृष्वये॥६॥

हे इंद्र त्वावतस्त्वत्पदश्रम्य गोमंतो गोभिर्युक्तस्य देवस्य संबन्धिनः सखायः स्तोतारो वय घृष्वये महते
वाजायाज्ञाय युजः संयुक्ताः सु सुष्ठु भूयामो । भवामिव ॥

त्वं ह्येक ईशिप इंद्र वाजस्य गोमंतः । स नो यंधि महीमिपं ॥७॥

त्वं।हि।एकः।ईशिपे।इंद्र।वाजस्य।गोऽमंतः।सः।नः।यंधि।मही।उपं॥७॥

हे इंद्र हि यस्मात्कारणात्त्वमेक एव गोमंतो गोभिर्युक्तस्य वाजस्यान्नस्येशिपे । प्रभवामि । अतः कारणात्
त्वं नोऽस्मभ्यं मही महतीमिपमन्नं यंधि । प्रयच्छ ॥

न त्वा वरंते अन्यथा यदित्संसि स्तुतो मघं । स्तोतृभ्य इंद्र गिर्वणः ॥८॥

न।त्वा।वरंते।अन्यथा।यत्।दित्संसि।स्तुतः।मघं।स्तोतृभ्यः।इंद्र।गिर्वणः॥८॥

हे इंद्र गिर्वणो गिरा संभक्तः स्तुतोऽस्माभिः संस्तुतो यद्यदा स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं मघ धनं दित्समि । दातुमि
च्छसि । तदा त्वा त्वामन्यथा प्रकारांतरेण न वरंते । न निवारयति । किंतु सर्वेऽप्यनुकूला एव भवन्ति ॥

अभि त्वा गोतमा गिरानृपत प्र दावने । इंद्र वाजाय घृष्वये ॥९॥

अभि।त्वा।गोतमाः।गिरा।अनृपतः।प्र।दावने।इंद्र।वाजाय।घृष्वये॥९॥

हे इंद्र त्वा त्वामभि लकीकृत्य गोतमा एतन्नामकां ऋषयो गिरा स्तिरूपया वाचा दावने धनदानार्थं
प्रानृपत । प्रकर्षेण स्तुवन्ति । घृष्वये महते वाजायाज्ञाय प्रस्तुवन्ति ॥

प्र ते वोचाम वीर्याया मंदमान आरुजः । पुरो दासीरभीत्य ॥१०॥

प्र।ते।वोचाम।वीर्या।याः।मंदमानः।आ।आरुजः।पुरः।दासीः।अभिऽइत्य॥१०॥

हे इंद्र मंदमानः सोमिन मोदमानस्त्वं दासीः क्षेत्तुरमुरस्य म्भुता याः पुरो यानि नगराण्यभीत्याभि
गम्यारुजः । आ समंतादभावीः । हे इंद्र ते त्वदीयानि तत्रत्यानि वीर्या वीर्याणि वय स्तोतारः प्र वोचाम ।
प्रकर्षेण वदाम ॥ ॥२८॥

ता ते गृणन्ति वेधसो यानि चकथ पैस्या । सुतेष्विदं गिर्वणः ॥११॥

ता । ते । गृणन्ति । वेधसः । यानि । चकथ । पैस्या । सुतेषु । इदं । गिर्वणः ॥११॥

हे इन्द्र गिर्वणो गिरां स्मृतिरूपाणां वाचा संभक्ता त्वं यानि पैस्या पैस्यानि बलानि चकथ । कृतवानसि ।
हे इन्द्र वेधसः प्राज्ञाः सुतेष्वभिपुतेषु सोमेषु ते त्वदीयानि ता तानि बलानि गृणति । कीर्तयति ॥

अवीवृधंत गोतमा इदं त्वे स्तोमंवाहसः । एषु धा वीरवृधन्तः ॥१२॥

अवीवृधंत । गोतमाः । इदं त्वे इति । स्तोमंवाहसः । आ । एषु । धाः । वीरवृधंत । यज्ञः ॥१२॥

स्तोमवाहसः स्तोमानां स्तोत्राणां बोधारी गोतमा ऋषयो हे इन्द्र त्वं त्वामवीवृधंत । स्तोत्रैर्वृधयति ।
त्वमेव गोतमेषु वीरवत्पुत्रपौत्रादियुक्त यज्ञो ज्ञेयमा धाः । निधिहि ॥

यच्चिद्धि शश्वतामसीदं साधारणस्त्वं । तं त्वा वयं हवामहे ॥१३॥

यत । चित । हि । शश्वतां । अमि । इदं । साधारणः । त्वं । तं । त्वा । वयं । हवामहे ॥१३॥

हे इन्द्र त्वं यच्चिद्धि यथापि खलु शश्वता बहूनां सर्वेषां यज्ञमानानां साधारणोऽसि । सामान्यो भवसि ।
तथापि तमेव त्वा त्वा वयं स्तोत्रां हवामहे । आहवाम ॥

अर्वाचीनो वसो भवास्मे सु मत्स्वाधंसः । सोमानामिदं सोमपाः ॥१४॥

अर्वाचीनः । वसो इति । भव । अस्मे इति । सु । मत्स्व । अधंसः । सोमानां । इदं ।

सोमपाः ॥१४॥

हे वसो यज्ञनिवामकेन्द्र त्वमस्मै अस्माम् यज्ञमभिष्वर्वाचीनोऽभिमुखो भव । तथा हे सोमपाः सोमानां
पातरिन्द्र त्वं सोमानां अधमोऽग्निं सु मुष्टं मत्स्व । माय ॥

अस्माकं त्वा मतीनामा स्तोमं इदं यच्छतु । अर्वागा वर्तया हरी ॥१५॥

अस्माकं । त्वा । मतीनां । आ । स्तोमः । इदं । यच्छतु । अर्वागा । आ । वर्तया । हरी इति ॥१५॥

मतीनां स्तोत्राणां ॥ मन्यतः कर्तरि क्तिच ॥ अस्माकं सवधि स्तोमः स्तोत्रं हे इन्द्र त्वा त्वामा यच्छतु ।
अस्माम् नियच्छतु । त्वमपि हरी त्वदीयावणावर्वागमदभिमुख यथा भवति तथा आ वर्तय । परिवर्तनं कुरु ॥

पुरोऽष्टाणं च नो घसो जोषयासि गिरश्च नः । वधूयुरिव योषणां ॥१६॥

पुरोऽष्टाणं । च । नः । घसः । जोषयासि । गिरः । च । नः । वधूयुः । इव । योषणां ॥१६॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मदीय पुरोऽष्टाणं च पुरोडाशरूपमन्नं च घसः । अङ्घ्रि । तथा नोऽस्मदीया गिरश्च
स्मृतिरूपा वाचश्च जोषयासि । सेवस्व । तत्र दृष्टान्तः । वधूयुरिव । स्त्रीकामो यथा योषणा स्त्रीणां गिरः
भवति तद्वत् ॥ ॥१६॥

सहस्रं व्यतीनां युक्तानामिदंमीमहे । गतं सोमस्य खार्यः ॥१७॥

सहस्रं । व्यतीनां । युक्तानां । इदं । इमहे । गतं । सोमस्य । खार्यः ॥१७॥

वयं स्तोत्रार् इन्द्र परमश्रययुक्त युक्तानां शक्तितानां व्यतीनां गमनवतामश्नानां सहस्रं सहस्रसंख्याकं
मीमहे । याचामहे । तथा सोमस्याभिपुतसोमस्य गतं गतसंख्याकाः खार्यः खारीरीमहे । अत्र मानविशेषवा
चिना खारीशब्देन द्रोणकलश उपलब्धति । अपरिमितद्रोणकलशान् बह्व्यञ्जान्याचामहे इत्यर्थः ॥

सहस्रां ते गता वयं गवांसा च्यावयामसि । अस्मत्वा राधं एतु ते ॥ १८ ॥

सहस्रां ते गता वयं गवांसा च्यावयामसि । अस्मत्वा राधः । एतु ते ॥ १८ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयानि गवा सहस्रा सहस्रमख्याकानि गता गतमख्याकानि च च्यावयामसि । आच्यावयामः । अस्मदभिमतं कर्म । तथास्मत्वा अस्मां त्वदीय राधो धनं ते त्यक्तं एतु । आगतं तु ॥

दशं ते कलशानां हिरण्यानामधीमहि । भूरिदा असि वृचहन ॥ १९ ॥

दशं ते कलशानां हिरण्यानां अधीमहि । भूरिऽदाः । असि । वृचऽहन ॥ १९ ॥

हे इन्द्र ते त्यक्तः कलशानां कुमाना । कुमपरिमितानामिति यावत् । हिरण्यानां हितरमणीयानां धनानां दश दशमख्याकान्यधीमहि । धारयामः । हे वृचहन्त्याणां शत्रुणा हिंसकं त्वं भूरिदा असि । वृचप्रदो भवामि ॥

भूरिदा भूरि देहि नो मा दभं भूर्या भर । भूरि घेदिदं दित्समि ॥ २० ॥

भूरिऽदाः । भूरि देहि नः । मा दभं । भूरि । आ । भर । भूरि । घा । इत । इदं । दित्समि ॥ २० ॥

हे इन्द्र भूरिदा वृचप्रदस्य भूरि वृच धनं नोऽस्मभ्यं देहि । प्रयत्नः । किन्तु दशमस्य धनं मा प्रयत्नः । भूरि वृचलं धनमस्मभ्यमा भर । आहर । किंच भूरीत अदभ्यमेव धनं दित्समि घ । अस्मभ्यं दानुमिषामि यत्नु ॥

भूरिदा त्वमि श्रुतः पुरुचा शूरा वृचहन । आ नो भजस्व राधसि ॥ २१ ॥

भूरिऽदाः । हि । अमि । श्रुतः । पुरुऽचा । शूरा । वृचऽहन । आ । नः । भजस्व । राधसि ॥ २१ ॥

हे वृचहन्त्यास्य हिंसक शूरा विक्रान्तं भूरिदा वृचप्रदस्य पुरुषा पुरुषं वृचपुं यजमानं श्रुतोऽमि हि । विख्यातो भवामि यत्नु । राधसि धनं नोऽस्मानां भजस्व । आ समताद्वागिनः कुरु ॥

प्र ते वभू विचक्षणं गंसामि गोपणी नपात । माभ्यां गा अन्तुं जिश्रथः ॥ २२ ॥

प्र ते वभू इति । विऽचक्षण । गंसामि । गोऽमनः । नपात । मा । आभ्यां । गाः ।

अन्तुं । जिश्रथः ॥ २२ ॥

हे विचक्षणं प्राज्ञं ते त्वदीया वभू वभूवर्णावर्था प्र गमांसि । प्रकपेण स्तंसि । हे गोमनो गवां सनितं नपात न पातयितः स्तोत्रनविनाशयितः । किन्तु पालयित्रित्यर्थः । हे इन्द्र त्वमाभ्यां त्वदीयाभ्यां मयाभ्यां गा अन्तुं अस्मदीया गा ललीकृत्य मा जिश्रथः । विनष्टा मा कार्षीः । गावोऽथदगंनार्द्रित्यर्थः । तस्या भुदित्यर्थः ॥

कनीनकेव विदुधे नवे दृपदे अर्भके । वभू यामेषु गोभेते ॥ २३ ॥

कनीनकाऽदेव । विदुधे । नवे । दृऽपदे । अर्भके । वभू इति । यामेषु । गोभेते इति ॥ २३ ॥

विदुधं विदुधं वृद्धं नवे नवजातऽर्भकेऽल्पके दृपदे दृमाख्यस्यानि स्थिते कनीनकेषु कमनीये गानभर्त्रिके इव हे इन्द्र वभू वभूवर्णां त्वदीयावर्था यामेषु यज्ञेषु गोभेते । कातियुक्तो भवतः ॥ कनीनके कन्यके । कन्या कमनीया भवति कृत्यं नतश्चेति वा कमननानीयत इति वा कनतेर्वा स्यात्कातिकर्मण इत्यादि निरुक्तः । ४. १५ ॥

अरं म उस्सयाम्णेऽरमनुस्सयाम्णे । वभू यामेष्वसिधा ॥ २४ ॥

अरं । मे । उस्सयाम्ने । अरं । अनुस्सयाम्ने । वभू इति । यामेषु । असिधा ॥ २४ ॥

हे इन्द्र अग्निधासिधावहिमकां बभूवभुवर्णां त्वदीयावर्थां यामेषु गमनेषु प्राप्तुषु सत्सूक्ष्मयास्मि ।
उन्नाभ्यामनदुड्या युक्तेन रथेन यातीत्युच्यते । तस्मै मे मन्त्रमरमन्त्रं पर्याप्तकारिणी भवतां । अनुमन्यास्मि
पञ्चामिव गच्छन्तं मन्त्रमरं पर्याप्तकारिणी भवतां ॥ ३० ॥ ॥ ३ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्चरः ॥
इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षमुपालमाश्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीय वेदार्थप्रकाशे ऋक्मंहिताभाष्ये तृतीयाष्टके पष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशमितं वेदा यो वेदभ्योऽस्त्विन्नं जगत् ।
निर्ममे तमहं वेदं विद्यातीर्थमहेश्चरं ॥

चतुर्थेऽनुवाके चयोदश सूक्तानि । तत्र प्र ऋभुभ्य इत्येकादशं प्रथमं सूक्तं वामदेवस्यार्पणं । तुष्टादि-
परिभाषयेदमादिमुक्तपचकमुदेवताक । अत्रानुक्रमणिका । प्र ऋभुभ्य एकादशमिव वा इति ॥ तुष्टे दशरात्रे
चतुर्थेऽहनि विशदवशात् आभवंनिविदानीयमिदं । तथा च सूचितं । प्र ऋभुभ्यः प्र शुक्रत्विति विशदव
। आ० ८ प. । इति ॥

प्र ऋभुभ्यो दृतमिव वाचमिष उपस्तिरे श्वेतरि धेनुमीळे ।

ये वातजृतास्तरणिभिरेवः परि द्यां सद्यो अपसो बभूवुः ॥ १ ॥

प्र । ऋभुभ्यः । दृतं देव । वाचं । इष्ये । उपस्तिरे । श्वेतरि । धेनुं । ईळे ।

ये । वातं जृताः । तरणिभ्यः । एवः । परि । द्यां । सद्यः । अपसः । बभूवुः ॥ १ ॥

तत्र ऋभुणां पुर्य मनुष्याणामिव सतां तपसा देवत्वप्राप्तिरारभेव शंसत्युभयो वे देवभ्यः । ऐ० ब्रा० ३. ३० ।
इत्यत्र ब्राह्मण स्पष्टमाश्रयात् । केचन ऋभवो नाम सूर्यरश्मय इत्याचरन्ति । अहं यजमान ऋभुभ्य उन्नाभ्या
मग्निभ्य एतत्तमकेभ्यो देवभ्यो वाचं स्तुतिरूपा प्रेष्ये । प्रेष्यामि । किमिव । दृतमिव । यथा दृतं स्वकार्यं
प्रति प्रेषयति तद्वत् । किंच उपस्तिरे सोमोपस्तरणाय श्वेतरि पयोयुक्तां श्वेतरा वा धेनुमीळे । याचास्युभुन ।
य ऋभवो वातजृता वातसमानगतयोऽपसो जगदुपकारिकर्माणाः संतस्तरणिभिस्तारकरैर्वर्गमनशीलैश्चैव
संतरित सवसदानीमिव परि बभूवुः । परिभवति । सर्वतो व्याप्नुवति । अथ रश्मय एव ऋभव इत्युक्तत्वादा-
दित्यं वा रश्मयः परितो व्याप्नुवति ॥

यदारमक्रन्मृभवः पितृभ्यां परिविष्टी वेषणा दंसनाभिः ।

आदिहेवानामुप सख्यमायन्धीरासः पुष्टिमवहन्मनाय ॥ २ ॥

यदा । अरं । अक्रन् । ऋभवः । पितृभ्यां । परिविष्टी । वेषणा । दंसनाभिः ।

आत् । इत् । देवानां । उप । सख्यं । आयन् । धीरासः । पुष्टिं । अवहन् । मनाय ॥ २ ॥

यदा-यस्मिन्काले ऋभवः पितृभ्यां मातापितृभ्यां परिविष्टी परिवेषणेन परिचर्यया वेषणा वेषणेन व्याप्या ।
यदा । वेषणं जरद्वपयोर्युवत्वकरणेन दंसनाभिरन्यथमसनिमोणादिकर्मभिररमत्यर्थमक्रन् आदिदन्तरमेव
देवानामिन्द्रादीनां सख्यं सख्यं समानख्यानत्वं देवतात्वमुपायन् । आगमनं । युवशा कर्त्वा । अ० १. १६१. ३ ।

889

3 L.

सत्यं । चक्रुः । नरः । एव । हि । चक्रुः । अनु । स्वधां । ऋभवं । जग्मुः । एतां ।
विऽभ्राजमानान् । चमसान् । अहांऽइव । अवेनत् । त्वष्टा । चतुरः । ददृश्वान् ॥६॥

नरो मनुष्यरूपा ऋभवः सत्यमुचुः । सत्यमेवाब्रुवन् । हि यस्मादित एवैवं चक्रुः । चतुरोऽकुर्वन् । यथोक्तं
तथैव कृतत्वादित्यभिप्रायः । अनु चतुर्धाकरणानंतरमतां तृतीयसवनगतां स्वधां सोमाख्यममृतमुभवो जग्मुः ।
एकं तमसं चतुरस्कृणोतनं साकं देवैर्यज्ञियासो भविष्येति श्रुतत्वात् । अथ त्वष्टा देवो विभ्राजमानानहवा-
तानीव दीप्यमानाथमसाश्चतुरो ददृश्वान्दृष्टवान् सत्त्वेनत । अकामयत । अंगीचकारित्यर्थः ॥

द्वादश हृन्त्यदगोह्यस्यातिथ्ये रणं नृभवः समंतः ।

सुशेवाकृण्वन्नयंत सिंधून्त्यातिष्ठन्नीपधीनिम्रमापः ॥ १ ॥

द्वादश । हृन् । यत् । अगोह्यस्य । आतिथ्ये । रणं । ऋभवं । समंतः ।

सुऽशेवा । अकृण्वन् । अनयंत । सिंधून् । धन्व । आ । अतिष्ठन् । ओषधीः ।

निम्रं । आपः ॥ १ ॥

तत्र रणमय एव ऋभव इत्युक्तत्वात्तदपि नृयति । ययदा द्वादश हृन्दिवमान । आर्द्रादिद्वादशवृष्टिर्न
तत्राणीत्यर्थः । अगोह्यस्यागोष्यस्यादित्यस्य गृह आतिथ्ये । अकस्मादागतोऽतिथिः । तदुचितं सत्काररूपं
कर्मातिथ्ये । तदर्थं समंतः स्वपतः सुवेन निवसंत ऋभवो रणन रमन्ते । अगोह्यस्य यदमलना गृहे । ऋग्वे० १
१६१ ११ । इत्युक्तं । तदानीं मुनिवाक्यम् । अकृष्टानि शुन्यानि तत्राणि वृथा सस्यादिसमृदायकुर्वन् । सिंधु-
ऽदीरनयंत । प्रययन् । तस्मिन् काले ओषधीरोषधयो धन्व निरुदकस्थानमाश्रित्यातिष्ठन् । निम्र नीचस्थान
मापोऽतिष्ठन् । उदत्तत्वात् अकृणोतना तुण निवत्स्यप इत्युक्तं ॥

रथं ये चक्रुः सुवृत्तं नरेष्टां ये धेनुं विश्वजुवं विश्वरूपां ।

त आ तंशत्तृभवा रयिं नः स्ववसः स्वपसः सुहस्ताः ॥ ८ ॥

रथं । ये । चक्रुः । सुऽवृत्तं । नरेऽस्थां । ये । धेनुं । विश्वऽजुवं । विश्वऽरूपां ।

ते । आ । तंशत्तु । ऋभवं । रयिं । नः । सुऽअवसः । सुऽअपसः । सुऽहस्ताः ॥ ८ ॥

य ऋभवः सुवृत्तं मुचक्र मुष्टु वर्तमानं वा नरेष्टां नेतरि चक्रे वर्तमानं रथं चक्रुः । ये च विश्वजुवं विश्वस्य
परियत्री विश्वरूपा वक्ररूपाभितप्तमिका वा धेनुं गां चक्रुः । अकुर्वन् । बृहस्पतिर्विश्वरूपांमुपाजत । ऋग्वे० १
१६१ ६ । इति श्रुतं । ते महात ऋभवो नोऽस्माकं रयिं धनमा तजन्तु । सर्वतो निष्पादयन्तु । कीदृशास्त
ऋभवः । स्वपसः सुकर्माणः स्ववसः शोभनाज्ञापिताः मुरजणा वा सुहस्ताः शोभनहस्ताः कुशलहस्ताः ॥

अपो ह्येषामनुपंत देवा अग्निं क्रत्वा मनसा दीध्यानाः ।

वाजां देवानांमभवत्सुकर्मद्रेस्य ऋभुश्रा वरुणस्य विश्वा ॥ ९ ॥

अपः । हि । एषां । अनुपंत । देवाः । अग्निं । क्रत्वा । मनसा । दीध्यानाः ।

वाजः । देवानां । अभवत् । सुऽकर्मा । दंद्रेस्य । ऋभुश्राः । वरुणस्य । विश्वा ॥ ९ ॥

एषामभुणामपोऽशरथनिर्माणादिरूपं कर्म देवा इन्द्रादयोऽनुपंत । अभवन्त । इन्द्रो हरि युयुजे अग्निमा
रथमित्यादिमन्त्रोक्तप्रकरणे स्तीकृतवन्त इत्यर्थः । कीदृशास्त । क्रत्वा वरप्रदानरूपेण कर्मणा मनसा शोभनेन

चित्तमानुयहयुक्तानां दीधाना दीप्यमानाः । देवानामनुयहण किं लब्धमित्याह । मुकुर्मा शोभनस्यापारो वाजः कनीयान्देवानां सर्वेषां संबध्यभवत् । तथैन्द्रस्य संबध्यभूता ऋभुर्गृष्टः । विभ्वा मध्यमो वह्णस्य सबध्यभवत् ॥

ये हरी मेधयोक्था मदंत उंट्राय चक्रुः सुयुजा ये अश्वः ।

ते रायस्योपं द्रविणान्यस्मे धत्त ऋभवः शेमयंतो न मित्रं ॥१०॥

ये । हरी इति । मेधया । उक्था । मदंतः । उंट्राय । चक्रुः । सुयुजा । ये । अश्वः ।

ते । रायः । पोषं । द्रविणानि । अस्मे इति । धत्त । ऋभवः । शेमयंतः । न । मित्रं ॥१०॥

य ऋभवो हरी अथा मेधया प्रजयोक्था उक्थः स्मृतिभिर्मदतो हर्षयतश्चक्रुः । य च तो सुयुजा सुयुजा सुयोजनावश्वाविद्रयिद्रार्थं चक्रुः । अकुर्वन् । हे ऋभवस्ते यूयं रायस्योप धनपुष्टिं द्रविणानि गवादिधनानि च मुवानि वास्ते अस्मां धत्त । धारयत । किमिव । शेमयतः शेममिच्छतो मित्रं न मित्रमिव । अत्र यद्यधिक एव ऋभुनामा तत्संबधार्दितरः ऋभव उच्यते प्राणमुत्पाद्यन् ॥

इदाहं पीतिमुत वो मदं धुनं ऋते आतस्य सख्याय देवाः ।

ते नूनमस्मे ऋभवो वसूनि तृतीयं अस्मिन्सर्वने दधात ॥११॥

इदा । अहं । पीतिं । उत । वः । मदं । धुः । न । ऋते । आतस्य । सख्याय । देवाः ।

ते । नूनं । अस्मे इति । ऋभवः । वसूनि । तृतीयं । अस्मिन् । सर्वने । दधात ॥११॥

इदेदानीं चमसादिनिर्माणानंतरमहुः मुख्याहसंबधिनस्तृतीयं सर्वने पीतिं सोमपानमृतापि च मदं तज्जनितं वो युष्माकं धुः । ददद्देवाः । आतस्य आतात्तपोयुक्तादते सख्याय मग्नित्वाय न भवति देवाः । यत एते आता अतो दददित्यर्थः । हे ऋभवस्ते महातो यूयं नूनं निश्चयमग्रे अस्मान्स्मिन् तृतीयं सर्वने वसूनि धनानि दधात । धारयत ॥ ॥२॥

ऋभुर्विभ्वेत्कादगर्चं द्वितीयं मुक्तं वामदेवस्यार्पं विष्टमभामवं । ऋभुर्विभ्वेत्पुनरुक्तमणका ॥ खंड दशरात्रं पंचमेऽहनि वैश्वदेवगम्य आभवंविद्वानोयमिदं । ऋभुर्विभ्वा स्फुपं जनं । आ० ८. ८. । इति सूत्रितत्वात् ॥

ऋभुर्विभ्वा वाज उंट्रो नो अस्तेमं यज्ञं रत्नधेयोपं यात ।

इदा हि वो धिपणा देव्यहासधात्पीतिं सं मदा अगमता वः ॥१॥

ऋभुः । विऽभ्वा । वाजः । उंट्रः । नः । अस्ते । उमं । यज्ञं । रत्नधेया । उपं । यात ।

इदा । हि । वः । धिपणा । देवी । अहं । अधात् । पीतिं । सं । मदाः । अगमत् । वः ॥१॥

ऋभुर्विभ्वा वाज इन्द्रश्चेत देवा नोऽस्मदीयमिमं यज्ञमज्जामिमुख रत्नधेयास्मभ्य रत्नधानायोप यात । उपगच्छत । ननु इन्द्रः सोमस्यामित्रादागच्छतु कथमेतेषां यज्ञप्राप्तिरिति चेत् । उच्यते । इदा हीदानीं खलु वो युष्माकं धिपणा वाक् देवी प्रजापतेः संबधिन्यहा सोमाभिषवसंबधना पीतिं सोमपानमधात । स प्रजापतिरत्रवीत्सवितार तव वा इमेऽतिवासागत्वमर्चमिः संपिबस्व । ए० ब्रा० ३. ३० । इति ब्राह्मण । यस्मादेव तस्माददाद्य वो युष्मान् समगमत । संगताः । यदा । वो मदा देवैः संगताः ॥

विदानासो जन्मनो वाजरत्ना उत ऋतुभिर्ऋभवो मादयध्वं ।

सं वो मदा अगमत् सं पुरंधिः सुवीरामस्मे रयिमेरयध्वं ॥२॥

विदानासः । जन्मतः । वाज्रऽरत्नाः । उत । ऋतुऽभिः । ऋभवः । मादयध्वं ।
सं । वः । मदाः । अग्मतः । सं । पुरऽधिः । सुऽवीरां । अस्मे इति । रयिं । आ । ईरयध्वं ॥ २ ॥

हे वाज्ररत्नाः सोमलक्षणास्तेन राजमाना ऋभवो यूयं जन्मतो जननस्य देवत्वलक्षणस्य देवत्वप्राप्तिं
विदानासो जानतः । यदा । विदानासः सोमप्राप्तिं जानतो जन्मतः पुर्वं मनुष्यजन्मवन्तश्च संतः । उतशब्दश्चायं ।
ऋतुभिर्देवैः सह मादयध्व । वो युष्माकदाः सोमपानजनिताः समग्मतः संगताः । पुरऽधिः क्षुतिरपि समग्मतः ।
त यूयमस्मै अस्माकं सुवीरां शोभनैर्वीरैः पूर्वरूपतां रयिमयध्व । प्रेरयत ॥

अयं वो यज्ञ ऋभवोऽकारि यमा मनुष्यत्प्रदिवो दधिध्वे ।
प्र वोऽच्छा जुजुपाणामो अस्थुरभूत विश्वे अग्रियोत वाजाः ॥ ३ ॥
अयं । वः । यज्ञः । ऋभवः । अकारि । यं । आ । मनुष्यत । प्रऽदिवः । दधिध्वे ।
प्र । वः । अच्छ । जुजुपाणासः । अस्थुः । अभूत । विश्वे । अग्रिया । उत । वाजाः ॥ ३ ॥

हे ऋभवो वो युष्मदर्थमय यज्ञोऽकारि । यं यज्ञं मनुष्यमनुष्यवत्प्रदिवः प्रकीर्णं योतमानाः संत आ
दधिध्वे । धारयत जठरं । तदर्थं वो युष्मानकाभिमुख्येन जुजुपाणामः सवप्रानाः सोमाः पाशुः । प्रतिष्ठते ।
उतापि च धारयित्वा च हे वाजा ऋभवो विश्वे यूयमग्रियायाहा अयत्वसंपादितो वा अभुत । भवथ ॥

अमृतं वो विधत्ते रत्नधेयमिदा नरो दार्णुषे मर्त्याय ।
पिबंत वाजा ऋभवो ददे वो महि तृतीयं सवनं मदाय ॥ ४ ॥
अमृत । ऊं इति । वः । विधत्ते । रत्नऽधेयं । ददा । नरः । दार्णुषे । मर्त्याय ।
पिबंत । वाजाः । ऋभवः । ददे । वः । महि । तृतीयं । सवनं । मदाय ॥ ४ ॥

हे नरो नतार ऋभवो वो युष्माकमनुग्रहादिदेदानीं तृतीयं सवने रत्नधेयं दातव्यं रत्नं विधत्ते । विधत्तेः
परिचरणकर्मा । क्षुत्वा परिचरते दार्णुषे हविर्दत्तवन्तं मर्त्याय यज्ञमानाय मध्यमभुत । भवतु । तदर्थं हे वाजा
हे ऋभवः । एतद्द्वयं विभज्यामकस्याधुपलक्षणं । इतरपित्तया प्रत्येकं वज्रवचनं । यूयं पिबंत । तदर्थं वो ददे ।
किं । महि महत्प्रभुत तृतीयं सवनं । तत्सवधिना सोममित्यर्थः । किमर्थं । मदाय हृषाय तुष्टये वा ॥

आ वाजा यातोप न ऋभुष्ठा महो नरो द्रविणसो गृणानाः ।
आ वः पीतर्योऽभिपित्वे अहामिमा अस्तं नवस्व इव गमन ॥ ५ ॥
आ । वाजाः । यात । उप । नः । ऋभुष्ठाः । महः । नरः । द्रविणसः । गृणानाः ।
आ । वः । पीतर्यः । अभिऽपित्वे । अहामि । इमाः । अस्तं । नवस्वऽइव । गमन ॥ ५ ॥

हे वाजा ऋभुष्ठा नरो नतारो यूयं न उपा यात । किं कुर्वतः । महो महतो द्रविणसो धनस्य ॥ कर्मणि
पश्या ॥ महत द्रविण गृणानाः भुवन्तः । किंच अहामभिपित्वेऽभिपतने समार्ता । तृतीयं सवन इत्यर्थः । वो
युष्मानिमाः पीतयः पानान्या रमन् । आगच्छन्ति । तत्र दृष्टातः । अस्तं । गृहनामन्ततः । गृहं नवम्नो नवप्रसवा
गाव इव ॥ ३ ॥

आ नपातः शवसो यातनोपेमं यज्ञं नमसा हूयमानाः ।
सजोषसः सूरयो यस्य च स्थ मध्वः पात रत्नधा इंदवंतः ॥ ६ ॥

आ । नपातः । शवसः । यातन । उप । इमं । यज्ञं । नमसा । हूयमानाः ।

सऽजीर्णसः । सूरयः । यस्य । च । स्थ । मध्यः । पात । रत्नऽधाः । इदंऽवतः ॥ ६ ॥

हे श्वसो नपातो वनस्य न पातयितारसस्य पुत्रा वा । वनवत इत्यर्थः । यस्य नमसा स्तोत्रिण इत्यमाना
आकारिताः संत इमं यज्ञमुपा यातन । उपागच्छन्त । कीदृशा युयं । सज्जोपस द्वाद्वा सप्त प्रीताः सुर्या
मधाविनः । इन्द्रस्य चैषां च क्रमस्य इत्युच्यते । यस्य च म्य । तित प्रसिद्धी । यस्य इन्द्रस्य संबन्धिनो यस्य भवथ
तद्वचिताश्च निर्माणादित्यभिप्रायः । यस्मादेव तस्मादिन्द्रवतः प्रीतिर्नद्वेण तद्वतो रक्षधा रसण्यधनामा
दातारो युयं मध्वो मधुरं सोम पात । पिबत ॥

सज्जोषां दंतं वरुणेन सोमं सज्जोषाः पाहि गिर्यणो मरुद्भिः ।

अग्रेषाभिर्ज्ञतुपाभिः सज्जोषा ग्रास्पत्नीभी रत्नधाभिः सज्जोषाः ॥ १ ॥

सऽजोषाः । इंदु । वरुणेन । सोमं । सऽजोषाः । पाहि । गिर्वणः । मरुतऽभिः ।

अग्रेऽपाभिः। ऋतुऽपाभिः। सऽज्ञोपाः। ग्राः पत्नीभिः। रत्नऽधाभिः। सऽज्ञोपाः॥९॥

हे इन्द्र त्वं वरुणन राज्यभिमामिन्देवन सजोपाः समानप्रीतिः सन सोमं पाति । पिव । हे शिवंणो गीर्भेवननीय समजनीयद्र त्वं ससृजिः सजोपाः सगतः सन सोम पाति । पिव । फिच अयेपाभिः प्रथमपा तुमिर्चतुपाभिर्चतुयाजदेवय याःपत्नीभिः । स्त्रीणां पालयित्र्यो देसो याःपत्न्यः । तामिः । मेना या इति स्त्रीणांमिति निरुक्त । ३ २५ । उरुधाभी रमणीयधनदातुमिर्वांगुभिः सह पिव । यदा । एतत् या पत्नीभिः गत्यस्य विष्ठापण । तामिर्वा सजोपाः सोमं पिव ॥

सज्जोषंस आदित्यर्मादयध्वं सज्जोषंस जगृभवः पर्वतेभिः ।

सज्जोषसो दैव्येना सवित्रा सज्जोषसः सिंघुनी रत्नधृभिः ॥ ८ ॥

सऽज्ञोपसः । आदित्यः । मादयध्वं । सऽज्ञोपसः । जृभवः । पर्वतभिः ।

सऽजोपंसः । देव्यन्त । सवित्रा । सऽजोपंसः । सिंधुऽभिः । रत्नऽधेभिः ॥ ८ ॥

हे ऋभव आदित्यः सजोपमः सगता युय सादयध्व । तथा पर्वतोभिः पर्ववद्विः पर्वण्यं मानंदं वाग्गणैः
सजोपमो सादयध्व । तथा च दैत्येन देवैश्चो हितेन मयिवा सजोपमो रत्नधरो रत्नानां दातृभिः मिथुभिः
स्यदुनय्यभार्विनंशममानंदं देवसु सजोपमो सादयध्व ॥

ये अश्विना ये पितरा य ऊती धेनुं ततष्टुर्वाभवो ये अश्वः ।

ये ज्ञंसत्रा य जग्धग्रोदसी ये विभ्वा नरः स्वपत्यानि चक्रुः ॥९॥

ये । अश्विना । ये । पितरा । ये । ऊती । येनुं । ततद्गुः । ऋभवं । ये । अश्व ।

ये। अंसंवा। ये। ऋधक। रोदसी इति। ये। विऽभ्यः। नरः। सुऽअपत्यानि। चक्रुः ॥९॥

य ऋभवोऽश्विनाश्विनावृती ऊत्या क्रियया रथनिर्माणरूपयाप्रीणयन् । ये च पितरा पितरा ततनु-
तर्कणेन समपादयन् जीर्णां संतावृती ऊत्या युवानां चक्रः । ये च धनु ततनुः मृतायाः पुनर्नवीकरणम् । ये
चाश्वार्था ततनुः । निर्यमणी गार्भरिणीत धीतिभिर्द्या जरता युवगा ताश्रमातेनैव्यायुक्तः । क्रम्य० ५.१६५-७ ।
ये चामत्रासत्राणि कवचाणि देवभ्यश्चक्रुः । ये च रोदसी व्यावापृथियानुधक पृथक्चक्रुः । एवमुक्तप्रकारेण ये
विभ्वो व्यात्रा ऋभवो नरो नेतारः स्वपत्यानि स्वपतनसाधेनानि तत्प्राप्तिसाधनानि वा कर्माणि चक्रुः । त-
द्वेषा इत्यन्तरत्र संबधः ॥

ये गोम॑तं वाज॑वंतं सुवीरं॑ रयिं धत्थ॑ वसु॑मंतं पुरु॑ष्टुं ।
 ते अ॒ग्रेपा॑ ऋ॒भवो॑ म॒दमा॑ना अ॒स्मे ध॑त्त ये च॑ रा॒तिं गृ॑ण॑न्ति ॥१०॥
 ये । गो॑ऽम॒तं । वाज॑ऽवंतं । सु॑ऽवीरं । र॒यिं । ध॒त्थ । वसु॑ऽम॒तं । पुरु॑ऽष्टुं ।
 ते । अ॒ग्रेपा॑ः । ऋ॒भवः । म॒दमा॑नाः । अ॒स्मे इति॑ । ध॑त्त । ये । च । रा॒तिं । गृ॑ण॑न्ति ॥१०॥

हे ऋभवो ये यूयं गोमंत गोमहितं वाजवंतमजवंतं सुवीरं शोभनपूर्वोपितं वसुमंतं निवासयोग्यगृहादिधनोपेतं पुरुवं ब्रह्मं रयिं धनं धत्थ । धारयथ मद्यं दातुं । हे ऋभवन्तं यूयमग्रेपाः प्रथमं पातारो मंदमाना मायतः संतोऽस्मि अस्मभ्यं धत्त । दत्तं रयिं । ये च यूयं रातिं दानं दत्तं सोमं वा गृणन्ति । गृणन्ति । ते धत्त । यद्वा । ये च रातिं गृणन्ति यजमानान्तिथ्योऽपि धत्त ॥

नापा॑भूत॒ न वो॑ऽतीतृ॒पामा॑निःश॒स्ता ऋ॒भवो य॑ज्ञे अ॒स्मिन् ।
 समि॑द्रेण॒ मद॑थ॒ सं म॒रुद्भिः॑ सं राज॑भी रत्न॒धेया॑य दे॒वाः ॥११॥
 न । अप॑ । अ॒भूत॒ । न । वः । अ॒तीतृ॒पाम॑ । अ॒निःऽश॒स्ताः । ऋ॒भवः । य॑ज्ञे । अ॒स्मिन् ।
 सं । इ॒द्रेण॑ । म॒दथ॑ । सं । म॒रुत्ऽभिः॑ । सं । राज॑ऽभिः । रत्न॑ऽधेया॑य दे॒वाः ॥११॥

हे ऋभवो यूयं नापाभूत । नापगता । अपरक्ता न भवत । वयं च वो युष्माकं तीतृपाम । अत्यंत तृपितात्मा करवाम । अतो हे ऋभवो देवा अग्निःशस्ता अग्निदिताः संतोऽस्मिन्यज्ञ इद्रेण सं मदथ । मरुद्भिः म मदथ । राजभी राजमानिरन्यदेवैः सं मदथ । तृप्ता भवथ । किमर्थं । रत्नधेयाय रमणीयाय धनं दानाय ॥ ॥४॥

इहोप याति नवर्चं तृतीयं मुक्तं वामदेवस्यार्पं विदुममर्भवं । इहोप नवत्यनुक्रमणिका ॥ तृतीयसर्वने भवावर्णस्येदमुत्तीयमानमुक्तं । सूचितं च । आ त्वा वहत्वमावि देवमिहोप यातित्यनुमवर्णं । आ० ५ प. १ । इति ॥

इ॒होप॑ यात॒ शव॑सो नपा॒तः सौ॑ध॒न्वना॑ ऋ॒भवो मा॑प॒ भूत॑ ।
 अ॒स्मिन् हि॒ वः स॑र्व॒ने रत्न॑धेयं ग॒मंत्वि॑दम॒नु वो॑ म॒दासः॑ ॥१॥
 इ॒ह । उ॒प । या॒त । श॒वसः॑ । न॒पातः॑ । सौ॑ध॒न्वनाः॑ । ऋ॒भवः । मा॑ । अप॑ । भू॒त ।
 अ॒स्मिन् । हि॒ । वः । स॑र्व॒ने । रत्न॑ऽधेयं । ग॒मंत्तु॑ । इ॒द्रे । अ॒नु । वः । म॒दासः॑ ॥१॥

हे शवसो नपातो वलस्य पुत्रात्मस्य न पातयितारो वा हे सौधन्वनाः सुधन्वनः पुत्रा हे ऋभवो यूयमिहोप यात । अस्मिन् तृतीयं सर्वनं उपगच्छत । माप भूत । अपगता न भवत । अस्मिन् सर्वने रत्नधेयं रमणीयधनस्य दातारमिदमनु अनुगृह्य वो युष्माकं दासो मदकराः सोमा गमन्तु । गच्छन्तु । अन्विति क्रियया वा संबध्यते । इद्रे युष्माकं स्वागच्छत्वित्यर्थः । हि पुराणः ॥

आ॒ग॒न्तृभू॑णामि॒ह रत्न॑धेयम॒भूत्सोम॑स्य सु॒पु॒तस्य॑ पी॒तिः ।
 सु॒कृत्य॑या यत्स्व॒पस्य॑या च॑ ए॒कं वि॒चक्र॑ च॒मसं॑ च॒तु॒र्धा ॥२॥
 आ॑ । अ॒ग॒न् । अ॒भू॒णां । इ॒ह । रत्न॑ऽधेयं । अ॒भूत् । सोम॑स्य । सु॑ऽपु॒तस्य॑ । पी॒तिः ।
 सु॑ऽकृत्य॑या । यत् । सु॑ऽअ॒पस्य॑या । च॑ । ए॒कं । वि॒च॒क्र । च॒म॒सं । च॒तुऽधा॑ ॥२॥

अभूणां युष्माकमिह तृतीयसर्वने रत्नधेयं रत्नदानमागन् । आगच्छतु मद्यं । यद्वा । युष्माकमेव सोमास्व

रत्नमागन् । यस्मात्सोमस्य सुपुतस्य पीतिः पानसमुत् । प्रजापतिना लब्धमित्यर्थः । तदपि कुत इति चेत् ।
उच्यते । यद्यस्मात्सुकृत्या शोभनहस्त्यापारिण स्वपस्यया शोभनरथनिर्माणादिकमेकया चक्रे संतं चमस
चतुर्धा विचक्र । कृतवतः ॥

अकृणोत चमसं चतुर्धा सखे वि शिश्रेत्यब्रवीत् ।

अथैत वाजा अमृतस्य पंथां गणं देवानामृभवः सुहस्ताः ॥३॥

वि । अकृणोत् । चमसं । चतुःऽधा । सखे । वि । शिश्रा । इति । अब्रवीत् ।

अथ । एत । वाजाः । अमृतस्य । पंथां । गणं । देवानां । अृभवः । सुहस्ताः ॥३॥

हे ऋभवो युय चमसं चतुर्धा व्यकृणोत् । व्यकृत । कृत्वा च हे सखे हे सखिभूतायै वि शिञ्जानुगृहाण
सोमपानमित्यब्रवीत् । अब्रूत युयं । अथ सोऽभिर्युष्मानवादीत खनु । किमिति । हे वाजा ऋभवः सुहस्ताः
कृणानहस्ता युयममृतस्यामरणधर्मकस्य स्वर्गस्य पथां पथानमृत । गच्छत । किं तदमृतमिति । देवानामिन्द्रा
दीना गण संपातमृत ॥

किमयः स्विच्चमस एष आस यं काच्येन चतुरीं विचक्र ।

अथा मुनुध्वं सर्वनं मदाय पात ऋभवो मधुनः सोम्यस्य ॥४॥

किंऽमयः । स्वित् । चमसः । एषः । आस । यं । काच्येन । चतुरः । विऽचक्र ।

अथ । मुनुध्वं । सर्वनं । मदाय । पात । ऋभवः । मधुनः । सोम्यस्य ॥४॥

किमयः मितं किमात्मक एष चमस आस । मितं प्रश्न । य चमसमेकं संतं काच्येन कवीना मधाविना
संवाधिना कर्मणा कोशलेन चतुरीं विचक्र । कृतवतः । अथाधुना सर्वनं । मुयत इति सर्वनः सोमः । तं मदाय
हर्षाय मुनुध्वं हे ऋविजः । हे ऋभवो युय च सोम्यस्य सोमसवधिन मधुना मधुर रसं पात । पिबत ॥

शच्याकृतं पितरा युवानां शच्याकृतं चमसं देवपानं ।

शच्या हरी धनुतरावतष्ट्रवाहाऽवृभवो वाजरत्नाः ॥५॥

शच्या । अकृतं । पितरां । युवानां । शच्या । अकृतं । चमसं । देवऽपानं ।

शच्या । हरी इति । धनुऽतरां । अतष्ट्र । इंद्रऽवाहाः । ऋभवः । वाजऽरत्नाः ॥५॥

हे वाजरत्ना रमणीयसोमात्मा हे ऋभवो युय शच्या कर्मणा पितरा मातापितरा युवाना युवाना
वकर्त । अकृत । तथा शच्या चमसं देवपानं देवपानाहंमकर्त । चतुर्धाकृतमित्यर्थः । शच्या हरी अतष्ट्र ।
तच्छणिन संपादितवतः । कीदृशा हरी । धनुतरां शीघ्रं गतुतराविद्रवाहाविद्रवाहाराः ॥ ५॥

यो वः मुनोत्यभिपित्वे अह्नां तीव्रं वाजासः सर्वनं मदाय ।

तस्मै रयिमृभवः सर्ववीरमा तंशत वृषणो मदसानाः ॥६॥

यः । वः । मुनोति । अभिऽपित्वे । अह्नां । तीव्रं । वाजासः । सर्वनं । मदाय ।

तस्मै । रयिं । ऋभवः । सर्वऽवीरं । आ । तंशत । वृषणः । मदसानाः ॥६॥

हे ऋभवो वाजासोऽन्नवंतो वो युष्मभ्य यो यजमानोऽह्नामभिपित्वेऽभिपतने । तृतीयसवन इत्यर्थः ।
तस्मिन् तीव्रं रसयत्नं सर्वनं । मुयत इति सर्वनः सोमः । तं मदाय मुनोति तस्मै सर्ववीरं ब्रह्मपुत्रोपेतं रयि
धर्मं हे वृषणः फलवर्षितारो मदसाना मोदसानाः संत आ तन्नत । सपादयन्त्यर्थः ॥

प्रातः सुतमपिबो हर्यश्च सार्धंदिनं सवनं केवलं ते ।
 समृभूमिः पिबस्व रत्नधेभिः सखीर्यी इन्द्र चकृपे मुकृत्या ॥ १ ॥
 प्रातरिति । सुतं । अपिबः । हरिऽअश्च । सार्धंदिनं । सवनं । केवलं । ते ।
 सं । ऋभुऽभिः । पिबस्व । रत्नऽधेभिः । सखीन । यान । इन्द्र । चकृपे । मुऽकृत्या ॥ १ ॥

हे हर्यश्च हरितवर्णाद्योपेतं प्रातः प्रातःसवने सुतमभिपूत सोममपिबः । पिबस्व । सार्धंदिनं सवनं केवलं ते । परं तवैव नान्यथा । सवनइयस्य पृथग्भिधानात्तृतीयसवनं परिशिष्यते । तृतीयसवनं रत्नधेभी रमणीयदा नक्षत्रभिः सं पिबस्व । हे इन्द्र यानुभूत मुकृत्या गोमनकमणा सखीन चक्रेप । अकरोः ॥

ये देवासो अमवता मुकृत्या ज्येना इवेदधिं दिवि निषेद ।
 ते रत्नं धातुं शवसो नपातः सौधन्वना अमवतामृतासः ॥ ८ ॥
 ये । देवासः । अमवत । मुऽकृत्या । ज्येनाऽऽव । इत् । अधि । दिवि । निऽसेद ।
 ते । रत्नं । धातुं । शवसः । नपातः । सौधन्वनाः । अमवत । अमृतासः ॥ ८ ॥

हे ऋभवो ये यय मुकृत्या गोमनकमणा देवासो देवा अमवत । अमृत । ज्येना इवेत गोमनीयगतयो गंधर्वाणां इव दिवि अन्नेऽधि निषेद अधिनिषणाः हे शवसो नपातो बलवन्तस्ते ययं रत्नं धनं धातुं । प्रयच्छत । हे सौधन्वना अमृतासोऽमृता देवा अमवत ॥

यत्तृतीयं सवनं रत्नधेयमकृणुध्वं स्वप्स्या मुहस्ताः ।
 तदृभवः परिपिक्तं व एतत्सं मदेभिरिद्वियेभिः पिबध्वं ॥ ९ ॥
 यत् । तृतीयं । सवनं । रत्नऽधेयं । अकृणुध्वं । मुऽअप्स्या । मुऽहस्ताः ।
 तत् । ऋभवः । परिऽसिक्तं । वः । एतत् । सं । मदेभिः । इद्वियेभिः । पिबध्वं ॥ ९ ॥

हे मुहस्ताः गोमनहस्ता ऋभवो रत्नधेय रमणीयसोमदानवश्चतृतीयं सवनमकृणुध्वं । प्रमाधितवतः । स्वप्स्या गोमनकमन्त्रया तदेतत्सवनं सवनगत सोमद्रव्यं परिपिक्तं परिपचनवद्भो युष्माकं संबधिभिर्मदेभिः मायद्भिर्दिद्वियेभिर्दिद्वियैः सं पिबध्वं । यद्यपि वदनमेव पानमाधनं तथापि चक्षुःश्रोत्रादीनामपि दर्शनश्रवणादिना तृप्तिमज्ञावात्पातुत्वमुपचर्यते ॥ ॥ ९ ॥

अनशो जात इति नवर्चं यत्तुर्थं मुक्तमाभवं । अर्पिर्वामदेवः । अंत्वा विष्टुप शिष्टास्त्रिष्टुवंतपरिभाषया जगत्यः । अनशोऽत्या विष्टुवित्यनुक्रमणिका ॥ आभिप्रविकं तृतीयंऽहनि वैशदेवगम्य आभवंनिविदानीर्यामदे । तथा च मुचित । अनशो जातः परावर्तो य इति वैशदेव । आ० १. १ । इति ॥

अनशो जातो अनभीशुरूक्थ्योऽरथस्त्रिचक्रः परि वर्तते रजः ।
 महत्तद्वो देव्यस्य प्रवाचनं द्यामृभवः पृथिवीं यच्च पुण्यं ॥ १ ॥
 अनश्वः । जातः । अनभीशुः । उक्थ्यः । रथः । त्रिऽचक्रः । परि । वर्तते । रजः ।
 महत् । तत् । वः । देव्यस्य । प्रऽवाचनं । द्यां । ऋभवः । पृथिवीं । यत् । च । पुण्यं ॥ १ ॥

हे ऋभवोऽश्विनोः संबन्धी युष्मदन्तो रथोऽनशो जातो वाहनाश्वनिरपेक्षः संपन्नः । तथानभीशुः प्रयह-
 रहित उक्थ्यः सुव्यस्त्रिचक्रश्चक्रवययुक्तः सन् रजोऽन्तरिक्षं परि वर्तते । परिभ्रमति । महत्प्रभुत्वं तद्गणनिर्मा-

णाख्यं कर्म वो युष्माकं देवस्य देवत्वस्य प्रवाचनं प्रवक्तुं प्रख्यापकं । यच्च येन कर्मणा वा पृथिवीं च पुण्यं ।
पुष्टां कुरुषु ॥

रथं ये चक्रुः सुवृत्तं सुचेतसोऽविह्वरन्तं मनसस्परि ध्याया ।

तां ऊ न्व॑स्य सवनस्य पीतय आ वो वाजा ऋभवो वेदयामसि ॥ २ ॥

रथं । ये । चक्रुः । सुऽवृत्तं । सुऽचेतसः । अविऽह्वरन्तं । मनसः । परि । ध्याया ।

तान् । ऊ॒ इति । नु । अस्य । सवनस्य । पीतये । आ॒वः । वा॒जाः । ऋ॒भवः । वे॒दया॒मसि ॥ २ ॥

सुचेतसः शोभनचित्ता य ऋभवः सुवृत्तं सुवर्तनचक्रमविह्वरतमकुटिलं रथ मनसः परि ध्याया मनसो
ध्यायिनाप्रयत्नेन नु निप्र चक्रुः तान् । उग्रद्व एवार्थः । तान्वास्य सवनस्य पीतय एतं सोमं पातु हे वाजा हे
ऋभवो वो युष्मानां वेदयामसि । आविद्वयामः ॥

तत्रो वाजा ऋभवः सुप्रवाचनं देवेषु विभ्वो अभवन्महत्त्वं ।

जिघ्री यत्संतां पितरां सनाजुरा पुनर्युवानां चरथाय तशाय ॥ ३ ॥

तत् । वः । वा॒जाः । ऋ॒भवः । सु॒प्रवा॒चनं । दे॒वेषु । वि॒भ्वः । अ॒भवत् । म॒हिऽत्वं ।

जिघ्री॒ इति । यत् । संतां । पि॒तरां । स॒नाऽजु॒रा । पु॒नः । यु॒वा॒ना । च॒रथा॒य । त॒शाय ॥ ३ ॥

हे वाजा ऋभवो हे विभ्वो विभवः । इतरापेक्षया परस्परं बहवचनमित्युक्तं । वो युष्माकं तन्महत्त्वं
महत्त्वं साहाय्यं देवेषु मध्ये सुप्रवाचनं प्रवाच्यमभवत् । तदित्युक्तं यदिद्व्याह । जिघ्री वृद्धां सतां सती
सनाजुरा सदा जीर्णा संतां पितरां पितरां पुनर्युवानां नित्यतरुणां चरथाय यथेच्छं संचरणाय तत्रथ ।
संपादिवंतः ॥

एकं वि चक्र चमसं चतुर्वयं निश्चर्मणो गामरिणीत धीतिभिः ।

अथा देवेष्वमृतत्वमानश श्रुष्टी वाजा ऋभवस्तद्ध उक्थ्यं ॥ ४ ॥

एकं । वि । च॒क्र । च॒मसं । चतुः॒वयं । निः । च॒र्मणः । गां । अ॒रि॒णीत । धी॒तिऽभिः ।

अथ॑ । दे॒वेषु । अ॒मृत॒त्वं । आ॒न॒श । श्रु॒ष्टी । वा॒जाः । ऋ॒भवः । तत् । वः । उ॒क्थ्यं ॥ ४ ॥

हे ऋभव एकं चमसमेकमेव संतं पानसाधनं चमसं चतुर्वयं । वयाः शाखाः । चतुःशाखं चतुरवयव वि
चक्र । व्यकृतं । तथा धीतिभिः कर्मभिश्चर्मणो नृत्तनां गां निररिणीत । समस्कृतं । निररिणीतं समित्येतस्य
स्थानि । अथ अतः कारणात् देवेषु मध्येऽमृतत्वमानशः प्राप्तः । हे वाजा हे ऋभवस्तत्तादृशं वो युष्माकं कर्म ।
श्रुष्टीति चिप्रनामितं । निप्रमुक्थ्यं स्तुत्यं भवति ॥

ऋभुतो रयिः प्रथमश्रवस्तसो वाजश्रुतासो यमजीजननरः ।

विभ्वतष्टो विदथेषु प्रवाच्यो यं देवासोऽवथा स विचर्षणिः ॥ ५ ॥

ऋभुतः । र॒यिः । प्र॒थम॒श्रवः॒ऽतसः । वा॒जऽश्रु॒तासः । यं । अ॒जी॒जन॒न । न॒रः ।

वि॒भ्वऽत॒ष्टः । वि॒दथे॒षु । प्र॒वाच्यः । यं । दे॒वासः । अ॒वथा । सः । वि॒ऽच॒र्षणिः ॥ ५ ॥

ऋभुतः ऋभुणां सकाशात्प्रथमश्रवस्तसः प्रथमं मुख्यमतिशयितमज्ञं यज्ञो वा ग्रन्थं धनस्य तद्विधिर्धनं ।
अस्माकं भवति शेषः । वाजश्रुतासो वाजः सह विख्याता नरो नेतारः ऋभवो यं रयिसजीजनन । उत्पा

दितवतः । विभ्वतष्टो विभ्वभिर्ऋभुभिस्तष्टस्तक्षणसंपत्तश्चमसोऽश्विनो रथो वा विदधेषु यज्ञेषु प्रवाच्यः । प्रकर्षणं नृत्यः । हे देवामो द्योतमाना यूयं यं रथं चमसं वावथ । रक्षथ । स विचर्षणिर्विविधं द्रष्टा भवति । द्रष्टव्यो भवतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

स वाज्यवा स ऋषिर्वचस्यया स शूरो अस्ता पृतनासु दुष्टरः ।

स रायस्पोषं स सुवीर्यं दधे यं वाजो विभ्वाँ ऋभवो यमाविषुः ॥ ६ ॥

सः । वाजो । अर्वा । सः । ऋषिः । वचस्यया । सः । शूरः । अस्ता । पृतनासु । दुस्तरः ।

सः । रायः । पोषं । सः । सुवीर्यं । दधे । यं । वाजः । विभ्वा । ऋभवः । यं । अमाविषुः ॥ ६ ॥

स वाजो वज्रनवान बलवान सन् अर्वारणकुशलो भवति । स ऋषिरतीन्द्रियज्ञानी सन् वचस्यया नृत्या युक्तो भवति । स शूरो विक्रान्तः सन् अस्ता क्षेप्रा शत्रुणां भवति । स्वयं च पृतनासु संयामेषु दुष्टरो नाभिभाव्यो भवति । स एव रायस्पोषं धनपूर्ष्टं दधे । धत्ते । स सुवीर्यं सुवीरत्वं दधे । धत्ते । यं मनुष्यं वाजो विन्वा ऋभवश्चाविषुः । अरक्षन् । स एवमेवं भवतीति । अत्यस्य वज्रवर्तिर्देशस्त्रयाणामुभयवहाराप्राचुर्यामिप्रायः ॥

श्रेष्ठं वः पेणो अग्निं धायि दर्शतं स्तोमो वाजा ऋभवस्तं जुजुष्टन ।

धीरासो हि ष्टा कवयो विपश्चितस्तान् एना ब्रह्मणा वेदयामसि ॥ ९ ॥

श्रेष्ठं । वः । पेणः । अग्निं । धायि । दर्शतं । स्तोमः । वाजाः । ऋभवः । तं । जुजुष्टन ।

धीरासः । हि । स्या । कवयः । विपः । चितः । तान् । वः । एना । ब्रह्मणा । आ । वेदयामसि ॥ ९ ॥

श्रेष्ठमत्युत्कृष्टमत एव दर्शतं दर्शनीयं वो युष्माकं पेणो रूपमग्निं धायि । अग्निनिहितं । अतस्तद्वितो यः स्तोमः स्तोत्रमस्मात्कृतमस्ति हे वाजा ऋभवस्तं स्तोमं स्तोत्रं जुजुष्टन । भवध्वं । ये यूयं धीरासो हि धीमतः प्रसिद्धाः कवयो मधाविनो विपश्चितो ज्ञानवन्तः स्य तान्यो युष्मान्नर्त्तनेन ब्रह्मणा मंत्रेण श्रम्यात्मकेना वेदयामसि । अथवोक्तनक्षणा विपश्चितः स्तोतारो यान् । भुवन्तीति शेषः । तान्ब्रह्मणा आ वेदयामसि । प्रज्ञापयामः ॥

यूयमस्मभ्यं धिपणाभ्यस्परि विद्वांसो विश्वा नर्याणि भोजना ।

द्युमतं वाजं वृषणुष्ममुत्तममा नो रयिमृभवस्तशता वयः ॥ ८ ॥

यूयं । अस्मभ्यं । धिपणाभ्यः । परि । विद्वांसः । विश्वा । नर्याणि । भोजना ।

द्युः । मतं । वाजं । वृषणुष्मं । उत्तमं । आ । नः । रयिं । ऋभवः । तशत । आ । वयः ॥ ८ ॥

हे ऋभवो यूयमस्मभ्यं धिपणाभ्यस्परि नृतिभ्यो निमित्तभृताभ्यः ॥ परीति पंचस्यथानुवादी ॥ यद्वा । अस्मभ्यतिभ्योऽधिकानि नर्याणि नृभ्यो हितानि विश्वा सर्वानि भोजना भोग्यानि विद्वांसो ज्ञानतः संत आ तजत । मंपादयत । किंच द्युमतं दीप्तिमतं हिरण्यादिरूपं वाज बलवंतं वृषणुष्मं मङ्गलां बलवतां शोषकमुत्तमं रयिं नोऽस्माकं वयोऽन्नं वा तजत हे ऋभवः ॥

इह प्रजामिह रयिं रराणा इह श्रवो वीरवत्तशता नः ।

येन वयं चितयेमात्यन्यान्तं वाजं चिचमृभवो ददा नः ॥ ९ ॥

इह । प्रऽजां । इह । रयिं । रराणाः । इह । श्रवं । वीरऽवन् । तऽस्त । नः ।

येन । वयं । चितथेम । अति । अन्यान् । तं । वाज्रं । चिचं । ऋभुवः । दद । नः ॥ ९ ॥

नोऽस्माकमिह यज्ञे रराणा रममाणाः प्रजां पुत्रपीवादिरूपां तक्षत । मंपादयत । इहैव यज्ञे रयिं च तक्षत । इहैव यज्ञे श्रवो यशो वीरवह्नीरिभृत्यादिभिरूपेतं तक्षत । किंच ययं येन वाज्रनान्यानस्मत्समानति चितथेम । अतिक्रम्य ज्ञायिमहि । तं चिचं चायनीयं वाज्रमन्नं हे ऋभवो नो दद । अस्मभ्य दत्त ॥ ॥ ८ ॥

उप नो वाज्रा इत्यष्टर्चं पंचमं मुक्तं वामदेवस्वार्पणमर्भवं वैपुभं । पंचम्यावाद्यतस्त्रोऽनुपुभः । तथा चानु क्रांतं । उप नोऽष्टौ चतुरनुपुवंतमिति ॥ व्युहं दशरात्रे पष्ठऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आयाद्यतस्त्रः शस्याः । उप नो वाज्रा इति त्रयोदशमर्भवं चतस्रश्च । आ० ८. ८ । इति हि सूचितं ॥

उप नो वाज्रा अध्वरमृभुश्रु देवा यात पथिभिर्देवयानैः ।

यथा यज्ञं मनुषो विष्ट्वाऽसु दधिध्वे रग्वाः सुदिनेष्वहौ ॥ १ ॥

उप । नः । वाज्राः । अध्वरं । ऋभुश्रुः । देवाः । यात । पथिऽभिः । देवऽयानैः ।

यथा । यज्ञं । मनुषः । विष्ट्वा । आसु । दधिध्वे । रग्वाः । सुऽदिनेषु । अहौ ॥ १ ॥

हे वाज्रा हे ऋभुश्रु ऋभवो हे देवा नोऽध्वरं यागमुप यात । उपगच्छत । देवयानैर्देवयानैः पथिभिर्मार्गैः । यथा येन प्रकरणेन मनुषो मनोः संबंधनीष्ठासु विष्णु प्रजासु यज्ञमानेषु मध्ये हे रग्वा रमणीया ऋभवोऽहौ सुदिनेषु सुदिनत्वनिमित्तेषु यज्ञमस्मदीयं दधिध्वे । धारयथ । यथा येन प्रकरणेन यज्ञमागत्य सुदिनत्वं कुरुष्व तथा यज्ञमायातेति ॥

ते वो हृदे मनसे संतु यज्ञा जुष्टासो अद्य घृतनिर्णिजो गुः ।

प्र वः सुतासो हरयंत पूर्णाः क्रत्वे दद्याय हर्षयंत पीताः ॥ २ ॥

ते । वः । हृदे । मनसे । संतु । यज्ञाः । जुष्टासः । अद्य । घृतऽनिर्निजः । गुः ।

प्र । वः । सुतासः । हरयंत । पूर्णाः । क्रत्वे । दद्याय । हर्षयंत । पीताः ॥ २ ॥

अद्यास्मिन्त्यागादिने त एते यज्ञा यागसाधनाः सोमा वो हृदे हृदयाय मनसे तत्प्रीतये संतु । भवतु । अद्यास्मिन्दिने जुष्टासः पर्याप्ताः सोमा घृतनिर्णिजो मिश्रणद्रव्येण दीप्तरूपा गुः । गच्छतु युष्मदुदयं । सुतासोऽभिपुताः सोमाश्चमसेषु पूर्णा वो युष्मदर्थं प्र हरयंत । प्रहृयंत । यद्वा । हर्षयंतः कातिकर्मण इदं रूप । प्रकर्षणं वो युष्मान कामयंत । क्रत्वे क्रतवे कर्मणे दद्याद्योत्साहाय पीता हर्षयंत । हर्षयंतु ॥

अुदायं देवहितं यथा वः स्तोमो वाज्रा ऋभुश्रुणो ददे वः ।

जुह्वे मनुष्वदुपरासु विष्टु युष्मे सचा बृहद्विषेपु सोमं ॥ ३ ॥

त्रिऽउदायं । देवऽहितं । यथा । वः । स्तोमः । वाज्राः । ऋभुश्रुणः । ददे । वः ।

जुह्वे । मनुष्वत् । उपरासु । विष्टु । युष्मे इति । सचा । बृहत्ऽद्विषेपु । सोमं ॥ ३ ॥

अुदायं अुदयं सवनत्रयगमनोपेतं देवहितं सोमाख्यमन्नं देवभ्यो हितं देवैर्वा विहितं । तृतीयसवनस्य मित्यर्थः । तथाषा वो युष्मान्ददे । धारयति । हे वाज्रा हे ऋभुश्रुण ऋभवो यथा स्तोमः स्तोत्रं वो ददे । धारयति । उपरासु । उप देवयज्ञनसमीपे रमंत इत्युपराः । तामु विष्णु प्रजासु बृहद्विषेपु प्रभुतदीप्तिषु देवेषु मध्ये मनुष्वत् मनुषिरिव युष्मे युष्मदर्थं सचा सहजिकर्षणेषु प्रस्थितं जुह्वे । जुहोमि सोमं ॥

इंद्रस्य । सूनो इति । श्वसः । नपातः । अनु । वः । चेति । अग्नियं । मदाय ॥ ४ ॥

अश्विनं ॥ ५ ॥

मेधऽसाता । सः । अवेता ॥ ६ ॥

अस्मभ्यं । सूरयः । स्तुताः । विश्वाः । आशाः । तरीपणिं ॥ ७ ॥

शक्त । मघत्तये ॥ ८ ॥

अनया स्तुतिमुपसंहृत्याभिमतमाशास्ते । हे वाजा हे ऋभुषण ऋभवो हे इंद्र हे नामत्याश्विनी ते सूर्य

नोऽस्मभ्यं चर्षणिभ्यो मनुष्येभ्यः स्तोत्रंभ्यस्तं पुरु प्रभुतं रयिं धनमश्वं च पुरु प्रभुतं मघन्तये धनदानाय समा
शस्त । सम्यगाशामनं कुरुत ॥ १० ॥

उतो हि वामिति दशर्चं पष्ठं मुक्त । वामदेव ऋषिः । विष्टप कंदः । दधिका देवता । आद्या यावापु
थित्या । अत्रानुकर्मणिका । उतो हि दश दधिका हि यावापुथित्यायेति । विनियोगो निगिकः ॥

उतो हि वां दात्रा संति पूर्वा या पुरुभ्यस्त्वसदस्युर्नितोणे ।

क्षेत्रासां ददथुरुर्वरासां घनं दस्युभ्यो अभिभूतिमुग्रं ॥ १ ॥

उतो इति । हि । वां । दात्रा । संति । पूर्वा । या । पुरुभ्यः । त्वसदस्युः । नितोणे ।

क्षेत्रासां । ददथुः । उर्वरासां । घनं । दस्युभ्यः । अभिभूतिं । उग्रं ॥ १ ॥

उतो इति पुरणः । अस्या यावापुथित्यादेव तवाचकशब्दाभाविऽपि ते एव संबोध्यते । हे यावापुथित्या
वा युवाभ्या सकाशाद्दात्रा दानकर्त्रा पारुकृत्वेन त्वसदस्युना लब्धानि पूर्वा पूर्वाणि पुरातनानि पुरकाणि वा
धनानि संति । या यानि धनानि पुरुभ्योऽर्थिभ्यो मनुष्यभ्यस्त्वसदस्यु राजा नितोणे । न्यतोगत । दत्तवान् ।
क्षेत्रसा । क्षेत्राणि सर्वा भूमीः मनोतीति क्षेत्रसा अश्वः । तददथुः । तथोर्वरासा । उर्वरा सर्वमस्याद्या भुः ।
ता मनोतीत्युर्वरासाः पुत्रः । त ददथुः । घनं हननाहमायुध दस्युभ्यो दस्युना वधार्थं च ददथुः । कीदृशमायुध ।
अभिभूतिमभिभूतिवारमुग्रमुग्रवर्णं । यद्वा । उत्तरार्धमेक वाक्य । दातयानि धनान्युक्तलक्षण पुत्र च ददथुः ।
दत्तवर्त्यो भ्यः । तानि मत्स्यमपि ददायान् नृणां ॥

उत वाजिनं पुरुनिष्पिध्वानं दधिक्रामु ददथुर्विश्वकृष्टिं ।

ऋजिष्यं श्येनं प्रुपितस्सुमाणुं चकृत्यमर्यो नृपतिं न शूरं ॥ २ ॥

उत । वाजिनं । पुरुनिऽसिध्वानं । दधिक्रामु । ददथुः । विश्वकृष्टिं ।

ऋजिष्यं । श्येनं । प्रुपितऽस्सुं । आणुं । चकृत्यं । अर्यः । नृपतिं । न । शूरं ॥ २ ॥

उतापि च वाजिनं गमनवतं । अश्वरूपं वा देव अप्रशस्वरूपस्यैव दधिक्राम्यत्वात् । अप्रशस्वरूपस्य ब्राह्मणं
समाग्रात् । तानाप्रशस्वो भुवाभ्यद्रवदिति । पुरुनिष्पिध्वानं पुरुणा वहना शत्रुणा निष्पदार दधिका ।
दधदस्य धारयनं कामतीति दधिकाः । तमेतन्नामक देव । उः पुरणः । विश्वकृष्टि । विश्वाः कृष्टयो रक्षणियाः ।
भवका वा मनुष्या यस्य त । ऋजिष्य । ऋज्याभीति गच्छतीत्यृजिष्यः । तं श्येनं शमनीयगमनं प्रुपितम्
दीप्तरूपमाणु व्याप्तं शीघ्रगमनं वार्यांश्च शकृत्य कर्तनशीलं शूरं भुपतिं न राजानमिव स्थितं देव यावापुथित्या
ददथुः । धारयतः ॥

यं सीमनुं प्रवतेव द्रवतं विश्वः पुरुर्मदति हर्षमाणः ।

पद्भिर्गृध्यतं मेधयुं न शूरं रथतुरं वातमिव ध्रजतं ॥ ३ ॥

यं । सीं । अणुं । प्रवताऽडव । द्रवतं । विश्वः । पुरुः । मदति । हर्षमाणः ।

पटऽभिः । गृध्यतं । मेधऽयुं । न । शूरं । रथऽतुरं । वातऽडव । ध्रजतं ॥ ३ ॥

यं दधिका विश्वः पुरुः सर्वोऽपि मनुष्यो हर्षमाणो हृष्यन हर्षयत्वा मदति । स्नाति । त देव यावापुथित्या
ददथुरिति संबंधः । स देवो विशिष्यति । सी सर्वतः प्रवता प्रवणवता निम्ननं सगिणोदकमिदानीमुक्तं द्रवत
गच्छतं पद्भिः पादगृध्यतमभिकावतं दिशो लघितुं । तत्र दृष्टातः । मेधयुं न शूरं । मयामिक्तं शूरमिव ।
यद्वा । यज्ञकर्मण्युमध्यव्यादिकमिव । रथतुरं रथेन गच्छत वातमिव ध्रजतं शीघ्रं वायुमिव । उक्तविशेष
विशिष्टानुदकशूरवायुन्यथा सर्वो जनः स्नाति तथा यं देव स्नाति त ददथुरित्यर्थः ॥

यः स्मरंधानो गध्या समत्सु सनुतरश्चरति गोषु गच्छन् ।
 आविर्ज्जीको विदथा निचिक्यन्तिरो अरतिं पर्यापे आयोः ॥४॥
 यः । स्म । आऽरंधानः । गध्या । समत्सु । सनुऽतरः । चरति । गोषु । गच्छन् ।
 आविऽऽऽऽजीकः । विदथा । निऽचिक्यन्ति । तिरः । अरतिं । परि । आपेः । आयोः ॥४॥

यः स्म यः खलु देवो गध्या गध्यानि । गध्यातिर्मिथीभावकमेति निरुक्तं । प. १५. । मिथ्यायितव्यानि
 फलानि समत्सु संयामिष्वारंधानः सर्वतो निरोधयन सनुतरः संभृतरौ गोषु सर्वामु दिव् गोषु वा निमि-
 त्तभूतषु गच्छन्नाविर्ज्जीक आविर्भूतमाधन आविर्भूतमुको वा विदथा विदथानि ज्ञातव्यानि निचिक्यन्ति ।
 पश्यतिकर्मन्त । जानन अरतिमरणं दुःखमभितारमरि वा परि सर्वतस्तिरश्चरति । तिरस्करोति । कस्या
 रतिमति । आपो व्याघ्रस्य स्तोत्रायोर्मनुष्यस्य यजमानस्य ॥

उत स्मिनं वस्त्वमथि न तायुमनु क्रोशति क्षितयो भरेषु ।
 नीचायमानं जसुरि न श्येनं श्रवश्चाच्छा पशुमच्च यथ ॥५॥
 उत । स्म । एनं । वस्त्वऽमथि । न । तायुं । अन् । क्रोशति । क्षितयः । भरेषु ।
 नीचा । अयमानं । जसुरि । न । श्येनं । श्रवः । त्व । अच्छा । पशुऽमत । च । यथ ॥५॥

उत स्म अपि खल्विनं दधिक्रां भरेषु संयामेषु वस्त्वमथि ता न वस्त्वमाथिनं तस्करमिव । तं दृष्ट्वा क्षितयो
 सन्त्या यथानु क्रोशति तद्वद्वरिणोऽनुक्रोशति । किंच नीचा नीचायमानं गच्छन्तं जसुरि न श्येनं क्षुधितं श्येन
 पक्षिमिव । तं यथा दृष्ट्वा पक्षिणः पलायन्ते तद्वत् । श्रवोऽन्तं कीर्तिं वा पशुमवृष्टं चाच्छाभिलक्ष्य गच्छन्तेनम-
 नुक्रोशतीति संबधः । अपि स्मिनं वस्त्वमथिमिव वस्त्वमाथिनमित्यादिनिरुक्तमवानुमध्यं । नि० ४. २४. ॥ ११॥

उत स्मासु प्रथमः सरिष्यन्नि वेवेति श्रेणिभी रथानां ।
 स्रजं कृण्वानो जन्यो न शुभ्वा रेणुं ररिहत्किरणं ददश्चान ॥६॥
 उत । स्म । आसु । प्रथमः । सरिष्यन् । नि । वेवेति । श्रेणिऽभिः । रथानां ।
 स्रजं । कृण्वानः । जन्यः । न । शुभ्वा । रेणुं । ररिहत् । किरणं । ददश्चान् ॥६॥

उत स्म अपि च खल्वानामुरमेनासु सरिष्यन् मर्तुमिच्छन् प्रथमः प्रथम उत्कृष्टतमो मुख्यः सन रथानां
 श्रेणिभी राजभिर्युक्तः सन नि वेवेति । नितरां गच्छति । इतस्ततो धावति । क इवेति । उच्यते । स्रजः सृज्यते
 उत्पाद्यते रूपमनयति स्रगन्कृतिः । तां कृण्वानो जन्यो न जनभ्यो हितोऽथ इव शुभ्वा । मुपु भवतीति शुभ्वा
 शोभमानः । किरणमास्यगते खलीनं ददश्चान दशन रेणुं स्वपादघातजनितं ररिहत् । भृश जिह्वि ॥

उत स्य वाजी सहुरिर्जुतावा शुश्रूपमाणस्तन्वा समये ।
 तुरं यतीषु तुरयन्तृजिष्योऽधि भुवोः किरते रेणुमृजन् ॥७॥
 उत । स्यः । वाजी । सहुरिः । जृतऽवा । शुश्रूपमाणः । तन्वा । सऽमये ।
 तुरं । यतीषु । तुरयन् । जृजिष्यः । अधि । भुवोः । किरते । रेणुं । मृजन् ॥७॥

उत अपि च स्य स उत्कलकणो वाजी वेजनवान गमनवान समये समरणे मङ्गरिः सहजशीलः शुश्रूषा
 मुतावाप्तवास्तन्वा स्वावयवेषु खुरादिना स्वतनु शुश्रूपमाणस्तुरं यतीषु त्वरगामिनीष्वसुरमेनासु तुरयन् त्वर
 यन् जृजिष्य ऋजुगामी रेणुं धूलिमृजन्प्रमाधयन्तमेव रेणुं भुवोरधुपरि किरते । विक्षिपति ॥

उत स्मास्य तन्यतोऽरिव द्योऽर्चयतो अभियुजो भयंते ।

यदा सहस्रमभि पीमयोधीर्दुर्वर्तुः स्मा भवति भीमः चञ्जन ॥ ८ ॥

उत । स्म । अस्य । तन्यतोऽर्चव । द्योः । चृघायतः । अभिऽयुजः । भयंते ।

यदा । सहस्रं । अभि । सी । अयोधीत् । दुःऽवर्तुः । स्म । भवति । भीमः । चञ्जन ॥ ८ ॥

उत स्म अपि च खलु द्योर्दीप्यमानात्तन्यतोः शब्दयितुरगनेरिव चृघायतो हिमतोऽस्यास्मादधिकावा
ख्याद्देवादभियुजोऽभियोक्तारोऽसुरा भयंते । विभ्यति । किंचायं यदा सी सर्वतः सहस्रमभयोधीत ।
संप्रहरत् । तदा चञ्जन प्रसाधयतात्मानं भीमो भयहेतुर्दुर्वर्तुर्द्वारश्च भवति ॥

उत स्मास्य पनयंति जना जूतिं कृष्टिप्रो अभिभूतिमागोः ।

उतैनमाहुः समिधे वियंतः परा दधिका असरत्सहस्रैः ॥ ९ ॥

उत । स्म । अस्य । पनयंति । जनाः । जूतिं । कृष्टिऽप्रः । अभिऽभूतिं । आगोः ।

उत । एनं । आहुः । संऽड्ये । विऽयंतः । परा । दधिऽक्राः । असरत् । सहस्रैः ॥ ९ ॥

उत स्म अपि च खल्वस्य दधिकाऽणोऽभिभूतिमभिभवित्री जूति पराभिभूति चेतुभयं वा जनाः पनयति ।
सुवर्ति । कीदृशस्यास्य । कृष्टिप्रः । कृष्टयो मनुष्याः । तेषां पुरकस्यागोऽयोऽस्य वेगवतो वा । उतापि चैव समिधे
संग्रामे वियंतो विविधं गच्छन्तो जना अयं दधिका देवः सहस्ररनुचरः परिवृतः परासरदिति अस्मान्निहा
यान्त्वन हंतुं गत इत्याहुः । यद्वा । एनमेवमाहुः । वियंतः शववः परा । भवतीति शयः । दधिकाः सहस्रसरतः ।
गच्छतीति ॥

पवित्रेष्वावा दधिका इति दधिकाऽणो याज्या । तथा च सुवितं । दधिकाऽणो अकारिपमा दधिकाः
शवसा पंच कृष्टीः । आ० २० १२० । इति ॥

आ दधिकाः शवसा पंच कृष्टीः सूर्य इव ज्योतिषापस्ततान ।

सहस्रसाः शतसा वाज्यवा पृणक्तु मध्वा समिमा वचांसि ॥ १० ॥

आ । दधिऽक्राः । शवसा । पंच । कृष्टीः । सूर्यऽडव । ज्योतिषा । अपः । ततान ।

सहस्रऽसाः । शतऽसाः । वाज्री । अर्वा । पृणक्तु । मध्वा । सं । इमा । वचांसि ॥ १० ॥

यो दधिका देवः शवसा बलिन पंच कृष्टीः पंच जनान् देवमनुष्यासुररक्षः पितृमत्तकारिषादपचमान
चतुरो वर्णान्वा सूर्यो ज्योतिषा तेजसा यथा जगदावृणोति तद्वदप उदकान्या ततान् । आतनोति । सहस्रसाः
शतसाः शतानां सहस्राणां च दाता वाज्री वेजनवान्वारणकुशलः स देवो मध्वा मधुना संपूरण फलेनैव
मान्युक्तानि स्तुतिवचांसि सं पृणक्तु । सयोजयतु ॥ ॥ १० ॥

आशुं दधिकामिति षड्वचं सप्तमं सूक्तं । आदितः पंच त्रिष्टुभः पञ्चनुष्टुप । अष्टपिर्वामदेवः । पूर्वमुक्तं द्वीत्यु
क्त्यादितदपि दाधिकं । तथा चानुक्रांतं । आशु पठ्यानुष्टुबिति । सूक्तविनियोगो निगिकः ॥

आशुं दधिकां तमु नु एवाम दिवस्पृथिव्या उत चर्किराम ।

उच्छंतीर्मासुपसः सृदयंत्वति विश्वानि दुरितानि पर्पन ॥ ११ ॥

आशुं । दधिऽक्रां । तं । ऊं इति । नु । स्तवाम् । दिवः । पृथिव्याः । उत । चर्किराम ।

उच्छंतीः । मां । उपसः । सृदयंतु । अति । विश्वानि । दुःऽदुतानि । पर्पन् ॥ ११ ॥

आगुं ग्रीष्मगामिनं तम् तमेव दधिकां देवं नु त्विप्रं स्तवाम । उतापि च दिवः पुथिव्याश्च सकाशादस्य
घामं चकिराम । वित्तिषाम । उक्तीन्समो विवामयतीरुपसो मां प्रति मृदयन्तु । रक्षन्तु फलानि ।
विश्वानि सर्वाणि दुरितान्याति पर्षन् । अतिपारयन्तु । अस्य देवताकेषु मंत्रेष्वस्य देवतास्तुतिस्त्वा मां निपातभा
क्तास्त विरुध्यन्ते ॥

महश्चर्कस्यर्वतः क्रतुप्रा दधिकावणः पुरुवारस्य वृष्णः ।

यं पुरुभ्यो दीदिवांसं नाग्रिं ददथुर्मित्रावरुणा ततुरिं ॥२॥

महः । चर्कमिं । अर्वतः । क्रतुऽप्राः । दधिऽकावणः । पुरुऽवारस्य । वृष्णः ।

यं । पुरुऽभ्यः । दीदिऽवांसं । न । अग्रिं । ददथुः । मित्रावरुणा । ततुरिं ॥२॥

क्रतुप्राः कर्मणां पुरकोऽह महो महतोऽर्वतोऽरणवतः पुरुवारस्य ब्रह्मभिवरणीयस्य वृष्णो वर्षकस्य
दधिकावणः स्तुति चर्कमिं । अत्यर्थं करोमि । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणा युवां ततुरिं तारकं यं दीदिवांसं
नाग्रिं दीप्यमानमग्रिमिव स्थितं पुरुभ्यो मनुष्यभस्मिणामुपकाराय ददथुः । धारयथः ॥

यो अश्वस्य दधिकावणो अकारीत्समिन्दे अग्रा उपसो व्युष्टौ ।

अनागमं तमदितिः कृणोतु स मित्रेण वरुणेना सजोषाः ॥३॥

यः । अश्वस्य । दधिऽकावणः । अकारीत् । संऽइन्दे । अग्रा । उपसः । विऽउष्टौ ।

अनागमं । तं । अदितिः । कृणोतु । सः । मित्रेण । वरुणेन । सऽजोषाः ॥३॥

यो यज्ञमानोऽश्वस्याश्वरूपस्य व्याघ्रस्य वा दधिकावणः स्तुतिमुपसो व्युष्टौ प्रभाति सत्ययो ममिन्दे सत्य
कारीत् । अकार्षीत् । मित्रेण वरुणेन चाहोरात्राभिमार्जिते वाग्वा सजोषाः समानप्रीतिरदितिरखड्गनीयो
दधिकावणः यज्ञमानमनागमं कृणोतु । करोतु ॥

दधिकावण इप ऊर्जो महो यदमन्महि मरुतां नाम भद्रं ।

स्वस्तये वरुणं मित्रमग्रिं हवामहे इन्द्रं वज्रंवाहुं ॥४॥

दधिऽकावणः । इपः । ऊर्जः । महः । यत् । अमन्महि । मरुतां । नाम । भद्रं ।

स्वस्तये । वरुणं । मित्रं । अग्रिं । हवामहे । इन्द्रं । वज्रंऽवाहुं ॥४॥

इपोऽज्ञसाधकस्योर्जो वलसाधकस्य महो महतो दधिकावणो देवस्य मरुतां स्तोतृणां स्वभुतं भद्रं कन्याण
नाम नामरूपमस्ति यत्तदमन्महि । स्तुमः । किंचात्र निपातभाजो वरुणादीश्च स्वस्तये विमाय हवामहे ॥

इन्द्रमिवेदुभये वि ह्वयन्त उदीराणा यज्ञमुपप्रयन्तः ।

दधिक्रामु मूदन् मर्त्याय ददथुर्मित्रावरुणा नो अश्वं ॥५॥

इन्द्रेऽइव । इत् । उभये । वि । ह्वयन्ते । उत्ऽदीराणाः । यज्ञं । उपऽप्रयन्तः ।

दधिऽक्रां । ऊं इति । मूदन् । मर्त्याय । ददथुः । मित्रावरुणा । नः । अश्वं ॥५॥

इन्द्रमिवैनं दधिक्रामुदीराणा युवायोद्योग्यं कुर्वतो यज्ञमुपप्रयन्तो यज्ञमुपकस्य प्रवर्तमानाद्योभये वि
ह्वयन्ते । आह्वयन्ति । यं मर्त्याय मर्त्यस्य मूदन् प्रेरकमश्वमथरूपं दधिकां देवं हे मित्रावरुणा नोऽस्माकमर्थाय
ददथुः । धारयथः । त विह्वयन्ते । उभय इत्यत्र स्तोतृगामितुभेदेन योभयविधत्वमवगन्तव्यं ॥

दधिक्रावणो अकारिपमिति पष्ठो पवित्रेष्ट्या अनुवाक्या । सूत्रितं च । दधिक्रावणो अकारिपमा दधिकाः
शवसा पंच कृष्टीः । आ० २. १०. इति ॥ दधिद्रुप्समचणऽष्टपा । दधिक्रावणो अकारिपमित्यापीधीय दधिद्रु
प्सान् भक्षयति । आ० ६. १०. इति सूत्रितत्वात् ॥

दधिक्रावणो अकारिपं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः ।

सुरभि नः मुखां करत्प्र ण आयुंषि तारिपत् ॥ ६ ॥

दधिऽक्रावणः । अकारिपं । जिष्णोः । अश्वस्य । वाजिनः ।

सुरभि । नः । मुखां । करत् । प्र । नः । आयुंषि । तारिपत् ॥ ६ ॥

दधिक्रावणो देवस्य स्तुतिमकारिपं । करवाणि । जिष्णोर्जयशीलस्याश्वस्य व्यापकस्य वाजिनो विगवतः ।
म देवो नोऽस्माकं मुखां मुखानि चतुरादीन्द्रियाणि सुरभि सुरभीणि करत । करोतु । नोऽस्मभ्यमायुषि प्र
तारिपत् । प्रवर्धयतु । प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः ॥ ॥ १३ ॥

दधिक्रावण इदिति पंचचर्ममष्टमं मुक्तं वामदेवस्यार्थं दाधिकं । आद्या त्रिष्टुप शिष्टा जगल्यः । हसः शुचिप
दित्येषा मय्यदेवताका । तथा चानुकर्मणिका । दधिक्रावणः पच चतस्रोऽत्या जगल्योऽत्या मारीति । मुक्तवि
नियोगो लिंगिकः ॥

दधिक्रावण उदु नु चर्किराम विश्वा इन्मामुपसंः सृदयंतु ।

अपामग्रेरुपसंः सूर्यस्य बृहस्पतेरांगिरसस्य जिष्णोः ॥ १ ॥

दधिऽक्रावणः । उत । ऊं इति । नु । चर्किराम । विश्वाः । उत । मां । उपसंः । सृदयंतु ।

अपां । अग्रेः । उपसंः । सूर्यस्य । बृहस्पतेः । आंगिरसस्य । जिष्णोः ॥ १ ॥

दधिक्रावण इदं एतन्नामकस्य देवस्यैव स्तुति नु चिप्र चर्किराम । मुशं करवाम । मा विश्वा इदुपसंः सर्वा
अपि ताः सृदयतु । कर्मसु प्रेरयतु । अहमेष्यवादिदेवताना स्तुति करवाणीति शेषः । तामामपि निपातमा
त्मात स्तुतिरविरुद्धा ॥

सत्वा भरिषो गविषो दुवन्यसच्छुवस्यादिप उपसंस्तुरण्यमत ।

सत्यो द्रवो द्रवरः पतंगरो दधिक्रावेपमूर्जं स्वर्जेनत ॥ २ ॥

सत्वा । भरिषः । गोऽदुपः । दुवन्यऽमत । अश्वस्यात् । दुपः । उपसंः । तुरण्यऽमत ।

सत्यः । द्रवः । द्रवरः । पतंगरः । दधिऽक्रावा । दुपं । ऊर्जं । स्वः । जनत ॥ २ ॥

सत्वा गता भरिषो भरणकृशलो गविषो गवा प्रेरक एष्टा वा दुवन्यमत । द्रवः परिचरणमिच्छतो
दुवन्याः । तेषु मीदतीति दुवन्यमत । इष इष्यमाणाया उपसंः संवर्धिन काल इत्यर्थः । यद्वा । इष एष्टा
एषणीयो वा । अश्वस्यात् । अश्वस्यत । अन्नमिच्छत । किञ्च तुरण्यमत । त्वरया मीदतीति तुरण्यमत । सत्य
मत्सु तायमानो द्रवो गता द्रवरः प्रकृष्टवशवान् पतंगरः । पतनेनोत्पर्वनेन पतन पतंगः । तद्राम पतंगरः ।
उत्कलशणो दधिक्रावा देव इषमन्नमूर्जं वल स्वः स्वर्गं च जनत । जनयंत । उत्पादयंत ॥

उत स्मास्य द्रवतस्तुरण्यतः पणं न वेरनु वाति प्रगर्धिनः ।

श्वेनस्यैव भ्रजतो अंकसं परि दधिक्रावणः सहोर्जा तरिचतः ॥ ३ ॥

उ॒त॒ । स्म॒ । अ॒स्य॒ । द्र॒व॒तः॒ । तुर॒ण्य॒तः॒ । प॒रि॒ । न॒ । वेः॒ । अ॒नु॒ । वा॒ति॒ । प्र॒ऽग॒र्धि॒नः॒ ।
श्ये॒नस्य॑ऽद॒व॒ । ध॒ज॒तः॒ । अ॒क॒सं॒ । प॒रि॒ । द॒धि॒ऽक्रा॒व॒णः॒ । स॒ह॒ । ऊ॒र्जा॒ । त॒रि॒च॒तः॒ ॥ ३ ॥

उ॒त॒ स्म॒ अपि॑ च॒ ख॒नु॒ द्र॒व॒तो॒ ग॒च्छ॒त॒स्मुर॑ण्य॒त॒स्त्वर॑माणस्य॒ प्र॒ग॒र्धि॒नः॒ प्र॒क॒र्ष॑णाभि॒कां॒क्ष॒तो॒ऽस्य॑ दे॒वस्य॑ ग॒तिं॒ वे॒ग॒तुः॒ प॒क्षि॒णः॒ प॒रि॒ न॒ ग॒म॒नं॒ प॒त्रं॒ वा॒नु॒सृ॒त्य॒ यथा॑ वा॒त्य॒न्ये॒ प॒क्षि॒ण॒स्तद॑नु॒ वा॒ति॒ सर्वा॑ वे॒ग॒वान् जनः॒ । सर्व॑षा॒मपि॑ ग्री॒ध॒गामो॑त्यर्थः॒ । किंच॑ ध॒ज॒तो॒ ग॒च्छ॒त॒स्मरि॑च॒त॒स्मर॑य॒तो॒ऽन्यान् ॥ अ॒न्त॒र्भा॒वित॑ण्य॒था॑ऽयं ॥ श्ये॒नस्य॑वा॒क॒सं॒ पा॒दा॒ धार॑मुरः॒प्र॒दे॒शं॒ वा॒ प॒रि॒ प॒रि॒त॒ ऊ॒र्जा॒ ब॒लेन॑ नि॒मि॒ज्जना॑त्तार्थं॒ वा॒ म॒ह॒की॒भूय॒ । स॒ंघ॒न॒ गच्छ॑तीति॒ शेषः॑ ॥

उ॒त॒ स्य॒ वा॒ज्री॒ शि॒प॒णिं॒ तुर॒ण्य॒ति॒ ग्री॒वायां॑ व॒द्धो॒ अपि॑क॒क्ष॒ आ॒स॒नि॒ ।
क्र॒तुं॒ द॒धि॒क्रा॒ अ॒नु॒ स॒न्त॒वी॒त्व॒प॒था॒मंका॑स्य॒न्वा॒प॒नी॒फ॒णत् ॥ ४ ॥
उ॒त॒ । स्यः॒ । वा॒ज्री॒ । शि॒प॒णिं॒ । तुर॒ण्य॒ति॒ । ग्री॒वायां॑ । व॒द्धः॒ । अपि॑ऽक॒क्षे॒ । आ॒स॒नि॒ ।
क्र॒तुं॒ । द॒धि॒क्राः॒ । अ॒नु॒ । स॒न्त॒वी॒त्वत् ॒ प॒थां॒ । अ॒कांसि॑ । अ॒नु॒ । आ॒ऽप॒नी॒फ॒णत् ॥ ४ ॥

उ॒ता॒पि॑ च॒ स्य॒ स॒ वा॒ज्री॒ वे॒ज॒न॒वा॒नश्च॑रूपो दे॒वो॒ ग्री॒वायां॑ ग॒र॒ण॒मा॒ध॒नायां॑ कं॒ठ॒ ब॒द्धो॒ऽपि॑क॒क्षे॒ क॒क्ष॒प्र॒दे॒श॒ आ॒स॒न्यास्य॑ च॒ ब॒द्धः॒ । ब॒द्ध॒प॒न्थं॒क॒स्यो॒क्त॒पु॒ म्या॒नि॒पु॒ पा॒श॒ब॒न्धाः॒ संभ॑वति॒ । एवं॑ ब॒द्धः॒ म॒न॒ क्षि॒प॒णिं॒ क्षि॒प॒ण॒म॒नु॒ तुर॑ण्यति॒ । त्व॒र॒य॒ति॒ ग॒तुं॒ । किंचा॑यं॒ द॒धि॒क्रा॒ दे॒वः॒ क्र॒तुं॒ क॒र्म॒ प्र॒ज्ञां॒ वा॒न्व॒नु॒सृ॒त्य॒ स॒न्त॒वी॒त्वत् प्र॒वृ॒द्ध॒ब॒ल॒वान् म॒न॒ प॒थां॒ मा॒र्गा॒ णा॒म॒का॒मि॒ कृ॒टि॒ला॒न्य॒नु॒सृ॒त्या॒प॒नी॒फ॒णत् । सर्व॑तो॒ भृ॒गं॒ गच्छ॑ति ॥ फ॒ण॒ति॒र्ग॒त्यर्थ॑स्य॒ यद्ग॒नु॒की॒द॒ रूप॑ ॥ अपि॑ स॒ वा॒ज्री॒ वे॒ज॒न॒वा॒नि॒त्यादि॑भि॒रु॒क्त॒म॒नु॒स॒ंघ॒यं॒ । नि० २. २८. ॥

द॒श॒रा॒त्रे॒ प॒ष्ठ॒ऽह॒नि॒ तृ॒ती॒य॒स॒व॒ने॒ म॒वा॒व॒र॒ण॒श॒स्त्रे॒ हंसः॑ शु॒चि॒प॒दि॒त्ये॒षा॒ । आ॒ह॒य॒ द॒रो॒ह॒णं॒ रो॒हि॒दं॒सः॑ शु॒चि॒प॒ दि॒ति॒ प॒क्षो॒ऽर्ध॑र्व॒णः॒ । आ० ८. २. इति॑ मृ॒चं॒ ॥ आ॒र्त॒वि॒न॒यो॒ग॒मा॒ह॒ शी॒न॒कः॑ । हंसः॑ शु॒चि॒प॒दि॒त्य॒चा॒ शु॒चि॒री॒क्षे॒ हि॒वा॒कर॑ । अ॒त॒का॒ले॒ ज॒प॒ते॒ति॒ ब्र॒ह्म॒णः॒ स॒द्य॒ श॒ाश्र॑तं॒ । ऋ॒ग्वि० २. १३. इति॑ ॥

हंसः॑ शु॒चि॒प॒द्व॒सु॒र॒न्तरि॑ष्टा॒स॒द्धो॒ता॒ वे॒दि॒प॒द॒ति॒भि॒र्द॒रो॒ण॒स॒त् ।
नृ॒प॒द्व॒स॒द॒ृत॒स॒द्यो॒म॒स॒द॒न्वा॒ गो॒जा॒ ऋ॒त॒जा॒ अ॒दि॒जा॒ ऋ॒तं॑ ॥ ५ ॥
हंसः॑ । शु॒चि॒ऽस॒त् । व॒सुः॒ । अ॒न्तरि॑ष्टा॒ऽस॒त् । हो॒ता॒ । वे॒दि॒ऽस॒त् । अ॒ति॒थिः॒ । द॒रो॒ण॒ऽस॒त् ।
नृ॒ऽस॒त् । व॒र॒ऽस॒त् । ऋ॒त॒ऽस॒त् । व्यो॒म॒ऽस॒त् । अ॒प॒ऽजाः॒ । गो॒ऽजाः॒ । ऋ॒त॒ऽजाः॒ ।
अ॒दि॒ऽजाः॒ । ऋ॒तं॑ ॥ ५ ॥

अ॒न॒या॒ मी॒र्य॑चा॒ य॒ ए॒षो॒ऽन्तरा॑दि॒त्ये॒ हिर॑ण्य॒म॒यः॒ पु॒रु॒षो॒ दृ॒श्यते॑ हिर॒ण्य॒म॒यः॒ । क॒ा० ३०. १. ६. ६. । इ॒त्यादि॒-
श्रु॒त्यु॒क्तो॒ मंड॒ला॒भि॒मानी॑ दे॒वो॒ऽस्मि॒ यद्य॑ सर्व॒प्रा॒णि॒चि॒त्त॒रू॒पा॒स्थितः॑ प॒र॒मा॒त्मा॒ यच्च॑ नि॒र॒स्त॒स॒म॒म॒र्त्ता॒पा॒धि॒कं॑ प॒रं॒ ब्र॒ह्म॒ तत्सर्व॑मे॒कमे॑वति॒ प्रति॑पा॒द्यते॑ ॥ हंसः॑ । हं॒ति॒र्ग॒त्यर्थः॑ । सर्व॑च॒ सर्व॑दा॒ ग॒ता॒ यो॒ऽहं॒ सो॒ऽमा॒वि॒त्यादि॑श्रु॒त्यु॒क्त॒प्र॒का॒-
रे॒णि॒की॒छ॒त्यो॒पा॒स्थः॒ प॒र॒मा॒त्म॒म॒च॒प्र॒ति॒पा॒द्य॒ आ॒दि॒त्यः॒ । स॒ च॒ शु॒चां॑ दी॒प्ति॒ गु॒ले॒कि॒ मी॒द॒तीति॑ शु॒चि॒प॒त॒ । अथ॑ यद॒तः॒ प॒रो॒ दि॒वो॒ श्रो॒ति॒र्दी॒प्यत॑ इ॒त्यादि॑श्रु॒तेः॒ । अ॒नेन॑ द्यु॒स्थान॑ आ॒दि॒त्यः॒ प्र॒ति॒पा॒दितः॑ । स॒ ए॒व॒ स॒ध्य॒म्या॒नो॒ वा॒यु॒रि॒त्याह॑ ।
व॒सुः॒ सर्व॑स्य॒ वा॒स॒यि॒ता॒ वा॒युः॒ । स॒ चा॒न्तरि॑ष्टा॒स॒द॒न्तरि॑च॒सं॒चा॒री॒ । अथ॑ तस्यै॒व॒ चि॒ति॒म्या॒न॒वि॒दि॒का॒प्रि॒रू॒पा॒मा॒ह॑ ।
हो॒ता॒ दे॒वा॒ना॒मा॒हा॒ता॒ हो॒म॒नि॒ष्पा॒द॒को॒ वा॒ वे॒दि॒प॒द्वे॒द्यां॑ गा॒ह॒प॒त्यादि॑रूपेण॒ स्थितः॑ । अ॒ति॒थि॒र॒ति॒थि॒वत्सर्व॑दा॒ पु॒ण्यो॒ऽपि॒ । द॒रो॒ण॒स॒त् । द॒रो॒णं॑ गृ॒ह॒ना॒म॒ । तत्र॑ पा॒का॒दि॒मा॒ध॒न॒त्वेन॑ स्थितः॒ । अ॒नेन॑ लौ॒कि॒का॒ग॒न्या॒त्म॒क॒त्व॒मु॒क्तं॑ ।
नृ॒प॒त॒ । नृ॒पु॒ म॒नु॒ष्य॒षु॒ चि॒त॒न्य॒रू॒पेण॑ मी॒द॒तीति॑ नृ॒प॒त॒ । अ॒नेन॑ प॒र॒मा॒त्म॒रू॒प॒त्व॒मु॒क्तं॑ । पु॒न॒र॒प्या॒दि॒त्या॒त्म॒ता॒मा॒ह॑ ।
व॒र॒स॒त् । व॒रं॑ व॒र॒णी॒ये॒ म॒ड॒ले॒ मी॒द॒तीति॑ व॒र॒म॒दा॒दि॒त्यः॒ । व॒रं॑ वा॒ ए॒त॒त्स॒द्य॒जा॒ यस्मि॑न्ने॒ष॒ आ॒स॒न्न॒म॒प॒तीति॑ हि॒ श्रू॒यते॑ । ऋ॒तं॑ स॒त्यं॒ ब्र॒ह्म॒ य॒ज्ञो॒ वा॒ । तत्र॑ मी॒द॒ती॒त्य॒त॒स॒द॒पि॒ । व्यो॒मा॒न्तरि॑च॒ । तत्र॑ मी॒द॒तीति॑ व्यो॒म॒स॒द्वा॒युः॒ ।
इ॒दानी॑मा॒दि॒त्यतो॑च्यते । ऋ॒ज्जा॒ उ॒द॒के॒षु॒ जा॒तः॒ । उ॒द॒क॒म॒ध्ये॒ ख॒ल्वयं॑ जा॒यते॑ । गो॒जा॒ गो॒षु॒ र॒श्मि॒षु॒ जा॒तः॒ । ऋ॒तं॑

सत्यं । सर्वैर्दृश्यत्वेन सत्यजातः । न ह्यसाविद्रादिवत्परोक्षो भवति । यद्वा । उदकेषु वैद्युतरूपेण वा वाडवरूपेण वा जातः । अद्रिजा अद्रावुदयाचले जातः । एवं महानुभाव आदित्य अतः सत्यमबाध्यं सर्वाधिष्ठानं ब्रह्मतत्त्वं । तद्रूपो ह्यमाविव । आदित्यस्योक्तरूपत्वं हंसः शुचिर्पदित्यपि वै हंसः शुचिर्पदित्यादिना ब्राह्मणे । ऐ० ब्रा० ४. २० । समाभ्यातं ॥ ॥ १४ ॥

इंद्रा को वामित्येकादशर्चं नवमं मुक्तं वामदेवस्यार्थं वैदुभमिंद्रावरुणं । अत्रानुक्रमणिका । इंद्रा को वामिकादंशं वरुणं त्विति ॥ आभिप्रविकेपूक्त्यपु तृतीयसर्वे मेचावरुणशस्त्रेषु स्तोमबुद्धावावापार्थमेतदादि मुक्तद्वयं । इंद्रा को वामिति मुक्ते । आ० १. ९. इति सूचितत्वात् ॥

इंद्रा को वाँ वरुणा मुस्रमाप स्तोमो हविष्माँ अमृतो न होता ।

यो वाँ हृदि क्रतुमाँ अस्मदुक्तः पस्पर्गदिंद्रावरुणा नमस्वान ॥ १ ॥

इंद्रा । कः । वाँ । वरुणा । मुस्रं । आप । स्तोमः । हविष्मान् । अमृतः । न । होता ।

यः । वाँ । हृदि । क्रतुऽमान् । अस्मत् । उक्तः । पस्पर्गत् । इंद्रावरुणा । नमस्वान ॥ १ ॥

हे इंद्रा हे वरुणा हे इंद्रावरुणा । परस्परापिचया द्विवचनं । वा युवयोः मुस्रं मुखं कः स्तोमो हविष्मान् हविर्भक्षयतः सोमाज्यादिप्रदेयद्रव्योपेतं कतमत स्तोत्रं मुस्रमाप । फलकत्वेन प्राप्त्यादित्यर्थः । यद्वा । हविष्मानित्यतश्चरच योज्य । हविष्मान् हविर्युक्तोऽमृतोऽमरणलक्षणः स्वर्गसाधनो होताप्रिव । स यथा तथा यः स्तोमो हे इंद्रावरुणा वाँ युवयोर्हृदि हृदये क्रतुमान्द्रव्योपेतोऽस्मदस्मात्सकाशावुक्त उदितो नमस्वा अहविष्मान्नमस्कारोपेतो वा पस्पर्गत् । सुशत । हृदयंगमो भवेत् । स क इति स्तोमप्रशंसा ॥

इंद्रा ह यो वरुणा चक्र आपी देवौ मर्तः सख्याय प्रयस्वान ।

स हैति वृत्रा समिथेषु शत्रून्वोभिर्वा महद्भिः स प्र शृण्वे ॥ २ ॥

इंद्रा । ह । यः । वरुणा । चक्रे । आपी इति । देवौ । मर्तः । सख्याय । प्रयस्वान ।

सः । हंति । वृत्रा । संऽथेषु । शत्रून् । अर्वाःऽभिः । वा । महत्ऽभिः । सः । प्र । शृण्वे ॥ २ ॥

इंद्रा वरुणावर्तुणा देवौ । ह्यशब्दः पुरणः प्रसिद्धौ वा । यो मर्तो मरणधर्मा प्रयस्वान् हविर्भक्षणाद्वान सन् सख्याय सखित्वायापी बंधु चक्रं करोति । स मर्तो वृत्रा आवरकाणि पापानि हति । तथा समिथेषु संघामेषु शत्रून् हति । वाशब्दस्यार्थः । महद्भिरवोभी रक्षणीः स नरः प्र शृण्वे । प्रकृष्ट श्रूयते । विख्यातो भवति ॥

इंद्रा ह रत्नं वरुणा धेष्टेत्या नृभ्यः शशमानेभ्यस्ता ।

यदी सखाया सख्याय सोमैः सुतेभिः सुप्रयसा मादयते ॥ ३ ॥

इंद्रा । ह । रत्नं । वरुणा । धेष्टा । इत्या । नृभ्यः । शशमानेभ्यः । ता ।

यदि । सखाया । सख्याय । सोमैः । सुतेभिः । सुप्रयसा । मादयते इति ॥ ३ ॥

इंद्रावरुणा ता । हेति प्रसिद्धौ । तां खलु देवावित्येत्य नृभ्यो सन्त्येभ्यः शशमानेभ्यः शसमानेभ्यः स्तोत्रभ्योऽस्मभ्यं रत्नं रमणीयं धनं धेष्टा दातृमती । भवत इति शेषः । यदि सखाया परस्पर यत्रमानस्य वा सखिभूती सख्याय सखिकर्मणे सखित्वाय सुतेभिरभिपूतेः सोमैः सुप्रयसा शोभनसोमाद्वतं मादयते । मादयता । तर्हि रत्नानां दातारी भवतः ॥

इंद्रा युवं वरुणा दिद्युमस्मिन्वोजिष्ठमुया नि वधिष्टं वज्रं ।

यो नो दुरेवो वृकतिर्दभीतिस्तस्मिन्मिमाथामभिभृत्योजः ॥ ४ ॥

इंद्रा॑ । यु॒वं । वरु॑णा । दि॒द्युं । अ॒स्मिन् । ओ॒जि॒ष्ठं । उ॒ग्रां । नि । व॒धि॒ष्टं । व॒ज्रं ।

यः । नः । दुः॑ऽए॒वं । वृ॒क॒तिः । द॒भी॒तिः । तस्मि॑न् । मि॒मा॒थां । अ॒भि॒भृ॒ति । ओ॒जः ॥ ४ ॥

हे इंद्रा इंद्रा वरुणा वरुणा हे उग्रा उग्रा । अत्र सर्वत्र परस्परपंचया द्विवचनं प्र मित्रयोर्वरुणयोः । ऋग्वे० ७. ६६. १ । इतिवत् । यद्वा । क्वादमत्वाद्गृह्यतस्याप्यानङ् । अस्मिन् शर्चा दिव्यं दीप्तमोजिष्ठमतिशयिन तजोवद्वज्रमायुधं नि वधिष्ट । वधार्थं प्रयतमित्यर्थः । यः शत्रुनांऽस्माकं दूरवो दुष्प्रापो वृकतिरतिशयिना दाता दभीतिर्हिंसकस्तस्मिन् शत्रावभिभूत्यभिभावुकमोजो वन मिमाथां । कुरुतमित्यर्थः ॥

इंद्रा॑ यु॒वं वरु॑णा भू॒तम॒स्या धि॒यः प्रे॒तारा॑ वृ॒षभे॒वं धे॒नोः ।

सा नो॑ दु॒हीय॒द्यवं॑से॒व ग॒त्वी स॒हस्र॑धारा॒ पय॑सा म॒ही गौः ॥ ५ ॥

इंद्रा॑ । यु॒वं । वरु॑णा । भू॒तं । अ॒स्याः । धि॒यः । प्रे॒तारा॑ । वृ॒षभा॑ऽइ॒व । धे॒नोः ।

सा । नः । दु॒हीय॒त । य॒वसा॑ऽइ॒व । ग॒त्वी । स॒हस्र॑धारा॒ पय॑सा । म॒ही । गौः ॥ ५ ॥

हे इंद्रा वरुणा इंद्रावरुणा युव युवामस्या धियः स्मृत्याः प्रेतारा गीणयितारां भूतं । भवतं । वृषभा मेक्षारां वृषभा धेनोरिव । सा स्मृतिरूपा धेनुनांऽस्माकं दहीयत । दहीत । कामान् पुरयत । यवसा तृणादि घातिन निमित्तं गत्वी गत्वा पयसा सहस्रधारा मही महती गौरिव ॥ ॥ १५ ॥

तो॒के हि॒ते तन॑य उ॒र्वरा॑सु सू॒रो दृ॒णीके॑ वृ॒षणश्च॑ पौ॒ंस्ये ।

इंद्रा॑ नो॒ अत्र॑ वरु॑णा स्या॒ताम॒वोभि॑द॒स्मा परि॑त॒कम्या॑यां ॥ ६ ॥

तो॒के । हि॒ते । तन॑ये । उ॒र्वरा॑सु । सू॒रः । दृ॒णीके॑ । वृ॒षणः । च । पौ॒ंस्ये ।

इंद्रा॑ । नः । अ॒त्र । वरु॑णा । स्या॒तां । अ॒वंऽभिः॑ । द॒स्मा । परि॑त॒कम्या॑यां ॥ ६ ॥

इंद्रावरुणा देवा नो हि ते तोके पुत्र तनये तत्पुत्रं चोर्वरासु सस्याद्यासु भूमिषु निमित्तभूतासु सूरः प्ररकस्य सूर्यस्य दृणीके चिरकालदर्शनाय । चिरजीवनायित्यर्थः । तथा वृषणः सक्तुर्मम पौंस्यं च पुत्राय च पुनरपि प्रजननसामर्थ्याय च दस्मा शत्रुणां हिंसकां संतो नोऽस्माकमवोभी रक्त्रिः सह परितकम्यायां परितकं निमित्तभूते सति । यद्वा रात्रिनामृतत । रात्रौ हिंसकानां वधाय स्याता । भवतां ॥

यु॒वामि॒द्यवं॑से॒ पृ॒थ्याय॑ परि॒ प्रभृ॑ती ग॒विषः॑ स्वा॒पी ।

वृ॒णीम॑हे॒ स॒ख्याय॑ प्रि॒याय॑ शू॒रा म॑हि॒ष्ठा पि॒तर॑रे॒व श॑भू ॥ ७ ॥

यु॒वां । इ॒त् । हि । अ॒वंसे॑ । पृ॒थ्याय॑ । परि॑ । प्रभृ॑ती इति॒ प्रऽभृ॑ती । गो॑ऽइ॒षः । स्वा॒पी

इति॑ सु॒ऽआ॒पी ।

वृ॒णीम॑हे॒ । स॒ख्याय॑ । प्रि॒याय॑ । शू॒रा । म॑हि॒ष्ठा । पि॒तरा॑ऽइ॒व । श॑भू इति॒ शं॑भू ॥ ७ ॥

हे इंद्रावरुणा गविषो गा इक्ततो वयं युवामित् । हीति पादपुरणः । युवामिव पृथ्याय पुरातनाय युवाभ्या कृतायावमे रक्षणाय । वृणीमहे इति संबधः । प्रभृती प्रभवती स्वापी शोभनबंधुभृती । आपरिति बधुः । यद्वा । मुष्ट व्यापनशीलां शूरा विकातां महिष्ठातिशयिन पुथ्या युवां सख्याय समानख्यानाय प्रियाय च परि वृणीमहे । परितः प्रार्थयामहे । शंभु मुखस्य भावयितारां पितरिव पितरीं पुत्राय तद्वत् ॥

ता वां धियोऽवसे वाजयंतीराजिं न जग्मुर्यवयूः सुदानू ।

श्रिये न गाव उप सोममस्युरिदं गिरौ वरुणं मे मनीषाः ॥६॥

ताः।वां।धियः।अवसे।वाजऽयंतीः।आजिं।न।जग्मुः।युवऽयूः।सुदानू इति सुऽदानू ।

श्रिये।न।गावः।उप।सोमं।अस्युः।इदं।गिरः।वरुणं।मे।मनीषाः ॥६॥

सुदानु शोभनफलदातारो हे देवा वां युवां वाजयंती रत्नमिच्छत्यो धियः स्मृतयो जग्मुः । गच्छति । युवयूर्युवां कामयमानाः पदातय अवसे रत्नगाय आजिं न संयाममिव । क्विच श्रिये दध्यादिश्रयणाय गावः सोम न सोममिवदं वरुण च मे मदीया मनीषा मनम ईश्वरा गिरः स्मृतय उपास्युः । तिष्ठति । प्रीणयतीत्यर्थः ॥

इमा इदं वरुणं मे मनीषा अगमन्नुप द्रविणमिच्छमानाः ।

उपेमस्युर्जोष्टार इव वस्वो रघीरिव श्रवसो भिक्षामाणाः ॥९॥

इमाः । इदं । वरुणं । मे । मनीषाः । अगमन् । उप । द्रविणं । इच्छमानाः ।

उप । इ । अस्युः । जोष्टारऽइव । वस्वः । रघीऽइव । श्रवसः । भिक्षामाणाः ॥९॥

इदं वरुणं च मे मम मनीषाः स्मृतयो द्रविणमिच्छमानाः सत्य उपागमन् । उपगच्छति । जोष्टार. संवका वस्वो धनस्य लाभाय धनिकं स्वागमनमिव । रघीरिव लघ्व इव शीघ्रगामिन्य इव श्रवसोऽन्नस्यान्न भिक्षमाणा एनमिदं वरुण चोपास्युः । उपतिष्ठति ॥

अश्वस्य त्मना रथ्यस्य पुष्टेर्नित्यस्य रायः पतयः स्याम ।

ता चक्राणा ऊतिभिर्नव्यसीभिरस्मच्चा रायो नियुतः सचंतां ॥१०॥

अश्वस्य । त्मना । रथ्यस्य । पुष्टेः । नित्यस्य । रायः । पतयः । स्याम ।

ता । चक्राणा । ऊतिऽभिः । नव्यसीभिः । अस्मच्चा । रायः । निऽयुतः । सचंतां ॥१०॥

अश्वस्याश्वसमुहस्य रथ्यस्य रथरूपस्य रथाहंस्य वा पुष्टेः पोषस्य नित्यस्याविवर्चितस्य रायो धनस्य त्मनात्मना स्वयमेवाप्रयत्नेन पतयः स्याम । ता तौ देवा चक्राणा चक्रममाणा गतारो । भवतमिति शेषः । नव्यसीभिर्नूतनाभिर्ऊतिभि रक्षाभिरस्मच्चास्मां नियुतोऽथा रायो धनानि च सचता । भवता ॥

आ नो बृहता बृहतीभिरूती इदं यातं वरुण वाजसातो ।

यद्विद्यवः पृतनासु प्रक्रीळान्तस्य वां स्याम सन्तितार आज्ञे ॥११॥

आ । नः । बृहता । बृहतीभिः । ऊती । इदं । यातं । वरुण । वाजऽसातो ।

यत् । दिद्यवः । पृतनासु । प्रऽक्रीळान । तस्य । वां । स्याम । सन्तितारः । आज्ञे ॥११॥

हे बृहता महान्तो हे इन्द्र हे वरुण बृहतीभिर्महतीभिर्ऊती ऊतिभि रक्षाभिः महा यात । आगच्छत । वाजसातो मयामेऽन्नलाभनिमित्तभूत वा यद्यस्मिन्नाज्ञां संयामि पृतनासु मेनासु दिद्यवः । आयुधनाभितत । आयुधानि शत्रुसवधीनि प्रक्रीळान । प्रक्रीडते । तस्य तादृशस्याज्ञः सन्तितारः समन्तारः स्याम । भवम । वा युवयोरनुग्रहात् ॥ ॥१६॥

मम द्वितित दशर्चं दशमं मुक्त । पुरुकुत्सस्य पुत्रस्वसदस्य राजर्षिः । आद्यासु पटम्वात्मनः सत्यत्यादात्मा देवता । अवशिष्टानां चतसृणामिन्द्रावरुणा देवता । विष्टप कंदः । अवानुक्रमणिका । मम द्विता दश त्रसदस्युः पौत्रकुत्सः पठाया आत्मस्तव इति । उक्तो विनियोगः पूर्वमुक्ते ॥

मम द्विता राष्ट्रं श्चित्र्यस्य विश्वायोर्विश्वे अमृता यथा नः ।

क्रतुं सचन्ते वरुणस्य देवा राज्ञामि कृष्टेरुपमस्य वृधेः ॥ १ ॥

मम । द्विता । राष्ट्रं । श्चित्र्यस्य । विश्वऽआयोः । विश्वे । अमृताः । यथा । नः ।

क्रतुं । सचन्ते । वरुणस्य । देवाः । राज्ञामि । कृष्टेः । उपमस्य । वृधेः ॥ १ ॥

श्चित्र्यस्य श्चित्र्यजात्युत्पन्नस्य विश्वायोः कृत्स्नमनुयाधीशस्य । ममेत्यात्मनो निर्देशः । द्विता चित्तिस्वर्गभेदेन द्वित्यापन्न राष्ट्रं । मम वसदस्योर्विश्वे सर्वेऽमृता देवा यथा नोऽस्माकं भवन्ति तथा राष्ट्रं प्रजाश्रेष्ठार्थः । वरुणस्य वारकस्य वरुणात्मनो वा कृष्टमनुष्यस्य तद्वतो वा उपमस्य । अतिक्रान्तिमत । सर्वेषामतिक्रान्तमस्य वृधेः । रूपनामितत । रूपवतो मम क्रतुं कर्म सचन्ते । सचन्ते देवाः सर्वेऽपि । अहं च राज्ञामि । राजतिरिच्छर्यकमी । सर्वेश्वरो भवामि । यद्वा । उपमस्य वृधेः कृष्टे राजामीति योज्यं ॥

अहं राजा वरुणो मत्स्यं तान्यसुर्याणि प्रथमा धारयन्त ।

क्रतुं सचन्ते वरुणस्य देवा राज्ञामि कृष्टेरुपमस्य वृधेः ॥ २ ॥

अहं । राजा । वरुणः । मत्स्यं । तानि । असुर्याणि । प्रथमा । धारयन्त ।

क्रतुं । सचन्ते । वरुणस्य । देवाः । राज्ञामि । कृष्टेः । उपमस्य । वृधेः ॥ २ ॥

अहमेव च राजा वरुणो भवामि । मत्स्यं मदर्थमेव प्रथमा मुख्यानि तानि प्रसिद्धान्यसुर्याण्यमुरविघातकानि वल्गानि धारयन्त । आधारयन्द्वाः । शिष्टं गतं ॥

अहमिन्द्रो वरुणस्ते महित्वोर्वी गभीरे रजसी सुमेके ।

त्वष्टेव विश्वा भुवन्नानि विद्वान्त्समेरयं रोदसी धारयं च ॥ ३ ॥

अहं । इन्द्रः । वरुणः । ते इति । महिऽत्वा । उर्वी इति । गभीरे इति । रजसी इति ।

सुमेके इति सुऽमेके ।

त्वष्टाऽइव । विश्वा । भुवन्नानि । विद्वान् । सं । ऐरयं । रोदसी इति । धारयं च ॥ ३ ॥

अहं वसदस्युरिन्द्र इन्द्रोऽप्यस्मि । अहं वरुणश्च । ते महित्वा महित्वोर्वी विस्तीर्णं गभीरे दुरवगाहे अवकाशवत्या वा सुमेके मूर्ध्ने रजसी यावापृथिव्यां ते अप्यहमेव । विद्वान् ज्ञानस्रहं त्वष्टेव प्रजापतिरिव विश्वा भुवनानि सर्वाणि भूतानि समेरयं । समेरयं । रोदसी यावापृथिव्यां धारयं च । धृतवानस्मि ॥

अहमपो अपिन्वमुष्मणा धारयं दिवं सदनं ऋतस्य ।

ऋतेन पुत्रो अदितेः ऋतावोत त्रिधातुं प्रथयन्नि भूमं ॥ ४ ॥

अहं । अपः । अपिन्व । उष्मणाः । धारयं । दिवं । सदने । ऋतस्य ।

ऋतेन । पुत्रः । अदितेः । ऋतऽवा । उत । त्रिऽधातुं । प्रथयन् । वि । भूमं ॥ ४ ॥

अहमेवोष्मणाः सिचितीरपोऽपिन्व । अमेचयं । तथा ऋतस्योदकस्यादित्यस्य वा सदने स्थाने निमित्ते सति दिवं शुलोक धारयं । यद्वा । उदकाधारि स्थाने दिवमादित्यं धारयं । अहमेव ऋतेनोदकेन निमित्ते नादितेः पुत्र ऋतावाभुवं । उतापि च भूम आप्तमाकाशं त्रिधातुं त्रिप्रकारं वि विगेषेण प्रथयत । मदर्थमेव चित्यादिलोकत्रयमकार्षीत्यरमेष्टरः ॥

मां नरः स्वश्वा वाजयंतो मां वृताः समरणे हवन्ते ।

कृणोम्याजिं मघवाहमिन्द्र इयमिं रेणुमभिभूत्योजाः ॥ ५ ॥

मां । नरः । सुऽअश्वाः । वाजयंतः । मां । वृताः । संऽअरणे । हवन्ते ।

कृणोमि । आजिं । मघऽवा । अहं । इन्द्रः । इयमिं । रेणुं । अभिभूतिऽओजाः ॥ ५ ॥

मां मामेव स्वश्वाः शोभनाश्वा वाजयंतः संयाममिच्छन्तो नरो नितारो भटाः । अनुगच्छतीति शेषः ।
मामेव वृताः संतः समरणे संयामे हवन्ते । आह्वयति युद्धार्थं । मघवा धनवानहमिन्द्रः सत्तात्रि लृणोमि ।
करोमि । अभिभूत्योजाः परंपामभिभाविलोऽहं रेणुमियमिं । प्रेरयामि ॥ ॥ ५ ॥

अहं ता विश्वा चकरं नकिंसा देव्यं सहो वरते अप्रतीतं ।

यन्मा सोमासो समदन्यदुक्थोभे भयेते रजसी अपारे ॥ ६ ॥

अहं । ता । विश्वा । चकरं । नकिं । सा । देव्यं । सहो । वरते । अप्रतिऽइतं ।

यत् । मा । सोमासः । समदन् । यत् । उक्था । उभे इति । भयेते इति । रजसी इति ।

अपारे इति ॥ ६ ॥

अहं चमदस्युन्मा तानि प्रसिद्धानि विश्वा सर्वाणि चकर । अकार्ष । अप्रतीतमप्रतिगतं मा मा देव्यं सहो
देवसंबन्धि सहो बलं नकिर्वरते । नैव वारयति । यद्यस्मात्सोमासः सोमा मा मा समदन । समदयन् ।
यद्योक्था शस्त्राण्यपि समदन तस्मात्प्रतोऽपरि दूरपरि उभे रजसी यावापुथिषो भयेते । चलतः ॥

विदुष्टे विश्वा भुवन्नानि तस्य ता प्र ब्रवीषि वरुणाय वेधः ।

त्वं वृचाणि शृण्विषे जघन्वान्त्वं वृताँ अरिणा इन्द्र सिंधून ॥ ७ ॥

विदुः । ते । विश्वा । भुवन्नानि । तस्य । ता । प्र । ब्रवीषि । वरुणाय । वेधः ।

त्वं । वृचाणि । शृण्विषे । जघन्वान् । त्वं । वृतान् । अरिणाः । इन्द्र । सिंधून ॥ ७ ॥

इतः परसिद्धावरुणयोः स्मृतिः । हे वरुण तस्य ते ॥ कर्मणि पठे ॥ तं त्वां विश्वा सर्वाणि ता तानि
भुवनानि भुतजातानि विदुः । जानति । हे वेधः । स्तोत्रनामेतत् । हे स्तोत्रवरुणाय प्र ब्रवीषि । वरुण स्तोत्रि ।
हे इन्द्र त्वं वृचाणि शृण्विषे जघन्वान् इतवानिति शृण्विषे । श्रूयसे । किंच हे इन्द्र त्वं वृतानां ज्ञानं सिंधुन
स्यदन्स्वभावानप्यघानरिणाः । अगमयः ॥

अस्माकमच पितरस्त आसन्त्सप्त ऋषयो दीर्गहे बध्यमाने ।

त आर्यजंत चमदस्युमस्या इन्द्रं न वृचतुरमर्धदेवं ॥ ८ ॥

अस्माकं । अच । पितरः । ते । आसन् । सप्त । ऋषयः । दीऽऽर्गहे । बध्यमाने ।

ते । आ । अर्यजंत । चमदस्युं । अस्याः । इन्द्रं । न । वृचऽतुरं । अर्धऽदेवं ॥ ८ ॥

पुरुकुत्सस्य महिषी दीर्गहे बध्यमस्थिति । पत्न्यावराजक दृष्टा राष्ट्र पुत्रस्य लिप्तया ॥ यदुक्तं या समाया
तान सप्तर्षीन्पर्यपुत्रयत । ते च प्रीताः पुनः प्रोचुर्यं चंद्रावरुणी भृगं ॥ सा चंद्रावरुणाविष्टा चमदस्युमर्जीजनत ।
इतिहासमिमं आनृषिर्भूते अचाविह ॥ अथास्माकमवास्मिन्नराजके देशेऽस्या पुथिष्य वा पितरः पालयितार
उत्पादकास्त आसन् । अभवन । एते सप्तर्षयः प्रसिद्धा दीर्गहे दुर्गहस्य पुत्रं पुरुकुत्सं बध्यमानं दृढ पाशैर्यस्मा-

दस्या अस्य पुरुकुत्सान्ये चमदस्युमायजत । प्रादुरिद्रावरुणयोरनुयहात् । कीदृशं तं । वृत्रतुर वृ
तारमर्धदेवं देवानामर्धं समीपे वर्तमानं । यद्वा । देवानामर्धभुतमिद्रं न इन्द्रमिव स्थितं पु
यत्सर्वेषामर्धमिद्रः प्रति तस्मादिद्रो देवताना भुयिष्ठभाक्तम इति तत्तिरीयक । तै० म० पृ. ४. ८. ३

पुरुकुत्सानी हि वामदाशद्व्येभिरिद्रावरुणा नमोभिः ।

अथा राजानं चमदस्युमस्या वृत्रहणं ददथुरर्धदेवं ॥९॥

यथा । नः ।

पुरुकुत्सानी । हि । वां । अदाशत । ह्व्येभिः । इन्द्रावरुणा । नमोऽभिः ।

अथ । राजानं । चमदस्युं । अस्याः । वृत्रहणं । ददथुः । अर्धदेवं ॥९॥

हे इन्द्रावरुणा पुरुकुत्सानी पुरुकुत्सस्य पत्नी अर्धभरिता वां युवामदाशदि । अग्रोणयत खलु । ह्व्येभिर्ह
विभिर्नमोभिः स्तुतिमिष्य । अथ राजानं चमदस्य वृत्रहणमर्धदेवमुक्तलक्षण पुत्रमस्या अस्य पुरुकुत्सान्ये ददथुः ।
दत्तवताविति ॥

राया वयं समवांसो मदेम ह्व्येन देवा यवमेन गावः ।

तां धेनुमिद्रावरुणा युवं नो विश्वाहा धत्तमनपस्फुरंती ॥१०॥

राया । वयं । समवांसः । मदेम । ह्व्येन । देवाः । यवमेन । गावः ।

तां । धेनुं । इन्द्रावरुणा । युवं । नः । विश्वाहा । धत्तं । अनपस्फुरंती ॥१०॥

राया धेनुं मदेम समवासो युवा संभक्तारो वयं । ह्व्येन देवा मोदतु यवमेन च गावः । ता धेनु
पीणयित्री रयि हे इन्द्रावरुणा विश्वाहा विश्वस्य इतारी युव युवा नोऽस्माक धत्त । दत्त । कीदृशी । अनप
स्फुरतीमनवहिमिता । यद्वा । विश्वहित्ययय । सर्वदेवार्थः ॥ ॥१०॥

क उ अर्वादि मत्तचर्मकादश मुक्त । मुहोत्रपुत्रो पुरुमीन्द्राजमीन्द्रावृषी । विष्णु कदा । अश्विनी देवता ।
अवानुकर्मणका । क उ अर्वादि पुरुमीन्द्राजमीन्द्रा माहोत्री स्वाश्विनि हि ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयो
राश्विनि कतो धेनुं कदमीदमादिके द्वे मुक्ते । धेनुः प्रत्यस्य क उ अर्वा । आ० ४. १५ । इति मुञ्जितत्वात् ॥

क उ अर्वात्कतमो यज्ञियानां वंदारु देवः कतमो जुपाते ।

कस्येमां देवीममृतपु प्रेषां हृदि श्रेषाम सुष्टुतिं सुहव्यां ॥१॥

कः । ऊं इति । अर्वात् । कतमः । यज्ञियानां । वंदारु । देवः । कतमः । जुपाते ।

कस्यं । इमां । देवीं । अमृतपु । प्रेषां । हृदि । श्रेषाम । सुऽस्तुतिं । सुऽहव्यां ॥१॥

यज्ञियाना यज्ञाहाणां देवाना मध्य क उ देवः अर्वात् । गृणयात्स्तुति । कतमो देवो वंदारु वदनशील
लोत्र । कतमो देवो जुपाते । भवते । कस्य हृदीमा प्रेषा प्रियतरा देवी यीतमाना सुहव्या शोभनातोपता
शोभनहीवर्भयुक्ता वा सुष्टुतिममृतपु मध्य श्रेषाम । श्रेषयम श्राययम वा । अश्विनावर्तनण मुक्तः को देवः
प्राप्ती भवति ॥

को मृच्छाति कतम आगमिषो देवानामु कतमः शंभविष्टः ।

रथं कमाहुर्देवदृष्टमाणुं यं सूर्यस्य दुहितावृणीत ॥२॥

कः । मृच्छाति । कतमः । आगमिष्टः । देवानां । ऊं इति । कतमः । शंभविष्टः ।

रथं । कं । आहुः । दृवत्ऽअश्वं । आणुं । यं । सूर्यस्य । दुहिता । अवृणीत ॥२॥

को मुक्ताति । को देवो मुद्राति । सुख्यदस्मान । कतमो देव आगमिष्ठ आगतुतमोऽस्मद्यज्ञ प्रति । देवो नाम देवाना मध्य कतमो देवः शर्माविष्ठः सुख्यस्य भावयितुतमः । एवमुक्तगुणविशिष्टः को भवेत अश्विनाव तरंगति भावः । कं रथ द्रवदशमाशुमाङ्गः । व्रवते । य रथ सुख्यस्य दहिता सुख्यस्य पत्न्यवृणीत । समभजत । तं कं रथं वेगवतमाङ्गः ॥

म॒ष्टा हि॒ ष्मा गच्छ॑थ॒ दे॒वतो॑ दृ॒निंदो॑ न॒ शक्तिं॑ परि॒तक्म्या॑यां ।

दि॒व आ॒जाता॑ दि॒व्या सु॒पर्णा॑ क॒या श॒चीनां॑ भ॒वथः॑ श॒चिंष्टा॑ ॥३॥

म॒ष्टा हि॒ स्म । गच्छ॑थः । दे॒वतो॑ । दृ॒न । इंदो॑ । न । श॒क्तिं । परि॑तक्म्या॒यां ।

दि॒वः । आ॑ऽजा॒ता । दि॒व्या । सु॒पर्णा॑ । क॒या । श॒चीनां॑ । भ॒वथः॑ । श॒चिंष्टा॑ ॥३॥

मनु ग्रीष्मं । हि स्मति पुरणां । देवतो गमनवत आगामिनो बृन्दिवमान मुत्यामवधिनः पति गन्तव्यः । इद्रः शक्ति न स्वकीया शक्ति यथा परितक्म्याया रात्रावतीताया । प्रदग्ध्यतीति शपः । मुत्याहस्यपःकाल इद्रो यथा गच्छति तद्वृत्तामपि गच्छतिमत्यर्थः । दिवो द्युलोकादाजातागता दिव्या दिवि भवा सुपर्णा गोभनगमना युवा शचीना युष्मत्सवधिनः कर्मणा शक्तीना वा मध्य कया शच्या शचिंष्टा शक्तिमत्तरी गोभनकर्मवर्ता वा भवथः ॥

का वां भृ॒दुप॑मातिः क॒या न॒ आ॒श्विना॑ ग॒मथो॑ ह॒यमा॑ना ।

को वां म॒हश्चि॑त्य॒जसो॑ अ॒भीक॑ उ॒रुथ॑तं मा॒ध्वी द॒स्मा न॒ ऊ॒ती ॥४॥

का । वां । भृ॒त । उप॑ऽमातिः । क॒या । नः । आ । अ॒श्विना॑ । ग॒मथः॑ । ह॒यमा॑ना ।

कः । वां । म॒हः । चि॒त । त्य॒जसः॑ । अ॒भीक॑ । उ॒रुथ॑तं । मा॒ध्वी । इति॑ । द॒स्मा । नः । ऊ॒ती ॥४॥

वां युवयोः कोपमातिः । उप मसीप मातिमान गुणाना परिचिञ्चित्यस्या मा स्मृतिः का भुव । भवत । कया मुत्या हयमानावाहयमाना भता नोऽस्माना गमथः । आगच्छथः । वा युवयोरभीक आसन्नप्रदेशे महश्चिन्वहतम्यजसः । त्यज्यते परित्यज्यते सर्वरति त्यजः क्रोधः । तस्य मोहा को भवत । हे माध्वी मधुर रसस्योदकस्य गृष्टारी हे दस्मा शत्रुणामुपक्षपयितारावश्विनी नोऽस्मानुती कत्या रक्षयारुष्यत । रत्नाकर्मत । रक्षते ॥

उ॒रु वां रथः॑ परि॒ न॒शति॑ द्या॒मा यत्स॑मु॒द्राद॑भि॒ वर्त॑ते वां ।

म॒ध्वा मा॒ध्वी म॒धु वां प्र॒पाय॑न्यत्सीं वां पृ॒ष्टो भु॒रज॑त प॒क्राः ॥५॥

उ॒रु । वां । रथः॑ । परि॒ । न॒शति॑ । द्यां । द्या । यत॑ । स॒मु॒द्रात॑ । अ॒भि । वर्त॑ते । वां ।

म॒ध्वा । मा॒ध्वी । इति॑ । म॒धु । वां । प्र॒पाय॑न । यत् । सीं । वां । पृ॒ष्टः । भु॒रज॑त । प॒क्राः ॥५॥

हे अश्विनी वां रथो वा परि द्युलोकस्य परित उरु प्रभुत नशति । गच्छति । यद्यस्मादा अर्वाक समुद्रा त्समुद्रवणमाधनादतरिचादा प्रति अभि वर्तते । अभिमुख्येन गच्छति । हे माध्वी उक्तलक्षणा मध्वा मधुरेण पयसा मधु मधुरं सोमरसं प्रपायन । सिंचत्यध्वर्यवः । यद्यस्मात्सी सर्वतो वा पृष्ठो युवयोः सोम पक्राः पक्रा यवा भुरजत । प्राप्नुवति । तस्मादभिवर्तते वामिति ॥

सि॒न्धुर्ह॑ वां र॒सया॑ सि॒चद॑श्वा॒न्धृणा॑ व॒योऽरू॑षासः परि॒ ग्मन॑ ।

त॒दृ पु॒ वांम॒जिरं॑ चेति॒ यानं॑ येन॒ पती॑ भ॒वथः॑ सूर्या॒याः ॥६॥

सिंधुः । ह । वां । रसया । सिंचत् । अश्वान् । घृणा । वयं । अरूपासः । परि । गमन् ।
तत् । ऊं इति । सु । वां । अजिरं । चेति । यानं । यन् । पती इति । भवथः । सूर्यायाः ॥ ६ ॥

वां युवयोरश्वान् सिंधुः स्पंदमानो मेघ उदकं वा रसया रसेन सिंचत् । असेचयत् । घृणा दीप्या वयः
पक्षिमदृशा वितारो वा अश्वान् अरूपाम् आरोचमानाः संतः परि परितो रमन् । गच्छति । वां यानं गमन-
साधनं प्रमिदो रथोऽजिरं । क्षिप्रनामितत् । सु सुष्ठु चेति । जायते । येन रथेन सूर्यायाः पती पालयितारी
बोहारी भवथः स रथश्चेतीति ॥

इहेह यद्वां समना पपृष्टो सेयमस्मे सुमतिर्वाजरत्ना ।
उरुष्यतं जरितारं युवं ह श्रितः कामो नामत्या युवद्विक् ॥ ७ ॥
इहऽइह । यत् । वां । समना । पपृष्टो । सा । इयं । अस्मे इति । सुऽमतिः । वाजऽरत्ना ।
उरुष्यतं । जरितारं । युवं । ह । श्रितः । कामः । नामत्या । युवद्विक् ॥ ७ ॥

हे अश्विनी ययस्मात् । यया वा सुमत्या । इहेहामिन्नैव यज्ञे समना समानमनस्का । मदृशावित्यर्थः ।
तां वां युवा सुमत्या पपृष्ट । सुत्या संयोजयामि । मेयमिदानीं क्रियमाणा सुमतिः शोभनमृतिरस्मै अस्मा-
कमेव फलवती भवत्विति शेषः । हे वाजरत्ना रमणीयार्त्ता । अहं वै वाजः । शतं त्रा० ९. ३ ४ ९ । इति
श्रुतेः । युवं युवां जरितारं गरितारं स्रोतारं मामुरुष्यत । रचतं । हे नामत्याश्विनी कामोऽस्यदीयो युवद्विक्
ह युवामिव गच्छन् श्रितः प्राप्तः ॥ ॥ १९ ॥

तं वां रथमिति सप्तर्षे द्वादशं मुक्ते । पुरुषोऽज्ञाजमीऽज्ञाविव ऋषी । विष्णु कंदः । अश्विनी देवता । तं
वामित्यनुक्रातं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशम्वयोरुक्ता विनियोगः ॥

तं वां रथं वयमद्या हुवेम पृथुजयमश्विना संगतिं गोः ।
यः सूर्या वहति वंधुरायुर्गिर्वाहमं पुरुतमं वसृयुं ॥ १ ॥
तं । वां । रथं । वयं । अद्य । हुवेम । पृथुऽजयं । अश्विना । संऽगतिं । गोः ।
यः । सूर्या । वहति । वंधुरऽयुः । गिर्वाहमं । पुरुऽतमं । वसुऽयुं ॥ १ ॥

हे अश्विना वां युवयो रथ स्रोतारोऽद्य मुत्याहनि हुवेम । आहुयामः । कीदृशं तं । पृथुजयं प्रथितवेग
गोः गवा संगतिं संगमयितारं । यो रथः सूर्या वहति । धारयति । वंधुरयुः । रथे निवासाधारभुतः काष्ठो
बंधुर तद्वान् । तं गिर्वाहमं गिरा स्तुतीना बोहार पुरुतमं प्रभुततमं वसुयु वसुमतं ॥

युवं श्रियमश्विना देवता तां दिवो नपाता वनथः शचीभिः ।
युवोर्वपुर्भि पृष्टाः सचंते वहंति यत्कुहासो रथे वां ॥ २ ॥
युवं । श्रियं । अश्विना । देवता । तां । दिवः । नपाता । वनथः । शचीभिः ।
युवोः । वपुः । अभि । पृष्टाः । सचंते । वहंति । यत् । कुहासः । रथे । वां ॥ २ ॥

हे दिवो नपातादित्यस्य पुनस्यानीर्या तुलोकस्य वा न पातयितारी हे अश्विनी युवं युवां देवता देवते ॥
विभक्तियत्ययः ॥ तां प्रमिदा श्रिय शचीभिः कर्मभिः शक्तिभिर्वा वनथः । संभर्जं । यद्वा । वनतिदीनार्थः ।
युवोर्वपुर्वपुः शरीरं पृष्ठोऽज्ञानि सोमलक्षणाभ्यं सचंते । यद्यदा रथे वा वहति कुहासो महातोऽश्वः ।
यद्वा । स्तुतयो वा युवा रथे वहति ॥

को वामद्या करते रातहव्यं ऊतये वा सुतपेयाय वाके ।

ऋतस्य वा वनुषे पूर्याय नमो येमानो अश्विना ववर्तन् ॥३॥

कः । वां । अद्य । करते । रातऽहव्यः । ऊतये । वा । सुतऽपेयाय । वा । अकेः ।

ऋतस्य । वा । वनुषे । पूर्याय । नमः । येमानः । अश्विना । आ । ववर्तन् ॥३॥

को यजमानोऽद्य वां युवयोः करते । कुर्यात् स्मृतिं । अर्कमेष रातहव्यो दत्तसोम ऊतये वा रक्षणाय वा सुतपेयाय सोमपानाय वा । ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य वा पूर्याय पुराणाय वनुषे समजनाय हे अश्विना नमो येमानो नमस्कारं कुवाणः क आ ववर्तन् । आवर्तययज्ञं प्रति ॥

हिरण्ययेन पुरुभू रथेनेमं यज्ञं नामत्योषं यातं ।

पिवाथ इन्मधुनः सोम्यस्य दधथो रत्नं विधते जनाय ॥४॥

हिरण्ययेन । पुरुभू इति पुरुऽभू । रथेन । इमं । यज्ञं । नामत्या । उप । यातं ।

पिवाथः । इत् । मधुनः । सोम्यस्य । दधथः । रत्नं । विधते । जनाय ॥४॥

हे पुरुभू वज्रं भवती नामत्याविमं यज्ञं हिरण्ययेन रथेनोप यातं । सोम्यस्य सोममन्त्राधिनी मधुनी मधुरसस्य ॥ कर्माणि पश्या ॥ सोमरमं पिवाथः । पिवाथः । विधते परिचरते जनाय मल्ल रत्नं रमणीय धनं दधथः । धारयथः ॥ दधतेदानार्थस्य निटि रूप ॥

आ नो यातं दिवो अच्छा पृथिव्या हिरण्ययेन सुवृता रथेन ।

मा वामन्ये नि यमन्देवयन्तः सं यद्दे नाभिः पूर्या वां ॥५॥

आ । नः । यातं । दिवः । अच्छ । पृथिव्याः । हिरण्ययेन । सुऽवृता । रथेन ।

मा । वां । अन्ये । नि । यमन् । देवऽयन्तः । सं । यत् । दे । नाभिः । पूर्या । वां ॥५॥

नोऽस्मान्काभि प्राप्नुं दिवो बृहतीकात्पृथिव्याः सकाशात्ता आ यातं । केन माधनेन । हिरण्ययेन हितर मणीयेन सुवृता शोभनावर्तनेन रथेन । वां युवामन्य देवयन्तो देवा युवामिच्छतो यजमाना मा नि यमन् । नियमनं मा कुर्वन् । यद्यस्मात्पूर्या पूर्वाहितरथष्टम्भः पूर्वभाविनी नाभिर्वाधिका स्मृतिः सं ददे । संब्रूति । तस्मादायातं ॥

नू नो रयिं पुरुवीरं बृहन्तं दत्ता मिमाथामुभयेष्वस्मे ।

नरो यद्वामश्विना स्तोममावन्तसधस्तुतिमाजमीह्रासो अगमन् ॥६॥

नु । नः । रयिं । पुरुऽवीरं । बृहन्तं । दत्ता । मिमाथां । उभयेषु । अस्मे इति ।

नरः । यत् । वां । अश्विना । स्तोमं । आवन् । सधऽस्तुतिं । आजऽमीह्रासः । अगमन् ॥६॥

नु निप्रं नोऽस्माकं रयिं धनं पुरुवीरं वज्रपुत्रोपेतं बृहन्तं महान्तं हे दत्ताश्विनी मिमाथा । कुरुतं । उभयेषु पुरुमीह्राजमीह्रेष्वस्मे अस्मासु यद्यदा नरो नेतार ऋत्विजः पुरुमीह्रसंवाधिनो वां युवयोः स्तोमं स्तोत्रमावन् । अगमन् । प्राप्ताः । तथा सधस्तुतिं सहस्तुतिमाजमीह्रासोऽजमीह्रसंवाधिनोऽपि तैः सहगमन् । अगमन् ॥

इहेह यद्वां ससना पपृष्टो मेयमस्मे सुमतिर्वाजरत्ना ।

उरुष्यते जरितारं युवं ह श्रितः कामो नासत्या युवद्विक् ॥ १॥

इहऽइह । यत् । वां । ससना । पपृष्टो । मा । इयं । अस्मे इति । सुऽमतिः । वाजऽरत्ना ।

उरुष्यते । जरितारं । युवं । ह । श्रितः । कामः । नासत्या । युवद्विक् ॥ १॥

इहेहति गतं ॥ ॥ २० ॥

एष स्य भानुरिति सप्तर्च त्रयोदशं मुक्त । आदितः पट जगत् । सप्तमी विष्टप । मंडलद्रष्टा वामदेव
श्रपिः । अश्विनो देवता । एष स्य विष्टवतमिति ह्यनुकात ॥ प्रातरनुवाकाश्विनगम्यो जायते कदमीदं शस्त्रं ।
तथा च सूचित । अर्वाध्यगिर्जम् एष स्य भानुः । आ० ४. १५ । इति ॥

एष स्य भानुरुदियति युज्यते रथः परिज्मा दिवो अस्य सानवि ।

पृथासो अस्मिन्मिथुना अधि त्रयो दृतिस्तुरीयो मधुनो वि रण्णते ॥ १॥

एषः । स्यः । भानुः । उत । इयति । युज्यते । रथः । परिऽज्मा । दिवः । अस्य । सानवि ।

पृथासः । अस्मिन् । मिथुनाः । अधि । त्रयः । दृतिः । तुरीयः । मधुनः । वि । रण्णते ॥ १॥

एष पुरतो दृश्यमानः स्य स भानुर्दीप्तिमानादित्य उदियति । ऊर्ध्वं गच्छति । पुरस्तादथश्च युवयोः संबन्धो
परिज्मा परितो गतास्य दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य सानवि साना समुत्क्रितप्रदेश उदियतीति वा रण्णते
इति वा संबधनीय । अस्मिन्मिथुना अधि उपरिभागे मिथुना मिथुनीभुतास्त्रयस्त्रिविधाः पृथासोऽज्ञानि । वेधा
विहितं चाज्ञ । इदमज्ञमग्नं पानं स्वादयति हि अतः । त्रिष्वपि पदार्थेषु मिथुनशब्दसंज्ञितुरीयं दृश्यते । माता
पिता पुत्रसद्वैव तन्मिथुनमिति । दृतिस्तुरीयः । रमद्रव्याधारः पदार्थश्चर्मस्यो दृतिरित्युच्यते । मधुनः सोम-
रसस्य संबन्धो मधुपूर्णश्चतुर्थो वि रण्णते । विविधं राजते ॥

उद्वां पृथासो मधुमंत ईरते रथा अश्वाम उपसो व्युष्टिपु ।

अपोर्णुवंतस्तम आ परीवृतं स्वर्णं शुक्रं तन्वत आ रजः ॥ २॥

उत् । वां । पृथासः । मधुऽमंतः । ईरते । रथाः । अश्वामः । उपसः । विऽउष्टिपु ।

अपऽअपोर्णुवंतः । तमः । आ । परिऽवृतं । स्वः । न । शुक्रं । तन्वतः । आ । रजः ॥ २॥

पृथासः पृथास्त्रिविधाज्ञवतो मधुमतः सोमरसोपेता अश्वामोऽश्वयुक्ता वां युवयो रथाः । यद्वा । मधुमंतः
पृथा रथा अश्वामोऽश्वो उपसो व्युष्टिपु व्युत्क्रान्तेषु सत्सुदीरते । उन्मूलं गच्छति । किं कुर्वतः । परीवृतं परितो
व्याप्तं तम आ सर्वतोऽपोर्णुवतोऽपाकुर्वतः स्वनं आदित्य इव शुक्रं दीप्तं रजस्तजश्च तन्वतः । आकारश्चार्थः ।
यद्वा । रजोऽतस्मिन् शुक्रं दीप्तं तन्वतः ॥

मध्वः पिवतं मधुपेभिरासभिरुत प्रियं मधुने युंजाथां रथं ।

आ वर्तन्ति मधुना जिव्यस्यथो दृतिं वहेथे मधुमंतमश्विना ॥ ३॥

मध्वः । पिवतं । मधुऽपेभिः । आसऽभिः । उत । प्रियं । मधुने । युंजाथां । रथं ।

आ । वर्तन्ति । मधुना । जिव्यः । पयः । दृतिं । वहेथे इति । मधुऽमंतं । अश्विना ॥ ३॥

मध्वो मधुरं सोमरसं मधुपमि! सोमपानार्हरामभिरास्यः पिवत । उतापि च प्रियं रथ मधुन मधुना
भाय युजाथा । अर्धयुक्तं कुरुत । वर्तन्ति यजमानगृहमा गच्छन्तमिति शेषः । पथो गमनमार्गात्कधुना जित्वथ ।
प्रीणयत । यद्वैक वाक्य । पथो वर्तन्तिमाकाशं जित्वथः । इति मधुमत हे अश्विना वहेध । धारयथः ॥

हंसामो ये वां मधुमंतो अस्मिधो हिरण्यपर्णा उहुवं उपवृधः ।

उदप्रुतो मंदिनो मंदिनिस्पृणो मध्वो न मष्टाः सर्वनानि गच्छथः ॥ ४ ॥

हंसामः । ये । वां । मधुऽमंतः । अस्मिधः । हिरण्यऽपर्णाः । उहुवं । उपःऽवृधः ।

उदऽप्रुतः । मंदिनः । मंदिऽनिस्पृणः । मध्वः । न । मष्टाः । सर्वनानि । गच्छथः ॥ ४ ॥

हंसामोऽध्वनि ग्रीष्म गतारो मधुमतो माधुर्यापता अग्निधोऽद्वीरधारी हिरण्यपर्णा हितरमणीयपर्णा
उहवो वोढार उपवृध उपमि वृधमाना उदप्रुत उदकस्य प्रावयितारो मंदिनो हर्षयितारो मंदिनिस्पृणो
मंदिन सोम स्पृणतः । इत्यलक्षणा अथा ये सति तिरश्चमध्वो न मध्विच मवो मजिकाः सर्वनान्यग्मदीयानि
गच्छथः ॥

स्वध्वरामो मधुमंतो अग्रय उसा जरते प्रति वस्तोरश्विना ।

यन्निक्तहस्तस्तरणिर्विचक्षणाः सोमं सुपाव मधुमंतमद्रिभिः ॥ ५ ॥

सुऽअध्वरामः । मधुऽमंतः । अग्रयः । उसा । जरते । प्रति । वस्तोः । अश्विना ।

यत् । निक्तऽहस्तः । तरणिः । विऽचक्षणाः । सोमं । सुपाव । मधुऽमंतं । अद्रिऽभिः ॥ ५ ॥

स्वध्वरामः शोभनयागमाधना मधुमतो हीतयमोभवतोऽग्रयो गार्हपत्यादय उसा मरु निमतावश्विना
पति वस्तोरन्वहमृपःकानि जरते । सृजति । ययदा निक्तहस्तः समवेणोदकेन शोधितहस्तस्तरणिः कर्मणस्सार
यिता विचक्षणा विविध दृष्टाभव्यः सोम मधुमतमद्रिभिर्योवमि । सुपाव । अभिपूतवान । तदा तऽग्रयः
सृजति । तस्मादागच्छतमित्यर्थः ॥

आकेनिपासो अहंभिर्देविध्वतः स्वर्णं णुकं तन्वत आ रजः ।

सूरश्चिदश्वान्युयुजान इयते विश्वा अणुं स्वधया चेतयस्पथः ॥ ६ ॥

आकेऽनिपासः । अहंऽभिः । देविध्वतः । स्वः । न । णुकं । तन्वतः । आ । रजः ।

सूरः । चित् । अश्वान् । युयुजानः । इयते । विश्वान् । अणुं । स्वधया । चेतयः । पथः ॥ ६ ॥

आकेनिपासः । आकेऽतिके निपततीत्यकिनिपा रथसयः । ते चार्हमिरहोमिर्देविध्वतः कपयतो भ्रमयतो
वा तमासि । स्वन आद्रित्य इव णुक दीप्त रज आ । तन्वतो भवत्यश्विनोरथाः । सूरश्चित्तयथाथान्युयुजानो
योजयन्तीयते । गच्छति । हे अश्विना युवा विश्वान्यथ आगमनमार्गाननुक्रमेण रथयानिन सोमन्वजगेन
चेतयः । चेतयथः । प्रज्ञापयथः ॥

प्र वांमवोचमश्विना धियंधा रथः स्वर्शो अजरो यो अस्मि ।

येन मद्यः परि रजोमि याथो हविष्मंतं तरणिं भोजमच्छ ॥ ७ ॥

प्र । वां । अवोचं । अश्विना । धियंऽधा । रथः । सुऽअश्वः । अजरः । यः । अस्मि ।

येन । मद्यः । परि । रजोमि । याथः । हविष्मंतं । तरणिं । भोजं । अच्छ ॥ ७ ॥

धियं धाः कर्मणां धारकोऽहं हे अश्विना वां प्रावोचं । प्रववीमि । स्तमि । स्वश्वोऽजरोऽजीर्णो नित्यश्रु-
तनोऽजरयिता वा रथो योऽस्मि । येन रथेन मयस्तदानीमेव रजांसि लोकान्परि यायः तेन रथेन
हविष्मन्तं सोमादिहविर्वयुक्तं तरणिं तारकं शीघ्रगामिनं भोजं भोजयितारमस्मयागमच्छं प्राप्तुमागच्छतमिति
शेषः ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ४ ॥

पचमंऽनुवाके त्रयोदशं सूक्तानि । तत्रायं पिवति मत्तं प्रथमं सूक्तं वामदेवस्यापं गायचं । कृत्वमिन्द्रवा
युदेवताकमाशा केवलवायव्या । तथा चानुक्तांतं । अयं वायव्यांश्चंद्रवायवं तु गायत्रमिति ॥ सूक्तविनियोगो
नैगिकः । अयं द्विः पृष्ठवायव्यहस्यं याज्यं । तथा च सूचितं । अयं पिवा मधुनामिति याज्यं अनवानं
। आ० प. ५ । इति ॥

अग्रं पिवा मधुनां सुतं वायो दिविष्टिषु । त्वं हि पूर्वपा असि ॥ १ ॥

अग्रं पिवा मधुनां सुतं वायो इति । दिविष्टिषु । त्वं हि । पूर्वपाः । असि ॥ १ ॥

हे वायो त्वमग्रमिन्द्रादिभ्यः पूर्वं मधुनां मधुररसानां सोमानां संवर्धनं सुतमभिपुतं रसं पिव । कृत्रिति
तदुच्यते । दिविष्टिषु दिवः स्वर्गस्य प्रापकेषु यज्ञेषु । यद्वा । अस्माकं दिवः स्वर्गस्यपणेषु निमित्तेषु । त्वं हि त्वं
खलु पूर्वपा असि । हिशब्दो देवदधिपं पूर्वपयं । अखं १ ७० १ । इत्यादिमन्त्रात्तरमसिद्विद्योतनार्थः । वायो
रयपानं देवा वै सोमस्य राज्ञोऽग्रपथं न समपादयत्तह प्रथमः पिवयमित्यादिब्राह्मणं । ऐ० ब्रा० २. २५ ।
स्पष्टमास्त्रात् । तत्र हि वायुरात्रि प्रथमं धावित्वायपानं लभ्यवान् ॥

गतेना नो अभिष्टिभिर्नियुत्वा इंद्रसारथिः । वायो सुतस्य तृपतं ॥ २ ॥

गतेन । नः । अभिष्टिभिः । नियुत्वा । इन्द्रसारथिः । वायो इति । सुतस्य । तृपतं ॥ २ ॥

हे वायो नियुत्वात्रियुत्तिसन्धानं इन्द्रसारथिरिन्द्रमहायः मन त्वं गतिनापरिमितरभिष्टिभिर्भित एषणीयः
कार्मनिमित्तभुतिरागच्छति शेषः । आगत्य च सुतस्य सुतमभिपुतं सोमं तृपतं । पिवत त्वमिन्द्रस्य । इन्द्रस्य
साहित्यं ब्राह्मण एवोक्तं । तत्तुरीयभागिन्द्रोऽभवत्तत्तमावायुरिति तुरीये हव संयहीतारो वदतेऽमुनवान्
काणेन यदद् इन्द्रः सारथिरिव भुत्वोदजयत । ऐ० ब्रा० २. २५ । इति वा ॥

आ वां सहस्रं हरय इंद्रवायु अभि प्रयः । वहंतु सोमपीतये ॥ ३ ॥

आ । वां । सहस्रं । हरयः । इंद्रवायु इति । अभि । प्रयः । वहंतु । सोमपीतये ॥ ३ ॥

हे इन्द्रवायु वां युवा सहस्रं हरयः सहस्रसंख्याका अश्वः प्रयोऽज्ञं प्रति त्वरयंतः सति । अत्र हरिश-
ब्दोऽश्वसामान्यवचनः । ते सोमपीतये आ वहंतु ॥

रथं हिरण्यवंधुरमिंद्रवायु स्वध्वरं । आ हि स्थाथो दिविस्पृशं ॥ ४ ॥

रथं । हिरण्यं । स्वध्वरं । इंद्रवायु इति । सुऽअध्वरं । आ । हि । स्थाथः । दिविऽस्पृशं ॥ ४ ॥

हे इन्द्रवायु हिरण्यवंधुरं हिरण्यमयनिवासधारकाष्टोपतं दिविस्पृशं शुभोक्तस्पर्शिनं स्वध्वरं शोभनाध्वरवंतं
रथमा स्थाथो हि । आस्थितो खलु । यस्मादेवं तस्मादागच्छतमित्यर्थः । स्वध्वरं प्रस्थाप्याथ इति वा व्याख्ययं ॥

रथेन पृथुपाजसा दाश्वान्समुपं गच्छतं । इंद्रवायु इहा गतं ॥ ५ ॥

रथेन । पृथुऽपाजसा । दाश्वान्सं । उपं । गच्छतं । इंद्रवायु इति । इहा । आ । गतं ॥ ५ ॥

हे इन्द्रवायू पृथुपाजसा प्रभुतबलेन रथेन दास्यांसं दातारं यज्ञमानमुप गच्छतं । तदर्धमिहास्मिन्यज्ञं आ गतं । आगच्छतं ॥

इन्द्रवायू अयं सुतस्त्वं देवेभिः सज्जोषसा । पिवंतं दाशुषो गृहे ॥ ६ ॥

इन्द्रवायू इति । अयं । सुतः । तं । देवेभिः । सज्जोषसा । पिवंतं । दाशुषः । गृहे ॥ ६ ॥

हे इन्द्रवायू अयं सोमः सुतोऽभिपूतः । तं सोमं देवेभिर्देवैः सज्जोषसा ममानप्रीता दाशुषो हविर्दातुर्मृष्टे यागशालायां पिवंतं ॥

इह प्रयाणमस्तु वामिन्द्रवायू विमोचनं । इह वां सोमपीतये ॥ ७ ॥

इह । प्रयाणं । अस्तु । वां । इन्द्रवायू इति । विमोचनं । इह । वां । सोमऽपीतये ॥ ७ ॥

हे इन्द्रवायू वा युवयोरिहास्मिन्यज्ञं प्रयाणं गमनमभू । इहास्मिन्नैव यज्ञे वा सोमपीतये विमोचनमश्नामस्तु । पर्यवसानत एकार्थत्वेऽप्यादराद्यन्त्यादविरोधः ॥ ॥ ७० ॥

वायो शुक्र इति चतुर्थत्वं द्वितीयं सुक्तमानुषम् वामदेवस्यार्थमिन्द्रवायव । आया किवलवायया । अत्रानुक्रमणिका । वायो चतुष्कमाया वायव्यानुषम् त्विति ॥ सुक्तविनियोगो निगिकः ॥ आया दशरात्रे चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचे प्रथमा । वायो शुक्रो अयामि ते विहि होत्रा अवीताः । आ० ७. ११ । इति सूचित ॥

वायो शुक्रो अयामि ते मध्वो अयं दिविष्टिषु ।

आ याहि सोमपीतये स्पर्हां देव नियुत्वता ॥ १ ॥

वायो इति । शुक्रः । अयामि । ते । मध्वः । अयं । दिविष्टिषु ।

आ । याहि । सोमऽपीतये । स्पर्हः । देव । नियुत्वता ॥ १ ॥

हे वायो ते तुभ्यं शुक्रो व्रतचर्यादिना दीप्तोऽह मध्वो मधुर सोमरसं ॥ कर्मणि पठो ॥ अयमिदं रभ्यः पूर्वमयामि । आययामि ॥ अयतिरंतर्भावितण्यर्थः ॥ किमर्थं । दिविष्टिषु दिवो युष्मोक्तस्यपणेषु सत्सु हे देव वायो स्पर्हः स्पृहणीयत्वं नियुत्वता । नियुद्वायोः यतिनियुतोऽयः । तेन साधनेना याहि सोमपीतये सोमपानाय ॥

इन्द्रश्चत्वादिमृचो दशरात्रे चतुर्थेऽहस्येन्द्रवायवो द्वितीयः । सूचित च । इन्द्रश्च वायव्यया सोमानामाचिकितान मुकतू । आ० ७. ११ । इति ॥

इन्द्रश्च वायवेपां सोमानां पीतिमर्हथः । युवां हि यंतीर्देवो निम्नमापो न सध्वक ॥ २ ॥

इन्द्रः । च । वायो इति । एपां । सोमानां । पीतिं । अर्हथः । युवां । हि । यंति । इन्द्रवः ।

निम्नं । आपः । न । सध्वक ॥ २ ॥

हे वायो त्वमिन्द्रश्चपां गृहीतानां सोमाना पीतिं पानमर्हथः । युवा हि यन्ति देवः सोमा यति । प्राप्नुवति । निम्नं प्वातप्रदेशमापो न सध्वक् उदकानि यथा मर्हथ गच्छति तद्वत्सर्वं सोमा युवा हि यति ॥

वाय्विन्द्रश्च शुष्मिणा सरथं शवसस्पती । नियुत्वता न ऊतय आयातं सोमपीतये ॥ ३ ॥

वायो इति । इन्द्रः । च । शुष्मिणा । सरथं । शवसः । पती इति । नियुत्वता । नः ।

ऊतये । आ । यातं । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

हे वायो त्वमिन्द्रश्च हे शयसस्यती वलस्य पती शुष्मिणा वलवती नित्युत्वंता नित्युत्संज्ञकाश्चवंती युवां सरथं समानमेव रथमारुह्येति शेषः । न ऊतये रक्षणाय सोमपीतये सोमपानायात्रा यात । आगच्छतं । यद्वा । सरथमधिष्ठितमारुह्य चायातमिति च वाक्यद्वयं ॥

या वां संति पुरुस्पृहो नित्युतो दाणुपे नरा । अस्मे ता यज्ञवाहमेदं वायुं नि यच्छतं ॥४॥
याः । वां । संति । पुरुऽस्पृहः । निऽयुतः । दाणुपे । नरा । अस्मे इति । ताः । यज्ञऽवाहसा ।
उदं वायुं इति । नि । यच्छतं ॥४॥

हे नरा नेतारी हे यज्ञवाहसा यज्ञवाहकाश्चिद्ववायु याः पुरुस्पृहो बह्वभिः स्पृहणीया नित्युतः संति अस्मै अस्मभ्यं दाणुपे हविर्दत्तवन्तं यजमानाय मदर्थं ता नित्युतो नि यच्छत ॥ ॥२३॥

विहि होत्रा इति पंचर्चं तृतीयं सूक्तं वामदेव्यं वायव्यं । अत्रानुक्रमणिका । विहि पंच वायव्यामिति ॥ सूक्ताविनयांगो लैंगिकः ॥ आया दशरात्रं चतुर्थं ऽहनि प्रउगशस्य वायव्यतुचस्य द्वितीया । तथा च सूचितं । विहि होत्रा अवीता वायो शतं हरीणा । आ० १० ११ । इति ॥

विहि होत्रा अवीता विपो न रायो अर्यः । वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥१॥
विहि । होत्राः । अवीताः । विपः । न । रायः । अर्यः । वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन ।
याहि । सुतस्य । पीतये ॥१॥

हे वायो विहि । वीहि । भक्षय । होत्रा होममाधिकाः सोमाहतीरवीता अर्यः पूर्वमभक्षिता विपो न शत्रूणां विपर्ययता राज्ञेव । किचार्यः सोतुर्मम रायो धनानि संपादयेति शेषः । हे वायो चंद्रेणाह्लादकेन रथेना याहि सुतस्य सोमस्य पीतये पानाय ॥

निर्युवाणो अणस्तीनिर्युवाँ उदंसारथिः । वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥२॥
निऽयुवानः । अणस्तीः । निर्युवान । उदंऽसारथिः । वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन ।
याहि । सुतस्य । पीतये ॥२॥

हे वायो त्वमशस्तीरभिगस्तीनिर्युवाणो निःशेषिण नियोजयन्निर्युवान्निर्युत्संज्ञकाश्चवानिन्द्रसारथिरिन्द्र-
महायः सन आ याहि ॥

अनु कृष्णे वसुंधिती येमाते विश्वपेगसा । वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥३॥
अनु । कृष्णे इति । वसुंधिती इति वसुऽधिती । येमाते इति । विश्वऽपेगसा । वायो
इति । आ । चंद्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥३॥

कृष्णे कृष्णवर्णे वसुंधिती वसुनां धार्या विश्वपेगसा विश्वरूपे द्यावापृथिव्यां त्वामनु येमाते । अनुगच्छतः ॥
वहंतु त्वा मनोयुजो युक्तासो नवतिर्नव । वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥४॥
वहंतु । त्वा । मनुऽयुजः । युक्तासः । नवतिः । नव । वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन ।
याहि । सुतस्य । पीतये ॥४॥

हे वायो त्वा त्वा मनोयुजो मनःसमानगतयो युक्तासः परस्परसंयुक्ता नवतिर्नव नवोत्तरनवतिसंख्याका
अथा वहतु । धारयतु ॥

वायो शतमिति पंचमी पूर्वोक्त एव तृषि तृतीया । सुचं पूर्वमेवोक्तं ॥

वायो गतं हरीणां युवस्व पोषाणां । उत वा ते सहस्रिणो रथ आ यातु पाजसा ॥५॥
वायो इति । गतं । हरीणां । युवस्व । पोषाणां । उत । वा । ते । सहस्रिणः । रथः ।
आ । यातु । पाजसा ॥ ५ ॥

हे वायो त्वं पोषाणां पोषणीयानां हरीणां गतं युवस्व । योजय रथे । उत वा अथवा ते सहस्रिणः
सहस्रसंख्यापुरका अश्वाः । तिर्यक्तो रथः पाजसा वल्लभा यातु । आगच्छतु ॥ ॥ ५४ ॥

इदं वामास्य इति षड्रचं चतुर्थं मुक्तं वामदेवस्यार्थं गायत्रमंद्रावाहंस्पत्य । अत्रानुक्रमणिका । इदं वा
पंडेद्रावाहंस्पत्यं गायत्रमिति । मुक्तविनियोगो लेखिकः ॥

इदं वामास्ये हविः प्रियमिंद्रावृहस्पती । उक्थं मदंश्च गम्यते ॥१॥
इदं । वा । आस्ये । हविः । प्रियं । इंद्रावृहस्पती इति । उक्थं । मदः । च । गम्यते ॥ १ ॥

हे इंद्रावृहस्पती वामास्य इदं प्रिय हविः सोमरूपं प्रतिपासीति शेषः । उक्थं ग्राम्यं च मदो मदजनक
गम्यते ॥

अयं वां परि पिच्यते सोम इंद्रावृहस्पती । चारुर्मदाय पीतये ॥२॥
अयं । वां । परि । सिच्यते । सोमः । इंद्रावृहस्पती इति । चारुः । मदाय । पीतये ॥ २ ॥

हे इंद्रावृहस्पती वामास्य चारुः शोभनोऽयं सोमः परि पिच्यते । परितो दीयते । मदाय हर्षाय पीतये
पानाय च ॥

इंद्रावाहंस्पत्यायामिष्टा प्रधानस्या न इदंति तृतीयानुवाक्योत्तरा याव्या । मुद्रितं च । आ न इंद्रावृह
स्पती अस्मि इंद्रावृहस्पती । आ० २ ११ । इति ॥

आ न इंद्रावृहस्पती गृहमिदंश्च गच्छतं । सोमपा सोमपीतये ॥३॥
आ । नः । इंद्रावृहस्पती इति । गृहं । इदं । च । गच्छतं । सोमऽपा । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

हे इंद्रावृहस्पती । अथ विविच्योच्यते । हे वृहस्पते त्वं चंद्रश्च सोमपा सोमपा युवा सोमपीतये सोमपा
नाय सो गृहमस्मयागमबंध्या गच्छतं ॥

अस्मे इंद्रावृहस्पती रयिं धत्तं गतग्विनं । अश्वावंतं सहस्रिणं ॥४॥
अस्मे इति । इंद्रावृहस्पती इति । रयिं । धत्तं । गतऽग्विनं । अश्वऽवंतं । सहस्रिणं ॥ ४ ॥

अस्या विनियोगः पूर्वमंत्रेण महोक्तः । हे इंद्रावृहस्पती अस्मि अस्मभ्य रयिं धत्तं धत्त । कीदृश रयिं ।
गतग्विनं गतसंख्याकाभिर्गोभिर्युक्तमथावतमश्ववतं सहस्रिणं सहस्रसंख्यायुक्तं ॥

इंद्रावृहस्पती वयं सुते गीर्भिहंवामहे । अस्य सोमस्य पीतये ॥५॥
इंद्रावृहस्पती इति । वयं । सुते । गीऽभिः । हंवामहे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ५ ॥

सुते सोमोऽभिपुते गीर्भिः स्तुतिभिः । शिष्टं गतं ॥

सोममिंद्रावृहस्पती पिबतं दाणुषो गृहे । मादयेषां तदोक्त्सा ॥६॥
सोमं । इंद्रावृहस्पती इति । पिबतं । दाणुषः । गृहे । मादयेषां । तत्ऽओक्त्सा ॥ ६ ॥

हे इन्द्रावृहस्पती युवां दाशुषो हविर्दानुर्यजमानस्य गृहे तदोक्ता । तदेव यजमानगृहमोक्षो निवासस्थानं ययोस्ती । तादृशां संतां सोमं पिबतं । पीत्वा च मादधेयामिति ॥ २५ ॥

यस्तस्तम्भकादशर्चं पंचमं मृक्तं वामदेवस्यार्पं चैष्टुभं । दशमी जगती । दशम्येकादश्याविंद्रावृहस्पतिदेवताकं शिष्टा नव बार्हस्पत्यः । अचानुक्रमणिका । यस्तस्तम्भकादश बार्हस्पत्यमन्त्रे एष्टो चोपांत्या जगती ॥ आभिर्प्रावि केषूक्थेषु तृतीयमवने ब्राह्मणाचक्षुःस्मिन् स्तोमबुद्धाविद् मृक्तमावापार्थं । तथा च मृत्वं । यस्तस्तम्भ यो अद्रिभित । आ० ७ ९ । इति ॥ आथ वृहस्पतिमवने मरुत्वतीयान्पक्वेवन्वयोः मृक्तमुखीये । मुञ्चितं च । यस्तस्तम्भ धुनेतय इति मृक्तमुखीये । आ० ९. ५. । इति ॥

यस्तस्तम्भ सहसा वि ज्मो अंतान्वृहस्पतिस्त्रिषधस्थो रवेण ।

तं प्रत्नास ऋषयो दीध्यानाः पुरो विप्रां दधिरे मंदजिह्वं ॥ १ ॥

यः । तस्तम्भ । सहसा । वि । ज्मः । अंतान । वृहस्पतिः । त्रिऽसुधस्थः । रवेण ।

तं । प्रत्नासः । ऋषयः । दीध्यानाः । पुरः । विप्राः । दधिरे । मंदऽजिह्वं ॥ १ ॥

यो वृहस्पतिर्वृहतो देवस्य यज्ञस्य वा पालयिता देवः सहसा वल्बिन ज्मः पृथिव्या अंतान । दश दिश इत्यर्थः । तान्वि तस्तम्भ । विविध स्तम्भितवान् । नियमितवान् । त्रिषधस्थस्त्रिषु स्थानेषु वर्तमानो रवेणैवं त्रिष-
तयनेन शब्देन तं देवं प्रत्नासः पुराणा ऋषयोऽतीदृशदृष्टारो दीध्याना दीप्यमाना विप्रा मध्याविनो यजमानादयः पुरो दधिरे । पुरस्तात्स्थापितवन्तः नृत्यादिना । मंदजिह्वं मादनजिह्वं मोदनजिह्वं ॥

धुनेतयः सुप्रकेतं मदतो वृहस्पते अभि ये नस्तस्मे ।

पृषंतं मृप्रमदब्धमूर्ध्वं वृहस्पते रक्षातादस्य योनिं ॥ २ ॥

धुनेऽदंतयः । सुऽप्रकेतं । मदंतः । वृहस्पते । अभि । ये । नः । तस्मे ।

पृषंतं । मृप्रं । अदब्धं । ऊर्ध्वं । वृहस्पते । रक्षातात् । अस्य । योनिं ॥ २ ॥

हे वृहस्पते धुनेतयः । धुना शत्रुणा कपयित्रीतिर्गतिर्धेयां ते । तादृशाः सुप्रकेतं शोभनप्रज्ञं त्वां मदतो मादयंतो नोऽस्मत्सर्वाधिनो य अत्रिजोऽभि ततस्त्रि आत्मानमुपनिषंति सुवर्ति वा अस्येषां योनिं कारण यज्ञ यजमानं वा मा रक्षतात् । रक्ष । योनिर्विशिष्यते । पृषंतं फलानि सिंचतं मृप्रं मर्षणस्वभावमदब्धमहि-
मितमूर्ध्वमुरु ॥

वृहस्पते यत्यादिकं द्वे बार्हस्पत्ये पशां वपापुरोडाशयोरनुवाक्ये । वृहस्पते या परमा परावदिति द्वे । आ० ३ ७ । इति हि मुञ्चित ॥

वृहस्पते या परमा परावदत आ तं ऋतस्पृणो नि पेदुः ।

तुभ्यं खाता अवता अद्रिदुग्धा मध्वः श्रोतंत्यभितो विरप्णं ॥ ३ ॥

वृहस्पते । या । परमा । पराऽवत् । अतः । आ । ते । ऋतऽस्पृणः । नि । पेदुः ।

तुभ्यं । खाताः । अवताः । अद्रिऽदुग्धाः । मध्वः । श्रोतंति । अभितः । विऽरप्णं ॥ ३ ॥

हे वृहस्पते या प्रसिद्धा परमोत्कृष्टा परावदत्यंतं दूरभुता वसतिः स्वर्गाख्यास्ति । यद्वा निगन्धत्ययः । परमं स्थानमस्ति । अतोऽस्माद्दिगादा । आ इत्यर्वागर्थे । अधस्तान्ति तव सर्वाधिन ऋतस्पृणो यज्ञं स्पृणंतोऽस्या नि पेदुः । निषणा भवति । तुभ्यं खाता अवताः । नुप्रोपमेषा । यथा खाताः कृपा अभितः श्रोतंति तद्वदद्रि-
दुग्धा यावभिरभिपुताः सोमा विरप्णं विशिष्यण शब्देन स्तोत्रं यथा भवति तथा मध्वो मधुररसं श्रोतंति ।
भवति ॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानो महो ज्योतिषः परमे व्योमन् ।

सप्तास्यस्तुविजातो रवेण वि सप्तरश्मिरधमत्तमांसि ॥ ४ ॥

बृहस्पतिः । प्रथमं । जायमानः । महः । ज्योतिषः । परमे । विऽव्योमन् ।

सप्तास्यस्यः । तुविऽजातः । रवेण । वि । सप्तरश्मिः । अधमत । तमांसि ॥ ४ ॥

अथ बृहस्पतिर्मन्त्राभिमानो देवो महो महतो ज्योतिषो दीप्तस्यादित्यस्य परमे निरतिग्रये व्योमन् व्योमनि प्रथमं जायमानः प्रादुर्भवन् सप्तास्यः सप्तच्छदोमयमुषस्युविजातो बहुप्रकारं संभूतो रवेण शब्दम सप्तरश्मिः सर्पणस्यभावतंत्रोयुक्तस्तमांसि व्यधमत । धमतिर्गतिकर्मेति निरुक्त । ६ ० । विविध गच्छति । नाश यतीत्यर्थः ॥

स सुष्टुभा स ऋक्ता गृणेन वलं रुरोज फलिगं रवेण ।

बृहस्पतिरुस्रिया हव्यमूदः कर्निक्रदद्वावगतीरुदाजत् ॥ ५ ॥

सः । सुऽस्तुभा । सः । ऋक्ता । गृणेन । वलं । रुरोज । फलिऽग । रवेण ।

बृहस्पतिः । उस्त्रियाः । हव्यऽमूदः । कर्निक्रदत् । वावगतीः । उत् । आजत् ॥ ५ ॥

स बृहस्पतिः सुष्टुभा शोभनस्तुतिमतर्कता दीप्तिमता गणनागिरसा रवेण शब्देन च सह फलिग ॥ त्रिफला विशरणे ॥ फलिभेदः । तेन गच्छतीति फलिग । वल वलनामानममुर रुरोज । वमज । द्वितीयः सशब्दः पुरणः । स एव देव उस्त्रिया भोगानामुत्साविणीर्हव्यमूदः वीरादिहविर्प्ररिका वावगतीर्वावगमाना गा कनिकदत्त शब्दं कुर्वन्नुदाजत् । उहाटयति स्म ॥ ॥ २६ ॥

एवा पित्रे इति बार्हस्पत्ये पणो हविषो याज्या । एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे विश्वे अश मरुतो विश्व ऊतो । आ० ३. ५ । इति मुञ्चितत्वात् ॥ अग्निष्टोमं विश्वदेवशम्य एषव धाव्या । तथा च मुच । एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे आ नो भद्राः क्रतवो यन्तु विश्वतः । आ० ५. १८. । इति ॥

एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे यज्ञविधेम नमसा हविर्भिः ।

बृहस्पते सुप्रजा वीरवन्तो वयं स्याम पतयी रयीणां ॥ ६ ॥

एव । पित्रे । विश्वऽदेवाय । वृष्णे । यज्ञः । विधेम । नमसा । हविऽभिः ।

बृहस्पते । सुऽप्रजाः । वीरऽवन्तः । वयं । स्याम । पतयः । रयीणां ॥ ६ ॥

पित्रे पालकाय विश्वदेवाय सर्वदेवतारूपाय । देवानां सर्वप्रतिपाद्यत्वादस्य च मन्त्राभिमानित्वाद्विश्वदेवत्व । यद्वा । अत्र देवशब्दः स्तुत्यर्थः । सर्वः स्तुत्याय वृष्णे वर्षकाय बृहस्पतये देवार्थविवमुक्तप्रकारेण यज्ञिन्मत्सार्धनर्ह विभिर्ग्राज्यचर्षादिलक्षणैर्ममा स्तुत्या च विधेम । परिचरम । हे बृहस्पते सुप्रजाः शोभनपुत्रा वीरवन्तो वीर्योपता वय रयीणां धनानां पतयः स्याम ॥

स इदाजा प्रतिजन्यानि विश्वा शुष्मेण तस्यावभि वीर्येण ।

बृहस्पतिं यः सुभृतं विभर्ति वल्गुयति वन्दते पूर्वभाजं ॥ ७ ॥

सः । इत् । राजा । प्रतिऽजन्यानि । विश्वा । शुष्मेण । तस्यो । अभि । वीर्येण ।

बृहस्पतिं । यः । सुऽभृतं । विभर्ति । वल्गुऽयति । वन्दते । पूर्वऽभाजं ॥ ७ ॥

इदमावृत्तयं पुरोहितप्रशंसति ब्राह्मणं । ऐ० ब्रा० पृ. २६. । अथवा मृक्तस्य ऋग्वेदयवर्जितस्य बार्हस्पत्यत्वाद्बृ-
हस्पतिरिव स्मृतिः । स इत्थ एव राजा मूर्धाभिपिक्तोऽन्यो वा राजमानः प्रतिजन्यानि । जन्मं युद्धं प्रति बला-
नीत्यर्थः । प्रत्यर्थिजनपदानि वा तानि विश्वा सर्वाणि शुष्मेण बलेन वीर्येण शरीरसामर्थ्येन वाभि अभिगम्या-
क्रम्य तस्यां । तिष्ठति । स इत्युक्तं क इत्याह । यो बृहस्पतिं बृहतां महता पालयितारं देवमुक्तलक्षणं पुरोहितं
वा मभूतं मुष्टु हविःसोचादिनावाचादनादिना वा विभक्तिं भरति । वल्गूयति स्मीति । वदते नमस्करोति
च पूर्वभाजमितरेभ्यः प्रथमसंभक्तारं कृत्वा । एवं यः करोति स एव तस्याविति ॥

स इत्थेति मुधित ओकसि स्वे तस्मा उक्ता पिबन्ते विश्वदानीं ।

तस्मि विणः स्वयमेवा नमन्ते यस्मिन्ब्रह्मा राजन्ति पूर्वं एति ॥ ८ ॥

सः । इत् । शेति । सुऽधितः । ओकसि । स्वे । तस्मि । उक्ता । पिबन्ते । विश्वऽदानीं ।

तस्मि । विणः । स्वयं । एव । नमन्ते । यस्मिन् । ब्रह्मा । राजन्ति । पूर्वं । एति ॥ ८ ॥

स इत्थ एव जिति । निवसति । मुधितः मुष्टु तृप्तः सन स्य स्वकीय एवाकसि मदने । स एव समुद्धो
निर्वाधः सन मुविनास्ते । तस्मा उक्ता भूमिर्विश्वदानी सर्वकालं पिबन्ते । वर्धते फलैः । तस्मि विणः प्रजाः
स्वयमेव नमन्ते । प्रणता भवन्ति । दण्डनसंतेरण स्वयमेव दत्तकरा भवन्ति । यस्मिन्नाजनि ब्रह्मा पूर्वं प्रथमं पुज्यः
सन्ति । शक्नोति । वर्तते इत्यर्थः ॥

अप्रतीतो जयति सं धनानि प्रतिजन्यान्युत या सजन्या ।

अवस्यवे यो वरिवः कृणोति ब्रह्मणे राजा तमवन्ति देवाः ॥ ९ ॥

अप्रतिऽउतः । जयति । सं । धनानि । प्रतिऽजन्यानि । उत । या । सऽजन्या ।

अवस्यवे । यः । वरिवः । कृणोति । ब्रह्मणे । राजा । तं । अवन्ति । देवाः ॥ ९ ॥

स एवाप्रतीतोऽन्येप्रतिगतः सन यानि धनानि प्रतिजन्यानि प्रतिस्पर्धिजनसंबधीनि उतापि च सजन्या
जनसंबधीनि धनानि सं जयति । यो राजावस्यवेऽवसीयसे धनरहिताय रक्षणमिच्छति ब्रह्मणे ब्राह्मणाय वा
प्रोक्षणमिच्छति बृहस्पतये वा वरिवो धनं कृणोति । करोति । ददाति । स उक्तप्रकारेण महान्भवति । तमेव
देवा अवन्ति । रक्षन्ति ॥

इन्द्रश्च सोममिति दशमी तृतीयसर्वने ब्राह्मणाकसिनः प्रस्थितयाज्ञा । सूचितं च । इन्द्रश्च सोमं पिबत
बृहस्पत आ वो वहेतु सप्तयो रघुथदः । आ० पृ ५ । इति ॥

इंद्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पतेऽस्मिन्यज्ञे मंदसाना वृषण्वसू ।

आ वां विगंत्विदवः स्वाभुवोऽस्मे रयिं सर्ववीरं नि यच्छतं ॥ १० ॥

इंद्रः । च । सोमं । पिबतं । बृहस्पते । अस्मिन् । यज्ञे । मंदसाना । वृषण्वसू इति वृषण्वसू ।

आ । वां । विगंतु । इंद्रवः । सुऽआभुवः । अस्मे इति । रयिं । सर्ववीरं । नि । यच्छतं ॥ १० ॥

हे बृहस्पते त्वमिन्द्रश्च सोमं पिबतं । कीदृशां युवां । अस्मिन्यज्ञे मंदसाना हृष्यंती वृषण्वसू वर्धितुधनी ।
यजमानेभ्यो दीयमानधनावित्यर्थः । वां युवा स्वाभुवः मुष्टु सर्वतो भवतः । कृत्स्नशरीरस्थापनसमर्था इत्यर्थः ।
तादृशा इंद्रवः सोमा विगंतु । युवयोः शरीरं प्रविगंतु । अस्मि अस्मभ्यं रयिं धनं सर्ववीरं सर्वपुत्रावुपेतं
नि यच्छतं । दत्तं ॥

बृहस्पत इन्द्र वर्धतं नः सचा सा वां सुमतिर्भूत्वस्मे ।
 अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्जज्ञस्तमर्यो वनुषामरातीः ॥ ११ ॥
 बृहस्पते । इन्द्र । वर्धतं । नः । सचा । सा । वां । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ।
 अविष्टं । धियः । जिगृतं । पुरंऽधीः । जज्ञस्तं । अर्यः । वनुषां । अरातीः ॥ ११ ॥

हे बृहस्पते हे इन्द्र युवां नोऽस्मान्वर्धतं । वर्धयतं । प्रवृद्धान्कुरुत । सा सुमतिर्धियोऽनुयज्ञवृद्धिरस्मै अस्मां
 सचा मह भुतु । भवतु । धियः कर्मण्यविष्टं । रक्तं । पार नयतं । पुरंधीः पुरं शरीरं धीयतं स्थाप्यते याभि
 र्मतिभिस्ताः स्तुतीर्जिगृतं । प्रवृध्यतं । वनुषां संभक्तानामस्माकमर्यो गचीररातीः । शत्रुनित्यर्थः । जज्ञस्तं । युध्यत ।
 वपयतमित्यर्थः ॥ कृदस्थरातिशब्दः स्त्रीलिंगः ॥ एव स्तुति निगमख्याभीष्टं प्रार्थितवान् ॥ २५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

श्रीमत्सायणमन्त्रीणो दाशतय्यास्तुतीयके । अष्टके सप्तमाध्याय व्याकापीर्दत्तिपेशल ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबृहस्पतिभूपालसाम्राज्यधुरधरण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्षरसंहिताभाष्ये तृतीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्रमिन् वेदा यो वेदेभ्योऽखिल जगत ।

निर्ममे तमह वदे विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

अथाष्टमं व्याख्यातुमारभते । इदमु त्वादित्येकादशचं पष्ठ मृक्त वामदेवस्यार्पं विष्टममुपोदेवताक इदमुपस्य
 त्वित्यनुक्रांतं । प्रातरनुवाक उपस्य कर्ता विष्टम कृदस्याश्चिनशस्व इद मृक्त । सुवित च । उपो वाजंनदमु त्यत
 । आ० ४. ५४. । इति ॥

इदमु त्यत्पुरुतमं पुरस्ताज्ज्योतिस्तमसो वयुनावदस्यात् ।
 नूनं दिवो दुहितरो विभातीर्गातुं कृणवन्नुपसो जनाय ॥ १ ॥
 इदं । ऊं इति । त्यत् । पुरुऽतमं । पुरस्तात् । ज्योतिः । तमसः । वयुनंऽवत । अस्यात् ।
 नूनं । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । गातुं । कृणवन् । उपसः । जनाय ॥ १ ॥

इदमु पुरतो दृश्यमानमिदं त्यत्तदस्माभिः नृत्यं सर्वप्रसिद्धं पुरुतममत्यतप्रभुत ज्योतिस्तजो वयुनावत ॥
 वतः कातिकर्मण इदं ॥ प्रकृष्टकातिमत । अथवा वयुनमिति प्रज्ञानाम् । प्रज्ञोपेत । सर्वस्य प्रज्ञापकमित्यर्थः ।
 कीदृक् तेजः । पुरस्तात् पूर्वस्यां दिशि तमसोऽधकारादस्यात् । उदतिष्ठत । एवं सति नूनं मल्य दिव आदित्यस्य
 दुहितरो दुहितृस्थानीया विभातीर्विभाज कुर्वतीरुपसो जनाय यजमानानां गातुं गमन गमनादित्यापारमा
 मर्थं कृणवन् । अकुर्वन् ॥

अस्थुरु चित्रा उपसः पुरस्तान्मिता इव स्वरवोऽध्वरेषु ।

यू प्रजस्य तमसो द्वारोच्छंतीरघञ्जुचयः पावकाः ॥ २ ॥

अस्युः । ऊं इति । चित्राः । उपसः । पुरस्तात् । मिताः ऽद्व । स्वरवः । अध्वरेषु ।
वि । ऊं इति । व्रजस्य । तमसः । द्वारा । उच्छन्तीः । अग्रन । शुचयः । पावकाः ॥ २ ॥

चित्राणायनीया उपसः पुरस्तात्पूर्वस्यां दिश्यस्युः । तिष्ठति । व्याप्ता इत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । अध्वरेषु
मिताः खाताः स्वरवो यृपा इव । ते यथा वेद्याः पुरतो भासन्ते तद्वत् । यद्यपि स्वरशब्दो यूपच्छेदपतितप्रथ-
मशकलवाची यः प्रथमः शकलः परापतितस्य स्वरः कार्य इत्युक्तत्वात् तथाप्यत्र मितशब्दश्रवणाक्षपालवन्तः
स्वरवः । ऋग्वे० ३. ८. १० । इत्यादौ तथा दर्शनाच्चात्र यूपवचनः । ता व्रजस्य वारकस्य तमसो द्वारा द्वाराणि
युच्छन्तीः शुचयो दीप्ताः पावकाः शोधिका अग्रन । व्यवृण्वन् ॥

उच्छन्तीरद्य चितयन्त भोजान्नाधोदेयायोपसो मघोनीः ।

अचित्रे अन्तः पणयः समन्वबुध्यमानास्तमसो विमध्ये ॥ ३ ॥

उच्छन्तीः । अद्य । चितयन्त । भोजान् । राधः ऽदेयाय । उपसः । मघोनीः ।

अचित्रे । अन्तरिति । पणयः । समन्तु । अबुध्यमानाः । तमसः । विमध्ये ॥ ३ ॥

अथाग्निमन्दिन उच्छन्तीस्तमो विवामयन्त्यो मघोनीर्धनवत्य उपसो भोजान् भोजयितुम्यजमानान् तेषां
राधोदेयाय सोमादिधनदानाय चितयन्त । प्रज्ञापयन्ति । अचित्रे ऽचायनीये तमसो विमध्ये । अत्यन्तगाढाध-
कार इत्यर्थः । तत्र पणयो वणिज इवादातारो ऽबुध्यमानाः समन्तु । स्वपन्तु ॥

कुवित्स देवीः सनयो नवो वा यामो बभूयादुपसो वो अद्य ।

येना नवग्वे अंगिर दणग्वे सप्तास्ये रेवती रेवदृष ॥ ४ ॥

कुवित । सः । देवीः । सनयः । नवः । वा । यामः । बभूयात् । उपसः । वः । अद्य ।

येन । नवऽग्वे । अंगिर । दणऽग्वे । सप्तऽआस्ये । रेवतीः । रेवत् । ऊप ॥ ४ ॥

हे देवीर्योतमाना उपसो वो युष्मान मनयः पुराणो नवो वा यामो गमनमाधनः स रथो ऽद्यास्त्रिन्या
गदिने कुविद्वहवार बभूयात् । भवत । गर्वदित्यर्थः । येन रथेन हे रेवतीर्धनवत्यो यूयं नवग्वे दणग्वे सप्तास्ये
सप्तर्क्षदोयुक्तमुनिऽगिरऽगिरोगण । तौ द्वौ तत्र येऽप्यंगिरसस्तृपां गण । तथान्यत्र नवग्वो नृ दणग्वो अंगि-
रस्मसः । ऋग्वे० १०. ६०. ६. । इति । रेवद्वनवद्यथा भवति तथोप । विभातं कृतवत्यः ॥ वसन्त्युच्छन्तकर्मणो
निष्पन्त्यमवहवचनस्यैद् रूप ॥

यूयं हि देवीर्ऋतयुग्भिरश्वैः परिप्रयाथ भुवनानि सद्यः ।

प्रबोधयन्तीरुपसः समन्तं द्विपाचतुष्पाच्चरथाय जीवं ॥ ५ ॥

यूयं । हि । देवीः । ऋतयुक्तऽभिः । अश्वैः । परिऽप्रयाथ । भुवनानि । सद्यः ।

प्रऽबोधयन्तीः । उपसः । समन्तं । द्विऽपात् । चतुऽपात् । चरथाय । जीवं ॥ ५ ॥

हे देवीर्योतमाना उपसो यूयं हि खलु ऋतयुग्भिर्यज्ञगाभिर्ऋतभुवनानि सद्यः परिप्रयाथ । परितः
प्रकृष्टं गच्छथ । किं कुर्वत्यः । समन्तं स्वपन्त द्विपाचतुष्पाकनुष्यगवादिजघणं जीव चरथाय चरथाय गमनादि-
यवहाराय प्रबोधयन्तीः प्रबोधयत्यः सत्यः परिप्रयाथ ॥ ॥ ५ ॥

क्व स्विदासां कतमा पुराणी यया विधानां विदधुर्ऋभूणां ।

शुभं यच्छुभ्रा उपसश्चरन्ति न वि ज्ञायन्ते सदृशीरजुयाः ॥ ६ ॥

क्र०। स्वि०। आसां। क०मां। पुराणी। यया। वि०धानां। वि०दधुः। ऋभूणां।
शुभं। यत्। शुभ्राः। उ०पसः। चर०ति। न। वि। ज्ञा०यते। म०दृग्गीः। अ०जु०याः॥६॥

आसामुपसां मध्ये कृत्स्नमुदय कतमा पुराणी पुरातनी। यया ऋभूणां संबंधीनि विधाना चमसा
दिनिर्माणानि विदधुः। अकुर्वन्भवः। ययाद्योपसः शुभ्रा दीप्ताः शुभ चरति। गोमा दीप्तिं कुर्वति। ता
अजुया अग्नीणां नित्यगुतना न वि ज्ञायते। यतः सदृग्गीः सदृश्यः सर्वेष्वपि दिवसेष्वेककृपा अतोऽयतन्य एता
एताः पुराण्य इति न ज्ञायते। उपसादृश्य सदृशीरय सदृशीरिदं सः। अ०ख० १ १०३. ८। इत्यत्र प्रतिपादित ॥

ता घा ता भ०द्रा उ०पसः पुरासुरभिष्टिद्युम्ना ऋत०जात०सत्याः।

यास्वी०ज्ञानः श०शमान उ०क्थैः स्तुव०ञ्छंस०द्रवि०णं सद्य आप०॥७॥

ताः। घ। ताः। भ०द्राः। उ०पसः। पुरा। आ०मुः। अ०भिष्टि०द्युम्नाः। ऋत०जात०सत्याः।

यासुं। ई०ज्ञानः। श०शमानः। उ०क्थैः। स्तुवनं। शंसनं। द्रवि०णं। सद्यः। आप०॥७॥

ता घ। धाति प्रसिद्धी। ताः खलूपकारिण्यस्ता भद्राः कल्याण्यः मृत्या वा उपसः पुरा पुरमासुः। अभवन।
अभिष्टिद्युम्नाः अभिगमनमात्रेण बृहन् धनं यासा ताः। ऋत०जात०सत्याः। ऋतार्थं यज्ञार्थं जाताश्च ताः सत्याः
सत्यफलान्च तादृश्यः। यासुपःस्वीज्ञानो याग कुर्वाण उक्थैः शस्त्रैः शशमानः शसमानः स्तुवनं सासभिः स्तोत्र
निष्पादयन् शसनं शस्त्राणि कुर्वन् द्रविणं धनं सद्य आप। प्राप्नोति। ता भद्रा इति सवधः॥

ता आ चर०ति सम०ना पुर०स्तात्समानतः सम०ना प०प्रथानाः।

ऋत०स्य दे०वीः सद०सो बु०धाना गवां न सर्गा उ०पसो ज०रंते॥८॥

ताः। आ। चर०ति। सम०ना। पुर०स्तात्। सम०नातः। सम०ना। प०प्रथानाः।

ऋत०स्य। दे०वीः। सद०सः। बु०धानाः। गवां। न। सर्गाः। उ०पसः। ज०रंते॥८॥

ता उपस आ सर्वतश्चरति। समना भवतः समानाः पुरस्तात्पूर्वस्या दिशि समानतः समानादिगादतरि
चात्ममना सर्वतः प्रथानाः प्रथमाना ऋतस्य यज्ञस्य सृष्टमः सदः। तत्रत्यमृत्विग्धविरादिकमित्यर्थः। बुधाना
बोधयत्यः॥ अतर्भावितवर्णाऽयं॥ एवं महामुभावा उपसो जरन्ते। स्मृत्यन्ते। गवा सर्गा न उदकानां सृष्टय
इव। गवा सर्गा न रसयः। अ०ख० ४ ५० ५। इति हि श्रुतं। ता यथा सर्वत्र प्रसगादुपकारत्वाच्च स्मृत्यन्ते तद्वत्॥

ता इ०न्वे०ऽव सम०ना सम०नीरमी०तवर्णा उ०पसश्चर०ति।

गृह्णी०तीर०भ्वम०सितं रु०णद्विः शु०क्रास्त०नूभिः शु०च०यो रु०चानाः॥९॥

ताः। इत्। नु। एव। सम०ना। सम०नीः। अमी०त०वर्णाः। उ०पसः। चर०ति।

गृह्णी०तीः। अ०भ्वं। अ०सितं। रु०णद्विः। शु०क्राः। त०नूभिः। शु०च०यः। रु०चानाः॥९॥

ता एवोपसः। इदिति पुरणः। नु अयं समना समानाः। एकधत्यर्थः। समानीरककृपा अमीतवर्णा
अहिंसितवर्णा अपरिमितवर्णा वा उपसश्चरन्ति सर्वतः। किं कुर्वत्यः। अ०भ्वं। सहस्रमितत। अतिमहदमित कृष्ण
रूपं गृह्णीतीर्गोपयत्यो रुणद्वी रोचमानैस्तनूभिः स्वशरीरैः शुक्रा दीप्ताः शुचयः शुद्धा रुचाना रोचमाना
रोचयत्यो वा॥

र०यिं दि०वो दु०हितरो विभा०तीः प्र०जावै०तं य०च्छता०स्मामुं दे०वीः।

स्यो०नादा वः प्रति०बुध्य०मानाः सु०वीर्य०स्य प०तयः स्याम॥१०॥

रयिं । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । प्रजाऽवतं । यच्छत । अस्मासु । देवीः ।
स्योनात् । आ । वः । प्रतिऽबुध्यमानाः । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥१०॥

हे दिवो दुहितरो द्योतमानस्यादित्यस्य दुहितृस्थानीया विभातीर्विभात्यो विशेषेण भानं कुर्वत्योऽस्मासु प्रजावत रयिं पुत्रावपतं धनं यच्छत । दत्त । हे देवीर्देव्यः स्योनात्सुखात्तन्निमित्तभुताद्वो युष्मान प्रतिबुध्यमानाः प्रतिबोधयंतो वयं सुवीर्यस्य पतयः स्याम । पुत्रादिमहितस्य धनस्य पालका भवम ॥

तद्वो दिव इति व्युष्टाया जपत ॥

तद्वो दिवो दुहितरो विभातीरूपं ब्रुव उपसो यज्ञकेतुः ।
वयं स्याम यणसो जनेषु तद्यौश्च धत्तां पृथिवी च देवी ॥११॥
तत् । वः । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । उप । ब्रुवे । उपसः । यज्ञऽकेतुः ।
वयं । स्याम । यणसः । जनेषु । तत् । द्यौः । च । धत्तां । पृथिवी । च । देवी ॥११॥

हे दिवो दुहितरो हे उपसो विभातीर्वो युष्मान तदुत्तरार्धप्रथमपादेन वक्ष्यमाणं फलं यज्ञकेतुः । यज्ञ एव केतुः प्रज्ञापको यस्य तादृशोऽहमप ब्रुवं । उपत्य ब्रवीमि । अथ ब्रह्मवद्व्यते । वयं भुवतो जनेष्वस्मत्स मानेषु मध्ये यणसः कीर्तिरन्नस्य वा स्वांसिन् । स्याम । तद्यगो द्यौः पृथिवी च देवी धत्ता । धारयतां ॥ ॥२॥

प्रति प्यति सप्तर्चं सप्तमं मृक्ते गायत्रमुपोदेवताकं । प्रति प्या सप्त गायत्रमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाक उपस्य कर्ता गायत्रं कदस्याश्चिनशस्त्रं चिद ग्रस्य । अथोपस्यः प्रति प्या सूनरी । आ० ४. १४. । इति हि सूचित ॥

प्रति प्या सूनरी जनीं व्युच्छंती परि स्वसुः । दिवो अदग्निं दुहिता ॥१॥
प्रति । स्या । सूनरी । जनीं । विऽउच्छंती । परि । स्वसुः । दिवः । अदग्निं । दुहिता ॥१॥

स्या सा संस्तूयमाना सूनरी मुपु प्राणिनां जनी जनी जनयित्री फलानां स्वसुः स्वस्थस्थानीयाया रात्रेः परि उपरिभागे रात्रिपर्यवसानकाले व्युच्छंती तमो विवासयंती । स्वसा स्वसं ज्ञायसी । ऋग्वे० १ १२४. ८ । इत्युक्त । दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य दुहितृपाः प्रत्यदग्निं । प्रतिदृश्यते सर्वः ॥

अथैव चित्रारूपी माता गवामृतावरी । सखाभृदश्विनोरूपाः ॥२॥
अश्वोऽडव । चित्रा । अरूपी । माता । गवां । ऋतऽवरी । सखा । अभृत् । अश्विनोः ।
उपाः ॥२॥

अथैव चित्रा चायनीयारूपी आरोचमाना गवां रश्मीनां माता निर्मात्री ऋतावरी यज्ञवत्युपा अश्विनोः सखा समानख्याना सह स्तूयमानाभुत । भवति । अश्विनोरूपसा सह स्तूयमानत्वात्सखित्व परस्पर ॥

उत सखास्यश्विनोरुत माता गवामसि । उतोपो वस्वं ईशिषे ॥३॥
उत । सखा । असि । अश्विनोः । उत । माता । गवां । असि । उत । उपः । वस्वं । ईशिषे ॥३॥

उतापि चाश्विनोः सखासि । उतापि च गवां रश्मीनां मातासि । उतापि च हे उपो वस्वो धनस्त्रेशिषे । ईश्वरा भवसि ॥

यावयेद्देषसं त्वा चिकित्सूनृतावरि । प्रति स्तोमैरभुत्समहि ॥४॥
यवयत्ऽद्वेषसं । त्वा । चिकित्सि । सूनृताऽवरि । प्रति । स्तोमैः । अभुत्समहि ॥४॥

यावयद्देवसं । यवयंतो वियुज्यमाना द्वेपांसि द्वेष्टारो यस्यास्तादृशी । पृथक्क्रियते द्वेपांस्त्यनयेति वा । रात्री
हननायोद्युक्ता द्विषण उपःकाले हि पलायते । तादृशी चिकित्सितं ज्ञापयंती त्वा त्वां मुमुतावरि । मुमुतंति
वाङ्माम । तद्वति देवि सोमेः स्तुतिभिः प्रत्यभुस्सहि । प्रतिबोधयामः । सुम इत्यर्थः ॥

प्रति भद्रा अदृष्टात् गवां सर्गा न रश्मयः । ओषा अप्रा उरु जयः ॥ ५ ॥

प्रति भद्राः । अदृष्टात् । गवां । सर्गाः । न । रश्मयः । आ । उपाः । अप्राः । उरु । जयः ॥ ५ ॥

भद्राः स्तुत्या रश्मयः प्रत्यदृष्टात् । प्रतिदृष्टंति । गवामुदकानां सर्गा न वर्षधारा इवेयमुपा उरु जयो
महत्तेज आपाः । आपुरयत ॥

आपमुषीं विभावरि व्यावर्ज्यांतिपा तमः । उपो अन्तु स्वधामं व ॥ ६ ॥

आऽपमुषीं । विभाऽवरि । वि । व्यावः । ज्योतिपा । तमः । उपः । अन्तु । स्वधां । अव ॥ ६ ॥

हे विभावरि विभावत्युपस्त्वमापमुष्यापुरयंती तेजसा जगत् ज्योतिपा तेजसा तसोऽधकारं व्यावः । व्या-
वृणोः । किंच यनु पश्चात् स्वधां हविलेक्षणमस्रमव । रव ॥

आ यां तनोषीत्येषा देवानां हविःपुष्पसोऽनुवाक्या । मुचिंतं च । आ यां तनोषि रश्मिभिरावहती पोष्या
वार्योणि । आ० ६. १४ । इति ॥

आ यां तनोषि रश्मिभिरांतरिक्षमुरु प्रियं । उपः शुक्लेण शोचिषा ॥ ७ ॥

आ । यां । तनोषि । रश्मिऽभिः । आ । अंतरिक्षं । उरु । प्रियं । उपः । शुक्लेण । शोचिषा ॥ ७ ॥

हे उपो रश्मिभिर्वा द्रवसा तनोषि । उरु विलीर्णं प्रियमंतरिक्षं रश्मिभिरा तनोषि । शुक्लेण दीप्ति-
शोचिषा प्रकाशेन युक्ता सत्येवं करोषि ॥ ३ ॥

तद्देवस्येति सप्तर्चमष्टमं मुक्तं वामदेवस्यार्थं जागतं सावित्रं । तथा चानुकस्यते । तद्देवस्य सावित्रं तु जा-
गतमिति ॥ आभिप्रविके तृतीयेऽहनि वैश्वदेवशब्दे सावित्रनिविष्टानामिदं । तथा च मुचिंतं । तद्देवस्य घृतेन
यावापृथिवी इति तिस्रः । आ० ७. ७. । इति ॥

तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महवृणीमहे असुरस्य प्रचेतसः ।

छर्दिर्येन दाणुषे यच्छति त्मना तन्नो महौ उदयान्देवो अक्तुभिः ॥ १ ॥

तत् । देवस्य । सवितुः । वार्यं । महत् । वृणीमहे । असुरस्य । प्रऽचेतसः ।

छर्दिः । येन । दाणुषे । यच्छति । त्मना । तत् । नः । महान् । उत् । अयान् । देवः ।

अक्तुऽभिः ॥ १ ॥

सवितुः प्रेरकस्य देवस्य वार्यं वरणीयं महत्पुण्यं तद्वत् वृणीमहे । प्रार्थयामः । असुरस्य । असुर्वन् । तद्वत्ः
प्रचेतसः प्रकृतमनः । देवस्येति संबंधः । येन धनेन युक्तः सन छर्दिः । गृह्णामितत । गृहोपलब्धितं धनजात
दाणुषे हविर्दत्तवते यजमानाय त्मनात्मनेव यच्छति तच्छर्दिर्महान्देवः सवितुः अक्तुभिः रात्रिभिः । एतदङ्गामप्य-
पलक्षणं । सर्वर्दिवसेः सर्वेषु दिवसेषु नोऽस्माकमुदयान् । उदच्छतु । करोतिवत्यर्थः । यद्वा । छर्दिरिति तेजो-
माम । तत्तेज उदच्छति ॥

दिवो धर्ता भुवनस्य प्रजापतिः पिशंगं द्रापिं प्रति मुचते कविः ।

विचक्षणः प्रथयन्नापृणन्नुर्वज्जीजनत्सविता सुम्नमुक्थ्य ॥ २ ॥

दिवः । धृता । भुवनस्य । प्रजाऽपतिः । पिशंगं । द्रापिं । प्रति । मुंचते । कविः ।
विऽचक्ष्णः । प्रथयन् । आऽपृणन् । उरु । अजीजनत् । सविता । मुम्भं । उक्थ्यं ॥२॥

दिवो दुर्लोकस्य धर्ता धारकः । न केवलं दिव एव अपि तु भुवनस्य कृत्स्नस्यापि लोकस्य धर्ता प्रजापतिः
प्रजा-ना प्रकाशवृत्त्यादिना पालयिता कविः प्राज्ञो देवः पिशंगं द्रापिं हिरण्मयं कवचं प्रति मुंचते । आक्षा-
दयति प्रत्युदयं । विचक्षणो विविधं द्रष्टा स एव देवः प्रथयन् प्रख्यापयन् तेज आपृणन्नापुरयन् परित उरु
प्रभुत मुम्भं मुखमुक्थ्य मृत्यमजीजनत् । उत्पादयति ॥

आप्रा रजांसि दिव्यानि पार्थिवा श्लोकं देवः कृणुते स्वाय धर्मणे ।
प्र बाहू अस्माक्सविता सवीमनि निवेणयन् प्रमुवन्नक्तुभिर्जगत् ॥३॥
आ । अप्राः । रजांसि । दिव्यानि । पार्थिवा । श्लोकं । देवः । कृणुते । स्वायं । धर्मणे ।
प्र । बाहू इति । अस्माक् । सविता । सवीमनि । निऽवेणयन् । प्रऽमुवन् । अक्तुऽभिः ।
जगत् ॥३॥

अयं देवः सविता दिव्यानि द्युमन्वधीनि पार्थिवा पार्थिवानि रजांसि लोकान् । तिस्रः खलु भावः
पृथिव्यश्च । तिस्रो भुमीधारयन् दीरुत दून । ऋग्वे० २. २७ ८ । इति हि श्रुतं । आप्राः । आपुरयति स्वाभि-
माभिर्देवः । स्वाय धर्मणे स्वकीयाय धारणाय श्लोकं प्रशान्तिं कृणुते । करोति । सविता सवीमनि प्रसवेऽनु-
ज्ञाया निमित्ताया बाहू स्वीयां प्रास्माक् । प्रसृजति । प्रसारयतीत्यर्थः । किं कुर्वन् । अक्तुभिः कातिभिर्जगत्ति-
वेणयन् स्वस्वकार्यं स्थापयन् प्रमुवन् प्ररयन् । अथवा अक्तुभिरिति रात्रिनाम । तदुपलक्षितैः सर्ववासरैः
सर्वेष्वपि दिनेष्वेव करोतीत्यर्थः ॥

अदाभ्यो भुवनानि प्रचाकशदृतानि देवः सविताभि रक्षते ।
प्रास्माग्बाहू भुवनस्य प्रजाभ्यो धृतव्रतो महो अज्मस्य राजति ॥४॥
अदाभ्यः । भुवनानि । प्रऽचाकशत् । व्रतानि । देवः । सविता । अभि । रक्षते ।
प्र । अस्माक् । बाहू इति । भुवनस्य । प्रजाभ्यः । धृतऽव्रतः । महः । अज्मस्य । राजति ॥४॥

सविता देवोऽदाभ्योऽक्षिरहिमितः सन् भुवनानि प्रचाकशत दीपयन् व्रतानि कर्माणि प्राणिनामभि
रक्षति । भुवनस्य लोकस्य प्रजाभ्यस्तत्त्वाभ्यो बाहू स्वीयां प्रास्माक् । प्रसारयति । स्वस्वकर्मणोऽनुज्ञानातीत्यर्थः ।
सर्वव्यापाराणां मुर्याधीनत्वात् । सविता वै प्रसवानामीश । ऐ० ब्रा० १. १६ । इति हि श्रुतिः । धृतव्रतो धृतकर्मा
स तथा कुर्वन् महो महतोऽज्मस्य जगतो राजति । ईश्वरो भवति ॥

चिरंतरिक्षं सविता महित्वना ची रजांसि परिभूस्त्रीणि रोचना ।
तिस्रो दिवः पृथिवीस्त्रिंश इन्वति त्रिभिर्व्रतैरभि नो रक्षति त्वना ॥५॥
चिः । अंतरिक्षं । सविता । महिऽत्वंना । ची । रजांसि । परिऽभूः । चीणि । रोचना ।
तिस्रः । दिवः । पृथिवीः । तिस्रः । इन्वति । त्रिऽभिः । व्रतैः । अभि । नः । रक्षति । त्वना ॥५॥

अयं सविता त्रिस्त्रिंशदन्तरिक्षं । अंतरा चातं भवति जगदित्यन्तरिक्षं । परिभूः परिभवता सन्
महित्वना महित्वेनेन्वति । व्याप्नोति । वायुवियुद्धणास्यास्त्रयो लोका अंतरिक्षभेदाः स वायुलोकं स वरुण-

लोकमित्यादिभ्युतेः । की० उ० १. ३. । श्री रज्जामि रंजनात्मकानि श्रीणि चित्यंतरिचद्युलक्षणान् श्रीन् लोकानि
न्यति । पूर्वमंतरिचस्थिवावातरभेद उक्त इह तु सामान्याकारणेत्युपनृक्तिः । श्रीणि रोचना रोचनानि रोच
मानानपिवाध्यादित्यानुक्तस्थानत्रयस्यामित्येनेत्यति । पूर्वमंतरिचस्थिवावातरभेद उक्तः । अथ द्युपृथिव्योरवात-
रभेद उच्यते । तिस्रो दिव इन्द्रप्रजापतिमत्याख्यानं श्रीन् लोकानिन्यति । तथा तिस्रः पृथिवीरिन्यति । चित्य
वातरभेदान् लोकानिन्यति । एव सर्वत्र व्याप्तो देवस्त्रिभिर्भूतैः कर्मभिरुपवर्षहिमाख्येनाऽस्मान् तन्नात्मनैव
स्वीयानुग्रहवृद्धिवाभि रक्षति । अभिरक्षतु । परिपालयतु ॥

बृहत्सुम्भः प्रसवीता निवेणनो जगतः स्थातुरुभयस्य यो वशी ।

स नो देवः सविता गर्भं यच्छत्वस्मे श्वाय चिब्रुंश्चमंहसः ॥ ६ ॥

बृहत्सुम्भः । प्रसविता । निवेणनः । जगतः । स्थातुः । उभयस्य । यः । वशी ।

सः । नः । देवः । सविता । गर्भं । यच्छतु । अस्मे इति । श्वाय । चिब्रुंश्च । अंहसः ॥ ६ ॥

यो बृहत्सुम्भः प्रभुतधनः प्रभुतसुखो वा प्रसविता प्रकर्षणानुज्ञाता कर्मणां निवेणनः सर्वगत्यः । जगतो
जगमस्य स्थातुः स्थावरस्थोभयस्य यो वशी स महान् सविता देवो नोऽस्माभ्य गर्भं मुखं यच्छतु । कीदृशं गर्भं ।
चिब्रुंश्च । श्रीणि वरूथानि गृह्णाणि स्थानानि वित्यादीनि यस्य तत्तादृशं । अस्मि अस्माकमहसः पापस्य
क्षयाय भवत्विति शेषः ॥

राजकय आगन्देव इत्येवानुवचनीया । सृजितं च । आगन्देव ऋतुभिर्वर्धतु जयमित्यध्वं आरमेत । आ०
४ ४. इति ॥

आगन्देव ऋतुभिर्वर्धतु श्वाय दधातु नः सविता सुप्रजामिपं ।

स नः श्वापाभिरहंभिश्च जित्वतु प्रजावंतं रयिमस्मि समिन्वतु ॥ ७ ॥

आ । अग्न । देवः । ऋतुऽभिः । वर्धतु । श्वाय । दधातु । नः । सविता । सुप्रजा । इपं ।

सः । नः । श्वापाभिः । अहंभिः । च । जित्वतु । प्रजाऽवंतं । रयिं । अस्मि इति । सः । इन्वतु ॥ ७ ॥

देवः सविता ऋतुभिः सहाग्न । आगन्तु ॥ गर्भमर्हं रूपं ॥ किंच क्षयं गृहं वर्धतु । वर्धयतु । नोऽस्माक
सुप्रजां शोभनपुत्रार्जुपतमिपमत्रं दधातु । ददातु । स एव नोऽस्मान् श्वापाभी रात्रिभिरहंभिश्च । सर्वेषु दिनेष्वि
त्यर्थः । जित्वतु । प्रीणयतु धनादिभिः । अस्मि अस्मां प्रजावंतं रयिं समिन्वतु । व्याप्तोतु । प्रापयत्वित्यर्थः ॥ ॥ ४ ॥

अभूदेव इति पटुचं नवमं मुक्तं वामदेवस्यार्प सावित्रं । अस्यां त्रिष्टुप शिष्टास्त्रिष्टुपपरिभाषया जगत् ।
तथा चानुक्रमणिका । अभूदेवः पटु त्रिष्टुपतमिति ॥ अग्निष्टोमं वैश्वदेवशस्त्रं सावित्रनिर्वहानमिदं । तथा च
मुचं । अभूदेव एकया च दशाभ्यः स्वभूतं । आ० ५. १८ । इति ॥ आद्या सावित्रयहस्यानुवाक्या । तथा च मुचं ।
सावित्रेण यहेण चरत्यभूदेवः सविता वंद्यो नु नः । आ० ५. १८ । इति ॥

अभूदेवः सविता वंद्यो नु न उदानीमहं उपवाच्यो नृभिः ।

वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा दधत ॥ ९ ॥

अभूत् । देवः । सविता । वंद्यः । नु । नः । उदानी । अहं । उपवाच्यः । नृभिः ।

वि । यः । रत्ना । भजति । मानवेभ्यः । श्रेष्ठं । नः । अत्र । द्रविणं । यथा । दधत ॥ ९ ॥

स सविता देवोऽभूत् । प्रादुरासीत् । अतो नृ चिप्रमेव नोऽस्माकं वन्द्यो वदनीयो भवति । उदानी
यागकालेऽह्नुतोयमवने नृभिरस्मदीयैर्होतृभिरुपवाच्यः सुतो भवति । यो देवो मानवेभ्यो मनोरपत्यभ्यो

यजमानेभ्यसेषामर्थाय रत्ना रमणीयानि धनानि वि भजति स देवः अष्टं प्रशस्यं द्रविणं गवादिजघणं धनं नोऽस्मभ्यमचास्मिन्कर्मणि यथा दधत् । दद्यादित्यर्थः । तथा वयं उपवाच्यशामुदिति ॥

देवेभ्यो हि प्रथमं यज्ञियेभ्योऽमृतत्वं सुवसिं भागमुत्तमं ।

आदिहामानं सवितर्यूर्णुपेऽनूचीना जीविता मानुषेभ्यः ॥ २ ॥

देवेभ्यः । हि । प्रथमं । यज्ञियेभ्यः । अमृतऽत्वं । सुवसिं । भागं । उत्तमं ।

आत् । इत् । दामानं । सवितः । वि । ऊर्णुपे । अनूचीना । जीविता । मानुषेभ्यः ॥ २ ॥

प्रथमं देवेभ्यो हि । हिशब्दः प्रसिद्धो । देवेभ्यो यज्ञियेभ्यो यज्ञाहिंभ्योऽमृतत्वं तत्साधनमुत्तममुत्कृष्टतमं भागं सोमादिजघण सुवसि । अनुजानासि । आदिदन्तरमेव दामानं हविषां दातारं हे सवितर्यूर्णुपे । प्रकाशयसि । मानुषेभ्यो यजमानेभ्यो जीविता जीवितान्यनूचीनानुक्रमयुक्तानि । पितृपुत्रपौत्रा इत्यनुक्रमः । ईदृशानि जीवितानि पद्याद्व्यूर्णुपे ॥

अचिन्ती यच्चकृमा देव्ये जने दीनैर्दक्षैः प्रभृती पुरुषत्वता ।

देवेषु च सवितमानुषेषु च त्वं नो अत्र सुवतादनागसः ॥ ३ ॥

अचिन्ती । यत् । चकृम । देव्ये । जने । दीनैः । दक्षैः । प्रभृती । पुरुषत्वता ।

देवेषु । च । सवितः । मानुषेषु । च । त्वं । नः । अत्र । सुवतात् । अनागसः ॥ ३ ॥

हे सवितर्वयमचिन्ती अप्रज्ञया देव्ये जने देवे त्वयि दीनैर्दक्षैः पुत्रादिभिर्द्वैतगिर्भवा तथा दक्षैः प्रपुष्टैर्वा तैः प्रभृती प्रभृत्या । ऐश्वर्यमदेनेति यावत् । पुरुषत्वता पुरुषवत्तया च यदागश्चक्रम । न केवलं त्वय्येव कृतमपि तु देवेष्वन्येषु मानुषेषु चास्मानादिभिर्यच्चक्रम नः कृतवतोऽस्मान् त्वमवास्मिन्कर्मण्यनागसः सुवतात् । अनुजानीहि ॥

देवसुवां हविःपु सवितुः सत्यप्रसवस्य न प्रमिय इति याज्या । सुवितं च । न प्रमिये सवितुर्देवस्य तद्वृहस्यते प्रथमं । आ० ४. ११. । इति ॥

न प्रमिये सवितुर्देव्यस्य तद्यथा विश्वं भुवनं धारयिष्यति ।

यत्पृथिव्या वरिमन्ना स्वंगुरिर्वर्ष्मन्दिवः सुवति सत्यमस्य तत् ॥ ४ ॥

न । प्रमिये । सवितुः । देव्यस्य । तत् । यथा । विश्वं । भुवनं । धारयिष्यति ।

यत् । पृथिव्याः । वरिमन् । आ । सुऽअंगुरिः । वर्ष्मन् । दिवः । सुवति । सत्यं ।

अस्य । तत् ॥ ४ ॥

सवितुर्देवस्य देवस्य तत्कर्म न प्रमिये । न प्रमीयते । न प्रहिंस्यते । हिमार्हं न भवतीत्यर्थः ॥ कृत्यार्थे केन्रत्ययः ॥ यद्वा । देवस्यैत्यधिकरणे पठो । सा च कर्मार्था । देव्यं कर्मेत्यर्थः । कथमहिंस्यमित्यत आह । यथा विश्वं भुवनं धारयिष्यति । धारयति । विश्वधारणरूपं यत्कर्मार्हं तन्न प्रमिये । तथा स्वंगुरिः शोभनांगुष्ठाप लक्षितहस्तो यत् यः पृथिव्या वरिमन्ना । आकारस्यार्थः । भूम्या उद्धत्वे च सुवति । तथा दिवो बुभोक्तस्य वर्ष्मन्नुद्धत्वे च सुवति अस्य देवस्य तदुक्तं कर्म सत्यमवाध्यमिति ॥

इंद्रज्येष्ठान्वृहद्भ्यः पर्वतेभ्यः क्षयौ एभ्यः सुवसि पस्त्यावतः ।

यथायथा पतयंतो वियेमिर एवैव तस्युः सवितः सुवायं ते ॥ ५ ॥

इंद्रोऽज्येष्ठान् । बृहत्सभ्यः । पर्वतेभ्यः । क्षयान् । एभ्यः । सुवसि । पस्त्यऽवतः ।
यथाऽयथा । पतयंतः । विऽयेमिरे । एव । एव । तस्युः । सवितरिति । सवायं । ते ॥ ५ ॥

हे सवितरिन्द्रज्येष्ठान् । इंद्रः परमेश्वर्ययुक्तस्त्यमेव इंद्रो वा ज्येष्ठो ज्ञायान् पुज्यो येषां ते तादृशाः । तान्
स्नान्बृहद्भ्यो महद्भ्यः पर्वतेभ्योऽप्यधिकान् सुवसि । प्ररयसि । किंच एभ्यो यजमानेभ्यः पस्त्यावतो गृहवतः
यथान्नवासान् यामनगरादीन् सुवसि । प्ररयसि । यथा यथा पतयंतो गच्छन्तस्त्वा विधेमिरे । विनिरुष्यन्ति
त्वया । ते तव सवायामुक्ताया एवैवैवमेव नियमनमनतिक्रम्य तस्युः । तिष्ठति ॥

ये ते चिरहन्तसवितः सवासो दिवेदिवे सोभंगमासुवन्ति ।

इंद्रो द्यावापृथिवी सिंधुरद्भिरादित्येर्नो अदितिः गर्मे यंसत् ॥ ६ ॥

ये । ते । चिः । अहंन । सवितरिति । सवासः । दिवेऽदिवे । सोभंगं । आऽसुवन्ति ।

इंद्रः । द्यावापृथिवी इति । सिंधुः । अत्सभिः । आदित्यैः । नः । अदितिः । गर्मे । यंसत् ॥ ६ ॥

ये यजमाना हे सवितस्ते त्वदर्थं सवासः सवाः सोमाः । द्वितीयार्धे प्रथमा । सोमान् । यद्वा । सवासः
सवनान् प्रातरादीनि प्रति चिरहन्तमिपुण्वति । न केवलमैकस्मिन्नेवाहनि सवनत्रयेषु अपि तु दिवे दिवे
प्रतिदिनं सोभंगं सोभाग्यजनकमासुवति । अभिपुण्वति । तेभ्यो नोऽस्माभ्यमिन्द्रः गर्मे यंसत् । यजन्तु । द्यावापृ
थिवी चाद्भिर्विशिष्टा सिंधुः सिंध्वभिमानिदेवता चादित्यः सहितादित्यश्च गर्मे यंसत् । मातृवः सृक्त इन्द्रादीनां
निपातमुक्त्वा तेषां प्रार्थना न विरुध्यते ॥ ५ ॥

को वस्तातेति दगर्चं दगमं सृक्तं वामदेवस्यार्थं विश्वदेवदेवताकं । अष्टम्याद्यास्मिन्त्रो गायत्र्यः शिष्टा
अनादेशपरिभाषया चिद्रुमः । तथा चानुक्रम्यते । को वो दगं विश्वदेव त्रिगायत्र्यतं त्विति । विनियोगो
लैंगिकः ॥

को वस्ताता वसवः को वरुता द्यावाभूमी अदिते चासीथां नः ।

सहीयसो वरुण मित्र मर्तात्को वोऽध्वरे वरिवो धाति देवाः ॥ ७ ॥

कः । वः । चाता । वसवः । कः । वरुता । द्यावाभूमी इति । अदिते । चासीथां । नः ।

सहीयसः । वरुण । मित्र । मर्तात् । कः । वः । अध्वरे । वरिवः । धाति । देवाः ॥ ७ ॥

हे वसवः सर्वस्य वामयितारो देवा वो युष्माकं कम्वातास्मि । यतो यूय वसवोऽत इत्यभिप्रायः । कश्च
वरुता संभक्तास्मि । यद्वा । वो युष्माकं मध्ये कम्वाता रश्मिको देवः कश्च वरुता धारयिता दुःखानां वरणीयो
वा भवति । हे द्यावाभूमी नोऽस्मान् चासीथा । रजतं । हे अदिते अप्यदनीयं । एतदपि द्यावाभूम्योर्विशिष्टं ।
संख्याव्यत्ययः । यदीदं पृथग्देवतामवर्णं स्यात् तर्हि निघातो न स्यात् । आभितं पूर्वमविद्यमानवदिति
पूर्वस्याविद्यमानवत्त्वनास्त्विव पादादित्वात् । अदिते मित्र वरुणोत्तमुक्तं । अखं० १० १० ५४ । इति आदित्या
इन्द्रा वसवः मुदानवः । अखं० १० ६६ १० । इतिवत् । तस्यैव विशिष्टपणत्वं समानाधिकरण इति सासाना
धिकरणत्वात् अपि पावक रोचिषा । अखं० ५ २६ १ । इतिवत् अस्य निघातः सिध्यति । तस्मात् द्यावाभूमी
इत्येतस्य विशिष्टं । हे वरुण हे मित्र युवां सहीयसो मर्तादभिवर्तुमंशुष्यात् नम्यासीथा । हे देवा वो युष्मा
कमध्वरे यागे को वरिवो धनं धाति । ददाति । यद्वा । वो युष्माकं मध्ये को वरिवो धाति । धारयति ॥

प्र ये धामानि पृथ्याण्यर्चन्वि यदुच्छान्वियेतारो अमराः ।

विधातारो वि ते दधुरजस्त्रा ऋतधीतयो रुरुचंत दम्माः ॥ ८ ॥

प्र। ये। धामानि। पृथ्याणि। अर्चानि। वि। यत्। उच्छान्। विऽयोतारः। अमूराः।
विऽधातारः। वि। ते। दधुः। अजस्राः। ऋतुऽधीतयः। रुरुचंत। दुस्माः ॥२॥

ये देवाः पुर्याणि पुरातनानि धामानि स्थानानि वा प्राचीन । अर्चन्ति । प्रयच्छन्ति स्तोत्रम् । यत ये च
विद्युत्तारो दःखानामश्रयितारोऽमृता अमृता युक्तान् । युक्तम् । तमो विवासयन्ति देवाः । तं विधा
तारः फलानां कर्तारोऽजस्रा नित्या वि दधुः । कुर्वन्त्यभिमतम् । किञ्च चतुर्धातयः सत्यकर्माणो द्रष्टा दर्शनी
यानि हरुचन्त । रोचन्ते ॥

प्र पस्त्या३ मदितिं सिंधुमैकेः स्वस्तिमीळि सख्याय देवी ।

उभे यथा नो अहंती निपातं उपासान्ता करतामदब्धे ॥ ३ ॥

प्र । पस्त्यां । अदितिं । सिंधुं । अकेः । स्वस्तिं । ईळे । मख्याय । देवी ।

उभे इति । यथा । नः । अहनी इति । निऽपातः । उपसानक्ता । कर्ता । अदभ्ये इति ॥३॥

पस्यां सर्वगतं यामादितमदीनां देवमातरं तां देवीं सिंधुं स्थंदनशीलां नयभिमानी देवीं स्वस्तिं सुखनि-
वासामितज्ञात्मिका देवी मय्यायानुकूल्यायार्कमंत्रिणी ॥ स्तौमि । उभे अहनि वावापृथिव्या यथा नोऽस्मा
न्निपातः नितरां पातः तथा स्तौमि । उपासान्ताहोरात्राभिमानी देवते अर्च्ये अर्चनीये करता । कुरुतां ।
अभिमतमिति गीष्पः ॥

व्ययमा वरुणश्चेति पंथाभिषस्यतिः सुवितं गातुमग्निः ।

इन्द्राविष्णु नृवद पु स्तवाना गर्भं नो यन्तममवदरूथं ॥ ४ ॥

वि । अर्यमा । वरुणः । चेति । पंथा । इयः । पतिः । सुवितं । गातुं । अग्निः ।

इंद्राविष्णु इति। नृऽवत्। ऊं इति। सु। स्तवाना। गर्भे। नः। यंतं। अमऽवत्। वरूथं ॥४॥

अथमा देवोऽस्माकं पथा यज्ञादिमार्गं वि चर्त । ज्ञापयति । तथा वरुणो वि चेति । इषोऽन्नस्य हवि-
र्लक्षणस्य पतिः पालकोऽपि । भुवितं मुखकर गातुं गमनं मार्गं वा स्वर्गादिर्वि चर्त । इन्द्राविषण्मु मुषु स्रवाना
स्तयमानां । नृवन्मनुष्यवन्मनुष्योपेतं वक्ष्य वरणीयममवब्रूलोपेतं गर्भं गृहं सुखं वा नोऽस्माकं यतं । यच्छतं ॥

आ पर्वतस्य मरुतामवांसि देवस्य चातुरंघ्रि भगस्य ।

पात्पतिर्जन्यादहंसो नो मित्रो मित्रियादुत न उरुषेत् ॥ ५ ॥

आ । पर्वतस्य । मरुतां । अवांसि । देवस्य । जातुः । अघि । भगस्य ।

पात् । पतिः । ज्ञ्यात् । अंहसः । नः । मित्रः । मित्रियात् । उत । नः । उरुयेत् ॥ ५ ॥

पर्वतस्थं द्रुसखलैतत्तामकस्य देवस्य मरुतां च चातू रक्षकस्य भगस्य देवस्य चावांसि रक्षणाभ्यानि ।
 आवुणि । किंच पतिर्वरुणो देवो जन्याज्जनसंबंधाद्दहमः पापात् नोऽस्मान्पात । पातु । रक्षतु । उतापि च
 मित्रस्य मित्रियात मित्रभावेन न उरुष्यत । रक्षतु ॥ ॥६॥

नू रोदमी अहिना बुध्नेन सुवीत देदी अप्पेभिरिष्टैः ।

समुद्रं न संचरणे सनिष्यवो घर्मस्वरसो नद्योऽक्षपं व्रन् ॥ ६ ॥

नु । रोदसी इति । अहिना । बुध्नेन । स्तुवीत । देवी इति । अर्पेभिः । इष्टैः ।
समुद्रं । न । संऽचरणे । मन्त्रिष्वः । घर्मऽस्वरसः । नद्यः । अप । घन ॥ ६ ॥

हे रोदसी यावापृथिवी युवामहिना बुध्नेनाहिर्बुध्नामकेन देवेन सह नु विप्रमर्षभिरापनीधिरष्टि-
कामेर्निमित्तभूतिः स्तुवीत । स्तुवं । सनिष्वो धनानां समस्तमिच्छतः संचरणं सचाराय समुद्रमध्यगमनाय
समुद्रमिव । त यथा स्तुवंति तद्वत् । यस्मादंते देवा घर्मस्वरसो दीपध्वनयो नयो नदीरप घन । अपवृण्वतीति
परोक्ष इव । अथवा ते देवा नदीरपवृण्वीत्युत्पासीः । तस्मात् स्तुव इति संबधः ॥

देवर्तुर्देव्यदितिर्नि पातु देवस्वाता चायतामप्रयुञ्चन ।
नहि मित्रस्य वरुणस्य धामिमहामसि प्रमियं मान्वग्नेः ॥ ७ ॥
देवैः । नः । देवी । अदितिः । नि । पातु । देवः । चाता । चायतां । अप्रऽयुञ्चन ।
नहि । मित्रस्य । वरुणस्य । धामिं । अहामसि । प्रऽमियं । मानुं । अग्नेः ॥ ७ ॥

अदितिर्देव्यदीना देवमाता देवरन्ध्रमिवादिभिः सह नोऽस्मादि पातु । पालयतु । तथा चाता पालको
देवः । इष्ट इत्यर्थः । सोऽप्यप्रयुञ्चन अप्रसादन चायता । वयं च मित्रस्य वरुणस्याग्नेश्च मानु ममून्ति त
धामिमत् सोमादिलक्षण प्रमिय हिंसितु नद्यहामसि । अहामः । समर्था भवामः । किंवनृष्टानि संवर्धि
तुमहाम इत्यर्थः ॥

अग्निरीणे वसव्यस्याग्निर्महः सोमगस्य । तान्यस्मभ्यं रासते ॥ ८ ॥
अग्निः । ईणे । वसव्यस्य । अग्निः । महः । सोमगस्य । तानि । अस्मभ्यं । रासते ॥ ८ ॥

अग्निर्देवो वसवस्य धनसमृद्धयै । ईष्टे दातुं । तथाप्रमहो महतः सोमगस्य सुभगत्वस्थापीणे । अतस्मानि
धनानि सोमाग्यं चास्मभ्य रासते । ददातु ॥

उषो मघोन्या वह् सृनृते वार्या पुरु । अस्मभ्यं वाजिनीवति ॥ ९ ॥
उषः । मघोनि । आ । वह् । सृनृते । वार्या । पुरु । अस्मभ्यं । वाजिनीऽवति ॥ ९ ॥

हे उषो हे मघोनि धनवति हे सृनृते प्रियमत्यरूपवागभिमानिनि हे वाजिनीवत्यवति देवि अस्मभ्य
वार्या वरणीयानि पुरु बह्वनि धनान्या वह । प्रापय ॥

तत्सु नः सविता भगो वरुणो मित्रो अर्यमा । इन्द्रो नो राधसा गमत् ॥ १० ॥
तत् । सु । नः । सविता । भगः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । इन्द्रः । नः । राधसा । आ । गमत् ॥ १० ॥

येन राधसा धनेन सह सविता भगो वरुणो मित्रो अर्यमिन्द्रः प्रत्येकसा गमत । आगच्छति यज्ञं । तद्वाधा
धनं ते देवा नोऽस्मभ्यं सु मुष्टु प्रयच्छत्विति शेषः ॥ १० ॥

महो यावापृथिवी इति सप्तर्वमेकादशं मुक्तं वामदेवस्यार्प यावापृथिव्य । पुर्यच त्रिगायत्र्यत त्वित्युक्त्वा
त्यंचस्यावास्तिस्रो गायत्र्यः शिष्टास्त्रिभुवः । महो सप्त यावापृथिवीयमित्यनुक्रमणिका ॥ यृद्धे दशरात्रे पंचमे
ऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आदित्यतृत्यं यावापृथिव्यनिविज्ञानीय । तथा च सूचित । महो यावापृथिवी इति
चतस्रं चतुर्विधा । आ० ८. ८. इति ॥

म॒ही द्यावा॑पृथि॒वी इ॒ह ज्येष्ठे॑ रु॒चा भ॑वतां शुचय॑द्भिर्ऋ॒कैः ।
 यत्सीं॑ वरि॑ष्ठे बृ॒हती वि॑मि॒न्वन्बृ॒हदो॒क्षा प॑प्र॒थानेभि॑रै॒वैः ॥ १ ॥
 म॒ही इति॑ । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । इ॒ह । ज्येष्ठे॑ इति॑ । रु॒चा । भ॑वतां । शुचय॑त्ऽभिः । ऋ॒कैः ।
 यत् । सीं॑ । वरि॑ष्ठे इति॑ । बृ॒हती इति॑ । वि॒ऽमि॒न्वन् । रु॒वत् । हु । उ॒क्षा । प॑प्र॒थानेभिः॑ । ए॒वैः ॥ १ ॥

इह यज्ञे मही महती च्येष्ठे प्रथम्ये द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी रुचा दीप्त्या युक्तं शुचयद्भिर्दीपयद्भिर्ऋकैर्ऋकैः सोमादिहविर्भवा युक्तं भवतां । यत यस्मात् सीं सर्वतो वरिष्ठे उरुतरं बृहती महती द्यावापृथिवी विमिन्वनं परिजिह्वेन स्थापयन् उवा सेक्ता पर्जन्यः पप्रथानेभिः प्रथमानि रवेर्गमनशीलेर्महद्भिर्मघैर्वा सह हवत । रीति । शब्दं करोति । हेति पुरणः । तस्माद्रुचा भवतामिति संबंधः ॥

दे॒वी दे॒वेभिर्य॑जते यज॑चि॒रमि॑नती तस्य॑तुरु॒क्षमा॑णे ।
 ऋ॒ताव॑री अ॒दुहा॑ दे॒वपु॑त्रे य॒ज्ञस्य॑ ने॒त्री शु॒चय॑द्भिर्ऋ॒कैः ॥ २ ॥
 दे॒वी इति॑ । दे॒वेभिः॑ । य॒जते इति॑ । यज॑चि॒ः । अ॒मि॑नती इति॑ । तस्य॑तुः । उ॒क्षमा॑णे इति॑ ।
 ऋ॒ताव॑री इत्यु॒तऽव॑री । अ॒दुहा॑ । दे॒वपु॑त्रे इति॑ दे॒वऽपु॑त्रे । य॒ज्ञस्य॑ । ने॒त्री इति॑ ।
 शु॒चय॑त्ऽभिः । ऋ॒कैः ॥ २ ॥

देवी देवी यजते यष्टये अमिनती प्रजा अहिमत्यावृक्षमाणे सिंचत्यावृतावरी ऋतवत्यावृताद्रोग्ध्यौ द्रोहमकुर्वत्या देवपुत्रे देवोत्पादिक्यो यज्ञस्य नेत्री निर्वाहयिष्या द्यावापृथिवी देवेभिर्देवैर्यजत्रैर्यष्टयैः सहिते शुचयद्भिः शोचयद्भिर्ऋकैर्मघैर्हविर्भवा युक्तं तस्यतुः । तिष्ठतः । स्वातामत्यर्थः ॥

स इ॒त्स्वपा॑ भुव॑नेष्वा॒स॒ य इ॒मे द्यावा॑पृथि॒वी ज॒जान॑ ।
 उ॒र्वी ग॑भी॒रे रज॑सी सु॒मेके॑ अ॒व॒ंशे धी॒रः श॒च्या॒ स॒मैर॑त् ॥ ३ ॥
 सः । इत् । सु॒ऽअ॒पाः । भुव॑नेषु । आ॒स॒ । यः । इ॒मे इति॑ । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । ज॒जान॑ ।
 उ॒र्वी इति॑ । ग॑भी॒रे इति॑ । रज॑सी इति॑ । सु॒मेके॑ इति॑ सु॒ऽमे॒के । अ॒व॒ंशे । धी॒रः । श॒च्या॒ ।
 स॑ । ऐ॒र॒त् ॥ ३ ॥

स इत्स एव स्वपाः शोभनकर्मा सन् भुवनेष्वास । आसि । य इमे द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी जजान उत्पादितवान् । यश्च प्रजापतिरुर्वी उर्वी विस्तीर्णं गभीरे अवचले सुमेके शोभनरूपे अव॑ंशे उत्पत्तिरहिते अनाधारे वांतरिषे धीरो धीमान् शच्या कुशलकर्मणा समैरत् । सम्यक् प्रेरितवान् । स एव स्वपा इति ॥

नू रो॒दसी॑ बृ॒हद्भि॑र्नो॒ वरू॑थैः पत्नी॑वद्भि॒रि॒षय॑ती स॒जोषाः॑ ।
 उ॒रू॒ची वि॒श्वे य॑जते नि पा॑तं धि॒या स्या॑म र॒थ्यः सदा॑साः ॥ ४ ॥
 नू । रो॒दसी॑ इति॑ । बृ॒हत्ऽभिः॑ । नः । वरू॑थैः । पत्नी॑वत्ऽभिः । इ॒षय॑ती इति॑ । स॒जोषाः॑ ।
 उ॒रू॒ची इति॑ । वि॒श्वे इति॑ । य॑जते इति॑ । नि । पा॑तं । धि॒या । स्या॑म । र॒थ्यः । सदा॑साः ॥ ४ ॥

हे रोदसी द्यावापृथिवी नु क्षिप्रं पत्नीवद्भिः पत्नीसहितैर्बृहद्भिर्महद्भिर्वरूथैर्गृहीधनेर्वा सहिषयती अस्माकमन्नमिच्छत्या सजोषाः परस्परं संगति उरूची उर्वचने विश्वे व्याप्ति यजते यष्टये सत्या नोऽस्मान् नि पातं । नितरां रक्षतं । धियत्यादि गतं ॥

प्र वामित्यादिगायत्रनुचो बृहदं दशरात्रं वैश्वदेवगम्ये द्यावापृथिव्यानिविदानीयत्वेन प्रक्षेप्यः । तथा च मुञ्चितं । प्र वां महि द्यवी इति तृती । आ० ८. ११ । इति ॥

प्र वां महि द्यवी अभ्युपसृतिं भवामहे । शुची उप प्रशंसये ॥ ५ ॥

प्र वां महि द्यवी इति । अभि । उपऽसृतिं । भवामहे । शुची इति । उप । प्रऽशंसये ॥ ५ ॥

हे द्यावापृथिव्या द्यवी द्योतमाने वा युवाभ्यामुपसृतिं स्तोत्रं महि महत्प्रभुत्वमभि प्र भवामहे । प्रकर्षणं संपादयामः । शुची शुद्धं युवा प्रशंसये प्रशंसितुमुप । उपसर्गश्रुतिरुचितक्रियाधारः । उप गच्छाम इति शेषः ॥

पुनाने तन्वा मिथः स्वेन दक्षेण राजयः । ऊह्याये मनादृतं ॥ ६ ॥

पुनाने इति । तन्वा । मिथः । स्वेन । दक्षेण । राजयः । ऊह्याये इति । मनात् । चतृतं ॥ ६ ॥

हे देव्या तन्वा स्वकीयया मूर्त्या स्वेन दक्षेण वत्सेन च मिथः प्रत्येकं पुनाने गोधयत्या यज्ञ यज्ञमान वा युवां राजयः । यज्ञा । तन्वा स्वस्वशरीरकदंशेन मिथः परस्परं पुनाने गोधयत्या । त्वाः मनीषिणामारणं भुव सा च स्वकीयेन कार्येन चद्रममि स्थितेन दिवमिति विवकः । मनात्सदाकालमुत यज्ञमुत्थाये । यत्तथः ॥

मही मित्रस्य साधयस्तरंती पिप्रंती चतृतं । परि यज्ञं नि पदेषुः ॥ ७ ॥

मही इति । मित्रस्य । साधयः । तरंती इति । पिप्रंती इति । चतृतं । परि । यज्ञं । नि । पदेषुः ॥ ७ ॥

मही महत्या द्यावापृथिव्या मित्रस्य मित्रभुतस्य स्तोत्रभिमते साधयः । चतुस्रं तरंती तारयत्या पि प्रती पुरयत्या यज्ञं परि परिप्रंती नि पदेषुः । आश्रयतः ॥ ८ ॥

जेवस्य पतिं नत्यष्टं द्वादशं मुक्तं वामदेवस्यार्प । आद्याचतुर्थीपथीमग्नस्योऽनुष्टुभः पंचमी पुर उष्णिक् । आद्येत्पूर उष्णिगिति हि तज्जलग्ना । शिष्टास्तिस्त्रिष्टुभः । आद्यास्तिस्त्रिः जेवपतिदेवताकाश्चतुर्थी शुनास्यदेव ताका पंचम्यष्टस्या शुनामीरदेवताकि पथीमग्नस्य सीतादेवताकि । तथा चानुक्रमणिका । जेवस्याष्टा तिस्रः जेवपत्याः शुनार्थका परा पुर उष्णिक् मात्या च शुनामीराभ्यामुपात्य सीताय ते अनुष्टुभावाद्या च चतुर्थी चति ॥ जेवस्य कर्पणनेन मुक्तेन पत्युच जुहयाज्जपेदा । तथा च मुञ्चित । जेवस्य पतिना वयमिति प्रत्युच जुहयाज्जपेदा । आ० ग० १०. १०. इति ॥ अग्नोर्वासे होतुरतिरिक्तोक्थ्य आश्विनगम्यादूर्ध्वं चत्वार्यतिरिक्तो कथ्यानि । तत्राद्या परिधानीया । मुञ्चितं च । जेवस्य पतिना वयमिति परिधानीया । आ० ९. ११. इति ॥

शेचस्य पतिना वयं हितेनेव जयामसि । गामश्वं पोपयित्वा स नी मृक्तातीदृजं ॥ १ ॥

शेचस्य । पतिना । वयं । हितेनेऽव । जयामसि । गां । अश्वं । पोपयित्वा । आ । सः ।

नः । मृक्ताति । ईदृजं ॥ १ ॥

वयं यजमानाः जेवस्य पतिना देवेन ॥ रुद्र जेवपति प्राङ्गः किंचिदपिमयापरं । स्वतश्च एव वा कश्चित् जेवस्य पतिरुच्यते ॥ हितेनेव । इवगच्छ एवार्थं । सर्वप्राणिहितेनेव तेन । अथवा मित्रगेव । यथा मस्य । माहाद्यं सन स्वकार्यं साधयति तद्वत् । जयामसि । जयामः जेव । स देवो गामश्च च पोपयितुं पोपयितुं गवाश्चलक्षण धनमा हरत्विति शेषः । उपसर्गश्रुतियोग्यक्रियाधारः । स एव देवो नैऋत्यानीदृज उक्तलक्षणे धनं दातव्य मिति मृक्ताति । मुवयति । जेवस्य पतिनित्यादिनिवृत्तः । १०. १५ । जानीयात् ॥

अग्नोर्वासे भित्रावरुणस्यातिरिक्तोक्थ्य परिधानीया । मुञ्चितं च । जेवस्य पतिं मधुमतमूर्धमिति परिधानीया । आ० ९. ११. इति ॥

द्येवस्य पते मधुमंतमूर्मि धेनुरिव पयो अस्मासु धुस्व ।
 मधुश्चुतं घृतमिव सुपूतमृतस्य नः पतयो मृळयंतु ॥२॥
 द्येवस्य । पते । मधुऽमंतं । ऊर्मि । धेनुऽऽव । पयः । अस्मासु । धुस्व ।
 मधुऽश्चुतं । घृतंऽऽव । सुऽपूतं । ऋतस्य । नः । पतयः । मृळयंतु ॥२॥

हे जेवस्य पते त्वं सधुमंतं माधुर्योपतमूर्मि प्रवृद्धमुदकं धेनुः पय इव सा यथा दग्धि तथास्मासु धुस्व ।
 मधुश्चुतं मधुस्नावि सुपुतं घृतमिवल्युपमा । तादृगमुदकमित्यर्थः । ऋतस्य यज्ञस्योदकस्य वा पतयः स्वामिनो
 नोऽस्मान् मृळयंतु । सुषयंतु । यदा । ऋतस्यैतत्कर्मणि षष्ठी । ऋतं मृळयंतु । प्रयच्छतु । मृळयितुं दानकर्म ।

ब्राह्मणाक्कंसिनोऽतिरिक्तोक्थे परिधानीयथा । मधुमतीरोषधीर्वाव आप इति परिधानीया । आ०
 ९. ११. इति सूत्रितत्वात् ॥

मधुमतीरोषधीर्वाव आपो मधुमन्त्रो भवत्वन्तरिक्षं ।
 द्येवस्य पतिर्मधुमान्नो अस्वरिष्यंतो अन्वेनं चरेम ॥३॥
 मधुऽमतीः । आपधीः । द्यावः । आपः । मधुऽमत् । नः । भवतु । अन्तरिक्षं ।
 द्येवस्य । पतिः । मधुऽमान । नः । अस्तु । अरिष्यंतः । अन्तु । एनं । चरेम ॥३॥

आपधीरोषधी ब्रीहिप्रयंवाद्यो नोऽस्मभ्यं मधुमतीर्मधुमत्यो भवंतु । तथा द्यावः । तिस्रो दिव इत्युक्तं
 त्वाद्ब्रह्मचर्यं युक्तं । तथापोऽतिरिक्तं च नो मधुमद्भवतु । किंच जेवस्य पतिरपि मधुमन्त्रोऽस्तु । अरिष्यंतो
 अस्वरिष्यंतो वयमनं जेवपतिमनु अनुसृत्य चरेम । संचरेम सुखेन ॥

शुनं वाहाः शुनं नरः शुनं कृपतु लांगलं । शुनं वरचा बध्यंतां शुनमष्टामुदिगय ॥४॥
 शुनं । वाहाः । शुनं । नरः । शुनं । कृपतु । लांगलं । शुनं । वरचाः । बध्यंतां । शुनं ।
 अष्टा । उत । इंगय ॥४॥

वाहा बन्धवर्दाः शुनं । सुवनामैतत् । सुखं यथा भवति तथा वहति इति शेषः । तथा नरो नेतारो
 मनुष्याः कर्षकाः शुनं कुर्वंतु । तथा लांगलमपि शुनं कृपतु । वरचा वरगेन चायमाणाः प्रयहाः शुनं बध्यंतां ।
 अष्टा प्रतोद शुनमुदिगय । प्रेरय । शुनाख्यो वाध्विन्द्रयोरन्यतमः सुखकृद्देवः । तदनुग्रहादेतत्सर्वं भवत्विति
 तस्य श्रुतिमामान्येन स्तुतिः ॥

शुनासीरीयं पर्वणि शुनासीरदेवताकस्य हविषोऽशुवाकीषात्या अक् याज्या । सूचितं च । शुनासीराविमां
 वाचं जुषेथां शुनं नः फालाः । आ० २. २०. इति ॥

शुनासीराविमां वाचं जुषेथां यद्विवि चक्रथुः पयः । तेनेमामुप सिंचतं ॥५॥
 शुनासीरी । इमां । वाचं । जुषेथां । यत् । दिवि । चक्रथुः । पयः । तेन । इमां ।
 उप । सिंचतं ॥५॥

युदेवः शुनदेवतेति शानकः । अतः शुन इन्द्रः सीरो वायुः । शुनो वायुः शु एत्यन्तरिक्षे सीर आदित्यः
 सरणात् । नि० ९. ४०. इति यास्कः । हे शुनासीरी तौ शुवाविमां वस्यमाणां मदीयां वाचं जुषेथा । यत्पयो
 दिवि चक्रथुः तेनमां भूमिमुप सिंचतं ॥

अर्वाचीं सुभगे भव सीते वंदामहे त्वा । यथा नः सुभगासंसि यथा नः सुफलासंसि ॥ ६ ॥
अर्वाचीं । सुऽभगे । भव । सीते । वंदामहे । त्वा । यथा । नः । सुऽभगा । असंसि ।
यथा । नः । सुऽफला । असंसि ॥ ६ ॥

हे सुभगे सीते त्वमर्वाच्यर्वागंचना भव । त्वा त्वा वंदामहे । सुवीमहि । यथा नः सुभगासंसि । शोभनधना भवसि । यथा नः सुफलासंसि तथा वंदामहे ॥

उंद्रः सीतां नि गृह्णातु तां पृषानुं यच्छतु ।

सा नः पर्यस्वती दुहामुत्तरामुत्तरां समां ॥ ७ ॥

उंद्रः । सीतां । नि । गृह्णातु । तां । पृषा । अतुं । यच्छतु ।

सा । नः । पर्यस्वती । दुहा । उत्तरांऽउत्तरां । समां ॥ ७ ॥

इंद्रो देवः सीतां सीतायैरकाशां नि गृह्णातु । ता सीतां पृषा देवोऽनु यच्छतु । नियमयतु । सा योऽप्यस्वत्युदकवती दुहा । दुहात । कदेति तदुच्यते । उत्तरामुत्तरा ममामुत्तरमुत्तर सवत्सर ॥

अस्या अष्टम्या विनियोगः शुनामीराधिमामित्यचोक्तः ॥

शुनं नः फाला वि कृपंतु भूमिं शुनं कीनाशा अभि यंतु वहिः ।

शुनं पर्जन्यो मधुना पयोभिः शुनासीरा शुनमस्मासु धत्तं ॥ ८ ॥

शुनं । नः । फालाः । वि । कृपंतु । भूमिं । शुनं । कीनाशाः । अभि । यंतु । वहिः ।

शुनं । पर्जन्यः । मधुना । पयःऽभिः । शुनासीरा । शुनं । अस्मासु । धत्तं ॥ ८ ॥

नो भूमि फाला भूमिविदारककाशाः शुनं वि कृपंतु । शुनं यथा भवति तथा । कीनाशा वल्लीनर्दरजका वहिर्बलीवर्दरभि यंतु । अभिगच्छतु । शुनं यथा भवति तथा । पर्जन्यो मधुना मधुरः पयोभिर्बुधकः सिचतु । हे शुनासीरा इन्द्रवायू वाय्वादित्या वा शुनं सुखमस्मासु धत्तं । धारयतं ॥ ॥ ९ ॥

समुद्रादूर्मिरित्यादृशार्चं त्रयोदशं मुक्तं । अस्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । अग्निमृद्याभ्योपुतानामन्यतो देवता । वामदेव ऋषिः । अत्रानुक्रमणिका । समुद्रादूर्मिरित्यादृशार्चं जगत्यतं सार्चं वाप वा गय वा घृतमूर्तिर्वेति ॥ विषुवतीदं मुक्तमाज्यं । तथा च भुव । समुद्रादूर्मिरित्याज्यं त्य मुमपं । आ० ८ ६ । इति ॥ अंद्र दशरात्रे सप्तमेऽहनीदमेव मुक्तमाज्यं । भुवित च । अथ कदीमाः समुद्रादूर्मिरित्याज्यं । आ० ८ ९ । इति ॥

समुद्रादूर्मिर्मधुमाँ उदारदुपांशुना सममृतत्वमानट ।

घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः ॥ ९ ॥

समुद्रात् । ऊर्मिः । मधुऽमान । उत् । आरत् । उप । अंशुना । सं । अमृतऽत्वं । आनट ।

घृतस्य । नाम । गुह्यं । यत् । अस्ति । जिह्वा । देवानां । अमृतस्य । नाभिः ॥ ९ ॥

संमोदतेऽस्मिन्त्रयमाना इति वा समुद्रोऽपिः पार्थिवः अथवा समुद्रवत्यापोऽस्मादिति व्युत्पत्त्या विद्युतोऽपिः । तस्मादूर्मिर्बुधमिवदुपयुपयुज्जुतो मधुमात्राधुर्योपतफलसमुह उदारत । उन्नतति । अथवा विद्युतादृम्युत्पादको रस उदारत । उन्नतः । अथवा समुद्रात्ममुद्रवणसाधनादादित्यादूर्मो रस उदकलक्षण उदारत । आदित्याआयते वृष्टिरिति युतेः । यद्वा । समुद्रादुक्तव्युत्पत्तरितिरादूर्मिर्बुधकमुदारत । अथवा समुद्रादुक्त

त्रिधा हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्त्रविन्दन ।

उदं एकं सूर्य एकं जज्ञान वेनादेकं स्वधया निष्टतशुः ॥४॥

त्रिधा । हितं । पणिभिः । गुह्यमानं । गवि । देवासः । घृतं । अनु । अविन्दन ।

उदं । एकं । सूर्यः । एकं । जज्ञान । वेनात् । एकं । स्वधया । निः । ततशुः ॥४॥

पणिभिर्मूर्गैर्व गोषु त्रिधा क्षीरदध्याज्यभिर्देन त्रिप्रकार हित निहित गुह्यमान गोपितं घृत दीप
रमरूप वा द्रव्यं देवासो देवा अन्त्रविन्दन । अन्नभक्त । तत्रिंश एक क्षीर जज्ञान । उदपादयत । सूर्य एक
जज्ञान । वेनात्कातिमतोऽधिर्गमनवतो वार्योर्विक घृतं स्वधयाग्निन निमित्तन द्रव्येण वा माध्वेन निष्टतशुः ।
निरपादयन् देवाः ॥

एता अप्रति हृद्यात्समुद्राच्छतव्रजा रिपुणा नावचक्षे ।

घृतस्य धारा अभि चाकशीमि हिरण्ययो वेतसो मध्य आसां ॥५॥

एताः । अप्रति । हृद्यात् । समुद्रात् । शतव्रजाः । रिपुणा । न । अवचक्षे ।

घृतस्य । धाराः । अभि । चाकशीमि । हिरण्ययः । वेतसः । मध्य । आसां ॥५॥

एता आपो घृतधारा वार्यति । अधः पतति । शतव्रजा अपरिमितगतयः सत्यो हृद्याद्दृढयगमात्समुद्रा
दतरिचाद्रिपुणा जलमोकप्रतिवधकारिणा शत्रुणा बुधेण नावचक्षे न अवदर्शनाय यथादृष्टं भवति तथापति ।
ता घृतस्य धारा अभि चाकशीमि । अभिपश्यामि । कुर्वति तद्व्यति । हिरण्ययो हिरण्ययो वेतसोऽपामवो
ऽपिर्वद्युत आमामपा मध्य वर्तते इति शेषः । अत्र घृतस्य धारा अभि चाकशीमीत्यनेन वरमपादेन होमाधा
रोऽपिर्वद्युतोऽपिरादित्यो वीरुः ॥ ॥५०॥

सम्यक्स्रवन्ति सरितो न धेना अंतर्हृदा मनसा पृथमानाः ।

एते अप्रत्युर्मयो घृतस्य मृगा इव क्षिपणोरीपमाणाः ॥६॥

सम्यक् । स्रवन्ति । सरितः । न । धेनाः । अंतः । हृदा । मनसा । पृथमानाः ।

एते । अप्रति । ऊर्मयः । घृतस्य । मृगाः । इव । क्षिपणोः । ईपमाणाः ॥६॥

अस्याधेरुपरि सम्यक् स्रवति । सरति । घृतस्य धाराः । किमिव । सरितो न धेना । पीणयित्यो नय इव ।
अंतर्हृदा मनसा हृदयमध्यगतं चिन्तन । भावनामचिन्तनं यावत् । तेन पृथमानाः शुद्धीकृताः । तदेवोच्यते ।
एते घृतस्योर्मयो रसा अप्रति । गच्छति । जुहाः सकाशादधेरुपरि पतति । किमिव । क्षिपणोः । क्षिपकाश्चाधा
दीपमाणाः पलायमाना मृगा इव । ते यथा कलं प्रतिगतिं तद्वत् । अनेन शिष्यमुक्तं भवति ॥

सिंधोरिव प्राध्वने शूघनासो वातप्रमियः पतयन्ति यद्वाः ।

घृतस्य धारा अरूपो न वाजी काष्ठा भिन्दन्मिभिः पिब्यमानः ॥७॥

सिंधोः । इव । प्राध्वने । शूघनासः । वातः । प्रमियः । पतयन्ति । यद्वाः ।

घृतस्य । धाराः । अरूपः । न । वाजी । काष्ठाः । भिन्दन् । मिभिः । पिब्यमानः ॥७॥

सिंधोः स्यंदमानाया नद्याः सकाशादिवोदकानीव प्राध्वने प्रवणवति देशे शूघनास आशुगच्छः । आशु
इति च शु इति च क्षिप्रनामनी भवत इति निरुक्तं । ६ । वातप्रमियो वायुवत्प्रवृत्तवगा यद्वा महत्यो घृतस्य

धाराः पतयति । गच्छत्यपिरुपरि । घृतमुदकमिति पक्षे सिंधोरिवेत्यत्रैवशब्दोऽनर्थकः । स्यंदनमाधनादंतरि
चादृक्कलत्तणा घृतधारा उदकधाराः पतयति । गच्छति भुम्भा । किंच घृतसंस्त्यायः काष्ठा मर्यादाभुतान्परि
धीभिंदन्नुर्मिभी रमैः पिब्यमानो वर्धमानो भवति । उदकमिति पक्षे काष्ठाः क्रात्वा स्थिता दिशो भिंदन्नुर्मि-
भिस्तरंगैः पिब्यमानो भवति । तत्र दृष्टान्तः । अरुणो न वाजी आरोचमानो गर्वेण गमनशीलोऽश्व इव । स
यथा भिदन्पिब्यमानश्च भवति तद्वत् ॥

अभि प्रवन्त समनेव योषाः कल्याण्यः स्मर्यमानासो अग्निं ।

घृतस्य धाराः समिधो नसंत ता जुषाणो हर्यति जातवेदाः ॥ ८ ॥

अभि । प्रवन्त । समन्ताऽइव । योषाः । कल्याण्यः । स्मर्यमानासः । अग्निं ।

घृतस्य । धाराः । संऽदधः । नसन्त । ताः । जुषाणः । हर्यति । जातवेदाः ॥ ८ ॥

घृतस्य धारा अमुमपि समनेव समानमनस्का योषा योषितः पतिमिवाभि प्रवन्त । अभिनमर्यति । निमग्न
कुर्वति । कीदृशस्ताः । कन्याण्यो भद्ररूपाः स्मर्यमानासो हसन्त्यः । किंच ताः समिधः सम्यग्दीपयन्त्यः सत्यो
नसन्त । व्याप्नुवति । ता एव धारा जुषाणः प्रीयमाणः सेवमानो वायं जातवेदा हर्यति । कामयते । घृतशब्द
स्योदकमिति पक्षेऽपि जातवेदः शब्दाभ्यां वेद्युतोऽपिरादित्यो वा गृह्यते । तं देवमुदकधारा अभि प्रवन्त नमन्त
च । स ताश्च हर्यति ॥

कन्या इव वहतुमेतवा उ अंज्यंजाना अभि चाकशीमि ।

यत्र सोमः सूर्यते यत्र यज्ञो घृतस्य धारा अभि तत्पवन्ते ॥ ९ ॥

कन्याःऽइव । वहतुं । एतवे । ऊं इति । अंजि । अंजानाः । अभि । चाकशीमि ।

यत्र । सोमः । सूर्यते । यत्र । यज्ञः । घृतस्य । धाराः । अभि । तत् । पवन्ते ॥ ९ ॥

कन्या इवानुदा वानिका इव । ता यथा वहतुमुदाहं प्राप्तुमेतवा उ एतुं पतिं गंतुमंज्यंजकमाभरणं तेजो
वाजाना व्यंजयन्त्यः । एवकुर्वन्त्यः कन्या इव स्वभर्तृभुतमाध्वरं वेद्युतं वापिमादित्य वा वहतुमेतुमंजि व्यंजक
तदीयं रूपसंजाना व्यंजयन्तीघृतस्य धारा अभि चाकशीमि । अभिपश्यामि । घृतनोदकेन च भूमस्य वेद्युतस्य
चापिः प्रचलनं प्रसिद्धं । किंच ता धाराः सोमः सूर्यते यत्र यत्र चतरो यज्ञस्तायते तत्त यज्ञमभिलक्ष्य पवन्ते ।
गच्छति खलु ॥

अभ्यर्पत सुष्टुतिं गव्यमाजिमस्मासु भद्रा द्रविणानि धत्त ।

इमं यज्ञं नयत देवता नो घृतस्य धारा मधुमत्पवन्ते ॥ १० ॥

अभि । अर्पन्त । सुऽस्तुतिं । गव्यं । आजिं । अस्मासु । भद्रा । द्रविणानि । धत्त ।

इमं । यज्ञं । नयन्त । देवता । नः । घृतस्य । धाराः । मधुऽमत् । पवन्ते ॥ १० ॥

हे मदीया अस्त्रिणो गव्यं गोममूहकूपं गोसंबन्धिनं वाजिं संचातमभ्यर्पत । अभिगच्छत । अभिगमयत वा
सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं । यत्र गोशब्देनोदकानि गावो वोच्यन्ते । तत्संचातोऽभिप्रेतः । अस्मासु यजमानेषु भद्रा
स्तुत्यानि द्रविणानि धत्त । धारयत । स्तुत्या खलु फलं लप्स्यति । किंच नोऽस्त्रदीयमिमं यज्ञं देवता अत्र
पठव्यान्देशात्तयत । प्रापयत । घृतस्य धारा मधुमदश्च तथा पवन्ते । गच्छति ॥

धामन्त इत्येतेनोत्तरसूक्तस्याथा चाध्यायोत्सर्जनोपाकरणयोर्विनिर्गुह्यं । धामन्ते विश्वमिति प्रतीकमुक्त्वा
तदन्ते वृत्ताः । आ० गु० ३. ५. इति सूचितत्वात् ॥

धामन्ते विश्वं भुवनमधि श्रितमंतः समुद्रे हृद्यं तरायुषि ।

अपामनीके समिथे य आभृतस्तमश्याम मधुमंतं त ऊर्मि ॥ ११ ॥

धामन् । ते । विश्वं । भुवनं । अधि । श्रितं । अंतरिति । समुद्रे । हृदि । अंतः । आयुषि ।

अपां । अनीके । संऽदथे । यः । आऽभृतः । तं । अश्याम । मधुऽमंतं । ते । ऊर्मि ॥ ११ ॥

ते त्वदीये धामस्थामनि तत्रः स्थानि विश्वं भुवनमधि श्रित । अतः समुद्रे वडवापित्वेन हृतः सर्वप्राणिना हृद्यं वैश्वानरत्वेनायुष्यन्ने सर्वप्राण्याहारत्वेन । यद्वा । आयुषीत्येतद्बुद्धिशेषणं । जठराग्निना सन्वायुधायितं । अपामनीक उदकसंस्त्यायै वैद्युतापित्वेन समिथे मंशामि च शौर्यापिरूपेण । एत सर्वेषु स्थानेषु वर्तमान धाम । तस्मिन्स्थामनि य ऊर्मिर्धृतरूप उदकरूपो वा रस आभृतः स्थापितः ते त्वदीय त रसं मधुमत माधुर्योपेतम श्याम । व्याप्नुयाम ॥ ॥ ११ ॥ ॥ ५ ॥

इत्थं श्रीबुक्कमुपालसाम्राज्ञिकधुरंधरः । विद्यातीर्थगुरोर्दृष्ट्या प्राप्तमावर्च्चयवभवः ॥

- श्रीमत्सायणमवीशः सकलागमतत्त्ववित् । दाशतथ्या माधवीय वेदार्थस्य प्रकाशनं ॥
चतुर्थं मंडलं सम्यक् वामदेवेन वीक्षितं । अष्टोत्तरेस्तु पचाशत्सूक्तैः पञ्च शतैरपि ॥
एकोनया नवत्या च युक्तमैत्रेय संमितं । व्याकार्षीत्स्वबोधार्थं पश्यतेतद्विमत्सराः ॥

॥ इति चतुर्थं मंडलं समाप्तं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथ पंचमं मंडलं ॥

यस्य निःश्रमिन् विदा यो विदंभ्योऽखिलं जगत ।
निर्ममं तमह वदं विद्यातीर्थमहंश्वरं ॥

आवेद्य पंचमं मंडलं पठनुवाकाः । तत्र प्रथमंऽनुवाकं चतुर्दशं सूक्तानि । तत्रावोध्यप्रिरिति द्वादशचं पथमं सूक्तं । अवेद्यमनुक्रमणिका । अवेधी ध्वादशं बुधगविधिराविति । पंचमं मंडलंऽनुक्तगोत्रमावेद्यं विद्यादिति परिभाषितत्वादावेद्यां बुधगविधिरावृषी । अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप । मंडलादिपरिभाषयाप्रिदेवता ॥ प्रातरनुवाकं आवेद्यं कर्ता त्रिष्टुभं कदस्याश्चिनगस्यं निनदादिचत्वारि सूक्तानि । तथा च सुचितं । अवोध्यप्रिः समिधति चत्वारि । आ०४. १३ । इति ॥ अध्यायीत्सर्जनोपाकरणयोधामन्त्रं विश्वमिति द्रुचत्विज विनियोग उक्तः ॥

अवोध्यप्रिः समिधा जनांनां प्रति धेनुमिवायतीमुपासं ।

यद्वा उव प्र वयामुज्जिहानाः प्र भानवः सिस्ते नाकमच्छं ॥१॥

अवोधि । अग्निः । संऽइधा । जनांनां । प्रति । धेनुंऽउव । आऽयतीं । उपसं ।

यद्वाऽऽउव । प्र । वयां । उत्ऽजिहानाः । प्र । भानवः । सिस्ते । नाकं । अच्छं ॥१॥

अथमप्रिजनानामध्वर्यादीनां समिधा समिद्विरवोधि । प्रवृद्धोऽभुत । धेनुमिव । अप्रिहोत्रार्थधेनुं प्रति यथा प्रातर्वृध्यते तद्वायतीमागच्छतीमुपासं प्रति । उपःकाल इत्यर्थः । अथ प्रवृद्धस्यापिभानवो ज्वाला यद्वा महातो वया प्राग्वा प्रो ज्जिहानाः प्रोद्धमयतो वृक्षा इव प्रोज्जिहानाः स्वाधिष्ठानं त्यजतो नाकमंतरिक्षमच्छा भिमुख्येन प्र सिस्ते । प्रसरति ॥

अवोधि होता यजथाय देवानूर्ध्वो अग्निः सुमनाः प्रातरंस्थात् ।

समिदस्य रुण्टदग्निं पाजो महान्देवस्तमसो निरमोचि ॥२॥

अवोधि । होता । यजथाय । देवान् । ऊर्ध्वः । अग्निः । सुऽमनाः । प्रातः । अस्थात् ।

संऽइदस्य । रुण्ट् । अदग्निं । पाजः । महान् । देवः । तमसः । निः । अमोचि ॥२॥

अय होता होमनिष्पादकोऽपिदेवान्यष्टयान्यजथाय यष्टुमवोधि । वृध्यते । सोऽग्निः प्रातःकाले सुमनाः शोभनमनस्को यजमानानुयहवृद्धिः सन् ऊर्ध्वोऽस्थात् । उत्तिप्रति । समिदस्य रुण्टोचमान पाजो बल ज्वालालक्षणमदग्निं । दृश्यते । अथ तथाभुतो महान्देवस्तमसोऽधकारान्निरमोचि । निमृक्तोऽभुत ॥

यदीं गणस्य रणनामजीगः शुचिरंक्ते शुचिभिर्गोभिरग्निः ।

आहृष्टिणा युज्यते वाजयंत्युत्तानामूर्ध्वो अधयज्जुह्विभिः ॥३॥

यत् । ई । गणस्य । रणनां । अजीगरिति । शुचिः । अंक्ते । शुचिंऽभिः । गोभिः । अग्निः ।

आत् । दृष्टिणा । युज्यते । वाजऽयतीं । उत्तानां । ऊर्ध्वः । अधयत् । जुह्विभिः ॥३॥

यद्यदेमयमपिर्गणस्य संपात्यकस्य जगतो रणनां रज्जुरिव व्यापारप्रतिबंधकं तमोऽजीगः । गिरति गृह्णाति वा । समिदो भवतीत्यर्थः । तदा शुचिर्दोष्टोऽग्निः शुचिभिर्गोभिर्दोष्टे रग्निभिरंक्ते । अनाक्त विश्वं जगत । आदत्तरमेव दृष्टिणा प्रवृद्धा वाजयत्यज्ञमिच्छत्याज्यधारा युज्यते । युक्ता भवति । अथवा दृष्टिणा प्रवृद्धाज्यधारा युज्यते । ता च धारामुत्तानामूर्ध्वतानामुपरि विवृतामूर्ध्वं उन्नतः सन् जुह्विभिरधयत् । पिबति ॥

अग्निमच्छा देवयतां मनांसि चक्षुषीव सूर्यं सं चरन्ति ।

यदीं सुवाति उपसा विरूपे श्वेती वाजी जायते अग्रे अह्नां ॥४॥

अग्निं । अच्छ । देवऽयतां । मनांसि । चक्षुषिऽव । सूर्यं । सं । चरन्ति ।

यत् । ई । सुवाति इति । उपसा । विरूपे इति विरूपे । श्वेतः । वाजी । जायते ।

अग्रे । अह्नां ॥४॥

अग्निं देवमक्षाभिमुख्येन देवयतां देवानात्मन इवतां यजमानानां मनांसि स चरति । देवा यष्ट्या क्षदर्थं कदायं दधिष्यतीति ध्यायन्तीत्यर्थः । चक्षुषीव सर्वेषां प्राणिना यथा सूर्यं सचरति तद्वत् । यत्तदेमनसं प्रमुपसा सह विरूपे नानारूपे यावापृथिव्यां सुवाति । जनयतः । तदानीं श्वेतः प्रकृष्टवर्णोपतो वाजी यजमानवर्णाप्रहामय उदयकाले जायते । प्रवर्धत इत्यर्थः ॥

जनिष्ट हि जेत्यो अग्रे अह्नां हितो हितेष्वरूपो वर्नेषु ।

दमेदमे सप्र रत्ना दधानोऽग्निर्होता नि पमादा यजीयान् ॥५॥

जनिष्ट । हि । जेत्यः । अग्रे । अह्नां । हितः । हितेषु । अरूपः । वर्नेषु ।

दमेऽदमे । सप्र । रत्ना । दधानः । अग्निः । होता । नि । पमाद । यजीयान् ॥५॥

अयमग्निर्जन्त्य उत्पादनीयोऽह्नामय उदयकाले जनिष्ट । प्रादुरभूत । पश्चात् हितेषु वर्नेषु वर्नोत्थेषु कष्टि प्वरूप आरोचमानः सन् हितः । स्थापितः । पश्चादमे दमे तत्तयागमं सप्र रत्ना रमणीयाः सप्र ज्ञाना दधानो धारयमाणः । अथवा यजमानिभ्यः सप्रविधानि रत्नानि दधानोऽग्निर्होता होमनिष्पादकः सन् यजीयान्यष्टयः सन् नि पमाद । निषण्णो भवति ॥

जीवति यजमाने मृत इति शब्दो यदि स्यात्तदानीं मृगभिमतीष्टः कार्या । तत्रयमनुवाक्या । मृजित च । अग्निर्होता न्यसीदद्यजीयान्साध्वीमकंदेववीति नो अय । ँ० ब्रा० ७ ९ । इति ॥

अग्निर्होता न्यसीदद्यजीयानुपस्थं मातुः सुरभा उं लोके ।

युवा कविः पुरुनिःष्ठ ऋतावा धृता कृष्टीनामुत मध्यं इद्धः ॥६॥

अग्निः । होता । नि । असीदत् । यजीयान् । उपऽस्थं । मातुः । सुरभा । उं इति । लोके ।

युवा । कविः । पुरुनिःस्थः । ऋतऽवा । धृता । कृष्टीनां । उत । मध्यं । इद्धः ॥६॥

अयमग्निर्होता होमनिष्पादकः सन् यजीयान्यष्टयश्च सन् न्यसीदत् । निषमाद । कुर्वति तदुच्यते । मातुः सर्वस्य निर्मातृभूम्या उपस्थ उत्सर्गे तत्रापि सुरभावाज्यादिमीरभ्ययुक्तं लोके सर्वद्रष्टृष्ये स्थाने यदि लक्षणं । उतापि च युवा नित्यतरुणः सर्वत्र मिश्रितो वा कविर्मेधावी पुरुनिःष्ठो बह्मस्थान ऋतावा यज्ञयान्तरा सर्वस्य धारक एवंभूतः सन् कृष्टीनामृत्विग्यजमानानां मध्यं इद्धः समिद्धः सन् वर्तत इति शेषः ॥ ७० ॥

प्र णु त्वं विप्रमध्वरेषु साधुमग्निं होतारमीकृते नमोभिः ।

आ यस्ततान् रोदसी ऋतेन नित्यं मृजन्ति वाजिनं ऋतेन ॥७॥

प्र । नु । त्वं । विप्रं । अध्वरेषु । साधुं । अग्निं । होतारं । ईकृते । नमः । ऽभिः ।

आ । यः । ततान् । रोदसी इति । ऋतेन । नित्यं । मृजन्ति । वाजिनं । घृतेन ॥७॥

त्वं तमपि नमोभिः स्तुतिभिर्नृभिः प्रेरितः । सुवर्तः । कीदृशं तं । विप्रं मेधाविनमध्वरेषु साधुं फलसाधकं
होतारं होमनिष्पादकं । यो देवो रोदसी यावापृथिव्यावृत्तेनोदकेना ततान् । विस्तारितवान् । अर्षी प्राप्ता
हन्तरादित्यद्वारा वृथ्यात्पादकत्वात् । अथवा ऋतेन सत्यभुतेन हविषा दिवं तथाभुतेन वृथ्यादिफलैर्न भुवं चा
ततान् । वाजिनमन्नवतं देवं यजमाना नित्यं घृतेनोदकेनाज्येन वा मृजति । परिचरति ॥

मा॒र्जान्यो॑ मृ॒ज्यते॒ स्वे द॑मृ॒नाः क॒विप्र॑ण॒स्तो अ॒तिथिः॑ शि॒वो नः॑ ।

स॒हस्र॑शृ॒ङ्गो वृष॑भ॒स्तदो॑जा वि॒श्वो अ॒ग्ने स॒हसा॑ प्रा॒स्यन्यान् ॥ ८ ॥

मा॒र्जा॒न्यः । मृ॒ज्यते॒ । स्वे । द॑मृ॒नाः । क॒विऽप्र॑ण॒स्तः । अ॒तिथिः॑ । शि॒वः । नः॑ ।

स॒हस्र॑शृ॒ङ्गः । वृष॑भः । ततऽओ॒जाः । वि॒श्वान् । अ॒ग्ने । स॒हसा॑ । प्र । अ॒सि । अ॒न्यान् ॥ ८ ॥

मा॒र्जान्यः॑ संमार्जनीयोऽयमपि मृज्यते । परिचर्यते । स्वे स्वकीये स्थाने । कीदृशोऽयं । दमृ॒ना दात॑मना
दातमना वा कविप्रणस्तः कविभिर्मधाविभिः प्रणस्तः प्रकर्षेण स्तुत्यो नोऽस्माकमतिथिरतिथिवत्तृचः शिवः
मुखकरश्च । सहस्रशृ॒ङ्गोऽपरि॑मितज्वालो वृषभो वर्षता फलानां तदोजाः । यत्प्रमिदं बलं तेजो दासि
तदेवा॒जो यस्य॑ तादृशः । सर्ववत्स्वरूप इत्यर्थः । अथ प्रत्यक्षवादः । हे अग्ने विश्वानन्यान् स्वव्यतिरिक्तान्
सर्वान् सहसा बलेन प्राप्ति । प्रति परत्यर्थः । परामवसि । याभु वा प्रभवसि ॥

प्र स॒द्यो अ॒ग्ने अ॒न्येष॑न्याना॒विर्य॑स्मि॒ चारु॑तमो व॒भृथ॑ ।

उ॒क्र॒त्यो व॒पुषो॑ वि॒भावा॑ प्रि॒यो वि॒णाम॑तिथि॒र्मानु॑पी॒णां ॥ ९ ॥

प्र । स॒द्यः । अ॒ग्ने । अ॒ति । ए॒पि । अ॒न्यान् । आ॒विः । य॒स्मि॒ । चारु॑त॒मः । व॒भृथ॑ ।

उ॒क्र॒त्यः । व॒पुष्यः॑ । वि॒भा॒वा । प्रि॒यः । वि॒णां । अ॒तिथिः॑ । मा॒नु॒पी॒णां ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं यज्ञमासाय सत्यमदानोमिवान्यान् स्वसमानानत्यपि । अतिक्रामसि । यस्मि॒ चारु॑तमः सन्नावि॒
वभृथ॑ । किंच त्वस्मि॒क्रत्यः॑ स्तुत्यो वपुषो वपुष्करो दीप्तिकरो वा विभावा विगष्टदीप्तिमान् प्रियः प्रियभुतो
विणा सर्वेषा प्राणिना तथातिथिः पुत्रो मानुषीणां प्रजानां भवसि ॥

तुभ्यं॑ भ॒रन्ति॑ शि॒तयो॑ यवि॒ष्ठ व॒लिम॑ग्ने अ॒न्तित॑ ओत॒ दूरात्॑ ।

आ भ॑दि॒ष्टस्य॑ सु॒म॒तिं चि॑कि॒द्भि बृ॒हते॑ अ॒ग्ने म॒हि॒ गर्मे॑ भ॒द्रं ॥ १० ॥

तुभ्यं॑ । भ॒रन्ति॑ । शि॒तयः॑ । यवि॒ष्ठ । व॒लिं । अ॒ग्ने । अ॒न्तितः॑ । आ । उ॒त । दू॒रात् ।

आ । भ॑दि॒ष्टस्य॑ । सु॒ऽम॒तिं । चि॑कि॒द्भि । बृ॒हत् । ते । अ॒ग्ने । म॒हि॒ । गर्मे॑ । भ॒द्रं ॥ १० ॥

हे यविष्ठ युवतमापि तुभ्यं शितयो मनुष्या भरति । संपादयति । किं । बलिं पुत्रा हविर्नक्षत्राणामतितो
ऽतिकादुतापि च दूरात् । आ इति चार्थः । किंच भदिष्टस्यातिशयेन स्तोतुः सुमतिं स्तुतिमा चिकिद्भि । आज्ञा
कीहि । हे अग्ने ते तव गर्मे मुखमस्मभ्य दातव्यं बृहन्महद्भद्रं स्तुत्य च ॥

आद्य॑ रथं॑ भा॒नुमो॑ भा॒नुम॑न्त॒मग्ने॑ तिष्ठ॑ य॒ज्ञते॑भिः स॒मन्तं॑ ।

वि॒द्वान्प॑थी॒नामु॒व॒त्तरि॑ष्ट॒मेह॑ दे॒वान्हे॒विर॑द्याय॒ व॒ष्टि ॥ ११ ॥

आ । अ॒द्य । रथं॑ । भा॒नुऽमः॑ । भा॒नुऽम॑न्तं । अ॒ग्ने । तिष्ठ॑ । य॒ज्ञते॑भिः । संऽअ॒न्तं ।

वि॒द्वान् । प॑थी॒नां । उ॒रु । अ॒न्तरि॑ष्टं । आ । इ॒ह । दे॒वान् । हे॒विऽअ॒द्याय॑ । व॒ष्टि ॥ ११ ॥

हे भानुमो दीप्तिमन्त्रये अर्वास्मिन्याग्निने भानुमन्तं दीप्तिमन्तं समतं समीचीनप्रातोपेतं रथ यज्ञतमिर्यष्ट
श्चिदेवैः महा तिष्ठ । आरोग्य । विद्वान्यष्टयदेवपरिज्ञानवास्व पथोना देवयजनमार्गान्यति ॥ द्वितीयार्थं पृष्ठी ॥
उर्वतरिच प्रभुतेऽतरिच देवान्यष्टयान्हरिचराय हविर्भक्षणाधिहा वन्ति । आवहसि ॥

अर्वाचाम कवये मेधाय वचो वंदारु वृषभाय वृष्णे ।

गर्विष्ठिरो नमसा स्तोममग्नौ दिवीव रुक्ममरुव्यंचमथ्रेत ॥ १० ॥

अर्वाचाम । कवये । मेधाय । वचः । वंदारु । वृषभाय । वृष्णे ।

गर्विष्ठिरः । नमसा । स्तोमं । अग्नौ । दिविऽउव । रुक्मं । उरुऽव्यंचं । अथ्रेत ॥ १० ॥

वयमात्रियाः कवये मेधाविने मेधाय मेधाहाय वृषभाय वर्षकाय फलाना वृष्णे संक्ते यने वंदारु वदन
शीलं वचः स्तोत्रमवोचाम । अथ ऋषिरात्मान परीक्षितं निदिश्य स्मृतिमुपसंहरति । गर्विष्ठिरोऽयमुपनिममा
नमस्कारेण हविषा वा युक्तं स्तोमं स्तोत्रमवावथ्रेत । अथति स्म । दिवि रुक्मं रोचमानमुख्यचमुरुगमनमा
दिह्यमिव ॥ ॥ १३ ॥

कुमारं मांता युवतिः समुखं गुहां विभर्ति न ददाति पित्रे ।
अनीकमस्य न मिनज्जनासः पुरः पश्यन्ति निहितमरतो ॥ १ ॥
कुमारं । माता । युवतिः । संऽउखं । गुहां । विभर्ति । न । ददाति । पित्रे ।
अनीकं । अस्य । न । मिनत् । जनासः । पुरः । पश्यन्ति । निऽहितं । अरतो ॥ १ ॥

शाखायनब्राह्मणोक्त इतिहास इहोच्यते । राजा विवृण्ण एत्वाकस्यरुणोऽभवदस्य च ॥ पुरोहितो वृणो जान
ऋषिरामीत्तदा खलु । संस्कृति रथान्नाज्ञा रक्षणाय पुरोहिताः ॥ व्यरुणस्य वृणो रथिम सजयाह पुरोहितः ।
कुमारो वसन्ति कीदन्नथचक्रण घातितः ॥ क्रितः कुमारचक्रण ममाराथ पुरोहितः । त्व हतास्यति राजान
राजा चापि पुरोहितः ॥ त्वं हतास्य कुमारस्य नाहमित्यब्रवीत्तदा । यतस्त्वं रथवगस्य नियतातस्त्वया हतः ॥
रथस्वामी यतो राजन तस्मात्त तस्य घातकः । एव विवदमानो तावित्त्वाकृन्मृमागतो ॥ तं पप्रक्तुर्गि-
त्वाकून केनासी निहतो द्विजाः । तेऽब्रुवन्नथयतार हतारं वृणमंजकं ॥ स वृणो वार्गमास्त्रा त कुमार समजी
वयत । एवमास्याय तत्रैव पुनरन्यद्दीरितं ॥ यत इत्त्वाकवो रागाहतारमुपिमब्रुवन । तस्मात्तया गृहेण्ये
लेजो निर्गतमपु च ॥ गृहे पाकादयो नामन तत्कारणमचिंतयन् । वृण कुमारहतार यदवोचाम तेन नः ॥
अपाकमद्वरो वहेग्राहयाम वृणं वयं । इति संचिंत्य तंमुपिमाहयामामुरादरात् ॥ समागत्य ततः शीघ्रं त्रिपा
मपेहरो भवेत् । इति वार्गंन साम्नामावकामयत् पूर्ववत् ॥ एव गायन् स ऋषिर्ब्रह्महत्या भार्याजाता वसद
खोर्नुपस्य । पिशाचवेषा हर आदाय चापेगृह्णात्रीत्या कशिपां स्थापयती ॥ दृष्ट्वा सम्यक् तद्वस्त्रोपयित्वा
साम्ना पश्चाद्योजयामास चापि । ततः संतजाः संजातोऽभवत्पाकादिः पूर्ववत् ॥ एव शाखायनेनोक्त ताडको
कमथोच्यते । वृणः पुरोधा अभवत्तमदस्योर्महीपतेः ॥ स रथ धावयन्नाज्ञा ब्राह्मणस्य कुमारक । चिच्छेद
एथचक्रण प्रमादात्सोऽब्रवीद्वृणं ॥ पुरोहिते वर्तमाने त्वयि मां हति रागतम् । एषा त्वयापनतया ऋषिमित्य
ब्रवीद्वृषः ॥ स ऋषिर्वाग्साम्ना त कुमारमुदजीवयत् ॥ माता कुमारस्योत्पादयित्री युवतिर्यावनीपता कुमार
रथि संचरते समुखं चक्रण हतं गुहा गुहायां विभर्ति । धारयति । न ददाति पित्रे तस्य जनकाय । यथा ।
माता सर्वस्य निमात्री पृथिवी समुखं सम्यक् निगृहं गुहा विभर्ति । न ददाति पित्रे । अस्य कुमारस्यानीक

रूपे मिनत हिंसितं जनानो जना न पश्यति । किंतु अरतावरमणे देशे निहितं स्थितं पुरः पुरोदेशे पश्यति । अथवायं वृषान पुनरुज्जीवितः कुमार आत्मानमपरोक्षतया वक्ति । कथयति । जानो वा तं जीवयित्वा वक्ति । अथवा मुक्तस्याग्नेयत्वात्कुमार इत्यभिप्रेक्ष्यते । तं मातारण्युवतिर्मिश्रयती समुद्धं निगूढं गुहाया विभर्ति । पित्र उत्पादकाय यजमानाय न ददाति । अस्याग्निमिनत हिंसत दाहकमनीकं तेजो जना न पश्यति । किंतु अरतावरण्यां हितं पश्यति ॥

कमेतं त्वं युवते कुमारं पेयी विभर्षि महिषी जजान ।

पूर्वीर्हि गर्भः शरदो ववर्धापश्यं जातं यदस्मृत माता ॥ २ ॥

कं । एतं । त्वं । युवते । कुमारं । पेयी । विभर्षि । महिषी । जजान ।

पूर्वीः । हि । गर्भः । शरदः । ववर्ध । अपश्यं । जातं । यत् । अस्मृत । माता ॥ २ ॥

अत्राग्निरुत्पाद्यमानत्वात्कुमारशब्देन व्यवहारः । हे युवते त्वं कमेतं कुमारं पेयी हिंसिका पिशाचिका मती विभर्षि । एवं वृषाख्यो महर्षिः कशिपुना ऋतमग्नेहरो ब्रूते । त्वयानुत्पादितत्वात्तारण्यमनुचितमित्यर्थः । महिषी महती पुत्रनीयारणिरन जजान । अजनयत । तदेवाह । गर्भः शिशोर्ग्राहकोऽरण्याः संबन्धी गर्भो हि यस्मात्पूर्वीः शरदो गताननकान् संवत्सरान्ववर्ध । ववर्ध । अहं च ततो जातमपश्यं । ययस्मान्मातारणिरभूत् । उदपादयत । राजकुमारपक्षे हे युवते भुदेवि कमेतं कुमारं पेयी मती विभर्षि । अवशिष्ट कुमारजननपरतया योग्यं । एवमुत्तरत्रापि कुमारपिहरसोः परत्वेन यथोचितं व्याख्येयं ॥

हिरण्यदंतं शुचिवर्णमात्रात्क्षोचादपश्यमायुधा मिमानं ।

ददानो अस्मा अमृतं विपृकृत्किं मामनिद्राः कृणवन्ननुकथाः ॥ ३ ॥

हिरण्यऽदंतं । शुचिऽवर्णं । आरात् । क्षोचात् । अपश्यं । आयुधा । मिमानं ।

ददानः । अस्मि । अमृतं । विपृकृत् । किं । मां । अनिद्राः । कृणवन् । अनुकथाः ॥ ३ ॥

हिरण्यदंतं हिरण्यसदृशदंतस्थानीयज्वालोपितं शुचिवर्णं प्रदीप्तवर्णमायुधायुधान्यायुधस्थानीयान् स्फुलिं गान् ज्वाला वा मिमानं निर्ममाणमग्निमारात्मसीपे क्षोचात् क्षेपे देशेऽपश्यं । पश्येय । एवं वृषाः कामयते । अहमस्मा अपश्यऽमृतमविनाशमृतत्वसाधनं वा विपृकृत्सर्वतो व्याप्तं हविः स्तोत्रं वा ददानः । दातास्मि । मामनिद्राः । इद्रः परमेश्वर्योऽपिः । तद्रहिता अनिद्राः । इद्रमयजंत इत्यर्थः । अनुकथा अस्मृतय इद्रम-
स्तुवतश्च किं कृणवन् । किं कृत्यः ॥

क्षोचादपश्यं सनुतश्चरंतं सुमद्युथं न पुरु शोभमानं ।

न ता अगृभन्नर्जनिष्ट हि पः पलिक्रीरिद्युवतयो भवन्ति ॥ ४ ॥

क्षोचात् । अपश्यं । सनुतरिति । चरंतं । सुऽमत् । यूथं । न । पुरु । शोभमानं ।

न । ताः । अगृभन् । अर्जनिष्ट । हि । सः । पलिक्रीः । इत् । युवतयः । भवन्ति ॥ ४ ॥

अहं वृषा इदानी क्षोचात् क्षेपे सनुतः । अंतर्हितनामितत । निगूढं चरतमरण्यां यूथं न गवां समूहमिव समुत्स्वर्यन्नेव पुरु बह्वं शोभमानमपश्यं । पश्यामि । पुरा हरसः पिशाच्याक्रमणकालं ता ज्वाला निर्वीर्या नागृभन् । नागृभूत नराः । इदानी मोऽपिदरर्जनिष्ट हि । हरसा प्रादुरभूत्वन्तु । अत एव हेतोः पलिक्रीरित्य-
निकृषः पलिता जीर्णा ज्वाला एवंदानी युवतयो भवति ॥

के मे मर्यकं वि यवंत गोभिर्न येषां गोपा अरणश्चिदासं ।

य ई जगृभुरव ते सृजंत्वाजाति पश्व उप नश्चिकित्वान ॥ ५ ॥

के। मे। मर्यकं। वि। यवंत। गोभिः। न। येषां। गोपाः। अरणः। चित्। आसं।

ये। ई। जगृभुः। अव। ते। सृजंतु। आ। अजाति। पश्वः। उप। नः। चिकित्वान ॥ ५ ॥

के मे मदीयं मर्यकं मर्त्यमघ राष्ट्र गोभिः सह वि यवत । वियुक्तमकुर्वन् । गा भुत्वाय व्ययोजयन् । येषां गोपा अस्माकं गोपयितारणाश्चिदासिता नाम । वभुव । सोऽयमपिः । यं द्विपिण ईमेन जनमघ राष्ट्र जगृभुः । गृह्णति । तेऽव सृजंतु । नश्यन्तु । किंच चिकित्वान चेतनावानस्मादप्यज्ञानवानपिर्नांऽस्माक पश्वः पशुनुपा जाति । उपागच्छति ॥

वसां राजानं वसतिं जनानामरातयो नि दधुर्मर्त्येषु ।

ब्रह्माण्यचेरव तं सृजंतु निदितारो निद्यासो भवंतु ॥ ६ ॥

वसां। राजानं। वसतिं। जनानां। अरातयः। नि। दधुः। मर्त्येषु।

ब्रह्माणि। अचेः। अचे। तं। सृजंतु। निदितारः। निद्यासः। भवंतु ॥ ६ ॥

वसां वसता प्राणिनां राजानं स्वामिनं जनानां प्राणिनां वसतिमावासभुतं च्यवणमुक्तलक्षणमपि वारा-
तयो नि दधुः । अगोपयन् । मर्त्येषु लोकेषु मर्त्ये । अचेरविगोचस्य वृणस्य ब्रह्माणि मन्त्राः स्तोत्राणि वा त
कुमारमपि वाव सृजतु । अथवाचेरविगोचस्य कुमार ब्रह्माणि । यद्वा । वृणस्य ब्रह्माण्यचेरविगोचं ॥ कर्मणि
पठौ ॥ तं कुमारमव सृजतु । विष्टजतु । निदितारोऽस्मिन्नदका निद्यासोऽस्माभिर्नित्या भवतु । अचेरब्रह्माणीत्येत
दुपजीव्य वृणमण्याचयं वदति । आचयः कुमार इति पठे म एव प्राणमयमात्मानमवसृजत्वित्याशान्ते ॥ ॥ १४ ॥

अत्रःमव आहवनीयोपस्थानं शुनश्चिक्षेपमित्येषा । अपिमाहवनीयमुपस्थापयाचकार शुनश्चिक्षेप निदित
सहस्रात् । ए० ब्रा० ७ १७ । इति ब्राह्मण ॥

शुनश्चिच्छेपं निदितं सहस्राद्यूपादमुंचो अगमिष्ट हि यः ।

एवास्मदग्रे वि मुमुग्धि पाणान्होतश्चिकित्व इह तृ निपद्य ॥ ७ ॥

शुनःऽग्रेपं। चित्। निऽदितं। सहस्रात्। यूपात्। अमुंचः। अगमिष्ट। हि। यः।

एव। अस्मत्। अग्रे। वि। मुमुग्धि। पाणान्। होतृरिति। चिकित्वः। इहातु। निऽसद्य ॥ ७ ॥

हे अग्रे निदितं नितरां ब्रह्मं शुनःशेषमपि सहस्रादनकृपायूपादमुचः । अमोचयः । चिदिति पुरणः ।
शुनःशेषमिति पदस्य मध्ये पदांतरस्य संहिताया व्यत्ययेनावस्थितिः । म अपिरगमिष्ट हि । शातवान खलु ।
यद्वा । म हि यस्मादगमिष्ट । श्रुतिकर्मतः । अस्मावीत । तस्मादमुच इति संबधः । एवमस्मदस्मत्तः पाणानि
मुमुग्धि । विमोचय । हे होतंहं चिकित्वश्चेतनावत्तमे इह तु विद्या निपद्यावस्थाय ॥

हृणीयमानो अप हि मदेयेः प्र मे देवानां व्रतपा उवाच ।

इंद्रो विद्वां अनु हि त्वा चचक्ष तेनाहमग्रे अनुशिष्ट आगां ॥ ८ ॥

हृणीयमानः। अप। हि। मत्। ऐयेः। प्र। मे। देवानां। व्रतऽपाः। उवाच।

इंद्रः। विद्वान्। अनु। हि। त्वा। चचक्ष। तेन। अहं। अग्रे। अनुऽशिष्टः। आ। आगां ॥ ८ ॥

हे अग्ने हणीयमानः कुर्ध्वंस्व मत् मत्तोऽप्येहि । अपागाः खलु ॥ ई गतावित्यस्मात् अन्विकरणाद्धि मध्यमे कान्दमे परमपद आडागमे वृद्धा व्यत्ययेन श्नोऽकारस्य एकारे च कृतं रूप ॥ मे मध्यं देवानां व्रतपाः कर्मणः पालक इन्द्रः प्रोवाच हि । स एव विद्वान् त्वानु चक्षत् । त्वां ददर्श । तेनानुशिष्टोऽहं हे अग्ने त्वामागामिति । एवं वृश आह ॥

वि ज्योतिषा बृहता भान्यग्निराविर्विश्वानि कृणुते महित्वा ।

प्रादेवीर्मायाः सहेते दुरवाः शिगीति शृंगे रक्षसे विनिष्टे ॥९॥

वि । ज्योतिषा । बृहता । भाति । अग्निः । आविः । विश्वानि । कृणुते । महिऽत्वा ।

प्र । अदेवीः । मायाः । सहेते । दुऽएवाः । शिगीति । शृंगे इति । रक्षसे । विऽनिष्टे ॥९॥

अयमपि ज्योतिषा तेजसा बृहता महता वि भाति । विश्वेपण दीप्यते । अथ तथाभूतः मन महित्वा स्वमहत्त्वेन विश्वानि सर्वाणि पदार्थजान्याविष्कृणुते । प्रकटीकरोति । एव प्रवृद्धोऽग्निरदेवीरदेवनशीला आमुरीर्माया दुरवा दुःस्वगमनाः प्रसहते । अभिभवति । किंच शिगीति । तीक्ष्णीकरोति । शृंगे शृगाणि । शृंगसदृशीर्हंसिका वा ज्वालाः शिगीति । तीक्ष्णीकरोति । किमर्थं । रक्षसे विनिष्टे रक्षसो नाशाय । निश्चयति शृंगे रक्षसो विनिक्षणनाय । नि० ४ ५८ । इति यास्कः ॥

उत स्वानासो दिवि पँत्वग्नेस्तिग्मायुधा रक्षसे हंतवा उ ।

मदे चिदस्य प्र रुजंति भामा न वरंते परिबाधो अदेवीः ॥१०॥

उत । स्वानासः । दिवि । संतु । अग्नेः । तिग्मऽआयुधाः । रक्षसे । हंतव । ऊं इति ।

मदे । चित् । अस्य । प्र । रुजंति । भामाः । न । वरंते । परिऽबाधः । अदेवीः ॥१०॥

उतापि चाग्नेः स्वानासः शब्दं कुर्वन्ना ज्वाला दिवि पंतु । तुल्ये प्रादुर्भवन्तु । किमर्थं । तिग्मायुधास्तीक्ष्णायुधस्थानीया ज्वालाः । रक्षसे हंतवा उ रक्षसो हननाय । उ इति पुरणः । मदे चित ह्रपं मत्स्याग्नेभामाः क्रोधा दीप्तयो वा प्र रुजति । प्रकंपण भंग गच्छति पीडयति वा रक्षासि । परिबाधः परितो बाधिका अदेवीरदेवना आयुधैः सेना न वरते । न वारयन्ति ॥

एतं ते स्तोमं तुविजात विप्रो रथं न धीरः स्वपा अतष्टां ।

यदीदमे प्रति त्वं देव हर्याः स्वर्वतीरप एना जयेम ॥११॥

एतं । ते । स्तोमं । तुविऽजात । विप्रः । रथं । न । धीरः । सुऽअपाः । अतष्टां ।

यदि । इत् । अग्ने । प्रति । त्वं । देव । हर्याः । स्वऽवतीः । अपः । एन । जयेम ॥११॥

हे तुविजात बहुभावमापन्नापि ते त्वदर्थमेतं स्तोममेतत्स्तोत्रं विप्रो मेधावी स्तोता रथं न रथमिव धीरः स्वपाः शोभनकर्माहमतश्च । समपादयं । हे अग्ने देव त्वं यदीदं स्तोमं प्रति हर्याः । प्रतिकामयेयाः । तर्हि स्वर्वतीः स्वरणवतीर्वाप्तिमतीरप एनेन जयेम । प्राप्नुयाम ॥

तुविशीवो वृषभो वावृधानोऽगच्छयैः समंजाति वेदः ।

इतीममग्निममृतां अवीचेन्वर्हिष्मते मनवे गर्मे यंसङ्गविष्मते मनवे शर्मे यंसत् ॥१२॥

तुविऽयीवः । वृषभः । ववृधानः । अगचु । अर्यः । सं । अजाति । वेदः ।
इति । इमं । अग्निं । अमृताः । अवोचन । बहिष्मते । मनवे । शर्म । यंसत् ।
हविष्मते । मनवे । शर्म । यंसत् ॥ १२ ॥

तुवियीवो वृषज्जालः प्रभुतयीवो वा वृषभो वर्धिता कामानां ववृधानो वर्धमानोऽपिरर्योऽरिवंदो धन
मशचुकैटकं समजाति । संयोजयति । इतीसमर्थमपिममृता अन्य देवा अवोचन । यस्मादेव तस्माद्वहिष्मते
यागवर्ते मनवे मनुष्याय यजमानाय शर्म सुय यंसत् । यच्छनु । हविष्मते च शर्म यंसत् ॥ ॥ १५ ॥

त्वमग्ने वरुण इति द्वादशर्चं तृतीयं मृत्तमात्रेयस्य वमुद्युतस्यार्थं विदुभमायेय । त्वमग्ने वमुद्युत इत्यनुकृत ॥
प्रातरनुवाकाश्चिनशस्वयोर्विभियोगोऽबोध्यापरित्यक्तः ॥

त्वमग्ने वरुणो जायसे यत्त्वं मित्रो भवसि यत्त्वमिन्द्रः ।

त्वे विश्वे महमस्युच देवान्त्वमिन्द्रो दाणुपे मर्त्याय ॥ १ ॥

त्वं । अग्ने । वरुणः । जायसे । यत् । त्वं । मित्रः । भवसि । यत् । संऽइन्द्रः ।

त्वे इति । विश्वे । महम् । पुत्र । देवाः । त्वं । इन्द्रः । दाणुपे । मर्त्याय ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वं वरुणमममां वारको राज्यभिमानी देवोऽपि त्वमेव यद्यदा जायसे । किंच त्वं मित्रोऽहरभि
मानो देवः प्रसीतेस्त्राता यद्यदा समिन्द्रः । त्वमुत्पन्नमात्रः मन तमो निवारयसि प्रवृद्धः मन हितकारी
भवमीत्यर्थः । त्वं त्वयि विश्वे सर्वेऽपि देवा वर्तन्ते । त्वद्दत्तं हविषा तेषां जीवन्तात् । ते देवा विभ्यतोऽपि प्रा
विशन्ति हि श्रुतेः । हे महमस्युच वलन मध्यमानत्वात् । किंच त्वमिन्द्रः स्वामी दाणुपे हविर्दात्र मर्त्याय
यजमानाय ॥

विवाहं चतुर्थामाज्याहृती त्वमर्थमर्त्येषा । सूचितं च । त्वमर्थमा भवसि यत्कनोनामिति विवाहं चतुर्थी
। आ० गु० ५ ४ । इति ॥

त्वमर्थमा भवसि यत्कनीनां नाम स्वधावन्गुह्यं विभर्षि ।

अंजंति मित्रं सुधितं न गोभिर्यदंपती समनसा कृणोषि ॥ २ ॥

त्वं । अर्थमा । भवसि । यत् । कनीनां । नाम । स्वधाऽवन । गुह्यं । विभर्षि ।

अंजंति । मित्रं । सुऽधितं । न । गोभिः । यत् । दंपती इति दंपती । सऽमनसा । कृणोषि ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वमर्थमा भवसि । सर्वेषां नियमितसि । यद्यदा कनीनां कन्यकानां संबध्यसि । किंच हे स्वधावन
हविलक्षणान्नवन गुह्यं गोपनीयं नाम विभर्षि विश्राज्जर इति तन्नाम । सुधितं सुधु निहितं मित्रं न मित्रमिव
गोभिः । विकारं प्रकृतिशब्दः । गोविकारः क्षीरादिभिरजति । यद्यस्मादंपती जायापती समनसा समानम
नस्कां कृणोषि । करोषि ॥

तवं श्रिये मरुतो मर्जयंत रुद्र यज्ञे जनिम चारु चित्रं ।

पदं यद्विष्णोरुपमं निधायि तेन पासि गुह्यं नाम गोर्वा ॥ ३ ॥

तवं । श्रिये । मरुतः । मर्जयंत । रुद्र । यत् । ते । जनिम । चारु । चित्रं ।

पदं । यत् । विष्णोः । उपऽमं । निऽधायि । तेन । पासि । गुह्यं । नाम । गोर्वा ॥ ३ ॥

अनयायेमाध्यमिकी मूर्तिरुच्यते । हे अग्ने तव श्रिये श्रयणाय मरुतोऽपोऽतरिष्या मर्जयंत । मार्जयंत । हे रुद्र वृष्ट्या रुद्रवद्वर्धितरपे ते तव यज्जनिम जन्म विद्युतलक्षणं चारु चरणीयं चित्रं चायनीयं च । तत्कथं मिति चेदुच्यते । विष्णोर्व्यापनशीलस्य देवस्योपमं गृह्यमगस्यं यत्पदं निधायि । अनेनांतरिक्षमुक्तं । उपमयमिव विष्णोर्मध्यम पदं तस्मान्नांतरिक्षं पश्यंतीति ब्राह्मणं । तेन गोनामुदकानां गृह्यं नाम नामानि पाप्मि । रुद्रमि ॥

तप श्रिया सुदृगो देव देवाः पुरु दधाना अमृतं सपंत ।

होतारमग्निं मनुषो नि षेदुर्दशस्यंत उगिजः शंसमायोः ॥ ४ ॥

तप श्रिया । सुदृगः । देव । देवाः । पुरु । दधानाः । अमृतं । सपंत ।

होतारं । अग्निं । मनुषः । नि । षेदुः । दशस्यंतः । उगिजः । शंसं । आयोः ॥ ४ ॥

हे देवाग्ने सुदृगस्तव श्रिया समृद्ध्या देवा इन्द्रादयः पूर्वत्यधिकं दधानास्त्वयि प्रीति धारयंतोऽमृत सपंत । सृजति । होतार होमानिष्पादकमपि मनुषो मनुष्या नि षेदुः । परिचरत्युगिजः । किं कुर्वतः । दशस्यंतो हविर्वितरतः शंसं फलमुगिजः कामयमानस्यायोर्मनुष्यस्य यजमानस्यार्थं ॥

न त्वद्धोता पूर्वा अग्ने यजीयान् कार्वाः परो अस्ति स्वधावः ।

विशश्च यस्या अतिथिर्भवासि स यज्ञेन वनवहेव मर्तान ॥ ५ ॥

न । त्वत् । होता । पूर्वं । अग्ने । यजीयान । न । कार्वाः । परः । अस्ति । स्वधाऽवः ।

विशः । च । यस्याः । अतिथिः । भवासि । सः । यज्ञेन । वनवत् । देव । मर्तान ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वत्त्वत्तोऽन्यो नास्ति होता पूर्वः पुरकः पुराणो वा यजीयान्यथा वा । कार्वाः स्तोत्रः स्तुत्यः परः परस्तात्परस्मिन्नपि कार्वा नास्ति । हे देव हे स्वधावोऽन्नवन यस्या विशः प्रजाया अतिथिर्भवासि । अतिथिवत्पूज्यो भवासि । स यज्ञेन मर्तानस्मद्विष्टुन वनवत् । वृश्चति । हिनास्ति । यद्वा । मर्तान्परि चारकान्वनवत् । संभजत ॥

वयमग्ने वनुयाम त्वोता वसूयवो हविषा बुध्यमानाः ।

वयं समर्ये विदथेष्वाहं वयं राया सहसस्पुत्र मर्तान ॥ ६ ॥

वयं । अग्ने । वनुयाम । त्वाऽऊताः । वसुऽयवः । हविषा । बुध्यमानाः ।

वयं । सऽमर्ये । विदथेपु । अहं । वयं । राया । सहसः । पुत्र । मर्तान ॥ ६ ॥

हे अग्ने वयं यजमानास्त्वोतास्त्वया रक्षिताः संतो वनुयाम । शत्रुन्पीडयाम संभजमहि वा धन । कीदृशा वयं । वसूयवो वसुकामा हविषा त्वां बुध्यमाना बोधयंतो वयं समर्ये समरणे जयं शत्रुनिनि शपः । विदथेपु यागिषु प्राप्तयाम बलं । यद्वा । वनुयामित्येतदनुषज्यते । अहं सर्वज्ञहःसु । किंच वयं हे सहसस्पुत्र बलस्य पुत्र पालक वाग्ने राया धनेन सह मर्तान्पुत्रभृत्यादीन् लभेमहि ॥ ॥ १६ ॥

यो न आगो अभ्येनो भरात्यधीदघमघशंसे दधात ।

जही चिकित्वो अभिशस्तिमेतामग्ने यो नो मर्चयति ह्येन ॥ ७ ॥

यः । नः । आगः । अभि । एनः । भराति । अधि । इत् । अघं । अघऽशंसे । दधात् ।

जहि । चिकित्वः । अभिऽशंस्ति । एतां । अग्ने । यः । नः । मर्चयति । ह्येन ॥ ७ ॥

यो मर्त्य आगोऽपराधमनः पार्ष च नोऽस्मभ्यमभि भराति । अभितः करोति । तस्मिन्नघांसेऽघं पापमधि दधात । ददात्वपि । इदिति पुरणः । आगोऽपराध यो मद्यमिदं करोति तस्मा एवापिस्तत्करोत्वित्यर्थः । अथ प्रत्यवेणाच्यते । हे अग्ने एतामभिगन्ति जहि । उत्तरत्र यत्तद्व्यवणान्तदानुगुण्येनमभिगन्तकमिति व्याख्येयं । योऽभिगन्ता नोऽस्मान्द्रव्येनोक्तनागर्भेनसा वा मर्चयति । बाधते । तमिति ॥

त्वामस्या व्युपि देव पूर्वं दृतं कृण्वाना अयजंत हव्यैः ।

संस्थे यदग्ने इयंसे रयीणां देवो मर्तव्यमुभिरिध्यमानः ॥ ८ ॥

त्वां । अस्याः । विऽउपि । देव । पूर्वं । दृतं । कृण्वानाः । अयजंत । हव्यैः ।

संऽस्थे । यत् । अग्ने । इयंसे । रयीणां । देवः । मर्तव्यः । वमुऽभिः । इध्यमानः ॥ ८ ॥

हे अग्ने त्वामस्या रात्रिर्युपि । व्युपायामुपसीत्यर्थः । पूर्वं पुरातना यजमाना दृतं देवानां प्रेरकं कृण्वाना कृषाणां अयजंत हविर्हविभिः साधने रयीणां हविल्लवणानां मस्य मस्यान आसादने मति हे अग्ने ययदेयंसे । गच्छसि । देवो योतमानो मर्तमेतन्वृत्तिमिवमुभिरिध्यमानः समिध्यमानः सन् ॥

अवं स्पृधि पितरं योधि विद्वान्पुत्रो यस्ते सहस्रः सून ऊहे ।

कदा चिकित्वो अभि चक्षसे नोऽग्ने कदां ऋतचिद्यातयामे ॥ ९ ॥

अवं । स्पृधि । पितरं । योधि । विद्वान् । पुत्रः । यः । ते । सहस्रः । सूनो इति । ऊहे ।

कदा । चिकित्वः । अभि । चक्षसे । नः । अग्ने । कदा । ऋतऽचित् । यातयामे ॥ ९ ॥

हे सहस्रः सूनो बलस्य पुत्राय त्वमव स्पृधि । पारय । योधि । पृथक्कृतं पापात् । यः पुत्रः पुत्रस्थानीयमव यो यजमानसं त्वा पितरं पालकं पितृभूतं विद्वान् जानन ऊहे । वहति हविः । तमेव कृषित्वपिरात्मानं परोक्षेणाह । हव्यवाऽपिरजतः पिता नः । ऋग्वे० ५. ४० । इति हि वक्ष्यति । यद्वा । पितृपुत्रभावो यत्नस्त । पितरं पितृवद्गलकं यजमानमव स्पृधि योधि च यत्न्य पुत्रः पुत्रवत्सदा रक्षणीयः । त्वं पुत्रो भवामि यस्मै ऽविधत् । ऋग्वे० १०. ९६ । इति हि श्रुतिः । हे चिकित्वंशतनावत्तये कदा नोऽस्मानभि चक्षसे । अभिपश्यसि । कदा च ऋतचिद्यज्ञस्योदकस्य वा चेतयिता यातयामि । प्रथयसि मन्त्रांशेण ॥

भूरि नाम वंदमानो दधाति पिता वसो यदि तज्जोपयामि ।

कुविदेवस्य सहसा चकानः सुममग्निर्वनते वावृधानः ॥ १० ॥

भूरि । नाम । वंदमानः । दधाति । पिता । वसो इति । यदि । तत् । ज्ञोपयामि ।

कुवित् । देवस्य । सहसा । चकानः । सुम्भं । अग्निः । वनते । ववृधानः ॥ १० ॥

भूरि प्रभूतं नाम त्वदीय नाम वंदमानः सन् दधाति । धारयति । मामर्थ्यादविः । अथवा नामकं हविं प्रभूतं धारयति दातुं । पिता पालकस्य हे वसो वामकापे यदि तद्विज्ञोपयामि । सर्वमे । देवस्य व्यवहृत्यंज मानस्य कृषिवद् हविः सहसा बलिन युक्तः सन् चकानः कामयमानः । यद्वा कर्मणि पठ्यते । देव यजमान कामयमानोऽपिर्ववृधानो वर्धमानो यजमान वर्धयन्त्वा सुम्भं वनते । प्रथयति ॥

त्वमंग जरितारं यविष्ठ विश्वान्यग्ने द्रित्ताति पयि ।

स्तेना अदृशन्निपवो जनामोऽज्ञातकेना वृजिना अभूवन ॥ ११ ॥

त्वं । अंग । जरितारं । यविष्ठ । विश्वानि । अग्ने । दुःऽदता । अति । पर्षि ।
स्तेनाः । अदृश्यन् । रिपवः । जनासः । अज्ञातऽकेताः । वृजिनाः । अभूवन् ॥ ११ ॥

हे अंग स्वामिन्यविष्ठ युवतमाग्ने जरितारं स्तोतारमनुग्रहीतुं विश्वानि दुरिता दुरितान्यति पर्षि । अतिपारयसि । स्तेनास्तस्करा अदृश्यन् । दृश्यन्ते । रिपवो जनासः शत्रुभुता मनुष्या अज्ञातकेता अप्रज्ञातचिह्ना वृजिना अस्त्राभिर्वर्जिता अभूवन् । भवन्ति ॥

इमे यामासस्वद्विगंभूवन्वसवे वा तदिदागो अवाचि ।
नाहायमग्निरभिर्गस्तये नो न रिपते वावृधानः परा दात ॥ १२ ॥
इमे । यामासः । त्वद्रिक् । अभूवन् । वसवे । वा । तत् । इत् । आर्गः । अवाचि ।
न । अहं । अयं । अग्निः । अभिऽर्गस्तये । नः । न । रिपते । ववृधानः । परा । दात ॥ १२ ॥

इमे यामासो गतारः स्तोमास्त्वाद्विक् त्वदभिमुत्वा अभूवन् । भवन्ति । वा अथवा वसवे वामकाय तदागोऽपराधमाशासनरूपमवाचि । उक्तवानहमग्निं । इदं देहीति याचनमेवापराधः । इदिति पुरणः । यद्वा । तदिदं वक्ष्यमाणं शत्रुभिः कृतमागोऽवाचि । किंचायमपिर्ववृधानः स्तुत्या वर्धमानः मन नाह नैवाभिर्गस्तये निन्दकाय नोऽस्मान परा दात । परादद्यात् । तथा रिपते हिंसकाय नैव परा दात ॥ ११७ ॥

त्वामप इत्येकादशर्च चतुर्थं मूक्तमात्रयस्य वमुग्रतस्यार्थं विप्रममापेयं । अनुक्रांतं च । त्वामप एकादशर्चति ॥ प्रातरनुवाकाश्चनशस्त्रयोर्विनियोगोऽबोध्यपरित्यक्तोक्तः ॥

त्वामग्ने वसुपतिं वसुनामभि प्र मदे अध्वरेषु राजन् ।
त्वया वाजं वाजयंतो जयेमाभि याम पृत्सुतीर्मत्यानां ॥ १ ॥
त्वां । अग्ने । वसुऽपतिं । वसुनां । अभि । प्र । मदे । अध्वरेषु । राजन् ।
त्वया । वाजं । वाजऽयंतः । जयेम । अभि । स्याम । पृत्सुतीः । मत्यानां ॥ १ ॥

हे अग्ने वसुनां वसुपतिं । वृत्त्यवृत्तिभ्यां वसुनां बाह्वन्त्यं तत्स्वामित्वं चोक्तं । बहूनां धनानां स्वामिन त्वामध्वरेषु यागेष्वभि प्र मदे । आभिमुख्येन स्तामि हे राजन् । किंच त्वयानुकूलन वाजयंतोऽन्नमिच्छन्तो वयं वाजं जयेम । किंच मत्यानां मरणधर्मकाणां पृत्सुतीः सता अभि याम । अभिभवेम ॥

दर्शपूर्णमासि पत्नीसंयात्रे गृहपतेर्यागेषा । सूचितं च । हव्यवाऊपरिजरः पिता न इति पत्नीसंयात्राः । आ० १. १०. । इति ॥ देवमुवां हविःष्वप्यपरिषेव याच्या । सूचितं च । हव्यवाऊपरिजरः पिता नरत्वं च सोम नो वशः । आ० ४. ११. । इति ॥

हव्यवाऊपरिजरः पिता नो विभुर्विभावा सुदृशीको अस्मे ।
सुगार्हपत्याः समिषो दिदीह्यस्मद्यक्षं मिमीहि अवांसि ॥ २ ॥
हव्यऽवाद । अग्निः । अजरः । पिता । नः । विऽभुः । विभाऽवा । सुऽदृशीकः । अस्मे इति ।
सुऽगार्हपत्याः । सं । इषः । दिदीहि । अस्मद्यक् । सं । मिमीहि । अवांसि ॥ २ ॥

अयं हव्यवाऊपरिजरोऽजीर्णः मन नः पिता भवत्विति शेषः । किंच विभुर्व्याप्तः विभावा दीप्तिमान सुदृशीकः शोभनदर्शनोऽस्मि अस्माकं भवतु । अथ प्रत्यक्षवादः । सुगार्हपत्याः शोभनगार्हपत्ययुक्तानीपोऽन्नानि स दिदीहि । सम्यक् प्रकाशय । ददस्व वा । अस्मद्यक् अस्मदभिमुख अवांस्यन्नानि सं मिमीहि । सम्यक् प्रयच्छ ॥

वि॒शां क॒विं वि॒श्व॒पतिं॑ मा॒नु॒षीणां॑ शु॒चिं पा॒वकं॑ घृ॒तपृ॒ष्ठम॒ग्निं ।
 नि॒ हो॒तारं॑ वि॒श्व॒विदं॑ दधि॒ध्वे स॒ दे॒वेषु॑ व॒नते॒ वार्या॑णि ॥३॥
 वि॒शां । क॒विं । वि॒श्व॒पतिं॑ । मा॒नु॒षीणां॑ । शु॒चिं । पा॒वकं॑ । घृ॒तपृ॒ष्ठं । अ॒ग्निं ।
 नि॒ । हो॒तारं॑ । वि॒श्व॒विदं॑ । दधि॒ध्वे । सः । दे॒वेषु॑ । व॒नते॒ । वार्या॑णि ॥३॥

मानुषीणां विशां विश्वपतिं सर्वासां मनुष्यरूपाणां प्रजानां पालकं स्वामिनं वा कविं मेधाविनं शुचिं शुद्धं दीप्तं वा पावकमन्येषां शोधकं घृतपृष्ठं प्रदीप्तपृष्ठोपलक्षितशरीरं । अथवा उपरितनभागाज्योपेतं होतारं होमनिष्पादकं विश्वविदं विश्वस्य वित्तारमग्निं नि दधिध्वे । धारयत्य । हे अतिविजः । स देवो देवेषु मध्ये वार्याणि वरणीयानि धनानि वनते । संभजतेऽस्मदर्थं । स्वयं वा वार्याणि हवीषि वनते ॥

जु॒पस्वा॒ग्न इ॒ऊया॑ स॒ज्जी॒षा य॒तमा॒नो र॒ग्निम॒भिः सूर्य॑स्य ।
 जु॒पस्व॑ नः स॒मिधं॑ जा॒तवे॒द् आ च॑ दे॒वान् ह॒विर॒द्याय॑ व॒ष्टि ॥४॥
 जु॒पस्व॑ । अ॒ग्ने । इ॒ऊया॑ । स॒ज्जी॒षाः । य॒तमा॒नः । र॒ग्निम॒भिः । सूर्य॑स्य ।
 जु॒पस्व॑ । नः । स॒मि॒धं । जा॒त॒वे॒दः । आ । च॒ । दे॒वान् । ह॒विः । अ॒द्याय॑ । व॒ष्टि ॥४॥

हे अग्ने जुपस्व । सेवस्व स्मृति । इऊया विदितक्षणया भुस्या वाचा वा सज्जीषाः समानप्रीतिः । तथा सूर्यस्य रग्निमभिर्यतमानः प्रयत्नमुपकालं कुर्वन् । किंच हे जातवेदो जातस्य वेदितरथं नोऽस्मदीया समिध जुपस्व । सेवस्व । आवह च देवान् हविरद्याय हविरदनाय । आवाह्य वष्टि । वहमि तद्वतिः ॥

अथ पवित्रेष्ट्या स्विष्टकृतोऽनुवाक्येष्ट्या । सूचितं च । जुष्टो दमूना अर्धं शर्धं महति संभगाद्यति मयाग्ने । आ० २. १२. इति ॥ मरुद्गाः पुरोडाशं सप्तकपालमित्यत्रापि स्विष्टकृतोऽनुवाक्येष्ट्या । अत्यामो न ये मरुतस्वचो जुष्टो दमुनाः । आ० २. १८. इति ॥

जु॒ष्टो द॒मूना॑ अ॒तिथि॑र्द॒रोणे॑ इ॒मं नो॑ य॒ज्ञमु॒प या॒हि वि॒द्वान् ।
 वि॒श्वा अ॒ग्ने अ॒भियु॑जो वि॒हत्या॑ श॒त्रुय॑ता॒मा भ॑रा भो॒ज॒नानि॑ ॥५॥
 जु॒ष्टः । द॒मूनाः॑ । अ॒तिथिः॑ । द॒रोणे॑ । इ॒मं । नः॑ । य॒ज्ञं । उ॒प । या॒हि । वि॒द्वान् ।
 वि॒श्वाः । अ॒ग्ने । अ॒भिऽयु॑जः । वि॒ह॒त्य॑ । श॒त्रु॒य॒तां । आ । भ॑र । भो॒ज॒नानि॑ ॥५॥

जुष्टः पर्याप्तो दमूना दानमना दातमना वा अतिथिस्तद्वरोणे गृहे पुत्र्यः सन् इमं नोऽस्मदीयं यज्ञमुप याहि । उपगच्छ । विद्वान् ज्ञानन् हे अग्ने विश्वा अभियुजो सर्वानभियुक्त्वान्विहत्य शत्रुयता तथा भोजनान्यज्ञानि धनान्या भर । आहर । अतिथिरभ्यतितो गृहान्भवतीत्यादिनिरुक्तं । नि० ४. ५ । द्रष्टव्यं ॥ ॥५८॥

व॒धेन॑ द॒स्युं प्र॑ हि चा॒तय॑स्व॒ वयः॑ कृ॒ण्वान॑स्त॒न्वेऽस्वा॑यि ।
 पि॒प॒र्षि य॒त्सह॑स॒स्युत्र॑ दे॒वान्सो॑ अ॒ग्ने पा॒हि नृ॒तम॑ वा॒जे अ॒स्मान् ॥६॥
 व॒धेन॑ । द॒स्युं । प्र॒ । हि । चा॒तय॑स्व । वयः॑ । कृ॒ण्वानः॑ । त॒न्वे । स्वा॑यि ।
 पि॒प॒र्षि । य॒त् । स॒ह॒सः॑ । पु॒त्र॒ । दे॒वान् । सः॑ । अ॒ग्ने । पा॒हि । नृ॒त॒म॒ । वा॒जे । अ॒स्मान् ॥६॥

हे अग्ने वधेनायुधेन दस्युमुपपयितारं प्र हि चातयस्व । प्रणाशय । हीति पुरणः । वयः कृण्वान् ।

कृषाणस्तन्वि शरीराय स्वार्थं स्वीयाय । अथवा स्वार्थे तन्वि यजमानादेरुपाय पुत्राय वयोऽन्नं कृषाणः ।
यद्यस्मात् महस्युवापे देवान्पिपार्षि । तर्पयसि । हे नृत्तम नृत्तसापे स त्व वाजं संयामेऽस्मान् पाहि । रक्ष ॥

वयं ते अग्न उक्थेर्विधेम वयं हव्यैः पावक भद्रशोचे ।

अस्मे रयिं विश्ववारं समिन्वास्मि विश्वानि द्रविणानि धेहि ॥ ७ ॥

वयं ते । अग्ने । उक्थेः । विधेम । वयं । हव्यैः । पावक । भद्रऽशोचे ।

अस्मे इति । रयिं । विश्वऽवारं । सं । इन्व । अस्मे इति । विश्वानि । द्रविणानि । धेहि ॥ ७ ॥

हे अग्ने ते त्वां वयमुक्थेः शस्त्रविधेम । परिचरस । वयं हव्यैर्हविर्भिविधेम । पावक शोधक हे भद्रशोचे
कन्यागदीप्ति अस्मि अस्मभ्यं विश्ववारं विश्वैर्वरणीय रयिं धनं समिन्व । प्रापय । अस्मि अस्मभ्यं विश्वानि द्रवि
णानि धेहि । स्थापय ॥

अस्माकमग्ने अध्वरं जुपस्व महसः सूनो विषधस्य हव्यं ।

वयं देवेषु सुकृतः स्याम गर्मणा नस्त्रिवरुथेन पाहि ॥ ८ ॥

अस्माकं । अग्ने । अध्वरं । जुपस्व । महसः । सूनो इति । विऽसधस्य । हव्यं ।

वयं । देवेषु । सुऽकृतः । स्याम । गर्मणा । नः । विऽवरुथेन । पाहि ॥ ८ ॥

हे अग्ने अस्माकमध्वरं जुपस्व । भवस्व । हे महसः सूनो हे वलस्य पुत्र विषधस्य विषु तित्वादिषु स्थानेषु
स्थित हव्यं हविर्जुपस्व । यद्वा । अध्वरं हविरिति याज्ञं । अहिमितं हविरित्यर्थः । वयं यजमाना देवेषु मध्ये
सुकृतः शोभनापूर्वकर्तारः स्याम । भवम । त्रिवरुथेन वाचिकादिभेदेन विधा वरणीयेन गर्मणा मुर्वेन चिक्त
दिक्किण गुह्येण वा नः पाहि । रक्ष ॥

विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः सिंधुं न नावा द्रितातिं पर्षि ।

अग्ने अत्रिवत्तमसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनां ॥ ९ ॥

विश्वानि । नः । दुऽगहा । जातऽवेदः । सिंधुं । न । नावा । दुऽइता । अति । पर्षि ।

अग्ने । अत्रिऽवत । तमसा । गृणानः । अस्माकं । बोधि । अविता । तनूनां ॥ ९ ॥

हे जातवेदो नोऽस्माकं दुर्गहा दुःखिन गात्रानि दुःखिन भोग्यानि विश्वानि द्रितान्यति पर्षि । अति
पारय । सिंधु न नावा नदी नाविको यथा तद्वत् । हे अग्ने अत्रिवत् अत्रियथा तथास्माकं नमसा स्तोत्रेण
गृणानः स्तूयमानः मन अस्माकं तनुनामविता रक्षको बोधि । बुध्यस्व ॥

पुत्रकामिण्या यन्वित्येषा प्रधानस्य याज्या । सुवितं च । यस्त्वा हृदा कीरिणा मन्यमानोऽस्मिन्नुविश्रवस्म
। आ० २. १० । इति ॥

यस्त्वा हृदा कीरिणा मन्यमानोऽमर्त्यं मर्त्यो जोहवीमि ।

जातवेदो यज्ञो अस्मासु धेहि प्रजाभिरग्ने अमृतत्वमंश्यां ॥ १० ॥

यः । त्वा । हृदा । कीरिणा । मन्यमानः । अमर्त्यं । मर्त्यः । जोहवीमि ।

जातऽवेदः । यज्ञः । अस्मासु । धेहि । प्रऽजाभिः । अग्ने । अमृतऽत्वं । अंश्यां ॥ १० ॥

यो मर्त्यो मरणधर्माहममर्त्यमनीशं त्वा त्वां कीरिणा स्तुत्यादिपुर्विचिन्तितं त्वदा हृदयेन युक्तो मन्यमानः
स्तुवनं जोहवीमि । अत्यर्थमाहुयामि । यद्वा । स्तोत्रवाचकेन कीरिणाशब्देन स्तुतिरूपमन्व्यते । स्तुतिर्युक्तं
मनसा त्वां मन्यमानो जोहवीमि । हे जातवेदो यशो धनं प्रजा वाग्मासु धिहि । प्रजामिस्त्वद्वत्तामिहं अग्ने
ऽहममृतत्वं संतत्यविच्छेदलक्षणमग्ने । प्राप्नुया । प्रजामनु प्रजायसे तद् तं सत्यामृतं । तं ब्रा० १५५६ । इति
हि श्रुतिः ॥

तस्यामिव पुत्रकामिण्यां यस्मै त्वमित्यपायेः पुत्रवतोऽनुवाक्या । यस्मै त्वं मुकृते जातवेदो यस्त्वा त्वदा
कीरिणा मन्यमानः । आ० २५० । इति हि श्रुतिः ॥

यस्मै त्वं मुकृते जातवेद उ लोकमग्ने कृणवः स्योनं ।

अश्विनं स पुत्रिणं वीरवतं गोमंतं रयिं नगते स्वस्ति ॥ ११ ॥

यस्मै । त्वं । सुऽकृते । जातऽवेदः । ॐ इति । लोकं । अग्ने । कृणवः । स्योनं ।

अश्विनं । सः । पुत्रिणं । वीरऽवतं । गोऽमंतं । रयिं । नगते । स्वस्ति ॥ ११ ॥

हे जातवेदोऽग्ने त्वं यस्मै मुकृते मुकर्मणं यज्ञमानाय । उ इति पुरणः । लोकं स्योनं मुकर्मणं कृणवः ।
अकर्मणः । यद्वा । लोकमालोकेन स्योनं कृणवः । अनुग्रहेण कुर्विष्यथः । स यज्ञमानोऽश्विनं बहुशोषितं पुत्रिणं
बहुपुत्रोपेतं वीरवतं वीरवीर्येण बोधितं गोमंतं रयिं धनं नगते । प्राप्नोति । स्वस्त्यविनश्यत ॥ ॥ ११ ॥

मुसमिदायैत्येकादशार्चं पंचमं मुक्तमात्रयस्य वसुधृतस्यार्चं गायत्रिमध्यायुक्तद्वयताक । आप्रमित्युक्त्वा तनु
नपाद्वर्जितं । अनुक्र० म० १ सू० १३ । मुसमिदायाप्र गायत्रिमित्यनुक्रमणिका । अवीणादिदमापीमुक्त । ममिदी
अर्थात् मर्त्येपा यथार्थं वा । आ० ३० । इत्युक्तत्वात् ॥

मुसमिदाय गोचिपे घृतं तीघ्रं जुहोतन । अग्रये जातवेदसे ॥ १ ॥

मुऽसमिदाय । गोचिपे । घृतं । तीघ्रं । जुहोतन । अग्रये । जातऽवेदसे ॥ १ ॥

मुसमिदाय मुष्टु ममिदायैतत्तामकायाप्रये गोचिपे दीपिमंते घृतमाग्न्यं तीघ्रं प्रभुतं जुहोतन हे अश्विन
अपयेऽगनादिगुणयुक्ताय जातवेदसे जातधनाय ॥

नरागंसः सुपृदतीमं यज्ञमदाभ्यः । कविर्हि मधुहस्त्यः ॥ २ ॥

नरागंसः । सुपृदति । उमं । यज्ञं । अदाभ्यः । कविः । हि । मधुऽहस्त्यः ॥ २ ॥

नरागंसः नरैः शमनीयोऽयमपरिमं यज्ञमिदं हविर्वा सुपृदति । मुष्टु प्रेरयति । स देवोऽदाभ्योऽहिंस्य
केनापि कविर्मधावी मधुहस्त्यो मधुरहस्त्यः ॥

ईकृति अग्रं आ वंहदं चित्रमिह प्रियं । मुखे रथेभिरुतये ॥ ३ ॥

ईकृतिः । अग्ने । आ । वह । इदं । चित्रं । इह । प्रियं । सुऽखिः । रथेभिः । ऊतये ॥ ३ ॥

हे अग्ने ईकृतिः स्तुतः मत्ता वंहदं चित्रं चायनीयं प्रियमिहास्मिन्यज्ञं मुखे रथेभ्यो रथेभ्योऽस्मिन् उतये ॥

ऊर्णमदा वि प्रथस्वाभ्यर्का अनृपत । भवा नः शुभ्र सातये ॥ ४ ॥

ऊर्णऽमदाः । वि । प्रथस्व । अभि । अर्काः । अनृपत । भवा । नः । शुभ्र । सातये ॥ ४ ॥

हे ऊर्णमदा ऊर्णाकबलवत् मुद् हे बर्हिर्वि प्रथस्व । प्रथय । अर्काः स्तोतारोऽभ्यनृपत । स्तुवति । हे शुभ्र
दीप्त सातये धनाय तद्दानाय वा नोऽस्माकं भव ॥

देवींश्चारी वि श्रयध्वं सुप्रायणा न ऊतये । प्रप्र यज्ञं पृणीतन ॥ ५ ॥

देवीः । चारः । वि । श्रयध्वं । सुप्रऽअयनाः । नः । ऊतये । प्रऽप्र । यज्ञं । पृणीतन ॥ ५ ॥

हे द्वारो यज्ञस्य द्वाराभिमानिन्यो हे देवीर्देव्यो वि श्रयध्वं । वियुक्ता भवत । सुप्रायणाः शोभनगमनसाधना नोऽस्माकमृतये रचायि यज्ञं यजमानं प्रप्र पृणीतन । पुरयत कामैर्यज्ञमेव वा फलैः ॥ ॥ २० ॥

सुप्रतीके वयोवृधा यज्ञी ऋतस्य मातरा । दोषामुपासमीमहे ॥ ६ ॥

सुप्रतीके इति सुऽप्रतीके । वयऽवृधा । यज्ञी इति । ऋतस्य । मातरा । दोषां । उपसं । ईमहे ॥ ६ ॥

हे अहो रात्रिद्याभिमानिदेव्या सुप्रतीके मूर्तये शोभनांगे वा वयोवृधाज्ञस्य वर्धयित्री यज्ञी महत्यावृतस्य यज्ञस्थोदकस्य वा मातरा निर्मात्री तयोर्मध्य प्रत्येकं दोषां रात्रिदेवीमुपसमहे देवीमीमहे । स्तुमः ॥

वातस्य पत्नन्नीक्रिता देव्या होतारा मनुषः । इमं नो यज्ञमा गतं ॥ ७ ॥

वातस्य । पत्नन । ईक्रिता । देव्या । होतारा । मनुषः । इमं । नः । यज्ञं । आ । गतं ॥ ७ ॥

वातस्य पत्नन । नृप्रोपमेषा । वायुगमनमदृशगमनार्थमीक्रितास्माभिः स्मृता । यद्वा । वातस्य पतनसाधने ऽतरिचे गच्छतां देव्या देवादपिरादित्याश्च समुद्भूता होतारा देवानामाह्वानारी युवां मनुषो मनुष्यस्यं नो ऽस्माकं यज्ञमा गतं । आगच्छतं । नो मनुषो यज्ञमिति व्यधिकरणे पृथ्वी । अस्माकं यजमानस्य यज्ञमित्यर्थः ॥

इळा सरस्वती मही तिस्रो देवीर्मयोभुवः । बर्हिः सीदंत्वस्मिधः ॥ ८ ॥

इळा । सरस्वती । मही । तिस्रः । देवीः । मयऽभुवः । बर्हिः । सीदंतु । अस्मिधः ॥ ८ ॥

इळा पृथिवी सरस्वती । सर उदकं । तस्मात्सरस्वान्वायुः । तस्य स्त्री सरस्वती । मही महती भारती भरतस्यादित्यस्य पत्नी । अत्र यदपि नोक्ता तथापि सर्वत्र महद्दृष्ट्याचिसंख्याश्रवणाच्च मा गृह्यते । अथवैताः चित्यतरिचयुष्मन्ना वाग्देव्यः । एता मयोभुवः मुखस्य भावयित्र्योऽस्मिधोऽहिमिकाः सत्यो बर्हिर्वर्हिषि सीदंतु । उपविशतु ॥

शिवस्त्वष्टरिहा गंहि विभुः पोषे उत त्मना । यज्ञेयज्ञे न उदंव ॥ ९ ॥

शिवः । त्वष्टः । इह । आ । गंहि । विऽभुः । पोषे । उत । त्मना । यज्ञेऽयज्ञे । नः । उत । अंव ॥ ९ ॥

हे त्वष्टदेव शिवः मुखकरः मज्जिहा गंहि । अस्मद्यज्ञमागच्छ । विभुर्योप्रस्वं पोषे पोषकरणे । उतागत्य च त्मनात्मना स्वयमेव यज्ञं यज्ञं सर्वेषु यज्ञेषु नोऽस्मानुदंव । उत्कृष्टं रच ॥

अपिहोच उत्तरार्जतिस्कंदने यत्र वेत्यत्यनया समिधमादध्यात् । मृचितं च । यत्र वेत्य वनस्पत इत्युत्तरस्या आहत्याः स्कंदने । आ० ३. ११. इति ॥

यत्र वेत्य वनस्पते देवानां गुह्या नामानि । तत्र हव्यानि गामय ॥ १० ॥

यत्र । वेत्य । वनस्पते । देवानां । गुह्या । नामानि । तत्र । हव्यानि । गमय ॥ १० ॥

हे वनस्पते यूपभिमानिदेव यत्र यस्मिन् स्थाने वेत्य देवानां गुह्या गुह्यानि नामानि नामकानि रूपानि तत्र हव्यानि गमय । प्रापय ॥

स्वाहाग्रये वरुणाय स्वाहेंद्राय मरुद्भ्यः । स्वाहा देवेभ्यो हविः ॥११॥

स्वाहा । अग्रये । वरुणाय । स्वाहा । इन्द्राय । मरुद्भ्यः । स्वाहा । देवेभ्यः । हविः ॥११॥

अग्न्यादि विश्वे देवाः । तेषां देवेभ्य इदं हविः स्वाहा करोमीति शेषः । स्वाहा कर्तुं करोमीत्यर्थः । एव स्वाहाकृतेः स्तुतिः ॥ ॥२१॥

अग्निं तं मन्ये इति दशर्च षष्ठं मृक्तं वसुधुतस्यार्पमापेयं पाक्तं । अग्निं तं दशं पाक्तमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाक आपेये कृतां पाक्तं कंदस्याश्विनशस्त्रं च दं मुक्तं । अग्निं तं मन्ये इति पाक्तं । आ० ४. १३ । इति हि मृत्तितं ॥ आश्वमेधिके मध्यमेऽहनीदमेवाश्वशस्त्रं । मृत्तितं च । अग्निं तं मन्ये इत्याह तस्यैकाहिकमुपरिष्ठात । आ० १०. १०. । इति ॥ आद्य आभिप्रविकेषकृष्णेषु मित्रावरुणस्यानुरूपमृत्तितं । मृत्तितं च । अग्निं तं मन्ये यो वसुरापे स्थूरं रयि भर । आ० ७. ८ । इति ॥

अग्निं तं मन्ये यो वसुरस्तं यं यंति धेनवः ।

अस्तमर्वत आशवोऽस्तं नित्यासो वाजिनं दपं स्तोतृभ्य आ भर ॥१॥

अग्निं । तं । मन्ये । यः । वसुः । अस्तं । यं । यंति । धेनवः ।

अस्तं । अर्वतः । आशवः । अस्तं । नित्यासः । वाजिनः । दपं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥१॥

तमपि मन्ये । स्तोमि । योऽपिर्वसुर्वात्मकः । यमस्तं सर्वेषां गृहवदाश्रयभूतं धेनवो यति । गच्छति प्रीणयितुं । अस्तमृक्तलक्षणमर्वतोऽरणवतोऽथा आशवः शीघ्रगामिनो यति । तथा नित्यासो नित्यप्रवृत्तयो वाजिनो हविर्लक्षणाऽर्वतो यजमाना यमस्तं यति तं मन्ये । दपमस्तं स्तोतृभ्योऽस्मभ्यमा भरपि ॥

सो अग्निर्यो वसुर्गृणे सं यमायंति धेनवः ।

समर्वतो रघुद्रुवः सं मुजातासः सूरय दपं स्तोतृभ्य आ भर ॥२॥

सः । अग्निः । यः । वसुः । गृणे । सं । यं । आऽयंति । धेनवः ।

सं । अर्वतः । रघुद्रुवः । सं । सुऽजातासः । सूरयः । दपं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥२॥

सोऽग्निः स खल्वग्निर्यो वसुर्वात्मको गृण । स्तुयते । य धेनवः समायंति होमार्थं । अर्वतोऽथा रघुद्रुवो लघुगमनाः समायंति । मुजातासः सूरयो मिधाविनश्च समायति स खल्वग्निरिति ॥

अग्निरिह वाजिनं विणे ददाति विश्वचर्पणिः ।

अग्नी राये स्वाभुवं स प्रीतो याति वार्यमिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥३॥

अग्निः । हि । वाजिनं । विणे । ददाति । विश्वऽचर्पणिः ।

अग्निः । राये । सुऽआभुवं । सः । प्रीतः । याति । वार्यं । दपं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥३॥

अपिर्हयमपिः खलु विणे यजमानाय वाजिनमस्तवतं पुत्रमश्वमघ्न वा ददाति । विश्वचर्पणिः । विश्वे चर्पणयो मनुष्या रक्षणीया अर्चका वा यस्य स तथोक्तः । यद्वा । पश्यतिकर्मतत । सर्वस्य द्रष्टापी रायि धनार्थिने । अथवा द्वितीयार्थं चतुर्थी । धनं स्वाभुव मुष्टु सर्वत्र व्याप्तं बन्धं सर्ववरेणीय प्रीतः सन याति । यमयाति । दातुं वा शक्नोति । इषमित्यादि गत ॥

आभिप्रविकेषकृष्णेषु तृतीयमवने स्तोत्रयनुचस्यां ते अथ इधीमहीत्यादिकं प्रथमाद्वितीये । मृत्तितं च भवति । आ ते अग्ने इधीमहोभुमि मुयंद्रं सर्पिष इति द्वे एका च । आ० ७. ८. । इति ॥

आ ते अग्र उधीमहि द्युमंतं देवाजरे ।

यद् स्या ते पनीयसी समिहीदयति द्यवीषं स्तोतृभ्य आ भर ॥४॥

आ । ते । अग्रे । उधीमहि । द्युऽमंतं । देव । अजरै ।

यत् । ह । स्या । ते । पनीयसी । संऽइत् । दीदयति । द्यवि । दपै । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥४॥

हे अग्रे देव द्युमंतं दीप्तिमंतमजरमजीर्णं ते त्वामा सर्वत इधीमहि । दीपयामः । यद् खलु स्या सा ते तव पनीयसी स्रुत्या समिहीप्तिर्दीदयति । दीप्यते । द्यवि द्युलोके ॥

आ ते अग्र ऋचा हविः शुक्रस्य गोचिपस्पते ।

मुथ्यं दस्म विस्पते हव्यवाट तुभ्यं हूयते दपै स्तोतृभ्य आ भर ॥५॥

आ । ते । अग्रे । ऋचा । हविः । शुक्रस्य । गोचिपः । पते ।

मुऽचंद्र । दस्म । विस्पते । हव्यऽवाट । तुभ्यं । हूयते । दपै । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥५॥

हे गोचिपो दीप्तिः पते स्वामिन्नये शुक्रस्य दीप्तस्य ते तुभ्यमुचा मंत्रेण सह हविर्हूयते । हे मुथ्यद्र मुष्णज्जादक गोभनहिरण्य वा हे दस्म शत्रुणामुपक्षयितर्विस्पते विशा प्रजाना पालक हव्यवाट हविषो वोढः । इपमिति गत ॥ ॥ २२ ॥

प्रो त्ये अग्रयोऽग्निषु विश्वं पुष्यंति वार्यं ।

ते हिंन्विरे त इन्विरे त उपरण्यंत्यानुपगिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥६॥

प्रो इति । त्ये । अग्रयः । अग्निषु । विश्वं । पुष्यंति । वार्यं ।

ते । हिंन्विरे । ते । इन्विरे । ते । उपरण्यंति । आनुपक् । दपै । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥६॥

प्रो प्रिव पुष्यति त्ये तेऽग्रयो धिष्ण्या अग्निषु गार्हपत्यादिषु । यद्वा । लौकिका अग्रयस्तेजःपदार्थाऽग्निषु वैदिकेषु विश्वं सर्व वार्यं वरणीयमपेक्षितं धनं पुष्यति । तेऽग्रयो हिंन्विरे । प्रीणयंति । इन्विरे । व्याप्नुवंति च । त इपण्यति । अन्नमिच्छंति । आनुपक् सर्ववानुपक् । तत्राग्निसामान्याभिप्रायेणिकवचनं ॥

तव त्ये अग्रे अर्चयो महि व्राधंत वाजिनः ।

ये पत्वभिः शफानां व्रजा भुरंत गोनामिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥७॥

तव । त्ये । अग्रे । अर्चयः । महि । व्राधंत । वाजिनः ।

ये । पत्वऽभिः । शफानां । व्रजा । भुरंत । गोनां । दपै । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥७॥

हे अग्रे तव त्वदीयान्त्ये तेऽर्चयो रश्मयो महि महदत्यधिकं वाजिनोऽन्नवंतो वा व्राधंत । वर्धति । यद्वा नृप्रोपमा । वाजिनोऽश्वा इव । ये रश्मयः पत्वभिः पतनैः शफानां गोनां व्रजा यूथानि भुरंत । इच्छंति । आयता ज्वला होमाय काक्षत इत्यर्थः । ते वर्धन्ते ॥

नवा नो अग्र आ भर स्तोतृभ्यः सुशितीरिषः ।

ते स्याम य आनृचुस्वादृतासो दमेदम इषं स्तोतृभ्य आ भर ॥८॥

नवाः । नः । अग्ने । आ । भर । स्तोतृभ्यः । सुऽक्षितीः । उपः ।
ते । स्याम । ये । आनृचुः । त्वाऽदृतासः । दमेऽदमे । इपं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥ ६ ॥

हे अग्ने स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्य नवाः नृत्वा नृत्वा वा सुक्षितीः मुनिवासाः सुप्रजा वा इष उक्तलक्षणान्यज्ञान्या
भर । प्रयच्छ । ये वयं दमे दमे सर्वेषु यागगृहेषु त्वामानृचुः । अर्चयति । ते वयं त्वादृतासम्वा दृत पन्नमुचक
लभ्यवतः संतः स्याम । समृद्धा भूयास्म । दमे दमे स्थामति वा योज्य ॥

आभिप्रविकेषकथेषु तृतीयसर्वने वैकल्पिकस्तोत्रियतुच उभे मुखद्वयेषा तृतीया । मुचमुक्त ॥

उभे मुश्चंद्र सर्पिषो दर्वी श्रीणीष आसन्ति ।
उतो न उत्पृपूया उक्थेषु गवसस्पत उपं स्तोतृभ्य आ भर ॥ ७ ॥
उभे इति । सुऽचंद्र । सर्पिषः । दर्वी इति । श्रीणीषे । आसन्ति ।
उतो इति । नः । उत । पुपूयाः । उक्थेषु । गवसः । पते । उपं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥ ७ ॥

हे मुखद्वये शोभनाङ्गादन शोभनहिरण्य वागे उभे सर्पिषः पुणं दर्वी जुहपभुतावामन्यास्य श्रीणीषे ।
अयमि पचमि वा । उतो अपि च नोऽस्मानुक्थेषु यागपुत्पुपूयाः । उत्पूरय फलः । हे गवसस्पते वलस्य
पालयितः ॥

एवाँ अग्निमंजुयमुगीर्भियंज्ञेभिरानुपक ।
दधंस्मे सुवीर्यमुत त्यदाश्चमिपं स्तोतृभ्य आ भर ॥ १० ॥
एव । अग्निं । अजुयमुः । गीऽनिः । यज्ञेभिः । आनुपक ।
दधत् । अस्मे इति । सुऽवीर्यं । उत । त्यत् । आणुऽअश्व्यं । उपं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥ १० ॥

एवोक्तरीत्याग्निं गीर्भः स्तुतिभिर्यज्ञेभिर्यज्ञेर्वा तत्साधुनिर्हविर्भवा आनुपगनुपक्रमजुः । गच्छति । तथा
कृत्वा यमुः । यमयति । स्थापयति । हविर्भिर्यजंतीत्यर्थः । एवमावेद्याः स्वाम्यरोक्षतया निर्दिशति ॥ अजुयमु
रित्यवाख्यातमाख्यातेन क्रियामातव्य इति समासः ॥ किंच अस्मि अस्मां मुवीर्यं शोभनपुत्रादिकमुतापि च
त्यक्तदाश्वयं । आशवोऽद्या यस्य भवति स आश्वयः । तस्य भाव आश्वयः । तदपि दधत् । धारयति ॥ ॥ ७३ ॥

सखायः सं व इति दशर्च सप्तम मृक्त । आवेय इष ऋषिः । अंत्वा पक्तिः शिष्टाः पतयतपरिभाषयः नृपुमः ।
तथा चानुक्रांतं । सखाय इषः पंक्तयतमिति ॥ प्रातरनुवाक आपये कतावानुपुमं कदस्याश्विनशस्त्रे चोत्तमाव
र्जमिदं मृक्त । मृचितं च । सखायः सं वस्त्वामये हविष्मत् इति मृक्त । आ० ४. १३ । इति ॥

सखायः सं वः सम्यंचमिपं स्तोमं चाग्रये । वपिष्ठाय क्षितीनामृजो नष्टे सहस्वते ॥ १ ॥
सखायः । सं । वः । सम्यंचं । इपं । स्तोमं । च । अग्रये । वपिष्ठाय । क्षितीनां । ऊर्जः । नष्टे ।
सहस्वते ॥ १ ॥

हे सखायः सखिभुता ऋत्विजो वो वृथं संस्कृत । उपमर्गश्रुतयोंग्यक्रियाधोहारः । किंच सम्यक्समिपमन्न
स्तोमं स्तोत्रं चाग्रये वपिष्ठायतिशयिन प्रवृद्धाय क्षितीनां यजमानानामथाय वपिष्ठाय प्रवृद्धमायोजो नष्ट
वलस्य न पार्तायि च तत्पुत्राय वा सहस्वते वलवते संस्कृत इति ॥

कुत्रा चिद्यस्य समृती रखा नरो नृपदने । अहंतश्चिद्यमिधते संजनयंति जंतवः ॥२॥
कुत्र । चित् । यस्य । संऽऽहृती । रखाः । नरः । नृऽसदने । अहंतः । चित् । यं । इधते ।
संऽजनयंति । जंतवः ॥२॥

मोऽपिः कुत्र चिद्वतेत इति शेषः । कुत्रास्ते । यस्यापिः समृती संप्राप्ती रखा रममाणा नरो नेतार
ऋत्विजः । नृपदने यागगृहेऽहंतश्चित् । चिदिति पुत्रायां । अहंतः पुत्र्याः पुत्रयंतो वा संतो यमिधते । दीप-
यंति । तदर्थं संजनयंति चारणां जंतवः प्राणिनः । स कुत्रेति संबंधः ॥

सं यदिपो वनामहे सं हव्या मानुपाणां । उत द्युमस्य शवंस ऋतस्य रश्मिमा ददे ॥३॥
सं । यत् । इपः । वनामहे । सं । हव्या । मानुपाणां । उत । द्युमस्य । शवंसा । ऋतस्य ।
रश्मिं । आ । ददे ॥३॥

यद्यदिपोऽज्ञानं सं वनामहे । संभजामहे । यदा च मानुपाणामस्माकं हव्या हवीधयिः संसेवते उत
तदानीं द्युमस्य वीतमानस्याज्ञस्य शवसा वनेन सामर्थ्येन ऋतस्योदकस्य ग्राहकं रश्मिमा ददं । आदत्ते
ऽपिः । फलजनकं तेजः स्वीकृतवानित्यर्थः । यद्वा । ऋतस्य यज्ञस्य रश्मिं रश्मिवद्ग्राहकं शवसा ददे ।
स्वीकरोति ॥

स स्मां कृणोति केतुमा नक्तं चिह्नं आ मते । पावको यद्वनस्पतीन् प्र स्मां मिनात्यज्ररः ॥४॥
मः । स्म । कृणोति । केतुं । आ । नक्तं । चित् । दूरे । आ । मते । पावकः । यत् । वनस्पतीन् ।
प्र । स्म । मिनाति । अज्ररः ॥४॥

स स्म स पञ्चमिः कृणोति । करोति । केतुं प्रज्ञानमा भवतः । कस्यत्युच्यते । चिदर्थे । नक्तं चिद्रात्रा-
वपि दूर आ मते । आ इति चार्थः । दूरऽपि वर्तमानाय समुप्याय । कदा । यद्यदा पावकोऽयमप्रजरो
ऽजीर्णोऽनभिभाव्यः सन वनस्पतीनिधासि प्र स्म मिनाति । प्रकर्षणं दहति । स्मिति पुराणः ॥

अव स्म यस्य वेपणो स्वेदं पथिषु जुहति । अभीमह स्वजेन्यं भूमां पृष्ठेवं रुरुहुः ॥५॥
अव । स्म । यस्य । वेपणे । स्वेदं । पथिषु । जुहति । अभीमह । स्वजेन्यं । भूमां । पृष्ठेवं । रुरुहुः ॥५॥
पृष्ठाऽऽव । रुरुहुः ॥५॥

यस्यापेर्वेपणे परिचर्यायां पथिषु होममार्गेषु रश्मिषु स्वेदं स्रवदाग्नमवाधोमुखं जुहत्यध्वर्यवः तदानी-
मीमंजमाप्रमभि रुरुहुरह । अभ्यारोहत्यवाग्यधाराः । अह इति विनिग्रहार्थीयः । स्वजेन्यं स्वोत्पन्नं भूम । बह-
भवतीति भूमापत्य । तत्पृष्ठेव पितुः पृष्ठदेशानिव । पुत्रा यथा पितुरंकमारोहति तद्वत् ॥ ॥५॥

यं मर्त्यः पुरुस्पृहं विदद्विश्वस्य धायसे । प्र स्वादनं पितृनामस्तं ताति चिदायवे ॥६॥
यं । मर्त्यः । पुरुऽस्पृहं । विदत् । विश्वस्य । धायसे । प्र । स्वादनं । पितृनां । अस्तं । ताति ।
चित् । आ । यवे ॥६॥

यमपि पुरुस्पृहं बहभिः स्पृहणीयं विदत् । वेत्ति । मर्त्यां यजमानो विश्वस्य धायसे सर्वस्य व्याप्यर्थं पितृ-
नामज्ञानं प्र स्वादनं प्रकर्षणं स्वादृकर्तारमस्ततातिमस्ते गृह निवासकर्तारमायवेऽज्ञार्थं यजमानार्थं वा ॥

स हि ष्मा धन्वाक्षितं दाता न दात्या पशुः । हिरिश्मश्रुः शुचिदन्भुरनिभृष्टविपिः ॥ ९ ॥
 सः । हि । स्म । धन्व । आ । ऽक्षितं । दाता । न । दाति । आ । पशुः । हिरि । ऽश्मश्रुः । शुचि । ऽदन ।
 ऋभुः । अनिभृष्ट । ऽतविपिः ॥ ९ ॥

स हि ष्म स खल्वाधिर्धन्व निरुदकप्रदेशसाक्षितं तुणकाष्ठादिभिराजिप्तमा दाति । सर्वतः खंडयति ।
 दहतीत्यर्थः । दाता तुणादिखड्गयिता पशुर्न पशुरिव । पशुर्यथा तुणजातं क्रमेण भक्षयति तद्वत् । हिरिश्मश्रु
 हिरण्यशमश्रुः शुचिदन दीप्तदन्त ऋभुर्भू भवन । महानित्यर्थः । अनिभृष्टतविपरपीडितबलः ॥

शुचिः ष्म यस्मा अत्रिवत्प्र स्वधिति व रीयते । सुपूरसूत माता क्राणा यदानुगे भर्गः ॥ ८ ॥
 शुचिः । स्म । यस्मै । अत्रि । ऽवत् । प्र । स्वधितिः । ऽव । रीयते । सु । ऽसूतः । अमृतः । माता ।
 क्राणा । यत् । आनुगे । भर्गः ॥ ८ ॥

अयमपिः शुचिः ष्म दीप्तः खलु । यस्मा अपर्येऽत्रिवदत्रिव यज्ञमानो हविर्दातु प्र रीयते । प्रयच्छति ।
 यदा । स्मृति पुराणः । शुचिर्यस्मै ॥ प्रथमार्थं चतुर्थी ॥ दीप्तो योऽत्रिवत् । अत्रि तुणमित्यत्रिः पशुः । स इव ।
 स यथा तुणानि पादमानो गच्छति तद्वद्दहतीत्यर्थः । स्वधितिरिव परशुरिव हिदन । सुपूः सुप्रमवा माता
 रणिरमृत क्राणा कृषाणं जगदुपकारकं । यद्यस्मात् य इति वा । योऽभिर्भगमज्जमानः । अयति ॥

आ यस्ते सर्पिरामुतेऽग्ने शमस्ति धायसे । एषु द्युम्नमुत अत्र चित्तं मर्त्येषु धाः ॥ ९ ॥
 आ । यः । ते । सर्पिः । ऽआमुते । अग्ने । शं । अस्ति । धायसे । आ । एषु । द्युम्नः । उत । अत्रः ।
 आ । चित्तं । मर्त्येषु । धाः ॥ ९ ॥

हे सर्पिरामुते घृताव्याजाये यस्त्वमा सर्वतो भवसि तादृशाय धायसे सर्वस्य धावे ते तुभ्य शमस्ति ।
 सुवस्ति । स्मृतेः सकाशात् । तथा चेत एषु मर्त्येषु स्तोतृष्वधेषु द्युम्न यश आ धाः । आधिष्ठि । उतापि च
 श्रवोऽज्जमा धाः । चित्तं त्वदीयामनुयहवृद्धिमथा धाः ॥

इति चिन्मन्युमध्विजस्वादातमा पशुं ददे ।

आदग्ने अपृणतोऽत्रिः सासह्याहस्यनिधः, सासह्यानृन ॥ १० ॥

इति । चित् । मन्युं । अध्विजः । त्वाऽदातं । आ । पशुं । ददे ।

आत् । अग्ने । अपृणतः । अत्रिः । समह्यात् । दस्यून । उपः । समह्यात् । नृन ॥ १० ॥

इति चित इत्यं कृतप्रकारेण मन्युं मनससाधनं स्तोत्रमध्विजः । अधृतमन्थिरपिच्यतिरिक्तरधुष्य वा जन
 यिता ऋषिस्त्वादातं त्वया दातव्यं पशुमा ददे । आदत्ते । आददीत वा । आदनतरमेवाधिरपृणतोऽददतो
 दस्यूनचित्तज्ञोऽत्रिः सासह्यात् । भृशमभिभवत् । इष एष्टृत्त विरोधिनः सासह्यात् । पुनश्चक्रिराद-
 राया ॥ ॥ १० ॥

त्वामग्न इति सप्तर्चमष्टमं मुक्तमात्रयस्येष्ट्यार्थं जागतमायेयं । त्वामग्ने सप्त जागतमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रा
 तरनुवाक आयेय कर्तो आगति कंदस्याश्विनशस्त्रे चंद मुक्त । तथा च मुचं । जनस्य गोपास्त्वामग्न ऋतायव ।
 । आ० ४. १३. । इति ॥

त्वामग्न ऋतायवः समीधिरे प्रत्नं प्रत्नासं ऊतये सहस्रकृत ।
 पुरुश्चंद्रं यजतं विश्वधायसं दमूतसं गृहपतिं वरेण्यं ॥ १ ॥

त्वां । अग्ने । ऋत॑ऽयवः । सं । ई॒धिरे । प्र॒त्नं । प्र॒त्नासः । ऊ॒तये । स॒हःऽकृत॑ ।
पुरु॑ऽच॒द्रे । य॒जत॑ । वि॒श्वऽधाय॑सं । द॒मून॑सं । गृह॑ऽप॒तिं । वर॑ण्यं ॥ १ ॥

हे महस्कृत बलस्य कर्तरमे प्रत्नं पुरातनं त्वां प्रत्नासः पुरातना ऋतायवो यज्ञकामा ऋषय ऊतये स्वर
वृणाथ समीधिर । सम्यग्दीपितवन्तः । कीदृश त्वां । पुरुचद्रे बह्वधनमतिशयनाद्वादकं वा यजतं यष्ट्य
विश्वधायसं बहुज्ञ दमूनसं दानमनसं गृहपतिं यजमानगृहस्य पालकं वरण्यं वर्णीयं ॥

त्वामग्ने अतिथिं पृथ्व्यं विणः गोचि॒ष्केण॑ गृह॑प॒तिं नि॒ षेदि॑रे ।
बृ॒ह॒त्केतुं॑ पुरु॒रूपं॑ धन॒स्पृतं॑ सु॒ग॒र्मा॒णं स्व॒वसं॑ जर॒द्विषं॑ ॥ २ ॥
त्वां । अग्ने । अतिथिं । पृथ्व्यं । विणः । गो॒चिःऽके॑णं । गृह॑ऽप॒तिं । नि । से॒दि॒रे ।
बृ॒ह॒त्ऽक॑तं । पुरु॒ऽरू॒पं । ध॒न॒ऽस्पृ॒तं । सु॒ऽग॒र्मा॒णं । सु॒ऽअ॒व॒सं । ज॒र॒त्ऽवि॒षं ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वां विणो यजमाना गृहपतिं गृहस्वामिनं नि षेदिरे । गार्हपत्यरूपेण स्थापितवत इत्यर्थः । कीदृश
त्वा । अतिथिमतिथिवत्पृथ्व्यं पृथ्व्यं पुरातनं गोचिष्केण दीप्तज्ञानं बृहत्केतुं प्रभुतप्रज्ञानं पुरुषरूपमाहवनीयादि
रूपेण बहुरूपं धनस्पृतं धनानां स्पर्तार सुगर्माणं गोमनमुखं स्ववसं मुरजणं जरद्विषं जरतां वृक्षाणां व्यापक
जोर्णादकं वा ॥

अग्नीनां परम्परं संमगं विविचयेऽप्यथे काचिदिष्टिः । तत्र त्वामग्ने मानुषीरिति याज्या । मुञ्चि च ।
त्वामग्ने मानुषीरीकृतं विणोऽप आयाहि वीतये । आ० ३ १३ । इति ॥

त्वामग्ने मानु॑षीरी॒कृते॒ वि॒णो हो॒त्रा॒विदं॑ वि॒विचिं॑ रत्न॒धात॑मं ।
गुहा॑ संतं सु॒भग॑ वि॒श्वदर्श॑तं तुवि॒ष्वण॑सं सु॒यज्ञं॑ घृ॒तश्रि॑यं ॥ ३ ॥
त्वां । अग्ने । मानु॑षीः । ई॒कृते॒ । वि॒णः । हो॒त्रा॒ऽवि॒दं । वि॒विचिं॑ । रत्न॑ऽधा॒त॑मं ।
गुहा॑ । संतं । सु॒ऽभ॒ग । वि॒श्वऽदर्श॑तं । तुवि॑ऽस्व॒न॑सं । सु॒ऽय॒ज्ञं । घृ॒तऽश्रि॑यं ॥ ३ ॥

हे अग्ने सुभग गोमनधन त्वां मानुषीर्विणो मानुषसंवधिन्यः सर्वाः प्रजा ईकृते । मुञ्चति । कीदृशं त्वा ।
होत्राविदं होमाना मग्नहोत्रकाणां वा वृत्तारं विविचिं विविचकं मदमतोः रत्नधातमं रमणीयानां धनानां
दानुतमं गुहा गुहायामरण्यां हृदयेषु वा संतं सर्वदा वर्तमानं विश्वदर्शतं सर्वद्रेष्टव्यं तुविष्वणसं प्रभुतध्वनि
मुयज सुषु यष्टारं घृतश्रियं घृतं श्रयंत ॥

त्वामग्ने ध॒र्ण॑सिं वि॒श्वधा॑ व॒यं गी॒र्भिर्गृ॑ण॒न्तो न॑म॒सोप॑ सेदि॒म ।
स नो॑ जुष॒स्व स॑मि॒धानो॑ अ॒गिरो॑ दे॒वो म॑र्त॒स्य य॒गसा॑ सुदी॒तिभिः॑ ॥ ४ ॥
त्वां । अग्ने । ध॒र्ण॑सिं । वि॒श्वधा॑ । व॒यं । गीः॑ऽभिः । गृ॒ण॑न्तः । न॒म॑सा । उप॑ । से॒दि॒म् ।
सः । नः । जुष॒स्व । संऽउ॒धानः॑ । अ॒गि॒रः । दे॒वः । म॑र्त॒स्य । य॒गसा॑ । सुदी॒तिऽभिः॑ ॥ ४ ॥

हे अग्ने धर्णसिं सर्वस्य धारकं त्वां वयमात्रिया वा विश्वधा बहुप्रकरणे गीर्भिर्गृणन्तो मुवतो नमसा नम-
स्करिणोप सेदिम । उपमत्ता भवेम । स त्वं नोऽस्मान् जुषस्व । सेवस्व धनादिभिः । समिधानः सम्यग्दीप्तो
दीप्यमानोऽस्माभिर्हं अगिरः सर्वत्र गंतरगिरसः पुत्र वा देवो दीप्यमानस्त्वं मर्तस्य यजमानस्य यगसा सुदी-
तिभिर्ज्वालाभिः सह जुषस्व ॥

त्वमग्ने पुरूरूपो विंशेविंशे वयो दधामि प्रत्नथां पुरुष्टुत ।
 पुरूरूपेणा सहसा वि राज्ञमि त्विषिः सा ते तित्विषाणस्य नाधृषे ॥५॥
 त्वं अग्ने । पुरूरूपः । विंशेऽविंशे । वयः । दधामि । प्रत्नऽथा । पुरूऽस्तुत ।
 पुरूणि । अन्ना । सहसा । वि । राज्ञमि । त्विषिः । सा । ते । तित्विषाणस्य । न । आऽधृषे ॥५॥

हे अग्ने त्वं पुरूरूपः मन विंशे विंशे सर्वस्य यज्ञमानाय प्रत्नथां पुराण इव वयोऽत दधामि । धारयामि ।
 हे पुरुष्टुत वह्निभिः सृज्य पुरूणि वह्न्यन्नात्तानि चरुपुरोडाशादीनि महमा बर्धन वि राज्ञमि । ईश्वरो भवामि
 स्वीकर्तुं । तित्विषाणस्य दीप्तस्य ते तव सा प्रभिदा त्विषिर्दीप्तिनाधृष । अन्धैरधृष्या भवति ॥

त्वमग्ने समिधानं यविष्ठ्य देवा दृतं चक्रिरे हव्यवाहनं ।
 उरुज्रयसं घृतयोनिमाहुतं त्वेपं चष्टुर्दधिर चोदयन्मति ॥६॥
 त्वां अग्ने । संऽदधानं । यविष्ठ्य । देवाः । दृतं । चक्रिरे । हव्यऽवाहनं ।
 उरुऽज्रयसं । घृतऽयोनिं । आऽहुतं । त्वेपं । चष्टुः । दधिर । चोदयन्मति ॥६॥

हे यविष्ठ्य युवतमापे समिधानं सम्यगिच्छमान त्वा हव्यवाहन हविषा वोढार दृतं चक्रिरे । क्रतवतो
 देवाः । वयाणामपीनां मध्ये हव्यवाहनः खलु पुंश्च देवर्हविवर्हनाय दृतः क्रतुः । हव्यवाहनो देवाना । तं ॥ ५० ॥
 ५ ८. ६. इति हि श्रुतिः । किंच उरुज्रयसं प्रभुत्वं घृतयोनि । घृत योनिः कारण यस्य त । आहत त्वा
 चोदयन्मति । चोदयन्ती मतिर्यस्य तद्योदयन्मति । त्वेपं दीप्तं चबुक्कलक्षण सर्वप्रकाशकं चबुःस्थानीयं कृत्वा
 दधिर देवा मनुष्याश्च । मत्या हि चबुःस्थीयते ॥

त्वमग्ने प्रदिव आहुतं घृतः सुम्नायवः सुषमिधा समीधिर ।
 स वावृधान ओषधीभिरुक्षितोऽभि ज्रयांसि पार्थिवा वि तिष्ठसे ॥७॥
 त्वां अग्ने । प्रऽदिवः । आऽहुतं । घृतः । सुम्नऽयवः । सुऽसमिधा । सं । उधिर ।
 सः । ववृधानः । ओषधीभिः । उक्षितः । अभि । ज्रयांसि । पार्थिवा । वि । तिष्ठसे ॥७॥

हे अग्ने घृतराहतं त्वां प्रदिवः पुरातनाः सुम्नायवः सुषमिधतो यज्ञमानाः सुषमिधा शोभन्तं भूमि
 समीधिर । सम्यक् दीपितवतः । स त्वं वावृधानो वर्धमान ओषधीभिरुक्षितः सक्तो त्रयास्यत्तानि पार्थिवा
 पार्थिवावृधान । यद्वा । पार्थिवति ज्रयोविशेषणं । पार्थिवाणि चरुपुरोडाशादिकास्यभि वि तिष्ठसे । अभिच्यज्य
 वर्तसे ॥ ॥७॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमथाश्चतुरो देयाद्विद्यातोऽथमहश्चरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षभूपालमायाज्यधुरधरण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयोऽष्टकोऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ कल्याणं भूयात ॥

ॐ

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशावाः मुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे । य नत्वा कृतकृत्याः स्युस्त नमामि गजानन ॥
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽश्विन जगत । निर्ममे तमहं वदे विद्यातीर्थमहंश्वर ॥

पचमे मंडले प्रथमेऽनुवाके पूर्वमष्टौ मुक्तानि व्याख्यातानि । त्वामग्ने हविष्मन् इति मन्त्रं नवमं मुक्तमा-
त्रेयस्य गयस्यार्थं । मन्त्रमीपंचम्यां पंक्तीं शिष्टा अनुष्टुभः । अपिदेवता । तथा चानुक्रम्यते । त्वामग्ने गयो-
ऽत्यापंचम्यां पंक्ती इति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनगर्भे चितदादिकं तु मुक्तं शमनीये । तथैव सूचितं । त्वामग्ने
हविष्मन् इति मुक्तं । आ० ४. १३. । इति ॥

त्वामग्ने हविष्मन्तो देवं मर्तास ईरुते । मन्ये त्वा ज्ञातवेदसं स हव्या वस्थानुपक् ॥ १ ॥
त्वां । अग्ने । हविष्मन्तः । देवं । मर्तासः । ईरुते । मन्ये । त्वा । ज्ञातऽवेदसं । सः । हव्या ।
वशि । आनुपक् ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वां देवं दीप्यमानं हविष्मन्तो होमसाधनद्रव्यगमेता मर्तासो मन्यो ईरुते । सूचति । अहं य-
ज्ञातवेदसं । ज्ञातमुत्पन्नं चराचरं भुतजातं वेत्तोति ज्ञातवेदाः । अथवा ज्ञातानि स्यावरजसमात्मकान्येन
विदुरिति ज्ञातवेदाः । यद्वा । वेद इति धननाम । ज्ञातं सर्वं वेदो धनं यस्यासौ ज्ञातवेदा । एवविधं त्वा-
त्वां मन्ये । मर्तासि । मर्तिरत्र मुत्स्येति वर्तते धातुनामनेकार्थत्वात् । स त्वं हव्या हवनसाधनानि हवीषानुपक्
निरंतरतयानुपक् यथा तथा वशि । वहमि ॥ हविष्मन्तः । हविःशब्द आणादिकङ्प्रत्ययात्त्वात्प्रत्ययस्य
णातोदात्तः । तदस्यास्तीति मनुष्य । एदमंज्ञाया अपवादत्वेन तमां मत्वर्थ इति समज्ञाया कृत्वाभावः ।
मनुष्यसोऽनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वर एव शिष्यते । देव । अचप्रत्ययात्त्वाद्देवशब्दोऽतोदात्तः । मर्तासः । मुद-
प्राणत्वात् । असिहसिमुडित्यादिना तनः । गुणः । मर्तः । जमेरमुक् । मर्तासः । निच्चादाद्युदात्तः । ईरुते । ईरु-
मूर्ती । अदादित्वाच्छपो लुक् । आत्मनेपदेष्वनतो ईरेत्यं । अत्र उकारस्याधितुसप्रदायप्राप्तिः ऋकारः । त्वमा-
वंधातुकानुदात्तत्वेन धातुस्वरं प्राप्त आष्टमिको निघातः । मन्ये । श्यनो नित्यादाद्युदात्तत्वं । त्वा । युधि-
मिश्रणे । मदिकप्रत्ययांतो युष्मच्छब्दः प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । त्वमाधिकवचन इति मपथंतस्य त्वादेशः ।
द्वितीयायां च । पा० १. ३. ८१ । इत्याकारः । एकादेश उदात्तनोदात्त इत्येकादेशोऽण्युदात्त एव । त्वामां
द्वितीयाया इति त्वादेशः । स्थानिवद्भावेनातोदात्तत्वं प्राप्तऽनुदात्तं सर्वमपादादावित्यनुदात्तत्वं । ज्ञातवेदसं ।
जनी प्रादुर्भावे । क्तः । शीदितो निष्ठायासितीट्प्रतिषेधः । जनमनखना मञ्जनीरित्यात्व । प्रत्ययस्वरणातो-
दात्तः । वेदसगच्छोऽण्यमुन्प्रत्ययांतत्वादाद्युदात्तः । कर्मधारयपक्षे समामातोदात्तापवादत्वेन तत्पूर्वपदं तुभ्या-
र्थत्वादिना पूर्वपदप्रकृतिस्वरं प्राप्तिं ऋदृत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । तदपवादत्वेन गतिकारकयोर्गणः पूर्वपदप्रकृ-
तिस्वरत्वं चेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । वहव्रीहिपक्षे वहव्रीहो प्रकृत्या पूर्वपदमिति । हव्या । हवमहंतोत्यस्मिन्नर्थे
य इत्यनुवर्तमाने कंदमि चेति यः । नपुंसकत्वाच्चरादेशः । शम्कदमि वहनमिति लोपः । प्रत्ययन्तत्वेन
मुम । दीर्घमलोपी । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । वशि । वह प्रापणे । मिप । मुगनुवृत्तौ वहनं कंदमीति शपो
लुक् । टत्वकल्पत्वानि । मिपः पित्वादनुदात्तत्वेन धातुस्वरणाद्युदात्तत्वं प्राप्तिं निघातः । आनुपक् । अनुपूर्वस्य
पञ्जेः क्लिप् । नकारलोपः कुल च । धात्वादेः सकारस्योपसर्गात्सुनोतीत्यादिना पत्य । दीर्घश्चादसः । ऋदृ-
त्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

अग्निर्होता दास्वतः शयस्य वृक्तवर्हिषः । सं यज्ञासश्चरन्ति यं सं वाजासः श्रवस्यवः ॥ २ ॥
अग्निः । होता । दास्वतः । शयस्य । वृक्तऽवर्हिषः । सं । यज्ञासः । चरन्ति । यं । सं । वाजासः ।
श्रवस्यवः ॥ २ ॥

यमपि यज्ञासः सर्वे यज्ञाः सं चरन्ति महता गच्छन्ति । श्रवस्यवो यज्ञमानस्य प्रभूतां कीर्तिं संपादयन्तो वाजासो हवीषि यमपि सं चरन्ति प्राप्नुवन्ति । एवंविशिष्टोऽग्निर्दाम्बतो हविष्प्रक्षेपणादिदानवतो वृक्तवर्हिषः । वृक्तानि लूनानि वर्होषि दर्भा धेनामां वृक्तवर्हिः । तस्य जयस्य । जियन्ति निवसन्त्यस्मिन् स्वर्गसाधनफलानीति जयः । तस्य यज्ञमानस्य यागार्थं होता देवानामाह्वाता भवति ॥ दास्वतः । दा दानि । अमुन्प्रत्ययातः । मनुषोऽद्वपधात्वादत्त्व । धातुस्वरणाद्युदात्त एव । जयस्य । जि निवासगत्योः । जयो निवास इत्याद्युदात्तत्व । वृक्तवर्हिषः । वृजो वर्जनं । वर्जनमत्रोपचाराच्छेदनं । निष्ठा । प्रत्ययस्वरणांतोदात्तः । बह्व्रीहित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व । यज्ञासः । यज्ञशब्दो यज्ञयाच्यत्वादिना नङ्प्रत्ययातोऽतोदात्तः । चरन्ति । चर गतिभक्षणयोः । अद्वपदेशाच्चमार्वाधातुकानुदात्तत्व । यदुत्तान्नित्यमिति निघाताभावः । वाजासः । वर्जघञ् । वाजः । कर्धात्वत इत्यतोदात्तत्व । कादसत्वात् त्रित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तः । श्रवस्यवः । कदसि परेच्छायासिति कच् । क्वाच्छेदमीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरणांतोदात्तः ॥

उत स्म यं शिणुं यथा नवं जनिष्टारणी । धर्तारं मानुषीणां विशामग्निं स्वध्वरं ॥ ३ ॥
उत । स्म । यं । शिणुं । यथा । नवं । जनिष्ट । अरणी इति । धर्तारं । मानुषीणां । विशां ।
अग्निं । सुऽअध्वरं ॥ ३ ॥

उत स्म अपि च मानुषीणा मनोज्ञातानां विशां । विशति प्रविशति गर्भाशयमिति विशः प्रजाः । तासां धर्तारमाहारादिपाकद्वारेण शरीरधातूनां पोषकं स्वध्वरं शोभनयज्ञं यमप्रमरणीं ह्वे अरणी नवं नूतनं शिणुं यथा अपत्यमिव जनिष्ट अजनिघातां । अरणी प्रजानां पोषणार्थं चेतमपिमग्नतामित्यर्थः ॥ शिणुं । शो तनुकरणे । आदेच इत्यादिना आत्व । शः कित्पन्वञ्चत्युप्रत्ययः सन्वद्भावश्च । द्विभावोऽभ्यासस्य ह्रस्वश्च । मन्वत् इतीत्व । आतो धातोरित्याकारलोपः । निच्चादाद्युदात्तः । यथा । यथेति पादात इति सर्वानुदात्तः । जनिष्ट । जनी प्रादूर्भावे । मुङ् । कादसत्वाद्गुचनत्यत्ययः । अरणी । अर गती । अर्तिष्ठमुधुधम्यश्वावतृभ्योऽनिरित्यनिप्रत्यय आद्युदात्तः । आभ्यामर्ति गच्छत्यनिरित्यरणी । कथमपादानार्थं आणादिकोऽनिः । ताभ्यामन्यत्रोणादयः । पा० ३ ४ ५५ । इति नियमाद्वीमादित्वात्सिद्ध । मानुषीणां । मनोज्ञातावच्यतो पुक्चत्वञ्प्रत्ययः पुगागमश्च । त्रित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्व । विशां । विश प्रवेशनं । कर्तरि कृिप् । सावेकाच इति विभक्त्युदात्तत्व । स्वध्वर । हिंसार्थस्य ध्वरतः पचाद्यच् । न विद्यते ध्वरो यागहिंसा यस्मिन्नित्यध्वरः । बह्व्रीहित्वरापवादत्वेन नञ्मुभ्यामित्यतोदात्तः ॥

उत स्म दुर्गुभीयसे पुत्रो न ह्यार्याणां । पुरू यो दग्धासि वनाग्ने पशुर्न यवसे ॥ ४ ॥
उत । स्म । दुः । दुर्गुभीयसे । पुत्रः । न । ह्यार्याणां । पुरू । यः । दग्धा । अग्निः । वना ।
अग्ने । पशुः । न । यवसे ॥ ४ ॥

उत स्म अपि च ह्यार्याणां कुटिलं गच्छतां सर्पाणां । यद्वा । आस्कंदितादिगतिविशिष्टेण वक्रगमनानामश्नानां पुत्रो न पुत्र इव बालसर्प इवाशिक्षितबालाश्च इव वा दुर्गुभीयसे । दुस्तेन गृह्यसे । हे अग्ने यस्त्वं पुरू बह्वनि वना वनानि दग्धासि दाहको भवसि । कथमिव । यवसे तृणं पशुर्न पशुरिव । अयमर्थः । अत्यंतबुधार्तः पशुसृणविविधे विवृष्टः सन् यथा सर्वं भक्षयति तद्वदित्यर्थः ॥ दुर्गुभीयसे । यह उपादाने । यक् । ब्रुव ईडित्यनुवृत्तां बह्वन् कंदमीतीडागमः । यहीत्यादिना संप्रसारणं । ह्ययहीर्भृच्छेदसीति भकारः । निघातः ।

झायाणां । झू कीटल्ये । अह्नोर्ण्यत । आदिवृद्धिः । तिरस्वरितमिति स्वरितत्वं । पुरु । पू पालनपुरणयोः ।
पृभिर्दिव्यधिगृधिधुपिदृशिभ्य इति कुप्रत्ययः । उदीष्यपुर्वस्यत्वं । प्रत्ययस्वरणातीदात्तत्वं । असि । यदुत्ताति
त्यमिति न निघातः ॥

अधं स्म यस्याचर्यः सम्यक्संयति धूमिनः ।

यदीमहं चित्तो दिव्यप ध्मातिव धमति गिगीते ध्मातरी यथा ॥ ५ ॥

अधं । स्म । यस्य । अचर्यः । सम्यक् । संयति । धूमिनः ।

यत् । ई । अहं । चित्तः । दिवि । उप । ध्माताऽइव । धमति । गिगीते । ध्मातरि । यथा ॥ ५ ॥

अधं स्म अपि च धूमिनो धूमवतो यस्यापि रचर्योऽर्चोपि सम्यक् शोभन संयति सर्वतः प्राप्तवति
चित्तस्त्रिपु स्थानेषु ततो व्याप्तः चीणि स्थानानि वातीत्य दिव्यंतरिजे यद्यदा ईमयमात्मानमुप धमति उपवर्ध
यति तदा ज्वालाः सर्वतो निर्गच्छतीत्यर्थः । कथमिव । ध्मातिव । कमारो यथा भस्वादिभिरपि संवर्धयति
तद्वत्स्वात्मानं वर्धयतीत्यर्थः । किंच ध्मातरि यथा । यथा ध्मातृसमीपे विद्यमानोऽपि न्न ध्मायमानः स
आत्मानं गिगीते तीक्ष्णीकरोति तद्वत्स्यमेव स्वात्मानं तीक्ष्णीकरोतीत्यर्थः । अहेति पाठपुराणः ॥ यति ।
इण गर्तो । यच्छब्दयोगान्निघाताभावः । धमति । ध्मा शब्दापिसंयोगयोः । पाप्मादिना धमादेशः । पुर्ववत्ति
घाताभावः । गिगीते । गी तनुकरणे । व्यत्ययनात्त्रेपदी । व्यावित्यनुवर्तमाने बह्वन् कदमीति विकरणस्य
युः । आदेश उपदेशे गिगीत्यात्वं । व्याविति द्विवचनं । बह्वन् कदमीत्यभ्यासस्यत्वं । उभे अभ्यन्तमञ्जायामात
ई हल्यघोरित्वात् । तिङ् उत्तरत्वान्निघाताभावः ॥

तवाहमग्र ऊतिभिर्मित्रस्य च प्रगस्तिभिः । द्वेपोयुतो न दुरिता तुर्याम मर्त्यानां ॥ ६ ॥

तव । अहं । अग्रे । ऊतिऽभिः । मित्रस्य । च । प्रगस्तिऽभिः । द्वेपऽयुतः । न । दुऽइत ।

तुर्याम । मर्त्यानां ॥ ६ ॥

हे अग्रे मित्रस्य सर्वेषां मित्रभुतस्य तवोतिभिर्युष्मत्कर्तृकरणैर्युष्मत्प्रशान्तिभिश्चास्मत्कृतेः स्तोत्रैश्च मर्त्यानां
शत्रुभुतानां मनुष्याणां दुरिता दुरितानि तत्कर्तृकाणि पापमाधनकर्माणि द्वेपोयुतो न द्वेपयुक्तान् शत्रुमिव
तुर्याम । तत्रय । अयमर्थः । त्वद्रक्षणस्त्वत्संबन्धिसृतिभिश्च बाह्याभ्यन्तरशत्रुन तत्रयमित्यर्थः ॥ ऊतिभिः । अव
रणेण । क्तिन । ज्वरत्वरस्त्रियविमवामुपधायाश्चैत्युद् । ऊतियुतिमातिहतकीर्तयश्चैत्यतोदात्तो निपातितः ।
प्रशान्तिभिः । शान्त् । सृती । क्तिन । ऊदत्तरपदप्रकृतिस्वरपवादत्वेन तादी च निति कृत्यताविति गतेरुदात्तत्वं ।
द्वेपोयुतः । द्विप अमीता । भाविऽमुन्मत्ययः । यु मिश्रणे । कर्तरि कृिप । तुक् । ऊदत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ।
तुर्याम । तू प्रवचनतरणयोः । प्रार्थनाया लिङ् । यामुट् । लिङ् । सलोपोऽन्त्यस्यति सकारलोपः । बह्वन्
कदमीति शपो लृक् । उदीष्यपुर्वस्य बह्वन् कदमीत्युत्वं । यामुडागमस्योदात्तत्वात्कर्णनिघातः । अपादादाविति
प्रतिषेधान्निघाताभावः ॥

तं नो अग्रे अभी नरो रयिं सहस्व आ भर ।

स क्षेपयत्स पोषयद्बुवद्वाजस्य सातये उत्तधि पृत्सु नो वृधे ॥ ७ ॥

तं । नः । अग्रे । अभी । नरः । रयिं । सहस्वः । आ । भर ।

सः । क्षेपयत् । सः । पोषयत् । भुवत् । वाजस्य । सातये । उत्त । एधि । पृत्सु । नः । वृधे ॥ ७ ॥

हे अग्रे सहस्वो बलवन्नरो हविषां जेतारो नोऽस्माकं तं रयिं लोके प्रसिद्धं पश्चादिलक्षणं धनमभ्या भर ।
आभिमुख्येनाहर । पूर्वाक्तः सोऽपि क्षेपयत् । अस्मदीयान् शत्रुन क्षेपयत् । सोऽपि पोषयत् । अस्मान्पोषयत् ।

वाजस्याज्ञस्य सातथे लाभाय भवत । भवतु । उत अपि च हे अपि पृतसु पृतनासु युद्धेषु नोऽस्माकं वृधि समृद्धय एधि । भव । मयामि शत्रुविजयार्थं स त्व समृद्धिं कृर्वित्यर्थः ॥ सहस्रः । पद्म मर्षण । अमुन । सहस्रमेव शत्रुनिर्गतं सही बलं । मनुष । सादृषधाया इति वत् । मनुवसो रुः संवृद्धौ कंदसीति वत् । आमचितस्य चिति निघातः । क्षेपयत । क्षिप प्रेरण । गिज्जताद्विट । इतश्च लोपः । निटोऽडाटावित्यडागमः । शब्दगुणायार्देशो पररूपत्वं च । पोषयत । पोष पुष्टौ । भवत । भु सत्तायां । भुसुवोस्तिडोति गुणप्रतिषेधः । उवड् । एधि । अस भुवि । घूसीरे जावभ्यामलोपश्चत्वं । तस्यामिदत्वाद्गुणन्वयो हेधिरिति धिरादेशः । निघातः । पृतसु । पदादिष्वित्यादिना पृतनाशब्दस्य पुदादेशः । सावेकाचत्वादतोदात्तत्वं ॥ १ ॥

अप ओजिष्ठमिति सप्तर्व दशमं गृह्यते । ऋष्यादि विनियोगश्च पूर्ववत् । चतुर्थोऽसप्तम्यां पंक्ती । अप ओजिष्ठमत्याचतुर्थ्यां चत्यनुक्रात ॥

अप ओजिष्ठमाभर द्युम्नसम्मभ्यमग्निगो । प्र नो राया परीणसा रत्ति वाजाय पंथां ॥ १ ॥
अप्रे । ओजिष्ठ । आ । भर । द्युम्न । अस्मभ्य । अग्निगो । इत्यग्निऽगो । प्र । नः । राया । परीणसा । रत्ति । वाजाय । पंथां ॥ १ ॥

हे अपि ओजिष्ठ बलवत्तम द्युम्न । योतते कटकमुकुटादिकपण सर्वत्र प्रकाशत इति द्युम्न धनं । अस्मभ्यमाभर । आहर । हे अग्निगो अधुतगमन । अधुतमप्रतिहत गमनं यस्यत्वधुता अनिवारिता गावो रश्मयो यस्यति बाधुतगुरग्निगुः । तस्य संबोधनं । नोऽस्मान परीणसा परितो व्यापकेन राया धनन प्र प्रकपेण योजय । वाजायान्नलाभाय पथा पथानमज्ञस्य मत्समीपप्राप्तिमाधनं मार्गं रत्ति । विलिख । कृर्वित्यर्थः ॥ ओजिष्ठ । उज्ज आर्जवे । उज्ज्वलोपशत्यमुन वलोपश्च । गुणः । ओजः । तदस्यामीत्यर्थः । स्मायामधित्यादिना विनिः । अतिगायन इतीष्टन । विस्मृतोऽनुक । टेरिति टिलोपः । नित्यादाद्युदात्तः । द्युम्न । द्युत दीप्तावित्यस्मादातोः मुम्नद्युस्निधित्यादिना नक्प्रत्ययो सकारश्चातादेशो निपात्यते । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । अग्निगो । अधुतशब्दस्य अध्यादेशः । गोशब्दस्योपसर्जनह्रस्वत्व । आमचितस्य निघातः । परीणसा । णस कौटिल्येऽत्र व्याप्त्यर्थो धातुनामनकार्यत्वात् । अस्मात्सपदादिलक्षणो भावे क्रिप । परि प्राप्तं नम व्यापन यस्य तत्तथोक्तं । उपसर्गादसमासेऽपीति णत्व । अत्र प्रापणक्रियया युक्तस्य परीणमिति प्रत्युपसर्गसंज्ञा नास्ति यत्क्रियायुक्तास्त प्रति गत्युपसर्गसंज्ञाः । पा० १. ४. ६० ३. इति न्यायात् । अतः कथं णत्वं । एव तर्ह्युपसर्गादङ्गलमिति वचनात् णसो णत्व भविष्यति । निपातस्य चिति पूर्वपदस्य दीर्घः । बह्व्रीहो प्रकृत्यति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । रत्ति । रट विलिखने । भावादिकः । बह्वलं कंदसीति शपो लुक् । पादादित्वान्निघाताभावः । पंथा । द्वितीयकवचन इतोऽत सर्वनामस्थान इत्यतः । नकारलोपश्चादसः । पथिमथोः सर्वनामस्थान इत्याद्युदात्तत्वं ॥

त्वं नो अग्ने अद्भुत क्रत्वा दशस्य मंहना । त्वे असुर्यं मारुहत्क्राणा मिचो न यज्ञियः ॥ २ ॥
त्वं । नः । अग्ने । अद्भुत । क्रत्वा । दशस्य । मंहना । त्वे इति । असुर्यं । आ । अरुहत् ।
क्राणा । मिचः । न । यज्ञियः ॥ २ ॥

हे अपि अद्भुत सामर्थ्यातिशयन सर्वपामाश्रयभूत त्वं नोऽस्माकं कत्वा कर्मणास्मत्कृतेन यज्ञादिव्यापारग प्रीतः सन दक्षस्य बलस्य धनस्य वा महना मंहनं नाम दानं कृर्विति शपः । यतः कारणात्वं त्वय्यसुर्यममुरप्र बलमारुहत आरुढं अतो सिचो न मयं इव यज्ञियो यज्ञाहंस्त्वं क्राणा यज्ञघातकरा वसापनोदनलक्षणानि कर्माणि कृर्वामो भव ॥ अद्भुत । आमचितस्यायुदात्तत्वं । कत्वा । दुष्कर करण । कृत्रः कतुरिति कतुप्रत्ययः । ककारो गुणवृत्तिप्रतिषेधार्थः । यणादेशः । कतुः कर्म । तृतीयकवचनं जमादिषु वावचनमिति वचनाज्ञाभावाभावः । दक्षस्य । दक्ष गतिहिमनयोः । दक्ष्यते हिंस्यतेऽनेन शत्रव इति दक्ष बलं । करणाधिकरणयोश्चिति घञ । त्रित्वादायुदात्तः । महना । महतिदानकर्म । मुपां मुलुगित्याकारादेशः । त्वं । मुपां मुलुगित्यादिना हेः श आदेशः । मुवादेशत्वाद्युदात्तः । त्वशब्दः प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । एकादेश उदात्तनोदात्त इत्येकादेशस्यो

दात्तत्वं । आरुहत । रुहेर्धातोर्लुङि कृमृदृरुहिभ्यश्च कृदसीति त्रिरडादेशः । डिच्चाङ्गणभावः । काणा । दुश्च न करणं । शानच । वङ्गलं कृदसीति विकरणस्य लुक् । यणादेशः । मृषा मुलुगित्यात्व । चित इत्यतोदात्तः । यक्षियः । यज्ञमर्हतीत्यस्मिन्नर्थे यज्ञतिरभ्यां घञञाविति घः । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः ॥

त्वं नो अग्र एषां गयं पुष्टिं च वर्धय । ये स्तोमेभिः प्र सूरयो नरो मघान्यान्शुः ॥३॥
त्वं । नः । अग्रे । एषां । गयं । पुष्टिं । च । वर्धय । ये । स्तोमेभिः । प्र । सूरयः । नरः ।
मघानि । आन्शुः ॥३॥

हे अग्रे त्वमेषां नम्यत्स्नावकानामस्माकं गय । गम्यते निवासार्थेति गय गृह गीयते स्तयते इति वा गय धनं । पुष्टिं च गवादिर्विषया पुष्टिं च वर्धय । प्रापय । वृद्धि प्रापय । ये स्तोमेभिः प्रमिद्धाः सूरयो लब्धवर्णा नरः स्तोतारो मनुष्याः स्तोमेभिः स्तोमैः स्तोत्रमघानि मंहनीयानि गवादिधनानि यथा प्राप्ताः प्राप्नुवन् तद्वदय मपीत्यर्थः ॥ गय । गृहपते गमेरघ्यादयश्चेति यत्पत्ययातो मकारलोपश्च निपात्यते । धनपते गा सुतो । अस्माद्यत्पत्ययः । ह्रस्वत्वं । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । पुष्टि । पुष पुष्टौ । स्त्रिया कृत् । क्राट्मत्वादातोदात्तत्वं । स्तोमेभिः । पुत्र सुतो । अर्तिमुमुह इत्यादिना मनः गुणः । नित्यादाद्युदात्तः । आन्शुः । अशु व्याप्तौ । निट् । द्विवचनं । हलादेशः । अत आदेरित्यात्व । अश्रोतेश्चेति नुडागमः । निघातः ॥

ये अग्रे चंद्र ते गिरः शुभंत्यश्वराधसः ।

शुमेभिः शुष्मिणो नरो दिवश्चिद्येषां बृहत्सुकीर्तिर्वोधति त्मना ॥४॥

ये । अग्रे । चंद्र । ते । गिरः । शुभंति । अश्वराधसः ।

शुमेभिः । शुष्मिणः । नरः । दिवः । चित् । येषां । बृहत् । सुकीर्तिः । बोधति । त्मना ॥४॥

हे अग्रे चंद्र सर्वेषां प्राणिनामाज्ञादकर ये नरस्ते गिरस्त्वत्सर्वधिलोवरूपा वाचः शुभति शुभना कुर्वति तेऽश्वराधसोऽश्वधना भवति । एतेन ममदिरूपलभ्यते । किंच । शुष्मिणो बलवतः संतः शुमेभिः शुष्मैः स्वकीयैर्वैः सत्तैः शत्रुशोषका भवति । येषां त्वत्सर्वधिनं सव कुर्वता दिवश्चिदाकाशादपि बृहत्सहती मुकीर्तिर्भवति । सर्वदिगंतरावर्तिनी कीर्तिर्भवतीत्यर्थः । एवमिदं त्वां गयस्त्वनात्मना स्वयमेव बोधति । बोधयति ॥ शुभति । शुभ शुभ दीप्तौ । तुदादिः । पादादिस्त्वाज्ञिघाताभावः । लमावधातुकानुदात्तत्वं प्राप्ति मति शिष्टत्वा द्विकरणस्वर एव । अश्वराधसः । अशु व्याप्तौ । अशुप्रपीत्यादिना कृत् । अश्रुतं व्याप्तौ लघ्वानमित्यर्थः । नित्यादाद्युदात्तः । राध माध संसिद्धौ । अमुन । राधुवति माधयत्यनेन धर्मादीनीति राधो धन । बह्व्रीहत्वा त्वूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । बृहत् । बृह बृहि बृद्धौ । शत्रु । डीपो लोपश्चादसः । प्रत्ययस्वरः । बोधति । बुध अवगमने । ण्यतात शपि कृतं तस्य कृदस्युभयर्थेति सार्वधातुकसंज्ञाया णिलोपः । यद्वृत्ताज्ञित्यमिति निघाताभावः । धातुस्वरणाद्युदात्तः । त्मना । सर्वेषां आदिरात्मन इत्याकारलोपः ॥

तव त्वे अग्रे अर्चयो भ्राजंती यंति धृष्णया ।

परिज्मानो न विद्युतः स्वानो रथो न वाज्ययुः ॥५॥

तव । त्वे । अग्रे । अर्चयः । भ्राजंतः । यंति । धृष्णया ।

परिज्मानः । न । विद्युतः । स्वानः । रथः । न । वाज्ययुः ॥५॥

हे अग्रे धृष्णया धृष्णवोऽत्यंतप्रगल्भा भ्राजंती दीप्यमानास्त्ये ते प्रमिद्धा अर्चयस्वदीया रश्मयो यति । सर्वतो गच्छंति । कथमिव । परिज्मानः परितो गच्छः सर्वतो व्याप्ता विद्युती नाचिरप्रभा इव । अनेन प्रकाशातिशय उक्तः । स्वानः शब्दायमानो रथो न रथ इव । अनेनार्चिषां स्वनाधिक्यमुक्तं । वाज्ययुर्न

अस्माकम् इवासायै युतिषु शत्रुविजयाय यथा प्रवर्तते तद्वदित्यर्थः । अनेनाङ्गतिविषयोऽभिलाष उक्तः ॥ यति ।
इण गतो । धृणया । जिधृषा प्रागल्भ्यम् । चसिगृधिधृषीत्यादिना कृप्रत्ययः । आदितश्च । पा० १. २. १६. ।
इतीट्प्रतिषेधः । बहवचने मुषा मुनुगित्यादिना याज्ञादेशः । चित इत्यतोदात्तत्वं । परिज्मानः । अज ब्रज
गतौ । परिपूर्वादातोऽन्येभ्योऽपि दृश्यते इति मनिन । अकारलोपश्चादसः । नित्वादाद्युदात्तः । वाजयुः ।
वाजमात्मन इच्छतीति क्वच । न कन्दस्यपुत्रस्यतीत्यदीर्घयोः प्रतिषेधः । क्वाच्छन्दसीत्युप्रत्ययः ॥

नृ नो अग्रे ऊतये सबाधसश्च रातये । अस्माकांसश्च सूरयो विश्वा आणास्तरीपणिं ॥ ६ ॥
नृ । नः । अग्रे । ऊतये । सऽबाधसः । च । रातये । अस्माकांसः । च । सूरयः । विश्वाः ।
आणाः । तरीपणिं ॥ ६ ॥

हे अग्ने नोऽस्माकं नृ निप्रमृते रक्षार्थं भव । सबाधसश्च दारिद्र्यनिमित्तबाधसहितस्य च रातये
धनानां दानाय भव । किंच अस्माकांसोऽस्माकाः पुत्रमित्रादयः सूरयः स्तोतारो विश्वाः सर्वा आणा दिग-
स्तरीपणि । तामा तरणि जमा भवन्तु । अथवा आणाः कामाः । अथमर्थः । स्वाभिनिषितप्रशस्तमस्तवन्मुसंपादन
कुर्वित्यर्थः ॥ सबाधसः । बाधरमुन । बाधमा मठ वर्तते इति सबाधाः । वोपमज्जनस्यति मष्टस्य सभावः ।
कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । रातये । रा दाने । क्तिन । सच वृषेपपचमनविदभुवीरा उदात्त इत्यतोदात्तः ।
अस्माकांसः । तस्मिन्नाणि च युष्माकास्माकाविष्याणि कृतेऽस्माकादेशः । क्वादसत्वाद्गो लोपः । बहवचने
मुषागमः । पठिवहवचने मर्धोदात्तत्वेन दृष्टत्वात्तथाविधमादेशमत्रापि कृतवानाचार्यः । विश्वाः । विश्वर
शिप्रपीत्यादिना क्लृप्तः । नित्वादाद्युदात्तः । तरीपणि । तृ प्रवजतरणयोः । कृतृभ्यामीपन । उ० ४. २६ । इतीपन् ।
बहवचनान्नलोपाभावः । अतोदात्तश्चादसः ॥

त्वं नो अग्रे अंगिरः स्तुतः स्त्वान् आ भर ।
होतृर्विभ्वामहं रयिं स्तोतृभ्यः स्तवसे च न उतैधि पृत्सु नो वृधे ॥ ७ ॥
त्वं । नः । अग्रे । अंगिरः । स्तुतः । स्त्वानः । आ । भर ।
होतृः । विभ्वऽमहं । रयिं । स्तोतृभ्यः । स्तवसे । च । नः । उत । एधि । पृत्सु । नः । वृधे ॥ ७ ॥

हे अग्ने अंगिरः । कार्यकारणयोरभेदोपचारादंगिरसा प्रकृतिभूतोऽप्यंगिरसि इत्युच्यते । हे अंगिरः
पूर्वं पुरातनैर्महर्षिभिः स्तुतः स्त्वान् इदानीं तेनैव स्तुयमानस्य विभ्वामहं महतामप्यभिभवितारं । अभिभव
हेतुत्वादभिभवितुं धनमुच्यते । रयिं धनं नोऽस्माकमा भर । आहर । हे होतृदेवानामाज्ञातः स्तोतृभ्यो नो
ऽस्मभ्यं स्तवसे स्तोतृ सामर्थ्यं च प्रयच्छ । उतापि च पृत्सु युद्धेषु नोऽस्माकं वृधे समुदय एधि । भव ॥ स्त्वानः ।
पुत्र स्मृती । शानचि कर्मणि व्यत्ययेन शप्प्रत्यय आद्युदात्तश्च । विभ्वामहं । संहितायां विभूनामिति पठिवहव-
चनस्य मुषामित्यादिना आकारादेशः । तत्पुरुषं कृति बहलमिति यथा अनुक् । पदकारासु विपूर्वाद्भवन्तर-
गागमेऽन्येषामपि दृश्यते इति दीर्घत्वं च मत्वावयव कुर्वेति । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । स्तवसे । पुत्र स्मृती ।
तुमर्षेऽभिप्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः ॥ ७ ॥

जनस्य गोपा इति षडुचमेकादशं मृकमात्रियस्य मुतंभरस्यार्थं जागतमापिय । तथा चानुक्रांतं । जनस्य
पट् मुतंभरो जागतमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे चास्य मृकस्य विनियोगः । जनस्य गोपास्त्वामप
च्छतायवः । आ० ४. १३ । इति ॥

जनस्य गोपा अजनिष्ट जागृविरग्निः सुदक्षः सुविताय नव्यसे ।
घृतप्रतीको बृहता दिविस्पृशा द्युमद्वि भाति भरतेभ्यः शुचिः ॥ १ ॥

जनस्य । गोपाः । अजनिष्ट । जागृविः । अग्निः । सुऽदशः । सुविताय । नव्यसे ।
घृतऽप्रतीकः । बृहता । दिविऽस्पृणा । द्युऽमत । वि । भाति । भूतेभ्यः । शुचिः ॥ १ ॥

जनस्य गोपा गोपायिता रक्षिता जागृविर्जागरणशीलः सदा प्रबुद्धः सुदृढः सुबलः सर्वैः व्याघ्रनीयबलः सोऽग्निर्नव्यसे नवतराय सुविताय लोकानां कन्याणायाजनिष्ट । जातः । घृतप्रतीको घृतेन प्रज्वलितांगो बृहता महता दिविस्पृणाभिलिङ्गनं तेजसा युक्तः शुचिः शुद्ध एवविधोऽग्निर्मरतिभ्यं अतिरभ्यसदर्थं दुमहीप्रि मद्यथा भवति तथा वि भाति । प्रकाशते ॥ गोपाः । गृध्र रक्षणं । आयप्रत्ययः । गोपायतः क्षिप । परत्वादतो लोपः । अत्र परत्वादपुक्तलोप कृते वर्णाश्रयत्वात् प्रत्ययलक्षणाभावेन यलोपो न स्यात् । लोपो व्योर्वन्तीति प्रथम लोपग्रहणाच्चापकायलोप एव भवति । लोपाज्जादशस्य यलोपविधि प्रति न स्थानिवद्भावः । प्रत्यय-स्वरः । जागृविः । जागृ निद्राचर्च । जृणुस्त्रागृभ्यः क्तिन्निति क्तिन्नप्रत्ययः । जायोऽविचिण्णत्वादिष्मिति प्रति पधाङ्गणाभावः । नित्यादाद्युदात्तः । सुदृढः । आयुदात्त ऋक्दमीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । सुविताय । तत्त्वा दीनां कदस्युपसंख्यानमिति मोरुवडादशः । सुपमानात् क इत्युत्तरपदातोदात्तत्वं । नव्यसे । नवशब्दादति शायनेऽर्थ ईयमुत्प्रत्ययः । ईकारलोपश्चादसः । अतो लोपः । आयुदात्तः । दिविस्पृणा । हृद्गुभ्या इरुपसंख्यानमित्यनुक् । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । युमत । इमान्दुभ्यां मनुविति इमात्परस्य मनुपोऽतोदात्तत्वं ॥

यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरोहितमग्निं नरस्त्रिपथस्य समीधिरे ।

उद्रेण देवैः सरथं स वहिषि सीदन्नि होता यज्ञथाय मुक्तुः ॥ २ ॥

यज्ञस्य । केतुं । प्रथमं । पुरऽहितं । अग्निं । नरः । त्रिऽसथस्य । सं । उधिरे ।

उद्रेण । देवैः । सऽरथं । सः । वहिषि । सीदन् । नि । होता । यज्ञथाय । मुऽक्तुः ॥ २ ॥

नर अतिजो यज्ञस्य यागस्य केतुं प्रज्ञापकं पुरोहितं यजमानः पुरस्कृत्युद्रेण देवैश्च सरथं तेषां मान्यत्वात्मानरथमग्निं त्रिपथस्य त्रिस्थानं विहारप्रदेशं प्रथमं समीधिरे । समिधत् । मुक्तुः शोभनकर्म होता देवानामाहता सोऽग्निर्वहिषि वहिषे क्त तस्मिन् स्थाने यज्ञथाय यज्ञाय नि पीदत । प्रतिष्ठितोऽभवादिति यावत् ॥ केतुं । कित ज्ञानं । आणादिक उप्रत्ययः । अतोदात्तः । पुरोहितः । पुरोऽययमिति गतिमंज्ञाया गतिरन्तर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । त्रिपथस्य । आहवनीयादिलक्षणेन त्रिप्रकारेणानेन सह तिष्ठतीति त्रिपथस्यः । कप्रत्ययः । मध मादस्ययोऽकंदमीति मधादेशः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । सीदन् । मदे पाघ्रादिना सीदादेशः । वङ्गलं कंदस्यमाश्लोमिऽपीत्यडभावः उपादादित्वात्त्रिधाताभावः । यज्ञथाय । यज्ञरोणादिकोऽथप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरण मध्योदात्तः ॥

असंमृष्टो जायसे माचोः शुचिर्मंदः कविरुदतिष्ठो विवस्वतः ।

घृतेन त्वावर्धयन्नम आहुत धूमस्ते केतुरभवहिवि श्रितः ॥ ३ ॥

असंऽमृष्टः । जायसे । माचोः । शुचिः । मंदः । कविः । उत् । अतिष्ठः । विवस्वतः ।

घृतेन । त्वा । अवर्धयन् । अग्ने । आऽहुत । धूमः । ते । केतुः । अभवत् । दिवि । श्रितः ॥ ३ ॥

हे अग्ने माचोररण्योः । स्वजनननिमित्तादरणी मातरावित्युच्यते । ताभ्यामसमृष्टोऽवाधित एव जायसे । प्रादुर्भूतो भवसि । मंदः सर्वः सुत्यः कविः क्रातुः सर्वत्र व्याप्तः । अथवा संधावी शुचिस्तत्र विवस्वतोऽग्निर्हो चार्थं गृहे विशेषेण वमतो यजमानाद्दतिष्ठः । उदितोऽभवः । पूर्वं महर्षयस्त्या त्वां घृतेनावर्धयन् । वृद्धि मनयन् । हे आहुत आहुतिभिर्जतं ते तव दिव्यतरिचि श्रितो व्याप्तो धूमः केतुः प्रज्ञापकोऽभवत् । अन्यन्युमापकत्वादुमस्य ॥ माचोः । उदात्तयणो हल्पूर्वादिनि विभक्त्युदात्तत्वं । मद्रः । यदि स्मृतिमोदमदस्वप्रकाशितगतिषु । अत्र सुत्यर्थादस्मात्स्फायितंवीत्यादिना रक् । अतोदात्तः । कविः । क्रमेरेन सर्वधानुभ्य इतीत्यप्रत्ययः ।

बाह्वलकत्वात्कारस्य वत्व रेफलोपस्य । व्यत्ययेनातोदात्तत्वं । उदतिष्ठः । उत्पूर्वाद्ध्वकर्मवाचिनस्तिष्ठतरात्म-
नपदाभावः । विवस्वतः । विपूर्वाद्धसतः संपदादिजन्यो भावः क्लिप । तदस्यास्तीति सतुप । सादृषधायाश्चेति
वत्व । सतुपोऽनुदात्तत्वाद्दानुस्वरः ॥

अग्निर्नो यज्ञमुप वेतु साधुयाग्निं नरो वि भरंते गृहेगृहे ।
अग्निर्दृतो अभवद्व्यवाहनोऽग्निं वृणाना वृणते कविक्रतुं ॥ ४ ॥
अग्निः । नः । यज्ञं । उप । वेतु । साधुऽया । अग्निं । नरः । वि । भरंते । गृहेऽगृहे ।
अग्निः । दृतः । अभवत् । हव्यऽवाहनः । अग्निं । वृणानाः । वृणते । कविऽक्रतुं ॥ ४ ॥

साधुया सर्वपुरुषार्थानां साधकोऽग्निर्नो यज्ञमस्मदीयं यामं प्रत्युप वेतु । आगच्छतु । नरो मनुष्या गृहे
गृहेऽनुगृहमग्निं वि भरते । विहरंति । विहरणं कुर्वतीत्यर्थः । हव्यवाहनो हव्यानां हविषा वोढाग्निर्दृतो देवानां
दृतोऽभवत् । वृणानाः संभजमानाः संतः कविक्रतुं क्रांतयज्ञमग्निं वृणते । संभजते ॥ साधुया । मुपां मुनुगित्या
दिना विभक्त्यादेशः ॥

तुभ्येदमग्ने मधुमत्तमं वचस्तुभ्यं मनीषा इयमस्तु शं हृदे ।
त्वां गिरः सिंधुमिवावनीमहीरा पृणति शवसा वर्धयति च ॥ ५ ॥
तुभ्यं । इदं । अग्ने । मधुमतऽतमं । वचः । तुभ्यं । मनीषा । इयं । अस्तु । शं । हृदे ।
त्वां । गिरः । सिंधुऽइव । अवनीः । महीः । आ । पृणति । शवसा । वर्धयति । च ॥ ५ ॥

हे अग्ने तुभ्यं तुभ्यं त्वदर्थं मधुमत्तममत्यंतं मधुरमिदं वचः कियते । हृदे हृदि शं मुखं कुर्वतीत्य मनीषा
स्मृतिमृथमम् । गिरः स्मृतिरूपा वाचस्तत्त्वासा पृणति । पुरयति । शवसा बलिन वर्धयति च । कथमिव ।
महीमहत्त्वोऽवनोरवन्यो नद्यः सिंधुमिव समुद्रमिव ॥

त्वामग्ने अंगिरसो गुहा हितमन्वविंदच्छ्रियाणं वनेवने ।
स जायसे मथ्यमानः सहो महत्त्वामाहुः सहसस्पुत्रमंगिरः ॥ ६ ॥
त्वां । अग्ने । अंगिरसः । गुहा । हितं । अन्तु । अविंदन् । श्रियाणं । वनेऽवने ।
सः । जायसे । मथ्यमानः । सहः । महत् । त्वां । आहुः । सहसः । पुत्रं । अंगिरः ॥ ६ ॥

हे अग्ने अंगिरस ऋषयो गुहा गुहायां हितं निहितं निगूढं वने वने वृक्षे वृक्षे श्रियाणमाश्रित त्वामन्व-
विंदन् । अलभत । महत्त्वहता सहः सहसा बलिन युक्तः स त्वं मथ्यमानो जायसे । हे अंगिरोऽंगिरसां प्रकृतिभूत
त्वा सहसः पुत्रमाहुः ॥ श्रियाणं । श्रित्र सेवायां । लिटः कानच् । शपः झुः । द्याविति द्विवचनं । इयडादेशः ।
चित्त्वादतोदात्तः ॥ ॥ ३ ॥

प्रापये बृहते इति षडुच्चं ङादगं मुक्तं सुतंभरस्यार्थं विष्टुमभाषेयं । प्रापय इत्यनुकातं ॥ प्रातरनुवाक आयेयं
कृती विष्टुमं कंदस्याश्चिन्नशस्त्रे चंद मुक्तं विनियुक्तं । सूचितं च । प्रापये बृहते प्र वेधसे । आ० ४. १३ । इति ॥

प्रापये बृहते यज्ञियाय कृतस्य वृष्णे अमुराय मन्म ।
घृतं न यज्ञ आस्येऽमुपूतं गिरं भरे वृषभाय प्रतीचीं ॥ १ ॥

प्र। अग्रये। बृहते। यज्ञियाय। ऋतस्य। वृष्णे। असुराय। मन्म।
घृतं। न। यज्ञे। आस्ये। सुऽपूतं। गिरं। भरे। वृषभाय। प्रतीचीं ॥ १ ॥

बृहते सामर्थ्यातिशयेन महति यज्ञियाय यज्ञाहाय ऋतस्योदकस्य वृष्णे वर्षित्रे। ऋतमित्युदकनाममुपाठात्। असुराय बलवते ॥ असुरीणादिक उरन्मत्यः ॥ वृषभाय कामाना वर्षित्रेऽपये मन्म ज्ञानसाधनप्रतीचीमभिमूर्खीं गिरं स्मृतिरूपां वाचं प्र भर। प्रणयामि। कथमिव। मुपुत मस्यकसंस्कृतमास्य प्रहृतं यज्ञघृतं न घृतमिव। आस्य प्रहृत घृत यथा प्रीतिकर भवति तथा प्रीतिकरी स्मृतिमिथ्यार्थः ॥

ऋतं चिकित्व ऋतमिच्छिकिद्धृतस्य धारा अनु तृधि पूर्वीः।

नाहं यातुं सहसा न ह्येनं ऋतं संपास्यरूपस्य वृष्णः ॥ २ ॥

ऋतं। चिकित्वः। ऋतं। इत्। चिकिद्धि। ऋतस्य। धाराः। अनु। तृधि। पूर्वीः।

न। अहं। यातुं। सहसा। न। ह्येनं। ऋतं। संपासि। अरूपस्य। वृष्णः ॥ २ ॥

ऋतं स्तोत्रं हे चिकित्वो ज्ञानप्रेमं त्व ऋत मया क्रियमाणमिदं स्तोत्रं चिकिद्धि। जानीहि ॥ कित ज्ञाने। जुहोत्यादिः। लोटि रूपं। इदिति पुरणः। ऋतमिति पदस्य परस्मिन्नामचितं विद्यमानेऽपि कादमत्वात्परागवद्भावमावः ॥ किंच पूर्ववर्द्धीर्ऋतस्योदकस्य धारास्य पोषणार्थमुत्पादयितुमनु तृधि। भेषाननुविध्य। सहसा बलन युक्तोऽहं यातुं कर्मणा नाशकरीं हिमां न संपासि। न स्पृशामि। न करोमीति यावत्। द्वयेन च मत्प्राप्तताभ्यां यत्किंचिदवदिक कृत्य न संपासि ॥ एष समवाय इति धातुः ॥ किन्तु अरूपस्य रोचमानस्य वृष्णः कामानां वर्षितृत्व ऋतं स्तोत्रमिव संपासि ॥

कया नो अग्र ऋतयन्त्रेन भुवो नवेदा उच्यस्य नयः।

वेदा मे देव ऋतुपा ऋतूनां नाहं पतिं सन्तिनुरस्य रायः ॥ ३ ॥

कया। नः। अग्रे। ऋतयन्। ऋतेन। भुवः। नवेदाः। उच्यस्य। नयः।

वेदं। मे। देवः। ऋतुऽपाः। ऋतूनां। न। अहं। पतिं। सन्तिनुः। अस्य। रायः ॥ ३ ॥

हे अग्रे ऋतयन् सर्वप्राणिना जीवनहेतुकमुदकं कुर्वन् कया केनाप्युतेन मत्प्राप्तं क्रियमाणं न कर्मणा न उच्यस्यास्मदीयस्य स्तोत्रस्य नवेदा ज्ञाता भुवः। भवः। नयः। सत्य ऋतूनां ऋतुपाः। द्वितीय ऋतुशब्दोऽनुवादकः। देवो द्योतमानोऽस्मिन् मा वेद। वक्तुं। सन्तिनुर्भजमानस्यास्य मम रायः पश्चादित्यन्तरास्य पतिस्वामिनं तमपिमहं न जानामि ॥ भुवः। भु सत्तायां। लिङ्गर्थे लिङ्गडागमः। उवडादेशः। नवेदाः। न न वेत्तीति वेत्तीत्यास्मिन्नर्थे वर्तते। कथमेतद्व्यर्थं। निपातनात्। द्वित्युपपूर्वस्यामुन्मत्त्ययातस्य तदेतत्कस्य नमो लोपोऽन्यस्य प्रकृतिभावश्च स्कन्दस्वामिना निपातितः। प्राणिनिना तु नभ्राणनपादिति सूत्रेन वेत्तीति तस्मिन्नर्थे निपातितः। अस्यार्थस्यानुपपन्नत्वात् स्कन्दस्वामिपक्ष एवाश्रीयते ॥

के ते अग्रे रिपवे बंधनासः के पायवः सन्तिपंत द्युमंतः।

के धामिमग्रे अनृतस्य पाति क आसंतो वचसः संति गोपाः ॥ ४ ॥

के। ते। अग्रे। रिपवे। बंधनासः। के। पायवः। सन्तिपंत। द्युऽमंतः।

के। धासिं। अग्रे। अनृतस्य। पाति। के। असंतः। वचसः। संति। गोपाः ॥ ४ ॥

हे अग्रे ये रिपवे स्वकीयस्य शत्रवः बंधनासो बंधकाः स्युस्ते त्वत्सर्वाधनसो पुरुषाः के कीदृगाः। साम

बाह्वलकत्वात्कारस्य वत्वं रेफलोपस्य । अत्ययेनातोदात्तत्वं । उदातिष्ठः । उत्पूर्वाद् ध्वकर्मवाचिनस्तिष्ठतिरात्म-
नेपदाभावः । विषम्वतः । विपूर्वाद्धर्मतः संपदादिलक्षणो भावि कृिप । तदस्यास्तीति मनुष । मादुपधायाश्चेति
वत् । मनुषोऽनुदात्तत्वादातुस्वरः ॥

अग्निर्नो यज्ञमुप वेतु साधुयामि नरो वि भरंते गृहेगृहे ।

अग्निर्दृतो अभवद्व्यवाहनोऽग्निं वृणाना वृणते कविक्रतुं ॥ ४ ॥

अग्निः । नः । यज्ञं । उप । वेतु । साधुऽया । अग्निं । नरः । वि । भरंते । गृहेऽगृहे ।

अग्निः । दृतः । अभवत् । हव्यऽवाहनः । अग्निं । वृणानाः । वृणते । कविऽक्रतुं ॥ ४ ॥

साधुया मर्वपुरुषार्थानां साधकोऽग्निर्नो यज्ञमस्मदीयं यागं प्रत्युप वेतु । आगच्छतु । नरो मनुष्या गृहे
गृहेऽनुगृहमग्निं वि भरते । विहरति । विहरणं कुर्वतीत्यर्थः । हव्यवाहनो हव्यानां हविषा वोढाग्निर्दृतो देवाना
दृतोऽभवत् । वृणानाः संभजमानाः संतः कविक्रतुं क्रांतयज्ञमग्निं वृणते । संभजते ॥ साधुया । मुषा मुनुगित्या
दिना विभक्तयोद्देशः ॥

तुभ्येदमग्ने मधुमत्तमं वचस्तुभ्यं मनीषा इयमस्तु शं हृदे ।

त्वां गिरः सिंधुमिवावनीर्महीरा पृणति शवसा वर्धयति च ॥ ५ ॥

तुभ्यं । इदं । अग्ने । मधुमत्तऽतमं । वचः । तुभ्यं । मनीषा । इयं । अस्तु । शं । हृदे ।

त्वां । गिरः । सिंधुऽइव । अवनीः । महीः । आ । पृणति । शवसा । वर्धयति । च ॥ ५ ॥

हे अग्ने तुभ्यं तुभ्यं त्वदर्थं मधुमत्तममत्यंतं मधुरमिदं वचः कियते । हृदे हृदि श मुखं कुर्वतीयं मनीषा
स्मृतिस्मृत्यमम् । गिरः स्मृतिरूपा वाचस्त्वामा पृणति । पुरयति । शवसा वल्लिष वर्धयति च । कथमिव ।
महीर्महत्योऽवनीरवन्यो नद्यः सिंधुमिव समुद्रमिव ॥

त्वामग्ने अंगिरसो गुहा हितमन्वविंदञ्छिथ्रियाणं वनेवने ।

स जायसे मथ्यमानः सहो महत्त्वामाहुः सहसस्पुत्रमंगिरः ॥ ६ ॥

त्वां । अग्ने । अंगिरसः । गुहा । हितं । अनु । अविंदन् । शिथ्रियाणं । वनेऽवने ।

सः । जायसे । मथ्यमानः । सहः । महत् । त्वां । आहुः । सहसः । पुत्रं । अंगिरः ॥ ६ ॥

हे अग्ने अंगिरस ऋषयो गुहा गुहायां हितं निहितं निगूढं वने वने वृक्षे वृक्षे शिथ्रियाणमाश्रित त्वामन्व-
विंदन् । अलभत । महत्त्वामाहुः सहः सहसा वल्लिष युक्तः स त्वं मथ्यमानो जायसे । हे अंगिरसोऽगिरसा प्रकृतिभूत
त्वा सहसः पुत्रमाहुः ॥ शिथ्रियाणं । शिथ्रि सेवायां । लिटः कानच । शपः सुः । यावति द्विर्वचनं । इयडादेशः ।
चित्त्वादतोदात्तः ॥ ॥ ३ ॥

प्रापये बृहत् इति षड्चं दादगं मुक्तं मुतंभरस्यार्पं विष्टुभमापियं । प्रापय इत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाक आपये
कती विष्टुभे कदस्याश्चिनशस्ये चेद मुक्तं विनियुक्तं । सूत्रितं च । प्रापये बृहत् प्र वेधसे । आ० ४ १३ । इति ॥

प्रापये बृहते यज्ञियाय ऋतभ्य वृष्णे असुराय मन्म ।

घृतं न यज्ञ आस्येऽमुपूतं गिरं भरे वृषभाय प्रतीचीं ॥ १ ॥

प्र। अ॒ग्नेये। वृ॒हते। य॒ज्ञियाय। ऋ॒तस्य॑। वृ॒ष्णे। अ॒मुराय॑। म॒न्म॑।

घृ॒तं। न। य॒ज्ञे। आ॒स्ये। मु॒ऽपूतं॑। गि॒रं। भ॒रे। वृ॒षभाय॑। प्र॒तीचीं॑ ॥ १ ॥

वृहते सामर्थ्यातिशयेन महति यज्ञियाय यज्ञाह्राय ऋतस्योदकस्य वृष्णे वर्षित्रे। ऋतमित्युदकनाममुपाठात्। अमुराय बलवन्ते ॥ अमरौणादिक उरन्मत्ययः ॥ वृषभाय कामाना वर्षित्रेऽप्ये मन्म ज्ञानसाधन प्रतीचीमभिमुखी गिरं स्मृतिरूपा वाचं प्र भरं। प्रणयामि। कथामिव। मुपुत अस्यकमंस्कृतमास्ये प्रहंत यज्ञे घृतं न घृतमिव। आस्ये प्रहंत घृतं यथा प्रीतिकर भवति तथा प्रीतिकरी स्मृतिमित्यर्थः ॥

ऋ॒तं चि॑कित्व ऋ॒तमि॑च्छि॒च्छृ॒तस्य॑ धा॒रा अ॒नु तृ॒धि पृ॒र्वीः।

नाहं या॒तुं स॒हसा॑ न ह॒येन॑ ऋ॒तं स॒पास्य॑रूपस्य वृ॒ष्णः ॥ २ ॥

ऋ॒तं। चि॑कित्वः। ऋ॒तं। उ॒त्। चि॑कि॒द्धि। ऋ॒तस्य॑। धा॒राः। अ॒नु। तृ॒धि। पृ॒र्वीः।

न। अ॒हं। या॒तुं। स॒हसा॑। न। ह॒येन॑। ऋ॒तं। स॒पासि॑। अ॒रूपस्य॑। वृ॒ष्णः ॥ २ ॥

ऋत स्तोत्रं हे चिकित्वा ज्ञानतपे त्व ऋतं मया क्रियमाणमिदं स्तोत्रं चिकिद्धि। जानीहि ॥ कित ज्ञानं। जुहोत्यादिः। लोटि रूप। इदिति पुरणः। ऋतमिति पदस्य परस्मिन्नामित्रिते विद्यमानेऽपि क्वादमत्वात्परांगवद्वावाभावः ॥ किंच पूर्वोर्वही ऋतस्योदकस्य धारास्तस्य पोषणार्थमुत्पादयितुमनु तृधि। मेघाननुविध्य। सहसा बलिन युक्तोऽहं यातुं कर्मणा नाशकरी हिंसा न स्यामि। न स्पृशामि। न करोमीति यात। हयेन च मत्प्राप्तुमाया यत्किंचिद्वेदिक क्रत्य न स्यामि ॥ पप समवाय इति धातुः ॥ किंतु अरूपस्य रोचमानस्य वृष्णः कामाना वर्षितुस्तव ऋत स्तोत्रमव स्यामि ॥

क॒या नो अ॒ग्ने ऋ॒तय॑न्तृतेन॒ भुवो॑ न॒वेदा॑ उ॒चय॑स्य न॒व्यः।

वे॒दा मे॒ देव॑ ऋ॒तुपा॑ ऋ॒तृनां॑ नाहं प॒तिं स॒न्नि॒तुर॑स्य रा॒यः ॥ ३ ॥

क॒या। नः। अ॒ग्ने। ऋ॒तय॑न। ऋ॒तेन॑। भु॒वः। न॒वेदाः। उ॒चय॑स्य। न॒व्यः।

वे॒द। मे॒ देवः। ऋ॒तुऽपाः। ऋ॒तृनां॑। न। अ॒हं। प॒तिं। स॒न्नि॒तुः। अ॒स्य। रा॒यः ॥ ३ ॥

हे अग्ने ऋतयन सर्वपाणिना जीवनेहेतुकमुदक कुर्वन् कया केनाप्यतेन मत्प्रेन क्रियमाणेन कर्मणा न उचयस्यास्मादीयस्य स्तोत्रस्य नवेदा ज्ञाता भुवः। भवः। नव्यः सुख्य ऋतृनां ऋतृपाः। द्वितीय ऋतृशब्दोऽनुवादकः। देवो योतमानोऽपि मे मा वेद। वेत्तु। सन्नितुर्भजमानस्यास्य मम रायः पश्चादिलक्षणस्य पति स्वामिन तमपिमह न जानामि ॥ भुवः। भु मत्ताया। निदृश्यं नित्यहागमः। उवडादिशः। नवेदा। न न वेत्तीति वेत्तीत्यस्मिन्नर्थे वर्तते। कथमेतल्लभ्यते। निपातनात्। द्विनःपूर्वस्यामुन्मत्ययातस्य वेदेरेकस्य नमो लोपोऽन्यस्य प्रकृतिभावश्च स्कदस्वामिना निपातितः। पाणिनिना तु नभ्राणनपादिति सूत्रेन वेत्तीत्यतस्मिन्नर्थे निपातितः। अस्वार्थस्यानुपपन्नत्वात् स्कदस्वामिपक्ष एवाश्रीयते ॥

के ते अ॒ग्ने रि॒पवे॑ ब॒धना॑मः के पा॒यवः॑ स॒न्नि॒पंत॑ द्यु॒मंतः॑।

के धा॒मिम॑ग्ने अ॒नृत॑स्य पा॒न्ति॒ के अ॒संतो॑ व॒चंसः॑ सं॒ति गो॑पाः ॥ ४ ॥

के। ते। अ॒ग्ने। रि॒पवे॑। ब॒धना॑मः। के। पा॒यवः॑। स॒न्नि॒पंत॑। द्यु॒ऽमंतः॑।

के। धा॒मिं। अ॒ग्ने। अ॒नृत॑स्य। पा॒न्ति॒ के। अ॒संतः॑। व॒चंसः॑। सं॒ति। गो॑पाः ॥ ४ ॥

हे अग्ने ये रिपवे स्वकीयस्य शत्रोः बंधनामो बंधकाः स्युस्ते त्वत्सर्वविधनस्ते पुरुषाः के कीदृशाः। साम

र्यातिशयादिविधा इति केनापि ज्ञातुं न शक्यत इत्यर्थः । ये पायवो जनानां रक्षितारो युमतो दीप्तिमंतः सन्निपत धनं प्रयच्छन्ति त्वदीयाः के कीदृशाः । येऽनृतस्यासत्त्वस्य धामिं धारकं जनं पाति रक्षन्ति ते त्वदीया जनाः के संति । न केऽपीत्यर्थः । येऽसतो दुष्टस्याभिशापादिलक्षणास्य वचसो गोपा गोपायितारो रक्षितारस्त त्वदीयाः के संति । न केऽपीत्यर्थः । अथवा ये के जना रिपोर्वधकाः । ये के पायवो रक्षितारः सन्निपत धनं प्रयच्छन्ति युमतः । ये केऽनृतस्यासत्त्वस्य धामिं धारकं जनं पाति अनृतजनितपात्यरिहृत्य सन्मार्गप्रदानेन रक्षन्ति । ये केऽसतोऽभिशापादिलक्षणावचसो गोपा गोपायितारः संति ते सर्वे त्वदीयाः । त्वद्व्यासका इत्यर्थः ॥

सखायस्ते विपुणा अग्र एते शिवांसः संतो अग्निवा अभूवन् ।

अधूर्पत स्वयमेते वचोभिर्ऋजुयते वृजिनानि द्रुवंतः ॥ ५ ॥

सखायः । ते । विपुणाः । अग्रे । एते । शिवांसः । संतः । अग्निवाः । अभूवन् ।

अधूर्पत । स्वयं । एते । वचःऽभिः । ऋजुऽयते । वृजिनानि । द्रुवंतः ॥ ५ ॥

हे अग्ने ते तव सखायः स्तोतारो विपुणा विप्रकीर्णाः सर्वत्र व्याप्ता एते पूर्वमग्निवाः परनिदादिकृषाणां स्वत्यरिचर्या त्यजन्तोऽमद्राः संत इदानीं त्वत्परिचर्या कुर्वन्तः शिवांसः शिवा आद्या अभूवन् । किंच य ऋजुयत ऋजु सम्यगाचरन्तेऽपि मध्य वचोभिरमाधुक्तिभिर्वृजिनानि कूटिलानि द्रुवंतस्त एते मम सपत्ताः स्वयं मेवाधूर्पत । अहिस्यत ॥ धूर्वतर्हिमाकसंग इदं रूप ॥

यस्ते अग्रे नमसा यज्ञमीदृ ऋतं स पात्यरूपस्य वृष्णः ।

तस्य शयः पृथुरा साधुरेतु प्रसर्षाणस्य नहुपस्य गेपः ॥ ६ ॥

यः । ते । अग्रे । नमसा । यज्ञं । ईदृ । ऋतं । सः । पाति । अरूपस्य । वृष्णः ।

तस्य । शयः । पृथुः । आ । साधुः । एतु । प्रऽसर्षाणस्य । नहुपस्य । गेपः ॥ ६ ॥

हे अग्ने यो मनुष्यो यज्ञं यजनीयं ते त्वां नमसा स्तोत्रिण्डु स्तीति । यद्वा । ते तुभ्य यज्ञं यागं नमसा त्वरूपेण हविर्पटुं यजति ॥ अस्मिन् पक्षे यजिर्वह्नं कृदमीति शपः श्रुः । व्यावृति द्विवचन । वह्नं कृदमीति संप्रसारण । सर्वर्णदीर्घः । जकारस्य टकारः ॥ योऽरूपस्य रोचमानस्य वृष्णः कामानां वर्धितुरपेक्षते स्तोत्रं पाति रक्षति तस्य यजमानस्य चयो गृहं पृथुर्वस्तीर्णं भवति । पश्यादिलक्षणैर्धनैः संपुर्णं भवतीत्यर्थः । प्रसर्षाणस्य प्रकर्षण परिचर्या गच्छतो नहुपस्य मनुष्यस्य साधुः कामानां साधकः गेपः । शिष्यत इति गेपः । पुत्र ऐतु । आगच्छतु । भवत्वित्यर्थः ॥ ॥ ४ ॥

अर्चतस्त्विति पटुचं त्रयोदश मुक्तं सुतभरस्यार्थं गायत्रमाधेयं । अनुक्रांतं च । अर्चतो गायत्रं त्विति ॥ प्रातरनुवाक आधेयकृता गायत्रक्तदस्याश्विनशस्त्र इदमादिके द्वे मुक्ते । सुवितं च । अर्चतस्त्विति मुक्ते । आ० ४. १३. । इति ॥ आहवनीयोपस्थाने त्वमग्ने सप्रथा असीत्सिका । सुवितं च । सं नः सृज मुमत्या वाजवत्या त्वमग्ने सप्रथा असीति च । आ० ३. १०. । इति ॥ अश्वसंधं पाष्णष्टी त्वमग्ने सप्रथा इति प्रथमाज्ञभागानुवाक्या । त्वमग्ने सप्रथाः अस्मि सोम यस्मिं मयोभुव इति सवृती । आ० १०. ६. । इति ॥

अर्चतस्त्वा हवामहेऽर्चतः समिधीमहि । अग्रे अर्चत ऊतये ॥ १ ॥

अर्चतः । त्वा । हवामहे । अर्चतः । सं । इधीमहि । अग्रे । अर्चतः । ऊतये ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वा त्वामर्चतः पुत्रयंतो वयं हवामहे । आहवामः । अर्चतः सुवतो वयमूतये रक्षणाय तर्पणाय वा त्वां समिधीमहि । समिधिः संदीपयामः । अर्चत इति तृतीयं पदमादरातिशयार्थं ॥

अग्नेः स्तोमं मनामहे सिधमद्य दिविस्पृगः । देवस्य द्रविणस्यवः ॥२॥

अग्नेः । स्तोमं । मनामहे । सिधं । अद्य । दिविऽस्पृगः । देवस्य । द्रविणस्यवः ॥२॥

द्रविणस्यवो द्रविणं धनमिच्छन्तो वयं दिविस्पृगः सूर्यरूपिणाकाशं व्याप्नुवतो देवस्य द्योतमानस्याग्नेः सिधं पुरुषार्थानां साधकं स्तोमं स्तोत्रमयस्मिन्नहनि मनामहे । वृमः ॥

अग्निर्जुपत नो गिरो होता यो मानुषेष्वा । स यज्ञद्विष्यं जनं ॥३॥

अग्निः । जुपत । नः । गिरः । होता । यः । मानुषेषु । आ । सः । यज्ञत दिव्यं । जनं ॥३॥

होता देवानामाह्वाता योऽग्निमानुषेष्वा वसति सोऽग्निर्नोऽस्माकं गिरः स्मृतीर्जुपत । भवता । सोऽग्निर्दिव्यं जनं देवसंबन्धिनं जनं यजत । यजतु ॥

त्वमग्ने सप्रथा असि जुष्टो होता वरेण्यः । त्वया यज्ञं वि तन्वते ॥४॥

त्वं । अग्ने । सऽप्रथाः । असि । जुष्टः । होता । वरेण्यः । त्वया । यज्ञं । वि । तन्वते ॥४॥

हे अग्ने जुष्टः सर्वदा प्रीतो वरेण्यः सर्ववरेणीयो होता त्वं सप्रथाः सर्वतः पृथुरसि । भवसि । तथाह यास्कः । सप्रथाः सर्वतः पृथुः । नि० ६ । १. । इति । किंच सर्वं यजमानाम्यया साधनेन यज्ञं वि तन्वते ॥

त्वमग्ने वाजसातमं विप्रां वर्धति सुष्टुतं । स नो रास्व सुवीर्यं ॥५॥

त्वां । अग्ने । वाजऽसातमं । विप्राः । वर्धति । सुऽस्तुतं । सः । नः । रास्व । सुऽवीर्यं ॥५॥

हे अग्ने विप्रा मेधाविनः स्तोतारो वाजसातम । वाजोऽस्त । तद्ददत सुष्टुतं पूर्वमर्हर्धमिः सम्यक् स्तुत त्वां वर्धति । स्तोत्रवर्धयति । स त्वं नोऽस्मभ्यं सुवीर्यं सर्वं द्याधनीय वलं रास्व । देहि ॥

अग्ने नेमिरराँ इव देवास्त्वं परिभूरसि । आ राधश्चिचमृजसे ॥६॥

अग्ने । नेमिः । अरानऽइवादेवान् । त्वं । परिऽभूः । अग्निः । आ । राधः । चिचं । मृजसे ॥६॥

हे अग्ने त्वं देवान् परिभूरसि । स्वतेजसा परिभवसि । कथमिव । नेमिः प्रकाशमानश्चक्रस्य बाह्यो वलयोऽरानिव नामावर्पितान् मुक्त्वा न स्यामकानिव । किंच त्वं चिचं नामाविधं राधः । साधयत्यनेन पुरुषार्थानिति राधो धन । आ च्छर्जसि । स्तोत्रभ्यः प्रसाधय । धननाममु पाठाद्राधो धनमित्युक्त ॥ ५॥

अग्निं स्तोमेनैत पटुच चतुर्दशं मुक्तं मुतभरस्यार्थं गायत्रमाधेय । अग्निं स्तोमेनेत्यनुक्रमणिका ॥ पातरनु वाक्काश्चिन्नगस्त्रयोः पूर्वमुक्तं संहोक्तो विनियोगः ॥

अग्निं स्तोमेन बोधय समिधानो अमर्त्यं । हव्या देवेषु नो दधत ॥१॥

अग्निं । स्तोमेन । बोधय । संऽदधानः । अमर्त्यं । हव्या । देवेषु । नः । दधत ॥१॥

हे स्तोत्रमर्त्यमरणधर्माणमग्निं स्तोमेन स्तोत्रेण बोधय । स्वाभिलषितार्थमदधे प्रबोधय । योऽग्निः समिधानः स्तोत्रैः सम्यक् प्रकाशमानः स नो हव्यास्त्रदीयानि हव्यानि हवीषि देभ्यु दधत । निदधानु ॥

तमध्वरेष्वीकृते देवं मर्ता अमर्त्यं । यजिष्ठं मानुषे जनं ॥२॥

तं । अध्वरेषु । ईकृते । देवं । मर्ताः । अमर्त्यं । यजिष्ठं । मानुषे । जनं ॥२॥

मर्ता मनुष्या देव योतमानममर्त्यममरणधर्माणं मानुषं मनुष्याणां संबन्धिनि जने लोके यज्ञं यष्टुतमं तमग्निमध्वरं पृ मन्ततुष्वीकृतं । स्मृति ॥

तं हि शश्वेतं ईकृते सुचा देवं घृतश्रुता । अग्निं हव्याय वोळ्हेवे ॥ ३ ॥

तं हि । शश्वेतः । ईकृते । सुचा । देवं । घृतश्रुता । अग्निं । हव्याय । वोळ्हेवे ॥ ३ ॥

शश्वतो बहवः स्तोतारस्तं देवमग्निमीकृते । स्मृति । कीदृशान्ते । घृतश्रुता घृत चरत्या सुचा सहिताः । किमर्थं स्मृति । हव्याय हव्यवहनार्थं चरुपुरोडाशादिनक्षत्रं हविर्वादेव वोढुं ॥

अग्निर्जातो अरोचत मन्दस्यूज्योतिषा तमः । अविदत्ता अपः स्वः ॥ ४ ॥

अग्निः । जातः । अरोचत । मन् । दस्यून । ज्योतिषा । तमः । अविदत् । गाः ।

अपः । स्वरिति स्वः ॥ ४ ॥

जातोऽरण्योर्मथनेन प्रादुर्भूतोऽग्निर्दस्यून यज्ञविप्रकारिणः शत्रुन घ्ननं हिंसनं ज्योतिषा स्वेन तेजसा तमो प्रतरोचत । अदीप्यत । किंच गा अप उदकानि स्वः सुर्यं चाविदत् । अवदयत ॥

अग्निमीकृत्यं कविं घृतपृष्ठं सपर्यत । वेतु मे शृण्वन्तव ॥ ५ ॥

अग्निं । ईकृत्यं । कविं । घृतपृष्ठं । सपर्यत । वेतु । मे । शृण्वन्त । हव ॥ ५ ॥

हे जना ईकृत्यं कृत्यं कविं क्रांतदृशिं घृतपृष्ठं दीप्तोपरिभागमपि सपर्यत । पुत्रयत । सोऽग्निमे हवं मदीयमाह्वानं वेतु । कामयता । शृण्वन्त । शृणोतु च ॥

अग्निं घृतेन वावृधुः स्तोमेभिर्विश्वचर्षणिं । स्वाधीभिर्वचस्युभिः ॥ ६ ॥

अग्निं । घृतेन । वावृधुः । स्तोमेभिः । विश्वचर्षणिं । सुऽआधीभिः । वचस्युभिः ॥ ६ ॥

अत्यजो विश्वचर्षणिं विश्वस्य दृष्टारं स्वाधीभिः शोभनाध्वानिर्वचस्युभिः स्तुतिकर्मदेवः समेतमपि घृतेन स्तोमेभिः स्तोमैः स्तोत्रैर्ववृधुः । अवधेयन ॥ ६ ॥ ११ ॥

तृतीयेऽनुवाके दश मुक्तानि । तत्र प्र वेधम इति पचर्च प्रथमं मुक्तमांगिरसस्य धरुणस्यार्थं वैष्टुभमापेयं । अचानुक्रमणिका । प्र वेधम पचांगिरसो धरुण इति ॥ प्रातरनुवाक आपेयं कर्ता वैष्टुभं कंदस्याश्विनशस्त्रे चंद मुक्त । मुचित च । प्र वेधम कवये त्वं नो अपि वरुणस्य विद्वान् । आ० ४ १३. । इति ॥

प्र वेधसे कवये वेद्याय गिरं भरे यणसे पृथ्याय ।

घृतप्रसक्तो असुरः सुशेवो रायो धर्ता धरुणो वस्वो अग्निः ॥ १ ॥

प्र । वेधसे । कवये । वेद्याय । गिरं । भरे । यणसे । पृथ्याय ।

घृतप्रसक्तः । असुरः । सुशेवः । रायः । धर्ता । धरुणः । वस्वः । अग्निः ॥ १ ॥

योऽपिघृतप्रसक्तो हवीरूपेण घृतेन प्रसक्तोऽसुरो बलवान् सुशेवः । शोभनं शिवं सुखं यस्यासौ सुशेवः शिवमिति सुखनाममु पाठात् । रायो धनस्य धर्ता पोषको धरुणो हविषां धारको वस्वो वासकोऽपिभवंति वेधमे विधात्रे कवये क्रांतदृशि वेद्याय सुखाय ॥ विदिरयं मनिना समानार्थं मनिश्च स्तुतिकर्मा ॥ यणसे यणाश्विनं पुण्याय मुख्याय तस्मा अपये गिरं स्तुतिं प्र भर । प्रणयानि ॥

चृतेन चृतं धरुणं धारयत यज्ञस्य शक्ते परमे व्योमन ।

दिवो धर्मन्धरुणे मेदुषो नृञ्जातिरजाताँ अभि ये ननष्टुः ॥ २ ॥

चृतेन । चृतं । धरुणं । धारयत । यज्ञस्य । शक्ते । परमे । विऽओमन ।

दिवः । धर्मेन । धरुणे । मेदुषः । नृन । जातिः । अजातान । अभि । ये । ननष्टुः ॥ २ ॥

ये यजमाना दिवो द्यलोकस्य धरुणं धारके धर्मन्धरु मेदुष आमीनान नृनजातान्देवान जातिर्मनुष्यैर्नृत्विग्भिरभि ननष्टुः अभिप्राप्नुवति ते यजमाना यज्ञस्य धरुणं धारकमते सत्यरूपमपि शक्ते कर्मणि निमित्ते परमे उत्कृष्टे व्योमन स्थान उत्तरवेद्यामृतेन सोत्रेण धारयत । धारयति ॥

अंहोयुवस्तन्वस्तन्वते वि वयो महहुष्टरं पृथ्याय ।

स संवतो नवजातस्तुर्यात्सिंहं न कुडमभितः परि षुः ॥ ३ ॥

अंहऽयुवः । तन्वः । तन्वते । वि । वयः । महत् । दुस्तरं । पृथ्याय ।

सः । संवतः । नवऽजातः । तुर्यात् । सिंहं । न । कुडं । अभितः । परि । षुः ॥ ३ ॥

ये यजमानाः पृथ्याय मुख्यायाम्ना अयं सहदधिकं दृष्टर राक्षसैर्दुष्ट्याप वयो हवीरूपमत्त प्रयच्छति ते यजमानान्त्वः स्वास्तनुरंहोयुवोऽहसा वियोजिका वि तन्वते । विस्तारयति । नवजातः सोऽपिः संवतः संगतान शत्रून् तुर्यात् । तरतु । किचाभितः सर्वतो वर्तमानाः शत्रवो मां परि वर्जयित्वा षुः । तिष्ठयुः । कर्थासि । मृगाः कृत्वं सिंहं न सिंहमिव ॥

मातेव यद्भरसे पप्रथानो जनंजनं धार्यसे चक्षसे च ।

वयोवयो जरसे यहधानः परि त्मना विपुरुषो जिगासि ॥ ४ ॥

माताऽदेव । यत् । भरसे । पप्रथानः । जनंऽजनं । धार्यसे । चक्षसे । च ।

वयऽवयः । जरसे । यत् । दधानः । परि । त्मना । विपुरुषः । जिगासि ॥ ४ ॥

पप्रथानः सर्वत्र प्रथसानो यद्यस्त्वं सातिव जननीव जन जन सर्व जन भरसे विमर्षि । किंच धार्यसे धारणाय चक्षसे दर्शणाय च सर्वः प्रार्थ्यसे । यद्यदा दधानो धार्यमाणो भवसि तदा वयो वयः सर्वमतं जरसे । जरयसि । अपि च विपुरुषो नानारूपः सन् तन्मात्मना परि जिगासि । सर्वभूतानि परिगजामि ॥

वाजो नु ते शर्वसस्पात्वन्तंमुने दीर्घं धरुणं देव रायः ।

पदे न तायुर्गुहा दधानो महो राये चितयन्नचिमस्यः ॥ ५ ॥

वाजः । नु । ते । शर्वसः । पातु । अन्तं । उरुं । दीर्घं । धरुणं । देव । रायः ।

पदे । न । तायुः । गुहा । दधानः । महः । राये । चितयन् । अचिं । अस्परित्यस्यः ॥ ५ ॥

हे देव द्योतमानसि उरु पृथुं दीर्घं कामानां दोग्धारं रायो धनस्य धरुणं शारक वाजो इविलंजगमत्त ते त्वदीयस्य श्वसो बलस्यांत समाप्तिं संपुर्तिं नु अथ पातु । रक्षतु । तायुर्न तस्करो यथा गुहा गुहायां पद द्रव्यं दधानो धारयन् रक्षति तद्वत् महो महते राये धनाय धनलाभाय चितयन् सन्मार्गं प्रकाशयन् अचि मस्यः । अचिमृषिमप्रीणयः ॥ स्यु प्रीणनपारणयोरिति धातुः ॥ ॥ ५ ॥

बृहद्वय इति पंचचं द्वितीयं मुक्तमात्रेयस्य पुरोरार्षे । अंत्वा पक्तिः शिष्टा अनुष्टुभः । अग्निदेवता । तथा चानुक्रात । बृहत्पुरुः पक्षंतं हीति ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये क्रतावानुष्टुभे कंदस्याश्चिनशस्वि चिदमादीनि दश मुक्तानि चतुर्थनवमवर्जितानि । आदितस्त्रिषु मुक्तप्वंत्यामुद्धरत् । तथा च मूर्तितं । बृहद्वय इति दशाना चतुर्थनवमे उद्धरद्वत्तमामुत्तमां चादितस्त्रयाणां । आ० ४. १३. इति ॥

बृहद्वयो हि भानवेऽर्चा देवायाम्रये । यं मित्रं न प्रणस्तिभिर्मर्तासो दधिरे पुरः ॥ १ ॥
बृहत् । वयः । हि । भानवे । अर्चं । देवाय । अम्रये । यं । मित्रं । न । प्रणस्तिऽभिः ।
मर्तासः । दधिरे । पुरः ॥ १ ॥

यज्ञे भानवे दीप्तिमतेऽप्ये बृहद्वयो हवीरूपमन्नं दीयते हि । अतस्त्वमपि देवाय द्योतमानायाप्ये वयोऽर्चं । प्रयत्नः । मर्तासो मनुष्या यमपि मित्रं न सत्वायमिव प्रणस्तिभिः प्रकृष्टाभिः मूर्तिभिः पुरो दधिरे परस्कुर्वन्ति ॥

स हि द्युभिर्जनानां होता दशस्य बाह्वोः । वि हव्यमग्निरानुपगभगो न वारं मृण्वति ॥ २ ॥
सः । हि । द्युऽभिः । जनानां । होता । दशस्य । बाह्वोः । वि । हव्यं । अग्निः । आनुपक् ।
भगः । न । वारं । मृण्वति ॥ २ ॥

योऽपिर्हय हविर्देवेष्वानुपक् देवेष्वनुपक्तं करोति बाह्वोर्भुजयोर्दशस्य वलस्य द्युभिर्वृतिभिर्युक्तः सोऽपि जनानां यजमानानां होता देवानामाहुता भवति । भगो न मर्य इव वारं वरणीयं धनं मृण्वति । विष्णवेण प्रयत्नकृति मनुष्येषु ॥

अस्य स्तोमे मघोनः सख्ये वृद्धशोचिपः ।
विश्वा यस्मिन्तुविष्वणि समर्ये शुष्ममादधुः ॥ ३ ॥
अस्य । स्तोमे । मघोनः । सख्ये । वृद्धऽशोचिपः ।
विश्वा । यस्मिन् । तुविऽस्वनि । सं । अर्ये । शुष्मं । आऽदधुः ॥ ३ ॥

मघोनो मघवतो धनवतो वृद्धशोचिपः । वृद्धानि शोचीषि तेजांसि यस्यामी वृद्धशोचिः । तस्यैर्विधस्याधिः स्तोमे स्तोत्रे सख्ये च स्याम । तुविष्वणि वृद्धशब्देऽर्थे स्वाभिनि यस्मिन्नर्था विश्वा ॥ शुष्मं मुनिरिति डादेशः ॥ विश्वे सर्वे चत्विजः शुष्म वनं हविर्भिः स्तोत्रेण समादधुः सम्यगादधति ॥

अधा त्वम्र एषां सुवीर्यस्य मंहना । तमिद्यद्धं न रोदमी परि श्रवो बभूवतुः ॥ ४ ॥
अधं । हि । अम्रे । एषां । सुऽवीर्यस्य । मंहना । तं । इत् । यद्धं । न । रोदमी इति ।
परि । श्रवः । बभूवतुः ॥ ४ ॥

हे अग्ने अधा अथिपामस्माकं यजमानानां सुवीर्यस्य सर्वैः स्पृहणीयस्य वलस्य मंहना मंहनायै दानाय भव ॥ मंहतिर्दानकर्म ॥ रोदमी दावापृथिव्यां यद्धं न महातं सूर्यमिव श्रवः सर्वैः श्रवणीयं तमिस्रमप्रमेव परि बभूवतुः । परिगृह्णीतः ॥

नू न एहि वार्यमग्ने गृणान आ भर ।
ये वयं ये च सूरयः स्वस्ति धामहे सचेतिधि पृत्सु नो वृधे ॥ ५ ॥

नु । नः । आ । इहि । वार्ये । अग्ने । गृणानः । आ । भर ।

ये । वयं । ये । च । सूरयः । स्वस्ति । धामहे । सचा । उत । एधि । पृतऽमु । नः । वृधे ॥ ५ ॥

हे अग्ने गृणानः स्तूयमानः मन नु क्षिप्रमेहि । यज्ञं प्रत्यागन्तु । आगत्य च नो ऽस्माभ्यं वार्यं वरणीयं धनमा भर । संपादय । ये वयं यज्ञमाना ये च सूरयः स्तोतारः सचा हविर्भिः सहिता उभे ये वयं स्वस्ति स्तोत्र धामहे । कुर्मः । उतापि च पृतम् पृतनाम् नो ऽस्माकं वृधे समृतये एधि । भव ॥ ॥ ८ ॥

आ यज्ञैरिति पंचचतुर्तीयं मुक्तमात्रेयस्य पुरोरायमाधेयं । अत्रा पंक्तिः शिष्टाः पक्षतपरिभाषयानुष्ठुभः । आ यज्ञैरित्यनुक्रमणिका ॥ अत्रावर्जं प्रातरनुवाकाग्निनशस्त्रयोर्वृहद्वय इत्यादिदशमुक्तमध्ये विनियोग उक्तः ॥

आ यज्ञैर्देव मर्त्य इत्या तव्यांसमृतये । अग्निं कृते स्वध्वरे पुरुरीक्षीतावसे ॥ १ ॥

आ । यज्ञैः । देव । मर्त्यः । इत्या । तव्यांसं । कृतये । अग्निं । कृते । मुऽअध्वरे । पुरुः ।

इक्षीत । अवंसे ॥ १ ॥

हे देव मर्त्यो मनुष्य ऋत्विगित्येयं तव्यांसं स्वतेजोभिः प्रवृत्तमग्निमृतये तर्पणाय यज्ञैः स्तोत्रैरा ह्वयति । किंच पुरुर्मनुष्यः स्तोता कृते स्वध्वरे शोभनं कर्ता तमग्निमवसे रक्षणाधिकीत । स्तोति ॥

अस्य हि स्वयंशस्तरं आसा विधर्मन्मन्यसे ।

तं नाकं चित्रगोचिपं मंदं परो मनीषया ॥ २ ॥

अस्य । हि । स्वयंशऽतरः । आसा । विऽधर्मन । मन्यसे ।

तं । नाकं । चित्रऽगोचिपं । मंदं । परः । मनीषया ॥ २ ॥

हे विधर्मन । विशिष्टो धर्मो यस्यासौ विधर्मा स्तोता । तस्य संबोधन । हे स्तोतः मयशस्तरः मयशसा मध्येऽतिशयेन मयशसास्व मनीषया प्रकृष्टवृत्त्या साधनेन प्रसिद्धमस्याम् ह्यप्रिमामास्येन वाचा मन्यसे । स्तोत्रिप । किंविशिष्टमपि । नाकं मुख । अक दुःख । न विद्यतेऽक यस्य मः । त चित्रगोचिपं चित्रतेजस मद्र मृत्य परः परस्मात्स्थितं ॥

अस्य वामा उ अर्चिषा य आयुक्त तुजा गिरा ।

दिवो न यस्य रेतसा बृहच्छीर्च्यर्चयः ॥ ३ ॥

अस्य । वि । असौ । ऊं इति । अर्चिषा । यः । आयुक्त । तुजा । गिरा ।

दिवः । न । यस्य । रेतसा । बृहत् । गोर्चति । अर्चयः ॥ ३ ॥

योऽपिस्तुजा जगद्रक्षणममर्थेन बलिन गिरा मृत्यायुक्त संबद्धो भवति दिवो न योतमानस्यादित्यस्यैव यस्यापि रेतसा प्रभया कृत्स्न जगद्वाप्त यस्यापेवृहद्बृहत्तोऽर्चयो दीप्तयः शोचति प्रकाशति अस्य वि पाल्यैरर्चिषा प्रभयामावादित्योऽर्चिष्यान्भवति । उ इति पुरणः ॥

अस्य कृत्वा विचेतसो दस्मस्य वमु रथ आ ।

अथा विश्वांमु हव्योऽग्निर्विष्णु प्र गम्यते ॥ ४ ॥

अस्य । कृत्वा । विऽचेतसः । दस्मस्य । वमु । रथे । आ ।

अथ । विश्वांमु । हव्यः । अग्निः । विष्णु । प्र । गम्यते ॥ ४ ॥

विचेतसः सुमतेय ऋत्विजोऽस्य दक्षस्य दर्शनीयस्यास्यापिः कृत्वा कर्मणा यज्ञादिना वसु वसुनि धनानि
रथ आ दधति । हव्यो यज्ञार्थमाहुतव्यः सोऽपिरध अथ उत्पत्त्यनंतरमेव विश्वासु सर्वासु विचु प्रजासु प्र
गम्यते । स्तूयते ॥

नू न इद्धि वार्यमासा सचंत सूरयः ।

ऊर्जो नपादभिष्टये पाहि गग्निं स्वस्तये उतैधि पृत्सु नो वृधे ॥ ५ ॥

नु । नः । इत । हि । वार्ये । आसा । सचंत । सूरयः ।

ऊर्जः । नपात् । अभिष्टये । पाहि । गग्निं । स्वस्तये । उत । एधि । पृत्सु । नः । वृधे ॥ ५ ॥

हे अग्ने नोऽस्मभ्यं वार्यं वरणीयं धनं नृ क्षिप्रं यक् । इति पुरणी । यतः सूरयः स्तोतारस्वत्तः
स्काशादामास्येन स्तोत्रेण सचंतं धनं लभते । किंच हे ऊर्जो नपादन्नस्य न पातयितव्यं नस्य पुत्र वा अभिष्टये
ऽभीक्ष्णं मह्यमन्नं प्रयच्छति शपः । पाहि । अस्मानापन्नो रत्न । स्वस्तये जेमाय पश्चाद्विलक्षणस्य धनस्य
जेमार्थं गग्निं । त्वां याचि । व्यत्ययेन मध्यमा ॥ शक्तो भवति वा । हे अग्ने उतापि च पृत्सु पृतनासु नो वृधे
समृद्धय एधि । भव ॥ ॥ ५ ॥

पातरपरिरिति पंचचं चतुर्थं मुक्तं । अत्रेयमनुक्रमिका । प्रातर्मृक्तवाहा द्वित इति । मृक्तवाहा इति
विशेषणविशिष्ट आत्रेयो द्वित ऋषिः । पत्न्यतं हीति हिशब्दादस्यापि मृक्तस्य पंचमी पंक्तिः । पत्न्यतपरिभाषया
शिष्टा अनुष्टुभः ॥ उक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाद्यनशस्त्रयोः ॥

प्रातरग्निः पुरुप्रियो विणः स्तवेतातिथिः ।

विश्वानि यो अमर्त्यो हव्या मर्तेषु रण्यति ॥ १ ॥

प्रातः । अग्निः । पुरुऽप्रियः । विणः । स्तवेत । अतिथिः ।

विश्वानि । यः । अमर्त्यः । हव्या । मर्तेषु । रण्यति ॥ १ ॥

पुरुप्रियो वृद्धप्रियो विणो यजमाने धनस्य निविशकोऽतिथिः । यजमानानां गृहान्नाति तिथिष्वन्तीत्य
तिथिः । तथाह यास्कः । अतिथिरभातितो गृहान्भवत्यन्तीति तिथिषु परकुलानीति वा परगृहाणीति वा
। नि० ४ ५ । इति ॥ एवाविधोऽग्निः प्रातः स्तवेत । स्तूयते । अमर्त्योऽमरणधर्मा योऽग्निमर्तेषु मनुष्येषु यजमानेषु
स्थितानि विश्वानि सर्वाणि हव्या हव्यानि हवीषि रण्यति कामयते ॥

द्विताय मृक्तवाहमे स्वस्य दक्षस्य मंहना । इदं स धत्त आनुषक् स्तोता चित्ते अमर्त्य ॥ २ ॥

द्विताय । मृक्तऽवाहसे । स्वस्य । दक्षस्य । मंहना । इदं । सः । धत्ते । आनुषक् । स्तोता ।

चित । ते । अमर्त्य ॥ २ ॥

हे अग्ने द्विताय द्वितपुत्राय मृक्तवाहमे । मृक्तं शुभं हविर्देवेभ्यो वहति प्रापयतीति मृक्तवाहाः । तस्मै
स्वस्यास्मीयस्य दक्षस्य वलस्य धनस्य वा मंहना मंहनाय दानाय भव । हे अमर्त्यं नित्याग्ने यतः कारणात्ते
तुभ्यं स मृक्तवाहा आनुषक् सर्वदानुषक्तमिदं सोमं धत्ते धारयति स्तोता चित स्तोता च भवति ॥

तं वो दीर्घायुशोचिषं गिरा हुवे मघोना । अरिष्टो येषां रथो व्यंश्वादावन्नीयते ॥ ३ ॥

तं । वः । दीर्घायुऽशोचिषं । गिरा । हुवे । मघोना । अरिष्टः । येषां । रथः । वि ।

अश्वऽदावन् । ईयते ॥ ३ ॥

हे अग्ने दीर्घायुगोचिपं दीर्घगमनदीप्तिं तं वः । पुत्रायां बहवचनं । त्वा मघोना धनिनां कृतं गिरा स्तोत्रेण हवे । आह्वयामि । हे अश्वदावत्तन्नां दातॄयं धनिनां रथो युद्धेऽप्यरिष्टः शत्रुभिरहिंसितो वीर्यते विगच्छतु ॥

चित्रा वा येषु दीधितिरासन्नुक्था पांति ये ।

स्तीर्णं वह्निः स्वर्णरे श्रवांसि दधिरे परि ॥ ४ ॥

चित्रा । वा । येषु । दीधितिः । आसन् । उक्था । पांति । ये ।

स्तीर्णं । वह्निः । स्वः । नरे । श्रवांसि । दधिरे । परि ॥ ४ ॥

येष्वृत्विषु चित्रा नानाविधा दीधितिर्यज्ञविषया क्रिया भवति । ये आमन्त्रास्य उक्थोक्त्यानि स्तोत्राणि पांति रचति तैर्ऋत्विग्भिः स्तीर्णं स्तीर्णस्य वह्निर्वह्निषः पर्युपरि श्रवांस्यन्नानि हवीषि मन्त्रैः । स्वः स्वर्गं नर यज्ञमात्रं नयतीति स्वर्णरो यज्ञः । तस्मिन्दधिरे । निधीयते ॥

ये मे पंचागतं ददुरश्वानां सधस्सुति ।

द्युमदग्ने महि श्रवो बृहत्कृधि मघोनां नृवदमृत नृणां ॥ ५ ॥

ये । मे । पंचागतं । ददुः । अश्वानां । सधः । सुति ।

द्युः । सत । अग्ने । महि । श्रवः । बृहत् । कृधि । मघोनां । नृः । वत । अमृत । नृणां ॥ ५ ॥

ये मघवानो दातारो मे सध सधस्सुति मृत्वा महितं त्वत्स्तोत्रममन्तरमश्वानां पंचागतं ददुः हे अमृतापि त्व तेषां मघोनां नृणां शुभत दीप्तिमन्नाहि महवृद्धत्परिवृद्धं नृवत्परिचारकमनुष्ययुक्तं श्रवोऽज्ञ कृधि । कुरु । देहीत्यर्थः ॥ ॥ १० ॥

अश्ववस्था इति पंचमं पंचमं मुक्तं । अत्रयमनुकर्मणका । अश्ववस्था वज्रिगायत्र्यावनुष्मो विराडुपति । अत्रियो वज्रिर्ऋषिः । प्रथमाद्वितीयं गायत्र्यां तृतीयाचतुर्थ्यावनुष्मो पंचमी विराडुपा एकादशिनस्त्वयो ऽष्टकश्च विराडुपत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् ॥

अश्ववस्थाः प्र जायंते प्र वज्रेर्वज्रिश्चिकेत । उपस्थे मातुर्वि चष्टे ॥ १ ॥

अभिः अश्वः । प्र । जायंते । प्र । वज्रेः । वज्रिः । चिकेत । उपस्थे । मातुः । वि । चष्टे ॥ १ ॥

वज्रिर्ऋषेरभ्युत्तरोत्तरमवस्था अश्वोभना दशाः प्र जायते । तादृशीर्वज्रहविषा समक्ता सोऽपिः प्र चिकेत । प्रजानीयात् । ज्ञात्वा चापनयत्विति भावः । योऽपिमातुः पृथिव्या उपस्थे समीपे स्थितं पदार्थं जातं वि चष्टे पश्यति ॥

जुहुरे वि चितयंतोऽनिमिषं नृम्णं पांति । आ दृष्ट्वां पुरं विविशुः ॥ २ ॥

जुहुरे । वि । चितयंतः । अनिमिषं । नृम्णं । पांति । आ । दृष्ट्वां । पुरं । विविशुः ॥ २ ॥

ये वि चितयंतस्तव प्रभावं जानन्तो जनास्त्यानिमिषं सर्वदा जुहुरे यज्ञार्थं त्वामाह्वयति आह्वय च नृम्णं तव वचनं हविर्भिः स्तोत्रैश्च पांति रचति ते दृष्ट्वां शत्रुभिः साधयितुमशक्त्वा पुरं पुरीमा विविशुः । प्रविशति । शतं पुंभिरायसीभिर्नि पाहि । ऋक् ० ७. ३ ७ । इति निगमः ॥

आ श्वेयेस्य जंतवो द्युमर्धत कृष्टयः ।

निष्कयीवो बृहदुक्थ एना मध्वा न वाजयुः ॥३॥

आ । श्वेयेस्य । जंतवः । द्युऽमत् । वर्धत । कृष्टयः ।

निष्कऽग्रीवः । बृहत्ऽउक्थः । एना । मध्वा । न । वाजऽयुः ॥३॥

जायंत इति जंतवः । कृष्टयो मनुष्या अतिजो मध्वा न मधुनेव एनेनया मृत्वा । यद्वा नकारश्चार्थः । मधुना च श्वेयेस्य । श्वेयमतस्मिन् । तत्र भवस्य विद्युत्स्यायेर्युमद्वीप्तिमद्वलमा वर्धत । अभिवर्धयति । कविधाः कृष्टयः । निष्कयीवो निष्केण सुवर्णनालंरुतग्रीवाः ॥ व्यत्यर्थेनकवचनं ॥ बृहदुक्थो बृहत्सोवा वाजयुरत्तकामाः ॥

प्रियं दुग्धं न काम्यमजामि जाम्योः सचा । घर्मो न वाजजठरोऽद्व्यः शश्वतो दभः ॥४॥

प्रियं । दुग्धं । न । काम्यं । अजामि । जाम्योः । सचा । घर्मः । न । वाजऽजठरः । अद्व्यः ।

शश्वतः । दभः ॥४॥

जाम्योर्वावापृथिव्योः सचा महायमृतोऽपि दुग्धं न पय इव काम्य कऽनीयमजामि दोषरहितं प्रियमस्मदीयं स्तोत्रं शृणोतु । कविधोऽपि । घर्मो न प्रवर्ग्य इव वाजजठरः । वाजोऽजठरं यस्य सः । घर्मो यथा ह्येनाश्वेन पयमामिक्तो वाजजठरमद्वत् । हविर्जठर इत्यर्थः । अद्व्यः शत्रुभिः स्वयमहिंसितः शश्वतः शश्वतो नित्यो दभः शत्रुणा हिमकः ॥

क्रीकृन्नो रश्म आ भुवः सं भस्मना वायुना वेविदानः ।

ता अस्य सन्धृपजो न तिग्माः सुसंशिता वस्यो वष्टाणेऽस्थाः ॥५॥

क्रीकृन्न । नः । रश्मे । आ । भुवः । सं । भस्मना । वायुना । वेविदानः ।

ताः । अस्य । सन् । धृपजः । न । तिग्माः । सुऽसंशिताः । वस्यः । वष्टाणेऽस्थाः ॥५॥

हे रश्मे रश्मिमन्त्रे क्रीकृन्न वनपु क्रीकृन्न भस्मना स्वकार्येण भस्मिन् वायुना प्रेरकेण सहता च सं वेविदानः सम्यक् ज्ञायमानत्वं नोऽस्माकमा भुवः । अभिमुखो भव । वक्षणेऽस्था वक्षणे वृद्धा स्थिता वक्ष्यः । हविर्वहतीति वक्ष्यो ज्वालाः । सुसंशिताः सुतीक्ष्णा धृपजः शत्रुणा धर्पिकास्ता ज्वाला अस्य यजमानस्य समं न तिग्मा न तीक्ष्णाः सन् । संतु ॥ अस्मिन्नेति रूपं ॥ ॥११॥

यमग्ने इति चतुर्क्षेत्रे पञ्च मुक्तमन्त्रेणा प्रयत्नतामार्पमायेयं । अत्या पक्ताः शिष्टा अनुष्टुभः । तथा चानुक्रांत । यमग्ने चतुर्क्षेत्रे प्रयत्नतः पक्ष्यतं इति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोक्तो विनियोगः ॥ अत्रैश्वर्योर्वीराख्येऽह्नि द्वितीयेऽह्नीद मुक्तमाज्यशस्त्र । सुवितं च । यमग्ने वाजसातमेति द्वितीयेऽह्न्याश्व । आ० १० २ । इति ॥

यमग्ने वाजसातम त्वं चिन्मन्यसे रयिं । तं नो गीर्भिः श्रवाय्यं देवचा पनया युजं ॥१॥

यं । अग्ने । वाजऽसातम । त्वं । चित् । मन्यसे । रयिं । तं । नः । गीऽभिः । श्रवाय्यं ।

देवऽचा । पनय । युजं ॥१॥

हे अग्ने हे वाजसातमात्यतमत्तद त्वं यं रयिं धनमस्माभिर्दयिमानं हवीरूपं धनं मन्यसे बुध्यसे । चिदिति पादपुरणः । श्रवाय्यं श्रवणीयं शस्य गीर्भिः स्तुतिभिर्युज युक्तं नोऽस्मदीयं हविलक्षणं धनं तं देवचा देवेषु पनय । प्रापयेत्यर्थः ॥

ये अग्ने नैरयंति ते वृद्धा उग्रस्य शर्वसः । अप द्वेपो अप हरोऽन्यघ्नतस्य सश्विरे ॥२॥
 ये । अग्ने । न । ईरयंति । ते । वृद्धाः । उग्रस्य । शर्वसः । अप । द्वेपः । अप । हरः ।
 अन्यऽघ्नतस्य । सश्विरे ॥२॥

हे अग्ने ये जना वृद्धाः पश्चाद्वलज्जर्धनैः समृद्धाः सतस्तु त्वं नैरयति हवीणि न प्रयत्नति न उग्रस्याधिकेन शर्वसो वलनाहनेन वाप नीताः । वलाहनीना भवतीत्यर्थः । किंचान्यघ्नतस्यान्यद्विदकारिभक्तं घ्नतं कर्म यस्य तस्यामुरस्य द्वेषस्वत्सर्वधनं विरोधं हरोऽतिहिंसां चाप सश्विर । आत्मानं प्रापयति ॥

होतारं त्वा वृणीमहेऽग्ने दशस्य साधनं । यज्ञेषु पृथ्यं गिरा प्रयस्वन्तो हवामहे ॥३॥
 होतारं । त्वा । वृणीमहे । अग्ने । दशस्य । साधनं । यज्ञेषु । पृथ्यं । गिरा । प्रयस्वन्तः ।
 हवामहे ॥३॥

हे अग्ने प्रयस्वन्तोऽन्नवंत एतन्नामका वयं दशस्य वलस्य साधनं साधकं साधयितारं त्वा होतारं देवानां माहातारं वृणीमहे । किंच यज्ञेषु पृथ्यं त्वां गिरा स्मृतिरूपया वाचा हवामहे । ममः ॥

इत्थ्या यथा त ऊतये महमावन्दिवेदिवे ।

राय ऋताय सुक्रतो गोभिः स्याम सधमादो वीरिः स्याम सधमादः ॥४॥

इत्थ्या । यथा । ते । ऊतये । महमाऽवन । दिवेऽदिवे ।

राये । ऋताय । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । गोभिः । स्याम । सधऽमादः । वीरिः ।
 स्याम । सधऽमादः ॥४॥

हे महमावन वलवज्रं दिवं दिवंऽन्वहं वयं ते तवोतये रक्षणाय यथा स्याम तथेत्येत्य कुरु । हे सुक्रतो राये धनाय ऋताय यज्ञाय च यथा स्याम तथा कुरु । किंच वयं गोभिः सधमादः मह मावतः स्याम । वीरिः पुत्रस्य सधमादः मह मावतः स्याम । तथा कुरु ॥ ॥१०॥

मनुष्वत्स्यति चतुर्ध्वं च मत्तमं सुक्रमावेयस्य समस्यार्प । मनुष्वत्स इत्यनुक्रमणिका । पक्वतं हतिं पूर्ववोक्तं त्वादित्मादीनि वीणि सुक्रानि पक्वतानि । शिष्टा अनुष्टुभः । अपिदं वता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्ययोरुक्तो विनियोगः ॥

मनुष्वत्त्वा नि धीमहि मनुष्वत्समिधीमहि । अग्ने मनुष्वदंगिरो देवान्देवयते यज्ञ ॥१॥
 मनुष्वत् । त्वा । नि । धीमहि । मनुष्वत् । सं । इधीमहि । अग्ने । मनुष्वत् । अंगिरः ।
 देवान । देवऽयते । यज्ञ ॥१॥

हे अग्ने त्वा त्वा मनुष्वन्मनुर्वि नि धीमहि । मनुःशब्दो मनुपर्यायः ॥ नभोऽगिरोमनुषां वत्पुष्पसंख्यानमिति भस्मजाया हत्वाभावः ॥ मनुष्वन्मनुर्वि त्वा समिधीमहि । समिद्धिः संदीपयामः । हे अगिरोऽगारात्मकापि देवयते देवकामाय यज्ञमानाय मनुष्वन्मनुर्वि मनोरपत्याय देवान यज्ञ ॥

त्वं हि मानुषे जनेऽग्ने सुप्रीत इध्यसे । सुचंस्त्वा यंत्यानुपक्वमुक्तं सपिरासुते ॥२॥
 त्वं । हि । मानुषे । जने । अग्ने । सुऽप्रीतः । इध्यसे । सुचं । त्वा । यंति । आनुपक्व ।
 सुऽजात । सपिःऽआसुते ॥२॥

हे अग्ने त्व मानुषे जने मनुष्यलोके सुप्रीतः स्तोत्रिः सुष्ठु प्रीतः मन इध्यसे । दीप्यसे । सुचो हविर्भिः संपूर्णा
आनुषकं अनुपक्तं यथा भवति तथा त्वा त्वां यंति । प्राप्नुवन्ति । हे सुजात हे सर्पिरामुते घृतयुक्ताविति ॥

त्वां विश्वे सज्जोषंसो देवासो दृतमक्रत । सपर्यंतस्त्वा कवे यज्ञेषु देवमीळते ॥ ३ ॥
त्वां । विश्वे । सऽज्जोषंसः । देवासः । दृतं । अक्रत । सपर्यंतः । त्वा । कवे । यज्ञेषु ।
देवं । ईळते ॥ ३ ॥

सज्जोषंसः सह प्रीयमाना विश्वे सर्वे देवासो देवास्त्वां दृतमक्रत । अकुर्वन् । अतः कारणात् हे कवे क्रांत
दर्शिनं देवं द्योतमानं त्वा त्वां सपर्यंतः परिचरन्तो यजमाना यज्ञेष्वीळते । देवानाङ्गातुं याचन्ते ॥

देवं वो देवयज्ययाग्निमीळीत मर्त्यः ।

समिद्धः शुक्र दीदित्यृतस्य योनिमासदः समस्य योनिमासदः ॥ ४ ॥

देवं । यः । देवऽयज्यया । अग्निं । ईळीत । मर्त्यः ।

संऽइद्धः । शुक्र । दीदिहि । ऋतस्य । योनिं । आ । असदः । समस्य । योनिं ।

आ । असदः ॥ ४ ॥

मर्त्यां मनुष्यो देव द्योतमानमग्निमयण्यं वस्त्वा देवयज्यया देवयज्यार्थं देवयागार्थमीळीत । स्तोतुमर्हति ।
हे शुक्र शोचिष्मन् समिद्धो हविर्भिः प्रवृद्धः मन दीदिहि । दीप्यस्व । ऋतस्य मत्यभृतस्य समस्य ऋषर्मस योनि
योनिंकारणं स्वर्गसाधनं यज्ञस्थानमासदः । देवतारूपिणामीद । आदरातिशयद्योतनार्थं पुनर्वचनं ॥ ॥ १३ ॥

प्र विश्वसामन्विति चतुर्वचमष्टमं मुक्त । अत्रियो विश्वसामा ऋषिः । चतुर्थो पक्तिः शिष्टा अनुष्टुभः ।
अग्निदेवता । तथा चानुक्रांतं । प्र विश्वसामन्विश्वसामिति ॥ उक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाग्निनशस्त्रयोः ॥

प्र विश्वसामन्नचिदर्चा पावकशोचिषे । यो अर्ध्वरेष्वीक्षो होता मंदर्तमो विणि ॥ १ ॥
प्र । विश्वऽसामन्न । अचिऽवत् । अर्चं । पावकऽशोचिषे । यः । अर्ध्वरेषु । ईक्षः । होता ।
मंदऽर्तमः । विणि ॥ १ ॥

हे विश्वसामन्न । ऋषिः संबोधनमेतत् । त्वमचिदचिद्विष पावकशोचिषे शोधकदीप्रये तस्मा अपथे प्राचं ।
प्रगाय । योऽपिरर्ध्वरेष्वीक्षः सर्वयज्यभिः सुखो होता देवानामाङ्गाता विणि जने मद्रतमः सुख्यतमः ॥

न्य१ग्निं जातवेदसं दधाता देवमृत्विजं । प्र यज्ञ एत्वानुषगद्या देवव्यचस्तमः ॥ २ ॥

नि । अग्निं । जातऽवेदसं । दधात । देवं । ऋत्विजं । प्र । यज्ञः । एतु । आनुषक ।

अद्य । देवव्यचऽस्तमः ॥ २ ॥

हे यजमाना जातवेदसं जातप्रज्ञं जातधनं वा देवं द्योतमानमृत्विजमुनुषगद्यारमणिं नि दधात । निधत्त ।
किंच देवव्यचस्तमो देवानामागतमो यज्ञो यज्ञसाधनमस्त्राभिर्दोयमानं हविरानुषकं अनुपक्तं यथा भवति
तथावास्त्रिहविर् तमपि प्रेतु । गच्छतु ॥

चिकित्विन्मनसं त्वा देवं मर्तास उतये । वरेण्यस्य तेऽवस इयानासो अमन्महि ॥ ३ ॥

चिकित्विऽमनसं । त्वा । देवं । मर्तासः । उतये । वरेण्यस्य । ते । अवसः । इयानासः ।

अमन्महि ॥ ३ ॥

हे अग्ने चिकित्स्विन्नमं । चिकित्स्विज्जानन्नो यस्यासौ चिकित्स्विन्नाः । तं देवं त्वा त्वामियानाम उपग
च्छतो मतासौ सनुथा वयमृतये रक्षणार्थं वरण्यस्य संभजनीयस्य ते तवावसोऽवसे तर्पणायामन्वहि । स्तुमः ॥

अग्ने चिकित्स्वि॑स्य॒ न इ॒दं वचः॑ सहस्य ।

तं त्वा॑ सु॒शि॒प्रं द॑पते॒ स्तोमैर्व॑र्ध॒त्यच॑यो गी॒र्भिः शु॑भ॒न्त्यच॑यः ॥४॥

अग्ने॑ । चि॒कि॒ट्ठि॑ । अ॒स्य । नः॑ । इ॒दं । वचः॑ । स॒हस्य॑ ।

तं॒ त्वा॑ । सु॒ऽशि॒प्रं । दं॑ऽप॒ते । स्तो॒मैः । वर्ध॑न्ति । अ॒च॒यः । गीः॑ऽभिः । शु॒भं॒ति । अ॒च॒यः ॥४॥

हे अग्ने हे सहस्य सहसो वलस्य पुत्र नोऽस्मदीयमस्यद परिवरणसिद्ध वचः स्तोत्र चिकित् । जानीहि ।
हे सुशिप्र । शोभने शिप्रं हनु नामिके वा यस्यासौ सुशिप्रः । तस्य संबोधन । सुशिप्रं मुहमो दपते गृहपते त
त्वामचयोऽचिपुत्राः स्तोमैः स्तोत्रैर्वर्धति । वर्धयति । अचयो गीर्भिः शुभन्ति । अलकुर्वति ॥ ॥४॥

अग्ने सहंतमिति चतुर्थं नवमं सूक्त । अचानुकर्मणिका । अग्ने दुस्त्रो विश्वचर्पणिरिति । दुस्त्र अर्पिः ।
चतुर्थो पंक्तिः । आद्यास्मिन्सोऽनुष्टुभः । अर्पिर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोर्दशमुक्ताः पातित्वाद्दक्षो वि
नियोगः ॥

अग्ने॑ स॒हंत॑मा भ॒र द्यु॒म्नस्य॑ प्रा॒सहा॑ रयिं । वि॒श्वो यश्च॑र्प॒णीर॒भ्याऽ॒सा वा॒जेषु॑ सा॒सहंत॑ ॥५॥

अग्ने॑ । स॒हंतं॑ । आ । भ॒र । द्यु॒म्नस्य॑ । प्र॒ऽसहा॑ । र॒यिं । वि॒श्वोः । यः । च॑र्प॒णीः । अ॒भि ।

आ॒सा । वा॒जेषु॑ । स॒सहंत॑ ॥५॥

हे अग्ने प्रासहा प्रकृष्टेन वलेन सहंतं शत्रुनभिभवत रयिं पुत्र द्युम्नस्य दुस्त्राय मम ऋपय आ भर ।
आहर ॥ चतुर्थं षष्ठी ॥ एतदेव विवृणोति । यः पुत्र आसास्येन स्तोत्रेण युक्तः सन वाजेषु युद्धेष्वभि अभि-
मुख्येन गतान विश्वाः सर्वान चर्पणीर्मनुष्यान् शत्रून् सामहत अभिभवति ॥

तम॑ग्ने पृ॒तना॑प॒हं र॒यिं स॑हस्व॒ आ भ॑र । त्वं हि स॒त्यो अ॒द्भुतो॑ दा॒ता वा॒जस्य॑ गो॒मंतः॑ ॥६॥

तं॑ । अ॒ग्ने । पृ॒तना॑ऽस॒हं । र॒यिं । स॑हस्वः । आ । भ॒र । त्वं । हि । स॒त्यः । अ॒द्भुतः॑ । दा॒ता ।

वा॒जस्य॑ । गो॒ऽमंतः॑ ॥६॥

हे अग्ने सद्भुतो वलवन् पृतनामह पृतनाः सेवा अभिभवितार रयिं पुत्र त्वमा भर । आहर । त्वं हि सत्यः
सत्यभुतोऽद्भुतो महान् गोमतो गोभिर्युक्तस्य वाजस्यात्तस्य दाता ॥

वि॒श्वे हि॒ त्वा स॒जोष॑सो ज॒नासो॑ वृ॒क्तव॑र्हिषः । हो॒तारं॑ स॒द्यमु॑ प्रि॒यं व्यंति॑ वा॒र्या पुरु॑ ॥७॥

वि॒श्वे । हि । त्वा । स॒ऽजोष॑सः । ज॒नासः॑ । वृ॒क्तव॑र्हिषः । हो॒तारं॑ । स॒द्यमु॑ । प्रि॒यं ।

व्यंति॑ । वा॒र्या । पुरु॑ ॥७॥

हे अग्ने सजोषसः सह प्रीयमाणा वृक्तवर्हिषो लूनवर्हिषो विश्व सर्वे जनासो जना ऋषिजः सद्यमु
यश्चगृहेषु होतारं देवानामाह्वातार प्रियं सर्वेषां प्रीतिकर त्वा त्वा पुरु पुरुणि बह्वि वार्या वरणीयानि
धनानि व्यंति । याचंत ॥

स हि॒ ष्मा वि॒श्वच॑र्प॒णिर॒भिमा॑ति॒ सहो॑ द॒धे ।

अ॒ग्र ए॒षु क्ष॑ये॒ष्वा रे॒वन्नः॑ शु॒क्र दी॒दिहि॑ द्यु॒मत्पा॑व॒क दी॒दिहि॑ ॥८॥

सः । हि । स्म । विश्वऽर्चयणिः । अ॒भिऽमा॒ति । सहः । द॒धे ।

अ॒ग्ने । ए॒पु । श॒यि॒षु । आ । रे॒वत् । नः । शु॒क्र । दी॒दि॒हि । द्युऽमत् । पा॒व॒क । दी॒दि॒हि ॥ ४ ॥

हे अग्ने म लोकेषु प्रसिद्धो विश्वचर्पणिकृषिरभिमाति शत्रूणां हिंसकं सहो बलं दधे । धारयतु । हि धीमति पुराणा । हे शुक्र शोचिष्मन् त्वं नोऽस्मदीयेषु चयेषु गृहेषु रेवत धनयुक्ते यथा भवति तथा दीदिहि । दीप्यस्व । हे पावक पापानां शोधकायै त्वं द्युमहोत्तियुक्त यशोयुक्तं च दीदिहि । दीप्यस्व ॥ ॥ १५ ॥

अग्ने त्वं न इति चतुर्वचं दशमं मुक्त । अत्रानुक्रमणिका । अग्ने त्वं गापायना लोपायना वा बंधुः मुबंधुः श्रुतवधुर्विप्रवधुश्चकचा द्विपदमिति । विगतिका द्विपदा विराज इत्युक्तत्वाच्च । अग्निर्देवता ॥ महापितृयज्ञ आहवनीयं प्रति गच्छंत ऋत्विज इदं मुक्तं जपयुः । तथा च सूत्रितं । अर्धेनमभिसमायंति मा प्र गामाये त्वं न इति जपंतः । आ० २. ५० । इति ॥ दशरात्रे पष्ठऽहनि तृतीयमवर्णे मैत्रावरुणस्याग्ने त्वमिति द्वे त त्वा शोचिष्ठेल्लिका । एव मिलितो द्विपदमृचः स्तोत्रियः । तथैव सूत्रित । अग्ने त्वं नो अतमोऽग्ने भव सुप्रमिधा । आ० ८ २ । इति ॥

अ॒ग्ने त्वं नो अ॒त॒म॒ उ॒त चा॒ता शि॒वो भ॒वा व॒रु॒थ्यः ।

व॒सु॒र॒ग्निर्व॒सु॒श्र॒वा अ॒च्छा न॒शि द्यु॒मत्त॑मं र॒यिं दाः ॥ १ ॥ २ ॥

अ॒ग्ने । त्वं । नः । अ॒त॒मः । उ॒त । चा॒ता । शि॒वः । भ॒व । व॒रु॒थ्यः ।

व॒सुः । अ॒ग्निः । व॒सुऽश्र॒वाः । अ॒च्छ । न॒शि । द्यु॒मत्त॑मं । र॒यिं । दाः ॥ १ ॥ २ ॥

हे अग्ने वरुथ्यो वरणीयः संभजनीयः । यद्वा । वरुथ्यैः परिधिभिर्वृतस्त्व नोऽस्माकमंतमोऽतिक्रम्यो भव । उतापि च चाता रक्तकः शिवः सुप्रकरश्च भव । वसुवासकोऽग्निः सर्वपापशुण्वीवमुश्रवा व्याप्राप्तस्त्वमच्छाभि मुखेन नक्षि । अस्मान्ध्यामृहि । द्युमत्तममतिशयं दीप्तिमत रयि पश्चादिलक्षणं धनं दाः । अस्मभ्यं देहि ॥

स नो बो॒धि श्रु॒धी ह॒व॒म॒रु॒ष्या णो अ॒घाय॑तः॥स॒म॒स्मात् ।

तं त्वा शो॒चिष्ठ॑ दी॒दिवः॑ सु॒म्नाय॑ नू॒नमी॒महे॑ स॒खि॒भ्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥

सः । नः । बो॒धि । श्रु॒धि । ह॒व । उ॒रु॒ष्य । नः । अ॒घऽय॑तः । स॒म॒स्मात् ।

तं । त्वा । शो॒चिष्ठ॑ । दी॒दि॒वः । सु॒म्नाय॑ । नू॒नं । ई॒महे॑ । स॒खि॒भ्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥

हे अग्ने म त्वं नोऽस्मान् बोधि । बुध्यस्व । हवमस्मदीयमाह्वानं श्रुधि । शृणु । अघायतोऽघमिच्छतः समस्मात्सर्वस्मा ज्ञानाज्ञोऽस्मानुरुथ्य । रक्ष । हे शोचिष्ठातिशोचिष्मन् दीदिवः स्वर्तजोभिर्दोषाये तं त्वां सुम्नाय सुम्नाय । सुम्नामिति सुम्नाम । तदर्थं सखिभ्यः समानख्यातिभ्यः पुत्रभ्यस्तदर्थं च नूनमीमहे । याचामहे ॥ ॥ १६ ॥

अच्छा वो अग्निमिति नवर्चमकादश मुक्त । अत्रानुक्रमणिका । अच्छा वो नव वसुयव आनुष्टुभमिति । अत्रेया वसुयुनामान ऋषयः । अनुष्टुप । मंदलादिपरिभाषयाग्निर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनग्रस्वयोरुक्तो विनियोगः ॥ प्रातःसर्वनेऽक्षावाक वदस्मित्युक्तेऽक्षा वो अग्निमवम इत्युचमनुब्रूयात् । तथा च सूत्रित । अच्छा वो अग्निमवम इत्युचमन्वाह । आ० ५ ७ । इति ॥

अ॒च्छा वो अ॒ग्निम॑व॒से दे॒वं गा॒सि॒ स नो॒ व॒सुः ।

रा॒स॒त्पु॒त्र ऋ॒षूणा॑म॒तावा॑ प॒र्षति॑ द्वि॒षः ॥ १ ॥

अ॒च्छ । वः । अ॒ग्निं । अ॒व॒से । दे॒वं । गा॒सि॒ । सः । नः । व॒सुः ।

रा॒स॒त् । पु॒त्रः । ऋ॒षूणा॑ । ऋ॒त॑ऽवा । प॒र्षति॑ । द्वि॒षः ॥ १ ॥

हे वसुधयो वो घृयं देवमपिमवेमे रक्षणायाक्का गामि । अभिप्रगायत । वसुरपिहोत्रार्थं यजमानानां
गृहे वासयिता सोऽपिनोऽस्मभ्यं रासत । कामान्ददातु । अष्टपुणामृषीणां पुत्रः । अष्टपिभिरमृषेण जनितत्वात्पुत्र
इत्युपचर्यते । अतावा अतवान सत्यवानुदकवान्वा सोऽपिद्विषोऽस्माकं शत्रुन्यर्षति । पारयतु ॥

स हि सत्यो यं पूर्वं चिद्देवासंश्चिद्यमीधिरे । होतारं मंद्रजिह्वमित्सुदीतिभिर्विभावमुं ॥ २ ॥
सः । हि । सत्यः । यं । पूर्वं । चित् । देवासं । चित् । यं । ईधिरे । होतारं । मंद्रजिह्वं । इत् ।
सुदीतिभिः । विभाऽवमुं ॥ २ ॥

पूर्वं चित्पूर्वं महर्षयो होतारं देवानामाहातारं मंद्रजिह्वं । हविषा प्रदानेन देवानां मादयित्री जिह्वा
यस्य सः । तं । यदा मोदनजिह्वं । तथाह याक्कः । मंद्रजिह्वं मंदनजिह्वं मोदनजिह्वमिति वा । नि० ६ ०३ ।
इति । सुदीतिभिः शोभनदीप्तिभिर्युक्तं विभावमुं प्रभाधनं यमपिमधीरं समधत देवासंश्चिद्देवा अपि यमपि
मीधिरे समधत स ह्यपिः सत्यो भवति । सत्यप्रतिश्रवो भवति । इदिति पुराणः ॥

स नो धीती वरिष्ठया श्रेष्ठया च सुमत्या । अग्ने रायो दिदीहि नः सुवृक्तिभिर्वरेण्य ॥ ३ ॥
सः । नः । धीती । वरिष्ठया । श्रेष्ठया । च । सुऽमत्या । अग्ने । रायः । दिदीहि । नः । सुवृक्तिभिः ।
वरण्य ॥ ३ ॥

सुवृक्तिभिः क्षुतिभिः क्षुयमानं वरेण्यं वरणीयं हे अग्ने स त्वं वरिष्ठया वरतमेन श्रेष्ठयातिशयेन प्रशस्येन
नो धीती धीत्यास्मदीयेन परिचरणात्मकेन कर्मणा सुमत्या च । सुमतिरिति शस्यमुच्यते । शस्येन च प्रीत
सन रायो धनानि नोऽस्मभ्यं दीदीहि । दीहि ॥

अग्निर्देवेषु राजत्यग्निर्मतेष्वविग्नः । अग्निर्नो हव्यवाहनोऽग्निं धीभिः सपर्यत ॥ ४ ॥
अग्निः । देवेषु । राजति । अग्निः । मतेषु । आऽविग्नः । अग्निः । नः । हव्यऽवाहनः ।
अग्निं । धीभिः । सपर्यत ॥ ४ ॥

योऽग्निर्देवेषु देवानां मध्ये राजति देवतारूपेण प्रकाशते । योऽग्निर्मतेषु मनुष्येष्वविग्नः आहवनीया
दिरूपेण प्रविष्टो भवति । योऽग्निर्नोऽस्माकं हव्यवाहनो भवति अग्निर्देवेषु यज्ञेषु देवतार्थं हव्यानां जोडा
भवति हे यजमानास्तमपि धीभिः क्षुतिभिः सपर्यत । परिचरत ॥

पुत्रकामिष्यामपिस्त्विथ्रवस्तममिति द्वे स्निष्टकृतौ याज्ञानुवाक्ये । सुवित च । अग्निस्त्विथ्रवस्तममिति द्वे
संयाज्ये । आ० २. १०. । इति ॥

अग्निस्तुविथ्रवस्तमं तुविब्रह्माणमुत्तमं । अतृते आवयत्पतिं पुत्रं ददाति दाशुषे ॥ ५ ॥
अग्निः । तुविथ्रवऽतमं । तुविऽब्रह्माणं । उत्तमं । अतृते । आवयत्पतिं । पुत्रं ।
ददाति । दाशुषे ॥ ५ ॥

अग्निस्त्विथ्रवस्तममिति शयेन ब्रह्म तुविब्रह्माणं ब्रह्मस्तोत्रमुत्तममुत्कृष्टमतृते शत्रुभिरहिमित आवयत्पतिं ।
आवयति विश्रुतानं करोति पतीनं पालयितृन्पितृनिति स्वकर्मणा पितृणां प्रस्थापक इति आवयत्पतिः ।
तथाविधं पुत्रं दाशुषे हवींषि दत्तवते यजमानाय ददाति । ददातु ॥ ॥ १५ ॥

अग्निर्देदाति सत्पतिं समाह यो युधा नृभिः । अग्निरत्यं रघुष्यदं जेतारमपराजितं ॥ ६ ॥
अग्निः । ददाति । सत्पतिं । समाह । यः । युधा । नृभिः । अग्निः । अत्यं । रघुः । स्यदं ।
जेतारं । अपराजितं ॥ ६ ॥

यः पृथो युधा युद्धेन नृभिः परिजनेः समाह शत्रुनभिभवति सत्पतिं सतां पालयितारं तथाविधं पुत्र-
मपिर्देदाति । अस्मभ्यं ददातु । किंचायी रघुष्यदं । रघुर्लघुः स्वदो जवो यस्य तं । जेतारं शत्रुणामपराजितं
शत्रुभिरत्यं । अतति सततं गच्छतीत्यर्थोऽयः । तं ददातु ॥

अथमेधे पीप्स्यामिष्टी यद्वाहिष्ठमिति स्विष्टकृतो याज्या । सूत्रित च । यद्वाहिष्ठं तदप्रय इति मंयाञ्छि
। आ० १० ६ । इति ॥

यद्वाहिष्ठं तदप्रये बृहदर्चं विभावसो । महिषीव त्वदयिस्त्वद्वाजा उदीरते ॥ ७ ॥
यत् । वाहिष्ठं । तत् । अग्रये । बृहत् । अर्चं । विभावसो इति विभाऽवसो । महिषीऽइव ।
त्वत् । रयिः । त्वत् । वाजाः । उत् । उदीरते ॥ ७ ॥

वाहिष्ठं वोढृतमं यत्स्त्वोत्रं तदप्रये क्रियते । अतो ह विभावसो प्रभाधनाये बृहद्वृद्धं धनं वाचं । अस्मभ्य
प्रयच्छ । कथमस्यान्धधनप्रदानुत्त्वमित्यपचायामाह । यत्स्त्वत्त्वत्तः सकाशाद्वाहिष्ठो महती रयिर्धनमुदीरते
उद्गच्छति । वाजा अत्रानि च त्वत्त्वत्त उदीरते उद्गच्छति । इति पुरणः ॥

तव द्युमंतो अर्चयो ग्रावेवोच्यते बृहत् ।
उतो ते तन्यतुर्यथा स्वानो अर्तं त्मना दिवः ॥ ८ ॥
तव । द्युऽमंतः । अर्चयः । ग्रावाऽइव । उच्यते । बृहत् ।
उतो इति । ते । तन्यतुः । यथा । स्वानः । अर्तं । त्मना । दिवः ॥ ८ ॥

ह अपि तवार्चयो रश्मयो द्युमंतो दीप्तिमंतो भवति । बृहत्तद्वाजं त्वं ग्रावेवाभिपवयविवोच्यते । सूर्यस्य ।
उतो अपि च त्मनात्मना दिवो वोतमानस्य ते तव स्वानः शब्दस्तन्यतुर्यथा मेघमर्जितमिवार्ते । उद्गच्छति ॥

एषाँ अग्निं वसूयवः सहमानं ववंदिम । स नो विश्वा अति द्विपः पर्धन्नावेव सुक्रतुः ॥ ९ ॥
एव । अग्निं । वसुऽयवः । सहमानं । ववंदिम । सः । नः । विश्वाः । अति । द्विपः । पर्धन् ।
नावाऽइव । सुऽक्रतुः ॥ ९ ॥

वसूयवो वसुकामा वयं सहमानमस्माकं बलमिवाचरंतमपिमेवमुक्तप्रकारेण ववंदिम । रुमः । सुक्रतुः
शोभनकर्म सोऽग्निर्नोऽस्मान् विश्वाः सर्वान् द्विपः शत्रुनति पर्यत । अतिपारयतु । कथमिव । नावा साधनेन
सिंधुमिव ॥ ॥ १८ ॥

अपे पावक इति नवर्चं द्वादशं सुक्र । वसूयव ऋषयः । गायत्री कंदः । अपिर्देवता । तथा चानुक्रातं । अपे
गायत्रिमिति ॥ पातरनुवाक आप्रये कर्ता गायत्रे कंदस्याश्विनशस्त्रे चंदं सुक्रं । सूत्रितं च । अपे पावक दूतं व
इति सुक्रं । आ० ४. १३ । इति ॥ आप्रानि द्वितीयायामिष्टी प्रथमस्य हविषोऽपि पावकैलेया याज्या । सूत्रितं
च । स नः पावक दीदिवोऽपि पावक रोचिषा । आ० २ १. । इति ॥

अग्ने पावक रोचिषा मंद्रया देव जिह्या । आ देवान्वक्षि यक्षि च ॥ १० ॥
अग्ने । पावक । रोचिषा । मंद्रया । देव । जिह्या । आ । देवान् । वक्षि । यक्षि । च ॥ १० ॥

हे पावक गोधक रोचिषा स्वदीप्या मद्रया देवानां मादयिष्या जिह्वया च हे देव द्योतमानां देवानां वक्षि । यज्ञार्थमावह । यक्षि च । तान्यज ॥

तं त्वा घृतस्त्रवीमहे चित्रभानो स्वर्दृशं । देवाँ आ वीतये वह ॥ २ ॥

तं त्वा । घृतस्त्रो इति घृतऽस्त्रो । ईमहे । चित्रभानो इति चित्रऽभानो । स्वऽदृशं । देवान । आ । वीतये । वह ॥ २ ॥

हे घृतस्त्रो घृतस्य प्रेरक । यद्वा । घृतेन जनित । हे चित्रभानो । चित्रा नानाविधा भानवो रश्मयो यस्यस्य चित्रभानुः । तस्य संबोधनं । स्वर्दृशं सर्वदृष्टार तं त्वा त्वामीमहे । याचामहे । अतो वीतये हविषा भक्षणाय देवानां वह ॥

वीतिहोचं त्वा कवे द्युमंतं समिधीमहि । अग्ने बृहंतंमध्वरे ॥ ३ ॥

वीतिऽहोचं । त्वा । कवे । द्युऽमंतं । सं । दुधीमहि । अग्ने । बृहंतं । अध्वरे ॥ ३ ॥

हे कवे क्रांतदर्शितये वीतिहोच कातयज्ञ द्युमंतं दीप्तिमंतं बृहतं महातं त्वा त्वामध्वरं यज्ञं समिधीमहि । समिद्धिः संदीपयामः ॥

अग्ने विश्वेभिरा गहि देवेभिर्हव्यदातये । होतारं त्वा वृणीमहे ॥ ४ ॥

अग्ने । विश्वेभिः । आ । गहि । देवेभिः । हव्यऽदातये । होतारं । त्वा । वृणीमहे ॥ ४ ॥

हे अग्ने विश्वेभिः सर्वदेवेभिर्देवैः सह त्वं हव्यदातये हविषा दात्रि यज्ञमानाय तदर्थमा गहि । यज्ञं प्रत्या गच्छ । यतो होतार देवानामाज्ञातार त्वा त्वा वृणीमहे । प्रार्थयामहे ॥

यज्ञमानाय मुन्वत आग्ने सुवीर्यं वह । देवैरा संत्सि बर्हिषि ॥ ५ ॥

यज्ञमानाय । मुन्वते । आ । अग्ने । सुऽवीर्यं । वह । देवैः । आ । संत्सि । बर्हिषि ॥ ५ ॥

हे अग्ने मुन्वतेऽभिषयं कुर्वते यज्ञमानाय सुवीर्यं शोभनं वलमा वह । प्रापय । किंच देवैः सह बर्हिषि यज्ञं आ संत्सि । आसीदति ॥ ॥ ५९ ॥

समिधानः सहस्रजित् अग्ने धर्माणि पुष्यसि । देवानां दृत उक्थ्यः ॥ ६ ॥

संऽडधानः । सहस्रऽजित् । अग्ने । धर्माणि । पुष्यसि । देवानां । दृतः । उक्थ्यः ॥ ६ ॥

हे सहस्रजित्सहस्रस्य जतरये समिधानो हविर्भिः समिध्यमान उक्थ्यः प्रशस्त्यस्व देवानां दृतः । मन धर्माणि नः कर्माणि यज्ञार्थादक्रियाः पुष्यसि । पोषयसि ॥

न्यग्निं जातवेदसं होचवाहं यविष्ठ्यं । दधाता देवमृत्विजं ॥ ७ ॥

नि । अग्निं । जातऽवेदसं । होचऽवाहं । यविष्ठ्यं । दधात । देवं । ऋत्विजं ॥ ७ ॥

हे यज्ञमाना जातवेदसं । जातानि भूतानि वेत्तीति जातवेदाः । तं होचवाहं होचस्य यज्ञस्य वोढार यविष्ठ्यं युवतमं देवं द्योतमानमृत्विजमृती यष्टारमग्निं नि दधात । निधत्त ॥

प्र यज्ञ एतानुपगच्छा देव्यंचस्तमः । स्मृणीत बर्हिरासदे ॥ ८ ॥

प्र । यज्ञः । एतु । आनुपक् । अद्य । देव्यंचऽस्तमः । स्मृणीत । बर्हिः । आऽसदे ॥ ८ ॥

अथाग्निमिहं देवयचस्तमो देवः प्रकाशमानः स्तोतृभिर्वाप्रातमो यज्ञो यज्ञसाधनं हविरानुपगन्तुयक्त
यथा भवति तथा प्रेतु । देवान गच्छतु । हे ऋत्विज आसदं ऽधिरासदनार्थं बर्हिः स्तृणीत ॥

एदं मरुतो अश्विना मित्रः सीदंतु वरुणः । देवासः सर्वया विशा ॥९॥

आ । इदं । मरुतः । अश्विना । मित्रः । सीदंतु । वरुणः । देवासः । सर्वया । विशा ॥९॥

मरुतो मरुद्गणा अश्विनाश्विना देवाना भिषजी मित्रः सूर्या वरुणश्च देवास एते सर्वे देवाः सर्वया विशा
समस्तान् स्वीयेन परिजनेन सार्धमिदं बर्हिरा सीदतु ॥ ॥२०॥

अनन्वति पटुच त्रयोदश मुक्त । अचानुक्रमिका । अनन्वता पटु चिवृष्णपौरुषकृत्या त्रीं चरुणचसदस्य
राजानी भारतश्चाश्वमेधो ऽत्याम्निस्त्रो ऽनुष्टुभो नात्मात्मेन दशार्दिति सर्वास्ववि केचिद्व्यं द्राप्सीति । चिवृष्णस्य
पुत्रम्यरुणः पुरुकुत्सस्य पुत्रम्वसदस्य भरतस्य पुत्रो ऽश्वमेध एते त्रयो ऽपि राजानः संभुयास्य मुक्तस्य ऋषयः ।
यद्वा । अचिरैव ऋषिः । आयाग्निसास्विष्टुमश्नुर्थात्याम्निस्त्रो ऽनुष्टुभः । पष्ठीद्रापिदेवत्या शिष्टाः पचापिष्यः ॥
विनियोगो लैंगिकः ॥

अनस्वन्ता सत्पतिर्मासहे मे गावा चेतिष्ठो अमुरो मघोनः ।

चिवृष्णो अग्ने दशभिः सहस्रैर्विश्वानर चरुणश्चिकेत ॥१॥

अनस्वन्ता । सत् ऽपतिः । मसहे । मे । गावा । चेतिष्ठः । अमुरः । मघोनः ।

चिवृष्णः । अग्ने । दशभिः । सहस्रैः । विश्वानर । चि ऽ अरुणः । चिकेत ॥१॥

अग्नी राजर्षीणा दानमग्नेः पुरतो ऽनेन मुक्तनावर्णयत । हे विश्वानर विश्वेषां नराणां नेतरये सत्पतिः
सतां साधुना पालयिता चेतिष्ठो ज्ञातुतमो ऽमुरो बलवान्मघोनो मघवा धनवान् ॥ प्रथमार्थे इमिः ॥ चिवृष्ण-
स्चिवृष्णपुत्रम्यरुणम्यरुण इत्येतन्नामा राजर्षिरनम्यंतानम्यंतावनमा शकटन संयुक्ता गावा गावावनद्वाही
गवा हिरणादीना दशभिः सहस्रैः सह मे मह्यं मसहे । ददा । महि दाने ॥ म राजर्षिश्चिकेत । सर्वर्जननेन
दानेन ज्ञायते ॥

यो मे गता च विंशतिं च गोनां हरीं च युक्ता सुधुरा ददाति ।

विश्वानर सुष्टुतो वावृधानो ऽग्ने यच्छ चरुणाय गर्भं ॥२॥

यः । मे । गता । च । विंशतिं । च । गोनां । हरी इति । च । युक्ता । सु ऽ धुरा । ददाति ।

विश्वानर । सु ऽ स्तुतः । ववृधानः । अग्ने । यच्छ । चि ऽ अरुणाय । गर्भं ॥२॥

यस्यरुणः गता च गतानि सुवर्णानां गोना गवा विंशतिं च युक्ता रथेन युक्ता सुधुरा सुधुरा सुष्ठु धुर
वहता हरी अथा च मे मह्यं ददाति अददात हे विश्वानराये सुष्टुतो ऽस्माभिः सम्यक्स्तुतो ववृधानो हविर्भि-
वर्धमानस्त्य तस्मै चरुणाय गर्भं मुख यच्छ । प्रयच्छ ॥

एवा ते अग्ने सुमतिं चकानो नविषाय नवमं चसदस्युः ।

यो मे गिरस्तुविजातस्य पूर्वियुक्तेनाभि चरुणो गृणति ॥३॥

एव । ते । अग्ने । सु ऽ मतिः । चकानः । नविषाय । नवमं । चसदस्युः ।

यः । मे । गिरः । तुवि ऽ जातस्य । पूर्वीः । युक्तेन । अभि । चि ऽ अरुणः । गृणति ॥३॥

यस्यैरणमुविजातस्य बहूपत्यस्य मे पूर्ववद्भीर्गिरः स्तुतीः श्रुत्वा प्रीतः सन युक्तेनाभियुक्तं मनसाभि
गृणाति इदं गृहाणदं गृहाणति तथा मां ब्रवीति एवं वेद अये नविषायात्यत स्तुत्याय ते तुभ्यं नवमं नवतमा
मुमति स्तुतिं चकानः कामयमानस्यमदस्युरपीदं गृहाणदं गृहाणति मां प्रार्थितवान् ॥

यो म इति प्रवोचत्यश्वमेधाय सूरये । दददृचा सनिं यते ददन्मेधामृतायते ॥४॥

यः । मे । इति । प्रऽवोचति । अश्वऽमेधाय । सूरये । ददत । ऋचा । सनिं । यते ।
ददत् । मेधां । ऋतऽयते ॥४॥

यो भिन्नमाणोऽर्थी सूरयं प्रेरकाय धनानां दात्रे वाक्मा अश्वमेधाय राजर्षये मे मल्लं देहीति प्रवोचति
प्रब्रवीति । योऽश्वमेधं धनानि भिन्न इत्यर्थः । ऋचापिः स्तोत्रेण सह यत आत्मनः समीपं गच्छति तस्मा
अर्थिनेऽश्वमेधः सनि धनं ददत । ददाति । हे अये ऋतायते यज्ञमिच्छति तस्मा अश्वमेधाय मेधा यज्ञविषया
प्रज्ञा ददत । देहि ॥

यस्य मा परुषाः शतमुद्रुपयैत्युष्टाणः । अश्वमेधस्य दानाः सोमा इव आगिरः ॥५॥

यस्य । पा । परुषाः । शतं । उतऽहर्षयति । उष्टाणः । अश्वमेधस्य । दानाः । सोमाः
ऽइव । चिऽआगिरः ॥५॥

यस्य येनाश्वमेधस्याश्वमेधेन दाना दत्ताः परुषाः कामाना पुरकाः शतमुद्रण उक्षाणो बलीवर्दा मा
मामुद्रुपयति उत्कर्षेण हर्षयति हे अये त उक्षाणमव्यागिरः । दधिमक्षुपयोरूपान्निध आगिरोऽधिश्चयणमा
धनमुता येषां ते व्यागिरः । सोमा इव तव प्रीणनाय भवन्तु ॥

इन्द्राग्नी शतदाव्यश्वमेधे सुवीर्ये । श्वाचं धारयतं बृहद्वि सूर्यमिवाज्ररं ॥६॥

इन्द्राग्नी इति । शतदाव्य । अश्वमेधे । सुवीर्ये । श्वाचं । धारयतं । बृहत् । दिवि ।
सूर्यऽइव । अज्ररं ॥६॥

हे इन्द्राग्नी शतदाव्य । शतमपरिमितमर्थभ्यो धनं ददातीति शतदावा । तस्मिन्नश्वमेधे राजर्षी सुवीर्यं
शोभनवीर्यमहितं बृहद्विवाज्ररं जरारहितं श्वाचं धनं धारयत । निधारयत । कथमिव । दिव्यतरिते सूर्ये
मिव ॥ ॥२९॥

समिद्धो अग्निर्दिवि गोचिरश्वेत्यनुपसमुर्विया वि भाति ।
अत्रिगोचोत्पन्ना विश्ववारानामिकास्य मुक्तस्य चरिषः । आयातृतीये चिष्टुमां
द्वितीया जगती चतुर्थ्यनुप अत्यं गायत्र्या । अग्निदेवता ॥ मुक्तविनयोगो लैयिकः ॥

समिद्धो अग्निर्दिवि गोचिरश्वेत्यनुपसमुर्विया वि भाति ।

एति प्राची विश्ववारा नमोभिर्देवा ईक्षाना हविषा घृताची ॥९॥

संऽइहः । अग्निः । दिवि । गोचिः । अश्वेत्यनुपसमुर्विया । वि । भाति ।

एति । प्राची । विश्वऽवारा । नमःऽभिः । देवान् । ईक्षाना । हविषा । घृताची ॥९॥

समिद्धः सम्यग्दीप्तोऽग्निर्दिवि द्योतमानोऽतिरिक्ते गोचिस्तेजोऽश्रितः । अयति । तथोपसं प्रत्यङ् उपसम-
भिमुखः सन उर्वियोक्तं विस्तीर्णं वि भाति । विश्वेण भाजते । नमोभिः स्तोत्रैर्देवान् इन्द्रादीन् ईक्षानां स्तुवती
हविषा पुरोडाशादिनक्षत्रेण युक्तया घृताची घृताच्या सूचा महिता विश्ववारा सर्वमपि पापकृपं शत्रु वार
यिञ्चेत्तन्नामिका प्राची प्राङ्मुखी सत्यति । एवंभूतमग्निं प्रतिगच्छति ॥

समिध्यमानो अमृतस्य राजसि हविष्कृण्वन्तं सचसे स्वस्तये ।
 विश्वं स धत्ते द्रविणं यमिन्वस्यातिथ्यमग्ने नि च धत्ते इत्पुरः ॥ २ ॥
 संऽदध्यमानः । अमृतस्य । राजसि । हविः । कृण्वन्तं । सचसे । स्वस्तये ।
 विश्वं । सः । धत्ते । द्रविणं । यं । इन्वसि । आतिथ्यं । अग्ने । नि । च । धत्ते । इत् । पुरः ॥ २ ॥

हे अपि समिध्यमानः सम्यगिध्यमानस्त्वममृतस्योदकस्य राजसि । ईशिषे । तथा हविष्कृण्वन्तं पुरोडाशादिहविष्कर्तार यजमानं स्वस्तये विनागाय सचसे । भवसे । किंच यं यजमानमिन्वसि गच्छसि स यजमानो विश्वं समस्तं द्रविणं पश्चादिलक्षणं धनं धत्ते । धारयति । अपि च हे अपि आतिथ्यमतिथिरूपस्य तव योग्यं हविः पुर इत तव पुरस्तादेव नि धत्ते च । स्थापयति च ॥

पवित्रेष्वा म्विष्टकृतोऽपि गर्धति याज्या । मुच्यति हि । जुष्टो दमूना अपि गर्धं महते सांभगायति संयाज्ये । आ० २. १०. । इति ॥ साकर्मधेपु मरुद्गाः क्रीडिभ्यः पुरोडाशं मत्तकपालमित्यत्रार्पेव म्विष्टकृतो याज्या । सुवित च । जुष्टो दमूना अपि गर्धं महते सांभगायति संयाज्ये । आ० २. १०. । इति ॥

अग्ने गर्धं महते सांभगाय तव द्युम्नान्युत्तमानि संतु ।
 सं जास्पत्यं सुयममा कृणुष्व शचूयतामभि तिष्ठा महोसि ॥ ३ ॥
 अग्ने । गर्धं । महते । सांभगाय । तव । द्युम्नानि । उत्तमानि । संतु ।
 सं । जाःपत्यं । सुऽयमं । आ । कृणुष्व । शचुऽयतां । अभि । तिष्ठ । महोसि ॥ ३ ॥

हे अपि त्वं महते प्रभुताय सांभगायास्माकं शोभनधनत्वाय गर्धं । शत्रुन महस्व । तथा तव संबन्धीनि द्युम्नानि धनानि तेजानि वा उत्तमान्युत्कृष्टानि संतु । भवन्तु । किंच हे अपि स जास्पत्यं । जा जाया च पतिश्रु जायापती । तयोः कर्म जास्पत्यं । तत्सुयमं मुष्टु नियमनोपितं । अन्योन्यसंश्लिष्टमित्यर्थः । समा कृणुष्व । सम्यक् रूपं । अपि च शचूयता शचुमात्मन इच्छतां सपत्नानां महोसि तेजास्यभि तिष्ठ । आक्रमस्व ॥

समिद्धस्य प्रमहसोऽग्ने वंदे तव श्रियं । वृषभो द्युम्नवान् असि समध्वरेष्विध्यसे ॥ ४ ॥
 संऽदध्यस्य । प्रऽमहसः । अग्ने । वंदे । तव । श्रियं । वृषभः । द्युम्नवान् । असि । सं ।
 अध्वरेषु । इध्यसे ॥ ४ ॥

हे अपि समिद्धस्य प्रवृद्धस्य प्रमहसः प्रकृष्टतंत्रमस्तव संबन्धिनीं श्रियं दीप्तिं वंदे । अहं यजमानः स्तामि । वृषभः कामाना वर्षिता त्वं द्युम्नवानसि । धनवान्भवसि । अध्वरेषु यज्ञेषु समिध्यसे । सम्यग्दीप्यसे ॥

दर्शपूर्णमासयोः समिद्धो अपि आहूत इति द्वे सामिधन्या । सुवित च । समिद्धो अपि आहूत इति द्वे । आ० १. २. । इति ॥

समिद्धो अग्न आहुत देवान्यक्षि स्वध्वर । त्वं हि हव्यवाळसि ॥ ५ ॥
 संऽदध्यः । अग्ने । आऽहुत । देवान् । यक्षि । सुऽअध्वर । त्वं । हि । हव्यऽवाद । असि ॥ ५ ॥

हे आहुत यजमानैरा समंताहुत हे स्वध्वर शोभनयज्ञोपित हे अपि समिद्धः सम्यग्दीप्तस्य देवान्योतमानानिन्द्रादीन्यक्षि । यजस्व । हि यस्मात्कारणात् हे अपि त्वं हव्यवाडसि हव्यानां वोढा भवसि । अतः कारणा देवान्यजन्विति संबंधः ॥

आ जुहोता दुवस्यतामिं प्रयत्यध्वरे । वृणीध्वं हव्यवाहनं ॥ ६ ॥

आ । जुहोत । दुवस्यत । अमिं । प्रयति । अध्वरे । वृणीध्वं । हव्यऽवाहनं ॥ ६ ॥

हे ऋत्विजो यूयमध्वरऽस्मदीययागं प्रयति प्रवृत्तिं सति हव्यवाहनं हविषा वोढारमेतन्नामकमग्निमा जुहोत । आ समताज्जुहोत । तथा दुवस्यत । परिचरत । वृणीध्वं । संभजध्वं च हव्यवाहनं । हव्यवाहनाम कस्यैवाग्नेदेवतासंबन्धो यज्ञमानिध्वरणीयस्य च तत्तिरीयं स्पष्टमास्मात् । तयो वा अययो हव्यवाहनो देवानां कथवाहनः । पितृणां महारजा अमुराणां । त एतन्नाममेतं मा वरिष्यतं मामिति वृणीध्वं हव्यवाहनमित्याह य एव देवानां त वृणीते । तै० सं० २. ५. ८. ६. इति ॥ ॥ २२ ॥

अयमिति पचदशर्चं पंचदशं मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अयमा पचोना गौरिवीतिः शाक्य एन्द्रमुग्रना यदोग्रनमो वा पाद इति । शक्तिगोचोत्पन्नो गौरिवीतिनाम ऋषिः । अनुकृत्वातिष्ठप । इन्द्रो देवता मङ्गला दिपरिभाषाया निवृत्तत्वात् । उग्रना यत्तद्वर्त्यति पाद आग्रनम एन्द्रो वा ॥ आभिप्रविकं तृतीयऽहनि मरुत्वतीय एतन्निविष्टानं । मूर्तिर्न च । तृतीयस्य अयमा यो जात एवति मध्यादिनः । आ० १. १. इति ॥

अयमा मनुषो देवतातां ची रोचना दिव्या धारयंत ।

अर्चति त्वा मरुतः पृतदंष्ट्रास्त्वमेपांमृषिरिन्द्रासि धीरः ॥ १ ॥

ची । अयमा । मनुषः । देवऽताता । ची । रोचना । दिव्या । धारयंत ।

अर्चति । त्वा । मरुतः । पृतदंष्ट्राः । त्वं । एपां । ऋषिः । इन्द्र । अमि । धीरः ॥ १ ॥

मनुषो मनोः संबन्धिनि देवताता देवतातां यज्ञं ची चीण्यमार्चमाणि यानि तज्जामि सति । तथा ची चीणि रोचना रोचमानानि वाय्वग्निमूर्यात्मकानि दिव्या दिव्यान्यतरि त्वे भवानि तानि तज्जामि धारयत । मरुतो धारयति । पृतदंष्ट्राः शुद्धवला मरुतस्या त्वामर्चति । मूर्ति । हे इन्द्र धीरो धीमास्त्वमेपां मरुताम पिबामि । द्रष्टा भवामि ॥

अनु यदो मरुतो मंदमानमार्चन्निद्रं पपिवांसं सुतस्य ।

आदत्त वज्रंमभि यदहिं हन्तपो यङ्गीरंमृजत्सहवा उ ॥ २ ॥

अनु । यत् । उ । मरुतः । मंदमानं । आर्चन् । इन्द्रं । पपिऽवांसं । सुतस्य ।

आ । अदत्त । वज्रं । अभि । यत् । अहिं । हन् । अपः । यङ्गीः । अमृजत् । सत्तव । ऊदति ॥ २ ॥

यद्यदा मरुतो मंदमानं तृणं सुतस्याभिपुतं सोमं पपिवांसं पीतवतसोममिन्द्रमन्वाचनं अन्तमुपन तदंद्रो वज्रमादत्त । आददा । ततो यद्यदाहि वृत्रमभि हन् अभ्यहन अभिहतवान तदा यङ्गीर्महतीरपो वृत्रेण निरुद्धान्युदकानि मर्तव्यं स्वीरत्वेन मर्तुं गंतुमस्य शत । निरोधाद्यामुचत ॥

उत ब्रह्माणो मरुतो मे अस्मिन्द्रः सोमस्य सुपुतस्य पेयाः ।

तद्धि हव्यं मनुषे गा अर्वितदहन्निद्रं पपिवाँ इन्द्रो अस्य ॥ ३ ॥

उत । ब्रह्माणः । मरुतः । मे । अस्य । इन्द्रः । सोमस्य । सुऽपुतस्य । पेयाः ।

तत् । हि । हव्यं । मनुषे । गाः । अर्वितत् । अहन । अहिं । पपिऽवान् । इन्द्रः । अस्य ॥ ३ ॥

उतापि च हे ब्रह्माणो वृहंतो हे मरुतो यूयमिन्द्रस्य सुपुतस्य मृष्टमिपुतस्य मे मदीयस्यास्य सोमस्य सोमं ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी । पेयाः । पिबत ॥ पिबतेराशीर्निद्रं मध्यमवज्रवचनस्यैकवचनं ॥ तद्धि तद्वन्तु हव्यं

युष्माभिः पीतं सोमात्मकं हविर्मनुषे मनुष्याय यजमानाय गा धेनुर्वृष्टिलक्षणाभ्युदकानि वा अविंदत । वेदयति ।
यजमानं गा लभयतीत्यर्थः । किंचास्मै सोमं पपिवान पीतवानिद्रोऽहिं वृचमहन । अवधीत ॥

आद्रोदसी वितरं वि ष्कभायत्संविब्यान्श्चिद्वियसे मृगं कः ।

जिगर्तिमिंद्रो अपजर्गुराणः प्रति श्वसंतमव दानवं हन् ॥ ४ ॥

आत।रोदसी इति।विऽतरं।वि।स्कभायत्।संऽविब्यान्ः।चित्।भियसे।मृगं।करिति कः।

जिगर्ति । इंद्रः । अपऽजर्गुराणः । प्रति । श्वसंतं । अव । दानवं । हन्ति हन् ॥ ४ ॥

इंद्रः परमेश्वर्ययुक्तः आत्मोसपानानंतरं रोदसी वावापृथिवी वितरमतिशयेन ॥ अमु च कंदमीति
वस्तरपि कृतिऽमुप्रत्ययः ॥ वि ष्कभायत् । व्यस्तभात । चलनरहितं अकरोत् । संविब्यान्श्चित् संवृण्वानः
संगच्छमानो इंद्रः ॥ व्ययतेर्वा संवरणकर्मणो वेतेर्वा गतिकर्मणो रूप । चिदित्येवेत्यस्यार्थं वर्तते ॥ मृगं मृगव
त्पलायमानं वृचं भियसे भयाय कः । अकार्षीत् ॥ करोतिर्लुङि सचे घमर्हरत्यादिना जूलोपः । वहलं कंदस्य
माद्योगेऽपीत्यडभावः ॥ इन्द्रो जिगर्ति गिरतमाकादयतं श्वसंतं भयार्थं श्वासं कुर्वतं दानवं दनोः पुत्र
वृचमपजर्गुराण आकादनाद्विमोचयन् प्रति प्रतिगत्याव हन । अवहतवान् ॥

अध क्रत्वा मघवन्तुभ्यं देवा अनु विश्वे अददुः सोमपेयं ।

यत्सूर्यस्य हरितः पतंतीः पुरः सतीरुपरा एतंशे कः ॥ ५ ॥

अध । क्रत्वा । मघऽवन । तुभ्यं । देवाः । अनु । विश्वे । अददुः । सोमऽपेयं ।

यत् । सूर्यस्य । हरितः । पतंतीः । पुरः । सतीः । उपराः । एतंशे । करिति कः ॥ ५ ॥

अर्थापि च हे मघवन घनवज्रिद्र क्रत्वा क्रतुना त्वदीयेन कर्मणा विश्वे सर्वं देवा बोतमाना वज्रादय
स्तुभ्यं त्वदर्थं सोमपेयं सोमपानमन्वदद् । आनुपूर्थेण दत्तवतः । ततः प्रभृतीन्द्रो देवभ्यः सर्वभ्योऽधिको
ऽभवदित्यर्थः । तथा च श्रूयते । स महान्भुत्वा देवता अब्रवीद्वारं स उडरतेत्यादि । ए० ब्रा० ३ २१ । हे इंद्र
यत्स्य पतंतीरागच्छंतीः पुरः सतीः पुरस्ताद्भवतीः सूर्यस्य संबन्धिनीर्हरितो वहवा उपरा उपरता मंदगती-
रतश एतशाख्याय ऋषे कः अकार्षीः । एतशो हि स्वश्वपुत्रेण सूर्येण सह स्पर्धामकरोदिति यावत् । तथा च
निगमांतरं । प्रेतश सूर्यं पस्पृधान मावश्यं मुष्मिमावदिद्रः । ऋग्वे० १. ६१. १५ । इति ॥ ॥ २३ ॥

नव यदस्य नवतिं च भोगान्त्साकं वज्रेण मघवा विवृश्वत् ।

अर्चंतींद्रं मरुतः सधस्थे चिष्टुभेन वचसा बाधत द्यां ॥ ६ ॥

नव । यत् । अस्य । नवतिं । च । भोगान् । साकं । वज्रेण । मघऽवा । विऽवृश्वत् ।

अर्चंति । इंद्रं । मरुतः । सधऽस्थे । चिष्टुभेन । वचसा । बाधत । द्यां ॥ ६ ॥

यद्यदा मघवा घनवानिद्रः । अस्यत्यनेन शंबर उच्यते । अस्य शंबरस्य संबन्धीनि नव नवसंख्याकानि
नवति च नवतिसंख्याकानि च भोगान्पुराणि । भोगानित्यंतीदात्तः पुरवचनः । साकं युगपदेव वज्रेण विवृश्वत्
व्यवृश्वत् अभिनत तदा मरुतः सधस्थे महस्यानि युद्धे वा स्थितमिद्रं चिष्टुभेन चिष्टुपकंदस्केन वचसा वायूपेण
स्तोत्रेणार्चति । असुवन । इंद्र एवं स्तुतः सन् द्यां मरुतः प्रयुज्यमानेन संचेण दीप्तं शंबरस्यममुरं बाधत ।
अबाधत । पिपीडि ॥

सखा सख्ये अपचतृयमग्निरस्य क्रत्वा महिषा ची गतानि ।

ची साकमिंद्रो मनुषः सरांसि सुतं पिबदृचहत्याय सोमं ॥ ७ ॥

सखा । सख्ये । अपचत् । तृयं । अग्निः । अस्य । क्रत्वा । महिषा । ची । गतानि ।

ची । साकं । इंद्रः । मनुषः । सरांसि । सुतं । पिबत् । वृचहत्याय । सोमं ॥ ७ ॥

सखिन्द्रस्य मित्रभुतोऽपि महिषा महिषाणां पशुनां ची चीणि गतानि गतमख्याकानि सख्ये सख्यमित्रभु
तस्यास्येन्द्रस्य क्रत्वा कर्मणा निमित्तभूतेन तृयं त्रिप्रमपचत् । पपाच । किंच इंद्रः परमशर्ययुक्तो मनुषो मनोः
संवधीनं ची चीणि सरांसि पात्राणि । अत्र सरःशब्देन पुत्रमुदाधवनीयद्रोणकलशमज्ञानि पात्राण्युच्यते ।
तेषु स्थितं सुतमभिपूतं सोमं साकं युगपदेव वृचहत्याय वृचहनभाय पिबत् । अपिबत् । पपा ।

ची यच्छता महिषाणामघो मास्वी सरांसि मघवा सोम्याषाः ।

कारं न विश्वे अद्भंत देवा भरमिंद्राय यदहिं जघानं ॥ ८ ॥

ची । यत् । गता । महिषाणां । अघः । माः । ची । सरांसि । मघऽवा । सोम्या । अषाः ।

कारं । न । विश्वे । अद्भंत । देवाः । भरं । इंद्राय । यत् । अहिं । जघानं ॥ ८ ॥

हे इंद्र त्वं यद्यदा ची चयाणां गता गतमख्याकानां महिषाणां पशुनां मा मासान्यघः भवितवानसि ॥
घभरत्तवा रूप ॥ यदा च मघवा धनवान्त्वं सोम्या सोममयानि ची चीणि सरांसि पात्राण्यपा पीतवानसि ।
यद्यद्वोऽहि वृचं जघान ततवान तदा विश्वे सर्वं देवा भर सोमपानादिना पुर्णमिंद्रायद्र युःपार्थमहत ।
आह्वयत । तत्र दृष्टातः । कारं न । स्वामिनः कर्मकरमिव तहत ॥

उशनसः सोम उशना यत्सहस्यरिति मरुत्वतीयं सूक्तमुखीया । सूचितं च । उशनसः सोमेन गरगीणं
मिवात्मानं मन्यमानो यज्ञतोऽशना यत्सहस्यरयातं । आ० ९ ५ । इति ॥

उशना यत्सहस्यैरयातं गृहमिंद्रं जृजुवानेभिरश्वैः ।

वन्वानो अत्र सरथं ययाथ कुत्सेन देवैरवन्तोर्हं शुष्णं ॥ ९ ॥

उशना । यत् । सहस्यैः । अयातं । गृहं । इंद्रं । जृजुवानेभिः । अश्वैः ।

वन्वानः । अत्र । सरथं । ययाथ । कुत्सेन । देवैः । अवन्तोः । ह । शुष्णं ॥ ९ ॥

यद्यदा हे इंद्र त्वमुशना काव्यथ सहस्यैरभिभवन्तीति जृजुवानिभिर्जृजुवानिर्गत्वा द्विरश्वैः कुत्सास्य गृहमयात
अगच्छतं तदा हे इंद्र त्वमत्राग्निष्कालं वन्वानः शत्रुन हिंसनं कुत्सेन देवैश्च सह सरथं समानमेकं रथं ययाथ ।
जगथ । किंच शुष्णमेतन्नामकममुरमवन्तोर्हं । अहिंसोः खलु ॥

प्राप्यच्चक्रमवृहः सूर्यस्य कुत्सायान्यद्वरिवो यातवेऽकः ।

अन्नासो दस्यूरमृणो वधेन नि दुर्याणे आवृणद्भ्रवाचः ॥ १० ॥

प्र । अन्यत् । चक्रं । अवृहः । सूर्यस्य । कुत्साय । अन्यत् । वरिवः । यातवे । अकरित्यकः ।

अन्नासः । दस्युः । अमृणः । वधेन । नि । दुर्याणे । आवृणक्त । मृधऽवाचः ॥ १० ॥

हे इंद्र पूर्वं द्विक्रस्य सूर्यस्यान्यदेकं चक्रं प्रावृहः । पृथक् चकर्त् । अन्यदेकं चक्रं कुत्साय कुत्सस्य वरिवो
धनं यातवे प्राप्तुमकः । अकार्षीः । किंच अनाम आस्यरहितान । आस्यशब्देन शब्दो लक्ष्यते । अशब्दात्सूकान

दस्यूनमुरान वधेनायुधेन वज्रेणामृणः । अहिमीः । दूयेणि संयामि मृधवाचो हिंसितवागिन्द्रियाममुराव्यवृणक्त ।
नितरां किल्वानमि । अमृणो न्यवृणगिति द्विरुक्तिरादरार्था ॥ ॥ २४ ॥

स्तोमासस्त्वा गौरिवीतेरवधन्मरधयो वेदथिनाय पिप्रुं ।

आ त्वामृजिश्वा सख्याय चक्रे पचन्पक्तीरपिवः सोममस्य ॥ ११ ॥

स्तोमासः । त्वा । गौरिऽवीतेः । अवधन् । अरधयः । वेदथिनाय । पिप्रुं ।

आ । त्वां । ऋजिश्वा । सख्याय । चक्रे । पचन् । पक्तीः । अपिवः । सोमं । अस्य ॥ ११ ॥

हे इन्द्र गौरिवीतेरतन्नामकस्य सचन्द्रधुर्मसं संवधीनि स्तोमासः स्तोत्राणि त्वा त्वामवधन् । वर्धयन्तु ।
वेदथिनाय वेदथिनः पुत्राय ऋजिश्वास्त्रं पिप्रुमेतन्नामकममुरमरधयः । वशमनयः । हे इन्द्र ऋजिश्वानामा
काश्चिदपिः सख्याय तव सखित्वाय पक्तीः पक्त्व्यानि पुरोडाशादीनि पचनं पाकं कुर्वन् त्वामा चक्रे । अभिम
धीचकार । किंच त्वमस्य ऋजिश्वनः संवधिनं सोममपिवः । अपाः ॥

दशपथेऽहनि मरुत्वतीये शस्ते नवस्वाम इति मुक्तमुखीया । सूत्रितं च । नवस्वामः सुतसोमास इन्द्र सखा
ह यत्र सखिभिर्नववर्गितं निविद्वानयोरपि । आ० ९ ३ । इति ॥

नवस्वामः सुतसोमास इन्द्रं दशस्वामो अभ्यर्चत्यर्केः ।

गव्यं चिदूर्वमपिधानंवतं तं चिन्नरः शशमाना अपं वन ॥ १२ ॥

नवऽस्वामः । सुतऽसोमासः । इन्द्रं । दशऽस्वामः । अभि । अर्चति । अर्केः ।

गव्यं । चित् । ऊर्वं । अपिधानंऽवतं । तं । चित् । नरः । शशमानाः । अपं । वन ॥ १२ ॥

नवस्वामः । सत्रयागमनुतिष्ठतो ये नवभिर्मामः समाप्य गतास्ते नवस्वाः । दशभिर्मामः समाप्य ये गताभि
दशस्वाः । एत उभयविधा अगिरसः सुतसोमासोऽभिपुतसोमाः संत इन्द्रमर्केरर्चनीयैः स्तोत्रैरभ्यर्चति ।
अभिपुर्वति । तथा शशमानाः सुवतो नरो नतारोऽगिरसोऽपिधानवंतं बलनामुरणाक्तादितवत तं चित
वहपु प्रदेशेषु प्रमितमपि गव्यं चित गोसंवधिनमप्यूर्वं समूहमप वन । अपावृण्वन् ॥

परिक्रीनाम्यकाह मरुत्वतीर्यानिष्कवन्ययोः मुक्तमुखीये कथो नु त इत्यादि द्वे ऋचा । सूत्रितं च । कथो
नु ते परि चराणि विद्वानिति द्वे । आ० ९ ५ । इति ॥

कथो नु ते परि चराणि विद्वान्वीर्या मघवन्या चकथं ।

या चो नु नव्या कृणवः शविष्ठ प्रेदु ता ते विदथेषु ब्रवाम ॥ १३ ॥

कथो इति । नु । ते । परि । चराणि । विद्वान् । वीर्या । मघऽवन । या । चकथं ।

या । चो इति । नु । नव्या । कृणवः । शविष्ठ । प्र । इत् । ऊं इति । ता । ते । विदथेषु ।

ब्रवाम ॥ १३ ॥

हे मघवन धनवर्जिन्द्र त्वं या यानि वीर्या वीर्याणि चकथं चकथे अहं तानि वीर्याणि विद्वान् जाननं ते
तुभ्य कथो नु कथं नु परि चराणि । परिचर्या करवाणि । हे शविष्ठ बलवत्तमं त्वं त्वं या चो यानि चैव नव्या
नव्यानि नूतनानि वीर्याणि नु निप्रं कृणवः कुर्याः ते त्वदीयानि ता तानि वीर्याणि विदथेषु यज्ञेषु प्रेदु
ब्रवाम । प्रैव वदाम ॥

एता विश्वा चकृवाँ इंद्र भूर्यपरीतो जनुषा वीर्येण ।
 या चिन्तु वज्रिन्कृणवो दधृष्वान्न ते वर्ता तविष्या अस्मि तस्याः ॥१४॥
 एता । विश्वा । चकृऽवान् । इंद्र । भूरि । अपरिऽइतः । जनुषा । वीर्येण ।
 या । चिन्तु । वज्रिन् । कृणवः । दधृष्वान् । ना । ते । वर्ता । तविष्याः । अस्मि । तस्याः ॥१४॥

हे इंद्र अपरीतः शत्रुभिरपरिगतम्ब जनुषा जननसिद्धिनास्मीधन वीर्येण बलिन भूरि भुरीणि वहन्त्येते
 तानि प्रत्यङ्गोपनभ्यमानानि विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवनजातानि चक्रवान् । कृतवानसि । हे वज्रिन
 वज्रवज्रिन्द्र दधृष्वान् मपत्रान्धर्पयस्त्वं नु विप्र या चिन्तानि च विश्वानि कृणवः कृयाः ते त्वदीयस्य तस्याम्-
 विष्यास्तस्य वलस्य वर्ता निवारयिता न कीऽर्ष्यासि ॥

इंद्र वत्सं क्रियमाणा जुषस्व या ते शविष्ठ नव्या अकर्म ।
 वस्त्रैव भद्रा मुकृता वसूयू रथं न धीरः स्वपा अतश्च ॥१५॥
 इंद्र । वत्सं । क्रियमाणा । जुषस्व । या । ते । शविष्ठ । नव्याः । अकर्म ।
 वस्त्राऽइव । भद्रा । सुऽकृता । वसुऽयुः । रथं । न । धीरः । सुऽअपाः । अतश्च ॥१५॥

हे शविष्ठ वलवत्तम शूरतम इंद्र ते तुभ्य या यानि स्तोत्राणि नव्या ज्ञतना अतना वयमकर्म अकर्म हे
 इंद्र त्वं क्रियमाणास्माभिः क्रियमाणानि भद्रा वत्साणि तानि स्तोत्राणि जुषस्व । भवस्व । धीरो धीमान्
 स्वपाः शोभनकर्मा वसुयूधनकामोऽह वस्त्रैव वस्त्राणीव भद्रा भद्राणि भजनीयानि मुकृता मुष्ट कृतानि
 स्तोत्राणि रथं न रथमिवातर्जं । अकरव । स्तोत्राण्युपमहारवद्वाह्याणीत्यभिप्रायेण वस्त्रनिदर्शनमुक्तं । रथद-
 शानस्वागमनसाधनत्वप्रतिपादनाय । स्तोत्राणि स्तीकृत्य मत्स्य धनं प्रयच्छत्यर्थः ॥ ॥१५॥

क्र स्य वीर इति पंचदशर्चं षोडश मुक्तं । अत्रानुक्रमिका । क्र स्य वभुर्चणचर्योऽप्यव राजा सुत इति ।
 वभुर्चपिः । अनुक्तत्वाच्चिष्टुप । इंद्रो देवता । अणचयनासा राजापि कश्चित्स्मर्यते । अतः सोऽपि देवता ॥
 तीव्रमोमाख्य एकाहं मरुत्वतीयशस्त्र इंद्र मुक्तं निविष्टान् । मुचितं च । तीव्रमोमिनाज्ञायकामः क्र स्य वीर
 । आ० ९. ७. इति ॥

क्र० स्य वीरः को अपश्यदिंद्रं सुखरथमीयमानं हरिभ्यां ।
 यो राया वज्री सुतमोममिच्छन्तदोको गतां पुरुहूत ऊती ॥१॥
 क्र । स्यः । वीरः । कः । अपश्यत । इंद्रं । सुखरथं । ईयमानं । हरिऽभ्यां ।
 यः । राया । वज्री । सुतऽमोमं । इच्छन् । तत् । ओकः । गतां । पुरुऽहूतः । ऊती ॥१॥

वज्री वज्रवान् पुरुहूतो बह्मभिराहतो य इंद्रो राया दधेन धनेन सह सुतमोममिच्छन् अभिपुतमोम
 यजमानमन्विच्छन् ऊती ऊत्यै रक्षायै तत्तस्य यजमानस्याको गृहं गता प्राप्नो भवति वीरो विक्रातः स्य म
 इंद्रः क्र कृत्र विद्यते । सुखरथं शोभनाक्षद्वारो रथो यस्य स सुखरथः । मुष्ट खनति लिखति भूमिमिति वा
 मुखं । तादृयथं । मुहितं विभ्यः ख पुनः खनंतरिति यास्कः । नि० ३. १३ । हरिभ्यां स्ववाहनाभ्यामश्वभ्यामीय-
 मानं गच्छन्तमिंद्रं कोऽपश्यत । कथं दृष्टे ॥

अवाचचक्षं पदमस्य सस्वरूपं निधातुरन्वायमिच्छन् ।
 अपृच्छमन्याँ उत ते मं आहुरिंद्रं नरो वुवुधाना अग्नेम ॥२॥

अ॒वं । अ॒च॒च॒शं । प॒दं । अ॒स्य । स॒स्वः । उ॒ग्रं । नि॒ऽधा॒तुः । अ॒नु । आ॒यं । इ॒च्छ॒न ।
अ॒पृ॒च्छं । अ॒न्या॒न । उ॒त । ते । मे । आ॒हुः । इ॒ंद्रं । न॒रः । वु॒वु॒धा॒नाः । अ॒ग्ने॒म ॥ २ ॥

अस्यंद्रस्य पद स्थानमवाचवच । अहमवाद्राव । कीदृशं । ममोऽतर्हितमयमुन्नूणं । किंच इच्छन्निद्रम-
न्विच्छद्ब्रह्म निधातुः स्व स्थापयितुम्यंद्रस्य पदमन्वायं । अन्वगमं । अन्यानुतान्यान्विक्षोऽपि मार्गे इद्रमपृच्छ ।
पृष्ठवानस्मि । पृष्टास्ते मे मत्स्यमिद्रमाहः । किमाहुरित्युच्यते । नरो यज्ञानां नतारो वुवुधाना वुभुत्समाना
वयमग्नेम । इद्र प्राप्नवतः स्मः । यद्यपीन्द्रो वियते तथापि दुर्लभश्चदनुपगतव्य इति वुभुत्समानः स्वभावमपृच्छत
पृष्टश्च मुनभ इत्युक्तं इद्रप्राप्त्यर्थं मुक्तशेषमपश्यदित्यर्थः ॥

प्र नु व॒यं सु॒ते या ते कृ॒तानी॑द्र॒ व्रवा॑म॒ यानि॑ नो जु॒ज्ञोपः॑ ।
वे॒दद॑वि॒द्याञ्छृ॒ण्वं॒श्च वि॒द्वान्वि॑ह॒तेऽयं म॒घवा॑ सर्व॒सेनः॑ ॥ ३ ॥
प्र । नु । व॒यं । सु॒ते । या । ते । कृ॒तानि॑ । इ॒ंद्रं । व्रवा॑म । यानि॑ । नः । जु॒ज्ञोपः॑ ।
वे॒दत॑ । अ॒वि॒द्वान् । शृ॒ण्वन् । च । वि॒द्वान् । व॒हते॑ । अ॒यं । म॒घऽवा॑ । सर्व॒ऽसेनः॑ ॥ ३ ॥

हे इद्र ते त्वदीयानि यानि कृतानि कर्माणि संति न अथ वयं स्तोतारः सुते सोमोऽभिपूते सति तानि
कर्माणि प्र व्रवाम । प्रकर्षणं वदाम । त्वमपि नोऽस्मदर्थं यानि कर्माणि जुज्ञोपः असेवथाः तानि कर्माण्य-
विद्वान् इतः पूर्वमज्ञानेन जनो वेदत । जानातु । विद्वान् शृण्वन् । शृणुयाच्च । यद्वा । विद्वान् ज्ञानेन पुरुषः
शृण्वन् । अज्ञानतमपि जन आवयंश्च । सर्वसेनः सर्वाभिः सेनाभिर्युक्तो मघवा धनवान् विद्वान् ज्ञानतयमिन्द्रो
ज्ञानतश्च शृण्वन्तश्च तान् जनान् प्रति वहते । अर्धरुह्यते ॥ अत्ययेन कर्तुं प्रत्ययः ॥ प्रापयति ॥

स्थि॒रं म॒नश्च॑कृ॒षे जा॒त इ॒ंद्र वे॒पीदे॒को यु॒धये॑ भू॒यस॑श्चित् ।
अ॒श॒मा॒नं चि॒च्छ॒वं॒सा दि॒द्युतो॑ वि वि॒दो ग॒वा॒मूर्व॑मु॒स्रिया॑णां ॥ ४ ॥
स्थि॒रं । म॒नः । च॒कृ॒षे । जा॒तः । इ॒ंद्र । वे॒पि । इ॒त् । ए॒कः । यु॒धये॑ । भू॒यसः॑ । चि॒त् ।
अ॒श॒मा॒नं । चि॒त् । श॒वं॒सा । दि॒द्युतः॑ । वि । वि॒दः । ग॒वां । ऊ॒र्व । उ॒स्रिया॑णां ॥ ४ ॥

हे इद्र ज्ञात उत्पन्नमात्र एव त्वं स्थिर चलनरहितं मनश्चित्तं चकृषे । चकर्थ । सर्वान् बलिष्ठान् जयेय-
मितीदृशं । तथा हे इद्र एक इदमहाय एव त्वं युधये युद्धाय भूयसश्चित् ब्रह्मतरान् राक्षसादीनपि वेपि ।
अवः । अगमः । किंच अशमानं चित् गवामावरकं पर्वतमपि शवसा बलिन वि दिद्युतः । व्यभिः । किंच
उस्रियाणां वीरमुत्सारयतीना गवा धनुनामूर्वं समूहं विदः । अवदयः । अलंभयः ॥

प॒रो य॒ज्ञं प॒रम॑ आ॒जनि॑ष्टाः प॒राव॑ति॒ श्रुत्यं॑ नाम॒ विभ्र॑न्त ।
अ॒तश्चि॑दि॒द्राद॑भ॒यंत॑ दे॒वा वि॒श्वा अ॒पो अ॒जय॑द्दा॒सप॑त्नीः ॥ ५ ॥
प॒रः । यत् । त्वं । प॒रमः॑ । आ॒ऽज॒नि॒ष्टाः । प॒राऽव॑ति॒ । श्रु॒त्यं । नाम॑ । वि॒भ्रन्त॑ ।
अ॒तः । चि॒त् । इ॒ंद्रा॒त् । अ॒भ॒यन्त॑ । दे॒वाः । वि॒श्वाः । अ॒पः । अ॒ज॒य॒त् । दा॒सऽप॑त्नीः ॥ ५ ॥

यद्यदा हे इद्र परः परस्तादुपरिष्ठातिस्थितः परम उत्कृष्टतमस्त्वं परावति दूरं श्रुत्य श्रवणीयं नाम
नामधेयं विभ्रन्त धारयन्नाजनिष्टाः आ समतादजाण्याः । शेषः परोचक्रतः । अतश्चिदत आरभ्यैव देवा
योतमाना अग्न्यादय इद्रादभयंत । विभ्रुः । विश्वा अपः सर्वाण्युदकानीन्द्रोऽजयत । वशीचक्र । कीदृशीः ।
दासपत्नीः । दासो वृत्रः पतिः पालयिता यासामपां ता इति ॥ ॥ २६ ॥

तुभ्येदेते मरुतः सुगेवा अर्चन्त्यर्के सुन्वत्यंधः ।

अहिमोहानमप आशयानं प्र मायाभिर्मायिनं सशदिदं ॥ ६ ॥

तुभ्ये । उत् । एते । मरुतः । सुगेवाः । अर्चन्ति । अर्के । सुन्वन्ति । अंधः ।

अहिं । ओहानं । अपः । आशयानं । प्र । मायाभिः । मायिनं । सशत् । इदं ॥ ६ ॥

एते मरुतः । महद्रवति वदतीति मरुतः स्तोतारः । सुगेवाः । गेवामिति मुखनामितत । गोभनमुखाः संतः । स्तोत्रेण गोभनं मुखमुत्पादयत इत्यर्थः । हे इन्द्र तुभ्यन्तुभ्यमेवाकंमर्चनीयं स्तोत्रमर्चति । मूर्चति । कुर्वतीत्यर्थः । अंधः सोमलक्षणमत्तं सुन्वति । अभिपव कुर्वति । इन्द्रः परमेश्वर्ययुक्तो मायाभिः मकीयाभिः शक्तिभि रहिं वृत्तं प्र सज्जत । अभ्यभवत् । कीदृश । ओहानं देवान्बाधमानमप उदकान्याशयानमावुत्य शयनं कुर्वन् मायिनं कपटवन्तिमिति ॥

वि पू मृधो जनुषा दानमिन्वन्नहग्वा मघवन्संचकानः ।

अवा दासस्य नमुचेः शिरो यदवर्तयो मनवे गातुमिच्छन् ॥ ७ ॥

वि । सु । मृधः । जनुषा । दानं । इन्वन् । अहन् । गवा । मघऽवन । संऽचकानः ।

अवा । दासस्य । नमुचेः । शिरः । यत् । अवर्तयः । मनवे । गातुं । इच्छन् ॥ ७ ॥

हे मघवन्मघवन्निद्र मंचकानोऽस्माभिः स्तुयमानस्व ॥ संपूर्वः कायतिः शब्दकर्मा । तस्य लङर्थे निटि रूपं ॥ दानं देवानां बाधकं वृत्रममुर गवा वृत्रेण्वनं प्ररयन् हिमन् जनुषा जन्मना मृधस्तदनुचराजानमा दीनं शत्रुन मृ मृध व्यहन । विजघंश । इन्द्रस्यामुरा जन्मारभ्य शत्रुव इत्यर्थः । हे इन्द्र त्वमत्रास्मिन्युतिं मनवे नमुचिनापहतगोधनाय मद्य गातुं सुखमिच्छन् अभिलषन् नमुचिर्गतज्ञासकस्योपक्षपयितुरमुरस्य सर्वाधि शिरः शीर्षं यद्यदावर्तयः अचूर्णयः तदा शत्रुन विजघर्थति पुंल्लेण संबधः ॥

युजं हि मामकृथा आदिदिदं शिरो दासस्य नमुचेर्मथायन ।

अशमानं चित्स्वर्ये वर्तमानं प्र चक्रियेव रोदसी मरुतः ॥ ८ ॥

युजं । हि । मां । अकृथाः । आत् । उत् । इन्द्र । शिरः । दासस्य । नमुचेः । मथायन ।

अशमानं । चित् । स्वर्यं । वर्तमानं । प्र । चक्रियाऽडव । रोदसी इति । मरुतऽभ्यः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्वं स्वर्ग्यं स्वर्गेण सहितं वर्तमानं अमंतमशमानं चित मेघमिव स्थितं दासस्योपक्षपयितुर्नमुचरमुरस्य शिरो मथायनं चूर्णयन् आदिदन्तरमेव मा युजं मथायमकृथा हि । चक्रियं खलु । तदानीं मरुद्भ्यस्तथा यभ्यो रोदसी यावापुष्ट्या चक्रियेव चक्र इव प्राप्ता ॥ उपमर्गश्रुतियां चक्रियाध्याहारः ॥

स्त्रियो हि दास आयुधानि चक्रे किं मां कन्नवला अस्य सेनाः ।

अंतर्ह्यख्यदुभे अस्य धेने अथोप प्रैद्युधये दस्युमिदं ॥ ९ ॥

स्त्रियः । हि । दासः । आयुधानि । चक्रे । किं । मां । कन्न । अन्नवलाः । अस्य । सेनाः ।

अंतः । हि । अख्यत् । उभे इति । अस्य । धेने इति । अथ । उप । प्र । ऐत् । युधये ।

दस्युं । इन्द्रः ॥ ९ ॥

दास उपक्षपयिता नमृचिरमुरः स्त्रियः स्त्रीरायुधानि युद्धसाधनानि चक्रे हि । कृतवान् खलु । इद्रेण सह योद्धुं प्रतिहतवानित्यर्थः । अस्यामुरस्य संबन्धिन्योऽवनाः स्त्रीरूपाः सना मा मां किं करन किं कुर्युरिति मन्यमान इदृशनामा मध्यऽस्यामुरस्य धेने प्रीणयिष्यां मूर्ध्ने उभे द्वे स्त्रियावंतरस्त्विति । गृहमध्ये निदधि खलु । अथानंतरमिद्वो दस्युं नमृचि युधये युद्धायोप प्रैत । उपप्रागच्छत ॥

समच गावोऽभितोऽनवन्तेहेह वत्सैर्वियुता यदासन ।

सं ता इद्रेऽमृजदस्य गार्कैर्यदी सोमासः सुपुता अमंदन ॥ १० ॥

सं । अच । गावः । अभितः । अनवन्त । इहऽइह । वत्सैः । विऽयुताः । यत् । आसन ।

सं । ताः । इद्रेः । अमृजत् । अस्य । गार्कः । यत् । ई । सोमासः । सुपुताः । अमंदन ॥ १० ॥

यद्यदा गावो वत्सैर्वियुता आसन वियुक्ता अभवन् अवास्मिन्कालेऽभितः सर्वतो नमृचिनापहता गाव इहेह इह चेह च सर्वतः समनवत । अत्यतमगच्छन् । यद्यदा सुपुता बभूवास्ता चपिणा मुष्टुभिपुताः सोमासः सोमा ईमेनमिदममंदन अमादयन् तदंद्रः गार्कः शर्कैर्मरुद्भिः सहास्य बभूवोः संबन्धिनीर्नमृचिनापहतास्ता गाः सममृजत् । वत्सैः सह समयोजयत् ॥ १० ॥

यदीं सोमा बभूधृता अमंदन्नरोरवीवृषभः सार्दनेषु ।

पुरंदरः पपिवाँ इद्रे अस्य पुनर्गवामददादुस्त्रियाणां ॥ ११ ॥

यत् । ई । सोमाः । बभूऽधृताः । अमंदन । अरोरवीत् । वृषभः । सार्दनेषु ।

पुरंऽदरः । पपिऽवान् । इद्रेः । अस्य । पुनः । गवाँ । अददात् । उस्त्रियाणां ॥ ११ ॥

यद्यदा बभूधृता बभूणाभिपुताः सोमा ईमेनमिदममंदन अमादयन् तदा वृषभः कामानां वर्धितेन्द्रः सार्दनेषु युद्धेष्वरोरवीत् । अत्यर्थं शब्दमकरोत् । पुरंदरः पुरां दारयितास्येसं सोमं पपिवान् पीतवानिन्द्रः पुनर्हविषयाणां चीरमुत्स्वाविणीर्गवां गा अददात् । बभूव ददी ॥

भद्रमिदं रुग्मा अग्ने अक्रुगवाँ चत्वारि ददतः सहस्रा ।

ऋणंचयस्य प्रयता मघानि प्रत्ययभीष्म नृतमस्य नृणां ॥ १२ ॥

भद्रं । इदं । रुग्माः । अग्ने । अक्रुन् । गवाँ । चत्वारि । ददतः । सहस्रा ।

ऋणंऽचयस्य । प्रऽयता । मघानि । प्रति । अयभीष्म । नृऽतमस्य । नृणां ॥ १२ ॥

रुग्म इति कश्चिज्जनपदविशेषः । अत्र रुग्मशब्देन तत्रत्या जना उच्यन्ते । रुग्मा ऋणंचयनाम्नो राज्ञः किंकरा हे अग्ने भद्रं कन्याणमिदं कर्माकन । अकुर्वन् । कीदृशाः । गवां धेनुनां चत्वारि चतुःसंख्यायुक्तानि सहस्रा सहस्राणि ददतो मह्यं प्रयच्छन्तः । राज्ञा हि दीयमानानि धनानि राजपुरुषा एव प्रयच्छन्तीत्यर्थः । नृणां नृतृणां मध्ये नृतमस्यातिशयेन नृतुतमस्य ऋणंचयस्यैतन्नामकं राज्ञा प्रयता प्रयतानि दत्तानि मघानि गोरूपानि धनानि वयं प्रत्ययभीष्म । प्रतिगृहीतवन्तः स्मः । पुत्रार्थं बहवचनं ॥

सुपेणसं माव मृजंत्यस्तं गवाँ सहस्रं रुग्मासो अग्ने ।

तीव्रा इदंमममंदुः सुतारोऽक्तोर्बुष्टौ परितकम्यायाः ॥ १३ ॥

सुऽपेणसं । मा । अवं । मृजंति । अस्तं । गवाँ । सहस्रैः । रुग्मासः । अग्ने ।

तीव्राः । इदं । अममंदुः । सुतासः । अक्तोः । विऽउष्टौ । परिऽतकम्यायाः ॥ १३ ॥

हे अपि रुग्णमासो रुग्णमा ऋणचैयस्य किंकराः सुपेणसं मुरुपमलंकाराक्तादनादिभिः संस्कृत मा मामेस्त
गुहं गवां धनूनां सहस्रैः महाव स्रजति । प्रापयति स्म । तदनंतरमेष तीव्रा रसवतः सुतासो लब्धवद्भनन
मयाभिपुताः सोमाः परितुक्स्याथाः । तमसा भुतानि परितुक्कति गच्छतीति परितुक्स्या । तस्या अक्तो
रात्र्युष्टो व्युक्तने मति । उपःकाल इत्यर्थः । इंद्रमसमदुः । अमादयन् । बभुगवा प्राप्यनंतरमविलंबितमेव
सोमनेज इत्यर्थः ॥

अच्छत्सा रात्री परितुक्स्या याँ ऋणंचये राज्ञि रुग्णानां ।

अत्यो न वाजी रघुरज्यमानो बभुश्चत्वार्यसनत्सहस्रा ॥ १४ ॥

अच्छत् । सा । रात्री । परिऽतुक्स्या । या । ऋणंचये । राज्ञि । रुग्णानां ।

अत्यः । न । वाजी । रघुः । अज्यमानः । बभुः । चत्वारि । असनंत । सहस्रा ॥ १४ ॥

रुग्णानां रुग्णमासां जनानां राज्ञि प्रभातृणंचय एतत्सत्तके तत्समीप एव या रात्रिः परितुक्स्या
परितो गंत्री भवति सा रात्रीऽक्त । व्युष्टाभवत । अत्यः सततगामी वाजी न अत्य इव रघुः शीघ्रगाम्यत्य
मानः प्रियमाणो बभुरतन्नामक ऋषिपुत्रत्वारि चतुःसंख्याकौनि सहस्रा सहस्राणि गोरुपाणि धनान्यसनत ।
अलभत ॥

चतुःसहस्रं गव्यस्य पशुः प्रत्यग्भीष्म रुग्मेध्वग्रे ।

धर्मश्चित्तप्रः प्रवृजे य आसीदयस्मयस्तम्वादां विप्राः ॥ १५ ॥

चतुःसहस्रं । गव्यस्य । पशुः । प्रति । अग्भीष्म । रुग्मेधु । अग्ने ।

धर्मः । चित् । तप्रः । प्रवृजे । यः । आसीत् । अयस्मयः । तं । ऊँ इति । आदां । विप्राः ॥ १५ ॥

हे अपि वयं रुग्मेध्वेत्सत्तकेषु जनेषु गव्यस्य गवात्मकस्य पशुः पशोः पशुना । जाताविकवचन । चतुःसहस्र
चत्वारि सहस्राणि प्रत्यग्भीष्म । प्रतिगृहीतवतः स्मः । प्रवृजे प्रवृजनार्थं तप्रः संतप्रः शोभनवर्णो धर्मश्चित्त-
हावीर इवायस्मयोऽयोमयो हिरण्यमयो यः कलश आसीत् अभवत् तम् दोहनार्थं कलशं च विप्रा मेधाविनो
वयं रुग्मेध्वादां । आदत्तवतः ॥ ॥ १८ ॥

इन्द्रो रथाय च योदशर्चं सप्रदशं मुक्त । अवस्युर्नामात्रेय ऋषिः । विष्टुप कंटः । इन्द्रो देवता । उग्रमयात
सं ह यज्ञामिति पादयोः क्रमेण कृत्योगनसो विकल्पेन देवता । इन्द्राकृत्मा वहमानित्यस्या इन्द्रः कृत्यश्च । तथा
चानुक्रांतं । इन्द्रो रथाय सप्रोनावस्युर्गमिति कृत्योगनसो वा पादौ परद्राकृत्मीति ॥ विनियोगो
लिंगिकः ॥

इन्द्रो रथाय प्रवतं कृणोति यमध्यस्थान्मघवा वाजयंतं ।

यूथेव पश्वो व्युनोति गोपा अरिष्टो याति प्रथमः सिपासन ॥ १ ॥

इन्द्रः । रथाय । प्रवतं । कृणोति । यं । अधिऽअस्थात् । मघऽवा । वाजऽयंतं ।

यूथाऽडव । पश्वः । वि । उनोति । गोपाः । अरिष्टः । याति । प्रथमः । सिपासन ॥ १ ॥

मघवा धनवान्द्रो वाजयंतमन्नामिच्छंतं यं रथमध्यस्थात् अधितिष्ठति तस्मै रथाय प्रवतं प्रवणमात्रं
कृणोति । करोति । अपि च गोपा गोपालः पश्वो यूथेव पशोः पशुनां युथानि यथा व्युनोति प्रेरयति तथा
शत्रुमेन्यानि प्रेरयति । अरिष्टः शत्रुभिः स्वयमहिंसितः प्रथमो देवानां मुख्य इन्द्रः सिपासन शत्रुधनाभीक्ष्ण
याति । गच्छति ॥

आ प्र द्रव हरिवो मा वि वेनः पिशंगराते अभि नः सचस्व ।
 नहि त्वदिदं वस्यो अन्यदस्यमेनांश्चिज्जनिवतश्चकथ ॥ २ ॥
 आ । प्र । द्रव । हरिऽवः । मा । वि । वेनः । पिशंगऽराते । अभि । नः । सचस्व ।
 नहि । त्वत् । इदं । वस्यः । अन्यत् । अस्ति । अमेनान । चित् । जनिऽवतः । चकथ ॥ २ ॥

हे हरिवो हरिर्वत्तिद्र त्वमात्मानमिमुखं प्र द्रव । प्रकीर्णं गच्छ । किंतु मा वि वेनः । वेनतिः कांतिकर्मा ।
 अस्मां विगतकामो मा भुः । किंच हे पिशंगराते वह्नरूपधनं नोऽस्मानभि सचस्व । अभिमवस्य । अपि च
 हे इन्द्र वस्यो वसीयः श्रेयस्करं त्वत्पत्तोऽन्यन्नह्यस्ति । अन्यदमुजातं नास्ति । अमेनांश्चित् । मेनाशब्दः स्त्रीवाची ।
 अपगतस्त्रीकांश्चित् जनिवतो जायावतश्चकथ । करोपि ॥

उद्यत्सहः सहस्र आजनिष्ट देदिष्ट इन्द्र इन्द्रियाणि विश्वा ।
 प्राचोदयत्सुदुषा वघ्रे अंतर्वि ज्योतिषा संववृत्वन्नमोऽवः ॥ ३ ॥
 उत् । यत् । सहः । सहस्रः । आ । अजनिष्ट । देदिष्ट । इन्द्रः । इन्द्रियाणि । विश्वा ।
 प्र । अचोदयत् । सुऽदुषाः । वघ्रे । अंतः । वि । ज्योतिषा । संऽववृत्वत् । तमः ।
 अवर्त्यवः ॥ ३ ॥

यद्यदा सहः सूर्यसंबन्धि तेजः सहस्र उपःसंबन्धिनस्तेजस उदाजनिष्ट उपरिष्टात् प्रादुर्बभूव तदंद्रो विश्वा
 विश्वानि सर्वाणीन्द्रियाणि धनानि । इन्द्रियमिति धननामैतत् । देदिष्ट । यजमानभ्यो दिशति । वघ्रे निवारके
 पर्वतेऽतर्मध्यं बलिन निरुद्धाः सुदुषाः सुष्ठु दोग्ध्रीर्गाः प्राचोदयत् । प्रयत् । ज्योतिषा तेजसा संववृत्वत् संव-
 रणशीलं तमो व्यवः । निवारितवान् ॥

अनवस्ते रथमश्वाय तशान्वष्टा वज्रं पुरुहूत द्युमंतं ।
 ब्रह्माण इन्द्रं महयंतो अक्षरवर्धयन्ब्रह्मे हंतवा उ ॥ ४ ॥
 अनवः । ते । रथं । अश्वाय । तशान् । त्वष्टा । वज्रं । पुरुऽहूत् । द्युऽमंतं ।
 ब्रह्माणः । इन्द्रं । महयंतः । अक्षः । अवर्धयन् । अहंये । हंतवे । ऊं इति ॥ ४ ॥

हे पुरुहूत बह्मिराहंतद्र ते त्वदीयं रथमश्वायाश्वाभ्यां संयोगाहंमनवः । अनवो मनुष्याः । ऋभवस्त
 क्षन् । अतक्षन् । अक्षुर्वन् । त्वष्टा च त्वदीयं वज्रं द्युमंतं दीप्तिमतमकरोत् । उ अपि च महयंत इन्द्रं पुञ्जयतो
 ब्रह्माणोऽगिरमः परिवृढा मरुतो वा अहंयेऽहि वृत्र हतवे हंतुमर्कः स्तोत्रवर्धयन् । वर्धितवतः ॥

वृष्णे यज्ञे वृषणी अक्षमर्चानिद्र यावाणो अदितिः सज्जीपाः ।
 अनश्वासो ये पवयोऽरथा इन्द्रपिता अभ्यवर्तत दस्यून ॥ ५ ॥
 वृष्णे । यत् । ते । वृषणः । अक्षं । अर्चान् । इन्द्रं । यावाणः । अदितिः । सऽज्जीपाः ।
 अनश्वासः । ये । पवसः । अरथाः । इन्द्रऽपिताः । अभि । अवर्तत । दस्यून ॥ ५ ॥

हे इन्द्र यद्यदा वृषणः सचनसमर्था मरुतो वृष्णे कामानां वर्धिते ते तुभ्यमर्कं स्तोत्रमर्चान् अक्षुर्वन् ।
 अक्षुर्वन्नित्यर्थः । तदादितिरदीनाः ॥ सचनव्यत्ययः ॥ यावाणोऽभिववषाषाणाः सज्जीपाः संगता बभुवुरिति

शेषः । अनद्यासोऽथर्वजिता अरथा रथहीना इद्विपिता इद्विण प्रेषिताः पवयः पवमाना गच्छन्तो ये मरुतो दस्यून शत्रुनभ्यवर्तन्त अभिभूतान् कुर्वन्तो वर्तन्त स्म ते मरुतोऽर्चानिति संबधः ॥ ३९ ॥

प्र ते पूर्वाणि करणानि वोचं प्र नूतना मघवन्या चकर्थ ।

शक्तीवो यद्विभरा रोदसी उभे जयन्तपो मनवे दानुचिचाः ॥ ६ ॥

प्र ते । पूर्वाणि । करणानि । वोचं । प्र । नूतना । मघऽवनं । या । चकर्थ ।

शक्तिऽवः । यत् । विऽभराः । रोदसी इति । उभे इति । जयन् । अपः । मनवे । दानुऽचिचाः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयानि पूर्वाणि पुरातनानि करणानि कर्माणि प्र वोच । अह प्रकर्षेण प्रवीमि । नूतना नूतनानि नवानि कर्माणि प्र वोच । प्रप्रवीमि । हे मघवन धनवतिन्द्र या यानि कर्माणि चकर्थ कृतवानमि तानि प्र वोचमिति संबधः । हे शक्तीवः शक्तिमन । शक्तिर्वन्न कर्म वा । तद्विन्द्र यत् यस्त्वमुभे रोदसी यावापृथिव्या जयन्त्वशीकुर्वन् अप उदकानि मनवे मनुष्याय विभराः विविच्य विमर्षि । कोदगी । दानु चिचाः चिचदानाः ॥

तदिन्नु ते करणं दस्म विप्राहिं यद्वन्नोजो अचामिमीथाः ।

शुणस्य चित्परि माया अगृभ्णाः प्रपित्वं यन्नप दस्यूरमेधः ॥ ७ ॥

तत् । इत् । नु । ते । करणं । दस्म । विप्र । अहिं । यत् । घ्नन् । ओजः । अचं । अमिमीथाः ।

शुणस्य । चित् । परि । मायाः । अगृभ्णाः । प्रऽपित्वं । यत् । अप । दस्यून । अमेधः ॥ ७ ॥

हे दस्म दर्शनीय विप्र मेधाविन्द्र त्वमवाप्सिस्त्वैकिऽहि वृत्रमसुर घ्नन् तिमन् यदोजो यदन्नममिमीथा प्रकाशितवानमि तदिन्नु तत्खलु ते त्वदीय करणं कर्म विद्यते । अपि च शुणस्य चिदेतन्नामकस्याण्मसुरस्य संबधिनीमाया प्रज्ञाः पर्यगृभ्णाः । परिगृहीतवानमि । हे इन्द्र त्वं प्रपित्वं मयाम समीपं वा यत् प्राप्तुमन दस्यूनमुरानपामेधः । अपावाधयाः ॥

त्वमपो यदेवे तुर्वणायारमयः सुदघाः पार इन्द्र ।

उयमयातमवहो ह कुत्सं सं ह यद्वामुणनारैत देवाः ॥ ८ ॥

त्वं । अपः । यदेवे । तुर्वणाय । अरमयः । सुऽदघाः । पारः । इन्द्र ।

उयं । अयातं । अवहः । ह । कुत्सं । सं । ह । यत् । वां । उणना । अरैत । देवाः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्वं परि नदीनां तीरं । प्रवृद्ध इति शेषः । सुदघा आपधिवनस्पतीन् मुधु दृष्टीरप उदकानि यदेवे यदनामकाय राज्ञे तुर्वणार्थतन्नामकाय राज्ञे वारमयः । रमितवानमि । हे इन्द्र युवा । त्वं कुत्सं प्रति शेषः । उयमुन्नूणं शुणमयात । आगच्छत । तदनन्तरं त्वं शुणं हत्वा कुत्समवहो ह । स्वगृहं प्रापितवानमि खलु । यद्यदा वा युवामिन्द्राकुत्सावुणना भागवो देवाश्च ममरत ह भर्भर्जिरं खलु ॥

इन्द्राकुत्सा वहमाना रथेना वामत्या अपि कर्णे वहन्तु ।

निः पीमद्भो धर्मथो निः पधस्थान्मघोना हृदो वरथस्तमामि ॥ ९ ॥

इन्द्राकुत्सा । वहमाना । रथेन । आ । वां । अत्याः । अपि । कर्णे । वहन्तु ।

निः । सीं । अत्तऽभ्यः । धर्मथः । निः । पधऽस्थात् । मघोनाः । हृदः । वरथः । तमामि ॥ ९ ॥

हे इन्द्राकृत्सुन्द्राकृत्सो रथेन वहमाना वहमानाबुद्धमाना वा युवामत्या अथाः कर्णेऽपि । स्तोत्राणि कृणोति करोतीति कर्णः स्तोत्रा यजमानो वा । तत्समीपेऽपीति यावत् । आ वहंतु । आ समंताद्वाहका भवन्तु । युवामत्यशोऽपि प्रविष्ट मीमिनं शुष्णामुरं निर्धमथः । अबाधियां । सीमिति शुष्णामुरो बुद्धिस्थः परा-
मुष्यते । मधस्थारम्भकीयाऽस्यानातिरबाधियां । मघोनो मघवतो हविष्मतो यजमानस्य हृदो हृदयात्तमा-
स्यज्ञानरूपाणि पापानि वरथः । निवारयथः ॥

वातस्य युक्तान्सुयुजंश्चिदश्वाङ्कविश्चिदेपो अजगन्नवस्युः ।

विश्वे ते अत्र मरुतः सखाय इन्द्र ब्रह्माणि तविषीमवर्धन ॥ १० ॥

वातस्य युक्तान् । सुयुजः । चित् । अश्वाङ्कविः । चित् । एषः । अजगन् । अवस्युः ।

विश्वे । ते । अत्र । मरुतः । सखायः । इन्द्र । ब्रह्माणि । तविषी । अवर्धन ॥ १० ॥

कविश्चिदश्वाङ्कविश्चिदेपो एष मन्त्रद्रष्टा वातस्य वार्योवेगेन युक्तान् संयुक्तान् सुयुजंश्चिदुषु योजनीयानश्वाङ्कजगन् । प्राप्नोत । अवस्युः सखायो विश्व सर्वं मरुतो वहवः स्तोत्रारो हे इन्द्र अवास्मिन्नेति ते त्वदीया तविषी वनं ब्रह्माणि ब्रह्मभिः स्तोत्रैरवर्धन । अवर्धयन् ॥ ॥ ३० ॥

सूरश्चिदृथं परितकस्यायां पूर्वं करदुपरं जूजुवांसं ।

भरच्चक्रमेतगः सं रिणाति पुरो दधत्सनिष्यति क्रतुं नः ॥ ११ ॥

सूरः । चित् । रथं । परिऽतकस्यायां । पूर्वं । करत् । उपरं । जूजुऽवांसं ।

भरत् । चक्रं । एतगः । सं । रिणाति । पुरः । दधत् । सनिष्यति । क्रतुं । नः ॥ ११ ॥

इन्द्रः परितकस्यायां संयामि । परितो गच्छत्यस्यां भय इति परितकस्या संयामः । एतशाख्येन ऋषिणा सह योद्धः सूरश्चित्पूर्यस्यापि संबन्धिनं जूजुवांसं वेगेन गच्छतं रथमुपरमुपरतयापारं पूर्वं करत् । पुरोऽकरोत् । एतग एतगाय ॥ विभक्तियत्ययः ॥ इन्द्रः पूर्वं द्विचक्रस्य रथस्यैकं चक्रं भरत् । अहरत् । स इन्द्रस्तेन चक्रेणा-
मुराण् सं रिणाति । हिनन्ति । अपि च पुरो दधत्स्मान्युरस्कुर्वन् नोऽस्मदीयं क्रतुं यज्ञं सनिष्यति । संभजतु ॥

आयं जना अभिचक्षे जगामेन्द्रः सखायं सुतसोममिच्छन् ।

वदन्पावाव वेदिं भ्रियाते यस्य जीरमध्वर्यवश्चरन्ति ॥ १२ ॥

आ । अयं । जनाः । अभिऽचक्षे । जगाम् । इन्द्रः । सखायं । सुतऽसोमं । इच्छन् ।

वदन् । यावा । अत्र । वेदिं । भ्रियाते । यस्य । जीरं । अध्वर्यवः । चरन्ति ॥ १२ ॥

हे जना अभिचक्षे युष्मानभिद्रष्टुमयमिन्द्रः सखायं स्तोत्रारं सुतसोममभिपुतसोमं यजमानमिच्छन्तमिच्छन्तं जगाम । आगच्छति । अध्वर्यवो यस्य यावन्तो जीरं क्षणं प्ररणं चरन्ति स यावा सोमाभिषवपापाणो वदन् शब्दं कुर्वन् वेदिमव भ्रियाते । अभिद्विष्यते ॥

ये चाकनंत चाकनंत नू ते मर्ता अमृत मो ते अंह आरन् ।

वावंधि यज्यूरुत तेषु धेह्योजो जनेषु येषु ते स्याम ॥ १३ ॥

ये । चाकनंत । चाकनंत । नू । ते । मर्ताः । अमृत । मो इति । ते । अंहः । आ । अरन् ।

वावंधि । यज्यूरन् । एत । तेषु । धेहि । ओजः । जनेषु । येषु । ते । स्याम ॥ १३ ॥

हे इन्द्र धनार्थं ये जनास्त्वां चाकनंत अकामयन्त पुनश्च ते नु विप्रमेव त्वां चाकनंत हे अमृत अमरणं
श्रीलेन्द्र मर्ता मरणधर्माणस्त जना अहोऽनर्थ मो आरन । मा गमन ॥ मा उ इति निपातममुदायो मेलक
निपातार्थं वर्तते ॥ उतापि च यज्ज्युजमानान्वर्धा । संभजन् । येषु जनेषु येषा जनाना मध्यं वय स्तोतारस्त
स्वदीयाः स्याम भवाम हे इन्द्र त्व तेषु जनेष्वोजो वनं धेहि ॥ ॥ ३१ ॥

अदर्दरुत्समिति द्वादशचर्मष्टादश मुक्तं । गातुर्नामात्रिय अर्पिः । विष्टुष ऋदः । इन्द्रो देवता । तस्य चानु
क्रातं । अदर्दद्वादश गातुरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

अदर्दरुत्समसृजो वि खानि त्वमर्णवान्वद्वधानाँ अरम्णाः ।

महातमिन्द्र पर्वतं वि यद्वः सृजो वि धारा अयं दानवं हन ॥ १ ॥

अदर्दः । उत्स । असृजः । वि । खानि । त्वं । अर्णवान् । वद्वधानान् । अरम्णाः ।

महातं । इन्द्र । पर्वतं । वि । यत् । वरिति चः । सृजः । वि । धाराः । अयं । दानवं ।

हन्ति हन ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वमुत्समसृजो मेघमदर्दः । विदारितवानमि । तदनन्तरं खानि मेघमोदकानां निर्गमनद्वारा
राणि व्यसृजः । विष्टुषिण सृष्टवानमि । किंच वद्वधानान्वाध्यमानानर्णवानुदकवतो मेघानरम्णाः । विमर्जं
यसि । नारयमीत्यर्थः ॥ अत्र रम्णातिविमर्जनकर्म ॥ हे इन्द्र यज्ज्युज ॥ यदिति निगद्यगयः ॥ महात प्रभुत
पर्वतं मेघं वि वः । विवृतवानमि । धारा अपा वि सृजः । विष्टुष्वानमि । अपि च दानव दानोः पुत्र वृत्रममुर
यद्वोदकस्य दातार मेघं वाच हन । अभिहतवानमि । अत्र निरुक्तं । अदृणा उत्स । उत्स उत्सदनादीत्यदना
दोनर्त्तवा स्यात् । व्यसृजोऽस्य खानि त्वमर्णवानर्णस्यत एतानित्यादि । नि० १० ९ ॥

त्वमुत्साँ चतुर्भिर्वद्वधानाँ अरंह ऊधः पर्वतस्य वज्रिन ।

अहिं चिदुय प्रयुतं गयानं जघन्वाँ इन्द्र तविपीमधत्थाः ॥ २ ॥

त्वं । उत्सान् । चतुर्भिः । वद्वधानान् । अरंहः । ऊधः । पर्वतस्य । वज्रिन ।

अहिं । चित् । उय । प्रयुतं । गयानं । जघन्वान् । इन्द्र । तविपीं । अधत्थाः ॥ २ ॥

हे वज्रिन वज्रवज्रिन्द्र त्वमृत्भिर्वद्वद्वतुषु वृष्टिकालेषु वद्वधानान्प्रतिवध्यमानान्त्वाध्वान्प्रतिवधनादमोचय
इति शेषः । अपि च पर्वतस्य मेघस्य संबध्युधो बलमरंहः । अगमयः । हे उय उद्गुणं तलेन्द्र प्रयुतमुक्त गयान
जले गयान कुर्वतमहि चिद्वच च जघन्वान् हतवानमि । हे इन्द्र त्व तविपीं बलमधत्थाः । आधारयः । वृत्रव
धानन्तरास्मिन् लोके प्रख्यातो भवतीत्यर्थः ॥

त्यस्य चिन्महतो निर्मृगस्य वधर्जघानं तविपीभिरिन्द्रः ।

य एक इदप्रतिर्मन्यमान् आदस्मादन्यो अजनिष्ट तव्यान् ॥ ३ ॥

त्यस्य । चित् । महतः । निः । मृगस्य । वधः । जघान् । तविपीभिः । इन्द्रः ।

यः । एकः । इत् । अप्रतिः । मन्यमानः । आत् । अस्मात् । अन्यः । अजनिष्ट । तव्यान् ॥ ३ ॥

निर्जघानायुधं शक्रो वृत्रेण निप्रमोजमा । वृत्रस्य गात्रादन्यो यः प्रादभूतो मष्टामुरः ॥ वृत्रं पुनं निह
त्विन्द्रो द्वितीयं गुणसंज्ञकं । पुनर्जघानेन्द्र इति पराभिः कीर्तयत्युपरिति ॥ इन्द्रो महतः प्रभुतस्य मृगस्य मृगव
क्षीप्रगामिनस्तस्य चित् तस्य वृत्रस्य संबोध वधरायुधं तविपीभिः स्वकीयैर्वलैर्निर्जघान । निःशेषणावधीत ।

एकं इदमहाय एवाप्रतिः प्रतिद्विरहितो मन्यमान आत्मानं योऽस्तीति शेषः । आत्तदानीमस्मादुवाचत्वात्प्र-
वृत्तरोऽन्योऽसुरोऽजनिष्ट । प्राकुरमुत् ॥

त्यं चिदेपां स्वधया मदंतं मिहो नपातं सुवृधं तमोगां ।

वृषप्रभमा दानवस्य भामं वज्रेण वज्री नि जघान् शुष्णं ॥४॥

त्यं । चित् । एपां । स्वधया । मदंतं । मिहः । नपातं । सुऽवृधं । तमऽगां ।

वृषऽप्रभमा । दानवस्य । भामं । वज्रेण । वज्री । नि । जघान् । शुष्णं ॥४॥

एपा प्राणिनां स्वधयात्तेन मदंतं मोदमानं सर्वप्राणिनामन्न स्वयमेव भुञ्जानं मिहः मेघनममर्थस्य मेघस्य
नपातं पातारं रजितारं । अत्र नपाक्त्वं पातरि वर्तते । प्राणो वि तनुनपात्स हि तन्वः पाति । ऐ० ब्रा० २. ४ ।
इति ब्राह्मणं । सुवृधं प्रवृत्तं तमोगा तमोऽधकारं गच्छंतं त्यं चित्तं च वृत्तं निजघानंति शेषः । वृषप्रभमा वर्षण
शोलस्य मेघस्य प्रहता वज्री वज्रवानिद्रो वज्रेण स्वकीयेनायुधेन दानवस्य दनुजस्य भामं । अत्र क्रोधावाचिमा
मगधेन क्रोधादुत्पन्नः शुष्णामुरो लज्यते । तं शुष्णामुरं नि जघान् । इतवान् ॥

त्यं चिदस्य क्रतुभिर्निपूतममर्मणो विददस्य मर्म ।

यदी मर्मणः प्रभृता मदस्य युयुत्संतं तमसि हर्म्य धाः ॥५॥

त्यं । चित् । अस्य । क्रतुऽभिः । निऽसंतं । अमर्मणः । विदत् । इत् । अस्य । मर्म ।

यत् । ई । सुऽष्टात्र । प्रऽभृता । मदस्य । युयुत्संतं । तमसि । हर्म्य । धाः ॥५॥

अमर्मणो मर्महीनमात्मानं मन्यमानस्यास्य वृत्रस्य निपत्तं निपणं त्यं चित् त्यक्तदेव ॥ निगद्यत्ययः ॥ मर्मं
प्राणस्थानं । यत्र स्थानं विदो म्रियते तन्मर्मत्युच्यते । अस्य वृत्रस्य क्रतुभिः प्रज्ञानिहं इंद्र त्वं विददित । अज्ञा-
मोरिव । यद्यदा हे मुजत्र मुवनेन्द्र त्वं मदस्य मादकस्य मोमस्य प्रभृता प्रभृता मभरणे मति युयुत्संतं योदुमि-
क्तमोमेन वृत्तं हर्म्यं हारके तमसि धाः न्यदधाः । वृत्र इंद्रस्य भयात्तमसि प्राविशदित्यर्थः ॥

त्यं चिदित्या कल्पयं शयानमसूर्यं तमसि वावृधन् ।

तं चिन्मंदानो वृषभः सुतस्योच्चरिंदो अपगूर्या जघान ॥६॥

त्यं । चित् । इत्या । कल्पयं । शयानं । असूर्यं । तमसि । वावृधानं ।

तं । चित् । मंदानः । वृषभः । सुतस्य । उच्चः । इंद्रः । अपऽगूर्यं । जघान् ॥६॥

सुतस्याभिपूतं मोमेन मंदानो मोदमानो वृषभः कामानां वर्पितेन्द्र उच्चैर्धूमपगूर्यं वज्रमुत्थस्य तं चि-
त्तमेव वृत्रामुरं जघान् । अवधीत । कीदृश । इत्यामुत्रांतरिक्षलोके कल्पयं । कत्पुत्रकरं पयो यस्य त । शया-
नमप्यु शयनं कुर्वतमसूर्यं सूर्यरहितं तमस्यधकारं वावृधानं वर्धमानं । त्यं चिदिति पुनर्वचनं पूरणार्थं ॥ ॥३०॥

उच्चरिंदो महते दानवाय वधर्यमिष्ट सहो अप्रतीतं ।

यदी वज्रस्य प्रभृता ददाभ विश्वस्य जंतोरधमं चकार ॥७॥

उत् । यत् । इंद्रः । महते । दानवाय । वधः । यमिष्ट । सन् । अप्रतिऽइतं ।

यत् । ई । वज्रस्य । प्रऽभृता । ददाभ । विश्वस्य । जंतोः । अस्यमं । चकार ॥७॥

VOL. II.

एकं नु त्वा सत्यंति पांचजन्यं जातं शृणोमि यज्ञसं जनेषु ।
 तं मे जगृभ आशंसो नविष्टं दोषा वस्तो हवमानास इदं ॥११॥
 एकं नु त्वा सत्यंति पांचजन्यं जातं शृणोमि यज्ञसं जनेषु ।
 तं मे जगृभ आशंसः नविष्टं दोषा वस्तो हवमानासः इदं ॥११॥

हे इन्द्र त्वा त्वामिकं मुख्यमेव जनेषु सर्वेषु मनुष्येषु मर्ध्यऽहं मंचद्रष्टा शृणोम्यपि मुख्यैः । कीदृशं । सत्यंति सतां साधूनां पालकं पाचजन्यं पंचजन्येभ्यो मनुष्येभ्यो हितं जातमुत्पन्नं यज्ञसं यज्ञोयुक्तं । दोषा क्षपायां वस्तो-
 वामरे च हवमानासः स्तुवत आशंसः कामानां शंसमाना मे मदीयाः प्रजा नविष्टमतिशयिनः स्तुवं तमिन्द्र
 जगृभ । गृह्णतु । स्वीकृतु ॥

एवा हि त्वामृतुथा यातयंतं मघा विप्रेभ्यो ददंतं शृणोमि ।
 किं ते वत्साणो गृहते सखायो ये त्वाया निदधुः काममिदं ॥१२॥
 एव हि त्वां शृणुऽथा यातयंतं मघा विप्रेभ्यः ददंतं शृणोमि ।
 किं ते वत्साणः गृहते सखायः ये त्वाया निदधुः कामं इदं ॥१२॥

एवैवमुक्तप्रकारेण हि ऋतुथा काले काले यातयंतं जंतुन्प्रेरयंतं हे इन्द्र त्वां विप्रेभ्यः स्तोत्रेभ्यो मघा
 मघानि धनानि ददत यच्छंत शृणोमि । निशामयामि । एतन्मृषव प्रतिभाति । हे इन्द्र त्वाया त्वयि ये
 स्तोतारः कामं स्वकीयाभिलाषं निदधुः न्यक्षिपन् वत्साणो वृहंतस्ते त्वदीयाः सखायः स्तोतारः किं गृहते ।
 त्यक्तः किं गृहते । अपि स्वकीयाभिलाषप्राप्तिविलंबनादेवमुक्तवानित्यर्थः ॥ ॥३३॥ ॥२॥

वेदार्थस्य प्रकाशने तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाद्यतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेत्यरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभुपालसाम्राज्यधुरंधरेण मायणामात्येन
 विरचितं माधवीये वेदार्थप्रकाशं ऋक्संहिताभाष्ये ऋतुषोष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशमित वेदः । यो वेदंभ्योऽखिलं विदुः । तस्मै तमहं वेदे विद्यातीर्थमहेत्यरः ॥
 ऋतुषं प्रथमाध्यायः । याख्याय व्याकृतिचमः । तृतीयः विरोधणाचार्यो द्वितीयं व्याचक्षीरपति ॥

तत्रात्रः पचमं संडले तृतीये ^{तदा} नुवाके द्वादश सुक्ताणि । तत्र माहमह रवि दशर्चं प्रथमं मुक्तं प्रजापतिपुत्रस्य
 संवरणस्वार्थः । इन्द्रो देवता । विष्टं तं प कंदः । मदि ^{इन्द्र} प्रजापत्यः संवरणं ^{पुत्र} मुक्तांत । विनियोगो लिंगिकः ॥

महिं महे तवसे दीध्ये नृ नृद्रायेत्या तवसे अतप्यान ।
 यो अस्मि सुमतिं वाजसातं स्तुतो जने समयश्चिकेत ॥१॥
 महिं महे तवसे दीध्ये नृ नृद्रायेत्या तवसे अतप्यान ।
 यः अस्मि सुऽमतिं वाजसातं स्तुतो जने समयश्चिकेत ॥१॥

अहं संवरणोऽतश्चानत्यतमिव दर्शनः सन् महि महत प्रभुतं स्तोत्रं महि महते तवसे बलवत इन्द्रायित्येव
वक्ष्यमाणप्रकारेण दीध्यः। दीपयामि। प्रकाशयामि। किमर्थं। नून ॥ पञ्चमं द्वितीया ॥ मनुष्याणामस्मदी
यानां तवसे वलाय। यद्वा। नूनस्मद्विरोधिनामभिभवार्थेति शेषः। तदर्थं तवसेऽस्मद्वलाय। य इन्द्रोऽस्मि जं
जनाय संवरणाय वाजमाता मयामे वाजम्यान्नस्य वा लाभे निमित्तं मति स्तुतः सन् मुमति समर्थो मर्त्यः
स्तोत्रभिः सहितो यद्वा सह श्रियमार्णयुं ध्यमानमरुदादिभिरथवा ममरार्हं धिक्ते जानाति ॥

स त्वं न इन्द्र धियमानो अर्कहरीणां वृषभ्योक्तमग्रेः ।

या इत्या मघवन्ननु जोषं वष्टो अभि प्रार्यः सन्धि जनान् ॥२॥

सः। त्वं। नः। इन्द्र। धियमानः। अर्कः। हरीणां। वृषभः। योक्तं। अग्रेः।

याः। इत्या। मघऽवनः। अन्नु। जोषं। वष्टो। अभि। प्र। प्रार्यः। सन्धि। जनान् ॥२॥

हे वृषभ वर्षकद्र म प्रसिद्धत्वं नोऽस्मान्धियमानो धायन अर्करचनसाधनः स्तोत्रनिमित्तस्तुतहरीणा
रथे नियोज्यानामश्वाना योक्त नियोजनरज्जुमग्रेः। आश्रयामि। याः ॥ निगद्यत्ययः ॥ यानकान् हे मघवन
इत्येवं जोषं प्रीतिमनु वक्तोऽवहः तन्निमित्तयोक्तमग्रेति। तथा कृत्यार्योऽस्मदरीन् जनानभि आभिमृश्येन
प्र प्रकृष्टं सन्धि। पराभव ॥

न ते तं इन्द्राभ्यस्मदृष्यायुक्तासो अब्रह्मता यदमन ।

तिष्ठ रथमधि तं वज्रहस्ता रग्मिं देव यमसे स्वश्वः ॥३॥

न। ते। तं। इन्द्र। अभि। अस्मत्। वृष्य। अयुक्तासः। अब्रह्मता। यत। अमनः।

तिष्ठ। रथं। अधि। तं। वज्रहस्त। आ। रग्मिं। देव। यमसे। सुऽअश्वः ॥३॥

हे वृषभ महन्नद्र यत येऽस्मदस्यत्तस्त्वत्तत्तभ्योऽन्येऽयुक्तासस्त्वयामयुक्ता अमन आमन अभवन अब्रह्मता।
ब्रह्म परिवृढ कर्म। तद्राहतत्वात् ते नरास्ते त्वदीया न भवति। अतोऽस्मद्यज्ञमभ्यागतु त प्रसिद्धः रथमधि
तिष्ठ। हे वज्रहस्तद्र देव स्वश्वस्य ये रथमारोढु रग्मिं प्रयहसा यमसे नियमयामि तमधि तिष्ठ ॥

पुरु यत्तं इन्द्र संत्युक्था गवे चकरोर्वरासु युध्यन् ।

ततश्चे सूर्याय चिदोक्तमि स्वे वृषा समत्सु दासस्य नाम चित् ॥४॥

पुरु। यत्। ते। इन्द्र। संति। उक्था। गवे। चकर्थे। उर्वरासु। युध्यन्।

ततश्चे। सूर्याय। चित्। ओक्तमि। स्वे। वृषा। समत्सु। दासस्य। नाम। चित् ॥४॥

हे इन्द्र ते तव यद्यदा स्वभुतानि पुरु पुरुणि वदन्त्युक्थोक्थानि शस्त्राणि सति तदोर्वरासु मर्यापताम्
भूमिषु निमित्तभुताम् गवे वृष्यदाय युध्यन् जलप्रतिवधकान् मंहरन् चकर्थे। करोपि भेदन। कुर्वति। सूर्याय
सूर्यस्य स्वे स्वकीय ओक्तमि स्थाने। वृषा वर्षिता मन ततजे। मपादयामि। समत्सु संयामेषु दासस्य नृष्टिप्रति
वधकर्तुरितन्नासकस्यामुरस्य नाम चित्नामापि ततजे। नाशयमीत्यर्थः ॥

वयं ते तं इन्द्र ये च नरः शर्धो जज्ञाना याताश्च रथाः ।

आस्माञ्जगम्यादहिणुष्म सत्वा भगो न हव्यः प्रभृथेषु चारुः ॥५॥

वयं। ते। ते। इन्द्र। ये। च। नरः। शर्धः। जज्ञानाः। याताः। च। रथाः।

आ। अस्मान्। जगम्यात्। अहिऽणुष्म। सत्वा। भगः। न। हव्यः। प्रऽभृथेषु। चारुः ॥५॥

हे इन्द्र ये च नरः कर्मणां नेतार ऋत्विग्यजमाना वयं स्मः ते वयं ते त्वदीयाः । कीदृशा वयं । शर्धो वलं जज्ञाना उत्पादयतः स्मृतिभिर्याताश्च होतुं त्वां प्राप्ताश्च रथा रंहणशीलाश्च । किंच हे अहिगुप्स । अहिरयनात् । सर्वतो व्याप्तवलं द्र त्वदनुग्रहादव्यः सृज्यः प्रतिभट्टैराज्ञातयो वा चारुः संगता मत्वा भृत्यादिः प्रभृथपु संग्रामेषु यज्ञेषु वास्माना जगम्यात् । आगच्छत । भगो न भग इव हव्यश्चारुः । भगदेवो यथास्मत्प्रहाय आगच्छति तथा भृत्यादिरागच्छेदित्यर्थः ॥ ११ ॥

पृष्टोऽण्यमिन्द्र त्वे ह्योजो नृम्णानि च नृतमानो अमर्तः ।

स न एनीं वसवानो रयिं दाः प्रार्यः स्तुपे तुविमघस्य दानं ॥ ६ ॥

पृष्टोऽण्यमिन्द्र त्वे इति । हि । ओजः । नृम्णानि । च । नृतमानः । अमर्तः ।

सः । नः । एनीं । वसवानः । रयिं । दाः । प्र । अर्यः । स्तुपे । तुविमघस्य । दानं ॥ ६ ॥

हे इन्द्र पृष्टोऽण्यमिन्द्र पुत्र्य वोजो वलं त्वे हि त्वयि खलु । त्वदधीनमित्यर्थः । नृतमानो नृत्यन अमर्तो ऽमरणधर्मा स त्व वसवान आन्तादयन स्वतेजसा जगत नृम्णानि नृम्णानि द्रविणानि । वल्यमाणरथ्यप यथा चणदः । एनीमेनवर्णा श्वतवर्णा रयिं धनं दाः । देहि । अह च अर्य ईश्वरस्य तुविमघस्य प्रभुतधनस्य च दान प्र स्तुपे । स्तोमि ॥

एवा न इदोतिभिरव पाहि गृणतः शूर कारुन ।

उत त्वचं ददतो वाजमाता पिप्रीहि मध्वः सुपुतस्य चारोः ॥ ७ ॥

एव । नः । इन्द्र । उतिऽभिः । अर्य । पाहि । गृणतः । शूर । कारुन ।

उत । त्वचं । ददतः । वाजऽमाता । पिप्रीहि । मध्वः । सुऽपुतस्य । चारोः ॥ ७ ॥

हे शूर इन्द्र एवैवं नोऽस्मान गृणतः सुवतः कारुन कर्तुं नृत्विज उतिभो रक्षणे रव । पालय । उतापि च वाज माता संयामि त्वचमाच्छादकं रूप ददतः प्रयच्छतः सुपुतस्य सुष्ठुभिपुतस्य चारोर्मनोहरस्य मध्वः सोमस्य पिप्रीहि । प्रीणयात्मान । द्वितीयार्थं पठे । उक्तलक्षणं सोमं पिबित्यर्थः । अथवा तृतीयार्थं पठे । उक्तलक्षणं सोमपानेन प्रीणय ॥

उत त्वे मा पौरुकुत्सस्य सूरस्वसदस्यो हिरणिनो रराणाः ।

वहंतु मा दण श्येतासो अस्य गैरिद्वितस्य क्रतुभिर्नु संश्वे ॥ ८ ॥

उत । त्वे । मा । पौरुकुत्सस्य । सूरः । स्वसदस्योः । हिरणिनः । रराणाः ।

वहंतु । मा । दण । श्येतासः । अस्य । गैरिऽद्वितस्य । क्रतुऽभिः । नु । संश्वे ॥ ८ ॥

स्वसदस्युश्च विदथो ध्वन्यश्चि वयो नृपाः । अश्वान्यनानि गाश्चादृच्छपथे तद्वद्वर्षिपः ॥ उतापि च त्वे ते मा । चतुर्थार्थं द्वितीया । मध्यमित्यर्थः । रराणाः ॥ रातिदानार्थस्य कर्मणि लिटः कानिच रूपं ॥ दत्ता इत्यर्थः । पौरुकुत्सस्य पुरुकुत्मापत्यस्य सूरः परकस्य हिरणिनो हिरण्यवतोऽस्य स्वसदस्योरितज्ञातकस्य राजपैंगैरि दितस्य गैरिद्वितगोचोत्पन्नस्य श्येतासः शुभवर्णा दणाश्च मा मां वहंतु । प्रापयंतु । अहं च क्रतुभिः कर्मभी रथनियोजनार्थादिभिर्यज्ञादिभिर्वा नु निप्र संश्वे । गच्छयं ॥

उत त्वे मा मारुताश्वस्य गोणाः क्त्वामघासो विदथस्य रातो ।

सहस्रा मे च्यवतानो ददान आनूकमर्यो वपुषे नार्चत ॥ ९ ॥

उत । त्ये । मा । मारुतऽर्श्वस्य । शोणाः । कृत्वाऽमघासः । विदथस्य । रातो ।

सहस्रा । मे । चर्वतानः । ददानः । आनूकं । अर्यः । वपुषे । न । आर्चत् ॥ ९ ॥

उतापि च त्वेति वक्ष्यमाणा मारुताश्च । मरुत्सदृशवैशाख्यान्मरुतायः । तदपत्यस्य विदथस्येत
नामकस्य राज्ञः शोणाः शोणवर्णाः कृत्वा मघासः क्रतुना कर्मणा शीघ्रगमनादिभिरागमन माहनीया अथा
रातो दाने विनियुक्ता मा वहतीति शेषः । किञ्च सहसा सहभाग्यपरिमितानि धनान्यर्यः पुत्रस्य मे ।
चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । पुत्राय मह्यं चर्वतानश्चावयन ददानः प्रयत्नं स आनुकमाभरणं च वपुषि स्वशरीरान्
कारायाचत । प्रायच्छत । निति चार्थः ॥

उत त्ये मा ध्वन्यस्य जुष्टा लक्ष्मण्यस्य मुरुचो यतानाः ।

महा रायः संवरणस्य ऋषेर्वज्रं न गावः प्रयता अपि गमन ॥ १० ॥

उत । त्ये । मा । ध्वन्यस्य । जुष्टाः । लक्ष्मण्यस्य । मुऽरुचः । यतानाः ।

महा । रायः । संवरणस्य । ऋषेः । वज्रं । न । गावः । प्रयताः । अपि । गमन ॥ १० ॥

उतापि च त्वेति वक्ष्यमाणा रायो ध्वन्यस्य ध्वन्यानामकस्य लक्ष्मण्यस्य लक्ष्मणपुत्रस्य राज्ञः मयधिनोऽथा
मा जुष्टा मा प्राप्ताः मुरुचः शौमनदीप्तयो यताना वहमानाय यतमानाः । रायो महा मरुत्त्वेन युक्ता
रायः प्रयता दत्ताः सत्यः संवरणस्य ऋषेरपि गमन । अपिगताः । प्राप्ता मद्गुहमिति शेषः । वज्रं न गावो
गोष्ठ गाव इव । यद्वा । निति चार्थः । गावश्च मम वज्रमपिगमन । ऋषेः मूर्ते प्रायण्ड्रे मरुतो राज्ञा न
दानस्मृतयः । अनु० २०२ । इत्युक्तत्वाद्वाचा दानस्मृतिरविरुद्धा ॥ ॥ ॥

अज्ञातशत्रुमिति नवर्ष द्वितीयं सूक्तं प्राजापत्यस्य संवरणस्वर्षमेव । नवमी विष्टुष शिष्टास्त्रिष्टुषतपरिगता
पया त्रयत्यः । अज्ञातशत्रु नव विष्टुषतमित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो निगिकः ॥

अज्ञातशत्रुमजरा स्वर्वत्यनु स्वधामिता दम्पसीयते ।

मुनीतन पचत ब्रह्मवाहसे पुरुष्टुताय प्रतरं दधातन ॥ १ ॥

अज्ञातऽशत्रुं । अजरा । स्वःऽवती । अनु । स्वधा । अमिता । दम्प । डेयते ।

मुनीतन । पचत । ब्रह्मऽवाहसे । पुरुऽस्तुताय । प्रऽतरं । दधातन ॥ १ ॥

अज्ञातशत्रु । अनुत्पन्नाः शातयितारो यस्य त । दम्प शत्रुणागुपलपयितारमजराऽजीणा स्वर्वती मरणव
त्यमितापरिमिता स्वधात् हविरन्वीयते । अनुप्राप्तीति । तदर्थं ते अजरा मुनीतन । अभिपूजते । पचत
पुरोडाशादिक । कस्मै । ब्रह्मवाहसे ब्रह्मणः परिवृष्टस्य स्तोत्रस्य वाहकाय पुरुष्टुताय यदभि स्तुतयिद्वाय ।
प्रतरं प्रकृष्टतरं दधातन । धारयत स्वर्षोचितकर्म ॥

आ यः सोमेन जठरमपिप्रतामैदत मघवा मध्यो अंधसः ।

यदीं मृगाय हंतवे महाबंधः सहस्रभृष्टिमुग्ना वधं यमत ॥ २ ॥

आ । यः । सोमेन । जठरं । अपिप्रत । अमैदत । मघऽवा । मध्यः । अंधसः ।

यत् । ई । मृगाय । हंतवे । महाऽबंधः । सहस्रऽभृष्टिं । उग्ना । वध । यमत ॥ २ ॥

यो मघवा सोमेन जठरं स्वकीयोदरमा सर्वतोऽपिप्रत अपुरयत मध्यो मधुररमस्याधमः सोमस्य
पानेनामदत । अनुप्यत । यद्यदेमय मृगायुतनामकायामृगाय हंतय त हनु महाबंधो महावज्रः सहस्रभृष्टिरप
रिमिततेजा उग्ना कामयमानः शत्रु यद्गोशनसा सह वध वज्रं यमत उदयच्छत तैदापिप्रत अमदत च ॥

यो अस्मिं घ्नं उत वा य ऊधनि सोमं मुनोति भवति द्युमाँ अहं ।

अपाप गक्रन्तनुष्टिम्हति तनूशुभ्रं मघवा यः कवासखः ॥३॥

यः । अस्मिं । घ्नं । उत । वा । यः । ऊधनि । सोमं । मुनोति । भवति । द्युमान । अहं ।

अपऽअप । गक्रः । तनुष्टिं । ऊहति । तनूऽशुभ्रं । मघऽवा । यः । कवऽसखः ॥३॥

यो यजमानोऽस्मा इन्द्राय घ्नं । अहर्नामितत । गृह्यतेऽस्मिन्नस्मा इति घ्नं । तस्मिन् । उत वा अथवा यो यजमान ऊधनि । उततर भवत्युद्धमिति वीधो रात्रिः । स्निहप्रदानरसाभ्यामूधम रात्रौ च समत्वा-
द्रात्रिरपूध उच्यते । अहनि रात्रौ च सोम मुनोति स भवति द्युमान दीप्तिमान् । अहति विनियहार्यः ।
किंच गक्रः गक्रोऽयमिन्द्रन्तनुष्टि । ततं धर्मसंततिं नृदति वष्टि कामयते कामानिति ततनुष्टिः । तं तनूशुभ्रं ।
तनः शुभ्रा गोमनीयालकारादिभिर्यस्य तं । तादृशं स्वपोषकमयज्ज्ञानमपोहति । अपरोऽपशब्दः पुरणार्थः ।
मघवा धनवान्यश्च कवामयः कृत्स्नपुरुषसहायस्त्वमपोहतीति ॥

यस्यावधीत्पितरं यस्य मातरं यस्य गक्रो भ्रातरं नातं ईपते ।

येतीदृस्य प्रयता यतंकरो न किल्बिषादीपते वस्व आकरः ॥४॥

यस्य । अवधीत । पितरं । यस्य । मातरं । यस्य । गक्रः । भ्रातरं । न । अतः । ईपते ।

वेति । इत । ऊं इति । अस्य । प्रऽयता । यतऽकरः । न । किल्बिषात् । ईपते । वस्वः ।

आऽकरः ॥४॥

गक्रो गक्रोऽय यस्यायज्जनः पितरमवधीत हतवान् । यस्य च मातरमवधीत । यस्य च भ्रातरं अतो
ऽस्मादयज्जनः सकाशात्प्रपते । न विभेति न गच्छति वा । किल्बिष्य प्रयता दत्तानि हवीषि वेतीद् । कामयत
एव । अयज्ज्ञान शिवायत्वा नियोजयतीत्यर्थः । यतंकरो यमनकर्ता वस्वो वमुनो धनस्याकर आभिमूख्यकर्ता
यः किल्बिषात्पितृादिवधयुक्तप्रपते न चलति न विभेति वा । इन्द्रस्यास्मोतृणा हतिरिन्द्रो यतीन साला-
वृकेभ्यः प्रायच्छत अतरिच पालोमान्पृथिव्यां कालकाज्ज्ञानरुक्मृषान्यतीन माजावृकेभ्यः प्रायच्छमित्यादि-
श्रुतिषु प्रसिद्धा ॥

न पंचभिर्दशभिर्वष्ट्यारभं नामुन्वता सचते पुष्यता चन ।

जिनाति वेदमुया हंति वा धुनिरा देवयुं भजति गोमति व्रजे ॥५॥

न । पंचऽभिः । दशऽभिः । वष्टि । आऽरभं । न । अमुन्वता । सचते । पुष्यता । चन ।

जिनाति । वा । इत । अमुया । हंति । वा । धुनिः । आ । देवऽयुं । भजति । गोऽमति । व्रजे ॥५॥

अयमिन्द्रः पंचभिर्दशभिर्वष्ट्यारभं सहायिरारभमारभं शत्रुहननायान्वन न वष्टि । साहाय्यं नापेक्षत इत्यर्थः ।
यद्वा । अयमिन्द्र पंचभिर्दशभिर्वष्ट्यारभं यज्ञादयिरारभमारभ्यमुयोगं कर्तुं न वष्टि । न कामयते । अमुन्वता
भिषवमकुर्वता मह पुष्यता चन बंध्वादीनपोषयतापि न सचते । न संगच्छति । अमुन्वतमभिषवमकुर्वताणमयष्टा
रमपुष्पत च न प्राप्नोतीत्यर्थः । न केवलमप्राप्तिमात्रं किन्तु जिनाति वा । वाशब्दश्चायं । जिनाति च । बाधते ।
इदिति पुरणः । इति वामुयामुमयष्टार धुनिः कंपकः शत्रुणां । देवयुं देवमिन्द्रं कामयमानं यजमानं गोमति
व्रज आ भजति । योजयतीत्यर्थः ॥ ॥३॥

वित्वक्षणेः समृती चक्रमासजोऽमुन्वतो विपुणः सुन्वतो वृधः ।

इंदो विश्वस्य दमिता विभीषणो यथावशं नयति दासमार्यः ॥६॥

विऽत्वष्टाणः । संऽच्छतो । चक्रंऽआसृजः । असुन्वतः । विपुणः । सुन्वतः । वृधः ।
इंद्रः । विश्वस्य । दमिता । विऽभीषणः । यथाऽवगं । नयति । दामं । आर्यः ॥ ६ ॥

समूर्ता संयामे वित्वक्षणे विपुणि तनुकृता शत्रुणा तदर्थं चक्रमासृजो रथचक्रस्यामंजयितामुन्वतो यजमानस्य विपुणः पराङ्मुखः सुन्वतो यजमानस्य वृधो वर्धयितृो विश्वस्य दमिता शिजयिता विभीषणो भयजनक आर्यः स्वामी यथावगं यथेच्छं दामं दामकर्माण जनं नयति ॥ ६ ॥

समी पणेरजति भोजनं मुपे वि दाशुपे भजति सृनरं वसु ।
दुर्गे चन ध्रियते विश्व आ पुरु जनो यो अस्य तविपीमचुकुधत ॥ ७ ॥
सं । ई । पणः । अजति । भोजनं । मुपे । वि । दाशुपे । भजति । सृनरं । वसु ।
दुःगे । चन । ध्रियते । विश्वः । आ । पुरु । जनः । यः । अस्य । तविपी । अचुकुधत ॥ ७ ॥

ईमयमितः पणर्वणिज इव लुब्धकस्यादातुर्भोजनं धनम् वा मुपे चोरयितुं समजति । सम्यक् गच्छति । यत्ना चादाय दाशुपे हविर्दायि यजमानाय वि भजति सृनरं गोमनमनुष्यं वसु धनः । प्रयष्टुर्धनमाकुर्य यष्टुं प्रयच्छतीत्यर्थः । न केवलं वणिग्धनप्रदानमात्रं किंतु पुरुं पुरुणि दुर्गे चन दुर्गेन गतय आपयपि विश्वं सर्वोऽपि दातुर्जन आ ध्रियते । आस्थाप्यते । यो जनोऽस्य दुर्गस्य तविपी वनमचुकुधत । हिताकरणादिना तस्य पणेरजतीति पूर्वशेषः । यद्वा । योऽस्य तविपीमचुकुधत स सर्वोऽपि जनो दुर्गे चनाध्रियत इदृण ॥ चने त्यक्पदमध्यतुमंप्रदायप्राप्त ॥

सं यज्जना सुधना विश्वगर्धसावेदिंद्रो मघवा गोपु शुभ्रिपु ।
युजं त्वय्यमकृत प्रवेपन्युदीं गव्यं सृजते सत्वभिर्धुनिः ॥ ८ ॥
सं । यत् । जना । सुधना । विश्वऽगर्धसा । अवेत । इंद्रः । मघवा । गोपु । शुभ्रिपु ।
युजं । हि । अय्यं । अकृत । प्रऽवेपनी । उत । ई । गव्यं । सृजते । सत्वऽभिः । धुनिः ॥ ८ ॥

समवित्तं जानाति यद्यदा जना परस्परं प्रतिद्विर्जना सुधना गोमनधना विश्वगर्धसा याज्ञपना उदत्ता ह्री वा मघवा धनवानिंद्रो गोपु शुभ्रिपु गोमनाभु गोपु निमित्तभुताम् अन्य यष्टार युजं महायमकृतं कृतवान् प्रवेपनी शत्रुणा प्रवेपनवान् । ईमस्मि गव्यं गोमसृहमुसृजते सत्वभिर्मरुद्भिः सह धुनिर्मघाना कपयिता । इंद्रो यजमानमयजमानं वा य जानाति गोनिमित्तं जाना यज्जने गोमसृहं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

सहस्रसामाग्निवेणिं गृणीपे शत्रिमघ उपमां केतुमयः ।
तस्मा आपः संयतः पीपयंत तस्मिंश्चावमसंवत्सेपमस्तु ॥ ९ ॥
सहस्रऽसां । आग्निऽवेणिं । गृणीपे । शत्रिं । अघ्रे । उपऽसां । केतुं । अयः ।
तस्मिं । आपः । संऽयतः । पीपयंत । तस्मिन् । अघ्रे । अमंऽवत । त्वेपं । अस्तु ॥ ९ ॥

अग्निवेणिमुत शत्रिमसंख्यातधनप्रदः । आशान् अपिरत्यर्था प्रजापतिमुतः सुधीः ॥ अयोऽहं सहस्रसामं परिमितधनप्रदमाग्निवेणिमग्निवेणिमुत शत्रिमसंख्यातधनं राजर्षिं गृणीपे । गृणे । सीमि । हे अघ्रे अगनादिगुणविशिष्टं । कीदृशं त । उपमासुपमानमुत केतुं प्रज्ञापकं । प्रख्यातमित्यर्थः । तस्मा आपः संयतः सम्यक् गच्छत्यः पीपयंत । प्यायंता । तस्मिन्नाग्निं अत्र धनममवद्वलमहितं त्वेपं दीप्तमस्त्विति ॥ ९ ॥

यस्मि साधिष्ठ इत्यष्टच तृतीयं मुक्तं । अगिरोगोचः प्रभुवमुर्नाम ऋषिः । अत्या पंक्तिः । पंक्तयंतपरिभाषया
गिष्टा अनुष्टुभः । इदो देवता । यस्मिऽष्टा प्रभुवसुरागिरसः पंक्तयंतमित्यनुक्रांतं ॥ मुक्तविनियोगो लैंगिकः ॥
आभिप्रविकृष्टकृष्ण तृतीयमवन आयस्वचोऽचावाकस्य वैकल्पिकोऽनुरूपः । मुञ्जितं च । यस्मि साधिष्ठोऽवसे
पुरा भिद्युवा कविः । आ० ५ ८ । इति ॥ द्वितीयतृतीययोः स्वरसास्त्रोच्चार्या तुचावनुरूपं । यस्मि साधिष्ठो
ऽवस इति पञ्चानुष्टुभः । आ० ८ ५ । इति हि सूचितं ॥

यस्मि साधिष्ठोऽवस इन्द्रं क्रतुष्टमा भर । अस्मभ्यं चर्षणीसहं सस्मिं वाजेषु दुष्टरं ॥ १ ॥
यः । ते । साधिष्ठः । अवसे । इन्द्रं । क्रतुः । तं । आ । भर । अस्मभ्यं । चर्षणीऽसहं ।
सस्मिं । वाजेषु । दुष्टरं ॥ १ ॥

हे इन्द्र ते तव यः साधिष्ठोऽतिगद्येन साधकः क्रतुरुक्तलक्षणं कर्म प्रज्ञा वास्ति ते चर्षणीसहं वाजेषु दुष्टरं
णायास्मभ्यमा भर । आहार । कीदृशं त । चर्षणीसहं सर्वेषां सव्यस्त्रानसपोहताः । तं क्रतुं नाऽवसेऽस्मद्रक्ष
मयामिषु दुष्टरमन्विरनभिभावं ॥

यदिन्द्र ते चर्षंसो यस्य मानः
यतीहस्य प्रयत्नः शूर संति तिस्रः । यद्वा पंच क्षितीनामवस्तसु न आ भर ॥ २ ॥
यत् । इन्द्र । ते । चर्षंसः । यत् । शूर । संति । तिस्रः । यत् । वा । पंच । क्षितीनां ।
अवः । तत । सु । नः । आ । भर ॥ २ ॥

हे इन्द्र ते तव यत या ऊतयश्चतसश्चतुर्षु वर्णेषु संश्रिताः संति याश्च हे शूर तिस्रस्वपु लोकिषु वर्तमानाः ।
यद्वा । वागन्धशार्थं । यथाश्च पच क्षितीना पचजनसंवधिन्य ऊतयः संति तत्सर्वमवो रक्षणं सु मुष्टु नो
ऽस्मभ्यमा भर । आहंरति ॥

आ तेऽवो वरेण्यं वृषंतमस्य हूमहे । वृषंजृतिर्हि जज्ञिष आभूमिर्दिदं तुर्वणिः ॥ ३ ॥
आ । ते । अवः । वरेण्यं । वृषंतमस्य । हूमहे । वृषंजृतिः । हि । जज्ञिषे । आ
ऽभूमिः । इन्द्र । तुर्वणिः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र वृषंतमस्य फलानां वर्पकतमस्य ते तवावो रक्षणं गमनं वा वरेण्यं वरणीयमा हूमहे । आहुयामः ।
हे इन्द्र वृषजृतिर्वर्षणगमनस्त्वर्षणस्त्वर्णवनिर्हंसको वा त्वमाभूमिः सर्वतो भवद्विर्व्याप्तिर्महद्भिः सहावो हि
जज्ञिषे । उत्पादयामि खलु । तेऽव आहुयाम इति । यद्वा । वृषगमनः सत्यस्माद्यज्ञमागत्य फलं जज्ञिषे
तस्मान्तेऽवो हूमहे इति ॥

वृषा त्वमि राधसे जज्ञिषे वृष्णि ते शवः । स्वष्टाचं ते धृपन्मनः सचाहमिन्द्रं पोस्यं ॥ ४ ॥
वृषा । हि । असि । राधसे । जज्ञिषे । वृष्णि । ते । शवः । स्वऽष्टाचं । ते । धृपत् । मनः ।
सचाऽहं । इन्द्र । पोस्यं ॥ ४ ॥

हे इन्द्र राधसे यजमानानां समुदये वृषा त्वमि । फलस्य वर्पकोऽसि खलु । यद्वा । वृषा खल्वसि । राधसे
धनार्थं जज्ञिषे । उत्पद्यसे । ते शवा बलं वृष्णि वर्पितु । ते मनः स्वचक्ष स्वायत्तबलं धृपत धर्पकं विरोधिना ।
हे इन्द्र ते पोस्य पुंस्त्व सचाह संघहंतु ॥

त्वं तस्मिन्द्र मर्त्यममिचयंतमदिवः । सर्वरथा शतक्रतो नि याहि शवसस्पते ॥ ५ ॥
त्वं । तं । इन्द्र । मर्त्यं । अमिचऽयंतं । अद्रिऽवः । सर्वऽरथा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
नि । याहि । शवसः । पते ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं तममिचयत शत्रुत्वमाचरेत शत्रुं वेक्षत मर्त्यं हे अद्रिवो वज्रवज्रिन्द्र सर्वरथा सर्वत्र व्यापिन
रथेन ॥ मुपां मुनुगित्याकारः ॥ हे जनकतो हे शत्रुसम्पत्ते बलस्य पालकद्र नि याहि । नितरा गन्ता
मिभविर्तुं ॥ ५॥

त्वामिदृवहंतम् जनांसो वृक्तवर्हिपः । उग्रं पृथ्वीपुं पृथ्व्यं हवन्ते वाज्रसातये ॥ ६ ॥
त्वां । इत् । वृव्हनऽतम् । जनांसः । वृक्तऽवर्हिपः । उग्रं । पृथ्वीपुं । पृथ्व्यं । हवन्ते ।
वाज्रऽसातये ॥ ६ ॥

हे वृव्हतमातिशयेन वृवाणा इतरिन्द्र त्वामित्त्वामेव जनांसो जना वृक्तवर्हिप आजादितदभाः । प्रवृत्त-
यज्ञा इत्यर्थः । उग्रमुद्गूर्णवन पृथ्वीपु वृद्धीपु प्रजाम् मध्ये पृथ्व्यं पुरातन संत वाज्रसातये मयासाय हवन्ते ।
आह्वयते ॥

अस्माकमिन्द्र दृष्टरं पुरोयावानमाजिपुं । सयावानं धनेधने वाज्रयंतमवा रथं ॥ ७ ॥
अस्माकं । इन्द्र । दृष्टरं । पुरःऽयावानं । आजिपुं । सऽयावानं । धनेऽधने । वाज्रऽयंतं ।
अवा । रथं ॥ ७ ॥

हे इन्द्र अस्माकं रथं रहणत्वभाव वा पुत्रमव । रत्न । कीदृश रथ । दृष्टरं दृष्टान तरणीयमाजिपु
संयामेष पुरोयावान पुरतो मिश्रयितार सयावानमनुचरं । सह गतार धने धने सवपु धनेषु वाज्रयत
संगम धनं वेक्षत ॥

अस्माकमिन्द्रेहि नो रथमवा पुरंध्या ।
वयं शविष्ठ वायं दिवि अयो दधीमहि दिवि स्तोमं मनामहे ॥ ८ ॥
अस्माकं । इन्द्र । आ । इहि । नः । रथं । अवा । पुरंऽध्या ।
वयं । शविष्ठ । वायं । दिवि । अयः । दधीमहि । दिवि । स्तोमं । मनामहे ॥ ८ ॥

हे इन्द्र अस्माकमस्मदीय एव मन एहि । आगच्छ । आगत्य च पुरंध्या शोभनवृत्ता नोऽस्माकं रथमव ।
रत्न । वयं च हे शविष्ठ अतिशयेन बलवन त्वदनूयहाहार्यं वरणीय अयोऽस्य कीर्तिं वा दिवि शोतमनि त्वाय
दधीमहि । व्यापयामः । तथा दिवि त्वयि स्तोमं स्तोत्र मनामहे । करवामहे इत्यर्थः ॥ ८ ॥

स आ गमदिति पठ्य चतुर्थं सूक्त । आगिरम प्रभुवमुकपि । तृतीया जगती शिष्टा अनुकृत्वात् विष्टम ।
इन्द्रो देवता । अनुकृतं च । स आ गमत पठ्य तृतीया जगतीति ॥ विनियोगो नैगिक ॥

स आ गमदिन्द्रो यां वसूनां चिकेतदातुं दामनो रयीणां ।
धन्वचरो न वंसगस्तृपाणश्चक्रमानः पिवतु दुग्धमंशुं ॥ ९ ॥
सः । आ । गमत् । इन्द्रः । येः । वसूनां । चिकेतत् । दातुं । दामनः । रयीणां ।
धन्वऽचरः । न । वंसगः । तृपाणः । चक्रमानः । पिवतु । दुग्धं । अंशुं ॥ ९ ॥

स इन्द्रोऽस्मदज्ञ प्रत्या गमत । आगच्छतु । यो देवो वसुना धनाना ॥ कर्मणि पथी ॥ वसुनि धनानि
चिकेत जानाति प्रदातुं । स कीदृशः । दामनो दृष्टता दानमना वा रयीणा धनाना । गमने दृष्टात ।
धन्वचरो न धनुषा सह मचरन धानुष्क इव वसुगो वननीयगमनतृपाणोऽत्यत तृपितश्चक्रमान कामयमानश्च
मन दुग्धमभिपुतमशु सोमं पिवतु ॥

आ ते हनू हरिवः शूर शिमे रूहसीमो न पर्वतस्य पृष्ठे ।
 अन्तु त्वा राजन्वर्वतो न हिन्वन् गीर्भिर्मदेम पुरुहूत विश्वे ॥२॥
 आ । ते । हनू इति । हरिऽवः । शूर । शिमे इति । रूहत् । सीमः । न । पर्वतस्य । पृष्ठे ।
 अन्तु । त्वा । राजन् । अर्वतः । न । हिन्वन् । गीऽभिः । मदेम । पुरुऽहूत । विश्वे ॥२॥

हे इन्द्र हे हरिवो हरिभ्यां तद्वन् शूर ते तव हनू हननमाधने । यद्यप्ययं शिप्रावचनस्तथापि पुनः शिप्रा-
 भिधानाङ्गाणोऽवगत्यः । उक्तरूपं संहते वा शिमे आ रूहत आरोहतु प्राप्नोतु सीमोऽस्मिन्नतः । पर्वतस्य पृष्ठे
 न रूहत । न आरोहति । तत्र न तिष्ठतीत्यर्थः । यद्वा । नशब्दः पुरस्तात्प्रयुक्तोऽप्यत्रोपमार्थः । पर्वतस्य पृष्ठे उप-
 रिप्रदेशे सीमो न । तत्र यथा विस्रभेण प्रसरति तद्वत् । हे राजन् राजमानिन्द्र त्वा त्वामनु त्वया सह ॥ तुती-
 यार्थ इत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वं ॥ विश्वे वयमर्वतो नाश्वानिव तुणादिभिर्गोभिः स्तुतिभिर्हिन्वन् हिन्वन्तस्त्वां
 प्रीणयन्तः संतो मदेम । हृषिस । हे पुरुहूत वज्रप्रकारं वज्रभिर्वाहन्तद्र ॥

चक्रं न वृत्तं पुरुहूत वेपते मनो भिया मे अमन्तेरिददिवः ।
 रथादधि त्वा जरिता सदावृध कुविन्नु स्तोपन्मघवन्पुरुवसुः ॥३॥
 चक्रं । न । वृत्तं । पुरुऽहूत । वेपते । मनः । भिया । मे । अमन्तेः । इत् । अदिऽवः ।
 रथात् । अधि । त्वा । जरिता । सदाऽवृध । कुवित् । नु । स्तोपत् । मघऽवन् । पुरुऽवसुः ॥३॥

हे पुरुहूत वज्रभिराहत हे अदिवो वज्रवज्जिन्द्र मे मनोऽमन्तेरिददिवारिद्रादस्तोतुर्वा मधाशाङ्गिया मीत्या
 वेपते । कपते । वृत्तं चक्रं न भूर्मा वर्तमानं चक्रमिव । यस्मादेवं तस्माद्रथादध्यपरि स्थितं त्वा त्वा हे सदावृध
 सर्वदा वर्धमान हे मघवज्जिन्द्र जरिता स्तोता पुरुवसुर्हसुपिः कुविद्रज्ज नु क्षिप्रं स्तोपत् । स्तोषति । स्तुयात् ॥
 अत्र कुविक्कद्दयोगोऽप्याख्यातस्य वज्रलयहर्णाग्निघातः ॥

एष यावेव जरिता तं इन्द्रेयति वाचं बृहदाशुपाणः ।
 प्र मव्येन मघवन्यसि रायः प्र दक्षिणिङ्हरिवो मा वि वेनः ॥४॥
 एषः । यावोऽइव । जरिता । ते । इन्द्र । इयति । वाचं । बृहत् । आशुपाणः ।
 प्र । मव्येन । मघऽवन् । यंसि । रायः । प्र । दक्षिणित् । हरिऽवः । मा । वि । वेनः ॥४॥

एष जरिता गरिता स्तोता यावेवाभिषवाग्मेव । स यथा रसं जनयति तद्वत् हे इन्द्र ते तुभ्यं वाचं स्तुति
 मियति । प्रयतीत्यर्थः । बृहद्वाह्यभुतं फलमाशुपाण आशु संभक्ता सन् हे मघवन मव्येन हस्तेन रायो धनानि
 प्र यसि । प्रयच्छसि । दक्षिणिङ्हरिणोनापि प्र यंसितीति शयः । मा वि वेनः । विगतकामं मा कार्षीः ॥

वृषा त्वा वृषणं वर्धतु द्यौर्वृषा वृषभ्यां वहसे हरिभ्यां ।
 स नो वृषा वृषरथः सुशिप्र वृषक्रतो वृषा वज्जिभरे धाः ॥५॥
 वृषा । त्वा । वृषणं । वर्धतु । द्यौः । वृषा । वृषऽभ्यां । वहसे । हरिऽभ्यां ।
 सः । नः । वृषा । वृषऽरथः । सुऽशिप्र । वृषक्रतो इति वृषऽक्रतो । वृषा । वज्जिन् ।
 भरे । धाः ॥५॥

हे इन्द्र त्वा त्वा वृषा वर्षित्री यांयोतयित्री मृतिः ॥ योततेदीयतेवा मृत्युर्थस्यैदं रूपं ॥ वृषण कामाना
वर्षकं त्वा वर्षन्तु । वर्षयन्तु । वृषा त्व वृषभ्या मृतृभ्या हरिभ्या वहसे । यज्ञ प्रत्युत्थसे । हे मुनिप्र गोभनहो
वृषकृतो वर्षणकर्मण हे वशिन् वज्रयुक्तद्र म त्व वृषा वृषरथस्य सग नोऽस्मान भर संयामे भरणवति यज्ञ वा
धाः । धारय ॥

यो रोहितौ वाजिनी वाजिनीवान्विभिः गतः सचमानावदिष्ट ।

यूने समस्मै क्षितयो नमतां श्रुतरथाय मरुतो दवाया ॥ ६ ॥

यः । रोहितौ । वाजिनी । वाजिनीऽवान । त्रिऽभिः । गतः । सचमानो । अदिष्ट ।

यूने । सं । अस्मै । क्षितयः । नमतां । श्रुतऽरथाय । मरुतः । दुवःऽया ॥ ६ ॥

इयं श्रुतरथस्य राज्ञो दानमृतिः । यो राजा वाजिनीवान्ववान् श्रुतरथो रोहितो रोहितवर्णा
वाजिनी वजनवंतावथा त्रिभिः गतंवा धनाना वा उक्तमस्याभिः सचमाना मगन्मानावदिष्ट ॥ ददा
तेदिशतेवा लुडीद रूप ॥ यूने सर्वत्र मिथयित्रे नित्यतरुणाय वास्मै श्रुतरथाय नितयः । सर्वाः प्रजा दवाया ॥
तृतीयैकवचनस्य याजादेशः ॥ परिचर्यया सं नमता । प्रणता भवतु । सेवतामित्यर्थः । हे मरुत इतीन्द्रमहाय
भुतानां मरुता संबोधनं ॥ ॥ ७ ॥

सं भानुना पंचर्षं पंचम मुक्तमक्षिरार्पं विष्टमभेद्र । सं भानुना पचाविस्त्रित्यनुकर्मणका ॥ विनियोगो
निगिकः ॥

सं भानुना यतते सूर्यस्याजुह्वानो घृतपृष्ठः स्वर्चाः ।

तस्मा अमृधा उपसो व्युच्छान्य उद्राय मुनवामेत्याह ॥ ९ ॥

सं । भानुना । यतते । सूर्यस्य । आऽजुह्वानः । घृतऽपृष्ठः । मुऽअर्चाः ।

तस्मै । अमृधाः । उपसः । वि । उच्छान् । यः । उद्राय । मुनवाम । इति । आह ॥ ९ ॥

सूर्यस्य भानुना तेजसा महाजुह्वानः सर्वत्र हयमानः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ घृतपृष्ठः । पदीया त्वाज्ञो घृत-
युक्तपृष्ठप्रदेशो वा स्वर्चाः स्वर्चनोऽभिः सं यतते । सूर्यस्य प्रयत्न करोति । उद्रयकालं व्यपश्य । प्रज्जान्ते ।
तस्मात्कारणाद्यो यजमान इद्राय मुनवामेत्याह वृतेऽध्वर्यु प्रति तस्मै यजमानायामध्रा अहिमिता उपसो
व्युच्छान् । व्युच्छान् । उद्रयकालेऽभिः प्रज्जान्तस्मात्सोमयाग कर्म इति यो वृते तस्य मुदिनानि भवतीत्यर्थः ॥

समिद्धाग्निर्वनवत्स्तीर्णवर्हियुक्तायावा मुतसोमो जराते ।

ग्रावाणो यस्यैपिरं वदंत्ययदध्वर्युहविषाव सिंधुं ॥ १० ॥

समिद्धऽअग्निः । वनवत् । स्तीर्णऽवर्हिः । युक्तऽयावा । मुतऽसोमः । जराते ।

ग्रावाणः । यस्य । इपिरं । वदंति । अयंत । अध्वर्युः । हविषा । अवं । सिंधुं ॥ १० ॥

समिद्धाग्निः । पदीयाग्निः । स्तीर्णवर्हिः । प्रसृतदर्भोऽयं यजमानो वनवत् । संभजते । युक्तायावा नित्युक्ताभिप
वपापाणः । मुतसोमोऽभिपुतसोमो जराते । जराति । स्तीति । यस्याध्वर्योयावाणोऽभिपवसाधना इपिरसेपणीय
गमनशीलं वा शब्दं वदति सोऽध्वर्युर्हविषा महावायत सिंधुः । पतञ्जनीरवगच्छति ॥

वधूरियं पतिमिच्छंत्येति य ई वहति महिषीमिपिरां ।

आस्य अवस्यादथ आ च घोषात्पुरु महसा परि वर्तयाते ॥ ३ ॥

वधूः । इयं । पतिं । इच्छंती । एति । यः । ई । वहति । महिषी । उपिरां ।

आ । अम्य । अवस्यात् । रथः । आ । च । घोषात् । पुरु । सहस्रा । परि । वर्तयाते ॥ ३ ॥

इयं वधुरिद्रस्य पत्नी पतिमिच्छंती स्वप्रियं यज्ञगमनाय प्रवृत्तमिच्छत्येति । अनुगच्छति । य इन्द्र ईमेना महिषी वहति वहतीपिरा गमनवती अस्थिद्रस्य रथ आ अर्वागम्नादभिमुखं अवस्यात् । अन्नमिच्छति । आ च घोषात् । आघुष्यति । शब्दयति । पूर्वत्यधिक सहस्रा सहस्राणि धनानि परि परितो वर्तयाते । वर्तयति । प्रापयति । अवस्यादा च घुष्यादिति वा ॥

न स राजा व्यथते यस्मिन्निद्रस्तीव्रं सोमं पिबति गोसंखायं ।

आ सत्वनैरजति हंति वृचं शेति शितीः सुभगो नाम पुष्यन् ॥ ४ ॥

न । सः । राजा । व्यथते । यस्मिन् । इन्द्रः । तीव्रं । सोमं । पिबति । गोऽसंखायं ।

आ । सत्वनैः । अजति । हंति । वृचं । शेति । शितीः । सुऽभगः । नाम । पुष्यन् ॥ ४ ॥

स राजा न व्यथते । व्यथितो न भवति । यस्मिन् राजानि तदीये यज्ञ इन्द्रस्तीव्रं मदजनकं सोमं पिबति गोसंखायं । विकारि प्रकृतिशब्दः । क्षीरादिमिश्रणवत् । स राजा सत्वनैः सत्वभिरनुचरैरा सर्वतोऽजति । गच्छति । इति च वृच पाप वरिण वा । जेति गच्छति शितीः प्रजाः । अथवा शितीर्निवासान्निवसते । सुभगः शोभनमुखो नाम नामक धनसिद्धस्य स्तोत्रं वा पुष्यन् पोषयन् ॥

पुष्यात्शेमे अभि योगे भवात्युभे वृता संयती सं जयाति ।

प्रियः सूर्ये प्रियो अग्रा भवाति य इन्द्राय सुतसोमो ददाणत् ॥ ५ ॥

पुष्यात् । शेमे । अभि । योगे । भवाति । उभे इति । वृता । संयती इति संऽयती । सं । जयाति ।

प्रियः । सूर्ये । प्रियः । अग्रा । भवाति । यः । इन्द्राय । सुतऽसोमः । ददाणत् ॥ ५ ॥

पुष्यात् पोषयेद्वधादीन । जेम प्राप्तस्य धनस्य रक्षणं योगेऽलक्ष्यस्य प्राप्ता चाभि भवाति । भवति । अभि-त्यनर्थको धात्वर्थानुवादी वा । प्रभुर्भवतीत्यर्थः । तथोभे वृता वर्तमानं संयती नियति अहीरात्रि सं जयाति । सम्यक् जयति । ते सुवर्कर स्यातामित्यर्थः । किंच स प्रियो भवति सूर्ये तथापार्श्वे प्रियो भवति य इन्द्राय सुतसोमो ददाणत् सोम ददाति ॥ ॥ ८ ॥

उरोष्ट इति पचर्च पष्ठं मुक्तमंत्ररार्पमानुष्ठुभमंत्रं । उरोरानुष्ठुभमित्यनुकांते ॥ विनियोगो निगिकः ॥

उरोष्ट इन्द्र राधसो विश्वी रातिः शतक्रतो । अधा नो विश्वचर्पणे द्युम्ना मुष्टाच मंहय ॥ १ ॥

उरोः । ते । इन्द्र । राधसः । विश्वी । रातिः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अध । नः ।

विश्वऽचर्पणे । द्युम्ना । मुऽष्टाच । मंहय ॥ १ ॥

हे इन्द्र शतक्रतो बह्वर्कर्मन् ते तवोरोः प्रभुतस्य राधसो धनस्य रातिर्दानं विश्वी सहती । अधातः कारणात् नोऽस्मभ्यं हे विश्वचर्पणे सर्वस्य द्रष्टुः मुक्तं शोभनधनं । चर्चमिति धननाम । द्युम्ना द्युम्नानि धनानि मंहय । प्रयच्छ ॥

यदीमिन्द्र अवाय्यमिषं शविष्ठ दधिषे । पप्रथे दीर्घश्रुतं मं हिरण्यवर्णं दुष्टरं ॥ २ ॥

यत् । ई । इन्द्र । अवाय्यं । इषं । शविष्ठ । दधिषे । पप्रथे । दीर्घश्रुत्ऽतं मं । हिरण्यऽवर्णं ।

दुष्टरं ॥ २ ॥

हे इन्द्र शविष्ठ अतिशयैव बलवान् यदिपमत्तं शवाय्य श्रवणीयमीं सर्वतो दधिपे धारयामि ददामि वा ॥
इषशब्दो नपुमकानिगोऽप्यस्मि ॥ हे हिरण्यवर्णद्रु तदन्नं पप्रथे । प्रथते । कथं । दीर्घश्रुतममतिदुरश्रवणीयतम ।
सर्वं कीर्त्यमित्यर्थः । दुरश्रवणमभिभाव्यमुक्तलक्षणं प्रथते ॥

शुष्मासो ये ते अद्रिवो मेहना केतसापः । उभा देवावभिष्टये दिवश्च गमश्च राजथः ॥३॥
शुष्मासः । ये । ते । अद्रिऽवः । मेहना । केतऽसापः । उभा । देवा । अभिष्टये । दिवः ।
च । गमः । च । राजथः ॥३॥

हे अद्रिवो वज्रवज्रिद्रु ते त्वदीया ये शुष्मासो बलभृता मरुतः सति । कीदृशास्ते । मेहना महनीयाः
केतसापः प्रज्ञापकं कर्मातरिजं वा स्पृशतः । उभा देवा त्वं च मरुत्समूहश्चक्षुषो युवा । दिवश्च युलोकात् गमश्च
भूमिः सकाशादभिष्टयेऽमितो गमनाय राजथः । ईशाथ ॥

उतो नो अस्य कस्य चिद्दृष्टस्य तव वृचहन ।

अस्मभ्यं नृमणमा भरास्मभ्यं नृमणस्यसे ॥४॥

उतो इति । नः । अस्य । कस्य । चित् । दृष्टस्य । तव । वृचऽहन ।

अस्मभ्यं । नृमणं । आ । भर । अस्मभ्यं । नृऽमनस्यसे ॥४॥

उतो अपि च हे वृचवज्रिद्रु नोऽस्मभ्यं कस्य चिदनिर्दृष्टस्य दृष्टस्य प्रवृत्तस्य दानुर्वास्य तव गमभृताभ्योऽस्मभ्यं ।
पुनःश्रुतिरादरार्थं । नृमणं नृमणं धनमा भर । आहर । हे इन्द्र यतस्त्वमस्मभ्यं नृमणस्यसे धनमिच्छामि ॥

नू तं आभिरभिष्टिभिस्तव शर्मच्छतक्रतो ।

इंद्र स्यामं सुगोपाः शूर स्यामं सुगोपाः ॥५॥

नू । ते । आभिः । अभिष्टिऽभिः । तव । शर्मन् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

इंद्र । स्यामं । सुऽगोपाः । शूर । स्यामं । सुऽगोपाः ॥५॥

हे शतक्रतो इन्द्र ते तवाभिरभिष्टिभिरभिगमनेन शीघ्रं भवति शर्मन् । हे इन्द्र तव शर्मन् शर्मणि
सुखं सति सुगोपाः स्याम । भवम । हे शूर तव शर्मणि सुगोपाः शोभनरक्षणा स्याम । भवम । पुनरुक्ति
रादरार्थं ॥ ॥५॥

यदिद्रु चित्रेति पचर्चं सप्तमं सूक्तमंत्ररार्पमंद्रं । अत्रा पक्तिः शिष्टाः पक्षतपरिभाषयानुक्रमः । यदिद्रु
पक्षतमित्यनुक्रमणिका ॥ आभिप्रविकेपक्यपु तृतीयमवन आयमुचोऽक्षावाकस्य विकल्पिकः मोत्रियः ।
सुचितं च । यदिद्रु चित्रं मेहना यस्मि साधितोऽवमे । आ० ७. ८. इति ॥

यदिंद्रु चित्रं मेहनास्ति त्वादातमद्रिवः । राधस्तन्नो विदद्वस उभयाहम्या भर ॥६॥

यत् । इंद्र । चित्रं । मेहना । अस्ति । त्वाऽदातं । अद्रिऽवः । राधः । ततः । नः । विदद्वसो

इति विदत्तऽवसो । उभयाहम्या । आ । भर ॥६॥

हे इन्द्र हे चित्र चायनीय हे अद्रिवो वज्रवज्रिद्रु यन्मेहना महनीय त्वादात त्वया दातव्यं राधो
धनमस्ति तद्वत् हे विदद्वसो लब्धधनं नोऽस्मभ्यमुभयाहम्याभाभ्या हस्ताभ्यामा भर । आहर । अत्र यदिद्रु
चित्रं चायनीयं महनीयं धनमस्तीत्यादिनिश्चयं द्रष्टव्यं । नि० ४. ४. ॥

यन्मन्यसे वरेण्यमिन्द्र द्युष्टं तदा भर । विद्याम तस्य ते वयमकूपारस्य दावने ॥ २ ॥
यत् । मन्यसे । वरेण्यं । इन्द्र । द्युष्टं । तत् । आ । भर । विद्याम । तस्य । ते । वयं ।
अकूपारस्य । दावने ॥ २ ॥

हे इन्द्र यत् वृक्षमज्ञं वरेण्यं वरणीयं मन्यसे तत् वृक्षमा भरास्मभ्यं । ते तव संबंधिनो वयं तस्य तादृशः
स्योक्तलक्षणस्याकूपारस्य । अकृत्तितः पारोऽतो यस्य तादृशस्याज्ञस्य दावने दाने विद्याम । स्याम ॥

वा जंपेथेऽतिरिक्तोक्थं यत्ते दित्स्यत्येपा । मृचितं च । यत्ते दित्सु प्रराध्यं त्वामिच्छवसस्यते । आ० ९. ९. इति ॥
यत्ते दित्सु प्रराध्यं मनो अस्ति श्रुतं बृहत् । तेन दृष्ट्वा चिददिव आ वा जं दर्पि सातये ॥ ३ ॥
यत् । ते । दित्सु । प्रऽराध्यं । मनः । अस्ति । श्रुतं । बृहत् । तेन । दृष्ट्वा । चित् । अदिवः ।
आ । वा जं । दर्पि । सातये ॥ ३ ॥

हे इन्द्र ते तव यदिदित्सु दानेकं प्रराध्यं प्रकर्षेण सुखं श्रुतं विश्रुतं बृहन्महन्मनोऽस्ति तेन मनसा हे अद्विबो
वज्रवन्तिद्र दृष्ट्वा चिद्वृष्टमपि वाजमन्त्रमा दर्पि । आदरयसि सातयेऽस्मत्समजनाय लाभाय वा ॥

मंहिष्ठं वो मघोनां राजानं चर्षणीनां । इन्द्रमुप प्रणस्तये पूर्वीभिर्जुजुषे गिरः ॥ ४ ॥
मंहिष्ठं । वः । मघोनां । राजानं । चर्षणीनां । इन्द्र । उप । प्रऽणस्तये । पूर्वीभिः । जुजुषे ।
गिरः ॥ ४ ॥

मघोनां हविर्लक्षणधनवतां वो यस्माकं मंहिष्ठमतिशयेन पुज्यं चर्षणीनां मनुष्याणां राजानमिन्द्रमुपेक्षित
प्रणस्तये प्रणमितुं पूर्वीभिः पुरातनीभिर्वाग्भिर्गिरः सोतारो जुजुषे । सेवते ॥

अस्मा इत्काव्यं वचं उक्थमिन्द्राय शंस्यं ।
तस्मा उ ब्रह्मवाहसे गिरो वर्धत्यच्यो गिरः शुभंत्यच्यः ॥ ५ ॥
अस्मि । इत । काव्यं । वचं । उक्थं । इन्द्राय । शंस्यं ।
तस्मै । ऊं इति । ब्रह्मऽवाहसे । गिरः । वर्धति । अच्यः । गिरः । शुभंति । अच्यः ॥ ५ ॥

अस्मा इदस्मा एवैन्द्राय काव्यं कवः स्तोतुः संबंधि । यद्वा । ऊं शब्दे । शब्दमीयं वचो वायूपमुक्थं शस्त्रं
शस्य शमनीय । यस्मादेव तस्मात्तस्मा उ तस्मा इन्द्रायैव ब्रह्मवाहसे परिवृढस्य स्तोत्रस्य वाहकाय गिरः
स्तोत्रचर्योऽविगोवा वर्धति । वर्धयति । अच्यो गिरः शुभति । दीपयति । पुनर्वाक्तरादरार्था ॥ ॥ १० ॥

आ याह्यद्रिभिरिति नवर्चमष्टम मुक्तं । अत्रियमनुक्रमणिका । आ याहि नव त्र्युष्णिगाद्येत्यानुष्टुप्मध्ये च
मा मीरी तदादीतिहामः स्तुतिकर्मत्वादविर्देवतेति । छत्त्रस्य ऋषिस्थान्यस्मात् । अनु० १०. २ । इति परिभा-
षयात्रिर्वापि । आयास्मिन् उष्णिहः पंचमीनवस्यावनुष्टुभां शिष्टाश्चतस्रस्त्रिष्टुभः । अत्रेः स्तूयमानत्वात् पञ्चाद्या
अत्रिदेवताया अत्र्यर्पिण्याश्च पचमी सूर्यदेवता शिष्टा ऐन्द्रः ॥ दशरात्रे तृतीयऽहनि प्रउगशस्य आद्यस्तुच ऐन्द्रः
पचमः । मृचितं च । आ याह्यद्रिभिः स्तुतं सज्जुर्विश्वमिन्देभिः । आ० १०. १०. इति ॥ महाव्रतेऽर्थाष्णिहतुचा-
शीतावयं तुचः ॥

आ याह्यद्रिभिः स्तुतं सोमं सोमपते पिव । वृषन्निद्र वृषभिर्वृचहंतम ॥ १ ॥
आ । याहि । अद्रिभिः । स्तुतं । सोमं । सोमऽपते । पिव । वृषन् । इन्द्र । वृषभिः ।
वृचहन्तऽतरः ॥ १ ॥

हे इन्द्र आ याहि । अस्मद्यज्ञमागच्छ । आगत्य च हे सोमपते सोमस्य स्वाभिनिद्रा अद्रिभिर्यावभि
मुतमभिपुतं सोमं पिब । हे वृषण फलस्य अर्पयतर्वचहतमातिशयेन शत्रूणां हतुतम वृषभिवर्षकं महति । महा
याहि पिब च ॥

वृषा यावा वृषा मदो वृषा सोमो अयं सुतः । वृषन्निद्र वृषभिवृचहंतम ॥२॥
वृषा । यावा । वृषा । मदः । वृषा । सोमः । अयं । सुतः । वृषन् । इन्द्र । वृषऽभिः ।
वृचहन्तऽतम ॥२॥

यावाभिपवसाधनः पाषाणो वृषा वर्षकः सोमरसस्य फलस्य वा । मदः सोमपानेन जनितो वृषा वर्षकः ।
अयं सुतोऽभिपुतः सोमो वृषा । त सोम वृषभिः सह पिब ॥

वृषा त्वा वृषणं हुवे वज्रिञ्चिचाभिरुतिभिः । वृषन्निद्र वृषभिवृचहंतम ॥३॥
वृषा । त्वा । वृषणं । हुवे । वज्रिन् । चिचाभिः । रुतिभिः । वृषन् । इन्द्र । वृषऽभिः ।
वृचहन्तऽतम ॥३॥

हे वज्रिन् वज्रवज्रिद्र वृषा सोमरसस्य सेक्ताहं वृषण त्वां हुवे । आह्वयामि । किमर्थं । चिचाभिश्चायनो
याभिरुतिभिरुति रक्षाभिर्निमित्तभुतोभिः । शिष्टं गत ॥

ऋजोपी वज्रीत्येषा ब्राह्मणाऋषिभ्यः शस्त्रया ज्ञा । ऋजोपी वज्री वृषभस्तुरापाठि रक्षाया । आ० ५. ५८ ।
इति हि सूचितं ॥

ऋजोपी वज्री वृषभस्तुरापाठिष्मि राजा वृचहा सोमपावा ।
युक्ता हरिभ्यामुप यासद्वाङ्माध्यंदिने सवने मत्सदिन्द्रः ॥४॥
ऋजोपी । वज्री । वृषभः । तुरापाठः । युष्मि । राजा । वृचहा । सोमऽपावा ।
युक्ता । हरिऽभ्यां । उप । यासत् । अर्वाङ् । माध्यंदिने । सवने । मत्सतः । इन्द्रः ॥४॥

ऋजोपी । सवनद्वयेऽभिपुतस्य गतसारस्य सोमरसस्य तृतीयसवन आयायाभिपुतः योऽस्मि स ऋजोप
सोमः । सोऽस्यास्तीत्युजोपी । वज्री वज्रवान् वृषभो वर्षिता तुरापाठ तुराणा त्वरमाणानां शत्रूणां मोहा
युष्मि बलवान् राज्ञश्चरः सर्वस्य वृचहा वृचस्य हता सोमपावा सोमरसस्य पाता एव महानुभाव इन्द्रो
हरिभ्यां युक्ता रथ योजयित्वा यामत । उपगच्छतु । अर्वाङ् अदभिमुखमागच्छतु । माध्यंदिने सवने मत्सत
मायतु सोमैन्द्रः ॥

यत्त्वा सूर्यं स्वर्भानुस्तमसाविध्यदासुरः । अशेषविद्यया मुग्धो भुवनान्यदीधयुः ॥५॥
यत् । त्वा । सूर्यं । स्वऽभानुः । तमसा । अविध्यत् । आसुरः । अशेषऽवित । यथा ।
मुग्धः । भुवनानि । अदीधयुः ॥५॥

इदमादिचतुर्भिर्मन्त्रैरुजोणां कर्म कीर्तितं । हे सूर्य प्रेरक देव त्वा त्वां यद्यदासुरोऽसुरस्य प्राणापहन्तुं सूर्या
वा पुत्रः स्वर्भानुः स्वर्भानुसंज्ञकस्तमसा मायानिमित्तनाविध्यत् । आवृणोदित्यर्थः । तदा भुवनानि सर्वाण्यदी
धयुः । दृश्यन्ते । यथा तत्रत्यः सर्वो जनीऽविद्यत् स्वस्य स्थानमजानन् मूग्धो भवति तथा ॥ ॥५॥

स्वर्भानोरधु यदिन्द्र माया अवो दिवो वर्तमाना अवाहनं ।
गूळं सूर्यं तमसापघतेन तुरीयेण ब्रह्मणाविन्ददन्त्रिः ॥६॥

स्वःऽभानोः । अर्ध । यत् । इन्द्र । मायाः । अवः । दिवः । वर्तमानाः । अवऽअह्न ।
गृह्ण । सूर्य । तमसा । अपऽवतेन । तुरीयेण । ब्रह्मणा । अविन्दत् । अत्रिः ॥ ६ ॥

अथाथ जगन्नाद्यानंतरं स्वभानोरमुरस्य यत् या मायाः संति । कीदृश्याः । दिवो ज्योतमानादादि-
त्यादवाऽवस्माद्वर्तमानाः । तदपरितरिधानामार्थादिति भावः । हे इन्द्र ताः सर्वा अवाहन । अवहामि ।
अथात्रैव परीक्षवाटः । तमसाधकारणापवतेनापगतकर्मणा गृह्ण सूर्य । अपकारस्यावरणरूपत्वादपवतत्वं ।
तथाविध तुरीयेण ब्रह्मणा यावन्तो ब्रह्मत्यन्तानात्रिविन्दत् । लब्धवान् आवरणापगमोपायं निवारणं शुभ्र वा
सूर्यमिति । पूर्वमत्रापक्षयास्य तुरीयत्व । एकैक मायाशमैकेन मन्त्रेणापनोद्य चतुर्थेन मन्त्रेण निलीनं तमो
ऽप्यनुददित्यर्थः ॥

मा मामिमं तव संतमव उरस्या दुग्धो भियसा नि गारीत् ।
त्वं मित्रो असि सत्यराधास्तौ मेहावतं वरुणश्च राजा ॥ ७ ॥
मा । मां । इमं । तव । संतं । अत्र । उरस्या । दुग्धः । भियसा । नि । गारीत् ।
त्वं । मित्रः । असि । सत्यऽराधाः । तौ । मा । इह । अवतं । वरुणः । च । राजा ॥ ७ ॥

इदं सूर्यवाक्य । हे अत्र मामिममीदृगवस्य मां तव संतं तव स्वभुतमिरस्यन्निक्रया दुग्धो दूग्धामुरो
भियसा मयज्जनकेन तमसाधकारण मा नि गारीत् । मा गिरतु । किंच हे मित्र त्व मित्रोऽसि । प्रसीतः
सकाशात्ताता भवमि । सत्यराधाः सत्यधनश्च । तौ राजा वरुणश्च त्व च तौ युवा मा मामिहावत । रक्षत ।
यद्वा । अत्रैव मित्र उच्यते । वरुणश्च युवा ॥

यावन्तो ब्रह्मा युयुजानः सपर्यन कीरिणा देवानमसोपजिज्ञान ।
अत्रिः सूर्यस्य दिवि चक्षुराधास्त्वभानोरप माया अघुष्टात् ॥ ८ ॥
यावन्तः । ब्रह्मा । युयुजानः । सपर्यन । कीरिणा । देवान । तमसा । उपऽजिज्ञान ।
अत्रिः । सूर्यस्य । दिवि । चक्षुः । आ । अधात् । स्वःऽभानोः । अप । मायाः । अघुष्टात् ॥ ८ ॥

ब्रह्मा ब्राह्मणोऽत्रिर्मासिहावतमित्युपजिज्ञान यावन्तोऽभिपवसाधनाय युयुजानो युजन । इद्वार्थं सोमस-
मिपुण्यमित्यर्थः । तथा कीरिणा । कीर्यते विनिष्यत इति कीरि स्तोत्र । तेन देवान् सपर्यन पुत्रयज्ञमसा ।
उक्तः माधनः सूर्यस्य सर्वप्रकरस्य चक्षुः सर्वस्य व्यापकं मंडलं दिव्यतरिजं अधात् । निस्समस्कृतवानि-
त्यर्थः । तदेव स्पष्टयति । स्वभानोरितमामकस्यामुरस्य मायाः । स्वाश्रयमया मोहयती परास्मथा कुर्वती
मायित्युच्यते । तादृशीमायाः । तुरीयेण ब्रह्मण्युक्त । तदेतदुक्तं यत्तुरीयं ब्रह्म । तेनात्रिमहाय इन्द्रोऽपाघुचत ।
अपजुगोप । निवारयदित्यर्थः । अथवा तृतीयपाद एव व्याख्येयः । सूर्यस्य दिवि पूर्वमावृते प्रकाशं तदपनोद्य
स्वकीयं चक्षुराधात् । निवारणं तेजःसंख्याय दृष्टवानित्यर्थः । स्वभानुमायया सूर्यस्यावृतिर्हार्द्रविके समा-
गता । स्वभानुमायया सूर्यं तमसाविध्यत्तस्मै देवाः प्रायश्चित्तमेव तस्य यत्प्रथमं तमोऽपाघ्न मा कृष्णा-
विरभवत् यद्वितीयं मा फाल्गुनी यत्तृतीयं मा वनजी यदध्वस्यादपाकृतं तन्नित्यादि ॥

यं वै सूर्यं स्वभानुस्तमसाविध्यदासुरः । अत्रयस्तमन्वविन्दन्त्यन्ये अशंकुवन ॥ ९ ॥
यं । वै । सूर्यं । स्वःऽभानुः । तमसा । अविध्यत् । आसुरः । अत्रयः । तं । अशंकु ।
अविन्दन् । नहि । अन्ये । अशंकुवन ॥ ९ ॥

अविकृतं मामर्थमनुवदति यं वै सूर्यमिति । निगतव्याख्येया । अवयस्त सूर्यमन्वविदेन । इदार्थं सो मयागदेवतामृतिनमस्काररनुक्रमेणपदीपत्तमो विरुध्य लभ्यत इत्यर्थः । अन्यं न ह्यशक्नुवन् । न लभ्यत खनु ॥ ॥ १० ॥

को नु वामिति विग्रह्यच नवम मुक्त भोमस्यावरार्प । पौडशीमहादश्यावतिजगत्सो विश्वकपदा विराट् गिष्टाः सप्तदश विष्टमः । विश्व देवा देवता । तथा चानुकात । को नु विगतिर्विश्वदेव वि तत पौडश्यावतिजगत्स्यावत्येकपदति ॥ विनियोगो निगिकः ॥

को नु वां मित्रावरुणावृतायन्दिबो वां महः पार्थिवस्य वा दे ।

ऋतस्य वा सदसि चासीथां ना यज्ञायते वा पशुपो न वाजान् ॥ १ ॥

कः । नु । वां । मित्रावरुणौ । ऋतऽयन् । दिवः । वा । महः । पार्थिवस्य । वा । दे ।

ऋतस्य । वा । सदसि । चासीथां । नः । यज्ञायते । वा । पशुऽसः । न । वाजान् ॥ १ ॥

हे मित्रावरुणौ देवा वा युवा को नु कः गन्तु यजमान वृतायन्यज्जमित्त्वन शक्रयादिति शेष । तस्मात्कृत मयैव । दिवः सदसि युनोक्तमवधिनि स्थानं सती भूतः पार्थिवस्य सदस्यतस्यात्पादकस्यातिरिक्तस्य सदसि । तदनुत्वात्तात्त्विकः । विष्णु स्थानेषु नोऽस्मान् चासीथा । रजतः वागन्दशार्थः । किञ्च यज्ञायते दे वा हविर्देवा च मह्य पशुपो न वाजान् पशुपुमीदतो वाजानन्नाति वीरदध्यादीनीव । तानि यथा प्रयत्नय तद्वदवत मिति । यदा । नगन्दशार्थः । पशुपः पशून्ना ज्ञाश दत्तमित्यर्थः ॥

ते नो मित्रो वरुणो अयमायुरिदं ऋभुष्टा मरुतो जुषंत ।

नमोभिर्वा ये दधते सुवृक्तिं स्तोमं रुद्राय मीर्हुषं मजोपाः ॥ २ ॥

ते । नः । मित्रः । वरुणः । अयमा । आयुः । इदं । ऋभुष्टाः । मरुतः । जुषंत ।

नमःऽभिः । वा । ये । दधंत । सुऽवृक्तिं । स्तोमं । रुद्राय । मीर्हुषं । मऽजोपाः ॥ २ ॥

ते मित्रादयो देवा नोऽस्माक सुवृक्तिं स्तोमं गोमनपापादिवर्जनवत्स्तोत्र नमोभिर्वा हविर्गच्छ जुषंत । मेवता । ये दधते धारयत्युक्तलक्षण स्तोत्र । देवा द्विविधा स्तोत्रमाजो हविर्माजश्च । अत्र स्तोत्रमाज उच्यते । आयुः मततगतवैयुरुच्यते । अथ मरुत एव विद्युत् प्रिगृह्यते । रुद्राय मीर्हुषं ॥ तृतीयार्थं चतुर्थी ॥ रुद्रं ग महे मजोपाः मजोपमः मह प्रीयमाणाः । तेषा पुत्रत्वादिति ताव । किञ्चन रुद्राय मजोपा इत्यतिमित्रादिस वंदेवताविशेषणमिति कथयति ॥

आ वां येषांश्विना हवर्धे वातस्य पत्नन्नर्थस्य पुष्टी ।

उत वां दिवो अमृगाय मन्म प्रांधांसीव यज्यवे भरध्वं ॥ ३ ॥

आ । वां । येषां । अश्विना । हवर्धे । वातस्य । पत्नन् । र्थस्य । पुष्टी ।

उत । वा । दिवः । अमृगाय । मन्म । प्र । अंधांमिऽडव । यज्यवे । भरध्वं ॥ ३ ॥

अनयाश्विना रुद्राश्च्यते । हे अश्विनाश्विना येषा कामाना यतुतमो वा युवा वातस्य पत्नन् । धर्मसा म्याहर्मियरण । वायुममानगतरश्मस्य नमनं प्राप्ता रथस्य रथस्य पुष्टी च निमित्तं सति हवर्धे । हवः । आह्वा यामि । आह्वातु पमवामि । अथवा वायुवयुवयोः शीघ्रगमनसाधनरथस्य पोष च निमित्तं सति । उत वा किञ्चित्त्वर्थः । दिवो ज्योतमानाय ॥ चतुर्थ्यर्थे पुष्टी ॥ अमृगाय प्राणापहवं रुद्राय । यज्ञा । युनोक्तमवधिनेऽमृगाय प्राणादाव सर्गाय वायवे वा यज्यवे यागसाधकाय मन्म मननीय स्तोत्र प्र भरध्व । सपादयत हे ऋत्विजः । अंधांसीवाज्ञानं हविर्लक्षणानि हवींषि स्तोत्र चत्यर्थः ॥

प्र स॒श्रा॒णो दि॒व्यः क॒र्ण॒होता चि॒तो दि॒वः स॒जोषा वा॒तो अ॒ग्निः ।

पृ॒षा भ॒गः प्र॒भृथे वि॒श्वभो॒जा अ॒जिं न ज॒ग्मुः आ॒श्वश्च॒तमाः ॥४॥

प्र । स॒श्रा॒णः । दि॒व्यः । क॒र्ण॒ऽहोता । चि॒तः । दि॒वः । स॒ऽजोषाः । वा॒तः । अ॒ग्निः ।

पृ॒षा । भ॒गः । प्र॒ऽभृथे । वि॒श्वऽभो॒जाः । अ॒जिं । न । ज॒ग्मुः । आ॒श्वश्च॒तमाः ॥४॥

अत्र विंगोक्तदेवताः । प्र जग्मुरिति संबंधः । सज्जणो यज्ञं सेवमानः शत्रुणां सोढा वा दिव्यो दिवि भवः कर्णहोता । कर्णवा ऋषयो मेधाविनो वा होतार आह्वातारो यस्य स तथोक्तः । चित्तमिषु क्षित्यादिस्थानेषु तायमानो दिवः सूर्येण सह सजोषाः समानगतिः समानप्रीतिर्वा वात उक्तलक्षणको वायुरग्निः पृषा पोषक णतन्नामा भगश्च प्रभृथे प्रभरणवत्वास्मिन्यज्ञ उक्ताः सर्वदेवा विश्वभोजा विश्वरचकाः कृत्वात्तारो वा आश्व-
श्चतमाः प्रकृष्टगमनाश्चतारां श्रेष्ठाः संत आजिं न संयामामिव प्र जग्मुः । प्रगच्छति ॥

प्र वो रयिं यु॒क्ताश्च॑ भ॒रध्वं रा॒य ए॒षेऽव॑से द॒धीत॒ धीः ।

सु॒गेव॑ ए॒वैरौ॒शिज॑स्य होता॒ ये व॒ एवा॑ म॒रुत॑स्तुरा॒णां ॥५॥

प्र । वः । र॒यिं । यु॒क्तऽअ॒श्वं । भ॒र॒ध्वं । रा॒यः । ए॒षे । अ॒व॑से । द॒धीत॒ । धीः ।

सु॒ऽगेव॑ । ए॒वैः । औ॒शिज॑स्य । होता॒ । ये । वः । एवा॑ । म॒रुतः । तुरा॒णां ॥५॥

हे मरुतो वो यूय रयि धनं युक्ताश्चमश्रमहितमश्रयोग्यं पुत्रं वा प्र भरध्वं । मपादयत । रायो धनानि शवा-
खादिलक्षणाभ्ये प्राप्त । अवसे । अव इत्यत्र नाम । अन्नाय प्राप्तानां धनानां रक्षणाय वा धीः स्तोता दधीत ।
धारयति स्मृति । सर्वाशिजस्य कषीवतो होताः सर्वैर्गंतव्यैः कामिर्गमनसाधनैरथवा मुग्धैः । श्रवमिति मुग्धनाम ।
मुमुक्षो भवतु । हे मरुतस्तुराणां त्वरमाणानां वो युष्माकं य एवाः कामा अथा वा संति तैरिति ॥ ॥१३॥

प्र वो वायुमिति पृथो वायवे पर्णा हविषो याज्या । प्र वो वायुं रथयुजं ऋगुध्वमुत त्वामदिते महि
॥ आ० ३ ८ ॥ इति सुवितं ॥

प्र वो वा॒युं रथ॑युजं कृ॒णुध्वं प्र दे॒वं विप्रं॑ प॒नितार॑म॒र्कैः ।

उ॒पु॒ध्यव॑ च॒त॒सापः॑ पु॒र॒धी॒र्वस्वी॑नां अ॒च॒ प॒त्नीरा॑ धि॒ये धुः ॥६॥

प्र । वः । वा॒युं । रथ॑ऽयुजं । कृ॒णुध्वं । प्र । दे॒वं । विप्रं॑ । प॒नितारं॑ । अ॒र्कैः ।

उ॒पु॒ध्यवः॑ । च॒त॒ऽसापः॑ । पु॒र॒ऽधीः । व॒स्वीः । नः । अ॒च॒ । प॒त्नीः । आ॒ । धि॒ये । धु॒रिति॑ धुः ॥६॥

हे सदीया ऋत्विजो वो यूय वायुं वायुदेवं रथयुजं यज्ञगमनाय रथसंबद्धं ऋगुध्वं । कृणुध्व । प्र देव
योतमान विप्र विप्रपेण कामानां पुरक विप्रवत्पूज्यं वा पनितारं ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ स्तुत्यमित्यर्थः ।
फलप्रदातार वा अर्करचनसाधनैर्मर्कैः प्र कृणुध्व । स्मृत । किंचपुध्यवो गन्त्र्य चतसापो यज्ञासृगः पुरधीः
पुरध्यः स्त्रीरूपा रूपवत्यो वा वस्वीः प्रशस्याः पत्नीर्देवपत्न्योऽवास्मिन्यज्ञ नोऽस्मदीयाय धिये कर्मणे
तत्रिप्पत्य आ धुः । आगतवत्यः ॥

उ॒प॒ व॒ ए॒षे व॑धेभिः शू॒षैः प्र॒ यु॒द्धी दि॒वश्चित॑य॒द्भिर॑र्कैः ।

उ॒पा॒सा॒न॒क्ता वि॒दुषी॑व वि॒श्वमा॑ हा॒ वह॑तो म॒र्त्याय॑ य॒ज्ञं ॥७॥

उ॒प॒ । वः । ए॒षे । व॑धेभिः । शू॒षैः । प्र । यु॒द्धी इति॑ । दि॒वः । चि॒त॒य॒त॒ऽभिः । अ॒र्कैः ।

उ॒प॒सा॒न॒क्ता । वि॒दुषी॑ इति॑ वि॒दुषी॑ऽइव । वि॒श्वं । आ॒ । हा॒ । वह॑तः । म॒र्त्याय॑ । य॒ज्ञं ॥७॥

हे उपासान्ता अहोरात्राभिर्मानदेवते यद्वा महत्या वंदोभिर्वदनाहरितरदैवः सह दिवोऽतस्मिन् विंशेषेण सर्वप्रदेशाद्गो यूपमभ्युप प्रेष । उपप्रापयामि हविः ॥ ईपिः प्रापणकमा स्यादुपप्राभिः समन्वित ॥ शुषिः सुवर्करैः चितयद्भिर्ज्ञापयद्भिर्कर्मैः सहोपप्रापयामि । हे उक्तदेवते विश्व सर्व कर्तव्यज्ञात विदधी इव ज्ञानं व्याविव मत्याय यज्ञमानाय यज्ञमा वहतः । अभिमुप प्रापयतः । इति पुराणः । यद्वा । शुषिरत्यादीनि तृतीयावज्जवचनांतानि वंदोभिरित्यस्य विंशेषणानीति केचिदाहुः ॥

अभि वो अर्चे पोष्यावतो नृत्वास्तोष्यति त्वष्टारं रराणः ।

धन्या सज्जोषा धिपणा नमोभिर्वनस्पतीरोपधी राय एष ॥ ८ ॥

अभि । वः । अर्चे । पोष्याऽवतः । नृत् । वास्तोः । पतिः । त्वष्टारं । रराणः ।

धन्या । सऽज्जोषाः । धिपणा । नमःऽभिः । वनस्पतीन् । ओपधीः । रायः । एष ॥ ८ ॥

अहं पोष्यावतो वज्रपोष्यजनयुक्तात्तृकर्मनेतृन वो यूपमानभ्यर्त्त । अभिपुत्रयामि । स्तोमीत्यर्थः । के पुनस्तं यूयं । उच्यते । वास्तोष्यति त्वष्टारं रराणः स्तोत्रादिभिः कीदृशं हविर्ददद्वाह । धन्या धनकरी सज्जोषा इतरदैवैः सह गच्छती प्रीणयती वा धिपणा । वाद्वास्मिन् । वाग्देवता ॥ एता द्वितीयां प्रथमाः ॥ उक्तलक्षणां वाणीं वनस्पतीनोपधीषु नमोभिः महार्च इति संबधः । किमर्थं । राय एष धनानि प्राप्नु ॥

तुजे नस्तने पर्वताः संतु स्वतवो ये वसवो न वीराः ।

पनित आश्रयो यज्ञतः सदा नो वर्धन्तः शंसं नर्यो अभिष्टौ ॥ ९ ॥

तुजे । नः । तुने । पर्वताः । संतु । स्वऽएतवः । ये । वसवः । न । वीराः ।

पनितः । आश्रयः । यज्ञतः । सदा । नः । वर्धन्तः । नः । शंसं । नर्यः । अभिष्टौ ॥ ९ ॥

पर्वताः पर्वतः पुराणवतो वा मेघाम्बुन विस्मृते तुजे दानि । यद्वा । तनेति पुत्रनाम ॥ पर्वतार्थं चतुर्थी ॥ पुत्रस्य दान इत्यर्थः । अथवा नस्तुजे पर्व तने तत्पुत्रं च रतवः शोभनगमनाः संतु । भवतु । कीदृशान् । ये वसवो यज्ञतो वामयितारो वीरा न वीरा इव । किंच पनितः स्मृत आश्रय आश्रयः संवर्धयन्तो यज्ञनीय आदित्यः सदा सर्वदा नः शंसमस्माकं स्मृते नर्यो नरभ्यो हितो देवोऽभिष्टावमित एषांऽभिगमनं वा मति वर्धन्तः । वर्धयन्तः ॥

वृष्णा अभिष्टोपि भूम्यस्य गर्भं चितो नपातम्पां सुवृक्ति ।

गृणीते अभिरेतरी न शृषेः शोचिर्षकंशो नि रिणाति वना ॥ १० ॥

वृष्णाः । अभिष्टोपि । भूम्यस्य । गर्भं । चितः । नपातं । अषां । सुऽवृक्तिः ।

गृणीते । अभिः । एतरी । न । शृषेः । शोचिःऽकंशः । नि । रिणाति । वना ॥ १० ॥

भूम्यस्य । भूमिरंतरिक्ष । तदहंस्य । तादृशस्य वृष्णा वर्षकस्य पञ्चम्यस्य । अथवा भूम्यां भूमिरवाहं तदचितवृष्टिप्रदानात् । तादृशस्य मेघस्य गर्भं गर्भस्थानोयमपा नपात रत्नकं वदन्तमपि सुवृक्तिः । स्तोत्रकर्ममतः । शोभनपापादिवर्जनवता स्तोत्रेणाभ्योपि । स्मृतवानह । स चितस्तीर्णतमस्मिन् स्थानेभ्यस्तु त्रित्वापत्तेषु ताव मातोऽपिरतरि गंतरी सयि शुषिः सुवर्करै रग्निमभिर्न गृणीते । न गरण कुरुते । न कुप्यतीत्यर्थः । किंतु शोचिर्षकः प्रदीपरागमः सन वना वनानि नि रिणाति । हिनस्ति । उहतीत्यर्थः ॥ ॥ १० ॥

कथा महे रुद्रियाय व्रवाम कद्राये चिक्वितुपे भगाय ।

आप ओपधीस्त नोऽवन्तु द्यौर्वना गिरयो वृक्षकंशः ॥ ११ ॥

कथा । महे । रुद्रियाय । ब्रवाम् । कत् । राये । चिकितुषं । भगाय ।

आपः । आपधीः । उत । नः । अवंतु । द्याः । वना । गिरयः । वृष्टाऽकेगाः ॥ ११ ॥

वयमत्रयः कथा केन प्रकरणेन महे महते रुद्रियाय रुद्रपुत्राय मरुद्गणाय ब्रवाम स्मृतीः । कत किं च स्मोत्रं रायं धनलाभाय चिकितुषं सर्वं जानते भगायतन्नामकाय देवाय ब्रवाम । उतापि चापोऽद्वेवता आपधीरोपधयो योर्द्वेवता वना वनानि गिरयो वृक्षकिगाः । वृक्षा एव किमस्थानीया येषां ते । एता उक्ता देवता नोऽस्मानवन्तु । रक्षन्तु ॥

शृणोतुं न ऊर्जा पतिर्गिरः स नभस्तरयीं इषिरः परिज्मा ।

शृण्वत्पापः पुरो न शुभाः परि सुचः । बवृहाणस्यार्द्रः ॥ १२ ॥

शृणोतुं । नः । ऊर्जा । पतिः । गिरः । सः । नभः । तरीयान् । इषिरः । परिऽज्मा ।

शृण्वन्तु । आपः । पुरः । न । शुभाः । परि । सुचः । बवृहाणस्य । अर्द्रः ॥ १२ ॥

नोऽस्माक गिरः स्मृतीः शृणोतु । कः । ऊर्जा वनानां पतिर्वायुः । अथवा ऊर्जामन्नाना पतिः । प्राणीषाधिकस्य वायोः कृत्वान्तु प्रमिद । श्रुतिश्च भवति । प्राणस्यान्नमिदं सर्वं पत्रापरितरकल्पयत । मनु० ५ २८ । इति । स नभो नभसि चारी तरीयान् तरितस्य इषिरो गमनशीलः परिज्मा परितो गता । किचापः शृण्वन्तु गिरः । कीदृशस्ताः । पुरो न पुराणीव शुभा दीप्ता बवृहाणस्य वर्धमानस्यार्द्रमंघस्य वा पर्वतस्य वा परि परितः सुचः सरणशीलाः ॥

विदा चिन्तु महांतो ये व एवा ब्रवाम दस्मा वार्यं दधानाः ।

वयश्चन सुभ्वं आवं यन्ति शुभा मर्तमनुयतं वधस्त्रः ॥ १३ ॥

विद । चित् । नु । महांतः । ये । वः । एवाः । ब्रवाम । दस्माः । वार्यं । दधानाः ।

वयः । चन् । सुऽभ्वः । आ । अवं । यन्ति । शुभा । मर्तं । अनुऽयतं । वधऽस्त्रः ॥ १३ ॥

हे महातो मरुतो नु जिप्रं यूयं विद । जानीथ स्मोत्रं । हे दस्मा दर्शनीया वो युष्मान् एवा गतारो युष्मान्मत्रमाना वार्यं वरणीयं हविर्दधाना ददाना धारयतो वा वयं ब्रवाम स्मृतिं । यद्वा । ये वो यूयमित्यर्थः । ये यूयमेवा अस्मद्यज्ञमभिगतारस्ते विद । चिदिति पुराणः । वयश्चनागतारं यन्ति मरुतः सुभ्वः सुधु भवतः प्रवृद्धा आ अस्मदभिमुखमव यति । गच्छति । किं कर्षतः । शुभा जोभकेण सहितं मर्तं सरणधर्माणं वरिणस नुयतमभिगतं बधस्त्रायुधः परिहरतोऽव यति ॥

आ देव्यानि पार्थिवानि जन्मापश्चाच्छा सुमखाय वोचं ।

वर्धतां द्यावो गिरश्चंद्रागो उदा वर्धतामभिपाता अर्णाः ॥ १४ ॥

आ । देव्यानि । पार्थिवानि । जन्म । अपः । च । अच्छ । सुऽमखाय । वोचं ।

वर्धतां । द्यावः । गिरः । चंद्रऽअग्याः । उदा । वर्धतां । अभिऽसाताः । अर्णाः ॥ १४ ॥

देव्यानि देवसंबंधीनि पार्थिवानि पृथिवीसंबंधीनि च जन्म जन्मान्यपश्चापमानाभिप्राप्तं सुमखाय शोभनयज्ञाय मरुद्गणाय वोच । ब्रवीमि । गिरः स्मृतयो वर्धता । द्यावो द्योतमानाः स्वप्रतिपादार्थप्रकाशिन्यसंद्रायाः । आच्छादनं हिरण्यं वायं यासां ताः । तादृशः सखो वर्धतां । अर्णा नयद्याभिपाता मरुद्भिः संभक्ता उदोदकेन वर्धतां । समृद्धा भवन्तु ॥

पदेपदे मे जरिमा नि धायि वरूची वा शक्रा या पायुभिश्च ।

सिपंकु माता मही रमा नः स्मत्सूरिभिर्ऋजुहस्ता ऋजुवनिः ॥ १५ ॥

पदेऽपदे । मे । जरिमा । नि । धायि । वरूची । वा । शक्रा । या । पायुऽभिः । च ।

सिपंकु । माता । मही । रमा । नः । स्मत् । सूरिऽभिः । ऋजुऽहस्ता । ऋजुऽवनिः ॥ १५ ॥

जरिमा स्मृतिर्मे मदीया पदे पदे तदा तदा भूमौ नि धायि । निधीयते । स्थापयति । क्रियत इत्यर्थः । या च शक्रा शक्रा मती पायुभी रचणर्वरूच्यस्यदपद्रववारयित्री भवति । वागद्वयार्थि । माता मतेभ्य निमात्री मही महती पुत्र्या रमा मारभुता भूमिः सिपंकु भवता नोऽस्माक स्मृति । अथवा स्मृता नोऽस्मान् सिपंकु । स्मत्कच्छः प्रशस्तवचनः । प्रशस्तिः सूरिभिर्मैधाविभिः स्मृतुभिर्निमित्त । तेषां परिचर्यया प्रीतित्वेन । ऋजुहस्ता स्रदनुकुलहस्ता ऋजुवनिः कन्यागदाना भवतु ॥ ॥ १५ ॥

कथा दाशेम नमसा मुदानुनवया मरुतो अच्छोक्तो प्रथ्वसो मरुतो अच्छोक्तो ।

मा नोऽहिर्बुध्नो रिपे धादस्माकं भृदपमातिवनिः ॥ १६ ॥

कथा । दाशेम । नमसा । मुऽदानुन । एवऽया । मरुतः । अच्छऽउक्तो । प्रऽथ्वसः ।

मरुतः । अच्छऽउक्तो ।

मा । नः । अहिः । बुध्नः । रिपे । धात । अस्माकं । भृत । उपमातिऽवनिः ॥ १६ ॥

वयं कथा केन प्रकारेण दाशेम परिचरम नमसा स्तोत्रेणान्न वा मुदानुन शोभनदानात्परत । एवमेव क्रियमाणप्रकारेणाच्छोक्तावाभिमुख्येन वचने निमित्ते मति तात्परत । कथ परिचरम । तेषां दूराराध्यत्वा दिति भावः । कथ । प्रथ्वसः प्रकृष्टान्ना भवति । अच्छोक्तो । अभिगच्छतिः स्मृतियेन तादृश मयि । यद्वा । प्रथ्वसः प्रकृष्टान्नस्य समाच्छोक्तो स्तोत्रनिमित्ते मति मरुतः कथा केन प्रकारेण दाशेम । पुनरुक्तिरादरार्थः । अहिर्बुध्नो देवो नोऽस्मान् रिपे हिमकाय मा धात । मा स्थापयतु । स देवोऽस्माक भृत भवतु उपमातिवनि शत्रुणा हता ॥

इति चिन्नु प्रजायि पशुमत्ये देवासो वनन्ते मर्त्यो व आ देवासो वनन्ते मर्त्यो वः ।

अत्रा शिवां तन्वो धासिमस्या जरां चिन्मे निज्जतिजयसीत ॥ १७ ॥

इति । चित् । नु । प्रऽजायि । पशुऽमत्ये । देवासः । वनन्ते । मर्त्यः । वः । आ । देवासः ।

वनन्ते । मर्त्यः । वः ।

अत्रा शिवां । तन्वः । धासिं । अस्याः । जरां । चित । मे । निऽज्जतिः । जयसीत ॥ १७ ॥

ह देवासो देवा वो युष्मानिति त्रिदित्येव नु त्रिष प्रजायि पशुमत्ये पशुमहितायापत्यार्थं वनन्ते मर्त्ये । मर्त्यो मनुष्यो यजमानः । आ देवास इति पुनरुक्तिरादरार्थः । अत्रासिमन्ये शिवा धासिमन्त्र मे समाया सन्वो देवैरनुगृहीतस्य पुत्रस्य करोतु निज्जतिर्देवता । जरा चिज्जरा च जयसीत । यमन्तु ॥

तां वो देवाः सुमतिमृजयंतीमिपमश्याम वसवः शेमा गोः ।

सा नः सुदानुमृजयंती देवी प्रति डवन्ती सुविताय गम्याः ॥ १८ ॥

तां । वः । देवाः । सुऽमतिं । ऊर्जयँतीं । इषं । अश्यामं । वसवः । गसां । गोः ।
सा । नः । सुऽदानुः । मृऊयँती । देवी । प्रति । द्रवँती । सुविताय । गम्याः ॥ १६ ॥

हे देवा हे वसवो वासयितारो वो युष्माकं स्वभुतां तां प्रसिद्धां सुमतिं शोभनमननसाधनां । अत्रेन मतिवृद्धिरत्रमय हि सोम्य मनः । कां० उ० ६. प. ४. । इत्यादिषु प्रसिद्धा । ऊर्जयँतीं वज्रकरीमिषमपणसाधनमन्नं नीरदध्यादिलक्षणं गसा मूल्या गोः सकाशादश्याम । प्राप्नुयाम । सा देवी नोऽस्मान सुविताय मुखाय प्रति गम्याः । गम्यात । अभिगच्छत । मेददवता विगण्यते । मुदानुः शोभनदाना मृऊयँती मुखयँती द्रवत्यस्मदभिमुखं गच्छन्ती ॥

अभि न इळा यृथस्य माता स्मन्दीभिर्वशी वा गृणानु ।
उर्वशी वा बृहद्दिवा गृणानाभ्यूर्वाणा प्रभृथस्यायोः ॥ १७ ॥
अभि । नः । इळा । यृथस्य । माता । स्मत् । नदीभिः । उर्वशी । वा । गृणानु ।
उर्वशी । वा । बृहत् । दिवा । गृणाना । अभिऽऊर्वाणा । प्रऽभृथस्य । आयोः ॥ १७ ॥

अभि गृणानु नोऽस्मान् इळा भूमिर्यृथस्य गोसंघस्य माता निर्मात्री । यद्देळा गोरूपधरा मनीः पुत्रीत्याहुः । यद्वा यृथस्य मरुद्गणस्य निर्मात्रीळा माध्यमिकी वाक् । अथवोर्वशी माध्यमिकी वाक् । नदीभिर्गंगादिभिः सह गृणानु । स्मच्छब्दः प्रशंसवचन इत्युक्तं । प्रागस्य गृणानु । वाथवोर्वशी बृहद्दिवा प्रभृतदीप्तिर्गृणाना गच्छत्यस्मदीय कर्म प्रशंसत्यभ्यूर्वाणाक्कादयती । कं । आयोरायं मनुष्यं यजमानं । केन । प्रभृथस्य तेजसो वोदकस्य वा दानेन । प्रभृथस्य तेजसो वोदकस्यति निरुक्तं । ११. ४९. । अथवा प्रभृथस्य प्रभरणवत आयोर्यज्ञमभ्यूर्वाणाक्कादयती ॥

सिपंक्तु न ऊर्ज्यस्य पुष्टेः ॥ २० ॥

सिपंक्तु । नः । ऊर्ज्यस्य । पुष्टेः ॥ २० ॥

ऊर्ज्यस्यैतन्नामकस्य राज्ञः पुष्टेः पोषकस्य संबंधिनो नोऽस्मान् सिपंक्तु । सेवता । मामर्थ्यादिवसंघ इति गम्यते । अथवोर्वशी मरुद्गणो वा गृह्यति प्रकृतत्वादिति ॥ ॥ १६ ॥

प्र शतमेवष्टादशर्चं दशमं मुक्त भूमिस्वाचिरापं वैष्टुभं । पूर्वमुक्ते वै तदित्युक्तत्वादिसिपं वैष्टुदेवं । तमुष्टुहीत्युक्तादशी रुद्रदेवत्या । मष्टदशकपदैतयोरुपात्यैकपदैत्यनुक्रमिष्यमाणत्वात् । अचानुक्रमणिका । प्र शतमा द्यूनकादशी रीद्वीति ॥ विनययोगो लिंगिकः ॥

प्र शतमा वरुणं दीधिती गीमिचं भगमदिति नूनमंश्याः ।
पृषद्योनिः पंचहोता शृणोत्वतृत्पंथा असुरो मयोभुः ॥ १ ॥
प्र । शंऽतमा । वरुणं । दीधिती । गीः । मिचं । भगं । अदिति । नूनं । अश्याः ।
पृषत्ऽयोनिः । पंचऽहोता । शृणोतु । अतृत्ऽपंथाः । असुरः । मयऽभुः ॥ १ ॥

प्र शतमात्यंतं मुखकरी गीः स्मृतिरूपा वावरुणं मिच भगमदिति च दीधिती दीधित्या कर्मणा हविष्य विपणात्मकेन सह नूनमवितथं प्राश्याः । प्राप्नोतु । किंच पृषद्योनिः पृषद्वर्णातरिक्तस्यः पंचहोता पंचविधस्य प्राणापानादिहोमस्य साधको वायुः । यद्वा । पंचहोति वायोर्नाम । वायुः पंचहोता स प्राण इति हि श्रुतेः । स चातृत्पथा अहिमितगतिरसुरः प्राणस्य दाता मयोभुः मुखस्यास्यदभुतः । एवमुक्तत्वचणो वायुः शृणोतु स्तोत्रमिति ॥

प्रति मे स्तोममदितिर्जगृभ्यात्सृनुं न माता हृद्यं सुगेवं ।
 ब्रह्म प्रियं देवहितं यदस्ति हं मित्रे वरुणे यन्मयोभु ॥२॥
 प्रति । मे । स्तोमं । अदितिः । जगृभ्यात् । सृनुं । न । माता । हृद्यं । सुऽगेवं ।
 ब्रह्म । प्रियं । देवऽहितं । यत् । अस्ति । अहं । मित्रे । वरुणे । यत् । मयऽभु ॥२॥

मे मदीयं स्तोमं स्तोत्रमदितिर्देवता प्रति जगृभ्यात् । प्रतिगृह्णात् । सृनुं न माता भवतनुज जननीव । मा यथा प्रतिगृह्णान्त्रिय परितुष्यति तददित्यर्थः । कीदृश त । हय हृदयगम सुगेव शोभनमुखकर । एतद्वय साधारणं । किंच ब्रह्म मंत्रजातं प्रियं प्रियकर देवहितं देवः प्राप्य यदस्ति यद्वक्ष्य मयोभु मुत्तसाधन तदह मित्रे वरुणे च प्रापयामीति शेषः । यद्वा । मित्रे वरुणे चाहोरात्राभिमार्जितदेवयोर्युद्धकलक्षण ब्रह्म परिवद यज्ञादिरूप कर्मास्ति तदहं धारयामीति ॥

उदीरयत्येकादशने मावित्रे पणं वपायाज्या । सुवित च । उदीरय कवितम कवीना भग धिय वाजयतः पुरधिर्मिति द्वि । आ० ३ ७ । इति ॥

उदीरय कवितमं कवीनामुन्नेनमभि मध्या घृतेन ।
 स नो वसृनि प्रयता हितानि चंद्राणि देवः सविता मुवाति ॥३॥
 उत् । उदीरय । कविऽतमं । कवीनां । उन्नतं । एनं । अभि । मध्या । घृतेन ।
 सः । नः । वसृनि । प्रऽयता । हितानि । चंद्राणि । देवः । सविता । मुवाति ॥३॥

अनया सविता च सूर्यत । हे अश्विजः कवीना कवितम कातदशिनममु पुरोवर्तिनमपि सवितार उदीरय । ऊर्ध्वं प्रापयत । हर्षयतित्यर्थः । एन देव मध्या मधुरं मीमरं मीन घृतेन नाभ्युन्नत । अभिपिबत । तर्पयतित्यर्थः । स सविता देवो नोऽस्माभ्य वसृनि निवासयोग्यानि गवादिधनानि प्रयता प्रयतानि हितानि चंद्राण्याह्लादकानि हिरण्यानि मुवाति । प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥

समिंद्र णो मनसा नेपि गोभिः सं सूरिभिर्हरिवः सं स्वस्ति ।
 सं ब्रह्मणा देवहितं यदस्ति सं देवानां सुमत्या यज्ञियानां ॥४॥
 सं । इंद्र । नः । मनसा । नेपि । गोभिः । सं । सूरिऽभिः । हरिऽवः । सं । स्वस्ति ।
 सं । ब्रह्मणा । देवऽहितं । यत् । अस्ति । सं । देवानां । सुऽमत्या । यज्ञियानां ॥४॥

हे इंद्र नोऽस्मान्नमसा प्रकृष्टेन चेतसा गोभिः सह सं नेपि । नयसि । अस्मान् गा प्रापयसीत्यर्थः । एन सर्वत्र । हे हरिवो हरिभ्या तद्वत्तिद्र सूरिभिर्मध्याविभिः पूर्वकोत्विग्भिर्वा स नेपि । तथा एस्मि मास्मि जेम सं नेपि । ब्रह्मणा प्रभुतेनान्न सं नेपि । यदन्न देवहितमस्ति तेन । किंच यज्ञियानां यज्ञाहोरात्रा देवानां सुमत्यानुयहवृक्षा सं नेपि ॥

देवो भगः सविता रायो अंग इंदो वृत्रस्य संजितो धनानां ।
 ऋभुश्रा वाज उत वा पुरंधिरवंतु नो अमृतामस्तुरामः ॥५॥
 देवः । भगः । सविता । रायः । अंगः । इंद्रः । वृत्रस्य । संजितः । धनानां ।
 ऋभुश्राः । वाजः । उत । वा । पुरंऽधिः । अवंतु । नः । अमृतामः । तुरामः ॥५॥

अत्र निगोक्ता देवताः । भगो देवः सविता च रायो धनस्य स्वाम्यशस्वष्टा वृचस्य हंतद्रश् एते देवा धनानां संजितः सम्यग्जितार ऋभुजा ऋभुर्वाजश्च उत वापि च पुरंधिः बहधीः । विभ्वोच्यंत । एते चामृता-
मोऽमृता अमरणधर्माणां भगादिदेवानुरासोऽस्मद्यज्ञं प्रति त्वरमाणाः संतो नोऽस्मानवन्तु । रक्षन्तु ॥ १५॥

मरुत्वतो अप्रतीतस्य जिष्णोरर्जूर्यतः प्र ब्रवामा कृतानि ।

न ते पूर्वं मघवन्नापरासो न वीर्यं नूतनः कश्चनाप ॥ ६ ॥

मरुत्वतः । अप्रतिऽडतस्य । जिष्णोः । अर्जूर्यतः । प्र । ब्रवाम् । कृतानि ।

न । ते । पूर्वं । मघऽवन् । न । अपरासः । न । वीर्यं । नूतनः । कः । चन । आप् ॥ ६ ॥

वयं यजमाना मरुत्वतो मरुद्विस्मृत इद्रस्य कृतानि कर्माणि प्र ब्रवाम । प्रख्यापयाम । कीदृशस्य तस्य । अप्रतीतस्याप्रतिगतस्य युद्धेऽपलायमानस्य । न केवलं तावन्मात्रं । जिष्णोर्जयनशीलस्यार्जूर्यतोऽजीर्यमाणस्य । भवदा युन इत्यर्थः । अथ प्रत्यक्षणीच्यते । हे मघवन्निद्र ते तव वीर्यं पराक्रमं पूर्वं पुरातनाः पुरुषा नापुः । नापरासोऽपरऽपि नापुः । किं बहना । नूतनः कश्चनाश्चर्यभुतो यः कीऽपि वीर्यं नाप । न प्राप्नोति ॥

उप स्तुहि प्रथमं रत्नधेयं बृहस्पतिं सनितारं धनानां ।

यः शंसते स्तुवते शंभविष्टः पुरुवसुरागमज्जोहुवानं ॥ ७ ॥

उप । स्तुहि । प्रथमं । रत्नऽधेयं । बृहस्पतिं । सनितारं । धनानां ।

यः । शंसते । स्तुवते । शंभविष्टः । पुरुऽवसुः । आऽगमत् । जोहुवानं ॥ ७ ॥

हे अतरात्मन त्वं प्रथमं मुख्यं । प्रकृतममित्यर्थः । रत्नधेयं रमणीयधनदातारं धनानां हविर्लक्षणां सनितारं सभक्तारं । अथवा रत्नशब्देन मणिमुक्तादयो गृहीता इह धनशब्देन गवादयः । गवादिदातारं बृहस्पतिं बृहती मन्त्रस्य पतिं स्वामिनं देवमुप स्तुहि । यो देवः शंसते शम्भेः स्तुवते मामभिर्यजमानाय शंभविष्टः मुपस्य भावयितुमो भवति । यश्च जोहुवानमाहुयंतं यजमानं पुरुवसुः प्रभुतधनः सन्नागमत आगच्छति तमुप स्तुहि ॥

तवोतिभिः सचमाना अरिष्टा बृहस्पते मघवानः सुवीराः ।

ये अश्वदा उत वा संति गोदा ये वस्त्रदाः सुभगास्तेषु रायः ॥ ८ ॥

तव । उतिऽभिः । सचमानाः । अरिष्टाः । बृहस्पते । मघऽवानः । सुऽवीराः ।

ये । अश्वऽदाः । उत । वा । संति । गोऽदाः । ये । वस्त्रऽदाः । सुऽभगाः । तेषु । रायः ॥ ८ ॥

हे बृहस्पते तवोतिभी रक्षाभिः सचमानाः संयत्माना अरिष्टा अहिमिता मघवानो धनवतः सुवीराः शोभनपुत्राश्च भवति । ये त्वदनुगृहीता अश्वदा बहनामश्वानां दातारः सति । उत वायवा गोदाः संति । ये च वस्त्रदाः सुभगाः शोभनधनाः सति तेषु सर्वेषु रायो धनानि संभवत्विति शेषः ॥

विस्मर्याणं कृणुहि वित्तमेपां ये भुञ्जते अपृणन्तो न उक्थेः ।

अपघ्नतान्प्रसवे वावृधानान्ब्रह्मद्विषः सूर्याद्यावयस्व ॥ ९ ॥

विऽस्मर्याणं । कृणुहि । वित्तं । एपां । ये । भुञ्जते । अपृणन्तः । नः । उक्थेः ।

अपघ्नतान् । प्रऽमवे । ववृधानान् । ब्रह्मद्विषः । सूर्यात् । यवयस्व ॥ ९ ॥

एषां वक्ष्यमाणानां वित्तं धनं विमर्माणं विसरणशीलं कृणुहि । कुरु । हे ब्रह्मणस्पति । एषामित्युक्तं केषां मित्याह । ये भुजतेऽपुण्यतोऽप्रयत्नतः । केभ्यः । उक्तं । स्मृतिप्रतिपादकैः शस्त्रैर्विंशतिभ्यो नोऽस्मभ्य । तानप व्रतानपगतकर्मणः प्रमव इत्यन्तिमति मनुष्यलोके ववृधानान् वर्धमानान्ब्रह्मादिषो ब्राह्मणद्विष्टृन्मर्ददृष्टुं वा मुर्याद्यावयम् । पृथक्कुरु । अधिकारं स्थापयत्यर्थः ॥

य ओहते रक्षसो देववीतावचक्रेभिस्तं मरुतो नि यात ।

यो वः शमीं शशमानस्य निंदां तुच्छान्कामान्करते सिध्दानः ॥ १० ॥

यः । ओहते । रक्षसः । देवऽवीता । अचक्रेभिः । तं । मरुतः । नि । यात ।

यः । वः । शमीं । शशमानस्य । निंदां । तुच्छान् । कामान् । करते । सिध्दानः ॥ १० ॥

यो यज्ञमानो रक्षसो बलिभो राक्षसानोहते प्रापयति देववीता । देवानां वीतिः प्राग्भिन्नता वा यत्र म तथोक्तः । तस्मिन् यज्ञे । अन्यथानुष्ठानादिनामुर करोतीत्यर्थः । त यज्ञमानमचक्रेभिरचक्रे रथेहे मरुतो नि यात । नितरा प्रापयताधिकार । यद्वा । अचक्रेभिरिति पुर्वत्रान्वयः । चक्रशब्देनागान्युच्यते । पुनः पुनरुपगृह्यते । केवलैरेव प्रधानैरोहते प्रापयति । माग हि कर्म देवान्यति । यद्य वा युष्माकं शमीं कर्म स्मृतिवत्तन्म शशमानस्य सम संबधि निंदां निंदत वैदिक ज्योतिषोमादिरूपं कर्म निंदति मय्य च तुच्छांशान् शरान् कामान् कृष्यादिजनितभोगान् धरते कुरुते सिध्दानः सिध्दान्नाम्न क्रियन् । अथवा युष्माकं कर्मनीया भोगान् तुच्छान् करोति ॥ ॥ १० ॥

तमुं दृष्टि यः स्विपुः सुधन्वा यो विश्वस्य शयति भेषजस्य ।

यस्त्वं महे सौमनसाय रुद्रं नमोभिर्देवमसुरं दुवस्य ॥ ११ ॥

तं । कुं इति । स्तुहि । यः । सुऽडपुः । सुऽधन्वा । यः । विश्वस्य । शयति । भेषजस्य ।

यस्त्वं । महे । सौमनसाय । रुद्रं । नमः । ऽभिः । देवं । असुरं । दुवस्य ॥ ११ ॥

हे आत्मानं तमुं तमेव रुद्रं स्तुहि । स्तुति कुरु । यः स्विपुः शोभनवाणः सुधन्वा च । विरोधिहस्तत्वात्सुधुत्व । यद्य विश्वस्य भेषजस्योपधस्य शयति ईश्वरो भवति । शारीरस्य सामारिकस्य वा रिष्टस्य शमनाश्वरस्य व्यतिरिक्तस्यापधस्याभावाद्भिषक्तमत्वाच्चास्य भेषजस्वात्मत्वं । भिषक्तम त्वा भिषजा शृणोमि । ऋग्वे० २ ३३ ४ । इत्यादिश्रुतिः । किंच तमेव रुद्रं दुःखान्तसाधनाद्गृहिताद्वा मोक्षयितारं देव यत्त्र यज्ञ च महे महेते सौमनसाय सुमनस्त्वाय । ईश्वराराधनाच्चित्तशान्तिः प्रसिद्धा । किंच नमोभिर्देविर्मर्नमस्करिवा देव द्योतमा नमसुरं प्रकृष्टासुं । बलवतमित्यर्थः । यद्वा । प्राणदातारं रुद्रं दुवस्य । परिचरति ॥

दमूनसो अपसो ये सुहस्ता वृष्णः पत्नीर्नद्यो विभवतृष्टाः ।

सरस्वती बृहद्विषोत राका दणस्यंतीर्वरिवस्यंतु शुभाः ॥ १२ ॥

दमूनसः । अपसः । ये । सुऽहस्ताः । वृष्णः । पत्नीः । नद्यः । विभवतृष्टाः ।

सरस्वती । बृहत्तृष्टिवा । उत । राका । दणस्यंतीः । वरिवस्यंतु । शुभाः ॥ १२ ॥

अत्र लिङ्गोक्तदेवताः । दमूनसो दानमनसो दांतमनसो वापमश्चमसाश्चरथगवादिशोभनकर्मवतः ॥ मत्वर्यो नृपते ॥ अत एव सुहस्ताः कुशलहस्ता ये संति त अमवी वृष्णो ज्वरपक्ष्यद्वय पत्नीः पत्न्यः । पानयिञ्चो नद्यो नदनशीला गगाद्या विभवतृष्टा अमुणां मध्यमेन कृताः सरस्वत्येतन्नामिका नदी वाग्देवी वा बृहद्विवा प्रभुतदीप्रवृत्तापि च राका देवी च दणस्यंतीर्दणस्यंत्यः कामान्नयच्छत्यः शुभा दीप्ताः ताश्च वरिवस्यंतु । अस्मभ्यं धनमिच्छंतु ॥

प्र सू महे सुशरणाय मेधां गिरं भरे नव्यसीं जायमानां ।

य आहना दुहितुर्वशाणां सु रूपा मिना नो अकृणोदितं नः ॥ १३ ॥

प्र । सु । महे । सुऽशरणाय । मेधां । गिरं । भरे । नव्यसीं । जायमानां ।

यः । आहनाः । दुहितुः । वशाणां सु । रूपा । मिना नः । अकृणोत् । इतं । नः ॥ १३ ॥

सु सुप्र प्र भरे प्रकषेण संपादयामि महे महते सुशरणाय शोभनरक्तकायं द्वाय पर्जन्याय वा मुमुखाय वा । किं । मेधां मती धीयमानां गिरं स्तुतिं । कीदृशी । नव्यसी नवतरामतिग्रथेन स्तुत्यां वा जायमानामिदानीमत्ययमानां । नूतनामित्यर्थः । य इन्द्रः पर्जन्यो वा आहना आहता मक्ता दुहितुर्दुहितुस्थानीयायाः पृथिव्या हिताय वचनां सु नदीषु रूपा रूपाणि मिना नः कृवाण इदमुदकं नोऽस्मभ्यमकृणात करोतु ॥

प्र सुष्टुतिः स्तनयैतां रुवंतमिळस्पतिं जरितनृनमश्याः ।

यो अश्विमाँ उदनिमाँ इयति प्र विद्युता रोदसी उशमांणः ॥ १४ ॥

प्र । सुऽस्तुतिः । स्तनयैतं । रुवंतं । इळः । पतिं । जरितः । नृनं । अश्याः ।

यः । अश्विऽमान । उदनिऽमान । इयति । प्र । विऽद्युता । रोदसी इति । उशमांणः ॥ १४ ॥

अत्र पर्जन्यः स्तयति । सुष्टुतिः शोभना स्तुतिः स्तनयंत गर्जतं रुवंत वर्षणजनित शब्दं कृवाणमिळोऽन्नस्योदकस्य वा पतिं स्वामिनं हे जरितः स्तोतस्वदीया स्तुतिर्नृनं प्राश्याः । प्रकषेण व्याप्नोतु । यद्य पर्जन्योऽश्विभान् । अश्विरपा दानवास्त्र्यः । तद्वान् । उदनिमानुदकवान्विद्युता तडिता रोदसी यावापृथिव्यावुचमाणः सिंचनं प्रयतिं गच्छति ॥

एष स्तोमो मारुतं गर्धो अच्छा रुद्रस्य मृनूर्यवन्यूरुद्रश्याः ।

कामो राये हवते मा स्वस्त्युप स्तुहि पृषदश्वौ अयासः ॥ १५ ॥

एषः । स्तोमः । मारुतं । गर्धः । अच्छा । रुद्रस्य । मृनून । युवन्यून । उत् । अश्याः ।

कामः । राये । हवते । मा । स्वस्ति । उप । स्तुहि । पृषत्ऽअश्वान । अयासः ॥ १५ ॥

एष मया संपादितः स्तोमः स्तोत्र मारुतं गर्धो मरुता बलमक्काभिमुखमश्याः । प्राप्नोतु । समुदायरूपेण स्तुत्वा समुदायरूपेणाह । रुद्रस्य मृनून । एषा रुद्रेण पुत्रत्वेन परिकृष्टिरमरुदक्ता । युवन्यूनो मिश्रणेच्छन्त्वा उद्भूतमत्यधिकमश्याः । व्याप्नुहि हे मनः । कामः संकल्पो राये धनार्थं मा मां स्वस्त्यविनश्य हवते । आहुयति । प्रयतीत्यर्थः । यस्मादेव तस्मात्पृषदश्वान्पृषदणां शोपितानयामो यज्ञगतूनूपोपत्य स्तुहि ॥

प्रैष स्तोमः पृथिवीमंतरिक्षं वनस्पतीरोपधी राये अश्याः ।

देवोदेवः सुहवो भृतु मय्यं मा नां माता पृथिवी दुर्मता धातु ॥ १६ ॥

प्र । एषः । स्तोमः । पृथिवीं । अंतरिक्षं । वनस्पतीन् । ओपधीः । राये । अश्याः ।

देवऽदेवः । सुऽहवः । भृतु । मय्यं । मा । नः । माता । पृथिवी । दुऽदुर्मता । धातु ॥ १६ ॥

एष स्तोमः स्तुतिः पृथिव्यादिदेवताः प्राश्याः । प्राप्नोतु । किमर्थं । राये धनार्थं । देवो देवः सर्वोऽपि देवो मय्यं मदर्थं सुहवो भृतु । स्वाह्वानो भवतु । नोऽस्मादुर्मता माता, सर्वस्य निर्मात्री । यदा । अवेर्भामत्वादि रूपेण माता । तादृशी पृथिवी मा धातु । मा स्थापयतु ॥

उरौ देवा अग्निवाधे स्याम ॥ १९ ॥

उरौ । देवाः । अग्निऽवाधे । स्याम ॥ १९ ॥

हे देवा युष्माकं सर्वधन्युरा महत्प्रतिवाधं नितरां बाधरहितं भवेत् स्याम । भवेम वयमत्रयः ॥

समश्चिनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नां रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सोमगानि ॥ १८ ॥

सं । अश्चिनोः । अवसा । नूतनेन । मयऽभुवा । सुऽप्रणीती । गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान । आ । विश्वानि । अमृता । सोमगानि ॥ १८ ॥

वयमश्चिनोर्नूतनेन पूर्वसंस्मरणनभूतेन मयोभुवा सुखस्य भावयित्वा सुप्रणीती शोभनप्रणयनवतावसा रक्षणं सं गमेम । संगच्छेमहि । हे अमृतामरणावश्चिनो नोऽस्मभ्य रयिं धनमा वहत । प्रापयत । आत वीरान मुक्तीं वतः पुत्रानप्या वहत । विश्वानि सोमगान्यर्थाः वहत ॥ ॥ १८ ॥

आ धनव इति मृदादशर्चमेकादश मुक्तमंत्रार्थं वैष्णवं वक्ष्यते । अत्रानुक्रमणिका । आ धनवमयुर्नितयोः पाल्यकपदंति ॥ विनियोगो लेखिकः ॥ अपोत्तरीय एकधनामु हविधानं प्रति नीयमानाम्नायानुवचनीया । सुचितं च । आ धनवः पयसा तुर्ण्यथाः समन्या यत्पु यत्पुन्याः । आ० ५ १ । इति ॥

आ धनवः पयसा तूर्य्यथा असंधतीरुप नो यंतु मधा ।

महो राये बृहतीः सप्र विप्रो मयोभुवा जरिता जोहवीति ॥ १ ॥

आ । धनवः । पयसा । तूर्य्यथाऽअर्थाः । असंधतीः । उप । नः । यंतु । मधा ।

महः । राये । बृहतीः । सप्र । विप्रः । मयऽभुवः । जरिता । जोहवीति ॥ १ ॥

धनवः प्रीणयित्वो नद्यो मधा सधुंरण पयसा रमनं महितामूर्ण्यथास्वरमाणशब्दाः । अर्थोऽति । नि० १ १८ । इति यास्कः । असंधतीरहित्यः सत्यो नोऽस्मानुपा यतु । उपागन्तु । तदर्थं महो महते राये धनाय बृहतीमहतीः सप्र संप्रणम्यभावाः मृदासंख्याका इम मे गंगे । अ० १० १७ १५ ५ । इति मन्त्रोक्ता गंगाया वा । तत्र हि प्राधान्येन संप्रोक्ताः । मयोभुवः सुखस्य भावयित्वीविप्रो विप्रिण प्रीणयिता जरिता जोहवीति । आह्वयति ॥

आ मुष्टुती नमसा वर्तयथ्य द्यावा वाजाय पृथिवी अमृधे ।

पिता माता मधुवचाः सुहस्ता भरेभरे नो यशसावविष्टा ॥ २ ॥

आ । मुऽस्तुती । नमसा । वर्तयथ्य । द्यावा । वाजाय । पृथिवी इति । अमृधे इति ।

पिता । माता । मधुऽवचाः । सुऽहस्ता । भरेऽभरे । नः । यशसा । अविष्टा ॥ २ ॥

अहं मुष्टुती मुष्टुत्या शोभनमोक्षेण नमसा हविषा चामुधं हिमाहृते द्यावा पृथिवी द्यावापृथिव्यावा वर्तयथ्य । आवर्तयितुमिच्छामि वाजायान्नाथं । अन्नं वै वाज इति हि युतिः । पिता पालयित्वो योमाता निमात्री पृथिवी मधुवचाः प्रियवचना सुहस्ताभिमर्तदानेन शोभनहस्ता । एते उभयविग्रहौ । यशसो यशो-युक्ता द्यावापृथिव्या भरे भरे सर्वेषु संयामेषु यज्ञेषु वा नोऽस्मानविष्टा । रक्षता ॥

प्र मू महे मुंशरणाय मेधां गिरं भरे नर्षसीं जायमानां ।

य आहना दुहितुर्वशाणां सु रूपा मिनानो अकृणोदिदं नः ॥ १३ ॥

प्र । सु । महे । सुऽशरणाय । मेधां । गिरं । भरे । नर्षसीं । जायमानां ।

यः । आहनाः । दुहितुः । वशाणां सु । रूपा । मिनानः । अकृणोत् । इदं । नः ॥ १३ ॥

सु सुप्र प्र भरे प्रकर्षेण संपादयामि महे महते मुंशरणाय शोभनरक्तकायेंद्राय पञ्चन्याय वा मुमुखाय वा । किं । मेधा सती धीयमानां गिरं स्मृति । कीदृशी । नर्षसी नवतरामतिशयेन स्मृत्यां वा जायमानामिदानीमुत्पद्यमानां । नृतरामित्यर्थः । य इन्द्रः पञ्चन्यो वा आहना आहता भक्ता दुहितुर्दुहितृस्थानीयायाः पृथिव्या हिताय वक्षणां नदीषु रूपा रूपाणि मिनानः कुवाण इदमुदकं नोऽस्मभ्यमकृणोत करोतु ॥

प्र मुष्टुतिः स्तनयंतं रुवंतमिच्छस्पतिं जरितनृनमश्याः ।

यो अद्भिमाँ उदनिमाँ डयति प्र विद्युता रादमी उशमाँणः ॥ १४ ॥

प्र । सुऽस्तुतिः । स्तनयंतं । रुवंतं । इच्छः । पतिं । जरितः । नृनं । अश्याः ।

यः । अद्भिऽमान । उदनिऽमान । डयति । प्र । विऽद्युता । रादमी इति । उशमाँणः ॥ १४ ॥

अत्र पञ्चन्यः स्तयते । मुष्टुतिः शोभना स्मृतिः स्तनयंतं गर्जतं रुवंतं वर्षणजनितं शब्दं कुवाणमिच्छोऽन्नस्योदकस्य वा पति स्वामिन हे जरितः स्तोतृस्त्वदीया स्तुतिर्नृनं प्राश्याः । प्रकर्षेण व्याप्नोतु । यश्च पञ्चन्योऽद्भिमानः । अद्भिरपा दानवान्मघः । तद्वान । उदनिमानुदकवान्विद्युता तडिता रादमी यावापृथिव्यानुत्तमानः सिचन प्रयति गच्छति ॥

एष स्तोमो मारुतं गर्धो अच्छा रुद्रस्य सृन्नृयवृन्तु रुदश्याः ।

कामो राये हवते मा स्वस्त्युप स्तुहि पृषदश्याँ अयासः ॥ १५ ॥

एषः । स्तोमः । मारुतं । गर्धः । अच्छा । रुद्रस्य । सृन्नृन । युवन्तुन । उत । अश्याः ।

कामः । राये । हवते । मा । स्वस्ति । उप । स्तुहि । पृषत्ऽअश्वान । अयासः ॥ १५ ॥

एष मया संपादितः स्तोमः स्तोत्रं मारुतं गर्धो मरुता वनमच्छाभिमुखमश्याः । प्राप्नोतु । समुदायरूपेण स्तुत्वा समुदायरूपेणाह । रुद्रस्य मुनन । एषा रुद्रेण पुत्रत्वेन परिकृतिरमरुदुक्ता । युवन्तुनो मिश्रणेच्छन्त्वा उद्भूतमत्यधिकमश्याः । व्याप्नुहि हे मनः । कामः संकल्पो राये धनार्थं मा मा स्वस्त्यविनश्वर हवते । आह्वयति । प्रयतोत्यर्थः । यस्मादेव तस्मान्पृषदश्वान्पृषद्वर्णाश्रंपितानयामो यज्ञगतनुपपत्त्य स्तुहि ॥

प्रैष स्तोमः पृथिवीमंतरिक्षं वनस्पतीरोपंधी राये अश्याः ।

देवोदेवः सुहवां भृतु मर्यं मा ना माता पृथिवी दुर्मता धात ॥ १६ ॥

प्र । एषः । स्तोमः । पृथिवीं । अंतरिक्षं । वनस्पतीन । ओपंधीः । राये । अश्याः ।

देवऽदेवः । सुऽहवः । भृतु । मर्यं । मा । नः । माता । पृथिवी । दुऽमता । धात ॥ १६ ॥

एष स्तोमः स्मृतिः पृथिव्यादिदेवताः प्राश्याः । प्राप्नोतु । किमर्थं । राये धनार्थं । देवो देवः सर्वोऽपि देवो मर्य मदर्थं सुहवो भृतु । स्वाह्वानो भवतु । नोऽस्मान्दुर्मता माता सर्वस्य निमात्री । यदा । अर्चर्मास्त्वाद्विशेषेण माता । तादृशी पृथिवी मा धात । मा स्थापयतु ॥

उ॒रौ दे॒वा अ॒नि॒वा॒धे स्या॒स ॥ ११ ॥

उ॒रौ । दे॒वाः । अ॒नि॒ऽवा॒धे । स्या॒म ॥ ११ ॥

हे देवा यस्माकं संवधिष्युरा महत्यनिवाधि नितरां वाधरहितं मुच्ये स्याम । भवेम वयमत्रयः ॥

सम॒श्चि॒नो॒र॒व॒सा नू॒त॒नेन॒ मयो॒भुवा॑ सु॒प्रणी॑ती गमेम ।

आ नां र॒यिं व॒हत॒मोत॑ वी॒राना॑ विश्वा॒न्यमृ॒ता सो॒म॒गानि॑ ॥ १६ ॥

सं । अ॒श्चि॒नोः । अ॒व॒सा । नू॒त॒नेन॑ । म॒यः॒ऽभु॒वा । सु॒ऽप्र॒णी॒ती । गमे॑म ।

आ । नः । र॒यिं । व॒हतं॑ । आ । उ॒त । वी॒रान॑ । आ । वि॒श्वा॒नि । अ॒मृ॒ता । सो॒म॒गानि॑ ॥ १६ ॥

वयमश्चिनो नूतनेन पूर्वमन्यरननुभुतेन मयोभुवा मुखस्य भावयित्रा सुप्रणीती शोभनप्रणयनवतावमा रत्नगुण सं गमेम । सगन्तमहि । हे अमृतामरणावश्चिनो नोऽस्मभ्य रयि धनसा वहत । प्रापयत । आत वीरान मुवीरवतः पुत्रानप्या वहत । विश्वानि सोमगान्यष्टौ वहत ॥ ॥ १६ ॥

आ धनव इति सप्तदशर्वमकादश मुक्तमंत्रारपे विष्टुम विशदेव । अवानुक्रमणिका । आ धनवमप्युनेतयोः पार्थक्यपदेति ॥ विनियोगो निगिकः ॥ अपोनपीय एकधनामु हविधानं प्रति नीयमानाम्नायानुवचनीया । सुवित च । आ धनवः पयसा तूर्णार्थाः समन्या यत्पुप यत्यन्याः । आ० ५ १ । इति ॥

आ ध॒नवः॑ प॒यसा॑ तूर्ण॒ार्था अ॒सं॒ध॒तीरु॒प नो॒ यंतु॑ म॒ध्वा ।

म॒हो रा॒ये बृ॒हतीः॑ स॒प्त वि॒प्रा मयो॒भुवा॑ ज॒रिता॑ जो॒हवी॑ति ॥ १ ॥

आ । ध॒नवः॑ । प॒यसा॑ । तूर्णि॑ऽअ॒र्थाः । अ॒सं॒ध॒तीः । उ॒प॒ । नः॑ । यंतु॑ । म॒ध्वा ।

म॒हः । रा॒ये । बृ॒हतीः॑ । स॒प्त । वि॒प्राः । म॒यः॒ऽभु॒वः । ज॒रिता॑ । जो॒हवी॑ति ॥ १ ॥

धनवः प्रीणयिष्यो नवो मध्वा मधुरण पयसा रभेन सहितास्तूर्णार्थाम्बरमाणयजनाः । अर्थोऽति । नि० १ १८ । इति यास्कः । असंधतीरहमन्त्रः सत्यो नोऽस्मान्पा यतु । उपागच्छतु । तदर्थं महो महते राये धनाय बृहतीर्महतीः सप्त सर्पण्यमावाः सप्तसंख्याका इमं मे गये । अर्थो १० १५ ५ । इति सवीक्षा गगाद्या वा । तत्र हि प्राधान्येन सप्तवीक्षाः । मयोभुवः मुखस्य भावयित्रोर्विप्रो विशेषण प्रीणयिता जरिता श्रोता जोहवीति । आह्वयति ॥

आ मु॒ष्टुती॑ नम॒सा वर्त॑य॒थ्ये द्यावा॑ वा॒जाय॑ पृ॒थि॒वी अ॒मृ॒धे ।

पि॒ता मा॒ता मधु॑व॒चाः सु॒हस्ता॑ भ॒रंभ॑र॒ नो॒ यण॑सा॒ववि॑ष्टां ॥ २ ॥

आ । मु॒ऽस्तु॒ती । नम॑सा । वर्त॑य॒थ्ये॑ । द्या॒वा । वा॒जाय॑ । पृ॒थि॒वी इति॑ । अ॒मृ॒धे इति॑ ।

पि॒ता । मा॒ता । मधु॑ऽव॒चाः । सु॒हस्ता॑ । भ॒रंभ॑रे । नः॑ । य॒णसा॑ । अ॒वि॒ष्टां ॥ २ ॥

अहं मुष्टुती मुष्टुत्या शोभनस्त्रोत्रेण नमसा हविषा चामृधे हिमरहिते द्यावा पृथिवी द्यावापृथिव्यावा वर्तयथ्ये । आवर्तयितुमिच्छामि वाजायज्ञार्थं । अमृधे वै वाज इति हि अति । पिता पालयिष्वी सोमाता निमात्री पृथिवी मधुवचाः प्रियवचना सुहस्ताभिमर्तदन्तेन शोभनहस्ता । एते उभयविशेषण । यणसौ यणो युक्तौ द्यावापृथिव्यौ भरं भरं संघं संघाभेपु यज्ञेषु वा नोऽस्मानविष्टा । रक्षता ॥

अध्वर्यवश्चकृवांसो मधूनि प्र वायवे भरत चारु शुक्रं ।
 होतव नः प्रथमः पाह्यस्य देव मध्वो ररिमा ते मदाय ॥३॥
 अध्वर्यवः । चकृऽवांसः । मधूनि । प्र । वायवे । भरत । चारु । शुक्रं ।
 होताऽडव । नः । प्रथमः । पाहि । अस्य । देव । मध्वः । ररिम । ते । मदाय ॥३॥

हे अध्वर्यवोऽध्वरं युञ्जाना मधूनि मधुररसानि सोमाज्यादीनि चकृवांसः कृवाणा यूयं वायवे प्रथमं प्र भरत प्रकर्षेण संपादयत चारु चरणीयं शुक्रं दीप्तं सोमं । हे वायो त्वं च होतव होता यथा प्रथमं पिबति तद्वन्नोऽस्मदर्थमस्यामुं सोमं प्रथम इतरदेवभ्यः पूर्वं पाहि । पिब । हे देव वायो मध्वो मधुर सोमरसं ते मदाय ररिम । ददाम । वायोः पूर्वपानमसकृत्यपचितं ॥

दश क्षिपो युञ्जते बाहू अद्रिं सोमस्य या शमितारा सुहस्ता ।
 मध्वो रसं सुगभस्तिगिरिष्ठां चनिश्चदद्दुहे शुक्रमंशुः ॥४॥
 दश । क्षिपेः । युञ्जते । बाहू इति । अद्रिं । सोमस्य । या । शमितारा । सुहस्ता ।
 मध्वः । रसं । सुऽगभस्तिः । गिरिऽस्थ्यां । चनिश्चदत् । दुद्दुहे । शुक्रं । अंशुः ॥४॥

अत्राभिपवस्य प्रतिपाद्यमानत्वात्सोमो देवता । यद्वा ऐन्द्रो । अद्रिमभिपवयावाणं दश क्षिपो दश-संख्याकाः क्षिप्रोऽग्नयो युञ्जते । गुल्मति । यद्वा । परस्पर युक्ता भवति । बाहू अयध्वर्यसंबंधिनावद्रिं युञ्जते । या यां सुहस्ता शोभनहनना सोमस्य शमितारावभिपोतारां तां बाहू युञ्जते । मध्वो मधुरस्य सोमस्य रसं गिरिष्ठां गिरिस्थायिनं गिरिवद्वृत्ततप्रदेशस्थितं वा सुगभस्तिः शोभनांगुलिरध्वर्युश्चनिश्चददाह्लादयत ॥ चदि आह्लादन इत्यस्मादङ्गुलिकं कांदसं रूपं ॥ दुद्दुहे । दोग्धि । स चांशुः शुक्रं निमलं रसं दुद्दुहे । दुग्धं । यद्वकं वाक्यं । अंगुर्व्याप्तः सुगभस्तिः सुहस्तोऽध्वर्युर्मध्वो रसं दुद्दुहे । दोग्धि ॥

असावि ते जुजुपाणाय सोमः क्रत्वे दशाय बृहते मदाय ।
 हरी रथे सुधुरा योगे अर्वागिंद्र प्रिया कृणुहि हूयमानः ॥५॥
 असावि । ते । जुजुपाणाय । सोमः । क्रत्वे । दशाय । बृहते । मदाय ।
 हरी इति । रथे । सुऽधुरा । योगे । अर्वाक् । इंद्र । प्रिया । कृणुहि । हूयमानः ॥५॥

हे इंद्र ते तुभ्यं जुजुपाणाय सेवमानाय सोमोऽसावि । अभिपुतः । किमर्थं । क्रत्वे क्रतवे वृत्रवधादिकर्मणे दद्याय बलाय बृहते मदाय च । यस्मादेवं तस्मात् हे इंद्र त्वं हूयमानः सन् सुधुरा शोभनायां धुरि नियुक्तो प्रिया प्रिया हरी अथां योगे योगार्हं युक्तं वा रथे योजयित्वा तं रथमर्वागस्मदभिमुखं कृणुहि । कुरु ॥ ॥२०॥

आ नो महीमरमंति सजोषां ग्रां देवीं नमसा रातहव्यां ।
 मधोर्मदाय बृहतीमृतज्ञामाग्ने वह पथिभिर्देवयनिः ॥६॥
 आ । नः । मही । अरमंति । सऽजोषाः । ग्रां । देवीं । नमसा । रातहव्यां ।
 मधाः । मदाय । बृहतीं । अतऽज्ञां । आ । अग्ने । वह । पथिऽभिः । देवऽयानिः ॥६॥

अत्रापि संबोध्य पादेवताया आवाह्यत्वादस्यापिर्था वा देवता । हे अग्ने सजोषा अस्माभिः सह प्रीयमाणस्त्वं पा देवीं सर्वगतव्यामितज्ञातिकां देवतां । मेना पा इति स्त्रीणां । नि० ३. २९. इति यास्कः । नोऽस्म-

दर्थं देवयानिर्देवैर्गंतव्यैः पथिभिर्मगिरा अभिमुखमा बृह । कीदृशी । मही महतीमरमतिमा समंताद्रममांसा
सर्वत्र गंवी वा नमसा स्तोत्रेण सह रातहव्यां । रातं दत्त दानाय संकल्पितं हव्यं यस्यास्तां । दत्तहविष्कामि-
त्यर्थः । किमर्थं । मधोर्मधुरस्य सोमस्य मदाय । पुनः कीदृशी । बृहती प्रवृद्धासृतक्षां यज्ञमभिजानती ॥

प्रवर्यं महावीरिऽज्यमानेऽजति यमित्येपा । मृचितं च । अजति यं प्रथयंतो न विप्रा इत्यज्यमाने । आ०
४. ६. इति ॥

अजंति यं प्रथयंतो न विप्रा वपावतं नाग्निना तपंतः ।

पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ट आ घर्मो अग्निमृतयन्त्रमादि ॥ ७ ॥

अजंति । यं । प्रथयंतः । न । विप्राः । वपाऽवतं । न । अग्निना । तपंतः ।

पितुः । न । पुत्रः । उपसि । प्रेष्टः । आ । घर्मः । अग्निः । मृतयन् । अमादि ॥ ७ ॥

यं घर्म महावीरं प्रथयंतो न ॥ नेति संप्रत्यर्थायः । अमृत्युपमार्थस्य संप्रत्यर्थं प्रयोगः ॥ इदानीं प्रथयंतो
विप्रां मेधाग्निऽऽत्विजोऽध्वर्यादयो वपावतं न । वपावतं प्रवृद्धं पशु यथायी तपति तददपिना तपंतो
ऽजति । पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्टः पितुरुपस्य प्रियतमः पुत्र इव घर्मो महावीरः । यत् इत्यपतन्तर्मस्य घर्मस्य
। ति० पृ० ५ १ ५ । इति हि श्रुतिः । स अतयत्यज्ञमिच्छन्निमिषावासादि । आमादितः । अत्र पितृपुत्रदृष्टात
स्फोटदिराहित्येन मुखवासप्रत्यापनार्थः ॥

अच्छा मही बृहती शंतमा गीर्दतो न गंतव्यिना हुवर्थ्य ।

मयोभुवा मरथा यातमर्वागंतं निधिं धुरमाणिर्न नाभिं ॥ ८ ॥

अच्छ । मही । बृहती । शंतमा । गीः । दृतः । न । गंतु । अश्विना । हुवर्थ्य ।

मयऽभुवा । मरथा । आ । यातं । अर्वाक् । गंतं । निऽधिं । धुरं । आणिः । न । नाभिं ॥ ८ ॥

अच्छाभिमुखमश्विनाश्विना इवधा आह्वानं गीरस्मदीया स्मृतिर्दतो न दृत इवाहतिव गंतु । गच्छतु ।
गीर्विश्रयते । मही पुत्र्या बृहती महती शतमा मुखतमा । ४ अश्विना मयोभुवा मुखस्य भावयितारो मरथे
कर्था मतो निधिं निहित सोममर्वागभिमुख यातं । गच्छतं । धुरं भारवाहिका नाभिमाणिनं कील इव ।
यथा निष्कीला नाभी रथं न निर्वहति तद्वत् युवाभ्या विद्युक्तः सोमो यागं न निर्वहतीति चापयितुमेव
वृष्टातितं ॥

प्र तव्यसो नमउक्तिं तुरस्याहं पूष्ण उत वायोर्दिशि ।

या राधसा चोदितारा मतीनां या वाजस्य द्रविणोदा उत त्मन ॥ ९ ॥

प्र । तव्यसः । नमःऽउक्तिं । तुरस्य । अहं । पूष्णः । उत । वायोः । अदिशि ।

या । राधसा । चोदितारा । मतीनां । या । वाजस्य । द्रविणऽदा । उत । त्मन ॥ ९ ॥

अहमृषिसव्यः प्रकृष्टवल्गस्य तुरस्य त्वरमाणस्य पूष्णः षोडशस्य देवस्य । उक्तगुणकाय देवाय उतापि च
वायोर्बृहन्नक्षत्राय च नमउक्तिं नम इति वचनं सोत्रं प्रादिशति । अदिशामि । या यां पुष्याय राधसा
हविलक्षणेन निमित्तेन मतीनां चोदितारा प्रेरयितारी । यदा । राधमेति पक्षार्थं तृतीया । राधसो धनस्य
मतीनां च चोदयितारी । यां च वाजस्यास्य संघांसस्य वा चोदयितारी तां देवानुतापि च त्मनात्मन्यन
त्यप्रेरणायेव द्रविणोदा भवतीति शेषः ॥

आ नामभिर्मरुतो वसि विश्वाना रूपेभिर्जातवेदो हुवानः ।

यज्ञं गिरौ जरितुः सुष्टुतिं च विश्वे गंत मरुतो विश्व ऊती ॥ १० ॥

आ । नामऽभिः । मरुतः । वसि । विश्वान । आ । रूपेभिः । जातऽवेदः । हुवानः ।

यज्ञं । गिरः । जरितुः । सुऽस्तुतिं । च । विश्वे । गंत । मरुतः । विश्वे । ऊती ॥ १० ॥

हे जातवेदो जातप्रज्ञायै हवानोऽस्माभिराहयमानः मन विश्वान्मरुतः सर्वानपि स्तोत्रभाजो हविर्भाजय देवान नामभिर्द्रव्यरुणेत्यादिलक्षणैरा वसि । आवहामि । रूपेभिः सहस्राक्षवद्ब्रह्मत्वादिलक्षणै रूपैरा वसि । वहामि यज्ञ । किंच हे मरुतो विश्वे सर्वं यूयं यज्ञमस्मदीय यज्ञमंबंधि हविषा जरितुः स्तोतुः संबंधि नोशिरः स्तुतिवचाभि मुष्टि तत्माध्यां शोभनफला स्तुति च ॥ अवयवित्याः स्तुतिरकत्वादिकवचनं । अवयवानां ब्रह्मत्वाद्भवचनं ॥ उक्त यज्ञस्तुती अभिलक्ष्य गंत । आगच्छत । विश्वे च यूयमृती ऊत्या रक्षया च सह गत ॥ २१ ॥

आ नो दिव इत्येकादशी बृहदशरात्र नवमऽहनि प्रउगशस्य सारस्वततृचे द्वितीया । स्तुतितं च । आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वती नो नेपि वस्यः । आ० प. ११ । इति ॥

आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वती यज्ञता गंतु यज्ञं ।

हव देवी जुनुपाणा घृताचीं शमां नो वाचमुशती शृणोतु ॥ ११ ॥

आ । नः । दिवः । बृहतः । पर्वतात् । आ । सरस्वती । यज्ञता । गंतु । यज्ञं ।

हव । देवी । जुनुपाणा । घृताची । शमां । नः । वाचं । उशती । शृणोतु ॥ ११ ॥

नोऽस्माकं यज्ञं यज्ञता यष्टया देवी सरस्वती दिवो योतमानाहुनोकादा गंतु । आगच्छतु । तथा बृहतो मरुतः पर्वतात्पर्वतः पुरणवतः प्रीणनवतो वांतरिचांघाद्वा सरस्वत्या गतु । आगच्छतु । अनन साध्यमिकी वागृच्यते । यज्ञतदिव इत्यस्य विंगण । संति हि बुनोकस्य त्रीणि पर्वणि तिस्रो दिवः पृथिवीरित्यादि श्रुतेः । आस्मत्पक्षे द्वितीय आकारः पुरणः । तदर्थं हवमस्मदीयमाह्वानं देवी सरस्वती जुनुपाणा स्तुतिं मेवमाना घृताची घृतमुदकमंचती नोऽस्मदीयां शमा मुखकरी वाच स्तुतिमुशती कामयमाना सती शृणोतु ॥

आ वेधसं नीलपृष्ठं बृहतं बृहस्पतिं सदेने सादयध्वं ।

सादद्योनिं दम आ दीदिवांसं हिरण्यवर्णमरूपं सपेम ॥ १२ ॥

आ । वेधसं । नीलऽपृष्ठं । बृहतं । बृहस्पतिं । सदेने । सादयध्वं ।

सादतऽयोनिं । दमे । आ । दीदिऽवांसं । हिरण्यऽवर्णं । अरूपं । सपेम ॥ १२ ॥

एषा वारहस्पत्या । हे ऋत्विजो यूयं बृहस्पतिं बृहतो मंत्रस्य स्वामिनं देवं सदेनेऽस्मद्यागगृह आ सादयध्व । एषापयध्व । कीदृशं देव । वेधसं विविधकर्तार नीलपृष्ठं खिग्धांशं बृहतं मह्यतं । तथा संतं वयमृत्विग्यज्ञमानाः सपेम । परिचरम । स एव विगृह्यते । सादद्योनिं योनीं सोदतं दमे यागगृह आ सर्वतो दीदिवांसं दीप्यमानं हिरण्यवर्णमरूपमारोचमानं । अथवेयमाप्रेयी । बृहतः परिबृहस्य कर्मणः स्वामीति बृहस्पतिरप्रिबृह्यते । तथा नीलवर्णधूमपुष्टत्वमदनसादनहिरण्यवर्णत्वादिलिङ्गैरप्यप्रिबृह्यते ॥

आ धर्णमिवृहद्विद्वो रराणो विश्वेभिर्गतोमभिर्हुवानः ।

मा वसान ओषधीर्मृधस्त्रिधातुशृंगो वृषभो वयोधाः ॥ १३ ॥

आ । ध॒र्ण॒सिः । वृ॒हत्त॑ऽदि॒वः । ररा॑णः । वि॒श्वेभिः । ग॒न्तु । ओ॒म॑ऽभिः । हु॒वा॒नः ।
प्राः । व॒सानः । ओ॒प॒धीः । अ॒मृ॒धः । चि॒धातु॑ऽशृ॒गः । वृ॒ष॒भः । व॒यः॑ऽधाः ॥ १३ ॥

इदमायुक्तयमापियं । अपिर । गंतु आगच्छत्वस्मयज्ञ धर्णसिः सर्वस्य धारको बृहदिवः प्रभुतदीप्ती रराणी रममाणः कामान् प्रयच्छन् आ विश्वेभिः सर्वैरममी रवर्णिः सह इवान् आभ्यमानः । प्रा गवीर्जाना अपधीय वसानोऽमृधोऽहिमतस्त्रिधातुशृगस्त्रिप्रकारशृगवद्व्रतलोहितशृक्कृष्णवर्ण जानो वृषभो वपिता वयोधा अन्नस्य दाता हविषो वा धारकः ॥

मा॒तु॒ष्पदे॒ पर॑मे शु॒क्र आ॒योर्वि॒प॒न्यवो॑ रा॒स्पिरा॒सो अ॒ग॒म॒न ।
सु॒शे॒व्यं न॑म॒सा रा॒त॒ह॒व्याः शि॒णु॑ मृ॒ज॒न्त्या॒यवो॑ न वा॒से ॥ १४ ॥
मा॒तुः । प॒दे । पर॑मे । शु॒क्रे । आ॒योः । वि॒प॒न्यवः॑ । रा॒स्पि॒रा॒सः । अ॒ग॒म॒न ।
सु॒ऽशे॒व्यं । न॑म॒सा । रा॒त॒ऽह॒व्याः । शि॒णु॑ । मृ॒ज॒न्ति । आ॒यवः॑ । न । वा॒से ॥ १४ ॥

आयोर्मनुष्यस्य यजमानस्य विपन्यवः । स्तोतुर्नामतर्त । स्तोतारो होवादयो रास्पिरासः ॥ रा धन हविलक्षण । तत्सृजति रासा जुहादयः । तद्वान् रासी । तद्वता रास्पिराः ॥ उक्तविधा चत्विजो मा तर्निर्मातुः पृथिव्याः शुक्र दोषे परमे षट् उत्तरविद्या स्थितमगमन । अगमन । मज्जते । तदर्थं मुशाय मुशाय हित शिणुमृत्पत्रमात्र वामे वामाय नमसा स्तोत्रेण रातहव्या दत्तहव्याः । हविका इत्यर्थः । तादृशास्ते मज्जति । संमार्जयति । तत्र दृष्टांतः । आयवो न लौकिका मनुष्या इव । ते यथा शिणु वामाय मज्जति तद्वत् ॥

वृ॒ह॒डयो॑ वृ॒हते॑ तु॒भ्य॑म॒ग्ने धि॒या॒जु॒रो मि॒थु॒नासः॑ स॒च॒न्त ।
दे॒वो॒दे॒वः सु॒ह॒वो भृ॒तु म॒ह्यं मा नो॑ मा॒ता पृ॒थि॒वी द॑र्म॒ता धा॑त ॥ १५ ॥
वृ॒ह॒त । व॒यः । वृ॒हते॑ । तु॒भ्यं । अ॒ग्ने । धि॒या॒ऽजु॒रः । मि॒थु॒नासः॑ । स॒च॒न्त ।
दे॒वऽदे॒वः । सु॒ऽह॒वः । भृ॒तु । म॒ह्यं । मा । नः । मा॒ता । पृ॒थि॒वी । दः॑ऽम॒तैः । धा॑त ॥ १५ ॥

बृहत्प्रभुतं वयोऽस्तं हे अग्ने बृहते तुभ्य धियाजुरः कर्मणा जीर्णा मिथुनासः पत्नीभिः सहिताः सचन्त । सवन्त । जायापती अपिमादधीयातामित्यादिश्रुतः । अधिकाराध्यायं पं० श्रियः अग्न्यधिकारः । स च पत्न्या सहति हि प्रतिपादितं । पु० मी० ६ १ ०४ । अर्वाग्रष्ट गतं ॥

उ॒रौ दे॒वा अ॒नि॒वा॒धे स्या॑म ॥ १६ ॥

उ॒रौ । दे॒वाः । अ॒नि॒ऽवा॒धे । स्या॑म ॥ १६ ॥

स॒म॒श्वि॒नो॒रव॑सा नृ॒त॒नेन॑ म॒यो॒भु॒वा सु॑प्र॒णी॒ती ग॑मे॒स ।
आ नो॑ र॒यिं व॑ह॒त॒मो॒त वी॒राना॑ वि॒श्वान्य॑मृ॒ता सी॑र्भ॒गानि॑ ॥ १७ ॥
सं । अ॒श्वि॒नोः । अ॒व॒सा । नृ॒त॒नेन॑ । म॒यः॑ऽभु॒वा । सु॑प्र॒णी॒ती । ग॑मे॒स ।
आ । नः । र॒यिं । व॑ह॒तं । आ । उ॒त । वी॒रान् । आ । वि॒श्वान् । अ॒मृ॒ता । सी॑र्भ॒गानि॑ ॥ १७ ॥

व्याख्यातं द्व ॥ ॥ ०० ॥

तं प्रव्रथति पचदशचं द्वादशं मुक्तं । अवतारो नाम कृपिः स च कश्यपगोत्रः । यामृतं मदापृणवाहवुक्तादयः श्रुतास्मां तु तेऽपि समुच्चीयन्ते । चतुर्दशीपचदश्यां विष्टुमा शिष्टास्त्रिष्टुवनपरिभाषया जगत्वाः । विश्वे

देवा देवता । अनुकांतं च । तं प्रत्वथा पंचोना काश्यपोऽवत्सारोऽन्ये च ऋषयोऽच दृष्टलिंगा द्वित्रिष्टुबंतमिति ॥
वाजपेयऽतिरिक्तोक्त्य आदितस्त्वयोदशर्चः शंसनीयाः । सुवितं च । तं प्रत्वथति त्वयोदशानामिकां शिष्टाहय
इरोहणं रोहित । आ० ९. ९. इति ॥

तं प्रत्वथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठतातिं वहिषदं स्वर्विदं ।
प्रतीचीनं वृजनं दोहमे गिराणुं जयंतमनु यासु वर्धसे ॥१॥
तं । प्रत्वऽथा । पूर्वऽथा । विश्वऽथा । इमऽथा । ज्येष्ठऽतातिं । वहिऽसदं । स्वःऽविदं ।
प्रतीचीनं । वृजनं । दोहमे । गिरा । आणुं । जयंतं । अनु । यासु । वर्धसे ॥१॥

इयमुत्तरा च द्वे ऐन्द्रावित्याहुः । तत्रोपपत्तिमेवाहुः । तं प्रत्वथेत्या शुक्रामथियहणे विनियुक्ता । ऐन्द्रो
च शुक्रामथिनी । यदेंद्रं शंसति तेन शुक्रामथिना उक्थवन्ती । ऐ० ब्रा० ३. १ । इति हि ब्राह्मणं । अध्वर्युमप्रिषो
ऽपि भवति । प्रातःप्रातः सवस्य शुक्रवती मधुचुत इंद्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रथ । शत० ब्रा० ४. २. १. २३. इति ।
प्रशासुप्रिषथ भवति । होता यदेंद्रं प्रातः प्रातः सवस्य । आ० ५. ५. इत्यादि । प्रस्थिता इंद्राय सोमा इति
याच्या चेंद्री । इदं ते सोम्यं मधु । आ० ५. ५. इति । तस्मादेंद्र्या ॥ तमिदं प्रत्वथा पुरातना यजमाना इव
पूर्वथाम्मदीयाः पुवं यथा विश्वथा विश्वे सर्वे प्राणिनो यथमथम इदानीं वर्धमाना यजमानाः । ते यथेंद्रस्य
सुत्या फलमन्नमत तद्वद्यमपि हे अंतरात्मान् त्वमपि ज्येष्ठतातिं ज्येष्ठं वहिषदं वहिषि सोदंतं स्वर्विदं सर्वज्ञं
सर्वस्य लभयितारं वा प्रतीचीनं प्रत्यस्मदभिमुखमंचतं वृजनं । बलनाभितद्वलवति वर्तते । बलवतमायुं शीघ्र-
गामिनं व्याप्तं वा जयंतं सर्वमभिभवंतमिदं गिरा सुत्या साधनेन दोहसे । धृत्वा सर्वदा सर्वान् कामान् ।
इत्यंतरात्मानः प्रियः । यासु सुतिषु वर्धसे प्रवृद्धो भवसि वर्धयसि वेदं यया सुत्यति । भास्वति बलयेन
बहुवचनं ॥

श्रिये सुदृशीरुपरस्य याः स्वर्विरोचमानः ककुभांमचोदते ।
सुगोपा असि न दभाय सुक्रतो परो मायाभिर्चुत आस नाम ते ॥२॥
श्रिये । सुदृशीः । उपरस्य । याः । स्वः । विरोचमानः । ककुभां । अचोदते ।
सुगोपाः । असि । न । दभाय । सुक्रतो इति सुक्रतो । परः । मायाभिः । च्रुते ।
आस । नाम । ते ॥२॥

हे इंद्र स्वः स्वर्गे विरोचमानस्त्वमचोदतेऽप्रिथितुः ॥ पश्यथे चतुर्थे ॥ उपरस्य मेघस्य संबन्धिन्यः सुदृशीः
सुरोचमाना या आपः संति तामामपां ककुभां सर्वासां दिशां मध्ये श्रियं प्राणिनां श्रयणाय प्रेरको भवति
श्रेयः । हे सुक्रतो शोभनवृष्टिप्रदानादिकर्मकेन्द्र त्वं सुगोपाः प्राणिनां सुष्ठु गोपायितासि । अतो न दभाय न
दभनाय वधाय प्राणिनां नासि । न प्रभवसि । त्वं च मायाभिरामुरीभिः परो मायाभ्यः परस्ताद्वर्तमानः ।
यस्मान्ति त्वदीयं नाम नामकं रूपमुते सत्यलोक आस आसि ॥

अत्यं हविः संचते सच्च धातु चारिष्टगातुः स होता सहोभरिः ।
प्रसर्षाणो अनु वहिर्वृषा शिणुर्मध्ये युवाजरो विमुहा हितः ॥३॥
अत्यं । हविः । संचते । सत् । च । धातु । च । अरिष्टगातुः । सः । होता । सहःऽभरिः ।
प्रसर्षाणः । अनु । वहिः । वृषा । शिणुः । मध्ये । युवा । अजरः । विमुहा । हितः ॥३॥

इयमाप्तेयी होतुत्वयुवत्वादितिः । अयमपिरत्यं सततमतनार्हं हविराज्यादिकं सचते । भवते । कीदृशं हविः । मत । सफलमाधनत्वाद्भविरपि मत । धातुं च धारकं सर्वस्य । इयमानस्य हविष आदित्यद्वारा वृष्टिमाधनत्वात् तथा च वृष्ट्या प्रजोत्पत्तिधारकत्वं । तथा हि । अपो प्राप्ताहतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टिवृष्टिरन्नं ततः प्रजाः । मनु० ३. ५६ । इति । अरिष्टगातुरहिमितगमनः । सति तस्य गमने यज्ञनिष्पत्त्या फलमिद्विररिष्टगमनत्वं । तदवाह । न खलु होता होमनिष्पादकः महोभरिष्वलस्य भर्ता बर्हिर्भू प्रमर्शानः प्रकर्षणं सरनं वृषा वर्षकः फलस्य शिशुः स इव रक्षणीयोऽप्राहो वा युवा सर्वत्र मिश्रयिताजरो जरारहितो विमुहा विमुहाणामोपधीना मध्यं हितो निहितः स्थापितः । एवभूतः सचते ॥

प्र व एते सुयुजो यामन्निष्टये नीचीरमुष्मै यम्यं ऋतावृधः ।

सुयंतुभिः सर्वणासैरभीणुभिः क्रिविर्नामानि प्रवणे मुपायति ॥४॥

प्र । वः । एते । सुऽयुजः । यामन । इष्टये । नीचीः । अमुष्मै । यम्यः । ऋतऽवृधः ।

सुयंतुऽभिः । सर्वऽणासैः । अभीणुऽभिः । क्रिविः । नामानि । प्रवणे । मुपायति ॥४॥

एषा मंती वा । एते रथमयः सुयुजः मुष्ट परस्परं संयुक्ता यामन्यज्ञगमन इष्टय एषणाय नीचीः । नीचं गच्छतीति शेषः । अमुष्मै यजमानाय यम्यो यम्या गमनार्हाः । अथवा यमो नियमिततादित्यः । तस्य सर्वधनः । ऋतावृधो यज्ञस्य वर्धयितारश्च । अयमादित्यः सुयंतुभिः सुगमनैः सर्वणैः सर्वस्य शासकरभीणुभी रभिभिः क्रिविः कर्ता नामानि नामकान्युदकानि प्रवणे निम्ने भुप्रदेशे मुपायति । मुपायति । आदत्त इत्यर्थः । अथवा पिनावाद्यस्यापरेतेऽस्या इष्टये यज्ञगमनाय यामनि रथे सुयुजः प्रगच्छति । शिष्टं समानं । क्रिविः किविस दृष्टोऽपिः प्रवणे नामानि हवीण्युक्त्वणाभिर्जालाभिर्मुपायति । आदत्तं ॥

संजभुराणस्तैरभिः सुतेगृभं वयाकिनं चित्तगर्भासु सुस्वरुः ।

धारवाकेष्वनुगाथ गोभमे वर्धस्व पत्नीरभि जीवी अर्ध्वरे ॥५॥

संजभुराणः । तैरभिः । सुतेऽगृभं । वयाकिनं । चित्तऽगर्भासु । सुऽस्वरुः ।

धारऽवाकेषु । ऋतुऽगाथ । गोभमे । वर्धस्व । पत्नीः । अभि । जीवः । अर्ध्वरे ॥५॥

हे ऋतुगाथ गोभनमृतिकापे तैरभिसत्त्वविकारिभ्यः सुतेगृभमभिपूतं रमेन गृहीतं वयाकिनं । कुमिता वयाः शाखा वयाका लताः । तद्वत् सोमं चित्तगर्भासु चित्तयादृष्टीयं मृतिषु मृतिभिः सह संजभुराणो गृभणं गृह्णन् सुस्वरुः गोभनगमनः गोभनमृतिको वा त्वं धारवाकेषु । धारयति वाकान् सोत्राणीति धारवाका दत्तित्यजमानाः । तेषु मध्ये गोभसं । किंचार्ध्वरे जीवः सर्वस्य जीवयिता पत्नी । पालयित्रीरप्यधीज्जाला वा अभि अभिमूय वर्धस्व । अभिवर्धय ॥ ॥५॥

यादृगेव ददृगे तादृगुच्यते सं छायायां दधिरे सिधयाप्त्वा ।

महीमम्मभ्यंमुरुषामुरु जयो वृहत्सुवीरमनपच्युतं सहः ॥६॥

यादृक् । एव । ददृगे । तादृक् । उच्यते । सं । छायायां । दधिरे । सिधया । अपऽंसु । आ ।

मही । अम्मभ्यं । उरुऽसां । उरु । जयः । वृहत् । सुऽवीरं । अनपऽच्युतं । सहः ॥६॥

एषा विश्वदेवी । यादृशेव ददृशे यादृगृपमेव दृश्यते तादृगुच्यते । यादृगृपमेव मृच्यते न तु परवचनप्रत्ययेन । यस्माच्छायया दीप्त्या सिधया साधिकया महापुत्र्यापकाम् मृतिषु अपवित्रं वा आ स दधिरे सम्यग्धारयति स्वीयं रूपं मृति वा । ते देवा मही महती पुत्र्यामुरुषां वृहदावी रयिमुरु प्रभुतं जयो धनं वृहत्सुवीर गोभनवीर्यमपत्यमनपच्युतमनुपजीणं सहो बलं चाभिभवीवृकसम्प्रभं प्रयच्छत्यित्यर्थः ॥

वेत्यमुर्जनिवान्वा अति स्पृधः समर्यता मनसा सूर्यः कविः ।

घ्नं रथंतं परि विश्वतो गयंमस्माकं गर्भं वनवत्स्वावमुः ॥ ९ ॥

वेति । अग्रुः । जनिऽवान् । वै । अति । स्पृधः । सऽमर्यता । मनसा । सूर्यः । कविः ।

घ्नं । रथंतं । परि । विश्वतः । गयं । अस्माकं । गर्भं । वनवत् । स्वऽवमुः ॥ ९ ॥

इयं सोरी । सूर्यो देवोऽयुरयगामी जनिवान् जन्मवान् जायावान्वा । उषा ह्यस्य जाया । वो इति प्रसिद्धा । कविः क्रातदर्शी समर्यता समरमिच्छता मनसा स्पृधः संयामानति वेति । अतिगच्छति मंदहानमु-
रान्योदु । घ्नं दीप्तं गयं गृहमंतरिक्षं वा विश्वतः सर्वतो रजंतं । परिचरंमति शपः । स देवोऽस्माकं गर्भं सुव
परि सम्यग्वनवत् । दद्यात् । स्वावमुः स्वायत्तधनः मनः ॥

ज्यायांसमस्य यतुनस्य केतुनं ऋपिस्वरं चरति यामु नाम ते ।

यादृग्मिन्धायि तमपस्यया विदद्य उ स्वयं वहते सो अरं करत् ॥ ८ ॥

ज्यायांसं । अस्य । यतुनस्य । केतुना । ऋपिऽस्वरं । चरति । यामु । नाम । ते ।

यादृग्मिन् । धायि । तं । अपस्यया । विदत् । यः । ऊं इति । स्वयं । वहते । सः ।

अरं । करत् ॥ ८ ॥

इयमायेयी सोरी वा । हे देव ज्यायाममतिशयेन प्रवृद्धमस्य यतुनस्य । यततिर्गतिर्कर्म । गतुरस्य
मुर्यस्य ॥ कर्मणि षष्ठां ॥ अमुं गतारं केतुना प्रज्ञापकेन कर्मणोदयादिलक्षणेन विशिष्टमुपिस्वरमुपिभिः स्तुत्य
त्वां चरति । गच्छति । भजते यजमानः । केन साधनेन । यामु स्तुतिपुं ते त्वदीयं नाम नमनं नामकं वा रूप
वर्तते ताभिरित्यर्थः । यद्वा । अस्य यतुनस्य गमनशीलस्य तव केतुना तमोनिर्हरणादिकर्मणा विशिष्टं त्वा
चरति । यादृग्मिन्धायां कामे धायि धत्ते ॥ कर्तरि चिण ॥ सामर्थ्यात्मनो गम्यते । तं । यथानिर्दिष्टं प्रतिनि
दिष्टव्यत्वात्तादृगमित्यर्थो ज्ञातव्यः । तादृगं कामपस्यया कर्मणा हविःस्तुत्यादिलक्षणेन विदत् । विदते । य
उ य एव स्वयमनन्यप्रतिः मन स्वमनीपथैव वहते धारयति फलं सोऽरमलमत्यर्थं करत् । करोति । अथवा
य उ य एव स्वयं वहते स्वयमेवानुतिष्ठति सोऽत्यर्थं कुर्यात् । न ह्यन्येन कारितं फलवद्भवति ॥

समुद्रमासामवं तस्ये अग्रिमा न रिष्यति सवनं यस्मिन्नायता ।

अत्रा न हार्दि क्रवणस्य रेजते यत्रा मतिर्विद्यते पृतबंधनी ॥ ९ ॥

समुद्रं । आसां । अवं । तस्ये । अग्रिमा । न । रिष्यति । सवनं । यस्मिन् । आऽयता ।

अत्र । न । हार्दि । क्रवणस्य । रेजते । यत्र । मतिः । विद्यते । पृतऽबंधनी ॥ ९ ॥

इयमपि सोरी । आसां स्तुतीनां समुद्रं समुद्रवत्पर्यवमानभुतं सूर्यमयिमात्यंतं अष्टाक्षदीया स्तुतिरव
तस्ये । अवगच्छति । यद्वा । आसां प्रजानामुत्तिज्जां स्तुतिरिति संबंधः । सवनं । मुर्यते सोमोऽवेति सवन
यज्ञगृहं । न रिष्यति । न हिंस्यते । किंतु प्रवर्धते इत्यर्थः । यस्मिन्नायता विस्लीर्णानि स्तोत्राणि तत्सवनमिति ।
अष्टाक्षन्यजमानगृहे क्रवणस्य स्तुतिकर्तृहार्दि हृदयसंबन्धि हृदयगतं काम्यं फलं न रेजते । न विचलति । न
मुषा भवति । यत्र यस्मिन् स्तोत्रगृहे मतिः स्तुतिः पृतबंधनी पृतं सूर्यमनुवधती विद्यते अत्र न रेजत इति ॥

स हिं षाचस्य मनसस्य चित्तिभिरेवावदस्य यजतस्य सधेः ।

अवत्सारस्य स्पृणवाम रणभिः शविष्ठं वाजं विदुषां चिदर्थ्य ॥ १० ॥

सः । हि । छात्रस्य । मनसं । चित्तिऽभिः । एवऽवदस्य । यज्ञतस्य । सधेः ।
अवऽत्सारस्य । स्पृणवाम । रण्वऽभिः । शविष्ठं । वाजं । विदुषा । चित् । अर्धं ॥ १० ॥

इयमपि सोरी । स हि स जनु सविता देवः सर्वः सृज्यः । सर्वकामपुरक इत्यर्थः । हिशब्दो लोकेवदयोः प्रसिद्धोक्तकः । तस्मात्सकाशात् । अत्रान्ये च ऋषयोऽत्र दृष्टान्तिना इत्युक्तत्वात् अत्रादयः ऋषयः । छात्रस्य मनस्यैवावदस्य यज्ञतस्य सधेरवत्सारस्य विषामुपीणामग्राक रण्वमी रमणीयार्थिभित्तिभिः स्पृणवाम । किं शविष्ठं वाजमतिशयेन बलवदज्ञं । अत्रैव वाज इति श्रुतिः । विदुषा चित्तिपरिपाद्यार्थं समर्पणीयं स्पृणवाम । छात्रादयो वर्यामिति संबन्धः ॥ १० ॥

श्वेन आसामदितिः कल्योऽमदो विश्ववारस्य यज्ञतस्य मायिनः ।
समन्यमन्यमर्थयत्येतवे विदुर्विषाणं परिपानमंति ते ॥ ११ ॥
श्वेनः । आसां । अदितिः । कल्यः । मदः । विश्वऽवारस्य । यज्ञतस्य । मायिनः ।
सं । अन्यंऽअन्यं । अर्थयति । एतवे । विदुः । विऽसानं । परिऽपानं । अंति । ते ॥ ११ ॥

सददेवत्ये । विश्ववारादीनां वयाणामुपीणां मनुत आसामपा सोमरसलक्षणानां मदः श्वेनः शमनीय गमनः शीघ्र पातुसकाश गतादितिरदीनांऽतिसमः । कल्यः कल्यपुरकश्च भवतीति शेषः । ते विश्ववारादयः सर्वे प्रवृत्ता एतवे सोम प्राणं तत्पानायात्यमन्य परस्परं समर्थयति । याचतेऽनुज्ञा । ते विषाणं विशिषिणं मदस्य दातारं परिपानमत्यन्तिकं विदुः । जानति लभते वा ॥

सदापुणो यज्ञतो वि द्विषो वधीद्वाहुवृक्तः श्रुतवित्तयो वः सचा ।
उभा स वरा प्रत्येति भाति च यदी गणं भजते सुप्रयाचभिः ॥ १२ ॥
सदाऽपुणः । यज्ञतः । वि । द्विषः । वधीत । वाहुऽवृक्तः । श्रुतऽवित । तयेः । वः । सचा ।
उभा । सः । वरा । प्रति । एति । भाति । च । यत । ई । गणं । भजते । सुप्रयाचऽभिः ॥ १२ ॥

सदापुणः सर्वदा दानशील एतन्नामा यज्ञतो यथा च वाहुवृक्तो वाहभ्यां वृक्तदंष्ट्रा श्रुतवित् श्रुतस्य वित्ता च तयश्च । एतयो पचानां परस्परपक्षयो प्रत्येकमेकवचन । स स ऋषिर्द्विषः शत्रुनि वधीत इत्यति वी युष्माकं सचा सहितः । युष्माभिः सहित इत्यर्थः । स ऋषिर्दगा श्रेष्ठावृमोभाविहलोकपरलोकाविषया कामा प्रत्येति । अभिगच्छति । भाति च । ययस्मादीमिन गण देवसंघं सुप्रयाचभिः सुष्ठु प्रकल्पेण मिश्रयाऽऽ सोमिभजते तस्मादेव भवतीति ॥

सुतंभरो यज्ञमानस्य सत्पतिर्विश्वासांमृधः स धियामुदंचनः ।
भरंहेनू रसवच्छिश्त्रिये पयोऽनुवृवाणा अर्धेति न स्वपन ॥ १३ ॥
सुतंऽभरः । यज्ञमानस्य । सत्पतिः । विश्वासां । ऊधः । सः । धियां । उतऽअंचनः ।
भरं । धेनुः । रसऽवत् । शिश्त्रिये । पयः । अनुऽवृवाणाः । अर्धः । एति । न । स्वपन ॥ १३ ॥

यज्ञमानस्यावत्सारस्य सम सुतभरो यागनिर्वाहक एतन्नामा ऋषिः सत्पतिः सत्ता विश्वमानानां फलानां पालयिता होता भवतीत्यर्थः । स च विश्वासां धियां सर्वेषां कर्मणां मृध उदततरं फलमुदंचन ऊधंमृधम यिता । फलप्रापक इत्यर्थः । धेनुर्गां रसवत्सारवत्ययो भरत । अहरत । तत्र पयः शिश्त्रिये । श्रुयति चास्य सामर्थ्यात् । तत्सर्वमनुवृवाणोऽनुक्रमेण संकीर्तयन् न स्वपनं स्नापयितुं न अन्वतरमर्थेति । स्मरत्यवत्सारः । सुतंभरस्मादृश इति ॥

यो जा॒गार॒ तमृ॒चः॒ काम॑य॒न्ते॒ यो जा॒गार॒ तमु॒ सामा॑नि॒ यन्ति॑ ।
 यो जा॒गार॒ तम॒यं सोम॑ आ॒ह तवा॒हम॑स्मि॒ सख्ये॑ न्यो॒क्ताः ॥१४॥
 यः । जा॒गार॑ । तं । ऋ॒चः । का॒म॒य॒न्ते । यः । जा॒गार॑ । तं । ऊं इति॑ । सामा॑नि । यन्ति॑ ।
 यः । जा॒गार॑ । तं । अ॒यं । सोमः॑ । आ॒ह । तव॑ । अ॒हं । अ॒स्मि । स॒ख्ये । निऽओ॒क्ताः ॥१४॥

यो देवो जागार सर्वदा विनिद्रो जागरुको गृहे वर्तते तमृचः सर्वशास्त्रात्मिकाः कामयन्ते । यश्च जागार तमु तमेव सामानि स्तोत्ररूपाणि यति । प्राप्नुवति । यो जागार तमयमभिपुतः सोम आह वक्ति मां स्वीकुर्वति । हे अपि तादृशस्य तव सख्ये समानस्थानि हितकरणे न्योक्ता नियतस्थानोऽहमस्मि । भवामि ॥

अ॒ग्निर्जा॒गार॒ तमृ॒चः॒ काम॑य॒न्ते॒ अ॒ग्निर्जा॒गार॒ तमु॒ सामा॑नि॒ यन्ति॑ ।
 अ॒ग्निर्जा॒गार॒ तम॒यं सोम॑ आ॒ह तवा॒हम॑स्मि॒ सख्ये॑ न्यो॒क्ताः ॥१५॥
 अ॒ग्निः । जा॒गार॑ । तं । ऋ॒चः । का॒म॒य॒न्ते । अ॒ग्निः । जा॒गार॑ । तं । ऊं इति॑ । सामा॑नि । यन्ति॑ ।
 अ॒ग्निः । जा॒गार॑ । तं । अ॒यं । सोमः॑ । आ॒ह । तव॑ । अ॒हं । अ॒स्मि । स॒ख्ये । निऽओ॒क्ताः ॥१५॥

पूर्वथैव निगदितव्याभ्या । य इत्यस्य स्थानेऽग्निरिति विशेषः ॥ ॥१५॥ ॥३॥

अथ चतुर्थेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र विदा दिव इत्येकादशर्चं प्रथमं सूक्तं । सदापुणो नामाचिय ऋषिः । त्रिष्टुप् कदः । वे तदित्युक्तत्वादिसमपि विश्वदेवं । विदा एकादश सदापुण इत्यनुक्रमणिका । विनि योयो लिंगिकः ॥

वि॒दा दि॒वो वि॒ष्वन्त्रि॑मु॒क्थैरा॑य॒त्या उ॒पसो॑ अ॒र्चि॒नो गुः॑ ।
 अ॒पावृ॒त व्र॒जिनी॑स्त॒स्वर्गा॑दि॒ दुरो॑ मा॒नुषी॑र्दे॒व आ॒वः ॥१॥
 वि॒दाः । दि॒वः । विऽस्य॑न । अ॒र्दि । उ॒क्थैः । आऽय॒त्याः । उ॒पसः॑ । अ॒र्चि॒नः । गुः॑ ।
 अ॒पः । अ॒वृ॒त । व्र॒जिनीः॑ । उ॒त । स्त॒वः । गा॒त । वि॒दुरः॑ । मा॒नुषीः॑ । दे॒वः । आ॒व॒रि॒त्यावः॑ ॥१॥

अत्रिदादयो लिंगोक्तदेवताः । अत्रागिरसा पर्णिभिरपहृत्य गिरिर्धः स्थापिताना गवामिन्द्रेण विमोक्तः प्रतिपाद्यते । विदाः । अवेदयदिन्द्रः । किं । गा निगृह्य इति संबंधः । किं कुर्वन् । उक्थैरागिरसां स्मृतिभिर्निमित्तभुताभिरिन्द्रं वज्रं विष्यन् प्रजिपन् । रत्नकाणामुपरि गिरिभेदनाय च विष्यन् । आयत्या आगामिन्या उपसः संबंधिनोऽर्चिनो रश्मयो गुः । अगच्छन् । सर्वत्र प्रसृता अभवन् । अपावृत अपावृणोव्रजिनीस्तमःपुंजवतीर्निशाः । स्वः स्वरणशील आदित्य उन्नात । उदगात । तथा कृत्वा मानुषीर्मनुष्यसंबंधिनीदुरो द्वाराणि देवः सूर्या व्यावः । व्यवृणोत । अधकारापनयनेन मनुष्यादिव्यवहारायाकरोदित्यर्थः ॥

वि॒ सूर्यो॑ अ॒मतिं॑ न॒ श्रियं॑ सा॒दोर्वा॒ज्जवा॑ मा॒ता जा॑न॒ती गा॑त् ।
 ध॒न्व॒र्णसो॑ नृ॒द्य॒ः । खा॒दो॒अ॒र्णाः॑ । स्थू॒र्णा॒व सु॑मि॒ता दृ॑ह॒त द्यौः॑ ॥२॥
 वि॒ । सूर्यः॑ । अ॒मतिं॑ । न॒ । श्रियं॑ । सा॒त् । आ॒ । ऊ॒र्वात् । ग॒वा । मा॒ता । जा॑न॒ती । गा॑त् ।
 ध॒न्वऽअ॒र्णसः॑ । नृ॒द्यः॑ । खा॒दऽअ॒र्णाः॑ । स्थू॒र्णाऽइ॒व । सु॑मि॒ता । दृ॑ह॒त । द्यौः॑ ॥२॥

सूर्या देवः श्रियं दीप्तिं वि सात । विभजते । प्रकाशयतीत्यर्थः । अमतिं न । रूपनामेतत् । रूपमिव द्रव्यं । यथा द्रव्याणि घटपटादीनि नीलपीतादिरूपं लभन्ते तद्वत् । तथा गवां रश्मीनां मातोपा जानती सूर्य

उद्वेयति मया च व्युत्थनं कर्तव्यमिति ज्ञानतूष्णीमहतोऽंतरिक्षादा गात । आगच्छति । तथा नवय धन्वर्णसः ॥
धन्वतिर्गतिकर्मा । धन्वति गच्छत्यर्णामि यामु तान्मथोक्ताः । दीर्घाभावश्चादसः ॥ खादीर्घा भक्षितकूलोद
काः । कूलकपा इत्यर्थः । वृक्षैव रूपं भवति । किंच बोधं मुमिता मुपु गृहं स्थापिता स्थूणव गृहाधारस्तम
इव दृहत । दृढाभवत । एतत्सर्वं सूर्यस्याज्येति भावः ॥

अस्मा उक्थाय पर्वतस्य गर्भो महीनां जनुपे पृथ्याय ।

वि पर्वतो जिहीत साधत द्यौराविवामंतो दसयंत भूम ॥ ३ ॥

अस्मि । उक्थाय । पर्वतस्य । गर्भः । महीनां । जनुपे । पृथ्याय ।

वि । पर्वतः । जिहीत । साधत । द्यौः । आऽविवामंतः । दसयंत । भूम ॥ ३ ॥

अस्मि मह्यमुक्थाय स्तोत्रं पर्वतस्य पर्ववतो मेघस्य गर्भो गर्भस्थानीयमुदकं जिहीत । चल्ति । चालयति
वंद्रः । कीदृशायास्मि । महीना महतीनां मृतीना जनुप उत्पादयित्वं पृथ्याय प्रत्याय । तदेव पुनरुत्थते । पर्वतो
मेघो वि जिहीत । बोधं साधत । बोधं आविवामतः । मन्तः परितरतोऽगिरसो भुमात्यधिक
दसयत । उपजयत्यात्मानं कर्मभिः ॥

सृक्तेभिर्वा वचोभिर्देवजुष्टेरिद्रा न्वग्मी अवंसे हुवर्धे ।

उक्थेभिर्हि प्मा कवयः सुयज्ञा आविवामंतो मरुतो यजंति ॥ ४ ॥

सुऽउक्तेभिः । वः । वचःऽभिः । देवऽजुष्टेः । इन्द्रो । नु । अग्मी इति । अवंसे । हुवर्धे ।

उक्थेभिः । हि । स्म । कवयः । सुऽयज्ञाः । आऽविवामंतः । मरुतः । यजंति ॥ ४ ॥

हे इन्द्रा हे अग्मी ॥ परस्परपूजया प्रत्येकं द्विवचन । यत्पुण्यकर्मव पद मध्ये व्यवधानं कादस ॥ हे इन्द्राग्मी
वो युवा ॥ अत्यथनं बहवचनं । देवजुष्टेर्देवः सवर्नायः सृक्तेभिः सृक्तेः सुवचनः शोभनगुणप्रकाशनप्रतीकवचो
भिरवर्धेऽस्मद्वचनाय इवर्धे । आह्वयामि । नु त्विप्र युवामुक्थेभिः स्तोत्रं कवयोऽज्ञवचना । पर्वं अथय
सुयज्ञाः शोभनयागा आविवामंतः मृत्यादिना परितरतो मरुतो मरुतसदृशाः कर्मसु शोभा यजति ।
पूजयति ॥ हि स्मिति पूजणां ॥

एतो न्वग्म सुधोऽभवाम प्र दृच्छुनां मिनवाम वरीयः ।

आरे द्वेषांसि सनुतदधामायाम प्रांचो यजमानमच्छ ॥ ५ ॥

एतो इति । नु । अग्म । सुऽध्यः । भवाम । प्र । दृच्छुनां । मिनवाम । वरीयः ।

आरे । द्वेषांसि । सनुतः । दधाम । अयाम । प्रांचः । यजमानं । अच्छ ॥ ५ ॥

अयमगिरसा वादः । अयमस्मत्यागदिति नु त्विप्रमंतो । एत । गच्छत । सुध्यः शोभनकर्मणां भवाम । दनुना
द्विषः प्र मिनवाम । प्रकंपणं हिमाम वरीयः । अत्यतमित्यर्थः । तदेवाच्यते । सनुतः समकृतं द्वेषांसि यजमानस्य
द्वेषुनां द्वेषं दधाम । स्थापयाम । यदा । सनुतरित्यतर्हितनाम । पूर्व प्रकाशविरिणा वध उक्त इन्द्राज्ञो
प्रच्छन्नानामिति विवकः । तदर्थं यजमान प्राचः सदापुणभवत्सार चाद्याभिसुखमयाम । गच्छाम ॥ ॥ ५६ ॥

एता धियं कृणवामा सखायोऽप या मातां ऋणुते व्रजं गोः ।

यया सनुविजिगिप्रं जिगाय यया वृणिवं कुरापा पुरीषं ॥ ६ ॥

आ । इत । धियं । कृण्वाम । सखायः । अप । या । माता । ऋणुत । व्रजं । गोः ।
यया । मनुः । विणिऽणिप्रं । जिगाय । यया । वणिक् । वंकुः । आप । पुरीषं ॥ ६ ॥

इदमथगिरसां वाक्यं । एत । आगच्छत । आगत्य च धियं स्मृतिं कृण्वाम । करवाम । हे सखायः परस्परं सन्विभुता अगिरस इत्यगिरसां वचनं । या धीर्माता गवां निर्मात्री गोर्गवां व्रजं पणिभिरपहतमप ऋणुत अपावृणोत । यया च मनुर्विणिगिप्रं विगतहनुं गवां जिगाय जितवान् । यद्वा । मनुः सर्वस्य मर्तिद्रो विणिगिप्रो वृत्रः । स तस्यैभिः कृतया स्तोमलक्षणया धिया जिगाय । यया च वणिक् वणिगिवान्येन कर्मणा बह्वफलाकाली कलीवान् वक्त्रं लच्छया वनगामी पुरीषं पुरकमुदकमाप । याभिः मुदान् औगिजाय वणिजं दीर्घश्रवसं मधु कोशः । ऋग्वे० १. ११० ११. इति हि श्रुतं ॥

अनृनोदच हस्तयतो अदिराचन्येन दशं मासो नवग्वाः ।

ऋतं यती सरमा गा अविंदद्विश्वा नि सत्यांगिराश्चकार ॥ ७ ॥

अनृनोत । अच । हस्तऽयतः । अदिः । आर्चनं । येन । दशं । मासः । नवऽग्वाः ।

ऋतं । यती । सरमा । गाः । अविंदत । विश्वानि । सत्या । अंगिराः । चकार ॥ ७ ॥

अवाग्नित्यजोऽदिरभिपवयावा हस्तयतो हस्तेन संहतः सन अनृनोत । नातिरत्र शब्दमात्रे वर्तते । अशब्दयत । येन याणा तदभिपवणं दशं मासो मासान् दशमासपर्यंतं नवग्वाः । नवमासपर्यंतं गवार्थमनु-तिष्ठतोऽगिरसो नवग्वाः । नवगोयुक्ता वाचनं अपुत्रयन्निद्रं । यद्वा । दशसंख्याकमासोपेता दशमासानुष्ठाना अगिरसोऽपरं नवग्वार्थं सर्वेऽपि येनार्चति । नवग्वासः सुतसोमाम इन्द्रं । ऋग्वे० ५. १९ १०. इति हि निगमः । ऋतं सत्यं यज्ञं वा यती प्राप्नुवती सरमा सरणशीला स्मृतिरूपा वागंगिरसां गवार्थमिन्द्रेण प्रहिता देवशुनी वा गा अविंदत पणिभिरपहताः । विश्वानि सर्वाणि स्रुत्यादिलक्षणानि सत्या मत्यानि चकारांगिराः ॥

विश्वे अस्या व्युपि माहिनायाः सं यज्ञोभिरंगिरसो नवैत ।

उत्सं आसां परमे सधस्थे ऋतस्य पथा सरमा विदत्ताः ॥ ८ ॥

विश्वे । अस्याः । विऽउपि । माहिनायाः । सं । यत् । गोभिः । अंगिरसः । नवैत ।

उत्सं । आसां । परमे । सधऽस्थे । ऋतस्य । पथा । सरमा । विदत् । गाः ॥ ८ ॥

विश्वे सर्वेऽगिरसो माहिनाया महनीयाया अस्या उपसो व्युपि व्युच्छन् सति गवामावरकेऽधकारिऽपवृते सति यद्यदा गोभिः सं नवत संजग्मरे तदासा गवामुत्सः क्षीराद्युत्सायः परम उत्कृष्टं सधस्थं महस्थानि यज्ञ उपयुक्तोऽभवदित्यर्थः । ऋतस्य सत्यस्य पथा मार्गेण सरमा वाक् देवशुनी वा गा निगृहा विदत् । अलभत । यद्वा । आसा गवां परमे सधस्थे महस्थानि वज्रस्य निगूहणप्रदेशं उत्सं उदकस्य प्रस्रवणो वर्तते । विलसित्यर्थः । तत्र ऋतस्योदकस्य पथा मार्गेण सरमा गा विदत् ॥

आ सूर्यो यातु मप्राश्वः शोचं यदस्योर्विया दीर्घयाथे ।

रघुः श्येनः पतयदंधो अच्छा युवा कविर्दीदयज्ञेषु गच्छन् ॥ ९ ॥

आ । सूर्यः । यातु । मप्राश्वः । शोचं । यत् । अस्य । उर्विया । दीर्घऽयाथे ।

रघुः । श्येनः । पतयत् । अंधः । अच्छ । युवा । कविः । दीदयत् । गोषु । गच्छन् ॥ ९ ॥

सूर्यः सर्वस्य प्रेरको देवः मन्त्राश्चः सर्पणस्वभावाद्योपेतः मन्त्रसंख्याकाश्चो वा आ यातु । अस्मदभिमुपमां गच्छतु । यद्यस्मादस्य सूर्यस्य दीर्घयाधे दीर्घगमने चैव गतव्यप्रदेशं उर्वियोरु अतिप्रभुतायाम् । स एव देवो रघुर्लघुगमनः मन श्वनः शंसनीयगमनोऽधो दीयमान हविरच्छामिलस्य पतयत । आगच्छति । युवा सर्वत्र मिश्रयिता कविः क्रातदर्शी मन गोपु रश्मिपु गच्छन्त्यध्वं वर्तयन् दीदयत । दीयते । यद्वा । श्वनः सुपर्णाऽधोऽक्ष पतयत । युनोक्तस्य सोमलक्षणं देवानामन्नमस्मद्यागार्थमानितुं तदभिमुपमागत । युवत्यादिः शिष्ट समान ॥

आ सूर्यो अरुहच्छुक्रमणोऽयुक्त यद्धरितो वीतपृष्ठाः ।

उद्गा न नावमनयंत धीरा आशृण्वतीरापो अवागतिष्ठन ॥ १० ॥

आ । सूर्यः । अरुहत । शुक्रे । अर्णः । अयुक्त । यत । हरितः । वीतऽपृष्ठाः ।

उद्गा । न । नाव । अनयंत । धीराः । आऽशृण्वतीः । आपः । अवाक । अतिष्ठन ॥ १० ॥

सूर्यो देवः शुक्रे दीपमर्ण उदके प्रत्यारुहत । सवंतः प्रादुर्भवति । यद्यस्माद्यदा वा हरितोऽशानीतपृष्ठाः कांतपृष्ठानयुक्तः स्योऽयोजयत तदा त सूर्य धीरा धीमतोऽथःसमानादय उद्गादेकेन नाव न नावमिवानयत । तदाशृण्वतीः सवंतोऽनुज्ञा कुर्वाणा आपोऽवागताऽगुप्ता अतिष्ठन । अभवन ॥

धियं वो अप्सु दधिपे स्वपा ययातरन्दन मामो नवग्वाः ।

अया धिया स्याम देवगोपा अया धिया तनुयामान्यहः ॥ ११ ॥

धियं । वः । अपऽसु । दधिपे । स्वऽमां । यया । अतरन् । दनं । मामः । नवऽग्वाः ।

अया । धिया । स्याम । देवऽगोपाः । अया । धिया । तनुयाम । अति । अहः ॥ ११ ॥

हे देवा वो यस्माक धियं नृतिमप्यज्जिभिता स्वपां सर्वस्य दात्री दधिपे । धार प्राप्ति ॥ श्वत्येन मथ्यम् ॥ यया धिया कर्मणा नवग्वा अगिरमां दनं मामोऽतरन् समनृतिष्ठत अयानया धिया देवगोपा देवगुप्ता स्याम । भवेम । अया धियाहः पापमति तनुयाम । अतिरन्म ॥ ॥ ११ ॥

हयो नित्यएवं द्वितीय मुक्त प्रतिवचस्यार्थः । अष्टमो द्वितीया च विष्णोः शिष्टा पदं जगत् । आदित पङ्क्तिद्वयः मन्त्रस्यष्टम्योदेवपत्न्या देवता । तथा चानुक्रान्ते । हयोऽष्टौ प्रतिवचोऽष्टौ द्वयो देवपत्नीस्वयोऽष्टौ विष्टुप द्वितीया चति ॥ मुक्तविनयोऽगो निगिकः ॥

हयो न विद्धां अयुजि स्वयं धुरि तां वहामि प्रतरणीमवस्ययं ।

नास्यां वग्मि विमुचं नावृतं पुनर्विद्वान्पथः पुरएत चतृजु नेपति ॥ १ ॥

हयः । न । विद्वान् । अयुजि । स्वयं । धुरि । तां । वहामि । प्रऽतरणीं । अवस्ययं ।

न । अस्याः । वग्मि । विऽमुचं । न । आऽवृतं । पुनः । विद्वान् । पथः । पुरऽएता ।

चतृजु । नेपति ॥ १ ॥

हयो न अथ इव विद्वान् सर्वज्ञः प्रतिवचः स्वयमनन्यप्ररितः मन धुरि यज्ञात्मिकायामयुजि । युक्तोऽभवत् । तां धुर प्रतरणीं प्रकर्षणं तारयित्रीमवस्यव रत्नयित्रीं वहामि । धारयास्वहमप्ययुजिता वा । अस्या धुरो विमुच विमोचनं परित्याग न वग्मि । न कामये । नावृत पुनः पुनरावर्ण धारणमपि न च वग्मि । मम को भार इति तदेवोच्यते । विद्वान्काष्ठाभिज्ञोऽतंथामी देवः पुरएता पुरतो गता मन पथो यज्ञमागो भृज्जकुटिलं नेपति । प्रापयति ॥

अग्र इन्द्र वरुण मित्र देवाः शर्धः प्र यंत मारुतोत विष्णो ।
 उभा नासत्या रुद्रो अथ ग्राः पूषा भगः सरस्वती जुषंत ॥ २ ॥
 अग्रे । इन्द्र । वरुण । मित्र । देवाः । शर्धः । प्र । यंत । मारुत । उत । विष्णो इति ।
 उभा । नासत्या । रुद्रः । अथ । ग्राः । पूषा । भगः । सरस्वती । जुषंत ॥ २ ॥

हे अग्र इन्द्र वरुण मित्र देवा शर्धो बलमस्माकं प्र यंत । प्रापयत ॥ अत्र सर्वत्र पूर्वस्याविद्यमानत्वे
 नोत्तरस्योत्तरस्य पादादित्वादिनिघातः । प्रथमस्य तु स्वत एव पादादित्वं ॥ उतापि च हे मारुत मारुतानि
 मरुता बलानि हे विष्णो यूय शर्धः प्र यंत ॥ विष्णो इत्यस्मात्तत्वेन च व्यवधानादिनिघातः ॥ किंचोभोभो ना
 मत्या मत्यभुतो रुद्रोऽथ अथ ग्रा एतेषां देवानां स्त्रियश्च पूषा भगः सरस्वती च जुषंत । सेवतामस्मदीयं यज्ञ
 मृतिं वा ॥

इंद्राग्नी मित्रावरुणादिति स्वः पृथिवीं द्यां मरुतः पर्वताँ अपः ।
 हुवे विष्णुं पूषणं ब्रह्मणस्पतिं भगं नु शंसं सवितारमृतये ॥ ३ ॥
 इंद्राग्नी इति । मित्रावरुणा । अदिति । स्वः । पृथिवीं । द्यां । मरुतः ।
 पर्वतान । अपः ।

हुवे । विष्णुं । पूषणं । ब्रह्मणः । पतिं । भगं । नु । शंसं । सवितारं । उतये ॥ ३ ॥

इंद्रादिमविजतान चतुर्दश देवानुतयेऽस्मद्रक्षणाय ऋवे । आहुयामि स्तामि वा ॥ स्वरित्यादित्य उच्यते
 स्वरणात् ॥

उत नो विष्णुरुत वातो अश्विनो द्रविणोदा उत सोमो मयस्करत् ।
 उत ऋभवं उत राये नो अश्विनोत त्वष्टोत विभ्वानु मंसते ॥ ४ ॥
 उत । नः । विष्णुः । उत । वातः । अश्विधः । द्रविणः । दाः । उत । सोमः । मयः । करत् ।
 उत । ऋभवं । उत । राये । नः । अश्विना । उत । त्वष्टा । उत । विभ्वा । अनु । मंसते ॥ ४ ॥

उतापि च नोऽस्माक विष्णुर्यापको देवो मयस्करत् । मय इति मुखनाम । मुखं करोतु । उतापि च
 वातो वायुरश्विनोऽहिमकः मन मयस्करत् । किंच द्रविणोदा धनस्य दाता सोमोऽपि मयस्करत् । उतापि
 च ऋभवो नोऽस्मभ्य राथ धनायानु मंसते । अनुमन्यतां । उताश्विनाश्विनी च उत त्वष्टा देव उत विभ्वा
 ऋभुणामन्यतमो देवः । एते सर्वेऽप्यनु मंसते । यदा । अनुमस्त इति प्रत्येकं संबधनीयं ॥

उत त्यन्नो मारुतं शर्ध आ गमद्विविशयं यज्ञतं बर्हिरामदे ।
 बृहस्पतिः शर्म पूषोत नो यमद्वृथ्यं वरुणो मित्रो अयमा ॥ ५ ॥
 उत । त्यत् । नः । मारुतं । शर्धः । आ । गमत् । दिविऽशयं । यज्ञतं । बर्हिः । आऽसदे ।
 बृहस्पतिः । शर्म । पूषा । उत । नः । यमत् । वृथ्यं । वरुणः । मित्रः । अयमा ॥ ५ ॥

उतापि च त्यन्नास्तु शर्धो मरुतां बलं संघो नोऽस्माना गमत् । आगच्छतु । कीदृशं तच्छर्धः । दिविजयं
 शुभोके वर्तमान यज्ञतं पुत्रं । किमर्थमागमनमिति तदुच्यते । बर्हिर्बर्हिष्यामद उपविष्टुं । उपविष्ट हविःस्वीका-

राधेत्यर्थः । किंच बृहस्पतिर्देवः गर्भं मुखं यमत । यच्छतु । उत नोऽस्मभ्य पुषापि यमत । कीदृशं गर्भं । वरुण्य । वारयति शीतवातादिकमिति वरुण्य गृह । तदर्हं वरुण्य । किंच वरुणादयस्त्वयोऽपि प्रत्येकं गर्भं यच्छतु ॥

उत त्वे नः पर्वतासः सुगन्तयः सुदीतयो नद्यस्त्वामणे भुवन ।

भगो विभक्ता गवसावसा गमदुरुव्यचा अदितिः श्रोतु मे हव ॥ ६ ॥

उत । त्वे । नः । पर्वतासः । सुऽगन्तयः । सुऽदीतयः । नद्यः । त्वामणे । भुवन ।

भगः । विऽभक्ता । गवसा । अवसा । आ । गमत । उरुऽव्यचाः । अदितिः । श्रोतु ।

मे । हव ॥ ६ ॥

उतापि च त्वेति पर्वतासः पर्वततोऽद्वयः सुगन्तयः शोभनसूतयः किंच सुदीतयः सुदाना नद्यश्च त्वामणे पालनोऽस्माकं भुवन । भवतु । भगो देवो विभक्ता धनानां विभागकर्ता दाता मनः गवसानावसा रक्षणं च महा गमत । आगच्छतु । उरुव्यचाः पशुतयाग्निरदितिरदीनां देवमाता मे हव कृतिमाहाम वा श्रीयतु । शृणोतु ॥

पत्नीसंयाजपु देवपत्नीनां देवानां पत्नीरित्यादिकं द्वे याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । देवानां पत्नीरुगतीरवतु न इति द्वे । आ० १ १० । इति ॥ आप्निसाकृतशस्त्रेऽर्पेति । देवानां पत्नीरुगतीरवतु न इति द्वे । राकामहमिति द्वे । आ० ५ २० । इति ॥

देवानां पत्नीरुगतीरवतु नः प्रावतु नस्तुजये वाजसातये ।

याः पार्थिवामो या अपामपि व्रते ता नो देवीः सुहवाः गर्भं यच्छत ॥ ७ ॥

देवानां । पत्नीः । उगतीः । अवतु । नः । प्र । अवतु । नः । तुजये । वाजऽसातये ।

याः । पार्थिवामः । याः । अपां । अपि । व्रते । ताः । नः । देवीः । सुऽहवाः ।

गर्भं । यच्छत ॥ ७ ॥

देवानामिन्द्रादीनां पत्नीः पत्न्य उगतीरुगतीरवतुऽर्पदीया कृति कर्म वा कामयमाना नोऽस्मानवतु । रक्षतु । तथा नोऽस्माकं तुजये वलवते पुत्राय वाजसातयेऽन्नभाय मयामाय वा प्रावतु । प्रकपेण रक्षतु गच्छतु वा । याः पार्थिवामः पृथिवीमवधिन्यो यासापामृदकानां वने कर्मण्यतरिणे व्रते ता नो देवीर्दियो हे सुहवाः शोभनाह्वानां यूय नोऽस्मभ्य गर्भं यच्छत ॥

उत या व्यंतु देवपत्नीरिन्द्राण्यग्नेयाय्यश्विनी राट ।

आ रोदसी वरुणानी शृणोतु व्यंतु देवीयं चतुर्जनीनां ॥ ८ ॥

उत । याः । व्यंतु । देवऽपत्नीः । इन्द्राणी । अग्रायी । अश्विनी । राट ।

आ । रोदसी उति । वरुणानी । शृणोतु । व्यंतु । देवीः । यः । चतुः । जनीनां ॥ ८ ॥

उतापि च याः स्त्रियो देवपत्नीर्देवपत्नी देवाः पत्न्यो यामा ह्य । तादृशी यतु । हावभक्तयतु । ता विविच्योच्यते । इन्द्राणीन्द्रस्य पत्न्ययाय्यः पत्न्याश्विनिनां पत्नी राट राज्ञाणां । किंच रोदसी । रुद्रस्य पत्नीति यास्कनोक्त । एव मति विधितस्तुका रोदसी । अश्वे० १ १६ ५ ५ । इत्यत्र यथायुदात्तप्रगृह्यते न क्षत्तवद्वापि भाव्य । तथापि शाकन्त्येन महर्षिष्वेवमुक्तत्वात्तथैव द्रष्टव्य । वरुणानी वरुणस्य पत्न्या सर्वतः

प्रत्येकं शृणोतु । किंच देवीः पत्नीमयाजदेव्यो व्यंतु । खादंतु हविः । यो जनीनां देवजायानामृतुः कालस्तदभि
मानी देवोऽपि शृणोतु वेतु च । अत्रापि च सा व्यंतु देवपत्न्यः । नि० १२. ४६. । इत्यादि निरुक्त द्रष्टव्यं ॥ २८॥

वेदार्थस्य प्रकाशिन तमो हार्द निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबृहस्पतिपुत्रसाम्राज्यधुरधरेण मायणामात्येन

- विरचिते साधवीथ्य वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीभारत्ये नमः ॥

यस्य निःश्रुतं वेदा यो वेदेभ्योऽस्मिन् जगत ।

निर्ममं तमहं वेदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ तृतीयोऽध्याय आरभति । तत्र प्रयुजतीति मन्त्रं तृतीयं मूक्त प्रतिशयस्यार्थं वैष्टुभ । पुर्वं च वैश्वदेवं वै
तदित्युक्तत्वादितदस्यै वैश्वदेवं । प्रयुजती मन्त्र प्रतिशय इत्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लिंगिकः ॥

प्रयुजती दिव एति ब्रुवाणा मही माता दुहितुर्वोधयती ।

आविवांसती युवतिर्मनीषा पितृभ्य आ मदने जोह्वाना ॥ १ ॥

प्रयुजती । दिवः । एति । ब्रुवाणा । मही । माता । दुहितुः । वेधयती ।

आविवांसती । युवतिः । मनीषा । पितृभ्यः । आ । मदने । जोह्वाना ॥ १ ॥

एषोपस्था । प्रयुजती प्राणिनः प्रमृतेषु कर्मसु दिवो युनोकादेति । आगच्छति ब्रुवाणा स्तूयमाना ॥
कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ मही महती माता प्रकाशस्य देवानां वा निर्मात्री दुहितुर्भूम्या बोधयती बोध
कुवाणा । तदपजीयत्वात् दुहितृत्वमुपधयति । यद्वा दुहितुर्दिव इति संबधः ॥ उपसो दिवो दुहितृत्वं व्युक्त्वा
दुहितर्दिवः । ऋक्० १. ४८. १ । इत्यादिषु प्रसिद्ध । अन्यत्र च दिवो दुहिता भुवनस्य पत्नी । ऋक्० १. ७५. ४ ।
इत्युपसो दुहितृत्वमास्नात् । अत इदमधिगम्यते । कदाचिद्गौरूपसो जायत उपाश्व दिव इति । प्रजापतिर्व
स्या दुहितरमभ्याथद्विवमित्यन्य आह रूपमित्यन्ये । ऐ० ब्रा० ३. ३३ । इति हि श्रूयते । लिंगं च दृश्यते कार्य
कारणभावव्यत्ययऽदिनेदेवो अजायत दकाद्वदितिः । ऋक्० १०. ७२. ४ । इति ॥ किंच आविवांसती परिचरती
युवतिर्मन्ययती सर्वत्र नित्यतरुणी वा मनीषा स्तुतिमती पितृभ्यः ॥ तृतीयार्थे पंचमी ॥ पितृभिः पालकैर्देवैः
महं मदने यागगृह आ सर्वतो जोह्वानाह्वयमाना । यद्वा । पितृभ्यः कर्मणां पालकैर्भ्यो यजमानिभ्य इष्टप्रा
पणं पालकैर्भ्यो वा तेषामर्थाय जोह्वाना ॥

अजिरासस्तदप ईयमाना आतस्मिवांसो अमृतस्य नाभिं ।

अनंतासं उरवो विश्वतः सीं परि द्यावापृथिवी यंति पंथाः ॥ २ ॥

अजिरासः । तत्तदपः । ईयमानाः । आतस्मिवांसः । अमृतस्य । नाभिं ।

अनंतासः । उरवः । विश्वतः । सीं । परि । द्यावापृथिवी इति । यंति । पंथाः ॥ २ ॥

अजिरासो गमनशीलाः ॥ अजिरिचप्रत्ययातोऽजिराशिरित्यादिना निपातितः ॥ तदपस्तदेव प्रकाश-
मरूपं कर्म यस्य तत्तादृशमहरीयमाना गच्छतोऽमृतस्य सूर्यस्य नाभिं संनाहकं मंडलं अमृतस्योदकस्य वा

नाभिसंतरिक्षमातस्थिवाम आतिष्ठतोऽसंतामोऽपरिमिता उरवो व्याघ्राः पंथाः पतनशीला रश्मयो व्याघ्राः
पृथिवी परि दिवं च पृथिवी चांतरिक्ष च विद्यतः परितो यति । गच्छति । सीमिति पुरणः ॥

उद्गा समुद्रो अरूपः सुपर्णः पूर्वस्य योनिं पितुरा विवेण ।

मध्ये दिवो निहितः पृश्निरश्मा वि चक्रमे रजसस्यात्यन्ता ॥३॥

उद्गा । समुद्रः । अरूपः । सुऽपर्णः । पूर्वस्य । योनिं । पितुः । आ । विवेण ।

मध्ये । दिवः । निऽहितः । पृश्निः । अश्मा । वि । चक्रमे । रजसः । पाति । अन्ता ॥३॥

सीमोऽयं तुचः । उद्गोदकस्य कामाना वा सेक्ता समुद्रः समुद्रनः । यद्वा । समोदते तस्मिन्देवा इति
समुद्रः । अरूप आरौचमानः सुपर्णः सुगमनः पूर्वस्य । अवयवत्ववर्णयः । पूर्वोदगवयवस्य पितुः पालकस्यात
रिक्षस्य योनिसमुत्पादकमवयवमा विवेण । आविष्टवान् । पश्चादिवो मध्ये निहितः पृश्निः । प्राश्रुत एन वर्ण
इति पृश्निरादित्यः । अश्मा सर्वत्र व्याघ्राः । लुप्तोपमा वा । अश्मसमृद्धो रजसोऽतरिक्षस्यान्ता पूर्वापरभागो
वि चक्रमे । विक्रमेति । पाति च जगत । जगद्धार्य क्रमेत इत्यर्थः ॥

चत्वारं ईं विभ्रति शोमयन्तो दण गर्भं चरमे धापयन्ते ।

त्रिधातवः परमा अस्य गावो दिवश्चरन्ति परि मद्यो अन्तान् ॥४॥

चत्वारः । ईं । विभ्रति । शोमऽयन्तः । दण । गर्भं । चरमे । धापयन्ते ।

त्रिऽधातवः । परमाः । अस्य । गावः । दिवः । चरन्ति । परि । मद्यः । अन्तान् ॥४॥

चत्वार ऋत्विज इमेनमादित्य तिमयतः तिममाकान इन्ततो विभ्रति । धारयति हविर्भिं स्मृतिभिः ।
किंच दण दिशो गर्भं गर्भवक्ष्य उत्पन्नमेन चरमे चरणार्थोदयास्तमयवहाराय धापयन्ते । गमयन्ति ।
त्रिधातवस्त्रिप्रकाराः शीतोष्णवर्षभेदेन त्रिविधा अस्यादित्यस्य परमा उत्कृष्टा गावो रश्मयो दिवोऽतरि
क्षस्यान्तान् परि परितः मद्य उदयानतरमेव चरन्ति । गच्छन्ति ॥

इदं वपुर्निवचनं जनामश्चरन्ति यन्मद्यस्तस्युरापः ।

हे यदीं विभृतो मातुरन्ये इहेहं जाते यस्या उमवंधू ॥५॥

इदं । वपुः । निऽवचनं । जनामः । चरन्ति । यत । नद्यः । तस्युः । आपः ।

हे इति । यत । ईं । विभृतः । मातुः । अन्ये इति । इहऽइह । जाते इति । यस्या ।

सवंधू इति सऽवंधू ॥५॥

जनानो हे जना ऋत्विज इदं पुरतो दृश्यमान वपु शरीर मदल निवचन मूल्य मन्वीति शेषः । यन्मड
लमुपजीव्य नद्यश्चरति प्रवहति । आपश्च यन्मडलमधितस्युः । मडलाधीनत्वाच्चासा । ईगतदूकवन्तण यन्मडल
हे अहोरात्रि मातुर्निमातुर्मातुस्थानीयादतरिक्षादन्ये इहेहं जाते इह चेह न मयं जाते निष्पन्त यस्या यस्या
नियमनीये युग्मभुते वा सवंधू समानवले समानवधने उभयोरधिक एव मयं वपुः कोऽहो ययोस्तादृशो
विभृतः धारयतः ॥

वि तन्वते धियो अस्मा अपांसि वस्त्रा पुत्राय मातरो वयन्ति ।

उपप्रश्ने वृषणो मोदमाना दिवस्पथा वर्ध्या यन्त्यच्छ ॥६॥

वि । तन्वते । धियः । अस्मि । अपांसि । वस्त्रा । पुत्राय । मातरः । वयंति ।

उपऽप्रश्ने । वृषणः । मोदमानाः । दिवः । पृथा । वध्वः । यंति । अच्छ ॥ ६ ॥

अस्मि सूर्याय धियः सृतीरपांसि कर्माणि च वि तन्वते । विस्तारयति यजमानाः । पुत्राय पुत्रस्थानीयाय मातरो निस्राज्य उपसो दिशो वा वस्त्रा वस्त्राणि वयंति । निष्पादयति । वस्त्रसदृशानि तेजांसि निविडानि संपादयतीत्यर्थः । वृषणः संकृतः सूर्यस्योपपन्न उपपत्तये संपर्कं सति मोदमाना हृष्यन्तो वध्वो वधृस्थानीया रश्मयो दिवस्पृथा सूर्यसन्धिना मार्गणाक्कास्मदभिमुखं यति । गच्छति । प्रसरति ॥

तदंस्तु मित्रावरुणा तदंग्रे गं योरस्मभ्यमिदमंस्तु गस्तं ।

अग्नीमहि गाधमुत प्रतिष्ठां नमो दिवे बृहते सार्दनाय ॥ ७ ॥

तत । अस्तु । मित्रावरुणा । तत । अंग्रे । गं । योः । अस्मभ्यं । उदं । अस्तु । गस्तं ।

अग्नीमहि । गाधं । उत । प्रतिऽस्थां । नमः । दिवे । बृहते । सार्दनाय ॥ ७ ॥

अत्र लिंगमिहा देवताः । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणा तदिदं मुक्तं गस्तं स्तुतमस्तु । भवतु । हे अपे तत्सूक्तं गस्तमस्तु । अस्मभ्यं गं मुत्राय योर्द्वयानामभिश्चर्यायैव गस्तमस्तु । वयं चाग्नीमहि प्राप्नुयाम गाधं स्थिति । उतापि च प्रतिष्ठा स्थितिरविवर्धितं चाग्नीमहि । नमो नमस्करोमि दिवे दीतमानाय सूर्याय बृहते महते सार्दनायाथयाय विश्वस्य ॥ ७ ॥

कद् प्रियायति पंचर्चं चतुर्थं मुक्तं । प्रतिभानुनामात्रेय ऋषिः । जगती कंदः । विश्वे देवा देवता । अत्रा नृकर्मणिका । कद् पच प्रतिभानुजागतमिति ॥ आभिप्रविकं पंचमेऽहनि विश्वदेवगन्त इदं मुक्तं निविडानं । सुवितं च । कद् प्रियायति विश्वदेव । आ० ७ ७ । इति ॥

कद् प्रियाय धाम्ने मनामहे स्वश्रावाय स्वयंशसे महे वयं ।

आमेन्यस्य रजसो यदभ्र आ अपो वृणाना वितनोति मायिनी ॥ ९ ॥

कत । ऊं इति । प्रियाय । धाम्ने । मनामहे । स्वऽश्रावाय । स्वऽयंशसे । महे । वयं ।

आऽमेन्यस्य । रजसः । यत् । अभ्रे । आ । अपः । वृणाना । विऽतनोति । मायिनी ॥ ९ ॥

अत्र वियुताप्रसंसवः । कद् कदा । उ इति पुरणः । प्रियाय सर्वेषां प्रियभुताय । वृष्टिद्वारा हविरादि प्रयोजकत्वात्सर्वप्रियत्वमस्य प्रमितं । तादृशाय धाम्ने तेजसे वियुताय । उत्तरवाक्येऽभ्रऽपो वितनोतीति वक्ष्यमाणत्वादित्दं लभ्यते । कीदृशाय । स्वश्रावाय स्वभुतवलाय किंच स्वयंशसे स्वभुतान्नाय । सर्वमण्यत्वं ह्यस्य स्वं । महे महते पुण्याय वयं कदा मनामहे । मनाम । यत ॥ उत्तरत्र स्त्रीलिंगनिर्देशादेति विपरिणामयितव्यं ॥ यापेयी शक्तिरामेन्यस्य समतात्मातव्यस्य रजसोऽतिरक्तस्य । अपरिमितमपि नभ इत्यदिति सर्वमोच्यते । संबंधिन्यभ्रे मेघ आ अधि मेघस्योपर्यप उदकानि वृष्टिलक्षणानि वितनोति विस्तारयति वृणानाक्कादयंती मेघमाना वा मायिनी । मायिनि प्रज्ञानाम् । प्रज्ञावती सती । यद्यस्य संबन्धिनी माध्यमिकी वागिति वा योज्यं ॥

ता अलत वयुनं वीरवृक्षणं समान्या वृतया विश्वमा रजः ।

अपो अपाचीरपरा अपेजते प्र पूर्वाभिस्तिरते देवयुर्जनः ॥ २ ॥

ताः । अलत । वयुनं । वीरऽवृक्षणं । समान्या । वृतया । विश्वं । आ । रजः ।

अपो इति । अपाचीः । अपराः । अपः । ईजते । प्र । पूर्वाभिः । तिरते । देवऽयुः । जनः ॥ २ ॥

इयमुपस्था । ता उपसोऽद्वत । वितःवन्ति । कि । वयनं प्रज्ञान । कीदृश । वीरवपणं वीरचर्याविगम्येह
नीय । यद्वा । वचनाः कार्यबोद्धारो यन प्रथते तत्तादृश । किच समान्यकरूपया वृतयावरकया दीप्या
विश्रमा सर्वमपि रजो अदत्त । एव भति देवयुदेवकामो जनाऽपाचीरपाचनाः प्रतिनिवृत्तमुखीरपरा
अस्या आगामिनीरूपसोऽपजते । अपचानयति । अपरोऽपगच्छः पुरणः । पूर्वाभिस्ताभिः प्र तिरते । प्रपुवं
स्तिरतिवर्धनार्थः । वर्धयति स्वमनीषा वर्धते वा स्वय ॥

आ यावभिरहन्यभिरक्तुभिर्वरिष्ठं वज्रमा जिघर्ति मायिनि ।

गतं वा यस्य प्रचरन्स्वे दमे संवर्तयंतो वि च वर्तयन्नाह ॥३॥

आ । यावऽभिः । अहन्येभिः । अक्तुऽभिः । वरिष्ठं । वज्रं । आ । जिघर्ति । मायिनि ।

गतं । वा । यस्य । प्रऽचरन् । स्वे । दमे । संऽवर्तयंतः । वि । च । वर्तयन् । अहं ॥३॥

अत्र पूर्वार्धे इदं उच्यते उत्तरार्धे इदं आत्मा सूर्यः । आ हयते इति शेषः । कि । अहन्येभिरहनि मपादि
निरक्तुभी रात्रिभिः । तत्र निष्पन्नार्थः । तथाविध्यावभिः । माधे साधनशब्दः । यावमाधिरभिर्पनि
मिच्छंभुतः । आ । याव सोमी मन मायिनि वृत्ति निमित्तो मणि त्रिष्ठमुक्तर वज्रमा सर्वतो जिघर्ति । दीपयति ।
वा किच । वागदशार्थः । यन्महात्मकस्यादित्यस्य गत गतमत्याका रश्मयः मे दमे । आकीय गृह आकाश
प्रचरन् प्रचरति । कि कुर्वते । संवर्तयते प्राणिनो नाशयते । यद्वा । अहाहानि दिवमानं संवर्तयते मय्येक
प्रवर्तयतो वि च वर्तयन् अहाहानि निवर्तयति गतान्येव पुनः प्रापयति च । तपनपरिस्थदाधीनत्वात्प्राणिना
मायुःक्षयस्याहोरात्रादियवहारस्य ॥

तामस्य रीतिं परणोरिव प्रत्यनीकमख्यं भुजे अस्य वर्षसः ।

मचा यदि पितुमंतमिव शायं रत्नं दधाति भरहृतये विणे ॥४॥

तां । अस्य । रीतिं । परणोऽडव । प्रति । अनीकं । अख्यं । भुजे । अस्य । वर्षसः ।

मचा । यदि । पितुमंतंऽडव । शायं । रत्नं । दधाति । भरहृतये । विणे ॥४॥

इयमाधियो । ता प्रमितामस्यापि रीतिं प्रभाव गति वा परणोरिव प्रति परणो प्रतिनिधिमिव
पणामि । परणुर्यथा स्वस्यामन्यमिमं साधयति तदित्यर्थः । अस्य वर्षसो रूपवतोऽस्यादित्यस्यानीक
रश्मिमसृष्ट भुजे भोगायास्य । कथयास्यह । यदि यस्मात्ता च देवः मचास्मत्तहायः मन पितुमंतमज्ञवत अय
मिव निवासमिव भरहृतये मयामि यज्ञ वाहानयुक्ताय विणे यज्ञमानाय रत्न रमणीय धन दधाति
धारयति । उभयमपि ददातीत्यर्थः ॥

स जिह्वया चतुरनीकं चृजते चारु वसानो वरुणो यतन्नरि ।

न तस्य विद्म पुरुषत्वंता वयं यता भगः सविता दाति वार्ये ॥५॥

सः । जिह्वया । चतुऽअनीकः । चृजते । चारु । वसानः । वरुणः । यतन् । अरि ।

न । तस्य । विद्म । पुरुषत्वंता । वयं । यतः । भगः । सविता । दाति । वार्ये ॥५॥

सोऽग्निश्चतुरनीकश्चतुर्दिक्षु प्रपतज्जालः मन जिह्वया चृजते । गच्छति घृतादिक । यद्वा । जिह्वया
चतुरनीकः मन चृजते । अलंकरोति स्वात्मानं । कि कुर्वन् । चारु रमणीय तेत्रो वसान आच्छादयन्
वरुणस्तमोवारकः मन अरिममिव यतन उद्धरण । तस्य । नमित्यर्थः । त न विद्म । न जानीमो वय पुरुषत्वंता
पुरुषत्वं कामानां पुरकत्वं वा युक्त ॥ अपरो भावप्रत्ययः पुरणः ॥ यतोऽयं भगो महान भजनीयः सविता
प्रेरको देवो दाति यच्छति वार्यं वरणीय धन ॥ ॥५॥

* देवं व इति पंचचं पचसं मुक्तमावेयस्य प्रतिप्रभस्यायं वैष्टुभं वैष्टुदेवं । देवं वः प्रतिप्रभोऽत्या तुणपाणि-
रित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो निगिकः ॥

देवं वो अद्य संवितारमेपे भगं च रत्नं विभजंतमायोः ।

आ वा नरा पुरुभुजा ववृत्यां दिवेदिवे चिदश्विना सखीयन् ॥ १ ॥

देवं । वः । अद्य । संवितारं । आ । ईपे । भगं । च । रत्नं । विऽभजंतं । आयोः ।

आ । वां । नरा । पुरुऽभुजा । ववृत्यां । दिवेऽदिवे । चित् । अश्विना । सखिऽयन् ॥ १ ॥

देवं द्योतमानं संवितारं सर्वस्याभ्यनुज्ञातारं वः । त्वामित्यर्थः । यद्वा होतुरिदं वाक्यं । वो यजमानभ्यो युष्म-
भ्यमर्थायादिदानीमेष । उपगच्छामि । भगं च भजनीयं देवसायामनुष्यस्य यजमानस्य रत्नं रमणीयं हविर्भि-
भजंतं । भगो वां विभजत्विति हि भगस्य विभजनं प्रसिद्धं । रायो विभक्ता संभरश्च वत्सः । ऋग्वे० ४. १७. १९. ।
भगो विभक्ता श्वसा । ऋग्वे० ५. ४६. ६. । इति च श्रुतिः । यद्वा । चतुर्थ्यर्थे पष्ठो । यजमानार्थं रत्नं रमणीयं धनं
विभजंतं । हे नरा नेतारो हे पुरुभुजा । पुरु भुजति इति पुरुभुजा । हे अश्विनाश्विना वां युवा दिवे दिवे
प्रतिदिनमा ववृत्यां । आवर्तयाम्यस्मदभिमुख । सखीयन् युवयोः सखित्वमिच्छन् । चिदिति पुरणः ॥

प्रति प्रयाणमसुरस्य विद्वान्मुक्तदेवं संवितारं द्रवस्य ।

उपं ब्रुवीत नमसा विज्ञानज्येष्ठं च रत्नं विभजंतमायोः ॥ २ ॥

प्रति । प्रऽयानं । असुरस्य । विद्वान् । मुऽउक्तः । देवं । संवितारं । द्रवस्य ।

उपं । ब्रुवीत । नमसा । विऽज्ञानन् । ज्येष्ठं । च । रत्नं । विऽभजंतं । आयोः ॥ २ ॥

असुरस्य शत्रुणा निर्गमितुः संवितुः प्रति प्रयाणं प्रत्यागति विद्वान् ज्ञानन् मुक्तः संवितारं देव द्रवस्य ।
परिचरं हे अतरात्मनः । किचायामनुष्याय ज्येष्ठं रत्नं धनं च विभजंतं । गमयतमित्यर्थः । नमसा नमस्कारेण
हविषा वा विज्ञानन् । विज्ञापणं भावयन्नित्यर्थः ॥ यद्वा तर्णितव्यार्थाऽयं ॥ ज्ञापयन् उप ब्रुवीत । स्तोतुं भवान् ॥

अदत्रया दयते वार्याणि पृषा भगो अदितिर्वस् उस्मः ।

इंद्रो विष्णुर्वरुणो मित्रो अग्निरहानि भद्रा जनयंत दस्माः ॥ ३ ॥

अदत्रऽया । दयते । वार्याणि । पृषा । भगः । अदितिः । वस्मै । उस्मः ।

इंद्रः । विष्णुः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । अहानि । भद्रा । जनयंत । दस्माः ॥ ३ ॥

अयमग्निरदत्रयादनीयानि ॥ अद्रेणादिकोऽत्रप्रत्ययः । मुपां मुलुगिति याज्ञादेशः ॥ अथवात्तीत्यदत्रा
जिह्वा । तथा वार्याणि वरणीयानि काष्ठानि दयते । दयतिरनेककर्मच दहने वर्तते । दहतीत्यर्थः । सामर्थ्या-
दपिरिति गम्यते । यद्वा । अदनीयानि वरणीयान्यन्त्रानि दयते । ददाति यजमानाय ॥ दय दानगति
हिमावलाभ्यानिपु ॥ कीदृशीऽग्निः । पृषा पोषको भगो भजनीयोऽदितिरखंडनीयः । यद्वा । पृषादयम्वयोऽपि
प्रत्येकमदनीयानि वार्याणि चातानि दयते । उस्मः सूर्यो वस्मै । आकादयति । सामर्थ्यात्तेज्जामि । इंद्रादयः
पचापि देवा दस्मा दशनीया अहानि सर्वाण्यागतानि भद्रा शोभनीयानि जनयंत । जनयति । दिवसानां
यागदानादिविशिष्टत्वंमेव भद्रत्वं ॥

तन्नो अन्वा संविता वरुणं तत्सिंधव उपयंतो अनु गमन् ।

उपं यद्वोचं अध्वरम्य होता रायः स्याम पतयो वाजरत्नाः ॥ ४ ॥

तत् । नः । अन्वा । सविता । वरुणः । तत् । सिधवः । उपयंतः । अन् । गमन ।
उप । यत् । वोच । अध्वरस्य । होता । रायः । स्याम । पतयः । वाजः । रत्नाः ॥४॥

तत्प्रसिद्धं वरुणं वरणीयमग्निमसत धनं नोऽस्मभ्यसनर्वाप्रकृतः केनाप्यतिरस्कृतः सविता देवः प्रयच्छ
त्विति शेषः । तद्वत् सिधवः स्वदनशीला उपयंतो गच्छत्यो नयोऽनु अनुगृह्य गमन । गच्छतु । धनु दातु
गच्छत्वित्यर्थः । यद्यस्मादध्वरस्य यागस्य होता होमनिष्पादकोऽहमुप वोच उपेत्य ब्रवीमि तस्मान्नप्ययच्छ-
त्विति शेषः । वयं चात्रयो रायो धनस्य बह्विधस्य पतयः स्नामिनः स्याम । भवम । वाजं रत्ना अन्नं बर्मेन
वा रमणीयाः । अथवा यद्यस्माद्वोचं स्नामि तस्मात्सविता नो वरुणमागच्छतु । तस्मात्तयश्च नो वरुण यज्ञमनु
गमन् अनुगच्छत्विति वा योज्यं ॥

प्र ये वसुभ्य ईवदा नमो दये मित्रे वरुणे मृक्तवाचः ।

अवृत्तभवं कृणुता वरीयो दिवस्पृथिव्योरवसा मदेम ॥५॥

प्र । ये । वसुभ्यः । ईवत । आ । नमः । दः । ये । मित्रे । वरुणे । मृक्तऽवाचः ।

अव । एतु । अवृत् । कृणुत । वरीयः । दिवः । पृथिव्योः । अवसा । मदेम ॥५॥

ये यजमाना वसुभ्यो यज्ञनिवासिभ्यो देवभ्य ईवद्वत्तमनवत्तमोऽन्नं पश्चात्कर्म प्र दः प्राद । ये च मित्रे देव
वरुणे च मृक्तवाचः मृक्तवचसो भवति तानस्मान्भ्य महान् तजो वावतु । अवगच्छतु । ई दे वाः कृणुत कुरुत
चतस्रो वरीय उक्तं मृग । दिवस्पृथिव्योर्वावापृथिव्योरवसा रत्नेन मदेम । हृथेम ॥ ॥३॥

विश्वो देवस्यति पचर्च पथ मृक्तं मरत्यात्रियभुनिराषं वयदेव । पचमी पक्तिरावायतसोऽनुष्टुभ । तद्वत्तम
नुकमणा । विश्वः मरत्यात्रियः पक्ष्यतमिति ॥ पुन्यामिमात्रपट्टहयोः प्रथमऽहनि विश्वदेवस्य विश्वो देवस्यति
प्रतिपत्तृचस्यायः । मृचित च । विश्वो देवस्य नेतृत्विका । आ० ५०६ । इति ॥ आभिप्रविकेपु द्वितीयचतुर्थं
पठ्यद्वाहः स्विष्व वयदेवस्य ग्रन्थस्य प्रतिपत्त । युग्मेष्ववसमिष्वे । आ० ५०६ । इति मुचितत्वात् ॥

विश्वो देवस्य नेतुर्मतो वृरीत सख्यं । विश्वो राय उपुध्यति शुभं वृणीत पुष्यं ॥९॥

विश्वः । देवस्य । नेतुः । मतोः । वृरीत । सख्यं । विश्वः । राये । उपुध्यति । शुभं । वृणीत ।
पुष्यं ॥९॥

विश्वः सर्वः मतो नेतृदेवस्य । सवितृत्वित्यर्थः । तस्य सख्यं वृरीत । वृणीत । विश्वो जनो राय धनस्य
पुध्यति ॥ पचमलकारः ॥ ईगीत । तस्यानुग्रहात् सर्वो जनो युस्व धनं वृणीत पुष्यं पुष्यं पर्याप्तं धनं ॥

ते ते देव नेतर्ये चेमाँ अनुगमे । ते राया ते ह्या उपृचे सचमहि सचर्थः ॥१०॥

ते । ते । देव । नेतः । ये । च । इमान् । अनुऽगमे । ते । राया । ते । हि । आऽपृचे ।
सचमहि । सचर्थः ॥१०॥

हे नेतृदेव ते तव स्वभुतास्ते वयं यजमाना ये चान्य इमान् ॥ विभक्तियत्यर्थः ॥ इमं होवादयोऽनुगमे
गमितुं प्रभवति तेषु त्वदीयाः । यदा । इमान्त्वानिन्द्रादीननुगमे कमेणु गमितुं प्रभवति । एकेन वा सह
नात्मा देवता स सूर्यः स हि सर्वभुतात्म्युक्तत्वादितरासा देवताना तदन्तर्भावादिति भावः । न केवलं त्यक्त-
सका एवेत्यर्थः । त उभयं वयं राया धनं सचमहीति सवधः । ते हि ते स्वभापृचे आपर्जन्याः ॥ कृत्यार्थं
केनप्रत्ययः ॥ कृच्छ्रेजत इत्यय्यत्वादिभक्त्यदर्शनं ॥ सचर्थः सर्वः कामः सचमहि । सचमहि ॥

अतो न आ नृनतिथीनतः पत्नीर्दशस्यत। अरे विश्वं पथेष्टां द्विपो युंयोतु यूयुविः॥३॥
अतः। नः। आ। नृन। अतिथीन। अतः। पत्नीः। दशस्यत। अरे। विश्वं। पथेऽस्थां।
द्विपः। युंयोतु। यूयुविः॥३॥

अतोऽस्मिन्यज्ञे ॥ मार्गविभक्तिकस्तमिः ॥ नोऽस्माकमुत्विजां नृनृनतिथीन तद्रत्नपूज्यान्देवाना दशस्यत।
सर्वतः परिचरत। अतोऽस्मिन्यज्ञे पत्नीर्देवानां पत्नीरपि दशस्यत हविष्प्रदानादिना। यद्वा। नोऽस्मभ्य तृन
पुत्रभृत्यादीनतिथीन पत्नीश्चतस्रमत्र दशस्यत। हे देवाः प्रयच्छत। आरे दूरं विश्वं सर्वं पथेष्टा मार्गं वर्तमानं
वरिणं द्विपोऽन्यान्पि द्विपो द्विष्टुन्योतु पृथक्करोतु देवमंघः सविता वा यूयुविः सर्वस्यामिश्रयिता पृथक्करोतु ॥

यत्र वह्निर्भिहितो दुद्रवद्गोण्यः पशुः। नृमणा वीरपस्त्योऽणा धीरेव सनिता॥४॥
यत्र। वह्निः। अभिऽहितः। दुद्रवत्। द्रोण्यः। पशुः। नृऽमनाः। वीरऽपस्त्यः।
अणा। धीराऽडव। सनिता॥४॥

यत्र यस्मिन्यज्ञे वह्निर्यज्ञस्य बोधाभिहितो यूपं प्रापितो द्रोण्यो यूपार्हः पशुर्दुद्रवत गच्छति यूपं प्रति तत्र
नृमणा यजमानमनाः सविता वीरपस्त्यः। वीरा अत्ययजमानाः पुत्रभृत्यादयो वा तद्वत्पस्त्य गृहं यस्य स
तादृशः। प्ररितगृहो वा। पुत्रायुपेतगृहप्रद इत्यर्थः। सनिता संभक्ता भवति। अणोरणकुणाना धीरेव योपि-
दिव। यद्वा। अणानि हवीष्यभिलक्ष्य सनिता भवति ॥

एष ते देव नेता रथस्पतिः शं रयिः।
शं राये शं स्वस्तये दपःस्तुतो मनामहे देवस्तुतो मनामहे॥५॥
एषः। ते। देव। नेतरिति। रथःपतिः। शं। रयिः।
शं। राये। शं। स्वस्तये। दपःऽस्तुतः। मनामहे। देवऽस्तुतः। मनामहे॥५॥
हे नेतृदेव सवितस्ते तवैष रथःपतिः सर्वस्य पालको रयिर्दातव्यधनवान् ॥ सत्वर्थो लुप्यते ॥ शं करोत्विति
शेषः। वयं च राधे धनस्य शं सुखाय। यद्वा। राधे धनाय शं सुखाय च स्वस्त्येऽविनाशायैषःस्तुत एषमी-
यस्य सवितुः स्तोतारो वयं मनामहे। नमः। देवस्तुतो देवानां देवस्य वा सवितुः स्तोतारो मनामहे।
नमः॥ ॥४॥

अये सुतस्यैत पचदगर्चं सप्तमं सुक्तं। अवेयमनुक्रमणिका। अये पचोना चतस्रो गायत्र्यः पङ्क्तिर्गहस्तिस्त्रो
जगत्स्मिन्पुमो वाक्ये अनुष्ठभाविता। अपिश्चान्यस्मादिति परिभाषया स्वस्त्यात्रयं चर्चापि। आदितश्चतस्रो
गायत्र्यः पचस्याद्याः पङ्क्तिर्गह एकादश्याद्यास्तिस्त्रो जगत्स्मिन्पुमो वा चतुर्दशीपंचदश्यावनुष्ठमो। विश्वे देवा
देवता ॥

अये सुतस्य पीतये विश्वरुमेभिरा गहि। देवेभिर्हव्यदातये॥९॥
अये। सुतस्य। पीतये। विश्वः। ऊर्मभिः। आ। गहि। देवेभिः। हव्यऽदातये॥९॥

हे अये त्वं सुतस्य पीतये सोमपानाय विश्वरुमेभिर्हव्यः सर्वेऽपि रक्षकदेवेभिर्देवरैर्द्रादिभिः सह हव्यदा-
तयेऽस्माकं हविर्दानाय तद्वाचं यजमानाय वा आ गहि। आगच्छ ॥

ऋतधीतय आ गंत सत्यधर्माणो अध्वरं। अयेः पिंवत जिह्या॥२॥
ऋतऽधीतयः। आ। गत। सत्यऽधर्माणः। अध्वरं। अयेः। पिंवत। जिह्या॥२॥

हे ऋतधीतयः सत्यसुतयोऽबाध्यकर्मणो वा देवा अध्वरमस्मयज्ञमा गत । आगच्छत । आगत्य च हे सत्यधर्मणः सत्यस्य धारयितारो ययमर्धर्जिह्वया पिबताज्यसोमादिक ॥

विप्रंभिर्विप्र संत्य प्रातर्यावभिरा गहि । देवेभिः सोमं पीतये ॥ ३ ॥

विप्रैभिः । विप्र । संत्य । प्रातर्यावऽभिः । आ । गहि । देवेभिः । सोमंऽपीतये ॥ ३ ॥

हे विप्र मेधाविन विविधकामानां वा पुरक हे सत्य सभजनीयाधि विप्रभिरुक्तलक्षणं. प्रातर्यावभिः प्रातःकाल आगतुभिर्देवेभिर्देवैः सार्धमा गहि । आगच्छ । किमर्थं । सोमपीतये सोमपानाय ॥

अयं सोमंश्चमृ सुतोऽमं च परि पिच्यते । प्रिय इन्द्राय वायवे ॥ ४ ॥

अयं । सोमः । चमृ इति । सुतः । अमं च । परि । सिच्यते । प्रियः । इन्द्राय । वायवे ॥ ४ ॥

अय पुरतो वर्तमानः सोमश्चमृ चर्मोरज्योरधिपवणफलकयोः सुतोऽभिपूतः मन अमं च पात्रे परि पिच्यते । पुर्यते । स चन्द्राय वायवे च प्रियः । त पात्रे हे इन्द्रवायु आगच्छतमिति शेषः ॥

वायवा याहीत्येषा पृथ्व्यस्तृतीयेऽहनि प्रउगगम्य वाययतुत्तस्यायाः । सूत्रित च । वायवा याहि वीतय इत्येका वायो याहि शिवा दिव इति द्वे । आ० ७ १० । इति ॥

वायवा याहि वीतयं जुपाणो हव्यदातय । पिवा सुतस्यांधसो अभि प्रयः ॥ ५ ॥

वायो इति । आ । याहि । वीतयं । जुपाणः । हव्यऽदातये । पिवा । सुतस्य । अंधसः ।

अभि । प्रयः ॥ ५ ॥

हे वायो प्रयोऽज्ञ सोमाख्यमभि अभिनव्या याहि वीतय भक्षणाय जुपाण. प्रीयमाणो हव्यदातये हविर्देवे यजमानाय तदर्थं । आगत्य च सुतस्यांधसोऽभिपूतसंधोऽज्ञ सोमलक्षणं पिव ॥ ५ ॥

पृथ्व्यस्तृतीयेऽहनि प्रउगगम्य इन्द्रायवत्त इन्द्रशेयादिकं द्वे ऋचा श्रमेत । तयो प्रथमा त्रितीया वावत्ये तु च सपादयेत । तथा च सूत्रित । इन्द्रश्च वायव्या सुतानामिति द्वयोरन्यतरा द्वि । आ० ७ १० । इति ॥

इंद्रश्च वायवेपां सुतानां पीतिमर्हथः । त्राञ्जुपेथामरेपसावभि प्रयः ॥ ६ ॥

इंद्रः । च । वायो इति । एपां । सुतानां । पीतिं । अर्हथः । तान । जुपेथां । अरेपसां ।

अभि । प्रयः ॥ ६ ॥

हे वायो त्वं चन्द्रशेया पुरतो गृहीताना सुतानामभिपूताना सोमाना पीति पानमर्हथ । यस्मादेव तस्मात्तान सोमरमान जुपेथा मंत्रेथामरेपसावहिमका । तदर्थं प्रयः सोमाख्यमज्ञमभिनव्यागन्तमिति शेषः । यद्वा । प्रयोऽज्ञरूपान ॥

सुता इन्द्राय वायवे सोमांसो दध्यागिरः । निम्नं न यति सिंधवेऽभि प्रयः ॥ ७ ॥

सुताः । इन्द्राय । वायवे । सोमांसः । दधिऽआगिरः । निम्नं । न । यति । सिंधवः ।

अभि । प्रयः ॥ ७ ॥

इन्द्राय वायवे च सोमामः सोमा दध्यागिरो दध्याश्रयणाः सुताः । अभिपूताः । सपादिताः । तं च निम्नं गते सिंधवो न नय इव हे इन्द्रवायु युवामभि यति प्रयोऽज्ञरूपाः ॥

तृतीयेऽहनि प्रउगगस्त्रे सजूर्विश्वेभिरिति विश्वदेवस्तुतः । सूचितं च । सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरुक्त नः प्रिया प्रियामु । आ० ७ १०. । इति ॥

सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरश्विभ्यामुपसां सजूः । आ याह्यग्रे अत्रिवत्सुते रण ॥ ८ ॥
सऽजूः । विश्वेभिः । देवेभिः । अश्विभ्यां । उपसां । सऽजूः । आ । याहि । अग्रे ।
अत्रिवत् । सुते । रण ॥ ८ ॥

हे अग्रे विश्वेभिः सर्वदेवेभिर्देवैः सजूः संगतः सन अश्विभ्यामुपसा च सजूः समानप्रीतिः सन आ याहि । आगहि । अत्रिवदत्रिव । अत्रियज्ञे यथा तथेत्यर्थः । यद्वा । अत्रियथा यज्ञे रमते तद्वत्सुतेऽभिपुते सोम रण । रमस्व ॥

उत्तरे द्वे नवमीदशस्यौ स्पष्ट ॥

सजूर्मित्रावरुणाभ्यां सजूः सोमेन विष्णुना । आ याह्यग्रे अत्रिवत्सुते रण ॥ ९ ॥
सऽजूः । मित्रावरुणाभ्यां । सऽजूः । सोमेन । विष्णुना । आ । याहि । अग्रे ।
अत्रिवत् । सुते । रण ॥ ९ ॥

सजूरादित्यैर्वसुभिः सजूरिन्द्रेण वायुना । आ याह्यग्रे अत्रिवत्सुते रण ॥ १० ॥
सऽजूः । आदित्यैः । वसुभिः । सऽजूः । इन्द्रेण । वायुना । आ । याहि । अग्रे ।
अत्रिवत् । सुते । रण ॥ १० ॥ ॥ ६ ॥

पृथक्स्य पष्ठेऽहनि विश्वदेवगस्त्रे स्वस्ति न इति तुचः । सूचितं च । स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भग इति तुच इति विश्वदेव । आ० ८ १ । इति ॥ तथा बृहस्पतिर्देव विश्वदेवनिविदानार्थोऽयं तुचः । स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भग इति विश्वदेव । आ० ९ ५. । इति सूचितत्वात् ॥

स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भगः स्वस्ति देव्यदितिरनुर्वणः ।
स्वस्ति पृषा अमुरो दधातु नः स्वस्ति द्यावापृथिवी सुचेतुनां ॥ ११ ॥
स्वस्ति । नः । मिमीतां । अश्विनां । भगः । स्वस्ति । देवी । अदितिः । अनुर्वणः ।
स्वस्ति । पृषा । अमुरः । दधातु । नः । स्वस्ति । द्यावापृथिवी इति । सुचेतुनां ॥ ११ ॥

नोऽस्मभ्यमश्विनाश्विनी स्वस्त्यविनाशं जेम मिमीता । कुरुतां । भगथ स्वस्ति जेम मिमीतां । तथा देव्यदित्य स्वस्ति मिमीता । अनुर्वणोऽप्रतृतः पृषा अमुरः शत्रुणा निरमिता प्राणानां वनानां दाता वा नः स्वस्ति दधातु । नोऽस्मभ्य द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यापि सुचेतुना शोभनेन प्रज्ञानेन विशिष्ट स्वस्ति मिमीतां ॥

स्वस्त्ये वायुमुप ब्रवामहे सोमं स्वस्ति भुवनस्य यस्पतिः ।
बृहस्पतिं सर्वगणं स्वस्त्ये स्वस्त्ये आदित्यासो भवन्तु नः ॥ १२ ॥
स्वस्त्ये । वायुं । उप । ब्रवामहे । सोमं । स्वस्ति । भुवनस्य । यः । पतिः ।
बृहस्पतिं । सर्वगणं । स्वस्त्ये । स्वस्त्ये । आदित्यासः । भवन्तु । नः ॥ १२ ॥

स्वस्त्यं जेमाय वायुमुप ब्रवामहे । नम इत्यर्थः । सोमं चोप ब्रवामहे । यद्य सोमो भुवनस्य पतिः पालकः । सर्वलोकजीवनस्य सोमायत्तत्वात् । तथा सर्वगण सर्वदेवगणोपेतं ब्रह्मस्यति ब्रह्मः कर्मणो मत्रस्य पालयितार स्वस्त्यं नमः । आदित्याम आदित्या अदितेः पुत्राः सर्वे देवा अरुणादयो द्वादश वा नोऽस्माक स्वस्त्यं भवतु ॥

मत्रमध्ये दीक्षिते व्याधिते मति तस्मिन्नहनि विश्वदेवगणस्य तुचो निविदानार्थः । मुञ्चितं च । स्वस्त्यात्रये निविदं दध्यात् । आ० ६ ९ । इति । स्वस्त्यात्रयेऽर्चनाय तुचो विवक्षित इति तत्र व्याख्यातं । तथाहपादिके मत्रयं तुचो जप्यः ॥

विश्वे देवा नो अद्या स्वस्त्ये विश्वानरो वसुरग्निः स्वस्त्ये ।

देवा अवंतुभवः स्वस्त्ये स्वस्ति नो रुद्रः पातंहंसः ॥ १३ ॥

विश्वे । देवाः । नः । अद्य । स्वस्त्ये । विश्वानरः । वसुः । अग्निः । स्वस्त्ये ।

देवाः । अवंतु । जृभवः । स्वस्त्ये । स्वस्ति । नः । रुद्रः । पातु । अंहंसः ॥ १३ ॥

विश्वे सर्वेऽपि देवा नोऽस्मान्वाग्मिन्यागदिने स्वस्त्यं जेमायावतु । विश्वानरः । विश्व एन नरा नयतीति विश्वानरः । वसुः सर्वस्य वासयिताभिर्देवः । अयमवाग्मिर्विश्वानर इति शाकपुणिः । नि० ७ २३ । इति यास्कः । सोऽपि स्वस्त्यं वतु । देवा अमवोऽपि स्वस्त्यं वतु । रुद्रो द्वापाहावयिता देवोऽप्यहंसः पापात् स्वात् पातु नोऽस्मान् ॥

स्वस्ति मित्रावरुणा स्वस्ति पथ्ये रेवति ।

स्वस्ति न इन्द्राग्निश्च स्वस्ति नो अदिते कृधि ॥ १४ ॥

स्वस्ति । मित्रावरुणा । स्वस्ति । पथ्ये । रेवति ।

स्वस्ति । नः । इन्द्रः । च । अग्निः । च । स्वस्ति । नः । अदिते । कृधि ॥ १४ ॥

हे मित्रावरुणा अहोरात्राभिमानीदेवी स्वस्ति कुरुत । हे पथ्ये । पथा अतरित्वागं । तत्र हिता मार्गो भिमानीनी देवी । हे तादृश रेवति धनवति देवि स्वस्ति कृधि । इन्द्राग्निय प्रत्येक नोऽस्मभ्य स्वस्ति कृधि । हे अदिते देवि नः स्वस्ति कृधि । कुरु ॥

स्वस्ति पंशामनु चरेम सूर्याचंद्रमसाविव । पुनर्ददताम्रता जानता स गमेमहि ॥ १५ ॥

स्वस्ति । पंशा । अनु । चरेम । सूर्याचंद्रमसाऽऽव । पुनः । ददता । अम्रता । जानता । स ।

गमेमहि ॥ १५ ॥

पंशा पशान स्वस्ति जमेणानु चरम सूर्याचंद्रमसाविव । तां यथा निरालंबे मार्गे राशसादिभिरनुपद्रुतां संचरतस्तद्वत् । किंच वयं प्रवसतः पुनर्ददताभिसतमम्रता चिरकालविलंबकोपनाहिमता जानताविस्मरता मदीयश्चिरकाल गतः कोऽयमिति मंदहंसकृत्ता । मदीयोऽयमिति बुध्यमानित्यर्थः । उक्तलक्षणं वधुर्जनं स गमेमहि । यदा । पूर्वार्धे प्रवसता वाक्यमुत्तरार्धे वधुना । वयं वधवो ददताभिसतमुपाजितं यन्मताम्रता प्रयासकोपनाहिमता जानता मन्दहंसमधिगच्छता प्रवसता स गमेमहि ॥ १५ ॥

प्र श्वावाश्चित सप्तदशचर्ममष्टमं मृक्तं । अत्रयमनुक्रमणिका । प्र श्वावाश्च अनी श्वावाश्चो मारुतः ह तत्पत्तिः पठ्यंत्या चित । आत्रयः श्वावाश्च अपि । ह तदिति प्रयोगादिदमाद्रीनि दश मुक्तानि मरुदं वत्यानि । पठो मप्रदशी च पंथी शिष्टाः पठ्यंतपरिभाषयानुष्ठमः ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र श्यावाश्च धृष्णुयार्चो मरुद्भिर्ऋक्भिः । ये अद्रोघमनुष्वधं अवो मदंति यज्ञियाः ॥ १ ॥
 प्र। श्यावऽअश्च। धृष्णुऽया। अर्चो। मरुत्ऽभिः। ऋक्ऽभिः। ये। अद्रोघं। अनुऽस्वधं।
 अवः। मदंति। यज्ञियाः ॥ १ ॥

हे श्यावाश्च एतन्नामकं ऋषे धृष्णुया धृष्णस्त्वमृक्भिः स्तुत्यान्मरुद्भिर्मरुतः प्राचं ॥ द्वितीयां तृतीया ॥
 एव स्वयमेव संप्रेष्यति । यद्वा ; यज्ञमानो होतार श्यावाश्च वृते । यद्वा । मरुद्भिर्मरुतसदृशीं ऋक्भिः स्तोतुभिः
 मद् स्तोत्रैर्वार्चं । स्तुहीत्यर्थः । ये मरुतो यज्ञिया यज्ञार्हा अनुष्वधं प्रत्यह । हविर्लक्षणात्प्रदानं स्वधा । अनु
 पश्चाद्वा । अद्रोघमहिमकं अवोऽन्नं लब्ध्वा मदंति हृष्यति ॥

ते हि स्थिरस्य शर्वसः सखायः संति धृष्णुया ।

ते यामन्ना धृषद्विन्स्मना पांति शर्वतः ॥ २ ॥

ते । हि । स्थिरस्य । शर्वसः । सखायः । संति । धृष्णुऽया ।

ते । यामन । आ । धृषत्ऽविनः । त्मना । पांति । शर्वतः ॥ २ ॥

ते हि ते खलु स्थिरस्याविचलितस्य शर्वसो बलस्य सखायः संति । भवात् मह्यं । धृष्णुया धृष्णवः । ते च
 यामन्ना । आ इति चार्थः । यमनेऽपि धृषद्विनो धर्षणवन्तस्तन्नात्मानानुयहणवास्मदपकारमनपर्थैव शर्वतो
 बलनस्मान्पुत्रमुत्पादीत्याति । रजति ॥

ते स्यंद्रासो नोश्रणोऽति प्कंदंति शर्वरीः । मरुतामधा महो दिवि श्रामा च मन्महे ॥ ३ ॥
 ते । स्यंद्रासः । न । उश्रणः । अति । स्कंदंति । शर्वरीः । मरुता । अध । महः । दिवि । श्रामा ।
 च । मन्महे ॥ ३ ॥

ते मरुतः स्यंद्रासः स्यंदनश्रीला उश्रणो जलस्य भेकारश्च । नेति चार्थः । यस्मात्स्यंद्रा अन्येषा तस्मात्
 शर्वरीः । शर्वरी रात्रयः । कालावयवानित्यर्थः । तानति स्कंदति । अतिक्रम्य गच्छति । नित्या इत्यर्थः । यस्मादेत
 एवविधास्तस्मान्नरुतामधाधुना महस्तजो दिवि दुर्लोकं जमा जमाया भूमौ च वर्तमानं मन्महे । मृमः ॥

मरुत्सु वो दधीमहि स्तोमं यज्ञं च धृष्णुया । विश्वे ये मानुषा युगा पांति मर्त्यं रिषः ॥ ४ ॥
 मरुत्ऽसु । वः । दधीमहि । स्तोमं । यज्ञं । च । धृष्णुऽया । विश्वे । ये । मानुषा । युगा ।
 पांति । मर्त्यं । रिषः ॥ ४ ॥

हे अध्वर्युहोत्रादयो वो युय मरुत्सु धृष्णुया धर्षकेषु दधीमहि ॥ व्यत्येनोत्तमः ॥ धत्त । किं । स्तोम
 स्तोत्र यज्ञं च । इत्युऽनेनेति यज्ञं हविः । तद्भय किमर्थं दीयत इति । ये मरुतो विश्वं सर्वेऽपि मानुषा मानु
 पाणि युगा युगानि । सर्वेषु कालेष्वित्यर्थः । मर्त्यं मरणधर्माणं यज्ञमानं रिषो हिमकात्सकाशात्पाति रजति ॥

अहेतो ये सुदानवो नरो असांमिश्रवसः । प्र यज्ञं यज्ञियेभ्यो दिवो अर्चा मरुद्भिः ॥ ५ ॥
 अहेतः । ये । सुऽदानवः । नरः । असांमिऽश्वसः । प्र । यज्ञं । यज्ञियेभ्यः । दिवः । अर्च ।
 मरुत्ऽभ्यः ॥ ५ ॥

हे होतः हे आत्मन्वा येऽहेतः पुत्र्याः सुदानवः शोभनदाना नरो नेतारः कर्मणां समांमिश्रवसोऽन्यवलाः

मति तेभ्यो यज्ञियेभ्यो यज्ञहिंभ्यो दिवो द्योतमानिभ्यो मरुताः ॥ विभक्तिवचनयोर्व्यत्ययः ॥ यद्वा कर्मणि षष्ठी ॥
दीप्तं यज्ञं यज्ञसाधनं हविः प्रार्चं । पुत्रयः । मयस्त्यर्थः । अथवा दिवोऽतिरिक्तादागतेभ्य इति संबधः ॥ ८॥

आ रुक्मैरा युधा नरं ऋष्या ऋषीरमुशत ।

अन्वेनाँ अहं विद्युतो मरुतो जम्भतीरिव भानुरन्तं त्वनां दिवः ॥ ६ ॥

आ । रुक्मैः । आ । युधा । नरः । ऋष्याः । ऋषीः । अमुशत ।

अनु । एनान् । अहं । विऽद्युतोः । मरुतोः । जम्भतीः ऽडव । भानुः । अन्तं । त्वनां । दिवः ॥ ६ ॥

नरो वृष्टन्तार ऋष्या महांतो मरुतो रुक्मि रोचमानिरामरणविशेषरा रोचत इति शेषः ॥ उपसर्गश्रुतः
महातक्रियाधाहारः ॥ तथा युधा प्रहरणसाधननायुधना रोचते । एते मरुत ऋषीरायुधविशेषानख्यत ।
प्रतिपत्तिं मेघमेदार्थः । एनात्यक्तो विद्युतोऽपि जम्भतीरिव शब्दकारिण्य आप इव । जम्भतीरापो भवति
शब्दकारिण्यः । नि० ६. १६. इति निरुक्तं । अन्वह अनुगत्यर्थः । दिवो द्योतमानस्य मरुतणस्य भानुरा
प्रित्तिना स्वयमेवार्तं । निरगात ॥

ये वावृधन्तं पार्थिवा य उरावंतरिष्ट आ । वृजने वा नदीनां मधस्थं वा महो दिवः ॥ ७ ॥

ये । ववृधन्तं । पार्थिवाः । ये । उरौ । अन्तरिष्टे । आ । वृजने । वा । नदीनां । मधऽस्थं ।

वा । महः । दिवः ॥ ७ ॥

ये मरुतः पार्थिवाः पृथिवीसंबद्धाः सतो ववृधन्तं वर्धन्ते । ये चोरा महत्यन्तरिजं च ववृधन्त । आ इति
चाये । नदीनां नदनवतीनां वृजने वा वने ववृधन्त । महो महतो दिवो वृन्तोकस्य मधस्थं महस्थानं च
ववृधन्त । उभयत्र वाशब्दार्थः । एव सर्वत्र वर्धमाना मरुतो वृष्ट्यर्थमष्टीरख्यन्तेति पूर्वत्र संबधः ॥

शर्धो मारुतमुच्छंस सत्यश्वसमृभ्वंसं । उत स्म ते शुभे नरः प्रस्यंदा युजत त्वनां ॥ ८ ॥

शर्धः । मारुतं । उत । शंस । सत्यऽश्वसं । ऋभ्वंसं । उत । स्म । ते । शुभे । नरः । प्र । स्यंदाः ।

युजत । त्वनां ॥ ८ ॥

हे स्तोतमारुत शर्धो बलमूल उत्कृष्ट शंस । मुहि । कीदृश शर्धः । सत्यश्वसं सत्यवगममसं महदतिप्रवृत्तः ।
उत स्मापि च नरो वृष्टन्तारस्मि मरुतः शुभ उदकार्यं प्र युजते प्रायुजत समयो जयन् त्वनात्यन्तं जगद्वा
बुद्धिं स्यद्राद्यलनस्वभावाः पृथिवीरित्यर्थः ॥

उत स्म ते परुषाणामृणां वसतं शुंध्यवः । उत पय्या रथानामदिं भिंदंत्योजसा ॥ ९ ॥

उत । स्म । ते । परुषाणां । ऊर्णाः । वसतं । शुंध्यवः । उत । पय्या । रथानां । अदिं ।

भिंदन्ति । ओजसा ॥ ९ ॥

उत स्मापि च ते मरुतः परुषाणामृणां वसतं शुंध्यवः । य ऊर्णा दीप्ती । शुंध्यवः श्रेयिका वसत
आत्मादर्थं ते । उतापि च पय्या भस्या रथानां स्वकीयानां रथचक्राणामोजसा बलेन पाद्वि भिंदन्ति । मेघ
गिरि वा विदारयति ॥

आपंथयो विपंथयोऽतस्पथा अनुपंथाः । एतेभिर्मह्यं नामभिर्यज्ञं विष्टार आहते ॥ १० ॥

आऽपंथयः । विऽपंथयः । अन्तःऽपथाः । अनुऽपथाः । एतेभिः । मह्यं । नामऽभिः ।

यज्ञं । विऽस्तारः । आहते ॥ १० ॥

आपथयः । अस्मदभिमुखः मार्गा येषां ते तादृशाः । विपथयो विष्वङ्मार्गा अंतस्मथा दरीमुपिरादिमार्गा अनुपथा अनुकूलमार्गाश्च ये स्रुतः संति त एतभिरेतद्यतुर्विधिर्नामभिर्नामकः स्वरूपमह्यं मदर्थं यज्ञं विस्तारो विस्तृताः संत आहते । वहति । यद्वा । एतर्नामभिर्दृक्कः सार्धं यज्ञमोहते ॥ ९॥

अधा नरो न्योहतेऽधा नियुतं ओहते ।

अधा पारावता इति चित्रा रूपाणि दर्श्या ॥ ११ ॥

अध । नरः । नि । ओहते । अध । निऽयुतः । ओहते ।

अध । पारावताः । इति । चित्रा । रूपाणि । दर्श्या ॥ ११ ॥

अधाय नरोऽभिमतवृष्ट्यादिनितारो न्योहते । नितरां वहति जगत् । अध नियुतः स्वयमेव मिश्रयितारः सत आहते । अधाय पारावताः । परावहृरदेशः । तत्सर्वधिनसातरिचादिहृरदेशं यहतारामिषादिधारकाः सत आहत इत्यर्थः । इत्युक्तप्रकारेण तेषां रूपाणि चित्रा नानाविधानि चायनीयानि वा दर्श्या स्वस्वापरिर्द-
र्शनीयानि भवत्विति शेषः ॥

छंदःस्तुभः कुभन्यव उत्समा कीरिणो नृतुः ।

ते मे के चिन्नं तायव ऊमा आसन्दृशि त्विषे ॥ १२ ॥

छंदःस्तुभः । कुभन्यवः । उत्सं । आ । कीरिणः । नृतुः ।

ते । मे । के । चित् । न । तायवः । ऊमाः । आसन् । दृशि । त्विषे ॥ १२ ॥

छंदःस्तुभःस्तुभः स्तोतारः कुभन्यव उदकेकवः कीरिणः स्तोतार उत्स कृपमपेक्ष्य नृपिताय गीतमाय यान्मरुत आ नृतुः सर्वतोऽकुर्वन् अनयन्वा स्तोवं । यद्वा । ये छंदःस्तुभःस्तुभः स्तुत्वाः ॥ स्तोभतिः स्तुतिकर्मा ॥ कुभन्यवः सक्तारो वृष्ट्युदकस्य ॥ कुभिरुदकमा ॥ कीरिणः स्तोतुगीतमस्य पानार्थमुत्तमं कृपमा नृतुः आनी-
तवत् । अमिचक्षुस् गीतमाय तृणज । अख० १. ८५ ५१ । इति ह्युक्तं ॥ नृ नय इत्यस्य वा नर्ततेर्वा विक्षेप-
भावार्थस्यदं रूपं ॥ ते स्रुतः के चिन्म मलय तायवो न कदाचिदप्यदृश्यास्तस्करा इव स्थिता ऊमा रत्नका-
दृशि दर्शनं आसन् । विपथभृता अभवन् । केचित्त्वपि शरीरदीप्तिं बलाय वासन । प्राणरूपेणैति भावः ॥

य ऋष्या ऋष्टिविद्युतः कवयः संति वेधसः ।

तमृषे मारुतं गुणं नमस्या रमया गिरा ॥ १३ ॥

य । ऋष्याः । ऋष्टिऽविद्युतः । कवयः । संति । वेधसः ।

तं । ऋषे । मारुतं । गुणं । नमस्य । रमयं । गिरा ॥ १३ ॥

ये स्रुत ऋष्या दर्शनीया ऋष्टिविद्युत आयुर्धर्विद्योतमानाः कवयो मेधाविनो वेधसः सर्वस्य विधातारः सति तं तेषां मारुतं गुणं रमया रमणीयया गिरा स्तुत्या हे ऋषे श्लावाय नमस्य । परिचर । स्मृष्टि ॥

अच्छं ऋषे मारुतं गुणं दाना मित्रं न योषणा ।

दिवो वा धृष्णव ओजसा स्तुता धीभिरिषण्यत ॥ १४ ॥

अच्छं । ऋषे । मारुतं । गुणं । दाना । मित्रं । न । योषणा ।

दिवः । वा । धृष्णवः । ओजसा । स्तुताः । धीभिः । इषण्यत ॥ १४ ॥

हे ऋषे मरुतं गणं मरुत्संघं मित्रं न आदित्यमिव दाना हविर्दानेन योषणा ॥ यतीतिरिदं रूपं । यतीतीति योषा स्मृतिः ॥ तथा चाह अभिगच्छति शेषः । ऋषेरुत्तरार्धः प्रत्यक्षवादः । आज्ञमा वनेन हे धृष्णवी धर्मका मरुतो दिवो वा दुर्लोक्याद्वा । वाग्व्युत्तरितरलोकद्वयाद्वा । धीभिरस्मदीयाभिः स्मृतिभिः स्मृता इष्यन्त । गच्छन्त यज्ञ ॥

नू मन्वान एषां देवाँ अच्छा न वक्षणा । दाना संचेत सूरिभिर्यामंश्रुतेभिरंजिभिः ॥ १५ ॥
नु । मन्वानः । एषां । देवान् । अच्छ । न । वक्षणा । दाना । संचेत । सूरिऽभिः । यामं
ऽश्रुतेभिः । अंजिऽभिः ॥ १५ ॥

• नू विप्रमेधां मरुता । एतान्मरुत इत्यर्थः । मन्वानः स्मृतेन देवान्मरुतानि कान्वक्षणा वहनेन निमित्तनाह अभिप्राप्तुं न मनुते । म स्तोता सूरिभिर्मेंधाविभिर्यामंश्रुतेभिः शीघ्रगमनेन, विश्रुतरंजिभिः फलस्य व्यज्रकर्मरुद्धिः ॥ सर्वाः पचम्यर्थे तृतीयाः ॥ उक्तलक्षणभ्यो मरुतो दानाभिमतदानानि संचेत । मगच्छन्ते ॥

प्रये मे बंध्वेषे गां वोचंत सूरयः पृथिँ वोचंत मातरं ।

अधा पितरं मिप्पिणं रुद्रं वोचंत शिक्कसः ॥ १६ ॥

प्र । ये । मे । बंधुऽएषे । गां । वोचंत । सूरयः । पृथिँ । वोचंत । मातरं ।

अध । पितरं । इप्पिणं । रुद्रं । वोचंत । शिक्कसः ॥ १६ ॥

ये मरुतो मे मरुत बंध्वेषे एषा बंधूनामन्विपणि मति सूरयः प्रेरका गा माध्यमिका वाच गोदेवता वा प्र वोचत प्रावोचन ॥ अविशिष्टमुपवाक्य । ऋषिर्मरुद्राव्यमनुवदति । तस्मादुत्तरयोराख्यातयोरेतद्दाननया त्रिधातः ॥ ते पृथि दृदेवता पृथिवर्णा गा वा मातर वोचत । अत्रुवन । पृथिँ वै पयसो मरुतो जाता इति श्रुतिः । अधाय पितरं मकीयमिप्पिणं गमनवतमद्रवत वा रुद्रं वोचत शिक्कसः शक्ताम् । मरुता रुद्राण पुत्रत्वपरिग्रहो बह्व्रतत्वं उपपादितः ॥

सप्र मे सप्र शाकिन् एकमेका गता ददुः ।

यमुनायामधि श्रुतमुद्राधो गव्यं मृजे नि राधो अश्व्यं मृजे ॥ १७ ॥

सप्र । मे । सप्र । शाकिनः । एकैऽएका । गता । ददुः ।

यमुनायां । अधि । श्रुतं । उत । राधः । गव्यं । मृज् । नि । राधः । अश्व्यं । मृजे ॥ १७ ॥

सप्र सप्रसंख्याकाः संघाः । सप्रगणा वै मरुतः । ति० म० २. ११. १ । इति श्रुते । अदितिगमे वर्तमान वायुमिन्द्रः प्रविश्य सप्रधा विदार्य पुनरर्किक सप्रधा विदारयत त एकीनपवाग्न्यरुद्रणा अमवर्तिरिति पुराणेषु प्रसिद्धं । ते च सप्रसंख्याकाः शाकिनः सर्वमपि कर्तुं शक्ताः । ते च कर्मकर्कको गणा मे मरुत गता गतसंख्याकानि गवाश्चयुष्यानि ददुः । दत्तवतः । प्रयच्छन्ति वागीः । तदन्तं यमुनाया नयामधि । अथ सप्रसंख्यानूवादी । तत्र श्रुतं प्रसिद्धं गव्यं गोममुद्रात्मकं गोमवधि वा राधो धनमुमृज । उन्मात्रंयामि । तथा तदन्तं सप्रसंख्यं मृजं मृहात्मकं तत्संवधि वा राधो धनं नि मृजे । निमार्जिम् ॥ ॥ १७ ॥

को वेद जानमिति षोडशचं नवमं मुक्तं । श्वावाश्व ऋषिः । आद्याश्वमीदृशस्यैकादशीषचदश ककुभ षष्ठीसप्रमीनवमीचयोदशीचतुर्दशीषोडशः सतोवृहत्याऽष्टमी द्वादशी च गायत्रीः त्रितीया वृहती तृतीया नृप चतुर्थी पुरउष्णक । मरुतो देवता । तथा चानुकात । को वेद षोडश ककुभस्य नृप पुरउष्णक ककुप्सतोवृहत्यां गायत्री सतोवृहती ककुभो गायत्री सतोवृहत्यां ककुप्सतोवृहतीर्षत ॥ विनययोगो निमिकः ॥

को वेद जानमेषां को वा पुरा सुन्नेष्वाम मरुतां । यद्ययुजे किलास्यः ॥ १ ॥
 कः । वेद । जानं । एषां । कः । वा । पुरा । सुन्नेषु । आस । मरुतां । यत् । युयुजे ।
 किलास्यः ॥ १ ॥

७५१ ॥ मरुतां पुर्वसुक्तं प्रस्तुतत्वाद्वात्वादेशविषयत्वादिषामित्यस्य निघातता ॥ जानमुत्पत्तिं को वेद । जानाति कः पुरा । को वा पुरा पुर्वमेषां मरुतां सुन्नेषु सुन्नेष्वाम । भवति । यद्यदेते किलास्यः किलासीः । पृषतीरित्यर्थः । ता युयुजे रथ योजितवन्तः तदेषां स्थितिं बल्लनचरणानि सुवानि च को जानातीत्यर्थः । वगविषये सर्वत्र वायोरुपमास्यदत्वादिति भावः ॥

एतान्नर्थेषु तस्युपः कः शुश्राव कथा ययुः ।
 कस्मिं मसुः मुदामे अन्वापय उक्ताभिर्वृष्टयः सह ॥ २ ॥
 आ । एतान् । रथेषु । तस्युपः । कः । शुश्राव । कथा । ययुः ।
 कस्मिं । मसुः । मुदामे । अन्वापयः । उक्ताभिः । वृष्टयः । सह ॥ २ ॥

एतान्नरुतो रथेषु तस्युपः स्थितवतः क आ शुश्राव । आचयेदित्यर्थः । यद्वा । एतेषां क्रोशध्वनि रथध्वनि च कः शृणुयात् । कथा कथ ययुर्गच्छति तदपि को जानाति । यद्वा । तान् कथमन्य देवादयोऽनुगच्छेयुः । कस्मिं मुदामे मुदानायापयो बंधुभूता आप्ता वृष्टयो वर्षकाः ॥ अयं कर्तरि क्तिच ॥ उक्ताभिर्वृष्टयः सह सहिता अन् मसुः । अनुक्रमेणावतरणम् ॥

ते मे आहुर्य आययुरुप द्युभिर्विभिर्मदे । नरो मर्या अरेपमं इमानपश्यन्निति एहि ॥ ३ ॥
 ते । मे । आहुर्य । ये । आययुरुपः । द्युभिर्विभिर्मदे । नरो । मर्या । अरेपमं । इमानपश्यन्निति । एहि ॥ ३ ॥
 इमान् । पश्यन् । इति । स्तुहि ॥ ३ ॥

अपिचंद्रयाम्ना मरुत्पादभावाभावाभ्याम्यज्ञनया प्रादुर्भूतान्यश्वज्ञाह । ते मरुत इत्य लपते मे मशमाज्ञः य उपाययुः ये मरुतो मा प्राप्ताः । कः साधनः । द्युभिर्विभिर्मदेति विभिर्गन्तुमिरश्चिः । किमर्थं । मदे मदाय सोमपानजनताय । किमाह्वरति तदनुव्रते । नरो नेतारो मर्या मनुष्यभ्यो हिता अरेपमोऽलिपास्ते । हे ऋषे इमानस्मान् पश्यन् तथा स्थितान् चक्षुषावलोकयन् स्तुहीत्याह । यद्वा । इतीत्य पश्यन् स्तुहीति ॥

ये अंजिषु ये वाणीषु स्वभानवः स्रष्टु रुक्मेषु खादिषु । आया रथेषु धन्वसु ॥ ४ ॥
 ये । अंजिषु । ये । वाणीषु । स्वभानवः । स्रष्टु । रुक्मेषु । खादिषु । आयाः । रथेषु ।
 धन्वसु ॥ ४ ॥

अनया मरुतां स्वरूपं निरूपयति । हे मरुतो युष्माकं ये प्रसिद्धाः स्वभानवः स्वदीप्तयोऽंजिष्वाभरणेषु आया आश्रयभूताः सति । ये च वाणीष्वायुधेषु । ये च स्रष्टु सान्धेषु । ये रुक्मपुरोभूषणेषु । ये च खादिषु हस्तपादस्थितकटकषु । हस्तेषु खादिषु कृतिषु । अश्वे० १ १६८. ३ । पत्सु खादयः । अश्वे० ५ ५४. ११ । इति हि श्रुती भवतः । रथेषु धन्वसु च ये च स्वभानवः आयाः सति । मुधन्वान् इपुसंतः सुरथाः पुश्रिमातरः । अश्वे० ५ ५५. २ । इति च निगमः । तान् सर्वान् स्म इति शेषः । यद्वा । ये स्वभानवः स्वायत्तदीप्तयो मरुतोऽंजिष्वाभरणेषु निमित्तेषु आया आश्रया भविष्यामः । ये च वाणीषु निमित्तेषु । एवं सर्वत्र योज्यं । तादृश्विधानिमान्यश्वन् स्तुहीति पूर्वत्र संबंधः । तेषामिवेदं वाक्यं ॥

युष्माकं स्मा रथाँ अनु मुदे दधे मरुतो जीरदानवः । वृष्टी द्यावो यतीरिव ॥५॥
 युष्माकं । स्म । रथान् । अनु । मुदे । दधे । मरुतः । जीरदानवः । वृष्टी । द्यावः ।
 यतीःऽद्वय ॥५॥

हे जीरदानवः शीघ्रदाना हे मरुतो युष्माकं रथाननुदृश्य मुदे मोदाय दधे । धारयामि । करोमीत्यर्थः ।
 मामर्थात्पुत्रीरिति लभ्यते । स्मिति पुरणः । वृष्टी वृष्ट्या यतीः सर्वत्र गन्तव्योऽर्थावो दीप्तीरिव दृश्यमानान्
 रथानिति संबधः ॥ ॥५५॥

कारीया तिस्रः पिड्यो होतयाः । तत्र द्वितीयाया आ य नर इत्यनुवाक्या । सूत्रित च । आ य नरः
 मुदानवो ददाणुपं विद्युन्महसो नरो अमर्दिशवः । आ० ५ ५३ । इति ॥

आ यं नरः मुदानवो ददाणुपं दिवः कोणमचुच्यवुः ।
 वि पर्जन्यं मृजंति रोदसी अनु धन्वना यंति वृष्टयः ॥६॥
 आ । यं । नरः । मुदानवः । ददाणुपं । दिवः । कोणं । अचुच्यवुः ।
 वि । पर्जन्यं । मृजंति । रोदसी इति । अनु । धन्वना । यंति । वृष्टयः ॥६॥

नरो जितारः मुदानवः शीघ्रदाना मरुतो य कोण । मेघनामितत । अपा कोणवदारक मेघ ददाणुपं
 हविर्दत्तवन्तं यजमानाय दिवोऽतरिजादाचुच्यवुः । आयावयति पर्जन्यं मेघ रोदसी अनु यावापुष्टियावनुरत्य
 वि मृजति । विमोचयति । पश्चात् धन्वना सर्वत्र गन्तव्योदकेन सह वृष्टयो वृष्टिप्रदा मरुतो यति । सर्वत्र
 यामुवति ॥

तत्तृदानाः सिंधवः श्रोदसा रजः प्र मसुर्धनवो यथा ।
 स्यन्ता अश्वा इवाध्वनी विमोचने वि यजंते एन्यः ॥७॥
 तत्तृदानाः । सिंधवः । श्रोदसा । रजः । प्र । मसुः । धनवः । यथा ।
 स्यन्ताः । अश्वाःऽद्वय । अध्वनः । विमोचने । वि । यत । यंते । एन्यः ॥७॥

सिंधवः स्पृष्टमाना अपमृतृदाना निर्भिदतो मेघान्मरुतः श्रोदमोदकेन सह रजोऽतरिष प्र मसुः ।
 प्रसरति । धनवो यथा पयः सिन्धवो नवप्रभृता गाव इव । किंच दृष्टान्तातर । स्यन्ता आशुगतयोऽश्वा इव
 यथाध्वनी विमोचने मनुष्याणामध्वविमोकाय मचरति तथेत्यर्थः । यजदैन्यः । नदीनामितत । नर्यो वि यंते
 विविध मचरति । अथवा प्रतिनिवृत्य यंते । प्रवर्धते इत्यर्थः । तदेव कुर्वतीति पूर्वचान्वयः ॥

आ यात मरुतो दिव आंतरिक्षादमादृत । माव स्यात् परावतः ॥८॥
 आ । यात । मरुतः । दिवः । आ । अंतरिक्षात् । अमात् । उत । मा । श्रव । स्यात् ।
 परावतः ॥८॥

हे मरुतः परावतोऽत्यतदूरदेशात् दिवो ब्रुलोकादा यात । तथातरिजादा यात । उतापि वामादग्मा
 ब्रुलोकादा यात । परावत इत्यत्रापि वा योज्य । परावतो दूरदेशे तत्र तत्र ब्रुलोकादो माव स्यात् । अवस्थिति
 मा कुरुत ॥

मा वो रसानितभा कुभा क्रुमुमा वः सिंधुर्नि रीरमत ।
 मा वः परि छात्सरयुः पुरीषिण्यस्मे इत्सुममस्तु वः ॥९॥

मा । वः । रसा । अनितभा । कुमा । कुमुः । मा । वः । सिंधुः । नि । रीरमत ।
मा । वः । परि । स्यात् । सरयुः । पुरीषिणी । अस्मे इति । इत् । मुञ्च । अस्तु । वः ॥ ९ ॥

हे मरुतो वो युष्मान रसा । नदीनामैतत् । रसा नदी भवति । नि० ११. २५ । इति निरुक्तं । रसजवती
शब्दवती । अनितभा । इता प्राप्ता भा यस्याः सतभा । न तादृशानितभा । कुमा कुत्सितदीपिष्य मा नि
रीरमत । मा निरुष्टं रमतु । कुमुः सर्वत्रकमणः सिंधुः समुद्रश्च मा नि रीरमत । तथा पुरीषिणी । पुरीष-
मुदकं । तद्वती सरयुरपि मा परि षात । परितस्तिष्ठतु । मा निरुणद्तु । अस्मै इत् अस्माद्विवाप्तु मुञ्च त्वदाग-
मनजनितं मुखं वो युष्माकं संबंधि युष्मत्त्वभूतं ॥

तं वः गर्धं रथानां त्विषं गणं मारुतं नव्यसीनां । अन्तु प्र यंति वृष्टयः ॥ १० ॥
तं वः । गर्धं । रथानां । त्विषं । गणं । मारुतं । नव्यसीनां । अन्तु । प्र । यंति । वृष्टयः ॥ १० ॥

तं मारुतमित्यनेन संबध्यते । वो युष्माकं प्रेरकं नव्यसीनां नूतनानां रथानां गर्धं वनं त्विषं दीप्तं तं मारुतं
गणं च स्तोमीत्यर्थः । यद्वा । रथानां रंजनशीलानां वो युष्माकं गर्धं पर्यामभिभावुकं गणं स्तोमीत्येकमेव
वाक्यं । अथ परीचकृतः । वृष्टयो युष्माननु प्र यात । प्रकर्षणं गच्छति । यद्वा । वर्षका मरुतोऽनु अनुकूलं
प्रकृष्टं यंति । गच्छति ॥ ॥ १० ॥

गर्धं गर्धं व एषां व्रातं व्रातं गणं गणं सुगस्तिभिः । अन्तु क्रामेम धीतिभिः ॥ ११ ॥
गर्धंऽगर्धं । वः । एषां । व्रातंऽव्रातं । गणंऽगणं । सुगस्तिभिः । अन्तु । क्रामेम ।
धीतिभिः ॥ ११ ॥

हे मरुत एषा वो युष्माकं गर्धं गर्धं तत्तद्वनं व्रातं व्रातं । अविवक्षितगणो व्रातः । त त व्रातं वो गणं
गणं तं तं सप्तसप्तसमुदायात्मकं गणं गणं च सुगस्तिभिः शोभनस्तुतिभिर्धीतिभिः कर्मभिर्हविषप्रदानादिलज-
तोरेनु क्रामेम । अन्तु गच्छेम ॥

कस्मा अद्य मुजाताय रातहव्याय प्र ययुः । एना यामेन मरुतः ॥ १२ ॥
कस्मै । अद्य । सुऽजाताय । रातऽहव्याय । प्र । ययुः । एना । यामेन । मरुतः ॥ १२ ॥

अथास्मान्दिनं कस्मै मुजाताय रातहव्याय दत्तहविष्याय प्र ययुः प्रकर्षणं गच्छयुरनानेन यामेन
येन मरुतः ॥

येन तोकाय तनयाय धान्यं बीजं वहध्वे अक्षितं ।

अस्मभ्यं तद्वत्तन यद् ईमहे राधो विश्वायु सौभगं ॥ १३ ॥

येन । तोकाय । तनयाय । धान्यं । बीजं । वहध्वे । अक्षितं ।

अस्मभ्यं । तत् । धत्तन । यत् । वः । ईमहे । राधः । विश्वऽआयु । सौभगं ॥ १३ ॥

हे मरुतो येन सद्येन मनसा तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय धनाय वा धान्यं बीजमक्षितमक्षीणं
वहध्वे धारयध्वे तेन चित्तेनऽस्मभ्यं तद्वान्यं बीजं धत्तन । यद् वो युष्मानीमहे याचामहे राधो धनं विश्वायु
सर्वात्रोपेतं कृत्वायुष्योपेतं वा सौभगं सौभाग्यं च तद्वत्तनेति समन्वयः ॥

अतीयाम निदस्तिरः स्वस्तिभिर्हित्वा वद्वमरातीः ।

वृष्टीं शं योराप उस्मि भेषजं स्याम मरुतः सह ॥ १४ ॥

अति । इयाम् । निदः । तिरः । स्वस्तिऽभिः । हित्वा । अवद्यं । अरांतीः ।
वृष्टी । शं । योः । आपः । उस्ति । भेषजं । स्याम । मरुतः । सह ॥ १४ ॥

हे मरुतो वयं स्वस्तिभिः क्षेमैरवद्यं पापं हित्वा परित्यज्य निदो निदकानरातीः शत्रून् तिरः प्राप्तान् । यद्वा तिरोऽतर्हितं । अतीयाम् । अतिक्रम्य गच्छेम । तिरस्कुर्म इत्यर्थः । अनेनानिष्टपरिहारः प्रार्थित उत्तर-
णष्टप्रार्थिरुच्यते । वृष्टी वृष्टिषु युष्मत्प्रेरितासु मतीषु शं मुखं योः पापानां यावनं चाप उदकानि ॥ शमः स्थानि-
जस ॥ उस्ति गोयुक्तं भेषजं । यद्यप्येतद्दकनाम तथापि पृथगपासभिधानादत्र तद्वतुकार्यमज्ञमुच्यते । तत सर्वं
सह स्याम लभेमहि हे मरुतो वयं । यद्वा । आपो युष्मत्प्रेरिता उक्तं सर्वं कुर्वन्तु । वयं सर्वं सहैव स्याम । भवम
युष्मत्स्वभृताः ॥

सुदेवः समहासति सुवीरो नरो मरुतः स मर्त्यः । यं चायध्वे स्याम ते ॥ १५ ॥

सुदेवः । समह । असति । सुऽवीरः । नरः । मरुतः । सः । मर्त्यः । यं । चायध्व ।
स्याम । ते ॥ १५ ॥

हे समह । प्रशस्तवचनः समहशब्दः । हे पुत्रित मरुता गण सुदेवः कल्याणमरुतस्य हकदेवोपेतोऽसति ।
भवति । हे नरो नेतारो हे मरुतः स मर्त्यः सुवीरः शोभनपुत्रावुपेतस्यासति । भवति । य मर्त्यं चायध्वं पाश
यध्वं । एवं भवति ते वयं स्याम युष्मदीयाः ॥

स्तुहि भोजान्स्तुवतो अस्य यामनि रणगावो न यवसे ।

यतः पूर्वाऽव सखीरनु ह्वय गिरा गृणीहि कामिनः ॥ १६ ॥

स्तुहि । भोजान् । स्तुवतः । अस्य । यामनि । रणान् । गावः । न । यवसे ।

यतः । पूर्वान् ऽव । सखीन् । अनु । ह्वय । गिरा । गृणीहि । कामिनः ॥ १६ ॥

हे ऋषे स्तुवतः स्तुतिं कुर्वतोऽस्य यजमानस्य यामनि यज्ञे भोजान् दातृमरुतः स्तुहि । गावो न यवसे ।
तृणादिभक्षणाय गच्छन्त्यो गावो यथा रमते तद्वत्मरुतोऽपि रणान् । रमता । यतो गच्छतो मरुतः पूर्वान्
पुरातनान् सखीन्वानु ह्वय । आह्वय । कामिनः स्तुतीर्वावतो मरुतो गिरा स्तुत्या गृणीहि । स्तुहि ॥ १६ ॥

प्र शर्धायि पचदशर्चं दशमं मुक्तं श्वावाश्वस्यार्थं मरुद्वैवताक । चतुर्दशी त्रिष्टुप शिष्टा जगत्यः । प्र शर्धाय
पंचोना जागतमुपात्या त्रिष्टुपित्यनुक्रांतं ॥ मुक्तविनियोगो निगिकः ॥ आश्वद्रासाहत्या प्रधानस्य याच्या ।
मुत्रितं च । प्र शर्धाय मारुताय स्वभानव इत्यद्रोमनूच्य मारुत्या यजत । आ० २ ११ । इति ॥

प्र शर्धाय मारुताय स्वभानव इमां वाचमनजा पर्वतच्युते ।

घर्मस्तुभे दिव आ पृष्ठयज्जने द्युमश्रवसे महि नृम्णमर्चत ॥ १७ ॥

प्र । शर्धाय । मारुताय । स्वऽभानव । इमां । वाचं । अनज । पर्वतऽच्युते ।

घर्मऽस्तुभे । दिवः । आ । पृष्ठऽयज्जने । द्युमऽश्रवसे । महि । नृम्णं । अर्चत ॥ १७ ॥

प्र अनजिति संबंधः । मारुताय मरुत्संबन्धिने शर्धाय बलायिमां क्लियमाणां वाचं स्तुतिं प्रानज । प्रापय ।
स्वभानवे स्वायत्ततेजसे पर्वतच्युते पर्वतस्य चावयिषे घर्मस्तुभे घर्मस्य स्तोभायिषे दिव आ बुल्लोकादागच्छते
पृष्ठयज्जने पट् पृष्ठं रथतरवृहदादिभिरीजानाय द्युमश्रवसे द्योतमानावाय महि महत प्रभुतं नृस्यं धन
हविर्लक्षणमर्चत । ददतेत्यर्थः ॥

कारिण्या प्रथमस्याः पिडाः प्र वो मरुत इति याज्ञा । सूचितं च । प्र वो मरुतस्तविषा आ य नरः । आ० २ १३ । इति ॥

प्र वो मरुतस्तविषा उदन्यवो वयोवृधो अश्वयुजः परिजयः ।
 सं विद्युता दधति वागति चितः स्वरन्त्यापोऽवना परिजयः ॥२॥
 प्र । वः । मरुतः । तविषाः । उदन्यवः । वयः । वृधः । अश्वः । युजः । परिः । जयः ।
 सं । वि । द्युता । दधति । वागति । चितः । स्वरंति । आपः । अवना । परिः । जयः ॥२॥

हे मरुतो वो युष्माकुं गणाः प्र पादुर्भवति । कीदृशा गणाः । तविषा दीप्ता महांतो वा उदन्यव उदके
 कवो जगद्रक्षणार्थं वयोवृधोऽन्नस्य वर्धयितारोऽश्वयुजो गमनाय रथस्थाना योक्तारः परिजयः परितो
 गतारो विद्युता सं दधति । मगच्छते । तदानीं त्रितस्त्रिपु स्थानिपु तायमानो मेघो मरुद्गणो वा वागति ।
 शब्दयति । अस्मिन्पक्षे संघवादोऽयं । तदापः परिजयः परितो गच्छ आपोऽवनावना भुमा स्वरति । अधः
 पतति ॥

विद्युन्महम इति तृतीया कारिण्यामेव द्वितीयस्याः पिडा याज्ञा । सूचितं च । विद्युन्महमो नरोऽग्मदि
 यवः कृष्ण नितान हरयः सुपर्णाः । आ० २ १३ । इति ॥

विद्युन्महमो नरो अग्मदिद्यवो वातत्विपो मरुतः पर्वतच्युतः ।
 अश्वया चिन्मुहुरा हादुनीवृतः स्तनयदमा रभसा उदोजमः ॥३॥
 विद्युतऽमहमः । नरः । अग्मऽदिद्यवः । वातऽत्विपः । मरुतः । पर्वतऽच्युतः ।
 अश्वऽया । चित् । मुहुः । आ । हादुनिऽवृतः । स्तनयतऽअमाः । रभसाः ।
 उतऽओजमः ॥३॥

विद्युन्महमो विद्योतमानतज्जमो नरो वृषादेर्नंतारोऽग्मदिद्यवो व्याघ्रायुधा अग्ममारमयायुधा वा
 वातत्विप पाद्गदीपयः पर्वतच्युतः पर्वताना मेघाना वा व्यावृथितारोऽश्वया चिन्मुहुरदकाना दातारः ॥
 शमो याजादेशः । चिदिति पुरणः ॥ हादुनीवृतो हादुन्या अग्निः प्रवर्तकाः स्तनयदमाः । अमाशब्दः माहि
 लवाची । शब्दीपतगणा इत्यर्थः । रभसा वृष्यर्थमयुजाना उदोजम उदतवला मरुतो वृष्यर्थं पादुर्भवतीत्यर्थः ॥

व्य॑क्नु॒द्रा व्य॑हानि शि॒क्रमा व्य॑तरि॒ष्टां वि र॒जांसि धृ॑तयः ।
 वि यद॒जाँ अ॒ज॒थ ना॒व ई॒ यथा वि दु॒र्गाणि मरु॑तो नाहं रि॒ष्यथ ॥४॥
 वि । अ॒कृ॒न । रु॒द्राः । वि । अ॒हानि । शि॒क्रमः । वि । अ॒न्तरि॒ष्टां । वि । र॒जांसि । धृ॑तयः ।
 वि । यतः । अ॒जानि । अ॒ज॒थ । ना॒वः । ई॒ । यथा । वि । दुः॒र्गाणि । मरु॑तः । न । अ॒हं ।
 रि॒ष्यथ ॥४॥

हे रुद्रा रुद्रपुत्रा मरुतः अकृन रावीर्यजथेत्तरार्धगतेन संबध्यते । एव सर्ववति । निषेधति तस्यार्थः ।
 अहान्यपि व्यजथ । हे शिक्रमः शक्ताः सर्वमपि कर्तुमतस्त्रि व्यजथ । तथा रजांसि व्यजथ । हे धृतयः कंपका
 यथादात्रांघ्रान व्यजथ गमयथ नाव ई ता यथा समुद्रं तद्वत् दुर्गाणि शत्रुनगराणि व्यजथ हे मरुतो नाहं
 रिष्यथ । नैव हिंसथ ॥

तद्दीर्घं वो मरुतो महित्वनं दीर्घं ततान सूर्यो न योजनं ।

एता न यामे अगृभीतगोचिपोऽनश्चदां यन्ययातना गिरिं ॥ ५ ॥

तत् । वीर्यं । वः । मरुतः । महिऽत्वनं । दीर्घं । ततान । सूर्यः । न । योजनं ।

एताः । न । यामे । अगृभीतऽगोचिपः । अनश्चदां । यत । नि । अयातन । गिरिं ॥ ५ ॥

हे मरुतो वो युष्माकं तद्दीर्घं प्रसिद्धं सामर्थ्यं महित्वनं महत्त्वं दीर्घमन्तमायत ततान । तनीति । लोके सूर्यो न योजनं सूर्यस्त्रिज इव । एता न एतवर्णा देवानामथा इव । ते यथा याम गमनं योजनं दीर्घं तन्वति तद्वदित्यपरो दृष्टातः । ते चागृभीतगोचिपोऽगृहीततजस्काः । यद्वैतव्यरुता विप्रेषण । हे मरुतो युयमगृभीत गोचिपः मंतो यद्यदानश्चदा व्यापकोदकादातार पणिभिरपहतानामशानामप्रदातार वा गिरिं मेघ परंत वो न्ययातनं निहतवतः ॥ ॥ ५४ ॥

अभ्राजि गर्धो मरुतो यदर्णसं मोपथा वृष्टं कपनेव वेधमः ।

अध स्मा नो अरमंति सजोपमश्चक्षुरिव यंतमनु नेपथा मुगं ॥ ६ ॥

अभ्राजि । गर्धः । मरुतः । यत । अर्णसं । मोपथ । वृष्टं । कपनाऽडव । वेधमः ।

अध । स्म । नः । अरमंति । सजोपमः । चक्षुःऽडव । यंतं । अनु । नेपथ । मुगं ॥ ६ ॥

हे वेधमो वृष्टं विधातारो हे मरुतः गर्धो भवता गणमभ्राजि । भ्राजते । यद्यस्मादर्णममुदकवत् वृज । वृष्ट्यं विदार्यत इति वृष्टो मेघः । त मोपथ । ताडयथेत्यर्थः । कपनेव । इत्यनर्थकः । कपना मत । यद्वा । कपनाः क्रिमयो वृज घृणादयः । ते यथा मुष्णति तद्वत् । अधापि च । स्मति पुरणः । नोऽस्मान् । मामित्यर्थः । हे सजोपमो युष्माम् परस्पर समानप्रीतयो युयमरमंतिमारमण धनादिकं प्रति यत यन्तमनु नेपथ अनुक्रमेण नयथ मुगं मुगमनं मार्गं । तत्र दृष्टातः । चक्षुरिव । तद्यथा मार्गप्रदर्शनेन नायक भवति तद्वत् ॥

न स जीयते मरुतो न हन्यते न संधति न व्यथते न रिष्यति ।

नास्य राय उप दस्यंति नोतय क्षुपिं वा यं राजानं वा सुपृदथ ॥ ७ ॥

न । सः । जीयते । मरुतः । न । हन्यते । न । संधति । न । व्यथते । न । रिष्यति ।

न । अस्य । रायः । उप । दस्यंति । न । कृतयः । क्षुपिं । वा । यं । राजानं । वा । सुपृदथ ॥ ७ ॥

हे मरुतो युयं यमपि सत्रद्वार त्राक्षण राजानं वा सुपृदथ नारयथ प्ररयथ मन्त्रममुं स क्षुपी राजा वा न जीयते । अत्यंतं परमायते ॥ त्रि जयं ज्या वयोहानावित्यस्य वा रूपं ॥ हे मरुतो न हन्यते । न हिंस्यते । अत्यर्थं प्राणं विवृज्यते । न संधति । न जीयते । न व्यथते । न पीड्यते । न रिष्यति । न हिंस्यते । अत्र हिमा बाधमात्र । अस्य रायो धनानि नोप दस्यति । नोपवीयते । तथा नोतयो र वा अक्षुप दस्यति ॥

कारीयमिव तृतीयस्याः पिडा याज्या नियुक्त इत्येषा । सुचितं च । नियुज्यते यामजितो यथा नरोऽपि बाधम्ब वि मुधो वि दग्धः । आ० २ १३ । इति ॥

नियुज्यते यामजितो यथा नरोऽयमणो न मरुतः कवंधिनः ।

पितृन्त्युत्सं यदिनासो अस्वरन्व्युदंति पृथिवीं मध्वो अंधसा ॥ ८ ॥

नियुज्यते । यामऽजितः । यथा । नरः । अयमणः । न । मरुतः । कवंधिनः ।

पितृन्ति । उत्सं । यत् । इनासः । अस्वरन् । वि । उदंति । पृथिवीं । मध्वः । अंधसा ॥ ८ ॥

नियुत्यन्तो नियुत्सन्किरथैस्तद्वन्तो मरुतो यामजितः संधात्मकस्य पदार्थस्य बिभ्रेययितारो नरो नराकारा
नेतारो वा । मरुतो नियुत्यन्तः । अयं शब्दोऽचाश्चसामान्यं वर्तते । नितरां यवनवन्तोऽश्ववन्तो यामजितो
यामस्य जेतारो नर इव मनुष्या इव तथा भवन्ति । अयमणो न अयमप्रभृतय आदित्या इव । दीप्ता इति
शेषः । तादृशा मरुतः कर्वाधन उदकवन्तो भवन्ति । यद्यदेनाम ईश्वरा उत्सं कूपादिनिष्प्रदेशं मेघं वा
पिबन्ति प्याययत्युदकेन । यदाम्बरन शब्दयन्ति यदा व्युंदति पृथिवीं मध्वो मधुरस्योदकस्याधमा सरिण
तद्देव भवति । यद्वा । यदाम्बरन तदा पिबन्त्युत्समिनासः तदाधमः पृथिवीं व्युंदतीति ॥

प्रवत्वन्तीयं पृथिवी मरुज्ञः प्रवत्वन्ती द्यौर्भवति प्रयज्ञः ।

प्रवत्वन्तीः पथ्या अंतरिक्ष्याः प्रवत्वन्तः पर्वता जीरदानवः ॥ ९ ॥

प्रवत्वन्ती । इयं । पृथिवी । मरुत्ऽभ्यः । प्रवत्वन्ती । द्यौः । भवति । प्रयत्ऽभ्यः ।

प्रवत्वन्तीः । पथ्याः । अंतरिक्ष्याः । प्रवत्वन्तः । पर्वताः । जीरऽदानवः ॥ ९ ॥

इयं पृथिवी मरुज्ञो मरुतामर्थाय प्रवत्वती । प्रवन्तः प्रकर्षवन्तो विस्तीर्णाः प्रदेशा यस्यां सा प्रवत्वती ।
तादृशी भवति । कृत्वापि भूमिर्मरुत्यरा भवतीत्यर्थः । तां सर्वामपि व्याप्नुवतीति यावत् । तथा बारपि
प्रयज्ञः प्रकर्षणं गच्छज्ञानेभ्यः प्रवत्वती भवति । सापि मरुतां संचाराय । तथांतरिक्ष्या अंतरिक्षे भवाः पथ्याः
सुगन्तयोऽपि प्रवत्वन्तीः प्रवत्वन्तो मरुज्ञो भवन्ति । पर्वता अद्रयो मेघा वा प्रवत्वन्तो भवन्ति जीरदानवः
विप्रदाना मरुज्ञः ॥

यन्मरुतः सभरसः स्वर्णरः सूर्य उदिते मदथा दिवो नरः ।

न वोऽश्वाः अथयन्ताह सिंसतः सद्यो अस्याध्वनः पारमश्रुथ ॥ १० ॥

यत् । मरुतः । सऽभरसः । स्वऽनरः । सूर्य । उतऽउदिते । मदथ । दिवः । नरः ।

न । वः । अश्वाः । अथयन्त । अह । सिंसतः । सद्यः । अस्य । अध्वनः । पारं । अश्रुथ ॥ १० ॥

हे मरुतः सभरसः सहवल्गाः स्वर्णरः सर्वस्य नेतारो यूयं यद्यदा सूर्य उदित उन्नते मध्याह्ने मदथ सोमेन
हे दिवो युलोकस्य नरो नेतारः । यदा सोमं पातुमिच्छेत्त्यर्थः । तदा वोऽश्वाः सिंसतः सरतो नाह अथयन्त ।
नेव क्षथयन्ति । सद्यस्तदानीमिवास्याध्वनो देवयजनमार्गस्य पारमश्रुथ । व्याप्नुथ । यद्वा । यदा सोमेन मदथ
तदा त्वदीया अथा न शिथिला भवति । यूयं च कृत्स्नस्य लोकत्रयमार्गस्य पारमश्रुथ ॥ १० ॥

अंसेषु व ऋष्टयः पत्सु खादयो वष्टाः सु रुक्मा मरुतो रथे शुभः ।

अग्निभाजसो विद्युतो गर्भस्त्योः शिप्राः शीर्षसु वितता हिरण्ययीः ॥ ११ ॥

अंसेषु । वः । ऋष्टयः । पत्ऽसु । खादयः । वष्टाऽसु । रुक्माः । मरुतः । रथे । शुभः ।

अग्निभाजसः । विऽद्युतः । गर्भस्त्योः । शिप्राः । शीर्षसु । विऽतताः । हिरण्ययीः ॥ ११ ॥

हे मरुतो वो युष्माकमंसेष्वृष्टय आयुधानि भासन्त इति शेषः । पत्सु खादयः कटकाः । वष्टाः सु रुक्मा
हाराः । रथे शुभो मधुराप्रुषा आपः । अग्निभाजसोऽग्निदीप्ता विद्युतो गर्भस्त्योर्हस्तयोर्भासन्त इत्यर्थः । शीर्षसु
शिप्राः हिरण्ययीर्हिरण्यमयः शिप्रा उष्णीषमयो वितता विद्युताः । प्रतिवाक्यं वितता इति वा संबन्धनीयं ॥

तं नाकमर्या अगृभीतशोचिषं रुग्न्तिप्पलं मरुतो वि धूनुथ ।

समच्यन्त वृजनातिविषन्त यत्स्वरन्ति घोषं वितन्तमृतायवः ॥ १२ ॥

तं । नाकैः । अर्यः । अगृभीतऽशोचिषं । रुग्णं । पिप्पलं । मरुतः । वि । धनुषं ।
सं । अच्यंत । वृजना । अतिलिपंत । यत् । स्वरंति । घोषं । विऽतंतं । ऋतऽयवः ॥ १२ ॥

हे मरुतोऽर्थो गंतारो यूयं तं प्रमिदं नाकमादित्यं । नास्मिन्नकमस्मीति नाकः । अगृभीतऽशोचिषमसुरैर-
नपहृतं तजस्कं तं रुग्णकुम्भवर्णं पिप्पलमुदकं वि धनुषं । विविधं चालयथ ॥ अर्यं द्विकर्मकः ॥ यद्यदा वृजना
बलानि समच्यंत संगता बलिनो भवथ । हविर्भिरस्मदन्नैरिति भावः । पश्चादतिलिपंत दीप्ता भवथ ॥ उभयत्र
पुरुषच्यत्ययः ॥ यद्वा । यदामुरा वृजना बलिः समच्यत अतिलिपंत तदा घोषं भयजनक शब्द वितत विस्मृत
स्वरति । कुरुतेत्यर्थः । ऋतायव उदकमिच्छन्तो यूय । यद्वा । उत्तरार्धं ऋत्वियजमानपरतया व्याख्येयः ।
यद्यदा ऋतायवो यज्ञकामा यजमानादयो यदा समच्यंत संगता वृजना बलान्यतिलिपंत च स्वरति घोष
स्त्रोत्रं विततं तदानीं पिप्पलं वि धनुषेति संबंधः ॥

युष्मादन्नस्य मरुतो विचेतसो रायः स्याम रथ्योऽवयस्वतः ।
न यो युच्छति तिथ्योऽयथा दिवोऽस्मे ररंत मरुतः सहस्रिणं ॥ १३ ॥
युष्मादन्नस्य । मरुतः । विऽचेतसः । रायः । स्याम । रथ्यः । वयस्वतः ।
न । यः । युच्छति । तिथ्यः । यथा । दिवः । अस्मे इति । ररंत । मरुतः । सहस्रिणं ॥ १३ ॥

हे विचेतसो विविधप्रज्ञा हे मरुतो युष्मादन्नस्य युष्माभिर्दत्तस्य वयस्वतोऽन्नवतो रायो धनस्य स्याम ।
भवेम स्वामिनः । के । रथ्यो रथस्वामिनो वयं । यो युष्माभिर्दत्तो रा न युच्छति न च्यवत । यथा दिवः
सकाशात्तिथ्य आदित्यो न युच्छति । तथास्मि अस्मां सहस्रिणमपरिमित रारत । रमयत हे मरुतः ॥

यूयं रयिं मरुतः स्पर्हवीरं यूयमुपिमवथ सामंविप्रं ।
यूयमर्वतं भरताय वाजं यूयं धृत्य राजानं श्रुष्टिमंतं ॥ १४ ॥
यूयं । रयिं । मरुतः । स्पर्हऽवीरं । यूयं । ऋषिं । अथ । सामंऽविप्रं ।
यूयं । अर्वतं । भरताय । वाजं । यूयं । धृत्य । राजानं । श्रुष्टिऽमंतं ॥ १४ ॥

हे मरुतो यूयं रयिं धनं स्पर्हवीरं स्पृहणीयवीरं । पुत्रभृत्यादिभिरुपेत धृत्य । दत्त । हे मरुतो यूय
सामंविप्रं साम्ना विविधं प्रेरयितारं यद्वा साममहिता विप्रा यस्य तादृशमुपिमवथ । रवथ । हे यूयमर्वतमथ
वाजमर्धं च भरताय देवान विभते श्वावाधाय धृत्य । हे मरुतो यूय राजानं दीप्त स्वामिन वा श्रुष्टिमंत
मुखवंतं । पुत्रमित्यर्थः । धृत्य ॥

तद्धो यामि द्रविणं सद्य ऊतयो येना स्वर्णं ततनाम नृरभि ।
इदं सु मे मरुतो हर्यता वचो यस्य तरंम तरसा शतं हिमाः ॥ १५ ॥
तत् । वः । यामि । द्रविणं । सद्यःऽऊतयः । येन । स्वः । न । ततनाम । नृन । अभि ।
इदं । सु । मे । मरुतः । हर्यत । वचः । यस्य । तरंम । तरसा । शतं । हिमाः ॥ १५ ॥

हे सद्यऊतयः । तदानीमेव रक्षा धेया ते तादृशाः । मखोगमना वा वो युष्मान तद्रविण धन यामि ।
याचामहे । येन धनेन नृनस्तपुत्रभृत्यादीनाम ततनाम स्वर्णं आदित्य इत्तराग्नीन । हे मरुतो मे मम स्वभुत
मिदमिदानीं क्रियमाणं वचः स्त्रोत्रं सु मुपु हृतं । कामयध्वं । यस्य स्त्रोत्रवचमस्तरसा बलेन शतं शतमध्या
कान् हिमा हेमंतां तरंम । शतसंवत्सरं जीवेमेत्यर्थः ॥ ॥ १६ ॥

प्रयज्यव इति दशार्चमकादश मुक्त श्वावाद्यस्यार्थं मारुतं । दशमी त्रिष्टुप शिष्टा जगत् । प्रयज्यवो दशात्या त्रिष्टुपित्यनुक्रमणिका ॥ अभिप्रविकं पष्ठऽहत्यापिमारुत इदं मुक्तं मारुतनिविद्वानीयं । सुचितं च । प्रयज्यव इमं स्तोममित्यापिमारुत । आ० १. १. इति ॥

प्रयज्यवो मरुतो भ्राजदृष्टयो बृहद्वयो दधिरे रुक्मवंशसः ।

देयते अश्वैः सुयमेभिराशुभिः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ १ ॥

प्रयज्यवः । मरुतः । भ्राजतऽदृष्टयः । बृहत । वयः । दधिरे । रुक्मऽवंशसः ।

देयते । अश्वैः । सुयमेभिः । आशुभिः । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ १ ॥

प्रयज्यवः प्रकर्षण यटारो भ्राजदृष्टयो दीप्रायुधा मरुतो बृहत प्रभुतं वयो यावनलक्षण प्रभुतमन्नं वा दधिरे । धारयति । रुक्मवन्मो हाभायतवज्ज्वाः । ते मरुतः सुयमेभिः सुयमेन नियमितं शर्कराशुभिः शीघ्र-
गर्शरीयते । प्राप्यते । शुभं शुभनं यथा भवति तथा । यद्वा । उदक्रमभिलक्ष्य याता गच्छता मरुता रथा
अप्यवृत्सत । अनुवर्तते ॥

स्वयं दधिध्वे तविषीं यथा विद बृहन्महांत उर्विया वि राजथ ।

उतांतरिंशं ममिर व्योजसा शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ २ ॥

स्वयं । दधिध्वे । तविषीं । यथा । विद । बृहत् । महान्तः । उर्विया । वि । राजथ ।

उत । अंतरिंशं । ममिर । वि । व्योजसा । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ २ ॥

हे मरुतो युयं स्वयममहायनेव दधिध्वे । धारयध्वे । कुरुध्व इत्यर्थः । किं । तविषीं बल सामर्थ्यं । यथा
विद जानीथ । अप्रतिवृत्तसामर्थ्या इत्यर्थः । हे महान्तो युयमूर्विश्वोरवः संतो वि राजथ । उतापि चांतरिंश-
माजसा बलेन वि ममिर । व्याप्नुथ । शुभमित्यादि गतं ॥

साकं जाताः सुभ्वः साकमुक्षिताः श्रिये चिदा प्रतरं वावृधुनरः ।

विरोकिणः सूर्यस्येव रश्मयः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ३ ॥

साकं । जाताः । सुभ्वः । साकं । उक्षिताः । श्रिये । चित् । आ । प्रऽतरं । वावृधुः । नरः ।

विरोकिणः । सूर्यस्यऽडव । रश्मयः । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ३ ॥

साकं मह्येव जाता उत्पन्ना सुभ्वः सुष्ठु भवतः । महान्त इत्यर्थः । तथैव साकं सहैवोक्षिताः सक्ताः वर्षकाः
श्रिये चित् गोभाया एव प्रतरं प्रकृष्टतरमा सर्वतो वावृधुः । अवर्धयन् । नरः कर्मणां नेतारो विरोकिणः
विरोचमानाः सूर्यस्येव रश्मयः सूर्यरश्मय इव । शुभमित्यादि गतं ॥

आभूपेण्यं वो मरुतो महित्वनं दिदृक्षेण्यं सूर्यस्येव चक्ष्णं ।

उतो अस्माँ अमृतत्वे दधातन शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ४ ॥

आभूपेण्यं । वः । मरुतः । महिऽत्वनं । दिदृक्षेण्यं । सूर्यस्यऽडव । चक्ष्णं ।

उतो इति । अस्मान् । अमृतऽत्वे । दधातन् । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ४ ॥

हे मरुतो वो यस्माकं महित्वनं महत्त्वमाभूपेण्यं स्तुत्य । किंच सूर्यस्येव चक्ष्णं रूपमिव दिदृक्षेण्यं दर्शनीयं ।
उतो अपि चास्मान्मृतत्वे मेवे । स्वर्ग इत्यर्थः । तत्र दधातन् । धारयत । शिष्टं गतं ॥

कारीया प्रथमस्याः पिडा उदीरयथेत्यनुवाक्या । मुञ्चितं च । उदीरयथा मरुतः समुद्रतः प्र वो मरुत
स्तविषा उदन्यवः । आ० २. १३ । इति ॥

उदीरयथा मरुतः समुद्रतो यूयं वृष्टिं वर्षयथा पुरीषिणः ।

न वो दस्मा उप दस्यंति धेनवः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥५॥

उत् । उदीरयथ । मरुतः । समुद्रतः । यूयं । वृष्टिं । वर्षयथ । पुरीषिणः ।

न । वः । दस्माः । उप । दस्यंति । धेनवः । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥५॥

हे मरुतो यूयं समुद्रतः समुद्रवर्णमाधनादतीरकाद्दीरयथ । प्ररयथ वृष्टि । अयमेवार्थः । पुनरुच्यते । हे
पुरीषिणः । पुणतेः प्रीणातेवा पुरीषमुदक । हे तद्वतो यूयं वृष्टि वर्षयथ । हे दस्मा दैर्गन्धीयाः शत्रूणामुपचप
यितारो वा वो युष्माक धेनवः प्रीणयितारो मेघा नोप दस्यति । न गृह्यति ॥ ॥११॥

यदश्नान्धृषु पृषतीरयुग्धं हिरण्ययान्प्रत्यक्ताँ अमुग्धं ।

विश्वा उत्सृधो मरुतो व्यस्यथ शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥६॥

यत् । अश्वान् । धृःऽसु । पृषतीः । अमुग्धं । हिरण्ययान् । प्रति । अत्कान् । अमुग्धं ।

विश्वाः । उत् । सृधः । मरुतः । वि । व्यस्यथ । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥६॥

हे मरुतो यूयं यद्यदाश्वान् धृषु रथसंवाधनीष्वयुग्धं योजितवतः स्था । कीदृशानश्वान् । पृषती । पृषत्यो
मरुतामित्युक्तत्वात् । पृषद्वर्णा वडवा । मारगी वावाशग्रन्धवाच्या । हिरण्ययान् हिरण्यवर्णान्त्कान्क्वचान्
प्रत्यमुग्ध प्रत्यमुचत । एव कृत्वा विश्वा इत सृधः सर्वानपि मयामान हे मरुतो व्यस्यथ । विशिषथ । शुभमि
त्यादि गतं ॥

न पर्वता न नद्यो वरंत वो यत्राचिध्वं मरुतो गच्छथेदु तत ।

उत् द्यावापृथिवी यायना परि शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥७॥

न । पर्वताः । न । नद्यः । वरंत । वः । यत्र । अचिध्वं । मरुतः । गच्छथ । उत् । ऊ । इति । तत ।

उत् । द्यावापृथिवी इति । यायन् । परि । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥७॥

हे मरुतो वो युष्मान् पर्वताः शिलास्तया न वरत । न वारयन् । तथा नयन् न वारयन् । किन्तु यत्र
यस्मिन्त्यक्षादिभ्यो नऽचिध्वं जानीथ संकल्पयथ तत्स्थानं गच्छथेदु । गच्छथेव । उतापि च द्यावापृथिवी च परि
परितो यायन् । याथ वृष्यर्थमिति ॥

यत्पृथ्यं मरुतो यच्च नूतनं यदुद्यते वसवो यच्च गस्यते ।

विश्वस्य तस्य भवथा नवेदमः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥८॥

यत् । पृथ्यं । मरुतः । यत् । च । नूतनं । यत् । उद्यते । वसवः । यत् । च । गस्यते ।

विश्वस्य । तस्य । भवथ । नवेदमः । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥८॥

हे मरुतो यूयं यत्पृथ्यं पर्वतनं पूर्वमनुष्ठितं यत्कर्मास्ति तदित्यर्थः । क्व नूतनं कर्मास्ति । यद्योद्यते ऊर्ध्वं
प्राप्यते । स्तूयत इत्यर्थः । हे वसवो वामका यच्च गस्यते ग्रामनं क्रियते तस्य विश्वस्योत्कृष्टस्य नवेदमो जा
नतो भवथ ॥

मृ॒ळत॑ नो म॒रुतो॑ मा व॒धि॒ष्टना॒स्मभ्यं॑ श॒र्मं बहु॑लं वि य॑ंतन ।
 अ॒धि॒ स्तो॒त्रस्य॑ स॒ख्यस्य॑ गा॒तन् शु॒भं या॒तामनु॑ रथा॑ अ॒वृत्स॑त ॥ ९॥
 मृ॒ळत॑ । नः । म॒रुतः॑ । मा । व॒धि॒ष्टन् । अ॒स्मभ्यं॑ । श॒र्मं । बहु॑लं । वि । य॑ंतन् ।
 अ॒धि॒ । स्तो॒त्रस्य॑ । स॒ख्यस्य॑ । गा॒तन् । शु॒भं । या॒तां । अ॒नु । रथाः॑ । अ॒वृत्स॑त ॥ ९॥

हे मरुतो नोऽस्मान् मृळत । मुखयत । मा वधिष्टन । असम्यक्करणादिजनितेन कोपेन मा वधिष्वं ।
 कित्यस्मभ्य शर्मं मुखं बहुलमत्यधिकं वि यंतन । कृष्ट । किंच स्तोत्रस्य स्तोत्रं सख्यस्य सख्यमधि गातन ।
 अधिगच्छत । क्षतिमनुभूयास्मामु सख्यं कुरुतेत्यर्थः ॥

यू॒यम॒स्मान्न॑यत॒ वस्यो॑ अ॒च्छा निर॑ंहतिभ्यो म॒रुतो॑ गृ॒णानाः॑ ।
 जु॒षध्वं॑ नो ह॒व्यदा॑तिं य॒ज्ञत्रा॑ व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो र॒यीणां॑ ॥ १०॥
 यू॒यं । अ॒स्मान् । न॒यत॑ । व॒स्यः । अ॒च्छ । निः । अ॒ंहति॑ऽभ्यः । म॒रुतः॑ । गृ॒णानाः॑ ।
 जु॒षध्वं॑ । नः । ह॒व्यऽदा॑तिं । य॒ज्ञत्राः॑ । व॒यं । स्या॑म । प॒तयः॑ । र॒यीणां॑ ॥ १०॥

हे मरुतो यूयमस्मान्नयस्यो वस्यो धनं स्वर्गादलक्षणं स्थानं वाचाभिन्नं नयत । प्रापयत । किंचाह
 तिभ्यः पापेभ्यो निर्णयत । निर्गमयत गृणानाः स्तूयमानाः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ जुषध्वं सवध्वं नोऽस्माकं
 हव्यदाति हविर्दानवत यज्ञं हे यज्ञत्रा यष्ट्या युयं । वयं च रयीणां बह्विधानां धनानां पतयः स्याम ।
 भवेम ॥ ॥ १८॥

अपे शर्धतमिति नवर्चं द्वादश मुक्त श्वावाश्वस्यार्थं सारुतं । तृतीयासप्तम्यां सतोबृहत्यां शिष्टा बृहत्यः ।
 अपे नव बार्हतं तृतीयासप्तम्यां सतोबृहत्यावित्यनुक्रमणिका ॥

अ॒ग्ने श॒र्धत॑मा ग॒णं पि॒ष्टं रु॒क्नेभि॑रंजिभिः ।
 वि॒शो अ॒द्य म॒रुता॑म॒व ह॒ये दि॒वश्चि॑दो॒चना॑दधि ॥ १॥
 अ॒ग्ने । श॒र्धत॑ । आ । ग॒णं । पि॒ष्टं । रु॒क्नेभिः॑ । अंजिभिः॑ ।
 वि॒शः । अ॒द्य । म॒रुता॑ । अ॒व । ह॒ये । दि॒वः । चि॒त् । रो॒चना॑त् । अ॒धि ॥ १॥

हे अग्ने शर्धतं शत्रुजभिभवतं यज्ञायोत्सहमानं वा गणं मरुतां गणमा ह्वयेति शिषः । कीदृशं गण ।
 रुक्नेभी हव्यं रोचमानैरंजिभिरामरणीश्व पिष्टमवयवितं । युक्तमित्यर्थः । अद्यास्मिन्यागदिने मरुतां विशः
 प्रजाः । गणानित्यर्थः । तात्रोचनान्नोचमानात् दिवो बुल्लोकात् । अधीति पंचम्यर्थानुवादी । चित्यूरणः ।
 अवावस्तादस्मदमिमुखं ह्वये । आहुयामि ॥

यथा॑ चि॒न्मन्य॑से ह॒दा तदि॒न्मे जग्मु॑रा॒शंसः॑ ।
 ये ते॒ नेदि॑ष्टं ह॒वना॑न्यागम॒न्तान्व॑र्ध॒ भीम॑संदृ॒शः॑ ॥ २॥
 यथा॑ । चि॒त् । म॒न्य॑से । ह॒दा । तत् । इत् । मे । जग्मुः॑ । आ॒शंसः॑ ।
 ये । ते॒ । नेदि॑ष्टं । ह॒वना॑नि । आ॒शंस॑न् । तान् । व॒र्ध॒ । भी॒मऽसंदृ॑शः ॥ २॥

हे अपे त्वं हदा हृदयेन मरुतो यथा चिन्मन्यसे । चिदिति पुत्रायां । येन प्रकरणातिपुजितं जानामि ।
 तेषादरं करोषीत्यर्थः । तदिच्छेव मे मदर्थं जग्मुर्गच्छंत्वाशंस आशंसितार इच्छंतः शत्रून् हिंसन्तो वा ।

अनंतरं ये मरुतो नेदिष्ठमत्यतातिकं सनिधावेव ते तव हवनाभ्याङ्गानानि श्रुत्वागमन आगच्छति तान् भीमसदृशः कालविलंबवासहनेन भयंकरदर्शनान्वर्धः । वर्धय हविष्प्रापणेन ॥

मी॒ऋ॒ष्म॒ती॒व॒ पृ॒थि॒वी॒ परा॒हता॒ मद॑त्ये॒त्य॒स्मदा॒ ।

च॒क्षो॒ न वो॑ मरुतः॒ शिमी॒वाँ॑ अ॒मो॒ दु॒धो॒ गो॒रिव॑ भीम॒युः ॥३॥

मी॒ऋ॒ष्म॒ती॒ऽइ॒व॒ । पृ॒थि॒वी॒ । परा॑ऽहता॒ । मद॑ती॒ । ए॒ति॒ । अ॒स्म॒त॒ । आ॒ ।

च॒क्षः॒ । न॒ । वः॒ । म॒रु॒तः॒ । शिमी॑ऽवान् । अ॒मः॒ । दु॒धः॒ । गोः॑ऽइ॒व॒ । भी॒मऽयुः॒ ॥३॥

मी॒ऋ॒ष्म॒ती॒ प्रबल॑त्वामिका परा॒हता॒त्यैरभि॑भुता पृथि॒वी॒व॒ । अ॒त्र पृथि॒वी॒शब्द॑स्तदधि॒ष्ठिता॒ प्रजा॑ लक्षयति ।
* आ यथा स्वस्वामिन्मुपद्रुताभिगच्छति तद्वदिति । मरुता साकल्येन सर्वथा प्राप्तदृष्टातः । एव मदती हृष्यती मरुतेनास्मृत । अस्मानित्यर्थः । एति । आगच्छति । हे मरुतो वो युष्मकममो बल गण चक्षो न अपि रिव शिमीवान् कर्मवान् दुधो दुधरो गो रिव भीमयुर्भीमवृषभयुक्तो गो रिव । स यथा शिमीवान् कर्मवान् ॥

नि॒ ये रि॒ण॒त्यो॒ज॒मा॒ वृ॒षा॒ गा॒वो॒ न दु॒धुरः॑ ।

अ॒श॒मानं॑ चि॒त्स्व॒र्यं॑ प॒र्वतं॑ गि॒रिं॒ प्र च्या॑व॒यन्ति॒ याम॑भिः ॥४॥

नि॒ । ये॒ । रि॒ण॒ति॒ । ओ॒ज॒मा॒ । वृ॒षा॒ । गा॒वः॒ । न॒ । दुः॑ऽधुरः॑ ।

अ॒श॒मानं॑ । चि॒त् । स्व॒र्यं॑ । प॒र्व॒तं॑ । गि॒रिं॒ । प्र॒ । च्या॑व॒यन्ति॒ । याम॑ऽभिः ॥४॥

ये मरुत अजमा स्वीयेन बलेन नि रिणति हिंसति शत्रुन वृषानायामिन स्वभारमात्रेण गावो न दुधुरो दुःखेन हिंस्या अथा इव । ते मरुतः स्वयं शब्दयतमशमानं व्याप्त पर्वत जगत्सूरकोटकवत् । पर्ववा न्यस्तः पर्व पुनः पुणतिः प्रीणातेवा । नि० १. २० । इति निरुक्त । तादृश गिरि मघ । यद्वा । पर्वतमिति विशेष्य गिरिमिति विशेषण । निगिरत्युदकमिति गिरिः । त यामभिर्गमनः प्र च्यावयत्युदकनिर्गमनार्थः ॥

उ॒त्तिष्ठ॑ नून॒मे॒षां॒ स्तो॒मैः॒ समु॑क्षि॒तानां॑ । म॒रु॒तां॑ पु॒रु॒त॒म॒म॒पूर्व्यं॑ ग॒वां॒ सर्ग॑मिव ह्र॒ये ॥५॥

उ॒त् । ति॒ष्ठ॒ । नूनं॑ । ए॒षां॒ । स्तो॒मैः॒ । सं॑ऽउ॒क्षि॒तानां॑ । म॒रु॒तां॑ । पु॒रु॒ऽत॒म॒ । अ॒पूर्व्यं॑ । ग॒वां॒ ।

सर्ग॑ऽइ॒व॒ । ह्र॒ये ॥५॥

हे मरुतो यूयमुत्तिष्ठ । उत्तिष्ठत ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ नूनं निश्चयमेषां स्तोमैः स्तोत्रैः समुक्षितानां वर्धितानां मरुतां । यद्वा । स्तोमैरुपहृत्य इति संबन्धः । तादृशां मरुतां पुरुतम प्रभुततममपूर्व्यं । न त्वयते पूर्वां येभ्यस्तमपूर्व्यं सर्गं संघं गवामुदकाणां प्रसिद्धानां गवा वा सर्गं संघमिव ह्रये । आह्वये ॥ ॥ ५९ ॥

यु॒ग्ध्वं॑ ह्य॒रु॒पी॒ रथे॑ यु॒ग्ध्वं॑ रथे॒षु॒ रो॒हि॒तः॑ ।

यु॒ग्ध्वं॑ ह॒रीं॑ अ॒जि॒रा॒ धुरि॑ वो॒ह्र॒वे॒ वहि॑ष्ठा॒ धुरि॑ वो॒ह्र॒वे॒ ॥६॥

यु॒ग्ध्वं॑ । हि॒ । अ॒रु॒पीः॑ । रथे॑ । यु॒ग्ध्वं॑ । रथे॒षु॒ । रो॒हि॒तः॑ ।

यु॒ग्ध्वं॑ । ह॒री॒ इति॑ । अ॒जि॒रा॒ । धुरि॑ । वो॒ह्र॒वे॒ । वहि॑ष्ठा॒ । धुरि॑ । वो॒ह्र॒वे॒ ॥६॥

हे मरुतो यूयं रथे युष्मदीये सर्वेषां साधारणभुतेऽरुपीरारोचमाना वडवा युग्ध्व । योजयध्व । तथा रथेषु युष्मदीयेषु रोहितो रोहितवर्णा युग्ध्वं । हरी अथावजिराजिरावाभुगमनी धुरि वोह्रवे वहिष्ठा युग्ध्वं । आदरार्थं पुनर्वचनं । वहिष्ठा वोह्रवेत्सावर्था धुरि वोह्रवे ॥

उत स्य वाज्यरूपस्तुविष्वणिर्हि स्म धायि दर्शतः ।

मा वो यामेषु मरुतश्चिरं करत्प्र तं रथेषु चोदत ॥ १ ॥

उत । स्यः । वाजि । अरूपः । तुविऽस्वनिः । उह । स्म । धायि । दर्शतः ।

मा । वः । यामेषु । मरुतः । चिरं । करत् । प्र । तं । रथेषु । चोदत ॥ १ ॥

उतापि च स्य स वाजी वैज्रनवानरूप आरोचमानस्तुविष्वणिः प्रभुतध्वनिरश्वः । अरूप इत्यनेन रोहित इत्युक्तं भवति । प्रष्टुर्वहति रोहितः । अश्व० १. ३९. ६ । इति श्रुतं । इहदानीं दर्शतो दर्शनीयः सन धायि । रथं नियोजितः । स्मति पुराणः । हे मरुतो वो यामेषु गमनेषु मोऽश्विभिर विलंबं मा करत । मा करोतु । तं रथेषु । रथे युक्तमिति शेषः । प्र चोदत । प्रेरयत । यथा विलंबं न कुर्यात्तथा प्रेरयत ॥

रथं नु मारुतं वयं श्रवस्युमा हुवामहे ।

आ यस्मिन्तस्थौ मुरणानि विभ्रती सचा मरुत्सु रोदमी ॥ ८ ॥

रथं । नु । मारुतं । वयं । श्रवस्युं । आ । हुवामहे ।

आ । यस्मिन् । तस्थौ । मुरणानि । विभ्रती । सचा । मरुत्सु । रोदमी ॥ ८ ॥

वयमावेया रथ रंहणम्भभावं मारुतं मरुता संबंधिनं रथं श्रवस्युमतेकुं नु अया हुवामहे । आहुयामः । यस्मिन्तस्थौ मुरणानि मुरमणानि जलानि विभ्रती धारयती रोदमी रुद्रस्य पत्नी मरुता माता । यद्वा । रुद्रो वायुः । तत्पत्नी माध्यमिका देवी मरुत्सु सचा सहिता आ तस्थौ आस्थितवती तं रथमाहुर्व ॥

तं वः शर्धं रथेषुभं त्वेषं पनस्युमा हुवे ।

यस्मिन्तुजाता सुभगा महीयते सचा मरुत्सु मीळुषी ॥ ९ ॥

तं । वः । शर्धं । रथेषुभं । त्वेषं । पनस्युं । आ । हुवे ।

यस्मिन् । सुऽजाता । सुऽभगा । महीयते । सचा । मरुत्सु । मीळुषी ॥ ९ ॥

हे मरुतो वः शर्धं युष्मदीयं वलं गणं रथेषुभं रथे शोभनं त्वेषं दीप्तं पनस्युं नृत्यमा हुवे । आहुये । यस्मिन् शर्धं मुजाता मुष्टु प्रवृद्धा सुभगा शोभनमाग्यातिमहती मीळुषी । मीळुषीम शिवतमेत्यादी दर्शना-
कीद्वानुद्रः । तत्पत्नी मीळुषी । मरुत्सु सचा सह महीयते पुज्यते तं शर्धमा हुवे । आपस्तवोऽपि रुद्रपत्नी मीळुषीमज्ञया व्यवजहार । उत्तरया दक्षिणस्यामीशानमावाहयति लौकिक्या वाचोत्तरस्या मीळुषी मध्ये जयते । आप० गु० २०. १. ३ । इति ॥ ॥ १० ॥ ॥ ४ ॥

पंचमेऽनुवाके षोडश मुक्तानि । तत्रा रुद्रास इत्यष्टौ प्रथमं मुक्तं श्वावाश्वस्थार्थं मारुतं । सप्तम्यष्टस्यी विष्टुभो शिष्टाः षट् जगत्तः । आ रुद्रासोऽष्टौ द्विविष्टुबंतमित्यनुक्रमणिका ॥ दिनियोगो निगिकः ॥

आ रुद्रास इदं वंतः सजोपसो हिरण्यरथाः सुविताय गंतन ।

इयं वो अस्मत्प्रति हर्यते मतिस्तृणजे न दिव उत्ता उदन्यवे ॥ १ ॥

आ । रुद्रासः । इदंऽवंतः । सऽजोपसः । हिरण्यऽरथाः । सुविताय । गंतन ।

इयं । वः । अस्मत् । प्रति । हर्यते । मतिः । तृणऽजे । न । दिवः । उत्ताः । उदन्यवे ॥ १ ॥

हे ब्रह्मासौ ब्रह्मपुत्रा ब्रह्मवतं ब्रह्मेण युष्मत्स्वामिना तद्वतः सज्जोपसः परस्पर समानप्रीतयो हिरण्यरंशा
हिरण्यमयरथाः संतः सुविताय मुगमनाय तत्माधनाय मुपु सर्वगतयाय यज्ञाय तदर्थमा गतन । आगच्छत ।
किमत्र विद्यत इति तद्व्यति । इयमस्मदस्मदीया सतिः श्रुतिर्वो युष्मान प्रति ह्यति । कामयते । तस्मादाग
च्छत । उदन्यव उदकेच्छवे तुष्णजि गोतमाय दिवो दुलोकसकाशादत्मा उदकनिधदा यथा युष्माभिः प्रि
तास्तद्दस्मदर्थमप्यागत्याभिमतं ददतेत्यर्थः ॥

वाशीमंत ऋष्टिमंतो मनीषिणः सुधन्वान् इपुमंतो निपंगिणः ।

स्वश्वाः स्थ मुरथाः पृश्निमातरः स्वायुधा मरुतो याथना शुभे ॥२॥

वाशीऽमंतः । ऋष्टिऽमंतः । मनीषिणः । सुधन्वानः । इपुऽमंतः । निपंगिणः ।

सुऽअश्वाः । स्थ । मुरथाः । पृश्निऽमातरः । सुऽआयुधाः । मरुतः । याथन । शुभे ॥२॥

हे मरुतो यूयं वाशीमंतः । वाशीति तन्नमाधनमायुधं । तद्वतः स्थ । ऋष्टिमंतः । ऋष्टिर्नाम कुरिका ।
तद्वतः स्थ । एवं सर्वत्र योज्यं । मनीषिणो मनस ईश्वरा मनुष्यिनः सुधन्वानः शोभनधनुष्का इपुमंतो वागवतो
निपंगिणो निपंगवतः स्वश्वाः स्थ । शोभनाया भवथ । मुरथाः शोभनरथाः पृश्निमातरः पृश्निः पुत्राः स्वायुधाः
खड्गपरश्चादिसकलायुधोपिताः । एवं महात्मानः संतः शुभ शोभन यथा भवति तथा शुभमदकाय वा रथेन
याथन । गच्छ ॥

धूनुथ द्यां पर्वतान्दाशुपे वसु नि वो वना जिहते यामनो भिया ।

कोपयथ पृथिवीं पृश्निमातरः शुभे यतुयाः पृपतीरयुग्ध्वं ॥३॥

धूनुथ । द्यां । पर्वतान् । दाशुपे । वसु । नि । वो । वना । जिहते । यामनः । भिया ।

कोपयथ । पृथिवीं । पृश्निऽमातरः । शुभे । यत । उयाः । पृपतीः । अयुग्ध्वं ॥३॥

हे मरुतो द्यां । दिवीत्यर्थः । पर्वतान्दाशुपे हविर्दात्र यज्ञमानाय वसु धनानि च धनप । प्रापयथ ।
वो युष्माक यामनो गमनस्य भिया भीत्या वना वनानि वृक्षादिममूहा नि जिहते । निहता कपति । अवनता
भृश शंसतीत्यर्थः । हे पृश्निमातरः पृश्निः पुत्राः । पृश्निर्वै पयसो मरुतो जाता इति हि पृथिवी । हे मरुत
पृथिवी कोपयथ । अभिवृष्ट्या कोभयथ । हे उया उद्गुणवला यूय यदा शुभ उदकारं पृपतीयुष्मदीया अथा
अयुग्ध्वं योजयथ तदा कोपयथ पृथिवी ॥

वातन्विषो मरुतो वर्षनिर्णिजो यमा इव मुसदृजः सुपेजसः ।

पिशंगाश्वा अरुणाश्वा अरेपसः प्रत्वशमो महिना द्यौरिवोरवः ॥४॥

वातऽन्विषः । मरुतः । वर्षऽनिर्निजः । यमाऽइव । मुऽसदृजः । सुऽपेजसः ।

पिशंगऽअश्वाः । अरुणऽअश्वाः । अरेपसः । प्रऽत्वशमः । महिना । द्याऽइव । उरवः ॥४॥

वातन्विषः सर्वदा संप्राप्तदीप्तयो वर्षनिर्णिजो वृष्टिः शोधयितारः । अथवा निर्निगिति रूपनाम । वर्षमेव
रूपं येषां ते तादृशाः । वृष्टिप्रदा इत्यर्थः । यमा इव युगलोत्पन्ना इव मुसदृशाः परस्पर चलरूपादिभिरव्यत
सरूपाः सुपेजसः शोभनरूपाः पिशंगाश्वाः पिशंगवर्णाशोपिताम्लथारुणाश्च । अरेपसोऽपापाः प्रत्वशमः पक्रुष्ट
तनुकर्तारो द्वेष्टणा महिना महत्त्वेन द्यौरिवातरिजमिवोरवो विस्तीर्णाः । उक्रलवणा नाम भिन्न
इत्युत्तरिण संबधः ॥

पुरुदृप्सा अंजिमंतः सुदानवस्त्वेपसंदृगो अनवभराधसः ।
 मुजातासो जनुषा रुक्मवक्षसो दिवो अर्का अमृतं नाम भेजिरे ॥ ५ ॥
 पुरुदृप्साः । अंजिऽमंतः । सुऽदानवः । त्वेपऽसंदृगः । अनवभऽराधसः ।
 सुऽजातासः । जनुषा । रुक्मऽवक्षसः । दिवः । अर्काः । अमृतं । नाम । भेजिरे ॥ ५ ॥

पुरुदृप्साः प्रभुतोदका अंजिमंत आभरणवतः सुदानवः शोभनदानास्त्वेपसंदृगो दीप्तरूपा अनवभराधसो
 नवभरधनाः मुजातासः शोभनजनना जनुषा जन्मनवोक्तरूपा रुक्मवक्षसो हारवक्षस्का अर्काः पुण्या मरुतो
 दिवो युवोकादागत्यामृतमभरणसाधनं नामोदकं नमनहेतुकमुक्तनक्षणं हविर्वा भेजिरे । लब्धवतः ॥ २९ ॥

ऋष्टयो वो मरुतो असंयोरधि सह ओजो वाङ्मोर्वो बलं हितं ।
 नृम्णा गीर्षस्वायुधा रथेषु वो विश्वा वः श्रीरधि तनूषु पिपिगे ॥ ६ ॥
 ऋष्टयः । वः । मरुतः । असंयोः । अधि । सह । ओजः । वाङ्मोः । वः । बलं । हितं ।
 नृम्णा । गीर्षऽसु । आयुधा । रथेषु । वः । विश्वा । वः । श्रीः । अधि । तनूषु । पिपिगे ॥ ६ ॥

हे मरुतो वो युष्माकमंसयोरधृष्टय आयुधविशेषा हिताः । आश्रिताः । वक्ष्यमाणहितशब्दो विपरि-
 णंतव्यः । अधीति सप्तस्यर्थानुवादी । तथा वो वाङ्मोरधि सहः शत्रुणामभिभावुकमोजः । ओज नामाष्टमो
 धातुः । तदृष बलं हितं । निहित । गीर्षमु शिरःसु नृम्णा नृम्णानि हिरण्यमयानि पट्टोष्णीपादीनि निहि-
 तानि । रथेष्वायुधायुधानि युद्धसाधनानि निहितानि । वः श्रीर्युष्माकं कांतिस्तनुषु तदीयेष्वधि पिपिगे ।
 अधिष्ठिता । आश्रिता ॥

गोमदश्चावदथवत्सुवीरं चंद्रवद्राधो मरुतो ददा नः ।
 प्रशंस्ति नः कृणुत रुदियासो भक्षीय वोऽवंसो देव्यस्य ॥ ७ ॥
 गोऽमत् । अश्वऽवत् । रथऽवत् । सुऽवीरं । चंद्रऽवत् । राधः । मरुतः । दद । नः ।
 प्रऽशंस्ति । नः । कृणुत । रुदियासः । भक्षीय । वः । अवंसः । देव्यस्य ॥ ७ ॥

हे मरुतो गोऽस्मभ्यं गोमदं हविर्गोभिरूपतमश्वावद्र हविर्धैरूपतं रथवद्रथोपितं सुवीरं मुष्टु पुत्रोपितं चंद्र-
 वद्विरण्योपत राधोऽन्नं दद । ददत ॥ व्यत्यर्थनैकवचन । अथवा लोडर्थस्य लिटो मध्यमवङ्गवचनं ॥ हे रुद्रि-
 यामो रुद्रपुत्रा मरुतो गोऽस्मदीया प्रशंस्ति । समृद्धिमित्यर्थः । तां कृणुत । कुरुत । वो युष्माकं स्वभुतमवसो
 ऽवो रक्षणं देव्यस्य देव्य देवार्हं भक्षीय । भक्षेय ॥

ह्ये नरो मरुतो मृळता नस्तुवीमघासो अमृता ऋतज्ञाः ।
 सत्यश्रुतः कवयो युवानो बृहन्निरयो बृहदुक्षमाणाः ॥ ८ ॥
 ह्ये । नरः । मरुतः । मृळत । नः । तुर्विऽमघासः । अमृताः । ऋतऽज्ञाः ।
 सत्यऽश्रुतः । कवयः । युवानः । बृहत्ऽगिरयः । बृहत् । उक्षमाणाः ॥ ८ ॥

ह्ये हे नरो नेतारो मरुतो नोऽस्माकृऊत । मुखयत । अस्मभ्यं हिताय वा सुखिनो भवत । हे तुर्वीमघासः
 प्रभुतधना अमृता अमरणस्वभावा ऋतज्ञा उदकस्य यज्ञस्य वा ज्ञातारः । कर्तार इत्यर्थः । सत्यश्रुतः सत्येन

सत्यफलत्वेन प्रसिद्धाः कवयो मेधाविनो युवानो नित्यतरुणा बृहन्निरयः प्रभृतस्तुतयो बृहदत्यधिकमुद्यमाना
हविर्भिः सेविता उदकं वा सिंचतो यूयं मृकृत ॥ १०० ॥

तमु नूनमित्यष्टवं द्वितीयं मुक्त श्यावाश्वस्यार्थं त्रिष्टुभं मारुत । तस्मिन्मुक्तमणिका । विनियोगो निर्गमकः ॥

तमु नूनं तविषीमंतमेपां स्तुपे गणं मारुतं नव्यसीनां ।

य आश्वश्वा अमववहंत उतेशिरे अमृतस्य स्वराजः ॥ १ ॥

तं । ऊं इति । नूनं । तविषीऽमंतं । एपां । स्तुपे । गणं । मारुतं । नव्यसीनां ।

ये । आशुऽअश्वाः । अमववत । वहंत । उत । ईशिरे । अमृतस्य । स्वऽराजः ॥ १ ॥

तमु तमेव पुर्वं नूनमेव मारुतं मरुतां संवधिनं तं गणं तविषीमतं दीप्तिमतं नूनमव्यं स्तुपे । कीदृशा मरुतां । नव्यसीनां ॥ निगद्यत्ययः ॥ नवतराणां स्तुत्यानां वा । एपां स्मरुतं गणं । गणावयवभुता मरुतः । कीदृशा इत्युच्यते । ये मरुत आश्वश्वाः शीघ्रगाम्यर्थापिता अमवत बलवंतो यथा भवति तथा वहंत गच्छति । उतापि चेशिरे ईश्वरा भवत्यमृतस्योदकस्य स्वराजः स्वायत्तदीप्तयः स्वयमेव राजमानाः तेषां गणं स्तुपे ॥

त्वेपं गणं तवसं खादिहस्तं धुनिव्रतं मायिनं दातिवारं ।

मयोभुवो ये अमिता महित्वा वंदस्व विप्र तुविराधसो नून ॥ २ ॥

त्वेपं । गणं । तवसं । खादिऽहस्तं । धुनिऽव्रतं । मायिनं । दातिऽवारं ।

मयऽभुवः । ये । अमिताः । महिऽत्वा । वंदस्व । विप्र । तुविऽराधसः । नून ॥ २ ॥

त्वेपं दीप्तं गणं मारुतं तवसं बलवत् खादिहस्तं कटकहस्तं धुनिव्रतं कर्पयितुकर्माणं मायिनं प्रज्ञावत् दातिवारं दत्तधनं हे विप्र होतवदस्य । स्तुहीति संबधः । ये मरुतो मयोभुवः मुखस्य भावयितारो महित्वा महत्त्वेनामिता अपरिजिज्ञाः । तानं तुविराधसः प्रभृतधनानं नूनं नेतृन् वदस्य ॥

आ वो यंतूद्वाहासो अद्य वृष्टिं ये विश्वे मरुतो जुनन्ति ।

अयं यो अग्निमरुतः समिद्ध एतं जुषध्वं कवयो युवानः ॥ ३ ॥

आ । वः । यंतु । उदऽवाहासः । अद्य । वृष्टिं । ये । विश्वे । मरुतः । जुनन्ति ।

अयं । यः । अग्निः । मरुतः । संऽइद्धः । एतं । जुषध्वं । कवयः । युवानः ॥ ३ ॥

ये विश्वे व्याप्रा मरुतो वृष्टिं जुनन्ति प्रेरयन्ति तं उदवाहाम उदकस्य वोहारो मरुतोऽग्निदात्री वो युष्माका यंतु आगच्छंतु हे अत्यग्न्यजमानाः । अथ प्रत्यक्षवादः । हे मरुतो यः प्रसिद्धोऽयमग्निः समिद्धं मय्यक् दीपित एतमपि जुषध्वं मेवध्वं हे कवयो मेधाविनो हे युवानो नित्यतरुणाः सर्वत्र व्याप्रा वा ॥

यूयं राजानमिर्यं जनायं विभवतष्टं जनयथा यजत्राः ।

युष्मदेति मुष्टिहा बाहुर्जृन्तो युष्मत्सदृशो मरुतः सुवीरः ॥ ४ ॥

यूयं । राजानं । इर्यं । जनायं । विभवऽतष्टं । जनयथा । यजत्राः ।

युष्मत् । एति । मुष्टिऽहा । बाहुऽजृन्तः । युष्मत् । सतऽअश्वः । मरुतः । सुऽवीरः ॥ ४ ॥

हे मरुतो यूयं जनायं यजमानाय राजानं स्वामिन् राजमानं वर्यं शत्रुणां प्रेरकं व्यावयितारं विभवतष्टं । विभ्वा नाम अश्वभृतां मध्यमः । स कुशली । तेन निर्मितं । अत्यतरुपवर्तमित्यर्थः । तादृशं पुत्रं जनयथा ।

उत्पादयथ हे यत्रचा यष्ट्याः । हे मरुतो युष्मयुष्मन् एति गच्छति पुत्रः । कीदृशः । मुष्टिहा । मुष्टिशब्दो
बाह्वपल्लवकः । म्वमृजवर्जनेन हंता शत्रुणां । तदेवोच्यते । बाहुजुतः । बाहुः प्रेरकः शत्रुणां यस्य तादृशः
पुत्र एति । तथा युष्मयुष्मन्तः सदृशो विद्यमानाश्च । बह्वश्च इत्यर्थः । सुवीरः शोभनवीर्यः पुत्र एति ।
जायत इत्यर्थः ॥

वरुणप्रघामे मारुत्या आमित्राया अरा इवेति याज्या । सूत्रितं च । अरा इवेदचरमा अहेवमं मे वरुण
श्रुधि । आ० १०. १०. इति ॥ एकादशिते मारुते पशवैषेव पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूत्रितं च । अरा इवेद-
चरमा अहेव या वः गर्भं शशमानाय संति । आ० ३. १. इति ॥

अरा इवेदचरमा अहेव प्रप्र जायते अकवा महोभिः ।

पृथैः पुत्रा उपमासो रभिष्टाः स्वया मत्या मरुतः सं मिमिद्युः ॥ ५ ॥

अराऽऽवत् । इत् । अचरमाः । अहाऽऽवत् । प्रऽप्र । जायते । अकवाः । महऽभिः ।

पृथैः । पुत्राः । उपऽमासः । रभिष्टाः । स्वया । मत्या । मरुतः । सं । मिमिद्युः ॥ ५ ॥

अरा इवेत रथगंकव इवाचरमा अनिरुष्टाः । सर्वसमाः सहैवोत्पन्नाश्चेत्यर्थः । अहेवाहानीव । दिवसा
यथा सर्वेऽपि पृष्टिघटिकात्मकान्मुत्सप्रसंख्योपेतसप्रगणकपण ममा इत्यर्थः । अनेन दृष्टान्तद्वयन वैमद्व-
याभावः प्रतिपादितः । एवमुक्तलक्षणा महोभिर्महोभिः प्रप्र जायते । प्रकर्षणं प्रादुर्भवति ॥ एकः प्रसमुपोदः
पादपुरण इत्युपसर्गाभासः स च पुरणः ॥ तं चाकवा अनन्याः । यद्वा महोभिर्मरित्यस्य विशेषणं । पृथैर्माध्य-
मिकाया वाचो गोरुपाया अंतरिक्षस्य वा पुत्रस्थानीया उपमामः प्रत्येकं समाना रभिष्टाः प्रकृष्टवगाः । एवं
महानुभावा मरुतः स्वया मत्या स्वकीयध्वानुयहवृत्त्या सं मिमिद्युः । वृथ्वा सम्यक् मिति ॥

यत्प्रायांसिष्ट पृपतीभिरश्वैर्वीरुपविभिर्मरुतो रथैभिः ।

शोदंते आपो रिणते वनान्यवोस्त्रियो वृषभः क्रंदतु द्यौः ॥ ६ ॥

यत् । प्र । अयांसिष्ट । पृपतीभिः । अश्वैः । वीरुपविऽभिः । मरुतः । रथैभिः ।

शोदंते । आपः । रिणते । वनानि । अश्व । उस्त्रियः । वृषभः । क्रंदतु । द्यौः ॥ ६ ॥

हे मरुतो यद्यदा प्रायांसिष्ट प्रगच्छथ पृपतीभिः पृपत्सर्जकरैर्वीरुपविभिर्मरुतो रथैः । अथशब्दोऽत्र वाहन-
सामान्यवचनः । अतः पुंलिङ्गता । तथान्यत्र । यदश्वान्युप पृपतीर्युग्ध । ऋक् ५. ५५. ६ । रोहिदश्वोऽजाश्च
इति समानाधिकरणप्रयोगः । एवमुताशयुक्तेर्वीरुपविभिर्दृढरथनेमिभो रथैभिः प्रायांसिष्ट । यद्वा । अश्वे
रथश्च सह मरुतो यदा प्रायांसिष्ट तदापः शोदंते । चरन्ति । वनानि वृषभमूढा रिणते । हिंस्यन्ते । वेगेन
मज्जन्ते । उस्त्रियः । उस्त्राः सूर्यरश्मयः । तत्संबन्धी पर्जन्यो वृषभोऽपा वर्षिता र्वायान्तमानोऽव क्रंदतु । अवा-
हृष शब्दयन्तु वृथ्यर्थः ॥

प्रथिष्ट यामनपृथिवी चिदेपां भर्तेव गर्भे स्वमिच्छवो धुः ।

वातान्वायान्युर्यायुयुजे वर्षे स्वेदं चक्रिरे रुद्रियांसः ॥ ७ ॥

प्रथिष्ट । यामन । पृथिवी । चित् । एपां । भर्ताऽऽवत् । गर्भे । स्वं । इत् । शवं । धुः ।

वातान् । हि । अयान् । धुरि । आऽयुयुजे । वर्षे । स्वेदं । चक्रिरे । रुद्रियांसः ॥ ७ ॥

एपां मरुतां यामन्यामनि गमन्ते पृथिवी चित् भूमिः । चिदिति पुरणः । प्रथिष्ट । प्रख्याताभवत् । गर्भ-
योग्याभवदित्यर्थः । ते च मरुतो भर्ता लौकिकः पतिर्गर्भमिव भार्यायस्तथा भूम्याः स्वमित्स्वभूतं गर्भं गर्भस्था-

नीयं श्व उदकं धुः । स्थापितवतः । हि यस्माद्वातान् गंतूनयान् धुरि रथसंवधिन्यामायुयुक्त्र आयोजितवत
तस्माद्वर्षं स्वदं स्वदस्थानीयं वृष्टिसंस्थाय चक्रिरे कुर्वन्ति रुद्रियामो रुद्रपुत्राः ॥

ह्ये नरो मरुतो मृकृता नमुवीमघासो अमृता जृतज्ञाः ।

सत्यश्रुतः कवयो युवानो बृहद्गिरयो बृहदशमाणाः ॥८॥

ह्ये । नरः । मरुतः । मृकृतः । नः । तुर्विऽमघासः । अमृताः । जृतज्ञाः ।

सत्यऽश्रुतः । कवयः । युवानः । बृहत्ऽगिरयः । बृहत् । उशमाणाः ॥८॥

इयं नर इत्यष्टमी गता ॥ ॥२३॥

• प्र वः स्पष्टित्वष्टचं तृतीय मुक्त श्वावाशस्यार्थं मारुत । अष्टमी विष्णु शिष्टाः मत्त जगत्वाः । प्र वः स्पष्ट
विष्टुवन्तमित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लिंगिकः ॥

प्र वः स्पष्टक्रन्सुविताय दावनेऽर्चो दिवे प्र पृथिव्या जृतं भरे ।

उशते अश्वान्तरूपं आ रजोऽनु स्वं भानुं अथयते अर्णवेः ॥९॥

प्र । वः । स्पष्ट । अक्रन् । सुविताय । दावने । अर्चो । दिवे । प्र । पृथिव्यै । जृतं । भरे ।

उशते । अश्वान् । त रूपंते । आ । रजः । अनु । स्वं । भानुं । अथयते । अर्णवेः ॥९॥

हे मरुतो वो युष्मभ्य सुविताय मुष्टु प्राप्त्रयाय दावने हविष्प्रदानाय स्पष्ट रपष्टा होता प प्रकर्षणाकन ।
कदति । स्तीति । वो युष्मान् वा मुष्टु प्राप्त्रयाय दानायाकन ॥ कदति । गच्छ क्रमणो लक्ष्यं मुष्टि तिप्ति रूप ॥
हे होतार्देव द्योतमानाय द्युदवाय प्रार्च । प्रकर्षण मुष्टि हे आत्मन । तथा पृथिव्यै पृथिव्याय जृत स्तोत्र भरे ।
संपादयामि । श्वावापृथिव्यावपि मरुतामाधारत्वादत्र निपातमात्रा भवत । किंच ते मरुतोऽयान् यापका-
नुदकसंधानुवर्ते । संवति । रज आ अतिरक्षमा सर्वतस्वरूपंते । तरति । मचरति । प । भानुं मरुकीय ते गोऽर्ण-
वेर्मध्यः महान् अथयते । अनुश्रययति । अनुकूल प्रापयतीत्यर्थः ॥

अमदिषां भियमा भूमिरजति नोनं पूर्णा शरति व्यथियती ।

दूरदृग्णे ये चितयंत एमभिरंतमहे विदथं येतिर नरः ॥१०॥

अमात । एषां । भियमा । भूमिः । अजति । नोः । न । पूर्णा । शरति । व्यथिः । यती ।

दूरऽदृग्णः । ये । चितयन्ते । एमऽभिः । अंतः । महे । विदथं । येतिर । नरः ॥१०॥

एषा ॥ अनादेशविषयत्वादनृतात् ॥ एषा मरुता भियमा मथेन भूमिरजति । कपते नोनं पूर्णा प्राणि-
भिः । सा यथादकमर्थं चरति चलति व्यथियति यती गच्छती । एतद्भय नोविशेषण । दूरदृग्णे दूर-
दृश्यमाना अपि ये मरुत एमभिर्मनश्चितयन्ते जायन्ते ते महतो मरुतो विदथं यज्ञ महे महते हविष्य-
हविर्मवणायात श्वावापृथिव्यार्मध्यं येतिर । यतते । नरो नेतारो मरुत ॥

गवांमिव श्रियमे शृंगमुत्तमं सूर्यो न चक्षु रजसो विसर्जने ।

अत्याऽद्व सुभ्वऽश्चारवः स्थन मर्याऽद्व श्रियमे चेतया नरः ॥३॥

गवांऽद्व । श्रियमे । शृंगं । उत्तमं । सूर्यः । न । चक्षुः । रजसः । विऽसर्जने ।

अत्याऽद्व । सुऽभ्वः । चारवः । स्थन । मर्याऽद्व । श्रियमे । चेतया । नरः ॥३॥

‘हे मरुतो यूयं गवा शृगमिवोत्तममुत्कृष्टमुष्णीषपट्टादिकं श्रियसे श्रिये धारयथेति शेषः । मर्या न मर्य इव । स यथा राजमन्त्रसो विमर्जने चतुर्दशानमाधनं मण्डनं धत्ते तद्वद्रजसो वृष्टिर्विमर्जने विमर्जनाय चतुः सर्वस्य प्रकाशकं तजो धारयथ । अथा इवाथा इव मुनः मुष्टु सर्वत्र भवतो वेगवन्तश्चारवो दर्शनीयाः स्युः । भवथ । मर्या मर्या यजमाना इव । ते यथा श्रियसे जानन्ति यज्ञादिकं तद्वत्क्रियं चेतथ हे नरो नितारो मरुतः ॥

को वो महान्ति महतामुदश्वत्कस्ताव्या मरुतः को ह पौंस्या ।

यूयं ह भूमिं किरणं न रेजथ प्र यद्वर्ध्वे सुविताय दावने ॥४॥

कः । वः । महान्ति । महतां । उत् । अश्वत् । कः । काव्या । मरुतः । कः । ह । पौंस्या ।

यूयं । ह । भूमिं । किरणं । न । रेजथ । प्र । यत । भर्ध्वे । सुविताय । दावने ॥४॥

हे मरुतो वो युष्माकं महतां पुण्यानां को यजमानो महान्ति श्रियास्युदश्वत् । उत्कृष्टं प्राप्नुयात् । कश्च तदर्थं काव्या काव्यानि कवीनां युष्माकं संबधीनि स्तोत्राण्युदश्वत् । को ह कश्च पौंस्या पौंस्यानि पराक्रमा-
नुदश्वत् । आदरार्थं पुनर्वचनं । यूयं ह यूयं खलु भूमिं किरणं न किरणमिव रेजथ । किरणं यथा वृष्यं
नानयथ तद्वद्भूमिं रेजथ । यद्यस्मात् सुविताय मुष्टु प्राप्नुव्याय । प्राप्नुव्यस्यत्यर्थः । तादृशस्य धनस्य वृष्युदकस्य
वा दावने दानाय प्र भर्ध्वे प्रकर्षेण संपादयथ वृष्टिं । यस्माद्युयमेवं कुरुथ तस्मात्क एवं करोतीत्यर्थः ॥

अश्वा इवेदरूपासः सर्वधवः शूरा इव प्रयुधः प्रोत युयुधुः ।

मर्या इव सुवृधो वावृधुनरः सूर्यस्य चक्षुः प्र सिनन्ति वृष्टिभिः ॥५॥

अश्वाःऽइव । इत् । अरूपासः । सऽवधवः । शूराःऽइव । प्रऽयुधः । प्र । उत् । युयुधुः ।

मर्याःऽइव । सुऽवृधः । वऽवृधुः । नरः । सूर्यस्य । चक्षुः । प्र । सिनन्ति । वृष्टिऽभिः ॥५॥

मरुत एतेऽश्वा इव शीघ्रगतारोऽरूपाम आरोचमानाः सर्वधवः । समान एक एव बहुबन्धको रुद्रो
येषां ते तादृशाः । परस्पर बन्धवः स्निहयुक्ता वा शूरा भटा इव प्रयुधः प्रयोदारी धिर्मभिः सह तादृशा
उतापि च प्र युयुधुः । प्रकर्षेण युध्यते । मर्या इव मनुष्या यथा वर्धते तथा सुवृधः मुष्टु वर्धयितारो वर्ध-
माना वा नरो नितारो ववृधुः । वर्धते । एव महात्मानः सूर्यस्य चतुस्त्रिंशः समुद्र मण्डनं वा वृष्टिभिः प्र सिनन्ति ।
प्रकर्षेण हिंसन्ति । आनुभवतीत्यर्थः ॥

ते अज्येष्टा अकनिष्ठास उद्भिदोऽसंध्यमासो महसा वि वावृधुः ।

सुजातासो जनुषा पृश्निमातरो दिवो मर्या आ नो अच्छा जिगातन ॥६॥

ते । अज्येष्टाः । अकनिष्ठासः । उत्ऽभिदः । असंध्यमासः । महसा । वि । ववृधुः ।

सुऽजातासः । जनुषा । पृश्निऽमातरः । दिवः । मर्याः । आ । नः । अच्छा । जिगातन ॥६॥

ते मरुतोऽज्येष्टा अकनिष्ठासोऽकनिष्ठा उद्भिद उद्भिदयितारः शत्रुणासमंध्यमासोऽसंध्यमाः सर्वप्रकारैः
समा सहसा तेजसा वि ववृधुः । विवर्धते । सुजातासः मुष्टु संभूता जनुषा जन्मना पृश्निमातरः पुष्टेः पुत्रा मर्या
मनुष्येभ्यो हिता यूयं दिवः सकाशात्तोऽस्मान्क्वामिमुखमा जिगातन । सर्वतः प्रशंसत माध्वनुष्ठितमिति ।
उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः । यद्वा । ये सुजाता जनुषा पृश्निमातरश्च तान दिव आगतान हे अस्त्रिजो मर्या यूयमा
जिगातन आगच्छत ते नोऽच्छ । आगच्छताम्सदमिमुखं ॥

वयो न ये श्रेणीः पृष्ठुरोज्जसांतान्दिवो बृहतः सानुनस्पति ।

अश्वास एषामुभये यथा विदुः प्र पर्वतस्य नभनूरचुच्यवुः ॥७॥

वयः । न । ये । श्रेणीः । प॒प्तुः । ओज॑सा । अ॒न्तान् । दि॒वः । बृ॒हतः । सा॒नुनः । परि॑ ।
अ॒श्वसिः । ए॒पां । उ॒भये॑ । यथा॑ । वि॒दुः । प्र । प॒र्वत॑स्य । न॒भनू॑न । अ॒चुच्यु॑वुः ॥ ७ ॥

ये मरुतो वयो न पविण इव श्रेणीः पक्तयः सत ओजसा बलेन दिवोऽतरिजस्यादित्यस्य वातान् पयंतान् बृहतो महतः सानुनः समुन्नतस्याकाशबल्यस्य परि परितः पप्तुः पतति एषामश्वामोऽश्याः पर्वतस्य मेघस्य नभनून ॥ भनंतः शब्दकर्मणो नभ्राडितिवत् नभनवः ॥ उदकानि प्राचुच्युवुः । च्यावयति । उभये देवा मनुष्याश्च यथा विदुर्जानति तथा । मनुष्याणां ज्ञान प्रसिद्धं । देवाश्च वृष्टीं सत्तामायायणादौ हविष्प्रदानेन जानति । देवानां वृष्टिर्मुक्तिपरिज्ञानमाश्रित्यननोक्त । यदा वर्षस्य तुष्टः स्यादथाग्रयणेन यज्ञतत्पुष्पकस्यापि हि देवा आहमृष्टो ज्ञानं वर्षस्याग्रयणेन हि यजते । आ० २ ९ । इति ॥

मिमा॑तु द्यौरदिति॑वी॒तये॑ नः । सं दानु॑चि॒त्वा उप॑सो॒यत॑तां ।
आ॒चुच्यु॑वुर्दिव्यं॑ को॒शमे॑त ऋ॒षे रू॒द्रस्य॑ म॒रुतो॑ गु॒णानाः ॥ ८ ॥
मिमा॑तु । द्यौः । अ॒दिति॑ । वी॒तये॑ । नः । सं । दानु॑चि॒त्वाः । उप॑सः । यत॑तां ।
आ । अ॒चुच्यु॑वुः । दि॒व्यं । को॒शं । ए॒ते । ऋ॒षे । रू॒द्रस्य॑ । म॒रुतः॑ । गु॒णानाः ॥ ८ ॥

नोऽस्मदर्थं द्यौरतरि च मिमातु । निर्मिमातु वृष्टि । तदनुकूलं करोत्वित्यर्थः । कीदृशी । अदितिरदीना । यद्वा । योर्मिमात्वादितिभूमिश्च मिमातु सुखं । किमर्थं । वीतये उत्पत्तये प्रजननाय वा । दानुचिच्चा विचित्र प्रकाशादिदाना उपसः सं यतता । ऋषे त्वया गुणानाः स्तूयमाना मरुतः । रूद्रस्य पुत्रा इत्यर्थः । एतं दिव्य कोशं मेघमृदकमचुच्युवुः । आच्यावयति ॥ द्विकर्मकोऽय ॥ ॥ २४ ॥

ई॒ऋ अ॒ग्निं स्व॑वस॒मित्य॑र्चं चतु॑र्धं मु॒क्तं श्वा॒वाश॑स्यार्धं । म॒त्तस्य॑ष्ट॒म्यां ज॒गत्सो॑ गि॒ष्टाः प॒ट वि॒ष्टमः । म॒रुद्दे॒वता॑कर्मप्रमरुद्देवताकं वा । ई॒ऋ द्वि॒जग॑त्यतमापेयं च वी॒त ॥ मु॒क्तवि॒नयो॑गो नि॒गिकः ॥ आ॒शा का॒रीया॑ मा॒मिधि॑नीपु या॒ज्या । सु॒वितं॑ च । ई॒ऋ अ॒ग्निं स्व॑वस नमोभिरिति ध्याये ॥ आ० २ ५३ । इति ॥

ई॒ऋ अ॒ग्निं स्व॑वसं॒ नमो॑भिरि॒ह प्र॑स॒न्नो वि॒ चय॑त्कृतं नः ।
रथै॑रिव॒ प्र भ॑रे वा॒जय॑द्भिः प्र॒दक्षि॑णि॒न्मरु॑तां स्तो॒ममृ॑ध्यां ॥ ९ ॥
ई॒ऋ । अ॒ग्निं । सु॒ऽअ॒वेसं॑ । नमः॑ऽभिः । उ॒ह । प्र॒ऽस॒न्नः । वि॒ । च॒यत् । कृ॒तं । नः ।
रथैः॑ऽइव । प्र । भ॑रे । वा॒जय॑त्ऽभिः । प्र॒ऽदक्षि॑णित । म॒रुता॑ । स्तो॒मं । ऋ॒ध्यां ॥ ९ ॥

अहं श्वावाशोऽग्निं स्ववसं स्वायत्तरक्षण नमोभिः स्तोत्रैरीह । स्तोमि । तत्स्तोत्रं कृतमिहदानीं प्रसन्नः प्रसन्नः प्रकर्षेण यज्ञ प्राप्नो वा मन नोऽस्मदर्थं वि चयत् । विज्ञानात् । वाजयद्विरत्नमिवादिः स्तोत्रं रथैरिव रथैर्यथाभिमतं प्राप्नुवति तद्वद्वह्णमाधनः प्र भरे । प्रकर्षेण सपादयाम्यभिमत । प्रदक्षिणित प्रादक्षिण्येन गच्छन् मरुता स्तोमं स्तोत्रमृध्या । वर्धयेय ॥

आ॒ ये त॑स्युः पृ॒प॒तीषु॑ श्रु॒तामु॑ सु॒खेपु॑ रू॒द्रा म॒रुतो॑ रथे॒षु ।
वना॑ चि॒दु॒ग्रा जि॑हते॒ नि वो॑ भि॒म्या पृ॑थि॒वी चि॑द्वि॒जते॑ प॒र्वत॑श्चित् ॥ १० ॥
आ । ये । त॑स्युः । पृ॒प॒तीषु॑ । श्रु॒तामु॑ । सु॒खेपु॑ । रू॒द्राः । म॒रुतः॑ । रथे॒षु ।
वना॑ । चि॒त् । उ॒ग्राः । जि॑हते॒ नि । वः । भि॒म्या । पृ॑थि॒वी । चि॒त् । रि॒जते॑ । प॒र्वतः॑ । चि॒त् ॥ १० ॥

ये मरुतो रुद्रा रुद्रपुत्रा आ तस्युः आतिष्ठन्ति पृथ्वीयु मरुतां वाहनेषु श्रुतासु श्रान्तासु प्रसिद्धासु वा सुर्वेषु । स्वमाकाशं किद्रं । गोभनरथावद्धारिषु रथेषु रथानां तस्युः आतिष्ठन्ति । हे उया उन्नूर्णवला मरुतो यूय यदा रथमारुढाः स्य तदानीं वना चित वनास्यपि नि जिहते न्यगच्छन्ति वो युष्माकं भिया भीत्या । पृथिवी चित पृथिव्यपि रेजते । पर्वतस्थित पर्वतोऽपि रेजते । कंपते । उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः । पूर्वार्धं य एवम कुर्वन् तेषां स्तोममुध्यामिति पूर्ववान्वयः ॥

कारीयां मरुतस्य सप्तकपालस्य पर्वतस्थितलिषा याज्या । सुवित च । पर्वतस्थितवृद्धो विभाय सृजति रश्मिमोज्जसा । आ० २ १३ । इति ॥

पर्वतश्चिन्महि वृद्धो विभाय दिवश्चित्सानुं रेजत स्वने वः ।

यत्क्रीळ्य मरुत ऋष्टिमंत आपं डव सध्र्यचो धवध्वे ॥३॥

पर्वतः । चित् । महि । वृद्धः । विभाय । दिवः । चित् । सानुं । रेजत । स्वने । वः ।

यत् । क्रीळ्य । मरुतः । ऋष्टिऽमंतः । आपःऽडव । सध्र्यचः । धवध्वे ॥३॥

हे मरुतो वो युष्माकं पर्वतं भयकरशब्दे सति पर्वतस्थित पर्वतोऽपि महि महान्वृद्धः सन्नपि विभाय । बिभ्रति । दिवस्थित अतरिचस्यापि सानुं समुच्छ्रितः प्रदेशो रेजत । कंपते । यद्यदा क्रीळ्य हे मरुतो यूयमुष्टिमत आयुधवतः संतस्तदापि इवावकाशीव सध्र्यचः महाचना धवध्वे । धादध्वे । गच्छथ ॥

वरा डवेदेवतासो हिरण्यैरभि स्वधाभिस्तन्वः पिपिथ्रे ।

श्रिये श्रेयांसस्तवमो रथेषु सत्रा महांसि चक्रिरे तनूपु ॥४॥

वराऽडव । डत । रवतासः । हिरण्यैः । अभि । स्वधाभिः । तन्वः । पिपिथ्रे ।

श्रिये । श्रेयांसः । तवसः । रथेषु । सत्रा । महांसि । चक्रिरे । तनूपु ॥४॥

वरा इव विवाहयोग्या युवान इव । ते यथा रवतासो धनवतो हिरण्यैर्हिरण्यमयैराभरणविशेषैः स्वधाभिर्दत्तैस्तन्वः स्वीयानि शरीराण्यभि पिपिथ्रे संयोजयति अलंकुर्वति तद्वदेते मरुतोऽपि रवतासो धनवतो हिरण्यैर्हिरण्यस्थानीयैर्विबुधाख्यैराभरणैः स्वधाभिस्तन्वः स्वीयानि शरीराणि पिपिथ्रे । श्रिये गोभाये श्रेयांसः श्रेयास्तवमो धनवतो मरुतो रथेषु सत्रा सत्य सह वा तनूपु महांसि चक्रिरे । कृतवतः । सर्वोभरणैरुदकैश्च पिता रथानां धृष्टाय शरीरेषु तज्जास्यधारयन्नित्यर्थः ॥

अज्येष्टासो अर्कनिष्ठास एते सं भ्रातरो वावृधुः सौभगाय ।

युवा पिता स्वपां रुद्र एपां मुदघा पृश्निः सुदिनां मरुद्भ्यः ॥५॥

अज्येष्टासः । अर्कनिष्ठासः । एते । सं । भ्रातरः । वावृधुः । सौभगाय ।

युवा । पिता । मुऽअपाः । रुद्रः । एपां । मुऽदघा । पृश्निः । मुऽदिनां । मरुतऽभ्यः ॥५॥

अज्येष्टासोऽर्कनिष्ठासः परस्परं अर्कनिष्ठभावरहिताः सहैवोत्पन्नाः सभानवला एते मरुतो भ्रातरः परस्परं भ्रातृभुताः संतः सौभगाय सुभगत्वाय सं वावृधुः । वर्धते । युवा नित्यतरुणः स्वपाः गोभनकर्मपा मरुता रुद्रः पिता मुदघा मुष्ट दोग्धी पृश्निर्गोदेवता मातृभुता मरुद्भ्यो मरुदर्थं सुदिना गोभनदिनानि । अकुरुतामिति शेषः ॥

यदुत्तमे मरुतो मध्यमे वा यद्वावृधुः सौभगासो दिवि ष ।

अतो नो रुद्रा उत वा न्वस्यामे विज्ञाद्विषो यद्यजाम ॥६॥

यत् । उ॒त् । उ॒त् । मे । म॒रुतः । म॒ध्य॒मे । वा । यत् । वा । अ॒व॒मे । मु॒ऽभ॒गा॒मः । दि॒वि । स्य ।
अ॒तः । नः । रु॒द्राः । उ॒त । वा । नु । अ॒स्य । अ॒ग्ने । वि॒ज्ञा॒त । ह॒विषः । यत् । य॒जाम॑ ॥ ६ ॥

हे मरुतो युयं यदुत्तम उत्कृष्ट उत्तमं चरमे वा दिवि युलोके मध्यमे वा दिवि यद्वावमे दिवि हे भुभ
गासः स्य भवथ । वयो वा इमे विवृतो लोकात्मिनो दिवः पृथिवीरित्यादित्येत्युलोकस्य विविध्य । अतो
ऽस्मात् स्थानत्रयाज्ञोऽस्मदर्थे हे रुद्रा आगच्छतेति शेषः । उत वा अथवा नु अस्य ययजाम यद्विः प्रसिधामः
हे अग्ने त्वमस्य हविष एतद्विर्विज्ञात । विदि ॥

अग्निश्च यन्मरुतो विश्ववेदसो दिवो वहध्व उत्तरादधि णुभिः ।
ते मंदसाना धुनयो रिगादसो वामं धत्त यजमानाय मुन्वते ॥ ७ ॥

अग्निः । च । यत् । म॒रुतः । वि॒श्व॒ऽवे॒द॒सः । दि॒वः । वह॑ध्वे । उ॒त् । उ॒त् । रा॒त । अ॒धि । सु॒ऽभिः ।
ते । म॒ंद॒सा॒नाः । धु॒नयः । रि॒गा॒द॒सः । वा॒मं । ध॒त्त । य॒ज॒मा॒नाय॑ । मु॒न्व॒ते ॥ ७ ॥

हे विश्ववेदसः सर्वस्य ज्ञातारो विश्वधना वा हे मरुतो ययुयमग्निश्च दिवो युलोकादुत्तरादुत्कृष्टतरा
दधि उपरि ऋभिः मानुभिरुपरि प्रदेशे वहध्व उदध्व । तत्र निवसथेत्यर्थः । यत्रा यद्वादेन तत्प्रदृशा अथा
उच्यते । तैर्वाह्वे । ते युय मंदसाना मोदमाना अग्नेदीधः स्तोत्रहविर्भिश्च धुनयः शत्रुणा कपयितारो
रिगादसोऽस्मादिसकानामत्तारः संतो वाम वननीय धन धत्त दत्त यजमानाय मुन्वतेऽभिपव कुर्वते ॥

अग्ने मरुद्भिर्विश्वेष्टमग्निमारुतस्य याज्या । अग्ने मरुद्भिः शुभयद्विर्जृम्भिः । आ० प २७ । इति सूत्र
तत्वात् ॥

अ॒ग्ने म॒रुद्भिः॑ शु॒भय॑द्विर्जृ॒म्भिः॑ सोमं॑ पि॒व म॑ंद॒सानां॑ ग॒ण॒श्चि॒भिः॑ ।
पा॒व॒केभि॑र्वि॒श्वमि॒न्वेभि॑रा॒युभि॑र्वि॒श्वान॑र॒ प्र॒दि॒वा॒ के॒तु॒ना॒ म॒नृः ॥ ८ ॥
अ॒ग्ने । म॒रुत॑ऽभिः । शु॒भय॑तऽभिः । जृ॒म्भऽभिः । सो॒मं । पि॒व । म॑ंद॒सानः । ग॒ण॒श्चि॒भिः॑ ।
पा॒व॒केभिः॑ । वि॒श्वं । सु॒न्वेभिः॑ । आ॒युऽभिः॑ । वि॒श्वान॑र । प्र॒दि॒वा॒ । के॒तु॒ना॒ । म॒नृः ॥ ८ ॥

हे अग्ने मरुद्भिः सह मंदसानः मन सोमं पिव । कीदृशं मरुद्भिः । शुभयद्भिः शोभमानैरन्यान शोभयद्भिः
जृम्भिः सुत्यैर्गणश्चिर्भग्नभावमाश्रयद्भिः पावकेभिः शोधकैर्विश्वमिन्वेभिर्विश्वं कृष्या प्रीणयद्भिः रायुभिरा
युष्मद्भिः । हे विश्वानर विश्वनरहिताग्ने प्रदिवा पुराणि केतुना ज्वालापूजनं मनृः सहित ॥ ॥ २५ ॥

के छान्दोग्ये इत्येकोनविंशत्युच पंचमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । के छिकोना गायत्र्यावाथोऽत्र विददगी
तरतपुरुमीच्छां दार्भ्यं रथवीति मरुतश्च दानतुष्टः प्रगाशम बुद्धा च तरतमहिषी शशीयमी पचम्यनुष्टुप नवमी
मतोवृहतीति । श्वावाथ ऋषिः । पचम्यनुष्टुप नवमी मतोवृहती शिष्टा गायत्र्यः । श्वावाथतमो मरुद्वताका ।
मनत्सत्यादीनां चतसृणा शशीयमी नाम तरतस्य राज्ञो भार्या देवता । उत मेऽरपदित्यस्या विददगी
पुरुमीच्छां देवता । यो मे धनुनास्मत्स्य विददश्चिन्मरतो राजा देवता । य ई वहत इत्याद्या पणमारुत ।
एत स इत्यस्य तुचस्य दार्भ्यं रथवीतिनाम राजा देवता ॥ विनियोगो निगितः ॥

अत्रार्थं पुरावृत्तमाहारागमपारगाः । अर्चनानाः पुरावयो दार्भ्येण रथवीतिना ॥ आर्विज्याय वृते
यज्ञे वितते हाव आस्थितः । रथवीतिमुता कस्या ददगं पितृर्तिकं ॥ ययाच स्वकुसाराय श्वावाथाय च ता
मुता । स प्रदानमना भार्यासपुत्रत्वं प्रयच्छामि ॥ इति पृष्टा पुनः प्राक्कथमसौ प्रदास्यमि । इतः पुनं मुता
दत्ता नामीदनुष्यं क्लृप्तं ॥ तत्तर्पयति निश्चित्य प्रत्याचष्टार्चनानम । श्वावाथः सम्यक्ते यज्ञे तेन राज्ञा
निराकृतः ॥ तत्प्रत्याशान्वितो विप्रस्तपस्तेप मुदारुण । ब्रह्मचर्यरतः शान्तो भिक्षार्थं पर्यटनं द्वित्रः ॥ तरतस-

द्विषी माध्वी विभिक्त्वा सां शशीयसी । सा संप्राप्यांतिकं पत्युः प्रोवाचागतवानुपि ॥ इत्युक्त्वा नृपतिर्भायी
प्रत्याहेनं प्रपुत्रय । सानुज्ञाता गवां यूथं प्रादादाभरणानि च ॥ तरंतोऽपि पुनस्तस्मै प्रादाद्वनमपथितं । दत्त्वा
च पुरुमीळस्य स्वानुजस्यांतिकं प्रति ॥ प्रेरयामास तमृषि सोऽपि त्वां मानयिष्यति ॥ तथति राज्ञो वचनं
निगम्य तद्वायया दर्शितमवमार्गः । गच्छन् शनैरर्धपथं मरुद्गणान् समानरूपान् स्वदिदृक्षयागतान् ॥ विलोक्य
विप्रः सभयः प्रणम्य कृताञ्जलिः कंटकितांगसंघः । नृष्टाव हृष्टाश्मरुतो विशिष्टैरर्धवचोभिः परितुष्टचिन्तः ॥
सप्राप्य सर्वं स्वमनीषितं तदा मरुद्गणभ्यो मुदितात्मवज्ञः ॥ तदाभवदृषिः मुक्तद्रष्टा श्वावाश्वनामकः । पश्चा-
त्युनर्गुह गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां शत ॥ दासीं मवदृश राक्ष्या चोदितः स्वमुता ददौ । पुरुमीळस्मरंतश्च
तद्वायां च शशीयसी ॥ दासीं यो रथवीत्याख्यः सप्त य मरता गणाः । ते तस्मै यद्ददुमुष्टास्तत्के प्रत्यक्षं वर्णयंत ॥

के ष्टा नरः श्रेष्ठतमा य एकैक आयय । परमस्याः परावतः ॥१॥

के। स्थ। नरः। श्रेष्ठऽतमाः। ये। एकैऽएकः। आऽयय। परमस्याः। पराऽवतः ॥१॥

हे नरो नेतारो मरुतः श्रेष्ठतमा अत्यंतं श्रेष्ठा यूथं के ष्ट । के स्थ । के भवथ । एवं स्वरूपानिश्चयात्संदिह्य
ब्रवीति । यं यूथमक एकः प्रत्येकमायय आगच्छथ । कस्मादित्युच्यते । परमस्याः परावतोऽत्यंतदूरदेशात् ।
अंतरिक्षादित्यर्थः ॥

क्र० वोऽश्वाः क्र० भीगवः कथं शेक कथा यय । पृष्ठे सदे नमोयमः ॥२॥

क्र० वः। अश्वाः। क्र० भीगवः। कथं। शेक। कथा। यय। पृष्ठे। सदे। नमोः। यमः ॥२॥

हे मरुतो वो युष्माकमथाः क्र कुवत्याः । क्र चामीगवो बध्नन् रज्जवः । कथं च शेक । शीघ्रं गंतुं शक्ता
भवथ । कथा कथं यय । याताः स्थ । पृष्ठऽश्वानां पृष्ठदेशे सदे । सीदति तिष्ठत्येति सदेः पर्याण । तत्र दृश्यते ।
तथा नमोनामिकयोयमो नियमितता पलायनप्रतिबध्नी पशोनामिकयोदृश्यते । तस्मादश्वादिनिर्गः कुत्रापि
त्वरितगमना इव प्रतिभाति के युयमिति देवत्वमनवधार्याह ॥

जघने चोद एषां वि मक्थानि नरो यमुः । पुत्रकृथे न जनयः ॥३॥

जघने। चोदः। एषां। वि। मक्थानि। नरः। यमुः। पुत्रऽकृथे। न। जनयः ॥३॥

एषामश्वानां जघने हतयप्रदेशे चोदः प्रेरिका कणा अरायकाप्रविशो वा वर्तते । शीघ्रगमनाय ताडय-
न्वर्तते इत्यर्थः । मक्थान्यूरुप्रदेशात्तरौ नेतारो मरुतो वि विविच्य यमुः । नियच्छंति । आशुधावनेन विवृता
भवतीत्यर्थः । विवृता दृष्टातः । पुत्रकृथे पुत्रकरण उत्पादनं जनयो नापत्योत्पादयित्वो योषित इव । ता यथा
पुत्रोत्पादनकालं सगमसमय ऊरु विवृतां कुर्वन्ति तद्वदित्यर्थः ॥

परा वीरास एतन् मर्यासो भद्रजानयः । अम्रितपो यथासंथ ॥४॥

परा। वीरासः। एतन्। मर्यासः। भद्रऽजानयः। अम्रितऽतपः। यथा। असंथ ॥४॥

कणाताडनादिनिर्गण जिगमिषून्मत्वा वृते । हे वीरासो वीरा अमित्राणामीरयितारो हे मर्यासो
मर्त्येभ्यो हिता हे भद्र जानयः । भद्रः सुखो जानिर्जन्म येषां ते तथोक्ताः । रुद्रपुत्रा इत्यर्थः । अम्रितपोऽमिना
तप्तान्नामादयो यथा दीप्तास्तद्वत् प्रदीप्ता अमथ । भवथ । अथवामितप्ता दग्धदेहा यथा पलायन्ते तथा
भवन्ति ॥

सनत्साथ्यं पशुमुत गव्यं शतावयं । श्वावाश्वस्तुताय या दीवीरायोपबृंहत् ॥५॥

सनत्। सा। अथ्यं। पशुं। उत। गव्यं। शतऽअवयं। श्वावाश्वऽस्तुताय। या। दीः।

वीरायं। उपऽबृंहत् ॥५॥

सा तरंतमहिषी मद्यं सनत । प्रोदात । कि । अश्वमश्वत्थकं तत्समूहात्मकं वा पशुं । ज्ञाताविकवचन ।
उतापि च गयं गोसमूहात्मकं पशुं ज्ञातावयमनेकरविभिर्युक्तं मनदिति । भव्युक्तं केषाह । या श्वावाश्वसुताय
श्वावाश्वेन मया सुताय वीजाय तरंताय दोः स्वकीयं भुजमुपवबृंहत उपोदयच्छदानिगनाय सा मनदिति ।
यतो भर्तृप्रमास्यदा तस्मादेव बह्व धनं दातुं शक्तित्वर्थः ॥ ॥ ५६ ॥

उत त्वा स्त्री गशीयसी पुंसो भवति वस्यसी । अदेवचादराधसः ॥ ६ ॥

उत । त्वा । स्त्री । गशीयसी । पुंसः । भवति । वस्यसी । अदेवऽचात । अराधसः ॥ ६ ॥

उतापि च त्विका गशीयसी । गशीयसीत्यतमहिष्या नाम । भव स्त्री । यहा । उतत्वयमेवकारणं । स्त्रीपु
सैव प्रशस्यत्वर्थः ॥ त्वसमिसमनमेत्यनुष्ठानीति वचनात् त्विति निघातः ॥ भव पुंसः पुरपाद्वस्यसी वमीयसी
भवति । कस्मात्पुंस इत्युच्यते । अदेवचात । देवा न येन चायते मुत्यादिना सोऽदेवचः । तस्मादराधसः । राधो
धनं । दानाहंधनरहितात् । लुब्धकादित्वर्थः ॥

वि या ज्ञानाति जमुरि वि तृप्यंतं वि कामिनं । देवचा कृणुते मनः ॥ ७ ॥

वि । या । ज्ञानाति । जमुरि । वि । तृप्यंतं । वि । कामिनं । देवऽचा । कृणुते । मनः ॥ ७ ॥

या गशीयसी जमुरि व्यथितं । जमिस्त्वाइनकर्मोपलक्षणकमा वा ॥ त वि ज्ञानाति । तथा तृप्यत वि
ज्ञानाति । कामिनं धनाश्रयिनापवत वि ज्ञानाति । अनुकपयाभिमत दत्तवतीत्यर्थः । देवचा देवपु मनः कृणुते
कुरुते देवप्रीत्यर्थं प्रदानवृद्धिं करोति या भव स्त्रीति पूर्वत्र संबधः ॥

उत घा नेमो अस्नुतः पुमान् उति ब्रुवे पणिः । स विरदेये उत्तमः ॥ ८ ॥

उत । घा । नेमः । अस्नुतः । पुमान् । उति । ब्रुवे । पणिः । सः । विरदेये । उत्तमः ॥ ८ ॥

उत घापि च । घति पुरणः । नेमः । त्वो नेम इत्यर्धस्यति निरुक्त । ३ २० । नेमोऽर्धः । ज्ञायापत्वाभिनि
त्यैकार्यकर्तृत्वादेक एव पदार्थः । अर्धं शरीरस्य भाग्येत्यादि स्मृतिः । गशीयस्या अर्धभुतगतः पुमान्भुत इति
ब्रुवे । बह्वधा स्नुतोऽपि गुणस्यातिवाहत्यादस्नुत एवेति ब्रुवे पणिः स्मृताह । स च तरतो विरदेये । वीरा
धनानां प्रेरयितारो दानशीलाः । तिदातव्य धनं देये । तस्मिन्नेन समः । संवेभ्यो दातव्यर्थः । इदिति पुरणः ॥

उत मेऽरपद्युवतिममंदपी प्रति श्यावाय वर्तनि ।

वि रोहिता पुरुमीऽह्राय येमतुर्विप्राय दीर्घयणसे ॥ ९ ॥

उत । मे । अरपत् । युवतिः । ममंदपी । प्रति । श्यावाय । वर्तनि ।

वि । रोहिता । पुरुमीऽह्राय । येमतुः । विप्राय । दीर्घऽयणसे ॥ ९ ॥

उतापि च श्यावाय श्यावाश्याय मे मद्यमरपत् । अरपत् । स्पष्टमाचष्ट । कि । वर्तनि मार्गं । कीदृशी मा ।
युवतिः प्रवृत्तयावना प्रति ममंदपी प्रतिमोदमाना । कर्म । दीर्घयणसे प्रभुताज्ञाय प्रभुतकीर्तये वा पुरु
मीऽह्रायतज्ञासकाय प्रभुतगृहाय विप्राय ॥ क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः । पा० ३ ५४ । इति चतुर्थो ॥
पुरुमीऽह्रा प्राप्नुमिष्यर्थः । तदर्थं रोहिता रोहितवर्णावस्थां गशीयस्या दत्तां वि येमतुः । धृतवतावित्वर्थः ।
याश्चाभ्यां युक्ते रथे स्थापयित्वा पुरुमीऽह्रागृहस्य मार्गं प्रदर्शयंती पुरतो गता भव पुंसो भवति वस्यसीति
पूर्वत्र संबधः ॥

यो मे धेनूनां गतं विददश्विर्यथा ददत् । तरंत डेव मंहना ॥ १० ॥

यः । मे । धेनूनां । गतं । विदत्ऽश्विः । यथा । ददत् । तरंतऽडेव । मंहना ॥ १० ॥

* इयं पुरुमीळ्मृतिः । वेददक्षिः पुरुमीळ्मृतिःपि यो मे मह्यं धनुनां गतं यथा धनं प्रकरिण ददत दत्तवान् । तथा महना महनीयानि धनान्यपि ददत तरत इव । स यथा धनुगतं वज्रविधं धनं च दत्तवान् तद्वदददतिः पुरुमीळ्मृतिःपि ददत । तं मुव इति शेषः ॥ २७ ॥

य उ वहेत आशुभिः पिबेतो मदिरं मधु । अत्र अवांसि दधिरे ॥ ११ ॥

ये । उ । वहेते । आशुभिः । पिबेतः । मदिरं । मधु । अत्र । अवांसि । दधिरे ॥ ११ ॥

इदानीं मरुत एवेत इति निश्चित्य जनप्रमिद्विमाहात्म्यं स्मृति । ये मरुत इमिदानीमाशुभिः शीघ्रगामि भिरश्वैर्वहेत उह्यते । किं कुर्वतः । मदिरं मदकर मधु सोमरसं पिबेतः । पाथयत्वेन धृतं सोममित्यर्थः । ते मरुतोऽवास्मिन्दे श अवांसि मृतिजनितानि यशसि दधिरे । धारयति ॥

येषां श्रियाधि रोदसी विश्राजते रथेष्व । दिवि रुक्म उवोपरि ॥ १२ ॥

येषां । श्रिया । अधि । रोदसी इति । विश्राजते । रथेषु । आ । दिवि । रुक्मः । उवो । उपरि ॥ १२ ॥

येषां मरुतां श्रिया कात्या रोदसी यावापुःश्रियाधि । अधिष्ठिते भवत इति शेषः । यस्मादेत मरुतो रथेषु विश्राजते विशेपण दीप्यते । आ इति चार्थः । तत्र दृष्टातः । उपर्युपरिभूते दिवि दुर्लभं रुक्मो रोचमान आदित्य इव । यद्वा । उपरि रथस्योपरीति वा योज्य ॥

युवा स मारुतो गणस्वेपरथो अनेद्यः । शुभं यावाप्रतिष्कृतः ॥ १३ ॥

युवा । स । मारुतः । गणः । त्वेपरेथः । अनेद्यः । शुभं । यावा । अप्रति । स्फुटः ॥ १३ ॥

स मारुतो गणो युवा सर्वेच सिध्यति नित्यतरुणो वा त्वेपरथो दीप्तरथोऽनियोऽनियः शुभयावा प्रोभन गताप्रतिष्कृतोऽप्रतिगतोऽप्रतिशब्दतो वा । एव महानुभावो गणो दीप्यते इति ॥

को वेद नूनमेपां यत्रा मदति धृतयः । ऋतज्ञाता अरेपसः ॥ १४ ॥

कः । वेद । नूनं । एपां । यत्र । मदति । धृतयः । ऋतज्ञाताः । अरेपसः ॥ १४ ॥

एषा मरुतां म्यान को वेद । को जानाति । नूनमिदानी यत्र स्थाने धृतयः शत्रूणां केषका मदति हृष्यति ऋतज्ञाता जनार्थमृत्यन्ता यज्ञे वा प्रादुर्भूता अरेपसोऽपापाः ॥

यूयं मते विपन्यवः प्रणेतार इत्या धिया । श्रोतारो यामहृतिषु ॥ १५ ॥

यूयं । मते । विपन्यवः । प्रऽनेतारः । इत्या । धिया । श्रोतारः । यामहृतिषु ॥ १५ ॥

हे विपन्यवः मृतिकामा मरुतो यूयं मते मरणमभाष यजमानमित्यानया धियेदानी कृतप्रकारयानु- यष्टव्या इदं शन मृतिकर्मणा वा निमित्तेन प्रणेतारः प्रक्षेपण प्रापयितारोऽभिमते स्वर्गादिक । यामहृतिषु । यामो गमन । तदर्थो हृतयो यस्मिन्निति यामहृतयो यज्ञाः । तेषु श्रोतार आह्वानाना ॥ २८ ॥

ते नो वसूनि काम्या पुरुचंद्रा रिशादसः । आ यज्ञियासो ववृत्तन ॥ १६ ॥

ते । नः । वसूनि । काम्या । पुरुऽचंद्राः । रिशादसः । आ । यज्ञियासः । ववृत्तन ॥ १६ ॥

हे रिशादसो हिमकानां शत्रूणामक्षारी हे यज्ञियासो यज्ञाहोः पुरुचंद्राः प्रभुताद्भादकधनानि यूयं नोऽस्मभ्य वसूनि निवासयोग्यानि धनानि काम्या स्पृहणीयान्या ववृत्तन । आवर्तयथत्यर्थः । मरुता दानप्रश- माया अर्पितत्वात् प्रार्थनोचिता ॥

एतं मे स्तोममूर्ख्यं दाभ्यां परां वह । गिरीं देवि रथीरिव ॥ १७ ॥

एतं । मे । स्तोमं । ऊर्ख्यं । दाभ्यां । परां । वह । गिरिः । देवि । रथीः । ऽइव ॥ १७ ॥

संपन्नश्चपिभावस्य श्वावाश्वस्यार्चनानमः । रथवीतिमुतायाश्च विवाहं शानकोऽब्रवीत् ॥ कथं । मरुत्सु तु प्रयतिषु श्वावाश्वः मुमहायगाः । प्रादुर्भुतापमात्मानं ज्ञात्वा विकूलनदनः ॥ रथवीतिर्दहितरमगन्तुम्नमा तदा । स सत्यमृषिमात्मानं प्रवक्ष्यन्नथवीतये ॥ एतं मे स्तोममित्याशा दाभ्यां रात्रिं न्यवदयत् । अर्पणियोगं साक्षात् देव्या रात्र्या प्रचीदितः ॥ आदाय कन्यका दातुमुपयायाचनानमः । पादौ तस्योपमगृह्य स्थित्वा प्रहः कृताञ्जलिः ॥ रथवीतिरहं दाभ्यं इति नाम शशम मः । मया संयोगमिच्छत त्वा प्रत्याचक्षि यत्पुरा ॥ तत्क्षमस्य नमस्तेऽस्तु मे सा स्म भगवन् कुधः ॥ अर्पेः पुत्रः स्वयमृषिः पितामि भगवानुपः । हतं प्रतिगृह्णामा स्वपामि स्थिनमब्रवीत् ॥ तस्मै ददावश्चरतं स राजा स्वलकृता चापि मृता स्वपार्थं । विवाहकालेऽपि ददौ नरदः शतं हयानां दहितुः सहस्रं ॥ गवां सहस्रं वमु च प्रभुतं तपः तपोऽतिशयं वनं जगामिति ॥ हे ऊर्ख्यं रात्रि देवि । ऊर्ख्यंति रात्रिनाम । मे मदीयमेतं स्तोमं मरुद्गः कृतं स्तोत्रमहं मरुद्गं भूत्वा मरुतः मृतवानित्येव दाभ्यां श्वावाश्वाय परां पराङ्मुखी दाभ्यामिमुखी मती वह । पापयेत्यर्थः । तदेवादरार्थमुच्यते । हे रात्रि देवि गिरिः मृतीमंरु द्विपयाः परा वह रथीरिव । रथी यथा रथेऽभिप्रत वमु स्थापयित्वाभिमतं देशं प्रापयति तद्वत् ॥

उत मे वोचतादिति सुतसोमे रथवीती । न कामोऽप वेति मे ॥ १८ ॥

उत । मे । वोचतात् । इति । सुतऽसोमे । रथऽवीती । न । कामः । अप । वेति । मे ॥ १८ ॥

हे ऊर्ख्यं उतापि च मे मा वोचतात् । ब्रूहि । किमलुच्यते । इतीत्य । कथमिति । सुतसोमे कृतसोमयागं रथवीती रात्रि मे काममलुच्यतीतिपयो नाप वेति । नापगच्छति न विरमत इतीत्य वोचतात् ॥

एष क्षेति रथवीतिर्मघवा गोमतीरनु । पर्वतेष्वपश्चितः ॥ १९ ॥

एषः । क्षेति । रथऽवीतिः । मघऽवा । गोऽमतीः । अनु । पर्वतेषु । अपऽश्चितः ॥ १९ ॥

कन्यां दत्त्वा कृतार्थं तं श्वावाश्वोऽथ वनं गतं । रथवीतिं तपस्यत संप्रत्यर्पणं चक्षुषा । रस्य हिमवतः पृष्ठं एष क्षेतीति सोऽब्रवीत् ॥ एष रथवीतिर्मघवा धनवान गोमतीरनुदकवतीर्नदीरनु अनुग्रह्य नदीनां तीरं क्षेति निवसति पर्वतेषु हिमवत्पर्वतप्रतिपक्षपश्चित आश्चितः ॥ ॥ १९ ॥

अतन अतमिति नवर्षे पष्ठं मृक्तमात्रेयस्य श्रुतविदः आर्षं वैष्णवं मित्रावरुणं । तथा चानुक्रम्यते । अतन नव श्रुतविस्मैवावरुणं वै तदिति । वै तदित्युभयोः प्रयोगानुद्धादिपरिभाषयतदादीन्यकादशं मृक्तानि मित्रावरुणदेवेत्यानि ॥ विनियोगो लेखिकः ॥

अतनं अतमपिहितं ध्रुवं वां सूर्यस्य यत्र विमुचंत्यश्चान् ।

दशं गता सह तस्युस्तदेकं देवानां श्रेष्ठं वपुषामपश्यं ॥ १ ॥

अतनं । अतं । अपिऽहितं । ध्रुवं । वां । सूर्यस्य । यत्र । विऽमुचंति । अश्चान् ।

दशं । गता । सह । तस्युः । तत । एकं । देवानां । श्रेष्ठं । वपुषां । अपश्यं ॥ १ ॥

सूर्यस्य अतं सत्यमृतं मंडलमृतनोदकेनापिहितमाकादितं ध्रुवं शाश्वतमपश्यमिति संबधः । यत्र वा सुवाभ्यां स्थितिस्तदित्यर्थः । सूर्यमंडले मित्रावरुणयोः स्थितिश्च देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्यापिः । अश्विं १. ११५ १. उत्रा चक्षुर्वरुणं मुपतीकं देवयोः । अश्विं १२५ १. इति चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्य । अश्विं १ ६३ १. इत्यादिषु प्रसिद्धा । यत्र यस्मिन्मंडले स्थितानश्चान् विमुचति विमोचयति स्तोतारः । मंदेहादिभिर्निरुद्धानित्यर्थः । अथवा शीघ्रधावनाय नृत्यां प्रेरयति । यस्मिन् मंडले दशं गता गतानि

महन्नसंख्याका रश्मयस्तस्युः तिष्ठति तादृशं देवानां वपुषां वपुष्मतां तज्जीवतामग्न्यादीनां श्रेष्ठं प्रशस्त्यं ॥
मत्वर्यलक्षणा अथवा व्यधिकरणपथी ॥ देवानां वपुषां शरीराणां श्रेष्ठं । मंडलं हि सूर्यस्य वपुःस्थानीयं ।
तन्मंडलमपथ्यं । अथवा वा युवयोर्मध्यं सूर्यस्य मंडलमपथ्यमिति व्याख्येयं मैत्रं वा गृहः । तं ब्रा० १. ५. १०. १. ।
इति श्रुतिर्मित्रस्यैव सूर्यत्वादित्याशयेन ॥

तत्सु वां मित्रावरुणा महिषमीमा तस्युषीरहंभिर्दुदुहे ।

विश्वः पितृव्यः स्वसरस्य धेना अन्तु वामेकः पविरा वर्तते ॥२॥

तत् । सु । वां । मित्रावरुणा । महिऽत्वं । ईमा । तस्युषीः । अहंऽभिः । दुदुहे ।

विश्वः । पितृव्यः । स्वसरस्य । धेनाः । अन्तु । वां । एकः । पविः । आ । वर्तते ॥२॥

हे मित्रावरुणा वा युवयोस्तन्महत्त्वं महत्त्वं सु मुष्टु । अतिप्रशस्तमित्यर्थः । किं तदित्युच्यते । ईमा मत्त-
तंगता सर्वस्य प्रको वादित्योऽहमिरहोभिर्वपुषुमंबंधिमस्तस्युषीः स्थावरभुता अपो दुदुहे । दुग्धं । किंच
स्वसरस्य स्वयं मर्तुर्गादित्यस्य विश्वः सर्वा धेना लोकानां प्रीणयित्रीर्युतीः पितृव्यः । वर्धयथः । वां युवयो-
रकोऽप्रतियोगी पविः । पविरिति रथस्य नेमिः पवी रथनेमिर्भवति । नि० ५ ५ । इति यास्कवचनात् ।
तथाप्यत्र लक्षितलक्षणाया रथं वर्तते केवलचक्रस्यावर्तनायोगात् । युवयोरिको रथोऽन्वा वर्धते । अनुक्रमेण
परिभ्रमति ॥

अधारयतं पृथिवीमुत द्यां मित्रराजाना वरुणा महोभिः ।

वर्धयतमोपधीः पितृवतं गा अवं वृष्टिं मृजतं जीरदानू ॥३॥

अधारयतं । पृथिवीं । उत । द्यां । मित्रऽराजाना । वरुणा । महोऽभिः ।

वर्धयतं । ओपधीः । पितृवतं । गाः । अवं । वृष्टिं । मृजतं । जीरदानू इति जीरऽदानू ॥३॥

हे मित्रराजाना । मित्रभुताः स्तोतारो राजानः स्वामिन इत्येव भवति ययोः सकाशात्तौ मित्रराजानां ।
हे वरुणा ॥ प्रतियोग्यपक्षया द्विवचनं । अत्र पादादित्वादाय पदं न निहन्यते । वरुणेत्यतस्य त्वामिति पूर्व-
मविवक्ष्यमानवदिति पूर्वस्याविवक्ष्यमानवत्त्वनास्यैव पादादित्वादिनिघातत्वं युक्तं । नैव भवति । नामचिते समा-
नाधिकरणे सामान्यवचनमिति वरुणेत्यतस्यामचितसमानाधिकरणत्वादस्य च सामान्यवचनत्वादविवक्ष्यमान-
वत्त्वाभावेन पादादित्वाभावाद्भेदस्य निघातत्वं युक्तं ॥ हे देवा महोभिस्तजोभिः स्वसामर्थ्यं पृथिवीमुतापि
च वामधारयतं । हे देवा युवामोपधीर्वर्धयत वृष्टिप्ररणेन । गाः पितृवतं । गवाश्चादीन्वर्धयतं । तदर्थं
वृष्टिमव सृजतं । अवाक्पुत्रं प्ररयत हे जीरदानू क्षिप्रदानां ॥

आ वामश्वासः सुयुजो वहंतु यतरश्मय उप यंतुर्वाक् ।

घृतस्य निर्णिगन्तु वर्तते वामुप सिंधवः प्रदिवि क्षरन्ति ॥४॥

आ । वां । अश्वासः । सुऽयुजः । वहंतु । यतऽरश्मयः । उप । यंतु । अर्वाक् ।

घृतस्य । निऽनिक् । अन्तु । वर्तते । वां । उप । सिंधवः । प्रऽदिवि । क्षरन्ति ॥४॥

हे मित्रावरुणा वां युवामुयामोऽथाः सुयुजः मुष्टु रथे युक्ताः संत आ वहंतु । यतरश्मयः सारथिन्य-
तप्रयहास्तेऽर्वागुप यंतु । घृतस्योदकस्य निर्णिगुप वामनु वर्तते । अनुगच्छति । किंच प्रदिवि । पुराणनामितत् ।
पुराणाः सिंधव उप क्षरन्ति । उपगच्छति युवयोरनुग्रहात् ॥

अनु श्रुताममतिं वर्धदुर्वीं बर्हिर्वि यजुषा रक्षमाणा ।
 नमस्वंता धृतदृष्टाधि गते मित्रासाथे वरुणेऽस्वतः ॥ ५ ॥
 अनु । श्रुतां । अमतिं । वर्धत । उर्वीं । बर्हिः । उद्व । यजुषा । रक्षमाणा ।
 नमस्वंता । धृतऽदृष्टा । अधि । गते । मित्रं । आसाथे इति । वरुण । उक्तासु ।
 अंतरिति ॥ ५ ॥

श्रुतां विश्रुताममतिं । रूपनामितत । शरीरदीप्तिमित्यर्थः । तामनु वर्धदनुवर्धयती । बर्हिर्यज्ञः । स इव
 म यथा यजुषा मन्त्रेण रच्यते तदुर्वीं रक्षमाणा पालयती नमस्यताम्वती हे धृतदृष्टान्तबली हे मित्र हे
 वरुण हे मित्रावरुणा युवामृक्कलक्षणा मन्ताविजामु यागभूमिष्वतमंथे गतेऽधि रथ आसाथे । उपविशथः ।
 रथोऽपि गते उच्यते । नि० ३. ५ । इति यास्कः । आ रोहथो वरुण मित्र गते । अ० ५. ६०. ८ । इति ॥ ॥ ३० ॥

अक्रविहस्ता मुकृते परस्पा यं चासाथे वरुणेऽस्वतः ।
 राजाना द्युचमहृणीयमाना महसंस्पृणं विभृथः सह द्यौ ॥ ६ ॥
 अक्रविहस्ता । मुऽकृते । परऽस्पा । यं । चासाथे इति । वरुणा । उक्तासु । अंतरिति ।
 राजाना । द्युचं । अहृणीयमाना । महसंऽस्पृणं । विभृथः । सह । द्यौ ॥ ६ ॥

अक्रविहस्ता । अक्रपणहस्ता । दानशुरादित्यर्थः । कर्म । मुकृते शोभनमृत्तिके परस्पा परस्पात्यातारा
 रक्षितारा हे वरुणा मित्रवरुणा युवा य यजमानमिजामु यागभूमिष्वतमंथे चासाथे रच्यः तस्मै मुकृते
 अक्रविहस्ता परस्पा च भवथ इति संबधः । किञ्च युवा राजाना राजमानावहृणीयमानाकृष्यती द्यौ परस्पर
 सह साहित्येन जत्र धन महसंस्पृणमनेकावष्टभकस्तभोपत सोधादिरूप गृह च विभृथः । धारयथः मुकृते
 यजमानाय । अथवा जत्र बलसपरिमिताभिः स्थूणाभिरुपेत रथ चागमनार्थं मह धारयथः ॥

हिरण्यनिर्णिगयो अस्य स्थूणा वि भ्राजते दिव्यं श्वाजनीव ।
 भद्रे द्यौर्वा निमिता तिल्विले वा मनेम मध्वो अधिगत्यस्य ॥ ७ ॥
 हिरण्यऽनिर्निक् । अयः । अस्य । स्थूणा । वि । भ्राजते । दिवि । अश्वाजनीऽद्व ।
 भद्रे । द्यौर्वा । निऽमिता । तिल्विले । वा । मनेम । मध्वः । अधिऽगत्यस्य ॥ ७ ॥

अनयो रथो हिरण्यनिर्निक् हिरण्यरूपः । निर्णिगति रूपनाम । अस्य रथस्य स्थूणा कीलकादयोऽयः ।
 हिरण्यनामितत । अयोर्विकारा इत्यर्थः । अयोमया वा । तादृशो रथो दिव्यतरिजं वि भ्राजते । किमिव ।
 अश्वाजनीव । अश्वा व्यापनशीला मेघाः । तानजति गच्छतीत्यश्वाजनी विद्युत । सैव दिवि भ्राजते । किञ्च
 भद्रे कल्याणं सुखं वा जत्र देवयजने तिल्विले वा ॥ तिल्वं ग्रहणे ॥ तिल्वः स्निग्धा इमा भूमिर्यस्य तत द्यौ
 तिल्विलं देवयजने । घृतमोमादिना स्निग्धं भद्रे व जत्र निमिता स्थूणा ग्रपयिष्यति । मध्वो मधुपूर्णं
 गतस्य गते रथं मनेम । मनेम । कर्मणि पठ्यो । अधीति पुरणः ॥ अथवा गतस्याधि रथस्योपरि मध्वो मधु
 सोमरसं मनेम । स्थापयमित्यर्थः ॥

हिरण्यरूपमुपसो व्युष्टवयः स्थूणमुदिता मृयंस्य ।
 आ रोहथो वरुण मित्र गतमत्तश्चष्टाथे अदितिं दितिं च ॥ ८ ॥

हिरण्यऽरूपं । उपसः । विऽउष्टौ । अयःऽस्थूणं । उत्ऽइता । सूर्यस्य ।

आ । रोहथः । वरुण । मित्र । गर्तं । अतः । चष्टाथे इति । अदितिं । दितिं । च ॥ ८ ॥

उपसो युष्टौ । प्रातःकाल इत्यर्थः । सूर्यस्योदितोदितावुदये । स एव कालः प्रकारांतरिणोक्तः । तस्मिन् काले तिरण्यरूपमयः स्थूणमयोमयशंकुं गर्तं रथं हे वरुण हे मित्र युवां गर्तमा रोहथो यज्ञं प्राप्तुं । अतो ऽस्मादंतोरदितिमखंडनीया भूमिं दितिं खंडितां प्रजादिकां च चवाथे । पश्यथः ॥

दात्रायणयज्ञे यद्वह्निर्मिति नवमी द्वितीयस्याममावास्यायां मित्रावरुणस्य हविषो याज्या । सूचितं च । आ नो मित्रावरुणा यद्वह्निं नातिविधे मुदान् । आ० २. १४ । इति ॥ मित्रावरुणे पर्शो हविष एषेव याज्या । सूचितं च । यद्वह्निं नातिविधे मुदान् हिरण्यगर्भः समवर्तताय । आ० ३. ८. । इति ॥

यद्वह्निं नातिविधे मुदान् अच्छिद्रं गर्भं भुवनस्य गोपा ।

तेन नो मित्रावरुणावविष्टं सिषासंतो जिगीवांसः स्याम ॥ ९ ॥

यतः वह्निं । न । अतिऽविधे । मुदान् इति मुदान् । अच्छिद्रं । गर्भं । भुवनस्य । गोपा ।

तेन । नः । मित्रावरुणौ । अविष्टं । सिषासंतः । जिगीवांसः । स्याम ॥ ९ ॥

हे मुदान् गोभनदानो हे भुवनस्य गोपा युवां वह्निं ब्रह्मतमं यदच्छिद्रमनवच्छिद्रं गर्भं मुखं गृहं वा नातिविधेऽतिवेदुमशक्यं गर्भेति गर्भविशेषणं ॥ अथ ताडन इत्यस्मादत्युपपदे कृत्यार्थं केन संप्रसारणं च ॥ तादृशं गर्भं धारयथः तेन गर्भेणा नोऽस्मानविष्टं । रक्षते । हे मित्रावरुणो सिषासंतो धनानि संभक्षुमिच्छंतो वयं जिगीवासः शत्रुणा धनानि जेतुमिच्छतः स्याम । भवेम ॥ ॥ ३१ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन । पुमर्थोऽतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षभूपालमायाज्यधुरंधरेण सायणामात्येन विरचिते माधवीय वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीभारत्यै नमः ॥

यस्य निःशर्मितं वेदा यो वेदभ्योऽखिलं जगत । निर्ममे तमहं वेदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
अष्टकस्य चतुर्थस्य तृतीयो व्याकृतः स्फुटं । अध्यायः सायणार्थेण चतुर्थो व्याकरिष्यते ॥

ऋतस्य गोपावति मप्रचं मप्रमं मुक्त । अत्रियमनुक्रमणिका । ऋतस्य सप्रार्चनानां जागतमिति । अत्रियो ऽर्चनानां नाम अत्रिः । जगती कंदः । तुह्यादिपरिभाषया मित्रावरुणा देवता ॥ विनयोगो लैंगिकः ॥

ऋतस्य गोपावधिं तिष्ठथो रथं सत्यधर्माणां परमे व्योमनि ।

यमत्र मित्रावरुणावथो युवं तस्मै वृष्टिर्मधुमत्पिबते दिवः ॥ १ ॥

ऋतस्य । गोपा । अधि । तिष्ठथः । रथं । सत्यं ऽधर्माणां । परमे । विऽज्ञोमनि ।

यं । अत्र । मित्रावरुणा । अवथः । युवं । तस्मै । वृष्टिः । मधुऽमत् । पिबते । दिवः ॥ १ ॥

हे अतस्योदकस्य गोपां रक्षितारो सत्यधर्माणां सत्यधर्माणां युवा रथमधि तिष्ठथः । आरोहथोऽस्म्य
ज्ञमागमनार्थं । कुत्र । परमे व्योमनि निरतिशय आकाशे । हे मित्रावरुणा युवं युवामत्रास्मिन्यज्ञं यं यजमा
नमवथो रक्षथः तस्मै यजमानाय वृष्टिः पर्जन्यो मधुमददकं दिवो ब्रह्मोकात्यन्वते । सिञ्चति । वर्धयति ॥

सम्राज्ञावस्य भुवनस्य राजथो मित्रावरुणा विदथे स्वर्दृणा ।

वृष्टिं वां राधो अमृतत्वमीमहे द्यावापृथिवी वि चरन्ति तन्यवः ॥ २ ॥

संऽराज्ञो । अस्य । भुवनस्य । राजथः । मित्रावरुणा । विदथे । स्वऽदृणा ।

वृष्टिं । वां । राधः । अमृतऽत्वं । ईमहे । द्यावापृथिवी इति । वि । चरन्ति । तन्यवः ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणो सम्राज्ञी सम्ययाजमानो युवामस्य भुवनस्य राजथः । ईशाधि । स्वर्दृणा
स्वर्गस्य द्रष्टारो युवां विदथेऽस्म्यज्ञं सम्राज्ञाविति संबधः । वा युवा वृष्टि राधो धन वृथास्य धनममृतत्वं
स्वर्गं चेमहे । प्रार्थयामहे । युवयोस्तन्यवो विष्मता रथमयो द्यावापृथिवी वि चरन्ति । विविधं प्राप्नुवति ।
अथवा वृष्टि धनममृतत्वं चेमहे ॥

सम्राज्ञा उया वृषभा दिवस्पती पृथिव्या मित्रावरुणा विचर्षणी ।

चित्रेभिर्भ्रेरुपं तिष्ठथो रवं द्यां वर्षयथो अमुरस्य मायया ॥ ३ ॥

संऽराज्ञो । उया । वृषभा । दिवः । पती इति । पृथिव्याः । मित्रावरुणा । विचर्षणी

इति विऽचर्षणी ।

चित्रेभिः । भ्रेः । उप । तिष्ठथः । रवं । द्यां । वर्षयथः । अमुरस्य । मायया ॥ ३ ॥

सम्राज्ञी सम्ययाजमानावृषोर्गर्गवर्णो वृषभा वर्षितारो दिवो ब्रह्मोकास्य पती मामिनी पृथिव्याश्च पती
विचर्षणी सर्वस्य द्रष्टारो मित्रावरुणा । एव महानुभावो चित्रेभिश्चायनोदिरभ्रेमधेः सह रवं मायया तिष्ठथः ।
पश्चात् द्यां च वर्षयथोऽमुरस्योदकनिरमितुः पर्जन्यस्य मायया प्रज्ञया सामर्थ्येन ॥

माया वां मित्रावरुणा दिवि श्रिता सूर्यो ज्योतिश्चरति चित्रमायुधं ।

तमभ्रेण वृष्ट्या गृहथो दिवि पर्जन्य दृप्सा मधुमंत ईरते ॥ ४ ॥

माया । वां । मित्रावरुणा । दिवि । श्रिता । सूर्यः । ज्योतिः । चरति । चित्रं । आयुधं ।

तं । अभ्रेण । वृष्ट्या । गृहथः । दिवि । पर्जन्य । दृप्साः । मधुमंतः । ईरते ॥ ४ ॥

हे मित्रावरुणा वां युवयोर्माया दिवि श्रिता । आश्रिता । केषा युवयोर्मायोच्यते । सूर्यं सर्वस्य प्रेरको
ज्योतिर्दीप्यमानश्चित्रं चायनोयमायुधमुक्त्वा जगतायुधरूपश्चरति । परिभ्रमत्यतरिते । शत्रुमारकत्वादायुधमु
च्यते । तं सूर्यमभ्रेण मेघेन वृष्ट्या दिवि गृहथः । गोपायथः । हे पर्जन्य देव त्वया मित्रावरुणाभ्यां वृष्ट्यर्थं
प्ररितेन मधुमतो दृप्सा ईरते । ईर्यते । त्वत्सृष्टा वा गच्छति ॥

रथं युञ्जते मरुतः शुभे सुखं शूरो न मित्रावरुणा गविष्टिषु ।

रज्ञोसि चित्रा वि चरन्ति तन्यवो दिवः सम्राज्ञा पर्यसा न उष्टातं ॥ ५ ॥

रथं । युञ्जते । मरुतः । शुभे । सुखं । शूरो । न । मित्रावरुणा । गोऽदृष्टिषु ।

रज्ञोसि । चित्रा । वि । चरन्ति । तन्यवः । दिवः । संऽराज्ञा । पर्यसा । न । उष्टातं ॥ ५ ॥

* हे मित्रावरुणा युवयोरनुग्रहात् मरुतः शुभ उदकार्थं मुखं गोभनाक्षद्वारं रथं युञ्जते । अश्वैर्योजयति । गुरो न गुर इव । स यथा यदार्थं रथं युनक्ति तद्वत् । गर्विष्टेषु गवामुदकानामपणेषु निमित्तेषु चित्रा चायनीयानि रज्ज्वाणि लोकान् तन्यवस्ततास्तं मरुतो वि चरन्ति । विविधं चरन्ति । तस्मात्तैः सहिता हे सम्राजा युवां दिवो दुर्लोकान्पयसोदकेन नोऽस्मानुचते । मित्तं ॥

वाचं सु मित्रावरुणाविरावतीं पर्जन्यश्चित्रां वदति त्विषीमतीं ।

अभ्रा वसत मरुतः सु मायया द्यां वर्षयतमरुणामरेपसं ॥ ६ ॥

वाचं । सु । मित्रावरुणा । इरावतीं । पर्जन्यः । चित्रां । वदति । त्विषीमतीं ।

अभ्रा । वसत । मरुतः । सु । मायया । द्यां । वर्षयतं । अरुणां । अरेपसं ॥ ६ ॥

हे मित्रावरुणा युवयोरनुग्रहात् पर्जन्यो मेघः सु मुष्टिरावतीमन्नवतीमन्नमाधिकां चित्रां चायनीयां त्विषीमती दीप्तिमती वाचं गर्जनशब्दं वदति । शब्दयति वृथर्थं । मरुतश्चाभ्राभ्राणि मेघान् सु मुष्टु वसत आच्छादयति मायया स्वप्रज्ञया । युवां च पर्जन्येन मरुतिश्च महारुणामरुणवर्णामरेपसमपापां वृथ्विघातिनी यां वर्षयतं ॥

धर्मणा मित्रावरुणा विपश्चिता व्रता रक्षेथे अमुरस्य मायया ।

ऋतेन विश्वं भुवनं वि राजथः सूर्यमा धृत्यो दिवि चित्रं रथं ॥ ७ ॥

धर्मणा । मित्रावरुणा । विपःश्चिता । व्रता । रक्षेथे इति । अमुरस्य । मायया ।

ऋतेन । विश्वं । भुवनं । वि । राजथः । सूर्यं । आ । धृत्यः । दिवि । चित्रं । रथं ॥ ७ ॥

हे मित्रावरुणा विपश्चिता प्राज्ञो युवां धर्मणा जगद्धारकेण वृथ्वादिमन्त्रेण कर्मणा व्रता यज्ञादिकर्माणि रक्षेथे । पालयथः । अमुरस्य मेघानां निर्गमितः पर्जन्यस्य मायया प्रज्ञया च ऋतेनोदकेन यज्ञेन वा निमित्तेन विश्वं भुवनं सर्वं भुतजातं वि राजथः । विदीपयथ इत्यर्थः । सूर्यमा सूर्यं च चित्रं पुत्रं रथं रहण-स्वभाव दिवि दुर्लोकं धृत्यः । धारयथो जगदुपकारार्थं ॥ ७ ॥

वरुणं व इति सप्तर्चमष्टमं मुक्तमर्चनानाम् आर्षं मित्रावरुण । पतयतपरिभाषयानुष्ठुभ । अत्या पंक्तिः । वरुणं पतयत त्वित्यनुक्रमणिका । विनियोगो लिंगिकः ॥

वरुणं वो रिशादंसमुचा मित्रं हवामहे । परि व्रजेवं बाह्जोर्जगन्वांसां स्वर्णं ॥ ९ ॥

वरुणं । वः । रिशादंसं । ऋचा । मित्रं । हवामहे । परि । व्रजाऽइव । बाह्जोः । जगन्वांसां ।

स्वऽनरं ॥ ९ ॥

वो युवयोर्मध्ये ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ रिशादंसं । रिशति हिंसतीति रिशाः शत्रवः । तेषां प्रेरकं स्वर्णं स्वर्गस्य नेतार । एतद्व्यवहितमप्युभयत्र संबध्यते । एवंविधं वरुणमुक्तलक्षणं मित्रं च ऋचा मंत्रेण हवामहे । आहुयामः । अथावयुत्योच्यते । व्रजेव गेयूथानीव बाह्जोर्बलेन परि जगन्वांसां परिगच्छती ॥

ता बाह्वा सुचेतुना प्र यंतमस्मा अर्चते । शेवं हि जार्यं वां विश्वासु द्यासु जोगुवे ॥ २ ॥

ता । बाह्वा । सुऽचेतुना । प्र । यंतं । अस्मै । अर्चते । शेवं । हि । जार्यं । वां । विश्वासु ।

द्यासु । जोगुवे ॥ २ ॥

ता तां युवां बाह्वा बाह्वा सुचेतुना मुष्टु प्रज्ञाचा । प्रयासभूयस्त्वं जानतेत्यर्थः । यद्यप्यामेव ज्ञाता न

हस्तस्थापि तद्वर्ममवारोप्य सूर्यते । यद्वतत्तावित्यस्य विशेषणं । मुञ्जानावित्यर्थः । ग्रीभनहस्तेनास्मा अनेन सुवते मह्यं प्र यतं । अभिमते सुखं प्रगमयतं ॥ अतर्भावित्यर्थो द्रष्टव्यः । यमिदानीकमी वा द्रष्टव्यः ॥ प्रयत्नं तमित्यर्थः । जार्यं सूर्यं शिवं मुखं वा युवयोः संबन्धं युवाभ्यां कृतं वा विद्यामु सर्वामु क्षामु भूमिपु जोगुवं । गच्छति । व्याप्नोति । अनेन गवत इति गतिकर्मसु पाठादयमपि गतिकर्मा । अथवा जोगुवं सर्वत्र शब्द-
यामीत्यर्थः ॥

यन्नूनमृग्यां गतिं मित्रस्य यायां पथा । अस्य प्रियस्य गर्मण्यहिमानस्य सश्विरे ॥३॥

यत् नूनं अग्यां गतिं मित्रस्य यायां पथा । अस्य प्रियस्य गर्मणि अहिमानस्य
सश्विरे ॥३॥

• यद्यदा नूनमिदानी गतिं गमनमग्यां प्राप्नुया ॥ यद्योगादनिघातः ॥ तदा मित्रस्य मित्रभृतस्य पथा
मार्गेण मित्रप्रापकेण मार्गेण याया । गच्छेत् । मित्रो नयतु विद्वान् । अमे० १ ९० १ । इत्यादिषु मित्रस्यष्टदे
शगमयितुत्वं प्रसिद्धं । न केवलमहमेक एव गता किन्तु सर्वेऽपि तथागमन्नित्याह । अस्य प्रियस्य । मित्रस्येत्यर्थः ।
अहिमानस्याहिमतः । यतोऽयमहतातः प्रिय इत्यर्थः । तस्य गर्मणि सुखं गृहे स्थानं वा सश्विर । मगताः ॥

युवाभ्यां मित्रावरुणोपमं धेयामृचा । यद्वा श्रये मघोनां स्तोतृणां च स्पृधसे ॥४॥

युवाभ्यां मित्रावरुणा उपऽमं धेयां । अमृचा । यत् । ह । श्रये । मघोनां । स्तोतृणां ।
च । स्पृधसे ॥४॥

हे मित्रावरुणा युवाभ्यां दातव्यमुपममुप ममीपि मीयमान धनमृचा सूर्या सार्धमेव धेया । धारयामि ।
यद्वा यत्वेन युवाभ्यां सकाशादाप्त धनं मघोनां धनवतामदातृणां स्तोतृणां च यद्वा गृहे स्पृधसे स्पृधनाय
भवति । धनिकानां स्तोतृणां च धनाधिक्यविषये स्पृधा भवतीत्यर्थः । अपरिमित धनं भवतीति भावः ॥

आ नो मित्र मुदीतिभिर्वरुणश्च मधस्य आ । स्वे श्रये मघोनां सखीनां च वृधसे ॥५॥

आ । नः । मित्र । मुदीतिभिः । वरुणः । च । मधऽस्य । आ । स्वे । श्रये । मघोनां ।
सखीनां । च । वृधसे ॥५॥

हे मित्र त्वं च वरुणश्च मुदीतिभिः मुदीतिर्युक्तो युवा नोऽस्माभ्य मधस्य महस्यानि यज्ञ आ गच्छत ।
द्वितीय आकारोऽनर्थक आदरार्था वा । किमर्थमित्युच्यते । मघोनां धनवता हविष्मता सखीनां च युवया
सखिभृतानामस्माकं जये गृहे स्वे स्वकीये वृधसे वर्धनाय ॥

युवं नो येषु वरुण शत्रुं बृहच्च विभृथः । उरु णो वाज्रमातये कृतं राये स्वस्तये ॥६॥

युवं । नः । येषु । वरुणा । शत्रुं । बृहत । च । विभृथः । उरु । नः । वाज्रऽमातये । कृतं ।
राये । स्वस्तये ॥६॥

हे वरुणा मित्रावरुणो युवं युवां नोऽस्माकं जत्र बलं बृहतं ब्रह्म परिवृद्धमज्ञं च येषु शत्रुषु निमित्तेषु
विभृथः धारयथः युवाभ्यां धृतमज्ञं च नोऽस्माभ्य वाज्रमातयेऽज्ञस्य लाभाय यज्ञाय वा राये धनाय स्वस्तये
क्षमाय चोक्तं विस्तीर्णं कृतं । कुरुतं ॥

उच्छ्रित्यां मे यज्ञता देवशत्रे रुणद्गवि ।

सुतं सीमं न हस्तिभिरा पृद्धिधीवतं नरा विश्वतावर्चनानसं ॥७॥

उच्छ्रत्याँ । मे । यजता । देवऽक्षवे । रुणत्ऽगवि ।

सुतं । सोमं । न । हस्तिऽभिः । आ । पदऽभिः । धावतं । नरा । विभ्रजौ । अर्चनानसं ॥ १ ॥

उच्छ्रत्यामुपमि । मे सोममिति संबंधः । यजता यष्ट्या रुणद्गवि रोचमानरयमी प्रातःसवने देवक्षवे । देवानां क्षत्रं वल यस्मिन् यज्ञे तद्देवक्षत्रं । तस्मिन्मे मदीयं सुतमभिपुतं सोमं न । निति संप्रत्यर्थः । इदानीं हस्तिमिहंस्त्वभिः ॥ हतं रगतिकर्मणो हस्तग्रहः ॥ गमनमाधनपादवद्भिरित्यर्थः । पद्भिः पादवद्भिश्च पादचतुष्टयोपंतरश्चैरा धावतं आगच्छतं नरा हे नतारी मित्रावरुणा ॥ २ ॥

यश्चिकेति यदृचं नवमं मुक्त रातहवस्यत्रियस्यार्थं मित्रावरुणं । यश्चिकेत पद्भ्यातहव इत्यनुक्रमणिका । पत्यतं त्वित्युक्तत्वात् पत्यतपरिभाषयानुष्ठम् । अत्रा पक्तिः ॥ विनियोगो निगिकः ॥

यश्चिकेत स मुक्तुर्देवचा स ब्रवीतु नः । वरुणो यस्य दर्शतो मित्रो वा वनते गिरः ॥ १ ॥

यः । चिकेत । सः । मुऽक्रतुः । देवऽचा । सः । ब्रवीतुः । नः । वरुणः । यस्य । दर्शतः ।

मित्रः । वा । वनते । गिरः ॥ १ ॥

यः स्तोता चिकेत जानाति स्तुति युवयोः स मुक्तुः स एव शोभनकर्मा देवचा देवेषु स्तोतृमध्ये । यद्वा । देवेषु मध्ये । युवयोरिव स्तुतिं यश्चिकेत स मुक्तुरिति । स मुक्तो नोऽस्माकं ब्रवीतु । स्तुति परमुपदिशतु । यश्च दर्शतो दर्शनीयो वरुणो दर्शनीयो मित्रो वा मित्रश्च । वाणदस्यार्थः । गिरोऽस्मादीयाः स्तुतीर्वनते संभजते ॥

ता हि श्रेष्ठवर्चसा राजाना दीर्घश्रुतमा ।

ता सत्यंती ऋतावृध ऋतावाना जनेजने ॥ २ ॥

ता । हि । श्रेष्ठऽवर्चसा । राजाना । दीर्घश्रुत्ऽतमा ।

ता । सत्यंती इति सत्ऽपती । ऋतऽवृधा । ऋतऽवाना । जनेऽजने ॥ २ ॥

ता हि तां खलु मित्रावरुणा श्रेष्ठवर्चसा प्रशस्तैर्जस्का राजानश्चरौ दीर्घश्रुतमा दूरदेशादाज्ञानश्रोतृत्वं । ता तां सत्यंती सतां यजमानानां स्वामिनावृतावृधा यज्ञस्योदकस्य वा वर्धयितारी जने जने सर्वेषु स्तोतृषु निमित्तं पृतावाना गमनवती ॥

ता वामियानोऽवसे पूर्वा उप ब्रुवे सचा ।

स्वश्वासः सु चेतुना वाजां अभि प्र दावने ॥ ३ ॥

ता । वां । उयानः । अवसे । पूर्वा । उप । ब्रुवे । सचा ।

मुऽअश्वासः । सु । चेतुना । वाजान् । अभि । प्र । दावने ॥ ३ ॥

ता तां पूर्वां पुरातनीं वां वामियानो गच्छन् अवसे रक्षणाय सचा महोप ब्रुव । उपेत्य स्तौमि । स्वश्वासः स्वश्वा वयमात्रेयाः मुचेतुना शोभनप्रज्ञानां युवां वाजानभि अज्ञान्यभिलक्ष्य प्र प्रकर्षणं दावने दानाय स्तुम इति शेषः । यद्वा । स्वश्वासः स्वश्वा ॥ द्वितीयादिवचनस्य जसादेशः ॥ उप ब्रुव इति संबंधः ॥

मित्रो अंहोश्चिदादुरु क्षयाय गातुं वनते ।

मित्रस्य हि प्रतूर्वतः सुमतिरस्ति विधुतः ॥ ४ ॥

मिचः । अंहोः । चित् । आत् । उरु । शयाय । गातुं । वनते ।

मिचस्य । हि । प्रऽतूर्वतः । सुऽमतिः । अस्ति । विधतः ॥ ४ ॥

मित्रो देवोऽहोयित अहम्वतोऽपि स्तोत्रादनंतरमेवोक्तं स्याय गृहाय निवामाय वा गातुमुपाय वनते । प्रयच्छति । मिचस्य हि मिचस्य खलु देवस्य सुमतिः शोभनवृद्धिः प्रतूर्वतः प्रकर्षणं हिमतोऽपि विधतः परिचरतः शुश्रूषकस्यास्ति हि । भवति खलु ॥

वयं मिचस्यावसि स्याम सप्रथस्तमे । अनेहसम्बोतयः सत्वा वरुणशेषमः ॥ ५ ॥

वयं । मिचस्य । अवसि । स्याम । सप्रथऽतमे । अनेहसः । त्वाऽऊतयः । सत्वा ।

वरुणऽशेषमः ॥ ५ ॥

वयं यजमाना मिचस्य दुःखनिवारकस्य देवस्य सप्रथस्तमे सर्वतः पृथुतमेऽवसि रत्नं वयं स्याम । भवेम । किचनिहमोऽपापास्त्योतयस्त्वया रक्षिता वरुणशेषमः । शेष इत्यपत्यनाम । वारकाः पुत्रा येषां ते । तादृशाः सत्वा वयं सर्वे महव भवेम ॥

युवं मिचमं जनं यतथः सं च नयथः ।

मा मघोनः परि ख्यतं मो अस्माकमृषीणां गोपीये न उरुष्यतं ॥ ६ ॥

युवं । मिचा । इमं । जनं । यतथः । सं । च । नयथः ।

मा । मघोनः । परि । ख्यतं । मो इति । अस्माकं । ऋषीणां । गोऽपीये । नः । उरुष्यतं ॥ ६ ॥

हे मिचा मिचावरुणा युव युवामिमं जनं स्तोत्रं मा प्रति यतथः । गच्छथः । आगत्य च सं च नयथः । मनयथथ । कामान प्रापयथः । यदा । यतथ इत्यतर्गतितर्क्योऽयं । अहनि यतथः । व्यापारं गमयथः । रात्रौ च सं नयथः । निर्व्यापारं कारयथः । मघोनो हविर्लज्जान्नवतोऽस्मान्मा परि ख्यत । मा परित्यजत । मो मेव ऋषीणामस्माकं पुत्रानपि परि ख्यत । किंतु गोपीये । गोः सोमरसः । तस्य पानं यस्मिन् स गोपीयो यज्ञः । तस्मिन् उरुष्यतं । रजतं ॥ ३ ॥

आ चिकितानि पट्टचं दशमं मुक्तं रातहयस्यार्पमानुष्टुभं मिचावरुण । अत्रानुक्रमणिका । आ चिकिता नानुष्टुभं त्विति ॥ आद्यमुच्यो दशरात्रं चतुर्थंऽहनि प्रउगशमं मिचावरुणस्य । मुञ्चितं च । आ चिकितानं मुक्तं त्वमुच्यो अप्रहण । आ० १. ११ । इति ॥

आ चिकितानं मुक्तं देवो मर्तं रिगादसा । वरुणाय ऋतपेगसे दधीत प्रयसे महे ॥ १ ॥

आ । चिकितानं । मुक्तं इति सुऽक्रतू । देवो । मर्तं । रिगादसा । वरुणाय । ऋतऽपेगसे ।

दधीत । प्रयसे । महे ॥ १ ॥

हे चिकितानं ज्ञानं मुक्तिं हे मर्तं मनुष्यं रातहयस्य त्वमिति तस्यैव संबोधनं । मुक्तं शोभनकर्माणां रिगा दसा हिंसकानां हिंसकी देवावा । आकारयति शेषः । आहय च ऋतपेगसे । पेग इति रूपनाम । ऋतमुदकं । उदकमेव रूपं यस्य तादृशाय वरुणाय प्रयसे ॥ मत्वथो नृष्यते ॥ हविर्लज्जान्नवते महं महते पुण्याय दधीत । दद्याः । हविरिति शेषः । द्वितीयार्थं वा त्रुर्थी । महद्विदधीत । महतोऽस्य ज्ञानार्थं वा योज्यं ॥

ता हि द्यौचमविहृतं सम्यग्सूर्यं माशति । अथ व्रतेव मानुषं स्वर्णं धायि दर्शतं ॥२॥
ता । हि । द्यौचं । अविऽहृतं । सम्यक् । असूर्यं । आशति । इति । अथ । व्रताऽदेव । मानुषं ।
स्वः । न । धायि । दर्शतं ॥२॥

ता हि । हीति हेती । यस्मात्ता ता च च वलमविहृतमहिंस्यमसूर्यमसुरतिधाति महद्वलं सम्यगाशति
व्याप्तः अथ अतो हेतोमानुषं मनुष्यं प्रवृत्तं व्रतेव कर्मव तथया मनुष्यं नियतं स्वर्णं सूर्यं इव स यथा दिवि
दृश्यते तद्वद्दर्शतं दर्शनीयं वलं धायि । यज्ञं निहितं ॥

ता वामेषे रथानामुर्वी गव्यूतिमेपां । रातहव्यस्य सुष्टुतिं दधृक्स्तोममनामहे ॥३॥
ता । वां । एषे । रथानां । उर्वी । गव्यूतिं । एपां । रातऽहव्यस्य । सुऽस्तुतिं । दधृक्
स्तोमः । मनामहे ॥३॥

हे मित्रावरुणी ता तां प्रमिदो वां युवां रथानामस्मदीयानामेषां पुरतो वर्तमानानामुर्वी प्रभुतां
गव्यूतिमतिविस्तृतं मार्गमेषं गंतुं । मार्गरक्षणायत्यर्थः ॥ तुमर्थेऽभिप्रत्ययः ॥ तदर्थं वां मनामहे नमो रातहव्यस्य
अथ रातहव्यमवधिभिः सुष्टुतिं सुष्टुतिभिः शोभनमृतिमाधनः स्तोमः दधृक् धर्पका युवा ॥

अथा हि काव्या युवं दशस्य पूर्भिरद्भुता । नि केतुना जनानां चिकेथे पूतदशसा ॥४॥
अथ । हि । काव्या । युवं । दशस्य । पूऽभिः । अद्भुता । नि । केतुना । जनानां । चिकेथे
इति । पूतऽदशसा ॥४॥

अथ अपि च । हि प्रमिदो । काव्या मृत्या युवं युवां दशस्य प्रवृत्तस्य मम पूर्भिः पुरकैः सर्वैर्ह अद्भुता
महांतावाच्यभुती संतो केतुना प्रज्ञानिनां कुलं मनसा जनानां । यजमानानामित्यर्थः । स्तोत्रं नि चिकेथे ।
नितरां जानीथः । हे पूतदशसा शुद्धवर्णा युवा ॥

तदृतं पृथिवि बृहच्छ्रवण्य ऋषीणां । जयमानावरं पृथुतिं क्षरंति यामभिः ॥५॥
तत् । ऋतं । पृथिवि । बृहत् । श्रवऽएषे । ऋषीणां । जयमानां । अवरं । पृथु । अति ।
क्षरंति । यामऽभिः ॥५॥

हे पृथिवि देवि त्वयि तत्सर्वं रर्ष्यमानत्वेन प्रमिदं बृहत् प्रभुतमृतमुदकमुषीणां स्तोत्रणामस्माकं अथ एषे
ऽक्षयिणे सति जयमानां गच्छंती ॥ कंदस्थमानच शुश्रूभ्यां । उ० १. ८६. । इत्यमानच जयतिरपि भवति । चित
इत्यतोदात्तः ॥ अरमलमत्यर्थं पृथु यथा भवति तथा यामभिर्गमनैरति क्षरंति । अत्यर्थं वर्पतः ॥ व्यत्ययेन
बहुवचनं ॥

आ यद्वामीयचक्षसा मित्रं वयं च सूरयः । व्यचिष्टे बहुपाय्ये यतमहि स्वराज्ये ॥६॥
आ । यत् । वां । इयऽचक्षसा । मित्रा । वयं । च । सूरयः । व्यचिष्टे । बहुऽपाय्ये ।
यतमहि । स्वऽराज्ये ॥६॥

हे इयचक्षसा व्याप्तदर्शनी हे मित्रा मित्रावरुणी वां युवां यत् ये वयं च सूरयः स्तोतार आ आह्वयामः ।
व्यचिष्टेऽत्यंतविस्तृतं बहुपाय्ये बहुभिर्गतये बहुमी रक्षितये वा स्वराज्ये स्वराट्त्वाय एव विधराज्यार्थं यतमहि ।
गच्छेम ॥ ॥४॥

बळित्या देवति पंचचमेकादशं मृक्तं । अत्रयमनुक्रमणिका । बळित्या पंच यजत इति । यजतो मामात्रेय
अथिः । मित्रावरुणा देवता । आनुष्टुभ त्वित्युक्तत्वादितमथानुष्टुभं । विनियोगो निगिकः ॥

बळित्या देव निष्कृतमादित्या यजतं बृहत् ।

वरुण मित्रार्यमन्वर्षिष्ठं शत्रुमाणाथे ॥ १ ॥

वट् । इत्या । देवा । निःऽकृतं । आदित्या । यजतं । बृहत् ।

वरुण । मित्रं । अर्यमन् । वर्षिष्ठं । शत्रुं । आणाथे इति ॥ १ ॥

हे देवा योतमाना हे आदित्यादितेः पूर्वा हे वरुण हे अर्यमन् अरीणां नियमितमित्रं देव युवा वट
मृत्यं निष्कृतमवाधमिदमिदानीवर्तमानप्रकारेण यजत यद्यथ बृहदतिप्रबुद्ध वर्षिष्ठ प्रबुद्धतमं चत्र बलमा
णाथे । अश्ववाथे । यद्वार्यमा पृथगेव निर्देष्टव्यः । दिवचनं बहवचनीकृत्यं ॥

आ यद्योनिं हिरण्ययं वरुण मित्रं सदथः । धर्तारां चर्षणीनां यंतं मुमं रिणादमा ॥ २ ॥

आ । यत् । योनिं । हिरण्ययं । वरुण । मित्रं । सदथः । धर्तारां । चर्षणीनां । यंतं ।

मुमं । रिणादमा ॥ २ ॥

यद्यस्माद्विरण्ययं हितरमणीयं योनि यज्ञभूमिं हे वरुण हे मित्र आ सदथः आगच्छथः तस्माच्चर्षणीना
मनुष्याणां धर्तारा धारका च हे रिणादमा हिमकाना जप्तारी युवामस्मभ्यं मुमं मुमं यत । कुरुतमित्यर्थः ॥

विश्वे हि विश्ववेदमो वरुणो मित्रो अर्यमा । धृता पदेव सस्थिर पांति मर्त्यं रिपः ॥ ३ ॥

विश्वे । हि । विश्वऽवेदमः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । धृता । पदाऽदेव । सस्थिर ।

पांति । मर्त्यं । रिपः ॥ ३ ॥

विश्वे हि सर्वेऽपि । होति चाथं । विश्ववेदमः सर्वविदः सर्वधना वा वरुणो मित्रोऽर्यमा चैते त्रयः सर्व
व्रतास्मदीयानि कर्माणि पदेव पदानीव स्थानानीव सस्थिर । संगता भवति । आगत्य च सा मर्त्यं रिपो
हिमकात्याति । रजति ॥

ते हि सत्या ऋतस्पृण ऋतावानो जनेजने ।

मुनीथासः मुदानवोऽहोश्चिदुरुचक्रयः ॥ ४ ॥

ते । हि । सत्याः । ऋतऽस्पृणः । ऋतऽवानः । जनेऽजने ।

मुऽनीथासः । मुऽदानवः । अंहोः । चित् । उरुऽचक्रयः ॥ ४ ॥

ते हि खलु सत्याः सत्यभुताः सत्यफला वा ऋतस्पृण उदकमृगांत्वस्य कर्तार ऋतावानो यथावतो जने जने
सर्वेषु यजमानेषु मुनीथासः मुनयभाः मुदानवः मुदानाः । होति प्रसिद्धवाची सर्वत्र सबधनीयः । एव महा
नुभावा वरुणादयोऽहोश्चित् । चिदर्थं । पापिनीऽपि स्वस्तीतुरुचक्रयः प्रभुतधनादिकर्तारः ॥

को नु वां मित्रास्तुतो वरुणो वा तनूनां । तन्मु वामेपते मतिरचिभ्य एपते मतिः ॥ ५ ॥

कः । नु । वां । मित्रं । अस्तुतः । वरुणः । वा । तनूनां । ततो मुः । वां । आ । इपते । मतिः ।

अचिऽभ्यः । आ । इपते । मतिः ॥ ५ ॥

हे मित्र वां युवयोर्मध्ये त्वं च वरुणो वा को नु अमृतः । सर्वैरस्तुयमानः कोऽस्ति । उमावपि स्तुत्यावित्यर्थः । तनुनामिति तृतीयार्थे षष्ठी । तनुभिः स्तुतिभिरमृत इति संबन्धः ॥ अत्र मित्रशब्देन मित्रस्यैकस्यैव संबोधनं वरुणोऽस्त्वन्तः । ऋग्वे० ५. ६०. ६. इत्यत्रैवात्र द्विवचनमुच्यते कारस्यानाम्नानात् । लोकेषु बहुषु संहितैस्त्वैकमेव संबोध्य युवयोरिदं युष्माकमिदमिति प्रयुज्यते ॥ तत्तस्मात् यस्मात्सर्वे स्तुवंति तस्मात् । तनुनामित्यतश्च वृत्तमप्युत्तरत्र वा योज्यं । तनुनामन्यमतीनामस्माकं मतिः स्तुतिर्वा युवां मुमु एषते । अभि गच्छति । अत्रिभ्योऽत्रिगोत्रिभ्योऽस्माभ्यमस्मदीयमर्तिरपते । आदरार्थं पुनर्वचनं ॥ ५ ॥

प्र वो मित्रायैति पंचचं द्वादशं मुक्तमत्रियस्य यज्ञतस्यार्थं गायत्रं मित्रावरुणं । तथा चानुकस्यते । प्र वो गायत्रमिति ॥ अत्रिष्टोमे प्रातःसवने मित्रावरुणशाम्न एतत्सूक्तं । मुञ्चतं च । प्र वो मित्राय प्र मित्रयैर्वरुणयोः । आ० ५. १०. इति ॥ अभिप्रवपइहे पृथ्वपइहे च स्तोमनिमित्तावापार्थमिदमादीनि द्वितीयवर्जितानि चत्वारि सूक्तानि । तथैव मुञ्चतं । प्र वो मित्रायैति चतुर्णां द्वितीयमुद्धरत । आ० ७. ५ । इति ॥

प्र वो मित्राय गायत वरुणाय विपा गिरा । महिष्वाचायुतं बृहत् ॥ १ ॥

प्र । वः । मित्राय । गायत । वरुणाय । विपा । गिरा । महिऽश्वाचौ । ऋतं । बृहत् ॥ १ ॥

हे मदीया ऋत्विजो वो । यूयमित्यर्थः । मित्राय वरुणाय च विपा व्याघ्रया गिरा स्तुत्या प्र गायत । स्तुतिं कुरुत । स्तुत्या स्तुवतेत्यतस्पाकं पचतीतिवत् । हे महिषवाचा प्रभुतवर्णा युवामृतं यज्ञं बृहन्महदतिप्रशस्तं । स्तुत्यर्थमागच्छतमिति शेषः । अथवा महत् प्रभुतमृतं स्तोत्रं गृणुतमिति शेषः ॥

सम्राज्ञा या घृतयोनी मित्रश्रोभा वरुणश्च । देवा देवेषु प्रशस्ता ॥ २ ॥

संऽराज्ञा । या । घृतयोनी इति घृतऽयोनी । मित्रः । च । उभा । वरुणः । च ।

देवा । देवेषु । प्रऽशस्ता ॥ २ ॥

या यी मित्रश्च वरुणश्च । परस्परप्रेक्षया चशब्दः । उभोर्भा सम्राज्ञा सर्वस्य स्वामिनी घृतयोनी उदकस्योत्पादका देवा द्योतमाना देवेषु मध्ये प्रशस्ता प्रकीर्षणं स्तुत्या । तां गायतेति पूर्वचान्वयः ॥

ता नः शक्तं पार्थिवस्य महो रायो दिव्यस्य । महि वां शत्रं देवेषु ॥ ३ ॥

ता । नः । शक्तं । पार्थिवस्य । महः । रायः । दिव्यस्य । महि । वां । शत्रं । देवेषु ॥ ३ ॥

ता तां देवा नोऽस्मदर्थं पार्थिवस्य पृथिवीसंवदस्य दिव्यस्य दिवि भवस्य च महो महतो रायो धनस्य शक्त । समर्थो भवत । दातुमिति शेषः । हे देवा वां युवयोर्महि महत्पुण्यं शत्रं वनं देवेषु प्रसिद्धं स्तुम इति शेषः ॥

ऋतमृतेन सपतेपिरं दशमाशते । अद्रुहा देवो वर्धते ॥ ४ ॥

ऋतं । ऋतेन । सपता । इपिरं । दशं । आशते इति । अद्रुहा । देवो । वर्धते इति ॥ ४ ॥

ऋतिभोदकेन निमित्तेन ऋतं यज्ञं सपता स्पृशताविधिरभेपणवन्तं दत्तं प्रवृद्धं यज्ञमानं हविर्वाशते । व्याप्नुतः । अद्रुहाद्रोग्धारा देवा मित्रावरुणा युवां वर्धते । प्रवृद्धा भवतः ॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापिषस्पती दानुमत्याः । बृहन्तं गतेमाशते ॥ ५ ॥

वृष्टिऽद्यावा । रीतिऽआपा । इषः । पती इति । दानुऽमत्याः । बृहन्तं । गतें ।

आशते इति ॥ ५ ॥

वृष्ट्यावा । वृष्ट्यर्था रीः । सुतिर्ययोस्ती वृष्ट्यावा । अथवा वृष्टिर्वर्षिका रीरंतरिज याभ्या तौ तादृशी ।
रीत्यापा ॥ री गतिरपणयोः ॥ रीतिः प्राप्तिः । मिवापाप्तिरभिमतप्राप्तिर्ययोस्ती तादृशी । इषोऽत्रस्य पती
स्वामिनी । वृष्टिप्रदत्वात् स्वामित्वं । दानुमत्या दानवत्याः । दानुपूर्चिताया इत्यर्थः । एतद्विज्ञापण । एत
महानुभावी बृहत् महान्तं गतं रथमागते । व्याप्तः । अधितिष्ठती यागार्थ ॥ ॥ ६ ॥

त्री रोचनति चतुर्चक्रं त्रयोदश मुक्तं । उरुचक्रिनामात्रेय ऋषिः । त्रिष्टुप कटः । मित्रावरुणा देवता ।
अनुक्रम्यते च । त्री रोचना चतुष्कमुचक्रिगति ॥ विनियोगो निशिकः ॥

त्री रोचना वरुण त्रीरुत द्यून्वीणि मित्र धारयथो रजामि ।

वावृधानावमतिं शत्रियस्यानु व्रतं रक्षमाणावचुर्ये ॥ १ ॥

त्री । रोचना । वरुण । त्रीन । उत । द्युन । वीणि । मित्र । धारयथः । रजामि ।

ववृधाना । अमतिं । शत्रियस्य । अनु । व्रतं । रक्षमाणा । अचुर्ये ॥ १ ॥

हे वरुण हे मित्र युवां त्री वीणि रोचना रोचनानि युनोक्तान धारयथ इति संबधः । उतापि न
चीन्धुन द्योतमानानतरिजलोकाधारयथः । तथा वीणि रजामि मुनोक्तान । कीदृशी युवा । वावृधाना
वर्धमानां शत्रियस्य । जत्रं वन । तद्वत् इद्रस्य । यदा । शत्रियजातीयस्य यत्रमानस्यामति । रूपनामेतत् ।
रूपं व्रतं कर्म चाचुर्यमत्रीर्णमलिरतं वा रक्षमाणा ॥

इरावतीवरुण धेनवो वां मधुमद्धां सिंधवो मित्र दृहे ।

त्रयस्तस्युर्वृषभामस्तिसृणां धिपणानां रेतोधा वि द्युमंतः ॥ २ ॥

इरावतीः । वरुण । धेनवः । वां । मधुऽमत् । वां । सिंधवः । मित्र । दृहे ।

त्रयः । तस्युः । वृषभामः । तिसृणां । धिपणानां । रेतऽधाः । वि । द्युऽमंतः ॥ २ ॥

हे वरुण हे मित्र वां युवयोराज्ञया धेनवो गाव इरावतीः । इरा जीरजशणा । तद्वत्यो भवति । तथा
सिंधवः स्यंदनशीला मेघा नद्यो वा मधुमन्मधुरममृदक दृहे । दृहति । तथा त्रयस्त्रिमव्याका तृषभामो
वर्धितारो रेतोधा उदकस्य धारका द्युमतो दीप्तिमतोऽग्निवाय्वादित्यास्त्रिणा त्रिमव्याकाना धिपणाना
स्थानानां पृथिव्यंतरिजयुनोक्ताना स्वामिनः संतो वि त्रिविध प्रत्येक तस्युः । तिष्ठति । युवयोरनुग्रहात् त्रयो
ऽपि देवास्त्रिषु स्थानेषु वर्तत इत्यर्थः ॥

प्रातर्देवीमदितिं जोहवीमि मध्यंदिन उदिता सूर्यस्य ।

राये मित्रावरुणा सर्वतातेऽं तोकाय तनयाय जं योः ॥ ३ ॥

प्रातः । देवी । अदितिं । जोहवीमि । मध्यंदिने । उतऽउता । सूर्यस्य ।

राये । मित्रावरुणा । सर्वऽताता । उक्ते । तोकाय । तनयाय । जं । योः ॥ ३ ॥

अहमृषिः प्रातः प्रातःकालेऽदितिमखंडनीया देवानां जननी देवी द्योतमाना जोहवीमि । आह्वयामि ।
तथा मध्यंदिने सूर्यस्योदितोदितो तत्समुद्रिकाले माध्यंदिने सर्वेन जोहवीमि । हे मित्रावरुणा युवां राये
धनप्राप्तये सर्वताता यज्ञ ईळ । स्तौमि । पुनः किमर्थ । तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय न शमरिष्टशमनाय
योः सुखस्य मिश्रणाय चेळ इति ॥

या धर्तारा रजसो रोचनस्योतादित्या दिव्या पार्थिवस्य ।

न वां देवा अमृता आ मिमंति व्रतानि मित्रावरुणा ध्रुवाणि ॥ ४ ॥

या । ध॒तारा॑ । रज॑सः । रो॒च॒नस्य॑ । उ॒त । आ॒दि॒त्या । दि॒व्या । पा॒रि॒थि॒वस्य॑ ।
न । वां । दे॒वाः । अ॒मृताः॑ । आ । मि॒न॒न्ति॑ । व्र॒तानि॑ । मि॒त्रा॒वरु॑णा । ध्रु॒वाणि॑ ॥ ४ ॥

या यी रोचनस्य रोचमानस्य रजसो लोकस्य । स्वर्गाख्यस्यैतर्थाः । उतापि च पार्थिवस्य रजसो या यी धतारावादित्यादितः पूर्वा दिव्या दिवि भर्वा ता युवामीऊ इति पूर्वत्र संबन्धः । हे मित्रावरुणा वां युवयो ध्रुवाणि व्रतानि कर्माणि देवा अन्य इंद्रादयोऽमृता अमरणधर्माणोऽपि ना मिनन्ति । न हिंसन्ति । यतो ध्रुवाण्यत इत्यभिप्रायः ॥ ॥ ७ ॥

पुरुषेणति चतुर्वर्चं चतुर्दशं मृक्तमृक्चक्रारपं गायत्र मित्रावरुणां । पुरुषेणा गायत्रं त्वित्यनुक्रमणिका ॥ पृथ्वाभिप्रवपडहयोः प्रातःमवने आवापार्थत्वेनैवमपि मृक्तं पूर्वमुक्तं न सह प्र वो मित्रायति चतुर्णां द्वितीयमुद्वर्गदिति ह्युक्तं ॥ चतुर्वर्गिकेऽहनि प्रातःमवने मित्रावरुणस्य आद्यमृचः पडहस्तोत्रियमंजकः । मृचितं च । पुरुषेणा चिह्नानि प्रति वां मृर उदिते । आ० ७. २. इति ॥

पुरु॑रुणा चि॒ह्नस्य॑वो नृ॒नं वां वरु॑ण । मि॒त्रं वंसि॑ वां सु॒म॒तिं ॥ १ ॥
पुरु॑ऽउरुणा॒ चि॒त् । हि॒ । अ॒स्ति॒ । अ॒वः । नृ॒नं । वां । वरु॑ण । मि॒त्रं । वंसि॑ । वां । सु॒ऽम॒तिं ॥ १ ॥

हे मित्रावरुणा वां युवयोः पुरुषेणा चित् ॥ अत्र मोः मृपां मुनृगित्याकारः ॥ पुरोरपि ब्रह्म उरु ब्रह्मतरं । अथवा पुरु च तदुरु च पुरुष । अत्यंतमुरुतरमित्यर्थः । तादृगवो रत्नं नृनं निश्चयनास्ति । हि प्रसिद्धं । चिदिति पुरणः । हे वरुण हे मित्र वां युवयोः सुमतिमनुग्रहबुद्धिं वंसि । संभज्य । यस्मादवोऽस्ति तस्मादवसीति भावः ॥

ता वां स॒म्यग्दृ॒ष्ट्वा॒णेष॑मश्याम॒ धाय॑से । व॒यं ते रु॒द्रा स्या॑म ॥ २ ॥
ता । वां । स॒म्यक् । अ॒दृ॒ष्ट्वा॒णा । उ॒पै । अ॒श्या॑म । धाय॑से । व॒यं । ते । रु॒द्रा । स्या॑म ॥ २ ॥

हे अदृष्ट्वाणा हे अद्वीगधारी ता तां प्रसिद्धां वां युवां सम्यक् क्षम इति शेषः । स्तोतारो वयमिषमन्नं धायसे पानाय भोजनायास्याम । प्राप्नुयाम । हे रुद्रा दुःखाद्वावयितारी रुदद्विद्रवणीया वा ते स्तोतारो वयं स्याम । भवम । समुदा इति शेषः । युवाभ्यां स्वभुता वा स्याम ॥

पा॒तं नो॑ रु॒द्रा पा॒युभि॑रु॒त चा॑येथां सु॒त्रा॒त्रा । तु॒र्याम॑ द॒स्य॑न्त॒नूभिः॑ ॥ ३ ॥
पा॒तं । नः॑ । रु॒द्रा । पा॒युऽभिः॑ । उ॒त । चा॑येथां । सु॒त्रा॒त्रा । तु॒र्याम॑ । द॒स्य॑न्त॒नूभिः॑ ॥ ३ ॥

हे रुद्रोक्तृर्पा देवी युवा नोऽस्मान् पायुमी रत्नैः पातं । रत्नतं । उतापि च सुत्रात्रा शोभनेन चाणेन चायेथां । पालयेत । इष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहारभेदेन भेदः । स्तोत्रादिवैकन्याक्त्रोर्वा चायेथां अभिमतप्रापणेन रत्नतमित्यर्थः । वयं च तनूभिः पुत्रादिभिः सहिताः स्वीधिरगैर्वा दस्यून शत्रुन तुर्याम । हिंस्याम तरेम वा ॥

मा क॒स्या॒द्भु॒त॒क्र॒तृ॒ य॒ष्टां भु॑जे॒मा त॒नूभिः॑ । मा शेष॑सा॒ मा त॒न॒सा ॥ ४ ॥
मा । क॒स्य॑ । अ॒द्भु॒त॒क्र॒तृ॒ इत्य॑द्भुतऽक्र॒तृ॒ । य॒ष्टां । भु॑जे॒म । त॒नूभिः॑ । मा । शेष॑सा । मा ।
त॒न॒सा ॥ ४ ॥

हे अद्भुतक्रतु आश्चर्यकर्माणां वयं कस्यान्यस्य कस्यचन यत्तं पुजितं धनं मा भुजेम । मा भुजोमहि तनूभिः रसादीधिरवयवैः । युवयोरनुग्रहात्समुद्रा वयमन्ययाचितधनेन शरीरपोषं न कुर्म इत्यर्थः । तथा शेषसापत्येन सहिता मा भुजेम । तमसा पीत्रादिना सहिता मा भुजेम । अस्मात्कुले न केऽपि भुजोमहीत्यर्थः ॥ ॥ ८ ॥

आ नो गंतमिति तुचात्मकं पचंदशं मुक्तं बाह्वृक्तस्यात्रियस्यार्थं गायत्रं मित्रावरुणं । आ नस्तु च बाह्वृक्तं
इत्यनुक्रमणिका ॥ उक्तः मुक्तविनियोगः ॥ अग्निष्टोमं प्रातःसवने मित्रावरुणशस्त्रं यमनुरूपस्तुचः । सूचितं च ।
आ नो मित्रावरुणा नो गंतं रिशादसा । आ० ५ १० । इति ॥

आ नो गंतं रिशादसा वरुण मित्रं बर्हणा । उपेमं चारुमध्वरं ॥ १ ॥

आ । नः । गंतं । रिशादसा । वरुण । मित्रं । बर्हणा । उपे । इमं । चारुं । अध्वरं ॥ १ ॥

हे वरुण हे मित्र हे रिशादसा शत्रुणां प्रेरका युवां नोऽस्माकमिमं चारुं चरणीयमध्वरमहिमकं यज्ञमुपा
गंतं । उपागच्छतं । कीदृशी । बर्हणा परिवर्हणी निवर्हणी हतारी शत्रुणा ॥

विश्वस्य हि प्रचेतसा वरुण मित्रं राज्ञयः । ईशाना पिष्यतं धियः ॥ २ ॥

विश्वस्य । हि । प्रऽचेतसा । वरुण । मित्रं । राज्ञयः । ईशाना । पिष्यतं । धियः ॥ २ ॥

हे मित्र हे वरुण प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानी युवा विश्वस्य राज्ञयः । सर्वस्य स्वामिनो भवथः । हीति पमिदी ।
हे ईशाना अस्माकमीश्वरी युवा धियोऽस्मदीयानि कर्माणि पिष्यत । प्याययत फलैः ॥

उपे नः सुतमा गंतं वरुण मित्रं दाणुषः । अस्य सोमस्य पीतये ॥ ३ ॥

उपे । नः । सुतं । आ । गंतं । वरुण । मित्रं । दाणुषः । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ३ ॥

नोऽस्माकं सुतमभिपूतं सोमं प्रति हे वरुण हे मित्र युवामुपा गत । उपागच्छत । दाणुषो हविर्दानुर्ममास्य
सोमस्य पीतये पानाय ॥ ॥ ९ ॥

आ मित्रे वरुण इति तुचात्मकं षोडशं मुक्तं बाह्वृक्तस्यापेर्माणिणहं मित्रावरुणं । आ मित्रं आग्निहोमस्य
मुक्तमणिका ॥ दशरात्रे तृतीयोऽहनि प्रउगशस्त्रं य मित्रावरुणस्य तुचः । सूचितं च । आ मित्रं वरुणं वयमग्नि
माविह गच्छतं । आ० ५ १० । इति ॥

आ मित्रे वरुणे वयं गीर्भिर्जुहुमो अचिवत । नि बर्हिषि सदतं सोमपीतये ॥ १ ॥

आ । मित्रे । वरुणे । वयं । गीः । ऽभिः । जुहुमः । अचिऽवत । नि । बर्हिषि । सदतं ।

सोमऽपीतये ॥ १ ॥

वयमावेया मित्रे वरुणे मित्रावरुणयोरर्थाय गीर्भिर्विरा जुहुमः अचिवत अस्मद्वोत्रप्रवर्तकोऽचिवत ।
तस्मादे मित्रावरुणी सोमपीतये बर्हिषि नि पदतं । निपीदत ॥

व्रतेन स्थो ध्रुवक्षेमा धर्मणा यातयज्जना । नि बर्हिषि सदतं सोमपीतये ॥ २ ॥

व्रतेन । स्थः । ध्रुवऽक्षेमा । धर्मणा । यातयतऽज्जना । नि । बर्हिषि । सदतं । सोम

ऽपीतये ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणी युवां धर्मणा जगदारकेण व्रतेन कर्मणा योगेन ध्रुवक्षेमा स्थः । अविचनितस्थानी भवथ ।
यातयज्जना । यातयतः कर्मसु प्रवर्तयंतो जना अत्यजो ययोस्तां यातयज्जनी । अणवा यातयतः शत्रुना
हिंसतो जना मृत्या ययोस्तां । शिष्टं गतं ॥

मित्रश्च नो वरुणश्च जुपेतां यज्ञमिष्टये । नि बर्हिषि सदतां सोमपीतये ॥ ३ ॥

मित्रः । च । नः । वरुणः । च । जुपेतां । यज्ञं । इष्टये । नि । बर्हिषि । सदतां । सोम

ऽपीतये ॥ ३ ॥

मित्रस्य वरुणश्चोर्भा नोऽस्माकं यक्ष्मिष्टयऽभीष्टाय जुषेतां । सेवेतां । आगत्य च बर्हिषि नि पदतां निषी-
दतां सोमपानाय ॥ १० ॥ ॥ ५ ॥

पष्ठऽनुवाके पचदश मुक्तानि । तत्र यदस्य स्य इति दशर्चं प्रथमं मुक्तमावेयस्य पौरनाम्न आर्षमानुष्टुभमा-
श्चिन । अनुक्रात च । यदस्य दश पार आश्चिनं तदानुष्टुभं त्विति । तदित्युक्त्वादिदमादीनि षट् मुक्तान्याश्चि-
नानि । आनुष्टुभं त्विति तुशब्दादिदमुत्तरं च द्वे आनुष्टुभे ॥ प्रातरनुवाक आश्चिने कतावानुष्टुभं कंदस्याश्चिन-
शस्यं चदमादिके द्वे मुक्ते । यदस्य स्य इति मुक्ते । आ० ४. १५. । इति मुचितं ॥

यदस्य स्यः परावति यदवावत्यश्चिना । यद्वा पुरु पुरुभुजा यदंतरिक्षा आ गतं ॥ १ ॥
यत् । अद्य । स्यः । परावति । यत् । अवावत्यश्चिना । यत् । वा । पुरु । पुरु
भुजा । यत् । अंतरिक्षे । आ । गतं ॥ १ ॥

हे पुरुभुजा बह्वृ यज्ञेषु भोक्तारावधिकं रक्षितारी वा हे अश्चिना यद्यद्यस्मिन् काले परावत्यत्यंतं
दूरदेशे युक्तोक्तं स्थो भवथः । यद्वा । अवावत्यरणावति गतं शक्यं प्रदेशादतिकं स्थः । यद्यदि वा अथवा पुरु
बह्वृप्रदेशेषु स्थः । यद्यद्यतरिक्षे स्थः तस्मात्सर्वस्यादक्ष्य गतं । आगच्छतं ॥

उह त्या पुरुभृतमा पुरु दंसांसि विभ्रता । वरस्या याम्यध्रिगृ हुवे तुविष्टमा भुजे ॥ २ ॥
उह । त्या । पुरुभृतमा । पुरु । दंसांसि । विभ्रता । वरस्या । यामि । अध्रिगृ । इत्यधि
ऽगृ । हुवे । तुविऽतमा । भुजे ॥ २ ॥

इहास्मिन्नेत्या ती पुरुभृतमा पुरुणां बह्वृना यज्ञमानाना भावयितृत्तमो पुरु पुरुणि दंसांसि कर्माणि
विभ्रता धारयंती वरस्या वरणीयावध्रिगृ अर्च्यरधृतगमनकर्माणां यामि । उपागच्छामि । तुविष्टमा प्रभृत-
तमो भुजं भोगाय पालनाय वा हुवे । आह्वयामि ॥

इमान्यहपुपे वपुश्चक्रं रथस्य येमथुः । पर्यन्या नाहुपा युगा मृहा रजांसि दीयथः ॥ ३ ॥
इमा । अन्यत् । वपुषे । वपुः । चक्रं । रथस्य । येमथुः । परि । अन्या । नाहुपा । युगा ।
मृहा । रजांसि । दीयथः ॥ ३ ॥

हे अश्चिना युवा रथस्य युष्मदीयस्यान्यच्चक्रमीर्मा ॥ अंतरेर्मात रूपं ॥ गंतयादित्य वपुषे तस्य शोभाये
वपुर्वपुष्मत् तज्जोवत् चक्रं येमथुः । नियमितवर्ती स्थः । अन्यान्येन चक्रेण मृहा महत्वेन स्वसामर्थ्येन नाहुपा
युगा । नाहुपा मनुष्याः । तेषां युगा युगोपलक्षितान कालान प्रातरादिसवनान अहोरात्रादिकालान्वा
रजांसि लोकाश्च परि दीयथः । परिगच्छथः । न्य० १३२स्य मूर्धनि चक्रं रथस्य येमथुः । ऋग्वे० १. ३०. १९. ।
इत्युक्तं ॥

तदृषु वामेना कृतं विश्वा यद्वा मनु एवे । नानां जाता वरपसा समस्मे बंधुमेयथुः ॥ ४ ॥
तत् । ऊं इति । सु । वां । एना । कृतं । विश्वा । यत् । वां । अनु । स्तवे । नाना । जातौ ।
अरेपसा । सं । अस्मे इति । बंधु । आ । इयथुः ॥ ४ ॥

हे विश्वा व्याप्ता यत् येन स्तोत्रेण वा युवामनु एवे अनुस्त्वित् । उ इति पुरतः । एनानेन परिण सु
मुष्टु वा युवाभ्यां कृतं संपादितं भवतु । नाना पृथगेव जाता समृहावरपसापापावक्ष्य अस्मभ्यं बंधुमत्तं धनं वा
समेयथुः । सम्यक् गमयथः । सम्यक् प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

आ यद्वाँ सूर्या रथं तिष्ठद्घुष्यदं सदा । परि वामरूपा वयो घृणा वरंत आतपः ॥५॥
आ । यत् । वाँ । सूर्या । रथं । तिष्ठत् । रघुऽस्यदं । सदा । परि । वाँ । अरूपाः । वयः ।
घृणा । वरन्ते । आऽतपः ॥५॥

हे अश्विनी वां युवयोः सदा सर्वदा रघुष्यदं गोघ्नं रथं सूर्या युवयोः पत्नी यद्यदा आ तिष्ठत
आस्थितवती तदा वां परि वरन्ते । परितो वृण्वति । किं । अरूपा आरौचमाना घृणा दीप्ता आतप
आतापनाः शत्रुणां वयोऽश्वाः । अथवातप इति विशिष्य । वयो गतार उक्तलक्षणा आतपः सर्वतन्नापयिष्यो
दीप्तयः परि वरन्ते ॥ ॥५॥

युवोर्वाचिश्चितति नरा मुन्नेन चेतसा । घर्मे यद्वाँ मरेपमं नामत्यास्त्रा भुरण्यति ॥६॥
युवोः । अचिः । चिक्तेति । नरा । मुन्नेन । चेतसा । घर्मे । यत् । वाँ । अरेपमं । नामत्या ।
आस्त्रा । भुरण्यति ॥६॥

हे नरा नेतारावश्विनी युवोर्युवयोः । युवामित्यर्थः । अचिरस्मात्पिता ऋषिः मुन्नेन मुविनामिदाहोपशम
रूपेण हेतुना चेतसादरयुक्तं मनसा चिक्तेति । जानाति । स्तुतवानित्यर्थः । मति दूःषि मुनमुत्पति । दूष्य
कः प्रसंग इत्यत आह । यद्यस्मात् हे नामत्या वा युवयोरास्त्रास्येन तन्निष्पन्नेन मोचिण घम दीप्त दहतमपि
मसुरेः स्वदाहाय प्रतिप्रमरपसमपापं मुक्कर भुरण्यति प्राप्तवान् ॥ भुरण्यतिर्गतिकर्मा ॥ अचिरमेः सकाशा
द्रक्षणां हिमेनाधि घमं । अखे० ५ ११६. ८ । युवमुवीसमृत तप्तमवयं । अखे० १० ३९ ९ । इत्यादिभिः स्पष्ट
प्रदर्शितं ॥

उयो वाँ ककुहो ययिः शृण्वे यामेपु संतनिः । यद्वाँ तं मोभिरश्विनाचिन्नराववर्तति ॥७॥
उयः । वाँ । ककुहः । ययिः । शृण्वे । यामेपु । संऽतनिः । यत् । वाँ । तंसः । भिः । अश्विना ।
अचिः । नरा । आऽववर्तति ॥७॥

उय उद्गूर्णवन्तो वा युवयोः ककुह उज्जितो महान ययिर्गता संतनिः सतत गन्तव्यं रथो यामेपु गमनेषु
यज्ञेषु वा शृण्वे । श्रुयते । हे अश्विना हे नरा यद्यस्माद्वा युवा तं मोभिः कर्मभिरचिरस्मात्पिताववर्तति
आवर्तयति ॥

मध्वं ऊ पु मधुयुवा रुद्रा मिपक्ति पिपुषी ।

यत्समुद्राति पपेथः पक्काः पृष्ठा भरंत वां ॥८॥

मध्वः । ऊं इति । सु । मधुऽयुवा । रुद्रा । मिपक्ति । पिपुषी ।

यत् । समुद्रा । अति । पपेथः । पक्काः । पृष्ठाः । भरन्त । वां ॥८॥

हे मधुयुवा मधुरस्य मोसादेर्मयितारो हे रुद्रा । रुतं मतिः । तथा द्रवणीया रुद्रपृष्ठा वा वा मध्वो
मधुररमेन सु पिपुषी मधु प्राययन्ती स्तुतिरस्मात्कृता मिपक्ति । भवति । यद्यदा समुद्रा मधुद्रवणसाधनान्यत
रिवाण्यति पपेथः अतिपारयथः । यज्ञ प्राप्नुथ इत्यर्थः । पक्काः पृष्ठाऽस्त्रानि द्रविजलक्षणाणि वा भरन्त । भिष्यन्ते
यज्ञमानेः ॥

सत्यमिद्धा उ अश्विना युवामाहुर्मयोभुवा ।

ता यामन्यामहूतमा यामन्ना मृळयत्तमा ॥९॥

सत्यं । उत् । वि । ऊं इति । अश्विना । युवां । आहुः । मयःऽभुवा ।
ता । यामेन । याम्ऽहृतमा । यामेन । आ । मृऋयत्ऽतमा ॥ ९ ॥

हे अश्विना युवा मत्समित सत्यमेव । वा इति पादपुरणः । मयोभुवा मुखस्य भावयितारावाङ्गः पुराविदः । ता तौ मुखकर्त्तृन् प्रसिद्धौ युवां यामन्यजे यामहतमा गमनार्थं भृगमाह्वातया भवतमिति शेषः । यामन्न-
मयश्चेऽस्मदर्थोगमने वा मृऋयत्तमा चातिशयेन मुखयितारा भवत । आकारार्थं ॥

उमा ब्रह्माणि वर्धनाश्विभ्यां संतु गंतमा । या तष्टाम् रथ्यां इवावोचाम बृहन्नमः ॥ १० ॥
उमा । ब्रह्माणि । वर्धना । अश्विऽभ्यां । संतु । गंतमा । या । तष्टाम् । रथ्यां । इवावोचाम । बृहन्नमः ॥ १० ॥
अवोचाम । बृहत । नमः ॥ १० ॥

अथ मृतिं निगमयति । इमेमानीदानीं कृतानि ब्रह्माणि परिवृष्टानि स्तोत्राण्यश्विभ्यां वर्धना वर्धनानि
समर्धकानि गतमा मुखतमानि संतु । या यानि तष्टाम संपादयाम रथ्यानिव शिन्धी तद्वत्तष्टाम तानि संतु ।
वयं बृहत प्रभुत प्रभुतफलप्रद नमो नमस्कारोक्तिमवोचाम ॥ ॥ १० ॥

कृष्ट इति दशर्चं द्वितीयं मुक्त पारस्वार्यं । कृष्ट इत्यनुकर्मणिका । पूर्वत्र तु गद्यादिदमणानुष्ठभ । अश्विनं
तदिति पूर्वोक्तत्वात् ॥ प्रातरनुवाकाशिनशम्वयोः पूर्वमुक्तं महोक्ती विनियोगः ॥

कृष्टो देवावश्विनाद्या दिवो मनावमृ । तच्छ्रुवथो वृषण्वमृ अचिंवांमा विवामसि ॥ ११ ॥
कृऽस्यः । देवा । अश्विना । अद्य । दिवः । मनावमृ इति । तत् । अचिंवांमा । विवामसि इति
वृषण्वमृ । अचिंवां । वां । आ । विवामसि ॥ ११ ॥

हे देवा हे मनावमृ मृतिधनार्वाशनाद्यास्मिन्यागदिनं दिवो बुल्लोकादागत्य कृष्टः ॥ व्यत्यर्चनकवचनं ॥ कौ
मुमी तिष्ठती संती तत्स्तीव्र अचिंवां । शृणुथः । हे वृषण्वमृ वर्षकधनो वामचिरत्रः पुत्र आ विवामसि । सर्वतः
परिचरति ॥ अथवा कृ इत्यस्य निपातस्य म्य इत्याख्यातिनं सहेति योगविभागात्मसामः । ऐकम्यं चाध्यतुम-
मयप्राप्तः । अरा इव । अखे० ५ ५८ ५ । इत्यत्र यथेवशब्दः कृचिज्जायते । अखे० १०. ४ ५ । कृचिंतं । अखे०
१० ९३ ११ । इत्यादिवदत्रापि दृष्टव्यं ॥ क म्यितो भवथः । अचिर्युवां स्तीति त शृणुथ इत्यर्थः ॥

कुह त्या कुह नु श्रुता दिवि देवा नामत्या ।
कस्मिन्ना यतथो जने को वा नदीनां सचा ॥ २ ॥
कुह । त्या । कुह । नु । श्रुता । दिवि । देवा । नामत्या ।
कस्मिन् । आ । यतथः । जने । कः । वां । नदीनां । सचा ॥ २ ॥

त्या तौ देवा देवा नामत्याश्विनौ कुह कुत्र तिष्ठतः । नु अथ कुह श्रुता कुत्र श्रुती दिवि बुल्लोके निवसत
इति शेषः । अथ प्रत्यक्षकृतः । हे देवा युवा कस्मिन् जने यजमान आ यतथः । आगच्छथः । कः स्तोता वां
युवयोर्नदीनां मृतीनां सचा महायः स्यात् ॥

कं याथः कं ह गच्छथः कमच्छा युंजाथे रथे ।
कस्य ब्रह्माणि राण्यथो वयं वामुशमसीष्टये ॥ ३ ॥

कं। यायः। कं। ह। गच्छथः। कं। अच्छ। युंजाये इति। रथं।

कस्य। व्रत्ताणि। रण्यथः। वयं। वां। उग्मसि। इष्टये ॥३॥

हे अश्विना युवां क यजमानं यज्ञं वा प्रति यायः। अश्वानमुत्तम्य यायः। क ह क च प्रति गच्छथः। गत्वा च केन सह संगतो भवथः। क चाक्षाभिप्राप्तं युजार्थं योजयथो रथमर्थः। कस्य व्रत्ताणि परिवृढानि लोवाणि रण्यथः। रम्ये। वयं च वा युवामिष्टं गमनार्थपणाय वोग्मसि। कामयामहे। तस्मात् कस्य च यागं प्रति न गंतव्यमित्यर्थः ॥

पौरं चिद्भुतप्रुतं पौरं पौराय जिन्वथः। यदीं गृभीततातये सिंहमिव द्रुहस्यदे ॥४॥
पौरं। चित्। हि। उदऽप्रुतं। पौरं। पौराय। जिन्वथः। यत। उदं। गृभीतऽतातये।
सिंहंऽदेव। द्रुहः। पदे ॥४॥

हे पौर। इदमश्विनोः संबोधन। पौरिणं मूलत्वेन सवधादश्विनावपि पौरा ॥ उभयोऽकादसमकवचन ॥
हे पौरसंबोधनाश्विना युवा पौर। चिदिति पुराणः। पौरिणं वृण्वथं प्राश्र्यमानत्वेन सवधाकंधोऽपि पौर।
तमुदप्रुतमुदकप्रावकं मेघं पौराय कृष्ये मद्यं जिन्वथः। प्रयथः। यदीं युवा गृभीततातये गृहीतयज्ञमता
नाय पौरायमेनं मेघं प्रतिगच्छथो द्रुहो द्रुहस्य पदे स्थानि रण्यदेण सिंहमिव। गजं प्रवचनं सिंहं यथा
वनाज्यावयति शूराः तद्वज्जिन्वथ इति ॥

प्र च्यवानात्तुजुरुषो वधिमत्कं न मुंचथः। युवा यदीं कृथः पुनरा काममृगं वध्वः ॥५॥
प्र। च्यवानात्। तुजुरुषः। वधिं। अत्कं। न। मुंचथः। युवा। यदि। कृथः। पुनः।
आ। कामं। शृग्वे। वध्वः ॥५॥

च्यवानादपि तुजुरुषो जरसा जीणात्सकाशादपि हेयं पुराणं रूपमत्कं न कवचमिव प्र मुंचथः। प्रमुंचत।
प्रामुंचतं द्रापिमिव च्यवानादित्यादि सवातर। कामं १५५६ ५७। यदि यदा पुनर्युवा कृथः। युवानं कृथ
इत्यर्थः। तदा वध्वः मुरुपायाः स्वियः कामं कमनीयं रूपमा कृण्वे। प्राप्तवान ॥ ॥५३॥

अस्मि हि वामिह स्तोता स्मसि वां संदृणि श्रिये।

नू श्रुतं म आ गंतमवाभिवाजिनीवम् ॥६॥

अस्मि। हि। वां। उह। स्तोता। स्मसि। वां। संदृणि। श्रिये।

नू। श्रुतं। मे। आ। गतं। अयःऽभिः। वाजिनीवम् इति वाजिनीऽवम् ॥६॥

हे अश्विना वा स्तोता पौरोऽस्मि हि। वर्तते खलु। हे देवा वा सदृणि सदृणि मनिधानं स्मसि। स्मः।
भवंस। किमर्थं। श्रिये। नू अयं मे मदीयमाह्वानं श्रुतं। शृणुत। श्रुत्वा आ गतं। आगच्छत। किं तृष्णी
नेत्याह। अवाभी रचर्णः सह वाजिनीवम् अन्नवम् ॥

को वामद्य पुरुणामा वव्रे मर्त्यानां। को विप्रो विप्रवाहमा को यज्ञवाजिनीवम् ॥७॥

कः। वां। अद्य। पुरुणां। आ। वव्रे। मर्त्यानां। कः। विप्रः। विप्रऽवाहमा। कः।

यज्ञः। वाजिनीवम् इति वाजिनीऽवम् ॥७॥

हे वाजिनीवम् अन्नवम् वां युवामद्यास्माद्धनं पुरुणां मर्त्यानां मध्ये क आ वव्रे। सर्वतो भजति। हे

विप्रवाहसा विप्रिमेधाविमिवहनीयां को विप्रो मेधावी बभूव । को यजमानो यज्ञीर्ववे । अत्यंतविलंबमसहमानः
पुनः पुनर्द्वेते ॥

आ वां रथो रथानां येषो यात्वश्विना । पुरु चिदस्मयुस्तिर आंगूषो मर्त्येष्व ॥ ८ ॥
आ । वां । रथः । रथानां । येषः । यातु । अश्विना । पुरु । चित् । अस्मऽयुः । तिरः ।
आंगूषः । मर्त्येषु । आ ॥ ८ ॥

हे अश्विनाश्विनी वां युवयो रथ एको रथो रथानां येष इतरदेवरथानां मध्येऽतिशयेन गता सन् आ
यातु । कीदृशः सन् । पुरु चिद्वहन्यस्मद्विरोधिनस्त्रिरो हिसकास्त्रिस्तृती वास्मयुरस्मान कामयमानो मर्त्येषु
संवपु यजमानेषु मध्य आंगूषः सुत्यः । आकारः पुरणः । अथवा आंगूषः स्तोमः । स्तोमोऽस्मयुरस्मान बलैर्योक्तं
कामयमानो मर्त्येषु मर्त्यस्मदीयैर्चातिवर्गमः प्रेरितः सन् । उक्तलक्षणाश्विनो रथस्य वा स्तुतिरा सर्वतः पुरु
चित् पुरुषाणि शत्रुवल्गानि तिरः । तिरस्करोति ॥

शम् पु वां मधुयुवास्माकमस्तु चकृतिः ।
अर्वाचीना विचेतसा विभिः श्येनव दीयत ॥ ९ ॥
जं । ऊं इति । सु । वां । मधुऽयुवा । अस्माकं । अस्तु । चकृतिः ।
अर्वाचीना । विऽचेतसा । विऽभिः । श्येनाऽइव । दीयत ॥ ९ ॥

हे मधुयुवा मधुमतो वां युवाभ्यां चकृतिः पुनःपुनः करणं युवाभ्यामर्थाय पुनःपुनः क्रियमाणं स्तोत्रं
युवयोरोगमनस्याभ्यासो वास्माकं सु मुष्टु शम् सुखकरमेवान् । भवतु । हे अर्वाचीनार्वागम्भदभिमुवाचनी हे
विचेतसा विशिष्टप्रज्ञा श्येनव श्येनाविव विभिर्गन्तुभिरक्षदीयत । गच्छतं ॥

अश्विना यद् कहिं चिच्छुश्रूयातमिमं हव ।
वस्वीर पु वां भुजः पृंचति मु वां पृचः ॥ १० ॥
अश्विना । यत् । ह । कहिं । चित् । श्रुश्रूयातं । इमं । हव ।
वस्वीः । ऊं इति । सु । वां । भुजः । पृंचति । मु । वां । पृचः ॥ १० ॥

हे अश्विना युवां यज्ञ यज्ञ कहिं चित स्थितवन्ती भवथः तत्रिमं मे हवमाह्वानं श्रुश्रूयातं । श्रुगुतं । श्रुत्वाग-
च्छतमित्यर्थः । किमर्थमित्युच्यते । वस्वीः प्रशस्या भुजो धनानि हविर्लक्षणाणि सु मुष्टु वां युवां पृंचति । मिश्र-
यति । प्राप्तुवति । उ इति पुरणः । कीदृशो भुजः । वा युवां सु मुष्टु पृचः संपर्चनाः । युवा प्राप्तुं कामयमाना
इत्यर्थः । अथवा सु पृचः सुसंपर्चनाः स्तोतारो वस्वीर्भुजो वां मुष्टु पृचति । संपर्चयति ॥ १० ॥

प्रति प्रियतममिति नवर्चं तृतीयं मृक्तं । अवस्युर्नामात्रेय ऋषिः । पंक्तिः कंदः । अश्विनी देवता । अनु-
क्तां च । प्रति नवावस्युः पंक्तिमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने कर्ता पाक्ते कंदस्याश्विनगन्त्रे चेदं मृक्तं । प्रति
प्रियतममिति पांक्तं ॥ आ० ४. १५. । इति हि सूचितं ॥

प्रति प्रियतमं रथं वृषणं वसुवाहनं ।
स्तोता वांमश्विनावृषिः स्तोमेन प्रति भूषति माध्वी मम श्रुतं हव ॥ ११ ॥
प्रति । प्रियऽतमं । रथं । वृषणं । वसुऽवाहनं ।
स्तोता । वां । अश्विनी । ऋषिः । स्तोमेन । प्रति । भूषति । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हव ॥ ११ ॥

हे अश्विनी । एकः प्रतिशब्दोऽनुवादः । वां युवयोः प्रियतम रथं स्तोता अपिरवस्युः स्तोमेन प्रति मुपति । अलंकरोति । कीदृशं रथं । वृषण वर्षितार फलानां वसुवाहन धनाना वाहक । ईदृशं रथमागमनाय स्तोते । तस्मात् हे माध्वी मेधुविद्याविदितारी मम हवमाह्वानं श्रुत । शृणुत ॥

अत्यायातमश्विना तिरौ विश्वा अहं सना ।

दस्मा हिरण्यवर्तनी मुपुम्मा सिंधुवाहसा माध्वी मम श्रुतं हवँ ॥२॥

अतिऽआयातं । अश्विना । तिरः । विश्वाः । अहं । सना ।

दस्मा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । मुऽमुम्मा । सिंधुऽवाहसा । माध्वी इति ।

मम । श्रुतं । हवँ ॥२॥

हे अश्विना अत्यायात । सर्वान्यजमानानतिक्रम्यागच्छत । यथाहमुपविश्याः सर्वा अस्मत्तिरोधिपजा । मना सदा तिरस्करोमि । अथवाहं तिरः । तिरः मत इति प्राप्तस्यति निरुक्त । ३ २० । प्राप्ता विश्वाः सर्वा । क्रिया युष्मदीया अनुतिष्ठयमित्यर्थः । मना मनातनी दस्मा शत्रुणामुपलपयितारी हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथा मुपुम्मा मुधनी सिंधुवाहसा नदीनां प्रवाहयितारी वृष्टिप्ररणेन । तादृशा युवामत्यायात ॥

आ नो रत्नानि विभ्रतावश्विना गच्छतं युवं ।

रुद्रा हिरण्यवर्तनी जुपाणा वाजिनीवसू माध्वी मम श्रुतं हवँ ॥३॥

आ । नः । रत्नानि । विभ्रतो । अश्विना । गच्छतं । युवं ।

रुद्रा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । जुपाणा । वाजिनीवसू इति वाजिनी

वसू । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवँ ॥३॥

हे अश्विना नोऽस्मभ्य रत्नानि रमणीयानि धनानि विभ्रतो धारयती युव युवा नोऽस्मान्वा आ गच्छत । हे रुद्रा रुद्रपूर्वा सूर्या वा हे वाजिनीवसू वाजिनधनी युवा हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथा जुपाणा यज्ञ मेव मानी संतावा गच्छतमिति । माध्वी इत्यादि गत ॥

सृष्टुभो वां वृषण्वसू रथे वाणीच्याहिता ।

उत वां ककुहो मृगः पृष्टाः कृणोति वापुषो माध्वी मम श्रुतं हवँ ॥४॥

सुऽस्तुभः । वां । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । रथे । वाणीची । आऽहिता ।

उत । वां । ककुहः । मृगः । पृष्टाः । कृणोति । वापुषः । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवँ ॥४॥

हे वृषण्वसू वर्षधनी वर्षितारी वा वसूनां हे अश्विनी सृष्टुभः सुस्तोतुर्मम वाणीची वापुषा स्तुतिर्वा युवयो रथ आहिता । स्थापिता । अस्माभिः कृतेत्यर्थः । उतापि च वा युवाभ्या ककुहो महान मृगः मृगायता वापुषो वपुष्मन्यजमानः पृष्ठोऽहं हविः कृणोति । करोति । तस्मात्तम हव श्रुतमिति ॥

बोधिन्मनसा रथ्येपिरा हवन्श्रुता ।

विभिश्चवानमश्विना नि याथो अहंयाविनं माध्वी मम श्रुतं हवँ ॥५॥

बोधितऽमनसा । रथ्या । उपिरा । हवनऽश्रुता ।
विऽभिः । चवानं । अश्विना । नि । याथः । अर्वायाविनं । माधी इति । मम ।
श्रुतं । हवं ॥ ५ ॥

हे अश्विना बोधिमनसा बुध्यमानमनस्को रथ्या रथ्यामिनावपिरा गीघ्रगतारो सर्वगतयो वा हव
नश्रुता हवनस्य स्मृतेः श्रोतारो युवा विभिरश्विवा नमुपिमर्वायाविनं मायारहित नि याथः । यथा तमुपि
प्राप्तवतो तद्वत्सा प्रति पथि नि याथः । नितरामागच्छतं । प्र चवानान्जुनुरुपो वविं । ऋक्० ५ ५४. ॥
इति ह्युक्तं ॥ ॥ १५ ॥

आ वां नरा मनोयुजोऽश्वामः प्रुपितस्सवः ।
वयो वहंतु पीतये सह मुस्त्रेभिरश्विना माधी मम श्रुतं हवं ॥ ६ ॥
आ । वां । नरा । मनःऽयुजः । अश्वामः । प्रुपितऽस्सवः ।
वयः । वहंतु । पीतये । सह । मुस्त्रेभिः । अश्विना । माधी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ६ ॥

हे नरा कर्मणा नेतारा हे अश्विना वा युवा मनोयुजो मनोमात्रेण युज्यमानाः । मुशिक्षिता इत्यर्थः ।
प्रुपितस्सवो विचित्ररूपा वयः गीघ्रगतारोऽश्वामोऽश्व आ वहतु पीतये सोमपानाय । मुस्त्रेभिः सह अस्त्रभ्य
देभ्यः सुखित्वाधर्धनादिभिर्वा सह वहतु ॥

अश्विनावेह गच्छतं नामत्या मा वि वेनतं ।
तिरश्चिदर्यया परि वर्तिर्यातमदाभ्या माधी मम श्रुतं हवं ॥ ७ ॥
अश्विना । आ । उह । गच्छतं । नामत्या । मा । वि । वेनतं ।
तिरः । चित । अर्यऽया । परि । वर्तिः । यातं । अदाभ्या । माधी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ७ ॥

हे अश्विनाविहास्मिन्यज्ञ आ गच्छतं । हे नामत्या मा वि वेनत । विगतकर्मा मा भवतं ॥ वेनतः काति
कर्मा ॥ हे अदाभ्याहर्त्या पुत्र्या अर्ययार्या स्वामिनो युवा ॥ मुषां मुजुगित्यादिना मुषो यात्रादेशः ॥ तिरश्चित
अतर्हिताहरदेशादपि युवा वर्तिरस्मयज्ञगृहं परि यात । आगच्छत ॥

अस्मिन्यज्ञे अदाभ्या जरितारं शुभस्पती ।
अवस्युमश्विना युवं गृणंतमुष भृषथो माधी मम श्रुतं हवं ॥ ८ ॥
अस्मिन् । यज्ञे । अदाभ्या । जरितारं । शुभः । पती इति ।
अवस्युं । अश्विना । युवं । गृणंतं । उप । भृषथः । माधी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ८ ॥

हे अदाभ्या अश्विना हे शुभस्पती उदकस्य स्वामिनावश्विना युव युवामस्मिन्यज्ञे जरितारं स्तोतारमवस्य
गणतं स्तुवत मामुष भृषथः । उपप्राप्तुत ॥

अभृदृण रुणत्पशुराग्निरंधायृत्वियः ।
अयोजि वां वृषत्सू रथो दसावमर्त्यो माधी मम श्रुतं हवं ॥ ९ ॥

अभृत । उपाः । रुग्न्तऽपणुः । आ । अग्निः । अधायि । ऋत्विजः ।

अयोजि । वा । वृषण्वमू इति वृषणऽवमू । रथः । दसो । अमर्त्यः । माध्वी इति ।

मम । श्रुतं । हवै ॥ ९ ॥

उपा व्यष्टिरभृत । अग्निश्च रुग्न्तपणुर्दोषपणुमान । प्रकाशितविरत्यर्थः । अथवा पणवः किरणाः । रुग्न्तः दृग्भिः मन अधायि । वेद्यामधीयत अथवाहवनीय ऋत्विज ऋता कालं भव । हे वृषण्वमू पदत्तधनो हे दसो वा युषयोरमर्त्योऽमरणधर्मा ध्रुवो रथोऽयोजि । अथैर्यक्तो भवत्यित्यर्थः ॥ तदसि लुङ्ङित इत्यनेकं प्लेषेण लुङ् भवति । इह प्रार्थनाया ॥ माध्वी इत्यादि गतः ॥ ॥ १६ ॥

आ भात्यग्निरिति पचर्चं चतुर्थं मुक्तं भोमस्याविरापं वैष्णवमाश्रित । अवानुकुर्मणिका । आ भाति पचा-
त्रिरिति ॥ प्रवर्ग्येऽभिष्टवार्थमिदं मुक्तं । सूत्रितं च । आ भात्यग्निर्यावाग्भव । आ० ४ ६ । इति ॥ प्रातरनुवाक-
आश्रितं कर्ता वैष्णवं कदम्याश्रितगम्यं चेदमादिकं द्वे मुक्तं । सूत्र्यं हि । आ भात्यग्निरिति मुक्तं । आ० ४ १५ ।
इति ॥ अग्नौयामे होतुरतिरिक्तोक्त्य इदं मुक्तं । सूत्रितं च । आ भात्यग्निं जेवस्य पतिना वयमिति परिधा-
नीयम् । आ० ९ १५ । इति ॥

आ भात्यग्निरूपसामनीकमुद्दिष्टाणां देवया वाचो अम्युः ।

अवाचा नृनं रथ्यह यातं पीपिवांसमश्विना घममच्छ ॥ १ ॥

आ । भाति । अग्निः । उपसा । अनीकं । उत । विप्राणां । देवऽयाः । वाचः । अम्युः ।

अवाचा । नृनं । रथ्या । उह । यातं । पीपिवांसं । अश्विना । घर्म । अच्छ ॥ १ ॥

उपसामनीकमनीकमुत । अनीकं मृग । उपसि प्रवृध्यमान इत्यर्थः । तादृशोऽग्निरा भाति । दीपयति ।
यद्वा । उपसा मुखमा भाति । दीपयति । उपकाले ह्यग्नयः प्रतिबोधयते । किं विप्राणां मेधाभिना स्तोत्रणा
देवया देवकामा वाचः स्तोत्राण्यदण् । उच्यते । यस्मादेव तस्मात् हे रथ्या रथ्यमाभिनावशितनाववाचा
स्मदभिमवाचनो नृनमवास्मिन्यागदिन इहा यात । क पति । पीपिवांसं रथ्यां परिवृद्धं घर्मं पदोऽयज ।
यद्वा । पीपिवांसमाश्रित्य वसनीवरीभिः । नरदपं भोमरम । अथवा भृतादिना पीपिवांसं घर्मं प्रवर्ग्यमन्त्रा-
भिलष्यह यात । प्रवर्ग्येऽस्य मुक्तस्य विनियोगः ॥

न संस्कृतं प्र मिमीतो गमिषांति नृनमश्विनीपस्तुतेह ।

दिवाभिपित्वेऽवसागमिषा प्रत्यवतिं दाशुपे शंभविषा ॥ २ ॥

न । संस्कृतं । प्र । मिमीतः । गमिषा । अति । नृनं । अश्विना । उपऽस्तुता । उह ।

दिवा । अभिऽपित्वे । अवसा । आऽगमिषा । प्रति । अवतिं । दाशुपे । शंभविषा ॥ २ ॥

अश्विनीं संस्कृतं घर्मं न प्र मिमीतः । न हिन्ता । किन्तु अत्यन्तिकं घर्ममसीपि नृनमिदानीतिह यज्ञ गमिषा
गतुतमावशितनाववाचनोपस्तुतोपस्तुतो भवतः । दिवाभिपित्वे दिवसम्याभिपतने प्रातः कालेऽवसा रथ्यगन् मह-
गमिषागन्तुतमा । अवतिं प्रति वृद्धभुता । वतिर्जीवन । तदभावोऽवतिः । तद्वहितमन्त्रं यथा भवति तथागत-
तमा । आगत्य च दाशुपे हविर्दत्तवते यज्ञमानाय शमविषा मुखस्य भावयितारो मन्त्राः ॥

उता यातं संगवे प्रातरहो मथ्यदिन् उदिता मथ्यस्य ।

दिवा नक्तमवसा शंतमेन् निदानी पीतिरश्विना तंतान ॥ ३ ॥

उत । आ । यातं । संऽगवे । प्रातः । अहः । मध्यंदिने । उतऽउता । सूर्यस्य ।
दिवा । नक्तं । अवंसा । शंतमेन । न । इदानीं । पीतिः । अश्विना । आ । ततान् ॥ ३ ॥

अहो विधा विधा पंचधा पंचदशधा समाना विभागाः संति । इह पंचधा विभाग आन्तः ॥ उतापि सा यात । आगच्छतं । कदा । संगवे संगवकालं । संगच्छंत गावो दोहनभूमि यस्मिन्काले स संगवः । रात्र्यपरकाले हि गावो वने हिमवतुणानि भक्षयित्वा पुनर्दोहाय संगवे प्रतिनिवर्तन्ते । तथा प्रातः प्रातःकालेऽपि । तथा मध्यदिनेऽहो मध्यकालं सूर्यस्योदितोदितावभ्युदयऽत्यंतप्रवृद्धममयं । अपराह्ण इत्यर्थः । एतत्सायाह्नस्याप्युपलक्षणं । न केवलमुक्तं कालेषु किंतु हि दिवा नक्तं सर्वदा शंतमेन सुखतमेनावसा रक्षणं न हविषा वा निमित्तेना यातं । किमर्थमागम्यते पुर्वमेवाह्यर्देवः स्वीकृतत्वात् नित्याह । इदानीमपि पीतिरितरदेवानां पानं ना ततान न तनोत्यश्विनाश्विनां विहायति शेषः ॥

इदं हि वां प्रदिवि स्थान्मोक्तं इमे गृहा अश्विनेदं दुरोणं ।
आ नो दिवो बृहतः पर्वतादाहो यातमिषमूर्जं वहता ॥ ४ ॥
इदं । हि । वां । प्रऽदिवि । स्थानं । ओक्तं । इमे । गृहाः । अश्विना । इदं । दुरोणं ।
आ । नः । दिवः । बृहतः । पर्वतात् । आ । अत्ऽभ्यः । यातं । उपै । ऊर्जं । वहता ॥ ४ ॥

इ अश्विना वा युवयोः प्रदिवि पुराणमिदं ह्योको निवामयोऽयं स्थानमुत्तरविद्यायं । अथ सीमिकवेद्यमिषायणाह । इमे गृहाः प्राचीनवशादयः । इदं दुरोणं देवयजनगृहं । नोऽस्मदर्थं दिवो दुर्लोकानुवृहतः पर्वतात् पर्ववती मेघादहोऽपां कारणादंतरिक्षादा यातं । आगच्छतं । किं तूष्णीं । न । इमूर्जं चाप्तं बलं च । बलसाधनमज्ञ सारभुतमित्यर्थः । तादृशं वहता वहती ॥

समश्विनोरवंसा नृतेनेन मयोभुवां सुप्रणीती गमेम ।
आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभगानि ॥ ५ ॥
सं । अश्विनोः । अवंसा । नृतेनेन । मयःऽभुवां । सुऽप्रणीती । गमेम ।
आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान । आ । विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ ५ ॥

वयं सं गमेम संगच्छमाश्विनोनृतेनेनावसानन्यकृतेन रक्षणेन मयोभुवा सुखस्य भार्वाय्या सुप्रणीती सुप्रणीत्या मुष्ठागमनेन च । अपि वते उभे अवसो विशाषणे । उक्तलक्षणेन सं गमेम । नोऽस्मभ्यं रयिमा वहतं । उत वीरान पुत्रादीनां बृहतं । हे अमृतामरणधर्माणां विश्वानि सौभगानि सुभगत्वान्या बृहतं ॥ १७ ॥

प्रातर्यावाणति पंचर्ष पंचमं मुक्तमात्रियं विष्टुभमाश्विन । प्रातर्यावाणति ह्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विन-शस्त्रयोः पूर्वमुक्तं सहोक्तो विनियोगः ॥ अप्रोर्यामि मेवावरुणातिरिक्तोक्थ्यं इदमेव शस्यं । तथा च मुचितं । प्रातर्यावाणा क्षत्रस्य पते मधुमतमूर्ति । आ० ९. ११. इति ॥

प्रातर्यावाणा प्रथमा यज्ञध्वं पुरा गृध्रादरूपः पिवातः ।
प्रातर्हि यज्ञमश्विना दधाते प्र शंसंति कवयः पूर्वभाजः ॥ १ ॥
प्रातःऽयावांता । प्रथमा । यज्ञध्वं । पुरा । गृध्रात् । अररूपः । पिवातः ।
प्रातः । हि । यज्ञं । अश्विना । दधाते इति । प्र । शंसंति । कवयः । पूर्वऽभाजः ॥ १ ॥

हे मदीया अश्विजः प्रातर्यावाणा प्रातरं यज्ञगतां प्रथमात एवेतरभ्यो देवभ्यः पूर्वभाविनी प्रकृष्टतमी वाश्विनी यजध्वं । किमर्थं । प्रथमयागनियोग उच्यते । गुप्तादभिकान्तोऽरूपोऽदातु रूचःप्रभतः पुरा पुर्वं पिबतः । पिबतो । अनागता कथं यष्टु शक्वावित्यत आह । अश्विनाश्विनी प्रातर्हि यज्ञं दधाते । धारयतः । संभजतः । पूर्वभाजः पूर्वकालीनाः कवयोऽनुचाना ऋषयः प्रातरवेतो प्र गमति । ये वा अनुचा नास्ते कवयः । ऐ० ब्रा० २० ३८ । इति हि निगमः ॥

प्रातर्यजध्वमश्विनी हिनोत न सायमस्मि देवया अजुष्टं ।

उतान्यो अस्मद्यजते वि चावः पूर्वःपूर्वा यजमानो वनीयान् ॥२॥

प्रातः । यजध्वं । अश्विनी । हिनोत । न । सायं । अस्मि । देवऽयाः । अजुष्टं ।

उत । अन्यः । अस्मत् । यजते । वि । च । आवः । पूर्वः । पूर्वः । यजमानः । वनीयान् ॥२॥

हे मदीयाः पुरुषा अश्विनाश्विनी प्रातः प्रातरं यजध्वं । पुजयध्वं । मुध्वं । हिनोत । परिणुत हवीषि । सायं सायंकाले हविर्देवया देवगामि नास्ति । न विद्यते । देवा न स्वीकुर्वतीत्यर्थः । अजुष्टमस्य तद्वति । पूर्वाह्णे च देवानामिति हि श्रुतिः । उतास्मदस्मन्नोऽन्यः कोऽपि यजते यजत सोमेन वि चावः वितपेयस्य हविषा । अतोऽस्मात्पुत्रेषु च मध्ये पूर्वः पूर्वा यजमानो यः पूर्वः पूर्वा यष्टा भवति स वनीयान् देवानां संभजनीयः संभाष्यो भवति ॥

हिरण्यत्वग्निपाशिनं पशो हविषो याज्या । हिरण्यत्वग्धुवर्णां घृतसुरभि कविद्र सुरध जमन । आ० ३८ । इति हि सूत्रितं ॥

हिरण्यत्वग्धुवर्णां घृतसुः पृश्नो वहन्ना रथो वर्तते वां ।

मनोजवा अश्विना वातरंहा येनातियाथो दुरितानि विश्वा ॥३॥

हिरण्यऽत्वक् । मधुऽवर्णः । घृतऽसुः । पृश्नः । वहन् । आ । रथः । वर्तते । वां ।

मनःऽजवाः । अश्विना । वातरंहाः । येन । अतिऽयाथः । दुःऽदितानि । विश्वा ॥३॥

वां युवयो रथः पृश्नोऽजममृत वहन्ना वर्तते । अस्मदभिमुखमागच्छति । कीदृशो रथः । हिरण्यऽत्वक् हिरण्याक्षादितरूपो हिरण्यावृतो मधुवर्णो मनोहरवर्णो घृतसुरदकस्य प्रसववर्णो मनोजवा मनोवर्णो वातरंहा वातसदृशवर्णः । हे अश्विना येन रथेन विश्वा सर्वाणि दुरितानि दुर्गमनाश्चार्जयति याथः अति कस्य गच्छथः ॥

यो भृयिष्ठं नासत्याभ्यां विवेप चनिष्ठं पित्वो ररंते विभागे ।

स तोकमस्य पीपरच्छमीभिरनृध्वभासः सदमित्तुतुयात ॥४॥

यः । भृयिष्ठं । नासत्याभ्यां । विवेपं । चनिष्ठं । पित्वः । ररंते । विऽभागे ।

सः । तोकं । अस्य । पीपरत । शमीभिः । अनृध्वऽभासः । सदैव । इत । तुतुयात ॥४॥

यो यजमानो विभागे हविर्विभागवति यागे नासत्याभ्यामश्विभ्यां भृयिष्ठं चनिष्ठं । चन इत्यज्ञनाम । नि० ६. १६. । वहन्नं कर्म विवेप करोति । पित्वः ॥ कर्मणि पशो ॥ अज्ञं च ररंते ददाति स यजमानो ऽस्यात्मन एव तोकं पुत्रं पीपरत शमीभिः कुर्मभिः । अनृध्वभासो नृजन्तजस्कान् । यथा । ऊर्ध्वभासो ऽपयः । अपिरहितानयष्टुन् सदमित् सदैव तुतुयात । हिंसात ॥

समश्चिनोर्वसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभगानि ॥५॥

सं । अश्चिनोः । अवसा । नूतनेन । मयःऽभुवा । सुऽप्रणीती । गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान । आ । विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥५॥

समश्चिनोरिति पंचमी गता ॥ ॥ १८ ॥

अश्चिनावहेति नवचं पष्ठं मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अश्चिनी नव सप्तवधिम्युष्णिगादि चतुर्थी त्रिष्टुप् चानुष्टुभ इति । सप्तवधिनोमात्रेय अयिः । आदितस्मिन् उष्णिगश्चतुर्थी त्रिष्टुप् शिष्टाः पंचानुष्टुभः ॥ प्रातरनुवाक अश्चिने कृतावाष्णिगि कंदस्याश्चिने शस्त्रं चाश्वमृचो विनियुक्तः । मुचितं च । अश्चिना वर्तिरस्मदाश्चिनाविह गच्छतमिति तृची । आ० ४. १५ । इति ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽयमाश्चिनमृचः । मुचितं च । अश्चिनाविह गच्छतमा याद्वद्रिमिः मुतं । आ० ५. १० । इति ॥

अश्चिनाविह गच्छतं नासत्या मा वि वेनतं । हंसाविव पततमा सुतां उप ॥१॥

अश्चिनो । आ । इह । गच्छतं । नासत्या । मा । वि । वेनतं । हंसाऽइव । पततं ।

आ । सुतान । उप ॥१॥

हे अश्चिनाविहास्मिन्याग आ गच्छतं । हे नामत्या मा वि वेनतं । वेनतिः कातिकर्मा । मा विकामो भवतं । निःस्पृहाविकामो वा न भवतमित्यर्थः । हंसाविव ती यथा निर्मलोदकमागच्छतस्तद्वत् सुतानभिपुतान सोमानपा पतत । उपागच्छत ॥

अश्चिना हरिणाविव गौराविवानु यवसं । हंसाविव पततमा सुतां उप ॥२॥

अश्चिना । हरिणोऽइव । गौरोऽइव । अनु । यवसं । हंसाऽइव । पततं । आ ।

सुतान । उप ॥२॥

हे अश्चिना हरिणाविव गौराविव गौरमुयाविव च । ती यथा यवसं घासमनु धावतः ताविव हंसाविव च सोममागच्छतं ॥

अश्चिना वाजिनीवसू जुषेथां यज्ञमिष्टये । हंसाविव पततमा सुतां उप ॥३॥

अश्चिना । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । जुषेथां । यज्ञं । इष्टये । हंसाऽइव ।

पततं । आ । सुतान । उप ॥३॥

हे वाजिनीवसू अन्नार्थं वामथितारावश्चिना यज्ञमस्मदीयमिष्टयेऽभीष्टार्थपणाय वा जुषेथां । सर्वथा ॥

अत्रिर्यज्ञामवरोहं नृवीसमजोहवीन्नाधमानेव योषा ।

श्येनस्य चिज्जवसा नूतनेनागच्छतमश्चिना शंतमेन ॥४॥

अचिः । यत् । वां । अवऽरोहं । ऋबीसं । अजोहवीत् । नाधमानाऽइव । योषा ।

श्येनस्य । चित् । जवसा । नूतनेन । आ । अगच्छतं । अश्चिना । शंतमेन ॥४॥

अचिरस्मृत्या यद्यदा वां युवामज्जोहवीत अस्मापीत नाधमाना याचमाना योषा योषिदिव । मा
यथा पतिं प्रीणयति तद्वत्कुर्वन् ऋवीसं तुषाप्रिसप्रिकुडं जिप्रः मन अवरोहन विमृचन अजोहवीत् । श्वेनस्य
चिज्जवसा श्वेनस्य गरुत्मते इव वेगेन । चिदिद्व्युपमार्थं । अथवा श्वेनस्य जवसा वेगेन नुतनेन प्रथमोत्पत्तेन
सततं गच्छतः श्वेनस्य प्रथमज्वेन शतमेनास्माकं सुवर्तमेन च रथेन त रचितुमागच्छत हे अश्विना ॥ ॥ १९ ॥

अत्र द्रवतीतिहासं सप्रवधिः पुराविदः ॥ भ्रातृभ्याः पटिकाया तमपि प्रविष्टं यत्नतः । मुद्रा कृत्वा गृहे
स्वीये रक्षयित्वा न्यवशयन् ॥ न मगच्छत भार्या स्वां यथा रात्रौ तथा कृत । प्रातः प्रातः समुत्थाय निर्मथि
यति तं मुनिं ॥ एव स्थित्वा चिरं कालं पेटाया दधितः कृणः । उपाय चितयामास निर्गमस्य चिर मुनिः ॥
हृदि निश्चित्य नासत्यावस्मापीदुष्टमानसः । तमश्विनीं समागत्य समुत्थाय च पटिका ॥ उद्धृत्य तमपि ग्रीध
तावद्दृष्टो बभूवतुः । म ऋषिभार्यया मार्धं रमित्वाथ पुनर्भयात ॥ प्रातरत्य पुनः पेटा प्रविश्य प्रागिव स्थितः ।
पेटानिवाससमये दृष्टवानुद्दय तदा ॥

वि जिहीष्व वनस्पते योनिः सृष्यत्या उव ।

श्रुतं मे अश्विना हवं सप्रवधिं च मुंचतं ॥ ५ ॥

वि । जिहीष्व । वनस्पते । योनिः । सृष्यत्याऽउव ।

श्रुतं । मे । अश्विना । हवं । सप्रऽवधिं । च । मुंचतं ॥ ५ ॥

हे वनस्पते वनस्पतिविकाररूपे पेटिके वि जिहीष्व । विगच्छ । विवृता भव । सृष्यत्या इव प्रसवोऽमृत्या
स्त्रिया योनिरिव भगो यथा विव्रियते तथा त्वमपि विवृता भव । तदर्थं हे अश्विनाश्विनीं च हवमाह्वान
श्रुत । श्रुतं । श्रुत्वा च सप्रवधिं च मामपि मुंचत । मोचयत ॥

भीताय नाधमानाय ऋषये सप्रवधये ।

मायाभिरश्विना युवं वृष्टां सं च वि चाचयः ॥ ६ ॥

भीताय । नाधमानाय । ऋषये । सप्रऽवधये ।

मायाभिः । अश्विना । युवं । वृष्टां । सं । च । वि । च । अचयः ॥ ६ ॥

भीताय निर्गमाद्विभ्रं नाधमानाय विमोह याचमानाय सप्रवधये ऋषये हे अश्विनाश्विनी युव युवा
मायाभिवृत्त वृत्तविकारा पेटिका म चाचयः । मम निर्गमार्थं सगच्छयः । अचयथ । विभक्त कृषयः ॥

यथा वातः पुष्करिणीं समिगयति सर्वतः ।

एवा ते गर्भे एजतु निरतु दणमास्यः ॥ ७ ॥

यथा । वातः । पुष्करिणीं । समिगयति । सर्वतः ।

एव । ते । गर्भे । एजतु । निऽएतु । दणऽमास्यः ॥ ७ ॥

एतदावृत्तं गर्भेस्त्वाविष्णुपनिषत् ॥ एतदावृत्तं धर्मासौ सप्रवधिः स्वयोषितः । गर्भिण्याः प्रसवायाशु
सुतवानश्विनावुषिः ॥ यथा वातः पुष्करिणीं सरादिकं सर्वतः समिगयति मस्यैकं चाचयति एवैव तव गर्भं
एजतु । कंपतां । इतस्ततः संचरतु । दणमास्यो दणं मामानं गर्भं स्थितो निरतु । निर्गच्छतु ॥

यथा वातो यथा वनं यथा समुद्र एजति ।

एवा त्वं दणमास्यं महावेहि जरायुणा ॥ ८ ॥

यथा । वातः । यथा । वनं । यथा । समुद्र । एजति ।

एव । त्वं । दशमास्य । मह । अवं । इहि । जरायुणा ॥ ८ ॥

वातो यथा कंपमानो वनं कंपयति स्वयं । यथा समुद्रश्चलति चान्यते वायु वायुना ॥ स्थित्वा दशैव मासास्त्व गर्भेन्निब्रूय मुर्वष्टितः । निर्गच्छ जठरात्मातृजरायुज्जमतः पतंत ॥

दश मासाञ्छगयानः कुमारो अधि मातरि ।

निरतु जीवो अष्टातो जीवो जीवत्या अधि ॥ ९ ॥

दश । मासान् । गगयानः । कुमारः । अधि । मातरि ।

निःऽरेतु । जीवः । अष्टातः । जीवः । जीवत्याः । अधि ॥ ९ ॥

दश मासानुपित्वासी जननीजठरं मुख । निर्गच्छतु मुखं जीवो जननी चापि जीवतु ॥ २० ॥

महं नो अवेति दशार्चं सप्तमं मुक्तमात्रेयस्य सत्यश्रवसि आपं पांक्तमुषस्य । अनुकस्यंतं च । महं दश सत्य-
श्रया उपस्यं तु पांक्तमिति ॥ पातरनुवाक उपस्यं कर्त्ता पांक्तं कंदस्याश्विनगस्यं चिदं मृक्तं । मृच्यते हि । तदं नो
अवेति पांक्तं । आ० ४ १४ । इति ॥

महे नो अद्य बोधयोपो राये दिवित्मती ।

यथा चित्तो अबोधयः सत्यश्रवसि वाय्ये मुजति अश्वमृनृते ॥ १ ॥

महे । नः । अद्य । बोधयः । उपः । राये । दिवित्मती ।

यथा । चित् । नः । अबोधयः । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये । मुऽजति । अश्वऽमृनृते ॥ १ ॥

अद्यास्मिन्वागदिने हे उप उपोदेवि दिवित्मती दीप्तिमती त्वं नोऽस्माकंह महत राये धनप्राप्तये बोधय ।
प्रज्ञापय । प्रकाशयत्यर्थः । मति प्रकाशं कतुद्वारा द्रव्यस्योपार्जयितुं शक्यत्वात् । यथा चित् यथैव पुर्वं नो
ऽस्मानबोधयः अतीतपु दिवसेपु यथा बोधितवती तद्वदयापीत्यर्थः । हे मुजति गोभनप्रादुर्भूतं अश्वमृनृते ।
अश्वार्था प्रियमत्यात्मिका स्तुतिवाग्यस्याः सा । हे तादृशि देवि वाय्यं वश्यपुत्रं सत्यश्रवसि सत्यनुगृहाणेत्यर्थः ॥

या मुनीये गोचद्रथे व्यौच्छो दुहितदिवः ।

सा व्युच्छ सहीयसि सत्यश्रवसि वाय्ये मुजति अश्वमृनृते ॥ २ ॥

या । मुऽनीये । गोचत्तऽरथे । वि । व्यौच्छः । दुहितः । दिवः ।

सा । वि । उच्छ । सहीयसि । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये । मुऽजति । अश्वऽमृनृते ॥ २ ॥

हे दिवो दुहितदिवः सूर्यस्य पुत्र्यपो या त्व मुनीथ एतन्नामके गोचद्रथे गुचद्रथस्थापत्ये पुर्वं व्यौच्छः
व्यावसयस्तमासि सा त्वं सहीयस्यतिशयेन वलवति वाय्यं वश्यपुत्रं सत्यश्रवसि मयि व्युच्छ । तमो विवासय ।
उक्ती विवासि । विवासो वर्जनं । शिष्टमुक्तं ॥

सा नो अद्याभरद्भसुव्युच्छा दुहितदिवः ।

यो व्यौच्छः सहीयसि सत्यश्रवसि वाय्ये मुजति अश्वमृनृते ॥ ३ ॥

सा । नः । अद्य । आभरत्तऽवसुः । वि । उच्छ । दुहितः । दिवः ।

यो इति । वि । व्यौच्छः । सहीयसि । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये । मुऽजति । अश्वऽमृनृते ॥ ३ ॥

हे बुहितर्दिव उप आभरदसुराहतधना मा प्रसिद्धा त्वं नोऽस्माकमद्यास्मिन्दिने युक्त । तमो विवामय ।
हे सहीर्यसि यो या । उकारोऽनर्थकः । या त्वं पुर्वं व्योक्तः साद्यापीति ॥

अभि ये त्वा विभावरि स्तोमिर्गृणन्ति वह्नयः ।

मघमघोनि सुश्रियो दामन्वतः सुरातयः सुजति अश्वमृन्ते ॥ ४ ॥

अभि । ये । त्वा । विभाऽवरि । स्तोमिः । गृणन्ति । वह्नयः ।

मघैः । मघोनि । सुऽश्रियः । दामन्वतः । सुऽरातयः । सुऽजति । अश्वऽमृन्ते ॥ ४ ॥

हे विभावरि प्रकाशोपेते ॥ विभागद्वाक्कुंदमीवनिपाविति वनिप । मातृवा कर्तरि वनिप ॥ उपस्त्वा
स्त्वामभि प्रति ये वह्नयो वोढार अतिव्रजः स्तोतारः स्तोमिः स्तोत्रिगृणति मृवति ते स्तोतारो मघं मघोनि
धनेधनवति त्वदन्यहात सुश्रियो भवति । मघुर्धिमिराश्रयणीया भवति । दामन्वतो दानवतो भवति । सुरा
तयः । रातिर्दानं । मुदानाश्च भवति ॥

यच्चिद्धि ते गणा इमे हृदयन्ति मघत्तये ।

परि चिद्धय्यो दधुदंतो राधो अहयं सुजति अश्वमृन्ते ॥ ५ ॥

यत् । चित् । हि । ते । गणाः । इमे । हृदयन्ति । मघत्तये ।

परि । चित् । वष्टयः । दधुः । ददंतः । राधः । अहयं । सुऽजति । अश्वऽमृन्ते ॥ ५ ॥

हे उपो यच्चिद्धि । हीति पुरणः । यत् ये केचन ते तव मामृता इमे पुरतो वर्तमाना गणा मघमृता
मघत्तये धनदातये धनदानाय धनवत्त्वाय वा कृदयति उपकृदयति ते सर्वेऽण्यस्मान् परि दधुः परितो
धारयति वष्टयोऽस्मान्नेव कामयमानाः । किं कुर्वतः । अहयमहिममाणमजीतमन्त्रावह वा राधो धन
हविर्लक्षण ददतो यजत इत्यर्थः । अर्थिभ्योऽजीण ददतो वा । ये त्वा हविर्ददतः मृवति ते सर्वेऽण्यस्मदर्थमेव
फलं धारयति । मृवतीत्यर्थः । अथवा यदीत्यत्र यद्यपीति याव्यय । तस्मिन् पक्षे उत्तरवाक्ये तथापीत्यथा
हार्ये । अर्वाशिष्टं समान ॥ २५ ॥

ऐषु धा वीरवद्यग उपो मघोनि सूरिषु ।

ये नो राधांस्यहया मघवानो अरांसत् सुजति अश्वमृन्ते ॥ ६ ॥

आ । एषु । धाः । वीरऽवत् । यगः । उपः । मघोनि । सूरिषु ।

ये । नः । राधांसि । अहया । मघऽवानः । अरांसत् । सुऽजति । अश्वऽमृन्ते ॥ ६ ॥

हे उपो देवि मघोनि मघवति त्वमेषु सूरिषु स्तोत्रेषु वा वीरवद्यगो वीरैः पुत्रादिभिरुपेतमज्ञ यगो
वा आ धाः । अधिहि । आदेहि । आनय । ये मघवानो धनवतो सूरयो नोऽस्मभ्य तव स्तोत्रभ्यो राधांसि
धनान्यहयावीणान्यरांसत् दधुः त्वित्यर्थः ॥

तेभ्यो द्युम्नं बृहद्यग उपो मघोन्या वह ।

ये नो राधांस्यश्वा गव्या भजंत सूरयः सुजति अश्वमृन्ते ॥ ७ ॥

तेभ्यः । द्युम्नं । बृहत् । यगः । उपः । मघोनि । आ । वह ।

ये । नः । राधांसि । अश्वा । गव्या । भजंत । सूरयः । सुऽजति । अश्वऽमृन्ते ॥ ७ ॥

हे उपो मघोनि त्व तेभ्यो बृहद्यज्ञो महदन्नं महतीं कीर्तिं वा तेभ्यो यजमानेभ्य आ वह । य आद्या नोऽस्मभ्यं राधांसि धनान्यध्याश्वर्युक्तानि गव्या गोभिर्युक्तानि गोसमूहानश्च-
समूहान च भजत भजरेन ददुः सूरयो दातारः ॥

उत नो गोमतीरिप आ वहा दुहितर्दिवः ।

साकं सूर्यस्य रश्मिभिः शुक्रः गोचर्द्भिर्चिभिः सुजति अश्वसूनृते ॥८॥

उत । नः । गोऽमतीः । उपः । आ । वह । दुहितः । दिवः ।

साकं । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । शुक्रः । गोचर्त्भिः । अर्चिऽभिः । सुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥८॥

उतापि च नोऽस्मभ्यं गोमतीर्गोभिरुपेतानीषोऽन्नाद्या वह आनय हे दिवो दुहितरूपः । कदा । सूर्यस्य
रश्मिभिः साकं गोचर्द्भिर्दीपयद्भिः शुक्रनिर्मलैरर्चिभिरप्येकैर्गोभिश्च साकं । सूर्यादयकालेऽग्नीधनकाले चित्यर्थः ॥

बुच्छा दुहितर्दिवो मा चिरं तनुथा अपः ।

नेत्वा स्तेनं यथा रिपुं तपाति सूरौ अर्चिषा सुजति अश्वसूनृते ॥९॥

वि । उच्छ । दुहितः । दिवः । मा । चिरं । तनुथाः । अपः ।

न । इत । त्वा । स्तेनं । यथा । रिपुं । तपाति । सूरः । अर्चिषा । सुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥९॥

हे दिवो दुहितरूपः त्व बुच्छ । विभातं कुरु । अपोऽस्मदीयं कर्म प्रति चिरं विलंबं मा तनुथाः । त्वा
त्वां रिपुं स्तेनं यथा मंतापयति राजादिमहत्वरः सूर्योऽर्चिषा तेजसा जेत नैव तपाति । तप्यात । शीघ्रं नो
देत्वित्यर्थः ॥

एतावद्धेदुप्स्वं भूयो वा दातुमर्हसि ।

या स्तोतृभ्यो विभावयुच्छंती न प्रमीयसे सुजति अश्वसूनृते ॥१०॥

एतावत । वा । इत । उपः । त्वं । भूयः । वा । दातुं । अर्हसि ।

या । स्तोतृऽभ्यः । विभाऽवरि । उच्छंती । न । प्रऽमीयसे । सुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥१०॥

हे उपस्त्वमस्मभ्यं वाथवा दत्तित किमेतावदेव । इच्छ एवकारार्थः । अस्मिन् मुक्ते प्रार्थितमेवत्यर्थः ।
अथवा भूयो दातुमर्हसि । अपार्थितमपि । यद्वातव्यमस्ति तत्सर्वं देहीत्यर्थः । हे विभावयुपो या त्व स्तोतृभ्य
स्तेषां लौकिकैर्वदिकव्यवहारार्थं व्यक्तो तमो विवासयंती न प्रमीयसे । न हसि । न क्रुध्यसीत्यर्थः । मा त्वं
दातुमर्हसीति ॥ सोऽहं हि सायामित्यस्मात् आस्थानि व्यत्ययनं श्यन ॥ ॥१०॥

द्युतयामानमिति पठ्यचमष्टमं मुक्तं । तवानुकर्मणिका । द्युतयामानं ण्डति । सत्यश्रवा ऋषिः । अनुक्त-
त्वात् चिष्टप । उपस्य त्वित्युक्तत्वाद्वा देवता ॥ प्रातरनुवाक उपस्य कर्ता वैष्टुभं कंदस्याश्विनशस्त्रे चिदं मुक्तं ।
मुचितं च । द्युतयामानमुपो वाजिन । आ० ४ १४ । इति ॥

द्युतयामानं बृहतीमृतेन ऋतावरीमरुणसु विभाती ।

देवीमुपसं स्वरावहंती प्रति विप्रांसो मतिभिर्जरंते ॥१॥

द्युतत्स्यामानं । बृहतीं । ऋतेन । ऋतऽवरीं । अरुणऽसुं । विऽभातीं ।

देवीं । उपसं । स्वः । आऽवहंतीं । प्रति । विप्रांसः । मतिऽभिः । जरंते ॥१॥

श्रुतव्यामानं दीप्तरथां बृहतीं महतीमृतिन मयिन यज्ञेन वर्तावरीमृतवतीमरुणप्रमरुणरूपां विभातीं
युक्तीं देवीं योतमानामुपमं स्वरावहतीं सूर्यं गच्छतीं । एवं महानुभावामुपमं विप्रासो मेधाविनः स्तुतिञ्जो
मतिभिः स्तुतिभिः प्रति जहते । सुवति ॥

एषा जनं दर्शता बोधयती सुगान्पथः कृण्वती यात्यग्रे ।

बृहद्रथा बृहती विश्वमिन्वोषा ज्योतिर्यच्छत्यग्रे अह्ना ॥ २ ॥

एषा । जनं । दर्शता । बोधयती । सुऽगान् । पथः । कृण्वती । याति । अग्रे ।

बृहत्ऽरथा । बृहती । विश्वंऽइन्वा । उषाः । ज्योतिः । यच्छति । अग्रे । अह्ना ॥ २ ॥

दर्शता दर्शनीयपोषा बोधयती । कं । जनं । प्रमुप्रमित्यर्थः । पथः सुगान् सुगमनान् रुण्वत्यग्रे सूर्यस्य
पुरस्ताद्याति । गच्छति । कीदृश्याः । बृहद्रथा प्रभुतरथा बृहती महती विश्वमिन्वा विश्व व्याप्तवाना विश्व
तर्पणा वा । ईदृश्या अह्नामग्रे ज्योतिस्तुजो यच्छति ॥

एषा गोभिररुणेभिर्युजानासंघंती रयिमप्रायु चक्रे ।

पथो रदती सुविताय देवी पुरुष्टुता विश्ववारा वि भाति ॥ ३ ॥

एषा । गोभिः । अरुणेभिः । युजाना । असंघंती । रयिं । अप्रंऽआयु । चक्रे ।

पथः । रदती । सुविताय । देवी । पुरुऽस्तुता । विश्वऽवारा । वि । भाति ॥ ३ ॥

एषोषा अरुणभिररुणवर्णगोभिर्वलीवर्दं रथ युजाना योजयत्यन्धत्वागुण्यत्वचीणा वा । किं । रयिं धन-
मप्राप्यप्रगन्तुं अविचलितं चक्रं । करोति । किं कुर्वती । पथो मार्गान् रदती प्रकाशयती । किमर्थं । सुविताय
सुष्ठु गमनाय देवी योतमाना पुरुष्टुता बह्विभिः स्तुता विश्ववारा सर्ववर्णीया वि भाति । प्रकाशं करोति ॥

एषा व्येनी भवति द्विवर्ही आविष्कृण्वाना तन्वं पुरस्तात् ।

ऋतस्य पंथामन्वेति साधु प्रजान्तीव न दिशो मिनाति ॥ ४ ॥

एषा । विऽएनी । भवति । द्विऽवर्हीः । आविऽकृण्वाना । तन्वं । पुरस्तात् ।

ऋतस्य । पंथां । अनु । एति । साधु । प्रजान्तीऽइव । न । दिशः । मिनाति ॥ ४ ॥

एषोषा व्येनी भवति विशिष्येण श्रुता भवति द्विवर्ही त्रयोः प्रथममध्यमयोः परिवृष्टीषाः पश्चात्तन्वा स्वीया
तन्माविष्कृण्वाना प्रकटीकुर्वती । कुच । पुरस्तात् पुर्वस्या दिशि । किंच ऋतस्यादित्यस्य पथा पथान् साधु
मस्यगन्वति । किंच प्रजान्तीव विश्वं प्रज्ञापयती । इवति मप्रत्यर्थं । न दिशो मिनाति । न हिनस्ति । प्रत्युत
दिशः प्रकाशयति । अथवा प्रजान्तीवानुगतव्यमिति प्रकर्षणावगच्छती चतस्रस्य पथामन्वति ॥

एषा शुभ्रा न तन्वो विदानोर्ध्वं स्नाती दृग्ये नो अस्यात् ।

अप द्वेषा बाधमाना तमोस्युषा दिवो दहिता ज्योतिषागति ॥ ५ ॥

एषा । शुभ्रा । न । तन्वः । विदाना । ऊर्ध्वाऽइव । स्नाती । दृग्ये । नः । अस्यात् ।

अप । द्वेषः । बाधमाना । तमोसि । उषाः । दिवः । दहिता ज्योतिषा । आ । अगात् ॥ ५ ॥

एषोषाः शुभ्रा न शुभवर्णा निमज्जन्ता मूलकृता योषिदिदं तन्वोऽगानि विदाना प्रज्ञापयती स्नाती स्नान
कुर्वाणोर्ध्ववोन्नतव स्नानादुत्तिष्ठतीव नोऽस्मदर्थमस्माकं पुरतो वा दृग्ये सर्वेषां दर्शनायोदस्यात् । पुर्वस्यां

दिभ्युत्तिष्ठति । किं कुर्वती । द्विपो द्वेष्याणि तमांस्तप वाधमाना दिवो दुहितोपा ज्योतिषा तेजसा सहागात् । आगच्छति ॥

एषा प्रतीची दुहिता दिवो नृत्योर्षव भद्रा नि रिणीति अस्सः ।

वृण्वती दाशुपे वार्याणि पुनर्ज्योतिर्युवतिः पूर्वथाकः ॥ ६ ॥

एषा । प्रतीची । दुहिता । दिवः । नृत । योषाऽडव । भद्रा । नि । रिणीति । अस्सः ।

विऽकृण्वती । दाशुपे । वार्याणि । पुनः । ज्योतिः । युवतिः । पूर्वथा । अकरित्यकः ॥ ६ ॥

एषोपाः प्रतीच्यभिमुखा सती दिवो दुहिता नूनं सर्वान् पाणिनः प्रति भद्रा योषव कन्याणवेषा शोषि दिवाप्सो रूपं नि रिणीति । प्ररयति । किंच दाशुपे हविर्दानं यजमानाय वार्याणि वरणीयानि धनानि व्युण्वती प्रयच्छती युवतिर्नित्ययावन्ता सर्वत्र मिश्रयती वा पुनरद्यापि पूर्वथा पूर्वमिव ज्योतिस्तज्जोऽकः । करोति ॥ ॥ २३ ॥

युंजते मन इति पंचर्च नवमं सूक्त । अत्रेयमनुक्रमणिका । युंजते पच श्वावाशः सवित्रं तु जागतमिति । श्वावाशो नामात्रेय ऋषिः । जगती कंदः । सविता देवता ॥ पृष्ठ्याभिप्रवपडहभ्योः प्रथमेऽहनि विश्वदेवशस्त्रे सवित्रनिविद्वानमिदं । सूचितं च । युंजते मन इहेह व इति चतस्रः । आ० ७ प । इति ॥ आद्या यावत्सोत्रेऽपि । सूचितं च । युंजते मन उत युंजते धिय आ तू न इद्रं जुमंत । आ० ५ १० । इति ॥

युंजते मन उत युंजते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।

वि होवा दधे वयुनाविदेक इन्मही देवस्य सवितुः परिपुतिः ॥ १ ॥

युंजते । मनः । उत । युंजते । धियः । विप्राः । विप्रस्य । बृहतः । विपऽचितः ।

वि । होवाः । दधे । वयुनऽवित् । एकः । इत् । मही । देवस्य । सवितुः । परिऽस्तुतिः ॥ १ ॥

विप्रा भेधाविन ऋत्विग्यजमाना मनः स्वीयं सर्वं कर्मसु युंजते । योजयति । सवित्रनुग्रहाय संकल्प कुर्वतीत्यर्थः । उतापि च धियः कर्माण्यपि युंजते । प्राप्नुवति । कस्यानुज्ञयत्युच्यते । विप्रस्य भेधाविनो बृहतो महतो विपश्चितः सत्यस्य ज्ञानवतो वा सवितुरनुज्ञयति । सविता वै प्रमवानामीश इति हि श्रुतिः । स एव सविता होवाः मय होवकाणामुचिताः क्रिया वयुनावित । वयुनमिति प्रज्ञानाम । तत्तदनुष्ठानविषयप्रज्ञावर्तक इत एक एव वि दधे । करोति । पृथक् पृथग्वधारयति । किंच तस्य सविनुर्देवस्य परिपुतिः स्तुतिर्मही महत्यतिप्रभुता । सत्यगोचरत्यर्थः ॥

हविर्धानप्रवर्तने रराज्यामवनदाया विश्वा रूपाणीत्येवानुवचनीया । सूचितं च । विश्वा रूपाणि प्रति मुचते कविरिति व्यवसायां । आ० ४. ९. । इति ॥

विश्वा रूपाणि प्रति मुचते कविः प्रासावीद्भटं द्विपदे चतुष्पदे ।

वि नाकमख्यत्सविता वरेण्योऽनुं प्रयाणमुपसो वि राजति ॥ २ ॥

विश्वा । रूपाणि । प्रति । मुचते । कविः । प्र । असावीत् । भटं । द्विऽपदे । चतुऽपदे ।

वि । नाकं । अख्यत् । सविता । वरेण्यः । अनुं । प्रऽयानं । उपसः । वि । राजति ॥ २ ॥

कविर्भेधावी सविता विश्वा सर्वाणि रूपाण्यात्मानं प्रति मुचते । वध्नाति । धारयति । किंच भटं कन्याणं गमनाद्विषयं प्रासावीत् । अनुजानाति । कर्षे । द्विपदे मनुष्याय चतुष्पदे गवाश्चादिकाय । किंच सविता

सर्वस्य प्रेरको देवो वरुणो वरणीयः सन् व्यस्यत । व्यापयति । प्रकाशयति । कि । नाक । नास्मिन्नक दायम स्तीति नाकः स्वर्गः । यज्ञमानार्थं स्वर्गं प्रकाशयतीत्यर्थः । स देव उपसः प्रयाणमुदयमनु विराजति । प्रकाशते । सवितुरुदयात्पूर्वं ह्युपा उदति ॥

यस्य प्रयाणमन्वन्य इद्ययुदेवा देवस्य महिमानमोजसा ।

यः पार्थिवानि विममे स एतणो रजांसि देवः सविता महित्वना ॥३॥

यस्य । प्रऽयानं । अन्नु । अन्ये । इत् । ययुः । देवाः । देवस्य । महिमानं । ओजसा ।

यः । पार्थिवानि । विऽममे । सः । एतणः । रजांसि । देवः । सविता । महिऽत्वना ॥३॥

अन्य इहेवा अन्येऽप्यस्यादयो यस्य देवस्य योतमानस्य सवितुः प्रयाणमनु ययुर्गन्तति प्राप्नुवति । कि । महिमानं महत्त्वं । सवितुरुदयाभाविऽप्रिहोवाद्यनिष्पत्तिना हविःश्रुत्याशमावात । ओजसा वस्त्रेण च युक्ता भवति । यः सविता पार्थिवानि रजांसि पृथिव्यादिलोकात्महित्वना समहित्वेन विममे परिपालनं स देव एतण एतवर्णः शुभः शोभमानः सन् । राजत इति शेषः ॥ युवशा ताकृणीतन । अ० ५० ५ ५६५ ५ । इत्यादिवदेतण इत्यादिशकारोपजनप्रकादसः ॥

उत यामि सवितस्त्रीणि रोचनोत सूर्यस्य रश्मिभिः समुच्यमि ।

उत रात्रीभुभयतः परीयस उत मित्रो भवमि देव धर्मभिः ॥४॥

उत । यामि । सवितरिति । वीणि । रोचना । उत । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । सं । उच्यमि ।

उत । रात्री । उभयतः । परि । डयमे । उत । मित्रः । भवमि । देव । धर्मऽभिः ॥४॥

हे सवितर्देव उतापि च वीणि रोचना रोचमानान् युनोकायामि । गन्तमि । तिस्रो दिवः पृथिवी । अ० ४० ४ ५३ ५ । इत्युक्त । उतापि च सूर्यस्य रश्मिभिः समुच्यमि । सगन्तमि ॥ उच समवाय दत्यस्यैद रूप ॥ उदयात्पूर्वभावी सवितोदयाम्भयवर्ती सूर्य इति । उतापि च रात्रीभुभयत उभयपार्श्वं परीयमे । परिगन्तमि । उतापि च हे देव सवितस्त्व धर्मभिर्जगद्धारकः कर्मभिर्मित्रो भवमि । मित्राण्यो देवो भवमि । अथवा प्रकाशादिप्रदानेन सत्त्वा भवमि सर्वजगता ॥

उतेगिपे प्रसवस्य त्वमेक उदुत पूषा भवमि देव यामभिः ।

उतेदं विश्वं भुवनं विराजमि श्यावाश्वस्ते सवितः स्तोममानगे ॥५॥

उत । ईगिपे । प्रऽसवस्य । त्वं । एकः । उत । उत । पूषा । भवमि । देव । यामऽभिः ।

उत । उदं । विश्वं । भुवनं । वि । राजमि । श्यावऽश्वः । ते । सवितरिति । स्तोमं । आन्तगे ॥५॥

हे सवितस्त्वमेक इत एक एव प्रसवस्य सर्वकामानुज्ञाकरणस्येगिपे । समर्थो भवमि । ये लौकिक गमनादिरूप वैदिकमप्रिहोवादिरूप कामानुतिष्ठते तेषां सर्वकामानुज्ञातुमेक एव प्रभवमि । उतापि च पूषा पोषको भवमि हे देव यामभिर्यमनः । उतापि चैद विश्वं भुवनं भूतजातं विराजमि । ईगिपे धारयितुं । यमोदेव महानुभावस्तस्मात् हे सवितस्ते नृभ्य श्यावाश्व अपि । स्तोमं लोचमानगे । याप्रोति । करोतीत्यवसात्मानं परोक्षतया निर्दिशन्नाह ॥ ॥०४॥

तत्सवितुरिति नवचं दशमं मुक्तं श्यावाश्वस्यार्थं । अचयमनुक्रमणिका । तत्सवितुर्नव गायत्रमाह्वानमुविति । यमानुष्टुप शिष्टा गायत्र्यः । सावित्रं त्रित्युक्तत्वात्सावित्रं ॥ अप्रिष्टोमं विश्वदेवशस्वस्यायमुचः प्रतिपत् अथा

नो देवेत्यनुचरः । सृष्टितं च । तत्सवितुर्वृणीमहे ऽद्या नो देव सवितरिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरी । आ० ५. १८ । इति ॥

तत्सवितुर्वृणीमहे वयं देवस्य भोजनं । श्रेष्ठं सर्वधातमं तुरं भगस्य धीमहि ॥१॥
तत् । सवितुः । वृणीमहे । वयं । देवस्य । भोजनं । श्रेष्ठं । सर्वऽधातमं । तुरं । भगस्य ।
धीमहि ॥१॥

तत् प्राप्यत्वेन प्रसिद्धं भोजनं भोग्यं धनं वयं स्तोतारो वृणीमहे । प्रार्थयामः । कस्य धनं । सवितुः प्रेरकस्य देवस्य स्वभुतं । लब्ध्वा च श्रेष्ठं प्रशस्यं सर्वधातमं सर्वधातुतमं । सर्वभोगप्रदमित्यर्थः । तुरं शत्रुणां हिंसकं । धनेन शत्रुहन्तुं शक्यत्वात् । तादृशं धनं भगस्य भजनीयस्य सवितुरनुग्रहाद्भीमहि । धारयाम । उपभोगं करु वामित्यर्थः । अथवा धनं वृणीमहे ऽर्थित्वाच्च लभेमहीति ॥

अस्य हि स्वयंशस्तरं सवितुः कच्चन प्रियं । न सिनन्ति स्वराज्यं ॥२॥
अस्य । हि । स्वयंशः ऽतरं । सवितुः । कन् । चन । प्रियं । न । सिनन्ति । स्वऽराज्यं ॥२॥

अस्य सवितुः स्वयंशस्तरं स्वयमसाधारणं यगो यस्यातिशयेन भवति तत्तादृशं प्रियं सर्वेषां प्रियभुतं स्वराज्यं स्वयमेव राजमानत्वसंशयं कच्चन केचिदप्यमुरादयो न सिनन्ति । न हिंसन्ति ॥

स हि रत्नानि दाणुषे सुवाति सविता भगः । तं भागं चित्रमीमहे ॥३॥
सः । हि । रत्नानि । दाणुषे । सुवाति । सविता । भगः । तं । भागं । चित्रं । ईमहे ॥३॥

स हि स खलु सविता भगो भजनीयो देवो दाणुषे हविर्दात्रे मह्यं रत्नानि रमणीयानि धनानि सुवाति । प्रेरयति । प्रयच्छति । तं देवं भागं भजनीयं चित्रं चायनीयं धनमीमहे । याचामहे ॥

अथा न इति चतुर्थीपंचमीभ्यासमनोऽन्त्यप्रदर्शने प्रलृप्तं जुहुयात् । अथा नो देव सवितरिति द्वाभ्या । आ० गु० ३. ६. ६. । इति हि सृष्टितं ॥

अद्या नो देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगं । परा दुःस्वप्न्यं सुव ॥४॥
अद्या । नः । देव । सवितरिति । प्रजाऽवत् । सावीः । सौभगं । परा । दुःस्वप्न्यं । सुव ॥४॥

हे सवितर्देव नो ऽस्मभ्यमद्यास्मिन्यागदिने प्रजावत्पुत्रादुपेतं सौभगं धनं सावीः । प्रेरय । दुःस्वप्न्यं दुःस्वप्न दुःस्वप्नवद्भवकर दारिद्र्य परा सुव । दूरे प्रेरय ॥

विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव । यद्भद्रं तन्न आ सुव ॥५॥
विश्वानि । देव । सवितुः । दुःऽदितानि । परा । सुव । यत् । भद्रं । तत् । नः । आ । सुव ॥५॥

हे सवितर्देव त्वं विश्वानि दुरितानि परा सुव । यद्भद्रं प्रजापशुगृहादिकं तन्नो ऽस्मभ्यमा सुव । अस्मदभिमुखं प्रेरय । प्रजा वै भद्रं पशवो भद्रं गृहं भद्रमिति हि श्रुतिः ॥ ॥२५॥

अनागसो अदितये देवस्य सवितुः सवे । विश्वा वामानि धीमहि ॥६॥
अनागसः । अदितये । देवस्य । सवितुः । सवे । विश्वा । वामानि । धीमहि ॥६॥

वयमनुष्ठातारः सवितुः प्रेरकस्य देवस्य सवेऽनुष्ठायां सत्यामदितयेऽखंडनीयायै देव्यै भूम्या अनागसः

म० ५. अ० ६. सू० ८३.]

.॥ चतुर्थोऽष्टकः ॥

६५५

स्याम । अनपराधिनी भवेम । भुव्यां हि पापाः संभवन्ति । अपगतेष्वागः सु विश्वा सर्वाणि वामानि वननीयानि धनानि धीमहि । धारयाम ॥

चातुर्मास्येषु विश्वदेव पर्वणि सावित्रस्य द्वादशकपालस्या विश्वदेवमित्यनुवाक्या । सूचितं च । आ विश्वदेव सत्यंति वाममय सवितः । आ० २ १६ । इति ॥ प्रायणीय एषेव सवितुरनुवाक्या । सूचितं च । आ विश्वदेवं सत्यंति य इमा विश्वा जातानि । आ० ४ ३ । इति ॥ देवमुवा हविःष्वेव सवितुरनुवाक्या । सूचितं च । आ विश्वदेवं सत्यंति न प्रमिये सवितुर्देवस्य तत । आ० ४. ११. इति ॥

आ विश्वदेवं सत्यंति सूक्तरद्या वृणीमहे । सत्यसंव सवितारं ॥ १ ॥

अ । विश्वेदेवं । सतऽपतिं । सुऽउक्तः । अथ । वृणीमहे । सत्यऽसंव । सवितारं ॥ १ ॥

विश्वदेवं । विश्वे देवा यस्य वंशं भवन्ति त तादृशं । त हि सर्वात्मत्वादिद्व मित्र वरुणसमिपसारिरित्यादि श्रुतिरितरेषां तद्विभुतित्वात् । सत्यंति सतामनुष्ठातृणा पालक सत्यसव सत्यानुज्ञ सवितार देवमवास्मिन्त्यागदिनं सूक्तरा वृणीमहे । संभजामहे ॥

य इमे उभे अहनी पुर एत्यप्रयुच्छन् । स्वाधीदेवः सविता ॥ ८ ॥

यः । इमे इति । उभे इति । अहनी इति । पुरः । एति । अप्रऽयुच्छन् । सुऽआधीः । देवः । सविता ॥ ८ ॥

यः सविता देवः स्वाधीः गोमनाध्यानः मुकमी वा सन इमे अहनी राज्यहनी तयोः पुरः पुरस्तादप्र युच्छन् अप्रसाद्यन्ति गच्छति तमा वृणीमहे इति संबधः ॥

प्रायणीये य इमा विश्वेति सवितुर्याच्या । सूचितं च । य इमा विश्वा जातानि मुत्रामाण पुण्यवी वाम नहसं । आ० ४ ३. इति ॥ अथमधेऽश्वमुत्सृज्यान् सवनं सावित्रीष्टः कार्या । तस्यामिषा माध्यदिने सवनेऽनु वाक्या । सूचितं च । य इमा विश्वा जातान्या देवो यानु सविता मुरत्वः । आ० १० ६. इति ॥

य इमा विश्वा जातान्याश्रावयति श्रोकं । प्र च सुवार्ति सविता ॥ ९ ॥

यः । इमा । विश्वा । जातानि । आऽश्रावयति । श्रोकं । प्राच । सुवार्ति । सविता ॥ ९ ॥

यो देव इमेभानि विश्वा सर्वाणि जातान्युत्पन्नान प्राणिनः । जंगमानित्यर्थः । तान श्रोकं यशसाश्राव यति । सर्वेऽप्यस्य स्तुति शृण्वतीत्यर्थः । अथवा गर्जनशब्देन सर्वाणीमान्युत्पन्नान्याश्रावयति वृष्टुश्रावः सन । किंच सविता प्र सुवार्ति प्रययति तं वृणीमहे इत्यर्थः ॥ ॥ २६ ॥

अच्छा वदति दशर्चमेकादशं मुक्त भूमिस्थात्रारप । अवेयमनुक्रमणिका । अच्छ दशाविः पात्रेन्यगुपा वास्तिष्ठो अगत्य उपात्तानुष्टुवति । यत्पत्रेन्येव नवम्यनुष्टुप वि वृत्तानित्याद्यास्तिष्ठो अगत्यः शिष्टा. पट त्रिष्टुभः । पर्जन्यो देवता ॥ अनेन मुक्तेन प्रत्युच वा दिश उपस्येयाः । सूचितं च । सस्थिताया सर्वा दिश उपतिष्ठताच्छा वद तवसं गीर्भिराभिरिति चतस्रभिः प्रत्युच मुक्तेन वा । आ० २ १३ । इति ॥

अच्छा वद तवसं गीर्भिराभिः स्तुहि पर्जन्यं नमसा विवाम ।

कनिक्रदवृषभो जीरदान् रेतो दधात्योपधीषु गर्भं ॥ १ ॥

अच्छ । वद । तवसं । गीऽभिः । आभिः । स्तुहि । पर्जन्ये । नमसा । आ । विवाम ।

कनिक्रदत् । वृषभः । जीरऽदानुः । रेतः । दधाति । आपधीषु । गर्भं ॥ १ ॥

हे स्तोतृत्वमसं बलवतः पर्जन्यमन्त्राभिप्रायं वद । प्रार्थय ॥ पर्जन्यशब्दो यास्कं बहुधा निरुक्तः । पर्जन्यः स्तूपराशद्विपरीतस्य तर्पयिता जन्यः परो ज्ञेता वा जनयिता वा प्रार्जयिता वा रसानां । नि० १०. १० । इति ॥ आभिर्गोभिः स्तुतिर्वाग्भिः स्तुतिः । नमसात्तेन हविर्लक्षणेना विवासः । सर्वतः परिचर । यः पर्जन्यो वपभोऽपा वर्षिता जीरदानः क्षिप्रदानः कनिकदत्त गर्जनशब्दं कुर्वन्नोपधीषु गर्भं गर्भस्थानीयं रेत उदकं दधाति, स्थापयति त स्तुतिः ॥

वि वृष्टान् हंत्युत हंति रष्टासो विश्वं विभाय भुवनं महावधात् ।

उतानां गा ईषते वृष्ट्या वतः यत्पर्जन्यः स्तनयनं हंति दुःकृतः ॥ २ ॥

वि । वृष्टान् । हंति । उत । हंति । रष्टासः । विश्वं । विभाय । भुवनं । महावधात् ।

उत । अनां गाः । ईषते । वृष्ट्यऽवतः । यत् । पर्जन्यः । स्तनयनं । हंति । दुःकृतः ॥ २ ॥

अयं सर्वो निरुक्तः स्पष्टः आख्यातः । तदेवात्र लिख्यते । पर्जन्यो विहति वृष्टान् विहति च रक्षांसि सर्वाणि नाम्नाद्भूतानि विभति सहावधात् महान् ह्यस्य वधः । अण्यनपराधो भीतः पलायते वर्षकंसंवतो यत्पर्जन्यः स्तनयन्हति दुःकृतः पापकृतः । नि० १०. ११ । इति ॥

रथीव कश्याश्वी अभिष्टापन्नाविदृतान्कृणुते वर्षी ३ अहं ।

दूरात्सिंहस्य स्तनथा उदीरते यत्पर्जन्यः कृणुते वर्षी नभः ॥ ३ ॥

रथीऽडव । कश्या । अश्वान । अभिऽष्टापन् । आविः । दृतान । कृणुते । वर्षी । अहं ।

दूरात् । सिंहस्य । स्तनथाः । उत । उदीरते । यत् । पर्जन्यः । कृणुते । वर्षी । नभः ॥ ३ ॥

रथीव रथस्वामीव । स यथा कश्याश्वानभिष्टपन् दृतान् भटानां विष्करोति तद्वत्सो पर्जन्योऽपि कश्याश्वान्निष्टपन् अभिष्टपन् वर्षान् वर्षकान् दृतान् दूतवद्दृष्टिप्रकाशघानं सक्तो वा विष्कृणुते । प्रकटयति । अहेति पुराणः । एव सति सिंहस्य ॥ सहते हिंसते वा शब्दकर्मणः सिंहशब्दः ॥ अवर्षणनामिभिवतुः शब्दयितुर्वा भेषस्य स्तनथा गर्जनशब्दा दूराद्दीरते । उद्गच्छति । कदा । यद्यदा पर्जन्यो नभोऽतरितं वर्षं वर्षोपत कृणुते करोति तदा ॥

प्र वाता इति सतृथो पर्जन्यस्य चरोर्याज्या । सुचितं च । प्र वाता वाति पतयति विद्युत् इत्यग्न्याधेयप्रभृति । आ० २. १५ । इति ॥

प्र वाता वाति पतयंति विद्युत् उदोपधीर्जिह्वे पितृते स्वः ।

इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवी रेतसावति ॥ ४ ॥

प्र । वाताः । वाति । पतयंति । विऽद्युतः । उत । ओपधीः । जिह्वे । पितृते । स्वः । रिति स्वः ।

इरा । विश्वस्मै । भुवनाय । जायते । यत् । पर्जन्यः । पृथिवी । रेतसा । अवति ॥ ४ ॥

प्र वाति वाता वृष्ट्यर्थं । पतयति गच्छति समतात्मंचरति विद्युतः । ओपधीरोपधय उज्जिह्वेति । उद्गच्छति । प्रवर्धते । स्वरतरिज पितृते । चरति । इरा भूमिर्विश्वस्मै सर्वस्मै भुवनाय सर्वजगद्भूतस्य जायते । समथा भवति । कदेवमिति । यद्यदा पर्जन्यो देवः पृथिवी रेतसोदकेनावति रक्षति अभिगच्छति वा तदेव भवति ॥

यस्य व्रते पृथिवी ननमीति यस्य व्रते शफवज्जभुरीति ।

यस्य व्रत ओपधीर्विश्वरूपाः स नः पर्जन्य महि शर्म यच्छ ॥ ५ ॥

यस्य । व्रते । पृथिवी । ननमीति । यस्य । व्रते । शफऽवन्त । जभुरीति ।

यस्य । व्रते । ओष्धीः । विश्वऽरूपाः । सः । नः । पर्जन्य । महि । शर्म । यच्छ ॥ ५ ॥

यस्य पर्जन्यस्य व्रते कर्मणि पृथिवी ननमीति अत्यर्थं नसति सर्वेषामधी भवति । यस्य व्रते शफवत पा-
तिपतं गवादिकं जभुरीति भ्रियते पुर्यते गच्छतीति वा । यस्य व्रते कर्मण्योपधीरूपयो विश्वरूपा नानारूपा
भवति हे पर्जन्य स महास्य नोऽस्मभ्य महि शर्म महत मुध यच्छ । प्रयच्छ ॥ ॥ २७ ॥

दिवो नो वृष्टिं मरुतो ररीध्वं प्र पिबन्त वृष्णो अश्वस्य धाराः ।

अर्वाङ्गितेन स्तनयित्नुनेह्यपो निपिचन्नमुरः पिता नः ॥ ६ ॥

दिवः । नः । वृष्टिं । मरुतः । ररीध्वं । प्र । पिबन्त । वृष्णः । अश्वस्य । धाराः ।

अर्वाङ् । एतेन । स्तनयित्नुनां । आ । इहि । अपः । निऽसिंचन । अमुरः । पिता । नः ॥ ६ ॥

हे मरुतो गृधं दिवोऽतरिजमकाशात् नोऽस्मदर्थं वृष्टिं ररीध्व । दत्त । वृष्णो वर्षकस्यास्य आपकस्य
मेघस्य संवधिन्यो धारा उदकधारा प्र पिबन्त । प्रवरत । हे पर्जन्य त्वमेतेन स्तनयित्नुना गज्जता मेघेन महा
वाङ् अस्मदभिमुखमहि । आगच्छ । किं कुर्वन् । अपोऽमामि निपिचन् स देवोऽमुर उदकानां निर्गमिताणि
सन् नोऽस्माकं पिता पालकश्च ॥

अभि क्रंद स्तनय गर्भमा धां उदन्वता परि दीया रथेन ।

दृतिं मु कर्पं विपितं न्यंचं समा भवतुद्वतो निपादाः ॥ ७ ॥

अभि । क्रंद । स्तनय । गर्भ । आ । धाः । उदनऽवता । परि । दीय । रथेन ।

दृतिं । मु । कर्पं । विऽसितं । न्यंचं । समाः । भवतु । उतऽवतः । निऽपादाः ॥ ७ ॥

अभि भुस्यभिमूय क्रंद । शब्दय । तदेव पुनरुच्यते दाढ्याय । स्तनय । गर्भ । गर्भं गमयानीयमदकमोप
धीष्वा धाः । आधेहि । तदर्थमुदन्वतोदकवता रथेन परि दीय । परितो गच्छ । दृतिं दृतिवद्दत्तात्तरक
मेघं विपितं विपिणं सितं वज्रं न्यच न्यच अधोमुखं मु मुपु कर्पं । आकर्षं वृष्यथं । यदा । विपितं विमुक्तवध
नमेव कर्पं । एव कृत उदत ऊर्ध्ववत उन्नतप्रदेशा निपादा न्यमुतपादा निरुष्टपादा वा निर्गोन्नतप्रदेशा समा
एकस्था भवन्तु । उदकपूर्णा भवत्वित्यर्थः ॥

महांतं कोशमुदंचां नि पिचं स्यंदतां कुन्या विपिताः पुरस्तात् ।

घृतेन द्यावापृथिवी व्युधि मुप्रपाणं भवत्वग्न्याभ्यः ॥ ८ ॥

महांतं । कोशं । उत । व्युच । नि । सिंच । स्यंदतां । कुन्याः । विऽसिताः । पुरस्तात् ।

घृतेन । द्यावापृथिवी उति । वि । उंधि । मुऽप्रपाणं । भवतु । अग्न्याभ्यः ॥ ८ ॥

हे पर्जन्य त्वं महान्तं प्रवृत्तं कोशं कोशस्थानीय मेघमुदच । उदक । उदमय वज्र । तथा कृत्या नि पिच ।
नीचैः चारय । कुन्या नयो विपिता विष्कृताः सत्यः स्यंदता प्रवहन्तु-पुरस्तात् पूर्वोभिमूय । प्राथेण नयः
प्राच्यः स्यंदते । घृतनोदकेन द्यावापृथिवी दिव च पृथिवी च व्युधि । क्रंदयत्यधिक । अग्न्याभ्यो गोभ्यः मुप
पाणं मुपु प्रकर्षेण पातयमुदकं भवतु ॥

यत्प॒र्जन्य॑ क॒र्निक्र॑द॒स्तन॑यन् ह॒ंसि दु॑ष्कृतः ।

प्रती॑दं वि॒श्वं मो॑दते॒ यत्किं॑ च॒ पृथि॑व्यामधि ॥९॥

यत् । प॒र्जन्य॑ । क॒र्निक्र॑दत् । स्त॒नय॑न् । ह॒ंसि । दुः॑कृतः ।

प्र॒ति । इ॒दं । वि॒श्वं । मो॑द॒ते । यत् । किं॑ । च॒ । पृथि॑व्यां । अ॒धि ॥९॥

हे प॒र्जन्य॑ यद्यदा त्वं क॒र्निक्र॑द॒दत्यर्थं॑ शब्दयन् स्तनयन् दुष्कृतः पापकृतो मेघान् ह॒ंसि वि॑दारयसि तदा नीमिदं वि॒श्वं ज॒गत॑ प्र॒ति मो॑दते । वि॒श्वं वि॒शेष्य॑ते । यत्किंच॑ पृथिव्यामधि भूम्यामर्धाष्टतं यत्तत्राचरात्मकं तदिदं वि॒श्वं मो॑दते । हृष्यति । वृष्टेः सर्वजगत्प्रीतिकारणत्वं प्रसिद्धं ॥

अ॒व॒र्षी॒र्वि॒षमु॑द् पृ॒ गृ॒भा॒याकु॑र्धन्वा॒न्यत्ये॑त॒वा उ॑ ।

अ॒जी॒जन॑ अ॒प॒धी॒भोज॑नाय॒ कमु॑त प्र॒जाभ्यो॑ऽवि॒दी म॒नीषां॑ ॥१०॥

अ॒व॒र्षीः । व॒र्षे । उ॒त । ऊं इ॒ति । सु॒ । गृ॒भा॒य । अ॒कः । ध॒न्वा॒नि । अ॒ति॑ऽए॒त॒वे । ऊं इ॒ति ।

अ॒जी॒जनः । अ॒प॒धीः । भो॒ज॒नाय॑ । कं । उ॒त । प्र॒जा॒भ्यः । अ॒वि॒दः । म॒नी॒षां ॥१०॥

इयमतिवृष्टिर्विमोचनी ॥ हे प॒र्जन्य॑ त्वमव॒र्षीः । वृष्ट॒वान॑मि । व॒र्षमु॑द् पृ॒ गृ॒भा॒य । उ॒त्कृष्टं॑ सु॒ मुमु॑ गृभाय । गृहाण । प॒रिहर॑त्यर्थः । ध॒न्वा॒नि नि॒रु॒दक॑प्रदेशानकः । ज॒न॒वतः॑ कृत॒वान॑मि । किमर्थं । अत्येत॒वा उ॑ । अ॒ति॒क्रम्य॑ गंतुं । अ॒प॒धी॒भोज॑नाय । उ॒द॒पा॒दयः॑ । किमर्थः । भो॒ज॒नाय॑ ध॒नाय॑ भो॒गाय॑ वा । क॒मि॒त्ययं॑ शि॒शिरं॑ जी॒वनाय॑ कं । नि० १. १०. । इतिवत्पादपुराणः । उ॒तापि॑ च प्र॒जा॒भ्यः सका॒शात् म॒नीषां॑ स्तुति॒मवि॑दः । प्रा॒प्त॒वान॑मि ॥ ॥२८॥

व॒ळि॒त्या तृ॒चात्म॑कं द्वाद॒शं मु॒क्तं भो॑मस्याचिरार्थं पृथिवीदेवताकसानुष्टुभं । अनु॒क्रात॑ च । व॒ळि॒त्या तृ॒चं पार्थि॑वसानुष्टुभमिति ॥ मु॒क्तवि॒नयो॑ लो॒किकः॑ । आ॒द्या दे॒वानां॑ ह॒विःपु॑ पृथि॒व्या अनु॑वाक्या । व॒ळि॒त्या पर्व॑तानां वृ॒द्धा चि॒द्या वन॑स्पतीन् । आ० ६. १४. । इति हि सूत्रितं ॥ भूमिस्तोमे चि॒पा म॒रु॒त्वती॑यशस्त्रे मु॒क्तं मु॒खीया॑ । आ० ९. ५. ॥

व॒ळि॒त्या पर्व॑तानां खि॒द्रं वि॒भर्षि॑ पृथि॒वि ।

प्र॒ या भूमिं॑ प्र॒व॒त्वति॑ म॒हा जि॒नोपि॑ म॒हिनि॑ ॥१॥

व॒ट् । इ॒त्या । पर्व॑तानां । खि॒द्रं । वि॒भर्षि॑ । पृथि॒वि ।

प्र॒ । या॒ । भूमिं॑ । प्र॒व॒त्वति॑ । म॒हा । जि॒नोपि॑ । म॒हिनि॑ ॥१॥

द्विरूपा पृथिवी चि॒पा प्र॒त्यक्ष॑देवतापि च । मध्यस्थाना देवतोक्ता सात्र संबोध्य वर्ण्यते ॥ हे पृथि॒वि प्र॒थ॒ न॒वति॑ मध्यस्थानदेवते । त्वमि॒त्येत्य॑ममु॒चांतरि॑क्षे वा व॒ट् सत्य॑ पर्वतानां मेघानां वा खि॒द्रं खि॒द्रं भे॒दनं॑ वि॒भर्षि॑ । धारयसि । हे म॒हिनि॑ म॒हति॑ हे प्र॒व॒त्वति॑ प्र॒कर्ष॑वति प्र॒व॒णो॒दक॑वति वा या त्वं भूमिं प्र॒त्यक्षां॑ पृथि॒वीं म॒हा म॒हत्त्वेन॑ म॒हतो॒द्दे॒केन॑ वा प्र॒ जि॒नोपि॑ प्र॒कर्षे॑ण प्रीणयसि ॥

स्तो॒मांस॑त्वा वि॒चारि॑णि॒ प्रति॑ षो॒भंत्य॑क्तुभिः । प्र॒ या वा॒ जं न॑ हे॒पंतं॑ पे॒रुम॑स्यस्य॒र्जुनि॑ ॥२॥

स्तो॒मांसः॑ । त्वा॒ । वि॒ऽचा॒रि॒णि॒ । प्र॒ति॒ । स्तो॒भंति॑ । अ॒क्तु॑ऽभिः । प्र॒ । या॒ । वा॒ जं । न॒ ।

हे॒पंतं॑ । पे॒रुं । अ॒स्य॑सि । अ॒र्जु॒नि॒ ॥२॥

हे वि॒चारि॑णि वि॒विधं॑ चरणशीले पृथि॒वि दे॒वि त्वा॒ त्वां स्तो॒मांसः॑ स्तो॒तारो॑ऽक्तुभिर्गमनशीलेः स्तो॒त्रे प्र॒ति

ष्टोमंति । अभिपुवंति । किंच या त्वं हेपतं शब्दयंतं वाजं न अयमिवोदृतं पेरुं पुरकं मेघं प्रास्थमि प्रविषमि
हे अर्जुनि शुभ्रवर्णं गमनशीलं वा ॥

देवानां हविःपु दृच्छा चिदिति पृथिव्या याज्ञा । एषेव भूमिलोमे निष्केवल्ये मृक्तमुखीया । मुच तु
पूर्वमेवोदाहृतं ॥

दृच्छा चिद्या वनस्पतीन्लमया दर्धर्षोज्ञसा ।

यज्ञे अभ्रस्य विद्युतो दिवो वर्षति वृष्टयः ॥३॥

दृच्छा । चित् । या । वनस्पतीन् । लमया । दर्धर्षि । ओज्ञसा ।

यत् । ते । अभ्रस्य । विद्युतः । दिवः । वर्षति । वृष्टयः ॥३॥

६ पृथिवि या त्वं दृच्छा चित् ॥ मुपा मुनुगिति तृतीयाया आकौरः ॥ दृष्टया लमया भूम्या सह वनस्प
तीन् वृजानोजसा वलिन दर्धर्षि धारयामि । अथवा दृष्टेति विधेयविशेषण । वनस्पतीन् दृष्टान् कृत्वा धारय
सीत्यर्थः । यद्यस्यास्ति तव संवर्धनं वृष्टयो वर्षका मेघा विद्युतो विद्योतमानादभ्रस्य ॥ पचम्यर्थं पथी ॥
अभादपां हर्तुर्दिवोऽंतरिक्षादादित्याद्वा वर्षति । अथवा यद्यस्यास्ति तवाभ्रस्य मेघस्य वृष्टय उदकमघाता
विद्युतो विद्योतमानाया दिवः सकाशाद्वर्षति पतति ॥ ॥२९॥

प्र मघाज्ज इत्यष्टर्चं चयोद्गं मृक्तमात्रेयं विष्टुम वारुण । अनुक्रम्यते च । प्र मघाज्जऽष्टौ वारुणमिति ।
विनियोगो निर्गमकः ॥

प्र मघाज्जं बृहदं च गभीरं ब्रह्म प्रियं वरुणाय श्रुताय ।

वि यो जघानं गमितेव चर्मोपस्तिरं पृथिवीं सूर्याय ॥१॥

प्र । संराज्जं । बृहत् । अर्चं । गभीरं । ब्रह्म । प्रियं । वरुणाय । श्रुताय ।

वि । यः । जघानं । गमिताऽदेव । चर्मं । उपऽस्तिरं । पृथिवीं । सूर्याय ॥१॥

अत्रिः स्वात्मानं संबोध्य ब्रवीति । हे अर्चं त्वं मघाज्जं सम्यगाजमानायैश्वराय श्रुताय सर्वत्र श्रूयमाणाय
वरुणायोपद्रवस्य निवारकाय जनानामावरकायितस्त्रासकाय देवाय बृहत् प्रभुत गभीरं द्रव्यमाह ब्रह्मणोपत
प्रियं प्रियभुतं ब्रह्म स्तोत्ररूपं कर्म प्रार्चं । प्रार्चय । प्रोत्तरित्येत्यर्थः । यो वरुणः गमितेव चर्मं गमिता पशुवि
शमनकर्ता यथोपस्तरणाय चर्मं हति तद्वत्पृथिवीं विस्तीर्णमंतरिक्षं ॥ तृतीयस्या पृथिव्यामिति श्रुतेरंतरिक्ष
स्यापि पृथिवीशब्दवाच्यत्वं ॥ सूर्याय सूर्यस्योपस्तिर आस्तरणाय वि जघान विस्तारयामास । विस्तृतं हि
व्यवहारयोग्यं भवति तस्माद्व्यवहारयुतातरिक्षं विस्तारितवान् । उक्तं हि राजा वरुणश्चकार । अथर्व० १ २४ ८ ।
इति ह्युक्तं ॥

वनेषु व्यंतिरिक्षं ततान् वाजमवेत्सु पयं उस्त्रियामु ।

हृत्सु क्रतुं वरुणो अमृत्स्वर्गं दिवि सूर्यमदधात्सोममद्रौ ॥२॥

वनेषु । वि । अंतरिक्षं । ततान् । वाजं । अवेत्सु । पयः । उस्त्रियामु ।

हृत्सु । क्रतुं । वरुणः । अपऽसु । अमृत्स्वर्गं । दिवि । सूर्यं । अदधात् । सोमं । अद्रौ ॥२॥

अयं वरुणो वनेषु वृक्षाद्येवंतरिक्षं वि ततान् । विस्तारितवान् । तथा वाजमवेत्सु । वनेषु ह्रीदमेव
वृक्षाद्येवंतरिक्षं विततं तस्मादाह वनेषु व्यंतरिक्षं ततानिति । वाजं वलमवैत्यर्थेषु वि ततान् । पयः क्षीरमु
स्त्रियामु गोषु । उस्त्रियेति गोनाम । उस्त्राविणोऽस्या भोगा इति तद्व्युत्पत्तिः । हृत्सु हृदयेषु क्रतुं कर्मसंकल्प ।

यदि मनसा ध्यायति तत्कर्मणा करोति । अपूदकेष्वपि वयुतर्माव वा । सर्वत्र वि ततानेति संबंधः । किंच दिवि बुद्धौके मयमदधात् । स्थापितवान् । सोमं चाद्रा पर्वतेऽदधात् ॥

नीचीनवारं वरुणः कवंधं प्र समर्ज रोदसी अंतरिक्षं ।

तेन विश्वस्य भुवनस्य राजा यवं न वृष्टिर्भुनक्ति भूमि ॥ ३ ॥

नीचीनऽवारं वरुणः । कवंधं । प्र । समर्ज । रोदसी इति । अंतरिक्षं ।

तेन । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा । यवं । न । वृष्टिः । वि । उन्नति । भूमि ॥ ३ ॥

नीचीनवारमधोमुखविलं प्र समर्ज । कृतवान् । क । कवंधं । कवनमुदकं । तदीयतेऽत्रिति कवंधो मेघः । त तथाकरोत् । अथवा कवंधमुदकं । तद्दकं नीचीनवार नीचीननिर्गमनविलं चकार । मेघं विदार्यादिकम् । धोमुख चकारत्यर्थः । किं प्रतीत्युच्यते । रोदसी व्यावापृथिव्यावतरिक्षं च प्रति । लोकत्रयहिताथत्यर्थः । तेनोदकेन विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्य भुतजातस्य राजा स्वामी वरुणो भूमि भूमिं यूनक्ति । क्रिदयति । वृष्टिः भक्ता प्रमान्य न यवमिव यवान्यथा प्ररोहाय सर्वत्र प्रसारयति तद्भूमिं सर्वचोन्नति । अथवा वृष्टिर्वरुण इति संबंधः । वर्षकः पर्जन्य इत्यर्थः । अस्मिन्ने यवं पुरुष इवेति पुरुषशब्दोऽध्याहार्यः । अत्र नीचीनवारं वरुणः कवंधं । नि० १० ४ । इत्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यं ॥

उन्नति भूमिं पृथिवीमुत द्यां यदा दग्धं वरुणो वष्ट्यादित् ।

समभ्रेण वसत पर्वतामस्तविपीयंतः अथयंत वीराः ॥ ४ ॥

उन्नति । भूमिं । पृथिवीं । उत । द्यां । यदा । दग्धं । वरुणः । वष्टि । आत् । उत ।

सं । अभ्रेण । वसत । पर्वतामः । तविपीऽयंतः । अथयंत । वीराः ॥ ४ ॥

वरुणो भूमिं पृथिवीं प्रथितमंतरिक्षं । अंतरिक्षस्यापि पृथिवीशब्दवाच्यत्वं पूर्वमुक्तं । उतापि च द्यां बुलोकमुन्नति । क्रिदयति । यदाय दग्धमुदकपुष्पेण वष्टि कामयते । अथवा दग्धमुदकं । तेन तत्कार्यमो पथ्यादिकं लभ्यते । आपध्यादयः प्रवर्धतामिति यदा कामयते आदिदन्तरमेव सं वसत । समाच्छादयति । के । पर्वतामः पर्वततोऽद्वयः । केन ! अभ्रेण मेघेन । किंच तविपीयंतो बलमिच्छतो वीरा विग्रंषेण वृष्टिः प्रेरितारो मरुतः अथयंत । अथयति मेघान् ॥

इमामू प्वासुरस्य श्रुतस्य मही मायां वरुणस्य प्र वोचं ।

मानेनैव तस्थिवाँ अंतरिक्षे वि यो ममे पृथिवीं सूर्येण ॥ ५ ॥

इमां । ऊं इति । सु । आसुरस्य । श्रुतस्य । मही । मायां । वरुणस्य । प्र । वोचं ।

मानेनऽद्व । तस्थिऽवान् । अंतरिक्षे । वि । यः । ममे । पृथिवीं । सूर्येण ॥ ५ ॥

आसुरस्यासुरसंवाधिनः । असुराणामस्य च वध्यघातकभावः संबंधः । असुरहतुरित्यर्थः । अथवासुरो मेघः । प्राणदानात्तत्संवाधिनः श्रुतस्य विश्रुतस्य मही महतीमिमां मायां प्रज्ञा प्र वोच । प्रवर्धयामि । केषा मायति सोचति । यो वरुणोऽंतरिक्षे तस्थिवान् तिष्ठन्मानेनैव दडेनैव सूर्येण पृथिवीमंतरिक्षं वि ममे परिच्छिन्नं तस्थिमा माया ॥ ॥ ३० ॥

इमामू नु कवितमस्य मायां मही देवस्य नकिरा दधर्ष ।

एकं यदुद्गा न पृणत्येनीरामिचंतीरवनयः समुद्रं ॥ ६ ॥

इमां । ऊं इति । नु । कविऽतमस्य । मायां । महीं । देवस्य । नकिः । आ । दधये ।
एकं । यत् । उद्गा । न । पूरुति । एनीः । आऽसिंचन्तीः । अवनयः । समुद्रं ॥ ६ ॥

कवितमस्य प्रकृष्टप्रज्ञस्य देवस्य द्योतमानस्य नृत्यस्य वा वरुणस्येमा सर्वप्रसिद्धा मही महती माया प्रज्ञा
नकिर्नवा दधये । न हि नस्ति कश्चिदपि । ऊं न्विति पुरणी । यद्यस्मादेक समुद्रमुद्गोदकेन न पूरति न
पुरयति । काः । एनीरित्यः गुभा गमनशीला वामिचतीरुदकमामिचयत्योऽवनयो नद्यः । वत्यो नद्यः सर्वदो-
दकेन पुरयंत्योऽपि नैकमपि समुद्रं पुरयतीति । इदं वरुणस्य महत्कर्मति । अत्रातरि कविस्मारादिसमुद्रापु-
रणपर्यंतं कर्म परमेश्वरस्थिर्वाचितं न वरुणस्येति न वाच्यं तस्य वरुणादिरूपावस्थानात् । एष ब्रह्म-
त्यादि श्रुतेः ॥

अयस्यं वरुण मित्रं वा सखायं वा सदमिद्भातरं वा ।

वेणं वा नित्यं वरुणारणं वा यत्सीमागंश्चकुमा शिथ्रथस्तत ॥ ७ ॥

अयस्यं । वरुण । मित्रं । वा । सखायं । वा । सदं । उत । भातरं । वा ।

वेणं । वा । नित्यं । वरुण । अरणं । वा । यत् । सीं । आगः । चकुम । शिथ्रथः । तत ॥ ७ ॥

हे वरुण अयस्य । अयसिर्वायस्यः ॥ स्वार्थिको यत् । अंतरिद रूप ॥ प्रदातारमित्यर्थः । अथवरुणाग्ननास-
शास्तीत्ययमा गुरुः । तं । वा अथवा मित्रं ॥ त्रिमिदा स्निहन इत्यस्मान्निव । स्वार्थिको यत् ॥ अनुरक्तमित्यर्थः ।
वा अथवा सखाय समानस्थान सदमित्सर्वदेव भातर वा । नित्य निरतर वेण निकटनिकेतनवर्तिन वा ।
अरणं वा । अण्दमित्यर्थः । अथवारुणमदातार वा नित्य निरतर । एतान्प्रति यत्सी यदेतदानीं पराध-
चक्रम तत्किञ्चन । अस्मन्तो विनाशय ॥

कितवासो यद्विरिपुर्न दीवि यद्वा घा सत्यमुत यन्न विन्न ।

सर्वा ता वि ष्य शिथिरं देवाधा ते स्याम वरुण प्रियासः ॥ ८ ॥

कितवासः । यत् । विरिपुः । न । दीवि । यत् । वा । घा । सत्यं । उत । यत् । न । विन्न ।

सर्वा । ता । वि । स्य । शिथिराऽइव । देव । अध । ते । स्याम । वरुण । प्रियासः ॥ ८ ॥

कितवासः कितवा व्युत्कृतः । किं तवान्ति सर्वं मया जितमिति वदतीति कितवः । न दीवि न देवने
श्रुते यथा यद्विरिपुर्नपयति पापमारीपयति तथास्मामु दृष्टारो मयि त्वमेतत्पापमकरोरित्याभिपत्ति ॥ अत्र
पुरस्तादुपचारोऽपि नकार उपमार्थीयः ॥ वा अथवा । घति पुरणः । यत्पाप सत्यमारीपमर्तरेण कृतवत् ।
स्मः । उतापि च यत्कृतं णप न विन्न न ज्ञानीमः ता तानि सर्वा सर्वाणि शिथिरं शिथिलानी । शिथिल-
बंधनानि फलानीव वि ष्य । विमोचय ॥ स्यतिरूपलष्टो विमोचने ॥ हे देव अधानतर ते तव प्रियासः प्रिया-
स्याम । भवेम ॥ ॥ ३१ ॥

इन्द्राग्नी यमवथ उभा वाजेषु सत्यं । दृष्ट्वा चित्स प्रभेदति द्युम्ना वाणीरिव त्रितः ॥ १ ॥
इन्द्राग्नी इति । यं । अवथः । उभा । वाजेषु । सत्यं । दृष्ट्वा । चित् । सः । प्र । भेदति ।
द्युम्ना । वाणीऽइव । त्रितः ॥ १ ॥

‘हे इन्द्राग्नी उभोभी परस्परविद्युक्ता युवां यं मर्त्यमवथो रक्षथो वाजेषु संयामेषु स मर्त्यो दृक्का चित्
दृढान्यपि युष्मा द्योतमानानि धनानि शत्रुसंबंधीनि भेदति । भिनत्ति । वित अर्पिर्वाणीरिव प्रतिवादिवा-
क्यानीव । अथवा विषु स्थानेषु वर्तमानोऽग्निः शत्रुणां वाक्यानीव ॥

या पृतनासु दृष्टरा या वाजेषु श्रवाय्या । या पंच चर्षणीरभीन्द्राग्नी ता हवामहे ॥२॥
या । पृतनासु । दृष्टरा । या । वाजेषु । श्रवाय्या । या । पंच । चर्षणीः । अभि । इन्द्राग्नी
इति । ता । हवामहे ॥२॥

या याविन्द्राग्नी पृतनासु दृष्टरा दृष्टरावनभिभाष्या । या या च वाजेषु संयामेष्वज्ञेषु वा श्रवाय्या
श्रवाय्या मृत्वा । या या पंच चर्षणीः । चर्षणयो मनुष्याः । तानभि । रक्षत इति शेषः । ता ता महानुभावी
हवामहे । सुमः ॥

तयोरिदमवच्छवस्तिग्मा दिद्युन्मघोनीः । प्रति दृणा गभस्त्योर्गवा वृचम एपते ॥३॥
तयोः । उत । अमऽवत् । गवः । तिग्मा । दिद्युत् । मघोनीः । प्रति । दृणा । गभस्त्योः ।
गवा । वृचऽमे । आ । उपते ॥३॥

अमवदभिभावुकं शवो बलं तयोरित तयोरिव । मघोनीर्मघवतोरन्नवतोर्धनवतोर्वा तयोर्दियुत वज्रं
तिग्मा तीक्ष्णं वर्तते गभस्त्योर्हस्तयोः । एवमुती देवा गवामुदकानां पणिभिरपहतानां वा गवां लाभाय दृणा
द्रविकारिण गमनशीलेन वैकेन रथेन वृचम आवश्यकमघहननाय तथाविधवृत्रासुरवधाय वा प्रतीपते ।
प्रतिगच्छतः ॥

ता वामेषे रथानामिन्द्राग्नी हवामहे । पती तुरस्य राधसो विद्वांसा गिर्वणस्तमा ॥४॥
ता । वां । एपे । रथानां । इन्द्राग्नी इति । हवामहे । पती इति । तुरस्य । राधसः ।
विद्वांसा । गिर्वणऽतमा ॥४॥

हे देवा ता ता वक्ष्यमाणगुणी वां युवां हवामहे । सुमः । किमर्थं । रथानामेषे युद्धे रथानां प्रेरणाय ।
कीदृशां युवां । इन्द्राग्नी इन्द्रमग्निं च परस्परयुग्मभूतां तुरस्य जंगमरूपस्य राधसो धनादिजननस्य पती
स्वामिनी विद्वामा सर्वज्ञा गिर्वणस्तमा गीर्भर्वनशीयतमो । ईदृशां युवा हवामहे ॥

ता वृधंतावनु दृन्मतीय देवावदभा । अहंता चित्पुरो दधेऽंशेव देवावर्षते ॥५॥
ता । वृधंता । अनु । दृन् । मतीय । देवा । अदभा । अहंता । चित् । पुरः । दधे ।
अंशाऽइव । देवा । अर्षते ॥५॥

ता तावनु दृन् प्रतिदिनं वृधंती वर्धमाना । सर्वदा प्रवृद्धावित्यर्थः । वर्धते वृष्टांतः । मतेव मनुष्याविव ।
ता तथा प्रतिदिनं वर्धते । देवा द्योतमानावदभाहिष्यावर्षता चित् प्रकर्षेण पुज्या । चिदिति पुत्रायां ।
तादृशां महानुभावी देवावर्षतेऽश्वलाभाय पुरो दधे पुरस्कृते । अंशेव । अंशो नाम द्वादशादित्यमध्यवर्ती
देवः । स भगस्याप्युपपन्नकः । अंशाविव । आदित्याविव । दीप्तावित्यर्थः ॥

एवंद्राग्निभ्यामहावि हव्यं शृथं घृतं न पृतमद्रिभिः ।

ता सूरिषु श्रवो बृहदयिं गृणत्सु दिधृतमिधं गृणत्सु दिधृतं ॥६॥

एव । इंद्राग्निऽभ्यां । अहावि । हव्यं । शूष्यं । घृतं । न । पूतं । अद्रिऽभिः ।
ता । सूरिषु । अक्वः । बृहत् । रयिं । गृणत् ऽसु । दिधृतं । उपै । गृणत् ऽसु । दिधृतं ॥ ६ ॥

एवैवमिदानीं क्रियमाणप्रकारेण । स्मृतिसाहित्येनेत्यर्थः । इंद्राग्निभ्या हव्यं हविरहावि । परित्यक्तमासीत् ।
कीदृशं तत् । शूष्यं बलकर । किमिव । अद्रिभिर्यावभिः पुतमभिपुतं घृतं न संमरममिव । तथाऽपि युवाभ्या
प्रदीयते तद्वच्चरुपुरोडाशादिकमपि । तां तां देवां सूरिषु मेधाविष्वक्स्मासु ब्रह्म प्रभुतं अवीऽन्नं यशो वा रयि
धनं च दिधृतं । धारयतं । इपमन्नं गृणत्सु स्तुवत्सु दिधृतं । पुनर्कृत्स्नरादरायां ॥ ॥ ३० ॥

प्र वो मह इति नवर्चं पंचदशं मुक्तमवयामरुदास्यस्यत्रियस्य मुनिरार्यं मरुद्वताकमतिजगतीकदस्क ।
तथा चानुक्रमिका । प्र वो नववयामरुदाकृतमतिजागतमिति ॥ दशरात्रं पष्ठऽहनि तृतीयमवर्तं चत्वारो
कगम्य इदं मुक्तं । स्मृतं च । एवयामरुदको वृषाकपिना । आ० ८ । इति ॥

प्र वो महे मतयो यंतु विष्णवे मरुत्वते गिरिजा एवयामरुत ।
प्र शर्धाय प्रयज्यवे सुखादये तवसे भंददिष्टये धुनिघ्नताय शवसे ॥ १ ॥
प्र । वः । महे । मतयः । यंतु । विष्णवे । मरुत्वते । गिरिऽजाः । एवयामरुत ।
प्र । शर्धाय । प्रऽयज्यवे । सुऽखादये । तवसे । भंदत्ऽदिष्टये । धुनिऽघ्नताय । शवसे ॥ १ ॥

प्र यंतु प्रगच्छंतु गिरिजा वाचि निष्पत्ता मतयः स्मृतयः । कर्म । वस्तुभ्यः । वचनयत्ययः ॥ विष्णवे व्याप्ता
चंद्राय विष्णवे वा मरुत्वते मरुद्विस्तदते । कस्य स्मृतय इत्युच्यते । एवयामरुत एतन्नामकस्य चर्यः ॥ परम्या
लुक् ॥ अथवायमृषिर्गिरिजाः स्मृतिर्जनयिता भवति । उत्तरार्धं मरुत्स्मृतिः । किंच प्र यंतु स्मृतयः । कर्म । शर्धाय
बलाय मारुताय । इतरत्नत्वं बलविशेषण । प्रयज्यं प्रकर्षणं यष्टयाय सुखादये शोभनाभरणाय । सादिर ।
भरणविशेषः । इहमेव खादिष्य । अश्व० १ ५६ ८ ३ । पत्सु खादयः । अश्व० ५ ५४ ११ । इति च श्रुतेः । तवसे
बलवते भंददिष्टये । स्मृतिरूपदिष्टस्य तद्वदिष्टि । तस्मिन् धुनिघ्नताय मेघानां चालनं कर्म यस्य तादृशाय
शवसे गमनवते ॥

प्र ये जाता महिना ये च नु स्वयं प्रविशन्तां ब्रुवत एवयामरुत ।
कृत्वा तद्वो मरुतो नाधृषे शवो दाना महा तदेषामधृष्टासो नाद्रयः ॥ २ ॥
प्र । ये । जाताः । महिना । ये । च । नु । स्वयं । प्र । विशन्तां । ब्रुवते । एवयामरुत ।
कृत्वा । तत् । वः । मरुतः । न । आऽधृषे । शवः । दाना । महा । तत् । एषां । अधृष्टासः ।
न । अद्रयः ॥ २ ॥

ये महिना महता विष्णुर्नंद्रेण वा मह प्र जाताः प्रादुर्भूतास्तान्ब्रुवत । ये च नु विप्र स्वयमेव विशन्ता
यज्ञगमनविषयज्ञानिन मह प्र जाताः प्रादुर्भूतास्तान्मरुत एवयामरुद्वत । स्मृति ॥ प्रत्ययमाग्यातिनं वा
संबंधनीयः । ब्रुवत इति यत्येयं बहवचनं । एकवचने वा क्वादसः शः । निघाताभावः क्वादसः ॥ अथ प्रत्य
क्त्वादः । हे मरुतो वो युष्माकं तत्प्रमिदं शवो बलं कृत्वा चालनादिरूपेण कर्मणा युक्तं नाधृषे । किंचिदप्या
धर्षणीयं न भवति । अन्येषाममुरादीनां कृत्वा कर्मणा बालभिभाव्य भवति ॥ कृत्यार्थं केन ॥ किंचिप्रा वो तत्
बलं दानाभिमतदानेन महा महत्त्वेन चोपेत । यूयं प्रबलाः । अधृष्टासोऽधर्षणीयाः । तव दृष्टातः । अद्रयो
न । ते यथाधृष्टान्तद्वयुयमपि ॥

प्र ये दिवो बृहतः ऋषिरे गिरा सुशुक्रानः सुभ्व एवयामरुत् ।
 न येषामिरी मधस्य ईष्टे आँ अग्रयो न स्वविद्युतः प्र स्यद्रासो धुनीनां ॥३॥
 प्र । ये । दिवः । बृहतः । ऋषिरे । गिरा । सुऽशुक्रानः । सुऽभ्वः । एवयामरुत् ।
 न । येषां । इरी । मधऽस्ये । ईष्टे । आ । अग्रयः । न । स्वऽविद्युतः । प्र । स्यद्रासः ।
 धुनीनां ॥३॥

ये मरुतो बृहतो दिवो युनोकादागच्छतः प्र ऋषिरे गृण्वति तान्मरुतो गिरवयामरुत्सुतवान् । कीदृ-
 शास्ते । शुशुक्रानो दीप्ताः गुभवः सुष्ठु भवतः । येषां मरुता मधस्य मरुस्थानि स्वकीये निवासे तिष्ठतामिरीरिता
 प्रेरिता नेष्ट आ । नेष्टे च चालयितुं । आ इति चार्थं । अग्रयो न अग्रय इव स्वविद्युतः स्वयमेव विद्योत-
 माना धुनीना नदीनां स्यद्रासो वर्षणेन चालयितारस्य ॥

स चक्रमे मरुतो निरुक्रमः समानस्मात्सदस एवयामरुत् ।
 यदायुक्त त्मना स्वादधि णुभिर्विष्यर्धसो विमहसो जिगाति जेवृधो नृभिः ॥४॥
 स । चक्रमे । मरुतः । निः । उरुऽक्रमः । समानस्मात् । सदसः । एवयामरुत् ।
 यदा । अयुक्त । त्मना । स्वात् । अधि । सुऽभिः । विऽस्यर्धसः । विऽमहसः ।
 जिगाति । जेऽवृधः । नृऽभिः ॥४॥

स मरुत्रणो मरुतः प्रवृद्धात्समानस्मात्सर्वेषां साधारणात्सदसः स्थानादंतरिक्षादुक्रमो विलीर्णक्रमणः
 सन निश्चक्रमे । निरगच्छत । एवयामरुदृष्यर्धदा स्वात्वकीयस्थानात् । अधीति पंचम्यर्थानुवादी । तानात्मनैव
 नृभिर्गंतुभिर्नृभिः स्वनेतृभिरश्विरयुक्त युक्तोऽभवदागमनप्रार्थनाय । अथ बहवदुच्यते । तदानीं विष्यर्धसो
 विविधस्यर्धाः । अहं पुरतो गच्छाम्यहं पुरतो गच्छामीति तेषां स्यर्धा । अथवा विगतस्यर्धाः । न ह्येषां सार्धं
 स्यर्धकाः संति । विमहसो विशिष्टचलाः श्रेष्ठः श्रेष्ठस्य मुखस्य वर्धयितारो जिगाति । निर्गच्छति ॥ व्यत्य-
 येनैकवचनं ॥

स्वनो न वोऽमवान्नेजयवृषा त्वेषो ययिस्तविष एवयामरुत् ।
 येना सहैत ऋजत स्वरोचिषः स्थारश्मानो हिरण्ययाः स्वायुधास इप्मिणः ॥५॥
 स्वनः । न । वः । अमऽवान् । रेजयत् । वृषा । त्वेषः । ययिः । तविषः । एवयामरुत् ।
 येन । सहैतः । ऋजत । स्वऽरोचिषः । स्थाऽरश्मानः । हिरण्ययाः । सुऽआयुधासः ।
 इप्मिणः ॥५॥

हे मरुतो वो युष्माकं स्वनो वेगजनितः शब्दो न रेजयत न कंपयत्वयामरुतं मां ॥ सुपां सुनुगिति
 द्वितीयाशुक् ॥ स्वनो विशेष्यते । अमवान् बलवान् वृषा वर्षिता वृष्टेस्त्वेषो दीप्तो ययिर्गता तविषः प्रवृद्धः ।
 येन स्वनेन सहैतः शत्रुनभिभवन्तो यूयमुंजत । प्रसाधयथ ॥ लङर्थे लोट् ॥ कीदृशा यूयं । स्वरोचिषः स्वायत्त-
 रश्मयः स्थारश्मानः स्थिररश्मयो हिरण्यया हिरण्याभरणाः स्वायुधासः स्वायत्तायुधा इप्मिणोऽभ्रवन्तो
 गमनवन्तो वा ॥ ॥३३॥

अपा॒रो वो॑ महि॒मा वृद्ध॑श्वसस्त्वे॒षं श्वोऽव॑त्वे॒व्याम॑रुत् ।
 स्थाता॑रो हि प्र॒सि॒तो सं॒दृ॒णि स्थन॑ ते न उरु॒ष्यता॑ नि॒दः शु॒णु॒क्षांसो॑ नाग्र॒यः ॥ ६ ॥
 अपा॒रः । वः । महि॒मा । वृद्ध॑ऽश्व॒सः । त्वे॒षं । श्वः । अव॑त् । ए॒व्याम॑रुत् ।
 स्थाता॑रः । हि । प्र॒सि॒तो । सं॒दृ॒णि । स्थन॑ । ते । नः । उरु॒ष्यत॑ । नि॒दः । शु॒णु॒क्षांसः ।
 न । अग्र॒यः ॥ ६ ॥

हे मरुतो वो युष्माकं महिमापारोऽनवधिकः । हे वृद्धश्वसः प्रवृद्धवल्गास्त्वेष दीप्त श्वो युष्माकं वल्गम
 वत् रुचत्वेव्यामरुत मां ॥ द्वितीयैकवचनस्य लुक् ॥ यूय प्रसितो प्रवल्गवधने नित्यमनवति यज्ञं सदृशि सदृशं
 निमित्ते स्थातारो हि स्थाननियमेन तिष्ठतो भवथ धनु । ते नोऽस्मान्निदो निदोऽकाञ्चोऽमकाशादुरुष्यत ।
 रक्षत । अग्रय इव शुणुक्षांसो युयमिति ॥

ते रु॒द्रासः॑ सु॒म॒खा अ॒ग्रयो॑ यथा तुविद्यु॒म्ना अ॒व॒त्वे॒व्याम॑रुत् ।
 दी॒र्घं पृ॒थु पंप्र॑थे स॒द्य पार्थि॑वं॒ येपा॑म॒ज्मे॒ष्वा म॒हः शर्धा॑स्य॒द्भुत॑न॒सां ॥ ७ ॥
 ते । रु॒द्रासः॑ । सु॒ऽस॒खाः । अ॒ग्रयः॑ । यथा । तुवि॒द्यु॒म्नाः । अ॒व॒त् । ए॒व्याम॑रुत् ।
 दी॒र्घं । पृ॒थु । पंप्र॑थे । स॒द्य । पार्थि॑वं । येपा॑ । अ॒ज्मे॒षु । आ । म॒हः । शर्धा॑मि ।
 अ॒द्भुत॑ऽए॒नसां॑ ॥ ७ ॥

हे मरुतो रुद्रासो रुद्रपुत्राः सुमखाः शोभनयज्ञा अग्रयो यथा अग्रय इव तुविद्युम्नाः प्रभुतदीप्तयः ।
 अथवा अग्रिमद्रासुविद्युम्नाः प्रभुतधना अवत् रुचत्वेव्यामरुदेतन्नामानमपि मा । पार्थिव । पृथिव्यातरिधे ।
 तत्संबन्धि दीर्घमायत पृथु विस्तीर्ण सद्य सदने पप्रथे । मरुद्भिः प्रथितमभुत । अद्भुतनमामपापानां येषामज्मेषु
 गमनेषु महो महाति शर्धामि वा गन्ततीति शेषः ॥

अ॒द्वेषो॑ नो॒ मरु॑तो गा॒तुमे॑त॒न श्रो॑ता ह॒वं ज॒रितुं॑व्याम॒रुत् ।
 वि॒ष्णोर्म॑हः सं॒मन्य॑वो यु॒योत॑न॒ स्मदृ॒थ्योऽन॑ दं॒सना॑प॒ द्वेपा॑मि स॒नुतः॑ ॥ ८ ॥
 अ॒द्वेषः॑ । नः । म॒रुतः॑ । गा॒तुं । आ । उ॒त॒न॒ । श्रो॑त । ह॒वं । ज॒रितुः॑ । ए॒व्याम॑रुत् ।
 वि॒ष्णोः॑ । म॒हः । स॒ऽम॒न्यवः॑ । यु॒योत॑न॒ । स्मत् । र॒थ्यः । न । दं॒सना॑ । अप॑ । द्वेपा॑मि ।
 स॒नुत॑रिति ॥ ८ ॥

हे मरुतो अद्वेषोऽद्वेषसो यूय नोऽस्माकं गातुं गमनस्वभावं श्रोत्र प्रत्येतन । आगच्छत । तदर्थं जरितुं
 स्तोत्रं वयामरुदेव्यामरुतो मम हवं श्रोत । शृणुत । विष्णोर्व्यापकस्य द्रस्य महो महतो हे समन्यवः समानयज्ञा
 यूयं स्मत् । अयं प्रशस्तनाम । प्रशस्ता रथ्यो न रथिनो योद्धार इव । ते यथा शत्रुनपाकुर्वन्ति तद्वदस्माकं
 दंसना कर्मणा सनुतः । अतर्हितनाभितत । अतर्हितान द्वेपासि द्वेष्टुन अप युयोतन । हवं विप्रोज्ञयत ।
 पृथक्कृत ॥

अध्यायोपाकरणोत्सर्गयोर्विनियुक्ता । आ० गृ० ३. ५ ॥

गं॒ता नो॒ य॒ज्ञं य॒ज्ञियाः॑ सु॒णमि॑ श्रो॒ता ह॒वंम॑र॒श्च ए॒व्याम॑रुत् ।
 ज्येष्ठा॑सो न पर्व॒तासो॑ व्यो॒मनि॑ यूयं तस्य प्र॒चेत॑सः स्या॒त दृ॒ध॒र्त॒वो नि॒दः ॥ ९ ॥

गंतं । नः । यज्ञं । यज्ञियाः । सुऽशमि । श्रोतं । हवै । अरक्षः । एवयामस्तु ।
 ज्येष्ठांसः । न । पर्वतासः । विऽश्रामनि । यूयं । तस्य । प्रऽचेतमः । स्यात । दुऽधर्तवः ।
 निदः ॥९॥

हे यज्ञिया मरुतो यूयं नोऽस्माक यज्ञं गंत । आगच्छत । सुशमि शोभनकर्म यथा भवति तथा । मुकर्म-
 त्वायत्यर्थः । तदर्थं नो हवमस्मदीयमाह्वानं श्रोत । शृणुत । अरक्षो रक्षोवर्जिता यूयं ॥ निगवचनयोर्यत्ययः ॥
 ज्येष्ठामो न ज्येष्ठा इव पर्वतामो विध्यः । दय इवातिप्रवृद्धा व्योमन्यतरिक्षे वर्तमानाः प्रचेतमो यूयं तस्य निदो
 निदकस्य दुर्धर्तवो दुर्धराः स्यात । भवत ॥ ॥ ३४ ॥

॥ इति पंचमं मंडलं षष्ठोऽनुवाकः सप्ताहं चात्रियं पंचमं मंडलं ॥

॥ अथ षष्ठं मंडलं ॥

भारद्वाजे षष्ठं मंडलं पडनुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके पचदश मुक्तानि । तत्र त्वं ह्यप इति त्रयोदशार्चं प्रथमं मुक्तं । त्वं ह्यपे मप्रोनेति वार्हस्पत्यो भरद्वाजः षष्ठं मंडलमपश्यदित्यनुकीतत्वात् मंडलद्वयं च एव भरद्वाज आपि । अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप । मंडलादिपरिभाषयाऽप्यदेतता ॥ पणोहेविष्यवदीयमानं मित्रा वरुणनानुवचनीयमिदं मनोतामुक्तं । सूचितं च । त्वं ह्यपे प्रथम इत्यन्याह । आ० ३ ६ । इति ॥ प्रातरनुवाक आयेये कर्ता त्रिष्टुपे कंदस्यतदादिमुक्तपदं द्वितीयवर्जं । सूचितं च । त्वं ह्यपे प्रथम इति पणो द्वितीयमुद्धरत । आ० ४. १३. । इति ॥ आद्योपाकरणे दिनियुक्ता । सूत्रं तु पूर्वं मंत्र उक्तं ॥

त्वं ह्यपे प्रथमो मनोतास्या धियो अभवो दस्म होता ।

त्वं सीं वृषन्नकृणोदुदरीतु सहो विश्वस्मि सहसे सहर्धे ॥१॥

त्वं । हि । अग्ने । प्रथमः । मनोता । अस्यः । धियः । अभवः । दस्म । होता ।

त्वं । सीं । वृषन्न । अकृणोः । दुदरीतु । सहः । विश्वस्मि । सहसे । सहर्धे ॥१॥

हे अग्ने प्रथमो देवाना मध्ये प्रथमः प्रथमः प्रकृतमः पूर्वमावी वा त्वं मनोता हि देवाना मनो यवोत संबद्धं भवति तादृशो भवामि । हिशब्दोऽपिः सर्वा मनोतार्या मनोताः सगच्छन्ति । ऐ० ब्रा० ७ १० । इत्यादि-ब्राह्मणप्रसिद्धियेतनार्थः । हे दस्म दर्शनीय अस्या धियोऽस्य कर्मणो होता देवानामाह्वाताभवः । भवामि । हे वृषन्न कामार्त्तां वर्धितः त्वं मी सर्वतो दुदरीतु दृष्टिस्तु महस्य सहो वल्लमकृणोः । अकरोः । किमर्थं । विश्वस्म सहसे सर्वस्यापि वल्लवतः शत्रोः सहध्या अभिमवनाय ॥

अधा होता न्यसीदो यजीयानिऋस्पद उपयन्नीद्वाः सन ।

तं त्वा नरः प्रथमं देवयंतो महो राये चितयंतो अनु गमन ॥२॥

अध । होता । नि । असीदः । यजीयान । ऋः । पदे । उपयन् । उन्नीः । सन ।

तं । त्वा । नरः । प्रथमं । देवऽयंतः । महः । राये । चितयंतः । अनु । गमन ॥२॥

अधाधुना हे अग्ने यजीयानतिशयं यथा त्वं होता होमनिष्पादकः सन ह्यग्ने भूम्या वेदितव्यतायाः पदे स्थानि न्यसीदः । निषण्वामि । किं कुर्वन् । उपयन् पशुपरीडाशादिनक्षत्रमस्तमितेन ईडाः स्तुत्यं सन । तं तादृशं त्वा त्वा प्रथमस्मिन् देवताभ्यः पूर्वं देवयतो देव त्वामात्मन इच्छतो नरो नेतारो मनुष्या अतिव्यग्राजमाना महो महते राये धनाय चितयंतो जानंतः स्तुत्या ज्ञापयतो वा अनु गमन् । अन्यगच्छन् पूर्व ॥

वृतेव यंतं बहुभिर्वसव्यैऽस्वे रयिं जागृवांसो अनु गमन ।

रुणंतं मुग्धिं दर्शतं बृहंतं वपावतं विश्वहा दीदिवांसं ॥३॥

वृताऽडव । यंतं । बहुऽभिः । वसव्यैः । त्वे उति । रयिं । जागृऽवांसः । अनु । गमन् ।

रुणंतं । अग्निं । दर्शतं । बृहंतं । वपाऽवतं । विश्वहा । दीदिऽवांसं ॥३॥

वृतेव मार्गेण । इवेति संप्रत्यये । लोकाद्वयमध्ययनेन मार्गेण बहुभिरनेकैर्वसव्यैर्वसुभिः ॥ स्वार्थिकस्तद्वित प्रत्ययः ॥ यज्ञमानानां निवासयोग्यत्वां सार्धं यत् गच्छन् त्वामनु गमन् । अनुगच्छति । समजते यज्ञमानाः ।

कीदृशास्ते । त्वि त्वयि देवे रयिं धनं आगृवांसः । प्रयक्तं इत्यर्थः । कीदृशं त्वामित्युच्यते । रुशं दीपवर्णम्-
प्रसंगनादिगुणविशिष्टं दर्शितं दर्शनीयं बृहत्तं मह्यं वपावन्तं विश्वहा सर्वेषु कालेषु दीदिवांसं दीपमानं ॥

पदं देवस्य नमसा व्यतः श्रवस्यवः श्रव आपन्नमृक्तं ।

नामानि चिद्दधिरे यज्ञियानि भद्रायां ते रणयन्तु संदृष्टौ ॥ ४ ॥

पदं देवस्य । नमसा । व्यतः । श्रवस्यवः । श्रवः । आपन्न । अमृक्तं ।

नामानि । चित् । दधिरे । यज्ञियानि । भद्रायां । ते । रणयन्तु । संदृष्टौ ॥ ४ ॥

देवस्य द्योतमानस्याग्निः पदमाहवनीयस्थानं नमसा ऋषिपा स्तोत्रेण वा व्यतो गच्छतः श्रवस्यवो
ऽक्षमिच्छतः पूर्वं यजमानाः श्रवः सर्वत्र श्रूयमाणमन्नममृक्तमन्यपरिवाध्यमापन । आप्नवति । हे अग्नि ते तव
भद्रायां स्तुत्याया संदृष्टौ निमित्तायां रणयन्तु । रमयन्ति । यज्ञियानि यज्ञयोग्यानि नामानि नमनीयानि
वैश्वानरो जातवन्ता इत्यादीनि दधिरे । धारयन्ति । अथवा नमनसा धनानि स्तोत्राणि दधिरे ॥

त्वां वर्धन्ति श्रितयः पृथिव्यां त्वां रायं उभयांसो जनानां ।

त्वं चाता तरणे चेत्यो भूः पिता माता सदमिन्मानुपाणां ॥ ५ ॥

त्वां । वर्धन्ति । श्रितयः । पृथिव्यां । त्वां । रायः । उभयांसः । जनानां ।

त्वं । चाता । तरणे । चेत्यः । भूः । पिता । माता । सदै । इत । मानुपाणां ॥ ५ ॥

हे अग्नि त्वां जितयो मनुष्या ऋत्विजः पृथिव्यां वेदिनक्षणाया वर्धन्ति । वर्धयन्ति । उभयांस उभयविधानि
पशुपशुरूपाणि जनानां यजमानानां संबन्धीनि रायो धनान्यृत्विजोऽध्वर्यादयस्त्वां त्वामिदं वर्धन्ति ।
अथवोभयविधानि धनानि गवादीनि जनानां पुत्रादीनामर्थाय प्राप्तुं त्वा वर्धन्ति । हे तरणे दुःखात्तारकायि
त्वं चेत्यो ज्ञातव्यः सत्यः सन चाता रक्षिता भूः । भवसि । किंच मानुपाणां मनुष्याणां स्तोत्राणामस्माकं सदमि-
त्सर्वदा पिता माता च मातापितृस्थानीयो भूः । भवसि ॥ ॥ ३५ ॥

सपर्येण्यः स प्रियो विश्वेऽग्निर्होता मन्द्रो नि पमाद यजीयान ।

तं त्वा वयं दम आ दीदिवांसमुप जुवाधो नमसा सदेम ॥ ६ ॥

सपर्येण्यः । सः । प्रियः । विश्वे । अग्निः । होता । मन्द्रः । नि । पमाद । यजीयान ।

तं । त्वा । वयं । दमे । आ । दीदिवांसं । उप । जुवाधः । नमसा । सदेम ॥ ६ ॥

सोऽग्निः सपर्येण्यः पुत्र्यः प्रियः कामानां पुरको विजु प्रजाम् होता होमनिष्पादको मन्द्रो मदनीयो
यजीयानतिशयेनतरदेवानां यष्टा यजनीयो वा । एवं महानुभावोऽग्निर्नि पमाद । निपतोऽभुत । अथ
प्रत्यक्षतः । तं त्वा तादृशं त्वा वयं यजमाना दमे गृहे दीदिवांसं दीपमानं जुवाधः जानुनी बाधयन्तोऽवन-
तजानवः प्रणताः संतो नमसा स्तोत्रेणोपा सदेम । आमादयम । अथवोपासोऽमत्यवमाशालि ॥

तं त्वा वयं सुधोऽन्यमग्ने सुम्नायव ईमहे देवयन्तः ।

त्वं विणो अनयो दीद्यानो दिवो अग्ने बृहता रोचनेन ॥ ७ ॥

तं । त्वा । वयं । सुऽध्यः । अन्यं । अग्ने । सुम्नायवः । ईमहे । देवऽयन्तः ।

त्वं । विणः । अनयः । दीद्यानः । दिवः । अग्ने । बृहता । रोचनेन ॥ ७ ॥

हे अग्नि तं तादृशं महानुभावं नयं नृत्यं त्वा त्वां मुध्यः शोभनबुद्धयः सुखायवः सुखमिच्छतो देवयतो
देवं त्वामिच्छन्तो वयमीमहे । याचामहे । नम इत्यर्थः । हे अग्नि त्व दीवानो दीप्यमानः सन् । केन । बृहता
महता रोचनेन रोचमानेन तेजसा दीवानो विगः प्रजाः सोतृन्त्मान दिवः स्वर्गमनयः । अगमयः । रोच
नेनादित्येन दिवमगमय इति वा संबन्धः । आदित्यसार्गेणत्यर्थः ॥

विशां कविं विशपतिं शश्वतीनां नितोशनं वृषभं चर्षणीनां ।

प्रेतीपणिभिषयंतं पावकं राजतमग्निं यजतं रयीणां ॥ ८ ॥

विशां । कविं । विशपतिं । शश्वतीनां । निऽतोशनं । वृषभं । चर्षणीनां ।

प्रेतिऽदपणिं । दपयंतं । पावकं । राजतं । अग्निं । यजतं । रयीणां ॥ ८ ॥

शश्वतीनां नित्यानां विशामित्वयजमानलक्षणां विशपतिं ग्वामिन कविं कातदग्निं नितोशनं शत्रुणा
हिंसकं वृषभं कासानां चर्षकं चर्षणीनां सोतृणां सन्त्याणां प्रेतीपणिं प्राप्नोमन्निषयतमत्तं कुर्वत पावकं
शोधकं राजतं दीप्यमानं दीपयंतं वा रयीणां लाभाय यजत यष्टव्यमपि नम इति शेषः ॥

सो अग्ने ईजे शशमे च मर्तो यस्त ज्ञानंत समिधा हव्यदाति ।

य आहुतिं परि वेदा नमोभिर्विश्वेत्स वामा दधते त्वोतः ॥ ९ ॥

सः । अग्ने । ईजे । शशमे । च । मर्तः । यः । ते । ज्ञानंत । संऽदधा । हव्यऽदाति ।

यः । आऽहुतिं । परि । वेद । नमः । ऽभिः । विश्वा । दत्त । सः । वामा । दधते । त्वाऽकृतः ॥ ९ ॥

हे अग्नि त्वां स मर्तः स यजमान ईजे । यजत । शशमे च । स्मृति । शशमान इति स्मृतिकर्म पाठादिद
मपि स्मृतिकर्म । यो यजमानस्तं तव समिधा मह हव्यदाति हविषा दानमानत करोति । किंच यो यजमानो
नमोभिः स्मृतिभिराहुतिमाह्वादिनक्षणां परि वेद परितो वृत्ति । ददातीत्यर्थः । स यजमानस्त्वोतम्वत्वा
रक्षितः सन् विश्वेत्स सर्वाणि वामा वननीयानि धनानि दधते । धारयति ॥

अस्मा उ ते महिं महे विधेम नमोभिरग्ने समिधोत हव्यः ।

वेदीं मृतो सहसो गीभिर्बुक्थेरा ते भद्रायां सुमतां यतेम ॥ १० ॥

अस्मि । उं इति । ते । महिं । महे । विधेम । नमः । ऽभिः । अग्ने । संऽदधा । उत । हव्यः ।

वेदी । मृतो इति । सहसः । गीः । ऽभिः । बुक्थेः । आ । ते । भद्रायां । सुऽमतां । यतेम ॥ १० ॥

हे अग्नि महं महते अस्मि ते तृभ्य महिं महदव्यधिकं विधेम । परिचरम । करिष्यन्ते । नमोभिर्नमस्कारः
समिधा वा उतापि च हव्यहविर्भिः । हे सहसः मृतो वेदी वेद्या गीभिः सोविर्बुक्थेः शर्व्वेभ्य विधेमति संबधः ।
किंच ते तव भद्रायां नृत्वाया सुमतां गोभनानुयहवृद्धावा यतेम । आगच्छेम । भवेनेत्यर्थः ।

आ यस्ततथ रोदसीं वि भासा अर्वोभिश्च अर्वस्यस्तर्चः ।

बृहद्भिर्वाजैः स्थर्विरभिरस्मे रेवद्भिरग्ने वितरं वि भाहि ॥ ११ ॥

आ । यः । ततथ । रोदसीं इति । वि । भासा । अर्वः । ऽभिः । च । अर्वस्यः । तर्चः ।

बृहत् । ऽभिः । वाजैः । स्थर्विरभिः । अस्मे इति । रेवत् । ऽभिः । अग्ने । विऽतरं ।

वि । भाहि ॥ ११ ॥

हे अग्ने यत्त्वं रोदसी यावापृथिव्या भासा दीप्या व्या ततथ व्यतनोः । किंच तरुवस्तारकस्त्वं श्रवोभिः
मृतिभिः श्रवस्यश्च भवसि हे तादृशाग्ने बृहद्विमहद्विर्वाजिरन्नः स्यर्विरभिः स्यर्विरः स्यूलै रवङ्गी रयिमङ्गिरस्मे
अस्मदर्थं वितर विगिष्टतरं वि भाहि । विगोपेण दीप्यस्व ॥

नृवद्धसो मदमिद्धेह्यस्मे भूरि तोकाय तनयाय पश्वः ।

पृथीरेपो बृहतीरारञ्घा अस्मे भद्रा सौश्रवसानि संतु ॥ १२ ॥

नृऽवत् । वसो इति । सदै । इत । धेहि । अस्मे इति । भूरि । तोकाय । तनयाय । पश्वः ।

पृथीः । उपः । बृहतीः । आरेऽञ्घाः । अस्मे इति । भद्रा । सौश्रवसानि । संतु ॥ १२ ॥

हे वसो वामक धनवन्वाग्ने नृवत् मनुष्यरूपतं धनं मदमित्सर्वदास्मे अस्मां धेहि । स्थापय । किंच भूरि
प्रभुतान पश्वः पशूश्च धेहि । किमर्थं । तोकायामृत्युचाय तनयाय तत्पुत्राय । किंच पृथी । पुरयिच्यः कामाना
बृहती वा बृहतीमहत्य आरञ्घाः । आरे इरेऽघानि यामु ताः । तादृश्य इष उक्तनक्षत्रान्यन्नानि भद्रा
भद्राणि सौश्रवसानि सुश्रवस्त्वान्यस्मे अस्मां संतु । भवतु ॥

पुरुष्यग्र इति त्रयोदश्यासंभरणीयष्टावग्नेः ऋचवतोऽनुवाक्या । सूचितं च । पुरुष्ये पुरुधा त्वाया स
चित्र चित्र चितयतमस्मि । आ० ४ १ । इति ॥

पुरुष्यग्रे पुरुधा त्वाया वसूनि राजन्वसुता ते अश्यां ।

पुरुणि हि त्वे पुरुवार संत्यग्रे वसु विधते राजन्नि त्वे ॥ १३ ॥

पुरुणि । अग्रे । पुरुधा । त्वाऽया । वसूनि । राजन् । वसुता । ते । अश्यां ।

पुरुणि । हि । त्वे इति । पुरुऽवार । संति । अग्रे । वसु । विधते । राजन्नि । त्वे इति ॥ १३ ॥

हे अग्ने राजन् ते तव पुरुणि बहूनि पुरुधा गवायादिरूपेण बहुप्रकाराणि वसूनि धनानि वसुता
वसुताय वसुमत्त्वायाश्वा । व्याघ्रा भुज्जीय वा ॥ अथ भरतस्यामी वसुता इत्येकपदं सप्तम्यतं चकार भट्टभा-
स्करमिश्रोऽधिकपदं संवृत्तं चकार ॥ हे पुरुवार बहुभिर्वरणीयाग्ने राजन्नि राजमाने त्वे त्वयि पुरुणि
बहूनि वसु वसूनि त्वे त्वा विधते परिचरते मह्य दातव्यानि संति ॥ ॥ ३६ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशने तमो हाटं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकसांग्रपर्वतकथीवीरवृक्षमुपालसाम्राज्यधुरधरण सायणाचार्येण

विरचितं माधवीयं वेदार्थप्रकाशं ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशमित वेदा यो वेदेभ्योऽश्विनं जगत ।

निर्ममं तमह वेदं विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

अथ पचमोऽध्याय आरभ्यते ॥ पष्ठमङ्कलस्य पठनुवाकात्मकस्य प्रथमोऽनुवाकः पचदश मृक्ताणि । तत्र त्व
हीत्यादिदशार्चं द्वितीयं मृक्तं भरद्वाजस्याप्येमाप्येय । अत्रा पठनुवाकादशरा शक्र्यादितो दशानुष्टुभः । अनुक्तस्यते
हि । त्वं हीत्यादिदशानुष्टुभं शक्र्यतमिति ॥ प्रातरनुवाकः आप्येयं क्रतावानुष्टुभं कदमीदं मृक्तमुत्तमावर्जं विनि
युक्तं । मुच्यते हि । त्वं हि क्षितवदया यो होताजनिष्ट । आ० ४ १३ । इति ॥ आश्विनशस्त्रे क्षिततं शंसनीय
प्रातरनुवाकस्यायनेत्यतिदिष्टत्वात् ॥ अगिरसा द्विरात्रं द्वितीयोऽहनीदमेव मृक्तमाश्वशस्त्र । सूचितं च । त्वं हि
क्षितवदिति चाज्यं । आ० १० २० । इति ॥

त्वं हि क्षीतवद्यशोऽग्ने मित्रो न पत्यसे । त्वं विचर्षणे श्रवो वसो पुष्टिं न पुष्यसि ॥ १ ॥
त्वं हि । क्षीतऽक्त । यशः । अग्ने । मित्रः । न । पत्यसे । त्वं । विऽचर्षणे । श्रवः । वसो
इति । पुष्टिं । न । पुष्यसि ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वं हि त्वं खलु क्षीतवत् । त्विति । चयोऽपचयः । तत्सर्वधि क्षीतः शुष्कः काष्ठः । तद्युक्तः यशोऽज्ञ
हविर्लक्षणं पत्यसे । अभिपतसि । गच्छसि । तत्र दृष्टातः । मित्रो न । शत्रुभिर्मानी देवो मित्रः । स इति ।
यदा यश इति गृहनाम । क्षीतवत् । क्षीतः निवासकं हविर्लक्षणमज्ञ । तद्युक्तः यजमानगृह मित्रमुतः पुरुष इवा
भिपतसि । यदा पत्यतिरथयकर्म । ईदृशमज्ञ पत्यसे । ईदृशेति । अतः कारणात् हे विचर्षणे विर्गणिणं सर्वस्य
दृष्टव्यं वासकापे त्वं श्रवः श्रवणीयमज्ञ यजमानगृहस्य न । अथ नृशब्दार्थः । अज्ञकार्यमुता पुष्टिं च
पुष्यसि । वर्धयसि ॥

त्वां हि प्सा चर्षणयो यज्ञभिर्गीभिरीकृते ।

त्वां वाजी यात्यवृको रजस्तृविश्वचर्षणिः ॥ २ ॥

त्वां । हि । स्म । चर्षणयः । यज्ञभिः । गीऽभिः । ईकृते ।

त्वां । वाजी । स्मति । अवृकः । रजऽतृः । विश्वऽचर्षणिः ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वां हि स्म त्वांसव खलु चर्षणयो मनुष्या यज्ञभिर्यज्ञमाधनेर्हविर्भिर्गीभिः । स्मतिभिरीकृते । स्मति ।
अपि च वाजी । वाजो गमन । तद्वान् मुर्यत्वा याति । गच्छति । प्रविशतीत्यर्थः । तथा च श्रूयते । अपि
वावादित्यः सायं प्रविशति तस्मादपि ईरातक्त ददृश इति । वाजिशब्दश्च मुर्यवाचक्येन क्वचित् श्रूयते ।
अपि वायुः मुर्यस्त्वेति वाजिनः । ति० ब्रा० १. ६. ३. ० । इति वायुः सप्रिवादित्यो वाजीति च । कीदृशो वाजो ।
अवृको हिसकरहितो रजस्तृः । उदकमत्र रज उच्यते । तस्य वृष्टिलक्षणस्य प्ररयिता । यदा । रजसा लोकानां
तरिता गता विश्वचर्षणिः सर्वस्य दृष्टा ॥

सजोपस्त्वा दिवो नरो यज्ञस्य केतुमिधते ।

यज्ञस्य मानुषो जनः सुम्नायुर्जुह्वे अश्वरे ॥ ३ ॥

सऽजोपः । त्वा । दिवः । नरः । यज्ञस्य । केतुं । इधते ।

यत् । ह । स्यः । मानुषः । जनः । सुम्नऽयुः । जुह्वे । अश्वरे ॥ ३ ॥

हे अग्ने सजोपः सजोपसः सह प्रीयमाणा दिवः स्मिन्नरो नितार कालिजो यज्ञस्य केतुं प्रज्ञापकत्वा
त्वामिधते । समिद्धं कुर्वति । कदेति चेदुच्यते । यदा यदा खलु स्य स मानुषो मनोरपत्यमुतो जनो जातो
यजमानो होता वा सुम्नायुः सुम्नं सुगमात्मन दत्तुं अश्वरे हिमापत्यवायरहिते यज्ञे जुह्वे त्वामाह
यति तद्व्यर्थः ॥

अध्वस्तं मुदानं धिया मर्तः शशमते ।

ऊती य बृहती दिवो द्विपो अंहो न तरति ॥ ४ ॥

अध्वत् । यः । ते । सुऽदानवे । धिया । मर्तः । शशमते ।

ऊती । सः । बृहतः । दिवः । द्विपः । अंहः । न । तरति ॥ ४ ॥

अध्वत् । स यजमान अध्वयात् हे अग्ने मुदानं गोभिनदानाय तुभ्य ॥ पञ्चमं चतुर्थी ॥ तव सर्वधिया

धियो कर्मणा यो सतो मरणधर्मा यजमानः प्रागसति प्राप्स्यति । यद्वा । प्रमतिः सुतिकर्मा । त्वदर्थं कर्मणा युक्तः सन् मूर्तिः । स यजमानो बृहती सहतो दिवो दीप्तस्य तव संबंधिन्योती जत्या रक्षया द्विषो द्वेष्टुर्नहो न आह्वननशीलं पापमिव तरति । अतिक्रामति ॥

समिधा यस्तु आहुतिं निशितिं मर्त्यो नशत् ।

वयावैतं स पुष्यति शयमग्ने गतायुषं ॥ ५ ॥

सऽद्धा । यः । ते । आऽहुतिं । निऽशितिं । मर्त्यः । नशत् ।

वयाऽवैतं । सः । पुष्यति । शयं । अग्ने । गतऽआयुषं ॥ ५ ॥

हे अपि समिधा समिधनहेतुमुत्तमेधेन सह ते त्वदीयां निशितिं निशितां तद्गृहतां मंत्रसंस्कृतामाहुति यो मर्त्यो मनुष्यो नशत् व्याप्नुयात् । निशित्याप्रिकर्मा । स मनुष्यो यजमानो वयावैतं । वयाः प्राग्वाः पुत्रपीत्रा-
दिलक्षणाः । तद्युक्तं गतायुषं बहुविधात्तं चिरकालजीवनं वा त्रयं गृहं पुष्यति । पोषयति । वर्धयति । तत्र चिरकालमवतिष्ठत इत्यर्थः ॥ ॥ ५ ॥

त्वेपस्ते धूम ऋण्वति दिवि पञ्चुक्र आतंतः ।

सूरो न हि द्युता त्वं कृपा पावक रोचसे ॥ ६ ॥

त्वेपः । ते । धूमः । ऋण्वति । दिवि । सन् । शुक्रः । आऽतंतः ।

सूरः । न । हि । द्युता । त्वं । कृपा । पावक । रोचसे ॥ ६ ॥

हे अपि त्वयो दीप्तस्य ते तव शुक्रो निर्मलः शुभवर्णो वा धूमो दिव्यंतरिक्ष आततो विस्तीर्णः सन् ऋण्वति । मेघात्मना परिणतो गच्छति । अपि च हे पावक प्रोधकापि सूर्यो न सूर्य इव कृपाभिमुखीकरणस-
मर्थया सुत्या स्तूयमानस्त्व द्युता दीप्त्या रोचसे हि । दीप्यसे खलु ॥

अधा हि विह्वीद्भ्योऽसिं प्रियो नो अतिथिः ।

रण्वः पुरीव जूर्यः सृनुर्न त्रययाय्यः ॥ ७ ॥

अधः । हि । विष्णुः । ईद्भ्यः । असिं । प्रियः । नः । अतिथिः ।

रण्वः । पुरिऽईव । जूर्यः । सृनुः । न । त्रययाय्यः ॥ ७ ॥

अर्धापि च विष्णु प्रजाम् हे अपि त्वमीदृशः सुख्योऽसि । भवसि । हि यस्मादर्थः । यस्मादेवं तस्मान्नो
ऽस्माकमतिथिः । लुप्तोपममेतत् । अतिथिरिव प्रियोऽसि । यद्वा । हविर्वहनाय सततगामी भुत्वास्माकं प्रियो
ऽसि । तथा पुरीव नगर्था जूर्यो जीर्णो बृहो हितोपदेष्टा राजव रण्वो रमणीयो गंतव्यो वा भवसि । तथा
सृनुर्न पुत्र इव त्रययाय्यो यजमानस्त्रातव्यः पालयितव्यो भवसि ॥ त्रायतरेतद्वृषं ॥ यद्वैतत्सूनुर्विशेषणं ।
विद्यातपःकर्मलक्षणं त्रयं यातीति त्रययाय्यः ॥ यातरीणादिक आख्यप्रत्ययः । सुहयाय्य इति यथा । अथवा
त्रययाय्यो जन्मत्रयं प्राप्तः । जन्मत्रयं स्मर्यते । मातुरयेऽधिजननं द्वितीयं मीजिबंधनात् । तृतीयं यज्ञदीबाया
इति जन्मत्रयं स्मृतं । सनु० २. १६९ । इति । तादृशः पुत्र इति । रण्वो रमणीयोऽसि ॥

क्त्वा हि द्रोणे अन्यसेऽग्ने वाजी न कृत्यः ।

परिज्मेव स्वधा गयोऽत्यो न ह्यार्यः शिष्टुः ॥ ८ ॥

क्रत्वा । हि । द्रोणे । अज्यसे । अग्ने । वाजी । न । कृत्यः ।

परिज्माऽऽन्न । स्वधा । गयः । अत्यः । न । ह्यार्यः । शिणुः ॥ ८ ॥

हे अग्ने क्रत्वा कर्मणा मथनरूपेण द्रोणे द्रुमे काष्ठैरण्यां विद्यमानस्त्वमज्यसे हि । अज्यसे खलु । तथा वाजी न वेजनवानश्च इव कृत्यः । कृत्येति कर्मनाम । हविर्वहनादीनां कर्मणा कर्ता । स यथा पुरुषं वहति तद्वद्विर्वहनमपेरयसादृश्यं । तथा परिज्मव परितः सर्वत्र गता वायुरिव दावनिनादिरूपेण सर्वत्र गता त्व स्वधा । अन्ननामेतत् । अन्नं गयो गृहं च भवामि । उभयोर्दातव्यर्थः । अपि च शिणुर्जातमात्रो बालोऽपि त्वस्यो न सततगामी जात्यश्च इव ह्यार्यः कृतिर्नाम तस्मत्तो गतामि ॥ ह्रुर्काटिन्य इत्यस्यैतद्रूप ॥

कारीर्यामपेधामच्छदो वैकल्पिकनृवाक्या त्वं त्विति । सुवितं च । त्वं त्या चिदच्युता धामन्त विश्वं भुवनमधिष्ठितं । आ० २ १३ । इति ॥

त्वं त्या चिदच्युताग्ने पशुर्न यवसे । धामा ह यज्ञे अजर वना वृश्चन्ति शिक्रंसः ॥ ९ ॥

त्वं । त्या । चित् । अच्युता । अग्ने । पशुः । न । यवसे । धाम । ह । यत् । ते । अजर ।

वना । वृश्चन्ति । शिक्रंसः ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं त्या तानि काष्ठानि । चिच्छदोऽपि शब्दममानार्थो भित्तकमः । अच्युताच्युतानि चार्वायतु मशकान्यपि । अस्मीति शेषः । तत्र दृष्टान्तः । यवमं घासे विष्टष्टः पशुर्न पशुरिव । स यथा सर्वं भक्षयति तथा त्वं प्रादकाष्ठादीनि जगमाचिण दहमीत्यर्थः । हे अजर जरारहिताग्ने ययस्य ॥ मुपा मुजुगिति पश्या लुक् ॥ शिक्रंसो दीप्तस्य ते तव धाम धामानि तज्जामि वना वननीयानि समजनीयान्यरण्यानि वृश्चन्ति किदन्ति तर्चन्ति स त्वमिति पूर्ववाच्यः । हेत्येतत्पादपुरण ॥

वेपि ह्यध्वरीयतामग्ने होता दमे विशां ।

समुधो विशपते कृणु जुपस्व हव्यमंगिरः ॥ १० ॥

वेपि । हि । अध्वरिऽयतां । अग्ने । होता । दमे । विशां ।

संऽऽध्वः । विशपते । कृणु । जुपस्व । हव्यं । अंगिरः ॥ १० ॥

हे अग्ने अध्वरीयतामध्वर यज्ञमात्मन दत्ततां विशां यज्ञमानानां दमे गृहे त्वं होता देवानामाह्वाता मन् वेपि हि स्मृतिं हवीषि वा यतः कामयमं अतः कारणाद्विशपते विशा पालकाग्ने समुधः समुदानम्यान्यज मानान् कृणु । कृत्वा च हे अंगिरोऽगनादिगुणयुक्त अगाररूप वाग्ने हव्यमस्यदीय हविर्जुपय । भवत्य ॥

अच्छा नो मिचमहो देव देवानग्ने वोचः सुमतिं रोदस्योः ।

वीहि स्वस्तिं सुश्रितिं दिवो नृन्दिषो अहांसि दरिता तरेम ता तरेम तवावसा तरेम ॥ ११ ॥

अच्छ । नः । मिचऽमहः । देव । देवान् । अग्ने । वोचः । सुऽमति । रोदस्योः ।

वीहि । स्वस्तिं । सुऽश्रितिं । दिवः । नृन् । दिषः । अहांसि । दुऽदता । तरेम । ता ।

तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ ११ ॥

हे मित्रमहोऽनुकूलदीप्ते देव दानादिगुणयुक्तापि रोदस्योर्धावापृथिव्योर्वर्तमानस्य देवान्यष्टथानिन्द्रादी नक्षत्रामिमुख्येन नोऽस्माकं सुमतिं स्मृतिं वोचः । व्रीहि । दिवः स्मृतेर्नृन्तृनस्मान् स्मृतिं शोभननिवासयुक्त

स्वस्मिन्विनाशं वीहि । गमय ॥ वतिरत्रातर्भावितण्यथो द्रष्टव्यः ॥ वयं च द्विषो द्वेषेन शत्रुनंहामि पापानि
दरिता तत्फलरूपाणि दुर्गमनानि तैरम । अतिक्रामिम । तथा ता तानि व्यवहितानि जन्मांतरकृतानि च
पापादीनि तैरम । उक्त एवार्थो दाढीय पुनरुच्यते । हे अग्ने तवावमा रचणेन द्वेषभृतीनत्वं तैरम ॥ २ ॥

अग्ने स त्रिपदित्यष्टर्चं तृतीयं मृक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रिष्टुभमायेयं । अनुक्रांतं च । अपिऽष्टाविति ॥ प्रातरनुवा-
काश्चिन्नगम्ययोरुक्तो विनियोगः ॥

अग्ने स शेषदृत्पा ऋतेजा उरु ज्योतिर्नगते देवयुष्टे ।

यं त्वं मित्रेण वरुणः सज्जोपा देव पासि त्यजसा मर्तमंहः ॥ १ ॥

अग्ने । सः । शेषत । ऋतऽपाः । ऋतेऽजाः । उरु । ज्योतिः । नगते । देवऽयुः । ते ।

यं । त्वं । मित्रेण । वरुणः । सऽजोपाः । देव । पासि । त्यजसा । मर्त । अंहः ॥ १ ॥

हे अग्ने स यजमानः शेषत । त्रियति । निवसति । चिरकालं जीविदित्यर्थः । कीदृशो यजमानः । ऋतपा
ऋतस्य यज्ञस्य पालक ऋतजा यज्ञनिमित्तं जातः । उपित्वा च ते त्वदीय देवयुष्टवानात्मन इच्छन् स यजमान
उरु विस्तीर्णं ज्योतिः सूर्याख्यं नगते । प्राप्नोति । हे देव द्योतमानाग्ने यं मर्तं मनुष्य यजमानं मित्रेण वरुणः ॥
तृतीयार्षं प्रथमा ॥ वरुणं च सज्जोपाः मह प्रीयमाणस्त्व त्यजसा त्याजनसाधनेनायुधनाहोऽहमः पापात्पाप्मि
रक्षामि स यजमान इति पुर्वच संबधः ॥

इजे यज्ञेभिः शशमे शमीभिश्चुध्वारायाग्रये ददाश ।

एवा चन तं यशसा मजुष्टिर्नाहो मर्तं नगते न प्रदृप्तिः ॥ २ ॥

इजे । यज्ञेभिः । शशमे । शमीभिः । चुधत्ऽवाराय । अग्रये । ददाश ।

एव । चन । तं । यशसा । मजुष्टिः । न । अंहः । मर्तं । नगते । न । प्रदृप्तिः ॥ २ ॥

यो यजमान चुध्वाराय चुधत्समुद्र वार वरणीयं धनं यस्य तादृशायाग्रये ददाश हवीषि ददाति स
यजमानो यज्ञेभिः सर्वयज्ञैरीज । इष्टवान् भवति । तथा शमीभिः कर्मभिः कृच्छ्राद्यायणादिभिः शशमे ।
शातश्व भवति । आयेयन् यागिन सर्वं फलं लभत इत्यर्थः । अपि च त यजमानं यशसा यशस्विना पुत्राणाम-
जुष्टिरप्राप्तिर्नैव नगते । नैव प्राप्नोति । पुत्रवान्भवत्येवत्यर्थः । तथा मर्तं मनुष्य तमंहः पापं न नगते । तथा
प्रदृप्तिरनर्थहेतुः प्रदर्पश त न प्राप्नोति ॥

सूरो न यस्य दृगतिररेषा भीमा यदेति शुचतस्त आ धीः ।

हेपस्वतः शुरुधो नायमक्तोः कुत्रा चिदृखो वसतिर्वनेजाः ॥ ३ ॥

सूरः । न । यस्य । दृगतिः । अरेषाः । भीमा । यत् । एति । शुचतः । ते । आ । धीः ।

हेपस्वतः । शुरुधः । न । अयं । अक्तोः । कुत्र । चित् । रखः । वसतिः । वनेऽजाः ॥ ३ ॥

सूरो न सूर्यस्वयं यस्याग्नेर्दृगतिर्दर्शनमरूपाः पापरहितः । हे अग्ने यत यस्य ते तव शुचतो ज्वलतो धीधा-
रयिषो ज्वाला भीमा भयंकरा मती आ समतादिति गच्छति । योऽयमग्निर्हेपस्वतः शब्दयुक्ताः शुरुधो न
शुचः शोकस्य रोधयिषीणां श्लाक्तीः । अक्षुरिति रात्रिनाम । तेन च तत्र संचारी रात्रसादिर्लप्यते । रात्रसादेः
त्वभुता ददातीति शेषः । सोऽयं वसतिः सर्वपाप्मावासभुतो वनेजा अरख्य जायमानः कुत्रा चित् क्वचिदेव
स्थाने पर्वतायादीं रखो रमणीयो भवति ॥

तिग्मं चिदेम महि वपे अस्य भसदश्वो न यमसान आसा ।

विजेहमानः परशुर्न जिह्वां द्रविर्न द्रावयति दारु धष्टा ॥ ४ ॥

तिग्मं । चित् । एम । महि । वपे । अस्य । भसत् । अश्वः । न । यमसानः । आसा ।

विऽजेहमानः । परशुः । न । जिह्वां । द्रविः । न । द्रावयति । दारु । धष्टा ॥ ४ ॥

अस्यापरेम गमनभूतो मार्गस्मिन् तीक्ष्ण स्पृष्टशक्त्यात् । अस्य च वपा रूप महि महत् प्रभुत्वं भसत् । दीप्तं ॥ भस भस्मनदीप्त्योरिति धातुः ॥ कीदृशोऽयिः । अश्वो न अश इवामास्येन यमसानसृणादिकं नियच्छन् । तथा परशुर्न । यथा परशुः स्वकीया धारा काष्ठं प्रतिपति तथा स्वकीया जिह्वा ज्वाला विजिहमानस्वरुग्मादां प्रतिपन् । तथा दारु काष्ठं धत्त दहनं द्रविर्न । द्रविर्द्रावयिता स्वर्णकारः । स यथा स्वर्णादिकं द्रावयति तथा सर्वं वनं द्रावयति । मूर्तभूतं मय्यसात्करोतीत्यर्थः ॥

स इदमेव प्रति धादमिष्यच्छिणीत तेजोऽयसो न धारो ।

चित्रध्रजतिररतिर्यो अक्तोर्वेन दुपदा रघुपत्नजहाः ॥ ५ ॥

सः । इत् । अस्माऽइव । प्रति । धात् । अमिष्यन् । शिणीत । तेजः । अयसः । न । धारो ।

चित्रऽध्रजतिः । अरतिः । यः । अक्तोः । वेः । न । दुऽसदा । रघुपत्नऽजहाः ॥ ५ ॥

स इत्सु खल्वपिरस्तेव वाणादेः जेशेव प्रति धात् । स्वकीयज्वाला प्रतिपत्ति । यथा धातिं लब्ध्वाभिमुख्येन वाणं संधत्ते तथा ज्वाला सधत्त इत्यर्थः । प्रतिधाय चाभिष्यन् ज्वाला प्रतिपद्यन् तत्र स्वकीयं शिणीत । निश्चति । तीक्ष्णीकरोति । तत्र दष्टातः । अयसो न धारा । यथायामयस्य परादाधारा प्रक्षत्कामनी च्णीकरोति तद्वत् । तीक्ष्णीकृत्य च चित्रध्रजतिर्विचित्रगतिरक्तो रात्रिरतिरमिता येन पत्नीव दुपदा वृक्षेषु सीदन् रघुपत्नजहा लघुपतनसमर्थपादः । एवमुतः सन् योऽपिर्वर्तते स इति पुनर्वचनम् ॥ ॥ ३ ॥

स ई रेभो न प्रति वस्ते उमाः शोचिषा रारपीति मित्रसंहाः ।

नक्तं य ईमरूपो यो दिवा नृनमर्त्यो अरूपो यो दिवा नृन ॥ ६ ॥

सः । ई । रेभः । न । प्रति । वस्ते । उमाः । शोचिषा । रारपीति । मित्रऽसंहाः ।

नक्तं । यः । ई । अरूपः । यः । दिवा । नृन । अमर्त्यः । अरूपः । यः । दिवा । नृन ॥ ६ ॥

स ई सोऽयमधी रेभो न सुव्यः सूर्य इवोस्मा दीप्ता ज्वाला प्रति वस्ते । आशुद इति । तथा मित्रसंहा सर्वेषामनुकूलप्रकाशः सन् शोचिषा तेजसा रारपीति । मश शब्द करोति । य ईमयमपिनक्तं रात्रावरूप आरोचमानः सन् दिवाहन्निव नृनमर्त्यान् स्वमकार्यं प्रेरयति । पुनर्यन्तर्द्वयं पुरतः । तथा अमर्त्योऽमरणधर्मरूप आरोचमानो रौप्यरहितो वा योऽपिर्दिवा योतमानेन तेजसा नृनमर्त्यामीयावरमोन् प्रेरयति स इति पुनर्वचनं संबन्धः । यद्वा । नक्तं रात्रे योऽयमपिरूप आरोचमानो यद्यमरणरहितोऽपिर्दिवादि नृनमर्त्यान् देवान्प्रतिभिः संयोजयति । यो दिवा नृनमिति पुनरुक्तिरादराया ॥

दिवो न यस्य विधतो नवीनोदृषा रुष्टा ओषधीषु नृनीत ।

घृणा न यो ध्रजसा पत्नता यन्ना रोदसी वसुता दं सुपत्नी ॥ ७ ॥

दिवः । न । यस्य । विधतः । नवीनीत । वृषा । रुष्टा । ओषधीषु । नृनीत ।

घृणा । न । यः । ध्रजसा । पत्नता । यन् । आ । रोदसी इति । वसुता । दं । सुपत्नी इति सुऽपत्नी ॥ ७ ॥

दिवो न दीप्तिं सूर्यस्यैव विधतो विधातु रग्मीकुर्वतो यस्यापेर्नवीनोत् भृशं शब्दोऽभूत् । एतदेव व्याचष्टे । वृषा कामानां वर्धिता रूचो दीप्तिः सोऽपि रोपधीषु दक्षमानामु नूनोत् । भृशं शब्दमकरोत् । यश्च घृणा न संचलनशीलिन दीप्तिं नैव ध्रजसा गमनशीलिन तजसा पत्यनेतस्तत् उत्पतता धनं गच्छन् वर्तते सोऽपिदं अस्मच्छत्रुन दमयन् मुपतवी शोभनपतिके रोदसी यावापृथिव्या वसुना धनेना पुरयति ॥

धायोभिर्वा यो युज्येभिरर्कविद्युन्न दविद्योत्स्वेभिः शुष्मैः ।

शर्धो वा यो मरुतां ततश्च ऋभुर्न त्वेषो रभसानो अद्यौत् ॥ ८ ॥

धायःऽभिः । वा । यः । युज्येभिः । अर्कः । विऽद्युत् । न । दविद्योत् । स्वेभिः । शुष्मैः ।

शर्धः । वा । यः । मरुतां । ततश्च । ऋभुः । न । त्वेषः । रभसानः । अद्यौत् ॥ ८ ॥

योऽपि धायोभिर्वा धारकरश्चैव युज्येभिर्युध्यः स्वयमेव युज्यमानैर्करचंचनीयदीप्तिभिर्गच्छति सोऽपि विद्युत् विद्युदिव स्वेभिः स्वकीयैः शुष्मैः शोषकैस्तत्रोभिर्दविद्योत् । विद्योतते । यश्च मरुतामितत्संज्ञकानां देवानां शर्धो वा बलमिव ततश्च तनुकरोति सर्वं तीक्ष्णीकरोति । शोषयतीति यावत् । सोऽयमृभुर्न उरु भासमानः सूर्य इव त्वेषो दीप्तो रभसानो वगं कुर्वन् अद्यात् । विद्योतते । प्रकाशते ॥ ॥ ४ ॥

यथा होतरित्यष्टचं चतुर्थं मुक्तं भरद्वाजस्यार्यं त्रिष्टुभमाश्रयं । यथा होतरित्यनुक्रांतं । प्रातरनुवाकाश्विन-
शस्त्वयोर्भूक्तो विनियोगः ॥

यथा होतमनुपो देवताता यजेभिः सूनो सहसो यज्ञासि ।

एवा नो अद्य समना समानानुशन्त्र्य उणतो यष्टि देवान ॥ ९ ॥

यथा । होतः । मनुपः । देवऽताता । यजेभिः । सूनो इति । सहसः । यज्ञासि ।

एव । नः । अद्य । समना । समानान । उणत । अग्रे । उणतः । यष्टि । देवान ॥ ९ ॥

हे होतदेवानामाह्वातः सहसः सूनो बलस्य पुत्राप्ते यथा येन प्रकरणेन मनुपो सूनोः प्रजापतेर्यजमानस्य देवताता । यज्ञनामैतत् । देवताता यज्ञे यज्ञेभिर्यजमानसाधर्नहर्विभिर्यज्ञासि देवान्यज्ञासि एवैव हे अग्ने नोऽस्माकमयास्मिन्यज्ञे समानान त्वत्सदृशानिद्रादीनुशन कामयमानम्वमुगतः कामयमानान्यष्टयान देवान समना विप्र यज्ञि । यज्ञ । यद्वा । समानं मन्यतेऽस्मिन् देवानिति समनो यज्ञः । तस्मिन्निति योज्यं ॥

स नो विभावा चक्षणिर्न वस्तोरग्निर्वंदारु वेद्यश्चनो धात ।

विश्वायुर्यो अमृतो मर्त्येषु भूद्भूदतिथिर्ज्ञातवेदाः ॥ १० ॥

सः । नः । विभाऽवा । चक्षणिः । न । वस्तोः । अग्निः । वंदारु । वेद्यः । चनः । धात ।

विश्वऽआयुः । यः । अमृतः । मर्त्येषु । उपःऽभुत् । भूत् । अतिथिः । ज्ञातऽवेदाः ॥ १० ॥

वस्तोरहनि चक्षणिर्न प्रकाशकः सूर्य इव विभावा विश्वेण दीप्यमानो यद्यः सर्वज्ञातव्यो लंभनीयो वा सोऽपि नोऽस्मभ्यं वंदारु वंदनीयं सुख्य चनोऽन्नं धात । दधातु । प्रयच्छत्वित्यर्थः । विश्वायुः सर्वान्नः सर्वेषां जीवनहेतुर्वायुतो सरणरहितोऽतिथिर्हर्विर्वह्नाय सततगामी ज्ञातवेदा ज्ञातानां वेदिता ज्ञातधनो वा एवं-
भूतो योऽपि मर्त्येषु मनुष्येषु यजमानेषु भूद्भूत् उपःकालेऽपि होत्रहोमार्यं प्रबुद्धो भवति स इति पूर्ववान्वयः ॥

द्यावो न यस्य पतयत्यभ्वं भासांसि वस्ते सूर्यो न शुक्रः ।

वि य इनोत्यजरः पावकोऽन्नस्य विच्छिन्नपृथ्याणि ॥ ११ ॥

द्यावः । न । यस्य । पनयति । अर्ध्वं । भासांसि । वस्ते । सूर्यः । न । शुक्रः ।
वि । यः । इति । अजरः । पावकः । अश्वस्य । चित् । शिष्यथत् । पूर्याणि ॥३॥

नेति संप्रत्यर्थे । उक्तं च । अस्त्युपमार्थस्य संप्रत्यर्थे प्रयोगः । नि० ७ ३१ । इति ॥ द्यावः स्तोतारः संप्रती
दानो यस्याधिरर्ध्वं महत्कर्म पनयति क्षुर्वति सोऽपिः सूर्यो न सूर्य इव शुक्रः शुक्रवर्णः सन भासांसि तेजोमि
वस्ते । आकादयति । यथाजरोः जरारहितः पावकः सर्वस्य शोधकोऽपिर्वीनीति भासा सर्वं व्याप्नोति सो
ऽयमश्वस्य चित् व्यापनशीलस्यापि राक्षसादः पुत्र्याणि चिरतनानि पुराणि शिष्यथत् । हिजस्ति ॥ अथ क्रथ
हिंसायामिति धातुः ॥

वद्मा हि सूनो अस्यद्वसद्वा चक्रे अग्निर्जनुपाज्मानं ।

स त्वं न ऊर्जमन ऊर्जे धा राजेव जेरवृके शेष्यंतः ॥४॥

वद्मा । हि । सूनो इति । अग्निः । अद्वसद्वा । चक्र । अग्निः । जनुपा । अज्म । अर्ध्वं ।

सः । त्वं । नः । ऊर्जसने । ऊर्जे । धाः । राजाऽडव । जेः । अवृके । शेषि । अंतरिति ॥४॥

हे सूनो महमः पुत्र । यद्वा पु प्रेरण । सर्वस्य प्रेरकापि वद्मा वदनीयः क्षुत्योऽग्नि हि । परः पाद
परोक्षतः । अद्वसद्वा अद्वदनीधपु हविःपु सीदन हविःस्वीकरणायापविशन्नपिर्जनुपा जन्मना स्वभावतः
एवाज्म । गृहनामेतत् । गृहमज्ञं च यजमानानां चक्र । करोति । ऊर्जमन ऊर्जस्याज्ञस्य दातरधे नोऽश्वस्य स
तादृशस्त्वमूर्जमज्ञ धाः । देहि । तथा राजेव जेः । अस्मच्छपुन जय । एतत्सर्वार्थमवृके राक्षसादिभिर्बाध
केर्वियुक्तेऽस्मदीधः गत्यागारऽतमर्थे अपि । निवम ॥

नितिक्रि यो वारणमन्मन्ति वायुर्न राष्ट्रत्येत्यक्तुन ।

तुर्याम यस्त आदिशमरातीरत्यो न हुतः पतंतः परिहृत ॥५॥

निऽतिक्रि । यः । वारणं । अर्ध्वं । अत्रि । वायुः । न । राष्ट्री । अति । एति । अक्तुन ।

तुर्याम । यः । ते । आऽदिशा । अरातीः । अत्यः । न । हुतः । पतंतः । परिऽहुत ॥५॥

योऽप्रिवारणं तमसां निवारकं स्वकीयं तेजो नितिक्रि निश्चति तीक्ष्णीकरोति ॥ तत्र निशान इति
धातुः ॥ यद्वा ज्ञ यष्टुभिर्दीधमानं हविर्नक्षत्रमिति भवयति । तथा च श्रूयते । अत्रादो वा एपोऽज्ञपतिर्यद
पिरिति । सोऽप्रिवारणं वायुरिव राष्ट्री । ईश्वरनामेतत् । राष्ट्र राज्य । तद्वान् । वायुर्यथा स्वगाहात्यन
सर्वमीष्ट तद्वत् । सर्वस्येश्वर इत्यर्थः । तादृशं मन अक्तुन राजीरत्यति । अतिक्रामति । तद्वत्तमधकार तिरस्क
रोतीत्यर्थः । वयं च स्वल्पसादानुर्याम तं हिंस्याम यो जनस्ते तुभ्यमादिशामादिशमानाना दीयमानाना
हविषामरातीररातिरदाता ॥ कादमो दीर्घः ॥ यद्वत् । अरातीर्धनस्यादातुन ते त्वा प्रत्यादिशामादिष्टृणामाच
क्षाणानामस्माकं यो जनो विरोधी तं हिंस्याम । त्वं चात्यो न शीघ्रगामी जात्यश्च इव हुतो हिमकान्तत
आभिमुख्येन गच्छतः शत्रुन परिहृत परिगत्य हंता भव ॥ कुरते हिंसार्थस्येतदप ॥ ५॥

आ सूर्यो न भानुमद्भिरकर्ये ततंथ रोदसी वि भासा ।

चिचो नयत्परि तमांस्यक्तः शोचिषा पत्मेन्नाग्निजो न दीयन् ॥६॥

आ । सूर्यः । न । भानुमत्ऽभिः । अर्केः । अग्ने । ततंथ । रोदसी इति । वि । भासा ।

चिचः । नयत् । परि । तमांसि । अक्तः । शोचिषा । पत्मेन । अग्निजः । न । दीयन् ॥६॥

हे अग्ने रोदसी द्यावापृथिव्या भासा दीप्या व्या ततंथ । विशेषेणाच्छादयसि । तत्र दृष्टान्तः । भानुमन्निः प्रभावद्विरर्करचनीयैः किरणैः सूर्यो न । यथा सूर्य आतनोति तद्वत् । परोऽर्धर्चः परोचकृतः । पत्न्यं । पतत्यास्मिन्निति पत्न्यं मार्गः । तस्मिन्नीशजो न । उशजः स्तोतारः । सुत्यतया तत्संधर्ध्याशजः सूर्यः । स एव दीयन् गच्छन् शोचिषा तज्जमाक्तः मंसिष्टः अत एव चित्रशायनीयोऽपि स मांसि नैशान्यधकाराणि परिणयत । परिणयति । परितो गमयति । सर्वस्मादपि दिग्भागास्त्रिवर्तयतीत्यर्थः ॥

त्वां हि मन्द्रतममर्कशोर्कैर्ववृमहे महि नः श्रोष्ये ।

उदं न त्वा शवसा देवता वायुं पृणन्ति राधसा नृतमाः ॥ ७ ॥

त्वां । हि । मन्द्रतमं । अर्कऽशोर्कः । ववृमहे । महि । नः । श्रोषि । अग्ने ।

उदं । न । त्वा । शवसा । देवता । वायुं । पृणन्ति । राधसा । नृतमाः ॥ ७ ॥

हे अग्ने मन्द्रतमं सुत्यतमं त्वामर्कशोर्करचनीयैः पुत्रनीयैः शोर्कैर्दीप्तिभिर्युक्तं हि यस्मात् ववृमहे वृणीमहे संभजामहे । यद्वा । अर्कशोर्करचनीयैः प्रशस्यैर्दीप्तिकरणैः स्तोत्रैः साधनभूतिस्त्वां संभजामहे तस्मात्काहि महसोऽस्मदीय स्तोत्रं श्रोषि । शृणु । हे अग्ने नृतमाः सुतीक्ष्णं नृतमा ऋत्विजः शवसा बल्लेन वायुं गंतारं । यद्वा । वायुमिव शवसा युक्तमिन्द्रं न इन्द्रमिव देवता देवतात्मानं त्वा राधसा हविर्नक्षत्रं धनेन पृणति । प्रीणयति ॥ देवताशब्दात् द्वितीयायाः सुपां मुजुगति लुक् ॥

नू नो अग्नेऽवृकेभिः स्वस्ति वेपिं रायः पथिभिः पथंहः ।

ता सूरिभ्यो गृणते रांसि सुम्नं मदेम गतहिमाः सुवीराः ॥ ८ ॥

नू । नः । अग्ने । अवृकेभिः । स्वस्ति । वेपिं । रायः । पथिभिः । पथिं । अंहः ।

ता । सूरिभिः । गृणते । रांसि । सुम्नं । मदेम । गतहिमाः । सुवीराः ॥ ८ ॥

हे अग्ने नोऽस्मानवृकेभिः । वृकाः स्निग्धाः । तद्वहतिः पथिभिर्मार्गं रायो धनानि नू चित्रं स्वस्ति चमेण वेपि । गमय । प्रापय । अहोऽहमः पापात्पथि । उक्तलक्षणमार्गः पारय चास्मान् । यानि त्वया सूरिभ्यः स्तोत्रभ्यो देयानि सुम्नानि ता तानि सुम्नं सुम्नानि सुम्नानि गृणते सुवन्तं मह्यं रांसि । देहि । वयं च गतहिमाः गतं हेमन्तानं संवत्सरानं सुवीराः । वीर्याज्जायन्त इति वीराः पुत्रादयः । शोभनपुत्रपौत्रादिमहिताः संतो मदेम । हृष्याम ॥ ॥ ८ ॥

इवे व इति मप्रर्चं पचमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं त्रिष्टुभमापयं । तथा चानुक्रम्यते । इवे वः शोति । प्रातरनु वाकार्थेन शस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

हुवे वः सूनुं सहसो युवानमद्रोघवाचं मतिभिर्यविष्ठं ।

य उन्वति द्रविणानि प्रचेता विश्ववाराणि पुरुवारो अंध्रुक ॥ ९ ॥

हुवे । वः । सूनुं । सहसः । युवानं । अद्रोघऽवाचं । मतिभिः । यविष्ठं ।

यः । उन्वति । द्रविणानि । प्रचेताः । विश्वऽवाराणि । पुरुऽवारः । अंध्रुक ॥ ९ ॥

हे अग्ने वः ॥ व्यत्ययनं बह्वचनं ॥ त्वा मतिभिर्मननीयैः स्तोत्रैर्हवे । आह्वयामि । कीदृशं । सहसो बलस्य सूनुं पुत्रं । अपिहि बल्लेन मध्यमानो जायते । युवानं नित्यतरुणं फलस्य मिश्रयितारं वा अद्रोघवाचं । अद्रोः गन्ध्या प्रशस्ता स्मृतिरूपा वाक् यस्मिन् प्रयुज्यते तादृशं । यविष्ठमतिशयेन युवानं । प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानः पुरुवारः पुरुभिर्बह्वभिर्वरणीयः संभजनीयोऽधुगद्रोग्धा यजमानानां एवभूतो योऽपि विश्ववाराणि सर्ववर्-

णीयानि संभजनीयानि प्रगत्यानि द्रविणानि धनानीन्वति प्रेरयति । स्तोत्रभ्यो ददातीति यावत् । तं त्वा
हव हति पूर्वच संबधः ॥

त्वे वसूनि पुर्वणीक होतदोषा वस्तोररिरे यज्ञियासः ।

क्षामेव विश्वा भुवनानि यस्मिन्सं सौभगानि दधिरे पावके ॥२॥

त्वे इति । वसूनि । पुरुऽअनीक । होतः । दोषा । वस्तोः । आ । डरिरे । यज्ञियासः ।

क्षामेऽडव । विश्वा । भुवनानि । यस्मिन् । सं । सौभगानि । दधिरे । पावके ॥२॥

हे पुर्वणीक वज्रज्वाल होतदेवानागाहातरये त्वे त्वयि दोषा रावा वस्तोरहनि च यज्ञियामो यज्ञाहो
यजमाना वसुनि हविल्लवणानि धनान्यरिरे । आभिमुख्येन प्रेरयति । प्रापयति । जुहतीत्यर्थः । विश्वा विश्वानि
सर्वाणि भुवनानि भुतजातानि क्षामेव क्षमाया भूम्यासिव यस्मिन् पावके गोधकेऽप्यो सौभगानि धनानि
सं दधिरे देवाः सम्यग्रहितवतः । अर्पणामं वमु सं न्यदधत । तं म० १ ५ १ १ । इति ब्राह्मण । तस्मिन्
यीति पूर्वच योज्यं ॥

त्वं विश्व प्रदिवः सीद आमु क्रत्वा रथीरभवो वार्याणां ।

अत इतोपि विधते चिकित्वो चानुपगजातवेदो वसूनि ॥३॥

त्वं । विश्व । प्रऽदिवः । सीदः । आमु । क्रत्वा । रथीः । अभवः । वार्याणां ।

अतः । इतोपि । विधते । चिकित्वः । वि । आनुपक् । जातऽवेदः । वसूनि ॥३॥

हे अग्ने त्वं प्रदिवः । पुराणनामतत । पुरातनकालीनाम् विश्व प्रजाप्ताम् परिदृश्यमानाम् च सीद ।
सीदसि । विश्वातीरात्मना वर्तसे । तथा क्रत्वात्मीयेन कर्मणा वार्याणा वरणीयाना धनाना रथीरभवः ।
रहयिता यजमानस्यः प्रापयिताभ्यः । अतः कारणात् हे चिकित्वो विद्वन् जातवेदो जाताना प्राणिना वेदि
तरये विधते परिचरते यजमानाय वसूनि धनान्यानुपगनुपक्त मततं यथा भवति तथा वीतोपि । विविध
प्रेरयसि ॥

प्रवर्ग्येऽभिष्टवे यो नः सनुत्य इति वृत्तः । सूचित च । यो नः सनुत्यो अभिदामदग्ने भवा नो अग्ने भुमना
उपेताविति वृत्ताः । आ० ४ ६ । इति ॥

यो नः सनुत्यो अभिदामदग्ने यो अंतरो मित्रमहो वनुष्यात् ।

तमजरेभिर्वृषंभिस्तव स्वस्वपा तपिष्ठ तपसा तपस्वान् ॥४॥

यः । नः । सनुत्यः । अभिऽदामत । अग्ने । यः । अंतरः । मित्रऽमहः । वनुष्यात् ।

तं । अजरेभिः । वृषंभिः । तव । स्वः । तपः । तपिष्ठ । तपसा । तपस्वान् ॥४॥

हे अग्ने यः शत्रुः सनुत्यः । सनुतरित्यंतर्हितनाम । अतर्हिते देशे वर्तमानः सन नोऽस्मानभिदामत उपेता
यति बाधते । यथातरोऽभ्यंतरवर्ते सन हे मित्रमहोऽनुकूलदीप्ति मित्राणाः महयितवाप्ये वनुष्यात् । दृष्ट्याते
तमुभयविधं हे तपिष्ठ तुष्टतमाप्ये तपसा तेजसा तपस्वान् तेजस्वी त्वमजरेभिर्जराहतेवृषंभिर्वपितुमवृष्टिहेतु
भूतेस्तव स्वः स्वभुतेरसाधारणस्तेजोभिस्तप । दह ॥

यस्ते यजेनं समिधा य उक्थैरर्केभिः सूनो महसो देदागन्त ।

स संत्येष्वमृत प्रचेता राया द्युमेन श्रवसा वि भांति ॥५॥

यः । ते । यज्ञेन । संऽइधा । यः । उक्थैः । अर्केभिः । सूनो इति । सहसः । ददाशत् ।
सः । मर्त्येषु । अमृत । प्रऽचेताः । राया । द्युम्नेन । श्रवसा । वि । भाति ॥ ५ ॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्रापि ते त्वां यो यजमानो यज्ञेन यागेन ददाशत् परिचरति । यस्य समिधा
समिधनसाधनेन धमेन । यद्योक्थैः शस्त्रैरर्केभिरर्चनीयैः सोऽवैश्व परिचरति हे अमृत मरणधर्मरहितापि स
यजमानो मर्त्येषु मनुष्येषु प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानः सन् राया धनेन द्युम्नेन द्योतमानेन श्रवसा श्रवणीयनात्रेण
यगसा वा वि भाति । विशेषेण प्रकाशते ॥

स तत्कृधीपितस्तूयमग्ने स्पृधो वाधस्व सहसा सहस्वान् ।
यच्छस्यसे द्युभिरक्ती वचोभिस्तज्जुषस्व जरितुर्घोषि मन्म ॥ ६ ॥
सः । तत् । कृधि । इपितः । तूयं । अग्ने । स्पृधः । वाधस्व । सहसा । सहस्वान् ।
यत् । गस्यसे । द्युऽभिः । अक्तः । वचः । ऽभिः । तत् । जुषस्व । जरितुः । घोषि । मन्म ॥ ६ ॥

हे अग्ने स त्वमिपितः प्रेषितः सन् तूयं क्षिप्रं तत्कृधि । कुरु । किं तदित्यत आह । सहस्वान् बलवांस्त्वं
स्पृधः स्पर्धमानान् सहसा बलेन पर्याप्तमभिवनसमर्थेन तेजसा वा बाधस्व । विनाशय । द्युभिर्योतमानेक्षि-
जोभिरक्तः संसिक्तस्त्वं वचोभिः स्तुतिरूपैर्वाक्यैश्चक्ष्यसे यत्स्तूयसे । त्वामुद्दिश्य यत् स्तोत्रं स्तोतुभिः क्रियत
इत्यर्थः । तन्मन्म मननीयं घोषि घोषणीयं जरितुः स्तोत्रं जुषस्व । सेवस्व ॥

अप्यथे कामाय पुरोडाशमष्टाकपालमित्यस्याश्नामित्येषा याज्या । सूचितं च । अश्याम तं काममपे तवो-
तीति कामाय । आ० २. १० । इति ॥

अश्याम तं काममपे तवोती अश्याम रयिं रयिवः सुवीरं ।
अश्याम वाजमभि वाजयंतोऽश्याम द्युम्नमजरजरं ते ॥ ७ ॥
अश्याम । तं । कामं । अग्ने । तव । कृती । अश्याम । रयिं । रयिऽवः । सुवीरं ।
अश्याम । वाजं । अभि । वाजयंतः । अश्याम । द्युम्नं । अजर । अजरं । ते ॥ ७ ॥

हे अग्ने तव संबन्धिन्योती ऊत्या रक्षया तं काममश्याम । प्राप्नुयाम । तमेव कामं विवृणीति । हे रयिवो
धनवत्तपे सुवीर शोभनपुत्रादियुक्त रयिं धनमश्याम । प्राप्नुयाम । तथा वाजयंतो वाजमन्नमात्मन इच्छन्तो
वयं वाजं त्वया दत्तमन्नमभि आभिमन्त्र्यनाश्याम । प्राप्नुयाम । हे अजर जरारहितापि त्वदीयमजरं जरार-
हित द्युम्नं द्योतमानं यगशाश्याम । प्राप्नुयाम ॥ ७ ॥

प्र नव्यसेति मन्त्रं पष्ठ मुक्त भरद्वाजस्वार्थं वैष्टभमाप्तेयं । प्र नव्यसेत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्तयो-
रुक्तो विनियोगः ॥

प्र नव्यसा सहसः सूनुमच्छा यज्ञेन गातुमव इच्छमानः ।
वृश्चद्वनं कृष्णयामं रुणंतं वीती हीतारं दिव्यं जिगाति ॥ १ ॥
प्र । नव्यसा । सहसः । सूनुं । अच्छ । यज्ञेन । गातुं । अवः । इच्छमानः ।
वृश्चत्ऽवनं । कृष्णयामं । रुणंतं । वीती । हीतारं । दिव्यं । जिगाति ॥ १ ॥

गातुमपगतव्यं स्तोतव्यं वा सहसः सूनुं बलस्य पुत्रमपिमवोऽन्नं रक्षणं वा इच्छमान इच्छन् स्तोता नव्यसा

नवतरेण यज्ञेन युक्तः सन् अन्नाभिमुख्येन प्र जिगाति । प्रकर्षेण गच्छति । कीदृशमपि । वृद्धत्वं वृक्षेण किञ्च दग्धं वनं येन तादृशं कृष्णयामं कृष्णवर्त्मानं दृशतं श्वेतवर्णं वोती वोत्या कातिन यज्ञेन होतारं यष्टारं दिव्यं दिवि भवं ॥

स श्वितानस्तन्यतु रोचनस्था अजरेभिर्नानदद्विर्यविष्टः ।

यः पावकः पुरुतमः पुरुणि पृथून्यग्निरनुयाति भर्वन ॥ २ ॥

सः । श्वितानः । तन्यतुः । रोचनऽस्थाः । अजरेभिः । नानदत्तऽभिः । यविष्टः ।

यः । पावकः । पुरुतमः । पुरुणि । पृथूनि । अग्निः । अनुऽयाति । भर्वन ॥ २ ॥

सोऽपि श्वितानः श्वेतमानः श्वेतवर्णो वर्तते । तन्यतुः शब्दकारी रोचनस्थाः । रोचतेऽस्मिन् यज्ञेन च वा दीनीति रोचनसंतरिवं । तत्र स्थितोऽजरभिर्जरारहितनानदद्विरत्यर्थं शब्दं कुर्वन्नमरुद्विर्युक्तो रश्मिभिर्वा यविष्टो युवतमः । यः पावकः शोधकोऽपि पुरुतमोऽतिशयं प्रभुतः सन् पुरुणि बहूनि पृथूनि शूलानि काष्ठानि भर्वन भक्षयन् अनुयाति अनुगच्छति स इत्यमित्य वर्तते इति पूर्वत्र संबधः ॥

गार्हपत्यदीनां मिथः संमर्गेऽप्ये विविचय इष्टः कर्तव्यः । तत्र वि त इत्यपानुवाक्या । आ० ३ १३ ॥

वि ते विष्वग्वातजृतासो अग्ने भामासः शुचे शुचयश्चरन्ति ।

तुविम्रश्वासो दिव्या नवग्वा वना वनन्ति धृपता रुजन्तः ॥ ३ ॥

वि । ते । विष्वक् । वातऽजृतासः । अग्ने । भामासः । शुचे । शुचयः । चरन्ति ।

तुविऽम्रश्वासः । दिव्याः । नवऽग्वाः । वना । वनन्ति । धृपता । रुजन्तः ॥ ३ ॥

हे शुचे शुद्ध दीप्त वापि ते त्वदीया वातजृतासो वातिन प्रेरिताः शुचयो निर्मला भामासो दीप्तयो विष्वक् सर्वतो वि चरन्ति । विविधं गच्छन्ति । तुविम्रश्वासो बहुकाष्ठानि मृगतो दिव्या दिवि योतमानेऽपी भवा नवग्वा जृतनगमनास्ते रश्मयो वना वनानि वनन्ति । संभजन्ते । दहन्तीत्यर्थः । किं कुर्वन्ते । धृपता धर्षकेण तेजसा रुजन्तो वनानि भजयन्तः ॥

ये ते शुक्रासः शुचयः शुचिष्मः स्नां वपन्ति विपितासो अश्वाः ।

अधं भ्रमस्त उर्विया वि भाति यातयमानो अधि सानु पृथः ॥ ४ ॥

ये । ते । शुक्रासः । शुचयः । शुचिष्मः । स्नां । वपन्ति । विऽसितासः । अश्वाः ।

अधं । भ्रमः । ते । उर्विया । वि । भाति । यातयमानः । अधि । सानु । पृथः ॥ ४ ॥

हे शुचिष्मो दीप्तिमन्त्रये तेऽतं शुक्रासः शुभ्रा ये शुचयो दीप्तयो स्नां पृथिवी भूमि वपति मृदयति । केशस्थानीयानोषधिवनस्पतीन् दहन्तीत्यर्थः । अपिह दाति रोमा पृथिव्याः । अश्व० १ ६५ ४ । इति निगमांतरं । ते रश्मयो विपितासो विमुक्ता अश्वा इव । इतस्ततो गच्छन्तीति शेषः । अधि रश्मिन्कां न त्वदीयो भ्रमो भ्रमणशीलो ज्वालासमूहः पृथेमानारूपाया भूमरधि उपरि सानु समुक्लिता देशं पर्वताद्यादिकं प्रति यातयमानः स्वकीयमयं व्यापारयन् उर्वियोरु वज्रं वि भाति । विगोपणं प्रकाशते ॥

अधं जिह्वा पापतीति प्र वृष्णो गोपयुधो नाशनिः सृजाना ।

पूरस्येव प्रसितिः स्नातिरग्नेर्दुर्वतुर्भीमो द्रयते वनानि ॥ ५ ॥

अथ । जिह्वा । पापतीति । प्र । वृष्णः । गोपुऽयुधः । न । अग्निः । सृजाना ।
गूरस्यऽडव । प्रऽसितिः । द्यातिः । अग्नेः । दुऽवर्तुः । भीमः । द्यते । वनानि ॥ ५ ॥

अर्धापि च वृष्णो वर्षितुरयेर्जिह्वा ज्वाला प्र पापतीति । प्रकर्षेण पुनः पुनः पतति । गच्छति । तत्र दृष्टातः । गोपुयुधो नाग्निः सृजाना । अमुरप्रहतामु गोपु युध्वत्तिद्रो गोपुयुत । तस्मात्सृजमानाग्निर्वज्र इव । तथा गूरस्येव ग्रांयोंपतस्य नरस्य प्रसितिः प्रवधनं यथान्यद्दुःसहमेवमयेः क्षातिज्वाला सोढुसगकंत्वर्थः ॥ चीयते दह्यतेऽस्यामोर्षधवनस्पतय इति चायतरधिकरणे क्तिन् ॥ अपि च दुर्वर्तुर्दुर्वारोऽन्यवारयितुमशक्यो भीमो भयंकरोऽपिर्वनानि द्यते । दहति ॥ द्यतिरत्र दहतिकर्मा ॥

आ भानुना पार्थिवानि जयांसि महस्तेदस्य धृपता ततंथ ।
स वाधस्वाप भया सहोभिः स्पृधो वनुष्यन्वनुपो नि जूर्व ॥ ६ ॥
आ । भानुना । पार्थिवानि । जयांसि । महः । तेदस्य । धृपता । ततंथ ।
सः । वाधस्व । अपः । भया । सहऽभिः । स्पृधः । वनुष्यन् । वनुपः । नि । जूर्व ॥ ६ ॥

हे अये भानुना दीप्त्या पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि जयांसि ॥ जयतिर्गतिकर्मा ॥ गंतव्यानि स्थानानि महो महतस्तेदस्य प्रेरकस्य धृपता धर्पकेण रश्मिना सहा ततंथ । आसृणांसि । आक्तादयसि । स त्वं भया भयकरणान्यप वाधस्व । तथा सहोभिरभिभवनसमर्थं बलं सज्जोभिर्वा स्पृधः स्पर्धमानान्वनुष्यन् हिमन वनुपो हिमकान । शत्रुनि । नि जूर्व । निजह ॥ जूर्वतिर्हतिकर्मा ॥

उत्वासंभरणीयिष्ठावयेः सचवतः स चित्रेत्थेपा याच्या । मुचितं च । स चित्र चित्रं चितयंतमस्मि अप्रिरींश बृहतः चित्रयस्य । आ० ४ ९ । इति ॥

स चित्रं चित्रं चितयंतमस्मे चित्रंश्च चित्रतमं वयोधां ।
चंद्रं रयिं पुरुवीरं बृहतं चंद्रं चंद्राभिर्गुणते युवस्व ॥ ७ ॥
सः । चित्रं । चित्रं । चितयंतं । अस्मे इति । चित्रंऽश्च । चित्रऽतमं । वयऽधां ।
चंद्रं । रयिं । पुरुऽवीरं । बृहतं । चंद्रं । चंद्राभिः । गुणते । युवस्व ॥ ७ ॥

हे चित्र चायनीय हे चित्रचित्र विचित्रवल चायनीयधन वा हे चंद्राज्ज्ञादकापि स तादृशस्त्वं चंद्राभिः राज्ञादयिजीभिः स्तुतिभिर्गुणते सुवते । वचनव्यत्ययः । सुवद्रोऽस्मि अस्मभ्य दातुं रयिं धन युवस्व । पृथक्पृथक् । कीदृशं रयिं । चित्र चायनीयं चितयंतं ज्ञापयंतं । धनं हि पुरुषः प्रख्यायते । चित्रतममतिशयिनाश्रयंभुतं वयोधा वयसोऽन्नस्य धातार प्रदातारं चंद्रमाज्ञादकं पुरुवीरं पुरुभिर्वज्रभिर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिर्युक्तं बृहतं महान्तं । ईदृशं धनसम्पन्नं प्रयच्छत्वर्थः ॥ ॥ ८ ॥

मूर्धानसिति सप्तर्चं सप्तमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्पं विश्वानरापिदेवताकं । पक्षीसप्तम्यां जगत्यां शिष्टाः पंच त्रिष्टुभः । तथा धानुकात । मूर्धानं विश्वानरीयं हि द्विजगत्यतमिति ॥ गतः मुक्तविनियोगः ॥ विपुवत्यापिमारात आयसृचो वकन्यिकः स्तोत्रियः । तथैव मुचितं च । मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या मूर्धा दिवो नाभिरपिः पृथिव्या इति वा । आ० ८ ६ । इति ॥

मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या विश्वानरमृत आ जातमग्निं ।
कविं सम्राजमतिथिं जनानामासन्ना पाचं जनयंत देवाः ॥ ९ ॥

मूर्धानं । दिवः । अरतिं । पृथिव्याः । विश्वानरं । जृते । आ । जातं । अग्निं ।
कविं । संऽराजं । अतिथिं । जनानां । आसन । आ । पात्रं । जनयंत । देवाः ॥ १ ॥

मूर्धानं शिरोभूत । कस्य । दिवो द्यूलोकस्य पृथिव्याः पृथिताया भूमेररतिं गतार । यद्वा । गतव्य स्वामिन
विश्वानरं विश्वेषां नराणां सर्वाधनमृतं । जृतमिति सत्यस्य यज्ञस्य वा नाम । निमित्तमग्नस्यैषा । अतस्मि
मित्तमा आभिमुख्येन जातं यथादातृत्वेन कविं क्रांतदग्निं मयात्र सम्यगाजमानं जनानां यजमानानाम-
तिथिं हविर्वहनाय सततं गतार । यद्वा । अतिथिवत्पुत्र्य । आसनासनास्य ॥ द्वितीयार्थं सप्रसी ॥ आस्यभुत ।
अग्निर्लक्षणास्येन हि देवा हवीषि भुंजते । पात्रं पातारं रत्नक । यद्वा । आस्येन धारक । एवगुणविशिष्ट
विश्वानराणि देवाः स्तोतारं अतिजो देवा एव वा आ जनयत । यज्ञाभिमुख्येनाजीजनन । अरण्योः सका-
शादुद्घोषादयन ॥

नाभिं यज्ञानां सदनं रयीणां महामाहावमभि सं नयंत ।
विश्वानरं रथ्यमध्वराणां यज्ञस्य कर्तुं जनयंत देवाः ॥ २ ॥
नाभिं । यज्ञानां । सदनं । रयीणां । महामाहावमभि । सं । नयंत ।
विश्वानरं । रथ्यं । अध्वराणां । यज्ञस्य । कर्तुं । जनयंत । देवाः ॥ २ ॥

यज्ञानां ज्योतिष्टोमादियागानां नाभिं नहनं बध्ना तथा रयीणां धनानां सदनं स्थानमेकनिनय महा
महातमाहावं । आहयंतऽस्मिन्नाहृतय इत्याहावः । तादृशः । यद्वा । तुष्टदकधारणमाहाव निपानस्थानीय ।
एवभुतमग्निमभि अमितः स नवत । स्तोतारः सम्यक् स्तुवति । तथा विश्वानरं विश्वेषां नराणां सर्वाधनमध्व-
राणां यज्ञानां रथ्यं रथिनं । यथा रथी मरथ नयति तद्वज्रतारं यादयितारं गमयितारं यज्ञस्य कर्तुं
प्रज्ञापक । एवविधमग्निं देवाः स्तोतारं अतिजो देवा एव वा जनयत जनयति । मयं नोत्पादयति ॥

त्वहिप्रो जायते वाज्यं त्वदीरासो अभिमातिपाहः ।
विश्वानरं त्वमस्मामु धेहि वसूनि राजन्स्पृहयाय्याणि ॥ ३ ॥
त्वत् । विप्रः । जायते । वाजी । अग्ने । त्वत् । वीरासः । अभिमानिऽसहः ।
विश्वानर । त्वं । अस्मामु । धेहि । वसूनि । राजन् । स्पृहयाय्याणि ॥ ३ ॥

हे अग्ने वाजी हविर्लक्षणाज्जवान्पुरुषस्तत् त्वत्तः सकाशात् विप्रो मेधावी जायते । त्वम् हविर्दानिन
मेधावी भवति । तथा वीरासो वीरास्त्वत् त्वत्तोऽभिमातिपाहोऽभिमातीनां शत्रुणाभिमवितारो जायते ।
यस्मादेवं तस्मात् हे विश्वानर राजन् राजमानाग्ने त्वमस्मामु त्वज्जकेषु स्पृहयाय्याणि स्पृहणीयानि वसूनि
धनानि धेहि । निधेहि ॥

त्वां विश्वे अमृतं जायमानं शिशुं न देवा अभि सं नयंत ।
तव क्रतुभिरमृतत्वमायि विश्वानर यत्पिबोरदीदेः ॥ ४ ॥
त्वां । विश्वे । अमृतं । जायमानं । शिशुं । न । देवाः । अभि । सं । नयंत ।
तव । क्रतुऽभिः । अमृतं । आयन् । विश्वानर । यत् । पिबोः । अदीदेः ॥ ४ ॥

हे अमृतं मरणधर्मरहिताग्ने विश्वे सर्वे देवाः स्तोतारो जायमानमरण्योः सकाशादुत्पद्यमानं त्वां शिशुं
न पुत्रमिवाभि सं नयंत । अभिमंस्तुवति । यद्वा । दीयंतीति देवा रमयः । ते सर्वे जायमानं त्वामभि सं

नवन्ति अभिसंगच्छन्ते यथा पितरः पुत्रमभिगच्छन्ति । अपि च हे विश्वानराये यद्यदा पित्रोः पालयिष्योर्वावापृ-
थिव्योर्मध्येऽदीदेः दीयसे तदानीं तव त्वदीयेः क्रतुभिः कर्मभिर्द्यौतिष्ठोमादिभिर्यगिरमृतत्वं देवत्वमायन ।
यजमानाः प्राप्नुवन्ति ॥

विश्वानर तव तानि व्रतानि महान्यग्ने नकिरा दधर्ष ।

यज्जायमानः पित्रोरुपस्थेऽविंदः केतुं वयुनेष्वहौ ॥ ५ ॥

विश्वानर । तव । तानि । व्रतानि । महानि । अग्ने । नकिः । आ । दधर्ष ।

यत् । जायमानः । पित्रोः । उपऽस्थे । अविंदः । केतुं । वयुनेषु । अहौ ॥ ५ ॥

हे विश्वानर विश्वेषां नराणां संबंधित्वे तव त्वदीयानि तानि प्रसिद्धानि व्रतानि कर्माणि महानि
महानि नकिरा दधर्ष । न कश्चनान्यी धर्षयति । बाधते । यद्यदा त्वं पित्रोर्वावापृथिव्योरुपस्थ उपस्थाने
ऽतिरिच्ये वयुनेषु गंत्येषु मार्गेषु जायमानः सन अहौ केतुं प्रज्ञापकं मृत्युं स्वर्भानुनावृतमविंदः अलम्भयः ।
तमोरुपमसुरं स्वतजसा निवारयत्प्रस्थापय इत्यर्थः । तदा तानि व्रतानीति पूर्वचान्वयः ॥

विश्वानरस्य विमितानि चक्षसा सानूनि दिवो अमृतस्य केतुना ।

तस्येदु विश्वा भुवनाधि मूर्धनि वया डेव रुरुहुः सप्त विंसुहः ॥ ६ ॥

विश्वानरस्य । विऽमितानि । चक्षसा । सानूनि । दिवः । अमृतस्य । केतुना ।

तस्य । इत् । ऊं इति । विश्वा । भुवना । अधि । मूर्धनि । वयाः । डेव । रुरुहुः । सप्त ।

विऽसुहः ॥ ६ ॥

विश्वानरस्य विश्वानरहितस्यापेक्ष्यतमा तेजसामृतस्योदकस्य केतुना प्रज्ञापकेन दिवो दुलोकस्य सानूनि
समुच्छ्रितस्थलानि नक्षत्ररूपाणि विमितानि निर्मितानि । यद्वा । दिवोऽतिरिच्य सानूनि समुच्छ्रितप्रदेशा
मेघात्मका विमितानि निर्मिताः । धुमविकारत्वात्तेषां । तस्येदु तस्यैव विश्वानरस्य मूर्धनि मूर्धस्थानीय उपरि-
वर्तमाने धुमे मेघात्मना परिणते विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवना भुवनान्युदकान्याधि वसन्ति । यद्वा । विश्वान-
रात्मकस्य परब्रह्मणो मूर्धन्युपरिप्रदेशे सर्वाणि भूतजातान्याधिवसन्ति । तथा वयाः शाखा इव सप्त सर्पणशीलाः
सप्तसंख्या वा विंसुहो नद्यश्च गंगाया इहोहः । रोहन्ति । अस्मादेव विश्वानरात् प्रादुर्भवन्ति । आहूतिद्वारा
सकलं जगदप्येः सकाशादुत्पद्यत इत्यर्थः ॥

वि यो रजांस्यमिमीत सुक्रतुर्विश्वानरो वि दिवो रोचना कविः ।

परि यो विश्वा भुवनानि पप्रथेऽदब्धो गोपा अमृतस्य रक्षिता ॥ ७ ॥

वि । यः । रजांसि । अमिमीत । सुऽक्रतुः । विश्वानरः । वि । दिवः । रोचना । कविः ।

परि । यः । विश्वा । भुवनानि । पप्रथे । अदब्धः । गोपाः । अमृतस्य । रक्षिता ॥ ७ ॥

सुक्रतुः सुकर्मा विश्वानरो विश्वेषां नराणां हितो योऽप्यी रजांस्युदकानि लोकान्वा अमिमीत निर्मित-
वान् । तथा दिवो दुलोकस्य संबंधीनि रोचना रोचमानानि दीप्यमानानि नक्षत्रादीनि कविः क्रांतदर्शी
सन योऽपिर्व्यमिमीत । यश्च विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि व्याप्तान्युदकानि वा परि पप्रथे परितो
ऽप्रथयत सोऽयमदब्धः केनाप्यर्हसितो गोपाः सर्वस्य गोपायिता रक्षितामृतस्यामरणहेतोर्दकस्य रक्षिता
पालयिता सन् वर्तत इति शेषः ॥ ॥ ९ ॥

पृथस्येति सप्तचर्मण्यं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं वैश्वानराग्निदेवताकं । आदितः पङ्कगन्धः सप्तमी त्रिपुष । तथा चानुक्रांतं । पृथस्यात्या त्रिपुषिति ॥ चानुर्विगिकेऽह्न्याग्निमारुत इदं मुक्तं वैश्वानरीयनिविद्यान । मृचितं च । पृथस्य वृष्णो वृष्णं शर्धाय । आ० ७. ४ । इति ॥ आग्निप्रतिके पृथ्वाभिप्रवपडहयोः पचमेऽहनीदमेव मुक्तं वैश्वानरनिविद्यानं । मृचितं च । पृथस्य वृष्णो वृष्णं शर्धाय नु चित्तहोत्रा इत्याग्निमारुतं । आ० ७. ७. इति ॥ विपुवत्याग्निमारुत आर्या तृचा स्तोत्रियानुरूपी । मृचितं च । पृथस्य वृष्णो अरुपस्य नु सह इति स्तोत्रिया नुरूपी । आ० ८. ६ । इति ॥

पृथस्य वृष्णो अरुपस्य नु सहः प्र नु वोचं विदथा जातवेदसः ।

वैश्वानराय सतिनव्यमी शुचिः सोम इव पवते चारुग्रये ॥१॥

पृथस्य । वृष्णः । अरुपस्य । नु । सहः । प्र । नु । वोचं । विदथा । जातवेदसः ।

वैश्वानराय । मतिः । नव्यमी । शुचिः । सोमः । इव । पवते । चारुः । अग्रये ॥१॥

पृथस्य संपृक्तस्य व्याप्तस्य । यद्वा । पुनं हविर्लक्षणमनु । तद्वतः । वृष्णो वर्षितुररुपस्यारोचमानस्य जातवेदसो जातानां विदितुर्वैश्वानरायः सहो बलमभिभवनसमर्थं विदथा विदथे यज्ञे नु निष्पन्नं वोचं । प्रब्रवीमि । प्रकीर्षणं स्तौमीत्यर्थः । एको नृशब्दः पुरकः । नव्यमी नवतरा शुचिर्निर्मला यद्वा स्तोत्राणां शर्धायिवी चारुः शोभना मतिर्मननीया मतिश्यामि वैश्वानरायाग्रये पवते । मत्सकाशात्सर्वति । स्वयमेव निर्गच्छतीत्यर्थः । सोम इव । यथा सोमो दशापवित्रात्सर्वति तद्वत् ॥

स जायमानः परमे व्योमनि प्रतान्यग्निर्व्रतपा अरशत ।

अंतर्निष्ठा ममिमीत मुकृतुर्वैश्वानरो महिना नाकं मस्युगत ॥२॥

सः । जायमानः । परमे । विऽव्योमनि । प्रतानि । अग्निः । प्रतऽपाः । अरशत ।

वि । अंतर्निष्ठा । अमिमीत । मुऽकृतुः । वैश्वानरः । महिना । नाकं । अस्पृगत ॥२॥

स वैश्वानरोऽग्निर्व्रतपा व्रतस्य पालकः परम उल्कृष्टं व्योमनि व्योमन्याकाशं जायमानः सूर्यात्मना प्रादुर्भवन् व्रतानि कर्माणि लौकिकानि वैदिकानि चारुत । रक्षति । अंतर्निष्ठा च अमिमीत । एतदुपलक्षितं तांस्वीनं लोकातिर्मितवान् । तथा मुकृतुः शोभनकर्मा वैश्वानरोऽग्निर्महिना स्वमहिम्ना तत्रमा नाकं युष्मोकं मस्युगत । स्पृशति स्म ॥

व्यस्तभ्राद्रोदसी मित्रो अद्भुतोऽंतर्वावदकृणोऽज्योतिषा तमः ।

वि चर्मणीव धिपणे अवर्तयद्वैश्वानरो विश्वमधत्त वृष्ण्य ॥३॥

वि । व्यस्तभ्रात् । रोदसी इति । मित्रः । अद्भुतः । अंतः । वावत । अकृणोतः । ज्योतिषा । तमः ।

वि । चर्मणी इवेति चर्मणीऽइव । धिपणे इति । अवर्तयत । वैश्वानरः । विश्वं । अधत्त ।

वृष्ण्य ॥३॥

मित्रो मित्रभुतः सर्वेषामद्भुतो महान् आश्चर्यभुतो वा वैश्वानरोऽग्नी रोदसी वावापृथिव्या यस्तभ्रात् । विशिषणं स्तौमितवान् । यथाधो न पततस्तथा स्वकीयदेशं स्थापितवानित्यर्थः । तथा ज्योतिषा तत्रमा तसोऽधिकारं चातर्वावदतर्हितं तिरोहितवर्णोत । अकरोत् ॥ वावदति वातर्गतिकर्मणो यदनुगतस्य रूपं ॥ अपि च धिपणे धारयिष्यी वावापृथिव्या चर्मणी इव यथा पृथोर्विगमिते द्वे चर्मणी शोषणार्थं प्रसारयति

तथा व्यवर्तयत । विवृतं विस्मृतं अकरोत् । किं वहना वैश्वानरोऽयमपिर्विश्वं सर्वं वृष्ट्यं वीर्यमधत्त । धत्ते । धारयति ॥

अपामुपस्थं महिषा अगृभ्णत विशो राजानमुप तस्युर्ऋग्मियं ।
आ दृतो अग्निमभरद्विवस्वतो विश्वानरं मातरिश्वा परावतः ॥ ४ ॥
अपां । उपऽस्थं । महिषाः । अगृभ्णत । विशः । राजानं । उप । तस्युः । ऋग्मियं ।
आ । दृतः । अग्निं । अभरत् । विवस्वतः । विश्वानरं । मातरिश्वा । पराऽवतः ॥ ४ ॥

आप इत्यंतरिक्षनाम । अपामंतरिक्षस्थोपस्थ उपस्थानि मध्ये महिषाः । महत्तामैतत् । महातो मरुतोऽगृभ्णत । अगृह्णन् । इमं विश्वानरं वैद्युतात्मना वर्तमानमजानांस्तत्पर्यः । गृहीत्वा च विशः प्रजा राजानं स्वामि नमृग्मियमर्चनीयमुप तस्युः । अमृवत् । अपि चमं विश्वानरमपि पुरा सूर्यममीषं विद्यमानं दृतो विगवान् देवानां दृतो वा मातरिश्वा वायुः परावतो दूरदेशाद्विवस्वत आदित्यादाभरत् । इमं लोकं प्रत्याजहार ॥

युगेयुगे विदथ्यं गृणद्भ्योऽग्ने रयिं यशसं धेहि नव्यसीं ।
पथ्येवं राजन्नघणंसमजर नीचा नि वृश्च वनिनं न तेजसा ॥ ५ ॥
युगेऽयुगे । विदथ्यं । गृणत्ऽभ्यः । अग्ने । रयिं । यशसं । धेहि । नव्यसीं ।
पथ्याऽदेव । राजन् । अघऽशंसं । अजर । नीचा । नि । वृश्च । वनिनं । न । तेजसा ॥ ५ ॥

हे अग्ने युगे युगे काले काले विदथ्यं । विदथो यज्ञः । तदर्हं त्वामुद्दिश्य नव्यसीं नवतरां मूर्तिं गृणद्भ्य उच्चारयितृभ्योऽस्मभ्य रयिं धनं यशसं यशस्विनं पुत्रं च धेहि । विधिर्ह । कुरु । किंच हे राजन् राजमानाजर जरारहितमग्ने पथ्येव वज्रगवात्मीयन तेजसा वनिनं न वृक्षमिवाघणंसमघस्यानर्थस्य शमितारं शत्रुं नीचा नीचीनो न्यग्भुतो यथा भवति तथा नि वृश्च । निजहि ॥

अस्माकमग्ने मघवत्सु धारयानामि श्चमजरं सुवीर्यं ।
वयं जयेम शतिनं महस्त्रिणं विश्वानरं वाजमग्ने तवोतिभिः ॥ ६ ॥
अस्माकं । अग्ने । मघवत्ऽसु । धारय । अनामि । श्चमं । अजरं । सुऽवीर्यं ।
वयं । जयेम । शतिनं । महस्त्रिणं । विश्वानरं । वाजं । अग्ने । तव । ऊतिऽभिः ॥ ६ ॥

हे अग्ने अस्माकं ॥ सप्तम्यर्थे पठो ॥ अस्मामु मघवत्सु हविलक्षणेन धनेन युक्तेषु क्षत्रं धनं धारय । स्थापय । कीदृशं । अनाम्यनमनीयमनपहार्यमजरं जरारहितमनश्वरं सुवीर्यं शोभनवीर्यांपुत्रं । किंच हे विश्वानराग्ने तवोतिभित्यत्संवधिभी रक्षशर्वय शतिनं शतसंख्यायुक्तं शतपुरुषयुक्तं वा तथा महस्त्रिणं वाजमज्ञं जयेम । लभेमहि ॥

अदभ्येभिस्तव गोपाभिरिष्टेऽस्माकं पाहि त्रिपथस्य सृरीन ।
रक्षा च नो ददुषां शर्धो अग्ने विश्वानरं प्र च तारीः स्तवानः ॥ ७ ॥
अदभ्येभिः । तव । गोपाभिः । इष्टे । अस्माकं । पाहि । त्रिऽपथस्य । सृरीन ।
रक्षा । च । नः । ददुषां । शर्धः । अग्ने । विश्वानरं । प्र । च । तारीः । स्तवानः ॥ ७ ॥

हे इष्टे यष्टव्य एषणीय वा त्रिपथस्य त्रिषु लोकेषु सहावस्थापितेन यद्वाहवनीयादिषु त्रिष्वायतनेषु यष्ट-
वेदेवैः सहावतिष्ठमानामि अदभ्येभिः केनाप्यर्हसितस्तव त्वदीयगोपाभिर्गोपकै रक्षकैश्चोभिरस्माकं सृरीन-

स्मदीयान् स्तोत्रान् पाहि । रक्ष । हे विश्वानराभिः दक्षुषां हवीषि दत्तवतां नोऽस्माकं शर्धां बन्धं रक्ष च ।
स्त्वानः स्तुयमानस्त्व प्र च तारीः । प्रवर्धय च ॥ १० ॥

अहंश्चि सप्तर्चं नवमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं विश्वानराभिर्देवताकं । अनुक्रान्तं च । अहंश्चि ॥ व्यूहं दशरात्रं
पठेऽहंश्चाप्रमादतश्च विश्वानराभिर्विद्वानमिदं । मुच्यते हि । अहंश्च कृष्ण मध्वो यो नाम । आ० ८ ८ । इति ॥

अहंश्च कृष्णमहरर्जुनं च वि वर्तन्ते रजसी वेद्याभिः ।

विश्वानरो जायमानो न राजावातिरज्योतिषाग्निस्तमांसि ॥१॥

अहरिति । च । कृष्णं । अहं । अर्जुनं । च । वि । वर्तन्ते इति । रजसी इति । वेद्याभिः ।

विश्वानरः । जायमानः । न । राजा । अर्वा । अतिरत । ज्योतिषा । अग्निः । तमांसि ॥१॥

आहरति पुरुषोऽस्मिन्कर्मणीत्यहः । कृष्णं कृष्णवर्णं । एतत्तामानाधिकरण्यादहःशब्दो रात्रिवाचकः ।
तमसा कृष्णवर्णा रात्रिश्चाजुनं च सोरिणं तज्जमा शुक्रवर्णमहो दिवसश्च रजसी मन्त्रमासा सर्वं जगद्भ्रजयन्ती
वेद्याभिर्वेदितव्याभिरनुकूलतया ज्ञातव्याभिः सप्रवृत्तिभिर्वि वर्तन्ते । विविध पर्यावर्तन्ते । यद्वा । रजसी यावा-
पृथिव्या । उपलक्षणमेतत् । लोकत्रयं प्रत्यावर्तन्ते । एतच्च विश्वानराभिराज्येति शेषः । स हि देवतात्वेनात्र
प्रतिपाद्यः । स च विश्वानरोऽपि ज्ञायमानो न राजा प्रादुर्भवन् प्रवर्धमानो राजिव ज्योतिषा तज्जमा तमांस्य-
वातिरत ॥ अर्वातिरतिवर्धकमा ॥ अर्वातिरति । विनाशयति ॥

नाहं तंतुं न वि जानास्योतुं न यं वयंति समरऽतमानाः ।

कस्य स्वित्पुत्र उह वक्त्रानि परो वदत्यवरेण पित्रा ॥२॥

न । अहं । तंतुं । न । वि । जानामि । श्रोतुं । न । यं । वयंति । मंऽअर । अतमानाः ।

कस्य । स्वि । पुत्रः । उह । वक्त्रानि । परः । वदति । अवरेण । पित्रा ॥२॥

विश्वानरस्य महत्त्वमास्यास्यवृत्तिपक्षदर्थं यज्ञ वस्त्रात्मकतया रूपयन् तस्य दृष्टान्तत्वमनया प्रतिपादय-
तीति यज्ञवादिनो मन्यन्ते । ततु । ततवः पटस्य प्राणायतानि सूत्राणि । तानि च यज्ञात्मकस्य वस्त्रस्य
गायत्र्यादीनि कृदाभिः स्तुतशस्त्राणि च । तान्यहं न वि जानामि । तथातुं । श्रोतवस्त्ररशीनानि सूत्राणि ।
तानि चात्र यज्ञाध्वर्यवाणि कर्माणि च । तान्यहं न वि जानामि । अपि चतुर्दशमयाध्य तं पटं यज्ञलक्षणं
न वि जानामि यं पटं यज्ञलक्षणं समरं मगमने देवयज्जनेऽतमानाः मतत चिष्टमाना अत्विजो वयति ततु
नोतुश्च संतवति । वस्त्ररूपेण निष्पादयतीत्यर्थः । इहास्मिन् लोके कस्य स्मित । स्मिदति विनोक्तं । कस्य गन्तु
पुत्रो मनुष्यो वक्त्रानि वक्त्रैश्चानि तानीमानि परः परस्तादमुष्मिन् लोके वर्तमानो यः सूर्यस्तस्य पित्रावरेणा-
वस्तादस्मिन् लोके वर्तमानं विश्वानराभिरानुशिष्टः सून वदति । वदत । न कश्चिदपि प्रवदितुं शक्नोती-
त्यर्थः ॥ एतच्च संप्रदायविद्विक्तैः विश्वानरस्य पुत्रोऽसौ परस्तादिव यः स्थितः । तदास्यध्वरवस्त्रस्य
स्तुतशस्त्राणि ततवः ॥ यज्ञपि चिष्टार्थातुः स्यादस्य वातयमध्वरः । परः परः स्थितः सूर्यः पितामिः पार्थिवो
मत इति ॥ रूपकतया जगत्पटदृष्टान्तत्वमनया प्रतिपादयतीत्यात्मविदो मन्यन्ते । ततु तनुने तनुषानाभि
मुक्ताभिः वियदादीन्यपचीकृतानि भुतानि न वि जानामि । श्रोतुमोतुन पचीकृतानि म्थानांशुम्यानीयांशुपि
वियदादीनि न वि जानामि । न च तत्कार्यं पटस्थानीयं प्रपच वि जानामि यं प्रपच समरं तनुनामोतुना च
मगमनेऽतमानाः मततं चिष्टमानाः संसारिणो वयति उत्पादयति । तेषु मांशांशुमोश्वरः मृजतीति कर्तुं त्वमु-
पचर्यते । इहास्मिन्निर्पथं परः परस्ताद्विरविपथं वर्तमानानि वक्त्रानि वक्त्रायानीमान्यवरेणावाचीनेन मृशुत्त-
रकालमुत्पन्नेन पित्रा स्वजनेकेनानुशिष्टः समरं कस्य पुत्रो वदति । वदत । स्वात्पन्नेः प्राचीने वृत्तातम-
जानानः कश्चिदपि न वदेदित्यर्थः ॥

सं इत्तंतुं स वि जानात्योतुं स वक्तान्यृतुषा वदति ।

य इ चिकेतत्तमृतस्य गोपा अवश्चरन्परो अन्येन पश्यन् ॥३॥

सः । इत् । तंतुं । सः । वि । जानाति । ओतुं । सः । वक्तानि । ऋतुऽथा । वदति ।

यः । इ । चिकेतत् । अमृतस्य । गोपाः । अवः । चरन् । परः । अन्येन । पश्यन् ॥३॥

यद्यप्युक्तेन प्रकारेण दुर्ज्ञानानि तथाप्येतानि विज्ञानरोऽपि जानाति वदति चेत्यनया प्रतिपादयति । स इत म एव विज्ञानरोऽपि स्तंतुं तंतुस्थानीयानि गायत्र्यादीनि कंदासि स्तुतशस्त्राणि वि जानाति । तथा स एवातुमोतुस्थानीयानि यज्ञोपाध्वर्यवाणि च कर्माणि वि जानाति । ऋतुषा काले काले तत्तदनुष्ठानसमये वक्तानि वक्तव्यानि च तानि वदति । वदति । वदंत । योऽयं विज्ञानरोऽमृतस्य गोपा उदकस्य गोपायिता रक्षितावोऽवस्तावूलोके चरन् पार्थिवाप्रिरूपेण संचरन् परः परस्ताद्विद्यम्येन सूर्यात्मना पश्यन् सर्वं अगत्प्रकाशयन् ईमिमानि परि दृश्यमानानि सर्वाणि भूतानि चिकेतत् जानाति स एवेति पूर्वत्र संबंधः । यद्वा । स इत म एव तंतुं तंतुस्थानीयानि मृत्तमृतानि वि जानाति नान्यः कश्चित् । तर्थातुमोतुस्थानीयानि स्थूलभूतानि च म एव वि जानाति । स एव वक्तानि । वक्तव्यान्युपदेष्टव्यानीमानृतुषा काले काले यदा यदा विज्ञानसंप्रदायोक्तदस्तादा तदा वदति । वदंत । कोऽसौ यो विज्ञानीयाद्वदेच्छेत्यत आह । यो विज्ञानरो विज्ञानरात्मकः परमात्मा मृतस्यामृतत्वस्य विमोक्षणस्य गोपा रक्षितावोऽवस्तात्समारदशायां चरन् अंतःकरणोपतो जीवात्मभावेन संचरन् परः परस्ताद्विद्याया ऊर्ध्वं वर्तमानेनान्येनोक्तविलक्षणेन निरुपाधिकेन सच्चिदादि लक्षणेन रूपेण पश्यन् सर्वं जगत्प्रकाशयन् ईमिमानि चिकेतत् जानाति । तथा च परमात्मानं प्रकृत्य श्रूयते । तमेव मां तमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभाति । श्रौ० उ० ६. १४. इति ॥

अयं होता प्रथमः पश्यन्तेममिदं ज्योतिरमृतं मर्त्येषु ।

अयं स जज्ञे भुव आ निपत्तोऽमर्त्यस्तन्वा ३ वर्धमानः ॥४॥

अयं । होता । प्रथमः । पश्यन्त । इमं । इदं । ज्योतिः । अमृतं । मर्त्येषु ।

अयं । सः । जज्ञे । भुवः । आ । निऽसंतः । अमर्त्यः । तन्वा । वर्धमानः ॥४॥

अयं विज्ञानरोऽपि प्रथम आद्यो होता । मानुषो हि होता द्वितीयः । हि मनुष्यात्ममिमं पश्यत । भजित्यर्थः । मर्त्येषु मरणस्वभावेषु शरीरेष्वमृत मरणरहितमिदं विज्ञानराख्य ज्योतिर्जाठररूपेण वर्तत इत्यर्थः । अपि च सोऽयमपि भूवो निश्चल आ समंताद्विपत्तो निपणः सर्वथापी अत एवामर्त्यो मरणरहितोऽपि तन्वा शरीरेण संबधात जज्ञे । जायते । वर्धमानश्च भवतीत्युपचर्यते ॥

भुवं ज्योतिर्निहितं दृश्ये कं मनो जविष्ठं पतयत्स्वंतः ।

विश्वे देवाः समनसः सकेता एकं क्रतुमभि वि यंति साधु ॥५॥

भुवं । ज्योतिः । निऽहितं । दृश्ये । कं । मनः । जविष्ठं । पतयत् । अमु । अंतरिति ।

विश्वे । देवाः । सऽमनसः । सऽकेताः । एकं । क्रतुं । अभि । वि । यंति । साधु ॥५॥

भुवं निश्चलं मनो मननः तस्मादपि जविष्ठमतिशयेन वेगवत् ईदृशं विज्ञानराख्यं ज्योतिः पतयत्सु गच्छत्सु जगत्सु प्राणिष्वंतर्मध्ये निहितं । प्रजापतिना स्थापितं । किमर्थं । दृश्ये कं । दर्शनार्थं । किंच विश्वे सर्वे देवाश्च समनसः समानमनस्काः सकेताः समानप्रज्ञाश्च संत एकं मुख्यं गंतारं वा क्रतुं कर्मणां कर्तारं साधु सम्यक् अभि वि यंति । अभिमुखेन विविधं प्राप्नुवंति । सेवत इत्यर्थः । यद्वा । पतयत्सु गच्छत्सु प्राणिष्वंतर्मध्ये हृदये मनो जविष्ठं मनसोऽप्यतिशयेन वेगयुक्तं भुवं निश्चलं निर्विकल्पं । तथा च वाजसनेयकं । अनेजदेकं

मनसो जवीयः । वा० सं० ४०. ४. । इति । ज्योतिर्ब्रह्म चित्तं निहितं । न केनचित् स्थापितं । यो वेद निहित गुहायां परमे व्योमन । ति० आ० ८. १. । इति हि श्रूयते । किमर्थं । दृश्ये दर्शनार्थं । ज्ञानेन हि सर्वं जानति । अपि च । दीव्यतीति देवा इन्द्रियाणि । विश्वं सर्वं देवा मर्वाणीन्द्रियाणि चतुराद्याः समनसो मनसा सह वर्तमानाः सक्ताः सतिजम्काः सन्त एकमद्वितीयं कर्तुं स्रष्टादीनां कर्मणा कर्तार विश्वनरात्मकं परमात्मानमभिलक्ष्य साधुं सम्यक् वि यति । विविधं गच्छति । देवा एव वेमममि वि यति । आभिमुख्येन विविधमुपयति । उपासत इत्यर्थः । तथा च श्रूयते । तद्देवा ज्योतिषा ज्योतिरायुर्होषामन्तिऽमुत । ज० ब्रा० १४. ७. २. २० । इति ॥

वि मे कर्णा पतयतो वि चक्षुर्वी३दं ज्योतिर्हृदये आहितं यत् ।

वि मे मनश्चरति दूरआधीः किं स्विद्वस्यामि किमु नू मनिष्ये ॥ ६ ॥

वि मे कर्णा पतयतः । वि चक्षुः । वि उदं । ज्योतिः । हृदये । आऽहितं । यत् ।

वि मे मनः । चरति । दूरऽआधीः । किं स्विद्व । स्यामि । किं उदति । नु । मनिष्ये ॥ ६ ॥

वैश्वानरं श्रोतुकामस्य मे मम कर्णा कर्णा वि पतयतः । विविधं गच्छतः । श्रोतव्यानां तदीयगुणानां बहुत्वात् । तथा वैश्वानरं दिदृक्षमाणस्य मम चक्षुरिन्द्रियं वि पतयति । विविधं गच्छति । दृष्टव्यानां तदीय रूपाणां बहुत्वात् । तथा ज्योतिः प्रकाशकं हृदये हृदयपुत्रीकं आहितं निहितं यद्व्याप्त्यै तत्त्वमिदमपि वि पतयति । विविधं गच्छति विश्वनरात्मानं ज्ञातुं । अपि च दूरआधीः । दूरं विप्रकृष्टं विषयं आधीराध्यात्म यस्य तादृशं ॥ कांदसो लिंगयत्ययः ॥ मे मदीयं मनश्च वि चरति । विविधं प्रवर्तते । एवमहमहमिकया सर्वेष्विन्द्रियेषु प्रवृत्तेषु किं स्विदह वैश्वानरस्य रूपमिति वक्ष्यामि । किमु नू किमु यन्मु संप्रति मनिष्ये । मनसा प्रपत्यं । वैश्वानरस्य गुणानामनंतत्वात् संदप्रज्ञेन मया ज्ञातुं न शक्यत इत्यर्थः ॥

विश्वे देवा अनमस्यन्भियानाम्त्वामग्ने तममि तस्मिवांसं ।

वैश्वानरोऽवतृतये नोऽमर्त्योऽवतृतये नः ॥ ७ ॥

विश्वे देवाः । अनमस्यन् । भियानाः । त्वां । अग्ने । तममि । तस्मिवांसं ।

वैश्वानरः । अवतृत् । ऊतये । नः । अमर्त्यः । अवतृत् । ऊतये । नः ॥ ७ ॥

हे वैश्वानर तमस्यधकारि तस्मिवांसं स्थितवन्त त्वा विश्वं सर्वं देवा अनमस्यन् । समस्कृतेति । कृतो हेतो । भियाना अंधकाराद्भीताः । तादृशोऽमर्त्यो सरणरहितो वैश्वानरोऽग्निर्नोऽस्मान्तये ऊत्या रक्षणमावतृत् । रक्षतु । पुनरुक्तिरादरार्था ॥ ॥ ११ ॥

पुरो व इति सप्तर्चदशमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्पमाण्य । सप्तमी विगका विपदा विराट् शिवास्विष्टुभः । तथा चानुक्रातः । पुरो वो द्विपदातं ॥ प्रातरनुवाक् आग्नेये कृतो विष्टुभं वदमीदमादीनि चत्वारि मुक्तानि । मुच्यन्तं च । पुरो वो मंद्रमिति चत्वारि त मुपतीकर्मति पट् । आ० ४. ५३ । इति ॥

पुरो वो मंदं दिव्यं मुवृक्तिं प्रयति यज्ञे अग्निमध्वरं दधिध्वं ।

पुर उक्थेभिः स हि नो विभावा स्वध्वरा करति जातवेदाः ॥ १ ॥

पुरः । वः । मंदं । दिव्यं । मुऽवृक्तिं । प्रऽयति । यज्ञे । अग्निं । अध्वरं । दधिध्वं ।

पुरः । उक्थेभिः । मः । हि । नः । विभाऽवा । मुऽअध्वरा । करति । जातऽवेदाः ॥ १ ॥

हे अत्युच्चजमाना वो यूयं मंदं मंदनं नृत्यं वा दिव्यं दिवि भवं मुवृक्तिं मुपु दीपवर्जितं मुग्धनावर्जनीय

वा एवंगुणमपि प्रयति प्रगच्छति प्रवर्तमानेऽध्वरे रक्षःप्रभृतिभिरहस्ये हिंसाप्रत्यवायरहिते वास्मिन्यज्ञे पुरो दधिध्वं । पुरस्तादाहवनीयरूपेण धारयत । यद्वा । पुरोधसं कुरुत । उक्थेभिः स्तुतशस्त्रैश्च पुरो दधिध्वं । विभावा विशंपण दीप्यमानो जातवेदा जातानां वेदिता सोऽग्निर्हि यस्मात् नोऽश्मान् स्वध्वरा शोभनया-
गान करति करोति तस्मात्पुरो दधिध्वमित्यन्वयः ॥

तमु द्युमः पुर्वणीक होतरग्ने अग्निभिर्मनुष इधानः ।

स्तोमं यमस्मि ममतेव शृपं घृतं न शुचिं मतयः पवंते ॥ २ ॥

तं । ऊं इति । द्युऽमः । पुरुऽअनीक । होतः । अग्ने । अग्निऽभिः । मनुषः । इधानः ।

स्तोमं । यं । अस्मि । ममताऽडव । शृपं । घृतं । न । शुचिं । मतयः । पवंते ॥ २ ॥

हे द्युमो दीप्तिमन् पुर्वणीक वरुञ्जाल होतर्देवानामाहुताग्ने अग्निभिस्तवावयवभृतरस्यैरग्निभिः सार्ध-
मिधानः समिधमानो दीप्तिः मन मनुषो मनुष्यस्य स्तोतुस्तमु तं स्तोमं शृण्वति शेषः । उ इति पादपुराणं । यं
स्तोम स्तोत्र शृपं मुखकर घृतं न पवित्राभ्यामुत्पूतं घृतमिव शुचि शुद्धमस्मा अपत्ये मतयो मंतारः स्तोतारो
ममतेव । ममता नाम ब्रह्मवादिनी दीर्घतमसो माता । सेव पवंते पुनन्ति संस्कुर्वन्ति । दीपवर्जितमुच्चारयन्ती-
त्यर्थः । तं स्तोममित्यन्वयः ॥

पीपाय स अर्वसा मर्त्येषु यो अग्रये ददाण विप्र उक्थैः ।

चित्राभिस्तमृतिभिश्चित्रणोचिर्ब्रजस्य साता गोमतो दधाति ॥ ३ ॥

पीपाय । सः । अर्वसा । मर्त्येषु । यः । अग्रये । ददाण । विप्रः । उक्थैः ।

चित्राभिः । तं । ऊतिऽभिः । चित्रऽणोचिः । ब्रजस्य । साता । गोऽमंतः । दधाति ॥ ३ ॥

स यजमानो मर्त्येषु मनुष्येषु मध्ये अर्चमानेन पीपाय वर्धते विप्रो मेधावी यो यजमान उक्थैः स्तुतिभिः
सार्धं हवीषि ददाण प्रयच्छति । तं यजमानं चित्रणोचिर्ब्रजस्य दीप्तिरग्निराग्निश्चित्राभिराश्रयभृताभिरुतिभिर-
रक्षाभिर्गोमतो गोमर्त्युक्तस्य ब्रजस्य गोष्ठस्य साता साता संभर्जनं दधाति । धारयति ॥

आ यः पप्रौ जायमान उर्वी दृरेदृणा भासा कृष्णाध्वा ।

अथ बहु चित्रम ऊर्म्यायास्तिरः शोचिषा ददृशे पावकः ॥ ४ ॥

आ । यः । पप्रौ । जायमानः । उर्वी इति । दृरेऽदृणा । भासा । कृष्णऽअध्वा ।

अथ । बहु । चित्रम् । तमः । ऊर्म्यायाः । तिरः । शोचिषा । ददृशे । पावकः ॥ ४ ॥

कृष्णाध्वा कृष्णवर्त्मा योऽग्निरजायमानः प्रादुर्भवन् उर्वी विलीने वातापृथिव्या दृरेदृणा दृरे दृश्यमा-
नया भासा दीप्या आ पप्रौ आपुरयति स पावकोऽग्निरधानंतरमूर्म्यायाः । रात्रिनामंतत । रात्रिः संबन्धि
वह्न चित वह्नि तमोऽधकार शोचिषा दीप्या तिरस्कुर्वन् ददृशे । दृश्यते ॥

नू नश्चित्रं पुरुवाजाभिरुती अग्ने रयिं मघवंदश्व धेहि ।

ये राधसा अर्वसा चात्यन्यान्सुवीर्यभिश्चाभि संति जनान् ॥ ५ ॥

नु । नः । चित्रं । पुरुऽवाजाभिः । ऊती । अग्ने । रयिं । मघवंतऽभ्यः । च । धेहि ।

ये । राधसा । अर्वसा । च । अति । अन्यान् । सुऽवीर्यभिः । च । अभि । संति । जनान् ॥ ५ ॥

हे अग्ने मघवद्गो हविर्लक्षणधनयुक्तभ्यो नोऽस्मभ्यं पुरुवात्राभिर्बह्वर्हस्रुती ऊतिभी रक्षणीः सह यव चायनीयं रयिं धनं नु चिप्रं धिहि । देहि । प्रयत्न । चण्द्रो वल्यमाणेन समुच्चयार्थः । ये राधुसा धनं श्रवसात्त्रेण च सुवीर्यभिः शोभन्वीर्यशान्दान जनाग्रनुयानति अतिशयनाभि मति अभिभवति तादृशान् चांशस्मभ्यं देहीत्यर्थः ॥

इमं यज्ञं चनो धा अग्न उग्नं तं आमानो जुहुते हविष्मान् ।

भरद्वाजेषु दधिपे सुवृक्तिमवीर्वाजस्य गन्धस्य माता ॥ ६ ॥

इमं । यज्ञं । चनः । धाः । अग्ने । उग्न । यं । ते । आमानः । जुहुते । हविष्मान् ।

भरत्ऽवाजेषु । दधिपे । सुऽवृक्तिः । अवीः । वाजस्य । गन्धस्य । माता ॥ ६ ॥

हे अग्ने उग्न कामयमानम्वमिमं पुरोवर्ति यज्ञं यागसाधनं चनो हविर्लक्षणमन्न धाः । धिहि । स्वात्मानं धारय । यं च पुरोडाशादिकसामान आसीन उपविशन हविष्मान्हविर्युक्तो यजमानस्तं तुभ्य त्वदर्थं जुहुते जुहीति तमिममित्यन्वयः । अपि च भरद्वाजेष्वपि सुवृक्तिं सुष्ठु दीप्यैर्वर्जिता मति दधिपे । धारय । गन्धस्य ॥ गन्धतिर्मिश्रीग्नावकर्मा ॥ मिश्रणीयस्य प्राणस्य वाजस्यान्नस्य माता समजं निमित्तभूतऽवीः । तानुपीयन् च ॥

वि द्वेपांसीनुहि वर्धयेत्तां मदेम गतहिमाः सुवीराः ॥ ७ ॥

वि । द्वेपांसि । इनुहि । वर्धये । इत्तां । मदेम । गतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ७ ॥

हे अग्ने द्वेपांसि द्वेष्टुन शत्रुन वीनुहि । विविधं गमय । इत्तामन्नं चास्मदीयं वर्धये । वयं च सुवीराः शोभन्वीरिः पुत्रपांश्चदिभिरूपताः सतः गतहिमाः गत हिमतान् सवत्सराश्चमदेम । मदेम । तः । मुयास्म ॥ ॥ १० ॥

यजन्व होतरिति पट्टचमेकादश मुक्त भरद्वाजस्यार्थं विष्टुमसाधये । अनुक्रम्यते च । यजन्व परिडति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनग्रम्यथोरुक्तो विनियोगः ॥

यज्ञस्व होतरिपितो यज्ञीयानग्ने वाधो मरुतां न प्रयुक्ति ।

आ नो मिचावरुणा नासत्या द्यावा होत्राय पृथिवी ववृत्याः ॥ १ ॥

यज्ञस्व । होतः । उपितः । यज्ञीयान् । अग्ने । वाधः । मरुतां । न । प्रऽयुक्ति ।

आ । नः । मिचावरुणा । नासत्या । द्यावा । होत्राय । पृथिवी उति । ववृत्याः ॥ १ ॥

हे होतृदेवानामाहोतरग्ने यज्ञीयान्प्रतमम्वमिपितः प्रपितोऽस्माभिः प्रार्थितः मन । नेति संप्रत्यक्षं । संप्रति प्रयुक्ति प्रयुक्तो प्रयुज्यमाने यज्ञं मरुता देवानां वाधः शत्रुणा वाधकं गणं यजन् । यज्ञेतराकृत्य । हे होतरग्ने यजन्व देवानित्येकं वाक्यं । प्रयुज्यते इति प्रयुक्तिं वल । मरुता न प्रयुक्ति मरुता वलमिवास्मत्कृतुन वाधः वाधन्वति द्वितीयं वाक्यं । अपि च मिचावरुणा । अहरभिसानी देवो मिचो वरुणो रात्र्यभिसानी । ती च नामत्या मत्यस्य नेतारी मत्यमभावावैव वा नामिकाप्रभवा वाश्विनी द्यावापृथिवी दिव च पृथिवी च एतां देवान् होत्रायाम्मथज्ञाय तदर्थंसा ववृत्याः । आवर्तय । आवहेत्यर्थः ॥

त्वं होता मंदतमो नो अध्रुगंतदेवो विदथा मर्त्येषु ।

पावक्या जुह्वा ३ वह्निगसाग्ने यज्ञस्व तन्व १ तव स्वां ॥ २ ॥

त्वं । होता । मंदऽतमः । नः । अध्रुक् । अंतः । देवः । विदथा । मर्त्येषु ।

पावक्या । जुह्वा । वह्निः । अंसा । अग्ने । यज्ञस्व । तन्व । तव । स्वां ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वं मर्त्येषु मनुष्येष्वन्तर्मध्ये वर्तमानो विदथा विदथे यज्ञे होता देवानामाह्वाता भवसि । कीदृशस्य । मंदतमः मृत्युतमो नोऽस्माकमधुगद्गोग्धास्यदर्थं द्रोहरहितो वा । सर्वदा मित्रभुत इत्यर्थः । देवो दानादिगुणयुक्तः । अपि च हे अग्ने जुहा । हव्यं तं ऽस्यामाहुतय इति जुह्वन्नात्मा । तयो पावकया शोधयिष्या-
मास्यन् देवानामास्यभुतया वह्निर्हविषां वोढा त्वं तव स्वां स्वभुतां स्विष्टकृदाख्यां तन्वं तनूं यजस्व ॥

धन्या चिद्धि त्वे धिपणा वष्टि प्र देवाञ्जन्म गृणते यजध्वे ।

वेपिष्ठो अंगिरसां यद्ध विप्रो मधु छंदो भनति रेभ इष्टौ ॥ ३ ॥

धन्या । चित् । हि । त्वे इति । धिपणा । वष्टि । प्र । देवान् । जन्म । गृणते । यजध्वे ।

वेपिष्ठः । अंगिरसां । यत् । ह । विप्रः । मधु । छंदः । भनति । रेभः । इष्टौ ॥ ३ ॥

धन्या धनमिच्छन्ती धनहेतुभुता धिपणा स्मृतिर्हे अग्ने त्वे त्वां वष्टि । कामयते । चिदित्येतत्पादपुराणं । किमर्थं । देवान्यष्टव्यानिन्द्रादीन् प्र यजध्वं प्रकर्षेण यष्टुं त्वदीयं जन्म प्रादुर्भावं गृणते स्मृते यजमानायद्वग्भु-
तयजमानार्थं । यद्ध यदा खन्वागिरसामुषीणां मध्ये वेपिष्ठोऽतिशयेन स्मृतः प्रेरयिता विप्रो मेधावी रेभः
स्मोता भरद्वाज इष्टौ यज्ञे मधु मधुमन्त्रदकरं छंदः स्तोत्रं भनति उच्चारयति तदा धिपणा वष्टीत्यन्वयः ॥

अद्विद्युतस्त्वपाको विभावाम्ने यजस्व रोदसी उरुची ।

आयुं न यं नमसा रातहव्या अंजति सुप्रयसं पंच जनाः ॥ ४ ॥

अद्विद्युतत् । सु । अपाकः । विऽभावा । अग्ने । यजस्व । रोदसी इति । उरुची इति ।

आयुं । न । यं । नमसा । रातऽहव्याः । अंजति । सुऽप्रयसं । पंच । जनाः ॥ ४ ॥

अयमग्निः अद्विद्युतत् । सुप्र योतते । दीप्यते । कथंभुतः । अपाकः । पाकः पक्त्वप्रक्षो मुखः । तद्विलक्षणो
ऽपाकः । विभावा दीप्तिमान् । शिपः प्रत्यक्षकृतः । हे अग्ने म त्वमुरुची उरु विस्तीर्णमंचंख्यां विस्मृते रोदसी
यावापृथिव्यां यजस्व । हविषा पुजय । आयुं न मनुष्यमतिथिमिव यं पंच जना मनुष्या ऋत्विग्यजमानलक्षणा
रातहव्या दत्तहविष्काः संतः सुप्रयसं शोभनहविलक्षणमग्निं नमसास्तेन हविलक्षणेनाजतिं सिंचति तर्पयति स
य यजस्वित्यन्वयः ॥

वृजे ह यन्ममसा वह्निर्मावयामि सुगृधृतवती सुवृक्तिः ।

अम्यंश्चि सद्य मदेने पृथिव्या अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चष्टुः ॥ ५ ॥

वृजे । ह । यत् । नमसा । वह्निः । अग्ने । अयामि । सुक् । घृतऽवती । सुऽवृक्तिः ।

अम्यंश्चि । सद्य । सदेने । पृथिव्याः । अश्रायि । यज्ञः । सूर्ये । न । चष्टुः ॥ ५ ॥

यद्ध यदा खलु नमसा हविषा सहापार्ष्णिमसीधे वह्निर्वृजे ॥ वृजिर्ऋदनाथः ॥ क्षियते । आह्वयत
इत्यर्थः । सुवृक्तिः सुप्र दीपवर्जिता घृतवती घृतपुर्णा सुगयामि । नियम्यते । वह्निष्यामाचते । तथा पृथिव्या
भुमेः सदेने स्थाने सद्य हविरासादनार्थां वेदिरम्यचि ॥ स्यर्जतिर्गतिकर्मा ॥ गम्यते । परिगृह्यते । तदानीं यज्ञो
ऽश्रायि । यजमान आश्रितो भवति । तत्र दृष्टातः । सूर्ये न चष्टुः । यथा सूर्यं सर्वस्य प्रेरक आदित्य प्रकाशक
तजः समर्पति तद्वत् ॥

दृग्स्या नः पुर्वणीक होतर्देवेभिरग्ने अग्निभिरिधानः ।

रायः सूनो सहसो वावसाना अति ससेम वृजन् नांहः ॥ ६ ॥

दशस्य । नः । पुरुऽअनीक । होतः । देवेभिः । अग्ने । अग्निऽभिः । उधानः ।
रायः । मृनुः इति । सहसः । ववसानाः । अति । समेस । वृजने । न । अंहः ॥ ६ ॥

हे पूर्वणीक वज्रज्वाल होतृदेवानामाज्ञातरपे देवभिर्देवैर्होतृमानिरन्ध्रैरग्निमित्त्वदिभुतिभुतेः सार्धमिधान
इध्यमानो दीप्यमानः सन नोऽस्मभ्यं रायो धनानि दशस्य । प्रयच्छ । हे सहसः मृनो वलस्य पुत्रापि वृवमाना
हविषा त्वामाच्छादयंतो वयं वृजने न शक्नुमिवांहः पापमति समस । अतिगन्तव्यम् । अतिकर्मित्वर्थः ॥ ॥ १३ ॥

मध्ये होतिरिति पठुंचं ढादशं मृक्तं भरद्वाजस्यार्थं विष्णुभमापेय । मध्य इत्यनुक्रात ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्व
यौक्ता विनियोगः ॥

मध्ये होता दुरोणे वहिषो रात्रिस्तोदस्य रोदसी यजध्यः ।

अयं स मृनुः सहसं चृतावा दूरात्सूर्यो न शोचिषा ततान ॥ १ ॥

मध्ये । होता । दुरोणे । वहिषः । राट् । अग्निः । तोदस्य । रोदसी इति । यजध्यः ।

अयं । सः । मृनुः । सहसः । चृतऽवा । दूरात् । सूर्यः । न । शोचिषा । ततान ॥ १ ॥

होता देवानामाज्ञाता वहिषो यज्ञस्य राट् रात्रिस्तोदस्य । त्रयति तपसा पीड्यत इति तोदो यज
मानः । तस्य दुरोणे गृहे मध्ये निपीदतीति शेषः । किमर्थं । रोदसी यावापृथिव्या यजध्यं यष्टु । स तादृशी
ऽयं सहसः मृनुः सहसस्य च चृतावा सत्यवात्यज्ञवान्नापिः सूर्यो न सूर्य इव दूराद्भरत एव शोचिषा तत्रमा
ततान । आतनोति । विस्तारयति । दूरदेशे वर्तमानोऽपि सूर्य इव सर्वं जगद्भ्रामयतीत्यर्थः ॥

आ यस्मिन्त्वे स्वपाकि यज्ञच यशोदाजन्तसर्वततिव नु द्योः ।

त्रिपधस्यस्ततरूपो न जंहो हव्या मघानि मानुषा यजध्यः ॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । त्वे इति । मु । अपाकि । यज्ञच । यशो । राजन । सर्वताताऽडय । नु द्योः ।

त्रिऽसधस्यः । ततरूपः । न । जंहः । हव्या । मघानि । मानुषा । यजध्यः ॥ २ ॥

द्योः स्तोता सर्वतातिव । इवशब्दः पुरकः । यज्ञनामितत । सर्वताता सर्वस्वायमानं यज्ञं । यदा । सर्वश-
ब्दात्स्वार्थकस्मात्तन्प्रत्ययः । सर्वः स्तोता हे यज्ञच यष्टव्य राजन राजमानापि अपाकि प्राज्ञं त्वं यस्मिन्त्वे
स्वयि मु अत्यंतं नु त्रिपमा यज्ञत आयजति हवीषि जुहोति त्रिपधस्यस्त्रिपु लोकेषु सह स्थितः । यदा । गार्ह-
पत्यादिरूपेण त्रिधावस्थितः । तादृशस्य ततरूपो न तरिता सूर्य इव जहः शीघ्रं गता भव ॥ जह इति हते
गतिकर्मणो रूपं ॥ यदा ॥ तं प्रवततरणयोरित्यस्मात्क्रमा रूपं ततर्वाति । तस्य पञ्चा रूपमेतत्ततरूप इति ॥
तरितुः सूर्यस्त्विव जहो वेगमेव भवत्वित्यर्थः । किमर्थं । मघानि सहनीयानि प्रशस्यानि मानुषा मनुष्याणां
संबन्धीनि हव्या हव्यानि हवीषि यजध्यं यष्टु देवेभ्यो दातुं ॥

तेजिष्ठा यस्यारतिर्वनेराट् तोदो अध्वन्न वृधमानो अद्योत ।

अद्रोघो न द्रविता चेतति त्मन्मर्त्योऽवर्च ओषधीषु ॥ ३ ॥

तेजिष्ठा । यस्य । अरतिः । वनेऽराट् । तोदः । अध्वन्न । न । वृधमानः । अद्योत ।

अद्रोघः । न । द्रविता । चेतति । त्मन् । अमर्त्यः । अवर्चः । ओषधीषु ॥ ३ ॥

यस्यापेररतिर्गन्त्री ज्वाला तेजिष्ठातिशयेन तेजस्विनी सती वनेराट् दावर्चपणारण्यं राजमाना वर्तते
वृधमानो वर्धमानः सोऽपिस्तोदो अध्वन्न न । तोदः सर्वस्य प्रेरकः सूर्यः । स इवाध्वनि स्वमार्गं तरित्वेऽद्योत ।

प्रकाशते । अपि चाद्रोघो न अद्रोग्धव्यः । यद्वा । प्राणरूपेण सर्वेषामद्रोग्धा वायुरिव तादृशोऽमर्त्यो मरणरहितः सोऽपिरोषधीषु । आपः पाक एषु धीयत इत्योषधयो वनानि । तेषु द्रवित्वा शीघ्रगामी सन् अवर्तः केनाप्यवारणीयसु भवन् तस्मात्तस्मात् स्वप्रकाशनेव चेतति । चेतयति । सर्वे जग्धत् ज्ञापयति ॥

सास्माकैर्भिरतरी न शूषैरग्निः एवे दम् आ जातवेदाः ।

दून्वो वन्वन् क्रत्वा नावोऽस्रः पितेव जारयायि यज्ञे ॥ ४ ॥

सः । अस्माकैभिः । एतर्हि । न । शूषैः । अग्निः । स्तवे । दमे । आ । जातऽवेदाः ।

दुऽअन्नः । वन्वन । क्रत्वा । न । अवा । उऽस्रः । पिताऽऽव । जारयायि । यज्ञे ॥ ४ ॥

जातवेदा जातधनो जातप्रज्ञो वा सोऽपिरस्माकैर्भिरस्मदीयेः स्तोतुर्भिरतरी न । एतर्हि गन्तरि याचमाने पुरुषे विशमानानि स्तोत्राणि यथात्यंतं सुखकाराणि तथा शूषेः सुखकरः स्तोत्रदं मेऽस्मदीये यज्ञगृह आ अभिमुख्यन् स्तवे । स्तूयते । अपि च दून्वः । दूद्गमः । स एवात्र यस्य स तथोक्तः । अत एव वन्वन वनानि संभजन क्रत्वा न क्रतुनास्मदीयेन कर्मणा चावा गता च भवति । तत्र दृष्टांतः । उऽस्रः पितेव । पिता पालयिता वताना जनको वोमो वृषभ इव । स यथा भेषुनार्थं शीघ्रं गच्छति तद्वत् । यज्ञैर्यज्ञवद्वियंजमानसु जारयायि स्तूयते ॥ जरतेः स्तुतिकर्मण एतदृषं ॥

अधं स्मास्य पनयंति भासो वृथा यत्तदनुयाति पृथ्वीं ।

सद्यो यः स्यंद्रो विषितो धवीयानृणो न तायुरति धन्वा राट् ॥ ५ ॥

अधं । स्म । अस्य । पनयंति । भासः । वृथा । यत् । तदनु । अनुऽयाति । पृथ्वीं ।

सद्यः । यः । स्यंद्रः । विऽसितः । धवीयान । ऋणः । न । तायुः । अति । धन्व । राट् ॥ ५ ॥

अधार्गिभीके । स्मिति पुरकः । अस्यायंभासो रश्मीन पनयति । स्तोतारः स्तुवति । यद्यदा वृथानायासेन तन्न तन्न तनुकुर्वन् वनानि सम्यग्दहनं पृथ्वीं विस्मीणां सरण्यभुवमनुयात्यनुगच्छति तदानीं पनयतीत्यन्वयः । योऽपि स्यंद्रः स्यंदनवान् विषितो विमुक्तः प्रतिबंधरहितः अत एव सद्यः शीघ्रं धवीयान् गतुमो भवति । क इव । ऋणो न तायुः ॥ ऋणोतिगतिकर्म ॥ तायुरिति स्तननाम । यथा स्तनः शीघ्रं गता भवति तद्वत्सोऽयमपिर्धन्व मरुभूमिसतिक्रम्य राट् । राजते । यद्वा । धन्वत्यस्मादाप इति धन्वातरिज । अतिग्रथनांतरितमाक्रम्य राजते ॥

स त्वं नो अर्वन्निदाया विश्वेभिरग्रे अग्निभिरिधानः ।

वेपिं रायो वि यामि दुच्छुना मदेम गतहिमाः सुवीराः ॥ ६ ॥

सः । त्वं । नः । अर्वन् । निदायाः । विश्वेभिः । अग्ने । अग्निऽभिः । उधानः ।

वेपिं । रायः । वि । यामि । दुच्छुनाः । मदेम । गतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ६ ॥

हे अर्वन् गतरथे स तादृशस्त्वं निदाया निदिश्याः प्रजाया निदाया एव वा पाहीति शेषः । कथंभूतः सन् । विश्वेभिः सर्वैरग्निभिरित्यन्ताप्याभुतिरिधान इध्यमानः सन् । रायो धनानि चास्मान् वेपि । गमय । यद्वा । हविर्लक्षणां धनानि वेपि । कामयम् । दुच्छुना दुःखकारिणीः शत्रुसना वि यामि च । विविधं गमयामि च । वयं च सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतः गतहिमाः शतं सयत्सरात्मदम् । मोदम् ॥ ॥ १४ ॥

त्वदिदंशति पटुच त्रयोदश मृक्त भरद्वाजस्यार्थं त्रिभुवनाभय । त्वदिदंशत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्तनश्रव्य योरुक्तो विनियोगः ॥

त्वद्विश्वा सुभग सौभगास्त्यग्रे वि यंति वनिनो न वयाः ।

श्रुष्टी रयिर्वाजो वृत्रतूर्य दिवो वृष्टिरीक्षो रीतिरपां ॥१॥

त्वत् । विश्वा । सुऽभग । सौभगानि । अग्रे । वि । यंति । वनिनः । न । वयाः ।

श्रुष्टी । रयिः । वाजः । वृत्रऽतूर्य । दिवः । वृष्टिः । ईक्षः । रीतिः । अपां ॥१॥

हे सुभग गोमनधनाय विश्वा विश्वानि सर्वाणि सौभगानि धनानि त्वत्त्वन्तो वि यति । विविध निर्गच्छति । हिरण्यमुलत्वात्सर्वेषां धनानां हिरण्य चायैः सकाशादुत्पन्न । तस्य रतः परापतत्तद्विरण्यमभवत् । तै० ब्रा० १. १. ३. ८. इति श्रुतिः । निर्गमने दृष्टातः । वनिनो न वयाः । यथा वृत्राणां विविध निर्गच्छति । तद्वत् । तथा रयिः पशुसंघस्य त्वत्सकाशादेव श्रुष्टी क्षिप्येति । निर्गच्छति । पशवो वै रयिः पशुनिवावरूढ इति तैत्तिरीयक । वृत्रतूर्यं वृत्राणां शत्रुणा हिंसके मयाम् शत्रुन जेतुं वाजो बलं च त्वन्तो यति । दिवो वृष्टिरवाद्या वृष्टिः सर्वापि त्वत्त एव यति । अयां प्राप्ताहतिः मस्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टिः वृष्टिरन्नं ततः प्रजा इति स्मरणात् । अतस्त्वमीडाः सर्वैः मृत्यः सन् अपामुदकानां रीतिर्गमयिता भवामि ॥

त्वं भगो न आ हि रत्नमिषे परिज्मेव शयसि दस्मवर्चाः ।

अग्रे मित्रो न बृहत् ऋतस्यासि शान्ता वामस्य देव भूरः ॥२॥

त्वं । भगः । नः । आ । हि । रत्नं । इषे । परिज्माऽडव । शयसि । दस्मऽवर्चाः ।

अग्रे । मित्रः । न । बृहत् । ऋतस्य । असि । शान्ता । वामस्य । देव । भूरः ॥२॥

हे अग्रे भगो भजनीयस्त्व नोऽस्मभ्य रत्नं रमणीयं धनमिषे । आगमय । प्रयच्छ ॥ इण गतावित्यस्यैतद्रूपं । होति पुरकः ॥ दस्मवर्चा दर्शनीयदीप्तमिव परिज्मेव परितो गता वायुरिव क्षयसि । सर्वत्र निवससि । यद्वा । क्षयतिरश्वर्यकम् । सर्वस्थगिणं । हे अग्रे मित्रो न प्रसीतम्रायको देव इव बृहतो महत् कृतस्योदकस्य यज्ञस्य वा क्षत्तामि ॥ ऋदतिरत्र दानकम् ॥ दाता भवामि । तथा हे देव शीतमानाय भूरर्ब्रह्मस्य वामस्य वन नीयस्य धनस्य च दाता भवमीत्यनुपगः ॥

स सत्यंतिः शवंसा हंति वृत्रमग्रे विप्रो वि पणेभर्ति वाजं ।

यं त्वं प्रचेत ऋतज्ञात राया सज्जोषा नप्रापां हिनोषि ॥३॥

सः । सतऽपतिः । शवंसा । हंति । वृत्रं । अग्रे । विप्रः । वि । पणेः । भर्ति । वाजं ।

यं । त्वं । प्रऽचेतः । ऋतऽज्ञात । राया । सऽजोषाः । नप्रा । अपां । हिनीषि ॥३॥

हे अग्रे सत्यंतिः सता पालयिता स पुरुषो वृत्रमावरकं शवं शवंसा वन्निन इति । स च विप्रो मेधावी सन् पणैर्वणिज एतज्ज्ञातोऽमुरस्य वाजमन्नं बलं वा वि भर्ति । वियुज्य हरति ॥ इत्यहोर्भे इति मत्व ॥ हे प्रचेतः प्रकृष्टज्ञान ऋतज्ञात । ऋतमिति यज्जनास । तदर्थं ज्ञातायै अपा नप्रा न पातयिष्या पूर्वर्णं मध्यमस्थानिनं वेषुतायिना सज्जोषाः संगतमिव य पुरुष राया ॥ चतुर्थ्यर्थं तृतीया ॥ धनार्थं हिनीषि प्रेरयामि स हंतीत्यन्वयः ॥

यस्ते मृनो सहसो गीर्भिरुक्थैर्यज्ञैर्मर्तो निशितिं वेद्यो नट ।

विश्वं स देव प्रति वारमग्रे शन्ते धान्यं पत्यन्ते वसव्यः ॥४॥

यं॑।ते।सू॒नो॒ इति॑।सह॒सः॑।गीः॒ऽभिः॑।उ॒क्थैः॑।य॒ज्ञैः॑।म॒र्तैः॑।निऽश॒तिं।वे॒द्या।आ॒न॒ट्।
वि॒श्वं।मः॑।दे॒व।प्र॒ति॑।वा॒।अ॒रं॑।अ॒ग्ने॑।ध॒त्ते॑।धा॒न्यं॑।प॒त्य॑ते॒।व॒स॒व्यैः॑ ॥४॥

हे महमः मुनो बलस्य पुत्राये ते तव निशितिं तेच्छ्वं यो मर्तो मनुष्यो यज्ञमानो गीभिः स्तुतिभिरुक्थैः शस्त्रैर्यज्ञैर्यजमानसाधनैर्हविर्भिश्च वेद्या वेद्यायां यज्ञभुमावानट् प्रापयति स मर्तो हे देव द्योतमानापि विश्वं सर्वमरं पर्याप्तं। वाग्व्यस्यार्थं। धान्यं च प्रति धत्ते। प्रतिधारयति। वसव्यैर्वसुभिश्च पत्यते। संगच्छते ॥

ता नृ॒भ्य आ॑ सौ॒श्रव॒सा सु॒वीरा॑ग्ने॒ सू॒नो सह॒सः पु॒ष्यसे॑ धाः ।

कृ॒णोपि॑ य॒च्छव॑सा भूरि॒ प॒श्वो व॒यो वृ॒काया॑र॒ये ज॒मुर॑ये ॥५॥

ता।नृ॒ऽभ्यः॑।आ॑।सौ॒श्रव॒सा।सु॒वीरा॑।अ॒ग्ने॑।सू॒नो॒ इति॑।सह॒सः॑।पु॒ष्यसे॑।धाः॑।

कृ॒णोपि॑।यत्।श॒वसा॑।भूरि॒।प॒श्वः॑।व॒यः॑।वृ॒काय॑।अ॒रये॑।ज॒मुर॑ये ॥५॥

हे महमः मुनो सहसस्पुत्राग्ने सुवीराः शोभनैः पूर्वरूपतानि सौश्रवसा सुश्रवांसि शोभनान्यत्राणि ता तानि नृभ्यः शत्रुर्जनभ्य आहृत्य धाः। अस्मां धाहि। किमर्थं। पुष्यसे पोषार्थं। यद्वा। नृभ्यः स्तुतीनां ननुभ्योऽभ्यसाधहि। आभिमुख्येन प्रयुक्तं। शवसा बलेन युक्तस्त्व भूरि वृकलं पशुः पशोः सर्वाधि दध्यादिलक्षणं यद्वा गोऽन्नं वृकायादावे जमुरय उपलपयिष्य अरये शवसे कृणापि करोषि तदन्नमाहृत्य प्रयच्छत्यर्थः ॥

व॒द्या सू॒नो सह॒सो नो॑ विहा॒या अ॒ग्ने तो॑कं तन॒यं वा॒जि नो॑ दाः ।

वि॒श्व॒भिर्गी॒र्भिर॒भि पृ॒तिम॑श्यां म॒देम॑ ग॒तहि॑माः सु॒वीराः॑ ॥६॥

व॒द्या।सू॒नो॒ इति॑।सह॒सः॑।नः॑।वि॒हायाः॑।अ॒ग्ने।तो॑कं।तन॒यं।वा॒जि।नः॑।दाः॑।

वि॒श्व॒भिः।गीः॒ऽभिः॑।अ॒भि।पृ॒तिं।अ॒श्यां॑।म॒देम॑।ग॒तऽहि॑माः।सु॒वीराः॑ ॥६॥

हे महमः मुनोऽपि विहायाः। महत्तामेतत्। महाम्बलं नोऽस्माक वसा वदिता हितोपदेष्टा भव। अपि च तोकं पुत्रं तनयं तत्पुत्रं च वाजि अन्नयुक्तं नोऽस्माभ्य दाः। देहि। अहं स्तोता विश्वभिः सर्वाभिर्गीर्भिरभ्यस्त्वद्विषयाभिः पुतिं कामानां पुतिमश्रया। अभिप्राप्नुया। अन्यद्वत् ॥ ॥५५॥

अप्रा य इति पठुच चतुर्दश मुक्त भरद्वाजस्याप्येवमाश्रय। पशो शक्ररी शिष्टाः पचानुष्टुभः। तथा चानुक्रांतं। अप्रा य आनुष्टुभ शक्रयतमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्रये कतावाश्रयनशस्त्रे चंद मुक्त। सूचितं च। अप्रा यो होताजनिष्ट। आ० ४ १३। इति ॥ अत्रैश्वर्यवर्षाख्ये चतुरात्रेऽहोनि तृतीयेऽहनीदं मुक्तमाज्यशस्त्रं। सूचितं च। अप्रा यो सत्यो द्रव इति तृतीये। आ० १० ०। इति ॥

अ॒प्रा यो॑ स॒त्यो दु॒वो धि॒यं जु॒जोष॑ धी॒तिभिः॑।भ॒सन्तु॑ प॒ प्र॒पूर्य॑ ऽपं व॒रीता॑वसे ॥१॥

अ॒प्रा।यः॑।स॒त्यः॑।दु॒वः॑।धि॒यं॑।जु॒जोष॑।धी॒तिऽभिः॑।भ॒सन्तु॑।नु॒।सः॑।प्र॒।पूर्यः॑।

उ॒पं॑।व॒रीत॑।अ॒वसे॑ ॥१॥

यो सत्यो मनुष्योऽप्रापार्षावर्षावपय द्रवः परिचरणं धियं कर्म च यज्ञादिलक्षणं धीतिभिः स्तुतिभिः सार्धं जुजोष भवति आचरति स सत्यः पूर्यः पूर्वपां मुख्यः स नु क्षिप्रं प्र भसतु। प्रभासते। प्रकृष्टप्रकाशवान् भवेत्। अवसे पुत्रादीनां रक्षणार्थमपमत्तं च वरीत। वृणीत। संभजित। शत्रुसकाशाकभेत्यर्थः ॥

अ॒ग्निरि॒डि प्र॑चे॒ता अ॒ग्निर्वे॒धस्त॑म॒ ऋषिः॑ ।

अ॒ग्निं हो॒तार॑मी॒ळते॑ य॒ज्ञेषु॑ म॒नुषो॑ वि॒शः॑ ॥२॥

अग्निः । इत् । हि । प्रऽचेतः । अग्निः । वेधऽतमः । ऋषिः ।

अग्निं । होतारं । ईरुते । यज्ञेषु । मनुषः । विणः ॥ २ ॥

अग्निरिदमिव प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानवान् नान्यः कश्चित् । हि यस्मादेवं तस्माद्विधस्तमो विधातुतमोऽतिशयेन हविर्वहनादीनां कर्मणा कर्ता ऋषिः सर्वस्य द्रष्टा च भवति । मनुषो मनुष्यस्य यज्ञमानस्य विणः प्रजा ऋत्विग्लक्षणा होतारं देवानामाह्वितारं तादृशमपि यज्ञेषु यागेष्वीरुते । भवति ॥

नाना ह्यग्नेऽवसे स्पर्धते रायो अर्यः । तूर्वतो दस्युमायवो व्रतः सीष्टतो अग्रतः ॥ ३ ॥

नाना । हि । अग्ने । अवसे । स्पर्धते । रायः । अर्यः । तूर्वतः । दस्युः । आयवः । व्रतः । सीष्टतः । अग्रतः ॥ ३ ॥

हे अग्ने अर्योऽरः शत्रो रायो धनान्यवसे त्वत्सोतृणां रक्षणार्थं नाना शत्रुसकाशात्पृथग्भूताः स्पर्धते । अहमेव पालयान्यहमेव पालयानीति स्पर्धा कर्षति । आयवो मनुष्यान् च सोतारो दस्युमुपधर्षयितारं शत्रुं तूर्वतो हिंसतो व्रतस्वद्विवर्षयितारं व्रतविरोधिज्ञं च पुरुषं सोक्षतः सोदुमभिमवितुमिच्छतो भवति ॥

अग्निरप्सामृतीपहं वीरं ददाति सत्पतिं ।

यस्य व्रसंति शवसः संचक्षि शववो भिया ॥ ४ ॥

अग्निः । अप्सां । ऋतिऽसहं । वीरं । ददाति । सत्पतिं ।

यस्य । व्रसंति । शवसः । संचक्षि । शववः । भिया ॥ ४ ॥

अयमपि वीरं पुत्रं ददाति । सोतृभ्यः प्रयच्छति । कीदृशं पुत्रं । अप्सामपासाप्लव्यानां कर्मणा मनीषा संभक्तारमृतीपहमृतीनामरातीनां सोद्वारमभिमवितारं सत्पतिं सता कर्मणा पालयितारं । यस्य वीरस्य संचक्षि संदर्शने सति शवसो बलात् भिया भीत्या शववस्त्वमिति उद्दिशते तं वीरमित्यन्वयः ॥

अग्निरिह विद्वन्ना निदो देवो मर्तं मुरुष्यति । महावा यस्यावृतो रयिवाजेष्ववृतः ॥ ५ ॥

अग्निः । हि । विद्वन्ना । निदः । देवः । मर्तः । मुरुष्यति । महावा । यस्यावृतः । रयिवाजेष्ववृतः ॥ ५ ॥

रयिः । वाजेषु । अवृतः ॥ ५ ॥

महावा । सहो बलं । तद्वान् देवो दानादिगुणयुक्तोऽग्निरिदं विद्वन्ना ज्ञानिनं युक्तः मनः तं मर्तं मनुष्यं यज्ञमानं निदो निदकादुरुष्यति । रक्षति । होति पुरकः । यस्य मर्तस्य रयिर्हविर्लक्षणं धनमवृतो रयिः प्रभृतिभिरनाच्छादितं वाजेषु यज्ञेष्ववृतोऽन्ययज्ञमानिगसंभक्तं तं हविष्मतं यज्ञमानमुरुष्यतीत्यन्वयः ॥

अच्छा नो मित्रमहो देवं देवानग्ने वोचं सुमतिं रोदस्योः ।

वीहि स्वस्तिं मुष्टितिं दिवो नृन्धिषी अंहांसि दुरिता तरेम ता तरेम तवावसा तरेम ॥ ६ ॥

अच्छ । नः । मित्रऽसहः । देवः । देवान् । अग्ने । वोचं । सुऽमतिं । रोदस्योः ।

वीहि । स्वस्तिं । मुष्टितिं । दिवः । नृन् । धिषः । अंहांसि । दुऽदुता । तरेम । ता । तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ ६ ॥

• व्याख्यति यं ॥ अक्षरार्थम् । अनुकूलदीप्ते दानादिगुणयुक्तापि वावापृथिव्योरभिगतस्त्वमस्मदीयां मुष्टुतिं यष्टव्यान् देवान्प्रति वाचः । प्रवृद्धिः । स्तुतिर्मेतन्मन्त्रांश्च मुनिवासमविनाशं गमय । वयं च त्वत्प्रसादाद्विष्टुन पापानि तत्फलानि दुर्गमनानि चातिक्रामेम । व्यवहितानि जन्मातरुतानि च तान्यतिक्रामेम । त्वदीयेन रचयिनात्यतमतिक्रामेमेति ॥ ॥ १६ ॥

इमम् पु व इत्येकोनविंशत्युचं पंचदशं मृक्सांगिरसस्य वीतहव्यस्य भरद्वाजस्य वार्यमायेयं । आदी नव जगत्पृथिवीयापृथ्वी तु शक्रयतिशक्रयौ पंचदशी शक्ररी मग्नदश्मनुष्टवष्टादशी वृहती दशम्याद्याः पंच षोड-
शेकोनविंशती चेति मग्न चिष्टुमः । तथा चानुक्रांतं । इमम् एकोना वीतहव्य ऋषिर्वा जागतं प्राग्दशम्यास्तुती यापंचदश्या शक्रयौ पृथ्वीशक्रयनुष्टवष्टा उपोत्य इति ॥ प्रातरनुवाक आप्रेय क्रतावाश्चिनगस्ये चादिती नवर्चः । सूचितं च । इमम् पु वो अतिथिमुपर्वधमिति नव । आ० ४. १३. इति ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि नव चमाज्यस्यं । सूचितं च । इमम् पु वो अतिथिमुपर्वधमिति नव । आ० ५. १०. इति ॥

इमम् पु वो अतिथिमुपर्वधं विश्वासां विंशं पतिमृजसे गिरा ।

वेतीहिवो जनुपा कच्चिता शुचिर्ज्योक्चिदत्ति गर्भो यदच्युतं ॥ १ ॥

इमं । ऊं इति । सु । वः । अतिथिं । उपः । ऽवुधं । विश्वासां । विंशं । पतिं । मृजसे । गिरा ।

• वेति । इत । दिवः । जनुपा । कत् । चित । आ । शुचिः । ज्योक् । चित् । अत्ति । गर्भः ।

यत् । अच्युतं ॥ १ ॥

हे वीतहव्य ऋषि भरद्वाज वा वस्त्वं ॥ विभक्तिवचनयोर्यत्ययः ॥ इमम् इममेवापि गिरा सृज्या मृजसे । मृष्ट प्रसाधय ॥ ऋजतिः प्रसाधनकमेति यास्कः ॥ कीदृशः । अतिथिं सततं गतारं । यद्वा । अतिथिवत्पूज्य । उपर्वधमुपमि प्रवृद्ध विद्यासा सर्वासामा विंशं प्रजाना पति पालयितार । जनुपा जन्मना स्वत एव शुचिः शुद्धी निमन्त्रो वापिः कच्चित कदाचित् कस्मिंश्चिन्त्यागकानि दिवो युलोकादा वेति । आगच्छति । तदानीं प्रसाधयत्यन्वयः । एव प्रसाधितोऽपिगर्भोऽरण्योर्मध्य गर्भवद्वर्तमानः । यद्वा । वावापृथिव्योर्गर्भभूतः सन् यद्विचरच्युत च्युतिरहितं नित्यमपिहोवादिमाधनभुत पयःप्रभृतिक तत ज्योक्चित चिरकालमिति । मत्तयति ॥

मिचं न यं सुधितं भृगवो दधुर्वनस्पतावीर्ध्वमूर्ध्वगोचिपं ।

स त्वं सुप्रीतो वीतहव्ये अद्भुत प्रणस्तिभिर्महयसे दिवेदिवे ॥ २ ॥

मिचं । न । यं । सुधितं । भृगवः । दधुः । वनस्पता । ईर्ध्व । ऊर्ध्वऽगोचिपं ।

स । त्वं । सुप्रीतः । वीतहव्ये । अद्भुत । प्रणस्तिभिः । महयसे । दिवेदिवे ॥ २ ॥

वनस्पतावरण्या सुधितं मृष्ट निहितमीडां सृज्यामूर्ध्वगोचिपमुच्छ्रिततत्रस्कं यमपि त्वां मिचं न मित्रमिव सन्निभुतमिव भृगवो महर्षयो दधुः आदधुः गृहे स्थापितवन्तः हे अद्भुत महत्तरे स तादृशस्त्वं वीतहव्य एतत्संज्ञा ऋषो भुप्रीतः मृष्ट प्रीयमाणो भव । यतो दिवे दिवे प्रतिदिनं प्रणस्तिभिः प्रकृष्टैः स्तोत्रैर्महयसे पुज्यसे । भरद्वाज ऋषिर्मेत वीतहव्य दत्तहविष्के भरद्वाज इति योजनीयं ॥

स त्वं दद्यास्यावृको वृधो भूरयः परस्यांतरस्य तरुपः ।

रायः सृन्तो सहसो मत्येष्वा हृदिंश्छ वीतहव्याय सप्रथो भरद्वाजाय सप्रथः ॥ ३ ॥

सः । त्वं । दशस्य । अवृकः । वृधः । भूः । अयः । परस्य । अंतरस्य । तरुपः ।
 रायः । मूनो इति । सहसः । मर्त्येषु । आ । हृदिः । यच्छ । वीतहव्याय । संप्रथः ।
 भरत्वाजाय । संप्रथः ॥ ३ ॥

हे अये स तादृशोऽवृको बाधकरहितस्त्वं दक्षस्यानुष्ठानममर्थस्य वृधो वर्धयिता भूः । भवामि । तथा
 परस्य विप्रकृष्टस्यासीरिः शर्वोत्तरस्यातिकतरस्य संनिरुष्टस्य शर्वोत्तररूपस्तरिता भवामि । अतः कारणात्
 हे सहसः मूनो संप्रथः सर्वतः पृथुस्त्व मर्त्येषु मनुष्येषु मध्ये भरत्वाजाय समुतहविर्लक्षणात्ताय वीतहयाय । वीत
 गमितं हव्यं हविर्वायं तादृशाय भरत्वाजायति वा योज्य । रायो धनानि कर्दिर्गृहमा यच्छ । प्रयच्छ । संप्रथ
 इति पुनरुक्तिरादर्शार्था ॥

द्युतानं वो अतिथिं स्वर्णरममिं होतारं मनुषः स्वध्वरं ।
 विप्रं न द्युष्टावचमं सुवृक्तिभिर्हव्यवाहमरतिं देवमृजमे ॥ ४ ॥
 द्युतानं । वः । अतिथिं । स्वः । नरं । अमिं । होतारं । मनुषः । सुऽअध्वरं ।
 विप्रं । न । द्युष्टाऽवचमं । सुवृक्तिभिः । हव्यऽवाहं । अरतिं । देवं । अृजमे ॥ ४ ॥

हे वीतहव्य त्वं सुवृक्तिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिर्हव्यवाह हविषा वोढार देवममिमृजमे । प्रमाधय ।
 कीदृश । द्युतानं दीप्यमानं वो यूपमाकमतिथिमतिथिवत्पुण्य स्वर्णं स्वर्गस्य होतारं मनुषो मनाः प्रजापतयेष्ट
 होतारं देवानामाद्धारतारं स्वध्वरं शोभनयज्ञं विप्रं न मेधाविनं विपश्चितमिव युजवचमं । दीप्यमानं वासुत
 युष । तादृशवाचोपेतमरतिमर्थं स्वात्मिन ॥

पावकया यश्चितयत्या कृपा शामनुरुच उपसो न भानुना ।
 तूर्वेन्न यामन्नेतशस्य नृ रणे आ यो घृणे न तनृपाणो अजरः ॥ ५ ॥
 पावकया । यः । चितयत्या । कृपा । शामनं । रुरुचे । उपसः । न । भानुना ।
 तूर्वेन । न । यामनं । एतशस्य । नृ । रणे । आ । यः । घृणे । न । तनृपाणः । अजरः ॥ ५ ॥

योऽपि पावकया शोधयित्वा चितयत्या चितयत्या प्रजापयत्या कृपा दीप्या शामनं रुचं दीप्यते ।
 उपसो न भानुना । यथोपसः प्रकाशनं भामनं तद्वत् । अपि च यामनं यामनि मयामि तूर्वेन शत्रुन हिमन
 पुरुष इवितशस्यतत्त्वज्ञस्य चप रणे सूर्येण सह संयामि महायार्थं योऽपि नृ विप्रमा पुणे आदीप्यते । प्रेतश
 सूर्यं पश्युधान । अ० १० १ ६१ १५ । इति निगमांतर । नृनं सर्वं देवात्मस्य साहाय्यमकार्षे । यश्च तनृपाणमुपित
 प्रभाविनं सर्वमवगणशीलोऽजरं जरारहितश्च भवति तं देवमृजमे इति पूर्वस्यामृचि संबधः ॥ ॥ ५ ॥

अग्निमग्निं वः समिधा न्वस्यत प्रियंप्रियं वो अतिथिं गृणीषणि ।
 उप वो गीर्भिरमृतं विवामत देवो देवेषु वनन्ते हि वार्यं देवो देवेषु वनन्ते हि
 नो दुवः ॥ ६ ॥

अग्निंऽअग्निं । वः । संऽउधा । न्वस्यत । प्रियंऽप्रियं । वः । अतिथिं । गृणीषणि ।
 उप । वः । गीऽभिः । अमृतं । विवामत । देवः । देवेषु । वनन्ते । हि । वार्यं । देवः ।
 देवेषु । वनन्ते । हि । नः । दुवः ॥ ६ ॥

‘हे अस्मदीयाः स्तोतारो वो यूयं प्रियं प्रियमत्यंतं प्रियं वो युष्माकर्मतिथिमतिथिवत्पूज्यं गृणीषणि शब्द-
नीयं स्तुत्यमपिमपिमपिमव । नान्यं देवमित्यर्थः । समिधा समिधनेन समिध्निवा दुवस्यत । परिचरत । यद्वा ।
गृणीषणीति मग्नस्यतं । गृणीषणि स्तोत्रं विपयतया वर्तमानं । अपि च वो यूयभूमृतममरणमपि गीर्भिः
स्तुतिभिरूपत्य विवासत । परिचरत । हि यस्मात् देवेषु मध्ये देवो दानादिगुणयुक्तोऽपि वीर्यं वरणीयं समि-
दादिकं वनते संभजते । हि यस्माच्च देवेषु मध्ये देवोऽपि नोऽस्माकं दुवः परिचरणं वनते संभजते तस्मादुव-
स्यंत्यन्वयः ॥

दशमिऽहस्याप्रिमार्कते समिद्धमिति तुवो जातवेदस्यानिविदानार्थः । मृचितं च । समिद्धमपि समिधा गिरा
गुण इति तुचस्य । आ० ८. १०. । इति ॥

समिद्धमग्निं समिधा गिरा गृणे शुचिं पावकं पुरो अर्ध्वरे ध्रुवं ।

विप्रं होतारं पुरुवारमद्रुहं कविं सुमेरीमहे जातवेदसं ॥ १ ॥

संऽड्डं । अग्निं । संऽड्डा । गिरा । गृणे । शुचिं । पावकं । पुरः । अर्ध्वरे । ध्रुवं ।

विप्रं । होतारं । पुरुवारं । अद्रुहं । कविं । सुमेः । ईमहे । जातवेदसं ॥ १ ॥

समिद्धं सम्यग्दीप्तमपि समिधा समिधनेतुभुतया गिरा स्तुत्या गृणे । स्तोमि । यद्वा । समिधा मसि
हिर्देकरुभिः समिद्धं सम्यगिद्धं । अपि च शुचिं स्वयं शुद्धं पावकं सर्वपां शोधकं ध्रुवं निश्चलं तमपिमर्ध्वरे यज्ञे
पुरस्करोमीति शेषः । तथा विप्रं मेधाविनं होतारं देवानासाङ्गातारं पुरुवारं बहुभिर्वरणीयमद्रुहसद्रुग्धां
सर्वपांमनुकूलं कविं क्रातुदंतिनं जातवेदसं जातानां वेदितारमपि सुमेः सुखर्करः स्तोत्रिरीमहे । संभजामहे ।
यद्वा द्वितीयार्थं तुतीयया । मुस्मानि धनानीमहे । याचामहे ॥

त्वां दृतमग्ने अमृतं युगेयुगे हव्यवाहं दधिरे पायुमीदृशं ।

देवासंश्च मर्तामश्च जागृविं विभुं विशपतिं नमसा नि पेदिरे ॥ ८ ॥

त्वां । दृतं । अग्ने । अमृतं । युगेऽयुगे । हव्यऽवाहं । दधिरे । पायुं । ईदृशं ।

देवासः । च । मर्तासः । च । जागृविं । विऽभुं । विशपतिं । नमसा । नि । पेदिरे ॥ ८ ॥

हे अग्ने त्वा देवासो देवाश्च मर्तासो मनुष्याश्च दृतं दधिरे । विदधिरे । कृतवन्तः । कीदृशं त्वां । अमृतम-
मरणं युगे युगे काले काले तत्तयागानुष्ठानसमये हव्यवाहं हव्यानां हविषां वोढारं पायुं पालयितारमीदृशं
स्तुत्यं । अपि च त उभयविधा जागृविं जागरणशीलं विभुं व्याप्तं विशपतिं विष्णं प्रजानां पालयितारं तमपि
नमसा नमस्कारेण हविर्लक्षणाद्विन वा नि पेदिरे । उपपेदिरे ॥

विभूषन्नग्र उभयाँ अमुं व्रता दृतो देवानां रजसी समीयसे ।

यज्ञे धीतिं सुमतिमावृणीमहेऽध स्मा नस्त्रिवरूथः शिवो भव ॥ ९ ॥

विऽभूषन्न । अग्ने । उभयान् । अमुं । व्रता । दृतः । देवानां । रजसी । इति । सं । ईयसे ।

यतं ते । धीतिं । सुऽमतिं । आऽवृणीमहे । अध । स्म । नः । चिऽवरूथः । शिवः । भव ॥ ९ ॥

हे अग्ने उभयानुभयविधानं देवानामुभयाँश्च विभूषणं भुषयन् अलंकृष्यन् त्वमनु व्रता व्रतान्यनु
व्रतेषु कर्मसु यागेषु देवानां दृतः मन रजसी वाऽवापुषिष्यां समीयसे । संचरसि । देवानानितुं युलोकं गच्छसि
हवीषि च नेतुमिदं लोकं । किं यद्यस्मान्ने तुभ्यं त्वदर्थं धीतिं कर्म सुमतिं शोभनां स्तुतिं चावृणीमहे वयं
संभजामहे अधातः कारणात् चित्रवरूथस्त्रिस्थानस्त्वं नोऽस्माकं शिवः सुखकरो भव ॥ स्त्रित्वेत्यादपुराणं ॥

प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेये कर्ता वैष्णवं कंदसि तं मुप्रतीकमित्याद्याः पट्टचः । मुचितं च । त
मुप्रतीकमिति पट् । आ० ४. १३. इति ॥

तं मुप्रतीकं मुदृशं स्वंचमविद्वांसो विदुष्टरं सपेम ।

स यज्ञद्विष्वा वयुनानि विद्वान्प्र हव्यमग्निमृतेषु वोचत् ॥ १० ॥

तं । मुऽप्रतीकं । मुऽदृशं । मुऽअंच । अविद्वांसः । विदुऽष्टरं । सपेम ।

सः । यज्ञत् । विष्वा । वयुनानि । विद्वान् । प्र । हव्यं । अग्निः । अमृतेषु । वोचत् ॥ १० ॥

अविद्वांसो वैदुष्टरहिता अल्पमतयो वयं विदुष्टरं विद्वत्तरं सर्वज्ञ तमपि सपेम । परिचरम । कीदृश ।
मुप्रतीकं शोभनांग मुदृश शोभनद्रष्टारं स्वच मुपुंचतं गच्छत । किंच स तादृशोऽग्निर्यजत । देवान्यजतु ।
विष्वा सर्वाणि वयुनानि । ज्ञाननामैतत् । इह तु ज्ञातव्यं वर्तते । ज्ञातव्यान्यर्थज्ञातानि विद्वान् ज्ञानज्ञापर
मृतेषु मरणरहितेषु देवेषु हव्यमस्मदीयं हविः प्र वोचत । प्रव्रीतु । युष्मदर्थं हविः कल्पित तदर्थं यूयमाग
च्छतेत्यर्थं कथयतु ॥ ॥ १० ॥

तमग्ने पास्युत तं पिपर्षि यस्त आनंदकवये शूर धीतिं ।

यज्ञस्य वा निशितिं वोदिति वा तमित्पृणशि शवसोत राया ॥ ११ ॥

तं । अग्ने । पासि । उत । तं । पिपर्षि । यः । ते । आनंद । कवये । शूर । धीतिं ।

यज्ञस्य वा । निऽशितिं । वा । उतऽइति । वा । तं । उत । पृणशि । शवसा । उत । राया ॥ ११ ॥

हे अग्ने तं पुरुषं पासि । रचसि । उतापि च तं पिपर्षि । कामः पुरयसि । यः पुरुषो हे शूर शौर्यवत्तमे
कवये क्रांतदर्शनाय ते तुभ्यं त्वदर्थं धीतिं कमे मृतिं वानट प्राप्नोति । यद्वा । क्रियाग्रहण कर्तव्यमिति कमेणः
संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । कविं त्वा धीतिमानट प्रापयति । त पासित्यन्वयः । अपि च यज्ञस्य यागस्य वा तत्त्वा
धनभृतस्य हविषो वा निशितिं वा । निशितिः संस्कारः । तं वोदितिमुद्रमनं वानट प्रापयति तमित्तमेव
शवसा बलेन पृणशि । पुरयसि । उतापि च राया धनेन पुरयसि ॥

त्वमग्ने वनुष्यतो नि पाहि त्वमु नः सहसावन्नवद्यात् ।

सं त्वा ध्वस्मन्वदभ्येतु पाथः सं रयिः स्पृहयाय्यः सहस्री ॥ १२ ॥

त्वं । अग्ने । वनुष्यतः । नि । पाहि । त्वं । ऊं इति । नः । सहसाऽवन । अवद्यात् ।

सं । त्वा । ध्वस्मन्ऽवत् । अभि । एतु । पाथः । सं । रयिः । स्पृहयाय्यः । सहस्री ॥ १२ ॥

हे अग्ने त्वं वनुष्यतो हिंसाकाङ्क्षोर्नि नितरासम्पन्नश्च । हे सहसावन बलवत्तमे त्वमु त्वमेव नोऽस्मानव
वात्पापात् नि पाहि । त्वा त्वां ध्वस्मन्वत् ध्वसनवत् ध्वस्तदोष पाथो हविर्लक्षणमस्माभिर्दत्तमन्नं समभ्येतु ।
सम्यगभिगच्छतु । स्पृहयाय्यः स्पृहणीयः सहस्री सहस्रसंख्यायुक्तो रयिस्त्वया दत्त धन सम्यगभिगच्छतु ॥

सृष्टे दशरात्रे पचमेऽह्न्यापिमाकृतेऽपिहोति ते तुचो ज्ञातवदमनिविद्वानीयः । मुचितं च । अपिर्होता
गृहपतिः स राज्ञिति तिस्रः । आ० ८. ८. इति ॥ पत्नीसंयात्रेषु गृहपतिराद्यानुवाक्या । मुचितं च । अपिर्होता
गृहपतिः स राजा हव्यवाक्पिराजः पिता न इति पत्नीसंयात्राः । आ० १. १०. इति ॥ आश्विनशस्त्रस्थिवेव
प्रतिपत् । मुचितं च । अपिर्होता गृहपतिः स राज्ञिति प्रतिपदेकपातिनी पक्कः । आ० ६. ५. इति ॥

अग्निर्होता गृहपतिः स राजा विश्वा वेद जनिमा जातवेदाः ।

देवानां उत यो मर्त्यानां यजिष्ठः स प्र यजतामृतावा ॥ १३ ॥

अग्निः । होता । गृहऽपतिः । सः । राजा । विश्वा । वेद । जनिम । जातऽवेदाः ।

देवाभा । उत । यः । मर्त्यानां । यजिष्ठः । सः । प्र । यजतां । ऋतऽवा ॥ १३ ॥

होता देवानामाह्वाता राजा राजमानः सोऽपिगृहपतिर्गृहाणां पतिरधिपतिर्भवति । तथा विश्वा विश्वानि सर्वाणि जनिम जन्मानि जन्मवन्ति भुतजातानि जातवेदा जातप्रज्ञः मन वेद । वेत्ति । जानाति । योऽपिदेवानामिन्द्रादीनामृतापि च मर्त्यानां मनुष्याणां च मध्ये यजिष्ठोऽतिशयिन यष्टा भवति ऋतावा । ऋत मत्य यज्ञो वा । तद्वान सोऽपिः प्र यजता । प्रकर्षणं देवान्यजतु ॥

अपि यद्वेति दर्शपूर्णमासयोः स्पष्टकृती याज्या । सूचितं च । अपि यद्वेति विष्णो अध्वरस्य होतरित्यनं वानं यजति । आ० १. ६ । इति ॥

अग्ने यदद्य विष्णो अध्वरस्य होतः पावकशोचे वेष्टुं हि यज्ञा ।

ऋता यजामि महिना वि यद्दृह्या वह यविष्ठ या ते अद्य ॥ १४ ॥

अग्ने । यत । अद्य । विष्णः । अध्वरस्य । होतरिति । पावकऽशोचे । वेः । त्वं । हि । यज्ञा ।

ऋता । यजामि । महिना । वि । यत । भूः । ह्या । वह । यविष्ठ । या । ते । अद्य ॥ १४ ॥

हे अध्वरस्य होतर्यज्ञस्य निष्पादक पावकशोचे शोधकदीप्ति एवंभूत हे अग्ने अद्यास्मिन्काले विष्णो मनुष्यस्य यजमानस्य यत्कर्तव्यं तद्वः । कामयस्व । हि यस्मान्त्व यज्ञा देवानां यष्टुं भवामि तस्मान्त्वमृता ऋते यज्ञे यजामि । देवान्यज । अपि च महिना महिना स्वमाहात्म्येन यद्यस्मादि भूः विभवामि व्याप्तो भवामि अतः कारणात् हे यविष्ठ युवतमापि ते तृभ्यं त्वदर्थमश्वेदानीं या यानि हव्यानि जुहुमस्तानि हव्या हव्यानि हवीपि वह । म्यकीया स्पष्टकृदाख्या तनुं प्रापय ॥

अभि प्रयांसि मुधितानि हि ख्यो नि त्वा दधीत रोदसी यजध्वे ।

अवा नो मघवन्वाजसातावमे विश्वानि दुरिता तरेम ता तरेम तवावसा तरेम ॥ १५ ॥

अभि । प्रयांसि । मुऽधितानि । हि । ख्यः । नि । त्वा । दधीत । रोदसी इति । यजध्वे ।

अव । नः । मघऽवन । वाजऽसार्ता । अग्ने । विश्वानि । दुऽऽदता । तरेम । ता ।

तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ १५ ॥

हे अग्ने मुधितानि मुनिहितानि वेद्यामासादितानि प्रयास्यज्ञानि हविर्लक्षणाभ्यभि ख्यः । अभिपश्यामि । हि पुरकः । तादृश त्वा रोदसी यावापुष्टिर्वावतदुपलब्धितानि सर्वाणि देवान्यजध्वे यष्टुं नि दधीत । अयं यजमानो निहितवान् । हे मघवन्ने नोऽस्मान्वाजसाता संयामिऽज्ञस्य संभजन् वा निमित्तभुतेऽव । रक्ष । वयं च विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुरितानि दुःखाभि तरेम । अतिक्रामेम । अन्यद्वत्तं ॥ ॥ १५ ॥

अग्निप्रणयनेऽपि विश्वभिरित्येपानुवक्तव्या । सूचितं च । अग्ने विश्वभिः स्वनीक देवैरित्यर्धं आरमेत । आ० १. १७ । इति ॥

अग्ने विश्वेभिः स्वनीक देवैरुणावंतं प्रथमः सीद योनिं ।

कुलायिनं घृतवतं सवित्रे यज्ञं नय यजमानाय साधु ॥ १६ ॥

अग्ने । विश्वेभिः । सुऽअनीक । देवैः । ऊणीऽवंतं । प्रथमः । सीद । योनिं ।

कुलायिनं । घृतऽवंतं । सवित्रे । यज्ञं । नय । यज्ञमानाय । माधु ॥ १६ ॥

हे स्वनीक मुञ्जालाये विश्वेभिर्विश्वैः सर्वदेवैः सहोर्णावतमुर्णामुकावंतं योनिमुत्तरवद्विष्णुत्तम स्थान प्रथमः सर्वेषु देवेषु मुख्यस्त्वमीदृ । उपविश । कीदृश योनि । कुलायिन । कुलायो नीद । तत्सदृश-गुण्णत्वा दिसंभरणोपितं । तथा च श्रूयते । कुलायमिव ह्यतश्चेत् क्रियते यत्पितृदारवाः परिध्रयो गुण्णानुर्णामुकाः सुगन्धितजनानि । ऐ० ब्रा० १. ७८ । इति । घृतवत व्याघारणाद्ययुक्त । एवमुत्तरवद्या निपणस्य सवित्रे हविषा प्रेषयित्वा यज्ञमानाय ॥ पञ्चमं चतुर्थ्यां ॥ ईदृशस्य यज्ञमानस्य यज्ञ साध्वार्जवेन नय । देवान्प्रापय ॥

इममु त्यमथर्ववदग्निं मंथंति वेधसः । यमंकूयंतमानंयन्ममूरं श्याव्याभ्यः ॥ १७ ॥

इमं । ऊं इति । त्यं । अथर्वऽवत् । अग्निं । मंथंति । वेधसः । यं । अंकुऽयंतं । श्या ।

अनयन । अमूरं । श्याव्याभ्यः ॥ १७ ॥

वेधमः कर्मणां विधातार ऋत्विज इमं दृश्यमानं त्यं त एवोक्तगुणमपिमथर्ववत् यथाथवाभ्य ऋषिः पुरामश्रुतात्तथा मंथंति । मथूति । अरण्योः सकाशाज्जनयति । अकूयत । कुम्भितमचन गमनमकू । तदात्मन इच्छते देवभ्यो निर्गत्यतन्मतः पलायमानममूरममूढ यमपि श्याव्याभ्यः । श्यावीति रात्रिनाम । तत्र भवान्मरुतं संहतयः श्याव्याः । ताभ्यः सकाशादानयन आगमयन तं मथतीत्यन्वयः ॥

जनिष्या देववीतये सर्वताता स्वस्तये ।

आ देवान्वस्यमृतां ऋतावृधो यज्ञं देवेषु पिस्पृणः ॥ १८ ॥

जनिष्य । देवऽवीतये । सर्वऽताता । स्वस्तये ।

आ । देवान् । वसि । अमृतान् । ऋतऽवृधः । यज्ञं । देवेषु । पिस्पृणः ॥ १८ ॥

हे अपि सर्वताता सर्वन्तायमानं यज्ञे मथ्यमानस्व जनिष्य । प्रादुर्भव । किमर्थं । देववीतये देवकामाय यज्ञमानाय ॥ पञ्चमं चतुर्थ्यां ॥ ईदृशस्य यज्ञमानस्य आत्मयऽविनाशार्थं । जनिष्या चामताम्ररत्नरहितान् तावृधो यज्ञस्य वर्धयितृन् देवान् वसि । आवह । तदनन्तरं तेषु देवेष्वस्मादीय यज्ञ पिस्पृणः । स्पृणाय । प्रापयेत्यर्थः ॥

वयमु त्वा गृहपते जनानामग्ने अकर्म समिधा बृहंतं ।

अस्यूरि नो गार्हपत्यानि संतु त्रिग्मेन नस्तेजसा सं जिग्माधि ॥ १९ ॥

वयं । ऊं इति । त्वा । गृहऽपते । जनानां । अग्ने । अकर्म । संऽदधा । बृहंतं ।

अस्यूरि । नः । गार्हऽपत्यानि । संतु । त्रिग्मेन । नः । तेजसा । सं । जिग्माधि ॥ १९ ॥

हे गृहपते यज्ञानां पालकाय जनानां प्राणिना मध्ये वयमु वयमेव त्वा त्वां समिधा समिधेन बृहतं महात्मकर्म । कृतवन्तः स्मः । अतः कारणात् नोऽस्माकं गार्हपत्यानि गृहपतित्वान्यस्यूरिणि । एकाग्रयुक्तः शकटः स्यूरिरत्युच्यते तद्विपरीतो बह्वभिरश्वैरुपेतः शकटोऽस्यूरिः । तेन च संपुण्यता लक्ष्यते । अस्यूरीणि पुत्रपशुधनार्द्रभिः संपुर्णानि भवतु । अपि च नोऽस्मान् त्रिग्मेन तीक्ष्णेन तेजसा सं जिग्माधि । सम्यङ् तीक्ष्णीकुश । संयोजयत्यर्थः ॥ ॥ १० ॥ ॥ १९ ॥

द्वितीयेऽनुवाकेऽष्ट मुक्तानि । तत्र त्वमपे यज्ञानामित्यष्टाचत्वारिंशद्वचं प्रथमं मुक्तं भरद्वाजस्वार्थमाधेयं । आद्या पृष्ठी च वर्धमाना गायत्री षट्सप्तकाष्टकाः सा वर्धमानित्युक्तनवणोपितत्वात् । सप्तविंशनुष्टुप । आ ते अपि अपि देवास इत्येते ऋचावनुष्टुभी । तयोः पूर्वा वीती यो देवमिति चिष्टुप । षिष्टा द्वाचत्वारिंशद्वचो गायत्र्यः । तथा चानुक्रम्यते । त्वमपेऽष्टाचत्वारिंशद्वायचं वर्धमानाद्या पृष्ठी च सप्तविंशनुष्टुप चिष्टुप्पूर्वं चांत्वे इति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोराधेयं कर्तुं गायत्रे कंदसीदं मुक्तमुच्यते । तत्रांत्वात्मिन् ऋचं उद्वर्तव्याः । मृच्यते हि । त्वमपे यज्ञानामिति तस्मिन् उत्तमा उद्वर्तते । आ० ४. १३. इति ॥ विश्वजित्यापिमाकृते बृहत्साम यद्यपिष्टोमसाम स्यात्तदानीमाद्याः षट्वचः स्तोत्रियानुष्टुपायाः । मुच्यते हि । त्वमपे यज्ञानामिति स्तोत्रिया-
नुष्टुपी । आ० ८. १. इति ॥

त्वमपे यज्ञानां होता विश्वेषां हितः । देवेभिर्मानुषे जने ॥ १ ॥

त्वं । अपे । यज्ञानां । होता । विश्वेषां । हितः । देवेभिः । मानुषे । जने ॥ १ ॥

हे अपे त्वं विश्वेषां सर्वेषां सप्तसंस्थारूपेण भित्तानां यज्ञानां होता होमनिष्पादकोऽसि । यद्वा । यज्ञानां संबंधी देवानामाज्ञाता भवसि । कृत इत्यत आह । यस्मात्त्वं मानुषे मनोः संबंधिनि मनुष्ये जने यजमाने देवभिर्देवहितो होतृत्वेन निहितोऽसि तस्मादित्यर्थः ॥

स नो मंद्राभिर्ध्वरे जिह्वाभिर्यज्ञा महः । आ देवान्वष्टि यष्टि च ॥ २ ॥

सः । नः । मंद्राभिः । अर्ध्वरे । जिह्वाभिः । यज्ञा महः । आ । देवान् । वष्टि । यष्टि । च ॥ २ ॥

हे अपे स त्वं नोऽस्माकमर्ध्वरं यज्ञे मंद्राभिर्मंदकरीभिः सुत्याभिर्वा जिह्वाभिर्ज्वात्वाभिर्महो महतो देवान्यज्ञं हविर्भिक्षपेयं । कथं तदित्युच्यते । देवान्यष्ट्यानिंद्रादीना वष्टि । आवह । ततो यष्टि च । यज्ञ च । हवीपि तभ्यो देहीत्यर्थः ॥

पाथिरुत्थामपेः पथिरुतोऽनुवाक्या वत्येत्येषा । मुच्यते च । वत्या हि वेधो अध्वन आ देवानामपि पथामगन्तु । आ० ३. १०. इति ॥

वेत्या हि वेधो अध्वनः पथश्च देवांजसा । अपे यज्ञेषु सुकृती ॥ ३ ॥

वेत्यं । हि । वेधः । अध्वनः । पथः । च । देवा । अंजसा । अपे । यज्ञेषु । सुकृती इति सुऽकृती ॥ ३ ॥

हे वेधो विधानः सुकृती शोभनकर्मन्देव दानादिगुणयुक्तापि त्वं यज्ञेषु दर्शपूर्णमासादियागेष्वध्वनो महामागीन पथश्च जुद्धमागीञ्चाजसाज्वेन वत्य । जानासि । हि यस्मादेवं तस्मात्कारणाद्यज्ञमागीद्वष्टं यज्ञ मानं पुनस्तं मार्गं प्रापथत्यर्थः ॥

त्वामीळे अर्धं द्विता भरतो वाजिभिः शुनं । ईजे यज्ञेषु यज्ञियं ॥ ४ ॥

त्वां । ईजे । अर्धं । द्विता । भरतः । वाजिभिः । शुनं । ईजे । यज्ञेषु । यज्ञियं ॥ ४ ॥

हे अपे त्वां भरतो दीप्यतिरतस्मिन् राजा वाजिभिः । वाजो हविर्लक्षणमज्ञं । तद्विद्विर्भ्यस्त्वग्भिः सह द्विता द्विविधमिष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहाररूपेण द्विधा भिन्नं शुनं मुखमहिश्चिच्छेत् । सुतवान् । सुत्वा च यज्ञियं यज्ञार्हं त्वां यज्ञेषु ॥ तुनीयाधेयं सप्तमी ॥ यज्ञीरीजं । इष्टवान् । तस्मै त्वमुभयविधं मुखं प्रादा इत्यर्थः ॥

त्वमिमा वार्या पुरु दिवोदासाय सुन्वते । भरद्वाजाय दाणुषे ॥ ५ ॥

त्वं । इमा । वार्या । पुरु । दिवः । दासाम् । सुन्वते । भरत् । वाजाय । दाणुषे ॥ ५ ॥

हे अपि त्वमिमा इमानि वृक्षमानानि पुष्प पुष्पाणि वह्नि वायं वायाणि वरणीयानि संभ्रजनीयानि धनानि दिवोदासाय मुन्यन्ते । लुप्तोपममेतत् । यथा सोमाभिषवं कुर्वन्ति दिवोदासाख्याय राक्ष पादास्तथा दाशुषि हवींषि दत्तवन्ते भरद्वाजाय ऋषये देहीति शेषः ॥ २९ ॥

त्वं दूतो अमर्त्य आ वह् दैव्यं जनं । गृणन्विप्रस्य सुष्टुतिं ॥ ६ ॥

त्वं दूतः । अमर्त्यः । आ । वह् । दैव्यं । जनं । गृणन् । विप्रस्य । सुऽस्तुतिं ॥ ६ ॥

अमर्त्योऽमरणधर्मस्त्वं दूतो भूत्वा दैव्य देवसंवाधिनं जनमा वह । अस्मदयज्ञ आनय । किं कुर्वन् । विप्रस्य मेधाविनो भरद्वाजस्य सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं गृणन् ॥

त्वामग्रे स्वाध्वोऽमर्तासो देववीतये । यज्ञेषु देवमीरुते ॥ १ ॥

त्वां अग्रे । सुऽआध्वः । मर्तासः । देवऽवीतये । यज्ञेषु । देव । ईरुते ॥ १ ॥

हे अपि देवं द्योतमानं त्वां स्वाध्वः शोभनाध्वाना मर्तासो मनुष्या देववीतये देवाना तर्पणार्थं यज्ञेष्वीरुते । सुर्वति याचन्ते वा ॥

तव प्र यज्ञि सदृशमुत क्रतुं सुदानवः । विश्वे जुषन्त कामिनः ॥ ८ ॥

तवं प्र । यज्ञि । संऽदृशं । उत । क्रतुं । सुऽदानवः । विश्वे । जुषन्त । कामिनः ॥ ८ ॥

हे अपि तव सदृशं सम्यग्दर्शनीयं यद्वा सम्यग्दृष्टारं सर्वस्य भासकं तज्जः प्र यज्ञि । प्रयज्ञे । प्रकर्षणं पुत्रयामि । उतापि च सुदानवः सुदानोः शोभनदानस्य तव क्रतु कर्म प्रज्ञानं वा पुत्रयामि । न केवलमहमेव किंत्वन्ये विश्वे सर्वेऽपि यजमानाः कामिनस्त्वदनुग्रहात्तैः कामरूपताः संतो जुषन्त । त्वदीय सदृशं क्रतुं च मेवन्ति ॥

त्वं होता मनुर्हितो वह्निरासा विदुष्टरः । अग्रे यज्ञि दिवो विणः ॥ ९ ॥

त्वं होता । मनुऽहितः । वह्निः । आसा । विदुऽष्टरः । अग्रे । यज्ञि । दिवः । विणः ॥ ९ ॥

हे अपि त्वं होता द्योतुस्त्विनं मनुर्हितो मनुनाहितोऽसि । आसास्थनास्यभूतया ज्वालया वह्निर्हविषा वोढा विदुष्टरोऽतिशयेन विद्वान् । अतः कारणात् त्वं दिवो दुष्टोक्तसंवाधनीर्विशो देवीः प्रजा यज्ञि । यज्ञे ॥

दर्शपूर्णमासयोः सामिधेनीष्वप आ याहीत्याद्यामिन्मः । सूत्रितं च । अग्रे आ याहि वीतये गृणान् ईरुत्यो नमस्यस्मिन् । आ० १ २ । इति ॥ गार्हपत्याहवनीययोर्मिथः संसर्गऽप्ये वीतयेऽष्टाकपालः पुरोडाशः । तस्याप आ याहीत्येपानुवाक्या । सूत्रितं च । अग्रे आ याहि वीतये यो अग्नि देववीतये । आ० ३ १३ । इति ॥

अग्रे आ याहि वीतये गृणानो हव्यदातये । नि होता सत्सि वह्निषि ॥ १० ॥

अग्रे । आ । याहि । वीतये । गृणानः । हव्यऽदातये । नि । होता । सत्सि । वह्निषि ॥ १० ॥

हे अपि त्वमा याहि । आगच्छ । किमर्थं । वीतये हविषा भक्षणार्थं । किंच हव्यदातये हव्यानि हवींषि देवभ्यो दातुं । गृणानः स्तूयमानस्त्व वरिष्ठ्यास्तीणि दर्भं होता मन नि पत्सि । निपीद । उपविश ॥ १० ॥

तं त्वा समिद्विरंगिरो घृतेन वर्धयामसि । बृहच्छोचा यविष्य ॥ ११ ॥

तं । त्वा । समिद्विऽभिः । अंगिरः । घृतेन । वर्धयामसि । बृहत् । शोच । यविष्य ॥ ११ ॥

हे अंगिरोऽगनादिगुणयुक्त अंगाररूप वागिरसः पुत्र वापि तं पूर्वोक्तगुणं त्वा त्वा समिद्विः समिधमहे तुभिर्दाहमिधृतेनाज्जि च वर्धयामसि । वर्धयामः । अतो हे यविष्य युवतमग्निं बृहन्महदत्यन्तं शोच । दीप्यस्व ॥

सं नः पृथु अवाय्यमच्छा देव विवामसि । बृहदग्ने सुवीर्ये ॥ १२ ॥

सः । नः । पृथु । अवाय्यं । अच्छ । देव । विवामसि । बृहत् । अग्ने । सुवीर्ये ॥ १२ ॥

हे देव शीतमानामि स पूर्वोक्तगुणस्त्यं पृथु विलीणं अवाय्यं अवणीयं प्रशस्यं बृहन्महत्सुवीर्यं शोभनवीर्यं पत धनं नोऽस्मान्क विवामसि । अभिगमय । अत्र वाजसनेयकं । अच्छा देव विवामसीति तन्नो गमयेत्ये पितर्दाहति ॥

अप्रिमंथने त्वामग्ने पुष्करादधीत्याद्यान्मिस्त्र ऋचोऽनुच्याः । सूचितं च । त्वामग्ने पुष्करादधीति तिम्र नामधेयं शिष्टारमेत । आ० २ १६ । इति ॥

त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमंथत । मूर्ध्ना विश्वस्य वाघतः ॥ १३ ॥

त्वां । अग्ने । पुष्करात् । अधि । अथर्वा । निः । अमंथत । मूर्ध्ना । विश्वस्य । वाघतः ॥ १३ ॥

हे अग्ने अथर्वतत्सज्जं ऋषिमवां पुष्करादधि पुष्करपणं निरमथत । अरण्योः सकाशादजनयत । कीदृशात्पुष्करात् । मूर्ध्ना मूर्ध्वद्वारकाद्विश्वस्य सर्वस्य जगतो वाघतो वाहकात् । पुष्करपणं हि प्रजापतिर्भूमिमप्रथयत तत्पुष्करपणं प्रथयत । तं ब्रा० १ १ ३ ६ । इति श्रुतः । भूमिश्च सर्वजगत आधारभूतति पुष्करपणस्य सर्वजगद्धारकत्वं । अत्र पुष्करशब्देन पुष्करपणमभिधीयत इति । एतच्च तैत्तिरीयके विस्पष्टमास्त्रात् । त्वामग्ने पुष्करादधीत्याह पुष्करपणं ह्यनमुपश्रितमविदत् । तं सं० ५ १ ४ ४ । इति ॥

तमु त्वा दध्यदृषिः पुत्र इधे अथर्वणः । वृत्रहणं पुरंदरं ॥ १४ ॥

तं । ऊं इति । त्वा । दध्यद् । ऋषिः । पुत्रः । इधे । अथर्वणः । वृत्रहणं । पुरंदरं ॥ १४ ॥

हे अग्ने य उक्तगुणस्तमु तमेव त्वामथर्वणः पुत्रो दध्यद् एतत्सज्जं ऋषिरीधे । दीपितवान् । कीदृशं । वृत्रहणमावरकाणां शत्रुणा हतार पुरंदरममुरपुराणां दारयितारं ॥

तमु त्वा पाथ्यो वृषा समीधे दस्युहंतं । धनंजयं रणेरणे ॥ १५ ॥

तं । ऊं इति । त्वा । पाथ्यः । वृषा । सं । इधे । दस्युहन्तं । धनंजयं । रणेरणे ॥ १५ ॥

पाथ्यो वृषा नाम कश्चिदृषिः तमु तमेव त्वा त्वा हे अग्ने समीधे । समंध । समदीपयत । कीदृशं । दस्युहंतममतिशयेन दस्यूनामुपचर्पयितुणा शत्रुणा हतार रणे रणे युद्धे युद्धे धनंजयं धनानां जेतारं ॥ १०३ ॥

उक्थे कृतो तृतीयमवने मैत्रावरुणस्यैह्यं पित्यादिको तुर्चा स्तोत्रियानुरुषो । आ० ६. १. ॥ आभिप्रविकेपूक्थेषु त्वतो वैकल्पिको स्तोत्रियानुरुषो । आभिप्रविकेपूक्थेषु सूचितं च । एह्यं पु ब्रवाणि त आभिरगांमिभारतः । आ० ७ ८. । इति ॥ पौनराधियक्वामिष्टावुत्तराज्यभागस्यैह्यं पित्यनुवाक्या । सूचितं च । एह्यं पु ब्रवाणि त इत्याभियावाज्यभागो । आ० ७ ८. । इति ॥

एह्यं पु ब्रवाणि तेऽग्रं दुत्येतरा गिरः । एभिर्वंधासु इंदुभिः ॥ १६ ॥

आ । इहि । ऊं इति । सु । ब्रवाणि । ते । अग्ने । दुत्या । इतरा । गिरः । एभिः ।

वंधासे । इंदुभिः ॥ १६ ॥

हे अग्ने एहि । आगच्छ । ते तुभ्य त्वदर्थं गिरः स्मृतीरित्येत्यमनेन प्रकारेण सु सुपु ब्रवाणीत्याश्रास्यते । ताः स्मृतीः शृण्वित्यर्थः । उ इत्येतत्पूरकं । इतरा अमूरः कृताः स्मृतीः शृण्विति शेषः । तथा च ब्राह्मणं । अय इत्येतरा गिर इत्यमुर्या ह वा इतरा गिरः । ऐं ब्रा० ३. ४९. । इति । अपि चागतस्त्वमेभिरितिरिंदुभिः सोमैर्वंधासि । वंधस्व ॥

यच्च क्व च ते मनो दष्टो दधम उत्तरं । तच्च सदः कृणवसे ॥१७॥

यच्च । क्व । च । ते । मनः । दष्टो । दधमे । उत्तरं । तच्च । सदः । कृणवसे ॥१७॥

हे अग्ने ते तव मनोऽनुग्रहात्मकमतःकरणं यच्च यस्मिन्दंशे क्व च कस्मिंश्चिद्यजमाने वर्तते तच्च तस्मिन् यजमाने उत्तरमुद्धततरं श्रेष्ठं दत्तं वल्कलमस्त वा दधमे । धारयसि । तथा सदः स्थानं च कृणवसे । तस्मिन् यजमाने करोषि ॥

महि ते पृतमंष्टिपद्भुवन्नेमानां वसो । अथा द्रवो वनवसे ॥१८॥

महि । ते । पृतं । अष्टिऽपत । भुवन् । नेमानां । वसो । इति । अथ । द्रवः । वनवसे ॥१८॥

हे अग्ने ते त्वदीयं पृतं पुरकं तेजोऽविपदचणोः पातकं विनाशकं, महि भुवन् । न भवतु । सर्वदास्माकं दर्शनसामर्थ्यं करोतु । हे नेमानां वसो । नेमशब्दोऽन्यवाची । मनुष्याणां मध्ये कतिपयानां यजमानानां वासक । अथातः कारणात् द्रवोऽस्माभिर्यजमानः कृतं परिचरणं वनवसे । समजस्य ॥

आग्निरंगामि भारतो वृत्रहा पुरुचेतनः । दिवोऽदामस्य सत्पतिः ॥१९॥

आ । अग्निः । अंगामि । भारतः । वृत्रहा । पुरुचेतनः । दिवः । दामस्य । सत्पतिः ॥१९॥

अयमपिरागामि । अस्माभिः स्तुतिभिरभ्यगम्यत । कीदृशः । भारतो हविषा । मतो दिवोऽदामस्य तत्सम्यं राज्ञो वृत्रहा वृत्राणां शत्रूणां हता पुरुचेतनः पुरुणा वधना चितयिता ज्ञाता । सर्वज्ञ इत्यर्थः । सत्पतिः सता यजमानानां पालयिता ॥

स हि विश्वाति पार्थिवा रयिं दागन्महित्वना । वन्वन्ववातो अस्तृतः ॥२०॥

सः । हि । विश्वा । अति । पार्थिवा । रयिं । दागन् । महित्वना । वन्वन् । अवातो । अस्तृतः ॥२०॥

अस्तृतः ॥२०॥

स हि खल्वपिर्विश्वा विश्वानि सर्वाणि पार्थिवा पृथिव्या भवानि भूतजातानि महित्वना महत्त्वेन स्वमहिम्नातिक्रामन् रयिं धनं दागन् । अस्मभ्यं ददातु । यद्वा । विश्वं सर्वं पार्थिवं पृथिव्या विद्यमानं रयिं धनमति अतिशयं दागन् । ददातु । कीदृशोऽयिः । महित्वना महत्त्वेन तेजसा वन्वन् काष्ठानि शत्रूनां हिमन् अवातोऽन्यैः शत्रुभिरपतिगतोऽस्तृतः केनाप्यहिमितः ॥ ॥२४॥

स प्रत्नवन्ववीयसाग्ने द्युन्नेन संयता । वृहत्तंथ भानुना ॥२१॥

सः । प्रत्नऽवत् । नवीयसा । अग्ने । द्युन्नेन । संयता । वृहत् । तंथ । भानुना ॥२१॥

हे अग्ने यः पूर्वोक्तगुणविशिष्टः स तादृशस्य प्रत्नवत् प्रत्नं पुराणेन नवीयसा नवतरणं सूर्येन शीतमा ज्ञेयं संयता संगच्छता सम्यग्युत्पन्नता भानुना तेजसा वृहन्महदतिरिच्य ततथ । विस्तारयसि ॥

प्र वः सखायो अग्रये स्तोमं यज्ञं च धृणुया । अर्चं गायं च वेधसे ॥२२॥

प्र । वः । सखायः । अग्रये । स्तोमं । यज्ञं । च । धृणुऽया । अर्चं । गायं । च । वेधसे ॥२२॥

हे सखायः समानख्यानां ऋत्विजो वो सूर्यं धृणुया शत्रूणां धर्षकाय वेधं विधाविष्ये स्तोमं स्तोत्रं गाय । गायत । तथा यज्ञं यजनसाधनं हविष्यं प्राच । प्रयच्छ ॥

स हि यो मानुषा युगा सीदद्दोता कविक्रतुः । दृतश्च हव्यवाहनः ॥ २३ ॥

सः।हि।यः।मानुषा।युगा।सीदत्।होता।कविऽक्रतुः।दृतः।च।हव्यऽवाहनः॥२३॥

स हि स खल्वपिः सीदत । सीदतु । अस्मदीये यज्ञे बर्हिष्यपविशतु । योऽप्रिहोता देवानामाह्वाता कविक्रतुः कांतप्रज्ञो मानुषा युगा मानुषाणि युगानि मनुष्यसंबन्धिनो यज्ञार्हान्कालविशेषान् येषु यागा अनुष्ठीयन्ते ॥ अत्यंतमर्थोऽयं द्वितीया ॥ एतावतं कालं देवानां दृतः । स हव्यवाहनो हविषां वोढा च भवति ॥

ता राजानां शुचिं व्रतादित्यान्मारुतं गणं । वसो यक्षीह रोदसी ॥ २४ ॥

ता।राजानां।शुचिंऽव्रता।आदित्यान।मारुतं।गणं।वसो।इति।यक्षी।इह।

रोदसी इति ॥ २४ ॥

ता तौ प्रसिद्धौ राजाना राजमानौ शुचिव्रता शुचिकर्माणां मित्रावरुणावादित्यानदितिः पुत्रान् धात्रा दीत्याहृतं गणं मरुतां संघं च रोदसी यावापृथिव्यां च एतान्देवान् हे वसो वासकाप इहार्हास्त्वन्मते यच्च । यज्ञ ॥

वस्वीं ते अग्ने संदृष्टिरिषयते मर्त्याय । ऊर्जो नपादमृतस्य ॥ २५ ॥

वस्वीं।ते।अग्ने।संऽदृष्टिः।इषऽयते।मर्त्याय।ऊर्जः।नपात्।अमृतस्य॥२५॥

हे ऊर्जा नपाद्वनस्य पुत्राणि अमृतस्य मरणरहितस्य ते तव संदृष्टिर्दोषिर्वस्वी वामयित्री । प्रशस्त्यर्थः । मा मर्त्याय मनुष्याय यजमानायिषयते । इषमज्ञमिच्छति । ददातीत्यर्थः ॥ ॥ २५ ॥

क्रत्वा दा अस्तु श्रेष्ठोऽद्य त्वा वन्वन्सुरेकणाः । मर्ते आनाश सुवृक्तिं ॥ २६ ॥

क्रत्वा।दाः।अस्तु।श्रेष्ठः।अद्य।त्वा।वन्वन।सुरेकणाः।मर्तेः।आनाश।सुऽवृक्तिं॥२६॥

हे अग्ने अश्वेदानीं क्रत्वा कर्मणा परिचरणात्मना त्वां वन्वन संभजन दा हवींषि दाता यजमानः श्रेष्ठोऽतिशयेन प्रशस्योऽस्तु । सुरेकणाः शोभनधनश्चास्तु । तथा स मर्तो मनुष्यः सुवृक्तिं त्वद्विषयां सुवृत्तिं चानाश । याप्नोतु । तव सर्वदा स्तोता भवत्वित्यर्थः ॥

ते ते अग्ने त्वोता इषयंतो विश्वमायुः । तरंतो अर्यो अरातीर्वन्तं अर्यो अरातीः ॥ २७ ॥

ते।ते।अग्ने।त्वाऽउताः।इषयंतः।विश्वं।आयुः।तरंतः।अर्यः।अरातीः।वन्तः।

अर्यः । अरातीः ॥ २७ ॥

हे अग्ने ते त्वदीया ये त्वां भुवंति ते स्तोतारस्त्योतास्त्वयोता रक्षिता अत एवैषयंत इषमात्मन इच्छंतः मर्तो विश्वं सर्वमायुरन्नं लभंत इति शेषः । आयुरव वा शतवर्षलक्षणमिषयंत इच्छंतः प्राप्नुवंतीति शेषः । तथार्योऽरीमभिगन्त्रीररातीः काश्चिच्छत्रुभनास्तरतोऽतिक्रामतोऽर्योऽभिगन्त्रीररातीः काश्चन शत्रुसेना वन्तं तौ द्विसंतश्च भवंतीति शेषः ॥

अग्निस्तिग्मेन शोचिषा यासद्विश्वं न्यषेचिणं । अग्निर्नो वनते रयिं ॥ २८ ॥

अग्निः।तिग्मेन।शोचिषा।यासत्।विश्वं।नि।अचिणं।अग्निः।नः।वनते।रयिं॥२८॥

अयमग्निस्तिग्मेन तीक्ष्ण-शोचिषा तेजसा विश्वं सर्वमचिणमत्तारं राक्षसादिकं नि यासत् । निहतुं । अपि च नोऽस्मभ्यमपी रयिं धनं वनते । ददातु ॥

सुवीरं रयिमा भर जातवेदो विचर्यणे । जहि रक्षांसि मुक्तो ॥ २९ ॥

सुऽवीरं । रयिं । आ । भर । जातंऽवेदः । विऽचर्यणे । जहि । रक्षांसि । मुक्तो इति
सुऽमुक्तो ॥ २९ ॥

हे जातवेदो जातप्रज्ञान जातधन वा विचर्यणे विंशतिं द्रष्टव्यं सुवीर श्रेष्ठमनीवीरः पुरुषोवादिभिर्हृतं
रयिं धनमा भर । आहर । तथो हे मुक्तो मुक्तमन्त्रे रक्षामि च जहि । विनाशाय ॥

त्वं नः पात्यंहसो जातवेदो अघायतः । रक्षां णो व्रत्यणस्त्वै ॥ ३० ॥

त्वं । नः । पाहि । अंहसः । जातंऽवेदः । अघऽयतः । रक्षां । नः । व्रत्यणः । क्वै ॥ ३० ॥

हे जातवेदस्य नोऽस्मान्हमः पापात्पाहि । रक्ष । तथा हे व्रत्यणस्त्वै स्मृतिरूपस्य मन्त्रस्य क्वै कारयितः
शब्दयितरमे । अपिहि शब्दमुत्पादयति । तथा च स्मर्यते । मनः कायाभिमादति म धरयति मारुत ।
मारुतस्तरसि चरन् मन्द्रे जनयति खरमिति । तादृशमेघायतोऽघमनर्थमस्माकमिच्छतः शत्रोश्च नो
ऽस्माद्यच्छ ॥ ॥ ३० ॥

यो नो अग्ने दुरेव आ मर्तो वधाय दाणति । तस्मान्नः पात्यंहसः ॥ ३१ ॥

यः । नः । अग्ने । दुऽएवः । आ । मर्तः । वधाय । दाणति । तस्मात् । नः । पाहि । अंहसः ॥ ३१ ॥

हे अग्ने दुरेवो दृष्टाभिप्रायो यो मर्तो मनुष्यो वधाय मत्स्यायुधाय नोऽस्माना दाणति अभिप्रयच्छति ।
आयुधनास्मान्दृष्टीत्यर्थः । तस्मान्ननुष्यादहमः पापाच्च नोऽस्मान्पाहि । रक्ष ॥

त्वं तं देव जिह्या परि बाधस्व दृक्कृतं । मर्तो यो नो जिघांसति ॥ ३२ ॥

त्वं । तं । देव । जिह्या । परि । बाधस्व । दृऽकृतं । मर्तः । यः । नः । जिघांसति ॥ ३२ ॥

हे देव द्योतमानास्ये त्वं तं वक्ष्यमाणं दृक्कृतं दृक्कर्मकारिण मनुष्य जिह्या ज्ञानया परि बाधस्व । सर्वतो
जिह्वा । यो मर्तो मनुष्यो नोऽस्मान् जिघांसति हनुमिच्छति ॥

भरद्वाजाय सप्रथः गर्भं यच्छ सहन्त्य । अग्ने वररण्यं वसु ॥ ३३ ॥

भरत्ऽवाजाय । सऽप्रथः । गर्भं । यच्छ । सहन्त्य । अग्ने । वररण्यं । वसु ॥ ३३ ॥

हे सहन्त्य शत्रुणामभिभवितरग्ने भरद्वाजाय मह्यमुपथ सप्रथः सर्वतः पृथु विभीर्णं गर्भं मुख गृह वा यच्छ ।
देहि । तथा वररण्यं वरणीय वसु धनं च देहि ॥

पाणमास्यामाश्रयाज्यभागस्यानुवाक्याभिर्वृत्राणीत्येषा । सुवित च । अभिर्वृत्राणि जघनदति पूर्वस्याज्य
भागस्यानुवाक्या । आ० १. ५ । इति ॥ इष्टिपशुमामेषु च यत्र वृधन्वतो पृष्टिमतावित्यादिविशेषविधेः दृश्यते
तत्र सर्वत्रैषेव प्रथमाज्यभागानुवाक्या ॥ उपमन्याश्रयस्यपानुवाक्या मायकालीनस्य त्रिपेन याज्या । सुवित च ।
अभिर्वृत्राणि जघनय उग्र इव शयंहेति विपर्ययो याज्यानुवाक्याना । आ० ४. ८ । इति ॥

अग्निर्वृत्राणि जघनद्विणस्युविपन्यया । समिद्धः शुक्र आहुतः ॥ ३४ ॥

अग्निः । वृत्राणि । जघनत् । द्विणस्युः । विपन्यया । संऽद्धः । शुक्रः । आऽहुतः ॥ ३४ ॥

विपन्यया स्रुत्या स्रुयमानो द्विणस्युर्द्विणं धनं स्रोतृणामिच्छन् यत्ता हविसंशणं धनमात्मन इच्छन्
प्रिवृत्राण्यावरकारिण रक्षःप्रभृतीन् तमांसि वा जघनत् । भुञ्ज हनु । कीदृशोऽग्निः । समिद्धः सम्यग्दीप्तः अत
एव शुक्रः शुक्लवर्ण आहुतो हविर्भग्भिर्हृतः ॥

गर्भे मातुः पितृष्पिता विदियुतानो अक्षरं । सीदन्तस्य योनिमा ॥३५॥

गर्भे मातुः पितुः पिता विदियुतानः अक्षरं सीदन्तः सृतस्वः योनिं आ ॥३५॥

अत्र मातृपितृशब्दाभ्यां भुव्याभ्यामधीयते । यौर्वः पिता पृथिवी माता । ऋक् १. १९१. ६. इति श्रुतेः । मातृभुव्यां गर्भे गर्भस्थाने मध्येऽन्तरं तरणरहितं व्याख्यं स्थानं विदियुतानो विष्पिण दीप्यमानः पितुः पिता द्युलोकस्य पालयिता हविषां प्रदानेन । एवमुक्तोऽपि ऋतस्य यज्ञस्य योनिमन्तरव्याख्यं धिष्ण्य ॥ सप्तम्यर्थे द्वितीया ॥ आ सीदन् उत्तरव्यामपविशन् अपिर्वृत्ताणि जघनदित्यन्वयः ॥ ॥३५॥

वसं प्रजावदा भर जातवेदो विचर्षणे । अग्ने यद्दीदयंहिवि ॥३६॥

वसं प्रजाऽवतः आ भरः जातऽवेदः विऽचर्षणे अग्ने यतः दीदयन्तः दिवि ॥३६॥

हे जातवेदो जातानां विदितविचर्षणे विष्पिण द्रष्टरग्ने प्रजावत्पुत्रर्षाचमहितं ब्रह्माज्ञमा भर । आहर । यद्रक्ष दिवि द्युलोकं दीदयद्दीप्यन्त देवेषु मध्ये यत्पशुमसन्न राजन्त तदाहरत्यर्थः ॥

उप त्वा रण्वसंदृगं प्रयस्वन्तः सहस्कृतः । अग्ने समृन्महे गिरः ॥३७॥

उप । त्वा । रण्वऽसंदृगं । प्रयस्वन्तः । सहऽस्कृतः । अग्ने । समृन्महे । गिरः ॥३७॥

हे सहस्कृत सहसा वननोत्पत्ताय प्रयस्यन्तो हविर्लक्षणात्तवन्तो वयं रण्वसंदृगं रमणीयसंदर्शने स्तोत-
यसंदर्शने वा त्वा त्वामुप प्रति गिरः स्तुती. समृन्महे । विस्त्रासः । उच्चारयाम इत्यर्थः ॥

उप छायासिन्धु घृणेरगन्म गर्भं ते वयं । अग्ने हिरण्यसंदृगः ॥३८॥

उप । छायांऽदेव । घृणेः । अगन्म । गर्भं । ते । वयं । अग्ने । हिरण्यसंदृगः ॥३८॥

हे अग्ने हिरण्यसंदृशो हितरमणीयतेजसो हिरण्यवद्रोचमानतेजसो वा घृणर्दोषस्य ते तव गर्भं शरणमा-
श्रयणगुपागम्य । उपगच्छाम । तत्र दृष्टातः । छायासिन्धु । यथा घर्माताः सतप्राश्नकायामुपागच्छन्ति तद्वत् ॥

उपसदि प्रातःकालीनस्याधियस्य य उग्र इवेति याज्ञा सायकालीनस्य त्वपवानुवाक्या । सुवितं च ।
अपिर्वृत्ताणि जघनय उग्र इव शयंहा । आ० ४. ८. इति ॥

य उग्र देव गर्यहा तिमशृंगो न वंसगः । अग्ने पुरो रुरीजिथ ॥३९॥

यः । उग्रऽदेव । गर्यऽहा । तिमऽशृंगः । न । वंसगः । अग्ने । पुरः । रुरीजिथ ॥३९॥

योऽपिरुग्र इवोद्गर्णवन्तो धन्वीव गर्यहा गर्यर्वाणिः शत्रूणां हता तिमशृंगो न वंसगस्तीक्ष्णशृंगो वननी-
तगतिर्बुधम इव हे अग्ने स त्वं पुर आमुरीजिथः पुरो रुरीजिथ । भयवानासि । रुद्रो वा एष यदपिः
। त० ब्रा० १०. १. ३. ५. इति श्रुतेः । रुद्रकृतमपि त्रिपुरदहनमपिकृतमवित्यभिः स्तूयते । यद्वा । त्रिपुरदहनसाध-
नभूतं वाणिः धिरनीकत्वेनावस्थानादग्निः पुराणि भयवानित्युच्यते । देवामुगं वा एष लोकेषु समयतंत । ऐ०
ब्रा० १. ३३. इत्यादिकं ब्राह्मणमनुसंधेय ॥

अग्निमर्थेन जायमानेऽपावा य हस्त इत्यपानुवाक्या । सुवितं च । आ यं हस्ते न स्वादिर्नामित्यर्थं आरमेत
। आ० १०. १६. इति ॥

आ यं हस्ते न स्वादिन् शिष्टं जातं न विभ्रति । विशामग्निं स्वध्वरं ॥४०॥

आ । यं । हस्ते । न । स्वादिन् । शिष्टं । जातं । न । विभ्रति । विशं । अग्निं । सुऽध्वरं ॥४०॥

मंथनीत्यत्र यमसिं शिशुं जातं न जातं पूर्वमिव हस्त आ विभ्रति हस्तेषामिमुखं धारयत्यध्वर्यवः । पूर्वं मगब्दः पुरस्तादुपचारोऽप्युपमाथीयः । स्वादिनं न भक्तं व्याघ्रादिमिव । यथा तं विभ्रतः पुरुषा अवहित्ता स्तस्याभुता इत्यर्थः । यद्वा मप्रत्यर्थं । संप्रतीदानीं स्वादिनं हविषा भक्तं यमसिं हस्तं धारयति विशा जनानां स्वध्वरं शोभनयागस्य निष्पादकं तमसिं हे अतिव्रजः परिचरतेति शेषः ॥ ॥२८॥

अप्रिमंथने जातस्यापिराहवनीये प्रहरणसमये प्र देव देववीतये इति तृचोऽनुवक्तव्यः । मुञ्चितं च । प्र देव देववीतये इति द्वे अपिनापिः समिध्यते । आ० २ १६ । इति ॥

• प्र देवं देववीतये भरता वसुवित्तमं । आ स्वे योनां नि पीदतु ॥४१॥

प्र । देवं । देवऽवीतये । भरत । वसुवित्तमं । आ । स्वे । योनां । नि । पीदतु ॥४१॥

हे अध्वर्यवो देव द्योतमानं वसुवित्तमं वसुना धनानां वेदयितारं लभयितारमपि प्र भरत । प्रहरत । आहवनीयेऽपि प्रलिपत । किमर्थं । देववीतये । देवानां भक्षणार्थं । तथा च ब्राह्मण । प्र देव देववीतये भरता वसुवित्तममिति प्रहिंयमाणायांभिरुपा ययज्ञैऽभिरुप तत्समुद्र । ऐ० ब्रा० १ १६ । इति । स चापिः स्वे योनां कारणं स्थान आहवनीय आ नि पीदतु । अभिनिषणी भवतु । ब्राह्मणं च भवति । एष ह वा अस्य स्वो योनिर्यदपिरधः । ऐ० ब्रा० १ १६ । इति ॥

आ जातं जातवेदसि प्रियं शिगीतातिथिं । स्योन आ गृहपतिं ॥४२॥

आ । जातं । जातवेदसि । प्रियं । शिगीत । अतिथिं । स्योनि । आ । गृहऽपतिं ॥४२॥

हे अध्वर्यवो जातं प्रादुर्भूतमतिथिं । लुप्तोपममेतत् । अतिथिमिव प्रियं अत एव गृहपतिं गृहाणां स्वामि नमपि जातवेदसि जातप्रज्ञे स्योनिं भुक्त्वा आहवनीयेऽप्यावा शिगीत ॥ अतर्णीतमर्थस्य शीङ् एतद्रूप ॥ शाययत । स्थापयत ॥ यद्वा । शीङ् गतावित्यस्य कादस रूपं ॥ गमयत । प्रापयतित्यर्थः ॥ शी तनूकरण इत्यस्य वा रूपं ॥ अतः । तीक्ष्णीकृतं । मस्करुत । प्रहरतेति यावत् । द्वितीय आकारः पुरकः । जात इतरो जातवेदा इतरः । ऐ० ब्रा० १ १६ । इत्यादिकं ब्राह्मणमवानुमन्धेय ॥

अग्ने युष्ट्वा हि ये तवाश्वामो देव साधवः । अरं वहन्ति मन्यवे ॥४३॥

अग्ने । युष्ट्व । हि । ये । तव । अश्वामः । देव । साधवः । अरं । वहन्ति । मन्यवे ॥४३॥

हे देव द्योतमानाग्ने तानश्वान्युत्त । आसीथि रथे योजय । ये तव लदीयाः साधवः साधकाः मुशीला वाश्वामोऽस्या अरमल पर्याप्त वहति । किमर्थं । मन्यवे । मन्यते यष्टयत्वेन देवानंतेति मन्यथागः । तदर्थं तानश्वान्त्रये युक्तित्यर्थः । हि एवम् ॥

अच्छा नो याद्यां वहाभि प्रयांसि वीतये । आ देवान्मोमपीतये ॥४४॥

अच्छ । नः । याहि । आ । वह । अभि । प्रयांसि । वीतये । आ । देवान् । मोमऽपीतये ॥४४॥

हे अपि नोऽस्मान्छाभिमुख्येन याहि । आगच्छ । तथा प्रयांसि हविर्लज्जान्यज्ञान्मिलन्य देवानां वह । किमर्थं । वीतये तेषां हविषा स्वादनार्थं । तथा मोमपीतये मोमपानार्थं च तान्देवानां वह ॥

उदमे भारत द्युमदजसेण दविद्युतत् । जेचा वि भाह्यजर ॥४५॥

उत् । अग्ने । भारत । द्युऽमत् । अजसेण । दविद्युतत् । जेचै । वि । भाहि । अजर ॥४५॥

हे भारत हविषां भर्तृरग्रे उक्कोचः । उन्नततरे दीप्यम् । तदेव विवर्णोति । हे अजर जगारहितापि दविद्युतत् भुगं द्योतमानस्त्व द्युमत द्युमता दीप्तिमता ॥ मुपः मुनुषिति तृतीयायां लुक् ॥ अजसेणाविकेदेन

तेजसा त्रि भाहि । विग्रेषेण प्रकाशस्व ॥ यद्वा । भातिरचान्तर्णीतण्यर्थः ॥ त्वं प्रथममुद्दीप्यस्व पश्चादात्मीयेन तेजसा सर्वं जगत्प्रकाशयति योजनीयं ॥ २९ ॥

वीती यो देवं मर्तो दवस्येदग्निमीळीताध्वरे हविष्मान् ।

होतारं सत्ययज्ञं रोदस्योरुत्तानहस्तो नमसा विवासेत् ॥ ४६ ॥

वीती । यः । देवं । मर्तः । दवस्येत् । अग्निं । ईळीत । अध्वरं । हविष्मान् ।

होतारं । सत्ययज्ञं । रोदस्योः । उत्तानहस्तः । नमसा । आ । विवासेत् ॥ ४६ ॥

यो मर्तो मनुष्यो हविष्मानहविर्मर्युक्ती यजमानो वीती वात्या कान्तिन हविर्लक्षणेनाज्ञेन यं कंचन, देवं दवस्येत परिवर्तत तस्मिन्ध्वरं यज्ञेऽग्निमीळीत । भुवीत । सर्वेषु यागेष्वग्निः पुण्यत इत्यर्थः । कीदृशमग्निं । रोदस्योर्गोवापुष्टिव्योर्नोक्तद्वये वर्तमानानां होतारमाज्ञातारं सत्ययज्ञं सत्यनावितथेन हविषा यष्टारं । किंचायं यजमान ईदृशमग्निमुत्तानहस्तः कृताञ्जलिपुटः सन् नमसा नमस्कारेण हविषा वा आ विवासेत् । परिवर्तत ॥

आ ते अग्नं ऋचा हविर्हृदा तष्टं भरामसि ।

ते ते भवतुष्टाणं ऋपभासो वणा उत ॥ ४७ ॥

आ । ते । अग्ने । ऋचा । हविः । हृदा । तष्टं । भरामसि ।

ते । ते । भवतु । उष्टाणः । ऋपभासः । वणाः । उत ॥ ४७ ॥

अनयाध्ययनं प्रशस्यत इत्याश्रनायनो मन्वते । गु० १. १. ५ । हे अग्ने ते तुभ्यं हृदा हृदयेन तष्टं संस्कृतमृचा ऋयुषेण वर्तमानं हविर्कंचमेव हविः कृत्वा आ भरामसि । आहरामः । त इति तत्कन्देन प्रकृतमृयुषं हविः परामृश्यते । प्रतिनिर्दिश्यमानांपितृया पुंस्त्ववृद्धे । ऋयुष तद्विस्ति तुभ्यमुत्तम उद्याणः सचनसमथा ऋपभासं ऋपभा उतापि च वणाश्च भवतु । ऋपभवणारूपेण परिणतं सत त्वद्वचनाय भवत्विति शेषः ॥

अग्निं देवासो अग्नियमिंधते वृत्रहंतमं ।

येना वमन्याभृता तृह्णा रक्षांसि वाजिनां ॥ ४८ ॥

अग्निं । देवासः । अग्नियं । इंधते । वृत्रहनऽतमं ।

येन । वमन्ति । आऽभृता । तृह्णा । रक्षांसि । वाजिनां ॥ ४८ ॥

अग्नियं मुख्यं वृत्रहंतममतिशयेन वृत्रस्य हंतारमिममग्निं देवासो देवा इंधते । दीपयति । येनापिना वमन्यमुररपहतानि धनानि हविर्लक्षणान्यज्ञानि वाभृतामुरमकाशायजमानादाहतानि । येन च वाजिना बलवतापिना रक्षांसि यज्ञविरोधीनि तृह्णा तुष्टानि हिंसितानि तमग्निमिंधत इत्यन्वयः ॥ ३० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमा हार्दं निवारयन् । पुमर्थान्तुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृद्धभुपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

- यस्य निःश्रुतं वेदा यो वेदेभ्योऽखिल जगत ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

चतुर्थाष्टके षष्ठोऽध्याय आरभ्यते ॥ षष्ठं मंडलं द्वितीयोऽनुवाके प्रथमं सूक्तं व्याख्यातं । तत्र पिवा सोम-
मिति द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यापि त्रैष्टुभं । अत्रा द्विपदा त्रिष्टुभं । तथा चानुक्रांतं । पिब पचानेदं त्रैष्टुभं
द्विपदांतमिति ॥ अभिजिति मरुत्वतीयशस्त्र एतद्विद्वानं । सूचितं च । पिवा सोमं तमु दृष्टीति मध्यंदिनः
। आ० ८. ५ । इति ॥ समुक्ते दशरात्रेऽष्टमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । पिवा सोममभि
तमस्य वावापृथिवी । आ० ८. ५ । इति ॥ सूर्यमुत्तारान्येकाहं मरुत्वतीय एतत्सूक्तं निविद्वानं । सूच्यते हि ।
• सूर्यमुत्ता यशस्कामः पिवा सोममभि । आ० ९. ८ । इति ॥ महाव्रतेऽपि मरुत्वतीय एतत्सूक्तं । तथैव पचमा
रणके सूचितं । पिवा सोममभि यमुग्रं तर्दः कया शुभां सवयसः सनीताः । ए० आ० ५. १. १ । इति ॥ माध्य
दिने सवनं आद्यास्निह्यो होतुमवावरुणवाद्यनाक्तमिना प्रस्थितयाज्याः । सूचितं च । पिवा सोममभि यमुग्रं
तर्दं इति तिस्रोऽर्वाङ्गेहि सोमकामं त्वाङ्गः । आ० ५. ५ । इति ॥

पिवा सोममभि यमुग्रं तर्दं ऊर्वं गव्यं महिं गृणान डंढ ।

वि यो धृष्णो वधिपो वज्रहस्त विश्वा वृचममिचियां श्रवोभिः ॥ १ ॥

पिब । सोमं । अभि । यं । उग्रं । तर्दः । ऊर्वं । गव्यं । महिं । गृणानः । डंढ ।

वि । यः । धृष्णो इति । वधिपः । वज्रहस्तः । विश्वा । वृचं । अमिचियां । श्रवः । अभिः ॥ १ ॥

हे उग्रोद्गव्यं त्रैष्टुभं गृणानोऽगिरोभिः स्तयमानस्त्वं य सोममभ्युदितः । पातुमित्यर्थः । महिं महत्तय
गोमबंधुर्वं पाणिभिराहतं समूहं तर्दः प्रकाशितवानसि ॥ तुदिहंसाकमात्रं प्रकाशनार्थं ॥ त सोमं पिब ।
पानं कुरु । हे धृष्णो शत्रुणां धर्षक वज्रहस्त वज्रपाणि हे इन्द्र यस्त्वं श्रवोभिर्वर्तः महितः सन विद्या विश्वं
वृचमावरकममिचियामिचियं शत्रु ॥ अमिचिश्चात द्वितीयकवचनस्यार्थादेशः ॥ वि वधिपः व्यवधीः स त्व
सोमं पिबति संबधः ॥

स ई पाहि य ऋजीपी तरुचो यः शिप्रवानृपभो यो मतीनां ।

यो गोत्रभिद्वज्रभृद्यो हरिष्ठाः स डंढ चिचौ अभि तृधि वाजान ॥ २ ॥

सः । ई । पाहि । यः । ऋजीपी । तरुचः । यः । शिप्रवान् । वृपभः । यः । मतीनां ।

यः । गोत्रभिद्वज्रभृत् । यः । हरिष्ठाः । सः । डंढ । चिचान । अभि । तृधि ।

वाजान ॥ २ ॥

हे इन्द्र ऋजीपी । ऋजीपशब्देन गतरसः सोमोऽभिधीयते । तद्वान्यस्य तरुचः शत्रुणा तारकोऽसि
यस्त्वं शिप्रवान् शोभनहनुर्मि यस्त्वं मतीनां स्तोत्राणां ॥ मन्वन्तः स्तुतिकर्मणः कर्तारि ऋचः ॥ वृपभः कामाना
वर्षितासि स त्वमीमं सोमं पाहि । पिब । हे इन्द्र यस्त्वं वज्रमुद्वज्रधरो यस्त्वं गोत्रभिर्द्वज्राणां पर्वतानां
मेघानां वा भेत्तासि यस्त्वं हरिष्ठा हयोः स्थातासि हे इन्द्र स त्वं चिचान विचिचान वाजानज्ञान्यसि तृधि ।
अस्मभ्यं प्रकाशय ॥

एवा पाहि प्रन्था मंदंतु त्वा श्रुधि ब्रह्म वावृधस्वोत् गीभिः ।

आविः सूर्यं कृणुहि पीपिहीषो जहि जह्वरभि गा डंढ तृधि ॥ ३ ॥

ए॒व । पा॒हि । प्र॒त्नऽथा । म॑द॒तु । त्वा । श्रु॒धि । व॒त्स । व॒वृ॒ध॒स्व । उ॒त । गीः॑ऽभिः ।
आ॒विः । म॒र्य॑ । कृ॒णु॒हि । पी॒पि॒हि । इ॒पः । ज॒हि । ग॒वृ॒न । अ॒भि । गाः । उ॒ट् । तृ॒धि ॥३॥

हे इन्द्र त्वं प्रवक्ष्यामि प्रवक्ष्यामि सोमान्यथापि वल्नर्थे वैवमिममग्नीदीयं सोमं पाहि । पिव । स च सोमस्येषा पीतः मन त्वा त्वा मंदतु । मंदयतु । ब्रह्मास्माभिः कृतं सोमं श्रुधि । गृणु । उतापि च गोभिः स्तुतिरूपामिर्वागिर्बववृधस्व । त्वं वर्धय । अपि च मर्यं सर्वस्य प्रेरकं देवमानिष्कृणुहि । आविष्कुरु । वयं मर्यं यथा परमं तथा कुर्वित्यर्थः । इपोऽन्नानि च पीपिहि । अस्मभ्यं प्रायय । गवृनस्मत्पदानं जहि । नाशय । हे इन्द्र त्वं पणिभिरपहता गा अभि तृधि । प्रकाशय ॥

ते॒ त्वा॒ म॒दा॒ वृ॒ह॒दि॒दु॒ स्व॒पा॒व॒ इ॒मे॒ पी॒ता॒ उ॒घ्न॒य॑न्त॒ द्यु॒म॑न्त॒ ।
म॒हा॒म॒नू॒नं॒ त॒व॒सं॒ वि॒भृ॒तिं॒ म॒त्स॒रा॒सो॒ ज॒ह॑न्त॒ प्र॒सा॒हं ॥४॥
ते॒ । त्वा॒ । म॒दाः॒ । वृ॒ह॒त॒ । उ॒ट् । स्व॒धाऽ॒वः॒ । इ॒मे॒ । पी॒ताः॒ । उ॒घ्न॒य॑न्त॒ । द्यु॒ऽम॑न्त॒ ।
म॒हा॒ । अ॒नू॒नं॒ । त॒व॒सं॒ । वि॒ऽभृ॒तिं॒ । म॒त्स॒रा॒सः॒ । ज॒ह॑न्त॒ । प्र॒ऽस॒हं ॥४॥

हे स्वधावोऽन्नवत्तिन्द्र मदा मदकरास् इमे पीताः सोमा द्युमन्तं दीप्तिमत त्वा त्वां वृहदत्यन्तमुघ्नयन्त । सेचयन्तु । अपि च हे इन्द्र त्वा मत्सरासो मदकराः सोमा जहन्त । भुग हर्षयन्तु । कीदृशं । सहां सहांतं प्रभुत मनुजं सर्वगुणैर्युजतारहितं । संपूर्णगुणमित्यर्थः । तवसं प्रवृद्ध विभृति विभवतं प्रसाह गवृणामभिभवनार ॥

ये॒भिः॒ म॒र्य॑मु॒प॒सं॒ म॑द॒मानो॑ऽवा॒स॒योऽप॑ दृ॒ह्ना॒नि॒ द॒द॑न्त॒ ।
म॒हा॒म॒द्रि॒ परि॒ गा॒ उ॒ट् स॑न्त॒ नु॒त्या॒ अ॒च्यु॑तं॒ स॒द॑सः॒ परि॒ स्वा॒त् ॥५॥
ये॒भिः॒ । म॒र्य॑ । उ॒प॒सं॒ । म॑द॒मानः॒ । अ॒वा॒स॒यः॒ । अ॒प॑ । दृ॒ह्ना॒नि॒ । द॒द॑न्त॒ ।
म॒हा॒ । अ॒द्रि॒ । परि॒ । गाः॒ । उ॒ट् । स॑न्त॒ । नु॒त्याः॒ । अ॒च्यु॑तं॒ । स॒द॑सः॒ । परि॒ । स्वा॒त् ॥५॥

हे इन्द्र येभिः सोममदमानो सोदमानस्त्व मर्यं सर्वस्य प्रेरकं देवमुपसमुपोदेषतां चावासयः स्वस्थानि न्यावासयः । अथवा मर्यापमो यथा तमासि विवासयतस्तथाकापीः । किं कुर्वन् । दृह्नानि दृह्नानि तमांस्यप ददन्त अपदारयन् । किंच हे इन्द्र त्वं पणिभिरपहता गाः परि सत परितो विद्यमान सहां सहांतमद्रि पर्वत मृत्याः । अनुदः । कीदृशं । स्वात्स्वकीयात्मदसः स्थानात्परि परितोऽच्युतमविचालित विनाशरहित । स्थिरमित्यर्थः ॥ ॥ ५ ॥

त॒व॒ कृ॒त्वा॒ त॒व॒ त॒द॑म॒ना॒भि॒रा॒मा॒सु॒ प॒क्कं॒ श॒च्या॒ नि॒ दी॒धः॒ ।
औ॒र्णा॒द॒रं॒ उ॒स्त्रि॒या॒भ्यो॒ वि॒ दृ॒ह्ना॒दृ॒वा॒ज्ञा॒ अ॒मृ॒जो॒ अ॒गि॒र॒स्वा॒न ॥६॥
त॒व॒ । कृ॒त्वा॒ । त॒व॒ । त॒त॒ । द॑म॒ना॒भिः॒ । आ॒मा॒सु॒ । प॒क्कं॒ । श॒च्या॒ । नि॒ । दी॒ध॒रि॒ति॒ दी॒धः॒ ।
औ॒र्णा॒ । द॒रः॒ । उ॒स्त्रि॒या॒भ्यः॒ । वि॒ । दृ॒ह्ना॒ । उ॒त॒ । ऊ॒वा॒त् । गाः॒ । अ॒मृ॒जः॒ । अ॒गि॒र॒स्वा॒न ॥६॥

हे इन्द्र तव कृत्वा त्वदीयया प्रज्ञया तव दमनाभित्वदीयः कर्मभिः शच्या सामर्थ्येनामास्वपक्षासु गोषु पक्कं परिणतं तत्प्रसिद्धं पयो नि दीधः । नितरा धारयामि । अपि च हे इन्द्र त्वमुस्त्रियाभ्यो गोभ्यः । गा निर्यमयितुमित्यर्थः । दृह्ना दृह्नानि । वल्न पापाणादिभिर्दृढीकृतानीत्यर्थः । दुरो दाराणि व्योर्णाः । उहा टितवानमि । अगिरस्वानगिरोभिर्युक्तस्त्वमूर्वात्समुहात । गोष्ठादित्यर्थः । गा उदस्यः । उदगमयः ॥

प॒प्राथ॒ द्यां॒ महि॒ दंसो॒ व्यु॒र्वीमुप॒ ध्यामृ॒ष्वो बृ॒हदि॒द स्त॒भायः॑ ।

अ॒धार॒यो रो॒दसी॒ देव॒पुत्रे॒ प्र॒त्ने मा॒तरा॑ य॒ज्ञी ऋ॒तस्य॑ ॥ १ ॥

प॒प्राथ॑ । द्यां । महि॑ । दंसः । वि । उ॒र्वी । उप । द्यां । ऋ॒ष्वः । बृ॒हत् । इ॒दं । स्त॒भायः॑ ।

अ॒धार॒यः । रो॒दसी॒ इति॑ । दे॒वपु॒त्रे इति॑ दे॒वऽपु॒त्रे । प्र॒त्ने इति॑ । मा॒तरा॑ । य॒ज्ञी इति॑ ।

ऋ॒तस्य॑ ॥ १ ॥

हे इदं त्व महि महता दंसो दमसा कर्मणोर्वी विस्मीणा वा भूमि वि पप्राथ । विशिषण पुरितवानमि ॥ प्रा पूरण इति धातुः ॥ हे इदं ऋष्वो महाम्ब्व बृहद्ब्रह्मती वा दिवमुप स्तभायः । उपस्तश्रामि । निरात्मव वितिष्ठती वायंथा न पततीदृस्तथा करोतीत्यर्थः । अपि च त्व रोदसी यावापुथिथावधारयः । पोषणधा रयामि । कीदृश्या । देवपुत्रे । देवाः पुत्रा ययोमि । प्रत्ने पूरणे मातरा मातरा निर्मात्र्यावृतस्योदकस्य यज्ञस्य वा यज्ञी यज्ञ्या महत्या । यदा । विश्वस्य मातरावृतस्य ऋणो यज्ञी पुण्या । यज्ञरित्यपत्यनामैतत् ॥

अ॒ध त्वा॒ विश्वे॒ पुर॒ इ॒दं दे॒वा ए॒कं त॒वसं॑ दधिरे॒ भरा॒य ।

अ॒दे॒वो य॒दभ्यो॑हि॒ष्ट दे॒वान्स्व॑पा॒ता वृ॒णत् इ॒दम॒च ॥ ८ ॥

अ॒ध । त्वा । विश्वे॑ । पुरः । इ॒दं । दे॒वाः । ए॒कं । त॒वसं॑ । दधिरे॑ । भरा॒य ।

अ॒दे॒वः । य॒त् । अ॒भि । अ॒हि॒ष्ट । दे॒वान् । स्वः॑ऽसा॒ता । वृ॒णत् । इ॒दं । अ॒च ॥ ८ ॥

अधाधुनास्मिन्काले विश्वे देवाः सर्वे वधादयो हे इदं एक मुख्य तवम प्रतुज बलवत् त्वा त्वा मराय मयासाय पुरो दधिरे । पूरणाक्षिरे । यद्यदादेवो वृषोऽमुरो देवानभ्योहिष्ट मयासाथमभिगतवान् ॥ आहतर्गतिकर्मा ॥ किचास्मिन्काले स्वपाता स्वपातो मयाम इदं वृणते । समजते स्म । मरुत इति शेषः । मरुतो हीद्रे देवपु प्लारयितपु सममजत्रित्यर्थः । अधुना पुरो दधिरे इति संबधः ॥

अ॒ध द्यौश्चित्ते॒ अप॒ सा नु॒ वज्रा॑हि॒तान॑म॒द्रिय॑सा॒ स्वस्य॑ म॒न्योः ।

अ॒हिं य॒दिदो॑ अ॒भ्योह॑मानं॒ नि चि॑द्वि॒श्यायुः॑ श॒यथे॑ ज॒घानं॑ ॥ ९ ॥

अ॒ध । द्यौः । चि॒त् । ते । अप॑ । सा । नु॒ । व॒ज्रा॒त् । हि॒त् । ता॒न् । अ॒न॒म॒त् । भि॒य॒सा । स्व॒स्य । म॒न्योः ।

अ॒हिं । य॒त् । इ॒दं । अ॒भि । अ॒ह॑मानं॒ नि । चि॒त् । वि॒श्वऽआ॒युः । श॒यथे॑ । ज॒घानं॑ ॥ ९ ॥

सा प्रसिद्धा देवानामाश्रयत्वेन दीक्षित दुर्लोकोऽपि हे इदं अधाधुनास्मिन्काले द्विता द्विधा द्विपका रात्ते त्वदीयाद्वज्राद्वस्वस्यास्मीयान्न्योः कोधाच्च भियसा मथेनापानयत । अपननाम । नु इति पूरणः । विश्वायुर्वह्न इदो यद्यदाभ्योहमानमभिगच्छतमहि वृत्र शयथे शयननिमित्तं । मरणाधिक्यं । नि जघान न्यवधीत । चिदिति पूरणः । यदा वृत्र जघानास्मिन्काले दाननामिति संबधः ॥

अ॒ध त्व॒ष्टा ते॒ मह॒ उ॒य व॒ज्रं मह॑सं॒भृष्टिं॑ व॒वृत॑च्छ॒ताश्रिं॑ ।

नि॒काम॑म॒रम॑ण॒मं येन॑ न॒वत॑त॒महिं॑ सं॒ पि॒णक॑ जी॒पिन॑ ॥ १० ॥

अ॒ध । त्व॒ष्टा । ते॒ । महः॑ । उ॒य । व॒ज्रं । मह॑सं॒भृष्टिं॑ । व॒वृत॑त । श॒तऽअ॒श्रिं॑ ।

नि॒ऽका॑मं । अ॒रऽम॑न॒मं । येन॑ । न॒वत॑तं । अ॒हिं । सं॒ । पि॒णक॑ । ऋ॒जी॒पिन॑ ॥ १० ॥

अधाधुना हे उद्योद्गर्गवन्निद्र महो महतस्ते तव त्वष्टा देवशिख्यी वज्रं ववृतत । न्यवर्तयत । निष्पन्नं कृत-
वान् । कीदृशं । सहस्रमुष्टिं सहस्रधारं शताश्रिं शतपर्वाणं । हे ऋजीपिण गतरससोमवन्निद्र त्वं येन वज्रेण
निकामं । नियतः कामो यस्य तं । अरमणसं । शत्रूणामरमभिगतु मनो यस्य तं । नवतं शब्दायमानमहिं
वृचममुर मं पिणक् संपिष्टवानसि तं वज्रं कृतवानित्यर्थः ॥ ॥२॥

वर्धाभ्यं विश्वे मरुतः सजोपाः पचच्छतं महिषां इंद्र तुभ्यं ।

पृषा विष्णुस्त्रीणि सरांसि धावन्वृचहणं मदिरमंशुमस्मि ॥११॥

वर्धान । यं । विश्वे । मरुतः । सजोपाः । पचत् । शतं । महिषान् । इंद्र । तुभ्यं ।

पृषा । विष्णुः । स्त्रीणि । सरांसि । धावन । वृचऽहनं । मदिरं । अंशुं । अस्मि ॥११॥

सजोपाः सह प्रीयमाना विश्वे मरुतः सर्वे देवा हे इंद्र यं त्वां वर्धान स्तोत्रैर्वर्धयति हे इंद्र तस्मै तुभ्यं
पुष्टिस्नामको देवो विष्णुर्गतस्नामकश्च शतं शतसंख्याकान्महिषान् पुंशुन पचत । पचत । अपि चास्मी तुभ्यं
सरांसि द्रोणकलशपुतमुदाधवनीयाख्यानि स्त्रीणि पात्राण्यंशुं सोम धावन । अगच्छन् । सोमः पात्राणि पुर्यत
इत्यर्थः । कीदृशं सोम । मदिर मदकरं वृचहणं वृचाणां शत्रूणां हंतार । अत्र वृचहऽशब्देन सोमोऽभिधीयते ।
पीते हि सति सोमं वृचाणि हनुमिन्द्रः समर्थो भवतीति यावत् ॥

आ श्रोदो महि वृतं नदीनां परिष्ठितममृज ऊर्मिमपां ।

तासामनु प्रवत इंद्र पंथां प्रादये नीचीरपसः समुद्रं ॥१२॥

आ । श्रोदः । महि । वृतं । नदीनां । परिऽस्थितं । अमृजः । ऊर्मि । अपां ।

तासां । अनु । प्रऽवतः । इंद्र । पंथां । प्र । प्रादयः । नीचीः । अपसः । समुद्रं ॥१२॥

हे इंद्र त्व महि महवृतं वृत्रेण परिवृतमाच्छादितं परिष्ठितं परितः स्थितं नदीनां सिंधूनां संबंधि चोद
उदकमाच्छ्रजः । आ समतामृष्टवानसि । येन नद्यः पुर्णाः प्रवहेयुस्तदित्यर्थः । अपामृदकानामूर्मि समुद्रं सृष्ट-
वानसि । पुनर्वचनमादरार्थं । हे इंद्र तासां नदीनां संबंधिनः पंथा पंथो मार्गान् प्रवतः प्रवणानन्वकारिणिति
शेषः । अन्वित्युपसर्गयोग्याक्रियाध्याहारः । किंच नीचीः प्रवणाभिमुखीः । वगयुक्ता इत्यर्थः । अपसोऽप उद-
कानि । अपम इत्यप एवार्थं वर्तते । समुद्रमुदधि प्रादयः । प्रागमयः । अवादेयतिर्नयनकर्मा ॥

एवा ता विश्वा चकृवांसमिन्द्रं महामुयमंशुर्यं सहोदां ।

सुवीरं त्वा स्वायुधं सुवज्रमा ब्रह्म नव्यमवसे ववृत्यात् ॥१३॥

एव । ता । विश्वा । चकृऽवांसं । इंद्रं । महं । उग्रं । अंशुर्यं । सहऽदां ।

सुऽवीरं । त्वा । सुऽआयुधं । सुऽवज्रं । आ । ब्रह्म । नव्यं । अवसे । ववृत्यात् ॥१३॥

हे इंद्र त्वा त्वा नव्यं नूतनमन्यैरकृतपूर्वं ब्रह्मास्माभिः कृतं स्तोत्रमतसेऽस्माकं रक्षणाया ववृत्यात् ।
आवर्तयतु । कीदृशं त्वा । एवैवमुक्तप्रकारेण ता तानि प्रसिद्धानि विश्वा विश्वानि सर्वाणि कर्माणि चक्रवांसं
कृतवतमिन्द्रमीश्वर महा महातमुयमोऽस्मिन्नसंश्रुयमंशुर सहोदा सहसो बलस्य दातार सुवीर शोभना वीरा
मरुतो यस्य तं स्वायुध शोभनायुधं सुवज्रं शोभनवर्द्धोपित ॥

म नो वाजाय श्रवसे उपे च राये धेहि ह्युमत इंद्र विप्रान् ।

भरद्वाजे नृवत इंद्र सृरीन्द्रिवि च स्मेधि पायं न इंद्र ॥१४॥

सः । नः । वाजाय । अवंसे । इपे । च । राये । धेहि । सुऽमतः । इन्द्र । विप्रान् ।

भरतऽवाजे । नृऽवतः । इन्द्र । सृरीन । दिवि । च । स्म । एधि । पोर्ये । नः । इन्द्र ॥ १४ ॥

हे इन्द्र, स त्वं युमतो दीप्तिमतो विप्रान्धाविनो नोऽस्मान्वाजाय वलाय अवंसे यशम इपे चाज्ञाय च राये धनाय धेहि । धारय । अपि च हे इन्द्र भरवाजे मयि नृवतो मनुष्यवतः । परिचारकयुक्तानित्यर्थः । सृरीन् तव स्रोतन पृथपावान् कुर्वति शपः । हे इन्द्र त्वं पोर्यं पारणीय आगामिन् च दिवि दिवम एधि सः नः । अस्माकं रक्षिता खलु भवत्यर्थः ॥

पष्ठेऽहनि तृतीयमवने ब्राह्मणाक्तमिगम्येऽनुरूपतुचस्याया वाजमिति तृतीया । सूचित च । अया वाज देवहितं सनेमिति स्तोत्रियानुरूपं । आ० ८ ३ । इति ॥

अया वाजं देवहितं सनेम मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ १५ ॥

अया । वाजं । देवऽहितं । सनेम । मदेम । शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ १५ ॥

अयानया मृत्वा देवहितं देवेन शीतमानेनद्रुण दत्त वाजमज्ञ सनेम । वयं संभ्रजम । अपि च सुवीराः शोभनपुत्रोपिता वयं शतहिमाः शतं संवत्सरान् मदेम । हयाम ॥ ३ ॥

तम् पृहीति पचदशर्चं तृतीयं मुक्त भरवाजस्यार्थं विप्रमिन्द्रं । तथा चानुक्रम्यते । तम् पृहीति ॥ अभिज्ञिति निष्कैवन्व एतद्विज्ञानं । सूचित च । तम् पृहीति मध्यादिनः । आ० ८ ५ । इति ॥ इन्द्राग्न्याः कुलायनाभ्यकाहेऽपि निष्कैवन्व एतद्विज्ञानं । सूचित च । तिष्ठा हरी तम् पृहीति मध्यादिनः । आ० ९ १ । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्कैवन्व । तथैव पचमारण्यकं सूचितं । तम् पृहि यो अभिभूत्योजाः सुत इत्य निमित्त इन्द्र सोम इति जीणि । ऐ० आ० ५ २० । इति ॥

तम् पृहि यो अभिभूत्योजा वन्वन्नवातः पुरुहत इन्द्रः ।

अपाह्नमुयं सहमानमाभिर्गीर्भिर्वधं वृषभं चर्पणीनां ॥ १ ॥

तं । ऊं इति । स्तुहि । यः । अभिभूतिऽओजाः । वन्वन् । अवातः । पुरुऽहतः । इन्द्रः ।

अपाह्नं । उयं । सहमानं । आभिः । गीऽभिः । वधं । वृषभं । चर्पणीनां ॥ १ ॥

अभिभूत्योजा अभिभानुकर्तृजा वन्वन शत्रुन्निमन अवातः शत्रुभिरहितः ॥ वनोर्निष्ठातस्य ननुपुर्वस्य रूपं । यद्वा वातेवातं ॥ अनभिगतः पुरुहतो वह्नभिराहतो य इन्द्रोऽस्मीति शपः । हे भरवाज तम् पृहि । तमेतद्वं स्तुहि । अपि चाभिर्वधं माणाभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाभिस्माभिद्र वधं । वधय । कीदृश । अपाह्नः मनभिभुतमुयमुद्रुर्गमोजम्वनं वा सहमान शत्रुनभिभवतं चर्पणीना प्रजाना भवधिन् वृषभ वधिन्तार ॥

स युध्मः सत्वा खजकृतमदां तुविमश्रो नन्दनुमां ऋजीपी ।

बृहद्रेणुश्च्यवनो मानुपीणामेकः कृष्टीनामभवत्सहावा ॥ २ ॥

सः । युध्मः । सत्वा । खजऽकृत । समतऽवा । तुविऽमश्रो । नन्दनुऽमान । ऋजीपी ।

बृहद्रेणुः । च्यवनः । मानुपीणां । एकः । कृष्टीनां । अभवत् । सहऽवा ॥ २ ॥

बृहद्रेणुर्बृहतो महतो रेणोः पांसोरुत्पापकः । संयामिष्विति यावत् । एको मुख्यः सहावा बलवान् स इन्द्रो मानुपीणा मनोः संवधिनीना ऋष्टीना प्रजाना यजमानाश्च च्यवनोऽभिगताभवत् । आसीत् । कीदृशः । युध्मो योद्वा सत्वा दाता ॥ सनोतिरिदं रूपं ॥ खजकृतं खजानां सयामाणा कर्ता ॥ खज इति संयामभामित ॥

समदा । यज्ञमानः सह मदः समत तदान । तुविम्रणः ॥ मृजतिः संवेहनकर्मा ॥ तुवीनां बहनां वर्षणेन
संवेहनकर्मा नदनुमान शब्दवानुजीपी । ऋजीपशब्देन सवनद्वयाभिपुतः पुनस्तृतीयसवनेऽप्यभिपुतः सोम
उच्यते । तदान ॥

त्वं ह नु त्यददमायो दस्यूरकः कृष्टीरवनोऽरायीय ।
अस्ति स्विन्नु वीर्यं तत्त इन्द्र न स्विदस्ति तदृतुथा वि वोचः ॥ ३ ॥
त्वं ह नु । त्यत् । अदमय । दस्यून । एकः । कृष्टीः । अवनोः । आयीय ।
अस्ति । स्विन्तु । नु । वीर्यं । तत् । ते । इन्द्र । न । स्विन्तु । अस्ति । तत् । ऋतुऽथा ।
वि । वोचः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वत्स्य स त्वं । त्वदिति तत्तद्वदपरायः । अत्र लिंगव्यत्ययः । दस्यून कर्महीनान् जनान् नु क्षिप्रम-
दमयः । दातानकरोः । इन्द्रः पुरणार्थः । अपि धेकी मुख्यस्य कृष्टीः पुत्रदासादीनां योय कर्मकृति जनाया-
वनोः । अददाः । एव सुषत्तष्टृपरिद्वं यदा नाद्रावीत्तदा तस्य वीर्यमद्वावि विचिकित्समानः परार्धचमाह ।
हे इन्द्र ते तव यत्पूर्वमुक्तं तद्वीर्यं सामर्थ्यं स्विद्वन्मि । किंस्विद्वन्मि । स्विद्वन्मि विचिकित्सायां । यदा नास्ति
स्वित् । तद्वन्मनुया कानि कानि वि वोचः । विप्रपण ब्रूहि ॥

सदिदि ते तुविजातस्य मन्ये सहः सहिष्ठ तुरतस्तुरस्य ।
उग्रमुग्रस्य तवसस्तवीयोऽरधस्य रधतुरो बभूव ॥ ४ ॥
सत् । इत् । हि । ते । तुविऽजातस्य । मन्ये । सहः । सहिष्ठ । तुरतः । तुरस्य ।
उग्रं । उग्रस्य । तवसः । तवीयः । अरधस्य । रधऽतुरः । बभूव ॥ ४ ॥

पूर्वमंत्र इन्द्रस्य बलमदमद्वावं सदिद्वानया बलमन्त्यवत्यधारयन्नाह । हि यस्मादर्थे । हि यस्मात्कार-
णात् हे सहिष्ठ बलवत्तमिन्द्र तुविजातस्य बहयज्ञेषु प्रादुर्भूतस्य तुरतोऽस्मान् हिमतस्तुरस्य शत्रूणां हिमितुर्ब-
लवता वा ते तव सहो बल सदिद्वित्यमानमेवाह मन्ये । उग्रस्योऽस्मिन्मवसः प्रवृद्धस्यारधस्य शत्रुभिर्वशीकर्तु-
मशक्यस्य ॥ रधर्गणीकरणार्थस्य रूप ॥ रधतुरो वशीकरणीयानां सपत्नानां हिमकस्य तव बलं बभूव ।
भयत्येव । कीदृश । उग्रमुद्गुणं तवीयः प्रवृद्धतर । यतस्त्वं वृत्रादीन् शत्रून् हंस्यतस्ते बलं विद्यत एवत्यर्थः ॥

तन्नः प्रत्नं सख्यमस्तु युष्मे इत्या वदद्विर्वलसंगिरोभिः ।
हन्नच्युतच्युहस्मेपयंतमृणोः पुरो वि दुरो अस्य विश्वाः ॥ ५ ॥
तत् । नः । प्रत्नं । सख्यं । अस्तु । युष्मे इति । इत्या । वदत्तऽभिः । वलं । अंगिरःऽभिः ।
हन् । अच्युतऽच्युत् । दस्म । उपयंतं । ऋणोः । पुरः । वि । दुरः । अस्य । विश्वाः ॥ ५ ॥

प्रत्नं पुराणं । चिरकालानुवर्तित्यर्थः । तत्प्रसिद्धं नोऽस्मादीयं सख्यं मृत्युस्तोतुल्यं सखित्वं हे इन्द्र युष्मे
युष्मास्वन् । पुत्रार्थं बहवचन । हे अच्युतच्युतानामविचलितानां च्यावक हे दस्म दशमीयं द्रु त्वमिषयंत
मायुधानि प्रययंत वलमेतन्नामानममुरमित्या मत्यमेव वदद्विस्त्वां सुवद्विरंगिरोभिः सह हन् । हतवानसि ।
अपि चास्य बलस्य पुरो नगराणि ऋणोः । व्यगमयः । त्रियुक्तात्यकः पौरित्यर्थः । विश्वाः सर्वा दुरः पुरीणां
द्वारस्थ ऋणोः ॥ ४ ॥

स हि धीभिर्हव्यो अस्युग्र ईशानकृन्महति वृचतूर्ये ।

स तोकसाता तनये स वज्री वितंतसाय्यो अभवत्समत्सु ॥ ६ ॥

सः । हि । धीभिः । हव्यः । अस्ति । उग्रः । ईशानऽकृत । महति । वृचऽतूर्ये ।

सः । तोकऽसाता । तनये । सः । वज्री । वितंतसाय्यः । अभवत् । समतऽसु ॥ ६ ॥

उग्र श्रीजम्बीशानकृत । स्तोतृनीशानान् समर्थाङ्करोतीतीशानकृत । स इन्द्रो महति प्रभुते वृचतूर्ये संयामि । वृचतूर्य इति संयामनामृतत । धीभिः स्तोतृभिः स्तुतिभिर्वा हव्यो जयार्थमिराज्ञातव्योऽस्ति । भवति । हिशब्दः पादपुरणः । तोकसाता तोकस्य पुत्रस्य साता लाभं निमित्तं तनयं तत्पुत्रं निमित्तं सति स इन्द्र आज्ञातव्योऽस्ति । वज्री वज्रवान् स इन्द्रः समत्सु संयामेषु वितंतसाय्यो विंशपिण विस्मार्यः स्तोत्रवन्दनीयोऽभवत् । भवति । यद्वा । वितंतसाय्यः शत्रुणां हिमकः ॥ ततस इति धातुर्हिमाकर्म । तस्य कर्तरि रूप ॥

स मज्जना जनिम मानुषाणाममर्त्यन् नाम्नाति प्र संर्षे ।

स द्युम्नेन स शर्वसात राया स वीर्येण नृतमः समोकाः ॥ ७ ॥

सः । मज्जना । जनिम । मानुषाणां । अमर्त्यन् । नाम्ना । अति । प्र । संर्षे ।

सः । द्युम्नेन । सः । शर्वसा । उत । राया । सः । वीर्येण । नृतमः । संऽओकाः ॥ ७ ॥

स इन्द्रोऽमर्त्येन विनाशरहितेन नाम्ना शत्रुणा नमयित्वा मज्जना बलिन । मज्जनति बलनामृतत । मानुषाणां मनुष्याणां जनिम जन्म । अमर्त्यर्थः । अति प्र संर्षे । अतिप्रपदे । स इन्द्रो द्युम्नेन यशसा समोकाः समानस्थानो भवति । किंच स इन्द्रः शर्वसा बलिन समोका भवति । उतापि च नृतमो नृतमः स इन्द्रो राया धनेन वीर्येण सामर्थ्येन च समोका भवति ॥

स यो न मुहे न मिथु जनो भृत्सुमंतुनामा चुमुरि धुनि च ।

वृणक्पिपुं गवरं शुणमिंद्रः पुरां च्यौत्ताय शयथाय नू चित ॥ ८ ॥

सः । यः । न । मुहे । न । मिथु । जनः । भृत् । सुमंतुऽनामा । चुमुरि । धुनि । च ।

वृणक् । पिपुं । गवरं । शुणं । इंद्रः । पुरां । च्यौत्ताय । शयथाय । नू । चित ॥ ८ ॥

य इन्द्रो न मुहे संयामि कदापि न मृहति । यश्च मिथु मिथ्या वृथा जनो जनयिता न भुत न भवति किन्तु सुमंतुनामा प्रज्ञाननामा । प्रख्याननामित्यर्थः । स इन्द्रः पुरा शत्रुसंबन्धिनीनां पुरीणां च्यौत्ताय च्यवनाय नाशनाय शयथाय शत्रुणां मरणाय च नू चित शीघ्रमेव कर्म कुरुत इति शेषः । तथा चुमुरि धुनि चेतना मकावमुरो वृणक् । अवृणक् । हिंसितवानसि ॥ वृणक्त्विहिमाकर्म ॥ अपि च पिपु गवरं शुणमेतन्नामकान् चीनमुरान् हिंसितवानसि ॥

उदावता त्वष्टासा पन्यसा च वृत्रहत्याय रथमिंद्र तिष्ठ ।

धिष्व वज्रं हस्त आ दक्षिणवाभि प्र मंद पुरुद्व मायाः ॥ ९ ॥

उत्तऽश्रवता । त्वष्टासा । पन्यसा । च । वृत्रऽहत्याय । रथं । इंद्र । तिष्ठ ।

धिष्व । वज्रं । हस्तं । आ । दक्षिणऽवाभि । अभि । प्र । मंदं । पुरुद्व । मायाः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र उदवतोद्भक्ता ॥ अवतिरत्र गतिकर्मा ॥ त्वष्टासा शत्रुणां तनुकवा पन्यसा स्तुत्यतेरेण बलिन

युक्तस्त्वं वृत्रहत्याय शत्रुहन्नाय स्वकीयं रथं च तिष्ठ । आरोह । तथा दक्षिणत्रा दक्षिणे हस्ते पाणी वज्रं
स्वकीयमाशुधमा धिष्व । आधत्स्व । तदनंतरं हे पुरुदत्त वज्रधर्निन्द्र त्वमासुरीर्माया अभ्यभिगम्य प्र मंद ।
प्रक्षेपेण जहि । अत्र मंदतिर्वधकर्म ॥

अग्निर्न शुष्कं वनमिन्द्र हेती रक्षो नि धंस्यशनिर्न भीमा ।

गंभीरयं ऋष्यया यो रुरोजाध्वानयदुरिता दंभयच्च ॥१०॥

अग्निः । न । शुष्कं । वनं । इन्द्र । हेतिः । रक्षः । नि । धंसि । अशनिः । न । भीमा ।

गंभीरया । ऋष्यया । यः । रुरोज । अध्वनयत् । दुः । उता । दंभयत् । च ॥१०॥

अग्निर्नाग्निरिव । नशब्द उपमाधीयः । यथाग्निः शुष्कं नीरमं वनं वृक्षसमूहं दहति हे इन्द्र हेतिस्त्वदीयं
वज्रं तद्वत्क्षत्रताशयति । तदेवाह । अशनिर्न भीमा । यथाशनिर्भीमा भवति तद्वज्रयंकरस्त्वं रक्षो राक्षसं नि
धंसि । वज्रेण नितरां दह । य इन्द्रो गंभीरया शत्रुभिरधर्षणीयया ऋष्यया महत्या ॥ ऋष्य इति महत्ता-
मेतत् ॥ इत्या रुरोज शत्रुत्वभञ्ज । अध्वनयत् युद्धे गर्जनलक्षणं शब्दं करोति । तथा च दुरिता दुरितानि
दंभयच्च भिनत्ति च । स त्वं रक्षो नि धन्वीति पूर्वगान्वयः ॥ ॥५॥

आ सहस्रं पथिभिरिन्द्र राया तुविद्युम्न तुविवाजैभिरवाक् ।

याहि मृनो सहसो यस्य नू चिदेदेव ईगे पुरुहूत योतोः ॥११॥

आ । सहस्रं । पथिऽभिः । इन्द्र । राया । तुविऽद्युम्न । तुविऽवाजैभिः । अवाक् ।

याहि । मृनो उति । सहसः । यस्य । नु । चित् । अदेवः । ईगे । पुरुऽहूत । योतोः ॥११॥

हे तुविद्युम्न वज्रधन हे सहसः मृनो बलस्य पुत्रेन्द्र । आजसो जातमृत मन्य एषं । ऋग्वे० १०. ७३. १० ।
इति निगमांतरं बलपुत्रस्य भिऽ । राया धनं युक्तस्त्वं सहस्रं सहस्रेण । वज्रभिरित्यर्थः । तुविवाजैर्बलवर्जैः
पथिभिः । पतेति गच्छत्यमीभिरिति पथानो वाहाः । तिरवाक् मदभिमुखः मन आ याहि । आगच्छ । हे पुरुहूत
वज्रभिराहन्तं यस्य तव योतोर्बलादिभिः पृथक्कर्तुमंदेवः कश्चिदसुरो नू चिदीगे नष्ट । अत्र नू चिदीति
निषेधार्थं वर्तते ॥

प्र तुविद्युम्नस्य स्थविरस्य घृष्वेदिवो ररप्णे महिमा पृथिव्याः ।

नास्य शत्रुर्न प्रतिमानमस्ति न प्रतिष्ठिः पुरुमायस्य सख्योः ॥१२॥

प्र । तुविऽद्युम्नस्य । स्थविरस्य । घृष्वेः । दिवः । ररप्णे । महिमा । पृथिव्याः ।

न । अस्य । शत्रुः । न । प्रतिऽमानं । अस्ति । न । प्रतिऽस्थिः । पुरुऽमायस्य । सख्योः ॥१२॥

तुविद्युम्नस्य वज्रयशसो वज्रधनस्य वा स्थविरस्य प्रवृद्धस्य घृष्वेः शत्रूणां घर्षकस्यिन्द्रस्य महिमा महत्त्व
दिवो दुर्लोकान्पृथिव्या भूमेश्च प्र ररप्णे । परिरिचि । विरप्णीति महत्ताममुं पाठात् नाम्ना च प्रायेण धातु-
जन्यत्वात् रप्णातिरवातिशयवाची । पुरुमायस्य वज्रप्रज्ञस्य सख्योः शत्रूणां भविष्यत्तुरस्यिन्द्रस्य शत्रुः शान्तयिता
नास्ति । प्रतिमानं प्रतिनिधिर्नास्ति । अस्य प्रतिष्ठिः प्रतिष्ठाश्रयो नास्ति । स एव सर्वस्य प्रतिष्ठेत्यर्थः ॥

प्र तत्रे अद्या करणं कृतं भूक्तुस्मं यदायुर्मन्तिथिग्वमस्मै ।

पुरु सहस्रा नि शिशा अभि क्षामुनूवेयाणं धृपतां निनेथ ॥१३॥

प्र। तत्। ते। अद्य। करणं। कृतं। भूम्। कुस्मं। यत्। आयुं। अतिथिऽग्वं। अस्मिं।
पुरु। सहस्रा। नि। शिगाः। अभि। द्यां। उत्। तूर्वयाणं। धृपता। निनेथं ॥१३॥

अविदानीमपि हे इन्द्र ते त्वया कृतं करणं तत्कर्म प्रभुतं प्रभवति। प्रकाशते। किं तदित्युच्यते। कुस्मं गुण्याद्राचसादेतन्नामानमृषिं चायं शत्रुभ्यः सकाशादेतत्संज्ञकं पीरुवरममतिथिखमतिथीनामभिसंतारं दिवोदासं च शंवरान्द्रविथिति-सत्करणं तत्प्रभवतीति पूर्वैर्ग संबधः। ररतिथिति द्वितीयाश्रुतेरुचितक्रियाध्याहारः। अपि चास्मा अन्तरोक्तायातिथिखाय पुरु पुरुणि, वहनि सहसा महसाणि शंवरस्य धनानि नि शिगाः। अददाः। इन्द्रः शंवरं हत्वा तस्य धनानि दिवोदासाय ददावित्यर्थः। तथा हे इन्द्र धृपता धर्षणेन त्वदीयेन वज्रेण शंवरं हत्वा चां पृथिवीमभि अभिलक्ष्य पृथिव्या वर्तमानं तूर्वयाणं त्वरितगमनं दिवोदासमुत्तिनेथ। आपन्न उदगमयः ॥

अनुकीनान्येकाहे मरुत्वतीयशस्त्रेऽनु त्वाहिमे इति मुक्तमुखीया। मृचितं च। अनु त्वाहिमे अध देव देवा अनु ते दायि मह इन्द्रियाय। आ१९५। इति ॥

अनु त्वाहिमे अध देव देवा मदन्विश्वे कवितमं कवीनां।
करो यच्च वरिवो वाधिताय दिवे जनाय तन्वे गृणानः ॥१४॥
अनु। त्वा। अहिऽमे। अध। देव। देवाः। मदन्। विश्वे। कविऽतमं। कवीनां।
करः। यच्च। वरिवः। वाधिताय। दिवे। जनाय। तन्वे। गृणानः ॥१४॥

हे देव योतमानिन्द्र त्वा त्वामधाम्निस्कानि विश्वं सर्वं देवाः स्तोतारोऽहिमे मघहननाय। वृष्टिप्रदानायेत्यर्थः। अनु मदन्। अनुमदति। अनुभवति। कीदृशं त्वा। कवीनां मेधाविना मध्ये कवितममत्यंतं कवि। यच्च यस्मिन्कानि गृणानः स्तोत्रभिः स्तूयमानस्य वाधिताय दारिद्र्यादिभिः पीडिताय दिवे स्तोत्रं जनाय तन्वे स्तोत्राणां जनयाय च वरिवो धनं करः अकरोः अददाः। अथवा हे देव इन्द्र अधाम्निस्कानि विश्वं सर्वं देवाः मुराः। अहिर्वृत्र एवोच्यते। तस्य हननाय कवीनां कवितमं त्वामनुमदति। यच्च यस्मिन् स्तोत्रं मति वाधितायामुनरः पीडिताय दिवे बुलोकनिवासाय जनाय तन्वे शोभायै वृत्रहननेन तव शोभायै वरिवद्युक्तं ॥

अनु द्यावापृथिवी तन्न ओजोऽमर्त्या जिहते इन्द्र देवाः।
कृष्व। कृन्तो अकृतं यत्ने अस्त्युक्तं नवीयो जनयस्व यज्ञः ॥१५॥
अनु। द्यावापृथिवी इति। तत्। ते। ओजः। अमर्त्याः। जिहते। इन्द्र। देवाः।
कृष्व। कृन्तो इति। अकृतं। यत्। ते। अस्ति। उक्तं। नवीयः। जनयस्व। यज्ञः ॥१५॥

हे इन्द्र ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धमोजो वलं द्यावापृथिवी अनु जिहति। अमर्त्या अमरणधर्माणो देवास्त्वदीयं बलमनु जिहते। अनुगच्छति। हे कृन्तो वहनां कर्मणा कर्तुं त्वदीयमकृतं यत्कर्मस्ति तत्कृष्व। कृष्व। तदनंतरं यज्ञैर्यज्ञेषु नवीयो नवतरमुक्तं स्तोत्रं जनयस्व ॥ ॥६॥

महो इन्द्र इति त्रयोदशर्चं चतुर्थं मुक्तं भरद्वाजस्यार्प विष्टममन्द्रं। अनुकृतं च। महामुक्तं प्रोक्तं ॥ माध्य दिने सवने सोमार्तिरके शास्त्रं भवति। तत्रेदं मुक्तं मृचितं च। महो इन्द्रो नृवादिषां नृ क। आ० ६०। इति ॥ समुक्ते द्वितीये कंदोमे मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं। मृचितं च। महो इन्द्रो नृवादिषां मरुत्वतीय। आ० ८०। इति ॥

महौं इंद्रो नृवदा चर्पणिप्रा उत द्विवर्ही अमिनः सहोभिः ।

अस्मद्यंवावृधे वीर्यीयोरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत ॥ १ ॥

महान् । इंद्रः । नृऽवत् । आ । चर्पणिऽप्राः । उत । द्विऽवर्हीः । अमिनः । सहःऽभिः ।

अस्मद्यंक् । ववृधे । वीर्यीय । उरुः । पृथुः । सुऽकृतः । कर्तृऽभिः । भूत ॥ १ ॥

युवत यथा नेता राजा भृत्यादीनां कामानां पुरयिता तद्वत् चर्पणिप्राश्चर्पणीनां स्तोतृजनानां कामानां पुरको महान्भूत इंद्र आ गच्छतु । आ इत्युपसर्गदर्शनान्नर्कत्वित्यास्यातस्याध्याहारः । उतापि च द्विवर्ही वीर्योर्लोकयोः परिवृद्धः सहोभिः शत्रुबलैरसिनोऽहिमनीय इंद्रोऽस्मद्यगम्भदभिमुखं यथा भवति तथा वीर्याय वीरकर्मकरणाय ववृधे । वर्धते । उरुः शरीरेण विस्तीर्णः पृथुर्गुणः प्रथितः कर्तृभिर्द्येजमानैः मुह्यतो भूतः सुष्ठु परिचरितो भवति ॥

इंद्रमेव धिपणा सातये धाद्वृहंतमृष्वमजरं युवानं ।

अपाह्णेन श्वसा शूशुवांसं सद्यश्चिद्यो वावृधे असांमि ॥ २ ॥

इंद्रं । एव । धिपणा । सातये । धात् । वृहंतं । ऋष्वं । अजरं । युवानं ।

अपाह्णेन । श्वसा । शूशुऽवांसं । सद्यः । चित् । यः । ववृधे । असांमि ॥ २ ॥

धिपणास्मदीया मृतिः सातये दानयिंद्रमेव धातु । धारयति । कीदृशं । वृहंतं महांतमुष्वं गंतारमजरं जरारहितं युवानं नित्यतरुणमपाह्णेन शत्रुभिरनभिभूतं श्वसा बलेन शूशुवांसं प्रवृद्धं ॥ अयत्तरिदं रूपं ॥ य इंद्रः सदाशुत्वद्य एव ज्ञातमात्रः सन् असांम्यनन्यमधिकं यथा भवति तथा ववृधे वर्धते ॥

पृथू करस्ता बहुला गभस्ती अस्मद्यैकसं मिमीहि श्रवांसि ।

यूथेव पश्वः पशुपा दमूना अस्माँ इंद्राभ्या ववृत्स्वाजौ ॥ ३ ॥

पृथू इति । करस्ता । बहुला । गभस्ती इति । अस्मद्यैक् । सं । मिमीहि । श्रवांसि ।

यूथाऽदेव । पश्वः । पशुऽपाः । दमूनाः । अस्मान् । इंद्र । अभि । आ । ववृत्स्व । आजौ ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं पृथू विस्तीर्णा करस्त्रा कर्मणां कर्तारो बहुला बहुप्रदी गभस्ती त्वदीया वाह श्रवांस्यन्नाजि । दानुमिति शेषः । अस्मद्यगम्भदभिमुखं सं मिमीहि । कुरु । किंच हे इंद्र दमूना दांतमनास्वमाजी रांयामि । अस्मानभ्या ववृत्स्व । अभ्यावतंम्य । तव दृष्टातः । पशुपाः पशूनां पालकः पश्वः पशूनां यूथेव यूथानि यथावतंयति तद्वत् ॥

तं व इंद्रं च्छितिनमस्य शकिरिह नूनं वाजयंतो हुवेम ।

यथा चित्पूर्वं जरितारं आसुरनेद्या अनवद्या अरिष्टाः ॥ ४ ॥

तं । वः । इंद्रं । च्छितिनं । अस्य । शकिः । इह । नूनं । वाजऽयंतः । हुवेम ।

यथा । चित् । पूर्व । जरितारः । आसुः । अनेद्याः । अनवद्याः । अरिष्टाः ॥ ४ ॥

युनमयेहास्मिन्यज्ञे वाजयंतोऽज्ञासिक्तो वयं स्तोतारः शकिः शक्तिः समर्थैरस्य तव सहायैर्महद्भिः सहितं चितिनं शत्रूणां चातकं । नाशकमित्यर्थः । इंद्रं परमेश्वरं तं वः प्रसिद्धं त्वां हुवेम । सुमः । यथा चित्पूर्वं पूरातना जरितारः स्तोतारोऽभेद्या अनद्या अनवद्याः पापरहिता अरिष्टा अहिंसिता आसुः वशुः हे इंद्र त्वत्प्रसादाद्वयमपि तथैव भवेमित्यर्थः ॥

धृतव्रतो धनदाः सोमवृद्धः स हि वामस्य वसुनः पुरुषुः ।

सं जग्मिरे पथ्याऽरायो अस्मिन्समुद्रे न सिंधवो यादमानाः ॥५॥

धृतऽव्रतः । धनऽदाः । सोमऽवृद्धः । सः । हि । वामस्य । वसुनः । पुरुऽशुः ।

सं । जग्मिरे । पथ्याः । रायोः । अस्मिन् । समुद्रे । न । सिंधवः । यादमानाः ॥५॥

स हि स खल्विन्द्रो धृतव्रतो धृतकर्मा । धनदाः स एव धनप्रदः । कीदृशस्य धनस्य त्याकाचायामुपसर्जनी भूतस्यापि धनस्य विगणनं वामस्य वसुन इति । वामस्य वननीयस्य वसुनः ग्रहस्य । यद्वा । वसुनो धनस्य स्वामीति शेषः । सोमवृद्धः स एव सोमेन प्रवृद्धः । पुरुवृद्धतः स एव । अग्निमिन्द्र एव पथ्याः स्तोत्राणां हितानि रायो धनानि सं जग्मिरे । संगच्छते । तत्र दृष्टातः । सिंधवो नद्यः समुद्रं न यथा समुद्रं यादमाना अभिगच्छन्त्यस्तद्वत् ॥ ॥ ५ ॥

शर्विष्ठं न आ भर शूर शर्वं अजिष्ठमोजो अभिभूत उग्रं ।

विश्वा द्युम्ना वृष्ण्या मानुपाणामस्मभ्यं दा हरिवो मादयथ्यं ॥६॥

शर्विष्ठं । नः । आ । भर । शूर । शर्वः । अजिष्ठं । ओजः । अभिऽभूते । उग्रं ।

विश्वा । द्युम्ना । वृष्ण्या । मानुपाणां । अस्मभ्यं । दाः । हरिऽवः । मादयथ्यं ॥६॥

हे शूर विक्रान्तिद्र शर्विष्ठं बलवत्तम शर्वो बलं नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । हे अभिभूते शत्रूणामभिभाव्य केंद्र उग्रमप्रमत्तमोजिष्ठमोजस्वितसमोजो दीशिमस्मभ्यमा भर । विश्वा विश्वानि सर्वाणि वृष्ण्या वृष्ण्यानि सेचनसमर्थानि द्युम्ना द्युम्नानि वीतमानानि यानि धनानि मानुपाणा मनुष्याणां भोग्यतया कल्पितानि ह हरिवो हरिविन्द्र तांनि धनानि मादयथ्या अस्मान्मादयतुमस्मभ्य दाः । प्रयच्छ ॥

यस्ते मदः पृतनापाठमृध उदं तं न आ भर शृणुवांसं ।

येन तोकस्य तनयस्य माता मंसीमहि जिगीवांसस्त्वोताः ॥७॥

यः । ते । मदः । पृतनापाट् । अमृधः । उदं । तं । नः । आ । भर । शृणुऽवांसं ।

येन । तोकस्य । तनयस्य । माता । मंसीमहि । जिगीवांसः । त्वाऽऊताः ॥७॥

पृतनापाट् शत्रुसेनानामभिभवितामृधोऽहिमितो यो मदो हर्षो हे इन्द्र ते त्वया देयः शृणुवाम प्रवृत्त त मदं नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । त्वोतास्त्वया रजिता जिगीवामो जितवतो वयं तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य तत्पुत्रस्य च माता लामि निमित्तभूति मति येन तर्पणं मंसीमहि त्वा मवीमहि तमा भरति पूर्वणावयः ॥

आ नो भर वृषणं शुष्ममिन्द्र धनस्पृतं शृणुवांसं सुदृष्टं ।

येन वंसां पृतनामु शवृन्तवोतिभिरुत जामीरजामीन ॥८॥

आ । नः । भर । वृषणं । शुष्मं । उदं । धनऽस्पृतं । शृणुऽवांसं । सुऽदृष्टं ।

येन । वंसां । पृतनामु । शवृन्त । तव । ऊतिऽभिः । उत । जामीन । अजामीन ॥८॥

हे इन्द्र त्वं वृषणं वर्षितारं शुष्मं सेनालक्षणं धनं नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । कीदृश । धनस्पृतं धनस्य पालकं शृणुवांसं प्रवृत्तं सुदृष्टं शोभनबलं । हे इन्द्र तवोतिभिरुदीयामी रक्षाभिः पृतनामु संयामिषु ॥ पृतना

इति संयामनाम ॥ येन वनेन शत्रुत्वं साम इनाम । उतैत्यत्र भिन्नक्रमः । जामीग्वंधुनुतापि चाजामीन शत्रूय
येन शुष्मण वंसाम तं शुष्ममा भरेति पुर्वेण संबंधः ॥

आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चादीत्तरादधरादा पुरस्तात् ।
आ विश्वतो अभि समेतुर्वादिन्द्रं द्युम्नं स्वर्वद्वेद्यस्मे ॥ ९ ॥
आ । ते । शुष्मः । वृषभः । एतु । पश्चात् । आ । उत्तरात् । अधरात् । आ । पुरस्तात् ।
आ । विश्वतः । अभि । सं । एतु । अर्वाङ् । इन्द्रं । द्युम्नं । स्वः । वत् । धेहि । अस्मे इति ॥ ९ ॥

हे इन्द्र वृषभो वर्पिता ते त्वदीयं शुष्मो बलमर्वाङ्मादभिमृषः सन् पश्चात्पश्चिमभागादेतु । आगच्छतु ।
उत्तरादुत्तरभागादागच्छतु । अधरादधिगाच्छतु । पुरस्तात्पूर्वभागादागच्छतु । विश्वतः सर्वस्मादिग्भागादभि-
अस्मानभिलक्ष्या समेतु । सम्यगागच्छतु । हे इन्द्र त्वं स्वर्वत्सुखयुक्तं द्युम्नं धनमस्मै अस्मभ्यं धिहि । प्रयच्छ ॥

नृवत्त इन्द्र नृत्तमाभिरुती वंसीमहि वामं श्रोमतेभिः ।
इष्टो हि वस्व उभयस्य राजन्था रत्नं महि स्थूरं वृहंतं ॥ १० ॥
सृष्टवत् । ते । इन्द्र । नृऽत्तमाभिः । ऊती । वंसीमहि । वामं । श्रोमतेभिः ।
इष्टो । हि । वस्वः । उभयस्य । राजन् । धाः । रत्नं । महि । स्थूरं । वृहंतं ॥ १० ॥

नृवत्तनृष्यः परिचारकजन्युक्तं श्रोमतेभिः श्रोतव्यैर्यशोभिः सहितं वामं वननीयं धनं हे इन्द्र ते त्वत्तो
नृत्तमाभिर्नृत्तमाभिरुती ऊतीमी रत्नाभिवंसीमहि । वयं संभजमहि । हि यस्मात्कारणात् हे राजन् राज-
मन्दित्रं त्वमुभयस्य पार्थिवस्य दिव्यस्य च वयो धनस्यैव ईशपि तस्मात्कारणात्माहि महान्तं स्थूरं विपुलं वृहंतं
गुणैः परिवृढं रत्नं रमणीयं धनं ॥ अत्र रत्नशब्दः पुंलिङ्गः ॥ धाः । धिहि ॥

मरुत्वंतं वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यं शांसमिन्द्रं ।
विश्वासाहमवसे नूतनायोयं सहोदामिह तं हुवेम ॥ ११ ॥
मरुत्वंतं । वृषभं । ववृधानं । अकवऽअरिं । दिव्यं । शांसं । इन्द्रं ।
विश्वऽसहं । अवसे । नूतनाय । उयं । सहऽदां । इह । तं । हुवेम ॥ ११ ॥

इहामिन्द्रो नूतनायाभिनवायावसे रक्षणाय तं प्रमिदमिन्द्रं हुवेम । शुभः । आह्वयामी वा । कीदृशं ।
मरुत्वंतं मरुद्विर्युक्तं वृषभं कामाना वर्पितारं ववृधानं प्रवृद्धमकवारिमकुत्सितशत्रुं दिव्यं द्योतमानं शांसं
शांसितारं विश्वमहं विश्वस्य लोकस्याभिभवितारमुग्रमोजस्विनं सहोदां बलप्रदं ॥

जनं वज्रिन्महि चिन्मन्यमानमेभ्यो नृभ्यो रंधया येष्वस्मि ।
अधा हि त्वा पृथिव्यां शूरसातो हवामहे तनये गोष्वप्सु ॥ १२ ॥
जनं । वज्रिन् । महि । चित् । मन्यमानं । एभ्यः । नृऽभ्यः । रंधय । गोषु । अस्मि ।
अध । हि । त्वा । पृथिव्यां । शूरऽसातो । हवामहे । तनये । गोषु । अप्सु ॥ १२ ॥

येषु धेयौ गुणां मध्येऽहमस्मि एको भवामि हे वज्रिन् वज्रवज्रिन् त्वमेभ्यो नृभ्यो मनुष्येभ्यो महि महदत्यं-
तमात्मानं मन्यमानं जनं । वज्रमन्यमानमित्यर्थः । रंधयः । वशीकुरु । चिदिति पादपूरणः । अधाधुना

पृथिव्यां भूम्यां शूरमाती युद्धे प्रवृत्तिं सति तनये, पुत्रं निमित्तं च गोषु पशुष्वप्सूदकेषु च निमित्तेषु हे इन्द्र त्वा
बुल्लोके स्थितं त्वा हवामहे । वयमाहुयामः ॥

वयं तं एभिः पुरुहूत सख्यैः शचीः शचीरुत्तर इत्याम ।

घ्नतो वृत्राण्यभयानि शूर राया मदेम बृहता त्वोताः ॥ १३ ॥

वयं । ते । एभिः । पुरुऽहूत । सख्यैः । शचीः । शचीः । उत्तरैः । इत । स्याम ।

घ्नतः । वृत्राणि । अभयानि । शूर । राया । मदेम । बृहता । त्वाऽ ऊताः ॥ १३ ॥

हे पुरुहूत पुरुभिराहुतं एभिः प्रसिद्धैः सख्यैः स्तोत्रलक्षणैः सखिकर्मभिर्भजे त्वया सह वयमभयानि
त्रािमरूपाण्यत्रािमरूपाणि वृत्राण्यभिचाणि घ्नतो हिमंतः शचीः शचीः सर्वस्मान्त्रोत्तर इत्याम ।
अधिका एव भवम । हे शूर विक्रांतद्र त्वोता वय त्वया रजिताः सतो बृहता सहता राया धनेन मदेम ।
इत्याम ॥ ॥ ८ ॥

यानं य इन्द्रति चयोदगर्भं पचम मुक्त भरद्वाजस्यापेभिरं विष्टम । वि पिप्रोरित्तिषा सप्रमी दशावरचतु
ष्टययुक्ता विराट् । अनुकस्यते च । यानं वि पिप्रोर्विराडिति ॥ पुत्रपदस्य पं० इहमि तृतीयमवन उत्स्यन्तो
चाणि यदि द्विपदाम् स्तुवीर्येन यदि वायिष्टोमसंस्थः स्यात्तदानीं साध्यदिने सर्वेऽन्तावाकः स्युस्त
आरभणीयास्य ऊर्ध्वमतत्कं शमित । सूचित घ । यानं य इन्द्रत्यन्तावाकः । आ० ८ ४ । इति ॥ इदमेव मुक्त
सिद्धातिष्णवोरुत्क्रातिनाम्न्येकाहे निष्कवन्त्यनिविधान । यानं य इन्द्रति मध्यदिनः । आ० ९ ५ । इति ॥

यानं य इन्द्राभि भूमार्यस्तस्यो रयिः शवंसा पृत्सु जनान् ।

तं नः सहस्रभरमुर्वरासां दद्वि सृनो महसो वृत्रतुरं ॥ १ ॥

द्यौः । न । यः । इन्द्र । अभि । भूम । अर्यः । तस्यो । रयिः । शवंसा । पृत्सु । जनान् ।

तं । नः । सहस्रं । भरं । उर्वराऽसां । दद्वि । सृनो । इति । महसः । वृत्रऽतुरं ॥ १ ॥

यो रयिः पृत्ररूपं धनं शवंसा बलेन पुत्सु संयामिष्येयोऽरीन् शत्रून् जनानभि तस्यो आक्रामित । तत्र
दृष्टातः । यानं । योतमानः सूर्यो यथा भूम भूतान्याक्रामात् तद्वत् । हे सहस्रः सृनो बलस्य पूर्वद्र त्व त पुत्र
नोऽस्मभ्यं दद्वि । दद्वि । कीदृश । सहस्रभर सहस्रस्य धनस्य भर्तारमुर्वरासामुर्वराणां सस्याद्यानां भुमीनां
सनितारं सभक्तारं वृत्रतुरं वृत्राणां शत्रूणां तरितारं तुरितारं वा ॥

दिवो न तुभ्यमन्विद्र सचासुर्यं देवेभिर्धायि विश्वं ।

अहिं यद्वृत्रमपो वद्विवांसं हन्त्रीपिन्विष्णुना सचानः ॥ २ ॥

दिवः । न । तुभ्यं । अन्तु । इन्द्र । सचा । असुर्यं । देवभिः । धायि । विश्वं ।

अहिं । यत् । वृत्रं । अपः । वद्विऽवांसं । हन् । अजीपिन । विष्णुना । सचानः ॥ २ ॥

दिवो न सूर्यायैव हे इन्द्र तुभ्य सचा सत्यमेव विश्वं व्याप्तमसुर्यमसुरत्य बल देवभिर्देवैः स्नातुभिरनु धायि ।
अधायि । अकारि । स्तोत्रैः स्तूयमाना देवता बलवती भवतीत्यर्थः । हे अजीपिन विगतमसोभद्र विष्णुना
सचानः संगच्छमानस्त्वं ॥ पच ससवाय इति धातो रूप ॥ यशनासुर्येणाप उदकानि वद्विवास परिश्रुण्वतम
हिमागत्य हंतारं वृत्रमसुर हन् अवधीः तद्वत् अवधायीति पूर्वण संबधः ॥

तूर्वन्नीजीयान्तवसस्तवीयान्कृतवसेन्द्रो वृद्धमहाः ।

राजाभवन्मधुनः सोम्यस्य विश्वासां यत्पुरां दत्तुमावत् ॥ ३ ॥

तूर्वेन । ओजीयान् । तवसः । तवीयान् । कृतऽवसे । इन्द्रः । वृद्धऽमहाः ।

राजा । अभवत् । मधुनः । सोम्यस्य । विश्वासां । यत् । पुरां । दत्तुं । आवत् ॥ ३ ॥

यद्येन्द्रो विश्वासां सर्वासां पुरा पुरीणां दत्तुं दारकं वज्रमावत् प्रापत् तदा सोम्यस्य सोममयस्य मधुनो मधुररमस्य राजाभवत् । म्यास्यासीत् । कीदृशः । तूर्वेन हिमकान् हिमस्त्रीजीयानतिग्रथिनीजम्बी तवसो बलवतस्तवीयान्बलवत्तरः कृतवद्धा । कृतं व्रक्ष्य स्तोत्र यस्मिं स्तोत्रेभिः सः । अथवा कृतं दत्तं व्रक्ष्यान्नं येन स्तोत्रेभ्यः सः । वृद्धमहा वृद्धतेजाः । एवमुत् इन्द्रो राजाभवदिति ॥

शतैरपद्रुण्यै इन्द्राच्च दशोण्ये कवयेऽर्कसातो ।

वधेः शुष्णस्याशुषस्य मायाः पित्वो नारिरिचीत्किं चन प्र ॥ ४ ॥

शतैः । अपद्रुन । पण्यैः । इन्द्र । अच । दशऽओण्ये । कवये । अर्कऽसातो ।

वधेः । शुष्णस्य । अशुषस्य । मायाः । पित्वः । न । अरिरिचीत् । किं । चन । प्र ॥ ४ ॥

अर्चास्मिन्नर्कसातो । अर्कोऽन्नं प्राप्यतेऽस्मिन्नित्यर्कसातियुद्धं । तस्मिन्दशोण्ये बह्वहविष्कात्कवयं मधा विनः ॥ पंचम्यर्थं चतुर्थी ॥ इन्द्रं त्वत्सहायात्कुत्साद्विभ्यतः पण्य एतन्नामकामुराः शतैः शतसंख्याकैर्वेनः सार्धमपद्रुन । अपद्रुवन । अपलायत । अपि चन्द्रोऽशुषस्याशुषस्य । संपुष्णवनस्यैतर्थाः । शुष्णस्येतन्नामका-
मुरस्य कुत्सस्य शबोर्मायाः कपटान्बर्धननसाधनिरायुर्धनं प्रारिरिचीत् । प्ररिक्तानतिरिक्तात्ताकरोत् । पित्वोऽन्नस्य । पितुरित्यन्ननामेतत् । किञ्चन किञ्चिदपि न प्रारिरिचीत् । तदीयमन्नं सर्वमण्यपाहारयत् ॥

महो दुहो अप विश्वायु धायि वज्रस्य यत्पतने पादि शुष्णः ।

उरु प सारथं सारथये करिद्रुः कुत्साय सूर्यस्य सातो ॥ ५ ॥

महः । दुहः । अप । विश्वऽआयु । धायि । वज्रस्य । यत् । पतने । पादि । शुष्णः ।

उरु । सः । सऽरथं । सारथये । कः । इन्द्रः । कुत्साय । सूर्यस्य । सातो ॥ ५ ॥

यद्यदा स शुष्णोऽमुरो वज्रस्य पतने पाति पादि अगच्छत् । अस्मियतेत्यर्थः । तदा महो महतो दुहो द्रोणः शुष्णस्य संबधि विश्वायु सर्वगत । बलमिति शेषः । अप धायि । अपाहितमकारि । तिरस्कुतमित्यर्थः । स इन्द्रः सारथये सारथिभूताय कुत्साय सारथ समानरथं सूर्यस्य सातो भर्जनं निमित्तंभुत उरु विस्तीर्णं यथा भवति तथा कः । अकरोत् । तथा चोक्त । कुत्सायद्रोऽमुर शुष्णं त्रिषांशुः कुत्समात्मनः सारथि कल्पयित्वा । अस्य शत्रुं शुष्णमहंस्ततश्च कुत्सस्य रक्षां बहूनां चकारत्यनयोच्यत इति ॥ ॥ ५ ॥

प्र श्येनो न मदिरमंशुमस्मि शिरो दासस्य नमुचेर्मथायन ।

प्रावन्नमीं सायं ससंतं पृणयाया समिषा सं स्वस्ति ॥ ६ ॥

प्र । श्येनः । न । मदिरं । अंशुं । अस्मि । शिरः । दासस्य । नमुचेः । मथायन ।

प्र । आवत् । नमीं । सायं । ससंतं । पृणक् । राया । सं । इषा । सं । स्वस्ति ॥ ६ ॥

श्येनः मुष्णश्च । नित्यं शब्दः समुच्चये वर्तते । अस्मा इन्द्राय मदिरं मदकरमंशुं सोमं । प्रति आ इत्यस्याधि

वर्तते । आहरत । उपसर्गदर्शनाच्चाख्यातमध्याह्नयते । किंचायमिन्द्रोऽपि दासस्य प्राणिनामुपक्षयितुंमुच्यते । तन्नाम्नोऽसुरस्य शिरः शीर्य मथायन मथनं कृत्वा माष मपस्य पुत्रं समंत स्वपंतं ममीमत्सन्नकमुपि प्रावत । प्रारब्धत् । स्वस्थविनाशिन राया पश्चादिधनंनपात्रिन च तमुपि सं पुणक् । समयोजयत ॥

वि पिप्रोरहिमायस्य दृष्ट्वाः पुरो वज्रिच्छवसा न ददः ।

सुदामन्तद्रेकणो अप्रमृष्यमृजिश्चने दात्रं दाणुपे दाः ॥ ९ ॥

वि । पिप्रोः । अहिऽमायस्य । दृष्ट्वाः । पुरः । वज्रिन । शवसा । न । ददरिति ददः ।

सुऽदामन । तत् । रेकणः । अप्रऽमृष्यं । मृजिश्चने । दात्रं । दाणुपे । दाः ॥ ९ ॥

• हे वज्रिन वज्रवज्रिद्र त्वमहिमायस्याहच्यो माया यस्य पिप्रोरितत्तम्नोऽसुरस्य सवधिनोऽह्ना दृष्टानि पुरः प्राकारादीनि दर्शयिष्ये शवसा वनेन वि ददः । विदारितवान्मि । जित पादपुरणः । त्व पिप्रोर्भूमणः प्रावजः पुरः । अ० १५ प ५ । शतं पुमिरायमीमिर्नि पाहि । अ० १५ ३ ५ । इति दर्शनात् । अपि च हे सुदामन गोमनदनिद्र त्वं दात्रं हविलेखणं धन दाणुप दत्तवत् । मृजिश्चन एतन्नामकाय राजपथेऽप्रमृष्य केनाप्यबाध्यं तत्तस्य स्वभूतं रेकणो धन दाः । अदाः । दत्तवान्मि ॥

स वेतमुं दणमायं दणोणिं तृत्तुजिमिंद्रः स्वभिष्टिमुस्रः ।

आ तुयं शश्वदिभं द्योतनाय मातुर्न मीमुषं मृजा डयध्य ॥ ८ ॥

सः । वेतमुं । दणऽमायं । दणऽओणिं । तृत्तुजिं । इंद्रः । स्वभिष्टिऽमुस्रः ।

आ । तुयं । शश्वत् । इभं । द्योतनाय । मातुः । न । मीं । उप । मृज । डयध्य ॥ ८ ॥

स्वभिष्टिमुस्रः सुप्रभषणीयान्यभिगम्यानि मुस्रानि मुस्रानि येन दयानि स इन्द्रो दणमाय वद्वचन वेतमुं वेतमुनामानमसुरं दणोणिमेतन्नामकं च तृत्तुजिं तृत्तुजिनामकं च आ अपि च तुयं तुयनामकमसुरं तथैभमेतन्नामकमसुरं चैयथा एतं द्योतनायित्वज्ञाय राज्ञ शश्वदप मृज । उपायजत । वशीचकार । तत्र दृष्टातः । मातुर्न मातुर्जन्या इव पुत्र । यथा मात्रे पुत्रो वशीभवति तद्वद्वशीचकारत्यर्थः । मीमिति पादपुरणः ॥

स इं स्पृधो वनते अप्रतीतो विभ्रद्वज्रं वृचहणं गभस्तो ।

तिष्ठद्वरी अध्वस्तेव गते वचोयुजां वहत इंद्रमुष्यं ॥ ९ ॥

सः । इं । स्पृधः । वनते । अप्रतिऽउतः । विभ्रत् । वज्रं । वृचऽहनं । गभस्तो ।

तिष्ठत् । हरी इति । अधि । अस्ताऽइव । गते । वचऽयुजां । वहतः । इंद्रं । मृष्यं ॥ ९ ॥

गभस्तो हस्ति वृचहणं वृचाणां शत्रुणां हतार वज्रं स्वकीयमायुधं विभ्रदारयन अप्रतीतः शत्रुभिरप्रतिगतः स इन्द्रः स्पृधः स्पर्धमानानीमिमान् वृचप्रभृतीन् शत्रून् वनते । इति । हरी स्वकीयावशावधि तिष्ठत । आरो इति । तत्र दृष्टातः । अस्तेव गते । यथा जेप्ता शूरो रथेऽधितिष्ठति तद्वत् । तथा वचोयुजा वचोमात्रेण युज्यमाना । यद्वा । स्तोत्राणां स्तुतिसिंयुज्यमानां तां हरी च अध्व महातमिद्र वहतः ॥

सनेम तेऽवसा नव्य इंद्र प्र पुरवः स्ववत एना यज्ञः ।

सप्र यत्पुरः शर्म शारदीर्हन्तासीः पुरुकुत्साय शिष्टान ॥ १० ॥

सनेम । ते । अवसा । नव्यः । इंद्र । प्र । पुरवः । स्ववते । एना । यज्ञः ।

सप्र । यत् । पुरः । शर्म । शारदीः । दत् । हन । दासीः । पुरुऽकुत्साय । शिष्टान ॥ १० ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयनावमा रक्षणं नव्यो नवीयो नवतरं त्वया दीयमानं धनं मनेम । वयं स्तोतारो मञ्जमहि । पुरवो मनुष्याः स्तोतार एनानि स्तोत्रेण युक्तिर्यज्ञैः प्र स्वंते । त्वां नुवति । यद्यस्मात्कारणाद्वासीः कर्मणामुपचरिषीषीः शत्रुप्रजा हन घ्न हंसन पुरुकृतार्थतन्नामकाय राज्ञे शिञ्जन् धनानि प्रयच्छन् हे इन्द्र त्वं शारदीः शरत्तन्मोऽसुरस्य संबन्धिनीः सप्त सप्तसंख्याकाः पुरः पुरीः शर्म शर्मणा वज्रण दत्तं विदारितवानसि तस्मात्कारणात्वा स्तोतारः नुवतीत्यर्थः ॥

त्वं वृध इन्द्र पृथ्या भूर्वरिवस्यनुगने काव्याय ।

परा नववास्त्वमनुदेयं महे पित्रे ददाथ स्वं नपाति ॥ ११ ॥

त्वं । वृधः । इन्द्र । पृथ्यः । भूः । वरिवस्यन् । उगने । काव्याय ।

परा । नवऽवास्त्वं । अनुऽदेयं । महे । पित्रे । ददाथ । स्वं । नपाति ॥ ११ ॥

हे इन्द्र पृथः पुरातनस्य काव्याय कविपुत्रायोशन उगने भार्गवाय वरिवस्यन् धनमिच्छन् वृधो भूः । स्तोत्राणां वर्धको भवसि । अनुदेयमनुदानं धनं नववास्त्वमतन्नामकसमुरं पराहत्य स्वं स्वकीयमोशनं नपाति युद्धं शत्रुभिर्गृहीतं पुत्रं महं सहते पित्रे पालयितव्यायोशनं परा ददाथ । तस्य शत्रुं हत्वा प्रक्षेपणं दत्तवानसि ॥

त्वं धुनिरिन्द्र धुनिमतीर्जुणोरपः सीरा न सवतीः ।

प्र यत्समुद्रमति शूरं पर्षि पारया तुर्वगं यदुं स्वस्ति ॥ १२ ॥

त्वं । धुनिः । इन्द्र । धुनिऽमतीः । जृणोः । अपः । सीराः । न । सवतीः ।

प्र । यत् । समुद्रं । अति । शूरं । पर्षि । पारय । तुर्वगं । यदुं । स्वस्ति ॥ १२ ॥

हे इन्द्र धुनिः शत्रुणा कर्षयिता त्वं धुनिमतीर्धुनिर्नामामुरो यामु निरोधकतया विद्यते ता अप उदकानि सीरा न नदीरिव सवतीः प्रवहतीर्जुणोः । अगमयः । धुनिं हत्वा तेन निरोधितान्युदकानि प्रवाहयतीत्यर्थः । हे शूर वीरिन्द्र यद्यदा समुद्रमति अतिक्रम्य प्र पर्षि प्रतीर्णा भवसि तदा समुद्रपरं तिष्ठतां तुर्वगं यद् च स्वभिर्जमेण पारय । अपारयः । समुद्रमतारयः ॥

तवं ह त्वदिन्द्र विश्वमाजो सस्तो धुनीचुमुरी या ह सिष्वप ।

दीदयदितुभ्यं सोमंभिः सुन्वन्द्भीतिरिध्मभृतिः पक्थ्यैः ॥ १३ ॥

तवं । ह । त्वत् । इन्द्र । विश्वं । आजो । सस्तः । धुनीचुमुरी । उति । या । ह । सिष्वप ।

दीदयत् । उत । तुभ्यं । सोमंभिः । सुन्वन् । दभीतिः । इध्मऽभृतिः । पक्थी । अयैः ॥ १३ ॥

हे इन्द्र आजो संयामि तव ह तवैव विश्वं व्याप्तं त्वत्तादृशं कर्म भवति । कीदृशमिति तदुच्यते । या यी धुनीचुमुरी । धुतिश्च चुमुरित्येतन्नामकावमुरी । सिष्वप त्वमस्वापयः तावमुरं सस्तः । संयामि सुप्तवती । सुप्तावित्यर्थः ॥ मुतायं व्यत्ययनं लट् । द्वितीयो ह्रस्वः पादपुरणः ॥ तदनंतरं हे इन्द्र तुभ्यं त्वदर्थं सुन्वन् सोमानमिपुण्वन् पक्थी पक्थवान हवीषि पक्थवानिध्मभृतिरिध्मानां भर्ताहता वा दभीतिर्नाम राजपिः सोमंभिः सोमैर्गर्हर्विलक्षणां दीदयदित । दीयत एव । धुनि चुमुरि तस्मै जघथत्यर्थः । त्वं नि दस्यु चुमुरि धुनि च । अ० १० ७ १० ४ । इति हि दग्नात ॥ ॥ १० ॥

इमा उ त्विति द्वादशं पष्ठं मृक्तं भरद्वाजस्यार्थं त्रिभुमं । नवस्येकादशी च विश्वदेव्या । तथा चानुक्रम्यते । इमा उ द्वादश नवस्येकादश्या विश्वदेव्याविति ॥ उपहत्यानास्येकाह इदं मृक्तं मरुत्वतोयनिषिद्धानं । मृचितं

च । इमा उ त्वा य एक इदिति मध्यदिनः । आ० ९. ७. । इति ॥ इन्द्राविष्णवोऽहर्कातिमात्रेकाहोऽपीदं
मरुत्वतीयनिर्वहानं । सूचितं च । इमा उ त्वा यानं य इदिति मध्यदिनः । आ० ९. ७. । इति ॥ तृतीय कदोमे
ऽपि मरुत्वतीय इदं मुक्तं । सूचितं च । प्र मदिन इमा उ त्विति मरुत्वतीय । आ० ८. ७. । इति ॥

इमा उ त्वा पुरुतमस्य कारोह्यं वीर हव्या हवते ।

धियो रथेष्टामजरं नवीयो रयिर्विभृतिरीयते वचस्या ॥ १ ॥

इमाः । ऊं इति । त्वा । पुरुतमस्य । कारोः । ह्यं । वीर । हव्याः । हवते ।

धियः । रथेऽस्थाः । अजरं । नवीयः । रयिः । विभृतिः । ईयते । वचस्या ॥ १ ॥

पुरुतमस्य वज्रं कामं कान्तः ॥ तम् अभिकान्ताग्रामिति धातुः । कारोः स्तोत्रमरुताजस्य सवधिन्यो
हव्याः स्तुत्याः प्रशस्या इमा धियः स्तुतयो हे वीर शुभद्र हव्य त्वा त्वा हवते । हवति । कीदृश । रथेष्टा रथे
स्थितमजरं जरारहितं नवीयो नवीयामं नवतर । उ इति पुरणः । अपि च वचस्या स्तुत्या अष्टा विभृतिर्गतो
क्विवहन् रयिर्हविलक्षणं धनमीयते । त्वामभिगच्छति ॥

तमं स्तुपु इदं यो विदानो गिर्वाहसं गीर्भिर्यज्ञवृद्धं ।

यस्य दिवमिति महा पृथिव्याः पुरुमायस्य रिरिचे महित्वं ॥ २ ॥

तं । ऊं इति । स्तुपे । इदं । यः । विदानः । गिर्वाहसं । गीऽभिः । यज्ञऽवृद्धं ।

यस्य । दिवं । अति । महा । पृथिव्याः । पुरुमायस्य । रिरिचे । महित्वं ॥ २ ॥

य इन्द्रो विदानः सर्वं विद्वान् सर्वज्ञायमानो वा गिर्वाहसं गीर्भिर्यज्ञनीय यज्ञवृद्धं यज्ञः प्रवृद्धं तम् तमेव
स्तुपे । स्तुवे । पुरुमायस्य वज्रप्रज्ञस्य वज्रवचनस्य वा यस्यैतस्य महित्वं माहात्म्यं दिवं दिवो भुलोकात् ॥
पचस्येति द्वितीया ॥ पृथिव्या भुलोकात्माहा महित्वाति रिरिचे अतिरिच्यते तं स्तुव इति सवधः ॥

स इत्तमोऽवयुनं ततन्वत्सूर्येण वयुनवच्चकार ।

कदा ते मर्ता अमृतस्य धामेयंशतो न मिनन्ति स्वधावः ॥ ३ ॥

सः । इत् । तमः । अवयुनं । ततन्वत् । सूर्येण । वयुनऽवत । चकार ।

कदा । ते । मर्ताः । अमृतस्य । धामं । इयंशतः । न । मिनन्ति । स्वधाऽवः ॥ ३ ॥

स इत्स एवन्द्रोऽवयुनमप्रजान् । प्रजाननाशनमित्यर्थः । ततन्वत्सूर्येण विभीर्यमाणं तमोऽवकारं दिवि
सूर्येण दिव्यारोपितेन देवेन वयुनवत् प्रकाशवत्तकार । कृतवान् । परोऽर्धवेः प्रत्ययकृतः । हे स्वधावो वन
वन्निद्र मर्ता मनुष्या अमृतस्य नित्यस्य ते त्वदीयं धाम मर्तास्य स्थानं । तत्रम्यान्दवानित्यर्थः । इयंशतो यष्टु
मिच्छतः कदा कदाचित् । सर्वदेत्यर्थः । न मिनन्ति । किमपि प्राणिजातं न हिमति ॥

यस्ता चकार स कुहं स्विदिदं कमा जनं चरति कामु विष्णु ।

कस्ते यज्ञो मनसे गं वराय को अके इदं कृतमः स होता ॥ ४ ॥

यः । ता । चकार । सः । कुहं । स्वित् । इदं । कं । आ जनं । चरति । कामु । विष्णु ।

कः । ते । यज्ञः । मनसे । गं । वराय । कः । अके । इदं । कृतमः । सः । होता ॥ ४ ॥

य इन्द्रस्ता तानुक्तप्रमिदानि वृचवधादीनि कर्माणि चकार अकरोत् स इन्द्रोऽयं कुहं स्वित् क्वं स्विदन्तं

कं जनं कमपि देशमा चरति कामु विषु प्रजामु वर्तत इतीदृशस्य विभुतिमहत्यात्त निश्चितं शक्यं । अथ प्रत्यक्ष-
स्मृतिः । हे इन्द्र कः कीदृशो यज्ञस्ते तव मनसं चेतसे शं सुखकरो भवति । वराय तव वरणाय कः कीदृशो
ऽको मन्त्रः समर्थो भवति । होताह्वाता तव वरणाय यः समर्थो भवति स होता कर्तमश्च भवति ॥

इदा हि ते वेविपतः पुराजाः प्रत्नासं आसुः पुरुकृत्सखायः ।

ये मध्यमासं उत नूतनास उतावमस्य पुरुहूत बोधि ॥ ५ ॥

इदा । हि । ते । वेविपतः । पुराऽजाः । प्रत्नासः । आसुः । पुरुऽकृत् । सखायः ।

ये । मध्यमासः । उत । नूतनासः । उत । अवमस्य । पुरुऽहूत । बोधि ॥ ५ ॥

पुराजाः पूर्वस्मिन्काले जाताः प्रत्नासः पुराणा अंगिरःप्रभृतय इदा हीदानीमिव । हिशब्द उपमार्थे-
वर्तते । वेविपतः कर्माणि प्राप्नुवतो हे पुरुहूत बहनां कर्मणां कर्तरिन्द्र ते तव सखायः स्नेतार आसुः । बभूवुः ।
ये मध्यमासो मध्यमकालजा उतापि च ये नूतनासोऽत्यन्तया यतस्तेऽपि सर्वे ते स्नेतारो बभूवुः अतः कार-
णादुतापि चावमस्यार्वाचीनस्य समापि स्नेत्र हे पुरुहूत बहभिर्गार्हतेन्द्र त्व बोधि । बुध्यस्व ॥ ॥ ११ ॥

तं पृच्छतोऽवरामः पराणि प्रत्ना तं इन्द्र श्रुत्यानु येसुः ।

अर्चामसि वीर ब्रह्मवाहो यादेव विद्म तात्त्वा महान्तं ॥ ६ ॥

तं । पृच्छतः । अवरामः । पराणि । प्रत्ना । ते । इन्द्र । श्रुत्या । अनु । येसुः ।

अर्चामसि । वीर । ब्रह्मऽवाहः । यात् । एव । विद्म । तात् । त्वा । महान्तं ॥ ६ ॥

हे वीर शूर ब्रह्मवाहो ब्रह्मभिर्मन्त्रैर्वहनीयेन्द्र अवरासोऽर्वाचीना मनुष्यात्ममुक्तगुणोपेतं त्वां पृच्छतोऽर्चतः ॥
पृच्छतिरर्चतिकर्मा ॥ पराणि प्रकृतानि प्रत्ना प्रत्नानि पुराणानि श्रुत्या श्रुत्यानि श्रोतव्यानि ते त्वदीयानि
कर्माण्यनु येसुः । अनुयमन निबधनं । स्मृतिरूपाभिर्वाग्भिर्निबध्नुः । तथा वयमपि महान्तं प्रभुतं त्वा त्वामर्चा-
मसि । अर्चामः । स्मः । यादेव यात्येव कर्माणि विद्म जानीमः तातः कर्मभिः स्म इति संबंधः ॥

अभि त्वा पाजो रक्षसो वि तस्ये महि जज्ञानमभि तत्सु तिष्ठ ।

तव प्रत्नेन युज्येन सख्या वज्रेण धृष्णो अप ता नुदस्व ॥ ७ ॥

अभि । त्वा । पाजः । रक्षसः । वि । तस्ये । महि । जज्ञानं । अभि । तत् । सु । तिष्ठ ।

तव । प्रत्नेन । युज्येन । सख्या । वज्रेण । धृष्णो इति । अप । ता । नुदस्व ॥ ७ ॥

रक्षसो रक्षसां संबधि पाजः सनालक्षणं बलं हे इन्द्र त्वाभि त्वामभिमुखं वि तस्ये । प्रतिष्ठति । तथा
त्वमपि महि महज्ज्ञानं प्रादुर्भवत्तद्वलमभि अभिमुखः सन् सु सुष्ठु तिष्ठ । स्थिरो भव । स्थित्वा च हे धृष्णो
शत्रूणां धर्षकेन्द्र तव त्वदीयेन वज्रेण ता तद्वलमप नुदस्व । अपगतं प्रेरय । क्षिपीत्यर्थः । कीदृशेन । प्रत्नेन
पुराणेन युज्येन योज्येन सख्या नित्यमहायेन ॥

स तु श्रुधीन्द्र नूतनस्य ब्रह्मण्यतो वीर कारुधायः ।

त्वं ह्याऽपिः प्रदिवि पितृणां शश्वद्भूय सुहव एष्टौ ॥ ८ ॥

सः । तु । श्रुधिः । इन्द्र । नूतनस्य । ब्रह्मण्यतः । वीर । कारुऽधायः ।

त्वं । हि । आपिः । प्रऽदिवि । पितृणां । शश्वत् । वभूय । सुऽहवः । आऽइष्टौ ॥ ८ ॥

हे कारुधायः कारुणां स्तोत्राणां धारक हे वीरिन्द्र स प्रसिद्धस्य नूतनस्य दानीतनस्य ब्रह्मण्यतो ब्रह्म स्तोत्रं कर्तुमिच्छतो मम स्तोत्रं नृत्तिप्रं शुधि । शृणुहि । यस्मात्कारणात् हे इन्द्र त्वमेष्टावायजनेऽभिकामने वा सति सुहवः शोभनाद्भानः सन प्रदिवि पूर्वस्मिन्काले पितृणामगिरसामापिर्बधुः शशस्त्रिकालं बभूव अमुः तस्मात्कारणात्तदीयं स्तोत्रं शुधीति संबधः ॥

प्रोतये वरुणं मित्रमिन्द्रं मरुतः कृष्यावसे नो अद्य ।

प्र पूषणं विष्णुमग्निं पुरंधिं सवितारमापंधीः पर्वतांश्च ॥ ९ ॥

प्र । ऊतये । वरुणं । मित्रं । इन्द्रं । मरुतः । कृष्य । अवसे । नः । अद्य ।

प्र । पूषणं । विष्णुं । अग्निं । पुरंधिं । सवितारं । आपंधीः । पर्वतान् । च ॥ ९ ॥

अस्यामुचि विश्वे देवाः स्तूयन्ते । हे भरद्वाज अयेदानीं वरुण रात्र्यभिमानिन च मित्रमहरभिमानिन चन्द्रं च प्रसिद्धं मरुतो मरुद्गणाय नोऽस्माकमृतये तर्पणायवसे रत्नणाय च प्र कृष्य । अभिमुखीकृष्य । किंच पूषणसेतसंज्ञकं च विष्णु सर्वथापिन देव च पुरंधि पुरंधिय पुरुकर्माणमग्निं च सवितार सर्वस्य प्रेरक देवमोषधीरोपध्यभिमानिनो देवान् पर्वताश्चाद्रीनित्यतान् देवानस्माक तर्पणाय रत्नणाय च प्र कृष्य । सुत्याभिमुखीकुरु ॥

इम उ त्वा पुरुणाक प्रयज्यो जरितारो अभ्यर्चन्त्यर्केः ।

शुधी हवमा हुवतो हुवानो न त्वावाँ अन्यो अमृत त्वदस्ति ॥ १० ॥

इमे । ऊं इति । त्वा । पुरुणाक । प्रयज्यो इति प्रयज्यो । जरितारः । अभि । अर्चन्ति । अर्केः ।

शुधि । हव । आ । हुवतः । हुवानः । न । त्वावान् । अन्यः । अमृत । त्वत् । अस्ति ॥ १० ॥

हे पुरुणाक बह्वर्गक हे प्रयज्यो प्रकृष्टेन यजनीयिन्द्र त्वा त्वाभिमे जरितारः स्तोतारोऽर्करचनीयैः स्तोत्रे अभ्यर्चन्ति । अभिपुवति । तथा हे अमृत अमरणशीलं इवान् स्तूयमानस्त्वमा हुवतो अभिपुवतो मम इव स्तोत्रं शुधि । शृणु । किंच त्वावान् त्वत्सदृशो देवस्त्वदन्यो नास्ति ॥

नू म आ वाचमुप याहि विद्वान्विश्वेभिः सृनो महसो यजत्रेः ।

ये अग्निजिह्वा ऋतमाप आमुये मनुं चक्रुपरं दमाय ॥ ११ ॥

नु । मे । आ । वाचं । उप । याहि । विद्वान् । विश्वेभिः । सृनो इति । महसः । यजत्रेः ।

ये । अग्निऽजिह्वाः । ऋतऽमापः । आमुः । ये । मनुं । चक्रुः । उपरं । दमाय ॥ ११ ॥

इयं च वैश्वदेवीयुक्त । हे महसः सृनो बलस्य पुत्रे विद्वान् सर्वज्ञस्य यजत्रे यजनीयैर्विश्वेभिः सर्वदेवे सङ्ग नृत्तिप्रं मे मदीया वाचः स्मृतिरूपाणि वचांस्युपाभि आ याहि । आगच्छ । एवमुत्तमिन्द्र प्राथयत एन्द्रत्वात्सूक्तस्य । ये देवा अग्निजिह्वाः । अग्निजिह्वास्थानीयो येषां ते । ऋतमाप ऋत यज्ञ स्युगत आमुभवति यं च देवा दमाय शत्रुणामुपलेपणाय मनुं राजर्षिमुपर दम्युनामुपरिभव चक्रुः ऋतवतः तेः महागन्तंति पूर्वण संबधः ॥

म नो बोधि पुरणता सुगेपृत दुर्गेषु पथिकृद्धितानः ।

ये अश्रमास उरवो वहिष्ठास्तेभिर्न उद्राभि वंष्टि वाजं ॥ १२ ॥

सः । नः । बोधि । पुरः । एता । सुः । गेपु । उत । दुः । गेपु । पथिः । कृत । विदानः ।
ये । अथ्रमासः । उरवः । वहिष्ठाः । तेभिः । नः । इन्द्र । अभि । वैष्टि । वाजं ॥ १२ ॥

हे इन्द्र पथिः कृतानां कर्ता विदानः, सर्वे विद्वान् स त्वं सुगेपु सुवेन गंतव्यपुतापि च दुर्गेपु दुःखेन गतव्येपु य मागेपु नोऽस्माकं पूरुता पूरो गता बोधि । भव ॥ बोधीति भवतानां एमध्यमपुरुषैकवचनस्य कादमं रूपं ॥ अथ्रमासः अमरहिता उरवो महान्तो वहिष्ठा वोदृतमास्तव यिऽद्याः संति हे इन्द्र तमिस्तरथैर्नोऽस्मभ्य वाजमन्नमभि वन्ति । अभिवह ॥ ॥ १२ ॥

य एक इदित्येकादशर्चं सप्तमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्पं त्रिष्टुभमिन्द्रं । तथा चानुक्रांतं । य एक एकादशति ॥ आभिप्रविक्ते, प्रथमेऽहनि दशरात्रस्य प्रथमेऽहनि च माध्यादिनसुवने ब्राह्मणाक्कमिशस्त्रेऽहीनमुक्तस्य स्थाने वीणि संपातमुक्तानि । तद्विदं द्वितीयं मुक्तं । मुत्रितं च । य एक इदित्तरमश्रुंगः । आ० ७ ५ । इति ॥ उपह्वयः । नारुत्यकाहिऽपीदं निष्कवत्यनिविदानं । मुत्रितं च । य एक इदिति मध्यंदिनः । आ० ९ ७ । इति ॥

य एक उद्वयश्चर्पणीनामिन्द्रं तं गीर्भिरभ्यर्चं आभिः ।
यः पत्यते वृषभो वृष्ण्यावान्त्वत्यः सत्वा पुरुमायः सहस्वान ॥ १ ॥
युः । एकः । उत । हव्यः । चर्पणीनां । इन्द्रं । तं । गीः । भिः । अभि । अर्चं । आभिः ।
यः । पत्यते । वृषभः । वृष्ण्याऽवान् । सत्यः । सत्वा । पुरुऽमायः । सहस्वान ॥ १ ॥

य इन्द्र चर्पणीना प्रजानामापत्यैक इदं एव हव्यो ज्ञातव्य आभिर्गीर्भिः स्मृतिरूपाभिर्वाग्भिस्तमिन्द्रमभ्यर्चं । अभिष्टीमि । य इन्द्रः पत्यते स्मोतूनभिगच्छति । यद्वा । पत्यते लोकानामीष्ट । कीदृशः । वृषभः कामाना वर्पिता वृष्ण्यावान्वनवान सत्योऽविमंवादी सत्वा शत्रूणां सादयिता कामाना दाता वा ॥ मदेवा मनोतिर्वेद रूपं ॥ पुरुमायो वज्रप्रज्ञः सहस्वानभिभवन्वान तमिन्द्रमभिष्टीमीति संबंधः ॥

तमुं नः पूर्वं पितरो नवग्वाः सप्त विप्रामो अभि वाजयंतः ।
नष्टाहामं ततुरि पर्वतेष्टामदोघवाचं मतिभिः शविष्टं ॥ २ ॥
तं । ॐ इति । नः । पूर्वं । पितरः । नवऽग्वाः । सप्त । विप्रामः । अभि । वाजयंतः ।
नष्टान्ऽदामं । ततुरि । पर्वतेऽस्यां । अदोघऽवाचं । मतिऽभिः । शविष्टं ॥ २ ॥

पूर्वं प्रत्वा नवग्वा नवभिर्मीमै, सत्त्वमनुष्ठितवतः सप्त सप्तसंख्याका विप्रामो विप्रा मिधाविनो वाजयतो वाजमन्नं हविर्लज्जामिन्द्रस्य कुर्वतः । इन्द्र वा वाजिनं वानिनं कुर्वतः ॥ तत्करोतीति शिच ॥ एवंभुता नोऽस्माकं पितरोऽगिरमस्तम् तमेवन्द्रं मतिभिः स्मृतिभिरभि । नुष्टुरिति शिषः । कीदृशं । नष्टाहामं । नवतिर्गतिकर्मा ॥ अभिगच्छता शत्रूणां दमितार हिमितार ततुरि तरितार पर्वतेष्टां पर्वतेष्ववास्तसदोघवाच । अदोघव्यान तिकमणीया वागाज्ञारूपा यस्य तं । शविष्टं वज्रवत्तमं ॥

तमीमह इन्द्रमस्य रायः पुरुवीरस्य नृवतः पुरुष्टोः ।
यो अस्कृधोयुरजरः स्ववान्तमा भर हरिवो मादयध्वे ॥ ३ ॥
तं । इमहे । इन्द्रं । अस्य । रायः । पुरुऽवीरस्य । नृऽवतः । पुरुऽष्टोः ।
यः । अस्कृधोयुः । अजरः । स्वऽवान् । तं । आ । भर । हरिऽवः । मादयध्वे ॥ ३ ॥

पुरुषीरस्य बह्वपुत्र्यावयुक्तस्य नृपतः परितृप्तकजनमहितस्य पुरुषोर्बहुतस्य बहुयशसो वास्य रायं इदं
धनं ॥ द्वितीयार्थे पठो ॥ तमिद्रमीमहे । याचामहे । यो रयिरम्बुधोयुरविक्रतोऽजरो जराहानिरहितः
स्वर्गान् सुखयुक्तो हे हरिवो हरिवन् मयीयाश्चोपेतं त्वं तं रयिं मादयथा अस्मान्मादयितुमाभर । आहर ॥

तन्नो वि वोचो यदि ते पुरा चिञ्जितारः आननुः सुममिद ।

कस्ते भागः किं वयो दुधं खिडः पुरुहूत पुरुवसोऽमुरमः ॥४॥

तत् । नः । वि । वोचः । यदि । ते । पुरा । चिन्त । जरितारः । आननुः । सुमं । इदं ।

कः । ते । भागः । किं । वयः । दुध । खिडः । पुरुऽहूत । पुरुवसो इति पुरुऽवसो ।

अमुरमः ॥४॥

हे इन्द्र यदि ते तव पुरा चित्पूर्वस्मिन्काले जरितारः स्मृतारः सुमं सुखमाननुः तत्तत्सुमं नोऽस्माकं वि
वोचः । विवृति । दुधं दुधं हे विदः शत्रुणा विदयितं हे पुरुहूत हे पुरुवसो इन्द्र अमुरमोऽमुराणां हनुमे तव
यज्ञेषु को भागः कूपः । वयो हविर्लक्षणमन्नं किं कूपः । यदि क्वचित्जरितारः पूर्वकालेऽपि त्वत्तः सकाशात्सुखं
कर्मितं तत्तद्दृष्ट्वापि तत्सुखं लप्स्य इति विचार्य सुखप्राप्तिं विलंबो ममासौदृश्यो भवदित्यर्थः ॥

तं पृच्छन्ती वज्रहस्तं रथेष्टामिदं वेपी वक्ररी यस्य नू गीः ।

तुविद्यामं तुविकूर्मिं रभोदां गातुमिपे नष्टोत्तं तुममच्छ ॥५॥

तं । पृच्छन्ती । वज्रऽहस्तं । रथेऽस्थां । इदं । वेपी । वक्ररी । यस्य । नू । गीः ।

तुविऽद्यामं । तुविऽकूर्मिं । रभःऽदां । गातुं । उपे । नष्टोत्तं । तुमं । अच्छ ॥५॥

पुर्वयोपालस्य इन्द्र ऋषये कामान्मायच्छत ततः स कामपुर्णं ऋषिराह । वज्रहस्तं वज्रपाणिं रथेष्टा रथे
स्थितं तमिद्रं पृच्छत्यर्चयन्ती ॥ पृच्छति रर्चितकमा ॥ वेपी । वेपो यागादिन्यवणं कर्म । तद्वती वक्ररी गृणाना
वक्त्री गीरीदृशी स्मृतिर्यस्य यज्ञमानस्य भवति । कीदृशमिद्रं पृच्छती । तुविद्यामं तुवीनां वदना यज्ञोत्तार
तुविकूर्मिं वज्रकर्मणं रभोदा रभसो बलस्य दातार । नू इति पुरणः । स यज्ञमानो गातुं सुगमिपे । गच्छति ।
किंच तुमं स्थापयितार शत्रुमन्त्राभिमुखं भवति । गच्छति ॥ ॥१३॥

अया ह त्वं मायया वावृधानं मनोजुवा स्वतवः पर्वतेन ।

अच्युता चिद्धीक्रिता स्वीजो रुजो वि दृह्णा धृपता विरणिग्न ॥६॥

अया । ह । त्वं । मायया । वावृधानं । मनःऽजुवा । स्वऽतवः । पर्वतेन ।

अच्युता । चित् । वीक्रिता । सुऽआजः । रुजः । वि । दृह्णा । धृपता । विऽरणिग्न ॥६॥

हे स्वतवः स्वभुतबलं त्वं मनोजुवा मनोवज्रकृतानि पर्वतेन बहुपर्वणा मकीयनायुधेन वज्रेण
शतपर्वणा । अयं १० ६ । इति दर्शनात् । अयानया मायया वावृधानं वर्धमानं त्वं प्रसिद्धं तुष वि रुजः ।
विशेषिणाभांजीः । तथा हे स्वीजः शोभनं रुजो हे विरणिग्न हे महतिद्रं त्वमच्युताच्युतानि चिद्धीनागरहि
तान्यपि वीक्रिता वीक्रितान्यश्विलीकृतानि दृह्णा दृह्णानि पुराणि धृपता धर्पकेण वज्रेण वि रुजः ।
भयवानसि ॥

तं वो धिया नयस्या शविष्टं प्रत्नं प्रत्नवत्परितंसयथै ।

स नो वशदनिमानः सुवस्त्रेदो विश्वान्यति दृग्हाणि ॥७॥

तं । वः । धिया । नव्यस्या । शविष्ठं । प्रत्नं । पत्नऽवत् । परिऽतंसयधै ।
सः । नः । वष्टात् । अग्निऽमानः । सुऽवत्सा । इंद्रः । विश्वानि । अति । दुःऽगहानि ॥ १॥

नव्यस्या नवतरया धिया मृत्या शविष्ठं वनवत्तमं प्रत्नं पुराणं हे इंद्र तं वस्त्वां प्रत्नवत् चिरंतना अथय
इव परित्सयधै परितो विलारयितुं । अहं प्रवृत्तोऽस्मीति शेषः । अग्निमानोऽपरिमाणः सुवक्षा शोभनवहनः
स इंद्रो विश्वानि समस्तानि दुर्गहाणि दुर्गाणि नोऽस्मभ्यमति वक्षत् । अतिवहतु ॥

आ जनाय दुहणे पार्थिवानि दिव्यानि दीपयोऽंतरिक्षा ।
तपा वृषन्विश्वतः शोचिषा तान्ब्रह्मद्विषे शोचय द्यामपश्च ॥ ८ ॥
आ । जनाय । दुहणे । पार्थिवानि । दिव्यानि । दीपयः । अंतरिक्षा ।
तपः । वृषन् । विश्वतः । शोचिषा । तान् । ब्रह्मऽद्विषे । शोचय । द्यां । अपः । च ॥ ८ ॥

हे इंद्र त्वं दुहणे साधुजनानां द्रोग्धुर्जनाय जनस्य राक्षसादिः ॥ पठ्यर्थं चतुर्थी ॥ पार्थिवानि पृथिव्यां
भवानि दिव्यानि दिवि भवान्यंतरिक्षांतरिक्षे भवानि च स्थानान्या दीपयः । आ समंतात्तापय । हे वृषन्
कामानां वर्धितरिद्र त्वं विश्वतः सर्वतो विद्यमानान तान्नाक्षसादीन् शोचिषा त्वदीयया दीप्या तप । दह ।
किंच ब्रह्मद्विषं ब्राह्मणद्विष्टं राक्षसादये । ब्रह्मद्विषं दग्धुमित्यर्थः । तां पृथिवीमपश्चातरिचं शोचय । दीपय ।
आप इत्यंतरिक्षनामेतत् ॥

भुवो जनस्य दिव्यस्य राजा पार्थिवस्य जगतस्त्वेपसंदृक् ।
धिष्व वज्रं दक्षिणे इंद्र हस्ते विश्वा अजुर्य दयसे वि मायाः ॥ ९ ॥
भुवः । जनस्य । दिव्यस्य । राजा । पार्थिवस्य । जगतः । त्वेपऽसंदृक् ।
धिष्व । वज्रं । दक्षिणे । इंद्र । हस्ते । विश्वाः । अजुर्य । दयसे । वि । मायाः ॥ ९ ॥

हे त्वेपसंदृक् दीपदर्शनिंद्र दिव्यस्य दिवि भवस्य जनस्य राज्ञश्चरो भुवः । भवसि । जगतो जगमस्य पा
र्थिवस्य च राजा भवसि । दक्षिणे हस्ते वज्रं धिष्व । निर्धाहि । तेन च निर्हितेन वज्रेण विश्वाः सर्वा आसुरी
माया वि दयसे । विधाधमे ॥ दय दानहिमागतिरक्षणं धिष्विति धातुः ॥ हे इंद्राजुर्यं जरयितुमशक्यं इंद्र त्वमिति ॥

आ संयतमिंद्र एः स्वस्तिं शत्रुतृतीय बृहतीममृधां ।
यया दासान्यार्याणि वृत्रा करो वज्रिन्सुतुका नाहुपाणि ॥ १० ॥
आ । संऽयतं । इंद्र । नः । स्वस्तिं । शत्रुऽतृतीय । बृहतीं । अमृधां ।
यया । दासानि । आर्याणि । वृत्रा । करः । वज्रिन् । सुऽतुका । नाहुपाणि ॥ १० ॥

हे इंद्र शत्रुतृतीय शत्रूणां तारणाय बृहती महतीममृधामहिमिता संयतं संयतीं संग्रहमानां स्वस्तिं
क्षेमलङ्घनां संपदं हे इंद्र नोऽस्मभ्यमा भर । वज्रिन्वज्रवतिंद्र यया मत्स्या दासानि कर्महीनानि मनुष्यजाता
न्यार्याणि कर्मयुक्तानि करः अकरोः । नाहुपाणि मनुष्यसंबन्धीनि । नाहुपा इति मनुष्यनामेतत् । वृत्रा वृत्राणि
शत्रून् सुतुका सुतुकानि शोभनहिंसोपतान्यकरोः ॥

स नो नियुद्धिः पुरुहूत वेधो विश्ववाराभिरा गंहि प्रयज्यो ।
न या अदेवो वरते न देव आभिर्याहि तृयमा मंष्ट्रदिक ॥ ११ ॥

सः। नः। नियुतऽभिः। पुरुऽहृत्। वेधः। विश्वऽवाराभिः। आ। गृहि। प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो।
न। याः। अदेवः। धरते। न। देवः। आ। आभिः। याहि। तृयै। आ। मृद्यदिकं ॥ ११ ॥

हे पुरुहूत हे वेधो विधातर्हे प्रयज्यो प्रकृष्टेन यजनीयद्र स त्व विश्ववाराभिर्विश्वरणीयाभिः संभजनी
याभिर्नियुद्भिर्गृहीनाऽस्माना गृहि। आगच्छ। अदेवोऽसुरो या नियुतो यानयान्न वरते न वारयति देवस्य
न वरते आभिर्नियुद्भिस्तूयमा, क्षिप्रमेव मृद्यदिकं मदभिमुखः सन आ याहि। आगच्छ ॥ अद्यागमस्य द्विर्वचन
कादर्म ॥ ॥ १४ ॥

सुत इदिति दशमपद्यम मुक्त भग्नराजस्यार्थं विप्रमसद्र। सुत इदृशत्यनुकात ॥ विप्रवति निष्केवन्य इद
मुक्त। सूत्रितं च न सुत इत्यमप्य प्र पुर्वीः। आ० ८ ६। इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवन्य इदमादीनि त्रीणि
मुक्तानि। तथैव पचमारण्यकं सूत्रितं। सुत इत्य निमित्त्य इद्र सोम इति त्रीणि। ए० आ० ५ २ २। इति ॥

सुत इत्थं निमित्त्य इद्र सोमे स्तोमे व्रत्सणि शस्यमानं उक्थे।

यद्वा युक्ताभ्यां मघवन्हरिभ्यां विश्वद्वजं वाह्नीरिद्र यासि ॥ १ ॥

सुते। इत्। त्वं। निऽमित्त्यः। इद्र। सोमे। स्तोमे। व्रत्सणि। शस्यमाने। उक्थे।

यत्। वा। युक्ताभ्यां। मघऽवन। हरिऽभ्यां। विश्वत। वज्रं। वाह्नीः। इद्र। यासि ॥ १ ॥

सोमे सुत इदमिपुत एव सति ब्रह्मणि ब्रह्मति महति स्तोमे स्तोत्र उच्चार्यमाणं वात्युक्थे शस्य शस्यमाने
सति हे इद्र त्व निमित्त्यो निमित्त्यः सन हरी संयोजयन हे मघवन्धनवज्रिद्र त्व वाह्नीरिद्रस्योर्वत्र स्वकीयमायुध
विश्वद्वारयन युक्ताभ्या रथे नियुक्ताभ्या हरिभ्यामश्वभ्या यासि यदायक्तमीति यच्च तत्सोमऽमिपुत इति
संबंधः ॥

यद्वा दिवि पार्ये सुष्विमिंद्र वृचहृत्यऽवसि शूरमातो।

यद्वा दशस्य विभ्युपो अविभ्यदरंधयः शर्धत इद्र दस्यून ॥ २ ॥

यत्। वा। दिवि। पार्ये। सुष्विं। इद्र। वृचऽहृत्ये। अवसि। शूरऽमातो।

यत्। वा। दशस्य। विभ्युपः। अविभ्यत। अरंधयः। शर्धतः। इद्र। दस्यून ॥ २ ॥

हे इद्र त्व दिवि शुनोके शूरमातो शूरमेटेः समज्जनीयं वृचहृत्यं युद्धे च पार्यं प्राप्तये सति सुष्विममिपो
तारं यजमानमवसि यद्वा रक्षसीति यच्च। वति समुत्थे। दशस्य यज्ञादिषु समर्थस्य विभ्युपः शत्रुभ्यो
विभ्यतो ज्ञस्य शर्धतः संयाम उतसहमानान्दस्यनुपक्षयितुं शत्रुन हे इद्र त्वमविभ्यद्वीतिरहितः सन
अरंधयो यद्वा वशीकरोपीति यच्च तत्सर्वं सोमऽमिपुत इति पूर्वंग संबधः ॥ तथा चोक्त। यद्वाह्नीधारायन्वत्र
हरिभ्या यासि वृचहन। यच्च रूर्ध्वं संयामे नून सोमममिपुतवतः ॥ यच्च कर्म मुदक्षस्य यजमानस्यापारयः।
वशीकरोपि तालमम विभ्यते भीतिवर्जितः ॥ तत्सोमऽमिपुत स्तोत्रशस्त्रयोश्च प्रयुज्यो। इति द्वयोऽयमेकार्थः
सुत इत्यमिति द्वयामिति ॥

पातां सुतमिंद्रो अस्तु सोमं प्रणेनीरुयो जरितारमृती।

कर्ता वीरायं सुष्वय उ लोकं दाता वसुं स्तुवते कीरये चित ॥ ३ ॥

पातां। सुतं। इद्रः। अस्तु। सोमं। प्रऽनेनीः। उग्रः। जरितारं। ऊती।

कर्ता। वीरायं। सुष्वये। ऊं इति। लोकं। दाता। वसुं। स्तुवते। कीरये। चित ॥ ३ ॥

इन्द्रः सुतमभिपुतं सोमं पातासु । पानशीलो भवतु ॥ तृणतत्त्वान्न लोकाव्ययमिहेति पृथीप्रतिषेधः ॥
कीदृशः । ऊती ऊत्या मर्गिण जरितारं सोतारं प्रणिनीः प्रकर्षण नेतोय उग्रगो वीराय यज्ञादिकर्मसु दद्यात्
मुष्यथ सोमाभिपुतं कुर्वते यज्ञसामाय लोकं स्थान कर्ता । दातेत्यर्थः । उ इति पादपुरणः । सुवते स्तोत्रं कुर्वते
कीरये चित ॥ चिदिति चार्थः ॥ स्तोत्रे च । कीरिरिति स्तोत्रनामेतत् । वमु धनं दातासु ॥

गंत्येति सवना हरिभ्यां वभिर्वज्रं पपिः सोमं दृदिगाः ।

कर्ता वीरं नर्यं सर्ववीरं श्रोता हवं गृणतः स्तोमवाहाः ॥ ४ ॥

गतां । दयंति । सवना । हरिभ्यां । वभिः । वज्रं । पपिः । सोमं । दृदिः । गाः ।

कर्ता । वीरं । नर्यं । सर्ववीरं । श्रोता । हवं । गृणतः । स्तोमवाहाः ॥ ४ ॥

इन्द्रो हरिभ्यां स्वकीयाभ्यामयति हृदयस्थानि वीणि सवना सवनानि गता गमनशीलो भवतु । कीदृशः ।
वज्रं स्वकीयमायुधं वभिर्भर्ता धारकः सोमसभिपुतं पपिः पाता गा दृदिदाता नर्यं मनुष्यहितं सर्ववीरं
बहुपुत्रं वीरं पुत्रं कर्ता यज्ञसामाय दाता गृणतः सुवतः स्तोत्रं संवधि हवं स्तोत्रं श्रोता श्रावकः स्तोम-
वाहाः स्तोमैः स्तोत्रैर्वहनीयः ॥

अस्मि वयं यद्वावान तद्विविष्म इन्द्राय यो नः प्रदिवो अप्रस्तः ।

सुते सोमे स्तुमसि शंसदुक्थेन्द्राय ब्रह्म वर्धनं यथासत् ॥ ५ ॥

अस्मि । वयं । यत् । वावानं । तत् । विविष्मः । इन्द्राय । यः । नः । प्रदिवः । अपः । करिति कः ।

सुते । सोमे । स्तुमसि । शंसत् । उक्था । इन्द्राय । ब्रह्म । वर्धनं । यथा । अमत् ॥ ५ ॥

प्रदिवः पुराणो य इन्द्रो नोऽस्मदर्थमपः पोषणादिक कर्म कः करोति अयमिन्द्रो यत्स्तोत्रादिकं वावान
कामयतिऽस्मा इन्द्राय वयं तद्विविष्मः । व्याप्नुमः । कुर्म इत्यर्थः । सोमे सुतेऽभिपुते सति स्तुमसि । स्तुमः । इन्द्राय
स्तोत्राणि कुर्मः । उक्थोक्थानि शस्त्राणि शंसत् शंसतः ॥ प्रथमावज्ञवचनस्य लुक् ॥ ब्रह्म हविर्ब्रह्मणमन्नमिन्द्रा-
येंद्राय वर्धनं यथा वृद्धिकरममत स्यात् तथा कुर्म इत्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥

ब्रह्माणि हि चकृपे वर्धनानि तावत् इन्द्र मतिभिर्विविष्मः ।

सुते सोमे सुतपाः शंतमानि रांश्चा क्रियास्म वशणानि यज्ञैः ॥ ६ ॥

ब्रह्माणि । हि । चकृपे । वर्धनानि । तावत् । ते । इन्द्र । मतिभिः । विविष्मः ।

सुते । सोमे । सुतपाः । शंतमानि । रांश्चा । क्रियास्म । वशणानि । यज्ञैः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वं हि यस्मात्कारणात् ब्रह्माणि स्तोत्राणि वर्धनानि स्वयमेव वृद्धिकराणि चकृपे कृतवानसि
तस्मात्कारणात्तावत्तावन्ति तादृशानि स्तोत्राणि ते तुभ्यं मतिभिर्वृद्धिभिव्यं विविष्मः । व्याप्नुमः । वर्धनानि
स्तोत्राणि मम यथा भवयुस्त्यं तादृशानि कल्पितवानमीत्यर्थः । अपि च हे सुतपा अभिपुतस्य सोमस्य पातस्त्वं
शंतमानि सुवक्तृत्तमानि राद्या राद्याणि रमणीयानि यज्ञैर्विभिर्युक्तानि वशणानि वाहकानि स्तोत्राणि
क्रियास्म । करवाम ॥

स नो बोधि पुरोक्तां रराणः पिवा तु सोमं गोक्षेत्रीकमिन्द्र ।

एतं बहिर्यज्ञमानस्य सीदोहं कृधि त्वायत उं लोकं ॥ ७ ॥

सः । नः । वोधि । पुरोऽक्राणं । रराणः । पिबं । तु । सोमं । गोऽञ्जरीकं । उद्रं ।
आ । उद्रं । बहिः । यज्ञमानस्य । सीद । उरुं । कृधि । त्वाऽयतः । उं इति । लोके ॥ ७ ॥

हे इन्द्र रराणो रमसाण स त्व नोऽस्मदीय पुरोडाशमितक्षण हविर्बोध । बुध्यस्व । किञ्च गोऽञ्जरीकं गोविकारद्वयादिभिः समकृतमभिपुते सोम तु विप्र पिब । पिबः । तदर्थं च यज्ञमानस्य संबधीदुं बहिरा सीद । अभिविश । तदनंतरं त्वायतस्त्वामिच्छतो यज्ञमानस्य लोकं स्थानमुर्ध्वं विस्तीर्णं कृधि । कृष ॥ उ इति पुराणः ॥

स मंदस्वा ह्यनु जोषमुय प्र त्वा यज्ञासं इमे अश्रुवन्तु ।

प्रेमे हवासः पुरुहूतमस्मे आ त्वेयं धीरवसं उद्रं यस्याः ॥ ८ ॥

सः । मंदस्व । हि । अनु । जोषं । उय । प्र । त्वा । यज्ञासं । इमे । अश्रुवन्तु ।

प्र । इमे । हवासः । पुरुऽहूतं । अस्मे इति । आ । त्वा । इयं । धीः । अवसे । उद्रं । यस्याः ॥ ८ ॥

हे उपाङ्गवर्चोन्द्र स त्वमनु जोष कामानुगुणं यथा भवति तथा मदस्व । सोदस्व ॥ हिणदः पादपुराणः । हियोमे मदमित्याख्यातस्य व्यत्यासवर्णनात् ॥ इमे यज्ञासो यज्ञाः सोमास्वा त्वा प्राश्रुवन्तु । प्राश्रुवन्तु । हे पुरुहूत बह्मिराहूतद्र त्वामस्मै अस्मदीयानीमे हवासो हवाः स्तोत्राणि प्राश्रुवन्तु । इय धीः स्मृतिरित्या त्वामवमेऽस्माकं रक्षणाया यस्याः । आयच्छतु । नियच्छतु ॥

तं वः सखायः सं यथा मुतेषु सोमेभिरीं पूणता भोजमिदं ।

कुवितस्मा अंसति नो भराय न सुष्विमिंदोऽवसे मृधाति ॥ ९ ॥

तं । वः । सखायः । सं । यथा । मुतेषु । सोमेभिः । उं । पूणत । भोजं । उद्रं ।

कुवित । तस्मै । अंसति । नः । भराय । न । सुस्विं । उद्रं । अवसे । मृधाति ॥ ९ ॥

हे सखायः स्तोत्राणो वो युय सोमेषु मुतेष्वभिपुतेषु मत्सु भोज दातार तममितमिदं सोमेभिः सोमयथा काम सं पूणत । मपुरयत । तस्मा इद्राय कुविद्रहृपकरण । कुविदिति वज्रनामितम् । अंसति । अम् । किमर्थं । नोऽस्माकं भराय भरणाय पोषणाय । इद्रः सुष्विमिषवर्णनील यज्ञमानमवमे तर्पणाय न मृधाति । न बाधते ॥

एवेदिदं मुते अस्तावि सोमे भरद्वाजेषु शयदिन्मघोनः ।

असद्यथा जरिच उत सूरिरिदो रायो विश्ववारस्य दाता ॥ १० ॥

एव । इत् । उद्रं । मुते । अस्तावि । सोमे । भरतऽवाजेषु । शयत । उत । मघोनः ।

असत् । यथा । जरिच । उत । सूरिः । उद्रं । रायः । विश्वऽवारस्य । दाता ॥ १० ॥

मघोनो धनवतो हविष्मतो यज्ञमानस्य लयदीश्वर इद्रः सोमं मुतेऽभिपुते मति भरद्वाजेषु भरद्वाजं मुख्यैवमस्तावि । स्तुतोऽभुत । इद्रो जरिच स्तोत्रे सूरिः सखायं प्ररको यथासत भवत । उतापि च विश्ववारस्य विश्ववरणीयस्य रायो धनस्य दाता यथा भवत तथास्तावीभिः संबधः ॥ इति द्वय पुराण ॥ ॥ १० ॥ ॥ १० ॥

तृतीयेऽनुवाके विधाति सूक्तानि । तत्र वृषा मद इति दशच प्रथमं सूक्तं भरद्वाजस्यापि त्रिष्टुभमिदं । वृषस्य नुक्तां ॥ विपुवति निष्कवज्य एतत्सूक्तं । सूचितं च । वृषा मद । प्र महिषाय । आ० ८ । इति ॥

वृषा मद् इंद्रे श्लोक उक्था सचा सोमेषु सुतपा ऋजीषी ।

अर्चय्यो मघवा नृभ्य उक्थैद्युष्टो राजा गिरामक्षितोतिः ॥ १ ॥

वृषा । मद् । इंद्रे । श्लोकः । उक्था । सचा । सोमेषु । सुतऽपाः । ऋजीषी ।

अर्चय्यः । मघऽवा । नृऽभ्यः । उक्थैः । द्युष्टः । राजा । गिरां । अक्षितऽऊतिः ॥ १ ॥

सोमेषु सोमवत्सु यगिष्विद्रे सोमपानजनितो मदी वृषा यजमानस्य कामानां वर्षको भवति । यद्वा । सर्वजनाऽऽदकस्य वर्षणस्य कर्ता भवति । उक्थोक्थेन शस्त्रेण सचा सह श्लोकः स्तोत्ररूपः शब्दो वृषा भवति । सुतपा अभिपूतस्य सोमस्य पाता ऋजीष्यृजीषं गतरसमपि सोमं न परित्यज्यमघवा धनवान स चंद्रो नृभ्यः स्तुतीनां नृभ्य उक्थैः स्तोत्रैरर्चय्योऽर्चनीयो भवति । वृषो वृषोऽकनिवासी गिरां स्तुतीनां राजेश्वर इंद्रो ऽक्षितोतिरजीणरक्ष भवति ॥

ततुरिर्वीरो नर्यो विचेताः श्रोता हवै गृणत उर्वीतिः ।

वसुः शंसो नरां कारुधाया वाजी स्तुतो विदथे दाति वाजं ॥ २ ॥

ततुरिः । वीरः । नर्यः । विऽचेताः । श्रोता । हवै । गृणतः । उर्विऽऊतिः ।

यसुः । शंसः । नरां । कारुऽधायाः । वाजी । स्तुतः । विदथे । दाति । वाजं ॥ २ ॥

वाज्यत्रवाभिंद्रो विदथे यज्ञेऽस्माभिः स्तुतः मन वाजमन्नं दाति । अस्मभ्यं ददाति । कीदृश इंद्रः । ततुरिः शत्रूणां हिंसको वीरो विक्रातो नर्यो नरहितो विचेता विविक्रजानो हवसस्मदीयं स्तोत्रं श्रोता गृणतः स्तुतः स्तोतृजनस्योर्वीतिर्विस्तृतश्चो वसुधामयिता नरा नृणां स्तोतृजनानां शंसः शंसनीयः कारुधायाः कारुणां स्तोतृणां धारयिता । एवंभुत इंद्रो वाजं ददातीति संबंधः ॥

अश्लो न चक्रयोः शूर बृहन्प्र ते महा रिरिचे रोदस्योः ।

वृक्षस्य नु ते पुरुहूत वया व्युत्तयो रुरुहुरिंद पृवीः ॥ ३ ॥

अश्लः । न । चक्रयोः । शूर । बृहन् । प्र । ते । महा । रिरिचे । रोदस्योः ।

वृक्षस्य । नु । ते । पुरुऽहूत । वयाः । वि । उत्तयः । रुरुहुः । इंद । पृवीः ॥ ३ ॥

हे शूर विक्रातिद्र बृहन् सहान ते त्वदीयो महा महिमा रोदस्योर्वावापुथिभ्योः प्र रिरिचे । अतिरिच्यते । वावापुथिवीभ्यामित्यर्थः । अत्र दृष्टांतः । चक्रयोश्चक्रयोरचो न । रथसंबन्धजो यथा चक्राभ्यां वहिर्गतस्तद्वत् । हे पुरुहूत वज्रभिराहतद्र त्वदीयाः पृवीर्वृक्ष उत्तयो रक्षा वि रुरुहः । विशिष्टेण रोहति । तत्र दृष्टांतः । वृक्षस्य नु । यथा वृक्षस्य वयाः शाखा विरोहति तद्वत् ॥

शचीवतस्ते पुरुणाक शाका गवामिव सुतयः संचरणीः ।

वत्सानां न तंतयस्त इंद दामन्वतो अदामानः सुदामन ॥ ४ ॥

शचीऽवतः । ते । पुरुऽणाक । शाकाः । गवांऽइव । सुतयः । संऽचरणीः ।

वत्सानां । न । तंतयः । ते । इंद । दामनऽवतः । अदामानः । सुदामन ॥ ४ ॥

हे पुरुणाक वज्रकर्मक्षिद्र शचीवतः मत्तावतस्ते त्वदीयाः शाकाः शाक्यः कर्माणि वा सर्वतः संचरतीति शेषः । तत्र दृष्टांतः । गवामिव धिमुना सुतयो मार्गा यथा संचरणीः सर्वत्र संचारिणी भवति तद्वत् । अपि च

वत्मानां न तंतयः । तंतीनाम दीर्घप्रसारिता रज्जुः यत्र नियतविशाखदामभिवंहयो वत्सा बध्यते । यथा तंतयो बहूनां वत्सानां बंधका हे मुदामन शोभनदानिद्र तथा ते त्वदीयाः शाका दामन्वतो बध्नवतो बहूनां शत्रूणां बंधका अदामानः स्वयमन्तरवद्धाः ॥

अन्यदद्य कर्वरमन्यद् श्वोऽसंसृ सन्मुहुराचक्रिरिंद्रः ।

मित्रो नो अत्र वरुणश्च पूषार्यो वणस्य पर्येतास्ति ॥ ५ ॥

अन्यत् । अद्य । कर्वरं । अन्यत् । ऊं इति । श्वः । असंत । च । सत । मुहुः । आऽचक्रिः । इंद्रः ।

मित्रः । नः । अत्र । वरुणः । च । पूषा । अर्यः । वणस्य । परिऽणता । अस्ति ॥ ५ ॥

अयमिन्द्रोऽयस्मिन्दिर्वमन्यत्कर्वर । कर्मनामतत । कर्म करोति । अन्यद् अन्यदेवोक्तविलक्षणमेव कर्म सः परस्मिन्दि करोति । एतदेव विवियते । अमृताणुभमशनिपातनादिक मत् वपणादिक शोभन कर्म च । यद्वा । त्रिशिरमो विश्वरूपस्य वधादिकममत्कर्म लोकोपद्रवकारिणो तुषादिरसुरस्य वधादिरूप मत्कर्म च मुहुः पुनः पुनरमाविद्र आचक्रिः कर्ता भवति । एव परस्परविलक्षण कर्म स्वमहिम्ना पुनः पुनरावर्त्यन प्रतिदिवसमन्यदेव पर्याप्तमाधारण कर्म करोतीत्यर्थः । एवविध इन्द्रोऽयस्मिन्यज्ञे नोऽस्माक वणस्य कामयितव्यस्य फलस्य स्वर्गादेः पर्येतास्ति । परिगमयिता भवतु ॥ अस्तेनेति रूपं ॥ मित्रोऽहरभिमानी देवो वरुणो रात्र्यभिमानी पूषा पोषको देवोऽर्यः प्रेरकः सवितेते चंद्रण नियम्यमाना अस्मदीयस्य कामस्य परिगमयिभारः संतु । यद्वा । मित्रादयोऽप्यत्र स्वप्रधान्यनाभिधीयते । मित्रादय इन्द्रः प्रत्येकमस्मदीयस्य कामस्य पर्येतास्तु । तथा बृहद्वतायामुक्त । प्रोतयेत्यदिता त्वं वैश्वदेव्यावृत्तां स्मृते इति ॥ ५७ ॥

वि त्वदापो न पर्वतस्य पृष्ठादुक्थेभिरिंद्रानयंत यज्ञः ।

तं त्वाभिः सुष्टुतिभिर्वाजयंत आजिं न जग्मुर्गिवाहो अश्वः ॥ ६ ॥

वि । त्वत् । आपः । न । पर्वतस्य । पृष्ठात । उक्थेभिः । इंद्र । अन्नयंत । यज्ञः ।

तं । त्वा । आभिः । सुस्तुतिभिः । वाजयंतः । आजिं । न । जग्मुः । गिवाहः । अश्वः ॥ ६ ॥

हे इंद्र त्वत्त्वत्सकाशादुक्थेभिरुक्थेः शस्त्रैर्ध्वजैर्हविर्भिश्च स्तोतार । कामानादानो अन्नयत । विविध प्रापयति । तत्र दृष्टातः । पर्वतस्याद्रिः पृष्ठादुपरिभागादापो न अप उदकानि यथा तदत । अपि च हे गिवाहो गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्वहनीयद्र त प्रसिद्धं त्वा त्वा वाजयतो बलिन कुर्वत । यद्वा । वाजमघ्नभिन्नातो भरद्वाजाः स्तोतार आभिः पुत्रांकाभिः सुष्टुतिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिर्जग्मुः । प्राप । विप्रगमने दृष्टातः । अश्व वाहा आजि न संभ्राम यथा शीघ्र प्रापुस्तदत ॥

न यं जरंति शरदो न मामा न द्याव इंद्रमवकर्णयंति ।

वृद्धस्य चिद्धतामस्य तनूः स्तोमेभिरुक्थेभ्यश्च शस्यमाना ॥ ७ ॥

न । यं । जरंति । शरदः । न । मामाः । न । द्यावः । इंद्र । अवऽकर्णयंति ।

वृद्धस्य । चित् । वर्धतां । अस्य । तनूः । स्तोमेभिः । उक्थेः । च । शस्यमाना ॥ ७ ॥

शरदः मधुसरा यमिंद्र न जरति न जरयति नापकीणयति । तथा मामाश्च नापकीणयति । तथ द्यावो दिवसाश्च यमिंद्र नापकीणयति हान्वापीभावयति वृद्धस्य चित् प्रवृद्धस्याप्यस्यद्रस्य तनूः शरीर स्तोमि रक्षदीधेः स्तोत्रैरुक्थेभ्य शस्त्रैश्च शस्यमाना शस्यमाना सती ब्रधता । प्रवृद्धा भवतु ॥

न वी॒ळ्वे न॑मते॒ न स्थि॑राय॒ न गर्ध॑ते॒ दस्यु॑जूताय॒ स्त॒वान् ।
 अ॒जा इ॒न्द्रस्य॑ गिर॒यश्चि॑दृ॒ष्वा ग॑भी॒रे चि॑द्व॒वति॑ गा॒धम॑स्मे ॥ ८ ॥
 न । वी॒ळ्वे । न॑मते । न । स्थि॑राय । न । गर्ध॑ते । दस्यु॑ऽजूताय । स्त॒वान् ।
 अ॒जाः । इ॒न्द्रस्य॑ । गिर॒यः । चि॑त् । ऋ॒ष्वाः । ग॑भी॒रे । चि॑त् । भ॒वति॑ । गा॒धं । अ॒स्मे ॥ ८ ॥

स्तवान्स्माभिः स्तूयमान इन्द्रो वीळ्वे दृढगात्राय यज्ञमानाय न नमते । न वशीभवति । स्थिराय युद्धे विचक्षिताय च न नमते । गर्धते उत्तमहम्मानाय दस्युजूताय कर्मवर्जितः प्रेरिताय यज्ञमानाय न वशीभवति । यथापि स्तोतारो बहुगुणाः सन्ति तथापीदृक्स्तम्भो दस्युसंहितम्भो न वशीभवतीत्यर्थः । अपि च ऋष्या महातो गिरयश्चित्यर्चता अपीदृश्यान्नाः मुग्धमनाः क्षपणीया भवन्ति । गभीरे चिदगाधेऽपि स्थानेऽस्मा इन्द्राय गाधमेव स्थानं विषयो भवति ॥

ग॑भी॒रेण॑ न उ॒रुणा॑म॒त्रिन्प्रेषो॑ य॑धि॒ सुत॑पाव॒न्वाजा॑न ।
 स्या॑ ऊ॒ षु ऊ॒र्ध्व ऊ॒ती अ॒रि॒षण्य॑न्॒क्तोर्व्यु॑ष्टौ॒ परि॑त॒क्म्यायां॑ ॥ ९ ॥
 ग॑भी॒रेण॑ । नः । उ॒रुणा॑ । अ॒म॒त्रि॒न् । प्र । उ॒पः । य॑धि॒ । सुत॑ऽपा॒वन् । वा॒जा॒न ।
 स्याः । ऊ॒ इति॑ । सु॒ । ऊ॒र्ध्वः । ऊ॒ती । अ॒रि॒षण्य॑न् । अ॒क्तोः । वि॒ऽउ॒ष्टौः । परि॑त॒क्म्यायां॑ ॥ ९ ॥

हे अमत्रिन । अमत्रं वनं । तद्वनं हे सुतपावन सुतस्य सोमस्य पातरिन्द्र गभीरेण केनापि दूरवगाहिनो रुणा विस्तीर्णेन मनसा नोऽस्मभ्यमिषोऽन्नानि वाजान्वलानि च प्र यधि । प्रयच्छ । किचाक्तो रात्र्युष्टौ विवासोऽङ्घ्रि परितक्म्यायां रात्रौ हे इन्द्र त्वमूतो अस्माकं रक्षाय हे इन्द्र अरिषण्यन्नहिंसस्त्वमूर्ध्व उद्युक्तः स्या ऊ षु । सुष्ठु तिष्ठेव ॥

स॒च॒स्व ना॒यम॑वसे॒ अभी॑के॒ इतो॒ वा त॑मि॒न्द्र पा॒हि रि॒षः ।
 अ॒मा चे॒न्म॑र॒ण्ये पा॒हि रि॒षो म॑दे॒म ग॒तहि॑माः सु॒वीराः॑ ॥ १० ॥
 स॒च॒स्व । ना॒यं । अ॒वसे॑ । अ॒भी॒के । इ॒तः । वा । तं । इ॒न्द्र । पा॒हि । रि॒षः ।
 अ॒मा । च॒ । ए॒नं । अ॒र॒ण्ये । पा॒हि । रि॒षः । म॑दे॒म । ग॒तऽहि॑माः । सु॒ऽवी॒राः॑ ॥ १० ॥

हे इन्द्र त्वं नाय कर्मणां स्तूतीनां च नेतारमभीके संयामिऽवसे रक्षणाय सचस्व । सचस्व । इतो वास्मात्सं निरुष्टास्त रिषः शत्रोरमूतो विप्ररुष्टास्तत्रोत्थ । वाशब्दोऽनुक्तेन विवक्षितेन समुच्चयः । हे इन्द्र तं स्तोतारं पाहि । रक्ष । तथासा च गृहे च । अमेति गृहनाम । अरण्यं कानने च रिषः शत्रोः पाहि । तं रक्ष । तदनंतरं सुवीराः शोभनपुत्रा वयं गतहिमाः गतसंवत्सराब्देस । हृष्याम ॥ ॥ १० ॥

या त ऊतिरिति नवर्चं द्वितीयं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं चण्डमैन्द्रं । तथा चानुक्रांतं । या ते नवेति ॥ पृथ्वाभिऽवपडहयोर्द्वितीयोऽहनीदं मुक्तं निष्कवन्धनिविहानं । सूत्रितं च । या त ऊतिरवमेति मध्यंदिनः । आ० ७ ६ । इति ॥

या॒ त ऊ॒तिर॑व॒मा या॑ प॒र॒मा या॑ म॒ध्यमे॑न्द्रं शु॒ष्मि॒न्नस्ति॑ ।
 ता॒भिः॒ षु वृ॒त्रह॑त्ये॒ऽवी॒र्न ए॒भिश्च॑ वा॒जैर्म॑हान्नं॒ उग्र॑ ॥ ११ ॥
 या॒ । ते॒ । ऊ॒तिः । अ॒व॒मा । या॒ । प॒र॒मा । या॒ । म॒ध्य॒मा । इ॒न्द्र । शु॒ष्मि॒न् । अ॒स्ति॑ ।
 ता॒भिः । ऊ॒ इति॑ । सु॒ । वृ॒त्रऽह॑त्ये॒ । अ॒वी॒ः । नः । ए॒भिः । च॒ । वा॒जैः । म॒हान् । नः । उ॒ग्र ॥ ११ ॥

हे शुष्मिन् बलवन्निद्र ते त्वदीया योतिर्यथा रक्षावमाधमास्मि । या परमोक्तुष्टास्ति । या मध्यमास्ति ताभिरुतिभिर्वृचरत्य युद्धं नोऽस्मान् मु अत्यंतमवीः । पालय । किंच हे उयोङ्गोऽद्रं महास्त्वमभिर्भाज्यसाध-
नैर्वाजिरस्य नोऽस्मान् संयोजयेति शेषः ॥

आभिः स्पृधो मियतीररिपण्यन्नमित्रस्य व्यथया मन्मुमिद ।

आभिविश्वा अभियुजो विपृचीरायाय विगोऽव तारीदांसीः ॥२॥

आभिः । स्पृधः । मियतीः । अरिपण्यन्न । अमित्रस्य । व्यथय । मन्मुं । इदं ।

आभिः । विश्वाः । अभिऽयुजः । विपृचीः । आयाय । विगः । अव । तारीः । दासीः ॥२॥

हे इदं आभिरस्मदीयाभिः स्मृतिभिमिश्रतीः शत्रुर्मन्यानि हिमतीः स्पृधोऽस्मदीयाः सेना अरिपण्यन्न-
हिमन् । पालयन्नित्यर्थः । अमित्रस्य शत्रोर्मन्यं मयामादिषु विद्यमानं कोप व्यथय । नाशय । अपि चाभिः
स्मृतिभिरवाभियुजोऽभियोक्तीर्विपृचीः सर्वतो विद्यमाना दासी । कर्मणामुपलपयित्रीविश्वाः सर्वा विश्व । प्रजा
आयाय यज्ञादिकर्मकृतं यजमानायाव तारीः । विनाशय ॥

इदं जामय उत येऽजामयोऽवाचीनामो वनुषो युयुजे ।

त्वमेपां विथुरा शवांसि जहि वृष्ण्यानि कृणुही पराचः ॥३॥

इदं । जामयः । उत । ये । अजामयः । अवाचीनामः । वनुषः । युयुजे ।

त्वं । एपां । विथुरा । शवांसि । जहि । वृष्ण्यानि । कृणुहि । पराचः ॥३॥

हे इदं जामयो ज्ञातिरूपाः सनिरूपा ये शत्रवः । उतापि चाजामयो इरदेशे स्थिता ये शत्रवोऽवाची-
नामोऽस्मदभिमुखा वनुषो हिमतो युयुजे उद्युक्ता भवति एषामुभयविधाना शत्रूणां सर्वधीनि शत्राभि-
वलानि विथुरा विथुराणि हीनानि त्वं कुर्वति शेषः । तथा वृष्ण्यान्येषा वीर्याणि जहि । नाशय । किं
पराच उभयविधानं शत्रुत्पराचः पराङ्मुखान् कृणुहि । कुरु ॥

शूरो वा शूरं वनते शरीरिस्तनूरुचा तरुषि यत्कृण्वते ।

तोके वा गोषु तनये यदप्सु वि क्रंदसी उर्वरासु ब्रवते ॥४॥

शूरः । वा । शूरं । वनते । शरीरः । तनूरुचा । तरुषि । यत् । कृण्वते इति ।

तोके । वा । गोषु । तनये । यत् । अप्सु । वि । क्रंदसी इति । उर्वरासु । ब्रवते इति ॥४॥

हे इदं शूरस्त्वदनुगृहीतो वीरः शरीररजः शूरः वा वीरमपि वनते । इति । वित्ययमपीत्यस्यार्थं वनते ।
यद्वा । वित्यनेन विकल्पविधायकेनाशूरो वा त्वदनुगृहीतः सन् शूर वनते । कदा वनते इत्येतदाह । तनूरुचा
शरीरेण शोभमानां परस्परविरोधिनी तरुषि युद्धं यद्यदा कृण्वते संयामं कुर्वति । यद्यदा च तोके वा
पुत्रनिमित्तं वा गोषु निमित्तभुतासु वा तनये पात्रे निमित्तभुते वापदकेषु निमित्तेषु उर्वरासु सर्वमस्याह्वांसु
भूमिषु निमित्तानाम् क्रंदसी क्रंदमानावाक्रोशती वि ब्रवते विवदते । हे इदं पुत्रादिनामजयस्यदनुगृहीतस्य
भवतीत्यर्थः ॥

नहि त्वा शूरो न तुरो म धृष्णुर्न त्वा योधी मेत्यमानो युयोध ।

इदं नकिंष्टा प्रत्यस्त्येषां विश्वा ज्ञातान्यभ्यसि तानि ॥५॥

नहि । त्वा । शूरः । न । तुरः । न । धृष्णुः । न । त्वा । योधः । मन्यमानः । युयोध ।
इंद्र । नकिः । त्वा । प्रति । अस्ति । एषां । विश्वा । जातानि । अभि । असि । तानि ॥ ५ ॥

हे इंद्र त्वा त्वया सह शूरो विक्रान्तजनो नहि युयोध । न युध्यते । तथा तुरोऽस्येषां शत्रूणां हिंसको
ऽतात्वया न युयोध । धृष्णुर्धर्षको न युयोध । मन्यमानो युद्धं क्रुध्यन् योधो भट्मत्वा त्वया न युयोध । हे
इंद्र एषा शूरादीनां मध्ये कथं त्वा तव नकिः प्रत्यस्ति । प्रतिनिधिर्नास्ति । विश्वा विश्वानि जातानि
पादुभूतानि तानि शूरादीनि त्वसम्भवि । अभिभवामि ॥ ॥ १९ ॥

स पत्यत उभयोर्नृणामयोर्यदी वेधसः समिथे हवन्ते ।
वृत्रे वा मही नृवति शर्ये वा व्यचस्वन्ता यदि वितन्तसेते ॥ ६ ॥
सः । पत्यते । उभयोः । नृणाम् । अयोः । यदि । वेधसः । संऽउये । हवन्ते ।
वृत्रे । वा । मही । नृवति । शर्ये । वा । व्यचस्वन्ता । यदि । वितन्तसेते इति ॥ ६ ॥

अयोरनयोरुभयोर्मध्ये स जनो नृणाम् धनं पत्यते । ईष्टे । कयोर्मध्ये क ईष्ट इत्यतद्भयमाह । यदि यस्य
जनस्य । यदीति निपातो यम्यर्थे वर्तते । समिथे यज्ञ वेधसः कर्मणां विधातार ऋत्विजो हवन्ते इंद्रं नृवन्ति
स ईष्ट इति संबन्धः । मही महति प्रभूते वृत्रे वा निरोधे निमित्ते वा नृवति परिचारकमनुष्ययुक्तं क्षये वा
गृहनिमित्ते वा व्यचस्वन्ता यदि यां जना । यदीति यावित्यर्थे वर्तते । वितन्तसेते विगृह्यन्ते तयोर्मध्य इति
संबन्धः ॥ तमेरूपक्षयकर्मणो विपुर्वादिततसेते इति भवति । यद्वा । तन्तस इति धातुः कंडादिषु पठ्यते तस्मादिदं
रूपमिति ॥

अथ स्मा ते चर्षणयो यदेजानिंद्र चातोत भवा वरुता ।
अस्माकासो ये नृतमासो अर्ये इंद्रं सूरयो दधिरे पुरो नः ॥ ७ ॥
अथ । स्म । ते । चर्षणयः । यत् । एजानि । इंद्र । चाता । उत । भव । वरुता ।
अस्माकासः । ये । नृतमासः । अर्ये । इंद्र । सूरयोः । दधिरे । पुरः । नः ॥ ७ ॥

अथ स्मापि च हे इंद्र ते त्वदीयाश्चर्षणयः पुरुषा यद्यदेजान एजियुर्भोत्या कपियुः त्वं तेषां चाता पालको
भव । उतापि च वरुता संभक्ता भव । अस्माकासोऽस्मदीया नृतमासो नृतमा ये मनुष्या हे इंद्र त्वामर्षां
ऽरयो । प्रापयितार इत्यर्थः । तेषां चाता भव । हे इंद्र सूरयो ये स्तोतारो नोऽस्मान्पुरो दधिरे पुरश्चक्रिरे
तेषां च चाता भवति ॥

साकंसेधेषु मांश्चांमिष्टाविद्रस्य वृत्रघ्नो याच्या । मुचितं च । अनु ते दायि मह इंद्रियाय विश्वकर्मम्ह-
विषा वावुधानः । आ० २. १८ । इति ॥ अनुकीनाम्येकाहं निष्कवन्य एषेव मुक्तमुखीया । मुचितं च । अनु ते
दायि मह इंद्रियाय कथो नु ते परं चराणि विद्वानिति हे । आ० ९. ५. । इति ॥

अनु ते दायि मह इंद्रियाय सचा ते विश्वमनु वृत्रहत्ये ।
अनु शत्रुमनु सही यज्ञचेंद्र देवेभिरनु ते नृपत्ये ॥ ८ ॥
अनु । ते । दायि । महे । इंद्रियाय । सचा । ते । विश्वं । अनु । वृत्रहत्ये ।
अनु । शत्रुं । अनु । सहः । यज्ञं । इंद्र । देवेभिः । अनु । ते । नृपत्ये ॥ ८ ॥

हे इंद्र महे महति ते शुभमिंद्रियायेत्यर्थार्थगु दायि । अन्वदायि । अनुदीयते स्म । वृत्रहत्ये वृत्रवधे

निमित्ते ते तुभ्यं विश्वं समस्तं सत्त्वं सत्यमनु दायि । किं किमनु दायीति तद्भवसाह । येन विश्वं विभर्ति
तत्तत्त्वं बलमनु दायि । येन शत्रून्विभर्ति तद्गुणविशेषं सहो बलमनु दायि । हे यज्ञ च यज्ञोद्भिद् ते तुभ्यं
नृपत्यं युद्धं देवभिः सर्वदेवैरतत्सर्वमनु दायि ॥

एवा नृः स्पृधः समञ्जा समत्स्विन्द्रं रारंधि मिथतीरदेवीः ।

विद्याम वस्तोरवसा गुणन्तो भरद्वाजा उत ते इन्द्र नूनं ॥९॥

एव । नृः । स्पृधः । सं । अज्ञ । समत् । सु । इन्द्र । रारंधि । मिथतीः । अदेवीः ।

विद्याम । वस्तोः । अवसा । गुणन्तोः । भरत् । स्वाजाः । उत । ते । इन्द्र । नूनं ॥९॥

हे इन्द्र एवैवं नृपत्यं नोऽस्मदीयाः स्पृधः शत्रून्विभर्ति समस्तं सत्यमनु समञ्जं । शत्रुवधार्थं प्रेरय । किंच
मिथतीर्हसतीरदेवीरामुरीः सन्ना रारंधि । अस्मदर्थं वशीकुरु । उतापि च हे इन्द्र ते गुणतस्त्वा नृपत्यो
भरद्वाजा वयमवसास्त्रिन सह वस्तोर्वासास्य । निवासमित्यर्थः । नृपत्यमवश्यं विद्याम । अभिमति ॥ ॥२०॥

श्रुधी न इद्विष्टर्चं तृतीयं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं चैष्टुर्भेदं । तथा चानुकस्यति । श्रुधी नोऽर्थावति । विनि
योगो नैतिकः ॥

श्रुधी न इन्द्र ह्ययामसि त्वा सहो वाजस्य सातो वावृपाणाः ।

सं यद्विष्टोऽयं शूरमाता उयं नोऽवः पार्ये अहन्दाः ॥१॥

श्रुधि । नृः । इन्द्र । ह्ययामसि । त्वा । सहः । वाजस्य । सातो । वावृपाणाः ।

सं । यत् । विष्टः । अयं । शूरमातो । उयं । नृः । अवः । पार्ये । अहन् । दाः ॥१॥

हे इन्द्र ववृपाणाः सोमस्त्वा मिचतो वयं सोतारो सहो महतो वाजस्यास्य सातो लाभार्थं त्वा त्वा
ह्ययामसि । आह्वयामः । हे इन्द्र त्वं नोऽस्माकं तदाहानं श्रुधि । शृणु । यद्यदा विष्टो जनाः शूरमातो युद्धे
समयत संगच्छते तदा पार्येऽतिमोऽहन्नहन् दिवसं नोऽस्मभ्यमुयमुत्तुर्गमवो रक्षणं दाः । अदाः । प्रयच्छ ॥

त्वां वाजी हवते वाजिनेयो महो वाजस्य गध्यस्य सातो ।

त्वां वृत्रेष्विन्द्र सत्पतिं तरुचं त्वां चष्टे मुष्टिहा गोपु युध्यन् ॥२॥

त्वां । वाजी । हवते । वाजिनेयः । महः । वाजस्य । गध्यस्य । सातो ।

त्वां । वृत्रेषु । इन्द्र । सत्पतिं । तरुचं । त्वां । चष्टे । मुष्टिहा । गोपु । युध्यन् ॥२॥

वाजी हवित्त्वचणात्तवाजिनेयो वाजिन्याः पुत्रो भरद्वाजो हे इन्द्र त्वा गध्यस्य सर्वः प्राणस्य सहो
महतो वाजस्यास्य सातो लाभं निमित्ते हवते । स्मृति । अपि च हे इन्द्र सत्पतिं सज्जनानां पालकं तत्तत्त्वं
वृत्रेणानां तारकं त्वा वृत्रेषूपद्रवेषु निमित्तेषु भरद्वाजो हवते । मुष्टिहा मुष्टिबलेन शत्रूणां हता गोपु निमि
त्तभूतासु युध्यन् शत्रुभिः सह युद्धं कुर्वन् भरद्वाजत्वा चष्टे । पश्यति । प्रतिपालयते ॥

त्वं कविं चोदयोऽर्कसातो त्वं कुत्साय शुष्णं दाशुषे वर्क ।

त्वं शिरौ अमर्मणः पराहन्नतिषिग्याय शंस्यं करिष्यन् ॥३॥

त्वं । कविं । चोदयः । अर्कमातो । त्वं । कुत्साय । शुष्णं । दाशुषे । वर्क ।

त्वं । शिरः । अमर्मणः । परां । अहन् । अतिषिग्याय । शंस्यं । करिष्यन् ॥३॥

हे इन्द्र त्वमर्कमातावज्जनामार्थं कविं भार्गवमुपि चोदयः । अचोदयः । प्रेरय । किंच हे इन्द्र त्वं दागुपि हविर्देत्तवते कृत्वाय गृणममुर लर्क । कृदितवानमि ॥ वर्गिति वृणक्त्यकृदनार्थस्य लुङि रूपं ॥ तथा त्वमति-
थिग्यायातिथीनामभिगवे दिवोदामाय ग्रंस्य सुत्वं सुत्वं करिष्यन् अमर्मणो मर्महीनमात्मानं सन्वमानस्य
शवरस्य शिरः शीर्षं पराहन । अवधीः ॥

त्वं रणं प्र भरौ योधमृष्यमाचो युध्यंतं वृषभं दण्ड्यं ।

त्वं तुर्यं वेतसवे सचाहन्त्वं तुजिं गृणंतमिन्द्र तूतोः ॥ ४ ॥

त्वं । रथं । प्र । भरः । योधं । ऋष्यं । आचोः । युध्यंतं । वृषभं । दण्ड्यं ।

त्वं । तुर्यं । वेतसवे । सचा । अहन । त्वं । तुजिं । गृणंतं । इन्द्र । तूतोरिति तूतोः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वं वृषभसंज्ञकाय राज्ञे योध युद्धमाधनमृष्य महांतं रथं प्र भरः । प्रापयः । अपि च युध्यंतं
शत्रुभिः सह युद्धं कुर्वत दण्ड्य दण्ड दिवमा युध्यतो यस्य गतासं वृषभमेतदाख्यं राजानमावः । युद्धादपीपलः ।
किंच त्वं वेतसव एतज्ज्ञासं राज्ञे सचा मदायभुतः मन तुर्यममुरमहन । हतवानमि । वेतसुनाम कश्चिदमुरः ।
अत्र तस्मादन्योऽभाव्यते । यद्वा । वेतसव इति तृतीयाधि चतुर्थी । वेतमुनामुरेण महित तुर्य हतवानमि ।
तथा च मंचार्तरं श्रूयते । अह पितव वेतसुरभिष्टं तुर्यं कृत्वाय स्मादिभ च रंधयं । ऋक्० १०. ४०. ४. इति ।
हे इन्द्र त्वं गृणंतं त्वा सुवत तुजिमेतदाख्यं राजानं तूतोः । अवध्यः ॥

त्वं तदुक्थमिन्द्र बर्हणा कः प्र यच्छता सहस्रा शूर दधि ।

अत्रं गिरेदामं शंवरं हन्प्राचो दिवोदामं चित्राभिस्तूती ॥ ५ ॥

त्वं । तत् । उक्थं । इन्द्र । बर्हणा । करिति कः । प्र । यत् । शता । सहस्रा । शूर । दधि ।

अत्रं । गिरेः । दामं । शंवरं । हन । प्र । आवः । दिवः । दामं । चित्राभिः । तूती ॥ ५ ॥

हे इन्द्र बर्हणा बर्हणः शत्रुणां हिंसकस्यमुक्थं प्रशस्यं तत्कर्म कः । अकरोः । किं तत्कर्मत्युच्यते । हे शूर
वीरं त्वं शता शतानि सहस्रा सहस्राणि च शवरस्यानुचरान् भटान् दधि । विदारितवानमि । तथा च
निगमार्तरं । अवध्यवो यः शत शंवरस्य । ऋक्० १०. १४. ६. इति । तथा त्वं दामं यज्ञादिकर्मणामुपलपयितार
गिरः पर्वतान्निरगतं शवरसमुरमव हन । अवावधीः । तथापि श्रूयते । यः शंवरं पर्वतपू जियंतं । ऋक्०
१०. ११. इति । किंच चित्राभिर्विचित्राभिस्तूती ऊतिमी रक्षाभिर्दिवोदामं राजानं प्रावः । प्रकर्षणं पाल-
यमि स्म ॥ ॥ ११ ॥

त्वं अद्वाभिर्मंदमानः सोमिर्दभीतये चुमुरिमिन्द्र सिष्वप ।

त्वं रजिं पिटीनसे दण्डस्यन्पष्टिं सहस्रा शच्या सचाहन ॥ ६ ॥

त्वं । अद्वाभिः । मंदमानः । सोमिः । दभीतये । चुमुरि । इन्द्र । सिष्वप ।

त्वं । रजिं । पिटीनसे । दण्डस्यन् । पष्टिं । सहस्रा । शच्या । सचा । अहन ॥ ६ ॥

हे इन्द्र अद्वाभिः अद्वापुरःसरमादरातिशयनानुष्ठितिः कर्मभिर्मंदमानो मोदमानः । यच्छ्रया युक्तं कर्म
तत्सारवद्भवति । तथा च श्रूयते । यद्वेव विद्यया करोति अद्वयोपनिपदा तदेव वीर्यवत्तरं भवति । का० उ०
१. १. १०. इति । सोमिश्च मंदमानस्य दभीतये एतज्ज्ञासकाय राजपथे चुमुरिमेतदाख्यममुरं सिष्वप ।
अवापयः । अवधीरित्यर्थः । किंच हे इन्द्र त्वं पिटीनस एतज्ज्ञासकाय रजिमेतदाख्यां कन्यां वा राज्यं वा
दण्डस्यन् प्रयच्छन् शच्या प्रज्ञया पष्टिं पष्टिसंख्याकानि सहस्रा भटानां सहस्राणि सचा सह युगपदेवाहन ।
अवधीः ॥

अहं च न तत्सुरिभिरानश्यां तव ज्ञायं इंद्र मुस्रमोजः ।

त्वया यत्सर्वं सधवीर वीरास्त्रिवरुथेन नहुपा शविष्ठ ॥ ७ ॥

अहं च न । तत् । सुरिभिः । आनश्यां । तव । ज्ञायः । इंद्र । मुस्रं । ओजः ।

त्वया । यत् । सर्वं । सधवीर । वीराः । त्रिवरुथेन । नहुपा । शविष्ठ ॥ ७ ॥

हे सधवीर वीरः सहितं शविष्ठ वलवत्तमं वीराः स्तोतारिभिरुथेन । वीरिण वरुथान्यावरकाणि भुवनानि यस्य तेन । नहुपा शत्रुणा वधकेन त्वया दत्तं यत्संस्तु मुस्रमोजो धनं च सर्वं सृजति हे इंद्र तव त्वया दत्तं ज्ञायोऽतिशयेन प्रशस्य तत्सुस्रमोजोऽहं चनाहमपि भरद्वाजो सुरभिर्मंदीर्यः स्तोत्रभिः सहा नश्यामि । प्राप्नुया ॥

वयं ते अस्यामिंद्र द्युस्रहंतो मखायः स्याम महिन् प्रेष्टाः ।

प्रातर्दनिः शत्रुश्रीरस्तु श्रेष्ठो घने वृचाणां मनये धनानां ॥ ८ ॥

वयं ते । अस्यां । इंद्र । द्युस्रहंतो । मखायः । स्याम । महिन् । प्रेष्टाः ।

प्रातर्दनिः । शत्रुश्रीः । अस्तु । श्रेष्ठः । घने । वृचाणां । मनये । धनानां ॥ ८ ॥

हे महिन् पुत्रनीयं ते त्वदर्थं सखायः स्तोतारो वयमस्य । द्युस्रहतावस्मिन्धननिमित्तं स्तोत्रं प्रेष्टा अतिशयेन प्रियाः स्याम । भवम । प्रातर्दनिः । प्रातर्दनी नाम राजा । तस्य पुत्रः शत्रुश्रीरिति नामको मम यात्यो राजा श्रेष्ठोऽस्तु । सर्वेषामुत्कृष्टो भवतु । किमर्थं । वृचाणां शत्रुणा घने वधाय च धनानां वमुना मनये संभजनाय च श्रेष्ठोऽस्त्विति संबधः ॥ ॥ २० ॥

किमस्य मद इत्यर्थं चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्थं । अनुकातं च । किमस्याया चायमानस्याभ्यावृतिर्नो दानमुतिः । भरद्वाज ऋषिः । त्रिष्टुप वदः । अत्यायाम् दानमुतिरूपत्वाया तेनोच्यत इति न्यायेन दानमेव देवता ॥ विनियोगो निमित्तकः ॥

किमस्य मदे किमस्य पीताविंदः किमस्य सख्ये चकार ।

रणा वा ये निपदि किं ते अस्य पुरा विविदे किमु नूतनामः ॥ १ ॥

किं । अस्य । मदे । किं । ऊं इति । अस्य । पीतो । इंद्रः । किं । अस्य । सख्ये । चकार ।

रणाः । वा । ये । निऽमदि । किं । ते । अस्य । पुरा । विविदे । किं । ऊं इति । नूतनामः ॥ १ ॥

भरद्वाज ऋषिः फलविजृम्भनामहिणः सन अन्यद्वद्मानिपति । अस्य सोमस्य मदे सतोऽद्रः किं चकार । कृतवान् । किमु किचास्य सोमस्य पीतो पाने मति किं चकार । अस्य सोमस्य मध्ये सख्ये किं चकार । पा नात्पूर्वमिन्द्रः सोमं न सह वसतीत्यर्थः । अस्य सोमस्य निपदि गृहे रणा वा ये स्तोतारश्च मति ते स्तोतारः पुरा पूर्व हे इंद्र ते त्वत्तः किं विविद्रे । किं निर्भर । नूतनामो नूतना इदानीतनाः स्तोतारश्च किमु निर्भर ॥

सदस्य मदे सदस्य पीताविंदः सदस्य सख्ये चकार ।

रणा वा ये निपदि सत्ते अस्य पुरा विविदे सत् नूतनामः ॥ २ ॥

सत् । अस्य । मदे । सत् । ऊं इति । अस्य । पीतो । इंद्रः । सत् । अस्य । सख्ये । चकार ।

रणाः । वा । ये । निऽमदि । सत् । ते । अस्य । पुरा । विविदे । सत् । ऊं इति । नूतनामः ॥ २ ॥

एवमाक्षिप्त इन्द्रस्तस्मा कृपय ईप्सितं धनं प्रददी । तदनंतरमृषिरिन्द्रसकाशात्संपूर्णकामः सन् पुरा
यान्युपानंभप्रतिपादकानि वाक्यान्बोधदानीं तानि निराकरोति । इंद्रीऽस्य सोमस्य सदे सत् शुभं कर्म
चकार । अस्य सोमस्य पीती पानं सत् शुभं कर्म चकार । अस्य सख्यं सत् शुभं चकार । ये रणा वा स्तीता-
रथ ते निपदि गृहे । यज्ञगृह इत्यर्थः । पुरा पूर्वं हे इन्द्र ते त्वत्तः सत् शुभं कर्म विविद्रि । लभिर । नूतनाम
इदानीतनाः स्तोतारः सद् शुभमेव कर्म लभिर ॥

नहि नु ते महिमनः समस्य न मघवन्मघवत्त्वस्य विद्म ।

न राधसोराधसो नूतनस्येदं नकिर्देदृश इंद्रियं ते ॥३॥

नहि नु ते महिमनः । समस्य । न । मघऽवन् । मघवत्त्वस्य । विद्म ।

न । राधसऽराधसः । नूतनस्य । इंद्र । नकिः । दृदृशे । इंद्रियं । ते ॥३॥

हे मघवन्मघवन्निद्र ते त्वदीयस्य समस्य समस्तस्य महिमनी महिमनो महिमानं नहि विद्म । वयं न
जानीमः ॥ नृगन्धः पुरणः ॥ तथा मघवत्त्वस्य त्वदीयस्य धनिकत्वस्य च वयं न जानीमः । नूतनस्य मृत्यस्य
राधसो राधसत्वदीयं सर्व धनं च न जानीमः ॥ सर्वत्र द्वितीयार्थं पठे ॥ हे इन्द्र ते त्वदीयमिन्द्रियं सामर्थ्यं
नकिर्देदृश । केनापि न दृश्यते ॥

एतत्त्यत्तं इंद्रियमचेति येनावधीवरगिखस्य शेषः ।

वज्रस्य यज्ञे निहतस्य शुष्मात्स्वनाच्चिदिंद्र परमो ददार ॥४॥

एतत् । त्यत् । ते । इंद्रियं । अचेति । येन । अवधीः । वरऽगिखस्य । शेषः ।

वज्रस्य । यत् । ते । निऽहतस्य । शुष्मात् । स्वनात् । चित् । इंद्र । परमः । ददार ॥४॥

हे इन्द्र येन वीर्येण वरगिखस्य । वरगिखी नाम कथिदमुरः । तस्य शिषः शेषाणि पुत्रान् । शिष इत्यपत्य-
नामितत । अवधीः अहिमीः ते त्वदीयमेतत्त्यत्तदिदमिन्द्रियं वीर्यमचेति । अस्माभिरक्षायि । हे इन्द्र यद्यस्माकु-
प्पाद्बलात्निहतस्य प्रित्तस्य त्वदीयवज्रस्य स्वनाच्चित् ध्वनेरेव परमो वरगिखस्य पुत्राणां मध्ये बलाद्याधिक्य-
नोत्कृष्टः कथित्युचो ददार अदीर्यत ॥

वधीदिद्रो वरगिखस्य शेषोऽभ्यावर्तिने चायमानाय शिष्टान् ।

वृचीवतो यद्वरियूपीयायां हन्पूर्वं अर्थे भियसापरो दत् ॥५॥

वधीत् । इंद्रः । वरऽगिखस्य । शेषः । अभिऽआवर्तिने । चायमानाय । शिष्टान् ।

वृचीवतः । यत् । हरिऽयूपीयायां । हन । पूर्वं । अर्थे । भियसा । अपरः । दत् ॥५॥

पूर्वाक्रमेवार्थमनया विवृणीति । अयमिन्द्र चायमानाय चयमानस्य राज्ञः पुत्रायाभ्यावर्तिन एतन्नामकाय
राज्ञे शिष्टान् ईप्सितानि वसुनि प्रयच्छन् वरगिखस्यामुरस्य शिषः पुत्रान्वधीत । अवधीत । अहिमीत । वरगि-
खस्य पुत्रान् कथमवधीदित्युच्यते । यद्यदायमिन्द्रो हरियूपीयायां । हरियूपीया नाम काचिन्नदी काचिन्नगरी
वा । तस्या पूर्वं अर्थे प्राग्भागे स्थितान् वृचीवतः । वृचीवान् नाम वरगिखस्य कुलोत्पन्नः पूर्वं । तन्नोवज्रात्-
वरगिखस्य पुत्रान् हन अवधीत् तदापरोऽपरभागे स्थितो वरगिखस्य श्रेष्ठः पुत्री भियसा भीत्या दत् ।
दीर्घोऽभुत ॥ २३ ॥

त्रिंशच्छतं वर्मिण इंद्र साकं यव्यावत्यां पुरुहूत अवस्था ।

वृचीवतः शरवे पत्यमानाः पात्रा भिंदाना न्यर्थान्यायन् ॥६॥

विंशत्तुऽशतं । वर्मिणः । इन्द्र । साकं । यव्याऽवत्यां । पुरुऽहृत । अयस्या ।

वृचीवतः । शरवः । पत्यमानाः । पाचा । भिदानाः । निऽअथानि । आयन ॥ ६ ॥

इदानीमुक्तमेवार्थं विवृणोति । हे पुरुऽहृत वज्रमिराहृतद्र अयस्या अयस्यया । अयोऽन्न यशो वा । तद्वाक्या युधे त्वा जित्वात्त प्राप्नुयाम यशो वा प्राप्नुयामिति कामयमानाः शरव हिमार्थे । त्वा हिमिनुमित्यर्थः । पत्यमाना अभिपततोऽभियन्तः पाचा पाचाणि यज्ञमाधनानि भिदाना भिदतो वर्मिणः कवचभूतस्त्रिगुणतः विंशदधिकशतसंख्याका वृचीवतो वरशिखस्य पुत्राः साकं युगपदेव यथावत्या पुर्वोक्ताया हरियूपीयाया न्यथान्यर्थगुन्यान्वायन । अगन्तव्य । विनाश प्राप्तिरित्यर्थः ॥

यस्य गावाधरूपा मृयवस्य अंतरू पु चरतो रिरिहाणा ।

स मृजयाय तुर्वशं परादावृचीवतो देववाताय जिघान ॥ ७ ॥

यस्य गावो अरूपा मृयवस्य इति मुऽयवस्य अंतः । ऊ इति । मु । चरतः रिरिहाणा ।

स । मृजयाय । तुर्वशं । परा । अदात । वृचीवतः । देववाताय । जिघान ॥ ७ ॥

अरूपारूपौ रोचमानौ मृयवस्य शोभनतृणानीकृतौ रिरिहाणा ललितहानी पुनः पुनर्धासमाप्तादयतौ । यद्वा । गतिविशेषं कुर्वतौ । यस्यैन्द्रस्य संबधिना गावावशावतलोवापुष्टिद्योमेध्यैः तस्मिन् चरतो गन्तः ॥ ३ ॥ मु इतीमां पुराणां ॥ स इन्द्रः मृजयार्थतन्नामकाय राज्ञे तुर्वशं राजानं परादात । प्रददौ । किं कुर्वन् । वृचीवतो वारशिखान् देववाताय देववातवशोत्पन्नायाभ्यावर्तिनं राज्ञे शिष्येन वशीकुर्वन् । तेषां धनानि प्रयच्छति वा ॥

इयाँ अग्ने रथिनो विंशतिं गा वधृमती मघवा मय्यं मंराट ।

अभ्यावर्ती चायमानो ददाति दृणाण्यं दक्षिणा पार्थवानां ॥ ८ ॥

इयान । अग्ने । रथिनः । विंशतिं । गाः । वधृऽमतः । मघवा । मय्यं । मंराट ।

अभिऽआवर्ती । चायमानः । ददाति । दृऽनगा । इयं । दक्षिणा । पार्थवानां ॥ ८ ॥

अधुना भगद्वाजः तस्मा अभ्यावर्तिना दत्तं धनं ज्ञातमयं प्रकथयति । हे अग्ने मघवा धनवान् प्रभुतदानो वा मघाट राजमुययात्री चायमानश्चयमानस्य पूर्वोऽभ्यावर्त्येतादृशयो राज्ञा रथिनो रथमहितान्वधृमन् । स्त्रीयुक्तान् इयान्मिथुनभूतान् विंशतिं विंशतिसंख्याकान् गाः पशुभ्यश्च ददाति । प्रायच्छत । पार्थवानां पृथवं गजस्याभ्यावर्तिनो राज्ञः संबधिनी ॥ पुजार्थं वज्रवचनं ॥ इयं दक्षिणा दृनंगा किनापि नाशयितुमशक्या भवति ॥ ॥ ०४ ॥

आ गाव इत्यष्टर्षं पंचमं मुक्तं । अत्रियमनुक्रमणिका । आ गावो गय द्वितीयद्वी वात्यश्च पादोऽत्यानुष्टुप जागतस्त्वो द्वितीयादिरिति । भगद्वाजः अपि । इन्द्रो यज्ञेन इत्याद्यस्त्वो जागतः । उपदमित्यत्यानुष्टुप शिष्टाद्यतस्मिष्टुभः । कृत्स्नस्य गोदेवता द्वितीयायाः मुक्तावपादस्य च विकल्पेन द्वी ददता ॥ गवामुपस्थान एतत्मुक्तं । मृचितं च । आगावीयमंके । आ० गृ० २ १० ७ । इति ॥

आ गावो अगमन्तु भद्रमक्रत्सीदंतु गोष्ठे रणयंस्मे ।

प्रजावतीः पुरुरूपा इह स्युरिंद्राय पृथ्वीरूपसो दुहानाः ॥ ९ ॥

आ । गावः । अगमन् । उत । भद्रं । अक्रन् । सीदंतु । गोऽस्ये । रणयंतु । अस्मे इति ।

प्रजाऽवतीः । पुरुऽरूपाः । इह । स्युः । इंद्राय । पृथ्वीः । उपसः । दुहानाः ॥ ९ ॥

गाव आरमन् । अस्मदीयं गृहमागच्छन्तु । उतापि च भद्रं भजनीयं शुभमकन । कुर्वन्तु । तथा गोष्ठिऽस्मदीये गवां स्थानि मीदन्तु । उपविशन्तु । तदनंतरमस्मै अस्मामु रणयन्तु । रमन्तां । अपि चेहास्मिन् गोष्ठि पुरुषा नानावर्णा गावः प्रजावतीः प्रजावत्यः संततिमहिताः पूर्वोर्वह्य इन्द्रार्थिन्द्रार्थमुपस उपःकालान प्रति दुहाना दोहमानाः स्युः । भवयुः ॥

इन्द्रो यज्वने पृणते च शिष्टान्युपेहदाति न स्वं मुपायति ।
भूयोभूयो रयिमिदस्य वर्धयन्नभिन्ने खिल्ये नि दधाति देवयुं ॥२॥
इन्द्रः । यज्वने । पृणते । च । शिष्टान्ति । उप । उत । ददाति । न । स्वं । मुपायति ।
भूयःऽभूयः । रयिं । इत् । अस्य । वर्धयन् । अभिन्ने । खिल्ये । नि । दधाति । देवऽयुं ॥२॥

इन्द्रो यज्वने यजनग्रीलाय पृणते च स्मृतिभिः प्रीणयित्रे च स्तोत्रे शिञ्जति । अप्रजिते धनं ददाति । न केवलं सकृदेव दानमपि तु सर्वदेव्याह । उपेहदाति । उपेत्य सर्वदा ददातिव । यज्वनः स्तोत्रेषु स्वं स्वभूत धनं न मुपायति । कदाचिदपि नापहरति । अपि चास्योभयविधस्य रयिं धनमात्मना दत्तं भूयो भूयः पुनः पुनर्वर्धयन्नित वृद्धिं प्रापयन्नैव देवयु देवमिदमात्मन इच्छन्तं तं जनमभिन्ने गवुभिरभेदे खिल्ये । खिलमप्रतिहत स्थानं । तदेव खिल्य ॥ स्वार्थिको यत ॥ अर्द्यगन्तुमशक्यं स्थितिं नि दधाति । निजिपति । निवासयतीत्यर्थः ॥

देवीनां हविःपु न ता नगति न ता अर्धति गोदेवताया याज्यापुरोमुवाक्य । आ० ६ १४ ॥ गोस्त्रोमिऽपि मरुत्वतीर्यानिष्कवन्त्यर्थोरिति मुक्तमुखीय । सुवित च । न ता अर्वा रेणुककाटो अश्रुते न ता नगति न दधाति तस्करः । आ० ९. ५. इति ॥

न ता नगति न दधाति तस्करो नामामामित्रो व्यथिरा दधर्पति ।
देवांश्च याभिर्यजते ददाति च ज्योगिस्ताभिः सचते गोपतिः सह ॥३॥
न । ताः । नगति । न । दधाति । तस्करः । न । आमां । आमित्रः । व्यथिः । आ । दधर्पति ।
देवानां च । याभिः । यजते । ददाति । च । ज्योक् । उत । ताभिः । सचते । गोऽपतिः । सह ॥३॥

ता गावो न नगति । अस्मत्सकाशात् नश्यन्तु । किंच तस्करश्चोरोऽपि न दधाति । अस्मदीया गा न हि स्यात् । तथा मित्रोऽमित्रस्य शत्रोः संवधि व्यथिः शत्रुमासामिसा गा ना दधर्पति । नाक्रमन्तु । गोपतिरेव भूतानां गवा स्वासी यजमानो याभिर्गोभिर्देवांश्चन्द्रादीनुद्दिश्य यजते यजनं करोति । या गा इन्द्रार्थं ददाति च प्रयच्छति च ताभिस्तादृशीभिर्गोभिः सह ज्योगित चिरकालमेव सचते । संगच्छता ॥

न ता अर्वा रेणुककाटो अश्रुते न संस्कृतवमुप यन्ति ता अभि ।
उरुगायमभयं तस्य ता अनु गावो मर्तस्य वि चरन्ति यज्वनः ॥४॥
न । ताः । अर्वा । रेणुऽककाटः । अश्रुते । न । संस्कृतऽव । उप । यन्ति । ताः । अभि ।
उरुऽगायं । अभयं । तस्य । ताः । अनु । गावः । मर्तस्य । वि । चरन्ति । यज्वनः ॥४॥

रेणुककाटो रेणोः पार्थिवस्य रजस उल्लेदकः ॥ कटिभेदनकर्मा ॥ अर्वा युद्धार्थमागतोऽथो ता गा नाश्रुते । न प्राप्नुयात् । तथा ता गावः संस्कृतव विगमनादिसंस्कार नाश्रुप यति । नाभिगच्छन्तु । अपि च ता गावो यज्वनी यागग्रीवस्य तस्य मर्तस्य मनुष्यस्योद्गायं विस्तीर्णगुमनमभयं भयवर्जितं प्रदेशमनुद्दिश्य वि चरति । विग्रीपण गच्छन्तु ॥

गावो भगो गाव इदो मे अञ्छान् गावः सोमस्य प्रथमस्य भद्रः ।

इमा या गावः स जनास इदं इच्छामीदृदा मनसा चिदिदं ॥ ५ ॥

गावः । भगः । गावः । इदं । मे । अञ्छान् । गावः । सोमस्य । प्रथमस्य । भद्रः ।

इमाः । याः । गावः । सः । जनासः । इदं । इच्छामि । इत् । हृदा । मनसा । चित् । इदं ॥ ५ ॥

गाव एव मद्य भगो धनं भवतु । इदं च मे मद्यं गावो गा अञ्छान् । यच्छतु । गावः प्रथमस्य हविषा श्रेष्ठस्य सोमस्य भगो भक्षणं भवतु । अभिपूतस्य हि सोमस्य गन्धेनाज्यादिना संश्रयणत्वात् । हे जनामी जना इमा एवभुता या गावः संति सः । ता इत्यर्थः । ता एव गाव इदो भवति । दधिघृतादिरूपेण द्रव्याप्यायनत्वात् । एवभुतमिदं हृदा श्रदायुक्तेन मनसा चित् ॥ चिदिदित्यर्थः ॥ इच्छामीत् । कामय एव । साधनभुता भिर्गोभिरवभुतमिदं यदुमिच्छामीत्यर्थः ॥

यूयं गावो मेदयथा कृणं चिदश्रीरं चिन्कृणुषा सुप्रतीकं ।

भद्रं गृहं कृणुथ भद्रवाचो बृहदो वयं उच्यते सभासु ॥ ६ ॥

यूयं । गावः । मेदयथ । कृणं । चित् । अश्रीरं । चित् । कृणुथ । सुऽप्रतीकं ।

भद्रं । गृहं । कृणुथ । भद्रऽवाचः । बृहत् । वः । वयं । उच्यते । सभासु ॥ ६ ॥

हे गावो यूयं मेदयथ । आप्यायनं कुरुष्वत्यर्थः । तथा कृणं चित् क्षीणमण्यश्रीरं निदमगलमपि सुप्रतीकं गोभनाग कृणुथ । कुरुथ । हे भद्रवाचः कन्यागन्धन्युपता गावोऽस्मदीय गृहं भद्रं कन्याग कृणुथ । गोभिरुपेत कुरुथ । सभासु यागपरिषत्सु हे गावो युष्माकं बृहन्नहदयोऽन्नमुच्यते । सर्वदीयत इत्यर्थः ॥

प्रजावतीः सुयवसं रिणंतीः शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिवंतीः ।

मा वः स्तेन इजत माघजंसः परि वो हेती रुद्रस्य वृज्याः ॥ ७ ॥

प्रजाऽवतीः । सुऽयवसं । रिणंतीः । शुद्धाः । अपः । सुऽप्रपाणे । पिवंतीः ।

मा । वः । स्तेनः । इजत । मा । अघऽजंसः । परि । वः । हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः ॥ ७ ॥

हे गावो यूयं प्रजावतीः प्रजावत्यो वत्सामिभुक्ता भवन्ति अपः । सुयवसं गोभनतृण रिणंती रिणत्यो भक्षणार्थं हिंसत्यो भवत । सुप्रपाणे सुचिन् पातये तटाकादीं शुद्धा निर्मला अप उदकानि पिवन्तीः पिवत्यश्च भवत । वो युष्मान स्तेनमस्फुरो मजत । मजिष्ट । ईश्वरो मा भूत । तथा अघजंसो व्याघ्रादिः शत्रुमंशत । अपि च वो युष्मानुद्रस्य कालात्मकस्य परमेश्वरस्य नितरायुधं च परि वृज्याः । परितृणक्तु । परिहरतु ॥

उपेदमुपपचनमासु गोपृष पृच्यतां । उप ऋषभस्य रेतस्युपेद तव वीर्यं ॥ ८ ॥

उप । इदं । उपऽपचनं । आसु । गोपृष । पृच्यतां । उप । ऋषभस्य । रेतसि । उप ।

इदं । तव । वीर्यं ॥ ८ ॥

आसु गोपृषदमुपपचनमाप्यायनमुप पृच्यता । संपृच्यता । हे इन्द्र तव वीर्यं त्वदीयवीर्यं निमित्तं ऋषभस्य गवा गर्भमादधानस्य ऋषभस्य रेतसीदमुपपचनमाप्यायनं । गोपृष ह्याप्यायितासु मतीषु तत्सर्वविचीरादिह विद्वरिणं द्रव्याप्यायितो भवतीत्यर्थः । उपति पुनर्वचन पादभेदानां पुरणार्थमिति ॥ ॥ २५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विज्ञातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजार्धराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षमुपानिमास्रज्यधुरधरण मायणाचार्येण

विरचितं माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्रमिन् वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।
निर्ममे तमह वदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ मन्त्रमोऽध्याय आरभ्यते । पष्ठस्य मंडलस्य तृतीयोऽनुवाकः पंच मुक्तानि व्याकृतानि । इंद्रं व इति पठुच्च पष्ठ मुक्त भरद्वाजस्यार्प. वैश्वभर्मन्त्रं । अनुकस्यते च । इंद्रं पठति । गतो विनियोगः ॥

इंद्रं वो नरः सख्याय सेपुर्महो यंतः सुमतये चकानाः ।

महो हि दाता वज्रहस्तो अस्ति महामु रणमवसे यजध्वं ॥ १ ॥

इंद्रं । वः । नरः । सख्याय । सेपुः । महः । यंतः । सुऽमतये । चकानाः ।

महः । हि । दाता । वज्रऽहस्तः । अस्ति । महः । ऊं इति । रणं । अवसे । यजध्वं ॥ १ ॥

हे यजमाना वो युष्माकं संबंधिनो नरो नेतार ऋत्विजः सख्याय सखिभावार्थमिन्द्रं सेपुः । परिचरति स्पृशति वा । कथमुताः । महो महाति स्तोत्राणि यंत उपयतः प्राप्नुवतः । कुर्वत इत्यर्थः । तथा सुमतये । सुमतिः शोभनानुयहात्मिका तदीया वृद्धिः । तां चकानाः कामयमानाः ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानमंज्ञा । चकाना इति कामयतश्चादमं रूप ॥ यद्वा । महो महत्कर्म यंतोऽनुतिष्ठतः सुमतये सुमति शोभना स्तुति चकानाः शब्दयतः ॥ कै गे शब्द इत्यस्माद्विष्टः कानाचि रूप ॥ हि यस्माद्वज्रहस्तो वज्रपाणिर्द्रो महो महतो धनस्य दातास्ति भवति तस्माद्रणवं रमणीयं महामु महातमेवावसे रक्षणाय यजध्वं । हविर्भिः पुजयत ॥

आ यस्मिन्हस्ते नर्या मिमिश्रुरा रथे हिरण्यये रथेष्ठाः ।

आ रश्मयो गर्भस्त्योः स्थूरयो राध्वन्नश्वासो वृषणो युजानाः ॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । हस्ते । नर्याः । मिमिश्रुः । आ । रथे । हिरण्यये । रथेऽस्याः ।

आ । रश्मयः । गर्भस्त्योः । स्थूरयोः । आ । राध्वन् । अश्वासः । वृषणः । युजानाः ॥ २ ॥

यस्मिन्निन्द्रं नर्या नभ्यो हिता राय आ मिमिश्रुः आमिच्यति आपुर्यति ॥ व्यत्यधनं कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ इंद्रं कुर्वति यज । हस्ते तदीये बाहो । यद्वा । एतत्समानाधिकरणमिन्द्रस्य विशेषणम् । हस्ते हतर्थस्मिन्निन्द्र इत्यर्थः । उक्तं याम्केन । हस्तो हतः प्रागुर्हर्जनं । नि० १७. ७. इति । यद्वा । इंद्रं यस्मिन्निन्द्रं वर्तमाना राय आ मिमिश्रुः आमिचति आपुरयति स्तोत्रेन । यश्चन्द्रो रथेष्ठा रथे स्थाता तत्त्वभावः मन हिरण्यये सुवर्णमयं रथ आ तिष्ठति । यद्वा । रथेष्ठा रथेऽवस्थिता रायो धनानि हिरण्यमयं रथे तिष्ठन् य इंद्र आ मिचति अमिवर्षति । यस्य च स्थूरयोः स्थूलयोर्विस्मृतयोर्गर्भस्त्योः । बाह्वनामितत । बाह्वो रश्मयोऽभीशज आ मिच्यते आयस्यते । यस्य चाश्वासोऽश्वा वृषणः सक्तारो युवानो युजाना रथे युज्यमाना अध्वत्तध्वनि मार्गे आ मिमिश्रुः आमिचति आपुरयति । आगच्छतीत्यर्थः । तमिन्द्रं स्तुम इति शेषः ॥

श्रिये ते पादा दुव आ मिमिश्रुर्धृष्णुर्वज्री शवंसा दक्षिणावान ।

वसानो अत्कं सुरभिं दृणे कं स्वर्णं नृतविपिरो वभृथ ॥ ३ ॥

श्रिये । ते । पादा । दुवः । आ । मिमिश्रुः । धृष्णुः । वज्री । शवंसा । दक्षिणाऽवान ।

वसानः । अत्कं । सुरभिं । दृणे । कं । स्वः । न । नृतो इति । विपिरः । वभृथ ॥ ३ ॥

हे इंद्र श्रियं ऐश्वर्यार्थं ते त्वदीययोः पादा पादयोर्दुवः परिचरणमा मिमिश्रुः । आमिचति । समर्पयति ।

भरद्वाजः समर्पयति ॥ व्यत्ययेन बह्वचनं ॥ यद्वा । ते तव पादौ श्रिये श्रियतुं भवितुं द्वेः परिचरणमाभि
चति । अनुतिष्ठति । यत्त्वं शवसा बलिन धुणः शत्रुणा धर्पको वज्री वज्रवान् दक्षिणावान् । दक्षिणः स्तोत्रभ्यो
दातव्यं धन । तद्वाचं हे नृतो नेतरिद्र स त्वं सुरभिः प्रशस्तमत्क मततगमनशीलमाक्षीय रूपं दृशं सर्वपा
दार्शनार्थं वमान आकादयन् स्वर्गं सूर्यं इव इषिरी गतिपणीथो वा बभूव । भवामि । कर्मणि पुरकः ॥

स सोम आमिश्रतमः सुतो भृद्यस्मिन्पक्तिः पच्यते संति धानाः ।

उदं नरः स्तुवंतो ब्रह्मकारा उक्थ्या गंसंतो देववाततमाः ॥४॥

सः । सोमः । आमिश्रऽतमः । सुतः । भृतः । यस्मिन् । पक्तिः । पच्यते । संति । धानाः ।

उदं । नरः । स्तुवंतः । ब्रह्मऽकाराः । उक्थ्या । गंसंतः । देववाततमाः ॥४॥

यः सोमो वच्यते स सोमः सुतोऽभिपुतः सन आमिश्रतम आमिमुष्येन मिश्रतमो भृतः । इन्द्रणालार्थं
मगच्छते । यस्मिन् सोमोऽभिपुत मति पक्तिः पक्तव्यः पुरोडाशादिः पच्यते । मुष्टयवा धानाः । ताश्च सति
हविरर्थं मस्तुता भवति । यस्मिन् सोमोऽभिपुत नरो नेतारो ब्रह्मकारा ब्रह्मणोऽन्नस्य हविर्लक्षणस्य कर्तार
ऋत्विज इन्द्रं स्तोत्रं स्तुवत उक्थोक्थानि शम्वाणि च गंसंत उत्तारयतो देववाततमा देवानतिशयनोपगता
भवति स सोम इन्द्रेण संमिश्रितोऽभूदित्यन्वयः ॥

न ते अंतः शवसो धायस्य वि तु वावधे रोदसी महित्वा ।

आ ता सूरिः पृणति नृतुजानो यथेवाप्सु समोजमान ऊती ॥५॥

न । ते । अंतः । शवसः । धायि । अस्य । वि । तु । वावधे । रोदसी इति । महित्वा ।

आ । ता । सूरिः । पृणति । नृतुजानः । यथाऽदेव । अपऽसु । संऽदेजमानः । ऊती ॥५॥

हे इन्द्र ते तवाप्तोक्तगुणस्य शवसो बलभ्यातोऽवसानं न धायि । अत्र केवलोऽपि दधातिरवपूर्वाभ्यां
द्रष्टव्यः । नावाधायि । अस्माभिर्नाज्ञाधीत्यर्थः । यद्वल रोदसी नावापृथिव्यां महित्वा महत्येन तु क्षिप्रं वि
वावधे । यस्माद्वलाद्यावापृथिव्यां विभीत इत्यर्थः । ता तद्वलं सूरिः स्तोता नृतुजान्त्विरितः सन ऊती
ऊत्वा तर्पकेण हविषा समोजमानः सम्यग्यजन आ पृणति । आपुरयति । तत्र दृष्टातः । यथेवाप्सूदकं
गवा यथानीव यथा गोपालोऽपः पाययन्नद्विभर्पयति तद्वत् ॥

एवेतिदं मुहव ऋष्वी अस्मृती अनृती हरिणिप्रः सत्वा ।

एवा हि जातो असमात्योजाः पुरु च वृचा हनति नि दस्यून ॥६॥

एव । इत । उदं । मुऽहवः । ऋष्वः । अस्मृ । ऊती । अनृती । हरिऽणिप्रः । सत्वा ।

एव । हि । जातः । असमातिऽओजाः । पुरु । च । वृचा । हनति । नि । दस्यून ॥६॥

एवमुक्तं प्रकरणे ऋष्वो महानिद्रः मुहवोऽन्म सुविनाज्ञातयो भवतु । इदिति पुरणः । हरिणिप्रः ।
णिप्रं हन नासिकं वा । हरिर्बवणं णिप्रं यस्य तादृश इन्द्र ऊती ऊत्वागमननालती अनुत्थानाशुमनन या सत्वा
गमयिता भवति धनाना । स्वयमागतोऽनागतोऽपि स्तोत्रभ्यो धनं प्रयच्छतीत्यर्थः । एवा हि जाते
प्रादुर्भूतोऽयमिन्द्रोऽसमात्योजा असमात्यसमानमनुपममुत्कृष्टतरमोजो बलं यस्य तादृशः सन पुरु पुरुणि
बहनि च वृचा वृचाण्यावरकाणि रश्मिप्रभुनोनि हनति । हिनन्तु । तथा दस्युपभपयितुं शत्रुश्च नि हतुं ॥५॥

भुय इदिति पंचचं सप्तमं मुक्तं भरद्वाजस्यापि विदुर्मसिद्रं । भुयो पच्यन्मुक्ताः ॥ अपिष्टोमि माध्यदिनसर्वे
ऽक्षावाकशस्य एतत्सूक्तं शंसनीय । सूत्रितं च । उदित्वस्य रिच्यते भुय इत । आ० ५ १६ । इति ॥ महाव्रतेऽपि
निष्कवन्त्य एतत्सूक्तं । तथैव पचमारण्यं सूचितं । भुय इद्रावृधं वीर्याय नृणांमु त्वा । ए० आ० ५ १६ । इति ॥

भूय इवावृधे वीर्यायै एको अजुर्यो दयते वसूनि ।

प्र रिरिचे दिव इंद्रः पृथिव्या अर्धमिदस्य प्रति रोदसी उभे ॥ १ ॥

भूयः । इत् । वृधे । वीर्याय । एकः । अजुर्यः । दयते । वसूनि ।

प्र । रिरिचे । दिवः । इंद्रः । पृथिव्याः । अर्धं । इत् । अस्य । प्रति । रोदसी इति । उभे इति ॥ १ ॥

अयमिन्द्रो भूय इव हतरमेव वावृधे । प्रवृद्धोऽभूत् । किमर्थं । वीर्याय वीरकर्मणि वृत्रवधादीनि कर्तुं । एको मुख्योऽजुर्यो जरयितुमशक्यः स चन्द्रो वसूनि धनानि दयते । स्तोत्रभ्यो ददाति । तथा दिवो बुद्धो कात्पृथिव्या भूमिद्वयमिन्द्रः प्र रिरिचे । अतिरिच्यति । किंचास्यद्रस्योभे रोदसी वावापृथिव्यावर्धमिदधर्मव पति । अस्मिन्स्यार्धा भागो वावापृथिव्योः प्रतिनिधिमवतीत्यर्थः ॥

अथा मन्ये बृहदसुर्यमस्य यानि दाधार नकिरा मिनाति ।

दिवेदिवे सूर्या दणतो भृष्टि सद्मान्युर्विया मुक्रतुधात् ॥ २ ॥

अथ । मन्ये । बृहत् । असुर्यं । अस्य । यानि । दाधार । नकिः । आ । मिनाति ।

दिवेऽदिवे । सूर्यः । दणतः । भृत् । वि । सद्मानि । उर्विया । मुऽक्रतुः । धात् ॥ २ ॥

अधाधुनास्यद्रस्य बृहत्प्रहदसुर्यमस्य नकिरा नकिरा वनं मन्ये । स्तोमि ॥ मन्यतिः स्तुतिकर्मा ॥ स चन्द्रो यानि कर्माणि दाधार धारयति तानि नकिरा मिनाति । न कश्चिदपि हिनास्ति । कानि पुनस्तानि । उच्यते । दिव प्रतिदिनं वृत्रणावृतः सूर्या दणतो दणतो भूत । भवति । आवरकस्यासुरस्य वधेन सूर्यं प्रकाशितवानित्येकं कर्म । मुक्रतुः शोभनकर्म स इन्द्रः सद्मानि भुवनान्युर्वियोऽङ्गि विस्तीर्णानि वि धात । व्यधात । अकार्षीत् । इदमपरं कर्म । एतदादीनि बह्वनि कर्माणि कृतवानित्यर्थः ॥

अथा चिन् चित्तदपो नदीनां यदाभ्यो अरदो गातुमिद्र ।

नि पर्वता अद्मसदो न सेदुस्त्वया दृहानि मुक्रतो रजांसि ॥ ३ ॥

अथ । चित् । नु । चित् । तत् । अपः । नदीनां । यत् । आभ्यः । अरदः । गातुं । इन्द्र ।

नि । पर्वताः । अद्मऽसदः । न । सेदुः । त्वया । दृहानि । मुक्रतो इति मुऽक्रतो ।

रजांसि ॥ ३ ॥

हे इन्द्र अथा चिदद्यापि नु चित्परापि तव नदीनां संबधिक तदपः कर्म वर्तते । आभ्यो नदीभ्यो गातुं मार्गसरदः प्रवहनार्थं बलिख इति यत्कर्म तत्सर्वदानुपजीणं सवर्तते इत्यर्थः । अपि च त्वदाज्ञया पर्वता गिरयो नि पदः । निपणाः । उत्पतनं परित्यज्य क्वचिदेव स्थाने निश्चल्यनोपविष्टा बभूवुः । अद्मसदो न । अग्नादनीयसन्न । तदर्थं सीदतः पुरुषा इव । यथा ते भोजनार्थं निश्चल्यनासन् तथेत्यर्थः । अतः कारणात् हे मुक्रतो शोभनकर्मविद्र त्वया रजांसि सर्वं लोका दृहानि दृहितानि स्थिरीकृता आसन् ॥

सत्यमिहन्न त्वावाँ अन्यो अस्तींद्र देवो न मर्त्यो ज्यायान् ।

अहन्नहिं परिशयान्मर्णाऽवांसृजो अपो अच्छा समुद्रं ॥ ४ ॥

सत्यं । इत् । तत् । न । त्वाऽवान् । अन्यः । अस्ति । इन्द्र । देवः । न । मर्त्यः । ज्यायान् ।

अहन । अहिं । परिऽशयान् । अर्णः । अपः । असृजः । अपः । अच्छ । समुद्रं ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वत्प्रमाणं तत्सत्यमित्यमेव जानुते । त्वावान् त्वत्सदृशोऽन्यो देवो नास्ति । त्वत्सदृशोऽन्यो मर्त्यो मनुष्योऽपि नैव विद्यते । ज्ञायानधिकोऽपि देवो मनुष्यो वा न खल्वस्ति । इति यद्वीर्यं तत्सत्यमेवत्यर्थः । अपि च त्वमणं उदकं परिशयानं परिशुत्य शयानमहि मेघमहन । अवधीः । हत्वा च समुद्रमतरिणं जलधि वाक्काभमुख्येनाप उदकान्यवाह्यः । अवाङ्मुक्ततया विमृष्टवानसीत्यर्थः ॥

त्वमपो वि दुरो विपृचीरिंद्रं दृह्ममरुजः पर्वतस्य ।

राजभवो जगतश्चर्षणीनां साकं सूर्यं जनयन्द्यामुपासं ॥ ५ ॥

त्वं । अपः । वि । दुरः । विपृचीः । इंद्रं । दृह्मं । अरुजः । पर्वतस्य ।

रज्जा । अभवः । जगतः । चर्षणीनां । साकं । सूर्यं । जनयन् । द्यां । उपसं ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं दुरो वृत्रणावृता अपो विपृचीर्विविधमंचल्यो यथा भवतः प्रसृता भवति तथा अरुजः । यतस्त्व पर्वतस्य पर्वततो मेघस्य दृह्मं दृढमपा बधकप्रदेशमरुजः अभावीः । अपि च त्वं जगतः संबधिनीनां चर्षणीनां प्रजानां राजाभवः । अधिपतिर्भवसि । किं कुर्वन् । सूर्यं द्याः कुलोकमुपस च तमसा प्रावृतमेतत्तितय साकं युगपदेव जनयन् प्रादुर्भावयन् । प्रकाशयन्नित्यर्थः ॥ ५ ॥

अभूरक इति पंचर्चमष्टमं मुक्तं भरद्वाजस्य मुहोचस्यार्थः । उपात्या शक्नोतीति शिष्टाश्रुतस्त्विष्टुभः । इन्द्रो देवता । अनुकस्यते च । अभूरकः मुहोचसु चतुर्थो शक्नोतीति ॥ महाव्रतस्य निष्कवन्त्य इदमादीन्यष्ट मुक्तानि शसनीयानि । तथा पंचमारण्यकं अभूरको रयिपते रयीणामित्यष्टौ मुक्तानि । ए० आ० ५ ७ ७ । इति ॥ पृथक्स्य पष्ठेऽहनि निष्कवन्त्य इदं मुक्तं निर्विशानं । सूचितं च । एद्रं यात्युप नः प्र घा त्वस्याभूरक इति निष्कवन्त्य । आ० ८ १ । इति ॥ विश्वजिति माध्यदिनेऽकावाकशस्यै साममुक्तास्यमेतत्तमनीय । सूचितं च । अभूरको रयिपते रयीणामिति साममुक्तानि । आ० ८ ७ ॥

अभूरको रयिपते रयीणामा हस्तयोरधिषा इंद्रं कृष्टीः ।

वि तोके अप्सु तनये च सूर्योवाचंत चर्षणयो विवाचः ॥ १ ॥

अभूः । एकः । रयिऽपते । रयीणां । आ । हस्तयोः । अधिषाः । इंद्रं । कृष्टीः ।

वि । तोके । अपऽसु । तनये । च । सूर्यः । अवाचंत । चर्षणयः । विऽवाचः ॥ १ ॥

हे रयिपते धनस्य पालकेन्द्र एकः प्रधानभूतस्त्वं रयीणां धनानां स्वाम्यभूः । भवसि । यद्वा । रयीणां रयिपते इति संबधः । एको रयिशब्दोऽनुवादो यथा गवामसि गोपतिरक इदं । अम्ये० ७ ० ८ ६ । इति । तदानीमेको मुख्यत्वं भवसीति योजनीय । अपि च हे इन्द्र त्वं हस्तयोरानीययोर्वाहोः कृष्टीः प्रजा आधिषाः । आधत्से । सर्वं जगत्तवाज्ञायां वतेत इत्यर्थः । किं च चर्षणयो मनुष्याणां किं विऽपसदकेषु भूरं शत्रुणां प्रेरकं तनये पांचेषु चैतेषु निमित्तभूतेषु मत्सु विवाचो विशिष्टाः स्मृतीयवाचत । विविधं व्रवति ॥

त्वद्भिरेन्द्रं पार्थिवानि विश्वाच्युता चिह्न्यावयन्ते रजांसि ।

द्यावाक्षामा पर्वतासो वनानि विश्वं दृह्मं भयन्ते अज्मन्त्या ते ॥ २ ॥

त्वत् । भिया । इंद्रं । पार्थिवानि । विश्वा । अच्युता । चित् । च्यवयन्ते । रजांसि ।

द्यावाक्षामा । पर्वतासः । वनानि । विश्वं । दृह्मं । भयन्ते । अज्मन्त्या । आ । ते ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वत्पुत्रो भिया भयन् विश्वा विश्वानि आपकानि पार्थिवानि । पुण्ड्रिच्यतरिणनाम । तत्र भवानि रजांसुदकान्यच्युता चित् द्यावापुनश्चक्यान्यपि व्यावर्धते । मेघाः प्रच्यावयन्ति । वर्पन्तीत्यर्थः । अपि च हे इन्द्र

ते तथा अजमन्नागमने सति यावाचासा यावापृथिव्या पर्वतासो गिरयो वनानि वृक्षाश्च भयं प्राप्नुवन्ति । किं ब्रह्मना विप्र सर्वं द्रुहं स्थिरं प्राणिजातं भयते । विभक्ति ॥

त्वं कुत्सेनाभि णुष्णमिन्द्राणुषं युध्य कुर्यवं गविष्टौ ।

दणं प्रपित्वे अध सूर्यस्य मुपायश्चक्रमविवे रपांसि ॥ ३ ॥

त्वं । कुत्सेन । अभि । णुष्णं । इन्द्र । अणुषं । युध्य । कुर्यवं । गोऽदृष्टौ ।

दणं । प्रऽपित्वे । अध । सूर्यस्य । मुपायः । चक्रं । अविवेः । रपांसि ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं कुत्सेन सहाणुषं गोपयितुमशक्यं प्रवलं णुष्णं सर्वस्य गोपकमेतत्संज्ञमसुरमभि युध्य । अभ्य-
युध्यः । कुत्सेन्य माहाय्यार्थं तेनामुष्णं सह युद्धं कृतवानसीत्यर्थः । तथा गविष्टौ । गावो बाणा इष्यन्ति
गच्छन्तीति गविष्टः संशयः । तस्मिन्कुयवमेतत्संज्ञमसुरं च दणं । अदणः । हिमितवानसि ॥ दणं दणन
इत्येतस्माच्छादसं लोटि रूपं ॥ अधापि च प्रपित्वं प्रपतेन युद्धं सूर्यस्य चक्रं रथावयवभूतं मुपायः । अमुष्णाः ।
तदाप्रभुति सूर्यस्य रथ एकचक्रोऽभूत् । तथा चास्मात् । मम युजति रथमेकचक्रं । ऋग्वे० १ १६४. २ । इति ।
एतशाख्यस्य ऋषेः सूर्येण सह युद्धं तत्माहाय्यार्थमागत इन्द्रः सूर्यस्य चक्रमपहतवानित्याख्यातं । मुरश्चकं प्र
ब्रह्मजातं अजसा । ऋग्वे० १ १३०. ९ । इति च निगमातरः । अपि च रपांसि पापकारीणि रत्नः प्रभुतीत्यविवेः ।
अस्माज्जोकादगमयः । अवधीरित्यर्थः ॥

त्वं गतान्यव गंवस्स पुरो जघंथाप्रतीनि दस्योः ।

अग्निश्चो यच्च गच्या गचीवो दिवोदासाय सुन्वते सुतक्रे भरद्वाजाय गृणते वसूनि ॥ ४ ॥

त्वं । गतानि । अव । गंवस्स । पुरः । जघंथ । अप्रतीनि । दस्योः ।

अग्निश्चः । यच्च । गच्या । गचीऽवः । दिवःऽदासाय । सुन्वते । सुतऽक्रे । भरत्ऽवाजाय ।

गृणते । वसूनि ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वं गतानि गतसंख्यानि दस्योरुपजपयितुमशक्यं गवस्स तत्संज्ञस्य पुरः पुरीरप्रतीनि ॥ निग-
यत्ययः ॥ केनाप्यप्रतिगता अव जघंथ । अवाहन । हे गचीवः प्रजावन हे सुतक्रे अभिपूतेन सोमेन कीर्तितं यच्च
यस्मिन्काले सुन्वते सोमाभिपवं कुर्वते दिवोदासाय गच्या प्रजयाग्निश्चो धनानि प्रादा गृणते सुवते भरद्वा
जाय च वसूनि प्रादाः तस्मिन्काले गांवरीः पुरोऽव जघंथत्यन्वयः ॥

स सत्यमत्वन्महते रणाय रथमा तिष्ठ तुविनृम्ण भीमं ।

याहि प्रपथिन्नवमोप मद्रिक्प्र च श्रुत आवय चर्षणिभ्यः ॥ ५ ॥

सः । सत्यऽसत्वन । महते । रणाय । रथं । आ । तिष्ठ । तुविऽनृम्ण । भीमं ।

याहि । प्रऽपथिन । अवसा । उप । मद्रिक् । प्र । च । श्रुत । आवय । चर्षणिऽभ्यः ॥ ५ ॥

हे सत्यमत्वन । मत्याः मत्वानो भटा यस्य स तथोक्तः । हे तुविनृम्ण । तुवि ब्रह्मन् नृम्णं धनं यस्य स
तथोक्तः । हे तादृशेन्द्र स त्वं महते रणाय संशयाय तदर्थं भीमं भयंकरमात्मोयं रथमा तिष्ठ । हे प्रपथिन
प्रकृष्टमार्गेन्द्र अवसा रक्षणं सह तेन च रथनोप याहि आणक्त मद्रिक् मदभिमुखः । तथा हे श्रुत विश्रुतेन्द्र
चर्षणिभ्यः प्रजाभ्यः प्र आवय च । अस्मान् प्रख्याप्य च । सर्वामु प्रजामु मध्येऽस्मान्प्रख्यातान् कुर्वित्यर्थः ॥ ३ ॥

अपुन्येति पचर्षं नवमं मुक्तं विष्णुमन्त्रं ॥ द्वितीये क्वांदोमकेऽहनि निष्कवन्त्य एतस्मृक्तं । मुचितं च । अपुन्या
पुरुतमानि तां मु ते कीर्ति । आ० ८ १ । इति ॥ महावतेऽपि निष्कवन्त्येऽस्य मुक्तस्य त्रिभयोऽय उक्तः ॥

अपू०या पुरु०तमान्यस्मै महे वीराय० तवसे० तुराय० ।

विर०ष्णिने० वज्रिणे० गंत०मानि० वचा०स्या०सा स्थवि०राय० तश० ॥ १ ॥

अपू०या । पुरु०ऽतमानि० । अस्मै० । महे० । वीराय० । तवसे० । तुराय० ।

वि०ऽर०ष्णिने० । वज्रिणे० । गं०ऽतमानि० । वचा०सि० । आसा० । स्थवि०राय० । तश० ॥ १ ॥

अपू०यापू०याणि पुं०वर०कृतानि० नूत०नानि० पुरु०तमानि० ब०ह०तमानि० गंत०मानि० मुख०रु०त्तमानि० वचा०मि० स्मृति०रू०
पाणि० वाक्पा०न्यामा०स्यना०स्मा इन्द्राय० तवे० । अत०त्त० । करो०मि० । कीदृ०गाय० । महे० मह०त० वीराय० विवि०ध०शत्रूणां०
मार०यि०त्र० तवसे० तव०त्विने० बल०व०न्ते० तुराय० त्वर०माणा०थ० विर०ष्णिने० वि०शं०पिण० स्मृ०त्या० वज्रिणे० वज्र०व०न्ते० स्थवि०राय०
प्रवृ०द्गाय० ॥

स मातरा० सूर्ये०णा कवी०नामवा०सयदृ०जदृ०दि० गृणा०नः० ।

स्वा०धीभि०ऋ०कृ०भिर्वा०व०ग०न० उ०त्सि०या०णा०ममृ०ज०न्नि०दानं० ॥ २ ॥

सः० । मा०तरा० । सूर्ये०णा० । कवी०नां० । अवा०सयत्० । रु०ज०त् । अ०दि० । गृ०णा०नः० ।

मु०ऽआ०धीभिः० । ऋ०कृ०ऽभिः० । वा०व०ग०नः० । उ०त् । उ०त्सि०या०णां० । अ०मृ०ज०त् । नि०ऽदानं० ॥ २ ॥

स इन्द्रो० मा०तरा० मा०तरा० दि०व० च० पृथि०वी० च० कवी०ना० का०तदृ०र्गि०नाम०गिर०साम०शाय० सूर्ये०णा०वा०सयत्० ।
प्रा०का०शयत्० । कि० कुर्व०न् । अ०दि० ग०वा०मदृ०र्गि०नाय० व०न्त०न० स्था०पित० पर्व०त० रु०ज०ज०जन० । यद्वा० । कवी०नाम०गिर०सामि०ति०
तृ०ती०यार्थे० पृ०ष्ठी० । अ०गिर०भिर्वा०ग०नः० स्तू०य०मान० इति० स०व०धः० । अपि० च० स्वा०धीभिः० गो०भन०ध्या०न०वा०कृ०भिः० स्तो०तृ०भिः०
र०गिर०भिर्वा०व०ग०नः० पुनः० पुनः० का०स्य०मानः० स०न् उ०त्सि०या०णा० व०न्त०स्य० मु०त्यः० प०णि०भि०र०प०ह०ताना० ग०वा० नि०दा०न०
व०ध०न०मु०द०ष्ट०ज०त् । अ०मो०चयत्० ॥

स वह्नि०भिर्ऋ०कृ०भिर्गो०पु० शश्व०न्मि०त०जु०भिः० पुरु०कृ०त्वा० जि०गाय० ।

पुरः० पुरो०हा० सखि०भिः० सखी०यन्द्दृ०हा० रुरो०ज० कवि०भिः० कविः० स०न् ॥ ३ ॥

सः० । वह्नि०ऽभिः० । ऋ०कृ०ऽभिः० । गो०पु० । शश्व०त् । मि०त०जु०ऽभिः० । पुरु०ऽकृ०त्वा० । जि०गाय० ।

पुरः० । पुरः०हा० । सखि०ऽभिः० । सखि०ऽय०न् । दृ०हा० । रुरो०ज० । कवि०ऽभिः० । कविः० । स०न् ॥ ३ ॥

पुर०कृ०त्वा० ब०ह०कर्म०कृ०त्वा० इन्द्रो० वह्नि०भिर्हवि०षा० वो०दृ०भिर्ऋ०कृ०भिः० स्तो०तृ०भिः० शश०व०व०दा० मि०त०जु०भिः० सकृ०चित०
ज्ञा०नु०भिर्गिर०भिः० सह० गो०पु० नि०मित्त०मु०ते०पु० जि०गाय० । अ०मुरा०न् जि०त०वान० । जित्वा० च० पुरो०हा० पुरा०णा० इ०ता० स०
इन्द्रः० सखि०भिः० स०मान०ध्या०नः० कवि०भिः० का०त०प्र०हृ०र०गिर०भिः० सह० सखी०य०न् सखि०त्व०मा०त्म०न० इ०त०न० कविः० स०न्
स०य०मपि० का०त०प्र०जो० भ०वन० दृ०हा० । स्थि०राः० पुर० आ०मु०रीः० पुरी० रुरो०ज० ॥

स नी०व्या०भिर्ज०रि०ता०र०मृ०च्छा० महो० वा०ज०भिर्म०ह०द्वि०श्व० शु०ष्मैः० ।

पुरु०वी०रा०भिर्वृ०ष०भ० शि०ती०ना०मा० गि०र्व०णः० सु०वि०ताय० प्र० या०हि ॥ ४ ॥

सः० । नी०व्या०भिः० । ज०रि०तारं० । अ०च्छ० । महः० । वा०ज०भिः० । मह०त०ऽभिः० । च० । शु०ष्मैः० ।

पुरु०ऽवी०रा०भिः० । वृ०ष०भ० । शि०ती०नां० । आ० । गि०र्व०णः० । सु०वि०ताय० । प्र० । या०हि ॥ ४ ॥

हे वृ०ष०भ० कामा०ना० वर्ष०क० हे गि०र्व०णो० गिरा० स्मृ०त्या० सं०भ०ज०नी०य०द्र० स० त्व० महो० मह०द्वि०वा०ज०भिर्वा०ज०रि०तैर्म०ह०द्विः०

शुष्मिर्बन्धु सह चितीनां पजानां मध्ये जरितारं सोतारमक्ताभिमुख्येन नीव्याभिर्नव्याभिर्नवतराभिः पुष्
वीराभिः पुष्पाणां बहूनां वीरयित्रीभिर्वडवाभिरा प्र याह । आगच्छ । किमर्थ । सुविताय शोभनाय ।
सुखप्राप्त्यर्थमित्यर्थः ॥

स सर्गेण शर्वसा तक्तो अत्यैरप इंद्रो दक्षिणतस्तुराषाट् ।

इत्या सृजाना अनपवृत्तं दिवेदिवे विविषुरप्रमृष्यं ॥ ५ ॥

सः । सर्गेण । शर्वसा । तक्तः । अत्यैः । अपः । इंद्रः । दक्षिणतः । तुराषाट् ।

इत्या । सृजानाः । अनपऽवृत् । अर्थे । दिवेऽदिवे । विविषुः । अप्रऽमृष्यं ॥ ५ ॥

तुराषाट् तुराणां हिमकानां सोढाभिभविता स इंद्रः सर्गेण सर्वदोषुक्तं शर्वसा बलिनात्यैरथैः सततगा
भिभिस्तजोभिर्वा तक्तः संगतः सन् दक्षिणतो दक्षिणायनेऽप उदकानि विच्छजतीति शेषः । इत्येत्यमनेन
प्रकारेण सृजानाः सृज्यमानास्ता आपोऽर्थं गतव्यमप्रमृष्यमन्यैरचोभ्य समुद्रे दिवे दिवे प्रतिदिनमनपावृत
अपावर्तनं पुनरागमनं यथा न भवति तथा विविषुः । व्याप्नुवति ॥ अंतम्यप्रत्ययांतस्य रूपमर्थमिति ॥ ४ ॥

य आजिष्ठ इति पंचर्षे दशमं मुक्तं शुनहोवस्यापं वैष्टुर्भमद्र । अनुक्रम्यते च । य आजिष्ठः शुनहोवस्त्विति ॥
महाव्रतऽपि निष्कवत्य उक्तो विनियोगः ॥

य आजिष्ठ इंद्र तं सु नो दा मदो वृषन्स्वभिष्टिदास्वान् ।

सौवश्वं यो वनवत्स्वश्वो वृत्रा समत्सु सासहदमिचान् ॥ १ ॥

यः । आजिष्ठः । इंद्र । तं । सु । नः । दाः । मदः । वृषन् । सुऽअभिष्टिः । दास्वान् ।

सौवश्वं । यः । वनवत् । सुऽअश्वः । वृत्रा । समत्सु । सासहत् । अमिचान् ॥ १ ॥

हे वृषन् कामानां वर्षयितरिद्र त्वं यः पुत्र आजिष्ठ आजिष्वतमो वनवत्तमो सदस्व मादयिता ।
मृतिभिः स्तोतव्यः । स्वभिष्टिः शोभनाश्वपणो दाम्बान् । हविषां दानं दाः । तद्वान् । एवंगुणविशिष्टं त पुत्र
नोऽस्मभ्य सु मुष्टु दाः । देहि । यः पुत्रः स्वश्वः सन् समत्सु संयामिषु सौवश्वं शोभनाश्वाना समुह वनवत्
हिस्यात् । तथा वृत्रा वृत्रान वारयितृमिचान् शत्रुंश्च सासहत अत्यर्थमभिभवत् तं दा इत्यन्वयः ॥

त्वां हींउद्रावसे विवाचो हवते चर्षणयः शूरसातौ ।

त्वं विप्रैर्भिर्वि पणीरंशायस्वोत उत्सन्तिता वाजमर्वा ॥ २ ॥

त्वां । हि । इंद्र । अवसे । विऽवाचः । हवते । चर्षणयः । शूरऽसातौ ।

त्वं । विप्रैर्भिः । वि । पणीन् । अशायः । त्वाऽऊतः । उत् । सन्तिता । वाजं । अर्वा ॥ २ ॥

हे इंद्र त्वां हि त्वामिव विवाचो विविधाः मृतिरूपा वाचो येषां तादृशाश्चर्षणयो मनुष्याः शूरसातौ
शूरेः संभजनीये संयामेऽवसे रक्षणार्थं हवते । आह्वयति । किंच त्वं विप्रैर्भिर्विप्रैर्मंधाविभिरंगिरोभिः सार्धं
पणीन् । वलस्यानुचरा अमुराः पणयः । तादृशायः । विप्रैर्भिर्गणाययः । हतवानित्यर्थः । अतस्वोत इत
त्वयोतो रक्षित एव सन्तिता संभक्ता पुरुषो वाजमर्वाभिगता भवति ॥

त्वं तां इंद्रोभयां अमिचान्दासा वृत्राण्यार्या च शूर ।

वधीर्वनेव मुधितेभिरक्तेरा पृत्सु दर्षि नृणां नृतम ॥ ३ ॥

त्वं तान् । इन्द्र । उभयान् । अमित्रान् । दासां । वृत्राणि । आर्या । च । शूर ।
वधीः । वनाऽद्व । मुऽधितेभिः । अर्क्कः । आ । पृतऽमु । दपि । नृणां । नृऽतमं ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं तानुभयानुभयविधानमित्रान् शत्रुन्वधीः । अहिनीः । के त उभयविधाः । दासोपचर्षयितृन्क
मविरोधिनो बलप्रभूतानमुरान् ॥ मुपा मुलुगिति शम आकारः ॥ आर्यायाणि कर्मानुष्ठानत्वेन अष्टानि
वृत्राणावरकाणि विषरूपादीनि च तानुभयविधानं हे शूर त्वं हतवानित्यर्थः । नृणां नृणां मध्यं नृतमिति
ग्रथेन नेतर्हे इन्द्र पृतं संयामिषु मुऽधितेभिः मुषु निहितैरर्क्कनाम्नीयैरायुधैरा दपि । अन्यानपि शत्रूनादृणांसि ।
विदारयामि । तत्र दृष्टातः । वनेव वनानीव । यथा वृत्रजातानि कृडारादिभिर्भक्तनत्ति तद्वत् ॥

मं त्वं न इन्द्राकंवाभिरुक्ती सखां विश्वायुरविता वृधे भूः ।
स्वर्पाता यद्वयामसि त्वा युध्यंतो नेमधिता पृतम् शूर ॥ ४ ॥
सः । त्वं । नः । इन्द्र । अर्कवाभिः । ऊती । सखां । विश्वऽआयुः । अविता । वृधे । भूः ।
स्वऽऽमाता । यत । ह्वयामसि । त्वा । युध्यंतः । नेमऽधिता । पृतऽमु । शूर ॥ ४ ॥

हे इन्द्र मं तादृशस्वमकवाभिरुक्तीमिच्छती ऊतिमी रजामर्जोऽस्माक वृधे वधेनायाविता रजिता
भूः । भव । तथा विश्वायुः सर्वती गता त्वमस्माक सखा च भव । नेमधिता । नेमशब्दोऽधेताची । उक्तं च ।
त्वो नेम इत्यधस्य । नि० ३ २० । इति । अधः कतिपयाः पुरुषा धीयत एष्यति नेमधितयः सयामाः ।
तादृशेषु पृतम् पृतनाम् संयामिषु युध्यंतो युद्धं कुर्वतो वयं पाप्माता मः मुधुरणीय धनं तस्य समजनार्थं हे शूर
त्वा यद्यदा ह्वयामसि आह्वयामः तदानीं त्वमविता सखा च भवेत्यर्थः ॥

नूनं न इन्द्रापरायं च स्या भवाम् मृच्छीक उत नो अभिष्टो ।
इत्था गृणंतो महिनस्य गर्मन्दि वि षाम पायं गोपतमाः ॥ ५ ॥
नूनं । नः । इन्द्र । अपरायं । च । स्याः । भव । मृच्छीकः । उत । नः । अभिष्टो ।
इत्था । गृणंतः । महिनस्य । गर्मन् । दिवि । स्याम् । पायं । गोमऽतमा ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं नूनमयं नोऽस्माक स्याः । अस्मदीयो भव । अपरायं चापरस्मिन्नस्मिन्नपि कालेऽस्मदीयो
भव । उतापि च त्वं नोऽस्माकमभिष्टावमिगमने मति मृच्छीकः मुपायिता भव । इत्यथमनेन प्रकारेण गृणंतः
गृणंतो यय गोपतमा महिनस्य महत्तमव सर्वाधनि दिवि योतमाने पायं दृश्यं पारके गर्मन् गर्मणि मुपा
स्याम । वर्तमाना भवेम ॥ ५ ॥

मं च त्वं जग्मुर्गिरं इन्द्रं पृथीर्वि च त्वद्यंति विभ्वो मनीषाः ।
पुरा नूनं च स्तुतय ऋषीणां पस्पृधं इन्द्रं अध्वक्याका ॥ ६ ॥
सं । च । त्वं । इति । जग्मुः । गिरः । इन्द्र । पृथीः । वि । च । त्वत् । यंति । विऽभ्वः । मनीषाः ।
पुरा । नूनं । च । स्तुतयः । ऋषीणां । पस्पृधं । इन्द्रं । अध्व । उक्थऽअका ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वं त्वयि पूर्वोर्वह्यो गिरः स्तुतयश्च सं जग्मुः । संगच्छंति । त्वत्त्वत्तो विभवो विभवो विस्तृता मनीषाः स्तोत्राणां स्तुतयश्च वि यंति । विविधं निर्गच्छंति । शेषः परोक्षकृतः । पुरा पूर्वस्मिन्काले नूनमद्य च ऋषीणामतोद्विषयार्थदर्शिनां भरद्वाजादीनां स्तुतयः स्तोत्राणीदृष्ट्यधिकं पस्पधे । अस्पधंत । अहमहमिक-यद्रस्य स्तवने त्वरिता बभूवुरित्यर्थः । तथोक्त्याका । उक्त्व शब्दं । तद्रूपाण्येकाण्येनसाधनानि स्तोत्राणि च पस्पधे । अस्पधंत ॥

पुरुहूतो यः पुरुगृत्तं ऋभ्वाँ एकः पुरुप्रशस्तो अस्ति यज्ञैः ।

रथो न महे गवसे युजानोऽस्माभिरिदो अनुमाद्यो भूत ॥ २ ॥

पुरुऽहूतः । यः । पुरुऽगृत्तः । ऋभ्वाँ । एकः । पुरुऽप्रशस्तः । अस्ति । यज्ञैः ।

रथः । न । महे । गवसे । युजानः । अस्माभिः । इदं । अनुऽमाद्यः । भूत ॥ २ ॥

पुरुहूतो बह्मभिराहूतः पुरुगृत्तो बह्मभिरुत्तमिन् ऋभ्वा महानेकः प्रधानभूत एवंगुणविशिष्टो य इन्द्रो यज्ञैर्यष्टुभिः पुरुपर्यजनमाधनैः स्तोत्रैर्वा पुरुप्रशस्तोऽस्ति बह्मधा प्रशस्तः स्तुतो भवति स इन्द्रो रथो न रथ इव महे महते गवसे बलाय तदर्थं युजानोऽस्मात्स्मृतिभिर्युज्यमानः सन अस्माभिः स्तोत्रभिरनुमाद्यो भूत । सर्वदा स्तुत्यो भवतु ॥

न यं हिंसंति धीतयो न वाणीरिदं नशंतीदभि वर्धयंतीः ।

यदि स्तोतारः जतं यत्सहस्रं गृणंति गिर्वणसं जं तदस्मि ॥ ३ ॥

न । यं । हिंसंति । धीतयः । न । वाणीः । इदं । नशंति । इत् । अभि । वर्धयंतीः ।

यदि । स्तोतारः । जतं । यत । सहस्रं । गृणंति । गिर्वणसं । जं । तत् । अस्मि ॥ ३ ॥

यस्मिन् धीतयः कर्माणि परिचरणानि न हिंसंति न बाधन्ति । वाणीर्वाण्यः स्तुतयश्च यं न बाधन्ति । दानुमसमर्थः पुरुषोऽन्यकृतः परिचरणैः स्तुतिभिश्च भुग्नं विद्यतेऽस्य चंद्रस्य बहुधनत्वाद्वातुत्वाच्च तस्मिन्मृ-यमानानि परिचरणानि स्तोत्राणि च बाधन्तेनो नामुवन्नित्यर्थः । किं तर्हीत्यत आह । तस्मिन् वर्धयंतीर्वर्धयंत्योऽभि नशति । अभिगच्छंति । अपि च गिर्वणसं गिरा सभक्तारमिदं जतं जतसंख्याकाः स्तोतारो यदि गृणंति भवति । यद्यदि च सहस्रं सहस्रसंख्याकाः स्तोतारः भवति तत्सर्वं स्तोत्रमस्मा इन्द्राय जं भुवकर भवति ॥

अस्मा एतद्विष्य चर्व मासा मिमिक्षा इदं न्ययामि सोमः ।

जनं न धन्यन्नभि सं यदापः सत्वा वावृधुर्हवनानि यज्ञैः ॥ ४ ॥

अस्मि । एतत् । दिवि । अर्चाऽदेव । मासा । मिमिक्षाः । इदं । नि । अयामि । सोमः ।

जनं । न । धन्यन्न । अभि । सं । यत । आपः । सत्वा । वावृधुः । हवनानि । यज्ञैः ॥ ४ ॥

एतदेतस्मिन् दिवि दिवसे मास्येऽह्न्ये चैवार्चनसाधनेन स्तोत्रेण मासा मन्त्रिन्द्राय त्वा वृत्रघ्न इत्यादिम-चसाध्यं यज्ञो मिमिक्षो वसतीर्वर्थकधनाग्याभिरङ्गरासक्तः सोमोऽस्मि ॥ विभक्तियत्ययः ॥ अस्मिन्निद्रे न्ययामि । नियतोऽभूत । यदा । अस्मा इन्द्राय तस्मिन् ब्रवाणीति शेषः । दिवि शुलोकैर्चैवार्कः सूर्य इव मासा । नृपोपममेतत् । प्राति परिचिन्तयतीति मासश्चंद्रमाः । स इव मिमिक्षो वृष्यदकानां भक्ता य इन्द्रो वर्ततेऽस्मिन्निद्रेऽभिपूतः सोमो नियम्यते स्म । किंच तस्मिन् यज्ञैर्यजनमाधनैः पुरोडाशादिभिर्हविर्भिः सार्धं हवनानि स्तोत्राणि सत्वा सह वावृधुः । अवर्धयन् । तत्र दृष्टान्तः । धन्यन्त्यन्नि मरुदेशेऽभि अभिमुखं सं यत सम्यग्यत्यो गच्छत्य आपो जन प्राणिनमिव । यथा मरुदेशे उपलभ्यमाना आपः प्राणिनं वर्धयंति तद्वत् ॥

अस्मा एतन्मत्यांगुषमस्मा उंटाय स्तोत्रं मतिभिरवाचि ।

असद्यथा महति वृचतूर्य उंटो विश्वायुरविता वृधश्च ॥५॥

अस्मि । एतत् । महि । आंगुषं । अस्मि । उंटाय । स्तोत्रं । मतिऽभिः । अवाचि ।

असत् । यथा । महति । वृचऽतूर्यं । उंटः । विश्वऽआयुः । अविता । वृधः । च ॥५॥

अस्मा इद्राय महि महदेतदांगुषं स्तोत्रं मतिभिः स्तोत्रभिरवाचि । उक्तमभूत् । अस्मा इद्राय स्तोत्रमिति पुनरुक्तिरादराय । विश्वायुः सर्वत्र गता स इद्रो महति प्रभुतं वृचतूर्यं मयामि यथा येन प्रकारणाभ्याकम विता रक्षको वृधो वर्धयिता चामत भवेत् तथावाचीत्यन्वयः ॥ ६॥

कदा भवति तति पंचर्चं द्वादशं मुक्तं नरस्यापि त्रैलोक्ये । तथा चानुकातं । कदा नरस्त्विति ॥ तृतीये कंदोमे महाव्रते च निष्केवल्य उक्तो विनियोगः ॥

कदा भुवनत्रयशयाणि ब्रह्म कदा स्तोत्रे सहस्रपोष्यं दाः ।

कदा स्तोमं वामयोऽस्य राया कदा धियः करमि वाज्ररत्नाः ॥१॥

कदा । भुवन । रथऽशयाणि । ब्रह्म । कदा । स्तोत्रे । सहस्रऽपोष्यं । दाः ।

कदा । स्तोमं । वामयः । अस्य । राया । कदा । धियः । करमि । वाज्रऽरत्नाः ॥१॥

हे इद्र ब्रह्म ब्रह्माणि स्तोत्राण्यस्मदीयानि रथशयाणि रथनिवासानि कदा कस्मिन्कालं भुवनं भवत्यु । रथऽवस्थितं त्वा कदा प्राप्नुवतीत्यर्थः । कदा कस्मिन्कालं स्तोत्रं भुवने मद्य सहस्रपोष्यं सहस्रसंख्याकपुष्प पोषकं गोमसृहं पुत्रं वा दाः । कदा चास्य मम स्तोत्रं स्तोमं स्तोत्रं राया धनं वामयः । पोष्यः । धियः कर्माणि चाग्रिहोवादीनि वाज्ररत्ना वाज्ररत्नं रमणीयाः कदा कस्मिन्कालं करमि कुर्याः । एव स्तोता फलस्य विलंबमसहमान इद्रमनया पृष्ठवान् ॥

कहिं स्वित्तिदं यन्नृभिर्नृन्वीरिर्वीरान्नीक्यामि जयाजीन ।

त्रिधातु गा अधि जयामि गोष्विदं द्युम्नं स्वर्वद्वेत्तस्मि ॥२॥

कहिं । स्वित् । तत् । उंट । यत् । नृऽभिः । नृन् । वीरिः । वीरान् । नीक्यामि । जयं । आजीन ।

त्रिऽधातुं । गाः । अधि । जयामि । गोषु । उंट । द्युम्नं । स्वः । वत् । धेहि । अस्मि उति ॥२॥

फलस्य विलंबमसहमान ऋषिरनयापीडं प्रकृति । हे इद्र कहिं स्वित्कदा त्वम् तद्वदति । नृभिर्नृन्वीरिः । पुरुषैर्नृन् शत्रुपुरुषान् तथा वीरिः रस्मदीयः । पूर्ववीरान् शत्रुपुत्राश्च यन्नीक्यामि त्वं संशयः मया जयः ॥ नीक्यामिः संशयणकर्म ॥ इद्रं युते यत्संशयं तत्कदा भवेदिति वितर्कः । अपि चास्मदर्थं त्वमाजीन मयामान कदा जय । जयः । कदा च गोष्वभिगतुषु शत्रुषु त्रिशसानां त्रिधातुं त्रिधातुना वीरदधिपुताजा जयाणा धारयित्रीणां अधि जयामि । अधि जयः । हे इद्र त्वं सर्वत्र व्याप्तिमा द्युम्नं धनमस्म अस्मान् कदा धेहि । धारयः ॥

कहिं स्वित्तिदं यज्जत्रिं विश्वस्सु ब्रह्मं कृणवः शविष्ठ ।

कदा धियो न नित्युतो युवामे कदा गोमघा हवन्नानि गच्छाः ॥३॥

कहिं । स्वित् । तत् । उंट । यत् । जत्रिं । विश्वऽस्सु । ब्रह्मं । कृणवः । शविष्ठ ।

कदा । धियः । न । निऽयुतः । युवामे । कदा । गोऽमघा । हवन्नानि । गच्छाः ॥३॥

अनयापि कतिचित् प्रश्नाः क्रियन्ते । हे इन्द्र कर्हि भित्कदा खलु तज्जवेत् । हे गर्विष्ठ बलवत्तमेन्द्र त्वं जरित्रे स्तोत्रे विश्वम् बलविधिरूपं ब्रह्माक्षरं कणवः करोषीति यत् तत्कदा भवेदिति वितर्कः । कदा च धियः कर्माणि । नेति समुच्चयः । नियुतः स्तुतीय युवांसि । आत्मानि योजयः । कदा च त्वं गोमघा गोमघानि गवा दातृणि ॥ महत्तदोनार्थस्य रूपमुत्तरपदं ॥ हवनानि स्तोत्राणि गच्छाः । अभिगच्छः ॥

स गोमघा जरित्रे अश्वश्चन्द्रा वाजश्रवसो अधि धेहि पृष्टः ।

पीपिहीपः सुदुघामिन्द्र धेनुं भरद्वाजेषु सुरुचो रुरुच्याः ॥ ४ ॥

सः । गोऽमघाः । जरित्रे । अश्वऽचन्द्राः । वाजऽश्रवसः । अधि । धेहि । पृष्टः ।

पीपिहि । इपः । सुऽदुघाः । इन्द्र । धेनुं । भरत्ऽवाजेषु । सुऽरुचः । रुरुच्याः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र स त्वं जरित्रे स्तोत्रे गोमघा गवां दात्रीरश्वश्चन्द्रा अश्वराज्यादयन्तीर्वाजश्रवसो वाजिर्बलः प्रसिद्धा एवमुताः पुत्रोऽज्ञानि भरद्वाजेषु भरद्वाजपुत्रेष्वस्मात्त्वधि धेहि । धारय । तथेपस्तान्यज्ञानि सुदुघां गोमन-दोग्धी धेनुं गा च हे इन्द्र पीपिहि । प्यायय । अपि च ता इषो गीश्व सुरुचः गोमनदीप्रियो यथा भवति तथा त्वं रुरुच्याः । दीपयः । गोमनदीप्रियुक्ताश्च ताः संत्वत्यर्थः ॥

तमा नूनं वृजनमन्यथा चिच्छरो यच्छक्र वि दुरो गृणीषे ।

मा निररं शुक्रदुघस्य धेनोरागिरसान्ब्रह्मणा विप्र जिन्व ॥ ५ ॥

तं । आ । नूनं । वृजनं । अन्यथा । चित् । शूरः । यत् । शक्रः । वि । दूरः । गृणीषे ।

मा । निः । अरं । शुक्रऽदुघस्य । धेनोः । आगिरसान् । ब्रह्मणा । विप्रः । जिन्व ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं नूनमयतनं वृजनं बाधकमस्मदीयं शत्रुमन्यथा चिदन्येनैव प्रकरणं योजय । येन प्रकरणे सर्वे जीवन्ति तद्विलक्षण प्रकारं मरणाख्यं प्राप्यत्यर्थः । आकारः पुरकः । हे शक्र सर्वकार्येषु शक्तेन्द्र शूरः शौर्योपेतो वि दुरो विशिष्येण दारयिता शत्रुणा । यद्वा । दुरो द्वाराणि शत्रुसंबन्धीनि वि घटयन्त्य यद्यस्मान्गृणीषे अस्माभिः सूर्यसे तस्मात्कारणात् शुक्रदुघस्य शुक्राणां निमलानां दोग्धीरिन्द्रस्य धेनोर्वाचः स्तोत्रान्मा निररं । मा निर्गच्छेयं । यद्वा । शुक्रस्य पयसो दोग्ध्या धेनोस्त्वया दत्ताया गोः सकाशान्मा निर्गच्छेयं ॥ अरमित्याख्यातसु गतावित्यस्य रूपं ॥ मा सर्वदास्मानु निवमत्वत्यर्थः । हे विप्र प्राज्ञेन्द्र आगिरसान्गिरोगोवृजानस्मान् ब्रह्मणाग्निं जिन्व । प्रीणय ॥ ॥ ५ ॥

सचा मदास इति पंचमं त्रयोदश मुक्तं नरस्यार्पं चैष्टुभैमन्द्रं । सत्वित्यनुक्रांतं ॥ पृष्ठस्य पंचमेऽहनि निष्कवन्त्य एतत्सुक्तं शस्य । सुवितं च । प्रेद ब्रह्मन्दी सदाय सचा मदास इति निष्कवन्त्यः । आ० १. १० । इति ॥ विश्वजिति साध्यदिनसर्वेण प्रशान्तः शस्य इदं साममुक्ताख्यं शसनीयं । सुवितं च । सचा मदासो यो जात एवाभुरेक इति साममुक्तानि । आ० ८. १. इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्कवन्त्य उक्तो विनियोगः ॥

सचा मदासस्तत्र विश्वजिन्याः सचा रायोऽध ये पार्थिवासः ।

सचा वाजातामभवो विभक्ता येदेवेषु धारयथा असुर्य ॥ १ ॥

सचा । मदासः । तत्र । विश्वऽजिन्याः । सचा । रायः । अध । ये । पार्थिवासः ।

सचा । वाजातां । अभवः । विऽभक्ता । यत् । देवेषु । धारयथाः । असुर्य ॥ १ ॥

हे इन्द्र तव त्वदीया मदासः प्रोमपानजनिता मदाः सचा । सत्यवसित । सत्यं विश्वजिन्याः सर्वजनहिता भवति । यद्वा । सर्वेति महत्ताम । महान्तस्त्व सदा इति योज्यं । अधापि च पार्थिवासः पृथिव्युपनिवृत्ते

लोकत्रये भवाम्बदीया ये रायो धनसमूहाः सन्ति तेऽपि सत्वा सत्त्वं विश्वजनहिता भवतीत्यन्वयः । किञ्च त्व
वाजानामज्ञाना सत्वा सत्त्वं विभक्ता दाताभवः । भवमि । यद्वा । सत्वा महता वाजानामिति योऽपि यद्यस्मान्न
देवेषु मध्येऽमुर्यं बलं धारयथा अतः कारणात्त्वमेव करोषीत्यर्थः ॥

अनु प्र येजे जन् ओजो अस्य सत्वा दधिरे अनु वीर्याय ।

स्युमगृभे दुधयेऽवते च क्रतुं वृजंत्यपि वृत्रहृत्य ॥ २ ॥

अनु । प्र । येजे । जन् । ओजः । अस्य । सत्वा । दधिरे । अनु । वीर्याय ।

स्युमऽगृभे । दुधये । अवते । च । क्रतुं । वृजंति । अपि । वृत्रऽहृत्य ॥ २ ॥

अस्युमगृभेऽगृभे बलं जन्तो यजमानोऽनु प्र येजे । मन्तते प्रकर्षेण यजते । पुत्रयति । अपि च तमिदं वीर्याय
वीरकर्म क्रतुं सत्वा सत्त्वं सन् दधिरे । पुरोदधिरे यजमानाः । यद्वा । सत्वा महातमिदमिति योज्य । अपि च
स्युमगृभे स्युमः स्यूतानां विजृम्भेन वर्तमानान् शत्रून् गृह्णते दुधये । दुधिरिमाकमा । तेषां हिंसकायार्थे शत्रू
णामभिगवे च तस्मा इदृशं क्रतुं कर्म परिचरणात्क्रतुं वृजति । निष्पादयति । किमर्थं । वृत्रहृत्य वृत्रस्य
वारकस्य शत्रोर्हन्तानिमित्त ॥

तं सध्रीचीरुतयो वृष्ण्यानि पौंस्यानि नियुतः सश्रुरिदं ।

समुद्रं न सिंधव उक्थशृष्मा उरुव्यचसं गिर आ विशंति ॥ ३ ॥

तं । सध्रीचीः । रुतयः । वृष्ण्यानि । पौंस्यानि । निऽयुतः । सश्रुः । इदं ।

समुद्रं । न । सिंधवः । उक्थऽशृष्माः । उरुऽव्यचसं । गिरः । आ । विशंति ॥ ३ ॥

तमिदं रुतयो मरुतः सध्रीचीः महाचक्षुः सगता भुत्वा सश्रुः । सगते । सवते । यद्वा । रुतयस्तर्पकाण्यन्नानि
मह वर्तमानानि भुत्वा भवन्ते । तथा वृष्ण्यानि वीर्याणि पौंस्यानि बलानि च नियुतो रथे युज्यमाना व इवाथ
तमिदं भवन्ते । अपि चोक्थशृष्माः । उक्थ शस्त्र । तदेव बलं यामा तादृशा गिरः स्तुतयश्चोक्थचसं विस्ती
र्णव्याप्तिक तमिदं मा विशति । प्रविशति । तत्र दृष्टातः । समुद्रं न सिंधवः । यथा स्यदनशीला नद्यः समुद्रमा
विशंत्याविश्य च विभक्तयान् न दृश्यन्ते एव सर्वे अपि स्तुतय इदं लोकीभवतीत्यर्थः ॥

स रायस्वामुप सृजा गृणानः पुरुश्चंद्रस्य तमिदं वस्वः ।

पतिर्बभूथासमो जनानामेको विश्वस्य भुवनस्य राजा ॥ ४ ॥

सः । रायः । स्वः । उप । सृज । गृणानः । पुरुऽचंद्रस्य । त्वं । इदं । वस्वः ।

पतिः । बभूथ । असंमः । जनानां । एकः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा ॥ ४ ॥

इदं गृणानः स्तुयमानः स त्व रायो धनस्य सा । नदीनामितत । अत्र तत्त्ववदा धारा लक्ष्यते ।
धारामुप यत्र । विमुच । अस्माभिः संयोज्येत्यर्थः । कीदृशस्य धनस्य । पुरुश्चंद्रस्य ब्रह्मनामात्तादृकस्य वशी
निवासकस्य । अपि चासमोऽनुपमः सर्वोत्कृष्टस्त्व जनानां सर्वेषां प्राणिनां पतिरधिपतिर्बभूथ । तथा विश्वस्य
सर्वस्य भुवनस्य भुतजातस्यैकोऽसाधारणो राज्ञश्च बभूविथ ॥

स तु श्रुधि श्रुत्या यो देवोयुद्यान् भूमाभि रायो अयः ।

असौ यथा नः शवसा चक्रान्तो युग्युगे वयसा चक्रितानः ॥ ५ ॥

सः । तु । अ॒धि । अ॒त्य । यः । दु॒वः । युः । द्यौः । न । भू॒म । अ॒भि । रा॒यः । अ॒र्यः ।
अ॒सः । यथा । नः । श॒वसा । च॒कानः । यु॒गे । यु॒गे । व॒यसा । चे॒कितानः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र अ॒था अ॒त्यानि श्रो॒त॒यानि स्तो॒त्राणि तु त्वि॒मे अ॒धि । अ॒ण् । यस्त्वं द॒वो॒युर॒स्यदी॒यं परि॒चरण॒मा
यन इ॒च्छन् अ॒र्यो॒रिः सं॒व॒धीनि रा॒यो ध॒नानि भु॒म व॒ह॒तरा॒णि द्यौं सूर्य इ॒वाभि॒ भव॒मि स त्वं अ॒धीत्य॒-
नयः । अपि च श॒वसा॒न्दी॒यनं व॒नन॒ स्तो॒त॒यन॒ यु॒क्तय॒कानः स्तू॒यमा॒नो यु॒गं य॒गं कानि॒ कानि॒ वय॒सा ह॒विर्ल॒-
ज॒ग॒नानि॒न चे॒कितानः प्र॒ज्ञाय॒मान॒स्त्व यथा॒ यन॒ प्र॒कार॒ण नो॒ऽस्माक॒मसा॒धार॒णो॒ऽमि॒ तथा॒सः । स्याः ॥ ५ ॥

अ॒र्वा॒यथ॒मिति॒ पच॒र्च चतु॒दंशं॒ मृ॒क्त भ॒रद्वा॒जस्या॒र्ष वै॒ष्टुर्भ॒मिन्द्रं । अ॒र्वा॒यथ॒मि॒त्यनु॒क्रांतं ॥ म॒हाव॒रति॒ निष्क॑व॒न्य
उ॒क्तो वि॒नियो॒गः ॥

अ॒र्वा॒ग्रथं॑ वि॒श्ववा॒रं त उ॒ग्रेंद्रं॑ यु॒क्तासो॑ ह॒रयो॑ व॒हंतु ।
की॒रिश्चि॒द्धि॒ त्वा ह॒वते॒ स्व॒र्वान॒धीम॒हि॒ सध॒माद॑स्ते अ॒द्य ॥ १ ॥
अ॒र्वाक् । रथं॑ । वि॒श्वऽवा॒रं । ते । उ॒ग्र । इं॒द्रं । यु॒क्तासः॑ । ह॒रयः॑ । व॒हंतु ।
की॒रिः । चि॒त॒ हि॒ त्वा । ह॒वते॒ । स्वः॑ । वा॒न । अ॒धीम॒हि॒ । सध॒मादः॑ । ते । अ॒द्य ॥ १ ॥

हे उ॒ग्रो॒द्गूर्ण॑व॒लेंद्रं॑ यु॒क्तासो॑ रथेन यु॒क्ता ह॒रयो॑ऽश्वा॒स्ते त्वदी॒यं वि॒श्ववा॒ः वि॒श्वैर्व॒रणी॒यं रथ॑म॒र्वाग॒स्यद्
भि॒मुखं॑ व॒हंतु । आ॒नय॑न्तु । हि॒ यस्मा॒त् स्व॒र्वान॒ । स्वः॑ मु॒ष्टुर्व॒णीय॑ गु॒णजा॒तं । तद्वा॒न की॒रिश्चि॒त् स्तो॒ता भ॒रद्वा॒ज
अ॒पि॒त्वा त्वां ह॒वते॒ आ॒ह॒यति॒ तस्मा॑त्का॒रणा॒च्चदी॒यं रथ॑मभि॒मुखं॑ व॒ह॒त्वित्य॒र्थः । वयं॑ चा॒श्व॒दानी॒ ते त्वया॑
सध॒मादः॑ म॒ह मा॒द्यत॑ अ॒धीम॒हि॒ । म॒मृ॒दा भ॒वम॑ ॥

तुती॒ये पर्या॒थि॒ऽच्छा॒वाक॒स्य प्रो द्रो॒ण इ॒त्येषा॑ श॒स्त्रया॒द्या । मृ॒त्रितं॑ च । प्रो द्रो॒णे ह॒रयः॑ क॒र्माग॑म॒न्निति॒
या॒ज्या । आ० ६. ४. इति ॥

प्रो द्रो॒णे ह॒रयः॑ क॒र्माग॑म॒न्पुना॒नासु॑ ऋ॒ज्यं॒तो अ॒भू॒वन ।
इ॒ंद्रो नो॑ अ॒स्य पृ॒थ्वः प॑पी॒याद्यु॒शो म॒दस्य॑ सो॒म्यस्य॑ रा॒जा ॥ २ ॥
प्रो इति॑ । द्रो॒णे । ह॒रयः॑ । क॒र्म । अ॒ग्न॒न । पु॒ना॒नासः॑ । ऋ॒ज्यं॒तः । अ॒भू॒वन ।
इ॒ंद्रः । नः॑ । अ॒स्य । पृ॒थ्वः । प॑पी॒यात् । द्यु॒शः । म॒दस्य॑ । सो॒म्यस्य॑ । रा॒जा ॥ २ ॥

ह॒रयो॑ ह॒रित॑व॒र्णाः सो॒मा नः॑ क॒र्मा॒स्यदी॒यं य॒ज्ञ प्रो अ॒ग्न॒न । प्र॒क॒पेण॑ ग॒च्छति॒ । प्रा॒प्नु॒वति॒ । प्रा॒प्य च॑
पु॒ना॒नासः॑ पु॒यमा॒ना द्रो॒णे द्रो॒णक॒लश॑ अ॒ज्यत॑ ऋ॒जु ग॒च्छतो॑ऽभू॒वन । भ॒वति॒ । पृ॒थ्वः पुरा॒तनो॑ द्यु॒शो दी॒प्तिर्नि॒
वा॒सभु॒तो द्यु॒स्थानो॑ वा म॒दस्य॑ म॒दक॒रस्य॑ सो॒म्यस्य॑ सो॒मस्य॑ रा॒जेश्व॒र ए॒वंभु॒त इ॒द्र॒ष्टा॒स्त्वसं॑ सो॒म प॑पी॒यात् ।
पि॒बन्तु ॥

आ॒स॒सा॒णासः॑ श॒वसा॒नम॒च्छेंद्रं॑ मु॒च॒क्रे र॒थ्यासो॑ अ॒श्वाः ।
अ॒भि अ॒व ऋ॒ज्यं॒तो व॒हेयु॑न् चि॒न्तु॒ वा॒यो॒र॒मृतं॑ वि॒ द॒स्येत् ॥ ३ ॥
आ॒ऽस॒सा॒णासः॑ । श॒वसा॒नं । अ॒च्छेंद्रं॑ । इं॒द्रं । मु॒च॒क्रे । र॒थ्यासः॑ । अ॒श्वाः ।
अ॒भि । अ॒वः । ऋ॒ज्यं॒तः । व॒हेयुः॑ । नु । चि॒त॒ नु । वा॒योः । अ॒मृतं॑ । वि॒ द॒स्येत् ॥ ३ ॥

आ॒स॒सा॒णासः॑ परि॒तो ग॒च्छतो॑ र॒थ्यासो॑ रथे यु॒क्ता अ॒श्वा अ॒ज्यंत॑ ऋ॒जुग॑म॒नाः संतः॑ मु॒च॒क्रे शो॒भन॑च॒क्रे
रथे॑ व॒स्थितं॑ श॒वसा॒नं ब॒लमि॒वाच॑रतमि॒न्द्रं अ॒वः श॒व॒णीय॑म॒स्यदी॒यं ह॒वि॒र॒क्षाभि॑मुख्य॒नाभि॑ व॒हेयुः॑ । आ॒व॒हेयुः॑ ।

न चिदिति निपातो निषेधश्च वर्तते । अमृतममरणहेतुभूतं मोमलक्षणं हविर्वायोहेतोर्नृ इदानीं न चित् भव
वि दस्यत । अयं न प्राप्नुयात् । पात्रं गृहीतः सोमो वायुना शृण्वति ततः पुरेव तत्पानार्थमथा इन्द्रमभि-
वहयुरित्यर्थः ॥

वरिष्ठो अस्य दक्षिणामियतींद्रो मघोनां तुविकूर्मितमः ।

यया वज्रिवः परियास्यंहे मघा च धृष्णो दयमे वि सृरीन ॥४॥

वरिष्ठः । अस्य । दक्षिणां । उपति । इंद्रः । मघोनां । तुविकूर्मितमः ।

यया । वज्रिवः । परिऽयामि । अहेः । मघा । न । धृष्णो इति । दयमे । वि । सृरीन ॥४॥

वरिष्ठ उक्तमनुविकूर्मितमोऽतिशयेन बह्विधकर्मैन्द्रो मघोना मघवतां हविलक्षणधनोपतांना मघेऽस्य
यजमानस्य दक्षिणा यज्ञं दातव्यामियति । प्रययति । यज्ञा । मघोनामित्यस्यत्यनेन समानाधिकरण ॥ वचन
व्यत्ययः ॥ मघोना हविष्मतोऽस्य यजमानस्येत्यर्थः । शेषः प्रत्यवकृतः । हे वज्रिवो वज्रवत्तिष्ठ यया दक्षिणया
दत्तयाहः पाप यज्ञसंबन्धि परियासि विनाशयसि हे धृष्णो धर्षक मघा मघानि धनानि सृरीन स्तोत्रं
पुत्रांश्च तथा च दक्षिणया वि दयमे प्रययसि तादृशी दक्षिणा प्रययमीत्यर्थः ॥

इंद्रो वाजस्य स्यविरस्य दातेंद्रो गीर्भिवर्धतां वृद्धमहाः ।

इंद्रो वृचं हनिष्ठो अस्तु सत्वा ता सूरिः पृणति तृत्तुजानः ॥५॥

इंद्रः । वाजस्य । स्यविरस्य । दाता । इंद्रः । गीऽभिः । वर्धतां । वृद्धऽमहाः ।

इंद्रः । वृचं । हनिष्ठः । अस्तु । सत्वा । आ । ता । सूरिः । पृणति । तृत्तुजानः ॥५॥

अयमिन्द्रः स्यविरस्य वाजस्याज्ञस्य वलस्य वा दाता भवतु । स इंद्रो वृद्धमहाः प्रवृद्धतजस्कः मन गीर्भि
रस्मदीयाभिः स्तुतिभिवर्धता । सत्वा शत्रूणां शार्तयिता स इंद्रो वृचमावरकं शत्रुं हनिष्ठो हनुतमोऽस्तु । भवतु ।
अपि च सूरिः प्रेरकः स इंद्रस्तृत्तुजानस्वरमाणसां तानि धनान्यां पृणति । अस्मभ्यं प्रययतु ॥ ॥५॥

अपादित इति पचर्च पचदश मुक्त भरद्वाजस्यापं वैपुर्भमद्र । अपादित्यनुक्रात ॥ महाप्रति निष्कैवस्य उक्तो
विनियोगः ॥

अपादित उद् नश्चिचतमो मही भर्षद्युमतीमिद्रहति ।

पन्यमीं धीतिं देव्यस्य यामञ्जनस्य रातिं वनते मुदानुः ॥१॥

अपाति । इति । उद् । नः । चिचतमः । मही । भर्षत । द्युऽमती । इंद्रऽहति ।

पन्यमीं । धीतिं । देव्यस्य । यामन । जनस्य । रातिं । वनते । मुऽदानुः ॥१॥

चिचतमशायनीयतम आशयतमो वा स इंद्रो नोऽस्मदीयादितोऽस्माद्भयमसादरपात । भोमं पिवतु ।
यत्वा । इतोऽस्मान्कवोर्नोऽस्मान्पात । पातु । रचतु । उद् इत्यतो पुरणा । तथा महा महतीं द्युमतीं दीप्त
मतीमिद्रहतिमिद्रस्य स्तुति भर्षत । स इंद्रो विभज्नु । धारयतु । देव्यस्य देव्यमविधिनो जनस्य यामन यामनि
यज्ञं क्रियमाणा पन्यमो मृत्युतमा धीतिं परिचरणरूपा क्रिया राति दातव्यं इतिश्च मुदानुः गोमनदानं
इंद्रो वनते । मभज्नु ॥

दृष्टाच्चिदा वसतो अस्य कर्णा घोपादिद्रस्य तन्यति वृत्राणः ।

एयमेनं देवहृतिवैवृत्यान्मद्यं गिंद्रमियमृच्यमाना ॥२॥

दृरात । चित् । आ । वसतः । अस्य । कर्णा । घोषात् । इदं स्य । तन्यति । ब्रुवाणः ।
आ । इयं । एनं । देवऽहतिः । ववृत्यात् । मय्यक् । इदं । इयं । ऋच्यमाना ॥ २ ॥

अस्यद्रस्य कर्णा कर्णा दृराचित दृरदेशादयथा वसतः । स्तोत्रयवणार्थमागच्छतः । इद्रस्य घोषाङ्घोषणी-
यात्स्तोत्रादितोत्रवाणः स्तुवनं स्तोता तन्यति । शब्द करोति । यद्वा । सर्वत्र विस्तारयति । देवहतिर्देवस्यद्र-
स्याहानरूपेण स्तुतिश्च ऋच्यमाना स्वयं प्रयमाणा सत्येनमिद्र मय्यक् मदभिमुखमा ववृत्यात् । आवर्तयतु ;
पुनरिष्यमिति पुरणः ॥

तं वो धिया परमया पुराजामजरमिदंमभ्यनूषकैः ।
ब्रह्मा च गिरो दधिरे समस्मिन्महांश्च स्तोमो अधि वर्धदिदं ॥ ३ ॥
तं । वः । धिया । परमया । पुराऽजां । अजरं । इदं । अभि । अनूषि । अकैः ।
ब्रह्म । च । गिरः । दधिरे । सं । अस्मिन् । महान् । च । स्तोमः । अधि । वर्धत । इदं ॥ ३ ॥

हे इद्र तं तादृशमिदं वस्त्वा ॥ व्यत्ययनं बह्वचनं ॥ परमयोत्कृष्टतमया धिया स्तुत्याकिंर्चनमाधनं
विभिः साधेमभ्यनूषि । अभिष्टोमि । कीदृश । पुराजां पूर्वस्मिन्काले जात चिरतनमजरं जरारहितं नित्यं ।
अतः कारणादस्मिन्निदं ब्रह्म ब्रह्माणि हविल्लक्षणाव्यज्ञानि गिरः स्तुतयश्च सं दधिरे । संधीयते । संश्लिष्यते ।
महान् प्रवृत्तः स्तोमश्चाधि वर्धत । अधिकं वर्धते ॥

वर्धाद्यं यज्ञ उत सोम इदं वर्धाद्ब्रह्म गिर उक्था च मन्म ।
वर्धाहेनमुपसो यामन्नक्तोवर्धान्मासाः गरदो द्याव इदं ॥ ४ ॥
वर्धात् । यं । यज्ञः । उत । सोमः । इदं । वर्धात् । ब्रह्म । गिरः । उक्था । च । मन्म ।
वर्ध । अहे । एनं । उपसः । यामेन । अक्तोः । वर्धान् । मासाः । गरदः । द्यावः । इदं ॥ ४ ॥

यमिदं यज्ञो यागो वर्धात वर्धयति । उतापि च तत्साधनभूतः सोमश्च यमिदं वर्धयति । तथा ब्रह्म
हविल्लक्षणमन्नं च पुरोडाशादिकं यमिदं वर्धात वर्धयति । गिरः स्तोत्राणि सन्म मननीयान्युक्थोक्थशास्त्राणि च
य वर्धयति एनमिदमुपमथाक्तो रात्र्यामनं यामेन गमने सति वर्ध । वर्धयति । मासाः गरदः संवत्सराश्च
द्यावो दिवसाश्चैनमिदं वर्धान् । वर्धयति ॥

एवा जज्ञानं सहसे असांमि वावृधानं राधसे च श्रुताय ।
महामुग्रमवसे विप्र नूनमा विवासेम वृचतूर्येषु ॥ ५ ॥
एव । जज्ञानं । सहसे । असांमि । ववृधानं । राधसे । च । श्रुताय ।
महां । उग्रं । अवसे । विप्र । नूनं । आ । विवासेम । वृचऽतूर्येषु ॥ ५ ॥

हे विप्र मेधाविभिद्र एव जज्ञानं प्रादुर्भवत् सहसे शत्रुणामभिभवार्थमसामि बह्वलं वावृधानं वर्धमानं
महा महातम्यमृद्धगंवलं त्वा नूनमव वृचतूर्येषु श्रुताय विश्रुताय राधसे धनाय चावसे रक्षणाय चा
विवासेम । परिचरम ॥ ॥ १० ॥

मद्रस्य कर्त्तारति पचर्चं षोडश सुक्तं भरद्वाजस्यार्थं त्रिष्टुभमिदं । मद्रस्यत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

मद्रस्य कवेर्दिव्यस्य वह्रर्विप्रमन्मनो वचनस्य मध्वः ।

अपा नस्तस्य सचनस्य देवो युवस्व गृणते गोऽश्रयाः ॥ १ ॥

मद्रस्य । कवेः । दिव्यस्य । वह्रः । विप्रऽमन्मनः । वचनस्य । मध्वः ।

अपाः । नः । तस्य । सचनस्य । देव । युवस्व । गृणते । गोऽश्रयाः ॥ १ ॥

मद्रस्य मोदनस्य मदकरस्य वा कवेर्विप्रातस्य दिव्यस्य दिवि भवस्य वह्रर्विप्रमन्मनः । विप्रा मेधा-
विनो मन्मनः स्तोतारो यस्य स तथोक्तः । तस्य वचनस्य वचनीयस्य स्तुत्यस्य तस्य सर्वत्र प्रसिद्धस्य सचनस्य
मध्वस्य एवभूतस्य मध्वो मधुनः सोमस्य ॥ क्रियाग्रहण कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे पश्री ॥ एदभुत
नोऽस्मदीय सोम हे इन्द्र त्वमपाः । पिव । अपि च हे देव योतमानद्र गृणते नृवंत ॥ तृतीयार्थं चतुर्थी ॥
सुवता मया गोऽश्रयाः । गावोऽये प्रमुखे यामां तादृशा इषोऽज्ञानि युवस्व । संयोजय ॥

अयमुजानः पर्यद्विमुस्त्रा ऋतधीतिभिर्ऋतयुग्युजानः ।

रुजतरुणं वि वलस्य सानुं पणीर्वचोभिरभि योधद्विदं ॥ २ ॥

अयं । उजानः । परि । अद्वि । उस्त्राः । ऋतधीतिऽभिः । ऋतऽयुक् । युजानः ।

रुजत । अरुणं । वि । वलस्य । सानुं । पणीन । वचः । अभिः । अभि । योधत । द्विदं ॥ २ ॥

अयमिन्द्रोऽद्वि वलेन गोपिधानाय निमित्तं गिलोक्षय परि परितः पर्वतसमीपं विद्यमाना उस्त्रा गा
उजानः कामयमान ऋतधीतिभिः सत्यकर्मभिरगिरोभिर्युजानः सगन्धमान ऋतयुक् ऋतन तत्कृतन स्तोत्रेण
युक्तश्च भुत्वा वलस्यामुरस्य स्मृत सानुमुच्यते पर्वतसरुणमन्यैरमघ्रं वि रुजत । यस्मात्तीत । किंच पणीन्वला
नृचरानितसज्जानमुराद्य वचोभिः मुखैरायुधैः सतजनरूपैर्वाक्यैरेव वायमिन्द्रोऽभि योधत । अभयुध्यत ॥

अयं द्योतयदद्युता व्यक्नुन्तोपा वस्तोः शरद इंदुरिदं ।

इमं केतुमदधुनं चिदहं शुचिजन्मन उपसंश्चकार ॥ ३ ॥

अयं । द्योतयत । अद्युतः । वि । अक्नुन । दोपा । वस्तोः । शरदः । इंदुः । इंदु ।

इमं । केतुं । अदधुः । नु । चित । अहं । शुचिऽजन्मनः । उपसं । चकार ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वया नियम्यमानः पीयमानो वायमिदः सोमोऽद्युतोऽद्योतमानानक्नुन । अक्नुरिति राविनाम ।
अत्र च तत्सवधात्ययमामादयो ज्ञायन्ते । पञ्चमामादीन तथा दोपा रात्रि वस्तोर्दिवसं शरदः सवत्सराश्च वि
द्योतयत । व्यदीपयत । केतुं इत्यत आह । न चित पुरा देवा इमं सोमं चद्रात्मना नमसि वर्तमानमद्रा दिव-
माना केतुं प्रज्ञापक यस्माददधुः व्यदधुः अकुर्वन् तस्मादनेन पञ्चमामादयः सर्वं प्रकाशयन्त । चद्रगल्यधीनत्वा
न्निर्धिविभागानां । अपि चायं सोम उपसं उपकालानं शुचिजन्मन आत्मीयेन नेत्रेण शुद्धीदयानं चकार ।
करोति ॥

अयं रोचयद्रुचो रुचानोऽयं वामयद्रुतेनं पृथ्वीः ।

अयमीयत ऋतयुग्भिर्ऋतैः स्वविदा नाभिना चर्पणिप्राः ॥ ४ ॥

अयं । रोचयत । अरुचः । रुचानः । अयं । वामयत । वि । ऋतेनं । पृथ्वीः ।

अयं । द्येयते । ऋतयुक्ऽभिः । ऋतैः । स्वऽविदा । नाभिना । चर्पणिऽप्राः ॥ ४ ॥

अयमिन्द्रो रुचानो रोचमानः सूर्यात्मना दीप्यमानोऽरुचः प्रकाशग्रहितान् तमसा मलीमसान् सर्वाङ्गी-
कान्त्रोचयत । प्रकाशयति । तथा पूर्वोर्वङ्गीरुपसथायमिन्द्र ऋतेन सत्यभुतेन सर्वत्र गमनशीलिन वा तेजसा वि-
वामयत । आपयति । तत्रत्यानि तमांसि निवर्तयतीत्यर्थः । तथा ऋतयुग्मिभर्तृतेन स्तोत्रेण युज्यमानैरश्वैर्ना-
भिना मन्दनं स्वर्विदा मुष्टुरणीयस्य धनस्य लम्बकेन रथेन चर्याणामाश्रयणीनां मनुष्याणां कामैः पुरयिता
सन् अयमेवंद्र इत्यतः । गच्छति ॥

नू गृणानो गृणते प्रल राजन्निपः पिब वसुदेयाय पूर्वीः ।

अप आपधीरविषा वनानि गा अर्वतो नृनृचसे रिरिहि ॥ ५ ॥

नु । गृणानः । गृणते । प्रल । राजन् । इपः । पिब । वसुदेयाय । पूर्वीः ।

अपः । आपधीः । अविषा । वनानि । गाः । अर्वतोः । नृन् । नृचसे । रिरिहि ॥ ५ ॥

हे प्रल पुरातन राजन् राजमानेन्द्र गृणानः श्रूयमानस्त्वं वसुदेयाय वसुनि धनानि त्वया देयानि यस्मि
तादृगाय गृणते भुवन्ते पूर्वोर्वङ्गीरपोऽज्ञानि नु जिप्रं पिब । सिच । प्रयच्छत्यर्थः । किञ्च ऋचसेऽर्चायिचे
स्तोत्रेऽपी वृष्टिलक्षणान्युदकाभ्योपधीर्वीर्यादीन् अविषा विपरहितानि रचकारिण वा वनानि वृषज्जातानि
चूतपनसादीनि गा अर्वतोऽश्वास्तृन्मनुष्याश्च कर्मकरान् रिरिहि । देहि ॥ ॥ ५१ ॥

इन्द्र पिबति पंचर्चं सप्रदं मुक्तं भग्द्वाजस्यार्पं वैष्टभमिन्द्र । इन्द्र पिबत्यनुक्रांतं ॥ गतः मृक्तविर्नियोगः ॥
प्रथमे रात्रिपर्यायेऽच्छावाकस्याया शस्त्रयाज्या । सूचितं च । इन्द्र पिब तुभ्यं सुतो मदायति याज्या । आ०
६. ४. इति ॥

इंद्र पिब तुभ्यं सुतो मदायाव स्य हरी वि मुचा सखाया ।

उत प्र गाय गृण आ निपद्याथा यज्ञाय गृणते वयो धाः ॥ १ ॥

इंद्र । पिब । तुभ्यं । सुतः । मदाय । अर्व । स्य । हरी इति । वि । मुच । सखाया ।

उत । प्र । गाय । गृण । आ । निऽसद्य । अर्थ । यज्ञाय । गृणते । वयोः । धाः ॥ १ ॥

हे इन्द्र तं सोमं पिब यः सोमसुभ्यं मदाय मदार्थं सुतोऽभिपुतः । यतस्त्वया सोमः पातव्योऽतः कार-
णात्मखाया समानख्यानी मिचभुतो वा हरी अथाव स्य । अवस्थापय । तदनंतरं वि मुच । रथाद्विमुच ।
उतापि च गणऽस्मत्सोतुमंघ आ अभिमुख्येन निपर्वोपविश्य प्र गाय । अस्माभिः कृतं स्तोत्रमुपयोक्तव्यं ।
अथानंतरं यज्ञाय यजमानाय गृणते भुवन्ते वयोऽन्नं धाः । देहि ॥

द्वितीये रात्रिपर्यायेऽच्छावाकस्यास्य पिबति शस्त्रयाज्या । सूचितं च । अस्य पिबति याज्या । आ०
६. ४. इति ॥

अस्य पिब यस्य जज्ञान इंद्र मदाय क्रत्वे अपिबो विरणिग्न ।

तमु ते गावो नर आपो अद्रिः इंद्रुं समस्यन्पीतये समस्मै ॥ २ ॥

अस्य । पिब । यस्य । जज्ञानः । इंद्र । मदाय । क्रत्वे । अपिबः । विऽरणिग्न ।

तं । ऊं इति । ते । गावः । नरः । आपः । अद्रिः । इंद्रुं । सं । अस्यन् । पीतये । सं । अस्मै ॥ २ ॥

हे इन्द्र अस्यं सोमं पिब । हे विरणिग्न महन् जज्ञानो जायमान एव त्वं यस्य यं सोममपिबः पूर्वं पीत
वानसि । किमर्थं । मदाय हर्षाय क्रत्वे कर्मण कुवध्वादिप्रवर्णं वीर्यकर्म कर्तुं च । तमु तादृशमेवंद्रुं सोमं

गावो गवि भवाः अपणसाधनाः क्षीरादयो नरो नेतारोऽध्वर्यव आपो वसतीवर्याख्या अद्रिरभिषेधार्थं
यावा एते सर्वेऽस्मा अयं द्रव्यं ते तव पीतयं पानार्थं समह्यन । समगमयन् ॥ हि गतावित्यस्यैतद्रूप । पुनः
समिति पुरकः ॥

समिद्धे अग्नौ सुत उदु सोम आ त्वा वहंतु हरयो वहिष्ठाः ।

त्वायता मनसा जोहवीमीद्रा याहि सुविताय महे नः ॥३॥

संऽदुद्धे अग्नौ । सुते । उदु । सोमे । आ । त्वा । वहंतु । हरयः । वहिष्ठाः ।

त्वाऽयता । मनसा । जोहवीमि । उदु । आ । याहि । सुविताय । महे । नः ॥३॥

अग्नौ समिद्धे दीप्तिं सोमे सुतेऽभिपूते सति हे इन्द्र त्वा त्वा वहिष्ठा बोद्धतमा हरयोऽग्नौ आ वहतु । इमं
यज्ञं प्रत्यानयंतु । अहं च त्वायता त्वा कामयमानेन मनसा जोहवीमि । पुनः पुनराह्वयामि । हे इन्द्र त्व
नोऽस्माकं महं महते सुविताय कन्यायाया याहि । आगच्छ ॥

आ याहि शश्वदुगता ययाथेदं महा मनसा सोमपेयं ।

उप ब्रह्माणि शृणुव इमा नोऽथा ते यज्ञस्तन्ये वयो धात ॥४॥

आ । याहि । शश्वत् । उगता । ययाथ । उदु । महा । मनसा । सोमऽपेयं ।

उप । ब्रह्माणि । शृणुवः । इमा । नः । अथ । ते । यज्ञः । तन्ये । वयः । धात ॥४॥

हे इन्द्र पुरा शश्वद्वहकृत्वो ययाथ । सोमपानार्थं यज्ञं गतवानमि । अतः कारणादुगतास्माकामयमानेन
महा महता मनसा मह सोमपेयं सोमः पीयते यस्मिन् तादृशमस्मदीयं यज्ञमा याहि । अभिगच्छ । आगत्य
च ब्रह्माणि स्तोत्राणीमिदानीं प्रयुज्यमानानि नोऽस्मदीयान्युप शृणुवः । उपशृणु । अद्यान्तरं यज्ञो यजमानस्त
तव तन्यं शरीराय त्वत्करीरपोपार्थं वयोऽन्नं सोमात्मकं धातुं ददातु ॥

यदिदं दिवि पार्यं यदृध्वगद्वा स्वे सदेने यच्च वामि ।

अतो नो यज्ञमवसे नियुत्वान्तस्रजोपाः पाहि गिर्वणो मरुद्भिः ॥५॥

यत् । उदु । दिवि । पार्यं । यत् । ऋध्वक् । यत् । वा । स्वे । सदेने । यच्च । वा । अस्मि ।

अतः । नः । यज्ञं । अवसे । नियुत्वान् । सऽजोपाः । पाहि । गिर्वणः । मरुतऽभिः ॥५॥

हे इन्द्र पार्यं पादगो दूरदेशे दिवि क्षुण्णोकाख्यं यदादि त्वं वतसे । यदि वा ऋध्वक् । एतत्पृथक्शब्देन
समानार्थं । पृथग्यस्मिन्देगे वतसे । यद्वा स्वे सदीये सदेने गृहे । अथवा किमेनेन विशेषणं यच्च यस्मिन्देगे
ऽसि भवसि अतोऽस्मात्स्थानादीगत्य हे गिर्वणो गिरा संभक्त्यिन्द्र नियुत्वान् । नियुतोऽग्नौ । तन्नाम्नकृत्भिः
स्रजोपाः सह प्रीयमाणस्त्य नोऽस्माकमवसे रत्नगाय यज्ञमस्मदीयं यागं पाहि । रत्नं । यद्वा । यज्ञं यजमान
धनमस्मदीयं सोममवसे तर्पणाय पाहि । पिब ॥ ॥९०॥

अहेऽमान इति पंचवैमष्टादश मुक्तं भरद्वाजस्यापि वैष्ण्वमंत्रं । अनुक्रात च । अहेऽमान इति ॥ गतो
विनयीतः ॥

अहेऽमान उप याहि यज्ञं तुभ्यं पचंतं उदवः सुतामः ।

गावो न वज्रिन्स्वमोको अछेद्रा गहि प्रथमो यज्ञियानां ॥९॥

अहेळमानः । उप । याहि । यज्ञं । तुभ्यं । पवते । इंदवः । सुतासः ।
गावः । न । वज्रिन । स्वं । ओकः । अच्छ । इंद्र । आ । गहि । प्रथमः । यज्ञियानां ॥ १ ॥

हे इंद्र अहेळमानोऽकुध्यस्व यज्ञमस्मदीयमुप याहि । उपगच्छ । यतः कारणात्तुभ्यं त्वदर्थं सुतासोऽभिपृता इंदवः सोमाः पवते पुयते दशापर्विवर्ण गोध्यते । हे वज्रिन वज्रवज्रिन्द्र गावो न गावः स्वकीयं बाधमिव स्व स्वकीयमोकः स्थानं द्रोणकलशादिनक्षत्रमच्छाभिमुख्येन । प्राप्तुवतीति शेषः । अतः कारणात् हे इंद्र यज्ञियानां यज्ञाहोणा देवानां मध्ये प्रथमो मुख्यस्त्वमा गहि । आगच्छ ॥

या ते काकुत्सुकृता या वरिष्ठा यया शश्वत्पिवसि मध्वं ऊर्मि ।
तया पाहि प्र ते अध्वर्युरस्यात्सं ते वज्रो वर्ततामिन्द्र गव्युः ॥ २ ॥
या । ते । काकुत् । मुऽकृता । या । वरिष्ठा । यया । शश्वत् । पिवसि । मध्वः । ऊर्मि ।
तया । पाहि । प्र । ते । अध्वर्युः । अस्यात् । सं । ते । वज्रः । वर्ततां । इंद्र । गव्युः ॥ २ ॥

हे इंद्र या ते तव काकुत्सुकृता मुकृता मुष्टु धावा निर्मिता । या च वरिष्ठोरुतमा विस्तीर्णतमा । यया च मध्वो मधुनः सोमस्योर्मि रमं शश्वद्गच्छत्वः पिवसि तथा जिह्वयाम्मदीयं सोम पाहि । पिव । तदर्थमध्व-
र्युरध्वरस्य नेता ऋत्विग्गृहीतसोमः सन प्रास्थात् । हविधानादुत्तरविदिदेशं प्रत्यगमत । अपि च हे इंद्र गव्युः
शत्रुसंवधिनीणां आत्मन इच्छन् ते त्वदीयो वज्रः सं वर्तता । शत्रुभिः संगतो भवतु । तान् हत्वित्यर्थः ॥

एष द्रप्सो वृषभो विश्वरूप उद्राय वृष्णे समकारि सोमः ।
एतं पिव हरिवः स्यातरूप यस्येगिषे प्रदिवि यस्ते अन्नं ॥ ३ ॥
एषः । द्रप्सः । वृषभः । विश्वरूपः । उद्राय । वृष्णे । सं । अकारि । सोमः ।
एतं । पिव । हरिऽवः । स्यात् । उय । यस्य । ईगिषे । प्रऽदिवि । यः । ते । अन्नं ॥ ३ ॥

द्रप्सो द्रवणशीलो वृषभः कामानां वर्धिता विश्वरूपो बहुविधरूपोपेत इन्द्रविध एष सोमो वृष्णे कामानां वर्धित इन्द्रायद्रस्य पानार्थं समकारि । अभिषवादिभिः संस्कृतोऽभुत । हे हरिवः । हरि अयां । तद्वत् हे स्यात् । सर्वपामधिष्ठातृर्योद्गर्गवल्लि एतमीद्रुग सोम पिव । यस्य सोमस्य प्रदिवि ॥ जातविकवचन ॥ प्रभृत्यु दिवस्यु प्रगतेष्वहःसु विगिषे त्वमेवशरी भवसि । यश्च सोमस्ते तवात्तमन्नत्वेन परिकल्पित एतं पिवत्वन्वयः ॥

सुतः सोमो अमुतादिद्र वस्यानयं श्रेयाश्चिकितुषे रणाय ।
एतं तितिव उप याहि यज्ञं तेन विश्वास्तविषीरा पृणस्व ॥ ४ ॥
सुतः । सोमः । अमुतात् । इंद्र । वस्यान् । अयं । श्रेयान् । चिकितुषे । रणाय ।
एतं । तितिवः । उप । याहि । यज्ञं । तेन । विश्वाः । तविषीः । आ । पृणस्व ॥ ४ ॥

हे इंद्र सुतोऽभिपृतेऽयं सोमोऽमुतादक्रताभिषवात्सोमादन्यदीयाद्वस्यान् वसीयान वसुमन्तरः प्रश-
स्यतरः । तथा चिकितुषे विद्वेषऽभिज्ञाय तुभ्य रणाय रमणीयाय तदर्थं श्रेयान् श्रेष्ठश्च भवति । त्वामतिसंयन्
रमयितव्यर्थः । हे तितिवः शत्रुणां तरितरिन्द्र यजनमाधनमेत सोममुप याहि । उपागच्छ । तेन च सोमिन
विश्वस्तविषीः सर्वाणि बलान्या पृणस्व । आपुरय ॥

ह्रयामसि त्वं याह्यवाङ्मरं ते सोमस्तत्त्वं भवाति ।

शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु प्रास्माँ अथ पृतनासु प्र विशु ॥ ५ ॥

ह्रयामसि । त्वा । आ । इन्द्र । याहि । अवाङ् । अरं । ते । सोमः । तत्त्वं । भवाति ।

शतक्रतो इति शतऽक्रतो । मादयस्व । सुतेषु । प्र । अस्मान् । अथ । पृतनासु ।

प्र । विशु ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वा ह्रयामसि । आह्रयामः । अतः कारणात्सर्वाङ्मादयस्वः मन आ याहि । आगच्छ । अस्मादीयः सोमश्च ते तत्त्वं तव शरीरायार पर्याप्त भवाति । भवतु । त्वदीयं शरीरं यथाभिलाष तर्पयन्ति । अर्थः । हे शतक्रतो बहुविधकर्मविद्रु त्वं च सुतृष्वभिपुतृष्वस्मादीयेषु सोमेषु सादयस्व । तृष्यस्व ॥ मद तृप्तिर्योगः ॥ तदनन्तरं पृतनासु संयामेष्वस्मात्प्रायः प्रकर्षणं रथः । न केवलं पृतनासु किन्तु विचुः सर्वासु प्रजाम्बन्धात्प्रायः प्ररथ ॥ ॥ १३ ॥

प्रत्यस्मा इति चतुर्चर्मकोनविशं मुक्तं भरद्वाजस्याप्येन्द्रं । चतुर्थो ब्रह्मती शिष्टा अनुष्टुभः । तथा चानुक्रातः । प्रत्यस्मा चतुर्चर्मकोनविशं ब्रह्मत्यतमिति ॥ प्रातःसर्वेनऽज्ञाब्राह्मणेन दमोनीयमानमुक्तः । सुवित च । प्रत्यस्मा इत्युनीयमानायानुच्य । आ० ५ ७ । इति ॥

प्रत्यस्मि पिपीपते विश्वानि विदुषं भर । अरंगमाय जग्मयेऽपश्चाद्व्यने नरं ॥ ७ ॥

प्रति । अस्मि । पिपीपते । विश्वानि । विदुषं । भर । अरंऽगमाय । जग्मये । अपश्चाद्व्यने । नरं ॥ ७ ॥

अथतऽद्व्यने । नरं ॥ ७ ॥

हे अध्वर्यो अस्मा इन्द्राय प्रति भर । अभिर । सोमं प्रयच्छः । कीदृशयिन्द्राय । पिपीपते पातुमिच्छते विश्वानि सर्वाणि विश्वानि विदुषं जानतेऽरंगमाय पर्याप्तगमनाय जग्मये यज्ञेऽगमनशीलायापश्चाद्व्यने ॥ दधिर्गन्तिकर्मा ॥ अपश्चात्तमनाय सर्वपापमयगामिने नरं नरे यज्ञात्मा ॥

तृतीयं स्वरमास्मि निष्केवन्त्य एमनमिति स्तोत्रियमृचः । सुवित च । एमनं प्रत्येतनव्यायो वा सर्वपा । आ० ८ ५ । इति ॥

एमेनं प्रत्येतनं सोमभिः सोमपातमं । अमंचेभिर्ऋजीपिणमिदं सुतेभिरिदंभिः ॥ ८ ॥

आ । इ । एनं । प्रतिऽएतनं । सोमभिः । सोमऽपातमं । अमंचेभिः । ऋजीपिणं ।

इदं । सुतेभिः । इदंऽभिः ॥ ८ ॥

हे अध्वर्यवः सोमभिः सोमः करणभूतिः सोमपातममतिशयिनं सोमस्य पातारमेनमिदंमा अभिमुखं प्रत्येतनं । प्रतिगच्छत । इमिति निपातोऽनर्थकः । कीदृशमिदं । अमंचेभिरमचैः सोमपरिग्रहचमसादिभिर्ऋजीपिणं । ऋजीपं शत्रुणामुपार्जकं वनं । तद्वत् । यद्वा । ऋजीपिणमित्युत्तरं च संबधनीयं । सुतेभिरमिपुतेरिदंभिः सोमैर्ऋजीपिणं । गतमारः सोम ऋजीपः । तद्वत् । अथवामंचेभिरमचैरमाचैरपरिमितैरमिपुतैः सोमैर्ऋजीपिणं ॥ ऋजुगेल्यर्थाद्भावसाधनं ऋजीपशब्दः । ततो मत्वर्थोऽयं इति ॥ संगतमित्यर्थः । एतानिभिर्ऋजीपिणं प्रतिगच्छतेत्यन्वयः । अन्य आह । अमंचेभिर्यहचमसादिगतरमिपुतैः सोमैर्ऋजीपिणं वनवतमेनमिदं प्रतिगच्छति ॥

यदी सुतेभिरिदंभिः सोमभिः प्रतिभृष्य । वेदा विश्वस्य मेधिरा भूपञ्चतमिदं पते ॥ ३ ॥

यदि । सुतेभिः । इदंऽभिः । सोमभिः । प्रतिऽभृष्य । वेद । विश्वस्य । मेधिरः । भूपतः ।

तंऽतं । इति । आ । इदंऽतं ॥ ३ ॥

हे अध्वर्यवः सुतंभिरभिपुतेरिदंभिर्बुध्नश्रीभिर्दीपैर्वा सोमेभिः सोमेर्यदि प्रतिभुषथ इन्द्र प्रति यूयं प्रतिगच्छथ ॥ भू प्राप्तावित्यस्यैतद्रूपं ॥ तदानीं मेधरो मेधावी । मेधो यज्ञस्तद्वात्वा । स इन्द्रो विश्वस्य विश्वं सर्वं भवदीय कामं वेद । वेत्ति । जानाति । ज्ञात्वा च धृपत् शत्रुणां धर्षकः सन् तं तमिच्छं तं काममेवेषते । प्रापयति ॥

अस्माअस्मा इदंधसोऽध्वर्यो प्र भरा सुतं ।

कुवित्समस्य जेन्यस्य गर्धतोऽभिगंस्तेरवस्परत् ॥ ४ ॥

अस्मिऽअस्मि । इत् । अंधसः । अध्वर्यो इति । प्र । भर । सुतं ।

कुवित् । समस्य । जेन्यस्य । गर्धतः । अभिऽगंस्तेः । अवऽस्परत् ॥ ४ ॥

अस्मा अस्मा इत अस्मा एवंद्राय नान्यस्मि हे अध्वर्यो त्वमंधसः सोमलक्षणस्यात्रस्य सुतमभिपुतं रसं प्र भर । संप्रहर । प्रयच्छति यावत् । स चंद्रः समस्य सर्वस्य जेन्यस्य जेत्यस्य गर्धत उत्तमहमानस्य शत्रोरभिगंस्तेरभिगंसनात् तत्कृतादिसनात्कुविद्वज्ज्ञोऽवस्परत् । अस्मान्यालयतु ॥ ॥ १४ ॥

यस्य त्यदिति चतुर्ध्वं विंशं मुक्तं भरद्वाजस्यापमोष्णिहमंद्रं । अनुक्रम्यते च । यस्यांष्णिहमिति ॥ महाव्रते ऽपि निष्कवन्धोऽर्षोष्णिहनुचागीतवितसूक्तं । तथैव पंचमारण्यकं मुचितं । यस्य त्यच्छ्वरं मद इति त्रयस्नुचा गायत्र्यः । ए० आ० ५. २ ५ । इति ॥

यस्य त्यच्छ्वरं मदे दिवोदासाय रंधयः । अयं स सोम इंद्र ते सुतः पिव ॥ १ ॥

यस्य । त्यत् । श्वरं । मदे । दिवःऽदासाय । रंधयः । अयं । सः । सोमः । इंद्र । ते । सुतः । पिव ॥ १ ॥

हे इन्द्र यस्य सोमस्य मदे पानेन जनिते ह्ये मति श्वरमसुरं दिवोदासाय राज्ञे रंधयः अहिंसीः । यदा । वशीकृतवानसि ॥ रथ्यतिर्वशमने । नि० ६. ३० । इति यास्कः ॥ त्यदिति क्रियाविशेषणं । त्यत्तत्प्रसिद्धं यथा भवति तथारंधय इत्यर्थः । हे इन्द्र सोऽयं सोमस्तं त्यदर्थं सुतोऽभिपुतः । अतस्तं पिव ॥

यस्य तीव्रमुतं मदं मध्यमंतं च रक्षसे । अयं स सोम इंद्र ते सुतः पिव ॥ २ ॥

यस्य । तीव्रऽमुतं । मदं । मध्यं । अंतं । च । रक्षसे । अयं । सः । सोमः । इंद्र । ते । सुतः । पिव ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं यस्य सोमस्यावयवभुतं तीव्रमुतं । तीक्ष्णं सुतमभिषवी यस्य स तीव्रमुतः प्रातःसवनिकः । तं मदं मदकरं सोमरसं मध्य मध्यं दिनसवनगतमंतं तृतीयसवनगतं च सोमरसं रक्षसे रक्षसि सोऽयं सोमस्त्वदर्थमभिपुतस्तं पिवति ॥

यस्य गा अंतरश्मनो मदे दृह्णा अवासृजः । अयं स सोम इंद्र ते सुतः पिव ॥ ३ ॥

यस्य । गाः । अंतः । अश्मनः । मदे । दृह्णाः । अवऽअसृजः । अयं । सः । सोमः । इंद्र । ते । सुतः । पिव ॥ ३ ॥

यस्य सोमस्य मदे मदकरं रसे पीति सत्यश्मनो वलामुरेण निहितस्य पर्वतस्यांतर्मध्ये विद्यमाना दृह्णा दृढपिधानाद्यं गाः पणिभिरपबुताः अवासृजः वलस्य बंधनाद्वासृजः स सोम इत्यादि गतं ॥

यस्य मंदानो अंधसो माघोनं दधिपे शवः । अयं स सोमं इंद्र ते सुतः पिबं ॥४॥
 यस्य । मंदानः । अंधसः । माघोनं । दधिपे । शवः । अयं । सः । सोमः । इंद्र । ते ।
 सुतः । पिबं ॥४॥

हे इंद्र त्वं यस्यांधसः सोमलक्षणस्यान्नस्य पानेन मंदानो मंदमानो हृष्टः सन माघोनमिंद्र शवो
 साधारणं बलं दधिपे धारयसि । येन सोमेन तवद्रव्यं जातमित्यर्थः । सोऽयं सोमः सुतोऽभिपुतस्त
 पिब ॥ ॥१५॥ ॥३॥

चतुर्थेऽनुवाके पट् मुक्तानि । तत्र यो रयिव इति चतुर्विंशत्युच्यते प्रथमं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शयोरार्षभेन्द्र ।
 आदितः पङ्कनृपः सप्तम्यष्टमीनवम्यो विराजोऽष्टम्येकं वा विराट् शिष्टांस्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रान्तः ।
 यो रयिवश्चतुर्विंशतिः शयुर्वाहंस्पत्यो ह्यादी पञ्चनृपभस्मिन्त्येव विराजो मध्यमेव वामामिति ॥ गतः सूक्त
 विनियोगः ॥

यो रयिवो रयितंमो यो द्युमैद्युम्वत्तमः । सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥१॥
 यः । रयिऽवः । रयिंऽतमः । यः । द्युमैः । द्युम्वत्तमऽतमः । सोमः । सुतः । सः । इंद्र । ते ।
 अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥१॥

हे रयिवो धनवत्तिंद्र यः सोमो रयितमोऽतिशयेन रयिमान धनवान् । यय द्युमैः शीतमानैर्यशोभिर्भुंज
 वत्तमोऽतिशयेन यशस्वी हे स्वधापते स्वधाया अन्नस्य सोमलक्षणस्य पालकं स सोमोऽभिपुतः सन ते तव
 मदो मदकरोऽस्ति । भवति ॥

यः शग्मस्तुविशग्म ते रायो दामा मंतीनां ।
 सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥२॥
 यः । शग्मः । तुविऽशग्म । ते । रायः । दामा । मंतीनां ।
 सोमः । सुतः । सः । इंद्र । ते । अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥२॥

हे तुविशग्म बह्वर्मुचिंद्र यः शग्मः मुखकरस्ते त्वदीयो यः सोमो मंतीनां स्तोतृणां रायो धनस्य दामा
 दाता भवति हे स्वधापते इंद्र स सोमोऽभिपुतस्तव मदकरो भवति ॥

येन वृद्धो न शवसा तुरो न स्वाभिरुतिभिः ।
 सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥३॥
 येन । वृद्धः । न । शवसा । तुरः । न । स्वाभिः । रुतिऽभिः ।
 सोमः । सुतः । सः । इंद्र । ते । अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥३॥

इमी नशब्दौ समुच्चयार्था । येन पीतनं सोमं वृद्धो न प्रवृत्तश्च सन स्वाभिरुतिभिरात्मीयैर्महाद्विः साधं
 शवसा बलेन तुरः शत्रुणां हिंसकश्च भवति स सोम इत्यादि पूर्ववत् ॥

पृष्ठयडहस्य चतुर्थेऽहनि प्रउशशस्य त्वमु व इत्येद्रसुचः । सुवित च । त्वमु वो अप्रहणमुप त्व वृजिन
 रिपु । आ० ७. ११. इति ॥

त्यमु॒ वो अ॒प्रह॑णं॒ गृणी॑षे श॒वस॑स्पतिं । उ॒द्रं वि॒श्वसा॑हं नरं॒ मंहि॑ष्ठं वि॒श्वच॑र्षणिं ॥४॥
 त्वं । ऊ॒ इति॑ । वः । अ॒प्रऽह॑नं । गृणी॑षे । श॒वसः॑ । पति॑ । उ॒द्रं । वि॒श्वऽस॑हं । नरं॑ ।
 मंहि॑ष्ठं । वि॒श्वऽच॑र्षणिं ॥४॥

हे ऋत्विग्यजमाना वो युष्मदर्थं त्वम् तमेवद्रं गृणीषे । स्तामि । यद्वा । वो यूयं गृणीषे । गृणीत । स्तुत ॥
 वचनयत्ययः ॥ कीदृशमिन्द्र । अप्रहणमप्रहतार भक्तानामनुयाहकं शवसोऽथलस्य पतिं पालकं विश्वामाहं
 विश्वस्य शर्वोरभिभवितार नरं नितारं मंहिष्ठं दातुतमं विश्वचर्षणिं सर्वस्य दृष्टारं ॥

यं वर्धय॑न्ती॒क्षिरः॑ पतिं॒ तुरस्य॑ राध॑सः । तमि॒न्वस्य॑ रोद॑सी दे॒वी शु॒ष्मं स॑प॒र्यतः॑ ॥५॥
 यं । वर्ध॑यति । इत । गिरः । पतिं । तुरस्य । राधसः । तं । इत् । नु । अस्य । रोदसी इति ।
 दे॒वी इति॑ । शु॒ष्मं । स॑प॒र्यतः॑ ॥५॥

गिरः स्तुतय इन्द्रमर्वाधनं यस्मिन् यमेव शुष्मं वनं वर्धयति । कीदृशं । पतिमीश्वरं । कस्य । तुरस्य हिमकस्य
 शर्वो राधसो धनस्य । शर्वधनानामपहतारमित्यर्थः । अस्मिन् तमेव शुष्मं गोपकं वनं देवी देवनशीनि
 रोदसी यावापृथिव्या नु क्षिप्रं सपर्यतः । परिचरतः ॥ ॥५६॥

तद्व॒ उ॒क्थस्य॑ ब॒र्हणा॑द्रा॒योप॑स्मृणी॒षणि॑ । वि॒पो न॒ यस्यो॒तयो॑ वि॒ यदो॑हति स॒द्भिः ॥६॥
 तत् । वः । उ॒क्थस्य॑ । ब॒र्हणा॑ । उ॒द्रा॒य । उ॒पऽस्मृ॑णी॒षणि॑ । वि॒पः । न । यस्य॑ । उ॒तयः॑ ।
 वि॒ । यत् । रो॑हति । स॒द्भिः ॥६॥

हे स्तोतारो वो युष्मदीयस्योक्थस्य स्तोत्रस्य तद्वर्हणा बहत्वं साहाय्यमिन्द्रायिन्द्रार्थमुपस्मृणीषणि । उपस्त
 रणीय । उपत्य विस्तरणीय । इन्द्रो यथा स्तोत्रस्य साहाय्यं जानीयात् तथा विस्तरयति इत्यर्थः । यस्मिन् स्तोत्रोतयो
 रजा विपो न मेधाविन इव भवति । सर्वकार्यकुशला इत्यर्थः । यद्वा नेति पुरकः । विपो विप्रस्य मेधाविनो
 यस्य दस्यति योज्यं । यद्यस्मिन् इन्द्रं सन्ततः समाननिवासाः संहता ऊतयो वि रोहति प्रादुर्भवति तस्मा
 इन्द्रायित्यर्थः ॥

अ॒वि॒द॒ह॒श्रं मि॒त्रो न॒वी॒यान्प॑पानो दे॒वेभ्यो॑ व॒स्यो अ॑चैत् ।
 स॒म॒वा॒न॒स्त्वा॒भिर्धा॑त॒रीभि॑रु॒ष्या पा॒युर॑भ॒वत्स॑खि॒भ्यः ॥७॥
 अ॒वि॒द॒त् । द॒श्रं । मि॒त्रः । न॒वी॒यान् । प॒पानः॑ । दे॒वेभ्यः॑ । व॒स्यः॑ । अ॑चैत् ।
 स॒म॒ऽवा॒न । स्त्वा॒भिः । धा॑त॒रीभिः॑ । उ॒रु॒ष्या । पा॒युः । अ॒भ॒व॒तै॑ । स॒खि॒ऽभ्यः॑ ॥७॥

स इन्द्रो दत्तं कर्ममु समर्थं प्रवृत्तं वा यष्टारमविदत् । जानाति । कीदृशः । मित्रो मित्रभूतो नवीयान्नवतर
 कन्याणतरः स्तुत्यतरो वा । स च पपानः सोम पिबन् देवेभ्यः स्तोतृभ्यो वस्यो वसीयः श्रेष्ठं धनमचैत् । चिनोति
 उपचितं करोति । ददातीति यावत् । अपि च समवान । सममित्यन्तनाम । हाक्नन्वणात्तेपितः स इन्द्रः स्त्वाभि
 म्स्त्वाभिः प्रवृत्ताभिर्धातरीभिः कपनकारिणीभिर्वदवाभिरीदृशमर्कद्रवा युक्तः सन् मविभ्यः स्तोतृभ्य उरुष्य
 रक्षणेक्यागव्य पायुरभवत् । रक्षको भवति । यद्वा । समवानिति सन्ततः क्रमो रूपं । स्त्वाभिर्धातरीभि
 समवानं संभजमान इति संबधः ॥

ऋ॒तस्य॑ प॒थि वे॒धा अ॒पायि॑ श्रि॒ये म॒नांसि॑ दे॒वासा॑ अ॒क्रन् ।
 द॒धानो॑ नाम॒ महो॑ व॒चोभि॑र्व॒पु॒दृ॒ग्ये वे॒न्यो व्या॑वः ॥८॥

चतस्र्य । पृथि । वेधाः । अपायि । श्रिये । मनांसि । देवासः । अक्रन ।
दधानः । नाम । महः । वचः । भिः । वपुः । दृश्ये । वेन्यः । वि । आवरित्यावः ॥ ८ ॥

अतस्य यज्ञस्य पृथि मागं वेधा विधाना सर्वस्य द्रष्टा सोमोऽपायि । इद्रेण पीतोऽभुत । यद्वा । वेधा विधातिद्वोऽपायि । सोमं पिबतु ॥ व्यत्ययेन कर्तरि चिण ॥ तस्मिन् सोम इद्रेस्य मनांसि श्रिये श्रियतुं देवाः सोतार अत्विजोऽक्रन । कर्माणि कुर्वति । स चेद्वो नाम शत्रुणा नामक महो महदात्मीयं वपुः शरीर दधानो धारयन् वचोभिः स्तुतिभिर्वन्यो वननीयः संभजनीयश्च मन दृश्ये दर्शनार्थं व्यावः । विवृणोतु । प्रकाशयतु । अनुकुलं तेज इति शेषः । यद्वा । वेन्य इति वनंतः कातिकर्मणो रूपं वपुरिति च रूपनाम । वेन्यः कमनीयो वपुर्भाव्यं रूपं दृश्ये दर्शनार्थं व्यावः विवृणोतु वचोभिः स्तुयमानः मन ॥

द्युमत्तमं दद्यां धेह्यस्मे सेधा जनानां पूर्वीररातीः ।

वर्षीयो वयः कृणुहि शचीभिर्धनस्य सातावस्माँ अविदि ॥ ९ ॥

द्युमतऽतमं । दद्यां । धेहि । अस्मे इति । सेध । जनानां । पूर्वीः । अरातीः ।

वर्षीयः । वयः । कृणुहि । शचीभिः । धनस्य । साता । अस्मान् । अविदि ॥ ९ ॥

हे इन्द्र द्युमत्तमं दीप्तमत्तमं दद्यां वनमस्रं अस्मां धेहि । धारय । जनानां सोतणामस्माकं पूर्वोर्बहीर रातीः शत्रुमेनाः सेध । निषध । निवारय । अपि चास्माकं वर्षीयो वृद्धतर वयोऽपि शचीभिरात्मीयाभिः प्रज्ञाभिः कृणुहि । कृणु । तथा धनस्य साता संभजनेऽस्मान् अविदि । गमय । यद्वा । धनस्य संभजनार्थमस्माञ्च ॥

इंद्र तुभ्यमिन्मघवन्नभूम वयं दात्रे हरिवो मा वि वेनः ।

नकिरापिर्ददृगे मर्त्यं वा किमंग रध्रचोदनं त्वाहुः ॥ १० ॥

इंद्र । तुभ्यं । इत् । मघऽवन । अभूम । वयं । दात्रे । हरिऽवः । मा । वि । वेनः ।

नकिः । आपिः । ददृगे । मर्त्यं । वा । किं । अंग । रध्रऽचोदनं । त्वा । आहुः ॥ १० ॥

हे मघवन धनवतिन्द्र दात्रे कामानां दात्रे तुभ्यमित तुभ्यमेव वयं शेषभुता अभुम । यद्वा । त्वदर्थमेव दात्रे हविषां दानं वर्तमाना अभुम । हे हरिवो हरिवतिन्द्र अत कारणात्मा वि वेनः । मा विगतकामो भुः । अस्मान् सर्वदा कामयस्व ॥ वनतिः कातिकर्मा ॥ मर्त्यं वा मर्त्येषु मनुष्येषु मध्य आपिर्बधुस्त्वन्तोऽन्यः कश्चिदपि नकिर्ददृगे । नैव दृश्यते । किमनेन विंशपकथनेन । अंग हे इन्द्र त्वा त्वा रध्रचोदन रध्रस्य राधकस्य समुत्तस्य धनस्य चोदनं चोदयितारमाहुः कथयति पुराजः ॥ ॥ १० ॥

मा जस्वने वृषभ नो ररीथा मा ते रेवतः सख्ये रिषाम ।

पूर्वींष्ट इंद्र निष्पिधो जनेषु जह्यमुष्वीन्प्र वृहापृणतः ॥ ११ ॥

मा । जस्वने । वृषभ । नः । ररीथाः । मा । ते । रेवतः । सख्ये । रिषाम् ।

पूर्वीः । ते । इंद्र । निऽसिधः । जनेषु । जहि । अमुस्वीन् । प्र । वृह । अपृणतः ॥ ११ ॥

हे वृषभ कामानां वर्पितरिन्द्र जस्वने ॥ जसिन्पययकर्मा ॥ उपक्षपयित्रे राशमादये नोऽस्मान् मा ररीथाः । मा दाः । रेवतो धनवतस्तु तव सख्ये सखित्वं वर्तमाना वयं मा रिषाम । हिमिता मा भुम । हे इंद्र ते त्वदीयाः पूर्वोर्बहीर्निष्पिधो निऽपधा निवारणानि जनेषु शत्रुषु निहिताः सति । यद्वा । निष्पिधो निष

धार्था रज्जवः । ताः शत्रुजनेषु तव बहुव्यो विद्यते । अतः कारणादमुष्मिन्ननभिषोतृनयजमानान् वहि । मारय ।
अपुणतो हवीष्यप्रयत्नतश्च प्र वृह । उन्मूलय ॥ पूण दान इति धातुः ॥

उदभ्राणीव स्तनयन्वियतींद्रो राधांस्यश्वानि गव्या ।

त्वमसि प्रदिवः कारुधाया मा त्वादामान आ दभन्मघोनः ॥ १२ ॥

उत् । अश्वानिऽउव । स्तनयन् । ड्यति । इंद्रः । राधांसि । अश्वानि । गव्या ।

त्वं । असि । प्रऽदिवः । कारुऽधायाः । मा । त्वा । अदामानः । आ । दभन् । मघोनः ॥ १२ ॥

अभ्राणीव स्तनयन गर्जयन पर्जन्यो यथा मेघानुद्गमयत्यवमिन्द्रोऽश्वान्यश्वसंबंधीनि गव्या गव्यानि गोसं-
बधीन्येतत्समृद्धयरूपाणि राधांसि धनान्युदयति । उदीरयति । उद्गमयति स्तोत्रं दानं । उत्तरार्धः
प्रत्यक्षकृतः । हे इंद्र प्रदिवः पुराणस्त्वं कारुधायाः कारुणां स्तोत्राणां धारयितासि । भवसि । तादृशं त्वा
त्वा मघोनो धनवतः कृपणा अदामानो हविषामदातारो मा आ दभन् । मा हिंसिषुः । यद्वा वचनव्यत्ययः ।
मघवानं धनवतं त्वामिति संबंधः ॥

अध्वर्यो वीर प्र महे सुतानामिंद्राय भर स त्वस्य राजा ।

यः पूर्वाभिरुत नूतनाभिर्गीर्भिर्वावृधे गृणतामृषीणां ॥ १३ ॥

अध्वर्योऽति । वीर । प्र । महे । सुतानां । इंद्राय । भर । सः । हि । अस्य । राजा ।

यः । पूर्वाभिः । उत । नूतनाभिः । गीऽभिः । वृधे । गृणतां । ऋषीणां ॥ १३ ॥

हे वीर हविषां विशिषिण प्रेरयितरध्वर्यो महं महतेऽस्मा इंद्राय सुतानां । कर्मणि षष्ठी ॥ सुतानभिपुतान
सोमान प्र भर । प्रहर । प्रगमय । स हि त्वन्विन्द्रोऽस्य सोमस्य राजा स्वामी भवति । य इंद्रः पूर्वाभिः
पूर्वकालं कृताभिरुतापि च नूतनाभिरिदानीं क्रियमाणाभिर्गृणतां सुवतामृषीणां संबन्धिनीभिर्गीर्भिरुभयवि-
धाभिः स्मृतिभिर्वावृधे वर्धते । स इंद्रो यस्मात्सोमस्य राजा तस्मादस्मै सोमः प्रदेय इत्यर्थः ॥

प्रथमं रात्रिपर्याये भैवावरुणस्यास्य मद इति शस्त्रयाज्या । सूत्रितं च । अस्य मदे पुरु वर्षासि विद्वानिति
याज्या । आ० ६ ४ । इति ॥

अस्य मदे पुरु वर्षासि विद्वानिंद्रो वृचाण्यप्रती जघान ।

तमु प्र होषि मधुमंतस्मै सोमै वीराय जिप्रिणे पिवर्धे ॥ १४ ॥

अस्य । मदे । पुरु । वर्षासि । विद्वान् । इंद्रः । वृचाणि । अप्रति । जघान ।

तं । ऊं । इति । प्र । होषि । मधुऽमंतं । अस्मै । सोमै । वीराय । जिप्रिणे । पिवर्धे ॥ १४ ॥

अस्य सोमस्य पानेन मदे हर्षे सति विद्वानभिज्ञ इंद्रः पुरु पुरुणि वरुणि वर्षास्यावरकाणि वृचाणि
शत्रुनप्रति स्तयमन्यैरप्रतिगतः सन जघान । हववान् । यद्वा । वर्ष इति रूपनाम । वरुणि वर्षास्यमुरमायया
निर्मितानि रूपाणि विद्वान् जानन्निंद्रो वृचाण्यावरकाणि रत्नः प्रभुतीनीतः पूर्वमन्यैरप्रतिगतानि, जघान ।
हववान् । मधुमंतं माधुर्यवतं तमु तमेव सोमं जिप्रिणे शोभनहनुकायास्मै वीराय शत्रुणां वीरायिव इंद्राय
पिवर्धे पातुं प्र होषि । हे अध्वर्यो प्रजुह्विधि ॥

द्वितीयं रात्रिपर्याये भैवावरुणस्यैव पाता सुतमिति शस्त्रयाज्या । सूत्रितं च । पाता सुतमिंद्रो अस्मै सोम
दत्ता वृत्रमिति याज्या । आ० ६ ४ । इति ॥

पातां सुतमिन्द्रो अस्तु सोमं हंता वृत्रं वज्रेण मन्दसानः ।

गन्ता यज्ञं परावैतंश्चिदच्छा वसुधीनामविता कारुधायाः ॥ १५ ॥

पाता । सुतं । उदः । अस्तु । सोमं । हंता । वृत्रं । वज्रेण । मंदसानः ।

गंतां । यज्ञं । पराऽवतः । चित् । अञ्छ । वमुः । धीनां । अविता । कारुऽधायाः ॥ १५ ॥

[illegible]

तृतीये रात्रिपर्याये प्रगाम्नाग्निं त्यजति शम्यथाग्या । भुञ्जत च । इदं त्यक्त्वा त्रिमहृत्पानमिति याज्या ।
 १० आ० ६ । इति ॥

इदं त्वत्पात्रमिदं पानमिदं स्य प्रियममृतमपायि ।

मत्सद्यथा सोमनसाय देवं व्यस्मद्दुषा युयवद्ग्रहः ॥१६॥

उदं । त्यत । पात्रं । उदं ऽपानं । उदं स्य । प्रियं । अमृतं । अपायि ।

मत्संत । यथा । सोमन्माय । देवं । वि । अस्मत् । द्वेपः । युयवन्त । वि । अंहः ॥ १६ ॥

पात्र पातर्थाभिमन्त्रणमिदं पात्रार्थमिदं प्रियमनुकूलं त्यजतिदत्तं सोमायकर्मसुतमपायि । इदं पिबतु ॥
 अत्यथ्येन कर्तारि चिण ॥ यद्वा । एतदमुतमपायि । इदं पीयता । यथा येन प्रकारेण पीतं, सोमं सोमनसाय
 भुमनसाय देवमिदं गन्तुं सादयत्येषा पीयतामित्यर्थः । स पीतसोम इदो द्विषो द्विष्टुं स्मदस्यन्तो वि
 युयवत । वियोजयतु । अहः पापं चास्यन्तो वियोजयतु ॥

एता मंदानो जहि शूर शत्रुआमिमजामिं मयवन्नमिवान ।

अभिषेखाँ अभ्याउदेदिशानान्पराच उंद प्र मृणा जही च ॥ ११ ॥

एना । मंदातः । जहि । पृर । जवृन । जामिं । अजामिं । मघऽवन । अमिवान ।

अभिऽमेनान । अभि । आऽदेदिगनान । पराचः । इंद । प्र । मृग । जहि । च ॥१५॥

हे सधवन धनवर्ण शूर गार्ग्यवर्तितः एनेन प्रकृतनानेन सोमिन् सदानो मरसानो मायन् जासि ध्याति मन्त्राभि तद्विद्वज्जगत्सर्वभूतस्य विधानस्य प्रतिकृताचरणपरान् शत्रून् जहति । इति मन्त्रानुक्तम् । क्रियाभि चणान् अस्मात्प्रत्यभिगताः सन्तो येषां तादृशान् मरुदभिसुखसादेदिशानां नाशुधान् पुन पुनरादिशतो विष्टं तत् शत्रुश्च हे इन्द्र पराचः प्र मुण । तं यथा पराङ्मुखा भवति तथा बाधय । तदनन्तरं तान् जहति च ॥

आसु ष्मा णो मघवन्निदं पृत्स्व११मभ्यं महि वरितः मुगं कः ।

अपां तोकस्य तनयस्य जेप उंद्रं सूरिन्कृणुहि स्मां नो अर्थ ॥ १८ ॥

आमु।स्म।नः।मघऽवन।उंद्र।पृतऽमु।अस्मभ्यं।महि।वरिवः।मुऽगं।करिति कः।

अपां । तोकस्य । तनयस्य । जेघे । इंद । सूरान । कृणुहि । स्म । नः । अर्थ ॥ १८ ॥

हे मघवन धनवर्तिन्द्र नोऽस्मान्दीयास्वामु पुत्सु पुतनासु संयामेज्वस्मभ्यं महि महत्सुगं सुविन प्राप्यं वरिवो धनं कः । कुरु । स्मृति पुरणः । अपि च हे इंद्र अपामाप्रव्यानां धनानां वोदकानां वा तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पीत्रस्य च जेपे जयार्थं मुरीन् सोतून् नोऽस्मानर्धमर्धान् समुद्धान् कृणुहि । कुरु । यद्वा । अर्धकारिणः शत्रूणां खड्गितृन् कुरु । स्मृति पुरकः ॥

आ त्वा हरयो वृषणो युजाना वृषरथासो वृषरश्मयोऽत्याः ।

अस्मत्चांचो वृषणो वज्रवाहो वृष्णे मदाय सुयुजो वहंतु ॥ १९ ॥

आ । त्वा । हरयः । वृषणः । युजानाः । वृषरथासः । वृषरश्मयः । अत्याः ।

अस्मत्चांचः । वृषणः । वज्रवाहः । वृष्णे । मदाय । सुयुजः । वहंतु ॥ १९ ॥

हे इंद्र त्वा त्वां हरयोऽस्या वृष्णे वर्षिते मदाय मदकराय सोमायेदृशं सोमं पाययितुमा वहंतु । कीदृशा अत्याः । वृषणः कामानां वर्षितारो युजानाः स्वयमेव रथे युज्यमाना वृषरथासः । वृषा कामाभिवर्षको रथो येषां ते तथोक्ताः । वृषरश्मयः । वर्षितारो रश्मयः प्रयद्वा येषां तादृशाः । अत्याः सततगामिनोऽस्मत्चांचो ऽस्मान्प्रत्वांचंतो गच्छंतो वृषणो नित्यतरुणा वज्रवाहो ऽस्मादीन्यायुधानि वहतः सुयुजः शोभनयोजनाः ॥

आ ते वृषन्वृषणो द्रोणमस्युघृतमुषो नोर्मयो मदंतः ।

इंद्र प्र तुभ्यं वृषभिः सुतानां वृष्णे भरति वृषभाय सोमं ॥ २० ॥

आ । ते । वृषन् । वृषणः । द्रोणं । अस्युः । घृतमुषः । न । ऊर्मयः । मदंतः ।

इंद्र । प्र । तुभ्यं । वृषभिः । सुतानां । वृष्णे । भरति । वृषभाय । सोमं ॥ २० ॥

हे वृषन् कामानां वर्षितरिन्द्र वृषणः सेक्रारो युवानस्त्वदीया अथा घृतमुषो नोर्मयो घृतमुदकं मिंचतः सामुद्रास्तरगा इव मदंती हृष्यतो मत्ताः संतप्ते त्वदीयं द्रोणं द्रुममयं रथमास्युः । आतिष्ठत । अतस्त्वमाग क्वति भावः । कुत इत्यत आह । हे इंद्र वृष्णे युने नित्यतरुणाय वृषभाय कामानां वर्षयित्रे तुभ्यं वृषभिः कामाभिवर्षक्योवभिः सुतानामभिपुताना सोमानां मध्ये त्वज्जागरूप सोमं यस्मादध्वर्यवः प्र भरति प्रहरति होमार्थं प्रणयति तस्मादागच्छत्वर्थः ॥ ॥ १९ ॥

वृषासि दिवो वृषभः पृथिव्या वृषा सिंधूनां वृषभः स्तियानां ।

वृष्णे त इदुर्वृषभ पीपाय स्वादु रसो मधुपेयो वराय ॥ २१ ॥

वृषा । असि । दिवः । वृषभः । पृथिव्याः । वृषा । सिंधूनां । वृषभः । स्तियानां ।

वृष्णे । ते । इदुः । वृषभः । पीपाय । स्वादुः । रसः । मधुपेयः । वराय ॥ २१ ॥

हे इंद्र त्वं दिवो बृहन्नोक्तस्य वृषासि । हविर्भिः सेक्रा भवसि । पृथिव्या भुमेश वृषभः कामानां वर्षिता । सिंधूनां स्यंदनश्रीमानां च नदीनां वृषा वर्षणं पुरयितासि । तथा स्तियानां संघीभुतानां स्थावरजंगमात्मनां प्राणिनां वृषभः कामानां वर्षिता भवसि । यद्वा । स्तियाः संघीभुता आपः । तासां वर्षितासि । वृषभ कामानां वर्षकं वराय श्रेष्ठाय वृष्णे सेक्रं ते तुभ्यं त्वदर्थं स्वादुर्मधुरो रसो रसनीयः प्रशस्थो रसवान्वा रसात्मको वा मधुपेयो मधुवत्यातव्य इदुः सोमः पीपाय । प्यायते । वर्धते । अतस्त्वमागत्य तं सोमं पिबति भावः ॥

अयं देवः सहसा जायमान इंद्रेण युजा पणिमस्तभायत ।

अयं स्वस्य पितुरायुधानींदुरमुणादशिवस्य मायाः ॥ २२ ॥

अयं । देवः । सहसा । जायमानः । इंद्रेण । युजा । पणिं । अस्तभायत् ।

अयं । स्वस्य । पितुः । आयुधानि । इंद्रः । अमुष्णात् । अश्वस्य । मायाः ॥ २२ ॥

देवो बीतमानोऽयमिन्द्रः सोम इंद्रेण युजा मष्ट्या सह जायमानः प्रादुर्भवन् पणिं पणित्र गवामादातार वलाख्यममुर । यद्वा । पणीनां स्वामित्वात्पणिरित्युच्यते । तममुरं सहसा बलिनास्तभायत । अस्तभात् । न्यबधत । अपि च स्वस्य धनस्य गोरूपस्य पितुः पालयितुरश्वस्यामुवकरस्य वलस्यायुधानि वज्रादीन्यमुष्णात् । अपा हरत । तदीया मायाद्यामुष्णात् । हे इन्द्र त्वत्सख्यबलादेतत्सर्वं सोमः कृतवान् अतस्तव महिमा केन वर्णयितुं शक्यत इतीन्द्रमुतिः ॥

अयमकृणोदुपसः सुपत्नीरयं सूर्यं अदधाज्योतिरंतः ।

अयं त्रिधातुं दिवि रोचनेषु चितेषु विंदंतमृतं निगृह्णं ॥ २३ ॥

अयं । अकृणोत् । उपसः । सुऽपत्नीः । अयं । सूर्यं । अदधात् । ज्योतिः । अंतरिति ।

अयं । त्रिऽधातुं । दिवि । रोचनेषु । चितेषु । विंदंतं । अमृतं । निऽगृह्णं ॥ २३ ॥

अयं सोम उपस उपःकालान् सुपत्नीः शोभनः पतिः पालकः सूर्यो यामामुपसा तादृशीरकृणोत् । अकरोत् । अयमेव सूर्यं सूर्यमंडलं तृतीये ज्योतिर्मजोऽदधात् । निहितवान् । त्रिधातुं सवनत्रयरूपेण त्रिप्रकारमय न्तराक्षः सोमो दिवि बुल्लोके रोचनेषु रोचमानेषु चितेषु तृतीये स्थाने ततः पितृषु देवेषु निगृह्णन् नितरा गृहमदृश्यतया वर्तमानसमृतममृतत्वकारणं पीयूषं विदत् । अविदत् । अलभत । हे इन्द्र त्वत्साहाय्यादेवमेव सोमः कृतवान् इतीन्द्रस्य स्मृतिरधिगतया । यद्वा । इदं गृह्णन् इन्द्र एव परामुच्यते । अयमिन्द्र उपसः शोभनपतिको अकरोत् । अयमेव सूर्यं तज्योतिरदधात् । दिवि बुल्लोके रोचमानेषु त्रिस्थानगतेषु देवेषु मध्येऽयमेव द्रष्टृस्त्रिधातुं सवनत्रयात्मना त्रिप्रकारं निगृह्णन् पतिः संवृतसमृतसमरणहेतुमुत सोममविदत् । अलभत ॥

अयं द्यावापृथिवी विष्कभायदयं रथमयुनक्मप्ररश्मिं ।

अयं गोषु गच्छा पक्रमंतः सोमो दाधार दशयंचमुत्सं ॥ २४ ॥

अयं । द्यावापृथिवी उति । वि । स्कुभायत् । अयं । रथं । अयुनक् । मप्ररश्मिं ।

अयं । गोषु । गच्छा । पक्रं । अंतरिति । सोमः । दाधार । दशयंचं । उत्सं ॥ २४ ॥

अयं सोमो द्यावापृथिवी दिवं च पृथिवी च विष्कभायत् । विविधमस्थापयत् । अपि चायं सोमः सूर्यस्य च रथं मप्ररश्मिं मप्र रश्मिभिः किरणरूपेण मप्राप्य मप्रचक्रं वायुनक् । अयोजयत् । तथायं सोमो गोष्वतर्मध्ये पक्रं निष्पन्नं गच्छां प्रजया संकल्प्य पयोत्समत्सरणशीलं पयो दाधार । धारयति । दशयचं । उत्सस्य हेतुगर्भविशेषणमेतत् । उत्सरणहेतुमुतदंशमिच्छन्नुःश्रीचादिभिर्यवैरुपाययुक्तं । इदं च पदं खलिकेन सचांतरणं व्याख्यायते । चनुश्चु श्रौच च सनश्च वाक्च प्राणापानां देह इदं शरीरं । तां प्रत्यचावनुलोमो विसर्गयते तं मन्ये दशयचमुत्समिति । यद्वा । अयमिन्द्रो द्यावापृथिवी विष्कभायत् । मं मं स्थाने स्थिते अकरोत् । अयमेव मप्ररश्मिं सूर्यस्य रथमयुनक् । अयमेव द्रो गोष्वतः गच्छात्मीयं क्रमणा पक्रं पयो धारयति । एवमुतद्रार्थं सोमो दशयचं दशमव्यक्तिं द्रवायवादिभिर्यवैरुचितं गृहीतं पतमुत्समत्सरणशीलं रसं दाधार । धारयति । प्रातःसवनं एन्द्रवायवादयो दशं यद्वा गृह्णाते । तथा च ब्राह्मणं । नव प्रातयद्वा गृह्णाते नवभिर्बहिष्यवमानि भुवन्ते स्मृते स्तोमं दशमं गृह्णाति । ए० ब्रा० ३ १. इति । अन्यत्रास्मात् । दशतानध्वयुः प्रातःसवने यद्वा गृह्णातीति । तदभिप्रायेणैव दशयचमिति विशेषणं ॥ ॥ २० ॥

य आनयदिति त्रयस्त्रिंशद्बृचं द्वितीयं मूकं बृहस्पतिपुत्रस्य शयोरार्षं । पुरुतममिन्द्रपातिनचूतं त्रय मप्रकाः पादनिचूतं मध्यमः पटुश्चदतिनिचूतदित्युक्तं नृणां, त्रयस्त्रिंशन्नुष्टुपं शिष्टा गायत्र्यः । अधि बृचः पणी

नामित्यस्मिन्नंत्यं तुचं वृवृनीम तवा स्मृतये । अतः स तुचस्मद्विताकः । शिष्टास्मिन्निर्देशः । तथा चानुकांतं । य आनयत्यस्मिन्निर्देशाद्यव पुरुषतममतिनिचूदंत्यानुपुष तुचं इत्यं वृवृन्तवा देवतमिति ॥ महार्वतऽपि निक्किवन्त्यं त्यं तुचवर्जमेतस्मृत् । तथैव पचमारण्यकः । य आनयत्यपरावत इति तिस्र उक्तमा उदरति । ए० आ० ५ २. ५ । इति ॥

य आनयत्यपरावतः सुनीती तुर्वणं यदुं । इंद्रः स नो युवा सखा ॥ १ ॥

यः । आ । अनयत् । पराऽवतः । सुऽनीती । तुर्वणं । यदुं । इंद्रः । सः । नः । युवा । सखा ॥ १ ॥

य इन्द्रस्त्वर्णं यद् चेतस्वर्जा राजानो शत्रुभिर्द्वन्द्वेन प्रक्षिप्त्वा सुनीती सुनीत्या शोभनेन नयनेन पराव-
तस्मिन्निर्देशादानयत आनीतवान युवा तरुणः स इन्द्रो नोऽस्माकं सखा भवतु ॥

अविप्रे चिद्वयो दधदनाशुना चिदर्वता । इंद्रो जेता हितं धनं ॥ २ ॥

अविप्रे । चित् । वयः । दधत् । अनाशुना । चित् । अर्वता । इंद्रः । जेता । हितं । धनं ॥ २ ॥

अविप्रे चित् । विप्रेः स्तोता । तद्विलक्षणऽपि पुरुष वयोऽन्नं दधत् । इंद्रो धारयति । किम् वक्तव्यं स्तोतारं धारयतीति । स इंद्रोऽनाशुना चित् अविप्रगमनेनाण्वयताश्चन हितं शत्रुषु निहितं स्थापित धनं जेता जय-
शीलो भवति ॥ जयतेस्त्वान्नीलिकम्बुन । अतो न लोकाव्ययति पृथीप्रतिपधः ॥

महीरस्य प्रणीतयः पूर्वीरुत प्रणस्तयः । नास्य शीयंत ऊतयः ॥ ३ ॥

महीः । अस्य । प्रऽनीतयः । पूर्वीः । उत । प्रऽणस्तयः । न । अस्य । शीयंत । ऊतयः ॥ ३ ॥

अस्यद्रस्य प्रणीतयः प्रकृष्टा नीतयः प्रापणानि महीर्मह्यो महत्यो भवति । उतापि च प्रणस्तयः प्रकृष्टाः
स्तयः स्तोत्रभिः क्रियमाणाः पूर्वीर्वह्यो भवति । तथास्यद्रस्योतयो रवा न चीयंत । नापचीयंत । किंतु सर्वदा
वर्धंत एव ॥

सखायो ब्रह्मवाहसेऽचेत् प्र च गायत । स हि नः प्रमंतिर्मही ॥ ४ ॥

सखायः । ब्रह्मंऽवाहसे । अचेत् । प्र । च । गायत । सः । हि । नः । प्रऽमंतिः । मही ॥ ४ ॥

हे सखायः समानध्यानाः स्तोतारो ब्रह्मवाहमे ब्रह्मभिर्मर्वहनीयाय प्राप्तव्यधिद्रायाचत । शस्त्राणि
ग्रसत । प गायत च स्तोत्राणि । स हि स खल्विन्द्रो नोऽस्माकं मही महती प्रमतिः प्रकृष्टा बुद्धिः । ईदृश्या
बुद्धिः प्रदातव्यं ॥

त्वमेकस्य वृत्रहन्विता द्वयोरसि । उतेदृजे यथा वयं ॥ ५ ॥

त्वं । एकस्य । वृत्रऽहन । अविता । द्वयोः । असि । उत । ईदृजे । यथा । वयं ॥ ५ ॥

हे वृत्रहन् वृत्राणां शत्रूणां हतरिन्द्र त्वमेकस्य स्तोत्रद्वयोश्च स्तोत्रोरविता रक्षितासि । सर्वेषां स्तोत्राणां
रक्षको भवामीत्यर्थः । उतापि चेदृशं जनेऽप्यविता भवामि यथा यादृशा वयं त्वया रक्षिता वरुणविधपुत्रपोत्रा
अमुम । ईदृशस्यापि जनस्य त्वमेव रक्षको नास्य इत्यर्थः ॥ ॥ २५ ॥

नयसीदति द्विपः कृणोष्युक्थगंसिनः । नृभिः सुवीर उच्यसे ॥ ६ ॥

नयसि । उत । ऊं । इति । अति । द्विपः । कृणोषि । उक्थऽगंसिनः । नृऽभिः ।

सुऽवीरः । उच्यसे ॥ ६ ॥

हे इद्रेत त्वमेव द्विपो द्विष्टनति नयामि । अस्मात्प्रयसि । तारयसि । उ इति पुरकः । तथोक्थगंसिन

उक्थानि शस्त्राणि शसतः स्तोत्रनस्त्राण्येणोपि । समुद्रान्करोषि । यस्मात्त्व नृभिः स्तोत्राणां नृभिः पुरुषे
मुवीरः गोभर्तवोरैः पुत्रपाचादिभिः स्तोत्रभ्यो दातव्यरूपत इत्युच्यते स्तूयसे अतस्तानप्यस्मभ्य प्रयच्छति शेषः ॥

ब्रह्माणं ब्रह्मवाहसं गीर्भिः सखायमृग्मियं । गां न दोहसे हुवे ॥ ७ ॥

ब्रह्माणं । ब्रह्मऽवाहसं । गीऽभिः । सखायं । अृग्मियं । गां । न । दोहसे । हुवे ॥ ७ ॥

ब्रह्माणं परिवृद्धं ब्रह्मवाहसं ब्रह्मभिः स्तुतिरूपसंर्वर्धनीय सखायमस्माक सखिभुतमृग्मिय । अरसा अच ।
तदहं । स्तूयहेमित्यर्थः । एवमुतमिदं दोहसे दोग्धु गां न गामिव गीर्भिः स्तुतिभिर्हवे । आहयास्यस्मदीया
कामान्दोग्धु ॥

यस्य विश्वानि हस्तयोश्चुर्वसूनि नि द्रिता । वीरस्य पृतनापहः ॥ ८ ॥

यस्य । विश्वानि । हस्तयोः । ऊचुः । वसूनि । नि । द्रिता । वीरस्य । पृतनाऽपहः ॥ ८ ॥

वीरस्य वीर्यवतः पृतनामहः । पृतनाः शत्रुसनाः । तामामभिभवितुर्यस्यद्रस्य हस्तयोर्वाहोविश्वानि सर्वाणि
द्रिता द्रित्यपार्थिवरूपेण द्रिध वर्तमानानि वसूनि विद्वत इति न्युचुः अृपयो नितरा वदति तमिदं इव इति
पुर्वत्र सवधः ॥

वि दृह्णानि चिदद्विबो जनानां शचीपते । बृह माया अनानत ॥ ९ ॥

वि । दृह्णानि । चित् । अद्विऽवः । जनानां । शचीऽपते । बृह । मायाः । अनानत ॥ ९ ॥

हे अद्विबः । आदृणात्यन्तैर्न्यद्विबन्धः । तद्वन शचीपते इदं जनानां शत्रुणा दृह्णानि चित् दृह्णानि भिरा
र्याप पुराणि वनानि वा वि बृह । विभिध । विविधमुक्त्यर्थः । हे अनानत अप्रहीयुत सर्वोऽस्मिन्नेद
मायाश्च शत्रुभिर्निर्मिता वि बृह । विनाशय ॥

तमु त्वा सत्य सोमपा उंटं वाजानां पते । अहमहि अवस्ययः ॥ १० ॥

तं । ऊं इति । त्वा । सत्य । सोमऽपाः । उंटं । वाजानां । पते । अहमहि । अवस्ययः ॥ १० ॥

हे सत्य अवितथत्वभाव सोमपाः सोमस्य पातहे वाजानां पते अज्ञाना पालयितेवमुत हे इदं अवस्यय
श्रवोऽज्ञमात्मन इच्छेते वयं तमु त्वा तादृश त्वमिवाहमहि । आह्वयामः । सुप्त इत्यर्थः ॥ ॥ १० ॥

तमु त्वा यः पुरामिथ यो वा नृनं हिते धने । हव्यः स श्रुधी हवै ॥ ११ ॥

तं । ऊं इति । त्वा । यः । पुरा । आसिथ । यः । वा । नृनं । हिते । धने । हव्यः ।

सः । श्रुधि । हवै ॥ ११ ॥

हे इदं तमु त्वा तमेव त्वा सुप्त इति शेषः । यस्त्व पुरा पूर्वस्मिन्कानि नृयो दातय आसिथ वसुविथ
धनलाभार्थं । यो वा यश्च त्व हिते शत्रुषु निहिते धने निमित्तभुते सति नृनमवापि हव्यो दातयो वसुविथ
स त्वमस्मदीय हवै स्तोत्र श्रुधि । शृणु ॥

धीभिरवेद्विरवेतो वाजौ उंटं अवाय्यान । त्वया जेप्स हितं धनं ॥ १२ ॥

धीभिः । अवैतऽभिः । अवैतः । वाजानां । उंटं । अवाय्यान । त्वया । जेप्स । हितं । धनं ॥ १२ ॥

हे इदं धीभिः स्तुतिभिस्तद्विपक्षभिः प्रीतिज्ञ त्वयानुगृहीता वयमवेद्विरस्मदीयैरश्वैः शत्रुसवधिनो
ऽश्वान् अवाय्यान अवणीयान प्रशस्यान् वाजानां च हितं शत्रुषु निहित धनं च जेप्स । त्वदन्यथा ज्ञेयम् ॥

अभूत् वीर गिर्वणो महौ इन्द्र धने हिते । भरे विततसाय्यः ॥ १३ ॥

अभूः । उं इति । वीर । गिर्वणः । महान् । इन्द्र । धने । हिते । भरे । विततसाय्यः ॥ १३ ॥

हे वीर विविधमीरयितः शत्रूणां हे गिर्वणो गीर्मर्वणनीन्द्र हिते शत्रुषु निहिते धने निमित्तभूते सति महान् प्रवृत्तस्व भरे संशामि विततसाय्यः शत्रूणां जेताभूः ॥ ततस इति धातुर्जयार्थः कङ्गादी पठ्यते । तस्माद्वा-
पमृष्टादीणादिकः कर्तव्यप्रत्ययः ॥

या त ऊतिरमिचहन्मष्टुजवस्तमासति । तया नो हिनुही रथं ॥ १४ ॥

या । ते । ऊतिः । अमिचऽहन् । मष्टुजवऽतमा । असति । तया । नः । हिनुहि । रथं ॥ १४ ॥

हे अमिचहन अमिचाणां शत्रूणां हन्तरिन्द्र ते त्वदीया मष्टुजवस्तमातिशयेन शीघ्रजवा योतिर्गतिरसति
अस्ति तया गत्या नोऽस्माकं रथं हिनुहि । प्रेरय । शत्रुजयार्थं शीघ्रं गमय ॥

स रथेन रथीतमोऽस्माकेनाभियुग्वना । जेषि जिष्णो हितं धनं ॥ १५ ॥

सः । रथेन । रथिऽतमः । अस्माकेन । अभिऽयुग्वना । जेषि । जिष्णो इति ।

हितं । धनं ॥ १५ ॥

हे जिष्णो जयशीलेन्द्र रथीतमोऽतिशयेन रथी महारथः स त्वमस्माकिनास्मदीयिनाभियुग्वनाभियोक्ता
शत्रूणामभिभविष्या रथेन हितं शत्रुषु निहितं धनं जेषि । अस्मदर्थं जय ॥ २३ ॥

य एक इत्तमु एहि कृष्टीनां विचर्षणिः । पतिर्जज्ञे वृषक्रतुः ॥ १६ ॥

यः । एकः । इत्त । तं । उं इति । स्तुहि । कृष्टीनां । विऽचर्षणिः । पतिः । जज्ञे । वृषऽक्रतुः ॥ १६ ॥

विचर्षणिर्विग्रेषिण सर्वस्य द्रष्टा वृषकतुर्वर्षकर्मा य इन्द्र एक इदेक एव कृष्टीनां प्रजानां पतिरधिपतिर्जज्ञे
अजायत मान्यः कश्चित् तम् तमेवन्द्र हे स्तोतः स्तुहि ॥

यो गृणतामिदासिधापिरुती शिवः सखा । स त्वं न इन्द्र मृळय ॥ १७ ॥

यः । गृणतां । इत्त । आसिधः । आपिः । ऊती । शिवः । सखा । सः । त्वं । नः । इन्द्र । मृळय ॥ १७ ॥

हे इन्द्र यस्त्वमूती ऊत्या रक्षया शिवः सुखकरोऽत एव सखा मित्रभूतश्च स न गृणतासित सुवतासस्माकं
मेवापिर्वधुरासिध पुरा बभूविध स तादृशस्त्वं नोऽस्मानिदानी मृळय । सुखय ॥

धिष्व वज्रं गभस्त्यो रक्षोहत्याय वज्रिवः । ससहीष्ठा अभि स्पृधः ॥ १८ ॥

धिष्व । वज्रं । गभस्त्योः । रक्षाऽहत्याय । वज्रिऽवः । ससहीष्ठाः । अभि । स्पृधः ॥ १८ ॥

हे वज्रिवो वज्रवज्रिन्द्र गभस्त्योराक्षीययोर्हस्तयोर्वज्रं कुलिशं धिष्व । धारय । किमर्थं । रक्षोहत्याय रक्षसां
हन्तार्यं । धृत्वा च स्पृधः स्पर्धमाना अभि अभिशंवीराभुरीः मनाः ससहीष्ठाः । अत्यर्थमभिभव ॥

प्रत्नं रयीणां युजं सखायं कीरिचोदनं । ब्रह्मवाहस्तमं हुवे ॥ १९ ॥

प्रत्नं । रयीणां । युजं । सखायं । कीरिऽचोदनं । ब्रह्मवाहऽतमं । हुवे ॥ १९ ॥

प्रत्नं चिरंननं सर्वेषामाद्यं रयीणां धनानां युजं योजयितारं दातारं सखायं मित्रभूतं कीरिचोदनं
कीरीणां स्तोतृणां चोदयितारं ब्रह्मवाहस्तममतिशयेन ब्रह्मभिर्निर्वहनीयमेवविधमिन्द्रं हुवे । आहुयामि ॥

हे गतकृतो बह्विधकर्मन बह्विधप्रज्ञा वेंद्र त्वा त्वामभीमा अस्मदीया गिरः स्तुतयः प्र गीनुवुः । प्रकर्षण पुनः पुनर्गच्छति । नातिरत्र गतिकर्मा । तत्र दृष्टांतः । वत्सं न मातरः । यथा मातरौ गावो गृहे वर्तमानं वत्सं ग्रीष्ममभिगच्छति तद्वत् । यद्वा । अस्मदीया वाचस्त्वामभि नोनुवुः । अभितः शब्दयति । स्तुवति । यथा गावो वत्समभिलक्ष्य हमारव कुर्वति तद्वत् ॥ २५ ॥

दृणाशं सख्यं तव गौरसि वीर गव्यते । अश्वो अश्वायते भव ॥ २६ ॥

दुःऽनशं । सख्यं । तव । गीः । अमि । वीर । गव्यते । अश्वः । अश्वऽयते । भव ॥ २६ ॥

हे इंद्र तव त्वदीयं सख्यं सखित्वं दृणाशं दृणाशं नाशयितुमशक्यं । अतिदृढमित्यर्थः । अतो हे वीर वीरयितरिन्द्र गव्यते गामात्मन इच्छते त्वं गौरसि । गवां प्रदाता भवसि । उपचारात्कारणे कार्यशब्दः । तथाश्वायतेऽश्वानात्मन इच्छतेऽश्वो भव । अश्वप्रदो भवसि ॥

स मंदस्वा ह्यंधसो राधसे तन्वा महे । न स्तोतारं निदे करः ॥ २७ ॥

सः । मंदस्व । हि । अंधसः । राधसे । तन्वा । महे । न । स्तोतारं । निदे । करः ॥ २७ ॥

हे इंद्र स तादृशस्त्वमंधसः सोमस्य पानेन हृष्टया तन्वात्मयिन शरीरेण मंदस्व । मोदस्व । किमर्थं । महे महते राधसे धनार्थं । हि पुरणः । अपि च त्वदीयं स्तोतारं निदे निंदकाय तस्य वशं न करः । न कुर्याः ॥

इमा उ त्वा मुतेमुते नष्टांते गिर्वणो गिरः । वत्सं गावो न धेनवः ॥ २८ ॥

इमाः । उं । इति । त्वा । मुतेऽमुते । नष्टांते । गिर्वणः । गिरः । वत्सं । गावः । न । धेनवः ॥ २८ ॥

हे गिर्वणो गीर्भिवर्जनीयं मुते मुते सोमऽभिपुतेऽभिपुते मतीमा अस्मदीया गिरः स्तुतयस्त्वा त्वा नष्टते । व्याप्नुवति । धेनवो दोग्ध्यौ गावो न गाव इव वत्सं । यथा ग्रीष्म वत्सं व्याप्नुवति तद्वत् ॥

पुरुतमं पुरुणां स्तोतृणां विवाचि । वाजेभिर्वाजयतां ॥ २९ ॥

पुरुऽतमं । पुरुणां । स्तोतृणां । विऽवाचि । वाजेभिः । वाजऽयतां ॥ २९ ॥

हे इंद्र पुरुतमं पुरुणां बहूनां शत्रूणां तर्मायितारं रत्नपयितारं त्वां पुरुणां बहूनां स्तोतृणामस्माकं स्तुतिः प्राप्नोत्विति शेषः । कीदृशानां । विवाचि विविधाः स्तुतशस्त्रात्मिका वाचो यस्मिन्वाजे तस्मिन्वाजेभिर्वाजेर्हविर्नक्षत्रैर्वर्जयतां वाजयते बलवते वा त्वां कुर्वतां ॥

अस्माकमिंद्र भृतु ते स्तोमो वाहिष्ठो अंतमः । अस्मान्नाये महे हिनु ॥ ३० ॥

अस्माकं । इंद्र । भृतु । ते । स्तोमः । वाहिष्ठः । अंतमः । अस्मान् । नाये । महे । हिनु ॥ ३० ॥

हे इंद्र वाहिष्ठो वोढृतमोऽस्माकं स्तोमः स्तोत्रं ते तवांतमोऽतिकतमो भुजे । भवतु । त्वं चास्माकं महते राधे धनाय हिनु । प्रेरय ॥

अधि वृवुः पणीनां वर्षिष्ठे मूर्धन्स्थात् । उरुः कक्षो न गांग्यः ॥ ३१ ॥

अधि । वृवुः । पणीनां । वर्षिष्ठे । मूर्धन् । अस्मात् । उरुः । कक्षः । न । गांग्यः ॥ ३१ ॥

वृवुर्नाम पणीनां तक्षा । तत्सकाशाग्रस्थधनो भरद्वाजस्तदीयं दातमनेन तुचेनास्तीत् । एतच्च मनुना स्मर्यते । भरद्वाजः जुधार्तसु सपुत्रो विजने वने । बह्वीर्गोः प्रतिजयाह बुबोस्तक्ष्णो महायशः । म० १०. १०७ । इति ॥ पणनात्यणयो वर्षिष्ठ एतत्सक्षा अमुरा मा । तेषां तक्षा वृवुर्वर्षिष्ठे मूर्धन्मूर्धानं मूर्धवदुच्छ्रितं स्थलं

ऽध्यस्यात अधिष्ठतोऽभुत गांयो गंगायाः कूल उन्नते भवः कचो न कच इवोर्व्विस्तीर्णः सन् । ज्ञाततो
हीनोऽपि दातुत्वात्सर्वत्र श्रेष्ठो भवतीत्यर्थः ॥

यस्य वायोरिव द्रवद्भटा रातिः सहस्रिणी । सद्यो दानाय मंहते ॥ ३२ ॥

यस्य । वायोऽडं व । द्रवत् । भटा । रातिः । सहस्रिणी । सद्यः । दानाय । मंहते ॥ ३२ ॥

वायोरिव द्रवत् चिप्रगामिनो यस्य वृवोर्भटा कल्याणी सहस्रिणी सहस्रभंख्यायुक्ता रातिर्दानमभ्यः
मृत्तिसमय एव दानाय दानकामाय आचमानाय मर्त्यं मंहते अपचित धनं ददाति तं पुत्रमित्युत्तरस्यामृत्ति
संबधः ॥

तत्सु नो विश्वे अयं आ सदा गृणन्ति कारवः । वृवुं सहस्रदातमं मृरिं सहस्रसातमं ॥ ३३ ॥

तत् । सु । नः । विश्वे । अयः । आ । सदा । गृणन्ति । कारवः । वृवुं । सहस्रऽदातमं ।
मृरिं । सहस्रऽसातमं ॥ ३३ ॥

तत् । वृवुं नोऽस्मदीया विश्वे सर्वेऽयः मृतीनामीरयितारः कारवः स्तोतारः सदा सु मुष्टा गृणन्ति ।
अभिगृणन्ति । अभिपूवन्ति । कीदृशं । सहस्रदातममतिगृणन् सहस्रभंख्यस्य धनस्य दातार मृरिं प्राश्न यदा
परयितार सहस्रसातममतिगृणन् सहस्रभंख्यस्य स्तोत्रस्य धनस्य वा संभक्तार ॥ ३६ ॥

त्वामिद्वि चतुर्दशर्चं तृतीयं मुक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शयोरार्षभद्रं । प्रथमातृतीयाया अयुजो बृहत्सो द्विती
याचतुर्थाया युजः सतोबृहत्सः । तथा चानुकात । त्वामिद्वि पञ्च ना प्रागाथमिति ॥ मुक्तविनियोगो लैंगिकः ।
यदि श्रुतिः श्रोत्रो बृहस्पृष्टः स्यात्तदानीं निष्कवन्त्यस्यायः प्रगाथः स्तोत्रियः । मुञ्चित च । ययुर्वे बृहत्त्वामिद्वि
हवामहे । आ० ५ ५५ । इति ॥ महाव्रतऽपि निष्कवन्त्येऽयं प्रगाथः ग्रामनीयः । तथैव पंचमारण्यकं मुञ्चित
त्वामिद्वि हवामहे त्वं ह्यिद्वि चरव इति बृहत्तः स्तोत्रियानुरूपः । ऐ० आ० ५ २२ । इति ॥

त्वामिद्वि हवामहे साता वाजस्य कारवः ।

त्वां वृचेध्विदं सत्पतिं नरम्त्वां काष्ठास्वर्वतः ॥ १ ॥

त्वां । इत । हि । हवामहे । साता । वाजस्य । कारवः ।

त्वां । वृचेपुं । इदं । सत्पतिं । नरः । त्वां । काष्ठामु । अर्वतः ॥ १ ॥

कारवः स्तोतारो वयं वाजस्यातस्य साता साता संभजने निमित्तभूतं नति हे इदं त्वामिद्वि त्वामि
हवामहे । मृत्तिभिराह्वयामः । हे इदं सत्पतिं सता पालयितार श्रेष्ठ त्वा नरोऽन्येऽपि मनुष्या वृत्रधावरका
शत्रुषु सन्मु हवन्ते । आह्वयति तज्जयार्थं । अपि चार्वतोऽयस्य संबन्धिनोऽपि काष्ठामु यत्राथः कात्वा तिष्ठति तां
काष्ठामु संयामिषु युद्धकामांश्च त्वामेवाह्वयति । अतो वयं त्वामेवाह्वयाम इत्यर्थः ॥

स त्वं नश्चित्र वज्रहस्त धृष्णया महः स्तवानो अद्रिवः ।

गामश्च रथ्यमिदं संकिर सत्रा वाजं न जिग्युषं ॥ २ ॥

सः । त्वं । नः । चित्र । वज्रऽहस्त । धृष्णुऽया । महः । स्तवानः । अद्रिऽवः ।

गां । अश्च । रथ्यं । इदं । सं । किरं । सत्रा । वाजं । न । जिग्युषं ॥ २ ॥

हे चित्र चायनीय वज्रहस्त वज्रबाहो अद्रिवो वज्रवन । यदा । आह्वयार्थं नैत्यद्विरगतिः । तद्वन । एवंभूतं
धृष्णया धृष्णुः शत्रूणां धर्षयिता महो महान् स तादृशम्त्वं स्तवानोऽस्माभिः स्तूयमानः सन् गा रथ्य रथव

हनमंथं च सं किर । सम्यक् प्रयच्छ । त्रिगुणं जितवन्तं पुरुषाय भोगार्थं सचा महत्प्रभुतं वाजं नात्रमिव ।
यथा शत्रुन जितवन्तं भोगार्थं बह्वन्नं प्रयच्छसि तद्वत् ॥

महावन्तं निष्केवल्यं यः सचाहेत्यादिमुक्तशेषः शंसनीयः । मुच्यते हि । यः सचाहा विचर्षणिरिति शेषोऽयं
ते अमुं हयते इति मुक्तः । ऐ० आ० ५. २४ । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसर्वने यः सचाहेति प्रगाथो
विकल्पिकोऽनुरूपः । मुच्यते च । यः सचाहा विचर्षणः स्वादोरित्या विपूवतः । आ० ७. ४. । इति ॥

यः सचाहा विचर्षणिरिदं तं हूमहे वयं ।

सहस्रमुष्कं तुविंशृण सत्पते भवा समत्सु नो वृधे ॥३॥

यः । सचाऽहा । विऽचर्षणिः । इदं । तं । हूमहे । वयं ।

सहस्रऽमुष्कं । तुविंशृण । सत्पते । भव । समत्सु । नः । वृधे ॥३॥

य इदं सचाहा महतां शत्रूणां हन्ता विचर्षणिविशेषण सर्वस्य द्रष्टा तमिदं वयं हूमहे । स्तुतिपदराह-
यामः । उत्तरार्धः प्रत्यक्षतः । हे सहस्रमुष्कं सहस्रशफ । यां का च म्रिय संभवतिद्रो भोगलोलुपतया
मृगशीरि पर्वणि पर्वणि शफान मसर्जति कीपीतकिभिराम्नातं । तदभिप्रायेणद संबोधन । हे तुविंशृण
बह्वधन सत्पते सतां पालयितरिद्र समत्सु संगमेषु नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय भव ॥

वाधसे जनान्वृषभेवं मन्युना घृषां मीळे ऋचीपम ।

अस्माकं बोध्यविता महाधने तनूष्वप्सु सूर्ये ॥४॥

वाधसे । जनान् । वृषभाऽइव । मन्युना । घृषां । मीळे । ऋचीपम ।

अस्माकं । बोधि । अविता । महाऽधने । तनूषु । अपऽसु । सूर्ये ॥४॥

हे ऋचीपम ऋचा सम ऋग्याद्गुण रूपं प्रतिपादयति तादृश्यंपदं घृषां शत्रूणां घर्षके बाधकं मीळे
संगामे जनान्मदीयान शत्रुन वृषभेव वृषभेणैव बलवता मन्युना कौधन बाधसे । बाधस्व । तथा महाधने
सहतो धनस्य निसिक्तभृते संगामे चास्माकमविता रक्षिता बोधि । बुध्यस्व । रक्षितृत्वेनात्मानं जानीहि ।
रक्षको भवति यावत् । किमर्थं । तनूषु तनयेष्वप्सूदकेषु सूर्यं च लब्ध्वेषु सत्स्वितेषां लाभार्थं । सूर्यस्य लाभः
मंदर्शन । तदर्थमित्यर्थः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसर्वने ब्राह्मणाक्कमिन इद्र ज्येष्ठं न आ भरति प्रगाथो विकल्पिकोऽनुरूपः ।
मुच्यते च । इद्र ज्येष्ठं न आ भरा त्वा महसमा शतं । आ० ७. ४. । इति ॥

इदं ज्येष्ठं न आ भरँ ओजिष्ठं पपुरि अवं ।

येनेमे चिच्च वज्रहस्त रोदसी ओभे सुगिप्र प्राः ॥५॥

इदं । ज्येष्ठं । नः । आ । भर । ओजिष्ठं । पपुरि । अवं ।

यनं । उमे इति । चिच्च । वज्रऽहस्त । रोदसी इति । आ । उमे इति । सुऽगिप्र । प्राः ॥५॥

हे इद्र ज्येष्ठं प्रशस्यतममोऽजिष्ठमोऽजिष्ठतममतिशयेन बलकरं पपुरि पुरकं अवंऽन्नं नोऽस्मभ्यमा भर ।
आहर । प्रयच्छ । हे चिच्च घायनीय वज्रहस्त वज्रबाहो हे सुगिप्र शोभसहनुक एवंभुत हे इद्र येनाजिष्ठे पर
दृशमाने उमे रोदसी यावापृथिव्यावा प्रा आपुरससि तदन्नमा भरित्यन्वयः ॥ २७ ॥

त्वामुयमवमे चर्पणीमहं राजन्देवेषु हमहे ।

विश्वामु नो विथुरा पिन्दना वसोऽमित्रान्सुपहान्कृधि ॥ ६ ॥

त्वा । उग्रं । अवमे । चर्पणिऽमहं । राजन । देवेषु । हमहे ।

विश्वामु नः । विथुरा । पिन्दना । वसो इति । अमित्रान् । सुऽसहान् । कृधि ॥ ६ ॥

हे राजन राजमानिन्द्र देवेषु देवानां मध्य उग्रमुद्वर्गवल्न चर्पणीमहं चर्पणीनां शत्रुभूतानां प्रजानामभि
भवितारं त्वामवमे रक्षणाय हमहे । आह्वयामः । त्वं विश्वाम् सर्वाणि पिन्दना पिन्दनानि रक्षामि । पिहित
मयक्तं शब्दयत इति पिन्दनानि । प्रपोदरादिः । तानि सु मुष्टं विथुरा यथितानि बाधितानि कुरु । हे वसो
वासकंन्द्र नाऽस्मदीयानामित्रान् शत्रुषु सुपहान् सुविनाशमिवितुं शक्यान् कृधि ॥ कुरु ॥

यदिदं नाहुषीष्याँ ओजो नृम्णं च कृष्टिपु ।

यद्वा पंच शितीनां युस्ममा भर सत्वा विश्वानि पोस्याँ ॥ ७ ॥

यत् । इन्द्र । नाहुषीषु । आ । ओजः । नृम्णं । च । कृष्टिपु ।

यत् । वा । पंच । शितीनां । युस्मं । आ । भर । सत्वा । विश्वानि । पोस्याँ ॥ ७ ॥

हे इन्द्र नाहुषीषु । नहप इति मनुष्यनाम । तत्सर्वाधिनीषु कृष्टिपु प्रजाम् । आकारः समुत्थं । यज्ञो जो
वल्न नृम्ण धनं च विद्यते । यद्वा यस्म पंच पचानां शितीनां निपादपचमाश्रित्यारो वर्णाः पच शितयः । तेषां
स्वरूपं युस्म शीतमानमत्र तत्सर्वमस्मभ्यमा भर । आहर । प्रयच्छ । तथा सत्वा महति विश्वानि सर्वाणि
पोस्यानि वलानि चास्मभ्यमाहर ॥

यद्वा नृशो मघवन्दुह्यावा जने यत्पूरा कच्च वृधायँ ।

अस्मभ्यं तद्विरीहि मं नृपास्येऽमित्रान्पृत्सु तुर्यगे ॥ ८ ॥

यत् । वा । नृशो । मघऽवन । दुयो । आ । जने । यत् । पूरा । कत् । च । वृधायँ ।

अस्मभ्यं । तत् । विरीहि । मं । नृऽस्ये । अमित्रान् । पृत्ऽसु । तुर्यगे ॥ ८ ॥

हे मघवन धनवतिन्द्र तुषावतस्मज्ञे राजनि यद्वा यस्म वल्नं विद्यते द्रुह्यावा द्रुह्या चेतसाञ्च यं जने
यद्वलमस्ति । पुरावतस्मज्ञे नृपं च यत्कच्च यत्किंचन वृण्य वीर्यं विद्यते तत्सर्वमस्मभ्य स्तोतृभ्यः न मस्यविरीहि ।
प्रयच्छ । कदा । नृमह्यं नृभिर्योदृभिः । सोढये युद्धं प्रवृत्ते । किमर्थं । पृत्सु पृतनासु मघासंज्ञमित्रान् शत्रुन तुर्यगे
तुर्वितुं हिमितुं ॥

चानुर्विशिकेऽहनि निष्कवल्न इन्द्र विधात्विति विरूपस्य सामप्रगाथः शमनीयः । भुवि च । इन्द्र विधातु
शरणं त्वमिन्द्र प्रवृत्तिपु । आ० १. ३ । इति ॥

इन्द्रं विधातुं शरणं चिंवरुथं स्वस्तिमत ।

छर्तिर्यच्छ मघवन्मथ मद्यं च यावया दिद्युमेभ्यः ॥ ९ ॥

इन्द्रं । चिऽधातुं । शरणं । चिऽवरुथं । स्वस्तिऽमत ।

छर्दिः । यच्छ । मघवन्तऽभ्यः । च । मद्यं । च । यावय । दिद्युं । एभ्यः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र विधातुं विप्रकारं विभुमिकं त्रिवरुथं वयाणां शीतातपवर्षाणां वारकं स्वस्तिमदविनाशयुक्तं

कृदिष्कदिष्मदाक्कादनयुक्तमेवंगुणविशिष्टं शरणं गृहं मघवज्ज्ञाय । मघं हविलक्ष्णं धनं । तद्वज्ज्ञायाम्मदीयेभ्यो
महा भरद्वाजाय च यच्छ । देहि । अपि चैभ्यः सकाशाद्विद्युं शत्रुप्ररितं द्योतमानमायुधं यवय । पृथक्कुरु ॥

ये गव्यता मनसा शत्रुमादभुरभिप्रघ्नन्ति धृष्णया ।

अथ स्मा नो मघवन्निद्रुर्गिर्वणस्तनूपा अंतमो भव ॥ १० ॥

ये । गव्यता । मनसा । शत्रुं । आऽदभुः । अभिऽप्रघ्नन्ति । धृष्णया ।

अथ । स्म । नः । मघऽवन । इंद्र । गिर्वणः । तनूऽपाः । अंतमः । भव ॥ १० ॥

ये जना गव्यता शत्रूणां गा इक्षता मनसा युक्ताः संतः शत्रुं शातयितारं वैरिणमादभुः अहिंसिषुः । ये
च धृष्णया धृष्णवो धृष्टाः संतोऽस्मीनभिलक्ष्य प्रघ्नन्ति प्रकपेण हिंसन्ति हे मघवन धनवन गिर्वणो गिरां
संभक्तारिद्रु अथ स्मास्मिन्काले तेभ्यः सकाशात् नोऽस्माकं तनुपास्तनुनां शरीराणां रक्षिता सन् अंतमोऽस्मि
कतमो भव ॥ १० ॥

अथ स्मा नो वृधे भवेदं नायमेवा युधि ।

यदंतरिक्षो पतयति पर्णिनो दिद्यवस्तिग्ममूर्धानः ॥ ११ ॥

अथ । स्म । नः । वृधे । भव । इंद्र । नायं । अथ । युधि ।

यत् । अंतरिक्षो । पतयति । पर्णिनः । दिद्यवः । तिग्मऽमूर्धानः ॥ ११ ॥

हे इंद्र अथ स्म तदानीं नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय भव । अपि च नायं योऽस्माकं नयो नेता युधि युद्धे
तमयव । रक्ष । तदेत्युक्तं कदेत्यत आह । पर्णिनः पक्षवत्तिग्ममूर्धानस्तीक्ष्णास्या दिद्यवो दीप्ता वाणा यव
दातरिक्षे व्योम्नि पतयति शत्रुभिर्विच्छेष्टाः पतन्ति तदानीं वृधे भवत्यन्वयः ॥

यच्च शूरासस्तन्वो वितन्वते प्रिया शर्म पितृणां ।

अथ स्मा यच्छ तन्वेऽं तने च हृदिर्चित्तं यावय द्वेषः ॥ १२ ॥

यच्च । शूरासः । तन्वः । विऽतन्वते । प्रिया । शर्म । पितृणां ।

अथ । स्म । यच्छ । तन्वे । तने । च । हृदिः । अचित्तं । यावय । द्वेषः ॥ १२ ॥

यच्च यस्मिन्काले शूरासः शूराः शौर्यवतो योद्धारस्तन्वः स्वकीयानि शरीराणि वितन्वते विस्तारयन्ति
स्वामिनो जयाय शत्रूणां पुरतो दर्शयन्ति । तथास्मिन्काले प्रिया प्रियाणि शर्म शर्माणि स्थानानि पितृणां
जनकानां संबन्धीनि । तिरज्जितानीति यावत् । एतानि च वितन्वते शत्रूणां पुरस्ताद्विस्तारयन्ति । परित्यजतीति
यावत् । अथ स्मास्मिन्काले तन्वे शरीराय तने तनयाय च कृदिष्कदादनमायुधानां निवारकं कवचमचित्तं
शत्रुभिरज्ञातं यथा भवति तथा यच्छ । प्रयच्छ । शत्रुज्ञानात्पूर्वमेव देहीत्यर्थः । अपि च द्वेषो द्वेष्टुं शत्रुन्यायय ।
तेभ्यो वियोजय ॥

यदिंद्रुं सर्गे अर्वतश्चोदयासे महाधने ।

असमने अध्वनि वृजिने पथि श्येना इव श्रवस्यतः ॥ १३ ॥

यत् । इंद्र । सर्गे । अर्वतः । चोदयासे । महाऽधने ।

असमने । अध्वनि । वृजिने । पथि । श्येनान्ऽइव । श्रवस्यतः ॥ १३ ॥

हे इन्द्र महाधने जेतव्यस्य महतो धनस्य निमित्तं महति संयामे मर्गे उद्योगे सत्यममने विषमेऽस्मान्
मार्गेऽर्षतोऽस्मदीयानश्वान्यदा चोदयामि प्रेरयामि । वृजिनं कुटिले पाथि मार्गेऽतरि च लक्षणं यवस्यतः
श्रवोऽन्नमामि परमात्मन इच्छतः श्वेनानिव यथामिपार्थिनः श्वेना अतरि च ग्रीधं गच्छति तथास्मदीया
नश्वान्यदा त्वं ग्रीधं गमयामि तदानीमस्माकं तन्व तनयाय च कर्दिर्यच्छति पूर्वस्यामुचि संबधः ॥

सिंधूरिव प्रवणं आप्नुया यतो यदि क्रोशमनु प्वणि । .

आ ये वयो न वर्वृत्यामिपि गृभीता बाह्वोर्गवि ॥ १४ ॥

सिंधूनऽडव । प्रवणे । आप्नुऽया । यतः । यदि । क्रोशं । अनु । स्विनि ।

आ । ये । वयः । न । वर्वृतति । आमिपि । गृभीताः । बाह्वोः । गवि ॥ १४ ॥

उक्तस्त्रिवार्यस्यातिशयप्रतिपादनार्थेयं । प्रवणे निरुद्धे सिंधूनिव नद्योऽस्मान् नदीरिव आप्नुया ग्रीधं यतो
गच्छतोऽश्वान हे इन्द्र यदि चोदयामि प्रेरयामि । कदा । क्रोशमनु । क्रोश इति भयनाम । भयमनुलभ्य स्विनि
स्विन आक्रोशं मति । कीदृशान्ऽश्वाः । बाह्वोर्बाह्वमूलयोगं गृभीताः । कक्ष्या वदा येऽश्वा गवि गोरूपे धनं
जतव्ये यथा वर्वृतति पुनः पुनरावर्तते । आमिपि ममि ममि यहीतव्ये मति वयो न यथा श्वेनादयः पविणः
पुनः पुनरावर्तते तद्वत् । एवमुतानश्वान भयं क्रोशं मति यदा त्वं प्रेरयामि तदानीमस्मदीयस्य कर्दिर्यच्छति
प्रयच्छति संबधः । यद्यप्युपयुक्तं प्रसक्तिर्नास्ति तथापि राजपुरोहितत्वेन राजकीयानां पुरुषाणां जयः प्रार्थ्यत
इति न कश्चिद्विरोधः ॥ ॥ २० ॥

स्वादुरित्येकविंशद्वचं चतुर्थं मूक्तं भरद्वाजपुत्रस्य गम्यार्थं । प्रस्लोक इत्थित्येषा त्रिपदा दशाश्वानित्यनुप
दश रथानिति गायत्री महि राध इति द्विपदा द्वाकादशका युजानां हरितित्येषा बृहती दिवस्पृथिव्या इति
जगती शिष्टास्त्रिपदा । आदितः पचानामुचा सोमो देवता । अग्न्यति जेवमित्यर्धे प्रथमपादे देवा उत्तरस्य
भूमिस्मृतीयस्य बृहस्पतिश्चतुर्थस्य इन्द्रः । प्रस्लोक इत्याद्याशतस्रः स्रज्यपुत्रस्य राज्ञो दानस्मृतिरूपत्वात्तद्देवाकाः ।
वनस्पतौ वीर्यं इत्ययं तुचो रथदेवत्वः । उप आमयति तुचो द्दुर्मिदेवत्वः । समशपणा इत्यर्धे चण्डः । शिष्टा
इन्द्रदेवताकाः । तथा चानुक्राता । स्वादुरेकविंशद्वचः पचादा सोमस्योऽग्न्युत्थार्धे चानुक्रातवतः प्रस्लोक इति
त्रिपदानुपुष्ट्यायत्री द्विपदा मार्जयस्य प्रस्लोकस्य दानस्मृतिः परां तुचो रथद्दुर्मिदेवत्वात्तद्देवाकाः । युजानां
बृहती दिवस्पृथिव्या जगती ॥ आप्रिमाकृत आदितश्चतस्रः शमनीयाः । भुवित च । स्वादुरित्येकविंशद्वचमिति
चतस्रो मध्ये चाह्वान । आ० प २० । इति ॥

स्वादुष्किलायं मधुमाँ उतायं तीव्रः किलायं रसवाँ उतायं ।

उतो न्वस्य पपिवांसुमिदं न कश्चन सहत आहवेपु ॥ १ ॥

स्वादुः किल । अयं । मधुऽमान । उता । अयं । तीव्रः । किल । अयं । रसऽवान । उता । अयं ।

उतो इति । नु । अस्य । पपिऽवांसं । हं । न । कः । चन । सहते । आऽहवेपु ॥ १ ॥

अयमभिपुतः सोमः स्वादुराम्वादनीयः किल भवति । उतापि च मधुमात्राधुर्यवाशाय सोमो भवति ।
तथायं सोमस्तीव्रः किल मदोत्पादने तीक्ष्णः खलु भवति । उतापि चायं सोमो रसवान् मारवाय भवति ।
अनेन वाक्यचतुष्टयेन सोमस्य माधुर्यातिशयस्य च प्रतिपादितं । उतो अपि चायं सोमस्य ॥ द्वितीयार्थे पठो ॥
रस सोमं पपिवांसं पीतवर्तमिन्द्रमाहवेपु संयामि न कश्चन न कोऽपि सहते । अभिभवति । नु इति पुरकः ॥

अयं स्वादुरिह मदिष्ट आसु यस्येदो बृहत्स्य प्रमादं ।

पुरुणि यश्चात्ता गंवरस्य वि नवति नव च दस्योऽहं ॥ २ ॥

अयं स्वादः । उह । मदिष्ठः । आस । यस्य । उदः । वृचऽहत्ये । ममाद ।

पुरुणि । यः । च्यान्ता । शंवरस्य । वि । नवति । नव । च । देह्यः । हन ॥ २ ॥

इहामिन्यज्ञाय सोमः स्वादुरास्वादितः पीतः मन मदिष्ठोऽतिशयेन मदयिताम । बभूव । यस्य सोमस्य पानेनद्रो वृचहत्ये वृचहननकानि ममाद मत्तो बभूव । यः सोमः शंवरस्यामुरस्य पुरुणि वहन् च्यान्ता च्यान्तानि च्यान्तानि जघान । तथा देह्यो दिग्धा उपचिता आसुरीः पुरीः तदीयान देहान वा नवति नव च नवोत्तरनवतिसंख्याका यः सोमो वि हन व्यहन अयं सोम इति प्रथमपादेन संबधः ॥

अयं मे पीत उदियति वाचमयं मनीषामुगतीमजीगः ।

अयं पुरुर्वीरिमिमीत धीरो न थाभ्यो भुवनं कच्चनारे ॥ ३ ॥

अयं मे । पीतः । उत । उदयति । वाचं । अयं । मनीषां । उगतीं । अजीगरिति ।

अयं । पट् । उर्वीः । अमिमिमीत । धीरः । न । थाभ्यः । भुवनं । कत् । चन । आरे ॥ ३ ॥

अयं सोमः पीतः मन मे मम वाचमुदियति । उन्नमयति । अयमेव सोम उगतीं कांता मनीषां वृष्टिमुदजीगः । उन्नारयति । प्रकाशयति ॥ गृ निगरण इत्यस्मागयंताङ्गि चङि रूपं ॥ अपि चायं धीरो धीमान् सोमः पुरुर्वीः पणसोर्वीरहमस्यान्तु याश्च पृथिवी चाहश्च रात्रिश्चापद्यापधयश्चेति प्रतिपादिता युपृथिव्याशाः पडिमिमीत । निमित्तवान् । थाभ्य उर्वीभ्य आर द्रं विप्रकृष्ट देशं कच्चन किचन भुवनं भुतजातं न भवति अपि त्वामिव सर्वं भुतजातं वर्तते तादृशीरुर्वीनिमित्तवान् ॥

अयं स यो वरिमाणं पृथिव्या वर्ष्माणं दिवो अकृणीदयं सः ।

अयं पीयूषं तिसृषु प्रवत्सु सोमो दाधारोर्वंतरीशं ॥ ४ ॥

अयं । सः । यः । वरिमाणं । पृथिव्याः । वर्ष्माणं । दिवः । अकृणीत् । अयं । सः ।

अयं । पीयूषं । तिसृषु । प्रवत्सु । सोमः । दाधार । उरु । अंतरीशं ॥ ४ ॥

स खन्वयं सोमो यः पृथिव्या वरिमाणमुरुत्वं विमृतत्वमकृणीत अकरोत् । तथायं सोमो दिवो युलोकस्य वर्ष्माणं संहतत्वं दृढत्वमकृणीत अकरोत् । अयं सोमः स हि भवति । अपि चायं सोमस्त्रिष्वोषधीष्वप्सु गोषु च प्रवत्सु प्रकृष्टास्वेताम् पीयूष रसं दाधार । धारयति । तथोरु विलीगंमंतरीशं च धारयति । तथा च सवातरं । त्वमिमा आपधीः सोम विश्वास्त्वमपो अजनयस्त्व गाः । त्वमा ततंधोर्वंतरिज । ऋग्वे० १. ०१. २० । इति ॥

अयं विदच्चिदृशीकमणः शुक्रसंघनामुपसामनीके ।

अयं महान्सहता स्कंभनेनोद्यामस्तभ्रावृषभो मरुत्वान् ॥ ५ ॥

अयं । विदत् । चिच्ऽदृशीकं । अणः । शुक्रऽसंघनां । उपसां । अनीके ।

अयं । महान् । सहता । स्कंभनेन । उत । घां । अस्तभ्रात् । वृषभः । मरुत्वान् ॥ ५ ॥

अयं सोमश्चिदृशीकं विचिचदृशनं यद्वाचयत्वेन दर्शनीयमणः सर्वस्य प्रेरकं सोमं ज्योतिर्विदत् । षंभयति । कस्मिन्कानि । शुक्रमद्यना शुक्रं निर्मलमंतरिक्षं सद्य रदं यामां तामामुपसामनीके प्रमुत्वे । उपःकाल इत्यर्थः । अपि च महान् प्रवृद्धोऽयं सोमो सहता म्बविष्टेन स्कंभनेन संभतसाधनेन मध्यवर्तिनांतरिक्षेण यां युलोकमुदस्तभ्रात् । ऊर्ध्वमस्थापयत् । यथाधो न पतति तथातरिक्षं तस्याधारत्वेन कृतवानित्यर्थः । कीदृशः सोमः । वृषभो वृष्टिर्जनयिता । सोमाङ्गत्या हि वृष्टिर्जन्यते । मरुत्वात्सर्ववृष्टिर्भूतः ॥ ३० ॥

धृषत्पिब कलशे सोममिन्द्र वृत्रहा शूर समरे वसूनां ।

माध्यंदिने सर्वने आ वृषस्व रयिस्थानो रयिमस्मामु धेहि ॥ ६ ॥

धृषत् । पिब । कलशे । सोमं । इन्द्र । वृत्रऽहा । शूर । संऽश्चरे । वसूनां ।

माध्यंदिने । सर्वने । आ । वृषस्व । रयिऽस्थानः । रयिं । अस्मामु । धेहि ॥ ६ ॥

हे शूर शौर्यवतिन्द्र वृत्रहा वृत्राणामावरकाणां शत्रूणां हता त्वं वसुना धनानां समरे संयामि निमित्तंभुते भूति कलशे द्रोणकलशेऽवस्थितं सोमं धृषत् धृष्टं यथा भवति तथा पिब । अपि च माध्यंदिने सवन आ वृषस्व । आसिंचस्व । जठर सोमेन पुरय । सर्वद्रं हि माध्यंदिनं सवनं । किंच रयिस्थानो रयीणा धनानां स्थानभुतस्त्वं रयिं धनमस्मामु धेहि । धारय ॥

इन्द्र प्र णः पुरणतेव पश्य प्र नो नय प्रतरं वस्यो अच्छ ।

भवा सुपारो अतिपारयो नो भवा सुनीतिरुत वामनीतिः ॥ ७ ॥

इन्द्र । प्र । नः । पुरणताऽइव । पश्य । प्र । नः । नय । प्रऽतरं । वस्यः । अच्छ ।

भव । सुऽपारः । अतिऽपारयः । नः । भव । सुऽनीतिः । उत । वामऽनीतिः ॥ ७ ॥

हे इन्द्र त्वं पुरणतेव पुरतो गतव नोऽस्मान् प्र पश्य । प्रकर्षणत्वम् । यथा मार्गरेण कः स्वयं पुरतो गच्छन् नुगच्छतो रक्षणीयान् पथिकान्पश्यति तथा पश्यत्वर्थः । तथा वस्यो वसीयः अष्ट धनमन्त्राभिमुख्येन प्रतरं प्रकृष्टतरमतिशयेन प्र णय । अस्मान्प्रापय । तथा सुपारः सुप्र पारयिता दुर्गमस्मारयिता भव । तथा नोऽस्मान् सोतृनतिपारयः । शत्रुनतिप्रासय । सुनीतिः शोभननयनप्राप्ताक भव । उतापि च वामनीतिर्वामाना वमनीयानां धनानां नेता भव । यद्वा । अस्मदर्थं अष्टप्रापणो भव ॥

इन्द्रं पश्यावृत् न इत्येषा वपाया याज्ञा । सुवितं च । उरुं नो लोकमनु नेपि विद्वान् प्र समाहितं पुरुषत शत्रुन । आ० ३ । ७ । इति ॥ होत्रकैः सटः प्रमर्षणममयेऽप्येषा जप्या । सुवितं च । उरुं नो लोकमनु नेपि विद्वानिति जपेतः । आ० ५ । ३ । इति ॥ चानुर्विशिकेऽहन्यहर्गणेषु च द्वितीयादिष्वहःसु माध्यंदिनसवनेऽक्षावाक स्त्रिया चारमणीया । सुवितं च । उरुं नो लोकमनु नेपि विद्वानिति कद्वश आरमणीयाः । आ० ७ । ४ । इति ॥

उरुं नो लोकमनु नेपि विद्वान्स्वर्वाज्योतिरभयं स्वस्ति ।

चृध्वा तं इन्द्र स्यविरस्य वाह उपं स्थयाम शरणा वृहता ॥ ८ ॥

उरुं । नः । लोकं । अनुं । नेपि । विद्वान् । स्वःऽवत । ज्योतिः । अभयं । स्वस्ति ।

चृध्वा । ते । इन्द्र । स्यविरस्य । वाह । इति । उपं । स्थयाम । शरणा । वृहता ॥ ८ ॥

हे इन्द्र विद्वान् ज्ञानस्त्वमुरु विस्तीर्णं लोकं स्थानं स्वर्गाख्यं नोऽस्माननु नेपि । अनुगमये । तथा सर्वतः खवदभयं मयिरहितं ज्योतिश्च स्वस्ति जमेणानु नेपि । अस्माननुगमये । हे इन्द्र श्वावरस्य स्थूलस्य वृद्धस्य ते तव संवधिनाचृध्वा दग्नीया वृहता महाता वाह त्वदीया हस्ती शरणा शरणा रक्षका रक्षकतयोप स्थयाम । उपातष्ठमे । मेवमहि ॥

वरिष्ठे न इन्द्र वधुरे धा महिष्ठयोः जतावन्नशयोरो ।

इषमा वक्षीषां वषिष्ठां मा तस्तारीन्मघवन्नायो अयः ॥ ९ ॥

वरिष्ठे । नः । इन्द्र । वंधुरे । धाः । वहिष्ठयोः । शतं ऽवन् । अश्वयोः । आ ।
इषं । आ । वृष्टि । इषां । वर्षिष्ठां । मा । नः । तारीत् । मघं ऽवन् । रायः । अर्यः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र वरिष्ठ उन्नतमे विस्तीर्णतमे वंधुर आत्मीये रथे नोऽस्मान् धाः । धेहि । धारय । अपि च हे शतावन शनसंख्यधनेन्द्र वहिष्ठयोर्वोद्धृतमयोः । आकारः समुच्चये । अश्वयोरा त्वदीययोरश्वयोश्चास्मान् धारय । तथेयामन्त्रानां मध्ये वर्षिष्ठां वृद्धतमामिषमन्नमा वृष्टि । अस्मदर्थमावह । आनय । हे मघवन धनवन्निद्र अर्यो धनस्य स्वाम्यन्यः कश्चिन्नोऽस्माकं रायो धनानि माः तारीत् । मा हिमीत ॥

इन्द्रं मृळु मय्यं जीवातुमिच्छ चोदय धियमयसो न धारां ।
यत्किं चाहं त्वायुरिदं वदामि तज्जुपस्व कृधि मां देववैतं ॥ १० ॥
इन्द्र । मृळु । मय्यं । जीवातुं । इच्छ । चोदय । धियं । अयसः । न । धारां ।
यत् । किं । च । अहं । त्वाऽयुः । इदं । वदामि । तत् । जुपस्व । कृधि । मा । देवऽवैतं ॥ १० ॥

हे इन्द्र मृळु । मृळय । अस्मान् सुखय । जीवातुं जीवनीयधं च मय्यं दातुमिच्छ । तथा धियं बुद्धिं चोदय । स्मृतिविषयां कर्मविषयां वा प्रेरय । तीक्ष्णीकुरु । अयसो न धारामयोमयस्य स्वज्ञादिधारामिव । मा यथा मृळ्मा, तद्वत्सुखविषयां धियं चोदयेत्यर्थः । किंच त्वायुस्त्वामात्मन इज्जन इदमिदानीं यत्किंचनाहं वदामि समीचीनमसमीचीनं वा तज्जुपस्व । मा मां च देववैतं रक्षकदेवैरुपेतं कृधि । कुरु ॥ ३१ ॥

आयुष्कामेष्ट्यामिन्द्रस्य चातुस्वातारमित्यनुवाक्या । सुवितं च । चातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं मा ते अस्यां महमावन्परिणी । आ० २. १०. । इति ॥

चातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं हवेहवे सुहवं शूरमिन्द्रं ।
ह्रयामि शक्रं पुरुहूतमिन्द्रं स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्रः ॥ ११ ॥
चातारं । इन्द्रं । अवितारं । इन्द्रं । हवेऽहवे । सुहवं । शूरं । इन्द्रं ।
ह्रयामि । शक्रं । पुरुहूतं । इन्द्रं । स्वस्ति । नः । मघऽवा । धातु । इन्द्रः ॥ ११ ॥

चातारं शत्रुभ्यः पालयितारमिन्द्रमाह्रयामि । तथावितारं कामेक्षार्पयितारमिन्द्रमाह्रयामि । हवे हवे सर्वेष्वहवनेषु सुहवं सुविनाह्रातुं शक्रं शूरं शौर्यवतं शक्रं सर्वकार्येषु शक्रं पुरुहूतं पुरुभिर्बलभिः पालनार्थमाहृतमेवविधमिन्द्रं ह्रयामि । आह्रयामि । एवमाहृतो मघवा धनवान् म इन्द्रः स्वस्थविनाश नोऽस्माभ्यं धातु । ददातु । यदा । अस्माकं विदधातु ॥

इन्द्रः सुचामा स्ववाँ अवीभिः सुमृळीको भवतु विश्ववेदाः ।
वाधतां द्वेषो अभयं कृणोतु सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ १२ ॥
इन्द्रः । सुचामा । स्वऽवान् । अवैऽभिः । सुऽमृळीकः । भवतु । विश्वऽवेदाः ।
वाधतां । द्वेषः । अभयं । कृणोतु । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ १२ ॥

सुचामा सुष्ठु चाता स्ववान्धनवान् म इन्द्रोऽवीभी रक्षतिः सुमृळीकः सुष्ठु सुखयिता भवतु । तथा च विश्ववेदाः सर्वधनः सर्वविद्वान्वा स इन्द्रो द्वेषो द्वेषुन् शत्रून् बाधतां । हिनस्तु । अभयं भयरहितं चास्माकं कृणोतु । करोतु । वयं च तत्प्रसादात्सुवीर्यस्य शोभनवीर्यस्य पतयः स्याम । भवेम ॥

तस्य वयं सुमती यज्ञिषस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ।
 स सुचामा स्ववाँ इद्रे अस्मे आरात्तुद्वेषः सन्तुतयुयोतु ॥ १३ ॥
 तस्य वयं सुमती । यज्ञिषस्य अपि । भद्रे । सौमनसे । स्याम ।
 सः । सुचामा । स्ववान । इद्रे । अस्मे इति । आरात् । चित् । द्वेषः । सन्तुतः । युयोतु ॥ १३ ॥

यज्ञिषस्य यज्ञार्हस्य सुमती गोभनायामनुयहात्मिकायां वृद्धी वयं स्याम । तद्विषयभुता भवेम । तथा
 भद्रे कन्याणि सौमनसे सुमनसो भावेऽपि तदीय स्याम । भवेम । स इद्रेऽस्मात्पुन्यहात्मिकां वृद्धिं सौमनस्य
 च करोत्वित्यर्थः । सुचामा मुपु वाता स्ववान्मवान स इद्रेऽस्मात् अस्मन् आरात्तु दूरदेश एव द्वेषो द्वेषून
 सन्तुतः । अतर्हितनामेतत् । अतर्हितानुयोतु । पृथक्करोतु ॥

अव त्वे इदं प्रवतो नोर्मिगिरो ब्रह्माणि नियुतो धवन्ते ।
 उरु न राधः सवन्ता पुरुष्यपो गा वज्रिन्युवसे समिदृन् ॥ १४ ॥
 अव त्वे इति । इदं । प्रवतः । न । ऊर्मिः । गिरः । ब्रह्माणि । निऽयुतः । धवन्ते ।
 उरु । न । राधः । सवन्ता । पुरुषि । अपः । गाः । वज्रिन् । युवसे । सं । इदृन् ॥ १४ ॥

हे इदं त्वे त्वां नियुतः स्तोतुर्गिर उक्थात्मिका वाचो ब्रह्माणि समरूपाणि गोवाणि चाव धवन्ते ।
 अवगच्छति । तत्र दृष्टातः । ऊर्मिर्जनमघः प्रवतो न प्रवणदेशानिव । यथोक्तात्म्यलातिम्वदेश ग्रीधं
 गच्छति तद्वत् न शब्दः समुच्चये । उरुकाणि वज्र राधो राधासि च हविर्लज्जानि धनानि पुरुषि ब्रह्मणि
 सवन्ता सवन्तानि वहवोऽभिपूताः सोमाश्च त्वामिवाभिगच्छति । हे वज्रिन वज्रवज्रिद्र अपो वसतीवर्याख्या गा
 गोविकारान श्रुतदध्यादीन् श्रपणार्थानिदृन् सोमाश्च स युवसे । सम्यक् मिश्रयामि । त्वा यष्टु वसतीवरीभि
 रभिपूत्य तं सोममाशिरादिभिः श्रपणद्रव्यैः संस्कर्षतीत्यर्थः ॥

क इ स्तवत्कः पृणात्को यजति यद्यमिन्मघवा विश्वहावेत् ।
 पादाविव प्रहरन्नन्यमन्यं कृणोति पूर्वमपरं शचीभिः ॥ १५ ॥
 कः । ई । स्तवत् । कः । पृणात् । कः । यजति । यत् । उग्रं । इत् । मघऽवा । विश्वहा । अवेत् ।
 पादोऽडव । प्रऽहरन् । अन्यंऽअन्यं । कृणोति । पूर्व । अपरं । शचीभिः ॥ १५ ॥

कः स्तोतमेनमिदं स्तवत् । श्रूयात् । स्तोतुं शक्नुयात् । को वा पृणात् । एन प्रीणयत् । कस्य यजति । एन
 हविर्भिर्यजति । यश्चादिदं, मघवा धनवानिद्र उग्रमिदं नृणामेव विश्वहा सर्वदावेत् आत्मानं वेत्ति जानाति
 सर्वदोष एव भवति तस्मात्कारुण्येन न कोऽप्यन स्तोतुं प्रीणयितुं यष्टु वा शक्नोतीति भावः । इतोऽपि नृत्या
 देरविषय इत्याह यस्मादयमिद्रः शचीभिराक्षीयाभिः प्रज्ञाभिः पूर्वं प्रथमभातिन संन स्तोतारमपर पश्चा
 द्वाविनं चान्यमन्य परस्परव्यतिर्हारेण कृणोति करोति । यः प्रथमभावी मुख्यः स्तोता त जघन्य करोति यश्च
 जघन्यः स्तोता तं मुख्य करोति । तत्र दृष्टातः । प्रहरन् पादाविव । यथा पादा प्रहरन् मणिं प्रतिपल पूर्वपः
 पूर्व पादमपरं करोत्यपरं च पूर्वं तद्वत् । अतोऽपि कारणादिद्रः नृत्यादेरविषय इति भावः । एतदादिकेन
 पञ्चर्चनेद्रस्यातिस्त्रातंय प्रतिपाद्यते ॥ ॥ ३० ॥ •

शृण्वे वीर उग्रमुग्रं दमप्यन्नन्यमन्यमतिनेनीयमानः ।
 एधमानद्विभयस्य राजा चोष्कृत्यते विण इदो मनुष्यान ॥ १६ ॥

शृण्वे । वीरः । उयंऽउयं । दमऽयन् । अन्यंऽअन्यं । अतिऽनेनीयमानः ।

एधमानऽद्विद । उभयस्य । राजा । चोष्कूयते । विग्नः । इंद्रः । मनुष्यान् ॥१६॥

अयमिन्द्रो वीरो वीर्यवानिति शृण्वे । श्रूयते । किं कुर्वन् । उग्रमुखमुतूर्णमुतूर्णं वलिनं शत्रुं प्रति दमायन् । दमः दमनं । बाधनमिच्छन् । अन्यमन्यं प्रथमं नेतव्यमन्यं पश्चाज्ज्ञेतव्यं चान्यं पूर्वमपरं परस्परव्यतिहरिण स्तोतृ-
नतिनेनीयमानोऽत्यंतं पुनः पुनर्नयन् । अपि चैधमानद्विद एधमानानां वर्धमानानाममुन्वतां द्वेष्टोभयस्य
द्विष्यस्य पार्थिवस्य च धनस्य राजेश्वरोऽयमिन्द्रो विग्नो निवेशयितृन् स्वस्य परिचारकात्मनुष्यान् चोष्कूयते ।
रक्षणार्थं पुनः पुनराह्वयति ॥

परा पूर्वेषां सख्या वृणक्ति विततुराणो अपरेभिरिति ।

अनानुभूतीरवधून्वानः पूर्वीरिन्द्रः शरदस्तर्तरीति ॥१७॥

परा । पूर्वेषां । सख्या । वृणक्ति । विऽततुराणः । अपरेभिः । एति ।

अननुऽभूतीः । अवऽधून्वानः । पूर्वीः । इंद्रः । शरदः । तर्तरीति ॥१७॥

अयमिन्द्रः पूर्वेषां पूर्वभावनां प्रशस्तानां कर्मणां कुर्वतां पुरुषाणां सख्या सखित्यानि परा वृणक्ति । वर्ज-
यति । अपि च विततुराणस्तान् हिमन् अपरेभिरपरैरमुख्यैरप्रशस्तरपि कर्मानुशतुभिर्गति । सख्यं प्राप्नोति ।
तथानानुभूतीरपरिचरणाः प्रजा अवधून्वानः परित्यजन पूर्वोर्वङ्गीः शरदः संवत्सरानयमिन्द्रस्तर्तरीति । भृग-
मतिक्रामति । स्तोतुभिः सह सख्यं कुर्वन् चिरकालं वसतीत्यर्थः ॥

रूपंरूपं प्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपं प्रतिचक्षणाय ।

इंद्रो मायाभिः पुरुषं ईयते युक्ता त्वस्य हरयः गता दश ॥१८॥

रूपंऽरूपं । प्रतिऽरूपः । बभूव । तत् । अस्य । रूपं । प्रतिऽचक्षणाय ।

इंद्रः । मायाभिः । पुरुऽरूपः । ईयते । युक्ताः । हि । अस्य । हरयः । गता । दश ॥१८॥

अयमिन्द्रः प्रतिरूपो रूपाणां प्रतिनिधिः सन् रूपं रूपं तत्तदग्न्यादिदेवतास्वरूपं बभूव । प्राप्नोति ॥ भु-
प्राप्ताविति धातुः ॥ इन्द्रः स्वमाहात्म्येन तत्तद्विवतारूपो भवतीत्यर्थः । अस्य चंद्रस्य तत्प्राप्तमग्न्यादिदेवतास्व-
रूपं प्रतिचक्षणाय प्रतिनियतदर्शनायायमप्रियं विष्णुरयं रुद्र इत्येवमसंकीर्णदर्शनाय भवति । अपि चाय-
मिन्द्रो मायाभिः ॥ ज्ञाननामैतत् ॥ ज्ञानराक्षीयैः संकल्पैः पुरुषो बह्वविधशरीरः सन् ईयते । बह्वन्यजमानान्
गच्छति । ननु हविवास्यायाविकच्छ रथः कथमेन युगपद्बहून् गच्छतीत्यत आह । अखिन्द्रस्य हरयोऽश्वा युक्ता
रथे योजिताः गता दश सहस्रसंख्याका अपरिमिताः संति । हि यस्मादेवं तस्माद्बहूशरीराणि स्वीकृत्य
युगपद्विष्मतो यजमानान् गच्छतीत्यर्थः ॥ अन्ये मन्यन्ते । इदि परमेश्वर्य इत्यस्य धातोरर्थानुगमादिन्द्रः पर-
मात्मा । स चाकाशवत्सर्वगतः सदानंदरूपः । स एवोपाधिभिरंतःकरणीः प्रतिशरीरमविक्रतः सन् जीवात्मैति
व्यपदिश्यते । स एवानादिमायाशक्तिभिर्विद्यदादिजगदात्मना विवर्तते शब्दाद्विषयहरणशीला इन्द्रियवृत्त-
यश्च तेनैव संबद्धाः । एतत्सर्वं तस्य परमात्मनो यद्वास्तव्यं रूपं तस्य दर्शनायति । अयमर्थोऽनया प्रतिपाद्यते ।
रूपं रूपं । कथ्यत इति रूपं शरीरादि । प्रतिशरीरं चिद्रूपः सर्वगतः परमात्मा प्रतिरूपः प्रतिविवरूपः सन्
सर्वाणि शरीराणि बभूव । प्राप्नोति । तच्च प्राप्तं प्रतिविवरूपस्य परमात्मनः प्रतिचक्षणाय प्रतिनियता-
कारस्य दर्शनाय भवति । स चंद्रः परमेश्वरो मायाभिर्मोयाशक्तिभिः पुरुषो विद्यदादिभिर्बह्वविधरूपैरूपैः
सन् ईयते । चष्टते । एतदस्य परमात्मनः प्रतिचक्षणाय भवति । अस्य न दश गता सहस्रसंख्याका हरय
इन्द्रियवृत्तय युक्ता विषययहणाद्योयुक्ताः संति । तदस्य वास्तवरूपस्य दर्शनाय भवतीति । एवं स्थूलसूक्ष्म-
शरीरयोर्विद्यदादिमहाप्रपंचस्य च तत्त्वज्ञानहेतुत्वमनया प्रत्यपादीति ॥

युजानो हरिता रथे भूरि त्वष्टेह संजति ।

को विश्वाहा द्विपतः पश्या आसत उतासीनेषु सूरिषु ॥१९॥

युजानः । हरिता । रथे । भूरि । त्वष्ट । इह । राजति ।

कः । विश्वाहा । द्विपतः । पश्या । आसते । उत । आसीनेषु । सूरिषु ॥१९॥

हरिता हरितावस्था रथे युजानो युजन त्वष्टा दीप्त इन्द्र इह धीलोके भूरि भूरिषु बह्वेषु प्रदेशेषु राजति । दीप्यते । उतापि च सूरिषु स्तोतृष्वस्मादग्निष्वासीनेषु सत्सु विश्वाहा सर्वदेवादन्यः को नाम द्विपतः शत्रोः पश्याः पाचको बाधकः सन् आसते । आसते । इन्द्र एव सर्वदा शत्रुबाधते इत्यर्थः । यद्वा । पश्या इति सकारात् समीपवचनं । इन्द्रादन्यः को नाम द्विपतः शत्रोः समीपे आसते । आसते । इन्द्र एव निभेयः सन् शत्रुसमीपे स्थातुं शक्नोतीति भावः ॥

अगव्यूति शेषमागन्म देवा उर्वी सती भूमिरहरणाभूत् ।

बृहस्पते प्र चिकित्सा गविष्टावित्था सते जरिच इन्द्र पंथा ॥२०॥

अगव्यूति । शेषं । आ । अगन्म । देवाः । उर्वी । सती । भूमिः । अहरणा । अभूत् ।

बृहस्पते । प्र । चिकित्स । गोऽदृष्टो । इत्या । सते । जरिचे । इन्द्र । पंथा ॥२०॥

अचोक्तं । अरण्ये निर्जने गगौ देवान् भूमिं बृहस्पतिं । इन्द्रं चार्त्तात्पर्यार्थमुवा मागंशुतोऽनर्थति ॥ अगव्यूतीत्यत्र देवान् पादं भूमिमथोत्तरं । बृहस्पतिं तृतीयं तु इन्द्र एवोत्तमं मृत इति च ॥ १९ देवा अगव्यूत्य गोचरं गोसंचाररहितं निर्जनं चैव देशमागन्म । आगताः स्मः । अतो मा रक्षन्ति शेषः । उर्वी विश्वोत्तमा सती भूमिश्चाहरणा । अहव आहतारो दस्यवः । तेषां रमणा रमयिष्यभूतः भवति । अगमानतः सापि रक्षतु । हे बृहस्पति त्वं गविष्टो गवामन्वेषण उपायं प्र चिकित्स । प्रवेदय । इत्येत्यमनेन प्रकारेण सति भवते दूषामनु भवते जरिचे स्तोत्रं मध्यं हे इन्द्र पंथा पथानं मार्गं प्र चिकित्स । प्रज्ञापय ॥ ॥३३॥

दिवेदिवे सदृशीरन्यमधं कृष्णा अमधदप सद्यनो जाः ।

अहन्दासा वृषभो वस्त्रयन्तोदव्रजे त्रचिन्नं शंवरं च ॥२१॥

दिवेऽदिवे । सदृशीः । अन्यं । अधं । कृष्णाः । अमधत् । अप । सद्यनः । जाः ।

अहन । दासा । वृषभः । वस्त्रयन्ता । उदव्रजे । त्रचिन्नं । शंवरं । च ॥२१॥

अयमिन्द्रः सद्यनः सद्यनात्पक्षीयादतिरिक्तदेशात्स्थानाज्जा जायमानः सूर्यात्मना प्रः ईर्ष्येन सदृशीम् न्यक्ष्णाः कृष्णाः कृष्णवर्णा रात्रीर्दिवे दिवे प्रतिदिवसमपामधत । निवर्तयति । किमर्थं । अन्यमधमहरधेमपर भागं प्रकाशयितुं । अहोरात्रात्कस्य दिवसस्य हि रात्रिरको भागः । अपि च वृषभो वर्णयितो म इन्द्रो दासा दासानुपवर्णयितारो यज्ञकर्मणां वस्यता । वस्य निवासहेतुभूतं धनं । तद्विद्यता त्रचिन्नं शंवरं चेतस्सत्ताव मुरावुदव्रजे । उदकानि क्रजत्स्मिन्नित्युदव्रजो देशविशेषः । तस्मिन्नहन । हतवान् ॥

प्रस्तोक इन्नु राधसस्त इन्द्र दश कोणयीदशं वाजिनोऽदात् ।

दिवोदासांदतिथिग्वस्य राधः शोवरं वसु प्रत्यक्षभीष्म ॥२२॥

प्रऽस्तोकः । इत् । नु । राधसः । ते । इन्द्र । दश । कोणयीः । दश । वाजिनः । अदात् ।

दिवः । दासात् । अतिथिऽग्वस्य । राधः । शोवरं । वसु । प्रति । अयभीष्म ॥२२॥

एतदाद्यामु चतसृषु स्रजयपुत्रस्य प्रस्नोक्तस्य राज्ञो दानमुतिः । स एव दिवोदासोऽश्वथोऽतिथिस्व इति चाख्यायते । हि इंद्र ते तव राधस आराधयितुः स्तोतुः ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ त्वां सुवते मह्यं गर्गाय प्रस्नोक्तो राजा दश कोशयः सुवर्णपूर्णान्दशसंख्याकान् कोशान्दश वाजिनोऽश्वान् नु विप्रमदात् । प्रायच्छत् । इदिति पुराणः । वयं च तस्माद्दिवोदासादेतत्संज्ञाप्रस्नोक्तादसु धनं प्रत्ययभीष्म । प्रतिगृहीतवतः । कीदृशं । अतिथिस्वस्य तस्यैव प्रस्नोक्तस्य स्वभूतं राधो राधकं शांबरं शंभरादसुरादागतं । शंबरं हत्वा त्वया दत्तं तदीयमित्यर्थः ॥

दशाश्वान्दश कोशान्दश वस्त्रार्धिभोजना ।

दशो हिरण्यपिंडान्दिवोदासादसानिषं ॥ २३ ॥

दश । अश्वान् । दश । कोशान् । दश । वस्त्रा । अर्धिऽभोजना ।

दशो इति । हिरण्यऽपिंडान् । दिवऽदासात् । असानिषं ॥ २३ ॥

दश दशसंख्याकानश्चान् दशसंख्याकान् हिरण्यपूर्णान् कोशानधिभोजना । भोजनमिति धननाम । अधिकं धनं येषां मुन्यं । तादृशानि दशसंख्यानि वस्त्राणि च दशो दश च दशसंख्याकांश्च हिरण्यपिंडान् सुवर्णपिंडान् नितान् सर्वान्दिवोदासात्प्रस्नोक्तादहमसानिषं । समभजं । लब्धवानस्मि ॥

दश रथान्प्रष्टिमतः शतं गा अर्थर्वभ्यः । अश्वथः पायवेऽदात् ॥ २४ ॥

दश । रथान् । प्रष्टिऽमतः । शतं । गाः । अर्थर्वऽभ्यः । अश्वथः । पायवे । अदात् ॥ २४ ॥

दश दशसंख्याकान् प्रष्टिमतः । प्रष्टिस्त्रिपद आधारः । तद्वद्वहतीति प्रष्टयोऽश्वाः । तद्युक्तान्पथान् शतं शतसंख्याका गाथायर्वभ्योऽर्थर्वगोत्रभ्य ऋषिभ्यः पायवे भरद्वाजपुत्रायतत्संज्ञायास्मद्भावे चाश्वथोऽश्ववाने-
तत्संज्ञः प्रस्नोक्तोऽदात् । दत्तवान् ॥

महि राधो विश्वजन्त्यं दधानान्भरद्वाजान्त्सार्ज्वयो अभ्ययष्ट ॥ २५ ॥

महि । राधः । विश्वऽजन्त्यं । दधानान् । भरत्ऽवाजान् । सार्ज्वयः । अभि । अयष्ट ॥ २५ ॥

विश्वजन्त्य सर्वजनहितं महि महद्वाधो धनं दधानान्धारयतो भरद्वाजान् भरद्वाजपुत्रानस्मान् सार्ज्वयः स्रजयपुत्रः प्रस्नोक्तोऽभ्ययष्ट । अपुत्रयत् ॥ ३४ ॥

वनस्पते इत्येपा रथारोहणं विनियुक्ता । सूत्रितं च । वनस्पते वीद्वंगो हि भूया इत्येतयान्यान्यपि वानस्प-
त्यानि । आ० गृ० २. ६. ५. इति ॥

वनस्पते वीद्वंगो हि भूया अस्मत्सखा प्रतरणः सुवीरः ।

गोभिः संनद्धो अस्मि वीर्यस्वास्थाता ते जयतु जेतानि ॥ २६ ॥

वनस्पते । वीर्यऽङ्गः । हि । भूयाः । अस्मत्ऽसखा । प्रऽतरणः । सुऽवीरः ।

गोभिः । संऽनद्धः । अस्मि । वीर्यस्व । आऽस्थाता । ते । जयतु । जेतानि ॥ २६ ॥

हे वनस्पते वनस्पतिविकारं रथं त्वं वीद्वंगो दृढावयवो भूयाः । भव । अस्मत्सखा वयं सखायो यस्य स तादृशश्च भव । प्रतरणः प्रवर्धयिता सुवीरः शोभन्निर्वीरः शूरमर्षेः पुत्रादिभिर्वा युक्तश्च भव । अपि च त्वं गोभिर्गोविकारिभ्यर्षेभिः संनद्धोऽसि । सम्यग्बद्धो भवसि । तादृशस्त्वं वीर्यस्व । अस्मान्दृढीकुरु । ते तवास्थाता त्वय्यवस्थितो रथो च जेतानि जेतव्यानि शत्रुसैन्यानि जयतु ॥

दिवस्पृथिव्याः पर्योन्नतं वनस्पतिभ्यः पर्योभृतं सहः ।

अपामोऽज्मानं परि गोभिरावृतमिंद्रस्य वज्रं हविषा रथं यज ॥ २९ ॥

दिवः । पृथिव्याः । परि । ओन्नतः । उन्नतं । वनस्पतिभ्यः । परि । अपाऽभृतं । सहः ।

अपां । ओज्मानं । परि । गोभिः । अपाऽवृतं । इंद्रस्य । वज्रं । हविषा । रथं । यज ॥ २९ ॥

दिवो द्युलोकात्युथित्वा भुमेशोन्नतमुन्नतं सारत्वनोपात्तं यदोजो बलमस्ति तद्रथं । वनस्पतिविकारत्वा द्रथस्य । वनस्पतयो हि पृथिव्याः सारभुताः ते च द्युसंवर्धभिर्दृढकैः प्रवृद्धाः । अतो रथस्य लोकद्वयसारत्वमु पपन्नं । परि पंचमर्थानुवादी ॥ अपि च वनस्पतिभ्यो वृक्षभ्यः । परि पुर्ववत् । आभृतमावृतं सहो बलरूपमपा मुदैकानामोऽज्मानं प्रेरकं । यद्वा । ओज्मा वेगः । अपां वेग इव वेगवत् गोभिर्गोविकारश्चर्मभिः परि परित आवृतमावृष्टमितंद्रस्य वज्रं वज्रकदेशं । श्रूयते हि । इंद्रो वृत्राय वज्रमुदयक्तं स वेधा व्यभवत् तच्चतुर्थीय रथंभुतीयं सूपभुतीयमिति । एवंगुणविशिष्टं रथं हविषा पुरोडाशीदिना हि अध्वर्यो यज ॥ जुनमेपोत्तरा च रथदेवस्य हविषो याज्यानुवाक्यं त्रिंशदवगंतव्यं ॥

इंद्रस्य वज्रो मरुतामनीकं मित्रस्य गर्भो वरुणस्य नाभिः ।

सेमां नो हव्यदातिं जुषाणो देवं रथं प्रति हव्या गुभाय ॥ २८ ॥

इंद्रस्य । वज्रः । मरुतां । अनीकं । मित्रस्य । गर्भः । वरुणस्य । नाभिः ।

सः । इमां । नः । हव्यदातिं । जुषाणः । देवं । रथं । प्रति । हव्या । गुभाय ॥ २८ ॥

यो रथ इंद्रस्य वज्र उक्तप्रकारेण वज्रकदेशो मरुतामेतत्संज्ञानां देवगणानामनीकमयभुतं तद्वर्षीप्रगामी मित्रस्याहरभिमानिनो देवस्य गर्भो गर्भवदंतवर्तमानः । अहनि हि रथः सचरति । वरुणस्य राज्यभिमानि देवस्य नाभिर्नाभिस्थानीयः । नाभिर्यथा देहमध्ये नियन्त्र्यनावर्तयति तद्वद्वाचो कचिदेव स्थितः । हे देव योतमान रथं य उक्तगुणः स तादृशस्त्वमिमां नोऽस्मदीयां हव्यदातिं हविदानवती यागक्रिया जुषाणं सेवमानः सन् हव्या हव्यान्यस्मदीयानि हवीषि प्रति गुभाय । प्रतिगुहाय ॥

परिणं तुचेन संयामे दुंदुभिरभिमर्शनीयः । भुवि च । उप श्वासय पृथिवीमुत श्यामिति तुचेन दुंदुभि मभिमृशेत् । आ० गु० ३. १० ११. इति ॥

उप श्वासय पृथिवीमुत द्यां पुरुचा ते मनुतां विष्टितं जगत ।

स दुंदुभे सजूरिंद्रेण देवेदूराहवीयो अप सेधं गच्छन् ॥ २९ ॥

उप । श्वासय । पृथिवी । उत । द्यां । पुरुचा । ते । मनुतां । विष्टितं । जगत ।

सः । दुंदुभे । सजूरः । इंद्रेण । देवैः । दूरात् । दवीयः । अप । सेधं । गच्छन् ॥ २९ ॥

हे दुंदुभे पृथिवीमुतापि च द्यां दिवमुप श्वासय । आत्मीयेन जयपोषणाश्वासय । यथा लोकद्वयत्वदीयं न शब्देनापुरितं भवति तादृशं शब्दं कर्तव्यं । अपि च विष्टितं विंशतिपलं स्थितं जगतं स्थावरं जगम चोभयविधं प्राणिजातं ते त्वदीयं शब्दं पुरुचा ब्रह्मधा मनुतां । मन्यतां । जानातु । हे दुंदुभे स त्वमिंद्रेणान्यदेवेषु सजूरः सह दूराहवीयो दूरादपि दूरतरं शत्रून्स्मदीयानप सेधं । अपगमय । अच निरुक्तं । दुंदुभिरिति शब्दानु करणं द्रुमो भित्ति इति वा दुंदुभ्यन्तर्वी स्यादध्वकर्मणः । नि० ९. १० । इत्यादि ॥

आ क्रंदय बलमोजो न आ धा निः हनिहि दुरिता बाधमानः ।

अप प्रोथ दुंदुभे दुच्छुना इत इंद्रस्य मुष्टिरसि वीळयस्व ॥ ३० ॥

आ । क्रंदय । बलं । ओजः । नः । आ । धाः । निः । स्तनिहि । दुःइता । बाधमानः ।

अप । प्रोथ । दुंदुभे । दुच्छुनाः । इतः । इंद्रस्य । मुष्टिः । असि । वीळयस्व ॥ ३० ॥

हे दुंदुभे आ क्रंदय । अस्मच्छुनोदय । वनं सेनारूपमोजः शरीरबलं च नोऽस्माभ्यमा धाः । आधिहि । प्रयच्छ । तथा दुरिता दुरितानि दुर्गमनानि बाधमानो हिंसस्त्वं निः स्तनिहि । नितरां शब्दं कुरु ॥ स्तन शब्द इति धातुः ॥ हे दुंदुभे दुच्छुना अस्माद्विद्वत्तुभुतं शुनं मुखं यासां तादृशीः शत्रुसेना इतोऽस्मात्स्थानादप प्रोथ । बाधस्य । त्वं चंद्रस्य मुष्टिरसि । मुष्टिरिव शत्रूणां हंता भवसि । अतोऽस्मान्वीळयस्व । दृढीकुरु ॥

आमूर्ज प्रत्यावर्तयेमाः केतुमहुं दुभिर्वावदीति ।

समश्रपणीश्चरन्ति नो नरोऽस्माकमिंद्र रथिनो जयन्तु ॥ ३१ ॥

आ । अमूः । अज । प्रतिऽआवर्तय । इमाः । केतुऽमत । दुंदुभिः । वावदीति ।

सं । अश्रऽपणीः । चरन्ति । नः । नरः । अस्माकं । इंद्र । रथिनः । जयन्तु ॥ ३१ ॥

अस्याः पूर्वाधीं दुंदुभिर्देवस्य उत्तरार्धसिद्धः । यद्वा । उभावप्यर्धचर्विन्द्रो । हे इंद्र अमूः शत्रून् स्थितास्मा गा आज । अस्मान्प्रत्यागमय । इमा अस्मदीया गाः शत्रुभिर्जघृक्षिताः प्रत्यावर्तय । प्रतिनवर्तय । अयं च दुंदुभिः केतुमत प्रज्ञानवत यथा मर्षिज्ञायते तथा वावदीति । भृश शब्दं करोति । अश्रपणी अश्रपतना अश्रवाहाय नोऽस्मदीयाश्च नरः पुरुषाः सं चरन्ति । शत्रुभिर्युध्यमाना वर्तन्ते । तथा मति हे इंद्र अस्माकं रथिनो रथाच्छुनाः पुरुषाः शत्रून् जयन्तु ॥ ॥ ३५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन । पुमर्थान्शत्रो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षभुपालसाम्राज्यधुरंधरण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्रसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममे तसह वंदं विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथाष्टमाध्याय आरभ्यते । षष्ठमंडलस्य चतुर्थेऽनुवाके चत्वारि सूक्तानि व्याख्यातानि । यज्ञायज्ञेति द्वाविंशत्युचं पंचमं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शंयोरार्षं । अत्रानुक्रम्यते । यज्ञादज्ञा ह्याधिका शंयुमृणपाणिंके पृश्निमुक्त प्रगार्था बृहती महासतोबृहती महावार्हतवार्हती प्रगार्थावित्यापेयः काकुभः प्रगार्थः पुरर्उष्णिग्वु-
हत्यतिजगतीति साहस्योऽत्यासिस्मो वासां लिंगोक्तदेवताः काकुभः प्रगार्थः पुरर्उष्णिग्वुहतीति पीप्पल्यो बृहती महाबृहती यवसंध्यात्यानुपृष्यावाभुस्योर्वा पृश्नेर्वेति । यज्ञायज्ञा व इत्येपा बृहती । तृतीयो द्वादशक इति तत्त्वज्ञानसद्भावात् । द्वितीया सतोबृहती । अयुर्जा जागती सतोबृहतीत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । तृतीयोचतुर्थी बृहतीसतोबृहती पंचमी बृहती षष्ठी महासतोबृहती । अष्टाचरास्त्रयः पादा द्वादशाक्षरा द्वी पादी सा महासतोबृहती । सप्तमी महाबृहती । अष्टाक्षराश्चत्वारः पादा एको द्वादशाक्षरः सा महाबृहती । अष्टमी महासतोबृहती । अष्टिन्स्त्रयो द्वी जागती सा महासतोबृहती । नवमी बृहती दशमी सतोबृहती । एता दशापिदेवताः । एकादशी ककुप । मध्यमो यदि द्वादशाक्षर उभयतोऽष्टको द्वी पादी सा ककुप । द्वादशी

सतोवृहती त्रयोदशी पुरउष्णिक् । आद्यो जागती द्वितीयतृतीया गायत्री सा पुरउष्णिक् । चतुर्दशी बृहती पंचदश्यातिजगती द्वापचागदजरा । एकादश्यायाः पञ्च मरुद्देवताकाः । त्रयोदश्यादीनां तिर्यग्णा निगोक्ता इन्द्रादयो वा देवताः । षोडशी ककुप मप्रदशी सतोवृहत्यष्टादशी पुरउष्णिगकोनविंशो बृहती । षोडश्यादीनां चतुर्गणा पुषा देवता । विंशो बृहत्यैकविंशो यवमध्या महावृहती । आद्या द्वावष्टकां तृतीयो द्वादशकश्चतुर्थं चमावष्टकां सा यवमध्या महावृहती । विंशैकविंशोः पृश्निमुक्तमित्युक्तत्वात्परुता माता पृश्निदेवता । द्वाविंशनुष्टुप । स चापि पृश्निदेवत्या यावामुमिदेवत्या वा ॥ मुक्तविनियोगो निर्गिकः । आयिमाकृते यज्ञायज्ञा व इत्ययं स्तोत्रियप्रगल्भः । सूत्रितच । यज्ञायज्ञा वो अयं देवो वो द्रविणोदा इति प्रगाथो स्तोत्रियानुरूपो । आ० प २० । इति ॥

यज्ञायज्ञा वो अयं गिरागिरा च दक्षसि ।

प्रप्र वयममृतं जातवेदसं प्रियं मित्रं न शंसिपं ॥ १ ॥

यज्ञाऽयज्ञा । वः । अयं । गिराऽगिरा । च । दक्षसि ।

प्रऽप्र । वयं । अमृतं । जातऽवेदसं । प्रियं । मित्रं । न । शंसिपं ॥ १ ॥

हे स्तोत्रागो वो यय यज्ञा यज्ञा यज्ञ यज्ञ सर्वेषु यांगेषु दक्षसि प्रवृद्धायाग्रये गिरा गिरा स्मृतिरूपया वाचा वाचा स्तोत्रं कुरुतेति षष्ठः । चण्डादो भिन्नकर्मो व इत्यग्न्यात्परी द्रष्टव्यः । यय च स्तोत्रं कुरुते । वयमपि तमपि प्र शंसिप ॥ प्रममपोदः पादपूरण इति प्रशब्दस्य द्विरुक्तिः पादपूरणार्था । यत्ययनेकवचनं । कादमो लुङ् ॥ प्रशमाम । कीदृश । अमृतं मरणरहितं जातवेदसं जातानां वेदितारं जातप्रज्ञं जातधनं वा मित्रं न मयिभूतमिव प्रयममृत्कृतं ॥ यद्वा । यत्ययनं त्वमित्यस्य वसादेगः । अयय इति च कर्मणि चतुर्थी । क्रियाय हणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वात् । चण्डश्चाणिति निपातस्यार्थं वर्तते । दक्षस इति च दक्षवृद्धिकर्मणोऽतर्भावितवर्ण्यार्थाद्वि रूपः । चणा योगात् निपातार्थ्यदिहतेति निपातप्रतिषेधः ॥ तत्रायमर्थः । हे स्तोत्राय यज्ञे यज्ञे इममपि गिरा गिरा भुत्वा दक्षसं च वर्धयामि चेत् वयमप्यमृतत्वादियुगलं तं प्रशमाम ॥

ऊर्जो नपातं स हिनायमस्मयुदागेम हव्यदातये ।

भुवद्वाजेष्वविता भुवद्बृध उत चाता तनूनां ॥ २ ॥

ऊर्जः । नपातं । सः । हिन । अयं । अस्मऽयुः । दागेम । हव्यऽदातये ।

भुवन्त । वाजेषु । अविता । भुवन्त । बृधः । उत । चाता । तनूनां ॥ २ ॥

ऊर्जोऽन्नस्य बलस्य वा नपातं पुत्रं प्र शंसिपमित्यनुपगात् प्रशमामित्यर्थः । हिनति निपातद्वयममुदायो हीत्यस्यार्थः । स यन्वयमग्निस्मयुरस्मान्कामयमानो भवति । वयं च हव्यदातये इत्याना हविषा देवभ्यो दाये तस्मा अयं दागेम । हवीषं नयाम । स चाग्निर्वृजेषु मयामेष्वविता रक्षिता वृधो वर्धकेशास्माकं भुवन्त । भवन्तु । उतापि च तनुना तनयानामस्मत्पुत्राणां च चाता रक्षिता भवन्तु ॥

वृषा ह्यग्रे अजरो महान्विभास्यर्चिषा ।

अजसेण गोचिषा गोणुचक्षुचे सुदीतिभिः सु दीदिहि ॥ ३ ॥

वृषा । हि । अग्रे । अजरो । महान् । विभासि । अर्चिषा ।

अजसेण । गोचिषा । गोणुचक्षुः । सुदीतिभिः । सु । दीदिहि ॥ ३ ॥

हे अग्ने वृषा वर्षिता कामानां वृष्टेः कर्ता वाजरो जरारहितो महान् गुणैरधिक एवभूतस्त्वमर्चया दीप्या विभासि हि । विशेषण प्रकाशमे खलु । हे शुचि दीप्तापि अजस्रणाविच्छिन्नं शोचिषा तेजसा शोशुचत भृशं दीप्यमानस्त्वं मुदीतिभिः मुदीप्तिभिः सु दीदिहि । सुष्ठुस्मान्दीपय । प्रकाशय ॥

महो देवान्यजसि यस्यानुपक्तव क्रत्वोत दंसना ।

अर्वाचः सीं कृणुह्यग्नेऽवमे रास्व वाजोत वस्व ॥ ४ ॥

महः । देवान् । यजसि । यशि । आनुपक् । तव । क्रत्वा । उत । दंसना ।

अर्वाचः । सीं । कृणुहि । अग्ने । अवमे । रास्व । वाजा । उत । वस्व ॥ ४ ॥

हे अग्ने त्वं महो महतो देवान्यजसि । यजमानानां यज्ञं हविर्भिः पुजयसि । अतोऽस्माकमपि यज्ञ आनुपक् अनुपक्त संततं यथा भवति तथा यचि । तान्देवान्यज । तदर्थं तव क्रत्वा प्रज्योतापि च दंसना कर्मणा च । सीमिति परियहार्थीयः । तान् सर्वान्देवानवाचोऽस्मादभिमुखान् कृणुहि कृष्वमेऽस्मद्रक्षणार्थं । तथा वाजा वाजान् हविर्लक्षणाव्यन्त्रान् रास्व । तभ्यो देवभ्यो देहि । उतापि च त्वमपि वस्व । तुभ्य प्रत्नानि हवीपि संभजस्व ॥

यमापो अद्रयो वना गर्भमृतस्य पिप्रति ।

सहसा यो मथितो जायते नृभिः पृथिव्या अधि सानवि ॥ ५ ॥

यं । आपः । अद्रयः । वना । गर्भं । चतस्य । पिप्रति ।

सहसा । यः । मथितः । जायते । नृभिः । पृथिव्याः । अधि । सानवि ॥ ५ ॥

आपो वमतीवर्याख्या अद्रयो यावाणो वना वनानि काष्ठानि च चतस्य यज्ञस्योदकस्य वा गर्भं गर्भ-
वदंतवर्तमानं यमपि पिप्रति पुरयति । यद्वा । आपः समुद्रिया अद्रयो मेघा वनान्यरण्यानि च चतस्य गर्भं
वाडवव्युतदावरूपेण वर्तमानं यमपि पिप्रति पुरयति । यथापिभूमिर्नंतुभिर्चत्विभिः सहसा बलिन मथितः
सन् पृथिव्या अधि भूमिरूपि सानवि समुद्रित उत्कृष्ट देवयजनदेशं जायते प्रादुर्भवति स त्वं वमत्यन्वयः ।
यद्वा । यः पप्रावित्यनया संबधः ॥ ॥ ५ ॥

आ यः पप्रा भानुना रोदसी उभे धुमेन धावते दिवि ।

तिरस्तमो ददृण ऊर्म्यास्वा श्यावास्वरूपो वृषा श्यावा अरूपो वृषा ॥ ६ ॥

आ । यः । पप्रा । भानुना । रोदसी इति । उभे इति । धुमेन । धावते । दिवि ।

तिरः । तमः । ददृण । ऊर्म्यासु । आ । श्यावासु । अरूपः । वृषा । आ । श्यावाः ।

अरूपः । वृषा ॥ ६ ॥

योऽपिभानुना दीप्योभि रोदसी यावापृथिव्यावा पप्रा आपुरयति स धुमेन दिव्यंतरिक्षे धावते ।
गच्छति । धुमो हि मेघात्मना परिणतः सन् अतरिक्षे गच्छति । कार्यकारणयोरभेदविवक्षया तद्वसनमयावु-
पचयते । अपि चायमरूप आरोचमानो वृषा वर्षिता कामानामिबगुणकोऽपि श्यावासु श्याववर्णामु कृष्णा-
मूर्त्यासु । रात्रिनामितत । निशासु तमोऽंधकारं तिरस्कृत्या समताद्दृष्टुं । दृश्यते । श्यावाः श्याववर्णा रात्रोश्चा
तिष्ठति । अरूपो वृषति पुनर्वाक्तरादरार्था पादपुरणार्था वा ॥

बृहद्भिरग्रे अर्चिभिः शुक्रेण देव गोचिषा ।

भरद्वाजे समिधो नो यविष्ठ्य रिवन्नः शुक्र दीदिहि ह्युमत्पावक दीदिहि ॥ ७ ॥

बृहत्ऽभिः । अग्रे । अर्चिऽभिः । शुक्रेण । देव । गोचिषा ।

भरत्ऽवाजे । संऽदधानः । यविष्ठ्य । रिवत् । नः । शुक्र । दीदिहि । ह्युऽमत । पावक ।
दीदिहि ॥ ७ ॥

हे देव दानादिगुणयुक्त यविष्ठ्य युवतम शुक्र दीप्राये शुक्रेण निमन्त्रेण गोचिषा तत्रमा भरद्वाजेऽस्मद्वा
तर्हि समिधानः समिध्यमानस्त्वं बृहद्भिर्महद्भिर्वाचिभिर्मन्त्राभिर्नोऽस्मादर्थं रिवन्नयुक्त यथा भवति तथा दी
दिहि । दीप्यस्व । तथा पावक हे गोधकायै युमत योतमानेन च युक्त यथा भवति तथा दीदिहि । दीप्यस्व ॥

विश्वासां गृहपतिर्विणामसि त्वमग्रे मानुषीणां ।

गतं पृथिर्यविष्ठ पात्यंहसः समेद्वारं गतं हिमाः स्तोतृभ्यो ये च ददति ॥ ८ ॥

विश्वासां । गृहऽपतिः । विणां । असि । त्वं । अग्रे । मानुषीणां ।

गतं । पृऽभिः । यविष्ठ । पाहि । अंहसः । संऽएद्वारं । गतं । हिमाः । स्तोतृऽभ्यः ।
ये । च । ददति ॥ ८ ॥

हे अग्रे त्वं मानुषीणा मनोरपत्यभूतानां विश्वासा मनोमा विणा प्रजानां गृहपतिरसि । गृहस्वामी भवसि ।
हे यविष्ठ युवतमाग्रे अतस्त्वं गत हिमाः गत जमतान् सवत्सरान् समेद्वारं त्या मभ्यगित कृतवत् मा गत गतेन
गतमभ्यक्तिः पुभिः पालकैरहसः पापादाहृतुः शत्रोर्वा पाहि । रक्ष । ये च स्तोतृभ्या ददति धनं तव समिधनस्य
कर्तरि प्रयच्छति ताव पाहि ॥

त्वं नश्चित्र ऊत्या वमो राधांसि चोदय ।

अस्य रायस्त्वमग्रे रथीरसि विदा गाधं तुचे तु नः ॥ ९ ॥

त्वं । नः । चित्रः । ऊत्या । वमो । उति । राधांसि । चोदय ।

अस्य । रायः । त्वं । अग्रे । रथीः । असि । विदाः । गाधं । तुचे । तु । नः ॥ ९ ॥

हे वमो वामकर्णे चित्रो दर्शनीयस्त्वमूत्या रथया सह राधांसि धनानि नोऽस्मभ्य चोदय । प्रेरय ।
अस्य मन्त्रेण लोकं परिदृश्यमानस्य रायो धनस्य त्वं रथीरसि । रजिता नेता भवसि । अतः कारणादस्मभ्य
धनानि प्रेरयत्यर्थः । अपि च नोऽस्माकं तुचे । अपत्यनामितत । अपत्यायापतनं हेतुभूताय पुत्रादयं गाधं प्रतिष्ठा
तु विप्र विदाः । त्वमय ॥

पपिं तोकं तनयं पतृभिष्टुमदर्थ्यैरप्रयुत्तभिः ।

अग्रे हेऽऽसि देव्या युयोधि नोऽद्वानि ह्वरांसि च ॥ १० ॥

पपिं । तोकं । तनयं । पतृऽभिः । त्वं । अदर्थ्यः । अप्रयुत्तऽभिः ।

अग्रे । हेऽऽसि । देव्या । युयोधि । नः । अद्वानि । ह्वरांसि । च ॥ १० ॥

हे अग्ने त्वमदक्षः किनाप्यहिंसितैरप्रयुत्यभिः । योतिरत्र पृथग्भावायः । अपृथग्भूतः संहतः पतुभिः पालन-
साधनेल्लोकं पुत्रं तनयं पोत्रं च पर्षि । पालय । देव्या देवसंबंधीनि च हेऊमि क्रोधाज्ञोऽस्मत्तो युयोधि ।
पृथक्कुरु । अदेवानि मनुष्यसंबंधीनि च ऊरामि हिंसनानि चास्मत्तः पृथक्कुरु ॥ २० ॥

आ सखायः सवर्द्धा धेनुमंजध्वमुप नव्यमा वचः । मृजध्वमनपस्फुरां ॥ ११ ॥

आ । सखायः । सवः ऽर्द्धा । धेनुं । मृजध्वं । उप । नव्यमा । वचः । मृजध्वं । अनप
ऽस्फुरां ॥ ११ ॥

हे सखायः समानख्याना अध्वर्यवः सवर्द्धा । सवर्गति पयसो नाम । मृजध्वमनपस्फुरां पयसो दोग्ध्री
धेनुं गामाजध्वः । अभिगच्छतः प्राप्तः । किं साधनम् । नव्यमा नवीयमा नवतरंग वचो वचसाङ्गानरूपेण
शब्देन । तदनंतरमनपस्फुरा । स्फुरतिर्वधकम् । अनपवाधा ता धेनुमुप सजध्व । वर्त्तनोपस्था कुरुते । मरु
इत्यत्वात् मरुता यागाय पयो दोग्धूमिति शेषः । अथवा मरुतां माता पुन्याख्या साध्वमिका वार्धधेनुः ।
हे सखायः स्तोतारः सवर्द्धा मरुज्जनहेतुभूतस्य पयसो दोग्ध्री धेनुं पुंश्च नव्यमा नवतरंग वचसा स्तोत्रणी
पात्रध्व । उपागच्छतः । अनपस्फुरामनपवाधनीयां तां सजध्व । बंधनादिसृजत । मृचत । ईदृशी महती धेनु-
मरुता माता किम् वक्तव्यं तेषां माहात्म्यमिति मरुत्सुतिः ॥

या गर्धाय मारुताय स्वभानवे श्रवोऽमृत्यु धुष्टात ।

या मृच्छीके मरुतां तुराणां या सुम्भेरेवयावरी ॥ १२ ॥

या । गर्धाय । मारुताय । स्वऽभानवे । श्रवः । अमृत्यु । धुष्टात ।

या । मृच्छीके । मरुतां । तुराणां । या । सुम्भेः । एवऽयावरी ॥ १२ ॥

या धेनुमृत्युमरणहेतु श्रवोऽक्षं पयोन्नयनं मारुताय मरुतघाय धुचत अधुचत । कीदृशाय । गर्धाय
प्रसहनशीलाय स्वभानवे ज्ञायन्तदीप्तये । या च तुराणां क्षिप्रकारिणां मरुता मृच्छीके सुम्भे तत्परा वर्तते ।
या च सुम्भेः सुम्भेहेतुभूतैर्वयावरीवर्गं भिरश्वमध्यमस्थानिरुद्धैर्वा सह यात्यन्येषामपि मुखार्थं वृष्टिर्जलः सहा
गच्छती ता धेनुमुपाजध्वमिति पुर्ववान्वयः । अत्रापि पुर्ववस्मरुत्सुतिरधिगतया ॥

भरद्वाजायाव धुष्टात द्विता । धेनुं च विश्वदोहस्मिपं च विश्वभोजसं ॥ १३ ॥

भरत्ऽवाजाय । अवं । धुष्टात । द्विता । धेनुं । च । विश्वऽदोहसं । उप । च । विश्व
ऽभोजसं ॥ १३ ॥

हे मरुतो भरद्वाजायाम्भवाच्च द्विता द्वितयमव धुचत । किं तद्वितयं । धेनुं च गा क्षिप चात्रं च । कीदृशी
धेनुं । विश्वदोहसं विश्वस्य व्याप्तस्य वह्नस्य दोग्ध्री । कीदृशमन्नं । विश्वभोजसं सर्वेषां भोगपर्याप्त ॥

तं व इदं न मुक्रतुं वरुणमिव मायिनं ।

अयमणं न मंदं मृप्रभोजसं विष्णुं न स्तुप आदिजे ॥ १४ ॥

तं । वः । इदं । न । मुऽक्रतुं । वरुणं ऽडव । मायिनं ।

अयमणं । न । मंदं । मृप्रऽभोजसं । विष्णुं । न । स्तुपे । आऽदिजे ॥ १४ ॥

हे मरुत्तन् तं तादृशं वस्त्वां स्तुपे । स्तोमि । किमर्थं । आदिश आदेशनाय धनानामतिमर्जनाय प्रदानाय ।

कीदृशं त्वां । इन्द्रं नन्दमिव मुकुतं मुकुमानं वरुणमिव मायिनं मायावंतं प्रज्ञावतमर्थमणं नार्थमणमिव मद्रं
सुखं विष्णुं न विष्णुमिव सप्रभोजमं प्रष्टुमधनं । यदा त्वस्यां लिङ्गोक्तदेवतास्तदानीं नैवशब्दां च शब्दां
द्रष्टव्यं ॥

त्वेपं शर्धो न मारुतं तुविष्वण्यन्तुवाणं पृषणं सं यथा गता ।

सं सहसा कारिपचर्पणिभ्य आ आविगृह्णा वसुं कर्त्तुवेदो नो वसुं कर्त्त ॥१५॥

त्वेपं । शर्धोः । न । मारुतं । तुविऽस्वनिं । अन्तुवाणं । पृषणं । सं । यथा । गता ।

सं । सहसा । कारिपत् । चर्पणिभ्यः । आ । आविः । गृह्णा । वसुं । कर्त्त ।
सुऽवेदो । नः । वसुं । कर्त्त ॥१५॥

निति संप्रत्यर्थः । न संप्रतीदानीं त्वेपं दीप्तं तुविष्वणिं ब्रह्मन्मननीयमपत्यतः शत्रुभिरनभिगतं पृषणं
शेषकं मारुतं मरुतमधरूपमीदृशं शर्धो बलं स्नासीति शेषः । स च मरुद्गणो यथा येन प्रकारेण गता शतम-
ख्याकानि धनानि स महेव चर्पणिभ्यो मनुष्यभ्योऽस्मभ्य कारिपत् कुर्यात् । आकारः समुत्पद्ये । यथा वा मरुता
महत्समंख्याकानि धनानि च स महेव कारिपत् कुर्यात् तथा स्नासीति पूर्ववाच्यः । अपि च स मरुद्गणो
गृह्णा गृह्णानि सवतानि वसु वसूनि धनान्याविकर्त्त । अस्मभ्यमारिपकरोतु । तथा वसु वसूनि धनानि सुवेदो
सुलभानि च नाऽस्माकं कर्त्तुं करोतु । यदा तु लिङ्गादियं पाणी तदा मारुतं शर्धो इव त्वेपं पृषणं शेषकं
मेतत्तज्ज देव स्नासीति याजनीयः ॥

आ मां पृषन्तुपं द्रव शंसिपं नु ते अपिकर्णं आधृणे । अथा अर्यो अरातयः ॥१६॥

आ । मा । पृषन्तु । उप । द्रव । शंसिपं । नु । ते । अपिऽकर्णं । आधृणे । अथाः ।

अर्यः । अरातयः ॥१६॥

हे पृषन् मां मांसा द्रव । रक्षणार्थमभिगच्छ । हे आपुणं आगतदीपि अथा आक्षीरयोः क्षीरमभिगवीर-
रातयः शत्रुभूताः प्रजा उप द्रव । बाधम् ॥ उपपुषो द्रवतिवाधाया वर्तते । यथा प्रजा पशुन्यजमानस्योप-
दांटाव । तं स० १ प १ ४ । इति ॥ अहं च ते तवापिकर्णं कर्णावपिगतं समीपेऽपि स्थितं मन नु विष-
गमिष । प्रशमामि ॥ ॥ ३ ॥

मा कांकीवीरमुद्गृहो वनस्पतिमगस्तीर्वि हि नीनंजः ।

मोत सृरो अहं एवा चन यीवा आदधते येः ॥१७॥

मा । कांकीवीरः । उत । वृहः । वनस्पतिं । अगस्तीः । वि । हि । नीनंजः ।

मा । उत । सृरः । अहरिति । एव । चन । यीवाः । आऽदधते । िरिति येः ॥१७॥

ऋषिः पुत्रपोषमस्त्रितमाद्यान् ब्रह्मपत्याश्रयवनस्पतिन्विनं रूपयन् तस्यानुसारमाशाभे । हे पृषन् मा
कांकीवीरं काकानां भर्तारं वनस्पतिं वृत्तं मोद्गृहः । उदरः । मा बाधम् । पुत्रपोषादिभिः सृरोभूतैरुपेतमर्थश्च
ब्रह्मभिराश्रितं मा मा हिमीरित्यर्थः । हिमद्वयार्थः । अगस्तीरगमनीया अगमनीयस्य द्रवस्य कोर्तेयिचीते
शत्रुभूताः प्रजा वि नीनंजो हि । विनाशाय च । उतापि च सृरः रक्तः शत्रुर्वेष माहः । अस्मात्मा हार्यते ॥
एवमित्यभिर्भवधादास्यातस्योदात्तवत्त्वाच्चान्यतोऽपि यथैतदाकांश्याद्विद्यते ॥ यीवाः । गिरिव्यतरवस्या-
पर्याप्तं वध्मतीति यीवा दामानि । दृष्ट्वा व्याधा वैः पतिर्णो हरणार्थं यीवा दामानि जालरूपाण्यादधते
भुस्यं निदधते तैश्च निहितैः पतिर्णो हरत्येवमस्मान् वध्नोपायैः शत्रुभो हार्योदित्यर्थः ॥

दृतेरिव तेऽवृकमस्तु सख्यं । अच्छिद्रस्य दधन्वतः सुपूर्णस्य दधन्वतः ॥ १८ ॥
 दृतेऽडव । ते । अवृकं । अस्तु । सख्यं । अच्छिद्रस्य । दधन्वतः । सुपूर्णस्य ।
 दधन्वतः ॥ १८ ॥

हे पुपन ते तव सख्यं मयित्वमवृकं बाधकरहितं सर्वदेकरूपेण वर्तमानमस्माकमस्तु । सर्वदा भवतु ।
 दृतेरिव । यथा दृतेस्त्वदीयं सख्यमविकृष्टं तद्वत् । कीदृशी दृतिः । अच्छिद्रस्य किद्ररहितस्य संश्लेषस्य
 दधन्वतो दधिमतः सुपूर्णस्य दध्ना सुष्ठु पुरितस्य । पुनर्दधन्वत इति दध्नोऽधिकत्वद्योतनार्थः । ईदृशी दृतिः
 सर्वदा पुपनो रथे वर्तते । स इव वयमपि तव सखायो सर्वमत्युपिराशास्तु ॥

परो हि मर्त्यैरसि समो देवकृत श्रियाः ।
 अभि ख्यः पूषन्पूतनामु नस्त्वमवा नूनं यथा पुरा ॥ १९ ॥
 परः । हि । मर्त्यैः । असि । समः । देवैः । उत । श्रिया ।
 अभि । ख्यः । पूषन् । पूतनामु । नः । त्वं । अवा । नूनं । यथा । पुरा ॥ १९ ॥

हे पुपन मर्त्यमर्त्येभ्यो मनुष्येभ्यः परः परमात्स्थितोऽसि । श्रिया संपदा देवैरुत सर्वदेवैश्च समः समानो
 ऽसि । अतस्त्वं पूतनामु संयामिषु नोऽस्मानभि ख्यः । अभिपश्यानुयहदृष्ट्वा विनोक्तय । यथा पुरा येन प्रकारेण
 पूर्वकालीनान्युरुपाचरन्ति एव नूनमवदानोमव । अस्मान्नुच ॥

वामी वामस्य धृतयः प्रणीतिरस्तु सृनुता ।
 देवस्य वा मरुतो मर्त्यस्य वेजानस्य प्रयज्यवः ॥ २० ॥
 वामी । वामस्य । धृतयः । प्रऽनीतिः । अस्तु । सृनुता ।
 देवस्य । वा । मरुतः । मर्त्यस्य । वा । वेजानस्य । प्रऽयज्यवः ॥ २० ॥

हे धृतयः कंपयितारः प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्ट्या मरुतः सा सृनुता प्रयसत्यात्मिका माध्यमिका युष्मदीया
 वाक् प्रणीतिरस्तु । अस्मदर्थं धनानां प्रणेची भवतु । देवस्य वा मर्त्यस्य मनुष्यस्य वेजानस्येष्टवत उभयविधस्य
 पुरुषस्य वामी प्रशान्ता या वाक् वामस्य वननीयस्य धनस्य प्रणीतिः प्रणेची सा सृनुतित्यन्वयः । प्रणी-
 तिरस्त्वस्मदर्थं ॥

सद्यश्चिद्यस्य चर्कृतिः परि द्यां देवी नैति सूर्यः ।
 त्वेषं शवो दधिरे नाम यज्ञियं मरुतो वृचहं शवो ज्येष्ठं वृचहं शवः ॥ २१ ॥
 सद्यः । चित् । यस्य । चर्कृतिः । परि । द्यां । देवः । न । एति । सूर्यः ।
 त्वेषं । शवः । दधिरे । नाम । यज्ञियं । मरुतः । वृचहं । शवः । ज्येष्ठं । वृचहं । शवः ॥ २१ ॥

यस्य च मरुद्गणस्य चर्कृतिः कर्म सद्यश्चित्तस्य एव द्यां पर्येत परिगच्छति दिव्यतरिश्च परितो वर्तते देवो
 न देवो व्योतमानः सूर्य इव तादृग्गणात्मका मरुतस्त्वेव दीप्त नाम शत्रुणा नमयितुं यज्ञियं यज्ञार्हं शवो
 बलं दधिरे । आधारयन् । तद्य शवो बलं वृचहं वृचादेरमुरस्य हंतुं भवति । तस्य वृचहं शवो ज्येष्ठं सर्वेभ्यः
 प्रशस्ततम भवति ॥

सकृद् द्यौरजायत सकृद्भूमिरजायत ।

पृथ्वा दुग्धं सकृत्पयस्तदन्यो नानु जायते ॥ २२ ॥

सकृत् । ह । द्यौः । अजायत । सकृत् । भूमिः । अजायत ।

पृथ्वाः । दुग्धं । सकृत् । पयः । तत । अन्यः । न । अनु । जायते ॥ २२ ॥

सकृद् सकृदेव द्यौरजायते । उदपयत । सकृदुत्पन्नैव स्थिता भवति । न पुनस्तस्या नष्टायास्तस्या तत्सदृशी र्थाजायते । भूमिश्च सकृदेवाजायते । पृथ्वा मरुता मातृगोः पयश्च सकृदेकवारमेव दुग्धं यस्मात्पयसो मरुतो जर्जर । पुश्रिद्युं वै पयसो मरुतो जाताः । तं स० २० ११४ । इति तैत्तिरीयक । यथा यावापुथियो सकृद्वोत्पद्यन्ते एवं पुश्रिरपि सकृदुत्पन्नैव पयसा मरुतोऽजीर्जनतः । तत्ततः परमन्यः पदार्थो नानु जायते । तत्सदृशी नोत्पद्यते ॥ ४४ ॥

सृपि जनमिति पचदशर्चं पष्ठ मुक्त भारद्वाजस्य ऋजिश्चन आर्षं विश्वदेव । अथा पटपचाशदचरा शकरी शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुकात । सृपि पचोन ऋजिश्चा ह विश्वदेव ह शक्यतमिति ॥ अत्र दशरात्रि पचमे ऽहर्नोदं विश्वदेवनिविज्ञान । सूत्रित च । अमुर्विभ्या सृपि जनमिति विश्वदेव । आ० ८८ । इति । आशा महा नाम्नीव्रतं जथा ॥

सृपे जनं सुव्रतं नव्यसीभिर्गीर्भिर्मित्रावरुणा सुम्रयन्ता ।

त आ गमन्तु त उह श्रुवन्तु मुष्टाचामो वरुणो मित्रो अग्निः ॥ १ ॥

सृपे । जनं । सुव्रतं । नव्यसीभिः । गीःभिः । मित्रावरुणा । सुम्रयन्ता ।

ते । आ । गमन्तु । ते । उह । श्रुवन्तु । मुष्टाचामः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ॥ १ ॥

सुव्रतं मुक्तमात्रं जनं देव्य जनं देवसंघं नव्यसीभिर्नवतराभिर्गीर्भिः स्मृतिभिः सृपि । अह स्मृत् । तथा मित्रावरुणा । मित्रः प्रसीतम्यायको वरुणः पापातिवारयिता । एतावपि देवो स्मामि । कीदृशी । सुम्रयन्ता । सुम्रं सुवं स्मोतृणामिच्छता । मुष्टाचामः शोभनवलास्ते वरुणादयः सर्वे देवा इहास्मिन् यज्ञ आ गमन्तु । आगच्छन्तु । ते तादृशाः श्रुवन्तु । अस्मदीयाः स्मृतीः शृण्वन्तु च । अत्र मित्रादीना परिगणनमुपलक्षणं मुक्तस्य सर्वदेवता-प्रतिपादकत्वात् । अत एव पुर्व जनमिति सामान्यनिर्देशः ॥

विशोविश उद्भ्रमध्वरेष्वदृष्टक्रतुमरतिं युवत्योः ।

दिवः शिणुं सहस्रं सृनुमग्निं यज्ञस्य क्रतुमरुपं यजर्घ्यं ॥ २ ॥

विशःऽविशः । उद्भ्रमध्वरेषु । अदृष्टक्रतुं । अरतिं । युवत्योः ।

दिवः । शिणुं । सहस्रं । सृनुं । अग्निं । यज्ञस्य । क्रतुं । अरुपं । यजर्घ्यं ॥ २ ॥

विशो विशः सर्वस्याः प्रजाया अध्वरेषु यज्ञधीडामन्त्रिभिः सृज्यमदृष्टक्रतुं दपंगहितकर्मणममृतप्रज्ञं वा युवत्योर्वावापुथियोऽरतिमभिगतारमयं स्वाभिनं दिवो द्युलोकस्य शिणुं पुत्रः दिवस्यग्निं प्रथमं ब्रह्म अग्निः । अश्व० १०. ४५ १. इति निगमः । यद्वा । दिवः स्मोतुः पुत्रभूतः । तथापि निगमो भवति । त्वं पुत्रो भवसि यस्तेऽतिधत् । अश्व० २० १. ९. इति । सहस्रो वलस्य सृनुं पुत्रं यज्ञस्य यागस्य क्रतुं प्रज्ञापकमरुपमारीचमानं भवंगुणकमपि यजर्घ्यं यष्टुं । सृप इत्यनुपपद्यते । सृपे । स्मृत् ॥

अरुपस्य दहितरा विरुपे स्तुर्भिरन्या पिपिणे सृरो अन्या ।

मिथस्तुरा विचरन्ती पावके मन्म श्रुतं नष्टात ऋच्यमाने ॥ ३ ॥

अरुपस्य । दहितरा । विरूपे इति विरूपे । स्तुभिः । अन्या । पिपिणे । मूरः । अन्या ।
मियः । तुग । विचरंती इति विचरंती । पावके इति । मन्म । श्रुतं । नष्टतः ।
चृच्यमाने इति ॥ ३ ॥

इयमहोरात्रयोः स्मृतिः । अरुपस्यारोचमानस्य सूर्यस्य दहितरा दहितरी । सूर्येण ह्यहोरात्रयोर्विभागः
क्रियते । अतस्तदधीनात्मनामत्वात्तस्य दहितरावित्युच्यते । विरूपे शुक्लरूपतया नानारूपे । तयोर्न्यैका
रात्रिः स्मृतिर्नचर्चः पिपिणः । पिप्यते । संश्लिष्यते ॥ पिण अवयव इति धातुः ॥ अन्याहरात्मिका दहिता मूरः
सूर्येण पिपिणः । संश्लिष्यते । तं च नचर्चः सूर्येण चानकृतं भवत इत्यर्थः । मियमूरा परस्परं बाधयंती । अह्ना
रात्रिर्निवर्त्यते रात्र्या चाहरति परस्परं बाधः । अत एव विचरती विविधं पृथक्चरंती पावके सर्वस्य
शोधायाया । एवंभूते अहस्य रात्रिश्च चृच्यमाने अस्माभिः स्तूयमाने मत्वा श्रुतं श्रोतव्यं मन्म मननीयं स्तोत्र-
मस्यत्कृतं नष्टतः । व्यामृता ॥

प्र वायुमच्छा वृहती मनीषा वृहद्वयि विश्ववारं रथप्रां ।
द्युतद्यामा न्युतः पत्यमानः कविः कविमियशसि प्रयज्यो ॥ ४ ॥
प्र वायुं । अच्छ । वृहती । मनीषा । वृहत् । रयिं । विश्ववारं । रथप्रां ।
द्युततः । द्यामा । न्युतः । पत्यमानः । कविः । कविं । इयशसि । प्रयज्यो इति
प्रयज्यो ॥ ४ ॥

वृहती महती मनीषास्मदीया स्मृतिर्वायुमच्छाभिमुख्येन प्र गच्छतु ॥ उपसर्गश्रुतयोंग्याक्रियाध्याहारः ॥
कीदृशं वायु । वृहद्वयि महाधनं विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं संभजनीयं रथप्रा रथस्यात्मीयस्य प्रातार पुरयितारं ।
यद्वा । स्तोत्राणां रथ धनः पुरयितारं । अथ प्रत्यक्षस्मृतिः । हे प्रयज्यो प्रकीर्णं यष्ट्य वायो द्युतद्यामा प्रदीप्त
यानां न्युत आत्मीयरथयोंग्या वडवास्ताः पत्यमानोऽभिपततभिगच्छन् । यद्वा । पत्यार्तिरश्वयंकमा । तामां
वडवानामोश्वरः कविः क्रातदर्शी । एवमुत्तरस्य कवि मधाविन स्तोतारमियक्षसि । धनं पुत्रय ॥

स मे वपुच्छदयदश्विनोर्यो रथो विरुक्त्वात्मनसा युजानः ।
येन नरा नामत्येपयर्ध्वं वर्तिर्याथस्तनयाय त्मने च ॥ ५ ॥
सः । मे । वपुः । छदयत । अश्विनोः । यः । रथः । विरुक्त्वा । मन्सा । युजानः ।
येन । नरा । नामत्या । उपयर्ध्वं । वर्तिः । याथः । तनयाय । त्मने । च ॥ ५ ॥

अश्विनोः स्मृतः स रथो मे मदीयं वपुः शरीरं छदयत । छदयतु । तेजमाच्छादयतु । यो रथो
विरुक्त्वा विगच्छन्वानं विगच्छन् दीप्यमानो मनसा मनोव्यापारमात्रेण युजानोऽश्वः संप्रयुज्यमानो भवति ।
हे नरा नेतारो हे नामत्या सत्यम्भावां सत्यस्य नेतारो नामिकाप्रभवा वाश्विनो येन रथेन वर्तिः स्तोत्रगृहं
तनयाय पुत्राय त्मने तत्पित्र स्तोत्रं चपयर्ध्वं कामान्प्रापयितुं याथो गच्छथः स रथ इति पुत्रवान्वयः ॥ ५ ॥

पर्जन्यवाता वृषभा पृथिव्याः पुरीपाणि जिन्वतमप्यानि ।
सत्यश्रुतः कवयो यस्य गीर्भिर्जगतः स्यात्तर्जगदा वृणुध्वं ॥ ६ ॥

पर्जन्यवाता । वृषभा । पृथिव्याः । पुरीषाणि । जिवन्त । अयानि ।

मत्स्यऽश्रुतः । कवयः । यस्य । गोऽभिः । जगतः । स्यातः । जगतः । आ । कृणुध्वं ॥ ६ ॥

हे पर्जन्यवाता पर्जन्यवायु वृषभा वृष्टिः कर्तारो पृथिव्याः । अतरिक्षनामितत । अतरिक्षादप्यान्याप्नोष्यानि पुरीषाणि पुरकाण्यदकानि जिवन्त । प्रेरयत । उत्तरीऽर्धचीं मारुतः । हे मत्स्यश्रुतः मत्स्यस्य स्तोत्रस्य श्रोतारः कवयो मेधाविनो मरुतो यस्य स्तोत्रगीर्भिः स्तुतिमयं स्तुता भवथ तस्य स्तोत्रजगत्स्यात्स्वावरजगमात्मकं सर्वं प्राणिजातमा ऋणुध्वे । आभिमुख्येन कुरुत । हे जगतः स्यातः । गणाभिप्रायमेकवचन । स्यात्स्वावरजगमात्मकस्य जगतोऽवस्थापक हे मरुद्गणति योज्य ॥

अन्वारमणीयाया सारस्वतस्य हविषो याज्ञा पावीरवीक्षेया । सूत्रितं च । पावीरवी कन्या चित्रायुः पीपिवामुं सरस्वतः । आ० २ ८ । इति ॥ एकादशभिः सारस्वते परावर्धेव पुरोडाशस्य याज्ञा । सूत्रितं च । पावीरवी कन्या चित्रायुर्यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभुः । आ० ३ ७ । इति ॥ आपिसारुते शस्त्रेऽक्षेया । सूत्रितं च । राकामहमिति द्वे पावीरवी कन्या चित्रायुः । आ० ५ २० । इति ॥

पावीरवी कन्या चित्रायुः सरस्वती वीरपत्नी धियं धात ।

ग्राभिरच्छिद्रं शरणं सज्जोषा द्राधर्षे गृणते गर्भं यंसत ॥ ७ ॥

पावीरवी । कन्या । चित्रऽआयुः । सरस्वती । वीरऽपत्नी । धियं । धात ।

ग्राभिः । अच्छिद्रं । शरणं । सऽजोषा । द्राधर्षे । गृणते । गर्भं । यंसत ॥ ७ ॥

पावीरवी गोधयित्री कन्या कमलोया चित्रायुश्चित्रगमना चित्रावा वा वीरपत्नी । वीरः प्रजापतिः पतियस्यास्तादृशी । यद्वा । वीराणां पालयित्री । एवमुक्ता सरस्वती धियममदीय कर्म यज्ञस्य धात । दधातु । धारयतु । ददातु वा । शब्देन प्रतिपादितो ह्यर्थोऽनुष्टीयते । अपि च ग्रामिर्देवपत्नीभिः सज्जोषा । सह प्रीयमाना । यद्वा । या गायत्र्यादीनि कदासि । कदासि वै या इति श्रुतः । तैः सह प्रीयमाना गृणते स्तुवते मह्यमच्छिद्रं किद्ररहितं द्राधर्षे शत्रुभिः शीतवातः।दमिष्य धर्षितुमशक्य शरणं गृहं गर्भं सुप च यंसत । प्रयक्तु ॥

एकादशभिः पीपि पगी पथस्यथ इति हविषो याज्ञा । सूत्रितं च । पथस्यथः परिपति वचस्या बृहस्पते या परमा परावर्धति द्वे । आ० ३ ७ । इति ॥

पथस्यथः परिपतिं वचस्या कामेन कृतो अभ्यानर्कः ।

स नो रामच्छुरुधश्चंद्राया धियंधियं सीपधाति प्र पृषा ॥ ८ ॥

पथऽपथः । परिऽपतिं । वचस्या । कामेन । कृतः । अभि । आनट । अर्कः ।

सः । नः । रामत । शुरुधः । चंद्रऽअयाः । धियंऽधियं । सीपधाति । प्र । पृषा ॥ ८ ॥

पथस्यथः सर्वस्य मार्गस्य परिपतिमधिपतिमकर्मचर्त्रीयं पुषण कामेन काम्यमनिन फलेन कृतो वशीकृत स्तोता वचस्या स्तोत्राभ्यानट । अभ्यश्रुता । प्राप्नोतु । स च पुषा नोऽस्यभ्य शुरुधः श्रुवो रोधयित्रीमाशुद्रायाः चंद्रमिति हिरण्यनाम । हिरण्यप्रमुखा यद्वा शैलश्रुगा रामत । ददातु ॥ रा दनि । अस्माक्षिष्टि रूप ॥ तथ धियं धियं सर्वममदीय कर्म स पुषा प्र सीपधाति । प्रसाधयतु ॥

त्वाङ्गे पगी प्रथमभाजमिति हविषो याज्ञा । सूत्रितं च । प्रथमभाजं यशस्य वयोधा सोमापुषणा जनन रयीणां । आ० ३ ८ । इति ॥

प्रथमभाजं यशसं वयोधां सुपाणिं देवं सुगर्भस्तिमृभ्वं ।

होता यष्टद्यजतं पस्त्यानामग्निस्त्वष्टारं सुहवं विभावा ॥ ९ ॥

प्रथमऽभाजं । यशसं । वयःऽधां । सुऽपाणिं । देवं । सुऽगर्भस्तिं । ऋभ्वं ।

होता । यष्टात् । यजतं । पस्त्यानां । अग्निः । त्वष्टारं । सुऽहवं । विभाऽवा ॥ ९ ॥

प्रथमभाजं प्रथम उत्पत्तिकाल एव विभक्तारं जंतूनां । यावच्छो वै रतमः मित्तस्य त्वष्टा रूपाणि विक
रोति तावच्छो वै तत्प्र जायत । ति० सं० १. ५. ९. १. इति श्रुतिः । यशसं यशस्विनं वयोधां वयसोऽन्नस्य
हविर्नक्षत्रस्य धातार धारयितार यद्वा स्तोत्रुभ्योऽन्नप्रदं सुपाणिं । हस्तस्य मणिबंधाद्ब्रह्मप्रदेशः पाणिः ।
शोभनपाणिदं देवं दानादिगुणयुक्तं सुगर्भस्तिं । गर्भस्तिरिति वाङ्मनाम् । शोभनदोदंडमुभवमूर्त्तं भाममानं
महातं वा पस्त्यानां । पस्त्यमिति गृहनाम् । तत्पस्त्यानां यजतं यष्टव्यं । गृहस्थैर्यजनीयमित्यर्थः । सुहवं सुखेन
ज्ञानं शक्यं । एवंभूतं त्वष्टार होता देवानामाह्वाता विभावा दीप्यमानोऽप्ययं चत । यजत । अनेन हविषा यजतु ॥

भुवनस्य पितरं गीर्भिराभी रुद्रं दिवा वर्धयां रुद्रमक्ता ।

बृहंतमृष्वमजरं सुपुंसमृधंगुवेम कविनेपितासः ॥ १० ॥

भुवनस्य । पितरं । गीऽभिः । आभिः । रुद्रं । दिवा । वर्धय । रुद्रं । अक्ता ।

बृहंतं । ऋष्यं । अजरं । सुऽपुंसं । ऋधक् । हुवेम । कविनां । उपितासः ॥ १० ॥

भुवनस्य भुतजातस्य पितरं पालयितार रुद्रं । रुद्रः ख । तद्वावयितारमीश्वरमाभिर्गीर्भिः । कृतिभिर्दि
वाहनि हे स्तोतवर्धय । अक्ता राज्ञां च तमेव रुद्रं कृतिमिवर्धय । वयं च कविना प्राज्ञेन रुद्रेणपितासः
प्ररिताः संतो बृहंतं महातमृष्व दर्शनीयमजरं जरारहितं सुपुंसं शोभनमुखमेवगुणविशिष्टं रुद्रमृधक् ऋध
ममृदं यथा भवति तथा हुवेम । स्तवाम ॥ ॥ ६ ॥

आ युवानः कवयो यज्ञियासो मरुतो गंतं गृणतो वरस्यां ।

अचिचं चिद्धि जिन्वथा वृधंतं इत्था नद्यतो नरो अंगिरस्वत् ॥ ११ ॥

आ । युवानः । कवयः । यज्ञियासः । मरुतः । गंतं । गृणतः । वरस्यां ।

अचिचं । चित् । हि । जिन्वथ । वृधंतः । इत्था । नद्यतः । नरः । अंगिरस्वत् ॥ ११ ॥

हे युवानो नित्यतरुणाः कवयः प्राज्ञा यज्ञियासो यज्ञाहो एवभुता हे मरुतो गृणतः सुवतो वरस्या
वरणीयां कृतिं प्रत्या गत । आगच्छत । अपि च हे नरो नेतारो मरुत इत्येत्यमनेन प्रकारेण वृधतो
वर्धमानाः । यद्वा । इत्थामुचातरिजे नद्यतो व्यापुवतोऽंगिरस्वत । अंगिरसो गमताशीला रश्मयः । ते यथा
ग्रीध नभस्तनं व्याप्नुवति तद्वत् । यद्वा । ऋषय एवांगिरसः । तद्वत्कीर्णगामिनः । एवभुता यूयमचिचं चित् ।
आर्पधिवनस्पतिभिर्निविडो देशश्चिचं । तद्विलक्षणमोपध्यादिभिर्वियुक्तमपि देशं जिन्वथ । वृधता तर्पयथ ।
होति पुरणः ॥

प्र वीराय प्र तवसे तुरायाजा यूथेव पशुरशिरस्तं ।

म पिस्पृणति तन्वि श्रुतस्य स्मृभिर्न नाकं वचनस्य विपः ॥ १२ ॥

प्र । वीराय । प्र । तवसे । तुराय । अजं । यूथाऽडैव । पशुऽरशिः । अस्तं ।

सः । पिस्पृणति । तन्वि । श्रुतस्य । स्मृऽभिः । न । नाकं । वचनस्य । विपः ॥ १२ ॥

वीराय विकांताय विविधशत्रुणासीरकाय वा मरुद्गणाय प्राज्ञः । हे स्तोतः स्तुति प्रगमय । तथा तवमे
बलिने तुरास्य त्रिप्रगमनाय च तस्मै गणाय प्राज्ञः । तव दृष्टातः । पशुरविः पशुपालको यूथव । स यथा गोयूथानि
सायंकानिऽस्तं गृहं शीघ्रं गमयति तद्वत् शीघ्रं स्तुति प्ररथत्यर्थः । स च मरुद्गणो वचनस्य वक्तृविषो विप्रस्य
मेधाविनः स्तोतुः श्रुतस्य ॥ क्रियायद्गणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वात्तुर्थ्यं पठ्यो ॥ श्रुत श्रोतव्यं स्तोत्रं
तन्वास्त्रोयः शरीरं पिस्युगति । स्पृशयतु । मशपयतु । तत्स्तोत्रं हृदयं भवत्यत्यर्थः । स्पृशने दृष्टातः । स्तुतिर्न
नाक । यथा नक्षत्रेणाक्रमंतेति च स्पृशयति मशपयति तद्वत् ॥

यो रज्जोसि विममे पार्थिवानि त्रिश्चिद्विष्णुमनवे बाधिताय ।

तस्य ते शर्मन्नुपदह्यमाने राया मदेम तन्वा । तना च ॥ १३ ॥

यं । रज्जोसि । विऽममे । पार्थिवानि । त्रिः । चित् । विष्णुः । मनवे । बाधिताय ।

तस्य । ते । शर्मन् । उपऽदह्यमाने । राया । मदेम । तन्वा । तना । च ॥ १३ ॥

यो विष्णुर्बाधितायामुर्द्ध्वसिताय मनवे प्रजापतये तदर्थं पार्थिवानि पृथिव्या मवदानि रज्जोसि
लोकोन । रज्जोकोनिति यावत् । त्रिविममे । चित्तित्वेवधारणं । त्रिभिरेव विकर्मणः परिमितवान् हे विष्णो
तस्य तादृशस्य ते तव ॥ तृतीयार्थं पठ्यो ॥ ईदृशेन त्वयोपदह्यमानेऽस्मभ्य दीयमाने शर्मन् शर्मणि गृहं मुनि वा
वर्तमानाः संतो वयं राया धनं तन्वा रोगादिरहितेन शरीरेण च तना तनयेन पुत्रेण च मदेम । मोदेम ।
हृष्टा भवेम ॥

तन्नोऽहिर्बुध्नो अद्विरकस्तत्पर्वतस्तत्सविता चनो धात ।

ततोपधीभिरभि रातिपाचो भगः पुरंधिर्जिन्वतु प्र राये ॥ १४ ॥

तत् । नः । अहिः । बुध्नः । अतऽभिः । अकः । तत् । पर्वतः । तत् । सविता । चनः । धात ।

तत् । आपधीभिः । अभि । रातिपाचः । भगः । पुरंधिः । जिन्वतु । प्र । राये ॥ १४ ॥

बुध्नः । बुध्नमंतरिक्षं । तत्र भवोऽहिः । एतदंतरिक्षं इत्यहिः । उक्तं च । अद्विरयनादेत्यंतरिक्षं । नि० २. १५ ।
इति । एतत्पदद्वयमभिधेयो देवोऽकिंरचनमाधनमेव स्तुयमानः सन् नोऽस्मभ्य तत् लोकं प्रमितं चनोऽन्नमति
रुदकं सार्धं धात । दधातु । विदधातु । प्रयच्छतु । पर्वतः पुरयिता ॥ पर्वं पुरण इति धातुः ॥ यद्वा । पर्ववद्ग
पर्वतः । तद्वान् । पर्वतस्य शिखः शत्रुरिति वा पर्वतः । स च तन्नो दधातु । तथा सविता प्ररको देवश्च तन्नो
दधातु । अपि च रातिपाचः । राति दानं भवति भवत इति रातिपाचो विश्वे देवाः । ते आपधीभिः । आप
पाक आमुधीयत इत्योपधयस्मिन्लमायायाः । ताभिः सार्धं तदन्नमभि प्रयच्छतु । तथा पुरंधिर्वज्रधीर्वज्रप्रज्ञो
वा बह्वक्मा वा भगो मजनीय एतत्सन्नो देवश्च राधे धनार्थं प्र तिन्वतु । अस्मान्प्ररयतु ॥

नू नो रयिं रथ्यं चर्पणिष्ठां पुरुवीरं महः ऋतस्य गोपां ।

क्षयं दाताजरं येन जनान्स्पृधो अद्वीरभि च क्रमां विष्णु अद्वीरभ्यश्नवां ॥ १५ ॥

नू । नः । रयिं । रथ्यं । चर्पणिष्ठां । पुरुवीरं । महः । ऋतस्य । गोपां ।

क्षयं । दातु । अजरं । येन । जनान् । स्पृधः । अद्वीः । अभि । च । क्रमां । विष्णुः ।

आऽद्वीः । अभि । अश्नवांसं ॥ १५ ॥

हे सर्वं देवा नोऽस्मभ्य रयिं धत्तं क्षयं गृहं च दात । प्रयच्छत । कीदृशं रयिं । रथ्यं रथमवधिन । रथ
युक्तमित्यर्थः । चर्पणिष्ठा । चर्पणयो मनुष्याः । तेषां पुरयितारं पुरुवीरं । वीर्याज्जायत इति वीरा । पुत्रादयः ।

बहुभिर्वीरिरूपेत । महो महत ऋतस्य यज्ञस्य गोपां रक्षकं । दक्षिणारूपेण धनेन हि यज्ञो रक्ष्यते । मृतो यज्ञस्त्वदक्षिण इति वचनात् । कीदृशं चयं । अजर जरारहितं । येन रयिणा क्षयणं च जनानं शत्रुन स्पृधः स्पर्धमाना अदेवीरदेवसंवेधनीरासुरीः सेनाश्राभि क्रमाम अभिभवेम । तथादेवीः । आगता देवा यामु हविःस्वीकारार्थं ता आदेव्यः । तादृशीसु विशः प्रजा यज्ञानुपायिनीयेन धनेन गृह्णेण चाभ्यश्रवाम अभि प्राप्नवाम तादृशं धनं गृहं च दातव्यन्वयः ॥ ७ ॥ ॥ ४ ॥

पचमेऽनुवाके द्वादश मुक्तानि । तत्र ऋवे व इति पचदशर्त्तं प्रथमं मुक्तमुज्जिह्वन आपं बहुदेवताकं चैपुम । ऋवे व इत्यनुक्रातं ॥ गतः मुक्तविनियोगः ॥

हुवे वो देवीमदिति नमोभिर्मृच्छीकाय वरुणं मित्रमग्निं ।

अभिष्टादामर्यमणं मुग्धेवं चातृन्देवान्सवितारं भगं च ॥ १ ॥

हुवे । वः । देवीं । अदितिं । नमः । ऽभिः । मृच्छीकायं । वरुणं । मित्रं । अग्निं ।

अभिऽष्टादां । अर्यमणं । मुऽग्धेवं । चातृन् । देवान् । सवितारं । भगं । च ॥ १ ॥

हे देवा वो युष्माकं मातरं देवीं योतमानामदितिमखडनीयामदीनां वा एतत्सजां देवतां मृच्छीकाय मुखार्थं नमोऽभिनमस्कारः स्तोत्रेवा ऋवे । ह्यामि । स्तामि । तथा वरुणं वारकं मित्रं प्रसीतस्त्रायकं देवमग्निं चैताश देवानमोभिर्हवे । तथाभिचदा । क्षदिर्हमाकमा । अभिचत्तार शत्रुणा हिमिहारं मुग्धं मुमुखमर्यमणं च नमोभिर्हवे । सवितारं भगं च नमोभिर्हवे । किं बहुना चातृन् पालयितृन् सर्वान्देवानमोभिः स्तोत्रेर्हवे । स्तामि ॥

मुज्योतिपः सूर्य दष्टापितृननागास्वे सुमहो वीहि देवान ।

द्विजन्मानो य ऋतमापः सत्याः स्वर्वतो यजता अग्निजिह्वाः ॥ २ ॥

मुऽज्योतिपः । सूर्य । दष्टाऽपितृन् । अनागाऽस्त्वे । मुऽमहः । वीहि । देवान् ।

द्विऽजन्मानः । ये । ऋतऽमापः । सत्याः । स्वऽर्वतः । यजताः । अग्निऽजिह्वाः ॥ २ ॥

हे सुमहः शोभनदीप्ति सूर्य सर्वस्य प्ररक्त दर्शपितृन् । दक्षः पितामहो येषां ते दर्शपितरः । पितृशब्दो हि सामान्येन पूर्वपुरुषत्वमात्रं वृत्त । यथाहं पितृन्स्मृविदेवां अविस्मि । अखं १० १५ ३ । इति । एषा दर्शपितृत्वं चादितिह्यंजनिष्टेति । अखं १० ७० ५ । सत्रादवगम्यते । ईदृशान् मुज्योतिपः शोभनज्योतिष्कान्देवानना गास्त्वेऽनपराधत्वं वीहि । कामयन् । यथास्माकमपराधं ते न कुर्वति तथा कुर्या इत्यर्थः । ये देवा द्विज न्यानी द्वयोर्लोकयोर्जायमानाः प्रादुर्भवन्त ऋतमाप ऋतं यज्ञं स्पृशतः सत्या अविक्थ्याः सत्यवादिनो वा स्वर्वतो धनवतो यजता यष्टव्या अग्निजिह्वाः । अग्निजिह्वाभ्यानीयो येषां ते । एवंभूता ये देवाः सन्ति तान्देवान्वीहीत्यन्वयः ॥

उत द्यावापृथिवी शचमुरु बृहदोदसी शरणं सुमुम्ने ।

महस्करथो वरिवो यथा नोऽस्मे शयाय धिपणे अनेहः ॥ ३ ॥

उत । द्यावापृथिवी इति । शचं । उरु । बृहत् । रोदसी इति । शरणं । सुमुम्ने इति । सुऽमुम्ने ।

महः । करथः । वरिवः । यथा । नः । अस्मे इति । शयाय । धिपणे इति । अनेहः ॥ ३ ॥

उतापि च हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावुरु विस्तीर्णं चचं वचं करथः । कुरुत । तथा रोदसी द्यावापृ-

थिर्वी मुमुक्षु मुमुखि युवा बृहन्महच्छरणं गृहं च करणः । कुरुतं । महो महद्वरिवो धनं नोऽस्माकं यथा
स्यात्तथा कुरुतमित्यर्थः । अपि च हे धिपर्ण धारयित्री यावापृथिव्यावनहः पापराहित्यं प्राप्तं अस्माकं
नयाय निवासार्थं कुरुत ॥

आ नो रुद्रस्य मृतवो नमन्तामद्या हतासो वसवोऽधृष्टाः ।

यदीमर्भे महति वा हितासो वधे मरुतो अह्नाम देवान् ॥ ४ ॥

आ । नः । रुद्रस्य । मृतवः । नमन्तां । अद्य । हतासः । वसवः । अधृष्टाः ।

यत् । उ । अर्भे । महति । वा । हितासः । वधे । मरुतः । अह्नाम । देवान् ॥ ४ ॥

रुद्रस्य मृतवः पुत्रा मरुतोऽप्यास्मिन्काले हतास आहताः सन्तो नोऽस्मान्मत्या नमता । आनता भवतु ।
आगच्छतु । कीदृशाः । वसवो वामयितारोऽधृष्टा अन्यरहिततः । यद्यदंमनामरुतो देवान्मंऽन्ये महति
भुन्ते वा वधे संयासे हितासो निहिताः स्थिताः सन्तो वयमह्नाम आहयाम तदानीमश्वत्थः ॥

मिम्यथा येषु रोदसी नु देवी सिपंक्तिं पृषा अभ्यर्धयज्ञा ।

श्रुत्वा हवै मरुतो यद् यथाय भूमा रजते अध्वनिं प्रविक्तं ॥ ५ ॥

मिम्यथा । येषु । रोदसी । नु । देवी । सिपंक्ति । पृषा । अभ्यर्धयज्ञा ।

श्रुत्वा । हवै । मरुतः । यत् । ह । याय । भूमि । रजते । अध्वनि । प्रऽविक्तं ॥ ५ ॥

येषु मरुतः रोदसी रुद्रस्य पत्नी देवी श्रोतमाना माध्यमिका वाक् मिम्यथ नु निप मगच्छते । तथाभ्य-
र्धयज्ञा श्रोतृनभ्यर्धयनं समुदात्तवन्त्यो यजति धनेन पुत्रयति तादृशः पृषा पोषको देवश्च सिपंक्तिं याचकतः
भवति । अभ्यर्धयज्ञाभ्यर्धयत्यजति । नि० ६. ६ । इति यास्कः । हे मरुतमे यय हवमस्मदीयमाह्वानं श्रुत्वा यत्
यदा खलु याय आगच्छथ तदानीमध्वनिं मार्गं प्रविक्तं गमनार्थं पुथकृतं सति तत्र विशमानानि भुम भुतत्रा-
तानि रजते । कथंते । तथा च मन्त्रांतर । प्र विपयति पर्वतानि विचति वनस्पतीन् । अ० १०. ३९. ५ ।
इति ॥ ॥ ८ ॥

अभि त्वं वीरं गिवेणममंचंद्रं ब्रह्मणा जरितं नवेन ।

अथदिद्वमुप च स्तवानो रामन्नाजो उप महो गुणान् ॥ ६ ॥

अभि । त्वं । वीरं । गिवेणमं । अंच । उंद्रं । ब्रह्मणा । जरितः । नवेन ।

अथत् । इत् । हवै । उप । च । स्तवानः । रामत् । वाजान् । उप । महः । गुणान् ॥ ६ ॥

हे जरितः श्रोतृमत्वं तं प्रसिद्धं वीरं वीर्यवतं गिवेणं शत्रुणां मीरकं वा गिवेणमं गिरा संभक्तारमेवति
धर्मिंद्रं नवेनाभिनवेन ग्रीभनेन ब्रह्मणा श्रोत्रिणाभ्यर्त्तं । अभिपूजि । म च स्तवानः स्तुयमानः मन हवमस्मदीय-
श्रोत्रमुप अथदित । उपगुण्यादेव । अपि च गुणानः स्तुयमान इन्द्रो महो महत् प्रभुत्वान्वाजान्वाजानि चार-
रामत् । प्रदेयात् । यत् एवमतः सुहृत्त्वर्थः ॥

ओमानमापो मानुपीरमुक्तं धातं तोकाय तनयाय जं योः ।

यूयं हि सा भिपजो मानृतमा विश्वस्य स्यातुजगतां जनिचीः ॥ ७ ॥

ओ॒मानं॑ । आपः॑ । मा॒नुषीः॑ । अ॒मृ॒क्तं । धा॒तं । तो॒काय॑ । त॒न॒याय॑ । शं॑ । योः ।
यू॒यं । हि॑ । स्य॑ । भि॒प॒जः । मा॒तृ॒ऽत॒माः । वि॒श्व॒स्य॑ । स्था॒तुः । ज॒ग॒तः । ज॒नि॒चीः ॥ ९ ॥

हे आपो मानुषीर्मनुष्यहिता यूयममृक्तमहिमितमोमानं । अयति रत्नतीक्ष्णीमा रत्नकमत्तं । तोकाय पुत्राय तनयाय तनुवाय च धात । धत्त । प्रयच्छत । तथा शं शमनमुपद्रवाणां योर्यावनं पृथक्करणं च पृथक्कर्तव्याना धत्त । प्रयच्छत । कृत इत्यत आह । हि यस्माद्यूयं मातृतमा मातृभ्योऽर्थाधिका भिपजः स्य भवथ तस्माद्वतित्वन्वयः । कथं मातृभ्योऽर्थाधिकं भिपज्यमस्तीत्यत आह । विश्वस्य सर्वस्य स्थातुः स्थावरस्य जगतो जंगमस्य जनिचीर्जनयिष्यो भवथ । अतो यूयं भिपजः स्य ॥

आ नो॑ दे॒वः स॒वि॒तः चा॒य॒मा॒णो॑ हि॒र॒ण्य॒पा॒णि॒र्य॒ज्ञतो॑ ज॒ग॒म्या॒त् ।
यो द॒त्त॒वाँ उ॒प॒सो॑ न प्र॒तीकं॑ व्यृ॒णुते॑ दा॒णु॒षे वा॒र्या॒णि ॥ ८ ॥
आ । नः॑ । दे॒वः । स॒वि॒ता । चा॒य॒मा॒णः । हि॒र॒ण्य॒ऽपा॒णिः । य॒ज्ञतः॑ । ज॒ग॒म्या॒त् ।
यः । द॒त्त॒ऽवा॒न । उ॒प॒सः । न । प्र॒तीकं॑ । वि॒ऽऽ॒रु॒णुते॑ । दा॒णु॒षे । वा॒र्या॒णि ॥ ८ ॥

चायमाणो रत्नन हिरण्यपाणिः सुवर्णहस्तो हितरमणीयपाणिर्वा यज्ञतो यष्टव्य एवभुतः सविता प्रेरको देवो नोऽस्माना जगम्यात् । आगच्छतु । यो देवो दत्तवान्यनवानुपसो न प्रतीकमुपमः प्रमुखमिव दाणुषे हवीर्षि दत्तवन्तं यज्ञसानाय वार्याणि वरणीयानि धनानि व्यृणुते विवृणोति प्रकाशयति स सवितेत्यन्वयः ॥

उ॒त त्वं॑ सू॒नो॑ स॒हसो॑ नो॒ अ॒द्या दे॒वाँ अ॒स्मिन्ध्व॑रे व॒वृ॒त्याः ।
स्याम॒हं ते॒ स॒द॒मि॒द्रा॒तो॑ त॒वं स्याम॒ग्नेऽव॑सा सु॒वीरः॑ ॥ ९ ॥
उ॒त । त्वं॑ । सू॒नो॑ इति॑ । स॒हसः॑ । नः॑ । अ॒द्या । आ । दे॒वान॑ । अ॒स्मिन् । अ॒ध्व॑रे । व॒वृ॒त्याः ।
स्यां॑ । अ॒हं । ते॒ । स॒द॒ । इत॑ । रा॒तो॑ । त॒वं । स्यां॑ । अ॒ग्ने । अ॒व॑सा । सु॒ऽवी॒रः ॥ ९ ॥

उतापि च हे सहसः सुनो वनस्य पुत्रपि त्वमयास्मिन्काले नोऽस्मदीयऽस्मिन्नध्वरे यागं देवान्यष्टव्या-विद्रादीना ववृत्याः । आवर्तय । आगमय । अपि चाह ते तव रातो धनस्य दानं सदमित्यवदेव वर्तमानः स्या । भवयं । तथा हे अग्ने तवावसा त्वदीयेन रत्नरत्न सुवीरः शोभनवीरः पुत्रपौत्रादिभिरुपेतश्च स्या । भवयं ॥

उ॒त त्या॑ मे॒ ह॒व॒सा ज॒ग॒म्या॒तं॑ ना॒स॒त्या धी॒भिर्यु॑व॒संग॑ वि॒प्रा ।
अ॒विं न॑ स॒ह॒स्त॒म॒सोऽमु॑मु॒क्तं॑ तू॒र्व॒तं न॒रा दु॒रि॒ताद॒भीकं॑ ॥ १० ॥
उ॒त । त्या॑ । मे॒ । ह॒व॒ । आ । ज॒ग॒म्या॒तं॑ । ना॒स॒त्या । धी॒भिः । यु॒व॑ । अ॒ंग । वि॒प्रा ।
अ॒विं । न । स॒हः । त॒म॒सः । अ॒मु॒मु॒क्तं॑ । तू॒र्व॒तं । न॒रा । दुः॒ऽउ॒तात् । अ॒भीकं॑ ॥ १० ॥

उतापि च हे विप्रा प्राज्ञो नासत्या मत्वस्वभावा मत्वस्य नेतारी वा हे अश्विनी त्या तां प्रमिद्वी युव युवा धीभिः परिवरणकः कर्मभिरुपेतं मे सददीय हव स्तोत्रमंग विप्रसा जगम्यातं । आगच्छतं । आगत्य च सहो महतेस्तमसोऽमुरद्वतादधकारादविं न यथाविमुपिममुमुक्तं सोचितवन्तो स्यः हे नरा नेतारावश्विनी तथास्मानप्यभीकऽभ्यक्तं प्राप्तं संयामि दुरिताद्वातात शत्रुकृताजृवंत । अस्मांस्तारयत ॥ ॥ ९ ॥

ते नो॑ रा॒यो द्यु॒मतो॑ वा॒ज॒व॒तो दा॒तारो॑ भू॒त नृ॒वतः॑ पु॒रु॒ष्टोः ।
द॒ग्म॒स्य॒न्तो दि॒व्याः॑ पा॒थि॒वासो॑ गो॒जा॒ता अ॒प्या मृ॒च्छता॑ च दे॒वाः ॥ ११ ॥

ते । नः । रायः । द्युऽमतः । वाजऽवतः । दातारः । भूत । नृऽवतः । पुरुऽशोः ।
दणस्यंतः । दिव्याः । पार्थिवासः । गोऽजाताः । अर्षाः । मृळत । च । देवाः ॥ ११ ॥

हे देवास्ते यूय द्युमतो दीप्तिमतो वाजवतो वलयुक्तस्य नृवतो भूमिः पुत्रादिभिरुपेतस्य पुरुषोर्ब्रह्मभिः कीर्तनीयस्य रायो धनस्य नोऽस्मभ्यं दातारो भूत । भवत । अपि च दणस्यंतः कामान्प्रयवन्तो दिव्या दिवि भवा आदित्याः पार्थिवासः पृथिव्या भवा वसवो गोजाताः । गोः पुष्टिसाध्यमिका वाक् । तत उत्पन्ना मरुतो ऽप्या अण्वतरि च भवा रुद्राश्चेति सर्वे यूयमस्मान्मृळत । मुखयत ॥

ते नो रुद्रः सरस्वती सजोषा मीऽह्वर्षतो विष्णुर्मृळतु वायुः ।
अमुष्ठा वाजो देव्यो विधाता पर्जन्यावाता पिप्यतामिपं नः ॥ १२ ॥
ते । नः । रुद्रः । सरस्वती । सजोषा । मीऽह्वर्षतः । विष्णुः । मृळतु । वायुः ।
अमुष्ठाः । वाजः । देव्यः । विऽधाता । पर्जन्यावाता । पिप्यतां । इपं । नः ॥ १२ ॥

*मीऽह्वर्षतो वर्षणवर्तते देवा नोऽस्मान्मृळतु । मृळयतु । मुखयतु । केत इति चिदर्थतः । रुद्रः सरस्वती च सजोषाः सह प्रीयमाणा विष्णुर्वायुश्च अमुष्ठाः । अमुर्विभ्या वाज इति त्रयः साधन्यनाः । तेषामाद्य अमुश्च वाजोऽतिमश्च । उपलक्षणमेतत् । विभ्या च । देव्यो देवभ्यो हितो विधाता प्रजापतिश्च । अपि च पर्जन्यावाता पर्जन्यश्च वायुश्चाभौ नोऽस्मभ्यमिपमन्न पिप्यता । वर्धयता ॥

उत स्य देवः सविता भगो नोऽपां नपादवतु दानु पप्रिः ।
तथा देवेभिर्जनिभिः सजोषा द्यौर्देवेभिः पृथिवी समुद्रः ॥ १३ ॥
उत । स्यः । देवः । सविता । भगः । नः । अपां । नपात । अवतु । दानुं । पप्रिः ।
तथा । देवेभिः । जनिऽभिः । सजोषाः । द्यौः । देवेभिः । पृथिवी । समुद्रः ॥ १३ ॥

उतापि च स्य स यः प्रकृतया सर्वत्र प्रख्यातः स सविता देवो भगश्चापा नपातापा मेघम्याना पुत्रो साध्यमिकोऽपि स च नोऽस्मानवतु । रवतु । कीदृशोऽपा नपात । दानु दातय धन पप्रिः पात । पुरयिता ॥ पा पुरण इत्यस्मादादृगमहन इति किनो लिङ्गत्वात् नोकावयति पथीप्रतिषेधः ॥ तथा देवभिर्देवेर्जनिभिस्तत्पत्नीभिश्च सजोषाः सहप्रीतिस्तथा च देवभिर्देवैः सह प्रीयमाणा योश्च समुद्रः सह प्रीयमाणा पृथिवी चित्ताश्च सर्वा देवता अस्मानवतु ॥

आदिमाकृत उत नोऽहिर्बुध्न्यः । सूत्रित च । उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोतु देवानां पत्नीरुशतीरवतु नः । आ० ५ ०० । इति ॥

उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोत्वज एकपात्पृथिवी समुद्रः ।
विश्वे देवा अमृतावृधो हवानाः स्मृता मन्त्राः कविगस्ता अवतु ॥ १४ ॥
उत । नः । अहिः । बुध्न्यः । शृणोतु । अजः । एकऽपात । पृथिवी । समुद्रः ।
विश्वे । देवाः । अमृतऽवृधः । हवानाः । स्मृताः । मन्त्राः । कविऽगस्ताः । अवतुं ॥ १४ ॥

उतापि चाहिर्बुध्न्यो नोऽस्माकं स्तोत्रं शृणोतु । अजो जम्बरहितः । एकोऽमंहाय एव पयते गच्छतीत्येक पात । एतत्पदद्वयाभिधेयो देवश्च पृथिवी समुद्रश्चास्मदीय स्तोत्रं शृणोतु । अपि च अमृतावृध अतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा वर्धयितारो हवाना अस्माभिराह्वयमानाः पुर्व्वंशेऽपिभ्यः स्तोत्रैः स्मृता मन्त्रो मन्त्रणीया गुप्त

भाषितेऽन्वा मंत्रप्रतिपाद्या वा कविशस्ताः कविभिर्मन्धाविभिर्ऋषिभिः शस्त्रैः शंसिता ईदृशा विश्वे देवा अवंतु ।
अस्मान्नचतु ।

एवा नपातो मम तस्य धीभिर्भरद्वाजा अभ्यर्चत्यर्कः ।

ग्रा हुतासो वसवोऽधृष्टा विश्वे स्तुतासो भूता यजत्राः ॥ १५ ॥

एव । नपातः । मम । तस्य । धीभिः । भरत् । ऽवाजाः । अभि । अर्चति । अर्कः ।

ग्राः । हुतासः । वसवः । अधृष्टाः । विश्वे । स्तुतासः । भूत । यजत्राः ॥ १५ ॥

एवैवं योऽहं देवान् स्तुतवान् तस्य मम ऋजिश्चनो नपातः पुत्रा भरद्वाजा भरद्वाजगोत्रजाः सुहोत्रादयो धीभिः स्तोत्रैर्करचनमाधनरभ्यर्चति । अभिष्टुर्वति । हे यजत्रा यष्टया देवा हुतासः पुरोडाशादिभिर्ऋषिभिर्हन्तास्तपिता वसवो निवामयितारोऽधृष्टाः कर्ष्यहिंसिता एवभूता विश्वे ते सर्वे यूयं ग्रा देवपत्न्यश्च स्तुतासो भूत । तैः सुहोत्रादिभिः स्तुता भवत ॥ ॥ १० ॥

उद् त्वदिति षोडशर्चं द्वितीयं मुक्तमृजिश्चन आर्षं वैश्वदेवं । त्रयोदश्यायास्तस्य उष्णिहः षोडशमृष्टुप शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रातं । उद् त्वरपोऽऽश च्छाण्यगनुष्टुबतमिति ॥ गतः मुक्तविनियोगः ॥

उद् त्वच्छष्टुर्महि मित्रयोराँ एति प्रियं वरुणयोरदब्धं ।

ऋतस्य शुचिं दर्शतमनीकं रुक्मो न दिव उदिता व्यद्यौत ॥ १ ॥

उत् । ऊँ उति । त्वत् । चष्टुः । महि । मित्रयोः । आ । एति । प्रियं । वरुणयोः । अदब्धं ।

ऋतस्य । शुचिं । दर्शतं । अनीकं । रुक्मः । न । दिवः । उत् । ऽदिता । वि । व्यद्यौत ॥ १ ॥

त्यक्तत्प्रमिदं चतुः प्रकाशकं महि महद्विस्तृतं मित्रयोर्वरुणयोः प्रियं । मित्रशब्दो वरुणशब्दश्चतुरतरयो गान्धित्रावरुणावुभावयाचष्टे । मित्रावरुणयोः प्रियमदब्धं रक्षोभिरहिंसितं शुचिं शुद्धं निमेषं दर्शतं दर्शनीयं । एवभूतमृतस्युदित्यस्थानीकं तेज आ मन्वेपामभिमृष्वमुदति । उद्गच्छति । उदितोदितां सूर्यस्योदयं मत्सुदितं तन्तजो दिवोऽतरिचस्य रुक्मो न भुषणमिव व्यद्यौत । विद्योतते । प्रकाशते ॥

वेद यस्त्रीणि विदथान्येषां देवानां जन्म सनुतरा च विप्रः ।

ऋतु मन्तेषु वृजिना च पश्यन्मभि चष्टे सूरौ अय एवान् ॥ २ ॥

वेद । यः । त्रीणि । विदथानि । एषां । देवानां । जन्म । सनुतः । आ । च । विप्रः ।

ऋतु । मन्तेषु । वृजिना । च । पश्यन् । अभि । चष्टे । सूरः । अयः । एवान् ॥ २ ॥

यः सूर्यस्त्रीणि त्रिमंथ्यानि विदथानि वेदितव्यानि स्थानानि त्रीन्लोकांश्चेद वेत्ति जानाति । एषामेतल्लोकत्रयवर्तिनां देवानां वसुधैवकुटुम्बकमित्यात्मनां सनुतः । अतर्हितनामितत । अतर्हितमप्रज्ञायमानं जन्म जननं च यो विप्रो मेधावी सूर्यो वेत्ति । आकारः पुरकः । स सूरः सूर्यो मन्तेषु मनुष्येषु विद्यमानान्युज्वलानि शोभनानि कर्माणि वृजिना वृजिनायशोभनानि कर्माणि च पश्यन् माक्षितया जानन् अभि चष्टे । अभितः सर्वं ज्ञात्वा काशयति । तथार्थः स्वामी भुल्वान् प्राप्नव्यान् कामांश्च मनुष्येषु प्रकाशयति ॥

स्तुष उ वो मह ऋतस्य गोपानदिनि मित्रं वरुणं मुज्जातान् ।

अयमणं भगमदब्धधीतीनच्छा वोचे सधन्यः पावकान् ॥ ३ ॥

स्तुपे । ऊं इति । वः । महः । ऋतस्य । गोपान । अदिति । मित्रं । वरुणं । सुऽज्ञातान ।
अयमर्णः । भर्गः । अद्वयऽधीतीनः । अच्छः । वोचः । सऽध्वन्यः । पावकान ॥ ३ ॥

हे देवा महो महत ऋतस्य यज्ञस्य गोपान, रक्षकान्त्वो युष्मान् स्तुपे । मित्रं । उ इति पुरणः । तानिव
देवानाह । अदितिमदीना देवमातर मित्र वरुणं चैतान् मुञ्जातान् गोभनञ्जनानयमर्णं भग चन्द्रध्वधीती
नहिमितकर्मणः सध्वन्यो धनसहितान् पावकान् विद्यस्य गोधकान् । ईदृशान् सर्वान्देवान्क्व वोचः । अभिप्र
वीमोत्यर्थः ॥

रिगादंसः सत्पतीरद्वयान्महो राज्ञः सुवसनस्य दातृन ।
यूनः सुष्टाचान्दयंतो दिवो नृनादित्यान्मर्यादिति दुवोयु ॥ ४ ॥
रिगादंसः । सत्पतीन । अद्वयान् । महः । राज्ञः । सुऽवसनस्य । दातृन ।
यूनः । सुऽष्टाचान् । दयंतः । दिवः । नृन् । आदित्यान् । यामि । अदिति । दुवऽयु ॥ ४ ॥

रिगादंसो रिगातां हिंसकानामसितृन् क्षेमन् यदा रिगातां हिंसकानामसितृन् भक्षयितृन् सत्पतीन् सता
पालयितृन्द्वयान्हिमितान्महो महतो राज्ञो राजमानानीश्वरान्वा सुवसनस्य गोभननिवासस्य दातृन् यूनो
नित्यतृणान् सुवचान् गोभनधनान् गोभनबलान्वा दयतः सर्वत्र निवसतः । यदा । दयतिरेत्ययं कर्म ।
ईदृशान् दिवो यूनोऽकस्य नृन्तृनादित्यान्ददतः पूवान् । ईदृशान् सर्वान्देवान्दुवोयु ॥ नृप्रतिभक्तिर्कर्मणः ॥
दुवोयु दुवोऽस्मदीयं परिचरणं कामयमानामदिति देवमातरं च यामि । प्राप्नोमि । यदा । यामि । याचामि ॥

द्यौऽप्यितः पृथिवि मातरभुगमे भ्रातर्वसवो मृळता नः ।
विश्वे आदित्या अदिति सज्जोपां अस्मभ्यं गर्भं बहुलं वि यंत ॥ ५ ॥
द्यौः । पितरिति । पृथिवि । मातः । अघ्नूक । अग्ने । भ्रातः । वसवः । मृळता नः ।
विश्वे । आदित्याः । अदिति । सऽज्जोपाः । अस्मभ्यं । गर्भं । बहुलं । वि । यंत ॥ ५ ॥

हे पितः पितृस्थानीय यौगुलोऽक हे मातमातृस्थानीयऽभुगद्रोग्धि पृथिवि हे भ्रातृमातृस्थानीयाप्य हे
वसवो वामयितारो देवान् सर्वं यूय नोऽस्माकृजत । सुवयत । हे विश्व आदित्याः सर्वेऽदितिपुत्रा देवा
हे अदिति यूय सज्जोपाः संगता भुत्वास्मभ्यं बहुलमधिकं गर्भं मुग्धं विस्मृतं वा गृहं वि यंत । प्रयुक्त ॥ ॥ ५१ ॥

मा नो वृकाय वृक्यं समस्मा अघायते रीरधता यज्ञचाः ।
यूयं हि षा रथ्यो नस्तनूनां यूयं दृष्टास्य वचंसो बभूव ॥ ६ ॥
मा । नः । वृकाय । वृक्यं । समस्मै । अघऽयते । रीरधत । यज्ञचाः ।
यूयं । हि । स्थः । रथ्यः । नः । तनूनां । यूयं । दृष्टास्य । वचंसः । बभूव ॥ ६ ॥

हे यज्ञचा यंष्टव्या देवा नोऽस्मान्नुकाय हिंसकाय स्तेनाय वृक्यं तस्य म्रिये च मा रीरधत । मा वश
नेष्ट । मा वर्शिकृषत । यदा । वृकोऽरण्यश्चा तस्य म्रिये वृको । अपि च समस्मै मर्त्येऽघायतेऽघमनर्थसम्भा
कमिच्छते गनुजनायास्मात्मा वर्शं नयत । यूय हि यूयं खलु नोऽस्माकं तनूनां रीरीणाणां रथ्यो नेतारः स्थः ।
भवथ । यूयमेव दृष्टस्यास्मदीयस्य बलस्य वचंसो वाक्यस्य च नेतारो बभूव । अतः कारणादस्मात्मा रीर
धतेत्यन्वयः ॥

ये देवा वक्ष्यमाणगुणानि हि ते त्वन्ने अष्टवर्चसः प्रशस्यन्तुमदीप्तयो भवति । अतस्त उ त एव नोऽस्माकं विश्वानि सर्वाणि दूरिता पापानि तिरस्त्रिरोहितानि यथा भवति तथा नयति । नयन्तु । विनाशयित्वित्यर्थः । ये वरुणादयो देवाः मुञ्चन्नासः शोभनवन्ताः शोभनधना वा कृतधीतयः सत्यकमाणी वक्त्रराजसत्वाः । वक्त्र वचनं स्तोत्र । तस्य राजान ईशाना वक्त्रराजानः स्तोतारः । तेषु सत्या अवितथाः । एवभूता ते होत्यन्वयः ॥ ॥ १० ॥

ते न इंद्रः पृथिवी शामं वर्धन्पृषा भगो अदितिः पंच जनाः ।

मुशमीणः स्ववसः सुनीथा भवन्तु नः मुञ्चन्नासः सुगोपाः ॥ ११ ॥

ते नः । इंद्रः । पृथिवी । शामं । वर्धन् । पृषा । भगः । अदितिः । पंच । जनाः ।

मुशमीणः । सुऽअवसः । सुऽनीथाः । भवन्तु । नः । मुऽञ्चन्नासः । सुऽगोपाः ॥ ११ ॥

ते देवा नोऽस्माकं काम निवासभूमिं वर्धन् । वर्धयन्तु । के ते । इंद्रः पृथिवी च पृषा च भगश्चादितर दीना देवमाता च पंच जना देवमनुष्याणां गधर्वाप्सरसाः । ए० ब्रा० ३ ३१ । इत्यादिब्राह्मणोक्ता देवमनुष्या दयन्ते ते च नोऽस्मादर्थं मुशमीणः मुमुक्षाः स्ववसः शोभनवन्ताः सुनीथाः मुपायणाश्च भवन्तु । अस्मभ्य शोभन मुखादिकं प्रयच्छन्ति भावः । तथा मुञ्चन्नासः मुपु चातारः सुगोपाः शोभनगोपायितारश्च भवन्तु । उपस्थितेभ्यः शत्रुभ्यो रक्षणं वाण । तेषामुत्पत्तिनिरोधनं रक्षणं गोपनं ॥

नू सद्मानं दिव्यं नंशि देवा भारद्वाजः सुमतिं याति होता ।

आसानेभिर्यजमानो मिर्येधेदेवानां जन्म वसुयुर्ववद ॥ १२ ॥

नू । सद्मानं । दिव्यं । नंशि । देवाः । भारद्वाजः । सुऽमतिं । याति । होता ।

आसानेभिः । यजमानः । मिर्येधे । देवानां । जन्म । वसुऽयुः । ववद ॥ १२ ॥

अनया क्षपिरात्मानं परोक्षवदाह । हे देवा भारद्वाजो भरद्वाजगोचरो होता स्तोतायमुपदिष्टं दिवि भव सद्मानं सदनं स्थानं नू क्षिप्रं नंशि । व्याप्नोतु । तथा सुमतिं शोभना मतिं युष्मदीयामनुग्रहवृद्धिं च याति । याचते । यातिर्याज्ञाकर्म । तदर्थमासानेभिरामीनः सत्त्वामनं कुर्वन्निमिर्येधेदेवेभ्यो धारं ययजमानं सार्धं यजमानो यागं कुर्वन्नयमुपिवसुयुर्ववद धनान्यात्मन इच्छन् देवानां जन्म जन सघं ववद । वदते । स्तोति ॥

दशरात्रस्य चतुर्थेऽहनि प्रउशशस्विऽप त्व वृजिनमित्यपा । वसुदेवमुचः । मवित च । अप त्व वृजिन रिपुसंविचरमे नदीतस इत्यानुष्टुभ प्रउग । आ० ७ ११ । इति ॥

अप त्वं वृजिनं रिपुं स्तेनमग्रे दग्ध्यं । दविष्टमस्य सत्पते कृधी सुगं ॥ १३ ॥

अप । त्वं । वृजिनं । रिपुं । स्तेनं । अग्रे । दुऽअग्ध्यं । दविष्टं । अस्म्य । सतऽपते ।

कृधि । सुऽगं ॥ १३ ॥

हे अपे त्वं तं प्रसिद्धं वृजिनं कृटिलं रिपुं पापकारिणं दग्ध्यं दुःखस्याध्यातारं दुष्टाभिप्रायमेषभुत स्तेनं हिमकं दविष्टं दूरतममपास्य । अपक्षिप ॥ अमु क्षेपण इति धातुः ॥ हे सत्पते सता पालयितरथे अस्माकं सुगं शोभनेन गतव्यं सुखं कृधि । कृध । अत्र सर्वदेवात्मकम्याधेः स्तव्नाद्विशदेवत्य ॥

यावाणः सोम नो हि कै सखित्वनायं वावृणुः ।

जही न्यक्षिणं परिं वको हि षः ॥ १४ ॥

यावाणः । सोम । नः । हि । कुं । सखिऽत्वनाय । वावणुः ।

जहि । नि । अचिणं । परिणं । वृकः । हि । सः ॥ १४ ॥

हे सोम नोऽस्मादीया इमे यावाणोऽभिषवार्थाः पापाणास्तव सखित्वनाय सख्यार्थं वावणुः । कामयते । कर्मति पुरकः । हि यस्मादर्थे । यस्मादेवं तस्मात्त्वं परिणं वणिजसदातारमत्रिणमदनशीलं राक्षसादिकं नि जहि । विनाशय । स परिणवृको हि । आदानपरः खलु । सर्वदास्मत्तोऽपहरणशीलः । अतस्त्वं जहीत्यर्थः ॥ कुक वृक आदान इति धातुः ॥

यूयं हि षा सुदानव इन्द्रज्येष्ठा अभिद्यवः । कर्ता नो अध्वन्ना मुगं गोपा अमा ॥ १५ ॥

यूयं । हि । स्य । सुऽदानवः । इन्द्रऽज्येष्ठाः । अभिऽद्यवः । कर्ता । नः । अध्वन् । आ ।

सुऽगं । गोपाः । अभा ॥ १५ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना देवा यूयं हि ष । यूयं खलु प्रभवथ । समृद्धाः स्य । इन्द्रज्येष्ठाः । इन्द्रो ज्येष्ठो मुख्यो येषां ते । अभिद्यवोऽभिगतदीपयन्ते यूयमध्वन्ध्वनि मार्गं नोऽस्माकममा संहव गोपा गोपायितारो रक्षितारः संतः मुगं मुखं । आकारः समृद्धये । मुखं च कर्तुं । कुरुत ॥

प्रवासादागमनेऽपि पंथामित्येषा यजमानेन जप्या । सूत्रितं च । अपि पंथामगन्महीति प्रत्यय समित्याणि । आ० २. ५. इति ॥

अपि पंथामगन्महि स्वस्तिगामनेहसं ।

येन विश्वाः परि द्विषो वृणक्ति विंदते वसु ॥ १६ ॥

अपि । पंथा । अगन्महि । स्वस्तिऽगां । अनेहसं ।

येन । विश्वाः । परि । द्विषः । वृणक्ति । विंदते । वसु ॥ १६ ॥

पंथां पंथानं मार्गमप्यगन्महि । अपिगताः प्राप्तः स्मः । कीदृशं । स्वस्तिगां मुखेन गतव्यमनेहसं पापरहितं । येन पथा गच्छन् विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्ट्रीः प्रजाः परि वृणक्ति परिवर्जयति बाधते वसु धनं च विंदते लभते तादृशं पंथानमित्यर्थः ॥ ॥ १३ ॥

न तद्विवति सप्तदशर्चं तृतीयं मूक्तमृजिश्चन आर्पं वैद्यदेवं । आदितः षट् विष्टुमः सप्तम्याद्याः षट् गाय-
त्र्यस्त्रयोदशी विष्टुप चतुर्दशी जगती शिष्टास्त्रिंशस्त्रिष्टुमः । तथा चानुक्रांतं । न तच्छ्रूना सप्तम्याद्याः षड्गाय-
त्र्यश्चतुर्दशी जगतीति ॥ गतो विनियोगः ॥

न तद्विवा न पृथिव्यानु मन्ये न यज्ञेन नोत शमीभिराभिः ।

उज्जंतु तं सुभ्वः पर्वतासो नि हीयतामतियाजस्य यथा ॥ १ ॥

न । तत् । दिवा । न । पृथिव्या । अनु । मन्ये । न । यज्ञेन । न । उत । शमीभिः । आभिः ।

उज्जंतु । तं । सुऽभ्वः । पर्वतासः । नि । हीयतां । अतिऽयाजस्य । यथा ॥ १ ॥

अतियाजो नाम कश्चिदपिरस्मादृजिश्चन उत्कृष्टः स्यामर्हमिति बुद्ध्या देवान्ययशुराम । अघिमदीयं यजनं निराचष्टायया ॥ न तदतियाजस्य अघेस्तद्यजनं दिवा युनीकेन भुवनेन देवगणैः युक्तमित्यहं नानु मन्ये । अनुमतिं न करोमि । न च पृथिव्या पार्थिवैर्नापि देवगणैः युक्तमिति नानु मन्ये । न च यज्ञेन मया गुह्येन सदृशं तदित्यहं नानु मन्ये । उतापि चाभिः शमीभिरन्यैरपि मया कर्तरेभिः कर्मभिः सदृशमित्यपि

नानु मन्ये । मया वशीकृता देवानदीथ यज्ञं नागीकुर्वति म चानभिज्ञत्वात्सम्यग्यष्टमपि न शक्नोतीति भावः । अपि च तमपि मुभ्यः सुष्ठु भवतः पर्वतामः पर्वता इद्रेण पहिताः संत उञ्जतु । हिंसतु ॥ उञ्जतिं माकर्म ॥ तथा तस्यातियात्रस्य अजिज्ञानोऽप्यतिशयनाह देवान्यजामीति बुद्ध्या युक्तस्य संपर्यां यथा यात्रक म नि हीयता । नितरा हीनो भवतु ॥

अतिं वा यो मरुतो मन्यते नो ब्रह्म वा यः क्रियमाणं निनिन्सात् ।

तपूँपि तस्मै वृजिनानि संतु ब्रह्मद्विषमभि तं शोचतु द्यौः ॥ २ ॥

अतिं वा यः । मरुतः । मन्यते । नः । ब्रह्म वा यः । क्रियमाणं । निनिन्सात् ।

तपूँपि । तस्मै । वृजिनानि । संतु । ब्रह्मद्विषं । अभि । तं । शोचतु । द्यौः ॥ २ ॥

हे मरुतो यः पुरुषो नोऽस्मानति मन्यते अतीत्य स्वस्याधिक्य मन्यते अस्मत्तोऽपि स्वयमधिक इति बुध्यते । अस्माभिः क्रियमाणं ब्रह्म स्तोत्रं वा यो निनिन्सात् निन्दितुमिच्छति तस्मै पुरुषाय तपूँपि तेज्जानि वृजिनानि बाधकानि संतु । भवतु । ब्रह्मद्विषं तं शत्रुद्वारादित्यस्माभिः शोचतु । अभितपतु । अभिदहतु ॥

किमंग त्वा ब्रह्मणः सोम गोपां किमंग त्वाहुरभिगस्तिपां नः ।

किमंग नः पश्यसि निद्यमानान्ब्रह्मद्विषे तपुषिं हतिमस्य ॥ ३ ॥

किं । अंग । त्वा । ब्रह्मणः । सोम । गोपां । किं । अंग । त्वा । आहुः । अभिगस्तिपां । नः ।

किं । अंग । नः । पश्यसि । निद्यमानान् । ब्रह्मद्विषे । तपुषिं । हतिं । अस्य ॥ ३ ॥

किमंगतिं प्रमिद्विद्योतकीं निपाती । हे सोम त्वा त्वा खलु ब्रह्मणो सवस्य कसंणो वा ब्रह्मजतिर्वा गोपा गोपाद्यितारमाहः । कथयति पुराविदः । तथा नोऽस्माकमभिगस्तिपामभिगमकभ्यः पालाद्यितार त्वामिव खन्वाहः । यद्वा । अंगत्वमिमुखीकरणे । अंगं हे सोम किकारणं त्वा ब्रह्मणो गोपामाहः । किकारणं वा त्वामस्माकमभिगस्तिपामाहः । निद्यमानान् परदृश्यमाणानोऽस्मानगं हे सोम किकारणं पश्यसि । त्वामिव सर्वं ब्रह्मणो रचकं शत्रुभ्यः पालकं च कथयति अतोऽस्मात् परनिद्यमानेष्वोऽस्मीत्य त्वानुचित । अतो ब्रह्मद्विषं ब्राह्मणद्विषं तस्मै तपुषि तापकं हतिमायुधमस्य । क्षिप । प्ररथ ॥

अवँतु मामुपसो जायमाना अवँतु मा सिंधवः पित्र्यमानाः ।

अवँतु मा पर्वतासो ध्रुवासोऽवँतु मा पितरो देवहृता ॥ ४ ॥

अवँतु । मा । उपसः । जायमानाः । अवँतु । मा । सिंधवः । पित्र्यमानाः ।

अवँतु । मा । पर्वतासः । ध्रुवासः । अवँतु । मा । पितरः । देवहृता ॥ ४ ॥

जायमानाः प्रादुर्भवत्य उपसो मामवतु । रजतु । तथा पित्र्यमाना वधमानाः सिंधवः स्पृष्टवशीना भवतु मा मामवतु । तथा ध्रुवासो निश्चलाः पर्वताश्च पर्वताश्च मा मामवतु । तथा देवहृता । देवाना हृतिराह्वानमस्मिन्निति देवहृतिर्योगः । तत्र विद्यमानाः पितरः पितुर्देवताश्च मामवतु ॥

विश्वदानीं सुमनसः स्याम घंश्येम नु सूर्यमुच्चरंतं ।

तथा करद्वसुपतिर्वसूनां देवाँ ओहानोऽवसागमिष्ठः ॥ ५ ॥

विश्वेऽदानीं । सुऽमनसः । स्याम । पश्येम । नु । मूर्यं । उतऽचरंतं ।

तथा । कुरंत । वसुऽपतिः । वसूनां । देवान । ओहानः । अवसा । आऽगमिष्ठः ॥ ५ ॥

हे देवा विश्वदानी सर्वदा वयं सुमनसः स्याम । गोभनमनका भवेम । नृगच्छः समुच्चये । उत्तरंतमुखंतं मूर्यं सर्वदा पश्येम च । वसुना वसुपतिरुत्कृष्टधनाधिपतिरपि देवानवसास्मदीयेन हविषाहानो वह्नयः प्रापयन् आगमिष्ठ आगतुतम एवंगुणविशिष्टः मन तथा कुरंत । अस्मान तथाविधानुक्तप्रकारात्करोतु ॥ ॥ १४ ॥

उंद्रो नेदिष्ठमवसागमिष्ठः सरस्वती सिंधुभिः पिब्यमाना ।

पर्जन्यो न ओषधीभिर्मयोभुरग्निः सुगंसः सुहवः पितेव ॥ ६ ॥

उंद्रः । नेदिष्ठं । अवसा । आऽगमिष्ठः । सरस्वती । सिंधुऽभिः । पिब्यमानाः ।

पर्जन्यः । नः । ओषधीभिः । मयऽभुः । अग्निः । सुऽगंसः । सुऽहवः । पिताऽडव ॥ ६ ॥

अयमिंद्रो नेदिष्ठमंतिकतमं यथा भवति तथावसा रक्षणं सार्धमागमिष्ठ आगतुतमोऽसु । सिंधुभिः स्पर्शनैरुद्रैः पिब्यमाना वर्धमाना नदीरूपा सरस्वती चागतुतमा भवतु । ओषधीभिः सार्धं पर्जन्यश्च नोऽस्माकं मयोभुः मुखस्य भावयिता भवतु । अपिच पितेव पुत्रस्य जनक इव सुगमः सुखेन गंसनीयः सुहवः सुखिनाहातव्यश्च भवतु ॥

आययणं विश्वदेवस्य चरोर्विश्वं देवाम आ गतित्यनुवाक्या । सुवितं च । विश्वं देवाम आ गतं ये के च उमा महिनी अहिमायाः । आ० १. ९. इति ॥

विश्वे देवास आ गंत नृणुता म इमं हव । एदं वहिर्नि पीदत ॥ ७ ॥

विश्वे देवासः । आ । गत । नृणुत । मे । इमं । हव । आ । उदं । वहिः । नि । पीदत ॥ ७ ॥

हे विश्वं देवासः सर्वं देवा आ गत । आगच्छत । आगत्य च मे मदीयमिमं हवमिदमाह्वानं नृणुत । श्रुत्वा चेदमास्तीर्णं वहिर्गा नि पीदत । आस्तीर्णं वहिर्ग निपणा भवत ॥

यो वो देवा घृतसुना हव्येन प्रतिभृषति । तं विश्व उप गच्छथ ॥ ८ ॥

यः । वः । देवाः । घृतऽसुना । हव्येन । प्रतिऽभृषति । तं । विश्वे । उप । गच्छथ ॥ ८ ॥

हे देवा वो यष्मान्यो जनो घृतसुना घृतप्रचरणेन हव्येन हविषा प्रतिभृषति परिचरति तं जनं विश्वे सर्वे यूयमुप गच्छथ । उपगता भवथ ॥

उप नः सूनवो गिरः नृणवन्मृतस्य ये । सुमृच्छीका भवंतु नः ॥ ९ ॥

उपे । नः । सूनवः । गिरः । नृणवन्तु । अमृतस्य । ये । सुऽमृच्छीकाः । भवंतु । नः ॥ ९ ॥

अमृतस्य सरणरहितस्य प्रजापतये सूनवः पुत्राः ते देवा नोऽस्माकं गिरः नृतीक्ष्णं नृणवन्तु । नोऽस्माकं सुमृच्छीकाः सुष्ठु मुर्धयितारः सुखयितारश्च भवन्तु ॥

विश्वे देवा ऋतावृधं ऋतुभिर्हवनश्रुतः । जुषंतां युज्यं पयः ॥ १० ॥

विश्वे देवाः । ऋतऽवृधः । ऋतुऽभिः । हवन्ऽश्रुतः । जुषंतां । युज्यं । पयः ॥ १० ॥

ऋतावृध ऋतस्य यज्ञस्य वर्धका ऋतुभिः कालविशेषैर्हवनश्रुतो हवनस्य स्तोत्रस्य श्रोतारस्तस्मिंस्तस्मिन्वा-

गकानि स्तुयमाना ईदृशा विश्वे सर्वे देवा युक्तं योग्यं पय आमिचारुणं जुषता । सेवता । श्रूयते हि । तः ।
पयसि दधानयति सा विश्वदेव्यामिति ॥ ॥ ५५ ॥

स्तोत्रमिन्द्रो मरुद्गणस्त्वष्टमान्मिषो अयमा । इमा हव्या जुषंत नः ॥ ५५ ॥

स्तोत्रमिन्द्रो मरुतऽगणः । त्वष्टमान् । मिषः । अयमा । इमा । हव्या । जुषंत । नः ॥ ५५ ॥

मरुद्गणो मरुतो गणभूताः । परिजनभूता यस्य तादृश इन्द्रस्त्वष्टमान् त्वष्टमहिमो मिषोऽयमा च नो
ऽस्माकं स्तोत्रमिमा हव्यमानि हवीषि च जुषत । सेवता ॥

इमं नो अग्रे अध्वरं होतव्यमुग्गी यज्ञ । चिकित्वा न्देव्यं जनं ॥ ५६ ॥

इमं । नः । अग्रे । अध्वरं । होतः । वयुनऽगः । यज्ञ । चिकित्वा । न । देव्यं । जनं ॥ ५६ ॥

हे होतदेवानामाज्ञातरथं देव देवमवधिन् जन मघ यजनीय चिकित्वा न ज्ञानस्य नोऽस्मदीयमिममध्वर
हिमरहितं यज्ञ वयुनगो ज्ञानकंसग यथानुपूर्व्या देवा बुद्धिस्थाः तथा यज्ञ । याग कुरु ॥

विश्वदेवगणस्य विश्वे देवा इति याज्या । भुवि तं च । आश्रुता इति श्रुत्वा जपदिशे देवाः शृणुतेम हव मे
इति याज्या । आ० ५ ५८ । इति ॥ विश्वदेव पणोऽपि च याज्या । भुवि तं च । विश्वे देवाः शृणुतेम हव मे ये के च
ऽस्मा महिनो अहिमायाः । आ० ३ ७ । इति ॥

विश्वे देवाः शृणुतेमं हव मे ये अंतरिक्षे य उप हवि ष ।

ये अग्निर्जिह्वा उत वा यज्ञवा आसद्यास्मिन्वह्निषि मादयध्वं ॥ ५७ ॥

विश्वे देवाः । शृणुत । इमं । हव । मे । ये । अंतरिक्षे । ये । उप । हवि । स्य ।

ये । अग्निऽजिह्वाः । उत । वा । यज्ञवाः । आऽसद्यः । अस्मिन् । वह्निषि । मादयध्वं ॥ ५७ ॥

हे विश्वे देवा मे मदीयमिमं हवमाज्ञानं शृणुत । ये श्रूयमंतरिक्षे स्य अंतरिक्षलोके वर्तमाना भवथ । ये
चोप तत्समीपस्थ भुलोके भवथ । ये च हवि भुलोके स्य । ये चाग्निर्जिह्वाः । अग्निर्जिह्वास्थानीयो यथा ।
यद्वा । अग्निर्जिह्वा । तथा पोष्यमाणत्वादग्निर्जिह्वा इत्युच्यते । उत वापि वा ये यज्ञवा यज्ञनीयाः । ते सर्वे
श्रूयमानोर्गोऽस्मिन्वह्निषामयोपविश्य मादयध्व । सोमेनात्मानं तपयथ ॥

विश्वे देवा समं शृण्वंतु यज्ञिया उभे रोदसी अपां नपाच्च मन्म ।

मा वो वचांसि परिचक्ष्याणि वोचं मुश्विहो अंतमा मदेम ॥ ५८ ॥

विश्वे देवाः । समं । शृण्वंतु । यज्ञियाः । उभे इति । रोदसी इति । अपां । नपात् । च । मन्म ।

मा । वः । वचांसि । परिऽचक्ष्याणि । वोचं । मुश्विह । इत । वः । अंतमाः । मदेम ॥ ५८ ॥

यज्ञिया यज्ञाहो विश्वे देवा सम मदीयं मन्म भननीय स्तोत्रं शृण्वंतु । तिनोऽवधारयतु । तयोम रोदसी
वावापृथिव्यावर्षा नपात् मध्यमणानोऽपि यामदीयं स्तोत्रं शृण्वंतु । अथ इत्युच्यते । हे देवा वो यूपमा
परिचक्ष्याणि वज्रनीयाति वचांसि स्तोत्राणि मा वोच । मा वचांसि । अपि तु समीचीनानि । अतो वा
युष्माकमतमा अतिक्रमताः मतो ज्ञयं मुश्विह तेषु युष्माभिर्देवेषु मुश्विह वर्तमाना मदेम । मदेम ॥

आश्रयणे विश्वदेवस्य ये के च उमति याज्या । भुवि तं च । विश्वे देवाः आ गत ये के च उमा महिनो
अहिमायाः । आ० ० ९ । इति ॥ विश्वदेवपुरोडाशस्यैव याज्या । भुवमुदाहृत ॥

ये के च जमा महिनो अहिमाया दिवो जज्ञिरे अपां सधस्य ।
 ते अस्मभ्यमिपये विश्वमायुः द्यौः उसा वरिवस्यन्तु देवाः ॥ १५ ॥
 ये । के । च । जमा । महिनः । अहिऽमायाः । दिवः । जज्ञिरे । अपां । सधस्य ।
 ते । अस्मभ्यम् । दुपये । विश्वम् । आयुः । द्यौः । उसाः । वरिवस्यन्तु । देवाः ॥ १५ ॥

महिनो महान्तोऽहिमायाः । माया प्रज्ञानाम् । आहतुप्रज्ञाः । एवंभूता ये के चन देवा जमा । पृथिवी-
 नामतत । जमाया पृथिव्यां जज्ञिरे प्रादुर्बभूवुः । ये के चन दिवो ब्रह्मोकाज्जज्ञिरे । ये के चनापां सधस्य
 महातरिजे जज्ञिरे ते सर्वे देवा अस्मभ्यमिपये । इष्यते इतीषिः पुत्रादिः । तस्मै च विश्वं सर्वमायुरन्नं जीवनं
 वा दपः सर्वा रात्रीरुसाः सर्वाण्यहानि च सर्वदा नैरन्तर्येण वरिवस्यन्तु । प्रयच्छन्तु ॥

अग्नीपर्जन्याववतं धियं मेऽस्मिन्हवे सुहवा सुष्टुतिं नः ।
 उक्तामन्यो जनयद्गर्भमन्यः प्रजावतीरिष आ धत्तमस्मे ॥ १६ ॥
 अग्नीपर्जन्यौ । अवतं । धियं । मे । अस्मिन् । हवे । सुहवा । सुऽस्तुतिं । नः ।
 उक्ताः । अन्यः । जनयत् । गर्भम् । अन्यः । प्रजाऽवतीः । दुपः । आ । धत्तं । अस्मे इति ॥ १६ ॥

हे अग्नीपर्जन्यौ मे मदीयं धियं कर्म यज्ञलक्षणमवतं । गच्छतं रक्षतं वा । हे सुहवा सुखेन कृतं शक्याव-
 स्मिन्हव यज्ञं नोऽस्मदीयां सुष्टुतिं गोभनां स्तुतिं च रक्षतं । यद्वा । अनुवृत्तोऽवतिः अवगार्यः । अवतं । शृणुतं ।
 युवयोर्मध्येऽन्यः पर्जन्य उक्तामन्नं जनयत । जनयति । वृष्ट्या ह्योषधिवनस्पतयो जायन्ते तैश्चान्नं जायते ।
 अन्योऽपि गर्भं जनयति । पुरुषेण भुक्तमन्नं जाठरणाग्निना पक्वं सत रेतोरूपेण परिणमते तदेव योषित्सु गर्भो
 भवति । अतो युवा प्रजावतीः प्रजाभिर्युक्ता इषोऽन्तान्यस्मि अस्माभ्या धत्तं । अवस्थापयतं ॥

स्तीर्णे वहिषि समिधाने अग्नी सूक्तेन महा नमसा विवासे ।
 अस्मिन्नो अद्य विदथे यजत्रा विश्वे देवा हविषि मादयध्वं ॥ १७ ॥
 स्तीर्णे । वहिषि । संऽदधाने । अग्नी । सुऽउक्तेन । महा । नमसा । आ । विवासे ।
 अस्मिन् । नः । अद्य । विदथे । यजत्राः । विश्वे । देवाः । हविषि । मादयध्वं ॥ १७ ॥

हे विश्वे देवा वहिषि दर्भपुंजे वेद्यां स्तीर्णे सत्यग्री च समिधाने समिद्धे मलनिन सूक्तेन स्तोत्रेण च महा
 महता नमसा नमस्करिण चा विवासे । पर्यचरं । हे यजत्रा यजनीया विश्वे देवा अद्यास्मिन्दिने नोऽस्मदीय
 ऽस्मिन्विदथे यज्ञं हविषि ॥ तृतीयायै सप्तमी ॥ हविषास्माभिर्दत्तं मादयध्वं । तृषध्वं ॥ ॥ १६ ॥

वयम् त्वेति दशर्चं चतुर्थं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं पीणम् । यां पुषत्तित्यनुष्टुप शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रान्तं ।
 वय दश पीणं तन्नायव वै यां पुषत्तनुष्टुतिरिति ॥ अर्थार्थभिः प्रवसद्भिरित्यर्थः । सूचितं च । वयम् त्वा पथस्यत
 इत्यर्थचर्या चरिष्यत । आ० गृ० ३. ७. २. इति । जपेदिति शेषः ॥

वयम् त्वा पथस्यते रथं न वाजसातये । धिये पूषन्नुयुज्महि ॥ १ ॥
 वयं । ऊं इति । त्वा । पथः । पते । रथम् । न । वाजऽसातये । धिये । पूषन् । अयुज्महि ॥ १ ॥

हे पथस्यते मार्गस्य पालयितः पुषन् धिये कर्मार्थं वाजसातयेऽज्ञस्य लाभाय च वयं रथं न युद्धे रथमिव
 त्वा त्वामयुज्महि । युज्महि । ऋषदभिसुखं कुर्मः । उ इति पुरस्कः ॥

अभि नो नयं वसु वीरं प्रयतदक्षिणं । वामं गृहपतिं नय ॥२॥

अभि । नः । नयं । वसु । वीरं । प्रयतऽदक्षिणं । वामं । गृहऽपतिं । नय ॥२॥

हे पुपन नयं नभ्यो हितं वसु धनमभि प्राप्नु वीरं दारिद्र्यस्य विगर्षणैरयितारं गमयितारं प्रयतदक्षिणं पूर्वमन्यभ्योऽपि दत्तधनं । यद्वा । प्रयतं शुद्ध दक्षिणं धनं यस्य तादृशं । वामं वननीयमेवविधं गृहपतिं गृहस्थं नोऽस्मात्तय । प्रापय ॥

अदित्संतं चिदाघृणे पृषन्दानाय चोदय । पणेश्चिद्वि म्रदा मनः ॥३॥

अदित्संतं । चित् । आघृणे । पृषन्त । दानाय । चोदय । पणेः । चित् । वि । म्रदा । मनः ॥३॥

हे आघृण आगतदीप्ति पुपन अदित्संतं चित् दातुमनिवृत्तमपि पुरुषं दानीयास्मद्दानार्थं चोदय । प्रेरय । पणेश्चिद्विगर्षणोऽपि वार्धुषिकस्य लुब्धस्यापि मनो हृदयं वि म्रदा । दानार्थं मुदं कुरु ॥

वि पथो वाज्रमातये चिनुहि वि मृधो जहि । साधतामुय नो धियः ॥४॥

वि । पथः । वाज्रऽमातये । चिनुहि । वि । मृधः । जहि । साधतां । उय । नः । धियः ॥४॥

हे उयोद्गूर्णवल पुपन पथो मार्गान् वाज्रमातयेऽक्षलाभाय वि चिनुहि । शोधिताम्कुरु । येः पथमिगता धनं लभेमहि तादृशान्यथः पृथक्कुर्वित्यर्थः । मृधो बाधकान् तस्करादीन् वि जहि । बाधनं । तथा नोऽस्माकं धियः कर्माण्यक्षलाभार्थं क्रियमाणानि साधता । सिध्यन्तु । सफलानि भवन्तु ॥

परि तृधि पणीनामारया हृदया कवे । अर्थमस्मभ्यं रंधय ॥५॥

परि । तृधि । पणीनां । आरया । हृदया । कवे । अर्थ । ई । अस्मभ्यं । रंधय ॥५॥

हे कवे प्राज्ञ पुपन पणीनां वणिजा लुब्धानां हृदया हृदयानि कठिनाभ्यारया । मुक्तालोहायो दत्तं प्रतोद इत्यार्गतं चाख्यायते । तथा परि तृधि । परिबध्य । हृदयं कठिन्यमपनयित्यर्थः । अथानंतरमीमे नान्यणीनस्मभ्यं रंधय । वशीकुरु ॥ ॥५॥

वि पृषन्नारया तुद पणेरिच्छ हृदि प्रियं । अर्थमस्मभ्यं रंधय ॥६॥

वि । पृषन् । आरया । तुद । पणेः । इच्छ । हृदि । प्रियं । अर्थ । ई । अस्मभ्यं । रंधय ॥६॥

हे पुपन आरया प्रतोदेन पणैर्वणिजो हृदयं वि तुद । विविध्य । तस्य पणैर्हृदि हृदये प्रियमस्मभ्यमनुकुलं धनमिच्छ । दातव्यमितीक्षां जनय । अथानंतरमस्मभ्यमीमनां रंधय । वशीकुरु ॥

आ रिख किकिरा कृणु पणीनां हृदया कवे । अर्थमस्मभ्यं रंधय ॥७॥

आ । रिख । किकिरा । कृणु । पणीनां । हृदया । कवे । अर्थ । ई । अस्मभ्यं । रंधय ॥७॥

हे कवे प्राज्ञ पुपन पणीनां वणिजा हृदया हृदयान्या रिख । आनिख । आनिख्य च किकिरा कीर्णानि प्रशिथिलानि कृणु । कुरु । मुदं नि कुर्वित्यर्थः । अन्यत्रत ॥

यां पृषन्नस्त्रचोदनीमारां विभर्ष्याघृणे ।

तया समस्य हृदयमा रिख किकिरा कृणु ॥८॥

यां । पृषन् । त्रस्त्रऽचोदनीं । आं । विभर्षिं । आघृणे ।

तया । समस्य । हृदयं । आ । रिख । किकिरा । कृणु ॥८॥

हे आपृण आगतदीप्ति पुपन ब्रह्मचोदनीं ब्रह्मणोऽन्नस्य प्रेरयित्रीं यामारां विभर्षिं हस्ते धारयसि
तया समस्य सर्वस्य लुब्धजनस्य हृदयमा रिख । आनिख । किकिरा किकिराणि कीर्णानि प्रशिथिलानि च
कण्ठ । कुरु ॥

या ते अष्टा गोओपशाधृणे पशुसार्धनी । तस्यास्ते सुस्रमीमहे ॥ ९ ॥

या । ते । अष्टा । गोऽओपशा । आधृणे । पशुऽसार्धनी । तस्याः । ते । सुस्रं । इमहे ॥ ९ ॥

हे आपृण आगतदीप्ति पुपन ते त्वदीया याध्रारा गोओपशाः उपशरत इत्योपशाः । गाव ओपशा
यस्यास्तादृशो । अत एव पशुसार्धनी पशुना सार्धयित्री भवति ते त्वदीयायास्तस्याः संबन्धि सुस्रं सुस्रमीमहे ।
याचामहे ॥

उत नो गोपणिं धियमश्रसां वाजसामुत । नृवत्कृणुहि वीतये ॥ १० ॥

उत । नः । गोऽसनिं । धियं । अश्रऽसां । वाजऽसां । उत । नृवत् । कृणुहि । वीतये ॥ १० ॥

उतापि च हे पुपन गोपणिं गवां सनित्रीमश्रसामश्नानां सनित्रीं वाजसां वाजानामश्नानां सनित्रीमुतापि
च नृवत नृवतीं यद्वा नृणां वनित्री दात्रीमवभृतां धियं बुद्धिं कर्म वा नोऽस्माकं वीतये खादनायोपभोगार्थं
कृणुहि । कुरु ॥ १० ॥

सं पुपन्निति दशर्चं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्थं पीणं गायत्रं । सं पुपन्नित्यनुक्रांतं ॥ नष्टधनमन्विच्छता
पुरुषैर्नितज्जघं । सुचितं च । सं पुपन्निदुपति नष्टमधिजगमिषन्मूढो वा । आ० गृ० ३. ७. ९. इति ॥

सं पृषन्विदुषा नय यो अंजसानुशासति । य एवेदमिति ब्रवंत् ॥ १ ॥

सं । पृषन् । विदुषा । नय । यः । अंजसा । अनुऽशासति । यः । एव । इदं । इति । ब्रवंत् ॥ १ ॥

हे पुपन पोषक देव विदुषा जानता तेन जनेन सं नय अस्मान् संगमय यो विद्वानंजसा ऋजुमार्गेणानु-
शासति अनुशासति नष्टद्वयप्राप्नुपायमुपदिशति । यद्येवमिदं नष्टं भवदीयं धनमिति ब्रवंत् ब्रवीति । नष्ट
धनं दर्शयतीत्यर्थः । तेन विदुषेत्यन्वयः ॥

समुं पृष्णा गमेमहि यो गृह्णा अभिशासति । इम एवेति च ब्रवंत् ॥ २ ॥

सं । ऊं इति । पृष्णा । गमेमहि । यः । गृह्णान् । अभिऽशासति । इमे । एव । इति ।

च । ब्रवंत् ॥ २ ॥

पृष्णानुगृहीतः वयं सं गमेमहि तेन जनेन संगच्छेमहि यो जनो गृह्णान् स्रेण गृहेष्वस्मदीया नष्टाः पशव-
स्तित्तिं तान् गृह्णानभिशासति अभिशासति आभिमुख्येन बोधयति । यद्येमे त्वदीया नष्टाः पशव एवैवं
तिष्ठतीति च ब्रवंत् ब्रूयात् ॥

पृष्णाश्चक्रं न रिष्यति न कोशोऽव पद्यते । नो अस्य व्यथते पविः ॥ ३ ॥

पृष्णाः । चक्रं । न । रिष्यति । न । कोशः । अव । पद्यते । नो इति । अस्य । व्यथते । पविः ॥ ३ ॥

पृष्णाः पोषकस्य देवस्य चक्रमायुधं न रिष्यति । न विनश्यति । अस्य चक्रस्य कोशश्च नाव पद्यते । न
हीयते । अस्य पविर्धारा च नो नैव व्यथते । कुंठीभवति । तेन चक्राण चोराहत्वास्मदीयं धनं प्रकाशयति भावः ॥

यो अस्मै हविषाविधन्तं तं पृषापि मृष्यते । प्रथमो विंदते वसु ॥४॥

यः। अस्मै। हविषा। अविधत्। न। तं। पृषा। अपि। मृष्यते। प्रथमः। विंदते। वसु ॥४॥

यो यजमानोऽस्मै पृष्णे हविषा चरुपुत्रोडागादिनाविधत् परिचरति तं यजमानं पृषा नापि मृष्यते । अपिपृषद्-ईषदर्थः । ईषदापि न हि नस्ति । स च प्रथमो मुख्यः सन वसु धनं विंदते । लभते ॥

पृषा गा अन्वेतु नः । पृषा रश्नन्वेतः । पृषा वाजं सनोतु नः ॥५॥

पृषा। गाः। अन्तु। एतु। नः। पृषा। रश्नन्तु। अन्वेतः। पृषा। वाजं। सनोतु। नः ॥५॥

पृषा पोषको देवो नोऽस्मदीया गां अन्वेतु । रश्नार्थमनुगच्छतु । स च पृषावतोऽद्यान्तु चोरभ्यः । तथा वाजमन्नं च नोऽस्मभ्यं पृषा सनोतु । प्रयच्छतु ॥ ॥५॥

पृषन्तु प्र गा इहि यजमानस्य सुन्वतः । अस्माकं स्तुवतामुत ॥६॥

पृषन्तु। अन्तु। प्र। गाः। इहि। यजमानस्य। सुन्वतः। अस्माकं। स्तुवतां। उत ॥६॥

हे पुषन् सुन्वतः सोमाभियवं कुर्वतो यजमानस्य गाः पशुननु ग्रहि । रश्नार्थमनुगच्छ । उतापि च स्तुवता त्वदिषयं स्तोत्रं कुर्वतामस्माकं गायानुगच्छ ॥

माकिर्नेशन्माकीं रिपन्माकीं सं शरि केवटे । अथारिष्टाभिग गहि ॥७॥

माकिः। नेशन्तु। माकीं। रिपन्तु। माकीं। सं। शरि। केवटे। अथ। अरिष्टाभिः।

आ । गहि ॥७॥

हे पुषन् अस्मदीयं गोधनं माकिर्नेशतु । मा नश्यतु । माकिर्माकीमित्येतां प्रतिपद्यमानं यतंतं । माकी रिपतु । मा व्याघ्रादिभिर्हिस्यतां । माकी मा च केवटे कूपं सं शरि । संगीर्णं भुज । कूपपातनापि हिंसितं मा भवतु । अथैव सत्यरिष्टाभिरहिंसिताभिर्गोभिः सहा गहि । मायकालं आगच्छ ॥

शृण्वन्तं पृषणं वयमिर्यमनं एवेदमं । ईशानं राय ईमहे ॥८॥

शृण्वन्तं। पृषणं। वयं। इर्यं। अर्नष्टेवेदमं। ईशानं। रायः। ईमहे ॥८॥

अस्मत्स्तोत्राणि शृण्वन्तिर्यं दारिद्र्यस्य प्रेरकमनष्टेवेदममविनष्टधनमोशानं सर्वस्यथरमेवाविध पृषणं देव वयं रायो धनानीमहे । याचामहे ॥

चातुर्मास्यपु वैश्वदेव पर्वणि पोषणस्य हविषः पुषन्तव व्रत इत्युपानुवाक्या । सुवितं च । वाममय सवित वाममु श्वः पुषन्तव व्रते वयं । आ० ७ १६ । दत्ति ॥

पुषन्तव व्रते वयं नं रिष्येम कदा चन । स्तोतारस्त इह स्ममि ॥९॥

पुषन्तु। तव। व्रते। वयं। न। रिष्येम। कदा। चन। स्तोतारः। ते। इह। स्ममि ॥९॥

हे पुषन् पोषक तव त्वदीये व्रते कस्मिन् वर्तमाना वयं कदा चन कदापिदपि न रिष्येम । हिंसिता न भवेम । तादृशस्य वयमिहास्मिन्कस्मिन् ते तव स्तोतारः स्ममि । स्मः । भवामः ॥

परि पृषा परस्ता इस्ते दधातु दक्षिणं । पुनर्ता नष्टमाजतु ॥१०॥

परि। पृषा। परस्तात्। हस्ते। दधातु। दक्षिणं। पुनः। नः। नष्टं। आ। अजतु ॥१०॥

पुषा पोषको देवः परस्तात्परस्मिन्देशे मुमंचारादन्यस्मिन् चोरश्चाघ्रादिभिर्हृषिते देशे गच्छतो गोधनस्य निवारणाय स्वकीयं दक्षिणं हस्तं परि दधातु । परिधानं निवारकं करोतु । नोऽस्मादीयं नष्टं च गोधनं पुनराजतु । आगच्छतु । आगमयतु ॥ २० ॥

एहि वामिति षड्रुचं षष्ठं मुक्तं भरद्वाजस्यार्यं गायत्रं पीणं । अनुक्रम्यते च । एहि वां षडिति ॥ गतो विनियोगः ॥

एहि वां विमुचो नपादाघृणे सं संचावहे । रथीऋतस्य नो भव ॥ १ ॥

आ । इहि । वां । विऽमुचः । नपात् । आघृणे । सं । संचावहे । रथीः । ऋतस्य । नः । भव ॥ १ ॥

हे विमुचो नपात् । विमुचति षष्टिकाले स्वमकाशात्सर्वाः प्रजा विमुञ्चतीति विमुक् प्रजापतिः । तस्य पुत्राघृण आगतदीप्तिं पुषन् वां । वाति गच्छति नृतिं प्राप्नोतीति वा स्तोता ॥ वा गतिगंधनयोरित्यस्मादातो मनिन्निति विच ॥ वा गंतारं स्तोतारं ममेहि । आगच्छ । आवां च सं संचावहे । ममयाव । संगच्छावहे । तादृशस्त्वं नोऽस्माकमृतस्य यज्ञस्य रथी रंहिता नेता भव । तथा सति तत्रत्यं हविस्त्वयापि लभ्यत इत्यर्थः ॥

रथीतमं कपर्दिनमीशानं राधसो महः । रायः सखायमीमहे ॥ २ ॥

रथिऽतमं । कपर्दिनं । ईशानं । राधसः । महः । रायः । सखायं । ईमहे ॥ २ ॥

रथीतममतिशयेन रथिनं । यद्वा । अतिशयेन रंहितारं नेतारं कपर्दिनं । कपर्दशूडा । तद्वतं । राधोत्य-
ज्जेति राधो धनं । महो महतो राधसो धनस्थानं स्वामिनं सखायमस्माकं मित्रमेव विधेयं पुषणं रायो धनानीमहे । याचामहे ॥

रायो धारास्याघृणे वसो रागिरंजाश्व । धीवतोधीवतः सखा ॥ ३ ॥

रायः । धारा । अस्मि । आघृणे । वसोः । रागिः । अजऽअश्व । धीवतः । धीवतः । सखा ॥ ३ ॥

हे आघृण आगतदीप्तिं पुषन् रायो धनस्य धारासि । प्रवाहो भवामि । स्तोतृभ्यो वद्ध धनं नैरतर्थेण प्रयच्छामीत्यर्थः । अजाश्व । अजाश्वकागा एवाश्वा अश्वकार्यापत्ता यस्य तादृशं पुषन् वसोर्वसुनो धनस्य रागिः संधय भवामि । धनसंधय त्वय्येव निवसतीत्यर्थः । धीवतो धीवतः सर्वस्य स्तोत्रवतः पुरुषस्य सखा मित्र भुतश्च भवामि ॥

पूषणं न्वं जाश्वमुपं स्तोषाम वाजिनं । स्वसुर्यो जार उच्यते ॥ ४ ॥

पूषणं । नु । अजऽअश्व । उप । स्तोषाम् । वाजिनं । स्वसुः । यः । जारः । उच्यते ॥ ४ ॥

अजाश्व कागवाहनं वाजिनमन्नवंतं बलवंतं वा पूषणं पोषकं देवं नु अयोप स्तोषाम् । उपस्तवाम । यः
पुषा स्वमुरूपसो जार उपपतिरित्युच्यते तं पूषणमित्यन्वयः ॥

मातुर्दिधिषुभं वं स्वसुर्जारः शृणोतु नः । भ्रातृद्वयस्य सखा मम ॥ ५ ॥

मातुः । दिधिषुं । अन्नवं । स्वसुः । जारः । शृणोतु । नः । भ्राता । इद्वयस्य । सखा । मम ॥ ५ ॥

मातुर्निमात्या रात्रिर्दिधिषु पतिं पूषणमन्नवं । स्तोमि । स्वमुरूपसो जारश्च पुषा नोऽस्माकं स्तोत्राणि शृणोतु । इद्वयस्य भ्राता सहजगतः पुषा मम स्तोतुः सखा मित्रभुतोऽस्तु ॥

आजासः पूषणं रथे निशृभास्ते जन्त्रियं । देवं वहंतु विभंतः ॥ ६ ॥

आ । अजासः । पूषणं । रथे । निऽशृभाः । ते । जन्त्रियं । देवं । वहंतु । विभंतः ॥ ६ ॥

अजामोऽजाशकागा जिगृभा निश्चय्य संबध्य हर्तारस्ते पुष्पो वाहनतया प्रसिद्धाशकागा जनप्रिय । जन
स्रोतुमंघ्र्ययति गच्छतीति जनश्रीः । त पुष्पं देव रथे विभक्तो धारयत आ वहतु । आनयंतु ॥ २९ ॥

य एनमिति पट्टच सप्तमं मुक्त भरद्वाजस्यार्थं पोष्ण । अत्यानुपुबादो पच गायत्र्यः । तथा चानुक्रात । य
एनमंत्यानुपुबिति ॥ गतो विनियोगः ॥

अ एनमादिदेगति करंभादिति पूषणं । न तेन देव आदिशे ॥ १ ॥

यः । एनं । आऽदिदेगति । करंभऽञ्जत् । इति । पूषणं । न । तेन । देवः । आऽदिशे ॥ १ ॥

यः स्तोत्रं पुष्पं पोषक करंभात्करमाणा घृतमिश्राणा यवमक्लनामन्त्यादिदेगति अभिष्टीति तेन
पुरुषेणान्यो देवो नादिशे । आदिष्टव्यः स्तोत्रयो न भवति । पुष्प एव सर्वस्याभिमतस्य धनस्य लाभात् देवतातर
न स्तोतीत्यर्थः ॥

उत घा स रथीतमः सख्या सत्पतियुजा । इंद्रो वृत्राणि जिघ्रते ॥ २ ॥

उत । घा । सः । रथिऽतमः । सख्या । सतऽपतिः । युजा । इंद्रः । वृत्राणि । जिघ्रते ॥ २ ॥

उत घापि च स यः शत्रूणा हतृत्वेन प्रसिद्धतादृशो रथीतमोऽतिशयेन रथी महारथः सत्पतिः सता
पालयितव्यगुण इंद्रः सख्या मित्रभुतेन पुष्पा युजा सहायभुतेन युक्तः मन वृत्राणि शत्रुन जिघ्रते । इति ।
इंद्रस्याप्ययमेव साहाय्यकारीत्यर्थः ॥

उतादः परुषे गवि सूरश्चक्रं हिरण्ययं । न्यैरयदृथीतमः ॥ ३ ॥

उत । अदः । परुषे । गवि । सूरः । चक्रं । हिरण्ययं । नि । ऐरयत । रथिऽतमः ॥ ३ ॥

उतापि च सूरः प्रेरको रथीतमोऽतिशयेन रथी नेतृतमो वा पुषा परुषे परुषमिति पर्ववति भास्यति वा
गवि । गच्छतीति गौरादित्यः । तस्मिन् हिरण्यस्य हिरण्यस्य सुवर्णनिर्मितमदस्तद्रथस्य चक्र न्यैरयत । नितरा
प्रेरयति स्म ॥

यद्य त्वा पुरुषुत ब्रवाम दस मंतुमः । तत्सु नो मन्म साधय ॥ ४ ॥

यत । अद्य । त्वा । पुरुऽस्तुत । ब्रवाम । दस । मंतुऽमः । तत । सु । नः । मन्म । साधय ॥ ४ ॥

हे पुरुषुत ब्रह्मिर्यज्ञमार्तिः स्तुत दस दर्शनीय मंतुमो भानवन पुषन अदेदानी यददिश त्वा त्वा ब्रवाम
स्त्वाम नोऽस्माक मन्म मननीय तदन मु साधय । उत्पादय ॥

दुमं च नो गवेषणं सातये सीपधो गणं । आरात्पृषन्मि श्रुतः ॥ ५ ॥

दुमं । च । नः । गोऽएषणं । सातये । सीपधः । गणं । आरात । पृषन् । अस्मि । श्रुतः ॥ ५ ॥

हे पुषन नोऽस्माक सार्थ्य लाभायिम च गणं मनुष्यसघ गवेषण गैवामेपरितार सीपधः । साधय । हे
पुषन आरात दूरदेशेऽपि त्वं श्रुतो विश्रुतः प्रख्यातोऽसि । भवामि ॥

आ ते स्वस्तिमीमह आरेअघामुपावसुं । अद्या च सर्वतातये श्वश्वं सर्वतातये ॥ ६ ॥

आ । ते । स्वस्ति । इमहे । आरेऽअघां । उपऽवसुं । अद्य । च । सर्वऽतातये ।

श्वः । च । सर्वऽतातये ॥ ६ ॥

हे पुषन् त्वदीयां त्वया देयां स्वस्ति कन्याणीं रक्षामरिभ्यां । अरि दूरऽघं पापं यस्यास्मादृशी । उपा-
वमुपगतधनां । ईदृशीं स्वस्तिमस्य चास्मिंश्च काले सर्वतातये । सर्वैर्हविर्भिस्मायत इति सर्वतातिर्यज्ञः ।
तदर्थं । यद्वा । सर्वेषां भोगानां विस्ताराय । अथ परस्मिन्नपि दिने सर्वतातये सर्वदा सर्वतांत्यर्थमेव ।
अभियाचामहे ॥ २२ ॥

इन्द्रा न पुषणेति पट्टचमष्टमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्प गायत्रीमन्द्रोपांशं । अनुक्रांतं च । इन्द्रा चिद्रे चेति ॥
गतो विनियोगः ॥

इन्द्रा नु पूषणा वयं सख्याय स्वस्तये । हुवेम वाजसातये ॥ १ ॥

इन्द्रा । नु । पूषणा । वयं । सख्याय । स्वस्तये । हुवेम । वाजऽसातये ॥ १ ॥

इतिरितरयोगादिन्द्रपुषज्जन्द्योक्तभयत्र द्विवचनं । इन्द्रापुषणां देवां नु अथ च वयं स्वस्तये सख्याय
गोभनाय सखित्वाय वाजसातये वाजभ्यान्नस्य वलस्य वा सातये संभजनाय च हुवेम । आहुयाम । स्वाम ॥

सोममन्य उपासदत्पातवे चम्बोः सुतं । करंभमन्य ईच्छति ॥ २ ॥

सोमै । अन्यः । उप । असदत् । पातवे । चम्बोः । सुतं । करंभं । अन्यः । ईच्छति ॥ २ ॥

चखोरधिपवणफलकयोः सुतमभिपुतं सोममन्योऽनयोरेकतर इन्द्रः पातवे पातुमुपासदत् । उपसीदति ।
उपगच्छति । अन्य एकतरः पुषा करंभं घृतमितं मत्कात्मकं हविर्भक्षयितुमिच्छति ॥

अज्ञा अन्यस्य वह्नयो हरी अन्यस्य संभृता । ताभ्यां वृचाणि जिघ्रते ॥ ३ ॥

अज्ञाः । अन्यस्य । वह्नयः । हरी इति । अन्यस्य । संभृता । ताभ्यां । वृचाणि । जिघ्रते ॥ ३ ॥

अनयोरेन्द्रापुषोरन्यस्यैकस्य पुषोऽज्ञाकागा वह्नयो वाहका अद्याः । अन्यस्यापरस्यैन्द्रस्य संभृता
संभृतौ सम्यक् पुष्टौ हरी एतत्सज्जावर्था वाहका । स चन्द्रस्ताभ्यां वृचाणि शत्रुन जिघ्रते । इति ॥

यदिन्द्रो अननयद्रितो महीरपो वृषंतमः । तच्च पूषाभ्वत्सचा ॥ ४ ॥

यत् । इन्द्रः । अननयत् । रितः । महीः । अपः । वृषन्तमः । तच्च । पूषा । अभवत् । सचा ॥ ४ ॥

यद्यदा वृषंतमोऽतिशयिन वर्धितद्रो रितो गन्त्रीर्महीर्महीरपो वृष्युदकान्यनयत् इति लोके प्रापयति तत्र
तदानीं पुषा पोषको देवः सचाभवत् । अस्थिद्रस्य सहायो भवति ॥

तां पूषणः सुमतिं वयं वृक्षस्य प्र वयामिव । इन्द्रस्य चा रभामहे ॥ ५ ॥

तां । पूषणः । सुऽमतिं । वयं । वृक्षस्य । प्र । वयांऽइव । इन्द्रस्य । च । रभामहे ॥ ५ ॥

पुषणः पोषकस्य देवस्थिद्रस्य च तां प्रसिद्धां सुमतिं कन्याणीं मतिमनुग्रहवद् वृक्षस्य महीरुहस्य प्र वया
प्रकृष्टां दृढां शाखांमिव वयमा रभामहे । अवन्वामहे । आश्रयामहे इत्यर्थः ॥

उत्पूषणं युवामहेऽभीष्टं रिव सारथिः । मत्स्या इन्द्रं स्वस्तये ॥ ६ ॥

उत् । पूषणं । युवामहे । अभीष्टं रिव । सारथिः । मत्स्यै । इन्द्रं । स्वस्तये ॥ ६ ॥

पुषणं पोषकं देवमिन्द्रं च मत्स्यै गृह्यते स्वस्तये रक्षार्थमुत्पूषामहे । उद्योजयामः । उद्योजनमाकर्षणं । तत्र
दृष्टातः । सारथिः सुतोऽभीष्टं रिव । अभीष्टं रिव मीनश्च बंधनार्थान्यथाकर्षति तद्वत् ॥ २३ ॥

शुक्रं त इति चतुर्थं नवमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्प पोषणं । द्वितीया अगती शिष्टास्विष्टुमः । तथा चानुक्रांतं ।

٤٨٩

ताभिर्यासि दृत्यां सूर्यस्य कामेन कृतं प्रव इच्छमानः ॥३॥

याः । ते । पु॒प॒न् । ना॒वः । अ॒न्तरि॑ति । स॒मु॒द्रे । हि॒र॒ण्य॒यीः । अ॒न्तरि॑क्षे । च॒र॑न्ति ।
ताभिः । या॒सि । दृ॒त्या । सूर्य॑स्य । का॒मेन॑ । कृ॒त । अ॒वः । इ॒च्छ॒मानः ॥ ३ ॥

हे पुपन ते त्वदीया या हिरण्ययीर्हिरण्यमथो हितरयणीयः नावः समुद्र उदधावन्तर्मध्येऽन्तरिक्षे नभसि चरन्ति संचरन्ति ताभिर्नाभिः सूर्यस्य दृत्या यासि । गच्छसि । कदाचिद्देवैः सार्धं सूर्येऽसुरवधार्थं प्राप्स्यति सति तस्य भार्या स्वभर्तारं संजार्तात्मुक्त्वा बभूव तां प्रति सूर्यः पुपणं प्राहिषीत तेन वाच पुपा स्तूयते । अपि च त्वं अथो हविर्लक्षणमन्नामिच्छमान इच्छन् कामेन पश्चाद्विषयेण स्तोतुभिः कृतो वशीकृतोऽसि ॥

पू॒पा सु॒ब॒धुर्दि॒व आ॒ पृथि॒व्या इ॒च्छ॒स्पति॑र्मघ॒वा द॒स्म॒व॒र्चाः ।

यं दे॒वासो॑ अ॒द॒दुः सूर्या॑यै॒ कामे॑न॒ कृतं॑ त॒व॒सं स्व॒चं ॥ ४ ॥

पू॒पा । सु॒ऽब॒धुः । दि॒वः । आ॒ । पृथि॒व्याः । इ॒च्छः । प॒तिः । म॒घ॒ऽवा । द॒स्म॒ऽव॒र्चाः ।

यं । दे॒वासः । अ॒द॒दुः । सूर्या॑यै॒ कामे॑न॒ कृतं॑ । त॒व॒सं । सु॒ऽअ॒चं ॥ ४ ॥

पुपा पोपको देवो दिव आ पृथिव्याश्च सुबधुः शोभनो बधुर्भवति । तच्छस्पातिरिच्छाया अन्नस्य पतिर्मघवा । मघमिति धननाम । तद्दान । यद्वा । मंहतेदानकर्मणो भावसाधनो मघशब्दः । दानवान् दस्मवर्चाः । वर्च इति रूपनाम । दस्म दर्शनीयं वर्चो यस्य तादृशः । यं पुपणं देवासः सर्वं देवाः सूर्यायै सूर्यस्य पत्न्यै यद्वा सावित्र्यै सूर्याख्याया आश्विनोर्वरणायाददुः दत्तवन्तः । पुत्रः पितराववृणीत पुपा । ऋग्वे० १०. ८५. १४. इति हि श्रूयते । कीदृशं पुपणं । कामेन पश्चाद्विषयेण कृतं स्तोतुभिर्वशीकृतं तवसं बलवत् प्रवृद्धं वा स्वचं स्वचनं मुष्टं गन्तव्यं । एवमिदं यं पुपणमददुः स पुपा सुबधुरित्यन्वयः ॥ ॥ ४ ॥

प्र नु वोचति दशर्चं दशमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्पमिन्द्रापिदेवताकं । सप्तस्यायाश्चतस्रोऽनुष्टुभः शिष्टाः षट् बृहत्याः । तथा चानुक्रांतं । प्र नु दशैन्द्राय नु बार्हतं चतुरनुष्टुबन्तमिति ॥ गतो विनययोगः ॥

प्र नु वो॒चा सु॒तेषु॑ वां वी॒र्या॑ऽ॒ यानि॑ च॒क्रयुः॑ ।

ह॒ता॒सो वां पि॒तरो॑ दे॒व॒श॒त्रव॑ इ॒न्द्रा॒ग्नी जी॒व॒थो यु॒वं ॥ १ ॥

प्र । नु । वो॒च । सु॒तेषु॑ । वां । वी॒र्या॑ । या॒नि । च॒क्रयुः॑ ।

ह॒ता॒सः । वां । पि॒तरः॑ । दे॒व॒ऽश॒त्रवः॑ । इ॒न्द्रा॒ग्नी इ॒ति । जी॒व॒थः । यु॒वं ॥ १ ॥

हे इन्द्राग्नी यानि वीर्या वीर्याणि वीरकर्मणि चक्रयुः कृतवन्तो युवां मुतिष्वभिपुष्टेषु सोमेष्वस्मयञ्जै वां युवयोस्तामि वीर्याणि नु क्षिप्रं प्र वोच । प्रवोचं । प्रव्रवीमि । तदेव वीर्यं दर्शयति । हे इन्द्राग्नी देवशत्रवः । देवाः शत्रवः शातयितारो येषां तादृशाः । अमुराः पितरो हिमकाः ॥ पीयतिर्हिमाकमा । तस्मैतद्वपं ॥ इदृशा अमुरा वां युवाभ्यां हतासो हता आसन् । युवं युवां नु जीवथः । जीवन्तवन्तो भवथः । अमुरेन वाधि तावति यावत् ॥

व॒क्रि॒त्या म॑हि॒मा वा॒मि॒न्द्रा॒ग्नी प॒नि॒ष्ठ आ॑ ।

स॒मा॒नो वां ज॒नि॒ता भ्रा॑त॒रा यु॒वं य॒मादि॒हे॒हमा॒तरा ॥ २ ॥

व॒ट् । इ॒त्या । म॑हि॒मा । वां । इ॒न्द्रा॒ग्नी इ॒ति । प॒नि॒ष्ठः । आ॑ ।

स॒मा॒नः । वां । ज॒नि॒ता । भ्रा॑त॒रा । यु॒वं । य॒मा । इ॒हे॒ह॒ऽमा॒तरा ॥ २ ॥

हे इन्द्राग्नी वा युवयोर्महिमा सहचर्मिष्यमनेन प्रकारेण वट सत्य । युष्मद्विषयं यज्जन्मसहस्रं प्रति पाद्यते तत्सर्वं यथार्थमित्यर्थः । पनिष्ठ आ पनिष्ठः स्तुत्यतमस्य प्रजापतिः समान एक एव वा युवयोर्यजिता जनयिता अतो युव युवा भ्रातरा भ्रातरा म्यः । आप च यमो यमना महीत्यत्राविहहमातरा । इह चह च सर्वत्र माता ययोस्तादृशा म्यः । अदितिर्ह्यनयोर्माता भव विलीना भूमिरतीरहमातराविति श्रूयते ॥

ओकिंवांसां सुते सचाँ अश्वा सग्नी इवादने ।

इंद्रा न्वग्नी अर्वस्मेह वज्रिणा वयं देवा हवामहे ॥३॥

ओकिऽवांसां । सुते । सचा । अश्वा । सग्नी इवेति सग्नीऽदव । आदने ।

इंद्रा । नु । अग्नी इति । अर्वसा । इह । वज्रिणा । वयं । देवा । हवामहे ॥३॥

हे इन्द्राग्नी सुतेऽभिपूते सोमे युवा सचा सहाकिंवांसांकिवांसां समवतो मगता भवत ॥ उच ममवाय इत्यस्यैतद्रूपं ॥ तत्र दृष्टातः । आदने भवणीये घामे सग्नी इवाश्वा सपण्णीनां वथाविव । नु अय वय तादृ गाविन्द्राग्नी इहास्मिन्त्येजऽवमा रवणम हेतुना हवामहे । आहवामहे ॥ इतरतरयोर्गादिद्रुगन्देऽपिगन्दे च दिवचनं ॥ कीदृगाविन्द्राग्नी । वज्रिणा वज्रिणावायुधंपिता देवा दानादिगुणयुक्ता ॥

य इंद्राग्नी सुतेपु वां स्तवत्तेष्वृतावृधा ।

जोषवाकं वदतः पञ्चहोपिणा न देवा भमथश्चन ॥४॥

यः । इंद्राग्नी इति । सुतेपु । वां । स्तवत । तेपु । ऋतऽवृधा ।

जोषऽवाकं । वदतः । पञ्चऽहोपिणा । न । देवा । भमथः । चन ॥४॥

हे ऋतावृधा ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धयितारगाविन्द्राग्नी सुतेऽभिपूतपु सोमेषु यः सोता वा युवा स्तवत कृत्स्नित स्तुयात तेपु सोमेषु मथ जोषवाकं वदतो जोष जापयितव्यं प्रोतिहेतुत्वेन कर्तव्यं मयसंप्रोतिकर तादृग वाक वाक्य वदतस्तस्य स्तोतुः सोम हे पञ्चहोपिणा पञ्चः प्राजितः प्रसिद्धो होपो घोषः सोव ययो स्तादृगा हे देवा देवा युवा न भमथः । न भमथथ । चनेति पादपुरणः ॥ अत्र निरुक्त । जोषवाकमित्यविज्ञा तनामध्य जोषयितव्यं भवति । य इंद्राग्नी सुतेपु वा सोमेषु स्ताति तेष्वृतावृधा न तस्याग्नीथः । याऽय जोषवाकं वदति विज्रजपः प्राजितहोपिणा देवा न तस्याग्नीथः । नि० ५ २० । इति ॥

इंद्राग्नी को अस्य वां देवो मर्तेश्चिकतति ।

विपृचो अश्वान्युयुजान देयत एकः समान आ रथे ॥५॥

इंद्राग्नी इति । कः । अस्य । वां । देवो । मर्तः । चिकतति ।

विपृचः । अश्वान् । युयुजानः । देयते । एकः । समान । आ । रथे ॥५॥

हे देवो योतमानाविन्द्राग्नी वा युवयोरस्येदं कर्म को मर्तो मनुष्यशिकतात । जानीयात । न कोऽपि त्वर्थः । किं तत्कर्म । विपृचो नरनाचतो गन्तव्योऽश्वा न समान उभयार्थे एकस्मिन्कि युवयोरस्य इन्द्रः सूर्यादौ न वर्तमानो युयुजानस्तादृगानश्वान्योजयन एयते । मर्तं जगदभ्यगच्छति । यज्ञा । विपृचो नानारूपानश्वान व्यापकान समान एकस्य रथे सवत्सरात्मक युयुजानो योजयन युवयोरस्यः भूयोऽभिद्र एयते । आगच्छति । एतयुवयोः कर्म को यथावज्जानीयादित्यर्थः ॥ ॥ २५ ॥

इंद्राग्नी अपादियं पृथागात्पद्गतीभ्यः ।

हिन्वी शिरो जिह्वया वावदच्चरन्विगत्पदा न्यक्रमीत ॥६॥

इंद्राग्नी इति । अपात् । इयं । पूर्वा । आ । अगात् । पत् । इवतीभ्यः ।

हिन्वी । शिरः । जिह्वा । वावदत् । चरत् । त्रिंशत् । पदा । नि । अक्रमीत् ॥ ६ ॥

हे इंद्राग्नी अपात्पादरहितेयमुपाः पद्वतीभ्यः पादयुक्ताभ्यः मुपाभ्यः प्रजाभ्यः पूर्वा प्रथमभाविनी सत्या-
गात् । आगच्छति । तथा प्राणिना शिरो हिली प्ररयिषी । यद्वा । शिरो हित्वा त्यक्त्वा स्वयमग्निरुक्ता सती ।
जिह्वा प्राणिष्यया तदीयेन वागिन्द्रियेण वावदत् भृगं शब्दं कुर्वती चरत् । एवं चरन्मुपास्त्रिंशत्पदान्यवयव-
भूताः त्रिंशन्मुहूर्ताञ्चक्रमीत् । एकेन दिवसनातिक्रामति । एतच्च युवयोः कर्म । तत्को जानीयादिति
पूर्ववान्वयः ॥

इंद्राग्नी आ हि तन्वते नरो धन्वानि बाह्वोः ।

मा नो अस्मिन्महाधने परा वक्तुं गविष्टिषु ॥ ७ ॥

इंद्राग्नी इति । आ । हि । तन्वते । नरः । धन्वानि । बाह्वोः ।

मा । नः । अस्मिन् । महाधने । परा । वक्तुं । गोऽइष्टिषु ॥ ७ ॥

हे इंद्राग्नी नरो योदारी मनुष्या बाह्वोर्हस्तयोर्धन्वानि धनुष्या तन्वते हि । आततज्यानि कुर्वते हि ।
युवां चास्मिन्महाधने जतव्येन महाधनेनोपेते संयामे गविष्टिषु गवामन्वेपणेषु नोऽस्मान् मा परा वक्तुं ।
मा परित्यजत ॥

इंद्राग्नी तपेति माघा अर्यो अरातयः । अप द्वेषांस्या कृतं युयुतं सूर्यादधि ॥ ८ ॥

इंद्राग्नी इति । तपेति । मा । अघाः । अर्यः । अरातयः । अप । द्वेषांसि । आ । कृतं ।

युयुतं । सूर्यात् । अधि ॥ ८ ॥

हे इंद्राग्नी अघा आहन्त्योऽर्योऽभिगन्त्योऽरातयः शत्रुमेना मा तपति । मां बाधते । ता अपा कृतं ।
अपाकुरुतं । तथा द्वेषामि द्वेषून शत्रुन सूर्यादधि । अधिः पचस्यथानुवादकः । सूर्यदर्शनायुयुतं । पृथक्कुरुतं च ।
यथा ते सूर्यं न पश्यति तथा कुरुतं । मारयतमित्यर्थः ॥

इंद्राग्नी युवोरपि वसुं दिव्यानि पार्थिवा ।

आ न इह प्र यच्छतं रयिं विश्वायुपोषसं ॥ ९ ॥

इंद्राग्नी इति । युवोः । अपि । वसुं । दिव्यानि । पार्थिवा ।

आ । नः । इह । प्र । यच्छतं । रयिं । विश्वायुऽपोषसं ॥ ९ ॥

हे इंद्राग्नी युवोर्युवयोर्दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि लोकद्वयसंबंधीनि वसु वसुर्न्यपि
हिताभि युवयोरेव वर्तते । अतः कारणादिहास्मिन्त्यज नोऽस्मभ्य रयिं धनमा कृमि प्र यच्छतं । कीदृशं रयिं ।
विश्वायुपोषसं । आयव इति मनुष्यनाम । सर्वेषां मनुष्याणां पोषणाय पर्याप्तं । यद्वा । सर्वस्यायुषः पोषणं
शक्तं ॥ ऋदसो वर्णलोपः ॥

इंद्राग्नी उक्थवाहसा स्तोमेभिर्हवनश्रुता ।

विश्वाभिर्गीर्भिरा गंतमस्य सोमस्य पीतये ॥ १० ॥

इंद्राग्नी इति । उक्थऽवाहसा । स्तोमेभिः । हवनऽश्रुता ।

विश्वाभिः । गीऽभिः । आ । गतं । अस् । सोमस्य । पीतये ॥ १० ॥

हे उक्थवाहसोऽपिः स्मृतिभिर्वहनीया हे हवनश्रुत हवनस्याहानस्य श्रोतारो एवंभूतो हे इन्द्रापो सोमभिः स्तोत्रैर्विश्रामिः सर्वाभिर्गोभिः शस्त्ररूपाभिर्वाग्भिर्य हेतुभूताभिरा गत । आगच्छत । किमर्थं । अस्यास्मदीयस्य सोमस्य पीतये पानार्थं ॥ ॥२६॥

अथद्वचमिति पचदशर्चमुकादशं मुक्त भरद्वाजस्यार्पमद्रापं । आदो तिस्रस्त्रिभुवसुतुष्ट्यावा नव गायत्र्य स्त्रयोदशी त्रिष्टुप चतुर्दशी बृहती पचदशमष्टुप । तथा चामुक्तात । अथत्यचोना गायत्र त्रिष्टुपवादि त्रिष्टुपबृहत्यनुष्टुपमिति ॥ गतः मुक्तविनियोगः ॥ वरुणप्रघामिन्द्रापस्य हविषः अथदित्येषा यास्या । मुञ्चत च । इन्द्रापो अवसा गत अथद्वचमुत सनोति वाज । आ० २. १७ । इति ॥

अथद्वचमुत सनोति वाजमिन्द्रा यो अग्नी सहुरी सपयात् ।

इरज्यंता वसव्यस्य भूरः सहस्तमा सहसा वाजयंता ॥१॥

अथत् । वृचं । उत । सनोति । वाजं । इन्द्रा । यः । अग्नी इति । सहुरी इति । सपयात् ।

इरज्यंता । वसव्यस्य । भूरः । सहः । इतमा । सहसा । वाजयंता ॥१॥

• स पुरुषो वृचसावरक शत्रुं अथत् । हिनास्मि । उतापि च वाजसत् चल वा सनोति । नमते । यः पुरुषः सहुरी शत्रुणामभिभविताराविद्रापो सपयात् परिचरत ॥ इतरतरयोगादुभयं पुर्ववद्विचल ॥ कीदृशा विद्रापो । भूरः प्रभुतस्य वसव्यस्य वसुसमुष्टस्य । यदा ॥ स्वार्थको यत् ॥ धनस्य रज्यंताशो रयामिना ॥ इरज्यति रश्चकमा ॥ सहसा चलन सहस्तमातिशयिनाभिभवितारो शत्रुणा वाजयता वाज हविर्भक्षणसत्, सात्मन इच्छता । यदा । वाजं स्तोत्रभ्यो दातव्यमत्त कामयमानो ॥

ता योधिष्टमभि गा इन्द्र नृनमपः स्वरूपसो अग्र ऊहाः ।

दिशः स्वरूपसं इन्द्र चिच्चा अपो गा अग्ने युवसे नियुत्वान् ॥२॥

ता । योधिष्टं । अभि । गाः । इन्द्र । नृनं । अपः । स्वः । उपसं । अग्ने । ऊहाः ।

दिशः । स्वः । उपसं । इन्द्र । चिच्चाः । अपः । गाः । अग्ने । युवसे । नियुत्वान् ॥२॥

हे इन्द्र हे अग्ने ता ता युवा गा अप उदकानि स्वः सूर्यमुपम उपःकालान् हाः पणिभिरपहता एतान् गवादीनभिलक्ष्य योधिष्ट । तैरसूर्यं च कृतवतो । मुनमिति पादपुरणार्थः । हे इन्द्र त्वं दिशः प्राच्याद्याः स्वः सूर्यमुपमस्य चिच्चाथायनीया अप उदकानि च गाश्च पणिभिरपहतानितान्युवसे । अनन स्तोत्रिनाथोजयः । यदा । असुररावृतान्दिगादीनमुरवधनावरणमपनीय पृथक्कृतवानसीत्यर्थः । २ अग्ने नियुत्वान् नियुजि रश्चर्युक्तः सन् त्वमप्येवमकार्षीरित्यर्थः ॥

एन्द्रापस्य पणोर्निपाया आ वृचहण्यनुवाक्या । मुञ्चत च । आ वृचहणा वृचहभिः शुभरा भरत शिखत वृचवाह । आ० ३. ७. । इति ॥

आ वृचहणा वृचहभिः शुष्मैरिन्द्र यातं नमोभिरग्ने अवाक ।

युवं राधोभिरकवेभिरिन्द्राग्ने अस्म भवतमुत्तमेभिः ॥३॥

आ । वृचऽहना । वृचऽहभिः । शुष्मैः । इन्द्र । यातं । नमः । ऽभिः । अग्ने । अवाक ।

युवं । राधोऽभिः । अकवेभिः । इन्द्र । अग्ने । अस्मैऽति । भवतं । उतऽतमेभिः ॥३॥

हे वृचहणा वृचस्यामुरस्य श्रोतारो हे इन्द्र हे अग्ने वृचहभिवृचस्य हतुमिष्टवृचजननिमित्तः शुष्मैर्वर्जितमो भिरस्मभ्य दातयैरत्रैश्च साधमर्वागच्छदेभिमुखसा यातं । आगच्छत । हे इन्द्र हे अग्ने युवं युवामकवेभिरिन्द्राग्ने तिमहद्भिर्भक्तमेभिरुत्कृष्टम राधोभिर्धनः मह्यं अस्मां भक्तं । आविर्भवत ॥

चातुर्विंशकिऽहनि प्रातःसवनेऽक्तावाकशस्य ता ऋवे इति षडहस्तोत्रियमृचः । मुचितं च । ता ऋवे ययोरिदमिदं वामस्य मन्त्रनः । आ० ७. २. इति ॥ पृथ्वाभिप्रवपदहयोः सोमवृद्धौ ता ऋव इत्याद्या नवर्च आवापार्थाः । मुचितं च । ता ऋवे ययोरिदमिति नवयं वामस्य मन्त्रन इत्येकादश । आ० ७. ५. इति ॥

ता हुवे ययोरिदं पप्ने विश्वं पुरा कृतं । इंद्राग्नी न मर्धतः ॥ ४ ॥

ता । हुवे । ययोः । इदं । पप्ने । विश्वं । पुरा । कृतं । इंद्राग्नी इति । न । मर्धतः ॥ ४ ॥

ता ता तादृशाविंद्राग्नी ऋवे । आहुयं । ययोरिंद्राग्न्योः पुरा पूर्वस्मिन्कानि कृतं विश्वं सर्वमिदं पूर्वामृचु कीर्तितं वीर्यं पप्ने पश्यते अपिभिः स्तूयते । ताविंद्राग्नी ऋव इत्यन्वयः । ता चंद्राग्नी न मर्धतः । स्तोतृन् हिमः । अतोऽस्मान्प्राहता रक्षतामिति भावः ॥ मर्धति हिंसाकर्म ॥

उया विघनिना मृध इंद्राग्नी हवामहे । ता नो मृच्छात इंद्रगे ॥ ५ ॥

उया । विघनिना । मृधः । इंद्राग्नी इति । हवामहे । ता । नः । मृच्छातः । इंद्रगे ॥ ५ ॥

उयोयानुवृण्वनावत एव मृधः शत्रुविघनिना विघनिनी विघ्नेषण इतवंताविंद्राग्नी हवामहे । आहु-
यामहे । ता चंद्राग्नी इंद्रगेऽस्मिन् संयाम नोऽस्मांमृच्छातः । मुखयता । यद्वा । मृच्छातिरुपदयाकर्म ॥ नो
ऽस्माकं मृच्छातः । उपदया कुरुतां ॥ ॥ ७७ ॥

हतो वृत्राण्यार्या हतो दासानि सत्पंती । हतो विश्वा अप द्विपः ॥ ६ ॥

हतः । वृत्राणि । आर्या । हतः । दासानि । सत्पंती इति सत्पंती । हतः । विश्वाः ।

अप । द्विपः ॥ ६ ॥

ताविंद्राग्नी आर्यार्यः कर्मानुष्ठातृभिः कृतानि वृत्राण्युपद्रवजातानि हतः । हिमः । तथा सत्पंती सतां पालयितारविंद्राग्नी दासानि । दासाः कर्महीनाः शत्रवः । तैः कृतानि चोपद्रवजातानि हतः । अपि च विश्वाः सर्वा द्विपो द्वेष्टीः शत्रुभुताः प्रजा अप हतः । विनाशयतः । अतोऽस्माकमर्थवमेव कुरुतामिति भावः ॥

चातुर्विंशकिऽहनि प्रातःसवनेऽक्तावाकशस्य इंद्राग्नी युवामिति षडहस्तोत्रियमृचः । मुचितं च । इंद्राग्नी युवामिमं यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विज्यत्वावाकस्य । आ० ७. २. इति ॥

इंद्राग्नी युवामिमेऽभि स्तोमां अनूपत । पिबंतं शंभुवा सुतं ॥ ७ ॥

इंद्राग्नी इति । युवां । इमे । अभि । स्तोमाः । अनूपत । पिबंतं । शंभुवा । सुतं ॥ ७ ॥

हे इंद्राग्नी युवामिमं स्तोमाः स्तोतारोऽभ्यनूपत । अभिपुवंति । हे शंभुवा मुखस्य शंवायितारविंद्राग्नी सुतमभिपुतमस्मदीयं सोमं पिबत ॥

य वां संति पुरुस्पृहो नियुतो दाणुषे नरा । इंद्राग्नी ताभिरा गंतं ॥ ८ ॥

या । वां । संति । पुरुस्पृहः । निऽयुतः । दाणुषे । नरा । इंद्राग्नी इति । ताभिः । आ । गतं ॥ ८ ॥

हे नरा नेतारविंद्राग्नी वां युवयोः स्वभुताः पुरुस्पृहः पुरुभिर्बह्वभिः स्पृहणीया दाणुषे हवीषि दत्तवते यजमानार्थमुत्पन्ना या नियुतोऽश्वाः संति हे इंद्राग्नी ताभिर्नियुद्धिरा गतं । आगच्छतं ॥

ताभिरा गच्छतं नरोपेदं सवर्नं सुतं । इंद्राग्नी सोमपीतये ॥ ९ ॥

ताभिः । आ । गच्छतं । नरा । उप । इदं । सवर्नं । सुतं । इंद्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥ ९ ॥

हे नरा नेताराविद्रापी । मृत्युऽभिषूयत इति सवनः सोमः । इदं सवनमिमं सोमं मृतमभिषूयतमपि प्रति । यद्वा । इदं प्रातःसवनमुपास्मिन् सवने मृतमभिषूयतं सोमं प्रति तामिर्नयुद्भिः गच्छत । किमर्थः । सोमपीतये तस्य सोमस्य पानार्थं ॥

तमीळिष्व यो अचिंषा वना विश्वा परिष्वजंत । कृष्णा कृणोति जिह्या ॥१०॥
तं । ईळिष्व । यः । अचिंषा । वना । विश्वा । परिऽस्वजंत । कृष्णा । कृणोति ।
जिह्या ॥१०॥

हे मीतममिमिमीळिष्व मूहि योऽप्रिचिंषा ज्वालाह्वेण तेजसा विश्वा सर्वाणि वनारण्यानि परिष्वजंत परिष्वजति परितो विष्टयति । यथ तानि वनानि जिह्या ज्वालयन् दग्ध्वा कृष्ण्य कृष्णवर्णानि कृणोति करोति ॥ ॥२५॥

य इह आविवांसति सुस्मिंदस्य मर्त्यः । युस्माये सुतरा अपः ॥११॥

यः । इह । आऽविवांसति । सुस्मिं । इंदस्य । मर्त्यः । युस्माये । सुऽतराः । अपः ॥११॥

यो मर्त्यां मनुष्य इंदं दोषः सो सुस्मिं सुस्मिं हविरिंद्रस्यद्रायाविवांसति परिवर्तितं प्रयच्छति ॥ चतुर्थं यं पृथी । तस्य मर्त्यस्य युस्माय द्योतमानायाज्ञाय तदर्थं सुतराः सुस्मिन् तरणीया अप उदकानि वृथात्वेकानीद्रः करोतीति शेषः ॥

ता नो वाजवतीरिष आशृन्विपृतमवतः । इंदमग्निं च वोह्वे ॥१२॥

ता । नः । वाजऽवतीः । इषः । आशृन् । पिपृतं । अवतः । इंदः । अग्निं । च । वोह्वे ॥१२॥

हे इद्रापी ता ता युवा वाजवतीरजवतीरिष इष्यमाणा वृष्टीः । यद्वा । वाजो वन । तदतीरिषो ज्ञान्याशुन ग्रीष्मानवतोऽथाथ नोऽस्मभ्य पिपृतं पुरयत । प्रयच्छत । किमर्थः । इंद्रमग्निं च युवा वोह्वे वोदु हविर्भिः प्रापयितु ॥

पंद्रास्य पशोर्हविषोऽनुवाक्योभा वामित्या । सूचितं च । उभा वामिद्रापी आहवथ्यं शूचि न सोमं नवजातस्य । आ० ३ । ५ । इति ॥

उभा वामिद्रापी आहवथ्या उभा राधसः सह मादयथ्ये ।

उभा दातारीविषां रयीणामुभा वाजस्य मातये हवे वां ॥१३॥

उभा । वां । इंद्राग्नी इति । आऽहवथ्ये । उभा । राधसः । सह । मादयथ्ये ।

उभा । दातारी । इषां । रयीणां । उभा । वाजस्य । मातये । हवे । वां ॥१३॥

हे इद्रापी उभोमीं महत्यु वर्तमानां वा युवा हवे । आहवथ्या । किमर्थः । आहवथ्या आभिमुख्येन होतु । तथोभोमी युवामाह्वये राधमा राधमा राधकेन हविषां सह युगपदेव मादयथ्ये मादयितुं तर्पयितु । भवेषु देवेषु सत्त्वावयवराज्ञानं किं कारणास्मिन् चिद्व्यते । उभोमीं तां युवामिषामज्ञाना रयीणा धनाना च दातारीः स्यः । अतः कारणादुभोमीं वा युवा वाजस्यस्य मातये संभजनाय हवे । आह्वये ॥

आ नो गव्यभिरश्वैर्मर्त्यैरुप गच्छतं ।

सखायौ देवौ सख्यायं गंभुर्वेद्रापी ता हवामहे ॥१४॥

आ । नः । गव्येभिः । अश्वेभिः । वसव्येभिः । उप । गच्छतं ।

सखाया । देवा । मखाया । शंभुवा । इंद्राग्नी इति । ता । हवामहे ॥ १४ ॥

हे इंद्राग्नी गव्यभिर्गोसमृद्धैरश्वैरश्वसमृद्धैर्वसवैर्वसुसमृद्धैश्च सार्धं नोऽस्मान्नाभिमुख्येनोपा गच्छतं । शेषः परीक्षकतः । सखायां समानख्यानां देवा दानादिगुणयुक्तां शंभुवा शंभुवा मुखस्य भावयितारो ता तादृशविद्राग्नी मखाय सखित्वार्थं वयं हवामहे । आह्वयामहे ॥

इंद्राग्नी ऋणुतं हवं यजमानस्य मुन्यतः । वीतं हव्यान्ता गतं पिवतं सोम्यं मधु ॥ १५ ॥

इंद्राग्नी इति । ऋणुतं । हवं । यजमानस्य । मुन्यतः । वीतं । हव्यानि । आ । गतं ।

पिवतं । साम्यं । मधु ॥ १५ ॥

हे इंद्राग्नी मुन्यतः सोमाभिषवं कृषतो यजमानस्य हवमाह्वानं स्वीचं ऋणुतं । श्रुत्वा च तदीयानि हव्यानि हवीषि वीत । कामयेथा । कामयित्वा चा गतं । आगच्छतं । आगत्य च सोम्यं सोमात्मकं मधु पिवत ॥ १५ ॥

इयमददादिति चतुर्दशर्चं द्वादशं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं सरस्वतीदेवताकं । आदितस्त्रिस्रो जगत्स्त्रयोदश्यापि जगती चतुर्दशी त्रिष्टुप शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रातं । इयं पङ्क्त्या सारस्वतं विजगत्यादि जगती त्रिष्टुपं तमिति ॥ अत्र शानकः । इयमित्यतदाय नृ मुक्तं सारस्वतं जपितं । द्विजः प्रातः शुचिर्भूत्वा वाग्मी भवति बुद्धिमान् । ऋग्भिः २. २३. इति ॥ पार्ष्टिके पष्ठेऽहनि प्रउग इयमददादिति सारस्वतस्तुचः । सूत्रितं च । इयमददाद्रभममुणच्युतमिति प्रउग । आ० ८. १. इति ॥

इयमददाद्रभममुणच्युतं दिवोऽदासं वध्निश्चायं दाणुपे ।

या शश्वेतमाचखादावसं पणिं ता ते दात्राणि तविषा सरस्वति ॥ १ ॥

इयं । अददात् । रभसं । ऋणुऽच्युतं । दिवःऽदासं । वध्निऽश्चायं । दाणुपे ।

या । शश्वेतं । आऽचखादं । अयसं । पणिं । ता । ते । दात्राणि । तविषा । सरस्वति ॥ १ ॥

इयं सरस्वती रभसं विगवन्तमुणच्युतं वेदिकस्य देवर्षिपितृमन्वाधिनो लोकिकस्य च ऋणस्य चार्वायितारं दिवोऽदासमेतत्सज्ज पुत्र दाणुपं हवीषि दत्तवन्तं वध्यश्चार्यतत्सजाय ऋषयेऽददात् । दत्तवन्तो । या सरस्वती शश्वेतं बहलं पणिं पणनशीलं वणिजमदातृजनमवसं कवलं स्वात्मन एव तर्पकमाचखाद आजघान सियमददादित्यन्वयः । अथ प्रत्यचीकृत्य स्मृति । हे सरस्वति देवि ता तानि पुत्रदानादीनि ते त्वदीयानि दात्राणि दानानि तविषा तविषाणि सहाति भवति ॥

इयं ऋषेभिर्विमखा इवारुजत्सानुं गिरीणां तविषेभिर्ऋमिभिः ।

पारावतघ्नीमवसे सुवृक्तिभिः सरस्वतीमा विवासेम धीतिभिः ॥ २ ॥

इयं । ऋषेभिः । विमखाःऽइव । अरुजत् । सानुं । गिरीणां । तविषेभिः । ऋमिऽभिः ।

पारावतऽघ्नीं । अवसे । सुवृक्तिऽभिः । सरस्वतीं । आ । विवासेम । धीतिऽभिः ॥ २ ॥

सरस्वती देवतारूपेण नदीरूपेण च वर्तते । देवतारूपा स्मृता । अधुनानया नदीरूपां सरस्वतीं स्मृति । इयं नदीरूपा सरस्वती ऋषेः शोपकर्ताकीयवर्त्मन्वाधिमंसहृद्विऋमिभिस्तर्पितगिरीणां पर्वतानां तीरसंवाहना सानुं सानुन्यरुजत । भजति । विमखा इव । विसें खन्तीति विमखाः । स यथा विसार्थं पंकं रुजति

तद्वत् । तां सरस्वतीं पारावतप्रीं पारावतिं दूरदेशे विद्यमानस्यापि वृक्षादेहं चो मुवृक्तिभिः स्मृतिभिर्धोतिभिः
कर्मभिश्चावभे रक्षणांशुमा विवर्तयाम । परिचरंम । यद्वा । पारावतप्रीं पारावतिं पारावतीं तोर । तथाधा-
तिनी । उक्तं च । पारावतप्रीं पारावतीं रक्षतिनी । नि० ० ३४ । इति ॥

सरस्वति देवनिदो नि बहय प्रजां विश्वस्य वृमयस्य मायिनः ।

उत श्रुतिभ्योऽवनीरविदो विपमेभ्यो असवो वाजिनीवति ॥३॥

सरस्वति । देवऽनिदः । नि । बहय । प्रजां । विश्वस्य । वृमयस्य । मायिनः ।

उत । श्रुतिभ्यः । अवनीः । अविदः । विपं । एभ्यः । असवः । वाजिनीवति ॥३॥

हे सरस्वति देवनिदो देवानां निदकानमुवाति बहय । न्यबहयः । अवधीः । तथा विश्वस्य व्याप्तस्य
मायिनो मायाविनो वृमयस्य । वृमय इति त्वष्ट्रीनामधेय । त्वष्टः प्रजा पुत्र वृत्रासुरं च न्यवधीः । त्वत्माहा-
व्यादेवद्रो हतवानित्यर्थः । उतापि च हे वाजिनीवति अतवति सरस्वति त्व श्रुतिभ्यो मनुष्येभ्योऽवनीरमु-
रपहता भुमीरविदः । अलभयः । एभ्यो मनुष्येभ्यो विपमुदकं चासवः । अवारयः । यद्वा । जितयोऽसुरजनाः ।
तैभ्यः सकाशादवनीर्भुमीरविदः । लब्धवानमि । तात् हयैभ्यश्चासुरेभ्यो विपं स्मृतिहेतुभुतं गरलमसवः ॥

प्र णो देवी सरस्वती वाजिभिर्वाजिनीवती । धीनामविच्यवतु ॥४॥

प्र । नः । देवी । सरस्वती । वाजिभिः । वाजिनीवती । धीनां । अविच्यो । अवतु ॥४॥

देवी दानादिगुणयुक्ता वाजिनीवती । वाजोऽज्ञ यस्या क्रियायां सा वाजिनी । तयुक्ता । धीना ध्यातृणा
स्मृतृणामविच्यो रजित्री । एवंभूता सरस्वती वाजिभिरज्ञानं स्मात्प्रायतु । प्रकपेण तर्पयतु ॥

यस्त्वा देवि सरस्वत्युपवृते धनं हिते । उदं न वृचतूर्ये ॥५॥

यः । त्वा । देवि । सरस्वति । उपऽवृते । धनं । हिते । उदं । न । वृचऽतूर्ये ॥५॥

हे देवि सरस्वति यः स्तोता वृचतूर्यं संयामे धनं हिते निहते निमित्तभुते मतीदृ न इदमिव त्यागपवृते
स्तीति तं रक्षति शेषः ॥ ॥३०॥

त्वं देवि सरस्वत्यवा वाजिषु वाजिनि । रदा पृषेवं नः सनिं ॥६॥

त्वं । देवि । सरस्वति । अवा । वाजिषु । वाजिनि । रदं । पृषाऽडव । नः । सनिं ॥६॥

हे देवि दानादिगुणयुक्तं हे वाजिनि । वाजो बलमज्ञ वा । तयुक्तं । हे सरस्वति त्व वाजिषु मयामागव ।
अस्मान्नव । अपि च त्वाऽस्मभ्यं पृषेवं पोषको देव इव सनि समजनीय धनं रदं । विलिप्तं । प्रयच्छति यावत् ॥

उत स्या नः सरस्वती घोरा हिरण्यवर्तनिः । वृचघ्नी वाष्टि सुष्टुतिं ॥७॥

उत । स्या । नः । सरस्वती । घोरा । हिरण्यवर्तनिः । वृचऽघ्नी । वाष्टि । सुऽस्तुतिं ॥७॥

उतापि च स्या सा प्रसिद्धा सरस्वती घोरा शत्रूणां भयकारिणी हिरण्यवर्तनि । वर्तते भिज्जि वर्तनी रंथः ।
हिरण्यमयो वर्तनीयस्याः सा तथाक्ता । वृचघ्नी वृत्राणां शत्रुणा हवी । एवंभूता सा सरस्वती नोऽस्मादीया
सुष्टुतिं शोभनांस्तुति वाष्टि । कामयतां ॥

यस्या अनंतो अहुतस्त्वेषश्चरिष्णुरणवः । अमश्चरति रोरुवत ॥८॥

यस्याः । अनंतः । अहुतः । त्वेषः । चरिष्णुः । अणवः । अमः । चरति । रोरुवत ॥८॥

यस्याः सरस्वत्या अमो बलमनंतोऽपर्यतोऽपरिमितोऽद्भुतोऽहिमनोऽकृटिलो वा खिपो दीपश्चरिष्णुश्च-
रणशीलः । सर्वत्राप्रतिहतगतिरित्यर्थः । अर्णव उदकवान् । उदकप्रद इत्यर्थः । एवमुतः सन् रोरुवत् भृशं शब्द-
कुर्वन् चरति वर्तते सा नो विश्वा इत्युत्तरत्र संबधः ॥

सा नो विश्वा अति द्विपः स्वमूरन्या ऋतावरी । अतन्नेहैव सूर्यः ॥ ९ ॥

सा नः विश्वाः अति द्विपः स्वमूः अन्याः ऋतऽवरी । अतन् अहांऽडव सूर्यः ॥ ९ ॥

सा सरस्वती नोऽस्मान्विष्वाः सर्वा द्विपो द्वेष्ट्रीः प्रजा अति नयतु । अतितारयतु । तथा स्वमूः स्वयंसा-
रिणीः महोत्पन्ना वा ऋतावरीः । ऋतमित्युदकनाम । तद्युक्ता अन्याश्च नदीरस्मानति नयतु । यद्वा ॥ जस्यैव
वा कदमीति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ उदकवत्यः स्वमूः रोगे भगिन्योऽन्या गणाद्या नयत्यास्मान् शत्रुर्नति नयंतु । तच्च
दृष्टातः । सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्योऽतन मततं गच्छन् अहवाहानीव । यथाहानि शीघ्रमतिनयति तद्वत् ॥

दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउग उत नः प्रियति सारस्वतमुचः । मुचितं च । उत नः प्रिया प्रियाप्तिव्याप्तिहं
प्रउग । आ० १. १० । इति ॥ पवित्र्यामुत नः प्रियति सारस्वतस्य हविषोऽनुवाक्या । मुचितं च । उत नः
प्रिया प्रियाप्तिमा जुहाना युष्मदा नमोभिः । आ० २. १० । इति ॥

उत नः प्रिया प्रियामु मप्रस्वमा मुजुष्टा । सरस्वती स्तोम्या भूत ॥ १० ॥

उत नः प्रिया । प्रियामु मप्रऽस्वमा । मुऽजुष्टा । सरस्वती । स्तोम्या । भूत ॥ १० ॥

उतापि च नोऽस्माक प्रियामु प्रियाणां मध्य प्रिया प्रियतमा मप्रस्वमा । गायत्र्यादीनि मप्र कंदांसि
स्वमारो यस्यास्मादृशी । नदीरूपायास्तु गगाद्याः मप्र नद्यः स्वमारः । मुजुष्टा मुष्ट पुरातनैर्ऋषिभिः सेविता ।
एवमुता सरस्वती देवी स्तोम्या भूत । स्तोतव्या भवतु ॥ ॥ ३१ ॥

आपप्रुपी पार्थिवान्युरु रजो अंतरिक्षं । सरस्वती निदम्पातु ॥ ११ ॥

आऽपप्रुपी । पार्थिवानि । उरु । रजः । अंतरिक्षं । सरस्वती । निदः । पातु ॥ ११ ॥

पार्थिवानि पृथिव्याः संवधीन्युरु रजो रजामि लोकानतरिक्षमतरा तांत नभश्चापप्रुपी
मंत्रजमा पुरितवती सरस्वती देवी निदो निदकाच्छत्रोः पातु । अस्माच्च जतु ॥

त्रिपधस्या मप्रधातुः पंच जाता वर्धयंती । वाजेवाजे हव्या भूत ॥ १२ ॥

त्रिऽपधस्या । मप्रऽधातुः । पंच । जाता । वर्धयंती । वाजेऽवाजे । हव्या । भूत ॥ १२ ॥

त्रिपधस्या त्रिपु लोकेषु महावतिष्ठमाना त्रिलोक्यापिनी मप्रधातुः । मप्र धातवोऽवयवा गायत्र्याद्या
गगाद्या वा यस्याः सा तथाक्ता । पच जाता जातानि निषादपचमांश्चतुरो वर्णान् गधादीन्वा वर्धयत्यभि-
जुहान्कुर्वती । ईदृशी सरस्वती वाजि वाजि युद्ध युद्ध सर्वेषु युद्धेषु हव्या भूत । ज्ञातव्या भवति ॥

प्र या महिम्ना महिनामु चेकिते द्युम्नेभिरन्या अपमामपस्तमा ।

रयं डव बृहती विश्वने कृतोपस्तुत्या चिकितुषा सरस्वती ॥ १३ ॥

प्र । या । महिम्ना । महिना । आमु । चेकिते । द्युम्नेभिः । अन्याः । अपसां । अपऽतमा ।

रयःऽडव । बृहती । विश्वने । कृता । उपऽस्तुत्या । चिकितुषा । सरस्वती ॥ १३ ॥

महिम्ना माहात्म्येन महिना महती द्युम्नेभिर्युष्मन्तमानैर्यशोभिरन्नैवा युक्ता मत्यास्वामां नदीनां देव-
ताना वा मध्ये या सरस्वती प्र चेकिते प्रकर्षेण क्षयते । या चान्या अन्यासा ॥ मुषा मुनुर्गति पथीवङ्गव-

चनस्य जस ॥ अपसां वेगवतीनां नदीनां मध्येऽपस्तमा वेगवत्तमा । या च रथ इव विभ्वने विभुत्वाय बृहती
परिवृढा गुणैरधिका कृता प्रजापतिना निर्मिता सा सरस्वती चिकितुषा ज्ञानता स्तोत्रोपसृता । उपसो
तया भवति ॥

सरस्वत्यभि नो नेपि वस्यो माप स्फरीः पर्यसा मा न आ धक ।

जुपस्व नः सख्या वेश्या च मा त्वत्क्षेत्राण्यरणानि गन्म ॥१४॥

सरस्वति । अभि । नः । नेपि । वस्यः । मा । अप । स्फरीः । पर्यसा । मा । नः । आ । धक ।

जुपस्व । नः । सख्या । वेश्या । च । मा । त्वत् । क्षेत्राणि । अरणानि । गन्म ॥१४॥

हे सरस्वति नोऽस्मान्वस्यो वसीयः प्रशस्त वसु धनमेभि नेपि । अभिप्रापय । माप स्फरीः । अपबृहत्या
कार्प्योः ॥ स्फारी वृद्धिः । उपसर्गवशात्तद्विपरीते वर्तते ॥ तथा पर्यसोदकेनाधिकेन नोऽस्मान्मा आ धक ।
नाभिदह । न बाधस्व । अपि च नोऽस्माक सख्या सख्यानि सखिकर्माणि वेश्या प्रवेशनानि च जुपस्व ।
भवस्व । वयं च त्यक्तकाशादरण्यरमणानि निःशृण्वन् क्षेत्राणि मा गन्म । मा प्राप्नुवाम । अपि तु रमणी
यान्विव ॥ ॥३०॥ ॥५॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन । पुमर्थाश्चतुरो देयादित्यातीर्थमहथरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कमुपालसाग्राज्यधुरधरण मायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहितामाधये चतुर्थाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ कल्याणं भूयात् ॥

• ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशायाः मुमनसः सवाथीनामुपक्रमे । ये नत्वा कृतकृत्याः स्युस्त नमामि गजानन ॥
यस्य निःश्रुतिर्ब्रह्मा यो ब्रह्मोऽखिल जगत । निर्ममे तमहं ब्रह्म विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

अथ पंचमाष्टके प्रथमोऽध्याय आरभ्यते । पष्ठमंडलस्य पष्ठऽनुवाके चतुर्दश मुक्तानि । तत्र मुपे नरत्थका-
दशार्चं प्रथमं मुक्तं । अत्रियमनुक्रमणिका । मुप एकादशाश्विनं त्विति । मङ्गलद्रष्टा ब्राह्मणस्यो भरभ्राज अपि ।
अनुक्तत्वात्त्रिपुषः । अश्विनी देवता ॥ प्रातरनुवाक आश्विने कृताविदमादिके द्वे मुक्ते । आश्विनशब्दे चिते एव ।
मुचितं च । मुपे नरति मुक्तं । आ० ४. १५ । इति ॥

स्तुषे नरा दिवो अस्य प्रसंताश्विना हुवे जरमाणो अके ।

या मद्य उसा व्युपि ज्मो अंतान्युपतः पर्यु वरांसि ॥१॥

स्तुपे । नरा । दिवः । अस्य । प्रऽसंता । अश्विना । हुवे । जरमाणः । अके ।

या । मद्यः । उसा । विऽउपि । ज्मः । अंतानि । युयुपतः । परि । उरु । वरांसि ॥१॥

दिवो बुलोकस्य नरा नेतारावस्य मुवनस्य पमता पसंती प्रभवतावीश्वरावश्विनाश्विनावश्विन्यती मुपे
प्रगीतमवमार्थः स्तोत्रैः स्तोत्रमंकरचंवीयमवमार्थः शर्वजरमाणः स्तुति कुर्वन्हुवे । आहूयामि । कीदृशावि-
त्यपचाया । या या मद्य एवासा शत्रुणा निवारको व्युपि व्यष्टौ निशायाः समाप्ता ज्मः पुश्रिया अतान
पर्यतानुहृष्टाणि वरांसि रूपस्यावरकाणि तमामि च परि परितो युयुपतः पथकृतः । अथवा वरांसि
तेज्जामि तमोनिवारणात्परि युयुपतः । विस्मयतः ॥

ता यज्ञमा शुचिभिश्चक्रमाणा रथस्य भानुं रुरुचु रजोभिः ।

पुरु वरांस्यमिता मिमानापो धन्वात्यति याथो अजान ॥२॥

ता । यज्ञं । आ । शुचिऽभिः । चक्रमाणा । रथस्य । भानुं । रुरुचुः । रजोभिः ।

पुरु । वरांसि । अमिता । मिमाना । अपः । धन्वानि । अति । याथः । अजान ॥२॥

किंच ता ती प्रसिद्धावश्विनी यज्ञमस्मदीय यागमा चक्रमाणाभिवक्रमाणा शुचिभिर्ममं रजोभिः
स्वीयस्तेजोभिः । रजो रजतेत्योती रज उच्यते । नि० ४. १० । इति धाम्नेनीकृत्यात । रथस्य स्वकीयस्य
रथस्य भानुं दीप्ति रुरुचुः । रोचयते । अपि च पुरु वहनि वरांसि तमोनिवारकाणि तेज्जामिमातापरामि
तानि मिमाना निमिमिमाणावप उद्दिश्य धन्वानि मरुप्रदेशानश्चान स्वकीयानश्चानति याथः । अतिक्रमयथः ॥

ता ह त्यङ्गतिर्यदरधमुत्प्या धियं ऊहपुः शश्वदृष्टैः ।

मनोजवेभिरिपरिः गयर्थं परि व्यथिदाशुषो मत्यस्य ॥३॥

ता । ह । त्यत् । वर्तिः । यत् । अरंघ्रं । उया । इत्यत् । धियः । ऊहयुः । शश्वत् । अश्वैः ।
मनः । जवेभिः । इषिरेः । शयथ्यैः । परि । व्ययिः । दाणुषः । मर्त्यस्य ॥ ३ ॥

ता ह ती खलूयोयावश्चिनी युवां यदरधमसमुदं त्वद्वर्तिर्गजमानस्य तद्वहं समर्धयितुं शक्नुथः । किंच-
त्यत् धियः स्तोतृनिर्परिरेपणीधैः काम्यमनो जवेभिर्मनोवैरश्वैः स्वीयैरश्वैः शश्वत्सर्वदोहयुः । स्वर्गं प्रापययः ।
मर्त्यस्य मनुष्यस्य दाणुषो यजमानस्य व्ययिर्हंसकः परि शयथ्यैः परिशयनाय दोर्धनिद्राधै युवाभ्यां क्रियतां ॥

ता नव्यसो जरमाणस्य मन्मोष भूपतो युयुजानसंघ्री ।

शुभं पृष्टमिषमृजं वहता होता यद्यात्मन्तो अध्रुयुवाना ॥ ४ ॥

ता । नव्यसः । जरमाणस्य । मन्म । उप । भूपतः । युयुजानसंघ्री इति युयुजानसंघ्री ।

शुभं । पृष्टं । इषं । ऊर्जं । वहता । होता । यद्यात् । प्रत्नः । अध्रुकु । युवाना ॥ ४ ॥

ता तावश्चिनी युयुजानसंघ्री रथे युयमानाश्वी शुभं शोभनं पृष्ठमृजं । पयः पृष्ठ इत्यजानाममु पाठात् ।
इष पृष्ठमृजं रसं च वहता वहती नव्यसो नवतरस्य जरमाणस्य स्मृतिं कुर्वतो मन्म मननीयं स्तोत्रमुप भूपतः ।
उपशक्तः । यदा । स्तोत्रममोष भवतः । किंच युवाना नित्यतरुणां ती होता देवानामाह्वाताभ्युद्रोग्धा
प्रियः प्रत्नः पुराणोऽपियंशत । यजतु ॥

ता वल्गू दस्त्रा पुरुणाकतमा प्रत्ना नव्यसा वचसा विवासे ।

या शंसते स्तुवते शंसविष्टा बभूवतुर्गृणते चिचराती ॥ ५ ॥

ता । वल्गू इति । दस्त्रा । पुरुणाकतमा । प्रत्ना । नव्यसा । वचसा । आ । विवासे ।

या । शंसते । स्तुवते । शंसविष्टा । बभूवतुः । गृणते । चिचराती इति चिचराती ॥ ५ ॥

या यी शंसते शस्त्रैः स्मृतिं कुर्वते स्तुवते स्तोत्रैः स्मृतिं कुर्वते जनाय शंसविष्टातिशयेन मुखस्य भावयिता
रावातिशयेन मुखस्वरूपो वा गृणते स्तोत्रशस्त्रव्यतिरिक्तलौकिकस्मृतिभिः स्तुवते च चिचराती विचित्रदानी
बभूवतुः ता ती वल्गू वलनशीली रुचिरी वा पुरुणाकतमातिशयेन बहुकर्माणी बहुसहाया वा प्रत्ना प्रती
पुराणो । प्रत्नं प्रदिव इति पुराणनाममु पाठात् । दस्त्रा दर्शनीयावश्चिनी नव्यसा नवतरण वचसा स्तुत्या आ
विवासे । परिचराभिः ॥ ॥ ५ ॥

ता भुज्युं विभिरद्व्यः समुद्राह्वयस्य सृनुमूहयू रजोभिः ।

अरेणुभिर्योजनेभिर्भुजंता पतत्रिभिरणसो निरुपस्थात् ॥ ६ ॥

ता । भुज्युं । विऽभिः । अतऽभ्यः । समुद्रात् । तुर्यस्य । सृनुं । ऊहयुः । रजऽभिः ।

अरेणुऽभिः । योजनेभिः । भुजंता । पतत्रिऽभिः । अणसः । निः । उपऽस्थात् ॥ ६ ॥

ता तावश्चिनी युवां तुर्यस्य सृनुं भुज्युं भुज्युनामकं समुद्रमध्ये भयनावं भुजता रजंतावरेणुभी रेणुरहिते
रातरिषे रजोभिर्मर्गयोजनेभी रथयुक्तेः पतत्रिभिः पतनवर्जविभिरणसो जलस्थोपस्थाद्योनिः समुद्रादजो
निरुहयुः । निरगमयनं । समुद्रादद्व्य इति प्रयोगो मातृगृह्णाद्व्यतीतवत् ॥

वि ज्युषा रथ्या यातमर्द्रि श्रुतं हवै वृषणा वधिमत्याः ।

दृगस्थंता शयवै पिष्ययुर्गामिति चवानः सुमतिं भुरण्यू ॥ ७ ॥

वि । जयुषा । रथ्या । यातं । अद्रिः । श्रुतं । हवै । वृपणा । वधिऽमत्याः ।
दशस्यंती । शयवे । पिण्यधुः । गां । इति । अवाना । सुऽमतिं । भुरण्यु इति ॥ ७ ॥

रथ्या हे रथाकृदावस्थिता जयुषा जयशैलिन रथनाद्रि मार्गं स्थित पर्वत वि यात । अवाधिया । यातिरत्र
वधकर्मा । तथा च निगमातर, विभिदना नामत्या रथेन वि पर्वतो अत्ररयु अयात । अम्व० १ ११६ २० ।
इति । वृपणा कामाना वधिपतारी वधिमत्याः पुत्रार्थिन्या इवमाह्वान गत । शुण्णत । दशस्यता स्तोत्रभ्यः कामा
अयक्तो शयवे युवा नृवर्तं गां निवृत्तप्रमवा पिण्यधुः । क्षीरणाशाययत । तथा च निगमातर । शयवे
चित्रामत्या शचीभिर्जमुर्य स्तय पिण्यधुः । अम्व० १ ११६ २० । इति । इतीत्य मुमति मुपुति अवाना गन्तव्यं
भुरण्यु मर्वत्र गतारी यज्ञस्य भर्तारी वा भवत ॥

यद्वोदसी प्रदिवो अस्मि भूमा हेळो देवानामुत मर्त्यचा ।

तदादित्या वसवो रुद्रियासो रशायुजे तपुः रघं दधातं ॥ ८ ॥

यत् । रोदसी इति । प्रऽदिवः । अस्मि । भूमं । हेळः । देवानां । उत । मर्त्यऽचा ।

तत् । आदित्याः । वसवः । रुद्रियासः । रशऽयुजे । तपुः । अयं । दधात ॥ ८ ॥

रोदसी हे यावापुथिया हे आदित्या हे वसवो रुद्रियासो हे रुद्रपुत्रा मरुतो मर्त्यचा मर्त्येषांशिनोः
परिचारकेषु देवाना यहेळः क्रोधो भूम महानग्नि तदुक्तपुस्तपक रशायुजे रशोभिर्युक्ताय रशमा स्वामिने
प्ररकाय वाचमाहृत दधात । कुरुत । अथवा रशायुजे रशोभिर्युक्ताय यज्जनेऽघमाहृत कुरुत ॥

य इ राजानावृनुषा विदधद्रजसो मित्रो वरुणश्चिकेतत् ।

गंभीराय रशमे हेतिमस्य द्रोघाय चिद्वचस आनवाय ॥ ९ ॥

यः । इ । राजानां । वृनुऽथा । विऽदधत् । रजसः । मित्रः । वरुणः । चिकेतत् ।

गंभीराय । रशमे । हेतिं । अस्य । द्रोघाय । चित । वचमे । आनवाय ॥ ९ ॥

यो नरो रजसः समस्तस्य लोकस्य । लोका राजास्युच्यत इति यास्कनोक्तत्वात् । राजानांविमतावस्थिता
वृनुषा काले काले विदधत परिचरति त मित्रो वरुणश्च चिकेतत् । जानीयात् । मित्रवरुणप्रभृतयो देवा एन
विदुरित्यर्थः । किचाय परिचारको गंभीराय महाबलाय रजमे रावमाय इति घातकमायुधमस्य । अस्याति ।
चिपति ॥ प्रथमपुरुषस्य मध्यमपुरुषेण अत्ययः ॥ द्रोघायामिद्रोहात्मकायानवाय मनुष्यमवधिने वचमे चित
वचनाधिव हेतिमस्यति । मनुष्यप्रणाममिद्रोहायिनमास्कदतीति ॥

अंतरैश्चक्रस्तनयाय वर्तिद्युमता यातं नृवता रथेन ।

सनुत्येन त्यजसा मर्त्यस्य वनुष्यतामपि शीषा वयुक्तं ॥ १० ॥

अंतरैः । चक्रः । तनयाय । वर्तिः । द्युऽमता । आ । यातं । नृऽवता । रथेन ।

सनुत्येन । त्यजसा । मर्त्यस्य । वनुष्यतां । अपि । शीषा । वयुक्तं ॥ १० ॥

हे अश्विनावंतरेरनिद्रैश्चक्रैर्युक्तन द्युमता दीप्तिमता नृवता क्त्वा मारयिषा युक्तन । यदा । अश्वयुक्तन ।
पतंगा नर इत्यश्वनाममु पाठात् । रथेन वर्तिरस्माकं गृहं तनयय तनय दातुमा धात । अपि च सनुत्येन
तिरोहितेन त्यजसा क्रोधेन । हणिस्त्वृज इति क्रोधनाममु पाठात् । मर्त्यस्य मनुष्यस्य वनुष्यता बाधमानानां ।
वनुष्यतिहेतिकमेति यास्कनोक्तत्वात् । शीषा शीरास्यपि वयुक्त । प्रवृक्त ॥

आ परमाभिरुत मध्यमाभिर्नियुद्धियातमवमाभिर्वाक् ।

दृहस्य चिह्नोमतो वि व्रजस्य दुरो वर्त गृणते चिचराती ॥११॥

आ । परमाभिः । उत । मध्यमाभिः । नियुत्ऽभिः । यातं । अवमाभिः । अर्वाक् ।

दृहस्य । चित् । गोऽमतः । वि । व्रजस्य । दुरः । वर्त । गृणते । चिचराती इति
चिचराती ॥११॥

हे अश्विनी परमाभिरुक्कृष्टाभिरुतापि व मध्यमाभिरनुक्कृष्टाभिरवमाभिर्निकृष्टाभिश्च नियुद्धिर्वाहिरर्वा-
गस्यदभिमुखमा यातं । दृहस्य चिह्नोऽपिधानस्यापि गोमती गोकुक्तस्य व्रजस्य गोष्ठस्य दुरो द्वाराणि वि
वर्त । विवृणुते । किञ्च गृणते भवतं मह्यं चिचराती विचिचराती भवतं ॥ ॥२॥

ऊर्त्येकादशर्च द्वितीयं मुक्तं भरद्वाजस्यार्च । अत्रियममुक्तमणिना । ऊर्त्येकपदांतं विष्णुमिति । आ वां
मुख इत्येकादशकपदा विष्णुपणिष्टास्त्रिष्टुभः । आश्विनं त्वित्युक्तत्वादस्यापि मुक्तस्याश्विनी देवता ॥ प्रातरनु-
वाकाश्विनगस्त्रयोऽस्त्रिष्टुभं कंदमि विनियोगः ॥

ऊर्त्या वल्गू पुरुहताद्य दृतो न स्तोमोऽविदन्मस्वान् ।

आ यो अर्वाङ्मासत्या ववर्त प्रेष्टा ह्यसंथो अस्य मन्मन् ॥१॥

ऊर्त्या । वल्गू इति । पुरुहता । अद्य । दृतः । न । स्तोमः । अविदत् । नमस्वान् ।

आ । यः । अर्वाक् । नासत्या । ववर्त । प्रेष्टा । हि । असंथः । अस्य । मन्मन् ॥१॥

ऊर्त्तु क्व स्म्यती वल्गू रचिरो पुरुहता वज्रभिराहती त्या तावाश्विनी नमस्वाहविषा युक्तः । नम आयु-
रित्युत्तनाममु पाठात् । स्तोमः पंचदशादिः स्तोमोऽद्य दृतो न प्ररितो दृत इवाविदत् । विदत् । यः स्तोमो
ऽर्वागस्यदभिमुखं नासत्याश्विनावा ववर्त आवर्तयत् । हे अश्विनी युवामस्य स्तोतुमन्मन् स्तोत्रे प्रेष्टा हि प्रिय
तमा ह्यसंथः । भवथः ॥

अरं मे गंतं हवनायास्मि गृणाना यथा पिवाथो अंधः ।

परि ह त्यद्वर्तिर्याथो रिषो न यत्परो नांतरस्तुतुर्यात् ॥२॥

अरं । मे । गंतं । हवनाय । अस्मि । गृणाना । यथा । पिवाथः । अंधः ।

परि । ह । त्यत् । वर्तिः । याथः । रिषः । न । यत् । परः । न । अंतरः । तुतुर्यात् ॥२॥

हे अश्विनी युवां मे मदीयायास्मि हवनायाह्वानायारं पर्याप्तं गंतं । गच्छतं । गृणाना स्तुयमानावंधः
स्तोमं यथा पिवाथः पिबतं । रिषो हिंसकस्य शत्रोस्त्यद्वर्तिस्तद्वृहं परि याथः परितो याथः यद्वर्तिः परो
विप्रकृष्टो न तुतुर्यात् न हिंस्यात् । अंतरः संनिकृष्टोऽपि न तुतुर्यात् । यद्वा । त्यद्वर्तिस्तदस्मदीयं गृहं रिषो
हिंसकात्परि याथः । त्यद्वर्तिः परो विप्रकृष्टोऽंतरः संनिकृष्टोऽपि न तुतुर्यात् । अयं भावः । यथास्मदीयं गृहं
दूरस्थः संनिकृष्टोऽपि न हिंस्यात्तथा रक्षां कुरुष्व इति ॥

अकारि वामंधसो वरीमन्नस्तारि बर्हिः सुप्रायणतमं ।

उत्तानहस्तो युवयुर्ववदा वां नक्षतो अद्रय आजन् ॥३॥

अकारि । वां । अंधसः । वरीमन् । अस्तारि । बर्हिः । सुप्रऽअयनतमं ।

उत्तानऽहस्तः । युवयुः । ववद । आ । वां । नक्षतः । अद्रयः । आजन् ॥३॥

वां युवयोरर्थेऽधमः सोमस्य वरीजनं विभृतिः मिषवादी यत्कृत्यमस्ति तदकारि । कृतं । सुप्रायणतम
मृदुतमं बर्हिस्तारि । स्त्रीणं । उत्तानहस्तः कृताज्जिष्युवयुर्युवा कामयमानो होता वषट् । स्तौति । वा युवा
भवतो व्यामुवतः ॥ तुष पृष नच गतावति धातुः ॥ अद्रयो यावाण आजन । सोमरममा समंताद्वाक्तीकृतवतः ॥

ऊर्ध्वो वामिग्रिध्वरेष्वस्थात्प्र रातिरेति जृणिनी घृताची ।

प्र होता गूर्तमना उराणोऽयुक्त यो नामत्या हवीमन ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वः । वां । अग्निः । अध्वरेषु । अस्थात् । प्र । रातिः । एति । जृणिनी । घृताची ।

प्र होता । गूर्तमनाः । उराणः । अयुक्त । यः । नामत्या । हवीमन ॥ ४ ॥

अपिवा युवयोर्यज्ञार्थमूर्ध्वोऽस्थात् । उदतिष्ठत । अध्वरेषु यज्ञेषु प्रिति । सीमिद आहवनीय गच्छति च ।
रातिध्वेन हविर्जृणिनी प्रगामिनी । जृणिज्वंतवा । नि० ६ ४ । इति यास्कनोक्तत्वात् । घृताची घृतवाक्ता ।
उपस्तीर्णाभिघारितेत्यर्थः । किंच होतारण उरु कर्वाणः प्र गूर्तमनाः प्रकर्षणोयुक्तमनो भवति यो होता
नामत्याश्चर्यां हवीमन्नाहानि स्तोत्रं वायुक्तं योजयति ॥

अधि श्रिये दृहिता सूर्यस्य रथं तस्थौ पुरुभुजा गतोति ।

प्र मायाभिर्मायिना भृतमच नरा नृतृ जनिमन्यज्ञियानां ॥ ५ ॥

अधि । श्रिये । दृहिता । सूर्यस्य । रथं । तस्थौ । पुरुभुजा । गतः । उक्तिः ।

प्र मायाभिः । मायिना । भृतं । अच । नरा । नृतृ इति । जनिमन् । यज्ञियानां ॥ ५ ॥

पुरुभुजा हे पुर्णभुजा बहना रत्नका वाश्विनो युवयोः गतोति वज्ररक्षक बहुगमन वा रथ सूर्यस्य
दृहिता सूर्या श्रिये अयितुमधि तस्थौ । अधतिष्ठत । अपि च यज्ञियानां देवानामच जनिमन्त्रस्मिन् जन्मनि
प्रादुर्भावे मायाभिः प्रज्ञानिः । शची मायति प्रज्ञानामसु पाठ्यात् । मायिनां प्रज्ञावतो नरा नेतारो नृत्
नृत्यतो भृत । भवत । यदा । हे मायिनां प्राज्ञा नरा नेतारो नृत् नृत्यतावाश्विनो यज्ञियानां देवानामच
जनिमन् जन्मनि प्रादुर्भावे प्र भृत प्राज्ञतममग्न्यादिक देव मायाभिः प्रज्ञानिः कोशनिर्ग जितवतो स्म
इत्यर्थः । अयमर्थः प्रज्ञापतिर्व सोमाय राज्ञे दृहितर प्रायस्कसूर्या माविवी । प० ब्रा० ४ ७ । इत्यादिना
स्पष्टीकृतः ॥ ॥ ३ ॥

युवं श्रीभिर्दग्ताभिराभिः शुभे पुष्टिमृहयुः सूर्यायाः ।

प्र वां वयो वपुषेऽनु पप्रन्नश्वादाणी सुष्टुता धिष्ण्या वां ॥ ६ ॥

युवं । श्रीभिः । दग्ताभिः । आभिः । शुभे । पुष्टिः । मृहयुः । सूर्यायाः ।

प्र वां । वयोः । वपुषे । अनु । पप्रन्न । नश्वा । दाणी । सुऽस्तुता । धिष्ण्या । वां ॥ ६ ॥

हे अश्विनो युव युवा दग्ताभिर्दग्ताभिराभिः श्रीमतां परिदृश्यमानाभिः श्रीभिर्जन्मिभिः कार्तिभिर्वा
सूर्याया युवयोः पत्न्याः शुभे श्रीमनार्थं पुष्टिं पुष्टिर्नृहयुः । प्रापयथः । किंच वा युवा वयोऽस्या वपुष ग्रीभार्थे
प्रानु पप्रन्न । प्रकर्षणात्पतन । अपि च हे धिष्ण्या नृहयुर्हविश्विनो वा युवा सुष्टुता वाष्पपीणा स्तुतिर्नृहयुः ।
व्याप्नोति ॥

आ वां वयोऽश्वामो बर्हिष्ठां अभि प्रयो नामत्या वहतु ।

प्र वां रथो मनोजवा असर्जीषः पृष्टा उपिधो अनु पूर्वीः ॥ ७ ॥

आ० वा० । वयः । अश्वसः । वहिष्ठाः । अभि । प्रयः । नासत्या । वहंतु ।

प्र । वा० । रथः । मनः । जवाः । असर्जि । इषः । पृष्टः । इषिधः । अनु । पूर्वीः ॥ ७ ॥

हे नासत्या वा युवां वयो गंतारो वहिष्ठा वोढृतमा अश्वसोऽश्वः प्रयः सोमरूपमज्ञमभ्या वहंतु । प्रापयंतु । वां युवयोर्मनोजवा मनोविगो रथः पृष्ठः संपर्चनीया इषिध एषणीयाः पूर्वोर्बद्धोरियोऽज्ञानि सोमाननु प्रासर्जि । विच्छेदः ॥

पुरु हि वां पुरुभुजा देष्णं धेनुं न उपै पित्वत्तमसंक्रां ।

स्तुतश्च वां माध्वी सुष्टुतिश्च रसाश्च ये वामनु रातिमग्मन ॥ ८ ॥

पुरु । हि । वां । पुरुभुजा । देष्णं । धेनुं । नः । उपै । पित्वत्तं । असंक्रां ।

स्तुतः । चांवा । माध्वी इति । सुऽस्तुतिः । च । रसाः । च । ये वां । अनु । रातिं । अग्मन ॥ ८ ॥

पुरुभुजा हे पूर्णभुजा वज्रपालका वा वां युवयोर्देष्णं दातव्यं धनं पुरु वज्र हि भवति । अतः कारणाज्ञोऽस्मभ्यं धेनुं प्रीणयिषीमसक्रा मत्तोऽन्यवासंक्रमणी । अमक्रामसंक्रमणी । नि० ६. २९ । इति यास्कनोक्तत्वात् । इपमत्रं पित्वत्तं । प्रयच्छतं । यद्वा । इपमेपणीयां धेनुमित्यन्वयः । किंच वा स्तुतः । स्तुवंतीति स्तुतः स्तोतारः । संति । माध्वी मदयितारवाश्विनां सुष्टुतिः शोभना स्तुतिश्च स्तोतृषु भवति । रसाः सोमरसाश्च संति । ये रसा वां युवयो रातिं दानमनुहिष्यामन देवयजनं प्राप्ताः । अयं भावः । सुष्टुतिं श्रुत्वा देवयजनं प्राप्तान सोम रसान पीत्वा स्तोतृभ्यः कामान्यच्छतमिति शेषः ॥

उत मे ऋजे पुरयस्य रध्वी सुमील्ले गतं पेरुके च पक्का ।

शांडो दाद्विरणिनः स्मदिष्टीन्दणं वशासो अभिषाचं ऋध्वान ॥ ९ ॥

उत । मे । ऋजे इति । पुरयस्य । रध्वी इति । सुऽमील्ले । गतं । पेरुके । च । पक्का ।

शांडः । दातु । हिरणिनः । स्मत्सदिष्टीन । दणं । वशासः । अभिऽसाचं । ऋध्वान ॥ ९ ॥

उतापि च पुरयस्य पुरयनामकस्य स्वभुते ऋजे ऋजुगमने रध्वी क्षिप्रगामिन्यां वडवे मेऽश्विनोः स्तुतिं कुर्वतो ममाभुतां । सुमील्ले राक्षि विद्यमानाः संतः गतं गावो ममाभुवन । पेरुके राक्षि विद्यमानानि पक्का पक्कान्यज्ञानि ममासन । शांडश्च राजा हिरणिनो हिरण्यवतः स्मदिष्टीन प्रशस्तदर्शनाज्जथानश्वान्वा दश दशसंख्याकान्वशासोऽनुगुणानभिषाचः शत्रुणामभिभावुकानुध्वान्दर्शनीयान्युत्पानश्विनोः स्तोतृभ्यो दातु । ददातु ॥

सं वां शता नासत्या सहस्राश्वानां पुरुपंथां गिरे दातु ।

भरद्वाजाय वीर नू गिरे दाद्विता रक्षांसि पुरुदंससा स्युः ॥ १० ॥

सं । वां । शता । नासत्या । सहस्रा । अश्वानां । पुरुऽपंथाः । गिरे । दातु ।

भरतऽवाजाय । वीर । नु । गिरे । दातु । हता । रक्षांसि । पुरुऽदंससा । स्युरिति स्युः ॥ १० ॥

नासत्या हे अश्विनो वा युवयोर्गिरि । गृणातीति गीः स्तोता । तस्मा अश्वानां शता शतानि सहस्रा सहस्राणि पुरुपंथाः पुरुपंथा नाम रक्षा सं दातु । सं ददाति । वीरं हे वीरावश्विनोः ॥ द्विवचनस्य भुक् ॥ गिरे युवयोः स्तोत्रे भरद्वाजाय मह्यमपि नु क्षिप्रं दातु । ददातु । किंच हे पुरुदंससा वज्रकर्माणावश्विनो युवयोरनुग्रहाद्रक्षांसि हता हतानि स्युः ॥

आ वां सुभे वरिमन्तसूरिभिः ॥ ११ ॥

आ । वां । सुभे । वरिमन् । सूरिभिः । स्यां ॥ ११ ॥

हे अश्विनी वरिमन्तसूरिभ्यो सुभे वां युवाभ्यां कृते सुखावहं धने । जज्ञापं सुभमिति सुखनाममु पाठात् ।
सूरिभिर्विद्वद्भिः पुत्रादिभिः सदा समतात्त्या । भवय ॥ ॥ ४ ॥

उद् श्रिय इति षट्च तृतीयं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं विष्णुभूषोदेवतात् । अनुकस्यते च । उद् श्रिय षट्पस्य
त्विति ॥ प्रातरनुवाक उपस्य कर्ता विष्णुभे कदस्थाश्विनशस्त्रे चितदादिके द्वे मुक्ते । मुच्यते हि । उद् श्रिय इति
मुक्ते । आ० ४. १४. इति ॥

उद् श्रिय उपसो रोचमाना अस्थुरपां नोर्मयो रुणतः ।

कृणोति विश्वा सुपथा सुगान्धभृद् वस्वी दक्षिणां मघोनीं ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति । श्रिये । उपसः । रोचमानाः । अस्थुः । अपां । न । ऊर्मयः । रुणतः ।

कृणोति । विश्वा । सुपथा । सुगानि । अभृत । ऊं इति । वस्वी । दक्षिणा । मघोनीं ॥ १ ॥

रोचमाना दीप्यमाना रुणतः शुकवर्णाः । रुणदिति वर्णनाम । नि० २ २० । इति यास्कः । उपसः श्रिये
जुगतः शोभायै जगद्वाभ्रं वापामर्मयो न उदकमंबधिनस्तरणा इवोदस्यः । उत्तिष्ठति । अनतरमेकवर्तिगमः ।
उपा विश्वा विश्वानि स्थानानि सुपथा सुमार्गाणि सुगानि सुधन गम्यानि कृणाति । करोति । अपि च
मघोनी धन्वत्युपा वप्ती प्रगता दक्षिणा समर्धयित्री चाभुत ॥

भद्रा ददृश उर्विया वि भास्युते गोचिर्मानवो घामपन्न ।

आविर्वशः कृणुपे शुभमानोपो देवि रोचमाना महोभिः ॥ २ ॥

भद्रा । ददृशे । उर्विया । वि । भासि । उत् । ते । गोचिः । मानवः । घां । अपन्न ।

आविः । वशः । कृणुपे । शुभमाना । उपः । देवि । रोचमाना । महोभिः ॥ २ ॥

हे उपो देवि भद्रा कन्याणी ददृशे । दृष्टमे । उर्विया विस्तीर्णा च वि भासि । ते तत्र गोचिः गोचिषः ॥
प्रसो लुक् ॥ दीप्यमाना मानवो रश्मयो घामतरिजमुदपन्न । उत्पतति । किंच हे उपो देवि महोभिस्त
जोभिः शुभमाना शोभमाना रोचमाना दीप्यमाना वसस्त्वदीय रूपमाविकृणुप । प्रकटीकरापि ॥

वहति सीमरूणासो रुणतो गावः सुभर्गामुर्विया प्रथानां ।

अपेजते शूरो अंस्तेव शत्रून्वाधते तमो अजिरो न वोह्ना ॥ ३ ॥

वहति । सी । अरूणसः । रुणतः । गावः । सुभर्गा । उर्विया । प्रथानां ।

अपे । पेजते । शूरः । अस्ताऽडव । शत्रून् । वाधते । तमः । अजिरः । न । वोह्ना ॥ ३ ॥

अरूणामी लोहितवर्णा रुणतो दीप्यमाना गावो रश्मयः । किरणा गाव इति रश्मिनाममु पाठात् ।
सुभर्गामुर्वियोर्वी विस्तीर्णा प्रथाना प्रथमाना सीमनैः सुषोदेवता वहति । मयमुषोदेवता शूरो अंस्तेव शूरः
चस्तेव शत्रून् तमोऽपेजते । अपगमयति । वोह्ना मनाया अजिरो न शिप्रगामी शत्रून्वाधते तथा
तमांसि बाधते च ॥

सुगोत ते सुपथा पर्वतेष्ववाते अमस्तरसि स्वभानो ।

सा न आ वह पृथुयामनृष्वे रयिं दिवो दुहितरिष्यथ्य ॥ ४ ॥

सुऽगा । उत । ते । सुऽपथा । पर्वतेषु । अवाते । अपः । तरसि । स्वभानो इति स्वभानो ।

सा । नः । आ । वह । पृथुऽयामन । ऋष्वे । रयिं । दिवः । दुहितः । इष्यथ्य ॥ ४ ॥

हे उपो देवि पर्वतेष्ववाते गमनसाधनरहिते देशे सुपथा सुपथानि मार्गाणि सुगा सुगानि सुवेन गम्यानि ते तव भवति । स्वभानो हे अथ प्रकाशऽपोऽतरिचमाकाशं । आप इत्यंतरिचनाममु पाठात् । मामद्रिकोरपो वा तरसि । पृथुयामन पृथुरथ चर्ष्वे दर्शनीये दिवो दुहितरंतरिचमुते हे उपो देवि सा त्वमिषयध्या एषणीयं रयिं धनं नोऽस्माभ्यसा वह ॥

सा वह योमभिरवातोपो वरं वहसि जोषमनु ।

त्वं दिवो दुहितर्या ह देवी पूर्वहूतौ मंहना दर्शता भूः ॥ ५ ॥

सा । आ । वह । या । उशऽभिः । अवाता । उपः । वरं । वहसि । जोषं । अनु ।

त्वं । दिवः । दुहितः । या । ह । देवी । पूर्वऽहूतौ । मंहना । दर्शता । भूः ॥ ५ ॥

हे उपः सा त्वं वर धनं ममसा वह । या त्वमवाताप्रतिगता जोषं प्रीतिमनुजभिरनुद्विगृहीतौ स्तोतृभ्यो वरं वहसि । किंच हे दिवो दुहितरंतरिचमुते या त्वं देवी दीतमाना पूर्वहूतौ प्रथमाङ्गानि प्रातरनुवाकि महना पुत्रनीया भवसि सा त्वं दर्शता दर्शनीया भूरिति योजना । या दर्शता भूरित्यन्वये यद्वृत्तेन सामानाधिकरण्यात् भूरित्यस्य निघातो न स्यात् ॥

उत्ते वयश्चिद्धमतेरपप्रन्नरश्च ये पितुभाजो व्युष्टौ ।

अमा सते वहसि भूरि वाममुपो देवि दाणुषे मर्त्याय ॥ ६ ॥

उत । ते । वयः । चित् । वसतेः । अपप्रन्न । नरः । च । ये । पितुऽभाजः । विऽउष्टौ ।

अमा । सते । वहसि । भूरि । वामं । उपः । देवि । दाणुषे । मर्त्याय ॥ ६ ॥

हे उपो देवि ते तव व्युष्टौ मत्या वयश्चित्पञ्चिणोऽपि वसतेर्निवासस्थानादुदपन्न । उत्पतेति । ये पितु भाजो हविषां संभक्तारोऽन्नस्योपाजका वा । पितुरित्यन्ननाममु पाठात् । नरः तेऽपि चोत्पतेति । किंच हे उपो देवि त्वममा समीपे सते वर्तमानाय दाणुषे हविषा प्रदाने मर्त्याय भूरि प्रभुतं वामं धनं वहसि ॥ ५ ॥

एषा स्थिति पट्टच चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्थं वैष्णवं । अनुक्रम्यते च । एषा स्थिति । उपस्यं त्विति पूर्वसूक्त उक्त्यादिदमप्युपोदवताक ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्रयोद्धारे विनियोगः ॥

एषा स्या नो दुहिता दिवो जाः शितीरुच्छंती मानुषीरजीगः ।

या भानुना रुशता राम्यास्वज्ञायि तिरस्तमसश्चिदकून् ॥ १ ॥

एषा । स्या । नः । दुहिता । दिवः । जाः । शितीः । रुच्छंती । मानुषीः । अजीगरिति ।

या । भानुना । रुशता । राम्यासुं । अज्ञायि । तिरः । तमसाः । चित् । अकून् ॥ १ ॥

एषा स्या सा दिवोजा दिवो जाता अत एव दुहितः दिवः पुत्र्युषा नोऽस्मदर्थमुच्छंती तमांसि वर्जयन्ती

चितीः प्रजा मानुषीरजीगः । उन्निरति । जीगतिर्गितकर्म वा । नि० ६ ८ । इति यास्कः । प्रकाशयतीति यावत् । या रुशता वीष्यमानेन भागुना युक्ता राम्यामु यास्यामु रात्रिपु ॥ रिफयकारयोर्व्यत्ययः ॥ अकृतश्च चादितेजांसि तमसश्चित तमामि च तिरस्त्रिरस्त्वंत्यच्चायि दृश्यते ॥

वि तद्युररुणयुग्मिर्ष्वैश्चिन्नं भीत्युपमश्चंद्ररथाः ।

अग्रं यज्ञस्य बृहती नयंतीर्वि ता बाधते तम ऊर्म्यायाः ॥२॥

वि । तत् । ययुः । अरुणयुक्ऽभिः । अश्वैः । चित्रं । भाति । उपसः । चंद्रऽरथाः ।

अग्रं । यज्ञस्य । बृहतीः । नयंतीः । वि । ताः । बाधते । तमः । ऊर्म्यायाः ॥२॥

चंद्ररथाः कातिरथाः । चंद्रश्चंद्रतः कातिकर्मणः । नि० ११ ५ । इति यास्कः । ता उपमस्तत्तदानी प्रातः-
काले बृहतो बृहणशीलस्य यज्ञस्याय मुख नयतीः संपादयत्योऽरुणयुग्मिर्गुणवर्णयुक्तरथैर्वि ययुः । विस्तीर्णं
याति । चित्रं यथा भवति तथा भाति च । ऊर्म्याया रात्रिः । अकृतस्येति रात्रिनाममु पाठात् । तमो वि
बाधते । मस्यगपनघ्नति च ॥

अथो वाजमिपमृजं वहंतीर्नि दाणुपं उपमो मर्त्याय ।

मघोनीवीरवत्पत्यमाना अथो धात विधते रत्नमद्य ॥३॥

अथः । वाजं । उपं । ऊजं । वहंतीः । नि । दाणुपं । उपसः । मर्त्याय ।

मघोनीः । वीरऽवत । पत्यमानाः । अथः । धात । विधते । रत्नं । अद्य ॥३॥

हे उपमो दाणुपं हविषां दात्रे मर्त्याय अथः कीर्तिं वाजं बलमिपममृजं रम च वहतीर्वहत्यो गृय मघो
नीर्धनवत्यः पत्यमाना गच्छत्योऽद्य विधते परिचरते मद्य वीरवत्पुत्रपौत्रादिमहितमवोऽस्त । मिनमव इत्यत्र
नाममु पाठात् । रत्नं धनं च । अथ रत्नमिति धननाममु पाठात् । नि धातुः । नितरा धत्त ॥

इदा हि वो विधते रत्नमस्तीदा वीराय दाणुपं उपमः ।

इदा विप्राय जरते यदुक्था नि स्म मावते वहथा पुरा चित ॥४॥

इदा । हि । वः । विधते । रत्नं । अस्ति । इदा । वीराय । दाणुपं । उपसः ।

इदा । विप्राय । जरते । यत् । उक्था । नि । स्म । माऽवते । वहथ । पुरा । चित ॥४॥

हे उपम इदा हीदानीमेव वो युष्माकं विधते परिचरते दातुं रत्नं धनमस्ति । इदा हीदानीमेव वीराय
परिचरते हविषां दाणुपं यजमानाय दातुं वो रत्नमस्ति । इदा हीदानीमेव विप्राय प्राजाय जरते भवते दातुं
वो रत्नमस्ति । यद्यस्मिन्विप्र उक्थोक्थनामकानि स्तोत्राणि विधते मावते मत्तदुक्था यजमानाय तद्रत्नं नि
वहथ । पुरा चित् पुरापि रत्नं मद्य दत्त ॥

इदा हि तं उपो अद्रिमानो गोत्रा गवामंगिरसो गृणंति ।

अप्यर्केण विभिदुर्ब्रह्मणा च मत्या नृणामभवहेवृहतिः ॥५॥

इदा । हि । ते । उपः । अद्रिमानो इत्यद्रिमानो । गोत्रा । गवाम् । अंगिरसः । गृणंति ।

वि । अर्केण । विभिदुः । ब्रह्मणा । च । मत्या । नृणां । अभवत् । देवऽहृतिः ॥५॥

हे उपोऽद्रिमानो आद्रुतमानो ते तव प्रसादादिद्वा हि सय एव गवां गोत्रा संघानंगिरसो गृणति । उत्सृजति । तथा च निगमांतरं । गवां गोत्रमुदरग्रो यदंगिरः । ऋग्वे० २. २३. १८. । इति । अर्कणाचनीयेन ब्रह्मणा स्तोत्रेण वि बिभिवुः । तमांसि विदारयति च । गृणां नितृणां तेषांगिरसा देवहृतिदेवविधया स्तुतिः सत्या सत्यफलाभवत् ॥

उच्छा दिवो दुहितः प्रत्नवन्नो भरद्वाजवद्विधते मघोनि ।

सुवीरं रयिं गृणते रिरीस्युर्गायमधि धेहि श्रवो नः ॥ ६ ॥

उच्छ । दिवः । दुहितरिति । प्रत्नऽवत् । नः । भरद्वाजऽवत् । विधते । मघोनि ।

सुऽवीरं । रयिं । गृणते । रिरीहि । उरुऽगायं । अधि । धेहि । श्रवः । नः ॥ ६ ॥

हे दिवो दुहितरूपः प्रत्नवत्पुत्रातनेभ्य इव नोऽस्मदर्थमुक्त । तमांसि वज्रेय । हे मघोनि भरद्वाजवद्विधते परिचरते । भरद्वाजवदिति वचनादन्योऽर्णसि भरद्वाजः । तथा च ब्राह्मणं । प्राणो वै भरद्वाजवदिति । गृणति स्तुतिं कर्षते मघं सुवीरं कन्याणपुत्रपौत्रादियुक्त रयिं धनं रिरीहि । देहि । किंच नोऽस्मभ्यमुहगायं बह्मभिर्गातव्यं श्रवोऽस्तमधि धेहि । अधिकं प्रयच्छ ॥ ॥ ६ ॥

वपुर्न तदित्येकादशर्चं पंचमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं त्रिष्टुभं मारुतं । तथा चानुक्रम्यते । वपुर्नैकादश मारुतमिति । ऋग्वेदं दशरात्रं पष्ठऽष्टन्यापिमारुत इदं मुक्तं मारुतनिविष्टानं । सूचितं च । हविष्यातं वपुर्न ततः । आ० ८. ८. । इति ॥ वैश्वदेवे पर्वणि मारुतमप्रकपालस्य प्र चित्रमर्कमिति याज्या । प्र चित्रमर्कं गृणते तुरायति नवानुयाज्याः । आ० २. १६ । इति ॥ एकादशनि मारुते पर्णा प्र चित्रमर्कमित्यपेव याज्या । सूचितं च । प्र चित्रमर्कं गृणते तुरायारा इवेदचरसा अहव । आ० ३. १. । इति ॥

वपुर्न तच्चिकितुषे चिदस्तु समानं नाम धेनु पत्यमानं ।

मर्तंष्वन्यदोहसे पीपायं सकृच्छुक्रं दुदुहे पृश्निर्ऊधः ॥ १ ॥

वपुः । नु । तत । चिकितुषे । चित् । अस्तु । समानं । नाम । धेनु । पत्यमानं ।

मर्तंषु । अन्यत् । दोहसे । पीपायं । सकृत् । शुक्रं । दुदुहे । पृश्निः । ऊधः ॥ १ ॥

तत्प्रसिद्धं समानमेकरूपं । मरुतः सर्वदा समानरूपाः । तथा च निगमांतरं । अज्येष्ठामो अकनिष्ठाम एते । ऋग्वे० ५. ६० ५ । इति । नाम स्थिराणामपि नामकं धेनु प्रीणयितुं पत्यमानं सर्वदा गच्छद्वपुर्मरुतां रूपं चिकितुषं विदूषं स्तोत्रे नु चिप्रमस्तु । प्रादुर्भवन् । चिदिति पुरकं । किंच तद्वपुं मर्तंषु मर्त्यलोकेऽन्यदोषधिव-
जस्यत्वादिकं दोहसे कामान्दोग्धु पीपायं । आप्याययति । किंच मरुतामेव निर्देशात्पृश्नतरिषं सकृत्सव-
सरस्य वर्षामु शुक्रं शुक्रवर्णमूध उदकं दुदुहे । चरति ॥

ये अग्रयो न शोशुचन्निधाना द्विर्यत्त्रिर्मरुतो वावृधंत ।

अरेणवो हिरण्ययांस एषां साकं नृमैः पौंस्येभिश्च भूवन् ॥ २ ॥

ये । अग्रयः । न । शोशुचन् । इधानाः । द्विः । यत् । त्रिः । मरुतः । वावृधंत ।

अरेणवः । हिरण्ययांसः । एषां । साकं । नृमैः । पौंस्येभिः । च । भूवन् ॥ २ ॥

ये मरुत इधाना अग्रयो न समिध्यमाना अग्रय इव शोशुचन् दीयते । यद्ये मरुतो द्विर्दिगुणं त्रिस्त्रिगुणं च वावृधंत इक्षानुरूपं वर्धते ॥ संहितायां दीर्घश्रुतांसः ॥ एषां मरुता रथा अरेणवो रणुरहिता हिरण्य-

यामो हिरण्मयाङ्कारांश्च भवति । तं मरुतो नृमीध्नैः पीत्यभिर्बन्धय साकं सार्धं भुवन । प्रादुर्भवति । तथा च निगमांतर । ये पुपतीभिर्च्छाष्टभिः । ऋक् १३७ २ । इति ॥

रुद्रस्य ये मीळुपः संति पुत्रा यांश्चो नु दाधृविभरंध्ये ।

विदे हि माता महो मही या सत्पृष्टिः सुभ्वेऽगर्भमाधात् ॥३॥

रुद्रस्य । ये । मीळुपः । संति । पुत्राः । यां । चो । इति । नु । दाधृविः । भरंध्ये ।

विदे हि माता महः । मही । सा । सा । इत् । पृष्टिः । सुऽभ्वे । गर्भे । आ । अधात् ॥३॥

मीळुपः मरुत रुद्रस्य पुत्रा ये मरुतः संति दाधृविर्धरिचो पृष्टिर्गता यांश्चो नु याश्च मरुतो नु भरंध्ये मर्तुं त्रमा भवति । विदे हि मर्तृच्छाता हि महो महतमिया माता सा पृष्टिर्मही मरुतो । किंच सा पृष्टिः सुभ्वे नृणां सम्यक् भवनाय गर्भमुदकमाधात् । आदधात् ॥

न य ईपंते जनुपोऽया त्वं तः संतोऽवद्यानि पुनानाः ।

निर्यद्दहे शुचयोऽनु जोषमनु श्रिया तन्वमुष्माणाः ॥४॥

न । ये । ईपंते । जनुपः । अया । नु । अंतरिति । संतः । अवद्यानि । पुनानाः ।

निः । यत् । दहे । शुचयः । अनु । जोषं । अनु । श्रिया । तन्वं । उष्माणाः ॥४॥

ये प्रमिडा मरुतो जनुपो जनान स्तोत्रमत्ययायन गमनसाधनन जपते न गच्छति । किं तथा रक्षणीय त्याभावाद्गमनाभावां नित्याह । अतः सतः सर्वेषां हृदि वर्तमाना एवावस्थानि पापानि पुनानाः शोधयत । तथा च निगमांतर । प्राणा वि मरुतः स्थापय । ऐ० ब्रा० ३ १६ । इति । अतः सर्वप्राणिनां हृदि वर्तमानत्वात्तया गमनं नास्तीति । अध्यात्म प्राणरूपणावस्थानं दर्शितं भवति शीघ्रगामित्वं नृ तेषामधिदेवतत्वरूपेणैव दृश्यं । यद्यदा शुचयो दीप्यमाना मरुतो जोषमनु स्तोत्राणां काममनु निर्वृद्धं नितरां दृष्टव्यदकं । तथा श्रिया दीप्या त्वनुगतास्तन्माक्षीय शरीरं प्रकाशयंत उच्यमाणा भूमिं सिचतो भवति । यदा । तन्वं विभीर्णं यथा भवति तथोत्तमाणा भूमिं सिचतो भवतीत्यर्थः ॥

मश्रु न येषु दोहसे चिदया आ नाम धृष्ण मारुतं दधानाः ।

न ये स्तोना अयासो महा नृ चित्सुदानुरवं यामदयान ॥५॥

मश्रु । न । येषु । दोहसे । चित । अयाः । आ । नाम । धृष्ण । मारुतं । दधानाः ।

न । ये । स्तोनाः । अयासः । महा । नृ । चित । सुऽदानुः । अवं । यामत । उग्रान् ॥५॥

येषु प्रमिदेषु मरुत्सु धृष्ण धर्षक मारुत नाम मरुतस्यैकं शस्त्रमा दधाना उत्तारयतोऽया उपगर्वत स्तोतारो मनु लिप्य दोहसे कामान्दोग्यु वमा भवति । निति संप्रत्ययं । ये स्तोनाः स्तनाभिराहता वरु स्तोत्र धनानामपहतारोऽयामो गतारो भवति । महा महत्त्वं युक्ताश्च भवति उग्रान्मरुदान् मुदान् । शोभनह विदो नो यजमानोऽव यामत । अवयजते । अपगतक्रोधान् करोति । निति संप्रत्ययं ॥ ॥५॥

त उदयाः शर्वसा धृष्णपेणां उभे युजंत रोदसी मुमेके ।

अध स्मेषु रोदसी स्वर्गैश्चिरासंवत्सु तस्यां न रोक्ते ॥६॥

ते । उत । उयाः । शवसा । धृष्णुऽसेताः । उमे इति । युजं न । रोदसी इति । सुमेके
इति सुऽमेके ।

अर्धः स्म । एषु । रोदसी । स्वऽशोचिः । आ । असेवत्ऽसु । तस्थौ । न । रोक्कः ॥ ६ ॥

त मरुत उयाः शवसा बलेन वगेन युक्ता धृष्णुपेणा धर्षकमेताः सुमेके सुहृपि उमे रोदसी बावापृथिव्या
युजतः । योजयति । वृष्ट्या पृथिवीं तर्पयन्तीत्यभिप्रायः । अर्धः स्नापि चपु यप मरुत्सु रोदसी रुद्रस्य एतौ
माध्यमिकी वाक् स्वशोचिः सदीप्तिर्वर्ततेऽभवत्सु बभूवत्सु तेषु रोको दीप्तिर्वाधको वा ना तस्थौ । न तिष्ठति ।
न निःसरत्येवत्यर्थः ॥

अनेनो वो मरुतो यामो अस्वनश्चश्चिद्यमजन्त्यरथीः ।

अनवमो अनभीष्टु रजस्मूर्वि रोदसी पथ्या याति साधन ॥ ७ ॥

अनेनः । वः । मरुतः । यामः । अस्तु । अनश्चः । चित् । यं । अजति । अरथीः ।

अनवसः । अनभीष्टुः । रजऽतूः । वि । रोदसी इति । पथ्याः । याति । साधन ॥ ७ ॥

हे मरुतो गो युष्माकं संबंधी यामो रथोऽनेनः पापरहितं यथा भवति तथास्तु । प्रादुर्भवतु । किंच य
याममरथीः । रथिः सारथिः । न रथिररथीः । असारथिरपि स्तोताजति प्रेरयति स रथोऽनश्चिदेश्वर
हितोऽप्यनवसः पथ्यदनरहितोऽनभीष्टुः पाशरहितोऽपि रजस्मृदकस्य प्रेरकः साधन स्तोतृणां कामान्
साधयन् रोदसी बावापृथिव्यां पथ्याः पथोऽतिरिक्तमार्गान् वि याति । विविधं गच्छति ॥

नास्य वर्ता न तरुता त्वस्ति मरुतो यमवथ वाजमाता ।

तोके वा गोषु तनये यमप्सु स व्रजं दर्ता पार्ये अध द्योः ॥ ८ ॥

न । अस्य । वर्ता । न । तरुता । नु । अस्ति । मरुतः । यं । अवथ । वाजंऽमाता ।

तोके । वा । गोषु । तनये । यं । अप्ऽसु । सः । व्रजं । दर्ता । पार्ये । अध । द्योः ॥ ८ ॥

हे मरुतो वाजमाता मंगामे यमवथ रथस्य अस्य जनस्य वर्ता प्रेरको नास्ति । अस्य तरुता नु हिंसिता
च नास्ति । अधापि च तोके पुत्रे तनये पार्ये धने वा गोषु वाप्सु वा निमित्तभूतेषु यमवथ स पार्ये मंगामे
योदीप्तिरपि विजिगीषावां शत्रोर्व्रजं गवां संधं दर्ता दारयिता भवति ॥

प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय मारुताय स्वतवसे भरध्वं ।

ये सहांसि सहसा सहते रेजते अग्ने पृथिवी मुखेभ्यः ॥ ९ ॥

प्र । चित्रं । अर्कं । गृणते । तुराय । मारुताय । स्वऽतवसे । भरध्वं ।

ये । सहांसि । सहसा । सहते । रेजते । अग्ने । पृथिवी । मुखेभ्यः ॥ ९ ॥

हे अग्ने गृणते शब्दं कर्षते सूर्यमानाय वा तुराय त्वरिताय स्वतवसे स्वभूतबलाय मारुताय मरुतां
गणाय चित्रं दर्शनीयमर्कमग्नं हविः । स्वधार्कं इत्यन्ननामसु पाठात् । प्र भरध्वं । त्वत्तुहायभुतां चित्रं चित्रं च
सर्वं युयं प्रभरत ॥ यथा लोकं बह्वेककार्यकारणं मुख्यमेकं संबोध्य युयमेवं कुरुतेति प्रार्थना तद्वदवापि
मुख्यमपिमेकमेव संबोध्य प्रभरध्वमिति बह्वचनप्रयोगः ॥ ये मरुतः सहांसि शत्रूणां बलानि सहसा बलेन
सहते अभिभवति सर्वेभ्यो मंहनीयेभ्यो मरुद्भ्यो भयात्पृथिवी रेजति । कंपते ॥ मारुतायेति तद्विजृम्भितवर्तमाना-

मामपि मरुतां ब्रह्मा प्रविभागात् य इति प्रब्रवमर्गः । यथा महाभाष्ये । अथ शब्दानुशासनं । केषां शब्दानां । म० १. ११. इति । यथा वा लोके । राजपुरुष इत्युक्तं कस्य राज इति ॥

त्विषीमंतो अध्वरस्येव दिद्युत्तपुच्यवंसो जुहोऽ न्नाग्नेः ।

अर्चय्यो धुनयो न वीरा भ्राजन्जन्मानो मरुतो अधृष्टाः ॥ १० ॥

त्विषीऽमंतः । अध्वरस्येव । दिद्युत् । तपुऽच्यवंसः । जुहोः । न । अग्नेः ।

अर्चय्यः । धुनयः । न । वीराः । भ्राजन्तऽजन्मानः । मरुतः । अधृष्टाः ॥ १० ॥

मरुतोऽध्वरस्येव यज्ञस्येव दिद्युत् वातमानामपुच्यवंसः । अग्नेर्जुहो न रश्मय इव त्विषीमंतो दीप्तिमंतोऽर्चय्योऽर्चनीया धुनयो न सपत्नान्कपयंत इव वीराः । शुभ्रा भ्राजन्जन्मानो दीप्तिगरीरा अधृष्टाः परैरनभिभुताश्च भवन्ति ॥

तं वृधंतं मारुतं भ्राजदृष्टिं रुद्रस्य सृनुं हवसा विवासे ।

दिवः गर्धाय जुच्यो मनीषा गिरयो नाप उया अस्पृध्न ॥ ११ ॥

तं । वृधंतं । मारुतं । भ्राजन्तं । रुद्रस्य । सृनुं । हवसा । आ । विवसे ।

दिवः । गर्धाय । जुच्यः । मनीषाः । गिरयः । न । आपः । उयाः । अस्पृध्न ॥ ११ ॥

तं प्रसिद्धं वृधंतं वर्धमानं भ्राजदृष्टिं भ्राजमानच्छृष्टिं रुद्रस्य सृनुं पुत्र मारुत मरुद्गण इवसा स्तोत्रेणा विवासे । परिचरासि । किंच दिवः स्तोत्रः जुच्यो निमन्ता मनीषाः भुजय उया उद्गणाः गर्धाय मारुताय बलाय । तुचः गर्ध इति बलनाममु पाठात् । आप आपवतो गिरयो न मेघा इव । गिरिव्रज इति मेघनाममु पाठात् । अस्पृध्न । अस्पृधत ॥ ॥ ८ ॥

विश्वेषां व इत्येकादशर्चं षष्ठं मुक्त भरद्वाजस्यापि त्रिष्टुभ मित्रावरुणं । तथा चतुर्गुण्यति । विश्वेषां मित्रावरुणमिति ॥ मुक्तविनिर्योगो निगिकः ॥ मित्रावरुणं पश्यात् यात मित्रावरुणमिति पशुपुरोडाशस्यानुवाक्या । मुचित च । आ यात मित्रावरुणा मुणस्त्या नो मित्रावरुणा इत्यनुष्टि । आ० ३ ८ । इति ॥ सूक्तं दशरश्च सप्तमं इति प्रउगशस्त्रे प्र यद्वामिति मित्रावरुणमृतोयमृचः । मुचित च । प्र यद्वा मित्रावरुणा स्पृधन्ता गोमता नामत्या रथेन । आ० ८. ९. इति ॥

विश्वेषां वः सतां ज्येष्ठतमा गीर्भिमित्रावरुणा वावृधध्यं ।

सं या रश्मेव यमतुर्गमिष्टा द्वा जनीं असमा वाहुभिः स्वः ॥ १ ॥

विश्वेषां । वः । सतां । ज्येष्ठतमा । गीऽभिः । मित्रावरुणा । वंवृधध्यं ।

सं । या । रश्माऽडेव । यमतुः । यमिष्टा । द्वा । जनीन । असमा । वाहुभिः । स्वः ॥ १ ॥

विश्वेषां सता मध्ये ज्येष्ठतमा ज्येष्ठतमा मित्रावरुणा वो वा गीर्भः । मुक्तिमिववृधध्यं वर्धयितुं प्रवृत्तोऽभिः । या यो द्वा द्वौ महितावसमा विषमा । विरथि इति चतुर्गमिष्टा । अग्नेः १. ११. १. इति निगमांतरणा मास्यं दर्शितं । यमिष्टा यंतुतमा स्वीरात्कीयवाहमी रश्मेव रश्मिनिवाद्यान् जनान् म यमतुः सयच्छन् । बाहू भिरिति बह्वर्चनं पुत्रार्थं ॥

इयं महां प्र स्तृणीते मनीषोप प्रियां नमसा वहिरच्छ ।

यंतं नो मित्रावरुणावधृष्टं छदिर्यद्वा वरुण्यं सुदान् ॥ २ ॥

इयं। मत्। वां। प्र। स्तृणीते। मनीषा। उप। प्रिया। नमसा। वहिः। अच्छ।

यंतं। नः। मित्रावरुणा। अधृष्टं। छदिः। यत्। वा। वरुथ्यं। सुदानू इति सुदानू ॥२॥

हे मित्रावरुणा वां युवां मत् ममयं मनीषा स्तृतिः प्र स्तृणीति। प्रच्छादयति। प्रिया हे प्रिया युवा नमसान्नं हविषा सहोप गच्छति च। युवयोर्वहिर्यज्ञमच्छाभिगच्छति च। हे मित्रावरुणा नोऽस्मभ्यमधृष्ट मनश्भिभुतं कर्दिगृहं यंतं। प्रयच्छतं। हे सुदानु गोभनदानां वां युवयोः संवधि युवाभ्यां देयं यन्नृहं वरुथ्यं गीतयातातयानां वारयितुं भवति ॥

आ यातं मित्रावरुणा सुशस्त्युपं प्रिया नमसा हूयमाना।

सं यावप्रःस्थो अपसेव जनोऽजुधीयतश्चिद्यतथो महित्वा ॥३॥

आ। यातं। मित्रावरुणा। सुऽशस्ति। उप। प्रिया। नमसा। हूयमाना।

सं। यो। अप्रःस्थः। अपसाऽडव। जनान्। अुधीऽयतः। चित्। यतथः। महिऽत्वा ॥३॥

हे मित्रावरुणा सुशस्ति गोभनगंसनं नमसान्नं हविषा स्तोत्रेण वा हूयमाना स्तूयमाना प्रिया विश्वस्य प्रियावुपा यातं। उपागच्छतं। यो महित्वा महत्त्वेन युक्ता युवां अुधीयतः अुधिमन्नं यज्ञो वात्मान इच्छतो जनान् अप्रःस्थः कर्मण्यधिकृतः पुरुषः। अपोऽप्र इति कर्मनामसु पाठान्। अपसेव कर्मणव सं यतथः संयत्तयः ॥

अश्वा न या वाजिनां पृतवंधू ऋता यद्गर्भमदितिर्भरंध्यै।

प्र या महि महांता जायमाना घोरा मर्ताय रिपवे नि दीधः ॥४॥

अश्वा। न। या। वाजिनां। पृतवंधू इति पृतऽवंधू। ऋता। यत्। गर्भं। अदितिः। भरंध्यै।

प्र। या। महि। महांतां। जायमाना। घोरा। मर्ताय। रिपवे। नि। दीधरिति दीधः ॥४॥

या यावश्वा नाश्वाविव वाजिना वाजिनां बलिनां पृतवंधू पृतस्तोत्रावृता मर्त्या च। यत यो गर्भं गर्भमु- तावदितिर्देवी भरंध्यै बभार। किंच या यो जायमाना जायमानाविव महि महतो महाता महत्तरा प्रभुता मित्रावरुणां मर्ताय मर्ताय रिपवे हिमकाय घोरा घोरा घातका नि दीधः निदधारादितिः स्तोदर ॥

विश्वे यडां मंहना मंदमानाः श्चं देवासो अदधुः सज्जोषाः।

परि यद्भूयो रोदसी चिदुर्वी संति स्पशो अदव्यासो अमूराः ॥५॥

विश्वे। यत्। वां। मंहना। मंदमानाः। श्चं। देवासः। अदधुः। सऽजोषाः।

परि। यत्। भूयः। रोदसी इति। चित्। उर्वी इति। संति। स्पशः। अदव्यासः। अमूराः ॥५॥

विश्वे सर्वे देवासो देवाः सज्जोषाः परस्परं प्रीतियुक्ता यथा वां युवां मंहनां महत्त्वेन मंदमानाः सुवतः ऋत्रं बलमदधुः धत्तवतः। किंच यथा युवामुपौ विस्तीर्णं रोदसी द्यावापृथिवी परि भूयः परिभवथः तयोर्युवयोरदव्यासोऽहिमिता अमूरा अमूराः स्पशो रश्मयश्च वा संति ॥ ॥६॥

ता हि श्चं धारयेथे अनु द्यून्तृहेथे सानुमुपमादिव द्योः।

दृष्टो नश्ये उत विश्वदेवो भूमिमातान्धां धसिनायोः ॥६॥

ता । हि । स्रव । धारयेथे इति । अनु । दृम । दृहेथे इति । सानु । उपमातऽद्व । द्योः ।
दृहः । नष्टाव । उत । विश्वऽदेवः । भूमि । आ । अतान । द्या । धामिनी । आयोः ॥ ६ ॥

ता तौ मित्रावरुणी युवामनु दृम दिवसे दिवसे स्रव वनं धारयेथे हि । योरतरिचस्य सानु समुच्छि-
तप्रदंशं मेघं सूर्यं वा दृहेथे । दृहीकृत । उपमादिव । उपमीयते प्रक्षिप्यत इत्युपमास्थूणा । मा यथा वत्स
धररयति तद्वदित्यर्थः । दृहो युवाभ्या दृहीकृतस्य मेघो स्रवचोऽतरिच यामुवान उतापि च विश्वदेवः सूर्यो
भूमिः द्यां दिवं चायोर्मेघस्यं । दृह्यथ आयव इति मनुष्यनाममु पाठात् । धामिनात्वेन हविषा । जुत धामि-
रित्यन्तनाममु पाठात् । आयायितः सन् आतान । आतनीति युवाभ्या दृहीकृत एव ॥

ता विप्रं धेथे जठरं पूणध्या आ यत्सदं समृतयः मृणंति ।
न मृण्यंते युवतयोऽवाता वि यत्पयो विश्वजिन्वा भरंते ॥ ७ ॥
ता । विप्रं । धेथे इति । जठरं । पूणध्या । आ । यत् । सद् । सऽमृतयः । मृणंति ।
न । मृण्यंते । युवतयः । अवाताः । वि । यत् । पयः । विश्वऽजिन्वा । भरंते ॥ ७ ॥

ता तौ मित्रावरुणी युवा विप्रं प्राज्ञं यजमान । विप्रो विप्र इति मेधाविनाममु पाठात् । धेथे धारयथो
जठरमुदरं पूणध्या सोमं पुन्यितुं । यद्यदा समृतयः सह भियमाणा चत्विजः सद् यज्ञसदनमा पुणति
आपुरयति । विश्वजिन्वा हे विश्वजिन्वानो यद्यदा पयो जलं भवज्ञा प्रहितं तदा युवतयो तयो दिशो वा
न मृण्यंते । रजसा नाभिभुयते । अवाता अशुक्लाश्च वि भरंते । विभुतिं धारयति ॥

ता जिह्या सदमेदं सुमेधा आ यद्वां सत्यो अरतिर्जुते भूत ।
तद्वां सहित्वं घृतान्नावस्तु युवं दाणुपे वि चयिष्टमंहः ॥ ८ ॥
ता । जिह्या । सदं । आ । इदं । सुऽमेधाः । आ । यत् । वां । सत्यः । अरतिः । जृते । भूत ।
तत् । वां । सहिऽत्वं । घृतऽअन्ना । अस्तु । युवं । दाणुपे । वि । चयिष्टं । अंहः ॥ ८ ॥

ता तौ मित्रावरुणी युवां सुमेधाः प्राज्ञौ जिह्या वाचा सदं सर्वदेदं जलमा याचते । आ इत्युपसर्गदशे
नाशोम्यक्रियाध्याहारावाचन इत्याध्याहृतं । पूर्वस्यामृचि जलस्य प्रकृतत्वात् वृद्धौ विपरिवर्तमानं जलं
मिदं गन्धेन परामृश्यते । यद्यदा वां युवयोरतरतिरभिगता कृते यज्ञं सत्यो मायाहित आ भुत आभवति हे
घृतान्नो तन्महित्वमपचितप्रदानुत्पलक्षणं वा युवयोरम् । किंच युव युवा दाणुपे दाणुपो यजमानस्य ॥
पक्ष्यं चतुर्थी ॥ अहं पापं विचयिष्ट । विनाशयतिमित्यर्थः ॥

प्र यद्वां मित्रावरुण स्पर्धन्प्रिया धाम युवधिता मिनंति ।
न ये देवास ओहसा न मर्ता अयंज्ञसाचो अष्यो न पुत्राः ॥ ९ ॥
प्र । यत् । वां । मित्रावरुण । स्पर्धन् । प्रिया । धाम । युवऽधिता । मिनंति ।
न । ये । देवासः । ओहसा । न । मर्ताः । अयंज्ञऽसाचः । अष्यः । न । पुत्राः ॥ ९ ॥

हे मित्रावरुणी त्वां युवयीः प्रिया प्रियाणि धाम धामानि कथाणि युवधिता युवाभ्या विहितानि
यद्येयजतो जनाः स्पर्धन् स्पर्धमानाः प्र मिनंति हिमति । ये च देवामो देवा ओहसा वहनसाधनेन सोमं
न युज्यते । मर्ता मनुष्याश्चोहसा न युज्यते इयं वाचः । अपः कर्म । तद्वतोऽयंज्ञसाचो न यज्ञयुक्ताः ।

वृथाकर्मणि कुर्वन् इत्यर्थः । ये च न पुत्राः । पूर्णंतीति पुत्राः । न पुत्रा अपूर्णन्त इत्यर्थः । तान् सर्वान्वि
चयिष्टमित्यनुज्यते ॥

वि यद्वाचं कीस्तासो भरंते शंसंति के चिन्निविदो मनानाः ।

आड्वां व्रवाम सत्यान्युक्था न किं देवेभिर्यतथो महित्वा ॥ १० ॥

वि । यत् । वाचं । कीस्तासः । भरंते । शंसंति । के । चित् । निऽविदः । मनानाः ।

आत् । वां । व्रवाम । सत्यानि । उक्था । न किः । देवेभिः । यतथः । महिऽत्वा ॥ १० ॥

यद्यदा कीस्तासो मेधाविन उन्नातारः । उशित्रः कीस्तास इति मेधाविनाममु पाठान् । वाचं स्मृतिं वि
भरन्ति पृथक् उद्धारयन्ति तदा के चिद्वद्वा मनाना अन्यादीन् भुवतो निविदः शंसन्ति । आत्तथा मतिं यं
युवाभ्यां सत्यान्युक्थाणि स्तोत्राणि वयं व्रवाम । महित्वा महत्त्वेन देवेभिरन्यदेवैः सह न कियंतथः । न गच्छेत्थः ॥

अवोरित्था वां छदिषो अभिष्टो युवोर्मिचावरुणादस्कृधोयु ।

अनु यज्ञावः स्फुरानृजिप्यं धृष्णं यदरणे वृषणं युनजन् ॥ ११ ॥

अवोः । इत्था । वां । छदिषः । अभिष्टो । युवोः । मिचावरुणा । अस्कृधोयु ।

अनु । यत् । गावः । स्फुरान् । ऋजिप्यं । धृष्णं । यत् । रणे । वृषणं । युनजन् ॥ ११ ॥

हे मिचावरुणाववोरवतोर्वा युवयोरभिष्टावभिगमने छदिषो गृहाय सुवाय वा ॥ चतुर्थ्यं पठौ ॥ युवा-
मभिगतेषु स्तोत्रेषु युवोर्युवयोः संबंधि युवाभ्यां देयं तद्गृहादिकमस्कृधोर्वाविच्छेत्तं भवति । तथा च यास्कः ।
अस्कृधोयुरक्रधायः । क्रधितिं ह्रस्वनाम निष्कृत्तं भवति । नि० ६ ३ । इति । इत्या सत्यमेव । कदा मिचावरु-
णयोरभिगमनमित्यत आह । यद्यदा गावः स्तुतयोऽनु स्फुरान् अनुस्फुरेयुः । यदा च ऋजिप्यमनुगामिनं
धृष्णं शत्रुणां धर्षकं वृषणं कामानां वर्पितारं सोमं रणे रमणे यज्ञे युनजन यजमाना युञ्जुः ॥ ॥ १० ॥

श्रुष्टी वामितिकादशर्चं मन्त्रं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं वैष्टमिन्द्रावरुणं । तथा चानुकम्यते । श्रुष्टी वामिन्द्रावरु-
णमुपास्ति जगत्याविति । प्र मन्त्राज इन्द्रावरुणा मुतपावित्येते जगत्या शिष्टास्त्रिष्टुभः । इन्द्रावरुणा देवता ॥
आभिप्रविकेपकथ्येपु तृतीयसवने होत्रकशस्त्रेषु स्तोमवृद्धो मिचावरुणस्यदमावापार्थं मुक्तं । सूचितं च । श्रुष्टी वा
यज्ञो युवा नरा । आ० १.९.० । इति ॥ तृतीयसवने इन्द्रावरुणा मुतपाविसं मुतमिति प्रशासुः प्रस्थितयाज्ञा ।
सूचितं च । इन्द्रावरुणा मुतपाविसं मुतमिन्द्रस्य सोमं पिवतं वृहस्पते । आ० ५.५.१ । इति ॥ उक्त्यं तृतीयसवने
इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्यति मिचावरुणस्य शस्त्रयाज्ञा । सूचितं च । इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्यति याज्ञा
। आ० ६ १.१ । इति ॥

श्रुष्टी वां यज्ञ उद्यतः सज्जोपा मनुष्ववृक्तवर्हिषो यजर्धे ।

आ य इन्द्रावरुणाविषे अद्य महे सुम्नाय महे आववर्तत ॥ १ ॥

श्रुष्टी । वां । यज्ञः । उत्त्यतः । सज्जोपाः । मनुष्वत् । वृक्तऽवर्हिषः । यजर्धे ।

आ । यः । इन्द्रावरुणा । इषे । अद्य । महे । सुम्नाय । महे । आववर्तत ॥ १ ॥

महे मंहनीयो हे इन्द्रावरुणा वां युवयोरर्थे श्रुष्टी क्षिप्रः । तथा च यास्कः । श्रुष्टीति क्षिप्रनामाशु श्रुष्टीति
। नि० ६.१० । यज्ञः सोमः सज्जोपाः अस्त्रिभिः सहितोऽद्या समताद्वयतः प्रवृत्तः । यः सोमो मनुष्वत्
मनोरिव वृक्तवर्हिषः स्तोत्रवर्हिषो यजमानस्येष्टेष्टार्थं महे महते सुम्नाय सुवाय च यजर्धे यष्टु वामाववर्तत
आवर्तयति ॥

ता हि श्रेष्ठा देवताता तुजा शूराणां शविष्ठा ता हि भूतं ।
मघोनां मंहिष्ठा तुविशुष्मा ऋतेन वृचतुरा सर्वसेना ॥२॥
ता । हि । श्रेष्ठा । देवऽताता । तुजा । शूराणां । शविष्ठा । ता । हि । भूतं ।
मघोनां । मंहिष्ठा । तुविऽशुष्मा । ऋतेन । वृचऽतुरा । सर्वऽसेना ॥२॥

हे इन्द्रावरुणा ता तां प्रसिद्धा युवा श्रेष्ठ श्रेष्ठा देवताता देवताता यज्ञे । इष्टदेवतातेति यज्ञनाममु
पाठेत । तुजा धनानां प्रेरका हि भूतं भवतं । किंच ता तां हि युवा शूराणां मध्ये शविष्ठातिशयेन वलवती
भूतं । किंच मघोनां दानवता मंहिष्ठा दातृत्वा तुविशुष्मा ब्रह्मबलावृत्तेन सत्येन वृचतुरा शत्रुणा हिंसका
सर्वसेना कृतसेना च भुतमिति ॥

ता गृणीहि नमस्येभिः शूषः सुमेभिरिन्द्रावरुणा चकाना ।
वज्रेणान्यः शवसा हन्ति वृचं सिपेक्ष्यन्तो वृजनेषु विप्रः ॥३॥
ता । गृणीहि । नमस्येभिः । शूषः । सुमेभिः । इन्द्रावरुणा । चकाना ।
वज्रेण । अन्यः । शवसा । हन्ति । वृचं । सिपेक्ष्य । अन्यः । वृजनेषु । विप्रः ॥३॥

हे भरद्वाज नमस्येभिः सुतेः शूषर्वेनः । शूषमिति वलनाममु पाठेत । सुमेभिः सुमेभ्य संवक्षकानां स्मृतां
कारयतिः शब्दकर्म । तस्य लिटः कानचि रूपमिदं ॥ ता ताविन्द्रावरुणा गृणीहि । सुहि । अन्यस्तयोरन्य
इन्द्रो वृच वृचनामकममुर वज्रेण हन्ति । अन्यो वरुणा विप्रः प्राज्ञो वृजनेषु स्मृताणामपद्रवेषु रचितं शवसा
बलेन सिपेक्ष्य । संगच्छते ॥

ग्राश्च यन्त्रश्च वावृधंत विश्वे देवासो नरां स्वगृताः ।
प्रैभ्य इन्द्रावरुणा महित्वा द्याश्च पृथिवि भूतमुर्वी ॥४॥
ग्राः । च । यत् । नरः । च । वावृधंत । विश्वे । देवासः । नरां । स्वऽगृताः ।
प्र । ऐभ्यः । इन्द्रावरुणा । महिऽत्वा । द्याः । च । पृथिवि । भूतं । उर्वी इति ॥४॥

नरां नृणां मनुष्याणां मध्ये ग्राश्च म्रियन्ते । मेना पा इति स्त्रीणां नि० ३ ७१ । इति यास्मवचनात् ।
नरश्च पुरुषाश्च विश्वं सर्वं देवासो देवाः ॥ देवाम इत्यत्र पुमान् म्रियत्येकशेषात् देयश्च देवाश्च देवास इति
निर्देशः पृथग्विदेशः ॥ स्वगृताः स्वयमुद्यता यद्यदा ववृधंत स्मृतिभिरुपधृतं तदा हे इन्द्रावरुणा महित्वा महत्त्वं
युक्ताविभ्यः स्मृतुभ्यः प्र गृते । प्रभवत । हे द्याः पृथिवि चोभि उर्वी विस्तीर्णं युवामिभ्यः प्र भुतमित्यनुपगः ॥

स इत्सुदानुः स्ववां ऋतावेन्द्रा यो वां वरुण दाशति त्मन ।
इषा स द्विपस्तेरिहास्वान्वंसदयिं रयिवतश्च जनान ॥५॥
स । इत् । सुऽदानुः । स्वऽवान् । ऋतऽवा । इन्द्रा । यः । वां । वरुणा । दाशति । त्मन ।
इषा । सः । द्विपः । तरेत् । दास्वान् । वंसत् । रयिं । रयिऽवतः । च । जनान् ॥५॥

हे इन्द्रावरुणा हे वरुणा ॥ इतरतरयोगादुभयत्र द्विवचनप्रयोगः । वरुणेत्यत्र महिताया इत्यन्का
दसः ॥ वा युवाभ्यां यो यजमानस्तन्न आत्मनैव दशति हवीषि ददाति स इत स एव मुष्टानुः गोभनदानो

भवति । स्वयान धनवाय ऋतावान यज्ञवाय भवति । किंच स दास्यान दानवान् द्विपो द्वेष्टुरिषात्तेन जय
जन्धन सह तदेत । प्राथित । अपि च रयिं धनं रयिवतो धनवतो जनान् पुत्रांश्च वंसत । संभजत ॥ ॥ ११ ॥

यं युवं दाश्वधराय देवा रयिं धन्व्यो वसुमंतं पुरुष्टुं ।

अस्मे स इंद्रावरुणावपि ष्यात्प्र यो भनक्ति वनुषामणस्तीः ॥ ६ ॥

यं । युवं । दाशुऽश्वधराय । देवा । रयिं । धन्व्यः । वसुऽमंतं । पुरुऽष्टुं ।

अस्मे इति । सः । इंद्रावरुणौ । अपि । स्यात् । प्र । यः । भनक्ति । वनुषां । अणस्तीः ॥ ६ ॥

देवा देवां स्तुयमानां हे इंद्रावरुणा युवं गुवां दाश्वधराय दत्तहविष्काय वसुमंतं धनानुवधिनं पुरुषं
बृहत्तं पुर्णयशस्कं वा य यादृशं रयिं धनं धन्वः प्रयच्छथ । योऽपि च वनुषा हिंसकानामणस्तीरकीर्तिः ।
शत्रुकृतान्ययशांसीत्यर्थः । प्र भनक्ति प्रवृजति स तादृशो रयिरस्म अस्मां स्यात् । भुयात् ॥

उत नः सुत्राचो देवगोपाः सूरिभ्य इंद्रावरुणा रयिः ष्यात् ।

येषां शुष्मः पृतनासु साह्यान्प्र सद्यो द्युम्ना तिरते तनुरिः ॥ ७ ॥

उत । नः । सुऽत्राचः । देवऽगोपाः । सूरिऽभ्यः । इंद्रावरुणा । रयिः । स्यात् ।

येषां । शुष्मः । पृतनासु । साह्यान् । प्र । सद्यः । द्युम्ना । तिरते । तनुरिः ॥ ७ ॥

उतापि इंद्रावरुणा हे इंद्रावरुणा सूरिभ्यः स्तोत्रभ्यो नोऽस्मभ्यं सुत्राचः सूरचो देवगोपाः । देवा गोपा
गोप्रास्तौ यस्य स तथाविधः । रयिधनं स्यात् । भुयात् । किंच येषामस्माकं शुष्मो बलं पृतनासु युद्धेषु साह्यान्
शत्रुणामभिभविता तनुरिर्हिंसकश्च सन द्युम्ना यशसि सद्य एव प्र तिरते सम्यक्तिरस्क्रुयते ॥

नू न इंद्रावरुणा गृणाना पृक्तं रयिं सोश्रवसाय देवा ।

इत्थ्या गृणंतो महिनस्यं शर्धोऽपो न नावा दुरिता तरेम ॥ ८ ॥

नू । नः । इंद्रावरुणा । गृणाना । पृक्तं । रयिं । सोश्रवसाय । देवा ।

इत्थ्या । गृणंतः । महिनस्य । शर्धः । अपः । न । नावा । दुऽइता । तरेम ॥ ८ ॥

हे इंद्रावरुणा इंद्रावरुणा गृणाना स्तुयमानां युवां नोऽस्मभ्यं सोश्रवसाय । सुश्रवसो भावः सोश्रवसं । तस्मै
सुश्रवस्त्वाय रयिं धनं नु क्षिप्रं पुक्तं । प्रयच्छतं । किंच हे देवा देवां महिनस्यं महंतोयुवयोः शर्धो बलमित्यर्थ
गृणंतः स्तुयंतो वयं दुरिता दुरितानि नावापो न उदकानीव तरेम ॥

प्र मम्राजे बृहते मन्म नु प्रियमर्चं देवाय वरुणाय सप्रथः ।

अयं य उर्वी महिना महिघतः क्रवा विभात्यजरौ न गोचिषा ॥ ९ ॥

प्र । संऽराजे । बृहते । मन्म । नु । प्रियं । अर्चं । देवाय । वरुणाय । सऽप्रथः ।

अयं । यः । उर्वी इति । महिना । महिऽघतः । क्रवा । विऽभाति । अजरः । न ।

गोचिषा ॥ ९ ॥

हे स्तोतः सम्राज आज्ञया राज्ञां शासकाय बृहते परिवृढाय देवाय द्योतमानाय वरुणाय प्रिय मनोहर
सप्रथः सर्वतः पुष्टु । तथा च यास्कः । सप्रथाः सर्वतः पुष्टु । नि० ६. ७. इति । मन्म स्तोत्रं नु अथ प्रार्चं ।

प्रोक्षारय । अयं यो योऽयं वरुणो महिष्वा युक्तो महिषतो महाकर्मा कृत्वा प्रक्षया च युक्तः
प्रोक्षिषा तेजसा युक्तोऽजरो न अरारहितश्चोर्वो विस्तीर्णं वावापुष्टिर्वा त्रिभाति विभामयति ॥

इन्द्रावरुणा सुतपायिमं सुतं सोमं पिबतं मद्यं धृतव्रता ।

युवो रथो अध्वरं देववीतये प्रति स्वसरमुपं याति पीत्रये ॥ १० ॥

इन्द्रावरुणा । सुतऽपो । उमं । सुतं । सोमं । पिबतं । मद्यं । धृतऽव्रता ।

युवोः । रथः । अध्वरं । देवऽवीतये । प्रति । स्वसरं । उपं । याति । पीत्रये ॥ १० ॥

इन्द्रावरुणा हे इन्द्रावरुणा सुतपो सुतस्य सोमस्य पातारो युवा मद्यं मदकर सुतमभिपूतमिमं सोमं
पिबत । किंच हे धृतव्रता धृतकर्माणां युवोयुवयो रथोऽध्वरमुद्दिश्य देववीतये देवानां पानार्थं पीतये
युवयोरपि सोमपानार्थं स्वसरं मार्गं प्रत्युप याति ॥

इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्य वृष्णः सोमस्य वृषणा वृषेथां ।

इदं वांमधः परिपिक्तमस्मे आसद्यास्मिन्वर्हिषि मादयेथां ॥ ११ ॥

इन्द्रावरुणा । मधुमत्तऽतमस्य । वृष्णः । सोमस्य । वृषणा । आ । वृषेथां ।

इदं वांमधः । परिऽसिक्तं । अस्मे इति । आऽसद्यः । अस्मिन् । वर्हिषि । मादयेथां ॥ ११ ॥

इन्द्रावरुणा हे इन्द्रावरुणा वृषणा कामानां वर्षितारा युवा मधुमत्तमस्यतिशयेन मधुमतं रसवतं वृष्णो
वर्षितारं सोमस्य सोमसा वृषेथा । अग्नीत । तथा च गतपथब्राह्मण । यथाभागमावृषायध्वमिति यथाभाग
मग्नीतैर्वैतदाह । ७४ ७०० । इति । वा युवयोरर्थे इदमधः सोमरूपमन्नमग्ने अस्माभिः परिपिक्तं पात्रेषु ।
अत आमयोपविश्यास्मिन्वर्हिषि यज्ञं मादयेथा सोमपान इति शेषः ॥ ॥ १२ ॥

सं वा कर्मण्यष्टमष्टमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्पं चैष्टमं द्राविण्यं । अनुकर्म्यते च । सं वामष्टविद्राविण्यं
मिति ॥ उक्थं तृतीयसर्वनेऽच्छावाकस्य एतत्पूतं । मुच्यते हि । स वा कर्मण्यष्टविण्यं मदपती, मदनामिति
याज्या । आ० ६ १ । इति ॥ सोमातिरंके प्रातःसर्वने निर्मितिके शस्त्रे परिहिते सति गाणगारिमते स वामिति
तस्य शस्त्रयाज्या । मुचितं च । षट्द्राविण्ययति गाणगारिदेवतप्रधानत्वात् स वा कर्मणा समिषा हिनोमि
। आ० ६ ७ । इति ॥ सोमातिरंके साध्यदिनसर्वने या विश्वामासित्येषा शस्त्रयाज्या । मुचितं च । या विश्वामा
ज्जनितारा मतोनामिति याज्या । आ० ६ ७ । इति ॥ उक्थं तृतीयसर्वनेऽच्छावाकस्य द्राविण्यं मदपती इति
शस्त्रयाज्या । मुच तृदाहृत ॥ तृतीयभवनेऽच्छावाकस्य द्राविण्यं पिबतमिति प्राम्यतयाज्या । मुचितं च । इन्द्रा
विण्यं पिबतं मध्वोऽस्वसं सोममर्हते जातवदमे । आ० ५ ५ । इति ॥

सं वा कर्मणा समिषा हिनोमीन्द्राविण्यं अपमस्यारि अस्य ।

जुषेथां यज्ञं द्रविण्यं च धत्तमरिष्टं नः पथिभिः पारयंता ॥ १२ ॥

सं वा । कर्मणा । सं । इषा । हिनोमि । इन्द्राविण्यं इति । अपमः । पारि । अस्य ।

जुषेथां । यज्ञं । द्रविण्यं । च । धत्तं । अरिष्टः । नः । पथिऽभिः । पारयंता ॥ १२ ॥

हे इन्द्राविण्यं वां युवा कर्मणा सोमोन्नेषा हविषा च स हिनाति । मय्यं प्ररयासि । अपमः कर्मणो
ऽस्योक्थस्य परि समाप्नो यज्ञं जुषेथा । सर्वेथा । किंचारिष्टरूपद्रव्यैः पथिभिर्मार्गैर्नोऽस्मान्पारयता पार
नयंती युवा द्रविण्यं धनं धत्त । अस्माभ्य दत्तं ॥

या विश्वासां जनिता रा मतीनामिन्द्राविष्णू कलशां सोमधानां ।
 प्र वां गिरः गस्यमाना अवंतु प्र स्तोमांसो गीयमानासो अर्कः ॥२॥
 या विश्वासां जनिता रा मतीनां । इन्द्राविष्णू इति । कलशां । सोमधानां ।
 प्र । वां । गिरः । गस्यमानाः । अवंतु । प्र । स्तोमांसः । गीयमानासः । अर्कः ॥२॥

या यां प्रमिद्राविन्द्राविष्णू विश्वासां मतीनां मतीनां जनिता रा जनिता रा ॥ जन जनन इत्यस्मादातोमृचीदं रूपं । यद्वा । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्मादातोरेव तुचि जनिता मंत्र इति निपातनाग्निलोपः ॥ कलशा कलशां सोमधाना सोमस्य निधानभूता च स्यातां । अप प्रत्यक्षमृतिः । हे इन्द्राविष्णू वां युवा गस्यमाना उच्चर्यमाणाः शस्त्ररूपा गिरी वाचः प्रावंतु । प्राप्तुवंतु । अर्कः स्रोतृभिर्गीयमानासो गीयमानाः स्तोमासः स्तोमाः स्तोत्राणि च प्रावंतु । प्राप्तुवंतु ॥

इन्द्राविष्णू मदपती मदानामा सोमं यातं द्रविणो दधाना ।
 सं वामंजंतुभिर्मतीनां सं स्तोमांसः गस्यमानास उक्थेः ॥३॥
 इन्द्राविष्णू इति । मदपती इति मदपती । मदानां । आ । सोमं । यातं । द्रविणो
 इति । दधाना ।
 सं । वां । अंजंतु । अंजुभिः । मतीनां । सं । स्तोमांसः । गस्यमानासः । उक्थेः ॥३॥

हे इन्द्राविष्णू मदानां सोमानां मदपती स्वामिनो । मदपती इत्यत्र मदशब्दोऽनुवादः । द्रविणो द्रविणानि धनान्यपि ॥ द्रविणा उ इति पदद्वयमेकीभूय द्रविणो इति पदं निष्पन्नं ॥ दधाना ददानौ युवा सोममभ्या यातं । मतीनां स्रोतृणां स्तोमासः स्तोत्राण्युक्थेः शस्त्रैः सार्धं गस्यमानास उच्चर्यमाणा वा युवामक्तुभिस्तेजोभिः समंजंतु । समर्धयंतु । सं समिति द्विवक्तिरादरायां ॥

आ वाग्रश्वासो अभिमातिषाह इन्द्राविष्णू सधमादो वहंतु ।
 जुपेथां विश्वा हवना मतीनामुप ब्रह्माणि शृणुतं गिरी मे ॥४॥
 आ । वां । अश्वासः । अभिमातिऽसहः । इन्द्राविष्णू इति । सधमादः । वहंतु ।
 जुपेथां । विश्वा । हवना । मतीनां । उप । ब्रह्माणि । शृणुतं । गिरः । मे ॥४॥

हे इन्द्राविष्णू वा सुवामभिमातिषाहोऽभिमातीनां हिंसकानामभिभवितारः सधमादः सह साव्यतोऽश्वा सोऽश्वा आ वदंतु । मतीनां स्रोतृणां विश्वा विश्वानि सर्वाणि हवना हवनानि स्तोत्राणि जुपेथां । सेवेथा । तदर्थमे मदीयानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि गिरः शस्त्ररूपा वाचश्चोप शृणुत ॥

इन्द्राविष्णू तत्पनयाय्यं वां सोमस्य मदं उरु चक्रमाथे ।
 अकृणुतमंतरिक्षं वरीयोऽप्रयतं जीवसे नो रजांसि ॥५॥
 इन्द्राविष्णू इति । तत् । पनयाय्यं । वां । सोमस्य । मदं । उरु । चक्रमाथे इति ।
 अकृणुतं । अंतरिक्षं । वरीयः । अप्रयतं । जीवसे । नः । रजांसि ॥५॥

हे इन्द्राविष्णू वां युवयोस्तत्कर्म पनयाय्यं श्रुत्यं । किं तत्कर्मत्यत आह । सोमस्य मदं सति यदुह विशीर्णं

चक्रमाथे विचक्रमाथे । यथापि विष्णोरेव विक्रमस्तथाधिकार्थत्वाद्भयोरित्युच्यते । यच्चातरिच वरीय उक्त-
रसृष्टगुतं अकृतं । यदपि च रजामि लोकान सर्वान । लोका रजाम्युच्यन्ते इति यास्कः । नोऽस्माक जीवम
जीवनीयाप्रथतं अप्रथयतं ॥

इंद्राविष्णू हविषा वावृधानायाद्धाना नमसा रातहव्या ।

घृतामुती द्रविणं धत्तमस्मे समुद्रः स्थः कलशः सोमधानः ॥ ६ ॥

इंद्राविष्णू इति । हविषा । वावृधाना । अयंऽअद्धाना । नमसा । रातहव्या ।

घृतामुती इति घृतंऽआमुती । द्रविणं । धत्तं । अस्मे इति । समुद्रः । स्थः । कलशः ।

सोमऽधानः ॥ ६ ॥

घृतामुती घृतात्ताविद्राविष्णू युवां हविषा सोमिन वावृधाना वर्धमानावयाद्धाना सोमापस्य शुक्रस्या
तारी नमसा नमस्कारेण रातहव्या दत्तहविषा यजमानिरस्म अस्मभ्य द्रविणं धनं धत्त । प्रयच्छते । किंच
युवां समुद्र उद्भिर्भव स्थः । भवथः । यतः सोमधानः सोमनिधानः कलशो भवथः ॥

इंद्राविष्णू पिबन्तं मध्वो अस्य सोमस्य दस्मा जठरं पृणेषां ।

आ वांमंधांसि मदिराण्यग्मन्नुप ब्रह्माणि शृणुतं हवै मे ॥ ७ ॥

इंद्राविष्णू इति । पिबन्तं । मध्वः । अस्य । सोमस्य । दस्मा । जठरं । पृणेषां ।

आ । वां । अंधांसि । मदिराणि । अग्मन् । उप । ब्रह्माणि । शृणुतं । हवै । मे ॥ ७ ॥

दस्मा हे दर्शनीयाविद्राविष्णू युवा मध्वोऽस्य मदकरागम सोमस्य सोम पिबत । किंच जठरमुद्र
पृणेषां । सोमिन पुरयेथां । हे इंद्राविष्णू वा युवा मदिराणि मदकराण्यधांसि सोमात्मकान्यत्तान्यारमन् ।
अभिगच्छतु । मे मदीयानि ब्रह्माणि सोवाणि हव मदीयमाद्धानं चोप शृणुत ॥

उभा जिग्यथुर्न परां जयेथे न परां जिग्ये कतरश्चनेनोः ।

इंद्रश्च विष्णो यदपस्पृधेषां चेधा महस्रं वि तदरेयेथां ॥ ८ ॥

उभा । जिग्यथुः । न । परां । जयेथे इति । न । परां । जिग्ये । कतरः । चन । एनोः ।

इंद्रः । च । विष्णो इति । यत् । अपस्पृधेषां । चेधा । महस्रं । वि । तत । एरेयेथां ॥ ८ ॥

हे इंद्राविष्णू भोभो युवा जिग्यथुः । शत्रुनर्जष्टे । न परां जयेथे । न पुनः कटाचन पराजयेथे । एनोर
नयोर्युवयोर्मध्ये कतरश्चनेनोऽपि न परां जिग्ये । न पराजिष्टे । हे विष्णो इंद्रश्च त्वं न युवा ययद्वम्
प्रत्यपस्पृधेषां असुरैः महास्पृधेषां चेधा लोकवदवागात्मना विधा म्यत महस्रमिति य वि तदरेयेथां ।
व्यक्रमेथामित्यर्थः ॥ तथा च ब्राह्मणं । उभा जिग्यथुरित्यन्तावाकस्योर्मा हि तां जिग्यतुर्न परां जयेथे न परां
जिग्ये इति न हि तयोः कतरश्चनं पराजिग्ये इंद्रश्च विष्णो यदपस्पृधेषां चेधा महस्रं वि तदरेयेथामिति इंद्रश्च
ह वै विष्णुश्चासुरैर्युयुधाति तान हं स्म जित्वोचतुः कल्पामहा इति ते ह तथैत्यमुरा ऋचुः सोऽववीदिद्वो याव
देवाग् विष्णुर्विविक्रमन्ते तावदस्माकमथ युष्माकमितरदिति स इमास्माकान्विक्रमेऽथो वेदान्तो वाच
तदाहः किं तत्सहस्रमिति लोका इमे वेदा अपो वागिति त्रयभ्यैरयेथामित्येथा । ए० ब्रा० ६ । १५ । इति ॥
यद्वा । तत्सहस्रं गवां सहस्रं चेधा धैरयेथामित्यर्थः ॥ ॥ १३ ॥

घृतवती भुवनानामिति षड्च नवमं मुक्तं भंरद्वाजस्यैषं जागतं वावापृथिवीदेवताक । तथा चानुक्रम्यते ।
घृतवती षट् वावापृथिवीयं जागतीमिति ॥ आभिर्भाविके पचमेऽहनि विश्वेदेवतास्व आयन्त्यो वावापृथिव्यानि-

विद्वानार्थः । सूत्रितं च । घृतवती भुवनानामभिध्रियोर्वी पृथ्वी मधुदुग्धे सुपेगसा । आ० १. १. इति ॥
बृहस्पतिसर्वेऽपि वैश्वदेवगन्त एव तृचः । सूत्रितं च । आ० १. ५ ॥ आभिर्गविके तृतीयेऽहनि वैश्वदेवगन्त घृतेन
द्यावापृथिवी इति तिस्रो द्यावापृथिव्यर्नाविद्वानार्थाः । सूत्रितं च । घृतेन द्यावापृथिवी इति तिस्रोऽनयो
जातः । आ० १. १. इति ॥

घृतवती भुवनानामभिध्रियोर्वी पृथ्वी मधुदुग्धे सुपेगसा ।

द्यावापृथिवी वरुणस्य धर्मणा विष्कभिते अजरे भूरिरेतसा ॥ १ ॥

घृतवती इति घृतऽवती । भुवनानां । अभिऽध्रियो । उर्वी इति । पृथ्वी इति ।

मधुदुग्धे इति मधुऽदुग्धे । सुऽपेगसा ।

द्यावापृथिवी इति । वरुणस्य । धर्मणा । विष्कभिते इति विऽस्कभिते । अजरे इति ।

भूरिरेतसा ॥ १ ॥

द्यावापृथिवी हे द्यावापृथिव्यो घृतवती दीप्तिमत्याऽदकवत्या वा । वनं घृतमित्युदकनाममु पाठान् ।
भवत इति उपः । भुवनानां भुवनानामभिध्रियाभिध्रयणीयं भवत इति सर्वत्रानुसंबंधनीयं । उर्वी विस्तीर्णे पृथ्वी
वङ्गकार्यरूपेण प्रथिते च मधुदुग्धे मधुन उदकस्य दोग्ध्यां सुपेगसा मुख्ये वरुणस्य सर्वस्य नियामकस्य
धर्मणा भारणं विष्कभिते पृथग्धारिते अजरे नित्ये भूरिरेतसा बहुरेतस्के वङ्गकार्ये वा भवतः । अत्र
माघात द्यावापृथिव्योः स्मृतिप्रसंगाद्वरुणस्यति द्रष्टव्यं ॥

असंश्रंती भूरिधारे पयस्वती घृतं दुहाते सुकृते शुचिघ्रते ।

राजंती अस्य भुवनस्य रोदसी अस्मे रेतः सिंचतं यन्मनुहितं ॥ २ ॥

असंश्रंती इति । भूरिधारे इति भूरिऽधारे । पयस्वती इति । घृतं । दुहाते इति ।

सुऽकृते । शुचिघ्रते इति शुचिऽघ्रते ।

राजंती इति । अस्य । भुवनस्य । रोदसी इति । अस्मे इति । रेतः । सिंचतं । यत् ।

मनुऽहितं ॥ २ ॥

असंश्रंती असंश्रमानं व्युदस्यत्या वा भूरिधारे वङ्गधारे । दिवो वृष्टिधाराः पृथिव्याद्याऽहृत्युत्तरसंधाराः ।
एवमुभयोरपि वङ्गधारत्व । पयस्वती उदकवत्या । तथा च यास्कः । असंश्रमानं इति वा व्युदस्यत्याविति
वा वङ्गधारे उदकवत्या । नि० ५. १. इति । शुचिघ्रते शुचिक्रिये द्यावापृथिव्यो मुकृते शोभनकारिणे यज्ञमा-
नाय घृतं सस्यादसमुद्दिहत्तुदकं दुहाते । अथ प्रत्यक्षस्मृतिः । रोदसी हे द्यावापृथिव्यावस्य भुवनस्य भुतजातस्य
राजंती । ईशाने युवामस्य अस्माभिरेतः प्रजननसमर्थं वीर्यं सिंचतं । यद्वतो मनुहितं मनुष्यभ्यो हितं ॥

यो वामृजवे क्रमणाय रोदसी मर्तो ददाश धिषणे स साधति ।

प्र प्रजाभिजायते धर्मणस्परि युवोः सिक्ता विषुरुपाणि सवता ॥ ३ ॥

यः । वां । ऋजवे । क्रमणाय । रोदसी इति । मर्तोः । ददाश । धिषणे इति । सः । साधति ।

प्र । प्रऽजाभिः । जायते । धर्मणः । परि । युवोः । सिक्ता । विषुऽरूपाणि । सऽवता ॥ ३ ॥

धिपते धृष्टे सर्वस्य भुवनस्य निवसंभुम् वा ॥ रोदसी वा युवाभ्यां यो मर्त्यं च जवे कर्मणाय
स्वयीः सुखगमनाय ददाश हवीषि ददाति स मर्त्यः साधयति । कामान् साधयति । किंच प्रजाभिः पुत्रपौ-
त्रादिभिः प्र जायते । प्रवृद्धो भवति । धर्मणः कर्मणः पर्यपरं युवोयुवयोः सिक्ता सिक्तानि रतांसि विपु-
लाणि नानावर्णानि सवता समानकर्माणि भूतानि जायते ॥

घृतेन द्यावापृथिवी अभिवृते घृतश्रिया घृतपृचा घृतवृधा ।

उर्वी पृथ्वी होतृव्यं पुरोहिते ते इन्द्रिप्रः इच्छते सुखमिष्टये ॥ ४ ॥

घृतेन । द्यावापृथिवी इति । अभिवृते इत्यभिऽवृते । घृतऽश्रिया । घृतऽपृचा ।
घृतऽवृधा ।

उर्वी इति । पृथ्वी इति । होतृव्यं । पुरोहिते इति । पुरऽहिते । ते इति । इत् ।
विप्राः । इच्छते । सुखं । इष्टये ॥ ४ ॥

द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी घृतनोदकनाभिवृते आवृते भवतः । घृतश्रियोदक श्रयत्वा च घृतपृचा
घृतसंपृक्तं च घृतवृधा घृत वधयत्वा चोर्वी विस्तीर्णं पृथ्वी प्रायितं च भवतः । होतृव्यं यज्ञं पुरोहिते यज्ञमानः
पुरस्कृते च भवतः । विप्राः प्राजाः स्तोतारस्ते इति द्यावापृथिवीविविष्टये यज्ञाय । होतृव्येति यज्ञनामसु
ग्राहते । सुखं सुखमीच्छते । याचते । सुखं सति हि यागाः प्रवर्तते ॥

मधु नो द्यावापृथिवी मिमिक्षतां मधुश्रुता मधुदधे मधुव्रते ।

दधानि यज्ञं द्रविणं च देवता महि श्रवो वाजमस्मे सुवीर्यं ॥ ५ ॥

मधु । नः । द्यावापृथिवी इति । मिमिक्षतां । मधुऽश्रुता । मधुदधे इति मधुऽदधे ।
मधुव्रते इति मधुऽव्रते ।

दधानि इति । यज्ञं । द्रविणं । च । देवता । महि । श्रवः । वाजं । अस्मे इति । सुऽवीर्यं ॥ ५ ॥

मधुश्रुतोदकस्य शारयिज्ञां मधुदधे उदकदीग्ध्यां मधुव्रते उदकार्यकर्माणां देवता देवताभूते अस्मे
अस्मासु यज्ञं द्रविणं धनं च महि महत श्रवो यज्ञो वाजमसु सुवीर्यं सुवीर्यं च दधानि ददत्वा द्यावापृथिवी
द्यावापृथिवी नोऽस्मात्प्रमधु मधुना ॥ तृतीयकवचनस्य लुक् ॥ मिमिक्षता । मिचता ॥

ऊर्जे नो द्याश्च पृथिवी च पिन्वतां पिता माता विश्वविदा सुदंसमा ।

संरराणे रोदसी विश्वगंभुवा सन्ति वाजं रयिमस्मे समिन्वतां ॥ ६ ॥

ऊर्जे । नः । द्याः । च । पृथिवी । च । पिन्वतां । पिता । माता । विश्वं विदा । सुऽदंसमा ।

संरराणे इति संरराणे । रोदसी इति । विश्वगंभुवा । सन्ति । वाजं । रयिः । अस्मे इति ।

सं । इन्वतां ॥ ६ ॥

पिता वैपस्य सक्तत्वेन पितृभुता द्याश्च माता धारकत्वेन शत्रुभुता पृथिवी योमि नोऽस्मभ्यमूर्जमसं
पिन्वता । यक्तता । किंच विश्वविदा विश्वं जानत्वा विश्वस्य विदयिज्ञां वा सुदंसमा मुक्तमाणां संरराणे
परमरोपकार्योपकारकभावेन संह रसंसां विश्वगंभुवा सर्वस्य भावायुज्ञा रोदसी द्यावापृथिवीव्यक्तं
अस्मासु सन्ति संभजनीयं पुत्रादिकं वाजं वल् रयिं धनं च समिन्वता । संररायता ॥ ॥ १४ ॥

उदु ष देव इति षड्च दशमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं तवितुदेवतात्वं । आद्यास्तिस्रो जगत्त्रयतुर्ध्याद्यास्तिस-
स्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । उदु ष सवित्रं त्रिविष्टुवंतमिति ॥ मुक्तविनियोगो नैंगिकः । चानुर्विष्टिकेऽहनि
वैश्वदेवशस्त्र आयसृचः सावित्रमुक्तस्थान आवपनीयः । सूचितं च । उदु ष देवः सविता हिरण्ययतिं तिस्रस्ते
हि गार्ग्यपृथिवी । आ० ७. ४. इति ॥ बृहस्पतिसर्वेऽपि वैश्वदेवशस्त्रे सावित्रमुक्तस्थान एष तुचः । सूचितं च ।
उदु ष देवः सविता हिरण्ययत्यनुत्तिष्ठत । आ० ९. ५. इति ॥ बृह्णे पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र उदु ष देवः
सविता दमूना इति तुचः सावित्रनिविदानार्थः । सूचितं च । उदु ष देवः सविता दमूना इति तिस्रः
। आ० १०. ८. इति ॥ वैश्वदेवपर्वणि सावित्रद्वादशकपालस्य वाममथेति याज्ञा. । सूचितं च । वाममथ सवि-
तर्वाममु थः पुण्यन्व व्रतं वयं । आ० २. १६. इति ॥

उदु ष देवः सविता हिरण्यया बाहू अयंस्तु सवनाय मुक्रतुः ।

घृतेन पाणी अभि प्रुष्णते मखो युवा सुदक्षो रजसो विधर्मणि ॥ १ ॥

उत्तु । ऊं इति । स्यः । देवः । सविता । हिरण्यया । बाहू इति । अयंस्तु । सवनाय । मुऽक्रतुः ।

घृतेन । पाणी इति । अभि । प्रुष्णते । मखः । युवा । सुऽदक्षः । रजसः । विऽधर्मणि ॥ १ ॥

देवो वीतमानः मुक्रतुः मुक्रतो स्य स प्रमिदः सविता हिरण्यया हिरण्ययावात्सीयी बाहू सवनाय
मुवनाय दानाय वोदयन्त । उवाकति । किंच मखो संहनीयो युवा नित्यतरुणः सुदक्षः सुप्रज्ञो रजसो लोका-
शोदकस् वा विधर्मणि विधारणे स्थितो घृतनोदकेन पूर्णो स्वां पाणी अभि प्रुष्णते । अभिप्रैरयति ॥

देवस्य वयं सवितुः सवीमनि श्रेष्ठे स्याम वसुनश्च दावने ।

यो विश्वस्य द्विपदो यश्चतुष्पदो निवेगने प्रसवे चासि भूमनः ॥ २ ॥

देवस्य । वयं । सवितुः । सवीमनि । श्रेष्ठे । स्याम । वसुनः । च । दावने ।

यः । विश्वस्य । द्विऽपदः । यः । चतुऽपदः । निऽवेगने । प्रऽसवे । च । असि । भूमनः ॥ २ ॥

तस्य देवस्य सवितुः प्रेरकस्य सवीमनि प्रसवेऽनुज्ञानि । तथा च यास्कः । सवीमनि प्रसवे । नि० ६. ७. ।
इति । श्रेष्ठेऽतिशयेन प्रशस्ते वसुनो धनस्य दावने दानं च स्याम । समर्था भूयास्म । यस्त्वं विश्वस्य सर्वस्य
द्विपदो निवेगने स्थितो प्रसवे च स्वतंत्रोऽसि । यस्त्वं भूमनो भूरश्चतुष्पदो निवेगने प्रसवे च स्वतंत्रोऽसि ॥

अदध्यभिः सवितः पायुभिष्टुं शिवेभिरद्य परि पाहि नो गयं ।

हिरण्यजिह्वः सुविताय नय्यसे रक्षा माकिर्नो अघणंस ईगन्त ॥ ३ ॥

अदध्यभिः । सवितरिति । पायुऽभिः । त्वं । शिवेभिः । अद्य । परि । पाहि । नः । गयं ।

हिरण्यऽजिह्वः । सुविताय । नय्यसे । रक्षा । माकिः । नः । अद्यऽणंसः । ईगन्त ॥ ३ ॥

हे सवितरदध्यभिरर्हिसिः पायुभिस्तजोभी रक्षणसाधनैर्वा शिवेभिः सुखकारिभिर्नोऽस्माकं गयं गृहं
धनं वा । गयः क्रूर इति गृहनामसु मीढं गय इति धननामसु पाठात् । अद्य परि पाहि । रक्ष । हिरण्य-
जिह्वो हितरमणीयवाक् त्व । तथा च यास्कः । हिरण्यं कस्मादित्युपक्रम्य हितरमणं भवतीति वा । नि० ७. १०. ।
इति । सुविताय सुवाय नय्यसे नवतराय भव । रक्ष । अस्मान्पालय च । नोऽस्माकमघणंसोऽनर्थमाशंसमानः
शत्रुर्माकिरीगन्त । मेशत ॥

उदु ष देवः सविता दमृना हिरण्यपाणिः प्रतिदोषमस्थात् ।

अयोहनुर्यज्ञतो मंद्रजिह्व आ दाशुपं सुवति भूरि वामं ॥ ४ ॥

उत् । ऊं इति । स्यः । देवः । सविता । दमृनाः । हिरण्यऽपाणिः । प्रतिऽदोषं । अस्थात् ।

अयःऽहनुः । यज्ञतः । मंद्रऽजिह्वः । आ । दाशुपं । सुवति । भूरि । वामं ॥ ४ ॥

देवो योतमानो दमृना दमसना दानमना वाः तथा च यास्कः । दमृना दमसना वा दानमना वा दातमना वा । नि० ४ ४ । इति । हिरण्यपाणिः हिरण्यपाणिः यो हनुः हिरण्ययहनुः । कृत्तमय इति हिरण्य नाममुपादात् । यज्ञतो यष्टयो मंद्रजिह्वो मोदमानवाक् स्य स सविता प्रतिदोष प्रतिरात्र रात्रिरवसाने विमान उदस्थात् । उत्तिष्ठतु । यो दाशुपं यज्ञमानाय सद्य भूरि प्रभुत वाग वजनीय सभजनीयमज्ञ । वाम वजनीयं । नि० ६ ३२ । इति यास्कः । आ सुवति प्ररथति ॥

उदु अयाँ उपवृक्तेव वाहू हिरण्यया सविता सुप्रतीका ।

दिवो रोहस्यरुहत्पृथिव्या अरीरमत्पतयत्कच्चिदभ्वं ॥ ५ ॥

उत् । ऊं इति । अयान् । उपवृक्ताऽडं व । वाहू इति । हिरण्यया । सविता । सुऽप्रतीका ।

दिवः । रोहसि । अरुहत् । पृथिव्याः । अरीरमत । पतयत् । क्त । चित । अभ्वं ॥ ५ ॥

सवितोपवृक्तेवामाकमधिवृक्तेव हिरण्यया हिरण्यया सुप्रतीका गोमनावयवा वाहू उदयान् । उवक्तु । योऽयं पृथिव्याः पृथिवीपर्यतादिवोऽतरिणस्य रोहस्यमुक्ताप्रदेशानरुहत् रोहति । पतयत् गच्छत कश्चित् यत्किंचिदभ्व महत्सर्वं वमुज्जात तिराहितमरीरमत रमयति च ॥

वाममद्य सवितवाममु श्वो दिवेदिवे वाममस्मभ्यं सावीः ।

वामस्य हि शायस्य देव भूरया धिया वामभाजः स्याम ॥ ६ ॥

वामं । अद्य । सवितः । वामं । ऊं इति । श्वः । दिवेऽदिवे । वामं । अस्मभ्यं । सावीः ।

वामस्य । हि । शायस्य । देव । भूरया । धिया । वामऽभाजः । स्याम ॥ ६ ॥

हे सवितरस्मभ्यं वाम धनमय सावीः । सुव । अथ वामं धनं प्रमुव । किं वहत्या । दिवे दिवे प्रतिदिनं वामं धनं प्रमुव । हे देव हि यस्मात् त्वयस्य निवासभूतस्य भूरः प्रभुतस्य वामस्य दातामि अतो वयमयानया धिया मृत्वा वामभाजो धनवतः स्याम । भुयाम् ॥ ॥ १५ ॥

इंद्रासोमा महीति पंचर्चमेकादशं मुक्त भरद्वाजस्यापं धृष्टमिन्द्रानोमदेवताक । इंद्रासोमा पंचद्रासोम मित्युक्तात् ॥ मुक्तविनियोगो निगिकः ॥

इंद्रासोमा महि तद्वा महित्वं युवं महानि प्रथमानि चक्रथुः ।

युवं सूर्यं विविदथ्युवं स्वर्विश्वा तमास्यहतं निदथ ॥ १ ॥

इंद्रासोमां । महि । तत् । वां । महिऽत्वं । युवं । महानि । प्रथमानि । चक्रथुः ।

युवं । सूर्यं । विविदथुः । युवं । स्वः । विश्वा । तेमांसि । अहतं । निदः । च ॥ १ ॥

इंद्रासोमा हे इंद्रासोमा वां युवयोस्तत्कहित्य महत्त्वं महि महत् । किं तदित्यत आह । युवं युवा महानि महानि प्रथमानि प्रतमानि मुख्यानि वा भूतानि । प्रथम इति मुख्यनाम प्रतमो भवति । नि० ७ ७७ । इति

तास्कः । चक्रयुः । अकार्षं । किंच युवं युवां मूर्यं विविदधुः । अन्भयतं च जगान् । युवं युवां स्वरुदकं च वि
वदधुः । इमं स्वरित्युदकनाममु पाठात् । अपि च विश्वा विश्वानि तमांसि निदधु निदितनसुरांश्चाहतं ।
महिम्नं ॥

इंद्रासोमा वासयथ उपासमुत्सूर्यं नयथो ज्योतिषा सह ।

उप द्यां स्क्भयुः स्क्भनेनाप्रथतं पृथिवीं मातरं वि ॥ २ ॥

इंद्रासोमा । वासयथः । उपसं । उत् । मूर्यं । नयथः । ज्योतिषा । सह ।

उप । द्यां । स्क्भयुः । स्क्भनेन । अप्रथतं । पृथिवीं । मातरं । वि ॥ २ ॥

इंद्रासोमा हे इंद्रासोमावुपसं वासयथः । विवाययथः । उपसं व्युक्तं कारयथ इत्यर्थः । किंच मूर्यं
ज्योतिषा तेजसा मंडोन्नयथः । अपि च द्यौं दिवं स्क्भनेन स्क्भनहेतुनांतरिक्षेण मध्ये स्थापितं नोप स्क्भयुः ।
अन्भयत । मातरं विश्वस्य मातृभुता पृथिवीं व्यप्रथतं । व्यप्रथयतं ॥

इंद्रासोमावहिमपः परिष्ठां हथो वृत्रमनु वां द्यौरमन्यत ।

प्राणींस्वरयतं नदीनामा समुद्राणि पप्रथुः पुरुषिणि ॥ ३ ॥

इंद्रासोमौ । अहिं । अपः । परिऽस्थां । हथः । वृत्रं । अनु । वां । द्यौः । अमन्यत ।

प्र । अणींसि । एरयतं । नदीनां । आ । समुद्राणि । पप्रथुः । पुरुषिणि ॥ ३ ॥

हे इंद्रासोमावहिं जगत आहतारमपो मेघम्यानुदकानि परिष्ठां परिवृत्य स्थितं वृत्रमनु हथः । हत ।
तदानीं द्यौं वा युवामन्यमन्यत । किंच नदीनामर्णास्युदकानि प्रेरयत । पुरुषिणि वहनि । तुवि पूर्वति वहनाममु
पाठात् । समुद्राण्युदकस्थानान्या पप्रथुः । उदकरापुरयत च । अथवा समुदतीत्युदकान्येव समुद्राणि । तानि
रमेनापुरयतमित्यर्थः । तथा प तास्कः । समुद्रः कस्मात्समुद्रवत्यस्मादापः समभिद्रवत्यनमापः संमोदतेऽस्मि
न्भुतानि समुद्रको भवति समुनन्तीति वा । नि० १० । इति ॥

इंद्रासोमा पक्रमांमास्वतर्नि गवामिदधयुर्वशाणासु ।

जगृभयुरत्तपिनद्वमामु रुणञ्चिचासु जगतीष्वंतः ॥ ४ ॥

इंद्रासोमा । पक्रं । आमासुं । अंतः । नि । गवां । उत् । दधयुः । वशाणासु ।

जगृभयुः । अन्तपिऽनद्वं । आसु । रुणत् । चिचासुं । जगतीषु । अन्तरिति ॥ ४ ॥

इंद्रासोमा हे इंद्रासोमां वामास्वपक्रामु गवां वशाणामुधःस्वतर्मध्यं पक्र पयो नि दधयुः । किंच चिचासु
नाजावर्णां वामु जगतीषु गोषु । इत्ता जगतीति गोनाममु पाठात् । अन्तर्मध्यंऽन्तपिनद्वं कृणाव्यवद्वं रुणत्
गृक्रवर्णं पयो जगृभयुः । यथा पृथिव्या स्वयं न चरति तथा धारितवतावित्यर्थः । इदिति पुरकः ॥

इंद्रासोमा युवमंग तरुत्रमपत्यमाचं श्रुत्यं रराथे ।

युवं शुष्मं नयं चर्षणिभ्यः सं विव्यथुः पृतनाफाहमुया ॥ ५ ॥

इंद्रासोमा । युवं । अंग । तरुत्रं । अपत्यऽनाचं । श्रुत्यं । रराथे इति ।

युवं । शुष्मं । नयं । चर्षणिभ्यः । सं । विव्यथुः । पृतनऽसहं । उया ॥ ५ ॥

इन्द्रासोमा हे इन्द्रासोमी युवं युवा त्वत्वं तावकमपत्यमाचं सतानयुक्तं युत्वं यवणीय रयि धनसंग
जिपं रराधे । अस्मत्प धत्यः । किचोया हे उतूणाविन्द्रासोमी युवं युवा नयं नभ्यो हित पुतनामह शवभन्या
भिभविर्क शुष्मं बलं चर्पणभ्यो मनुष्यभ्यः । छष्टयश्चर्पणय इति मनुष्यनाममु पाठात् । स विद्यथुः । समतनुत ।
परिविष्टयथो वा ॥ १६ ॥

यो अद्रिभिर्मादात त्वं दादग मुक्त बाहंस्यत्वं भरद्वाजस्यार्थं वैश्वभ । तथा चानुकात । यो अद्रिभिर्नृच
बाहंस्यत्वमिति ॥ आभिर्मादिकेष्वप्यु तृतीयप्रवने ब्राह्मणाच्च मिश्रये सोमातिशमनार्थमिदं मुक्त । सूच्यते हि ।
यो अद्रिभिर्वज्रं ददव इति मुक्तम् आ० १० ॥ वाजपथ्ये बाहंस्यत्वं यो बृहस्पतिः समजयद्भूमौति । त्या-
मीकृतं अत्रिर् दत्वाय । आ० ९ ॥ इति ॥

यो अद्रिभिर्यमज्जा ऋतावा बृहस्पतिरांगिरसो हविष्मान् ।

द्विवहंस्मा प्राघर्ममत्पिता न आ रोदसी वृषभो रोरवीति ॥१॥

यः । अद्रिऽभित । प्रथमऽजाः । ऋतऽवा । बृहस्पतिः । आंगिरसः । हविष्मान् ।

द्विवहंस्मा । प्राघर्मऽसत । पिता । नः । आ । रोदसी इति । वृषभः । रोरवीति ॥१॥

यो बृहस्पतिराद्रिभिर्यमिर्विरचितानां शिलोहयानां भक्ता मेघानां विदारको वा । अद्रियोविति
मेघनाममु पाठात् । प्रथमज्जाः प्रजापतेर्वीर्येण प्रथमं जातं ऋतावा सत्यवान् उदकताम्यांगिरसः पश्चां जातः ।
तथा च निगमः । यऽगारा आसन् आंगिरसोऽभवन् यदगाराः पुनरवगाता उददीष्यत तद्बृहस्पतिरभवन्
। ए० ब्रा० ३ ३४ । इति । हविष्मान् यज्ञभागवान् द्विवहंस्मा द्वयोर्लोकयोर्विहितगमनः प्राघर्मसत प्रकर्षेण
दीप्त्यर्थं वर्तमानो नोऽस्माकं पिता पालयिता भवति स बृहस्पतिर्वृषभा वर्षकः सन् रोदसी यावापुष्टि-
यावा रोरवीति । अभिगर्जति ॥

जनाय चिद्य ईवंत उ लोकं बृहस्पतिर्देवहंता चकार ।

मन्युचाणि वि पुरो ददरीति जयच्छ्वरमिचान्पृत्सु सहनं ॥२॥

जनाय । चित । यः । ईवंते । ऊ इति । लोकं । बृहस्पतिः । देवऽहंता । चकार ।

मन । वृचाणि । वि । पुरः । ददरीति । जयन् । श्वन् । अमिचान् । पृत्सु । सहनं ॥२॥

अपि च यो बृहस्पतिर्देवहंता यज्ञं वर्तमानायवत उपगच्छते सोचि जनाय लोकं ग्यान् प्रकारं करोति ।
चिदिति पुरणः । स वृचाणांवरकाणि तस्मांमि भ्रष्टिवारयन् पृत्सु युद्धेपु श्वन् जयन् अमिचान् सहन्
अभिमवन् पुर आभूरोः पुरीर्व ददरीति । भृशं विदारयति ॥

बृहस्पतिः समजयद्भूमिं महो व्रजान् गोमतीं देव एषः ।

अपः सिंसांसन्स्वर्गप्रतीतो बृहस्पतिर्हव्यमिचर्मकः ॥३॥

बृहस्पतिः । सं । अजयत् । वसूनि । महः । व्रजान् । गोऽमतीः । देवः । एषः ।

अपः । सिंसांसन् । स्वः । अप्रतिऽउतः । बृहस्पतिः । हंति । अमिचं । अर्कः ॥३॥

देवो योतमान एष प्रसिद्धो बृहस्पतिर्वसूनि पणीनाममूलाणां वलस्य वा धनानि महो महतो गोमती
गोमहतान् व्रजाश्च समजयत् । तथा च निगमा । बृहस्पतिर्गोवपुषो वलस्य निमज्जान् न पर्वणो जभार-
। अ० १०. ६८ ॥ इति । ददरमित्येवमयो द्वितीय उक्तावा यत् मिनलीकृतम् । बृहस्पतिर्वा अविदन्निगृह्णाः

सोमो यावाण ऋषयश्च विप्राः । ऋग्वे० १०. १०८. १९. । इति । किंच वृहस्पतिरप्रतीतः केनाप्यप्रतिगतः । मिषामन संभक्तुकामः स्वः स्वर्गस्यासिचममुरमंकरचनसाधर्मचर्हति । अको संत्रो पवति यदेनेनार्चति । नि० ५ ४ । इति यास्कः ॥ १७७ ॥

सोमारुद्रा इति चतुर्चक्रं त्रयोदशं मृक्तं भरद्वाजस्यापि विष्टुं सोमारुद्रदेवताकं । अनुक्रम्यते च । सोमारुद्रा चतुष्कं सोमारुद्रमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

सोमारुद्रा धारयेथांमसुर्ये प्र वामिष्टयोऽरमश्नुवन्तु ।

दमेदमे सप्त रत्ना दधाना जं नो भूतं द्विपदे जं चतुष्पदे ॥ १ ॥

सोमारुद्रा । धारयेथां । असुर्ये । प्र । वां । इष्टयः । अरं । अश्नुवन्तु ।

दमेऽदमे । सप्त । रत्ना । दधाना । जं । नः । भूतं । द्विऽपदे । जं । चतुऽपदे ॥ १ ॥

सोमारुद्रा हे सोमारुद्रावमुरमसुरसंबन्धि बलमस्मां धारयेथां, किंच दमे दमे सर्वेष्वग्रहृष्टिष्विष्टयो यज्ञा वा युवामरमनं पर्याप्तं प्राप्नुवन्तु । प्रकर्षेण आप्नुवन्तु । अपि च युवां सप्त रत्ना रत्नानि दधाना धारयन्ती नोऽस्माभ्य जं सुखकरी सुखरूपा वा भूतं । भवतं । द्विपदेऽस्मादीयाय पुत्रादयं चतुष्पदे पश्य दधे च जं भूतं । भवतं ॥

सोमारुद्रा वि वृहत्तं विपूचीममीवा या नो गयमाविवेजं ।

आरे वाधिथां निर्कृतिं पराचैस्मे भद्रा सौश्रवसानि संतु ॥ २ ॥

सोमारुद्रा । वि । वृहत्तं । विपूचीं । अमीवा । या । नः । गयं । आऽविवेजं ।

आरे । वाधिथां । निऽकृतिं । पराचैः । अस्मे इति । भद्रा । सौश्रवसानि । संतु ॥ २ ॥

सोमारुद्रा हे सोमारुद्रो नोऽस्माकं गयं गृहं गृहगतं प्राणिजातं वा यामीवा यो रोग आविवेजं तां विपूचीं विपूचिं सर्वतो गच्छन्तीममीवा वि वृहत्तं । विर्योजयतं । अपि च निर्कृतिमलक्ष्मीं पराचैः पराग्यथा भवति तथारि दुरि वाधिथां । निवारयतं । अस्म अस्माकं भद्रा भद्राणि सौश्रवसानि यज्ञानि यज्ञानि च संतु । भवंतु । मुश्रवसो भावः सौश्रवसं । श्रवाऽन्तं यज्ञश्च ॥

सोमारुद्रा युवमेतान्यस्मे विष्ठा तनूषु भेषजानि धत्तं ।

अव म्यतं मुंचतं यन्नो अस्ति तनूषु बद्धं कृतमेनो अस्मत् ॥ ३ ॥

सोमारुद्रा । युवं । एतानि । अस्मे इति । विष्ठा । तनूषु । भेषजानि । धत्तं ।

अवे । स्यतं । मुंचतं । यत् । नः । अस्ति । तनूषु । बद्धं । कृतं । एनः । अस्मत् ॥ ३ ॥

हे सोमारुद्रा सोमारुद्रो युवं युवामस्मि अस्माकं तनुष्वंगेष्वेतानि प्रमिष्टानि विष्ठा सर्वाणि भेषजानि धत्तं । धारयतं । किंच नोऽस्माकं तनुष्वंगेष्वस्माभिः कृतं बद्धं च यदेनः पापमस्ति विर्यते तत्पापमव स्यतं । चपयतं । क्षपयतं । शिथिलबन्धं कुरुतमित्यर्थः । अस्मादस्मात्तो मुंचतं च ॥

तिग्मायुधी तिग्महेती मुग्धो सोमारुद्राविह सुःमृळतं नः ।

प्र नो मुंचतं वरुणस्य पाशाक्षोपायतं नः सुमनस्यमाना ॥ ४ ॥

॥०६. अ० ६. सू० १५.] ॥ पंचमोऽष्टकः ॥ ८८९

तिग्मऽश्वयुधो । तिग्महेतीति तिग्महेती । सुऽश्वेवौ । सोमारुदौ । सु ।
मृच्छतं । नः ।

प्र । नः । मुचतं । वरुणस्य । पाणात् । गोपायतं । नः । सुऽमनस्यमाना ॥ ४० ॥

हे सोमारुदौ तिग्मायुधौ दीपधनुर्द्धा तिग्महेतीति तीक्ष्णशरीरा मृगवी गोमनमुखप्रदौ मुमनस्यमाना भिनं मनः स्तोत्रमिच्छन्तौ मुनस्त्वयमाना स्तयमाना मुमनसा वा यता युवामिह लोके नोऽस्मान् मुच्यत ऊतं । मुचयतं । नोऽस्मान् वरुणस्य पञ्चात् मुचतं । नोऽस्मान् गोपायत । आपन्नो रक्षतं च ॥ ॥ १८ ॥

जीमूतस्यैवकीर्तिविशालच चतुर्दशं मुक्त भस्मद्वाजस्य पायऽप्रापं । अनुकस्यतं च । जीमूतस्यैवकीर्तिना पायुभी-
द्वाजः संयामांगान्यृक्शोऽभितुष्टाव वमं धनुत्वामादौ हृषधि जगत्स्यैव सारथिभधं रश्मीनश्चरन् रथं रथगो-
तज्जगत्वा निगोक्तदेवता द्वाभ्यामिषुः प्रतोदं हस्तघ्न द्वाभ्यामिषुः पयः पंत्यादयो निगोक्तदेवताः संयामांगि-
ऽत्याऽनुष्टुप्जीत आनाकृति च द्वे द्वे इति । रथं तिष्ठन् ब्राह्मणास इति पृष्टीदृश्या जगत्वावत्वा यो नः स्व
घयानुष्टुप्जीत आ जघत्वानाक्तावन्ष्टेष्टा यो नः स्व इति पचानुष्टुप्जीत बाणा इति पक्तिः शिष्टास्त्रिभुजः ।
इयया वमं स्तूयते द्वितीयया धनुस्तीयया ज्या चतुर्थ्यादौ पचस्यपृधिः । अतः पचानां वमाया देवताः ।
ज्याः त्वर्धधेन सारथिः स्तूयते । अतः मोऽर्धस्मद्देवताकः । उत्तरार्धेन रश्मयः स्तूयते । सप्तम्याश्चा अष्टम्या
यो नवम्या रथगोपाः । अतस्मान्मद्देवताकाः । ब्राह्मणाम इत्यस्यां ब्राह्मणपितृसोम्ययाधुपृथिवीपुषाणो
निगोक्तदेवताः । एकादशीद्वादृश्याविपुस्मृतिरूपत्वादपुदेवताकः । त्रयोदश्या प्रतोदः । चतुर्दश्या हस्तघ्नः ।
वदशीषोऽश्याविपुदेवताकः । सप्तदश्या युद्धभुविब्रह्मणस्यत्यदितिरूपा निगोक्तदेवताः । अष्टादश्याः कवचमो
वरुणा देवताः । अत्यया देवा ब्रह्म च देवताः ॥ युद्धेनैव मुक्तेन राजानं संनाहयत् । तथा चाश्वनायनः ।
ग्रामे समुपौल्ले राजानं संनाहयदा त्वाहार्पमन्तरधीति पश्चादृश्यावस्थाय जीमूतस्यैव भवति प्रतीकमिति
वच प्रयुक्तं उत्तरया धनुर्हन्ता वाचयत्स्वय चतुर्थी त्रपत्यचस्यपृधि त्रयक्तेदभिप्रवर्तमानं पृष्टी सप्तम्या-
नष्टमीमिषुनचलमाणं वाचयत्वाहरिव भोगः पर्येत वाहमिति तल नक्षत्रमानं । गु० ३. १० । इति । तथा
त्वष्टेष्टा परा पंत्यतीप्स्विस्त्रययव बाणाः संपततीति युध्यमानेषु त्रपत्यशिष्टाद्वा । गु० ३. १० । इति ॥
ध्यायोपाकरणोत्पन्नयोर्मंडलात्तहोमं यो नः स्व इत्येषा । आ० गु० ३. ५. ॥

जीमूतस्यैव भवति प्रतीकं यद्धर्मी याति समदामुपस्थं ।

अनाविद्धया तन्वा जय त्वं स त्वा वर्मणो महिमा पिपतु ॥ १ ॥

जीमूतस्यऽष्टव । भवति । प्रतीकं । यत । वर्मी । याति । सऽमदौ । उपऽस्थं ।

अनाविद्धया । तन्वा । जय । त्वं । सः । त्वा । वर्मणः । महिमा । पिपतु ॥ १ ॥

समदां संयामीणामुपस्थं उपस्थानं मति यशदाय राजा वर्मो कवचो याति तदा क्लोहमयं वर्मणा
नदस्य राज्ञः प्रतीकं रूपं जीमूतस्यैव मेघस्यैव भवति । मेघस्य यादृश रूपं तादृशमस्य भवतीत्यर्थः । हे
राजन त्वमनाविद्धया शत्रुभिरवाधितया तन्वा शरीरेण शत्रुन जय । वर्मणः स तादृशो महिमा त्वा त्वा
पिपतु । पालयतु ॥

धन्वना गा धन्वमाजिं जयेम धन्वना तीव्राः समदो जयेम ।

धनुः शर्वोरपकामं कृणोति धन्वना सर्वाः प्रदिशो जयेम ॥ २ ॥

धन्वना । गाः । धन्वनां । आजिं । जयेम । धन्वना । तीव्राः । सऽमदः । जयेम ।

धनुः । शर्वाः । अपऽकामं । कृणोति । धन्वना । सर्वाः । प्रऽदिशः । जयेम ॥ २ ॥

धन्वना धापन गाः शत्रूणां जयेम । वयं षणीकरवाम । धन्वनाजि संगमं च जयेम । धन्वना तीव्रा उद्वताः समदोऽत्यंतं मदवतीः शत्रूभनाश्च जयेम । तथा च यास्कः । समदः समदो वारिः समदो वा मृत्तिः । नि० ९. १७ । इति । धनुः शत्रोरपकामं कामस्यापायं कृणोति । करोतु । किंच धन्वना वयं सर्वाः प्रदिशः सर्वाभ्युदयं वर्तमानान् शत्रून् जयेम । प्रदिशशब्दो लक्षणया तस्यैव पुरुषेषु वर्तते मंचाः क्रोशंतीतिवत् । धन्वशब्दस्य जयतश्चावृत्तिरादरार्था ॥

वक्ष्यंतीवेदा गनीगंति कर्णे प्रियं सखायं परिपस्वजानाः ।

योपेव शिक्ते वितताधि धन्वज्या इयं समने पारयंती ॥ ३ ॥

वक्ष्यंतीऽइव । इत् । आ । गनीगंति । कर्णे । प्रियं । सखायं । परिऽपस्वजानाः ।

योपाऽइव । शिक्ते । विऽतताधि । धन्वन । ज्या । इयं । समने । पारयंती ॥ ३ ॥

पूर्वत्र ऋग्वेदेन कवचधनुषी स्मृते । अत्र ज्यास्मृतिः । इयं ज्या समने संगमं धन्वन धन्वनि । अधीति । समस्यर्थानुवादः । वितता विसृता पारयंती पारं नयंती प्रियं प्रियकरं वाक्यं वक्ष्यतीव कर्णं धन्वनी राज्ञः कर्णप्रदेशमा गनीगति । आगच्छति । इदिति पुरणः । योपा नारी सखायं पतिमिव, परिपस्वजानिषु परिपस्वजमाना शिक्ते । शब्दायते च । तथा च यास्कः । वक्ष्यतीवागच्छति कर्णं प्रियमिव सखायमिषु परिपस्वजमाना योपेव शिक्ते शब्द करोति वितताधि धनुषि जयेयं समने संगमं पारयंती पारं नयंती । नि० ९. १८ । इति ॥

ते आचरंती समनेव योपा मातेव पुत्रं विभृतामुपस्ये ।

अपु शत्रुन्विध्यतां संविदाने आत्नी इमे विष्फुरंती अमिचान ॥ ४ ॥

ते इति । आचरंती इत्याऽचरंती । समनाऽइव । योपा । माताऽइव । पुत्रं । विभृतां । उपऽस्ये ।

अपु । शत्रून् । विध्यतां । संविदाने इति संऽविदाने । आत्नी इति । इमे इति । विष्फुरंती

इति विऽस्फुरंती । अमिचान ॥ ४ ॥

अत्र धनुष्कोट्याः स्मृतिः । ते धनुष्कोट्या समनेव समनस्कृत् योपा पतिसमीपं न त्यजति तद्वदाचरंती अभितश्रयत्वा उपस्थानं मातेव पुत्रं यथा माता पुत्रं धारयति तद्वद्विभृता । राजानं धारयता । किंचमे धनुष्कोट्या संविदाने संजानाने विसंवादरहिते आत्नी गच्छंती ॥ ऋ गतावति धातोश्चर्याभिर्वा निरति बाहलकात् निप्रत्ययो धातोरार्तभावश्च । ततः कृदिकारादक्तिनः । पा० ४. १. ४५ । इति डीष । द्विवचनस्य पूर्वमवर्णः ॥ अस्य राज्ञाऽमिचान विष्फुरंती विहंसंती शत्रून्वाप विध्यता । तथा च यास्कः । ते आचरंती समनमाविव योपि मातेव पुत्रं विभृतामुपस्य उपस्थानं पविध्यता शत्रून् संविदाने आत्नीपूर्वमे विप्रत्ययमिचान । नि० ९. ४० । इति ॥

बह्वीनां पिता बहुरस्य पुत्रश्चिश्वा कृणोति समनावगत्य ।

इपुधिः संकाः पृतनाश्च सर्वाः पृष्ठे निनद्धो जयति प्रसूतः ॥ ५ ॥

बह्वीनां । पिता । बहूः । अस्य । पुत्रः । चिश्वा । कृणोति । समना । अवऽगत्य ।

इपुऽधिः । संकाः । पृतनाः । च । सर्वाः । पृष्ठे । निनद्धः । जयति । प्रऽसूतः ॥ ५ ॥

इपुधिरत्र स्मृतं । इपुर्धिवह्वीनामिपूणां पिता भवेति । रक्षणं हेतुत्वादिपतेत्युच्यते । इपुशब्दस्योभयलिङ्गत्वाद्वह्वीनामिति प्रयोगः । अस्येपुधिः पुत्र इपुर्बह्वभवेति । बहव इपवो । इपुर्धा निधीयते । इपूणां निधानत्वादिपुधिः । तथा च यास्कः । इपुधिरिपूणां निधानं । भि० ९. १३. । इति । चिश्वा कृणोति । चिश्चति शब्दो-

पुष्टिः । इषुषुष्यमानोऽपि विप्रश्चिन्ताशब्दं करोति । किंचिदुधिः पृष्ठे निगडो धन्विनी राक्षः । पृष्ठभागे बहः । युवान्वयगतं प्राप्य प्रसृतः प्रसुवन ॥ कर्तरि निष्ठा ॥ इषुष्ययन् संकाः । सह कार्यति शब्दायतं इति संकाः पृथेनाः । सर्वाः सेना जयति ॥ १९ ॥

रथे तिष्ठन्नयति वाजिनः पुरो यच्च यच्च कामयते सुषारथिः ।

अभीष्टानां महिमानं पनायत् मनः पश्चादनु यच्छति रश्मयः ॥ ६ ॥

रथे तिष्ठन् नयति वाजिनः पुरः यच्च यच्च कामयते सुषारथिः ।

अभीष्टानां महिमानं पनायत् मनः पश्चात् अनु यच्छति रश्मयः ॥ ६ ॥

अत्र पूर्वार्धे सारथिमुक्तिश्चत्तार्धे भीष्टानां मुक्तिः । सुषारथिः शोभनसारथी रथे तिष्ठन् पुरः पश्चादनु यच्छति । यच्छति रश्मयोऽश्वपीडाया व्याप्य वर्तमानाः पाशाः पश्यन् रथस्य पृष्ठभागे विद्यमाना अश्वान मनः सारथेर्मनोऽभ्युपगमय यच्छति । नयच्छति । तेषामभीष्टानां रश्मिर्ना महिमानं महत्त्वं पनायत् । हे जनाः स्मृतं । तथा च यास्कः । रथे तिष्ठन्नयति वाजिनः पुरस्तात्सहो यच्च यच्च कामयते सुषारथिः कक्षाणसारथिरभीष्टानां महिमानं पुत्रयत् मनः पश्चात्सतोऽनु यच्छति रश्मयः । नि० ९. १६. इति ॥

तीव्रान्घोषान्कृण्वते वृषपाणयोऽश्वा रथेभिः सह वाजयंतः ।

अवक्रामंतः प्रपदैरमिचान् क्षिण्वन्ति शचूरनपष्ययंतः ॥ ७ ॥

तीव्रान् । घोषान् । कृण्वते । वृषपाणयः । अश्वाः । रथेभिः । सह । वाजयंतः ।

अवक्रामंतः । प्रपदैः । अमिचान् । क्षिण्वन्ति । शचून् । अनपष्ययंतः ॥ ७ ॥

अत्राश्वमुक्तिः । अश्वा वृषपाणयः पांसुनां वर्षकम्बरा रथेभी रथेः सह वाजयंतो वेगमाचरन्तीब्रानुज्जत राघोषान् शब्दान् कृण्वते । कुर्वते । किंचानपष्ययंतोऽपलायमाना अमिचान् हिंसकान् शत्रून् प्रपदैः पशूनां शिरवक्रामंतः क्षिण्वन्ति । हिंसन्ति ॥

रथवाहनं हविरस्य नाम यायुधं निहितमस्य वर्म ।

तत्रा रथमुप शग्मं सदेम विश्वाहा वयं सुमनस्यमानाः ॥ ८ ॥

रथवाहनं हविः । अस्य । नाम । यायुधं । निहितं । अस्य । वर्म ।

तत्र । रथं । उप । शग्मं । सदेम । विश्वाहा । वयं । सुमनस्यमानाः ॥ ८ ॥

अस्य राक्षो रथवाहनं शत्रून् जित्वा रथेनोद्यमानं धनं हविर्भवति । अपिर्हविरस्य वर्षकं भवतीत्यर्थः । नामेति संमतिः । यत्र रथेऽस्य राज्ञ आयुधं धनुःशूरादिकं वर्म कवचं च निहितं भवति तत्र तं ॥ तत्रैतत्त्वयस्य सर्वविभक्तिकलात् ॥ शग्मं मुखकरं विश्वाहा सर्वदा सुमनस्यमानाः सुखमनसो भवन्तो वयं पायवो भरद्वाजा उप सदेम । उपगच्छेम ॥

स्वादुषंसदः पितरौ वयोधाः कृष्णेश्वितः शक्तीवंतो गेभीराः ।

चिषसेना इषुबला अमृधाः स्तोवीस उरवो घातसांहाः ॥ ९ ॥

स्वादुऽसुभदः । पितरः । वयऽधाः । कृच्छ्रेऽश्रितः । शक्तिऽवंतः । गभीराः ।
चित्रऽसेनाः । इषुऽबलाः । अमृधाः । सतऽवीराः । उरवः । व्रातऽसहाः ॥ ९ ॥

यथैरथगोपसृतिः । पितरो रथस्य पालयितारः स्वादुषंसदः शत्रूणां स्वादुष्यन्ते संसीदंतः शत्रूणामन्नम-
वसादयन्तो वा वयोधा अन्नस्य दातारः रुक्मिण्यश्च आपदि अयंतः शक्तीवंतः । शक्तिरायुधविशेषः । गम्भीराः ।
शक्तीवंतः शक्तीहस्ता इति यावत् । यद्वा शक्तिर्बलं । तद्वंतः । गभीरा अनाधृष्टाश्चित्रसेना दर्शनीयसेनाः
इषुबला बाणबला अमृधा हिंसितुमशक्यः सतोवीराः प्राप्तवीर्याः । तथा च यास्कः । तिरः सत इति प्राप्तस्य
तिरस्तीर्णं भवति सतः संख्यतं भवति । नि० ३ २० । इति । उरवो महांतो व्रातसाहाः समूहानामभिभवितारो
भवन्तीति ॥

ब्राह्मणासः पितरः सोम्यासः शिवे नो द्यावापृथिवी अनेहसा ।
पूषा नः पातु दुरितादृतावृषी रक्षा माकिर्नो अघशंस ईशत ॥ १० ॥
ब्राह्मणासः । पितरः । सोम्यासः । शिवे इति । नः । द्यावापृथिवी इति । अनेहसा ।
पूषा । नः । पातु । दुः । इतात । अतऽवृधः । रक्षा । माकिः । नः । अघशंसः । ईशत ॥ १० ॥

ब्राह्मणामो हे ब्राह्मणाः पितर अतःवृध अतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा वर्धयितारः सोम्यासः सोमाह्वाः
सोमसंपादितो वा । तथा च यास्कः । सोम्याः सोमसंपादिनः । नि० ११. १८. । इति । नोऽस्मान्नष्टत । रक्षेत्यु
परितनमेकवचनांतं सत्यपि व्यवधाने बहुवचनांततया विपरिणतं सद्च संबध्यतेऽध्याहारस्यातिजघन्यत्वात् ।
किंचानेहसापि द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्या नोऽस्माकं शिवे मुखकृती भवतां । पूषा पोषको देवोऽपि
नोऽस्मादुरितादृक्कृतात्मातु । रक्षतु । नोऽस्माकमघशंसः पापशंसः शत्रुरपि माकिरीशत । मेिशष्ट ॥ २० ॥

मुपर्णे वस्ते मृगो अस्या दंतो गोभिः संनद्धा पतति प्रसूता ।
यच नरः सं च वि च द्रवन्ति तचास्मभ्यमिषवः शर्म यंसन ॥ ११ ॥
मुऽपर्णे वस्ते । मृगः । अस्याः । दंतः । गोभिः । संऽनद्धा । पतति । प्रऽसूता ।
यच । नरः । सं । च । वि । च । द्रवन्ति । तच । अस्मभ्यं । इषवः । शर्म । यंसन ॥ ११ ॥

अस्यामुचीगवः स्तूयन्ते । मुपर्णे गोभनं वाजं वस्ते । इयमिपुर्धारयति । अस्या इषोर्मृगो मृगावयवः मृग
दंतो भवति । इषवः काश्चिदंतमुखा भवन्ति हि । अथवास्या दंतो मृगः शत्रुमृगयमाणो भवति । किंच गोभि
गोविकारिः स्वायुभिः संनद्धा सम्यग्बद्धा । अथवा गीरिति ज्यानाम । तया संबद्धा । अच दंचनव्यत्ययः । तथा
च निगमः । वृक्षे वृक्षे नियता मीमयद्ग्रीः । अस्वे० १०. २७. २२. । इति । अस्यायमर्थः । वृक्षे वृक्षे धनुषि धनुषि
गोर्ध्या नियता मीमयत शब्दं करोतीति । तथा च यास्कः । वृक्षे वृक्षे धनुषि धनुषि वृक्षो व्रथनादृक्त्वा वा
तिष्ठतीति वा । वा चियतेर्निवासकर्मणः । नियता मीमयद्ग्रीः शब्दं करोति । मीमयतिः शब्दकर्म । नि०
२. ६. । इति । प्रसूता प्रेरिता सती पतति । यच युद्धे नरः सं च सह च वि च पृथक्च द्रवन्ति चरन्ति तचास्म-
भ्यमिषवः शराः शर्म सुखं यंसन । प्रयच्छंतु । तथा च यास्कः । मुपर्णे वस्त इति वाजानभिप्रेत्य मृगमयोऽस्या
दंतो मृगयतेषां गोभिः संनद्धा पतति प्रसूतीति व्याख्यातं । यच नराः संद्रवन्ति च विद्रवन्ति च तचास्मभ्यमिषवः
शर्म शरणं प्रयच्छंतु । नि० ९. १९. । इति ॥

ऋजीते परि वृद्धि नोऽश्मा भवतु नस्तनूः ।
सोमो अधि ब्रवीतु मोऽदितिः शर्म यच्छतु ॥ १२ ॥

मृ० ६. अ० ६. सू० १५.]

॥ पंचमोऽष्टकः ॥

८९९.

अज्जीते । परि । वृद्धि । नः । अश्मा । भवतु । नः । तनूः । सोमः । अधि । ब्रवीतु । नः । अदितिः । शर्म । यच्छतु ॥ १२ ॥

अज्जीते । अज्जु गृह्णीतुज्जीतिरिषुः । इत्यो नोऽस्मान्परि वृद्धि । परितो वर्धय । नोऽस्मात् तनूः शरीरमश्मा भवतु । अश्मवदभया दृढा भवतु । किंच नोऽस्माभ्य सोमोऽधि ब्रवीतु । पञ्चपातेन ब्रवीतु । अदितिरपि शर्म सुखं यच्छतु ॥

आ जघंति सान्वेषां जघनां उप जिघ्रते ।

अश्वाजनि प्रचेतसोऽश्वात्समतु चोदय ॥ १३ ॥

आ । जघंति । सानु । एषां । जघनान् । उप । जिघ्रते ।

अश्वऽअजनि । प्रऽचेतसः । अश्वान् । सानुऽसु । चोदय ॥ १३ ॥

अश्वाजन्त्यानां जघ्नि कण यया स्वया प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः सदिनः सारथयो विषामश्वाणां सानु भानुनि सकधीन्या जघंति आप्रति । जघनान् जघनानि चोप जिघ्रते उपजिघ्रति सा त्वं समत्सु संयामेष्वश्वाः चोदय । प्रय । तथा च यास्कः । आप्रति सानुन्येषां सरणानि सकधीनि । सकथ्य सचेतरासक्तोऽस्मिन् इत्यः । जघनानि चोपप्रति । जघनं जघन्यतः । अश्वाजनि प्रचेतसः प्रवृत्तचेतसोऽश्वान् समत्सु समरणेषु यामेषु चोदय । नि० ९. २०. इति ॥

अहिरिव भोगेः पर्येति बाहुं ज्यायां हेति परिबाधमानः ।

हस्तघ्नो विश्वा वयुनानि विद्वान्पुमान्पुमांसं परि पातु विश्वतः ॥ १४ ॥

अहिऽइव । भोगेः । परि । एति । बाहुं । ज्यायाः । हेति । परिऽबाधमानः ।

हस्तऽघ्नः । विश्वा । वयुनानि । विद्वान् । पुमान् । पुमांसः । परि । पातु । विश्वतः ॥ १४ ॥

अत्र धन्विनः प्रकोष्ठे बंधनीयस्य हस्तघ्नस्य मृतिः । हस्तघ्नः । हस्ते हस्तसमीपे वर्तमानं प्रकोष्ठे स्थितं सन । या हन्यत इति हस्तघ्नः ॥ घञर्थे कविधानमिति कः ॥ ज्यायां हेति ज्याहेतुकां हिंसां परिबाधमानो निवा । न भोगेः शरीरेण ॥ वृचनव्यत्ययः ॥ अहिरिव सर्प इव बाहुं प्रकोष्ठे । लक्षणया बाहुशब्दः प्रकोष्ठे वर्तते । ति । परिवेष्टयति । किंच विश्वा विश्वानि वयुनानि ज्ञानानि ज्ञातव्यानि । माया वयुर्गमिति तन्नाममु । पात । विद्वान् ज्ञानं पुमान्पुमान्पुषितः स्वयं पुमांसं धन्विनं विश्वतः सर्वतः परि पातु । रक्षति । तथा च । कः । अहिरिव भोगेः परिवेष्टयति बाहुं ज्यायां वधात्परिबाधमानो हस्तघ्नः सर्वाणि प्रजानानि प्रजान् न्युत्सृजना भवति पुंसतेषां । नि० ९. १५. इति ॥

आलात्तां या रुग्णीधायथो यस्या अयो मुखं ।

इदं पर्जन्ये देव्यं बृहन्नमः ॥ १५ ॥

रुग्णी । अथो इति । यस्या । देव्यं । बृहन्नमः । इदं । पर्जन्ये ।

अवमृष्टा परा पत शरब्धे ब्रह्मसंशिते ।

मवाग्र पद्यस्व मामीषां कं चनोच्छिषः ॥ १६ ॥

अविमृष्टा । परा । पत । शरब्धे । ब्रह्मसंशिते ।

गच्छ । अमिचान । प्र । पद्यस्व । मा । अमीषां । कं । चन । उत् । शिषः ॥ १६ ॥

ब्रह्मसंशिते संवेण तीक्ष्णीकृते शरब्धे हिमाकुशान् रूपो त्वयवच्छेष्टा क्षिप्रः परा पत । परागच्छ । इतो देशान्नच्छ च । अमिचान्हिसकान् पद्यस्व । प्राप्नुहि च । अमीषाममिचानां मध्ये कं चन कंचिदपि तोच्छिषः । अवशिष्टं मा कुह ॥

यच्च वाणाः संपतति कुमारः विगिखा डव ।

तच्च नो ब्रह्मणस्पतिरदितिः शर्मं यच्छतु विश्वाहा शर्मं यच्छतु ॥ १७ ॥

यच्च वाणाः । संपतति । कुमारः । विगिखाः डव ।

तच्च नः । ब्रह्मणः । पतिः । अदितिः । शर्मं । यच्छतु । विश्वाहा । शर्मं । यच्छतु ॥ १७ ॥

यच्च युधे कुमारः विगिखा इव मुद्रिता इव वाणाः संपतति तच्च नोऽस्मभ्यं ब्रह्मणस्पतिः शर्मं पुनर्विश्वाहा सर्वदा यच्छतु । अदितिश्च शर्मं यच्छतु । द्विरुक्तिरादरायां ॥

मर्मेणि ते वर्मेणा छादयामि सोमस्त्वा राजामृतेनानु वस्तां ।

उरोर्वरीयो वरुणस्ते कृणोतु जयंतं त्वानु देवा मंदंतु ॥ १८ ॥

मर्मेणि । ते । वर्मेणा । छादयामि । सोमः । त्वा । राजा । अमृतेन । अनु । वस्तां ।

उरोः । वरीयः । वरुणः । ते । कृणोतु । जयंतं । त्वा । अनु । देवाः । मंदंतु ॥ १८ ॥

राजर्मेण त्वदीयानि मर्मेणि । येषु स्थानेषु विहः सद्यो ध्रियते तानि मर्मेणि । वर्मेणा कवचं छादयामि । सोमो राजा त्वा त्वामनु मर्मच्छादनांतरममृतेन वस्ता । आच्छादयतु । किंच वरुणोऽपि ते तुभ्यमुरोर्वरीयः उत्तरं मुखं कृणोतु । करोतु । जयंतं त्वा त्वा देवाः सर्वेऽप्यनु मंदंतु । अनुबध्यंतु ॥

यो नः स्वो अरणो यश्च निष्ठ्यो जिघांसति ।

देवास्तं सर्वं धूर्वतु ब्रह्म वर्म ममांतरं ॥ १९ ॥

यः । नः । स्वः । अरणः । यः । च । निष्ठ्यः । जिघांसति ।

देवाः । तं । सर्वं । धूर्वतु । ब्रह्म । वर्म । मम । अंतरं ॥ १९ ॥

अरणोऽरममाणो यश्च निष्ठ्यसिरोभूतो दूरे स्थितिं यन्मतिं हंतुं

सोमो अधि ब्रह्म वर्म ममो ममांतरं शराणा निषु ॥ १९ ॥

अरण्याः षष्ठे मंदने

